Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

Perfect Bind

LIBRARY
APR 3 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

Buck-Black
1969
HX
9
T3
V.24

1

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. JANUÁR

Digitized by Google

Raszler Károly:
1919

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 1.
1969. JANUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	**Az új év küszöbén** Komócsin Zoltán, Biszku Béla, Németh Károly, Frank Ferenc, Havasi Ferenc, Szabó István, Keserű Jánosné, Trautmann Rezső, Pál Lénárd, Tőkei Ferenc, Simon István, Szabó István, Somogyi József elvtársak válasza
Csapó László	21	A gazdasági szabályozók természetéről
Háy László	29	A nemzetközi kapcsolatok változásának gazdasági háttere
Pintér István	40	A KISZ irányelvei a munkásifjúságról
		Nemzetközi szemle
Pirityi Sándor	47	Szovjet flotta a Földközi-tengeren
		Kritika
Zsarnóczai Sándor	52	Szubjektív megjegyzés egy objektív folyamat megítéléséről
		Szemle
Dr. Szakács Ödön	62	A bűnözésről őszintén, higgadtan
		Eszmecsere
Éliás Béla	69	Fejlődő országok: jelen és jövő
		Megjegyzések
H. B.	75	Egy homályos cikkről
		Fórum
Füleki József	78	Sorsdöntő órák (Ajánlás egy filmhez)
Bakos Ferenc	84	Generatív grammatika és strukturalizmus
Nagy László	86	Legyen-e rulirozó hitel (Postánkból)
		Könyvekről
Augustinovics Mária	88	Friss István: Gazdasági törvények, tervezés, irányítás
Komját Irén	89	Remete Tibor: Rengj csak föld!
Dr. Mérei Gyula	91	Hajdú Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom
Vasy Géza	94	Ratkó József: Fegyvertelenül
Agárdi Péter	95	Jankovich Ferenc: Idők szálltán
Borbély Sándor	96	Bertha Bulcsu: A nyár utolsó napja
Szalai Anna	97	Csingiz Ajtmatov: A versenyló halála
Sz. Kundi Edit	98	Teodoreanu: Utak
Vasy Endre	99	Kósa Zoltán: A XX. század építészete
	100	**Testvérlapjainkból**

6012 Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

CSAPÓ LÁSZLÓ, közgazdász
HÁY LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, akadémiai levelező tag
PINTÉR ISTVÁN, újságíró
PIRITYI SÁNDOR, újságíró
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
DR. SZAKÁCS UDON, a Legfelsőbb Bíróság elnöke
ÉLIÁS BÉLA, újságíró
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
BAKOS FERENC, kandidátus, tudományos munkatárs
AUGUSTINOVICS MÁRIA, kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezetője
KOMJÁT IRÉN, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja
DR. MÉREI GYULA, a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár
VASY GÉZA, egyetemi hallgató
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató
BORBÉLY SÁNDOR, kiadói szerkesztő
SZALAI ANNA, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató
VASY ENDRE, műszaki ügyintéző

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

Az új év küszöbén

Néhány rövid nyilatkozatban nem lehet pontos mérleget vonni a mögöttünk maradt esztendőről, számot vetni az előttünk sokasodó feladatokkal. Így szerkesztőségünk az összegezés igénye nélkül tett fel párt és állami vezetőknek, a tudomány és a kultúra jeles képviselőinek néhány olyan kérdést, amelyek — úgy érezzük — ma különösen időszerűek.

Az 1968-as esztendő nem volt könnyű számunkra, bár nemcsak súlyos bonyodalmak jellemezték, hanem olyan jelentős és előrevivő vállalkozás is — mint a gazdasági reform bevezetése —, amely számos új és a gazdaság határain túlmutató problémát is felszínre hozott. A kérdéseinkre adott válaszokból mégis — vagy éppen ezért — bizakodás csendül ki. Az elmúlt év tapasztalatai ugyanis megerősítették azt a meggyőződésünket, hogy pártunk politikája megbízható iránytűként igazított el bennünket, s hogy társadalmunk a nehézségek, gondok, hibák ellenére is alapjában egészségesen fejlődik, hogy „benn vagyunk a fő sodorban". A válaszok amellett azt is jelzik, hogy új meg új elgondolások, javaslatok, tervek vannak kialakulóban gazdasági és ideológiai munkánk javítására, a párton belüli demokrácia, a szocialista nemzeti egység erősítésére, a pártmunka módszereinek fejlesztésére.

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásainak előkészítése bizonyára sok tapasztalatot nyújtott. Véleménye szerint melyek a jövőben hasznosítható, legfőbb tanulságok e tekintetben?

KOMOCSIN ZOLTÁN elvtársnak,
a Politikai Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának válasza:

Még élénken élnek emlékezetünkben mindazok az aggodalmak, amelyekkel a konzultatív találkozó előkészítése idején találkoztunk. S valóban sok nehézséget kellett legyőznünk, sok akadályt kellett elhárítanunk a találkozó létrejöttének és folytatásának útjából. Pártunk és — nyugodtan állíthatom — egész dolgozó népünk megtiszteltetésnek tartotta, hogy a kommunista és munkáspártok Budapestet választották a nemzetközi tanácskozást előkészítő munkájuk színhelyéül. Internacionalista kötelességünknek tekintettük, hogy erőnkhöz mérten mindent megtegyünk az előkészítő munka kedvező körülményeinek biztosítására. Úgy érezzük, hogy a házigazda szerepéből ránk háruló feladatokat megfelelően el tudtuk látni. Természetes, hogy nagyon jóleső érzéssel töltött el

Digitized by Google

bennünket az, amikor a testvérpártok küldöttei elismeréssel szóltak pártunknak a találkozók megszervezése körül kifejtett tevékenységéről. De a legfontosabb számunkra az, amit minden résztvevő párt közös erőfeszítése tett lehetővé: hogy az előkészítő munkák befejező szakaszukba érkeztek, és 1969 májusában sor kerülhet Moszkvában a nemzetközi tanácskozásra.

Ez évben itt, Budapesten mind a bizottsági üléseken, mind az üléseken kívül elhangzottakból tapasztalhattuk, hogy mennyire erősödött a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban az egységre való törekvés. Legtöbb testvérpártunk is hangsúlyozza ezt. Nem titok, hogy mozgalmunkban volt és van véleménykülönbség fontos elvi és politikai kérdésekben. Újabb nézeteltéréseket okoztak a csehszlovákiai események és az öt szocialista ország határozott fellépése a mind aggasztóbb ellenforradalmi veszély elhárítása érdekében. Ilyenformán 1968-ban nem csökkentek, hanem szaporodtak a problémák. Annál jelentősebb tehát az, hogy a februári konzultatív találkozón, majd a későbbi előkészítő bizottsági üléseken rész vett testvérpártok küldöttségeinek nagy, közös erőfeszítése eredményeként tavasszal összeülhet a nemzetközi tanácskozás. Ez azt a legfőbb tanulságot nyújtja számunkra, hogy a kommunista és munkáspártoknak az együttműködésre való őszinte törekvése a súlyos nehézségeket is képes legyőzni és minden véleménykülönbség ellenére megvalósíthatóvá teszi a kommunista és munkáspártok antiimperialista akcióegységét.

Második és nem kevésbé fontos tanulságként azt említeném meg, hogy az év folyamán Budapesten tartott előkészítő bizottsági értekezletek is a kommunista és munkáspártok sokoldalú, együttes tanácskozásainak hasznosságát bizonyították. Ha csupán azt az egyetlen tényezőt tekintem is, hogy ezen összejövetelek alkalmával a testvérpártok jobban megismerkedtek egymás helyzetével, véleményével, harci körülményeikkel, már akkor is bizton állíthatom, hogy ez csökkentette a félreértések lehetőségeit, enyhítette a nézeteltéréseket, könnyebbé tette a közös akcióprogram kialakításáért folyó munkát, s erősítette azt a felismerést, hogy parancsolóan szükség van az internacionalista összefogásra. Hozzátehetem ehhez, hogy szeptemberi összejövetelünknek már a puszta ténye is nagymértékben hozzájárult például a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos, nem egy vonatkozásban meglehetősen indulatos szembenállások és fenntartások enyhüléséhez, a tények és álláspontok jobb és alaposabb megismeréséhez. Tapasztalataink szerint a sokoldalú nemzetközi összejövetelek nélkülözhetetlen lehetőséget adnak a kommunista pártoknak egységük erősítésére. Mindebből szerintünk nyilvánvalóan az következik, hogy a testvérpártok vezetőinek nemzetközi tanácskozása időszerű, feltétlenül hasznos és eredményes lesz az egész kommunista és munkásmozgalom számára, s ezzel a világ összes többi haladó, antiimperialista ereje számára is. Ezt a véleményünket következetesen képviseljük, és a továbbiakban is minden tőlünk telhetőt megteszünk a nemzetközi tanácskozás sikeréért.

Harmadik tanulságként azt említeném meg, hogy milyen fontos napjainkban a kommunista és munkáspártok nemzetközi tevékenysége. A mi pártunk, amely februártól novemberig többször vendégül látta a testvérpártok nagy többségének felelős tisztségviselőit, ezeket az alkalmakat fel tudta használni arra, hogy az eddiginél lényegesen szorosabb kapcsolatokat teremtsen velük. A budapesti előkészítő munka nagyon sok és nagyon értékes tapasztalat és ismeret forrása volt számunkra. Ezeket a tapasztalatokat alaposan elemezzük, tanulmányozzuk, és pártunk jövőbeli nemzetközi tevékenységében hasznosítani fogjuk, hogy még jobban szolgálhassuk népünk és a nemzetközi munkásmozgalom nagy ügyét.

Azzal szeretném befejezni válaszomat, hogy a nemzetközi tanácskozás előkészítő munkájának múlt évi eredményei párttagságunk és egész dolgozó népünk proletár internacionalista nevelésének forrásává is váltak, s ezért külön is hálásak vagyunk testvérpártjainknak.

Digitized by Google

Úgy tudjuk, hogy a vezető pártszervek foglalkoznak a párton belüli demokrácia fejlesztésével. Milyen elgondolások vannak e téren?

BISZKU BÉLA elvtársnak,
a Politikai Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának válasza:

Pártunkban mind a pártszervekben, mind az alapszervezetekben – egymástól eltérő mértékben ugyan –, de érvényesül és fejlődik a demokratizmus és az annak megfelelő munkamódszer. E fejlődés fontos mutatói: a IX. kongresszus irányelveinek, pártunk szervezeti szabályzat tervezetének, a gazdasági mechanizmus reformjának széles körű vitája; a pártszervek káderhatáskörének rendezése, a döntési jogkörök további decentralizálása; a pártszervek választási rendszerének továbbfejlesztése stb.

E korántsem teljes felsorolás érzékelteti, hogy a párt demokratikus módszerei jelentősen fejlődtek. Mindezek mellett és ezek talaján kell továbbfejlesztenünk a demokratikus centralizmust. Csak ez biztosíthatja a kommunisták fegyelmét és egységét, ugyanakkor ez teremti meg a nélkülözhetetlen véleménycsere és a széles körű kritika kereteit, a vita és egység dialektikáját.

Az MSZMP a pártdemokrácia továbbfejlesztésének lehetőségeit mérlegelve is a kétfrontos harc útját járja. A demokratikus centralizmus elve alkalmazásának belső arányát, mértékét, formáit nem választhatjuk el sem eddigi, alapjában helyes politikánktól és gyakorlatunktól, jelenlegi belső és nemzetközi helyzetünktől, sem további célkitűzéseinktől, attól, hogy a munkásosztály élcsapataként a társadalom valamennyi dolgozójának érdekeiért, a társadalom szocialista átalakításáért harcolunk.

Történelmileg úgy alakult, hogy nálunk egypártrendszer van. Helyzetünkből következik, hogy pártunknak egyszerre kell betöltenie a kormányzó és az „ellenzéki" párt szerepét is, hogy önismeretünket, önkontrollunkat szüntelenül fejlesztenünk kell. Ha figyelembe vesszük az elmúlt évtizedek tapasztalatait, nem könnyű érvényesíteni ezt a dialektikus egységet.

Pártunk tömöríti soraiban a munkásosztály, a parasztság és más rétegek legjobbjait. Osztályhelyzetük alapján – valamint a társadalmi struktúra változásával összefüggésben – az egyes párttagok magatartásában, tevékenységében és gondolkodásában tükröződik az, hogy milyen helyet foglalnak el a társadalmi munkamegosztás rendszerében, milyen szinten, milyen vetületben, milyen szociális környezetből szerzik tapasztalataikat. A párt ezért önmagában is hordozója a különböző szinteken dolgozó és elhelyezkedő emberek érdekei közötti ellentmondásoknak, illetve az ellentmondások lehetőségének. És mert a szocializmus is ellentmondások útján fejlődik, az érdekeket is kifejező nézetek szabad cseréje biztosítja a legjobban, hogy idejében felszínre hozzuk a keletkező ellentmondásokat és kidolgozzuk megoldásuk módját, hogy helyesen fogalmazzuk meg feladatainkat, hogy helyesen fejezzük ki és képviseljük az adott időszakban leginkább előrevivő, tehát az össztársadalmi érdekeket. Ilyen körülmények között párttagságunk magában hordja a párt politikájának védelmét, de folyamatos kritikáját is. A párton belüli demokrácia lehetséges legszélesebb körű kibontakoztatása tehát az élethez állandóan igazodó, s ezzel a tömegek által elfogadható pártpolitika kialakításának és megvédésének állandó követelménye.

Az előttünk álló feladatok igénylik a párt vezető szerepének erősítését, azt, hogy a párt és a dolgozó tömegek kapcsolata tovább erősödjék. E célt szolgálja a szocialista demokratizmusnak a párt vezetésével történő, az eddiginél hatékonyabb fejlesztése. Ez pedig jórészt attól függ, hogy mennyire ösztönzik a párt szervei és szervezetei, menynyire mutatnak rá példát a mindennapi életben.

Mindnyájan tudjuk, hogy elviség és erkölcsi erő is kell az igazság felismeréséhez és kimondásához. Különösen olyan körülmények között, amikor önmagunk felett mondunk bírálatot, tegnapi tetteinket ítéljük meg, s így határozzuk meg tennivalóinkat. Erre csak akkor vagyunk képesek, ha elvszerűen, a marxizmus–leninizmus szellemében

Digitized by Google

dolgozunk, ha a munkásosztály érdekeinek megfelelően ítéljük meg saját tevékenységünket, s szüntelenül erősítjük és fejlesztjük a vélemények szabad cseréjét a pártban.

Központi Bizottságunk vallja, hogy csak a nézetek szabad cseréjével, alkotó vitákban juthatunk el az objektív helyzet, a valóság felismeréséhez. Ez a párt tudományos előrelátásának fontos záloga.

A szocialista demokráciát nem jelszónak és nem taktikának tekintjük, hanem a munkáshatalom továbbfejlődése egyik alapkérdésének, a párton belüli demokráciát pedig a pártegység, a nem formális, hanem valóságos egység és fegyelem feltételének. Fontos feladatunknak tekintjük, hogy a párt fórumain minden szinten demokratikus légkör uralkodjék, hogy mindenki elmondhassa a véleményét, hogy a vitákban ne „hatalmi pozíció" vagy más feltételek alapján dőljenek el a kérdések, hanem a valóság és az érvek ereje alapján, a párt vezette munkásosztály és a dolgozó nép érdekei szerint.

Az elmúlt hónapokban számos megyei, járási és kerületi pártbizottság, sok alapszervezet megtárgyalta a pártdemokrácia helyzetét és fejlesztésének lehetőségeit. Tapasztalatainkat, elgondolásainkat most összegezzük, elemezzük és javaslatainkat a közeljövőben a Központi Bizottság elé terjesztjük.

Az elmúlt év bővelkedett nagy horderejű kül- és belpolitikai eseményekben. Véleménye szerint hogyan állta ki a pártaktíva ezeknek az eseményeknek a próbáját? Elsősorban az új mechanizmus tapasztalataira és a csehszlovákiai események megítélésére gondoltunk.

NÉMETH KÁROLY elvtársnak,

a Politikai Bizottság póttagjának, a Budapesti Pártbizottság első titkárának válasza:

Határozottan állítom, hogy a pártaktíva – a párttagság túlnyomó többsége – a gazdasági reform bevezetése érdekében végzett munkában és a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban is megállta a helyét, kommunista, internacionalista magatartást tanúsított.

A pártaktíva szorgalmas munkája is megtestesül abban, hogy a Központi Bizottság által a reform bevezetésének első évére kitűzött célok megvalósultak. A kisebb-nagyobb gondok ellenére sikerült biztosítani a nyugodt politikai közhangulatot, a termelés és az értékesítés folyamatosságát, a piac nyugalmát. Az életszínvonal szolid mértékben emelkedett, az áruellátás megfelelő volt. Mindez a pártszervek, a pártaktíva, az állami és gazdasági vezetés, a tömegszervezetek és a dolgozók közös erőfeszítéseinek eredménye.

A pártaktíva abban a meggyőződésben dolgozott a reform sikeres előkészítésén és bevezetésén, hogy ez következetes folytatását jelenti az MSZMP több mint egy évtizedes politikájának. Szorgalmasan felkészült, helyesen magyarázta a reform bevezetésének szükségességét és hozzájárult gyakorlati megvalósításához. A politikai felvilágosító és szervező munka, valamint a reform eddigi tapasztalatai nagyrészt eloszlatták azokat a korábban felmerült kételyeket, amelyek a párt vezető szerepének csökkenésétől, valamint az életszínvonal kedvezőtlen alakulásától, munkanélküliségtől tartottak.

A reform már bevezetésének első évében is sikereket hozott. Ebből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy csökkenthetjük erőfeszítéseinket. A reform teljes kibontakoztatásáért végzendő munka dandárja még előttünk áll.

Meggyőződésem, hogy a pártaktíva, mint eddig, a jövőben is becsülettel képviseli és a megvalósulás útjára segíti a gazdasági reform céljait, tovább erősíti a párt vezető szerepét, egységét, a népünkhöz fűződő szoros kapcsolatainkat. Ugy kell dolgoznunk, hogy a gazdasági reform szükségességét dolgozó népünk még jobban megértse, megvalósítását aktívabban támogassa, és hogy az 1969. évi tervet, gazdasági feladatainkat sikeresen teljesítsük.

A pártaktíva, a párttagság – az 1956-os magyarországi ellenforradalmi események tapasztalataira is gondolva – aggodalommal figyelte a Csehszlovákiából érkező híre-

Digitized by Google

ket. Egyetértve pártunk Központi Bizottságának állásfoglalásával, helyeselte a szocializmus csehszlovákiai erőinek azt a törekvését, hogy kijavítsák a múltban elkövetett hibákat és törvénysértéseket, de ugyanakkor határozottan lépjenek fel a szocialistaellenes, jobboldali, az imperialisták által is támogatott ellenforradalmi törekvésekkel szemben.

A pártaktíva meggyőződéssel képviselte pártunknak azt az álláspontját, hogy a szocializmus csehszlovákiai erőit internacionalista politikánk és magatartásunk szellemében minden módon támogatni kell, mert a szocializmus léte Csehszlovákiában a mi ügyünk is. Széles körben elősegítette a Központi Bizottság állásfoglalásának és intézkedéseinek elfogadtatását a dolgozó tömegek körében. A pártaktíva akkor is lényegében helyesen foglalt állást, amikor a gyorsan pergő események nem mindig tették lehetővé a részletes tájékoztatást. Nem engedtek teret az itt-ott jelentkező nacionalista nézeteknek, őszintén tájékoztatták a tömegeket, és világos érveléssel segítették az internacionalista magatartás kialakítását.

A pártaktíva, a párttagság előbb vázolt magatartásának alapja: a bizalom a Magyar Szocialista Munkáspárt tizenkét esztendős politikájában, a pártvezetésben, a Központi Bizottságban. Bebizonyosodott, hogy a pártaktíva bonyolult viszonyok között is akarja és tudja képviselni a párt politikáját.

Milyen változásokat hozott a gazdaságirányítás új rendje a pártmunkában?

FRANK FERENC elvtársnak,
a Békés megyei Pártbizottság első titkárának válasza:

Egy esztendeje lépett működésbe a gazdaságirányítás új rendszere. A reform előkészítése kialakította, életbe lépése pedig fokozta azt a felismerést, hogy az új helyzetben nélkülözhetetlen – a korábban bevált módszerek megtartása mellett – a pártmunka tartalmának és módszereinek fejlesztése. A munkánk tartalmi és formai jegyei iránti fogékonyság és kritikai szemlélet elmélyülése – ez a gazdasági mechanizmus egyik legfőbb hatása a pártmunkára.

Megyei pártbizottságunk igyekszik kezdeményezően fellépni ebben. Többször tárgyalta és elemezte saját tevékenységét, az alsóbb szervek munkáját, s igyekezett, hogy a leghasznosíthatóbb tapasztalatokat mindebből közreadja. Fő törekvésünk, hogy a pártszervek minden szinten erősítsék politikai irányító tevékenységüket, s társadalompolitikai oldalról közelítsék meg a felmerülő problémákat. Ebben a szellemben hoztunk határozatot a megye termelőszövetkezeti parasztságának élet- és munkakörülményeiről, ilyen meggondolásból tárgyalja meg a közeljövőben a megyei végrehajtó bizottság a nők, majd az ifjúság helyzetét. Most készül és 1969 elején kerül a pártbizottság elé az a felmérés, amely az egységes, szocialista paraszti osztály kialakulásának folyamatát vizsgálja. Véleményünk szerint az ilyen átfogó témák vizsgálata teszi lehetővé az olyan társadalmi és gazdaságpolitikai állásfoglalások, döntések kialakítását, amelyeknek alapján az állami, a gazdasági szervek összehangoltan dolgozhatnak.

Megyei pártbizottságunk az eddiginél is nagyobb figyelmet fordít a termelésre, a gazdasági kérdésekre, de gyökeresen megváltoztatta e kérdések kezelésének módját. Például kezdeményezte és kidolgoztatta a megyei tanáccsal a közlekedéspolitika elveiből adódó megyei feladatokat. Kezdeményezően lépett fel a gázprogram alapvonalainak kimunkálásában is, s ezzel kapcsolatban fontos koordinációs feladatokat vállalt magára. Ezeket a problémákat a megyei tanáccsal közös ülésen vitattuk meg, a konkrét intézkedések azonban természetesen a megyei tanács szerveire hárulnak. A közelmúltban kimunkáltuk és a végrehajtó bizottság megtárgyalta a negyedik ötéves terv megyei irányelveit. A vezető pártszervek feladata, hogy megalapozottan eldöntsék, milyen irányban haladjon a megye iparfejlesztése. Azt azonban, hogy konkrétan melyik településen indokolt, hol a leggazdaságosabb egy üzembővítés vagy üzemtelepítés, azt megfelelő gazdasági számítások, a piaci lehetőségek, a munkaerőmérleg stb. alapján a megyei tanács dönti majd el. Ez a gyakorlat – vagyis a párhuzamosságok kiküszöbö-

Digitized by Google

lése a párt- és tanácsszervek munkájából, a sajátos feladatok megkeresése – kezd meghonosodni a járási, városi pártbizottságok irányító munkájában is.

A reform arra inspirálta pártszerveinket, hogy a lényeges, elvi jelentőségű kérdéscsoportokat ragadják meg és az operatív végrehajtást az illetékes állami, gazdasági és más szervekre bízzák. A pártmunka e felfogásának terjedését tanúsították a közelmúltban lezajlott vezetőségválasztások. A vezetőségek beszámolóinak legtöbbje és a vitában elhangzott sok felszólalás is azt a felismerést tükrözték, hogy a pártszervezetek kezdenek területük tényleges politikai vezetőivé, nem pedig az operatív termelés végrehajtói lenni. Munkájuk helyes irányát, társadalmi felelősségérzetüket mutatja, hogy védik a jogos helyi, kollektív érdeket, de ugyanakkor fel mernek lépni az igaztalan, a népgazdaság és a fogyasztó érdekeit sértő üzemi érdek ellen. Az Orosházi Üveggyár pártbizottsága például szót emelt a gyár termékeinek indokolatlan áremelése ellen, és meg is akadályozta ezt.

A gazdaságirányítás megváltozott rendje megnövelte a testületek hatáskörét, előkészítéseik és döntéseik demokratizmusát, politikai felelősségérzésüket. A választott testületek tagjai aktívabban, hozzáértéssel és felelősséggel vesznek részt a politika helyi alkalmazásának kimunkálásában, elfogadtatásában és végrehajtásában. Örvendetes, hogy az alsóbb pártszervek testületi munkájának színvonala is szembetűnően fejlődik.

Egy év tapasztalatai alapján nem látszik indokoltnak, hogy lényeges szervezeti változtatásokat hajtsunk végre a pártmunkában. A következő évek döntik el, hogy kell-e és ha igen, milyen irányban és arányban kell változtatnunk e téren. Az azonban kézzelfogható, hogy a pártbizottság osztályain a munka tartalma a helyes értelemben vett elvi kérdések felé tolódott el. Megyénkben az operatív munka ma leginkább a kulturális élet területén kifejtett tevékenységünkre jellemző. Ennek több oka van. A megyei pártbizottság a kulturális élet területeire vonatkozóan kevés átfogó, elvi, politikai jellegű határozatot, állásfoglalást dolgozott ki, s ezek is régebbi keletűek. A megye kulturális életének megerősítése munkánkban korántsem kapott akkora helyet, mint a politikai, gazdasági területeké. Nyugodtan mondhatjuk, hogy kevesebb súlyt fektettünk erre, mint amennyit megérdemel. A kulturális és egészségügyi politika és fejlesztés feladatainak kimunkálását még megoldásra váró feladatunknak tekintjük.

Nem tudtuk még kiküszöbölni pártmunkánkból azt a helytelen gyakorlatot, amely sok energiát köt le jelentések gyártására, felesleges és hosszadalmas értekezletekre. Még lényegesebb fogyatékosságnak tartjuk a gondolkodásmódban, felfogásmódban még fellelhető elmaradást. Párton belül is vannak szószólói olyan nézeteknek és folytatói olyan gyakorlatnak, amelyek fékezik a reform fő tartalmának és céljainak megvalósítását és hatékonyabb kibontakozását. Megnyilvánulnak ezek az anyagi érdekeltség elvének helytelen felfogásában, az egyéni érdekek túlhangsúlyozásában, az érdekvédelem hamis értelmezésében, az önállóság és a felelősség különválasztásában, a politikai nevelőmunka rendszertelenségében, végeredményben a politika torz magyarázatában és értelmezésében; ez pedig torz végrehajtásra vezet.

Gondjaink, problémáink természetesen nem szűnnek meg máról holnapra. Egy esztendős működése során a mechanizmus nem változtathatta meg automatikusan minden ember gondolkodását. A gazdaságirányítás új rendszere azonban mindenképpen a gazdasági élet fellendülését eredményezi, s ez objektíve erősíti a szocialista gondolkodás általánossá válását, különösen akkor, ha hatékony eszmei, politikai nevelőmunkánkkal és intézkedéseinkkel párosul. A megfontolt bátorság, a munka javulásának foka nem mindenütt egyforma, de a törekvések általában helyesek. A szaporodó pozitív tapasztalatok alapot adnak arra, hogy bizakodva tekintsünk az új esztendő elé.

HAVASI FERENC elvtársnak,

a Komárom megyei Pártbizottság első titkárának válasza:

A gazdaságirányítás mai rendszere a területi pártmunka sok vonatkozásában is új igényeket támasztott. Az új mechanizmus koncepciójának megismerése és ismertetése már maga is következetes, hatékony közgazdasági és társadalompolitikai tömegfelvilágosító propagandatevékenység megszervezését követelte meg. A szemlélet átformálása,

Digitized by Google

a régi megközelítési mód kritikai átértékelése és az új iránti bizalom kialakítása nagy munkát igényelt és igényel ma is.

A területi szerveknek a pártmunka szempontjából is fel kellett mérniük a vállalatok irányításának lényeges változásait, mert ezek szükségessé teszik, hogy a területi pártbizottságok újszerű módon foglalkozzanak a gazdaságpolitikai kérdések megoldásával.

Fontos felismerés volt, hogy differenciáltabban, a sajátosságok és konkrét helyi körülmények fokozottabb figyelembevételével vizsgáljuk a vállalatok és termelési ágak helyzetét, rövidebb és hosszabb távú fejlesztési problémáit. Sok helyen azonnal felismerték az átállásból adódó tennivalókat, másutt azonban csak késéssel történt meg ez. A szubjektív és az eltérő objektív körülmények egyaránt indokolták a differenciált segítségnyújtást.

A szénbányászatnak például Komárom megye gazdasági életében nagy szerepe van. Ugyanakkor a szénbányászat a szénhidrogénekkel folytatott versenyében világszerte visszavonulóban van. Nyilvánvaló, hogy ez a tendencia – össztársadalmi érdekből – a mechanizmus reformja nélkül is érvényesült volna. A piac igényeinek kielégítése, s még inkább a termelés gazdaságossága, jövedelmezősége – a meghatározó jelentőségű természeti feltételek miatt – az átlagosnál nagyobb erőfeszítéseket igényel ebben a szektorban. Nekünk most a pártmunkában is erre a területre kell a legnagyobb figyelmet fordítanunk, annál inkább, mert a szénbányászat fejlődésének alakulása nem pusztán gazdasági kérdés, hanem komoly társadalmi és politikai problémákat is magában hord.

Bátoritani kívánjuk pártmunkánkban a nyílt kritikai szellemet, és a kezdeményezőkészséget. Támogatjuk azokat a vezetőket, akik mernek élni a vállalkozás megnövekedett lehetőségeivel, akik megalapozott számítások alapján a kockázatot is vállalják, akik tanulmányozzák a gazdasági hatékonyság fokozásának lehetőségeit és ismerik a piac törvényeit. E vezetési szemlélet és vezetői típus kialakítását igen fontos feladatunknak tartjuk, s az ilyen vezetőket pártszerveinknek támogatniuk kell, mondhatnám: garantálnunk kell számukra a biztonságot.

A mechanizmus reformja által megteremtett új viszonyok közepette szükségszerűen fejlesztenünk kell a pártmunka társadalompolitikailag jelentős vonásait. Néhányat ezek közül megemlítek, csak utalásszerűen:

– A területi pártbizottságoknak azokra a feladatokra kell erőiket összpontosítaniuk, amelyekben a legnagyobb segítséget tudják nyújtani a helyi gazdálkodó szerveknek helyes döntéseik meghozatalában. Nem valamely korábban létező felügyeleti szervet kell ezzel helyettesítenünk – erre nincs szükség, erőnk sincs hozzá, s nem is lehet feladatunk ez –, hanem arra kell törekednünk, hogy ismerve a szélesebb, átfogóbb összefüggéseket, jobban, hosszabb távra előre látva a döntések következményeit, segítsük a leghelyesebb válaszok és elhatározások kialakulását, tiszteletben tartva a vállalatok önállóságát és a gazdasági vezetők jogkörét.

Fontos vonása a pártmunkának a területi koordinációs tevékenység erősödése. Szinte minden lényeges vállalkozásnak vagy kezdeményezésnek vannak olyan következményei, amelyek már nem a döntést meghozó szerv hatáskörébe tartoznak, s ahol érdemi koordinációs munkát végezhet a területi pártbizottság a különböző illetékes fórumok között. A szén iránti igény csökkenése például együttjár a munkaerő átképzésével, a fiatalok pályaválasztásának az új igények szerinti befolyásolásával. Ez pedig nem lehet csupán a pártszervezet gondja, hanem konkrét állami, tanácsi intézkedéseket igényel. Érdemi koordináló tevékenységet fejthet ki a pártbizottság a különböző szektorokban tevékenykedő vállalatok közötti társulások létrehozásában is. Ennek ugyanis nincs általános jogú állami felügyeleti szerve. Megyei pártbizottságunknak vannak is hasznos tapasztalatai, amelyeket az állami és szövetkezeti gazdaságok közös sertéstenyésztési társulásának megalakításában szerzett.

– A reform a párt vezető, irányító tevékenységével, munkamódszereivel szemben is nagyobb igényeket támaszt. A gazdasági döntések jelentős decentralizálása maga is a területi, s ezen belül a járási és városi pártbizottságok, valamint az üzemi pártszervek önállóságának kibontakoztatását igényli. Hiszen ők a megnövekedett jogkörű területi, illetve vállalati és üzemi vezetők azonos szintű „partnerei". A pártélet fejlesztése tehát – egyebek között – szervesen illeszkedik azokhoz a törekvésekhez és tendenciákhoz, amelyek gazdasági életünkben jelentkeznek.

Digitized by Google

A vázolt törekvések a pártmunka ámyaltabbá, sokoldalúbbá válásáról tanúskodnak. Ismételten hangsúlyozom, hogy a reform elveinek népszerűsége és a reform elveit képviselő pártmunka pozitív kölcsönhatásban van egymással: a reform elveinek elfogadtatása és gyakorlati alkalmazása segítette a párt tömegkapcsolatainak erősödését. Ebben az összefüggésben teljesen érthető, hogy pártszervezeteink a magukénak vallják a reformot, s szívesen, odaadással munkálkodnak annak következetes alkalmazásán.

A gazdaságirányítás új rendszere kedvező feltételeket teremt a szocialista demokratizmus további szélesítéséhez. A döntési hatáskörök decentralizálódása, a helyi önállóság növekedése, az anyagi és erkölcsi érdekeltség meglevő rendszere, az ellenőrzés demokratikusabbá tétele – mindez együtt megnöveli az egyes ember és a tulajdonosi osztály szerepét és felelősségét a termelési-gazdaságossági folyamatokban. Ebből is fakad az a sok kezdeményezés, ötlet, helyi öntevékenység, amelyet szinte mindenütt látunk.

E kedvező tapasztalatok nem rejtik azonban el előttünk gyengeségeinket, amelyek távolról sem újkeletűek. A pártszervezeteknek a gazdasági építőmunka szervezésében, irányításában óvakodniuk kell attól, hogy olyan feladatokat vállaljanak át, amelyek nem az övék. Hogy mikor, mivel, milyen mélységig foglalkozzanak, hogy e bonyolult folyamatban szinte mindennap megőrizzék és kialakítsák a pártbizottságokat egyedül megillető pozíciót, hogy ne dolgozzanak mások helyett, de a saját feladataikat jól végezzék – ez nehéz és nagyon összetett követelmény. Itt nem lehet előre kialakított sémák szerint cselekedni, mert ugyanaz a gond területenként és pártbizottsági szintenként is más-más módon vetődik fel. Az önálló, a kérdésekben gyorsan eligazodó vezetési stílus kialakítása tehát nagyon fontos teendőnk a pártmunka minden szintjén. Végső soron a területi pártmunkát mindenekelőtt azzal mérhetjük, hogy milyen mértékben hatják át az új és helyes törekvések az alapszervezetek tevékenységét.

Hogyan alakult a múlt évben a termelőszövetkezeti parasztság sorsa, s mi várható e téren az 1969-es évtől?

SZABÓ ISTVÁN elvtársnak,
a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa elnökének válasza:

Az 1968-as év annyi aggódást és örömöt, olyan sok eseményt hozott, hogy ezeknek csupán leltárszerű felsorolása is hosszúra nyúlna. Ezért csak a termelőszövetkezeti parasztságot közvetlenül érintő események egy részére térek ki.

Elsőként kell említenem a kormány által végrehajtott árreformot. Nőtt a termelőszövetkezetek önálló elhatározásainak szerepe a tervezésben, a vállalati eredmények felhasználásában, a beruházásokban. Megváltozott a termékforgalom rendszere, javultak az üzemi tevékenység kiszélesítésének feltételei. Az új termelőszövetkezeti törvény a változott körülményeknek megfelelően szabályozta a termelőszövetkezetek működését.

Mindez és még sok más intézkedés rövid idő alatt éreztette kedvező hatását. Meggyőző tények bizonyítják, hogy gazdaságirányításunk új rendszere nagy erőket szabadít fel, új és vonzó perspektívákat nyit a termelőszövetkezetek számára. Egyúttal beigazolódott az is, hogy a tervgazdálkodás új rendszerében is biztosítható a népgazdasági igényeknek megfelelő termelés.

A termelés növekedésének ütemét 1968-ban – a még nagy szerepet játszó természeti hatásokon kívül – elsősorban már a műszaki és anyagi ellátás, a kemizálás lehetőségei határozták meg, minthogy megnőtt a termelési kedv, a hozzáértés, és fokozódott a technológiai fegyelem.

Ezekből fakad, hogy 1968-ban a közös gazdaságok termelése – változatlan áron számítva – kereken 10 százalékkal haladta meg az előző évi szintet. A közös gazdaságoknak az állami és szövetkezeti felvásárlásban való részesedése elérte a 61 százalékot. S minthogy kedvezőtlen, aszályos időjárású évünk volt – tavasszal ez volt az aggódás egyik forrása – nagyon jelentősnek kell tartanunk ezeket az eredményeket.

Digitized by Google

Lehetővé vált, hogy a tsz-tagoknak a közösből származó jövedelme is növekedjék. A termelőszövetkezetek jövedelemfelosztását az jellemzi, hogy a termelés nagyobb arányban emelkedik, mint a tagok személyes jövedelme, a termelés 10 százalékos növekedése mellett a tagok részesedése mintegy 5 százalékkal emelkedett. 1967-ben 14 862 forint, 1968-ban pedig – nem végleges adat szerint – 15 500 forint jutott országos átlagban egy-egy dolgozó tsz-tagnak. Ez az átlag azonban figyelemre méltó különbségeket takar. Az egész éven át rendszeresen dolgozó tagok átlagos évi jövedelme elérte a 18 000 forintot (havi 1500 forintos jövedelem), a tagság csaknem 40 százalékáé azonban 8000 forint alatt maradt (havi 650 forint körüli jövedelemmel). Ez arra figyelmeztet, hogy még igen jelentős rétegeket kell a tsz-eknek rendszeres munkához juttatniuk a foglalkoztatási lehetőségek növelésével.

A termelőszövetkezeti tagok és családok jövedelmének jelentékeny hányada a háztáji gazdálkodásból származik, bár a közös gazdaságok erősödése révén ez évről évre csökken.

Nőtt a tsz-tagokat megillető társadalmi juttatások értéke. Közülük a meghatározott rendeltetésűek (egészségügyi és szociális ellátás, oktatás, kultúra, sport, üdülés stb.) 55 százalékkal, a személyes rendeltetésűek pedig ennél is nagyobb mértékben nőttek.

Érthető, hogy a szövetkezeti parasztság örömmel és megnyugvással fogadta azokat a változásokat, amelyek módot adnak a termelés fejlesztésére és növelik megélhetési biztonságát, életszínvonalát.

Ami az 1969-es évet illeti: a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa úgy foglalt állást legutóbbi ülésén, hogy a tsz-eknek mindenekelőtt gazdálkodásuk eredményességének fokozásával kell hozzájárulniuk tagságuk helyzetének további javításához. Népgazdasági tervünk a mezőgazdasági termelés 2–3 százalékos növelésével számol, de a tsz-ektől 5–6 százalékos termelésnövelést vár. A terv kilátásba helyezi a műtrágyaellátás javítását: 500 000 tonnával nő a felhasználható műtrágyamennyiség. Ha mérsékelten is, de növekszenek a mezőgazdaság beruházási lehetőségei.

Ilyen körülmények között a tervben kitűzött célok reálisak, s a termelőszövetkezetek képesek arra, hogy az ezekből reájuk háruló feladatokat teljesítsék. E célból azonban tovább kell, hogy növekedjék bennük a közgazdasági hatásokra való érzékenység, és tovább kell hogy lépjenek a reform gyakorlati megvalósításának útján.

A gazdálkodás eddigi eredményei és a szövetkezeti parasztság gondolkozásmódjának egészséges fejlődése ebben a vonatkozásban is bizakodással tölthet el bennünket. Pártunk agrár- és szövetkezetpolitikája pedig biztosíték arra, hogy ha tovább javul a tsz-ek munkája, akkor nem lesz akadálya az említett célok elérésének.

Mi a véleménye az áruellátottság, az árszínvonal és a jövedelmek 1968. évi alakulásáról?

KESERŰ JANOSNÉ elvtársnőnek,
a belkereskedelmi miniszter helyettesének válasza:

A kiskereskedelmi forgalom 1968-ban 112 milliárd forint volt, kereken 7 százalékkal több az előző évinél. Nemcsak a nagyobb forgalomhoz szükséges árufedezetről gondoskodtak a vállalatok, szövetkezetek, hanem javuló áruválasztékot is tudtak biztosítani.

Kiemelkedően javult ez évben az állati termékek (hús, tejtermék, baromfi, tojás, hal) kínálata, a borok és az üdítőitalok, a műszálas ruházati cikkek, a szintetikus mosószerek és egyes tartós fogyasztási cikkek választéka. Javult az áruellátás a kiskereskedelem közvetlen beszerzése és az importcikkek révén is. Az importcikkek részaránya 1968-ban az áruforgalomnak mintegy 12 százalékát tette ki.

Digitized by Google

Az 1968. január 1-i árreform a fogyasztási cikkek széles körét érintette. Az áremelések és árcsökkentések együttes hatására 1968 elején a fogyasztói árszínvonal kb. 1,5 százalékkal alacsonyabb volt az 1967. évinél. A fogyasztói árak 1968-ban tovább változtak, a következőképpen:

A hatóságilag rögzített és maximált árak – az 1968 januárjában csökkentett árak is, mint a cukoré, a tejtermékeké, a televízióé, a hűtőszekrényé stb. – lényegében változatlanok maradtak. Emelkedtek azonban – különösen júniustól kezdve, az aszály következtében – az idénycikkek árai. Ugyanakkor – a reform céljainak megfelelően – a rugalmas árformákba sorolt termékek széles körében az áruk ára kezdett igazodni a keresleti-kínálati viszonyokhoz.

Az árváltozások összhatása következtében 1968 első három negyedévében a Statisztikai Hivatal által megfigyelt, lényegében a teljes kiskereskedelmi forgalmat kitevő 69 árucsoport közül 45-ben az átlagos ár alacsonyabb vagy ugyanakkora volt, mint az 1967. évi, 24-ben pedig magasabb, 1968 októberében a fogyasztók által vásárolt áruk és szolgáltatások árszínvonala már lényegében elérte az egy évvel korábbit. Az árszínvonal tehát januártól október végéig kb. 1,5 százalékkal növekedett. A januári árakhoz képest főként egyes ruházati cikkek, a bútor, az üveg- és porcelánáruk ára emelkedett.

Felmerülhet az a kérdés, hogy nem ellentétes-e ez a tendencia a párt életszínvonal-politikájával. Úgy vélem, nem ellentétes, mert a lakosság pénzjövedelme ennél nagyobb mértékben növekedett. A Statisztikai Hivatal adatai szerint 1968 november végéig a lakosság pénzjövedelme 8 százalékkal volt magasabb az 1967. évinél. A bérből és fizetésből élők egy főre jutó pénzjövedelme 1968-ban kb. 6 százalékkal nőtt. Figyelembe véve, hogy 1967-hez képest az árszínvonal alig változott, megállapíthatjuk, hogy az egy főre jutó reáljövedelem is hozzávetőleg hasonló arányban növekedett.

Nem ilyen egyszerű megállapítani a paraszti jövedelem alakulását. Azt tudjuk, hogy jelentősen nőtt a parasztság egy főre jutó pénzbevétele is, de az évvégi zárszámadások előtt nem tudjuk, hogyan alakult a paraszti fogyasztás, amely részben a saját termelésből, részben a termelőszövetkezettől kapott természetbeli juttatásból származik. A kereskedelem adatai azt mutatják, hogy a paraszti lakosság élelmiszervásárlása az üzletekben lényegesen megnövekedett. Ebből arra következtethetünk, hogy stagnált vagy csökkent a termelőszövetkezetek természetbeli juttatása, illetve a parasztság saját termelésből származó fogyasztásának aránya. Mindezek következtében joggal becsülhetjük úgy, hogy a paraszti reáljövedelmek is nőttek, legalább olyan arányban, mint a bérből élőké.

Megállapíthatjuk tehát – és ez igen fontos tapasztalat –, hogy az 1968-ban bevezetett, rugalmasabb árrendszer nem keresztezte a párt életszínvonal-politikáját, s ezt a lakosság nagy csoportjainak egyidejű életszínvonal-növekedésével tudtuk érvényesíteni.

A fejlődés tényekkel, számokkal alátámasztott fő tendenciái tehát pozitívak. Tudjuk azonban, hogy a fő tendenciák – bár a fejlődés szempontjából ezek a legdöntőbbek – nagy „szóródásokat" takarhatnak, s nem elégítik ki azokat a fogyasztókat, akik esetleg hiába keresnek egy-egy cikket, vagy akik a választék hiánya miatt bosszankodnak, vagy akiknek az egyéni vásárlási lehetőségét éppen rontja egy-egy cikk áralakulása.

Meg lehetünk-e elégedve az áruellátásban, a fogyasztói árakban és a jövedelmekben elért eredményekkel? Nem. Látjuk a problémákat, a hibákat és a nehézségeket is. Az elért színvonal azonban szorosan összefügg gazdasági fejlettségünkkel, a kialakult termelési és árstruktúrával. Utópizmus lett volna, ha azt várjuk a reformtól, hogy egy év alatt csodákat tesz. De nem is helyes minden problémát az irányítási rendszer nyakába varrni. 1968 tapasztalatai alapján joggal állíthatjuk azonban, hogy az áruellátás javításában, az árak népgazdasági szempontból célszerűbb megállapításában, a vállalati munka javításában sok tartalék van, s ezeket a gazdasági mechanizmus következetesebb alkalmazásával fel lehet tárni és a lakosság érdekében hasznosítani lehet.

Digitized by Google

Milyen szerepet játszott a múlt évben közéletünkben a népfrontmozgalom, milyen időszerű feladatokat kell megoldania a szocialista nemzeti egység továbbfejlesztése érdekében?

TRAUTMANN REZSŐ elvtársnak, nyugalmazott miniszternek, a Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága alelnökének válasza:

A népfrontmozgalom az elmúlt évben fontos állomásához érkezett, megerősödve, magasabb fokon folytatta tovább közéletünkben kijelölt tevékenységét. Újjáalakult közel 3700 népfrontbizottság, megválasztottak mintegy 120 000 bizottsági tagot. A Hazafias Népfront megtartotta kongresszusát, sorban a negyediket. A párt népfrontpolitikája sikeresen, egyre szélesebb társadalmi alapokon valósul meg a mozgalom keretében. Fejlődésünket gátolják ugyan előre nem látott, nehezítő tényezők, de felfelé ívelő folyamatában mégis mind többen és mind nagyobb felelősséggel vállalnak – mindennapi fárasztó munkájukon felül – önként részt közügyeink intézésében, gondjaink, bajaink orvoslásában, a szocialista gondolkodástól idegen, előrehaladásunkat hátráltató nézetek feltárásában és leküzdésében. Mint olyan ember, aki elkötelezettsége folytán közelről tekinthet be a mozgalom mindennapi munkásságába, tanúsíthatom, hogy a hazához hű, a szocializmust igenlő magyar állampolgárok, kommunisták és pártonkívüliek, a különböző világnézetet valló, de azonos társadalmi és nemzeti célokat követő hazafiak száz- és százezrei, köztük ifjak és veteránok is, segítik elő országszerte a népfrontpolitika érvényrejutását. S hogy milyen eredménnyel, azt nemcsak politikai és gazdasági életünk kedvező alakulásán lehet lemérni, hanem a tudomány, az irodalom, a művészetek sikerein, a közgondolkodás érlelődésén, a művelődés iránti igény növekedésén is, vagy azon a fegyelmezett magatartáson, amelyet egész lakosságunk tanúsított a múlt év válságokkal teli napjaiban.

A népfrontmozgalom közéletünk számottevő tényezőjévé vált. Az időszerű, de évekre szóló feladatokról szólva, itt csak a legfontosabbakat emelhetem ki.

Behatóan foglalkozik népfrontmozgalmunk a nemzetközi kérdésekkel, mindenekelőtt azokkal, amelyek elválaszthatatlanok a béke ügyétől, következésképpen társadalmi fejlődésünk, nemzeti előrehaladásunk ügyétől. Elsőrendű feladatának tekinti a népek közötti barátság eszméjének ápolását, a nemzetközi békemozgalomban való közreműködést, a szocialista tábor országaihoz, különösen a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink elmélyítését. A nemzetközi feszültség növekedése nélkülözhetetlenné tette a lakosság gyors és pontos tájékoztatását, az agresszió elleni tiltakozások, a függetlenségükért harcoló népek melletti együttérzést kifejező megmozdulások társadalmi szervezését. Népfrontbizottságaink sikerrel töltik be ezeket a feladatokat, s felhívásukra – hogy csak a legeredményesebb, ma sem szünetelő akciót említsem meg – szinte egész lakosságunk összefogott, hogy segítse, bátorítsa a hős vietnami népet.

Népfrontmozgalmunk egyik legátfogóbb, a köz- és magánélet egészére kiterjedő, politikai és gazdasági céljainkat szolgáló feladata – a szocialista demokratizmus fejlesztése. Az országgyűlési és tanácsválasztások lebonyolítása, szocialista intézményeink működésének állandó javítása, a bürokratikus jelenségek elleni társadalmi fellépés, a törvények tiszteletére, az állampolgári fegyelemre való társadalmi nevelés, a tanácsok és a lakosság kapcsolatainak közvetlenebbé tétele – ezek olyan feladatok, amelyekkel népfrontbizottságaink állandóan foglalkoznak. Vitára bocsátják az érdekütközéseket, vált vagy tényleges ellentmondásokat, felfogásbeli különbségeket vagy eltéréseket – minthogy ezek a jelenségek szocialista társadalmunkban sem szűntek meg –, ha kell, bírálatot mondanak róluk, s demokratikus eszközökkel szorgalmazzák feloldásukat. Idetartozó, újszerű feladat a gazdaságirányítás reformjának, szocialista építésünk ez idő szerint legnagyobb jelentőségű lépésének támogatása felvilágosítással, neveléssel, jobb és hatékonyabb munkára, nagyobb önállóságra való serkentéssel, az anyagi érdekeltség elvének messzemenő elismerésével, szembeszállva az önző, anyagias gondolkodással.

Hivatása népfrontmozgalmunknak a szocialista nemzeti tudat, a hazafiság érzésének ébren tartása és eszmei formálása. E sokrétű feladatnak éppen úgy része nemzeti hagyományaink feltárása, honismeretünk gyarapítása, a szocialista országokkal való

Digitized by Google

szorosabb együttműködésünk hazai feltételeinek javítása, szocialista rendszerünk, honvédelmünk erősítése, a közélet iránti érdeklődés felkeltése, mint az, hogy szembeszállunk a nacionalizmus, a nemzeti elkülönülés csalóka ábrándjaival és a kozmopolita nemzetietlenséggel. Ide tartozik az idősebb nemzedéknek az a kötelessége is, hogy idejében beültesse az ifjúságba a haza iránti odaadás, a felelősségérzet magvát.

A szocializmus teljes felépítésének időszakában ezeknek a feladatoknak és más hasonlóknak a napirendre tűzése, és megoldásuk a népfrontmozgalom legfontosabb politikai célját, a párt tulajdonképpeni népfrontpolitikáját: a szocialista nemzeti egység fejlesztését szolgálja. Ez a politika társadalmunk minden osztályának és rétegének összefogására, mindenekfelett a munkás-paraszt szövetségre, a kommunisták és pártonkívüli hazafias erők közös politikai és társadalmi cselekvésére épül. A szocialista nemzeti egység fejlesztése a népfrontmozgalomra háruló olyan kötelezettség, mely igen sok állandó és még több, időben, térben és jellegében változó feladatot foglal magában. Népfrontbizottságaink most, az új esztendő kezdetén, az új elhatározások időszakában, kijelölik feladataikat és felkészülnek ezek végrehajtására. Kísérje sok siker egész évi munkásságukat!

Mi a véleménye a hazai tudományos tevékenység és a társadalmi szükségletek közötti viszonyról?

PÁL LÉNÁRD elvtársnak, az MTA levelező tagjának,
a Központi Fizikai Kutató Intézet igazgató-helyettesének válasza:

A tudomány és társadalom kapcsolatáról az utóbbi években sok szó esik, mert mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a tudománynak egyre fontosabb szerepet kell betöltenie a társadalmi fejlődés meggyorsításában. Hogyan tölti be a hazai tudomány ezt a szerepét, milyen tényezők akadályozzák és milyen tényezők segítik a társadalmi szükségletek és a tudományos tevékenység összhangját?

A tudományt érintő társadalmi szükségletek forrásait elsősorban az ipari és mezőgazdasági termelés, a közlekedés, a gyógyászat és más fontos ágazatok távlati fejlesztését szolgáló új berendezések, anyagok, eljárások, irányítási és szervezési módszerek alkalmazási igényei alkotják. Fontosnak tartom azonban annak hangsúlyozását is, hogy a társadalmi szükségletek objektíve a tudományok belső fejlődéstörvényeiből következő igényeket is magukban foglalják, és ez egyértelműen megköveteli a termeléssel közvetlenül nem kapcsolatos, de új ismeretek feltárásában hatékony tudományágazatok állandó fejlesztését.

Erre a körülményre azért kell utalnom, mert a fejlődés ütemét sok területen ma már éppen az új elvek és törvényszerűségek feltárásának üteme szabja meg. Ez azt jelenti, hogy az új elvek, törvényszerűségek feltárásával foglalkozó, úgynevezett alapkutatást egyre szorosabb szálak fűzik a gyakorlathoz. Hazai tudományos életünkben ma már észlelhetők egészséges kezdeményezések az alapkutatási tevékenység és a gyakorlat közötti gyümölcsöző kölcsönhatás kialakítására. Van azonban olyan veszély is, hogy a tudományos kutatás szükségszerűen merev kategorizálása kisebb-nagyobb ellentéteket idéz elő az alapkutatással, az alkalmazott és a fejlesztő kutatással foglalkozó intézmények között. Ennek a leküzdéséhez a legjobb módszer a tudományos kutatási tevékenység olyan komplex szervezése, amely célszerűen megválasztott arányokban egyetlen programon belül biztosítja a különböző típusú kutatások összhangját.

Az új gazdaságirányítási rendszer hatására a kutatóintézetek egy részében az tapasztalható, hogy tevékenységük közeledik a rövid távon jelentkező népgazdasági szükségletekhez. A kutatási szerződések nagy része helyes irányba terelte a kutatási célkitűzéseket, de sok helyen ma még egyszerű műszaki fejlesztési feladatokat is kutatási

Digitized by Google

célokként kezelnek. Ez azzal a veszéllyel jár, hogy háttérbe szorul a termékeink nemzetközi versenyképességét leginkább biztosító új elvek, eljárások, törvényszerűségek feltárása.

A gazdaságirányítási rendszer első évében tudatosan alkalmazott „fékek" (vám, letét stb.) sok területen visszaszorították a tudományos és műszaki fejlesztéshez szükséges korszerű berendezések, anyagok és eljárások importját. Ez objektíve nem segítette elő a műszaki fejlődést. Helyes volna megvizsgálni e „fékek" fokozatos kikapcsolásának lehetőségét. Erre különösen a tudományos kutatások leggyorsabban fejlődő ágazataiban volna nagy szükség.

A tudományos tevékenység és a társadalmi szükséglet összhangját nagymértékben fokozná, ha a társadalom távlati fejlődési szükségleteinek felmérése alapján megfelelő távlati tudományos koncepciókat dolgoznánk ki. Szinte mindenki egyetért azzal, hogy szükség van olyan országos tudományfejlesztési koncepció kidolgozására, amely meghatározza a távlati szükségleteket tükröző legfőbb irányokat és arányokat.

Tudományos kutatóintézeteink jelenlegi helyzetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a tudományfejlesztés üteme globálisan lelassult. Ebből az következik, hogy csak egyes ágazatokban, és ott is csak erős koncentrálással, gyakran a kutatóhálózat szerkezetének hatékony megváltoztatásával biztosíthatjuk a fejlődés kellő ütemét. A szerkezetváltozásban a belső intézkedések mellett alapvető fontosságú az, hogy az új struktúrában jelentős szerepet kapjon a nemzetközi és különösen a szocialista országokkal való együttműködés. Meg vagyok győződve arról, hogy a tudományos tevékenység szocialista integrációja nélkül nemigen folytathatunk hosszú távon eredményes és versenyképes kutatást. Ezért számunkra alapvetően fontos a nemzetközi együttműködés fokozása, az érdekeket kölcsönösen szolgáló kutatási tevékenység kialakítása. Mindez nagymértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy fokozódjék a társadalmi szükségletek és a tudományos tevékenység közötti összhang.

Hogyan ítéli meg filozófiai közéletünk helyzetét? Hogyan értékeli a filozófiai életünkben folyó vitákat? Milyen feladatok állnak a filozófia területén dolgozó kommunisták előtt?

TŐKEI FERENC elvtársnak,
a tudományok doktorának válasza:

A kérdés nagyon megtisztelő; zavarba is ejt, mert attól tartok, véleményemet legfeljebb jelezni tudom, megalapozni és kifejteni azonban néhány mondatban lehetetlen.

Mai filozófiai és ideológiai vitáink során gyakran hallunk „többféle marxizmusról". Ez a kifejezés tudományos, elméleti értelemben épp oly képtelenség, mint ha például „többféle darwinizmusról" beszélnénk azon az alapon, hogy a darwinisták között éles viták folytak. Mindamellett kétségbe nem vonható tény, hogy – politikai ellenfeleink között éppúgy, mint saját sorainkban – számos olyan irányzat és áramlat jelentkezik, amelyek marxista igénnyel lépnek fel, és amelyek között igen lényeges különbségek, sőt ellentétek vannak. Ez történelmileg kialakult helyzet, amelyet tarthatunk kedvezőnek (ha termékeny vitákra vezet és szélesíti a kommunista mozgalom elméleti spektrumát), és tarthatunk kedvezőtlennek (ha terméketlen vitákra vezet és gyengíti a mozgalom elméleti egységét), de amelyet tényként tudomásul kell vennünk. Bármennyire igaz is, hogy – tudományos és elméleti értelemben – csak egyféle marxizmus lehetséges, dekrétumokkal aligha érhetjük el, hogy a mai „irányzatokat" tenyésztő helyzet megvál-

Digitized by Google

tozzák. Az „egyféle" marxizmust semmiképpen sem lehet megteremteni azzal, hogy egynek a kivételével minden más irányzatot betiltunk. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a módszer mindenekelőtt a marxista elmélet továbbfejlődését akadályozza, lehetetlenné teszi a valóban tisztázó vitákat, következésképpen az így megteremtett „egyféle marxizmus" látszategység lehet csupán, s „egyfélesége" nem a marxizmus egysége. Ha valóban a marxizmus egységének helyreállítása a célunk, akkor a lényegbevágó elméleti vitákat végig kell vívni, s a termékeny vitákból – saját sorainkban – végül is nem „győztesek" és „vesztesek" kerülnek ki, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyaránt „győztesek". A szabad vitában ugyanis minden „irányzat" vagy áramlat hozzájárulhat a marxizmus kifejtéséhez azokkal a sajátos szempontokkal és megfogalmazásokkal, amelyek ma még talán „irányzat"-jellegét alapozzák meg, holnap azonban a magasabb-fejlettebb egységen belül kívánatos sokféleség sajátos aspektusait jelentik majd.

Káros-e politikailag a marxizmus mai „többfélesége"? Természetesen igen nagy károkat is okozhat; a kommunista világmozgalom mai ellentétei fájdalmasak. Am ha közvetlen feladatainkat, a magyar kommunisták tennivalóit és a marxizmus magyar „irányzatainak" vitáit tekintjük, véleményem szerint nincs okunk aggodalomra. A mi vitáink főleg akörül forognak, miképpen fogjuk fel a marxizmusnak azt a középponti jelentőségű elvét, hogy „az emberek maguk csinálják történelmüket", hogyan állítsuk elméletünkben is méltó helyére a társadalmi individuumot, az embert. Ha pedig meggondoljuk, hogy gazdasági mechanizmusunk reformjának igazi megvalósítói, a gazdasági, jogi stb. eszközök mozgásba hozói, az új mechanizmus döntő mozgatóereje csakis az egyének lehetnek, könnyen beláthatjuk, hogy vitáink centrális problémája: aktuális és jövőbeni feladataink elméleti megalapozása. A XX. kongresszus történelmi fordulata után megtalálni a szocialista építés fejlettebb, érettebb formáit: ez minden szocialista ország legfőbb feladata. Új gazdasági mechanizmusunkat sikerre vinni, keretei közt a szocializmus dinamikáját kibontakoztatni: ez a mi fő dolgunk; elméleti megalapozás nélkül azonban nem megy. Ez a munka csak néhány éve indult meg, természetesen nem juthattunk még el kiérlelt és „végleges" megfogalmazásokhoz. Néhány homályos, félreérthető vagy hibás formulától azonban nem dől össze a világ; majd kijavítjuk őket. Aki azonban eleve gyanakvással és vádaskodással fogad például egy olyan filozófiai művet, mint Lukács György elvtárs még csak készülő „Társadalomontológiá"-ja, amely egyén és társadalom viszonyának nagyszabású elemzését ígéri, aki türelmetlenül csap le már az „előzeteseknek" egy-egy vitatható mondatára is, az, nézetem szerint, nem Lukács „irányzatával" (vagy inkább iskolájával, sőt „iskoláival") kerül szembe, hanem a párt politikájának egészével, s minthogy indulóban levő új gazdasági mechanizmusunknak a lényegét nem érti vagy nem fogadja el, helyesen tenné, ha mindenekelőtt saját nézeteivel kapcsolatban vonna le megfelelő következtetéseket. Ugyanakkor az „előzetesek" szerzőitől is elvárható lenne, hogy ne vagdalkozzanak meggondolatlanul, ne támadjanak minden más felfogást vagy formulát egy olyan állítólagos „irányzat" képviselőiként, amelynek megalapozó műve még el sem készült.

Természetesen van antikommunista „marxizálás" is: ilyen nézetek eljuthatnak Magyarországra is. Soraink ban is felbukkannak időnként polgári demokratikus illúziók, vagy éppen anarchista vágyálmok. Az ilyesmit az imperializmus propaganda-központjaiban „fellazulásnak" nevezik, s mint „fellazítást", saját eredményükként könyvelik el. Meggyőződésem, hogy számításaik nem válnak valóra. Az antikommunizmus és a tudományos kommunizmus között mindig is, ma is a non-konformizmus, a lázadás és utópisztikus ábrándozás széles sávja helyezkedik el. Kispolgári forradalmiság és ábrándozás, marxizmus előtti nézetek tenyésznek ebben a széles sávban, képviselői azonban – egészében véve – nem ellenségeink, hanem potenciális és jórészt gyakorlati szövetségeseink. Vitában kell megnyernünk őket, és ha Marx, Engels és Lenin marxizmusa van a kezünkben, nem maradhatunk alul a küzdelemben.

Digitized by Google

A művészek kedvező feltételeket várnak a társadalomtól az alkotáshoz, és munkájuk értelmét a társadalom szolgálatában, a közönség progresszív igényeinek kielégítésében látják. Mit vár az új évben ennek a kölcsönösségnek a termékeny kiaknázásától?

SIMON ISTVÁN elvtárs, költő, válasza:

A művészet minden korban igényelte a közönséget, jóllehet maga a művészi alkotás mindig az önkifejezés valamiféle legyűrhetetlen vágyából születik. De a művészetnek elengedhetetlen föltétele az is, hogy az alkotó hatni akarjon valami közegre, s ezért aztán sohasem volt közömbös annak a kornak a szelleme és társadalmi légköre, melyben egy-egy kiemelkedő életmű létrejött.

A szocialista társadalom, ahogy az élet minden szegmentumában, a szellemi és művészeti életben is igényt tart a tevékenységek irányítására. Természetesen, ahogy a gyakorlati életben elkövetett hibák állandó korrekciót igényelnek, a szellemi élet, különösen a művészeti, még inkább rászorul az állandó kontrollra; hiszen — mint a nem is oly régi tapasztalat bizonyítja — a rossz irányítás e téren sokkal nehezebben helyrehozható hibákat követhet el, s évtizedekre visszavetheti a természetes fejlődést. Némely korábbi hiba hatását most érezzük csak, amikor riadtan menekülnek az elkötelezettség vállalása elől olyan egyéniségek is, akik másfél évtizede még maguk is hirdették azt és tevékenységükkel letagadhatatlanul ma is a vállalók soraiban vannak. Különféle iskolák alakulnak világszerte a társadalomtól független művészet igazolására, jogainak megmagyarázására, s a legkülönfélébb csűrés-csavarással fejtegetik, miért szükséges a művészetnek kibújni a társadalom figyelő gyűrűjéből. Ez hatással van a hazai szellemi közvéleményre is. De épp ezek is mutatják, mintegy a fonákjáról, a menekülés lehetetlenségét, a közösség jelenvalóságának fontosságát, s az egykori torzulásoktól való alkotói félelmet is.

Talán ez a problémáinkat fonákjáról fölvillantó helyzet is bizonyítja: a művészek mindig kedvező munkafeltételeket várnak a társadalomtól. Az alkotás szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy a művészeteket serkentő igény és a közvélemény állandóan szelektáló ítélete az éppen megszületett alkotásokkal milyen viszonyban van. Másképp nehezen magyarázhatnánk meg, hogy a társadalmi „felügyelet" ellen oly hevesen tiltakozók miért igénylik mégis a társadalmi, a közösségi elismerést, s miért oly nosztalgikusan szomorú a panaszuk, ha mellőzik, nem ismerik el őket.

A művészetek koronkénti színvonalát progresszivitásukhoz szokták utólagosan mérni. Magától értetődő tehát, hogy a művész, az író ma sem adja alább: munkája értelmét — még ha hangosan talán be sem vallja — a társadalom szolgálatában látja, a közösség progresszív igényének nemcsak kielégítését, hanem serkentését, fejlesztését szeretné segíteni.

Beszélhetünk-e — persze, úgy általában és a progresszivitás értelmében — homogén, tömegméretű igényről a művészetekkel összefüggésben? Sajnos, nem. Hiszen akkor mi szükség volna a szocialista társadalomirányításon belül a kulturális élet állami, társadalmi ellenőrzésére? Csakhogy az a közegellenállás, amely éppen a modern, a progresszív művészi törekvések terjedésének gátja még, nemcsak a művészek előtt tornyosul, hanem a vezető társadalomirányító erőket is nehéz föladat elé állítja. A kialakulatlan ízlés, az igény nem a giccs és primitív szentimentalizmus felé húzná-e el a közönség egy tekintélyes részét? Honnan kaphatna ez inspirációt a jóra, ha nem attól az iránymutatástól, amely a közös érdekből összefogott progresszív kulturális vezetésnek — mely társadalmilag lehetőséget kapott befolyása érvényesítésére — és a haladó, szocialista művészi törekvéseknek az akaratából tevődik össze?

Az olló tehát, mely oly tágra van nyitva még, nem a társadalmi elkötelezettség és a művészi szabadság szembeállításától lesz jóval kisebb szögű, hanem attól, ha a társadalom leghaladóbb erői és a művészetek egymást támogatva érvényesítik közös érdekeikből eredő fontos szempontjaikat. (A legszívesebben csak azt írnám: a jó diktatúráját.)

Digitized by Google

Milyen lényeges és közös érdekű szempontra utalnék most, hogy – visszafelé és ugyanakkor előre is tekintve, az új évre – végiggondolom e nélkülözhetetlen kölcsönösséget? Legelőször is társadalmunk demokratikus fejlődésére. A demokratizmusban látom ugyanis a most még kétfelé, egyrészt a közvéleményre, másfelől a művészre feszélyezően ható, felemás hangulat eloszlatásának és a kétféle ízlés közötti hézag minimálisra csökkentésének szinte egyedüli lehetőségeit. A közvélemény tekintélyes része – mint említettem – a kisebb ellenállás irányába tör nyomban, ha a művészi produkciók megítélésében magának kell döntenie. Láthatjuk például, hogy a harmincas évek polgári bóvlijának utánzata is milyen komoly rangot érhet el a szocializmusban, s mintha a mi társadalmunk szentesítené művészetté – szocialista jelzővel ellátva – azt is, amit még a kapitalista társadalom sem vett igazán komolyan, vagy csak annak tekintette, ami volt: szórakoztatóiparnak. Ha viszont sikerülne az egészséges emberi igényből kiinduló és nem manipulált vitaszellemet széles körben kialakítani, hogy ne a már-már kötelező snobság vagy – a művészetek oldaláról – a látszatellenzékiség dominájon, mint igaznak vélt művészi ismérv, akkor kulturális és általában egész szellemi életünk közhangulata s benne az alkotóké is lényegesen javulna.

Gyógyíthatatlan optimizmusom sugallja: minden adottságunk megvan, hogy ne csak remény, hanem valóság legyen hamarosan ez a művészeti életünkre is majd oly termékenyen ható és közvéleményünket is jobban az igazi művészetekhez kapcsoló közállapot, a természetes vitaszellem.

SZABÓ ISTVÁN elvtárs, filmrendező, válasza:

Melyek azok a kedvező feltételek, amelyeket a művészek a társadalomtól kaphatnak? A legelső mindenekelőtt: a bizalom, annak az elismert és vállalt tudata, vagy legalábbis feltételezése, hogy a művész társadalmát akarja szolgálni. Munkáival társadalmát akarja szebbé, „lakhatóbbá", mind emberibbé tenni, az élő ember gondjaira akar választ találni, vagy legalább a gondok sugallta kérdéseket feltenni, hiszen tudjuk, hogy sorskérdésekben a kérdés feltevése a nehéz. Nem akarom mellékesnek feltüntetni a feltételek anyagi részét (sok műalkotás – látszatra feleslegesen – több százezer vagy több millió forintos befektetést igényel), de a hit a művészet társadalmi szerepében az a legfontosabb, legnagyobb művészetserkentő feltétel, amelyet a társadalom megadhat. Egy társadalom jó szellemi közéletének egyik legjobb hőmérője – érzésem szerint – a művészeti viták, a láthatóan fejlődő gondolatok, tehát művek sora. Szembenézni önmagunkkal nem annyit jelent, hogy szembekerülünk önmagunkkal. Szembenézni társadalmunk napi helyzeteivel nem azt teszi, hogy szembekerülünk társadalmunkkal. A társadalmat építeni is csak a valós tények állandó figyelembevételével lehet. A művészet nem nélkülözheti az igazságot, az igazság pedig bizalmat kér, hogy valóban segíteni lehessen vele.

De sokszor bizalmat igényel a forma is, amelyben az igazság megjelenik. Bizonyos összefüggések művészi vagy akár tudományos feltárására alkalmatlanok a régi összefüggések ábrázolási formái. A szemlélő ilyenkor zavarba jön, nem találja a megszokott, a várt szépséget, s hogy felfedezze az újabb forma esztétikumát, az nagyobb figyelmet, akaratot, bizalmat igényel.

A nagy formai találkozások újító művész és közönsége között ritkák, s talán olyan korok sajátjai, mikor a társadalom progresszivitásban megelőzi a művészeket. Így Eizenstein „Patyomkin páncélos" című műve, az új útra induló filmművészet egyik legnagyobb darabja, forradalmi indulóvá változott – Sica „Biciklitolvajok"-ját már bukás kísérte, s Resnais „Szerelmem, Hirosima" című művét, amely formai forradalmat jelentett a filmművészetben, csak szűk közönségréteg érdeklődése segítette sikerre. Bizalmat kér tehát a forma is.

Van-e a művészetnek társadalmi szerepe Lehet-e egy mű olyan módon értékes a társadalom számára, mint egy vízierőmű? Példákkal bizonyíthatom, hogy lehet, s a példák azt is bizonyítják, hogy egyre nagyobb, gazdagabb skálájú lehet a hatás, ha a társadalmakat valóban érintő művek állandóan, sorozatosan, s nem egyenként, fehér hollóként jelentkeznek. Kialakulhat a művek körül olyan művészeti-társadalmi közélet, amely gazdagítja, serkenti a társadalmi tudatot, társadalmunk egészét. Makk Ká-

Digitized by Google

rely „Megszállottak" című filmje beszédtéma volt a nagyobb társadalmi érdeklődésű, „nyugtalan" emberek között. Herskó János „Párbeszéd"-e már megrázó társadalmi megnyilatkozásokat, vitákat és ellenvéleményeket, életük példáját emlegető együttérzőket hívott a közvélemény elé. Kovács András „Hideg napok"-ja — természetesen több, itt nem említett progresszív film feloldó hatása után — szinte egész közéletünket felkavarta, s hosszú ideig mozgó, tudatot formáló közügye volt társadalmunknak.

Mit várok tehát a progresszív közönségtől? Progresszív szemléletű műélvezést, tartalmi és formai kérdésekben egyaránt, s ennek a progresszív közönségrétegnek a gazdagodását. Ez lassú folyamat, de már a valóban értékes művek támogatásában lemérhető. Lehet, hogy a „Megszállottak"-at, a „Tízezer nap"-ot, a „Hideg napok"-at vagy régebbről akár a „Hannibál tanár ur"-at szám szerint kevesen nézték meg, de az ilyen művekről még ma is beszélnek, emlékeznek rájuk, életünk részévé váltak tehát, és ez a művészet társadalmi szerepe. A közönséget szolgálni kell, nem pedig csak kiszolgálni adott ízlését. A csupán szórakoztató, pihentető művek iránt is joggal támaszthatjuk az ízlésgazdagítás igényét, ezek is ábrázolhatnak új irányzatokat, így észrevétlenül segíthetik a bonyolultabb műélvezői munka kialakulását. Germi „Válás olasz módra" című vigjátéka, Antonioni „Éjszaka" című műve, vagy Fellini „Nyolc és fél"-je ugyanarról a társadalomról és sok tekintetben azonos kérdésekről is szól, s a három film együttesen gazdagítja és segíti egymást a nézőkhöz való útjukban.

Én tehát olyan új évet várok, amelyben az emberek szeretnek majd moziba járni. De valami belső megérzésből, csak a jó filmekhez ülnek be, az értékteleneket pedig csúfosan megbuktatják. Ez nagyon szép lenne... !

SOMOGYI JÓZSEF elvtárs, szobrászművész, válasza:

A körkérdéseknek számomra mindig van valami lélektani feszélyező sajátosságuk. Urom bocsá', majdnem olyasmi, mint amikor emlékkönyvbe kell írnom. Az ember szeretne röviden, kedveset, találót, de igazat is mondani.

A pontosság kedvéért állapodjunk meg abban, hogy társadalmon — a feltett kérdés tükrében is — széles skálára gondolunk, mind anyagi, mind szellemi vonatkozásban. Gondjaink elsősorban mindig ilyenfajta vizsgálódásban jelentkeznek. A valóságos helyzet — a társadalom és a művészet kapcsolata — rosszabb a legszélesebb közvélemény-kutató vendégkönyvek jelzéseinél is, mert ezekbe csak az ír, aki legalább elmegy egy-egy kiállításra. Az egyik probléma szerintem a szélesség és a társadalmi teljesség viszonya körül feszül. Lehet, hogy egyik-másik művészetnek a helyzete, például az irodalomé, a kívülálló számára tisztázottabbnak látszik, mint a képzőművészeté, mégis úgy hiszem, társadalmunkban a művészetek sorskérdései lényegében azonosak.

Kétségkívül igaz, hogy a művészet egyik értelme vagy feladata a társadalom szolgálata, de amiként az ember nem állampolgárt akar létrehozni, hanem legbensőbb boldogsága érzékelhető valóságára, gyermekre vágyik, úgy mű is csak belső feszültségből jön létre. Sorsa a társadalomban ezután dől el. Szolgáló erővé később válik, akkor, amikor gyökeret tud verni a társadalomnak azokban a rétegeiben, amelyek érzékenyek a kort meghatározó erők felismerésére. Ezeken keresztül áramlik majdan szét szélesebb távlatokba.

E felismerésre képes rétegen nem valami arisztokratikusan leszűkített szellemi kört értek: társadalmi bázisra gondolok. E társadalmi bázis felismerése is a kulturális politika egyik feladata. A társadalom teljessége nem alkalmas erre az érzékenységre, hisz a közelmúlt hatvan-hetven évének kétségkívül nagy művészeti eredményei sem részei a teljes szélességű társadalmi életszükségletnek. Emiatt, azt hiszem, felesleges aggódnunk, s nem kell valamiféle patétikusan fontoskodó glorifikálással eltúloznunk a művészet hatóképességét. Tudomásul kell vennünk, hogy sok embernek még nincs rá szüksége, s hogy szüksége legyen rá, attól még nagyon messze vagyunk, társadalmi formáktól, megújhodástól függetlenül. Összegező számadásainkba sokszor bekerülnek ezek is, és ők hamisítják meg a képet.

Digitized by Google

A súlyosabb hiba azonban az volna, ha ennek nyomására, pillanatnyi indulatok hevében, szubjektív ítéletek alapján, olyan műveket tennének ki a széles társadalom Tajgetosz-hegyére, melyekről korántsem bizonyos, hogy életképtelenek. Lehet, hogy sok közülük ezt is túlélné. Mégis úgy hiszem, a szocialista társadalom nemcsak anyagi feltételeket teremt szellemi létének kialakításához, hanem ereje az is, hogy kulturális politikája vállalja a közös gyötrelmet az alkotókkal, amíg egy-egy öntörvényű személyiség kialakul. Sok türelemre, hozzáértésre van szüksége ehhez, csak kívülről nem szabad szemlélnie ezt.

A körkérdésben szereplő „közönségnek", mint gyűjtőfogalomnak, véleményem szerint nincs progresszív igénye. A korból, a társadalomból fakadó művészet pedig valamiképpen mindig progresszív szándékú. A társadalom és művészet közötti, manapság sokat hangoztatott törésnek, úgy vélem, egyik gyökere itt van. A képzőművészet elkötelezettsége például — röviden, éppen csak érintve egyik problémáját — szélesebb, egyetemes, humánus elkötelezettség is, nemzeti tradíciói és megújhodott társadalmi elkötelezettsége mellett. A téma, a tartalom gondolatiságát feszegeti. Formai gondjai ennek a jegyében vajúdnak, és már régen nem az a kérdés, hogy „figuratív vagy nonfiguratív" — már itthon sem.

Hogy mit várok a most következő évtől? Talán kitűnik az eddigiekből, hogy e kérdések pontosabb felismerését, azzal a tiszta szándékkal, amely ma már kulturális politikánk sajátja. De várok talán egy láthatatlanul jelenlevő szervező erőt is, mely ügyes tapintattal segíti jobban egymásra találni a különböző művészetek kortársait. Félő, sokakról csak a lexikonokból derül majd ki, hogy egyidőben éltek.

A művészet egy és oszthatatlan. Nálunk most majd mindegyik ágában lüktető, izgalmas, megújulni akaró erő él. Ennek kiteljesedése az egységes szellemi élet lehetősége nélkül nem maradéktalan. S az már szinte közhely, hogy a kritika közvéleményalakító erejét jobban kellene mozgósítani.

Digitized by Google

CSAPÓ LÁSZLÓ:

A gazdasági szabályozók természetéről

Gazdaságirányítási rendszerünk, amely a központi tervezést a szabályozott piaci viszonyok megteremtésével kapcsolja össze, s az állam által meghatározott gazdasági szabályozók rendszerének működtetésével törekszik gazdaságpolitikai céljaink megvalósítására, a várakozásoknak megfelelően **eredményesen funkcionál.** Ami egy-két évvel ezelőtt elméleti feltevés volt csupán, az ma már mindennapi gyakorlatunk. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy nem következett be törés a gazdaságunk fejlődését jelző legfontosabb mutatókban; a termelés, a reálbér, az export, az import stb. a tervezettnek megfelelően, vagy attól csak lényegtelen eltérésekkel emelkedik. A foglalkoztatottság és a beruházások egyidejűleg emelkednek. Gazdasági életünket általában a vállalatok élénk kezdeményezései, a piac igényeinek kielégítésére való törekvés és a gazdasági expanzióra való erőteljes törekvés jellemzi. Mindez kétségtelenül a gazdaság szabályozott piaci szervezetének jó működését jelzi. Ugyanakkor az a körülmény, hogy nem következett be lényeges változás a korábban tapasztalt gazdasági tendenciákban, csak pillanatnyilag tűnik kedvezőnek, mert a további hatékonyabb, erőteljesebb fejlődéshez ez nem elegendő. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a gazdasági hatékonyság tekintetében éppen csak a változás feltételeinek megteremtése felé lépegetünk.

Jelenlegi gazdasági helyzetünket a tényezők két sora határozza meg:

a) a korábbi gazdasági döntések kihatásai és

b) a szabályozott piac s a megfelelő szabályozási rendszer kialakulása. Ez a második azonban még nem gyakorol olyan nyomást a vállalatokra, hogy a hatékonyság érezhetően, erőteljesen megjavult volna.

Az utóbbi körülmény részben tudatos döntéseink eredője, hiszen gazdaságirányítási rendszerünk bevezetésekor a **stabilitás** társadalmi követelményét össze kellett egyeztetnünk azzal az igényünkkel, hogy **hatékonyabban működtessük** erőforrásainkat. Ez a szükséglet továbbra is fennáll. Gazdaságunk hatékonyabb, termelékenyebb működését teljes foglalkoztatottság és növekvő reálbérek mellett kell elérni. Ezeknek a követelményeknek együttes megvalósítása azonban csak tervezési és gazdaságirányítási rendszerünk állandó finomításával, a szabályozók tökéletesítésével, a piac erőteljesebb működésével érhető el.

Ez utóbbi szükséglet indokolja, hogy sokoldalúan és elméleti igényességgel foglalkozzunk a gazdasági szabályozók közgazdasági természetével. Abból a kérdésből kell kiindulnunk, hogy **mit kívánunk velük szabályozni?**

Bármelyik gazdasági szabályozót vesszük is — az árat és az árrendszert, a bérrendszert, az adórendszert, a hitelrendszert, a költségvetési rendszert, a vámokat vagy a közvetlen állami utasításokat, — **ezek a piacot szabályozzák.**

Digitized by Google

Vagy a kereslet nagyságának és struktúrájának szabályozásával hatnak közvetlenül a piacra (mint pl. a jövedelemszabályozók), vagy a kínálat színvonalának és struktúrájának szabályozásával (mint pl. az importvámok és engedélyek, letétek, a kapacitásbővítést és termelés-felfutást szabályozó hitelek vagy beruházási döntések stb.), vagy pedig közvetve hatnak a piacra azzal, hogy meghatározzák a gazdálkodó egységek számára azokat a szabályokat és ösztönzőket, amelyek a vállalati döntéseket befolyásolják.

A piacot természetesen meghatározott társadalmi célok (preferenciák) **érdekében** és **szolgálatában** szabályozzuk. Ilyenek például a reálbér növekedése, a teljes foglalkoztatottság, s ezek biztosítása érdekében; a nemzeti jövedelem növekedési ütemének viszonylag magas szinten tartása stb.

A különböző gazdasági szabályozók tehát vagy azokat a feltételeket határozzák meg, amelyek között a piac működik, vagy pedig közvetlenül a piacot, a kereslet-kínálat volumenének és szerkezetének, illetve kölcsönös viszonyuknak szabályozásával.

Összefoglalóan: **gazdasági szabályozóinkat általában úgy lehet definiálni, hogy ezek piacszabályozók.**

* * *

Ezzel a meghatározással látszólag nem sokkal jutunk előre a szabályozók közgazdasági természetének megértésében. Valójában mégis a leglényegesebb pontról indulunk el.

A piac az áru-metamorfózisok (Á—P—Á) milliós nagyságrendű, állandóan megjelenő és tovatűnő folyamatában létezik. Ez a folyamat a **cserefolyamat.** A cserefolyamat intenzitása, terjedelme, növekedése mögött (ha most másodlagos okoktól eltekintünk, pl. a spekulációtól, realizálhatatlan termeléstől stb.) a termelés növekedése (a piaci kínálat növekedése) húzódik meg, amelyet a kereslet növekedése hív életre. A gazdasági szabályozókkal **különböző pontokon a cserefolyamatot korlátozzuk, vagy ösztökéljük** és ezen keresztül hatunk a termelés (a kínálat) és a kereslet viszonyára.

Nyilvánvaló azonban, hogy az „áru—pénz" és a „pénz—áru" csereaktusok sokmilliós nagyságrendjéből olyan tendenciák alakulhatnak és alakulnak ki, amelyeket nem láthattunk előre, vagy amelyek nem kívánatosak valami olyan társadalmi preferencia szempontjából, amelyet pedig a cserefolyamat **ellenére** el kívántunk érni.

Az előbbiekből, vagyis a csereaktusok egyidejű sok milliós nagyságrendjéből és az ezekből levezethető lehetséges kombinációk óriási számából az is következik, hogy a cserefolyamat intenzitása, szerkezete, terjedelme **viszonylag rövid idő alatt** és gyorsan változhat, illetve változik, vagyis **a piaci viszonyok viszonylag rövid távon változó viszonyok.** Ebből pedig az következik, hogy ha a piacot szabályozni akarjuk, akkor **a szabályozókat is viszonylag rövid idő alatt változtatnunk kell** attól függően, és olyan irányban, ahogy gazdaságpolitikai céljaink, illetve a piaci tendenciák szükségessé teszik ezt.

A piaci szabályozók tehát általában rövid távú szabályozók. Ennek alapján kell megítélni azt az immár kialakulóban levő és a gazdasági szabályozókkal dolgozó emberekben már-már gyökeret eresztő nézetet, hogy vannak olyan szabályozók, amelyek hosszabb távra, akár egy-egy ötéves terv időszakára érvényesek, mások pedig rövid távon változtathatók. Ezt a kategorizálási lehetőséget valójában a cserefolyamat természete s ezért e folyamatot szabályozó eszközök közgazdasági természete zárja ki, azzal, hogy a

Digitized by Google

cserefolyamat sokszor előre nem látható, de általában viszonylag gyorsan bekövetkező változásai, hullámzásai rövid távon változtatják a piaci viszonyokat, mind a külső és belső piacokon, mind a részpiacokon. Ha az említett nézeteket elfogadnánk, egyszerűen megfosztanánk magunkat attól a lehetőségtől, hogy hatékonyan szabályozhassuk a piacot, a cserefolyamatot, mert nem avatkozhatnánk be **egyszerre minden rendelkezésünkre álló eszközzel,** vagy nem minden eszközünket használhatnánk **a kellő időben.**

Tételezzük fel, hogy valamilyen oknál fogva a vállalatok nagyobb nyereséghez jutnak, mint amennyit terveztünk, s ezért többet kívánnak beruházni, noha beruházási javakat előállító kapacitásaink korlátozottak. Ekkor túlkereslet alakul ki a beruházási piacon. Ha ez olyan méreteket ölt, hogy a népgazdaság egyensúlyi állapotát veszélyezteti, akkor nyilvánvalóan **minden** rendelkezésünkre álló szabályozó eszközzel **egyszerre** és **összehangoltan** kell beavatkoznunk, hogy a megfelelő időpontban elérjük a kellő hatást. Nyilvánvaló, hogy a nyereségnek a tervezettnél nagyobb növekedését igen sokféle konkrét ok idézheti elő. Csak ezek mérlegelése alapján lehet eldönteni, hogy **milyen eszközökkel, milyen nagyságrendben, az eszközök alkalmazásának milyen kombinációival** lehet levezetni, illetve enyhíteni az ebből eredő feszültséget. Így például a beruházási túlkereslet fékezése céljából egyszerre kell csökkenteni a költségvetésből finanszírozott beruházások volumenét, emelni a váratlan és kiugró nyereségek adóját (akár egyszeri direkt jövedelemtöbbletadó kivetésével), korlátozni a hitelkibocsátást, emelni a kamatlábat, csökkenteni különböző állami támogatásokat és szubvenciókat, emelni a beruházási javak importjára kivetett vámokat, emelkedni hagyni bizonyos kritikus beruházási javak árait stb. Mindez attól függ, hogy

a) milyen mértékben kívánjuk, vagy milyen mértékben lehet fenntartani az eredetileg tervezett beruházási színvonalat,

b) milyen mértékben tartjuk elviselhetőnek a beruházási javak túlkeresletével járó feszültséget.

Előállhat az ellenkező helyzet is, egy korábbi korlátozó politika hatására. Ilyenkor a szabályozóknak stimuláló jellegű, ellentétes irányú kombinált elmozdítására van szükség.

Hogy mikor és nagyságrendileg milyen mértékben kell megváltoztatni az egyes szabályozókat és a szabályozási rendszert, **az nem elvi, hanem gyakorlati kérdés,** amelyet racionális cselekvés szabályai szerint adott helyzetben csak konkrétan lehet eldönteni. Sok éves tapasztalat kell majd ahhoz, amíg egy-egy ilyen konkrét helyzetben el tudjuk dönteni, hogy melyik szabályozót milyen mértékben változtassuk meg. Ami azonban **elvi kérdés,** az az, hogy az adott gazdaságpolitikai célok fenntartása esetén — minthogy a piaci viszonyok gyorsabban változnak, mint a tudatos szabályozás — **rövid távon is lehet és kell változtatni a gazdasági szabályozókat,** ha a gazdaságpolitikai célok **érdekében** akarjuk működtetni a szabályozott piacot.

A szabályozott piacon való beavatkozásnak szigorú szabályai vannak, s ezeket nem lehet következmények nélkül megsérteni. Ilyen szabály a **kellő időben** való beavatkozás szükségessége is.

A szabályozott piac működésétől azt várjuk, hogy növelje a társadalmi munka hatékonyságát, azzal, hogy anyagilag érdekeltté teszi a gazdálkodó szervek kollektíváit és ezek tagjait egyéni munkájuk hatékonyságának növelésében. Ez azonban **nem alakulhat ki magától.** Csak akkor alakulhat ki, ha **ez a szabályozott piac elegendő nyomást gyakorol** a vállalatokra, s ez a nyomás **kényszerít** (az anyagi érdekeltség révén) a termékegységre eső élő- és

Digitized by Google

holtmunka-ráfordítás leszorítására. A mi viszonyaink között **ez nem lehet spontán folyamat.** A gazdasági szabályozók **időben történő, tudatos** változtatása az, amelytől jórészt függ ennek a nyomásnak az intenzitása, a hatékonyság emelkedése. Ha **nem követjük,** vagy nem **időben** követjük a szabályozókkal a piaci viszonyok változásait, akkor ennek vagy a hatékonyság, vagy az egyensúly, vagy más kazdaságpolitikai célunk látja kárát.

Ezért nem lehet elfogadni azt a nézetet, amely a piacszabályozókat „tartós" és „nem tartós" szabályozókra bontva, az előbbiekről kimondja, hogy ezek évekig, vagy egy egész ötéves terv időszakában megváltoztathatatlanok, az utóbbiakról pedig azt, hogy csak ezek változtathatók.

Mindebből természetesen nem az következik, hogy helyes **permanensen változtatni** a szabályozókat. Ez lehetetlenné tenné a vállalati kalkulációhoz szükséges biztonságot. Csupán arról van szó, hogy **akkor** változtassunk, amikor a piac kikényszeríti ezt, vagy amikor mi változtatjuk gazdaságpolitikánkat. Egyébként pedig azt a szabályt kell követnünk, hogy a lehetőségek szélső határáig (s ez az időtartamra is érvényes) fenn kell tartanunk a szabályozóknak azt a nagyságrendjét, amelyet terveink alapján tudatosan alakítottunk ki, vagyis addig, amíg a körülmények jelentős változása ki nem kényszeríti a módosítást terveinkben, és ezzel szabályozóinkban is.

Azt is látnunk kell, hogy az egyes szabályozók „rugalmassága" tekintetében is vannak különbségek. Könnyebb változtatni mondjuk a rövid lejáratú hitelek kamatlábát, mint az adórátákat, könnyebb a kibocsátható hitelek volumenét, mint a költségvetési beruházások színvonalát. Ebből azonban nem következik, hogy a kevésbé „rugalmas" szabályozókat **nem kell** megváltoztatni, ha a helyzet úgy kívánja, és az sem, hogy egy-egy szabályozó változtatása önmagában is hatékony lehet. Például nem lehet egyedül a hitelszabályozókkal megakadályozni — mondjuk — a beruházások „elfutását".

Ezzel elérkeztünk a gazdasági szabályozók természetének egy másik fontos sajátosságához. Ha eddig ugy definiáltuk őket, mint **piacszabályozókat,** s a piacot, mint az A—P—A mozgások végtelen láncolatát, vagyis **mint cserefolyamatot,** amelyben a munkamegosztás kialakult rendje mellett a tevékenységek cseréje lezajlik, akkor most úgy is definiálhatjuk szabályozóinkat, mint **folyamat-szabályozókat.** A gazdasági folyamatok legátfogóbb, legaggregáltabb kategóriája az újratermelési folyamat, vagy más néven az **eszközök összforgási folyamata.** Gazdasági szabályozóink tehát ezen összfolyamat egyes részeit vagy oldalait szabályozzák. Az összfolyamat részfolyamatok eredője. Bármely részfolyamatnak a lényeges változása kihat az összfolyamatra, s ez utóbbinak változása a részfolyamatok alakulására. **Itt tehát a kölcsönhatás a legfontosabb. Ennek megfelelően az egyes szabályozók között is kölcsönhatás áll fenn.** Ebből rendkívül fontos gyakorlati következtetések adódnak.

Az első következtetés: a gazdasági szabályozókat nem lehet **egymástól függetlenül,** a kölcsönhatásokban okozott változások felmérése, becslése és más szabályozók megfelelő módosítása nélkül változtatni.

Ezzel kapcsolatban kell már most felhívni a figyelmet egy másik, a szabályozókkal kapcsolatban kialakuló nézetre, amely szerint a különböző szabályozók között **alá- és fölérendeltségi viszony, meghatározott rangsor áll**

Digitized by Google

fenn. Így például az árszabályozás és árpolitika — mondják — alá van vetve a szélesebb monetáris politikának. Ez a fajta rangsorolás elméletileg nemigen tartható vagy bizonyítható, nem is lehet tehát minden időre érvényes elv. Nincs ugyanis olyan gazdasági szabályozónk, amely **közvetlenül** szabályozná az összfolyamatot mint olyant. Csak olyan szabályozóink vannak, amelyek az egyes részfolyamatok szabályozásával hatnak az **eredőre, az összfolyamatra.** Ebből következik, hogy nincs a szabályozók között valamilyen állandó alá- és fölérendeltségi kapcsolat, hanem hosszabb távon **mellérendeltségi, kölcsönhatásból eredő** kapcsolat van.

Ebből kiindulva lehetne megfogalmazni a következő gyakorlati alkalmazási szabályt: **a gazdasági szabályozók folyamat-szabályozók, ezért valamely folyamat, vagy az összfolyamat megváltoztatása, eltérítése csak a szabályozók kölcsönhatásán alapuló egész szabályozási rendszer mozgatásával lehetséges.**

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy valamely gazdaságpolitikai cél elérése érdekében minden esetben az egész szabályozási rendszert, minden szabályozót meg kell változtatni. Elképzelhető, hogy valamely részfolyamat változtatása — amelyhez csak egy vagy néhány szabályozót kell mozgatni — más részfolyamatokban indukált változások révén az összfolyamat változását vonja maga után. Miközben tehát elméletileg kizárjuk a szabályozók „hierarchiáját" általában, elméletileg el kell ismernünk, hogy vannak a szabályozási rendszerben „relatív kritikus pontok". Ezen azt értjük, hogy adott konkrét célok és piaci viszonyok mellett mindig kialakulnak olyan „kritikus" szabályozók, amelyeknek elsősorbani változtatása maga után vonja az egész rendszer változását, például hatékonyságának növelését. Ma például a szubvenciók és más támogatások rendszerének megfelelő változtatása ez a „relatív kritikus pont", holnap azonban az ár vagy a vám válhat azzá.

Ahogy a folyamatoknál a kölcsönhatás a dolgok lényege, úgy a szabályozók rendszerében is — amely csak e folyamatokra való tudatos ráhatás eszköze — a kölcsönhatás a legfontosabb. Ez az álláspont azért olyan fontos, mert megvéd bennünket a bármely irányú szélsőségektől, illetve illúzióktól. Aki így látja a dolgot, az nagyon jól tudja: egy-egy változtatással nem lehet csodát művelni, nincsenek tehát biztos receptek sem. Másrészt azt is jól látja, hogy milyen óriási munkát és figyelmet, elemzést és tervezést követel a szabályozóknak összehangolt rendszerként való mozgatása, nem gondolhatja tehát azt, hogy ez rövid időközökben és minden súrlódástól mentesen lehetséges.

Van azonban egy olyan alá- és fölérendeltségi viszony, amelyről mint általánosan érvényes elvről itt szólnunk kell; ez pedig a **gazdaságpolitika, illetve gazdaságpolitikai célok és a gazdasági szabályozók közötti viszony.** Itt a gazdasági szabályozók **alá vannak rendelve a gazdaságpolitikai céloknak.** Ha a szabályozók ellentétbe kerülnek a gazdaságpolitikai célokkal, akkor **általában** a szabályozókat kell megváltoztatni.

Kivételképpen előfordulhat olyan eset is, hogy a gazdaságpolitikai cél bizonyul hibásnak, s ez abban is megmutatkozik, hogy a gazdasági szabályozók egész rendszerének mozgatásával sem tudjuk a kívánt eredményt elérni. Ilyenkor ellentmondások, súrlódások keletkeznek a gazdasági szabályozók és a célok között.

A fő gazdaságpolitikai célok általában egy meghatározott rendszerben foglalhatók össze, amelyet társadalmi preferenciák rendszerének nevezhetnénk. A főbb gazdaságpolitikai célok rendszere és a gazdasági szabályozók

Digitized by Google

között felléphetnek lényeges különbségek, súrlódások, ezen azt értem, hogy például egy adott időszakban nagyságrendileg nem megfelelően állapítjuk meg a felhalmozás és fogyasztás arányát, s a szabályozókat ehhez igazítjuk. A fogyasztás ekkor valamelyest emelkedik ugyan, de nem annyira, hogy a termelőket eléggé ösztökélje a termelékenység növelését célzó erőfeszítésekre. Ilyenkor a gazdasági szabályozók változtatásával nem lehet magát a problémát megoldani. Nem állhat fenn tehát tartós ellentmondás, súrlódás a gazdaságpolitikai célok és a szabályozási rendszer között; ez előbb-utóbb vagy a szabályozási rendszernek, vagy a gazdaságpolitikának, vagy mindkettőnek a változtatását kényszeríti ki. A gazdaságpolitikai céloknak a szabályozókkal szembeni primátusából következik, hogy nem lehet a gazdaságpolitikai célok nagyságrendjeitől függetlenül változtatni a gazdasági szabályozókat.

Ha eddig úgy definiáltuk gazdasági szabályozóinkat, mint piacszabályozókat, és mint folyamat-szabályozókat, akkor most a vázolt összefüggések alapján úgy is definiálhatjuk őket, mint a gazdasági folyamatba való **tudatos állami (központi) beavatkozás** eszközeit. Ebből következik, hogy a szabályozók változtatása **soha nem lehet öncél,** és mindig csak valamilyen, az egész gazdaságra vonatkozó gazdaságpolitikai koncepció alapján, ezzel összehangolva lehetséges — vonatkozzék ez rövid, közép, vagy hosszabb távra. Ezek az összefüggések határozzák meg a gazdasági szabályozók viszonyát egyrészt a népgazdasági tervhez, másrészt a piachoz.

Az a tény, hogy a gazdasági szabályozók (ár-, bér-, jövedelemszabályozók, adók, kamat, hitel stb.) a mi viszonyaink között **a tudatos állami** (központi) **beavatkozás és irányítás** eszközei, a tervgazdálkodás megvalósításának eszközeivé teszi őket. **A tudatosság a tervszerűség alapfeltétele.** Csak az tud előre meghatározott és tudatosan formált társadalmi célok érdekében gazdasági szabályzókkal hatni az újratermelés folyamatára, aki;

1. világosan felméri, hogy mit tűzhet ki célként,

2. ehhez ismeri a gazdaságot és ennek mozgástörvényeit,

3. tudja, hogy milyen eszközökkel következményekkel lehet befolyásolni, irányítani valamilyen folyamatot.

Más szóval: **az újratermelési folyamat tudatosan meghatározott arányainak gazdasági szabályozókkal történő állandó biztosítása: tervgazdálkodás.**

Az 1968-as év konkrét gazdasági tapasztalatai **most már gyakorlatilag bizonyítják** ennek az elméleti tételnek a helyességét. Mindennek óriási elméleti és gyakorlati jelentősége van. Pártunk Központi Bizottsága felismerte ezeket az összefüggéseket, amikor az irányítási rendszer továbbfejlesztéséről döntött, s úgy gondolom, nyugodtan el lehet mondani, hogy ez történelmi jelentőségű döntés volt.

Elméleti jelentősége mindenekelőtt a következő: minél fejlettebb valamely gazdaság, annál kiterjedtebb és bonyolultabb a munkamegosztás, amely a termelőket egymáshoz kapcsolja. Ezt a bonyolultságot csak fokozza az, ha **nyílt gazdaságról van szó,** amelyet a külkereskedelem és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok más formái a nemzetközi munkamegosztás kialakult rendszerébe is bekapcsolnak. Minél fejlettebb a munkamegosztás, annál intenzívebbek és kiterjedtebbek a termelők közötti kapcsolatok és annál in-

Digitized by Google

tenzívebb a cserefolyamat, annál nagyobb az Á—P—Á metamorfózisok száma. Ilyen körülmények között nem lehet több évre előre részletekbe menően felmérni a kereslet és a termelés szerkezetének várható alakulását. **Ezért gazdaságunk megelőző fejlődésének eredményeként olyan szintre jutottunk, ahol már nem lehet részletekbe menő utasításokkal hatékonyan szabályozni a termelés, elosztás, forgalom, fogyasztás folyamatait.** Míg a direkt tervutasításos rendszer gazdasági fejlettségünk alacsonyabb szintjén elősegítette a gazdasági struktúra gyors átalakítását, a fejlődés magas ütemének fenntartását, addig gazdaságunk mai fejlettségi szintjén — tapasztalataink alapján úgy ítéltük meg, hogy az jelenleg már — olyan beavatkozást jelent a gazdasági folyamatba, a munkamegosztás rendszerébe, amely e rendszer működését megzavarja és hatékonyságát lecsökkenti, anélkül, hogy jobb szabályozó rendszert hozna létre, mint a cserefolyamat, amely a munkamegosztás kialakult rendszerében működő szocialista termelőket anyagi érdekeltségük felhasználásával kapcsolja hatékonyan össze.

Ebből adódik az az elméleti következtetés is, hogy a mi viszonyaink között különösen ott, ahol a külkereskedelem is nagy szerepet játszik, s ahol a gazdaság nyílt jellegű — a gazdaságpolitikában megfogalmazott össztársadalmi célok leghatékonyabb megvalósításának módszere nem a tervutasításokkal való és ezeken alapuló gazdasági irányítás, hanem a központi tervnek gazdasági szabályozókkal való megvalósítása, a cserefolyamat (piac) határainak, intenzitásának, működésének tudatos, központi szabályozása útján. A gazdasági szabályozók tehát összekötő kapcsok a központi tervben megfogalmazott tudatos gazdaságpolitikai célok és a cserefolyamat között, vagyis a központi állami akaratnak a gazdasági folyamatok tudatos szabályozásának eszközei.

Akik jobbról támadják, vagy nem értik meg a szocialista tervgazdálkodásnak a szabályozott piac felhasználásával és gazdasági szabályozók igénybevételével működő rendszerét, azok abban reménykednek, hogy a piac és a gazdasági szabályozók működése a tulajdonviszonyok megváltoztatásához vezet. Ez a tévhit azon az elméleti tévedésen alapul, amely nem számol a tulajdonviszonyoknak a cserefolyamat jellegét meghatározó szerepével. A cserefolyamat azért lehet a mi viszonyaink között szabályozott folyamat, mert a tulajdon uralkodó formája a társadalmi tulajdon. Nyilvánvaló ezek után, hogy a cserefolyamat tudatos szabályozása nem vezethet a tulajdon jellegének megváltoztatásához; ellenkezőleg: a társadalmi tulajdonból fakadó előnyök kibontakozását segíti elő.

Tulajdonképpen ugyanennek az elméleti összefüggésnek a meg nem értéséből fakad azoknak a tévedése is, akik „balról" támadják, vagy nem értik meg a szocialista tervgazdálkodás és a szabályozott piac összefüggéseit. Akik azon az állásponton vannak, hogy szocialista tervgazdálkodás csak direktív utasítások segítségével valósítható meg, azok nem értik azt, hogy fejlett, vagy közepesen fejlett gazdaságokban, ahol a munkamegosztás bonyolult rendszere alakul ki és az árutermelés megmarad, a társadalmi tulajdon lehetővé és szükségessé teszi a cserefolyamatnak, a piacnak és kategóriáinak: a keresletnek, a kínálatnak, az árnak, a pénznek, a kamatnak, a hitelnek stb. tudatos felhasználását, vagyis a piac szabályozását és ezen keresztül az újratermelés összfolyamatának szabályozását. A különböző gazdasági szabályozók (mint ár, hitel, kamat, bér, vám, adó stb.) a társadalmi tulajdon alapján alkalmasak a cserefolyamat tudatos (tehát központi terv alapján

Digitized by Google

történő) szabályozására, mégpedig hatékonyabb szabályozására, mint a tervutasítás. A szabályozott piac működésén alapuló tervgazdálkodás nagyobb hatékonysága abból származik, hogy a gazdasági szabályzókkal való központi irányítás lehetővé teszi a központi akaratnak egyértelmű és rugalmas, az anyagi érdekeltség révén ható átvitelét a gazdálkodó egységekre, miközben elegendő teret hagy nekik arra, hogy — ugyancsak a központilag szabályozott gazdasági érdekeltség útján — a rendelkezésükre álló termelőerők leghatékonyabb felhasználására törekedjenek. Akik tehát „balról" nem értik meg a szabályozott piac működésén alapuló tervgazdálkodás lényegét, azok azt nem látják, hogy fejlett munkamegosztás és fejlett árugazdaság fennállása esetén a társadalmi tulajdon megléte sem teszi lehetővé a cserefolyamat kikapcsolását és annak tudatos felhasználását szocialista gazdaságpolitikai, társadalmi céljaink megvalósítása érdekében.

Korda Vince: Olvasó férfi

Digitized by Google

HÁY LÁSZLÓ:

A nemzetközi politika változásainak gazdasági háttere

Az utóbbi években a világpolitikában igen jelentős változások következtek be, amelyek fokozatosan érlelődtek és a hatvanas években, különösen ennek az évtizednek második felében bontakoztak ki. A hatvanas évek elején még mélyen a fagypont alatt folyt a hidegháború, a gyarmati rendszer felbomlása még nem fejeződött be, az Egyesült Államok még nem merült bele a vietnami háborúba. De ha nem 1960-nal hasonlítjuk össze az 1968-as helyzetet, hanem a legutóbbi idők eseményeit mérlegeljük, akkor is jelentős változásokat figyelhetünk meg. Például az Egyesült Államok aláírta az atomsorompó-egyezményt, Washington arra kényszerült, hogy bejelentse Észak-Vietnam bombázásának szüneteltetését, az Egyesült Államok politikai elszigetelődése fokozódott, Franciaországot igen mélyreható, hatalmas sztrájkmozgalom rázkódtatta meg. Az itt következő rövid írás nem messzire visszatekintve ad képet a nemzetközi helyzet alakulásáról, csak a hatvanas évek eseményeit veszi sűrített formában figyelembe.

A változások okai nagyon különbözők: politikaiak, gazdaságiak, katonaiak, ideológiak. Véleményem szerint a gazdasági és műszaki fejlődés szerves egészet képez, és az így értelmezett *gazdasági tényező a helyzet alakulásának egyik legfontosabb eleme*. Ez határozza meg az erőviszonyok módosulását katonai téren is, és ez vezet az ideológiai harc előtérbe nyomulásához.

Az imperialista országok gazdasági fejlődésének az a szakasza, amely a második világháború után közel két évtizeden át tartott és amelynek jellemző vonása az igen gyors fellendülés volt, véget ért. A legutóbbi adatok szerint a társadalmi termék növekedése az ipari tőkésországokban az előző évhez viszonyítva 1967-ben 3,2% volt, 1968-ban 4,7, 1969-ben 3,6% lesz (az utóbbi két adat becslés). Felszínre kerültek az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország igen komoly gazdasági nehézségei, s ezek a dollár, a font és a francia frank válságában, valamint a nagy franciaországi sztrájkban robbantak ki. Az egész tőkés világban nőtt az infláció.

A szocialista országok ipari fejlődésének üteme gyorsabb, mint a fejlett tőkésországoké. Az európai szocialista országok ipari termelésének indexe (a Monthly Bulletin of Statistics szerint: 1963 = 100) 1960-ban 78, 1967-ben 135, a tőkésországoké ezekben az években 84, illetve 126 volt. A szocialista országok részesedése a világ ipari termelésében tehát növekszik. Különösen hatalmas a fejlődés (elsősorban a Szovjetunióban) stratégiai jelentőségű anyagok és gyártmányok tekintetében; például az acél-, a kőolajtermelés területén, valamint a gép-, a műszer- és a vegyipar döntő fontosságú ágaiban. A hatalmas gazdasági és műszaki fejlődés eredményezte a Szovjetunió védelmi erejének megsokszorozódását.

A világkereskedelem tükrözi többek közt a gazdasági erőviszonyok változását a tőkés világon belül. Jelentős eltolódások következtek be a nemzetközi

Digitized by Google

kereskedelemben az Európai Gazdasági Közösség, valamint Japán javára. 1960 és 1967 között a világ kivitelének volumene 58, Észak-Amerikáé 48, az Európai Gazdasági Közösségé 80, Japáné 137 százalékkal növekedett. Az imperialista országoknak a piacokért folytatott harca élesebbé vált; egyre növekvő mértékben rá vannak szorulva a szocialista országok piacaira. Az Egyesült Államok és Anglia valutáris nehézségei nagymértékben kivitelük elégtelenségére vezethetők vissza.

Viharosan bontakozott ki a hatvanas évek során a gyarmati rendszer szétesése. A fejlődő országok legtöbbjének gazdasági helyzete ebben az időszakban nem javult, hanem romlott, ami arra készteti őket, hogy korlátozni próbálják az imperialista kizsákmányolás terheit.

Ezek a gazdasági változások adják a *világpolitikában bekövetkezett eltolódások hátterét,* amelyeknek leglényegesebb vonásai a következők: a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok nemzetközi súlyának nagymértékű növekedése; a nukleáris háború veszélye és a hidegháború módosulása; az imperialista ellentétek fokozódása; a fejlődő országok szerepének és nemzetközi aktivitásának növekedése.

Először ezeket az általános vonásokat nézzük meg közelebbről, mielőtt a főbb imperialista országok nemzetközi politikájának sajátos helyzetükből következő módosulásait elemeznők.

A Szovjetunió, mint világhatalom, egyre döntőbb befolyást gyakorol a nemzetközi politika alakulására. Gazdasági növekedését hatalmas műszaki fejlődés kíséri. A Szovjetuniónak a haditechnikában, a rakéta- és űrkutatásban elért sikerei folytán egy nukleáris háború óriási kockázatot jelent az imperialista országok és nem utolsósorban az Egyesült Államok számára is. Angol katonai szakértők szerint a leghatalmasabb rakétákkal szemben a védekezéshez már nem a régebben feltételezett 15 perc, hanem csak 3 perc áll rendelkezésre (ezt írja angol források nyomán a nyugatnémet Wehrkunde, 1968. évi 7. számában). A Szovjetunió nagyhatalommá vált a tengereken is; hajóhada a Földközi-tengeren cirkál. Erősíti a Szovjetunió nemzetközi befolyását a vele szövetséges szocialista országok fejlődése, valamint az antiimperialista erők növekedésének tendenciája mind a fejlett tőkés-, mind a fejlődő országokban.

Az emberiségnek szerencséje, hogy *az erőviszonyok eltolódása a béke erőinek oldalán, nem pedig az imperializmus javára következett be,* mert különben már ránk zúdult volna a harmadik világháború. A Szovjetuniónak és szövetségeseinek a béke megőrzésére irányuló politikája nem változott, bár az erőviszonyok javukra tolódtak el.

Az imperialisták beszélnek ugyan békés egymás mellett élésről, de emellett folytatják az őrült fegyverkezést és konokul elutasítják a leszerelésre vonatkozó javaslatokat. Ez azonban nem azt jelenti, mintha semmi sem változott volna. Minthogy a szocializmus gazdasági és ezzel együtt katonai erői megnőttek, s így az erőviszonyok megváltoztak, az Egyesült Államok és a többi imperialista ország feladta az állandó háborús fenyegetődzés politikáját, amelynek szerves része volt a legdurvább eszközökkel folytatott hidegháború. Amióta a szocialista országok elleni fegyveres akciók nagy kockázattal járnának, az imperializmus kénytelen volt revideálni eddigi elgondolásait, és arra kényszerült, hogy a fegyveres fenyegetődzéssel óvatosabban bánjék és a hidegháború formáit is módosítsa.

A békésnek látszó módszerek kerültek előtérbe: a „beszivárgás", a „hídépítés", a „fellazítás", és az a törekvés, hogy megteremtsék e módszerek alkalmazásának legkedvezőbb lehetőségeit, legjobb feltételeit. A szocializmus ellen irányuló ideológiai harc fokozásáról, az ellenforradalom „békés" exportjáról

Digitized by Google

van szó, az egyes szocialista országokon belül kiépített hadállásokból is. Az ellenséges ideológia tartalma igen változatos. Itt csak egy módszert kívánok megemlíteni: a gazdasági nacionalizmust, amelynek az a lényege, hogy a szocialista országok gazdasági kapcsolatairól és a KGST-ről terjesztett hazugságokkal nacionalista indulatokat igyekeznek szítani.

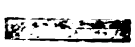

A mai kor fő ellentéte a két rendszer szembenállása; ez minden vonatkozásban rányomja bélyegét a nemzetközi politika alakulására. Ez azonban nem akadályozza meg azt, hogy az egyenlőtlen fejlődés, illetve az erőviszonyok eltolódása folytán *növekedjenek az ellentmondások az imperialista országok körében*. Az Egyesült Államok gazdasági és politikai túlsúlya elég hosszú ideig valamennyire elfedte ezeket a súrlódásokat; az utóbbi években azonban egyre világosabban jelentkeznek.

Az európai monopóliumok növekvő ellenállást fejtenek ki az amerikai tőke behatolásával szemben, amelynek méreteit csak durván érzékelteti az, hogy 1950-ben 1,7, 1966-ban pedig 16,2 milliárd dollár volt az Európában beruházott amerikai magántőke (legalábbis ennyiről szól a kimutatás; ténylegesen jóval nagyobb) és évről évre erőteljesen növekszik ez az összeg. Az európai tőkéseket különösen az nyugtalanítja, hogy az amerikaiak túlnyomórészt a legdinamikusabb, a legnagyobb profitokat biztosító ágazatokban vetik meg lábukat. A profitok különböző csatornákon szétfolynak (leányvállalatokhoz, részvények vásárlására, más országokban való felhasználásra stb.), ezért összegüket becsülni is alig lehet. Annyi biztos, hogy az amerikaiak által Európában elért profitráta jóval magasabb az Egyesült Államokban elérhetőnél. A monopóliumok köreiben azt is kifogásolják, hogy az amerikaiak „technológiailag gyarmatosítják" Európa tőkésországait.

Nyugat-Európában az EGK országai nagy utat tettek meg az integráció irányában; megalkották a vámuniót, de sok tekintetben különböznek egymástól, ezért számottevő ellentétek mutatkoznak közöttük: Anglia közöspiaci tagsága, a mezőgazdasági árak egyeztetése, a kelet—nyugati kapcsolatok, a közösség további fejlődése tekintetében. A tagországok szerteágazó törekvései erősen korlátozzák az Euratom tevékenységét is. E nézeteltérések hátterében szorosan összefonódnak a gazdasági és a politikai elemek.

A Nyugat-Európában kiütköző ellentétek nagyon élénken jelentkeznek a NATO körül zajló vitákban. Ennek a jelenségnek itt csak néhány, az utóbbi években előtérben álló gazdasági vonatkozására mutatok rá.

Franciaország kivonulása a NATO katonai szervezetéből a NATO dezintegrálódásának kezdete. Ezt a meggyengülést (a fegyverzet fejlesztésével és létszámemeléssel) ellensúlyozni kívánják, ami azonban jelentős kiadásokkal jár, s a tagállamok egymásra igyekeznek hárítani ezt.

Franciaország kivonulása folytán meggyengült a NATO déli szárnya (ezzel együtt földközi-tengeri helyzete is), ezért megnőtt Spanyolország jelentősége az Egyesült Államok és az egész Atlanti Szövetség számára. Spanyolország egymilliárd dollárt kér Washingtontól fegyverzet beszerzésére. Az erre vonatkozó tárgyalások szeptember végén még eredménytelenül szakadtak félbe.

Az Egyesült Államok, de Anglia is nagyobb hozzájárulást kíván az NSZK-tól a kontinensen állomásozó csapatai ellátásának költségeihez, vagy legalábbis olyan mértékű hadi megrendeléseket, amelyek fizetési mérlegük megterhelését csökkentik. Az alku folyik.

A szovjet hadsereg egységeinek Csehszlovákiában tartózkodását felhasz-

Digitized by Google

nálja a nyugati propaganda arra, hogy a NATO megerősítését követelje. Az NSZK jár ebben a törekvésben legelöl. Az Egyesült Államok szívesen látna ezt, ha az európai országok költségére történnék.

A gazdasági kérdések évek óta erőteljesen belefolynak a NATO körüli tárgyalásokba. Az erre vonatkozó vitákat még fokozták az Egyesült Államok és Anglia fizetési mérlegének zavarai.

Az imperialista ellentétek növekedéséhez hozzájárul *a piacokért folyó harc éleződése* is. A világkereskedelem lassabban fejlődik, mint a megelőző években; 1967-ben 5 százalékkal nőtt, holott az előző három évben átlag évi 9,7 százalék volt a növekedése. A világkereskedelelemben való részesedés tekintetében igen jelentős eltolódások következtek be 1960 és 1967 között. Néhány ország részesedése 1967-ben a következő volt (a zárójelben levő szám az 1960. évi részedést mutatja): Japán — 5,5 (3,6), Olaszország — 4,6 (3,2), NSZK — 11,4 (10,0), Egyesült Államok — 16,4 (18,0), Anglia — 7,3 (9,0). Franciaország részesedése alig változott, valamivel 6 százalékon felül maradt. A részesedések elsősorban az Egyesült Államok és Anglia rovására növekedtek; érthető, hogy az export fokozására irányuló erőfeszítések e két ország részéről a legnagyobbak. De a többi ipari országban is erősödik az állami exporttámogatás, az NSZK-ban pedig a tőkekivitel fokozása.

A piacokért folyó harc éleződésének egyik fontos tünete a protekcionizmus terjedése. Alig néhány hónappal azután, hogy a GATT keretében — a kereskedelem liberalizálása jegyében — nagy nehezen aláírták a vámok csökkentéséről szóló egyezményt, az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország fizetési mérlegük kedvezőtlen alakulása folytán behozatali korlátozásokat léptetett életbe. Az Egyesült Államokban 38 év óta (a nagy válság óta) nem volt olyan erős a protekcionista hullám, mint jelenleg (U. S. News and World Report, 1968. VI. 24., 66. old.). Lényegében a protekcionizmus fokozódását jelenti a kívülálló országokkal szemben az, hogy 1968. július 1-én életbe lépett az EGK vámuniója. Az imperialista országok magatartása a New Delhiben rendezett világkereskedelmi konferencián szintén kifejezésre juttatta az importelhárítás szándékát. A protekcionizmus terjedése és az export fokozására irányuló törekvések gazdasági érdekösszetűzésekhez vezetnek és politikai súrlódásokat is keltenek.

A nemzetközi politikának azokat a változásait, amelyek *a fejlődő országok és az imperialista országok viszonyát* érintik, gazdasági vonatkozásban két tényező határozza meg: az egyik az imperialisták harca egymás között azért, hogy a neokolonializmus eszközeivel ki mennyit tud megkaparintani a fejlődő országokban szerzett zsákmányból, a másik pedig az imperialista országok gazdasági érdekösszetűzése magukkal a fejlődő országokkal.

A New Delhiben tartott nemzetközi kereskedelmi és gazdaságfejlesztési konferencia megmutatta, hogy fokozódnak az imperialisták és a fejlődő országok ellentétei, mert a monopoltőke neokolonialista módszerei következtében a fejlődő országok gazdasági helyzete nem javul, külkereskedelmi helyzetük romlott, egyre nyomasztóbban nehezedik rájuk az eladósodás, s legtöbbjük élelmezési állapota egyre fenyegetőbbé válik. A fejlett tőkésországok azonban nem mutatnak hajlandóságot kívánságaik teljesítésére.

Az ún. „segélyezés" zsákutcába került. A tőkésországok 1960—65-ben 50 milliárd dollárt fordítottak állami és magáneredetű „segélyre" (ebben az összegben benne foglaltatnak a hosszú lejáratú kölcsönök, de a rövid lejáratú hitelek nem), kétszer annyit, mint amennyibe összehasonlítható árakon számítva a Marshall-terv került (bonni Europa-Archiv, 1967 december). A politikai eredmények kiábrándítóak az imperialisták számára. A „segélyezés" csökkenőben van. Johnson legutóbbi költségvetési javaslata az előző évek-

Digitized by Google

hez képest már erősen leszállított összeget, 2900 millió dollárt irányzott elő külföldi segélyre, a kongresszus azonban 1600 millió dollárra szállította le a keretet. Anglia is megszorította a „segélyezést", ugyancsak fizetési mérlegzavarai miatt.

A legutóbbi fejlemények azt mutatják, hogy gyengült az imperializmus helyzete a fejlődő országokban. Anglia gazdasági okokból kénytelen visszavonulni Ázsiából. Izrael agressziója, amelynek egyik fontos indítéka a közelkeleti olajért folyó harc, szembeállította az arab világot a legöbb imperialista országgal. Az afrikai országok szervezetét nagy erőfeszítéseik ellenére sem tudták robbantani. Latin-Amerikában növekszik a törekvés olyan gazdasági közösség megteremtésére, amelynek nem tagja az Egyesült Államok. Frey chilei elnök legutóbbi brazíliai tárgyalásainak ez volt az alapvonása. (Le Monde, 1968. szeptember 15—16.)

Az egyes országok külpolitikájának alakulásában nagy szerepet játszik az egész nemzetközi helyzet, de *minden ország külpolitikáját döntő módon saját osztály-, illetve belpolitikai viszonyai és nem utolsósorban a belső gazdasági tényezők határozzák meg.* Az utóbbiakat vizsgáljuk a következőkben a legfontosabb imperialista országokra nézve.

Az EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN a termelés magas színvonalon mozog, a profitok erőteljesen gyarapodnak, és normálisan növekednek a munkabérek is. Mégis azt kell mondanunk, hogy az Egyesült Államok gazdasági helyzete nem kiegyensúlyozott és ezért nagyon ingatag; ez kifejezésre jut abban, hogy az állami költségvetésnek évek óta hatalmas deficitje van, az infláció gyorsuló ütemben növekszik, fizetési mérlegének zavara krónikussá vált és komolyan veszélyezteti a dollár helyzetét.

A vietnami háború eszkalációja egyre növelte a háború költségeit, egyre nőtt a költségvetési deficit és az államadósság. A háború kedvező hatásáról szóló mesék elhallgattak; a „szegénység enyhítésére" meghirdetett ígéreteket félre kellett dobni. 1968 augusztusában az államadósság már 355 milliárd dollárra rúgott, 1967 és 1968 augusztusa között, vagyis 12 hónap alatt 19 milliárd dollárral duzzadt tovább. 1960 és 1968 között az évi kamatteher 65 százalékkal növekedett (U. S. News and World Report, 1968. március 18.). Megdrágult a hitel.

Az Egyesült Államok költségvetési kiadásait az 1968—69-es pénzügyi évre 186 milliárd dollárban irányozták elő. Ebből az összegből 77 milliárd bevallottan hadikiadás; a vietnami háború költségeit ebből évi 26 milliárd dollárra becsülték; azóta ez az összeg évi 30 milliár dollárra emelkedett.

A költségvetés deficitje és az államadósságnak ebből következő növekedése a legfőbb oka az inflációnak. E folyamat szempontjából az a döntő, hogy az adósságok növekedése hogyan hat a pénzpiacra, a fizetési eszközök mennyiségére, forgásuk meggyorsulására. A gyorsan növekvő fizetési eszközmennyiség forgási sebességére jellemző, hogy pl. a látra szóló letétek évi fordulatszáma a New York-i bankoknál (1967 júliusi adatok alapján számítva) 120 volt (ami már rendkívül magas), 1968 júliusában pedig 140-re szökött. A megélhetési költségek növekedése az Egyesült Államokban hivatalos adatok szerint 1957 és 1967 között évi 1,87 százalék volt, 1968-ban viszont 4,5 százalék.

Az Egyesült Államok gazdasági életében súlyos nehézséget okoz a fizetési mérleg egyensúlyzavara. A fizetési mérleg évek hosszú sora óta deficites; a hiány 1967-ben 3750 millió dollárra ugrott, amiből legalább 2 milliárd dollárt

Digitized by Google

a külföldi katonai kiadások emésztettek fel. (A külföldi katonai kiadások ennek sokszorosára rúgnak, de ezeket legnagyobbrészt hadicélokra szolgáló kivitelből fedezik, ami a fizetési mérleget nem terheli.) A washingtoni kormány 1967 vége óta igyekszik a fizetési mérleg deficitjét csökkenteni, de a rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy sok sikert ezen a téren nem ért el. Annál kevésbé, mert a kereskedelmi mérleg is kedvezőtlenül alakult; 1967 első tíz hónapjában 3698 millió dollár volt az aktívuma, 1968 első tíz hónapjában pedig csak 771 millió dollár. A fizetési mérleg helyzete és az óriási rövid lejáratú külföldi eladósodás (1968 júniusában 32,5 milliárd dollár) megrendítette a dollár helyzetét. Az Egyesült Államok kénytelen volt az arany hivatalos árának támogatását beszüntetni, mert nagyon lecsökkentek aranykészletei; ez a lépés kettős aranyárhoz vezetett, ami a dollár bizonyos leértékelésével egyértelmű. 1968 szeptemberében a szabadpiacon egy uncia aranyért a hivatalos 35 dollár helyett 40—41 dollárt fizettek, ami a dollár 16 százalékos elértéktelenedésének felel meg. (A dollár értékcsökkenése az arany londoni szabad ára szerint december elején 14—16 százalék volt.) A dollár tekintélyének helyreállítása addig nem sikerülhet, amíg az Egyesült Államok fizetési mérlege egyensúlyba nem kerül. Ez pedig semmi esetre sem lehetséges addig, amíg tart a vietnami háború. Minél tovább folytatódik ez a kalandor vállalkozás, annál inkább csökken a valószínűsége annak, hogy a dollár leértékelését el lehet kerülni.

Nem fér hozzá kétség, hogy egyéb okok mellett az említett gazdasági nehézségek és az ezekből fakadó súlyos társadalmi feszültségek nem kis mértékben hozzájárultak az Egyesült Államok külpolitikai taktikájának módosításához. E politika stratégiai célja, a szocializmus visszaszorítása, változatlan maradt, de azt Washington kénytelen volt belátni, hogy az Egyesült Államok gazdasága a világuralomra törő politika költségeit nem bírja el.

A változás nem azt jelenti, mintha az Egyesült Államok világhatalmi szerepéről lemondana és feladná a világ ügyeibe való beavatkozást vagy a neokolonialista kizsákmányolást.

A NATO-t igyekszik fenntartani és továbbra is biztosítani vezető szerepét az Atlanti Szövetségben. Lemnitzer tábornok, a NATO fegyveres erőinek európai parancsnoka csak nemrégiben jelentette ki, hogy a költségeket leszállítani nem lehet, elő kell teremteni a fokozott kiadások fedezetét, az Egyesült Államok nem csökkentheti Európában állomásozó csapatainak létszámát, és nem lehet arra berendezkednie, hogy szükség esetén légi úton dob át katonaságot Európába. Washington mindent elkövet a NATO meggyengült déli szárnyának és földközi-tengeri pozíciójának erősítésére; ezért igyekszik Spanyolország támogatását megvásárolni, ezért hajtatta végre a görögországi katonai puccsot és támogatja Izrael agresszióját.

Fokozatosan módosítja magatartását Kínával szemben, azzal a szándékkal, hogy mélyítse a szakadékot a Szovjetunió és Kína között.

Afrikában tevékeny részt vesz (Anglia közreműködésével) egy dél-afrikai fasiszta blokk (Dél-afrikai Köztársaság, Rhodesia, Portugália gyarmatai) létrehozásában és fegyveres erejének fokozásában, hogy ez az alakulat teljesítse a zsandár szerepét — Washington irányításával — Fekete-Afrika többi országával szemben.

Latin-Amerikában pedig megpróbálja a „Szövetség a haladásért" csődbe jutott szervezetét új életre kelteni és létrehozni latin-amerikai katonai blokkját, amely 800 000 főnyi békebeli fegyveres állományával és évi 2 milliárd dollár fegyverkezési ráfordításával tehermentesítené az Egyesült Államokat csendőr szerepe betöltésében ebben a világrészben.

Digitized by Google

Az Egyesült Államok világuralmi célja tekintetében előreláthatóan tartózkodóbb lesz és agresszív vállalkozásait illetően óvatosabb, mint eddig. De azért ne essünk abba az illúzióba, hogy ez valóban békés politika.

[redacted]

ANGLIA gazdasági életének az utóbbi években a stagnálás volt a legjellemzőbb vonása. Az ipari termelés 1965—67-ben egyhelyben topogott, és 1968-ban is csak igen szerény emelkedést eredményeztek a kormány gazdaságpolitikai intézkedései. A gazdasági fejlődés üteme igen lassú, és ma már világos, hogy a népgazdasági struktúra megváltoztatása, amely az export fellendüléséhez vezetne, hosszú időt vesz igénybe.

Ezért Anglia a piacokért való harcban lemaradt, részesedése a világ exportjában egyre kisebb; a Nemzetközösség piacain is háttérbe szorult versenytársai mögött. 1959-ben Anglia kivitelének 40 százaléka irányult a Nemzetközösség országaiba, 1966-ban 25 százaléka. Nyugat-Európa jelentősége az angol export számára ma már ugyanakkora, a fejlődés tendenciáját tekintve pedig nagyobb, mint a Nemzetközösségé, de azért az utóbbinak súlya még mindig akkora, hogy erre az angol kormány kénytelen tekintettel lenni. Nem mondhat le az EGK-ba való belépés kedvéért a Nemzetközösségről, hiszen Európába irányuló kivitelének csak kereken a fele megy a Közösség hat országába. A font leértékelése nem hozta meg a kereskedelmi mérleg olyan javulását, amelynek alapján azt várták, hogy a fizetési mérleg deficitje 1968-ban lényegesen alacsonyabb lesz, mint 1967-ben volt. A legutóbbi becslések már feladták ezt a reményt. Hiszen a kereskedelmi mérleg deficitje 1967 első felében 282 millió font volt, 1968 első felében pedig 465 millió (ebből a második negyedévben 250 millió), közben pedig a fizetési mérleg javítására irányuló intézkedések (költségvetés, a font leértékeléséből származó áremelkedések, a bérek befagyasztása) a lakosság egyre nagyobb ellenállásába ütköznek.

A font helyzete most is nagyon ingatag, és csak a külföldi nagybankok (elsősorban az Egyesült Államok és az NSZK) támogatásának eredménye, hogy az újabb leértékelést eddig sikerült elkerülni. Ennek árát azonban Anglia meg kell hogy fizesse a nemzetközi politika területén.

Nincs még egy ország, ahol olyan világosan látszanék a *gazdasági tényezők hatásának és a külpolitika változásának összefüggése,* mint Anglia vonatkozásában. Az angol uralkodó osztály ráébredt arra, hogy az ország gazdasági erői nem elegendők a régi birodalmi politika folytatásához. Ezért kénytelenek feladni a megszűnt világbirodalom utolsó előretolt állásait is. Ez az értelme a Szueztől keletre fekvő támaszpontokból való visszavonulásnak, amelyet fokozatosan, a jelenlegi tervek szerint 1971-ig hajtanának végre. (Ezek a szándékok azonban az időpontot illetően még módosulhatnak.) Ez a lépés az angol külpolitika gazdasági kényszerből történő változásának egyik legjellemzőbb tünete.

A másik fontos tünet: az Egyesült Államok és Anglia kapcsolatának lassú módosulása. Anglia nem egyszerűen szövetségese az Egyesült Államoknak a NATO-ban, hanem egyezteti vele nemzetközi tevékenységét olyan problémák tekintetében is, amelyek nem tartoznak a NATO-hoz. Ezt nevezik a két ország „különleges kapcsolatának". A gazdasági erők alakulása folytán Anglia ebben a viszonyban alárendelt szerepre van kárhoztatva, mégis csak nagyon óvatosan nyúlhat hozzá e politikai orientáció módosításához, mert a font védelme, Anglia megmaradt világgazdasági szerepe, az angol monopóliumok neokolonialista tevékenysége csak az Egyesült Államok segítségével tartható fenn.

Digitized by Google

Ennek ellenére lazul az angol—amerikai kapcsolat; ezt idézi elő Anglia visszavonulása Szueztől keletre, valamint Európa felé fordulása. Lassú folyamat ez; a nyugati világon belül fennál a London—Washington tengely, de kétségtelen, hogy jelentőségének kopása az utóbbi években egyre nyilvánvalóbb.

A Közös Piachoz való csatlakozásra irányuló törekvés a Nemzetközösséghez való viszonyt is érinti. De amint már rámutattam, Angliának a Nemzetközösséghez fűződő gazdasági érdekei még mindig olyan jelentősek, hogy nem áldozhatók fel a közöspiaci tagságért. Kétségtelen azonban, hogy az ázsiai támaszpontok feladása is lazítja a Nemzetközösség több tagjához fűződő kapcsolatát, elsősorban a Ceylonnal, Malaisiával, Szingapurral, de Indiával, Pakisztánnal és Ausztráliával való kapcsolatát is. Ennek ellenére még sok történeti, gazdasági, gazdaságszervezeti, politikai szál fűzi össze a Nemzetközösség országait, de nem fér hozzá kétség, hogy a szétfeszítő erők növekvőben vannak.

Az elmondottakból világos, hogy az angol kormány külpolitikája tele van ellentmondásokkal, és a burzsoázia különböző rétegeinek ellentétes érdekei akadályozzák, hogy megtalálja az új utat, miután a régit fel kellett adnia.

FRANCIAORSZÁGBAN az ipari termelés az utóbbi években — rövid megszakításoktól eltekintve — kedvezően alakult, a beruházások igen jelentősek voltak, a monopóliumok növekedtek, az ország aranykészletei gyarapodtak. A felületes szemlélő számára a francia gazdaság helyzete kedvezőnek tűnt, annak ellenére, hogy a fegyverkezési kiadások évről évre egyre duzzadtak.

A francia nép számára azonban nem volt olyan rózsás a helyzet, mint amilyennek látszott. A munkabérek alacsonyak; a francia munkásoknak több mint 20 százaléka a minimális béreknél nem keres többet. 1968 tavaszán félmillió volt a munkanélküliek száma, és a munkanélküliség növekedett, a megélhetési költségek emelkedtek, a bérek és fizetések vásárlóereje visszaesett. A társadalombiztosítás szolgáltatásainak csökkentése 34 millió embert érintett súlyosan. A parasztság jelentős része csak tengődik; a gazdálkodók évről évre tömegesen hagyják el a mezőgazdaságot.

A nagy sztrájknak tehát, amelyben 8 millió ember vett részt, nagyon alapos okai voltak. De Gaulle a szociálpolitika terhére igyekszik elérni fegyverkezési politikájának nagyratörő céljait. A francia burzsoázia azokat az engedményeket, amelyeket a dolgozók a nagy sztrájkkal kikényszerítettek, a megélhetési költségek emelésével fokozatosan semmissé teszi.

Franciaország devizavesztesége 1968 májusa és novembere között közel hárommilliárd dollár volt; az aranykészletek, amelyek április végén 6027 millió dollárra rúgtak, csaknem felére csökkentek. Ez elsősorban annak a spekulációnak következménye, amelyet francia és külföldi tőkések indítottak a frank ellen, de nem kis része volt ebben a folyamatban annak a törekvésnek, hogy Franciaországot a frank leértékelésére kényszerítsék és ilyen módon De Gaulle politikai presztízsét megnyírbálják. A terv megbukott, a frankot nem értékelték le, de a francia kormány a frank és a fizetési mérleg védelme címén olyan gazdaságpolitikai rendszabályokhoz nyúlt, amelyek a dolgozó tömegek életszínvonalát még fokozottabban leszorítják. Ennek következtében a szociális feszültség még inkább növekedett.

Kitűnt, hogy az óriási fegyverkezési kiadások súlyos zavarokat okoznak a francia gazdaságban és társadalmi életben. Milyen hatása van ennek a fordulatnak a francia külpolitikára?

Digitized by Google

De Gaulle nemzetközi politikájának legfőbb vonásai a következők:

Franciaország önálló fellépése és szerepének erősítése a nemzetközi politika területén. Ezt a célt szolgálja a „globális nukleáris elrettentő politika", vagyis az ország nukleáris fegyverzetének olyan kiépítése, hogy Kelet és Nyugat felé egyaránt hatékony legyen.

Párizs ragaszkodik a Bonn-nal való együttműködéshez. Francia részről arra gondolnak, hogy a jelenlegi bonni politika sikertelensége fokozatosan az Egyesült Államok és a NATO kapcsolatainak lazításához vezet. De Gaulle legutóbbi bonni látogatása alkalmával (szeptember végén) a két fél kölcsönösen megállapította, hogy európai közösség nem lehetséges Franciaország nélkül. A Közös Piac fenntartása mindkét országnak érdeke (1958-ban Franciaország kivitelének 34 százaléka gyarmati birodalmába ment, most csak 13 százaléka; a Közös Piac országaiba ment 23,5, ma pedig 45 százalék).

A francia külpolitika súlyt helyez a kelet-európai szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatok erősítésére azért, hogy bejusson erre a jelentős és növekvő piacra, hogy erősítse pozícióját a Közös Piacon belül, és fokozódó mértékben biztosítva legyen a gazdasági háttere a Franciaország önállóságára törekvő politikának.

A nagy sztrájk, ennek társadalmi és gazdasági következményei, valamint a frank válsága nem változtatták meg De Gaulle külpolitikájának alapirányzatát. De nem volna helyes azt gondolni, hogy minden teljesen a régiben maradt. A gazdasági helyzet romlása, a szociális problémák előtérbe kerülése óvatosabbá tette a francia kormányt politikájának végrehajtásában. Bizonyos késedelmet határoztak el a fegyverkezési tervek megvalósításában. Franciaország nem adja fel a NATO újraszervezésének követelését, de óvatosabbnak látszik a NATO-hoz és az Egyesült Államokhoz való viszonya, valamint a Közös Piacon belül folyó viták tekintetében. Anglia csatlakozását az EGK-hoz most is határozottan elutasítja, de a jövőt illetően nyitva hagyja a kapukat. A dollár és a font ellen irányuló támadásai a francia frank nehézségei következtében elcsendesedtek, bár a tőkés világ fizetési rendszerének alapvető módosítására irányuló francia törekvéseket nem adták fel.

A francia példa azt is mutatja, hogy a külpolitika alakulását nemcsak a gazdasági problémák, hanem a velük összefüggő osztályharcok is erőteljesen befolyásolják.

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN a társadalmi termelés 1967-ben — 1948 óta első alkalommal — a megelőző év színvonala alá süllyedt; az üzemi beruházások 11,2 százalékkal csökkentek. 1968-ban azonban újabb fellendülés következett be; elősegítette ezt az állami megrendelések növelése. A fellendülésben nem kis szerepet játszik a külföldi kereslet kedvező alakulása. Az NSZK kivitelének több mint 60 százaléka Európa országaiba megy (36,8 százalék az EGK, 23,7 százalék az EFTA országaiba), 9 százalék az Egyesült Államokba és 13,5 százalék a fejlődő országokba (1967-es adatok). Az NSZK exportja az utóbbi időben kedvezőbben alakul, mint a többi fejlett tőkésországé (Japán kivételével), s ennek nem kis részben az a magyarázata, hogy nagyarányú tőkeexportja támasztja alá az árukivitelt. A nyugatnémet gazdaság gyenge pontja, hogy az ország költségvetését egyre fokozódó mértékben terheli a rendkívül nagyarányú fegyverkezés.

Az NSZK — ugyan messze az Egyesült Államok mögött — gazdasági tekintetben az imperialista világ második legerősebb országa; politikai súlya

Digitized by Google

azonban egyáltalában nincs arányban gazdasági súlyával. Érthető, hogy a német monopoltőke ezen a helyzeten változtatni igyekszik, de az a téveszme vezérli, hogy rendkívül nagyarányú fegyverkezéssel kiszabadulhat ebből a helyzetből, jóllehet gazdasági erői nem elegendők ahhoz, hogy az NSZK elsőrangú, a Szovjetunióval vagy az Egyesült Államokkal összemérhető nagyhatalommá váljék, de elegendők arra, hogy Angliát és Franciaországot gazdasági nyomással politikai tekintetben bizonyos mértékig maga mögé szorítsa.

A bonni kormány továbbra is fenntartja közismert revansista külpolitikai céljait. Ezeknek az elgondolásoknak fenntartása azt mutatja, hogy Bonn külpolitikájában csak a szóhasználat, vagy legfeljebb a taktika változott.

Ez a politika minden vonalon vereséget szenvedett. Az Egyesült Államok bőven tart nukleáris fegyvereket az NSZK területén, de a velük való rendelkezést nem hajlandó kezéből kiadni; sőt aláírta az atomcsend-egyezményt. Az NDK elszigetelésére irányuló halva született törekvések megtörtek a szocialista országok határozott ellenállásán. Ami pedig az egyedüli képviseletet illeti, nyilvánvaló, hogy az ezt a szándékot alátámasztó Hallstein-doktrína alaposan foszladozik. A tényleges határok megváltoztatásáért pedig az NSZK egyetlen szövetségese sem hajlandó háborút viselni, a nukleáris háború veszélyét felidézni.

Felmerül az a kérdés, hogy miért ragaszkodik Bonn az Egyesült Államokhoz fűződő szoros kapcsolatához. Ennek igen komoly gazdasági oka az amerikai és nyugatnémet monopoltőke messzemenő összefonódása, továbbá egyebek közt együttműködésük a neokolonialista kizsákmányolás területén. Politikai oka pedig az, hogy ha Bonn feladná ezt a szoros kapcsolatát, akkor fel kellene adnia azt az egész külpolitikai koncepcióját is, amelyről szóltam, hiszen fel kellene adnia azt a reménységet, hogy az NSZK, mint az Egyesült Államok legfőbb európai szövetségese, szolgálatáért az Egyesült Államoktól valamikor még jutalmat kaphat. Bonn és Washington kapcsolatát lényegében mindkét oldalról a háborús elgondolások tartják fenn. Bonn jelenleg hintapolitikát folytat Franciaország és az Egyesült Államok között.

Eközben pedig a nyugatnémet külpolitika egyik fő tevékenysége a csendes, „békés" aknamunka a szocialista országok ellen, s ennek a bonni kormánykoalícióban helyet foglaló jobboldali szociáldemokraták is szenvedélyes hívei.

JAPÁN részesedése a tőkés világ ipari termelésében már 1966-ban elérte a negyedik helyet és erőteljesen tör előre a harmadik hely felé. A jelenlegi gazdasági fellendülésben nagy szerepet játszik az, hogy Japán rendkívül nagy hasznot húz a vietnami háborúból. Rendkívüli mértékben megnőttek a megrendelések a Japánban állomásozó amerikai csapattestek számára, fokozódott a kivitel Dél-Vietnamba, az Egyesült Államok kelet-ázsiai csatlós országaiba és magába az Egyesült Államokba is. Japán közgazdászok becslése szerint a vietnami háborúval közvetlenül vagy közvetve összefüggő szállítások 1967-ben elérték a 2 milliárd dollárt, vagyis az egész japán kivitel 20 százalékát. Japán kivitelének 30 százaléka Távol-Kelet fejlődő országaiba irányul.

A hatalmas gazdasági fejlődésnek és a külkereskedelem ilyetén alakulásának megvannak a politikai következményei. Japánnak az a nyilvánvaló törekvése, hogy Kelet-Ázsiában azokon a területeken, amelyekre gazdasági tekintetben betört, egyre inkább önálló vezető szerepet játsszon. Ez teszi érthetővé, hogy Tokió eltökélte magát a gyors újrafegyverkezésre. Valószínű, hogy ebben szerepet játszik az Egyesült Államok ösztönzése a szocializmussal szemben álló

Digitized by Google

fegyveres erők növelése céljából. De kétségtelen, hogy nemcsak erről van szó, hanem Japán önállósulási törekvéseiről is, valamint arról, hogy belföldi hadi megrendelésekkel pótolja a külföldieket, ha ezek a vietnami háború befejeztével lecsökkennének.

Az elmondottakból kitűnik a nemzetközi helyzet rendkívüli bonyolultsága. Előre nem látott események sűrűn növelik a bonyodalmakat, de nem változtatják meg a nemzetközi politika alapvető tendenciáját. Eligazodni ezen a területen csak akkor lehet, ha szem előtt tartjuk, hogy a nemzetközi viszonyok — osztályviszonyok; alakulásukat osztályerők és osztályérdekek határozzák meg. Az osztályérdekek pedig mindenekelőtt gazdasági jellegűek.

A békés munka és a kizsákmányolás áll egymással szemben, a szocializmus és az imperializmus. A szocializmus irányvonala határozott, ingadozásmentes. A Szovjetunió és szövetségesei a békés egymás mellett élésért szállnak síkra, mindig a haladás oldalán; ezért nem tűrik az ellenforradalom exportját. A békés munka eredményeivel kívánják legyőzni a kizsákmányolás rendszerét.

Az imperializmus célja a szocializmus visszaszorítása. Ezt előbb fegyveres erővel gondolták elérni. De a történeti fejlődés úgy hozta magával, hogy a jelenlegi erőviszonyok mellett az imperializmus nem várhat sikert a szocialista világ fő erőivel való fegyveres összecsapástól. Ennek következtében módosítani kénytelen elgondolásait. Ez jut kifejezésre abban, hogy minden imperialista ország igyekszik hozzáigazítani külpolitikáját az új helyzethez, de mindegyik másképpen, a maga burzsoáziája érdekeinek megfelelően, a maga történeti adottságai alapján. Ezért erőteljesen kiütköznek az imperialista ellentétek, amelyek még szövevényesebbé teszik a világpolitika arculatát, annál is inkább, mert a taktikai módosítások egy újabb világtörténeti jelentőségű fordulat idején, a gyarmati rendszer felbomlása közepette mennek végbe. Az imperialista országok elhelyezkedése az új világpolitikai viszonyok között tehát lassú, ellentmondásos, nem lezárt folyamat.

Közben az imperializmus támadásai a szocializmus, a kommunizmus ellen nem nyugszanak. Ideológiai téren az imperialisták erősítik a harcot és az aknamunkát, annyira, hogy az utóbbi időben ezeknek az eszközöknek alkalmazása nemegyszer hidegháborús formákat ölt. Az a feladatunk, hogy visszaverjük ezt a támadást; ezért szorosra kell zárni sorainkat, erősíteni kell a szocialista országoknak, a kommunista pártoknak és a béke minden barátjának együttműködését, védelmeznünk kell a békét, és folytatnunk kell a békés egymás mellett élés politikáját.

Digitized by Google

PINTÉR ISTVÁN:

A KISZ irányelvei a munkásifjúságról

A KISZ Központi Bizottsága 1966-ban határozatban mondta ki, hogy differenciáltan kell foglalkozni az ifjúság különböző rétegeivel. Azóta egymás után tűzte napirendre az egyetemisták és főiskolások, a parasztfiatalok, a középiskolás fiatalok helyzetét és KISZ-szervezeteik feladatait. A sort most a munkásifjúság helyzetéről és KISZ-szervezeteik feladatairól szóló irányelvek zárják be, amelyeket a központi bizottságnak a magyar kommunista ifjúsági mozgalom félévszázados jubileuma alkalmából tartott ülése fogadott el.

Átfogóan utoljára tíz esztendővel ezelőtt tárgyalta az ifjúsági szövetség vezető szerve a munkásifjúság helyzetét. Azóta mélyreható változások történtek az országban; megszilárdultak a szocialista termelési viszonyok, meggyorsult a gazdasági fejlődés, a technikai haladás, emelkedett az életszínvonal, erősödött a társadalom eszmei-politikai egysége. Tovább fejlődött társadalmunk vezető ereje, a munkásosztály. A munkásifjúság a munkásosztály szerves része, s mint ilyen, *a magyar ifjúság legnagyobb és legfontosabb rétege*. A KISZ Központi Bizottsága által megtárgyalt dokumentum megállapítja, hogy a létszámot tekintve az 1949 és 1964 között eltelt 15 évben a népgazdaságban foglalkoztatottak száma 19 százalékkal emelkedett; az iparban és közlekedésben csaknem megkétszereződött, az építőiparban pedig megnégyszereződött a dolgozók létszáma. 1964-ig a munkásutánpótlás túlnyomórészt a mezőgazdaságból és a háztartásbeliekből származott, a későbbi években azonban *fokozatosan a fiatal nemzedék vált ennek fő forrásává*. Az új munkások egyre nagyobb hányada került és kerül ki a munkásszülők gyermekei közül. Az iparban, az építőiparban és a közlekedésben fizikai munkát végző 17—26 éves fiatalok száma (velük foglalkoznak az irányelvek) 1959 óta 25 százalékkal nőtt, s ma már eléri a 480 000-et.

Azok a színvonalbeli különbségek, amelyek az ipar, a közlekedés és az építőipar termelőerőiben megmutatkoznak, az ifjúmunkások különböző csoportjainak körülményeiben és helyzetében is tükröződnek. Az iparilag átlagosan fejlett megyékben a fiatal munkások többsége kis- vagy középüzemben dolgozik. Általánosságban a munkásifjúság 73 százalékát a telepített ipar, 27 százalékát pedig a közlekedés és a nem telepített ipar foglalkoztatja. Az ifjúmunkások 45 százaléka szakmunkás, 28 százaléka betanított, 27 százaléka pedig segédmunkás. Politikailag, szakmailag a legaktívabbak természetesen a szakmunkás fiatalok. Mintegy 50 százalékuk a legfejlettebb iparágakban, a gépgyártásban, a műszer- és elektromosiparban dolgozik. Kialakultak bizonyos „fiatal szakmák", amelyekben az átlagosnál jóval alacsonyabb a foglalkoztatottak életkora. Ilyen a gépjárműlakatos, az autó- és motorszerelő, a műszerész és több vegyipari szakma. Az évente újonnan munkába állóknak mintegy 60—65 százaléka 17—20 éves, s a szakmunkásképző iskolákban sajátítják el a szakmát.

Digitized by Google

Az ipar műszaki színvonalából következik, hogy viszonylag magas a betanított munkások száma. A segédmunkások számára ez a munkakör jelenti a leggyorsabban elérhető célt. Jóllehet az üzemek nem nélkülözhetik a szakképzetlen munkaerőt, sőt különböző okok miatt ennek növekedésével is számolnunk kell, a tapasztalatok — sajnos — azt bizonyítják, hogy éppen a szakképzetlen fiatalok körében a legnehezebb a munka, legtöbb a probléma. Sokan közülük az általános iskola nyolc osztályát sem végezték el. Figyelmeztető adat mindannyiunk számára, hogy *évente mintegy 14—15 000 fiatal úgy áll munkába, hogy nem járta ki az általános iskolát.* A tanulatlan munkásfiatalok csoportja időről időre újratermelődik. Az 1966. évi adatok szerint a betanított fiatal munkásoknak 30 százaléka, a segédmunkásoknak több mint 45 százaléka ilyen. Jó néhány építőipari vállalatban és néhány munkásszálláson azonban 50 százaléknál is magasabb az arányuk. Az irányelvek önkritikusan állapítják meg, hogy az elmúlt években a KISZ-szervezetek és -bizottságok nagy része nem fordított kellő gondot ezekre a fiatalokra, nem ösztönözte tanulásra és nem segítette őket. Az utóbbi években a gazdasági vezetők is kevesebb támogatást és ösztönzést adnak a tanulni akaróknak. Hasonló hibáikért jogos bírálat érheti a szakszervezeti bizottságokat is. Márpedig az általános iskolai végzettség nemcsak az általános műveltség minimuma, hanem a szakképzés is rá épül, s alapfeltétele a mindennapi munka jobb elvégzésének, az eredményes önművelésnek, a műszaki, technikai fejlődés meggyorsításának.

Az átlagosnál magasabb az általános iskola nyolc osztályát el nem végzettek száma a bejáró, a munkásszálláson, vagy albérletben lakó ifjúmunkások nagy létszámú csoportjában. Ezek elsősorban falusi családok gyerekei, akikben még nem alakult ki a városi munkásfiatalok — nagyobbrészt otthonról hozott — magatartása, szemléletmódja. Különböző olyan hatások érik őket, amelyek késleltetik fejlődésüket, bár életmódjukban, gondolkozásmódjukban — a kedvezőtlen személyi körülmények ellenére is — társadalmilag pozitív változás következett be. Ez az utóbbi években munkába állt lányokról és fiatalasszonyokról is elmondható. A nők a munkásifjúság egyharmadát teszik ki. Általában hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak, kevesebb köztük a szakképzett munkaerő, s bérük még egyenlő munkakör, illetőleg munka esetén is alacsonyabb. A KISZ-szervezetek sem fordítottak kellő gondot rájuk, mint ahogy — jóllehet sok helyen már foglalkoztak a problémával — elég gyengén dolgozik az ifjúsági szövetség a munkásszállásokon, a bejáró munkások körében is.

Az ellentmondásos fejlődés és a hibák ellenére fokozatosan kibontakoznak a munkásifjúság szocialista tulajdonságai. A fiatal munkásokat mindenekelőtt a tulajdonviszonyok alapján kialakult alapvető viszonyok kapcsolják a munkásosztály egészéhez. A magyar forradalmi munkásmozgalom hagyományai, a szocializmus építésében elért eredmények adják meg az alapot. A munkásfiatalok számos tanújelét adták és adják annak, hogy többségük helyesli a párt és a kormány politikáját, felelősséget érez az ország sorsáért. A KISZ Központi Bizottsága 1968 februári ülése az üzemi KISZ-szervezetek tevékenységét a munkaverseny és a termelési mozgalmak alakulását vizsgálva megállapította, hogy a fiatalok szívesen és jól versenyeznek, s kiemelte, hogy e mozgalmak — túl a gazdasági eredményeken — elsősorban nevelési, politikai hatásuk szempontjából nagyon gyümölcsözők. Az üzemi KISZ-szervezetek számára a februári határozat és az 1968 decemberében kiadott irányelvek közösen jelzik a következő évek munkájának irányát.

A munkásfiatalokat számos kötelék fűzi az ifjúság egészéhez. Mindenekelőtt az életkorukból fakadó vonások: a felnőtté érés, a felnőtt társadalomba

Digitized by Google

való beilleszkedés, a párválasztás, az otthonteremtés problémái hasonlóak, s részben azonosak más ifjúsági rétegek gondjaival. Ők sem mentesek a beilleszkedéssel együttjáró konfliktusoktól, a társadalomnak, a környezetnek szerzett benyomásaik alapján való felszínes, olykor túl kritikus megítélésétől. Életfelfogásuk gyorsabban alakul át, mint a tanuló fiataloké, mert munkások között élnek, önállóan keresik meg kenyerüket, s a gyakorlati munkában, a termelési folyamatban ismerkednek meg a társadalommal.

A KISZ Központi Bizottsága rámutatott arra, hogy már a pályaválasztáskor jelentős hatást lehet és kell gyakorolni a jövő munkásnemzedékének kialakítására. Jelenleg a munkahelyek 80 százaléka fizikai munkát követel meg s ebből következik, hogy minden öt pályaválasztó fiatal közül négynek fizikai munkára kell mennie. A fiatalok, mégsem szívesen mennek szakmunkásnak, mert úgy érzik, hogy akkor nem részesülnek olyan társadalmi megbecsülésben, mint ha íróasztal mellett dolgoznak. Mielőbb jövőjükről döntenek — érthető módon — azt is figyelembe veszik, hogy milyen anyagiakat ígér választott életpályájuk. Bizonyos szakmák többnyire azért népszerűek, mert jó keresetet tesznek lehetővé. Más, úgynevezett „hiányszakmákban" alacsonyak a bérek, vagy nem állnak arányban a korszerűtlen, nehéz munkaviszonyokkal (például az építőiparban). Népgazdaságunk fejlődése során ezek a feszültségek bizonyosan csökkennek, s ennek alapján kisebbednek majd a pályaválasztók, illetőleg az őket irányító szervek gondjai is.

A szakmunkásképzésben is sok a teendő. Jelenleg a szakmunkástanulók létszáma mintegy négyszerese az 1950—56-os évek átlagának. Közöttük egyre több az érettségizett, számuk tíz év alatt megkétszereződött. Jelentős eredmény az emelt szintű szakmunkásképzés bevezetése, de a szakmunkásképzés még messze elmarad a kívánalmak mögött. Az iskolákban korábban 45-en, most 141-en tanulnak egy tanteremben. Így ezekben a tanintézetekben az össztanulók 40 százaléka délutáni műszakban tanul (a középiskolákban ez az arány csak 5 százalék). S a középiskolákra fordított beruházások volumene 1960 és 1965 között 75 százalékkal emelkedett, a szakmunkásképzésé pedig csak 13 százalékkal, bár itt a tanulók létszáma jóval gyorsabban növekedett, mint a középiskolákban. A szakmunkásképző iskolák zömében nincsenek megfelelő előadótermek, szertárak, laboratóriumok, tanműhelyek. A szakmát a tanulóknak mindössze 9 százaléka sajátítja el intézeti, 20 százaléka pedig üzemi tanműhelyben; a többiek szakmunkások mellett, üzemekben tanulgatnak. Ez nem korszerű oktatás, nem szolgálja sem a tanulók, sem a gyár érdekeit. Módot ad viszont arra, hogy a fiatalokat segédmunkaerőként hasznosítsák, s az ő munkájukért járó bért más vegye fel. Így ezeknek a fiataloknak már a műhellyel való ismerkedésük kezdetén konfliktusaik támadnak.

A KISZ Központi Bizottságának irányelvei örömmel üdvözlik a szakmunkásképzés egészére kiterjedő, reformtervezetet, valamint a szakmunkásképzésről szóló új jogszabály megjelenését. Az ifjúsági szövetség figyelmeztető jelenségnek tartja: gyakran hangzik el olyan vélemény, hogy a szakmunkásképzésben helyenként még ma is a régi tanoncéletre emlékeztető állapotok tapasztalhatók. A reform és a készülő jogszabály hangot ad azoknak a jogos igényeknek, amelyeket a diák- és ifjúmunkás-parlamentek résztvevői hangoztattak. Nem kétséges, hogy a fizikai munka megbecsüléséhez a szakmunkástanulók helyzetének javítása is hozzátartozik. Ez egyben az eddiginél vonzóbbá is teszi majd a szakmunkás-pályát.

Az irányelvekben azt javasolják, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Munkaügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága tegyen közös elő-

Digitized by Google

erjesztést a párt- és kormányszerveknek a szakmunkásképző iskolák kollégiumi hálózatának fejlesztésére. Ma az ipari tanulóknak csupán 11,3 százaléka helyezkedhet el kollégiumban; ma 5000-rel kevesebb itt a férőhely, mint 1950-ben volt. A tanulók 40 százaléka vonaton, vagy távolsági autóbuszon jár a tanműhelybe, illetőleg iskolába. Mindez a nevelés rovására is megy, s itt sincs minden rendben. A szakmunkástanulóknak jobb kulturális, sportolási és üdülési lehetőségekre is szükségük lenne. A KISZ felhívta bizottságait és szervezeteit, hogy fokozott figyelmet fordítsanak a szakmunkástanulók érdekvédelmére. Ezt a tevékenységet a szakszervezetekkel közösen kell végezniük, hiszen a szakmunkástanulók nagy többsége szakszervezeti tag (bár általában nem tekintik őket teljes értékű szervezett munkásoknak).

A kezdő szakmunkás már nem tanuló, hanem dolgozó ember. Mégsem válik egyik pillanatról a másikra felnőtt, öntudatos dolgozóvá. A munkahelyi beilleszkedés, a munkássá válás szempontjából döntő, hogy milyen hatások érik az indulás éveiben. A politikai munkának feladata, hogy széles látókörre, a közügyek iránti érdeklődésre nevelje a fiatalokat, de tagadhatatlan, hogy a fiatalok szemléletét az is jelentősen befolyásolja, hogy a vállalati intézkedések mennyire szolgálják életszínvonaluk emelkedését, munkakörülményeik javítását, milyen az üzem légköre, mennyire becsüli meg a törekvő fiatalokat és így tovább. A gazdaságirányítás reformja a munkásfiatalok számára is kedvező változásokat hozott. Gondok azonban vannak, s egy jó ideig még maradnak is. Tény, hogy a munkába lépő fiatalok jelentős hányada csalódik: mást várt, mint amit talál. Sok esetben nem kap képzettségének, felkészültségének megfelelő munkakört, illetőleg munkadarabokat, s ez a borítékon is meglátszik. Máskor olyan munkát bíznak rá, amelyet még nem tud elvégezni. Sok fiatal ilyen okok miatt más munkahelyet keres. Ebben a reagálásban azután sokan hálátlanságot, nyegleséget látnak; úgy vélik, hogy azoknak kell többet segíteni, azokkal kell többet foglalkozni, akik már többet tettek a gyárért, a műhelyért. Pedig a kezdőket is segíteni kell. Nagy türelemre, megértésre, fokozott érdekvédelmi tevékenységre van szükség. Igaz, hogy vannak olyan fiatalok is, akikből hiányzik a szakma- és munkaszeretet, a nagy többségnek azonban az az alapvető célja, hogy állandó munkahelyet találjon, és jó munkával vívhassa ki magának az anyagi és erkölcsi elismerést.

A műhelyek sem mentesek a nemzedéki vitától. Sokszor rosszul fizetett munkákkal és más hátrányos megkülönböztetésekkel figyelmeztetik a fiatalokat arra, hogy „várjanak a sorukra". Ahol idősebbek és fiatalok szocialista brigádban együtt dolgoznak, ott ilyesmi ritkán fordul elő, másutt azonban csaknem általánossá vált. A törzsgárdatagoknak nem szabad elfelejteniük, hogy ők is voltak valamikor kezdők, s a mai újakból lesz húsz év múlva az üzem törzse. Segítsék hát a fiatalokat! Mert egyelőre — ezt mutatják a tapasztalatok — a fiatalokat elsősorban a fiatalok értik meg. A kezdő munkavállalók problémáinak megoldásában azok a vállalatok érték el a legjobb eredményeket, amelyekben a dolgozók többsége fiatal. A legkorszerűbb üzemekben is jobb a helyzet az átlagosnál.

A KISZ Központi Bizottsága megállapította: az ifjúsági szövetségnek eddig nem alakultak ki olyan módszerei, amelyek megnyugtatóan biztosítanák a kezdő munkavállalókkal való foglalkozást. Szükségesnek tartja egy olyan új országos akció elindítását, amely az új munkavállalók beilleszkedését segítené elő. Felkérte továbbá a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a szakmai központok, a szakszervezeti szervek vezetőit és aktivistáit is, hogy tekintsék fontos politikai feladatuknak a fiatal munkásnemzedék formálását és nevelését. Az

Digitized by Google

üzemekben a szakszervezetek ugyanis még mindig keveset foglalkoznak a fiatalokkal. Nincs szó arról, hogy előjogokat, kiváltságokat, indokolatlan előnyöket kell adni nekik, de foglalkozzanak a fiatalok sajátos problémáival is. Az üzemi demokrácia fejlődésével a munkásfiatalok is nagyobb részt akarnak vállalni a közös teendőkből. Felelősségtudatuk annál jobban növekszik majd, minél több lehetőséget kapnak a társadalmi-politikai tevékenységre. A KISZ Központi Bizottsága szükségesnek tartja, hogy a SZOT és a KISZ ezentúl összehangoltabban oldja meg a közös politikai és társadalmi feladatokat. Ezért javasolja, hogy a SZOT elnöksége és a KISZ intéző bizottsága a közeljövőben vizsgálja meg a két szervnek és szervezeteinek együttműködésére vonatkozó tapasztalatokat, különös tekintettel a gazdasági reform bevezetésével megváltozott körülményeire.

Az életviszonyok alakulása, személyes életkörülményeik javulása a munkásifjúság politikai és erkölcsi fejlődésére is kedvezően hathat. A munkásfiatalság a szocializmus híve, természetesnek és megmásíthatatlannak tartja a munkásosztály hatalmát. Bízik a pártban, figyelemmel kíséri szocialista rendszerünk fejlődését, a nemzetközi élet eseményeit. Véleményük a legtöbb esetben politikai érettséget, osztályöntudatot tükröz. Sok téves nézet is él azonban bennük és ez a szabadságban nevelkedett ifjúság köntörfalazás nélkül kimondja gondolatait. Nem ismer „kényes" kérdéseket, szenvedélyesen keresi az igazságot, érteni akarja az összefüggéseket, nyíltan kimondja kételyeit, problémáit is. Az idősebb munkások — különösen a kommunisták — türelmes, jó szóval sokat segíthetnek abban, hogy a fiatalok világnézete szocialistává váljon és megszilárduljon. Elvtársi, baráti beszélgetésekre, vitákra van szükség, nem vádaskodásra. Még akkor sem, hogy ha képzetlenebb fiatalok sokszor nehezen igazodnak el a bonyolultabb jelenségek között, s időről időre még az eddigi eredményeinket lekicsinylő, a nehézségekért és a hibákért kizárólag a vezetőket okoló nézetek is hatnak rájuk. A kispolgári hatásokat nem megbélyegezni, hanem ellensúlyozni kell. S bátorítani kell a fiatalokat, amikor megtorpannak. Különösen a fiatalabb munkásokat, a 17—18 éveseket fenyegeti az a veszély, hogy elkeseredenek, kiábrándulnak, amikor nehéz munkahelyi körülményekkel, valódi vagy vélt sérelmekkel, bérproblémákkal kell megbirkózniuk. A munkásszolidaritás is azt kívánja meg, hogy az idősebb munkások segítsék fiatalabb osztálytestvéreiket, neveljék őket az osztály haroos, öntudatos tagjaivá.

Eszmei-politikai nevelőmunkájuk miatt is érheti bírálat a KISZ-szervezeket. Tevékenységük nem elég meggyőző és korszerű, nem készíti fel megfelelően a fiatal munkásnemzedéket azokra az ellentmondásokra és nehézségekre, amelyekkel minden bizonnyal találkozni fog. Jobb munkával jobban meg lehetne értetni a munkásfiatalokkal a párt politikájának kérdéseit, a szocialista nemzeti egység, a szövetségi politika, az osztályharc tartalmát. Sokan pl. csak az osztályellenség elleni nyílt küzdelmet tekintik osztályharcnak. Sok helyütt a politikai tevékenységet, a nevelőmunkát az oktatásra szűkítik le. Pedig a KISZ-szervezetek nevelőmunkája szélesebb az oktatásnál, bár az elmúlt években a politikai oktatás különböző formái és módszerei hatékonyan segítették azt. A KISZ-oktatásban részt vett ifjúmunkások száma 1959 óta csaknem megötszöröződött, s ma megközelíti a százezret.

Az irányelvek felhívják a KISZ-szervezetek figyelmét, hogy következetesebben munkálkodjanak a munkásfiatalság szocialista világnézetének formálásán. Politikai nevelőmunkájuk a munkásosztályra jellemző tulajdonságok kibontakoztatásával segítse a munkásifjúság szocialista tudatának alakítását.

Digitized by Google

Sokoldalú értelmi és érzelmi hatásokkal ápolják és erősítsék a fiatalokban az osztályöntudatot, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus és a munkásszolidaritás érzését. Értessék meg velük, hogy a hazafiság mércéje a szocialista haza iránt érzett felelősség, a termelésben és a közéleti tevékenységben való helytállás, az internacionalista szolidaritás más népekkel, az elvi szilárdság a nemzetközi helyzet megítélésében. Neveljék arra a fiatalokat, hogy gondolkozásukban a nagy közösséget, a szocialista hazát tegyék az első helyre.

A KISZ, amely a párt szavát a fiatalsághoz közvetíti, ezentúl is élni kíván a párttól kapott jogával és szükség esetén különböző állami és társadalmi szervekhez, szervezetekhez fordul az ifjúmunkások érdekeinek képviseletében, eljuttatva hozzájuk észrevételeit, javaslatait. A társadalmi érdekek és a munkásifjúság egyes csoportjainak reális igényei között azonban ellentmondások is keletkezhetnek. Ezeknek a feltárása és megoldása közös társadalmi érdek. Az ifjúsági szövetség úgy véli, hogy a munkásifjúság anyagi, szociális és művelődési helyzetének állandó javítása a szocialista nevelőmunka nélkülözhetetlen feltétele, s ezért a KISZ érdekvédelmi tevékenységének legfontosabb területe.

A munkásfiatalok életszínvonala az elmúlt tíz évben jelentékenyen emelkedett. Általában érvényesül a munka szerinti elosztás elve, sok helyen azonban ezt nem alkalmazzák, illetőleg következetlenül hajtják végre. Feszültséget okoz, hogy a nagyobb szaktudást vagy felelősséget feltételező munkák bérezése még ma sem áll arányban a követelmények nagyságával. Ugyanolyan mennyiségű és minőségű munkáért a fiatal munkásnők alacsonyabb bért kapnak, mint a fiatal férfimunkások. Fejlődtek ugyan a munkásszállások (a 240 000 férőhelyből 140 000-et a fiatalok foglalnak el), de az itt élők 60 százaléka olyan helyen lakik, ahol a szociális és az egészségügyi ellátottság színvonala a minimum alatt van. A fiatal házasoknak nagy segítség a gyermekgondozási segély. De azok a fiatalasszonyok, akik részmunkaidőben, vagy szerződéses munkaviszonyban dolgoztak, nem részesülnek benne, rájuk nem terjed ki a rendelkezés. Az üdülési beutalókat általában az idősebbek kapják. A nehéz lakáshelyzet elsősorban a fiatal korosztályokat sújtja. Érthető tehát, ha az ő körükben is erősödik az a vélemény, hogy társadalmi méretekben csak a teherviselés arányos, igazságos elosztásával lehet megnyugtatóan megoldani a lakáskérdést.

Az irányelvek foglalkoznak természetesen a KISZ munkásfiataljainak szervezeti helyzetével is. Az ifjúmunkás KISZ-tagok létszáma ma több mint kétszerese az 1959. évinek; 94 000-ről 215 000-re emelkedett. A KISZ taglétszámának 27,6 százalékát teszik ki a munkásfiatalok. A munkásifjúság szervezettsége tehát mintegy 40—42 százalék. A szakmunkásfiataloknak 60—65 százaléka tagja a KISZ-nek, a betanított munkásfiataloknak 25—30 százaléka, a segédmunkásoknak pedig 18—30 százaléka. A központi bizottság felhívta az üzemi szervezeteket a szervezeti élet javítására, a vezetés és a kádermunka színvonalának emelésére. Leszögezte: a fiatalokkal való egyéni foglalkozás, a politikai munka hatékonyságának növelése szempontjából nélkülözhetetlen a KISZ-csoportok rendszere. A munka megjavításának biztosítéka: a pártvezetés erősödése. A KISZ Központi Bizottsága kéri a pártbizottságokat és a pártszervezeteket, hogy fokozzák a fiataloknak adott segítséget. Bízzanak meg idősebb, nagy tapasztalattal rendelkező párttagokat azzal, hogy többet és rend-

Digitized by Google

szeresebben foglalkozzanak a környezetükben élő munkásfiatalok politikai és erkölcsi nevelésével. Pártmegbízatásokkal növeljék a KISZ-szervezetek és bizottságok önállóságát és kezdeményezőkészségét. A jelenleginél szélesebb körben bízzanak meg fiatal párttagokat a KISZ munkájának támogatásával. Hangolják össze a tömegszervezeti és gazdasági vezetők tevékenységét a munkásifjúság körében végzett munkában. Számoltassák be az állami, gazdasági szervek és a tömegszervezetek vezetőit a munkásifjúság érdekeit védő törvények végrehajtásáról. Segítsék a KISZ-alapszervezetek pártépítő munkáját a párt IX. kongresszusának határozata alapján.

A KISZ Központi Bizottságának kritikus és önkritikus irányelvei alapot adnak arra, hogy az eddigi eredményekre támaszkodva, de az új helyzetnek megfelelően oldjuk meg a munkásifjúság körében adódó feladatokat.

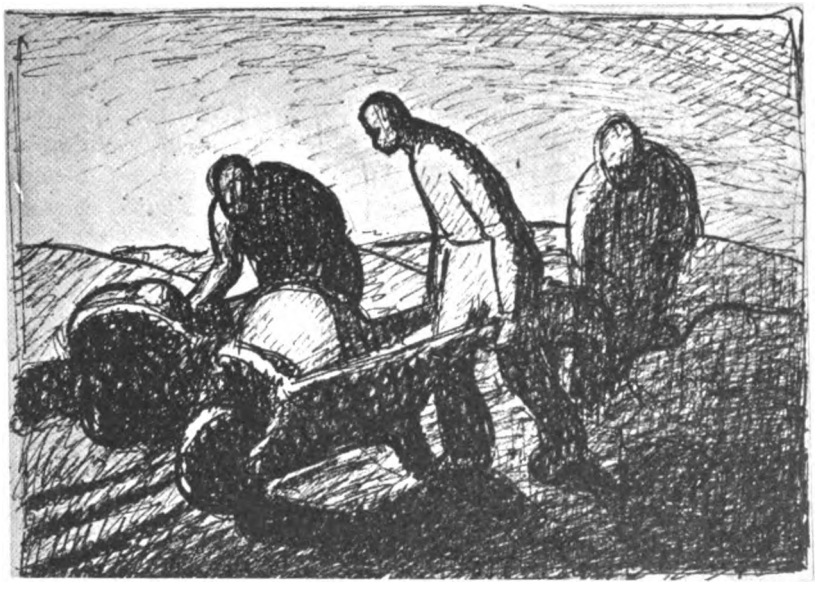

Nagy Balogh János: Talyigát toló férfiak

Digitized by Google

Szovjet flotta a Földközi-tengeren

„Nem vagyunk hívei annak az ismert katonai aforizmának, hogy a legjobb védekezés a támadás. A mi tételünk más: a védelem legjobb módja figyelmeztetni az ellenfelet erőnkre és arra, hogy készek vagyunk megsemmisíteni az első alkalommal, amikor agresszív cselekményt kísérel meg." *Malinovszkij* marsall, a Szovjetunió egykori honvédelmi minisztere írta le ezeket a sorokat, érzékeltetve, hogy a szovjet fegyveres erők nem kívánják a büntetlenség illúzióját kelteni az esetleges békebontóban, hanem figyelmeztetik: *van olyan erő,* amely bárhol, bármikor kész arra, hogy a legmegfelelőbb eszközökkel megsemmisítő csapást mérjen rá.

A *Szokolovszkij* marsall szerkesztette „Stratégia" című munka — amelynek harmadik kiadása 1968-ban jelent meg Moszkvában — behatóan foglalkozik a tengeri hadszínterek problémáival. Rámutat, hogy az amerikaiak „a nukleáris csapásmérő mozgékony hadászati erők *egész hálózatát* építik ki a Szovjetunió és a többi szocialista ország körül". A legmagasabb fokú harckészültségben van az amerikai haditengerészet két előretolt harccsoportja; a Földközi-tengeren tartózkodó *6. flotta,* mintegy 160 repülőgépet hordozó két csapásmérő repülőgép-anyahajóval, és a Távol-Keletre vezényelt *7. flotta,* öt csapásmérő repülőgép-anyahajóval, s ezek fedélzetén 400 harci géppel.

Az észak-atlanti térségben és a Földközi-tenger medencéjében, ahol a NATO-parancsnokság véleménye szerint háborús időben a haditengerészeti akciók legnagyobb kibontakozása várható, *100 haditengerészeti támaszpont* áll a NATO-flotta, illetve a tagállamok haditengerészetének rendelkezésére. Ebben a térségben ezek az erők több mint 600 jól kiképzett kikötővel számolhatnak, közülük 150-nek az évi teherforgalma meghaladja az egymillió tonnát.

Az amerikai hadászati tervekben különösen nagy jelentőségűek az *atomhajtású tengeralattjáróknak a* szocialista közösség országaihoz előretolt támaszpontjai, amelyek egyfelől a tengeralattjárók magas fokú harckészültségét hivatottak biztosítani, másfelől arra szolgálnak, hogy bizonyos mértékig elhárítsák az Egyesült Államoktól a visszavágó csapások veszélyét. Az angliai *Holy Loch*on kívül (ahol a 14. és 18. tengeralattjáró-raj áll) ilyen előretolt támaszpont a spanyolországi *Rota,* amely az amerikai atomhajtású tengeralattjárók 16. rajának harci tevékenységét hivatott biztosítani a Szovjetunió déli és délnyugati területei, Bulgária, Románia és Magyarország ellen.

Az amerikai parancsnokság azt tartja — olvassuk a „Stratégia" II. fejezetében —, hogy „a korlátozott háborúk lehetőségének elismerése folytán növekszik a felszíni flotta (vagyis a nem tengeralattjáró flotta) jelentősége". A nyugati flották fejlesztésében — jellemző módon — a *támadó erők,* elsősorban a *repülőgép-anyahajók* és a *rakétahordozó tengeralattjárók* építése dominál, s ezek között szabatos feladat-megosztás készül.

Digitized by Google

kereskedelemben az Európai Gazdasági Közösség, valamint Japán javára. 1960 és 1967 között a világ kivitelének volumene 58, Észak-Amerikáé 48, az Európai Gazdasági Közösségé 80, Japáné 137 százalékkal növekedett. Az imperialista országoknak a piacokért folytatott harca élesebbé vált; egyre növekvő mértékben rá vannak szorulva a szocialista országok piacaira. Az Egyesült Államok és Anglia valutáris nehézségei nagymértékben kivitelük elégtelenségére vezethetők vissza.

Viharosan bontakozott ki a hatvanas évek során a gyarmati rendszer szétesése. A fejlődő országok legtöbbjének gazdasági helyzete ebben az időszakban nem javult, hanem romlott, ami arra készteti őket, hogy korlátozni próbálják az imperialista kizsákmányolás terheit.

Ezek a gazdasági változások adják a *világpolitikában bekövetkezett eltolódások hátterét,* amelyeknek leglényegesebb vonásai a következők: a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok nemzetközi súlyának nagymértékű növekedése; a nukleáris háború veszélye és a hidegháború módosulása; az imperialista ellentétek fokozódása; a fejlődő országok szerepének és nemzetközi aktivitásának növekedése.

Először ezeket az általános vonásokat nézzük meg közelebbről, mielőtt a főbb imperialista országok nemzetközi politikájának sajátos helyzetükből következő módosulásait elemeznők.

A Szovjetunió, mint világhatalom, egyre döntőbb befolyást gyakorol a nemzetközi politika alakulására. Gazdasági növekedését hatalmas műszaki fejlődés kíséri. A Szovjetuniónak a haditechnikában, a rakéta- és űrkutatásban elért sikerei folytán egy nukleáris háború óriási kockázatot jelent az imperialista országok és nem utolsósorban az Egyesült Államok számára is. Angol katonai szakértők szerint a leghatalmasabb rakétákkal szemben a védekezéshez már nem a régebben feltételezett 15 perc, hanem csak 3 perc áll rendelkezésre (ezt írja angol források nyomán a nyugatnémet Wehrkunde, 1968. évi 7. számában). A Szovjetunió nagyhatalommá vált a tengereken is; hajóhada a Földközi-tengeren cirkál. Erősíti a Szovjetunió nemzetközi befolyását a vele szövetséges szocialista országok fejlődése, valamint az antiimperialista erők növekedésének tendenciája mind a fejlett tőkés-, mind a fejlődő országokban.

Az emberiségnek szerencséje, hogy *az erőviszonyok eltolódása a béke erőinek oldalán, nem pedig az imperializmus javára következett be,* mert különben már ránk zúdult volna a harmadik világháború. A Szovjetuniónak és szövetségeseinek a béke megőrzésére irányuló politikája nem változott, bár az erőviszonyok javukra tolódtak el.

Az imperialisták beszélnek ugyan békés egymás mellett élésről, de emellett folytatják az őrült fegyverkezést és konokul elutasítják a leszerelésre vonatkozó javaslatokat. Ez azonban nem azt jelenti, mintha semmi sem változott volna. Minthogy a szocializmus gazdasági és ezzel együtt katonai erői megnőttek, s így az erőviszonyok megváltoztak, az Egyesült Államok és a többi imperialista ország feladta az állandó háborús fenyegetődzés politikáját, amelynek szerves része volt a legdurvább eszközökkel folytatott hidegháború. Amióta a szocialista országok elleni fegyveres akciók nagy kockázattal járnának, az imperializmus kénytelen volt revideálni eddigi elgondolásait, és arra kényszerült, hogy a fegyveres fenyegetődzéssel óvatosabban bánjék és a hidegháború formáit is módosítsa.

A békésnek látszó módszerek kerültek előtérbe: a „beszivárgás", a „hídépítés", a „fellazítás", és az a törekvés, hogy megteremtsék e módszerek alkalmazásának legkedvezőbb lehetőségeit, legjobb feltételeit. A szocializmus ellen irányuló ideológiai harc fokozásáról, az ellenforradalom „békés" exportjáról

Digitized by Google

van szó, az egyes szocialista országokon belül kiépített hadállásokból is. Az ellenséges ideológia tartalma igen változatos. Itt csak egy módszert kívánok megemlíteni: a gazdasági nacionalizmust, amelynek az a lényege, hogy a szocialista országok gazdasági kapcsolatairól és a KGST-ről terjesztett hazugságokkal nacionalista indulatokat igyekeznek szítani.

A mai kor fő ellentéte a két rendszer szembenállása; ez minden vonatkozásban rányomja bélyegét a nemzetközi politika alakulására. Ez azonban nem akadályozza meg azt, hogy az egyenlőtlen fejlődés, illetve az erőviszonyok eltolódása folytán *növekedjenek az ellentmondások az imperialista országok körében.* Az Egyesült Államok gazdasági és politikai túlsúlya elég hosszú ideig valamennyire elfedte ezeket a súrlódásokat; az utóbbi években azonban egyre világosabban jelentkeznek.

Az európai monopóliumok növekvő ellenállást fejtenek ki az amerikai tőke behatolásával szemben, amelynek méreteit csak durván érzékelteti az, hogy 1950-ben 1,7, 1966-ban pedig 16,2 milliárd dollár volt az Európában beruházott amerikai magántőke (legalábbis ennyiről szól a kimutatás; ténylegesen jóval nagyobb) és évről évre erőteljesen növekszik ez az összeg. Az európai tőkéseket különösen az nyugtalanítja, hogy az amerikaiak túlnyomórészt a legdinamikusabb, a legnagyobb profitokat biztosító ágazatokban vetik meg lábukat. A profitok különböző csatornákon szétfolynak (leányvállalatokhoz, részvények vásárlására, más országokban való felhasználásra stb.), ezért összegüket becsülni is alig lehet. Annyi biztos, hogy az amerikaiak által Európában elért profitráta jóval magasabb az Egyesült Államokban elérhetőnél. A monopóliumok köreiben azt is kifogásolják, hogy az amerikaiak „technológiailag gyarmatosítják" Európa tőkésországait.

Nyugat-Európában az EGK országai nagy utat tettek meg az integráció irányában; megalkották a vámuniót, de sok tekintetben különböznek egymástól, ezért számottevő ellentétek mutatkoznak közöttük: Anglia közöspiaci tagsága, a mezőgazdasági árak egyeztetése, a kelet—nyugati kapcsolatok, a közösség további fejlődése tekintetében. A tagországok szerteágazó törekvései erősen korlátozzák az Euratom tevékenységét is. E nézeteltérések hátterében szorosan összefonódnak a gazdasági és a politikai elemek.

A Nyugat-Európában kiütköző ellentétek nagyon élénken jelentkeznek a NATO körül zajló vitákban. Ennek a jelenségnek itt csak néhány, az utóbbi években előtérben álló gazdasági vonatkozására mutatok rá.

Franciaország kivonulása a NATO katonai szervezetéből a NATO dezintegrálódásának kezdete. Ezt a meggyengülést (a fegyverzet fejlesztésével és létszámemeléssel) ellensúlyozni kívánják, ami azonban jelentős kiadásokkal jár, s a tagállamok egymásra igyekeznek hárítani ezt.

Franciaország kivonulása folytán meggyengült a NATO déli szárnya (ezzel együtt földközi-tengeri helyzete is), ezért megnőtt Spanyolország jelentősége az Egyesült Államok és az egész Atlanti Szövetség számára. Spanyolország egymilliárd dollárt kér Washingtontól fegyverzet beszerzésére. Az erre vonatkozó tárgyalások szeptember végén még eredménytelenül szakadtak félbe.

Az Egyesült Államok, de Anglia is nagyobb hozzájárulást kíván az NSZK-tól a kontinensen állomásozó csapatai ellátásának költségeihez, vagy legalábbis olyan mértékű hadi megrendeléseket, amelyek fizetési mérlegük megterhelését csökkentik. Az alku folyik.

A szovjet hadsereg egységeinek Csehszlovákiában tartózkodását felhasz-

Digitized by Google

nálja a nyugati propaganda arra, hogy a NATO megerősítését követelje. Az NSZK jár ebben a törekvésben legelöl. Az Egyesült Államok szívesen látna ezt, ha az európai országok költségére történnék.

A gazdasági kérdések évek óta erőteljesen belefolynak a NATO körüli tárgyalásokba. Az erre vonatkozó vitákat még fokozták az Egyesült Államok és Anglia fizetési mérlegének zavarai.

Az imperialista ellentétek növekedéséhez hozzájárul *a piacokért folyó harc éleződése* is. A világkereskedelem lassabban fejlődik, mint a megelőző években; 1967-ben 5 százalékkal nőtt, holott az előző három évben átlag évi 9,7 százalék volt a növekedése. A világkereskedelelemben való részesedés tekintetében igen jelentős eltolódások következtek be 1960 és 1967 között. Néhány ország részesedése 1967-ben a következő volt (a zárójelben levő szám az 1960. évi részedést mutatja): Japán — 5,5 (3,6), Olaszország — 4,6 (3,2), NSZK — 11,4 (10,0), Egyesült Államok — 16,4 (18,0), Anglia — 7,3 (9,0). Franciaország részesedése alig változott, valamivel 6 százalékon felül maradt. A részesedések elsősorban az Egyesült Államok és Anglia rovására növekedtek; érthető, hogy az export fokozására irányuló erőfeszítések e két ország részéről a legnagyobbak. De a többi ipari országban is erősödik az állami exporttámogatás, az NSZK-ban pedig a tőkekivitel fokozása.

A piacokért folyó harc éleződésének egyik fontos tünete a protekcionizmus terjedése. Alig néhány hónappal azután, hogy a GATT keretében — a kereskedelem liberalizálása jegyében — nagy nehezen aláírták a vámok csökkentéséről szóló egyezményt, az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország fizetési mérlegük kedvezőtlen alakulása folytán behozatali korlátozásokat léptetett életbe. Az Egyesült Államokban 38 év óta (a nagy válság óta) nem volt olyan erős a protekcionista hullám, mint jelenleg (U. S. News and World Report, 1968. VI. 24., 66. old.). Lényegében a protekcionizmus fokozódását jelenti a kívülálló országokkal szemben az, hogy 1968. július 1-én életbe lépett az EGK vámuniója. Az imperialista országok magatartása a New Delhiben rendezett világkereskedelmi konferencián szintén kifejezésre juttatta az importelhárítás szándékát. A protekcionizmus terjedése és az export fokozására irányuló törekvések gazdasági érdekösszetűzésekhez vezetnek és politikai súrlódásokat is keltenek.

A nemzetközi politikának azokat a változásait, amelyek *a fejlődő országok és az imperialista országok viszonyát* érintik, gazdasági vonatkozásban két tényező határozza meg: az egyik az imperialisták harca egymás között azért, hogy a neokolonializmus eszközeivel ki mennyit tud megkaparintani a fejlődő országokban szerzett zsákmányból, a másik pedig az imperialista országok gazdasági érdekösszetűzése magukkal a fejlődő országokkal.

A New Delhiben tartott nemzetközi kereskedelmi és gazdaságfejlesztési konferencia megmutatta, hogy fokozódnak az imperialisták és a fejlődő országok ellentétei, mert a monopoltőke neokolonialista módszerei következtében a fejlődő országok gazdasági helyzete nem javul, külkereskedelmi helyzetük romlott, egyre nyomasztóbban nehezedik rájuk az eladósodás, s legtöbbjük élelmezési állapota egyre fenyegetőbbé válik. A fejlett tőkésországok azonban nem mutatnak hajlandóságot kívánságaik teljesítésére.

Az ún. „segélyezés" zsákutcába került. A tőkésországok 1960—65-ben 50 milliárd dollárt fordítottak állami és magáneredetű „segélyre" (ebben az összegben benne foglaltatnak a hosszú lejáratú kölcsönök, de a rövid lejáratú hitelek nem), kétszer annyit, mint amennyibe összehasonlítható árakon számítva a Marshall-terv került (bonni Europa-Archiv, 1967 december). A politikai eredmények kiábrándítóak az imperialisták számára. A „segélyezés" csökkenőben van. Johnson legutóbbi költségvetési javaslata az előző évek-

Digitized by Google

hez képest már erősen leszállított összeget, 2900 millió dollárt irányzott elő külföldi segélyre, a kongresszus azonban 1600 millió dollárra szállította le a keretet. Anglia is megszorította a „segélyezést", ugyancsak fizetési mérlegzavarai miatt.

A legutóbbi fejlemények azt mutatják, hogy gyengült az imperializmus helyzete a fejlődő országokban. Anglia gazdasági okokból kénytelen visszavonulni Ázsiából. Izrael agressziója, amelynek egyik fontos indítéka a közelkeleti olajért folyó harc, szembeállította az arab világot a legöbb imperialista országgal. Az afrikai országok szervezetét nagy erőfeszítéseik ellenére sem tudták robbantani. Latin-Amerikában növekszik a törekvés olyan gazdasági közösség megteremtésére, amelynek nem tagja az Egyesült Államok. Frey chilei elnök legutóbbi brazíliai tárgyalásainak ez volt az alapvonása. (Le Monde, 1968. szeptember 15—16.)

Az egyes országok külpolitikájának alakulásában nagy szerepet játszik az egész nemzetközi helyzet, de *minden ország külpolitikáját döntő módon saját osztály-, illetve belpolitikai viszonyai és nem utolsósorban a belső gazdasági tényezők határozzák meg.* Az utóbbiakat vizsgáljuk a következőkben a legfontosabb imperialista országokra nézve.

[redacted]

Az EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN a termelés magas színvonalon mozog, a profitok erőteljesen gyarapodnak, és normálisan növekednek a munkabérek is. Mégis azt kell mondanunk, hogy az Egyesült Államok gazdasági helyzete nem kiegyensúlyozott és ezért nagyon ingatag; ez kifejezésre jut abban, hogy az állami költségvetésnek évek óta hatalmas deficitje van, az infláció gyorsuló ütemben növekszik, fizetési mérlegének zavara krónikussá vált és komolyan veszélyezteti a dollár helyzetét.

A vietnami háború eszkalációja egyre növelte a háború költségeit, egyre nőtt a költségvetési deficit és az államadósság. A háború kedvező hatásáról szóló mesék elhallgattak; a „szegénység enyhítésére" meghirdetett ígéreteket félre kellett dobni. 1968 augusztusában az államadósság már 355 milliárd dollárra rúgott, 1967 és 1968 augusztusa között, vagyis 12 hónap alatt 19 milliárd dollárral duzzadt tovább. 1960 és 1968 között az évi kamatteher 65 százalékkal növekedett (U. S. News and World Report, 1968. március 18.). Megdrágult a hitel.

Az Egyesült Államok költségvetési kiadásait az 1968—69-es pénzügyi évre 186 milliárd dollárban irányozták elő. Ebből az összegből 77 milliárd bevallottan hadikiadás; a vietnami háború költségeit ebből évi 26 milliárd dollárra becsülték; azóta ez az összeg évi 30 milliár dollárra emelkedett.

A költségvetés deficitje és az államadósságnak ebből következő növekedése a legfőbb oka az inflációnak. E folyamat szempontjából az a döntő, hogy az adósságok növekedése hogyan hat a pénzpiacra, a fizetési eszközök mennyiségére, forgásuk meggyorsulására. A gyorsan növekvő fizetési eszközmennyiség forgási sebességére jellemző, hogy pl. a látra szóló letétek évi fordulatszáma a New York-i bankoknál (1967 júliusi adatok alapján számítva) 120 volt (ami már rendkívül magas), 1968 júliusában pedig 140-re szökött. A megélhetési költségek növekedése az Egyesült Államokban hivatalos adatok szerint 1957 és 1967 között évi 1,87 százalék volt, 1968-ban viszont 4,5 százalék.

Az Egyesült Államok gazdasági életében súlyos nehézséget okoz a fizetési mérleg egyensúlyzavara. A fizetési mérleg évek hosszú sora óta deficites; a hiány 1967-ben 3750 millió dollárra ugrott, amiből legalább 2 milliárd dollárt

Digitized by Google

a külföldi katonai kiadások emésztettek fel. (A külföldi katonai kiadások ennek sokszorosára rúgnak, de ezeket legnagyobbrészt hadicélokra szolgáló kivitelből fedezik, ami a fizetési mérleget nem terheli.) A washingtoni kormány 1967 vége óta igyekszik a fizetési mérleg deficitjét csökkenteni, de a rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy sok sikert ezen a téren nem ért el. Annál kevésbé, mert a kereskedelmi mérleg is kedvezőtlenül alakult; 1967 első tíz hónapjában 3698 millió dollár volt az aktívuma, 1968 első tíz hónapjában pedig csak 771 millió dollár. A fizetési mérleg helyzete és az óriási rövid lejáratú külföldi eladósodás (1968 júniusában 32,5 milliárd dollár) megrendítette a dollár helyzetét. Az Egyesült Államok kénytelen volt az arany hivatalos árának támogatását beszüntetni, mert nagyon lecsökkentek aranykészletei; ez a lépés kettős aranyárhoz vezetett, ami a dollár bizonyos leértékelésével egyértelmű. 1968 szeptemberében a szabadpiacon egy uncia aranyért a hivatalos 35 dollár helyett 40—41 dollárt fizettek, ami a dollár 16 százalékos elértéktelenedésének felel meg. (A dollár értékcsökkenése az arany londoni szabad ára szerint december elején 14—16 százalék volt.) A dollár tekintélyének helyreállítása addig nem sikerülhet, amíg az Egyesült Államok fizetési mérlege egyensúlyba nem kerül. Ez pedig semmi esetre sem lehetséges addig, amíg tart a vietnami háború. Minél tovább folytatódik ez a kalandor vállalkozás, annál inkább csökken a valószínűsége annak, hogy a dollár leértékelését el lehet kerülni.

Nem fér hozzá kétség, hogy egyéb okok mellett az említett gazdasági nehézségek és az ezekből fakadó súlyos társadalmi feszültségek nem kis mértékben hozzájárultak az Egyesült Államok külpolitikai taktikájának módosításához. E politika stratégiai célja, a szocializmus visszaszorítása, változatlan maradt, de azt Washington kénytelen volt belátni, hogy az Egyesült Államok gazdasága a világuralomra törő politika költségeit nem bírja el.

A változás nem azt jelenti, mintha az Egyesült Államok világhatalmi szerepéről lemondana és feladná a világ ügyeibe való beavatkozást vagy a neokolonialista kizsákmányolást.

A NATO-t igyekszik fenntartani és továbbra is biztosítani vezető szerepét az Atlanti Szövetségben. Lemnitzer tábornok, a NATO fegyveres erőinek európai parancsnoka csak nemrégiben jelentette ki, hogy a költségeket leszállítani nem lehet, elő kell teremteni a fokozott kiadások fedezetét, az Egyesült Államok nem csökkentheti Európában állomásozó csapatainak létszámát, és nem lehet arra berendezkednie, hogy szükség esetén légi úton dob át katonaságot Európába. Washington mindent elkövet a NATO meggyengült déli szárnyának és földközi-tengeri pozíciójának erősítésére; ezért igyekszik Spanyolország támogatását megvásárolni, ezért hajtatta végre a görögországi katonai puccsot és támogatja Izrael agresszióját.

Fokozatosan módosítja magatartását Kínával szemben, azzal a szándékkal, hogy mélyítse a szakadékot a Szovjetunió és Kína között.

Afrikában tevékeny részt vesz (Anglia közreműködésével) egy dél-afrikai fasiszta blokk (Dél-afrikai Köztársaság, Rhodesia, Portugália gyarmatai) létrehozásában és fegyveres erejének fokozásában, hogy ez az alakulat teljesítse a zsandár szerepét — Washington irányításával — Fekete-Afrika többi országával szemben.

Latin-Amerikában pedig megpróbálja a „Szövetség a haladásért" csődbe jutott szervezetét új életre kelteni és létrehozni latin-amerikai katonai blokkját, amely 800 000 főnyi békebeli fegyveres állományával és évi 2 milliárd dollár fegyverkezési ráfordításával tehermentesítené az Egyesült Államokat csendőr szerepe betöltésében ebben a világrészben.

Digitized by Google

Az Egyesült Államok világuralmi célja tekintetében előreláthatóan tartózkodobb lesz és agresszív vállalkozásait illetően óvatosabb, mint eddig. De azért ne essünk abba az illúzióba, hogy ez valóban békés politika.

[redacted]

ANGLIA gazdasági életének az utóbbi években a stagnálás volt a legjellemzőbb vonása. Az ipari termelés 1965—67-ben egyhelyben topogott, és 1968-ban is csak igen szerény emelkedést eredményeztek a kormány gazdaságpolitikai intézkedései. A gazdasági fejlődés üteme igen lassú, és ma már világos, hogy a népgazdasági struktúra megváltoztatása, amely az export fellendüléséhez vezetne, hosszú időt vesz igénybe.

Ezért Anglia a piacokért való harcban lemaradt, részesedése a világ exportjában egyre kisebb; a Nemzetközösség piacain is háttérbe szorult versenytársai mögött. 1959-ben Anglia kivitelének 40 százaléka irányult a Nemzetközösség országaiba, 1966-ban 25 százaléka. Nyugat-Európa jelentősége az angol export számára ma már ugyanakkora, a fejlődés tendenciáját tekintve pedig nagyobb, mint a Nemzetközösségé, de azért az utóbbinak súlya még mindig akkora, hogy erre az angol kormány kénytelen tekintettel lenni. Nem mondhat le az EGK-ba való belépés kedvéért a Nemzetközösségről, hiszen Európába irányuló kivitelének csak kereken a fele megy a Közösség hat országába. A font leértékelése nem hozta meg a kereskedelmi mérleg olyan javulását, amelynek alapján azt várták, hogy a fizetési mérleg deficitje 1968-ban lényegesen alacsonyabb lesz, mint 1967-ben volt. A legutóbbi becslések már feladták ezt a reményt. Hiszen a kereskedelmi mérleg deficitje 1967 első felében 282 millió font volt, 1968 első felében pedig 465 millió (ebből a második negyedévben 250 millió), közben pedig a fizetési mérleg javítására irányuló intézkedések (költségvetés, a font leértékeléséből származó áremelkedések, a bérek befagyasztása) a lakosság egyre nagyobb ellenállásába ütköznek.

A font helyzete most is nagyon ingatag, és csak a külföldi nagybankok (elsősorban az Egyesült Államok és az NSZK) támogatásának eredménye, hogy az újabb leértékelést eddig sikerült elkerülni. Ennek árát azonban Anglia meg kell hogy fizesse a nemzetközi politika területén.

Nincs még egy ország, ahol olyan világosan látszanék a *gazdasági tényezők hatásának és a külpolitika változásának összefüggése,* mint Anglia vonatkozásában. Az angol uralkodó osztály ráébredt arra, hogy az ország gazdasági erői nem elegendők a régi birodalmi politika folytatásához. Ezért kénytelenek feladni a megszűnt világbirodalom utolsó előretolt állásait is. Ez az értelme a Szueztől keletre fekvő támaszpontokból való visszavonulásnak, amelyet fokozatosan, a jelenlegi tervek szerint 1971-ig hajtanának végre. (Ezek a szándékok azonban az időpontot illetően még módosulhatnak.) Ez a lépés az angol külpolitika gazdasági kényszerből történő változásának egyik legjellemzőbb tünete.

A másik fontos tünet: az Egyesült Államok és Anglia kapcsolatának lassú módosulása. Anglia nem egyszerűen szövetségese az Egyesült Államoknak a NATO-ban, hanem egyezteti vele nemzetközi tevékenységét olyan problémák tekintetében is, amelyek nem tartoznak a NATO-hoz. Ezt nevezik a két ország „különleges kapcsolatának". A gazdasági erők alakulása folytán Anglia ebben a viszonyban alárendelt szerepre van kárhoztatva, mégis csak nagyon óvatosan nyúlhat hozzá e politikai orientáció módosításához, mert a font védelme, Anglia megmaradt világgazdasági szerepe, az angol monopóliumok neokolonialista tevékenysége csak az Egyesült Államok segítségével tartható fenn.

Digitized by Google

Ennek ellenére lazul az angol—amerikai kapcsolat; ezt idézi elő Anglia visszavonulása Szueztől keletre, valamint Európa felé fordulása. Lassú folyamat ez; a nyugati világon belül fennál a London—Washington tengely, de kétségtelen, hogy jelentőségének kopása az utóbbi években egyre nyilvánvalóbb.

A Közös Piachoz való csatlakozásra irányuló törekvés a Nemzetközösséghez való viszonyt is érinti. De amint már rámutattam, Angliának a Nemzetközösséghez fűződő gazdasági érdekei még mindig olyan jelentősek, hogy nem áldozhatók fel a közöspiaci tagságért. Kétségtelen azonban, hogy az ázsiai támaszpontok feladása is lazítja a Nemzetközösség több tagjához fűződő kapcsolatát, elsősorban a Ceylonnal, Malaisiával, Szingapurral, de Indiával, Pakisztánnal és Ausztráliával való kapcsolatát is. Ennek ellenére még sok történeti, gazdasági, gazdaságszervezeti, politikai szál fűzi össze a Nemzetközösség országait, de nem fér hozzá kétség, hogy a szétfeszítő erők növekvőben vannak.

Az elmondottakból világos, hogy az angol kormány külpolitikája tele van ellentmondásokkal, és a burzsoázia különböző rétegeinek ellentétes érdekei akadályozzák, hogy megtalálja az új utat, miután a régit fel kellett adnia.

FRANCIAORSZÁGBAN az ipari termelés az utóbbi években — rövid megszakításoktól eltekintve — kedvezően alakult, a beruházások igen jelentősek voltak, a monopóliumok növekedtek, az ország aranykészletei gyarapodtak. A felületes szemlélő számára a francia gazdaság helyzete kedvezőnek tűnt, annak ellenére, hogy a fegyverkezési kiadások évről évre egyre duzzadtak.

A francia nép számára azonban nem volt olyan rózsás a helyzet, mint amilyennek látszott. A munkabérek alacsonyak; a francia munkásoknak több mint 20 százaléka a minimális béreknél nem keres többet. 1968 tavaszán félmillió volt a munkanélküliek száma, és a munkanélküliség növekedett, a megélhetési költségek emelkedtek, a bérek és fizetések vásárlóereje visszaesett. A társadalombiztosítás szolgáltatásainak csökkentése 34 millió embert érintett súlyosan. A parasztság jelentős része csak tengődik; a gazdálkodók évről évre tömegesen hagyják el a mezőgazdaságot.

A nagy sztrájknak tehát, amelyben 8 millió ember vett részt, nagyon alapos okai voltak. De Gaulle a szociálpolitika terhére igyekszik elérni fegyverkezési politikájának nagyratörő céljait. A francia burzsoázia azokat az engedményeket, amelyeket a dolgozók a nagy sztrájkkal kikényszerítettek, a megélhetési költségek emelésével fokozatosan semmissé teszi.

Franciaország devizavesztesége 1968 májusa és novembere között közel hárommilliárd dollár volt; az aranykészletek, amelyek április végén 6027 millió dollárra rúgtak, csaknem felére csökkentek. Ez elsősorban annak a spekulációnak következménye, amelyet francia és külföldi tőkések indítottak a frank ellen, de nem kis része volt ebben a folyamatban annak a törekvésnek, hogy Franciaországot a frank leértékelésére kényszerítsék és ilyen módon De Gaulle politikai presztízsét megnyírbálják. A terv megbukott, a frankot nem értékelték le, de a francia kormány a frank és a fizetési mérleg védelme címén olyan gazdaságpolitikai rendszabályokhoz nyúlt, amelyek a dolgozó tömegek életszínvonalát még fokozottabban leszorítják. Ennek következtében a szociális feszültség még inkább növekedett.

Kitűnt, hogy az óriási fegyverkezési kiadások súlyos zavarokat okoznak a francia gazdaságban és társadalmi életben. Milyen hatása van ennek a fordulatnak a francia külpolitikára?

Digitized by Google

De Gaulle nemzetközi politikájának legfőbb vonásai a következők:

Franciaország önálló fellépése és szerepének erősítése a nemzetközi politika területén. Ezt a célt szolgálja a „globális nukleáris elrettentő politika", vagyis az ország nukleáris fegyverzetének olyan kiépítése, hogy Kelet és Nyugat felé egyaránt hatékony legyen.

Párizs ragaszkodik a Bonn-nal való együttműködéshez. Francia részről arra gondolnak, hogy a jelenlegi bonni politika sikertelensége fokozatosan az Egyesült Államok és a NATO kapcsolatainak lazításához vezet. De Gaulle legutóbbi bonni látogatása alkalmával (szeptember végén) a két fél kölcsönösen megállapította, hogy európai közösség nem lehetséges Franciaország nélkül. A Közös Piac fenntartása mindkét országnak érdeke (1958-ban Franciaország kivitelének 34 százaléka gyarmati birodalmába ment, most csak 13 százaléka; a Közös Piac országaiba ment 23,5, ma pedig 45 százalék).

A francia külpolitika súlyt helyez a kelet-európai szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatok erősítésére azért, hogy bejusson erre a jelentős és növekvő piacra, hogy erősítse pozícióját a Közös Piacon belül, és fokozódó mértékben biztosítva legyen a gazdasági háttere a Franciaország önállóságára törekvő politikának.

A nagy sztrájk, ennek társadalmi és gazdasági következményei, valamint a frank válsága nem változtatták meg De Gaulle külpolitikájának alapirányzatát. De nem volna helyes azt gondolni, hogy minden teljesen a régiben maradt. A gazdasági helyzet romlása, a szociális problémák előtérbe kerülése óvatosabbá tette a francia kormányt politikájának végrehajtásában. Bizonyos késedelmet határoztak el a fegyverkezési tervek megvalósításában. Franciaország nem adja fel a NATO újraszervezésének követelését, de óvatosabbnak látszik a NATO-hoz és az Egyesült Államokhoz való viszonya, valamint a Közös Piacon belül folyó viták tekintetében. Anglia csatlakozását az EGK-hoz most is határozottan elutasítja, de a jövőt illetően nyitva hagyja a kapukat. A dollár és a font ellen irányuló támadásai a francia frank nehézségei következtében elcsendesedtek, bár a tőkés világ fizetési rendszerének alapvető módosítására irányuló francia törekvéseket nem adták fel.

A francia példa azt is mutatja, hogy a külpolitika alakulását nemcsak a gazdasági problémák, hanem a velük összefüggő osztályharcok is erőteljesen befolyásolják.

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN a társadalmi termelés 1967-ben — 1948 óta első alkalommal — a megelőző év színvonala alá süllyedt; az üzemi beruházások 11,2 százalékkal csökkentek. 1968-ban azonban újabb fellendülés következett be; elősegítette ezt az állami megrendelések növelése. A fellendülésben nem kis szerepet játszik a külföldi kereslet kedvező alakulása. Az NSZK kivitelének több mint 60 százaléka Európa országaiba megy (36,8 százalék az EGK, 23,7 százalék az EFTA országaiba), 9 százalék az Egyesült Államokba és 13,5 százalék a fejlődő országokba (1967-es adatok). Az NSZK exportja az utóbbi időben kedvezőbben alakul, mint a többi fejlett tőkésországé (Japán kivételével), s ennek nem kis részben az a magyarázata, hogy nagyarányú tőkeexportja támasztja alá az árukivitelt. A nyugatnémet gazdaság gyenge pontja, hogy az ország költségvetését egyre fokozódó mértékben terheli a rendkívül nagyarányú fegyverkezés.

Az NSZK — ugyan messze az Egyesült Államok mögött — gazdasági tekintetben az imperialista világ második legerősebb országa; politikai súlya

Digitized by Google

azonban egyáltalában nincs arányban gazdasági súlyával. Érthető, hogy a német monopoltőke ezen a helyzeten változtatni igyekszik, de az a téveszme vezérli, hogy rendkívül nagyarányú fegyverkezéssel kiszabadulhat ebből a helyzetből, jóllehet gazdasági erői nem elegendők ahhoz, hogy az NSZK elsőrangú, a Szovjetunióval vagy az Egyesült Államokkal összemérhető nagyhatalommá váljék, de elegendők arra, hogy Angliát és Franciaországot gazdasági nyomással politikai tekintetben bizonyos mértékig maga mögé szorítsa.

A bonni kormány továbbra is fenntartja közismert revansista külpolitikai céljait. Ezeknek az elgondolásoknak fenntartása azt mutatja, hogy Bonn külpolitikájában csak a szóhasználat, vagy legfeljebb a taktika változott.

Ez a politika minden vonalon vereséget szenvedett. Az Egyesült Államok bőven tart nukleáris fegyvereket az NSZK területén, de a velük való rendelkezést nem hajlandó kezéből kiadni; sőt aláírta az atomcsend-egyezményt. Az NDK elszigetelésére irányuló halva született törekvések megtörtek a szocialista országok határozott ellenállásán. Ami pedig az egyedüli képviseletet illeti, nyilvánvaló, hogy az ezt a szándékot alátámasztó Hallstein-doktrína alaposan foszladozik. A tényleges határok megváltoztatásáért pedig az NSZK egyetlen szövetségese sem hajlandó háborút viselni, a nukleáris háború veszélyét felidézni.

Felmerül az a kérdés, hogy miért ragaszkodik Bonn az Egyesült Államokhoz fűződő szoros kapcsolatához. Ennek igen komoly gazdasági oka az amerikai és nyugatnémet monopoltőke messzemenő összefonódása, továbbá egyebek közt együttműködésük a neokolonialista kizsákmányolás területén. Politikai oka pedig az, hogy ha Bonn feladná ezt a szoros kapcsolatát, akkor fel kellene adnia azt az egész külpolitikai koncepcióját is, amelyről szóltam, hiszen fel kellene adnia azt a reménységet, hogy az NSZK, mint az Egyesült Államok legfőbb európai szövetségese, szolgálatáért az Egyesült Államoktól valamikor még jutalmat kaphat. Bonn és Washington kapcsolatát lényegében mindkét oldalról a háborús elgondolások tartják fenn. Bonn jelenleg hintapolitikát folytat Franciaország és az Egyesült Államok között.

Eközben pedig a nyugatnémet külpolitika egyik fő tevékenysége a csendes, „békés" aknamunka a szocialista országok ellen, s ennek a bonni kormánykoalícióban helyet foglaló jobboldali szociáldemokraták is szenvedélyes hívei.

JAPÁN részesedése a tőkés világ ipari termelésében már 1966-ban elérte a negyedik helyet és erőteljesen tör előre a harmadik hely felé. A jelenlegi gazdasági fellendülésben nagy szerepet játszik az, hogy Japán rendkívül nagy hasznot húz a vietnami háborúból. Rendkívüli mértékben megnőttek a megrendelések a Japánban állomásozó amerikai csapattestek számára, fokozódott a kivitel Dél-Vietnamba, az Egyesült Államok kelet-ázsiai csatlós országaiba és magába az Egyesült Államokba is. Japán közgazdászok becslése szerint a vietnami háborúval közvetlenül vagy közvetve összefüggő szállítások 1967-ben elérték a 2 milliárd dollárt, vagyis az egész japán kivitel 20 százalékát. Japán kivitelének 30 százaléka Távol-Kelet fejlődő országaiba irányul.

A hatalmas gazdasági fejlődésnek és a külkereskedelem ilyetén alakulásának megvannak a politikai következményei. Japánnak az a nyilvánvaló törekvése, hogy Kelet-Ázsiában azokon a területeken, amelyekre gazdasági tekintetben betört, egyre inkább önálló vezető szerepet játsszon. Ez teszi érthetővé, hogy Tokió eltökélte magát a gyors újrafegyverkezésre. Valószínű, hogy ebben szerepet játszik az Egyesült Államok ösztönzése a szocializmussal szemben álló

Digitized by Google

fegyveres erők növelése céljából. De kétségtelen, hogy nemcsak erről van szó, hanem Japán önállósulási törekvéseiről is, valamint arról, hogy belföldi hadi megrendelésekkel pótolja a külföldieket, ha ezek a vietnami háború befejeztével lecsökkennének.

[redacted]

Az elmondottakból kitűnik a nemzetközi helyzet rendkívüli bonyolultsága. Előre nem látott események sűrűn növelik a bonyodalmakat, de nem változtatják meg a nemzetközi politika alapvető tendenciáját. Eligazodni ezen a területen csak akkor lehet, ha szem előtt tartjuk, hogy a nemzetközi viszonyok — osztályviszonyok; alakulásukat osztályerők és osztályérdekek határozzák meg. Az osztályérdekek pedig mindenekelőtt gazdasági jellegűek.

A békés munka és a kizsákmányolás áll egymással szemben, a szocializmus és az imperializmus. A szocializmus irányvonala határozott, ingadozásmentes. A Szovjetunió és szövetségesei a békés egymás mellett élésért szállnak síkra, mindig a haladás oldalán; ezért nem tűrik az ellenforradalom exportját. A békés munka eredményeivel kívánják legyőzni a kizsákmányolás rendszerét.

Az imperializmus célja a szocializmus visszaszorítása. Ezt előbb fegyveres erővel gondolták elérni. De a történeti fejlődés úgy hozta magával, hogy a jelenlegi erőviszonyok mellett az imperializmus nem várhat sikert a szocialista világ fő erőivel való fegyveres összecsapástól. Ennek következtében módosítani kénytelen elgondolásait. Ez jut kifejezésre abban, hogy minden imperialista ország igyekszik hozzáigazítani külpolitikáját az új helyzethez, de mindegyik másképpen, a maga burzsoáziája érdekeinek megfelelően, a maga történeti adottságai alapján. Ezért erőteljesen kiütköznek az imperialista ellentétek, amelyek még szövevényesebbé teszik a világpolitika arculatát, annál is inkább, mert a taktikai módosítások egy újabb világtörténeti jelentőségű fordulat idején, a gyarmati rendszer felbomlása közepette mennek végbe. Az imperialista országok elhelyezkedése az új világpolitikai viszonyok között tehát lassú, ellentmondásos, nem lezárt folyamat.

Közben az imperializmus támadásai a szocializmus, a kommunizmus ellen nem nyugszanak. Ideológiai téren az imperialisták erősítik a harcot és az aknamunkát, annyira, hogy az utóbbi időben ezeknek az eszközöknek alkalmazása nemegyszer hidegháborús formákat ölt. Az a feladatunk, hogy visszaverjük ezt a támadást; ezért szorosra kell zárni sorainkat, erősíteni kell a szocialista országoknak, a kommunista pártoknak és a béke minden barátjának együttműködését, védelmeznünk kell a békét, és folytatnunk kell a békés egymás mellett élés politikáját.

Digitized by Google

PINTÉR ISTVÁN:

A KISZ irányelvei a munkásifjúságról

A KISZ Központi Bizottsága 1966-ban határozatban mondta ki, hogy differenciáltan kell foglalkozni az ifjúság különböző rétegeivel. Azóta egymás után tűzte napirendre az egyetemisták és főiskolások, a parasztfiatalok, a középiskolás fiatalok helyzetét és KISZ-szervezeteik feladatait. A sort most a munkásifjúság helyzetéről és KISZ-szervezeteik feladatairól szóló irányelvek zárják be, amelyeket a központi bizottságnak a magyar kommunista ifjúsági mozgalom félévszázados jubileuma alkalmából tartott ülése fogadott el.

Átfogóan utoljára tíz esztendővel ezelőtt tárgyalta az ifjúsági szövetség vezető szerve a munkásifjúság helyzetét. Azóta mélyreható változások történtek az országban; megszilárdultak a szocialista termelési viszonyok, meggyorsult a gazdasági fejlődés, a technikai haladás, emelkedett az életszínvonal, erősödött a társadalom eszmei-politikai egysége. Tovább fejlődött társadalmunk vezető ereje, a munkásosztály. A munkásifjúság a munkásosztály szerves része, s mint ilyen, *a magyar ifjúság legnagyobb és legfontosabb rétege*. A KISZ Központi Bizottsága által megtárgyalt dokumentum megállapítja, hogy a létszámot tekintve az 1949 és 1964 között eltelt 15 évben a népgazdaságban foglalkoztatottak száma 19 százalékkal emelkedett; az iparban és közlekedésben csaknem megkétszereződött, az építőiparban pedig megnégyszereződött a dolgozók létszáma. 1964-ig a munkásutánpótlás túlnyomórészt a mezőgazdaságból és a háztartásbeliekből származott, a későbbi években azonban *fokozatosan a fiatal nemzedék vált ennek fő forrásává*. Az új munkások egyre nagyobb hányada került és kerül ki a munkásszülők gyermekei közül. Az iparban, az építőiparban és a közlekedésben fizikai munkát végző 17—26 éves fiatalok száma (velük foglalkoznak az irányelvek) 1959 óta 25 százalékkal nőtt, s ma már eléri a 480 000-et.

Azok a színvonalbeli különbségek, amelyek az ipar, a közlekedés és az építőipar termelőerőiben megmutatkoznak, az ifjúmunkások különböző csoportjainak körülményeiben és helyzetében is tükröződnek. Az iparilag átlagosan fejlett megyékben a fiatal munkások többsége kis- vagy középüzemben dolgozik. Általánosságban a munkásifjúság 73 százalékát a telepített ipar, 27 százalékát pedig a közlekedés és a nem telepített ipar foglalkoztatja. Az ifjúmunkások 45 százaléka szakmunkás, 28 százaléka betanított, 27 százaléka pedig segédmunkás. Politikailag, szakmailag a legaktívabbak természetesen a szakmunkás fiatalok. Mintegy 50 százalékuk a legfejlettebb iparágakban, a gépgyártásban, a műszer- és elektromosiparban dolgozik. Kialakultak bizonyos „fiatal szakmák", amelyekben az átlagosnál jóval alacsonyabb a foglalkoztatottak életkora. Ilyen a gépjárműlakatos, az autó- és motorszerelő, a műszerész és több vegyipari szakma. Az évente újonnan munkába állóknak mintegy 60—65 százaléka 17—20 éves, s a szakmunkásképző iskolákban sajátítják el a szakmát.

Digitized by Google

Az ipar műszaki színvonalából következik, hogy viszonylag magas a betanított munkások száma. A segédmunkások számára ez a munkakör jelenti a leggyorsabban elérhető célt. Jóllehet az üzemek nem nélkülözhetik a szakképzetlen munkaerőt, sőt különböző okok miatt ennek növekedésével is számolnunk kell, a tapasztalatok — sajnos — azt bizonyítják, hogy éppen a szakképzetlen fiatalok körében a legnehezebb a munka, legtöbb a probléma. Sokan közülük az általános iskola nyolc osztályát sem végezték el. Figyelmeztető adat mindannyiunk számára, hogy *évente mintegy 14—15 000 fiatal úgy áll munkába, hogy nem járta ki az általános iskolát.* A tanulatlan munkásfiatalok csoportja időről időre újratermelődik. Az 1966. évi adatok szerint a betanított fiatal munkásoknak 30 százaléka, a segédmunkásoknak több mint 45 százaléka ilyen. Jó néhány építőipari vállalatban és néhány munkásszálláson azonban 50 százaléknál is magasabb az arányuk. Az irányelvek önkritikusan állapítják meg, hogy az elmúlt években a KISZ-szervezetek és -bizottságok nagy része nem fordított kellő gondot ezekre a fiatalokra, nem ösztönözte tanulásra és nem segítette őket. Az utóbbi években a gazdasági vezetők is kevesebb támogatást és ösztönzést adnak a tanulni akaróknak. Hasonló hibáikért jogos bírálat érheti a szakszervezeti bizottságokat is. Márpedig az általános iskolai végzettség nemcsak az általános műveltség minimuma, hanem a szakképzés is rá épül, s alapfeltétele a mindennapi munka jobb elvégzésének, az eredményes önművelésnek, a műszaki, technikai fejlődés meggyorsításának.

Az átlagosnál magasabb az általános iskola nyolc osztályát el nem végzettek száma a bejáró, a munkásszálláson, vagy albérletben lakó ifjúmunkások nagy létszámú csoportjában. Ezek elsősorban falusi családok gyerekei, akikben még nem alakult ki a városi munkásfiatalok — nagyobbrészt otthonról hozott — magatartása, szemléletmódja. Különböző olyan hatások érik őket, amelyek késleltetik fejlődésüket, bár életmódjukban, gondolkozásmódjukban — a kedvezőtlen személyi körülmények ellenére is — társadalmilag pozitív változás következett be. Ez az utóbbi években munkába állt lányokról és fiatalasszonyokról is elmondható. A nők a munkásifjúság egyharmadát teszik ki. Általában hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak, kevesebb köztük a szakképzett munkaerő, s bérük még egyenlő munkakör, illetőleg munka esetén is alacsonyabb. A KISZ-szervezetek sem fordítottak kellő gondot rájuk, mint ahogy — jóllehet sok helyen már foglalkoztak a problémával — elég gyengén dolgozik az ifjúsági szövetség a munkásszállásokon, a bejáró munkások körében is.

Az ellentmondásos fejlődés és a hibák ellenére fokozatosan kibontakoznak a munkásifjúság szocialista tulajdonságai. A fiatal munkásokat mindenekelőtt a tulajdonviszonyok alapján kialakult alapvető viszonyok kapcsolják a munkásosztály egészéhez. A magyar forradalmi munkásmozgalom hagyományai, a szocializmus építésében elért eredmények adják meg az alapot. A munkásfiatalok számos tanújelét adták és adják annak, hogy többségük helyesli a párt és a kormány politikáját, felelősséget érez az ország sorsáért. A KISZ Központi Bizottsága 1968 februári ülése az üzemi KISZ-szervezetek tevékenységét a munkaverseny és a termelési mozgalmak alakulását vizsgálva megállapította, hogy a fiatalok szívesen és jól versenyeznek, s kiemelte, hogy e mozgalmak — túl a gazdasági eredményeken — elsősorban nevelési, politikai hatásuk szempontjából nagyon gyümölcsözők. Az üzemi KISZ-szervezetek számára a februári határozat és az 1968 decemberében kiadott irányelvek közösen jelzik a következő évek munkájának irányát.

A munkásfiatalokat számos kötelék fűzi az ifjúság egészéhez. Mindenekelőtt az életkorukból fakadó vonások: a felnőtté érés, a felnőtt társadalomba

Digitized by Google

PINTÉR ISTVÁN:

A KISZ irányelvei a munkásifjúságról

A KISZ Központi Bizottsága 1966-ban határozatban mondta ki, hogy differenciáltan kell foglalkozni az ifjúság különböző rétegeivel. Azóta egymás után tűzte napirendre az egyetemisták és főiskolások, a parasztfiatalok, a középiskolás fiatalok helyzetét és KISZ-szervezeteik feladatait. A sort most a munkásifjúság helyzetéről és KISZ-szervezeteik feladatairól szóló irányelvek zárják be, amelyeket a központi bizottságnak a magyar kommunista ifjúsági mozgalom félévszázados jubileuma alkalmából tartott ülése fogadott el.

Átfogóan utoljára tíz esztendővel ezelőtt tárgyalta az ifjúsági szövetség vezető szerve a munkásifjúság helyzetét. Azóta mélyreható változások történtek az országban; megszilárdultak a szocialista termelési viszonyok, meggyorsult a gazdasági fejlődés, a technikai haladás, emelkedett az életszínvonal, erősödött a társadalom eszmei-politikai egysége. Tovább fejlődött társadalmunk vezető ereje, a munkásosztály. A munkásifjúság a munkásosztály szerves része, s mint ilyen, *a magyar ifjúság legnagyobb és legfontosabb rétege.* A KISZ Központi Bizottsága által megtárgyalt dokumentum megállapítja, hogy a létszámot tekintve az 1949 és 1964 között eltelt 15 évben a népgazdaságban foglalkoztatottak száma 19 százalékkal emelkedett; az iparban és közlekedésben csaknem megkétszereződött, az építőiparban pedig megnégyszereződött a dolgozók létszáma. 1964-ig a munkásutánpótlás túlnyomórészt a mezőgazdaságból és a háztartásbeliekből származott, a későbbi években azonban *fokozatosan a fiatal nemzedék vált ennek fő forrásává.* Az új munkások egyre nagyobb hányada került és kerül ki a munkásszülők gyermekei közül. Az iparban, az építőiparban és a közlekedésben fizikai munkát végző 17—26 éves fiatalok száma (velük foglalkoznak az irányelvek) 1959 óta 25 százalékkal nőtt, s ma már eléri a 480 000-et.

Azok a színvonalbeli különbségek, amelyek az ipar, a közlekedés és az építőipar termelőerőiben megmutatkoznak, az ifjúmunkások különböző csoportjainak körülményeiben és helyzetében is tükröződnek. Az iparilag átlagosan fejlett megyékben a fiatal munkások többsége kis- vagy középüzemben dolgozik. Általánosságban a munkásifjúság 73 százalékát a telepített ipar, 27 százalékát pedig a közlekedés és a nem telepített ipar foglalkoztatja. Az ifjúmunkások 45 százaléka szakmunkás, 28 százaléka betanított, 27 százaléka pedig segédmunkás. Politikailag, szakmailag a legaktívabbak természetesen a szakmunkás fiatalok. Mintegy 50 százalékuk a legfejlettebb iparágakban, a gépgyártásban, a műszer- és elektromosiparban dolgozik. Kialakultak bizonyos „fiatal szakmák", amelyekben az átlagosnál jóval alacsonyabb a foglalkoztatottak életkora. Ilyen a gépjárműlakatos, az autó- és motorszerelő, a műszerész és több vegyipari szakma. Az évente újonnan munkába állóknak mintegy 60—65 százaléka 17—20 éves, s a szakmunkásképző iskolákban sajátítják el a szakmát.

Digitized by Google

Az ipar műszaki színvonalából következik, hogy viszonylag magas a betanított munkások száma. A segédmunkások számára ez a munkakör jelenti a leggyorsabban elérhető célt. Jóllehet az üzemek nem nélkülözhetik a szakképzetlen munkaerőt, sőt különböző okok miatt ennek növekedésével is számolnunk kell, a tapasztalatok — sajnos — azt bizonyítják, hogy éppen a szakképzetlen fiatalok körében a legnehezebb a munka, legtöbb a probléma. Sokan közülük az általános iskola nyolc osztályát sem végezték el. Figyelmeztető adat mindannyiunk számára, hogy *évente mintegy 14—15 000 fiatal úgy áll munkába, hogy nem járta ki az általános iskolát.* A tanulatlan munkásfiatalok csoportja időről időre újratermelődik. Az 1966. évi adatok szerint a betanított fiatal munkásoknak 30 százaléka, a segédmunkásoknak több mint 45 százaléka ilyen. Jó néhány építőipari vállalatban és néhány munkásszálláson azonban 50 százaléknál is magasabb az arányuk. Az irányelvek önkritikusan állapítják meg, hogy az elmúlt években a KISZ-szervezetek és -bizottságok nagy része nem fordított kellő gondot ezekre a fiatalokra, nem ösztönözte tanulásra és nem segítette őket. Az utóbbi években a gazdasági vezetők is kevesebb támogatást és ösztönzést adnak a tanulni akaróknak. Hasonló hibáikért jogos bírálat érheti a szakszervezeti bizottságokat is. Márpedig az általános iskolai végzettség nemcsak az általános műveltség minimuma, hanem a szakképzés is rá épül, s alapfeltétele a mindennapi munka jobb elvégzésének, az eredményes önművelésnek, a műszaki, technikai fejlődés meggyorsításának.

Az átlagosnál magasabb az általános iskola nyolc osztályát el nem végzettek száma a bejáró, a munkásszálláson, vagy albérletben lakó ifjúmunkások nagy létszámú csoportjában. Ezek elsősorban falusi családok gyerekei, akikben még nem alakult ki a városi munkásfiatalok — nagyobbrészt otthonról hozott — magatartása, szemléletmódja. Különböző olyan hatások érik őket, amelyek késleltetik fejlődésüket, bár életmódjukban, gondolkozásmódjukban — a kedvezőtlen személyi körülmények ellenére is — társadalmilag pozitív változás következett be. Ez az utóbbi években munkába állt lányokról és fiatalasszonyokról is elmondható. A nők a munkásifjúság egyharmadát teszik ki. Általában hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak, kevesebb köztük a szakképzett munkaerő, s bérük még egyenlő munkakör, illetőleg munka esetén is alacsonyabb. A KISZ-szervezetek sem fordítottak kellő gondot rájuk, mint ahogy — jóllehet sok helyen már foglalkoztak a problémával — elég gyengén dolgozik az ifjúsági szövetség a munkásszállásokon, a bejáró munkások körében is.

Az ellentmondásos fejlődés és a hibák ellenére fokozatosan kibontakoznak a munkásifjúság szocialista tulajdonságai. A fiatal munkásokat mindenekelőtt a tulajdonviszonyok alapján kialakult alapvető viszonyok kapcsolják a munkásosztály egészéhez. A magyar forradalmi munkásmozgalom hagyományai, a szocializmus építésében elért eredmények adják meg az alapot. A munkásfiatalok számos tanújelét adták és adják annak, hogy többségük helyesli a párt és a kormány politikáját, felelősséget érez az ország sorsáért. A KISZ Központi Bizottsága 1968 februári ülése az üzemi KISZ-szervezetek tevékenységét a munkaverseny és a termelési mozgalmak alakulását vizsgálva megállapította, hogy a fiatalok szívesen és jól versenyeznek, s kiemelte, hogy e mozgalmak — túl a gazdasági eredményeken — elsősorban nevelési, politikai hatásuk szempontjából nagyon gyümölcsözők. Az üzemi KISZ-szervezetek számára a februári határozat és az 1968 decemberében kiadott irányelvek közösen jelzik a következő évek munkájának irányát.

A munkásfiatalokat számos kötelék fűzi az ifjúság egészéhez. Mindenekelőtt az életkorukból fakadó vonások: a felnőtté érés, a felnőtt társadalomba

Digitized by Google

való beilleszkedés, a párválasztás, az otthonteremtés problémái hasonlóak, s részben azonosak más ifjúsági rétegek gondjaival. Ők sem mentesek a beilleszkedéssel együttjáró konfliktusoktól, a társadalomnak, a környezetnek szerzett benyomásaik alapján való felszínes, olykor túl kritikus megítélésétől. Életfelfogásuk gyorsabban alakul át, mint a tanuló fiataloké, mert munkások között élnek, önállóan keresik meg kenyerüket, s a gyakorlati munkában, a termelési folyamatban ismerkednek meg a társadalommal.

A KISZ Központi Bizottsága rámutatott arra, hogy már a pályaválasztáskor jelentős hatást lehet és kell gyakorolni a jövő munkásnemzedékének kialakítására. Jelenleg a munkahelyek 80 százaléka fizikai munkát követel meg s ebből következik, hogy minden öt pályaválasztó fiatal közül négynek fizikai munkára kell mennie. A fiatalok, mégsem szívesen mennek szakmunkásnak, mert úgy érzik, hogy akkor nem részesülnek olyan társadalmi megbecsülésben, mint ha íróasztal mellett dolgoznak. Mielőbb jövőjükről döntenek — érthető módon — azt is figyelembe veszik, hogy milyen anyagiakat ígér választott életpályájuk. Bizonyos szakmák többnyire azért népszerűek, mert jó keresetet tesznek lehetővé. Más, úgynevezett „hiányszakmákban" alacsonyak a bérek, vagy nem állnak arányban a korszerűtlen, nehéz munkaviszonyokkal (például az építőiparban). Népgazdaságunk fejlődése során ezek a feszültségek bizonyosan csökkennek, s ennek alapján kisebbednek majd a pályaválasztók, illetőleg az őket irányító szervek gondjai is.

A szakmunkásképzésben is sok a teendő. Jelenleg a szakmunkástanulók létszáma mintegy négyszerese az 1950—56-os évek átlagának. Közöttük egyre több az érettségizett, számuk tíz év alatt megkétszereződött. Jelentős eredmény az emelt szintű szakmunkásképzés bevezetése, de a szakmunkásképzés még messze elmarad a kívánalmak mögött. Az iskolákban korábban 45-en, most 141-en tanulnak egy tanteremben. Így ezekben a tanintézetekben az össztanulók 40 százaléka délutáni műszakban tanul (a középiskolákban ez az arány csak 5 százalék). S a középiskolákra fordított beruházások volumene 1960 és 1965 között 75 százalékkal emelkedett, a szakmunkásképzésé pedig csak 13 százalékkal, bár itt a tanulók létszáma jóval gyorsabban növekedett, mint a középiskolákban. A szakmunkásképző iskolák zömében nincsenek megfelelő előadótermek, szertárak, laboratóriumok, tanműhelyek. A szakmát a tanulóknak mindössze 9 százaléka sajátítja el intézeti, 20 százaléka pedig üzemi tanműhelyben; a többiek szakmunkások mellett, üzemekben tanulgatnak. Ez nem korszerű oktatás, nem szolgálja sem a tanulók, sem a gyár érdekeit. Módot ad viszont arra, hogy a fiatalokat segédmunkaerőként hasznosítsák, s az ő munkájukért járó bért más vegye fel. Így ezeknek a fiataloknak már a műhellyel való ismerkedésük kezdetén konfliktusaik támadnak.

A KISZ Központi Bizottságának irányelvei örömmel üdvözlik a szakmunkásképzés egészére kiterjedő, reformtervezetet, valamint a szakmunkásképzésről szóló új jogszabály megjelenését. Az ifjúsági szövetség figyelmeztető jelenségnek tartja: gyakran hangzik el olyan vélemény, hogy a szakmunkásképzésben helyenként még ma is a régi tanoncéletre emlékeztető állapotok tapasztalhatók. A reform és a készülő jogszabály hangot ad azoknak a jogos igényeknek, amelyeket a diák- és ifjúmunkás-parlamentek résztvevői hangoztattak. Nem kétséges, hogy a fizikai munka megbecsüléséhez a szakmunkástanulók helyzetének javítása is hozzátartozik. Ez egyben az eddiginél vonzóbbá is teszi majd a szakmunkás-pályát.

Az irányelvekben azt javasolják, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Munkaügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága tegyen közös elő-

Digitized by Google

erjesztést a párt- és kormányszerveknek a szakmunkásképző iskolák kollégiumi hálózatának fejlesztésére. Ma az ipari tanulóknak csupán 11,3 százaléka helyezkedhet el kollégiumban; ma 5000-rel kevesebb itt a férőhely, mint 1950-ben volt. A tanulók 40 százaléka vonaton, vagy távolsági autóbuszon jár a tanműhelybe, illetőleg iskolába. Mindez a nevelés rovására is megy, s itt sincs minden rendben. A szakmunkástanulóknak jobb kulturális, sportolási és üdülési lehetőségekre is szükségük lenne. A KISZ felhívta bizottságait és szervezeteit, hogy fokozott figyelmet fordítsanak a szakmunkástanulók érdekvédelmére. Ezt a tevékenységet a szakszervezetekkel közösen kell végezniük, hiszen a szakmunkástanulók nagy többsége szakszervezeti tag (bár általában nem tekintik őket teljes értékű szervezett munkásoknak).

A kezdő szakmunkás már nem tanuló, hanem dolgozó ember. Mégsem válik egyik pillanatról a másikra felnőtt, öntudatos dolgozóvá. A munkahelyi beilleszkedés, a munkássá válás szempontjából döntő, hogy milyen hatások érik az indulás éveiben. A politikai munkának feladata, hogy széles látókörre, a közügyek iránti érdeklődésre nevelje a fiatalokat, de tagadhatatlan, hogy a fiatalok szemléletét az is jelentősen befolyásolja, hogy a vállalati intézkedések mennyire szolgálják életszínvonaluk emelkedését, munkakörülményeik javítását, milyen az üzem légköre, mennyire becsüli meg a törekvő fiatalokat és így tovább. A gazdaságirányítás reformja a munkásfiatalok számára is kedvező változásokat hozott. Gondok azonban vannak, s egy jó ideig még maradnak is. Tény, hogy a munkába lépő fiatalok jelentős hányada csalódik: mást várt, mint amit talál. Sok esetben nem kap képzettségének, felkészültségének megfelelő munkakört, illetőleg munkadarabokat, s ez a borítékon is meglátszik. Máskor olyan munkát bíznak rá, amelyet még nem tud elvégezni. Sok fiatal ilyen okok miatt más munkahelyet keres. Ebben a reagálásban azután sokan hálátlanságot, nyegleséget látnak; úgy vélik, hogy azoknak kell többet segíteni, azokkal kell többet foglalkozni, akik már többet tettek a gyárért, a műhelyért. Pedig a kezdőket is segíteni kell. Nagy türelemre, megértésre, fokozott érdekvédelmi tevékenységre van szükség. Igaz, hogy vannak olyan fiatalok is, akikből hiányzik a szakma- és munkaszeretet, a nagy többségnek azonban az az alapvető célja, hogy állandó munkahelyet találjon, és jó munkával vívhassa ki magának az anyagi és erkölcsi elismerést.

A műhelyek sem mentesek a nemzedéki vitától. Sokszor rosszul fizetett munkákkal és más hátrányos megkülönböztetésekkel figyelmeztetik a fiatalokat arra, hogy „várjanak a sorukra". Ahol idősebbek és fiatalok szocialista brigádban együtt dolgoznak, ott ilyesmi ritkán fordul elő, másutt azonban csaknem általánossá vált. A törzsgárdatagoknak nem szabad elfelejteniük, hogy ők is voltak valamikor kezdők, s a mai újakból lesz húsz év múlva az üzem törzse. Segítsék hát a fiatalokat! Mert egyelőre — ezt mutatják a tapasztalatok — a fiatalokat elsősorban a fiatalok értik meg. A kezdő munkavállalók problémáinak megoldásában azok a vállalatok érték el a legjobb eredményeket, amelyekben a dolgozók többsége fiatal. A legkorszerűbb üzemekben is jobb a helyzet az átlagosnál.

A KISZ Központi Bizottsága megállapította: az ifjúsági szövetségnek eddig nem alakultak ki olyan módszerei, amelyek megnyugtatóan biztosítanák a kezdő munkavállalókkal való foglalkozást. Szükségesnek tartja egy olyan új országos akció elindítását, amely az új munkavállalók beilleszkedését segítené elő. Felkérte továbbá a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a szakmai központok, a szakszervezeti szervek vezetőit és aktivistáit is, hogy tekintsék fontos politikai feladatuknak a fiatal munkásnemzedék formálását és nevelését. Az

Digitized by Google

üzemekben a szakszervezetek ugyanis még mindig keveset foglalkoznak a fiatalokkal. Nincs szó arról, hogy előjogokat, kiváltságokat, indokolatlan előnyöket kell adni nekik, de foglalkozzanak a fiatalok sajátos problémáival is. Az üzemi demokrácia fejlődésével a munkásfiatalok is nagyobb részt akarnak vállalni a közös teendőkből. Felelősségtudatuk annál jobban növekszik majd, minél több lehetőséget kapnak a társadalmi-politikai tevékenységre. A KISZ Központi Bizottsága szükségesnek tartja, hogy a SZOT és a KISZ ezentúl összehangoltabban oldja meg a közös politikai és társadalmi feladatokat. Ezért javasolja, hogy a SZOT elnöksége és a KISZ intéző bizottsága a közeljövőben vizsgálja meg a két szervnek és szervezeteinek együttműködésére vonatkozó tapasztalatokat, különös tekintettel a gazdasági reform bevezetésével megváltozott körülményeire.

Az életviszonyok alakulása, személyes életkörülményeik javulása a munkásifjúság politikai és erkölcsi fejlődésére is kedvezően hathat. A munkásfiatalság a szocializmus híve, természetesnek és megmásíthatatlannak tartja a munkásosztály hatalmát. Bízik a pártban, figyelemmel kíséri szocialista rendszerünk fejlődését, a nemzetközi élet eseményeit. Véleményük a legtöbb esetben politikai érettséget, osztályöntudatot tükröz. Sok téves nézet is él azonban bennük és ez a szabadságban nevelkedett ifjúság köntörfalazás nélkül kimondja gondolatait. Nem ismer „kényes" kérdéseket, szenvedélyesen keresi az igazságot, érteni akarja az összefüggéseket, nyíltan kimondja kételyeit, problémáit is. Az idősebb munkások — különösen a kommunisták — türelmes, jó szóval sokat segíthetnek abban, hogy a fiatalok világnézete szocialistává váljon és megszilárduljon. Elvtársi, baráti beszélgetésekre, vitákra van szükség, nem vádaskodásra. Még akkor sem, hogy ha képzetlenebb fiatalok sokszor nehezen igazodnak el a bonyolultabb jelenségek között, s időről időre még az eddigi eredményeinket lekicsinylő, a nehézségekért és a hibákért kizárólag a vezetőket okoló nézetek is hatnak rájuk. A kispolgári hatásokat nem megbélyegezni, hanem ellensúlyozni kell. S bátorítani kell a fiatalokat, amikor megtorpannak. Különösen a fiatalabb munkásokat, a 17—18 éveseket fenyegeti az a veszély, hogy elkeserednek, kiábrándulnak, amikor nehéz munkahelyi körülményekkel, valódi vagy vélt sérelmekkel, bérproblémákkal kell megbirkózniuk. A munkásszolidaritás is azt kívánja meg, hogy az idősebb munkások segítsék fiatalabb osztálytestvéreiket, neveljék őket az osztály harcos, öntudatos tagjaivá.

Eszmei-politikai nevelőmunkájuk miatt is érheti bírálat a KISZ-szervezeteket. Tevékenységük nem elég meggyőző és korszerű, nem készíti fel megfelelően a fiatal munkásnemzedéket azokra az ellentmondásokra és nehézségekre, amelyekkel minden bizonnyal találkozni fog. Jobb munkával jobban meg lehetne értetni a munkásfiatalokkal a párt politikájának kérdéseit, a szocialista nemzeti egység, a szövetségi politika, az osztályharc tartalmát. Sokan pl. csak az osztályellenség elleni nyílt küzdelmet tekintik osztályharcnak. Sok helyütt a politikai tevékenységet, a nevelőmunkát az oktatásra szűkítik le. Pedig a KISZ-szervezetek nevelőmunkája szélesebb az oktatásnál, bár az elmúlt években a politikai oktatás különböző formái és módszerei hatékonyan segítették azt. A KISZ-oktatásban részt vett ifjúmunkások száma 1959 óta csaknem megötszöröződött, s ma megközelíti a százezret.

Az irányelvek felhívják a KISZ-szervezetek figyelmét, hogy következetesebben munkálkodjanak a munkásfiatalság szocialista világnézetének formálásán. Politikai nevelőmunkájuk a munkásosztályra jellemző tulajdonságok kibontakoztatásával segítse a munkásifjúság szocialista tudatának alakítását.

Digitized by Google

Sokoldalú értelmi és érzelmi hatásokkal ápolják és erősítsék a fiatalokban az osztályöntudatot, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus és a munkásszolidaritás érzését. Értessék meg velük, hogy a hazafiság mércéje a szocialista haza iránt érzett felelősség, a termelésben és a közéleti tevékenységben való helytállás, az internacionalista szolidaritás más népekkel, az elvi szilárdság a nemzetközi helyzet megítélésében. Neveljék arra a fiatalokat, hogy gondolkozásukban a nagy közösséget, a szocialista hazát tegyék az első helyre.

A KISZ, amely a párt szavát a fiatalsághoz közvetíti, ezentúl is élni kíván a párttól kapott jogával és szükség esetén különböző állami és társadalmi szervekhez, szervezetekhez fordul az ifjúmunkások érdekeinek képviseletében, eljuttatva hozzájuk észrevételeit, javaslatait. A társadalmi érdekek és a munkásifjúság egyes csoportjainak reális igényei között azonban ellentmondások is keletkezhetnek. Ezeknek a feltárása és megoldása közös társadalmi érdek. Az ifjúsági szövetség úgy véli, hogy a munkásifjúság anyagi, szociális és művelődési helyzetének állandó javítása a szocialista nevelőmunka nélkülözhetetlen feltétele, s ezért a KISZ érdekvédelmi tevékenységének legfontosabb területe.

A munkásfiatalok életszínvonala az elmúlt tíz évben jelentékenyen emelkedett. Általában érvényesül a munka szerinti elosztás elve, sok helyen azonban ezt nem alkalmazzák, illetőleg következetlenül hajtják végre. Feszültséget okoz, hogy a nagyobb szaktudást vagy felelősséget feltételező munkák bérezése még ma sem áll arányban a követelmények nagyságával. Ugyanolyan mennyiségű és minőségű munkáért a fiatal munkásnők alacsonyabb bért kapnak, mint a fiatal férfimunkások. Fejlődtek ugyan a munkásszállások (a 240 000 férőhelyből 140 000-et a fiatalok foglalnak el), de az itt élők 60 százaléka olyan helyen lakik, ahol a szociális és az egészségügyi ellátottság színvonala a minimum alatt van. A fiatal házasoknak nagy segítség a gyermekgondozási segély. De azok a fiatalasszonyok, akik részmunkaidőben, vagy szerződéses munkaviszonyban dolgoztak, nem részesülnek benne, rájuk nem terjed ki a rendelkezés. Az üdülési beutalókat általában az idősebbek kapják. A nehéz lakáshelyzet elsősorban a fiatal korosztályokat sújtja. Érthető tehát, ha az ő körükben is erősödik az a vélemény, hogy társadalmi méretekben csak a teherviselés arányos, igazságos elosztásával lehet megnyugtatóan megoldani a lakáskérdést.

Az irányelvek foglalkoznak természetesen a KISZ munkásfiataljainak szervezeti helyzetével is. Az ifjúmunkás KISZ-tagok létszáma ma több mint kétszerese az 1959. évinek; 94 000-ről 215 000-re emelkedett. A KISZ taglétszámának 27,6 százalékát teszik ki a munkásfiatalok. A munkásifjúság szervezettsége tehát mintegy 40—42 százalék. A szakmunkásfiataloknak 60—65 százaléka tagja a KISZ-nek, a betanított munkásfiataloknak 25—30 százaléka, a segédmunkásoknak pedig 18—30 százaléka. A központi bizottság felhívta az üzemi szervezeteket a szervezeti élet javítására, a vezetés és a kádermunka színvonalának emelésére. Leszögezte: a fiatalokkal való egyéni foglalkozás, a politikai munka hatékonyságának növelése szempontjából nélkülözhetetlen a KISZ-csoportok rendszere. A munka megjavításának biztosítéka: a pártvezetés erősödése. A KISZ Központi Bizottsága kéri a pártbizottságokat és a pártszervezeteket, hogy fokozzák a fiataloknak adott segítséget. Bízzanak meg idősebb, nagy tapasztalattal rendelkező párttagokat azzal, hogy többet és rend-

Digitized by Google

szeresebben foglalkozzanak a környezetükben élő munkásfiatalok politikai és erkölcsi nevelésével. Pártmegbízatásokkal növeljék a KISZ-szervezetek és bizottságok önállóságát és kezdeményezőkészségét. A jelenleginél szélesebb körben bízzanak meg fiatal párttagokat a KISZ munkájának támogatásával. Hangolják össze a tömegszervezeti és gazdasági vezetők tevékenységét a munkásifjúság körében végzett munkában. Számoltassák be az állami, gazdasági szervek és a tömegszervezetek vezetőit a munkásifjúság érdekeit védő törvények végrehajtásáról. Segítsék a KISZ-alapszervezetek pártépítő munkáját a párt IX. kongresszusának határozata alapján.

A KISZ Központi Bizottságának kritikus és önkritikus irányelvei alapot adnak arra, hogy az eddigi eredményekre támaszkodva, de az új helyzetnek megfelelően oldjuk meg a munkásifjúság körében adódó feladatokat.

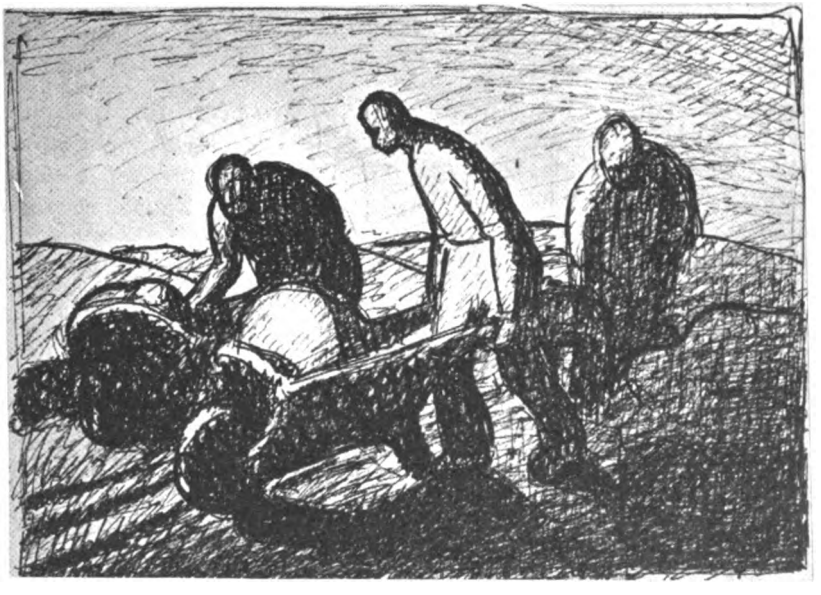

Nagy Balogh János: Talyigát toló férfiak

Digitized by Google

Szovjet flotta a Földközi-tengeren

„Nem vagyunk hívei annak az ismert katonai aforizmának, hogy a legjobb védekezés a támadás. A mi tételünk más: a védelem legjobb módja figyelmeztetni az ellenfelet erőnkre és arra, hogy készek vagyunk megsemmisíteni az első alkalommal, amikor agresszív cselekményt kísérel meg." *Malinovszkij* marsall, a Szovjetunió egykori honvédelmi minisztere írta le ezeket a sorokat, érzékeltetve, hogy a szovjet fegyveres erők nem kívánják a büntetlenség illúzióját kelteni az esetleges békebontóban, hanem figyelmeztetik: *van olyan erő,* amely bárhol, bármikor kész arra, hogy a legmegfelelőbb eszközökkel megsemmisítő csapást mérjen rá.

A *Szokolovszkij* marsall szerkesztette „Stratégia" című munka — amelynek harmadik kiadása 1968-ban jelent meg Moszkvában — behatóan foglalkozik a tengeri hadszínterek problémáival. Rámutat, hogy az amerikaiak „a nukleáris csapásmérő mozgékony hadászati erők *egész hálózatát* építik ki a Szovjetunió és a többi szocialista ország körül". A legmagasabb fokú harckészültségben van az amerikai haditengerészet két előretolt harccsoportja; a Földközi-tengeren tartózkodó *6. flotta,* mintegy 160 repülőgépet hordozó két csapásmérő repülőgép-anyahajóval, és a Távol-Keletre vezényelt *7. flotta,* öt csapásmérő repülőgép-anyahajóval, s ezek fedélzetén 400 harci géppel.

Az észak-atlanti térségben és a Földközi-tenger medencéjében, ahol a NATO-parancsnokság véleménye szerint háborús időben a haditengerészeti akciók legnagyobb kibontakozása várható, *100 haditengerészeti támaszpont* áll a NATO-flotta, illetve a tagállamok haditengerészetének rendelkezésére. Ebben a térségben ezek az erők több mint 600 jól kiképzett kikötővel számolhatnak, közülük 150-nek az évi teherforgalma meghaladja az egymillió tonnát.

Az amerikai hadászati tervekben különösen nagy jelentőségűek az *atomhajtású tengeralattjáróknak a* szocialista közösség országaihoz előretolt támaszpontjai, amelyek egyfelől a tengeralattjárók magas fokú harckészültségét hivatottak biztosítani, másfelől arra szolgálnak, hogy bizonyos mértékig elhárítsák az Egyesült Államoktól a visszavágó csapások veszélyét. Az angliai *Holy Loch*on kívül (ahol a 14. és 18. tengeralattjáró-raj áll) ilyen előretolt támaszpont a spanyolországi *Rota,* amely az amerikai atomhajtású tengeralattjárók 16. rajának harci tevékenységét hivatott biztosítani a Szovjetunió déli és délnyugati területei, Bulgária, Románia és Magyarország ellen.

Az amerikai parancsnokság azt tartja — olvassuk a „Stratégia" II. fejezetében —, hogy „a korlátozott háborúk lehetőségének elismerése folytán növekszik a felszíni flotta (vagyis a nem tengeralattjáró flotta) jelentősége". A nyugati flották fejlesztésében — jellemző módon — a *támadó erők,* elsősorban a *repülőgép-anyahajók* és a *rakétahordozó tengeralattjárók* építése dominál, s ezek között szabatos feladat-megosztás készül.

Digitized by Google

És milyenek a követelmények a szovjet haditengerészettel szemben?

„Flottánk legfontosabb feladata — írja a »Stratégia« — már a háború első perceitől kezdve, *az ellenfél csapásmérő repülőgépanyahajó-kötelékeinek szétzúzása* lesz... Arra kell törekednünk, hogy megsemmisítsük a repülőgép-anyahajókat, még mielőtt elérnék azt a pontot, ahol repülőgépeik startolnak... Figyelembe kell venni, hogy ezek a kötelékek rendkívül sebezhetők a tengeri átkelésnél, üzemanyagpótlás idején, a repülőgépek indítási helyére való felvonuláskor, valamint a visszatérő repülőgépek fogadásakor." „A szovjet flotta számára egy modern háborúban merőben újszerűek lesznek a harci körülmények... Haditengerészetünk kimegy a világóceánokra..."

●●●

Gorskov flottatengernagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a szovjet haditengerészet főparancsnoka, az utóbbi évek során nem egy beszédében és írásában foglalkozott a szovjet haditengerészet nyílttengeri szereplésével. „A háborút követő első években — írta egyik cikkében — már az is fontos eseménynek számított, ha hadihajóink akár csak rövid időre is kifutottak az óceánra. Ma *ez megszokott jelenség*, sőt alig van olyan hadihajónk, amely ne vett volna részt távoli óceáni utakon." „Tengerész-egyenruhát viselő fiaink szívélyes fogadtatásban részesültek Skandinávia lakossága részéről — írta a szovjet flottaparancsnok 1966 februárjában —. Ott jártak az egyiptomi piramisoknál és Etiópia pálmái alatt, meglátogatták Európa, Afrika, Ázsia sok országát. Haditengerészeink a messze óceáni utakon, a tengeri szolgálat nehézségeit leküzdve, tökéletesítik hajózási ismereteiket és katonai felkészültségüket, edzik akaraterejüket, hogy legyőzhessenek bármilyen agresszort."

1968 februárjában Gorskov a következőket írta a *Pravda* hasábjain: „Meg kell emlékeznünk *rakétahordozó-hajóinkról*, flottánk büszkeségéről, amelyeken közepes és nagy hatótávolságú, roppant teljesítményű és páratlan pontosságú rakéták vannak; *tengeralattjáró-elhárító hajóinkról*, amelyek vastag vízrétegeken »átlátnak«, felfedezik és megsemmisítik az ott megbúvó ellenséget; meg kell emlékeznünk *sok más új hajónkról*, amelyek különböző feladatokat oldanak meg."

Nem titok tehát, hogy a szovjet haditengerészet megfelelő módon felkészült és felkészül egy erős és tapasztalt ellenség megsemmisítésére. Nem titok, hogy hajói ott vannak a nyílt tengereken, ahol a nemzetközi jog számukra is szabad hajózást biztosít. Nem titok, hogy a több száz szovjet tengeralattjáró mellett mind nagyobb számban tűnnek fel a világtengereken — így a Földközi-tengeren is — a szovjet felszíni hadihajók. Végül: az sem titok, hogy ezek a szovjet haditengerészeti egységek puszta jelenlétükkel *a világbéke és a biztonság érdekeit képviselik*, bárhol horgonyoznak, vagy bármerre szelik a tengerek vizét.

Vitán felül áll, hogy a szovjet haditengerészet akcióit az imperialista propaganda a maga szükségleteinek megfelelően világítja meg. Különösen akkor elkeseredettek a támadásai, amikor érzi, hogy a szovjet haditengerészet keresztezi azokat a terveket, amelyeket *a helyi vagy „korlátozott" háborúkhoz* fűz az amerikai imperializmus. A szovjet nukleáris-rakéta elrettentés már jó ideje öngyilkossággal tette egyértelművé a Pentagon számára egy világháború kirobbantását, s most az amerikai stratégáknak szemlátomást nem tetszik, hogy „a csápok megbénításának" folyamata nagy reményekre jogosító földközi-tengeri „csápjaikat" érinti.

A szovjet haditengerészeti erők földközi-tengeri jelenlétét kihasználják azok, akik *a nemzetközi feszültség fokozódására* spekulálnak és fájlalják, hogy

Digitized by Google

a Gibraltártól a Dardanellákig terjedő tengerszakasz megszűnt „mare nostrum", „atlanti beltenger" lenni. Az utóbbi időben NATO-rendelésre egymás után jelennek meg a szovjet flotta „veszélyes előretöréséről" szóló cikkek, hangzanak el „éberségre" szólító beszédek, megtűzdelve „algériai szovjet támaszpontokról" szóló fantasztikus koholmányokkal, vagy a szovjet hajók katonai értelemben vett „kiszolgáltatottságát" hangoztató fitymáló fejtegetésekkel.

Akadnak olyanok is, akik becsmérlően *egyenlőségjelet tesznek* az amerikai és a szovjet flotta földközi-tengeri jelenléte és rendeltetése közé, fejtetőre állítva a történelem és a stratégia logikáját.

●●●

Készázhetven millió ember lakja a Földközi-tenger medencéjének tizenhét országát. Az amerikai imperializmussal különböző szintű szövetségben álló tőkésországok, tömbön kívüli szocialista és nem szocialista országok egyaránt vannak ebben a térségben, amely az 1956-os, majd 1967-es közel-keleti válság következtében *a világpolitikának egyik különösen neuralgikus góca* lett.

Az amerikai és szovjet flotta jelenlétét összevetve, nem felesleges emlékeztetnünk az olvasót arra, hogy a Földközi-tenger nyugati kapuja, Gibraltár, New Yorktól mintegy *6000 kilométer* távolságban, a szovjet Szevasztopol vagy Ogyessza pedig a Boszporusztól mindössze *500—600 kilométer* távolságban van. Függetlenül attól, hogy milyen részt vállaltak a fasizmus leveréséből a földközi-tengeri amerikai hadihajók, jelenlétüket annak idején indokolták *a közös harc feladatai*. A háború befejezése óta azonban már majdnem negyedszázad telt el, s aligha hiszi bárki is, hogy az amerikai hajók azóta az „egyensúly" fenntartása céljából szelik a Földközi-tenger hullámait.

A Pentagon kezdettől fogva azt tartotta, hogy a Földközi-tenger fölötti uralom — amelyet gazdasági, politikai és katonai eszközök egész rendszere támaszt alá — *kulcs az atlanti térséghez, Európához, a Közel-Kelethez, Afrikához, sőt az Indiai-óceánhoz is*. Ez az uralom lehetőséget ad neki a part menti országok ügyelbe való politikai és katonai beavatkozásra, olyan fontos gazdasági emelők ellenőrzésére, mint a közel-keleti, a líbiai és a szaharai olaj, vagy a földközi-tengeri hajóforgalom.

Az amerikai flotta *már bemutatkozott* a két évtizeddel ezelőtti görög eseményeknél, s „szakszerűen" irányította ágyúit az olasz városokra az 1948-as parlamenti választások idején. Különösen provokatív szerepet játszott a 6. flotta, amikor az arab országokban kiterebélyesedett a nemzeti felszabadító mozgalom és kezdtek megalakulni a haladó rendszerek. Emlékezetes a Szíria ellen tervezett akció, amelyet csak a határozott szovjet fellépés hiúsított meg. 1958 júliusában amerikai tengerészgyalogság szállt partra Libanonban, hogy elfojtsa az iraki forradalmat. Nem kétséges az amerikai közreműködés az olaszországi SIFAR-ügyben és a görögországi fasiszta puccsban, a Ciprus és a Málta függetlensége elleni merényletekben. Ami végül az arab országok elleni izraeli agressziót illeti, *Eskol* miniszterelnök beismerte, hogy Izrael stratégiai tartalékának tekintette az amerikai 6. flottát. Az *Akhbar el Yom* című kairói lap megírta, hogy Washington és Tel Aviv között titkos megállapodás volt, amely szerint 1967-ben az amerikai haditengerészetnek kellett volna megmentenie Izraelt, ha annak katonai agressziója kudarcot vall.

Az amerikai katonai jelenlét azonban *nem tudta megfordítani a történelem kerekét* a Földközi-tenger térségében sem. Az arab nemzeti felszabadító mozgalom szétzúzta a bagdadi paktumot és megbénította a CENTO-t. Az 1952-es

Digitized by Google

egyiptomi forradalom után az angol csapatoknak el kellett hagyniuk a Szuezi-csatorna övezetét. 1963 októberében Tunézia ismét teljes jogú birtokosa lett a bizertai légi és tengeri támaszpontnak, amely addig francia kézben volt. Két hónappal később az amerikaiaknak meg kellett válniuk 1950-ben épített marokkói légi támaszpontjaiktól. Végül 1967-ben Franciaország kiürítette algériai támaszpontját, Mers-el Kebirt. Líbia az utóbbi években nemegyszer felvetette a Wheelus Field nevű amerikai óriás támaszpont átadásának kérdését, de Washington húzza-halasztja a tárgyalásokat.

Fennmaradt azonban az Egyesült Államok és a NATO földközi-tengeri támaszpontrendszere, gyakorlatilag folytatódik Izrael agressziója a szomszédos arab országok ellen, s a szocialista közösség déli határai közelében ott cirkál az amerikai 6. flotta, 25 ezres tengerészeti erővel, vadászbombázókkal, atomrakétákkal...

●●●

„A Földközi-tenger nyílt tengeri jogi státusa nem engedi meg, hogy uralma alá vonja egyetlen hatalom" — mutatott rá a moszkvai *Pravda*, hangsúlyozva, hogy a szovjet flottának történelmi, politikai, gazdasági és földrajzi szempontból *minden joga megvan* a földközi-tengeri megjelenésre. Nem szabad elfelejteni, hogy a szovjet haditengerészeti erők az izraeli agresszió áldozatul esett *arab országok* jóváhagyásával és érdekeinek megfelelően, *az ENSZ alapokmányának* elveivel összhangban tartózkodnak a Földközi-tengeren. „A szovjet flotta földközi-tengeri jelenléte — hangsúlyozta az olasz *Rinascita* — pozitív tényezője az egyensúlynak, a biztonságnak, az amerikai arcátlanság fékentartásának a földkerekség egy olyan térségében, amelyet az imperialista agresszivitás néhány hónap leforgása alatt a nemzetközi szempontból egyik legfeszültebb övezetté tett."

A szovjet flotta földközi-tengeri megjelenése *válasz-intézkedés* volt, válasz elsősorban az amerikai 6. flotta provokációs tevékenységére. Ezt az intézkedést egyaránt diktálta *a szocialista közösség biztonságának* érdeke és *a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatásának* követelménye. Nyilvánvaló, hogy az imperialisták nagyon szeretnék, ha az új életet építő arab népek magukra maradnának, közös szolidaritási front nélkül, a többi antiimperialista erő támogatása nélkül. A folytatódó izraeli agresszió — és sok más tényező is — elengedhetetlenül szükségessé teszi *a nemzeti felszabadító mozgalom és a szocialista közösség összeforrottságának erősítését.*

Vitathatatlan, hogy a szükségessé vált intézkedéseket a szocialista közösség országai közül csak a Szovjetunió tehette meg. Erkölcsi, politikai, katonai és technikai tényezők egész sorát feltételezi az ilyen lépés, de *célszerűsége és időszerűsége már ma is beigazolódik.* Washingtont és Brüsszelt máris rettegés szállta meg amiatt, hogy a béke erői gúzsba köthetik a háború erőinek kezét és lehetetlenné tehetik számukra a gátlástalan garázdálkodást a földközi-tengeri vizeken. A Földközi-tenger csak akkor lehet a béke tengere — mutatott rá egyik cikkében az *Izvesztyija* —, ha aktív harc folyik az amerikai imperializmus ellen, ez pedig azt jelenti, hogy „fel kell számolni annak politikai és katonai rendszerét a Földközi-tengeren".

Jóllehet az amerikai 6. flotta nem tartozik a NATO rendelkezése alá, és felhasználásáról csak Washingtonban döntenek, a NATO tevékenységének tervezésekor — amint a hamburgi *Die Welt* rámutat — erre a flottára ruházták az „ellentámadás" feladatát és „a 6. flottának kell felkészülve lennie korláto-

Digitized by Google

zott beavatkozásra az egész földközi-tengeri medencében, mégpedig repülőgépek bevetésével és csapatok idegen területeken való partra szállításával". Aligha kétséges tehát, milyen akciók kockázatosságára hívja fel a szovjet flotta jelenléte az Egyesült Államok és az észak-atlanti tömb figyelmét.

Törökország NATO-tagállam; területén NATO-támaszpontok vannak, fekete-tengeri kikötőit 1968-ban nemegyszer keresték fel amerikai torpedórombolók és rakétahajók. Ankarának nem érdeke, hogy titokban tartsa: milyen szovjet haditengerészeti egységek kértek áthaladási engedélyt a Boszporuszon és a Dardanellákon. *Váltakozó összetételű, korszerűen felfegyverzett és jó utánpótlási bázissal rendelkező szovjet flotta* tartózkodik a Földközi-tengeren — ez tűnik ki a jelentésekből. És *nincs ok aggodalomra* amiatt, hogy ennek a szovjet flottának nincsenek ottani támaszpontjai, nincsenek repülőgép-anyahajói és nincs légibiztosítása. Az arab kikötőkben szívesen látott vendégek a szovjet tengerészek. A szovjet hadihajók rakétavédelme és modern rádiólokációs rendszere tökéletes biztonságot nyújt nekik. Ha pedig valaki akár egyetlen szovjet hadihajót is meg mer támadni bármelyik világtengeren, számolnia kell lépésének beláthatatlan következményeivel.

●●●

A Szovjetunió őszintén óhajtja, hogy *a Földközi-tenger a béke tengere legyen.* „A szovjet flotta gondoskodik arról, hogy a globális stratégák fái ne nőjenek az égig" — írta nemrégiben a *Neues Deutschland.* Az imperializmust és provokációs erőit meghátrálásra kell kényszeríteni, józanságra kell bírni ebben a térségben, meggyőzve őt arról, hogy ha megvalósítja kalandor terveit, nem számíthat büntetlenségre.

Ami végül a közel-keleti válság megoldási esélyeit illeti, hadd idézzük a lengyel *Zolnierz Wolnosci*-t: „A közel-keleti béke megőrzésének lehetőségét kétségkívül a Földközi-tenger térségében kialakult politikai és katonai erőegyensúly adja meg, s ennek lényeges eleme a szovjet hajók jelenléte. Ez a körülmény feltétlenül kedvezően befolyásolja azokat az egyre intenzívebb diplomáciai erőfeszítéseket, amelyek a közel-keleti feszültség növekedésének megakadályozására irányulnak."

Pirityi Sándor

Digitized by Google

Szubjektív megjegyzések egy objektív folyamat megítéléséről

A folyóirat-olvasás régen kitaposott útjait járva, az olvasó egy-egy szám megjelenése után megismerkedik az általa érdekesnek és hasznosnak ítélt cikkekkel. Vérmérsékletétől függően vagy egyszerűen tudomásul veszi a szerzők mondanivalóját, vagy szűkebb-tágabb körben véleményt mond róluk. A munkájában később is felhasználhatókat kicédulázza, katalogizálja. De még az utóbbi esetben is minden cikk — a gondolati sorrá rendeződött vitaírásokat, eszmecseréket kivéve — egymástól független, önálló egységként rögződik az emlékezetében. Csak akkor van módja a már ismert írások új gondolati tartományait is felfedezni, ha letér erről a kitaposott útról. A letérésnek az is lehet az egyik iránya, hogy egy-egy folyóirat meghatározott rovatának cikkeit újra előveszi és — most már egymással összefüggésben — az eltérő témájú írások közös vonásait keresi.

Eredetileg az volt a célom, hogy a kritika mércéje mellé állítom a „Valóság"-nak és a „Közgazdasági Szemlé"-nek a mezőgazdasággal foglalkozó cikkeit, s megvizsgálom: hogyan tükrözik ezek a folyóiratok a magyar mezőgazdaság helyzetét és tennivalóit, elsősorban a szocialista nagyüzemek megerősödésének objektív folyamatát. De a cikkek ismételt elolvasása e cél feladására ösztönzött.

Az egyéni nézetek közös jellemzői

A „Valóság" és a „Közgazdasági Szemle" 1968-as évfolyamainak számait néztem ismételten át. A mezőgazdasággal, illetve a faluval foglalkozó cikkek **száma** mindenkit megnyugtathat arról: **a téma megfelelő teret kap mindkét folyóiratban.**[1] A mennyiség önmagában azonban még semmit sem mond arról, hogy **a valóságot tükrözik-e** ezek az írások, és elfogadhatók-e a szerzők véleményei **a fejlődés megítéléséről.** A „Valóság" 1968-as évfolyamában megjelent, a mezőgazdasággal és faluval foglalkozó cikkekről csak akkor mondhatjuk el ezt, ha az egyes szerzőket külön-külön felmentjük az alól a kötelezettség alól: „az igazat mondd, ne csak a valódit". De felmenthető-e egy szerkesztőség ez alól? Úgy vélem, **nem!** Mégsem a mezőgazdaságról adott izgalmas, de nem igazi információ az, ami a folyóirat-olvasás megszokott útjáról letérőben meghökkenést keltene, hanem az a felismerés, hogy a „Valóság" 1968-as évfolyamában a mezőgazdasággal foglalokzó írások legfőbb általános jellemzője egy **sajátos gazdasági**

[1] A „Valóság" 1968-as évfolyamában 13 mezőgazdasággal, illetve faluval foglalkozó írás található. Sőt a szerkesztőség a 3. számban vitát nyitott a mai mezőgazdaság megítéléséről. A „Közgazdasági Szemle" cikkeinek jelentős része olyan általános összefüggéseket elemez, amelyek a mezőgazdaságra is érvényesek, emellett 14 cikk csak a mezőgazdasággal foglalkozik.

Digitized by Google

romanticizmus. Mégpedig nem azzal az eszmerendszerrel, hogy egy történelmileg túlhaladott gazdálkodási formát kívánnának korunk bonyolult, ellentmondásokkal terhes, átalakulóban levő viszonyai helyébe, hanem úgy, hogy — **a jövő érdekében, szinte sürgetve a szocializmus térhódítását — de erősen felfokozott, szubjektív életérzésen átszűrve a tényeket, bírálják a fennálló viszonyokat.** Abban azonban megegyeznek a XIX. század gazdasági romanticizmusával, hogy **nagy szerepet juttatnak a kivételes körülményeknek, kedvelik a túlzást és a megdöbbentést.** Tehát nem Adam Müller, Jean Sismondi követői, vagy Voroncov, Danyielszon és más narodnyikok késői utódai jelentkeztek, hanem az **új társadalmi renddel,** a szocializmussal **egyetértők sőt ennek még az objektív lehetőségeket is meghaladó ütemű építését sürgetők.**

A „Valóság"-ban megjelent cikkeknek ez az általános jellemzője nem valami tudatos szerkesztői koncepció következménye. Nem lehet a „Valóság" szerkesztőségét valamiféle eszmei elhajlással gyanúsítani. A világosan kirajzolódó képnek az a valószínűbb magyarázata, hogy a „Valóság" **a szociográfiai hangvételű írásoknak lett a fóruma,** és mágnesként vonzza magához azokat a szerzőket és írásokat, akik és amelyek szociográfusi erényekkel rendelkezve igyekeznek elősegíteni mai valóságunk feltárását. **A műfaj sajátos lehetőségei** igen értékesen járulnak hozzá társadalmi tényismeretünk, a közéleti atmoszféra és a közgondolkodás formálásához. De ha ezek az írások közéletünk egy igen aktív és fontos csoportjára vonatkozóan szemléleti hibává, vagy ahogyan neveztem: gazdasági romanticizmussá állhattak össze, akkor ez már azt is jelzi, hogy **a „Valóság" szerkesztősége nem figyelt fel olyan összefüggésekre, amelyeket egy-egy szerzőnek nincs is módja észrevenni.**

Ha viszont legrangosabb közgazdasági orgánumunknak, a „Közgazdasági Szemlé"-nek 1968-ban megjelent, a mezőgazdasággal foglalkozó cikkeit együttesen vizsgáljuk, nem nehéz felismerni a cikkeknek egy másféle közös jellemzőjét: **az ökonómiai egyoldalúságot.** S ebben az orgánumban sem valamiféle tudatos szerkesztési koncepció alakítja ki ezt a képet. Inkább az a sajátos helyzet, hogy a „Közgazdasági Szemle" azoknak a gondolatoknak ad kikristályosodási pontot, amelyek **közgazdasági alapon, tudományos megközelítésben igyekeznek feleletet keresni a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos kérdésekre.** De e gondolatok hordozói nem mentesek az ökonómiai egyoldalúságtól: attól a szemléleti módtól, amely úgy kezeli a mezőgazdaságot, mint a technikai komponensek és a közgazdasági összefüggések olyan rendszerét, amelyben **elvesznek az eszközöket mozgásba hozó termelők egymás közötti kapcsolatai, s a vizsgálódás körén kívül reked a legfontosabb termelőerő: az ember.**

Egyéni témaválasztás — kialakuló összkép

Mi bizonyítja azt, hogy a „Valóság" 1968-ban közölt, a mezőgazdasággal foglalkozó cikkeinek nagy részére egy sajátos gazdasági romanticizmus jellemző? A legszembetűnőbben az a **témaválasztás,** amely **a kivételes körülmények felé, az egyedi felé** vonzódik, s hajlamos a **túlzásra,** a **megdöbbentésre.** A publikált 13 írás közül nyolc jogosan nevezhető ilyennek. (Az 1. számban **Zoltán Zoltán:** „Az Alföldkutatás múltja és jövője", a 3-ban **Varga Domokos:** „Fahiányunk és fafölöslegünk", a 4-ben **Végh Antal:** „Állóvíz", a 6-ban **Solymár József:** „A parasztasszony és a szerelem" és **Hatvani Dániel:** „Gazdák a homoki borvidéken", a 7-ben **László János:** „A busók földjén", a 10-ben **Kunszabó**

Digitized by Google

Ferenc: „A világnak nincsen közepe", és a 11-ben **Rick Nóra—Gácsi Sándor:** „Summa cum laude" című írása.) Már régen kigyógyultunk abból a gyermekbetegségből, hogy minden szerzőtől, minden írásában a tipikus ábrázolását kérjük számon. Ha egy-egy szerzőt az extremitás vonz, és meg akar döbbenteni — lelke rajta, tegye. Kiváltképpen akkor, ha olyan érdekesen tudja ezt tenni, mint a „Valóság"-ban megjelent írások szerzői. De az már a szerkesztőség dolga, hogy **valamilyen rendező elv alapján elejét vegye az egyoldalúságnak.** Már csak azért is, mert az ilyen írások összképpé rendeződnek, különösen akkor, ha nagy részüknek a valóság igaz ábrázolását már elnevezésében is vállaló folyóirat „Magyar világ" című rovatában ad nyilvánosságot.

Bár a **témaválasztás** a feltűnőbb és az előfordulás számát tekintve is nyilvánvalóbb bizonyítéka egy sajátos gazdasági romanticizmusnak, mégsem ez érdemli a nagyobb figyelmet. Figyelemreméltóbbak azok a **nézetek,** amelyek fontos témák elemzése kapcsán jelennek meg a „Valóság" hasábjain. Pl. a 2. számban **Márkus István,** „Mezőgazdaságfejlesztés és helyi erőviszonyok", a 3. számban **Kunszabó Ferenc,** „A negyedik hullám" (Változások a termelőszövetkezeti mozgalomban), és a 4. számban **Gyenes Antal,** „«Munkások» és »parasztok« a mezőgazdasági termelőszövetkezetben" című írásában hangot ad a szakemberek szélesebb körében elterjedt és úgy vélem, joggal vitatható nézeteknek.

A „Valóság" 1968-ban publikált tizenhárom mezőgazdasági, illetve falusi témájú cikke között csupán kettő van olyan, amelyik „kilóg a sorból": **Pete Gézának** a 4. számban közölt „Paraszti monopólium vagy kooperáció" című írása és a 7. számban **Szabó Lászlónak** „Háztáji gazdaságok szerepe a munkaerőgazdálkodásban" című cikke. Tehát tizenhárom cikkből kettő!

A felsorolt cikkek műfajilag szinte kivétel nélkül a szociográfiai írások közé sorolhatók. Ennek a műfajnak pedig elvitathatatlan érdemei vannak **mai valóságunkról alkotott képünk teljesebbé tételében.** A szociográfia művelői egy-egy falunak, termelőszövetkezetnek, munkabrigádnak, vagy a jövő gondjait ma még csak csírájában magában hordó jelenségnek a leírásával és elemzésével, azokon a területeken tártak fel tényeket, ahol eddig csak sejtések jelentették a „biztos eligazodás" alapjait. De éppen a szociográfiának mint műfajnak a fontossága, és jogosan remélt gyarapodása késztet néhány **kritikai észrevételre.** Úgy vélem, ma már úgy tud ez a műfaj többet adni a társadalmi cselekvés számára, ha művelői jobban támaszkodnak a tudományos módszerekre — elsősorban a szociológia tudományos apparátusára. Talán még ennél is fontosabb volna az, hogy a szociográfia művelői egy-egy különleges helyzet vagy eset alapján ne vonatkoztassanak az egészre, vagy ha ezt teszik — ismerjék jól az egészet. Nem hinném, hogy ez volna a jó alkalom az egész és a rész viszonyának, kölcsönhatásának taglalására. Csupán arra szeretnék utalni: ha valaki az ár-apály törvényszerűségeit akarja vizsgálni, nem mikroszkópot választ vizsgálati eszközül. Még akkor sem, ha az egész tenger a mikroszkóp segítségével vizsgálható cseppekből összegeződik. Hasonló okok miatt fogadom kétkedéssel — úgy hiszem, joggal — azokat a javaslatokat, amelyeket egy község vagy járás példája alapján az **egész mezőgazdaságra,** vagy az **egész szövetkezeti mozgalomra** akarnak érvényesíteni.

A „Közgazdasági Szemle" mezőgazdasági témájú cikkeinek valóságtükrözésénél más a mérce, mint a „Valóság"éinál. Ez a lap ugyanis egy tudományág **szakmai orgánuma.** Hosszú időn át a Közgazdaságtudományi Intézetnek, tehát egy kutató-

Digitized by Google

intézetnek volt a folyóirata. A kutató pedig legtöbbször részletproblémát elemez, így erről szóló közleménye is a valóságnak csak egy kis pontjára tudja a megismerés reflektorát irányítani. A kutatásnak elvitathatatlan joga a kísérletezés. Ezt a jogot csorbítanánk, ha a tudományos közleményeknek fórumot teremtő folyóirattól a valóság vitathatatlan, sokoldalú, teljességre törekvő ábrázolását kérnénk számon. Ugyanakkor a **haladás irányának megjelölésében a szaktudományi orgánum felelőssége a nagyobb.** Hiszen a döntésre illetékesek „jobban odafigyelnek", ha nem közíró, hanem tudományos kutató javasol valamit. A „Közgazdasági Szemle" tekintélye, szerepe is azt indokolja, hogy szóvá tegyük a mezőgazdasági rovatában jelentkező ökonómiai egyoldalúságot, minthogy ez mind a kutatást, mind az abból következő javaslatokat is deformálhatja.

De nézzük, mit mutat a cikkek „leltározása". A „Közgazdasági Szemle" 1968-ban 14 olyan cikket közölt, amelyik közvetlenül a mezőgazdasággal foglalkozik. Ezek között novemberig csupán kettő volt olyan (egyik a 7—8. számban, a másik pedig a 10-es számban), amelyikre nem volt jellemző a csak ökonómiai megközelítés. A 11-es számban közölt két írás mentes ettől az egyoldalúságtól, de a 12-esnél ez újra visszatér.

Ha a „Valóság" és a „Közgazdasági Szemle" mezőgazdasággal foglalkozó cikkeinek szemléletté rendeződése mai nézetek és vizsgálati módok tükröződése, úgy vélem, **helyesebb ezek néhány jellemző vonását bírálni, mintsem az aprólékos kritika eszközével e folyóiratok működésének a mérlegét megvonni.**

Milyen a ma termelőszövetkezeti parasztja

Ha egy városi pedagógus a „Valóság" cikkeiből akarja megtudni, milyen a ma termelőszövetkezeti paraszt, arról olvashat, hogy bár a paraszt a szövetkezetben is dolgozik, de a régi világot építi tovább új módon, érdekei szemben állnak a nagyüzemével, vagy nem függenek tőle; gazdagodik, miközben a közös stagnál, vagy a lehetségesnél lassabban fejlődik; s a termelőszövetkezetek vezetőinek is az az érdekük, hogy elleplezzék a helyzetet, s az „objektív körülményekre" hárítsák a felelősséget a gyenge termelési eredményekért.

Az érzelmi mozaikkövekből összerakott, nagyon szuggesztív kép megismerése után a városi olvasó szinte természetesnek tartja, ha egy cikk szerzője azt javasolja, hogy kívülről kell a szövetkezetekbe vezetőket vinni, olyanokat, akik függetlenek a helyi érdekektől, s csak egyetérthet azzal a szerzővel, aki (a márciusi számban) egy járás tapasztalatai alapján azt állítja meztelen igazságként, hogy a tsz-tagok „maszek érdekei" egyenesen akadályozzák az igazi nagyüzemi vetésszerkezet kialakulását.

Miért kell vitatkozni ezekkel a nézetekkel? Azért, mert **nem híven tükrözik a valót,** és olyan társadalmi közegben keltenek rezonanciát — a munkások, városi értelmiségiek és alkalmazottak körében —, amely a legfontosabb a közvélemény alakulásában.

Akad-e olyan termelőszövetkezeti paraszt, aki a háztáji gazdaságát fontosabbnak tartja, mint a szövetkezet fejlődését? Természetes, hogy akad. Úgy vélem, ezt senki nem is vonja kétségbe, A viták ott kezdődnek, amikor **figyelmen kívül hagyják azokat a körülményeket,** amelyek ezt **táplálják,** vagy az ilyen magatartást **általánosnak** tüntetik fel.

Furcsa jdelenség az, hogy olyan szerzők, akik jól ismerik mind a megszokás erejét, a tudat fejlődésének sajátosságait, mind a szövetkezeti gyakorlat régebbi és mai gondjait, türelmetlenné válnak ha nem minden termelőszövetkezeti paraszt lesz azon-

Digitized by Google

nal öntudatos szocialista emberré. Azt mindenki természetesnek tartja, ha egy új lakótelep felépítése végett lebontott régi családiház tulajdonosa — noha új lakása vitathatatlanul jobb — még sokszor visszaidézi a régit, amelyben mindenhez valamilyen emlék kötötte őt. Hát miért vagyunk türelmetlenek akkor, amikor egy ősi életformát kell a szokatlannal, az újjal felcserélni, egy olyan gazdálkodási módot, amely nemzedékek életcélját, gondolatait, érzelmeit határozta meg? S hogy a kép teljessé váljék, tegyük hozzá ehhez még azt is, hogy a választott új sokáig nem is volt annyira vitathatatlanul vonzóbb a réginél, mint egy új lakás.

Érthetetlen, hogy **miért feledkeznek meg** a türelmetlenkedők a következő tényekről: a termelőszövetkezeteknek közel a fele éveken keresztül nem tudott tagjainak többet fizetni készpénzben, mint havi 200—300 forintot, s erre is az év végéig kellett várniuk. Közel negyedmillió szövetkezeti tagnak (az összes tagok 23,1 százalékának) a közösből származó havi jövedelme még 1967-ben sem érte el az 500 forintot, és a másik negyedmillió (23,3 százalék) sem tudott havi 850 forintos jövedelemnél többhöz jutni. Emberileg érthető, hogy ha ilyenek a kilátások, akkor nagyra tartják a háztáji gazdaság jövedelmét. Ha ehhez még azt is hozzátesszük: a „szövetkezet a tagoké" elv helyett nem egy helyen azt tapasztalták a tagok, hogy az elnök személyének megválasztásától kezdve a vetésszerkezetig, és az istállók felépítésétől a jövedelem nagyságáig és formájáig minden ügyben a járás dönt, akkor közelebb kerülünk annak az okához, hogy miért építgetik egyes termelőszövetkezeti tagok még mindig a „régi világukat".

Mindezek ellenére **semmi sem bizonyítja,** hogy a közös nagyüzem stagnál. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése óta **egyetlen** olyan év sem volt, amelyben a szövetkezetek ne többel növelték volna a közös vagyont, mint amennyit az alapszabály előír. Ma mind több szövetkezetnek már az a fő gondja, hogy nem tud annyi munkaalkalmat teremteni, amennyit tagjai a közösben igényelnek. A szövetkezeti gazdálkodás általános adatai közismertek. Ezek pedig **fejlődést bizonyítanak, nem stagnálást.** Pedig a 3033 termelőszövetkezet vezetőinek döntő többsége a kezdetben az élre került helyi vezető csoportok képviselője, nem azok közül kerül tehát ki, akik „kimennek az üzembe". Mindezek mellett az **újratermelés objektív folyamata is hat.** A bővített újratermelés során pedig nemcsak anyagi javak termelődnek bővített mennyiségben újra, hanem a termelési viszonyok is. S minthogy az újratermelés szövetkezeti gazdaságok keretei között, tehát szocialista termelési viszonyok talaján folyik, a szocializmus bázisainak erősödése is objektív jellegű, és ezt nem tudják alapvetően befolyásolni szövetkezetellenes egyének vagy csoportok.

E gondolatsor befejezéseként nem árt külön kitérni a **gyenge termelőszövetkezetek ügyére.** Igaz-e, hogy ezeknek gyengesége nem objektív okokból fakad, hanem a közös gazdaság fejlődésével szembenálló „érdekstrukturából"? Nos — ez is előfordul, s kár volna elhallgatni ezt. Azokat a tanulságokat azonban, amelyeket egy-egy üzemi szociológiai felmérés nyújt, nem árt belehelyezni az általános feltételek vizsgálata alapján kialakított képbe. Ez pedig azt is mutatja, hogy a mezőgazdasági felvásárlási árak színvonala úgy van megállapítva, hogy a rossz természeti feltételek között gazdálkodó szövetkezetek képtelenek saját árbevételeikből előteremteni az újratermelés pénzügyi feltételeit. Az objektív okokat sem lehet mindig puszta kifogásként kezelni. Az 1967-es adatok sze-

Digitized by Google

rint 808 tartósan gyenge szövetkezetből 742 az olyan, amely 11 aranykoronánál kisebb kataszteri jövedelmű földön, tehát az átlagosnál rosszabb termőhelyi feltételek között gazdálkodik. S azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a gyenge szövetkezetek aránya Nógrád, Borsod és Veszprém megyében a legnagyobb, tehát a legkedvezőtlenebb domborzatú területeken.

Következtethetünk-e mindebből arra, hogy minden szövetkezetnek minden tagja csak a közös gazdaságban látja a felemelkedésének útját? Erre semmi esetre sem. De arra igen, hogy a ma termelőszövetkezeti parasztja nem áll szemben a szövetkezettel; **indokolatlan türelmetlenség** kommunista magatartást várni el a szövetkezeti parasztoktól; **a gyenge termelőszövetkezetek helyzetének elemzéséből eredő tanulságokat nem lehet általánosítva, az egész szövetkezeti mozgalomra kivetíteni.**

A szövetkezeti gazdálkodás vélt és valódi ellentmondásairól

Csak támogatni lehet minden olyan törekvést, amely szakítva az „ezen a világon minden a legtökéletesebb" felfogással, épülő világunk új feszültségeit igyekszik kitapogatni. S minél hozzáértőbbek fognak e feladat megoldásához, minél rangosabb a gondolataikat közlő orgánum, annál magasabbra tehető a helyes megközelítés és az ellentmondások valódisága iránti igény mércéje. A „Valóság" pedig mint fórum és cikkeinek szerzői is elég rangosak ahhoz, hogy ne hagyjuk szó nélkül azokat a nézeteket, amelyeknek nyilvánosságot ad. Márcsak azért sem, mert ezeknek egy része nem egyes szerzők elszigetelt álláspontja.

Ha akadna valaki, aki megkérdezné a 3033 termelőszövetkezeti elnököt arról: fennmaradjon-e a háztáji gazdaság, vagy ne — nincs kizárva, hogy közel 3000 válasz az volna: **ne maradjon fenn!** Ha azonban ugyanezt az egymillió szövetkezeti tagtól kérdeznénk meg, közel egymillió válasz az volna: **maradjon!** Az pedig egy szocialista államban természetes, hogy egymillió ember véleménye és akarata fontosabb, mint háromezeré. De ebben az esetben nem is csak egyszerű politikai matematikáról van szó, hanem arról is, hogy **a szövetkezeti tagság véleménye esik egybe az országos érdekekkel.** A közvélemény jól ismeri azokat az adatokat, amelyek a háztáji gazdaságok szerepét bizonyítják a közellátásban. Csak emlékeztetőül néhányat: 1967-ben az állati eredetű termékek 36, a gyümölcsfélék 28 százalékát a háztáji gazdaságok adták a közellátásnak. S még egy számot: hogy a háztáji gazdaságok szarvasmarha-állományát közös gazdaságba vigyük, ahhoz közel 19 milliárd forint kellene — majdnem annyi, mint a harmadik ötéves terv összes mezőgazdasági beruházása. S ezzel még csak nem is nőne az ország szarvasmarha-állománya, csupán nagyüzemi épületekbe kerülne, a paraszti istállók pedig üresen maradnának. Így nemcsak az anyagi lehetőségek, de az ésszerűség is határt szab a háztáji-ellenes nézetek térhódításának. A gyakorlat pedig számtalan példával igazolja, hogy **ha érvényesül a közös és a háztáji szerves egységének elve,** akkor nemcsak az nem igaz, hogy a háztáji kétszeresen gyengíti a nagyüzemet, hátráltatja annak fejlődését, hanem a háztáji éppen **a közös megerősítésének egyik eszközévé válik.**

A háztáji gazdálkodáshoz kapcsolódó, a **részes művelésre** vonatkozó nézetek is túlzók és nem a fejlődést már ma akadályozó ellentmondás feloldását szolgálják. Ezt még e nézetek szószólói is kénytelenek beismerni. **Kunszabó Ferenc** azt mondja a háztáji- és részesművelés-ellenes eszmefuttatása közben: „... a részesművelés ma már mindenképpen szükséges és lehetséges csökkentésének fő akadálya a ta-

Digitized by Google

gok ellenállása (teljes és hirtelen megszüntetése jelenleg még beláthatatlan zavarokat okozna a közellátásban) — de része van ebben az egyes tsz-ek vezetőségeinek is".[2] Úgy vélem, nem érhet szemrehányás senkit azért, ha a tennivalók megjelölésénél abból indul ki, hogy a részesművelés „hirtelen megszüntetése beláthatatlan zavarokat okozna a közellátásban", s ezért „szükséges és lehetséges" csökkenését a vegyszeres gyomirtás és a komplex gépi művelés térhódításától teszi függővé. Mert a helyzet nem olyan, hogy raktáron állnak a kukoricabetakarító-gépek, csupán azért, mert a szövetkezeti tagok ragaszkodnak a részesműveléshez, hanem az, hogy annyi sincs belőlük, amennyi legalább az állami gazdaságok igényeit kielégítené.

A most bírált, a háztáji gazdaságra és a részes művelésre vonatkozó nézetek **türelmetlenségből, a reális lehetőségek figyelmen kívül hagyásából erednek,** és vélt ellentmondást jelölnek meg. Érdemes röviden foglalkozni egy olyan felfogással is, amely (bár a gyakorlat, a közélet, a tudomány fórumain is polgárjogot nyert) egy **valódi** ellentmondást tár fel — de **rosszul.**

Ahogyan előtérbe kerülnek a termelőszövetkezetben mint **vállalatban** jelentkező gondok, úgy hallani mind többet arról: e gondoknak az az egyik forrásuk, hogy a szövetkezeti tagok egyrészt **tulajdonosok,** másrészt **dolgozók,** s ebből a kettősségből és sajátos ellentmondásból — mondják — sok elméleti és gyakorlati szervezési probléma ered. Ez az ellentétpár annyira közismert, hogy szinte axiómának számít. Mégsem a „szobordöntés" kétes értékű dicsősége miatt érdemes nekivetni ennek a tételnek a kétkedés feszítővasait, hanem azért, mert ha ebből a tételből kiindulva keressük a megoldás útjait, **nem érünk célhoz.**

Miről is van szó? Az ellentétpár egyik oldala vitathatatlanul igaz: a termelőszövetkezeti tag valóban **társtulajdonosa** a szövetkezetének. Ebben a minőségében teljesen **egyenjogú** a szövetkezet bármely más tagjával, az elnökkel is. Ez a résztulajdonosi mivolta a jövőben — ahogyan érvényesítjük a szövetkezeti sajátosságokat — egyre jobban erősödni fog. Tulajdonosnak és ezzel együtt a rendelkezési jog gyakorlójának lenni azonban nem szokatlan helyzet a szövetkezeti tag számára, hiszen magánparaszt korában is **tulajdonos** volt, sőt osztatlan tulajdonos, aki minden döntésének egyedül viselte a következményét. Mi a helyzet az ellentétpár másik oldalán? A közismert megfogalmazásban ez nem is alkot ellentétpárt. **Dolgozói** mivolta sem szokatlan ugyanis a termelőszövetkezeti tag számára, hiszen mint magánparaszt is dolgozott — sőt sokkal többet, mint a szövetkezetben. Tulajdonosi és dolgozói mivolta akkor alkotna valóban ellentétpárt, és akkor volna pontos megjelölése a szövetkezeti mozgalom ellentmondásának, ha a szövetkezeti tag azelőtt **munka nélkül** élt volna a tulajdonából, és csak a szövetkezetben kényszerülne munkára.

Az élet mégis azt bizonyítja, hogy a **termelőszövetkezeti tagok helyzete kettős,** és ez ellentmondást is szül. Úgy vélem, akkor jelöljük meg pontosabban ezt az ellentmondást, ha valahogy így fogalmazunk: a termelőszövetkezeti tag sajátos helyzete abból ered, hogy egyrészt társtulajdonos, másrészt a nagyüzemi munkaszervezet keretei között **részmunkát végző beosztott.** A részmunkát végző beosztott helyzetéből ered, így alakul ki tulajdonosi mivoltának ellentéte, az ellentétpár másik oldala. Mint magánparaszt ugyanis nemcsak tulajdonos volt, de az összes munkákat és ezek minden fázisát maga végezte, családjával együtt. Üzeme méretei folytán még akkor is figyelemmel kísérhette a

2 Kúnszabó Ferenc: A negyedik hullám. Valóság, 1968. 3. sz. 15. old.

Digitized by Google

munka minden mozzanatát, ha idegen munkaerőt is vett igénybe. A mezőgazdasági nagyüzemben azonban **már nincs módja arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait,** s ezt nemcsak a gazdaság méretei okozzák, hanem az üzemen belüli munkamegosztás is. Úgy vélem, ebből ered az ellentmondás, és több tudományág képviselőinek is bőven jutna tennivaló ennek feltárásában és megoldása útjainak kijelölésében. Az ezzel összefüggő elemzések is lehetnek olyan izgalmasak és „merészek", mint a háztáji gazdálkodás, a részes művelés és a közös gazdaság kapcsolatainak vizsgálata.

„Negyedik hullám", vagy megfontolt előrelépés?

A szövetkezeti parasztságról rajzolt képből a háztáji gazdálkodás, a részes művelés megítéléséből következik a szerzők megoldási javaslata is. Egyikük így fogalmazza meg ezt: „A megoldást nem várhatjuk a tsz-tagoktól addig, amíg egyrészt a szakmai és általános műveltségük jelentős mértékben tovább nem növekszik — másrészt pedig, míg többségük személyi jövedelmének nagyobb részét a háztáji és a részes művelés adja, nem pedig az eredményes közös gazdálkodás. A szövetkezeti mozgalom történetének áttekintése arra késztet, hogy végül kijelentsük: újra agitálni, szervezni, felvilágosítani kell ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság átalakulásának most induló, negyedik hulláma a teljes sikerig lendítsen bennünket.[3] Vitathatatlan, hogy a szerző, **Kunszabó Ferenc, jót akar. A szocializmus féltése** diktálja javaslatát. De éppen ez a szándéka jogosít fel a következő kérdésekre: Mi az a teljes siker, ahová a **most induló** „negyedik hullámnak" kellene lendítenie bennünket? A háztáji gazdaság és a részes művelés azonnali felszámolása? Hiszen a szerző két oldallal előbb még azt állította cikkében, hogy ez „jelenleg még beláthatatlan zavarokat okozna a közellátásban" — és ebben teljesen igaza van! Nem a népgazdaság érdeke sürgeti tehát a megoldást! Ha a termelőszövetkezeti tagoktól „a megoldást nem várhatjuk", akkor kikkel és miért, kinek az érdekében van szükség „negyedik hullámra?" A nagyüzem, az „igazi nagyüzemi vetésszerkezet" érdekében? De van-e a termelőszövetkezeti tagoktól függetlenül üzemi érdek? A „Társadalmi Szemle" hasábjain lezajlott szövetkezeti elméleti vita során[4] az az álláspont kristályosodott ki, hogy **a szövetkezetek célja — tagjaik szolgálata.** A szövetkezeti forma nem tűri meg tartósan az olyan döntéseket, amelyek ellentétesek a tagok érdekeivel.

A türelmetlenkedőkkel, az előreszaladókkal azért nehéz vitatkozni, mert **nem általában nincs igazuk,** hanem az adott konkrét történelmi körülmények között. De lehet-e igazat adni annak a szülőnek, aki egy nyolcéves gyerek vállára nyolcvankilós zsákot akar tenni, csupán azért, mert tizennyolc éves korában már könnyedén elviszi majd ezt a gyerek? S mondhatja-e majd akkor ez a szülő: „Én már tíz évvel ezelőtt megmondtam, hogy ezt kell tenni, de akkor nem hallgattak rám!" A politikai szférákban nem az **igenek** vagy a **nemek** eldöntése a nehéz dolog, hanem az hogy a **hogyan, a mikor, a mennyit** kérdésére adjunk választ. Az MSZMP 12 éves tapasztalatai arról győznek meg: akkor, úgy és annyit kell előrelépni, amikor ennek a feltételei már megértek, ahogyan már sikerült meggyőznünk az érintetteket, és aminek az eredményei milliók sorsának további javulásában öltenek testet. Tehát: „negyedik hullám" helyett — megfontolt előrelépést!

[3] Uo. 17. old.

[4] Társadalmi Szemle, 1968. 2—12. sz.

Digitized by Google

Az ökonómiai egyoldalúság mint „szakmai betegség"

A „Közgazdasági Szemle" 1968-as évfolyamának mezőgazdasági cikkeiben kimutatható **ökonómiai egyoldalúság** nem terjeszt vitatható nézeteket, pusztán azt mutatja, hogy a téma közgazdasági művelői egyoldalúan kezelik feladataikat. Ezt azért is érdemes most, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének időszakában szóvá tenni, mert üzemekben és intézetekben sokan úgy értelmezik a reform lényegét, hogy most már csak a közgazdasági összefüggések az érdekesek. S ezeket is nagyon sajátosan értelmezik: vagy **dolgok egymáshoz való viszonyaiként**, s ennek következtében csak az eszközöket és működésük feltételeit vizsgálják, vagy közgazdasági törvényszerűségek és kategóriák olyan érvényesüléseként, **amelynek során egy szót sem érdemel az emberi tevékenység.**

Ha röviden is, érdemes sorra venni ennek az ökonómiai egyoldalúságnak néhány jelét. Az 1968-ban megjelent cikkek közül csak négyre nem jellemző ez a hiba, ötben a szerzők még csak meg sem említik a téma közvetlen emberi vonatkozásait. **Benet Iván** például „A mezőgazdaság beruházásigényességének néhány problémája"[5] című tanulmányában tényekkel bizonyít olyan fontos összefüggéseket, amelyekről vitatkozva eddig inkább a feltételezéseké volt a vezető szólam. De — érthetetlen módon — teljesen figyelmen kívül hagyja a témától elválaszthatatlan emberi vonatkozásokat: a kérdés körül viharzó ellentétes nézeteket, a korszerű mezőgazdaság kialakításához elkerülhetetlenül szükséges oktatási, szociális beruházások kihatásait stb. Az ökonómiai egyoldalúság talán **Szabó Gábor**nak „Földérték-földár-földhasználati díj"[6] című írásában a legfeltűnőbb. A szerző megkülönböztetett gondossággal vette számba a téma nemzetközi irodalmát. De még egy mondatot sem szán arra, hogy bemutassa: milyen sajátos földtulajdon-viszonyok táplálják az egyes országokban az idézett javaslatokat, és milyen emberi indulatokkal, nézetekkel, várakozásokkal kell hazánkban — vagy más országokban — számolni egy ilyen, százezreket vagy milliókat érintő feladat gyakorlati megoldásakor.

Találunk öt olyan cikket az 1968-as évfolyamban, amelynek szerzője már sejteti, hogy az emberek egymáshoz való viszonyát sem lehet figyelmen kívül hagyni. De csak egy mondatnyi az erről szóló mondanivalója (így **Kardos Zoltán, Tusnádi Győző** és **Vanger Éva** „Növekedéstervezés a mezőgazdaságban"[7] és **Hegedüs Miklós** „Mezőgazdaságunk fejlesztésének lehetőségei a nemzetközi munkamegosztás tükrében"[8] című tanulmányának), vagy pedig egy-két bekezdést szán erre (**Benet Iván** „Az élelmiszertermelés beruházásigényessége"[9], **Takács József** „A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői"[10] és **Burger Kálmánné** „A termékenkénti arányos jövedelmezőség elve a korszerű mezőgazdasági árarányok kialakításában"[11]).

A felsorolt írások szerzői fontos és hasznos ismeretekkel gazdagítják olvasóikat és elő is segítik a helyes gazdasági döntéseket. Nem **előidézői** az ökonómiai egyoldalúságnak, csupán **képviselői** ennek a tudományos dolgozók között általánosan elterjedt módszernek és szemléletmódnak. Ezt a ma még gyakori ökonómiai egyoldalúságot azonban nem a kutatási zárójelentésekbe vagy közgazdasági cikkekbe beillesztett, emberekről szó-

5 Közgazdasági Szemle, 1968. 2. szám. 213. o.
6 Közgazdasági Szemle, 1968. 4. szám. 491. o.
7 Közgazdasági Szemle, 1968. 4. szám. 440. o.
8 Közgazdasági Szemle, 1968. 5. szám. 618. o.
9 Közgazdasági Szemle, 1968. 9. szám. 1067. o.
10 Közgazdasági Szemle, 1968. 10. szám. 1154. o.
11 Közgazdasági Szemle, 1968. 12. szám. 1433. o.

Digitized by Google

ló, szépen hangzó eszmefuttatások szüntetik meg. Ehhez teljesen természetessé kell válnia minden közgazdász számára annak, hogy ha például a műtrágya-használat hatékonyságát vizsgálja, akkor keressen korrelációt az egységnyi mennyiséggel elért termésnövekedés és a felhasználó üzem szakember- és szakmunkás-ellátása között, s ha a munkatermelékenység növelésére tesz javaslatokat, akkor azt is gondosan munkálja ki: mi a teendő az esetleg feleslegessé váló emberek sorsának alakításában. Ezek azért is elvárhatók a közgazdaságtudomány művelőitől, mivel élethivatásuk a miértek feltárása. Igaz, ha a termésátlagok vagy a ráhizlalt súly növekedését a felhasznált hatóanyaggal, illetve takarmánnyal hozzák összefüggésbe — már a miérteket állapították meg. De csak egy lépéssel kellene továbbmenni, hogy a legfontosabb miérthez eljussanak. Ugyanis ha a tárgyiasult tényezők vizsgálatához hasonló egzaktsággal azt is elemeznék: miért lehetséges azonos súlynövekedést nagyon is eltérő felhasználással elérni — eljutnának a legfontosabb tényezőhöz: az emberhez.

Most, amikor végre kezd „divatba jönni" a közgazdász — és ennek joggal örülhetünk —, nem árt felhívni a figyelmet a szakma e sajátos „szakmai betegségére".

Amint az ércbányászt állandóan fenyegeti a szilikózisnak mint szakmai betegségnek a veszélye, úgy fenyegeti a közgazdászt is az a veszély, hogy csak kvantitatív analízissel foglalkozik, csak metrikus összefüggések iránt érdeklődik. S amint a szilikózist meg lehet előzni, illetve gyógyítani, ugyanúgy a közgazdászok „szakmai betegségének" is van ellenszere. Ez pedig — a gyakorlat alapos ismerete, a termelőüzemek tanulmányozása, amelyekben az elvek és a számok cselekvő emberek tetteiből olvashatók ki.

*

Szubjektív megjegyzéseim elején arra utaltam, hogy a két folyóirat cikkeiben felfedezhető „vonal" nem a szerkesztés következménye, hanem közéletünkben meglevő áramlatok tükröződése. Úgy vélem, az a helyes, ha különböző áramlatok képviselőinek a nyilvánosság előtt is módjuk van rá, hogy kifejtsék nézeteiket. Sem a valóság megismerése és a tudományos előrehaladás, sem az egészséges közélet nem nélkülözheti ezt. De minden szerkesztőségnek nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy ne csak visszatükrözzön eszmei áramlatokat, hanem egymás mellé állításukkal ütköztetésükkel a helyes gondolatok térhódítását, az eszmei előrehaladást is aktívan segítse.

Zsarnóczai Sándor

Simon János: Újságot olvasó férfi

Digitized by Google

A bűnözésről őszintén, higgadtan

A bűnözést, a büntető ítélkezést mindig sokkal nagyobb társadalmi érdeklődés kíséri, mint az igazságszolgáltatás más ágazatait, a polgári perek intézését vagy az egyéb bírósági tevékenységet. Az utóbbi időben nálunk is mindinkább fokozódó érdeklődés veszi körül a bűnüldöző szervek tevékenységét.

A büntetés kiszabása különösen egyes konkrét ügyekben kelti fel a társadalom érdeklődését: helyeslését, vagy olykor indokolt, olykor indokolatlan bírálatát. A büntetés a bíróság szabad mérlegelésének eredménye, s társadalmi értékelést fejez ki, nyilvánvaló tehát, hogy politikai szempontból is kiemelkedő jelentőségű. A legszembetűnőbben nem a bűncselekmény jogi minősítésében, hanem a büntetés mértékének megállapításában fejeződnek ki a büntetőjog és az államrend ideológiai alapjai, a társadalmi viszonyok, a társadalomerkölcsi normák.

A jogalkalmazás jogpolitikai elvei közül a legfontosabb az, hogy a felelősségrevonás módjának és eszközeinek megválasztása során az eljárás minden szakában differenciálni kell a cselekmény és az elkövetők társadalmi veszélyességének foka szerint.

E feladat teljesítése nem könnyű dolog, de nem kis részben ettől függ az, hogy milyen eredménnyel tudunk küzdeni a bűnözés ellen. Hasznos tehát, ha a büntető ítélkezés kellő visszhangot ébreszt a közvéleményben, hiszen ez is hozzájárulhat a bűnözéstől való elriasztáshoz. Helyenként azonban hazánkban túlzó nézetek vannak a bűnözés alakulásáról, s ennek káros hatása lehet. A néhány döbbenetes bűncselekmény miatti jogos felháborodásnak nem szabad téves összképet kialakítania a bűnözés helyzetéről.

Az USA-ban, az NSZK-ban és más tőkésországokban az utóbbi években ugrásszerűen emelkedik a bűncselekmények, s különösen az erőszakos bűntettek száma; ez az egész ottani közvéleményt súlyosan aggasztja, és a bűnözés visszaszorításáért folyó küzdelmet a legfőbb, legégetőbb kormányzati feladatok sorába emeli. Egyéb tőkésországokban is úgyszólván általános jelenség a bűnözés emelkedése. (A múlt évben például Franciaországban 16 rendőrt öltek meg a bűnözők üldözése közben.) Az FBI által közölt adatok szerint az USA-ban a személy és a tulajdon ellen elkövetett súlyos bűntettek miatt elítéltek száma 100 000 lakosra számítva 1950-ben 637,8, 1960-ban 1064,4, 1965-ben pedig már 1434,3 volt.

Nálunk gyökeresen más a helyzet. A közrend, a közbiztonság szilárd, a bűnözés egészének alakulásában nincsenek kirívó jelenségek. Bűnüldöző szerveink céltudatosan, összehangoltan és mind eredményesebben végzik munkájukat, betartják és betartatják a szocialista törvényességet. Mint Kádár elvtárs a párt alapításának ötvenéves évfordulóján kifejtette, ez annyit jelent, hogy „bűn nélküli embert nem lehet büntetni, bűn viszont nem maradhat büntetlenül". Nyíltan, őszintén rá kell mutatnunk azonban

Digitized by Google

néhány olyan tényre, amelyek bizonyos területen kedvezőtlenül befolyásolják a bűnözés alakulását.

●

A bűnözés komplex jelenség. Valamely bűncselekmény elkövetése a legkülönbözőbb szubjektív és objektív, egyéni és társadalmi tényezők, előzmények, okok, feltételek stb. összhatásának egyedi következménye. A bűnözésnek általános társadalmi jelenségként való elemzése alapján azonban rá lehet mutatni a bűnözést előidéző olyan okokra, amelyek általában hatnak a bűnözés alakulására — természetesen igen eltérő intenzitással és bűncselekmény-kategóriák szerint különböző módon.

A személyi kultusz éveiben a bűnözést kizárólag a kapitalista környezet behatására és a burzsoá tudati maradványokra vezették vissza. Ez a szemlélet gátolta a tudományos szintű kriminológiai kutatást, pedig ez nemcsak elméleti szempontból fontos, hanem a céltudatos bűnüldözés sikerének egyik lényeges feltétele.

Azt a téves nézetet, hogy a szocialista társadalomban a bűnözésnek minden téren rövid idő alatt és szükségképpen csökkennie kell, maguk a tények cáfolják meg. Ma már senki sem vitatja, hogy a bűnözés szocialista viszonyok között is a társadalmi körülmények által meghatározott, létező jelenség. A kapitalista környezetnek és a burzsoá tudati maradványoknak még mindig ható káros befolyása mellett számos egyéb szubjektív és objektív tényező is gyakorol befolyást és hat ki általában és konkrétan a bűncselekmények elkövetésére. Teljes nyíltsággal rá kell mutatnunk például arra, hogy szocialista fejlődésünk során gazdasági életünkben (különösen ennek szerkezeti átalakulása időszakában) és egyebütt is keletkezhetnek olyan hiányosságok, akadályok, szervezeti ellentmondások, amelyek nemcsak gátolják a bűnözés elleni küzdelmet, hanem egyenesen a bűnözést előidéző tényezőkké válhatnak. Mindebből az következik, hogy a bűnözés alakulása fejlődésünk különböző szakaszaiban változik, s bűncselekmény-kategóriák szerint is nagyon eltérő lehet.

Feltétlenül érvényes azonban az az alaptétel, hogy hosszabb távon a szocialista társadalmi és gazdasági fejlődés, a közmorál és a közművelődés színvonalának emelkedése szükségképpen csökkentőleg hat a bűnözés egész volumenének alakulására; a bűnözés egésze mind számszerűleg, mind minőségét tekintve kedvezően alakul. Egyes bűcselekmény-fajták egyszerűen eltűnnek, s már az új büntetőtörvénykönyvben sem szerepelnek. A szocialista fejlődés a bűnözést előidéző okok egész sorát hatástalanította. De abból, hogy a mi társadalmi rendünk és a bűnözés között nem áll, nem állhat fenn olyan szerves összefüggés, mint a tőkés társadalomban, távolról sem következik az, hogy a bűnözésnek nálunk folyamatosan, önmagától, szinte matematikai pontossággal állandóan csökkennie kellene. A bűnözés területén a csökkenés és az emelkedés tendenciája egymást váltja.

Nem kívánok ehelyütt részletes statisztikai adatokat ismertetni. De nyíltan rá kell mutatnom arra, hogy egyes bűncselekmények területén stagnálás tapasztalható, sőt néhány kategóriában néhány éven át emelkedést is mutatott a bűnözés. A bűnözés egyes területein csak 1967-ben szakította ezt meg javulás. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hosszabb távon és végső soron a bűnözés egészének alakulását a csökkenő tendencia jellemzi.

A Társadalmi Szemle 1967. évi 8—9. száma részletes statisztikát közölt a bűnözés helyzetéről. Ezt csak az 1967. évi adatokkal kell kiegészíteni. 1966-ban a közvádas bűncselekmények miatt 60 359 embert ítéltek el, 1967-ben pedig 59 773-at. A bűncselekmények volumene tehát csökkent. A részadatok e két év viszonylatában ugyancsak

Digitized by Google

csökkenést, illetve stagnálást mutatnak. A bűnözés intenzitása 1966-ig emelkedett, ettől kezdve viszont némileg csökkent. Ugyanilyen képet mutatnak az 1968. évi részadatok is. Egyes kategóriákban van némi emelkedés, az összkép azonban kedvezőbb.

A számszerű adatok persze egymagukban nem elégségesek a helyes értékeléshez. A helyenkénti számszerű emelkedés mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nagymértékben javul a bűnüldözés, a nyomozási munka és annak technikai felszereltsége, összeszűkül a valóságos és a felderített bűncselekmények közti „olló", más szóval csökken az ún. latens kriminalitás terjedelme. Az sem közömbös a bűnözés számszerű alakulásának értékelésében, hogy — a gépkocsi-forgalom nagymérvű emelkedésével párhuzamosan — állandóan emelkedik a gondatlanságból okozott, s főként a közlekedési balesetekkel kapcsolatos bűncselekmények száma (1961 óta ez 84 százalékkal nőtt). Ez pedig csökkenti a szándékos bűntettek arányát a bűnözés volumenében.

Kedvező jelenség az, hogy bár a társadalmi tulajdon és személyi tulajdon elleni bűntettek száma 1966-ig fokozatosan emelkedett, 1967-ben megszűnt ez a negatív tünet és az e bűntettek miatt elítéltek száma mintegy 2600 fővel csökkent az előző évhez képest. Ez annál lényegesebb, mert a vagyon elleni bűntettek miatt elítéltek száma több mint 40 százalékát teszi ki az összes közvádas bűntettek miatt elítéltekének. Az említett kategóriában egyébként nem a személyi, hanem a társadalmi tulajdon ellen vétőknél mutatkozik a csökkenés. Itt arra is utalni kell, hogy társadalmi tulajdont károsító kisebb súlyú bűntettek miatt 1967-ben 27,2 százalékkal kevesebb embert ítéltek el, mint az előző évben.

Csökkent — mégpedig jelentős mértékben — a hivatali bűntettek miatt, különösen a korrupciós cselekmények miatt elítéltek száma is. A jogtalan előny követelése vagy elfogadása miatt elítéltek száma az 1961. évi adatokkal összevetve 70,5 százalékkal csökkent, a hivatali vesztegetés és a befolyással üzérkedés miatt elítélteké pedig 42 százalékkal.

Viszonylag kedvező képet mutat a népgazdaság elleni bűncselekmények számának alakulása is: ez az említett időszakot alapul véve, 20 százalékkal csökkent, ezen belül az üzérkedés és az árdrágítás miatt elítélteké 5,3, a közellátási bűntetteké pedig 97,2 százalékkal; az utóbbinak az előfordulási aránya tehát jelentéktelennek mondható. Az még kérdéses, hogy a gazdasági mechanizmusban beállott alapvető változások miként hatnak majd ki a gazdasági bűncselekmények alakulására.

Ez utóbbitól független és elsősorban a nemzetközi utasforgalom növekedésével áll kapcsolatban az, hogy a devizabűntettek és vámbűntettek száma viszont jelentősen emelkedett.

A politikai bűncselekmények aránya ezzel szemben már évek óta kedvezően alakul. E bűncselekmények aránya az összbűnözéshez képest elenyésző; az összeesküvés, lázadás, kémkedés, feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt elítéltek száma rendkívül alacsony és évről évre csökken.

Az állam elleni bűntettek túlnyomó része szóbeli izgatás; elkövetőinek jó részét — különösen az italos állapotban tett izgató kijelentésekért — nem is politikai bűntett miatt, hanem a közbiztonság és a közrend elleni bűntettért vonják felelősségre. Az állam elleni bűntettek jelentőségét azonban — különösen a jelenlegi feszült nemzetközi helyzetben — nem szabad elbagatellizálni. Mint erre legutóbb Kádár elvtárs is utalt, „nálunk politikai nézeteiért senkit sem üldöznek. Aki azonban állami rendszerünk ellen bűncselekményt követ el, azt szigorúan megbüntetik, mert a nép legfontosabb vívmánya a szocialista társadalmi rend."

Digitized by Google

Még mindig kedvezőtlenül alakul az élet és testi épség elleni bűnözés. Az emberölés miatt vagy emberölés kísérlete miatt elítéltek száma évek óta 450 körül mozgott. 1967-ben végre változás következett be: az elítéltek száma 386-ra csökent, a befejezett emberölések száma azonban, sajnos, változatlan maradt, a csökkenést ugyanis főként az ölési kísérlet eseteinek 322-ről 272-re való apadása okozta.

Az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezés érdekében a Legfelsőbb Bíróság 1965-ben megalkotta 4. számú irányelvét. A Legfelsőbb Bíróság abból indult ki, hogy az élet elleni bűntettek száma viszonylag nagy, és szocialista társadalmi viszonyok között ez tűrhetetlen. Büntetőpolitikánk az emberélet fokozott védelmét egyik központi feladatának tekinti.

Itt kell megjegyeznem, hogy az ítélkezési gyakorlat nemcsak annak a cselekményét minősíti emberölésnek, illetve emberölési kísérletnek, aki más ember életére tör úgy, hogy annak halálát kívánja, hanem azét is, aki e következményt előre látva, ebbe belenyugodva, bűnös közömbösséget tanúsítva hajtja végre a bűntettet. Így nálunk olyan büntettet is emberölés kísérletének minősítenek, amelyet más országok joggyakorlata esetleg mint testi sértést büntet.

Az emberölések — motivációjukat tekintve — igen különbözők. A nyereségvágyból elkövetett gyilkosságok mind ritkábbá válnak; az örökség megszerzésének motívumával nem is találkozunk. Annál gyakoribb a családi viszálykodással összefüggő, féltékenység és más indulatok hatása alatt elkövetett emberölés. Sajnos — különösen egyes megyékben — még mindig igen sűrűn fordulnak elő halálos végű korcsmai verekedések.

Ez utóbbiakkal kapcsolatosan rá kell mutatnom arra, hogy az erőszakos bűntettek, az emberölés, a testi sértés, az erőszakos nemi közösülés elkövetése körében szinte domináló jelentősége van az alkoholfogyasztásnak. Nemcsak hogy nem csökken az alkohol szerepe az élet és a testi épség elleni bűntettekben, hanem emelkedőben van. A bűnügyi statisztika nem mutatja ugyan ki ezt, de gyakran közrehat a bűncselekmények elkövetésében a sértett ittassága is, akinek provokatív fellépése idézi elő a súlyos következményekkel járó bűncselekményt. Ítékezési gyakorlatunk ma már nem tekinti enyhítő körülménynek az elkövető italos állapotát, sőt egyenesen súlyosbító körülményként értékeli a tettes részegeskedő életvitelét.

Egyéb bűncselekményeknél is találkozunk az alkoholhatás igen súlyos következményeivel. Elég, ha a garázdaságra utalok, amely sajnos növekvő tendenciát mutat. 1961-ben 529 embert ítéltek el garázdaság miatt, 1967-ben pedig 3585-öt, tehát közel hétszer annyit. De nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ezen a téren is hatékonyabbá vált a bűnüldözési tevékenység. Egyébként az elítéltek háromnegyed része alkoholos állapotban követte el a bűncselekményt.

A mértéktelen szeszfogyasztás elleni hatékonyabb fellépés nélkül aligha remélhető, hogy az említett kategóriákban lényegesen megváltozik a bűnözés alakulása. Sajnos, a népgazdasági érdekekre való hivatkozás nagy mértékben gátolja azt, hogy hatékonyabb legyen az állami és társadalmi fellépés az alkoholizmus ellen.

Büntetőpolitikánknak jelenleg és a jövőben is egyik központi feladata, hogy hatékonyabban védje az emberi életet, az emberek testi épségét, a köznyugalmat, a közbiztonságot az említett bűntettekkel szemben.

Ha a bűnözés alakulását akarjuk vizsgálni, akkor nem elég néhány — az imént szemelvényszerűen kiemelt — bűncselekmény-kategóriát elemeznünk. A bűnelkövetők személyiségének vizsgálata ugyanúgy elengedhetetlen feltétele a differenciált büntetés-kiszabásnak, mint a büntett elkö-

Digitized by Google

vetését lehetővé tevő vagy előmozdító tényezőké. Ha pedig a bűnös személyét vizsgáljuk, kiemelt fontossága van a visszaesők és a fiatalkorúak bűnözésének.

A visszaesők, különösen a többszörösen visszaesők száma viszonylag kicsi ugyan, de bűnük súlya nagy. A visszaesők sokkal veszélyesebbek a társadalomra, mint a többi bűnöző.

Jogpolitikai elveink szerint a törvény teljes szigorát kell alkalmazni a visszaesőkkel szemben, azokkal szemben, akik konokul szembehelyezkednek a társadalom együttélési szabályaival. A visszaesők helyes megítélésében általában nagyobb szerepe van a szubjektív mozzanatoknak, a személyes jellemvonásoknak, a lelki alkatnak. Ezért a büntetés-végrehajtásban minden módon törekedni kell az átnevelés hatékonyságának növelésére.

A Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve részletes iránymutatást ad a visszaesők szigorúbb megbüntetésére. Ezt az elvet a jövőben is következetesen kell alkalmazni, mert csak hatékony büntetőjogi fellépéssel védhetjük meg társadalmunkat a bűnözők e legveszélyesebb csoportjával szemben. De a mégoly szigorú büntetés sem lehet eredményes akkor, ha a visszaesőkkel szemben kiszabott büntetéseket nem speciális börtönszabályok szerint hajtják végre. Ezen a téren az 1966. évi új jogszabályok alkalmazásától komoly eredmények várhatók. Az egész büntetés-végrehajtásnak kulcskérdése a visszaesők sajátos módszerekkel való átnevelése.

Távolról sem tekinthető megnyugtatónak a helyzet a fiatalkorúak bűnözése terén, pedig ez döntő jelentőségű a bűnözés egészének további alakulása szempontjából. Közismert, hogy milyen megdöbbentő arányokat ölt néhány tőkésországban a fiatalkorúak körében elterjedt bűnözés, különösen a szervezett bűnözés. Nálunk az ilyen szervezett bűnözés jelenleg igen szűkkörű, mint ahogyan a felnőtt bűnözők bűnszövetségben elkövetett bűncselekményei sem mérhetők — távolról sem — a külföldi gengszterszervezetekéhez.

Tény azonban, hogy 1965 óta emelkedik a fiatalkorú bűnözők száma. Vonatkozik ez a szorosan vett fiatalkorúakra, tehát a 18 éven aluliakra és az ún. fiatal felnőttekre, a 18—25 évesekre is, akiknek igen magas a számarányuk a legkülönbözőbb bűncselekményekben. Ezen a téren széles körű és összehangolt intézkedésekre van szükség.

A bűnözés elleni küzdelem állami és társadalmi feladat. Természetesen kiemelkedő szerepük van benne a rendőrhatóságoknak, az ügyészségeknek és a bíróságoknak, de e szervek mégoly jó munkája sem érhet el egymagában eredményt. Másrészt rá kell mutatni arra is, hogy a bűnözés elleni küzdelem nem merülhet ki a szigorú megtorlásban, amelyet a közvélemény sürget, néha túlzottan is. Egymagukban a drákói büntetések sem vezetnek tartós eredményekre. Helytelen volna persze alábecsülni az igazságügyi szervek, a bíróságok büntetés-kiszabási munkájának fontosságát; ennek megjavítása, differenciáltabbá tétele, színvonalának emelése az egyik fő célja a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységének. Nyomatékosan hangsúlyoznom kell azonban, hogy a bűnözés számottevő csökkenése csak akkor várható, ha az ellene való küzdelemben a társadalom egésze közreműködik. A bűnözés csökkenése összefügg gazdasági, szociális, erkölcsi és nevelési feladataink minél eredményesebb teljesítésével. Közismert, hogy a bűncselekmények jelentős részét alacsony műveltségű, elmaradott egyének követik el. A nevelés, az ellenőrzés fokozása, a helyes közszellem kialakítása tehát igen fontos dolog a bűnözés elleni harcban.

A szocialista felfogás szerint a bűnözés elleni küzdelemben a megelőzé-

Digitized by Google

sen, a visszatartáson van a hangsúly. Ezt pedig csak az igazságügyi hatóságok és a társadalmi szervek szoros együttműködése biztosíthatja. Sajnos, a dolgozók közreműködésének a fontosságát a bűnözés megelőzésében még mindig nem eléggé ismerte fel a közvélemény. Példaként elég arra utalnom — amit már említettem is —, hogy számos bűncselekménynek szinte elsődleges motívuma a mértéktelen alkoholfogyasztás. E bűntetti kategóriákban mindaddig nem lehet elérni a bűnözés számottevő csökkenését, amíg az alkoholizmus megítélésében nem lesz szigorúbb a társadalom szemlélete. Ez természetesen más tényezőkre nézve is áll. A közerkölcs fejlesztése, a műveltségi színvonal további emelése, a kellő felvilágosító munka kifejtése, az üzemi kollektíva nevelő hatásának céltudatos fokozása jelentősen javíthatja a bűnözés alakulását.

Nagy jelentősége lehet ezen a téren a széles körű tájékoztatásnak is, amelyet elsősorban a sajtó, a rádió és a televízió nyújthat. De csak az olyan tájékoztatás szolgálja a helyes jogpropagandát, s ezzel a bűnözéstől való visszatartást, amely tartalmában hű, s mentes az egyoldalúságtól, a torzító célzatosságtól. Ez az igény persze nem azt jelenti, hogy a jogerős bírósági ítéletek bírálata — ha valóban alapos — ne lehetne adott esetben hasznos. Van ugyanis mód a jogerős bírósági ítéletek orvoslására is, az ún. törvényességi óvás útján. Erre a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke jogosult.

Jogpolitikai elveink szerint nevelő jellegű büntetéseket, illetve intézkedéseket kell alkalmazni azokkal szemben, akik bűncselekményük elkövetéséig becsületes életmódot folytattak, s akiknek bűncselekménye nem súlyos. A bíróság mérlegelésétől függ, hogy olyan embernek találja-e őket, akit így is vissza lehet tartani újabb bűncselekmény elkövetésétől.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy bár a javító-nevelő munka szervezésében még vannak bizonyos hiányosságok, alkalmazása a gyakorlatban bevált. Igen ritkán fordul elő az, hogy ezt a büntetési nemet az elítéltnek a munkafegyelmet súlyosan sértő magatartása miatt utóbb szabadságvesztésre kell átváltoztatni. Kívánatos lenne azonban, ha az üzemi kollektívák, a szakszervezeti bizottságok az eddiginél tervszerűbben foglalkoznának a javító-nevelő munkára ítéltekkel. Ami pedig a felfüggesztett szabadságvesztéseket illeti, itt is megállapítható, hogy csak elenyésző számban kell ezek végrehajtását utóbb elrendelni, mert az elítélt a próbaidő alatt újabb bűncselekményt követett el. Mindez arra mutat, hogy az esetek nagy részében beválnak a nevelő jellegű büntetések. Az ilyen jellegű büntetések alkalmazásában sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni az általános visszatartás érdekét.

A Legfelsőbb Bíróság XXIV. számú büntető elvi döntése többek közt kifejtette, hogy a büntetés végrehajtásának felfüggesztésében a szocialista társadalom értékítélete szolgál alapul. Ennek megfelelően nem részesülhetnek a felfüggesztés kedvezményében — egyebek közt — a korrupciós bűncselekmények elkövetői, a garázda elemek stb.

A szocialista erkölcsön nyugvó értékítélet az alapja egész büntető ítélkezésünknek. Bíróságainknak fokozottabban szem előtt kell tartaniuk, hogy a kiszabott büntetés álljon összhangban jogpolitikai elveinkkel és a szocialista nevelés szolgálata mellett társadalomvédelmi feladatait is hatékonyan teljesítse.

Ennek érdekében meg kell vizsgálnunk ítélkezési gyakorlatunkat abból a szempontból, hogy nem indokolt-e a bírói és a társadalmi értékítéletek egymáshoz való közelítése.

Az élet elleni cselekmények körében előforduló súlyos esetek, az, hogy az

Digitized by Google

emberölések száma nem növekszik ugyan, de nem is csökken, és hogy az emberölési kísérletek számának csökkenése nem megnyugtató — mindez arra mutat, hogy az ítéletek visszatartó ereje nem volt kielégítő. Ebben a bűncselekmény-csoportban tehát azt kell az egyes ügyekben megvizsgálni, hogy jogpolitikai elveinknek megfelelően nem kell-e az eddiginél hatékonyabban alkalmazni a törvény szigorát. Felmerült az a gondolat is, hogy nem kellene-e egy olyan különleges börtönrezsimet létesíteni, amelyben különleges feltételek között folyna a legsúlyosabb visszaesők átnevelése.

A szocialista felfogás az emberek nevelhetőségéből indul ki, ezért a csak kivételesen alkalmazható halálbüntetés mellett nem alkalmazzuk az életfogytiglani szabadságvesztést. Felmerül azonban az a kérdés, hogy nem kellene-e fenntartani, illetve hatékonyabbá tenni a súlyos börtönbüntetésből szabaduló visszaesők ellenőrzését, hogy megakadályozzuk őket újabb bűncselekmények elkövetésében.

A garázda cselekmények vonatkozásában a felderítés hatékonysága mellett gyorsabbá, differenciáltabbá kell tennünk a bűnüldözést. Vannak jelek arra, hogy bíróságaink felismerték ennek szükségességét, legutóbb pl. egy ügyben garázdaság miatt a törvény szerinti maximális büntetést szabták ki. A gyorsaságot pedig igen hathatósan szolgálhatja a bíróság elé állítás intézménye.

Meg kell vizsgálni azt az elgondolást is, hogy nem szükséges-e a Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelvéhez hasonló iránymutatást adni a bíróságoknak a garázda jellegű cselekményekkel szembeni differenciált és hatékony fellépésre. Az élet elleni bűntettek mellett ugyanis ez a bűncselekmény-kategória az elterjedtségén túlmenően is a legnyugtalanítóbb társadalmi jelenség.

Meggyőződésem szerint feladataink következetes teljesítésével biztosíthatjuk, hogy tartóssá és általánossá váljék a bűnözés több területén észlelhető kedvező irányú folyamat.

Dr. Szakács Ödön

Pór Bertalan: Kompozíció

Digitized by Google

Fejlődő országok: jelen és jövő

A háború utáni időszak történetének a szocialista világrendszer kialakulása mellett kétségkívül legfontosabb eseménye a gyarmati rendszer felbomiása és ennek közvetlen eredménye: a több mint hetven független állam létrejötte. A felszabadult afrikai és ázsiai népek hatékonyan hozzájárulhatnak az imperializmus gyengítéséhez és a béke megőrzéséhez, s fontos új tényezőjévé válnak a világpolitikának.

A nemzeti felszabadító mozgalom azonban nem ér véget a politikai függetlenség kivívásával. Az imperializmus, amíg létezik, mindig meg fogja kísérelni az antikolonialista felszabadító harc eredményeinek megsemmisítését. Ennek elhárításával egyidejűleg a fiatal államoknak sürgős feladatuk belpolitikai problémáik megoldása: a társadalmi struktúra és közélet demokratikus átalakítása, az agrárkérdés rendezése, az iparosítás stb.

Ez a folyamat zajlik napjainkban. Ezért állnak a fiatal független államok, az úgynevezett harmadik világ eseményei már hosszabb ideje a hazai és a nemzetközi közvélemény figyelmének központjában.

Folyóiratunk szerkesztősége elhatározta, hogy e sokoldalú és sokrétű folyamat átfogóbb tárgyalása végett vitát indít. E számunkban a vita első cikkét közöljük.

A „harmadik világ"

Az újonnan függetlenné vált országok elfogadják a „harmadik világ" elnevezést, amely sok vitát okoz a másik két világban. Ezek a viták mit sem változtatnak azon a tényen, hogy ez a bizonyos „harmadik világ" *van*, s mi több, *számolni kell vele.*

1943 és 1949 között *tizenhárom* ország vált függetlenné. Ezeknek lakossága összesen meghaladta a 776 milliót. 1950 és 1959 között további *nyolc* állam vívta ki a nemzeti függetlenséget, összesen mintegy 53 millió lakossal. 1960 és 1963 között pedig nem kevesebb, mint harminc új ország rajzolódott ki a világ politikai térképén, s ezeknek lakossága összesen mintegy 158 millió fő. Jelenleg *több mint hetven* az újonnan függetlenné vált országok száma. S a sornak még nincs vége; a következő években nyilván *újabb országok* csatlakoznak hozzá. Nem nehéz megjósolni, hogy növekedni fog *a nemzetközi politikában betöltött szerepük és jelentőségük* is. Napjainkban ezek az államok adják a Föld lakosságának kétharmadát. S

Digitized by Google

minden feltevés szerint 2000-ben ezekben az országokban él majd az emberiség 70—80 százaléka.

Nos, erről van szó, amikor a „harmadik világról" beszélünk, vitatkozunk vagy elmélkedünk. Afrika, Ázsia és Latin-Amerika százmillióiról, akik az útkeresés bonyolult és veszélyekkel terhes időszakában élnek. Országokról, kormányokról, politikusokról, dolgozó és éhező milliókról, akik maguk szeretnének dönteni abban a számukra létfontosságú kérdésben: *hogyan tovább?*

A „harmadik világ" elnevezés az utóbbi években összekapcsolódott a *nem kapitalista fejlődés* eszméjével. Ez korántsem olyan új, mint sokan gondolják. Elméletileg Marx és Engels alapozta meg a nem kapitalista út gondolatát, amikor arra a helyes megállapításra jutottak, hogy társadalmi fejlődésük során egyes népek átugorhatnak bizonyos fejlődési fokokat és szakaszokat. Az ilyen jellegű fejlődés legfontosabb feltételének Marx és Engels a fejlett országok győztes proletariátusának segítségét és támogatását tekintette. S hogy mennyire igaza volt ebben a két nagy gondolkodónak, azt meggyőzően bizonyítja a népi Kína, Korea, Vietnam, Mongólia példája. Ezek az országok ma a szocializmus útján járnak, anélkül, hogy „törvényszerűen" átmentek volna a kapitalista fejlődés fokozatain.

A nem kapitalista fejlődés kérdésében az igazi frontáttörést a *szocialista forradalom győzelme* és kiterjedése hozta meg. Az októberi forradalom győzelme és a Szovjetuniónak, a világ első szocialista államának létrejötte gyökeres változás volt. Addig a gyarmatok és a gazdaságilag elmaradott országok és területek fejlődése *csak kapitalista úton* mehetett végbe. Az októberi forradalom és a belőle megszületett első proletárállam tette igazán gyakorlati lehetőséggé azt, amit Marx és Engels előre látott: egyes elmaradott országok nem kapitalista fejlődését. Különösen azon országok előtt nyitott meg kedvező távlatokat és lehetőségeket, amelyekben a forradalmi harc egyesítette a *nemzeti*, vagyis antiimperialista mozgalmat, a *paraszt-*, vagyis antifeduális mozgalmat és a *munkás-*, vagyis antikapitalista mozgalmat.

Azokban az országokban, amelyekben a kommunista párt vezette a forradalmi harcot (így például Kínában, Koreában, Vietnamban), a nemzeti felszabadító küzdelem *szocialista forradalomba nőtt át*, amely a szocialista jellegű feladatok végzésével együtt a nemzeti és egyéb általános-demokratikus átalakulást is befejezte.

Más helyzet alakult ki *a világ egyéb részein*, a volt gyarmatokon és félgyarmatokon. Latin-Amerika például (Kuba kivételével) a kapitalista fejlődés útjára lépett. A kapitalista fejlődés azonban a világ e részében *korcs, félgyarmati formát* öltött. Az alapvető gazdasági pozíciókat idővel a külföldi (a jenki) monopóliumok foglalták el. A kialakulóban levő helyi burzsoáziának legfeljebb csak a morzsák jutottak. A dolgozó tömegek nyomora, mérhetetlen kizsákmányolása és elnyomása nem szűnt meg. A kapitalista fejlődés zsákutcába juttatta a latin-amerikai országokat. Ennek következtében ezekben az országokban a nemzeti és a demokratikus mozgalom mindenekelőtt az önálló kapitalista fejlődés útjában álló akadályok eltávolítására irányul, vagyis lényegében véve *antifeudális és antiimperialista mozgalom.*

A latin-amerikai keserű tapasztalatok ellenére több újonnan felszabadult ázsiai és afrikai ország is *a kapitalista fejlődés útját választotta*, jóllehet ezek olyan időben szabadultak fel, amikor a kapitalizmus már a hanyatlás korszakába lépett. Indiában, Pakisztánban, a Fülöp-szigeteken, Ceylonban, Malájföldön és számos más ázsiai országban és területen a burzsoázia és a földbirtokosok különböző rétegei és csoportjai jutottak hatalomra, s ezek a kapitalista fejlődésre vettek irányt.

Digitized by Google

Ugyanerre az útra lépett sok afrikai ország is, többek közt Nigéria, Elefántcsontpart, a Malgas Köztársaság, Marokkó, Etiópia, jóllehet, körülményeik és gazdasági feltételeik lényegesen különbözőek mind egymásétól, mind az említett ázsiai országokétól.

A második világháború után függetlenné vált országok között azonban már olyanok is vannak, amelyek *nem a kapitalista utat* választották; ilyen az Egyesült Arab Köztársaság, Algéria, Burma, Szíria, Guinea, Kongó-Brazzaville, Ghana (az 1966-os katonai puccsig), Mali (az 1968 novemberi katonai hatalomátvételig), sok tekintetben Indonézia, amíg az 1965 szeptemberi katonai puccs véget nem vetett ennek és Tanzania, amely a múlt évben az Arushai Nyilatkozatban foglalt állást a nem kapitalista, illetve a szocialista út mellett. A szocializmus programjával fellépő irányzatok természetesen nem mind szocialisták a fogalom marxista értelmében, de mégis azt jelzik, hogy milyen nagy hatást tesz e népekre a szocializmus elmélete és gyakorlata.

Miért került előtérbe a „harmadik világ", közelebbről a nem kapitalista út, illetve a fejlődő országok problémája? Egyszerűen arról van szó, hogy az újonnan felszabadult országokban a gazdasági és társadalmi fejlődés folyamatában *napirendre került a „ki kit győz le" klasszikus kérdése.* S ennek a kérdésnek az eldöntésétől függ az is, hogy a harmadik világ végső soron a szocializmust, vagy a kapitalizmust választja-e. Az országok nagy csoportja, különösképpen Afrikában, még válaszút előtt áll.

Bizonytalan és az első pillantásra nem sok reménnyel kecsegtető számunkra az a folyamat, amely *napjaink Afrikájában* lezajlik. Az elmúlt években huszonkét katonai puccs történt az afrikai földrészen. Ebből sok megfigyelő arra a következtetésre jutott, hogy Afrika politikailag ingatag, a függetlenség megadása *korai volt* számára, sőt akadnak, akik kereken kimondják, hogy az afrikaiak képtelenek önálló állami létre. Ezek a mindent negativizáló nézetek azonban akarva-akaratlan a neokolonialisták, a régi és új gyarmatosítók malmára hajtják a vizet. Az afrikai országoknak, amelyek még nem szabadultak meg a külföldi monopóliumok uralmától, *mérhetetlen gazdasági, társadalmi és politikai nehézségekkel* kell megbirkózniuk. Az „ingatag afrikai helyzet" azonban nem csak azokat az akadályokat mutatja meg, amelyekkel a forradalmi erőknek meg kell küzdeniük, hanem egyszersmind azokat a növekvő nehézségeket is, amelyekkel az *imperializmus* küszködik, miközben igyekszik fenntartani veszélyeztetett és ingatag uralmát. A haladás erőit érzékenyen érintette Ben Bella, Kwame Nkrumah vagy Modibo Keita eltávolítása a hatalomból és az antiimperialista afrikai politika élvonalából. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy az imperialistáknak és a neokolonialistáknak nemegyszer katonai puccsokat kellett végrehajtaniuk, hogy ezekkel mint „megelőző intézkedésekkel" védekeznek a maguk és lakájaik pozícióját fenyegető népi megmozdulásokkal szemben.

Utópia volt azt képzelni, hogy a forradalmi Afrika, Ázsia és Latin-Amerika harcok, megtorpanások, visszavonulások, belső zavarok és az imperialista erők semmitől vissza nem riadó ellenállása, sőt ellentámadása nélkül, *békésen haladhat majd előre* egy szépen kikövezett úton, amely végül álmaik világába, a tudományos szocializmusba vezet. Az afrikai földrész az elmúlt három évben egy olyan hatalmas méretű *imperialista-neokolonialista* ellentámadásnak volt tanúja, amely alapjaiban rendítette meg az újonnan függetlenné vált országok helyzetét. A „harmadik világ" választás előtt áll. S ezt a választást megnehezíti számára Latin-Amerikában az amerikai tengerészgyalogos és mono-

Digitized by Google

polista, Dél-Vietnamban az amerikai szoldateszka, Afrikában az amerikai CIA, a nyugatnémet újgyarmatosító és az angol, francia, valamint portugál NATO-összefonódás.

A forradalmi folyamatot azonban *nem lehet megállítani*, mint ahogyan a történelem kerekét sem lehet visszafordítani. A „harmadik világban" mindkét út mellett, a kapitalista és a nem kapitalista út, a szocializmusba való átmenet mellett is felsorakoznak bizonyos erők. A kapitalista fejlődés erői és a szocializmusba való átmenet mellett síkraszálló erők között harc folyik, s ez esetenként *nyílt és rendkívül éles formát* ölt. Ennek a küzdelemnek válságos fázisai a katonai puccsok. Ezek azonban legfeljebb *gyermekbetegségek, epizódok* az új Afrika viharos történetében. Helytelen és téves volna messzemenő következtetéseket vonni le belőlük, annál is inkább, mert például a nemzeti demokratikus Egyesült Arab Köztársaság is a feudalista monarchiát megdöntő katonai hatalomátvételből fejlődött ki.

A Komintern második kongresszusán, 1920-ban, az egyik beszámoló megállapította, hogy a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmában két irányzat van: *a burzsoá demokratikus nacionalista mozgalom*, amely a politikai függetlenség elérését és a burzsoá társadalmi rendszer megteremtését tűzi ki céljául és a *szegények, a nincstelen munkások és parasztok tömegharca*, amely a kizsákmányolás minden formája alól való felszabadulásért folyik. E harc eredményeként, a szocialista és a haladó erők segítségével, a néptömegek *a kapitalista fejlődés átugrásával* is eljuthatnak a szocializmushoz. Az idők folyamán azonban ez a két irányzat fokozatosan *eltávolodott egymástól*. Jelenleg az egyik a kapitalista, a másik pedig a nem kapitalista fejlődés irányában halad. A haladó erők szempontjából az is megnehezíti a helyzet világos felmérését, hogy egyes afrikai vezetők tagadják a társadalmi osztályok létezését és valami „osztályharc nélküli", sajátos „afrikai szocializmust" hirdetnek. Az élet bebizonyította, hogy ez illúzió volt és az is marad. A kenyai Tom Mboya „szocializmusa" legalább annyira távol áll mindattól, ami valóban szocialista, mint amit Ghana katonai vezetői hirdetnek ugyanilyen címen.

A fiatal független országok fejlődése *rendkívül nehéz, bonyolult és ellentmondásos folyamat*. A tartós gyarmati uralom és elnyomás által teremtett objektív nehézségeken kívül (műszaki, gazdasági elmaradottság, monokulturális nemzetgazdaság stb.), olyan, részben szintén objektív nehézségek is vannak, mint a gazdasági és politikai nyomás, a blokád, a fegyveres beavatkozás, a neokolonializmus, a felszított törzsi ellentétek, a határvillongások és területi viták. S végezetül ott vannak a vezetők szubjektív hibái: esetenként az indokolatlan sietség, más esetekben a határozott fellépés hiánya, a megmagyarázhatatlan habozás és ingadozás.

Az említett országok intézményei még törékenyek, a legtöbb országban nincs sem *régi munkásosztály*, sem olyan *élenjáró párt*, amely képes volna a forradalom védelmére és továbbfejlesztésére, a tömegek mozgósítására. Egy-egy országban a vezetők és a tömegek élő kapcsolatát a személyi nimbusz kialakítása helyettesíti. Ennek súlyosan káros volta olyan válságok idején mutatkozik meg teljes meztelenségében, mint amilyen például a ghanai puccs volt. Az is kiderült már, hogy a laza tömegpárt, amely valamely ország minden osztályát és rétegét tömöríti — mint amilyen a ghanai CPP vagy a mali Szudán Unió volt —, nem helyettesítheti azt az igazi pártot, amely képes arra, hogy *tudatosan irányítsa* az ország előrehaladását, s amely az adott pillanatban szembe tudjon szállni az imperializmus és a reakció támadásaival. A forradalom ellenségei ottmaradtak *a hadseregben*, az újonnan felszabadult országok *rendőrségében és*

Digitized by Google

államapparátusában, s ezeknek visszahúzó szerepe vitathatatlan. Ilyen körülmények között a legsürgetőbb feladat a fejlődő országokban az *új politikai felépítmény* kialakítása volna. Minden halogatás vagy ingadozás ezen a téren messzemenő következményekkel jár az ország szocialista jövőjére nézve.

A nem kapitalista fejlődés meghirdetése egymaga még távolról sem jelenti azt, hogy a társadalom minden osztálya és rétege, minden politikai ereje támogatja a kormány vagy a vezetők szocializmust hirdető irányvonalát. A kormány bármiféle progresszív kezdeményezése, amely a társadalom egyik-másik rétegének anyagi és szociális érdekeit érinti, *csökönyös és nagyon határozott ellenállást* kelt. S ezt az ellenállást — mint az afrikai katonai hatalomátvételek mutatják — *az imperialista külföld* is támogatja.

Abban az időszakban, amikor a harc még a politikai függetlenség megszilárdításáért folyt, a hatalmon levő erők *egységfrontban* léptek fel. Az antiimperialista küzdelemben még támogatták őket az államapparátus (civil service) dolgozói, mert közvetlen érdekük volt, hogy megszerezzék a külföldi szakértők által magas fizetésért betöltött pozíciókat. Amikor azonban a fejlődés olyan alkotó feladatokat állít előtérbe, amelyeknek megoldása a burzsoázia és a földbirtokos elemek pozíciói ellen irányuló támadáshoz kapcsolódik, akkor az egység azonnal megbomlik. Rendszerint *kiválnak a vezető gárdából* azok az elemek, amelyek ellenzik a forradalom elmélyítését, a hivatalnoki kar, a volt gyarmatosítók nevelte konzervatív és reakciós réteg azonban *a helyén marad*. Ez elégedetlen a kormány forradalmi intézkedéseivel, és szabotálja vagy fékezi megvalósításukat. Mesterségesen elégedetlenséget szít, gazdasági és politikai nehézségeket támaszt, s az adott körülmények között ez *nem is nehéz* számára.

A függetlenség kivívása után öt-tíz évvel ugyanis már nem lehet kizárólag *a gyarmati uralom örökségével* magyarázni minden nehézséget és hibát. A munkanélküliek és az éhezők szempontjából teljesen mindegy, hogy kinek a hibájából éheznek. Az ország függetlenségétől ők *életkörülményeik megjavítását* várják, és joggal. A reakció erői természetesen azt igyekeznek bizonyítani, hogy minden nehézségért a kormány *haladó intézkedései* a felelősek.

Ily módon, csak a belső reakció ellenállását leküzdve, az államgépezetet az ellenséges erőktől megtisztítva lehet a siker reményében haladni a felemelkedés útján. A realizmus azonban megköveteli tőlünk, hogy kimondjuk, Afrika nincs abban a helyzetben, hogy *közvetlenül* választhasson a kapitalizmus és a szocializmus között, hiszen gazdaságilag nagyrészt *még a tőkés* világhoz fűzik a szálak. Azt azonban már most érzik függetlenné vált országai, hogy a kapitalista út csak újabb és még mélyebb *külföldi, neokolonialista szolgasághoz* vezethet.

A forradalmi demokratikus országokban *váltakozó sikerrel* folyik a harc, a saját jövőjük megválasztásáért vívott küzdelem. A forradalom erőinek egész sor haladó intézkedést sikerült megvalósítaniuk. A további fejlődés azonban csak *fokozatosan, lépésről lépésre*, a forradalom elmélyítésével, a reakciós erők leleplezésével és elszigetelésével lehetséges. A marxista—leninista elmélettel felfegyverzett forradalmi párt, az élcsapat hiánya számos országban további nehézségeket szül. Nem véletlen, hogy a függetlenné vált haladó országok vezetői az utóbbi időben határozottabb lépéseket tesznek *az ideológiai tevékenység fokozására, tömegkapcsolataik erősítésére és a demokrácia kiszélesítésére*. Ezek a lépések olyan pártok létrehozásának irányában hatnak, amelyeknek tagságát döntően *a dolgozó tömegek*, elsősorban a munkások és a parasztok alkotják. Ilyen szellemben kí-

Digitized by Google

ványa újjászervezni pártját Tanzániában dr. Julius Nyerere.

Afrikában és máshol a haladó mozgalmak képviselői gyakran hangsúlyozzák *a szocialista közösség és különösen a Szovjetunió felelősségét* annak a harcnak a megsegítésében, amely a harmadik világ országaiban azért folyik, hogy ezek előbb-utóbb dönthessenek a két út, a kapitalizmus a szocializmus között. Ezek a hangok sokszor sürgetően türelmetlenek. Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista országok *gazdasági erőforrásai* nem elegendők arra, hogy az afrikai, az ázsiai, vagy a latin-amerikai kontinens összes, vagy akár a legfőbb gazdasági problémái is megoldódjanak. Másrészt azt is látni kell, hogy a szocialista országok segítsége nem pótolhatja vagy helyettesítheti a feltétlenül szükséges és alkotó *belső gazdasági fejlődést* Afrikában vagy másutt.

A „harmadik világ" *forrongó, átmeneti állapotban* van. Mindaz, ami ebben a laza összetételű világban történik, óriási hatást tesz a nemzetközi politika alakulására, és szükségszerűen arra készteti a hagyományos nagyhatalmakat, hogy felfigyeljenek ezekre az eseményekre és reagáljanak rájuk. A dolog természeténél fogva a szocialista világrendszer országaiban is éber figyelem övezi a „harmadik világ" megnyilvánulásait, társadalmi, gazdasági és politikai rezdüléseit és akcióit. A mi feladatunk az, hogy segítségünkkel *megkönnyítsük a döntést* a fejlődő országok számára. Ismétlem: feladatunk *a megértés és a segítés*. Nem az, hogy a „harmadik világban" élők és küzdők *helyett* készítsünk mérleget, mert ez könnyen elhamarkodott, negatív és hamis lehet.

Éliás Béla

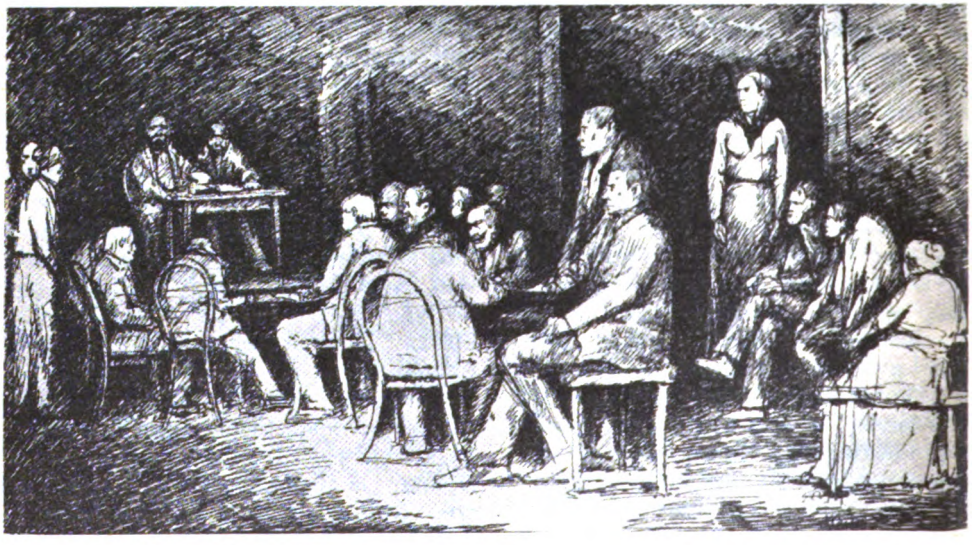

Nagy Balogh János: Gyűlés falun

Digitized by Google

Egy homályos cikkről

Irodalmi folyóirataink az utóbbi időben egyre több olyan írás jelenik meg, amely ideológiai problémákkal, a társadalomtudományok időszerű, vitás kérdéseivel foglalkozik. Ez kétségkívül örvendetes dolog; jelentőségét és fontosságát még akkor is nehéz volna túlbecsülni, ha ezek között az írások között időnként olyanok is akadnak, amelyek nélkülözik az elméleti vitákban joggal igényelt korrekt módszereket, és amelyekben a tudományosnak meghirdetett kijelentések mögött hiába keressük *a valóban tudományosan elemzett és értékelt tények* aranyfedezetét.

Nem volna helyes, ha irodalmi folyóirataink csak a kiérlelt, lezárt eredmények iskolás interpretálására törekednének, és ezzel lemondanának arról, hogy tájékoztassák olvasóközönségüket a marxista társadalomelmélet aktuális, napirenden levő és vitatott kérdéseiről. Úgy véljük azonban, hogy — éppen azért, mert nem szakfolyóiratok — akkor tudják a legjobb hatásfokkal végezni ezt a jó értelemben vett népszerűsítő munkát, ha állandóan szem előtt tartják, hogy olvasóközönségüknek talán elég számottevő része kevésbé járatos a szaktudományok terminológiájában, és különös gonddal ügyelnek arra, hogy a cikkek tisztázatlan mondanivalójú gondolatmenetükkel, homályos megfogalmazásaikkal ne adjanak lehetőséget félrevezetésre, vagy éppen a tájékoztatni kívánt olvasók megtévesztésére.

Erre a megjegyzésre *Márkus Máriának* és *Hegedűs Andrásnak* közösen írt és a *Kortárs* 1968 decemberi számában megjelent „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" című írása késztet bennünket. Ez az írás túlságosan is fontos problémákat érint ahhoz, hogy már most részletesen és érdemben kitérhessünk megállapításaira; ezt csak következő számaink egyikében tehetjük meg. Nem mehetünk el azonban szó nélkül néhány olyan megfogalmazása mellett, amely különösen alkalmas arra, hogy megzavarja az olvasót.

„... a harmincas években megszületett a »törtmat«, mint a sztálini korszak általános szociológiája" — írják a szerzők. Mint ismeretes, a „törtmat" annak a *történelmi materializmusnak* a munkásmozgalomban évtizedek óta megszokott rövidítése, amelyről Lenin azt írta, hogy kidolgozása a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya volt. Új tudományos terminusok megalkotása vagy akár kiagyalása is mindenkinek vitathatatlan és szuverén joga, s csak az idő próbája döntheti el, melyik műszó bizonyul életképesnek és melyik kerül a tudomány szemétdombjára. De kérdés, hogy összeegyeztethető-e a tudo-

Digitized by Google

ványa újjászervezni pártját Tanzániában dr. Julius Nyerere.

Afrikában és máshol a haladó mozgalmak képviselői gyakran hangsúlyozzák *a szocialista közösség és különösen a Szovjetunió felelősségét* annak a harcnak a megsegítésében, amely a harmadik világ országaiban azért folyik, hogy ezek előbb-utóbb dönthessenek a két út, a kapitalizmus a szocializmus között. Ezek a hangok sokszor sürgetően türelmetlenek. Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista országok *gazdasági erőforrásai* nem elegendők arra, hogy az afrikai, az ázsiai, vagy a latin-amerikai kontinens összes, vagy akár a legfőbb gazdasági problémái is megoldódjanak. Másrészt azt is látni kell, hogy a szocialista országok segítsége nem pótolhatja vagy helyettesítheti a feltétlenül szükséges és alkotó *belső gazdasági fejlődést* Afrikában vagy másutt.

A „harmadik világ" *forrongó, átmeneti állapotban* van. Mindaz, ami ebben a laza összetételű világban történik, óriási hatást tesz a nemzetközi politika alakulására, és szükségszerűen arra készteti a hagyományos nagyhatalmakat, hogy felfigyeljenek ezekre az eseményekre és reagáljanak rájuk. A dolog természeténél fogva a szocialista világrendszer országaiban is éber figyelem övezi a „harmadik világ" megnyilvánulásait, társadalmi, gazdasági és politikai rezdüléseit és akcióit. A mi feladatunk az, hogy segítségünkkel *megkönnyítsük a döntést* a fejlődő országok számára. Ismétlem: feladatunk *a megértés és a segítés*. Nem az, hogy a „harmadik világban" élők és küzdők *helyett* készítsünk mérleget, mert ez könnyen elhamarkodott, negatív és hamis lehet.

Éliás Béla

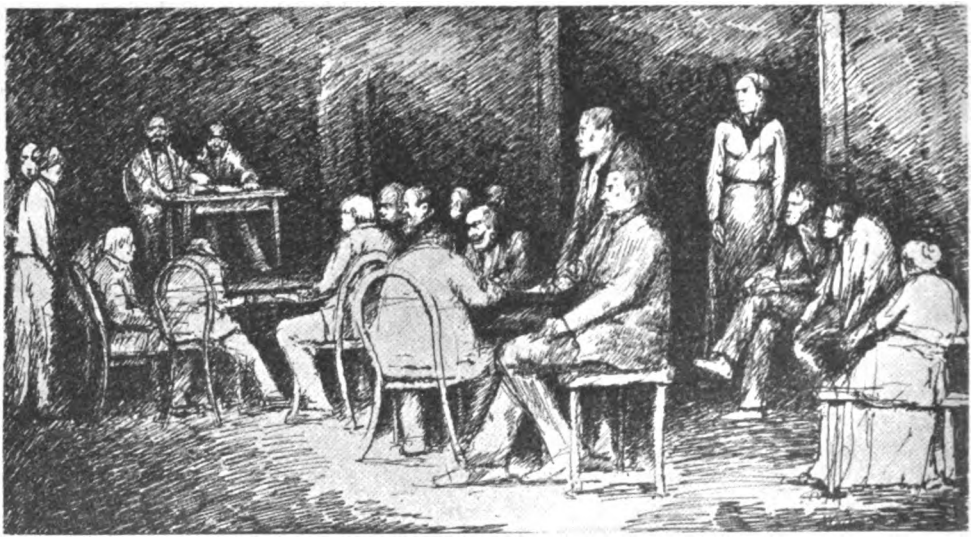

Nagy Balogh János: Gyűlés falun

Digitized by Google

Egy homályos cikkről

Irodalmi folyóirataink az utóbbi időben egyre több olyan írás jelenik meg, amely ideológiai problémákkal, a társadalomtudományok időszerű, vitás kérdéseivel foglalkozik. Ez kétségkívül örvendetes dolog; jelentőségét és fontosságát még akkor is nehéz volna túlbecsülni, ha ezek között az írások között időnként olyanok is akadnak, amelyek nélkülözik az elméleti vitákban joggal igényelt korrekt módszereket, és amelyekben a tudományosnak meghirdetett kijelentések mögött hiába keressük *a valóban tudományosan elemzett és értékelt tények* aranyfedezetét.

Nem volna helyes, ha irodalmi folyóirataink csak a kiérlelt, lezárt eredmények iskolás interpretálására törekednének, és ezzel lemondanának arról, hogy tájékoztassák olvasóközönségüket a marxista társadalomelmélet aktuális, napirenden levő és vitatott kérdéseiről. Úgy véljük azonban, hogy — éppen azért, mert nem szakfolyóiratok — akkor tudják a legjobb hatásfokkal végezni ezt a jó értelemben vett népszerűsítő munkát, ha állandóan szem előtt tartják, hogy olvasóközönségüknek talán elég számottevő része kevésbé járatos a szaktudományok terminológiájában, és különös gonddal ügyelnek arra, hogy a cikkek tisztázatlan mondanivalójú gondolatmenetükkel, homályos megfogalmazásaikkal ne adjanak lehetőséget félrevezetésre, vagy éppen a tájékoztatni kívánt olvasók megtévesztésére.

Erre a megjegyzésre *Márkus Máriának* és *Hegedűs Andrásnak* közösen írt és a *Kortárs* 1968 decemberi számában megjelent „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" című írása késztet bennünket. Ez az írás túlságosan is fontos problémákat érint ahhoz, hogy már most részletesen és érdemben kitérhessünk megállapításaira; ezt csak következő számaink egyikében tehetjük meg. Nem mehetünk el azonban szó nélkül néhány olyan megfogalmazása mellett, amely különösen alkalmas arra, hogy megzavarja az olvasót.

„... a harmincas években megszületett a »törtmat«, mint a sztálini korszak általános szociológiája" — írják a szerzők. Mint ismeretes, a „törtmat" annak a *történelmi materializmusnak* a munkásmozgalomban évtizedek óta megszokott rövidítése, amelyről Lenin azt írta, hogy kidolgozása a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya volt. Új tudományos terminusok megalkotása vagy akár kiagyalása is mindenkinek vitathatatlan és szuverén joga, s csak az idő próbája döntheti el, melyik műszó bizonyul életképesnek és melyik kerül a tudomány szemétdombjára. De kérdés, hogy összeegyeztethető-e a tudo-

Digitized by Google

mányos tisztességgel egy kifejezésnek olyan átértelmezése, amely *pejoratív* értelmet ad (egy lapalji jegyzettel magyarázva) a százezrek által megbecsült tudományos szemlélet elnevezésének, és egyszerre nevetségessé akarja tenni mindazt, amit e százezrek a marxizmus alkotórészeként megtanultak? Nem a szerzők fedezték fel, hogy a történelmi materializmus művelői hibákat is elkövettek. Nem ők fogják felfedezni azt sem, hogy marxisták, kommunisták is tévednek, hibáznak. Talán arra is számítanunk kell, hogy a „kommunista", a „marxista" név is új, gúnyos kicsengésű átértelmezést kap majd — mégpedig éppen az „alkotó marxizmus" nevében?

A cikknek egy másik olyan részlete, amelyet nem hagyhatunk szó nélkül, valamivel hosszabb. Így szól: „Az európai szocialista országokban ugyanakkor a strukturált társadalom ellentmondásainak szükségszerű kifejeződéseként a létező intézmények apologetikájával szemben kialakul a társadalmi haladás szocialista útja iránti olyan elkötelezettség is, amely — *marxista értékorientáció* alapján — a fennálló viszonyok *reális analízisét* követeli azért, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái. Ennek az erőnek a jelentkezése tette hazánkban lehetővé többek között az ún. erősen központosított »tervutasításos« gazdálkodási rendszer kritikai analízisét, és az új gazdasági modell kidolgozását." (Nem a mi kiemeléseink. — A szerkesztőség.)

Mi eddig úgy tudtuk, hogy ezt a kritikai analízist és az új megoldások kidolgozását — alapos társadalmi vitát kezdeményezve és e vita alapján — *a Központi Bizottság vezetésével pártunk végezte el.* Vessük azonban össze az idézett sorokat a cikk egy másik részletével, azzal, ahol a szerzők az általuk képviselt szociológiai irányzat feladatait többek között a következőképpen jellemzik: „... olyan reális társadalomképet igyekszik formálni, amelynek köszönhetően az emberek számára nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy a fennálló alternatívák között valóban választani tudjanak." Szemmel látható, mennyire hasonlít ez a megfogalmazás az „elkötelezettségként" jellemzett „erő" előbbi körülírásához. Ez az „erő" kifejezés azonban annyira cseppfolyós és semmitmondó, hogy az olvasónak önkénytelenül is olyan benyomása támadhat, mintha Hegedűs András és Márkus Mária egy saját maguk által is képviselt szociológiai irányzat jelentkezésének tulajdonítanák a gazdasági mechanizmus reformját. Hálásak lennénk a szerzőknek, ha közölnék, valóban így gondolják-e? Ha ezt megtudhatnánk, talán még korrigálhatnánk a magunk és az egész magyar, sőt a nemzetközi közvélemény tévedését is.

Pártunkat és társadalmunkat napról napra alternatívák és döntések elé állítja mind a gazdasági, mind a bel- és külpolitikai élet. Ezért *örömmel fogadja és igényli* a tudományok, s köztük a szociológia segítségét is abban, hogy döntései helyesek legyenek, társadalmunk valóságos érdekeit szolgálják. Számol a tudomány tévedéseivel, és ebben a tekintetben is a legmesszebbmenő türelmet tanúsítja. Lapunk e számának más helyén[1] több szerzőnk is kendőzés nélkül tárgyalja — nem először és bizonyosan nem utoljára — társadalmunk, közéletünk, belső pártéletünk feszítő problémáit, köztük olyan kardinális kérdése-

[1] L. „Az új év küszöbén" gyűjtőcímmel közölt írásokat.

Digitized by Google

ket, mint az érdekkülönbségek és érdekellentétek hatása, vagy a társadalmi kontroll igénye. Aligha lehetne tehát e rövidke írásunkat úgy értelmezni, mintha az Márkus és Hegedűs elvtársak cikkében érintett fontos társadalmi kérdések *vizsgálata és őszinte elemzése*, vagy bármilyen alternatív javaslat ellen irányulna.

Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert Hegedűs elvtárs — igaz, társszerzővel írott — újabb cikkében a vele (például a Kortárs 1968. 10. és 11. számában) vitatkozókat nem méltatja arra, hogy érveikre érvekkel feleljen. Ezért úgy tűnik, mintha azt tartaná, hogy *csak ő* és egy közelebbről meg nem határozott irányzat ismeri fel (vagy el) társadalmi viszonyaink ellentmondásait, közéletünk szocialista fejlődésének megoldatlan problémáit, hogy az ő monopóliumuk a kritika képessége, a helyes út és megfelelőbb alternatíva ismerete, s hogy csak konzervatív „apologetizáló" alapról lehet vitatkozni velük.

Az is lehet, hogy Márkus és Hegedűs elvtársak nem ezt gondolják. De hogy valójában hogyan gondolkodnak ezekről a kérdésekről, az nem derül ki cikkükből. Többértelmű megfogalmazásaik mindenképpen ugyanolyan — esetleg ellenkező előjelű — vulgarizált és leegyszerűsített értelmezést implikálnak, mint amilyenek ellen fellépnek, de mondhatnánk azt is: hamis elképzeléseket keltenek.

H. B.

Digitized by Google

Sorsdöntő órák

Ajánlás egy filmhez

Mozijaink rövidesen műsorukra tűznek egy új szovjet filmet, amelyet alkotói a Lenin-centenáriumra szántak. **Címe: Július hatodika.** Előljáróban elmondhatom, hogy ez a mű aligha tarthat számot a filmnéző közönség **tömeges** érdeklődésére. Nyugodjunk-e tehát bele, hogy üres nézőterek előtt fog peregni, mígnem gyorsan eltűnik a mozik műsoráról? Nem: idejében szólnunk kell, hogy a mindenkinek szinte egyformán szóló, napilapokban megjelenő filmkritikák között ne sikkadhasson el a figyelemfelhívó szándék. A Beatles-ekről forgatott filmet a fiatal korosztályok tekintélyes hányada nézte meg mozijainkban. Egy-egy romantikus Jókai-film a fél ország népét vonzza. Azok, akik, saját bevallásuk szerint, torkig vannak a háborús és ellenállási filmekkel — jó szívvel válthatnak jegyet a hazai és külföldi krímikre, a senkinek semmit nem mondó, ugyanazt variáló vígjátékokra. Mindezen nincs mit csodálkozni, ha van is még miatta mit tenni. De **nem jó dolog az, ha a műsorra kerülő, művészileg is kitűnő közéleti filmeket nem nézik meg a „közéleti emberek".** Az idézőjelet azért használom, mert minden állampolgár közéleti ember is. De én azokra gondolok elsősorban, akik meggyőződésből, belülről hajtva, igaz felismerésből, többet tesznek az átlagos állampolgárnál. Akikről okkal feltételezhető, hogy társadalmi cselekvésük olyan művészi érdeklődést táplál, amilyent például ez a film is kielégíthet.

A keserves, áldozatos kompromisszummal megkötött breszti béke, üres élelmiszerraktárak és éhség, mélypontra zuhant népgazdaság, a hatalomra rátámadó kulákok, a csehszlovák hadtest lázadása, az imperialista hatalmak intervenciójának megindulása és az ellenforradalom fegyveres szervezkedése, polgárháború — ez jellemzi a helyzetet Szovjet-Oroszországban 1918 nyarán, július elején. Július 4-én Moszkvában összeül az V. összoroszországi szovjetkongresszus. A kongresszus feszült légkörében a baloldali eszer küldöttek álforradalmi indulattal támadják a bolsevikokat a békekötés miatt, ellenzik az élelmezési politikát és a szegényparasztbizottságok működését. Még tart a kongresszus, amikor július 6-án, háborús provokációra spekulálva, a baloldali eszerek meggyilkolják Mirbach német nagykövetet, s széles körű szovjetellenes fegyveres lázadást robbantanak ki Moszkvában.

Mindez a fiatal, győztes proletárhatalom életének csupán egy rövid epizódja. De olyan válságos órák, amikor minden elveszhet. **Hogyan áll helyt ebben a lehetetlenül nehéz helyzetben a bolsevikok vezérkara, mit tesz Lenin?**

1918. július 8-án, az Izvesztyija munkatársának Leninnel folytatott

Digitized by Google

rövid beszélgetése jelenik meg a lapban. A tudósításban ezt olvassuk: „A forradalom csodálatos következetességgel visz el logikai végkifejletéig minden tételt, kíméletlenül feltárja minden helytelen taktika sivárságát, bűnösségét. A hangzatos frázisba belehabarodott baloldali eszerek immár hónapok óta üvöltik: »Le Breszttel, éljen a felkelés a németek ellen!« Mi azt feleltük nekik, hogy a mai viszonyok között, a mai történelmi időszakban, az orosz nép nem képes és nem akar háborúzni... Ez a bűnös terrorista lépés és a lázadás tökéletesen és teljesen felnyitotta a nagy néptömegek szemét, amelyek

most meglátták, milyen feneketlen szakadékba taszítaná a népi Szovjet-Oroszországot a baloldali eszer kalandorok bűnös taktikája... Provokálnak bennünket, hogy háborúba keveredjünk a németekkel, amikor nem tudunk és nem akarunk háborúzni... És ha valaki örült a baloldali eszerek gaztettének és kárörvendően kezét dörzsölgette, ezek csak a fehérgárdisták és az imperialista burzsoázia kiszolgálói lehettek..."

A lázadást leverték. E sorsdöntő órák és napok csupán epizódként maradtak meg a történelmi emlékezetben. **Erről a hallatlanul izgalmas epizódról szól a Július hatodika című film.**

Az alkotók sokra vállalkoztak. Hasonló szándékkal és igénnyel készült filmek sikerei (elsősorban Eizenstein és Romm ismert műveire gondolok) és kudarcai (az álpátoszos, lakkozó, a személyi kultusz jegyében fogant filmek egész soráé) egyaránt nehezítették a teremtő munkát. Vagyis: tudni kellett élni a jó hagyományokkal, és szembe kellett nézni azzal a nehezen oldódó emberi érzéssel, amely kesernyés szájízzel fogadja s előítéletekkel kezeli a párttörténet filmszalagon életre kelő fejezeteit. A művészek ez esetben szuverén megoldásra jutottak: markáns képi világukkal, hiteles atmoszféra-teremtésükkel tovább fejlesztették a jó hagyományt, és irtják az előítéleteket. Ráébresztenek arra, hogy nem a hősi korszakok, hanem a szárnyaszegett filmgyártás laposságai (és persze a szárnyszegők) tehetnek arról, hogy az ilyenfajta történelmi témákkal szemben még ma is vannak fenntartások.

Legalább időnként észrevesszük-e magunkban, hogy az igénytelen, silány művészet hatására mily könnyen

Digitized by Google

csökken érdeklődésünk, mily könynyen sekélyesedik, kommercializálódik ízlésünk? Mily egyszerűen bedőlünk a trükknek (mert azt mondjuk: kikapcsolódni, szórakozni akarunk), az olcsó krimik csábításának engedve! Izgulunk azért, hogy megkerül-e az ellopott mesés értékű ékszer; felhevülünk egy banális betörő—detektív hajszán; „beszállunk" a mindent pozdorjává törő oktalan verekedések hangulatába. Szórakozni, kikapcsolódni persze szükséges. De nem homályosítják-e el az érzelmi-értelmi értékrendet a csinált, a művi feszültségek — a valóságosak rovására? A Július hatodika című filmben **valódi feszültségek** ejtik rabul a nézőt. A tét — a legnagyobb: **a proletárforradalom sorsa, az új társadalom léte.** Mondhatnánk azt is, hogy a szovjethatalomé. De akkor — pontosabban akkor is — e kettő ugyanazt jelentette. Az adott történelmi szituációban a baloldali eszerek provokációja, majd különösen fegyveres lázadásuk a végletekig kiélezte a „lenni, vagy nem lenni" kérdését. Ebből a reális helyzetből szövődik a filmbeli feszültség. Ám ettől a film még érdektelen is lehetne. A Július hatodika azért ragadja meg az érdeklődő nézőt, mert az alkotók a „sztorit" filmszerűen szervezték át más síkokra: a tudatunkat, érzésvilágunkat foglalkoztató, nagyonis aktuális tartalmakra.

Kit nem foglalkoztat ma a „baloldali" radikalizmus természetrajza? Az eszerek a világforradalom jelszavával léptek fel a bolsevikok ellen. **Formálisan** a bolsevikok elveit hangoztatták a **lényegében** megváltozott helyzetben. Csak éppen a realitásokat, a tényleges erőviszonyokat hagyta figyelmen kívül radikális frazeológiájuk. A kispolgári álforradalmiság mindig a tények szuverén megvetésében talál önmagára. A filmben az eszerek vezére, Szpiridonova így fogalmaz, amikor egy fegyveres osztag embereit akarja eltántorítani a bolsevikok oldaláról: „Pártunk útja és programja egyenes és világos. És ez: mindenfajta kompromisszumot visszautasítva, át a saját kizsákmányolóinkkal megvívott osztályharcon, át a világburzsoázia ellen folytatott forradalmi háborún — a kizsákmányolás felett aratott teljes győzelemig..." Semmi kompromisszum, sőt forradalmi háború — akkor, amikor nincs élelem, nincs hadsereg, amikor fel kellene lélegzeni. Lenin okkal mondja róluk: meglehet, a hivatásuk éppen ennek a háborúnak a kirobbantása, az, hogy „ők legyenek a narancshéj, amelyen elcsúszunk és kitörjük a nyakunkat — a fehérgárdisták örömére". Lenin és Kolegajev között pedig (aki mint ingadozó baloldali eszer miniszter, közvetlenül a Kreml lövetése előtt keresi fel Lenint, valami ködös „belátásra" hivatkozva) így fejeződik be a rövid párbeszéd:

Lenin: — ... Öngyilkosok központi bizottsága! És meggyőződésem, hogy ez az egész kalandorság eltaszítja önöktől a munkásaik, parasztjaik, de még az értelmiségiek nagy részét is.

Kolegajev: — Ezekkel az emberekkel új pártot alakítunk.

Lenin: — Mifélét?

Kolegajev: — A forradalmi kommunisták pártját.

Lenin: — És továbbra is hangoztatják majd, hogy semmiféle emberáldozat, legyen az bármilyen nagy, nem rettenthet vissza bennünket, ha a világforradalomról van szó!?

Kolegajev: — A nagy célok nagy áldozatok nélkül nem valósíthatók meg.

Lenin: — Számomra a cél az emberek boldogsága, Andrej Lukjánovics. És nem valamiféle absztrakt embereké, hanem azoké, akiket ön oly nagyvonalúan fel akar áldozni.

Ez a dialógus-töredék is jelzi, hogy **a történelmi lecke itt a nemzetközi munkásmozgalom mai problematikája is.** A realitás és kompromisszu-

Digitized by Google

mok kérdése, a taktika és stratégia viszonyának értelmezése széles mederben találkozik a kommunista mozgalom ismert gondjaival, nehézségeivel. S sok szálon találkozik azzal a tanulsággal, hogy a nagy szavakkal való handabandázás csöppet sem ártalmatlan, veszélytelen játék, hanem reális tartaléka a jobbról támadó erőknek.

A film hitelének egyik fő forrása, emberábrázolásának mélysége. Történelmi személyiségeket kelt életre, mégsem héroszok, hanem szubjektív érzékenységű, emberi léptékű és közelségű alakok mozognak a vásznon. Lehet, hogy gondosabban kidolgozott, az élőhöz gesztusaiban, rezzenéseiben közelebb álló Lenint már többet is láttunk szovjet filmekben. (Jól tudjuk, hogy például M. Romm milyen emberfeletti energiával készült fel és készítette fel színészeit egy-egy Lenin-ábrázolásra.) De korhoz kötődésében ez a Lenin-szerepjátszás is kiváló (J. Kajusov alakítása). Szverdlov, Dzerzsinszkij, Csicserin alakításával is gazdagodott a forradalmi évek bolsevik vezérkarának filmben rögzített művészi arcképcsarnoka. Az ellenfeleknek, a baloldali eszereknek, s főképpen vezérüknek, Szpiridonovának rajzában pedig a szélsőséges fanatizmus mögött is felcsillan az emberség melegsége, talán olykor tragikuma is. Nem emlékszem olyan Lenin-ábrázolásra, ahol emberi kiválósága és tényleges vezetői funkciója ily harmonikusan illeszkedett volna a tapasztalt vezetők kollektívájába. Ezt olyan epizódok is szolgálják, mint Csicserin okos ellenvetése egy helyütt Lenin gondolatmenetére. Máskor, amikor a helyzet gyors áttekintése után Lenin fontos üzenetben hívja fel Szverdlovot a baloldali eszer-frakció letartóztatására, már csak ezt a választ kaphatja: „megtörtént!" Megtörtént, mert Szverdlov is villámgyorsan felmérte a tennivalót. Egyformán gondolkodtak, egyformán cselekedtek. (S hogy itt is van „áthallása" a filmnek? Hogy ezt is „aktualizáljuk" magunkban? Mi tagadás — igen. A széplelkek bizonyára megbotránkoznak azon, amikor a történelem kemény, erőskezű döntésre kényszeríti a forradalmárokat, amikor „szocialistákat", sőt a „tökéletes szocializmus" híveit kell letartóztatni, hogy éljen, hogy legyen szocializmus. Amikor a habozás egyenlő az árulással.) Maradandó élményt nyújt a film a legendás hírű Dzerzsinszkij emberi-politikusi arcu-

Digitized by Google

csökken érdeklődésünk, mily könnyen sekélyesedik, kommercializálódik ízlésünk? Mily egyszerűen bedőlünk a trükknek (mert azt mondjuk: kikapcsolódni, szórakozni akarunk), az olcsó krimik csábításának engedve! Izgulunk azért, hogy megkerül-e az ellopott mesés értékű ékszer; felhevülünk egy banális betörő—detektív hajszán; „beszállunk" a mindent pozdorjává törő oktalan verekedések hangulatába. Szórakozni, kikapcsolódni persze szükséges. De nem homályosítják-e el az érzelmi-értelmi értékrendet a csinált, a művi feszültségek — a valóságosak rovására? A Július hatodika című filmben **valódi feszültségek** ejtik rabul a nézőt. A tét — a legnagyobb: **a proletárforradalom sorsa, az új társadalom léte.** Mondhatnánk azt is, hogy a szovjethatalomé. De akkor — pontosabban akkor is — e kettő ugyanazt jelentette. Az adott történelmi szituációban a baloldali eszerek provokációja, majd különösen fegyveres lázadásuk a végletekig kiélezte a „lenni, vagy nem lenni" kérdését. Ebből a reális helyzetből szövődik a filmbeli feszültség. Ám ettől a film még érdektelen is lehetne. A Július hatodika azért ragadja meg az érdeklődő nézőt, mert az alkotók a „sztorit" filmszerűen szervezték át más síkokra: a tudatunkat, érzésvilágunkat foglalkoztató, nagyonis aktuális tartalmakra.

Kit nem foglalkoztat ma a „baloldali" radikalizmus természetrajza? Az eszerek a világforradalom jelszavával léptek fel a bolsevikok ellen. **Formálisan** a bolsevikok elveit hangoztatták a **lényegében** megváltozott helyzetben. Csak éppen a realitásokat, a tényleges erőviszonyokat hagyta figyelmen kívül radikális frazeológiájuk. A kispolgári álforradalmiság mindig a tények szuverén megvetésében talál önmagára. A filmben az eszerek vezére, Szpiridonova így fogalmaz, amikor egy fegyveres osztag embereit akarja eltántorítani a bolsevikok oldaláról: „Pártunk útja és programja egyenes és világos. És ez: mindenfajta kompromisszumot visszautasítva, át a saját kizsákmányolóinkkal megvívott osztályharcon, át a világburzsoázia ellen folytatott forradalmi háborún — a kizsákmányolás felett aratott teljes győzelemig..." Semmi kompromisszum, sőt forradalmi háború — akkor, amikor nincs élelem, nincs hadsereg, amikor fel kellene lélegzeni. Lenin okkal mondja róluk: meglehet, a hivatásuk éppen ennek a háborúnak a kirobbantása, az, hogy „ők legyenek a narancshéj, amelyen elcsúszunk és kitörjük a nyakunkat — a fehérgárdisták örömére". Lenin és Kolegajev között pedig (aki mint ingadozó baloldali eszer miniszter, közvetlenül a Kreml lövetése előtt keresi fel Lenint, valami ködös „belátásra" hivatkozva) így fejeződik be a rövid párbeszéd:

Lenin: — ... Öngyilkosok központi bizottsága! És meggyőződésem, hogy ez az egész kalandorság eltaszítja önöktől a munkásaik, parasztjaik, de még az értelmiségiek nagy részét is.

Kolegajev: — Ezekkel az emberekkel új pártot alakítunk.

Lenin: — Mifélét?

Kolegajev: — A forradalmi kommunisták pártját.

Lenin: — És továbbra is hangoztatják majd, hogy semmiféle emberáldozat, legyen az bármilyen nagy, nem rettenthet vissza bennünket, ha a világforradalomról van szó!?

Kolegajev: — A nagy célok nagy áldozatok nélkül nem valósíthatók meg.

Lenin: — Számomra a cél az emberek boldogsága, Andrej Lukjánovics. És nem valamiféle absztrakt embereké, hanem azoké, akiket ön oly nagyvonalúan fel akar áldozni.

Ez a dialógus-töredék is jelzi, hogy **a történelmi lecke itt a nemzetközi munkásmozgalom mai problematikája is.** A realitás és kompromisszu-

Digitized by Google

mok kérdése, a taktika és stratégia viszonyának értelmezése széles mederben találkozik a kommunista mozgalom ismert gondjaival, nehézségeivel. S sok szálon találkozik azzal a tanulsággal, hogy a nagy szavakkal való handabandázás csöppet sem ártalmatlan, veszélytelen játék, hanem reális tartaléka a jobbról támadó erőknek.

A film hitelének egyik fő forrása, emberábrázolásának mélysége. Történelmi személyiségeket kelt életre, mégsem héroszok, hanem szubjektív érzékenységű, emberi léptékű és közelségű alakok mozognak a vásznon. Lehet, hogy gondosabban kidolgozott, az élőhöz gesztusaiban, rezzenéseiben közelebb álló Lenint már többet is láttunk szovjet filmekben. (Jól tudjuk, hogy például M. Romm milyen emberfeletti energiával készült fel és készítette fel színészeit egy-egy Lenin-ábrázolásra.) De korhoz kötődésében ez a Lenin-szerepjátszás is kiváló (J. Kajusov alakítása). Szverdlov, Dzerzsinszkij, Csicserin alakításával is gazdagodott a forradalmi évek bolsevik vezérkarának filmben rögzített művészi arcképcsarnoka. Az ellenfeleknek, a baloldali eszereknek, s főképpen vezérüknek, Szpiridonovának rajzában pedig a szélsőséges fanatizmus mögött is felcsillan az emberség melegsége, talán olykor tragikuma is. Nem emlékszem olyan Lenin-ábrázolásra, ahol emberi kiválósága és tényleges vezetői funkciója ily harmonikusan illeszkedett volna a tapasztalt vezetők kollektívájába. Ezt olyan epizódok is szolgálják, mint Csicserin okos ellenvetése egy helyütt Lenin gondolatmenetére. Máskor, amikor a helyzet gyors áttekintése után Lenin fontos üzenetben hívja fel Szverdlovot a baloldali eszer-frakció letartóztatására, már csak ezt a választ kaphatja: „megtörtént!" Megtörtént, mert Szverdlov is villámgyorsan felmérte a tennivalót. Egyformán gondolkodtak, egyformán cselekedtek. (S hogy itt is van „áthallása" a filmnek? Hogy ezt is „aktualizáljuk" magunkban? Mi tagadás — igen. A széplelkek bizonyára megbotránkoznak azon, amikor a történelem kemény, erőskezű döntésre kényszeríti a forradalmárokat, amikor „szocialistákat", sőt a „tökéletes szocializmus" híveit kell letartóztatni, hogy éljen, hogy legyen szocializmus. Amikor a habozás egyenlő az árulással.) Maradandó élményt nyújt a film a legendás hírű Dzerzsinszkij emberi-politikusi arcu-

Digitized by Google

latáról is. Ritka alkalom, amikor a magabiztosság, a legnehezebb szituációkban tanúsított bátorság, sziklaszilárdság ily póznélkülien, művészi átgondoltsággal fejeződik ki.

A film hősei — híven történelmi eredetijeikhez — **nem egyszerűen gondolkodó és felismerő, hanem mindenekelőtt cselekvő hősök.** A kiválasztott történelmi szituáció kiváló alkalom arra, hogy a gyors döntés és a határozott cselekvés egységében mutassa be mind pozitív, mind negatív szereplőit. A fegyveres lázadás legnehezebb pillanatában, éjjel 23 óra 30 perckor Lenin telefonhívást kap a katonai akcióval megbízott parancsnoktól, aki sürgeti a sebtében felfegyverzett moszkvai munkások bevetését — nem kétséges, hogy nagy áldozatok árán — az eszerek ellen. Lenin válaszait halljuk: „Nem! Hadsereg ellen hadsereg kell. Nem küldünk munkásokat, csak a legvégső esetben. Várunk még." Pedig ezt a beszélgetést két órával azelőtt ez a lakonikus rövidségű szóváltás előzte meg:

Lenin: — Vácetisz elvtárs... kitartunk reggelig?

Vácetisz: — Nincs tiszta képem a helyzetről. Katonánk alig van.

(Hadd tegyem hozzá: Vácetisz volt a hadműveleti kérdésekkel foglalkozó egyik kulcsember.)

22 óra 10 perckor Szverdlov a bolsevik kongresszusi küldötteknek bejelenti az eszer-lázadást, azt, hogy Dzerzsinszkijt letartóztatták, Abelmann küldöttet az utcán lelőtték. Javaslatot tesz: a bolsevik frakció minden tagja azonnal induljon Moszkva kerületeibe, a helyi erők megszervezésére és segítésére. S utána percekig kerületek nevei és emberek nevei... nevek, emberek... Mert rajtuk áll most a dolgok megfordítása! Gondolatilag és formailag is kitűnő szimbólum ez a jelenetsor. Az addig névtelen tömeg (a bolsevik küldöttek népes hada) egyszerre „megszemélyesedik". A nevek emberekké teszik szemünkben a sokaságot, s érezzük, hogy ők képezik az erejét. A képi megfogalmazás pedig olyan, mint amikor mikroszkóppal pillantunk be a mozdulatlannak látott élő szervezet mélyébe. A szólított küldöttek a tömegben keresik útjukat, ahogyan az életnedvek áramlanak, örvénylenek az élet törvényétől hajtva. Ez a szemlélet- és ábrázolásmód a legkisebb ízéig mentes attól a sémától, amely szerint a XX. kongresszus előtt láttatták ezt az időszakot. S éppen ezért beletartozik abba a jó áramlatba, amely a művészi megközelítésben is rehabilitálta a lenini normákat.

A Július hatodika nem fesztiválfilm és nem közönségfilm. Alkotói nem aspiráltak az egyikre, és nem hiszem, hogy meg tudják nyerni a másikat. A film írója **(Mihail Satrov)**, operatőrje **(Mihail Szuszlov)**, és mindenekelőtt rendezője **(Julij Karaszik)** fontosabbnak vélte a történelmi hűséget, jobban ragaszkodott a főbb összefüggések totalitásának felidézéséhez, semmint hogy egy sajátosan egyéni szemléleti forma köré szervezte volna a historikus anyagot. S mert ezzel a szándékkal zömében a hagyományos (ám ezért nem kisebb értékű) módszerekhez nyúltak, nem valószínű, hogy a más esztétikai kritériumok szerint ítélő fesztiválzsürik kitüntetésére számíthatnak. S nem lesz ez nagy sikerű közönségfilm sem, hisz az átlagos mozilátogató más érdeklődéssel közelít és másfajta élményre „fizet be".

Ám egy pillanatig se gondoljuk, hogy e kettős elhárítás valamilyen szürke középszert tételez! **A rendező és az operatőr együttműködéséből megdöbbentően hiteles, korhű atmoszféra született.** Ha nem tudnánk, hogy eleve lehetetlenség, azt hihetnénk, hogy a film a cinéma vérité módszerével készült. Az alkotókat di-

Digitized by Google

cséri, hogy szinte sehol sem zökken ki ebből az egységes felfogásból a képek sora, legyen ez tömegjelenet, vagy a Cseka szállása, Lenin dolgozószobája vagy az utcai harcok jelenete. A hitelesség érdekes szimbólumai a némafilmekben megszokott közbevágott feliratok, amelyek itt egy lezárt dokumentum fejezetcímeit, címszavait asszociálják, szinte a jegyzőkönyvi pontosság benyomását keltve. Márpedig a **dokumentarizmus igényével szervezett játékfilm — az egyik legnehezebb műfaj.** Minduntalan ott leselkedik a művészre a két egymástól idegen közeg összeötvözésének nehézsége, s ezt a néző végül is úgy könyveli el, hogy illusztrációt kapott egy históriai eseményhez. Ez a sodró lendületű film mentes ettől a gyengeségtől. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy hibátlan alkotás. A történeti hűség szolgálata néhol — különösen a beszédek szalagra vitelében — a film teherbírásának határáig kényszerítette a művészeket. Még a pergő dialógusok, a képileg és hangban dinamikus tömegjelenetek sem mindenütt kárpótolnak bennünket ezért. Az eszer-lázadás leverését finom eszközökkel előlegezi a természetbe kiruccanó Lenin „meglesése". Mégis érezzük egy — esetleg gyorsan villódzó — állókép-montázs hiányát, amely a szövegbeli információn túl, vizuálisan is felmutatná a megoldást.

Ám az utólagos mérlegelés elsősorban a nézők joga legyen. Okkal bízom abban, hogy a hatás ereje el fogja homályosítani előbbi kritikai megjegyzéseimet.

Ajánlom ezt a filmet mindazoknak, akik a moziban nemcsak kikapcsolódást keresnek, hanem gazdagító élményt; azoknak, akiket érdekelnek történelmünk, mozgalmunk tanulságai; azoknak, akik szüntelenül keresik a választ korunk kérdéseire. Ajánlom azzal közvetlenséggel, ahogyan egy Semprun-regényt, egy Neruda-verset, egy Derkovits-képet, egy Brecht-drámát szoktunk egymásnak kommendálni. Hasonló okból, és nem kevesebb célzatossággal. Elvtársak közötti bizalom jeleként — egy jó film érdekében.

Füleki József

Digitized by Google

Generatív grammatika és strukturalizmus

Hozzászólás Kistamásné Varga Sarolta „A strukturalizmus vázlatos kritikája" című cikkéhez

A Társadalmi Szemle 1968. májusi számában megjelent tanulmányában („A strukturalizmus vázlatos kritikája.") Kistamásné Varga Sarolta a generatív grammatikát a nyelvészeti strukturalizmus magasabb fejlődési fokaként értékeli, mivel — véleménye szerint — ez az iskola „lehetővé teszi... hogy felülemelkedjék mind a történeti nyelvészet, mind a strukturalizmus egyoldalúságain és egységes koncepcióban dolgozza fel a nyelv történetiségét és egyidejű rendszerét" (105. old.). A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, ezért talán nem lesz felesleges ehhez a megállapításhoz néhány megjegyzést fűzni.

A nyelvészeti strukturalizmus amerikai fő irányzata, a deskriptív iskola a nyelv formális elemzésével ért el ugyan eredményeket, de a nyelvi valóság aránylag gyorsan ráébresztette a kutatókat e módszer korlátaira. Ilyen értelemben Chomsky és követői valóban a strukturalizmus tagadásaként léptek fel. Elvetették a merev mechanisztikus szemléletet és a nyelv vizsgálatában a nyelv működését, ennek folyamatát kívánják feltárni. Kistamásné Varga Saroltának igaza van, amikor a generatív grammatika érdemének ismeri el, hogy ez az elmélet a nyelv dinamikus jellegét hangsúlyozza. Chomsky valóban célul tűzi ki állapot és folyamat, szinkrónia és diakrónia metafizikus szétválasztásának feloldását, kérdéses azonban, hogy a generatív grammatika valóban képes-e erre. A strukturalizmus meghaladásáról ugyanis csak ebben az esetben lehet beszélni.

Chomsky, miközben a deskriptív iskola behaviourista szemléletével harcol, maga a karteziánus racionalizmus talaján áll. A nyelvi valóság vizsgálata ráébreszti arra, hogy a nyelv igazi természetét a jelentés központi szerepének elismerése nélkül nem lehet feltárni. Elméletében azonban elsősorban deduktív, túlságosan is absztrakt, erősen a formális logikára épít. Ebben nyilvánvalóan komoly szerepe volt annak, hogy a nyelvet struktúraként szemléli. Senki sem vitatja, hogy a nyelv valóban struktúra, rendszer; a kérdés azonban az, hogy a nyelvet milyen struktúraként fogjuk fel. Semmiképpen sem szabad egyenlőségjelet tenni a nyelvi struktúra és más leszármazott társadalmi jelrendszerek (pl. a matematikai struktúrák) közé. Ezek ugyanis éppen konstruált voltuknál fogva valóban zártak és tiszta viszonylatokon épülnek fel. Velük szemben a nyelvi rendszer, mint az objektív valóság tükrözésének eszköze és eredménye, állandóan mozgásban van, természete eleve történeti. Mint ilyen egyben a megismerés történeti tára is: gondolkozásformák elavulnak, fejlettebbeknek adnak helyet, de ezek mintegy kövületekként, bizonyos nyelvi formákba merevedve, benne megőrződnek. Ezek a rétegek egymás mellett, egymásba épülve alkotják a mindenkori nyelvi rendszert, amelyet mindezen felül még bizonyos, a megismerő tevékenység folyamán megnyilvánuló szubjektív mozzanatok is módosítanak. Ha kisebb mértékben is, ez magára a grammatikára is érvényes. Mindezeknek a tényezőknek együttes jelenléte okozza, hogy valamennyi ismert struktúra között éppen a nyelv a legbonyolultabb.

A generatív grammatika azonban ezt a valóságos nyelvi struktúrát a maga teljes bonyolultságában, legalábbis egyelőre, nem képes leírni. Nem tud igazi választ adni arra a kérdésre, hogy a nyelv egyik állapotából hogyan jut el a másikba, tehát végső fokon magáról az egyes szinkron állapotról sem tud kimerítő jellemzést adni. Az ilyen értelmű történelmi leírást, programja ellenére, meg sem kísérli. Téves lenne azt hinni, hogy ebben a formális elemzés a hibás, az igazi ok az a struktúra-fogalom, amely a filozófiai strukturalizmusnak a történelmi és dialektikus materializmussal folytatott harcában született meg. A filozófiai struktúra immanens, örök és eleve adott fogalom, nem fér össze az igazi történetiséggel, hiszen a lényegét érintő változás pusztulásával jár.

Az eleven, élő állapotában is történeti

Digitized by Google

nyelv vizsgálata során Chomsky a struktúrának egy olyan felfogásával kerül szembe, amely a valóságos nyelv természetétől idegen. Nem tekinthető tehát puszta véletlennek, hogy elméletét állandóan újra kell fogalmaznia. Nem pusztán finomításokról, pontosabb kidolgozásról van itt szó, hanem magának az elméletnek újabb alapokra helyezéséről, amelynek során a valóságos nyelv vizsgálata egyre inkább a dedukciónak ad helyet. Chomsky karteziánus beállítottsága is csak a legutóbbi időben mélyült el igazán. Így született meg rendszerében a „mélystruktúra" fogalma, amelyben absztrakt logikai szinten minden lehetséges nyelvi formáció már eleve adva van. Ehhez még hozzátartozik az is, hogy ennek a mélystruktúrának bizonyos vonatkozásokban minden nyelvre érvényesnek kell lennie, így ez tulajdonképpen már a „gondolkozás grammatikája", ahelyett, hogy a valóságos nyelvet, a grammatikában megnyilvánuló sajátosan nyelvi gondolkozást vizsgálná. (A teljes igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a mélystruktúra felfedezése a nyelvtudomány számára — ha azt helyesen értelmezzük — igen hasznosnak bizonyulhat; ennek kifejtése azonban nem ennek az írásnak a feladata.)

A generatív grammatika szerinti elemzés során magában a mélystruktúrában is, továbbá addig is, amíg a valóságos nyelvi tevékenység során és eredményeképpen a nyelvi közlés a felszíni struktúrában realizálódik, nem kevés mozgás zajlik le, mindez azonban sokkal inkább logikai, mint nyelvi. Ezek a változások lényegében egy konstruált, a nyelvi rendszerrel nem kongruens logikai rendszerben, tehát időtől és társadalomtól függetlenül történnek, így a célul kitűzött pánkrónia (állapot és folyamat dialektikus egysége) helyett időtlenség, akrónia van. Ezen a ponton a strukturalizmust csak látszólagosan meghaladó generatív grammatika valójában annak az ismeretelméleti álláspontnak felel meg, amelyet pl. a néprajzban Cl. Lévy-Strauss, a történetfilozófiában pedig M. Foucault képvisel.

A generatív grammatika által használt módszer azonban — az ismeretelméleti korlátok ellenére — igen gyümölcsözően alkalmazható a nyelvtudományban. Erre szerettem volna felhívni a figyelmet, amikor „A strukturalizmus vázlatos kritikája" c. cikknek a generatív grammatikára vonatkozó részéhez hozzászóltam.

Bakos Ferenc

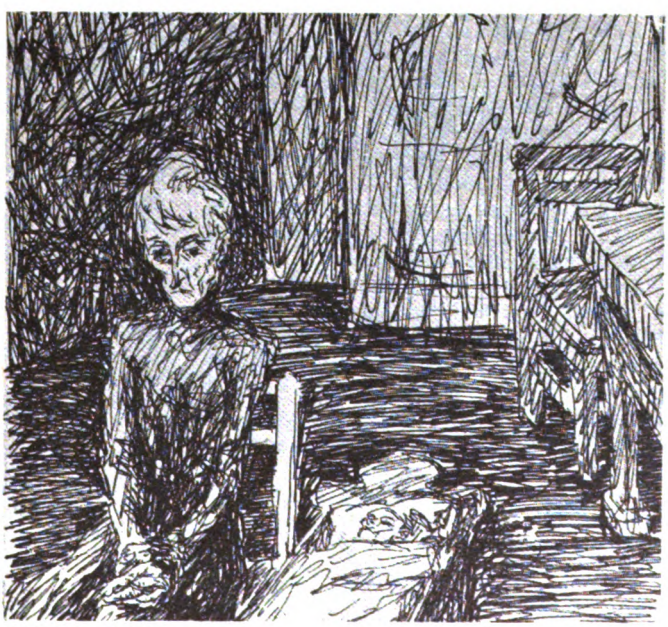

Szigeti István: Nyomor

Digitized by Google

POSTÁNKBÓL

Legyen-e rulírozó hitel?

A termelőszövetkezetek hitelellátásáról szóló, a Társadalmi Szemle 1968. novemberi számában megjelent interjúhoz szeretnék megjegyzést fűzni.

Feltételezem, hogy sok kollégám nem veszi a fáradságot a levelezésre és így véleménye nem jut el az illetékesekhez. Pedig *Kovács Sándor* ügyvezető igazgatónak a rulírozó hitelekkel kapcsolatos álláspontját nekünk, termelőszövetkezeti embereknek nem szabad szó nélkül hagynunk. Már csak azért sem, mert a termelőszövetkezeti főkönyvelők számára tartott értekezleteken is mindig ezt a választ kapjuk, és úgy látszik, a Magyar Nemzeti Bank az állandó bírálatok ellenére sem hajlandó felülbírálni ezt az álláspontját. Hadd bocsátsam előre: én ültem már mind a két oldalán az asztalnak, így módom van összehasonlítást tenni. Ugyanis 11 évig bankban voltam hitelügyi előadó, négy évig csoportvezető, most pedig termelőszövetkezeti főkönyvelő vagyok, s így ismerem a múlt és a jelen hitelezési módozatait. Sőt az 1968. évi gyakorlattal is sokat küszködtem. Nagyon érzékenyen fel tudom fogni az eseti és rulírozó hitelezés közötti különbségeket. Éppen ezért nem tudom szó nélkül hagyni a Nemzeti Bank állásfoglalását. Abban is biztos vagyok, hogy véleményemet osztja a szövetkezetek illetékeseinek túlnyomó része.

Miről is van szó? A jelenlegi kamatfeltételek valójában azt eredményezik, hogy a termelőszövetkezetek még súlyosabban érzik a kamatterheket. Igaz, hogy emelkedett a kamatláb, de betétkamat csak tartósan elhelyezett betét után jár. Márpedig amelyik szövetkezetnek tartósan elhelyezhető betéte akad, az aligha vesz igénybe magasabb kamatozású rövid lejáratú hitelt!

Igaza van Kovács Sándor elvtársnak abban, hogy anyagi érdek fűződik a mielőbbi hiteltörlesztéshez — ez előttünk is világos. A vita a körül a kérdés körül folyik, hogy elősegíti-e a hitel gyorsabb visszafizetését a jelenlegi, nem rulírozó hitelezési mód. Egyszerű a válasz: nem!

A jelenlegi hitelezési rendszerben az egérfogó elve uralkodik: befelé — mehet, de kifelé — nincs út. Vagyis: törleszteni lehet, de a keret elvész. Így aztán a fizetőképesség biztosítása végett kénytelenek vagyunk az átmenetileg felesleges pénzeszközt elszámolási számlán tartani. A szövetkezet tehát kénytelen a fizetőképesség fenntartása érdekében felesleges kamatteher-költséget vállalni.

A hitelállományok alakulása valóban összefügg a mezőgazdasági termelés idényszerűségével, de nem célszerű ezzel indokolni a jelenlegi hitelezési módot. Az idényszerűség és a mindinkább kialakuló sajátosságok nehézzé teszik az egész évi hiteligény pontos megállapítását, de ez mindkét hitelezési módszernél fennáll. A jelenlegi módszer mellett viszont lehetetlen helyesen megállapítani a lejáratokat. Ha a bankszervek arra törekednek, hogy a szövetkezetek elsősorban a maguk pénzeszközeit használják, akkor a megválasztott hitelezési módszer éppen ellentétes ezzel a törekvésükkel.

Ahogy az eseti hitelkérelemnél számításba kell venni a bevételeket, úgy a rulírozó módszernél is egyaránt tervezni kell a bevételt és a kiadást, és ezeknek időszakos különbsége lehet a hitelkeret negyedévenkénti felső határa. Ez teljesebb tervezési és hitelezési biztonságot nyújt mind a gazdálkodó szerveknek, mind a banknak. Minden kiadást hitelszámláról lehetne kifizetni és minden bevételt a hitelszámlán törleszteni. Ennek

Digitized by Google

eredményeképpen naponta csak a szükséges hitelállomány állana fenn. Ugyanakkor a negyedévre megszabott hitelkereten belül rulírozóan igénybe vehetővé válna a hitel. Ezzel a módszerrel a minimálisra lehet csökkenteni a kamatterhet, gyorsítani lehet a visszafizetést, elősegíteni a saját erő maximális igénybevételét és a pénzforgalom zökkenőmentességét. Mindezeken túl ez a módszer kevesebb adminisztrációt igényel, s könnyebben és naponta figyelemmel kísérhetővé teszi a gazdasági tevékenység pénzügyi vonatkozásainak alakulását.

A negyedéves keret túllépése esetén már indokolni kellene az okokat, és ez egyben azt is jelezné, hogy mennyire és miért tér el a kiadási vagy bevételi ütem alakulása a tervezettől.

Az a meggyőződésem, hogy érdemes lenne megfelelő vizsgálattal jobban és közelebbről szemügyre venni a rulírozó hitel témáját és felülbírálni a Nemzeti Banknak erre vonatkozó álláspontját. Ehhez nemcsak egy-egy szövetkezet vonatkozásában fűződnek fontos érdekek, hanem a hitelezési gyakorlat továbbfejlesztése miatt is.

Nagy László,
a tabajdi Aranykalász Termelőszövetkezet főkönyvelője

Nagy Balogh János: Földet ásó munkás

Digitized by Google

FRISS ISTVÁN: GAZDASÁGI TÖRVÉNYEK, TERVEZÉS, IRÁNYÍTÁS

Az olvasó három év terméséből válogatott, különböző alkalmakra készült, különböző témákról szóló tanulmányok gyűjteményét veszi kezébe, mégis bizonyos szempontból imponálóan egységes művet olvashat.

E tanulmányok szerzője nem a szó szűkebb értelmében vett *kutatója* a gazdasági valóságnak. Nem korábban ismeretlen tényeket tár fel, nem új módszerekkel kísérletezik. *Megérteni és átfogni* törekszik a gazdasági élet és a közgazdasági gondolkodás új jelenségeit, *rendszerezni* és *megmagyarázni* őket, beilleszteni a *szocializmus marxista közgazdasági elméletébe*, és gazdagítani általuk ezt az elméletet. Megszólal a kötetben a tapasztalt állami vezető és a tudományos szervező, a fejlődés cselekvő részvevője és a cselekvésre ösztönző propagandista is, de a vezérszólam mégis a gyakorlattal szoros kapcsolatban álló, a gyakorlat tökéletesítésére törekvő *gondolkodóé*, aki az elmélet és a gyakorlati tapasztalatok egybeötvözésén munkálkodik, akinek műveiben az új tények és gondolatok iránti fogékony érdeklődés párosul a klasszikus örökség alkotó tiszteletével.

Ez az egyik tényező, amely a sokfelé ágazó fejtegetéseket egységbe foglalja: az *ideológiai igényesség*. A dogmatizmus és a skolasztikus szócséplés ellen okkal és eredménnyel lázadtunk, de a lapos empíria, a prakticizmus és az üres formalizmus, amely a felszabadult tér egy részét most betölti, nem sokkal üdítőbb. Háttérbe szorult és kevéssé divatos az elmélyült elméleti gondolkodás, a szocialista gazdaság aktuális kérdéseinek a történelmi materializmus szélesebb perspektívájába illesztése. Ezért ritka és értékes színfolt ez a kötet közgazdasági irodalmunkban. Arra emlékezteti az olvasót, amit hétköznap könnyen elfelejt: hogy a szocialista tervgazdaság adekvát rendszerének létrehozása, törvényszerűségeinek feltárása és irányítási módszereinek kidolgozása történelmi tett, amely történelmi mércével mérendő, és amely történelmileg hitelesített ideológiát kíván.

A másik tartalmi tényező, amely a kötetben felsorakozó tanulmányokat rokonná teszi, az, hogy végeredményben mindegyikük egyetlen nagy kérdésre keresi a választ. Mi a teendő abban a történelmi helyzetben, amikor a termelés társadalmasítása még nem teljes, de a termelőeszközök magántulajdona lényegében már megszűnt, amikor a gazdasági folyamatok tervszerű központi szabályozásának szükségessége vitathatatlan, de lehetősége korlátozott; azaz *miféle gazdaság a szocialista gazdaság és hogyan kell vezetni*, hogyan kell törvényszerűségeit kutatni és hogyan kell a tudományos ismereteket felhasználni a vezetésben?

Ez az alapvető kérdés jelenik meg kimondatlanul is, különböző formákban és különböző szempontokból vizsgálva, valamennyi tanulmányban. Az első rész a mai magyar gazdasági gyakorlat, a második a politikai gazdaságtani elmélet, a harmadik a közgazdaságtudományi kutatás oldaláról veti fel a problémát.

Az *első rész* középpontjában a reform előkészítése, a terv és a piac sokat vitatott viszonya, a népgazdasági tervezés tökéletesítése áll. A terv és a politikai döntés közötti kapcsolatok, az átfogó koncepciók és ágazati szemlélet ellentmondásai, a tervezés módszerei, az új irányítási rendszer fő vonásai bontakoznak ki az olvasó előtt. Szenvedélyes gyakorlati viták megszűrt összegezése és az elmúlt évek közgazdasági-módszertani kutatásainak érlelődő hatása jut kifejezésre e tanulmányokban.

Digitized by Google

A *második rész* a szocializmus gazdasági törvényeivel, a szocializmus politikai gazdaságtanával foglalkozik. Történelmi összefoglalást ad a szocialista gazdaságról vallott nézetek és a valóságos gazdasági irányítás fejlődéséről, elméletileg és tapasztalatilag indokolva ezzel a gazdaságirányítás reformjának szükségességét. A politikai gazdaságtan néhány problémáját elemző cikk, sajnos, nyitva hagyja azt a kérdést, hogy *miért* ad oly kevés útmutatást a szocializmus politikai gazdaságtana a gyakorlati gazdaságvezetés számára. Az olvasó önkéntelenül hozzáfűzi: hiszen a gyakorlat ma már sokat meríthet és merít is a közgazdasági kutatás eredményeiből — vajon nem ott van-e a hiba, hogy a politikai gazdaságtannak nevezett diszciplína nem fogadja magába ezeket az eredményeket, mert túl szűken értelmezi saját tárgyát?

A *harmadik rész* a magyar közgazdaságtudomány fejlődését, társadalmi szerepét és jövő feladatait tárgyalja. Az elmúlt korszak áttekintése feltárja a fejlődésre ható, serkentő és gátló tényezőket, különösen kiemelve a tudomány és a gyakorlat alkotó együttműködésének jelentőségét. Ebben a szellemben íródott az utolsó tanulmány is, amely még egyszer visszatér a tervezés problematikájára, de most már a kutatás szempontjából: átfogó és rendszerezett koncepciót ad a tudományszervezés számára a népgazdasági tervezés szükségleteiről, a napirenden levő kutatási feladatokról.

Valójában azonban nem csak a harmadik rész, hanem a kötet egésze tükrözi és összegezi a magyar közgazdaságtudomány tizenötéves útját. A nepgazdasági tervezés folyamatában érvényesülő érdekellentétek és ellentmondások, az irányítási rendszer fogyatékosságai, a matematika alkalmazása a közgazdaságtanban és a tervezésben, a politikai gazdaságtani törvények tartalma és gyakorlati ereje — megannyi olyan kérdés, amelyet tizenöt évvel ezelőtt említeni is nehéz volt, s amely öt-tíz évvel ezelőtt szenvedélyesen fel-fellángoló viták tárgyává léphetett elő, de amely ma már leszűrhető tanulságokat, higgadtan összegezhető megállapításokat kínál. Ezeket az eredményeket és a jelen útszakasz nehézségeit a kötet olvasója olyan szerző tollából ismerheti meg, aki a magyar közgazdaságtudomány fejlődésének nemcsak részese, hanem szükség esetén védelmezője volt, a skolasztikától a valóságos tények felé fordulásának egyik kezdeményezője és irányítója.

A kötet tartalma és jelentősége a kiadótól is több figyelmet, méltóbb formát érdemelt volna.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968)

Augusztinovics Mária

REMETE LÁSZLÓ: RENGJ CSAK FÖLD!

Szerencsés gondolat, okos koncepció volt e könyv szülője. Az elindító gondolatot a kommunista párt megalakulásának félszázados fordulója fakasztotta, a koncepciót pedig történelmi és politikai kutatómunka alakította ki. És még valami: a szerző átérezte a politikai dokumentumoknak az irodalmi és képzőművészeti együtthatókkal való egységes feldolgozásában rejlő szuggesztív erőt.

Az ötven évvel ezelőtti magyar sorsfordulót elindító társadalmi folyamatok: a világháború nyomán fellépő gazdasági, politikai romlás és ennek lélektani kihatásai, az orosz forradalom „ragályának" terjedése, az uralkodó osztályok züllése, az elnyomottak tudatosodása — mindezt tények összekapcsolódó mozaikképében tükrözi a könyv. De a hozzájuk fűződő szépirodalmi és művészeti anyag szerencsés kiválasztása azt is érzékelteti, hogy írók, költők, grafikusok cselekvően vettek részt a forradalom előkészítésében, „a tűz csiholói" voltak. A kötetbe felvett versek, plakátok nem puszta illusztrációi a forradalmi folyamatnak, hanem hordozói is.

Remete László könyve az első világháború kezdetétől a Tanácsköztársaság megszületéséig kíséri nyomon a magyar nép útját, marxista szemlélettel és kommunista szenvedéllyel. *Minden mozzanatban* meglátja *az osztályharc jellegzetes formáját:* a háborúellenes mozgal-

Digitized by Google

makban csakúgy, mint a két forradalom közötti időszak munkás- és parasztakcióiban, a kormányzaton belüli ellentétekben csakúgy, mint a szociáldemokratizmus és kommunizmus viszályában.

Az első világháború ezeknek az osztályharcoknak fél évtizede volt. Az 1915. szeptemberi zimmerwaldi háborúellenes nemzetközi konferenciát követőleg „a magyar munkásmozgalom is ébredezett első dermedtségéből". A szociáldemokrata mozgalmon kívülálló kisebb háborúellenes csoportok már 1915-ben jelentkeztek. A „Tett", majd a „Ma" című lapban a forradalmi érzületű értelmiségi ifjúság és költőnemzedék talált fórumot. Ezek közel álltak a munkásosztályhoz.

Izgalmas olvasmány az 1917-ben megjelent újságcikkek sora; ezek jól megmutatják, hogy a háborúba belefáradt kispolgárságot is megragadta a cárizmus bukásának híre. A kispolgárság legprogresszívebb képviselői úgy látták, hogy ezzel „a reakció elvesztette egyik legjobb, egyik legutolsó fellegvárát és támasztékát. Hol lehessen még a népet szolgaságban tartani, ha már Oroszországban is szabad?" — írta a „Magyarország".

De a béke és a szabadság nem jöhetett magától, harcolni kellett érte. A könyvben a politikai írások és történelmi dokumentumok mellett versek, tárcák és egykorú karikatúrák érzékeltetik a tömeghangulatot és a sorokból nemegyszer kirobban *az opportunizmus, a reformizmus éles vagy keserű kritikája.* A „Borszem Jankó" 1917. szeptember 23-i számában megjelent karikatúra például keserű gúnnyal mondja a stockholmi békeértekezlet kudarcáról: „A békekonferencia háború miatt elhalasztva."

A Nagy Októberi Forradalom kitörését köszöntő első tömegtüntetéseken és ezek sajtóvisszhangján lemérhető a tömegekben végbemenő óriási változás: ekkor már a szocialista törekvések hatják át a békeharcot. Ennek kifejeződése volt a többi között a baloldali író- és művészgárda törekvése új folyóirat kiadására. A lapot az Októberi Forradalom iránti rajongásukban „Kilenszáztizenhét"-nek akarták nevezni. Engedélyt azonban nem kaptak és az indításnak szánt felhívást csak az egy évvel később, Hevesi Gyula és Komját Aladár szerkesztésében megjelenő „Internacionálé" közölhette.

Sztrájkok, tömegakciók emlékét idézi fel számos újságcikk és parlamenti felszólalás, mint például Károlyi Mihály 1918. június 21-i beszéde.

A Szovjet-Oroszországban abban az időben megjelent magyar sajtótermékekből is remek szemelvényeket kapunk. Például: Szamuely Tibor éles kritikai cikkét a Szociáldemokrata Párt 1918. évi kongresszusáról, amelyen újra megválasztották „a császári és királyi, valóságos belső titkos vezéreket", akiknek nyilván „nincs is egyéb kötelességük, mint hogy gátat vessenek a munkásság jogos elégületlenségei kitörésének, s ezzel gátat vessenek a munkásság jogos érdekei érvényesülésének".

Itthon az oligarchia egyre inkább érezte hatalmának növekvő ingatagságát. Az uralkodó osztályok gyengülését Remete László többek között Windischgrätz Lajos hercegnek, Károlyi Mihály ellenlábasának emlékirataiból vett részlettel és József főherceg érdekes naplójegyzeteivel illusztrálja.

Ez a sokoldalú anyag a polgári demokratikus forradalom atmoszféráját vonja az olvasó köré, amelyben azonban már fel-felcikáznak *a közelgő proletárforradalom* villámai. Szántó Béla cikke emlékezik meg arról, „Hogyan alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja". A „Vörös Újság" első számáról és kezdeti harcairól Vágó Béla szól. Fakszimilében ismerhetjük meg a lap első számának címoldalát, „Osztályharcot!" című vezércikkével.

1918 őszén a kommunisták és a szociáldemokraták harca döntő szakaszába lépett. Ebben a harcban — írta később Buchinger Manó — nekik (a kommunistáknak)... hatalmas fölényük, bizonyos hatalmas erőtényezőjük volt... ők már ismerték az orosz forradalmat." A Hevesi Gyula könyvéből („Egy mérnök a forradalomban") közölt részlet megvilágítja a kommunista párt rohamosan növekvő befolyását 1918 végén. A KMP politikai és ideológiai harcát szemléltetik a kötetben a „Vörös Újság" cikke a párt agrárpolitikai javaslatairól és Kun Béla tézisei egy, a földkérdésről szóló előadásához; a „Vörös Újság" Visegrádi utcai szerkesztőségének és az ott folyó lázas életnek a leírása, és még sok érdekes, kortörténeti szempontból értékes anyag.

Szántó Rezsőnek az 1918—19-es népőrségről szóló írása — amely 1958-ban jelent meg a Társadalmi Szemlében — rámutat arra, milyen jelentőséget tulajdo-

Digitized by Google

nított Kun Béla ennek a fokozatosan munkás-összetételűvé váló fegyveres alakulatnak, amelyben a kommunistáknak feladatuk volt „megakadályozni, hogy a népőrséget felhasználhassák a kibontakozó forradalmi mozgalom és a Kommunista Párt ellen". És valóban bebizonyosodott, hogy „a népőrség nem lő proletárra!"

Remete László könyvének következetes eszmei felépítéséből nem maradhatott ki az a harc, amelyet a kommunista párt és a haladó értelmiség a revansista propaganda és a nacionalista uszítás ellen vívott szóban és írásban. Az ideológiai harcnak ez talán a legnehezebb arcvonala volt, hiszen az osztályellenség kitűnően értett ahhoz, hogy sovinizmussal vezesse le a vesztett háború következményei miatt ellene forduló néptömegek indulatát. A „Vörös Újság" fejlécén, a párt minden röpiratán ott állt a jelszó: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Internacionalizmus hatotta át Kun Béla beszédeit, s internacionalista szellemű tömeggyűlések fejezték ki 1919 januárjában a magyar dolgozók felháborodását Liebknechtnek és Luxemburgnak, a Spartakisták vezetőinek galád meggyilkoltatásán. „A valódi forradalmi proletariátus kétségbeesve és harcra készülve tesz fogadalmat a mi drága halottaink holtteste mellett" — írta a „Vörös Újság" január 21-én.

A katonagyűlésekről, munkanélküli tüntetésekről, földfoglaló akciókról szóló, jól csoportosított szemelvények és dokumentumok felvázolják a februári politikai válság kifejlődését, amely a kommunista vezetők letartóztatásában és súlyos bántalmazásában csúcsosodott ki.

A kötet utolsó részei a Tanácsköztársaság kikiáltásának körülményeit világítják meg. A könyv a maga egészében tanulságos és felemelő olvasmány.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Komjáti Irén

HAJDÚ TIBOR: AZ 1918-AS MAGYARORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

Több mint tízesztendős kutatómunka eredményeként kerül az olvasó asztalára történettudományunk egyik tehetséges fiatal művelőjének tollából a közvéleményben őszirózsás forradalom néven ismert magyarországi polgári forradalom első tudományos, marxista összefoglalása. Szerzője a magyar történetírás régi, súlyos és szégyelni való adósságát törlesztette le a művével.

A lebilincselően izgalmas stílusban megírt, a történelmi egyéniségeket a szükséghez képest egy-egy vonzó, vagy szarkasztikusan ironikus jelzővel markánsan ábrázoló portrékkal gazdagított, jól válogatott vers- és prózai szemelvényekkel is élénkített könyv nem csupán a szakkörök régóta várt csemegéje lesz, hanem a nagyközönség igényeit is kielégítő olvasmány.

A forradalom eseményeit az objektív és szubjektív mozgatók egységeként mutatja be. Marxista igényű történetírásunk eddig sem mulasztotta el a tömegek történelemalakító szerepének ábrázolását. Számos esetben azonban a szándék nem volt elég a kívánt eredmény eléréséhez, mert kellő tárgyi bizonyíték híján, vagy csupán egy-egy kimagasló személy dicsérete vagy ócsárlása miatt, e munkák megrekedtek a nem eléggé dokumentált állítások, sőt nemegyszer a puszta kinyilatkoztatások, az apológia vagy a lebecsülés alacsony lépcsőfokán.

Hajdú Tibor gazdag kiadatlan és kiadott tárgyi anyag alapján tudományos pártossággal veszi szemügyre az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom történetét. Módszere, ahogy napról napra haladva követi a tömegek mozgását, az osztályok küzdelmeit, a nép hivatott vezetőinek vagy csak magukat annak tartó személyiségeknek szereplését, nem öncélú adathalmozás, objektivista tényközlés, hanem hatékony eszköz arra, hogy a tények sodró lendületű bizonyító

Digitized by Google

makban csakúgy, mint a két forradalom közötti időszak munkás- és parasztakcióiban, a kormányzaton belüli ellentétekben csakúgy, mint a szociáldemokratizmus és kommunizmus viszályában.

Az első világháború ezeknek az osztályharcoknak fél évtizede volt. Az 1915. szeptemberi zimmerwaldi háborúellenes nemzetközi konferenciát követőleg „a magyar munkásmozgalom is ébredezett első dermedtségéből". A szociáldemokrata mozgalmon kívülálló kisebb háborúellenes csoportok már 1915-ben jelentkeztek. A „Tett", majd a „Ma" című lapban a forradalmi érzületű értelmiségi ifjúság és költőnemzedék talált fórumot. Ezek közel álltak a munkásosztályhoz.

Izgalmas olvasmány az 1917-ben megjelent újságcikkek sora; ezek jól megmutatják, hogy a háborúba belefáradt kispolgárságot is megragadta a cárizmus bukásának híre. A kispolgárság legprogresszívebb képviselői úgy látták, hogy ezzel „a reakció elvesztette egyik legjobb, egyik legutolsó fellegvárát és támasztékát. Hol lehessen még a népet szolgaságban tartani, ha már Oroszországban is szabad?" — írta a „Magyarország".

De a béke és a szabadság nem jöhetett magától, harcolni kellett érte. A könyvben a politikai írások és történelmi dokumentumok mellett versek, tárcák és egykorú karikatúrák érzékeltetik a tömeghangulatot és a sorokból nemegyszer kirobban *az opportunizmus, a reformizmus éles vagy keserű kritikája.* A „Borsszem Jankó" 1917. szeptember 23-i számában megjelent karikatúra például keserű gúnnyal mondja a stockholmi békeértekezlet kudarcáról: „A békekonferencia háború miatt elhalasztva."

A Nagy Októberi Forradalom kitörését köszöntő első tömegtüntetéseken és ezek sajtóvisszhangján lemérhető a tömegekben végbemenő óriási változás: ekkor már a szocialista törekvések hatják át a békeharcot. Ennek kifejeződése volt a többi között a baloldali író- és művészgárda törekvése új folyóirat kiadására. A lapot az Októberi Forradalom iránti rajongásukban „Kilenszáztizenhét"-nek akarták nevezni. Engedélyt azonban nem kaptak és az indításnak szánt felhívást csak az egy évvel később, Hevesi Gyula és Komját Aladár szerkesztésében megjelenő „Internacionálé" közölhette.

Sztrájkok, tömegakciók emlékét idézi fel számos újságcikk és parlamenti felszólalás, mint például Károlyi Mihály 1918. június 21-i beszéde.

A Szovjet-Oroszországban abban az időben megjelent magyar sajtótermékekből is remek szemelvényeket kapunk. Például: Szamuely Tibor éles kritikai cikkét a Szociáldemokrata Párt 1918. évi kongresszusáról, amelyen újra megválasztották „a császári és királyi, valóságos belső titkos vezéreket", akiknek nyilván „nincs is egyéb kötelességük, mint hogy gátat vessenek a munkásság jogos elégületlenségei kitörésének, s ezzel gátat vessenek a munkásság jogos érdekei érvényesülésének".

Itthon az oligarchia egyre inkább érezte hatalmának növekvő ingatagságát. Az uralkodó osztályok gyengülését Remete László többek között Windischgrätz Lajos hercegnek, Károlyi Mihály ellenlábasának emlékirataiból vett részlettel és József főherceg érdekes naplójegyzeteivel illusztrálja.

Ez a sokoldalú anyag a polgári demokratikus forradalom atmoszféráját vonja az olvasó köré, amelyben azonban már fel-felcikáznak *a közelgő proletárforradalom* villámai. Szántó Béla cikke emlékezik meg arról, „Hogyan alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja". A „Vörös Újság" első számáról és kezdeti harcairól Vágó Béla szól. Fakszimilében ismerhetjük meg a lap első számának címoldalát, „Osztályharcot!" című vezércikkével.

1918 őszén a kommunisták és a szociáldemokraták harca döntő szakaszába lépett. Ebben a harcban — írta később Buchinger Manó — nekik (a kommunistáknak)... hatalmas fölényük, bizonyos hatalmas erőtényezőjük volt... ők már ismerték az orosz forradalmat." A Hevesi Gyula könyvéből („Egy mérnök a forradalomban") közölt részlet megvilágítja a kommunista párt rohamosan növekvő befolyását 1918 végén. A KMP politikai és ideológiai harcát szemléltetik a kötetben a „Vörös Újság" cikke a párt agrárpolitikai javaslatairól és Kun Béla tézisei egy, a földkérdésről szóló előadásához; a „Vörös Újság" Visegrádi utcai szerkesztőségének és az ott folyó lázas életnek a leírása, és még sok érdekes, kortörténeti szempontból értékes anyag.

Szántó Rezsőnek az 1918—19-es népőrségről szóló írása — amely 1958-ban jelent meg a Társadalmi Szemlében — rámutat arra, milyen jelentőséget tulajdo-

Digitized by Google

nított Kun Béla ennek a fokozatosan munkás-összetételűvé váló fegyveres alakulatnak, amelyben a kommunistáknak feladatuk volt „megakadályozni, hogy a népőrséget felhasználhassák a kibontakozó forradalmi mozgalom és a Kommunista Párt ellen". És valóban bebizonyosodott, hogy „a népőrség nem lő proletárra!"

Remete László könyvének következetes eszmei felépítéséből nem maradhatott ki az a harc, amelyet a kommunista párt és a haladó értelmiség a revansista propaganda és a nacionalista uszítás ellen vívott szóban és írásban. Az ideológiai harcnak ez talán a legnehezebb arcvonala volt, hiszen az osztályellenség kitűnően értett ahhoz, hogy sovinizmussal vezesse le a vesztett háború következményei miatt ellene forduló néptömegek indulatát. A „Vörös Újság" fejlécén, a párt minden röpiratán ott állt a jelszó: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Internacionalizmus hatotta át Kun Béla beszédeit, s internacionalista szellemű tömeggyűlések fejezték ki 1919 januárjában a magyar dolgozók felháborodását Liebknechtnek és Luxemburgnak, a Spartakisták vezetőinek galád meggyilkoltatásán. „A valódi forradalmi proletariátus kétségbeesve és harcra készülve tesz fogadalmat a mi drága halottaink holttestе mellett" — írta a „Vörös Újság" január 21-én.

A katonagyűlésekről, munkanélküli tüntetésekről, földfoglaló akciókról szóló, jól csoportosított szemelvények és dokumentumok felvázolják a februári politikai válság kifejlődését, amely a kommunista vezetők letartóztatásában és súlyos bántalmazásában csúcsosodott ki.

A kötet utolsó részei a Tanácsköztársaság kikiáltásának körülményeit világítják meg. A könyv a maga egészében tanulságos és felemelő olvasmány.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Komját Irén

HAJDÚ TIBOR: AZ 1918-AS MAGYARORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

Több mint tízesztendős kutatómunka eredményeként kerül az olvasó asztalára történettudományunk egyik tehetséges fiatal művelőjének tollából a közvéleményben őszirózsás forradalom néven ismert magyarországi polgári forradalom első tudományos, marxista összefoglalása. Szerzője a magyar történetírás régi, súlyos és szégyelni való adósságát törlesztette le a művével.

A lebilincselően izgalmas stílusban megírt, a történelmi egyéniségeket a szükséghez képest egy-egy vonzó, vagy szarkasztikusan ironikus jelzővel markánsan ábrázoló portrékkal gazdagított, jól válogatott vers- és prózai szemelvényekkel is élénkített könyv nem csupán a szakkörök régóta várt csemegéje lesz, hanem a nagyközönség igényeit is kielégítő olvasmány.

A forradalom eseményeit az objektív és szubjektív mozgatók egységeként mutatja be. Marxista igényű történetírásunk eddig sem mulasztotta el a tömegek történelemalakító szerepének ábrázolását. Számos esetben azonban a szándék nem volt elég a kívánt eredmény eléréséhez, mert kellő tárgyi bizonyíték híján, vagy csupán egy-egy kimagasló személy dicsérete vagy ócsárlása miatt, e munkák megrekedtek a nem eléggé dokumentált állítások, sőt nemegyszer a puszta kinyilatkoztatások, az apológia vagy a lebecsülés alacsony lépcsőfokán.

Hajdú Tibor gazdag kiadatlan és kiadott tárgyi anyag alapján tudományos pártossággal veszi szemügyre az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom történetét. Módszere, ahogy napról napra haladva követi a tömegek mozgását, az osztályok küzdelmeit, a nép hivatott vezetőinek vagy csak magukat annak tartó személyiségeknek szereplését, nem öncélú adathalmozás, objektivista tényközlés, hanem hatékony eszköz arra, hogy a tények sodró lendületű bizonyító

Digitized by Google

erejével szemléltesse a tömegek történelemformáló működésének folyamatát, a forradalom eseményeinek a tömegeket öntudatra ébresztő és forradalmi pártjuk irány tása alatt egyre célratörőbb cselekvésre késztető hatását. A szerző történetszemléletéből mintegy önként következik, hogy művének legsikerültebb részei a munkásság és a parasztság tömegmozgalmait, a munkásosztály forradalmi pártjának, a KMP-nek létrejöttét, működését, az MSZDP centrista és reformista vezetését, baloldali ellenzékének ellentmondásoktól nem mentes fejlődését bemutató oldalak. Külön említést érdemel, hogy a nem magyar munkás- és parasztтömegek mozgalmait finoman árnyaltan, a nemzeti kérdéssel összefüggésben és kölcsönhatásában tárja az olvasó elé. A tömegek és a polgári, valamint a munkáspárti politikusok szerepének a valósághoz hű, kritikus ábrázolása megóvja a szerzőt attól, hogy túlbecsülje a tömegek szerepét, és attól is, hogy a polgári-kispolgári, reformista szemléletű történészekre jellemző apologetika szintjére süllyedjen. Módszere segíti az olvasót abban, hogy külön magyarázgatás nélkül is szükségszerűnek lássa a proletárforradalom győzelmét Magyarországon.

Történetírásunk az utóbbi négy-öt évben a nem forradalmi, de haladó reformeri hagyományok megértésére törekedve, több alkalommal liberálisan értékelt eseményeket, folyamatokat, egyéneket és így akarva-akaratlan, de lehetőséget nyújtott polgári-kispolgári nézetek beszüremlésére. Hajdú Tibor könyvének egyik érdeme, hogy — egyik részletétől eltekintve — mentes e hibáktól. Az eseményeket, az egyes történelmi szereplők tetteit az egyedül helyes mércével méri: az adott időpont történelmi fejlődésének követelményeivel, vagyis a proletariátus és ezzel együtt valamennyi kizsákmányolt, elnyomott osztály és réteg érdekeivel.

A szerző fejlett szépérzékének ismeretében nem meglepő, hogy a forradalom kulturális életéről, kultúrpolitikájáról, a már meginduló kultúrforradalomról írt fejezet egyike a legsikerültebbeknek. „A polgári demokrácia gazdaságpolitikája" című zárófejezet pedig akár hivatásos gazdaságtörténésznek is becsületére válnék. 1918—1919-re vonatkozó gazdaságtörténeti kutatásainak jelenlegi állapotát figyelembe véve csak elismerés illetheti meg azt a szorgalmas iparkodást, amelynek gyümölcseként sikerült e fejezetben mindazt színvonalasan összefoglalni, ami feldolgozásokban rendelkezésünkre áll. Nem lebecsülni való az sem, hogy Hajdú gondosan utal a még tisztázatlan, és a további kutatásokat igénylő kérdésekre.

A könyv magas rangja nemcsak megengedi, hanem egyenesen meg is követeli a bíráló észrevételeket. Károlyi és Berinkey kormányának haladó polgári politikusai a maguk módján sokat tettek a politikai demokrácia terén, nemcsak a dualizmus ötven esztendejéhez képest, hanem 1848 polgári forradalmához viszonyitva is. A társadalmi demokrácia terén hozott törvények közül a legfontosabb, a földreform-törvény messze túlhaladt 1848 megfelelő törvényein. 1918-ban, amikor már a proletárforradalom vált időszerűvé, Károlyi és Berinkey kormányának törvényhozása (terveikről nem is szólva) akaratlanul is a proletárforradalom útját előkészítő polgári demokráciát iparkodott megvalósítani társadalmi vonatkozásban is. Olyan időpontban léptek fel e kormányok, amikor a burzsoázia már nem volt haladó osztály. A régi uralkodó osztályok pedig 1918. november vége óta mindent megtettek a történelem kerekének visszafordítására. A forradalmi tömegeknek — elsősorban a munkásoknak, de a parasztság legszegényebb rétegeinek is — persze kevés volt már, amit ők lassú reformok útján juttatni akartak nekik. Az is kétségtelen, hogy elkestek s a történelem anakronisztikussá tette elgondolásaikat. Az a körülmény azonban, hogy a proletárforradalom és az ellenforradalom malomkövei között őrlődve a haladás oldalára álltak és ámbár csak bukásuk pillanatában, de végül is elfogadták a munkásosztály vezető szerepét, míg az ellenforradalmat mindvégig elutasították, jelentős hagyományunkká teszi munkásságukat. Ez azonban a könyvből ebben a formában nem derül ki. A haladó polgári politikusok portréi színesek, hitelesek. Magáról a két kormányról kikerekedő összkép azonban negatívabb annál, mint ami megilletné őket.

Feltehetően közrejátszott ebben az is, hogy a tömegek és a munkáspártok történetét ábrázoló részekben a szerző gondosan ügyelt az időrend pontos betartására, a kormány és a polgári pártok tevékenységének vázolásánál viszont a tema-

Digitized by Google

tikus előadást választotta. „A kormány külpolitikája és a nemzeti kérdés" című fejezet novembertől márciusig tárgyalja a kérdéseket. Eközben óhatatlanul olyan személyekre is kénytelen utalni, akik csak a könyv későbbi fejezeteiben lépnek színre, olyan eseményekre, amelyek csak később történtek meg. A köztársaság problémájának tárgyalását november 1-nél abba hagyja (61., 62., 67. old.) és csak a 147—149. oldalakon tér rá vissza. Vagy például a 208. oldalon már említést tesz a Károlyi-pártból és a kormányból kivált Lovászy-pártról, de a Károlyi-párt november végétől kezdődő permanens válságáról csak később esik szó. Bartha Albert bukásáról két alkalommal szól, és előbb (221. old.), mint ez időrendben indokolt volna. (A következő fejezetben kerül sor ugyanis a kapcsolódó események ismertetésére.) Nem is szólva arról, hogy nem Lovászyék, hanem Károlyiék léptek ki a pártból és alakítottak külön pártot. Mindez lényegtelen apróság volna, ha nem nehezítené meg annak a folyamatnak az áttekintését, amelynek során a november elején Károlyi kormánya körül létrejött széles nemzeti egységfront november végétől bomlani kezdett, és mind a jobb-, mind a baloldalon álló osztályok, csoportok sorban elhagyták a kormányt, december elejétől kezdve pedig egyre nyíltabban, erőteljesebben szembe is fordultak vele. Az ilyen jellegű előadásból nem derül ki a három koalíciós párt politikusainak elvi tévedése a forradalom jellegének megítélésében, amelyet a polgári radikálisok is csak november végén vettek észre. Arról sem értesül kellő egyértelműséggel az olvasó, hogy a polgári haladás kezdettől fogva reformjaival akart egyensúlyozni a proletárforradalom és az ellenforradalom között és már október 31 előtt is a bolsevizmus előretörésének meggátlása céljából akart reformokat a forradalom kitörésének meggátlása, október 31 után pedig a továbbfejlődés útjának eltorlaszolása végett. A november végétől kezdődő polarizáció megértéséhez szükséges lett volna annak vázolása, hogy mely osztály és réteg mit várt, remélt a Károlyi-kormánytól. Minthogy az agrárkérdés megoldása elsődlegesen politikai kérdés, helytelen az agrárprogramokat a gazdaságpolitikai fejezetben tárgyalni (380—383. old.). A maguk helyén ezek a részek előmozdíthatták volna a polarizációs folyamat jobb megértését.

A szerző rávilágít arra, hogy a KMP alapítói közül a forradalmi szindikalisták csoportja, bár elméletük a marxizmusból indult ki, mind elméleti, mind gyakorlati téren számos hibát követtek el, de vegyes ideológiájuk útkeresése a bolsevizmus felé vitte őket (199. és 429. old.). Úgy tűnik, hogy ideológiájuknak a szerző által helyesen vázolt sajátosságai inkább lassították, semmint gyorsították a bolsevizmus felé haladást, bár kétségtelen, hogy az anarcho-szindikalizmus valóban forradalmibb volt a bernsteini, vagy kautskyánus elméletnél.

Az elemző, általánosító fejtegetéseknek kevesebb hely jut a kívánatosnál a leíró részekhez képest. Úgy tűnik, hogy a kronológia szigorú rendjének betartása minden vonatkozásban segíthetett volna ennek a tudatformálás szempontjából annyira fontos feladatnak sikeresebb megoldásában.

Hajdú Tibor nagy jelentőségű, úttörő vállalkozásba fogott, és erőfeszítését siker koronázta. Fogyatékosságai a töretlen úton járók tévedései. A munka érdemeit a közönség egyetlen módon részesítheti illő megbecsülésben: azzal, hogy elolvassa, s a múltból okulást merít mai és jövőbeli elhatározásaihoz, magatartásához.

(MSZMP KB Pártörténeti Intézete — Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Mérei Gyula

Digitized by Google

Ratkó József: Fegyvertelenül

Az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére még jellemző volt — ma lényegesen kevésbé! —, hogy sok pályakezdő elsőkötetes író lépett az irodalom színterére úgy, hogy igazán fel kellett figyelnünk rá. Napjaink örvendetes kivételei közé tartozik *Ratkó József*. 1966-ban *Félelem nélkül* címen kiadott első versgyűjteményét a kritika és az olvasóközönség egyaránt az igazi tehetség fellépéseként üdvözölte. Két év után most újabb kötettel *(Fegyvertelenül)* jelentkezik. Hogy a címen mi értendő, azt tökéletesen kifejezi a mottóvers,

A halálig

Én, egy a fegyvertelenek közül,
egyensúlyozva egyszál hitemen
a félelem szakadéka fölött
énekelek. Magamat bátorítom.
Talán átjutok a halálig.

Az első kötetben még inkább kívánságként felcsendülő motívum, a „félelem nélkül élni" máig sem lett tehát valóság Ratkó József verseiben. Visszatérő szavai a „sírás", „félelem", „halál". Sötétnek látja a világot Ratkó, de mégsem reménytelennek. Költészetében a félelem és a fegyvertelenség feltételezi ellentétét is: a felelősségteljes cselekvést, a harc vállalását, az éneklést — mert számára ez a legfőbb módja az életért való küzdelemnek. („Ütött számból a halál ellen / csordul ki meleg ének.")

Az első ciklus címe azonos a kötetével, a másodiké: *Emberi dolgok*, mintegy ezzel is az előbb mondottakat bizonyítva. S az emberi dolgok között elfér a szerelem, a természet képe is. *(Szerelem, Tavasz, Ősz, Este, Tavaszelő.)* De az emberi dolgokat is szenvedés itatja át ezekben a versekben, amelyek az ország egyik legelmaradottabb táján, a Nyírségben keletkeztek. (A költő Nagykállón könyvtáros.) A mostoha és lassan változó helyi viszonyok teszik elkeseredetté, az itt élő emberek sorsáért fokozott felelősséggel aggódóvá az innen szakadt és az ide térő költők hangját. Ezt Váci Mihály mellett most már Ratkó József példája is bizonyítja. Tanulságul olyan feledhetetlen verseket idézhetünk, mint az *Arckép* és az *Üzenet*.

S a tágabb környezet mellett a legmélyebb proletársorból való indulás, az anyját-apját korán elvesztő fiatal hányódása az országban és az életben, a személyes életsorsnak az emberi erőket végsőkig megpróbáló küzdelmei alakították ilyenné Ratkó hangját. *(Bújócska, Csillagaim, Anyamat elrágta.* De legközvetlenebbül az első kötetében közölt prózai önéletrajz tükrözi ezt.)

Ratkó második kötetének magasabb és sokkal egyenletesebb a művészi színvonala, mint az elsőé. A nyíltan vállalt mesternek, József Attilának a hatása kezdetben néhol bántóan közvetlen volt, de most már szervessé vált. Verseibe természetesen játszik bele a két nagy ösztönző: a népköltészet és József Attila.

Ratkó verseinek fő formája a dal. De ezt a hagyományos, alig-alig megújított formát feszültséggel teli, fegyelmezett és puritánul szigorú gondolataihoz idomította. Kevesen tudnak nyolc-tíz sorban ennyit mondani. Ratkó tudja, hogy a költemény „minden pontja archimédesi pont" (József Attila).

Költészetének egyik legfontosabb mozzanata, ahogyan elkerüli a modernkedés útvesztőit, s modernségből csak annyit merít, amennyi harmonizálhat ars poeticájával.

Kár, hogy a sikerrel vállalt magas mérce ellenére helyet kapott a kötetben egy-két gyengébb vers is, a ballada és néhány a párosos versek közül. Nélkülük hibátlan lehetne a kötet, amelyet így is, mindenképpen örömmel fogadunk. Ratkó első kötete már régen nem kapható. Aligha tévedünk, ha úgy veljük, hogy a 4100 példányban megjelent *Fegyvertelenül* is hamarosan a legjobb helyre: a költészetet szerető olvasók kezébe kerül.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Vasy Géza

Digitized by Google

Jankovich Ferenc: Idők szálltán

Tiszteletet ébresztő, lírai őszinteségében megkapó verseskötet: a fegyelmezett, a sokat, szinte már mindent megélt személyiség keserédes lírája — ez lehetne a kritika egymondatos „ítélete", állásfoglalása az első benyomások rendszerezésekor.

Az életének hatodik évtizedét éppen lezáró költő nemcsak a maga pályáját méri fel, nemcsak saját régi hangjait próbálgatja magasabb fokon, egy új szintézist megkísérelve, hanem az egész egyetemesség, a természet panteisztikus megfeleltetésével keresi a választ az öregkor elégikus kérdésfeltevéseire. Egy 20. századi Őszikék hangjai csendülnek fel, s ez nemcsak tematikus és attitűdbeli analógia, hanem annál jóval több: Jankovich tudatosan keresi a magyar költészet megelőző rokonmotívumait, hangulati előzményeit, s ezek átemelésével, újraformálásával, tehát mesteri esztétikai „rájátszással" harcolja ki magának a csendes és megbékélt, de elégikus harmóniát.

„S jöhet a végső hullás — csak előbb / csöndes mesék s vidám történetek / közt szeretnék még egy kis pihenőt" (*Kis őszi vágy*). Valóban, kötetének legderűsebb, legélvezetesebb darabjai ezek a játéknak, pihenésnek és gondjaiban támasznak szánt vers-stilizációk, bravúros utánérzések: klasszikus-naiv gyermekversek, kis unokájának szánva (*Egy héthónapos nagy emberkének, Csillagszemű, Unokáknak való*), népies groteszkek (*Két csárda van, Libidom* stb.), virtuóz „József Attila-iság" „Im, a hatvanba tértem én / életem már csak költemény — / Vagány magány... / Mustrálgatom, mint régiben, / Buda bűzös pincéiben / a port s a bort. —..." (a *Könnyű homoki* c. versből).

Mélyebb hangulati -élményi -esztétikai kapcsolódás figyelhető meg a „népi lírikus"-ként számontartott Jankovich és nagy költőelődei, Arany és Tompa őszies tájhangulattal teli, helykereső, szerepvizsgáló és önmegéneklő rezignált lírája között. Néhol az Epilógus szemérmes-zaklatott önfegyelmezése és énkeresése újúl meg (*Szent Mihály-hegyi szózat*), máskor Tompa lantos idilljeit stilizálja a maga lírájává. (Fölösleges hangsúlyozni: nem epigonizmusról van szó, hanem a magyar *lírai közkincs egyéni elsajátításáról* és újjáformálásáról, ha nem lenne lejáratva a szó, azt is mondhatnók: műalkotás-líráról.)

Jankovichnak négy évtizedes alkotói pályáját betetőző költészete — természetlíra a legnemesebb értelemben. A kötet mintegy felét évszak-ciklusokba rendezett szonettkoszorú alkotja: kulcsszavakként számlálhatnánk meg a „csillag, táj, bogár" stb. szavakat a színek, a flóra és a fauna kifejezéseit. Szemgyógyulása után naiv derűvel fedezi fel újra a világot, a halál közelségének kínzó érzését pedig mindig az egyetemes szépség, a humánum, valami megnevezhetetlen szeretetideál megidézésével enyhíti. (*A végső gyöngy* c. és más versei.)

Nagyon kevés a „konkrét vers": néhol egy-egy kedves-öreges zsörtölődés a modern rohanó élet miatt, a gyűlölt slágerek, a cigaretta, az írógép fanyar eldalolása; másutt meg a regényeiben domináló történeti atmoszféra belopódzása egy-egy apró motívum és hangulatteremtő analógia erejéig.

De bármennyire is megható és magávalragadóan zsongító is ez a líra, mintha keveset mondana a mai kor olvasójának, annak, aki a művészetben — bármennyire közhely is — a kor által feltett gyötrő kérdésekre keresi a választ. Nem elidegenedett és kiüresedett világ Jankoviché, sőt nem győzzük eléggé hangsúlyozni humanista jellegét. De paradox módon, mégis csak emberek nélküli ez a lírai közeg: transzcendens elvontság, elvágyódó, ellentételeket és feszültségeket tompító attitűd dominál benne. A „jobb csendesen..."-életvallás kevés korszerű tartalmat hordozó, visszafojtást, békülésvágyat sugalló, monoton, passzív hangulatisága jellemzi, melyet olykor önismétlés és rutinosság is kiegészít.

Itt rejlik e maradandó értékeket is hordozó költészet ellentmondása, ez adja szépségét, de problematikusságát is. S mintha a költő is érezné helyzete s művészete paradoxonait. Nem véletlen talán a kötet számos groteszk önfintora:

Két tavasz közt ülök a télben újra, / a vihar havat, én meg verset fújva — / Versenyre keltünk, ki bírja tovább?

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Agárdi Péter

Digitized by Google

Bertha Bulcsu: A nyár utolsó napja

Bertha Bulcsu negyedik könyvének kapcsán is tulajdonképp bebizonyosodott, hogy ez a harminc-egynéhány éves író jól ismeri a hangulat- és atmoszféra-teremtés finomságait, elemző líraisággal karakterizálja hőseit, energikusan és pontosan fogalmaz. Egyszóval, amint mondani szokás, „tud írni". Elöljáróban ezt mindenképp meg kellett állapítani, egyrészt a föltétlen igazság kedvéért, másrészt azért, hogy minden további bíráló megjegyzésünknek értelme legyen.

Bertha Bulcsu kétségtelen tehetsége ugyanis már első elbeszélés-kötetének *(Lányok napfényben*, 1962) megjelenésétől kezdve megkerülhetetlen dilemma előtt áll. A kérdés mibenléte második novellás-könyvénél *(Harlekin és szerelmese*, 1964) vált félreérthetetlenül megfogalmazhatóvá, így: elkötelezi-e magát az író a szocialista realizmus irányában, vagy pedig egy másfajta, egy kétséges értékű, sok mindenben megkérdőjelezhető életlátás és hangnem válik nála uralkodóvá. Regényének (*Füstkutyák*, 1965) groteszk témakezelése, ha magam elutasítandónak tartottam is, még nem volt nyílt választásnak tekinthető. A probléma lényegében véve még ezúttal is nyitott, feltételezhetően az író számára is. Egy azonban biztos: Bertha novellisztikája a különböző égtájú portyázások után még nem talált haza, sőt úgy látszik, egyre távolabbra megy; félő, hogy olyan messzire, ahonnan még nehezebb lesz majd visszatérni.

Így az az artisztikus lágyság, amely eddig kísérletként érdekes és reményre jogosító volt, ma, a kiforrottság felé közeledő írónál — hogy érdesen fogalmazzunk — érdektelen. Miért? Mert ezekben az írásokban az ember már nem leli fel „édes" magamagát. A mostani könyv első ciklusában a Lint nevű fiatalember jó és rossz álmai a víz felett valahogy rezonancia nélkül halnak el az olvasóban, miközben a hőst meg túlságosan elragadja balatoni vitorláshajója, és mélyen eltávolodik a partoktól egy miniatűr világba. A harmadik ciklus elbeszéléseinek fő figurája Illés; ahogy neki egyik helyen a maga múltja, úgy nekünk az ő alakja „elmosódott, ködbe vált". A felfedeztetésre váró életeszmény a legkevésbé sem késztet katarzisra, mert még a szereplők ideál- vagy világkeresése is labilis értékű, még szimbolikussá sem növekszik kellőképpen. Szárnyszegett ezeknek az írásoknak a gondolatisága, permanens a kifejezés szenvedélytelensége.

Bertha Bulcsu valóságigénye valamiképp szerteágazott. Egy külön világ kialakítására próbál vállalkozni, de ahogyan a középső novellafüzérben a zegzugos ház lakójának, a fiatal Svlato Gézának sem sikerül, úgy az író igyekvése is hajótörést szenved. Csak ott tud igazán a maga eddigi teljesítményeinek szintjére emelkedni, ahol önsanyargatás helyett tematikus megfontolások vezetik. Néhány politikus, tartalmi izgalmat is adó írása *(A vezér holnap érkezik; Pasztellszínű falak; A Búvár és a Katona)* az, amely a második ciklust és végeredményben az egész könyvet úgy-ahogy élteti.

Arról van tehát szó, hogy írónk eddig önmagából kifelé igyekezett, izgatta őt a környező valóság, most pedig belterjes. A háború rémítő emlékképei is meglehetősen groteszk formákban bukkannak fel nála. Alkotói szemléletéből egyúttal a világnézeti-politikai-szociológiai érdeklődés is kiiktatódik. A munkássors élményei elmaradoznak vagy szublimálódnak, a kézzelfogható életanyagok úgy „emelkednek", hogy spekulatívvá válnak, olyan régiókba száműződnek, amelyekben az író adottságai már nem képesek akklimatizálódni. Olyanformán tűnik: Bertha Bulcsu is elmaradozik attól a szükséges irodalmi folytatólagosságtól, amelynek — megfelelő gazdag árnyalatokban — szolgálnia kell a társadalmi-történelmi lét kifejezését. Mindez különösen azért sajnálatos, mert Bertha Bulcsu indulása másra adott jogalapot.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Borbély Sándor

Digitized by Google

Csingiz Ajtmatov: A versenyló halála

Az 1945 után induló fiatal szovjet írógárda egyik jelentős képviselője a kirgiz *Ajtmatov*. Állatorvosi főiskolát végzett, majd a Kirgiz Állattenyésztési Intézet kísérleti gazdaságában dolgozott, mint zootechnikus. 1952 óta rendszeresen jelennek meg cikkei, elbeszélései. Tehetségére hamar felfigyeltek, két évig a moszkvai „írófőiskolán" (a Gorkij Irodalmi Intézetben) tanult, majd a Pravda munkatársa lett. 1963-ban a legmagasabb irodalmi díjjal, a Lenin-díjjal, a közelmúltban pedig Állami Díjjal tüntették ki. Korábban magyarul megjelent elbeszéléseit (*Dzsamilla szerelme, Vetélytársak, Szemtől szembe, Életveszélyben, Az első tanító*) a hazai olvasóközönség is jól ismeri.

Ajtmatov művészetének jellegzetessége a régi és az új mesteri ötvözete. Elbeszéléseinek központjában a kirgiz lakosság életében felmerülő problémák állnak. A konfliktust legtöbbször az ősi hagyományok és az új életigények összeütközése okozza. Most megjelent kisregénye *„A versenyló halála"* (1966-ban közölte a Novij Mir), eddigi elbeszéléseinek summázása, témájában, művészi megoldásaiban egyaránt. A kisregény címszereplője Gülszári, a poroszka-ló. A történet kerete Gülszári utolsó útja gazdájával, Tanabajjal. Útjuk a sztyeppén vezet végig. Gülszári egyre nehezebben húzza a kocsit. Rájuk esteledik. Egy szakadék mellett állnak meg, ahol Tanabaj fájdalommal, türelemmel virraszt egyetlen hű társa, a ló mellett. Gülszári haláltusája az az ok, amely az öregemberrel végiggondoltatja életét.

A háborúból való visszatérésétől számol el életével, gondjaival. Felidézett történetében megelevenednek az eltelt húsz-egynéhány év lényeges eseményei. Egyszerű falusi ember gondjaival ismerkedünk meg, akinek egész életében egyetlen célja az volt, hogy becsülettel végezze a rábízott feladatokat. Az új világ megteremtésének hitében vállalta a nehéz helyzeteket, amikor földművesből csikóssá lett, majd pedig emberfeletti erővel a juhnyáj megmentéséért küzdött. De minden kísérlete kudarcba fulladt, hiszen a legelemibb segítséget sem kapta meg munkájához. A juhnyáj pusztulásáért felelősségre vonják, aminek következménye az, hogy kizárják a pártból. Nem érti helyzetét, tiltakozni sem tud. Fájdalma, csalódása olyan súllyal nehezedik rá, hogy ezután mindentől elfordul, és már csak saját háztájával foglalkozik. Utolsó öröme még, hogy visszakerül hozzá Gülszári, akit ő nevelt fel az egykor rábízott ménesben, és a híressé lett ló azóta maga is megjárta a maga, sokban Tanabaj sorsához hasonló életútját.

Ajtmatov kisregénye eleven képet nyújt a távoli Kirgiz-föld életéről. A régi és az új küzdelmét találjuk ebben a világban, amelyben mindig jelen van a legkezdetlegesebb nomád állattenyésztés. A fejlett társadalmi berendezkedés sem szüntette meg a jurtákat, s a régi szokásokat, a babonákat sem. Régi és új ötvözi az emberek gondolkodását, életvitelét is. A párttitkárt a régi hagyományok szerint búcsúztatják a siratóasszonyok, így is temetik el. Az ősi versengések hagyománya él tovább a kirgiz—kazah lovasversenyeken is.

Ajtmatov művészi eszközeiben, szerkesztésmódjában is ötvözi az új törekvéseket a régi hagyományokkal. A visszaemlékezés sajátos logikája, melyre egész kisregénye épül, a legújabb irodalmi törekvések sajátja. De történetébe szervesen illeszkednek be a régi kirgiz népballadák; pontos szövegük felidézése sajátos hangulatot kelt az olvasóban, plasztikussá varázsol egy-egy jelenetet. A szereplők — Tanabaj és Csóri, a párttitkár — nyelvhasználata is a régi kifejezésmódot tükrözi. Az író a természet, a természettel való együttélés, közösségvállalás érzékletes ábrázolója.

A kisregény végkicsengése az ember, az emberi mellett való kiállás. Az embertelenség ellen emel szót, amely Tanabaj tanulsága szerint nemcsak az egyes ember, de a természet életét is keresztezi.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Szalai Anna

Digitized by Google

Teodoreanu: Utak

Ionel Teodoreanu, a század egyik legnagyobb és legeurópaibb hangú román írója, több mint egy évtizede halott. Életének főműve a húszas évek végén írt *Medeleni-ciklus*. A trilógia első része nemrégiben jelent meg magyarul, *Ködös határ* címmel. A jelen kötettel a trilógia második tagját kapja kezébe a magyar olvasó. Az első rész — amely a legegységesebb és a legsikerültebb is egyben, s amely gyermekhősein keresztül egy tehetős moldvai bojárcsalád életét mutatja be — költői, mély pszichológiájú vallomás a gyermekkorról.

Az *Utak* a közben felsérdült és a szerelem, a felnőtt élet viharába került fiatalok sorsát követi tovább. Középpontjában a líceum hetedik osztályába járó, a bukaresti nagybácsi házában élő úrfi, a gazdag ügyvédfi, Dan Deleanu áll. Elkényeztetett, verselgető ifjú, igazi „szépfiú", a nők kedvence — a vaskos könyv jórésze az ő szerelmeit kíséri nyomon, s ebből az életanyagból születik meg a lassan íróvá fejlődő Dan első regénye is.

Témája szerint a könyv egyszerre mutatja fel a család-regény, a fiatalember-regény és a művészregény jellemző vonásait, és formai megoldásaiban ugyanilyen sokféleség mutatkozik meg. Romantikus ábrázolásmód, részletező pszichologizmus és zsúfolt szecesszió mossa el a néhol előbukkanó realista kísérleteket. Levélrészletek, precízkedő versrészletek és idézetek, metaforikus költői nyelv duzzasztja a könyvet, amelyben hiába keresnénk cselekményességet vagy a jellemek észrevehető változását. Ha a magyar irodalomban hasonló műveket akarunk keresni, Füst Milán és Szép Ernő prózájára kell elsősorban gondolnunk. Ha azonban Kosztolányi Aranysárkányával vagy Babits Halálfiaival vetjük össze, az előbbi szerkesztésével és tematikai koncepciójával, az utóbbi ökonómiájával és kritikai szándékával előzi meg.

Egy hanyatló, de magát öröknek képzelő osztály érzelmi atmoszféráját teremti meg Teodoreanu, a szerelem, a kultúra és a viselkedés pillanatnyi idilljét, amelyben maga is szívesen elmerül, hiszen ez a trilógia önéletrajzi ihletésű, — emlékezés és álmodozás is egyben. A századeleji Bukarest és az egyszerű, „boldog" vidék képe is csak a háttérben, ködösen jelenik meg. A könyv fiatal hősei gondolatainak középpontjában a szerelem, mégpedig a nagyon is testi szerelem áll; a párbeszédek fantasztikus indái is ebbe az irányba nyújtóznak és itt érnek véget.

A mai olvasónak ebből a franciás, ibolyaillatú, zongoraszonátás, gazdagon ráérő világból nem sok átérezni valója akad, s a trilógia második részéből még nem hallani ki a harmadik rész, a (Szelek között) drámaiságát. A kötet fordítója, *Gáldi László*, kitűnő munkát végzett a sok problémát nyújtó, metaforikusan tömör és csapongó eredeti szöveg átültetésével. Summázva elmondhatjuk, hogy Teodoreanu művészetének megismertetése nem tartozott ugyan a nagy vállalkozások közé, mégis hasznosnak bizonyult és eddig kevéssé ismert égtájak felé mutat az európai regény történetében.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundl Edit

Iván Szilárd: Halott anya

Digitized by Google

Kósa Zoltán: A XX. század építészete

Kedvelt kifejezés a „hézagpótló", s nem is élünk vissza a fogalom tartalmával, ha Kósa Zoltán könyvére mindjárt kezdetben ezt a jelzőt alkalmazzuk. Az utóbbi évtizedek során Magyarországon az építészetet — vagy ennek számunkra legfontosabb és legizgalmasabb szakaszát, a századunkbélit, melyet a könyv jól határoz meg — nem mutatta be mű, legalábbis nem harmincezres példányszámban. A kiadványok szakkönyvek maradtak, még ha közérthetőségüket nem zavarta is semmi. Korunk embere többé-kevésbé ismerője az atom szerkezetének is, színházi, film- és irodalmi élmények alól sem vonhatja ki magát, de *hányan tudunk oly véleményt alkotni egy építményről*, mint amilyenre pl. egy verssel kapcsolatban a gimnáziumban oktatnak?

Nem a kategorizálás kedvéért, de a tény miatt: népszerűsítőnek is jó könyv ez. A szerző — nem is lehetne más, mint építész, mind hivatásában, mind a szakirodalom terén ismert egyéniség — jól választott mondanivalójának előadásában. Művének kissé didaktikus jellege szerencsésen ötvöződik egy sajátos elbeszélő stílussal. Legnehezebb szakkifejezései a „vasbeton" és a „függönyfal", s így is érthetővé teszi azt, ami az építészet hármas lényege és ezek szintézise. Izgalmas figyelni, *hogyan kerül ki győztesen a funkció az építészeti alkotás tényezőinek versengéséből, s hogyan alakítja az általa meghatározott szerkezet a formát.*

A kort áttekintő bevezetés után a könyv egyes nagy alkotók és alkotócsoportok munkáját mutatja be, s a kor- és nemzeti összefüggéseken át jut el napjainkhoz és a jövőhöz. A modern építészet kitörése a jelleg- és lényegnélküli tervezés köréből nem történhetett küzdelmek nélkül. Párizsban 1937-ben még szinte eklektikus építményt emelnek (ez a Modern Művészet Múzeuma!), holott ugyanebben a városban *A. Perret* már 1903-ban vasbeton-pillérvázas bérházat tervez. (Tehát a homlokzat felszabadul a teherviselés alól; nagy ablaknyílások, s szabadabb formaképzés alakulhatott ki.) *Le Corbusier*-nek évtizedekig kellett várnia, míg elveit — a nagyobb megrendelésekben való mellőztetése miatt — meg is valósíthatta, pl. az indiai Chandigarh város tervezésekor.

A századforduló technikai előretörése is jótékonyan hatott a fejlődésre. Az első példaképek a mérnöki munka alkotásai: gabonasilók, hangárok, gépek. Ezeknek tiszta, csak a célszerűségen alapuló szerkezetéből indult ki *W. Gropius* is, az iskolát teremtő Bauhaus megalapítója. Épületei „a lehető legobjektívabb formában fejezték ki rendeltetésüket" — a jól összehangolt technikai lehetőségek eredményeképpen közvetlenebbé válhatott az *épület, az ember és a természet kapcsolata.*

A táj visszahódítása a városok számára: ez volt Le Corbusier elgondolásainak is lényege. Terveiben teljes város-elgondolás alakul ki: a lakó-, dolgozó- és kultúrnegyed szétválasztása zöldterületek bevonásával.

A későbbi évtizedek során általánossá válnak az említett két művész és sok híres kortársuk, *L. Mies van der Rohe, F. L. Wright* és mások elgondolásai, utánzóik is akadnak szép számmal. A technikai haladás azonban nem állt meg, új tehetségek is akadtak, s tervezéseikből egyre több valósul meg. Némelyik talán fantasztikusnak tűnik — de kit lep meg ma egy kétszáz méteres felhőkarcoló magassága, ami valaha csoda volt? Napjaink egyre több közös jegyet felmutató építészete mint művészet és mint funkcionáló szerkezetek szülője is megállja helyét.

A téma izgalmas — az előadás nem kevésbé. Segíséget nyújt a megértéshez a — lehetőségekhez képest — igen bő és jó képanyag is. Dicséri a szerzőt, hogy apró anekdotikus érdekességekkel is fűszerezi mondandóját.

Szükséges, érdekes, jó stílusú könyv: ezek a jellemzői.

(Minerva, 1968.)

Vasy Endre

Digitized by Google

Teodoreanu: Utak

Ionel Teodoreanu, a század egyik legnagyobb és legeurópaibb hangú román írója, több mint egy évtizede halott. Életének főműve a húszas évek végén írt *Medeleni-ciklus*. A trilógia első része nemrégiben jelent meg magyarul, *Ködös határ* címmel. A jelen kötettel a trilógia második tagját kapja kezébe a magyar olvasó. Az első rész — amely a legegységesebb és a legsikerültebb is egyben, s amely gyermekhősein keresztül egy tehetős moldvai bojárcsalád életét mutatja be — költői, mély pszichológiájú vallomás a gyermekkorról.

Az *Utak* a közben felsèrdült és a szerelem, a felnőtt élet viharába került fiatalok sorsát követi tovább. Középpontjában a líceum hetedik osztályába járó, a bukaresti nagybácsi házában élő úrfi, a gazdag ügyvédfi, Dan Deleanu áll. Elkényeztetett, verselgető ifjú, igazi „szépfiú", a nők kedvence — a vaskos könyv jórésze az ő szerelmeit kíséri nyomon, s ebből az életanyagból születik meg a lassan íróvá fejlődő Dan első regénye is.

Témája szerint a könyv egyszerre mutatja fel a család-regény, a fiatalember-regény és a művészregény jellemző vonásait, és formai megoldásaiban ugyanilyen sokféleség mutatkozik meg. Romantikus ábrázolásmód, részletező pszichologizmus és zsúfolt szecesszió mossa el a néhol előbukkanó realista kísérleteket. Levélrészletek, precízkedő versrészletek és idézetek, metaforikus költői nyelv duzzasztja a könyvet, amelyben hiába keresnénk cselekményességet vagy a jellemek észrevehető változását. Ha a magyar irodalomban hasonló műveket akarunk keresni, Füst Milán és Szép Ernő prózájára kell elsősorban gondolnunk. Ha azonban Kosztolányi Aranysárkányával vagy Babits Halálfiaival vetjük össze, az előbbi szerkesztésével és tematikai koncepciójával, az utóbbi ökonómiájával és kritikai szándékával előzi meg.

Egy hanyatló, de magát örröknek képzelő osztály érzelmi atmoszféráját teremti meg Teodoreanu, a szerelem, a kultúra és a viselkedés pillanatnyi idilljét, amelyben maga is szívesen elmerül, hiszen ez a trilógia önéletrajzi ihletésű, — emlékezés és álmodozás is egyben. A századeleji Bukarest és az egyszerű, „boldog" vidék képe is csak a háttérben, ködösen jelenik meg. A könyv fiatal hősei gondolatainak középpontjában a szerelem, mégpedig a nagyon is testi szerelem áll; a párbeszédek fantasztikus indái is ebbe az irányba nyújtóznak és itt érnek véget.

A mai olvasónak ebből a franciás, ibolyaillatú, zongoraszonátás, gazdagon ráérő világból nem sok átérezni valója akad, s a trilógia második részéből még nem hallani ki a harmadik rész, a (Szelek között) drámaiságát. A kötet fordítója, *Gáldi László*, kitűnő munkát végzett a sok problémát nyújtó, metaforikusan tömör és csapongó eredeti szöveg átültetésével. Summázva elmondhatjuk, hogy Teodoreanu művészetének megismertetése nem tartozott ugyan a nagy vállalkozások közé, mégis hasznosnak bizonyult és eddig kevéssé ismert égtájak felé mutat az európai regény történetében.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundl Edit

Iván Szilárd: Halott anya

Digitized by Google

Kósa Zoltán: A XX. század építészete

Kedvelt kifejezés a „hézagpótló", s nem is élünk vissza a fogalom tartalmával, ha Kósa Zoltán könyvére mindjárt kezdetben ezt a jelzőt alkalmazzuk. Az utóbbi évtizedek során Magyarországon az építészetet — vagy ennek számunkra legfontosabb és legizgalmasabb szakaszát, a századunkbélit, melyet a könyv jól határoz meg — nem mutatta be mű, legalábbis nem harmincezres példányszámban. A kiadványok szakkönyvek maradtak, még ha közérthetőségüket nem zavarta is semmi. Korunk embere többé-kevésbé ismerője az atom szerkezetének is, színházi, film- és irodalmi élmények alól sem vonhatja ki magát, de *hányan tudunk oly véleményt alkotni egy építményről*, mint amilyenre pl. egy verssel kapcsolatban a gimnáziumban oktatnak?

Nem a kategorizálás kedvéért, de a tény miatt: népszerűsítőnek is jó könyv ez. A szerző — nem is lehetne más, mint építész, mind hivatásában, mind a szakirodalom terén ismert egyéniség — jól választott mondanivalójának előadásában. Művének kissé didaktikus jellege szerencsésen ötvöződik egy sajátos elbeszélő stílussal. Legnehezebb szakkifejezései a „vasbeton" és a „függönyfal", s így is érthetővé teszi azt, ami az építészet hármas lényege és ezek szintézise. Izgalmas figyelni, *hogyan kerül ki győztesen a funkció az építészeti alkotás tényezőinek versengéséből, s hogyan alakítja az általa meghatározott szerkezet a formát.*

A kort áttekintő bevezetés után a könyv egyes nagy alkotók és alkotócsoportok munkáját mutatja be, s a kor- és nemzeti összefüggéseken át jut el napjainkhoz és a jövőhöz. A modern építészet kitörése a jelleg- és lényegnélküli tervezés köréből nem történhetett küzdelmek nélkül. Párizsban 1937-ben még szinte eklektikus építményt emelnek (ez a Modern Művészet Múzeuma!), holott ugyanebben a városban *A. Perret* már 1903-ban vasbeton-pillérvázas bérházat tervez. (Tehát a homlokzat felszabadul a teherviselés alól; nagy ablaknyílások, s szabadabb formaképzés alakulhatott ki.) *Le Corbusier*-nek évtizedekig kellett várnia, míg elveit — a nagyobb megrendelésekben való mellőztetése miatt — meg is valósíthatta, pl. az indiai Chandigarh város tervezésekor.

A századforduló technikai előretörése is jótékonyan hatott a fejlődésre. Az első példaképek a mérnöki munka alkotásai: gabonasilók, hangárok, gépek. Ezeknek tiszta, csak a célszerűségen alapuló szerkezetéből indult ki *W. Gropius* is, az iskolát teremtő Bauhaus megalapítója. Épületei „a lehető legobjektívabb formában fejezték ki rendeltetésüket" — a jól összehangolt technikai lehetőségek eredményeképpen közvetlenebbé válhatott az *épület, az ember és a természet kapcsolata.*

A táj visszahódítása a városok számára: ez volt Le Corbusier elgondolásainak is lényege. Terveiben teljes város-elgondolás alakul ki: a lakó-, dolgozó- és kultúrnegyed szétválasztása zöldterületek bevonásával.

A későbbi évtizedek során általánossá válnak az említett két művész és sok híres kortársuk, *L. Mies van der Rohe, F. L. Wright* és mások elgondolásai, utánzóik is akadnak szép számmal. A technikai haladás azonban nem állt meg, új tehetségek is akadtak, s tervezéseikből egyre több valósul meg. Némelyik talán fantasztikusnak tűnik — de kit lep meg ma egy kétszáz méteres felhőkarcoló magassága, ami valaha csoda volt? Napjaink egyre több közös jegyet felmutató építészete mint művészet és mint funkcionáló szerkezetek szülője is megállja helyét.

A téma izgalmas — az előadás nem kevésbé. Segíséget nyújt a megértéshez a — lehetőségekhez képest — igen bő és jó képanyag is. Dicséri a szerzőt, hogy apró anekdotikus érdekességekkel is fűszerezi mondandóját.

Szükséges, érdekes, jó stílusú könyv: ezek a jellemzői.

(Minerva, 1968.)

Vasy Endre

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CRITICA MARXISTA

Július—október

E. Sereni: *Információ, demokrácia, szocializmus*
A. Natta: *Fejlődés és demokratikus megújulás az OKP-ban*
G. Chiaromonte: *A belső dialektikáról és a kommunista pártok vezető csoportjainak felváltásáról*
G. Amendola: *Huszonöt évvel a Kommunista Internacionálé feloszlása után*
P. Ingrao: *A szocialista építés problémái*
L. Gruppi: *Ideológiai agresszió és fegyveres válasz*
S. Segre: *A nácizmus vereségétől a katonai tömbök logikájáig*
N. Badaloni: *Elidegenedés és szabadság Marx bölcseletében*
M. Rossi: *Galvano della Volpe: A kritikai ismeretelmélettől a történelmi logikáig*
S. Leonardi: *Vázlat a háború utáni olasz fejlődés értelmezéséhez*
F. Ferri: *Togliatti politikai-intellektuális életrajza*

EINHEIT

12. szám

A Német Kommunista Párt megalapításának 50. évfordulójára
A. Norden: *Noske, vagy a szociáldemokrácia lehanyatlása*
W. Verner: *Néhány időszerű katonapolitikai tanulság a munkásmozgalom forradalmi harcaiból*
A marxista—leninista társadalomtudományok további fejlődése az NDK-ban (Az NSZEP Politikai Bizottságának határozata)
G. Mittag: *Demokratikus centralizmus, szocialista tervgazdaság és tudományos-műszaki forradalom*
G. Schürer: *Az újszerű az 1971—1975. évi távlati terv kidolgozásában*
G. Neuner: *Az iskola — ideológiai intézmény*
A. Weidner: *Építőművészetünk szocialista jellegéről*
H. J. Höhme, G. Maurischat: *A bonni expanziós politika pénzügyi programja*
H. Steininger: *A marxizmus—leninzmus — a jelenkor legjelentősebb szellemi ereje* (A XIV. bécsi nemzetközi filozófus-kongresszusról)
O. Baumgarten: *Folytatódnak az üzemekben az agrárviták*
D. Volszkij: *Vietnam hőstette*
G. Husak: *Csehszlovákia megalakulásának 50. évfordulója*
P. Kopanov: *Az ecuadori kommunisták körében*

KOMMUNYISZT

16. szám

Az SZKP plénumának 1968. október 31-én elfogadott határozata
Október zászlaja a kommunizmus zászlaja
A. Sznecskusz: *A harc és a győzelem útja*
B. Kedrov, Sz. Mikulinszkij: *Az októberi forradalom és a tudomány fejlődése*
A Nagy Október történelmi tapasztalatai. (Az SZKP története harmadik kötetének megjelenéséről)
N. Ruban: *A párt sorainak lenini egysége az SZKP erejének forrása*
V. Pavlov: *A párt fontos szervezeti láncszemei.* (Az üzemi pártszervezetekről és pártcsoportokról)
B. Baldo: *A kapitalizmus előtti viszonyoktól a szocializmusig*

17. szám

A párt és a nép harci programja (A mezőgazdasági termelés további fellendítésének jelentőségéről)
A. Kovalenko: *A kenyérért vívott harc a pártszervezetek figyelmének központ-*

Digitized by Google

jában (Orenburg terület eredményei a mezőgazdasági termelésben)

F. Tabejev: *Tökéletes műszaki bázist a mezőgazdaságnak* (A mezőgazdaság gépesítésének eredményei)

V. Ponomarjev: *Eredmények és perspektívák a falu kultúrájának fejlesztésében*

V. Svirjev: *A materialista dialektika és a tudományos megismerés vizsgálatának problémái*

A Marxizmus—Leninizmus Intézet V. I. Lenin születésének 100. évfordulójára (P. Fedoszejev nyilatkozata: hogyan vesz részt az MLI a jubileum előkészítésében)

A. Kosztouszov: *A műszaki fejlődés és a tervezés kérdései*

J. Orlov: *A kereskedelem a gazdasági reform viszonyai között*

L. Moszin: *A békéért és a szocializmusért vivott harc dicső útja* (A magyar kommunista párt megalakulásának 50. évfordulójáról)

G. Mirszkij: *A társadalmi erők jellegéről Ázsiában és Afrikában*

I. Szmirnov: *A nemzeti múzeumok feladatai és gondjai*

LUPTA DE CLASA

Október

A Nagy Október örök jelentősége

D. Popa: *A pártszervek szerepének növekedése és tevékenységük tökéletesítése*

N. Ionescu: *A terv, a piac és a társadalmi szükséglet*

T. Lazar: *Az értéktörvény szerepe a termelőszövetkezetek termelésében*

G. Macovescu: *Egy elkötelezett író*

Z. Stancu: *Az író és a társadalom*

E P.aun: *A nemzeti függetlenség és a „fejlődés stratégiája" Latin-Amerikában*

R. Bogdan: *A modern nemzetközi jog kodifikálása — égető szükségszerűség*

Vita a szocialista termelési viszonyok fejlődésének dialektikájáról Romániában

I. Natansohn: *A társadalmi struktúra fogalma és ennek fontossága a szociológiai kutatásban*

I. Rimniceanu, M. Ionescu: *Hogyan foglalkoznak a szaklapok a közgazdaság középiskolai oktatásával*

I. Babici: *A Román Kommunista Párt harcának múltjából*

N. Cretu: *Az érdek kategóriájának társadalmi értéke*

November

Az egységes román nemzeti állam megalakulásának 50. évfordulója

Történelmi esemény a román nép életében (Az 50. évfordulóról)

S. Pascu: *Az egységes román nemzeti állam kiteljesedése — évszázados harc győzelmes betetőzése*

M. Constantinescu: *Szociálpolitikai törekvések és eszmeáramlatok Erdélyben az egyesülésért folyó harcok éveiben*

L. Bányai, A. Porteanu: *Az erdélyi munkásmozgalom harca az egységes nemzeti állam megteremtéséért*

V. Liveanu: *A szocialista mozgalom és Erdély egyesülése Romániával*

I. Tiberian: *Az egységes román nemzeti állam kiteljesedésének gazdasági feltételei*

I. Popescu-Puturi: *Az 1918-as esztendő Európában*

G. Achitei: *A társadalom „fenomenológiája" a művészetben*

P. Constantin, I. Florea: *Nemzeti és nemzetközi a jelenkori társadalmi fejlődésben*

V. Tonoiu: *A filozófia és a jelenkori tudományok*

T. Bogdan: *A pszichológia a társadalmi életben*

MARXISM TODAY

November

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

J. Lewis: *Ismét a „Libák és emberek"-ről* (Vitacikk az agresszió kérdéséről)

J. Foster: *Forradalmárok Oldhamben* (A város fejlődéséről)

B. Carritt: *Vitacikk a csehszlovákiai helyzetről*

K. Edinborough: *A szólásszabadságról*

A Mozambique-i Felszabadítási Front két dokumentuma (A mozambique-i helyzetről)

Az Angol KP végrehajtó bizottsága a csehszlovák helyzetről (A szeptember 21-i határozat szövege)

December

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

B. Pearce: *Anglia nemzeti problémája* (A skótok és walesiek önrendelkezési jogairól, a munkásosztály egységéről és a párt szövetségi politikájáról)

Digitized by Google

J. Woddis: *Katonai államcsínyek Afrikában* (Az 1963-tól 1968-ig lezajlott államcsínyek jellege és az imperialisták szerepe ezekben)

P. Wyncoll: *Az I. Internacionálé és a munkásosztály tevékenysége Nottinghamben* 1871-től 1873-ig

J. Adams: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)

E. Burns: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)

R. Mulholland: *Anglia nemzeti problémája* (Vitacikk)

Kim Ir Szen: *A proletár nemzetköziség* (A KNDK megalakulásának 20. évfordulója alkalmából mondott beszédből)

NOVÁ MYSL

November

A szocializmus emberi arculata — eszme és valóság (Ismert cseh és szlovák személyiségek nyilatkozatai a kommunisták törekvéseiről)

M. Kusy: *A csehszlovákiai politikai válság*

Z. Valenta: *A csehszlovák munkásság a szocialista építés folyamatában*

J. Zvara: *A csehek és szlovákok viszonya*

V. Parizek: *Elméleti kérdések a nevelőintézetekben*

K. Cipek: *A szocialista országok gazdaságirányítási elvei*

P. Ernst: *A tulajdonról folyó vita és a dolgozók tanácsai*

C. Konecny: *A szocialista országok gazdasági kapcsolatai az NSZK-val*

J. Fiala: *A népi milícia*

J. Hubacek: *Mezőgazdaságunk és a megváltozó gazdaságirányítás*

J. Vojvoda: *A vállalat objektív helyzete a munkaerő-gazdálkodásban*

E. Tkadlecek: *Új jelenségek a munkanélküliség alakulásában* (Nyugat-Európában)

NOVO VREME

November

J. Radev: *A proletárdiktatúra és a demokrácia*

D. Georgiev: *A sajtószabadság és az újságíró kötelessége*

D. Konusev: *A modern eszmék dramaturgiája*

B. Szpaszov: *Új szakasz a Bolgár Népköztársaság alkotmányos fejlődésében*

A. Todorov: *A párt vezető szerepének növekedése és a pártvezetés tudományos jellegének fokozása*

T. Jordanov: *A szabad idő és a munkaerő bővített újratermelésének problémája*

N. Iribadzsakov: *Marx és a jelenkori burzsoá filozófia*

D. Sadanov: *Az 1918. évi fegyveres felkelés Bulgáriában*

T. Todorov: *Az ideológia és szerepe a társadalmi fejlődésben*

I. Dimov: *Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa: ellentmondások a jelenlegi szakaszban*

NOWE DROGI

December

A LEMP V. kongresszusa: W. Gomulka megnyitója és előadói beszéde, B. Jaszczuk beszámolója, a kongresszus határozata, a vezető pártszervek összetétele, W. Gomulka zárszava, a testvérpártok üdvözletei

Új feladatok (A kongresszus útmutatása a soronlevő feladatokról)

M. Naszkowski: *A lengyel munkásmozgalom dicső lapja* (50 éves a lengyel kommunista párt)

H. Malinowski: *Munkástanácsok Lengyelországban* (1918—1919-ben)

L. Kieszczynski: *A lengyel KP a tömeges sztrájkharcok idején*

Z. Szczygielski: *Az antifasiszta demokratikus népfrontért vívott harc történetéből*

A lengyel munkásmozgalom egysége megteremtésének 20. évfordulója

WEG UND ZIEL

December

A. Ruschitzka: *Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa előtt*

L. Spira: *Szolidaritás és szuverenitás* (A kommunista pártok kapcsolatainak alakulásáról)

F. Marek: *A vitaelv* (Az ideológiai viták-ról)

H. Steiner: *Otto Bauer és az „Anschluss-kérdés" 1918—1919-ben*

F. Hager: *Agrárpolitikai diagnózis és terápia* (Az osztrák mezőgazdaság problémái és a marxista mezőgazdasági koncepció)

A Sztálin-mítosz struktúrájához (Hozzászólások)

Digitized by Google

A 28., 46., 61., 68., 74., 85., 87. oldalakon levő képeket a Tanácsköztársaság Direktóriuma által vásárolt grafikákból válogattuk.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 37 000 példányban.
68.04490/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

В канун Нового Года (Выступления товарищей Золтана КОМОЧИНА, Бела БИСКУ, Кароя НЕМЕТА, Ференца ФРАНКА, Ференца ХАВАШИ, Иштвана САБО, Яношне КЕШЕРЮ, Реже ТРАУТМАНА, Ленарда ПАЛА, Ференца ТЕКЕИ, Иштвана ШИМОНА, Иштвана САБО, Йожефа ШОМОДИ) — Ласло ЧАПО: О характере экономических регуляторов — Ласло ХАЙ: Экономический фон изменений в международных отношениях — Иштван ПИНТЕР: Директивы Венгерского коммунистического союза молодежи о рабочей молодежи — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: Шандор ПИРИТИ: Советский флот на Средиземном море — КРИТИКА: Шандор ЖАРНОЦАИ: Субъективные замечания по поводу суждения об одном объективном процессе — ОБЗОР: Д-р Одон САКАЧ: Искренние и спокойные слова о преступности — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: Бела ЭЛИАШ: Развивающиеся страны: их настоящее и будущее

CONTENTS

On the Threshold of the New Year (Replies of comrades Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Mrs. János KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ and József SOMOGYI) — László CSAPÓ: On the Nature of Economic Regulators — László HÁY: Economic Background of the Changes in World Relations — István PINTÉR: Directives of the HCYL on the Working Class Youth — INTERNATIONAL REVIEN: Sándor PIRITYI: Soviet Fleet on the Mediterranean — CRITICISM: Sándor ZSARNÓCZAI: Subjective Remark on the Appraisal of an Objective Process — REVIEW: Dr. Ödön SZAKÁCS: Frank and Deliberate Opinion on Crime — EXCHANGE OF VIEWS: Béla ÉLIÁS: Developing Countries: Their Present and Future

SOMMAIRE

Au seuil de l'année nouvelle (Réponses des Camarades Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Károly NÉMETH, Ferenc FRANK, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Mme János KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ, et József SOMOGYI) — László CSAPÓ: Sur la nature des régulateurs économiques — László HÁY: L'arrière-plan économique du changement des relations internationales — István PINTÉR: Les principes directeurs de l'Union de la Jeunesse Communiste Hongroise (KISZ) sur la jeunesse ouvrière — REVUE INTERNATIONALE: Sándor PIRITYI: Flotte soviétique en Méditerranée — CRITIQUE: Sándor ZSARNÓCZAI: Observation subjective sur le jugement d'un processus objectif — REVUE: Dr. Ödön SZAKÁCS: A propos de la criminalité, en toute sincérité et pondération — ÉCHANGE DE VUE: Béla ÉLIÁS: Pays en voie de développement: aujourd'hui et demain

INHALT

An der Schwelle des Neuen Jahres (Antworten der Genossen Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Károly NÉMETH, Ferenc FRANK, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Frau J. KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ und József SOMOGYI) — László CSAPÓ: Der Charakter der ökonomischen Regler — László HÁY: Der wirtschaftliche Hintergrund der Änderungen in den internationalen Beziehungen — István PINTER: Richtlinien des KISZ hinsichtlich der Arbeiterjugend — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Sándor PIRITYI: Die Sowjetflotte im Mittelmeer — KRITIK: Sándor ZSARNÓCZAI: Subjektive Bemerkungen bei der Beurteilung eines objektiven Prozesses — RUNDCHAU: Dr. Ödön SZAKÁCS: Offene und nüchterne Worte zur Kriminalität — GEDANKENAUSTAUSCH: Béla ÉLIÁS: Gegenwart und Zukunft der Entwicklungsländer

Digitized by Google

Szabó Zoltán: Leányportré

Digitized by Google

6.— forint

A. V. Lunacsarszkij:
Válogatott esztétikai munkák
676 old. Ára: 62,– Ft

Apró Antal:
A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság
308 old. Ára: 30,– Ft

Jan Szczepański:
A szociológia alapjai
264 old. Ára: 23,– Ft

Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika
105 old. Ára: 6,50 Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
APR 3 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

2

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. FEBRUÁR

Digitized by Google

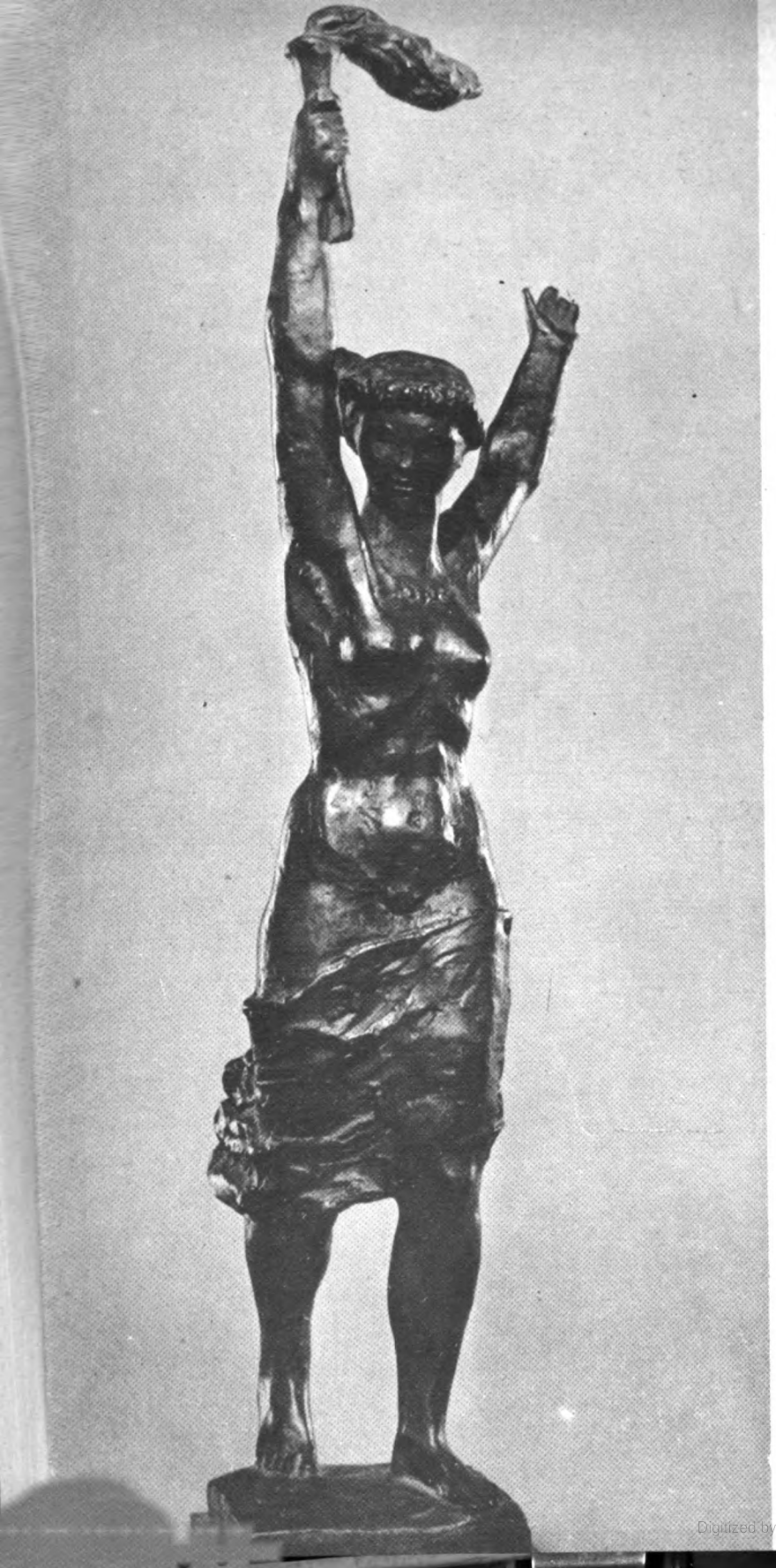

Somogyi Árpád:
Fáklyavivő

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 2.
1969. FEBRUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Várkonyi Péter 3 A legyőzhetetlen internacionalizmus
Csatári Dániel 9 Osztály és nemzet 1918–1919-ben
Dr. Tar Imre 18 A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről
Miklós Pál 24 Szakszerűtlen jegyzetek a tárgy- és környezetkultúráról

Nemzetközi szemle

Heltai András 33 Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa

Szemle

Fogaras Lajos 39 Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Eszmecsere

Kalmár György 47 Nagyon sok világ

Almási Miklós 56 Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?

Jenei György, Knopp András 61 A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról
Vajda Mihály 70 Legyen-e kritikai a szociológia?

Megjegyzések

Füleki József 74 Plusz egy?

Fórum

Márkus Mária, Hegedüs András 76 Egy „homályos cikk" védelmében

Könyvekről

Apró Éva 77 Gazdasági mechanizmusunk reformja – a tervgazdálkodás hatékonyabbá tételének szolgálatában
Harsányi Iván 83 Betlen Oszkár: Párizs, Madrid, Bécs
Blaskovits János 85 Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon
Veress Judit 87 Tallózás pedagógiai könyvkiadásunk termésében
Urbán Nagy Rozália 93 Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák
Vasy Géza 96 Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt
Sz. Kundl Edit 97 Tersánszky Józsi Jenő: Életem regényei
Szalai Anna 98 Nemes György: Tettenérés
Agárdi Péter 99 Nyikolaj Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója

100 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

VÁRKONYI PÉTER, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető helyettese
CSATÁRI DÁNIEL, történész, kandidátus
DR. TAR IMRE, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának csoportvezetője
MIKLÓS PÁL, kandidátus, tudományos kutató
HELTAI ANDRÁS, újságíró
FOGARÁS LAJOS, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gazdasági szakértője
KALMÁR GYÖRGY, újságíró
ALMÁSI MIKLÓS, kandidátus, tudományos kutató
JENEI GYÖRGY, egyetemi tanársegéd
KNOPP ANDRÁS, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
VAJDA MIHÁLY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
MÁRKUS MÁRIA, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa
HEGEDÜS ANDRÁS, kandidátus, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa
APRÓ ÉVA, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
HARSÁNYI IVÁN, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
BLASKOVITS JÁNOS, a Politikai Főiskola tanszékvezető tanára
VÉRESS JUDIT, kandidátus, főiskolai docens, a Pedagógiai Szemle szerkesztője
URBÁN NAGY ROZÁLIA, az ELTE előadója, aspiráns
VÁSY GÉZA, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató
SZALAI ANNA, egyetemi hallgató
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

VÁRKONYI PÉTER:

A legyőzhetetlen internacionalizmus

A nemzetközi munkásmozgalom történetében kimagasló helyet foglal el, sőt fordulatot jelent a Harmadik, a Kommunista Internacionálé megalakulása 1919 márciusában. Most van ötven esztendeje annak, hogy Moszkvában a harminc ország kommunista és baloldali szocialista pártjainak, csoportjainak és szervezeteinek 52 küldöttje részvételével megtartott I. kongresszuson elhatározták, hogy megalakítják a Kommunista Internacionálét, megteremtik a proletariátus nemzetközi összefogásának szervező és irányító központját. Az Internacionálé megalakulásának dátuma, amelyet most a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom jelentős évfordulójaként ünnepelünk, tulajdonképpen már a Kommunista Internacionálé létrejöttének formális aktusát, egy harci szakasz lezárását jelzi.

A Kommunista Internacionálé megalakításának közvetlen feladatát Lenin a forradalmi fellendülés időszakában az oroszországi forradalom győzelme után vetette fel, de az Internacionálé körvonalai már jóval korábban, mondhatni már a zimmerwaldi konferencia időszakában, az opportunizmus és szociálsovinizmus elleni harcban kialakultak.

Az internacionalisták Lenin vezetésével széles körű és aktív előkészítő munkát folytattak az első kongresszus összehívása érdekében: ennek során leleplezték a munkásosztály árulóit és felhívták a proletariátust, hogy tömörüljön az imperializmus elleni harcra.

Az alakuló kongresszus azt jelentette, hogy e harcot szervezetten és felkészültebben folytatják tovább, most már annak az erőnek segítségével, amelyet a III. Internacionálé jelentett a nemzetközi munkásmozgalom számára. A proletariátus nemzetközi összefogása, szervezete abból a harcból született és az a harc éltette, amelyet az internacionalisták a kizsákmányolás rendszere és a kizsákmányolókat szolgáló osztályáruló nézetek és irányzatok ellen folytattak. A Kommunista Internacionálé súlyos elvi harcokban született, akkor, amikor mély szakadás következett be a nemzetközi munkásmozgalomban, de ugyanakkor már megvalósult a cári Oroszország területén, a történelemben először, a munkásosztály hatalma, a proletariátus diktatúrája.

Az első Internacionálé megteremtette a munkásság nemzetközi szervezetének alapját és megkezdte a tudományos szocializmus egyesítését a munkásmozgalommal. A második Internacionálé, amely e mozgalmat széleskörűen elterjesztette, az első világháború kitörésekor az opportunizmus és szociálsovinizmus hatására és annak következményeként szégyenletes csődbe jutott. A harmadik, a Kommunista Internacionálé, amelynek megalapításában amerikai és ázsiai munkáspártok is részt vettek, átvette elődeitől mindazt, ami a munkásság érdekeit szolgálta, leszámolt az opportunizmussal, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom bázisán megkezdte az elszánt harcot a proletariátus történelmi küldetésének valóra váltásáért, a tőke uralmának meg-

Digitized by Google

döntéséért, a proletárdiktatúra megvalósításáért. Sikerrel szervezte a nemzetközi munkásmozgalom támogatását a fiatal szovjet állam, az első proletárhatalom védelmében, és egyidejűleg szervezte, irányította és elindította útjukra a kommunista pártokat. Tevékenysége nyomán a kommunisták mozgalma világot átfogó mozgalommá, s az egyes országokban a kommunista pártok jelentős tényezővé és az osztályharc legkövetkezetesebb képviselőivé váltak. A III. Internacionálé történelmi érdeme, hogy felismerte a gyarmati elnyomás elleni harc szükségességét, és abból az elvből kiindulva, hogy a nemzetközi munkásosztálynak természetes szövetségesei a nemzeti felszabadulásukért küzdő népek, a dolgozók millióit mozgósította az imperializmus és a kolonializmus elleni harcra.

A szervezett központ — különösen a kezdeti időszakban — felmérhetetlenül nagy segítséget nyújtott az akkor még a legtöbb országban gyenge, számos elvi és szervezeti problémával küzdő nemzetközi kommunista mozgalomnak. A Kommunista Internacionálé első négy kongresszusának munkáját, tevékenységét rendkívüli mértékben befolyásolta Lenin aktív részvétele, zseniális, napjainkban is érvényes iránymutatása. A nemzetközi összefogás ezen új centrumának létrejötte igen nagy hatást gyakorolt a proletariátus mozgalmaira. A II. Internacionálé lelepleződött és bukott vezérei is kénytelenek voltak számolni ezzel. Jellemző, hogy Lenin már az Internacionálé második kongresszusán, 1920 júliusában, amelyen már 37 ország munkásszervezeteinek 200 küldöttje vett részt, fellépett az Internacionálé felhígításának veszélye ellen, megállapítva, hogy „a Kommunista Internacionálé bizonyos mértékben divattá válik".

★

A kommunista mozgalomnak a kialakulás és megszilárdulás időszakában szüksége volt az önkéntes nemzetközi fegyelmen alapuló központi irányításra, a tapasztalatok szervezett megvitatására, értékelésére és a közös következtetésekre, amelyeket a Kommunista Internacionálé nyújtott. Felbecsülhetetlen értékű segítséget jelentett az Internacionálé a kommunista káderek képzésében és nevelésében. A mozgalom erősödésével párhuzamosan természetesen később már csökkent, majd megszűnt az egyes kommunista pártok munkájába való konkrét beavatkozás szükségessége, s amikor a Kommunista Internacionálé 24 esztendős tevékenységének negatív vonásairól szólunk, akkor elsősorban erre a túlzott centralizmusra gondolunk. De ehhez is hozzá kell tennünk azt, hogy az Internacionálé maga is felismerte a fejlődés követelményeit akkor, amikor mindinkább általános elvi—politikai irányelvek kidolgozására, nem pedig az egyes országokban működő kommunista pártok tevékenységébe való közvetlen beleszólásra törekedett. Ezt példázza a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa (1935 augusztusában), amely a proletariátus akcióegységének megteremtését tűzte ki feladatul a kommunista pártok elé a fasizmus, a nagytőke háborús terveivel szemben, és minden pártot felhívott arra: rugalmasan, önállóan, a konkrét feltételektől függően alkalmazza az Internacionálé által kidolgozott elveket. A Kommunista Internacionálé helyesen ismerte fel a fasizmus előretörésének fenyegető, nagy veszélyét, és harcba szólított ellene minden haladó erőt. Akik e fenyegetés láttán is elutasították a kommunistákkal való egységet, azok részesek a súlyos történelmi felelősségben mindazokért a szenvedésekért, amelyeket a fasizmus zúdított a világra.

Digitized by Google

Dimitrov a kongresszuson többek között ezeket mondotta nagy hatású előadói beszédében:

„A proletariátus akcióegysége nemzeti és nemzetközi méretekben: ez az a hatalmas fegyver, amely a munkásosztályt képessé teszi nemcsak az eredményes védekezésre, hanem az eredményes ellentámadásra is a fasizmus ellen, az osztályellenség ellen. A Kommunista Internacionálé semmiféle feltételhez nem köti az akcióegységet."

A VII. kongresszus útmutatásai alapján a kommunisták harca a munkásegység megteremtéséért, a széles körű antifasiszta népfrontmozgalom kibontakoztatásáért, nagy győzelmekre vezetett, fellendítette a nemzetközi munkásmozgalom szervezett ellenállását, növelte a kommunista pártok tekintélyét, befolyását, gyarapította szövetségeseinek táborát. Nem a kommunistákon múlott, hogy nem sikerült időben megfékezni a fasiszta agresszorokat. De ha a második világháborút nem sikerült is elhárítani, a fasizmus elleni harcban mégis létrejött a népeknek az a nagy összefogása, amely a Szovjet Hadsereg döntő csapásainak segítségével véget tudott vetni a hitlerizmus uralmának. A háború folyamán új helyzet jött létre. A Kommunista Internacionálé, miután létrehozta a világot átfogó nemzetközi kommunista mozgalom erős nemzeti osztagait, betöltötte történelmi küldetését. S miután a szervezett központ az egyre terebélyesedő mozgalom fejlődésének, a nemzetek széles antifasiszta frontja kialakulásának a továbbiakban már inkább gátjává, semmint segítőjévé vált, 1943-ban kimondta feloszlását. A marxisták—leninisták soha nem ragaszkodtak, mint ahogy ma sem ragaszkodnak az idő és a fejlődés által túlhaladott formákhoz. Mert nem a forma, hanem a tartalom, a lényeg a fontos.

A Kommunista Internacionálé lényege a kommunisták szolidaritása, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalizmusa volt. S bár a Kommunista Internacionálé mint forma megszűnt, nem szűnt meg a kommunisták internacionalizmusa, sőt magasabb fokon, a nemzetközi kommunista mozgalom adott fejlődési időszakának megfelelő formákban és állandóan bővülő tartalommal élt tovább és formálódott, s ma is a leglényegesebb eleme a kommunista és munkáspártok túlnyomó többsége tevékenységének.

★

Tudjuk, hogy napjainkban a nemzetközi kommunista mozgalomban folyó vitában nagy szerepe van az internacionalizmus és gyakorlati követelményei értelmezésének. E téren komoly nézeteltérések, sőt konfliktusok is vannak mozgalmunkban. Nagyon fontos feladat az így keletkezett nehézségek, problémák leküzdése. Tudatában vagyunk annak, hogy ennek érdekében el kell oszlatni sok jó szándékú félreértést, le kell leplezni nem kevés rosszindulatú torzítást, és kemény harcot kell folytatni egy sor ezzel kapcsolatos ellenséges nézettel és irányzattal.

Ez a feladat újabb nagy erőfeszítéseket követel a kommunistáktól mindennapi munkájukban. A proletár internacionalizmus eszméje ugyanis mint a múltban, úgy ma sem elvont elméleti tétel, hanem a nemzetközi munkásmozgalom harcainak motorja, sikereinek záloga. Ha a kommunista pártok igényt tartanak arra, hogy az élen haladjanak az emberi haladásért folytatott harcban — és joggal tartanak igényt erre —, akkor különbözniük kell minden más politikai erőtől abban, hogy tevékenységüket nem szűkítik le a nemzeti keretekre, hanem képesek áttekinteni az osztályháború bonyolult nemzetközi frontját. A tőke nemzetközi erő, tanította Marx. S azóta számtalan gyakorlati példa ismételten bizonyította, hogy a kizsákmányoltak, az elnyomottak nemcsak a helyi, hanem a nemzetközi tőke erőivel is küzdenek minden országban,

Digitized by Google

s hogy a tőke, az elnyomók elleni minden fellépésüknek nemzetközi hatása is van. Napjainkban is közösek az ellenségeik a szocialista országoknak, a tőkésországok proletárjainak, a gyarmati iga alatt sínylődő tömegeknek és az újgyarmatosítás ellen küzdő erőknek.

Ma a szocialista világ, a nemzetközi munkásosztály, a szabadságért és függetlenségért harcoló népek és minden békeszerető ember közös ellensége az imperializmus, a nemzetközileg összefonódott, a nemzeti kereteket mindinkább áthágó monopoltőke. Elszigetelten, kizárólag nemzeti kereteken belül harcolni ellene nem lehet a siker reményében. Az elszigetelődés, az internacionalizmus elveinek tagadása „az általános vereség büntetését" hordja magában — figyelmeztetett Marx, s e figyelmeztetés ma érvényesebb, mint valaha.

Amikor a Kommunista Internacionálé több mint két évtizedes tevékenységére emlékezünk, akkor egyik tanulságként éppen azt vonhatjuk le, hogy az internacionalizmus harcban született és állandó elvi harcokban fejlődött, formálódott. A proletár internacionalizmus elveinek érvényesítéséért állandó harcot kell folytatni a marxizmus—leninizmus eltorzítóinak és ellenségeinek, s ezek kiszolgálóinak manőverei, próbálkozásai ellen. A tőke és az imperializmus által elnyomottaknak fő erejük az internacionalista összefogásban van, és ezért nem véletlen, hogy ez az elv áll ma is az imperialisták dühödt támadásainak középpontjában. Ők jól tudják, hogy ha sikerül a munkásosztályt megfosztani nemzetköziségétől, akkor lehetetlenné tudják tenni felszabadulását nemzeti keretek között.

Ma már nem indokolt azoknak az „aggályoskodása", akik napjainkban az internacionalista összefogás bármely konkrét, az adott viszonyoknak legmegfelelőbb megnyilvánulásait, szervezett kereteit a „monolitikus egység", az „egy központ" visszaállítására való törekvésnek bélyegzik, és ezen az alapon ellenzik. Teljesen figyelmen kívül hagyják azt a fontos és az internacionalizmus megnyilvánulásának már nem csak formai, de tartalmi változását jelentő tényt, hogy a kommunista és munkáspártok közös tanácskozásai nem hoznak minden pártra kötelező érvényű határozatokat. A Kommunista Internacionálé történetében természetesen akad bírálni való, s a marxista—leninista társadalomtudományok művelői már eddig is sok tanulságot vontak le a mozgalom számára a Kommunista Internacionálé tevékenységének elemzéséből. Akik azonban a Komintern tevékenységét ma a nemzetközi akcióegységtől elriasztó rémképként próbálják bemutatni, azok rossz szolgálatot tesznek a forradalmi világmozgalom ügyének. A Kommunista Internacionálé minden kommunista számára a nemzetközi összefogásban rejlő nagy erő és nagyszerű lehetőségek példája. S akik az új helyzetben elavult formával együtt a tartalmat: az internacionalizmust is elvetik, azok a fürdővízzel a gyermeket is kiöntik.

★

Nem felesleges felidézni, hogy a Kommunista Internacionálé a világ első szocialista államának fővárosában alakult meg és ott is működött. A Szovjetunió volt az a bázis, amelyen a nemzetközi kommunista mozgalom nevelkedett, és egészen természetes, hogy az internacionalizmus szorosan összefonódott a Szovjetunió, a megvalósult proletárdiktatúra védelmével. A proletár internacionalizmus nem szólamokban, hanem konkrét gyakorlati tettekben, szolidaritásban nyilvánul meg. S minthogy a megvalósult szocializmus hazája ellen intézte az imperializmus a legélesebb támadásokat, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom minden akciója, harca a szocialista Szovjetunió védelméhez, erősítéséhez kapcsolódott. Ez volt minden kizsákmányolt, elnyomott

Digitized by Google

proletár legközvetlenebb létérdeke. S hadd emlékeztessek arra is, hogy megalakulása óta a szovjet állam sohasem habozott, hogy a legnagyobb áldozatokat is meghozza az elnyomatás, a kizsákmányolás ellen küzdő testvéreiért, mindenütt a világon.

A proletár internacionalizmus tartalma sok új elemmel gazdagodott az elmúlt évtizedekben, s ez az elv sohasem korlátozódott és ma sem korlátozható a Szovjetunióhoz való viszony kérdésére. Az internacionalizmus ma magában foglalja a felelősséget a világszocializmus pozícióinak megszilárdításáért, a felszabadító erők tömörítéséért, a haladás összes erőinek összefogásáért, a szilárd antiimperialista front létrehozásáért, az emberiség békéjének megvédelmezéséért. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az internacionalizmus és a Szovjetunióhoz való baráti, elvtársi viszony két különálló, egymástól elválasztható, sőt szembenállítható kérdés. Ellenkezőleg. Meggyőződésünk szerint a proletár internacionalizmusnak ma is a Szovjetunióhoz fűződő testvéri kapcsolat, az egyik leglényegesebb eleme. Kétségtelen, hogy most nem úgy áll a kérdés a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom előtt, hogy egyetlen, nagy nehézséggel küzdő fiatal szocialista államot kell védelmeznie a nemzetközi imperializmus koncentrált támadásaival szemben. A Szovjetunió ma a világon olyan elismert és ellenségeitől is respektált nagyhatalom, amely képes nemcsak a maga, hanem az egész szocialista világ megvédelmezésére, minden imperialista támadás visszaverésére. Tény az is, hogy a szocializmus világrendszerré vált, s már tizennégy országban győzött a proletáriátus diktatúrája.

A két rendszer, a tőkés és a szocialista rendszer közötti harc azonban ezzel nem szűnt meg, hanem ellenkezőleg, fokozódott és új formákat öltött. Nemzetközi téren szerzett eddigi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a szocializmus előretörése a még mindig nagyon erős ellenfeleket ádáz védekezésre és nemegyszer fokozott agresszivitásra kényszerítette. A munkáshatalom internacionalizmusából fakad, hogy a Szovjetunió erejének és hatalmának fokozott nemzetközi jelentősége és hatása van. E szocialista nagyhatalom léte, ereje és további erősödése jelenti a szocialista útra lépett országok vívmányainak legfőbb biztosítékát; a Szovjetunió léte, ereje és hatalma jelenti az elnyomottak, kizsákmányoltak harcának legfőbb támaszát, a szovjet szocialista nagyhatalom a világbéke fenntartásának legkövetkezetesebb és legerősebb tényezője, s ezért minden békeszerető ember reménységének hordozója.

Az új háborúra spekuláló imperialista erők támadása ezért ma is elsősorban a Szovjetunió ellen irányul, annak erejét, befolyását, hatását akarják minden rendelkezésükre álló eszközzel gyengíteni, aláásni. Ebben a harcban minden kommunistának, minden elnyomott, kizsákmányolt proletárnak, minden békeszerető és a békéért cselekedni is kész becsületes embernek létérdeke a Szovjetunió erejének növekedése, a Szovjetunió internacionalista hatalmának erősödése, az egész emberiség sorsáért felelősséget érző és azt szem előtt tartó politikájának, harcainak támogatása. Ez nem csupán érzés vagy megítélés kérdése, hanem a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály, az egész emberi haladás mai helyzetéből, további sorsának alakulásából adódó reális érdek is. Ez is része az internacionalizmus időszerű koncepciójának. S akik az internacionalizmus „modernizálásával" a proletár internacionalizmust szembe akarják állítani a Szovjetunióhoz való viszony kérdésével, vagy akik dogmatikus nacionalista platformról, nagyhatalmi törekvésektől vezetve folytatnak szovjetellenes politikát, azok súlyos károkat okoznak és hátráltatják nemcsak a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom, hanem az egyes nemzeti kommunista és munkásmozgalmak és az egész emberi haladás ügyét is.

Digitized by Google

Teodoreanu: Utak

Ionel Teodoreanu, a század egyik legnagyobb és legeurópaibb hangú román írója, több mint egy évtizede halott. Életének főműve a húszas évek végén írt *Medeleni-ciklus*. A trilógia első része nemrégiben jelent meg magyarul, *Ködös határ* címmel. A jelen kötettel a trilógia második tagját kapja kezébe a magyar olvasó. Az első rész — amely a legegységesebb és a legsikerültebb is egyben, s amely gyermekhősein keresztül egy tehetős moldvai bojárcsalád életét mutatja be — költői, mély pszichológiájú vallomás a gyermekkorról.

Az *Utak* a közben felsèrdült és a szerelem, a felnőtt élet viharába került fiatalok sorsát követi tovább. Középpontjában a líceum hetedik osztályába járó, a bukaresti nagybácsi házában élő úrfi, a gazdag ügyvédfi, Dan Deleanu áll. Elkényeztetett, verselgető ifjú, igazi „szépfiú", a nők kedvence — a vaskos könyv jórésze az ő szerelmeit kíséri nyomon, s ebből az életanyagból születik meg a lassan íróvá fejlődő Dan első regénye is.

Témája szerint a könyv egyszerre mutatja fel a család-regény, a fiatalember-regény és a művészregény jellemző vonásait, és formai megoldásaiban ugyanilyen sokféleség mutatkozik meg. Romantikus ábrázolásmód, részletező pszichologizmus és zsúfolt szecesszió mossa el a néhol előbukkanó realista kísérleteket. Levélrészletek, precízkedő versrészletek és idézetek, metaforikus költői nyelv duzzasztja a könyvet, amelyben hiába keresnénk cselekményességet vagy a jellemek észrevehető változását. Ha a magyar irodalomban hasonló műveket akarunk keresni, Füst Milán és Szép Ernő prózájára kell elsősorban gondolnunk. Ha azonban Kosztolányi Aranysárkányával vagy Babits Halálfiaival vetjük össze, az előbbi szerkesztésével és tematikai koncepciójával, az utóbbi ökonómiájával és kritikai szándékával előzi meg.

Egy hanyatló, de magát örököknek képzelő osztály érzelmi atmoszféráját teremti meg Teodoreanu, a szerelem, a kultúra és a viselkedés pillanatnyi idilljét, amelyben maga is szívesen elmerül, hiszen ez a trilógia önéletrajzi ihletésű, — emlékezés és álmodozás is egyben. A századeleji Bukarest és az egyszerű, „boldog" vidék képe is csak a háttérben, ködösen jelenik meg. A könyv fiatal hősei gondolatainak középpontjában a szerelem, mégpedig a nagyon is testi szerelem áll; a párbeszédek fantasztikus indái is ebbe az irányba nyújtóznak és itt érnek véget.

A mai olvasónak ebből a franciás, ibolyaillatú, zongoraszonátás, gazdagon ráérő világból nem sok átérezni valója akad, s a trilógia második részéből még nem hallani ki a harmadik rész, a (Szelek között) drámaiságát. A kötet fordítója, *Gáldi László*, kitűnő munkát végzett a sok problémát nyújtó, metaforikusan tömör és csapongó eredeti szöveg átültetésével. Summázva elmondhatjuk, hogy Teodoreanu művészetének megismertetése nem tartozott ugyan a nagy vállalkozások közé, mégis hasznosnak bizonyult és eddig kevéssé ismert égtájak felé mutat az európai regény történetében.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundl Edit

Iván Szilárd: Halott anya

Digitized by Google

Kósa Zoltán: A XX. század építészete

Kedvelt kifejezés a „hézagpótló", s nem is élünk vissza a fogalom tartalmával, ha Kósa Zoltán könyvére mindjárt kezdetben ezt a jelzőt alkalmazzuk. Az utóbbi évtizedek során Magyarországon az építészetet — vagy ennek számunkra legfontosabb és legizgalmasabb szakaszát, a századunkbélit, melyet a könyv jól határoz meg — nem mutatta be mű, legalábbis nem harmincezres példányszámban. A kiadványok szakkönyvek maradtak, még ha közérthetőségüket nem zavarta is semmi. Korunk embere többé-kevésbé ismerője az atom szerkezetének is, színházi, film- és irodalmi élmények alól sem vonhatja ki magát, de *hányan tudunk oly véleményt alkotni egy építményről*, mint amilyenre pl. egy verssel kapcsolatban a gimnáziumban oktatnak?

Nem a kategorizálás kedvéért, de a tény miatt: népszerűsítőnek is jó könyv ez. A szerző — nem is lehetne más, mint építész, mind hivatásában, mind a szakirodalom terén ismert egyéniség — jól választott mondanivalójának előadásában. Művének kissé didaktikus jellege szerencsésen ötvöződik egy sajátos elbeszélő stílussal. Legnehezebb szakkifejezései a „vasbeton" és a „függönyfal", s így is érthetővé teszi azt, ami az építészet hármas lényege és ezek szintézise. Izgalmas figyelni, *hogyan kerül ki győztesen a funkció az építészeti alkotás tényezőinek versengéséből, s hogyan alakítja az általa meghatározott szerkezet a formát.*

A kort áttekintő bevezetés után a könyv egyes nagy alkotók és alkotócsoportok munkáját mutatja be, s a kor- és nemzeti összefüggéseken át jut el napjainkhoz és a jövőhöz. A modern építészet kitörése a jelleg- és lényegnélküli tervezés köréből nem történhetett küzdelmek nélkül. Párizsban 1937-ben még szinte eklektikus építményt emelnek (ez a Modern Művészet Múzeuma!), holott ugyanebben a városban *A. Perret* már 1903-ban vasbeton-pillérvázas bérházat tervez. (Tehát a homlokzat felszabadul a teherviselés alól; nagy ablaknyílások, s szabadabb formaképzés alakulhatott ki.) *Le Corbusier*-nek évtizedekig kellett várnia, míg elveit — a nagyobb megrendelésekben való mellőztetése miatt — meg is valósíthatta, pl. az indiai Chandigarh város tervezésekor.

A századforduló technikai előretörése is jótékonyan hatott a fejlődésre. Az első példaképek a mérnöki munka alkotásai: gabonasilók, hangárok, gépek. Ezeknek tiszta, csak a célszerűségen alapuló szerkezetéből indult ki *W. Gropius* is, az iskolát teremtő Bauhaus megalapítója. Épületei „a lehető legobjektívabb formában fejezték ki rendeltetésüket" — a jól összehangolt technikai lehetőségek eredményeképpen közvetlenebbé válhatott az *épület, az ember és a természet kapcsolata.*

A táj visszahódítása a városok számára: ez volt Le Corbusier elgondolásainak is lényege. Terveiben teljes város-elgondolás alakul ki: a lakó-, dolgozó- és kultúrnegyed szétválasztása zöldterületek bevonásával.

A későbbi évtizedek során általánossá válnak az említett két művész és sok híres kortársuk, *L. Mies van der Rohe, F. L. Wright* és mások elgondolásai, utánzóik is akadnak szép számmal. A technikai haladás azonban nem állt meg, új tehetségek is akadtak, s tervezéseikből egyre több valósul meg. Némelyik talán fantasztikusnak tűnik — de kit lep meg ma egy kétszáz méteres felhőkarcoló magassága, ami valaha csoda volt? Napjaink egyre több közös jegyet felmutató építészete mint művészet és mint funkcionáló szerkezetek szülője is megállja helyét.

A téma izgalmas — az előadás nem kevésbé. Segíséget nyújt a megértéshez a — lehetőségekhez képest — igen bő és jó képanyag is. Dicséri a szerzőt, hogy apró anekdotikus érdekességekkel is fűszerezi mondandóját.

Szükséges, érdekes, jó stílusú könyv: ezek a jellemzői.

(Minerva, 1968.)

Vasy Endre

Digitized by Google

CRITICA MARXISTA

Július—október

E. Sereni: *Információ, demokrácia, szocializmus*
A. Natta: *Fejlődés és demokratikus megújulás az OKP-ban*
G. Chiaromonte: *A belső dialektikáról és a kommunista pártok vezető csoportjainak felváltásáról*
G. Amendola: *Huszonöt évvel a Kommunista Internacionálé feloszlása után*
P. Ingrao: *A szocialista építés problémái*
L. Gruppi: *Ideológiai agresszió és fegyveres válasz*
S. Segre: *A nácizmus vereségétől a katonai tömbök logikájáig*
N. Badaloni: *Elidegenedés és szabadság Marx bölcseletében*
M. Rossi: *Galvano della Volpe: A kritikai ismeretelmélettől a történelmi logikáig*
S. Leonardi: *Vázlat a háború utáni olasz fejlődés értelmezéséhez*
F. Ferri: *Togliatti politikai-intellektuális életrajza*

EINHEIT

12. szám

A Német Kommunista Párt megalapításának 50. évfordulójára
A. Norden: *Noske, vagy a szociáldemokrácia lehanyatlása*
W. Verner: *Néhány időszerű katonapolitikai tanulság a munkásmozgalom forradalmi harcaiból*
A marxista—leninista társadalomtudományok további fejlődése az NDK-ban (Az NSZEP Politikai Bizottságának határozata)
G. Mittag: *Demokratikus centralizmus, szocialista tervgazdaság és tudományos-műszaki forradalom*
G. Schürer: *Az újszerű az 1971—1975. évi távlati terv kidolgozásában*
G. Neuner: *Az iskola — ideológiai intézmény*
A. Weidner: *Építőművészetünk szocialista jellegéről*
H. J. Höhme, G. Maurischat: *A bonni expanziós politika pénzügyi programja*
H. Steininger: *A marxizmus—leninzmus — a jelenkor legjelentősebb szellemi ereje* (A XIV. bécsi nemzetközi filozófus-kongresszusról)
O. Baumgarten: *Folytatódnak az üzemekben az agrárviták*
D. Volszkij: *Vietnam hőstette*
G. Husak: *Csehszlovákia megalakulásának 50. évfordulója*
P. Kopanov: *Az ecuadori kommunisták körében*

KOMMUNYISZT

16. szám

Az SZKP plénumának 1968. október 31-én elfogadott határozata
Október zászlaja a kommunizmus zászlaja
A. Sznecskusz: *A harc és a győzelem útja*
B. Kedrov, Sz. Mikulinszkij: *Az októberi forradalom és a tudomány fejlődése*
A Nagy Október történelmi tapasztalatai. (Az SZKP története harmadik kötetének megjelenéséről)
N. Ruban: *A párt sorainak lenini egysége az SZKP erejének forrása*
V. Pavlov: *A párt fontos szervezeti láncszemei.* (Az üzemi pártszervezetekről és pártcsoportokról)
B. Baldo: *A kapitalizmus előtti viszonyoktól a szocializmusig*

17. szám

A párt és a nép harci programja (A mezőgazdasági termelés további fellendítésének jelentőségéről)
A. Kovalenko: *A kenyérért vívott harc a pártszervezetek figyelmének központ-*

Digitized by Google

jában (Orenburg terület eredményei a mezőgazdasági termelésben)

F. Tabejev: *Tökéletes műszaki bázist a mezőgazdaságnak* (A mezőgazdaság gépesítésének eredményei)

V. Ponomarjev: *Eredmények és perspektívák a falu kultúrájának fejlesztésében*

V. Svirjev: *A materialista dialektika és a tudományos megismerés vizsgálatának problémái*

A Marxizmus—Leninizmus Intézet V. I. Lenin születésének 100. évfordulójára (P. Fedoszejev nyilatkozata: hogyan vesz részt az MLI a jubileum előkészítésében)

A. Kosztouszov: *A műszaki fejlődés és a tervezés kérdései*

J. Orlov: *A kereskedelem a gazdasági reform viszonyai között*

L. Moszin: *A békéért és a szocializmusért vívott harc dicső útja* (A magyar kommunista párt megalakulásának 50. évfordulójáról)

G. Mirszkij: *A társadalmi erők jellegéről Ázsiában és Afrikában*

I. Szmirnov: *A nemzeti múzeumok feladatai és gondjai*

LUPTA DE CLASA

Október

A Nagy Október örök jelentősége

D. Popa: *A pártszervek szerepének növekedése és tevékenységük tökéletesítése*

N. Ionescu: *A terv, a piac és a társadalmi szükséglet*

T. Lazar: *Az értéktörvény szerepe a termelőszövetkezetek termelésében*

G. Macovescu: *Egy elkötelezett író*

Z. Stancu: *Az író és a társadalom*

E. Paun: *A nemzeti függetlenség és a „fejlődés stratégiája" Latin-Amerikában*

R. Bogdan: *A modern nemzetközi jog kodifikálása — égető szükségszerűség*

Vita a szocialista termelési viszonyok fejlődésének dialektikájáról Romániában

I. Natansohn: *A társadalmi struktúra fogalma és ennek fontossága a szociológiai kutatásban*

I. Rimniceanu, M. Ionescu: *Hogyan foglalkoznak a szaklapok a közgazdaság középiskolai oktatásával*

I. Babici: *A Román Kommunista Párt harcának múltjából*

N. Cretu: *Az érdek kategóriájának társadalmi értéke*

November

Az egységes román nemzeti állam megalakulásának 50. évfordulója

Történelmi esemény a román nép életében (Az 50. évfordulóról)

S. Pascu: *Az egységes román nemzeti állam kiteljesedése — évszázados harc győzelmes betetőzése*

M. Constantinescu: *Szociálpolitikai törekvések és eszmeáramlatok Erdélyben az egyesülésért folyó harcok éveiben*

L. Bányai, A. Porteanu: *Az erdélyi munkásmozgalom harca az egységes nemzeti állam megteremtéséért*

V. Liveanu: *A szocialista mozgalom és Erdély egyesülése Romániával*

I. Tiberian: *Az egységes román nemzeti állam kiteljesedésének gazdasági feltételei*

I. Popescu-Puturi: *Az 1918-as esztendő Európában*

G. Achitei: *A társadalom „fenomenológiája" a művészetben*

P. Constantin, I. Florea: *Nemzeti és nemzetközi a jelenkori társadalmi fejlődésben*

V. Tonolu: *A filozófia és a jelenkori tudományok*

T. Bogdan: *A pszichológia a társadalmi életben*

MARXISM TODAY

November

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

J. Lewis: *Ismét a „Libák és emberek"-ről* (Vitacikk az agresszió kérdéséről)

J. Foster: *Forradalmárok Oldhamben* (A város fejlődéséről)

B. Carritt: *Vitacikk a csehszlovákiai helyzetről*

K. Edinborough: *A szólásszabadságról*

A Mozambique-i Felszabadítási Front két dokumentuma (A mozambique-i helyzetről)

Az Angol KP végrehajtó bizottsága a csehszlovák helyzetről (A szeptember 21-i határozat szövege)

December

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

B. Pearce: *Anglia nemzeti problémája* (A skótok és walesiek önrendelkezési jogairól, a munkásosztály egységéről és a párt szövetségi politikájáról)

Digitized by Google

J. Woddis: *Katonai államcsínyek Afrikában* (Az 1963-tól 1968-ig lezajlott államcsínyek jellege és az imperialisták szerepe ezekben)

P. Wyncoll: *Az I. Internacionálé és a munkásosztály tevékenysége Nottinghamben* 1871-től 1873-ig

J. Adams: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)

E. Burns: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)

R. Mulholland: *Anglia nemzeti problémája* (Vitacikk)

Kim Ir Szen: *A proletár nemzetköziség* (A KNDK megalakulásának 20. évfordulója alkalmából mondott beszédből)

NOVÁ MYSL

November

A szocializmus emberi arculata — eszme és valóság (Ismert cseh és szlovák személyiségek nyilatkozatai a kommunisták törekvéseiről)

M. Kusy: *A csehszlovákiai politikai válság*

Z. Valenta: *A csehszlovák munkásság a szocialista építés folyamatában*

J. Zvara: *A csehek és szlovákok viszonya*

V. Parizek: *Elméleti kérdések a nevelőintézetekben*

K. Cipek: *A szocialista országok gazdaságirányítási elvei*

P. Ernst: *A tulajdonról folyó vita és a dolgozók tanácsai*

C. Konecny: *A szocialista országok gazdasági kapcsolatai az NSZK-val*

J. Fiala: *A népi milícia*

J. Hubacek: *Mezőgazdaságunk és a megváltozó gazdaságirányítás*

J. Vojvoda: *A vállalat objektív helyzete a munkaerő-gazdálkodásban*

E. Tkadlecek: *Új jelenségek a munkanélküliség alakulásában* (Nyugat-Európában)

NOVO VREME

November

J. Radev: *A proletárdiktatúra és a demokrácia*

D. Georgiev: *A sajtószabadság és az újságíró kötelessége*

D. Konusev: *A modern eszmék dramaturgiája*

B. Szpaszov: *Új szakasz a Bolgár Népköztársaság alkotmányos fejlődésében*

A. Todorov: *A párt vezető szerepének növekedése és a pártvezetés tudományos jellegének fokozása*

T. Jordanov: *A szabad idő és a munkaerő bővített újratermelésének problémája*

N. Iribadzsakov: *Marx és a jelenkori burzsoá filozófia*

D. Sadanov: *Az 1918. évi fegyveres felkelés Bulgáriában*

T. Todorov: *Az ideológia és szerepe a társadalmi fejlődésben*

I. Dimov: *Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa: ellentmondások a jelenlegi szakaszban*

NOWE DROGI

December

A LEMP V. kongresszusa: W. Gomulka megnyitója és előadói beszéde, B. Jaszczuk beszámolója, a kongresszus határozata, a vezető pártszervek összetétele, W. Gomulka zárszava, a testvérpártok üdvözletei

Új feladatok (A kongresszus útmutatása a soronlevő feladatokról)

M. Naszkowski: *A lengyel munkásmozgalom dicső lapja* (50 éves a lengyel kommunista párt)

H. Malinowski: *Munkástanácsok Lengyelországban* (1918—1919-ben)

L. Kieszczynski: *A lengyel KP a tömeges sztrájkharcok idején*

Z. Szczygielski: *Az antifasiszta demokratikus népfrontért vívott harc történetéből*

A lengyel munkásmozgalom egysége megteremtésének 20. évfordulója

WEG UND ZIEL

December

A. Ruschitzka: *Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa előtt*

L. Spira: *Szolidaritás és szuverenitás* (A kommunista pártok kapcsolatainak alakulásáról)

F. Marek: *A vitaelv* (Az ideológiai viták-ról)

H. Steiner: *Otto Bauer és az „Anschluss-kérdés" 1918—1919-ben*

F. Hager: *Agrárpolitikai diagnózis és terápia* (Az osztrák mezőgazdaság problémái és a marxista mezőgazdasági koncepció)

A Sztálin-mítosz struktúrájához (Hozzászólások)

Digitized by Google

A 28., 46., 61., 68., 74., 85., 87. oldalakon levő képeket a Tanácsköztársaság Direktóriuma által vásárolt grafikákból válogattuk.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 37 000 példányban.
68.04490/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

В канун Нового Года (Выступления товарищей Золтана КОМОЧИНА, Бела БИСКУ, Кароя НЕМЕТА, Ференца ФРАНКА, Ференца ХАВАШИ, Иштвана САБО, Яношне КЕШЕРЮ, Реже ТРАУТМАНА, Ленарда ПАЛА, Ференца ТЕКЕИ, Иштвана ШИМОНА, Иштвана САБО, Йожефа ШОМОДИ) — Ласло ЧАПО: О характере экономических регуляторов — Ласло ХАЙ: Экономический фон изменений в международных отношениях — Иштван ПИНТЕР: Директивы Венгерского коммунистического союза молодежи о рабочей молодежи — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: Шандор ПИРИТИ: Советский флот на Средиземном море — КРИТИКА: Шандор ЖАРНОЦАЙ: Субъективные замечания по поводу суждения об одном объективном процессе — ОБЗОР: Д-р Одон САКАЧ: Искренние и спокойные слова о преступности — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: Бела ЭЛИАШ: Развивающиеся страны: их настоящее и будущее

CONTENTS

On the Threshold of the New Year (Replies of comrades Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Mrs. János KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ and József SOMOGYI) — László CSAPÓ: On the Nature of Economic Regulators — László HÁY: Economic Background of the Changes in World Relations — István PINTÉR: Directives of the HCYL on the Working Class Youth — INTERNATIONAL REVIEN: Sándor PIRITYI: Soviet Fleet on the Mediterranean — CRITICISM: Sándor ZSARNÓCZAI: Subjective Remark on the Appraisal of an Objective Process — REVIEW: Dr. Ödön SZAKÁCS: Frank and Deliberate Opinion on Crime — EXHANGE OF VIEWS: Béla ÉLIÁS: Developing Countries: Their Present and Future

SOMMAIRE

Au seuil de l'année nouvelle (Réponses des Camarades Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Károly NÉMETH, Ferenc FRANK, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Mme János KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ, et József SOMOGYI) — László CSAPÓ: Sur la nature des régulateurs économiques — László HÁY: L'arrière-plan économique du changement des relations internationales — István PINTÉR: Les principes directeurs de l'Union de la Jeunesse Communiste Hongroise (KISZ) sur la jeunesse ouvrière — REVUE INTERNATIONALE: Sándor PIRITYI: Flotte soviétique en Méditerranée — CRITIQUE: Sándor ZSARNÓCZAI: Observation subjective sur le jugement d'un processus objectif — REVUE: Dr. Ödön SZAKÁCS: A propos de la criminalité, en toute sincérité et pondération — ÉCHANGE DE VUE: Béla ÉLIÁS: Pays en voie de développement: aujourd'hui et demain

INHALT

An der Schwelle des Neuen Jahres (Antworten der Genossen Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Károly NÉMETH, Ferenc FRANK, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Frau J. KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ und József SOMOGYI) — László CSAPÓ: Der Charakter der ökonomischen Regler — László HÁY: Der wirtschaftliche Hintergrund der Änderungen in den internationalen Beziehungen — István PINTÉR: Richtlinien des KISZ hinsichtlich der Arbeiterjugend — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Sándor PIRITYI: Die Sowjetflotte im Mittelmeer — KRITIK: Sándor ZSARNÓCZAI: Subjektive Bemerkungen bei der Beurteilung eines objektiven Prozesses — RUNDCHAU: Dr. Ödön SZAKÁCS: Offene und nüchterne Worte zur Kriminalität — GEDANKENAUSTAUSCH: Béla ÉLIÁS: Gegenwart und Zukunft der Entwicklungsländer

Digitized by Google

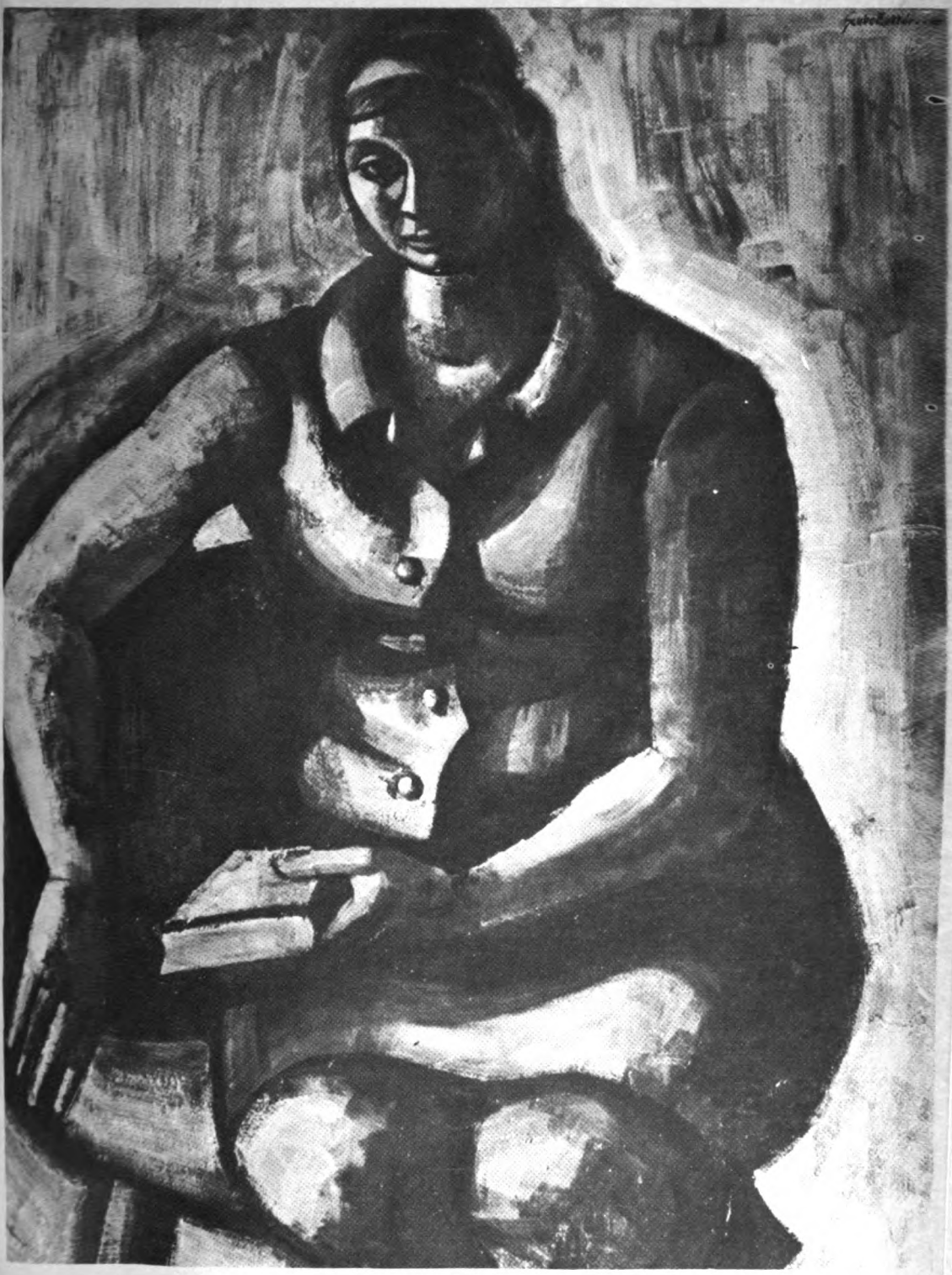

Szabó Zoltán: Leányportré

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

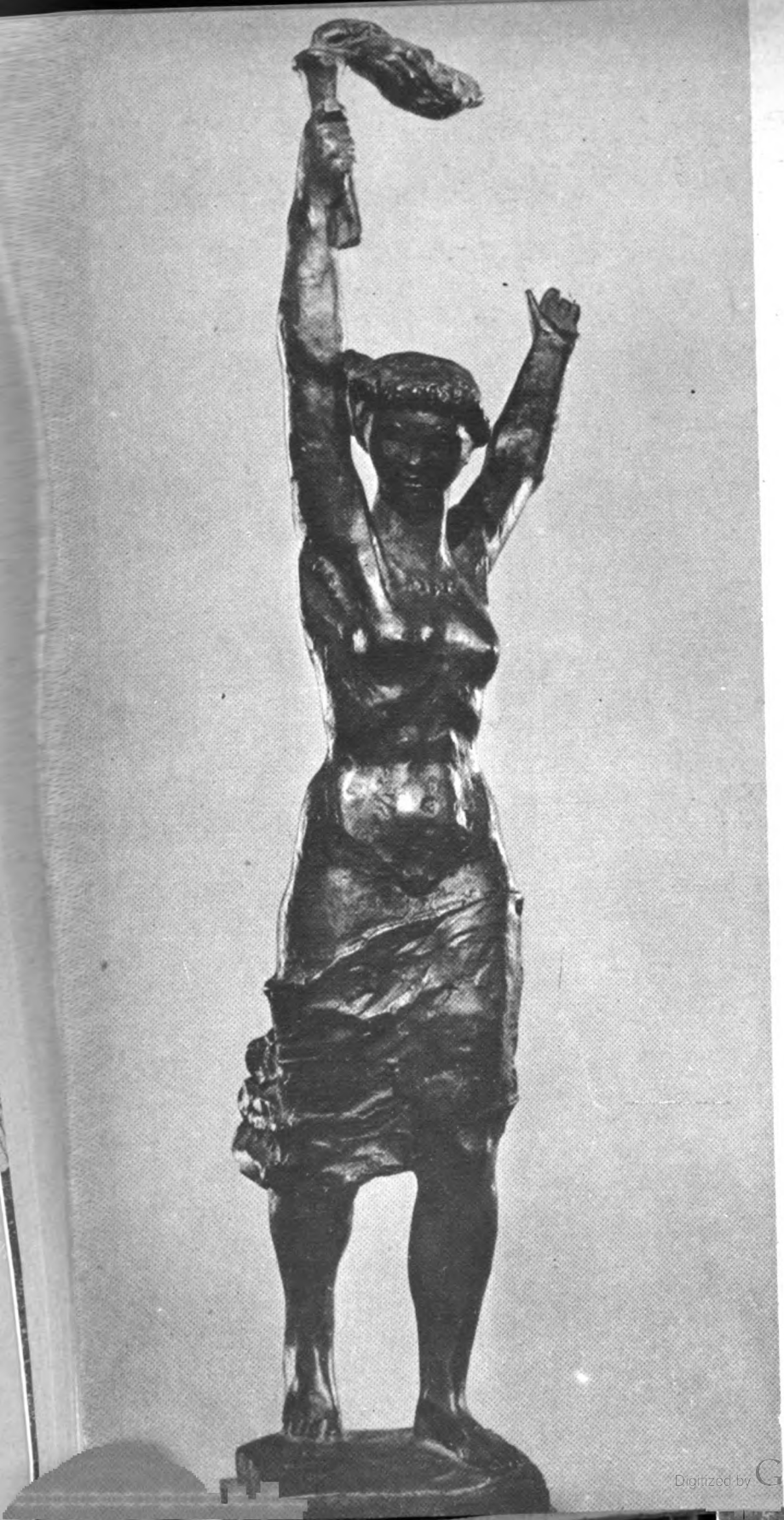

Somogyi Árpád:
Fáklyavivő

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 2.
1969. FEBRUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Várkonyi Péter — 3 — A legyőzhetetlen internacionalizmus
Csatári Dániel — 9 — Osztály és nemzet 1918–1919-ben
Dr. Tar Imre — 18 — A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről
Miklós Pál — 24 — Szakszerűtlen jegyzetek a tárgy- és környezetkultúráról

Nemzetközi szemle

Heltai András — 33 — Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa

Szemle

Fogaras Lajos — 39 — Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Eszmecsere

Kalmár György — 47 — Nagyon sok világ

Almási Miklós — 56 — Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?

Jenei György, Knopp András, Vajda Mihály — 61 — A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról
70 — Legyen-e kritikai a szociológia?

Megjegyzések

Füleki József — 74 — Plusz egy?

Fórum

Márkus Mária, Hegedüs András — 76 — Egy „homályos cikk" védelmében

Könyvekről

Apró Éva — 77 — Gazdasági mechanizmusunk reformja – a tervgazdálkodás hatékonyabbá tételének szolgálatában
Harsányi Iván — 83 — Betlen Oszkár: Párizs, Madrid, Bécs
Blaskovits János — 85 — Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon
Veress Judit — 87 — Tallózás pedagógiai könyvkiadásunk termésében
Urbán Nagy Rozália — 93 — Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák
Vasy Géza — 96 — Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt
Sz. Kundl Edit — 97 — Tersánszky Józsi Jenő: Életem regényei
Szalai Anna — 98 — Nemes György: Tettenérés
Ágárdi Péter — 99 — Nyikolaj Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója

100 — **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

VÁRKONYI PÉTER, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető helyettese
CSATÁRI DÁNIEL, történész, kandidátus
DR. TAR IMRE, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának csoportvezetője
MIKLÓS PÁL, kandidátus, tudományos kutató
HELTAI ANDRÁS, újságíró
FOGARÁS LAJOS, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gazdasági szakértője
KALMÁR GYÖRGY, újságíró
ALMÁSI MIKLÓS, kandidátus, tudományos kutató
JENEI GYÖRGY, egyetemi tanársegéd
KNOPP ANDRÁS, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
VAJDA MIHÁLY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
MÁRKUS MÁRIA, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa
HEGEDÜS ANDRÁS, kandidátus, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa
APRÓ ÉVA, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
HARSÁNYI IVÁN, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
BLASKOVITS JÁNOS, a Politikai Főiskola tanszékvezető tanára
VERESS JUDIT, kandidátus, főiskolai docens, a Pedagógiai Szemle szerkesztője
URBÁN NAGY ROZÁLIA, az ELTE előadója, aspiráns
VASY GÉZA, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató
SZALAI ANNA, egyetemi hallgató
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

VÁRKONYI PÉTER:

A legyőzhetetlen internacionalizmus

A nemzetközi munkásmozgalom történetében kimagasló helyet foglal el, sőt fordulatot jelent a Harmadik, a Kommunista Internacionálé megalakulása 1919 márciusában. Most van ötven esztendeje annak, hogy Moszkvában a harminc ország kommunista és baloldali szocialista pártjainak, csoportjainak és szervezeteinek 52 küldöttje részvételével megtartott I. kongresszuson elhatározták, hogy megalakítják a Kommunista Internacionálét, megteremtik a proletariátus nemzetközi összefogásának szervező és irányító központját. Az Internacionálé megalakulásának dátuma, amelyet most a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom jelentős évfordulójaként ünnepelünk, tulajdonképpen már a Kommunista Internacionálé létrejöttének formális aktusát, egy harci szakasz lezárását jelzi.

A Kommunista Internacionálé megalakításának közvetlen feladatát Lenin a forradalmi fellendülés időszakában az oroszországi forradalom győzelme után vetette fel, de az Internacionálé körvonalai már jóval korábban, mondhatni már a zimmerwaldi konferencia időszakában, az opportunizmus és szociálsovinizmus elleni harcban kialakultak.

Az internacionalisták Lenin vezetésével széles körű és aktív előkészítő munkát folytattak az első kongresszus összehívása érdekében: ennek során leleplezték a munkásosztály árulóit és felhívták a proletariátust, hogy tömörüljön az imperializmus elleni harcra.

Az alakuló kongresszus azt jelentette, hogy e harcot szervezetten és felkészültebben folytatják tovább, most már annak az erőnek segítségével, amelyet a III. Internacionálé jelentett a nemzetközi munkásmozgalom számára. A proletariátus nemzetközi összefogása, szervezete abból a harcból született és az a harc éltette, amelyet az internacionalisták a kizsákmányolás rendszere és a kizsákmányolókat szolgáló osztályáruló nézetek és irányzatok ellen folytattak. A Kommunista Internacionálé súlyos elvi harcokban született, akkor, amikor mély szakadás következett be a nemzetközi munkásmozgalomban, de ugyanakkor már megvalósult a cári Oroszország területén, a történelemben először, a munkásosztály hatalma, a proletariátus diktatúrája.

Az első Internacionálé megteremtette a munkásság nemzetközi szervezetének alapját és megkezdte a tudományos szocializmus egyesítését a munkásmozgalommal. A második Internacionálé, amely e mozgalmat széleskörűen elterjesztette, az első világháború kitörésekor az opportunizmus és szociálsovinizmus hatására és annak következményeként szégyenletes csődbe jutott. A harmadik, a Kommunista Internacionálé, amelynek megalapításában amerikai és ázsiai munkáspártok is részt vettek, átvette elődeitől mindazt, ami a munkásság érdekeit szolgálta, leszámolt az opportunizmussal, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom bázisán megkezdte az elszánt harcot a proletariátus történelmi küldetésének valóra váltásáért, a tőke uralmának meg-

Digitized by Google

döntéséért, a proletárdiktatúra megvalósításáért. Sikerrel szervezte a nemzetközi munkásmozgalom támogatását a fiatal szovjet állam, az első proletárhatalom védelmében, és egyidejűleg szervezte, irányította és elindította útjukra a kommunista pártokat. Tevékenysége nyomán a kommunisták mozgalma világot átfogó mozgalommá, s az egyes országokban a kommunista pártok jelentős tényezővé és az osztályharc legkövetkezetesebb képviselőivé váltak. A III. Internacionálé történelmi érdeme, hogy felismerte a gyarmati elnyomás elleni harc szükségességét, és abból az elvből kiindulva, hogy a nemzetközi munkásosztálynak természetes szövetségesei a nemzeti felszabadulásukért küzdő népek, a dolgozók millióit mozgósította az imperializmus és a kolonializmus elleni harcra.

A szervezett központ — különösen a kezdeti időszakban — felmérhetetlenül nagy segítséget nyújtott az akkor még a legtöbb országban gyenge, számos elvi és szervezeti problémával küzdő nemzetközi kommunista mozgalomnak. A Kommunista Internacionálé első négy kongresszusának munkáját, tevékenységét rendkívüli mértékben befolyásolta Lenin aktív részvétele, zseniális, napjainkban is érvényes iránymutatása. A nemzetközi összefogás ezen új centrumának létrejötte igen nagy hatást gyakorolt a proletariátus mozgalmaira. A II. Internacionálé lelepleződött és bukott vezérei is kénytelenek voltak számolni ezzel. Jellemző, hogy Lenin már az Internacionálé második kongresszusán, 1920 júliusában, amelyen már 37 ország munkásszervezeteinek 200 küldöttje vett részt, fellépett az Internacionálé felhígításának veszélye ellen, megállapítva, hogy „a Kommunista Internacionálé bizonyos mértékben divattá válik".

★

A kommunista mozgalomnak a kialakulás és megszilárdulás időszakában szüksége volt az önkéntes nemzetközi fegyelmen alapuló központi irányításra, a tapasztalatok szervezett megvitatására, értékelésére és a közös következtetésekre, amelyeket a Kommunista Internacionálé nyújtott. Felbecsülhetetlen értékű segítséget jelentett az Internacionálé a kommunista káderek képzésében és nevelésében. A mozgalom erősödésével párhuzamosan természetesen később már csökkent, majd megszűnt az egyes kommunista pártok munkájába való konkrét beavatkozás szükségessége, s amikor a Kommunista Internacionálé 24 esztendős tevékenységének negatív vonásairól szólunk, akkor elsősorban erre a túlzott centralizmusra gondolunk. De ehhez is hozzá kell tennünk azt, hogy az Internacionálé maga is felismerte a fejlődés követelményeit akkor, amikor mindinkább általános elvi—politikai irányelvek kidolgozására, nem pedig az egyes országokban működő kommunista pártok tevékenységébe való közvetlen beleszólásra törekedett. Ezt példázza a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa (1935 augusztusában), amely a proletariátus akcióegységének megteremtését tűzte ki feladatul a kommunista pártok elé a fasizmus, a nagytőke háborús terveivel szemben, és minden pártot felhívott arra: rugalmasan, önállóan, a konkrét feltételektől függően alkalmazza az Internacionálé által kidolgozott elveket. A Kommunista Internacionálé helyesen ismerte fel a fasizmus előretörésének fenyegető, nagy veszélyét, és harcba szólított ellene minden haladó erőt. Akik e fenyegetés láttán is elutasították a kommunistákkal való egységet, azok részesek a súlyos történelmi felelősségben mindazokért a szenvedésekért, amelyeket a fasizmus zúdított a világra.

Digitized by Google

Dimitrov a kongresszuson többek között ezeket mondotta nagy hatású előadói beszédében:

„A proletariátus akcióegysége nemzeti és nemzetközi méretekben: ez az a hatalmas fegyver, amely a munkásosztályt képessé teszi nemcsak az eredményes védekezésre, hanem az eredményes ellentámadásra is a fasizmus ellen, az osztályellenség ellen. A Kommunista Internacionálé semmiféle feltételhez nem köti az akcióegységet."

A VII. kongresszus útmutatásai alapján a kommunisták harca a munkásegység megteremtéséért, a széles körű antifasiszta népfrontmozgalom kibontakoztatásáért, nagy győzelmekre vezetett, fellendítette a nemzetközi munkásmozgalom szervezett ellenállását, növelte a kommunista pártok tekintélyét, befolyását, gyarapította szövetségeseinek táborát. Nem a kommunistákon múlott, hogy nem sikerült időben megfékezni a fasiszta agresszorokat. De ha a második világháborút nem sikerült is elhárítani, a fasizmus elleni harcban mégis létrejött a népeknek az a nagy összefogása, amely a Szovjet Hadsereg döntő csapásainak segítségével véget tudott vetni a hitlerizmus uralmának. A háború folyamán új helyzet jött létre. A Kommunista Internacionálé, miután létrehozta a világot átfogó nemzetközi kommunista mozgalom erős nemzeti osztagait, betöltötte történelmi küldetését. S miután a szervezett központ az egyre terebélyesedő mozgalom fejlődésének, a nemzetek széles antifasiszta frontja kialakulásának a továbbiakban már inkább gátjává, semmint segítőjévé vált, 1943-ban kimondta feloszlását. A marxisták—leninisták soha nem ragaszkodtak, mint ahogy ma sem ragaszkodnak az idő és a fejlődés által túlhaladott formákhoz. Mert nem a forma, hanem a tartalom, a lényeg a fontos.

A Kommunista Internacionálé lényege a kommunisták szolidaritása, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalizmusa volt. S bár a Kommunista Internacionálé mint forma megszűnt, nem szűnt meg a kommunisták internacionalizmusa, sőt magasabb fokon, a nemzetközi kommunista mozgalom adott fejlődési időszakának megfelelő formákban és állandóan bővülő tartalommal élt tovább és formálódott, s ma is a leglényegesebb eleme a kommunista és munkáspártok túlnyomó többsége tevékenységének.

★

Tudjuk, hogy napjainkban a nemzetközi kommunista mozgalomban folyó vitában nagy szerepe van az internacionalizmus és gyakorlati követelményei értelmezésének. E téren komoly nézeteltérések, sőt konfliktusok is vannak mozgalmunkban. Nagyon fontos feladat az így keletkezett nehézségek, problémák leküzdése. Tudatában vagyunk annak, hogy ennek érdekében el kell oszlatni sok jó szándékú félreértést, le kell leplezni nem kevés rosszindulatú torzítást, és kemény harcot kell folytatni egy sor ezzel kapcsolatos ellenséges nézettel és irányzattal.

Ez a feladat újabb nagy erőfeszítéseket követel a kommunistáktól mindennapi munkájukban. A proletár internacionalizmus eszméje ugyanis mint a múltban, úgy ma sem elvont elméleti tétel, hanem a nemzetközi munkásmozgalom harcainak motorja, sikereinek záloga. Ha a kommunista pártok igényt tartanak arra, hogy az élen haladjanak az emberi haladásért folytatott harcban — és joggal tartanak igényt erre —, akkor különbözniük kell minden más politikai erőtől abban, hogy tevékenységüket nem szűkítik le a nemzeti keretekre, hanem képesek áttekinteni az osztályháború bonyolult nemzetközi frontját. A tőke nemzetközi erő, tanította Marx. S azóta számtalan gyakorlati példa ismételten bizonyította, hogy a kizsákmányoltak, az elnyomottak nemcsak a helyi, hanem a nemzetközi tőke erőivel is küzdenek minden országban,

Digitized by Google

s hogy a tőke, az elnyomók elleni minden fellépésüknek nemzetközi hatása is van. Napjainkban is közösek az ellenségeik a szocialista országoknak, a tőkésországok proletárjainak, a gyarmati iga alatt sínylődő tömegeknek és az újgyarmatosítás ellen küzdő erőknek.

Ma a szocialista világ, a nemzetközi munkásosztály, a szabadságért és függetlenségért harcoló népek és minden békeszerető ember közös ellensége az imperializmus, a nemzetközileg összefonódott, a nemzeti kereteket mindinkább áthágó monopoltőke. Elszigetelten, kizárólag nemzeti kereteken belül harcolni ellene nem lehet a siker reményében. Az elszigetelődés, az internacionalizmus elveinek tagadása „az általános vereség büntetését" hordja magában — figyelmeztetett Marx, s e figyelmeztetés ma érvényesebb, mint valaha.

Amikor a Kommunista Internacionálé több mint két évtizedes tevékenységére emlékezünk, akkor egyik tanulságként éppen azt vonhatjuk le, hogy az internacionalizmus harcban született és állandó elvi harcokban fejlődött, formálódott. A proletár internacionalizmus elveinek érvényesítéséért állandó harcot kell folytatni a marxizmus—leninizmus eltorzítóinak és ellenségeinek, s ezek kiszolgálóinak manőverei, próbálkozásai ellen. A tőke és az imperializmus által elnyomottaknak fő erejük az internacionalista összefogásban van, és ezért nem véletlen, hogy ez az elv áll ma is az imperialisták dühödt támadásainak középpontjában. Ők jól tudják, hogy ha sikerül a munkásosztályt megfosztani nemzetköziségétől, akkor lehetetlenné tudják tenni felszabadulását nemzeti keretek között.

Ma már nem indokolt azoknak az „aggályoskodása", akik napjainkban az internacionalista összefogás bármely konkrét, az adott viszonyoknak legmegfelelőbb megnyilvánulásait, szervezeti kereteit a „monolitikus egység", az „egy központ" visszaállítására való törekvésnek bélyegzik, és ezen az alapon ellenzik. Teljesen figyelmen kívül hagyják azt a fontos és az internacionalizmus megnyilvánulásának már nem csak formai, de tartalmi változását jelentő tényt, hogy a kommunista és munkáspártok közös tanácskozásai nem hoznak minden pártra kötelező érvényű határozatokat. A Kommunista Internacionálé történetében természetesen akad bírálni való, s a marxista—leninista társadalomtudományok művelői már eddig is sok tanulságot vontak le a mozgalom számára a Kommunista Internacionálé tevékenységének elemzéséből. Akik azonban a Komintern tevékenységét ma a nemzetközi akcióegységtől elriasztó rémképként próbálják bemutatni, azok rossz szolgálatot tesznek a forradalmi világmozgalom ügyének. A Kommunista Internacionálé minden kommunista számára a nemzetközi összefogásban rejlő nagy erő és nagyszerű lehetőségek példája. S akik az új helyzetben elavult formával együtt a tartalmat: az internacionalizmust is elvetik, azok a fürdővízzel a gyermeket is kiöntik.

★

Nem felesleges felidézni, hogy a Kommunista Internacionálé a világ első szocialista államának fővárosában alakult meg és ott is működött. A Szovjetunió volt az a bázis, amelyen a nemzetközi kommunista mozgalom nevelkedett, és egészen természetes, hogy az internacionalizmus szorosan összefonódott a Szovjetunió, a megvalósult proletárdiktatúra védelmével. A proletár internacionalizmus nem szólamokban, hanem konkrét gyakorlati tettekben, szolidaritásban nyilvánul meg. S minthogy a megvalósult szocializmus hazája ellen intézte az imperializmus a legélesebb támadásokat, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom minden akciója, harca a szocialista Szovjetunió védelméhez, erősítéséhez kapcsolódott. Ez volt minden kizsákmányolt, elnyomott

Digitized by Google

proletár legközvetlenebb létérdeke. S hadd emlékeztessek arra is, hogy megalakulása óta a szovjet állam sohasem habozott, hogy a legnagyobb áldozatokat is meghozza az elnyomatás, a kizsákmányolás ellen küzdő testvéreiért, mindenütt a világon.

A proletár internacionalizmus tartalma sok új elemmel gazdagodott az elmúlt évtizedekben, s ez az elv sohasem korlátozódott és ma sem korlátozható a Szovjetunióhoz való viszony kérdésére. Az internacionalizmus ma magában foglalja a felelősséget a világszocializmus pozícióinak megszilárdításáért, a felszabadító erők tömörítéséért, a haladás összes erőinek összefogásáért, a szilárd antiimperialista front létrehozásáért, az emberiség békéjének megvédelmezéséért. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az internacionalizmus és a Szovjetunióhoz való baráti, elvtársi viszony két különálló, egymástól elválasztható, sőt szembenállítható kérdés. Ellenkezőleg. Meggyőződésünk szerint a proletár internacionalizmusnak ma is a Szovjetunióhoz fűződő testvéri kapcsolat, az egyik leglényegesebb eleme. Kétségtelen, hogy most nem úgy áll a kérdés a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom előtt, hogy egyetlen, nagy nehézséggel küzdő fiatal szocialista államot kell védelmeznie a nemzetközi imperializmus koncentrált támadásaival szemben. A Szovjetunió ma a világon olyan elismert és ellenségeitől is respektált nagyhatalom, amely képes nemcsak a maga, hanem az egész szocialista világ megvédelmezésére, minden imperialista támadás visszaverésére. Tény az is, hogy a szocializmus világrendszerré vált, s már tizennégy országban győzött a proletáriátus diktatúrája.

A két rendszer, a tőkés és a szocialista rendszer közötti harc azonban ezzel nem szűnt meg, hanem ellenkezőleg. fokozódott és új formákat öltött. Nemzetközi téren szerzett eddigi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a szocializmus előretörése a még mindig nagyon erős ellenfeleket ádáz védekezésre és nemegyszer fokozott agresszivitásra kényszerítette. A munkáshatalom internacionalizmusából fakad, hogy a Szovjetunió erejének és hatalmának fokozott nemzetközi jelentősége és hatása van. E szocialista nagyhatalom léte, ereje és további erősödése jelenti a szocialista útra lépett országok vívmányainak legfőbb biztosítékát; a Szovjetunió léte, ereje és hatalma jelenti az elnyomottak, kizsákmányoltak harcának legfőbb támaszát, a szovjet szocialista nagyhatalom a világbéke fenntartásának legkövetkezetesebb és legerősebb tényezője, s ezért minden békeszerető ember reménységének hordozója.

Az új háborúra spekuláló imperialista erők támadása ezért ma is elsősorban a Szovjetunió ellen irányul, annak erejét, befolyását, hatását akarják minden rendelkezésükre álló eszközzel gyengíteni, aláásni. Ebben a harcban minden kommunistának, minden elnyomott, kizsákmányolt proletárnak, minden békeszerető és a békéért cselekedni is kész becsületes embernek létérdeke a Szovjetunió erejének növekedése, a Szovjetunió internacionalista hatalmának erősödése, az egész emberiség sorsáért felelősséget érző és azt szem előtt tartó politikájának, harcainak támogatása. Ez nem csupán érzés vagy megítélés kérdése, hanem a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály, az egész emberi haladás mai helyzetéből, további sorsának alakulásából adódó reális érdek is. Ez is része az internacionalizmus időszerű koncepciójának. S akik az internacionalizmus „modernizálásával" a proletár internacionalizmust szembe akarják állítani a Szovjetunióhoz való viszony kérdésével, vagy akik dogmatikus nacionalista platformról, nagyhatalmi törekvésektől vezetve folytatnak szovjetellenes politikát, azok súlyos károkat okoznak és hátráltatják nemcsak a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom, hanem az egyes nemzeti kommunista és munkásmozgalmak és az egész emberi haladás ügyét is.

Digitized by Google

Külön figyelmet érdemel az imperialistáknak az a törekvése, hogy megpróbálják „differenciált megközelítéssel", „új keleti politikával". „fellazítással" szembeállítani a szocialista országokat egymással és mindenekelőtt a Szovjetunióval. Az imperializmus a vele szemben álló erők megosztására törekszik, s ebben elsődleges célja a haladás legerősebb, leghatalmasabb bázisának elszigetelése, a szovjetellenesség szítása és terjesztése.

Kádár János elvtárs többször hangsúlyozta: pártunknak szilárd meggyőződése, hogy szovjetellenes kommunizmus nincs és nem is lesz soha. Bizton állíthatjuk történelmi tapasztalataink alapján is, hogy nincs és nem is lesz soha szovjetellenes internacionalizmus sem.

A mi korszakunk a nagy átmenet kora: átmenet világméretekben a tőkés társadalmi rendszerből a szocialista társadalmi rendszerbe, majd a kommunizmusba. Ez a tartalma annak a feszültséggel terhes, bonyolult és veszélyes nemzetközi helyzetnek, amelyben élünk és harcolunk. Az imperializmus súlyos vereségeket szenvedett, de mind elkeseredettebben próbál gátat emelni a megállíthatatlan történelmi folyamat elé, vissza szeretné igazítani a történelem óráját. Mind sűrűbbé válnak az imperialisták támadásai, agresszív ellenoffenzívái. Ilyen körülmények között parancsolóan szükséges az internacionalizmus elveinek gyakorlati érvényesítése, a világméretű kommunista mozgalom internacionalista akcióegysége a közös ellenség, az imperializmus ellen. Ez az akcióegység, a kommunisták internacionalista cselekvési egysége az az erő, amely képes tömöríteni a világ minden haladó erejét a béke védelmére, az imperializmus legyőzésére, a neofasiszta veszély és a neokolonializmus elleni harcra, a demokrácia, a szocializmus ügyének győzelemre juttatására.

A legutóbbi fejlődési szakasz gyakorlati tapasztalatai azt bizonyították, hogy az élő proletár internacionalizmus erősítésének megfelelő formái fejlődésünk jelen szakaszában a kommunista és munkáspártok két- és többoldalú találkozói, mindenekelőtt a kommunista és munkáspártok együttes nemzetközi tanácskozásai, amelyek nem hoznak minden pártra kötelező határozatokat. Az internacionalisták évek óta fáradhatatlanul harcolnak a szakadárság, a dogmatizmus és a revizionizmus ellen a nemzetközi mozgalomban. Ebben a harcban kovácsolódott az az egység és internacionalista összefogás, amely minden meglevő nézeteltérés és különbözőség ellenére lehetővé teszi, hogy létrejöjjön 1969 májusában a kommunista és munkáspártok újabb nemzetközi tanácskozása, s ennek eredményeként hatékonyabbá váljék a kommunista és munkáspártok antiimperialista akcióegysége, s vezetésükkel minden haladó erő antiimperialista összefogása. Egyetlen nemzetközi tanácskozástól nem várhatjuk, hogy megoldja a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban meglevő összes ideológiai és politikai ellentéteket, nézeteltéréseket. De az imperializmus elleni összefogással nem várhatunk addig, amíg valamennyi vitás kérdésben kialakítható lesz a közös álláspont, annál is kevésbé, mert az imperialisták nem várják meg ezt ölbe tett kezekkel, hanem igyekeznek hasznot húzni a mozgalom megosztottságából. Ez a felismerés vezérli mintegy hetven testvérpárt aktív közreműködését a nemzetközi kommunista mozgalom imperialistaellenes akcióegységére, közös harcuk fokozására irányuló moszkvai nemzetközi tanácskozás előkészítésében.

A kommunisták mai harcai is bizonyítják, hogy él és legyőzhetetlen az internacionalizmus, amelynek zászlaja alatt valósul meg a világ elnyomottainak egysége, nemzetközi összefogása a békéért, a szocializmusért, az egész emberiség szebb és boldogabb jövőjéért.

Digitized by Google

CSATÁRI DÁNIEL:

Osztály és nemzet 1918—1919-ben

A történelmi évfordulók nincsenek védve a kategorizálás veszélyeivel szemben, és alkalmasak arra, hogy a jelen követelményei szerinti állóképekké merevítsék a régebbi korok sokszínű, ellentmondásos, dinamikus valóságát. Azok a sztereotíp válaszadási kísérletek, amelyek *minden* történelmi korszak problémáinak megfejtésére *azonos* sémákat ajánlanak, az 1918—1919-es történelmi események kommentálása kapcsán is felbukkanhatnak. A történelmi folyamatok teljességének áttekintésére képtelen felfogások egyaránt alkalmasak pesszimista és illúziókat melengető hangulatok keltésére.

Azok, akik matematikai sémákban gondolkoznak, Európa e térségének 1918—1919-beli történetéből is az itt élő kis népek tragikus sorsának végzetszerűségét, a veszélyzóna „kilátástalanságát" olvassák ki. Nem fordítanak gondot azokra a társadalmi folyamatokra, amelyek során a kis népek kezdeti jogos törekvéseiben később jogtalan s elfogadhatatlan követelések kerülnek előtérbe, vagy azokra, amelyek egyes nagyhatalmak politikájában is alapvető s kedvező változásokat idézhetnek elő. Az illúziókat tápláló vélemények szerint a korszak ellentmondásai az önrendelkezés, a területi és etnikai többség — véleményük szerint — valóra vált tervei alapján már megoldódtak; mások a föderalisztikus formai megoldások sikertelenségében látják a tovább élő ellentmondások kulcsát.

A hamis alternatívákat bizonyító felfogások részigazságai akkor kapják vissza valóságos értéküket, ha helyüket a történelmi folyamatok fő komponenseinek: a társadalmi és nemzeti törekvések mindenkori viszonyának meghatározásával jelöljük ki.

A fő erők, a lényeges folyamatok megrajzolása nemcsak a mindenképpen szükséges finomítás tudományos feltétele, hanem egyúttal a történelemírás tudatformáló funkciójának is nélkülözhetetlen követelménye. Ebben az esetben ugyanis a történelmi múlt faggatása nemcsak egy érvényben maradt megoldás igazolására szolgál, hanem arra is, hogy a jövő lehetőségei közül a közös érdekeket figyelembe vevő elképzeléseket támogassa.

A marxista történetírás az évfordulók kapcsán 1918—1919 eseményeit a társadalmi és nemzeti törekvések viszonyának kijelölésével igyekszik megközelíteni és érthetővé tenni. Jó néhány alapvető kérdésben azonban nem jutott egységes megoldáshoz. Ezt részben bizonyos szemléleti eltérések magyarázzák. Vannak, akik a társadalmi és nemzeti törekvések egyidejű jelenlétét elismerve, az egyik vagy a másik tényező túlsúlyát, meghatározó szerepét állandó, minden időben azonos módon érvényesülő momentumnak tekintik. Mások a két alapvető komponenst egyszerűen egymás mellé teszik, kikeverik a kettőnek számukra megfelelőnek látszó arányát, anélkül, hogy elemeznék az események során egymást támogató vagy egymással szembeszegülő megjelenésüket. Ezek a történeti megközelítést mellőző szemléletek a maguk részigaz-

Digitized by Google

ságain alapuló eredményeivel azután nem segítik a történelem közös felfogásának kialakítását, sőt tovább nehezítik ezt.

Azok például, akik a társadalmi követelmények állandó s feltétlen túlsúlyának koncepcióját érvényesítik 1918—1919 eredményeinek interpretálásában, kétségbe vonják vagy lebecsülik a polgári, kispolgári töltetű nemzeti mozgalmak jelentőségét. Véleményük szerint ugyanis az egyik oldalon mindig a tudatosan internacionalista néptömegek állottak, a másikon azok, akiket megfertőzött a burzsoá nacionalizmus. Azt a felfogást pedig, amely a gazdasági haladás ismérvét a nagy egységek kialakításával kapcsolja össze, úgy értelmezik, hogy a nemzeti önállósodási törekvések az adott korban mindenképpen szeparatista-nacionalista tendenciákat fejeztek ki. Ez a szemlélet valósággal szellemi vesztegzárat alakított ki a nemzeti-nemzetiségi kérdés megközelítése körül. Sőt e vélemény térhódítása következtében nemegyszer a nacionalizmus hallgatólagos vádjával is szembe kellett nézniük az egyetemes társadalmi törvények sajátos kelet-európai megjelenési formáinak kimutatására irányuló törekvéseknek. A történelmi látásmódot nélkülöző felfogás, amely politikailag is csak annak az egyébként helyes tételnek az ismételgetésére szorítkozik, hogy az osztályellentétek megszűnésével a nacionalizmus is rekvizitummá válik, értetlenül és megdöbbenten áll a szocialista körülmények között is felbukkanó szeparatista tendenciákkal szemben.

A társadalmi tényező abszolút primátusát hangsúlyozó felfogással szemben kristályosodtak ki a körvonalai annak az álláspontnak, amely a nemzeti önállóság 1918-ban megvalósult szintjét és formáját a fejlődés csúcsának tekinti. Kétségtelen, hogy 1918 a nemzeti önállóság és a polgári demokratikus követelések szempontjából előrelépést jelentett a széttört Habsburg-birodalom korábbi állapotaihoz képest. Történelmi értelemben azonban nem volt betetőzése mindannak, ami e korban elérhető lett volna, mint ahogy nem tekinthető a társadalmi haladás, különösen pedig a szocialista osztálytudatosság abszolút értékmérőjének sem. A független államok megalakulása egyébként sem az osztályharc alakulásától függetlenül ment végbe, s minthogy az osztályharc 1918 vége után is a fejlődés alapvető tényezője maradt, a nemzeti felszabadulás szocialista szintű megoldásának lehetőségei is kezdtek kirajzolódni. Érthető, hogy az effajta folyamatokat kirekesztő felfogás az ellentmondásos fejlődésből csak az elnyomott és elnyomó nemzet ellentétpárját látja meg, ezért az egyes országok történetét elsősorban függetlenségi küzdelmek, nem pedig osztályharcok történetének tekinti, és fel sem tételezi, hogy a felszabadult, elnyomott nemzetből is válhat elnyomó, ha a nemzeti felszabadulás adott formájában az osztálykörülmények ezt lehetővé teszik.

Félreértés ne essék: a kelet-európai kis népek 1918-as nemzeti felszabadulását haladó, a múlthoz képest előrevivő lépésnek tekintjük, csupán arra kívánjuk a figyelmet felhívni, hogy ha 1918 polgári szintű eredményét abszolutizálnánk, akkor mindenfajta történeti kutatást feleslegesnek kellene tekintenünk. Ebben az esetben ugyanis a korábbi fejlődés objektíve nem más, mint előkészítése mindannak ami 1918-ban történt, ami utána következett, kizárólag és szükségszerűen ennek igazolása.

A nemzeti törekvések jogosultságának elismerése tehát valóban nem ellenkezik a marxista történetírás követelményeivel. A polémia csupán akkor kezdődik, amikor a nemzeti fejlődés szintkülönbségeit kialakító társadalmi tényezőket nem veszik figyelembe, és egy polgári szintű és értékű megoldást a szocialista fejlődés szükségszerűségének tüntetnek fel. Így lehet azután a kor társadalmilag meghatározott lépését időtlenül érvényes vívmányként felfogni

Digitized by Google

és az akkori jogos nemzeti törekvéseket osztálytartalmuktól megfosztva, a szeparatista s nemzeti kizárólagosságra épülő tendenciák számára mindenkorra vonatkozó menlevélként felhasználni. A szeparatista, bizonyos időszakokban jogos és haladó törekvéseket kifejező gondolati elemeknek olyan jellegű „integrálása" a marxizmusba, hogy azok általános és abszolút, nem pedig relatív értékmérőként szerepeljenek, nem egyengetheti a tudományos megismerés útját.

A nemzeti és társadalmi tényező viszonyának ilyen különböző előjelű, de egyformán egyoldalú felfogásaival szemben az a megközelítés látszik célszerűnek, amely 1918—1919 eseményeit olyan történeti folyamatban helyezi el, amelyben a két komponens aránya eltolódhat, és nemcsak kölcsönhatásuk érvényesül, de szembe is kerülhetnek egymással. Ez a megközelítés azzal a körülménnyel is számol, hogy az évszázados történelmi elmaradottság felszámolására irányuló polgári megoldások egy olyan történeti pillanatban kerültek napirendre, amikor már a szocialista forradalom feltételei is megérettek. Az objektív helyzet szükségletei a forradalmi munkásmozgalom ideológiájában és gyakorlatában is kifejezésre jutottak. Ez az az időszak, amelyben Lenin és a bolsevikok a kelet-európai nemzeti-nemzetiségi kérdés bonyolultságával a győztes szocialista forradalom talajáról néznek szembe, és a marxizmus alkotó továbbfejlesztéséről tanúskodó álláspont kezdi kiszabadítani a mozgalom cselekvőképességét a gazdasági törvények automatizmusáról szóló felfogások bénító hatása alól.

Minthogy a tudományos ülésszakok elég sok ilyen jellegű ismeretanyagot közöltek, az ismétléseket elkerülendő, csupán néhány kérdés összefoglalására vállalkozhatok.

A társadalmi és nemzeti tényezőnek a Habsburg-birodalom széttörésében játszott szerepével kapcsolatban többé kevésbé általánosan elfogadott az az értékelés, hogy az első imperialista világháborúval való szakítás legfontosabb nemzetközi feltétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalom volt. A szocialista forradalom, azzal, hogy széttörte a cári Oroszország korhadt, reakciós nagyhatalmi külpolitikát folytató rendszerét, az ellenpólus, az osztrák—magyar monarchia fenntartásában közrejátszó külpolitikai tényezők legjelentősebbikét szüntette meg. Ezen túl a monarchia sorsát meghatározó országokban, mindenekelőtt Németországban, de a monarchia területén is elősegítette annak a forradalmi hullámnak felszínre kerülését, amely azután képes volt a Habsburg-birodalom tartópilléreit kidönteni.

Az osztrák—magyar monarchiát, a népek börtönét ugyanis azok a belső társadalmi és nemzeti népmozgalmak kezdték szétvetni, amelyek a forradalom után kedvezőbbé vált külpolitikai helyzetben lendültek fel. Helytelen volna azonban kétségbe vonni — és ezen a ponton az egységes felfogás már mindinkább differenciálódik —, hogy ezt a folyamatot olyan erők is igyekeztek kihasználni, amelyek a háborút a győztesek és legyőzöttek kategóriáiban gondolkodva kívánták lezárni.

A forradalmi mozgalmak által kialakított új viszonyok közepette azok az imperialista erők is lemondottak a Habsburg-monarchia újjászervezésére irányuló terveikről, amelyek korábban még úgy képzelték el a nagy erőpróba végső kimenetelét, hogy a monarchia képviselőinek fogják diktálni az imperialista békefeltételeket. Keresni kezdték azonban azokat az új gátakat, ame-

Digitized by Google

lyeket a forradalmi mozgalom útjába emelhetnek. Ezért tudomásul véve a történelem órájának járását meggyorsító népmozgalmak által kialakított új helyzetet, igyekeztek a társadalmi és nemzeti elnyomás által felidézett forradalmi fellendülést kizárólag a nemzeti önállósodás szelepein keresztül engedni szabadjára és egy polgári megoldás szintjén tartani. Az 1918-as magyarországi októberi forradalom pl. kétségtelenül előrelépést jelentett a korábbi állapotokkal szemben, de mert olyan osztályérdekeknek megfelelően akarta a kivívott eredményeket konszolidálni, amelyek nem fejezték ki a dolgozó tömegek vágyait, érthető a győztes forradalom társadalmi erőinek viszonylag gyors differenciálódása. Így tehát a társadalmi és nemzeti felszabadulásukért küzdő néptömegek harca volt a továbbiakban is az az erő, amely — e konszolidálási kísérletekkel szembeszállva — a nemzeti felszabadításhoz nélkülözhetetlen társadalmi felszabadulás kedvezőbb pozícióit kivívja. Amikor november első felében a Wilsonhoz igazodó októbrista magyar kormány nemzetiségügyi minisztere, Jászi Oszkár a területi integritás alapján álló, túlhaladott föderációs megoldásokkal kísérletezett és a nemzetiségi mozgalmak vezetői sem határozták el magukat a cselekvésre, a felszabadulásukért küzdő népi erők voltak a fejlődés előrevivői. Harcukat ösztönözte az oroszországi forradalom vezetőinek 1918. október 3-i üzenete, amely rámutatott arra, hogy kivívott nemzeti önállóságukat a szocialista forradalom útjára lépve és forradalmi nemzetközi összefogásukat megteremtve tudják csak megszilárdítani és továbbfejleszteni.

November végére a monarchia nemzetiségi területein a különböző nyelveket beszélő néptömegek forradalmi harca gyakorlatilag paralizálta a monarchia államapparátusának végrehajtó- és erőszak-szerveit, és így kedvező körülményeket teremtett a nemzeti felszabadulás első lépéséhez, az elszakadáshoz. A csatlakozással kapcsolatban viszont egyre erőteljesebben fogalmazódtak meg azok a követelések, amelyek ennek társadalmi feltételeire utalnak. „Természetesen egyesülni fogunk Romániával — mondotta például Temesvárott egy novemberben tartott munkásgyűlés egyik felszólalója —, de azt a feltételt kell szabnunk, hogy Románia is haladjon a korral, kergesse el a csokojokat, s ha a nép szabad lesz, mint mi most, akkor fogjon kezet velünk, és alkossunk egy nagy, szabad, demokratikus köztársaságot."

Ilyen körülmények között mondták ki Túrócszentmártonban a szlovákok, Újvidéken a délvidéki szerbek és bunyevácok, továbbá a horvátok és Gyulafehérváron a románok, hogy elszakadnak az osztrák—magyar monarchiától. Az elszakadás és csatlakozás kimondása, az új államok kialakítása megtörtént tehát, és ezzel e népek nemzeti felszabadulásának ügye is előbbrejutott. Kétségtelen, hogy ezek a lépések erősítették a nemzeti öntudatot és azoknak az osztályoknak a politikai befolyását, amelyek a nemzeti egyesülés vágyait tudatos politikai programban fejtették ki.

Ha az ily módon létre jött nemzeti egységek kötőanyagát akarjuk meghatározni, akkor nem kerülheti el a figyelmünket az a körülmény, hogy az évszázados nemzeti és — kezdetben úgy tűnt — társadalmi elnyomás megszűnése többé-kevésbé a nemzeti eszme sikereként jelent meg a nemzetivé vált egykori nemzetiségi tömegek tudatában. Az az objektív adottság pedig, hogy az illető népek társadalmi struktúrájukat tekintve kispolgári és főként paraszti jellegűek voltak, ennek a nemzeti eszmének széles népi tömegeket is magában foglaló bázist adott.

Igaz, a nemzetileg felszabaduló népek társadalmából nem hiányoztak a kizsákmányoló osztályok sem, de az egyesülés politikai vezetőiként a néptömegek előtt kispolgári, a néppel szoros kapcsolatban álló politikusok tűntek fel,

Digitized by Google

ugyanakkor amikor a magyar polgári forradalom a szemükben — érthető módon — semmivel sem csökkentette a feudális osztályok hatalmát. A nemzeti gondolat és az ennek jegyében propagált nemzeti egység megerősödése tehát nem kizárólag az osztályharc lefékezésén, a forradalmi hullám eltorlaszolásán tevékenykedő politikai erők szubjektív szándékain múlott. De vétenénk az igazság ellen, ha nem hangsúlyoznánk: a burzsoá kispolgári erők rögtön észrevették, milyen hatalmas erőket vonultathatnak fel a polgári forradalom továbbfejlesztésére irányuló kísérletek ellen.

Az egyesülési mozgalmak élén álló nemzetiségi pártok nem egy helyen demokratikus társadalmi és politikai intézkedések ígéreteivel (földreform, köztársasági államforma) igyekeztek a nemzeti felszabadulás programját kiegészíteni, sőt a nemzetiséggé vált kisebbségiek számára is egyenjogúságot biztosító politikát helyeztek kilátásba. A helyzet gyors változása azonban ezeket a törekvéseket mindinkább hatástalanította. A szerb királyság és a román monarchia csapatai november 10-től, illetve december 1-től kezdve fokozatosan bevonultak arra a területre, amelyet számukra a november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény kijelölt. Igaz, ezeknek a csapatoknak a megjelenése ekkor még a nemzeti egyesülés biztosítékaként is felfogható volt, de csakhamar kiderült, hogy útnak indítóik más, kevésbé elfogadható célokra is fel kívánják őket használni. Az egyesülés végrehajtóinak szerepkörében tetszelgő polgári kormányok ugyanis arra törekedtek, hogy új országaikból olyan védőgátakat építsenek fel, amelyeken minden belső forradalmi mozgalom hullámai megtörnek, s amelyek egyuttal más forradalmasodó országok mozgalmainak leveréséhez is felhasználhatók — esetleges területi ellenszolgáltatások fejében. S bár, mint mondottuk, a nemzeti egység polgári vagy inkább kispolgári eszméje az eddigi folyamatban megerősödött, a bevonuló hadseregek igyekeztek ezt hatalmi intézkedésekkel is alátámasztani. A sztrájkoló munkások vagy a földet elfoglaló parasztok elleni fellépések jelezték, hogy a nemzeti felszabadulást nem követik a társadalmi felszabadulás lépései, sőt a nemzeti egységből mindinkább kirekednek azok a népi tömegek, amelyek — nem is olyan rég — megteremtették az egyesülés objektív feltételeit, és más nyelven beszélő társaikkal együtt most a nemzetiség állapotába kerültek.

A szilárd hátország megteremtésére irányuló fellépések az újonnan alakult államok területén nemcsak az ezen államokhoz került nemzetiségek ellen, hanem a többségi nép dolgozó tömegei ellen is irányultak. Azok a burzsoá-földesúri hadseregek, amelyek nem sokkal azelőtt határon túli testvéreik nemzeti felszabadításához nyújtottak közvetlen vagy közvetett segítséget, most saját testvéreik társadalmi mozgalmát fojtották vérbe. 1918. december 13-án Bukarestben az ostromállapot megszüntetését, a kenyeret, földet és szocialista köztársaságot követelő munkások körében a királyi hadsereg olyan vérfürdőt rendezett, amely a Revoluţia Socială decemberi száma szerint „messze felülmúlja mindazt a szörnyűséget, amit valamikor a cár katonáiról meséltek". Horvátországban ugyanez történt. Benes, hogy konszolidálja az új status quo számára kedvező hatalmi viszonyokat, Szlovákia antantcsapatok által való megszállását sürgette.

S bár a nemzeti egység az említett objektív és szubjektív törekvések hatására elég erősnek bizonyult, szaporodtak azok a jelek is, amelyek az osztályharc differenciáló hatásáról tanúskodtak. Az újonnan alakult államok területén a differenciálódás irányába hatottak a forradalom továbbfejlesztésére törekedő magyarországi osztályharcos erők sikereiről szóló politikai hírek is. An-

Digitized by Google

nál is inkább, mert ezek soraiban román, szerb, szlovák, egyszóval olyan forradalmárok is részt vettek, akik saját népükhöz is közvetíteni tudták a társadalmi, tehát teljes nemzeti felszabadításra törekvő elképzeléseiket.

Egyes történetírók, akik az 1918. december 1-vel kialakult, a nemzeti elnyomás alóli jogos felszabadulást eredményező állapotokat az 1919. április 16-án meginduló imperialista támadással egy szintre szállítják le, minduntalan arra hivatkoznak, hogy a magyarországi politikai életben még a polgári forradalom után sem akadtak olyan pártok, amelyek a területi integritás elvetésével közeledtek volna az együtt élő népek problémáinak végleges megoldásához. Megfeledkeznek arról, hogy 1918 novembere óta igenis működött olyan párt, amely a nemzeti kérdést nem a területi integritás és a nemzeti kizárólagosság alapján, hanem az együttélés tényét is figyelembe vevő internacionalista szemlélet követelményei szerint közelítette meg. Pedig ez a párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja a nem magyarok felé is hallatta szavát: „Nem azért vagyunk a világon, hogy a bojárok szolgái legyünk és a magyar, orosz, szerb és más paraszt- és munkástestvéreinkre lőjünk — írta a KMP Nagyváradon megjelenő lapjának, a Foaia Țăranuluinak 1919. március 7-i száma a népek közötti gyűlölködéssel foglalkozó cikkében. — Csatlakozzunk hozzájuk, a szegényekhez, a szerencsétlen sorsúakhoz és kisemmizettekhez!"

És amilyen mértékben ez a csatlakozás realitássá kezdett válni, olyan mértékben nőtt az újonnan létrejött polgári államok vezető köreinek hajlandósága arra, hogy a kezdeti jogos lépéseket jogtalan intézkedésekkel diszkreditálják. A szerepek kezdtek felcserélődni: a nemzeti elnyomás alól felszabadult államok vezető körei vállalkoztak arra, hogy egy hódító háborúban való részvételükkel szerezzenek jogcímet az egyébként a wilsoni elvek szerint is képtelennek tűnő területi követeléseikhez, s azután egy újfajta nemzetiségi elnyomás rendszerét honosítsák meg. Az antant pedig 1919 első hónapjaiban annál reálisabban és határozottabban számolt ezekkel a felajánlkozásokkal, minél inkább aggasztónak ítélte meg a magyarországi forradalmasodó helyzetet. Minél inkább tartott a forradalmasodó Magyarországnak szomszédaira gyakorolt hatásától, annál jobban szorítja is össze fojtogató hurokként az 1918 novemberi demarkációs vonalat.

Az antant és a későbbi kisantant vezető köreinek érdekei mindinkább találkoztak és az 1919. március 20-i Vix-jegyzék már az érdekek egyesítésének jegyében született meg.

Ma már eléggé közismertek Tanácsmagyarország kormányának azon intézkedései, amelyekkel az együtt élő népek viszonyát és a területén élő nemzetiségi lakosság egyenjogúságát kívánta rendezni. Széltében-hosszában idézik például a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának 3. §-át, amely ezeket a szándékokat határozottan és egyértelműen megfogalmazta: „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége. A Tanácsköztársaság külpolitikája a világforradalom segítségével el akarja érni a dolgozók világának békéjét. Békét akar minden hódítás és hadikárpótlás nélkül, a dolgozók önrendelkezése alapján. A világháborút előidéző imperializmus helyett a Tanácsköztársaság a világ proletárjainak egyesülését, szövetségét, a dolgozók nemzetközi tanácsköztársaságát akarja. Ezért ellensége a kizsákmányoló háborúnak, a népek minden elnyomásának és leigázásának." Ismeretes a dolgozók jogairól szóló fejezet 14. szakasza is: „A Tanácsköztársa-

Digitized by Google

ság nem ismer faji vagy nemzeti különbségeket. Nem tűri a nemzeti kisebbségek bármilyen korlátozását. Mindenki szabadon használhatja anyanyelvét, és minden hatóság köteles a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén kiállított hozzá tartozó beadványt elfogadni, és mindenkit saját anyanyelvén meghallgatni és vele tárgyalni!"

Mégis, az ismert tények és adatok ellenére, a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi háborújával kapcsolatosan az utóbbi időben olyan furcsa vélemények jelentek meg, amelyekre röviden ki kell térnünk. Ezek szerint a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi háborúja Szlovákia és a többi elszakadt terület visszaszerzésére irányult, és így az önrendelkezési jog megsértését jelentette. Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja azokat a tényeket, amelyek az általa kifejtett képbe nem illeszkednek bele. Meg sem említi például, hogy ezt a háborút nem a Tanácsköztársaság kezdte, hanem mások kényszerítették rá. Már azok az intézkedések is előrevetették a későbbiek során bekövetkezett események árnyékát, amelyekkel a környező államok királyi és burzsoá kormányai március 21. után igyekeztek megszűrni a proletárforradalomnak népeikre kisugárzó hatását. Majd amikor már azt gondolták, hogy népeiket immunissá tették a szocialista forradalom eseményeivel szemben, április 16-án ők adtak parancsot csapataiknak a demarkációs vonal átlépésére, a támadásra. Ennek okait már kifejtettük. Annak az önrendelkezési elvnek, amely az egykori nemzetiségek jogos elszakadási és önállósodási törekvésének 1918 végéig alapjául szolgált, semmi köze sincs az illető kormányok 1919. március 21-e előtti s utáni ellenforradalmi lépéseihez. Ez most már nyílt, az antant jóváhagyásával indított imperialista háború volt.

A Tanácsköztársaság álláspontja az 1918 decemberéig végbement nemzeti önállósodás és a területi integritás kérdésében a támadás ellenére egy jottányit sem változott. Idézzünk ennek igazolására két fontos dokumentumot. „A magyar forradalmi szovjetkormány nevében van szerencsém kijelenteni — olvasható Kun Bélának a román kormányhoz intézett üzenetében, amelyet a bukaresti Dimineaţa 1919. május 6-i száma is közölt —, hogy mi az Önök által felállított összes nemzeti és területi követeléseket hajlandók vagyunk teljesíteni. Az első magyar kormány ezen követeléseket nem akarta teljesíteni, és a történelmi jog, vagyis a további elnyomás alapján állott. Mi, azonnal uralomra jutásunk után ezen elveket félretettük, és azóta kijelentettük, hogy nem állunk a területi integritás elvének alapján. Ezennel újból tudtukra adjuk, hogy az összes nemzeti és területi igényeket feltétel nélkül elfogadjuk. Ezzel szemben követeljük, hogy az ellenünk megkezdett ellenségeskedéseket azonnal szüntessék be, belügyeinkbe senki be ne avatkozzék... Azok az osztályok, amelyek a maguk testvérnépeinek itteni nemzeti és kulturális törekvéseit megakadályozzák, egyben a mi népünk munkásosztályának is hóhérai voltak." Ugyanezt erősíti meg a Tusar csehszlovák miniszterelnökhöz július 27-én intézett magyar jegyzék, amelyben Kun Béla visszautasítja a csehszlovák nacionalisták vádjait, majd megállapítja: „A Magyarországi Szocialista Szövetség Tanácsköztársasága nem szól bele egyik állam belügyeibe sem... Nem áll tőlünk mi sem távolabb, mint az a törekvés, hogy valamely nemzetet nemzeti szabadságától megfosszunk... Kérdezze meg minisztertársát, dr. Sróbár Lőrincet, kérdezze meg Chlinka András rózsahegyi plébánost, akikkel együtt ültünk a magyar osztályállam börtönében, vajon lehetséges-e, hogy én egy olyan állam kormányában helyet foglaljak, amelytől még csak távol is megállhat a nemzeti elnyomás szándéka..."

Digitized by Google

Hogy ezeket az elveket a háború nehéz körülményei között a tanácskormány milyen következetességgel igyekezett megvalósítani, arról a nemzetiségi tömegekre gyakorolt vonzása tanúskodik. A román forradalmi tanácsok Nagyváradon működő központi tanácsának tevékenysége vagy a Szlovák Tanácsköztársaság létrejötte is igazolja, hogy a gyorsan változó világ a nemzeti kérdésben is olyan új dimenziókat vetett fel, amelyek képesek voltak a polgári megoldás szükségszerű ellentmondásainak kiküszöbölésére. De az önrendelkezési jog akceptálásából, a népek internacionalista szövetségének megteremtésére irányuló következetes álláspontból nem következett a rablóháború előtti kapituláció. A Tanácsköztársaság azzal a támadással szemben ragadott fegyvert, amelynek semmi köze nem volt az önrendelkezési elvhez. Az a körülmény, hogy a háború első szakaszában a támadás előtti vonalon túlra vetette vissza ellenségeit, nem területszerző szándékairól tanúskodik, hanem a fegyveres osztályháború követelményeiből adódott.

Ezen a ponton felmerülhet a kérdés: az önrendelkezési jog megnyilvánulásának tekinthető-e a Vix-jegyzék és e jog megsértése volt-e a Tanácsköztársaság önvédelmi fegyveres harca? A néphatalom megvédése minősíthető-e agresszív, imperialista lépésnek, vagy azoknak a fellépése, akik az oroszországi és magyarországi szocialista forradalom hadseregeinek találkozását az önrendelkezési jog nevében eltorlaszolták? E kérdésekre választ ad az, hogy Lenin a Tanácsköztársaság háborúját „egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háború"-nak nevezte.

Nem polgári értelemben vett nemzetek háborúja folyt itt, hanem az osztályháborúnak egy olyan fegyveres ütközete, amelyben a fő frontvonalak kristálytiszta elhatárolódását a terep sajátos osztályviszonyai nehezítették, és az a történelmi fejlődés, amelynek néhány ellentmondására e cikkben már utaltunk. Az egyik oldalon azok az erők sorakoztak fel, amelyek a forradalmi Magyarországot védték, a másikon azok, amelyek ellene támadtak. S az erők ilyen kialakulásában nem a nemzeti hovatartozás, hanem az osztályálláspont tudatossága volt a meghatározó tényező.

A helyes felismerés kezdett utat törni magának. A magyar Vörös Hadseregben szlovák, cseh, román, szerb, orosz internacionalisták is harcoltak. A nemzeti önállósághoz jutott népek körében is hódított a proletárszolidaritás eszméje, az az eszme, amely ekkor is a végleges nemzeti felszabadítás legfontosabb feltételének bizonyult. Csehországban, Szlovákiában, Jugoszláviában szaporodtak az effajta állásfoglalások. Romániában július 21-én a bukaresti, galaţi, brassói, iaşi, kolozsvári, petrozsényi néptömegek megmozdultak, a Tanácsköztársaság védelmében. „Az idegeneket védelmezitek!" — ezzel igyekeztek homlokukra sütni a nemzetietlenség szégyenbélyegét. Nekik válaszolva írta Al. Oprescu a Socialismul hasábjain: „Ami a hazafiságot illeti, ki a hazafi, ők, akik burzsoá-imperialista kormányokat akarnak Oroszországban s Magyarországon, vagy mi, akik nem imperialista, köztársasági munkáskormányokat akarunk?"

Valóban: mialatt a környező államok proletariátusának nem jelentéktelen harci osztagai a szocialista forradalom hadállásainak védelmére sorakoztak fel — felismerve saját társadalmi és teljes nemzeti felszabadulásuk zálogát is — a burzsoá kormányok reakciós csapatai nemcsak a forradalom vérbefojtásához, hanem a Magyarországon végbemenő reakciós politikai fordulathoz is hozzájárultak. A Magyarországot megszálló reakciós hadseregek például 1919 augusztusa és októbere között egy olyan kormányzat hatalomra juttatásán fáradoztak, amely — Brătianu szavaival — „a haza bizalmát élvezi, és a vállalt kötelességeket teljesíti".

Digitized by Google

A sors iróniájának tűnhet, valójában azonban az osztályerők könyörtelen logikájából következett, hogy a magyarországi erőviszonyoknak a szélső jobboldali erőcsoportok javára történt eltolódásában részt vállaló megszálló hadseregek kormányai megkapták azt a Horthy Miklóst, aki huszonöt évig a szomszéd népek elleni nacionalista uszítás hírhedt alakja volt. Azok pedig, akikre rákényszerítették Horthyékat, a forradalmi napok alatt egyik röpiratban idézett román közmondáshoz igazították lépteiket: „a vizek lefolynak, de a kövek megmaradnak".

1918—1919 eseményei bebizonyították, hogy a világ munkásainak forradalmi egysége, minthogy az a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának internacionalista programját is tartalmazza, fontosabb és alapvetőbb emelője a nemzeti felszabadulás ügyének, mint bármely ország burzsoáziájának nacionalista alapon összeeszkábált egysége. Olyan tanulság ez, amely a későbbi időszakokban sem veszítette el érvényét.

Ferenczy Béni: Leány szobra

Digitized by Google

DR. TAR IMRE

A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről

A termelőszövetkezeti elnököket joggal tartják a mai falu központi alakjainak. A közvélemény sokat foglalkozik velük, és különbözőképpen ítéli meg őket. Az elnökök valóban nem egyformák, így eltérőek a velük kapcsolatos személyes tapasztalatok, s az irodalom, a sajtó, a rádió, a televízió stb. szintén különböző képet alakít ki róluk. Ez természetesnek tekinthető mindaddig, amíg az egyes esetekből nem vonunk le valamennyi elnökre vonatkozó általános következtetést és a közvélemény nem egy-egy újsághír alapján ítél. Sajnos, ezzel ma még elég gyakran találkozunk. Ehhez az is hozzájárul, hogy minden tsz-elnökre kiterjedő, átfogó elemzés csak most készült. A közelmúltban fejeződött be egy széles körű és alapos vizsgálat, amely a valóságnak megfelelő tájékoztatást nyújthat a termelőszövetkezeti elnökök politikai, erkölcsi és anyagi helyzetéről. E vizsgálatnak a többségre jellemző tényei alapján már le lehet vonni olyan általános következtetéseket, amelyek a párt, a munkásosztály, a közvélemény számára is reális tájékoztatást nyújtanak, bár természetes, hogy az általánosan jellemző fő vonások nem vonatkoztathatók külön-külön is minden egyes termelőszövetkezeti elnökre.

A termelőszövetkezeti elnökök társadalmi-politikai helyzete

A termelőszövetkezeti elnökök rendszerünk *új vezető rétegéhez tartoznak*, s történelmi jelentőségű változást szimbolizálnak: azt, hogy falun is győzött a szocialista forradalom. A szocializmus győzelmeként kialakult kollektív gazdaságok vezetői *a dolgozó nép legjobb fiai;* legfőbb feladatuk a szocialista fejlődés, a termelőszövetkezeti parasztság érdekeinek szolgálata.

A termelőszövetkezet *vezetője és törvényes képviselője az elnök;* a szövetkezeti tagok közgyűlésen, minősített többségi szavazattal, titkosan választják meg őt. A termelőszövetkezet elnöke *köteles* beszámolni tevékenységéről a vezetőségnek, a vezetőség munkájáról pedig a közgyűlésnek. Az elnökök elévülhetetlen érdemeket szereztek a szövetkezeti mozgalom fejlesztésében, a nagyüzemi gazdálkodásnak és vezetésnek, a parasztság új életformájának kialakításában. Szerepük a szövetkezeti vállalatszerű gazdálkodás körülményei között még tovább növekszik.

A termelőszövetkezeti elnököknek csaknem 90 százaléka az új körülmények között is *megfelel* az elnöki tisztség ellátására, vagy rövid idő alatt *alkalmassá tehető erre;* hű a szocializmus ügyéhez, jártas a gazdálkodásban, a szövetkezet vezetésében, és sikeresen valósítja meg a párt politikáját a szövetkezetekben. 10—12 százalékuk azonban nem tudja megoldani a megnövekedett feladatokat, nem tudja az igényeknek megfelelően szolgálni a szövetkezeti tagság érdekeit; ezért *a szövetkezeti tagság lecseréli őket.* Többéves tapasztalat

Digitized by Google

szerint az elnökcserék nagyobb része indokolt és minőségi javulást eredményezett. Az elnökök 48 százaléka öt évnél, s ennek 10 százaléka tíz évnél hosszabb ideje tölti be az elnöki tisztséget.

Jó hatása van annak, hogy a szövetkezeti tagok újabban *kétharmados többségű titkos szavazással* választják az elnököt. Ez is arra ösztönzi az elnököket, hogy közvetlen kapcsolatban legyenek a szövetkezeti tagokkal, és jobban törődjenek az eredményesebb gazdálkodással. A titkos szavazás *fontos politikai tényezővé vált:* segítette a legjobb vezetők megválasztását, a szövetkezeti tagok akaratának érvényesülését; újabb bizonyítéka annak, hogy a szövetkezet a tagoké, hogy ők a szövetkezet gazdái.

Esetenként azonban a szövetkezeti demokrácia *helytelen alkalmazása* is tapasztalható. Voltak olyan szövetkezetek, amelyek a kétharmados többségű titkos választás miatt nyolc-tíz menetben sem tudtak elnököt választani, vagy különféle mesterkedésekkel, a tagság tájékozatlanságát kihasználva, vagy erőszak alkalmazásával választottak elnököt.

A termelőszövetkezeti elnököknek 26,2 százaléka *pártonkívüli.* A pártonkívüli elnökök tevékenysége olyan, amely igazolja a párt politikájának helyességét, indokolja a beléjük vetett bizalmat. Többségük magáévá teszi és eredményesen alkalmazza a szövetkezetben a párt politikáját. A pártonkívüli elnökök általában elérik azokat az eredményeket, amelyeket a párttag termelőszövetkezeti elnök. Az elnöki tisztség jó nevelő iskola számukra, s többen közülük kérték felvételüket a pártba.

A szocialista típusú vezető számára *nélkülözhetetlen a párt ideológiájának, a marxi—lenini eszméknek az ismerete.* Az elnökök nagy többsége érzi is ennek szükségességét és igyekszik azon, hogy bővítse ideológiai, politikai ismereteit. Öthónapos és ennél magasabb pártiskolai végzettséget az elnökök 35,3 százaléka szerzett, és jelenleg 5—6 százalékuk tanul ilyen fokon. Szervezett pártoktatáson kívül önképzés útján is sokan szereznek ideológiai, politikai ismereteket, s ezeket jól hasznosítják munkájukban. Az elnökök többsége *politizáló ember,* aki elnöki megbízatását politikai tisztségnek is tekinti. Legtöbbjük fontos szerepet tölt be a falu, a járás, a megye, egy részük pedig az ország társadalmi és politikai életében, részt vesz a politika kialakításában. Sokan közülük két-három, vagy még több társadalmi tisztséget viselnek. A megbízatásokat szívesen vállalják, és nagyobb részük eleget is tesz kötelezettségeinek. Az elnököknek csak egy kisebbik része az, aki *nem érdeklődik az ideológiai, politikai kérdések iránt,* nem folytat politikai munkát. Ezek úgy gondolkodnak, hogy ők gazdasági vezetők, a politikai munka végzése pedig kizárólag a pártszervezet feladata.

A termelőszövetkezeti elnökök számára fontos a *szakmai műveltség is és ennek rendszeres gyarapítása.* Helytelen volna azonban olyan követelményt támasztanunk, hogy csak az lehet szövetkezeti elnök, akinek közép- vagy felsőfokú szakképesítése van. Ez korlátozná a szövetkezeti demokráciát, és nem felelne meg annak a szövetkezeti sajátosságnak sem, hogy az elnök elsősorban az *azonos jogú tagok választott vezetője.* Arra ösztönözzük azonban a termelőszövetkezeti elnököket, hogy törekedjenek megszerezni a vezetéshez szükséges szakmai ismereteket. Az utóbbi években növekedett az elnökök szakmai műveltsége s jelenleg 56,9 százalékuknak van közép- vagy felsőfokú szakképesítése. Többen nehéz munkájuk mellett levelező úton szereznek végzettséget. Érdeklődnek az új iránt és eredményesen alkalmazzák a fejlettebb, modernebb eljárásokat, az új technikát. Az iskolán kívüli önképzés, a tanfolyamok, a gyakorlati tapasztalatok stb. eredményeképpen a közép- vagy felsőfokú

Digitized by Google

iskolát nem végzett elnökök többségének is megvannak a szövetkezeti kollektíva vezetéséhez szükséges ismeretei, s ezt kiegészíti az a körülmény, hogy a termelőszövetkezetek nagyobb részében már van szakember a szakmai feladatok ellátására.

A gazdaságirányítás új rendszere alaposabb közgazdasági, agrár- és szövetkezetpolitikai képzettséget igényel az elnököktől. Nagyon fontos a jó üzleti érzék, a gyors tájékozódásnak, a lehetőségek és tartalékok felismerésének és kihasználásának képessége. Az elnököknek lenini értelemben vett jó kereskedővé kell válniuk. Meg kell tanulniuk szocialista módon kereskedni, kihasználni a piaci igényeket és lehetőségeket, szükségletre termelni. *A népgazdasági és az üzemi érdekek helyes összehangolása* és érvényesítése fontos feladatuk az elnököknek és egyik fő kritériuma a vezetés színvonalának.

A termelőszövetkezeti elnökök többsége *eredeti foglalkozása* szerint földműves, fizikai munkás volt, a vezetést munka közben kellett megtanulniuk. Elősegítette ezt politikai és szakmai műveltségük gyarapodása, a szövetkezeti demokrácia, korábbi osztályhelyzetük. A pártszervezetek, a párt- és állami szervek sok segítséget adtak a szocialista vezetési stílus kialakításához.

Az elnökök többsége szocialista típusú, jó vezető. Szoros kapcsolatot tartanak a szövetkezeti tagokkal, nem szakadtak el tőlük szemléletükben és életmódjukban. Munkájukkal, magatartásukkal tekintélyt szereztek maguknak s a közös érdekeknek megfelelően együtt dolgoznak a szövetkezeti tagokkal, akik elfogadják és támogatják az ő vezetésüket. Többségük meggyőzéssel, a közgyűlésen elfogadott elvek alapján, türelmesen, demokratikus eszközökkel vezet. Egyre ritkább az erőszakos, a parancsolgató, a hatalom pozíciójából basáskodó elnök, bár ilyen is akad még; ezeket azonban a tagság előbb-utóbb leváltja.

A termelőszövetkezeti elnökök erkölcsi helyzete

Az elnökök döntő többsége *a szocialista erkölcs normái szerint él*, jó példát mutat a munkában, a magánéletben, s szocialista szellemben neveli a szövetkezeti tagokat és családját. Munkájuk mennyisége, minősége, színvonala, népgazdasági hasznossága kiemelkedő. Nagy intenzitással dolgoznak, az élen járnak a munka megkezdésében és utolsók a munkanap befejezésében. Munkaidejük — éves átlagban — napi 12—13 óra. (A gyenge termelőszövetkezetek elnökeinek megterhelése még ennél is nagyobb.) Munkamoráljuk jó hatást tesz a tagok munkafegyelmére, mert így megvan az erkölcsi alapjuk, hogy másoktól is jó munkát igényeljenek.

A termelőszövetkezeti elnökök gazdasági, társadalmi és politikai tevékenységük, magatartásuk miatt *köztiszteletben állnak a szövetkezeti tagság előtt*. Többségük a szövetkezeti gondok mellett a tagok családi és egyéni problémáinak megoldásával is törődik. Lehetőségeihez képest emberségesen gondoskodik az erre rászorultakról, főleg az idős szövetkezeti tagokról, igyekszik igazságos döntéseket hozni és nyugodt légkört teremteni. Nekik maguknak viszont *gyakran kell elviseliük önérzetüket és becsületüket sértő, valótlan híresztelésekét*, sokszor zaklatják őket jogtalanul.

Akadnak olyan elnökök is, akik esetenként erkölcstelen, laza, a szocialista típusú vezetőhöz méltatlan magatartást tanúsítanak. Ennek leggyakoribb formája a hatalommal való visszaélés, az önteltség, a bizalmatlanság, a gondatlanság, a közös tulajdon megkárosítása, az italozás, családjuk és a szövetkezeti tagok nevelésének elhanyagolása, szervezetlenség, a lazaság megtűrése, az ellenőrzés elmulasztása.

Digitized by Google

A *morális hibák forrása* általában az egoizmus, a kispolgári szemlélet, a politikai és általános műveltség alacsony színvonala. Az erkölcsi lazaságok gyakran a családi élet felbomlására, a szövetkezet károsodására, bírósági ítéletekre és a hibákat elkövetett elnökök leváltására vezetnek. 1964. január 1. és 1967. december 31. között a bíróságok 266 termelőszövetkezeti elnököt ítéltek el jogerősen. Bár ez a szám az elnököknek csak 9,4 százaléka, mégis igen magas arány, még akkor is, ha a bűntettek többsége nem tartozik a súlyosak közé. A bűncselekmények között megtalálható az ellenőrzés elmulasztása, a bizonylati fegyelem hiánya, az erkölcsi lazaság, az önzés, a felelőtlenség, a tsz érdekeinek téves felfogása, a hiánygazdálkodás „kiskapuinak" keresése, a túlzott reprezentálás, a közlekedési kihágás, a munkavédelmi, tűzbiztonsági, egészségügyi előírások be nem tartása stb.

A bűncselekmények száma megyénként nagyon eltérő. Ahol érettebb a termelőszövetkezeti tagság, ahol érvényesítik a szövetkezeti demokráciát és nagyobb figyelmet fordítanak az ellenőrzésre, ott a bűncselekmény is kevesebb. Az új termelőszövetkezeti törvény és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának a belső ellenőrzés megjavításáról szóló irányelve a tanács- és a pártszervezetek nevelő, ellenőrző munkájának erősítése jelentős mértékben hozzájárul a bűncselekmények csökkentéséhez.

A bűncselekmények évről évre jelentős mértékű csökkenést mutatnak. Nyolc megye adatai szerint 1964—65-ben 51, 1966—67-ben 32 elnököt ítéltek el jogerősen a bíróságok. A helyzetet az is javítja, hogy a Minisztertanács és a MÉM rendeletben szabályozta a termelőszövetkezeti személyzeti munkát. Az elnökök erkölcsi bizonyítvány beszerzésére vannak kötelezve; a járási tanácsok ellenőrzik ezt, s most már a szövetkezetek vezetőségei is jobban megkövetelik. Ennek ellenére 150 termelőszövetkezeti elnök még nem mutatott be erkölcsi bizonyítványt, többségük eddig még nem kérte, egy részük pedig büntetett előélete miatt nem kaphatja meg.

Az összességükben jogos és igazságos eljárásokon kívül az elnökök indokolatlan zaklatása is tapasztalható. Szabolcs megyében például 52 esetben indult meg büntetőeljárás termelőszövetkezeti elnökök ellen, de ebből 28-at már a nyomozás időszakában meg kellett szüntetni. Az is előfordult, hogy egy termelőszövetkezeti elnök egy hónapot töltött előzetes letartóztatásban, a sajtó is elmarasztalta őt mint szemfényvesztőt, korrupt egyént, a bíróság azonban nem találta bűnösnek, felmentette a vád alól, s az illető ma is becsületesen dolgozó szövetkezeti elnök.

Sok a szabálysértési és bírságolási eljárás, a közlekedési, munkavédelmi, tűzrendészeti és egészségügyi előírások végrehajtásának elmulasztása miatt. Pest megyében például a vizsgált négy év alatt 437 ilyen eset volt. Az ilyen ügyek többségében a termelőszövetkezetek és az elnökök nem felelősek, mert nincs meg az anyagi és egyéb feltétele annak, hogy megteremtsék az előírások szerinti körülményeket. Az illetékes állami szerveknek tehát jobban figyelembe kellene venniük az objektív lehetőségeket.

A termelőszövetkezeti elnökök anyagi helyzete

A lakosság körében sok szó esik az egyes osztályok és rétegek, a vezetők és beosztottak jövedelmi szintjének és arányának alakulásáról. A *kirívóan magas jövedelmeket* leginkább a termelőszövetkezeti elnököknek tulajdonítják; sokak szerint ők a legjobban fizetett vezetők az egész országban. Ennek bizonyítására konkrét példákat is idéznek. Ezeknek némelyike talán meg is

Digitized by Google

felel a valóságnak, de *semmiképpen sem jellemző a termelőszövetkezeti elnökök összességére.*

A munka szerinti elosztás szocialista elve szerint az elvégzett munkát mennyisége, minősége, társadalmi fontossága és hasznossága szerint kell díjazni. Az elnökök a falu, az üzem vezetői, többségüknek személyes jövedelme arányos kiemelkedő mennyiségű és minőségű, társadalmilag hasznos munkateljesítményével, s anyagi helyzete arányos a falu gazdasági, társadalmi, politikai életében betöltött szerepével. Életszemléletük és életmódjuk sokat fejlődött, előnyösen változott; általában jó körülmények között élnek, s nincsenek anyagi gondjaik.

Az elnökök munkadíjazási rendszerét az új termelőszövetkezeti törvény szabályozza. Ennek megfelelően az elnök munkadíját a közgyűlés határozza meg. A munkáért való részesedés nagyobb részét — általában 80 százalékát — garantálják és év közben rendszeresen fizetik, a többit az év végén, zárszámadáskor, a gazdálkodás eredményességétől függően egyenlítik ki. Az alapjavadalmazás mértéke úgy alakul ki, hogy függ a szövetkezet termelési értékének, gazdálkodási eredményének és a tagok részesedésének színvonalától. A prémium általában a gazdasági eredményekhez, a bevételi terv teljesítéséhez, a tagok részesedésének alakulásához van kötve. Az alapjavadalmazás azonban összegszerűen is meg van határozva, a prémiumra vonatkozóan pedig csak elvek vannak; az összegszerű alakulás gyakran nézeteltéréseket okoz, mert a prémium magas. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa — helyesen — azt ajánlja, hogy a prémium összege ne haladhassa meg az alapjavadalmazásként felvett összeg 50 százalékát.

A termelőszövetkezeti elnököknek a közös és a háztáji gazdaságból származó *havi jövedelme országos átlagban 4764 forint.* A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának irányelvei szerint az tekinthető helyesnek, ha az elnök alap- és kiegészítő részesedése eléri a 3000 forintot, de nem haladja meg a 6000 forintot. Indokolt esetben személyi fizetést is meg lehet állapítani. Jelenleg az elnökök 70,1 százalékának a jövedelme e két értékhatár között van, 24,9 százalékuknak a jövedelme azonban nem éri el a 3000 forintot, s mindössze az elnökök 5 százalékának van 6000 forintnál nagyobb jövedelme. Gyakran mégis *ebből általánosítanak minden elnök jövedelmére.*

Az elnökök munkadíjazásának rendszere és színvonala összességében biztosítja a megfelelő szintű anyagi érdekeltséget. De az egyes elnökök jövedelme közötti *szintkülönbségek nagyok,* nagyobbak, mint ez indokolt volna. Ebben a differenciáltságban visszatükröződik az adott terület, illetve termelőszövetkezet helyzeti előnye, kedvezőbb talajviszonyai, éghajlati, piaci, szállítási stb. feltételei is, de sok benne a szubjektív elem is. Nem mindenütt veszik ugyanis figyelembe az irányelveket és a törvényes előírásokat. A nagyarányú szintkülönbségeket például az is mutatja, hogy Budapesten az elnökök átlagos havi jövedelme 9528 forint, Komárom megyében 6000 forint, Fejér megyében 5980 forint, de Somogy megyében csak 3633 forint, Zala megyében csak 3755 forint. 281 elnöknek 2000 forint alatt van a havi jövedelme, 146-é pedig 6000 forint felett.

A termelőszövetkezeti *elnökök* és a szövetkezeti *tagok* jövedelmi színvonala között *általában nincs feszültség.* Ez azonban nem azt jelenti, hogy mindenütt rendben van minden. Egyes megyékben és termelőszövetkezetekben az indokoltnál nagyobb a jövedelmi szintkülönbség a vezetők és a szövetkezeti tagok részesedése között. Budapesten például a szövetkezeti tagok jövedelme 22,5 százaléka az elnökök jövedelmének, Borsod megyében 21,6 száza-

Digitized by Google

léka. Budapesten magas az elnökök jövedelme, s mégis itt ez kisebb gondot okoz, mint Borsod megyében, mert a budapesti tagok átlag jövedelme is havi 2113 forint. Borsod megyében nem magas a termelőszövetkezeti elnökök jövedelme, mégis nagyobb a feszültség, mint Budapesten, mert a borsodi tsz-tagok jövedelme alacsony: havi 970 forint.

Általános következtetésként le lehet vonni azt, hogy *a szövetkezeti elnökök jövedelme megfelelő színvonalon áll.* A termelőszövetkezeti tagoknak a közös és háztáji gazdaságból, valamint a földjáradékból származó jövedelme országos átlagban havi 1674 forint, ez 35,1 százaléka az elnökök átlagos jövedelmének. Ezt az arányt jónak lehet tartani. (A minisztériumi iparban a munkások és alkalmazottak az igazgatók havi jövedelmének 29,4 százalékát kapják, a mezőgazdaság állami szektorában 32,8, a szövetkezeti iparban 38,4 százalékát.)

A termelőszövetkezeti elnökök — a társadalmi munkára fordított időt leszámolva — évente mintegy 3500 munkaórát teljesítenek. Egy 12 órás munkanapra számított átlagjövedelmük tehát 196 forint, egy munkaórára 16 forint. A termelőszövetkezeti tagok a közös és a háztáji gazdaságban országos átlagban évente mintegy 230 tízórás (288 nyolcórás) munkanapot, 2300 munkaórát teljesítenek. Az egy szövetkezeti tagra jutó, a közös és a háztáji gazdaságból, valamint földjáradékból származó átlagjövedelem egy tízórás munkanapra 87 forint, egy munkaórára 8,7 forint. Ezen az átlagon belül a szövetkezeti tagoknál nagyobb a jövedelem differenciáltsága, mint az elnököknél. Ez jelentős feszültségeket hord magában, bár bizonyos ösztönző hatást is tesz.

A társadalmi juttatás rendszere és színvonala a termelőszövetkezeti tag elnöknél ugyanaz, mint a tagoké, a kihelyezett elnöknél pedig ugyanaz, mint a munkásoké és alkalmazottaké. A szövetkezeti tagság társadalmi juttatásainak színvonala jelentősen fejlődött, de még mindig elmarad a bérből és fizetésből élőké mögött.

■

A termelőszövetkezeti gazdaságok az elnökök irányításával, a tagság szorgalmas munkájával dinamikusan növelik termelésüket és munkájuk termelékenységét. Többségük sikeresen alkalmazza a gazdasági reform elveit, s az új termelőszövetkezeti törvény szellemében tevékenykedik. A szövetkezeti mozgalom a párt IX. kongresszusán elfogadott agrárpolitikának megfelelően fejlődik. Mindez azt is jelenti, hogy a termelőszövetkezeti elnökök teljesítik megbízatásukat, eredményesen szolgálják a népgazdaság, a termelőszövetkezeti parasztság érdekeit.

Digitized by Google

MIKLÓS PÁL:

Szakszerűtlen jegyzetek a tárgy- és környezetkultúráról

A szakember és a laikus

Mindenkit, aki valaha is belepillantott az urbanisztika, a tárgyformálás, az ipari esztétika, az iparművészet elméleti kérdéseibe, örömmel tölthet el az, hogy a Társadalmi Szemle komoly figyelmet szentel ezeknek a kérdéseknek. Kitűnő szakemberek írásait olvashattuk itt: Granasztói Pálét, amelyben az *építészeti* környezet megteremtéséről s ennek *gyakorlati* lehetőségeiről és gondjairól esett szó, majd Pogány Frigyesét, amelyben a *tárgyi* környezet elméleti vonatkozásairól s az embernek a környezethez való viszonyáról kaptunk fontos ismereteket. Akik a cikkeket írták, s akik elsősorban örülnek neki, valamilyen minőségben szakemberek tehát, foglalkoznak a téma valamelyik oldalával gyakorlatban vagy elméletben.

De vajon csak szakembereknek szólnak-e ezek az írások? Mit szólnak hozzá a többiek? Azok, akik — mint Granasztói írja — naponta találkoznak a leírt jelenségekkel, tárgyakkal, épületekkel, de ez a találkozás még nem biztosítja számukra az összefüggések felismerését és tudatosítását? Azok, akiknek — mint Pogány jegyzi meg — rossz szerszám jutott s bosszankodnak miatta munka közben, de nemigen jutnak el annak belátásáig, hogy a használhatatlan tárgy voltaképp emberellenes? Az építészeti és tárgyi környezet mindannyiunk életéhez szolgáltatja az anyagi keretet, mindenki ebben él, mindenki ezt használja, s ki van téve hatásainak. Közülünk azonban csak kevesen szakemberek valamilyen minőségben, a többiek, az óriási többség, a környezetkultúra használói (és fogyasztói) laikusok. Csak használjuk ezt környezetet, de ritkán kíséreljük meg áttekinteni összefüggéseit és hatásait, bonyolult rendszerét és speciális kérdéseit. Holott minden egyes tárgy és épület csak része, eleme egy hatalmas, nehezen kiismerhető gépezetnek, amely láthatatlan és megfoghatatlan módon működik. Hogy egyáltalán van, arra inkább csak üzemzavar esetén figyelünk fel, vagy akkor, amikor úgy érezzük, beleütközünk, akadályoz valamiben: csendet áhítunk és ránk bömböl egy zsebrádió, szeretnénk odasétálni a szökőkúthoz és elénk áll egy forgalmas úttest tiltó táblával, egy szép utazásra gyűjtünk és hűtőszekrényt *kell* vásárolni a pénzen...

A modern civilizáció áldásai *az embertől elidegenült dolgok hálójaként, az elgépiesedett kultúra misztikussá növelt fantomjaként* terebélyesednek ki a mai polgári irodalomban. A francia irodalom egyik irányzata, az *„új regény"*, ennek a víziónak a nyomása alatt művészi programját a dolgok világának leírására szűkíti: nem mer többre vállalkozni, mint hogy leírja a látható, az érzékelhető

Digitized by Google

felületet, azt a világot, amelyben az ember is a tárgyak egyikévé szürkül. A *strukturalizmusnak* egyik áramlata a tudományban jut hasonló következtetésekre; nem ítélhetjük másként azt az egzaktság nevében hirdetett törekvést, amely szerint az összefüggések rendszere, embertől függetlenül működő gépezete a tudomány által megközelíthető legfontosabb vagy egyedüli tárgy. Még inkább jellemzi ez a fajta önkorlátozás *a polgári szociológiát:* ha igyekszik is a polgári világ összefüggéseit, ok-okozati viszonyait feltárni, a gépezet motorját kiismerhetetlennek vagy befolyásolhatatlannak ítéli, s az embert csak annak áldozataként vizsgálja. A tömegközlési eszközök által közvetített kultúra és a technikai civilizációval elárasztott társadalom megfigyelésében, leírásában gondos elemzéseket produkálnak, de az orvoslás tekintetében többnyire fatalisták. S a mostanában divatossá lett *futurológusok* (a jövendő fejlődés útját számítgatók) a társadalom elgépiesedésének és a gépek hatalma alá kerülésének egyre ijesztőbb és feltartóztathatatlannak vélt folyamatát festegetik olvasóik elé. A mai technikai fejlődés üteme alapján azt jósolják, hogy hamarosan elő lehet állítani kis méretű, de hatalmas erejű tömegpusztító fegyvert. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a társadalom szükségképp egyre inkább gépek megfigyelése (kép- és hangrögzítő, illetőleg továbbító berendezések) és ellenőrzése (elektronikus agyakban tárolt adatok) alá fog kerülni, hiszen csakis ez a totális kontroll óvhatja meg az emberiséget az önpusztítástól, e fegyverek illetéktelen felhasználásától. De nemcsak az ilyen regénybe illő víziók, hanem *a jelen és a közeljövő konkrét panaszai is* — a nagyváros helygondjai, takarításának, vízellátásának, közlekedésének egyre súlyosbodó problémái — elég ijesztő képet mutatnak: a pesti aluljárók és a párizsi vásárcsarnok gondjai különböző fokon jelentkező, de lényegében azonos gyökerű urbanisztikai jelenségek.

Az ilyen riasztó víziók bennünk ösztönösen is szenvedélyes ellenkezést keltenek (jellemző példája ennek Déry kísérteties látomása a jövőről). Ilyen fejlődési perspektívára *nem lehet igent mondanunk.* Ellenkezésünknek azonban nemcsak érzelmi, hanem elvi, elméleti alapja is van: *épp azért akarunk szocialista társadalmat, hogy az ember kiteljesedését, emberi lehetőségét biztosítsuk.* A szocializmus eszméinek emberközpontúsága itt annyit jelent, hogy olyan világot kell építenünk, amelyben a gép, az eszköz, a tárgy elidegenedését megszüntetjük, s az emberi lényeg kiteljesedését épp a gépek és a tárgyak uralmunkba szorításával valósítjuk meg.

Aggódni persze van okunk nekünk is. Ha a közeli jövőben nem is látszik komoly veszélynek a gépek uralma, ha a mi technikai fejlettségünk szintje egyelőre egészen más gondokat rejteget is, az ilyen veszélyek ellen nem lehet elég korán kezdeni a védekezést. Már most úgy kell fogadnunk ezt a technikai fejlődést, hogy *kezdettől mi legyünk az urai, irányítói: mi szabjuk meg útját, tendenciáit.* Ezért nagyon fontos a környezetkultúrával foglalkoznunk, hiszen környezetünket ez a technikai fejlődés hozza létre vagy alakítja át.

Olyan tudomány azonban, amely *életünk egész anyagi keretét, tárgyi környezetét* egységes nézőpontból mérné fel, nincsen. Granasztói utalt arra, hogy az urbanisztika kérdéseinek vizsgálatához egész sor tudományt és technikát kell segítségül hívni: az építészet konkrét feladatain kívül a dolgok gazdasági, igazgatási, egészségügyi, demográfiai, lélektani, szociológiai vonatkozásait

Digitized by Google

is figyelembe kell venni. A szakember erre rákényszerül: a tervező építész hozzá sem tud kezdeni munkájához e szakterületek gazdáinak megkérdezése nélkül. Szakemberek együttműködése, esetleg kollektívája — az urbanisztika bizonyos értelemben éppen ezt a szervezést jelenti elméletben is, gyakorlatban is. Ha a környezetkultúrának egységes és önálló tudománya nincs is, *egyre inkább van és hat szemlélete és igénye: a környezet tervezői körében.*

De nem a laikusok körében, nem a környezet használói között. A környezet használata *közvetlenül nem igényli és nem is teszi lehetővé az egész áttekintését,* legfeljebb egy részlet ismeretét. A mozdonyvezetőnek elég a vasút rendszerét ismernie, a gépkocsivezetőnek pedig a közúti közlekedés szisztémáját. Lakni és építkezni lehet a „lakógép" és az építkezési felszerelések ismeretének hiányában is. Pontosabban: e nélkül csak hálni, tartózkodni a lakásban és táplálkozni lehet. Emberhez méltó módon lakni, kulturáltan étkezni: ehhez *ismerni kell a megfelelő eszközöket.* S éppen ezt jelenti a környezet kultúrája! Nem a szakember kultúráját — az szakma. Hanem a laikusnak, a környezet használójának a kultúráját: azt, hogy a használó és fogyasztó ismeri és értékeli az eszközöket, tudja, mire valók ezek, hogyan működnek és miféle szellemi értékeket rejtenek. Erről az oldalról, a használat oldaláról is érdemes szemügyre venni a környezetkultúrát.

Életünk és környezetünk

Ha a környezetkultúra kérdéseit át akarom tekinteni, akkor előbb — bármily nehéznek látszik is — meg kell kísérelnem *a környezetet, mint egészet* felvázolni. Ehhez az egyik lehetséges rendező elv: a környezetkultúrát anyagi, tárgyi objektumok összességeként veszem. Ha ezt az egészet *funkciójában* akarom látni, akkor az emberi élettevékenységből indulhatok ki. Abból, hogy az emberi élet átlagos keresztmetszete, amelyet élettani adottságaink és a nap járása ritmizálnak, *három fő tevékenység-szférát mutat: munka — szabadidő — regenerálódás.* Ezek nagyjából három egyező részre osztják a huszonnégy órás életegységet.

A három szféra *tárgyi keretét* adják a különböző célokra szolgáló építmények és ezek berendezései, felszerelései. Ezek a keret-egységek társadalmi szervezetüket tekintve két típusba választhatók szét: vagy *egyéni,* vagy *kollektív* jellegűek; ez a jellegük ugyancsak meghatározza a tevékenységek tárgyi kereteit. A munka szférájának egyéni típusú kerete például a műhely, a műterem, a dolgozószoba, de ilyen a gépkocsivezető mozgó fülkéje is. Vannak olyan munkák is, amelyek egyéniek, de nincsenek meghatározott tárgyi (ember alkotta) kereteik: a traktoros, a pásztor, az erdész s egy sor más mezőgazdasági munkás tevékenysége egyéni jellegű és természeti környezetben (terepen) folyik. A munka szférájának kollektív, s különösen magas szervezettségű keretei a gyárak, a laboratórium jellegű üzemek (és kutatóintézetek), továbbá a hivatalok és a különféle (oktatási, egészségügyi, kulturális stb.) intézmények.

A három tevékenység-szférát pedig a *közlekedés* csatornái kötik össze — ezúttal tehát nem mint munkahelyek, hanem olyan tárgyak és helyek, amelyeknek a szerepe éppen a tevékenység-szférák összekapcsolása, s használói passzívak.

Digitized by Google

Sémánk (pedig korántsem elég részletes) elképzelhetetlenül sok rubrikát igényelne, ha a megnevezett konkrét keretek tárgyi felszereléseit akarnánk megjelölni. (Ilyen áttekintést adnak például a nagy univerzális áruházak katalógusai, amelyekben a bútortól kezdve a horgászfelszerelésig és élelmiszerig minden megtalálható.) A séma itt *eligazodásra való*, s arra — úgy gondolom — megteszi, hiszen az alapkeret helyes, csak kiegészítéseket igényel.

Emberi tevékenységek szférái és típusai

közlekedés	Munka		közlekedés	Szabadidő		közlekedés	Regenerálódás	
	egyéni	kollektív		egyéni	kollektív		kollektív	egyéni
	műhely műterem gépkocsi természeti terep	gyár laboratórium hivatal intézmény: iskola könyvtár múzeum kórház üzlet		lakás természet utca	sportpálya klub színház mozi szórakozóhely		lakás víkendház	szálloda üdülő kórház étterem
							üzlet (a bevásárlás, mint a regenerálódás stb. tárgyi feltételeinek beszerzése)	

Lehetséges azonban, hogy a séma *arányai* már ma sem megfelelők, máris elavultak. A városi dolgozók fél évszázada érvényes életrendje napjainkban máris átalakulóban van: az ötnapos munkahét következtében. A munkaidő és az emberi erő igénybevétele általában csökken, s egyre növekszik a szabad idő. Ha ehhez hozzávesszük a „meggyorsult idő" s a további gyorsulás lehetőségeit, akkor arra kell gondolnunk, hogy az emberi élettevékenységek megszervezésében a közeljövő legsúlyosabb problémáját *a szabad idő s annak ésszerű kihasználása jelentheti.* Máris elgondolkodtató összefüggéseket lehet felfedezni a szabad idő növekedése és a bűnözés, különösen a fiatalkorú bűnözés statisztikájának alakulása között. Ezek figyelmeztetnek arra, hogy az a szabad idő, amellyel az ember nem tud mit kezdeni, társadalmilag veszélyes tevékenység (vagy semmittevés) forrása lehet, azt mondhatjuk, társadalmilag veszélyes idővé válhatik.

Arra lehet gondolnunk, hogy erre a megnövekedett szabad időre éppen a „meggyorsult idő" következtében felhalmozódott *ismeretanyag* fogja bejelenteni igényét. A szabadidő-többlet a modern technika eredménye, a modern technikának pedig további fejlődéséhez (megmaradásához) arra van szüksége, hogy használói (és fejlesztői), az emberek, folytonosan tanuljanak, az iskola elvégzése után is bővítsék és átrendezzék ismereteiket. Azaz: a szabadidő-többletet le fogja kötni *a tanulástöbblet igénye.* Nos, a környezetkultúra mindenfajta tervezésének, számbavételének figyelemmel kell lennie *a lehetséges változásokra,* az olyanokra, amelyek a szabad idő megnövekedéséből vagy az idősebb korosztályok, az eltartottak számának statisztikailag növekedő tendenciájából adódnak. A mi sémánkat is ezeknek a figyelembevételével kell szemlélni: szem előtt tartva azt, hogy csak a jelen keresztmetszetét adja, amelybe

Digitized by Google

még bele kell vetíteni a hosszmetszetet, és az ennek változásaiból, mozgása ritmusából adódó arányeltolódásokat is.

Ebből a sémából nem derül ki, hogy *milyen társadalom embereinek* a tevékenységét szemlélteti. Ilyen szempontból tehát teljesen formális. Úgy vélem, *a formális séma tartalmáról* is kell itt néhány szót szólni, bár ezt már a legszívesebben ismét szakemberre bíznám. Annyit mindenesetre megkockáztatnék, hogy általánosságban két fő tartalmi összetevője van ennek az életkeretnek: az egyiket *az emberek birtokában levő technika* adja, a másikat pedig *az emberek szervezete* (másképp *a termelőerők és a termelési viszonyok*). Hogy milyenek a tárgyi elemei ennek a tevékenységkeretnek, az egyrészt attól függ tehát, milyen technikai színvonalú tárgyakat tesz lehetővé az adott anyagi alap (ipari fejlettség). Másrészt attól is, hogy *milyen az a társadalmi szervezet*, amely előállítja és használja azokat, milyenek a céljai, az eszméi ennek a társadalomnak. A keret egyes elemei azonosak is lehetnek két különböző társadalmi rendszerben, *a döntő az, hogy kit szolgál az egész keret*, s ez megszabja az egész keret szervezeti felépítését és szervezett egységként való működését is. Tehát azt is, hogy a tárgyi világ megállíthatatlanul „elidegenedik-e" az embertől, vagy pedig az ember, a társadalom emberi céljainak alávetve, szolgává szelídülve működik.

Tartalmi tényezői okozzák a keret változásait. Változnak *a kereten belüli tárgyrendszer elemei is, felhasználásuk célja is.* Az ipari fejlődés újat produkál a tárgyak technikai színvonalában: egyes tárgyakat halálra ítél, másokat újakkal helyettesít, s egészen újakat is bevezet. A keret mint séma, csak lassan változik, legalábbis mai tapasztalataink szerint. Konkrét szervezete, felhasználásának módja azonban mássá lehet: a kapitalista rendet felborítja egy forradalom, s megindul a szocialista társadalom szervezése, ennek során módosul, változik a tárgyrendszer is. Ez megy végbe nálunk is. A részben öröklött *tárgy- és környezetrendszert is alakítjuk, formáljuk* céljaink szerint, és kiépítjük azt a tárgyi világot, amely minket, a szocialista társadalmat szolgál.

A tárgyak funkciója

Az emberi tevékenységszférák tárgyi kereteit, az építményeket és felszerelésüket napjainkban kivétel nélkül *szakemberek* csoportjai készítik. Hogy a tárgy betöltse társadalmi funkcióját, hogy tehát megfelelő keretet vagy eszközt szolgáltasson az egyéni vagy kollektív emberi tevékenységnek, ahhoz az kell, hogy jól működjék. Erről gondoskodik a szakember, amikor megtervezi, a másik, amikor elkészíti, a harmadik, amikor működésbe helyezi vagy állandóan működteti a tárgyat. Mindehhez bizonyos ismeretekre, a tárgynak és működésének ismeretére van szükség: szakismeretekre.

A tárgyak azonban azzal még nem tudják betölteni szociális funkciójukat, hogy jól működnek: egy autósztrádára tervezett, nagy sebességű, lapos gépkocsi nem funkcionálhat jól egy tsz-elnök birtokában, aki dűlőutakra is kénytelen behajtani. A tárgy működéséhez használójának nem annyira a működésre magára, mint inkább valamilyen tágabb látókörbe illeszthető tudásanyag szükséges. Attól nem fog jobban menni a dolog, hogy elnökünk ismeri a négyütemű benzinmotor működését. A használónak, a laikusnak tehát nem annyira szakismeretekre (részben ezekre is), mint inkább *funkcionális ismeretekre* van szüksége: pontosan olyan összefüggésekre, vonatkozások ismeretére, amelyeket környezetkultúra néven foglalunk össze.

Digitized by Google

A szakismereteket tanítják: a társadalom közvetlen érdekei létrehozták a szakismeretek biztosítását szolgáló intézkedéseket (iskolák, vizsgák stb.). A funkcionális ismereteket azonban *nem tanítják intézményesen.* Nem is kell feltétlenül tanítani őket. Egy gyári öltöző, egy hivatali közlekedőfolyosó vagy iskolai illemhely használata, úgy tűnik, magától értetődő és természetes tevékenység, amelyhez semmiféle magyarázat nem kell, ezt mindenki magától tudja, illetve spontán módon, utánzással elsajátítja. Mégsem egészen így áll a dolog: tanúsíthatja ezt a kisiskolások pedagógusa, aki az első napokban kénytelen módszeresen elmagyarázni az iskolába kerülő gyerekeknek (sőt bemutatni nekik és gyakoroltatni velük) az iskolai terek, helyiségek és felszerelések használatát. De tapasztalhatja az is, aki a hivatalában naponta találkozik a folyosót eltorlaszoló szekrényekkel, ládákkal: aki azokat oda rakta (vagy rakatta), nincs tisztában a folyosó használatával. A gyári öltözőt pedig voltaképp csak akkor lehet funkcióját betöltőnek tekinteni, ha az ún. fekete-fehér öltöző (bányákban), amelyben fürdő választja el a szennyes munkaruhát a (viszonylag) tiszta utcaitól. Hogy környezetünk funkcionális ismerete mennyire nem magától értetődő dolog, azt legjobban a naponta ismétlődő, mindenki által tapasztalható jelenetek tanúsítják: a villamosok, autóbuszok járatlan (s nemcsak falusi) utasai, akik a kocsi közepterébe kirakott lábbal, kényelmesen elterpeszkedve üldögélnek, míg a pesti türelmetlenség vagy humor kegyetlen módszereivel rá nem ébresztik őket arra, hogy az a tér nem az ő személyes kényelmükre, hanem az utasok belső közlekedésére szolgál.

A környezetkultúra csakis akkor „kultúra", ha *a tárgyak jóságán, használhatóságán kívül a használók kultúráját is jelenti.* A tárgyak helyes használata a kulturált használat alapja, s ez lényegében nem más, mint a tárgyak funkcionális ismerete, ennek készsége. A társadalom gyakran megérzi a tárgyak funkcionális ismereteinek hiányát. Hogy a tanításra milyen módokat válasszunk, az nehéz kérdés. Elsősorban a környezet maga nevel, nevelnek — ha drágán is — a tárgyak. Van más mód is. A rendőrség például egy időben a szemetelők szigorú megbírságolásával nevelte a pesti járókelőt az utca helyes használatára. Ma már a társadalmi igény iskolai tantárggyá tette a közlekedési szabályok ismeretét. Az idős hölgyeket, akik még nem tanultak KRESZ-t az iskolában, s akik még véletlenül sem a zebrán kelnek át — rossz lábuk ösztönzi őket az odáig vezető tíz méternyi többlet megtakarítására — már legfeljebb egy csikorogva fékező autó, rosszabb esetben egy baleset fogja megtanítani az utca helyes használatára.

A tárgyak olykor *kegyetlenül visszaütnek,* bosszút, esetleg végezetes boszszút állnak rajtunk a helytelen használatért. A spontán okulásra azonban, amelyet sokszor a tárgyak bosszúja valósít meg, nagyon drága és kockázatos volna mindent rábíznunk. Vannak országok, ahol az iskolában az állami adminisztráció szervezetét és a benne való eligazodást is tanítják. Nálunk egyelőre csak a legveszélyesebb „üzem", a közlekedés tanítása vonult be az iskolába. A környezet tárgyainak bonyolultabbá, technikailag fejlettebbé válása, amely napról napra érezhető, azt igényelné, hogy előbb-utóbb (inkább előbb, mint később), sort kerítsünk rá, hogy a környezet tárgyait és funkcionális összefüggéseiket megismertessük az iskolában Ez azonban csak egyik módja annak, hogy megelőzzük és elkerüljük a tárgyak „hatalmának" kialakulását.

Az iskola természetesen ma is tanít *részismereteket* a környezetkultúra megismeréséhez. De lehetőséget még a mai túlterhelés mellett is látok a továbbfejlesztésre: a *politechnikai oktatásnak* — amely jogos társadalmi igény kifejezője, de lényegében ma is megoldatlan, szervezetlen és esetleges, ötletszerű

Digitized by Google

tantervvel dolgozó, s ezért rosszul kihasznált iskolai elfoglaltság — a *környezetkultúra oktatása* adhatna igazi tartalmat és rendszerességet. De erről már másnak, szakembernek kellene szólnia, akárcsak a környezetkultúra funkcionális ismereteinek egy másik nagy lehetőségéről, a *barkácsolásról*, ennek támogatásáról és ellátásáról.

A tárgyak jelentése

A környezetkultúra áttekintésének egy másik rendező elve az lehet, hogy nem a tárgyi világot és ennek funkcionális viszonyait (mintegy a környezetkultúra tartalmát), hanem *a tárgyakban magukban és használatukban jelentkező esztétikumot* (mintegy a tárgyi világ megformáltságát és használati formáját) helyezzük előtérbe. Itt is az *emberből* indulhatunk ki, az ember esztétikai képességeiből és igényeiből, abból, ami az embert az őt körülvevő tárgyi világhoz kapcsolja érzékei és az érzékelés szellemi értékei segítségével. Hangsúlyoznom kell, hogy az előző, funkcionális szemlélet is, ez az esztétikai szemlélet is *önmagában egyoldalú*. Csonkaságát semmiképp sem abszolutizálhatjuk, hiszen csak a kényelmesebb megfigyelés kedvéért választottuk mintegy feltételesen ketté a bonyolult kölcsönhatásban, de mindig szerves egységben ható környezet tartalmára és formájára. A következőkben sem feledkezhetünk el arról, hogy *a tárgy esztétikuma éppúgy függ funkciójától és működésétől, amint funkciója is függ esztétikumától.* A csunya tárgy voltaképp rossz tárgy, csakhogy valami okból esztétikai vonatkozásban feltűnőbb ez a tulajdonsága. Csúnyasága olyan funkcionális hibát rejt, amely közvetve, esztétikai hatásában mutatkozik meg; rossz voltát ezért csak nehezen, lassan, áttételesen ismerhetjük fel.

A környezetkultúrában *kitüntetett szerep jut a látás kultúrájának,* emellett nagy szerephez jut benne még a tapintás és a mozgásérzékelés is. Némi szükséges egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a környezetkultúra esztétikai tekintetben két fő ágra, *a vizuális és a plasztikus objektumok* ágára osztható. Vagyis olyan tárgyakra, amelyeknek a legtisztább, legsűrítettebb esztétikai megjelenése a vizuális, illetve a plasztikai művészetben tanulmányozható. A környezetkultúrában a tisztán vizuális tárgyak köre nagyon szűk (ide tartozik a plakát, a képes folyóirat, a könyv, a foto, továbbá minden tipográfiai termék); a legtöbb tárgynak (pl. az említettek közül leginkább a könyvnek) a plasztikai tulajdonságai éppoly fontosak, mint a látással érzékelhető vonásai. Mégis el szoktuk választani a kettőt, épp a tudatos elemzés és értékelés érdekében. Az olyan összetett tárgykomplexum, mint a város esetében például a *városkép* elnevezéssel jelölt esztétikai élménytől vizuális jellegű szépséget várunk. Ugyanakkor a várostól *plasztikai* szépséget is igénylünk: a terek és tömbök belülről és közelből, közvetlenül érzékelhető ritmusát, arányát, sőt a tárgyfelületeken (pl. az úttesten, épületeken) tapintható esztétikumot is.

A tárgykultúra esztétikájának ma már, részben függetlenülve a művészi kultúra esztétikájától, *megvan a kialakult elmélete és gyakorlata.* Igen jelentős kutatóintézetek foglalkoznak ezzel szocialista országokban is (pl. a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában). Nálunk, sajnos, az utóbbi időben visszamaradt ennek a tudománynak a művelése, pedig a kezdeményezében előkelő helyünk volt. (Az Iparművészeti Tanács egy évtizeddel ezelőtt a maga minőségében úttörő vállalkozás volt.) A tárgykultúra esztétikájának vannak nálunk tapasztalt szakemberei, ők többet tudnának mondani róla. Van azonban a tárgyak esztétikájának egy másik oldala is, erről szeretnék szólni.

Digitized by Google

A környezetkultúra tárgyai, az élet, a különböző emberi tevékenységek keretei és eszközei *nemcsak funkciójuk, gyakorlati hasznuk és működésük révén vannak jelen világunkban, hanem jelentésük által is.* Minden tárgy, még ha nem vagyunk is közvetlen és gyakorlati kapcsolatban vele, *mond nekünk valamit,* üzenetet tartalmaz. Azt könnyű belátni, hogy a plakát üzenetet hordoz — többnyire rajta van nyelvi jelekkel is. Időnkint még arra is hajlamosak vagyunk, hogy eltúlozzuk a tárgyak üzeneteinek jelentőségét vagy irányát. A feltűnő különcségek esetén sokan hangoztatják azt, hogy egy nyakkendő, egy fotel, egy cipőfazon vagy egy evőeszköz egy réteghez, egy életformához való tartozást mutat, illetve az odatartozás vállalását. (Rossz emlék már csupán az az idő, amikor a csőnadrág az imperializmus előtti behódolást „jelentette".)

A vulgarizálás és a bosszantó leegyszerűsítés sem riaszthat el attól, hogy kimondjuk: a tárgyaknak *van jelentésük.* Közvetlen politikai jelentésük persze csak igen ritkán, mondhatni kivételes esetben. Éppen az jellemző a tárgyak jelentésére, hogy egyrészt összetett, többszörös, másrészt nem egyértelmű és közvetlen, hanem *többféleképp értelmezhető, közvetett, rejtett.* A tárgyak jelentése oly sokféle lehet, hogy számbavenni nagyon nehéz. Van *történeti* jelentésük: egyes tárgyakat történelmi jelentésükért őrzünk meg (vízimalmok, szélmalmok, régi edények). A magánélet tárgyai közül ezt a „történelmi" jelentést az emléktárgy hordozza. Leginkább nyilvánvaló a tárgyak *szociológiai* jelentése. az autó bizonyos társadalmi réteghez való tartozást is jelent, az írógép, a gázöngyújtó hasonlóképp (valamikor a golyóstoll önmagában is hordozott konkrét szociológiai információt, ma már minőségi jegyei — márkája, ára — hordozzák ezt). A legtöbb tárgy *közgazdasági* jelentése is jól látható: áruk, minőségük által az ipar és a kereskedelem struktúrájára vonatkozólag informálnak (a benzinkút éppen úgy, mint a fóliába csomagolt félkészétel). Építészektől hallani: „mutasd meg lakásodat, megmondom, ki vagy"! Ma már eléggé köztudomású, hogy egy lakás berendezése sok mindent elárul tulajdonosának anyagi helyzetéről, ízléséről, műveltségéről, pszichikumáról, sőt egyet-mást még morális felfogásáról is. Természetesen nem szabad szó szerint vennünk ennek a hatásvadászó kijelentésnek a tartalmát: azok az információk, amelyeket a tárgyakból nyerhetünk, csak kellő mennyiségű adat összevetése esetén adnak tudományosan értékelhető adatot, azaz csak statisztikailag érvényesek.

Egyetlen tárgy vagy építmény önmagában tehát nem meghatározott, egyre nem mondhatjuk rá, hogy milyen politikai berendezkedésű társadalomra jellemző. Ez annyit is jelent, hogy szocialista tárgy vagy épület nincsen, de *a tárgyak és építmények rendszere,* a tárgyak funkcionális és esztétikai, szociális és pszichikai, technikai és kereskedelmi (gazdasági) viszonylatainak struktúrája, szerves összefüggésrendszere igenis *lehet szocialista:* nem az dönti el a kérdést, hogy a tárgy személy szerint kit, hanem az, hogy tárgyak rendszereként milyen társadalmat szolgálnak. A személygépkocsi nálunk mostanában válik a társadalom számára hasznos, közlekedést fejlesztő tényezővé, azaz a szocialista tárgykultúra elemévé — még tíz évvel ezelőtt is fényűzést, kivételes helyzetet jelentett.

A tárgyak jelentései közül az esztétikai jelentés azért fontos, mert *közvetve is, közvetlenül is hatást gyakorol a használóra.* Az emberek, amikor a tárgyakat maguknak kiválasztják, lényegében két dolgot néznek: hogy jól működjék és hogy tetszetős külseje legyen. Ez a közvetlen hatásuk. A közvetett hatás bonyolultabban érvényesül. A tárgy esztétikuma, esztétikai jelentése ugyanis *a társadalom értékrendjébe tartozik.* Hogy egy társadalomban az egyének és a csoportok mit tartanak esztétikai értéknek, az attól is függ, mit tartanak anyagi

Digitized by Google

értéknek, erkölcsi értéknek, ez pedig része és függvénye a társadalomban uralkodó ideológiának. Így aztán a tárgyak, amelyeket használunk, a ruhadarabok, amelyeket viselünk, továbbá azok a tárgyak és építmények, amelyekkel egy kollektíva látja el magát, esztétikai jelentésükkel tulajdonosaik vagy használóik ízléséről, azaz esztétikai felfogásáról, értékrendjéről s ezen keresztül ideológiájáról is vallanak. Nem egyértelműen és közvetlenül persze: a többi jelentéssel együtt és a rendszer egészének összefüggéseiben. Aligha kétséges a nem szakember előtt is, hogy a Centroszojuz épülete, a húszas évek munkásklubjai a Szovjetunióban, azután a klasszicizáló épületek egész sora, s most a Kreml kongresszusi palotája esztétikumuk által éppúgy összefüggenek a dogmatizmus előtti, alatti és utáni ideológiával, mint a mi ötvenes évekbeli épületeink és legújabb építészetünk eredményei. Nem technológiai különbségek ezek, hanem az esztétikumban megnyilvánuló *ideológiai változások*. Fontos tényező az ilyen tárgyak által közvetített ízlésnevelés visszahatása az esztétikai tudatra s ezen át *az egyes ember és a rétegek tudatára*. Ez a hatás észrevétlen, de meglehetősen mély és tartós: a korosztályok ízlés-elkülönülése vall róla legbeszédesebben. Persze nagyon jó volna, ha az ízlés és az ideológia, az ízlés és a tárgykultúra összefüggéseiről, s ezen belül pl. az irodalmi ízlés és a tárgykultúra kölcsönhatásáról valamilyen megbízhatónak, hitelesnek minősíthető vizsgálat alapján konkrétabb és következtetések levonására is alkalmas képünk volna. A szociológia bizonyára segít majd ebben; egyelőre azonban be kell érnünk általánosságokkal.

* * *

A tárgyak hatása alól senki sem vonhatja ki magát. Lehet nem olvasni, nem járni színházba, múzeumba, kiállításra, de tárgyak és építmények nélkül nem lehet élni. Ha ezt végiggondoljuk, egy furcsa ellentmondásra bukkanunk: *a kivétel nélkül mindenkit, az egész társadalmat hatásába vonó tárgyakkal esztétikai vonatkozásban, kevesebbet törődünk*, mint a lényegesen kisebb körben ható, nagy eszmei értékű műalkotásokkal. Hadd figyelmeztessek ennek magyarázatául egy körülményre, amely ebben az összefüggésben alapvető. A környezet- és tárgykultúra alapja, *a gazdaság, ezen belül is elsősorban az ipar struktúrája és színvonala*. A mi ipari termelésünk jelenlegi fejlettsége és fejlődési üteme történelmileg is meghatározott, s ezt az utóbbi, immár szocialista húsz év által is megszabott keretet nem lehet elhanyagolnunk. Ha elhanyagolnánk, könnyen arra a veszélyes útra tévednénk, amelyre a kínaiak: ha nem tudunk szocialista gazdaságot teremteni, akkor csak a fejekben csinálunk szocializmust.

Bizonyos mértékig elkerülhetetlennek látszik mai helyzetünkben az is, hogy neveléssel próbálunk segíteni a tárgykultúra fogyatékosságain, s az is, hogy nem becsüljük annyira — pl. esztétikai vonatkozásban, művelődéspolitikai tényezőként stb. — a környezet és a tárgyak szerepét, mint amennyire ezt fejlődésünk prognosztikája megkövetelné. Csak arra kell ügyelnünk, hogy nézeteink ne merevedjenek meg, hogy ne tekintsük ezeket a szükségszerű jelenségeket *abszolút érvényűnek*. S az a puszta tény, hogy ezek a tárgy- és környezetkultúrát érintő kérdések egyáltalán nyilvánosság elé kerülnek manapság, önmagában is azzal biztat, hogy nem fogjuk elmulasztani azoknak a problémáknak az elméleti kidolgozását, amelyek ma még csak elméleti problémaként jelentkeznek.

Digitized by Google

Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa

Január 3. és 6. között tanácskozott Bécsben az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa. A tanácskozáson elsősorban és túlnyomórészt a nemzetközi munkásmozgalom vitás problémái, s ezek kapcsán személyi kérdések állottak előtérben. Mindez érthetően ráirányította az osztrák és a nemzetközi közvélemény érdeklődését az OKP helyzetére. A polgári és a szociáldemokrata sajtó természetesen a maga szemszögéből, egyoldalúan, s gyakran elferdítve, a negatívumokat eltúlozva értelmezi a rendkívül éles vitákat, a párt belső nehézségeit. Ugyanilyen természetes, hogy a kongresszus marxista elemzését a kommunisták fogják elvégezni. Még mielőtt ez az alaposabb, sokoldalú és illetékes elemzés megtörténnék, mi csupán arra törekszünk, hogy tájékoztassuk az olvasót a kongresszus előzményeiről, lefolyásáról és határozatairól.

●●●

Az Osztrák Kommunista Párt 1965 májusában tartott XIX. kongresszusát a pártban sokan (amint ezúttal is elmondották) az OKP „huszadik kongresszusának" tekintették. E tanácskozás hirdette meg a pártnak a szocializmushoz vezető sajátos osztrák útról szóló alapelveit, azt, hogy az OKP nem a gazdasági válságokra, a munkásosztály elnyomorodására orientálódik. „Forradalmi részcélokat tűz maga elé, amelyeknek elérésével, a szocializmushoz vezető békés úton korlátozzuk a nagytőke hatalmát" — mondotta akkor Muhri elvtárs. Az OKP nézete szerint Ausztria úgy lép majd rá a szocializmushoz vezető útra, hogy több párt lesz a politikai küzdőtéren. Hogy azonban a széles tömegek magukévá tegyék a társadalom szocialista átalakításának eszméjét, meg kell győzni őket: a szocializmus újakat ad a már meglevő demokratikus szabadságjogokhoz és vívmányokhoz.

A párt részben új, fiatal erőkkel látott hozzá sok tekintetben új politikája megvalósításához. Johann Koplenig elvtárs, az OKP négy évtizeden át volt vezetője (aki a közelmúltban hunyt el), kérte, ne jelöljék újra a politikai bizottságba. Utódja a párt elnöki tisztében Franz Muhri elvtárs lett. A ma 44 éves, egykori stájerországi ifjúmunkás Muhri az antifasiszta ellenállási mozgalom résztvevője volt, majd 1945 után különböző pártfunkciókat töltött be. Az új KB 86 tagja közül 32-en akkor először kerültek be a vezető testületbe.

A tapasztalatok szerint a párt megfiatalított vezetése és új célkitűzései sem változtatták meg érdemileg azt a nehéz helyzetet, amelybe az OKP már az előző években jutott. Taglétszáma és a tagság aktivitása, általában a párt politikai befolyása csökkent, s ezt a többi között a különböző választásokon elszenvedett vereségek is mutatták. A taglétszám a hatvanas évek elején 42 500, a XIX. kongresszus idején 36 500, a XX. kongresszusra 32 000 körül volt. A tagság nagy többsége az idősebb nemzedékekből kerül ki, a fiatalok aránya rendkívül alacsony.

Digitized by Google

A XIX. pártkongresszus a szociáldemokrata balszárnnyal megteremtendő akcióegységre, a reakciós veszély elleni közös fellépésre orientálódott. Ennek jegyében az 1966-os parlamenti választásokon az OKP csak egyetlen választókerületben, a bécsiben állított önálló jelöltet, a többiben a szociáldemokrata jelöltek támogatására hívta fel szavazóit. A köztársasági elnökválasztáson is a szociáldemokrata jelöltet támogatták a kommunisták. Ez utóbbin a baloldal alkalmi és a szociáldemokraták által hivatalosan nem igényelt akcióegysége Franz Jonas győzelmét hozta. A parlamenti választásokon azonban fordított volt a helyzet, s reálisnak látszik az az értékelés, hogy a polgári Néppártnak éppen a szociáldemokraták „kommunistabarátságára" hivatkozva és a „vörös Népfront" veszélyével riogatva sikerült (1945 óta először) megszereznie magának az abszolút többséget, korábbi koalíciós partnerei, a szocialisták, ellenzékbe vonultak.

Már a választási taktika is élénk vitákat okozott a pártban. Újabb, hasonlíthatatlanul nagyobb és máig is tartó vitahullámot indítottak el a csehszlovákiai események. Az OKP sajtója, vezetőinek megnyilatkozásai 1968 januárjától fogva a legmelegebben üdvözölték a csehszlovákiai fejlődést. Hivatkoztak arra, hogy a két ország munkásmozgalma és pártja közötti régi és különösen szoros kapcsolatokból, a szomszédságból s a két fejlett ipari állam rokon vonásaiból eredően az OKP számára rendkívül fontosak a CSKP eredményei, tapasztalatai a január utáni időszakban.

Az OKP Központi Bizottsága múlt év augusztus 22-i, majd szeptember 14-i határozata elítélte az öt szocialista ország katonai akcióját, s a többi között azt javasolta: üljön össze a nyugat-európai kommunista pártok tanácskozása. Az osztrák polgári sajtó, a rádió és a tv — amely azelőtt agyonhallgatta a kommunisták megnyilatkozásait — ezúttal tág teret adott a Csehszlovákiáról szóló megnyilatkozásoknak. Így interjút készített Ernst Fischerrel, a XX. kongresszusig a párt központi bizottságának tagjával, aki szélsőségesen és kifejezetten ellenségesen bírálta a szocialista országokat, személy szerint elsősorban az SZKP vezetőit. Fischer interjúja a nyugatnémet tv révén is a legszélesebb nyilvánosságot kapta, sok nehézséget okozva ezzel az illegális német kommunista pártnak. Feltűnést keltett a Tagebuch, az osztrák kommunista értelmiségiek egy csoportjának folyóirata is. A lap értelmiségiek, köztük a KB öt tagja által aláírt nyilatkozatot közölt, amely szintén a kommunista pártokban szokatlan durva fogalmazásban bírálta a csehszlovákiai katonai fellépést.

Ebben a különböző okokból igen feszült párton belüli helyzetben kezdődött meg a XX. kongresszus előkészítése. A KB október végén vitaanyagot tett közzé, amelyről igen széles körű demokratikus vita indult meg, a párt szervezeteiben és sajtójában. Amint a Volksstimmében közölt kereken 200 hozzászólás is mutatta, a pártaktíva többsége a nemzetközi kérdések, mindenekelőtt a csehszlovákiai események és következményeik megvitatását kívánta. Jóval kevesebben szóltak a vitában a párt munkájáról, az osztrák belpolitikai helyzet problémáiról, s az ilyen irányú hozzászólások tekintélyes része is a pártvezetés, vagy egyes személyek bírálatára szorítkozott.

A kongresszuson, mint a Központi Bizottságnak Muhri elvtárs által beterjesztett beszámolója mutatta, a pártvezetés igyekezett módosítani ezen az arányon. A referátum első, kisebb része foglalkozott a nemzetközi helyzettel, ezen belül a csehszlovák kérdéssel, nagyobb része a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól szólt. (A beszámolót tükröző határozatot később ismertetjük.)

A tanácskozás polemikus légkörének kialakulásához hozzájárult, hogy a küldöttek kongresszusi mappája egy sor, részben egymásnak ellentmondó határozati javaslatot és más anyagot tartalmazott. A legnagyobb feltűnést Ernst

Digitized by Google

Fischernek a delegátusokhoz intézett levele keltette. Ebben közölte, hogy rossz egészségi állapota miatt nem vesz részt a kongresszuson, s javasolta, hogy nemcsak ő, hanem minden idős pártvezető vonuljon vissza. (Fischer 69 éves). Levelének második részében ismét szélsőségesen támadta a Szovjetuniót. A levél mellett az egyik bécsi kerületi pártkonferencia határozata feküdt, amely javasolta a kongresszusnak: ne elégedjék meg azzal, hogy Fischer kora miatt válik ki a központi bizottságból; az is szükséges, hogy állást foglaljon, s elhatárolja magát Fischer felfogásától és kijelentéseitől, tv-interjúitól, cikkeitől. A konferencia résztvevői azt is szükségesnek tartják — mondta e határozat —, hogy a központi bizottságnak ne legyen olyan tagja, aki Fischer vagy a Tagebuch augusztus 21. utáni vonalát helyesli vagy támogatja.

A beszámolót követő két és fél napos vitát lényegében ezek az egymással szemben álló pozíciók határozták meg. A küldöttek és a felszólalók egy része a párt „megújítását" hirdette, összekapcsolva ezt a „csehszlovákiai beavatkozás", a Szovjetunió és más szocialista országok, valamint pártjaik politikájának általában éles bírálatával. Nézetük szerint az OKP csak akkor dolgozhat eredményesen a jövőben, ha „maradéktalanul autonóm álláspontot" foglal el. E vonatkozásban bírálták az SZKP és az OKP küldöttsége között decemberben Moszkvában folyt tárgyalásokról kiadott közleményt, mert ez — véleményük szerint — részben módosította az OKP Központi Bizottságának a csehszlovák kérdéssel kapcsolatban hozott korábbi határozatait. A felszólalóknak ez a csoportja bírálta a kongresszus előkészítésének és lefolytatásának módszereit is. Nézetük szerint már a küldöttválasztó konferenciákon „manipuláltak" a kongresszusi delegátusok kiválasztásánál, s a felszólalók kijelölésénél is célzatos szabálytalanságok voltak tapasztalhatók — mindkét esetben a jobboldal rovására.

E csoport szónokai közül a legélesebben Theodor Prager beszélt, akinek felszólalása szinte teljes egészében a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió és az NDK elleni kirohanás volt. Több delegátus javasolta, hogy kérjenek bocsánatot ezért a testvérpártok küldötteitől. Ez meg is történt, a küldöttek túlnyomó többségének helyeslésével. (A kongresszuson az SZKP, az Ausztriával szomszédos országok, így hazánk és mind a két Németország testvérpártjainak, a francia és a svéd kommunista pártnak a küldöttsége vett részt.) Franz Marek, a politikai bizottság tagja, a párt elméleti folyóiratának, a Weg und Zielnek főszerkesztője a többi között kijelentette: elengedhetetlen, hogy a csehszlovákiai események tükrében tovább folytassák a vitát a nemzetközi munkásmozgalomnak, a pártok egymás közti viszonyának kérdéseiről.

Amint a szemtanúk megfigyelhették, e csoport felszólalásai sem annyira a küldöttek, mint inkább a kongresszusra meghívott vendégek, elsősorban a fiatalok körében keltettek pozitív visszhangot, hangos tetszést.

A felszólalók egy másik, igen tekintélyes része ellenkező álláspontot foglalt el. Így pl. Wodrazka, a salzburgi pártszervezet elnöke kijelentette: a párton belüli mély nézetelbérések nem a csehszlovák problémával kezdődtek, „a marxizmus—leninizmust már korábban támadták. A párt pozíciói elleni támadások éppúgy nem véletlenek, mint a Szovjetunió elleni kirohanások, augusztus 21. előtt és után." Ernst Fischernek és híveinek rohamai azonban válasz nélkül maradtak — mondotta —, a politikai bizottság elkerülte e vitát a döntő politikai kérdésekről. Frieda Zislavsky, a párt nőszervezetének titkára elmondotta, hogy nem kevés az olyan befolyásos funkcionárius, aki egyetért Fischerékkel. Az osztályellenség nagy offenzíváját tenné lehetővé, ha az európai kommunista mozgalom kettészakadna, a tőkés és a szocialista országok pártjaira. Sajnálatos — jegyezte meg —, hogy ma az OKP-ban a szocialista országoknak

Digitized by Google

szinte kizárólag a hibáiról beszélnek, eredményeiről nem. Erwin Scharf, a KB titkára szerint a polgári sajtó azt sugalmazza, hogy az OKP csak akkor lehet önálló, ha elutasítja a „moszkvai vonalat". A párt természetesen akkor is önálló, ha szolidáris a Szovjetunió, a szocialista országok sikereivel.

A felszólalók harmadik, viszonylag kis csoportjába azokat a küldötteket sorolhatjuk, akik részben a belső pártmunka gyakorlati feladataival foglalkoztak, részben igyekeztek — a kongresszuson használt kifejezéssel élve — „centralista", esetenként közvetítő álláspontot elfoglalni az ellentétes nézetek képviselői között. Szóvátették a többi között, hogy a belső viták következtében a minimumra csökkent a tömegek körében végzett munka. Az ideológiai egység hiányának az a következménye, hogy bár növekszik az érdeklődés a marxizmus iránt, főként a fiatalság körében, az OKP befolyása mégis csökken. Sokan vitatkoznak a szocialista országok helyzetéről, de annál kevesebben vesznek részt a belpolitikai vitákban, a pártoktatásban, a párt akcióiban. Maria Urban, a politikai bizottság tagja kijelentette, hogy komolyan kell venni a párt politikájának kidolgozását. A lenini demokratikus centralizmus nem „monolitikus egységet" jelent, hiszen ez utóbbi végső soron kizár más véleményeket, s így ideológiai megmerevedéshez, téves döntésekhez vezet. Az egyhangú döntések sem a határozatok marxista tartalmára, sem ezek egyhangú végrehajtására nem adnak biztosítékot. Friedl Fürnberg, a KB titkára szerint a pártmunka középpontjába az osztrák problémákat kell állítani, hiszen nem a szocialista országokban történtektől, hanem elsősorban az OKP munkájától függenek a sikerek vagy a kudarcok.

●●●

A vita után — amely később mind gyakrabban puszta személyeskedéssé fajult — sor került az új Központi Bizottság megválasztására. 389 küldött vett részt a titkos szavazásban, közülük 375-en eszközöltek módosítást a külön bizottság által kidolgozott jelölőlistán. A megválasztáshoz legalább 195 szavazatra volt szükség. A szükségesnél néhánnyal kevesebb szavazatot kapott, s így nem került be a központi bizottságba Franz Marek, Theodor Prager, valamint a hozzájuk hasonló platformon álló Egon Kodicek (a korábbi központi bizottság tagja) és Fred Margulies. (Az utóbbi kettő vezető szakszervezeti funkcionárius). Maria Urban 200, Franz West, a Volksstimme főszerkesztője 203 szavazattal került be az új központi bizottságba. Muhri 367, Fürnberg 295, Scharf 310 szavazatot kapott. Az eredmény ismertetését botrányos jelenetek kísérték. A küldöttek, s főleg a vendégként jelenlevő fiatalok egy része „csalás!" és „Mareket a központi bizottságba!" felkiáltásokkal fogadta az eredményt.

Másnap, a kongresszus negyedik, utolsó napján Franz Muhri kijelentette: „A választás eredménye sok küldöttet mélyen érintett, ezt az eredményt azok sem akarták, akik törléseket eszközöltek a listákon. Ha nem módosítjuk a választási eredményt, a párt válsága szakadássá mélyül." A kongresszus elnöksége ezért azt javasolta, szavazzanak nyíltan Mareknak és Kodiceknek a központi bizottságba való felvételéről. Ha nem történik ilyen értelmű módosítás, ő, Muhri sem maradhat meg helyén. (A párt ifjúsági és szakszervezeti funkcionáriusainak egy csoportja is kijelentette, hogy ilyen körülmények között nem kíván élni KB-tagságával.) Marek és Kodicek azonban visszautasította (mint mondták) a „kegyelmet", s a kongresszus újra összehívását kívánták.

Muhri — most már nem az elnökség, hanem a maga nevében — visszautasította Marekéknek azt a vádját, hogy a pártvezetés kétfrontos harcában ő csak a jobboldal ellen lépett fel. Új kongresszus összehívása nem oldaná meg

Digitized by Google

a problémákat — mondotta. Szavazzanak újra nyíltan, a teljes, eredeti KB-jelölőlistáról. Scharf ellenezte e javaslatot, mert azzal meghazudtolják az előző napi demokratikus választást. A küldöttek többsége végül elfogadta Muhri személyes javaslatát. Az újabb szavazáson az eredeti KB-lista (rajta a 4 vitatott névvel) 222 szavazatot kapott, 110 ellenszavazattal és 16 tartózkodással.

●●●

A választások után a kongresszus egyhangúlag elfogadta a politikai helyzetről és a párt feladatairól szóló határozatot. Ez leszögezi: „A Szovjetunió, a szocialista országok, amelyeknek hatalma tovább nő, a béke, a nemzeti felszabadító mozgalmak legerősebb támaszai, megkönnyítik és erősítik a demokratikus és szocialista erők harcát az egész világon." A határozat a semlegességből következő új béke-kezdeményezésekre hívta fel az osztrák kormányt, s többi között az NDK elismerésére. Csehszlovákiával kapcsolatban a határozat megállapítja, hogy az OKP üdvözölte az 1968 januárjában megkezdett utat.

„A CSKP Központi Bizottsága határozatainak végrehajtását azonban megnehezítette és akadályozta szélsőséges erők, a dogmatizmus és a revizionizmus, a szocialistaellenes elemek aktivizálódása, az imperialista hatalmak, különösen Nyugat-Németország beavatkozása. Az ebből keletkezett veszélyek, a szocializmus csehszlovákiai sorsa és a szocialista országok biztonsága iránti aggodalom késztette a Varsói Szerződés öt államát a katonai beavatkozásra."

A határozat ezután megismétli az OKP Központi Bizottságának azt a korábbi álláspontját, hogy helyteleníti a beavatkozást, mert véleménye szerint a CSKP a maga erejéből is megbirkózott volna a nehézségekkel. Az SZKP és a CSKP közötti, azóta kötött moszkvai megállapodás az első lépés volt az egyetértésen alapuló, pozitív, politikai megoldáshoz vezető úton. A CSKP Központi Bizottságának novemberi határozatai biztosítják a további kedvező fejlődést, s ez megkönnyíti a kommunista világmozgalom egységének helyreállítását és szilárdítását. A csehszlovákiai események után ismét meg kell erősíteni a kommunista világmozgalomnak az SZKP XX. kongresszusán kidolgozott néhány alapelvét. Az OKP a maga szerény lehetőségei szerint hozzá kíván járulni a kommunista világmozgalom új egységére irányuló következetes erőfeszítésekhez, ezért támogatja a pártok nemzetközi tanácskozását, amely fontos lépés lesz az egységhez vezető úton.

Belpolitikai tekintetben a határozat leszögezi, hogy a Néppárt 1966-os választási győzelme óta az élet minden területén megszilárdult a tőke hatalma, visszaszorult a dolgozó emberek befolyása. Fokozódott a külföldi, mindenekelőtt a nyugatnémet tőkétől való függés. A dolgozó lakosság életszínvonala stagnál, az oktatás és a tudomány válsága mind nyilvánvalóbb. A Néppárt vezetése az antikommunizmust használja fel reakciós terveinek megvalósítására. A szociáldemokraták ellenzékbe vonulásuk után is folytatják osztálybéke-politikájukat, a párt tovább tolódott jobbra. Ugyanez áll az általuk vezetett Szakszervezeti Szövetségre, holott független szakszervezeti politikára volna szükség a tőke agresszív osztálypolitikája ellen.

A határozat szerint a párt ezután önállóan indul minden választáson, s ott is kihasználja az alkalmat politikájának ismertetésére, ahol még nincs lehetősége mandátumot szerezni. A pártmunka sikerének döntő feltétele a fiatal elvtársak bevonása a közös munkába — hangsúlyozza a határozat.

Az ugyancsak egyhangúlag elfogadott új szervezeti szabályzat a párt 1961-es alapokmánya helyébe lép. Lényeges benne — amint Erwin Scharf megvilágította —, hogy rögzíti a pártnak a XIX. kongresszuson kidolgozott új

Digitized by Google

politikai vonalát. Új vonása, hogy lehetővé teszi: a párt tagjai a többséggel hozott, valamennyi párttagra kötelező határozatokkal szemben is fenntarthatják saját, ettől eltérő álláspontjukat; „az eltérő véleményt új tények felmerülése esetén ismét vitára lehet bocsátani". Első ízben rögzíti a szabályzat a függetlenített funkcionáriusok helyzetét, hangsúlyozva, hogy ezek a választott szerveknek vannak alárendelve és semmiképp sem helyettesíthetik az utóbbiakat.

Az OKP tagja lehet mindenki, aki „a párt szellemében tevékenykedik" (az alapszervezetben végzett munka már nem kötelező), „függetlenül foglalkozásától, vallási meggyőződésétől, faji vagy nemzeti hovatartozásától". Az új szervezeti szabályzatnak fontos szerepe, hogy vonzó legyen a párthoz közeledők számára, előtérbe állítsa az OKP belső demokráciáját és általában demokratikus törekvéseit — hangzott az indokolás.

A bécsi rádió és a tv a kongresszus után ismét interjút készített Ernst Fischerrel, aki megismételte a csehszlovák kérdésben elfoglalt álláspontját, majd kijelentette, hogy „nem önként" mondott le KB-tagságáról. A Volksstimme másnap emlékeztette Fischert, hogy az interjúban önmagát hazudtolta meg. Egon Kodicek, akit Fischer az interjúban barátjaként említett, sajtónyilatkozatban szögezte le: „Ernst Fischerhez nem fűzött sem személyes, sem politikai barátság". Muhri cikkben utasította vissza Fischernek a párt ellen intézett heves támadásait.

Kilenc nappal a kongresszus befejezése után ült össze alakuló ülésére az új Központi Bizottság. Az első napon nagy többséggel (85 közül 77 szavazattal) ismét Muhri elvtársat választották meg a párt elnökévé. Hosszabb vitákat hozott az új politikai bizottság megválasztása. Végül is viszonylag keveset változott a testület összetétele. Kivált belőle — korára való tekintettel — Robert Dubovsky, valamint Franz Marek. (Az utóbbi már a központi bizottság ülése előtt bejelentette, hogy nem kívánja magát újra jelöltetni a politikai bizottságba, s a jövőben nem kíván függetlenített pártmunkásként dolgozni.) Fürnberget és Scharfot, a központi bizottság korábbi titkárait a központi bizottság megerősítette funkciójukban. A titkárság új tagja a 46 éves Hans Kalt, az OKP karintiai tartományi szervezetének titkára, akinek központi vezető funkcióba való jelölése már a XIX. kongresszuson szóba került. A XIX. kongresszuson választott politikai titkárságnak tagja volt Kodicek és West is; ezúttal nem kerültek be a háromtagúra csökkent testületbe, de megtartották PB-tagságukat, mint a PB eddigi tagjai: Fürnberg, Lauscher, Muhri, Ruschitzka, Scharf, Urban is. Új tagok Fritz Zapf, a FÖJ-nek, a párt ifjúsági szervezetének vezetője, és Walter Wachs, Zapf elődje az ifjúsági mozgalomban, jelenleg a pártközpont munkatársa. Franz Westet megerősítették a Volksstimme főszerkesztői tisztében.

Az ülésről kiadott közlemény szerint a politikai bizottság megválasztásán három ellenszavazat volt és tízen tartózkodtak a szavazástól. A központi bizottság végül úgy határozott, hogy Ernst Fischer legutóbbi rádió—tv-interjújának ügyét a párt döntőbizottsága elé terjeszti.

Heltai András

Digitized by Google

Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Az utóbbi időben sok a vita a mezőgazdaság szakember-ellátottságáról, arról, hogy összhangban van-e a mezőgazdasági szakemberképzés az igényekkel, a munkahelyek befogadóképességével. A vitát az táplálja, hogy az utóbbi években *nem minden újonnan végzett szakembernek sikerült a szakmájában elhelyezkednie.* Az alkalmazó szervekben, intézményekben, s különösen a termelőüzemekben (állami gazdaságokban, tsz-ekben) *látszatra telítettség van.* A szakembert igénylő munkahelyek be vannak töltve, ezért újak alkalmazására nincs, vagy csak csekély mértékben van lehetőség. Az újonnan kiképzett szakembereket nem lehet ráerőszakolni az intézményekre, vállalatokra és különösen az üzemekre, s ezért az illetékes szervek a képzési keretszám csökkentésével igyekeztek feloldani a feszültségeket.

A kialakult vita során az utóbbi időben sok tanulmány, értékelés, felmérés, vizsgálat látott napvilágot. Mindegyikük más-más oldalról világította meg a mezőgazdasági szakemberprobléмát. Ha csak a legutóbbi időben megjelenteket vesszük sorra, kiderül, hogy a Magyar Nők Országos Tanácsa a KISZ Központi Bizottságának mezőgazdasági osztályával együtt megvizsgálta az agrármérnöknők helyzetét, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium szakoktatási főosztálya értékelte a szakoktatás helyzetét és megjelölte a fejlesztés feladatait, a MÉM személyzeti főosztálya széles körű felmérést készített a mezőgazdaság területén dolgozó vezetők helyzetéről, s végül a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság országos vizsgálatot végzett a mezőgazdaság szakemberellátottságáról.

Ez a legutóbbi vizsgálat kiterjedt a kérdésben érdekelt minisztériumokra, főhatóságokra, nyolc megyére és 400 üzemre. Ezért ennek a vizsgálatnak a felhasználásával keresünk választ arra a kérdésre: sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Hol helyezkednek el a végzett szakemberek?

Mezőgazdasági szakemberekre a népgazdaság különböző ágazataiban van igény, de főképpen a mezőgazdaságban és a szorosan hozzá kapcsolódó területeken. A szocialista átszervezés következtében az igények tartalmát és nagyságát *a kialakult nagyüzemek szükségletei* határozzák meg. A szorosan vett termelőtevékenységen kívül azonban a tudomány, az oktatás, az igazgatás, a pénzügyek, a kereskedelem, a feldolgozás és forgalmazás is nagyobb mezőgazdasági szakértelmet követelnek meg. Az ilyen *szakértelmet kívánó területek tehát kiszélesedtek,* s ezzel párhuzamosan a más szakemberek iránti igény is megnőtt (a mezőgazdaság például közgazdászokra, jogászokra, műszakiakra, vegyészekre stb. is igényt tart).

Digitized by Google

Ha a címben is föltett kérdésre felelni akarunk, helyes, ha előbb azt vesszük számba, hogy *hol dolgoznak az eddig végzett szakemberek.* Erről egy 1967-ben készült statisztikai felmérés a következő képet mutatja:

	Mezőgazdasági mérnök (gépészek nélkül)	Állatorvos	Mezőgazdasági szaktechnikus	Mezőgazdasági technikus
I. A mezőgazdaságban és a vele összefüggő munkaterületeken:				
1. a szocialista szektorban	5 661	420	3 555	9 310
2. az irányításban, oktatásban, kutatásban	2 414	131	283	1 097
3. szolgáltatásban, szakigazgatási szervekben, vállalatokban stb.	1 327	1 952	288	1 199
4. pénzügyi szervekben, igazgatásban és egyéb területeken	1 254	176	290	1 520
Összesen:	10 656	2 679	4 416	13 126
II. Egyéb népgazdasági ágakban:				
1. iparban	607	62	290	1 453
2. építőiparban	224	–	29	272
3. közlekedésben	45	1	34	665
4. kereskedelemben	483	1	313	1 809
Összesen:	1 359	64	666	4 199
I. és II. együtt:	12 015	2743	5082	17 325

A táblázatból kitűnik, hogy az agrármérnököknek 88, az állatorvosoknak 97, a felsőfokú technikusok 86 és a technikusoknak 70 százaléka helyezkedett el a mezőgazdaságban, vagy a vele összefüggő munkaterületeken. A megyékben végzett reprezentatív felmérésekből is hasonló arány derült ki. *Ez nem rosszabb a más szakterületeken mutatkozó arányoknál.* Pl. a tanároknak 90, a közgazdászoknak 80, a jogászoknak 70 százaléka dolgozik képzettségüknek megfelelő szakterületen. A kiképzettek egy része a természetes és szükséges szelekció során, vagy a helytelen beiskolázás, egészségi okok, elhelyezkedési problémák, nőknél a férjhezmenetel miatt helyezkedett el más területen.

Ezek a számok azt is jelzik, hogy a szakember-szükséglet kielégítésének nem lehet az a fő útja, hogy a más területen dolgozók visszatérjenek eredeti szakmájukhoz.

Munkakör és szakképzettség

A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium személyzeti főosztályának igen részletes és sokoldalú felméréséből kitűnik, hogy 1968 májusában 118 526 felső- és középfokú szakképzettséget igénylő munkakör volt a minisztérium felügyelete alá tartozó intézmények, szervek, vállalatok, gazdaságok és a termelőszövetkezetek állományában. Az ezeket betöltő szemé-

Digitized by Google

lyek közül egyetemi vagy főiskolai végzettsége 29 813-nak, tehát 25,1 százaléknak, igen sokféle szakmájú középfokú szakképesítése 35 százaléknak, általános iskolai vagy ennél alacsonyabb végzettsége pedig 47 276-nak, azaz 39,9 százaléknak volt.

Ha a számokat tovább bontjuk, a következő képet kapjuk: A *szakirányítás, oktatás, igazgatás területén dolgozók* 29 százalékának van egyetemi vagy főiskolai végzettsége, 21,5 százalékának csak általános iskolai végzettsége van. A *termelés szférájában* rosszabb az arány. Itt az irányító beosztásban dolgozók között az egyetemi, főiskolai végzettségűek aránya 12,7 százalék, az általános iskolát végzetteké 47,5 százalék. Igen kedvezőtlen a *termelőüzemekben* elhelyezkedett szakemberek és szakmunkások aránya. Az agrármérnököknek 47, a szaktechnikusoknak 70, a mezőgazdasági technikusoknak 54, és a mezőgazdasági szakközépiskolát végzetteknek 4—6 százaléka dolgozik mezőgazdasági *üzemekben*.

A MÉM *központi állományában* 622 ember dolgozik vezető, irányító, vagy önálló munkakörben. Köztük 11,4 százalék az általános iskolát végzettek aránya. Még a hivatalvezetők között is vannak olyanok, akik csupán általános iskolát végeztek (5,5 százalék). Ugyanakkor a 622 főből 423-an több mint tíz éve a szakterületen dolgoznak.

A MÉM irányítása alatt álló legnépesebb ágazat az *élelmiszeripar*. Itt 16 104 vezetői vagy önálló irányítói munkakörben dolgozóból 26 százalék, 4309 embernek az általános iskola a legmagasabb iskolai végzettsége. A csoportvezetők 20, a kirendeltségvezetők 33, a műszakvezetők 48, a főrevizorok és előadók 43 százaléka is csak általános iskolát végzett. Az igazgatóknál és hivatalvezetőknél sem megnyugtató a helyzet. 179 közül csak 76 végzett egyetemet vagy főiskolát, 14-nek csupán általános iskolai végzettsége van.

A megyei, városi és járási *tanácsok mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályain* a legkedvezőbb a kép; érezhető az utóbbi időben végrehajtott összevonások kedvező hatása. Az osztályvezetők 77 százalékának felsőfokú szakmai képesítése, a főagronómusok, főállattenyésztők, főkertészek 96 százalékának egyetemi végzettsége van.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a mezőgazdaság szakmai irányítását végző szervek és intézmények *nincsenek túltelítve szakemberekkel*, sőt — kevés kivételtől eltekintve — a legtöbb intézményben magas az arányuk azoknak a dolgozóknak, akiknek nincs meg a munkakörük betöltéséhez szükséges szakképzettségük. Pedig a különböző területeken és beosztásokban dolgozó vezetők elméleti és gyakorlati felkészültségétől függ az egész mezőgazdasági termelés továbbfejlesztése. A mezőgazdaság termelőerőinek az utóbbi évek során bekövetkezett gyors fejlődése már megköveteli, hogy — a marxista—leninista ismeretek és a gyakorlati tapasztalat mellett — munkakörüktől függően *felső- vagy középfokú szakképzettségük is legyen a vezető vagy irányító beosztásban levőknek*. S ma már meg is van minden feltétele annak, hogy az e területen dolgozók megszerezzék a kívánt szakképzettséget, illetőleg olyan emberek kerüljenek ide, akik megfelelnek a párt káderpolitikája szerinti hármas követelménynek. Az elmúlt évek során megfelelő nagyságú és színvonalú oktatási kapacitás fejlődött ki, s húsz évvel a proletárdiktatúra kivívása után a társadalom *a munkás-paraszt hatalom káderbázisának veszélyeztetése nélkül, sőt annak további erősítésével* is joggal igényelhet megfelelő szakmai hozzáértést a mezőgazdaság területén irányító beosztásban levőktől, a szakvezetői posztokat betöltőktől.

Digitized by Google

Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek szakember-ellátottsága

Az *állami gazdaságokban* 1961—62-re kialakult az a vezető törzsgárda, amely jelenleg is irányítja a gazdaságokat. A szakemberek fluktuációja a minimumra csökkent; az elmúlt években csak a külső intézkedések következtében állott elő nagyobb kádermozgás. (Így például az átszervezés után, az állami gazdaságok szakemberei közül, mintegy háromezren — állami dotációval — termelőszövetkezetekbe kerültek, szakvezetői beosztásba.) Az állami gazdaságok vezetőinek többsége több mint tíz éve azonos munkaterületen dolgozik, az igazgatók 34 százaléka tíz éve, a főagronómusok, főkertészek, főállattenyésztők 49 százaléka több mint öt éve dolgozik jelenlegi beosztásában. Általános jelenség, hogy azok a gazdaságok érnek el jobb eredményeket, amelyekben *összeszokott törzsgárda* vezeti az egyes szakterületeket.

Az állami gazdaságok szakemberállománya így alakult az elmúlt nyolc év során:

Végzettség	1960	1963	1966	1968
egyetem, főiskola	1 780	1 027	1 928	2 725
felsőfokú technikum	—	104	394	786
középfokú technikum	1 075	1 361	1 657	2 678

Némelyek azt a következtetést vonták le ezekből a számokból, hogy az állami gazdaságok területén szakember-telítettség van. *A részletes vizsgálat azonban mást mutat.* Az 1968. május 15-i állapot szerint — azóta pedig nincs lényeges változás — a 191 gazdaságban 35 igazgatónak, 16 főagronómusnak, 16 gépesítési főmérnöknek, 34 főkönyvelőnek és 103 üzemegységvezetőnek, továbbá 156 agronómusnak még középfokú szakképzettsége sem volt, és a 2687 telep- és brigádvezető közül 1024 csak általános iskolát végzett. Pedig az állami gazdaságok koncentráltsága, állóeszköz-ellátottsága, felszereltsége már megkövetelné, hogy *megfelelően képzett emberek irányítsák őket.* Igaz, hogy az állami gazdaságok az utóbbi években szép termelési eredményeket értek el, de még távol vannak attól, hogy megközelítsék lehetőségeik határait.

A *termelőszövetkezetek szakemberállományának* összetétele és jellege alapvetően különbözik az állami vállalatokétól. A szövetkezetek a szövetkezeti demokrácia alapján önállóan döntenek arról, hogy hány és milyen szakképzettségű szakembert alkalmazzanak, s döntésüket erősen befolyásolják a gazdálkodás körülményei, a tagság szakmai színvonala, a szakképzettség nélküli vezetők állásfoglalásai.

A termelőszövetkezeti vezetők iskolai végzettségének kedvező alakulását a 43. oldalon található táblázat adatai is mutatják.

A szép fejlődés ellenére is megállapítható, hogy *a termelőszövetkezetekben még gyengébb a szakember-ellátosság,* mint a mezőgazdaság más területein. A vezetők 52 százaléka csupán általános iskolát végzett. A képet tovább rontja az is, hogy a szakemberek egy része egy-egy kedvező adottságú szövetkezetbe összpontosul: némelyikben öt-hat egyetemet, főiskolát és tíz-tizenöt szaktechnikumot, technikumot végzett szakember tömörül, más üzemekben viszont *egyetlen szakember sincs.*

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének éveiben nem okozott társadalmi méretű nehézségeket a szakve-

Digitized by Google

Iskolai végzettség	Létszám		Százalékos megoszlás	
	1966	1968	1966	1968
Agrártudományi egyetem	2 252	2 824	4,9	5,69
Kertészeti és szőlészeti egyetem	233	395	0,50	0,8
Állatorvosi egyetem	77	174	0,16	0,35
Műszaki egyetem (mezőgazdasági gépészmérnök)	104	153	0,22	0,31
Közgazdasági egyetem	165	315	0,35	0,64
Egyéb műszaki egyetem	17	222	0,00	0,25
Tudományegyetemek	553	827	1,2	1,67
Felsőfokú technikum	1 733	3 212	3,76	6,48
Középfokú technikum	7 453	10 409	16,18	21,0
Mezőgazdasági és egyéb szakiskola	2 056	2 211	4,46	4,46
Gimnázium (érettségi)	2 986	3 021	6,48	6,1
Általános iskola	28 416	25 892	61,70	52,25
Összesen:	46 045	49 655	100,0	100,0

zetői munkaköröknek szakképzettség nélküliekkel való betöltése. Hiszen a termelőszövetkezetek megalakulása, vagy megnagyobbodása után a kezdeti gondokkal küzdő szövetkezetekben olyan volt a termelőerők színvonala, hogy még a *hagyományos paraszti termelési ismeretek hasznosításának is tág tér nyílt.* A közös munka feltételeinek kialakítása, az alapvető agro- és zootechnikai munkák elvégzéséhez szükséges minimális munkafegyelem megteremtése nem annyira a magas színvonalú szakmai ismereteket, mint inkább *a szervezőkészséget, a közvetlen emberi kapcsolatok megteremtését és az egyéni példamutatást* igényelte a vezetőktől. S a szövetkezeti mozgalom tízezrével állított is ezeknek a követelményeknek megfelelő embereket a kisebb és nagyobb szakvezetői posztokra. A vezetőknek ebben az időszakban elért sikerei olyan véleményt alakítottak ki, hogy a mezőgazdaságnak és üzemeinek vezetése nem követel meg szakképzettséget.

A termelőszövetkezetek gazdasági fejlődése azonban, a mezőgazdasági termelőerők jelenlegi színvonala (pl. a gépesítés, a kemizálás), az új, dinamikus termelési ágak kiterjedése (az öntözéses gazdálkodás, a nagyüzemi kertészet, a szőlő-, gyümölcstermelés és -feldolgozás stb.) *már különböző szintű szakismereteket igényel.* A termelőüzemek önálló gazdálkodásának kialakulása után, a közöttük folyó egészséges versenyben lemaradnak azok az üzemek, amelyek későn ismerik fel, hogy *szakképzett szakvezetők nélkül ma már nem lehet jövedelmezően gazdálkodni.*

A vizsgálatok tapasztalatai szerint ma a tsz-tagság egy része még azt is helytelenül ítéli meg, hogy *ki a jó szakember.* Elsősorban nem a szakmai felkészültséget, az elméleti tudás gyakorlati alkalmazását becsülik, hanem azt, ha valaki ismeri az alapvető technikai fogásokat, állandó kapcsolatot tart a tagsággal, minden részletkérdésben tanácsot ad, s hajnaltól késő estig a munkahelyen tartózkodik.

Vannak olyan üzemek is, amelyek azt követelik a szakvezetőtől, hogy alkalmazása után *azonnal érje el a tsz jövedelmének emelkedését,* s nem tartják jó szakembernek azt, aki nem a tárgyévben kioszthatő részesedés növelésére, hanem *biztos és fokozatosan emelkedő* jövedelmet nyújtó beruházások megvalósítására tesz javaslatot.

A tapasztalatok szerint az üzemek nagy része nem fordít elég gondot a

Digitized by Google

fiatal, gyakornoki idejüket töltő szakemberek nevelésére, s ezzel megnehezíti nekik, hogy termelőüzemben verjenek gyökeret. Egyes üzemek a gyakornoki idő letelte után — szinte szakmai felkészültségétől függetlenül — elbocsátják a gyakornokot és helyette újabb ingyenes, az állam által dotált gyakornokot vesznek föl.

Sokhelyütt a szakképzetség nélküli tsz-vezetőség a benne élő *paraszti konzervativizmus* folytán elzárkózik attól, hogy magasabb szakképzettségű szakembereket alkalmazzon. Az idősebb, a tagság által megbecsült tagok olyan irányban befolyásolják a vezetést, hogy nincs szükség magasabb képzettségű szakemberre, mert a szövetkezet szakmai vezetéséhez nem kell magasabb szintű elméleti tudás, hanem elsősorban a gyakorlati tapasztalat szabja meg a termelés színvonalát. Olyan jelenséggel is találkozhatunk, hogy *féltékenységből, személyi okokból, anyagi meggondolásokból nem állítják megfelelő munkakörbe a magasabb szakképzettségű embereket,* ha pedig a (rendszerint fiatal) szakember szakképzettségének megfelelő beosztást igényel, akkor — visszaélve a szövetkezeti demokrácia adta lehetőségekkel — eltávolítják az üzemből.

A szakemberek területi elhelyezkedése nem a legkedvezőbb. Az üzemileg jobban megszilárdult termelőszövetkezeteknek a szakember-ellátottsága lényegesen jobb. Az aránytalanságok kialakulását az is elősegítette, hogy még *nincsenek kidolgozva azok a szakemberekre vonatkozó normatívák, amelyek a mezőgazdasági üzemek fejlődési folyamatainak elemzésén, az üzemen belüli munkamegosztás igényein alapulnának.* Az erre illetékes kutatóintézetek még nem vizsgálták meg, hogy milyen tendenciák érvényesülnek az üzemen belüli munkamegosztás fejlődésében, hogy mennyire különülnek el egymástól s milyen ismereteket és készségeket igényelnek a felső- és középszintű szakvezetők feladatai. Ennek kimunkálása nagyon elősegíthetné a jelenlegi bizonytalanság megszüntetését.

A termelőszövetkezetek helyzetének elemzéséből az is kitűnt, hogy *a mezőgazdasági mérnökök munkaideje igen tervszerűtlenül van kihasználva,* s nem elsősorban a szakképzettségükkel járó feladatok végzésével telik el. A főmérnökök munkaidejük 31,1 százalékában, az üzemegységvezető mérnökök munkaidejük 37,6 százalékában és a beosztott mérnökök munkaidejük 67,7 százalékában nem mérnöki feladatot végeznek. Ennek alapvető oka, hogy a gazdaságok jelentős részében nincsenek elhatárolva egymástól az egyes munkakörök és nincs meghatározva a betöltésükhöz szükséges szakképzettség. A mérnöki munka érvényesülését jelentősen akadályozza az is, hogy igen rossz az arány az üzemekben foglalkoztatott mérnökök, szaktechnikusok, technikusok és szakmunkások között. Vannak üzemek ahol ugyannnyi mérnök van, mint amennyi technikus, és kevés, vagy egyáltalán nincs szakmunkás.

Az irányító szervek és az üzemek helyzetének elemzéséből kitűnt, hogy *a mezőgazdaság területén egyáltalán nincs szakember-túltelítettség,* sőt már ma is nehézségeket okoz az, hogy a szakvezetői munkaköröket szakképzettlenek töltik be, és belátható időn belül ez *egyik legerősebb szubjektív korlátjává válhat a mezőgazdaság gyors fejlődésének.* Anélkül tehát, hogy mindenhatónak tekintenénk az iskolai végzettséget, szükségesnek látszik, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek jelenlegi fejlettségi foka miatt a vezető munkakörök betöltéséhez ma már követelmény legyen a szakképzettség is.

A női szakemberekről

A MÉM-ben és a felügyelete alatt működő szervekben, intézményekben és gazdaságokban vezető, irányító munkakört betöltő 118 526 dolgozó kö-

Digitized by Google

zül 30 313 a nő. Az ő alkalmazásukkal és beosztásukkal kapcsolatos problémák komplikáltabbak, mint azok, amelyekről eddig volt szó. A paraszti konzervativizmus hatása itt még erősebben érezhető. A legtöbb üzemben a termelés irányításában *még nem fogadják el megfelelő partnernek a női munkaerőt.* Jelenleg 654 mezőgazdász és növénytermesztő, 74 kertészeti és 84 állattenyésztési agronómusnő dolgozik a termelés területén. A női szakembereket azonban elsősorban az adminisztrációs területeken foglalkoztatják az üzemek. A főkönyvelők és könyvelőknek 61 százaléka, az áruda- és boltvezetőknek 55 százaléka női munkaerő, nagy részüknek középfokú mezőgazdasági szakképesítése van és sokan közülük arra is alkalmasak volnának, hogy a termelés területén hasznosítsák szaktudásukat.

A női szakemberek vonatkozásában még nincs olyan üzemi tapasztalatokra alapozott elemzés, melynek alapján megállapítható volna, hogy melyek azok a speciális munkakörök, melyeknek betöltésére alkalmasabb a női munkaerő, mint a férfi. Úgy látszik azonban, hogy a könyvelői, számviteli, az árudavezetői munkakörök mellett a feldolgozó tevékenység, az üzemgazdászi munkakör, a melléktevékenység különböző szakterületei is gazdag lehetőséget adnának nők alkalmazására. A felső- és középfokú beiskolázásnál is ügyelni kellene arra, hogy reálisabb legyen a nők és férfiak közötti arány.

Következtetések és javaslatok

A számszerű adatokból világosan kitűnik, hogy a jelentkező elhelyezkedési nehézségek nem túlzott méretű szakemberképzésből, hanem *a szakvezetői munkaköröknek szakképzettség nélküliekkel való betöltéséből erednek.* A termelőüzemekben végzett felmérések tapasztalatai alapján megállapítható, hogy az üzemek jelentős részében a magasabb szintű szakismeret, szaktudás még nem kapja meg a kellő elismerést. A szakképzettek nem részesülnek a szakképzetlenekkel szemben differenciált anyagi megbecsülésben. Sok üzemben maga a szakember fogalma sincs tisztázva; nem alakultak ki azok a termelési érdeken alapuló ismérvek és normatívák, amelyeknek alapján meghatározható a jólképzett szakember fogalma.

A termelőerők fejlettségi színvonala ma már megköveteli, hogy a szakvezetőknek meg legyen a munkakörük betöltéséhez szükséges szakképzettségük. Az új viszonyok miatt *a szakemberképzés tartalmi követelményei kerülnek előtérbe.* Ennek megfelelően a mérnökképzésnek az a központi feladata, hogy magas elméleti felkészültséget nyújtson a jövő szakembereinek, olyan szakismereteket, amelyek lehetővé teszik nekik, hogy megértsék és alkalmazzák a mezőgazdasági termelés, feldolgozás, forgalmazás alapvető összefüggéseit és törvényszerűségeit, olyan tudományos világnézetet kell megalapozni bennük, amely elősegíti, hogy eligazodjanak a szaktudományokban és a társadalom törvényszerűségeiben, s ki kell fejleszteni bennük a kommunista szakember jó tulajdonságait. A mérnökképzés keretein belül az új gazdaságirányítási rendszer következményeként megnövekszik az igény az agrár-ökonomusok iránt. Emellett indokolt az agrármérnökök ökonómiai képzésének továbbfejlesztése is, amely elősegíti a mezőgazdasági termelés gazdaságossági, jövedelmezőségi vonatkozásainak elmélyültebb ismeretét.

A *technikusképzést* szorosabban a gyakorlati élethez kell fűzni. Az eddigi tapasztalat szerint a fiatalon végzett technikusok csak hosszabb gyakorlat után állíthatók középszintű posztokra, sokszor ez okoz nehézséget nekik elhelyezkedésükben. Ezért a középfokon végzettek számára lehetővé kellene tenni, hogy egy-két éves üzemi gyakorlat és kiegészítő speciális tanfolyam után megszerezhessék a tech-

Digitized by Google

nikusi képesítést, s a képzésnek ez az új módja összhangban legyen az üzemi igényekkel.

A szakemberek területi megoszlásában tapasztalható szélsőséges szóródás csökkentése érdekében a hallgatók beiskolázását összhangba kellene hozni a területi szükséglettel.

A középfokú oktatási formában, továbbfejlesztve a mezőgazdasági szakközépiskolák felvételi rendszerét, elő kellene segíteni, hogy a termelőszövetkezeti tagok családtagjai közül minél többen kerülhessenek ezekbe az iskolákba.

A vizsgálatok alapján, 1968 végén a MÉM az igazgatás és az állami gazdaságok területén a vezetői munkakörök betöltését képesítéshez kötötte. Indokolt lenne, ha a termelőszövetkezeti *szakvezetők* munkakörének betöltése is megfelelő végzettséghez volna kötve.

Az újnak a régivel folyó harcában a mezőgazdaság szakember-ellátottsága területén is a fejlődést előrevivő új fog győzni. Ennek megfelelően a politikai szilárdsággal, szaktudással és vezetőkészséggel rendelkezők fokozatosan átveszik a szakvezetői posztokat. Ehhez azonban társadalmi segítséget, konkrét anyagi támogatást és irányítást kell adnunk, hogy ez a fejlődés a lehető legkevesebb konfliktussal menjen végbe.

Dr. Fogaras Lajos

Nagy Balogh János: Önarckép

Digitized by Google

Nagyon sok világ

Nem kétséges, hogy a szocialista országok az első pillanattól fogva, mindig, minden körülmények között a felszabaduló gyarmati népek mellé álltak — tettekkel, anyagi eszközökkel —, azzal, amivel tudtak. Mindez természetes, hiszen a szocialista országok közül néhány maga is „onnan jött", ahonnan azok: a Szovjetunió a cári gyarmatbirodalom szétszakításával született meg, Mongólia, Kína, Korea, Vietnam a gyarmati sorból emelkedett ki. Ahhoz tehát, hogy a szocialista országok a gyarmati rendszer alól felszabaduló népek oldalára álljanak, nem volt szükség sokoldalú mérlegelésre, az egyes gyarmatok helyzetének részletes elemzésére. A nemzetközi kommunista mozgalom enélkül is mindig kötelességének érezte, hogy állást foglaljon a gyarmati népek oldalán. A Kommunista Internacionálé ismét és ismét leszögezte a munkásmozgalom álláspontját a gyarmati felszabadító mozgalom kérdéseiben, s ugyanezt megtették a kommunista és munkáspártok több nagy jelentőségű nemzetközi tanácskozásukon. Ami azonban e politika *alkalmazását*, a helyzet bonyolódásával egyidejű differenciálódás *során felszínre került problémákat* illeti, azoknak nagy része az évek során tisztázatlan maradt. Az igazság az, hogy alig van a szocialista országok, a nemzetközi munkásmozgalom ideológiai életének még egy olyan területe, ahol ennyire elmaradtunk konkrét kérdések tisztázásával — s legfeljebb mentségként mondhatjuk el azt, hogy a valóság hozott néhány váratlan fordulatot. Igaz, kinőttünk olyan — a maguk korában sok kárt okozott — hiedelmeket, hogy a gyarmati felszabadító mozgalom sikerének feltétele az, hogy a munkásosztály legyen azok vezető ereje. Nagyon kevés történt azonban annak érdekében, hogy reális, új tapasztalatainkat felmérjük.

Mindmáig a legnagyobb nehézségünk az (különösen az európai szocialista országok kommunistáinak, akik hazájuk történelmi körülményei folytán sohasem kerültek közvetlen, személyes kapcsolatba a gyarmati problémákkal, s akiknek számára az egész kérdéskomplexumot gyakran valamiféle „exotikus" függöny takarta), hogy csak az általánosságokig jutottunk el s csak most kezdünk megtanulni az időpontnak, a körülményeknek, az országoknak — vagy legalább földrészeknek — megfelelően differenciálni. Ez különösen kihatott arra a kérdésre, amivel ez az írás mindenekelőtt foglalkozni kíván: ahogyan mi, a szocialista országok kommunistái — nem a párt vezetése, hanem *közvéleménye* — a gyarmati rendszer alól felszabadult országok helyzetét s ott saját lehetőségeinket, szerepünket, hozzájuk való viszonyunkat *megítéljük*.

Abban, hogy ilyen vonatkozásban „késésben" vagyunk, hogy elvi, elemző munkánk csak most éri utól az eseményeket, bizonyosan jelentős szerepe van az „öröklött" sablonoknak. Annak, hogy már javában folyt a nemzeti felszabadító mozgalom sikersorozata, bőségesen voltak új, általánosítható jelenségek s a nemzetközi munkásmozgalom még alig jutott tovább Lenin alapvető felismeréseinél. Sztálin

Digitized by Google

azokhoz érdemben keveset tett, nem bontotta tovább, inkább leszűkítette a kérdéseket. Sztálin megállapításaival nem az volt a baj, hogy bizonyos feltételek között, bizonyos helyeken nem voltak igazak, hanem az, hogy általános szabályokká merevítve egy sor országban akadályozták a kommunisták feladatainak helyes megítélését s a nemzeti felszabadító tömegmozgalom adott „zászlóvivőihez" való viszonyukat. Ez mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy a függetlenségi mozgalmak vezetésében s a győzelem után hatalomra került kormányok politikájának kialakításában a kommunisták kisebb szerepet játszottak, mint amire több országban objektív lehetőségük lett volna. Az Indiai Kommunista Párt manőverezési lehetőségét például nyilvánvalóan nem bővítette, tömegbefolyását bizonyosan nem növelte az, hogy egy időben az Indiai Kongresszus Pártot s a nemzeti felszabadító mozgalom burzsoá vezetőit az angol imperializmus ügynökségének tartotta. Így kényszerült több „anyaországi" kommunista párt később felülvizsgálni a nemzeti felszabadító mozgalom vezetőihez való viszonyát. Nem mintha — többek között — francia elvtársaink nem álltak volna mindig a gyarmati felszabadító küzdelem mellett, de mivel az élet nem vette tudomásul a sztálini tételt, s a nemzeti felszabadító mozgalom nem várt addig, amíg a fejletlen munkásosztály annyira megerősödik, hogy a mozgalom vezetője legyen — nehezen igazodtak el a valóság és a sémák közti ellentmondásokban.

A gyarmati felszabadító mozgalom gyors előretörése a nemzetközi munkásmozgalmat és a szocialista országokat bizonyos értelemben tehát *ideológiailag* készületlenül érte. Ennek következtében nem tudtuk elég pontosan és árnyaltan elemezni a gyarmati felszabadítás folyamatát, azokat a körülményeket, amelyek között ennek a lehetősége megnyílt s azt a szerepet, amit ebben a szocialista országok játszottak, illetve a felszabadult országokban játszhatnak.

Arról aligha lehet vitatkozni, hogy a szocialista országok létezésének döntő szerepe volt és van a gyarmatok felszabadításának egész folyamatában. Szinte már beidegzetten szoktuk leszögezni, hogy a szocialista országok létezése tette lehetővé a gyarmati felszabadító mozgalom győzelmét. Ez igaz, de nem úgy, mintha a szocialista országok harcolták volna ki a gyarmati népek felszabadítását. Ha ez így történt volna, akkor történelmileg sokkal egyszerűbb lenne a dolog. Miután azonban a szocialista országok — ahol a munkásosztály került hatalomra — és a gyarmati rendszer alól az elmúlt két évtizedben felszabadult országok — ahol az esetek nagy többségében már csak azért sem kerülhet hatalomra a munkásosztály, mert még nincs — létezése közti összefüggés egyáltalában nem ilyen egyszerű, a felszabadult államok vezetőitől függ, hogy a maguk részéről mennyit ismernek fel és ismernek el a két eseménysorozat közötti kapcsolatból. Ennek az eseménysorozatnak a lényege éppen az, hogy *nem* két külön folyamatról van szó. A szocialista országok fellépése a történelem színpadára döntő mozzanata volt egy történelmi folyamatnak, amely más és más feltételek között más és más társadalmi és politikai formációhoz vezet, de azok mindegyike azt eredményezi, hogy a jogaikba lépő népek, függetlenül vezetőik szándékától, objektíve elhódítanak az imperialista világrendszerből egy-egy „darabot". Az aztán már elég bonyolult kérdés, hogy ezt követően e folyamat egyes láncszemeinek milyen kölcsönhatásával kell számolni, hogy mi sietteti vagy mi lassítja azt. Hogy például pontosan milyen szerepe volt a „kommunista felforgatás" mumusától, a „szovjet diverziótól" való félelemnek abban, hogy az ügyesebb, hajlékonyabb „gazdák" sok gyarmati országban igyekeztek elébe menni a radikalizálódásnak, s békésen kiegyezni

Digitized by Google

addig, amíg lehet, nehogy kenyértörésre kerüljön a sor; miért látták okosabbnak idejében „önként" távozni, még mielőtt kiebrudalják őket stb. Ezt sok ország vonatkozásában érdemes lenne konkrétan elemezni. Aligha történt az elmúlt tíz egynéhány évben a gyarmati rendszer tegnapi világában olyan dolog, amihez valamilyen útonmódon ne lett volna köze a szocialista országoknak, puszta létezésüknek. Summás dolog ezt egyszerűen azzal elintézni — ahogy sokan teszik —, hogy a szocialista országok létezése a gyarmati felszabadító mozgalom sikereinek feltétele. Ez igaz — de hol, mikor, hogyan, mennyiben, mi módon? Ezt is hozzá kell tenni.

A gyarmati rendszer alól felszabadult népek helyzete, a gyarmati felszabadítás körülményei s az egyes országok különbözőségei elemzésének a hiánya tükröződött a „harmadik világ" pontatlan, a konkrét elemzés hiányát takaró fogalmának megszületésében. Az idő tájt, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a „vagy velünk, vagy ellenünk" politika több ellenséget szerez, mint barátot, amikor a napi élet gyakorlata bizonyította, hogy nem lehet a világot egyszerűen két táborra osztani, amikor rájöttünk, hogy a szocialista és imperialista „féltekére" való felbontás nem helytálló, káros, mert ha csak két zsák van, akkor elkerülhetetlenül az ellenfél zsákjába dobunk olyasmit is, ami nem az övék — akkor jött létre, pontosabb híján, *jobb híján* a „harmadik világ" fogalma. Azt ugyan sohasem tudtuk egyértelműen meghatározni, hogy mely országokat soroljuk ide. Tudtuk, mi dönti el, hogy egy ország szocialista-e vagy kapitalista, az ismérvek világosak. Nincsenek és nem voltak kételyeink az imperialista országok körülhatárolásánál, de nem tudtuk pontosan jellemezni a harmadik világ országait. Erre akkoriban nem is nagyon volt igény. Általánosságban ide soroltuk Afrika, Ázsia és Latin-Amerika nemzeti felszabadító harcban megszületett nemzeteinek jó részét — *társadalmi rendjükre való tekintet nélkül.* Így míg az „első" és „második" világ besorolásánál a döntőek éppen a társadalmi, politikai és ebből következő gazdasági feltételek voltak, a harmadik esetben ettől eltekintettünk. A feudális Etiópiát, a tőkés Indiát és a jórészt még ősközösségi viszonyok között élő apró afrikai államokat egyaránt ide soroltuk. *Ez tehát sohasem volt társadalmi-tudományos pontossággal körülírt kategória.* A harmadik világba általában azokat az országokat soroltuk, amelyek el nem kötelezetteknek, semlegeseknek vallották magukat. Ami egyben azt is jelentette, hogy azokat, amelyek ugyancsak a gyarmati rendszer alól szabadultak fel, de kollaboráltak a kolonialistákkal — nem soroltuk ide. Azt már nem elemeztük, hogy ki miért kollaborál s melyik ország körülményei milyen lehetőségeket adnak, illetve nem adnak. A „harmadik világ" kategória nemcsak pontatlan, de merev is, ahelyett, hogy elősegítené a pozitív változásokat, zavarja azok jeleinek felismerését.

A körülmények is hozzásegítettek ahhoz, hogy ne differenciáljunk kellőképpen. Amikor már nem gátolta meg semmiféle dogmatikus sablon azt, hogy konkrétan vizsgáljuk a felszabaduló országok, a felszabadulás, az új államok helyzetét, körülményeit, akkor a gyarmati rendszer elleni harc nagy győzelemsorozata következtében támadt illúziók zavarták, homályosították el ítéleteinket. Egymás után szabadultak fel az afrikai országok, s hogy magunknál maradjunk, például a kommunista magyar közvélemény, pártunk nemzetközi kérdésekben jártas gárdája nem sok különbséget tett a különböző okokból, különböző történelmi körülmények között felszabadult országok megítélése során. Pedig nyilvánvalóan más egy olyan ország helyzete a függetlenség után, ahol volt egy általános népi mozgalom, mint egy

Digitized by Google

olyané, ahol nem a lakosság nagy tömegei, hanem csupán a nemzeti burzsoázia ismeri fel, hogy érdekelt a függetlenség kivívásában. Az első esetre Ghana, Guinea, Tanganyika, a másodikra akár Dahomey, Togo vagy Sierra Leone lehet a példa. Más politikát lehet várni továbbá egy olyan országtól, ahol van bizonyos ipar és a nemzeti burzsoázia mögött tényleges erők állnak (mint Indiában már a függetlenség kivívása idején) és mást attól, ahol a koronás fő személyi törekvései határozzák meg a politikát. Mást lehet azoktól az országoktól várni, ahol a gyarmatosítók olyan államszervezetet hagytak hátra, amely beláthatatlan időkig szinte lehetetlenné teszi a stabilitást — mint Nigériában vagy Kongóban —, s mást az olyanoktól, ahol földrajzi, gazdasági, történelmi okok miatt a vezetők személyi állásfoglalása a politika döntő tényezőjévé válhat.

Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy szemrehányást kellene magunknak tenni — ismét csak a közvéleményről beszélve —, hogy nem tanulmányoztuk a gyors egymásutánban felszabaduló országok egyedi helyzetét, mindegyiket külön-külön. Hanem arról, hogy sokkal konkrétabban kellene megvizsgálnunk például olyan kérdéseket, mint hogy milyen adottságai és milyen lehetőségei vannak a gyarmati rendszer alól felszabadult országoknak, mit jelent pontosan a gyarmati rendszer megszűnése számukra, továbbá azt, hogy valójában mit is tehetünk értük mi, a szocialista országok.

Az újonnan felszabadult országokat sokkal jobban köti, sokkal szorosabban meghatározza az a tény, hogy a közelmúltban gyarmatok voltak, mint azt általában számításba szokás venni. Ez az oka annak, hogy a közvélemény sokkal többet — több gazdasági eredményt, a tömegek kívánságainak fokozottabb kielégítését, nagyobb stabilitást vár tőlük, mint amire képesek. Általában feltételezzük, hogy a gyarmati rendszer szétesése megoldotta a gyarmati kérdést. Pedig a drámának csak egy felvonása zárult le. S a következőkben nem csak az dől el, milyen lesz, hogyan alakul *az újonnan felszabadult országok* sorsa. A gyarmati rendszer olyan egyenlőtlenségeket okozott a világban, annyira eltorzította *a világ egész gazdasági térképét*, olyan feszültségeket teremtett, amelyek kinövése egész történelmi időszak kérdése, s nem csak a fejlődő országok gondja.

A gyarmatosítók és a gyarmatosítottak egyaránt hajlamosak arra, hogy néhány év alatt megfeledkezzenek arról, ami a függetlenség előtt történt. Sokhelyütt a felszabadult népek vezetői jelentik ki, hogy „megbocsátanak" — még gyakrabban a volt gyarmatosítók mossák kezüket, nekik semmi közük a múlthoz, különben is csupa jót tettek. Elfelejteni lehet, megbocsátani lehet, de azt az iszonyú aránytalanságot, hogy napjainkban a föld népességének 70,4 százaléka csak a világ összes jövedelmeinek 11 százalékával rendelkezik, hogy a fejlett ipari országok évente átlag 60 dollárral, a fejlődő országok kevesebb mint 2 dollárral növelik egy főre jutó nemzeti jövedelmüket — ez még nem szünteti meg... Az a helyzet, amelyben a felszabaduláskor a volt gyarmatok voltak, összehasonlíthatatlan azzal, amilyen a mai szocialista európai országoké a második világháború végén volt. Bármennyire elmaradott is volt Horthy-Magyarország, nálunk kialakult termelési viszonyok, kifejlett termelőerők, kiforrott társadalmi ellentétek voltak — nem beszélve arról, hogy volt ipar, és hogy bármilyen elmaradott volt is a mezőgazdaság, a parasztok, amint megfelelő felszereléshez jutottak, tudtak bánni azzal.

A gyarmati rendszer legsúlyosabb következménye nem az volt, hogy bizonyos mennyiségű értéket, kincseket elraboltak, hogy elvitték potom áron vagy még annál is olcsóbban ezt vagy azt. Hanem az, hogy a gyarmatosítás olyan időben sújtott le ezekre az or-

Digitized by Google

ságokra, amikor a társadalmi és gazdasági viszonyok kialakulatlanok voltak, amikor gazdasági életük vérkeringése még nem indult meg, amikor az őstársadalmi formációk jórészt még fel sem borultak — s ebben az állapotban konzerválta őket évtizedekre. A gyarmatosítók soha nem vittek el mást, mint amihez könnyen hozzá lehetett férni. Ha valamelyik gyarmatukon valóban feltárták volna a természeti kincseket, valóban hozzáláttak volna a lehetőségek kiaknázásához, valóban feltörték volna a falu önellátó s az árutermelést nem ismerő közösségeinek körét — akkor a függetlenség összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között érte volna ezeket a népeket. De egyetlen példa nincsen arra (kivéve azokat a gyarmatokat, ahol annyira kitűnők voltak a természeti adottságok, hogy a gyarmatosítók saját személyükben is megjelentek, letelepedtek és birtokba vették az országot, tehát amit csináltak, maguknak csinálták), hogy ténylegesen hozzájárultak volna gyarmataik gazdasági fejlesztéséhez, hogy több utat, több iskolát, több kórházat, több vasutat építettek volna, mint amire *nekik* maguknak, embereiknek, alkalmazottaiknak, áruiknak szükségük volt.

Mindennek következtében a fejlődő országok nagy része (ezúttal a második világháború után felszabadult volt gyarmatokról beszélve) olyan gazdasági szerkezetet örökölt, amelyet a legtöbb esetben az jellemez, hogy:

1. a mezőgazdaság az esetek többségében nem termel árut;

2. a függetlenné válás idején — egy-két kivétellel — csak feldolgozó ipar létezik, az is jelentéktelen, gyakran a saját maguk által termelt nyersanyagokból készült termékeket is Európából importálják;

3. a geológiai helyzet feltáratlan, a természeti kincsek nagy része érintetlen;

4. nincs tőke, legfeljebb kereskedelmi tőke;

5. a legjövedelmezőbb, legkönnyebben kiaknázható kulcspozíciók a külföldi tőke kezében vannak;

6. a több mint száz fejlődő országból 37-nek egyenként milliónál kevesebb lakója van. A fejlődő világ népességének 73,8 százaléka 14 országba tömörül. Egyesek túlnépesedéssel küzdenek, többségük gazdaságilag — egymagában — életképtelen egység;

7. rendkívül rá vannak utalva a külkereskedelemre. Ami gazdasági tevékenység az országban folyt, amíg gyarmatok voltak, kifelé orientálódott. A továbbiakban, miután akkumulált tőke belföldön nincs, a külkereskedelem segítségével kell előteremteni a gazdasági fejlődés megindításához szükséges összegeket;

8. s végül, mindezzel összefüggésben, nagymértékben ki vannak szolgáltatva a tőkés világpiacnak.

Amikor mi számba szoktuk venni a gyarmati rendszer széthullásának okait, *a szocialista rendszer megszületését, a gyarmati népek felszabadító küzdelmeit,* megfeledkezünk egy dologról, nevezetesen arról, hogy a gyarmati rendszer a fejlett tőkés nagyhatalmak számára is korszerűtlenné vált. A gyarmati kizsákmányolás hagyományos formája korlátozta termelőerőik növekedését. A monopoltőkének ma minél tágabb piacra, nagyobb térre van szüksége. Mivel elég erősnek érzik magukat ahhoz, hogy a politikailag függetlenné vált országokban *legalább* annyit vághassanak zsebre, mint amikor ezek évszázadokon vagy legalábbis évtizedeken át a hatalmuk alatt voltak — számukra a gyarmati rendszer széthullása nem jelenti azt, hogy a volt gyarmatokkal való viszonyukat alapvetően meg kellene változtatniuk. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy *a gyarmati rendszer széthullása éppen a legnagyobb imperialista nagyhatalomnak, az Egyesült Államoknak jelenti azt, hogy olyan piacok nyíltak meg számára, amelyek addig előtte zárva voltak.* Nem beszélve Japánról és Nyu-

Digitized by Google

gat-Németországról, amelyeknek érdekei azonosak. Olyasfajta megfontolásai a monopoltőkének soha nincsenek, hogy ez az út végül is zsákutca számukra, mert a függetlenné vált országok előbb-utóbb visszanyerik gazdasági önrendelkezésüket is, s ha ma nem is, de holnap vagy holnapután annyira meg tudnak erősödni, hogy képesek lesznek megvédeni érdekeiket. Arról nem beszélve, hogy a világ egészében végbemenő változások, a nemzetközi erőviszonyok egész alakulása, a szocialista országok szerepének növekedése a fejlődő országoknak mind több lehetőséget ad.

Ma még azonban azzal kell számolni, hogy a világ országainak egy csoportja abban érdekelt, hogy minél olcsóbban vásároljon nyersanyagokat s minél drágábban adjon el iparcikkeket. Mások szeretnének ha nem is minél magasabb, de legalább ugyanolyan árat kapni nyersanyagaikért és nem költeni egyre többet a számukra létfontosságú, a gazdaság fejlődését lehetővé tevő iparcikkekre, gépekre, berendezésekre. A delhi kereskedelmi világkonferencia (UNCTAD—II) hivatalos dokumentumai szerint 1961-től 1966-ig a csökkenő exportárak és a növekvő importárak (a terms of trade romlása) következtében a fejlődő országok 13 milliárd 388 millió dollárral károsodtak meg. Ugyanezen idő alatt a tőkésállamok és cégek 34 milliárd 880 millió dollár különféle segélyt, hitelt, vásárlási kölcsönt nyújtottak ezeknek az országoknak. Tehát a terms of trade, a cserearányok romlása következtében a fejlődő országok valójában 38,4 százalékkal kevesebb hitelt kaptak, mint amennyit a statisztikák feltüntetnek. Visszafizetniük, kamatozniuk azonban természetesen a teljes összeget kell.

Nyilvánvaló, hogy *az elmondottak nem minden fejlődő ország helyzetére jellemzők egyformán.* Az azonban biztos, hogy *egyetlen kormány tetteit, egyetlen ország belső eseményeinek és külpolitikai vonzásainak vagy taszításainak logikáját sem érthetjük meg, ha nem abból indulunk ki, hogy ott a gyarmatosítás milyen helyzetet teremtett, s eddig milyen lehetőségük volt arra, hogy abból kilábaljanak.*

Reális képet persze csak akkor kapunk, ha nem csupán a gazdasági, hanem a társadalmi vetülettel is számolunk. (Ezúttal csak jelezve: azzal, hogy a függetlenné vált országok többségének társadalmi adottságait az ősi formációk konzervált jelenléte, szélsőséges különbségek — sokszor az őskommunizmus is él, de a kapitalizmus is jelen van —, a nagyvilágtól való elzártság, a nemzeti burzsoázia valamilyen fokú létezése, s az értelmiség igen kis száma jellemzi. Amikor a függetlenség megvalósulásával megindul a társadalmi mozgás, olyan tényezőkkel kell számolni, mint az adott lehetőségek és a tömegek várakozása közti különbség — mint negatív politikai erő —, a modern államszervezés nehézségei olyan viszonyok között, amelyeknek nehézségei elképzelhetetlenek — törzsek, kiskirályok, kettős jogszolgáltatás, írástudatlanság, káderek teljes hiánya —, törzsi, nemzeti, nemzetiségi, nemzetségi, nemzeti konfliktusok kiéleződése, a nacionalizmus második, harmadik, sokadik vissza-visszacsapó hulláma, a városi lakosság felduzzadása és sok más.)

Természetesen, *ha mindezt figyelmen kívül hagyjuk*, s csak azt látjuk, hogy múlnak az évek s a fejlődő országok egyre jobban elmaradnak az iparilag fejlett országok mögött, hogy sorra buknak meg olyan haladó rendszerek, amelyek a függetlenség kivívása után nekivágnak annak az útnak, amelyen legszívesebben haladnának, de néhány éven belül elgáncsolja őket a sokkal nagyobb felkészültséget követelő realitás, saját gyengeségük s ellenfelük, a tőkés világpiac hasonlíthatatlanul nagyobb ereje —, akkor könnyen úgy érezhetjük, hogy súlyos vereség érte a haladást, a békét, a szocializmust, bennünket.

Digitized by Google

Folytatva a gondolatmenetet, a másik kérdés az: milyen segítséget tudunk nyújtani mi, a szocialista országok, a fejlődő országok számára? Politikailag, gazdaságilag. Rendkívül fontos ezt reálisan felmérnünk. Hiszen enélkül nem tudjuk megítélni helyzetüket, lehetőségeiket.

Erről már folyik a vita nálunk. Kende István a „Valóság" 1968 februári cikkében (Új vonások a fejlődő országokban) azt írja: *„A szocialista közösségen belül mutatkozó véleményeltérések és magatartásbeli különbségek következtében gyengült a szocializmusnak az a vonzóereje, amit egy időben egymagában homogén egységével is elért."*

Az a kérdés, hogy a munkásmozgalomban bekövetkezett szakadás hogyan hatott Ázsiában és Afrikában, túl bonyolult ahhoz, hogy néhány mondatban el lehetne intézni. Hiszen kínai buzdításra nem egy országban szakadt ketté a haladó mozgalom. Ugyanakkor az utóbbi időben, mikor a kínai tanácsok megfogadása mind irreálisabbá válik, egy másik tendencia is észrevehető; ha nem is az egységnek, de az ultraforradalmiság elszigetelődésének jelei látszanak. Hiszen egyáltalában nem úgy fest a dolog, hogy a szakadás következtében vannak akik erre mennek, mások viszont arra — a differenciálódás sokkal bonyolultabb s annak következményeit nem lehet sommásan elintézni. Az biztos, hogy jobb lett volna, ha nem következik be a szakadás — de erről beszélni ma már történelmietlen anakronizmus.

Az igazi kérdés az, voltaképpen miben is áll a szocializmus vonzóereje a gyarmati rendszer alól felszabadult országokban?

Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján, amikor egymás után szabadultak fel a gyarmati népek, az új vezetők egész sora kijelentette, hogy a szocialista társadalmi igazság megvalósítására törekszik. Ebben nem volt semmi csodálatos. A szocializmus a kor eszméje, az egyetlen, amellyel a tömegek elé lehet állni. Különösen olyan országokban, ahol a kapitalizmus mindörökre lejáratta magát, mert csak a gyarmatosítást tudta nyújtani. Ugyanakkor a szocialista országok példája igen vonzó, mert elmaradott helyzetből gyorsan felküzdötték magukat. A szocialista gazdasági rendszer sok vonása — a centralizáltság, a tervgazdálkodás — különösképpen megfelelőnek látszott olyan országok számára, ahol nem volt ipar, ahol azt elsősorban állami beruházások segítségével kívánták létrehozni. Túl mindezen: a függetlenségi mozgalmak vezetői számára, akiknek többsége angliai, franciaországi, amerikai egyetemeken tanult s ott a diákkörökben megismerkedett a marxizmussal — a szocializmus nem volt idegen.

Ha a kijelentéseket, szándékokat tekintjük, akkor a szocializmus vonzóereje abban az időben virágkorát élte.

Ahogy múltak az évek, kiderült, hogy más a szocializmusról való romantikus ábrándozás és más azt megvalósítani egy elmaradott országban, ahol az új államgépezet megteremtéséhez, a tömegek igényei legminimálisabb kielégítéséhez az adottnál sokkal erősebb gazdaságra, ahhoz pedig mindenekelőtt tőkére van szükség s a belső felhalmozás roppant keveset nyújt; amikor szembe kell azzal nézni, hogy a szocializmus mindenekelőtt a hatalom kérdése, hogy minden tényleges lépés a szocializmus felé nehézségek leküzdésén, ellenállás legyőzésén, gazdasági és politikai szervező munkán at vezet. Azok számára, akik szocializmust mondtak, de kapitalizmust értettek rajta, a kérdés egyszerű volt — az igazi nehézségekkel azoknak kellett szembenézniük, akik valóban szocialista rend megvalósítására törekedtek.

Ebben a szakaszban — a függetlenség „másnapján" — a szocializmus vonzóereje olyan, amilyen gazdasági segítséget a szocialista országok a fejlődő országoknak nyújtani tudnak.

Ha egy afrikai, egy ázsiai ország ve-

Digitized by Google

zetői államosítják a meglevő néhány külföldi vállalkozást, felosztják a — többnyire nem jelentős — nagybirtokokat, felszámolják a neokolonialista befolyást lehetővé tevő külföldi kapcsolatokat, intézkedéseket tesznek a burzsoázia erősödésének megakadályozására, ezzel jelentős lépést tesznek afelé, hogy ha gazdaságilag megerősödnek, hozzákezdhessenek a szocialista rend felépítéséhez. Amit azonban addig csináltak, az még nem szocializmus. A szocializmus nem a nyomorgók, a szegények, az írástudatlanok egyenlősége. A szocializmus ott kezdődik, ahol a szegénység végződik. Ha egy országban valóban szocializmust akarnak teremteni, akkor minden eszköz felhasználásával hozzá kell kezdeni a gazdaság fejlesztéséhez. Olyan országban, ahol ezek az eszközök nem állnak rendelkezésre — azokat kívülről kell előteremteni. Onnan, ahonnan lehet. Ha a szocialista országokból lehetséges — annál jobb. Ha nem, akkor be kell engedni a külföldi monopoltőkét. Az pedig nyilvánvaló, hogy feltételek, biztosítékok nélkül a nagytőke sehová sem teszi be a lábát. Minél több koncessziót adnak neki, annál több akadályba ütköznek saját szocialista célkitűzéseik megvalósításában. Sokszor arra hivatkoznak: hiszen a szocialista országok is kollaborálnak Kruppékkal vagy a többi mással. De egy erős, edzett szocialista ország képes arra, hogy gondot viseljen saját nemzeti érdekeire. Egy olyan fiatal állam azonban, ahol még minden kialakulatlan, bizonytalan, ahol semmi még nem dőlt el... ? Egyáltalán — semmilyen vonatkozásban nem szabad egyenlőségjelet tenni a fejlődő országok helyzete és a szocialista országoké között. Nem beszélve a politikai különbségekről — mi roppant sok munkával, nagy erőfeszítésekkel talpraálltunk, magunk teremtettük elő a beruházásaink fedezetét, de nem a semmiből kezdtük.

Természetesen nem egyszerűen arról van szó, hogy innen vagy onnan veszik-e fel a gazdaságfejlesztési hiteleket. A hitelek és kölcsönök viszonylag kis szerepet játszanak. A fejlődő országoknak elsősorban a külkereskedelem útján kell előteremteniük a szükséges tőkét. A kérdés az: mennyiben tudnak a szocialista országok a fejlődő országok kereskedelmi partnereivé válni, átvenni áruikat, ellátni őket a nékik szükséges javakkal? S mennyiben szorulnak rá az utóbbiak arra, hogy azon a piacon kereskedjenek, ahol a számukra lehető legkedvezőtlenebb törvények uralkodnak — azon a piacon, ahol ők eddig gyarmatként szolgáltak?

A dolgot persze nem lehet úgy leegyszerűsíteni, hogy azt mondjuk: a szocializmus vonzóereje a fejlődő országokban ma akkora. amekkora segélyt tőlünk kaphatnak s amennyi árujukat mi át tudjuk venni, illetve amennyi áruval őket el tudjuk látni. Attól, hogy hosszú lejáratú hitelt nyújtunk egy országnak, attól, hogy kitűnő kereskedelmi kapcsolatokat építünk ki vele, még nem lesz az szocialista. Ha viszont egyik vagy másik fejlődő országot hozzá tudjuk segíteni ahhoz, hogy többé vagy kevésbé függetleníteni tudja magát a nemzetközi monopoltőkétől, hogy lehetősége legyen saját elhatározása, saját választása szerinti utat járni — akkor a lehető legtöbbet tettük meg, amire az adott körülmények között módunk van. A „szocializmus vonzóereje" nem valami elvont dolog. Egy fejlődő ország haladó erői számára semmi sem jelent nagyobb segítséget — amit egyáltalán kívülről kaphatnak — mint az, hogy a szocialista országok segítségére tudnak lenni nemzeti érdekeik védelmében. Két különböző politikai koncepcióról van szó — a tegnapiról és a mairól. És a mai, nyíltan napfényre került belső nehézségeivel együtt is, vonzóbb, mint a tegnapi volt. Bizonyosan vannak olyanok, akik számára a szocializmus nagyobb vonzóerőt gyakorolt akkor, amikor mindenki ugyanazt mondta, de sokkal több ember szá-

Digitized by Google

mára vonzó ma, amikor mindenről nyíltan beszélünk, s amikor a szocializmus megvalósításának sokféle lehetősége nyílik meg éppen a mieinktől annyira eltérő körülmények között élő népek előtt.

Az alapvető kérdés azonban nem ez. A felszabadult népek számára a szocializmus annyiban vonzó, amennyiben be tudja bizonyítani fölényét a kapitalizmus felett. Az afrikai és ázsiai népek szemében elsősorban az az erőmérő, hogy milyen segítséget tudnak a szocialista országok nékik nyújtani?

Ezt pedig a tények döntik el.

A delhi kereskedelmi világkonferencia 1968-ban (T. D./18. sz. dokumentum) megállapította: *1955—1965 között a szocialista országok és a fejlődő országok közti kereskedelem az egész világkereskedelem legdinamikusabb szektora volt. A fenti idő alatt a szocialista országok egymás közti forgalma megkétszereződött, kereskedelmük a fejlett tőkésországokkal megháromszorozódott, míg a fejlődő országokkal ötszörösére nőtt.*

Más kérdés az, hogy a szocialista országok részesedése a fejlődő országok külkereskedelméből még mindig igen kicsi. (1965-ben importjuk 8,6 százaléka származott a szocialista országokból, exportjuk 7,4 százaléka irányult oda.)

Hihetetlen jelentősége van annak, hogy mi, a szocialista országok, helyesen döntsük el, mit kell tennünk a fejlődő országok, az imperializmus rendszeréből legutoljára kiszabadult népek érdekében. Semmi sincs, ami annyira befolyásolná sorsukat, jövőjük alakulását, mint a mi gazdasági erőnk és befolyásunk növekedése. Ha nekünk belső nehézségeink vannak — nekik is kevesebbet tudunk segíteni. Ha egészségesen növekszik gazdaságunk, ha szerepünk a világkereskedelemben nő — annak a fejlődő országok nagyobb hasznát látják, mint bármi másnak.

Nagyon kitágult a mi világunk. Olyan országok sorsa alakulásában játszunk szerepet, amelyek népeiről azelőtt nem is tudtunk. Az általánosságok ma már nem elegendők, számukra és számunkra egyaránt életkérdés, hogy illúziók nélkül és differenciáltan ítéljük meg helyzetüket, nem a „harmadik világét" úgy általánosságban, hanem konkrétan mindegyikét — a harmadikét, a negyedikét vagy a huszadikét.

Kalmár György

Pátzay Pál: Korsót vivő leány

Digitized by Google

Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?

Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez

Létezik-e heurisztikus művészetirányítás, „ideálisan", elméletben, és létezhet-e a gyakorlatban, a művészetpolitikában? *Ideális esetet* alapul véve nyilván egybeesik a kettő: a szellemi konkurrencia a legjobb műveket serkenti, mert olyan erőteret képez, amelyből a legértékesebbek kerülnek ki, s a selejtesek kiesnek. Enynyiben az irányítás szinte „magától" megy, csupán annak az értékkonkurrenciának feltételét kell megteremteni, melyben ez a szelekció zökkenőmentesen végbemehet. Csakhogy a *valóságban* — s erre Vitányi nyomatékkal hívja fel a figyelmet — ehhez a modellhez egy valami *nem született még meg: az értékskála.* Mégpedig kettős értelemben: sem a társadalom befogadóiban, sem az irányításban (a kritikában). Utólag természetesen könnyű egy Bartókot a kor szellemi-társadalmi reprezentánsaként kiemelni. De nehezebb — éppen az értékmérő hiánya következtében — a szellemi konkurrencia bonyolult, nemcsak esztétikai értékekre érzékeny versenyében az igazi értékekre rátalálni. Még mindig az a helyzet, hogy a szelekció, a hatás, a társadalmi rang kialakulása után kezd működni egy többnyire spontán, pillanatnyi érdekekből is befolyásolt értékrend. Ám a művek születésének pillanatában (főként a képzőművészetben, az építészetben, a zenében) ez a szelektív értékrend még csírájában is alig létezik.

De tisztázzuk: ennek az értékrendnek kidolgozása *nem a művészetirányítás, hanem* — más-más módon — *az esztétika, a kritika feladata.* Ha itt még nem született meg ez a hierarchia, akkor ennek irányításbeli követelményeit elvárni, csak óhaj és még csak nem is elvont program. Ugyanakkor bizonyos mértékben — s ez megint Vitányinak ad igazat — már működik ez a heurisztika. A csúcsteljesítményeket illetően ugyanis minden művészeti ágban szinte közös egyetértésre talál a szakma, a kritika és az irányítás. A vita mindig a második, a harmadik és további helyezettek elbírálásánál robban ki; itt lépnek be a „másodlagos" érdekek. A kritikai közszellem serkentésére azért lenne szükség, néhány vitában azért volt fontos, felrázni ezt a langyos hazai kritikai közeget, hogy valamiféle használható-működő értékrend szülessék. Persze: *az értékskála működő tartalmát a kritikus csak használja, teremteni az esztéta teremti,* tehát egy lépéssel itt is hátrább kell lépnünk, és ez a lépés egylőre még várat magára. S addig ne csodálkozzunk azon, hogy a kritika lagymatagsága a középszerre orientál. Ki ne látná, hogy mennyire magára marad egy valóban heurisztikus irányítási rendszer is, egy megfelelően orientáló és értékelő elméletileg is fegyverképes kritikai hátvéd nélkül?

Másrészt erősen szkeptikus vagyok abban a kérdésben, hogy *lehetséges-e olyan egységes értékrendszert találni, mely a politikai és esztétikai szférát egyaránt át tudja fogni.* A mű immanens értékei és politikai, társadalmilag továbbrezonáló, energiái két szférát alkotnak, tehát nem egynemű szerkezet ez, s jobb, ha az eddigi munkamegosztás alapján két „szakmabeli": a kritikus és a politikus ítéli meg ezeket. Ha a kritikus-esztéta a művek immanens értékeibe belekalkulálja azok politikai kisugárzását, akkor esetleg értékfelfedező készségét

Digitized by Google

is visszafogja. Még komplikáltabb ez az összefüggés a művészet irányításában. Itt már a művészet hármas létformájával kell számolni: esztétitikai értékrendjével, szociológiai hatásával (tehát a befogadhatósággal, az ízlést- és szemléletmódot, társadalmi önismeretet serkentő vagy fékező hatásokkal) és a művek politikai kisugárzásával. A három összetevő egymáshoz képest heterogén, csak ritka esetben következik egymásból vagy esik éppen egybe. Ezért esztétikai értékekből nem lehet politikai hatást levezetni, szociológiai kisugárzásból nem következik esztétikai minőség.

Az irányítás heurisztikája ennek ellenére a kor feladata, s magam is azt hiszem, hogy Acél György politikai akadémiai előadása ennek az új irányításszemléletnek volt a meghirdetése egyben *távlati* programja is. Ennek a programnak megvalósítása főképpen az irányítás reformján múlik, de elvi törekvése szinte minden egyes döntés esetében is újabb nehézség elé állít. Vitányi ugyanis — helyesen — a „célból" vezeti le a művészetápolás, serkentés, felfedezés szükségességét. Ámde a művészetpolitika számára a döntések csak akkor válnak ilyen áttekinthetően „egyszerűvé", ha úgy véljük, hogy fejlődésünkben már egy újabb történelmi korszakhoz érkeztünk el. Mégpedig ahhoz, amikor *a három komponens egymásrahatása helyett (a politikai, esztétikai, szociológiai tartalom méricskélése helyett) egyértelműen a művészi érték — veheti át a vezető szerepet.* S ennek következtében a politikai, szociológiai komponensek a művészi hatás mélységbeli kisugárzásán, a művészi értéken keresztül hatnak és működhetnek. Hiszen eddig sem volt kétséges számunkra, hogy minden *jelentős* műalkotás (különösen az irodalomban, a filmben és a drámában) legmélyebb hatását *(szociológiai és politikai értelemben is!)* művészi értékével, megragadó, megrendítő, felrázó-tudatosító értékével érte el. Magam is afelé hajlok, hogy ez a korszak bekövetkezőben van.

Ám e változás közelsége sem feledtethet azonban egy másik kultúrpolitikai problémát. Azt, amelyet Vitányi a múltba sorol, s ironikusan-találó jelzővel „negatív szalámitaktikának" nevez. Vajon csak „negatív", és ezért a jövőben kiiktatandó gesztusa ez a művészet irányításának? Úgy hiszem nem. Hozzászólásában Tóth Dezső a kérdéses sorrendiséget csupán politikai szempontból védi, s ezzel a körülménnyel nincs is vitám. Van azonban a kérdésnek egy másik, az élő társadalomban hatni képes művészi hierarchiát érintő oldala is, melyet az irányításnak kell megteremtenie. Létezik ugyanis egy olyan sorrend, pontosabban egymásra épülési rend, amely a művészet autonóm jellegéből következik. Az ízléskultúra, a művészi befogadóképesség értékrendje attól is függ, *milyen alapozásra épül a művészetek időbeli egymásutánjából adódó formai-tartalmi rendje.* Vitányi beszédes példájánál maradva: másképp fest az a zenekultúra, melyben Schönberg, Sztravinszkij és Honegger *után* következnék Bartók, melyben a közönség a schönbergi alapokra építve kapná-fogadná be Bartók muzsikáját. És más az a szellemi befogadási tér, az a nyitottság és szelekcióképesség, mely éppen Bartók pozitív világképalkotó képességén keresztül látja már korunk muzsikájának *teljes* hangzás-skáláját.

A probléma nemcsak a koncerttermeket és a publikum nevelését érinti. Hiszen ismert az az esztétikai vita, melyet zenetudósok — többek között Zoltai Dénes is — folytatnak azzal az Adornótól származó koncepcióval, mely szerint Bartók csupán provinciális jelenség a modern zenét meghatározó két pólus, Sztravinszkij és Schönberg között. Ez a teoretikus tétel a zenekultúra hétköznapjaiban *világképek* és ízlésképek nyelvére fordítódik le, sőt a befogadhatóság, a szellemi nyitottság, más szóval a heurisztika le-

Digitized by Google

hetőségét illetve lehetetlenségét jelenti. Az egyik esetben (Bartókra építve) lehet folytatni a művek, stílusok, hangzáskultúrák egymásra építését, s ugyanakkor világképbeli szelekcióját, a bennük hordozott értéktartalmak *progresszív irányba ható* vitáját is.

A sorrend ennyiben nemcsak politikai józanság, s nem is kizárólag a dogmatizmus korának „negatív szelekciója". (Amivel cseppet sem kívánom védeni az ötvenes évek gyakorlatában adott pedagogikus szemléletmódot, mely éppen Bartókot rekesztette ki az épülő értékrendből.) Mert bár lehet, hogy ez a taktika politikai intézkedések felől hátrálásként értelmeződött, *a zenekultúrában — az elmúlt tíz évre visszatekintve — mégis egészséges haladást eredményezett:* — esztétikai értelemben. Gondoljunk csak arra, milyen telt házakat vonzottak az első avantgardista koncertek, s egy-két év leforgása alatt mennyire beszűkült közönségük. Az ok nyilvánvaló: kialakultak és hatni tudtak azok a masszív, valóságos esztétikai értékekre épített alapok, melyek a publikum befogadási kultúráját vezérelték, s mely aztán a múló jelenségeket divatértékként kezelte. S ez a hullámmozgás — a fellobbanó mozgalom és hanyatlás — nem elvetendő jelenség, hanem *szellemi életünk egészségesen működő szelekciójának jele.* De ezt a szelektív képességet éppen *az „adagolási sorrend", vagy ha úgy tetszik: a pedagogikus tananyagfelépítés* hozta magával.

Újra ismétlem: az irányítás ilyen „pedagogikus" azaz értékkultúrát építő gesztusai a dogmatizmus művészetpolitikájában kétértelműen vagy éppen fordítottan érvényesültek. Vitányinak e korszak bírálatát illetően messzemenően igaza van: értékes, klasszikus irodalmi művek dömpingje mellett fércművek képviselték az esztétikai értékskála csúcsát. Amit pedig az „alapozás" *szándékával* szerettünk volna elérni, azt éppen e kétértelműség kuszaságával romboltunk le. Ennek a korszaknak vetett véget az elmúlt tizenkét év kultúrpolitikája, s ha ez az átorientálódás csak fokozatosan, sőt visszaesésekkel mehetett is, fő tendenciájában mégis ki tudta alakítani — minden művészeti ágban más eredménnyel — azokat a kiindulópontokat, amelyekre egy heurisztikus műélvezet és műértés felépülhet. (A képzőművészetben, főként a festészetben és az építészetben ez a befogadási kultúra még mind a mai napig problematikus, de a koncertpublikumot leszámítva — amely nagyjából állandó számot jelent — hasonló a helyzet a zenei „nevelésben" is.) De távlat is van a világon, és Vitányi is csupán egy új korszak kezdetének sejtéséről-posztulátumáról ír.

Mindezt csak felszíni kérdésnek érzem, az alapprobléma mélyebben rejlik: az összkultúra „újraelhelyezkedéséről" van szó a társadalom egészében. *Arról, hogy mennyiben kell magának a kulturális irányításnak is átorientálódnia a gazdasági modell újszerűségét követve, mennyiben és milyen irányba kell keresnie azokat a távlati elveket, melyek az új társadalomszerkezethez, annak tudatformálásához vezetnek.* S ezzel a Vitányi által felvetett kérdés máris túlnő a pusztán művészetin: *a kultúra egészének helyéről, társadalmi funkciójáról* kell szólnunk, arról a változásról, melyet a kultúra az új társadalomszerkezetben elfoglal, s a továbbiakban elfoglalhat. A művészetirányítás elveiről vitázva mindaddig légüres térben mozgunk, míg a kultúra funkciójának, ún. elhelyezkedési rendszerének sajátosságát meg nem találjuk, ami természetes velejárója társadalmunk mélyreható gazdasági—életvitelbeli—szociológiai átformálódásának, a szocializmus magasabb osztályába való lépésének.

A dogmatizmus egyszerre túl is becsülte, alá is értékelte a kultúra szere-

Digitized by Google

pét: minden versben ideológiai végveszélyt látott, s minden „eszmeileg használható" műben máris értéknevelő csodaszert vélt felfedezni. A kérdés ma úgy hangzik (s Vitányi a heurisztikus irányítási korszak beköszöntésével voltaképpen ezt a váltást igyekszik körülírni), hogy vajon *igaz-e a mai gazdasági-szociológiai feltételek között a művészet és kultúra ama jelentős társadalomformáló szerepe, melyet a kulturális forradalomban, majd a hatvanas évek eleje körül játszott?* Úgy vélem, hogy itt kettős folyamatnak vagyunk tanúi (és a kultúra „csinálását" illetően részesei is), amely nem csak hazánkban figyelhető meg, hanem világszerte. Az egyik tendencia az *ideológiai kérdések hallatlan felerősödése,* a mindennapok emberének rendkívül érzékennyé vált érdeklődése az ideologikus-kulturális jelenségek iránt. (Ezt a tendenciát akarja kikapcsolni vagy semlegesíteni a „dezideologizálás" elmélete, amely azonban csak egyik jelensége a protesztmozgalmak ugyancsak ideológiai leszerelésének.) Ez a tendencia nemcsak Nyugat-Európában érvényesül (baloldali mozgalmakban, diáktüntetésekben vagy a polgári értelmiség körében), hanem nálunk is. Kialakulóban van egy *nagyarányú gondolatéhség,* betűrágástól mentes, autonóm szellemi termékekre, s főként az élő marxizmus újító képességére kívánosi orientáció. E törekvéssel egyre inkább számolnunk kell, és ez már nemcsak a művészi értékek kérdése, hanem általános kultúra-irányítási probléma. Mert ez az új jelenség egyúttal azt a kötelezettséget is magával hozza, hogy ezt a kialakuló igényt ki kell elégítenünk, még mielőtt ideológiai vákuummá változik, és olyan szellemi erőteret kell teremtenünk, mely pezsgésével, művészi-gondolati anyagával meg tudja akadályozni, hogy ez az *eredetében pozitív igény* — táplálékot nem találva — éppen a marxizmus ellenében bontakozzék ki. (Jól láthattuk ennek az igénynek és eltorzulási lehetőségeinek szerkezetét a nálunk is fellobbant Guevara-kultuszban vagy olyan „dezideologizált" szellemi áramlatok gyors terjedésében, mint amilyen a strukturalizmus.) A kultúrairányításnak tehát ezt az igényt kell alkotó-konstruktív energiává átformálnia, s ennek során nem követheti a kulturális „mindenevés" eklekticizmusát, mert e gondolatéhség ebben az esetben, saját kristályosodási elveit követve, esetleg szerencsétlen fordulatot vehet. S ha ebben a nagyobb egységben figyeljük a művészet szerepét-helyét, akkor értékrendjének kialakítása sokkalta bonyolultabb feladatnak tűnik.

■ ■

A másik tendencia csupán látszólag ellentétes az előbbivel: az *ideológikus igénynek, a kor megértésének és szellemi kisajátításának viszonylag egyre szűkebb kielégülési terrénumot szolgáltatnak a művészetek.* Más szóval: a többi kulturális-ideológikus alakulat javára szűkült a művészet hatásköre, s ezzel *heurisztikus, újat felfedezni képes zónája is.* Nem csak úgy áll a kérdés, hogy a művészetirányítás nem orientál az újat felfedező alkotásokra (sokáig valóban ez volt a leginkább visszahúzó fék). Most, úgy érzem, éppen a művészetekből futott ki az a szellemi feszítőerő, mely ezt a felfedező-heurisztikus jelleget kínálná az irányítás számára. (Természetesen csak viszonylagos tendenciáról lehet itt szólni: a filmművészet éppen az utóbbi években talált rá erre a heurisztikus útra.) Jól látható ez a tendencia abban a jelenségben, hogy az utóbbi évek irodalmi csúcsteljesítményei mennyire alatta maradnak az öt-hat évvel ezelőttieknek, hogy egy-egy jól sikerült, de korántsem korszakalkotó mű, milyen továbbrohanó sikert tud elérni (gondoljunk Capote: Hidegvérrel c. regényének kétségkívül „valamit" pótló bestseller-sikerére) — mindez azért, mert az utóbbi évek-

Digitized by Google

ben a kultúra más területeinek szívó hatására egy viszonylagos vákuum alakult ki. Megintcsak nem az irányítás gesztusai miatt: *a társadalmi érdeklődés centruma helyeződött át az ideológikusabb szellemi szférákra.*

Ennek az új helyzetnek harmadik vetülete, hogy *a valóban társadalmi alapkérdéseket exponáló művek (filmek, darabok, novellák) visszhangja, társadalmi hatása* (nem is csak a társadalmi *tudatra,* hanem messzeható társadalomformálásra gondolok elsősorban) *csökkenőben van,* vagy néha csak egy relatíve szűk értelmiségi réteg belügyévé változik. S innen sem a művészek, sem az irányítás nem tudja — egyelőre — kimozdítani. Mintha valamilyen holtpont fenyegetné éppen a legértékesebb művek társadalmi életét, „heurisztikáját". (Ennyiben van vitám Vitányival: a nagy művek életét-hatását kell elsősorban biztosítani, aminek ugyan feltétele ezek *felfedezése* — de *felfedeztetése* nehezebb és bonyolultabb.) Paradox módon szólva: a Falak című film összképéből tovább élt ugyan a fogalom, a társadalmi és közmorál „falainak" képe. A film úgy lett, de nem lett „közügy", — hatott, de nem vert elég széles társadalmi hullámzást. S ugyanez a paradox jelenség még jó néhány jelentős kísérletünkről is elmondható. Az a társadalom- és tudatformáló szerep, mely a jelentősebb alkotásokat tíz évvel ezelőtt még körülvette, ma már tűnőben van, *a kulturális élet központja, szervezeti centruma máshová költözött.* S ez a fejlődés részben pozitív következménye a társadalmi rendszer egész szerkezeti stabilizálódásának, a szubjektivizmus kiküszöbölésének és az új mechanizmus „objektív" társadalomátalakító szerepének.

Ebből következik, hogy felülvizsgálásra szorul az a művészetpolitikai alapelvünk, hogy a művészet primer társadalmi tudatformáló közeg. *Az irányításnak azokra a szellemi szférákra kellene összpontosítania erejét, ahol ennek az ideologikus igénynek centrumai szerveződnek,* és befolyásoló, orientáló erejét innen kellene érvényesítenie. Anélkül, hogy szakmámtól idegen területek számára akarnék nagyképű tanácsokkal szolgálni, hadd említsek meg egy-egy példát. Itt van az esszé-, dokumentum- és memoárirodalom hirtelen felfutása, az iránta tanúsított igény, amely a múlthoz való *közönyös* vagy *hisztérikus* viszony lecsapódása, s melyet a kulturális irányításnak saját eszközeivel és fokozatosságával le kellene tudni vezetnie, és újabb energiákat kellene belőle kicsiholnia. Ide tartozik az a régóta vitatott probléma is, hogy miként lehetne új módszerekkel hétköznapivá változtatni a kultúra vívmányait, mert a húsz év alatt használt és értékesített módszerek kiöregedtek, s — főként a kommunikációs eszközök hirtelen felduzzadása miatt — el is avultak. A kulturális irányítás közvetett feladatai között mégis azt látom a legfontosabbnak, hogy találja meg azokat az integrációs lehetőségeket, amelyekkel a lassanként objektíve (mint mondottuk: társadalmi hatékonyságukban) visszaszoruló művészeteket újra vissza tudja kapcsolni az élő társadalmat izgató, orientálni képes, tehát anyagi tényezőként jelenlevő funkciójába. A művészi *érték* védelme, felfedezése és az erre való orientálás kétségkívül az egyik legfontosabb mozzanat, nélküle nincs ösztönző hatás. De pusztán ezzel nem oldhatók meg feladataink: éppen a szociológiai (kialakuló közöny a „közügyek" iránt) vagy politikai körülmények (a társadalom új struktúrája) akadályozzák ezt a direkt hatású visszakapcsolást. A kulturális irányításnak tehát egy új kulturális mechanizmus-rendszer organizálására kell törekednie, s ez már nemcsak az irányítás feladata, hanem mindnyájunké, akik a kultúrában érdekeltek vagyunk, mint kultúra-„csinálók" s mint fogyasztók.

Almási Miklós

Digitized by Google

A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról

A szocializmus dinamikusabb fejlődésének időszaka, kibontakozó-kiteljesedő szocialista társadalmi-gazdasági viszonyaink, a nemzetközi kommunista mozgalom jelenlegi helyzetének ellentmondásai új problémák felvetését, új feladatok kitűzését és megoldását igénylik a marxista társadalomtudományok művelőitől.

A jelenkori marxista társadalomfilozófia és szociológia vállalta is az e követelményekből reá háruló társadalmi funkciót, de mindmáig nem sikerült maradéktalanul betöltenie.

A legutóbbi tízegynéhány esztendő társadalmi változásainak eredményeként az európai szocialista országokban a társadalomtudományok területén is új törekvések jelentek meg, az álláspontok differenciálódtak, a módszerek változatosabbá váltak, a marxista elmélet tartalmilag gazdagodott. Azt is meg kell állapítani azonban, hogy ez a nem túlzottan nagyszámú, de nemegyszer nagy hatású és különféle közelítésű törekvés eddig nem forrt össze egyetlen szintézisbe. S vigyázni is kell arra, hogy a mai tudományos tendenciák szintézise valóban szintézis, ne pedig összetett tévedés legyen.[1]

Még problematikusabbnak tűnik számunkra, ha valamely „irányzat"[2] vagy álláspont — akár „hivatalos", akár nem — a „marxista" álláspont igényével lép fel a többi „irányzattal" vagy állásponttal szemben. Az előbbiekben jelzett társadalmi funkció vállalása nem egy „irányzat" privilégiuma. A marxisták egymás közti vitáiban nem szabad olyan törekvésnek megnyilvánulnia, amely a másik álláspontnak a vállalt társadalmi funkcióból való kizárására irányul. A marxizmuson belüli álláspontok csak önmagukat zárhatják ki ebből a folyamatból úgy, hogy deklarálják ezt, vagy enélkül. De akik a marxista elmélet gazdagításán és fejlesztésén munkálkodnak, azoknak ilyenkor sem az a feladatuk, hogy „minősítsék" ezeket az álláspontokat, esetleg hangsúlyozva ezeknek ténylegesen meglevő „steril", spekulatív jellegét. Egy tudományos álláspont értékének és hatékonyságának sohasem az a kritériuma, hogy hogyan „minősít" más álláspontokat, hanem az, hogy menynyire tud adekvát, reális képet adni a valóságról, s mennyire tudja elősegíteni ennek átalakítását.

Ezek a gondolatok Hegedüs Andrásnak és Márkus Máriának „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" című cikkéhez kapcsolódnak. Átfogó elemzés nélkül utalni szeretnénk arra, hogy a szerzők eddigi munkásságát úgy tekintjük, mint amely — számos vitatható mozzanata ellenére — problémafelvetéseivel és e problémák megoldására irányuló kísérleteivel nem kis mértékben járult hozzá a fiatal magyar marxista szociológia fejlődéséhez. Úgy gondoljuk azonban, hogy jelen cikkük nem tekinthető

[1] L. erről: Az új év küszöbén. Interjú Tőkei Ferenccel. Társadalmi Szemle, 1968/1., 15. old.

[2] Az „irányzat" megjelölést itt és később is mindig idézőjelben használjuk, mert még „az egyszerűség kedvéért" sem tartjuk jónak ezt a terminust. A mai szituációban — amikor nyugodtabb lelkiismerettel állíthatjuk, hogy lesz marxista szociológia, mint azt, hogy van — már maga az „irányzatok" kifejezés is implikálja a még korántsem kiérlelt álláspontok megmerevítését, s így sokkal inkább a társadalomtudományok területén dolgozó kutatók szembenállását tudatosíthatja, semmint azokat a mind sürgetőbb közös feladatokat, amelyek előttük állnak.

Digitized by Google

konstruktív lépésnek egy olyan tudományos légkör kialakítása felé, amelynek legfőbb jellemzői a nézetek szabad cseréje és az alkotó vita.

Amikor tudományos vitáról, helyesebben egy vita tudományosságáról szólunk, érdemes Gramscit idéznünk, talán a szokásosnál egy kicsit bővebben is: „Történelmi-kritikai problémák felvetésekor a tudományos vitát nem úgy kell értelmezni, mint egy igazságügyi peres eljárást, amelyben adva van egy vádlott, és adva van egy ügyész, akinek hivatali kötelességénél fogva azt kell bebizonyítania, hogy a vádlott megérett rá, hogy kivonják a forgalomból. A tudományos vitákban, feltételezve, hogy az igazság keresése és a tudomány haladása a cél, az bizonyul »haladottabb« szemléletűnek, aki szerint az ellenfél is kifejezhet olyan igényt, amelyet, ha alárendelt mozzanatként is, de bele kell foglalnunk saját konstrukciónkba. Az ellenfél álláspontját, érveit, megérteni és realisztikusan értékelni (és néhanapján az ellenfél maga az egész múltbeli gondolkodás) annyi, mint megszabadulni az ideológiák börtönéből (az ideológia szót rossz értelemben véve, mint vak ideológiai fanatizmust), vagyis kritikai álláspontra helyezkedni, és ez az egyedül célra vezető a tudományos kutatásban."[3]

Hegedüs András és Márkus Mária cikke felvet olyan társadalomfilozófiai és szociológiai problémákat, amelyeket a marxista elmélet ma még nem oldott meg, és amelyek kidolgozása legalábbis monografikus keretben, sőt a tudományos kooperáció formáiban képzelhető csak el számunkra. Félreértés ne essék: nem azt akarjuk mondani, hogy csak kiérlelt, kész, lezárt tudományos eredmények nyújthatnak megfelelő vitaalapot. A tudományos vitáknak nyilvánvalóan olyan funkciójuk is van, hogy elméleti hipotéziseket, a kutatás stádiumában levő problémákat tárjanak a tudományos közvélemény elé, ezzel is elősegítve a kutatások helyes irányának kialakítását, a hipotézisek csiszolódását stb. Szóvá kell azonban tennünk, hogy a szerzők egyes, koncepciójuk nem lényegtelen mozzanataira vonatkozó megállapításai nem tudományos érveken és bizonyítékokon nyugszanak, hanem deklaratív jellegűek, s így taglalásuk és hasonló jellegűekkel való viszonzásuk legfeljebb a hitviták „rangjára" emelheti a szociológiai vitát. A tudományos programnyilatkozatok tézisszerű deklarációi sohasem helyettesíthetik és nem is segíthetik elő a tudományos eszmecserét — hacsak nem a deklarációk szintjén —, s meggyőződésünk, hogy a marxista társadalomelmélet továbbfejlődéséhez sem a programnyilatkozatok számának szaporítása a leginkább célravezető út.

A ki nem fejtett, odavetett félmondatok mellett a szerzők homályos, nem egyértelmű megfogalmazásai is nehezítik a vitát. A belőlük kihámozható szociológiai koncepciót sem látjuk teljesen egyértelműnek. A továbbiakban elsősorban a szerzőknek azokról a koncepciójuk lényegét érintő tételeiről és megállapításairól igyekszünk szólni, amelyeket mi tőlük eltérő módon értelmezünk.

●

A szerzők korunk marxista szociológiáját lényegében véve dichotom struktúraként ábrázolják. Szerintük a dichotom struktúra egyik pólusaként kialakult egy olyan „irányzat", amely ahelyett, hogy reális társadalomképet adna, pusztán „megideologizálja" a valóságot, s tagadva a társadalomtudományok továbbfejlesztésének szükségességét „lényegében ideológiai védelmet nyújt a túlhaladott intézmények, elméleti tételek, vezetési módszerek számára, és ezzel akadályozza az új győzelmét a régi

[3] Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Könyvkiadó, 1965. 43. old.

Digitized by Google

fölött".[4] A struktúra másik pólusa egy olyan irányzat, amely *„marxista értékorientáció* alapján — a fennálló viszonyok reális analízisét követeli, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái", és *„egy tudatosan kiválasztott alternatíva* — az adott esetben a *szocialista perspektíva* —, azaz nemcsak az optimalizáció, hanem éppen a társadalmi viszonyok *humanizációja* — szempontjából *a fennálló intézmények és a társadalomban végbemenő folyamatok és lehetséges fejlődési utak kritikai analízisét nyújtja."*[5]

Hogy reálisan értékelhessük e dichotomikus struktúra két pólusának ellentétét, célszerűnek látszik megvizsgálni, hogyan is értelmezzük a marxizmus társadalomkritikai funkcióját és a marxista értékorientációt. Azért is meg kell tennünk ezt, mert a szerzők szerint az „irányzatok" elkülönülésének alapját a jelenlegi, általuk „preirányzatosnak" nevezett szituációban „sokkal inkább a vállalt társadalmi funkció, mint valamiféle egységes elméleti rendszer képezi."[6]

A marxista értékorientáció és a marxista elmélet társadalomkritikai funkciójának történetfilozófiai értelmezéséhez mindenekelőtt az idevágó marxi gondolatokat kell felidéznünk. Nem azért, mert „talmudizálni" akarunk, hanem mert úgy gondoljuk — Lukács Györgynek erre a gondolatára Hegedüs András és Márkus Mária is hivatkozik —, hogy a marxizmus reneszánszának valóban egyik lényeges feltétele a „módszertanilag vissza Marxhoz" követelménye.

A társadalomfilozófia területén a marxista elmélet történelmi jelentősége abban áll, hogy immanenssé változtatta a transzcendens társadalomkritikát, amelynek kiindulópontja az „abszolút szellem", vagy az „örök emberi természet" volt. Ennek a felfogásnak a körvonalai már igen korán, Marx „Gazdasági filozófiai kéziratai"-ban kirajzolódtak. S nem véletlen, hogy Marx éppen a „transzcendens rétegek" lehántásával közelíti meg a hegeli történetfilozófia értékeit. Kritikai megjegyzései szerint Hegel történetfelfogása egy elvont értékrendet alkalmaz a történeti valóság mércéjeként; mint írja: „a filozófus magát — tehát úgyszintén az elidegenült ember egy elvont alakját — alkalmazza mércéül az elidegenült világra. A külsővé-idegenné válás egész története és a külsővé-idegenné válás egész visszavétele ezért nem egyéb, mint az elvont, azaz abszolút gondolkodásnak, a logikai spekulatív gondolkodásnak termelési története."[7]

Marx ebből a kritikai nézőpontból értékeli a feuerbachi társadalomfilozófiát, Proudhon gazdasági elméletének filozófiai alapjait,[8] s ezt a kritikai álláspontot érvényesíti az egész addigi társadalomfilozófia értékelésében is: „Az egész eddigi történetfelfogás a történelemnek ezt a valóságos bázisát vagy teljesen figyelmen kívül hagyta, vagy csak mellékes dolognak tekintette, amelynek a történeti folyamattal semmiféle összefüggése nincs. Így aztán a történelmet mindig valami rajta kívül eső mérce szerint kell megírni; a valódi élettermelés őstörténeteinek jelenik meg, a történelmi elem viszont úgy jelenik meg, mint ami el van választva a közönséges

[4] Hegedüs András — Márkus Mária: A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban. Kortárs, 1968/12. 1968. old. Nem véletlenül beszélünk itt és a továbbiakban is dichotómiáról. Maguknak a szerzőknek is az az álláspontjuk, hogy az általuk harmadikként említett empirikus „irányzat" ideológiailag neutrális, s „annak következtében, hogy a társadalomelméleti alapokat érintetlenül hagyja. . . . egyszerűen más dimenzióban helyezkedik el", mint a másik két irányzat. (Uo. 1968. old.)

[5] Uo. 1968. és 1969. old.

[6] Uo. 1968. old.

[7] Marx: Gazdasági—filozófiai kéziratok. Budapest 1962. 103. old.

[8] V. ö. Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. Budapest 1960. 44. old. és Marx: A filozófia nyomorúsága. MEM 5. köt. 129. old.

Digitized by Google

élettől s e világon kívül és fölötte lebeg."[9]

Marx arra is rámutatott, hogy a transzcendens társadalomkritika a különböző kommunisztikus társadalomfelfogásoknak is sajátosságuk. Számunkra most nem is az a lényeges, hogy Marx az objektív alapjait is kimutatta ennek az elméleti sajátosságnak,[10] hanem az, hogy a marxizmus klasszikusai pozitív értelemben is megfogalmazták ezt a kritikai álláspontot: „A kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti. E mozgalom feltételei a ma fennálló előfeltételből adódnak."[11]

Hozzá kell tennünk: ez nemcsak az ifjú Marx álláspontja. Jóval későbbi műveiben is vissza-visszatérnek ezek a gondolatok. Csak egyetlen egy példát „A polgárháború Franciaországban" című munkájából: „A munkásosztály nem várt csodákat a Kommüntől, Nincsenek kész utópiái, amelyeket néphatározattal váltana valóra. Tudja, hogy amíg kivívhatja saját felszabadulását és ezzel együtt azt a magasabb formát, amely felé a jelenlegi társadalom a maga gazdasági hatóerői révén feltartóztathatatlanul tör, hosszú küzdelmeken, történelmi folyamatok egész sorozatán kell átmennie, amelyek mind a körülményeket, mind az embereket meg fogják változtatni. Nem eszményeket kell megvalósítania, csak ki kell szabadítania az új társadalomnak a régi összeomló burzsoá társadalom méhében már megfogamzott elemeit."[12]

Hogy milyen a kommunista civilizáció viszonya a maga társadalmi-történeti feltételeihez, azt Marx a célokban tételezett értékrend és a valóságos társadalmi-történeti folyamat fejlettségi szintjének oldaláról is megközelíti. Erre vonatkozólag viszonylag teljes megfogalmazást találhatunk a Gazdasági-filozófiai kéziratokban: „Hogy a magántulajdon gondolatát megszüntesse, ahhoz az elgondolt kommunizmus teljesen elégséges. Hogy a valóságos magántulajdont megszüntesse, ahhoz valóságos kommunista akció kell. A történelem meg fogja hozni, és az a mozgalom, amelyet gondolatban már önmagát megszüntetőként tudunk, a valóságban nagyon göröngyös és hosszadalmas folyamaton fog keresztülmenni. Valóságos haladásnak kell azonban tekintenünk, hogy a történeti mozgásnak mind a korlátozottságáról, mind a céljairól eleve tudatot és ezeket felülmúló tudatot szereztünk."[13]

A marxizmus társadalomkritikai funkciójának ez a klasszikus megfogalmazása, értelmezésünk szerint a kritikai funkció kettős motiváltságát mutatja.[14] A valóság reális előfeltevéseken alapuló, de elvont formában létező célként is tételeződik, és Marx a Német ideológiában a cél és értékstruktúra társadalmi-történeti feltételezettségét bontja ki: „A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszti létezési közegét. Helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el. Ezeknek az elvonatkoztatásoknak önmagukban, a valóságos történelemtől elválasztva, egyáltalán nincs értékük. Csak arra szolgálhatnak, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyít-

9 Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. 41—42. old.

10 Marx: A filozófia nyomorúsága. MEM 4. köt. 137. old.

11 Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. 35. old. V. ö. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 78. old.

12 Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest 1964. 518—519. old.

13 Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 85. old.

14 Ez a kettős motiváltság megtalálható ott is, ahol a klasszikusok a kommunizmusnak mint valóságos mozgalomnak a maga keletkezési feltételeihez való viszonyát ábrázolják. V.ö. Marx—Engels: A német ideológia. MEM. 3. köt. 66. old.

Digitized by Google

sék, egyes rétegeinek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak — a filozófia módjára — receptet vagy szkémát, amelyhez a történelmi korszakot hozzá lehet nyesegetni."[15]

●

Milyen következtetéseket kell levonnunk ezekből a marxi gondolatokból?

Mindenekelőtt azt, hogy a marxizmusnak csak mint a forradalmi — gyakorlati kritikát realizáló valóságos társadalmi mozgalom elméletének lehetnek társadalomkritikai funkciói. Ha társadalmilag objektivált eredményekre tart igényt, akkor a marxista elmélet nem válhat le erről a mozgalomról, nem szakadhat el tőle, vagy kerülhet szembe vele, mert így nem teljesítheti ezt az önmagával szemben támasztott igényét; ha viszont lemond erről az igényről, s csak magyarázni akarja a világot, nem pedig megváltoztatni, akkor nem lehet marxista. Az elmélet a valóságos folyamatot, a társadalmi viszonyok rendszerében létező gyakorlati kritikát alapozza meg. A kapitalista viszonyok közegében ez a kritikai funkció mint a fennálló társadalmi viszonyok kritikája jelenik meg; ebben az értelemben írják a klasszikusok, hogy a kommunisták „az eddigi termelés és érintkezés által létrehozott feltételeket gyakorlatilag szervetlen feltételként kezelik".[16]

Kétségtelen, hogy a szocialista forradalom győzelme után a szocialista építés kibontakozásának és kiteljesedésének időszakában a marxista ideológia társadalomkritikai funkciója is megváltozik. A politikai hatalomért folyó harc időszakában a szocialista fejlődés perspektíváinak és tendenciáinak más dimenzióik vannak a marxista elméletben, mint akkor, amikor egy meghatározott eszmei irányultságú társadalmi mozgalom már megteremti a politikai hatalom eszközeivel való rendelkezés konszolidált feltételeit.

A szocializmus viszonyai között is kritikai jellegű ez a mozgalom. A társadalom egészének tevékenységére alapozó, társadalmi méretekben létező, a hatalmi viszonyokkal rendelkező kritikai mozgalom ez, amelyet a marxista elmélet nem kezelhet szervetlen feltételként. A marxista elmélet a szocializmus viszonyai között társadalmi méretekben létező folyamattá objektiválódik, funkciója tehát nem társadalomkritikai, hanem társadalmi-kritikai. Társadalmi-kritikai, mert össztársadalmi méretű folyamattá objektiválódva, a fennálló társadalmi viszonyokat a maga szerves feltételeinek tudja, és a szocialista perspektívát is e viszonyokból „szabadítja ki", mint ezek belső, latens, de reális lehetőségeit. Számára tehát az, „ami van" és az, „aminek lennie kell", nem a valóság két különböző szférájában, dimenziójában helyezkedik el, hanem szervesen egymásba fonódik. Nem a kritikai nézőpontról mond le — ez a marxizmus legbensőbb sajátja, s ennek egyik mozzanatát Engels úgy jelölte meg, hogy minden, ami keletkezett, méltó arra, hogy el is pusztuljon —, hanem tudatában van azoknak a feltételeknek, amelyek ezt a kritikát egyszerre kötik a szocialista társadalom viszonyaihoz és az ezekből fokozatosan kibontakozó, ezekben csíraként bennük rejlő szocialista perspektívához. Ezért korunk marxizmusának egyszerre kell védelmeznie és erősítenie a fennálló rendszert is és a valóságosan létező szocialista fejlődési tendenciákat is, egyszerre kell megalapoznia jelenlegi és jövőbeli feladatainkat.

A marxista elmélet társadalmi-kritikai funkciója más közegben létezik ugyan, lényegét tekintve azonban ma is immanens funkció kell hogy legyen, ha a Marx által érvényesített

[15] Uo. 35—36. old. Marx itt nem általában a filozófia létjogosultságát vonja kétségbe, hanem a hegeli iskola filozófiáját bírálja.
[16] Uo. 66. old.

Digitized by Google

társadalomtudományi metodológiát akarjuk követni.

Nyilvánvaló, hogy a marxista elmélet nem teljesítheti e követelményeket akkor, ha csak az adott intézmények, igazgatási és vezetési rendszerek stb. védelmezését tekinti feladatának. Ez a szemlélet a valóságtól elszakadva „a szocializmus" apológiájává lesz, és nem védelmezi, hanem gyengíti a szocialista fejlődést. Ez a szemlélet nálunk az ötvenes évek elején a szocialista állam „hivatalos" ideológiájának rangjára emelkedett, vargabetűket, majd tartós megtorpanást idézett elő a fejlődésben, és végül mérhetetlen károkat okozva, a társadalom perifériáira sodródott.

Ennek az értelmezésnek azonban nem ellentéte, hanem fonákja a marxista értékorientációnak az a felfogása — amelytől a tanulmány szerzői, minthogy nézeteiket csak a dogmatizmuséival szembesítették, nem határolták és nem is határolhatták el magukat —, s amely egy transzcendens értékrendszerből kiindulva bírálja a valóságos viszonyokat —, talán csupán azért, mert valóságosak. Egy ilyen transzcendens értékrendből kiinduló vagy utópisztikus kritikai viszony azonban mit sem adhat a társadalmi praxis számára, s éppoly kevéssé hatékony, mint az apologetizmus, mert — a szándéktól függetlenül — objektíve éppúgy a szocializmus valóságos viszonyaitól, társadalmi-történeti fejlődési tendenciáitól való elszakadásra vezet, mint a dogmatizmus.

A marxista értékorientáció e kétfajta értelmezése — amelyek (mint az előbbiekben érzékeltetni igyekeztünk ezt) egyformán idegenek Marx eredeti felfogásától — tulajdonképpen egymás ellen harcolva is egymást erősíti. Ördögi kör ez, s ha valaki belekerül vonzókörébe, nagyon nehezen talál vissza az eredeti marxi felfogáshoz. A félreértések elkerülése végett, és azért, hogy Gramscinak a tudományos vita iránt támasztott és számunkra ma is „ideáltipikusnak" tekintett követelményéhez igazodjunk, leszögezzük: nem azt állítjuk, hogy a tanulmány szerzői transzcendens módon értelmezik a marxista értékorientációt, hanem azt, hogy nem határolják el magukat a transzcendens értelmezéstől, sőt fel sem vetik ennek az értelmezésnek a problematikáját, holott ennek a veszélyei legalább akkorák, mint a valóságot apologizáló „kritikai" viszonynak.

A fő kifogásunk ebben a kérdésben is a szerzők álláspontjának többértelműsége. Hegedűs András és Márkus Mária ezt írják: „Amíg a filozófia funkciója... elsősorban maguknak az értékeknek a kijelölése és filozófiai megalapozása, addig a szociológiáé ezen az alapon a különböző konkrét megoldások analízise, és a lehetséges variánsok társadalmi következményeinek prognózisa."[17] A filozófia és a szociológia funkcióinak ez a merev szétválasztása azonban teljesen homályban hagyja azt a kérdést, amely az adott probléma szempontjából talán a legdöntőbb: hogy minek alapján képes meghatározni és kijelölni az értékeket a filozófia, s hogy ki lehet-e dolgozni a társadalmi valóság reális analízisén kívül vagy e nélkül — hisz a szerzők szerint ez a szociológiára vár — egy olyan értékrendet, amely a szociológia iránytűje lehet. Ha pedig ki lehet dolgozni — s a szerzők álláspontja alapján ez legalább annyira valószínű, mint ennek az ellenkezője —, akkor mi a biztosíték arra, hogy az így kijelölt értékrend nem lesz transzcendens?

Hogy milyen értékrend szerinti marxista értékorientációról beszél Hegedűs András és Márkus Mária, azt nem lehet pontosan tudni. Cikkük egyik helyén a marxi értékrendszert említik, de ez nem teszi sokkal világosabbá a dolgot. Nemcsak azért nem, mert nem lehet egészen pontosan tudni (bár ez is meglehetősen za-

17 Hegedüs András — Márkus Mária: I. m.

Digitized by Google

varó), hogy mit értenek marxi értékrendszeren, hanem sokkal inkább azért, mert az is kérdéses, — ha ezt a kérdést a szerzők nem is teszik fel — mennyire lehet abszolútnak tekinteni a marxi értékrendszert. Ahogy a természetben nincsenek kitüntetett „vonatkozási rendszerek", úgy a társadalomban sincsenek, s a marxi értékrendszert — bármit értsünk is ezen —, mielőtt a valóságot ehhez viszonyítanánk, a mindenkori konkrét, valóságos viszonyokhoz kell mérnünk, e viszonyok közegében kell verifikálnunk, újra és újra megalapoznunk, s ami megalapozható belőle, azt megtartanunk, ami pedig nem, azt — bármily fájdalmas is ez — elvetnünk. De öröknek, abszolútnak tekinteni semmiképp nem szabad, ha ténylegesen tiszteletben akarjuk tartani a „módszertanilag vissza Marxhoz!" követelményét. Minden értékrend, a marxi is, csak akkor lehet releváns és hatékony, ha a valóságos fejlődési tendenciákat transzformálja értékké. Ha nem ilyen, akkor legfeljebb a vizsgálódó szociológust, vagy legfeljebb egy szűkebb kört „motiválhat", de semmi esetre sem széles tömegeket. Az olyan értékrend tehát, amely nem a valóságos, fennálló konkrét viszonyok analízisére van alapozva, nem válhat hatékony történelemformáló erővé, s legfeljebb egy utopisztikus társadalomkritikának lehet bázisa.

●

A Hegedűs András és Márkus Mária által is képviselt szociológiai koncepciónak a marxista értékorientáció transzcendens értelmezésétől való elhatárolatlansága, társadalomkritikai kontúrjainak elmosódottsága semmiképp sem valószínűsíti azt a képet, amelyet a szerzők a dogmatikus-apologetikus felfogásnak és saját álláspontjuknak mint egy dichotom struktúra pólusainak ellentétéről adnak. Hegedüs András és Márkus Mária felfogása szerint a marxizmusnak mint ideológiai struktúrának a dichotomiája nem utolsósorban egy olyan eszmetörténeti vizsgálódáson alapul, amelynek kiindulópontját így jelölik meg: „A marxista társadalomelmélet számára bonyolult új helyzet teremtődött az októberi szocialista forradalom után; megkezdődött a hivatalos ideológiává válásának folyamata, ami szükségszerűen a leegyszerűsítési és az elvulgarizálási tendenciákat erősítette meg."[18] A szerzők által felvázolt eszmetörténeti kép azonban — minden reális részlete ellenére — maga sem mentes a leegyszerűsítés és vulgarizálás tendenciájától, sőt a torzításoktól sem.

Leglényegesebb kritikai észrevételünk azzal kapcsolatos, hogy — véleményünk szerint — ha egy eszmetörténeti vizsgálódás történetiségre tart igényt, akkor a marxista társadalomelmélet utolsó ötven évének és mai helyzetének elemzése során nem szorítkozhat a marxista társadalomfelfogás sztálini interpretációjára, a dogmatikus tendenciákra. Az említett ideológiai, sőt társadalmi folyamatnak a létezése — tény, s ma is találkozunk ilyen jelenségekkel a szocializmus történelmi folyamatának elemzése során. A probléma lényege azonban nem ennek a valóságos tendenciának a tagadása vagy elismerése — bár kétségtelen, hogy tudományos vitáink nemegyszer ebben az alternatívában mozognak —, hanem az, hogy mik voltak az okai ennek a társadalmi fejlődési sajátosságnak és mi a jelentősége jelenleg. Az a felfogás, amely a dogmatikus szemléletet — egyrészt mint a valósághoz való közeledés metodológiáját, másrészt mint a valóságos viszonyokat ténylegesen átható, a

[18] Hegedüs András—Márkus Mária: I. m. 1965. old. Az idézett mondat egyébként tipikus példája annak, amit előbb deklaratív kijelentésnek neveztünk. A szerzők egyetlen érvvel sem bizonyítják azt az állapításukat, hogy a marxista társadalomelmélet „hivatalos ideológiává válása" szüségszerűen vezetett elvulgarizálási és leegyszerűsítési tendenciákhoz. Effajta deklarációkkal azonban nem lehet vitatkozni; legfeljebb mi is kijelenthetjük, hogy semmiképepn sem értünk egyet ezzel a megállapítással.

Digitized by Google

jelenségekben feltárulkozó, azokat átszövő folyamatot — úgy tekinti, mint a szocialista építés folytonosan felbukkanó fantomját, tehát mint olyan szemléletet, amelynek társadalmi érvényesülése, a szocializmus építésében betöltött funkciója az utóbbi évtizedben nem változott meg lényegesen — mereven szemben áll a valóságos társadalmi folyamatokkal, s meg nem engedett módon leegyszerűsíti ezeket a színes, dinamikus, élettel teli folyamatokat. (Egyébként ellentmond Hegedüs András korábbi cikkei azon megállapításainak is, amelyek az SZKP XX. kongresszusának jelentőségét és a társadalomtudományok fejlődésében betöltött szerepét hangsúlyozták.) Nem a jelenség elismerésének vonatkozásában tér el tehát véleményünk a szerzőkétől, hanem okainak megítélésében és mai jelentőségének értelmezésében.

A szocializmus korábbi fejlődési szakaszában nagy szerepet játszó dogmatikus szemléletről és e szemlélet „valóságáról" nem szabad szégyenlősen beszélnünk, de öncélúan sem. Ez a szemlélet a tudományos kutatás tárgya lehet, de sohasem elvont általánosságban. Véleményünk szerint ugyanis a tudománytörténetben nem úgy megy végbe egyes eszmetörténeti állapotok meghaladása, hogy a végtelenségig és egy kicsit öncélúan csatározik velük a tudomány, hanem úgy, hogy bírálat közben elhalad mellettük, túlhalad rajtuk. Általában azt mondhatjuk, hogy sohasem csupán azért voltak haladók a tudomány haladásának irányába mutató törekvések, mert a hagyományt, egy előző korszak szellemi örökségét, sőt ennek „ideologikus illúzióit" bírálták. Ha csak ezt teszik, akkor szükségképpen maguk is e hagyomány foglyai maradnak, s ugyanolyan „ideologikus illúziók" rabjaivá lesznek. Ilyenkor a hagyomány „ideologikus illúziói" elfedik, eltakarják a valóságot, a múltra vonatkozó kritikai viszony pedig öncélú árnyékbokszolássá válik. Summa summarum: az egyes, sokszor „szerzői kollektívák anonymitásába" burkolózó felfogásokkal szembeni kritikai észrevételek helyénvalók és jogosak. A közéleti horizonton ma is fel-feltűnnek olyan dogmatikus vélemények és törekvések, amelyekben a szocialista fejlődés perspektívái leginkább egy varázsgömbben felvillanó képre hasonlítanak. Úgy gondoljuk azonban, hogy nem szabad a tényleges súlyuknál nagyobb jelentőséget tulajdonítani ezeknek a megcsontosodott és egyes esetekben „feltételes reflexként" ma is létező álláspontoknak. Mi nem vállalkozhattunk arra, hogy — mint Hegedüs András és Márkus Mária — néhány oldalon értékeljük és összefoglaljuk az európai szocialista országok szociológiájának és társadalomelméletének helyzetét. De a hazai helyzetet többé-kevésbé jól ismerve azt mondhatjuk, hogy a szerzők túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanak a társadalomtudományokban meglevő dogmatikus maradványoknak és törekvéseknek.

Az MSZMP több mint tíz esztendeje folytatott következetes kétfrontos harcának ideológiai életünk terén is vannak nem lebecsülendő eredményei. E kétfrontos harc eredményeként a dogmatizmus sokat vesztett vitalitásából, pozíciói ma már kétségkívül sokkal gyengébbek, mint a korábbi időszakokban bármikor, s talán nem túlzás azt állítani, hogy a hazai viszonyok nem is kedveznek a dogmatizmusnak. Mindezen tényezők hatásaképpen maga a dogmatizmus is bizonyos alakváltozásokon ment keresztül. Ma nem elsősorban a direkt apologetika jellemzi e szemléletmódot, hanem sokkal inkább a gondolattalanság, az új iránti érzéketlenség, az elméleti tehetetlenség, amely az új jelenségek tudományos analízise helyett alapigazságok szajkózására szorítkozik. A dogmatizmus maradványai vagy újabb törekvései elleni mai küzdelem nem lehet hatékony, ha nem térképezi fel mindezeket az alakváltozásokat. A

Digitized by Google

dogmatizmus elleni harc ebben az értelemben sem mozoghat elvont általánosságban.

Emellett — mint az elmúlt tíz esztendő tapasztalatai is bizonyítják — ez a harc nem lehet eredményes, ha nem kétfrontos. A dogmatizmus ellen harcolva egy másfajta, ellenkező előjelű torzítást okozhat az a kritikai megközelítés, amely a dogmatizmusban véli felfedezni a fő veszélyt vagy éppen a kizárólagos ellenfelet, előkelően zárójelbe téve a különböző, semmivel sem kevésbé hatékony vagy kevésbé veszélyes antimarxista polgári irányzatokat, s amely kizárólag azon méri a „marxizmus reneszánszát", hogy milyen hangos kritikai hadjáratot folytatunk a dogmatizmus ellen. A dogmatizmus elleni harc a társadalomtudományokban sem kizárólag a „kritikán" áll, hanem elsősorban azon, hogy meg tudja-e válaszolni korunk vitális kérdéseit a marxista elmélet, tud-e adekvát képet adni szocialista viszonyainkról, képes-e az élet új jelenségeire alkalmazni a marxi metodológiát. Ha képes rá, ha meg tud felelni ezeknek a feladatoknak, akkor a dogmatizmus elveszti táptalaját, s pusztán „szellemi párlattá", a valóság árnyképévé válik.

Cikkünk szemléletéből következik, hogy nem akartunk a végleges megfogalmazás igényével fellépni, igyekeztünk azonban lehetőleg pontosan körülhatárolni kritikai észrevételeink érvényességi körét. Meg vagyunk győződve arról, hogy a marxista kutatók csak az együttműködés alapján vitázva végezhetik el a szocializmus valóságos társadalmi-történelmi viszonyainak, fejlődési problémáinak és rendellenességeinek feltárását. Sőt, a szemléletbeli akadályok is (nem a szemléletbeli különbségek, mert ilyenek mindig lesznek) csak együttműködésre való kitartó, állhatatos törekvéssel küzdhetők le.

Jenei György–Knopp András

Orbán Dezső: Csendélet

Digitized by Google

Legyen-e kritikai a szociológia?

Ha vitakérdéssé válik valamely tudomány tárgya, tematikája, „specifikus vonásai", akkor ez csak két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy az adott tudomány — akár tudományon belüli, akár tudományon kívüli tényezők hatásaképpen — nem kíván többé megmaradni a „tudományos munkamegosztás" által a megelőzőekben számára „kijelölt" területen, vagy pedig, hogy az adott tudomány tulajdonképpen még nem is létezik. Minthogy jelen esetben a marxista szociológiáról van szó, az első lehetőség elesik. A marxista igényű szociológia tulajdonképpen az elmúlt évtizedek szülötte, s igen merész dolog lenne azt állítani, hogy megtalálta a maga *egyértelműen kijelölt helyét és funkcióját.* Ha valamelyest is történelmi mértékkel mérünk, tényleg azt kell állítanunk, hogy a marxista szociológia még nem létezik. Nem abban az értelemben, hogy ne született volna néhány jelentős tudományos munka, amelyik marxista szándékú és igényű, és olyan jellegű témával foglalkozik és esetleg olyan jellegű módszereket alkalmaz, amelyeket a hosszabb múltra visszatekintő polgári szociológia szociológiaiaknak tekint. Hanem éppen abban az értelemben, hogy nincsenek még *tradicionálissá vált* tárgykörei és módszerei.

Ha ez igaz — márpedig tudomásom szerint *ezt* a nálunk kibontakozó vitában senki sem vonta kétségbe —, akkor teljesen terméketlen dolog azon vitatkozni, hogy mi a marxista szociológia tárgya. Pontosabban maga a kérdésfelvetés ebben a formában egy implicit, de ki nem mondott álláspontot tartalmaz. Nevezetesen azt: adva van számunkra egy nálunk még „be nem vezetett" társadalomtudomány, a szociológia, és adva van ennek polgári variánsa. Vezessük be mi is, hiszen ha a modern kapitalizmus létrehozta és egyre szélesebb körűen felhasználja gyakorlati célokra is ezt a tudományt, akkor miért ne lehetne hasznos a mi céljaink megvalósítása szempontjából is. A még nem funkcionáló, illetőleg még csak első, kezdeti lépéseit gyakorló marxista szociológia vonatkozásában csak így tudom „lefordítani" a magam számára Molnár Lászlónak azt a megállapítását (Gondolatok a szociológia társadalmi funkciójáról. Társadalmi Szemle, 1968/12.), hogy „A szociológia tárgyát (talán helyesebb specifikus vonásairól beszélni) több oldalról lehet kimunkálni. Vitánk szempontjából legalább két megközelítési módnak van jelentősége: 1. a tudományos diszciplína belső rendszere és fejlődése, belső lehetőségei, vagyis a tudományelméleti-metodológiai kérdések és 2. a társadalmi funkció, társadalmi-politikai szerep, a politikai mozgással való kapcsolat szempontjából." Molnár Lászlónak vagy az a véleménye, hogy a marxista szociológia már eljutott arra a szintre, ahol lehetséges annak tudományelméleti-metodológiai problémáival foglalkozni (hacsak nem arra gondol, hogy egy még létre nem jött tudomány belső rendszerét és fejlődését kell előre meghatározni!) — de akkor milyen alapon követeli ugyanettől az ezek szerint már tudományelméletileg analizálható, kialakult tudománytól, hogy önmagává váljék? („A nagy politikai problémák, koncepciók elvont jellegű kimunkálása helyett arra kell törekednie a fiatal magyar szociológiának, hogy *ténylegesen szociológiává váljék*" — Molnár kiemelése). Vagy pedig — s ez a valószínűbb — a szociológiát öntudatlanul is azonosítja a tisztán empirikus jellegű és törekvésű pozitivista polgári szociológiával, s ennek megvalósítását, pontosabban bevezetését kívánja nálunk is.

Úgy hiszem, Molnár vitacikke objektíve nem a szociológia, nevezetesen a marxista szociológia tárgy-meghatározása, hanem a magát szociológiának nevező, kezdeti, de semmiképpen sem pusztán sikertelenül tapogatózó marxista társadalomtudomány „területi igényeinek" a megnyírbálása felé mutat. Azáltal ugyanis, hogy a fenti két szempontot egymás mellé állítja, s nem hajlandó elfogadni azt, hogy az első, a tudományelméleti-metodológiai kérdéscsoport függvénye a másodiknak, annak, hogy milyen társadalmi-politikai funkciót hivatott a marxista szociológia betölteni melyek a vele szemben felmerülő össz-

Digitized by Google

társadalmi igények — mintegy eleve lehetetlennek tekinti, hogy a kialakuló marxista szociológia esetleg egészen más arculatot öltsön, mint a szigorúan „tudományos igényű" (azaz minden ideológiával tudatosan szembehelyezkedő) polgári szociológia.

Semmiféle tudomány tárgyát és társadalmi funkcióját nem lehet előre, követelményszerűen meghatározni. *Minden tudomány* társadalmi funkcióját a vele szemben támasztott társadalmi igény hozza létre. Úgy hiszem, ezzel Molnár László is egyetért. Az a sejtésem azonban, hogy ezt a társadalmi igényt igen furcsán értelmezi: állami vagy társadalmi szervek (kormányzat, párt, tudományos akadémia és a legkülönbözőbb társadalmi szervek) rendelésszerűen megfogalmazott elvárásaival azonosítja. („A szociológia akkor használhat a legtöbbet a szocialista társadalomban... ha... *megalapozott, konkrét kutatásokat folytat és egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára.*" — Molnár kiemelése. Ugyancsak erre utal az a felsorolása is, amelyet a 87. oldalon nyújt a szociológia „alkalmazási területeiről.")

Nem kívánom kétségbe vonni annak jelentőségét ha a tudomány egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára. De milyen alapon kívánja Molnár László a konkrét kutatásokon alapuló egzakt információ-szolgáltatást *szembeállítani* az olyan kérdések vizsgálatával, mint amilyen az osztály- és rétegstruktúra, szakigazgatás és bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatívái, hogy azután ezeket a kérdéseket ki is rekessze a szociológiából és a politológia tárgykörébe utalja? Nem tudok erre más magyarázatot találni, mint hogy szeretné az ún. kényes kérdéseket a maga szakmájából kitessékelni. Nem szeretném még a baloldali polgári szociológiát sem a marxista szociológia elé példaképül állítani, mint másodandót. De fel szeretném hívni Molnár László figyelmét arra, hogy éppen *ezekre* (mondjuk Millsre, hogy csak a legismertebbet említsük) az a jellemző, hogy nem választják el az empirikus kutatásokat a „politológiától", sőt, úgy tekintik, hogy az empirikus kutatásoknak mindig a nagy társadalmi-politikai kérdések megvilágítását kell szolgálniuk. Meggyőződésem, hogy ez a marxista szociológia esetében sem lehetséges másképpen. Bizonyos megállapításaiból úgy tűnik, hogy Molnár Lászlónak is ez a meggyőződése („a szociológia annyira politikai jellegű tudomány, hogy a szociológusok nem végezhetnek eredményes munkát, ha nem »belül« állnak a politikai gyakorlaton"). Csakhogy nála tudománynak és politikának ez az egysége teljesen különböző és csak a szociológus személyében lépnek perszonálunióra egymással. A szociológus ne politikai kérdésekkel foglalkozzék, hanem „megalapozott, konkrét kutatásokkal", ugyanakkor azonban álljon „belül" a politikán, amin — ez már az elmondottak fényében világos — nem azt érti, hogy a „nagy politikai kérdések", a szocializmus megvalósítása, mint alapvető célkitűzés, vezessék a szociológust a társadalmi kérdések vizsgálatánál (az előbbiek vizsgálata szerinte már a „politikai tudomány" feladata), hanem a mindenkori konkrét politikai célkitűzések konkrét követelményeinek megfelelően — magyarán: konkrét, a szó szoros értelmében vett megrendeléseknek megfelelően — végezze a maga empirikus információ-gyűjtögetését.

A tudománnyal szemben támasztott társadalmi-politikai igény azonban nem szűkíthető le hivatalos szervek hivatalos megrendeléseire és kívánalmaira. Ez még soha nem hozott létre, soha nem fejlesztett egyetlen tudományt sem. Márcsak azért sem, mert — a „megrendelésekkel" ellentétben — semmiféle tudomány nem maradhat meg szűk nemzeti keretek között. Bármely tudománynak — így a *marxista* szociológiának is — internacionálisnak kell lennie; csak abban az esetben szolgálhatja a társadalmi fejlődést, ha *bármely* konkrét társadalom analízisét a társadalmi kérdések általános elméleti vizsgálatához kapcsolja. A magyar társadalom vizsgálata, a magyar társadalomra vonatkozó „konkrét kutatások és egzakt információk" nem is valósíthatók meg akkor, ha eközben a kutatás nem veszi figyelembe a többi szocialista ország, a kapitalista társadalom különböző formáinak, a fejlődő országoknak stb., stb. problematikáját, pontosabban: ha nem az *össz*társadalmi tényezőket általánosító *elméletre épül*. Hogyan lenne azonban lehetséges egy ilyen elmélet, ha az egyszersmind nem a „politika tudománya" is? Ha a megfelelő tudomány mint internacionalista elmélet nem létezik, ak-

Digitized by Google

kor a politikai vezetés hiába is várja, hogy sebtében előállított szakemberek valóban használható válaszokat fognak adni kérdéseire.

Az a társadalmi igény, amelyik egy társadalomtudományt létrehozhat és fejleszthet, csak magának a társadalmi fejlődésnek a belső követelményeiből, ellentmondásaiból, esetleg válságaiból adódhat, amelyet a gyakorlati politikusok vagy felismernek, vagy sem. Ha felismernek, akkor természetesen szó szoros értelmében vett „megrendeléseik" harmonizálni fognak, esetleg azonosak is lesznek a tényleges társadalmi igényekkel, ha azonban nem, akkor éppen a társadalmilag-politikailag elkötelezett tudomány feladata, hogy megkísérelje a hivatásos politikusok figyelmét felhívni a problémákra. *Ebben az értelemben* a szociológiának — de nemcsak a szociológiának, hanem valamennyi társadalomtudománynak — *kívül* kell állnia a politikán.

A Molnár László megszabta követelmények viszont — szubjektív szándékaitól teljesen függetlenül — olyan értelemben helyezik a szociológiát a politikán kívülre, ami meggyőződésem szerint a tudomány marxista jellegét teszi több mint kétségessé. A pusztán leíró, a leírást a nagy társadalmi-politikai perspektívák vizsgálatától elválasztó, pozitivista jellegű szociológia nem marxista tudomány, *nem lehet marxista* tudomány, akkor sem, ha a maga kizárólagos feladatának azt tekinti, hogy egy kommunista párt vagy szocialista állami szervek kívánalmait elégítse ki. Nem marxista tudomány, mert — éppen úgy, ahogy ezt a polgári pozitivista társadalomtudomány teszi — a fennálló konkrét társadalmi állapotot, sőt, ami még ennél is több, a fennálló konkrét politikai vonalat adottként, megváltoztathatatlanként tételezi, s önmaga feladatát arra redukálja, hogy ezen adott kereteken belül a politika manipulációs eszközeként szolgáljon. Az ilyen típusú szociológia nem marxista tudomány, mert nem „kritikus" és „forradalmi". (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az ilyen tudomány művelője a maga személyében szakmai tevékenységének területén kívül elvben lehetne forradalmár, bár forradalmiságának mély és őszinte voltát igen kétségessé teszi, hogy azt éppen szakmájának gyakorlása közben nem kívánja érvényesíteni.) A pozitivista szociológia egyértelműen kívül áll a politikán *abban az értelemben*, hogy benne társadalomtudomány és politika nem képeznek egységet, hanem a tudomány a számára külsődleges politika függvényévé válik.

A pozitivista értelemben vett „tudományos igényű" szociológia követelménye a szocialista országokban a sztálini korszak „társadalomtudományára" bekövetkezett reakció. A követelés azon a helyzeten kívánt változtatni, amikor a tudomány a tényeket, a ténylegesen fennálló viszonyokat semmibe véve, a politikai vezetés igényeinek, a mindenkori taktikai célkitűzéseknek megfelelően alakította a maga „törvényszerűségeit". A tiszta tudományosság igénye és követelménye azonban olyan tudományt eredményez, amelyik pusztán *a tudományosság látszata mögé rejti* politikai taktikának és társadalomtudománynak mit sem változott viszonyát. A gyakorlati különbség csupán annyi, hogy ez a tudomány nem „törvényszerűségeket" és teoretikus érveket, hanem „adatokat", „összefüggéseket" szolgáltat a tőle független politikai taktikának.

A valóban marxista szociológia számára azonban a tőle függetlenül meghatározott politika nem képezheti kutatásainak keretét. Amit egy ténylegesen marxista társadalomtudomány vizsgál, az nem a társadalmi valóság egy konkrét politikai irányvonal szemszögéből, hanem a társadalmi valóság maga, amelynek a politikai irányvonal és azt meghatározó társadalmi intézmények is *alapvető konstituensei*. A „keretet" nem a megrendelő intézmények, a politikai szervek, hanem az *össztársadalmi* szocialista célkitűzések nyújtják a számára. Más kérdés az, hogy a jó és okos politika nem is várja azt a tudománytól, hogy pusztán neki alárendelt s közvetlen taktikai célkitűzéseit kiszolgáló eszköz legyen. A jó szocialista politika „megrendelései" mindig harmonizálnak a tudománnyal szemben felvetett össztársadalmi igényekkel, s ennyiben a politika elsősorban kritikai, nem pedig pusztán alátámasztó feladat betöltését várja a tudománytól. Éppen ezért a marxista szociológia fejlődése és megerősödése szempontjából alapvetően elhibázottnak tartom azt a célkitűzést, amelyik egyre fokozottabb specializációt követel a marxista társadalomtudományokban (a polgári társadalomtudomá-

Digitized by Google

nyoknak ez a rohamos specializálódása a modern, manipulatív kapitalizmus követelményeit elégíti ki), amelyik el kívánja választani a szociológiát a politika tudományától.

Bizonyos értelemben igaza van Molnár Lászlónak akkor, amikor az általa elképzelt, tisztán szaktudományos jellegű, külön szociológiát és külön politikai tudományt „segítő" jellegűnek, míg a konkrét kutatásokat és a politikai elképzeléseket egyesítő, Hegedüs által megfogalmazott (de nemcsak a Szociológiai Kutatócsoport, hanem mások által is elfogadott) elgondolást „kritikai töltetű szociológiának" nevezi. Az előbbi *csak* segít, de segíti azt is, ami rossz, ami ellene hat a szocialista célkitűzéseknek. De nem épít semmi újat. Az utóbbi pedig úgy véli, hogy az új építésesegítése csak a rossz lebontásán keresztül valósítható meg. *Mindig kritikai*, mert sohasem a régit, mindig az újat kívánja *építeni, segíteni.*

Vajda Mihály

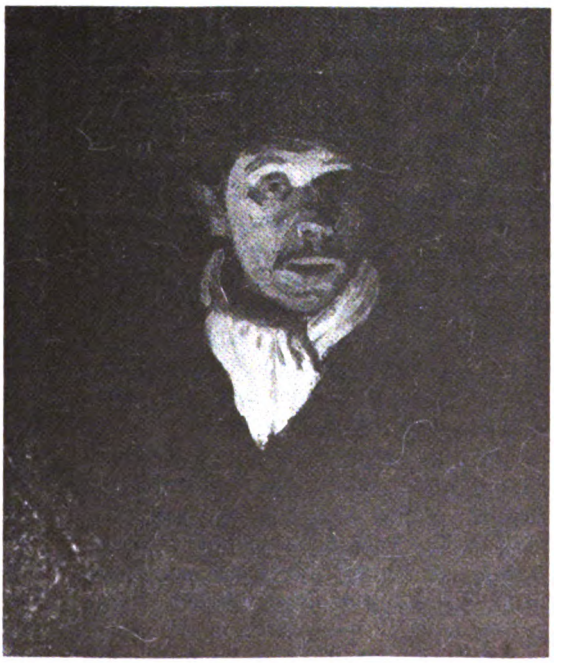

Cigány Dezső: Önarckép

Digitized by Google

Plusz egy?

Ha manapság új folyóirat születik, akkor ez a tény legalább két okból késztet állásfoglalásra. Egyfelől a mai eseménydús élet, a bokrosodó tennivalók összeszűkítik a rendelkezésünkre álló időt: könyvek, folyóiratok tömkelege, szakmai feladatok, közélet, a tájékoztató eszközök „szalámizzák fel" — marad-e tehát belőle újabb folyóiratok olvasására? Másfelől — s nem is ok nélkül — egyre inkább realistának gondoljuk magunkat: a mai élet az egzakt ismereteknek, a tények mérlegelésének, az erre épülő tervezgetésnek kedvez. De azért jócskán maradt még bennünk a középkori alkimisták csodavárásából: mi is melengetünk gondolataink között misztikus „csodaszereket" — különösen akkor, ha makacs, nehezen megoldható problémákba ütközünk. Ilyen csodaszer a folyóirat-indítás is. Ha társadalmi életünk valamelyik zónájában valami nehezen megy, ha tanácskozásra hívják össze az illetékeseket — előre fogadást lehet kötni arra, hogy az előterjesztett javaslatokból nem fog hiányozni egy ilyen és ilyen folyóirat „megindításának halaszthatatlan szükségessége". De valóban *ez lesz-e majd a megoldás?*

Ilyen ünneprontó, hátul motoszkáló gondolatokkal vettem kezembe a *Színház* című új folyóirat első számát. Azóta már harmadszor is megjelent, s írásaival eloszlatta aggályaimat. Ez esetben nem egyszerűen a „plusz egyről" van szó. Már az igény is többet sejtetett. Színházművészetünk az utóbbi években magasabbra ívelt. Összetevői külön-külön és egységükben is megujhodtak. Sok szólamú, sok műfajú lett ez a művészeti ág is. Megszűnőben van provincializmusa, s a nem budapesti műhelyek sem „vidékiek" már, a szó hibásan elkönyvelt tartalmát tekintve. A konkurrenciáktól „beijedt" színház megmutatta, hogy nemcsak jövője van, hanem virágzása is. Bemutatók rengették meg azt a mozdíthatatlannak vélt ítéletet, amely szerint belepusztulnak színházaink a színvonalas mai magyar drámák hiányába. Vannak kísérletek, új kezdeményezések, újjávarázsolt régi művek; van hagyományápolás, de irtják a sokáig hagyományként kezelt ódon szokásokat is. S ami a legfontosabb: *témákkal és témáktól függetlenül is van mondanivalója színházművészetünknek a ma embere számára.* Szándékosan ragadtam ki egyoldalúan a nagy egész néhány vonását. De ha a disszonanciákról, a bántóan érdes felületekről, a mellőfogásokról is beszélnék, következtetésemben akkor is ugyanoda jutnék el. Arra, hogy művészeti életünknek ez a színes, életerős, mozgalmas tartománya (amelyből — mellékesen szólva — nem is csak „oldalágon" táplálkozik az elismert filmművészet, a nagy hatalmú tv és rádió, a népművelés nem egy szektora stb.), már régen kiérdemelte ezt a folyóiratot. De ha érdemeivel nem szolgálta volna meg, akkor hibái is kiáltottak volna egy olyan szakmai fórumért, ahol el-

Digitized by Google

méleti igénnyel, marxista alapállásból, szigorúan és aktuálisan, érdemben lehet szólni e sokrétű művészet problémáiról.

A főszerkesztői beköszöntőben *(Boldizsár Iván: Első csöngetés)* ezt olvastuk: „... Mindezzel azt akarjuk bővebben kifejezni, amit a színházi világban élő színháznak, totális színháznak, komplex művészetnek vagy összművészetnek szoktak nevezni. E gondolat első jelzőjében, az élőben az is benne foglaltatik, hogy mindezeket az eszméket és célokat a mai Magyarországon, tehát szocialista fővel és szívvel óhajtjuk szolgálni." Mindezzel nagyon egyet lehet érteni. Az indító cikkből markánsabb program azonban nem kerekedik ki. Inkább az, hogy a szerkesztők szándéka szerint kik írják majd a lapot, s hogy az kinek szóljon.

Az első három lapszám azonban már többet árul el a programból. Kirajzolódnak egy korszerű értékrend kutatásának a körvonalai. Nem deduktíve, hanem induktív módszerrel: a mai színház gyakorlatából és elméleti gondjaiból kiindulva. Vissza-visszatérő szólam a hagyomány értelmezésének újragondolása: olyan folyamatosság szolgálata, amely semmit sem tart szentnek, csupán azért, mert régi és tekintélyes, de mindent tisztel, ami a mának való. A folyóirat megpróbál állást foglalni azoknak a kölcsönhatásoknak a megítélésében, amelyek a színházművészetnek — egyébként minden művészetnek — valóságos társadalmi dimenzióját képezik. Azaz: a művészet — kritika — esztétika — művészetpolitika — közönség bonyolult összefüggéseiben. A Színház persze nem a színházi közönségnek készül (még akkor sem, ha a főszerkesztő szellemesen megjegyezte: „Azt hisszük, e lap azért fogja érdekelni a színpadi alkotás első számú partnerét, a közönséget, mert elsősorban mégis a művészeknek írjuk"), hanem a szakmának és a színházkedvelők egy szűkebb körének. Hivatásában nyilvánvalóan egyesíteni fogja azt a funkciót, amelyet a közép- és magasabb szintű szakmai érdeklődés kíván meg. Ám semmiképpen sem közömbös, hogy a legfőbb színházi nagyhatalom, a közönség ügyében milyen koncepciót képvisel majd a folyóirat: az arisztokratikus lekezelését, vagy pedig a felhalmozódott (s több tudományágat is érintő) közönség-problémák megoldását? Az első számok tanúsága szerint az elsőnek a veszélye nem fenyegeti a lapot, a másodikért viszont mind többet tehet majd.

A folyóirat megindulásával méltó konkurrenciája támadt a színházi kritikának. Nem terjedelemben és hangerőben, hanem azért, mert hasábjain a kritika „hazai pályán" játszik: kicsit „belsőbb", meghittebb, családiasabb hangoltságú. Még sohasem láttam sajtótermékben ily nagy, a sajtónak, a kritikának szóló adósságjegyzéket, mint amit itt nyújtottak be az első számokban. Nem hiszem, hogy ártalmára válna színházi műbírálatunknak.

Egy csecsemőről nem szoktak káderlapot kiállítani. Nem szokták megróni azért, hogy még nem tette meg azt, amit majd csak évtizedek munkája tanúsíthat. A Színház egy nagykorú művészetről, felnőtt gondolatokkal szólalt meg — de életkora még szinte a csecsemőé. Korai még az értékelés. Útravalóul azt kívánjuk, hogy elméleti igényességéből, a színházművészet társadalmi súlyát növelő szókimondásából mit sem engedjen. Ám váljék olyan fórummá, ahol — vitában, a vélemények ütköztetésével — a színházművészet műhelyproblémái, kritikai és esztétikai gondjai az egyértelmű és határozott ideológiai kristályosodási törvények alapján juthatnak előbbre vagy a megoldáshoz. Ebben bizonyára megegyeznek a legjobb művészek ambíciói, a szövetség törekvései és társadalmunk objektív érdekei.

Füleki József

Digitized by Google

hetőségét illetve lehetetlenségét jelenti. Az egyik esetben (Bartókra építve) lehet folytatni a művek, stílusok, hangzáskultúrák egymásra építését, s ugyanakkor világképbeli szelekcióját, a bennük hordozott értéktartalmak *progresszív irányba ható* vitáját is.

A sorrend ennyiben nemcsak politikai józanság, s nem is kizárólag a dogmatizmus korának „negatív szelekciója". (Amivel cseppet sem kívánom védeni az ötvenes évek gyakorlatában adott pedagogikus szemléletmódot, mely éppen Bartókot rekesztette ki az épülő értékrendből.) Mert bár lehet, hogy ez a taktika politikai intézkedések felől hátrálásként értelmeződött, *a zenekultúrában — az elmúlt tíz évre visszatekintve — mégis egészséges haladást eredményezett:* — esztétikai értelemben. Gondoljunk csak arra, milyen telt házakat vonzottak az első avantgardista koncertek, s egy-két év leforgása alatt mennyire beszűkült közönségük. Az ok nyilvánvaló: kialakultak és hatni tudtak azok a masszív, valóságos esztétikai értékekre épített alapok, melyek a publikum befogadási kultúráját vezérelték, s mely aztán a múló jelenségeket divatértékként kezelte. S ez a hullámmozgás — a fellobbanó mozgalom és hanyatlás — nem elvetendő jelenség, hanem *szellemi életünk egészségesen működő szelekciójának jele.* De ezt a szelektív képességet éppen *az „adagolási sorrend", vagy ha úgy tetszik: a pedagogikus tananyagfelépítés* hozta magával.

Újra ismétlem: az irányítás ilyen „pedagogikus" azaz értékkultúrát építő gesztusai a dogmatizmus művészetpolitikájában kétértelműen vagy éppen fordítottan érvényesültek. Vitányinak e korszak bírálatát illetően messzemenően igaza van: értékes, klasszikus irodalmi művek dömpingje mellett fércművek képviselték az esztétikai értékskála csúcsát. Amit pedig az „alapozás" *szándékával* szerettünk volna elérni, azt éppen e kétértelműség kuszaságával romboltunk le. Ennek a korszaknak vetett véget az elmúlt tizenkét év kultúrpolitikája, s ha ez az átorientálódás csak fokozatosan, sőt visszaesésekkel mehetett is, fő tendenciájában mégis ki tudta alakítani — minden művészeti ágban más eredménnyel — azokat a kiindulópontokat, amelyekre egy heurisztikus műélvezet és műértés felépülhet. (A képzőművészetben, főként a festészetben és az építészetben ez a befogadási kultúra még mind a mai napig problematikus, de a koncertpublikumot leszámítva — amely nagyjából állandó számot jelent — hasonló a helyzet a zenei „nevelésben" is.) De távlat is van a világon, és Vitányi is csupán egy új korszak kezdetének sejtéséről-posztulátumáról ír.

■ ■

Mindezt csak felszíni kérdésnek érzem, az alapprobléma mélyebben rejlik: az összkultúra „újraelhelyezkedéséről" van szó a társadalom egészében. *Arról, hogy mennyiben kell magának a kulturális irányításnak is átorientálódnia a gazdasági modell újszerűségét követve, mennyiben és milyen irányba kell keresnie azokat a távlati elveket, melyek az új társadalomszerkezethez, annak tudatformálásához vezetnek.* S ezzel a Vitányi által felvetett kérdés máris túlnő a pusztán művészetin: *a kultúra egészének helyéről, társadalmi funkciójáról* kell szólnunk, arról a változásról, melyet a kultúra az új társadalomszerkezetben elfoglal, s a továbbiakban elfoglalhat. A művészetirányítás elveiről vitázva mindaddig légüres térben mozgunk, míg a kultúra funkciójának, ún. elhelyezkedési rendszerének sajátosságát meg nem találjuk, ami természetes velejárója társadalmunk mélyreható gazdasági—életvitelbeli—szociológiai átformálódásának, a szocializmus magasabb osztályába való lépésének.

A dogmatizmus egyszerre túl is becsülte, alá is értékelte a kultúra szere-

Digitized by Google

pét: minden versben ideológiai végveszélyt látott, s minden „eszmeileg használható" műben máris értéknevelő csodaszert vélt felfedezni. A kérdés ma úgy hangzik (s Vitányi a heurisztikus irányítási korszak bekösöntésével voltaképpen ezt a váltást igyekszik körülírni), hogy vajon *igaz-e a mai gazdasági-szociológiai feltételek között a művészet és kultúra ama jelentős társadalomformáló szerepe, melyet a kulturális forradalomban, majd a hatvanas évek eleje körül játszott?* Úgy vélem, hogy itt kettős folyamatnak vagyunk tanúi (és a kultúra „csinálását" illetően részesei is), amely nem csak hazánkban figyelhető meg, hanem világszerte. Az egyik tendencia az *ideológiai kérdések hallatlan felerősödése,* a mindennapok emberének rendkívül érzékennyé vált érdeklődése az ideologikus-kulturális jelenségek iránt. (Ezt a tendenciát akarja kikapcsolni vagy semlegesíteni a „dezideologizálás" elmélete, amely azonban csak egyik jelensége a protesztmozgalmak ugyancsak ideológiai leszerelésének.) Ez a tendencia nemcsak Nyugat-Európában érvényesül (baloldali mozgalmakban, diáktüntetésekben vagy a polgári értelmiség körében), hanem nálunk is. Kialakulóban van egy *nagyarányú gondolatéhség,* betűrágástól mentes, autonóm szellemi termékekre, s főként az élő marxizmus újító képességére kíváncsi orientáció. E törekvéssel egyre inkább számolnunk kell, és ez már nemcsak a művészi értékek kérdése, hanem általános kultúra-irányítási probléma. Mert ez az új jelenség egyúttal azt a kötelezettséget is magával hozza, hogy ezt a kialakuló igényt ki kell elégítenünk, még mielőtt ideológiai vákuummá változik, és olyan szellemi erőteret kell teremtenünk, mely pezsgésével, művészi-gondolati anyagával meg tudja akadályozni, hogy ez az *eredetében pozitív igény* — táplálékot nem találva — éppen a marxizmus ellenében bontakozzék ki. (Jól láthattuk ennek az igénynek és eltorzulási lehetőségeinek szerkezetét a nálunk is fellobbant Guevara-kultuszban vagy olyan „dezideologizált" szellemi áramlatok gyors terjedésében, mint amilyen a strukturalizmus.) A kultúrairányításnak tehát ezt az igényt kell alkotó-konstruktív energiává átformálnia, s ennek során nem követheti a kulturális „mindenevés" eklekticizmusát, mert e gondolatéhség ebben az esetben, saját kristályosodási elveit követve, esetleg szerencsétlen fordulatot vehet. S ha ebben a nagyobb egységben figyeljük a művészet szerepét-helyét, akkor értékrendjének kialakítása sokkalta bonyolultabb feladatnak tűnik.

■ ■

A másik tendencia csupán látszólag ellentétes az előbbivel: az *ideológikus igénynek, a kor megértésének és szellemi kisajátításának viszonylag egyre szűkebb kielégülési terrénumot szolgáltatnak a művészetek.* Más szóval: a többi kulturális-ideológikus alakulat javára szűkült a művészet hatásköre, s *ezzel heurisztikus, újat felfedezni képes zónája is.* Nem csak úgy áll a kérdés, hogy a művészetirányítás nem orientál az újat felfedező alkotásokra (sokáig valóban ez volt a leginkább visszahúzó fék). Most, úgy érzem, éppen a művészetekből futott ki az a szellemi feszítőerő, mely ezt a felfedező-heurisztikus jelleget kínálná az irányítás számára. (Természetesen csak viszonylagos tendenciáról lehet itt szólni: a filmművészet éppen az utóbbi években talált rá erre a heurisztikus útra.) Jól látható ez a tendencia abban a jelenségben, hogy az utóbbi évek irodalmi csúcsteljesítményei mennyire alatta maradnak az öt-hat évvel ezelőttieknek, hogy egy-egy jól sikerült, de korántsem korszakalkotó mű, milyen továbbbrohanó sikert tud elérni (gondoljunk Capote: Hidegvérrel c. regényének kétségkívül „valamit" pótló bestseller-sikerére) — mindez azért, mert az utóbbi évek-

Digitized by Google

ben a kultúra más területeinek szívó hatására egy viszonylagos vákuum alakult ki. Megintcsak nem az irányítás gesztusai miatt: *a társadalmi érdeklődés centruma helyeződött át az ideológikusabb szellemi szférákra.*

Ennek az új helyzetnek harmadik vetülete, hogy *a valóban társadalmi alapkérdéseket exponáló művek (filmek, darabok, novellák) visszhangja, társadalmi hatása* (nem is csak a társadalmi *tudatra,* hanem messzehatóbb társadalomformálásra gondolok elsősorban) *csökkenőben van,* vagy néha csak egy relatíve szűk értelmiségi réteg belügyévé változik. S innen sem a művészek, sem az irányítás nem tudja — egyelőre — kimozdítani. Mintha valamilyen holtpont fenyegetné éppen a legértékesebb művek társadalmi életét, „heurisztikáját". (Ennyiben van vitám Vitányival: a nagy művek életét-hatását kell elsősorban biztosítani, aminek ugyan feltétele ezek *felfedezése* — de *felfedeztetése* nehezebb és bonyolultabb.) Paradox módon szólva: a Falak című film összképéből tovább élt ugyan a fogalom, a társadalmi és közmorál „falainak" képe. A film úgy lett, de nem lett „közügy", — hatott, de nem vert elég széles társadalmi hullámzást. S ugyanez a paradox jelenség még jó néhány jelentős kísérletünkről is elmondható. Az a társadalom- és tudatformáló szerep, mely a jelentősebb alkotásokat tíz évvel ezelőtt még körülvette, ma már tűnőben van, *a kulturális élet központja, szervezeti centruma máshová költözött.* S ez a fejlődés részben pozitív következménye a társadalmi rendszer egész szerkezeti stabilizálódásának, a szubjektivizmus kiküszöbölésének és az új mechanizmus „objektív" társadalomátalakító szerepének.

Ebből következik, hogy felülvizsgálásra szorul az a művészetpolitikai alapelvünk, hogy a művészet primer társadalmi tudatformáló közeg. *Az irányításnak azokra a szellemi szférákra kellene összpontosítania erejét, ahol ennek az ideologikus igénynek centrumai szerveződnek,* és befolyásoló, orientáló erejét innen kellene érvényesítenie. Anélkül, hogy szakmámtól idegen területek számára akarnék nagyképű tanácsokkal szolgálni, hadd említsek meg egy-egy példát. Itt van az esszé-, dokumentum- és memoárirodalom hirtelen felfutása, az iránta tanúsított igény, amely a múlthoz való *közönyös* vagy *hisztérikus* viszony lecsapódása, s melyet a kulturális irányításnak saját eszközeivel és fokozatosságával le kellene tudni vezetnie, és újabb energiákat kellene belőle kicsiholnia. Ide tartozik az a régóta vitatott probléma is, hogy miként lehetne új módszerekkel hétköznapivá változtatni a kultúra vívmányait, mert a húsz év alatt használt és értékesített módszerek kiöregedtek, s — főként a kommunikációs eszközök hirtelen felduzzadása miatt — el is avultak. A kulturális irányítás közvetett feladatai között mégis azt látom a legfontosabbnak, hogy találja meg azokat az integrációs lehetőségeket, amelyekkel a lassanként objektíve (mint mondottuk: társadalmi hatékonyságukban) visszaszoruló művészeteket újra vissza tudja kapcsolni az élő társadalmat izgató, orientálni képes, tehát anyagi tényezőként jelenlevő funkciójába. A művészi *érték* védelme, felfedezése és az erre való orientálás kétségkívül az egyik legfontosabb mozzanat, nélküle nincs ösztönző hatás. De pusztán ezzel nem oldhatók meg feladataink: éppen a szociológiai (kialakuló közöny a „közügyek" iránt) vagy politikai körülmények (a társadalom új struktúrája) akadályozzák ezt a direkt hatású visszakapcsolást. A kulturális irányításnak tehát egy új kulturális mechanizmus-rendszer organizálására kell törekednie, s ez már nemcsak az irányítás feladata, hanem mindnyájunké, akik a kultúrában érdekeltek vagyunk, mint kultúra-„csinálók" s mint fogyasztók.

Almási Miklós

Digitized by Google

A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról

A szocializmus dinamikusabb fejlődésének időszaka, kibontakozó-kiteljesedő szocialista társadalmi-gazdasági viszonyaink, a nemzetközi kommunista mozgalom jelenlegi helyzetének ellentmondásai új problémák felvetését, új feladatok kitűzését és megoldását igénylik a marxista társadalomtudományok művelőitől.

A jelenkori marxista társadalomfilozófia és szociológia vállalta is az e követelményekből reá háruló társadalmi funkciót, de mindmáig nem sikerült maradéktalanul betöltenie.

A legutóbbi tízegynéhány esztendő társadalmi változásainak eredményeként az európai szocialista országokban a társadalomtudományok területén is új törekvések jelentek meg, az álláspontok differenciálódtak, a módszerek változatosabbá váltak, a marxista elmélet tartalmilag gazdagodott. Azt is meg kell állapítani azonban, hogy ez a nem túlzottan nagyszámú, de nemegyszer nagy hatású és különféle közelítésű törekvés eddig nem forrt össze egyetlen szintézisbe. S vigyázni is kell arra, hogy a mai tudományos tendenciák szintézise valóban szintézis, ne pedig összetett tévedés legyen.[1]

Még problematikusabbnak tűnik számunkra, ha valamely „irányzat"[2] vagy álláspont — akár „hivatalos", akár nem — a „marxista" álláspont igényével lép fel a többi „irányzattal" vagy állásponttal szemben. Az előbbiekben jelzett társadalmi funkció vállalása nem egy „irányzat" privilégiuma. A marxisták egymás közti vitáiban nem szabad olyan törekvésnek megnyilvánulnia, amely a másik álláspontnak a vállalt társadalmi funkcióból való kizárására irányul. A marxizmuson belüli álláspontok csak önmagukat zárhatják ki ebből a folyamatból úgy, hogy deklarálják ezt, vagy enélkül. De akik a marxista elmélet gazdagításán és fejlesztésén munkálkodnak, azoknak ilyenkor sem az a feladatuk, hogy „minősítsék" ezeket az álláspontokat, esetleg hangsúlyozva ezeknek ténylegesen meglevő „steril", spekulatív jellegét. Egy tudományos álláspont értékének és hatékonyságának sohasem az a kritériuma, hogy hogyan „minősít" más álláspontokat, hanem az, hogy menynyire tud adekvát, reális képet adni a valóságról, s mennyire tudja elősegíteni ennek átalakítását.

●

Ezek a gondolatok Hegedüs Andrásnak és Márkus Máriának „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" című cikkéhez kapcsolódnak. Átfogó elemzés nélkül utalni szeretnénk arra, hogy a szerzők eddigi munkásságát úgy tekintjük, mint amely — számos vitatható mozzanata ellenére — problémafelvetéseivel és e problémák megoldására irányuló kísérleteivel nem kis mértékben járult hozzá a fiatal magyar marxista szociológia fejlődéséhez. Úgy gondoljuk azonban, hogy jelen cikkük nem tekinthető

[1] L. erről: Az új év küszöbén. Interjú Tőkei Ferenccel. Társadalmi Szemle, 1968/1., 15. old.

[2] Az „irányzat" megjelölést itt és később is mindig idézőjelben használjuk, mert még „az egyszerűség kedvéért" sem tartjuk jónak ezt a terminust. A mai szituációban — amikor nyugodtabb lelkiismerettel állíthatjuk, hogy lesz marxista szociológia, mint azt, hogy van — már maga az „irányzatok" kifejezés is implikálja a még korántsem kiérlelt álláspontok megmerevítését, s így sokkal inkább a társadalomtudományok területén dolgozó kutatók szembenállását tudatosíthatja, semmint azokat a mind sürgetőbb közös feladatokat, amelyek előttük állnak.

Digitized by Google

konstruktív lépésnek egy olyan tudományos légkör kialakítása felé, amelynek legfőbb jellemzői a nézetek szabad cseréje és az alkotó vita.

Amikor tudományos vitáról, helyesebben egy vita tudományosságáról szólunk, érdemes Gramscit idéznünk, talán a szokásosnál egy kicsit bővebben is: „Történelmi-kritikai problémák felvetésekor a tudományos vitát nem úgy kell értelmezni, mint egy igazságügyi peres eljárást, amelyben adva van egy vádlott, és adva van egy ügyész, akinek hivatali kötelességénél fogva azt kell bebizonyítania, hogy a vádlott megérett rá, hogy kivonják a forgalomból. A tudományos vitákban, feltételezve, hogy az igazság keresése és a tudomány haladása a cél, az bizonyul »haladottabb« szemléletűnek, aki szerint az ellenfél is kifejezhet olyan igényt, amelyet, ha alárendelt mozzanatként is, de bele kell foglalnunk saját konstrukciónkba. Az ellenfél álláspontját, érveit, megérteni és realisztikusan értékelni (és néhanapján az ellenfél maga az egész múltbeli gondolkodás) annyi, mint megszabadulni az ideológiák börtönéből (az ideológia szót rossz értelemben véve, mint vak ideológiai fanatizmust), vagyis kritikai álláspontra helyezkedni, és ez az egyedül célra vezető a tudományos kutatásban."[3]

Hegedüs András és Márkus Mária cikke felvet olyan társadalomfilozófiai és szociológiai problémákat, amelyeket a marxista elmélet ma még nem oldott meg, és amelyek kidolgozása legalábbis monografikus keretben, sőt a tudományos kooperáció formáiban képzelhető csak el számunkra. Félreértés ne essék: nem azt akarjuk mondani, hogy csak kiérlelt, kész, lezárt tudományos eredmények nyújthatnak megfelelő vitaalapot. A tudományos vitáknak nyilvánvalóan olyan funkciójuk is van, hogy elméleti hipotéziseket, a kutatás stádiumában levő problémákat tárjanak a tudományos közvélemény elé, ezzel is elősegítve a kutatások helyes irányának kialakítását, a hipotézisek kiszolódását stb. Szóvá kell azonban tennünk, hogy a szerzők egyes, koncepciójuk nem lényegtelen mozzanataira vonatkozó megállapításai nem tudományos érveken és bizonyítékokon nyugszanak, hanem deklaratív jellegűek, s így taglalásuk és hasonló jellegűekkel való viszonzásuk legfeljebb a hitviták „rangjára" emelheti a szociológiai vitát. A tudományos programnyilatkozatok tézisszerű deklarációi sohasem helyettesíthetik és nem is segíthetik elő a tudományos eszmecserét — hacsak nem a deklarációk szintjén —, s meggyőződésünk, hogy a marxista társadalomelmélet továbbfejlődéséhez sem a programnyilatkozatok számának szaporítása a leginkább célravezető út.

A ki nem fejtett, odavetett félmondatok mellett a szerzők homályos, nem egyértelmű megfogalmazásai is nehezítik a vitát. A belőlük kihámozható szociológiai koncepciót sem látjuk teljesen egyértelműnek. A továbbiakban elsősorban a szerzőknek azokról a koncepciójuk lényegét érintő tételeiről és megállapításairól igyekszünk szólni, amelyeket mi tőlük eltérő módon értelmezünk.

●

A szerzők korunk marxista szociológiáját lényegében véve dichotom struktúraként ábrázolják. Szerintük a dichotom struktúra egyik pólusaként kialakult egy olyan „irányzat", amely ahelyett, hogy reális társadalomképet adna, pusztán „megideologizálja" a valóságot, s tagadva a társadalomtudományok továbbfejlesztésének szükségességét „lényegében ideológiai védelmet nyújt a túlhaladott intézmények, elméleti tételek, vezetési módszerek számára, és ezzel akadályozza az új győzelmét a régi

[3] Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Könyvkiadó, 1965. 43. old.

Digitized by Google

fölött".[4] A struktúra másik pólusa egy olyan irányzat, amely *„marxista értékorientáció* alapján — a fennálló viszonyok reális analízisét követeli, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái", és *„egy tudatosan kiválasztott alternatíva* — az adott esetben a *szocialista perspektíva* —, azaz nemcsak az optimalizáció, hanem éppen a társadalmi viszonyok *humanizációja* — szempontjából *a fennálló intézmények és a társadalomban végbemenő folyamatok és lehetséges fejlődési utak kritikai analízisét nyújtja."*[5]

Hogy reálisan értékelhessük e dichotomikus struktúra két pólusának ellentétét, célszerűnek látszik megvizsgálni, hogyan is értelmezzük a marxizmus társadalomkritikai funkcióját és a marxista értékorientációt. Azért is meg kell tennünk ezt, mert a szerzők szerint az „irányzatok" elkülönülésének alapját a jelenlegi, általuk „preirányzatosnak" nevezett szituációban „sokkal inkább a vállalt társadalmi funkció, mint valamiféle egységes elméleti rendszer képezi."[6]

A marxista értékorientáció és a marxista elmélet társadalomkritikai funkciójának történetfilozófiai értelmezéséhez mindenekelőtt az idevágó marxi gondolatokat kell felidéznünk. Nem azért, mert „talmudizálni" akarunk, hanem mert úgy gondoljuk — Lukács Györgynek erre a gondolatára Hegedüs András és Márkus Mária is hivatkozik —, hogy a marxizmus reneszánszának valóban egyik lényeges feltétele a „módszertanilag vissza Marxhoz" követelménye.

A társadalomfilozófia területén a marxista elmélet történelmi jelentősége abban áll, hogy immanenssé változtatta a transzcendens társadalomkritikát, amelynek kiindulópontja az „abszolút szellem", vagy az „örök emberi természet" volt. Ennek a felfogásnak a körvonalai már igen korán, Marx „Gazdasági filozófiai kéziratai"-ban kirajzolódtak. S nem véletlen, hogy Marx éppen a „transzcendens rétegek" lehántásával közelíti meg a hegeli történetfilozófia értékeit. Kritikai megjegyzései szerint Hegel történetfelfogása egy elvont értékrendet alkalmaz a történeti valóság mércéjeként; mint írja: „a filozófus magát — tehát úgyszintén az elidegenült ember egy elvont alakját — alkalmazza mércéül az elidegenült világra. A külsővé-idegenné válás egész története és a külsővé-idegenné válás egész visszavétele ezért nem egyéb, mint az elvont, azaz abszolút gondolkodásnak, a logikai spekulatív gondolkodásnak termelési története."[7]

Marx ebből a kritikai nézőpontból értékeli a feuerbachi társadalomfilozófiát, Proudhon gazdasági elméletének filozófiai alapjait,[8] s ezt a kritikai álláspontot érvényesíti az egész addigi társadalomfilozófia értékelésében is: „Az egész eddigi történetfelfogás a történelemnek ezt a valóságos bázisát vagy teljesen figyelmen kívül hagyta, vagy csak mellékes dolognak tekintette, amelynek a történeti folyamattal semmiféle összefüggése nincs. Így aztán a történelmet mindig valami rajta kívül eső mérce szerint kell megírni; a valódi élettermelés őstörténeteinek jelenik meg, a történelmi elem viszont úgy jelenik meg, mint ami el van választva a közönséges

[4] Hegedüs András — Márkus Mária: A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban. Kortárs, 1968/12. 1968. old. Nem véletlenül beszélünk itt és a továbbiakban is dichotómiáról. Maguknak a szerzőknek is az az álláspontjuk, hogy az általuk harmadikként említett empirikus „irányzat" ideológiailag neutrális, s „annak következtében, hogy a társadalomelméleti alapokat érintetlenül hagyja. . . . egyszerűen más dimenzióban helyezkedik el", mint a másik két irányzat. (Uo. 1968. old.)

[5] Uo. 1968. és 1969. old.

[6] Uo. 1968. old.

[7] Marx: Gazdasági—filozófiai kéziratok. Budapest 1962. 103. old.

[8] V. ö. Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. Budapest 1960. 44. old. és Marx: A filozófia nyomorúsága. MEM 5. köt. 129. old.

Digitized by Google

élettől s e világon kívül és fölötte lebeg."[9]

Marx arra is rámutatott, hogy a transzcendens társadalomkritika a különböző kommunisztikus társadalomfelfogásoknak is sajátosságuk. Számunkra most nem is az a lényeges, hogy Marx az objektív alapjait is kimutatta ennek az elméleti sajátosságnak,[10] hanem az, hogy a marxizmus klasszikusai pozitív értelemben is megfogalmazták ezt a kritikai álláspontot: „A kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti. E mozgalom feltételei a ma fennálló előfeltételből adódnak."[11]

Hozzá kell tennünk: ez nemcsak az ifjú Marx álláspontja. Jóval későbbi műveiben is vissza-visszatérnek ezek a gondolatok. Csak egyetlen egy példát „A polgárháború Franciaországban" című munkájából: „A munkásosztály nem várt csodákat a Kommüntől, Nincsenek kész utópiái, amelyeket néphatározattal váltana valóra. Tudja, hogy amíg kivívhatja saját felszabadulását és ezzel együtt azt a magasabb formát, amely felé a jelenlegi társadalom a maga gazdasági hatóerői révén feltartóztathatatlanul tör, hosszú küzdelmeken, történelmi folyamatok egész sorozatán kell átmennie, amelyek mind a körülményeket, mind az embereket meg fogják változtatni. Nem eszményeket kell megvalósítania, csak ki kell szabadítania az új társadalomnak a régi összeomló burzsoá társadalom méhében már megfogamzott elemeit."[12]

Hogy milyen a kommunista civilizáció viszonya a maga társadalmi-történeti feltételeihez, azt Marx a célokban tételezett értékrend és a valóságos társadalmi-történeti folyamat fejlettségi szintjének oldaláról is megközelíti. Erre vonatkozólag viszonylag teljes megfogalmazást találhatunk a Gazdasági-filozófiai kéziratokban: „Hogy a magántulajdon gondolatát megszüntesse, ahhoz az elgondolt kommunizmus teljesen elégséges. Hogy a valóságos magántulajdont megszüntesse, ahhoz valóságos kommunista akció kell. A történelem meg fogja hozni, és az a mozgalom, amelyet gondolatban már önmagát megszüntetőként tudunk, a valóságban nagyon göröngyös és hosszadalmas folyamaton fog keresztülmenni. Valóságos haladásnak kell azonban tekintenünk, hogy a történeti mozgásnak mind a korlátozottságáról, mind a céljairól eleve tudatot és ezeket felülmúló tudatot szereztünk."[13]

A marxizmus társadalomkritikai funkciójának ez a klasszikus megfogalmazása, értelmezésünk szerint a kritikai funkció kettős motiváltságát mutatja.[14] A valóság reális előfeltevéseken alapuló, de elvont formában létező célként is tételeződik, és Marx a Német ideológiában a cél és értékstruktúra társadalmi-történeti feltételezettségét bontja ki: „A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszti létezési közegét. Helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el. Ezeknek az elvonatkoztatásoknak önmagukban, a valóságos történelemtől elválasztva, egyáltalán nincs értékük. Csak arra szolgálhatnak, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyít-

9 Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. 41—42. old.

10 Marx: A filozófia nyomorúsága. MEM 4. köt. 137. old.

11 Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. 35. old. V. ö. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 78. old.

12 Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest 1964. 518—519. old.

13 Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 85. old.

14 Ez a kettős motiváltság megtalálható ott is, ahol a klasszikusok a kommunizmusnak mint valóságos mozgalomnak a maga keletkezési feltételeihez való viszonyát ábrázolják. V.ö. Marx—Engels: A német ideológia. MEM. 3. köt. 66. old.

Digitized by Google

sék, egyes rétegeinek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak — a filozófia módjára — receptet vagy szkémát, amelyhez a történelmi korszakot hozzá lehet nyesegetni."[15]

●

Milyen következtetéseket kell levonnunk ezekből a marxi gondolatokból?

Mindenekelőtt azt, hogy a marxizmusnak csak mint a forradalmi — gyakorlati kritikát realizáló valóságos társadalmi mozgalom elméletének lehetnek társadalomkritikai funkciói. Ha társadalmilag objektivált eredményekre tart igényt, akkor a marxista elmélet nem válhat le erről a mozgalomról, nem szakadhat el tőle, vagy kerülhet szembe vele, mert így nem teljesítheti ezt az önmagával szemben támasztott igényét; ha viszont lemond erről az igényről, s csak magyarázni akarja a világot, nem pedig megváltoztatni, akkor nem lehet marxista. Az elmélet a valóságos folyamatot, a társadalmi viszonyok rendszerében létező gyakorlati kritikát alapozza meg. A kapitalista viszonyok közegében ez a kritikai funkció mint a fennálló társadalmi viszonyok kritikája jelenik meg; ebben az értelemben írják a klasszikusok, hogy a kommunisták „az eddigi termelés és érintkezés által létrehozott feltételeket gyakorlatilag szervetlen feltételként kezelik".[16]

Kétségtelen, hogy a szocialista forradalom győzelme után a szocialista építés kibontakozásának és kiteljesedésének időszakában a marxista ideológia társadalomkritikai funkciója is megváltozik. A politikai hatalomért folyó harc időszakában a szocialista fejlődés perspektíváinak és tendenciáinak más dimenzióik vannak a marxista elméletben, mint akkor, amikor egy meghatározott eszmei irányultságú társadalmi mozgalom már megteremti a politikai hatalom eszközeivel való rendelkezés konszolidált feltételeit.

A szocializmus viszonyai között is kritikai jellegű ez a mozgalom. A társadalom egészének tevékenységére alapozó, társadalmi méretekben létező, a hatalmi viszonyokkal rendelkező kritikai mozgalom ez, amelyet a marxista elmélet nem kezelhet szervetlen feltételként. A marxista elmélet a szocializmus viszonyai között társadalmi méretekben létező folyamattá objektiválódik, funkciója tehát nem társadalomkritikai, hanem társadalmi-kritikai. Társadalmi-kritikai, mert össztársadalmi méretű folyamattá objektiválódva, a fennálló társadalmi viszonyokat a maga szerves feltételeinek tudja, és a szocialista perspektívát is e viszonyokból „szabadítja ki", mint ezek belső, latens, de reális lehetőségeit. Számára tehát az, „ami van" és az, „aminek lennie kell", nem a valóság két különböző szférájában, dimenziójában helyezkedik el, hanem szervesen egymásba fonódik. Nem a kritikai nézőpontról mond le — ez a marxizmus legbensőbb sajátja, s ennek egyik mozzanatát Engels úgy jelölte meg, hogy minden, ami keletkezett, méltó arra, hogy el is pusztuljon —, hanem tudatában van azoknak a feltételeknek, amelyek ezt a kritikát egyszerre kötik a szocialista társadalom viszonyaihoz és az ezekből fokozatosan kibontakozó, ezekben csíraként bennük rejlő szocialista perspektívához. Ezért korunk marxizmusának egyszerre kell védelmeznie és erősítenie a fennálló rendszert is és a valóságosan létező szocialista fejlődési tendenciákat is, egyszerre kell megalapoznia jelenlegi és jövőbeli feladatainkat.

A marxista elmélet társadalmi-kritikai funkciója más közegben létezik ugyan, lényegét tekintve azonban ma is immanens funkció kell hogy legyen, ha a Marx által érvényesített

[15] Uo. 25—26. old. Marx itt nem általában a filozófia létjogosultságát vonja kétségbe, hanem a hegeli iskola filozófiáját bírálja.

[16] Uo. 66. old.

Digitized by Google

társadalomtudományi metodológiát akarjuk követni.

Nyilvánvaló, hogy a marxista elmélet nem teljesítheti e követelményeket akkor, ha csak az adott intézmények, igazgatási és vezetési rendszerek stb. védelmezését tekinti feladatának. Ez a szemlélet a valóságtól elszakadva „a szocializmus" apológiájává lesz, és nem védelmezi, hanem gyengíti a szocialista fejlődést. Ez a szemlélet nálunk az ötvenes évek elején a szocialista állam „hivatalos" ideológiájának rangjára emelkedett, vargabetűket, majd tartós megtorpanást idézett elő a fejlődésben, és végül mérhetetlen károkat okozva, a társadalom perifériáira sodródott.

Ennek az értelmezésnek azonban nem ellentéte, hanem fonákja a marxista értékorientációnak az a felfogása — amelytől a tanulmány szerzői, minthogy nézeteiket csak a dogmatizmuséival szembesítették, nem határolták és nem is határolhatták el magukat —, s amely egy transzcendens értékrendszerből kiindulva bírálja a valóságos viszonyokat —, talán csupán azért, mert valóságosak. Egy ilyen transzcendens értékrendből kiinduló vagy utópisztikus kritikai viszony azonban mit sem adhat a társadalmi praxis számára, s éppoly kevéssé hatékony, mint az apologetizmus, mert — a szándéktól függetlenül — objektíve éppúgy a szocializmus valóságos viszonyaitól, társadalmi-történeti fejlődési tendenciáitól való elszakadásra vezet, mint a dogmatizmus.

A marxista értékorientáció e kétfajta értelmezése — amelyek (mint az előbbiekben érzékeltetni igyekeztünk ezt) egyformán idegenek Marx eredeti felfogásától — tulajdonképpen egymás ellen harcolva is egymást erősíti. Ördögi kör ez, s ha valaki belekerül vonzókörébe, nagyon nehezen talál vissza az eredeti marxi felfogáshoz. A félreértések elkerülése végett, és azért, hogy Gramscinak a tudományos vita iránt támasztott és számunkra ma is „ideáltipikusnak" tekintett követelményéhez igazodjunk, leszögezzük: nem azt állítjuk, hogy a tanulmány szerzői transzcendens módon értelmezik a marxista értékorientációt, hanem azt, hogy nem határolják el magukat a transzcendens értelmezéstől, sőt fel sem vetik ennek az értelmezésnek a problematikáját, holott ennek a veszélyei legalább akkorák, mint a valóságot apologizáló „kritikai" viszonynak.

A fő kifogásunk ebben a kérdésben is a szerzők álláspontjának többértelműsége. Hegedűs András és Márkus Mária ezt írják: „Amíg a filozófia funkciója... elsősorban maguknak az értékeknek a kijelölése és filozófiai megalapozása, addig a szociológiáé ezen az alapon a különböző konkrét megoldások analízise, és a lehetséges variánsok társadalmi következményeinek prognózisa."[17] A filozófia és a szociológia funkcióinak ez a merev szétválasztása azonban teljesen homályban hagyja azt a kérdést, amely az adott probléma szempontjából talán a legdöntőbb: hogy minek alapján képes meghatározni és kijelölni az értékeket a filozófia, s hogy ki lehet-e dolgozni a társadalmi valóság reális analízisén kívül vagy e nélkül — hisz a szerzők szerint ez a szociológiára vár — egy olyan értékrendet, amely a szociológia iránytűje lehet. Ha pedig ki lehet dolgozni — s a szerzők álláspontja alapján ez legalább annyira valószínű, mint ennek az ellenkezője —, akkor mi a biztosíték arra, hogy az így kijelölt értékrend nem lesz transzcendens?

Hogy milyen értékrend szerinti marxista értékorientációról beszél Hegedűs András és Márkus Mária, azt nem lehet pontosan tudni. Cikkük egyik helyén a marxi értékrendszert említik, de ez nem teszi sokkal világosabbá a dolgot. Nemcsak azért nem, mert nem lehet egészen pontosan tudni (bár ez is meglehetősen za-

17 Hegedüs András — Márkus Mária: I. m.

Digitized by Google

varó), hogy mit értenek marxi értékrendszeren, hanem sokkal inkább azért, mert az is kérdéses, — ha ezt a kérdést a szerzők nem is teszik fel — mennyire lehet abszolútnak tekinteni a marxi értékrendszert. Ahogy a természetben nincsenek kitüntetett „vonatkozási rendszerek", úgy a társadalomban sincsenek, s a marxi értékrendszert — bármit értsünk is ezen —, mielőtt a valóságot ehhez viszonyítanánk, a mindenkori konkrét, valóságos viszonyokhoz kell mérnünk, e viszonyok közegében kell verifikálnunk, újra és újra megalapoznunk, s ami megalapozható belőle, azt megtartanunk, ami pedig nem, azt — bármily fájdalmas is ez — elvetnünk. De öröknek, abszolútnak tekinteni semmiképp nem szabad, ha ténylegesen tiszteletben akarjuk tartani a „módszertanilag vissza Marxhoz!" követelményét. Minden értékrend, a marxi is, csak akkor lehet releváns és hatékony, ha a valóságos fejlődési tendenciákat transzformálja értékké. Ha nem ilyen, akkor legfeljebb a viszgálódó szociológust, vagy legfeljebb egy szűkebb kört „motiválhat", de semmi esetre sem széles tömegeket. Az olyan értékrend tehát, amely nem a valóságos, fennálló konkrét viszonyok analízisére van alapozva, nem válhat hatékony történelemformáló erővé, s legfeljebb egy utopisztikus társadalomkritikának lehet bázisa.

●

A Hegedűs András és Márkus Mária által is képviselt szociológiai koncepciónak a marxista értékorientáció transzcendens értelmezésétől való elhatárolatlansága, társadalomkritikai kontúrjainak elmosódottsága semmiképp sem valószínűsíti azt a képet, amelyet a szerzők a dogmatikus-apologetikus felfogásnak és saját álláspontjuknak mint egy dichotom struktúra pólusainak ellentétéről adnak.

Hegedüs András és Márkus Mária felfogása szerint a marxizmusnak mint ideológiai struktúrának a dichotomiája nem utolsósorban egy olyan eszmetörténeti vizsgálódáson alapul, amelynek kiindulópontját így jelölik meg: „A marxista társadalomelmélet számára bonyolult új helyzet teremtődött az októberi szocialista forradalom után; megkezdődött a hivatalos ideológiává válásának folyamata, ami szükségszerűen a leegyszerűsítési és az elvulgarizálási tendenciákat erősítette meg."[18] A szerzők által felvázolt eszmetörténeti kép azonban — minden reális részlete ellenére — maga sem mentes a leegyszerűsítés és vulgarizálás tendenciájától, sőt a torzításoktól sem.

Leglényegesebb kritikai észrevételünk azzal kapcsolatos, hogy — véleményünk szerint — ha egy eszmetörténeti vizsgálódás történetiségre tart igényt, akkor a marxista társadalomelmélet utolsó ötven évének és mai helyzetének elemzése során nem szorítkozhat a marxista társadalomfelfogás sztálini interpretációjára, a dogmatikus tendenciákra. Az említett ideológiai, sőt társadalmi folyamatnak a létezése — tény, s ma is találkozunk ilyen jelenségekkel a szocializmus történelmi folyamatának elemzése során. A probléma lényege azonban nem ennek a valóságos tendenciának a tagadása vagy elismerése — bár kétségtelen, hogy tudományos vitáink nemegyszer ebben az alternatívában mozognak —, hanem az, hogy mik voltak az okai ennek a társadalmi fejlődési sajátosságnak és mi a jelentősége jelenleg. Az a felfogás, amely a dogmatikus szemléletet — egyrészt mint a valósághoz való közeledés metodológiáját, másrészt mint a valóságos viszonyokat ténylegesen átható, a

[18] Hegedüs András—Márkus Mária: I. m. 1965. old. Az idézett mondat egyébként tipikus példája annak, amit előbb deklaratív kijelentésnek neveztünk. A szerzők egyetlen érvvel sem bizonyítják azt az állapításukat, hogy a marxista társadalomelmélet „hivatalos ideológiává válása" szüségszerűen vezetett elvulgarizálási és leegyszerűsítési tendenciákhoz. Effajta deklarációkkal azonban nem lehet vitatkozni; legfeljebb mi is kijelenthetjük, hogy semmiképepn sem értünk egyet ezzel a megállapítással.

Digitized by Google

jelenségekben feltárulkozó, azokat átszövő folyamatot — úgy tekinti, mint a szocialista építés folytonosan felbukkanó fantomját, tehát mint olyan szemléletet, amelynek társadalmi érvényesülése, a szocializmus építésében betöltött funkciója az utóbbi évtizedben nem változott meg lényegesen — mereven szemben áll a valóságos társadalmi folyamatokkal, s meg nem engedett módon leegyszerűsíti ezeket a színes, dinamikus, élettel teli folyamatokat. (Egyébként ellentmond Hegedüs András korábbi cikkei azon megállapításainak is, amelyek az SZKP XX. kongresszusának jelentőségét és a társadalomtudományok fejlődésében betöltött szerepét hangsúlyozták.) Nem a jelenség elismerésének vonatkozásában tér el tehát véleményünk a szerzőkétől, hanem okainak megítélésében és mai jelentőségének értelmezésében.

A szocializmus korábbi fejlődési szakaszában nagy szerepet játszó dogmatikus szemléletről és e szemlélet „valóságáról" nem szabad szégyenlősen beszélnünk, de öncélúan sem. Ez a szemlélet a tudományos kutatás tárgya lehet, de sohasem elvont általánosságban. Véleményünk szerint ugyanis a tudománytörténetben nem úgy megy végbe egyes eszmetörténeti állapotok meghaladása, hogy a végtelenségig és egy kicsit öncélúan csatározik velük a tudomány, hanem úgy, hogy bírálat közben elhalad mellettük, túlhalad rajtuk. Általában azt mondhatjuk, hogy sohasem csupán azért voltak haladók a tudomány haladásának irányába mutató törekvések, mert a hagyományt, egy előző korszak szellemi örökségét, sőt ennek „ideologikus illúzióit" bírálták. Ha csak ezt teszik, akkor szükségképpen maguk is e hagyomány foglyai maradnak, s ugyanolyan „ideologikus illúziók" rabjaivá lesznek. Ilyenkor a hagyomány „ideologikus illúziói" elfedik, eltakarják a valóságot, a múltra vonatkozó kritikai viszony pedig öncélú árnyékbokszolássá válik. Summa summarum: az egyes, sokszor „szerzői kollektívák anonymitásába" burkolózó felfogásokkal szembeni kritikai észrevételek helyénvalók és jogosak. A közéleti horizonton ma is fel-feltűnnek olyan dogmatikus vélemények és törekvések, amelyekben a szocialista fejlődés perspektívái leginkább egy varázsgömbben felvillanó képre hasonlítanak. Úgy gondoljuk azonban, hogy nem szabad a tényleges súlyuknál nagyobb jelentőséget tulajdonítani ezeknek a megcsontosodott és egyes esetekben „feltételes reflexként" ma is létező álláspontoknak. Mi nem vállalkozhattunk arra, hogy — mint Hegedüs András és Márkus Mária — néhány oldalon értékeljük és összefoglaljuk az európai szocialista országok szociológiájának és társadalomelméletének helyzetét. De a hazai helyzetet többé-kevésbé jól ismerve azt mondhatjuk, hogy a szerzők túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanak a társadalomtudományokban meglevő dogmatikus maradványoknak és törekvéseknek.

Az MSZMP több mint tíz esztendeje folytatott következetes kétfrontos harcának ideológiai életünk terén is vannak nem lebecsülendő eredményei. E kétfrontos harc eredményeként a dogmatizmus sokat vesztett vitalitásából, pozíciói ma már kétségkívül sokkal gyengébbek, mint a korábbi időszakokban bármikor, s talán nem túlzás azt állítani, hogy a hazai viszonyok nem is kedveznek a dogmatizmusnak. Mindezen tényezők hatásaképpen maga a dogmatizmus is bizonyos alakváltozásokon ment keresztül. Ma nem elsősorban a direkt apologetika jellemzi e szemléletmódot, hanem sokkal inkább a gondolattalanság, az új iránti érzéketlenség, az elméleti tehetetlenség, amely az új jelenségek tudományos analízise helyett alapigazságok szajkózására szorítkozik. A dogmatizmus maradványai vagy újabb törekvései elleni mai küzdelem nem lehet hatékony, ha nem térképezi fel mindezeket az alakváltozásokat. A

Digitized by Google

dogmatizmus elleni harc ebben az értelemben sem mozoghat elvont általánosságban.

Emellett — mint az elmúlt tíz esztendő tapasztalatai is bizonyítják — ez a harc nem lehet eredményes, ha nem kétfrontos. A dogmatizmus ellen harcolva egy másfajta, ellenkező előjelű torzítást okozhat az a kritikai megközelítés, amely a dogmatizmusban véli felfedezni a fő veszélyt vagy éppen a kizárólagos ellenfelet, előkelően zárójelbe téve a különböző, semmivel sem kevésbé hatékony vagy kevésbé veszélyes antimarxista polgári irányzatokat, s amely kizárólag azon méri a „marxizmus reneszánszát", hogy milyen hangos kritikai hadjáratot folytatunk a dogmatizmus ellen. A dogmatizmus elleni harc a társadalomtudományokban sem kizárólag a „kritikán" áll, hanem elsősorban azon, hogy meg tudja-e válaszolni korunk vitális kérdéseit a marxista elmélet, tud-e adekvát képet adni szocialista viszonyainkról, képes-e az élet új jelenségeire alkalmazni a marxi metodológiát. Ha képes rá, ha meg tud felelni ezeknek a feladatoknak, akkor a dogmatizmus elveszti táptalaját, s pusztán „szellemi párlattá", a valóság árnyképévé válik.

Cikkünk szemléletéből következik, hogy nem akartunk a végleges megfogalmazás igényével fellépni, igyekeztünk azonban lehetőleg pontosan körülhatárolni kritikai észrevételeink érvényességi körét. Meg vagyunk győződve arról, hogy a marxista kutatók csak az együttműködés alapján vitázva végezhetik el a szocializmus valóságos társadalmi-történelmi viszonyainak, fejlődési problémáinak és rendellenességeinek feltárását. Sőt, a szemléletbeli akadályok is (nem a szemléletbeli különbségek, mert ilyenek mindig lesznek) csak együttműködésre való kitartó, állhatatos törekvéssel küzdhetők le.

Jenei György—Knopp András

Orbán Dezső: Csendélet

Digitized by Google

Legyen-e kritikai a szociológia?

Ha vitakérdéssé válik valamely tudomány tárgya, tematikája, „specifikus vonásai", akkor ez csak két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy az adott tudomány — akár tudományon belüli, akár tudományon kívüli tényezők hatásaképpen — nem kíván többé megmaradni a „tudományos munkamegosztás" által a megelőzőekben számára „kijelölt" területen, vagy pedig, hogy az adott tudomány tulajdonképpen még nem is létezik. Minthogy jelen esetben a marxista szociológiáról van szó, az első lehetőség elesik. A marxista igényű szociológia tulajdonképpen az elmúlt évtizedek szülötte, s igen merész dolog lenne azt állítani, hogy megtalálta a maga *egyértelműen kijelölt helyét és funkcióját*. Ha valamelyest is történelmi mértékkel mérünk, tényleg azt kell állítanunk, hogy a marxista szociológia még nem létezik. Nem abban az értelemben, hogy ne született volna néhány jelentős tudományos munka, amelyik marxista szándékú és igényű, és olyan jellegű témával foglalkozik és esetleg olyan jellegű módszereket alkalmaz, amelyeket a hosszabb múltra visszatekintő polgári szociológia szociológiaiaknak tekint. Hanem éppen abban az értelemben, hogy nincsenek még *tradicionálissá vált* tárgykörei és módszerei.

Ha ez igaz — márpedig tudomásom szerint *ezt* a nálunk kibontakozó vitában senki sem vonta kétségbe —, akkor teljesen terméketlen dolog azon vitatkozni, hogy mi a marxista szociológia tárgya. Pontosabban maga a kérdésfelvetés ebben a formában egy implicit, de ki nem mondott álláspontot tartalmaz. Nevezetesen azt: adva van számunkra egy nálunk még „be nem vezetett" társadalomtudomány, a szociológia, és adva van ennek polgári variánsa. Vezessük be mi is, hiszen ha a modern kapitalizmus létrehozta és egyre szélesebb körűen felhasználja gyakorlati célokra is ezt a tudományt, akkor miért ne lehetne hasznos a mi céljaink megvalósítása szempontjából is. A még nem funkcionáló, illetőleg még csak első, kezdeti lépéseit gyakorló marxista szociológia vonatkozásában csak így tudom „lefordítani" a magam számára Molnár Lászlónak azt a megállapítását (Gondolatok a szociológia társadalmi funkciójáról. Társadalmi Szemle, 1968/12.), hogy „A szociológia tárgyát (talán helyesebb specifikus vonásairól beszélni) több oldalról lehet kimunkálni. Vitánk szempontjából legalább két megközelítési módnak van jelentősége: 1. a tudományos diszciplína belső rendszere és fejlődése, belső lehetőségei, vagyis a tudományelméleti-metodológiai kérdések és 2. a társadalmi funkció, társadalmi-politikai szerep, a politikai mozgással való kapcsolat szempontjából." Molnár Lászlónak vagy az a véleménye, hogy a marxista szociológia már eljutott arra a szintre, ahol lehetséges annak tudományelméleti-metodológiai problémáival foglalkozni (hacsak nem arra gondol, hogy egy még létre nem jött tudomány belső rendszerét és fejlődését kell előre meghatározni!) — de akkor milyen alapon követeli ugyanettől az ezek szerint már tudományelméletileg analizálható, kialakult tudománytól, hogy önmagává váljék? („A nagy politikai problémák, koncepciók elvont jellegű kimunkálása helyett arra kell törekednie a fiatal magyar szociológiának, hogy *ténylegesen szociológiává váljék*" — Molnár kiemelése). Vagy pedig — s ez a valószínűbb — a szociológiát öntudatlanul is azonosítja a tisztán empirikus jellegű és törekvésű pozitivista polgári szociológiával, s ennek megvalósítását, pontosabban bevezetését kívánja nálunk is.

Úgy hiszem, Molnár vitacikke objektíve nem a szociológia, nevezetesen a marxista szociológia tárgy-meghatározása, hanem a magát szociológiának nevező, kezdeti, de semmiképpen sem pusztán sikertelenül tapogatózó marxista társadalomtudomány „területi igényeinek" a megnyírbálása felé mutat. Azáltal ugyanis, hogy a fenti két szempontot egymás mellé állítja, s nem hajlandó elfogadni azt, hogy az első, a tudományelméleti-metodológiai kérdéscsoport, függvénye a másodiknak, annak, hogy milyen társadalmi-politikai funkciót hivatott a marxista szociológia betölteni, melyek a vele szemben felmerülő össz-

Digitized by Google

társadalmi igények — mintegy eleve lehetetlennek tekinti, hogy a kialakuló marxista szociológia esetleg egészen más arculatot öltsön, mint a szigorúan „tudományos igényű" (azaz minden ideológiával tudatosan szembehelyezkedő) polgári szociológia.

Semmiféle tudomány tárgyát és társadalmi funkcióját nem lehet előre, követelményszerűen meghatározni. *Minden tudomány* társadalmi funkcióját a vele szemben támasztott társadalmi igény hozza létre. Úgy hiszem, ezzel Molnár László is egyetért. Az a sejtésem azonban, hogy ezt a társadalmi igényt igen furcsán értelmezi: állami vagy társadalmi szervek (kormányzat, párt, tudományos akadémia és a legkülönbözőbb társadalmi szervek) rendelésszerűen megfogalmazott elvárásaival azonosítja. („A szociológia akkor használhat a legtöbbet a szocialista társadalomban... ha... *megalapozott, konkrét kutatásokat folytat és egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára.*" — Molnár kiemelése. Ugyancsak erre utal az a felsorolása is, amelyet a 87. oldalon nyújt a szociológia „alkalmazási területeiről.")

Nem kívánom kétségbe vonni annak jelentőségét ha a tudomány egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára. De milyen alapon kívánja Molnár László a konkrét kutatásokon alapuló egzakt információ-szolgáltatást *szembeállítani* az olyan kérdések vizsgálatával, mint amilyen az osztály- és rétegstruktúra, szakigazgatás és bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatívái, hogy azután ezeket a kérdéseket ki is rekesszé a szociológiából és a politológia tárgykörébe utalja? Nem tudok erre más magyarázatot találni, mint hogy szeretné az ún. kényes kérdéseket a maga szakmájából kitessékelni. Nem szeretném még a baloldali polgári szociológiát sem a marxista szociológia elé példaképül állítani, mint másolandót. De fel szeretném hívni Molnár László figyelmét arra, hogy éppen *ezekre* (mondjuk Millsre, hogy csak a legismertebbet említsük) az a jellemző, hogy nem választják el az empirikus kutatásokat a „politológiától", sőt, úgy tekintik, hogy az empirikus kutatásoknak mindig a nagy társadalmi-politikai kérdések megvilágítását kell szolgálniuk. Meggyőződésem, hogy ez a marxista szociológia esetében sem lehetséges másképpen. Bizonyos megállapításaiból úgy tűnik, hogy Molnár Lászlónak is ez a meggyőződése („a szociológia annyira politikai jellegű tudomány, hogy a szociológusok nem végezhetnek eredményes munkát, ha nem »belül« állnak a politikai gyakorlaton"). Csakhogy nála tudománynak és politikának ez az egysége teljesen különböző és csak a szociológus személyében lépnek perszonálunióra egymással. A szociológus ne politikai kérdésekkel foglalkozzék, hanem „megalapozott, konkrét kutatásokkal", ugyanakkor azonban álljon „belül" a politikán, amin — ez már az elmondottak fényében világos — nem azt érti, hogy a „nagy politikai kérdések", a szocializmus megvalósítása, mint alapvető célkitűzés, vezessék a szociológust a társadalmi kérdések vizsgálatánál (az előbbiek vizsgálata szerinte már a „politikai tudomány" feladata), hanem a mindenkori konkrét politikai célkitűzések konkrét követelményeinek megfelelően — magyarán: konkrét, a szó szoros értelmében vett megrendeléseknek megfelelően — végezze a maga empirikus információ-gyűjtögetését.

A tudománnyal szemben támasztott társadalmi-politikai igény azonban nem szűkíthető le hivatalos szervek hivatalos megrendeléseire és kívánalmaira. Ez még soha nem hozott létre, soha nem fejlesztett egyetlen tudományt sem. Márcsak azért sem, mert — a „megrendelésekkel" ellentétben — semmiféle tudomány nem maradhat meg szűk nemzeti keretek között. Bármely tudománynak — így a *marxista* szociológiának is — internacionálisnak kell lennie; csak abban az esetben szolgálhatja a társadalmi fejlődést, ha *bármely* konkrét társadalom analízisét a társadalmi kérdések általános elméleti vizsgálatához kapcsolja. A magyar társadalom vizsgálata, a magyar társadalomra vonatkozó „konkrét kutatások és egzakt információk" nem is valósíthatók meg akkor, ha eközben a kutatás nem veszi figyelembe a többi szocialista ország, a kapitalista társadalom különböző formáinak, a fejlődő országoknak stb., stb. problematikáját, pontosabban: ha nem az *össztársadalmi tényezőket általánosító elméletre épül.* Hogyan lenne azonban lehetséges egy ilyen elmélet, ha az egyszersmind nem a „politika tudománya" is? Ha a megfelelő tudomány mint internacionalista elmélet nem létezik, ak-

Digitized by Google

kor a politikai vezetés hiába is várja, hogy sebtében előállított szakemberek valóban használható válaszokat fognak adni kérdéseire.

Az a társadalmi igény, amelyik egy társadalomtudományt létrehozhat és fejlesztheti, csak magának a társadalmi fejlődésnek a belső követelményeiből, ellentmondásaiból, esetleg válságaiból adódhat, amelyet a gyakorlati politikusok vagy felismernek, vagy sem. Ha felismernek, akkor természetesen szó szoros értelmében vett „megrendeléseik" harmonizálni fognak, esetleg azonosak is lesznek a tényleges társadalmi igényekkel, ha azonban nem, akkor éppen a társadalmilag-politikailag elkötelezett tudomány feladata, hogy megkísérelje a hivatásos politikusok figyelmét felhívni a problémákra. *Ebben az értelemben* a szociológiának — de nemcsak a szociológiának, hanem valamennyi társadalomtudománynak — *kívül* kell állnia a politikán.

A Molnár László megszabta követelmények viszont — szubjektív szándékaitól teljesen függetlenül — olyan értelemben helyezik a szociológiát a politikán kívülre, ami meggyőződésem szerint a tudomány marxista jellegét teszi több mint kétségessé. A pusztán leíró, a leírást a nagy társadalmi-politikai perspektívák vizsgálatától elválasztó, pozitivista jellegű szociológia nem marxista tudomány, *nem lehet marxista* tudomány, akkor sem, ha a maga kizárólagos feladatának azt tekinti, hogy egy kommunista párt vagy szocialista állami szervek kívánalmait elégítse ki. Nem marxista tudomány, mert — éppen úgy, ahogy ezt a polgári pozitivista társadalomtudomány teszi — a fennálló konkrét társadalmi állapotot, sőt, ami még ennél is több, a fennálló konkrét politikai vonalat adottként, megváltoztathatatlanként tételezi, s önmaga feladatát arra redukálja, hogy ezen adott kereteken belül a politika manipulációs eszközeként szolgáljon. Az ilyen típusú szociológia nem marxista tudomány, mert nem „kritikus" és „forradalmi". (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az ilyen tudomány művelője a maga személyében szakmai tevékenységének területén kívül elvben lehetne forradalmár, bár forradalmiságának mély és őszinte voltát igen kétségessé teszi, hogy azt éppen szakmájának gyakorlása közben nem kívánja érvényesíteni.) A pozitivista szociológia egyértelműen kívül áll a politikán *abban az értelemben*, hogy benne társadalomtudomány és politika nem képeznek egységet, hanem a tudomány a számára külsődleges politika függvényévé válik.

A pozitivista értelemben vett „tudományos igényű" szociológia követelménye a szocialista országokban a sztálini korszak „társadalomtudományára" bekövetkezett reakció. A követelés azon a helyzeten kívánt változtatni, amikor a tudomány a tényeket, a ténylegesen fennálló viszonyokat semmibe véve, a politikai vezetés igényeinek, a mindenkori taktikai célkitűzéseknek megfelelően alakította a maga „törvényszerűségeit". A tiszta tudományosság igénye és követelménye azonban olyan tudományt eredményez, amelyik pusztán *a tudományosság látszata mögé rejti* politikai taktikának és társadalomtudománynak mit sem változott viszonyát. A gyakorlati különbség csupán annyi, hogy ez a tudomány nem „törvényszerűségeket" és teoretikus érveket, hanem „adatokat", „összefüggéseket" szolgáltat a tőle független politikai taktikának.

A valóban marxista szociológia számára azonban a tőle függetlenül meghatározott politika nem képezheti kutatásainak keretét. Amit egy ténylegesen marxista társadalomtudomány vizsgál, az nem a társadalmi valóság egy konkrét politikai irányvonal szemszögéből, hanem a társadalmi valóság maga, amelynek a politikai irányvonal és azt meghatározó társadalmi intézmények is *alapvető konstituensei*. A „keretet" nem a megrendelő intézmények, a politikai szervek, hanem az össztársadalmi szocialista célkitűzések nyújtják a számára. Más kérdés az, hogy a jó és okos politika nem is várja azt a tudománytól, hogy pusztán neki alárendelt s közvetlen taktikai célkitűzéseit kiszolgáló eszköz legyen. A jó szocialista politika „megrendelései" mindig harmonizálnak a tudománnyal szemben felvetett össztársadalmi igényekkel, s ennyiben a politika elsősorban kritikai, nem pedig pusztán alátámasztó feladat betöltését várja a tudománytól. Éppen ezért a marxista szociológia fejlődése és megerősödése szempontjából alapvetően elhibázottnak tartom azt a célkitűzést, amelyik egyre fokozottabb specializációt követel a marxista társadalomtudományokban (a polgári társadalomtudomá-

Digitized by Google

nyoknak ez a rohamos specializálódása a modern, manipulatív kapitalizmus követelményeit elégíti ki), amelyik el kívánja választani a szociológiát a politika tudományától.

Bizonyos értelemben igaza van Molnár Lászlónak akkor, amikor az általa elképzelt, tisztán szaktudományos jellegű, külön szociológiát és külön politikai tudományt „segítő" jellegűnek, míg a konkrét kutatásokat és a politikai elképzeléseket egyesítő, Hegedüs által megfogalmazott (de nemcsak a Szociológiai Kutatócsoport, hanem mások által is elfogadott) elgondolást „kritikai töltetű szociológiának" nevezi. Az előbbi *csak* segít, de segíti azt is, ami rossz, ami ellene hat a szocialista célkitűzéseknek. De nem épít semmi újat. Az utóbbi pedig úgy véli, hogy az új építése-segítése csak a rossz lebontásán keresztül valósítható meg. *Mindig kritikai*, mert sohasem a régit, mindig az újat kívánja *építeni, segíteni.*

Vajda Mihály

Cigány Dezső: Önarckép

Digitized by Google

Plusz egy?

Ha manapság új folyóirat születik, akkor ez a tény legalább két okból késztet állásfoglalásra. Egyfelől a mai eseménydús élet, a bokrosodó tennivalók összeszűkítik a rendelkezésünkre álló időt: könyvek, folyóiratok tömkelege, szakmai feladatok, közélet, a tájékoztató eszközök „szalámizzák fel" — marad-e tehát belőle újabb folyóiratok olvasására? Másfelől — s nem is ok nélkül — egyre inkább realistának gondoljuk magunkat: a mai élet az egzakt ismereteknek, a tények mérlegelésének, az erre épülő tervezgetésnek kedvez. De azért jócskán maradt még bennünk a középkori alkimisták csodavárásából: mi is melengetünk gondolataink között misztikus „csodaszereket" — különösen akkor, ha makacs, nehezen megoldható problémákba ütközünk. Ilyen csodaszer a folyóirat-indítás is. Ha társadalmi életünk valamelyik zónájában valami nehezen megy, ha tanácskozásra hívják össze az illetékeseket — előre fogadást lehet kötni arra, hogy az előterjesztett javaslatokból nem fog hiányozni egy ilyen és ilyen folyóirat „megindításának halaszthatatlan szükségessége". De valóban *ez lesz-e majd a megoldás?*

Ilyen ünneprontó, hátul motoszkáló gondolatokkal vettem kezembe a *Színház* című új folyóirat első számát. Azóta már harmadszor is megjelent, s írásaival eloszlatta aggályaimat. Ez esetben nem egyszerűen a „plusz egyről" van szó. Már az igény is többet sejtetett. Színházművészetünk az utóbbi években magasabbra ívelt. Összetevői külön-külön és egységükben is megujhodtak. Sok szólamú, sok műfajú lett ez a művészeti ág is. Megszűnőben van provincializmusa, s a nem budapesti műhelyek sem „vidékiek" már, a szó hibásan elkönyvelt tartalmát tekintve. A konkurrenciáktól „beijedt" színház megmutatta, hogy nemcsak jövője van, hanem virágzása is. Bemutatók rengették meg azt a mozdíthatatlannak vélt ítéletet, amely szerint belepusztulnak színházaink a színvonalas mai magyar drámák hiányába. Vannak kísérletek, új kezdeményezések, újjávarázsolt régi művek; van hagyományápolás, de irtják a sokáig hagyományként kezelt ódon szokásokat is. S ami a legfontosabb: *témákkal és témáktól függetlenül is van mondanivalója színházművészetünknek a ma embere számára.* Szándékosan ragadtam ki egyoldalúan a nagy egész néhány vonását. De ha a disszonanciákról, a bántóan érdes felületekről, a melléfogásokról is beszélnék, következtetésemben akkor is ugyanoda jutnék el. Arra, hogy művészeti életünknek ez a színes, életerős, mozgalmas tartománya (amelyből — mellékesen szólva — nem is csak „oldalágon" táplálkozik az elismert filmművészet, a nagy hatalmú tv és rádió, a népművelés nem egy szektora stb.), már régen kiérdemelte ezt a folyóiratot. De ha érdemeivel nem szolgálta volna meg, akkor hibái is kiáltottak volna egy olyan szakmai fórumért, ahol el-

Digitized by Google

méleti igénnyel, marxista alapállásból, szigorúan és aktuálisan, érdemben lehet szólni e sokrétű művészet problémáiról.

A főszerkesztői beköszöntőben *(Boldizsár Iván: Első csöngetés)* ezt olvastuk: „... Mindezzel azt akarjuk bővebben kifejezni, amit a színházi világban élő színháznak, totális színháznak, komplex művészetnek vagy összművészetnek szoktak nevezni. E gondolat első jelzőjében, az élőben az is benne foglaltatik, hogy mindezeket az eszméket és célokat a mai Magyarországon, tehát szocialista fővel és szívvel óhajtjuk szolgálni." Mindezzel nagyon egyet lehet érteni. Az indító cikkből markánsabb program azonban nem kerekedik ki. Inkább az, hogy a szerkesztők szándéka szerint kik írják majd a lapot, s hogy az kinek szóljon.

Az első három lapszám azonban már többet árul el a programból. Kirajzolódnak egy korszerű értékrend kutatásának a körvonalai. Nem deduktíve, hanem induktív módszerrel: a mai színház gyakorlatából és elméleti gondjaiból kiindulva. Vissza-visszatérő szólam a hagyomány értelmezésének újragondolása: olyan folyamatosság szolgálata, amely semmit sem tart szentnek, csupán azért, mert régi és tekintélyes, de mindent tisztel, ami a mának való. A folyóirat megpróbál állást foglalni azoknak a kölcsönhatásoknak a megítélésében, amelyek a színházművészetnek — egyébként minden művészetnek — valóságos társadalmi dimenzióját képezik. Azaz: a művészet — kritika — esztétika — művészetpolitika — közönség bonyolult összefüggéseiben. A Színház persze nem a színházi közönségnek készül (még akkor sem, ha a főszerkesztő szellemesen megjegyezte: „Azt hisszük, e lap azért fogja érdekelni a színpadi alkotás első számú partnerét, a közönséget, mert elsősorban mégis a művészeknek írjuk"), hanem a szakmának és a színházkedvelők egy szűkebb körének. Hivatásában nyilvánvalóan egyesíteni fogja azt a funkciót, amelyet a közép- és magasabb szintű szakmai érdeklődés kíván meg. Ám semmiképpen sem közömbös, hogy a legfőbb színházi nagyhatalom, a közönség ügyében milyen koncepciót képvisel majd a folyóirat: az arisztokratikus lekezelését, vagy pedig a felhalmozódott (s több tudományágat is érintő) közönség-problémák megoldását? Az első számok tanúsága szerint az elsőnek a veszélye nem fenyegeti a lapot, a másodikért viszont mind többet tehet majd.

A folyóirat megindulásával méltó konkurrenciája támadt a színházi kritikának. Nem terjedelemben és hangerőben, hanem azért, mert hasábjain a kritika „hazai pályán" játszik: kicsit „belsőbb", meghittebb, családiasabb hangoltságú. Még sohasem láttam sajtótermékben ily nagy, a sajtónak, a kritikának szóló adósságjegyzéket, mint amit itt nyújtottak be az első számokban. Nem hiszem, hogy ártalmára válna színházi műbírálatunknak.

Egy csecsemőről nem szoktak káderlapot kiállítani. Nem szokták megróni azért, hogy még nem tette meg azt, amit majd csak évtizedek munkája tanúsíthat. A Színház egy nagykorú művészetről, felnőtt gondolatokkal szólalt meg — de életkora még szinte a csecsemőé. Korai még az értékelés. Útravalóul azt kívánjuk, hogy elméleti igényességéből, a színházművészet társadalmi súlyát növelő szókimondásából mit sem engedjen. Ám váljék olyan fórummá, ahol — vitában, a vélemények ütköztetésével — a színházművészet műhelyproblémái, kritikai és esztétikai gondjai az egyértelmű és határozott ideológiai kristályosodási törvények alapján juthatnak előbbre vagy a megoldáshoz. Ebben bizonyára megegyeznek a legjobb művészek ambíciói, a szövetség törekvései és társadalmunk objektív érdekei.

Füleki József

Digitized by Google

Egy „homályos cikk" védelmében

A Kortárs 1968. évi 12. számában megjelent tanulmányunkról H. B. aláírással rövid glossza jelent meg a Társadalmi Szemle előző számában (1969/1.). Ehhez csak néhány megjegyzést szeretnénk hozzáfűzni, elsősorban azon olvasók számára, akik cikkünket nem ismerik.

Mindenekelőtt hálásak vagyunk a glossza írójának azért, hogy a tanulmányunkban felvetett problémákat igen fontosnak tartja és vissza akar térni ezekre egy alaposabb kritikában. Reméljük, hogy az majd lehetőséget nyújt reális vitára. Erre az említett glossza semmiképpen sem alkalmas, márcsak azért sem, mert majdnem kizárólag félreértéseken vagy félremagyarázásokon alapul.

Az egyik fő vád: a homályosság. Az azonban, hogy a glossza írója a tanulmányt homályosnak tartja, nemcsak e cikk szerzőin múlhat, hanem esetleg rajta, mint olvasón is. Természetesen, miután tanulmányunkat valóban vitatott kérdésekről írtuk, egyáltalában nem tartjuk lehetetlennek, hogy a tárgyalt témát bizonyos pontokon nem tudtuk elég világosan és meggyőzően kifejteni, de éppen ebben segíthet a remélhetően kibontakozó érdemi vita.

A glossza szerzője a továbbiakban azzal vádol bennünket, hogy pejoratív értelemben használjuk a „törtmat" fogalmát, annak a történelmi materializmusnak a rövidítéseként, amelynek „kidolgozása a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya volt". Ezzel szemben tanulmányunkban nagyon határozottan leszögeztük, hogy a „törtmat"-on nem a marxi történelem- és társadalomelmélet általános filozófiai alapelveit értjük, hanem annak *a harmincas években kialakult dogmatikus, apologetikus válfaját, amely elzárkózott mind elméleti tételeinek a társadalmi valósággal való konfrontációjától, mind a társadalomelmélet továbbfejlesztése szükségességének elismerésétől.* (Ez az álláspontunk egyébként nemcsak a lábjegyzetből tűnik ki.) Ez különösen a szocializmusra vonatkoztatott tételeiben, mint tendencia tovább létezik — még akkor is, ha az általános elmélet szintjén számos változás történt. (Ennek a tendenciának a létezését tanulmányunkban tényszerűen is igazolni igyekeztünk.)

A történelmi materializmus — amely valójában a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya — azonosítása azzal a dogmatikus társadalomelmélettel — amely ebben az esetben nem tőlünk származik, hanem a glossza szerzőjétől —, semmiképpen sem szolgálja a marxizmus megújhodásának folyamatát.

Tanulmányunkból semmiképpen sem olvasható ki az, hogy az általunk képviselt szociológiai irányzat jelentkezésének tulajdonítjuk a gazdasági mechanizmus reformját. Mind az egyiket, mind a másikat annak a társadalmi erőnek a megjelenésére vezetjük vissza, amely *„marxista értékorientáció alapján* a fennálló viszonyok *reális analízisét* követeli, azért, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái".

A magyar viszonyok között nagyon szerencsés körülmény az, hogy a párt Központi Bizottsága irányította és támogatta ennek a tendenciának a kifejlődését. Mindenekelőtt ennek köszönhető a gazdálkodási rendszer reformjának kidolgozása és bevezetésének megkezdése.

Csupán még egy mondatot arról, hogy tanulmányunk miért nem reagál azokra a kritikai írásokra, amelyek a Kortársban Hegedüs András: „A társadalmi fejlődés alternatívái" című cikkéről ugyanezen folyóirat októberi és novemberi számában jelentek meg. Eltekintve attól, hogy a szóban forgó tanulmányunkat nem Hegedüs András, hanem Márkus Mária és Hegedüs András írta, az is közrejátszott, hogy ezt az írást 1968 júniusában már befejeztük, de csak decemberben került közlésre.

Márkus Mária—Hegedüs András

Digitized by Google

Gazdasági mechanizmusunk reformja — a tervgazdálkodás hatékonyabbá tételének szolgálatában

(Nyers Rezső: „Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja" című könyve kapcsán)

A tervezés tudományos színvonalának emelésével, a szocialista gazdálkodás hatékonyságának fokozásával kapcsolatos problémák *valamennyi* szocialista országban napirendre kerültek. Egyebek között sor került a gazdaságirányítás rendszerének módosítására a Szovjetunióban, az NDK-ban, Lengyelországban, Bulgáriában, Romániában, Csehszlovákiában és hazánkban is.

E törekvések azt bizonyítják, hogy *a szocialista tervgazdálkodás színvonalának és hatékonyságának emelése korunk fejlődésének megérett szükséglete és megoldásra váró feladata.* Nem állíthatjuk, hogy megleltük az *egyetlen* helyes, az egyedül üdvözítő utat a szocialista gazdaságban szunnyadó lehetőségek teljesebb körű kiaknázásához, a tervgazdálkodás tudományosabbá és hatékonyabbá tételéhez. Minden jel arra mutat azonban, hogy ez a *folyamat a szocialista világrendszer méreteiben* elkezdődött, és bizonyos, hogy a szocialista országok megtalálják e problémák viszonyaiknak megfelelő megoldását. Ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményessége *történelmi jelentőségű* a két rendszer gazdasági versenyének alakulása, a szocializmus fölényének erőteljesebb kibontakoztatása szempontjából.

Az útnak még csak a kezdetén vagyunk és a cél elérésének nincs s nem is lehet *egységes receptje,* mert az egyes szocialista országok a társadalmi-gazdasági fejlettség eltérő színvonalát reprezentálják, történelmi hagyományaik, gazdasági adottságaik eltérőek, s mindez a kivitelezés konkrét módozataiban nyilvánvaló sajátosságokat okoz, a szocialista gazdaság építésének általános érvényű, közös törvényszerűségei alapján, miközben ez utóbbiakat a nemzeti tapasztalatok maguk is formálják, gazdagítják.

A gazdaságirányítási rendszereknek a szocialista országokban életbe léptetett és előirányzott továbbfejlesztése — a válatozások mértékét, mélységét tekintve — különböző. Valamennyiük közös jellemzője azonban a központi tervezés és a piac összekapcsolása, s ezzel együtt az áru—pénz-viszonyok szerepének növekedése, a termelőegységek anyagi érdekeltségének és hatáskörének bővítése. A gazdasági mechanizmusnak hazánkban végrehajtott reformjával kapcsolatban hangsúlyozni érdemes, hogy:

- A változások ebben az időszakban nálunk nagyon átfogóak, igen komplexek voltak, az irányítási rendszer *minden lényeges* területére, intézményére kiterjedtek.
- A reformot az a Magyar Szocialista Munkáspárt kezdeményezte, vezette és hozta tető alá, amely az 1956-os ellenforradalom leverésével bebizonyította, hogy a szocializmus vívmányait feladni nem engedi, s mindenkor kész ha kell, fegyverrel is megvédeni ezeket. Pártunk ugyanakkor arról is bizonyságot adott, hogy képes levonni az előző időszak hibáiból adódó tanulságokat. Helyreállította a pártélet lenini normáit, leszámolt

Digitized by Google

a személyi kultusszal, a törvénytelenségekkel, visszaállította jogaiba a kollektív vezetést, elvi engedmény nélküli, de türelmes, meggyőző politikai munkával, a gyakorlatban következetesen érvényesített *kétfrontos* harcban megszilárdította a szocializmus politikai alapját: a munkás-paraszt szövetséget, s mindezzel sikerült fokozatosan kivívnia egész dolgozó népünk bizalmát és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom megbecsülését.

Az elmondottakkal összefüggésben különös figyelmet érdemel Nyers Rezső elvtársnak „Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja" című, a közelmúltban megjelent gyűjteményes kötete. A könyv 1963-tól 1968 derekáig terjedően, öt év termésének legjavából ad válogatást: beszédeket, cikkeket, interjúkat, s betekintést egy gazdasági vezető, egy vezető politikus gondolataiba, szemléletébe. Ez önmagában is érdekes, de tanulságos is, ahogyan a kötetből feltárul az olvasó számára az a *folyamat*, amelyben gazdasági vezetésünk a gazdaság egyes fontos, de mégis *részproblémáinak*, az ismétlődően felmerülő fogyatékosságoknak a taglalásától eljutott az *átfogó reform* szükségességének felismeréséig és a jövő tennivalók irányának kimunkálásáig. S bár a mechanizmus reformja a párt kezdeményezésére, kollektív tevékenység eredményeként alakult ki, a könyv olvasása meggyőz afelől, hogy a szerző ennek a munkának egyik bátor szellemű, a fejlődés problémáira fogékony, a visszahúzó előítéletektől, megcsontodástól mentes harcosa és egyik összefogója volt.

A kötet első írásai tartalmasan, de még a mélyebb összefüggések feltárása nélkül foglalkoznak gazdasági fejlődésünk soron levő és legfontosabbnak ítélt fogyatékosságaival és feladataival. A vezérgondolat és a kérdések megközelítésének alapja már itt is — mint az egész kötetben — az a felismerés, hogy történelmileg lenyűgöző eredményeket értünk ugyan el, de *a szocialista gazdaság erőforrásait nem hasznosítjuk optimálisan*, gazdálkodásunk hatékonysága kisebb, gazdasági struktúránk progresszív átalakítása lassúbb az objektíve lehetségesnél. Időbe tellett azonban, amíg eljutottunk addig a felismerésig, hogy a kitűzött gazdaságpolitikai célok és a megvalósulásuk közötti negatív eltérések, gazdaságunk sokszor bírált és rendre visszatérő fogyatékosságai alapvetően *nem mulasztásokra és visszaélésekre* vezethetők vissza, hanem magában az *irányítás rendszerében* gyökereznek.

A szerző a Központi Bizottság 1964 decemberi ülésén megtartott előadói beszédében már felveti a tervezési, pénzügyi és árrendszer, a vállalatok és dolgozók anyagi érdekeltségét *átfogó gazdasági intézkedések* kidolgozásának szükségességét. Ez a gazdasági reform kidolgozásának fontos indító állomása volt. Jelezte, hogy pártunk gyökeresen szakítani tudott azzal a korábbi felfogással, amely a gazdaságpolitikai döntések és törekvések csalhatatlanságának fikciójából indult ki, és ezzel a közgazdaságtudományt szűk fejlődési keretek közé, a mindenkori gazdaságpolitika magyarázására, igazolására, nemegyszer a napi feladatok „megideológizálására" szorította, s ezzel megfosztotta magát az alkotó tudomány hatalmas fegyverétől, amely képes reflektorként bevilágítani a megteendő utat, s lehetővé tenni az elkövetett hibák gyors és hatékony kijavítását.

A gazdasági reform előkészítésének első fázisában gazdasági vezetők, tudósok, műszakiak, pártmunkások széles körű bevonásával elkészült az egyes legfontosabb gazdasági területek helyzetének tudományos igényű *kritikai elemzése*. E kritikai elemzések alapján, demokratikus szellemű, nyílt légkörű *vitákban* kristályosodott ki a reform koncepciója. Ezek a viták pezsdítően hatottak az egész magyar szellemi életre, mindenekelőtt,

Digitized by Google

a közgazdaságtudomány fejlődésére, nem utolsósorban azért, mert a vitákban érvényesült az a helyes elv, hogy a tudományos megismerés számára nincsenek, nem lehetnek „kényes kérdések", hogy a tudományos vitákban nincs helye kinyilatkoztatásoknak — itt *érvet* kell érvnek szegezni, s valamely érv súlyát nem az adja, hogy ki „fémjelzi" azt, hanem a tudományos megalapozottsága.

A tudományos viták demokratikus szellemű, őszinte bátorítása és a bármely oldalról észlelt elméleti kilengések elleni elvszerű fellépés, a *kétfrontos harc* a kötet írásainak s szerzőjük szemléletének egyik fő jellemzője. „Vitatkozzunk konstruktívan, vagyis kertelés nélkül, nem ismerve úgynevezett »kényes kérdéseket«, mindamellett fegyelmezetten" — mondotta megnyitójában a szerző a kommunista közgazdász-aktíva 1963 decemberi értekezletén. Ugyanebben a beszédében hangsúlyozza, hogy a közgazdaságtudományt „akadályozó tényezők között kell számontartanunk *a dogmatizmust és annak dialektikus ellenpólusát, a revizionizmust is*". (19. old. — Az én kiemelésem. *A. É.*) Ezt fontos kiemelnünk, annál inkább, mert gazdasági reformunkat csak ebben a közelítésmódban lehet igazán helytállóan értékelni.

A szerző 1965 júliusában megjelent, „Gazdaságirányítási rendszerünk problémái" című tanulmányában határozottan szembeszáll a gazdasági mechanizmus szélsőséges értelmezőivel, azokkal is, „akik túlságosan szélesen értelmezik ezt a fogalmat. Beleértik a mindenkori gazdaságpolitikát, sőt, végül úgy fogják fel, mint a szocialista termelési módot ... Ebből a túlságosan széles értelmezésből viszont következnék, hogy nem szabad a gazdasági mechanizmushoz hozzányúlni, mert akkor a szocializmushoz nyúlnánk hozzá." (115. old.) „A másik típusú félreértés, hogy a gazdasági mechanizmus kritikája kapcsán tulajdonképpen magának a tervgazdálkodásnak a kritikájáról van szó és a kritika nyomán a tervgazdálkodásról át kellene vagy át kívánnánk térni a piacgazdálkodásra." (115. old.)

A félreértések leküzdéséhez tisztázni kellett *a legfontosabb fogalmakat:* a gazdasági mechanizmus tartalmát, a gazdasági mechanizmus és a gazdaságpolitika egymáshoz való viszonyát, hozzávetőleg a következő logikai menetben:

- Marxisták számára axióma, hogy a termelőerők és ennek alapján a termelési viszonyok szükségszerűen változnak. Ez a fejlődés általános, *minden* társadalomra, *a szocializmusra* is érvényes törvényszerűsége. A történelmi materializmus talaján álló marxisták—leninisták számára *természetes*, hogy a szocializmus konkrét viszonyai és intézményei sem változtathatatlanok.
- Gazdasági mechanizmusunk átfogó reformja a termelési viszonyok elavult *megjelenési formáinak* túlhaladását, új, korszerűbb formákkal való felváltását jelenti, de *azonos típusú* új formákkal való felváltását, tehát semmiképpen sem a társadalmi tulajdonon nyugvó *lényegi* szocialista viszonyok megváltoztatását.
- A gazdasági mechanizmust nem azonosíthatjuk a *piaci mechanizmussal*. Ez az utóbbi szűkebb fogalom, csak eleme — bár fontos eleme — az előzőnek. Nem fedi teljesen a gazdasági mechanizmus fogalmát az irányítási rendszer sem, mert az előző fogalom szélesebb az utóbbinál. A népgazdasági tervezés pedig a gazdaságirányítási rendszernek *legfontosabb* eszköze.
- A gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus viszonylatában mindig a *gazdaságpolitikáé* a meghatározó szerep, a primátus, „mindig a gazdaságpolitikai fontosságú ügyeknek kell dominálniuk, mert azok az össz-társadalom szempontjából a legfontosabbak, s a népgazdasági szemléletben mindenkor azok számára kell az elsőbbséget biztosítani". (233. old.) A gazdasági mechanizmus *egész rendsze-*

Digitized by Google

rét úgy kell kialakítani, hogy a leghatásosabban segítse elő a gazdaságpolitikai célok megvalósítását.

A gazdaságpolitikának a gazdasági mechanizmussal szembeni elsőbbségét nem értelmezhetjük statikusan; kettejük viszonyában nemcsak a gazdaságpolitika meghatározó szerepe érvényesül, hanem egymásra való *kölcsönhatásuk is*. Az új mechanizmus tehát nemcsak elősegíti gazdaságpolitikai céljaink jobb megvalósítását, hanem a termelőerők felgyorsult fejlődésének eredményeként aktívan visszahat a gazdaságpolitikai célok alakítására is.

Gazdasági mechanizmusunk reformjának előkészítését egyaránt jellemzi a *fokozatosság* és a *cselekvőképesség*. Nyers Rezső elvtársnak a Központi Bizottság 1964 decemberi ülésén tartott előadói beszéde felvetette az átfogó reform szükségességét, az 1965 novemberi ülés pedig a vitára bocsátott előterjesztés és a szerző előadói beszéde nyomán már rögzíthette a reform kiinduló *irányelveit*. Ezeknek széles körű nyilvános vitája után a Központi Bizottság 1966 májusi ülése jóváhagyta az új irányítási rendszer alapelveit, és *egyhangúlag megszavazta* a gazdasági reform 1968. január 1-i bevezetésére vonatkozó határozatot; ezzel egyidejűleg megbízta a kormányt a reform gyakorlati bevezetéséhez szükséges további tennivalók kézbevételével és megszervezésével.

A mintegy 150 főnyi szakértő gárda által elvégzett kritikai elemzések segítségével teljes mélységében sikerült feltárnunk a régi mechanizmus *elavultságát*, s a vitában megértetnünk a közvéleménnyel az *átfogó* reform szükségességét. Ebben kimagasló szerepe volt célratörő agitációnknak és propagandánknak, amely a reform kérdéseit, a tömegek „közgazdasági tudatának" fejlesztését állította tevékenységének homlokterébe. A hangsúlyt eközben természetszerűleg az *új* vonásokra, a régi mechanizmustól való legkirívóbb eltérésekre helyezte, hiszen így lehetett a legfrappánsabban, a legerőteljesebben érzékeltetni a régi és az új mechanizmus közötti *szemléletbeli* különbségeket. De az első perctől kezdve nem hagyott kétséget afelől, hogy a reform *szerves folytatása* egész felszabadulás utáni fejlődésünknek, s ezen belül is mindenekelőtt pártunk és kormányunk 1956 után kkövetett általános politikájának és gazdaságpolitikájának. Az eredményes agitációs és propagandisztikus előkészítés jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy zökkenőmentesen tudtuk bevezetni a gazdasági mechanizmus reformját.

Ma azonban már egyre nyilvánvalóbb, hogy a mechanizmus új vonásainak az eszmei előkészítés során történt némileg egyoldalú, vagy legalábbis túlhangsúlyozott tárgyalása félreértések, torzítások veszélyét rejti magában. Sokszor és nyomatékosan hangsúlyoztuk például a kötelező tervutasítások megszüntetésének helyességét, a nagyarányú decentralizálásnak, a vállalati hatáskörök bővítésének, a piac aktívabb szerepének, az áru—pénz-viszonyok jelentős kiterjesztésének szükségességét, a vállalati nyereség és jövedelmezőség kategóriáinak, az anyagi érdekeltség elvének előtérbe kerülését, a termelők közötti verseny élénkülését stb. Mindennek alapján némely nyugati kritikusunk túlfűtött várakozásokat fűz a változásokhoz, s abban reménykedik, hogy a reform — a piac, áru, pénz, nyereség szerepének növelésével, a tervutasítások megszüntetésével — magát a szocialista tervgazdálkodást „lazítja fel". Szocialista országokban élő barátaink között — közgazdászok és érdeklődők között egyaránt — szintén akadnak olyanok, akik — bár még nem ismerhették meg közelebbről és alaposan a mai magyar gazdaságirányítást, ösztönös aggodalommal reagálnak új mechanizmusunkra abból a szempontból, hogy vajon *kezében tudja-e tartani az állam a gazdasági folyamatok központi irányítását* és

Digitized by Google

biztosítani tudja-e a népgazdaság *tervszerű*, kiegyensúlyozott fejlődését.

Az új mechanizmus működésének egyéves tapasztalatai *egyik feltevést sem* támasztják alá. A decentralizált hatáskörű vállalatok *változatlanul* állami tulajdonban maradtak, a termelőeszközök társadalmi tulajdona szükségszerűen megköveteli a népgazdaság *tervszerű* irányítását. Ez utóbbinak csak a formái, módszerei változtak azzal, hogy a tervutasításokat a gazdasági folyamatoknak *gazdasági eszközökkel* való szabályozása váltotta fel; az anyagi érdekeltség elvének fokozottabb érvényesítése nemhogy gyengítené *a munka szerinti elosztás* szocialista elvét, hanem éppen ennek következetesebb alkalmazására épül. Az elmúlt évben a tapasztalatok szerint a termelésnek és a szükségletek kielégítésének tervszerűsége nem rosszabb, hanem jobb volt, mint az előző években, a dolgozók életszínvonala az eredetileg tervezettnél valamivel kedvezőbben alakult, a vállalatok külföldi áruszállítási kötelezettségeiket kielégítően teljesítették.

Gazdasági mechanizmusunknak a tőkés kritikusok által történő félremagyarázása és egyes szocialista barátaink félreértése egyaránt a *piac* népgazdaságunkban betöltött szerepének *téves* megítéléséből fakad, annak a fontos körülménynek a figyelmen kívül hagyásából, hogy nálunk a piac *nem magára hagyott*, hanem az állam által minden fő vonatkozásban szigorúan *szabályozott* piac. Államunk *minden* szükséges eszközzel (ár- és jövedelemszabályozás, a legjelentősebb beruházások költségvetésből való finanszírozása, a vállalati beruházásoknak bank, hitel- és pénzügyi eszközökkel való szabályozása, külkereskedelmi monopólium, szükség esetén *kötelező* állami utasítások előírása stb.) rendelkezik ahhoz, hogy a *központi* céloknak megfelelően szabályozza a piacot, kezében tartsa és irányítsa a fő gazdasági folyamatokat, biztosítsa a népgazdaság egyensúlyát.

A társadalmi-gazdasági fejlődés fő folyamatai nálunk a jövőben is mindenkor, sőt fokozódó mértékben *szervezettek* lesznek. „A népgazdaság fejlesztésének fő célkitűzéseit, ezek megvalósításának útjait, a fő népgazdasági arányokat központilag kell meghatározni." (140. old.) Az állami terveknek a jövőben is meghatározó szerepük lesz; az állam és a vállalatok közötti transzmisszió funkcióját azonban nem a minisztériumok által elég önkényesen megállapított vállalati tervmutatószámok töltik majd be, hanem a kormány által kialakított közgazdasági szabályozók. Nem az egyes termelőegységek feladatait, hanem azokat *a feltételeket* alakítjuk ki központilag, amelyek közepette a termelőegységek tevékenységüket és tevékenységük cseréjét megvalósítják. Meggyőződésünk, hogy a *közgazdasági szabályzók* révén gazdasági mechanizmusunk *pontosabban* közvetíti a vállalatokhoz a központi akaratot és a népgazdaság szempontjából *ésszerűbb* megoldások kiválasztására serkenti őket, leginkább éppen azzal, hogy az ésszerűen szabályozott környezetben *megnövelt vállalati önállóság* alapján tágabb teret nyit a hatékonyságot növelő kezdeményezések kibontakozásához és gyakorlati megvalósításához. A gazdasági szabályozókkal a vállalati gazdálkodásnak az eddiginél *nem lazább, hanem szigorúbb gazdasági* feltételeit kívánjuk megteremteni. Az első év tapasztalatai ugyancsak a feltételek szigorítását indokolják.

Gazdasági mechanizmusunk reformja nem tekinthető szűken vett *gazdasági* kérdésnek: ez is, de nemcsak ez, hanem nagy horderejű társadalmi és politikai kérdés, s mint ilyen, *az egész párt, az egész nép ügye*. Hatásai szélesen tovább gyűrűznek majd egész társadalmunk életében, legerőteljesebben minden bizonnyal társadalmi életünk *demokratizmusának* továbbfejlődésében, nem utolsósorban az üzemi demokrácia kiteljesedésében.

Digitized by Google

A kötet egyik legsokoldalúbb, legmagvasabb írása éppen a gazdasági reform társadalmi kihatásaival foglalkozó tanulmány, amely számba veszi a reform kihatásait a szocialista egyenlőség, a társadalmi érdekviszonyok, a szocialista demokrácia, a szocialista tudat, valamint az állam funkcióinak alakulására. Ez utóbbival kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az állam gazdasági téren „a közvetlen vezetéstől visszavonul a *parancsnoki* posztra". (358. old.) „Az állami funkciók közül nagymértékben *bővül és erősödik a gazdaságpolitikai irányítás*, a népgazdasági tervcélok végrehajtásának gazdasági eszközökkel való irányítása és ellenőrzése." (358. old.)

Gazdasági mechanizmusunk reformját a párt vezető testületei, a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság több tárgyalás és beható vita alapján *egyöntetűen* határozták el, a párttagság cselekvően támogatta és közvéleményünk is magáévá tette. Mégsem vélekedhetünk úgy, hogy nincsenek e tekintetben további tennivalóink. Előttünk áll még a reform *teljesebb* kibontakoztatása, a gyakorlati tapasztalatoknak a kiinduló elvekkel való szembesítése, a szükségesnek mutatkozó korrekciók idejében való elvégzése, a tapasztalatok általánosítása és közkinccsé tétele. További feladataink vannak gazdasági reformunk *szocialista jellegének* és elveinek erőteljesebb és meggyőzőbb kidomborítása, a tervgazdálkodás és a szabályzott szocialista piac kölcsönös kapcsolatának, a szabályzott szocialista piac természetének, a társadalmilag szükséges munka, érték és ár szocializmusbeli érvényesülésének, a szocialista elosztási rendszer elvi kérdéseinek — különös tekintettel a munka szerinti elosztásra — és más, hasonló témáknak mélyebb *elméleti kimunkálása* területén.

A gyakorlat próbája alapján, egy év távlatából elmondhatjuk gazdasági mechanizmusunk reformjáról — Kádár János elvtársnak, a Központi Bizottság 1968. november 23-i ünnepi ülésén tartott beszédének szavaival —: „A reform bevezetésének első esztendeje... bebizonyította annak alapvető helyességét" és azt is, hogy „Most minden más feladat jobb megoldásának döntő láncszeme a gazdasági munka hatékonyságának javítása, a a gazdasági vezetés reformjának megvalósítása."

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Apró Éva

Nagy Balogh János: Kapáló asszonyok

Digitized by Google

Párizs, Madrid, Bécs

A történelem nemcsak osztályharcok története, hanem egyszersmind az osztályokon belül vívott politikai harcoké is. E harcokban az a tét, hogy azt választják-e valamely osztály aktív erői az előttük álló cselekvési alternatívák közül, amelyik leginkább alkalmas a kor által meghatározott feladatok megoldására. A körülmények a kevésbé kedvező vagy éppen zsákutcába vivő alternatívák lehetőségét sem zárják ki. Sőt olykor ezek vonzóbbnak tűnhetnek vagy kényelmesebbek lehetnek. Az osztály politikai szervezeteinek érettségétől, alkotó erejétől függ, hogy megtalálják-e az egyszeri történelmi helyzet legjobb megoldásának útját.

A harmincas években, a fasizmus európai offenzívája idején a történelem azt a kérdést tette fel, hogy meg lehet-e állítani pusztító útján a fasizmust, és ha igen, milyen eszközök alkalmasak erre. A tragikus németországi, majd ausztriai fejlemények nagy erővel sugallták azt a tanulságot, hogy a munkásosztály szervezetei közötti ellentétek növelik a fasiszta diktatúra veszélyét. Ennek alapján drámai harc kezdődött az egységért; helyenként ez nagy sikereket ért el, és több országban hosszú időre feltartóztatta vagy meg is akadályozta a fasizmus felülkerekedését.

Ezzel a rendkívül feszült, izgalmas történelmi időszakkal foglalkozik — a nemrégiben elhunyt Betlen Oszkár könyve.[1] A mű vérbeli történészmunka, amely óriási és sok nyelvű forrásanyagon alapul. A szerző nem merül el a tények és adatok tengerében, hanem lépten-nyomon „megállítja a filmet", és szuverén módon, a téma imponálóan biztos ismeretében elemzi azokat, a kor összefüggéseibe és (ami különösen érdekes) a szóban forgó időszak más politikai eseményeinek környezetébe helyezve őket.

Az egységfront-politika franciaországi, spanyolországi és ausztriai fejlődéséről a szerzőnek már jelentek meg cikkei a Párttörténeti Közleményekben. A spanyolországi egységfront fejlődését külön könyvben elemezte.[2] Ezúttal nem általában az egységfrontért vívott harc kérdését vizsgálja, hanem elsősorban egy szűkebb kérdést: hogyan vetődött fel ebben az időszakban a munkáspártok egyesülése, és milyen kapcsolatban volt ez az egységfront alakulásával.

Ennek a szempontnak a létjogosultsága körül már a könyv alapanyagául szolgáló kandidátusi disszertáció védésekor vita bontakozott ki. Elhangzott olyan vélemény is, hogy amikor a kommunisták az egyesülés kérdését felvetették, tulajdonképpen a Komintern korábbi szektás hibáit folytatták, és ez inkább ártott, mint használt az egységfront ügyének, mert megijesztette a szociáldemokrata pártokat. A könyv megyőz ennek az ellenvetésnek az alaptalanságáról. Betlen nem tesz olyan kísérletet, hogy a kor általánosan érvényes követelményének állítsa be az egyesülést, vagy éppen hibáztassa azokat, akik nem kezdeményezték azt. Kizárólag azokról az országokról ír, amelyekben mindkét részről felvetődött ez a kérdés és konkrét tárgyalások folytak az egyesülésről. Kimutatja, hogy az osztály politikai egységének gondolata mély visszhangot keltett a szocialista és kommunista párttagságban, s bizonyos időszakokban a pártonkívüli munkások is vonzódtak az egység eszméjéhez. Érdekesen dokumentálja, hogy a szervezeti egyesülés tervét olykor éppen a szociáldemokrata vezetőségek állították előtérbe, hogy ezzel tegyék próbára a kommunista akcióegység-javaslatok őszinteségét. Ezt egyes esetekben abban a reményben tették, hogy a szervezeti egyesülés jóval bonyolultabb problémájának felvetése elkerülhetővé teszi számukra, hogy haladéktalanul konkrét lépéseket tegyenek az akcióegység irányába.

Sokoldalúan mutatja be a könyv azokat a fejleményeket, amelyek néhány országban napirendre tűzték az egyesülés kérdését. Az 1929—33-as nagy vi-

[1] Betlen Oszkár: Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája 1933—1937. Kossuth Könyvkiadó, 1968.

[2] Népi demokratikus fejlődés Spanyolországban, 1936—1939. Kossuth Könyvkiadó, 1963.

Digitized by Google

lágválság, a fasizmus előretörése radikalizálta a munkástömegeket, azokat is, amelyek a szociáldemokrata pártokat követték. Ezekben a tömegekben a fasizmussal szembeni energikus védekezés gondolata összefonódott a munkáspártok egységének gondolatával. Az egyesülés eszméje nem akadályozta, hanem előrevitte ezt az ügyet; ezt többek között az is bizonyítja, hogy az akcióegység éppen azokban az országokban jutott el a legmesszebbre, amelyekben a szervezeti egyesülés gondolata is felvetődött.

Betlen Oszkár megmutatja, hogy a szociáldemokrata pártokban csak a munkástömegeknek a reformizmuson túllépő radikalizálódás révén hódított teret az egység és az egyesülés gondolata. Rámutat azonban a kommunista pártok és a Kommunista Internacionálé hibáira is. A kommunista pártok nehezen szabadultak meg attól az álláspontjuktól, hogy az akcióegységet csak a szociáldemokrata pártvezetőségekkel szemben, „alulról" lehet megteremteni. Ugyanakkor a szerző megmutatja, hogy a kommunista pártok minden kétséget kizáróan valóban törekedtek az egységre. Egyben elemzi a szociáldemokrata pártoknak azt a törekvését, hogy lehetőleg az országos vezetőségek szintjén folytassák az egységtárgyalásokat, a helyi szervezetek bevonása nélkül, s így ne kerüljenek az alsó pártszervezetek nyomása alá, amelyek többnyire gyorsabb haladást követeltek, mint amilyent ők akartak.

1933 után a kommunista pártok viszonylag hamar feladták a „csak alulról" álláspontját, a szociáldemokrata pártokat azonban a súlyos történelmi események is nehezen tudták kimozdítani a „csak felül" pozíciójából, ha ugyan egyáltalán hajlandók voltak továbbmenni ennél. A kommunista pártokban — különösen a tárgyalt időszakban és az érintett országokban — nem volt az egységgel szemben álló számottevő ellenzék; a reformista pártokban viszont mindvégig tekintélyes erő szegült szembe az akcióegység és különösen az egyesülés gondolatával. A viták kimenetelét végül is a tömegek nyomása és az események menete határozta meg. A népfront választási győzelmei, a sikerek közelebb hozták az egységet. A francia népfrontkormány „be nem avatkozási" politikája, majd távozása, a spanyol köztársaság katonai helyzetének alapvető romlása azonban — különösen München után — átmenetileg levette a napirendről a vállvetve folytatott harc és az egyesülés gondolatát is. Az egység — más formában — néhány év múlva, az antifasiszta nemzeti frontok keretében valósult meg és vezetett történelmileg is jelentős eredményekre.

Érdeme a szerzőnek, hogy kevéssé ismert és rendkívül szemléletes osztrák anyagot dolgoz fel. Kiemeli, hogy különösen a reakció ausztriai győzelme tette nyilvánvalóvá a reformizmus csődjét. Ausztriában a politikailag szervezett munkások 90 százaléka szociáldemokrata volt, a vereségért tehát senki sem próbálhatta a kommunistákra hárítani a felelősséget, mint 1933-ban Németországban megkísérelték. Kiderült az is, hogy az antifasiszta harci egységnek nem elengedhetetlen, de nem is elégséges feltétele az, hogy a munkásság nagy többsége egyetlen szervezetben tömörüljön, a lényeges az, hogy valóban harcba vigyék a munkásokat. A szociáldemokrata párt ebből a szempontból élesen kettéoszlott: azokra, akik készek voltak — a kommunistákkal együtt — minden eszközzel útját állni a fasizmusnak, és azokra, akik a meghátrálás útjára vezették a munkásságot.

A reformizmus hajmeresztő példája az osztrák szociáldemokraták magatartása 1933 márciusában. A parlamentben ekkor vita folyt arról, hogy eltöröljék-e a megelőző vasutassztrájk részvevőire kirótt bírságot. A baloldal többségéhez egyetlen szavazat hiányzott. Karl Renner, a parlament szocialista elnöke lemondott tisztségéről, hogy szavazhasson. Erre a jobboldali alelnökök is lemondtak. Ekkor Dollfuss kancellár feloszlatta a parlamentet és diktatórikus hatalommal ruházta fel magát, a harcra készen álló munkásokat azonban jobboldali szociáldemokrata vezetőik lecsitították. Így rendezkedett be a jobboldali diktatúra Ausztriában, ezután indult meg a szocialisták jelentős részének gyors balratolódása.

A könyv a széles olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat. Ez nemcsak Betlen élénk stílusának köszönhető, hanem annak is, hogy a könyv nem a műszaki ábra elvontságában, hanem a színes mozgókép konkrétságában mutatja be és magyarázza meg a történelem gépezetének mozgását. Kár, hogy a szerző nem próbálta megfogalmazni a

Digitized by Google

reformizmus fennmaradásának történelmi és társadalmi okait az Októberi Forradalom után. Könyve csak hallgatólag tartalmazza ezt, bár elegendő tényanyag van benne a szélesebb körű általánosításhoz is.

A mű iránti érdeklődést fokozhatja, hogy azok a kérdések, amelyek a benne szereplő pártokat, áramlatokat, személyeket mozgásba hozták, nem nevezhetők egyszerűen történelmi problémáknak. A szocialista forradalom győzelme a fejlett tőkésországokban még a jövő kérdése. A monopoltőkés kormányok diktatórikus törekvései jól tapinthatóan erősödnek. Az akcióegység kérdése sok országban — például Franciaországban, Spanyolországban — most is napirenden van. Finnországban a munkáspártok közös kormányban vesznek részt a haladó kispolgárság képviselőivel. Olaszországban Giorgo Amendola néhány éve felvetette az egységes forradalmi szocialista párt gondolatát, és az OKP XII. kongresszusának tézisei újra megfogalmazták ezt. Betlen Oszkár könyve közvetve ezekben az időszerű kérdésekben is elősegíti a tájékozódást.

Harsányi Iván

Tilkovszky Lóránt:

Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon

Történészeknek és mindazoknak, akik végigélték a „vérnélküli országgyarapítás" nacionalista gőzökkel áthatott korát, különösen érdekes olvasmány Tilkovszky Lóránt könyve. Az ellenforradalmi Horthy-rendszer egész időszakában terjesztett mértéktelen nacionalista-soviniszta uszítás ezekben az években érte el tetőfokát. Az ország valóságos nemzeti érdekeit: a német fasizmus által veszélyeztetett kelet- és közép-európai népek összefogásának, a nemzeti függetlenség védelmének szükségességét elhomályosította az „országgyarapítás" politikája. A Kelet- és Közép-Európa népeit szétválasztó nacionalizmus, sovinizmus a hitleri Németország játékszerévé tette e térség országait. Az „országgyarapítás" végzetesen hozzákapcsolta hazánkat — urainak Nyugat felé is pislogó politikája ellenére — az új nagy világégést, a második világháborút kirobbantó fasiszta nagyhatalmakhoz, elsősorban a fasiszta Németországhoz.

A szerző folytatója annak a történetírásunkban (s ma már a művészetben is) jelentkező, a szélesebb közvéleményben is élénk visszhangot keltő irányzatnak, amely népünk internacionalista nevelése szolgálatában bátran nyúl hozzá történelmünk árnyoldalaihoz is. Az óriási tényanyag, a reális és tárgyilagos elemzés, sőt még a szinte hűvös, minden felesleges kommentálást kerülő stílus is növeli a könyv meggyőző erejét. A szerző differenciáltan elemzi a revízió és a nemzetiségpolitika kérdésében jelentkező különböző álláspontokat. Különösen érdekesen jellemzi a Bethlen—Teleki-féle koncepciót, amely — legalábbis elvontan — a nemzetiségiek iránti türelmet, a magyarosítás kevésbé erőszakos módszereit hirdette. Kimutatja azonban e politika teljes csődjét a gyakorlatban és e csőd legfontosabb okát is. Rámutat, hogy a különbség az erőszakos magyarosítás és a Bethlen—Teleki-féle koncepció között „nem olyan végletes, ahogy az talán első pillanatra tűnnék. A célkitűzés — »Nagymagyarország« helyreállítása és megtartása — mindkét koncepcióban azonos. Ami pedig a módszert illeti, Teleki nem a természetes asszimiláció álláspontjáról bírálta az erőszakos asszimiláció politikáját, nem magyarosodást állított szembe a magyarosítással, hanem maga is beavatkozást képviselt, de ennek burkolt, leplezett formáit ítélte célravezetőbbnek a nyílt, brutális beavatkozásnál." (332. old.)

S a gyakorlatban ez a nemzetiségpolitika — mutatja ki a szerző például a Csehszlovákiától elvett területek esetében — a cseh, morva és részben a szlo-

Digitized by Google

vák telepesek előzésén, az ottmaradt szlovákok fokozott nemzeti elnyomásán, az erőszakos magyarosításon túl az ott élő magyar dolgozók ellen is irányult. Életszínvonaluk csökkentését, az ugrásszerűen növekvő munkanélküliséget, a munkanélküli segély hiányát, növekvő adózást, a bérek lenyomását, demokratikus jogaik korlátozását jelentette, nemcsak a korábbi csehszlovákiai, hanem a magyarországi helyzethez képest is.

Félreértés ne essék, Tilkovszky nem esik azoknak a szerzőknek a hibájába, akik a magyar uralkodó osztályok nemzetvesztő sovinizmusa elleni jogos haragjukban akaratlanul is csökkentik a szomszédos országok uralkodó osztályainak felelősségét az egyes nemzetek és nemzetiségek szembeállításában. Nyíltan ír a cseh és a román uralkodó osztályok soviniszta politikájáról is, de reálisan megmutatja például Csehszlovákia esetében azt, hogy ez sem menti a német, a szlovák és a magyar nemzetiségek reakciós vezetőinek a köztársaság szétbomlasztására, e népek megosztására, a fasiszta Magyarország európai pozícióinak erősítésére, új háború kirobbantására irányuló politikáját. Bebizonyítja, hogy a történelem a kommunisták koncepcióját igazolta, amely a Kommunista Internacionálé iránymutató határozatai alapján leráncolta a leplet a magyar uralkodó osztályoknak a régi határok visszaállítására irányuló nacionalista törekvéseiről. A KMP azt hirdette, hogy ezeknek a szándékoknak „semmi köze a nemzetileg elnyomott magyar kisebbségek »felszabadításához«... az a burzsoázia és a nagybirtokos osztály, amely saját népét elnyomja, nem játszhatja a »felszabadító« szerepét". (334. old.)

A könyv mának is szóló tanulságait a szerző így foglalja össze: „Mindaz, amit elmondottunk, egy részletesebben megvizsgált rövid szakasz a magyar — de egyben a szlovák, román stb. — nacionalizmus közelmúltbeli történetéből. Tanulsága az, hogy ami a nemzetiségben érték, nem védhető meg, nem bontakoztatható ki a nacionalizmus alapján. Közös kötelességünk, hogy azok nyomán, akik annak idején a kölcsönös nacionalista elvadultságok közepette is bátran hirdették internacionalista meggyőződésüket, egymást támogatva küzdjünk a mai társadalmi rendszerünktől idegen nacionalizmusok még ma is élő maradványai ellen, a szocialista nemzetek szoros, baráti együttműködésének további elmélyítéséért." (334. old.)

(Akadémiai Kiadó, 1967.)

Blaskovits János

Pór Bertalan: Tájkép

Digitized by Google

Tallózás pedagógiai könyvkiadásunk termésében

Célom, hogy bemutassam az utóbbi évek pedagógiai könyvtermésének egy kisebb hányadát, amely valamilyen módon túl is mutat a pedagógia érdekkörén. Félreteszem a tanönyveket, a tanulói és tanári segédleteket, még az általános iskolai nevelési terv nagy jelentőségű kétkötetes kézikönyvét is. Ezeknek a könyveknek igen széles a publicitásuk, és elsősorban a közvetlen társadalmi ellenőrzés alkot róluk kritikát.

Főként a Tankönyvkiadó foglalkozik pedagógiai művek kiadásával. Ha mennyiségben nem is versenyezhet vele más, az Akadémiai, a Gondolat, a Kossuth, sőt még a Jogi- és Közgazdasági Kiadó is szinte minden évben kiad egy-két olyan művet, amelynek — a Tankönyvkiadó eladatlan könyveivel ellentétben — azonnal van piaca. A pedagógiai tárgyú művek — köztük a legjobbak is — azonban zömmel a Tankönyvkiadónál jelennek meg.[1] A kiválasztott könyveket témánként vagy a könyvek közötti „rokonság" szerint érdemes áttekinteni, együtt kutatva a legjobb minőséget, az értékeset és érdekeset. Szándékosan kerülni fogom a tudományrendszertani hierarchiát, márcsak azért is, mert a bemutatandó legtöbb pedagógiai könyvet szerencsére ma már nehéz volna egyszerűen „beskatulyázni".

A pedagógia legfontosabb kérdését, a közösségi nevelést négy munka, négy különböző megközelítésben dolgozza fel. A témát évekig nagy pangás, parázs alatt lappangó viták jellemezték, most meg egyszerre egymást követi több figyelemre méltó munka. Időrendben az első *Horváth Lajos* könyve: *Az osztályközösségek rétegeződésének néhány problémája az általános iskola felső tagozatában* (Tankönyvkiadó, 1966.). A könyv a közösségi nevelés újabb hazai irodalmának minden pozitívumából magán hordoz egy-két jegyet. Horváth Lajos nem „elmélkedik" a témáról, hanem vizsgálatot kezd. Bátran kimegy a külvárosba, a messzi vidékre. Nem a makarenkói modellhez igazítja a valót, hanem a mai hazai valóság néhány darabkáján tesz kísérletet a tipizálásra. A munka kérdőíves vizsgálaton alapszik. A felmérés színhelye Budapest két kerülete (a VII. és a XIX.), Orosháza összes belterületi iskolája, Békés és Borsod megye falvai, több vidéki iparváros, Nógrád néhány bányásztelepülése — összesen 249 osztály. A könyv ihletője kétségtelenül Makarenko. Horváth Lajos ezt az ihletést energiaforrásként használja arra, hogy a mai hazai általános iskolák osztályainak közösségi állapotát felvázolja, ha nem is a teljesség igényével, de a felvetett szempontok szerint újszerű módon. Az életkori sajátosságok szerepe az osztályok rétegeződésében; az egyes rétegek tipizálása: a működő aktíva, a tartalék aktíva, az aktíván kívüli pozitív réteg, negatív rétege — ezek azok a reális vizsgálódási aspektusok, amelyeket a szerző igen szerencsésen alkalmaz. Életből vett a pozitív alaptípus jellemzése: „Az osztályfőnöki beszámolók az aktivistáknak igen széles galériáját mutatják be, amelyben helyet kapnak a csendesek, szolídak, az esztétikum felé hajlók, a tevékenység területén fantáziadúsak stb. egyaránt."

Dr. Széchy Éva A közösségi nevelés útjai a középiskolában (Tankönyvkiadó, 1967.) című könyvének jellemzői: a közösségi nevelés egyetemes és hazai történetének vázlata, a szocialista közösségi nevelés útjai a Szovjetunióban, annak megalakulásától kezdve, hazánkban a felszabadulás óta, és a környező szocialista országokban. A szerző nem kötelezi el magát a kialakult utak egyike mellett sem, a széles panorámát tanulságosabbnak tartja az egyszeri állásfoglalásnál. Talán ezzel magyarázható, hogy munkája helyenként neveléselmélettél szélesedik ki, vissza-visszakanyarodva a közösségi nevelés legkülönfélébb, a gyakorlatban tarkán egymás mellett élő kereteihez.

Rozsnyai Istvánné Közösség születik (Tankönyvkiadó, 1968.) című műve műfaját tekintve hű krónikája a budapesti XIII. kerületi Berzsenyi Dániel általános

[1] A nyílt üzletekben forgalomba hozott könyveken kívül könyvkiadással foglalkozik még a Jegyzetellátó Vállalat, az Országos Pedagógiai Intézet, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatási Központ és több más nevelési intézmény, amelyeknek nyomtatott vagy kéziratjellegű művei minőségüket tekintve, nemegyszer szintén elérik a legjobb könyvpiaci színvonalat.

Digitized by Google

gimnáziumban folytatott kísérletnek, amelyet a szerző mint az iskola igazgatója kezdeményezett és vezetett 1957-től 1961-ig, a kísérlet hatósági megszüntetéséig. A kísérlet elszánt kezdeményezés volt a makarenkói modell következetes átplántálására egy budapesti leánygimnáziumba, ráadásul közvetlenül az ellenforradalom leverése után, amikor politikai céljai és eredményei is messze felül múlták a középiskolák átlagos nevelési állapotát. A valóságban lejátszódott epizódok novellisztikus bemutatása és az elméleti tanulságaik láncolatából felépített élmény-mű nem hagy kétséget afelől, hogy a makarenkói életműből a közösség kiépítése hatott a legmélyebben Rozsnyainéra. „A nevelőmunka: szervezőmunka" — idézi Makarenkót. Az olvasó rájön, hogy a sok Makarenkótól vett és Rozsnyainé számára elkötelező gondolat közül ez volt az, amely a legmélyebben hatott — a könyv bizonyságtétele szerint egyébként nem eredménytelenül. Az iskolai közösség kisebb-nagyobb egységeire, szervezeti hierarchiájára a nagyfokú öntevékenység, a széles közösségi felelősség, az iskolai KISZ-szervezetnek a KISZ jelenlegi tömegszervezet jellegétől eltérő fokozott politikai érettsége jellemző. Érdemes a Rozsnyainé-féle kísérletben megvalósult közösségi struktúrát összehasonlítani a közismert makarenkóival és azokkal a közösségi struktúrákkal, amelyekről, mint a szovjet struktúrák közül a legismertebbekről Széchy Éva könyve tabellákon nyújt áttekintést. Rozsnyainé könyve meggyőz arról, hogy egy jelentős, átfogó nevelési kísérletet nem tanácsos adminisztratív úton akadályozni. De az is igaz — s ezt a könyv megjelenése önmagában is bizonyítja —, hogy társadalmunk állapota végül is kedvez az ilyen kezdeményezéseknek. A könyv nyomán magától vetődik fel a kérdés: miért volt olyan idegesítő annyiak számára egy jól átgondolt, a legjelentősebb szocialista pedagógiai hagyományra, Makarenkóra támaszkodó nevelési kísérlet? Miért nem okoz hasonló méretekben legalább ennyi idegeskedést az a „jellegtelenség", amely a nem kísérleti iskolák százaiban az élet hétköznapjait elszürkíti? Rozsnyainé sikeres kísérletéhez viszont azt kell záradékként megjegyezni, hogy egy igazgató sikeres személyes ambíciói nem tehetők kötelezővé minden középiskolai igazgató számára. Az iskolavezetés sok tényezős, sokarcú kérdés — ezt jól bizonyítja egy másik egyedi példa, a Medvegy Antal vezetése alatt működő majdhogy „falusi" sárvári gimnázium példája is. De minden hiteles tapasztalat, mennél koncepciózusabb, mennél következetesebb, annál értékesebb hozzájárulás a szocialista „közösségi nevelés útjai" közül valamelyiknek az eredményes megvalósításához.

A mai közvetlen iskolai gyakorlathoz a témakörben legközelebb álló mű *Petrikás Árpád Az osztályközösség szervezése és nevelése* (Tankönyvkiadó, 1968.) című könyve. Petrikás Árpád három szálból szőtt metódust követett. Összehasonlította az iskolai osztályokról mint elsődleges közösségekről szóló, még a szocialista pedagógián belül is nagyon ellentmondásos irodalmat. Nem ragaszkodva egyetlen folyamatos kísérleti szituációhoz sem, gazdag tapasztalati anyagot gyűjtött össze Debrecenben és környékén, elemezte ezt, egybevetette szovjet tapasztalati leírásokkal. Elsőbbséget adva a sokoldalú elméleti megfontolásnak, felvázolta az iskolai osztályközösségeknek primér módon az eredményes tanulást szolgáló, de a valóságban ennél sokrétűbb életét. A függelékben gyakorlati vizsgálati modellt is adott a pedagógusoknak ahhoz, hogy első és minden további funkciója számára hatásossá alakíthassák ezt a közösséget. A gyakorló pedagógus a bemutatott négy munka közül Petrikás Árpádéból meríthet a legtöbbet, mert a hazai iskolák többségéhez ez áll a legközelebb. A könyv korlátja, hogy nem merészkedik túl az osztályközösség gyakorlatilag legnagyobb tradíciókkal rendelkező problémakörén. A könyv feltételezi az egész iskolai közösséget, de annak konkrét valósága homályban marad a könyv lapjain. Pedig a pedagógiai szempontból legfogasabb kérdés az egész iskola közösségének működése.

A mi fiataljaink tükörben — adjuk ezt a közös címet *Katona Katalin Ifjúságunk problémái* (Gondolat, 1967.), *Varga Károly Magyar egyetemi hallgatók életfelfogása* (Akadémiai Kiadó, 1968.) és *Faragó Jenő Fiatalok vallomásai világnézetről, erkölcsről* (Kossuth, 1968.) című könyvének. Mindhárom kérdőlapos adatfelvételen és szóban is lefolytatott kiegészítő ankétokon alapszik. Ezen be-

Digitized by Google

lül a tudományos igényesség mércéjével mérve nagyon eltérő volt a szerzők vizsgálati módszere. Csak különböző mélységben és színvonalon tudták megközelíteni a kérdezésnek a következtetésekhez elégséges alapot nyújtó módját. *Katona Katalin* főként gimnáziumi tanulók, ipari tanulók és egyetemisták között vizsgálta az ifjúságnak a szerelemre, családra, munkára, boldogságra vonatkozó elképzeléseit, igényét, figyelve a vélemények nemzedéki jellegére is. *Varga Károly* mai magyar egyetemi hallgatók válaszaiból nemcsak arra következtetett, hogy milyen hatása van az életfelfogásra az osztályszármazásnak, a vidéki vagy fővárosi eredetnek, az egyetemek vidéki vagy fővárosi jellegének, a nemek szerinti hovatartozásnak, hanem, ami jóval bonyolultabb és ködösebb terület (még a faktoranalízis alkalmazásával is): a mai magyar egyetemi hallgatók életfelfogása és a sajátosan nemzeti vonások közötti összefüggésre is. Az összehasonlításnak ez a része két irányban is elágazik. Egyrészt vissza a magyar múltba, megkísérelve összevetni a válaszokat Ady, Prohászka Lajos, Szekfű Gyula, Illyés Gyula eltérő tendenciákat szolgáló, de mindenképpen szubjektív, nemzetet karakterizáló műveivel. Másrészt az összehasonlítás nemzetközi, Varga Károly ugyanis tulajdonképpen megismételt egy olyan vizsgálatot, amelyet előzően az Egyesült Államokban, Norvégiában, Indiában, Japánban és Lengyelországban végeztek el. Elgondolkodtató, hogy a vizsgálatnak ez az ága — bár a három szerző közül kétségkívül Varga Károly alkalmazta a legfejlettebb kutatási apparátust — nem tudott feltárni lényegesen többet az említett országok fiatalságának életfelfogásáról, mint amennyit riportokból, szépirodalmi alkotásokból, útleírásokból amúgy is ismerünk. *Faragó Jenő* az iskolás korosztályok és egyetemisták között végezte vizsgálatait, vidéken és a fővárosban. A feltett kérdésekről maga írja: „A kérdések egyenesek, direktek voltak. Vállalni kellett a kockázatot, hogy ilyen jellegű kérdésekre a megkérdezettek egy része nem ad majd őszinte választ." A vizsgált témák: a világnézet alakulására ható tényezők, a vallásos nevelés, vallási szokások, tradíciók hatása, a vallásos emberekkel, az egyházzal szembeni magatartás, a világnézetről és a világnézeti nevelésről vallott felfogás, az erkölcs és a vallás összefüggése, az erkölcsi felelősség, az életcélok, s az, hogy melyik társadalomé a jövő. A könyv olvasása közben bőven van min elgondolkozni. Főként azon, hogy a kutatás nyilvánvaló korlátai ellenére is az őszinte válaszok tömegét találjuk.

A világban való tájékozódást elsősorban a Tankönyvkiadó Vállalat A pedagógia időszerű kérdései külföldön című sorozata szolgálja (szerkeszti Illés Lajosné). A sorozat 1964-ben indult, füzetenként 4—5 ívnyi terjedelemben. A szerkesztő igyekszik elébe menni az időszerű kérdések hazai megoldásának. Ez már a „hangadó" első füzetnél kétségtelen volt *(Az új iskolának új didaktikát)*. Hasonlóképpen jól időzített volt a megjelenése *A felnőttoktatás lélektani problémái, A társadalom-lélektan és a pedagógia, A csoportoktatás módszerei* c. füzeteknek. A sorozatnak köszönhetjük, hogy a magyar pedagógusok megismerhették a francia közoktatásban a leghaladóbb, a mai haladó törekvések számára is az irányt szerepét betöltő Langevin-Wallon tervezetet, továbbá hét szocialista és nyolc tőkésállam mai közoktatásügyét. A sorozat egyenletesen jó színvonalából is magasan kiemelkedik az *Információs pszichológia és didaktika* című füzet (1968). A szovjet *V. P. Beszpalko* állította össze (egy munkaközösség élén) az egyetlen hosszabb lélegzetű tanulmánnyá érlelt kritikai anyaggyűjtést és állásfoglalást. A didaktikai irodalomban ritkaság számba megy, hogy egyetlen kis terjedelmű munka kritikailag feldolgozza a modern ismeretelsajátítás minden elméletét és általánossá vált gyakorlati útját. A munkaközösség számot tudott vetni a tanulás összes tényezőivel, illetve az ezeket képviselő tudományokkal, tehát az idegfiziológiából és pszichológiából táplálkozó különféle tanulás-elméletekkel, a hagyományos didaktikával, az iskolában folyó tanítás és tanulás mai gyakorlatával. A munkából kiderül, hogy az információelmélet segítségével rendezhetők a tanításnak és tanulásnak a valóságban kaotikus összevisszaságot mutató problémái, kutatási buktatói. Az információs pszichológia alkalmazása a didaktikában lehetővé teszi, hogy a tanulást mennyiségi és minőségi szempontból mérhessük, ellenőrizhessük, és ami ezzel együttjár, a ma

Digitized by Google

is uralkodó maximalizmust termékenyen korlátozzuk. A jelenlegi, sok jó szándékból fakadó, de ellenőrizhetetlen káoszt mérhető, célszerűbb tantervpolitika válthatja fel, s ennek a társadalmi értéke felbecsülhetetlen, ha a „gyorsuló idő" szimbólummal jelzett legfeszítőbb oktatási kérdésekre gondolunk.

Egyértelműen megnyerte a szakmai és a „laikus" közönség tetszését is a francia *Roger Gal Hol tart a pedagógia?* című, magyar fordításban tolmácsolt könyve (Gondolat, 1967.). A hazai pedagógiai könyvkiadásban páratlan eset, hogy egyetlen könyvecske, nem egészen 200 oldalon összegezni tudjon minden megvalósult és felmerült haladó törekvést, amely a 20. századra, de különösen a második világháború utáni időszakra jellemző — méghozzá elfogultság nélkül és jó stílusban.

Ezekhez, a tájékozódást valóban jól szolgáló művekhez zárkózik fel a Tankönyvkiadó jelentős vállalkozása, *Az oktatás tervezése* című UNESCO-tanulmánykötet kiadása (1968. — a mű eredeti teljes címe: Az oktatás tervezésének gazdasági és társadalmi szempontjai). Tíz szerző tizenegy tanulmányban keres választ az oktatás intézményeinek és tartalmának, a társadalmi szükségleteknek, az egyéni boldogulásnak az összefüggéseire. A probléma világméretekben kezd tudatossá és ezzel egyidejűleg önálló tudománnyá (oktatás-gazdaságtanná) válni. Kutatói: szociológusok, demográfusok, statisztikusok, közgazdászok, futurológusok, művelődéspolitikusok, pedagógusok. Ez a tanulmánykötet a témák és szerzőik összeválogatásával alkalmas arra, hogy áttekintést nyújtson a tárgyról világviszonylatban, és a kutatás nem éppen egyszerű módszereiről is fogalmat adjon.

Értékes új pedagógiai törekvések itthon is születnek. Erre céloz A pedagógia időszerű kérdései hazánkban című sorozat. (Tankönyvkiadó. Felelős szerkesztő: Gáspár László. Az első füzet 1966-ban jelent meg.) A külföldi tájékozódást szolgáló sorozattal szemben ez inkább *a magyar pedagógiai valóság „tényfeltáró" sorozata.* Sem a szerkesztő, sem a szerzők nem törekszenek arra, hogy mindenáron tudományos jelmezbe öltöztessék művüket — bár magas fokú tudományos munka is akad a sorozatban. *(Továbbtanulás és elhelyezkedés, Tímár János* tollából; *A programozott oktatás tapasztalatai,* többek munkája.) A sorozat egyes darabjaira inkább valamiféle jól eltalált — a valóságot feltáró — őszinte műfaj a jellemző. Egy szuszra olvastam el *Medvegy Antal Gimnázium vidéken* című füzetét (1968), amely a sárvári gimnázium történeti iskola-szociográfiája (1951—1967) és *Kériné Sós Júlia Diákévek, diáksorsok* címen rendezett dokumentumgyűjteményét, amelynek szempontjai közül most csak egyetkettőt ragadok ki: Kik ülnek a padokban, honnan jöttek? — Az eminensek. — Akik a gimnáziumból kimaradtak. — Szabad idő, kedvtelések, szórakozások. — Önarcképek. Mindkét füzet a szociográfián és szociológián kívül színtiszta pedagógia, és ami ritkaság: egyben jóízű, vagy választékos szépirodalom is; az előbbi jelzőt Medvegy Antal, az utóbbit a könyve megjelenése előtt elhunyt Sós Júlia munkájának szánva. De hasonló mértékben igazmondó könyvecske *Fonay Tibor Az elszürkülés veszélye* (1968) című írása is. Fonay Tibor a Balaton északi partvidékén él, jelenleg járási osztályvezető. Könyve, ha nem is „kiáltás", de jókora „sóhaj": hogyan védekezzen a pedagógusok vidéken élő többsége a szakmai, kulturális, általános szellemi, ízlésbeli elszürkülés ellen?

A „sorozat" egyébként elég gyakori megjelentetési mód a hazai pedagógiai könyvkiadásban. Egyes intézmények így próbálják meg, hogy a könyvek tarka sokaságában tartósabban felhívják a figyelmet a maguk sajátos feladataira vagy erőfeszítéseire.[2]

A didaktikai és tantárgymódszertani művekről alkotott összbenyomás: elfordulnak az ötvenes évek formalizmusától, igyekeznek behozni a lemaradást a mo-

[2] Az Eötvös Loránd Tudományegyetem neveléstudományi tanszéke 1966 óta, tehát rövid két év alatt *Pedagógiai Közlemények* című sorozatának 9. könyvéhez ért el. A sorozat közérdekű és egyben legsikerültebb darabjai a csoportmunkával *(Buzás László)*, a közösségi neveléssel (Horváth Lajos említett munkája), az erkölcsi tudatossággal *(Bábosik István)*, a nevelés motiválásával *(Juhász Ferenc)* és a hazai *Új Iskola* történetével *(Buzás László)* foglalkoznak.

Hasonlóképpen sorozattal jelentkezett (1966) a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoport (ma Kutatóközpont) is. Erre a sorozatra, valamint az Országos Felsőoktatási Nevelési Munkaközösség belső kiadványaira, vagy az Országos Pedagógiai Intézet minőségükben ezekkel hasonló kiadványaira nem térhetünk ki, már csak a terjesztés sajátossága miatt sem.

Digitized by Google

dern didaktikai törekvések hazai adaptálásában. *Nagy Sándor* budapesti egyetemi tanár *Didaktika* című egyetemi tankönyve (Tankönyvkiadó, 1967.) a világviszonylatban legkorszerűbb törekvések ötvözése a szocialista didaktika maradandó hagyományaival. Hasonló pozitívumok jellemzik — és hozzá többletként konkrét szükségleteket kielégítő gyakorlatiasság — *Székely Endrének* és *Szokolszky Istvánnak* a Budapesti Műszaki Egyetem pedagógiai oktatását szolgáló *Didaktika* című munkáját (Tankönyvkiadó, 1967.), amelyet 1968. évi közgyűlésén a Magyar Tudományos Akadémia akadémiai jutalomban részesített. A tantárgy-módszertani kutatások fellendülésének szép bizonyítéka például a jászberényi Tanítóképző Intézet kutató-kollektívájának munkája is. *Az olvasástanítás összefüggő szakaszának tantárgy-pedagógiai vizsgálata* (Jászberény. 1967.).

A pszichológia és pedagógia szolgálatában témán belül a hazai munkák között jelentőségében *Kelemen László A pedagógiai pszichológia alapkérdései* című monografikus méretű és alaposságú munkája viszi el a pálmát. (Tankönyvkiadó, 1967.) Nem stiláris fordulatként használom a közhelyet a könyv sikerének jelzésére. A határterületen mozgó téma a szerző fáradhatatlan gyűjtőmunkájának eredményeként szinte minden érdemit felszívott magába a külföldi és hazai neveléslélektani, nevelési és didaktikai, szakmetodikai irodalomból.

A neveléstörténeti művek egy része szintén sorozatokban jelenik meg. Az *Egyetemes neveléstörténet* címet viselő sorozat magába foglalja a hazai neveléstörténetet is. (Szerkeszti: *Zibolen Endre*). A sorozat legfrissebb terméséből való *Pataki Ferenc* rövid összefoglalása a nemzetközi munkásmozgalom pedagógiai törekvéseiről az imperializmus korában (1900—1917) (Tankönyvkiadó, 1967.) és *Mészáros István* munkája a magyar neveléstörténet 1790—1849 közötti szakaszáról (Tankönyvkiadó, 1968.). Ugyancsak sorozatnak indul *A marxista pedagógia története dokumentumokban.* Az I. kötet a marxizmus—leninizmus klaszszikusainak a nevelésről írt írásait tartalmazza új válogatásban (Tankönyvkiadó, 1967.); a válogatás és a kiegészítő apparátus *Vág Ottó* munkája). Sorozat jellegű *Krupszkaja* írott pedagógiai hagyatéka legidőszerűbb darabjainak magyar nyelvű tolmácsolása: *A munkára nevelésről és a politechnikai képzésről* (Tankönyvkiadó, 1966.); *Az iskolai önkormányzatról* (Tankönyvkiadó, 1967.). A neveléstörténeti monográfiák között több munka is jelent meg hazai nevelési intézmények múltjáról, például a keszthelyi Georgikonról, a debreceni egyetemről. Az élő pedagógiai gyakorlatra való hatás szempontjából kétségtelenül *Pataki Ferenc*nek *Makarenko élete és pedagógiája* című, magyar szerzőtől külön is dicséretre méltó vállalkozása a legjelentősebb. (Tankönyvkiadó, 1966.)

Ez az ismertetés a meleg *ajánlás* szándékából fakadt, de óhatatlanul *szemlévé* szélesedett ki, elkanyarodva a pedagógiai kutatók különféle szakmai igényeit kielégítő munkák felé is. Pedig még így is *mostohán bántunk el* több jelentős témával, könyvvel.[3]

Záróakkordként térjünk vissza a legközérdekűbb szempontokhoz. **A népszerűség terén** kétségtelenül a *Szülők Kislexikona* vezet, amelyet 35 000 példányban adott ki a Kossuth Kiadó 1966-ban (főszerkesztő: *dr. Majzik Lászlóné*). A *legszebb* pedagógiai könyv jelenleg *V. Reismann Marianne* fotóművész és *Tardos Anna* pszichológus közös munkája, az *Ismerkedem a világgal*... (Gondolat, 1968.). A könyv tudományos és esztétikai vállalkozás egyszerre. Nagyobb méretű művészeti fotók sorozatában pereg le előttünk — mint egy filmen — a gyermek fejlődése a pólyáskortól az iskoláskorig. Reismann Marianne képei és Tardos Anna összekötő szövege egyetlen nagyigényű alkotássá olvadnak össze.

A pedagógiai könyvkiadásról a Művelődésügyi Minisztérium legnépszerűbb folyóirata, a *Köznevelés* vitát indított

3 A „mostoha bánásmódot" a könyvek puszta megemlítése is igazolni fogja: *Világnézeti nevelésünk természettudományos alapjai*, IV. kötet (*Ruzsa Imre és Urbán János*, Tankönyvkiadó, 1966); *A középfokú szakoktatás metodikája* (*L. B. Itelszon*. Tankönyvkiadó. 1967): *A jutalmazás és büntetés alapvető kérdései* (*Dr. Borbély András*, Tankönyvkiadó, 1967.); *Esztétikai nevelés az óvodában* (Tankönyvkiadó, 1966); *Felnőttnevelés és népművelés* (*Durkó Mátyás*, Tankönyvkiadó, 1968); *Tanulás és motivációt* (*dr. Barkóczi Ilona, dr. Putnoky Jenő*, Tankönyvkiadó, 1967); csak megemlítésnyi hely jut a pedagógiai tárgyú könyvek között a legnagyobb tekintélyt kivívott sorozatnak, a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* c. tanulmánygyűjteménynek (Akadémiai Kiadó), amelynek utolsó kötete 1968-ban jelent meg.

Digitized by Google

(1968/15—16., 17., 18., 19., 24. számok). A vita kiterjedt a pedagógiai könyvkiadás tematikájának aránytalanságaira, provincializmusára, a kiadás és a terjesztés tervszerűségében mutatkozó hibákra. Az elheverő készletek okai között arra is fény derült, hogy hozzajuthatnak-e a pedagógusok a megjelenő könyvekhez, és ha igen, megveszik-e, olvassák-e azokat. A jelen ismertetés nem kapcsolódik ehhez a termékeny vitához, ha csak azzal a szándékával nem, hogy népszerűsítse azt, amit feltétlenül érdemes elolvasni az egyre gazdagabb pedagógiai könyvtermésből.

Dr. Veress Judit

A. V. Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák

Figyelemre méltó ajándékkal lepte meg a magyar olvasókat a Kossuth Könyvkiadó: *Nyirő József* válogatásában, hat avatott fordító közreműködésével megjelent az *A. V. Lunacsarszkij* „Válogatott esztétikai munkái" című értékes esztétikai gondolatgyűjtemény.

Régen várat már magára egy ilyen jellegű kötet. Nem lép fel a teljesség igényével, csupán *a nagy gondolkodó egyetlen periódusában, 1917 után írt munkáit* nyújtja át az olvasóknak. A szovjet állam kulturális életének első népbiztosa, Lenin nagyra becsült harcostársa esztétikai munkásságának még egy ilyen, viszonylag kevés műből álló bemutatása is — sajnos — felfedezésszámba megy Magyarországon, ahol a húszas években is sokkal többet lehetett olvasni, ha nem is tőle, de legalább róla, mint a felszabadulás után. A hallgatás okait jól ismerjük. Nem is marasztalhatjuk el a hazai irodalmárokat, esztétákat, különösen az ifjabb generáció képviselőit nem, amiért csak az utóbbi időben kezdtek hozzá Lunacsarszkij sokrétű tevékenységének felméréséhez. Ebben a hallgatásban mindenekelőtt az az igazságtalanul kialakult atmoszféra volt hibás, amely Lunacsarszkij tevékenységét illetően a Szovjetunióban is közel harminc esztendeig tartotta fenn magát. Ahogy azonban megtört a hallgatás jege, és a Szovjetunióban megtörténtek az első kísérletek az értékes örökség méltó újraértékelésére, nálunk is megjelent az első, jóllehet sovány és csupán irodalomtörténeti szempontból jelentős híradás: válogatás Lunacsarszkij műveiből (1959-ben a Gondolat Kiadónál, Erdődi József válogatásában, „Irodalmi tanulmányok" címen).

A közelmúltban több róla szóló cikk és tanulmány látott napvilágot mind irodalmi folyóirataink-ban, mind a Népszabadságban. A Színháztudományi Intézet is kiadott egy szakmai tematikus gyűjteményt, melynek célja szűkebb értelemben a szovjet színházművészet fejlődéstörténetének bemutatása volt, bár néhány cím arról árulkodik, hogy a szerkesztő bizottság figyelemmel kísérte az általános irányelvek alakulását is.

Ami Lunacsarszkij *esztétikai nézeteinek fejlődését* illeti, még ma is teljes mértékben a szovjet kiadásokra szorulnak mindazok, akik ezzel a tőlünk korántsem távol eső problémával mélyrehatóbban kívánnak foglalkozni. Nehéz dolga volt Nyirő Józsefnek, aki arra törekedett, hogy az első kulturális népbiztosnak Szovjet-Oroszország kulturális építésében szerzett tapasztalatait — vagyis leghasznosabbnak és legértékesebbnek tartott munkáit — adja az olvasó kezébe. Ugyanakkor azt sem tévesztette szem elől, hogy — a terjedelem megszabta határok között — bepillantást nyújtson Lunacsarszkij esztétikai nézeteinek alakulásába, sodró erejű mozgásába. Ezért a későbbi időszakban született írások közé Lunacsarszkij egyik korai, izgalmas munkáját, az 1903-ban írt és 1904-ben megjelent *„A pozitív esztétika alapjai"-t is beiktatta.*

Nyirő József szándéka igen dicséretre

Digitized by Google

méltó és hasznos. „A pozitív esztétika alapjai"-t a húszas években — újra kiadásakor — mint újdonságot fogadták, és valóságos bombazápor alá vették mind a proletkultosok, mind a futuristák, mind a rappisták. Ha különböző aspektusból bírálták is (s ez talán enyhe szó itt), a bírálat oka a mű machista fogantatása volt, amely valóban kimutatható. De mindhárom irodalmi csoport számára *politikai* mérényletnek tűnt az a műből kicsengő, akkor is és ma is helytálló, egyértelmű tétel, ami szerint *az új történelmi erő, az új társadalom átvesz a múltból mindent, ami értékes,* ami esztétikailag valóban szép. Az említett irányzatok nem sokra tartották azt sem, hogy Lunacsarszkij már esztétikai gondolkodásának ezen a meglehetősen kezdeti és zűrzavaros (több filozófia párhuzamos hatását tükröző) szakaszában is szembeszállt a század eleji dekadensekkel egy új, életigénylő művészetért. Már akkor is azt vallotta, hogy a művészet és a társadalom elválaszthatatlan egymástól, hogy az új demokráciáért vívott harc az új művészet ihletének forrása. (1923-ban ismét kiadott művét a szerző így dedikálta Leninnek: „V. I.-nek ezt a munkát, amelyet valamikor talán helyeselt, igaz szeretettel ajánlja A. Lunacsarszkij. — 1923. III. 10.")

A Nyirő József válogatásában most magyarul megjelent 24 tanulmány, cikk, esszé természetesen nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy pontról pontra kövesse Lunacsarszkij esztétikai gondolkodásának fejlődését. A magyar olvasóközönség is tudja már, hogy ez a rendkívüli műveltségű, sokoldalú tehetség olyan örökséget hagyott hátra, mellyel a szovjet irodalomtudósok is csak nehezen birkóznak meg. A megszámlálhatatlannak tűnő írásból 1963 és 1967 között a Szovjetunióban egy nyolckötetes gyűjteményes válogatás született, melyen a tudósok nagy csoportja dolgozott. Csak az érdekesség kedvéért említem meg — mint a hagyaték nagyságát jellemző körülményt —, hogy egy Lengyelországban ugyancsak napvilágot látott ötkötetes gyűjteményes kiadásban egyetlen cikket sem találunk a moszkvai kötetek anyagából!

A mi, csupán az esztétikai gondolatok evolúcióját bemutató kötetünk még így is figyelemre méltó és örömteli jelenség. Legértékesebb gondolatai azok, amelyek az elméleti kérdéseket boncolgatják (*Osztályharc a művészetben, A művészetszemlélet új áramlatai Nyugat-Európában és a marxizmus* stb.). Ezek az írások sem elvontak, hanem a kor színes, hömpölygő eseményeibe ágyazva a szemben álló koncepciók összecsapásait idézik fel. A teoretikus jellegű kérdések és az ezekre adott válaszok mindig konkrétak, egy-egy korabeli műhöz, áramlathoz, stílushoz stb. kapcsolódnak.

Rendkívül élvezetes és olvasmányos a „*G. V. Plehanov mint irodalomkritikus*" című munka is, amely a szocialista esztétika egyik megalapozójának érdemeit és hibáit analizálja. E tanulmányában Lunacsarszkij szerencsésen egyesíti magában a kiváló tollú szépíró, a marxista kritikus és az irodalomtörténész nagy tudását, s végigvezeti az olvasót azon a három „igen figyelemre méltó úton", amelyet Plehanov egy a marxizmus által addig csak vázlatosan kidolgozott új tudományágban járt meg, nevezetesen: a marxista *művészetelmélet* alapjai lerakásának útjain.

Lunacsarszkij tudományosan elemzi a korabeli elmaradott orosz életet, és meggyőzően világítja meg, hogyan, miként jutott el Plehanov a művészetelmélet kérdéseinek tisztázásához, jóllehet fő feladatának a proletariátus politikai útjainak előkészítését tekintette.

Nyirő József tudományos alaposságú szerkesztésének eredménye, hogy az olvasó számára következetesen, szinte történelmi sorrendben bontakoznak ki az orosz-szovjet esztétikának és benne Lunacsarszkij esztétikájának szerves összefüggései. Mind az előbb említett, Plehanov esztétikai munkásságát elemző munka, mind a „*Lenin és az irodalomtudomány*" című terjedelmes tudományos értekezés kitűnő alapot ad ahhoz, hogy teljesen megértsük a húszas években és a harmincas évek legelején íródott cikkeket („*A klasszikusok öröksége*", „*Az irodalomtudomány soron levő feladatai*", „*Tézisek a marxista kritika feladatairól*" stb.) majd a kötet két zárócikkét: „*A szocialista realizmus*" és „*A szocialista realizmusról*" szóló gondolatokat, ezek a későbbiekben, sajnos, nemegyszer adtak alkalmat helytelen következtetésekre.

Föltétlenül meg kell említenünk *Mihail Lifsic*nek „Bevezetés helyett" publikált írását, „*Lunacsarszkij esztétikája*"-t, amely önmagában is nagyon je-

Digitized by Google

lentős. A kötetet indító cikkről az egyébként igen pontos és bő információs anyagot nyújtó „Jegyzetek"-ben talán meg lehetett volna említeni, hogy a szovjet nyolckötetes kiadás 7. kötetének záró-szava, 1967-ben jelent meg Moszkvában, és szovjet szakmai körökben is számottevő visszhangra talált. Lifsic ekkor szinte első ízben mondta ki, hogy a hosszú hallgatás oka Lunacsarszkij azon *vélt* hibái voltak, amelyeknek a valóságban semmi közük sincs a meglevő igazi hibákhoz — ezt csupán az „üresfejű demagógok szerették volna hinni".

Mihail Lifsic helyteleníti, hogy Lunacsarszkij példátlanul gazdag és termékeny életútját eklektikusan különböző szakaszokra bontva vizsgálták, és évekig azt próbálták magyarázni (néhányan esetleg jóindulatúan is), hogy mikortól meddig volt „jó fiú" és mikortól meddig „viselkedett rosszul". A kérdésnek ilyenféle felszínes és tudománytalan kezelése, amely több kutatótól ma sem idegen. Lifsic számára elfogadhatatlan. Ő a korba ágyazva konkrét munkák alapján Lunacsarszkij *valódi* hibáit vizsgálja, és nem választja el azoktól a pozitívumoktól, amelyek más marxista értékelésekben is megtalálhatók. *És ez az egyetlen módja annak, hogy tudományosan közelítsük meg az első kulturális népbiztos egész tevékenységét,* hogy tisztán lássuk e gondolkodó és cselekvő ember tényleges fejlődését, életútját.

A magyar válogatás még ebben a kissé szűkös terjedelmű kötetben is erre helyezi a hangsúlyt. És éppen ez legnagyobb érdeme is.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Urbán Nagy Rozália

Kara Mihály: Gyermekfej

Digitized by Google

Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt

1967-ben halt meg nyolcvan évesen Kassák Lajos, a huszadik századi magyar irodalom egyik legjelentősebb alakja. Élete utolsó évei az „őszikék" gazdag termékenységét hozták. 1963-ban a *Vagyonom és fegyvertársam*, 1964-ben *A tölgyfa levelei*, 1966-ban a *Mesterek köszöntése* és most a posztumusz, de még a költő által összeállított kötet, az *Üljük körül az asztalt* című jelent meg. Kassák azokhoz a ritka típusú költőkhöz tartozik, akik életük végéig magas szinten tudnak alkotni a szellemi kifáradás legkisebb jelei nélkül, állandó megújulásra képesen.

A nemrég lezárult költői pálya végleges képének felvázolása — és persze a prózaírói, festői, teoretikusi pályáé is —, az életmű összegezése az irodalom- és művészettörténet feladata lesz. Ez a pályakép még sok tekintetben nyitott; főleg Kassák felszabadulás utáni költészetének felmérése van még igen kezdeti stádiumban.

Kassák öregkori lírájában a legproblematikusabbnak a tárgyias költészethez való szoros kapcsolódása tűnik. Ez a vonás a harmincas évektől kezdve megfigyelhető, de 1958 után erőteljessé válik. Utolsó kötetének egyik ars poeticájában így vall: „Mivel költő vagyok / olyan egyszerűen szeretnék / beszélni szavakkal / ahogyan a matematikusok / beszélnek a számokkal." *(Bevezető sorok egy könyvhöz)*

Kassák öntörvényű alkotó, s bármilyen furcsának tűnik, életműve — minden kanyarodása ellenére is — főbb vonásaiban egységes. Például itt idézett törekvése is egész pályáján megfigyelhető. Ám a modern költészet legjellemzőbb s legelementárisabb alkotásokat szervező jegye, az ambivalencia és az ezzel szorosan összefüggő szimbolikus kifejezésmód tudatosan kirekesztődik Kassák költői fegyvertárából. (A szimbolikus kifejezésmód nem a szimbolizmust mint irányzatot jelenti, hanem egy a költészet egész történetén végighúzódó és az esztétikai visszatükrözésre általában jellemző alkotói eljárást.) Szerencsére Kassák nem mindig valósította meg ezt az ars poeticát, s így költészetének a sokszor túlzásba vitt kifejezésbeli puritanizmus ellenére is van szimbolikus jellege.

A másik nagy kérdőjel Kassák munkásságában és életében: a szocializmushoz való viszonya. Ismeretes, hogy a tízes, húszas években a szocialista líra éppen vele érte el egyik csúcsteljesítményét. A húszas évek végétől azonban fokozatosan bezárkózó, magányos alakjává lett költészetünknek, szembefordult a forradalmi megoldással. Kései verseiből egyértelműen kiderül, hogy a szocialista szellemű humanizmus, a szocializmus eredményei fölötti öröm szerves alkotórésze műveinek: „Látom egy ország újjáépíti magát... / A nyomorúság ellen / indulnak hadba / a gyermekhalandóság ellen / a derűs megbékélésért / s a költő / hangosan és büszkén köszönti őket." *(Világváltozás)*

Korábbi magányossága viszont szívszorító méretűvé fokozódott. Ha csak egy motívum erejéig is, de legtöbb versében feltűnik kínzó magány-élménye. S elsősorban nem is a személyes kapcsolatok, sokkal inkább költészete hatásának csekély volta táplálja ezt az érzést: „Úgy zár be magányosságom / ahogyan a fát körülzárja a kérge. / Nem hallják hangomat / nem látják, hogy jeleket adok le a világnak. / Egy fal mögött állok elfeledetten. / Nem létező kincseimet / számlálom. *(Ki gondol rám)*

Kassák is érezte, hogy lírája egyszeri és megismételhetetlen, továbbfolytatásra nem alkalmas. Jelentősége és hatása irodalomtörténeti szempontból óriási, de nem véletlen, hogy tanítványai rövid idő után szembefordultak vele, s más útra tértek. S Kassák külön tragédiája az, hogy miután József Attila páratlan erejű szocialista lírát valósított meg, ehhez képest a kassáki költészet csupán „előtörténetté" vált.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Vasy Géza

Digitized by Google

Tersánszky Józsi Jenő: Életem regényei

Tersánszky outsider az irodalomban, de otthon van az életben. S úgy látszik, aki igazán otthon van az életben, nem maradhat ki az irodalomból sem. Sőt: Tersánszkyval a „komoly" és „magas" irodalom, az író egész szerepköre és hivatásának hagyományos elképzelése vidám fricskákat s kérdőjelet kap. Talán még soha fumigálóbb és gaminosabb, hőseihez hasonult, pózokat elutasító nagy öregje nem volt a magyar irodalomnak. A Magvető Könyvkiadó reprezentatív Tersánszky-sorozatának legújabb kötete újra felélesztí ezeket a gondolatokat most, amikor nemrég ünnepeltük az író nyolcvanadik születésnapját. Az írót köszöntő cikkek és tanulmányok akarva, akaratlan is átvették Kakuk Marci megalkotójának stílusát hangvételét és derűjét.

A kötet vegyes írásainak közös vonása a derűs szemléletű emlékezés. Ez a közvetlenség, spontán íráskészség, erdélyi ízesség és kisemberi bölcs világlátás olvastatja velünk *egyetlen regényként* az összeállítást, az *Életem regényeit*. A kötet gerincét súlyban és terjedelemben egyaránt a Nyugat 1927-es évfolyamában megjelent *Igaz regény*, valamint az író 1914—1915-ből és 1945-ből való naplója, valamint *Egy biciklifék története* (1955) című írása alkotja. De a kisebb írások, elmélkedések, vallomások az íróságról, a kortársakról, író-olvasó találkozókról, s a remek párizsi úti élmények is jelentékeny darabjai Tersánszky életművének, egy csokorba kötve tanulmányoknál többet mondanak és maradandóbban szólnak az olvasóhoz.

Az *Igaz regény*ben szülővárosát, Nagybányát festi le Tersánszky, és viharos élményekben gazdag gyermekkorát beszéli el. A sok nemzetiségű, gazdag bányavárosnak és érdekes polgárainak érzékletes leírása önmagában is lebilincselő olvasmány. Egy elsüllyedt korszak, egy elfelejtődött erdélyi kis világ, egy nagy hatású festőiskola színhelye jelenik meg előttünk, valósággal művelődéstörténeti adalékként. A gyermek Tersánszky szemével pillanthatjuk meg azokat a különös típusokat, hősöket, akik később önálló életre keltek a felnőtt tolla alatt. Élet és irodalom teljes és mesterkéletlen egysége ez, erre utal az Igaz regény befejezése is: „Itt abbahagytam a visszaemlékezést. Nem amiatt, hogy ezt belső kényszer tette volna, vagy meguntam, hanem mert arra gondoltam, hogy az egész anyagot feldolgozom külön művekként, mert így nagyon tömör."

A történelem iróniája volt, hogy az utópista módon rendszerellenes Tersánszkynak is ott kellett harcolnia a monarchiáért a legendásan rettenetes olasz fronton, és kis házából, az idő pártatlan tanújaként figyelnie és kevés szóval is kisember módján leírnia Budapest ostromának napjait. Nemcsak kordokumentumok ezek az írások, hanem Tersánszky humanista világszemléletének is bizonyítékai.

Az író élete és egyénisége új megvilágításba kerül az *Egy biciklifék történetében*. Modern mese ez, naiv vígeposz, egy tárgy története. Ezt az írói fogást különböző formákban már eddig is alkalmazta Tersánszky (így az *Egy ceruza története*ben, vagy az *Új legendá*ban). Az említett regény egy bicikli történetét és hányattatásait mondja el. Az ezermester író találmányának, egy új rendszerű biciklifléknek a sorsát figyeljük, de az ennél sokkal fontosabb háttérben az író hétköznapjai, vélekedései, életigenlő hitvallásai tűnnek elő. Ötletek rajzása, humor és irónia villódzása fűzi egybe a többi kis írást is egyetlen nagy ars poeticává. Ezért is fogja a Tersánszky művészetét értő és szerető kritikus és olvasó egyaránt haszonnal és örömmel forgatni ezt a kötetet.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundi Edit

Digitized by Google

Nemes György: Tettenérés

Nemes György „lélektani krimi"-nek nevezi legújabb regényét. A Tettenérés egy halálos kimenetelű baleset körülményeinek feltárásával próbálkozik. Feladata nem könnyű, hiszen nem a „ki a gyilkos" kérdésére kell választ találni, nem a tettest kell tettenérni — mert tettes nincs —, hanem a körülmények után kell nyomozni, tetten kell érni a környezet „részvételét" a halálos balesetben. Nem természetes eset, hogy Ildi, egy tizenhatéves lány, Sártó-Fürdő gyógyvizű tavába fullad, néhány méterrel nevelőapja mellett, mentőövvel a nyakában. Az események mindenkiben gyanút keltenek. „Nem tiszta az ügy" — mondják, és mindannyian egymástól függetlenül, a nevelőapára gyanakszanak. A balesetnél jelen levő fiatal újságíró, elindul, hogy feltárja az események igazi hátterét. Először az áldozat naplóját szólaltatja meg, majd az idegszanatóriumban fekvő édesanyja félig ébren álmodott lázálmaiból kapunk bepillantást családi életükbe. Az áldozat barátainak párbeszéde is Görczi, a nevelőapa személye körül forog. Aztán az édesapa szólal meg, végül Görczi régi „barátja" és jelenlegi közvetlen munkatársnője. A kutatás körbe-körbe vezet, nincs kiút, nincs megoldás, feloldás: Görczit magában mindenki tetten éri, mégis tehetetlen marad vele szemben: Ildi haláláért ő közvetlenül nem felelős.

Az áldozatról lassanként Görczi alakjára terelődik át a nyomozás. Melyek azok a tulajdonságai, amelyek miatt a gyanú középpontjába kerül, milyen jellem Görczi, a történelemtudományok kandidátusa, akit híre és rangja — látszólag — minden gyanúsítástól megvéd? Ezekre a kérdésekre kell választ találni, ezeket a kérdéseket akarja a fiatal újságíró révén megoldani az író.

Nem kevesebbre vállalkozik Nemes György ebben az izgalmas és érdekfeszítő regényben, minthogy egy ember rajzában választ találjon arra az állandóan visszatérő problémára, amely közéletünkben és egyéni életünkben is központi helyet foglal el: hogyan gazdálkodunk a hatalom kínálta lehetőségekkel, hogyan szerepelnek egymáshoz való viszonyaikban a múlt örökségéből ránk maradt embertelen eszközök, meddig terjed az ember felelőssége, mások életébe való beleszólási joga? És nem utolsó sorban: hol lehet a munkahelyen (vagy a családban) tetten érni látszólag teljes védettséget élvező „feletteseinket", kinek van joga és lehetősége a számonkérésre?

Az író több oldalról közelíti meg főszereplőjének alakját. Az ávéhás tisztből tudóssá változott Görczi embertelensége mindenkit felháborít. A „mindenki bűnös, vagy legalábbis mindenki gyanús" életelvet vallja akkor is, amikor már minden ember meggyőződhetett ennek kegyetlenségéről és tarthatatlanságáról. Gyanú él benne munkatársaival, családtagjaival szemben is. Olyan ez az ember, mintha a múlt elveinek és módszereinek tarthatatlanságát példázná, a jelen okulására. „Ha fanatikusok vannak hatalmon, mindig ártatlanok is szenvednek. Van, akit megölnek, van, akit börtönbe dugnak." Ildi egyik barátja vall így, és nemcsak Görcziről, hanem a vallás megszállottjairól is. Fiatalos elfogultsággal és túlzással közös nevezőre hozza a fanatikusokat, akár a vallás, akár a mi eszméink „inkvizítorai".

Izgalmas, mindannyiunkat érdeklő problémát fejteget Nemes György új regénye. A könyv erénye, hogy a kérdéskomplexumokat a maguk sokrétűségében, a való élethez szorosan hozzákapcsolva vizsgálja. Nem válik példabeszéddé a történet, és nem akar mesterségesen gyártott receptet sem javasolni az olvasónak. Nem ad, nem is tud végső választ adni a felvetett kérdésekre. A válaszkeresés helyes lehetőségét példázza a Tettenérés'. A vázolt kérdések, problémák gyakoriak, de gyakoriságuk nem azonosságukat jelenti. Az egyedi esetek, az egyéni különbözőségek figyelembevételével kell tudnunk helytállni a mindennapok eseményeiben a Görczi-féle emberek életelveivel és módszereivel szemben.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szalai Anna

Digitized by Google

Nyikolaj Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója

Van valami magasztos, szép törvényszerűség abban, hogy — a romokból felépülő új társadalom életrevalóságának és humanizmusának bizonyítékaként — a húszas évek Szovjetuniójában a *társadalomépítéssel* egyidőben elegendő energia jutott az *egyén* nevelésének átalakítására, a pedagógiai intézmények forradalmasítására is. (Sok neves írás jelzi ezt: Makarenko, Ognyev, Szejfullina, Inber stb.) Erős történelmi tendencia van abban is, hogy a Tanácsköztársaság bukása utáni első magyarországi legális kommunista folyóirat, a *100%* oly céltudatosan kísérte figyelemmel az új szovjet irodalom e törekvéseit, s máig ható érvénnyel írta e könyvről az akkori évek példakereső pátoszával: „Az új orosz irodalom legerősebb vonása, hogy meg tudja mutatni, ábrázolni tudja a forrongó és még kialakulóban levő új orosz valóságot. Nem kell a kommunizmus elméletét sem ismerni, az orosz gazdaság és politika tényeiben sem kell szakszerűen jártasnak lenni ahhoz, hogy az új orosz irodalomból megérezze és meglássa az ember azt az új életet. új valóságot, mely a 150 milliós hatalmas országban szenvedések és vajúdások árán, lassan kiformálódik. Természetes az is, hogy az új orosz irodalomnak ez a nagyszerű realizmusa még csak az élet darabjait és nem az élet egészét ábrázolja, de az is természetes, hogy ezekben az életdarabokban benne foglaltatik a születő új életnek az egésze is". (Tamás Aladár)

Az új szovjet pedagógia, határozottan szakítva a burzsoá hagyományokkal, korszerű oktatási formákkal kísérletezett, ellentmondások, tévedések árán ugyan, de helyes alapról és helyes célokkal. Bevezették az ún. Dalton-tervet, azt az amerikai eredetű oktatási formát, amely megszünteti az iskolai osztálykereteket, s a személyiség hatékonyabb fejlesztése érdekében az individuális feladatmegoldásra helyezi a súlyt; a pedagógus szerepét pedig lényegesen csökkenti, s valójában a puszta ellenőrzésre korlátozza. Hamar kiütköztek azonban a hibák: a gyerekek sorra maradoztak le a korábbi ütemhez képest, az oktatás a teljes szervezetlenség felé haladt, s a közösségi nevelés megszűnt hatótényező lenni. Ilyen negatív jelenségek mutatkoztak abban a szovjet iskolában is, amelyben a 16 éves Kosztya Rjabcev tanult. Csakhogy a szocialista forradalom eszméinek pedagógiai átültetéséből következően a kísérleti Dalton-tervvel s egyéb formákkal kombinálódva, egyidejűleg egy másik törekvés is utat keresett a Szovjetunióban: a kollektivista nevelés, a gyermekönkormányzatok felelősséggel való felruházása, a munkához való egészséges viszony kialakítása, az aktív szocialista világnézetre nevelés szándéka.

Kosztya Rjabcev megkapó lírai őszinteséggel, életkorán jóval túlmutató tudatossággal s az idősebb forradalmár generációk nemes lendületét átvevő ifjúkommunista indulattal éli át és írja le naplójába ezt a forrongó világot. Semmi szépítés sincs az író részéről, a pozitív törekvéseket fonákjukról is megismerhetjük a regényből. A diákönkormányzatot jelentő, 1—3 havonként újraválasztott bizottságok szüntelen „rögtönítélő bíráskodása", a nyílt viták, melyek során a tanárok a padba kényszerülnek, a faliújságok szólásszabadsága, a kollektív felelősség megnövekedett súlya, az úttörővezetőknek nyújtott túl széles mozgástér stb. sorolhatók ide. Ám mindez arra is utal, hogy milyen nagy ütemben haladt a szovjet fiatalok tudatosodása, hogy milyen gyorsan vált az orosz gyermek lelkében és cselekedetében is természetes mozgatóerővé és környezetté a forradalom. Az is kiderül azonban, hogy e dinamikus folyamat (egyrészt a serdülés életfeltételei, másrészt a módszerek kidolgozatlansága és elvi megalapozatlansága, a „balos" kilengések miatt) tévútra is vezethet. Ennek pedig a tanári tekintély detronizálódása, kamaszos erkölcsi kicsapongások (titkos ivászat), a tanulás elhanyagolása, s általában a szabadságnak szabadosságként való értelmezése az ára. A fő tendencia azonban mégis egészséges: maguk a gyerekek is felismerik, hogy közösségük erősítéséhez nélkülözhetetlen az önként vállalt fegyelem és rend. A harmincas években ki is alakultak a szocialista iskolának azok az elvei és típusai, amelyek magukba olvasztották, immár letisztulva, a haladó reformpedagógia maradandó eredményeit is, de döntően a közösségi nevelésből indultak ki. (A regény pedagógiai jelentőségéről egyébként dr. Köte Sándor értően szép utószava tájékoztat.)

Digitized by Google

E kiváló kamaszregénynek Nyikolaj Ognyev — eredeti nevén Mihail Grigorjevics Rozanov (1888—1938) a szerzője. Írói pályafutását a tízes években kezdte, s egész tevékenységét a szovjet fiatalság élményei, forradalmas változásai művészi megelevenítésének szentelte. Örömmel olvasnánk magyar fordításban a regény folytatását is, amelynek címe „Kosztya Rjabcev az egyetemen".

Érdekes a könyv első magyarországi megjelenésének a története is. A 100% már 1928-ban közölt részleteket a regényből, a Kolozsvárott megjelenő kommunista Korunk pedig a teljes szöveget megjelentette folytatásokban. Balázs Béla bevezető tanulmányával 1929-ben — a Horthy-fasizmus Magyarországán — a cenzúra kijátszásával amerikai környezetbe átültetve adta ki a regényt az Európa Könyvkiadó „Mr. Dalton és én. — Egy amerikai diák naplója" címmel. A leghaladóbb olvasók, pedagógusok már akkor is értettek belőle.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Agárdi Péter

Tihanyi Lajos: Tájkép

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

November—December

L. Figuéres: *Tanulságok, távlatok* (A francia belpolitikai helyzet)

Az 1968 júniusi parlamenti választások (Dokumentumok, Waldeck Rochet beszédei, párthatározatok)

Az első forduló hivatalos eredményei (A választásokon)

A választások részletes eredményei

A Központi Bizottság nanterre-i ülése (Július 8—9. Waldeck Rochet beszéde. Határozat)

További választási dokumentumok

CRITICA MARXISTA

November—December

E. Sereni: *Tudományos-technikai forradalom és diákmozgalom*

E. Perna: *Technológiai haladás és a demokrácia fejlődése*

G. Berlinguer: *A diákok és a párt. Egy döntő esztendő*

G. Chiarante: *Oktatási struktúrák és kapitalista fejlődés*

A. Seroni: *Egyetemi reform és „mozgalom"*

L. Satriani: *Marxista analízis és folklór, mint a társadalom vitatásának kultúrája*

M. Rossi: *Galvano Della Volpe* (II)

G. Mengarelli: *A pénzelméletek Marx művében*

L. Radice: *Szubjektum és objektum*

R. Sarfatti: *Objektív különbségek az egyetemi fakultások között*

R. Fiorito, F. Mussi: *Rövid válaszok a diákmozgalomról*

G. Giannantoni: *A tudományos kutatásról*

R. Trivelli: *A római egyetemen folyó harc egyes vonatkozásai*

M. Lena: *A munkásosztállyal való egységről és a célkitűzések visszautasításáról*

L. Ascoli: *A bírói önkényről*

B. Denitch: *Az Új Baloldal és az amerikai ifjúság*

R. Sandri: *Diákok Latin-Amerikában*

I. Delogu: *A spanyol diákok küzdelmének négy szakasza*

G. Bini: *A „diák-didaktika" irodalma*

KOMMUNYISZT

18. sz.

A proletár internacionalizmus zászlaja alatt (A kommunista és munkáspártok Moszkvában összeülő nemzetközi tanácskozásának jelentőségéről)

P. Maserov: *Egységes sorokban a kommunizmus diadala felé* (A belorusz szovjet köztársaság és a Belorusz Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulójáról)

V. Rutgajzer: *A lenini nemzetiségi politika diadala a gazdasági építésben* (A testvéri szovjet köztársaságok eredményei)

N. Szviridov: *A párt gondoskodása a tudományos-műszaki értelmiség neveléséről*

A pártszervezetek fontos feladata (A lakóhely szerint folytatott eszmei-politikai nevelőmunka feladatairól)

V. Kelle, M. Kovalzon: *Az osztályelemzés lenini elvei*

G. Akszenyenok: *A mezőgazdaság jogi szabályozásának időszerű problémái*

V. Csernyavszkij: *Hogyan fokozzuk a tervezés hatékonyságát*

W. Rochet: *A francia kommunisták feladatai a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban*

Digitized by Google

G. Drambjanc: *A nemzeti felszabadító mozgalom időszerű problémái* (A nemzeti felszabadító mozgalomról az utóbbi időben a Szovjetunióban megjelent brosúrákról és tanulmányokról)

LUPTA DE CLASA

December

N. Ignat: *Szocialista rendünk demokratikus tartalma*

G. Unc: *Hősi eposz a román munkásmozgalom harci múltjából*

F. Burtan: *Felhalmozás és fogyasztás*

T. Marian: *Parancsoló követelmény: az új elterjesztése a mezőgazdaságban*

S. Staicu: *A szocialista törvényesség szolgálatában*

A. Bolintineanu, D. Plaiesu: *A jelenkori mondialista elmélet margójára*

Szociális fizetés és szocialista államunk szociális, kulturális kiadásai (Adatösszeállítás)

O. Ciulea, M. Rudareanu: *România külkereskedelmének fejlődése*

M. Solan: *Megfelelő embert a megfelelő helyre* (Az ifjúság szakmai elhelyezkedésének kilátásai)

M. Breazu: *Az elméletek általánosításának szükségessége* (Esztétikáról)

G. Stroia: *Stílusok különbözősége, vagy csak „mímelése"?*

I. Ianosi: *Esztétika, tudomány és ösztönösség*

C. Göllner: *A román nép és a német nemzetiség közös harcának hagyományai Erdélyben*

G. I. Ionita: *RKP és más demokratikus erők antifasiszta harca — tanulmány tárgya*

L. Melinte: *Történelem számokban*

MARXISM TODAY

Január

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

J. Williamson: *Az amerikai választások után* (Az 1968-as választásokon és az utánuk érvényesülő gazdasági és politikai irányzatok)

K. Biggs: *Coventry és az üzemi bizalmiak mozgalma 1917-ben*

T. Topham, K. Coetes: *Munkásellenőrzés I.*

C. Swain: *Munkásellenőrzés II.* (Vitacikk)

S. Mill: *A marxisták képzése* (Vitacikk)

A. J. Press: *Az angol szállítás jövője* (Vitacikk)

NOVO VREME

December

A káderek kiválasztása, nevelése és elosztása

V. Najdenov: *Herbert Marcuse, az „új baloldal" ideológusa*

T. Minkov: *Marx Károly elmélete a földjáradékról és az időszerű kapitalizmus*

D. Angelov: *A bolgár nemzet kialakulása*

L. Petrov: *Az afrikai gyarmati rendszer széthullásának sajátosságai*

D. Gordev: *Ösztönösség és tudatosság a szocialista társadalomban*

G. Gatev: *A munka javadalmazása a tsz-ekben*

Sz. Markov: *A Görög KP ötvenéves harca a nép létérdekeiért*

I. Sztefanov: *„Tömegkultúra" és a tömegek kultúrája* (Új távközlési eszközök, folklor és tömegkultúra, a „tömegkultúra és a művészet)

N. Konakcsiev: *Egy hírhedt politika kudarca* (Johnson vietnami politikája)

P. Geraszimov: *A politikai rulett utolsó fordulata* (Az amerikai választási kampányról)

L. Nikolov: *Strukturalizmus és marxizmus* (A „La Pensée" nyomán)

NOWE DROGI

1. szám

W. Misiuna: *A tervezés tökéletesítésének irányai a mezőgazdaság fejlesztése terén*

Z. Wyczesany: *Az ipar a mezőgazdaságnak*

H. Jankowski: *Az etikai elmélet és a morális nevelés problémái a népi Lengyelországban*

K. Ostrowski, Z. Sufin: *A párt fejlesztésének problémái a IV. és az V. pártkongresszus között*

F. Tych: *Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolásának 50 évfordulóján*

M. Tomala: *A német kérdésről* (W. Gomulka most megjelent kötetéről)

Digitized by Google

M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren* (Áttekintés a múlt év végének külpolitikai eseményeiről)

W. W. Górnicki: *Az Egyesült Államok a választások után*

M. Dyner: *A frank és a márka konfrontációja*

W. Okon: *A pedagógiai kutatások perspektivái a népi Lengyelországban*

Konferencia az emlékirat jellegű dokumentumok felhasználásáról

WEG UND ZIEL

Január

Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa elé

E. Gold: *Beteg-e Bécs?* (Az osztrák főváros gazdasági problémái)

L. Spira: *A „kulturális forradalom" következményei* (A kínai „kulturális forradalom" kihatásai a párt helyzetére)

F. Marek: *A Luxemburg-reneszánszhoz* (Értékelés Rosa Luxemburg tevékenységéről)

A. Dotter: *A munkaidő megrövidítése Ausztriában*

F. Mautner: *A női munka* (Az osztrák dolgozó nők aránya és helyzete)

A. Taucher: *A valuta-csatához* (A valuta-paritások kérdése és következtetések Ausztriára vonatkozóan)

R. Ledda: *Katonai államcsíny Maliban*

Scheiber Hugó: Utcarészlet

Digitized by Google

A 17., 46., 55., 69., 73., 82., 86., 94., 99. és 102. oldalakon levő képeket a Tanácsköztársaság Művészeti és Múzeumi Direktóriuma által vásárolt műalkotásokból válogattuk.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003, a Posta Központi Hírlapirodájánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára.
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 000 példányban.
68.05584/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Петер ВАРКОНИ: Непобедимый интернационализм — *Даниел ЧАТАРИ:* Классы и нация в 1918—1919 годах — *Д-р Имре ТАР:* О положении председателей сельскохозяйственных производственных кооперативов — *Пал МИКЛОШ:* Заметки неспециалиста о культурности объектов и среды — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Андраш ХЕЛЬТАИ:* Двадцатый съезд Коммунистической партии Австрии — ОБЗОР: *Лайош ФОГАРАШ:* Много ли или мало у нас сельскохозяйственных специалистов? — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Дьердь КАЛЬМАР:* Многообразие миров — *Миклош АЛМАШИ:* Руководство культурой или помощь при рождении новой культуры? — *Дьердь ЙЕНЕИ—Андраш КНОПП:* Об общественно-критической функции марксистской теории — *Михай ВАЙДА:* Должна ли социология стать критической наукой?

CONTENTS

Péter VÁRKONYI: Invincible Internationalism — *Dániel CSATÁRI:* Class and Nation in 1918 and 1919 — *Dr. Imre TAR:* The Situation of the Cooperatives' Chairmen — *Pál MIKLÓS:* Non-Professional Remarks on the Culture of Objects and Surroundings — INTERNATIONAL REVIEW: *András HELTAI:* The 20th Congress of the Austrian Communist Party — REVIEW: *Lajos FOGARAS:* Are There Many or Few Agricultural Experts? EXCHANGE OF VIEWS: *György KALMÁR:* Grát Many Worlds — *Miklós ALMÁSI:* Guidance of Arts or Assistance in the Birth of the New Culture? — *György JENEI—András KNOPP:* On the Socio-Critical Function of Marxist Theory — *Mihály VAJDA:* Must Sociology be Critical?

SOMMAIRE

Péter VÁRKONYI: L'internationalisme invincible — *Dániel CSATÁRI:* Classe et nation en 1918—1919 — *Dr. Imre TAR:* De la situation des présidents de coopératives agricoles de production — *Pál MIKLÓS:* Objet et ambiance: Notes d'un dilettante — *REVUE INTERNATIONALE: András HELTAI:* Le XX-ème Congrès du Parti Communiste Autrichien — *REVUE: Lajos FOGARAS:* Y a-t-il beaucoup ou peu de spécialistes de l'agriculture? — *ÉCHANGE DE VUES: György KALMÁR:* Des mondes nombreux — *Miklós ALMÁSI:* Orientation des arts ou contribution à la naissance d'une culture nouvelle? — *György JENEI—András KNOPP:* Sur les fonctons de critique sociale de la conception marxiste — *Mihály VAJDA:* La sociologie doit-elle être critique?

INHALT

Péter VÁRKONYI: Der unbesiegbare Internationalismus — *Dániel CSATÁRI:* Klasse und Nation in den Jahren 1918—1919 — *Dr. Imre TAR:* Die Lage der LPG—Vorsitzenden — *Pál MIKLÓS:* Unfachgemäße Notizen über Gegenstände und Umwelt — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *András HELTAI:* Der XX. Parteitag der KP Österreichs — RUNDSCHAU: *Lajos FOGARAS:* Zu viel oder zu wenig Agrarfachleute? GEDANKENAUSTAUSCH: *György KALMÁR:* Sehr viele Welten — *Miklós ALMÁSI:* Lenkung in der Kunst Geburtshilfe für eine neue Kultur? — *György JENEI—András KNOPP:* Die sozial-kritische Funktion der marxistischen Theorie — *Mihály VAJDA:* Soll die Soziologie kritisch sein?

Digitized by Google

Raszler Károly: A nap tovább ragyog

Digitized by Google

6,— forint

Előkészületben a Tanácsköztársaság 50. évfordulójára:

Lenin:
A Magyar Tanácsköztársaságról
(Miniatűr kiadvány)
160 old. **Ára: 35,– Ft**

Münnich Ferenc:
A Magyar Tanácsköztársaságról
Kb. 160 old. **Ára: kb. 22,– Ft**

Hajdu Tibor:
A magyarországi Tanácsköztársaság
Kb. 624 old. **Ára: kb. 55,– Ft**

Kővágó László:
Internacionalisták a Tanácsköztársaságért
Kb. 160 old. **Ára: kb. 17,– Ft**

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
MAY 8 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

1919
1969

XXIV. ÉVFOLYAM
1969 MÁRCIUS

3

Digitized by Google

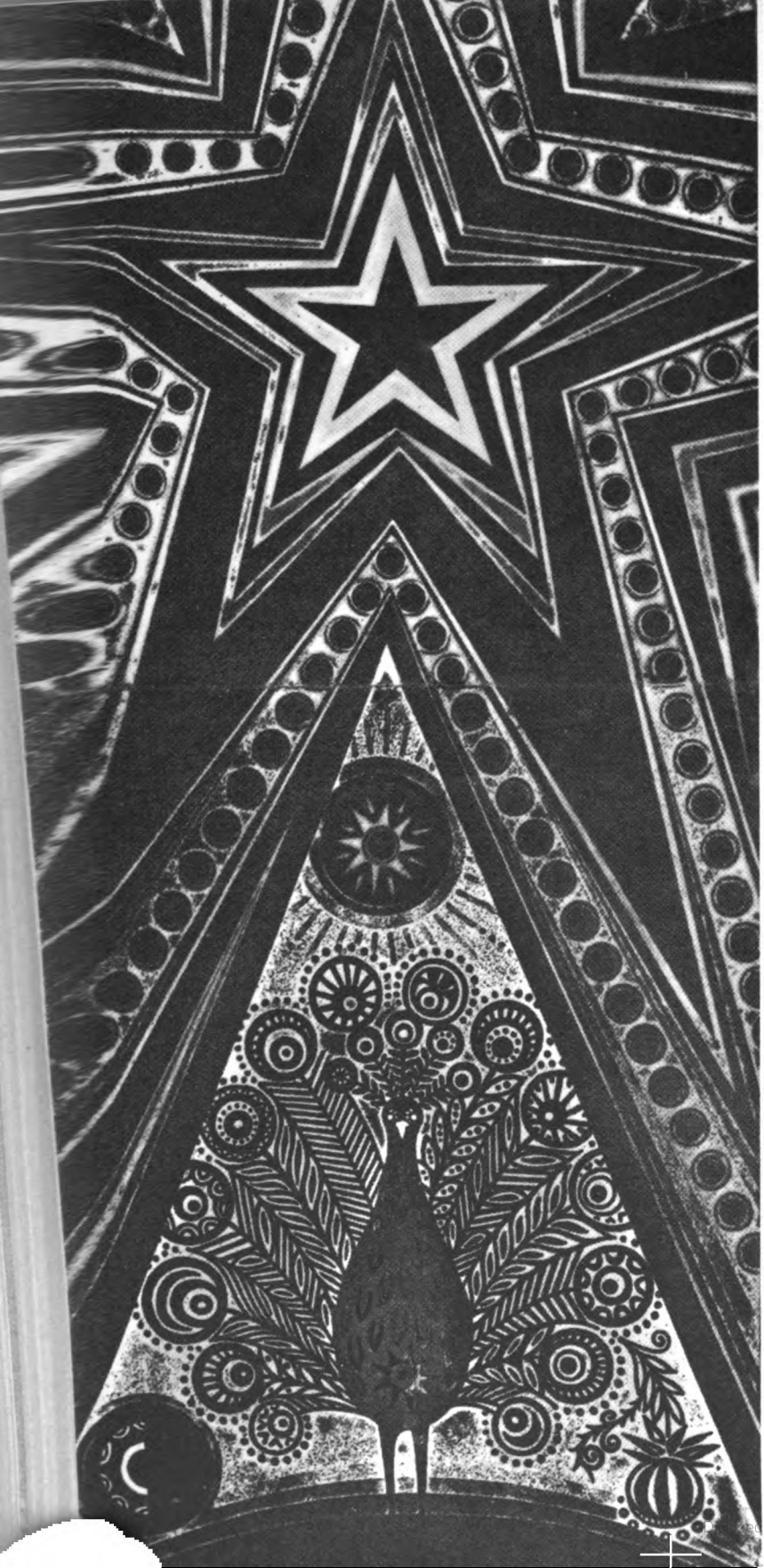

Zala Tibor:
Fölszállott a páva

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 3.
1969. MÁRCIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára
	11	Nyilatkozatok a Magyar Tanácsköztársaságról és hagyományainak felhasználásáról
Hajdu Tibor	26	Forradalom barikádok nélkül
		A 133 nap eseményeiből (Műmelléklet)
Dr. Dimény Imre	34	Egy év mérlege a mezőgazdaságban
Dr. Kulcsár Kálmán	43	A szociológia társadalmi funkciója és a politika
Marx György	53	A műveltség dinamikája
		Nemzetközi szemle
Baracs Dénes	62	Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa
		Szemle
Dr. Pirityi Ottó	70	A vállalati eszközgazdálkodásról
Dr. Soós Gábor	75	A földtörvény végrehajtásáról
		Eszmecsere
Rédei Jenő	80	A fejlődő országok gazdasági problémái
Ranódy László	87	Heurisztika és pozitív ösztönzés
Dr. Újvári Béla	90	A polgári szemlélet térnyerése?
Szabó András György	93	Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára?
		Fórum
	103	Mezőgazdasági nagyüzem – technika – ember
Dr. Zsarnóczai Sándor	104	Régi érdemek, új igények és követelmények (Válasz egy levélre)
Dr. Fülei Szántó Zoltán	106	Még egyszer a bűnözésről
		Könyvekről
Bence György	108	B. Russell filozófiai önéletrajza
Rezső Margit	110	Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány
Agárdi Péter	114	Wilfred Burchett: Miért győz Vietnam?
Sz. Kundi Edit	115	Kodolányi János: Új ég, új föld
	117	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. MÓD ALADÁR, a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár
HEVESI GYULA, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, Kossuth-díjas akadémikus, az MTA elnöke
LUKÁCS GYÖRGY, Kossuth-díjas akadémikus
DR. ANDICS ERZSÉBET, tanszékvezető egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus
KISS HUGÓ, az EGSZI osztályvezetője
DR. PACH ZSIGMOND PÁL, Kossuth-díjas, az MTA levelező tagja, a Történettudományi Intézet igazgatója
HAJDU TIBOR, kandidátus, a Párttörténeti Intézet főmunkatársa
DR. DIMÉNY IMRE, kandidátus, mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter
KULCSÁR KÁLMÁN, az állam- és jogtudományok doktora, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának igazgatója
MARX GYÖRGY, a fizikai tudományok doktora, Kossuth-díjas egyetemi tanár
BARÁCS DÉNES, újságíró
DR. PIRITYI OTTÓ, a Pénzügyminisztérium gazdasági tanácsadója
DR. SOÓS GÁBOR, a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter helyettese
REDEI JENŐ, kandidátus, a Konjuktúra- és Piackutató Intézet igazgatója
RANÓDY LÁSZLÓ, filmrendező
DR. ÚJVÁRI BÉLA, főiskolai tanár
SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos osztályvezetője
BENCE GYÖRGY, segédszerkesztő
REZSŐ MARGIT, egyetemi adjunktus
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára

Ötven esztendővel ezelőtt, 1919. március 21-ről 22-re virradó éjjel „Mindenkihez!" címzéssel felhívás jelent meg a budapesti újságok címoldalán, s lázba hozta nemcsak a magyar közvéleményt, hanem a külföldet is. A felhívás a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács nevében bejelentette, hogy miután a csődtől, az anarchiától egyedül a munkáshatalom, a szocializmus mentheti meg az országot, „Magyarország proletársága a mai nappal kezébe vesz minden hatalmat". A továbbiakban közölte, hogy „Magyarország tanácsköztársasággá alakul, s a Forradalmi Kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát, a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására". Győzött tehát a szocialista forradalom, népünk történetében első ízben. A magyar proletariátus elsőként követte az oroszországi proletariátus útját.

A Magyar Tanácsköztársaság élettartama mindössze 133 nap volt. E 133 nap mégis egyik legkiemelkedőbb fejezete nemzetünk történetének. Mint a nagy történelmi események általában, ez a forradalmi korszak is — immár ötven éve — különböző vélemények kereszttüzében áll. Ez természetes, hiszen a történelem forradalmi szakaszai évtizedek vagy évszázadok ellentmondásait sűrítik magukba, és következményeikkel messzemenően befolyásolják a további fejlődés menetét.

Népünk nagy szocialista forradalmával kapcsolatban mindenekelőtt felvetődik az okok kérdése. Milyen történelmi erők idézték elő a magyar fejlődés e sokak számára váratlan felívelését, melyek voltak azok az okok, amelyek következtében a Nagy Október tüze a mi hazánkban is fellobbant? Milyen belső és külső feltételek között győzött Magyarországon a proletárforradalom, mi volt a két tényező egymáshoz való aránya?

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi gyökerei a legújabbkori magyar történet kezdeteihez, a polgári átalakulás időszakához nyúlnak vissza. Jóllehet az 1848—49-es forradalom eredményeként megnyílt hazánkban a polgári, tőkés fejlődés útja, a polgári demokratikus átalakulás nem történt meg. Ezért az imperializmus kibontakozásának időszakában ismét — és immár új ellentmondásokkal tetézve — napirendre kerültek a magyar társadalmi fejlődés megoldatlan feladatai.

A századfordulót követő erjedés azonban, amely országunk egész gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életét áthatotta, közvetlenül nem torkollt forradalomba. A haladás erőinek viszonylagos gyengesége, széttagoltsága és következetlensége lehetővé tette az erős osztálybázisra támaszkodó magyar reakciónak, hogy fenntartsa uralmát és a sovinizmus felszításával belevigye az országot „a rabló óriások két csoportjának" háborújába, az első világháborúba, amely azután mérhetetlen szenvedést zúdított a népekre, köztük a ma-

Digitized by Google

gyar népre is. A háború rémségei Magyarországon is válságot idéztek elő mind a „felső régiókban", mind a tömegekben. A háborús válság, a mind jobban erősödő tömegmozgalom elmélyítette a régtől fogva meglevő ellentéteket és nagymértékben hozzájárult a fegyveres erő bomlásához is, amely előzőleg a különböző arcvonalakon már döntő vereségeket szenvedett. Ilyen előzmények után győzött Magyarországon 1918 októberében a polgári demokratikus forradalom, ez az elkésett forradalom, amely sok jó szándékú ember tiszteletreméltó erőfeszítése ellenére sem volt alkalmas arra, hogy megoldja a magyar társadalmat feszítő alapvető kérdéseket.

1918 végén és 1919 elején a néptömegek Magyarországon többet követeltek, mint a súlyos feudális maradványokkal terhelt reakciós társadalmi és politikai viszonyok polgári demokratikus átalakítását: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példájától lelkesítve mindenfajta elnyomás és kizsákmányolás megszüntetésére vágyódtak. Az új társadalom létrehozása azonban nem volt összeegyeztethető a polgári magántulajdon elvével. Az ipari proletariátusnak a gyárak és üzemek szocializálására irányuló követelése, a falusi szegénység nagybirtokellenes lázongása messze túlmutatott a polgári demokratikus kereteken. 1918 őszén, a forradalom zajlása közepette már erős volt a szocialista társadalmi rendszer iránti igény, de valóra váltásának még nem voltak meg az eszközei.

A munkásosztály, a néptömegek forradalmi akciói 1918 októberében még nélkülözték a politikai vezető erőt. Az akkor legradikálisabb politikai szervezetnek, a szociáldemokrata pártnak a vezetésében erőteljesen érvényesült a reformizmus, és így ez a párt időszerűtlennek, korainak tartotta a szocialista átalakulást. November első napjaiban csak a párt baloldalának néhány képviselője vetette fel a közeli szocialista forradalom perspektíváját. November végére azonban gyökeresen megváltozott a helyzet: új, friss, forradalmi erő született meg az Októberi Szocialista Forradalom által is felszántott magyar talajon — a Kommunisták Magyarországi Pártja. E párt — folytatva a magyar munkásmozgalom legjobb hagyományait — gyökeresen szakított a reformizmussal, az opportunizmussal. Alapvető harci követelése volt az orosz példa követése, a munkások, katonák és parasztok tanácsainak hatalma, a tanácsköztársaság megteremtése. A Kun Béla elnökletével megalakult forradalmi párt kezdettől fogva arra törekedett, hogy megnyerje a szocialista forradalom számára a munkásmozgalom meglevő erőit, mind a szociáldemokrata párthoz tartozó munkásokat, mind pedig a szervezetlen munkások tömegeit — és ezzel befolyásolja a tanácsok működését. E tanácsok 1919 első hónapjaiban már az ország politikai életének döntő tényezőivé váltak, s a baloldal mindinkább megerősödött bennük.

A munkásmozgalom radikalizálódása 1919 tavaszán mélyreható változásokat idézett elő a szociáldemokrata párt összetételében és jellegében. A jobboldali vezetők mindinkább elszigetelődtek, a baloldal képviselői előtérbe kerültek, s e folyamat következtében a centristák is mind közelebb kerültek a baloldalhoz. Az osztályharcos munkások tízezrei olyan munkáspártot láttak benne, amely alkalmas a szocialista átalakulásért vívott küzdelem irányítására. A fiatal kommunista párt megalakulása után rögtön rendkívül széles körű, eleven és hatásos felvilágosító munkába kezdett és így hamarosan mély benyomást tett a tömegekre, hatósugara gyors ütemben növekedett. Rövid néhány hónap során még nem érhette ugyan el a tradicionális szociáldemokrata befolyás felszámolását, amikor azonban a burzsoá demokratikus kormány a külső és belső nyomás hatására válságba jutott, a szociáldemokrata pártban bekövetkező változás, a baloldal térhódítása, a munkásosztály egészének a munkásegység létrehozá-

Digitized by Google

sára irányuló törekvése megteremtette a két munkáspárt egyesülésének lehetőségét.

Az egységes munkáspárt létrehozása az adott történelmi helyzetben alapvető feltétele volt a munkáshatalom létrejöttének. Megosztott erőkkel a munkásság nem lett volna képes a szocialista forradalom megvívására. A forradalmi fellendülés viszonyai közepette mindkét munkáspárt társadalmi bázisát a forradalmi munkás-, paraszt- és katonatömegek alkották, amelyeket azonos vagy hasonló politikai célok fűtöttek. A pártegyesülés azonban csak akkor szolgálhatta a szocialista forradalom ügyét, ha forradalmi alapon jön létre. Ezért Kun Béla Bogár Ignác szakszervezeti vezetőhöz intézett levelelében az egyesülés feltételeül mindenekelőtt azt szabta meg, hogy a szociáldemokrata párt szakítson burzsoá-koalíciós politikájával, szakítson a parlamentarizmussal és tegyen hitet a tanácsok köztársasága mellett. 1919. március 21-én a szociáldemokrata párt vezetői elfogadták a kommunisták feltételeit és így a kommunista párt programja alapján történt meg a Tanácsköztársaság kikiáltása. A tanácshatalom kikiáltása nem véletlen volt, nem is fortélyos erőszak műve, hanem annak a helyzetnek a következménye, hogy 1919 márciusában az ipari és mezőgazdasági proletariátus szinte teljes egészében a szocializmust látta a kibontakozás egyedüli útjának és kész volt akár fegyverrel is harcolni érte.

A kialakult sajátos belpolitikai helyzet és a külpolitikai körülmények azonban lehetővé tették a szocialista forradalom békés győzelmét. De ez az átmenet nem parlamentáris úton következett be. A tanácsok megalakulása és kifejlődése, a tanácsokon belül a kommunisták által lelkesített forradalmi irányzat felülkerekedése, a fegyveres erők megnyerése, a két munkáspárt egységének ezt követő kimondása volt az alapvető feltétele a fegyveres összecsapás elkerülésének. Ilyen körülmények között a polgári demokratikus kormányzat meg sem kísérelhette a hatékony ellenállást. A proletárhatalom megalakulása során egy csepp vér sem omlott ki, s ebben természetesen volt szerepe a Károlyi—Berinkey-féle kormányzat politikájának is. Látva a mind nagyobb mértéket öltő monarchista ellenforradalmi szervezkedést és az antanthatalmak imperialista törekvéseit, inkább a munkásosztály javára mondott le a hatalomról, mintsem hogy a monarchista ellenforradalommal próbáljon megegyezni. Ez nem a polgári kormányok tipikus útja.

A Magyar Tanácsköztársaság megszületésében azonban nemcsak a sodró, feltartóztathatatlanul előrehaladó belső tényezők játszottak közre, hanem az ország külpolitikai helyzete is. Erre maga Kun Béla hívta fel a figyelmet abban a táviratában, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Forradalmi Kormányzótanács nevében a nemzetközi proletariátushoz intézett. „A magyar proletárforradalmat — írta — két erő teremtette meg. Az egyik a munkásoknak, a földműves-szegényeknek és katonáknak az elhatározása, hogy nem akarják tovább hordozni a tőke igáját. A másik az antant imperializmus, amely Magyarországot területének megcsonkításával minden élelmiszerétől, ipari nyersanyagától, megélhetésének összes feltételeitől meg akarta és meg akarja fosztani." A munkásosztály 1919 márciusában azért juthatott a politikai hatalom birtokába, azért kerülhetett a nemzet élére, mert bebizonyosodott, hogy a polgári kormányzat nemcsak a belpolitikai válság megoldására képtelen, hanem külpolitikailag is tehetetlen. Éppen ez tette világossá, hogy egyedül a munkásosztály képes az igazi nemzeti érdekek védelmére, s egyedül a munkásosztálynak van meg az ereje hozzá, hogy felvegye a küzdelmet az imperialisták hódító törekvéseivel.

Digitized by Google

A Magyar Tanácsköztársaság a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével megindult forradalmi hullámverésben jött létre, s része volt az egész tőkés világot megrázkódtató, a nemzetközi imperializmus egyeduralmát megszüntető, az oroszországi szovjet államot létrehozó forradalmi folyamatnak. Győzelme tehát nemcsak a magyar nép ügye volt, hanem a nemzetközi haladásé is. Hogy fenn tud-e maradni ez a fiatal, nehéz próbatételeknek kitett hatalom, egyrészt saját politikájától, másrészt igen nagymértékben a nemzetközi helyzet alakulásától függött. Kun Béla már említett táviratában hangsúlyozta: „A magyar proletárforradalmat a nemzetközi szocializmus védelme alá helyezzük, de el vagyunk szánva arra, hogy az utolsó csepp vérünkkel megvédelmezzük minden támadás ellen, és amikor is így el vagyunk szánva arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaságot mindenki ellen megvédelmezzük, egyúttal kifejezzük azt a készségünket és akaratunkat, hogy mielőbb olyan békét kössünk, amely a dolgozó osztályok életfeltételeit biztosítja, és a világ valamennyi népével, elsősorban szomszédainkkal való békés együttélésünket lehetővé teszi." A távirat megállapította: „Az egész magyar proletárság egységes elhatározással sorakozik a proletárság diktatúrájának, a szociális világforradalomnak lobogója alá és együttesen akarja megvívni az imperializmus ellen való küzdelmet, az orosz szovjetköztársasággal és a világ minden proletárjával, akik felismerték, hogy a nemzetközi imperializmus erőit legyőzni és a szocializmust megvalósítani nincs más út, mint a munkásság, katonaság és parasztság együttes forradalmi cselekvése."

A Tanácsköztársaság létrejöttében tehát a nemzeti és a nemzetközi elem ötvöződött egymással. A szocialista forradalom programja a dolgozó nép egészének felemelését célozza, a szó igazi értelmében vett nemzeti program. De egyidejűleg nemzetközi is, mert a szocializmus vívmányának megvalósítása valamely országban mindig döntő mértékben függ a nemzetközi erőviszonyoktól, s a fejlődés élén járó osztály, a proletariátus, nemcsak nemzetének része, hanem a nemzetközi proletariátusnak is.

Rövid néhány hét alatt döntő lépések történtek az ország szocialista átformálása útján. Ezt a szocializmus általános igenlése, a Tanácsköztársaság népi bázisa tette lehetővé. Megtörtént a termelőeszközök széles körének társadalmi tulajdonba vétele, a gyárak, a bányák, a közlekedés, a pénzintézetek, a bérházak és jórészt a kereskedelem társadalmasítása. Köztulajdonba kerültek a 100 holdnál nagyobb földbirtokok és ezzel a mezőgazdaságban is megtörtént a kisajátítók kisajátítása. Az európai forradalmi fellendülés viszonyai közepette az egész kontinensre kiterjedő szocialista forradalom reális perspektíva volt a Tanácsköztársaság nemzedékének szemében. S ha figyelembe vesszük a proletariátus egészét átható, az értelmiségre és a kispolgárság egy részére is kisugárzó forradalmi lendületet, a csaknem öt évig tartó világháború keltette társadalmi erjedést, akkor érthető, hogy előtérbe került az „azonnali szocializmus"-ra irányuló törekvés, s háttérbe szorult az átmeneti, közbülső, jórészt polgári demokratikus jellegű feladatok teljesítése.

A szocializálás mindenre kiterjedő folyamatában a Tanácsköztársaság vezetői nagy gondot fordítottak a kollektív tulajdon elvének kiformálására és alkalmazására. A szocializálásról szóló, március 26-án megjelent rendelet kimondja, hogy a társadalmi tulajdonba vett üzemek „az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése" alá kerülnek. A munkát irányító termelési biztos „a proletárság összességének képviselője abban az üzemben, amelynek élére állították". A termelési biztosok mellé munkástanácsokat választottak; ezeknek feladata „a proletár munkafegyelem megterem-

Digitized by Google

tése, a dolgozó nép tulajdonának védelme és a termelőmunka ellenőrzése" volt. Nemcsak az üzemekre, hanem az egész államra kiterjedt a hatalom demokratizmusa. A dolgozók által demokratikusan választott tanácsok átvették a közigazgatást és életképes népi szervekként működtek. A munkáshatalom megfosztotta a kizsákmányolókat politikai jogaiktól, de az alkotmányban biztosította és a gyakorlatban is következetesen alkalmazta a proletár demokrácia elvét. Törvénybe iktatta a dolgozó nép számára az általános, titkos választójogot. A legfontosabb bel- és külpolitikai kérdéseket megvitatták a megfelelő tanácsokban, és lehetővé tették a dolgozóknak, hogy kinyilvánítsák és érvényesítsék álláspontjukat.

A tanácshatalom a fenyegető intervenció, a háborús blokád, a szorongatóan súlyos helyzet ellenére is döntő és azonnal érzékelhető változást hozott a nép életében. A reálbérek átlag 25 százalékkal emelkedtek. Magyarország történetében először, törvénybe iktatták a napi nyolcórás munkaidőt, s olyan társadalombiztosítási rendszert léptettek érvénybe, amely a munkások és alkalmazottak összességére kiterjedt. A szocialista termelőszövetkezetekben dolgozó volt béresek és cselédek politikai, gazdasági és szociális helyzete alapvetően megváltozott; gabonajárandóságuk és aratórészük mintegy 30 százalékkal növekedett.

A kormányzat keze tele volt ugyan munkával — meg kellett oldania a legégetőbb politikai, gazdasági és katonai feladatokat —, de nem tévesztette szem elől azt sem, hogy a kultúrában is meg kell indítani a forradalmi fejlődést, fel kell építeni a szocializmust. Megkezdte az egységes oktatási rendszer kiépítését, elrendelte a 14 éven aluli gyermekek kötelező oktatását. Egyetemi reformot léptetett életbe, s ennek során katedrát adott a magyar tudomány és kultúra legkiemelkedőbb képviselőinek. A szocialista humanizmustól áthatott nagyszabású művelődéspolitikai program és gyakorlat nagy hatást tett az egész alkotó értelmiségre és jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy nagy íróink, művészeink, tudósaink zöme hitet tett a munkáshatalom mellett.

A Forradalmi Kormányzótanács intézkedései mindenben megfeleltek az 1919 júniusi alkotmány szellemének, amely szerint „a Tanácsköztársaságban a proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat kezébe vett, abból a célból, hogy megszüntesse a kapitalista rendet és a nagyburzsoázia uralmát s ennek helyébe a szocialista termelési és társadalmi rendet tegye. A proletariátus diktatúrája azonban csupán eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére". Az alkotmány megadta a dolgozóknak a szólás-, gyülekezési és sajtószabadságot, kimondta az általános munkakötelezettséget, de biztosította a munkára való jogot is.

A Tanácsköztársaság kormánya haladéktalanul hozzáfogott az új típusú államapparátus megteremtésének munkájához. Megszervezte a népbiztosságokat, a Vörös Őrséget és a Vörös Hadsereget. A helyzet kényszerítő hatására több régi hivatalnokot kellett átvennie, mint amennyinél belső meggyőződésük indokolttá tette volna ezt, de a tanácskormány haladéktalanul hozzálátott, hogy a munkásosztály legrátermettebb forradalmi elemeivel megerősítse és politikailag megbízhatóvá tegye az államhatalmi szerveket. Különösen nagy jelentőségű volt a magyar Vörös Hadsereg megszervezése. Az erről intézkedő rendelet kimondotta: „A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege." Egyidejűleg intézkedtek „a proletárság soraiból kikerülő parancsnokok számának emelése érdekében", és bevezették a csapattestekhez kirendelt politikai biztosok intézményét.

Fennállásának rövid négy és fél hónapja alatt a Magyar Tanácsköztársaság teljes mértékben betöltötte a szocialista forradalom hivatását, feladatait. Új tár-

Digitized by Google

sadalmi rendet, új Magyarországot teremtett. A burzsoá állammal, a polgári demokráciával szembeállította a magasabb rendű szocialista államot, a szocialista demokráciát. Ezzel ragyogó példát mutatott a környező országok proletárságának, dolgozó népének is.

Kun Béla és a munkásmozgalom más kiemelkedő, következetesen forradalmi vezetői ismerték a marxi—lenini tanításokat, a szocialista építőmunka gyakorlati példája azonban még nem állott előttük. A hatalom megragadásának és megszilárdításának módját illetően Szovjet-Oroszország első próbálkozásait vették alapul, bár tudatában voltak az oroszországi és a magyarországi helyzet eltérő vonásainak, s messzemenően igyekeztek is figyelembe venni a hazai helyzet sajátosságait. Ez a törekvés megmutatkozott a két munkáspárt egyesülésének módjában, a fegyveres felkelés elkerülésében, az értelmiséghez és a régi államapparátushoz való viszony kérdésében és más területeken is. A Magyar Tanácsköztársaság olyan biztatást kapott az oroszországi szovjetállam vezetőitől, elsősorban Lenintől, amely nagymértékben elősegítette azt, hogy figyelembe vegyék az ország sajátos viszonyait, szükségleteit. „... Kétségtelen — üzente 1919. március 23-án Lenin Kun Bélának —, hogy a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne a mi orosz taktikánk minden részletében való utánzása." Voltak azonban olyan feladatok is, amelyeknek megvalósítása során az oroszországi intézkedésektől való eltérés súlyos következményekkel járt. Ismeretes például, hogy a földosztás elmaradását a magyar munkáshatalom vezetői azzal indokolták, hogy a magyar mezőgazdaság nagyobb mértékben kapitalizálódott, mint az orosz, és nem számoltak a magyar parasztság földéhségével, azzal, hogy a földosztás volt és lehetett volna akkor a fő eszköze a parasztság forradalmasításának, a munkás-paraszt szövetség erősítésének.

Csakhamar megkezdődött azonban a tévedések bizonyos fokú korrigálása azokon a területeken, amelyeken a tanácskormány vezetői helytelen következtetéseket vontak le a hazai adottságokból. E kezdeményezések azt mutatják, hogy ha a Tanácsköztársaság életben marad, akkor a pártnak, a tanácshatalomnak lett volna módja és ereje ahhoz, hogy a gyakorlat próbáján ellenőrizve politikáját, kijavítsa a hibákat.

A szocialista forradalom egyik leglényegesebb vonása az internacionalizmus. A Tanácsköztársaságot kikiáltásától kezdve a proletár nemzetköziség eszméi vezérelték. Ezeknek az eszméknek ad hangot már a munkáshatalom létrejöttét közlő „Mindenkihez!" című kiáltvány is, amely az egész világ proletariátusát az orosz és a magyar példa követésére szólítja fel. A Magyar Tanácsköztársaság vezetői jól ismerték az oroszországi szovjethatalom jelentőségét. Az intervenciósok és fehérgárdisták ellen élethalálharcát vívó szovjetállamban azt az erőt látták, amely a világforradalom kibontakoztatásáért vívott küzdelem élharcosa. A Magyar Tanácsköztársaság már megalakulásakor kinyilvánította „teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjet kormánnyal", s kijelentette, hogy „fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak". A Magyar Tanácsköztársaság természetes feladatának tekintette, hogy a szocialista Magyarországot kiépítve, szítsa a világforradalom tüzét, egyben tehermentesítse is létéért vívott küzdelmében az orosz szovjethatalmat. A Magyarország elleni intervenció időszakában is több tízezer magyar internacionalista harcolt Oroszország földjén a szovjethatalom védelmében. Ugyanakkor a szovjetállam vezetői mindent elkövettek azért, hogy segítséget nyújtsanak a Magyar Tanácsköztársaságnak. Az OK(b)P VIII. kongresszusa így üzent a Magyar Tanácsköztársaságnak: „... Oroszország munkásosztálya minden erejével segítségükre fog

Digitized by Google

sietni. Az egész világ proletariátusa feszült figyelemmel kíséri további harcukat, és nem fogja megengedni az imperialistáknak, hogy kezet emeljenek az új Tanácsköztársaságra".

S bár az erőviszonyok nem tették lehetővé, hogy a magyar és az orosz Vörös Hadsereg felvegye egymással a közvetlen kapcsolatot, a Magyar Tanácsköztársaságnak nagy segítséget nyújtott az orosz Vörös Hadsereg májusi tehermentesítő támadása a besszarábiai—bukovinai fronton.

A Magyar Tanácsköztársaság belpolitikáját és a szomszédos országokkal szembeni magatartását is mélységes internacionalizmus hatotta át. A magyar kommün vezetői kérlelhetetlen és következetes küzdelmet folytattak a magyar nacionalizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen, de a környező országok nacionalizmusával is szembeszálltak. A marxi—lenini tanítások szellemében következetesen hirdették, hogy a nemzeti kérdést nem lehet polgári keretek között megoldani. Céljuk a szocialista tanácsköztársaságok európai föderációjának vagy — átmenetileg — egy közép-európai szocialista föderációnak a megteremtése volt. Az 1919 júniusi alkotmány kimondotta: „A Tanácsköztársaság nem ismer faji vagy nemzeti különbséget, nem tűri a nemzeti kisebbségek bármilyen elnyomását és nyelvük használatának bármilyen korlátozását." „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége... külpolitikája a világforradalom segítségével elérni a dolgozók világának békéjét. Békét akar minden hódítás és hadikárpótlás nélkül, a dolgozók önrendelkezési joga alapján."

A nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontjukból is kitűnik, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a szocializmus világforradalmának gyors győzelmére alapozták politikájukat. Ez azonban mit sem von le következetes internacionalista politikájuk érdeméből. A munkáshatalom jellegéből következett, hogy az a forradalmi háború, amelyet a győzelmes proletárforradalom Magyarországa vívott a rátörő intervenciósok ellen, létének védelmében, a szó igazi értelmében nemzeti és egyben internacionalista küzdelem volt. Míg a megdöntött uralkodó osztályok képviselői az antanthatalmak és szövetségeseik támogatását keresték, addig a Tanácsköztársaság az egész magyarországi és a nemzetközi munkásosztály proletárszolidaritására apellált. A magyar Vörös Hadsereg soraiban más nemzetiségű munkások, közöttük szlovákok, románok, délszlávok, osztrákok és volt orosz hadifoglyok önkéntes zászlóaljai is fegyveresen küzdöttek a munkáshatalom védelmében.

A Magyar Tanácsköztársaságot azonban 1919 nyarán sem a bámulatba ejtő hősiesség, sem a proletárszolidaritás nem menthette meg. A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása következtében szabadon érvényesülhetett az intervenció sokszoros túlereje. A Magyar Tanácsköztársaság nem bukott meg, a Magyar Tanácsköztársaságot a belső ellenforradalmi erőkre is támaszkodó imperialista katonai túlerő verte le. Akik a magyar munkáshatalom „koraiságáról", „elsietettségéről" beszélnek, azok nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a belső ellenforradalmi kísérletek képtelenek voltak tömegbázist szervezni maguknak és megingatni a Tanácsköztársaságot.

Hosszabb történelmi távlatban a levert forradalom nem vesztes forradalom a szó teljes értelmében. Igaz, hogy a magyar munkáshatalom leverését az ellenforradalom negyedszázados uralma követte. Az ellenforradalmi rendszernek számolnia kellett azonban a proletárdiktatúra hónapjaiban megedződött munkásosztály erejével. A Tanácsköztársaságnak nagy része volt abban, hogy huszonöt éven át terrorral, üldöztetéssel szembeszállva, megszakítás nélkül élt, dolgozott és harcolt — súlyos veszteségei ellenére is — a forradalmi munkásmozgalom.

Digitized by Google

Az első magyar munkáshatalom a maitól gyökeresen eltérő helyzetben győzött és dolgozott. A kommunisták mai nemzedéke természetesen — a történelmi tapasztalatok fényében — sok kérdést másképpen lát, mint 1919-es elődei. Ez nem változtat azonban azon, hogy az alapvető kérdéseket, magát a történelmi missziót tekintve szocializmust építő népköztársaságunk egyenes leszármazottja a Magyar Tanácsköztársaságnak. 1919 márciusában olyan szocialista forradalom győzött Magyarországon, amely nemcsak az ország arculatát formálta át rendkívül nehéz helyzetben, hanem messze világító példát is adott a szocializmus erőinek szerte a világon.

A történelmi helyzet radikális változásai következtében természetesen ma szó sem lehet az 1919-es megoldások egyszerű átvételéről. De annál inkább lehet és kell is hasznosítani 1919 tapasztalatait. A Magyar Tanácsköztársaságnak az igazi nemzeti érdekeket kifejező és egyben mélységesen internacionalista politikája máig is ható példa arra, hogy a nemzeti érdekek érvényre juttatásának éppen a proletár internacionalizmus az egyik legfontosabb biztosítéka. Az 1919-es forradalom szocializmust építő munkája nagyszerű bizonyítéka a munkásosztály és a munkásosztály köré tömörülő haladó, a szocializmust igenlő társadalmi erők alkotó lendületének.

1919 tanulságai az átmeneti formák, a fokozatosság, a különböző szakaszok jelentőségére is felhívják figyelmünket. Nyilvánvaló, hogy szélesebb lett volna a munkáshatalom népi bázisa akkor, ha a Tanácsköztársaság vezetői jobban mérlegelik mindazokat a feladatokat, amelyeket a polgári demokratikus átalakulás hiánya, illetőleg következetlensége hagyományozott a proletárdiktatúrára. A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom hasznosította is a Magyar Tanácsköztársaságnak ezeket a történelmi tapasztalatait. 1919 példája nélkülözhetetlen elméleti-történeti alkotóeleme szocialista építőmunkánknak, a Tanácsköztársaság dicsőséges 133 napja erőforrás a jelen és a jövő számára is.

És végül: 1919 tanulságai nagy nyomatékkal bizonyítják, hogy a forradalmi vezető erő, a lenini párt nélkülözhetetlen eszköze a munkáshatalom megőrzésének, a szocializmus építésének. Ha egyáltalán lehet rangsorolni a tapasztalatokat, akkor mindenekelőtt ez a Magyar Tanácsköztársaság történetének nagy tanulsága. Olyan tanulság ez, amelyből napjainkban is minden kommunistának le kell vonnia a következtetéseket.

Mert a nacionalizmusnak tett minden engedmény, a magyar sovinizmus hivatalos bevonulása a hadseregbe s a proletárállam intézményeibe a Magyar Tanácsköztársaságot nemzetközi jelentőségétől fosztotta volna meg, s a nacionál-bolsevizmus diadala csupán a tisztikar és a kispolgárság győzelmének bevezetője — nem pedig a proletárforradalom katonai megmentője — lett volna.

(Kun Béla, 1920.)

Digitized by Google

Nyilatkozatok a Magyar Tanácsköztársaságról és hagyományainak felhasználásáról

Kérdés MÓD ALADÁR elvtárshoz:

1918 októberében a polgári forradalomért küzdő tömegek juttatják hatalomra Károlyi Mihályt, de 1919 márciusában a tömegek már a proletárforradalom hívei. Miben látja az összefüggést a két forradalom között?

Válasz: A kérdés tulajdonképpen az 1918—19-es forradalmak egészének lényegét magában foglalja. Valójában kettős problémáról van szó: az ellentmondásról és az ellentmondáson belül is adott egységről. Mindenesetre magával az összefüggést is kutató kérdéssel kapcsolatban azt kell megállapítani, hogy a korábbi, csak az ellentmondást hangsúlyozó pozícióval szemben ez jelentős lépés az 1918—19-es forradalmak teljesebb és valóságosabb megértése felé.

A kérdés első felére, arra, hogy az 1918 októberében Károlyi Mihályt s a polgári demokratikus forradalmat győzelemre juttató tömegek 1919 márciusában miért juttatták győzelemre a proletárforradalmat, könnyű és ismert a válasz. Az 1918 novembere és 1919 márciusa közt eltelt fél esztendő a magyar nép nagy tömegei, a nemzet többsége számára nyilvánvalóvá tette, hogy az ország adott égető problémái többé nem oldhatók meg a polgári forradalom és a reformista vezetés mellett, hanem csakis a tömegeknek a forradalmi feladatok végrehajtásában és a hatalomban való közvetlen részvételével, s az őket képviselő munkásosztály vezette proletárforradalom által. A kérdés másik, eddig kevéssé kifejtett, az ellentmondásokon túl az összefüggéseket is figyelembe vevő része viszont: mi az, amivel Károlyi és a polgári demokratikus forradalom baloldala — politikai ellentmondásai ellenére — elősegítette és lehetővé tette az 1919-es proletárforradalom létrejöttét? Ha az ellentmondásokon túl a két forradalom összefüggésére, s ebben Károlyi Mihály pozitív szerepére akarunk válaszolni, akkor szerintem a következőket kell figyelembe venni:

Mint ezt az 1918-as decemberi válság megoldásával kapcsolatos különböző kísérletei tanúsítják, Károlyi Mihály — nem minden vajúdás nélkül, de az idegen megszállásra spekuláló burzsoá reakcióval szemben ragaszkodva az ország önállóságához s a demokratikus forradalom kérdéseinek megoldásához — a munkásosztályban ismerte fel az ország s a forradalom jövőjének fő erejét. 1919 januárjában a szociáldemokrata jobboldallal szemben, amely a kormányban és a hatalomban való részvételről való lemondást és tiszta polgári kormány létrehozását javasolta, ő maga állt ki, a tiszta szocialista kormányt is vállalva, a munkásosztálynak a hatalomban való fokozott részvételéért, és ezzel a demokratikus forradalom következetes végigvitelét, a nagytőke munkásellenőrzését is magában foglaló biztosítását, az ellenforradalmi út elzárását és az imperialista agresszió visszautasítását kereső politika mellett. Hogy 1919 januárját nem a demokratikus forradalom kérdéseinek s ebben a földkérdés-

Digitized by Google

nek a munkásosztály vezette megoldása követte, az nem Károlyi szándékain és magatartásán, hanem a munkásosztálynak az e kérdéssel kapcsolatos megosztottságán múlott. Ugyanakkor ragaszkodva az önállósághoz, szembefordulva az antant megszállással, a felemás megoldás is a forradalom belső fejlődésének feltételeit biztosította.

Abban viszont alapvetően tévedett Károlyi Mihály, hogy a demokratikus forradalom s az ország olyan problémáit, mint a földosztás, a demokrácia, a nemzeti függetlenség, a szomszéd országokkal való megegyezés és a béke kérdései megoldhatók a polgári parlamentarizmus, a burzsoá rend bizonyos demokratikus reformja útján, a burzsoáziával és az antant hatalmakkal való egyezkedés keretei közt, s hogy Magyarországon az adott nemzetközi helyzetben nincs meg a reális lehetősége a szocializmusba való átmenetnek. A történelem azt bizonyította, hogy az imperialista agresszióval s az ellenforradalmi restaurációval szemben az ország védelme és a sürgető feladatok önálló megoldása csakis új hatalommal, a munkásosztály és a szegényparasztság hatalmával, a demokratikus forradalom kérdéseinek megoldását a szocialista forradalommal egyesítő, továbbvivő úton kísérelhető meg. 1919. március 21-én az imperialisták agresszív fellépésével szembefordulva és önként adva át helyét a proletárhatalomnak Károlyi maga is megértette, hogy az ország védelméhez, az imperializmussal való szembeforduláshoz a szükséges erőt csak a munkásosztály forradalmi vezető szerepe biztosítja. Károlyi magatartása nemcsak Károlyit, hanem az ország önállóságához, nemzeti érdekeihez és a forradalom továbbviteléhez ragaszkodó parasztság, értelmiség és kispolgárság többségét is képviselte. E magatartásnak pedig nemcsak március '21-e, a proletárforradalom békés győzelme, az ország többségének az imperializmussal szembeni állásfoglalása, a proletárforradalommal való egyesülése szempontjából, hanem a szocialista átszervezés és Tanács-Magyarország áprilisi gyors és sikeres konszolidációja szempontjából is megvolt az alapvető jelentősége.

A Tanácsköztársaság a burzsoázia várakozása ellenére gyorsan szerveződött. Meglepő konszolidációja fegyveres intervenció megkísérlésére késztette az imperialistákat. A forradalmi önvédelmi harc megszervezése és ellenálló ereje viszont újra csak a forradalmat igazolta. Ezt igazolta azzal, hogy amint a forradalomnak és a nemzeti érdekeknek az imperialista agresszióval szembeni találkozása 1919. március 21-én a békés átmenetnek vált forrásává, úgy vált forrásává 1919 áprilisában az ország gazdasági és társadalmi újjászervezésének, 1919 májusában és júniusában pedig a Vörös Hadsereg sikeres és győzelemre képes önvédelmi harcának. Mint az 1919-es harcok újabb hadtörténeti kutatásai bizonyítják, a Vörös Hadsereg a cseh burzsoá seregek felett aratott győzelmeivel és a Pozsonyhoz és Csehországhoz vezető út szabaddá tételével ugyanúgy szabad utat nyitott a győzelemhez, vagy a forradalom s a nemzet érdekeit biztosító reális kompromisszum eléréséhez, mint 1849 honvédei Komárom felmentésekor a Bécsbe vezető út szabaddá tételével. Amint 1849 a forradalom következetesebb végigvitelének, úgy 1919 nem kevésbé a nemzeti örökségnek és nemzeti érdekeknek hatványozott jelentőségét emeli ki számunkra. A történelem igaz, nemzeti szempontból sem Károlyi Mihálynak a proletárforradalommal szembeni aggályait igazolta, hanem azt a Tanács-Magyarországot, amely a társadalmi kérdések gyökeres forradalmi megoldásának igényével egyedül volt képes győzelemre hivatott erőt állítani a forradalom és az ország védelmére.

1919 azonban ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy Magyarország történelmi adottságait tekintve a szocialista forradalom győzelme szempontjából is sorsdöntő jelentősége van a demokratikus forradalom és a nemzeti ér-

Digitized by Google

dekek stratégiai, nem pedig taktikai értékelésének. Ebben az összefüggésben nézve 1918-nak és 1919-nek az imperializmussal való nemzeti összeütközésből fakadó közös és pozitív erőforrásai mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni a negatívumban meglevő azonosságot sem. Mégpedig azt, hogy amint tévedett Károlyi Mihály, amikor fenntartásai voltak a proletárforradalommal szemben, úgy tévedett Kun Béla is, amikor nem eléggé látta és értékelte a forradalom belső erőinek lehetőségeit, s ezért a forradalom sorsát egyoldalúan a nemzetközi erőviszonyok alakulásával s az imperialisták garancia nélküli ígéreteivel hozta összefüggésbe, ahelyett, hogy — a nemzetközi forradalom érdekében is — nagyobb súlyt helyezett volna a forradalom s a nemzeti önvédelem belső erőinek maximális kiszélesítésére és kiaknázására.

Kérdés HEVESI GYULA elvtárshoz:

Kérjük, mondja el nekünk egyik emlékezetes élményét a Tanácsköztársaság napjaiból.

Válasz: Egy számomra igen emlékezetes epizódra utalnék a Tanácsköztársaság idejéből. Április utolsó napjaiban a kormányzótanács Salgótarjánba küldött engem; ez a város rendkívül fontos gazdasági bázisa volt a Tanácsköztársaságnak, minthogy a budapesti üzemek úgyszólván kizárólag a salgótarjáni szénre voltak utalva. A bányászok körében lelkes volt a hangulat. Május elsején hatalmas ünneplő tömeg, több ezer ember gyűlt össze a város főterén. Ünnepi előadást tartottam, amelyben beszámoltam a Tanácsköztársaság eddigi eredményeiről, de főleg arról beszéltem, hogy mit vár az ország Salgótarján dolgozóitól. Ha pedig — mondottam — valónak bizonyulna az a hír, hogy a csehek támadnak és a mieink — már a régi hadseregből való gyenge alakulatok — visszavonulnak előlük, akkor mind egy szálig fogjanak fegyvert a város és egyben a Tanácsköztársaság létének megvédésére.

A gyűlés után abban állapodtunk meg a városi pártbizottsággal és a szakszervezeti vezetőkkel, hogy másnap estére a távolesö bányákból is összehívják a bizalmiakat a védelemmel kapcsolatos teendők megbeszélésére. Ezután felhívtam titkáromat, Csillag Lászlót, aki a népbiztosságon május elsején ügyeletet tartott, és meghagytam neki: azonnal igyekezzék annyi fegyvert, lőszert, egyenruhát szerezni, amennyit csak tud, és hozza magával a népbiztosságról azokat a munkatársakat is, akik részt vettek a világháborúban és van katonai tapasztalatuk.

Május másodikát az acélgyárban töltöttem. Innen este, a megbeszélt időpontban a párthelyiségbe mentem, de legnagyobb meglepetésemre, senkit sem találtam ott. El sem tudtam képzelni, hogy mi történhetett. Végre sikerült találnom valakit a pártbizottságtól. Megtudtam tőle, hogy amíg én az acélgyárban voltam elfoglalva, Peyer Károly, a bányászszakszervezet titkára, felhívta Budapestről a helyi szakszervezetet, és közölte velük, hogy a Tanácskormány lemond, az antant ideiglenesen megszállja az országot, semmi értelme tehát a fegyveres ellenállásnak. Akkor még nem tartottam képesnek Peyert ilyen gaz árulásra; ezért teljes meggyőződéssel hangoztattam, hogy bizonyára visszaéltek Peyer nevével és ez valami ellenforradalmi provokáció. Jómagam rögtön a telefonhoz mentem, hogy illetékes elvtársaktól tájékozódjam a helyzet felől.

Ám hiába próbáltam felhívni Kun Bélát, vagy valamelyik más kommunista népbiztost, egyiket sem találtam sem a lakásán, sem a hivatalában.

Digitized by Google

Egyedül Kunfit sikerült elérnem a lakásán. Legnagyobb megdöbbenésemre Kunfi megerősítette Peyer állítását.

Most azonban már Kunfinak sem hittem. Jobboldali összeesküvést sejtettem a dologban. Úgy döntöttem, hogy hacsak Kun Béla maga is meg nem erősíti ezt a hírt, provokációnak tekintem. A postán megtiltottam, hogy bárkit is összekössenek Budapesttel; két fegyveres kommunista munkást küldtem oda, hogy vigyázzanak erre.

A városi párttitkárral együtt felkerestem Folkusházy dandárparancsnokot, aki a bányavidéktől északra eső frontszakasz vezérkari főnöke volt. Követeltem, hogy semmiféle intézkedést ne tegyen a város kiürítésére. Kénytelen is volt tudomásul venni ezt, mert politikai megbízottként külön meghatalmazásom is volt. De azt hangoztatta, hogy a város megvédése csak akkor lehetséges, ha jelentős erőt képviselő munkáscsapatokat tudunk felfegyverezni és kivinni a frontra.

Május 3-án hajnalban végre sikerült kapcsolatba lépnem Kun Bélával. Tájékoztattam őt az itteni helyzetről, s ő megerősítette, hogy a jobboldalban valóban megvolt a szándék a Tanácsköztársaság azonnali feladására, de a budapesti munkásság, a Munkástanács az éjszakába nyúló rendkívüli ülésén megakadályozta ezt s a védelem mellett döntött. Kijelentette, hogy Salgótarjánt mindenáron tartani kell. Lelkemre kötötte, hogy ennek érdekében tegyek meg minden tőlem telhetőt, addig is, amíg segítség nem jön Budapestről.

Estére megérkezett Csillag László különvonata, több vagon munícióval, fegyverrel és egyenruhával. Vele jött a népbiztosság hat-nyolc hadviselt munkatársa is, akik szükség esetén akár Folkusházy vezérkarát is helyettesíthették volna.

A bányászok és a munkások lelkesedéssel fogadták a párt fegyverbe szólító felhívását, és még 48 óra sem telt el, amikor már többszáz jól felfegyverzett munkás beásta magát a kijelölt védelmi vonalon Salgótarjántól északra. Még sok izgalmas óra, sok hosszúnak látszó nap következett ezután, míg végre május 8-án vagy 9-én megérkezett Budapestről a megígért jelentős segítség, s vele Münnich Ferenc, a front politikai biztosa. „Egy mérnök a forradalomban" című könyvemben részletesen is leírtam e napok számomra felejthetetlenül izgalmas történetét.

Aki egyszer a napba nézett, az nem tud hozzászokni a bűzös petróleumlámpához. Aki egyszer összetörte rabbilincseit, nem lesz olyan ostoba, hogy megint összekovácsolja azokat; aki megásta a kapitalizmus sírját, nem fogja megásni a proletariátus sírját, és aki egyszer összetörte a kapitalizmust, nem fog soha vállalkozni arra, hogy újra felépítse.

(Landler Jenő, 1919.)

Digitized by Google

Kérdés LUKÁCS GYÖRGY elvtárshoz:

Miben látja Ön, Lukács elvtárs, aki a Tanácsköztársaság népbiztosa volt, a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának maradandó értékeit?

Válasz: Meg kell mondanom, hogy nekem saját tapasztalataim alapján bizonyos kérdésekben különvéleményem van, például akkori ideológiai felkészültségünket, különösen az orosz teória és Lenin ismeretét illetően. A Szovjetunióból visszatért kommunisták legnagyobb részének — nagyon becsületes, derék munkások voltak köztük — teoretikus érzéke és teoretikus műveltsége úgyszólván semmi nem volt. Az egyedüli ember, akinek a teória iránt érzéke volt, abban az időben Kun Béla volt. Én úgy ítélem meg, hogy Kun Béla abban az időben Bucharint tartotta a diktatúra igazi teoretikusának, úgy, hogy abból a teoretikus újításból, amit Lenin hozott, mi akkor úgyszólván semmit sem kaptunk. Lefordítva abban az időben nagyon kevés volt, s így ha a magyar pártban később lenini hagyományokról lehet beszélni, akkor ez az emigrációban megszerzett és ezen az úton Magyarországra jött valami volt — de a Tanácsköztársaság idején még nagyon kevés ideológiai befolyása volt Leninnek.

Természetesen mindenki úgy nézett fel rá, mint a forradalom nagy vezérére, de ha arról volna szó, hogy mit olvastunk mi tényleg Lenintől, akkor a magam személyéről szólva, én csak néhány cikket és az Állam és forradalmat ismertem. Így mi itt úgyszólván teljesen magunkra voltunk hagyva teoretikus kérdésekben.

Ki szeretnék emelni itt egy motívumot, amely a proletárdiktatúra hibáira — különösen a kultúra területén — élesen rávilágít, hogy tudniillik rendkívüli mértékben el volt terjedve az a hit, hogy mi egy nagy forradalmi hullám elején vagyunk, amely néhány év alatt el fogja árasztani Európát. Olyan illúzióink voltak, hogy rövid idő alatt a kapitalizmus minden maradványát felszámoljuk. A diktatúra számos utópikus intézkedését ez a hangulat határozta meg.

Miután ezeket a negatívumokat bevezetésképpen elmondtam, hadd térjek át egy nagyon fontos és nagyon pozitív dologra. A kultúra területén abban a nagyon kedvező helyzetben voltunk, hogy — szocialista vagy nem szocialista módon — az egész magyar kulturális élet fel volt kavarva. Ez megindult már a Nyugattal és a Huszadik Századdal, a háború és az Októberi Forradalom pedig még jobban elmélyítették ezt a forrongást.

Ez azt jelentette, hogy ha nem is az egész magyar intelligencia, de a magyar kultúra vezető rétege az első pillanattól kezdve hajlandó volt a Tanácshatalommal együtt dolgozni. Ilyen módon a kultúrpolitika nagyon széles társadalmi alapot kapott. Most csak egy dologra akarok utalni (s kénytelen vagyok ebben a tekintetben magamról pozitívat mondani): a népbiztosságok közül egyedül a közoktatásügyi volt az, ahol az összes régi hivatalnokokat leváltották, és helyükbe új erők kerültek.

Ha szabad egy anekdotával megvilágítani a dolgot, ennek nagyon furcsa históriája volt. Tudják az elvtársak, hogy én Kunfinak helyettese voltam a Közoktatásügyi Népbiztosságon. Mindjárt az első napokban összeültünk egy este megbeszélni a népbiztosság személyi összetételét. Be kell itt vallanom, hogy egy nagyon malíciózus fogáshoz folyamodtam. Tudtam, hogy Kunfi súlyosan idegbajos ember, morfinista is volt, és ismerve megalkuvó természetét, ebben a kérdésben az obstrukció álláspontjára helyezkedtem. Este 9-kor kezdtünk el beszélgetni, és tényleg, reggel 2-kor Kunfi összeomlott és belement az én javaslataimba. Ezek a javaslatok jelentették — és itt térek

Digitized by Google

át a személyi részre — a reform-éhes forradalmi rétegnek a bekerülését a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetésébe. Ha csak egy pár nevet mondok, akkor is rögtön látható lesz ez a helyzet. A főiskolai osztály vezetője Fogarasi Béla lett, és ugyanitt a természettudományok irányítását a később világhírűvé vált tudós, Kármán Tódor vállalta. A középiskolai és az alsófokú oktatás vezetésére azok a tanárok vállalkoztak, akik a szakszervezeti reform-mozgalomban vezető szerepet játszottak, így Antal Márk, Hajtai Ferenc, Kelen Józsefné, K. Bartos Erzsébet, Neumann Hilda és így tovább.

Ehhez természetesen hozzájárult még az, hogy a könyvtárügy terén Magyarország vezető ország volt, Szabó Ervin működése következtében. Szabó Ervin legkiválóbb munkatársai — mint Madzsar József, Dienes László — magasabb funkciókat kaptak más területeken, mégis Kőhalmi Bélával és egy csomó emberrel az egész könyvtárügy irányítása egy vezető reformcsoport kezébe került.

A művészetek terén olyan emberek jelentkeztek, mint Gábor Andor, Balázs Béla, Reinitz Béla. S ha még hozzáveszem, hogy a múzeumi emberek közül Petrovics Elek, Meller Simon, Pogány Kálmán rendkívül szimpatizáltak velünk, s volt azután egy később nevessé vált művészettörténész-gárda — elég, ha csak Antal Frigyesre emlékeztetek, aki később meglehetősen nagy szerepet játszott, vagy Wilde Jánosra — látható, hogy itt a népbiztosság vezető gárdáját úgyszólván tetőtől-talpig ki lehetett cserélni. Egyedül Gönczi Jenő — nagyon kitűnő és progresszív ember, aki már Kunfi alatt államtitkár volt — maradt meg a régiek közül a pozíciójában.

Ehhez hozzáteszem, hogy a művészetek vezetését a népbiztosság által kinevezett művészi direktóriumok vállalták, és ezekben is a legkitűnőbb emberek dolgoztak. Elég, ha arra hivatkozom, hogy a zenei direktóriumban Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán, a képzőművészet területén a művészettörténészek mellett Kernstok Károly működött együtt velünk, a fiatalabb nemzedékből Berény Róbert, Pór Bertalan, Ferenczi Béni és Noémi, hogy az irodalmi direktóriumban a Nyugattól egészen a fiatal, a legfiatalabb gárdáig — értem itt Kassák Lajost és Déry Tibort — vettek részt. Azt hiszem, ebből nyilvánvaló, hogy úgyszólván az egész haladó, radikális kultúrmozgalom a Tanácsköztársaság kultúrpolitikai szolgálatába állott.

Hogy — mint az előbb említettem — voltak munkánkban erősen utópikus elemek, az nem tagadható. De egészben véve a Tanácsköztársaság nagy formátumú reformpolitikát folytatott, s ha igazságosan akarjuk megítélni, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a proletárdiktatúra mindössze négy és fél hónapig tartott. Komoly átszervezéseket négy és fél hónap alatt természetesen nem lehetett végrehajtani. Csak egynéhány kérdésben alakult ki olyan koncepció, amelyet érdemes volna részletesen tanulmányozni, mert fő vonalaiban ezeket a mi népköztársaságunk átvette. Értem ezen például a proletárdiktatúrának azt az oktatási reformtervét, amely a nyolcosztályos alapiskola, a négyosztályos középiskola és az egyetem tagozódásában jelentkezett.

A másik probléma az volt, hogy Magyarországon úgyszólván nem voltak tudományos intézetek. Ha egy katedrát jó professzor vezetett, ott — véletlenül — kialakult valami tudományos kutatás. Az Akadémia rendkívül kismértékben tett ebben valamit. A tanácshatalomnak az volt a terve — megint csak tervről van szó —, hogy az Akadémiát teljesen új alapokra kell helyezni, és hogy az Akadémia legyen a szervező centruma az országban levő magasabb fokú tudományos intézeteknek, amelyekre nézve mindenféle tervek voltak. Azt hiszem, világos, hogy ezt a koncepciót is folytatta a népköztársaság.

Digitized by Google

Mint említettem, nekünk az volt a véleményünk, hogy teljesen vége a kapitalista korszaknak, s mi valami radikálisan újat építünk. A valóság azonban — ahogyan Lenin szokta mondani — mindig ravaszabb elképzeléseinknél. Ami a legpozitívabb volt a diktatúrában, abban igen nagy része volt annak, hogy ösztönösen felhasználtuk az országban levő összes haladó erőket, a könyvtárkérdéstől a muzsikáig, s a Közoktatásügyi Népbiztosság reformterve körül Bartóktól Kernstokig mindenki mobilizálva volt, aki a magyar kultúra életében haladó értelemben részt akart venni.

Amennyiben a proletárdiktatúrának a kultúra területén hatása és tradíciója van, amit folytatni lehet, az éppen ez a széles népi alap. Népi alatt azt értem, hogy az ország legjobb és leghaladóbb erőit fogta össze, mégpedig úgy, hogy kísérletet tett arra, hogy egyrészt megőrizze a legszigorúbb és legmagasabb rendű szakszerűséget — ha az ember Bartókra és más kiváló emberekre hivatkozik, akkor ez látni való —, másrészt elkerüljön mindent, ami a kultúra bürokratikus igazgatása felé vezet.

Szabad talán itt arra hivatkoznom, hogy a velünk együtt dolgozó művészettörténészek segítségével napok alatt számbavehettük az összes fontos magángyűjteményeket Magyarországon, és úgyszólván már az első hét folyamán az ország összes nagy műkincsei az állam birtokában voltak. A nyár folyamán ebből nagy kiállítást rendeztünk: ez talán egyike volt a legszebb gyűjteményeknek, amelyek valaha Magyarországon együtt voltak.

Amikor mint népbiztos ezt a kiállítást megnyitottam, törekvéseink egyik alapelvét így fogalmaztam meg: „A mi feladatunk volt mindent, ami művészettörténetileg értékes, összegyűjteni, tekintet nélkül az irányzatokra, azért, hogy ez az állam kezében legyen. Az irányzatok sorsa a proletariátus kulturális fejlettségének színvonalától fog függni. Valamikor el fogunk jutni oda, hogy a proletariátus maga tudja megmondani: mi az az örökség, amit vállal, és mi az az örökség, amit nem."

Mindezzel csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a proletárdiktatúra távol tartotta magát attól, hogy akár egy elmúlt, akár egy meglevő áramlatot hivatalos áramlatnak tekintsen. Ehelyett a műveltség kiterjesztésével a dolgozó népet akarta arra a fokra eljuttatni, hogy maga döntse el: a jelen és a múlt művészetéből, kultúrájából mire van és mire nincs szüksége.

Ezzel összefüggött mindenféle harc az ún. hivatalos művészet körül. A Kassák-csoport például mindig arra tartott számot, hogy őket a diktatúra hivatalos művészetének ismerjék el, amit — meg kell mondani — a népbiztosság mindig elutasított. Megvédte Kassákékat azoktól a szociáldemokrata kísérletektől, amelyekkel el akarták őket nyomni, de soha nem ismerte el Kassákékat és az ő „legmodernebb" művészetüket másnak, mint egy jogosult irányzatnak a sok közül.

Ebben a tekintetben tehát van a Tanácsköztársaságnak egy ma is értékes hagyománya, az tudniillik, hogy a kultúrpolitika terén éles ellentétben volt azzal a kultúrpolitikával, amely 1949 után a sztálini korszak hatása alatt fejlődött ki. Nem állítom, hogy a tanácshatalomnak megfelelő elmélete és megfelelő gyakorlata volt a kultúra tényleges következetes marxista vezetését illetően. Bevezetőül mondottam, hogy teoretikusan milyen alacsony fokon állottunk.

De volt a proletárdiktatúrának egy az akkori magyar haladó kultúráramlatokra támaszkodó, szocialista szellemű, demokratikus irányzata, és azt hiszem, hogy ezt kell a Tanácsköztársaság hagyományai közül tiszteletben tartanunk és folytatnunk.

Digitized by Google

Kérdés ANDICS ERZSÉBET elvtársnőhöz:

Miben tudná összegezni a Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentőségét?

Válasz: Fél évszázad távlatából immár teljes történelmi jelentőségében áll előttünk: rövid fennállása ellenére *nagy forradalom* volt. (A Párizsi Kommün még rövidebb életű volt és mégis világtörténelmi korszakhatár lett.)

1919-es forradalmunkat naggyá mindenekelőtt az általa létrehozott forradalmi alkotások merészsége és korszakos jelentősége teszi. Megváltoztatta a tulajdonviszonyokat, új államot, új jogot deklarált, új erkölcsi normákat írt a zászlajára: az emberi együttélés új törvényeit, újfajta hazaszeretetet, új tartalmú humanizmust hirdetett és igyekezett is megvalósítani. Mindezt hihetetlenül rövid idő alatt, ami csak azért vált lehetségessé, mert az 1919-es Tanácshatalom a magyar nép millióinak az ügye, a műve volt. A magyar progresszió a dolgozó, alkotó Magyarország sok évtizedes terveit, álmait igyekezett megvalósítani 1919 tavaszának és nyarának azokban a kezdeményezéseiben, amelyek az addig az európai fejlődés perifériáján veszteglő országunkat (amilyenné a magyar uralkodó osztályok tették) hihetetlen lendülettel az európai forradalmi eszmék élvonalába állították.

A magyar népnek ez a lendülete, amellyel 1919-ben bekapcsolódott az európai haladás fő sodrába — forradalom volt Oroszországban, Németországban, Ausztriában és még egész sor más országban — Ady Endre szavait juttatja eszünkbe; ő az 1848/49-es nem egy tekintetben hasonló szereplésünket, a magyar forradalmat és szabadságharcot, „sziken nőtt csodarózsának" nevezte. (Valami hasonló volt, történetileg ugyancsak egészen más tartalommal, a Dózsa-felkelés, sőt bizonyos tekintetben a Bocskay, a Bethlen, a Rákóczi vezette politikai és vallási szabadságmozgalom is a maga idején.) Nem először történt tehát, hogy nemzeti létünk kritikus szakaszában a kortárs Európa haladó eszmeáramlatai mellett való felzárkózás útján igyekeztünk sorsdöntő problémáinkra feleletet kapni. S ha ezek a kísérletek nem is jártak közvetlen nagy sikerrel, esetleg pillanatnyilag vereséget szenvedtek is, mégis kitörölhetetlen nyomot hagytak az ország életében, népünk tudatában; történelmünk e mozzanatainak köszönhetjük nem utolsó sorban, hogy élünk és vagyunk.

Így volt ez az 1919-es rövid, négy és fél hónapos első magyar munkáshatalommal is: új korszakban, új feltörekvő osztály történelmi erejének újtartalmú jelentkezéseként.

Az 1919-es magyarországi eseményekre felfigyelt egész Európa. Elvi jelentőségét, újszerű vonásait Lenin méltatta és elemezte. Tapasztalataiból, sőt még hibáiból is (a negatív tapasztalatok is tapasztalatok, mégpedig különösen figyelmeztetőek) okult az egész világ munkássága. Tanulságai elősegítették a nemzetközi kommunista mozgalom alapvető stratégiai és taktikai kérdéseinek tisztázását.

Az első világháborúval óriási válságba került világ számára a további fejlődés perspektíváját nyitotta meg az Októberi Szocialista Forradalom. Az emberi társadalom jelenlegi átmeneti korszakának sok megpróbáltatásától mentette volna meg az emberiséget, ha az a történelmi út, amelyet mutatott, nemcsak egy, ha mégoly hatalmas országban győzött volna. Mint tudjuk, egész sor történelmi körülménynél fogva nem így történt. Abban, hogy a munkásság akkori hatalmas forradalmi mozgalmait, fegyveres felkeléseit nem koronázta siker, a burzsoá reakció véres erőszaka mellett nagy szerepe volt a re-

Digitized by Google

formista munkásvezetők politikájának is. Mennyire hamis illúziókkal áltatták önmagukat és a munkástömegeket — az idő azóta megmutatta. Hogy csak egy példára hivatkozzunk: az akkori helyzet alakulása szempontjából sorsdöntő németországi forradalmi mozgalom leverése egyúttal a német fasizmus első mérges és mérgező magjainak elhintése is volt.

Lenin lángoló figyelmeztetésében: jobb „rettenetes véget" vetni a kapitalizmusnak, mint „végtelen rettenetben" élni — az emberiség sorsáért való mélységes aggódás jutott kifejezésre. Az a nemzedék, amely végigszenvedte a fasizmust és a második világháborút (a magát túlélt, de létéhez görcsösen ragaszkodó, halódó-vajúdó imperialista rendszernek ezeket a szörnyű „produktumait") és jelenleg napról napra tapasztalja a polgári világ kiúttalanságának, züllésének és bomlásának elképesztő, vészes jeleit — egész nagyságában fel tudja mérni: mitől mentette volna meg az emberiséget a történelmi fejlődés Lenin által felfedett *lehetőségének*, variánsának megvalósulása. A magyar munkásosztály, amikor 1919-ben Lenin szavát követte, olyan útra lépett, amely siker esetén — ennek 1919 tavaszán egész sor objektív előfeltétele megvolt — megváltoztathatta volna Délkelet-Európa társadalmi erőviszonyait, és távolabbi kihatása szinte felmérhetetlen lett volna.

Első munkásforradalmunk annak a hatalmas, földrengésszerű lökésnek a továbbgyűrűzése volt, amelyet az Októberi Szocialista Forradalom idézett elő: ennek nagy példája lelkesítette, ennek nyomdokain igyekezett haladni. Ugyanakkor nem volt az oroszországi forradalmi események egyszerű másolása; a magyar társadalmi valóságból nőtt ki. Éppen ezért Magyarország 1919-ben a munkásforradalom győzelmének bizonyos tekintetben újszerű változatát adta. Ezek közül nem egy előremutatónak bizonyult a későbbi fejlődés számára.

Újszerű és előremutató volt, hogy Magyarországon a munkáshatalom a munkásosztály forradalmi egységének az alapján, a két munkáspárt, a kommunista párt és a szociáldemokrata párt egyesülésének az útján valósult meg.

Újszerű és előremutató volt, hogy a munkáshatalom fegyveres felkelés nélkül, békés úton tudott győzni, ami persze nem jelentette annak elkerülését, hogy a belső és külső ellenséggel meg kelljen vívnia a maga harcát.

Újszerű és előremutató volt győzelmének az a körülménye is — ennek Lenin különösen nagy elvi jelentőséget tulajdonított —, hogy az 1919 tavaszán kialakult katasztrófális helyzetben bebizonyosodott a magyar uralkodó osztályok teljes morális csődje. Ezt ők maguk ismerték el azzal, hogy nem is próbáltak megbirkózni a nehézségekkel, inkább félreálltak, és a hatalomnak az adott pillanatban embertelenül súlyos terhét ráhárították a dolgozó osztályokra, nevezetesen a munkásosztályra, hogy azután hátbatámadják azt.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság talán legnagyobb tanulsága, történelmi jelentőségének talán leglényegesebb vonása volt, hogy *előrevetítette* a történelmi tényt: a magyar uralkodó osztályok nem képesek immár megérteni, még kevésbé megvédeni az ország, a magyar nép legelemibb érdekeit sem. Az ország békéjét, fejlődését, anyagi és kulturális gyarapodását biztosítani a történelemben soronkövetkező osztály, a munkásosztály feladata lett.

Ha ezt a történelmi tényt 1919 már előrevetítette, a reá következő negyedszázad kétségbevonhatatlanul be is bizonyította. Lehet-e nagyobb ellentétet elképzelni, mint ami fennállott az 1919-es munkáshatalom építő lendülete, máig is példaképül szolgáló alkotásai, a fegyveres honvédelmet is vállaló hazafisága és a között a mélységesen népellenes, az ország erkölcsi és anyagi erőit pusztító államvezetés között, amely az 1919 őszén újra nyeregbe került magyar uralkodó osztályok kül- és belpolitikáját jellemezte? Pedig

Digitized by Google

Kérdés ANDICS ERZSÉBET elvtársnőhöz:

Miben tudná összegezni a Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentőségét?

Válasz: Fél évszázad távlatából immár teljes történelmi jelentőségében áll előttünk: rövid fennállása ellenére *nagy forradalom* volt. (A Párizsi Kommün még rövidebb életű volt és mégis világtörténelmi korszakhatár lett.)

1919-es forradalmunkat naggyá mindenekelőtt az általa létrehozott forradalmi alkotások merészsége és korszakos jelentősége teszi. Megváltoztatta a tulajdonviszonyokat, új államot, új jogot deklarált, új erkölcsi normákat írt a zászlajára: az emberi együttélés új törvényeit, újfajta hazaszeretetet, új tartalmú humanizmust hirdetett és igyekezett is megvalósítani. Mindezt hihetetlenül rövid idő alatt, ami csak azért vált lehetségessé, mert az 1919-es Tanácshatalom a magyar nép millióinak az ügye, a műve volt. A magyar progresszió a dolgozó, alkotó Magyarország sok évtizedes terveit, álmait igyekezett megvalósítani 1919 tavaszának és nyarának azokban a kezdeményezéseiben, amelyek az addig az európai fejlődés perifériáján vesztegető országunkat (amilyenné a magyar uralkodó osztályok tették) hihetetlen lendülettel az európai forradalmi eszmék élvonalába állították.

A magyar népnek ez a lendülete, amellyel 1919-ben bekapcsolódott az európai haladás fő sodrába — forradalom volt Oroszországban, Németországban, Ausztriában és még egész sor más országban — Ady Endre szavait juttatja eszünkbe; ő az 1848/49-es nem egy tekintetben hasonló szereplésünket, a magyar forradalmat és szabadságharcot, „sziken nőtt csodarózsának" nevezte. (Valami hasonló volt, történetileg ugyancsak egészen más tartalommal, a Dózsa-felkelés, sőt bizonyos tekintetben a Bocskay, a Bethlen, a Rákóczi vezette politikai és vallási szabadságmozgalom is a maga idején.) Nem először történt tehát, hogy nemzeti létünk kritikus szakaszában a kortárs Európa haladó eszmeáramlatai mellett való felzárkózás útján igyekeztünk sorsdöntő problémáinkra feleletet kapni. S ha ezek a kísérletek nem is jártak közvetlen nagy sikerrel, esetleg pillanatnyilag vereséget szenvedtek is, mégis kitörölhetetlen nyomot hagytak az ország életében, népünk tudatában; történelmünk e mozzanatainak köszönhetjük nem utolsó sorban, hogy élünk és vagyunk.

Így volt ez az 1919-es rövid, négy és fél hónapos első magyar munkáshatalommal is: új korszakban, új feltörekvő osztály történelmi erejének újtartalmú jelentkezéseként.

Az 1919-es magyarországi eseményekre felfigyelt egész Európa. Elvi jelentőségét, újszerű vonásait Lenin méltatta és elemezte. Tapasztalataiból, sőt még hibáiból is (a negatív tapasztalatok is tapasztalatok, mégpedig különösen figyelmeztetőek) okult az egész világ munkássága. Tanulságai elősegítették a nemzetközi kommunista mozgalom alapvető stratégiai és taktikai kérdéseinek tisztázását.

Az első világháborúval óriási válságba került világ számára a további fejlődés perspektíváját nyitotta meg az Októberi Szocialista Forradalom. Az emberi társadalom jelenlegi átmeneti korszakának sok megpróbáltatásától mentette volna meg az emberiséget, ha az a történelmi út, amelyet mutatott, nemcsak egy, ha mégoly hatalmas országban győzött volna. Mint tudjuk, egész sor történelmi körülménynél fogva nem így történt. Abban, hogy a munkásság akkori hatalmas forradalmi mozgalmait, fegyveres felkeléseit nem koronázta siker, a burzsoá reakció véres erőszaka mellett nagy szerepe volt a re-

Digitized by Google

formista munkásvezetők politikájának is. Mennyire hamis illúziókkal áltatták önmagukat és a munkástömegeket — az idő azóta megmutatta. Hogy csak egy példára hivatkozzunk: az akkori helyzet alakulása szempontjából sorsdöntő németországi forradalmi mozgalom leverése egyúttal a német fasizmus első mérges és mérgező magjainak elhintése is volt.

Lenin lángoló figyelmeztetésében: jobb „rettenetes véget" vetni a kapitalizmusnak, mint „végtelen rettenetben" élni — az emberiség sorsáért való mélységes aggódás jutott kifejezésre. Az a nemzedék, amely végigszenvedte a fasizmust és a második világháborút (a magát túlélt, de létéhez görcsösen ragaszkodó, halódó-vajúdó imperialista rendszernek ezeket a szörnyű „produktumait") és jelenleg napról napra tapasztalja a polgári világ kiúttalanságának, züllésének és bomlásának elképesztő, vészes jeleit — egész nagyságában fel tudja mérni: mitől mentette volna meg az emberiséget a történelmi fejlődés Lenin által felfedett *lehetőségének*, variánsának megvalósulása. A magyar munkásosztály, amikor 1919-ben Lenin szavát követte, olyan útra lépett, amely siker esetén — ennek 1919 tavaszán egész sor objektív előfeltétele megvolt — megváltoztathatta volna Délkelet-Európa társadalmi erőviszonyait, és távolabbi kihatása szinte felmérhetetlen lett volna.

Első munkásforradalmunk annak a hatalmas, földrengésszerű lökésnek a továbbgyűrűzése volt, amelyet az Októberi Szocialista Forradalom idézett elő: ennek nagy példája lelkesítette, ennek nyomdokain igyekezett haladni. Ugyanakkor nem volt az oroszországi forradalmi események egyszerű másolása; a magyar társadalmi valóságból nőtt ki. Éppen ezért Magyarország 1919-ben a munkásforradalom győzelmének bizonyos tekintetben újszerű változatát adta. Ezek közül nem egy előremutatónak bizonyult a későbbi fejlődés számára.

Újszerű és előremutató volt, hogy Magyarországon a munkáshatalom a munkásosztály forradalmi egységének az alapján, a két munkáspárt, a kommunista párt és a szociáldemokrata párt egyesülésének az útján valósult meg.

Újszerű és előremutató volt, hogy a munkáshatalom fegyveres felkelés nélkül, békés úton tudott győzni, ami persze nem jelentette annak elkerülését, hogy a belső és külső ellenséggel meg kelljen vívnia a maga harcát.

Újszerű és előremutató volt győzelmének az a körülménye is — ennek Lenin különösen nagy elvi jelentőséget tulajdonított —, hogy az 1919 tavaszán kialakult katasztrófális helyzetben bebizonyosodott a magyar uralkodó osztályok teljes morális csődje. Ezt ők maguk ismerték el azzal, hogy nem is próbáltak megbirkózni a nehézségekkel, inkább félreálltak, és a hatalomnak az adott pillanatban embertelenül súlyos terhét ráhárították a dolgozó osztályokra, nevezetesen a munkásosztályra, hogy azután hátbatámadják azt.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság talán legnagyobb tanulsága, történelmi jelentőségének talán leglényegesebb vonása volt, hogy *előrevetítette* a történelmi tényt: a magyar uralkodó osztályok nem képesek immár megérteni, még kevésbé megvédeni az ország, a magyar nép legelemibb érdekeit sem. Az ország békéjét, fejlődését, anyagi és kulturális gyarapodását biztosítani a történelemben soronkövetkező osztály, a munkásosztály feladata lett.

Ha ezt a történelmi tényt 1919 már előrevetítette, a reá következő negyedszázad kétségbevonhatatlanul be is bizonyította. Lehet-e nagyobb ellentétet elképzelni, mint ami fennállott az 1919-es munkáshatalom építő lendülete, máig is példaképül szolgáló alkotásai, a fegyveres honvédelmet is vállaló hazafisága és a között a mélységesen népellenes, az ország erkölcsi és anyagi erőit pusztító államvezetés között, amely az 1919 őszén újra nyeregbe került magyar uralkodó osztályok kül- és belpolitikáját jellemezte? Pedig

Digitized by Google

kaptak a történelemtől negyedszázados haladékot! Uralmuknak ez a „másodvirágzása" nemcsak hogy a magyar társadalom egyetlen égető kérdését sem tudta megoldani, hanem a lelkiismeretlenségnek, az esztelenségnek, a népgyűlöletnek és elvakultságnak olyan förtelmes rendszerét adta, amelytől meg kellett szabadulnia az országnak, ha nem akart elpusztulni. A munkásosztálynak kellett kezébe vennie, immár szilárdan és tartósan, az ország kormányzását, hogy megvalósítsa mindazt, amit már 1919-ben megvalósítani szándékozott.

A kispolgári-demokratikus elemek felszínes, a társadalmi jelenségek mélyére hatolni képtelen következtetése volt a Tanácsköztársaság vereségéből, hogy azzal a magyar munkásosztály bebizonyította az alkalmatlanságát a magyar haladás vezetésére: 1919-ben „eljátszotta szerepét".

Nem véletlenség, hogy 1919-es forradalmunk hatása — rövid élte és a reakció átkai, rágalmai ellenére — kitörölhetetlen volt. Mindenekelőtt abban a vonatkozásban, hogy első munkásforradalmunk tüzében edződött meg, tapasztalataiból okult, a reá következő nehéz küzdelmekben izmosodott a kommunista párt. Immár létezett egy *másik Magyarország*, a magyar történelemben először olyan céltudatos forradalmi erő, amelynek szívós munkáját semmilyen eszközzel nem lehetett megtörni. Noha sorait nemegyszer megtizedelték, mégsem szűnt meg hol búvópatakként, hol a felszínre törve jelen lenni az ország életében. Ahogy ennek a *másik Magyarországnak* lángeszű költő-reprezentánsa József Attila vallotta: *„Ha beomlanak a bányát — vázazó oszlopok, — a kincset azért a tárnák — őrzik és az lobog. — És mindig újra nyitják — a bányászok az aknát, — amíg szívük dobog."* Anélkül, hogy kisebbíteni akarnánk azt a demoralizáló hatást, amelyet az ellenforradalmi rendszer mind erőszakos, mind mételyező módszereivel egy negyedszázad alatt a közfelfogás alakításában elért, kétségtelen, hogy 1919 emléke elevenen ható erő maradt, kitörölhetetlen nyomokat hagyott e korszak haladó törekvéseiben általában. Nemcsak József Attila hatalmas költészete, Derkovics Gyula művészete tanúskodik erről (hogy csak a legnagyobbakat említsük). A társadalmi és etikai fogalmak olyan gyökeres átértékelése, mint amilyent 1919 jelentett, hatással volt többek között a falukutató népies irány kialakulására is; enélkül a magyar falvak és puszták nyomorának új szemszögből, plebejusi módon látása aligha lett volna lehetséges.

De a magyar reakció sem felejtette el 1919-et. Állandó rettegése annak megismétlődésétől, félelme a munkásosztálytól, amely már egyszer megmutatta oroszlánkörmeit, ingataggá, süppedékessé tette a talajt az ellenforradalmi rendszer lába alatt.

1919 eszméjének legtudatosabb és leghűségesebb letéteményese kétségtelenül a magyar munkásosztály volt. Hogy milyen erővel élt benne annak a tudata, hogy ő már egyszer ennek az országnak az irányítója volt, azt megmutatta a magyar munkásságnak (nem utolsósorban a volt 19-eseknek) hatalmas szerepe abban, hogy 1944 végén, 1945 tavaszán, a Szovjet Hadsereg felszabadító hadjárata nyomán, elemi erővel tört fel szerte az országban a népi forradalmi kezdeményezés. A magyar munkásosztály a gazda felelősségérzetével látott hozzá az ország ügyeinek rendbehozásához. Az 1919-es Tanácsköztársaság jelentős tapasztalatai a felszabadulás első pillanatától kezdve a munkásosztálynak biztosították a forradalmi kezdeményezést és vezetést a társadalmi és politikai élet minden területén.

Fél évszázad távlatából világosabban látjuk, mint bármikor, hogy az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság nem eleve sikertelenségre ítélt „kaland" volt, nem véletlen „epizód", nem is jó szándékú tévedés, letérés a társadalmi fejlődés

Digitized by Google

természetes és törvényszerű útjáról. A kor szükséglete szülte, a fejlődés útját egyengette. Ez a magyarázata annak, hogy 1919-es forradalmunk — erényeivel és hibáival együtt — hatalmas szerepet játszott azoknak a hazai és nemzetközi erőknek a megérlelésében, amelyek az emberi történelem eddig legválságosabb szakaszában, a fasizmus elleni világküzdelem idején azt nemcsak legyőzni voltak képesek, hanem az emberiségnek *új történelmi utat* is tudtak és tudnak mutatni a jövő felé.

Nagy forradalmi átalakulások egész nemzedékek előkészítő munkáját, a forradalmárok egész sorának önfeláldozó küzdelmét, a sokszor drága áron szerzett tapasztalatok sokaságát feltételezik. A társadalmi haladásnak erre a törvényszerűségére mutatott rá Lenin: „A történelem nagy háborúit, a forradalmak nagy feladatait csak az döntötte el, hogy az élenjáró osztályok nem egyszer és nem kétszer, újra és újra megismételték rohamukat és okulva a vereségek tapasztalataiból, kivívták a győzelmet."

Ezt bizonyítja 1919 is.

Kérdés KISS HUGÓ elvtárshoz, aki 1919-ben parancsnokként részt vett a honvédő harcokban, majd 1925-ben a Magyarországi Szocialista Munkáspárt északi-területi titkára volt:

Hogyan nyilvánult meg az MSZMP szervezésében, programjában és tevékenységében a Tanácsköztársaság hatása?

Válasz: A Magyar Tanácsköztársaság emlékét és hatását sem a fehérterror véres eseményei, sem a jobboldali szociáldemokrata vezetők áruló paktumpolitikája nem tudta kitörölni a munkásosztály legjobbjainak tudatából.

1919 novemberében, miután megszöktem a román hadifogságból, eleinte visszavonultan éltem. De 1921 május elsején már részt vettem a tattersaali gyűlésen. Hazamenet a Keleti pályaudvar környékén félezres tömeg közepén találtam magam, amely a Marseillaise-t énekelte és a Tanácsköztársaságot éltette. Bár a lovasrendőrök szétzavartak bennünket, megkardlapozták a tüntetőket és sokakat közülünk le is tartóztattak, ennek a nagyszerű élménynek a hatása sokáig élt bennem.

Később a szociáldemokrata pártban és a mindinkább erősödő szakszervezeti ellenzéki mozgalomban folyó beszélgetések és viták is megmutatták nekem, hogy a munkásokat nemcsak a sok-sok sérelem és napi követelés foglalkoztatja, hanem sokan reménykednek a tanácshatalom közeli visszatérésében. Szívesen követtük a Kommunista Internacionálénak a Kommunisták Magyarországi Pártjáról szóló határozatát, amely felszólított bennünket: „Bár a KMP-nek egész agitációjában a napi kérdésekről, a tömegek mindennapi életérdekeiből kell kiindulnia, de agitációjában és propagandájában mégis állandóan bele kell kapcsolódnia a magyarországi Tanácsköztársaság dicsőséges múltjába." Erősítették ezt a hangulatot a KMP röpiratai, amelyek az új proletárdiktatúráért szólították harcba a magyar munkásságot: „Jöjjön a munkásság vörös tavasza! Éljen a proletárdiktatúra! Vesszen a fehér hóhérok zsarnoksága!"

1923-ban a korona elértéktelenedésével beállott drágaság sztrájkhullámot indított el, amely kiterjedt a fém-, az építő-, a textil-, a cipész- és a famunkásokra, valamint a bányászokra is. A szakszervezeti vezetők opportunista magatartása, amelyet a munkabeszüntetések folyamán tanúsítottak, nagy elkeseredést keltett a munkásokban. Az ellenzéki mozgalom megerősö-

Digitized by Google

dése és a szakszervezetekből, a szociáldemokrata pártból való tömeges kizárások olyan helyzetet teremtettek, amelynek következtében szükségessé vált a KMP által már előbb kezdeményezett új, legális munkáspárt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakítása.

A Grado-kávéházban, 1925. április 4-én volt az alakuló gyűlés, amely nagy lelkesedéssel állt ki az új párt programja és a párt vezetője, Vági István mellett. De a nehéz munka csak ezután kezdődött. A szakszervezetekből és a szociáldemokrata pártból kizárt vagy kilépett munkástömegeket befogadó, nekik megfelelő szervezeti formákat kellett kialakítanunk és szocialista politikai tartalommal megtöltenünk.

A mi pártszervezetünkben, az akkori 12-es angyalföldi pártszervezetben is hamarosan nagy lelkesedéssel indult meg a szervező munka. Jellegzetes munkáskerület volt ez, a Lehel tértől Újpestig terjedt. Jó, harcos hagyományokkal rendelkező gyári munkásság lakta, amelynek gondolatvilágában elevenen éltek a Tanácsköztársaság emlékei, amely kijárta a forradalom és az ellenforradalom iskoláját, s nem felejtett.

Napi munkánkat az MSZMP akcióprogramja szellemében végeztük. Ez az akcióprogram azokat az égető problémákat tükrözte, amelyek a dolgozók életkörülményeit szinte elviselhetetlenné tették. Követelte többek között a szanálási törvény revízióját, a lakbérek csökkentését, a munkanélküliek segélyezését, a progresszív adórendszert, intézkedéseket a drágaság ellen, a nyolcórás munkaidőt. Központi követelései voltak továbbá a földbirtokreform, az általános, titkos és egyenlő választójog, az általános politikai amnesztia és a kommunista párt legalitása. Ha a napi agitációban nem is nagyon szerepelt, de állandó téma volt közöttünk a Szovjetunió — bár meglehetősen hiányos információk alapján —, és mindig úgy kapcsolódtunk a szovjet proletariátus diktatúrájának eseményeihez, hogy tudatunkban a magyar Tanácsköztársaság emléke s egy jövendő Tanácsmagyarország képe is ott lebegett.

A Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusának állásfoglalása a proletárforradalom kérdésében természetesen mindannyiunkban megerősítette a közeli megvalósulás reményét. Ma már tudjuk, hogy mind az I., mind a II. kongresszus, mind pedig a Komintern álláspontja hibás volt a proletárforradalom kérdésében, de akkori informáltságunk és tapasztalataink alapján nem tudtunk helyes elvi álláspontot kialakítani e kérdésben. A napi munkában azonban az MSZMP taktikai követelései helyesnek bizonyultak.

Szép eredményeket értünk el pl. az 1926-os választáson. A mi kerületünk volt az egyetlen, amelynek sikerült benyújtania pártunk ajánlási íveit, bár a rendőrség erős nyomást gyakorolt ránk is. Plakátjainkat levakartatta a falakról, először azzal a megokolással, hogy piros színűek, majd amikor fehér alapon jelentek meg, minden indoklás nélkül. A benyújtás első határnapjára 5327 ajánlást szereztünk. A választási bizottság — természetesen a kormány céljainak megfelelően — azzal utasította vissza, hogy 24 óra alatt szerezzünk még 1400 aláírást a törölt aláírások helyett. Mozgósítva összes párttagjainkat és hozzátartozóikat — egy nap alatt 2200 aláírást szereztünk. Persze ezt sem fogadták el, mert a kormány és a szociáldemokrata párt vezetői ebben megegyeztek. Így elütötték az MSZMP-t attól, hogy részt vegyen a választáson. Mindamellett ez a néhány hét kitűnő lehetőségeket adott az MSZMP melletti agitációra, programjának ismertetésére.

A választás után tüntetést szervezett az MSZMP, amelyen tiltakozott a választásokból való kizáratása ellen. Harcot hirdetett a köztársaságért, a nyolcórás munkaidőért, a földért, a szocializmusért. Kerületünk pártszervezetének az volt a feladata, hogy meghatározott időben laza csoportokban in-

Digitized by Google

duljon el a Lehel térről, s a Körúton, a Nyugati pályaudvarnál zárt sorokban kezdje meg a tüntetést.

Körülbelül kétszázan lehettünk. 6 óra tájt, éppen a nagy forgalom idején (a mai Lenin körút végén) felhangzottak a jelszavak. De nemcsak azok, amelyeket előre megbeszéltünk. Itt is, ott is felzúgott a tömegben: „Éljen a Tanácsköztársaság! Éljen a Tanácsköztársaság!" Angyalföld proletárjai emlékeztek az 1919-es tüntetésekre. A pályaudvar ügyeletes detektívjei és rendőrei hamarosan erőszakkal vetettek véget a tüntetésnek.

1927 februárjában a rendőrség kezére kerültem. Kiszabadulásom után más területen végeztem pártmunkát, majd a II. kongresszus határozata értelmében a Központi Bizottság Külföldi Bizottságában folytattam párttevékenységemet a második Tanácsköztársaság megvalósításáért. Így elszakadtam Angyalföldtől.

Mint sok más kommunista életét, az enyémet is végigkísérte a Tanácsköztársaság nagyszerű napjainak emléke. Ma is örömmel tölt el, hogy nemcsak tanúja, de résztvevője is lehettem az első magyar proletárdiktatúra eseményeinek, s hogy ma már minden nehézség ellenére is biztonsággal és visszavonhatatlanul építhetjük a szocializmust Magyarországon.

Kérdés PACH ZSIGMOND PÁL elvtárshoz:

Az ellenforradalmi Magyarország mindvégig rágalmakkal illette az 1918—1919-es forradalmakat. Véleménye szerint megtettünk-e mindent az elmúlt két évtizedben, hogy e hősi korszak a tényeknek és jelentőségének megfelelő helyet kapjon a köztudatban?

Válasz: Egyszerű lenne, s talán közel is esne az igazsághoz a feltett kérdésre kerek nemmel válaszolni. Közelesne az igazsághoz akkor is, ha bízvást megállapíthatjuk: historikusaink az elmúlt esztendők folyamán nem keveset tettek az 1918—1919-es forradalmak történetének feltárásában, megörökítésében.

Az elmúlt évtized volt a tanúja Károlyi Mihály történelmi szerepe feleleventésének csakúgy, mint Kun Béla és a Tanácsköztársaság más kiemelkedő vezetői igaz megjelenítésének. Már a forradalmak negyvenedik évfordulójával kapcsolatos széles körű kutatómunka jó néhány publikációval bővítette ismereteinket; az ötvenedik évfordulóra pedig napvilágot látott a polgári forradalom időszakának első összefoglaló marxista feldolgozása. Számos tanulmány világította meg a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának körülményeit, forradalomszervező munkáját, egyesülését a Szociáldemokrata Párttal, a párt tevékenységét a Tanácsköztársaság időszakában. Kiterjedt kutatások folynak a magyar internacionalisták történetének feltárására. Könyvek és cikkek sora járult hozzá az 1918—19-es forradalmak nemzetközi összefüggéseinek és külpolitikai kapcsolatainak, az agrárpolitikának és a nemzetiségi kérdésnek elemzéséhez, a Vörös Hadsereg harcainak, valamint az ellenforradalom szervezkedésének bemutatásához. A sokoldalú dokumentum- és forráskiadás — főként a Párttörténeti Intézet keretében — kiindulásul szolgál a további elemző és szintetizáló munkához is. És folytathatnám még az eredmények részletezését.

Mindez az eredmény azonban, úgy érzem, mégsem tölthet el megelégedéssel. Nem tölthet el megelégedéssel, főként ha abból a szempontból tesszük mérlegre, amit történelmi köztudatnak, társadalmunk történelmi tudatának szoktunk nevezni. Mert a felszabadulás előtti magyar évszázad három nagy

Digitized by Google

forradalma közül 1918 és 1919, úgy vélem, még mindig nem vált a magyar történelmi köztudat olyan alkotóelemévé, mint 1848—49.

A marxisták és általában mindazok, akik történelmünket a társadalmi haladás szempontjából értelmezik, természetesen látják a közös vonásokat 1848—49 és 1918, majd 1919 között. Mindenekelőtt azt, hogy a magyar nép mindkét időszakban a nemzetközi forradalmi mozgalom élvonalába került. Ha 1848-ban, a Párizsból induló forradalom hullámát közvetítve keletre, az elsők között lépett a forradalmi útra, tett kísérletet az új, polgári társadalmi rend megvalósítására a Duna-medencében — akkor 1918—19-ben a Péterváról induló forradalom hullámát közvetítette nyugatra; folytatva mindenekelőtt 1848 félbenmaradt polgári forradalmát, hogy utóbb, továbbfejlesztve azt, az orosz nép után elsőként tegyen kísérletet az új, immár szocialista társadalmi rend megteremtésére. Nem kevésbé fontos közös vonást láthatunk abban is, hogy a társadalmi haladás gondolata mindkét időszakban összefonódott a nemzeti ideológia *progresszív* irányzatával. A forradalom eszméje egyesült 1848—49-ben a nemzeti függetlenség gondolatával, s a honvédcsapatok a forradalom vívmányait védték a szabadságharcban, mint ahogyan 1918 is a demokratikus forradalommal, annak révén hozta létre az önálló Magyarországot, és 1919 vöröskatonái a szociális forradalom vívmányainak védelmében vették fel a harcot az imperialista intervencióval szemben.

Ám a reakció és az ellenforradalom ideológusai — ha a maguk módján, a maguk szemszögéből meg is láttak egyet-mást, és talán nem is keveset ezekből a közös vonásokból — éppenséggel nem kezelték, nem kezelhették egyformán vagy hasonlóan a két forradalmi időszakot. A forradalom tényét és annak következéseit persze 1848—49-et illetően is elítélték: romantikus kalandorságnak, sőt kárhoztatandó eltévelyedésnek minősítették; de a polgári forradalom eredményeit — tegyük hozzá: a nemesi vezetésű, a magyar szupremácia mellett kitartó polgári forradalom eredményeit — teljességgel nem vethették el, történelmi helyét nem tehették semmissé a polgári Magyarországon, — fűzzük hozzá: az úri rendet sokban megőrző, a nemzetiségek feletti uralmat konzerváló polgári Magyarországon.

Az uralkodó osztályok történeti-politikai gondolkodása eltorzította, meghamisította vagy elhallgatta 1848 szociális tartalmát, gyökereit, összefüggéseit, de 1848-at kereken, gyökeresen nem tagadhatta meg; nyíltan, teljesen nem fordulhatott szembe a róla őrzött népi tudattal. Sőt bizonyos formában megpróbálta magáénak vallani, hivatalos ideológiájába beépíteni. Március 15. évfordulóját, főként persze nacionalista célzattal, megünnepelték. Aligha szükséges szóvá tenni, mennyire más volt október 31. sorsa, utókora az ellenforradalom évtizedeiben, hogy március 21-t ne is említsük. Aligha szükséges fejtegetni, hogy 1918 és 1919 ilyenféle „beépítésének" gondolata még csak fel sem merülhetett.

Az intervenció jóvoltából restaurált uralkodó osztályok, politikusaik és ideológusaik tehát itt immár nemcsak a forradalom tényét ítélték el, vetették el, hanem a korszakot — 1918-at 1919-cel együtt — egész tartalmában tagadták, elvetették, gyalázták. Megpróbálták történelmi helyét teljességgel annullálni, a nemzeti történetből, annak — úgymond — „mélypontjaként", mintegy kiiktatni. Gyökeresen, diametrálisan szembehelyezkedtek az 1918—19-ről a dolgozó osztályokban élő, róla őrzött népi tudattal. Szembehelyezkedtek? Eufémizmus ez! Üldözték és vádlottak padjára ültették nemcsak a forradalmakat, hanem emléküket is, nemcsak részeseiket, hanem emlékük őrzőit-fenntartóit is. Mindez nem maradhatott hatástalan a közgondolkodásra, a történelmi köztudat alakulására.

Digitized by Google

Az ellenforradalmi korszak uralkodó ideológiai és hatalmi szervezete minden hatékonysága ellenére sem tudta persze 1918—19 igaz emlékét teljesen elnyomni, elfojtani: eleven erőforrásként tört fel az a felszabadulás időszakának csodálatos lendületében. A dogmatikus-szektás szűkkeblűség azonban nem gyümölcsöztette ezt a lendületet, nem segített eléggé eltávolítani a Horthy-korszak szégyenbélyegét 1918 emlékéről, sőt még 1919-éről sem. Ami polgári demokratikus forradalmunk értékelését illeti, az a hetven esztendő, amely 1918-at 1848-tól elválasztotta, s az a néhány hónap, amely 1919-től, tragikus távlatot kapott: a nagy elől árnyékában és a nagy utód homályában gyakran fakult, sőt veszett el 1918 történelmi értelme és jelentősége. De első proletárforradalmunk, a magyar Tanácsköztársaság sem nyerte el a méltó történelmi értékelést: az ellenforradalom gyalázkodásait aligha sikerülhetett a közgondolkodásból teljesen kiszorítani, amikor egyes vonatkozásokban újabb, másnemű torzítások nyertek polgárjogot; a marxista tudományos elemzés aligha hatolhatott mélyre, amikor lépten-nyomon a személyi kultusz tilalomfáiba ütközött.

Így tehát ha 1848—49 történeti képét „csak" meg kellett tisztítanunk a nacionalista hamisításoktól, „csak" fel kellett fednünk osztályjellegét és tendenciáit, vagyis helyére kellett állítanunk társadalmunk történeti tudatában, akkor 1918-at és 1919-et nemcsak a gyalázkodástól és ócsárlástól kellett megtisztítanunk, nemcsak menetét és szociális tartalmát kellett feltárnunk, de emlékét, képét, helyét nekünk kellett és kell, a nemzeti közgondolkodás értelmében véve, *történelmivé* tennünk, a nemzet történetébe mintegy visszaiktatnunk; nekünk kellett és kell a történelmi köztudat szerves részévé építenünk. Ennek a feladatnak pedig — az elmúlt évtized számos eredményével is — csak részlegesen tett eleget mindmáig a magyar történettudomány.

Végül: vannak olyan tennivalók is, amelyek nem korlátozódhatnak a magyar történettudományra.

Az 1918—19-es forradalmak magukban hordozták azokat a problémákat, amelyek, mondhatni, mai fejlődésünkben is meghatározó jelentőségűek. Mindkét forradalom felvetette a Duna-medence népei együttélésének kérdését, a nemzeti fejlődés és nemzetköziség összefüggését.

Ismeretes, hogy a marxista történészek egymás között is sokat vitatkoztak az 1918—19-es fejleményekről az egész Duna-medence sorsának formálásában. Ismeretes, hogy bár senki sem vonja kétségbe a pusztulásra érett Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásának történelmi szükségszerűségét, a létrejött nemzeti államok (vagy részben nemzeti államok) történelmi szerepének értékelésében korántsem uralkodik a szocialista országok történészei között egyöntetűség. A nézetkülönbség forrását nyilván azok az objektív összeütközések alkotják, amelyek nemcsak a szocialista és a burzsoá erők, de a különböző nemzeti erők között is mutatkoztak. Mindezek a nemzetköziség, nemzeti függetlenség, társadalmi haladás kérdését rendkívül bonyolultan és nem egyforma perspektívával és mértékben vetették fel Közép-Kelet-Európa népei számára. S magát a választ nem annyira a jövő, mint inkább a múlt befolyásolta.

Nyilván távol állunk attól, hogy e kérdésben a végső szót kimondhassuk; kimondásához egyébként sem elégségesek a magyar történészek erőfeszítései. Ha van, ami közös munkálkodást kíván a szocialista országok történészei részéről, úgy érzem, éppen ez a téma az. Ha van módunk arra, hogy a múlt kutatásával hozzájáruljunk a jelen és a jövő alakításához, a lehetőséget éppen itt kell megragadnunk.

Digitized by Google

Hajdu Tibor:

Forradalom barikádok nélkül

A nagy történelmi sorsfordulók sohasem hasonlítanak túlságosan egymáshoz. A magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása azonban egészen különleges körülmények között ment végbe; nincs olyan séma, amelyet többé-kevésbé megnyugtató módon alkalmazhatnánk rá. Lényegét tekintve példaképével: az orosz proletárok forradalmával azonos célt követett. Körülményei azonban, már csak a helyszínt tekintve is, egészen mások voltak. Előfutárának, az 1918 októberi polgári demokratikus forradalomnak folytatása és egyszersmind ellentéte is volt. Ezért, bár előzményeinek és lefolyásának történetét jól ismerjük, indokairól, céljairól, történelmi helyéről és következményeiről fél évszázad óta folyik a vita.

Az ellenforradalom tollforgatói szerint idegen érdekeket szolgált. Ezzel szemben egyes külföldi publicisták a magyar uralkodó osztályok manőverét látták benne elvesztett birodalmuk visszaszerzésére a „nacionálbolsevizmus" jelmezében. Szociáldemokrata szereplői köteteket írtak arról, miképpen „kényszerítették" őket a kommunisták a proletárforradalomban való részvételre, de voltak „baloldali" bírálói is, akik azt hangsúlyozták a forradalom jellegzetességeként, hogy az első munkáskormányban a legtöbb népbiztos szociáldemokrata volt, a kommunisták csak helyettes népbiztosok lehettek. Ezeknek az egyébként különböző jellegű spekulációknak közös vonásuk, hogy a forradalom kitervelését és megszervezését egyik vagy másik politikai vezető csoport manipulációjának tekintik. Az utóbbi évtizedek története megmutatta, milyen súlyos tévedés lebecsülni egyes kiváló, vagy kulcshelyzetbe került egyének szerepét a népek sorsában. De ha az előkészítésben vagy a döntő pillanatban meghatározó erejű lehet is egyes személyek magatartása, a forradalmakat mégis maguk a néptömegek hajtják végre.

Marxista történetírásunkban is többféleképpen szerepel a forradalom tényezőinek egymáshoz való viszonya és aránya. A közös, marxista kiindulópont nem teszi feleslegessé a konkrét körülmények vizsgálatát. Egy időben, nevezetesen a húszas évek második felében, tehát Lenin halála után, kísérletek történtek a proletárforradalom általános törvényszerűségeinek összefoglalására. Idővel azonban kitűnt, hogy az ilyen általánosításnak csupán teoretikus jelentősége van, már csak azért is, mert az ipari munkásság számaránya a különböző országokban egészen eltérő, és így mindenütt más súlyt és jelentőséget kap például szövetségeseihez való viszonya. Talán még nagyobbak az eltérések a külső és belső feltételek arányában.

Lenin a forradalom objektív és szubjektív feltételeiről beszél, a szóban forgó ország külpolitikai helyzetét mindenesetre az objektív feltételek közé sorolva. A Tanácsköztársaság létrejöttét vizsgálva hangsúlyoznunk kell az objektív külső és belső tényezők eltérő természetét. A cselekvő tömeg és forradalmi pártja ugyanis a magyar társadalom fejlődését formáló objektív tényezők talaján jött létre, ezektől elszakíthatatlanul és ezekkel együtt alakult, s a nemzetközi feltételek objektív tényezőivel párhuzamosan, de ezektől mégis külön úton, önállóan fejlődött. A forradalom objektív és szubjektív belpolitikai té-

Digitized by Google

nyezői tehát egymással kölcsönhatásban fejlődtek, a külpolitikai viszonyok viszont — azt mondhatjuk — tőlük függetlenül alakultak. Bármikor megtörténhetett volna, hogy olyan fordulat következik be a világpolitikában, a nemzetközi helyzetben, amely mintegy külső lökést ad a magyar belpolitikának, s vagy eltéríti logikus irányától fejlődését, vagy (kivételes esetben) elősegíti és ezzel — mindenki számára váratlanul és kiszámíthatatlanul — meggyorsítja.

Mindkettőre van példa az 1918—19-es forradalom történetében. Az utóbbi évekig az volt a magyar történetírás ismert és sokat bírált hibája, hogy az európai fejlődés kihatásait lebecsülve, különállónak, öntörvényűnek fogta fel hazánk történetét. Ez az úgynevezett hungarocentrizmus senkinek sem volt programja, senki sem vonta kétségbe a külső tényezők jelentőségét, de mert országunk történetét a maga egységében szemléljük, gyakran megfeledkeztünk a nemzetközi helyzet változásainak hatásáról, vagy lebecsültük ezt.

A nemzetközi helyzet értékelésében különbséget kell tennünk kicsiny és nagy nemzetek, országok között. Témánkhoz közel áll a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája. Ez a forradalom az egész tőkés világban vad dühöt keltett. A tőkés birodalmak éveken át mindent megtettek, hogy elpusztítsák, felhasználva erre a legváltozatosabb eszközöket. Ezzel mérhetetlen szenvedéseket okoztak a forradalmi népnek, megnehezítették, lassították, állandó háborús feszültség fenntartásával bizonyos fokig deformálták a szocializmus irányában megindult fejlődését — de végeredményben nem tudták feltartóztatni. Minél kisebb azonban egy ország, annál nehezebb ragaszkodnia kitűzött céljaihoz, ha csak a maga erejére támaszkodik. Kedvező helyzetbe kerül viszont, ha külső támogatást kap. Ilyen támogatást kaptak hazánk forradalmi erői 1944—1945-ben, méghpedig a legközvetlenebb módon.

1919. március 21-e a belső fejlődésnek, a munkásosztály forradalmi harcának eredménye volt, de a proletárforradalom sorsában döntő szerepet játszottak a külső tényezők. Az első magyar szocialista forradalom nemzetközi helyzete végső soron kedvezőtlen volt, és ezért az imperializmus erőinek szövetsége 133 nap hősi küzdelme után le tudta verni. 1919 márciusában azonban átmenetileg úgy alakult a külpolitikai szituáció, hogy megkönnyítette a forradalom győzelmét. Természetesen nem azért, mintha a tőkésországok támogatták volna a magyar forradalmat. A kortársak egy része szerint az imperializmus akkori legagresszívabb képviselője, a francia vezérkar, szándékosan közreműködött a forradalom kirobbantásában abból a meggondolásból, hogy gyökeresen és nyíltan leszámolhasson a bolsevista veszéllyel. Ezt a feltételezést azonban a nyugati történetírás is elveti, mindenekelőtt megcáfolja az a meglepetés, amelyet a budapesti forradalom Párizsban keltett. A valóságban a nyugati hatalmak képviselői többször megrótták Károlyi Mihályt azért, mert nem elég erélyes a bolsevistákkal szemben. „Az ilyen embereket ki kell vinni a falu végére és ott agyonlőni" — mondta egy francia tábornok.

Erősítette viszont a magyar munkásokat a nemzetközi forradalmi mozgalom. Lelkesítette őket Szovjet-Oroszország hősi harcának példája, a Vörös Hadsereg közeledése a Kárpátokhoz, s reménykedéssel töltötte el a szomszéd országok és a Nyugat proletariátusának támadása a tőkés rendszer ellen. A német forradalom ebben az időben már túljutott csúcspontján, legjobb vezéreit megölték, de fellobbanásai még veszélyeztették a német uralkodó osztályok hatalmát. A Magyarországi Tanácsköztársaság a nemzetközi osztályharc nagy összecsapása során, ennek részeként jött létre.

Lenin klasszikus tömörségű megfogalmazása szerint a forradalom akkor jön el, ha az elnyomottak már nem akarnak, az elnyomók pedig már nem tudnak a régi módon élni. Az Osztrák—Magyar Monarchia háborús veresége és

Digitized by Google

összeomlása után a magyar nemzet elnyerte függetlenségét, de a régi Magyarország helyén még nem alakult ki az új. Az új, polgári demokratikus rendszer osztálybázisa bizonytalan, hatalma még gyenge volt; a régi Magyarország nem magyar nemzetiségeinek elszakadása már megindult, de az új határokat még nem vonták meg. A munkások, katonák és parasztok tanácsai országszerte megalakultak, és az orosz példát követve, ellenőrizték az üzemek, a falvak, a kaszárnyák életét. Befolyásuk napról napra nőtt, s elragadták a hatalom egy részét a gyenge kormánytól. Ez több is volt annál, hogy az uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon élni — hiszen régi világuk semmivé lett. De a nép ellenállása és az ország bizonytalan státusa következtében új uralmi rendszerüket sem tudták kiépíteni.

A kormány helyzete különösen nehéz volt. A nemzeti-demokrata szellemű Függetlenségi Párt vezére, Károlyi Mihály a Szociáldemokrata Párttal és a kispolgári értelmiség Radikális Pártjával alakított kormányt, s a koalícióhoz csatlakozott „Nagyatádi" Szabó István, a dunántúli gazdag parasztok képviselője is. A polgári jellegű, az osztályok békéjét hirdető kormány nagyon gyorsan elvesztette a szocializmust akaró munkásság, a radikális földosztást követelő dolgozó parasztság támogatását De elvesztette a nagybirtokosok, a tőkések és a soviniszta tisztikar bizalmát is, mert nem szállt elég erélyesen szembe a forradalmi mozgalmakkal, nem oszlatta fel a munkás- és katonatanácsokat, nem tiltotta be a kommunista pártot.

Károlyi polgári demokratikus jellegű programot hirdetett, de sohasem sikerült megnyernie vele a földbirtokosok és tőkések jelentékenyebb csoportjainak őszinte támogatását. Az őszirózsás forradalom után ezek színleg Károlyi mellé álltak, mert féltek a nép haragjától, mindenekelőtt pedig mert azt remélték, hogy a nyíltan és következetesen németellenes és háborúellenes Károlyi bizalmat és támogatást kap majd az antanttól, s az új határok megállapításánál tekintetbe veszik politikai múltját. Akik a háború alatt antantügynöknek nevezték Károlyit, azok a vereség után abban reménykedtek, hátha rágalmuk nem volt egészen alaptalan, s Károlyinak van valami titkos megállapodása a győztesekkel. De hamarosan kiderült, hogy ilyesmiről szó sincs. A nyugati hatalmak tisztában voltak Károlyi németellenességével, de ez nem befolyásolta politikájukat. Az uralkodó osztályok vezető politikusai tehát elfordultak Károlyitól, aki gróf létére „összeállt a szocikkal", és maguk kezdték a győztesek kegyeit keresni.

A grófok és bankárok már 1918 decemberében tisztában voltak azzal, hogy az antant nem támogatja Károlyit. A kispolgári tömegek azonban bíztak benne. A kormánynak, amely az alapvető politikai erők bizalmát elveszítette, a kispolgárság, a módos parasztság, a kispolgári értelmiség lett a támasza, de ezek a rétegek — számbeli nagyságuk és gazdasági jelentőségük ellenére — politikai szervezetlenségük és ingatagságuk miatt nem játszottak döntő szerepet a forradalom és ellenforradalom összecsapásában.

1919 márciusában Károlyi és a neki mint ideiglenes köztársasági elnöknek felelős Berinkey-kormány a valóságos hatalomnak csak meglehetősen csekély részét tartotta kezében. Március közepén falun megsokasodtak a földfoglaló mozgalmak, s a Szociáldemokrata Párt baloldali többsége tárgyalásokat kezdett a bebörtönzött Kun Bélával. A március 17-i minisztertanácson a polgári miniszterek felajánlották lemondásukat egy tiszta szociáldemokrata kormány javára. A helyzetet különlegesen bonyolulttá tette, hogy Berinkey és társai a jobboldali és a centrista minisztereket tekintették az SZDP vezetőinek, e párt irányítása azonban már átment a baloldal kezébe, s ennek már az első politikai krízisnél nyilvánvalóvá kellett válnia.

Digitized by Google

Ebben a helyzetben nyújtotta át március 20-án az antant budapesti megbízottja, Vix francia alezredes Károlyinak de Lobit tábornok jegyzékét, amely később a jelentéktelen kis alezredes nevével vonult be a történelembe. A jegyzék utasította a magyar kormányt, hogy vonja ki hadseregét a mai Erdély nyugati részéből, illetve a Tiszántúl keleti feléből; Debrecen és Nagyvárad, Szeged és Arad között egy széles sávot francia katonák szálltak volna meg, nehogy a magyar és a román csapatok összeütközhessenek. A területi, gazdasági veszteséghez hozzájárult volna, hogy a kiürítendő sáv sok százezer magyar lakójának sorsa bizonytalanná válik. A jegyzék politikailag még sokkal jelentősebb volt, mint tartalmánál fogva: egy folyamat betetőzését adta hírül, s a magyar kormány utolsó külpolitikai reményeit tette semmivé.

Ezek a remények addig is főleg a kormány és a közvélemény illúzióiból táplálkoztak. Az 1867-es politikai rendezés az eltelt fél évszázad alatt teljesen tarthatatlanná vált, a Monarchia régi berendezkedését már régóta csak az erőszak védte. A magyar társadalom demokratikus erői 1914 előtt gyengének bizonyultak arra, hogy a nemzetiségek egyenjogúságát kiharcolják, annál inkább, mert maguk sem voltak következetesek a szláv népek és románok egyenjogúságának elismerésében. Az uralkodó reakció csak mérsékelt reformokra volt hajlandó, ezekről pedig a polgári öntudatra ébredt nemzetiségek hallani sem akartak. 1914-ben mindkét szemben álló fél azért robbantotta ki az első világháborút, hogy az erőszak fegyverével vágja el a felgyülemlett ellentétek gordiuszi csomóját, s ehhez tartozott a Monarchia létének kérdése is. A magyar nép legjobbjai már ekkor is látták, hogy a magyar demokrácia ügye csak vesztesként kerülhet ki a háborúból: a Monarchia győzelme — a Habsburg-elnyomás győzelme, veresége — a régi Magyarország vége lesz.

A háború elején kötött titkos szerződések nagyjából elrendezték a Monarchia felosztásának módját. Hadbalépésekor az Egyesült Államok nem ismerte el ezeket a szerződéseket, hanem a bolsevizmus hatásának ellensúlyozására és a megegyezéses béke érdekében kiadta híres 14 pontját, amelyben óvatosan nyilatkozott a Monarchia népeinek önrendelkezéséről, nem mondva ki az elszakadás jogát. Minthogy azonban a háború nem megegyezéses békével ért véget, az Egyesült Államok lényegében csatlakozott szövetségeseinek korábbi, s részben módosított megállapodásaihoz, és Wilson elnök a nyilvánossággal is közölte ezt. Károlyi úgynevezett wilsonizmusa abból állt, hogy igyekezett ragaszkodni Wilson régebbi, föderációs álláspontjához, bár ez már érvénytelen volt. A győztesek magatartása, a különböző területek katonai megszállásának módja, a diplomáciai kapcsolatok felvételének elutasítása bebizonyította, hogy a győztesek nem tesznek különbséget Magyarország és más ellenséges államok között. A szomszéd országok kormányainak és a magyar kormánynak a kapcsolata szükségszerűen rossz volt, mert azok a nemzeti önzés politikáját folytatták, ez pedig önrendelkezésen főleg a magyar nemzet önrendelkezését értette.

Ebben a helyzetben a magyar kormányt csak a nagyhatalmak támogatása menthette volna meg a bukástól. De Károlyi Amerika-barátsága nem talált viszonzásra. Márciusban azt várták, hogy a békekonferencia végre feloldja Magyarország gazdasági blokádját: ehelyett jött a Vix-jegyzék. A Vix-jegyzék célja nem Magyarország megbüntetése vagy Károlyi megbuktatása volt; számukra fontosabb tényezők formálták az antanthatalmak elhatározásait, nevezetesen az, hogy biztosítsák területi döntéseik végrehajtását és a Szovjet-Oroszország elleni intervenció sikerét. A jegyzék február 26-i dátumot visel, és ez régebben mindenféle találgatásokra adott alkalmat: hogy Vix szándékosan arra a pillanatra időzítette, amikor valóban a kegyelemdöfést adhatja meg vele a proletárforradalommal szemben tehetetlen kormánynak. Az újabban publi-

Digitized by Google

kált dokumentumokból azonban kitűnik, hogy a jegyzék szövegét csak március 17-én fogadták el a nagyhatalmak előzőleg távol levő vezetői, de Lobit tábornok március 19-én írta alá Belgrádban, budapesti megbízottja pedig 20-án délelőtt adta át Károlyinak. A világsajtó már napokkal előbb közölt híreket a jegyzék tartalmáról, de hivatalosan nem kommentálták ezeket.

Nem lehet megmondani mi történik, ha elmarad ez a lépés. A proletárforradalom minden bizonnyal akkor is győz; hiszen a budapesti nagyüzemek már 18-án kimondták, hogy Kun Bélát és fogolytársait 23-án kiszabadítják, ha kell, erőszakkal is, a budapesti helyőrség pedig támogatta őket. A Vix-jegyzék mindenesetre elősegítette a hatalom *békés* átadását. Károlyi és hívei nemcsak hogy fegyveres ellenállás nélkül mondtak le a hatalomról, de támogatásukról is biztosították a munkáskormányt. Egyébként is rákényszerülhettek volna, hogy ellenállás nélkül távozzanak, de a Tanácsköztársaság mellett tett nyilatkozatuknak mindenekelőtt hazafias, nemzeti jellege volt.

Némelyek lehetetlennek tartják, hogy az uralkodó osztály fegyveres ellenállás nélkül lemondjon hatalmáról. Valóban: elképzelhetetlen, hogy ezt önként tegye meg. A Tanácsköztársaság kikiáltásának története többek között azért tanulságos, mert elősegíti a látszólagos ellentét feloldását. Elég néhány főbb tényt felsorolni. Bár a kormány az osztálytársadalmakban mindig osztályérdekeket fejez ki — előfordulhat, hogy elveszti orientációját. Olyan csoport, réteg befolyása alá kerülhet, amelynek elképzelései ellentétesek az uralkodó osztály többségének politikájával. Megtörténhet, hogy a szociáldemokrata párt vagy más tömegpárt kispolgári nézeteket valló miniszterei saját pártjuk forradalmi tömegeinek nyomása alá kerülnek. Tisztázatlan lehet a kormány jellege, különösen a polgári forradalom vagy a nemzeti függetlenségi harc kezdeti időszakában, ha a hatalom átmenetileg megoszlik a kormány és a felfegyverzett nép között, és ha egy külső megrázkódtatás az egyik vagy a másik fél javára módosítja az erők egyensúlyát.

Már Engels megállapította az 1848-as francia forradalommal kapcsolatban: „a proletariátus, amely a győzelmet vérével fizette meg, a győzelem után saját követeléseivel állt elő... a munkások, akik támasztották, még fegyverben voltak; így tehát az állam kormánykerekénél álló burzsoák legelső feladatuknak a munkások lefegyverzését tekintették. Ezért következik minden a munkások által kiharcolt forradalom után egy újabb harc, mely a munkások vereségével ér véget".[1] 1871-ben viszont — teszi hozzá Engels — a párizsi nemzetőrség megtartotta fegyverét, és kikiáltotta a Kommünt.

Az első világháború után Magyarországon a leszerelt katonák nagy része megtartotta fegyverét. Ennél még fontosabb volt, hogy a hadseregben megalakult katonatanácsok szembehelyezkedtek az ellenforradalmi tisztikarral és a budapesti munkásság fegyveres erejévé tették a budapesti helyőrséget. Károlyi szívesen megszabadult volna a katonatanácsoktól, de nem volt hajlandó erőszakos eszközöket alkalmazni. Ezért maga a tisztikar igyekezett a hadügyminiszter segítségével puccsot szervezni ellenük és a kommunisták ellen, abban a reményben, hogy kész helyzet elé állítja a kormányt. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták mindkét összeesküvést leleplezték, és a helyőrség mindkét alkalommal távozásra kényszerítette a minisztert. Ezután a tisztikar megpróbálta a határra vezényelni a fővárosi ezredeket, de a katonabizalmiak kimondták, hogy a katonák a forradalom érdekében Budapesten maradnak. Miután pedig a katonatanács csatlakozott a proletárforradalomhoz, a harc kimenetele nem is lehetett kétséges. A vértelen forradalom tehát nem volt *fegyvertelen* forradalom.

[1] Marx—Engels Válogatott művek. Budapest, 1949. 1. köt. 455—456. old.

Digitized by Google

A felfegyverzett kommunista munkások és a katonák március 21-én délután és este megszállták a főkapitányságot, a kerületi kapitányságokat, lefegyverezték a rendőröket, összeszedtek minden gépjárművet, elfoglalták a városparancsnokságot és a telefonközpontot; ha tehát a burzsoázia ellenállást kísérel meg, fegyveres túlerővel találja szemben magát. Ez teljesen nyilvánvaló volt, s ezért nem is történt ilyen kísérlet, sem Budapesten, sem vidéken.

A kormány lemondott, s Károlyinak az volt a szándéka, hogy szociáldemokrata miniszterelnököt nevez ki. Nem titkolta, hogy Kunfinak szánja ezt a posztot, mert őt tartotta legtöbbre az SZDP vezetői közül. Közben azonban megtörtént a két munkáspárt egyesülése, és a kommunisták közölték, hogy tanácsköztársaságot akarnak. A budapesti munkástanács is így döntött, és ezzel megszűnt Károlyi politikai szerepe, elnöki tiszte. A pesti kávéházakban azt híresztelték: ha a kommunisták kerülnek uralomra, az első dolguk az lesz, hogy nagy vérengzést rendeznek. Nem tudni, hogy az SZDP vezetői mit gondoltak, de Weltner Jakab az egyesülési tárgyaláson — amely a Gyűjtőfogházban, Kun Béla börtönében zajlott le — közölte: csak az az egy kikötése van, hogy ne folyjon vér. Kun Béla kérdéssel felelt neki: intézkedtek-e megfelelő karhatalomról az esetleges rendbontások elhárítására? A munkások gondoskodtak a rendről, őrszemeket állítottak a bankok és ékszerüzletek elé.

Az egyesülés a Tanácsköztársaság történetének egyik legtöbbet vitatott kérdése. Ismeretes, hogy Lenin kétkedéssel figyelte; nem azért, mintha ellenezte volna a különböző szocialista, sőt kispolgári pártokkal való hasznos együttműködést, hanem azért, mert mindennél fontosabbnak tartotta a kommunista párt önállóságát, cselekvési szabadságát. Az akkori magyarországi viszonyok között azonban egyesülés nélkül elképzelhetetlen lett volna a hatalom azonnali megragadása. Maguk a munkások követelték a két munkáspárt egyesülését. A kommunisták egy percig sem hitték, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság tartósan fennmaradhat a kapitalista államok gyűrűjében; de számítottak arra, hogy előbb-utóbb más közép-európai országokban is győz a proletárforradalom, mindenekelőtt Németországban, és Szovjet-Oroszországgal is létrejön a közvetlen katonai kapcsolat. S ha így történik, megoldhatták volna a Tanácsköztársaság és a párt belső problémáit is, amelyek éppen a hatalom békés úton történt megragadásából fakadtak.

Az egyesülés okairól szólva ki kell emelnünk a baloldali szociáldemokraták szerepét. Az első világháború végén, az oroszországi forradalom után a szociáldemokrata pártban kialakult egy erős, de szervezetlen baloldal, amellyel a párttagok többsége rokonszenvezett. 1918 végén ennek a balszárnynak csak egy része csatlakozott a kommunista párthoz. Igen sokan megmaradtak még az SZDP keretei között, olyan kiváló forradalmárok is, mint Landler Jenő, Nyisztor György, Varga Jenő, Latinka Sándor, és követőik, a forradalmi munkások tízezrei. Ha azt mondjuk, hogy a fiatal kommunista párt fő célja a munkásság többségének megnyerése volt, akkor ezen mindenekelőtt a szociáldemokrata baloldal megnyerését kell értenünk. A baloldali szociáldemokraták nagy és pozitív szerepet játszottak a forradalomban; a munkástanácsok kiépítésével, a kettőshatalom védelmével, a szegényparasztságnak a föld elfoglalására való mozgósításával sokat tettek a Tanácsköztársaság előkészítéséért. A Katonatanács elnöke, a baloldali szociáldemokrata Pogány József, az ellenforradalom kíméletlen üldözője volt, akinek nevét már akkor együtt emlegették Kun Béláéval.

A baloldali szociáldemokratáknak egy ideig fenntartásaik voltak a kommunistákkal szemben. Túl merésznek tartották az ő céljaikat, főleg pedig — mint Kun Béla írta — fanatikusai voltak a pártegység gondolatának, s nehezen értették meg a munkásmozgalom kettészakításának szükségességét. Nem helye-

Digitized by Google

selték azonban a kommunisták letartóztatását, egyre határozottabb ellenzéki álláspontot foglaltak el a kormánnyal szemben, a márciusi napokban pedig csatlakoztak a proletárforradalom táborához. A két párt egyesülését ők kezdeményezték és vitték keresztül. A Tanácsköztársaság harcaiban — több-kevesebb ingadozás után — teljesen összeforrottak a „régi" kommunistákkal. A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája el sem képzelhető Varga Jenő széles látókörű irányítása nélkül, az északi hadjárat dicsősége Landler nevével fonódott össze, s a vidéki direktóriumok egész sorát baloldali szociáldemokrata munkások és értelmiségiek vezették. A Tanácsköztársaság megdöntése után a baloldali szociáldemokrata vezetők legtöbbje a kommunisták soraiban folytatta harcát a magyar nép szabadságáért.

Köztudomású, hogy Károlyi Mihály magatartása nagymértékben elősegítette a proletárforradalom békés győzelmét. Károlyi nevében kiáltvány jelent meg, amelyben bejelenti, hogy átadja a hatalmat a proletariátusnak; Károlyi tudott erről a kiáltványról, s bár ez végül is az ő hozzájárulása nélkül jelent meg, a Tanácsköztársaság fennállása idején nem vonta kétségbe a kiáltvány hitelességét, mert sikert kívánt a Tanácsköztársaságnak, akkor is, ha csak részben helyeselte annak céljait és politikáját. Március 25-én nyilatkozatot tett közzé, amelyben felszólította híveit: „Öntsünk olajat az új kormányzat kerekeire és kövessen el mindenki mindent, hogy vállalkozása sikerüljön, mert ez a magyar faj érdeke." Kun Béla megbízásából Bécsbe utazott, s ott tárgyalásokat folytatott a Tanácsköztársaság érdekében. A Tanácsköztársaság idején a Hangya Szövetkezet politikai biztosaként tevékenykedett, és csak júliusban hagyta el az országot. Legkövetkezetesebb hívei is részt vettek a Tanácsköztársaság munkájában. Károlyinak és híveinek magatartása elősegítette az értelmiség beilleszkedését a forradalomba. A haladó értelmiség legnagyobb része — tanítók, mérnökök, művészek, újságírók — becsületesen dolgozott a Tanácsköztársaság érdekében. „Proletárdiktatúránk első hetén túl vagyunk. Talán sohasem volt még a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalan kemény és mégis ilyen istenien emberséges lett volna" — így fejezte ki Móra Ferenc a progresszív művészek örömét egy vezércikkben, amely miatt később sok üldöztetésben volt része.

Mikor megállapítjuk, hogy a forradalom békés lefolyása elősegítette és megkönnyítette a Tanácsköztársaság kikiáltását, hozzá kell tennünk: a könnyebb útnak ára is volt. Az imperialista intervenció kibontakozása után, ahogyan közeledett a tragikus vég, — ingadozás, árulás támadt az egyesült pártban maradt jobboldali szociáldemokraták körében, s a régi államapparátus „jó magaviseletük miatt" meghagyott tisztviselői közül is sokan szabotőrök, az ellenforradalom cinkosai lettek. A jobboldali szociáldemokrata Peidl-kormány megalakulása után pedig feltámadt ez az államapparátus, és egyszerűen elkergette a „vörös" minisztereket.

A békés átalakulás lehetőségének kihasználása március 21-én mégis helyes volt, negatív következményei ellenére is. Más mód akkor nem is volt a hatalom megragadására, s a békés átmenet megkönnyítette és meggyorsította a szocialista átalakulást, a honvédelem megszervezését. Lenin 1917 szeptemberében a proletárforradalom békés győzelmét „a történelemben igen ritka és igen értékes lehetőségnek" nevezte, amelynek kedvéért kompromisszumot is érdemes és kell kötni, az elvi alap megőrzésével.

Mikor Lenin erről a ritka lehetőségről beszélt, akkor még csak *egyetlen* ország munkássága kelt fel a tőke ellen. A Tanácsköztársaság már ennek az országnak a szövetségére támaszkodhatott, s minél inkább nőnek a szocializmus erői, annál könnyebben válhat a „ritka lehetőség" valósággá.

Digitized by Google

A 133 nap eseményeiből

1. Csepeli munkások gyűlése 2. A Tanácsköztársaságot ünneplő nagygyűlés a Parlament előtt (március 23.)

Digitized by Google

Szavazólapok kiosztása az áprilisi választásokra

Az egyik belvárosi pártszervezet előtt

Agitátoriskola Túrkevén

AZ ELSŐ SZABAD MÁJUS 1

Budapest

Felvonulnak a Budapesten élő külföldi munkások

Gyöngyös

Digitized by Google

Kun Béla az északi hadjárat sikereiről beszél

A kecskeméti direktórium elnöke (középen) a Május 1-ét ünneplők körében

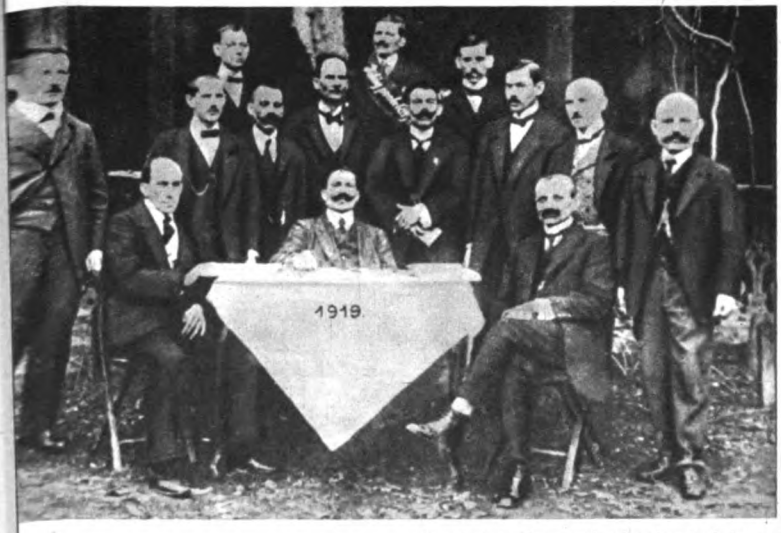

A salgótarjáni acélgyár direktóriuma

Tömegek ítélik el az ellenforradalmi lázadást (június 24-e hősi halottainak temetése)

1. Toborzás a magyar Vörös Hadsere
fronton 4. Stromfeld Aurél és Böhm

Digitized by Google

Tömegek ítélik el az ellenforra-
lázadást (Június 24-e [illegible]
nak temetése)

2. Vöröskatonák 3. A csepeli vasasok szemléje az északi
mos a parancsnoki vonaton 5. Miskolc a visszafoglalás után

Digitized by Google

Indulás a frontra

A nemzetközi ezred eskütételén Bokányi Dezső beszél

Digitized by Google

Gyermekek a Margitszigeten — zsemleevés

Nyaraló proletárgyermekek a Balatonon

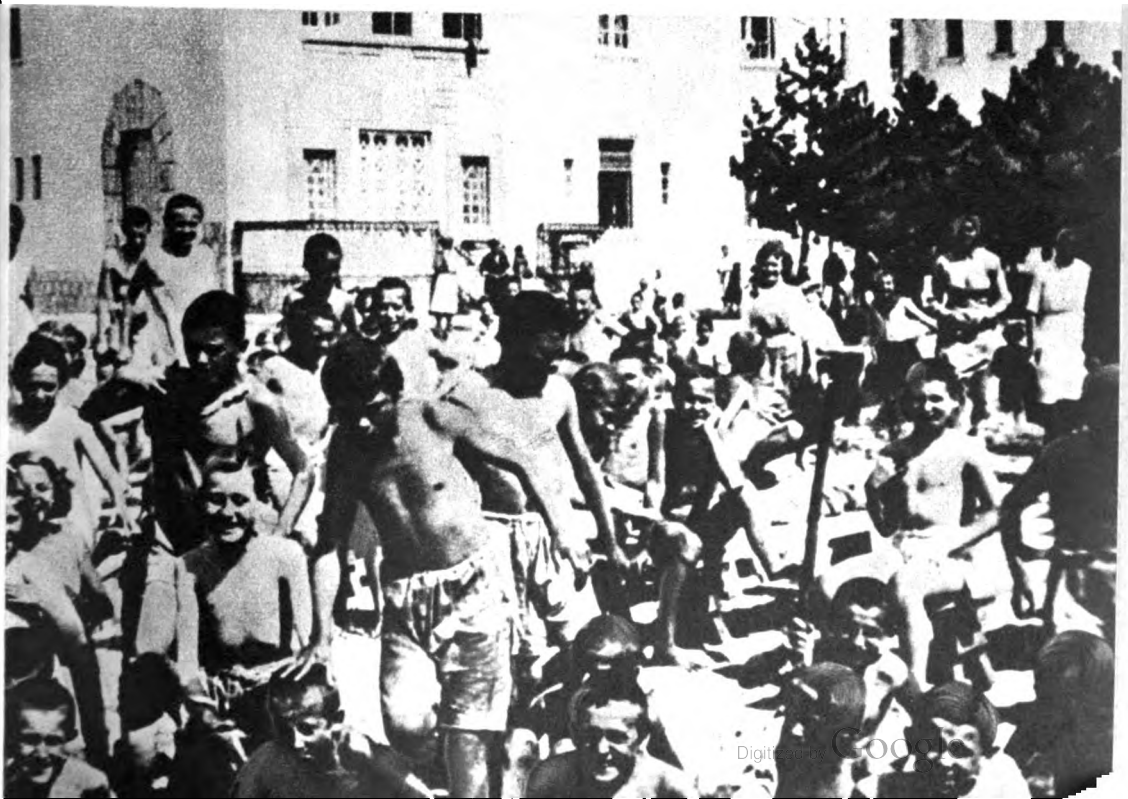

Digitized by Google

Intézményes orvosi vizsgálat

Hamburger Jenő és Móricz Zsigmond külföldi újságírókkal egy Somogy megyei termelőszövetkezetben

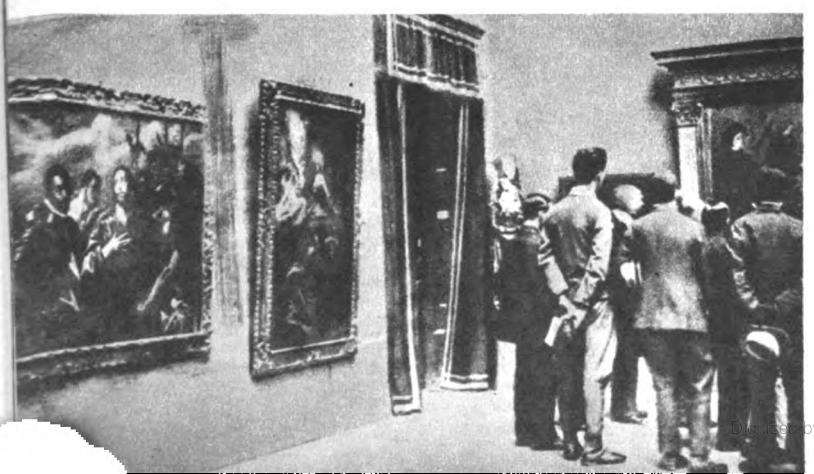

A köztulajdonba vett műkincsek kiállítása

Digitized by Google

Négy hónappal a kommunista párt megalakulása után eljött 1919. március 21-e történelmi napja, az a nap, amelyen győzött a proletárforradalom, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. A történelemben ritkán adódik, hogy egy párt közvetlen forradalmi célja ilyen rövid idő alatt valóra váljon...

Az első magyar szocialista forradalom tapasztalatai a magyar és a nemzetközi munkásosztály maradandó eszmei fegyvereivé váltak. A Magyar Tanácsköztársaság bebizonyította, hogy a proletárforradalom, a proletárdiktatúra nem speciálisan „orosz jelenség", hanem követhető és követendő példa más országok munkássága számára. A magyar példa már akkor bizonyította, hogy egy ország munkásosztályának győzelme csak a marxista–leninista elmélettel felfegyverkezett, az osztállyal, a tömegekkel összeforrott párt, a forradalmi élcsapat vezetésével vívható ki. A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte megmutatta azt is, hogy a munkásosztály erejét politikai egysége meghatványozza és a nemzet vezetésére képes osztállyá teszi.

A Horthy-korszak 25 évén át a párt illegalitásban dolgozott. A munka folytonosságát a párt tagjainak önzetlensége, hősies áldozatkészsége biztosította. Az elnyomott és kizsákmányolt munkásosztály, a parasztság, a dolgozó tömegek újra szerveződtek és harcba lendültek a szabadságért, a jogért, a kenyérért. A Horthy-korszak magyarországi osztályharcaira döntő hatással volt az 1919-es Tanácsköztársaság. A burzsoázia még puszta emlékétől is rettegett, a dolgozó népben viszont kitörölhetetlenül élt a remény, hogy ismét győzni fog a szocialista forradalom...

Pártunk, munkásosztályunk, népünk büszke lehet első munkás-paraszt államára, s arra, hogy ma megvalósul az, amiért elődeink 50 évvel ezelőtt síkraszálltak.

(Részletek Kádár János elvtárs beszédéből, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának ünnepi ülésén mondott 1968. november 23-án.)

Kiss István:
Tanácsköztársasági emlékmű

Digitized by Google

Dr. Dimény Imre:

Egy év mérlege a mezőgazdaságban

Pártunk megkülönböztetett figyelmet fordít arra, hogy a mezőgazdaság termelőerőit és termelési viszonyait a szocialista építéssel összhangban, a szocializmus fejlődése érdekében befolyásolja. Ez természetes következménye annak, hogy jól ismeri a mezőgazdaság szerepének fontosságát és megbecsüli a hatalmon levő munkásosztály megbízható szövetségesét, parasztságunkat. Mindezek mellett pártunk azért is nagy figyelmet fordít az agrárpolitikai kérdésekre, mert a mezőgazdaság fejlődése, termelési eredményei nagymértékben kihatnak az egész lakosság életszínvonalának alakulására, így a munkásosztályéra is. A munkások személyes fogyasztásának kereken fele ugyanis élelmiszer. A mezőgazdaság fejlődését, a parasztság termelési érdekeltségét szolgáló intézkedések a lakosság jobb élelmiszerellátását is elősegítik. Ha viszont a mezőgazdasági termelésben zavarok vannak, akkor ez közvetlenül kihat az ellátásra és ezzel az általános közhangulatra.

Pártunk politikája megértésre talál a parasztság körében. Eredményét mindennél jobban bizonyítja az, hogy termelőszövetkezeteink túlnyomó többsége gyorsan lerakta a nagyüzemi gazdálkodás alapjait és mezőgazdaságunk az utóbbi években gyors fejlődésnek indult.

1

Az 1968-as esztendőben élelmiszergazdaságunk *teljesítette a központilag meghatározott feladatokat.* Mezőgazdságunk termelése 1—2 százalékkal, az élelmiszeriparé 4 százalékkal nőtt az előző évhez képest. *Teljesültek legfőbb agrár- és szövetkezetpolitikai, valamint termelespolitikai elképzeléseink is.* Mezőgazdaságunk a múlt évben is több fontos gazdaságpolitikai feladatot oldott meg, többek között a kenyérgabona-szükséglet hazai forrásból való fedezését, a takarmánybázis bővítését, a kertészeti termelés erőteljes fokozását, a mostoha körülmények között gazdálkodó termelőüzemek gazdálkodásának javítását stb. Egész élelmiszer-gazdaságunk pedig megoldotta a lakosság kielégítő élelmiszer-ellátásának és az exportlehetőségek jobb hasznosításának feladatát. A lakosság élelmiszer-ellátása 1968-ban 4 százalékkal emelkedett, s az 1967. évi, rendkívül magas mezőgazdasági kivitelt is tovább tudtuk bővíteni. Az élelmiszer-gazdaság fejlődése kifejeződött a választék szélesedésében és abban, hogy az élelmiszerek kultúráltabb csomagolásban, az igényeknek jobban megfelelő formában jutottak a fogyasztókhoz.

A fejlődést bizonyító tényeket, számokat hosszan lehetne sorolni. Nagy részük ismeretes is a közvélemény előtt, hiszen a napilapok ismertették az Országgyűlés decemberi ülésszakának anyagát, és a Központi Statisztikai Hivatal jelentését. Ezért helyesebbnek látszik, ha a Társadalmi Szemle fórumán inkább a „miértekre" keresünk feleletet és *azokat a tényezőket vesszük sorra, amelyek elősegítették céljaink elérését.*

Digitized by Google

Első helyen a *megváltozott közgazdasági környezetet* érdemes megemlíteni. A gazdaságirányítás reformja alapján kialakult érdekeltségi rendszer jól szolgálja a legfontosabb gazdaságpolitikai céljaink elérését. Megfelelően mozgósította a központi akarat érvényesítésére termelőüzemeinket és az ott dolgozókat, úgy, hogy közben minden eddiginél nagyobb önállóságot adott az üzemeknek.

A közgazdasági környezet megváltozásával élelmiszer-gazdaságunkban is lehetővé vált, hogy az eddiginél megalapozottabban legyenek kijelölve a központi célok és az elérésükhöz szükséges közgazdasági szabályozók, műszaki és anyagi feltételek.

Céljaink eléréséhez kedvező közgazdasági feltételeket teremtett a mezőgazdasági termékek termelői árrendezése, s az ezzel bekövetkezett 17 százalékos felvásárlási áremelkedés, a termelőszövetkezeti törvény érvényesítése, az új adó-, hitel- és beruházás-politika. A mezőgazdasági termelőüzemekben, de az élelmiszeripari vállalatokban is javultak az önálló gazdálkodás pénzügyi és anyagi feltételei.

A termelőszövetkezetek is nagy lépéssel haladtak előre a vállalatszerű gazdálkodás útján, annak megvalósításában, hogy saját pénzbevételükből pótolják az elhasznált termelőeszközöket, nyújtsanak kielégítő jövedelmet tagjaiknak és megteremtsék a bővített újratermeléshez szükséges alapokat is. 1968-ban ez volt egyik legfontosabb célunk és eredményünk. Ma a termelőszövetkezetek többsége már kialakította az önállóbb vállalati gazdálkodás pénzügyi feltételeit, s fokozottabb igényeket támaszt a velük gazdasági kapcsolatban levő állami és szövetkezeti vállalatokkal és intézményekkel szemben.

Mindezek eredményeként a szövetkezeti demokrácia kibontakozása is jelentős mértékben előrehaladt. Ma már élő valóság, hogy a termelőszövetkezeteknek csak a jogszabályokból, a megkötött szerződésekből és saját közgyűléseik döntéseiből származnak kötelezettségeik.

Termelőüzemeink 1968-ban az eddiginél *nagyobb önállósággal és öntevékenységgel végezték munkájukat.* Erre nagy szükség is volt, hiszen az időjárás, a természet nem igen kényeztette el őket. 1952-ben a tavalyihoz nagyjából hasonló időjárás még súlyos károkat okozott, most pedig a mezőgazdasági termelés minden eddiginél magasabb szintet ért el. A múlt esztendő tehát azt bizonyította, hogy a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek dolgozói és vezetői szorgalmas munkájukkal, növekvő szaktudásukkal jól hasznosították a mezőgazdaság anyagi és műszaki erőforrásait, s ezzel mérsékelni tudták az aszály terméscsökkentő hatását.

A nagyobb önállóság sok olyan *kezdeményezésre* adott lehetőséget, amilyenre azelőtt nem volt példa. Ezeknek a kedvező hatása abban is kifejeződött, hogy a korábbinál lényegesen kevesebb a mérleghiányos termelőszövetkezet, s a veszteséges állami gazdaságok száma is csökkent, az élelmiszeripari szakvállalatok pedig kivétel nélkül nyereséggel zárták az évet.

2

Az új gazdaságirányítási rendszer első évének mérlege alapján a következő meggondolásokból indulunk ki az előttünk álló időszak főbb céljainak meghatározásánál:

Bebizonyosodott, hogy a reform során kialakított *közgazdasági szabályozók* a népgazdasági tervben meghatározott termelési szerkezet és színvonal megvalósítására ösztönzik termelőüzemeinket. Ennek kézzelfogható bi-

Digitized by Google

zonyítéka az, hogy a mezőgazdaság múlt évi tervei csaknem teljesen, 97—99 százalékban teljesültek. Ezt az eredményt abból a szempontból is nagyra értékeljük, mert éppen e tekintetben hangzottak el aggodalmak a központi utasításokon alapuló tervezési rendszer felváltásával szemben.

❷ Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének befejezése óta *meggyorsult és egyenletesebbé vált a fejlődés üteme.* A mezőgazdaság termelése az 1950 és 1962 közötti időszakban éves átlagban 1,7 százalékkal nőtt, 1963—68 átlagában pedig az évenkénti növekedés üteme elérte a 3,7 százalékot. Az 1966—68. években a fejlődés üteme 2,8 százalékos volt, vagyis megfelelt a harmadik ötéves terv előirányzatának. Ezekből adódóan most az a feladatunk, hogy sikeresen teljesítsük a harmadik ötéves tervben előirányzott 13—15 százalékos termelésnövelést. Ehhez az szükséges, hogy 1969-ben 2—3 százalékos, 1970-ben pedig 3—4 százalékos termelésnövekedést érjünk el; ennek eredményeként a mezőgazdasági termékek felvásárlása 1969-ben 4 százalékkal, a lakosság élelmiszer-fogyasztása szintén mintegy 4 százalékkal, a parasztság egy főre eső reálfogyasztása pedig 4—5 százalékkal növekedjen. Emellett az élelmiszerek exportját is növelni kell, ami figyelembe véve az 1968. évi magas szintet, nem lesz könnyű feladat.

❸ A mezőgazdaság egészén belül az *egyes ágazatok fejlődése eltérő lesz,* s két fő ágazat közül a *növénytermesztés* — úgy számolunk — gyorsabb ütemben, egyenletesen fejlődik majd, az *állattenyésztés* termelési volumene pedig — az ismert nehézségek miatt — előreláthatóan csak az 1968. évi szinten marad.

a) A *szántóföldi növénytermesztésben* továbbra is a kenyérgabona-gazdálkodásban elért kedvező helyzetünk megtartása a fő feladat. A takarmánytermelés területén további intézkedéseket teszünk az állattartás igényeinek kielégítésére. Ennek érdekében jobban ki kell használnunk lehetőségeinket, és elodázhatatlan feladatunk, hogy véget vessünk a szálastakarmány-termelés és a rét- és legelőgazdálkodás hosszú ideje tartó egy helyben topogásának. Már a takarmányellátás tartalékainak feltárása is biztonságos alapokat teremthet a jelenleginél nagyobb igények kielégítésére. A növénytermesztés szerkezetében nem számítunk lényeges változásra, így itt változatlanul a termésátlagok növelése, a termelési költségek csökkentése a legfőbb feladat.

b) *Gyümölcs- és szőlőtermesztésünkben* lényegében most fordul termőre az utóbbi évek során telepített több mint 260 ezer holdnyi nagyüzemi gyümölcsös és szőlő. Itt a faj- és fajtaaránytalanságok kiküszöbölése mellett a kiegészítő és járulékos beruházások pótlása a legfontosabb feladat.

A szőlő- és bortermés gazdaságos hasznosítása, illetve értékesítése számos termelespolitikai és közgazdasági kérdés napirendre tűzését és rendezését igényli. Ilyen kérdés például a további telepítések üteme és összetétele, a szőlő- és borfelvásárlás és értékesítés többcsatornás rendszere, az adórendszer. Sok jel azt mutatja: megérett az idő arra, hogy megalkossuk az új helyzetnek megfelelő bortörvényt.

A mezőgazdaság másik fő ágában, az *állattenyésztésben* jóval több a probléma.

a) *A szarvasmarha-tenyésztés* területén az állomány növelésén belül különösen nagy figyelmet érdemel a nagyüzemi tehénállomány folyamatos növelése, a háztáji és egyéni gazdaságokban pedig a csökkenési tendencia mérséklése. E céljaink elérését 1969-ben újabb kedvezmények segítik. Azt tervezzük, hogy alapos elemzés után felülvizsgáljuk a *szarvasmarhatartás* egész rendszerét, irányát, technológiáját. Meg szeretnénk határozni a termelés gaz-

Digitized by Google

daságosságának fokozásáért teendő intézkedéseket, hogy e fontos ágazat tekintetében megőrizzük versenyképességünket a külföldi piacokon.

b) A sertésprogram megvalósítására kialakított közgazdasági ösztönzők kedvezőknek bizonyultak. Külön megvizsgáljuk azonban, hogy a sertéshústermelés alapját képező kocalétszám csökkenésének átmeneti okai vannak-e, vagy pedig újabb intézkedések szükségesek az indokolt kocaállomány, illetve a szükséges összes sertésállomány kialakításához. A háztáji és egyéni állattartásban mutatkozó kisebb csökkenést elsősorban a nagyüzemi állomány növelésével ellensúlyozhatjuk.

c) A *baromfitenyésztésben* az állomány szinten tartása mellett az a fő feladat, hogy a takarmányfelhasználás javításával és az állóeszközök hatékonyabb kihasználásával még gazdaságosabbá tegyük a termelést.

4 Szocialista nagyüzemeink megerősödésének eredményeképpen mezőgazdaságunk fejlődésében alapvető változások következtek be, vagy várhatók a közeljövőben. Ezek elsősorban abban fejeződnek ki, hogy a második világháború óta szinte állandósult mezőgazdasági termékhiány megszűnőben van, s helyette mind több terméknél a megtermelt termékek *értékesítésének problémái* lépnek az előtérbe. Mezőgazdaságunk csak akkor tudja fenntartani versenyképességét, ha csökkenti a termelés költségeit és fokozza gazdaságosságát. Zöldség-, gyümölcs-, tejtermék-, baromfi- és tojáskivitelünk jelenlegi színvonala is csak akkor tartható fenn, ha csökkentjük az előállítási költségeket, nem is beszélve az export növeléséről. Ezért mezőgazdasági nagyüzemeinkben ez a közeljövő egyik legfontosabb feladata. A versenyképesség biztosításában, az önköltség csökkentésében természetesen a forgalmazó és feldolgozó kereskedelmi és élelmiszeripari vállalatoknak is bőségesen van tennivalójuk.

5 Az 1968. évi tapasztalatok arra is utalnak, hogy a közeli évek agrárpolitikai céljai világosak s megvalósításuk módszere egyértelmű: *az új gazdasági mechanizmus következetesebb alkalmazása.* A céljaink eléréséhez szükséges közgazdasági környezet — az anyagi ösztönzők, az ár- és jövedelemszabályozás — megfelelőek, a tervezett termelésfejlesztés műszaki és anyagi megalapozása lényegében megvalósítható. A jól bevált feltételeken és módszereken nem kell változtatnunk, s ezt a gyakorlatot követjük most is, amikor az első év tapasztalatai alapján úgy értékeljük, hogy *az új gazdasági mechanizmusnak a mezőgazdaságra vonatkozó alapelvei és módszerei lényegében beváltak,* ezeket kell stabilizálnunk, és a harmadik ötéves terv végéig csak a jelentkező kisebb kiigazításokat szükséges elvégeznünk.

Alapelveinknek megfelelően 1969-re csak a *vágójuh* és a *vágócsirke termelői árán változtattunk.* (Az elsőt emeltük, a másodikat csökkentettük.) Az állami támogatás rendszerében pedig a szarvasmarhatartás és a gépjavítás feltételein módosítottunk. Néhány kisebb módosítást tettünk még az adó és a hitel feltételeiben, továbbá olyan gazdálkodást szabályozó intézkedéseket hoztunk, amelyek *növelik a mezőgazdasági üzemek önállóságát és erősítik a vállalati gazdálkodás elemeit.*

3

A múlt év tapasztalatai arra is figyelmeztetnek, hogy néhány alapvető kérdéssel az eddiginél intenzívebben kell foglalkoznunk.

1 Az egyik nagyobb figyelmet igénylő terület a *beruházások piaca.* A népgazdasági tervben előirányzott fejlesztési célokhoz mérten a mezőgazdaságnak általában rendelkezésére állnak a szükséges anyagi és műszaki eszközök. A beruházási javak piacán, illetve az anyagi és műszaki fejlesztés terü-

Digitized by Google

letén mégis *tapasztalhatók feszültségek.* A mezőgazdasági üzemek ugyanis szeretnék a gazdaságirányítás új rendszerében az eddiginél gyorsabban korszerűsíteni és bővíteni termelésüket. Ez kedvező jelenség; az üzemek beruházási igényei azonban az utóbbi években 50 százalékkal, sőt ennél is nagyobb mértékben *meghaladják a lehetőségeket.* A múlt évinél jelentősen nagyobb volumenű beruházásra országosan nincsen lehetőség. Ezért minden erőnkkel azon fáradozunk, hogy a rendelkezésünkre álló eszközöket azokon a területeken használjuk fel, ahol a legnagyobb szükség van rájuk. Emellett azokról a kapacitásokról sem mondhatunk le, amelyek talán már nem eléggé korszerűek ugyan, de amelyeknek üzemeltetése elengedhetetlenül szükséges a mezőgazdasági termeléssel szemben támasztott igények kielégítéséhez. Ez — többek között — azt jelenti, hogy pl. még hosszú ideig nem lesz mód arra, hogy minden korszerűtlen állati férőhelyet újjal cseréljünk fel. Ugyanilyen okból a háztáji és egyéni gazdaságok állatitermék-termeléséről sem mondhatunk le.

Milyen elveket kívánunk érvényesíteni a beruházási politikában?

a) Elsősorban arra törekszünk, hogy olyan beruházások valósuljanak meg, amelyek *segítik és biztonságosabbá teszik a megtermelt termékek veszteségmentes felhasználását.* Ezért növeljük az őszi betakarítási munkák gépesítésének ütemét, siettetjük a tárolás korszerű rendszerének kialakítását, illetve továbbfejlesztését.

b) Nagyobb gondot fordítunk a *már meglevő termelőberendezések kompletté tételére.* Ennek során különösen fontos a nagyüzemi szőlő- és gyümölcsültetvények kiegészítő és járulékos beruházásainak fokozatos megvalósítása. E nélkül nagy veszteségek érhetnek bennünket. Hasonlóképpen az állattenyésztő telepek korszerűsítése és megfelelő technológiai berendezéssel való ellátása is sürgős megoldásra vár. Ezek mellett a dolgozók szociális, munka- és egészségvédelmi igényeinek kielégítése is fontos része mezőgazdaságunk anyagi és műszaki megalapozásának.

c) Megkülönböztetett gondot fordítunk az állattenyésztés két fő ágának: *a szarvasmarha- és sertéstartásnak korszerűsítésére* és gyorsabb ütemű fejlesztésére. A hús, a tej és a tejtermékek termelésének növelése érdekében a szarvasmarhatartás fejlesztése továbbra is és előreláthatóan még hosszú ideig megkülönböztetett állami támogatást és anyagi ösztönzést igényel. A nagyüzemi szarvasmarha-állományt gyorsabb ütemben kívánjuk növelni, hogy ellensúlyozzuk a háztáji tehénállománynak csak mérsékelhető, de meg nem állítható csökkenését.

A sertéshústermelés növelésére kidolgozott programunkat közvéleményünk ismeri, s a tervek végrehajtásáért sok nagyüzemünk már tett eredményes intézkedéseket. A további siker elsősorban attól függ, milyen ütemben modernizáljuk és szereljük fel alkalmas technológiai berendezésekkel meglevő és korszerűsíthető sertéstartási épületeinket, illetve miként használjuk fel hatékonyan meglevő beruházási lehetőségeinket arra, hogy új, korszerű telepeket építsünk.

A mezőgazdaság *gépesítésének* fejlesztése nemcsak új, eddig kézi munkára alapozott munkafolyamatok gépesítését kívánja meg, hanem a már gépesített munkafolyamatok eszközeinek állandó korszerűsítését is. Termelőüzemeink egy része ma — vélt gazdaságossági okokból — olyan elavult erőgépeket és munkagépeket is üzemben tart, amelyek sem a munka termelékenyebbé tételét, sem a korszerűbb termelési módszerek bevezetését nem segítik. Ugyanakkor a gépkereskedelem raktáraiban nagy készletek halmozódtak fel, s félő, hogy ezek a gépek már a raktárakban korszerűtlenné válnak. Sajnos, a gépjavítás állami támogatási rendszere is a korszerűtlenné vált eszközök időn túli

Digitized by Google

üzemben tartására ösztönzött. Ezt már felülvizsgáltuk és módosító intézkedéseket tettünk. A következő egy-két évben olyan támogatási rendszerre kívánunk áttérni, amely hatékonyabban ösztönzi műszaki fejlesztésre a termelőüzemeket.

e) Beruházási politikánkban is kedvező változást hozott az új gazdasági mechanizmus, amelynek alapján a mezőgazdasági üzemek *mindinkább a maguk alapjaiból fedezik a fejlesztéshez szükséges anyagi eszközöket, s maguk döntenek ezek felhasználásáról.* Ez az út helyesnek bizonyult. Minden gazdaságnak elemi érdeke, hogy üzemében kialakítsa az elosztásnak, a munkadíjazásnak, a személyes jövedelmeknek és a felhalmozásnak, a termelés fenntartásának és fejlesztésének, a meglevő anyagi eszközök felhasználásának helyes arányát. Ezzel érhető el, hogy az üzem jövedelmének növekedéséből arányosan részesítsék a többletet elérő dolgozókat, de az üzem gazdálkodásának fejlődését biztosító felhalmozásról is gondoskodjanak a jövő érdekében. A beruházások gazdaságosabbá tételéhez még jobban igénybe vesszük a helyi lehetőségeket, a helyileg előállítható építőanyagokat, a saját kivitelezési kapacitást.

A beruházási piac egyensúlyzavarai mellett a másik nagyobb figyelmet érdemlő kérdés az *üzemi tevékenység bővítése.* Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a mezőgazdasági üzemek újabb élő- és holtmunka-ráfordítással növeljék a termelésüket és termékeik értékét. Az üzemek közötti társulások útján alapot ad az anyagi eszközök további egészséges koncentrációjára, valamint a termelő, felvásárló, feldolgozó üzemek és vállalatok érdekeinek összehangolásán felépülő vertikumok kialakítására. Mezőgazdasági nagyüzemeink már megtették az első lépéseket a kiegészítő tevékenység előnyeinek kihasználására, s ennek eredményei biztatók. Az 1964. évi 2 milliárd forint kiegészítő-üzemi termelési érték megkétszereződött. Az összességében egészséges kibontakozás mellett azonban helyenként eltorzulások is mutatkoznak. Ezeket már kialakulásukkor meg kívánjuk akadályozni, ugyanakkor azonban ösztönzünk és segítünk minden helyes kezdeményezést, amely előmozdítja agrárpolitikánk következetes megvalósítását.

Milyen elvek érvényesítésére van szükség ezen a területen?

a) Az első alapvető feltétel az, hogy a kiegészítő üzemi tevékenység ne homályosítsa el, hanem *támassza alá az üzem fő feladatát, a mezőgazdasági termelést.* Ezért az olyan szolgáltató tevékenységeknek a kibontakoztatása indokolt, amelyek biztonságosabbá és gazdaságosabbá teszik a mezőgazdasági termelést, s az üzem dolgozói vagy a helyi lakosság igényeinek kielégítését szolgálják.

b) A másik fontos elv, hogy az *üzem termékei felesleges közvetítő szervek kikapcsolásával, közvetlenül jussanak el a fogyasztókhoz,* illetve újabb élő- és holtmunka-ráfordítással növeljék a mezőgazdasági nyerstermékek értékét. Ez a tevékenység az egyszerű kereskedelmi árumanipulációtól — az osztályozástól, csomagolástól — a fél- és késztermékgyártásig terjedhet.

c) Fontos az is, hogy a nagyüzem biztosítsa dolgozóinak a termelőszövetkezeti tagoknak és az állami gazdasági dolgozóknak *folyamatos foglalkoztatását* a mezőgazdasági munka idényszerűségének csökkentése érdekében.

d) Természetesen fontos, hogy a tevékenységi kör bővítése a felmerülő igények gazdaságos kielégítését szolgálja, és jövedelmező legyen a mezőgazdasági nagyüzem számára. Nem szabad ezenkívül megfeledkezni arról sem, hogy a mezőgazdasági üzemek *ipari jellegű* melléktevékenysége csak kiegészítője az ipar kapacitásának. Ezért olyan irányban kívánjuk ösztönözni mezőgazdasági üzemeinket, hogy elsősorban azokon a területeken fejtsenek ki kiegészítő tevékenységet, amelyeken *iparunk nem tudja kielégíteni az igényeket.*

Digitized by Google

e) Az üzemi tevékenység bővítésének az a célja, hogy elsősorban az egy-egy üzemen belül meglevő lehetőségeket és kapacitásokat használják ki. Hogy azonban a tevékenységi kör korszerű és versenyképes legyen, ahhoz olykor indokolt több üzem társulása. Ennek nagyon hasznos gyakorlata alakult már ki eddig is. Ilyenek pl. a forrólevegős szárítás, vagy a komplex sertés- és baromfitelepek létesítésére alakult gépjavító és építő társulások. Ma is és a jövőben is helyesnek és szükségesnek tartjuk tehát az egymáshoz vertikálisan kapcsolódó termelőüzemek, kereskedelmi és feldolgozó vállalatok *kooperációinak* kibontakozását. Azért is helyes ez, mert bebizonyosodott, hogy a mi viszonyaink között ilyen keretek között megoldható a vertikumban egymáshoz kapcsolódó üzemek érdekeinek egyeztetése. Erre máris vannak gyakorlati példák, például a konzervgyárak és a mezőgazdasági üzemek közötti nyersanyag-előkészítési és félkésztermék-gyártási kooperációk, vagy a termelőüzemek és kereskedelmi vállalatok között manipulációs és raktározási munkamegosztás, illetve összehangolás. Ezek egyben arra is utalnak, hogy *még csak a kezdetén vagyunk a nagyüzemi tevékenységi kör bővítésének*, s számos lehetőség kiaknázása még a jövő feladata. Csaknem minden mezőgazdasági üzemnek megvan a lehetősége tevékenységi körének további bővítésére, de a helytelen, a mezőgazdasági termelés céljaitól idegen eltorzulásoknak nem szabad utat engedni.

3 Az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel a *termékforgalmazás*. A mezőgazdasági termékforgalom 1968-ban lényegében az új gazdaságirányítási rendszernek megfelelően folyt. A múlt évi áruforgalom jobban kifejezte a termelőüzemek elgondolásait, illetve az egyes értékesítési formák és irányok jövedelmezőségének alakulását. Az értékesítés *fő iránya* az állami és szövetkezeti kereskedelem maradt, ugyanakkor az előző évekét meghaladó ütemben fejlődött a mezőgazdasági nagyüzemek közvetlen áruértékesítése. Szélesedett a mezőgazdasági nagyüzemek, a különböző nagy fogyasztók (szociális intézmények, üzemi konyhák, honvédség) a kiskereskedelmi, vendéglátóipari, üzemélelmezési vállalatok és egyéb szervek közötti árukapcsolat is. A nagyobb arányú kiszélesedésnek erős akadálya, hogy egy-egy mezőgazdasági nagyüzemnek nincs elegendő áruválasztéka ahhoz, hogy nagy fogyasztó, felhasználó és viszonteladó szerveket kiszolgáljon. A többcsatornás értékesítési rendszer bevált, s jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fogyasztók mennyiségileg, minőségileg és a választék tekintetében is jobban legyenek ellátva. A közeljövőben — már az idén is — még gyorsabb fejlődésre számíthatunk ezen a területen.

4 Agrárpolitikánk kialakításában, a mezőgazdasági termelés fejlesztésében az egyik nagy probléma az, hogy megszilárduljon, fokozatosan és egyenletesen fejlődjön az *átlagosnál kedvezőtlenebb természeti és közgazdasági körülmények között dolgozó nagyüzemek gazdálkodása.*

a) Ezek az üzemek a termelőszövetkezetek területének egynegyedét ölelik fel és az árutermelésnek 15 százalékát adják. Ez az arány azt mutatja, hogy a népgazdaság nem mondhat le ezen területek termékeiről. Emellett az ezeken a tájakon élő emberek jelentős részének a foglalkoztatása sem oldható meg másként.

Ezeken a területeken azonban az egy holdra fordított termelési költség 25—30 százalékkal nagyobb, a holdankénti termelési érték pedig általában 20—30 százalékkal kisebb, mint az átlagos adottságú területeken. Az agrárpolitikában kialakított *átlagos közgazdasági feltételekkel*, nem lehet ezeken a tájakon jövedelmező gazdálkodást folytatni, illetve megfelelő személyi jövedelmet elérni. Ezért agrárpolitikánkban megkülönböztetett figyelmet fordítottunk a kedvezőtlen természeti adottságú mezőgazdasági termelőüzemek támogatására. Az emlékezetes 3004-es kormányhatározatok elsősorban a jövedelemkiegészítést és — kisebb mértékben — a termelés növelésére való ösztönzést szolgálták.

Digitized by Google

Kétségtelen eredményeik mellett azonban a kitartottság érzetét keltették parasztságunk egy részében, és kevéssé növelték a termelés fejlesztésének és a gazdálkodás megszilárdításának anyagi alapjait.

b) A gazdaságirányítás új rendszerében jelentősen továbbfejlesztettük a mostoha természeti és közgazdasági körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezetek *állami támogatási rendszerét.* Ennek az az alapelve, hogy az állam hosszantartó támogatást nyújt ezeknek a termelőszövetkezeteknek, mert a gazdálkodás javításával nem lehet évről évre ellensúlyozni a kedvezőtlen természeti és közgazdasági viszonyokat. Ugyanakkor indokolt, hogy a támogatás rendszere olyan legyen, amely többtermelésre ösztönöz, és ennek elérése végett automatikusan megadja az állami támogatást. Az új rendszer kialakítását és érvényesítését hathatósan segítette, hogy a bevezetést megelőzően hitelrendezés történt, s az állam törölte a kedvezőtlen körülmények között gazdálkodó szövetkezetek hosszú és középlejáratú hiteleinek háromnegyedét. Emellett az 1968. január 1-vel bevezetett új földadórendszer 25 százalékkal csökkentette ezeknek az üzemeknek a földadóját.

Az új, megkülönböztetett támogatási rendszer fő előnye, hogy a pénzügyi tervektől függetlenül *három évre azonos szintű dotációt biztosít* az objektív okok miatt támogatásra szoruló szövetkezeteknek, és a szövetkezet előző évi veszteségének rendezését különválasztja az adott év jövedelmét kiegészítő dotációtól.

c) Az eddigi tapasztalatok szerint az árutermelés arányában juttatott *árkiegészítés rendszere vált be a leginkább.* Ebbe a rendszerbe tartozik a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezeteknek csaknem kétharmada. Természetesen az egész rendszer átfogó értékelése és továbbfejlesztése a negyedik ötéves terv előkészítésének és közgazdasági ösztönzői kialakításának a feladata lesz.

Ahhoz azonban, hogy a kedvezőtlen adottságú szövetkezetek minél jobban hasznosítsák a megkülönböztetett állami támogatást, tovább kell fejlesztenünk ezeknek a termelőüzemeknek a szervezettségét és egész gazdálkodásuk rendszerét. Ezért nagyon fontos feladatnak tekintjük azt, hogy ezek a szövetkezetek jobban igazítsák hozzá körülményeikhez termelési szerkezetüket és gazdálkodási rendszerüket. Olyan termelési ágakkal foglalkozzanak, amelyek a viszonyaik között a legnagyobb jövedelmet biztosítják, még akkor is, ha ez a termelés extenzív irányú átalakításával jár. A termelés növelése érdekében még inkább élniük kell az üzemi tevékenységi kör gazdaságos kiterjesztésének lehetőségeivel, annál is inkább, mert éppen természeti adottságaik (erdészet, mészégetés, kőtermelés) nyújtanak lehetőséget erre. Helyenként a helyes termelési szerkezet és gazdálkodási rendszer megvalósítása után is az lesz a helyzet, hogy bár minden lehetőséget kihasználtak, a kialakítható mezőgazdasági termelés nem tud majd megfelelő foglalkoztatást és megélhetést adni az ott élő embereknek. Ebben az esetben indokolt, hogy az ipartelepítés, vagy a tervszerű munkaerőgazdálkodás oldja meg a feleslegessé vált munkaerő megfelelő foglalkoztatását.

A gyenge természeti adottságú mezőgazdasági üzemek gazdálkodásának kérdése még hosszú ideig agrárpolitikánk fontos problémája marad. Ezek az üzemek megkülönböztetett támogatás nélkül nem fejleszthetik gazdálkodásukat, e nélkül szorgalmas, hozzáértő munkával sem biztosíthatnak maguknak az itt élő emberek megfelelő jövedelmet.

5 Bár legfontosabb tennivalónk az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek erősítése, gazdálkodásuk korszerűsítése, emellett és ezzel összhangban továbbra is nagy figyelmet fordítunk a *háztáji és kisegítő gazdaságok termelésének fenntartására és a lehetőség szerinti fejlesztésre.* Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk, hogy még 1968-ban is az egyéni, háztáji és kise-

Digitized by Google

gítő gazdaságok adták a mezőgazdaság termelésének kerek egyharmadát, árutermelésének pedig majdnem egyötödét. Céljaink eléréséhez tehát szükségünk van ezeknek a gazdaságoknak a termelésére. A háztáji gazdaságokkal kapcsolatos politikánk alapelve és módszere a jövőben sem változik. Ennek lényege az, hogy a szövetkezeti nagyüzemek fejlesztése az elsődleges ugyan, de a háztáji gazdaság a szövetkezeti gazdálkodásnak szerves része, azzal összhangban kell ezt fejleszteni, s megadni neki a gazdálkodás fenntartásához szükséges állami és üzemi támogatást.

A mezőgazdasági termelés egyenletes fejlesztésének fontos feltétele, hogy a műszaki és anyagi alapok fokozatos növelésével *a szakmai felkészültség is emelkedjen.*

Mezőgazdaságunkban jelentősen nőtt a szakmai igényesség és a szakmai felkészültség is. Most és a jövőben is, a mezőgazdaságban az *egyik leghatékonyabb befektetés a szellemi ráfordítások növelése.* Megvan erre az oktatási bázisunk, hiszen évenként mintegy 800 mezőgazdasági mérnök, 1000 felsőfokú technikus, 2000 középfokú képesítésű szakember és 6000 szakmunkás kerül ki szakoktatási intézményeinkből. Arra ösztönözzük termelőüzemeinket, hogy az eddiginél jobban hasznájak fel céljaink megvalósítására ezt a szellemi kapacitást. Egyetlen olyan mezőgazdasági nagyüzem sincs ma országunkban, amelyben a termelési feladatok és az üzemben összpontosult anyagi és műszaki értékek ne igényelnék a mérnöki, de legalábbis technikusi irányítást. A közeli jövő célja csak az lehet, hogy *minden üzemben* érvényesüljön a mérnöki üzemi szakirányítás, a szakágazatokban a szakmérnöki és szaktechnikusi munka, a technikailag és technológiailag igényes munkaköröket pedig szakmunkások töltsék be.

Örvendetes, hogy termelőüzemeink vezetői és szakemberei megértik és elfogadják pártunk és kormányunk agrárpolitikáját, saját ügyüknek tekintik az új mechanizmus bevezetését, a szocialista mezőgazdaság fejlesztését. Nagy többségük alkalmasnak bizonyult a vállalati gazdálkodás irányítására, s egyre nagyobb önállósággal és hozzáértéssel végzi munkáját. Azt is tudjuk és tapasztaljuk, hogy országunkban még soha nem volt nagyobb lehetőségük a szakembereknek szaktudásuk kibontakoztatására, mint most, s ez további lehetőségek forrásának tekinthető

Pártunk és kormányunk helyes és következetes agrárpolitikáját megvalósítva mezőgazdaságunk figyelemreméltó eredményeket ért el a termelés fejlesztésében, társadalmunk igényeinek kielégítésében és a parasztság életszínvonalának javításában. A siker alapja az volt, hogy parasztságunk, mezőgazdaságunk dolgozói helyeslik és a magukévá tették ezt a politikát. A következő időszak még nagyobb feladatai megoldásának, a szocialista mezőgazdaság újabb sikereinek is ez a legfőbb alapja.

Azok a technikai szervezési tapasztalatok, melyeket a magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikája szerzett, azok az eredeti szervezeti formák, melyeket létrehozott, igen nagy pozitív értékkel bírnak minden szocialista gazdaságszervezésben, és ha súlyos hibákat követtünk el abban, hogy ezeket a szervezeteket nem töltöttük meg proletár osztálytartalommal, hogy túlságosan a dolgokat szerveztük és nem a proletariátust a gazdaság szervezésére, ez is értékes tanulságul kell, hogy szolgáljon.

(Lengyel Gyula, 1929.)

Digitized by Google

Dr. Kulcsár Kálmán:

A szociológia társadalmi funkciója és a politika

A szociológián kívül aligha találunk még egy tudományt, amelynek tárgyáról, létindokairól és társadalmi funkciójáról ma is, fejlődésének egy százada után oly sok vita folyna. A vitatott kérdések természetesen összefüggenek egymással, mert a szociológia létindokai közvetlenül funkciójával: a társadalom számára betöltött funkciójával kapcsolatosak. A szociológia önarcképe is sokféle, s a szociológia funkcióiról szóló megállapítások — az e kérdéssel foglalkozó tudósok és tudománypolitikusok társadalmi helyzetétől, a társadalomban betöltött vagy betölteni kívánt szerepétől stb. függően — átfogják a C. W. Mills által bürokratikusnak nevezett funkciótól a kritikai funkcióig, tehát az adott társadalomvezetés manipulatív céljait kiszolgáló szereptől a társadalomvezetéssel szemben álló ellenzéki pozícióig a lehetséges, illetőleg vállalni kívánt funkciók egész sorát. A két szélsőség között persze sokfajta átmenet van, s a történeti-társadalmi szituációtól, az adott társadalom történeti és szociológiai hagyományaitól stb. is függ az, hogy egy-egy társadalomban és időszakban a skála melyik pontján jelölik ki a szociológia funkcióját e tudomány művelői, illetőleg melyik lehetséges funkcióját hangsúlyozzák.

1 A szociológia társadalmi funkciójáról szólva nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy — jóllehet szubjektív elemek is szerepet játszanak az erre vonatkozó megállapításokban, a szociológia valamelyik lehetséges funkciójának művelői által való „vállalásában", s ezek a szubjektív elemek nem közömbösek az eredmény szempontjából sem — *a szociológia tényleges funkcióit és érvényesülésének kereteit* egy társadalomban és egy történeti szituációban mégis *objektív viszonyok határozzák meg*. Elsősorban nem az a kérdés tehát, milyen funkciót vállalnak, vagy vélnek vállalni a szociológusok — bár természetesen ez sincs hatás nélkül a szociológia arculatának alakulására és arra, hogy hogyan bontakozik ki a szociológia objektíve lehetséges és szükséges funkciója —, hanem az, hogy a szociológiának *milyen funkciója következik* az adott társadalom viszonyaiból, vagy *milyen funkció kibontakozását teszik lehetővé* ezek a viszonyok. (Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy e lehetőség megvalósítása is sok tekintetben függ a társadalmi viszonyok objektivitásához képest szubjektív tényezőktől, például tudománypolitikai meggondolásoktól, a szociológia művelőinek szubjektív szándékaitól, a szociológia funkciójának betöltésére való alkalmasságuktól stb.)

A polgári szociológia megszületését és fejlődését egy csaknem minden képviselőjénél többé-kevésbé kimutatható sajátos illúzió kísérte. Ennek az illúziónak a lényegét úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a szociológia *a társadalomalakítás tudománya*, hogy a szociológia segítségével meghatározott irányban befolyásolható a társadalom fejlődése, vagy legalább a szociológia kibontakoztatása révén megoldhatóvá válnak a társadami problémák. Ennek az álláspontnak a magva sokféleképpen jelentkezett a polgári ideológia fejlődésében; például abban az elképzelésben, amely szerint a társadalmi problémák intellektuális zavar következményei, tehát meg is oldhatók az intellektus segítségével, vagy

Digitized by Google

jogszabályi úton rendezhetők, az érdekösszeütközések pedig viták útján, racionális alternatívák elfogadásával feloldhatók. Ezt az illúziót fejezik ki — a szociológiai gondolkodás logikája ellenére (hiszen éppen ez a gondolkodás van hivatva a társadalmi jelenségek, viszonyok, érdekek valódi természetének, hatásának stb. feltárására) — Lester Ward ismert szavai is: „Legyen minden törvényhozó szociológus". Ez a szociológia iránti nagy illúzió elsősorban az Egyesült Államokban vert gyökeret. Itt, a társadalmi-történeti fejlődés sajátos viszonyai következtében, a racionális társadalomalakítás lehetőségébe vetett optimista hit — amely a legkülönbözőbb elnöki programokban is kifejeződik — máig is táplálja az „alkalmazott felvilágosodás" illúzióját. Igen érdekes, bár itt nem részletezhető körülmény, hogy az európai szociológiában a racionális társadalomalakításba vetett ilyen optimista hit tulajdonképpen mindig szkepticizmussal is párosult. Az európai szociológia ugyanis — társadalmi-történelmi gyökereinek bizonyos fokig eltérő volta és intellektuális megalapozottságának, hagyományainak sajátosságai következtében — általában nem tévesztette szeme elől például azt, hogy az ember lényében irracionális sajátosságok is vannak, vagy — ami ennél szociológiai szempontból jóval fontosabb —, hogy ellentmondásos érdekű osztályok, rétegek és csoportok léte a társadalomban a tudományos társadalomalakítás lehetőségét is korlátozza. Így többé-kevésbé még azok a szociológusok is látták ennek az eszköznek a korlátozott voltát, akik a társadalomalakítás eszközének fogták fel tudományukat. (Ha pedig nem látták, mint pl. Comte, akkor végül is misztikus elképzelések útvesztőibe kerültek.) Mindezek a felismerések természetesen inkább megalapozzák a szociológia aktivitását a társadalom irányában, mint a társadalomalakítás optimista igénye.

A szociológia társadalomalakító funkcióját azonban csak akkor lehet ilyen optimista módon felfogni, ha figyelmen kívül hagyjuk a társadalom hatalmi struktúrájának, politikai viszonyainak feltételeit, és a szociológiát mint társadalomtudományt nem csupán kívül helyezzük a társadalom érdekviszonyain, hanem olyan racionális cselekvési alternatívákat nyújtó tudományként fogjuk fel, amelyeknek elfogadását és politikai cselekvéssé válását már pusztán racionalitásuk is szinte kétségtelenné teszi. Ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy magának a szociológia tudásanyagának a fejlődéséhez is a társadalom struktúrája szabja meg a feltételeket, akkor is világos, hogy a szociológia által kidolgozott fejlődési alternatívák valamelyikének az elfogadása és a gyakorlatba való átvitele, a szociológiai tudásanyag olyan mértékű felhasználása, amely már társadalomalakításnak tekinthető, csak *politikai* értékelésen és tevékenységen keresztül történhet meg. A politikai tevékenység *érdekekhez kötöttségéről* talán nem szükséges bővebben szólnunk, s azt is felesleges fejtegetnünk, hogy a politikai tevékenység ma már jórészt *szervezeti* keretek között zajlik, aminek ismét csak sajátos kondicionáló ereje van. Talán csak arra emlékeztetjük az olvasót, hogy a politikai értelem — amint *Marx* már korai írásaiban utalt erre — maga is sajátos, bizonyos korlátokat magában foglaló értelem: „A politikai értelem éppen azért *politikai értelem*, mert a politika korlátain *belül* gondolkodik ... A politika elve az *akarat*. Minél egyoldalúbb, vagyis minél kiteljesedettebb a *politikai* értelem, annál inkább hisz az akarat *mindenhatóságában*, annál inkább vak az akarat *természeti* és szellemi *korlátaival* szemben, annál képtelenebb tehát felfedni a szociális fogyatkozások forrását." (Marx—Engels Művei, I. köt., Budapest, 1957. 401—402. old.)

Jóllehet Marx a francia forradalmat jelölte meg a politikai értelem klaszszikus időszakaként, de ha ezzel azt is jelezte volna, hogy a politikai értelemnek a társadalmi fogyatékosságok felismerésében álló korlátai is ekkor jutot-

Digitized by Google

tak leginkább kifejezésre (legalábbis az addigi történelem során), jellemzésének magva akkor is általánosabb érvényű, s ezt maga sem korlátozta a francia forradalom időszakára. Az eltelt évszázad ugyanis világosan bizonyítja a politikai keretek jelentőségét a társadalomtudomány felhasználásában, a „szociális" fogyatékosságok" forrásainak felfedezésében és még inkább ezek kiküszöbölésében; hiszen azóta a tőkés társadalom osztálystruktúrájára épült politikai és hatalmi viszonyok és az ezeket kifejező uralkodó politikai akarat igen *szűk körre szorították a szociológia társadalomalakító funkciójának érvényesülését,* amelyet az alapvető társadalmi viszonyok amúgy is korlátoznak. Így a mai polgári szociológiát tekintve ez a társadalomalakító funkció valóban nem több a Mills által találóan bürokratikusnak nevezett funkciónál, azaz a társadalom legkülönbözőbb területein és szervezeteiben — a politikai rendszertől a termelő üzemekig — felmerülő praktikus problémák megoldásához nyújtott segítségnél. A polgári szociológiának e funkcióját tehát nagyjából abban a körben határozhatnánk meg, amelyet Oszipov a következőkben állapított meg: a polgári társadalom ösztönös, társadalmi méretekben nem ellenőrizhető fejlődésmenete egészében racionális szervezettel és egyes részeinek viszonylag sikeres funkcionálásával párosul. (Voproszi Filoszofii, 1962. 8. sz., 121—122. old.) A polgári szociológia általában ennek a racionális szervezetnek a működését segíti, és a részjelenségek megismerésére, a részproblémák megoldásának előmozdítására törekszik.

A politikai értelem marxi jellemzése azonban más vonatkozásban is szolgálhat azóta ugyancsak beigazolódott tanulsággal. Mégpedig azzal, hogy a politikai értelem és akarat vak *lehet* ugyan a maga korlátaival szemben (bár természetesen nem mindig és főleg nem mindig azonos mértékben vak), de ezek a korlátok eleve benne rejlenek egyrészt a politikai értékelés folyamatát kondicionáló tényezőkben, másrészt abban a közegben, amelyben a politikai tevékenység realizálódik. A politikai értékelés lényeges tényezőjét jelentő érdekkötöttség pl. mindenképpen objektív jellegű, jóllehet nagyon sok körülmény hat közre az érdek felismerésében, mint ahogyan a politikai tevékenység számára a maguk sokrétűségében adottak és nem minden vonatkozásban alakíthatók azok a társadalmi viszonyok is, amelyekben e politika megvalósul.

2 Az elmondottak alapján önkéntelenül is felvetődik az a kérdés, hogy a szocialista társadalom viszonyai között a marxista szociológia kibontakozásával összefüggésben megjelent-e az említetthez hasonló vagy más illúzió, illetőleg, hogy objektíve milyen funkciót igényelnek a marxista szociológiától, vagy tesznek lehetővé számára a szocialista társadalom viszonyai.

A polgári szociológia helyzetével szembeni különbségként azt máris megállapíthatjuk, hogy a szocialista társadalom viszonyai *objektíve* nem akadályozhatják a társadalom egészére, a társadalmi jelenségek természetére, tehát a szociológia alapproblémáira vonatkozó tudásanyag kialakulását, fejlődését és olyan elméleti általánosítását, amely a valóság lényeges elemeit tükrözve egyúttal a résztársadalmi jelenségek eredményt ígérő kutatását, az így szerzett tudás pedig a további elméleti általánosítást is lehetővé teszi. A szocialista társadalom tehát *objektíve kedvező feltételeket teremt* a szociológia fejlődéséhez, még akkor is, ha egy időszak sajátos jelenségeivel összefüggő szubjektív tényezők időlegesen megakasztották vagy megnehezítették ezt a fejlődést. Minthogy a szocialista társadalom objektív fejlődéséhez képest szubjektívnek, időlegesnek tartjuk azokat a jelenségeket, amelyek a marxista szociológia fejlődését akadályozták, nehezítették, s maradványaikban még ma is nehezítik — állíthatjuk,

Digitized by Google

hogy ma kedvezők a körülmények a szociológia kibontakozása számára, s perspektivikusan egyre kedvezőbbé válnak.

Milyen funkció kibontakozását igénylik és teszik lehetővé ezek a viszonyok és feltételek a marxista szociológia számára? Annak az igénynek a megvalósítását-e, amellyel a polgári szociológia indult, és amely illúziónak bizonyult? Abban jelölhető-e meg a marxista szociológia funkciója a szocialista társadalomban, hogy „kidolgozza" e társadalom lehetséges fejlődési irányait, ily módon mintegy hosszú távra előírva a politikai cselekvés lehetséges alternatíváit? Vajon végül is a társadalom tudományos irányítása volna-e a marxista szociológia funkciója a szocialista társadalomban?

Ha a marxista szociológia kibontakozásának körülményeit és megtett útját vizsgáljuk, a szocialista társadalom megteremtése előtti időszakban kettős sajátosságát figyelhetjük meg. Egyrészt azt, hogy miután az adott társadalmi viszonyok korlátai nem kötötték, képes volt feltárni a társadalom, a társadalmi viszonyok valóságát, megállapítani a mozgató, a meghatározó tényezőket, felismerni a társadalmi jelenségek természetét. Másrészt azt, hogy a munkásmozgalom fejlődésével együtthaladva, azoknak a társadalmi problémáknak a megismerésére koncentrálódott, amelyek a forradalmi mozgalom időszerű feladataival függtek össze. Sok példát idézhetnénk erre, hadd utaljunk azonban most csupán egy megállapításra, amelyet fejtegetéseink szempontjából különösen jelentősnek tartunk. *Lenin* ugyanis már „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című művében megállapította, hogy „a társadalmi-gazdasági viszonyok összességét mint e különböző érdekeket követő és különböző történelmi szerepet betöltő csoportok kölcsönös viszonyának eredményét" kell felfogni (Lenin Összes Művei, 3. köt., Budapest, 1964. 559. old.); ebből a megállapításból pedig logikusan következett ezeknek a „csoportoknak" történeti és érdekkötöttségükkel együttes vizsgálata, történeti szerepükhöz és érdekeihez való viszonyuk tudatosságának elemzése, s ezen alapultak azután a „Mi a teendő?" nagy jelentőségű, immár politikai következtetéseket is levonó megállapításai.

A marxista társadalomelmélet klasszikusai egyben a munkásmozgalom klasszikusai is voltak; *a marxista szociológia fejlődése a munkásmozgalom politikai gyakorlatából bontakozott ki*, azoknak a viszonyoknak a feltárásából, amelyek között a munkásmozgalom élt és amelyeknek ismerete a munkásmozgalom helyes stratégiájának, taktikájának, politikai döntéseinek kidolgozása szempontjából szükséges volt. De előírta-e vajon a marxista szociológia — még akkor is, amikor a társadalomtudós és a politikai vezető ugyanaz a személy volt — a mozgalom által követendő politikai vonalat? Azt hisszük, erre a kérdésre már itt is „nem"-mel válaszolhatunk. A marxista szociológia politikát formáló tudomány volt és maradt is, abban az értelemben, amelyben a társadalom jelenségeit tanulmányozó tudományok nagy része az, vagyis azzal, hogy a társadalom jelenségeiről adott *ismereteivel közrehat vagy közrehathat a politikai irányvonal kialakításában.* Az is természetes, hogy ebben az értelemben is kiemelkedik a többi társadalomtudomány közül, hiszen a társadalmi jelenségeknek nem egy-egy oldalát vizsgálja a maga sajátos szempontjai szerint — mint a társadalomtudományok jó része — hanem *a jelenségek összességét*, társadalmi meghatározottságával, összefüggéseivel, belső struktúrájával és funkciójával együtt. Az általa adott ismeretek tehát a politikai tevékenység szempontjából — amelynek lényegét és jelenségeit egyébként ugyancsak a szociológia tárja fel, más tudományokkal együtt — általában fontosabbak, mint pl. azok, amelyeket a néprajztudomány ad, de nem mindig és nem egyértelműen fontosabbak, mint pl. a történettudomány által adottak, vagy, mint — és ezt külön aláhúznám — a közgazdaságtudományok eredményei. A politika és a

Digitized by Google

szociológia viszonya tehát végső soron a politika és a tudomány viszonya, s ezt az általánosabb síkot semmiképpen sem téveszthetjük szem elől szűkebb problémánk tárgyalásakor.

A politikai tevékenységnek, a politikai döntésnek — hacsak nem szélsőségesen szubjektív, s így perspektivikusan mindenképpen helytelennek is bizonyul — mindig tekintetbe *kell* vennie a társadalom viszonyait, jelenségeinek természetét, a történelemben eddig keletkezett mozgásokat és kapcsolatokat, a különböző események, törekvések stb. tanulságait, tehát mindazt, amit a szociológia feltárhat, és amit a történettudomány megállapíthat. De sohasem lehet csak ezekre tekintettel. A politikai értelemre nem csupán az jellemző, hogy igen nagy szerepe van benne az akarat momentumának, hanem az is, hogy *hatalmi viszonyokban gondolkodik*, és ennek már szükségszerű következményei vannak a politikai tevékenységre. A politikai tevékenység pedig ezen túl, még ha a lehetőségek szerint legracionálisabb elgondolást valósítja is meg, olyan közegben realizálódik, amelyben részben az elgondolás szempontjából „irracionális" momentumok és elemek, részben pedig ismert vagy rejtett érdekellentétek stb. hatnak, s amely önmagában is állandóan módosul az adott érdek- és erőviszonyoknak megfelelően. Ha tehát a szociológia a társadalom politikai vezetésének funkcióját akarná átvállalni, ha a követendő politika meghatározására törekedne — akárcsak a látszólag legelvontabb formában is, például a társadalmi fejlődés alternatíváinak kidolgozásával és valamelyik alternatívának viszonyítási alapként való elfogadásával —, akkor a politikai értelem, a politikai gondolkodás sajátosságait is át kellene vennie. Ezek a sajátosságok értékben nem emelik ugyan a politika fölé a szociológiát, de *mássá* teszik, és átvételükkel a szociológia mint tudomány éppen annak a feladatának a teljesítését kérdőjelezné meg, amely a társadalom folyamatainak, jelenségeinek megismerésében áll. Ebben az esetben ugyanis a szociológiai kutatás kereteit egy egészen más dimenzióban lezajlott és más tényezők által meghatározott értékelés határozná meg, az ilyen értékelési folyamatban objektíve benne rejlő momentumok korlátozó határával együtt.

Az elmondottakkal szemben két ellenvetés várható. Az első: ha a szociológia nem vállalkozhat a társadalom fejlődési alternatíváinak kimunkálására, mert ez tőle idegen gondolkodási sajátosságokat involvál, akkor hogyan vállalkozhattak erre — mégpedig eredménnyel — a marxizmus klasszikusai? A második: értékeléstől mentes, vagy akár apolitikus tudomány-e tehát a szociológia? A második kérdésre adandó válasz is lényegében az első kérdés megválaszolásától függ; lássuk tehát először az első lehetséges ellenvetést.

Általánosan ismert, hogy a marxizmus klasszikusainak tudományos munkásságában nem választhatók el mereven egymástól a politikai-gazdaságtani, a filozófiai, a történeti és a szociológiai elemek (ahogyan ezek az elemek a tudományok fejlődésének *akkori* fejlettségi fokán még objektíve sem kötődtek differenciálódott tudományágakhoz), tudományos tevékenységüktől pedig nem választható el politikai aktivitásuk. Éppen munkásságuknak ez a *komplex* jellege tette lehetővé számukra, hogy *történetfilozófiai méretekben* gondolkodva, felismerjék a társadalmi-gazdasági alakulatok egymásutánját, az adott társadalmi formáció, a tőkés társadalom meghaladásának szükségességét, azokat a társadalmi erőket, amelyek a régi társadalom meghaladásának és az új társadalom kibontakozásának folyamatában hatnak, és azt a módot is, ahogyan ezek az erők a fejlődés érdekében tudatosan is felhasználhatók. Amikor azonban történetfilozófiai méretűnek jellemezzük ezt a komplex tudományos munkásságot, akkor azt is hozzátehetjük ehhez, hogy az említett felismerésből fakadó politikai elem és tevékenység is *történeti méretű*, az adott társadalmi

Digitized by Google

formáció tagadását és az új társadalomért vívandó harcot tartalmazó politikai elem. Világos azonban, hogy *van a politikának egy másik, alacsonyabb*, mondhatjuk: *hétköznapibb szintje is*, amelyet az előbbi, a történeti méretű törekvéshez viszonyuló állásfoglalás határoz ugyan meg, de amely a történeti méretű célokból fakadó *rövidebb lejáratú célokat tűzi ki*, a történeti méretű gondolkodás és tevékenység komplexicitásához képest pedig — a munkamegosztás fejlődésébe is beilleszkedve — *technikaibb jellegű*, s amelyre a politikai gondolkodás és tevékenység Marx által leírt sajátosságai a jellemzők. A marxizmus klasszikusainál összefonódott egymással a történetfilozófiai jellegű tudományos gondolkodás és a történeti méretű politikai elem. Elméleti munkásságukat azonban már nem tevékenységüknek az elsőből adódó, ehhez viszonyítva azonban másodlagos politikai szintje határozza meg, filozófiai vagy akár szociológiai gondolkodásukat nem e követelmények szerint alakították ki, még akkor sem, ha esetenként valamilyen aktuális politikai feladat megoldása vagy ilyen jelenség értékelése adott alkalmat ilyen irányú fejtegetésükre. Ha viszont ilyesmi nem csupán alkalom, hanem meghatározó szempont volt fejtegetésük számára — és erre is találunk példát —, akkor ez a fejtegetés általában már tipikusan politikai, nem pedig szociológiai gondolkodást tükröz.

A társadalom munkamegosztásának fokozódásával azonban — amely a tudományok differenciálódásában is kifejeződik — egyrészt a szociológia elszakadt a történetfilozófiai méretű gondolkodástól és *egyre szakjellegűbb tudománnyá vált* (a marxista szociológia, amely történetfilozófiájában rendelkezik a társadalmat és történelmet átfogóan magyarázó elmélettel, jelenleg szintén a szaktudománnyá válás útján halad, ami természetesen nem azt jelenti, hogy figyelmen kívül hagyja az általános elmélet nyújtotta alapokat és kereteket, vagy éppen szembenáll velük), másrészt pedig a politikai gondolkodás és tevékenység, *a politikai döntési folyamat is koncentráltabbá vált*. Vagyis az össztársadalmi vonatkozású ügyekben való döntésre — az eddig megállapítható tendencia szerint — csak szervezetekben, és a szervezetek sajátosságainak megfelelően is, végső fokon viszonylag keveseknek nyílik reális lehetőségük. Ennek következtében azonban objektíve nagyobb a lehetőség arra, hogy ha nem válik is azonossá a tudományos gondolkodás és a politika, de a politika alakításában mindinkább kifejeződjön a tudományok, s köztük a társadalomtudományok és a szociológia *tudásanyaga*, a tudományos ismeretek tehát egyre inkább a politikai döntések fontos tényezőivé váljanak. Hiszen a szervezeti keretekben végbemenő döntés egyrészt közvetve is inkább alapozhat tudományos információk tömegére, mint az esetleges széles társadalmi méretekben születő döntés (amely, tegyük hozzá, a modern társadalom rendkívül összetett viszonyai között egyébként is kikerülhetetlenül formálissá válik), másrészt a tudomány képviselőinek követlen bevonása a döntések előkészítésébe ugyancsak általánosabb gyakorlat lehet.

Ha most a szociológia és a politika viszonyának sajátosságát kívánjuk megállapítani, akkor mai ismereteink szerint azt mondhatjuk, hogy *a szociológia politikai kötöttségének jellegét az adott társadalmi-gazdasági alakulathoz való viszonya határozza meg*. Ez a kötöttség olyan általános szintű, de egyben specifikus is, hogy nem involválja egyúttal a politikai gondolkodás sajátosságait, mégis elhelyezi a szociológiát a társadalom és a tudás történeti fejlődésében, és egyben kijelöli az adott társadalom politikai jelenségeihez való viszonyát is. A marxista szociológia is elkötelezett politikailag, hiszen a marxizmus társadalmi-történeti filozófiájából kiindulva a szocialista társadalmi fejlődést fogadja el, és szemben áll a tőkés társadalmi alakulattal. Ebből az általános kötöttségből, amely megadja a marxista szociológia alapvető értékorientáltságát is, nem-

Digitized by Google

csak az következik, hogy a marxista társadalomelméletből kiindulva, a marxi módszertan segítségével közelíti meg a társadalom jelenségeit, hanem az is, hogy *tudásanyagával rendelkezésére áll a szocialista társadalom alakítását szolgáló politikának és politikai döntéseknek.* A társadalom jelenségeinek megismerésével, feltárásával olyan adat- és ismeretanyagot „szállít", amelynek birtokában ezek a döntések megalapozottabbak, racionálisabbak, optimálisabbak lehetnek; nem vállalhatja azonban magára ezéknek a döntéseknek a meghozatalát, nem alakíthat ki követendő politikai vonalat, mert — amint erre már rámutattunk — a politikai döntések kialakításában az ismereteken kívül más tényezők is közrejátszanak, olyan tényezők, amelyeket nem a szociológiai, hanem a politikai gondolkodás sajátosságai tükröznek. Hogy a marxista szociológia viszonya egy-egy politikai döntéshez — a szocialista társadalomhoz való általános kötöttségén túlmenően — objektíve „kritikai"-e, vagy (ne szégyelljük ezt a szót sem, hiszen nem a hozzátapadt pejoratív értelemben használjuk) „apologetikus", azt nem határozhatja meg a szociológus által helyesnek látott tendenciához való *szubjektív viszonyítás,* hiszen ebben az esetben a szociológia a mindennapi értelemben vett politikai értelem keretei közé kerül, és ennek sajátosságait is átveszi, hanem ez objektíve következik a társadalom jelenségeiről alkotott ismeret és a döntés viszonyából. Egy politikai döntéssel, vagy a nyomában kialakuló jelenségekkel kapcsolatban a szociológia funkciója aszerint „apologetikus" vagy „kritikai" jellegű, ahogyan önmagában és társadalmi következményeiben a társadalmi jelenségek ismerete szintjének megfelelően beigazolódik a döntés helyessége. A helyesség természetesen nem valamilyen elvont mércével mérendő, nem is a szociológia művelőjének eleve kialakított elképzelésével, hanem *a gyakorlati következményekként kialakult jelenségek mutatják meg,* hogy helyesen mérte-e fel és helyesen értékelte-e a döntés az adott társadalmi-történeti szituációt és azokat a viszonyokat, amelyek ennek a szituációnak tartalmat adnak. Körülbelül ez a tartalma általánosabban is a szociológiai megismerés és feltárt jelenségek viszonyában az „apologetikus" vagy „kritikai" aspektusnak. Fejtegetéseinkből — azt hisszük — az is kiderül, hogy ebben az összefüggésben a „kritikai" és az „apologetikus" funkció szembeállítása tulajdonképpen hamis alternatíva, hiszen a reális társadalomkép feltárásában rejlő esetleges kritika funkciója a szocialista társadalomfejlődés egészének szempontjából „apologetikussá" válik.

Jóllehet igazolódott a szociológus általános értelemben vett politikai elkötelezettsége, és ennek folytán illúziónak bizonyult a szociológia értékmentessége — a szociológia egész története ezt mutatja —, a szociológia és a mindennapi, gyakorlati értelemben vett politikai folyamat viszonya már másképp alakul. A szociológia szerepe itt az, hogy kialakítsa a döntésekhez szükséges ismeretanyagot, mégpedig nem csupán és nem is elsősorban azzal, hogy feltárja egy-egy konkrét terület helyzetét, hanem azzal is, hogy *általánosabb jellegű tudást nyújt* a társadalmi jelenségek lényegéről, természetéről, megnyilvánulási sajátosságairól stb. Talán felesleges hangsúlyoznunk, hogy a szociológia ebben a viszonyban sem válik „megrendelésre dolgozó" tudománnyá, ami azonban azt sem jelenti, hogy adott esetben ném teljesít ilyen kívánságokat (annál is kevésbé válhat ilyenné, hiszen egyebek közt a politikai folyamatok és jelenségek vizsgálata és megértése is feladata). *A szociológia mint tudomány csak a társadalom alapvető folyamatainak, jelenségeinek kutatásával, e folyamatokban, jelenségekben rejlő tendenciák feltárásával fejlődhet úgy, hogy ezzel együtt építi és fejleszti saját kategóriarendszerét, elméletét is, amely végül is képessé teszi a társadalomnak és jelenségeinek teljesebb megértésére.* A társadalmi gyakorlatot — ideértve a politikai tevékenységet is — a szociológia leginkább

Digitized by Google

ezzel segítheti, és ez a teljesebb megértés ad lehetőséget egy-egy konkrét döntés számára közvetlenül végzett szociológiai kutatás adatainak megfelelő értékelésére is. *A szociológia tudományos problémái a társadalom problémáihoz kötődnek,* és tudományos elméleti problémáinak megoldása is csak a társadalmi valóság mélyebb megértésével lehetséges. Természetesen nem egy szociológust motivált és motivál a „hétköznapi" politikai életben való részvétel igénye vagy tényleges részvétele, a politikai folyamatban játszott vagy játszani kívánt szerepe, és ez szociológiai munkásságára is kihat. Ebben az esetben azonban az ismeretszerzésre, az ismeretek értékelésére is közvetlenül hatnak ezek a közvetlen politikai momentumok, ilyenkor tehát a szociológus a politikus feladatát veszi át, a politikai gondolkodás és tevékenység összes sajátosságaival együtt.

3 *A marxista szociológia hivatása tehát* — mint minden tudományé — *a társadalom, a társadalmi érdekű döntések szolgálata, nem pedig a társadalom vezetése vagy irányítása.* Ezzel egyúttal a legáltalánosabb értelemben azt is meghatároztuk, hogy mi a szociológia objektív funkciója a társadalom, a társadalom vezetése és más társadalomtudományok számára. Minthogy a társadalom számára minden tudománynak az az elsődleges funkciója, hogy rendszerezett ismeretanyagot nyújtson a jelenségekről, világos, hogy a szociológia funkciója is ebben a keretben mozog. Az sem kétséges azonban, hogy tárgyából, megközelítési módjának sajátosságaiból következően a szociológiának *sajátos helye van* ebben a keretben.

A specifikumot elsősorban abból kiindulva foghatjuk meg, hogy *a társadalomban folyó minden tevékenység,* akár politikai, akár gazdasági, kulturális vagy más jellegű, strukturálisan és funkcionálisan *az egész társadalom viszonyaiba ágyazódik be.* Minden társadalmi tevékenységnek a társadalom egészében bontakozik ki a hatása; így a legspeciálisabb tevékenység következményeit is a társadalmi viszonyok bonyolult szövevénye kondicionálja. Mindenfajta társadalmi tevékenység eredményessége szempontjából elengedhetetlen tehát a társadalom jelenségeinek olyan komplex ismerete, amilyent a társadalomtudomány egy-egy ága — minthogy ezek általában valamilyen specifikus oldalukról közelítik meg a jelenségeket — nem nyújthat. Az egész társadalomra ható döntések kialakításakor, végrehajtásakor az objektív körülmények, feltételek, összefüggések bonyolult szövevényével találjuk szemben magunkat, olyan tudatosan irányított társadalomban is, mint a szocialista társadalom. Kisebbb részterületeken is igen sok ismeretet igényel a döntések kialakítása, s még inkább ez a helyzet a társadalom *egészét* érintő döntések esetében. Ilyen ismereteket a maguk összességében és komplexicitásában csak a szociológia nyújthat. Tudatos döntésekkel vezetett társadalom számára tehát elengedhetetlenül szükséges a szociológia tudásanyaga, hiszen a tudatosság nem csupán azoknak a tényezőknek az ismeretéből áll, amelyek a döntési folyamatban kifejezésre jutnak (és e tényezők nagy része is szociológiai jellegű), hanem a várható hatás lehetőség szerinti felméréséből is, ez pedig csak szociológiai tudásanyag birtokában lehetséges. Ebből a szempontból az olyan általános szociológiai megállapítások is fontosak, mint például az, hogy a társadalmi jelenségek objektívek ugyan, mégis emberek magatartásában nyilvánulnak meg és fejeződnek ki; hiszen ebből következik az, hogy a döntések kialakításakor az emberi magatartás törvényszerűségeivel, szociológiai kötöttségeivel is számot kell vetni.

A társadalmat egészben vagy részben érintő döntések egyfelől, másfelől a spontán társadalmi jelenségek között egyebek mellett az a különbség — s ez mindenfajta döntés hatásosságát befolyásolja —, hogy az utóbbiak eleve emberi

Digitized by Google

viszonyokban kialakulva jelennek meg, az előbbiekre, illetőleg az eredeti célnak megfelelő intézkedésre viszont — bár ezek is emberi viszonyok által strukturáltak — hatályosulásuk, megvalósulásuk során alakítóan, sőt nemegyszer torzítóan is hatnak a társadalom viszonyaiban megtestesülő objektív adottságok, a társadalmi viszonyokban megjelenő emberi tényezők. Jellemző például, hogy a szervezetek tevékenysége — amelyet Max Weber még a racionalitás magas fokaként jellemzett — pusztán annak következtében, hogy emberi magatartásokban realizálódik, igen sokszor vezet a tervezettől, a várttól, a szándékolttól eltérő következményekre, és sajátosságai, belső jelenségei sem mindenben felelnek meg a formális struktúrájukból ideálisan következő képnek. Ilyen jelenségekkel különösen a politikai és gazdasági tevékenység során kell számolni, amelyről egyébként köztudomású, hogy elsősorban szervezeti keretekben megy végbe.

Hogy milyen mértékben tud mélyebb társadalmi összefüggésekbe behatolni a társadalmi méretű döntésekben megnyilvánuló, vagy ezek következményeiként kialakuló jelenségek szociológiai megközelítése, azt — a szervezetek tevékenységében megnyilvánuló jelenségek körében maradva — egyetlen példával szeretnénk illusztrálni. A szervezeti és társadalmi érdek helyesebb összhangjának kialakítása következtében — amely egyébként az új gazdaságirányítási rendszer egyik alapgondolata — megnövekszik a szervezetek önállósága. Ennek kapcsán gazdasági szempontból feltétlenül szükséges intézkedések láttak és látnak majd napvilágot, s ezek a szervezet és annak individuális tagjai közti viszonyban is fokozottabban kifejezésre juttatják ezt az önállóságot. E viszony egyik oldala az egyéni érdek fokozottabb összekapcsolása a szervezeti érdekkel, de hangsúlyt kap a másik, az egyén szempontjából talán „negatívabb" oldal is, mert a szervezet mint egység, mint kollektíva, határozottabban követelheti meg az individuumtól a maga elvárásainak, normáinak megtartását, s határozottabban érvényesítheti szankciórendszerét is. Mindezzel összefüggésben nyilvánvalóan kibontakozik a szervezetnek mint társadalmi egységnek az eszmei jelentősége is, ami egyébként nyilvánvalóan nem idegen dolog a kollektíva szerepét ideológiai értelemben is hangsúlyozó szocialista társadalom számára. A szervezetnek mindebből a tényleges társadalmi-gazdasági és bizonyos fokú eszmei jelentőségéből azonban további szociológiai és pszichológiai következmények származhatnak, s ezeknek feltárása igen fontos, éppen a szervezeti keretekben végzett munka szempontjából. Távolról sem olyan következményekre célzunk, amelyektől a polgári szociológia némely képviselője az ún. „organization man" megjelenésével kapcsolatban félti a társadalmat és az egyént, s amelyeknek jegyében harcot hirdetnek a szervezetek és a „szervezeti ideológia" ellen. Mindössze olyan jelenségekre gondolunk, amelyeknek felismerése és számbavétele éppen a szervezetek hatékonysága szempontjából fontos. Általában pl. nagyobb munkaerőmobilitás várható, s ez további szociológiai összefüggéseket hoz magával. Mint említettük, bizonyos fokig erősödhet az a követelmény, hogy az egyén alkalmazkodjék a szervezeti elvárási rendszerhez; ez fokozódó konformitásban is kifejeződhet, esetleg csökkentheti az egyéni kezdeményezést, vagy akár egyes vonatkozásokban el is térítheti az egyént az össztársadalmi elvárásoktól, ugyanakkor, amidőn más vonatkozásokban fokozhatja benne a hajlandóságot pl. az általánosnak nevezett vagy felfogott életmintákhoz, státusszimbólumokhoz, kultúrtermékekhez stb. való hasonulásra.

Jóllehet példánk csupán a szervezeti tevékenység némely sajátosságaiból kiindulva próbált rámutatni a szélesebb szociológiai összefüggések egyes momentumainak jelentőségére, világos, hogy más jellegű döntések, jelenségek és tevékenység esetében is vannak hasonló összefüggések, és ezeknek vizsgálata

Digitized by Google

nem csupán elvont jelentőséggel bír, hanem gyakorlati szempontból is fontos. Ha például idejében és mélyebben ismeretesek lettek volna a nők foglalkoztatottságának növekedésével együttjáró társadalmi jelenségek, akkor könnyebben elkerülhettük volna a népesedéspolitika túlzásait és kapkodásait. Az urbanizáció folyamatával, a munkaerő-vándorlással összefüggő szociológiai jelenségek ismerete sem csupán a településfejlesztés, a lakástervezés stb. szempontjából elengedhetetlen, hanem a a család belső életében, társadalmi funkcióiban, stabilitásában bekövetkezett változásokat, az ifjúság társadalmi helyzetének problémáit stb. is érthetőbbé teheti. S folytathatnánk a felsorolást a társadalmi élet bármely területéről vett példákkal.

Befejezésül azonban nem a példákat szeretnénk szaporítani, hanem inkább azt hangsúlyoznánk, hogy a szociológia társadalmi funkciója — a társadalmi jelenségek, folyamatok megismerése, ilyen ismeretek szolgáltatása az össztársadalmi szintű és az ennél kisebb méretű döntések kialakításához, s e döntések hatásának elemzése — a szocialista társadalomban, ha időlegesen vannak is sajátos érdekellentétek, alapvetően *a társadalom egésze számára teljesített funkció*. A döntések olyan értelmű optimális kialakítása ugyanis, amely a valóság egészével, a következményekkel és az emberi viszonyokban való megvalósulás tényezőivel és jelentőségével is számot vet, a társadalom egésze számára teremt vagy teremthet kedvezőbb viszonyokat, ily módon humánus jelentősége is nagy.

Kondor Lajos: Csepeli munkások gyűlése
– csatlakozásuk a KMP-hez (1919. március 18.)

Digitized by Google

Marx György:

A műveltség dinamikája

Kezében óriás rostával
Áll az Idő és rostál egyre,
Világokat szed és rostál ki
Vidáman és nem keseregve
S búsul csak az, akit kihullat.

S aki kihull, megérdemelte,
Az ocsut az Idő nem szánja,
Aszott nemzetek, hűlt világok,
Tört életek miazmás vágya
Halálra valók s nem kár értük.

Ady

Egy nemzedék borotvaélen

Nem költők és próféták, hanem demográfusok és biológusok kiáltották fülünkbe a tényt: a történelem egyszeri, kritikus szakaszában élünk. A szocializmus és imperializmus politikai mérkőzése közepette léptünk be abba a korba, amely valószínűleg a legsebesebb sodrású az emberi faj eddig elmúlt és ezután következő élete során.

A *demográfiai robbanás* ténye köztudott. Egymillió esztendőn át az ember nem játszott feltűnő szerepet a Föld élővilágában. Csak a neolit forradalom (a mezőgazdaság felfedezése) emelte 100 millióra az emberek számát. A rabszolgatársadalom és a feudalizmus évezredeinek demográfiai csendjét az ipari forradalom zakatolása törte meg. A Föld népessége kétszáz év alatt (1650—1850) félmilliárdról egymilliárdra, a következő 75 év alatt (1850—1925) kétmilliárdra, újabb 43 év alatt (1925—1968) három és fél milliárdra ugrott. Ha így menne tovább, 2000-ben 7 milliárd, 2100-ban 50 milliárd embernek kellene élnie a Földön. A demográfusok szerint azonban az erős (egyes népeknél évi 3 százaléknál is gyorsabb) szaporodás a 21. században lelassul. (A fejlett országokban az ütemcsökkenés máris bekövetkezett.) Nem valószínű, hogy a jövő században az emberiség túllépi a 10—20 milliárdot.

A Föld népességének alakulását mutatja felső grafikonunk, feltüntetve a mai szaporodásból adódó merev extrapoláció (pontozott vonal) mellett a realisztikusabb becslés eredményét is (szagatott vonal). Idegrendszerünk azonban nem a helyzetet, hanem a változást jelzi. Az alsó grafikon az évi szaporodási ütem, tehát a népesség-duplázódási idő alakulását (a felső görbe logaritmikus differenciálhányadosát) mutatja. Itt látjuk, milyen hegyes csúcson kell helyét megtalálnia a mai nemzedéknek.

A társadalom (szervezettsége, a gépesítés és automatizálás által) még meredekebben kormányozza a magasba az emberi aktivitás görbéjét. Különösen rohamosan bővül *az emberi tudás*. Annyi ember foglalkozik ma kutatással, amennyi tízezer esztendővel ezelőtt az emberi faj teljes létszáma volt. A tudósok jóval gyorsabban „szaporodnak", mint az átlagember. A tudományos laboratóriumokban, a tervezőintézetek rajztábláinál, az elektronikus számítógépek pultjainál dolgozók (és segédjeik) az embereknek kb. 1 ezrelékét teszik ki. A fejlett országokban az arány már megközelíti az 1 százalékot. A kutatók száma most tízévenként duplázódik meg. Ha így folytatódnék, a 21. század végére

Digitized by Google

mindenkinek (az egynapos csecsemőnek is) tudóssá kellene válnia. Száz éven belül a kutatásban is bekövetkezik a telítődés. A tudósok tartósan nem szaporodhatnak erőltetettebb ütemben, mint a többi ember.

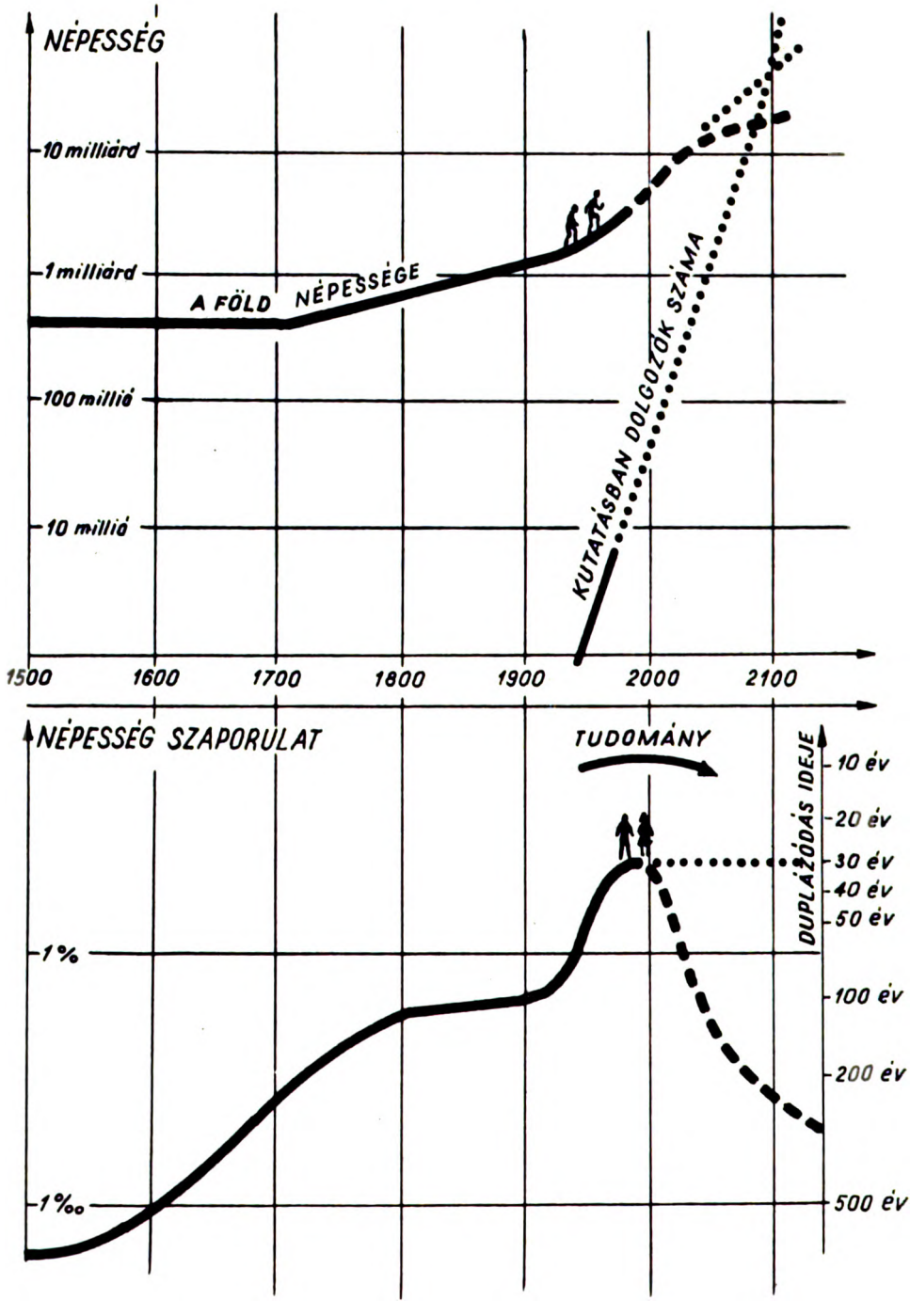

Digitized by Google

A begyűjtött tudás növekedése követi a begyűjtők számának emelkedését. Nem egyéni vélemény, hanem az UNESCO által szervezett nemzetközi felmérés által bizonyított tény, hogy az egész emberi kultúra ma olyan gyorsasággal terebélyesedik, amilyenre még nem volt példa a történelemben. (Egy év alatt többek közt egymillió tudományos közlemény jelenik meg, és ez a szám tízévenként — a kémia területén még hamarabb — megduplázódik.) Ez korunk példa nélkül álló *intellektuális kihívása* a termelő ember és a tanuló ember iránt.

A mezőgazdasági forradalom (Sumértól a magyar I. István királyig, Kongóban napjainkig) évezredekre széthúzva teljesedett ki. A polgári ipari forradalomban több nemzedék váltotta egymást. A mai, mindennél gyorsabb változás azonban a 2. évezred utolsó évtizedeire koncentráltan veszi igénybe az embereket. A gyorsulás minden területen jelentkezik. A társadalmi forma átalakulása forradalmi harcot jelent a fejletebb országokban. A népesség explóziója feszültséget kelt a fejlődő kontinenseken. Az élet minden területén megnyilvánuló felgyorsulának csak egyetlen részletével szeretnék itt részletesebben foglalkozni, *a műveltség kérdésével.* Olyan problémával, amelynek helyes megoldását nálunk is sürgeti a szocialista társadalomépítés.

Természetesen vannak értékek (ilyen az arisztotelészi logika, Michelangelo művészete, Newton mozgástörvényei vagy a gőzgép működése), amelyek változatlanul kultúrkincseink évszázadok óta. De a mai nemzedék nem elégedhet meg ezek elsajátításával. A népek társadalmi, termelési és tudományos versenyében való helytálláshoz, a fejlődés biztosításához éppen az új, *ma aktuális* ismertek birtoklása, realizálása és továbbvitele szükséges. A modern ember is tiszteli Ariosztotelészt, élvezi Bachot, tanulja Newtont. A természettudományos kutatómunkához mégsem elegendők Newton axiómái: a tranzisztor feltalálásához, a genetikus kód megfejtéséhez a kvantumelmélet mozgástörvényeitől kellett startolni. Tudják a közgazdászok is, hogy gőzgépekkel és stílbútorokkal nem lehet betörni a világpiacra. Ehhez elektronikus gépek és antibiotikumok kellenek, olyan iparcikkek is, amelyeknek létéről egy emberöltővel ezelőtt nem tudtunk.

Ha a társadalmi tudat elmarad a szociális, tudományos, technikai valóság fejlődése mögött, ennek elkerülhetetlen következménye az instabilitás, stagnálás, visszaesés. Atomfegyverek léte és feudális szemlélet, elektronikus ipar és természettudományos analfabétizmus, élesedő nemzetközi verseny és patópáli kényelem — csupa olyan magasfeszültségű ellentmondás, amely az egész emberi fajt veszélyezteti. Jelentkezése egy országon belül pedig feltétlenül az életszínvonal katasztrofális zuhanását okozhatja.

A tudomány és technika fejlődése *egyértelműen szocialista tendenciát* mutat. A hagyományos termelési ágak, régi műszaki ismeretek gyors elavulása — az országok közt és az országon belül egyaránt — eltörli a származás előjogait. A legfontosabb új termelési ágak oly mértékben komplexek, hogy nem művelhetők kisipari műhelyekben. A kommunikációs forradalom anakronisztikussá teszi a falu- és országhatárok mögé zárkózó sovinizmust.

A mi szocialista társadalmunk reális esélyekkel vehet részt az egyre fokozódó sebességet diktáló versenyben. Hogy értékes helyezést vívhassunk ki népünknek, ahhoz az szükséges, hogy minden területen vállaljuk a felfokozott követelményeket. Vállalnunk kell a küzdelmet a művelődés mezején is.

Digitized by Google

A műveltség kincsestára

Korábbi nemzedékek lassabban sodró történelmi korszakaiban a kultúra *statikus* benyomást tett. „A kultúra kincsestára", „örökbecsű klasszikusok" és más ilyen kifejezések arra utaltak, hogy az általánosan elvárt műveltség beszerezhető volt a listába szedett kötelező olvasmányokból. Sznobok kedvelt játéka volt annak vitatása: melyek azok a műalkotások, amelyekkel élete során minden intelligens embernek meg kell ismerkednie.

A *kultúra* és a *műveltség* természetesen soha nem jelentette ismeretek szervezetlen halmazát. Mindkét szóval élő egységet (egységes struktúrát, harmonikus világképet) is mondunk. A társadalmi kultúraépítkezés azonban feszültségmentesnek tűnő folyamatossággal ment végbe. Kialakult az a gyakorlat, hogy a korábbi nemzedékek által összehordott ismereteket a nagyapák nemzedékének gondolkodói kultúrává szintetizálták, az apák nemzedéke beépítette az iskolai tananyagba, a gyermekek pedig az iskolában készen megkapták a rendszerezett világképet. Olyan megfésült és működésbiztos formában, hogy nyugodtan használhatták felnőtt korukban. Így például az érettségi által nyújtott „általános műveltség" elég volt az egész életre. Csupán a felejtést kellett leküzdeniük. A felnőtt népművelés feladata mindössze az iskolázottsági hiányok utólagos foltozása, az iskolás műveltség modernebb példákkal való illusztrálása-ébrentartása volt. Az aktív műveltségépítés csupán szűk réteg reszortja.

A reneszánsz ideálja még a polihisztor művész, a céh előtt egyedi „remeket" készítő mester. A termelékenység növelése érdekében az ipari forradalom már a végletekig vitte a társadalmi munkamegosztást. Megfelelőbb számára a futószalag mellett néhány egyszerű mozdulatot végző munkás, az egyre szűkülő területet kutató specialista. (Nem véletlenül volt az ipari forradalom „találmánya" a gyermekek munkára fogása.) Az elmúlt évszázadok kialakítottak egy körülhatárolt, lezárt tömegműveltséget, amelyet az iskolák és a tömegkommunikációs eszközök konyhakészen közöltek az egyes emberekkel.

Ez a problémamentesen kényelmes álláspont mind anakronisztikusabbá válik. A futószalagon épülő gyártmányt az automatagép olcsóbban és pontosabban szereli össze, mint a betanított munkás. A könyvelést, adatgyűjtést, adatösszesítést az elektronikus computer jobb hatásfokkal végzi, mint a specialisták. Az ötvenes-hatvanas évek műszaki forradalma a költséges és igényes emberi munkaerőt szívesebben alkalmazza olyan feladatokra, amelyeknél ez jobban kifejtheti a Homo sapiensre elsődlegesen jellemző képességeket: automataüzemek tervezésére, ellenőrzésére, javítására, az igényeket követő és a konkurrenciát legyőző új gyártmányok kigondolására. A tradíciók tisztelete, a problémamentes rutin helyett *az újra törekvés* lesz a munka ideálja.

Nem véletlen, hogy a termelőeszközök műszaki forradalmával egyidőben született meg a polgári társadalom legjobbjaiban a tiltakozás a társadalmi manipuláltság ellen. Az elidegenedés művészi ábrázolása, a neorealista filmek társadalomszemlélete, a konformista oktatást és a konformista felnőtteket támadó diáktüntetések — csupa olyan jelenség, amely ennek a helyzetnek a kritikáját is kifejezi.

A szocialista társadalomnak a termelőeszközök műszaki forradalmára alapozva kell megmutatnia felsőbbrendűségét. A politikai, természeti és technikai valóságban *helyüket megtaláló, ezt formálni kész emberek közösségévé* kell érnie. Csak ilyen társadalom reagál egészségesen azokra az új lehetőségekre is, amelyeket például az automatizálás, a mindennapos tévé-műsor, a szabad születésszabályozás, a gyógyszerekkel irányítható lelkiállapot és az atomenergia birtoklása nyújt.

Digitized by Google

A termelőerők tényleges szintje nálunk is, szocialista viszonyok közt is jó ideig korlátozza azoknak a munkaköröknek az elterjedését, amelyekben a Homo sapiens kiteljesítheti önmagát. Sok termelési ágban még csak most vezetjük be a manufaktúra helyett a futószalagot. A műveltség szerkezetét a munkakör szükségszerűen befolyásolja. A szocialista humanizmus azonban megköveteli, hogy *az aktívabb műveltség eszményét* egyik rétegnél se adjuk fel. Az igénytelenség taktikája csak látszatsikert hozhat. Idézzük a Kommunista Kiáltványt: „A régi polgári társadalom, a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének a feltétele."

Kollektív agyunk

A Homo sapiens felgyorsult történelmi fejlődését a társadalmi munkamegosztás tette lehetővé. A kultúra az emberiség kollektív alkotása. Arisztotelész és Leonardo még magába tudta sűríteni a teljes kultúrát. Azóta olyan hatalmassá terebélyesedett ez, hogy többé a világ legzseniálisabb emberének agyában sem fér el. Aki ma polihisztor próbál lenni, csak a sarlatánságig jut el. Mindenkinek — hajlama és a társadalmi igény alapján — döntenie kell, melyik területen kíván működni. A *specializáció* a Homo sapiens egyik legnagyobb találmánya — egyben a világkép-szintézis egyik legfőbb nehézsége.

Ha egy részt kiszakítunk, tartósan elszigetelünk az egésztől, ez előbb-utóbb elkorcsosul. Az önmagukat a társadalomból kizáró embercsoportokra és a kultúra egyes fejezeteire (tudományágakra, művészeti irányzatokra) is igaz ez. Az egymásra utaltságból és egymás táplálásából adódó szimbiózis formál egységes struktúrát az ismeretekből. A kultúra egyik jellegzetessége az egyes részletek *szakadatlan kölcsönhatása*. Napjainkban a tudomány és technika legnagyobb alkotásai távoli fejezetek ötvözeteként születtek. (A földtan és fizika egyesülése hozta létre a geofizikát, a csillagok és atommagok egybeolvasása a nukleáris asztrofizikát. Az elektronok és állatok találkozásából született a molekuláris biológia. Elektromosságot rosszul vezető kristályok tranzisztorizálták a híradástechnikát. A számítógépek a nyelvtudománynak, a matematikai struktúrák a verselemzésnek adnak új lendületet.) Egyetlen ember nem sajátíthatja el a teljes kultúrát. Mégis annak távoli részeit kell egységbe fonnia, ha újat és kiválót akar alkotni. Ez napjaink egyik izgalmas ellentmondása.

A kultúra az emberi társadalom kollektív agya. Az egyes emberi agyak a neuronok, amelyből ez a kollektív agy összetevődik. Bármely egyed értelmét messze felülmúló kollektív kultúrája emeli az emberi társadalmat minden más földi lény fölé. Statikusan, nyugalmi helyzetet felvéve, bárki csupán töredéket vallhat magáénak ebből a kollektív agyból. A kapcsolatok kihasználására, az integrációra egyetlen lehetőségünk van: *a dinamikus birtokbavétel*. Egy pillanatban nem foghatja át senki az egész kultúrát, de aktívan mozogva a kultúra bármely pontjáról bármely másik ponthoz eljuthat. A műveltséget a korábbi statikus nézőpont helyett dinamikusan kell felfognunk.

Átkelés az információtengeren

Az *információ-áradatról* sokat írtak már. Százezer tudományos folyóirat jelenik meg. A tudományos kutatás intenzitása mind hevesebb. Sok területen levelek, munkakonferenciák, légipostán szétküldött sokszorosított értesítők vég-

Digitized by Google

zik az információk gyors átadását. A csillagászatban egyes eseményekről táviratok tudósítanak. Hiszen mire a nyomtatott szöveg (féléves késéssel) megjelenik, elveszti aktualitását az aktív kutató számára: mások, a frissen informáltak túlléptek rajta, tovább hatoltak az ismeretlen vidéken. Aki nem tart lépést, az a legintenzívebb kutatás területein lemondhat a hasznos munkáról. Olyan problémákon töri majd fejét, amelyet mások máshol megoldottak, a felfedezést már postázták. A lassúság párhuzamos kutatást, fölösleges költséget okoz, az elsőbbség elvesztését jelenti.

Nem jobb a helyzet az ipar legvirágzóbb, legnagyobb üzletet jelentő ágaiban sem. A jelentősebb gyárak beszüntették a harcot az ipari kémek ellen. Mire ugyanis valamelyik sikeres gyártmányuk titkát kilesi valaki, mire a konkurrencia megkezdi ennek gyártását, ők úgyis elárasztják, sőt telítik a piacot. A kényelmes üzemek egyre inkább elvesztik vásárlóikat. A kényelmes népeknek *nemcsak kulturális tekintélyük kezd apadni, de életszínvonaluk is.*

Az információ-rengetegben való fürge tájékozódás létkérdés a legaktívabb tudományágakban és a legvirágzóbb iparágakban. De a tájékozódás más, elvibb szempontból is szükséges. A kultúra hatalmas máglyájához a specialisták szorgalma hordja össze a rőzsét, de a láng akkor csap a magasba, ha valaki felfedezi a társadalom vagy a természet új összefüggéseit. A specialisták által begyűjtött információtömeg viszont nem fér az emberi fejbe. A Homo sapienst már-már eltemeti a papírtömeg. Sokan a kultúra jövőjét féltik a „kollektív agy" abnormális túlnövekedésétől. Ugyanolyan zsákutcába jutunk, mint azok az őshüllők, amelyek a testi erő érdekében toronymagas sárkánnyokká hatalmasodtak, majd a földtörténeti kréta-kor végén eltűntek, hogy helyüket a fürge kis emlősöknek adják át.

A specialisták által összehordott információtömeg azonmód nyersen valóban nem fér be az emberi agyba. Fel kell dolgozni, át kell gyúrni, az esszenciát kell kivonni belőle úgy, hogy semmi érték veszendőbe ne menjen, mégis alkalmas legyen a humánus szintézisre. Napjaink fejlődése mutatja, hogy ez a feladat nem megoldhatatlan.

A laboratóriumi munkapadnál görnyedő specialisták és az elképzeletlen elképzelésére törő szintézisalkotók mellé a kultúra munkamegosztásában egy harmadik, egyenrangú partner zárkózik fel: az *információ-feldolgozók* együttese. Az ipar és a kultúra világhatalmai idejében felismerték, hogy a könyvtárak, folyóirat- és könyvkiadók mellett létre kell hozni a referáló-centrumokat, sőt legújabban az információ-esszenciák gyárait: a világtermelés kritikai feldolgozását elvégző munkacsoportokat. A tömörített információ hatalmas érték: annyit ér, amennyi a mögötte álló, szertefutó laboratóriumi munka milliós anyagi és személyi költsége. A 20. század enciklopédistái gyakran nagyobb tekintélyre tesznek szert, mint az önálló kutatók. Hadd említsem a hozzám legközelebbi példát: a fizikában az elemi részecskék kutatása futott előre úgy, hogy a lomha nyomtatást szinte kiszorították a levelek és a naponta érkező sokszorosított preprintek. Az így támadt információ-anarchiában vállalta A. H. Rosenfeld, hogy munkacsoportot állít fel az elemi részecskékre vonatkozó adatlavina negyedévenként elvégzendő kritikai feldolgozására. Munkája a világ egyik legnagyobb memóriájú elektronikus számítógépére támaszkodik. Legutolsó, 1969 januári összesítő táblázata már a hónap végén ott volt a világ négy földrészén minden részecskefizikai kutatóintézetben, minden munkájára valamennyit is adó kutató asztalán. A tudományos publikációk többé nem a specialisták névsorát idézik, akik a laboratóriumban görnyedve termelik a mérési adatokat, hanem csupán egy nevet: Arthur Rosenfeldét.

Digitized by Google

A példa valós és jellegzetes, de természetesen szélsőséget mutat. Az azonban feltétlenül igaz, hogy a termelés és kultúra egy területén sem lehetünk versenyben, ha módszereink száz évvel vagy akár csak húsz évvel ezelőttiek. A kultúra olyan „klasszikus" területei is, mint például a nyelvészet, a régészet, a bibliakutatás, a verselemzés (vagy akár a 67-es kiegyezés és a szecessziós stílus értékelése) mind lényegesen megváltoztak az elmúlt egy-két évtized folyamán.

Sajnos, nem élhetünk meg az iskolában magunkba szedett tudáskincsből. Meg kell valósítanunk a lehetetlent: széles kiterjedésben, évről évre kell magunkévá tennünk a kultúrát, amely törvényszerű történelmi fejlődés eredményeként nőtt túl az emberi agykapacitáson.

Jóllakottság és éhség

„A tanítvány nem bögre, amelyet meg kell töltenünk, hanem fáklya, amelyet lángra kell lobbantanunk." Mindig szívesen idézem Igor Tamm, Nobel-díjas elméleti fizikusnak ezt a megállapítását, amikor felmerül az a kérdés: Mi a megoldás? Mi az iskola szerepe, ha az iskolában szerzett tárgyismeret úgyis elégtelenné válik egy-két évtized alatt?

Amikor először írtam cikket e témáról, nem gondoltam, milyen tüzes visszhangot kelt. Félszáz reflexió jelent meg egy év alatt, tagadva és helyeselve. Nagyon örültem, hogy azok fogadták lelkesen, akikhez a „gyorsuló idő" kihívása leginkább szólt: könyvtárosok, tanárok, és főként fiatalok. Az ellenvélemények az iskolát féltették a „tananyagrobbanástól". A tízévenként megduplázódó ismeretáradatra egy választ tudtak csak elképzelni: a tananyag szakadatlan reformálását, bővítését, ami törvényszerűen túlterhelést okoz, és így csődöt idéz majd elő.

Ez a konklúzió valóban kikerülhetetlen, ha a műveltséget kincstárnak tekintjük, amelyet dugig kell töltenie az iskolának, hogy abból nyugdíjáig éljen birtokosa. A feladat a műveltség statikus felfogása alapján megoldhatatlan.

A tanítvány azonban „nem bögre, amelyet tele kell töltenünk." A korszerű műveltség *nem ismerethalmaz, hanem élő egység.* Egységes világkép, amely újszerű helyzetekben is határozott ítéletre, választásra képesít, tájékozódási készség az információdzsungelben, szabad mozgás a kollektív társadalmi kultúrában. A folyton alakuló valóság tudomásulvételének igénye, a világkép önálló továbbépítése, a szép új gondolatok szeretete, a hasznos új technikák elsajátításának mohósága. A műveltség *nem a jóllakottság, hanem az éhség érzete.*

Ha a társadalmi haladás cselekvő részesei akarunk lenni, akkor nem csupán az általános iskola elvégzésekor, az érettségi letételekor, az egyetemi vagy szakmunkás-diploma átvétele napján kell, hogy állásfoglalásra késszé tevő, napra korszerű műveltségünk legyen. A benyomások, információk *integrálását folyamatosan* kell végeznünk. Az élő műveltség szakadatlanul formálódik az emberi fejekben, s többször megújul egy munkás élet során.

A dinamikus műveltségeszmény egyik következménye, hogy *a műveltség nem azonos az iskolázottsággal.* Ha valaki kitűnően leérettségizett, sőt talán fiatalon le is doktorált, de utána nem fordít gondot műveltsége felújítására, negyvenéves korára megszűnik művelt ember lenni. Az az általános iskolai végzettségű munkás azonban, aki újságot és könyveket olvas, térképatlaszt is kezébe vesz, szembesíti az ellentmondó híreket, elsősorban pedig nyitott szemmel jár a világban, elgondolkozik a látottakon, ítéletet alakít ki a falu és a

Digitized by Google

világ eseményeiről, az az előbb kifejtett dinamikus értelemben művelt embernek tekintendő. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a magasabb iskolázottságúak nem könyebben szerezhetik meg ezt a műveltséget. Sőt: az a modern iskola célja, hogy a fiatalokat a műveltség aktív állapotba vigye. Hogy fellobbantsa a fáklyát.

Az iskola falai

Tiszteljük az ősi kollégiumok és univerzitások hősi helytállását, amellyel kultúrtipró háborúk ostromának ellenállva, falaik között mentették át a boldogabb korok kultúrkincseit a későbbi nemzedékeknek. Ma azonban nem tekinthetjük iskoláinkat a művelődés fellegvárainak. Le kell bontanunk az iskolák falait, hogy bennük a fejlődő élet, a társadalmi haladás élményét, esszenciáját nyújthassuk a fiataloknak.

„Nem kell megtanítani a mohácsi vész évszámát, sem a klór atomsúlyát, hanem azt, hogy hol lehet ezeknek utánanézni" — mondta Csűrös Zoltán egy tévé-vitán. Ne a példa szavain vitatkozzunk. A diákok a történeti beállítású társadalomtudományi tantárgyakban is, a leíróan tálalt természettudományi tantárgyakban is lexikális adathalmazt látnak, attól borzadnak. Még a pedagógusok is vitatkoznak, mi legyen annak a kisenciklopédiának az anyaga, amelynek fejben hordozását az iskolai bizonyítvány tanúsítja. Pedig a könyvespolcon álló új kiadású lexikonban pontosabban, teljesebben, korszerűbben megtaláljuk az évszámokat, neveket és képleteket, mint ha fejünkben kutatunk a húsz-harminc évvel ezelőtti iskolai emlékek között. Az iskolában dolgozatíráskor büntetjük az idegen segédeszközök használatát. Pedig mi, felnőttek, tudjuk, az viszi többre, aki a hiányzó mérési eredményt, a bizonyító szövegidézetet vagy a bevezetendő gyártási eljárást megtalálja valamelyik könyvtárban. Rendszeressé kell tennünk az olyan iskolai számonkérést is, ahol a „puskázás" (a megfelelő információ felkutatása és alkalmazása) nem megtűrt, hanem elvárt ténykedés. Úgy, mint a gyakorlati életben.

A pedagógia világszerte megindult forradalmának végcélja *a készségek kialakítása*. Árnyaltan kifejező fogalmazás, mai költők verseinek és mai rendezők filmjeinek önálló elemzése, matematikai, fizikai, kémiai példák megoldása, s még inkább utcán-konyhán ilyen példák észrevétele — ez az iskola természetes nevelési feladata. A kortárs valóság, a formálódó jövő felé nyitott iskolának az öntevékeny ismeretszerzés, a lehetőségek és információk közti szelektálás készségét is ki kell fejlesztenie. Fakultatív tantárgyak, választható házifeladatok mellett élni kell az oktatást kiegészítő *iskolán kívüli népművelési lehetőségekkel*. (Ezek készítik elő a felnőtt művelődési formákat.) Lesz diák, aki a kis matematikusok körét, lesz, aki a filmklubot választja, olyan is akad, aki mindkettőt. Az ilyen aktivitást, az osztályon kívül elért eredményeket is tükröznie kellene az iskolai minősítésnek.

A tanár még építgeti a diákok fejében a világképet. Felnőtt korban ezt önállóan kell elvégeznünk. Így értékes. A világképfejlődést természetesen ösztönzik a művelődés felnőtt formái (munkahely, szakfolyóiratok, utazások, szabadegyetemek, újságok). Hogy ez a motiváció a haladás irányában hasson azt elérni a népművelési politika feladata. De a világképformálástól nem kell senkit megkímélnünk, semmiféle breviáriummal. Már az iskolában meg kell ismertetnünk *a kultúra forrásait*, meg kell tanítani a fiatalokat *az ismeret-integráció* művészetére. Nem csak a Képes Krónikát és Tinódi Sebestyént kell oktatnunk, de azt is, hogy ma létezik az Élet és Tudomány, a Filmvilág, a Magyarország,

Digitized by Google

s rajtuk kívül még az Új Írás, a Természet Világa, a Valóság és a Filmkultúra, meg annyi más folyóirat. Tudni kell, mi található a Társadalmi Szemlében és mi a Fizikai Szemlében. A művelt felnőtt sem képes elolvasni minden lapot, de tájékozódik közöttük. Kiválasztja azokat, amelyekből szaktudását és általános műveltségét életben tarthatja.

Csak akkor maradhatunk a kultúra tengerének áradó felszínén, ha tudjuk, miként érhetők el bármikor a szilárd klasszikus értékek. Hogyan lehet gyorsan utánanézni eltett iskolai tankönyvekben, szótárakban, a Magyar Helyesírás Szabályaiban, a Világatlaszban, az Új Magyar Lexikonban egy szükséges adatnak, ismeretnek. Melyik könyvtárba kell mennünk, miként kell a katalógusból a hiányzó információ forrását kikeresnünk. Az iskolában tanuljuk meg eldönteni: mit felesleges fejünkben megrögzíteni, mi az, amit jobban megtarthatunk az információtárolás erre specializált objektumaiban.

A jó diák nem csak a magyar középkorban vagy Dél-Amerikában járatos (elméletileg), hanem a beat-zenekarok, könyvtárak és újságárusok útvesztőiben sem téved el (gyakorlatilag). De a jó tanár sem kívánja osztálya nevében eldönteni, hogy a Straussok érnek-e többet a zenében vagy a Beatles. Hogy ez mennyire nem magától értetődő, arra számos példát ismerünk.

A tévé kalandfilm-sorozata fontosabb beszédtéma az osztályban, mint a matek-dolgozat. Belphegort a budapesti általános iskolások többsége látta. Nem baj. Baj csak abból támadhat, ha az iskola nem vesz tudomást róla: a mai fiatalok fejét a mozi és a tévé legalább annyira formálja, mint a könyvek betűje vagy a tanárok szava. Büszkék lehetünk rá, hogy az elsők közt tanítunk filmesztétikát a gimnáziumban. De azt sem érzem elképzelhetetlennek, hogy a diákokat a heti mozi- és tévé-program kritikai olvasására is megtanítsuk. A karácsonyi szünet alatt a gyerekek nagy élménye volt a moziban az Egri Csillagok, a képernyőn a Viharlovag. Vajon melyik csillogószemű gyereknek ötlött eszébe a kérdés: ki ellen harcolt éppen a török szultán, akinek a szolgálatába szegődött szerelmi bánata miatt a Viharlovag, ez a halhatatlan tévé-dalia?

David Riesman amerikai szociológus három típust különböztetett meg. A tradíció-irányította embert, akit a feudalizmus állóvíz-társadalma termelt ki. A belülről irányított embert, aki puritán közösség neveltje, és aki a gyerekkor által meghatározott elvek alapján tudatosan tájékozódik a sokrétűvé fejlődött társadalomban. És a kívülről irányított embert, aki napjaink véltozékony helyzeteiben a fogyasztói divat (és a snob kultúrdivat) rezdüléseihez igazodik. Egyik sem lehet nevelési eszményünk. Kiforrott vélemény, kritikaképesség, választani tudás — elengedhetetlen a mai világ forgó kaleidoszkópjában. De a hozzá szükséges világkép (nevezhetjük erkölcsnek is) nem a gyerekkorban felépült kristálypalota, hanem *élő, korhoz kapcsoltan fejlődő, dinamikus műveltségre támaszkodik.*

Bírálni szoktuk az iskolát. Mégis be kell vallanunk, hogy azok a felnőttek, akik aktívan építik tovább műveltségüket, ezt elsősorban az iskolai nevelés utóhatásaként teszik. Közülük néhány év alatt sokat leszoktat a környezet erről a tevékenységről. A kezdeményezőkedv majmolássá, az éhség étvágytalansággá, a türelmetlenség cinizmussá fakul. Ilyen emberek közössége kritizálni még tud, építeni már nem.

Saját lábukat és fejüket használó, az országúti és történelmi sebességtől nem szédülő, a nagyvilágban biztosan tájékozódó egyéniségek közösségét látjuk eszményként magunk előtt. A mi társadalmunknak nem leszoktatnia kell az igényességről, hanem el kell várnia azt. Enélkül nem bontakozhat ki a szocialista demokrácia.

Digitized by Google

Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa

Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa, amely február 8. és 15. között tanácskozott Bolognában, fontos esemény volt mind az olasz testvérpárt és az olasz belpolitika, mind a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából.

A XII. kongresszus belpolitikai jelentőségét azok az új momentumok magyarázzák, amelyek az elmúlt években jelentkeztek Olaszország politikai és társadalmi életében. Az olasz társadalom mélyreható válságot él át annak a gazdasági és politikai irányzatnak következtében, amelyet az uralkodó osztályok és az ő képviseletükben a hatvanas éveknek immár „középbal" irányzatú, tehát kereszténydemokratákat és jobboldali szocialistákat tömörítő kormányai választottak. Az olasz monopoltőke alapvető stratégiája az ötvenes években, az úgynevezett gazdasági csoda időszakában: a belső fogyasztás kiszélesítése, bizonyos termékek (például a gépkocsik) piacának nagyarányú kibővítése volt a kormány által követett gazdaságpolitika (például útépítés, stb.) révén, elhanyagolva a kollektív szükségleteket, a szociális létesítményeket és intézményeket. A hatvanas évek elején bekövetkezett recesszió után viszont úgy keresett kiutat magának az olasz nagyipar, hogy korlátozta a belső piacot, fokozta a munkatempót, növelte az exportot. Mindkét politika árát a dolgozó tömegek adták meg. Emellett egyre bénítóbb és a tömegek számára egyre elviselhetetlenebb kötelékké váltak a reformra szoruló intézmények, amelyek gazdasági jellegűek (mint a felesbérlet), vagy oktatásiak (mint az elavult egyetemi rendszer), vagy erkölcsiek (mint a házasság felbonthatatlansága). Ily módon az ország gyors gazdasági előretörése, amely egyébként jelentős részben az északi országrészhez képest mérhetetlenül elmaradt Dél-Olaszország rovására történik, a társadalom válságának elmélyülésével járt együtt.

Az Olasz KP kongresszusa, Luigi Longo beszámolója és a felszólalások többsége mélyrehatóan elemezte azokat a jelenségeket, amelyekben ez a válság megnyilvánul. Páratlan arányokat értek el a sztrájkharcok, a kongresszus előtt és alatt is két anyagi követelésért (nyugdíj-reformért, illetőleg a bérzónák eltörléséért) folyó általános sztrájk bénította meg az országot. (E sztrájkok eredményeként a kormány kénytelen volt legalábbis részlegesen megreformálni a nyugdíjrendszert.) A sztrájkokban új harci formák is jelentkeztek, amelyek egyes üzemekben a közvetlen munkáshatalom megteremtése felé mutattak; így például a munkások sok helyen elfoglalták a gyárat. Új jelenség a diákok mozgalma; ennek szervezeti keretei igen lazák, ideológiája a tőkés társadalom intézményeinek és céljainak általános tagadásából indul ki, harci formája pedig az egyetemek elfoglalása, az egyetemen viták szervezése, tüntetés — s mindez a pártokon kívül állva. A diákmozgalomban részt vesznek kommunista fiatalok, maga a mozgalom azonban általában önálló, a párttól mozgalmilag független jelenség. Új jelenség az is, hogy más, nemegyszer kispolgári társadalmi rétegek is bekapcsolódnak a tiltakozó mozgalmakba, ahogyan e rétegek érdekeit is keresztezi a monopolkapitalista fejlődés.

E fejlődés visszhangja a középbal pártok belső válsága, amely mind a szocialista, mind a kereszténydemokrata pártban megnyilvánul. Mindkét párt ke-

Digitized by Google

belén belül vannak olyan irányzatok, amelyek kritikus álláspontra helyezkednek pártjuk vezetőségével szemben, és elutasítják a merev kommunistaellenességet.

A középbal kísérlet tehát, mint Luigi Longo megállapította, céljait tekintve megbukott, alkalmatlannak bizonyult arra, hogy megoldja Olaszország problémáit, s kivezesse az országot a társadalmi válságból. Mint Nilde Jotti, a vita egyik felszólalója hangoztatta, a középbal abban az értelemben is kudarcot vallott, hogy nem sikerült elszigetelnie a kommunistákat. Ennek bizonyítéka és a kongresszusi vita egyik kiindulópontja az a nagy választási siker volt, amelyet az OKP 1968. május 19-én ért el az általános választásokon, amikor 8 és fél millió szavazatot szerzett, a leadott szavazatok 27 százalékát. (A pártnak jelenleg 1,2 millió tagja van.)

A kongresszus központi belpolitikai kérdése tehát az volt, hogy milyen kiutat lehet találni a válságból, milyen alternatívát állíthat szembe a párt a csődbe jutott kormányformulával. Longo beszámolójában világosan beszélt: a középbal megbukott és eszmeileg is kimerült, de nem lehet még azt mondani, hogy létrejött az új többség, amely annak helyére léphet. A válságból kiutat találni azonban nem egyetlen párt feladata. A kommunista párt előtt álló közvetlen politikai feladat tehát — állapította meg a kongresszus — a szövetségi politika alkalmazása. Ebben az értelemben hangoztatta a párt főtitkára, hogy az új többség kiépítése nem elvont és távoli alternatíva, hanem egy már megkezdődött folyamat, amelynek oka a jelenlegi problémákban gyökerezik, és amelynek érvényesülését a most folyó harcok is elősegítik.

A kongresszus összes vezető szónokai elsőrendű problémának tekintették a szövetségi politika értelmezését és megvalósítását. A kérdés: kivel és milyen célokért szövetkezzenek a kommunisták? A válasz, amelyet a kongresszus adott, világos volt.

A pártnak ki kell dolgoznia azokat a követeléseket, azokat a reformprogramokat, amelyek a leginkább megfelelnek az ország szükségleteinek, s amelyek a legsürgősebben orvoslásra szoruló problémákra vonatkoznak. E konkrét célok megvalósítására kell szövetséget teremteni más baloldali erőkkel, akár szocialisták ezek, akár katolikusok, akár kereszténydemokraták. A párt e programját, amely magába foglalja a mezőgazdaság reformját, az állam reformját, az állami beruházások ellenőrzését, Dél-Olaszország fejlesztését, az egyetem reformját, a gyáron belüli szabadságjogok biztosítását, stb., már most is jelentős erők támogatják az olasz politikai élet baloldalán. Közéjük tartozik a Proletáregység Olasz Szocialista Pártja, amely a szocialista pártból vált ki 1965-ben, azóta önálló politikai erővé vált. Közéjük tartozik a kereszténydemokraták soraiból és máshonnan rekrutálódott „disszidens katolikusok" több csoportja, valamint a független baloldali személyiségek rokonszenvező tábora is. Ugyanakkor a kormánypártokon belül is vannak olyan csoportok, amelyek hasonló irányban kívánnak haladni.

Ebből indul ki a párt a kongresszuson kidolgozott, illetve megerősített vonal értelmében, amikor azt hangoztatja, hogy ki kell dolgozni a reformok programját, ki kell szélesíteni körülötte a szövetségesek frontját, és így meg kell teremteni az új többséget. A kommunisták — mint Longo hangoztatta beszámolójában — harcolnak a többség körülhatárolásának, a kommunisták kirekesztésének kereszténydemokrata stratégiája ellen, és a maguk részéről készek arra, hogy helyi szinten, a különböző választott testületekben kipróbáljanak az előbb említett baloldali erőkkel megteremtendő új többségeket. A kereszténydemokrata párt főtitkára (akit csupán a szavazatok kisebbségével választottak meg e tisztségre) Longo beszámolóját kommentálva elutasította a kom-

Digitized by Google

munistákkal való mindenfajta „hatalmi találkozás" lehetőségét. Válaszolva neki, az OKP főtitkára hangsúlyozta: valóban nevetséges volna azt képzelni, hogy a kommunisták Piccolihoz és a mögötte álló konzervatív erőkhöz fordulnak, amikor pozitív megoldást sürgetnek az olasz társadalom válságára. Éppen ellenkezőleg: a kommunisták azokkal a baloldali, demokratikus katolikus és kereszténydemokrata erőkkel való találkozásról beszéltek, amelyek éppen a kereszténydemokrata párt vezetőinek konzervatív politikája ellen küzdenek a párton belül és azon kívül.

Az olasz kommunisták külpolitikai programja, amely nyilvánvalóan a kiépítendő új többségnek is programja, kimondja, hogy Itália nem tartozhat egyetlen politikai tömbhöz sem; következésképpen a NATO-nak távoznia kell Olaszországból és Olaszországnak a NATO-ból. Luigi Longo ezzel kapcsolatban figyelmeztette az olasz uralkodó osztályt: ha a NATO gépezetén keresztül be akarnák vonni Olaszországot egy új háborúba, akkor a nép minden fegyvert fel fog használni annak a rendszernek a megdöntésére, amely a megsemmisülés felé próbálja sodorni. Az olasz kommunisták tehát harcolnak egy semleges állapotért, a tömbök „túlhaladásáért", az európai biztonságért, a leszerelésért, a Földközi-tengernek a béke tengerévé való átalakításáért.

A szövetségi politika problémája azonban nem csupán a közös platform kidolgozásának összefüggésében bukkan fel, hanem a szövetségesekhez való viszony tekintetében is. A kérdés az: hogyan viszonyul a párt a baloldali tömbben részt vevő vagy abba bevonható erők önálló koncepcióihoz, szervezeteihez, módszereihez, különös tekintettel arra, hogy ezek közül sok nem osztja a párt módszereit vagy nézeteit. Ennek a kérdésnek elsőrendű fontosságot adott a diákmozgalmak jelentkezése. Ezek a mozgalmak egyrészt a képviseleti demokrácia tagadásából indulnak ki, ellenzik a választott szervek tevékenységét, és így a pártvezetőségekét is, s az állandó gyűlésezéssel egy úgynevezett közvetlen demokráciát igyekeznek teremteni maguknak. Másrészt a diákmozgalmak jelentős részének a céljai elvetik a munkásosztály stratégiai pozícióharcának azt a koncepcióját, amely a párt fő vonalában kifejeződik, s ehelyett a rendszernek valami általános tagadásából és egy közvetlennek vélt, a diáksággnak elsőrendű szerepet juttató forradalmi perspektíva lehetőségéből indulnak ki. A diákmozgalmak az utóbbi másfél évben az olasz belpolitikai élet egyik legmarkánsabb jelenségévé váltak. Ezért egész Olaszország érdeklődéssel várta, milyen álláspontot foglal el irányukban a kommunista párt.

Luigi Longo nagyon világosan beszélt beszámolójában: „Az utóbbi évek munkás-, paraszt- és diákharcaiban közös elem a demokratikus akarat a társadalom és az állam irányításában való közvetlen részvételre, az emberi és állampolgári méltóság érvényesítésére, az elnyomás minden formájának visszautasítására. Sokan aggodalommal, esetleg éppen félelemmel néznek minderre. Mi viszont elégedetten üdvözöljük, mert tudjuk, hogy tudatos, ha nem is kizárólagos előmozdítói voltunk e politikai és eszmei ébredésnek. Jól tudjuk, hogy e mozgalmak némelyikében olyan eszmék és irányzatok jelentkeznek, amelyeket nem osztunk. Jogunk és kötelességünk bírálni és visszautasítani az ilyen álláspontokat. Már rég elvetettük azonban azt a szektás kritériumot, hogy egy tömbben vissza kell utasítanunk mindazt, ami nem esik egybe a mi nézeteinkkel. A munkás, demokratikus és népi mozgalmat ösztönző hajtóerők, érdekek és célok változatosságát nem csupán a realitás objektív adottságának tekintjük, hanem olyan ténynek is, amely magának a mozgalomnak mélységéről és gazdagságáról tanúskodik." A kongresszuson számos felszólaló hangoztatta, hogy a kommunista párt figyelembe veszi a többi mozgalom autonómiáját, s

Digitized by Google

politikája arra irányul, hogy elősegítse ezeknek az önálló erőknek a „beérését" a demokratikus küzdelemben.

A más társadalmi szervezetek és mozgalmak autonómiájának kérdésével kapcsolatban sajátos aspektusban jelentkezett a kongresszuson a szakszervezetek autonómiájának kérdése. Az osztályharcos CGIL vezetői — akik többségükben kommunisták — már huzamosabb ideje hangoztatják a szakszervezetek önállóságát a párttal és a pártokkal kapcsolatban. Ez azért fontos momentum az olasz helyzetben, mert ha közvetlen kapcsolat állna fenn a szakszervezetekben tevékenykedő párttagok és pártjaik között, akkor a CGIL-t szakadás fenyegetné, hiszen a kommunisták ellenzékben vannak, a szocialisták pedig részt vesznek a kormányban. A szakszervezetek autonómiájának gyakorlata lehetővé tette a szakadás elkerülését, sőt az osztályharcos szakszervezet befolyásának növelését is. Az olasz sztrájkmozgalmak általános stratégiájában ma a kereszténydemokrata ihletésű CISL és a szociáldemokrata UIL is gyakorlatilag együtt lép fel a CGIL tömegeivel. Az olasz kommunisták elvetik a „transzmissziós szíj" minden áron való kötelezettségének elméletét, de ugyanakkor autonóm és fontos szerepet tulajdonítanak a szakszervezetek tevékenységének a munkásmozgalomban, tekintetbe véve azt is, hogy a szakszervezeti tevékenységnek természetesen megvannak a maga határai. Ezt Agostino Novella, a CGIL vezetője fejtette ki a kongresszuson.

Enrico Berlinguer — akit az új központi bizottság főtitkárhelyettessé választott (ez a poszt 1964 óta, amikor Togliatti halála után Luigi Longo, az akkori főtitkárhelyettes került a párt élére, betöltetlen volt) — vitaösszefoglaló beszédében a párt szövetségi politikáját összegezve azt hangoztatta, hogy a reformok stratégiáját össze kell kapcsolni a „történelmi tömb" koncepciójával, amelynek értelmében nem a párt fogja meghódítani a hatalmat, hanem különböző szociális és politikai erők tömbje, s a párt egy része ennek. Már most arra van szükség, hogy lépésről lépésre épüljön ez a történelmi tömb, amelyben megvalósul a munkásosztály hegemóniája. A reformok stratégiája tehát — mondotta Berlinguer — lényegében a szövetségi politika stratégiája, amely mindig is központi problémája volt minden forradalmi folyamatnak. A szocializmusért folyó harcot nem lehet egyenesvonalú előretörésként felfogni, hanem bonyolult, kemény és sok részletből álló harcnak kell tekinteni.

A kongresszus nagy erővel szögezte le, hogy az olasz kommunisták a demokrácia talaján kívánják folytatni harcukat a szocializmusért. Az olasz alkotmány ugyanis, amely ezt a demokratikus lehetőséget meghatározza, szellemében messze túlmutat az olasz uralkodó osztály által megvalósított gyakorlatnál. Ez az alapokmány, amely a kommunisták vezetésével folytatott ellenállási küzdelem eredményeként született meg, számos olyan elvet szögez le, amely mindmáig nem valósult meg, mert a kereszténydemokrata kormányok elszabotálták. Pusztán az alkotmány megvalósítása is messze előre viheti tehát Olaszországot a szocializmus felé vezető olasz úton, amelyet a párt magáénak vall. Ezért mondhatta beszámolójában Luigi Longo, hogy az Olaszország összes demokratikus erőinek egységéért folyó harc nem áll ellentétben a szocializmusért folyó harccal, hiszen mindkettőben a munkásosztály játssza a vezető szerepet. Minél konkrétabbá válik a munkásosztály vezető szerepe a demokrácia megvalósításáért folyó harcban, annál világosabbá és konkrétabbá válik a szocializmus perspektívája is. Ez konkrétan a szocializmus felé vezető olasz út — mondotta az OKP főtitkára, hangoztatva, hogy ez nem csak parlamenti út, de az is.

Ilyen módon a kommunisták tanácskozása gyakorlatilag kiépítette az azonnali és a távlati célok szintézisét. Luigi Longo úgy fogalmazta meg ezt zársza-

Digitized by Google

vában, hogy a kommunisták feladata: előrevinni a munkások, a parasztok, a diákok és az egyéb rétegek harcait, konkrét eredmények, új, demokratikus hatalmi pozíciók kivívása érdekében, amelyekből tovább lehet fejleszteni a jelenlegi politikai és társadalmi rendszer tagadására irányuló mozgalmat, egészen a jelenlegi gazdasági és politikai vezető erők teljes vereségéig. Ez az az út, amely lehetségessé teheti azt, amit a kormány vezetői és a konzervatívok továbbra is lehetetlennek próbálnak feltüntetni — hangoztatta a párt főtitkára.

A kongresszuson számos felszólaló foglalkozott azzal, milyen módon válaszolhat az olasz uralkodó osztály erre a kihívásra. A felszólalók megállapították, hogy más nyugat-európai országokkal ellentétben, Olaszországban a polgári reformista kísérlet válsága nem vezetett reakciós fordulatra — s ez a dolgozó tömegek harcosságának köszönhető —, de továbbra sem lehet kizárni ezt a veszélyt. Elutasította azonban a kongresszus a szocialistáknak azt az állásfoglalását, amely szerint a tekintélyuralmi veszélyek ellen a tömegmozgalmak lefékezése a legjobb védekezés. Éppen ellenkezőleg: ez csak ösztönözné a reakciót és elbátortalanítaná a tömegeket — mutattak rá a vita részvevői. Ugyanakkor hangoztatták, hogy a demokratikus intézmények lejáratása kétségkívül veszélyeket teremt Olaszországban, és ezért szintén az uralkodó osztály a felelős.

E belpolitikai szintézis igen elmélyült és gazdag vita alapján bontakozott ki a kongresszuson. A vita tulajdonképpen már a központi bizottság októberben közzétett kongresszusi tézisei alapján megkezdődött, majd a tízezer szekció és a 109 föderáció előkészítő gyűlésein és kongresszusain folytatódott. Ezeken a tanácskozásokon és magán a kongresszuson is jelentkeztek olyan nézetek, amelyek ellentétben álltak ezzel a vonallal.

A kongresszusi vitában a 68 felszólaló közül négyen — Pintor, Natoli, Caprara és Rossana Rossanda — azt a nézetet fejtették ki, hogy a jelenlegi helyzet bizonyos értelemben már forradalmi jellegű, és ezért lényegében elutasították a szövetségek, a reformok, a közbeeső célok stratégiájának a Longo-beszámoló és a tézisek által kifejtett formáját, s azt sürgették, hogy a párt — elsősorban a tömegek direkt akciójára, a diákok és a munkások harcának valamiféle elvont összekapcsolására alapozva — ne a jelenlegi többség megdöntésére, hanem a rendszer elleni általános támadásra mozgósítson. Rossanda ezzel kapcsolatban példásnak mondotta a kínai kulturális forradalmat. A kongresszus nem tette magáévá ezt a nézetet, a különvélemény képviselői elenyésző kisebbségben maradtak. Ennek ellenére Caprara kivételével a felszólalókat ismét beválasztották a központi bizottságba. Luigi Longo hangoztatta zárszavában, hogy a különvélemény sem arra nem ok, hogy valakit kizárjanak a párt vezető szerveiből, sem arra, hogy bevegyék oda.

A többi felszólaló kivétel nélkül egyetértett Longo beszámolójával, ugyanakkor értelmezésében és abban, hogy mit hangsúlyoztak, mutatkoztak bizonyos különbségek. Amendola, a vezetőség tagja például a pártfegyelem fontosságát hangoztatva, elsősorban a politikai többség megteremtésének szükségességét emelte ki. Ingrao, akit a XI. kongresszuson bíráltak azért, mert elsősorban a gyárakban való közvetlen akcióra, egy a gyakorlati lehetőségeknél szűkebb és élesebb vonalra próbálta koncentrálni a párt erőfeszítéseit, ezúttal olyan szellemben közelítette meg a kérdést, amelyet a kongresszus igen nagy elismeréssel fogadott: hangoztatta a különböző mozgalmak pozitív hozzájárulását, és a pártvezetőségek, a választott szervek, valamint a tömegek akciója, a sztrájkok, a diákmegmozdulások közötti szerves összefüggést és kölcsönhatást.

A kongresszus által kidolgozott belpolitikai vonal szemmelláthatő nyug-

Digitized by Google

talanságot keltett a monopoltőke sajtójában. Aggódva hangoztatják, hogy a kommunista kihívás komoly, a kommunistákat komolyan kell venni, s nem elég egyszerűen nemet mondani perspektívájukra, mert az reális problémákból és lehetőségekből indul ki. A polgári lapok kommentárjai riadt hangon figyelmeztették a középbal koalíció belső harcokba merült vezető pártjait: állítsák helyre egységüket, hogy közösen nézhessenek szembe a kommunistákkal. Ellenkező esetben — állapítják meg — megvalósulhat az, amit a kommunisták javasoltak, hogy kezdetként a helyi választott szervekben, községekben, városokban, megyékben, tartományokban új többségek jönnek létre.

Belpolitikai szempontból is fontos volt a kongresszusnak a nemzetközi kommunista mozgalom problémáiban elfoglalt álláspontja, mert a polgári pártok, a szocialisták, a burzsoá sajtó nagy kampányt folytattak azért, hogy az Olasz Kommunista Párt — miután augusztusban helytelenítette az öt szocialista ország csehszlovákiai fegyveres fellépését — szakítsa meg azokat a kötelékeket, amelyek a szocialista táborhoz, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomhoz fűzik. Ez a kísérlet meghiúsult. A párt vezetői ugyanakkor, amikor megerősítették augusztusi állásfoglalásukat, erőteljesen leszögezték, hogy az OKP internacionalista pártnak tekinti magát, és sohasem fog a szovjetellenesség álláspontjára helyezkedni, sohasem fogja elfogadni azt a szociáldemokrata utat, amelyet az internacionalista eszmék megtagadása jelentene. Luigi Longo hangoztatta: nevetséges azt gondolni, hogy a kommunistákkal meg lehet ismételni azt a műveletet, amelyet Nenni pártjával hajtottak végre a kereszténydemokraták.

Ugyanakkor a kongresszus világosabban körülhatárolta azt az önálló helyet, amelyet az Olasz Kommunista Párt kíván betölteni a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban. Luigi Longo és Galluzzi, a vezetőség tagja is e szellemben beszélt. Enrico Berlinguer (aki az utóbbi évek nemzetközi tanácskozásain képviselte a pártot) részletesen kifejtette vitazáró beszédében a párt e sajátos helyének koncepcióját. „Tudatában kell lennünk — mondotta —, hogy koncepcióinkban és álláspontjainkban — mint a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom minden más komponensének álláspontjában is — óhatatlanul jelentkezik olyan egyoldalúság, amely az eltérő földrajzi, politikai helyzetből, az eltérő történelmi és eszmei hagyományokból táplálkozik."

A sajátos olasz álláspont a következőképpen körvonalazható: az olasz párt, történelmi helyzetéből következően szervezetileg és politikailag egyaránt önálló, autonóm párt. Önálló módon dolgozta ki a szocializmusba vezető olasz út koncepcióját, és önállóan alkot véleményt a Szovjetunió és más szocialista országok valóságáról, politikájáról, és ennek egyes megnyilvánulásairól. Ez az önálló vélemény azonban beilleszkedik az internacionalista szolidaritás koncepciójába. A kommunisták az Októberi Forradalomban történelmi választóvonalat látnak. Ezenkívül nagyra értékelik az Októberi Forradalom világtörténelmi folytonosságát, amely a szocializmusnak a Szovjetunióban történő építésében, más országok szocialista átalakulásában, a Szovjetuniónak és a szocialista országoknak az imperializmus, a fasizmus, a reakció ellen, a békéért, a népek függetlenségéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott küzdelmében nyilvánul meg. E realitás és e funkció alapján sorakoztak fel az olasz kommunisták mindig is az Októberi Forradalom oldalán az antifasiszta, demokratikus és szocialista küzdelemben, s ezért visszautasítják a szovjetellenességet, bármilyen formában jelentkezzék is. Olaszország kommunistái azonban nem egy elvont formula és nem is a szovjet modell alapján harcolnak a szocializmusért, annál is kevésbé, mert a szovjet modell meghatározott történelmi körülmények között alakult ki, és így véleményük szerint megismételhetetlen.

Digitized by Google

Az olasz kommunisták a szocializmus történelmiségének koncepciójából kiindulva szemlélik a szocialista országok jelenlegi helyzetét, amint a marxizmus maga is történelmi jelenség. A marxizmus több mint száz évvel ezelőtt úgy jelentkezett — mondotta Berlinguer —, mint a szocializmus mindenféle utópikus szemléletének elvetése, s különös volna, ha utópisztikus magatartásba esnék vissza, s éppen a szocialista országok valóságával kapcsolatban. Az olasz kommunisták ezt a történelmi szemléletet sürgetik, és azt hangoztatják, hogy „diplomáciai finomságok nélkül meg akarják mondani, ami számukra igazságnak tűnik". (E ponton hadd jegyezzem meg: amint — éppen a pártok autonómiájának az OKP által erőteljesen hangsúlyozott elve alapján — nehezen képzelhető el, hogy kívülről pontos értékítéletet lehessen mondani az olasz kommunisták által kidolgozott általános stratégiába illeszkedő konkrét döntésekről, ugyanúgy fennáll annak a lehetősége is, hogy ami a szocialista országok gyakorlatának egyes vonásaival kapcsolatban a tények nem teljes ismerete alapján „igazságnak tűnik", az valójában nem fejezi ki azt. Donini szenátor, az egyik felszólaló például olyan tényekre utalt, amelyek arra mutattak, hogy a csehszlovák társadalomban valóban feléledtek bizonyos burzsoá mítoszok, amelyeket a vezetőség állásfoglalása — mint mondotta — nem vett figyelembe: ezért bírálta az ezzel kapcsolatos pártdokumentumokat és felülvizsgálatukat sürgette. A szocialista országok realitásának árnyalt, gazdag, utópizmustól mentes elemzése különben olyan követelmény, amelyet a szocialista országokban is előtérben áll).

A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseivel kapcsolatban erőteljesen hatott a kongresszuson az egység újjáépítésének követelménye. A párt véleménye szerint ennek a különböző autonóm álláspontokból kell kiindulnia, a közös vonások, a találkozási pontok alapján. Ennek példájaként Berlinguer a vietnami nép harcát és a körülötte megvalósult „csodálatos egységet" említette meg. Ezt magában Vietnamban, az olasz kommunisták véleménye szerint, a vietnami kommunisták hősi harca mellett az a politika tette lehetővé, amely a harcban a legszélesebb nemzeti és demokratikus egységet teremtette meg, nemzetközi téren pedig az az autonómia, amely a közös ellenség elleni harcban az akcióegység alapjává vált. A Szovjetunió és az összes többi szocialista ország érdeme az, hogy (a lakosságuk által is vállalt áldozatokkal) politikai, anyagi, katonai és erkölcsi segítséget nyújtanak a vietnami népnek.

A kongresszuson jelentkezett az a követelmény is, hogy az akcióegység megteremtésén túl lépve, magasabb egységre is törekedni kell. Ebből a célból — mint Berlinguer mondotta — szükség van a kommunista és munkáspártok, az antiimperialista és a felszabadító erők között a módszerek és a kapcsolatok olyan rendszerére, amely lehetővé teszi a szakadások elkerülését, és elősegíti a fokozatos egyesítést a politikai akcióban és az elméleti kutatásban is. Elsősorban olyan dolgok körül kell keresni az egységet, amelyek körül egyáltalán lehetséges. Nagy haladás volna egy olyan vitamódszer kidolgozása, amely megoldja azt a dilemmát, hogy vagy kizárólag formális és diplomáciai eszmecsere folyjon, vagy kölcsönös gyalázkodás és kiátkozás. Az eszmék harcában szükséges szilárdságot a türelem módszerének kell elősegítenie és biztosítania — mondotta Berlinguer.

Magáról a haladó mozgalomról azt hangoztatta a kongresszus által megválasztott főtitkárhelyettes, hogy az olasz kommunisták véleménye szerint egy szélesebb koncepcióból kell kiindulni. Kétségtelen, hogy a Szovjetunió és a szocialista országok szerepe alapvető fontosságú a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban, és az is marad. A szocializmusért folyó küz-

Digitized by Google

delem határai nem esnek azonban egybe a szocialista országok határaival, hasem sokkal szélesebbek, s a tőkésországok munkásmozgalmára, a felszabadító mozgalmakra is kiterjednek. Az olasz kommunisták ebben a szellemben tekintenek a kommunista és munkáspártok moszkvai világértekezlete elé. Berlinguer kijelentette: ez az értekezlet pozitív lehet, ha egyesíteni tudja a vélemények nyílt és felelősségteljes összemérését a legnehezebb, a legeltérőbb módon megítélt kérdésekben az egységes harci platform kidolgozásával. Elképzelhető, hogy ez a platform csak korlátozott célokra vonatkozzon, ezeknek azonban olyanoknak kell lenniük, hogy ösztönözzék a szélesebb megértést, amely túlmegy az értekezleten részt vevő pártokon, sőt magukon a kommunista és munkáspártokon is.

Ez tehát az a bel- és külpolitikai vonal, amelyet az olasz kommunisták XII. kongresszusa kidolgozott. Konstruktív alkalmazása fontos eleme lehet az olasz társadalom fejlődésének és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységéért vívott küzdelemnek.

Baracs Dénes

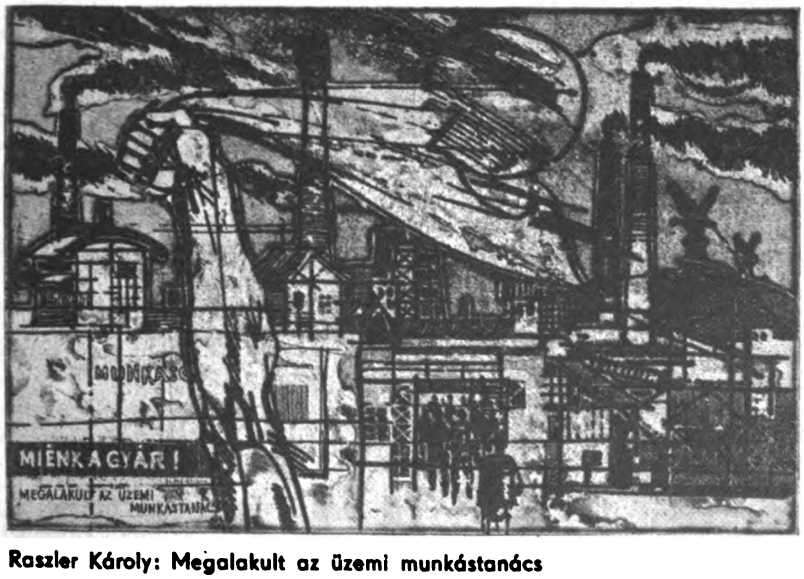

Raszler Károly: Megalakult az üzemi munkástanács

Digitized by Google

A vállalati eszközgazdálkodásról

Szükségletre termelni és olcsón termelni — ez a gazdálkodás két igen fontos elve. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy hiába termelünk olcsón, ha termékeink nem felelnek meg a piacon, előtérbe állítottuk a szükségletek jobb kielégítését. De a piac — különösen az exportpiac — bebizonyította, hogy hiába termelünk a piac igényeinek megfelelően, ha termékeink drágák.

Egyszerre kell mindkét követelménynek eleget tenni. Az új irányítási rendszer első évében egy kissé háttérbe szorultak az önköltségcsökkentési feladatok. Vállalataink nagymértékben a piac felé fordították a figyelmüket, igyekeztek minél magasabb árat elérni termékeikért. Az induló árak az előirányzotnál jóval magasabb nyereséget tartalmaztak. Ezért az önköltségcsökkentés kérdései általában nem voltak nagyon égetők a vállalatok számára.

Vállalatainknak 1969-ben az előző évinél kisebbek a tartalékaik. Az induló tartalékok jelentős részét uggyanis már a múlt évben mozgósították, vállalati nyereséggé alakították. Új tartalékok feltárása szükséges. 1969-ben nemcsak jobbat, hanem *olcsóbban is* kell termelnünk, ha tovább akarjuk növelni a vállalati nyereségszintet és ezzel a kollektíva bérszintjét. Ezért kell az eddiginél nagyobb figyelmet fordítani a hatékonyabb vállalati eszközgazdálkodásra.

Kapacitás-kihasználás és beruházás

A piaci viszonyokhoz való igazodás *önmagában* nem biztosítja a jó gazdálkodást. A vállalatnak a meglevő termelési adottságokhoz, kapacitásokhoz is igazodnia kell. A múlt év elején voltak olyan törekvések, hogy csökkentsék, vagy akár meg is szüntessék az átlagon aluli nyereségtartalmú cikkek termelését. Hamar kiderült azonban, hogy ez nem járható út, mert az esetek többségében kapacitás-kihasználatlansághoz vezetne, sőt az átlagon felüli nyereséget tartalmazó termékek önköltségét is növelné.

Az állóeszköz-állomány tartása ma már nem ingyen van a vállalatnak, hanem pénzébe kerül, akkor is, ha kapacitása nincs kihasználva. Eszközlekötési járulékot, amortizációt, karbantartási-javítási költségeket kell érte fizetnie. Ha szűkül a termelési volumen, akkor kisebb termelésre oszlanak el ezek a stabil költségek, s egy-egy terméket nagyobb állandó költség terhel. Az el nem hanyagolható ellátási szempontokon kívül az is a kisebb nyereségtartalmú termékek termelése mellett szól, hogy ezek rezsiköltségeket vállalnak át, s ily módon csökkentik a vállalat átlagos költségszintjét.

Mind több vállalat jut arra az álláspontra, hogy végeredményben a kapacitásegységre, a lekötött eszközök egységére jutó vállalati eredményt kell növelnie, s kapacitását úgy kell kihasználnia, hogy csökkenjen a gyártmányegységre jutó rezsiköltsége. Az állóeszköz-állomány „meg kell hogy keresse" a maga költségeit, hogy az élőmunka hatékonyságának eredménye tisztán, levonás nélkül válhasson vállalati eredménnyé.

A piaci és a vállalati adottságok dinamikus egyeztetésére van szükség. Ezt a feladatot sem a vállalat kereskedelmi osztálya, sem termelési osztálya nem képes egymaga elvégezni. A vállalaton belül megnő a komplex tervezés és az ezt végző tervosztályok súlya. Minden nagyobb vállalatban szükség van az anyag-, a létszám-, a költség-, a kapacitás-kihasználási, a műszaki fejlesztési tervek egybehangolt kialakítására. Enélkül nincs hatékony vállalati eszközgazdálkodás és üzletpolitika.

A kapacitások gazdaságos kihasználását sokszor „vállalaton kívüli" tényezők zavarják. Ilyen például az anyaghiány vagy a létszámhiány. Jelenleg a létszámhiány a nagyobb gond. Hosszú időn keresztül sokkal több munkahelyet létesí-

Digitized by Google

tettünk beruházások révén, mint amennyit gépesítéssel, részleges automatizálással felszabadítottunk. A munkaerő-megtakarító beruházásokra viszonylag csekély összeget fordítottunk. A keretek zömét a bővítések emésztették fel. Fontos volna népgazdasági szinten kidolgozni a beruházások újszerű munkaerő-mérlegét, törekedve arra, hogy a beruházások hatására egy-egy időszakban *legalább annyi munkaerő szabaduljon fel, mint ahány munkahely létesül.* Ugyanez az elv érvényes minden olyan gyárra, amely Budapesten vagy az ipari nagyvárosokban van.

A munkaerőhiány másik oka az, hogy egyes vállalatok „felesleges" munkaerőt kötnek le. A vállalati nyereségfelosztás eddigi rendszere ugyanis arra ösztönzött, hogy év közbeni béremelések hatására a vállalati bérszint ne haladja meg túlságosan a bázis-bérszintet. Minthogy azonban szükség volt béremelések végrehajtására, azok a vállalatok, amelyek jól álltak a várható nyereséggel, olcsó munkaerőt vettek fel, mert az így előálló többletbérköltséget a folyó bevételekből, *adózáselőtti* forintból tudták fedezni; az év közben történő bérszint-emelkedés költségkihatása viszont a részesedési alapot, tehát az *adózás utáni* forintot terheli.

A létszámhígítási tendenciát egyrészt központi intézkedésekkel lehet ellensúlyozni, másrészt gazdaságunknak a mechanizmus révén meglevő sajátos önszabályozó képessége is segít ebben. Az olcsó munkaerő kezdetben tehermentesíti a részesedési alapot, de egy-másfél év múlva már terheli. Hiszen akinek nem emelik a bérét, az kilép, s elviszi magával azt az előnyt is, amelyet belépése a vállalatnak adott.

Egy fontos intézkedést már 1969-ben életbeléptettünk; ennek értelmében a bérszínvonal-szabályozásba bevont vállalatoknak a nyereség bontása során bérköltségként a beszámolási időszak tényleges létszámának és bérszínvonalának szorzatát kell figyelembe venni, nem pedig a tényleges létszám és bázis-bérszint szorzatát.

A vállalatok is segítenek magukon. A termelés növelése, folyamatossá tétele, a kapacitások jobb kihasználása céljából egyre több üzemrészt telepítenek vidékre. Így létesült üzeme a Kontakta-gyárnak Szentesen, az Egyesült Izzónak Gyöngyösön, a Szerszámgépipari Műveknek Karcagon, a Ganz-MÁVAG-nak Baján, az Elektroakusztikai KTSZ-nek Komlón stb. Az új üzemek létszáma stabil, s a munkaerő-vándorlás és -hiány már nem akadályozza a kapacitások ésszerű kihasználását.

A kapacitások gazdaságos kihasználása nemcsak a vállalati nyereség rövidtávú növelése szempontjából fontos, hanem a beruházások révén történő hosszabb távú nyereségnövelés miatt is. Vállalataink általában hitelt kénytelenek igénybe venni nagyobb beruházásaikhoz. A beruházási hitelezéssel szemben az az igen aktuális követelmény, hogy gyorsítsa a megtérülést. Amelyik vállalat gyorsabban képes visszafizetni a hitelt, az könnyebben jut beruházási hitelhez. Ebben az évben elsősorban középlejáratú hiteleket kapnak vállalataink. A rendelkezésünkre álló pénzügyi és anyagi keret azonban szűk. Ezért a bank elsősorban a gyors megtérülést biztosító hitelek iránti igényeket fogja kielégíteni.

Persze senki sem kötelezi a vállalatot arra, hogy az új állóeszköz használatára visszavezethető többlet-fejlesztési alapból fizesse vissza a beruházási hiteleket. Inkább az az általános, hogy a visszafizetéshez szükséges eszközöket a vállalatok a meglevő állóeszköz-állomány segítségével „termelik ki". Így a hitelért folyó versenyben azok a vállalatok indulnak jobb esélyekkel, melyeknek egyébként is viszonylag nagy a fejlesztési alapjuk. Az erős vállalatok számára különösen előnyös, a gyengébbeknek pedig az eddigieknél hátrányosabb az az intézkedés, amely szerint a beruházási hitelek törlesztése nem a beruházások üzembe helyezésétől, hanem a kölcsön folyósításától kezdődik. Még hitel esetén is lényegében a meglevő kapacitással kell kitermelni a kapacitásfejlesztés költségeinek zömét. Ez a kapacitások intenzívebb, jövedelmezőbb kihasználására ösztönzi a vállalatokat, ami feltétlenül kedvező jelenség.

A vállalatok már nemcsak azzal mérik a beruházások gazdaságosságát, hogy mennyi idő alatt térülnek meg ezek a használatuk révén előállott többlet-eredményből, hanem azzal is, hogy évente mekkora részesedési és fejlesztési alapot „termelnek", s *utóbbiból* mennyi idő alatt térül meg a beruházás. A megtérülés tehát vállalati szinten jóval lassúbb, mint „népgazdasági" szinten, hiszen az új be-

Digitized by Google

ruházás nem a nyereségből térül meg, hanem a fejlesztési alapból. Már a beruházásra visszavezethető nyereség is kisebb, mit a népgazdasági haszon, mert az új állóeszközért eszközlekötési járulékot kell fizetni, s ennél a nyereségnél is jóval kisebb a fejlesztési alap, amelyből a vállalat a beruházást finanszírozza.

Most voltaképpen nem azt vizsgálják vállalataink, hogyan aránylik a beruházásra visszavezethető *folyó* többleteredmény az ún. *egyszeri* ráfordításhoz, hanem azt, hogy mekkora a különbség a belépő beruházás miatti költségnövekedés (többlet-amortizáció, eszközlekötési járulék, karbantartási költség, energia- és gépkezelési költség stb.) és a bruttó többlethaszon között. Vagyis: a *folyó* többleteredménnyel a *folyó* többletköltséget állítják szembe.

Jelenleg jelentős és tartós a feszültség a műszakilag, tudományosan megalapozott, konstrukciós szempontból kifejlesztett állóeszközök beállításának technikai és pénzügyi lehetőségei között. Nagyon gyakori eset, hogy egy beruházás bizonyítottan célszerű, de pénzügyi okokból nem valósítható meg. Mind a beruházási javak, mind a beruházási hitelek piacán komoly feszültség van. Egész sor olyan hitelkérelmet kell visszautasítani, amely minden szempontból indokolt fejlesztést tenne lehetővé. Mégis kénytelenek vagyunk erre, ha nem akarjuk kiélezni a beruházási javak piacán mutatkozó feszültséget. Nem zúdíthatunk egy-egy évben több pénzt a beruházási javak piacára, mint amennyit ott a kínált javak fel tudnak szívni. És a globális egyensúly mellett arra is ügyelni kell, hogy a kereslet összetétele nagyjából feleljen meg a kínálat összetételének. Másként fogalmazva: egy-egy évben alig kaphatnak a vállalatok a maguk összességében több beruházási hitelt, mint amennyi fejlesztési alapot összesen kitermelnek. Ha a vállalatok nagy részének a fejlesztési alapját megelőlegezné a bank, akkor két-szer-háromszor annyi vásárlóerő futna ki a decentralizált forrású beruházások piacára, mint amennyi gazdasági-egyensúlyi szempontból megengedhető.

Mindez arra mutat, hogy vállalatainknak kevésbé kell erőltetniük a nagy és hitelből finanszírozott beruházásokat, ugyanakkor erőteljesebben kell törekedniük meglevő állóeszköz-állományuk jó kihasználására, rendbentartására, hézagos és a javításokkal kapcsolt korszerűsítésére. Bár állóeszköz-állományunk átlagosan nem mondható mindenütt korszerűnek, de van olyan hatékony, hogy segítségével vállalati és népgazdasági szinten kitermeljük a további fejlesztések forrásait.

Készletgazdálkodás

A készletek alakulásában az elmúlt év alig hozott javulást. Továbbra is érvényesült a felhasználói készletek növekedésének tendenciája. A szállítói készletek nem változtak jelentősen. Ez a jelenség bizonyos anyagok hiánycikk-jellegével függ össze. Minden vállalat igyekszik sok anyagot felhalmozni raktáraiban, hogy ezzel biztosítsa magát az esetleges anyagellátási nehézségekkel szemben. Az anyagraktárak feltöltéséhez a vállalatoknak kedvezők voltak pénzügyi lehetőségeik. A viszonylag magas nyereségek nagyméretű anyagbeszerzéseket tettek lehetővé. A hitelkamatok sem róttak rájuk különösebb terhet, hiszen a hitelből finanszírozott készleteket nem terhelte eszközlekötési járulék. A kamatot is természetesen folyó bevételekből, tehát adózás előtti forintból lehet fizetni. Sőt, a rövid lejáratú hiteleket is folyó bevételekből törlesztik.

Az egyes anyagokban mutatkozó hiány olyan vállalati magatartásokra vezet, amelyek országos mértékben tovább fokozzák a hiányt. A készletek decentralizálódnak, s nem lehet a szükségletek időbeli megoszlása szerint átcsoportosítani őket.

1968-ban a legtöbb nehézség a feketefémeknél, a műanyag-alapanyagoknál, az építőanyagoknál, valamint a színes- és könnyűfémanyagok többségénél mutatkozott. Az első félévben a feketefémkészletek 141 ezer tonnával (22 százalékkal) emelkedtek, ami majdnem kétszerese az 1967. évi készletnövekedésnek. Pedig a fajlagos feketefém-igény, tehát az anyagnormák szerinti igény alig nőtt.

Kedvezőtlen tünet, ha a termelés fejlődésének, a termékek és választékuk korszerűsítésének az anyaghelyzet szab korlátot. A határt valójában a kapacitásoknak, a munkaerőnek, a termelékenységi szintnek és a piaci igényeknek kellene megszabniuk. Köztudomású például, hogy az építőiparban a veszteségek főként az

Digitized by Google

anyagok, alkatrészek, szerelvények, kötőelemek tartós hiányára vezethetők vissza.

Két intézkedés vált rendkívül sürgőssé. Az egyik az, hogy a felhasználói készleteket csökkentsük a központi készletek javára, a másik pedig az, hogy pótlólagos importtal szüntessük meg a tényleges hiányokat. A felhasználói készletek csökkentésének leghatékonyabb útja a hitelfeltételek szigorítása. Ennek egyik módja a hitelvisszafizetés szigorítása. Már a múlt évben kialakult az a gyakorlat — s ebben az évben általánossá válik —, hogy rövid lejáratú hitelt csak átmeneti, idényszerű készletekre adnak. A készletek tartós növekedését *fejlesztési alapjukból* (adózás utáni forintból) visszafizetendő középlejáratú hitellel kell finanszírozniuk a vállalatoknak és a szövetkezeteknek.

Ez sok vállalatot nehéz helyzetbe hoz, hiszen az ilyen hitelek évekre leköthetik fejlesztési alapjukat, azt az összeget, amelyből állóeszköz-beruházást szerettek volna finanszírozni.

Ebben az évben még egy jelentős intézkedést léptettünk életbe. Ez már nem az adózás utáni vállalati pénzeket terheli, hanem az adózás előttit. Kiderült a múlt évben, hogy a kölcsöneszközök terhei sem a beruházási, sem a forgóeszközhitelek iránti igényeket nem fékezték eléggé. Az átlagos vállalati jövedelmezőség magas volt; a vállalatok viszonylag könnyen birták a 8 százalékos kamatot, ez voltaképpen csak 3 százalékos többletteher volt az egyébként fizetendő 5 százalékos eszközlekötési járulékkal szemben. Ezen a helyzeten változtatott az az új rendelkezés, amely szerint 1969-ben már a hitellel finanszírozott álló- és forgóeszközökért is kell eszközlekötési járulékot fizetni. A kamatláb ezzel egyidőben 8 százalékról 7 százalékra csökkent.

További szigorítást jelent, hogy a tartalékalapban felhalmozott pénzösszegek nem vehetők igénybe forgóeszköz-finanszírozásra; rendeltetésszerű felhasználásukig elkülönített bankszámlán kell ezeket elhelyezni. Megnövelték a vállalati betétek kamatlábát is, ösztönözve arra, hogy a vállalatok ne anyagban, befejezetlen és félkésztermékben, esetleg késztermékben tartsák a pénzüket, hanem pénzformában, bankban.

Az 1969. január 1-től érvényesítendő hitelpolitikai irányelvek szerint a bankok korlátozni, illetve megtagadni tartoznak a hitelnyújtást, ha a vállalatnál túlzott készletezési törekvések tapasztalhatók. Külön ügyelnek a tőkés viszonylatból importált anyagokra és a nagyfelhasználóknál a kohászati eredetű anyagokra. Az intézkedés továbbá azokra a vállalatokra vonatkozik, amelyek piac hiányában is szabad kapacitásaikkal tartósan raktárra termelnek, valamint azokra, amelyeknél a tartós fogyasztási cikkek termelése nem gazdaságos, a termelés szocialista importtal helyettesíthető és az importár a belföldinél alacsonyabb. A textilruházati készletek szintjének csökkentését szolgálja az az irányelv, hogy ruhaipari vállalatok — saját fejlesztési alapjukból történő kapacitásbővítés kapcsán a forgóeszköz-állomány növelésére — forgóeszközhitelt csak egészen kivételes esetben kaphassanak.

Ezek az intézkedések — megítélésünk szerint — erőteljesen fognak hatni a felhasználói készletek csökkenésére, de csak akkor, ha egyúttal növelni tudjuk a központi, a termelőeszköz- kereskedelmet lebonyolító vállalatokban levő készleteket. Ennek érdekében javítani kellene a készletező vállalatok pénzügyi és raktárhelyzetét. Pénzügyi intézkedéseket kellene hozni arra, hogy megállítsuk a készletek decentralizálódásának folyamatát.

A mostani hiánycikkekből maximálisan fel kellene tölteni — import segítségével — a TEK-készleteket. Ez hatalmas terhet róna ugyan a népgazdaságra, de a terhet meghaladó haszonnal járna. Úgy értékelhetünk egy ilyen akciót, mint rendkívül gyorsan megtérülő beruházást. A központi készlet feltöltésénél sokkal nagyobbra becsülhető a decentralizált készletekből felszabaduló mennyiség. Ha a felhasználók biztosak lennének abban, hogy az eddigi hiánycikk szabadon kapható, hamarosan megkezdenék felhasználói készleteik csökkentését. Hogy mennyire hatékony az ilyen központi készletfeltöltés, azt több példa bizonyítja. Az 1968 első félévében engedélyezett 23 milliós többlet-devizaforintnyi nemesacél-import lényegében megszüntette az ezen a területen korábban fennállott hiányokat. Hasonlóan javult az ellátás acélcsőben, egyes finomszerelvényekben és húzott áruban is, 34 millió devizaforintnyi behozatallal.

Digitized by Google

A hitelfeltételek szigorítása önmagában nem oldja meg a jelenlegi készletgazdálkodási problémákat. A feltételek szigorítása ugyanis gyakran a célzott eredmény mellett nem célzott és káros mellékhatásokkal is jár. Magától értetődő például az, hogy a Magyar Nemzeti Bank úgy akarja a kereskedelmi vállalatokat készleteik csökkentésére szorítani, hogy nehezen ad nekik rövidlejáratú hitelt. De ezzel az intézkedéssel — akarata ellenére — akadályokat gördít a folyamatos forgalmazás elé. Ha a kiskereskedelmi vállalatnak nincs pénze, *kurrens árut sem* tud beszerezni a nagykereskedelemtől. Így lehet időlegesen hiánycikk a boltokban az, amit a nagykereskedelem esetleg nagy mennyiségben tárol raktáraiban. Hasonló módon lehet hiánycikk a nagykereskedelemben az, ami az iparvállalatokban készáruként fekszik.

A kereskedelem nincs könnyű helyzetben. Igen sok ún. kapacitás-szerződést kötött az iparral, s az áru özönlik a raktárakba. Nem ritka eset, hogy ugyanazt az árut a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi vállalat is nagy mennyiségben rendelte meg, az ipar pedig mindkettőnek szállít. A kiskereskedelem nem hajlandó átvenni a nagykereskedelemhez befutott teljes tételt, hiszen raktárai telve vannak. A nagykereskedelmi vállalat pedig már nem tudja hova tenni az árut, de az iparnak sem tud fizetni érte. A kiskereskedelem készletei is igen magasak, mert hiába van óriási raktárkészlete, újra és újra kurrens árukra van szüksége, amelyeknek beszerzése azonban nem frissíti a készleteket, hiszen a bolthálózatba kerülve gyorsan elfogynak.

Jó volna megtalálni a kereskedelem finanszírozásának olyan módját, amely egyértelműen a készletek csökkentésére késztetne, de nem okozna zökkenőket a forgalmi folyamatban. Szépséghibái vannak ugyanis annak a megoldásnak, hogy rövid lejáratú hitel helyett középlejáratút (fejlesztési alapból visszafizetendőt) kínál a bank, hiszen minden vállalat azon igyekszik — érthető módon —, hogy fejlesztési alapjából minél többet megmentsen állóeszköz-beruházásokra. Lehet, hogy éppen egy olyan rövid lejáratú hitelkonstrukció jelenthetné a részleges megoldást, ámelyben a folyó bevételekből (adózás előtti forintból) kellene ugyan visszafizetni a hitelt, de ez a hitel igen rövid lejáratú és igen magas kamatlábú volna. Ha valóban olyan kurrens az a cikk, amelynek megvételére a hitelre szükség van, akkor árrése el is bírná az arra a pár hétre eső magas kamatterhet. Jól járna a kereskedelem, mert hatalmas terméktömeget tudna gyorsan átfuttatni; jól járna az ipar, hiszen megszabadulna — akár csekély árengedménnyel is — magas készáru-készleteitől; jól járna a költségvetés, mert az átlagot meghaladó haszonhoz jutna; s végül nagyon jól járna a vevő, aki a keresett cikkhez időben, bosszankodás nélkül jutna hozzá.

A készletgazdálkodás megjavítását nem bízhatjuk azonban pusztán bizonyos gazdasági szabályozók újbóli beszabályozására. Fontos, hogy minden vállalat — az érdekeltségi rendszeréből adódó impulzusokon túl — vegye figyelembe az ország teherbíró képességét, és egyenként is járuljon hozzá a készletekben tárgyiasult több milliárdnyi munkaóra értékké, árbevétellé való alakításához, növelve ezzel a maga és az ország gazdasági erejét.

Soha ilyen szorosan még nem volt összekapcsolva a jövedelemérdekeltség révén az egyének, a csoportok, a vállalati kollektívák és a népgazdaság érdeke. Bármilyen kis vállalati tartalék feltárása egyúttal a központi erőforrások növelését is jelenti. És a legtöbb tartalék talán éppen a vállalati eszközgazdálkodásban van.

Dr. Pirityi Ottó

Beck Ö. Fülöp: Érem

Digitized by Google

A földtörvény végrehajtásáról

A falusi és a faluval rokoni, vagy lakóhelyi kapcsolatban levő városi dolgozók között sok szó esik ma a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésével kapcsolatos intézkedésekről, az 1967. évi IV. törvény, az ún. földtörvény végrehajtásáról.

Mint a közvélemény előtt ismeretes, pártunk IX. kongresszusának határozata kimondta, hogy fokozatosan alakuljon ki a termőföld használatának és tulajdonának összehangolt szocialista rendje. E határozat végrehajtásának egy fontos állomásához érkeztünk el. Azoknak a földtulajdonosoknak akiknek termelőszövetkezetben van a földjük, de maguk máshol dolgoznak, dönteniük kellett: tagjai lesznek-e a szövetkezetnek, és így tulajdonukban marad a föld, vagy ha kívülállók maradtak, ez év január 1-vel megváltották a földjüket, és a termelőszövetkezet tulajdonába került. Hogy miért volt szükséges ilyen döntés elé állítani a „kívülálló" földtulajdonosokat, azzal már 1967 januári számában foglalkozott a Társadalmi Szemle. Ezért úgy vélem, helyesebb, ha a törvény magyarázata helyett a végrehajtás eddigi tapasztalatait ismertetem, felhasználva ehhez a gyakorlatban felvetődő problémákat, a különböző fórumokon elhangzott viták anyagát, többek között a Hazafias Népfront elnökségének és mezőgazdasági bizottságának januári ülésén elhangzottakat is.

A földtörvényt megjelenése óta sokan és sokféleképpen értelmezik. Különösen a végrehajtás menetét, a megváltást, a megváltási árat, a mentesítéssel és egyes földhasználati kérdéseket illetően félreértések is voltak. A törvény egyes kiragadott rendelkezéseinek magyarázata, lényegének és céljának ismerete nélkül, megnehezíti a végrehajtást. Ezt a lakosság tájékoztatásában közreműködő sajtónak, rádiónak és a társadalmi szerveknek sem szabad figyelmen kívül hagyniuk. Különösen a következő főbb kérdésekben volna szükség a törvény rendelkezéseinek helyes értelmezésére és a lakosság tájékoztatására.

A földtörvény célja

A földtörvénynek az az *alapvető célja*, hogy a közösségi és egyéni érdekekkel összhangban megteremtse a nagyüzemi földeken a tartós és eredményes nagyüzemi gazdálkodás fontos feltételét: *a tulajdon és használat egységét.*

A földtörvény a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásával *egységesebbé és teljesebbé teszi a szövetkezeti tulajdont.* Megszünteti azt a kettősséget és ellentmondást, amelyet a földtulajdon és földhasználat fokozódó elkülönülése okozott a termelőszövetkezetek gazdálkodásában. A törvény végrehajtása — főleg azzal, hogy megváltás ellenében a termelőszövetkezetek tulajdonába adja a kívülállók nagyüzemi használatban levő földjét — *a társadalom széles rétegeit érinti*, ezért fontos politikai feladat. Sikeres végrehajtása megszünteti azt a jogi kapcsolatot, amely a termelőszövetkezetek és a kívülállók között a földtulajdon és a földhasználat folytán eddig fennállott. Egyben továbbra is biztosítja a termelőszövetkezeti *tagok* eszmei földtulajdonát, és szabad elhatározásukra bízza, hogy önkéntesen, kölcsönösen kialakított feltételek mellett felajánlják-e termelőszövetkezeti tulajdonba földjüket, és ha igen, mikor.

A nagyüzemileg gazdaságosan nem hasznosítható földeken pedig fokozottan elősegíti és védi az állampolgárok személyi földtulajdonát és földhasználatát. Ezért a szövetkezeti földtulajdon és használat rendezésével egyidőben felülvizsgálat alá és döntésre kerülnek a *személyi tulajdonra és használatra* vonatkozó kérelmek is. A törvény végrehajtásával párhuzamosan ki kell alakítani és fel kell fektetni a gépesített, korszerű *földnyilvántartást*, és az ölben, illetve a kataszteri holdban való számolásról át kell térni a méterben, illetve a hektárban való számolásra. Ez a munka, amely 1973-ra fejeződik be, lehetővé teszi a pontos és folyamatos földnyilvántartást, és megadja az alapot megbízhatóbb üzemi földnyilvántartási rendszer kialakítására és folyamatos vezetésére. Egyben megérleli

Digitized by Google

a feltételeit annak is, hogy a már elavult aranykorona-rendszerű földminősítés helyett *a föld minőségi osztályozásának korszerűbb rendszerét* dolgozzuk ki és vezessük be.

Mindez azt bizonyítja, hogy a termőfölddel való gazdálkodás szocialista rendszerének kialakítása sokoldalú, bonyolult feladat, amelynek megoldása szervezett munkát kíván. A földtörvény végrehajtása rendkívül fontos részfeladat ebben a munkában.

A végrehajtás két szakaszban történik:

Az első szakaszban, 1968 végéig, felülvizsgálták a mezőgazdasági nagyüzemek használatában levő földek tulajdoni és használati viszonyait s előkészítették a tulajdoni változásokra vonatkozó határozatokat.

A második szakaszban, 1969. január 1-vel, megkezdődött a megváltásról és a mentesítésről szóló határozatok kiadása, majd ez év közepétől 1973 végéig megtörténik a zártkertek folyamatos rendezése.

Az első szakaszban a felülvizsgálati munkát községenként szervezett bizottságok végezték. A felülvizsgálati munka nagyságára jellemző, hogy ez csaknem 10 millió hold területet érintett. Adataink szerint a termelőszövetkezeti *használatban* levő földeknek mintegy 50 százaléka a tagok és a velük azonos elbírálás alá eső személyek, 20 százaléka a kívülállók, 30 százaléka pedig az állam vagy különféle már megszűnt szervezetek tulajdonában van.

A községek többségében rendkívül bonyolult feladat volt a termelőszövetkezetek használatában levő földek *tulajdoni viszonyainak tisztázása.* A bizottsági felülvizsgálat során megállapított adatok mindenütt közszemlére kerültek a községi tanácsban, de sajnos, az érintett tulajdonosok többsége nem kísérte kellő figyelemmel ezt a tájékoztatást, s ezért nem is mindig tette meg észrevételeit. Pedig ezzel meg lehetett volna előzni a későbbi kifogásokat, panaszokat.

Elmaradt hagyatéki ügyek

A földtulajdoni viszonyok felülvizsgálata azt mutatta, hogy a vártnál lényegesen több a termelőszövetkezetek használatában levő olyan föld, amelynek tulajdonosai már régen elhaltak, de hagyatékuk nincs rendezve. A bizottsági munkák mintegy kétszázötvenezer esetben és félmillió holdat meghaladó földről állapították meg, a föld *még ma is az örökhagyó nevén van nyilvántartva.* A hagyatéki eljárás lefolytatása előtt nem lehet állást foglalni abban, hogy az ilyen föld megváltásra kerül-e a törvény alapján, vagy sem.

Az örökhagyók túlnyomó többsége 1930 és 1960 között halt el, hagyatékuk rendezése az örökösök érdektelensége és az öröklési illeték alóli mentesülés miatt nem történt meg. Az örökösök elköltözése, az elaprózott tulajdoni illetőségek, a külföldi örökösök stb. miatt a régi hagyatékok tisztázása igen nehéz és bonyolult feladat. A földtörvény rendelkezéseinek végrehajtása azonban *mindenképpen szükségessé teszi az ilyen elmaradt ügyek elintézését is.* El kell ugyanis kerülni azt is, hogy olyan emberek földje kerüljön megváltásra, akik mentesülnek ez alól, s azt is, hogy „kint maradjanak" olyan földek, amelyeket a törvény szerint meg kell váltani. A hagyatéki ügyek nagy száma miatt nem lehetett minden ügyet 1968 végéig lezárni. Ennek a munkának a zöme előreláthatóan ez év első felében fejeződik be. Ez azonban nem akadálya a földtörvény időütem szerinti végrehajtásának.

Milyen földek kerülnek megváltásra?

A tapasztalatok szerint félreértések vannak akörül, hogy *milyen földeket kell megváltani.*

A rendelkezések szerint *a kívülállók tulajdonában levő és termelőszövetkezet által használt* földek kerülnek megváltásra. A törvény egyéves gondolkodási időt adott minden kívülállónak arra, hogy döntsön: belép-e valamelyik termelőszövetkezetbe, és ezzel mentesíti földjét a megváltás alól. Ez a gondolkodási idő 1968 végén lejárt, és *1969. január 1-vel bekövetkezett a tulajdoni változás.*

A törvény szerint *nem lehet kívülállónak tekinteni* a termelőszövetkezeti tagot, házastársát (élettársát) és özvegyét, valamint a haszonélvezőt és az olyan idős embert, akinek földjét családtagja vitte be a termelőszövetkezetbe. *A nem kívülállók földjét nem lehet megváltani,* az továbbra is tulajdonukban marad. A törvény *lehetővé teszi* azonban, hogy a ter-

Digitized by Google

melőszövetkezeti tag — saját elhatározásából és a termelőszövetkezettel megegyezve — felajánlja földjét a termelőszövetkezetnek. Ez nincs határidőhöz kötve, és ilyen esetben a földért fizetendő térítés összege is magasabb, mint a kívülállóknak fizetendő megváltási ár. A „kívülálló" fogalma tehát azokra vonatkozik, akik *nem állnak tagsági viszonyban a termelőszövetkezettel, de földjük a termelőszövetkezet használatában van.*

Hogyan számították ki a föld megváltási árát?

A törvény egyértelmű rendelkezése értelmében a kívülállók földjéért járó megváltási összeget a *szövetkezeti használatba vétel időpontjában érvényes aranykorona-érték alapján* kellett megállapítani. Ebből következik, hogy mindig annak a földnek az aranykorona-értékét kellett alapul venni, amely termelőszövetkezeti használatba került. Számos esetben az eredeti földet egy korábbi tagosításnál már elcserélték, ilyenkor a *cserébe kapott* földet kellett — ha ez később szövetkezeti használatba került — a földtörvény alapján megváltani, és ennek az aranykorona-értéke alapján kellett kiszámítani a megváltási árat.

A nagyüzemi táblák kialakítása óta a termelőszövetkezetek különféle beruházásokkal (szőlő-, gyümölcstelepítés stb.) jelentősen megnövelték a földek hozamképességét, s ezzel ezek aranykorona-értéke is megváltozott. Kézenfekvő, hogy nem lehetett *a megváltozott aranykorona-értéket venni alapul,* mert különben olyan tényezőt vettek volna figyelembe a kívülállók javára a megváltási ár kiszámításánál, amely már a közös gazdálkodás eredménye. Egyébként a termelőszövetkezeti tagok is a földjük bevitelekor megállapított aranykorona-érték alapján kapják a földjáradékot.

Kinek a személyi földtulajdona és milyen föld mentesíthető?

A személyi földtulajdon mentesítésének méretére jellemző, hogy több mint 110 ezer *mentesítési* és kereken 45 ezer *földhasználati* igény érkezett be az illetékes szervekhez. Ebben a tekintetben is vannak félreértések. Gyakran még termelőszövetkezeti tagok is úgy értelmezik a rendelkezéseket, hogy a személyi földtulajdon mértékéig mindenki kaphat most területet, ha földjét termelőszövetkezet használja. Ebből a téves értelmezésből igen sok félreértés származik, s ez sok munkát okoz az illetékes állami szerveknek. Előfordul, hogy szövetkezeti tag felesége szövetkezetben levő földjére kér mentesítést. Erre nincsen lehetőség.

A termelőszövetkezeti tulajdonba került földek volt tulajdonosai közül *csak a kívülállók jogosultak mentesítésre.* Tehát azok, akiknek földje 1969. január 1-én, vagy ezt követően a törvény rendelkezése alapján került termelőszövetkezeti tulajdonba. A *mentesítésre jogosultak köre* a következő két csoportba sorolható:

azok a kívülállók, akiknek belterületi, vagy zártkerti földjük van termelőszövetkezeti használatban; ha van mentesítésre felhasználható terület;
azok a helyben lakó kívülállók, akiknek nem volt belterületi, vagy zártkerti földjük. A törvény lehetővé teszi, hogy a kívülállóknak ez a csoportja — a termelőszövetkezet vezetőségével való megegyezés alapján — elcserélje külterületi földjét olyan belterületi vagy zártkerti földdel, amely a termelőszövetkezet tulajdonában van.

Mentesítésre tehát csak *kívülálló* jogosult és erre a célra csak *termelőszövetkezeti tulajdonban levő belterületi vagy zártkerti földet* lehet felhasználni. *Helybenlakónak* azt a kívülálló személyt kell tekinteni, aki a termelőszövetkezet gazdálkodási területe szerinti vagy ezzel szomszédos községben lakik.

A vázolt feltételek esetén is csak a személyi földtulajdon mértékéig (1600 négyszögöl) lehet földet a termelőszövetkezeti tulajdonbavétel alól mentesíteni a jogosult részére, amelyen belül legfeljebb 800 négyszögöl lehet a szőlő. Ami a mentesíthető föld nagyságát illeti, a kérelmező tulajdonában levő valamennyi belterületi és zártkerti földet (a más községben levőt is) egybe kell számítani. További feltétel, hogy a mentesíthető terület nagyságának határán belül csak egy építési telket lehet mentesíteni.

A mentesítési kérelmet az előzőkben meghatározott körben 1968. december 31-ig adhatták be a kívülállók a föld

Digitized by Google

felkvése szerint illetékes járási földhivatalhoz. *A mentesítési kérelem benyújtásának elmulasztása jogvesztéssel járt;* a késve benyújtott kérelmeket tehát a földhivatalok — az erre vonatkozó rendelkezések alapján — *elutasítják.* Téves tehát az a nézet, hogy mindenkinél hivatalból veszik figyelembe a mentesítést.

Egyes földhasználati kérdések

A mentesítéssel szoros összefüggésben áll azoknak a helybenlakó személyeknek (volt *pártoló tagoknak, nyugdíjasoknak* stb.) a további földhasználata, akiknek jogos igényét nem lehet mentesítés útján kielégíteni, mert a községben nincs zártkert, vagy ennek területe nem elegendő a benyújtott jogos kérelmek kielégítésére. Társadalmi és politikai jelentősége van annak, és a szocialista humanizmus is megköveteli azt, hogy az ilyen emberek személyi földhasználatot kapjanak. Ezek többsége idős falusi ember, aki megélhetéséhez nem nélkülözheti a háztáji vagy személyi használatú föld termését. Erre vonatkozóan a kormány 1968. november 28-i ülése rendeletet hozott. Eszerint személyi földhasználatot annak a kívülállónak lehet — kérelmére — adni, akinek minden földje termelőszövetkezeti tulajdonba került a földtörvény alapján, és akinek a részére — erre a célra rendelkezésre álló föld hiányában — nem lehet földet meghagyni (mentesíteni). A feltétel az, hogy az illetőnek 1967-ben termelőszövetkezet által adott föld volt a használatában, állandó jelleggel helyben lakik, és személyes körülményei (szociális helyzete stb.) indokolják a földhasználatot. Ezeknek a feltételeknek együttesen kell meglenniük a kérelmezőnél. A személyi földhasználat iránti kérelmek beadásának határideje 1968. december 31. volt.

Állami földek termelőszövetkezeti tulajdonba adása

A földtörvény lehetővé teszi a termelőszövetkezeteknek, hogy megszerezzék a használatukban levő állami földek tulajdonjogát, ha megvannak a törvényben előírt feltételek (nagyüzemileg hasznosítható terület, gazdaságos és rendeltetésszerű használat stb.). Némely helyen nem látták világosan, hogyan kell teljesíteni a termelőszövetkezetek ilyen kérelmét. A cél itt is a termelőszövetkezeti földtulajdon és földhasználat egységének kialakítása. Politikailag is kifejeződik ez abban, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon nemcsak a kívülállók földjeinek megváltásával jön létre, hanem az állami földek termelőszövetkezeti tulajdonba adásával is. A kiadott miniszteri utasítás szerint, ha megvannak a törvényben előírt feltételek, a termelőszövetkezeteknek — kérelmükre — *tulajdonukba kell adni mindazt az általuk használt állami földet, amely 1970. december 31-ig nem kerül kisajátításra.*

A földtörvény hatása a társadalom különböző rétegeire

A földtörvény különféle hatást tett társadalmunk egyes rétegeire. A jogszabály megjelenése főleg a termelőszövetkezeti tagokban keltett nagyobb érdeklődést, és azokban, akiknek a földjük termelőszövetkezeti használatban van. A földtörvény fogadtatása az eddigi tapasztalatok szerint kedvező, főleg *a termelőszövetkezeti tagok körében.* A törvény végrehajtása tekintetében a termelőszövetkezeti tagság jelentős politikai bázisnak tekinthető. Akad persze olyan tsz-vezető is, aki aggodalmaskodik, aki tehernek tekinti a megváltási ár kifizetését és külön állami hitelt szeretne kapni erre a célra. Egyes helyeken nem akarják kifizetni a megváltási árat, mert — a törvényes rendelkezésekkel ellentétben — addig nem fizettek sem földjáradékot, sem haszonbért.

A kívülállók egy része *még nem érti a törvény célját.* Csaknem minden megyében előfordulnak félreértések, jogalap nélküli követelések. A nem helybenlakó és különösen a városba költözött kívülállók többségét kevéssé érdekli, hogy földjük termelőszövetkezeti tulajdonba kerül. A földár emelkedésének hatására azonban — főleg a városok közelében, a Balaton-parti községekben és más üdülőövezetekben — sokan tesznek kísérletet *nagyüzemi használatban levő földjük visszaszerzésére.*

Olyanok is kérik tulajdonjoguk visszaállítását, a haszonbér utólagos megállapí-

Digitized by Google

tását, azután pedig megváltási ár kifizetését, akiknek *a tulajdonjoguk törvényes jogcímen már előbb megszűnt*. A földtörvény kizárólag a *jelenlegi* földtulajdoni és földhasználati viszonyok alapján rendezi a termelőszövetkezetek földtulajdonát. Ezért nincs lehetőség olyan, már jogerősen lezárt ügyek felújítására, amikor törvényes intézkedés folytán megszűnt a föld magántulajdona.

Bizonyos az, hogy a földtörvény nyomán megnőtt a termőföld becsülete. A törvény hatásának tulajdonítható *a megnövekedett ingatlanforgalom*. Ez főleg a belterületi és zártkerti földeket érinti. Sokan eladják, vagy hozzátartozóiknak ajándékozzák földjük 1 holdat meghaladó részét.

*

Tavaly decemberben és ez év első hónapjaiban széles körű felvilágosító munka folyt a földtörvény egyes kérdéseinek megismertetésére, a felmerülő problémák megmagyarázására. Ez számottevő segítséget adott a földtörvényt megvalósító bonyolult munkának. A következő hetekben is lesz még szükség azonban politikai felvilágosításra és a törvény végrehajtása során az érintettek által felvetett kérdések helyes megválaszolására. Ennek során most már nem általában kell a földtörvényről beszélni, hanem a felvetődő kérdésekre a törvény szelleme szerint kell félreérthetetlen válaszokat adni. Bizonyos, hogy a földtulajdon és földhasználat időszerű feladatainak sikeres végrehajtása hatékonyan előbbreviszi a termőfölddel való gazdálkodás szocialista rendjének kialakítását.

Dr. Soós Gábor

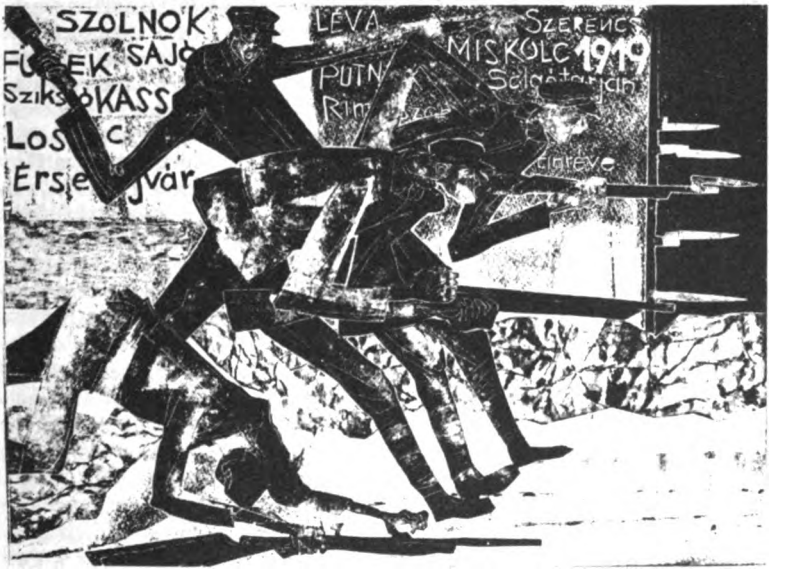

Stettner Béla: 1919 május–június

Digitized by Google

A fejlődő országok gazdasági problémái

A fejlődő országok jelenéről és jövőjéről szóló eszmecsere első, vitaindító cikkében Éliás Béla a harmadik világ néhány általános problémáját vázolta fel. Mondanivalójának az az egyik visszatérő és lényeges motívuma, hogy a fiatal független országok fejlődése rendkívül nehéz, bonyolult és ellentmondásos folyamat. Úgy vélem, éppen ezért indokolt, hogy valamivel *jobban differenciáljuk* az ún. harmadik világ fogalmát. Ezt az igényt szem előtt tartva a következőkben a fejlődő országok *gazdasági* problémáit kívánom tárgyalni, összefüggésben azzal a kérdéssel is, hogy milyen reális külföldi forrásokra számíthatnak ezek az országok fejlesztési terveik megvalósításához, milyen lépéseket tettek ebben az irányban, és milyen eredményeket értek el.

Az ún. harmadik világ gazdasági helyzete katasztrófális, és a fejlett országoktól való gazdasági függőségük alig csökken. Az egy főre eső nemzeti jövedelem az afrikai országokban (Dél-Afrika kivételével) kb. 100 dollár, az ázsiai országokban (Japán kivételével) kb. 90 dollár, a latin-amerikai kontinensen kb. 350 dollár. Ugyanakkor a fejlett nyugat-európai országokban az egy főre eső nemzeti jövedelem kb. 1400, az USA-ban kb. 2800 dollár (1964—66-os adatok szerint). Igaz, hogy az átlag országonként és ezen belül társadalmi csoportonként jelentős eltéréseket takar, de a számok jól mutatják azt, hogy a nemrég felszabadult országok egy **egész történelmi korszakkal** maradtak el a gazdasági fejlődésben.

A fejlődő országok gazdasági helyzete tűrhetetlenül rossz, s hallatlan erőfeszítések szükségesek ahhoz, hogy ezek az országok elinduljanak a modern gazdasági fejlődés útján és gazdaságilag megalapozzák ma még törékeny politikai függetlenségüket. Átfogó gazdaságfejlesztési program kidolgozásához és még inkább ennek végrehajtásához az ország erőforrásait céltudatosan összpontosító stabil kormányzatra van szükségük, olyanra, amely az ország általános gazdasági felemelkedése érdekében — ahol ez szükséges — szembe tud fordulni az országot gazdaságilag még ma is kizsákmányoló külföldi monopóliumokkal és a hazai burzsoáziának ezekkel szövetséges szárnyával, s hozzá tud kezdeni a gazdasági fejlődés egészét fékező feudális vagy még ennél is elmaradottabb földbirtokviszonyok átalakításához.

Ebből a szempontból — mint ismeretes — lényeges különbségek vannak a fejlődő országok között. Vitaindító cikkében Éliás elvtárs utal arra, hogy a fejlődő világ országai tulajdonképpen háromféle társadalmi-gazdasági utat járnak. Vannak olyanok, amelyek szocialista útra tértek, mások a fejlődésnek nem kapitalista útját választották, s végül legnagyobb csoportjuk a kapitalista fejlődés útjára lépett. (Bár igaz, hogy ez a kapitalista fejlődés is át meg át van szőve feudális maradványokkal, a törzsi gazdálkodás, az ázsiai termelési mód maradványaival.)

Természetesen nem állíthatjuk, hogy azok az országok, amelyek a fejlődés szocialista útjára léptek (a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, a Vietnami Demokratikus Köztársaság, a Kínai Népköztársaság, Mongólia, Kuba) már végleg megoldották gazdasági fejlődésük fő kérdéseit, gazdasági elmaradottságuk teljes felszámolását, az azonban bizonyos, hogy ezekben az országokban a hatalom megragadása után az elmaradottság felszámolása a társadalom építésének központi gazdasági célkitűzésévé vált. Kitérőkkel, objektív és szubjektív nehézségekkel küszködve ugyan (amint ez a kínai vezetők nacionalista és hibás stratégiája miatt Kínában történik), de a szocializmus útjára lépve ezek az országok egyesítették politikai és gazdasági stratégiájukban a társadalmi fejlődésre és a gazdasági felemelkedésre vonatkozó követelményeket.

Digitized by Google

A fejlődés nem kapitalista útját járó országokban is viszonylag erős a gazdasági fejlesztés politikai bázisa, bár ezekben az is tapasztalható, hogy a nem kapitalista fejlődés institucionális bázisai (a kormányzat, a tömegszervezetek, a katonaság) nem elég szilárdak, és ezért nagy a huzavona a gazdasági fejlesztés programjának végrehajtásában, ha pedig a politikai bázis megrendül, akkor a gazdasági fejlesztés programja törést szenved.

A gazdasági felemelkedést szolgáló tervek és a politikai bázis közötti ellentmondások a fejlődés kapitalista útját járó országokban a legmélyebbek. Elsősorban akkor, amikor olyan belső reformokat kellene végrehajtani (földreformot, a külföldi monopoltőke ellenőrzését és tevékenységének korlátozását, a hazai jövedelemelosztás nivellálását), amely beleütközik a vezető rétegnek vagy támogatói egy-egy csoportjának ellenállásába, érdekeibe. Mind a fejlődés nem kapitalista útját, mind a kapitalista utat járó országoknak számottevő nehézségeket okoznak gazdaságfejlesztési programjuk végrehajtásában a belső nemzetiségi és törzsi ellentétek, illetve ezeknek nem kielégítő megoldása, vagy a volt gyarmattartók részéről való szítása.

A közgazdászok sok ambíciózus tervet dolgoztak ki a fejlődő országok gazdasági megsegítésére. Közismert, hogy 1964 óta az ENSZ-nek egy speciális szervezete, az UNCTAD, azon fáradozik, hogy megoldja ezen országok legégetőbb problémáit. Az eredmény azonban eddig igen csekély, s ez már a fejlődő országokban is felvetette azt a kérdést, hogy mennyire reális az a fejlesztési stratégia a külső erőforrások mozgósítása szempontjából, amelyet egyes közgadászaik és az UNCTAD ideológusai dolgoztak ki és részben az ún. Algériai Chartában, részben a fejlesztés globális stratégiájában fogalmaztak meg,[1] s amely „centrum-periféria modell" néven ismeretes. Nyilvánvalóan nem lehet kétségbe vonni a fejlődő országok közgazdászainak és az UNCTAD fejlesztési stratégiája kidolgozóinak jó szándékát, egész koncepciójuk humanista ihletését, terveik realitása azonban a külső segítség és erőforrások mozgósítása szempontjából kérdéses.

A fejlődő országok gondjait szívükön viselő, de a problémákat a haladó értelmiség és a kispolgárság szemszögéből megközelítő nemzetközi szakértők és a fejlődő országok egyes közgazdászai olyan koncepciót dolgoztak ki, amely egyrészt külső segítségre, másrészt — némileg mechanikusan utánozva az európai integrációs folyamatokat — a fejlődő országok egymásközti integrációjának — főként a vámuniók módszerével való — elmélyítésére alapozza ezen országok gazdasági felemelkedését. Sokszor említették ugyan belső reformok szükségességét is, s felvázolták a gazdasági fejlődés belső programját, de részben ideológiai beállítottságuk korlátozottsága, részben pedig „realitásérzékük" folytán — amely abból indult ki, hogy ha radikális szociális és gazdasági reformokat ajánlanak, nem kapják meg jó néhány fejlődő ország (például a latin-amerikai országok) jelenlegi vezetőinek támogatását — csak óvatosan, nagy általánosságban vetették fel a belső reformok kérdését és kikerülték a gazdaságfejlesztési programok belső politikai implikációit. Olyan világképet és olyan stratégiát alakítottak ki, amely politikailag a leginkább elfogadható volt valamennyi fejlődő ország számára.

E stratégia a fejlődés külső erőforrásai tekintetében, jelentőségüket el is túlozva a „centrum-periféria" elgondoláson alapul, azaz a világgazdasági és világpolitikai viszonyoknak egy olyan, meglehetősen leegyszerűsített elemzésén, amely abból indul ki, hogy az alacsony jövedelmű fejlődő világgal, a Déllel, a perifériá-

[1] Oswaldo Sunkel azt írta „Nemzeti fejlesztési politika és külső függőség" című cikkében, amely a mexikói Commercio Exterior 1968 áprilisi számában jelent meg: „Az óriási erőfeszítések, amelyeket (az UNCTAD fórumán) a követelmények érvényesítésére fordítottak, mindeddig majdnem teljesen eredménytelenek voltak, és a jövő sikerének lehetőségei is igen csekélyek. E helyzet magyarázata nézetem szerint az, hogy mindezek a célok bizonyos áldozatot jelentenek az ipari országok számára. Nem hiszem, hogy bármely fejlett ország hajlandó lesz valamilyen előny nélkül eleget tenni ilyen követelményeknek, figyelembe véve különösen azt, hogy ezeknek az intézkedéseknek jelentős gazdasági és belső politikai következményeik vannak bizonyos csoportok és övezetek érdekeire. Legtöbbször a külső segítségben, amelynél tulajdonképpen a nemzetközi szolidaritásnak és a morális meggondolásnak kellene irányító szerepet betöltenie, az adományozó ország politikai, gazdasági vagy kulturális érdekei dominálnak a határozatok meghozatalánál, s minél nagyobb a segítség, annál nagyobb a kísértés és a lehetőség arra, hogy saját céljaik érdekében használják ezt."

Digitized by Google

A fejlődő országok gazdasági problémái

A fejlődő országok jelenéről és jövőjéről szóló eszmecsere első, vitaindító cikkében Éliás Béla a harmadik világ néhány általános problémáját vázolta fel. Mondanivalójának az az egyik visszatérő és lényeges motívuma, hogy a fiatal független országok fejlődése rendkívül nehéz, bonyolult és ellentmondásos folyamat. Úgy vélem, éppen ezért indokolt, hogy valamivel *jobban differenciáljuk* az ún. harmadik világ fogalmát. Ezt az igényt szem előtt tartva a következőkben a fejlődő országok *gazdasági* problémáit kívánom tárgyalni, összefüggésben azzal a kérdéssel is, hogy milyen reális külföldi forrásokra számíthatnak ezek az országok fejlesztési terveik megvalósításához, milyen lépéseket tettek ebben az irányban, és milyen eredményeket értek el.

Az ún. harmadik világ gazdasági helyzete katasztrófális, és a fejlett országoktól való gazdasági függőségük alig csökken. Az egy főre eső nemzeti jövedelem az afrikai országokban (Dél-Afrika kivételével) kb. 100 dollár, az ázsiai országokban (Japán kivételével) kb. 90 dollár, a latin-amerikai kontinensen kb. 350 dollár. Ugyanakkor a fejlett nyugat-európai országokban az egy főre eső nemzeti jövedelem kb. 1400, az USA-ban kb. 2800 dollár (1964—66-os adatok szerint). Igaz, hogy az átlag országonként és ezen belül társadalmi csoportonként jelentős eltéréseket takar, de a számok jól mutatják azt, hogy a nemrég felszabadult országok egy **egész történelmi korszakkal** maradtak el a gazdasági fejlődésben.

A fejlődő országok gazdasági helyzete tűrhetetlenül rossz, s hallatlan erőfeszítések szükségesek ahhoz, hogy ezek az országok elinduljanak a modern gazdasági fejlődés útján és gazdaságilag megalapozzák ma még törékeny politikai függetlenségüket. Átfogó gazdaságfejlesztési program kidolgozásához és még inkább ennek végrehajtásához az ország erőforrásait céltudatosan összpontosító stabil kormányzatra van szükségük, olyanra, amely az ország általános gazdasági felemelkedése érdekében — ahol ez szükséges — szembe tud fordulni az országot gazdaságilag még ma is kizsákmányoló külföldi monopóliumokkal és a hazai burzsoáziának ezekkel szövetséges szárnyával, s hozzá tud kezdeni a gazdasági fejlődés egészét fékező feudális vagy még ennél is elmaradottabb földbirtokviszonyok átalakításához.

Ebből a szempontból — mint ismeretes — lényeges különbségek vannak a fejlődő országok között. Vitaindító cikkében Éliás elvtárs utal arra, hogy a fejlődő világ országai tulajdonképpen háromféle társadalmi-gazdasági utat járnak. Vannak olyanok, amelyek szocialista útra tértek, mások a fejlődésnek nem kapitalista útját választották, s végül legnagyobb csoportjuk a kapitalista fejlődés útjára lépett. (Bár igaz, hogy ez a kapitalista fejlődés is át meg át van szőve feudális maradványokkal, a törzsi gazdálkodás, az ázsiai termelési mód maradványaival.)

Természetesen nem állíthatjuk, hogy azok az országok, amelyek a fejlődés szocialista útjára léptek (a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, a Vietnami Demokratikus Köztársaság, a Kínai Népköztársaság, Mongólia, Kuba) már végleg megoldották gazdasági fejlődésük fő kérdéseit, gazdasági elmaradottságuk teljes felszámolását, az azonban bizonyos, hogy ezekben az országokban a hatalom megragadása után az elmaradottság felszámolása a társadalom építésének központi gazdasági célkitűzésévé vált. Kitérőkkel, objektív és szubjektív nehézségekkel küszködve ugyan (amint ez a kínai vezetők nacionalista és hibás stratégiája miatt Kínában történik), de a szocializmus útjára lépve ezek az országok egyesítették politikai és gazdasági stratégiájukban a társadalmi fejlődésre és a gazdasági felemelkedésre vonatkozó követelményeket.

Digitized by Google

A fejlődés nem kapitalista útját járó országokban is viszonylag erős a gazdasági fejlesztés politikai bázisa, bár ezekben az is tapasztalható, hogy a nem kapitalista fejlődés institucionális bázisai (a kormányzat, a tömegszervezetek, a katonaság) nem elég szilárdak, és ezért nagy a huzavona a gazdasági fejlesztés programjának végrehajtásában, ha pedig a politikai bázis megrendül, akkor a gazdasági fejlesztés programja törést szenved.

A gazdasági felemelkedést szolgáló tervek és a politikai bázis közötti ellentmondások a fejlődés kapitalista útját járó országokban a legmélyebbek. Elsősorban akkor, amikor olyan belső reformokat kellene végrehajtani (földreformot, a külföldi monopoltőke ellenőrzését és tevékenységének korlátozását, a hazai jövedelemelosztás nivellálását), amely beleütközik a vezető rétegnek vagy támogatói egy-egy csoportjának ellenállásába, érdekeibe. Mind a fejlődés nem kapitalista útját, mind a kapitalista utat járó országoknak számottevő nehézségeket okoznak gazdaságfejlesztési programjuk végrehajtásában a belső nemzetiségi és törzsi ellentétek, illetve ezeknek nem kielégítő megoldása, vagy a volt gyarmattartók részéről való szítása.

A közgazdászok sok ambíciózus tervet dolgoztak ki a fejlődő országok gazdasági megsegítésére. Közismert, hogy 1964 óta az ENSZ-nek egy speciális szervezete, az UNCTAD, azon fáradozik, hogy megoldja ezen országok legégetőbb problémáit. Az eredmény azonban eddig igen csekély, s ez már a fejlődő országokban is felvetette azt a kérdést, hogy mennyire reális az a fejlesztési stratégia a külső erőforrások mozgósítása szempontjából, amelyet egyes közgadászaik és az UNCTAD ideológusai dolgoztak ki és részben az ún. Algériai Chartában, részben a fejlesztés globális stratégiájában fogalmaztak meg,[1] s amely „centrum-periféria modell" néven ismeretes. Nyilvánvalóan nem lehet kétségbe vonni a fejlődő országok közgazdászainak és az UNCTAD fejlesztési stratégiája kidolgozóinak jó szándékát, egész koncepciójuk humanista ihletését, terveik realitása azonban a külső segítség és erőforrások mozgósítása szempontjából kérdéses.

A fejlődő országok gondjait szívükön viselő, de a problémákat a haladó értelmiség és a kispolgárság szemszögéből megközelítő nemzetközi szakértők és a fejlődő országok egyes közgazdászai olyan koncepciót dolgoztak ki, amely egyrészt külső segítségre, másrészt — némileg mechanikusan utánozva az európai integrációs folyamatokat — a fejlődő országok egymásközti integrációjának — főként a vámuniók módszerével való — elmélyítésére alapozza ezen országok gazdasági felemelkedését. Sokszor említették ugyan belső reformok szükségességét is, s felvázolták a gazdasági fejlődés belső programját, de részben ideológiai beállítottságuk korlátozottsága, részben pedig „realitásérzékük" folytán — amely abból indult ki, hogy ha radikális szociális és gazdasági reformokat ajánlanak, nem kapják meg jó néhány fejlődő ország (például a latin-amerikai országok) jelenlegi vezetőinek támogatását — csak óvatosan, nagy általánosságban vetették fel a belső reformok kérdését és kikerülték a gazdaságfejlesztési programok belső politikai implikációit. Olyan világképet és olyan stratégiát alakítottak ki, amely politikailag a leginkább elfogadható volt valamennyi fejlődő ország számára.

E stratégia a fejlődés külső erőforrásai tekintetében, jelentőségüket el is túlozva a „centrum-periféria" elgondoláson alapul, azaz a világgazdasági és világpolitikai viszonyoknak egy olyan, meglehetősen leegyszerűsített elemzésén, amely abból indul ki, hogy az alacsony jövedelmű fejlődő világgal, a Déllel, a perifériá-

[1] Oswaldo Sunkel azt írta „Nemzeti fejlesztési politika és külső függőség" című cikkében, amely a mexikói Commercio Exterior 1968 áprilisi számában jelent meg: „Az óriási erőfeszítések, amelyeket (az UNCTAD fórumán) a követelmények érvényesítésére fordítottak, mindeddig majdnem teljesen eredménytelenek voltak, és a jövő sikerének lehetőségei is igen csekélyek. E helyzet magyarázata nézetem szerint az, hogy mindezek a célok bizonyos áldozatot jelentenek az ipari országok számára. Nem hiszem, hogy bármely fejlett ország hajlandó lesz valamilyen előny nélkül eleget tenni ilyen követelményeknek, figyelembe véve különösen azt, hogy ezeknek az intézkedéseknek jelentős gazdasági és belső politikai következményeik vannak bizonyos csoportok és övezetek érdekeire. Legtöbbször a külső segítségben, amelynél tulajdonképpen a nemzetközi szolidaritásnak és a morális meggondolásnak kellene irányító szerepet betöltenie, az adományozó ország politikai, gazdasági vagy kulturális érdekei dominálnak a határozatok meghozatalánál, s minél nagyobb a segítség, annál nagyobb a kísértés és a lehetőség arra, hogy saját céljaik érdekében használják ezt."

Digitized by Google

val szemben ott vannak a nagy jövedelmű, gazdag államok, a centrum, az Észak. Ez a koncepció azt a követelményt állítja a nagy jövedelmű államok elé, miközben nem tesznek különbséget az iparosodott, szocialista és monopoltőkés államok között: segítsék a fejlődő országokat, hogy elkerülhető legyen a világméretű katasztrófa, amelyet a fejlődő világnak a „népességi robbanás" következtében elviselhetetlenné fokozódó nyomora okozhat. Ez a koncepció, azzal is érvel, hogy a nagyarányú segítségadás újabb fogyasztói piacokat adna a fejlett országoknak.[2]

Ennek a platformnak azonban megvan a maga kérlelhetetlen logikája. Ez a felfogás történelmi fejlődésüktől elvonatkoztatott gazdasági problémának tekinti a fejlődő országok jelenlegi helyzetét, nem pedig történelmi-politikai, részben a kolonializmus által teremtett, részben az imperializmus politikája által napjainkban újratermelt problémának, következésképpen a terápia is mellőzi a politikai elemeket, illetve — és ez a dolog lényege — újfajta, az emberi szolidaritásra, a humanizmusra apelláló nézeteket helyezi előtérbe, mert nyilvánvaló, hogy a fejlődő országok gazdasági megsegítésének kérdését, nem lehet csupán a fejlett országok **közvetlen gazdasági érdekeire** hivatkozva megoldani. Ezért apellál például Raoul Prebisch az emberi szolidaritásra, és próbálja azzal bírni jobb belátásra a fejlett országokat, hogy az elkeseredett szegény országok által kirobbantott konfliktusok rémét vázolja fel.

A harmadik világ azonban nemcsak politikailag nem egységes, hanem a gazdasági fejlődés szintjét tekintve sem. Az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében Latin-Amerikában is számottevőek a szintkülönbségek. Argentinában és Venezuelában például az egy főre eső nemzeti jövedelem több mint 700 dollár, Bolíviában, Paraguayban, Ecuadorban viszont alig éri el a 200 dollárt. Igaz, nagyon lényegesek a **közös politikai és gazdasági jellegzetességek:** az egyoldalú gazdaságszerkezet, a gyengén fejlett ipar, az elavult és megmerevedett földbirtokviszonyok, az imperialista államoktól való politikai és a tőkés monopóliumoktól való gazdasági függés. A „centrum-periféria" koncepció azonban a fejlődő országok jelentős részére a közös politikai-gazdasági jellemzőknek éppen a **politikai elemeit:** az imperializmustól és a monopóliumoktól való függést borítja homályba.

Egy politikailag karakterisztikusabb, de gazdaságilag is reális koncepciónak — ilyet képviseltek a nemzetközi fórumokon, például az UNCTAD-ban a szocialista országok — azt is figyelembe kell venni, hogy a fejlődő országok jelenlegi helyzete egy meghatározott és részben napjainkban is érvényesülő gazdasági fejlődés eredménye. Az imperializmus birtokába vette a világ elmaradott régióit és kiterjesztette rájuk közvetlen politikai uralmát, deformálta a gyarmatok gazdaságát, a politikai és gazdasági függés ezer szálával láncolta magához a gyarmati és függő területeket, lecsapolta gazdaságukat, kirabolta természeti kincseiket. Más fejlődő országokban, például a latin-amerikai államokban, amelyek már kb. másfél évszázada megszerezték politikai függetlenségüket, a lenini kifejezéssel élve „a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyója" tette lehetővé, hogy néhány fejlett ország — korábban Anglia, ma az Egyesült Államok — deformálja gazdaságukat, kiaknázza természeti kincseiket. Ma már sok tekintetben más a politikai helyzet, mások a gazdasági feltételek, ma az imperialista hatalmaknak kevésbé van szükségük a fejlődő világ egyes természeti kincseire. A volt gyarmatbirodalom egyes gazdaságilag kevés-

2 „Bizonyos, hogy a perifériákon élő emberi lények ezreinek kétségbeesett sorsa visszhangot talál azoknál, akik az ipari centrumokban az emberi szolidaritás igaz és élő érzését táplálják. De valamivel többről is szó van, mint az emberi szolidaritás e nemes érzéséről... Igen sok periférikus ország a katasztrófa felé sodródik, az eseményeknek szabad prédája, és nincs meg az a képessége — amely az ipari centrumok sajátja —, hogy ura legyen gazdasági és társadalmi fejlődése erőviszonyainak. A centrumok e képessége azonban nem teszi immunissá őket azokkal a mind erősebb társadalmi és gazdasági feszültségekkel szemben, amelyek a periférikus országokban megnyilatkoznak, sem azokkal a felfordulásokkal és éles konfliktusokkal szemben, amelyeket ezek majd előidéznek, ha ugyanaz a tudatos és határozott erőfeszítés, amely pozitív módon nyilatkozott meg a fejlett országokban a fejlődés befolyásolása irányában, ki nem terjed ugyanezekre az országokra. De a gazdasági érdek is szerepet játszik. Az egész világban új határok nyílhatnak meg a kereskedelmi expanzió előtt, a jelenleginél sokkal szélesebb határok, s ez kölcsönös előnyök forrása lehet, ha a periférikus országok beilleszkedhetnek a világkereskedelem új rendszerébe..." (Raoul Prebisch: Vers une strategie globale du developpement. Nations Unies, New York, 1968. 75. old.)

Digitized by Google

bé lukratív területei már terhessé váltak számukra. **Ezért az imperialistáknak sincs ellenére, ha általános „emberi" problémának, világméretű gazdasági problémának tüntetik fel a harmadik világ nyomorát és gazdasági elmaradottságát.**

A fejlődő világ elmaradottságáért, deformált gazdaságáért történelmileg az imperializmus felelős. Amikor a szocialista világrendszer kialakult, a felszabadító mozgalmaknak — néhol politikai küzdelemmel, máshol fegyveres harccal — sikerült véget vetniük a gyarmati függőségnek. Most az van napirenden, hogy a függetlenné vált országok gazdasági függetlenségüket is vívják ki és többek között jogos kártérítést követeljenek a volt gyarmattartóktól gazdaságuk deformálásáért. Emellett nyilván igénybevehetnek minden olyan külső erőforrást, amelynek ésszerű ára, vagy preferenciás ára van és nem feltételez elfogadhatatlan politikai függőséget. A volt gyarmattartóktól és a neokolonialistáktól azonban követelniük lehet nem segélyt, nem ajándékot, hanem jóvátételt s ebben a követelésükben a szocialista országok és a haladó közvélemény támogatja őket. Ez mindenekelőtt politikai motivációjú gazdasági követelés, nem a szegény és a gazdag országok közötti általános, hanem az imperialisták által tönkretett és kizsákmányolt volt gyarmatok meg függő területek és a volt gyarmattartók, a mai neokolonialisták közötti sajátos konfliktus.

Felvethető, hogy a most felvázolt program nem eléggé reális. Politikailag talán hatásos, de arra nem alkalmas, hogy rövid távon — ahogy erre valóban szükség van — enyhítse a fejlődő országok helyzetét. A gyarmatosítás már a múlté, új viszonyok alakultak ki a világgazdaságban, nem is szólva arról, hogy igen sok fejlődő ország kormánya elkötelezettségeinél fogva nem is tudna harcosabb, élesebben imperialistaellenes követelést magáévá tenni, vagy sikerre vinni. Ugyanakkor ezekben az országokban is nagy a nyomor, itt is azonnali orvoslást kíván a gazdasági elmaradottság. „Józannak, realistának kell lennünk — mondhatják —, ha segíteni akarunk helyzetükön."

Ebben kétségtelenül sok az elgondolkoztató elem, és az erőteljesebben politikai motivációjú fejlesztési stratégiának is számolnia kell a meglevő erőviszonyokkal, a helyzet bonyolultságával, a vezető tőkésországok érdekei közötti eltérésekkel és ezen országokon belül a közvélemény különféle áramlataival. Például azt is tekintetbe kell venni, hogy a vezető tőkésországokban olyan rétegek is ellenezhetik az intenzívebb segélypolitikát, amelyeknek sem a múltban, sem a jelenben nem volt közük az imperialista politikához, de amelyek életszínvonalukat féltik ettől a politikától; ugyanakkor olyanok is támogatják a segélypolitikát, akik nem is leplezik neokolonialista törekvéseiket.

Amikor mi szóvá tesszük az Algériai Charta vagy a Prebisch által megfogalmazott globális stratégia bírálható politikai motivációját, egyben azzal is számolnunk kell, hogy milyen gyakorlati fogadtatásra találhatnak a fejlődő országokban az előzőekben kifejtett politikailag helyesebbnek vélt elgondolások és milyen mértékben indíthatnak el egy olyan külső erőforrásokat is mozgósító koncepciót, amely hatékonyabb a jelenleginél. Nem számíthatunk arra, hogy a fejlődő országok követni fogják elgondolásainkat és kritikánkat, ha ezek túlságosan szélsőségesek és nem veszik figyelembe a fejlődő országok belső politikai feltételeit és észszerű mértékben világgazdasági és világpolitikai kötöttségeit, noha ezek a kritikai megjegyzések indokoltak, mert **a globális stratégia jelenlegi platformja valóban elmarad a reális politikai lehetőségek mögött.**

Ugyanakkor, amikor segítő, támogató szándékkal hivatkozunk a fejlődő országok gazdasági követeléseinek gyenge politikai motivációjára, tisztában kell lennünk azzal, hogy a fejlődő országok zömében nem lehet elérni rövid idő alatt radikális álláspontváltoztatást a volt gyarmatosítók irányában, bár az eddigi stratégia sikertelensége következtében valószínű a fejlődő országok közeledése egy határozottabb politikai állásponthoz. A haladó erők tevékenységének arra kell irányulni, hogy erősítse a jelenlegi álláspont politikai tartalmát, s határozottabban imperialistaellenessé tegye ezt.

Ez ma már nem megvalósíthatatlan feladat, hiszen a fejlett tőkésországokban és a fejlődő országokban sok az olyan haladó polgári közgazdász és államférfi, aki

Digitized by Google

szót emel a neokolonializmus ellen, s aki felismerte és hajlandó feltárni az imperialista uralom és a neokolonialista kizsákmányolás gazdasági következményeit. Arról kellene meggyőzni a fejlődő országokat, hogy nemcsak történelmileg és politikailag helyes az az álláspont, amely az imperialisták által teljesítendő kártérítéssel köti össze gazdasági követeléseiket, hanem a gyakorlati eredmények szempontjából is hasznos lehet, ha a jelenleginél nagyobb engedményekre tudja késztetni a fejlett tőkésországokat.

Azt jelenti-e egy határozottabban imperialistaellenes program, hogy például egy országnak, amely rossz termés miatt nagyarányú élelmiszer-behozatalra szorul, vissza kell utasítania az USA élelmiszersegélyeit, mint imperialista segélyt? Semmi esetre sem. Az imperialistaellenes álláspont azt jelenti, hogy az adott nemzetközi konstellációban — a szocialista országok politikai támogatását is figyelembe véve — a fejlődő országok olyan akcióprogramot követnek, amelynek a jelenleginél határozottabb politikai motivációja van, s amely olyan engedményekre készteti a vezető monopoltőkés országokat, amelyekre különben — a tapasztalat szerint — nem volnának hajlandók a jelenlegi helyzetben. A békés koegzisztencia körülményei közötti politikai harc általános taktikájáról van itt szó; nem arról tehát, hogy elutasítsanak valamilyen külső erőforrást, hanem arról, hogy olyan politikai nyomást fejtsenek ki, amelynek eredményeként megsokszorozódnak ezek a „segélyek" és nagyobbak lesznek az eredmények.

A határozottabb imperialistaellenes vonalvezetés nem csapja be az ajtót a fejlődő országok és a fejlett monopoltőkés országok közötti dialógus előtt. A békés koegzisztencia történelmi tapasztalata szerint csak az imperializmussal, illetve annak legagresszívebb szárnyával való következetes fellépés alapján lehet politikai eredményeket elérni és dialógusokat kezdeményezni. A hidegháború éveiben az imperialisták gazdasági blokádot alkalmaztak ellenünk, Kubában inváziót fenyegetőztek és próbálkoztak meg, az Atlanti Szövetséget katonai hídfőállássá építették ki a szocialista országok ellen, Vietnamban durva katonai beavatkozással akarják megállítani a „kommunizmust", most ideológiai és egyéb eszközökkel hadjáratot folytatnak a szocialista rendszer „fellazítására". Ha a szocialista országok nem lettek volna szilárdak ezekkel az akciókkal szemben, akkor ma nem volna sok kérdésben dialógus Kelet és Nyugat között, s a Kelet és Nyugat közötti gazdasági kapcsolatok nem tartanának ott, ahol tartanak, akkor nem történt volna meg a föld feletti nukleáris kísérletek betiltása és az atomsorompó-egyezmény megkötése, a szocialista Kuba nem védhette volna meg területi integritását és az USA nem kényszerült volna a tárgyalóasztalhoz ülni Párizsban. Az imperialisták csak akkor lesznek józanabbá, ha a világ népei józanságra kényszerítik őket.

Ez a stratégia nem kalandokra szólít, hanem egy következetes imperialistaellenes politika jegyében kívánja — a szocialista országokra, a fejlett országok haladó közvéleményére és mindenekelőtt munkásosztályukra támaszkodva — érvényesíteni a fejlődő országok gazdasági követeléseit. Ez a politika azonban nem is kelt illúziókat az imperializmus természetét és szándékait illetően, és nem titkolja, hogy a harc nem ér véget a gazdaság szférájában. Az imperializmus gazdasági eszközökkel, de ahol lehetségesnek látja, a politikai zsarolás, a politikai beavatkozás, az államcsínyek, a nyílt katonai agresszió eszközeivel is meg akarja erősíteni és vissza akarja szerezni uralmát a harmadik világban.

Meggyőződéssel valljuk, hogy a fejlődő országok csak a jelenleginél következetesebb antiimperialista politika platformján harcolhatnak eredményesen gazdasági követeléseik érvényesítéséért, elutasítjuk azonban azokat a szélsőségesen „baloldali" nézeteket, amelyek lebecsülik a nemzetközi fórumokat, és csak politikai szószéknek tekintik ezeket, amelyek pusztán az imperializmus leleplezésére hivatottak, valamint azon illúziók eloszlatására, hogy a fejlődő országok forradalmi háború nélkül bármit is kicsikarhatnak az imperialista hatalmaktól.

Ilyen álláspontokkal is találkozhatunk ugyanis a nemzetközi fórumokon. Tagadhatatlan, hogy átmenetileg az efféle felhívások is hálás hallgatóságra találhatnak, de mert természetüknél fogva nem a forradalmat végrehajtani kész vagy erre képes közvéleményhez szólnak, s nem adnak reális, elfogadható programot a fejlődő országoknak, végeredményben

Digitized by Google

izolálják hirdetőiket ezen országok képviselőinek zömétől.

A rossz helyen és rossz időben alkalmazott, a történelmi helyzetet végzetesen félreismerő szélsőséges stratégia tulajdonképpen — akaratlanul is — az imperialistáknak tesz jó szolgálatot. A fejlődő országok képviselőinek zöme gyakran még azt sem látja be, hogy a jelenleginél következetesebb antiimperialista élet kell kell adniuk gazdasági követeléseiknek. Aki tehát ilyen körülmények között azt hirdeti a nemzetközi fórumokon, hogy a gazdasági követelésekért folyó politikai harc helyett az imperializmus megdöntéséért kell általános forradalmi harcot, fegyveres harcot vívni, az olyan irreális programot hirdet, amely reálisnak látszó, de valójában az imperializmusnak kedvező depolitizált program elfogadására ösztönzi a fejlődő országok politikailag nem szilárd, ingadozó képviselőit, sőt még a politikailag szilárdabbakat is. A fejlődő országok stratégiai célja gazdasági területen is az, hogy teljesen megszabaduljanak az imperialista neokolonialista gazdasági függéstől, de az ennek megfelelő helyes taktika a nemzetközi fórumokon az, hogy a fejlődő országok egy következetesebben antiimperialista, de jellegében gazdasági motivációjú és a siker reményével kecsegtető program körül tömörülnek.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy a szocialista országok képviselői nem szerepelhetnek a nemzetközi fórumokon egyszerűen „néptribunokként". A szocializmus ma nemcsak világméretű mozgalom, amely befolyásos szavával, politikai támogatásával elősegíti a fejlődő országok gazdasági függetlenné válását, hanem államoknak, köztük iparilag fejlett államoknak az összessége is. Az imperializmus, a neokolonializmus kritikáján túlmenően tehát a fejlődő országokra vonatkozó pozitív gazdasági programot is kell hogy adjanak képviselőik a nemzetközi fórumokon.

A szocialista országok az elmúlt évtizedekben objektív lehetőségeikhez képest jelentős erőfeszítéseket tettek, sokoldalú, bár egymás között nem eléggé koordinált gazdasági segítséget is nyújtottak a fejlődő országoknak. A feladat tulajdonképpen az, hogy az általuk eddig is nyújtott segélyeket körülbelül az eddigi keretekben integrált és koordinált programmá fejlesszék; ez fokozná hatékonyságukat és határozottabban kidomborítaná e program gazdaságilag és politikailag helyes tartalmát.

E program fő elemei a következők lehetnének:

A szocialista országok készek részt venni a fejlődő országok által exportált nyersanyagok árának stabilizálásában, e nyersanyagok hazai továbbfeldolgozásában és a nemzetközi monopóliumoktól független, nemzeti szervezetek útján történő értékesítésében. Ennek érdekében készek arra, hogy hosszú lejáratú komplex bilaterális vagy multilaterális (több fejlődő és szocialista országot magukban foglaló) gazdasági szerződések keretében nemcsak az áruforgalom fejlesztése, hanem a termékek feldolgozása és értékesítése tekintetében is együttműködjenek az érdekelt fejlődő országokkal, technikai segítséget nyújtsanak nekik — saját szocialista iparfejlesztésük tapasztalatait is átadva —, s esetleg e célok érdekében közös vállalatokat létesítsenek velük.

A szocialista országok — amint ezt külön-külön eddig is tették — kedvező hitelfeltételekkel adnának el gépeket, berendezéseket a fejlődő országoknak, hogy segítsék ezek iparosodását, hogy képesek legyenek helyben feldolgozni nyersanyagaikat és a félkész- vagy késztermékeiket a világpiacon értékesíteni.

A szocialista országok a fejlődő országok nemzeti szektorával együtt közös vállalatokat alapítanának, és amikor az üzem működése már biztosítva van — a partner kívánságának megfelelően — esetleg átadnák érdekeltségüket.

A szocialista országok által szállított gépi berendezések ellenértékét — a hitelezés időtartamát figyelembe véve — részben, vagy egészben nyersanyagokkal, vagy a termelő berendezéseken előállított félkész- és késztermékekkel téríthetnék meg a fejlődő országok.

Ezek a javaslatok a szocialista és fejlődő országok között a már eddig kialakult kapcsolatok tapasztalataira, a kölcsönös előnyökre és érdekekre támaszkodnak és nem irányoznak elő az eddigit lényegesen meghaladó kereteket. Alapvetően új bennük azonban az, hogy a szocialista országok egyeztetett, s ha lehet, közös és komplex programjában igyekeznek összefoglalni a kitűzött célo-

Digitized by Google

kat, s multilaterális egyezmények megkötésének lehetőségét is felvetik. Politikailag új elem az, hogy a fejlődő országok gazdasága nemzeti szektorának erősítésére, a külföldi monopóliumok kiszorítására és a neokolonialista törekvések elhárítására mozgósítják a szocialista országok gazdasági potenciálját.

A fejlődő országok gazdasági helyzetével és perspektívájával foglalkozó reális stratégiai elgondolás azon az alapelven nyugszik, hogy világunkat változatlanul két ellentétes erő szembenállása jellemzi: az imperializmusé és az antiimperializmusé, s az utóbbi a szocialista tábort, a fejlődő országok népeit, a tőkés világ haladó közvéleményét, mindenekelőtt munkásosztályát tömöríti. Történelmi korunknak ez a jellegzetessége akkor is érvényes, ha napjainkban a szocialista tábor nem egységes, ha az imperializmus sokat veszített közvetlen hatalmi pozícióiból, és ha a fejlődő országok kormányai közül nem egy követ imperialistabarát politikát. Ez a politikai elemzés megfelel az alapvető történelmi folyamatnak, mert az esetlegesből, az ideiglenesből, az átmenetiből kiemeli a törvényszerűt, a meghatározót, a tartósat.

Jogos az a követelés, hogy alkotó módon elemezzük napjaink bonyolult valóságát. Ennek, azt hisszük, két kritériuma van. Az egyik az, hogy megőrzi-e az elemzés a marxi történelemszemlélet lényegét, a társadalom osztályviszonyokon alapuló vizsgálatát (a fejlődő országokban természetesen olyan mértékben, amilyenben ott az osztályviszonyok kifejlődtek), s figyelembe veszi-e a kapitalizmus imperialista szakaszának mai és sok tekintetben új jellegzetességeit. A másik kritérium: képes-e az elemzés arra, hogy nemcsak megbízható diagnózist adjon, hanem gyakorlati cselekvési programot is a forradalmi és progresszív erőknek.

E cikkben azt igyekeztünk bizonyítani, hogy olyan programot kell előirányozni a fejlődő országok gazdasági problémáinak megoldására a külső erőforrások igénybevétele oldaláról, amely e két követelménynek eleget tesz; az imperialista és antiimperialista erők közötti ellentmondásból indul tehát ki, de ugyanakkor józanul számba veszi a fejlődő országok jelenlegi politikai érettségét, differenciált politikai és gazdasági helyzetét is, s azt a reális várakozását, amellyel ezek a szocialista világra tekintenek, mint a nemzetközi progresszív politika centrumára és mint jelentős és példamutató gazdasági erőre.

E cikkben a fejlődő országok gazdasági problémái megoldásának mindenekelőtt **külső erőforrásaival foglalkoztunk.** Nyilván elemzésünk nem teljes, mivel a gazdaságfejlesztés fontos — **a külső erőforrásokkal mindenképpen legalább egyenrangú** — feltétele, hogy a fejlődő ország szilárd politikai bázison alapuló progresszív társadalmi-gazdasági reformokat magában foglaló **saját erőforrásait mozgósító fejlesztési elgondolással** rendelkezzék.

Rédei Jenő

Én nem vagyok a demokrácia ellensége, de ennek a nyugati prókátor-demokráciának az életéért a kisujjamat se mozdítanám meg. A választójog és a többi szabadságjog csak szóbeszéd, amíg a nagybirtokost, a nagytőkést, az uzsorást, a püspököket, szóval a munka kizsákmányolóit ki nem tettük a hatalomból. Nekem más demokrácia kell: az igazi! Az, ami ott kezdődik, hogy a földműves a földet, a munkás a gyárat, a bányász a bányát és a vasutas a vasutakat a közösség javára a kezébe veszi. Akkor aztán lehet demokráciáról, népuralomról beszélni.

(Károlyi Mihály, 1931.)

Digitized by Google

Heurisztika és pozitív ösztönzés

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Művészet és irányítás, művészet és társadalom, a művészek és a hatalom viszonya és kölcsönhatása a szocialista rendszer körülményei között — ez a kérdés valóban alapvető jelentőségű, s Vitányi Iványnak igaza van abban, hogy beszélni kell róla, nyíltan és őszintén.

Vitányi gondolatmenetének — ahogy már Tóth Dezső és Breuer János is utalt rá — talán az a legnagyobb hibája, hogy *egy kibernetikai modell alternatíváira szűkíti le az ehhez túlságosan sokrétű probléma elemzésének határait.* Így, bár gondolatmenete egészéből kiolvasható, hogy Vitányi le akar számolni a különféle jobb- és „bal"-oldali leegyszerűsítő tendenciákkal, mégis a rosszul megválasztott modell végső soron őt magát is leegyszerűsítésekre készteti. Azt hiszem, a hiba forrása abban keresendő, hogy nem a kibernetika az emberi gondolkodás modellje, hanem épp fordítva: az emberi gondolkodás szolgáltatja a kibernetika modelljét. Nem vitatom, hogy a kibernetika impulzusokat adhat az emberi gondolkodás törvényeinek az eddiginél egzaktabb tudományos feltárásához, de ugyanakkor a magam részéről azt remélem, hogy a technikai tökéletesedés sohasem jut el arra a fokra, amelyen a gépek okosabbak lennének az embernél, annyira, hogy „tőlük" kellene megtanulnunk a gondolkodást, ezt a legemberibb tulajdonságot.

Breuer János meggyőző érvekkel mutatja ki hozzászólásában, hogy a választott modell még a labdarúgás irányítása szempontjából sem meríti ki a „van", „lehet" és „kell" lehetséges dialektikus kölcsönhatásait, nemhogy a művészetek irányításának sokkal bonyolultabb struktúrájában. Véleményem szerint azonban nem oldja meg ezt, ha e kategóriákat kiegészítjük a „nincs" fogalmával, illetve a „nincs—van" követelményével. Új kategória bekapcsolása egy hibás koncepcióba még nem teremti meg a Breuer által is óhajtott „aktív és offenzív programot, amely megváltoztatja a művészeti realitásokat", pontosabban: egy ilyen program reális feltételeit. Holott a kérdés lényege éppen az: *lehetséges-e, illetve szükséges-e, hogy az irányítás programot adjon a művészeteknek, a szó inspiratív, nem pedig adminisztratív értelmében?* Hadd nyilvánítsam azt a véleményemet: lehetséges, de szerintem a vitaindító cikk heurisztikus koncepciójának éppen az a legfőbb hiányossága, hogy a pozitív ösztönzés követelménye túlságosan elvont marad benne, megreked a puszta deklaráció szintjén.

A heurisztikus elv — ha jól értettem a szerző okfejtését — azt jelenti, hogy az irányítás nem fél a művészi újtól, sőt igényli azt, s mintegy a művészi új megjelenési formáinak elemzésével igyekszik koncepcióját kialakítani. Ez az elv egyébként csak helyeselhető, s voltaképpen nem más, mint az utóbbi évek megvalósult irányítói gyakorlata, mely az előregyártott esztétikák számonkérése helyébe *a konkrét művek elemzésének* követelményét állította. S biztosítva van e gyakorlat reális felétele is, azaz a művészeti élet eleven folyamatának zavartalan fejlődése, az alkotói felelősséggel párosult művészi szabadság.

A kérdés éppen az, hogyan lehetne az elért eredmények alapján most már előbbre lépni, hogyan és mi módon tudna az irányítás ihlető-inspiratív befolyást gyakorolni a művészetek fejlődésének spontán folyamatára. Valódi és jó befolyást, amely nem deformál, hanem — ellenkezőleg — *a leghaladóbb irányzatokat védi, segíti érvényesülni.*

Nem hiszem, hogy ezt a programot egy kibernetikai modellből lehetne levezetni; kidolgozása sokkal bonyolultabb, felelősségteljesebb feladat, s véleményem szerint csak adott viszonyaink *konkrét szociológiai feltárására és elemzésére,* valamint egy századunk művészetének megítélésére alkalmas *új esztétikai értékrendszer* kidolgozására (amit egyébként Vitányi is igényel) épülhet. Mindenekelőtt *a művészi új* fogalmát kellene elméletileg feltárni és alkalmazni. Ám Vitányi épp a művészi új megítélése tekin-

Digitized by Google

tetében hagyja leginkább kétségbe olvasóit. „Az *új* — írja — a művészetben nem puszta divat — bár azzá is válhat", majd később hozzáteszi: „az új gyakran elrejtőzik: egy-egy divatosan újszerű irányzat mögött konzervatív lényeg tárja fel arcát." De ha így van, *milyen ismérvek* alapján ismerhetjük fel a valódi újat?

Nem érzem kielégítőnek azt a meghatározást sem, mely szerint a műalkotás „új jelenségek értelmezése új formában", hogy funkciója „feltárni, újraelemezni, megoldani". A művészet, ha igazi, valóban feltár, de nem biztos, hogy a társadalmi fejlődés adott problémái szempontjából közvetlen megoldásokat is nyújthat. Művészet és társadalom kölcsönhatása sokkal bonyolultabb áttételekben realizálódik. Ezekben a fogalmazásokban mintha a tükrözéselmélet vulgáris felfogása kísértene, amely a tükrözést illusztrációnak fogta fel. Véleményem szerint a műalkotás *nem egyszerűen a valóság értelmezése, hanem maga is új, teremtett valóság*, nem csupán tükre, de mintegy része is kora valóságának. Hadd hivatkozzam én is Bartók példájára. Nyilvánvaló, hogy „az ellentétes akaratok útvesztőjében egy keveset beszélő zeneakadémiai tanárnak" semmiféle esélye nem lehetett arra, hogy kora magyar társadalmának valóságát befolyásolja — a magyar s az európai *művészet* valóságát annál inkább. Ám ezen keresztül művészete „végső soron" ma már a társadalmi fejlődés valóságát is befolyásolja jelenlétével.

Hasonló kételyeket ébreszt bennem a *világosság* Vitányi által említett követelménye is. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt azt a kérdést kell föltenni: *kinek mi világos?* Einstein egyenletei sokak számára ma sem világosak, ám azért helytállók. Másrészt matematikai levezetések ezrei tökéletesen világosak, csak éppen alkalmatlanok „új jelenségek új értelmezésére".

Breuer János azt is helyesen jegyzi meg, hogy nem sokra jutunk, ha a tömegízlés és „a társadalom kisebb, műveltebb része" közti szakadékot egyszerűen tudomásul vesszük, s a kialakult helyzetért mindenestül a múltat tesszük felelőssé. Mint írja: „A hatékony eszközök meghatározása ugyanis... a legfontosabb." Ám nem hiszem, hogy eszközeink hatékonyak lehetnének, ha nem tesszük vizsgálat tárgyává saját felelősségünket is az adott körülmények létrejöttében. Vitányi megemlíti, hogy a *Rozsdatemetőt* a „baloldali", a *Hideg napok*at a jobboldali ellenzék ellen kellett megvédenie a kultúrpolitikának. Hadd helyettesítsem be ezeket a film területéről vett példákkal: a *Húsz órára* s a *Hideg napok*ra (mint filmre) gondolok. Ezekkel is hasonló volt a helyzet, de ebben nem volt semmi meglepő, ez várható volt. A meglepő inkább az volt, hogy — legalábbis az én tapasztalataim szerint — jobb- és „bal"-oldaliak néha, önmaguk számára is váratlanul, *egy táborban találták magukat* e filmek megítélésében, akár mint híveik, akár mint ellenzékük. Vagyis néha a legélesebbnek látszó ideológiai ellentétek is feloldódnak bizonyos ízléskategóriákban.

Tény, hogy az ízlés az emberi tudat legnehezebben változó szférája, de nem kellene éppen ezért megvizsgálni, miként lehetne korszerű fejlődését előmozdítani? Nem vállalkozhatom a probléma kifejtésére — nincs rá helyem s nem is érzem magam illetékesnek —, csak éppen a kérdést vetem fel. Különös tekintettel az igényelt aktív és offenzív programra, hasznos tanulságokat nyújtana, ha egyszer alaposabban megvizsgálnók, hol és miért húzódnak ma a világnézeti és ízlésbeli állásfoglalások honi keresztvonalai, hogyan jöhetnek létre néha az iménti példával jellemzett zavarbaejtően újszerű polarizációs erőterek. Nyilvánvaló például, hogy ma nálunk egyszerre s egy időben hatnak — többek között — a dogmatikus gondolkozás vulgarizáló tendenciái és a felszabadulás előtti korszak mély gyökeret vert ízléstorzulásai, s a társadalmi-politikai fejlődés során e motívumok néha új tápot kapnak. Mindenesetre ebben a kérdésben is csak a konkrét helyzet elemzésével lehet előbbre jutni, nem puszta deklarációkkal.

Megjegyzéseimmel azt igyekeztem bizonyítani, hogy Vitányi Iván bizonyára messzebbre jutna el az irányítás problematikájának feltárásában, ha a kibernetikai modell erőszakolása helyett egyrészt jobban figyelembe venné az esztétikum sajátosságát, másrészt ha a társadalmi-politikai fejlődés során az irányításban szükségszerűen bekövetkezett elvi és gyakorlati változásoknak a konkrét elemzéséből indulna ki.

Ami *a filmművészetet* illeti, az irányí-

Digitized by Google

tás szempontjából ez különleges helyzetben van. Márcsak azért is, mert egy-egy film elkészítéséhez igen sok pénz kell, s aki a pénzt adja — bármilyen társadalmi rendben —, az jogot formál az irányításra, vagy ahogy a köznyelv mondja, a „beleszólásra". Közismert, hogy a filmhez mindenki ért, sőt mindenki jobban ért, mint a filmrendező. Ám ennek ellenére az irányítás szerepét a magyar filmművészet fejlődésében már az ún. „vezérléses", illetve „szabályozásos" koncepció periódusaiban sem lehet — legalábbis véleményem szerint — egyértelműen negatívan értékelni. Nemcsak a zenében, de a filmművészetben sem állják meg a helyüket a túlon-túl is sommás megállapítások.

Végül ami a jelent, a Vitányi által heurisztikusnak jellemzett irányítást illeti: ebben a periódusban is akadnak — legalábbis a film területén — a „vezérlésre", illetve a „szabályozásra" jellemző intézkedések, sőt — horribile dictu — még adminisztratív intézkedések is (pl. a *Tízezer nap* esetében). De ez természetes, hiszen ma is vannak bizonyos „tilalomfák". Vitatkozni legfeljebb azon lehet, hol kell beásni őket, *hol húzódik az a bizonyos határ*. S ha egy-egy ilyen vitában az irányítás „enged", ez azt jelenti, hogy a határok *valóban* hátrább húzódtak, s szélesebb tér nyílt a művészi szabadság számára. Az ilyen engedmények egyébként nem csökkentik, ellenkezőleg: növelik a vezetés presztizsét és tekintélyét a filmközvéleményben. Nagy különbség az elmúlt periódusokhoz viszonyítva az, hogy *lehet vitatkozni*. Igaz, hogy a viták ma még néha szükségtelenül kiéleződnek, mert az egyes irányzatok vagy vélemények képviselői nemegyszer a kizárólagosság igényével lépnek fel. Vitatkozni azonban mégis kell, mert ez a demokratizmus iskolája. A mai irányítás szellemét szemléletesen jellemzi egy idézet. Rényi Péter mondja egy interjúban: „Sok kérdésre nincs kész válaszunk. Hogy megtaláljuk őket, annak előfeltétele az is, hogy ezt őszintén, önmagunknak is bevalljuk. Ez áll a kritikára, az esztétikára, a művészetre és mindazokra, akiknek a filmmel dolguk van. Át kell érezni, hogy egymagában egyik szektor, egyik irányzat sem tudja ezt megoldani, mert ehhez minden alkotó embernek szellemi képességére, odaadására van szükség." Én ezt a vezetési módszert nem *heurisztikusnak, inkább „alkotó irányításnak"* nevezném. Sikereit mindenekelőtt eredményessége: filmművészetünk egyre gazdagodó spektruma, egyre növekvő nemzetközi elismerése jelzi.

Nem lehet kétséges, hogy fejlődésünk egészséges irányba tart. Abban a hatalmas mozgalomban, amely — a párt kezdeményezésére és irányításával — napjainkban kibontakozik s társadalmigazdasági viszonyaink, egész közgondolkozásunk valós átalakítására törekszik, szinte szemünk láttára ölt testet a magyar kultúra pozitív ösztönzésének programja is. Ismétlem: nem hiszem, hogy ezt egy kibernetikai modellből lehetne levezetni. Én inkább József Attilának egy lírai költeményben is egzakt pontossággal megfogalmazott igényére emlékeztetném alkotóinkat: „Jőjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!"

Ranódy László

Segesdy György:
Tanácsköztársasági emlékmű

Digitized by Google

A polgári szemlélet térnyerése?

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván Művészet és irányítás című, nagyon időszerű, értékes vitaindító cikkének kapcsán kívánom a magam véleményét leírni. Olvastam azonban két korábbi hozzászólónak a vitaindító cikket elmélyülten elemző írásait is. (Tóth Dezsőnek A művészet vagy a művészeti élet irányítása és Breuer Jánosnak a Művészeti irányítás, vagy művészek irányítása című tanulmányait.) A hozzászólások ismeretében — úgy vélem — felesleges a kérdésekre részletesen kitérnem és ismételten vitatkoznom azokkal az állításokkal, amelyekkel az előttem szólók már vitatkoztak, hiszen mind érveikkel, mind véleményükkel egyetértek.

Egyetértek velük abban, hogy Vitányi tanulmánya elhanyagolja a művészet közösségi oldalát és megfeledkezik világnézeti tartalmáról. De vajon ez egyedül Vitányi hibája-e? Nem hatalmasodik-e el mindinkább ez a jelenség művészeti életünk gyakorlatában? Szavakkal kétségkívül gyakran hivatkozunk ideológiánkra, de a gyakorlatban, a konkrét esetekben annál gyakrabban feledkezünk meg róla vagy tévesztjük szem elől eszmei tartalmát.

A művészet irányításának módszeréről elgondolkodni, vitatkozni tagadhatatlanul szükséges, de a kitűzött célt a legjobbnak látszó módszerrel is csak akkor közelíthetjük meg, ha ezt *határozott világszemléleti alapon állva* alkalmazzuk. Az 1956 előtti irányítás módszerének kétségkívül voltak hibái. (Ennek ellenére nem egy, művészetünk meglevő értékeit gyarapító, időtálló mű is jött létre.) A hiba azonban nemcsak az irányítás módjában keresendő, hanem elsősorban abban, hogy az irányítás figyelmen kívül hagyta a marxi—lenini ideológia dialektikáját, egyoldalúan optimista szellemű műveket követelt, és — részben ennek következményeként — egyoldalúan az ábrázolás módjának kérdéseit helyezte előtérbe.

A következő időszak sem mentes tévedésektől, hiszen az elvi, világszemléleti szempontok helyébe gyakran jelszavak kerültek. A jelszó *a kísérletezés* volt. A kísérletezések azonban ritkábban irányultak világszemléletünk mélyebb, árnyaltabb megfogalmazására, gyakrabban a polgári szemlélet tükröződését segítették elő. A szerző által „negatív szalámitaktikának" nevezett módszernek — mint ezt a hozzászólók közül Breuer János is megemlíti — voltak pozitív eredményei is, de voltak káros következményei. A bizonytalan világszemléletű magatartás kilúgozta világszemléletünk sajátos, jellemző vonásait, és így módot nyújtott arra, hogy a polgári szemlélet felé hajló felfogások folyamatosan érvényesüljenek. A szerző által említett három módszer közül a legalkalmasabbnak látszó, a heurisztikus módszer sem vetett gátat a polgári irányok további terjeszkedésének. A jelszó, *a minden áron való új akarása* sok tekintetben az európai burzsoá internacionalizmus művészetéhez való közeledés, azon a címen, hogy a magyar művészetet az európai művészet „szerves" részévé kell tenni, megfeledkezve arról, hogy jelenleg Európa világszemléletileg nemcsak relatíve nem egységes, hanem Európában két gazdasági és társadalmi rendszer, két ideológia áll szemben egymással. Ez a cél tehát csak akkor érhető el, ha feladjuk marxista magatartásunkat.

Megfeledkeznek arról is, hogy azok az irányzatok (kubizmus, konstruktivizmus, szürrealizmus és különböző válfajaik), amelyeknek adoptációjára törekednek, *Nyugaton már régen elvesztették aktualitásukat.* Adoptálásuk tehát nem azt jelenti, hogy ezzel az európai művészet áramlásába kerülünk, hanem azt, hogy provinciális módon utána kullogunk.

Figyelmen kívül hagyják azt is, hogy a nyugati polgári művészet az avantgardizmus korában is egy rendkívül szűk polgári rétegnek, a sznobok szélesebb körének és a műkereskedelemnek a művészete volt, és máig is az maradt. Hogyan képzelhető el az, hogy nálunk — merőben más társadalmi rendszerben — az egész társadalom művészetévé válhasson?

Digitized by Google

A vitaindító cikk és az arra reflektáló írások többször utalnak arra, hogy társadalmunk műveltsége nem egységes, így képzőművészeti műveltsége sem. Különböző igények merülnek fel, és ezeket az igényeket nem lehet azonos módon kielégíteni. Ezt a kérdést a szocialista-humanista szellemű művek színvonalának emelésével és marxista szellemű művészi neveléssel lehetne megoldani. Semmiképpen sem úgy, hogy a tanultabbak, tehát a *szellemi vezető réteg számára meghonosítjuk a polgári szellemű „filozófikusabb" vagy „problematikusabb" művészetet*, a kevésbé műveltek igényét pedig alacsony színvonalú, naturalista képzőművészeti munkákkal elégítjük ki.

Azok a gyakran jóhiszemű törekvések, amelyek az avantgardizmus egyes stílusainak kifejezésmódjával, jelrendszerével kívánják gazdagítani a világszemléletünket kifejező művészi nyelvet, eleve sikertelenségre vannak kárhoztatva, mert a kubizmus különböző válfajai (s különösen a konstruktivizmus, a szuprematizmus sajátos jelrendszere) eleve az idealista világszemlélet közvetlen kifejezésére alakultak ki. Ezt az „irányt" képviselő művészeink művein (Blaski János, Baska József, Csik István, Gerzson Pál) az ábrázoló jelleg és az elvont irányok formai jegyei sajátosságukat megtartva, heterogén módon keverednek össze. Még az avantgardizmus lelkes hívei sem vállalkoznak arra, hogy bírálataikban kimutassák, mennyire és milyen irányban sikerült e művészeknek e stíluselemek segítségével elmélyültebben és árnyaltabban megfogalmazniuk, kifejezniük világszemléletüket.

Hogy mennyire elhalványul az elvi állásfoglalás, amikor konkrét művekről esik szó, azt a mondottakon kívül jól illusztrálja egy példa. Rózsa Gyula a szocialista művészetért száll síkra, de a Velencei Biennáléról írt kritikájában (Népszabadság) Kokas Ignác szürrealista képeiről megállapítja, hogy színvonal tekintetében elérik a nyugati, hasonló szellemű műveket, s megfeledkezik annak megállapításáról, hogy mennyiben tér el a képek eszmei tartalma a polgári ideológiát képviselő művekétől. Az sem megnyugtató, hogy a Népszabadság helyt ad az irracionális szemléletű Lakner László és Gyémánt László műveiért lelkesedő kiállítás-ismertetésnek (Stúdió 58—68), amelynek írója — mind általában, mind erről a kiállításról írva — kevés megértést tanúsít a szocialista szellemű, reális kezdeményezések vagy törekvések iránt. Ez a magatartás — véleményem szerint — már azért sem helyes, mert egy sajátos nemzeti jelleget is magán viselő szocialista-humanista művészet kibontakoztatása jóval több szellemi erőfeszítést kíván, tehát sokkal több támogatásra is szorul, mint egy már kialakult irányzat többé-kevésbé hiteles adoptációja. Nem tartom valószínűnek, hogy ez a kritikusi magatartás elősegíti a széles néprétegek, az „egyszerű dolgozók" marxista szellemű világnézetének kibontakozását vagy megerősítését.

Vitányi Ivánnal én is teljesen egyetértek abban, hogy egyedi vizsgálat és elemzés tárgyát kell képeznie annak: *milyen értéket képviselnek a legelvontabb formájú, technikájú, nyelvű stb. műalkotások.* Csak azt tenném hozzá, hogy az értékmérő nem lehet független a képzőművészetnek társadalmunkban betöltött szerepétől. Azzal viszont Breuer Jánossal értek egyet, hogy az ilyen szellemű vizsgálat „nálunk, sajnos, nem minden esetben előzi meg az ítéletalkotást". Egyetértek a hozzászóló által megjelölt mindkét következtetéssel is. A művészet irányító fórumai „félrevezető információkat kaphatnak a valóban vagy látszatra új nyelvet beszélő művekről", és ennek következtében „gyengülhet a szocialista világnézetet magas színvonalon megvalósító irányzat is". Az utóbbit én nem írnám feltételes módban.

Ma már ott tartunk, hogy bármely polgári irányra némiképpen hasonlító mű vagy törekvés nagy megértésre talál, és a bírálatokban gyakran színvonalához mérten meg nem érdemelt magas fokú elismerést kap. Ugyanakkor viszont azoknak a művészeknek a munkásságát és törekvését, akik közösséget vállalnak társadalmi rendszerünk ideológiájával, figyelemre sem méltatják, s a legjobb esetben — pejoratív jelleggel — komformistának bélyegzik őket. Ez a nagyrészt sznobizmusból eredő magatartás természetesen *gátlólag hat az elkötelezettséget őszintén vállaló művészekre.* Ez teljesen érthető, mert exisztenciális érdeküket is sérti. Nemcsak szűkebb értelemben vett anyagi egzisztenciájukat értem ezen, hanem művészi exisztenciájukat is. Kénytelenek tehát hasonulni a „modern"-nek, „haladó szellemű"-nek nevezett munkák-

Digitized by Google

hoz. Mint ahogyan egy művészettörténész egy alkalommal szellemesen megjegyezte: a realista képek úgy hatnak, mintha elvontak volnának, az elvontak pedig úgy, mintha realisták volnának. Ez a kölcsönös hasonulás elszürkíti művészetünket. A hangsúly nem az eszmei tartalom elmélyítésére, hanem a mindenáron való újra törekedésre helyeződik át.

Mindhárom tanulmány megegyezik abban, hogy ezen a területen baj van. Mert az irányítás módjának kérdése akkor merül fel, ha az nem megnyugtató módon, nem kielégítően funkcionál.

Véleményem szerint, az irányítás előtt kettős feladat áll: *a marxista szemléletű törekvések hathatós támogatása, és a polgári szemléletű irányzatok tárgyilagos bírálata.* A gyakorlati végrehajtás azonban nem a pártvezetés és nem is az állami vezetés feladata, hanem a társadalmi szervé — a művészek esetében: a szövetségeké. A Képzőművészek Szövetségének kellene — mert ezért létesült — következetes és szívós munkával arra törekednie, hogy képzőművészetünkben teljes gazdagságában kibontakozzon a marxista világszemléletet reprezentáló festészet és szobrászat, s képpzőművészetünk valóban a szocialista tudat egyik formálójává váljon.

Ennek feltétele az, hogy a képzőművészet területén tevékenykedő zsürik *egyazon határozott művészetszemlélet alapján bírálják el a műveket,* elsősorban a műben formát öltő eszmeiség elbírálására vetve a súlyt. Ma — legjobb tudásom szerint — nincs olyan ügyrendi szabályzat vagy előírás, amely a bírálatokon résztvevőket arra kötelezi, hogy a műveket e művészetszemlélet alapján bírálják el. Ennek hármas következménye van. A művek elbírálása szükségszerűen szubjektívvé válik. Nyilvánvaló, hogy a művész ösztönösen saját művészi álláspontját igyekszik érvényesíteni, vagy a Szövetségen belüli csoportosulások mozgását figyelve mond véleményt. (Ezért személy szerint nem is hibáztatható.) És szubjektívvé válik a bírálat olyan értelemben is, hogy a műveket alkotóik addigi munkásságához viszonyítják. A zsürik tagjai e tekintetben felelősségre sem vonhatók.

Ez a szemléleti bizonytalanság végeredményben állandó improduktív hullámzásban tartja művészetünket. Helytelen irányban köti le művészeink alkotó erejét, meggátolva annak egészséges, sajátos színezetű fejlődését, gazdagodását, elszínteleníti azt, s eklektikus provincializmust alakít ki.

Újvári Béla

Csisztu Mihály: A Kalocsa környéki ellenforradalmi lázadás leverése (1919 június)

Digitized by Google

Mit jelent a filozófia a «gyakorlati materialista» számára?*

Azok, akik holmi gyanús újításnak tartják, hogy Gramsci a gyakorlat filozófiájának nevezte a marxizmust, bizonyára nem tudják, hogy e kifejezés eredetije már *A német ideológiában* megtalálható: „...a *gyakorlati* materialista, azaz a *kommunista* számára arról van szó, hogy a fennálló világot forradalmasítsa, a készen talált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa." (MEM 3. köt. 26. old.) Könnyű észrevenni e gondolat egybecsengését Marx híres Feuerbach-téziseivel, melyek — Engels szavaival élve — „felbecsülhetetlenek mint az első dokumentum, melyben az új világnézet zseniális csírája le van fektetve. Ismeretes, hogy Marx 1845 tavaszán, Brüsszelben vetette papírra e téziseket, vagyis akkor, amikor Engelszel — aki ugyanekkor szintén Brüsszelben telepedett le — elhatározták, hogy nézeteiknek „a német filozófia ideologikus nézetével szembeni ellentétét" közösen kidolgozzák, s voltaképpen leszámolnak a maguk „egykori filozófiai lelkiismeretével". (MEM 13. köt. 7. old.) Ennek az elhatározásnak a gyümölcseként született meg *A német ideológia*, s vele a marxista *filozófia*.[1] Marx a fent idézett helyen arra is rámutat, hogy Engels „akivel a gazdasági kategóriák bírálatához írt zseniális vázlatának megjelenése óta" (*A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatáról* van szó) állandó írásbeli kapcsolatot tartott fenn, brüsszeli találkozásukat megelőzően „más úton ugyanarra az eredményre jutott" mint ő. Ily módon a marxista filozófia alapjainak lerakását korántsem lehet *kizárólagosan* Marxnak tulajdonítani. Ezt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert semmiképpen sem felel meg a tényeknek az az újabban ismét terjedő nézet, mely a marxizmus genezisében teljesen alárendelt szerepet tulajdonít Engelsnek, annak érdekében, hogy Engels későbbi önálló filozófiai műveit ignorálhassa, sőt Marx filozófiai alapgondolatával ellentétesnek tüntethesse fel. (E felfogás bírálatára a továbbiakban még visszatérek.) Ismeretes, hogy a Feuerbach-tézisek központi gondolata annak a rossz ellentétnek a meghaladása, mely a tevékenységet érzéki-tárgyi valóságától megfosztó spekulatív idealizmus és „a valóságot, érzékiséget, csak az *objektum vagy a szemlélet* formájában" felfogó (és ily módon az emberi tevékenység tárgyi, gyakorlati-forradalmi jellegét szintúgy figyelmen kívül hagyó) elvont materializmus között feszült. Most csak egyetlen gondolatot szeretnénk kiemelni *A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatából* annak alátámasztására, hogy Engels e korai (1843 vége 1844 eleje között írt) művében ugyanez a felismerés jelentkezik, tehát korántsem udvariassági gesztus Marx részéről, amikor azt írja, hogy Engels más úton ugyanarra az eredményre jutott, mint ő. (*A munkásosztály helyzete Angliában* című műre, melyre Marx utal a fentiek kapcsán, azért nem hivatkozunk, mert ezt a munkát már együttműködésük idején írta Engels.) „A tizennyolcadik század, a forradalom százada — írja *A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatában* Engels — a gazdaságtant is forradalmasította: de mint ahogy ennek a századnak a forradalmai mind egyoldalúak voltak, és az ellentétben megfeneklettek, mint ahogy *az elvont spiritualizmussal az elvont materializmust... helyezték szembe*, ugyanígy a gazdaságtani forradalom sem jutott túl az ellentéten. Az előfeltevések mindenütt megmaradtak; *a materializmus...* éppen csak hogy *a keresztény isten helyett a természetet állította szembe az emberrel mint abszolutumot...*" (MEM 1. köt. 498. old. Kiemelések — *Sz. A.*)

Mi tette mármost lehetővé Marx és Engels számára ennek a rossz ellentétnek a

* Szabó András György cikkét a Szerkesztőség vitaindítónak szánja. A cikk második részét következő számunkban közöljük.

1 A marxista filozófia „megszületésével" természetesen csak arra az *ugrópontra* (Althusser kifejezésével élve: cezurára) kívánok utalni, hogy a Feuerbach-tézisek által ihletett Német ideológiában szakította el Marx és Engels a régi ideológikus filozófiához kötő köldökzsinórjukat. Ettől kezdve tehát a marxizmus továbbfejlődése a régi filozófiától *minőségileg* különböző talajon halad előre.

Digitized by Google

meghaladását? Az az „egyszerű" felismerés, hogy az ideológikus filozófiák dogmáival, önkényes kiindulópontjaival ellentétben, a „valóságos lőfeltételekből" kell kiindulni. „Ezek az előfeltételek a valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik, mind azok, amelyeket készentaláltak, mind azok, amelyeket saját cselekvésükkel hoztak létre... Az embereket az állatoktól megkülönböztethetjük a tudattal, a vallással, vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik létfenntartási eszközeiket... Azzal, hogy létfenntartási eszközeiket termelik, az emberek közvetve magát az anyagi életüket termelik." (MEM 3. köt. 23. old.) ***A német ideológia*** e valóságos feltételekből kiinduló filozófia tudományos termékenységének, az ideológikus filozófiákkal szembeni fölényének első döntő bizonyítéka. Ahol a régebbi filozófiák holt objektumokat vagy eleven absztrakciókat láttak, ott Marx és Engels a ***valóságos*** történelmet vagy a *történelmi* valóságot tárta fel. Engels: ***L. Feuerbach...*** című művéhez írt előzetes megjegyzésében befejezetlennek mondja ***A német ideológia*** Feuerbachról szóló részét, majd az elkészült részt a materialista történetfelfogás bemutatásának nevezi. Ebből a megjegyzésből a későbbiekben hibás, vulgáris következtetéseket vontak le. Ezek egyik fajtája abban foglalható össze, hogy ***A német ideológia*** (és általában az ezt előkészítő korábbi művek) centrális gondolatának hatóköre csak a szűken értelmezett ***történelmi materializmusra*** terjed ki. Ennek megfelelően a marxista filozófia ***általános*** összefüggéseinek (a dialektikus materializmusnak) a kifejtésében alkalmatlan kiindulópontnak tartják[2] ***A német ideológiá***ban megalapozott valóságos történelmi-társadalmi tevékenységre épülő *gyakorlati* materializmust.

A másik végletet — mely bizonyos értelemben a fenti álláspont kiegészítő ellentétpárja — az ún. „társadalom-ontológiai felfogás" képviseli. Elvi megalapozása Vajda Mihály: ***Objektív természetkép és társadalmi praxis*** c. tanulmányában található meg. (Magyar Filozófiai Szemle 1967/2.) Márkus György kísérelte meg álláspontjuk konfrontálását a marxizmus más interpretációival ***Viták és irányzatok a marxista filozófiában*** című cikkében. (Kortárs 1968/7.)[3] Heller Ágnes etikai aspektusból világította meg e koncepció lényegét ***Érték és történelem*** (Magvető 1969.) című tanulmánykötetében, s végül Márkus Mária — Hegedűs András: ***A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban*** című cikke (Kortárs 1968/12.) a szociológia feladataira konkretizálja a „társadalom-ontológiai felfogást". Azért mondjuk, hogy a felsorolt tanulmányokból kirajzolódó koncepció kiegészítő ellentétpárja a már vázolt vulgáris felfogásnak, mert ***maga is foglya maradt annak a tévhitnek***, hogy a Feuerbach-tézisekben és az erre épülő Német ideológiában megfogalmazott gyakorlati materializmus ***a társadalmi lét ontológiájára redukálódik.***

Az ellentét mármost e közös álláspontból levont ***következtetések*** között áll fenn. Az elsőként említett felfogás szerint a marxista filozófia a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeinek a tudománya, de éppen ezért nem indulhat ki az emberi praxisból.[4] A „társadalom-ontoló-

[2] Meg kell itt jegyeznünk, hogy a fenti értelemben vett gyakorlati materializmus elfogadtatása a *történelmi materializmus* specifikus tárgykörében is nagy ellenállásba ütközött. Mind a mai napig elkeseredett „utóvédharcokat" vív az a felfogás, mely a valóságos társadalmi tevékenységből való kiindulás *helyett* elvont formulákból, „eleve" létező statikus determinánsokból akarja levezetni a történelmet. (Lásd erről a Társadalmi Szemlében lezajlott vitát az 1964/12. számtól az 1965/7. számig, valamint a Világosság 1967/10. számának *Történelem és determinizmus* c. cikkét.)

[3] Márkus György azt írja, hogy az általa „társadalom-ontológiainak" nevezett felfogás „elsősorban Lukács György kései munkásságában nyert kifejtést." (1117. old.) Ezzel kapcsolatban egy *készülő* munkára és egy interjúkat tartalmazó könyvre (Gespräche mit Georg Lukács) utal. Az előbbit nem vehetjük alapul, az utóbbi viszont jellegénél fogva nem lehet irányadó egy filozófiai *koncepció* megítélésében. (Mit szólna Márkus György ahhoz, ha valaki Einstein interjúi alapján akarna értekezni a relativitáselméletről?) Alapul vettük viszont Lukács György megjelent filozófiai műveit és azokat az értékeléseket, melyeket *a legutóbbi években* ő maga írt ezekhez. Ezek alapján ki fogjuk mutatni, hogy Lukács György álláspontja az összes érintett kérdésben *ellentétes* a „társadalom-ontológiai felfogással". („Társadalom-ontológiai felfogáson" itt és a továbbiakban kizárólag azt a koncepciót értjük, melyet a fentebb és a következőkben felsorolt cikkek tartalmaznak. Bírálatunk tehát semmiképpen sem vonatkozik az olyan törekvésekre, melyek a marxista filozófián belül a társadalmi lét ontológiáját kívánják kidolgozni.)

[4] E felfogást Horváth József fejtette ki a Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetemek filozófia szakosító tanfolyamának jegyzetében.

Digitized by Google

giai irányzat" ennek fonákjaként azt állítja, hogy a marxista filozófia az emberi praxisból indul ki, de éppen ezért nem lehet a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeinek a tudománya. Vajda Mihály — idézett cikke végén — a következőkben summázza ezzel kapcsolatos véleményét: „A filozófia a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeinek tudományaként csak akkor fogható fel, ha vagy a természet mintájára építjük fel társadalomképünket, azaz visszaesünk a »filozófiai materializmus« fetisisztikus társadalomfelfogásához, vagy pedig megszüntetjük az objektivitást, s a szubjektum és objektum dialektikus egységét látszólag az egész valóságosra kiterjesztjük, tulajdonképpen azonban felszámoljuk, amennyiben az objektumot — a természet objektivitása és így az emberi tevékenység tárgyi jellege tagadásának útján — a szubjektum derivátumává tesszük." Miután eszerint a szubjektum és objektum dialektikus egysége nem lehet a valóság egészének a nézőpontja (mert ez az objektivitás megszüntetését jelentené), az egy .en járható út a tudomány és a filozófia tárgyának principiális különválasztása. A tudományok tárgya eszerint a „*puszta objektum*", nevezetesen „nemcsak a megismerés, hanem egyben az emberi tárgyi tevékenység számára is", míg a filozófiáé „a társadalmiság, a gyakorlat", vagyis „olyan objektum, amely egyszersmind szubjektum is". „Az a »tudományos« és a »filozófiai« szemléletmód nem egy és ugyanazon valóság megközelítésének két különböző módszere... hanem a maga tárgyának megközelítésére mindkettő az egyedüli helyes módszer." (320. old.)[5]

Vajda Mihály a Feurbach-tézisekre kívánja alapozni felfogását, ezekben azonban egyetlen szó sem támasztja alá azt az interpretációt, hogy Marx az „érzéki-emberi tevékenységből" való kiindulást a természettől elhatárolt „társadalmiságra" korlátozta volna, még kevésbé azt, hogy ennek az elhatárolásnak az alapján különböztette volna meg a tudomány és a filozófia tárgyát. Sőt, *A német ideológia* kigúnyolja azt a Bruno Bauer-féle kérdésfelvetést, hogy „milyenek az ellentétek a természetben és a történelemben", mert ez azt a felfogást implikálja, *„mintha ez két egymástól elválasztott »dolog« lenne, s* mintha az embernek nem mindig egy *történelmi természettel és egy természeti történelemmel volna dolga..."* (MEM 3. köt. 27. old. Kiemelések — *Sz. A.*) Már *A német ideológia* első lapja leszögezi: *„Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát.* A történelmet két oldalról lehet szemügyre venni; a természet történetére és az emberek történetére lehet felosztani. *Ámde a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást."* (20. old. Kiemelések — *Sz. A.* Lásd ezt részletesebben: *Gazdasági-filozófiai kéziratok* 75. old.) Az idézet folytatásaként rámutatnak, hogy a természet történetével „az úgynevezett természettudománnyal" itt nem foglalkoznak, minthogy bírálatuk közvetlen tárgya — az ideológikus felfogás — az *emberek történetének* „elferdített felfogására, vagy a tőle való teljes elvonatkoztatásra vezetődik vissza". Ez a magyarázata annak, hogy *A német ideológia* mindenekelőtt a történelmi materializmus alapjait rakja le. Marx és Engels azonban — mint már az idézett gondolatok is bizonyítják — korántsem gondolták azt, hogy az általuk megtalált valóságos előfeltételek csak a társadalom ontológiájában alkalmazhatók, s hogy a gyakorlati materializmuson *kívül* létezik egy olyan „tudományos szemléletmód" a természeti objektivitás részt kiderül, hogy *éppen a természet materialista felfogása hozza magával a polgári és szocialista világnézet valóban radikális szétválását,* hogy az e komplexus előli kitérés gyengítőleg hat ezekre a filozófiai fejtegetésekre, pl. *akadályozza a marxista gyakorlatfogalom éles kidolgozását.* Másrészt a társadalmi kategóriának ez a látszólagos módszertani felmagasztalása kedvezőtlenül hat vissza igazi megismerése funkcióira; gyengíti sajátos marxista specifikumukat is, gyakran tudattalanul visszaveszi a polgári gondolkodás reális meghaladásából fakadó eredményeket". (Kiemelések. — *Sz. A.*) E gondolatokkal nehéz volna összeegyeztetni a „társadalom-ontológiai felfogást"...

[5] Lukács György *Marxista fejlődésem: 1918—1930* című írásában, melyet 1967-ben előszónak írt művei német nyelvű kiadásának 2. kötetéhez, a következők olvashatók erre vonatkozóan: „... a *Geschichte und Klassenbewusstsein* — szerzője szubjektív szándékával semmiképp sem összhangban — ... a marxizmus ontológiájának az alapzatai ellen irányul. *Arra a tendenciára gondolok, amely a marxizmust kizárólagosan társadalomtannak, társadalomfilozófiának fogja fel,* és a marxizmusból a természetre vonatkozólag következő állásfoglalást ignorálja vagy elveti." Rámutat, hogy e felfogással napjainkban „mindenekelőtt a francia egzisztencializmusban és ennek szellemi környezetében" találkozunk. Majd a következőket írja: „Egy-

Digitized by Google

számára, melynek nem a gyakorlati-tárgyi tevékenység a kiindulópontja.

A „*gyakorlati* materialista, azaz a kommunista" differencia specifikáját — mint láttuk — minden megszorítás nélkül a fennálló világ, „a készen talált dolgok" gyakorlati megváltoztatásában jelölték meg. S nemcsak Bruno Bauert, hanem Feuerbachot is éppen azért marasztalták el, mert holmi történelmi-emberi gyakorlattól függetlenített *természettudományi szemléletről* beszélt: „Feuerbach nevezetesen a természettudományi szemléletről beszél, titkokat említ meg, amelyek csak a fizikus és a vegyész szeme előtt tárulnak fel; de ipar és kereskedelem nélkül hol volna a természettudomány? Hiszen még ez a „tiszta" természettudomány is mind célját, mind anyagát csak a kereskedelem és ipar, az emberek érzéki tevékenysége által kapja meg." Marx és Engels hangsúlyozza, hogy a termelés „a folytonos érzéki munkálkodás és alkotás" az alapzata „az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik". S csak *ezután* utalnak arra: „Igaz, hogy emellett fennmarad a külső természet elsődlegessége... de ennek a megkülönböztetésnek csak annyiban van értelme, amennyiben az embert a természettől megkülönböztetettnek tekintjük." (27—28. old.)

A „társadalom-ontológiai felfogás" számtalan aspektusból világítja meg az emberi praxis természeti *hatásait*, a természetről alkotott *képnek*, a *természettudománynak* a történelmileg változó praxishoz kötődését, még azt is elismeri, hogy a társadalmi praxis a természettel folytatott anyagcserére „épül" (ld. Vajda Mihály id. cikk 324. old.), ez az „épület" azonban nem tartalmazza a maga fundamentumát, csupán „előfeltételezi". Az anyagi élet termelési módja — írja Vajda Mihály — „valami olyan mozzanatot előfeltételez, amely a szubjektum, az ember számára valóban *csak objektum: a természetet*". (318. old.) Miután természetfelfogásuk ily módon megragad az általuk bírált „filozófiai materializmus" plattformján, praxis-felfogásuk nem lehet egyéb, mint a természettel szubsztanciálisan szembeállított „társadalmiság" ideológikus illúziója.[6] A praxisból való kiindulásnak e leszűkített értelmezése alapján nem lehet megvalósítani a marxi programot: a természet történetének és az emberek történetének „egyetlenegy" tudománnyá, *a történelem tudományává* ötvözését.

A „társadalom-ontológiai felfogás" alaphibája a „történelmi természet" és a „természeti történelem" dialektikus egységének szétszakítása. Számukra a társadalom nem a természetből differenciálódó, de ugyanakkor mindig *bennemaradó* valóságszféra, hanem olyan „természetből kinövő társadalmiság", amely származásánál fogva ugyan mindig a természetre van utalva, de azzal mint önálló „szubsztancia" lép kapcsolatba. Úgy gondolják, hogy a „természeti történelem" elismerése egyértelmű a vulgáris, fetisizált történelemfelfogással, a természettudomány törvényeinek a társadalomra való kiterjesztésével. E valóban ma is ható, dogmatikus felfogás ellen azonban nem lehet egy ideológikus illúzió alapján harcolni, Vajda Mihály — miközben helyesen bírálja *„az emberi nem tevékenységétől független"* társadalmi törvényszerűségek koncepcióját — figyelmen kívül hagyja, hogy bár e törvények valóban „az emberi tevékenység termékei", *ugyanebben* az értelemben *objektívek* is, s bár az ember „a maga forradalmi aktivitásával megszüntetheti ezeket a törvényeket", maga e folyamat szintúgy *objektíve törvényszerű*. Miután számára az „objektivitás" azonosul az embertől független természet viszonyaival és a „természettörvényként funkcionáló" elidegenült társadalmi törvények hatásával,[7] kijelenti, hogy a szabadság birodalmában „a társadalom mozgása az ember tudatos célkitűzéseinek van alávetve, s nem »objektív« törvényszerűségeknek". (323. old.) Ha viszont a szabad társadalom mozgása olyan értelemben van az ember tudatos célkitűzésének alávetve, hogy megszűnik a „természeti történelem" — mi lép ennek helyébe? A „társadalom-ontológiai felfogásának" erre vonatkozóan nincs egységes válasza.

[6] Mint a fenti idézet folytatásaként Vajda Mihály leszögezi: „*A praxis*, a szubjektum és objektum azonossága nem más, mint a — természetből kinövő — *társadalmiság*."

[7] „Pontosan fel kell térképeznünk azt a világot, amelyben objektum és szubjektum dialektikus egysége megbomlott, ahol az emberi termék az embertől független erőként lép fel az emberrel szemben, s ahol ennélfogva a szubjektum is objektummá válik" — írja. (323. old.)

Digitized by Google

Vajda Mihály egyrészt az emberek közötti kapcsolatok, korrelációk feltárásának szükségességéről, a szabad társadalom „sajátos" („ontológiai értelemben nem objektív") törvényszerűségeiről beszél, másrészt rámutat, hogy *a természettel* folytatott anyagcsere „a társadalmiság megszüntethetetlen »objektív« törvényszerűsége". (323—324. old.) Márkus György azt írja, hogy az egyes emberek és nemzedékek számára „mindig adva van egy a készen talált feltételek által körülhatárolt objektív mozgástér, a *fejlődési lehetőségek, alternatívák* egy (az adott kortól függően szűkebb vagy tágabb) köre, s az ember maga »választ« gyakorlatilag e lehetőségek között, ezek egyikének vagy másikának megvalósulását a tudatosan vagy nem-tudatosan integrálódó emberi tevékenységek — okozatilag számtalan, gyakran véletlenszerű tényezőktől befolyásolt — összessége dönti el... A kommunista társadalom létrehozása épp olyan objektív feltételeknek a megteremtését jelenti, amelyek közt az egyes ember épp úgy, mint az egész emberiség immár tudatosan, *valóban* választhat különböző fejlődési lehetőségek egyre szélesedő köre között, valóban ura lehet önteremtése és önalakítása szakadatlan folyamatának." (1117—1118. old.) Márkus György tehát mind az osztálytársadalmak, mind a kommunizmus esetében *objektív* mozgástérről illetve *objektív* feltételek megteremtéséről beszél, viszont *törvényszerűségről* nincs szó nála sem objektív, sem „sajátos" értelemben.

A törvényszerűségek helyébe állított alternatívákat még élesebben hangsúlyozza Heller Ágnes: „A történelmi alternatívák mindig reálisak: lehet bennük másképp dönteni, mint ahogy döntenek. A társadalmi fejlődésnek nem úgy kellett alakulnia, ahogy alakult, csupán úgy (azaz úgy is) lehetett. Gyakran a legdöntőbb fejlődési szakaszok éppen a véletlen szülöttei voltak... Nem ismerhetjük fel a történelem célját, sem egy — alternatíva nélkül értelmezett — szükségszerűségét, melynek képzete suba alatt azonos a célképzettel. De felismerhetjük egy további értékfejlődés lehetőségeit, s odaállhatunk ezek mellé, értelmet *adva* a *mi* történelmünknek." (I. m. 21—22. old.) Heller Ágnes „értéknek" azt tekinti, „ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához". Ennek összetevői a munka (objektiváció), a társadalmiság, az univerzalitás, a tudatosság és a szabadság. Hangsúlyozza, hogy az értéknek „nincs természeti objektivitása" csak társadalom-ontológiai objektivitása van. (12. old.) A társadalmi fejlődés e koncepcióban azt jelenti, hogy „az értéképülés és elértéktelenedés állandó hullámmozgásában az értéképülést tekintjük alapvetőnek; így tehát a történelmet fejlődésnek, a társadalmi szubsztanciát fejlődő szubsztanciának tekintjük". (15. old.) A történelmi fejlődés meghatározottságáról itt csak az alábbi értelemben lehet beszélni: „Mivel az ember emberré válva, az állatvilágból kiemelkedve megteremtette saját lényege lehetőségeit, *mást nem valósíthat meg, mint ezeket a lehetőségeket.* Mihelyt bárhol és bármilyen vonatkozásban egyszer már megvalósítja azokat, a történelmi összfejlődést tekintve sosem veszti többé el." (21. old.) Hogy miért nem? *Az emberi szubsztancia legyőzhetetlensége* folytán. „Bármilyen hosszúak is a történelmi sivatagok egy vagy más értékszféra, értékszubsztancia vonatkozásában, mindig vannak »őrzői«[8]... Az emberiség kivívott értékei tendenciájukban sohasem pusztulnak el feltétlenül, mindig volt, van, vagy legalábbis *lehet* feltámadásuk. Ez az, amit *az emberi szubsztancia legyőzhetetlenségének* neveznék, ami csak az emberiséggel, magával a történelemmel együtt pusztulhat el." (17. old.)

A társadalmi törvények *objektivitásának* azonosítását az *elidegenült* törvények

8 Heller Ágnes e szubsztancia őrzői között kiemelkedő szerepet biztosít a „gondolkozás és magatartás egységét" reprezentáló filozófusoknak. „A filozófusok — ebből a szempontból — csúcsok, melyeken keresztül ideális vonal húzható, az emberiség fejlődése »összeköthető«" — írja. (119. old.) Érdekes összevetni ezzel *A német ideológia* alábbi fejtegetéseit, mely feltárja az ideológikus gondolkodás logikáját: A reprezentatív személyiségek gondolatait, eszméit elválasztják magától az empirikus anyagi viszonyokat reprezentáló személyektől, s a konkrét történelmi személyek hatalmát *gondolataik* hatalmának tüntetik fel. Ezután létrehozzák e gondolatok misztikus összefüggését, oly módon, hogy a történelmi folyamatot a „fogalom önmeghatározásaiként" ábrázolják. S végül: „Hogy ezen »önmagát meghatározó fogalom« misztikus külszínét kiküszöbölje, személlyé — »az öntudattá« — vagy, hogy aztán igazán materialistáknak mutatkozzanak, egy sereg személlyé változtatják át, akik »a fogalmat« képviselik a történelemben, »a gondolkodókká«, a »filozófusokká«, az ideológusokká, és ezeket aztán megint csak a történelem csinálóiként, »az örök tanácsaként«, az uralkodókként fogják fel." (48. old.)

Digitized by Google

uralmával és ennek alapján az objektív szükségszerűség és az emberi szabadság szembeállítását nem sok választja el az objektív alternatívák közti többé vagy kevésbé szabad választásra redukált történelmi determinizmustól, melynek irányát az emberi „szubsztancia" legyőzhetetlenségével garantált „értékfejlődés" határozza meg. Az emberi szubsztancia ideáltípusának alapján retrospektíve megkonstruált történelem, melynek mindenkori fejlettségét az méri, hogy milyen fokban részesedik az ideából, a legtipikusabb ideológikus illúzió. *A német ideológiá*ban Marx és Engels így írnak ennek az illúziónak akkori változatáról: „Azokat az egyéneket, akik nincsenek már a munka megosztása alá besorolva, a filozófusok »az ember« néven eszményként képzelték el, és az egész folyamatot, amelyet kifejtettünk (a történelem marxista értelmezéséről van szó — *Sz. A.*), »az ember« fejlődési folyamatának fogták fel, úgy hogy az eddigi egyének helyébe minden történelmi fokon »az embert« csempészték és mutatták be a történelem hajtóerejének." (73. old. v. ö. 62—63. old.) Még plasztikusabban fejtik ki ugyanezt a gondolatot a kommunizmus gyakorlati megvalósításának ideologikus eltorzításával kapcsolatban. Ezt is „fel lehet fogni — írják — spekulatív-idealisztikusan, vagyis fantasztikusan az »emberi nem önlétrehozásaként« (a »társadalom mint szubjektum«), és ezáltal az egymással összefüggésben álló egyének egymás után következő sorát el lehet képzelni egyetlen egyénként, aki végbeviszi a misztériumot, hogy önmagát létrehozza." (38—39. old.)

Vajda Mihálynál is ez a quidproquo jelentkezik, amikor azt a marxi gondolatot, hogy a társadalmi szubjektum nem az „elvont — *elszigetelt* — emberi egyén" — úgy értelmezi, mintha Marx szerint „az emberi nem" lenne „a valóságos szubjektum" (318. old.), holott Marx — mindkét spekulatív, elvont „szubjektummal" ellentétben — az *empirikus történelmi-társadalmi egyént* tekintette valóságos szubjektumnak.

A „társadalom-ontológiai felfogás" vázolt illúzióit, elkerülhetetlen következményei a „történelmi természet" és a „természeti történelem" marxi dialektikája ignorálásának. Ha a „természeti történelem" azonos lenne az elidegenült törvények uralmával, akkor a „szabadság birodalmában" valóban nem lehetne törvényszerűségekről vagy legalábbis ontológiai értelemben objektív törvényszerűségekről beszélni. De ha az emberi szabadság és az objektív társadalmi törvényszerűség egymást kizáró ellentétek, akkor tulajdonképpen a kommunizmust megelőző társadalmakban sem jogos az objektív törvényszerűségek elismerése, hiszen a legelidegenültebb társadalomban is létezik a szabadságnak (az ember uralmának a természet és önmaga felett) egy bizonyos minimuma; ennek tagadása a prekommunista társadalmi viszonyoknak a természettel való abszolút azonosítását jelentené. Ezért állítja szembe a „társadalom-ontológiai felfogás" a *választás*, az *alternatívák* létét a történelmi determinizmussal, azt gondolva, hogy ezzel az emberi szabadság eszméjét védelmezi. Ugyanezen meggondolások alapján állítják szembe a történelmi véletlenek szerepét a társadalmi szükségszerűség eszméjével, ahelyett, hogy a véletlenek*ben* rejlő szükségszerűséget és a szükségszerűség*ben* rejlő véletlent tárnák fel. A véletlenek elismerése csak a fatalisztikus, predeterminista történelemfelfogás számára elfogadhatatlan. Az a tény, hogy a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei a történelmi *szükségszerűség* eszméje elleni érvként hivatkoznak a véletlenekre, ismét csak arra utal, hogy szerintük a történelmi szükségszerűség elismerése feltétlenül fatalizmushoz, az emberi szabadság, felelősség, választási lehetőség stb. ignorálásához vezet. A történelmi szükségszerűséggel szembeállított szabadság apoteozisa — minden társadalmi utópiának, ideológikus illúziónak e közös gyökere — vezet az értékek „őrzésének" kategorikus imperatívuszához, annak a reális folyamatnak az elemzése helyett, melyben bizonyos emberi objektivációk *szükségszerűen* fennmaradnak, mivel (legalábbis bizonyos társadalmi rétegek számára) az emberi tevékenység, életmód, szerves részévé váltak és reális *érdekek* fűződnek védelmükhöz. Aforisztikus tömörséggel fejeződik ki e reális érdekek meghatározó szerepét *helyettesítő* ideológikus illúzió Heller Ágnes következő megállapításában: „Ha Giordano Bruno visszavonja világképét, akkor elvész egész élete műve." Szerinte ugyanis a filozófus — szemben a természettudóssal — a világkép és morál feloldhatatlan

Digitized by Google

egységének értékőrzője, s mint ilyen, nemcsak a világról, de önmagáról sem „hazudhat", „nem szakíthatja el a világképe és magatartása közötti összefüggést anélkül, hogy ne csorbítaná meg vagy ne diszkreditálná egészen az életművet..." (121—122. old.) Heller Ágnes ezúttal is *a jelenkor realitásából fakadó morális követelményt* változtatja absztrakt kategóriává és vetíti vissza a múltba, így álláspontja természetesen nem felelhet meg a történelmi egyének és nemzedékek mindig konkrét értékítéletének.

Descartes — Galilei sorsán megrettenve — sohasem adta ki élete fő művét, a *Le Monde*-ot, mert — mint barátjának, Mersenne-nek írta — „semmi szín alatt sem akarok kiadni olyan művet, amelyben a legkisebb szó is nemtetszést kelthetne az egyházban". De elveszett-e ezért Descartes „egész élete műve"? De ha Descartes példája nem győzi meg Heller Ágnest álláspontja történelmietlenségéről, s esetleg azt a véletlent, hogy a *Le Monde* kézirata végül is elveszett, annak igazolására használná fel, hogy az életmű szükségszerűen „csorbult meg" Descartes meghátrálása folytán, akkor hivatkozhatunk *Bacon* példájára is. Bacon is kora reprezentatív filozófusa volt, elmélet és gyakorlat egységét azonban ő sem reprezentálta. *Az igazságról* szóló erkölcsi esszéjében ezt írja: „Mert a görbe és kanyargós utak hasonlók a kígyó mozgásához, amely hasmánt csúszik-mászik, s nem lábakon jár. Nincs olyan bűn, amely nagyobb szégyent hozna a fejedre, mintha csalárdnak és hitszegőnek bizonyulsz." S bár Pope epigrammája — mely szerint Bacon „a legbölcsebb, legragyogóbb és legaljasabb volt az emberek között" — szintúgy történelmietlen költői túlzás, annyi legalábbis biztos, hogy Bacon életútja is inkább „a kígyó mozgásához" volt hasonló, mint a Heller Ágnes által megrajzolt FILOZÓFUSéhoz, s hogy ő maga is elkövette az általa szégyenteljesnek bélyegzett csalárdság és hitszegés bűnét. De — ismételjük a kérdést — elveszett-e, diszkreditálódott-e ezért Bacon élete műve? A példákat még sorolhatnánk tovább. *Meslier* abbé egész életében lelkészi tevékenységet folytatott és egyetlen sort sem jelentetett meg igazi gondolataiból. Egy jelentéktelen esetet kivéve, személyes magatartásával sem ütközött össze az egyházi és világi hatalmakkal. Ám halála után előkerült *Testamentuma* — melynek bevezetőjében bocsánatot kér híveitől, amiért a szívében oly nagyon utált „kegyes hazugságokat" prédikálta nekik — a XVIII. század egyik legragyogóbb ateista, materialista írása volt. Lehet-e ennél nagyobb ellentét „világkép és magatartás" között? Hiszen Meslier nemcsak a világról, hanem önmagáról is „hazudott". Kortársai és az utókor mégsem úgy értékelték életművét, ahogy ez Heller Ágnes felfogásából következnék. Testamentumának kéziratos másolatai közkézen forogtak, Voltaire a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, és a Nemzeti Konvent 1793 novemberében javaslatot tett arra, hogy Meslier-nek szobrot emeljenek.

Mindez természetes annak, aki a történelem „értékkollizióinak történetét" az *osztályharcok története* alapjáról vizsgálja, és *ebben* tárja fel a kivívott értékek elpusztíthatatlanságának tendenciatörvényét.[9] Amit Marx a termelőerők vonatkozásában ír, az — mutatis mutandis — a többi emberi értékre is vonatkozik: „Az emberek sohasem mondanak le arról, amit már megszereztek, de ez nem jelenti azt, hogy sohasem mondanak le arról a társadalmi formáról, amelyben

9 Félreértéseket elkerülendő le kell szögeznünk, hogy Heller Ágnes konkrét filozófiatörténeti elemzéseiben maga is a gazdasági szerkezetből, az osztályviszonyokból indul ki. *C. Wright Mills arcképének vázlata* című tanulmányának kritikai mondanivalója például éppen arra fut ki, hogy Millst elvakítja az amerikai munkásosztály *jelenlegi* passzivitása, manipulált életformája és ezért gondolja, hogy ez az osztály *végleg* elvesztette történelmi funkcióját. S rámutat, hogy bármilyenek is jelenleg az amerikai munkások,: „Csak ha ez az osztály akar és tesz valamit, akkor lehet strukturális változás Amerika arculatában." (410. old.) Heller Ágnes azonban itt *lezárja* az osztályelemzést, ugyanis az *igazi kérdés*, hogy mi vezetheti el ezt az osztályt a forradalmi akarathoz és tevékenységhez, szerinte már nem az adott társadalom gazdasági struktúrájának, osztályviszonyainak az elemzése, hanem az értéktételezés alapján válaszolható meg. Számára a marxi történetfilozófia *„lényege"* arra redukálódik, hogy — mint ugyanebben a tanulmányban írja — a marxizmus „mindig alternatívákkal dolgozik. Az alternatívának pedig vagy-vagy formája van. Vagy kihasználja az emberiség a termelőeszközök adott fejlődési szintjén adódó lehetőségeket a társadalmi viszonyok megfelelő átépítésére, s akkor valósággá válik az igazi emberi társadalom, vagy nem, s akkor a társadalmi rendszer elpusztul, s évszázadokra vissza is vetheti az emberiség fejlődését." (401. old.) Ha a marxi történetfilozófia lényege valóban ez lenne, akkor e történetfilozófia még a restauráció korának francia történetíróihoz képest is nagy visszaesést jelentene, hisz annyit már Mignet is tudott, hogy a társadalmi fejlődést az osztályok érdekei, „szükségletei" *meghatározzák*.

Digitized by Google

bizonyos termelőerőket megszerezték. Éppen ellenkezőleg. Hogy az elért eredmény veszendőbe ne menjen, hogy a civilizáció gyümölcseit el ne veszítsék, az emberek kénytelenek valamennyi hagyományos társadalmi formájukat megváltoztatni, mihelyt érintkezésük módja nem felel meg többé a megszerzett termelőerőknek." (Marx levele P. V. Annyenkovhoz 1846. XII. 28.) Ha a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei e gyakorlati-történelmi *törvényszerűségbe* ágyazva vizsgálnák az „értéképülés" tendenciáját, nem lenne szükségük az emberi fejlődés rekonstruálásához és perspektívájának megértéséhez a vázolt ideológikus illúziókra. E törvényszerűség elismerése azonban megköveteli a szabadság és szükségszerűség hamis antinomiájának[10] vagy ami ugyanezt jelenti: a „természeti" történelem és a „természetadta" történelem hamis azonosításának a feladását.

■

A marxizmus klasszikusai valóban *az egyének anyagi gyakorlati tevékenységére* építették történelemfelfogásukat, azon egyszerű oknál fogva, hogy „a történelem *nem egyéb*, mint a maga céljait követő ember tevékenysége". (MEM 2. köt. 92. old.) De az egyének anyagi-gyakorlati tevékenységéből való kiindulás egyúttal az egyének *társadalmilag meghatározott* tevékenységéből való kiindulás, miután az emberek nem robinsonokként termelnek, hanem mindig valamilyen társadalmi szervezetben. Marx és Engels már *A szent családban* is éppen az empirikus egyéni tevékenység „önösségéből" kiindulva vezeti le a tevékenység *meghatározottságát*, hiszen a társadalmi szervezetben éppen az *egyéni szükséglet* kielégítése *kényszeríti* az embereket arra, hogy tevékenységükkel *„idegen szükségletet"* elégítsenek ki, mivel az egyik egyén szükségletének „nincs önnönmagától értetődő értelme a másik önző egyén számára, aki ama szükséglet kielégítésének eszközével rendelkezik". Amikor Marx 1857-ben megírja híres *Bevezetését* a politikai gazdaságtan bírálatához, a fent vázolt gondolatot már az első mondatban leszögezi: „Társadalomban termelő egyének — ennélfogva az egyének társadalmilag meghatározott termelése természetesen a kiindulópont."

Az egyéni tevékenység társadalmi meghatározottsága ugyanakkor sohasem zárja ki az alternatívákat, a választást, még a legszorosabban vett anyagi-gazdasági szférában sem. Ám az a felfogás, mely az objektív mozgástéren belüli választási autonómiában látja a kérdés lényegét, több szempontból is megragad a jelenségek felszínén. Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* valóban rámutat, hogy szemben az állattal, mely „közvetlenül egy az élettevékenységével", az embernek „tudatos élettevékenysége van", „magát az élettevékenységét akarárása és tudata tárgyává teszi" és e tudatos élettevékenység különbözteti meg közvetlenül az embert az állati élettevékenységtől. Ennyiben tehát Lukács György joggal nevezi az embert „válaszoló lény"-nek, bár ez a meghatározás rendkívül absztrakt. Marx mindjárt a fent idézett gondolatok után *konkrétan* is megmondja, hogy mit ért az embert az állattól megkülönböztető tudatos élettevékenységen: „Egy *tárgyi világ* gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet *megmunkálása* az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása..." (50. old.) E marxi gondolatok semmiképpen sem támasztják alá azt az öntudatlan fogalomcsúsztatást Márkus Györgynél, melynek eredményeképpen a tudatos (az élettevékenységgel nem közvetlenül egybefolyó) tevékenységből *választás*, a „válaszoló lény" lukácsi aforizmájából pedig *választó lény* lesz. (1118. old.) Még ebből sem származna különösebb baj, ha e választást beleágyaznák az emberi tevékenység társadalmi meghatározottságába, mint *e meghatározottság teleológikus mozzanatát*.[11] Ehelyett azonban *végső soron* a mindennapi tudat illuzórikus álláspontjára csúsznak vissza, mely szerint a körülmények ugyan függetlenek tőlem, és csak véges számú választási lehetőséget biztosítanak számomra, de ezeken belül kizárólag tőlem

[10] Bár ennek az antinomiának a hamisságát Márkus György is leszögezi, (I. m. 1117. old.), idézett konkluziójában — mint bizonyítani fogjuk — mégsem képes meghaladni azt.

[11] Lukács Györgynél éppen erről van szó. Ő pontosan azt emeli ki, hogy „minden polgári és polgári befolyás alatt álló dogmatikus szubjektivizmus... a »szent« szubjektivitás, a »korlátlan« alkotóképesség lealacsonyítását látja abban, ha a művészi fantázia *objektive szükségszerűen* a valósághoz van kötve. Pedig, ha jól meggondoljuk, *minden, amit teszünk, minden, amit tudunk, minden, ami vagyunk, végső soron a valóságra való reagálá-*

Digitized by Google

függ, hogy végül is mit választok. E meggyőződés mindkét része illuzórikus. Először is a választás „mozgástere" nem pusztán „független tőlem".[12] Bármennyire is készen kapja az ember születése pillanatában a maga szűkebb (család, osztály) és tágabb (ország, társadalom, természet) világát, mihelyst *emberként kezd* funkcionálni, *kölcsönhatásba* lép e feltételekkel, vagyis maga is *részt vesz* „mozgásterének" reprodukálásában és módosításában. Ebben az értelemben tehát mozgástere mindig az *övé*, saját nembeliségének az objektivációja, akkor is, ha adott esetben joggal érzi ezt a kölcsönhatást rákényszerítettnek, külsőnek, idegennek. Erre utal Marx *A tőké*ben, amikor rámutat, hogy a munkás mint szabad árutulajdonos, *maga adja el* a munkaerejét, de ez mit sem változtat azon, hogy „aki saját bőrét vitte a vásárra... nem várhat egyebet, mint a — kicserzést". Tevékenységem mozgástere tehát sohasem *tőlem, a tevékenységemtől*, hanem csak *céljaimtól, akaratomtól függetlenedhet*, amennyiben a „különös és közös érdek széthasadásának" viszonyai között a különböző egymást semlegesítő vagy eltérítő tevékenységek végül is senki által sem *akart* eredőbe integrálódnak. De ez az eredő mégsem egyéb, mint a folyamatban résztvevő „tevékenység-vektorok" eredője.

Az eddigiekben csak az objektív mozgástér kialakulása szempontjából vizsgáltuk meg az emberi tevékenységet, s láttuk, hogy e mozgástér nemcsak kiinduló alapja, hanem következménye, eredménye is ugyanazon személy tevékenységének. Ha most a tevékenység *alanyára* irányítjuk figyelmünket, akkor azt tapasztaljuk, hogy miközben reprodukálja és módosítja életfeltételeinek körét, önmaga is reprodukálódik és változik, „tehát a körülmények éppannyira alkotják az embereket, mint az emberek a körülményeket". (MEM 3. köt. 41. old.) E kölcsönhatás azonban mégsem redukálható holmi természeti hatás-visszahatás mechanizmusra. A „társadalom-ontológiai felfogásnak" kétségkívül érdeme, hogy felhívja a figyelmet a munkafolyamat *teleológikus* mozzanatára, melynek elemzése a marxista filozófiában eddig meglehetősen háttérbe szorult. Pedig Marx *A tőké*ben is hangsúlyozza: „A munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja célját, amelynek tudatában van, amely törvényként meghatározza cselekvésének útját-módját, s amelynek alá kell rendelnie

sur's termékе". (Kiemelések — *Sz. A.*) Márpedig, ha *minden* amit teszünk, tudunk, és ami vagyunk, *a valóságra* való reagálás terméke, akkor *választásunk* is az, tehát a választás is *objektive szükségszerűen* „a valósághoz van kötve". Lukács György további gondolatmenete éppen ezt emeli ki. Utal Leninre, aki azt mondta, hogy a forradalom útja mindig „ravaszabb" az előzetes elképzeléseknél, és aki azt tartotta igazi politikusnak, aki képes e „ravaszságot" cselekvései számára „felismerni és felhasználni". S ezután írja: „Az ember válaszoló lény: léte és tevékenysége minden területén nagyságát, haladó képességét nem szubjektivista kiagyalásokban (melyek kivétel nélkül gyenge, partikuláris és perspektivátlan tükörképei, de persze mégis tükörképei egy félszegen megragadott valóságdarabkának) nyilvánítja, hanem éppen abban, hogy megfelelően tudja a valóság „ravaszságait" hozzá intézett kérdésekké átfogalmazni, hogy képes ezek elemzéséből azt a választ kihámozni, amelyben az emberiség fejlődésének őt érintő kérdései tiszta hangot kapnak."

S a továbbiakban még egyszer rámutat: „Az emberi gyakorlat nem ismerhet tehát se tiszta szubjektivitást, se tiszta objektivitást. A legobjektívebb megismerés is hatalmas és eredeti szubjektív erőfeszítések eredménye, a szubjektivitás pedig egyedül az objektív valóság hű felismerése révén válhat sokoldalúvá és mélyé, tartalmassá és termékennyé... az emberi aktivitás formálja a társadalmat és a társadalom objektív mozgása csak egyéneken keresztül valósulhat meg." (Lukács György: Művészet és társadalom. Előszó. Gondolat 1968. 13—18. old.)

A *lukácsi* értelmezésben tehát a választás mozzanatának kiemelése az objektív meghatározottságok köréből nem egyéb, „egy félszegen megragadott valóságdarabkánál".

[12] Az érdekes az, hogy ezt éppen a „társadalom-ontológiai felfogás" húzza alá legélesebben a vulgáris, fetisisztikus történelemfelfogással szemben, s mégis önmagának is ellentmondó következtetéseket von le belőle. Így például Márkus György rámutat, hogy a munka mint a „tárgyiasulás és elsajátítás állandóan megújuló dialektikus egysége" a társadalmi élet alapja, ebből nő ki a valóság elsajátításának minden más formája, maga a történelem is „amelynek az ember egyszerre szubjektuma és objektuma, amelyben egyszerre és együtt változik az ember külső környezete és az emberi természet maga", s konkrétan is rámutat, hogy minden nemzedék „örökölt" feltételek talaján tevékenykedik, „de saját tevékenységével e feltételeket módosítja és megváltoztatja". E helyes, marxi gondolatok után következik a már idézett interpretáció, mely szerint mindez „azt jelenti", hogy minden nemzedék és egyén számára adva van „egy a készen talált feltételek által körülhatárolt objektív mozgástér, *a fejlődési lehetőségek, alternatívák*" szűkebb vagy tágabb köre, „s az ember maga »választ« gyakorlatilag e lehetőségek között..." Ebben az interpretációban éppen a marxi gondolat fentebb idézett lényege sikkad el, nevezetesen, hogy a történelemnek az ember *egyszerre* szubjektuma és objektuma. „egyszerre és együtt változik" a külső környezet és maga az ember. E dialektikus *egység*, az idézett felfogásban *egy objektív és egy szubjektív mozzanatra bomlik*.

Digitized by Google

akaratát." (MEM 23. köt. 169. old.) E marxi gondolat azonban nemcsak a tevékenység teleologikus mozzanatát tartalmazza, hanem azt is, ami a „társadalomontológiai felfogásából" *hiányzik*, s aminek a hiánya e felfogást visszaveti a mindennapi tudat álláspontjára. Nevezetesen Marx a tevékenység tudatosságának, célszerűségének a lényegét korántsem *a cselekvés mozgásterének objektivitásával szembeállított választásban* jelöli meg, hanem éppen abban, hogy a tudatosult cél *törvényként határozza meg* a cselekvés útját-módját, *maga alá rendeli* a munkás akaratát! Az emberi tevékenység mindig valamilyen objektiváció elsajátítására, a környezetével való kölcsönhatásban történelmileg változó és az egyén konkrét társadalmi helyzetéből következő szükséglet kielégítésére irányul. E *szükséglet* tudatosul célként az ember fejében és határozza meg „törvényként" cselekvését. Természetesen egy és ugyanazon szükséglet kielégítésének mindig többféle útja lehet.[13]

Ám bármelyik utat választja is az egyén, mindig célként tudatosuló szükségletének kényszere alatt cselekszik. A magasabb rendű állatok tevékenysége is szelektív jellegű, differenciáltan reagálnak környezetük hatásaira, fejlettségüktől függően képesek alkalmazkodni a különböző szituációkhoz és adekvát reakciókkal „válaszolni" a számukra létfontosságú ingerekre. Ha most *kizárólag a szelektivitás* szempontjából hasonlítjuk össze az emberi és állati tevékenységet, akkor azt mondhatjuk, hogy míg az állatnak a szelektivitása biológiai-faji adottságai által meghatározott ösztönös folyamat, addig az emberi választás az egyén történelmi-társadalmi természetének mind univerzálisabb szükségletei által meghatározott, tudatos, teleologikus folyamat. De vajon mondhatjuk-e ezért az emberi választást *kevésbé szükségszerűnek*? Vajon az ember hatalmának növekedése a természet és saját viszonyai felett, vagyis *szabadságának* növekedése, nem éppen azt jelenti-e, hogy az ember mind több és több *szükségszerűséget* „inkorporál" tevékenységébe — ahogy maga Márkus György is utal erre? Csökkentheti-e a választás szükségszerűségét a tevékenységet meghatározó motívumok *gazdagodása*? Nem szükségszerűbb-e az a választás, melyet nem pusztán testi szükségletek, hanem erkölcsi, világnézeti, kulturális normák is motiválnak?

A mindennapi tudat meggyőződését képviselő ember bizonyára azt válaszolja erre, hogy egy állat viselkedését mégis könnyebb előre látni, mint egy emberét, ergo az állat magatartása egyértelműbben determinált. A nemtudás azonban nem érv. Az a tény, hogy a társadalmi tényezők bonyolult kölcsönhatását általában nehezebb *felismerni és figyelembe venni*, mint a természeti adottságok ehhez képest egyszerűbb, áttekinthetőbb determinánsait, semmiképpen sem jelenti azt, hogy amit bonyolultabb, többrétű motivációk határoznak meg, az kevésbé meghatározott. Mindez empirikusan is beigazolódik azokban az esetekben, amikor olyan emberek viselkedéséről van szó, akiknek valóban jól ismerjük személyes adottságait. Az ilyen emberek viselkedését, adott szituációban való magatartását éppúgy képesek vagyunk előre látni, mint bármely természeti folyamatot. Sőt, míg egy természeti folyamatot valamely véletlen esemény teljesen eltéríthet megszokott útjából, addig az erős jellemű embert sokkal kevésbé téríthetik el a véletlenek a tőle elvárható cselekvéstől.

A mondottak alapján a választással kapcsolatban is a mindennapi tudat meggyőződésével ellentétes következtetést kell levonnunk. Ahogy a választás *mozgásteréről* bebizonyosodott, hogy nem pusztán készen kapott objektumként áll szemben az emberi tevékenységgel, hanem éppen a megfelelő tudatos tevékenységek objektivációja, vagyis *a szubjektum és objektum egysége*, ugyanúgy *a választásról* viszont az derült ki, hogy nem pusztán autonóm, szubjektív aktusként áll szemben a maga mozgásterén belüli lehetőségeivel, hanem éppen egy tudatos célként tételeződő objektív szükségszerűségnek, valamely történelmi-társadalmi szükséglet kielégítésének van alávetve, vagyis szintúgy *a szubjektum és objektum egysége*. Lukács György idézett szavaira utalva: „Az emberi gyakorlat nem ismerhet tehát se tiszta szubjektivitást, se tiszta objektivitást."

Szabó András György

[13] „Mindannak, ami az embereket mozgatja, a fejükön kell keresztül mennie, de nagyon is a körülményektől függ, milyen alakot ölt ebben a fejben." (Engels: *L. Feuerbach* ... Marx—Engels: Válogatott művek II. köt., Budapest 1963. 356. old.)

Digitized by Google

FÓRUM

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

A következő számunktól kezdve teret akarunk adni lapunkban minden olyan gondolat, javaslat számára, amely a gyakorlat vagy a tudomány tapasztalatai alapján elősegíti a következő kérdés megválaszolását:

Hogyan lehet ma és a jövőben biztosítani azt, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetben nagyüzemi munkaszervezetbe beosztott, egyre több korszerű eszközt használó szövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék, és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átfogva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait? Azaz: meg lehet-e akadályozni azt — s ha igen, milyen módszerek alkalmazásával, milyen elvek érvényesítésével —, hogy az egyre nagyobbodó üzemméret és az egyre bonyolultabbá váló üzemi szervezet, az egyre több gép és ipari eredetű eszköz ne tegye másodlagassá az egyént, az embert, sőt egyre nyilvánvalóbbá váljék: **a nagyüzem, a technika az emberért van, s az ember nem szolgája, hanem ura az eszközöknek, a szervezeti formáknak?**

Miért indokolt feleletet keresni erre a kérdésre?

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek egy új korszak küszöbére érkeztek. Túljutottak a nagyüzemmé szerveződés kezdeti gondjain, s mind több közülük megszilárdult, egyre korszerűsödő nagyüzemmé válik. A nagyüzemi keretek kialakulásával egyidőben rohamosan hódít teret a korszerű technika, az iparra jellemző szervezési forma — a nemzedékről nemzedékre öröklött empirikus gazdálkodás pedig átadja helyét a tudomány alkalmazásának. Ez a folyamat törvényszerűen halad előre. A termékbőség megteremtésének egyetlen lehetséges útja ez, de egyben egyéni, emberi konfliktusok forrása is.

Hosszú ideig úgy gondoltuk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben abból erednek az egyéni konfliktusok, hogy a szövetkezeti tagok **egyrészt tulajdonosok, másrészt dolgozók.** Azt hittük, hogy ebből a kettősségből és sajátos ellentmondásból sok elméleti és gyakorlati-szervezési probléma következik. Ma azonban úgy látjuk, hogy bár ez a megállapítás szinte axiómának számít, mégis helyesebb, ha nem ezen az úton keressük a szövetkezeti mozgalom egyre nyilvánvalóbb ellentmondásainak feloldását.

Az élet azt bizonyítja, hogy a szövetkezeti tagok helyzete valóban kettős, és ez ellentmondást is szül. De ez a kettősség nem abból ered, hogy a szövetkezeti tag tulajdonos is és dolgozó is egyben, hanem abból, hogy **egyrészt társtulajdonos, másrészt a nagyüzemi munkaszervezet keretei között részmunkát végző beosztott.** A részmunkát végző beosztott helyzete tehát az, ami tulajdonosi mivoltával ellentmondásban áll. Mint magánparaszt ugyanis nemcsak tulajdonos volt, hanem az összes munkákat és ezek minden fázisát maga végezte. Üzeme méretei folytán figyelemmel kísérhette a munka minden mozzanatát. A nagyüzemben azonban már nincs módja arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait. S nemcsak a nagyüzem méretei gátolják ebben, hanem az üzemen belüli munkamegosztás is. Ebből a kettősségből ered az ellentmondás, és ez a technikai fejlődés során még élesedhet is. A gyakorlat munkásainak és nem is egy tudományág képviselőinek bőven jut tennivaló ennek feltárásában és megoldása útjainak kijelölésében.

Az előzőkben röviden körvonalazott helyzet késztet bennünket arra, hogy felkérjük kedves olvasóinkat: **rövid írásaikkal segítsék a kérdés megválaszolását.**

A szerkesztőség

Digitized by Google

RÉGI ÉRDEMEK, ÚJ IGÉNYEK ÉS KÖVETELMÉNYEK

– Válasz egy levélre –

Karajz Miklós elvtársnak,
a sárospataki Kossuth Termelőszövetkezet elnökének

Kedves Karajz elvtárs!

Elnézését kérem azért, hogy szerkesztőségünkhöz írt levelére és kérdésére a nyilvánosság előtt válaszolok. Úgy vélem azonban, hogy kérdése a mezőgazdasági vezetők ezreinek gondolatát fogalmazza meg, s ezért megérdemli a nyilvánosságot.

Szerkesztőségünknek örömére szolgált az Ön érdeklődése, és mi is úgy véljük: az a vizsgálat, amelyen a termelőszövetkezeti elnökökről szóló februári cikkünk alapul, azt is bizonyítja, hogy a párt igen fontosnak tartja a termelőszövetkezeti elnökök munkáját. Annak is örülünk, hogy egy másik februári cikkünknek, a „Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?" című írásnak a lényegével is egyetért, bár ez a cikk készteti kérdésének feltevésére.

Leveléből kiderül, hogy ismeri a rendeleteket, s mint szakmai végzettséggel rendelkező elnök, aki egyben a területi tsz-szövetségnek is elnöke, nem saját vezetői pozícióit félti, hanem mások érdekében kér választ. Éppen ezeknek a másoknak az érdeke és helyzete indokolja, hogy válaszomban arra a bizonyos miniszteri utasításra is hivatkozzam, amely mintául szolgálhat az ügy rendezéséhez, de amelyet — nagyon valószínű — az elnökök többsége nem ismer. Kérdésének megválaszolása előtt még arra szeretnék hivatkozni: a szakemberekről szóló cikk is egy vizsgálat anyagára épült. Amint a szerző, dr. Fogaras Lajos utal is erre, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság az illetékes minisztériumokra és főhatóságokra, nyolc megyére és 400 mezőgazdasági üzemre kiterjedő vizsgálatot folytatott a mezőgazdaság szakember- és szakmunkásellátásáról. A vizsgálatot irányító bizottságnak én voltam a vezetője, s így nem vagyok illetéktelen arra, hogy kérdésére én feleljek.

Mi okoz gondot Önnek? Levelében azt kérdezi: nem vezet-e egyes vezetői munkakörök szakképesítéshez kötése arra, hogy a szövetkezeti mozgalomban háttérbe szorulnak majd olyanok, akik eddig ott megálltak a helyüket?

Mint a mezőgazdaság gyakorlatának jó ismerője, nyilván számtalan jelét tapasztalja annak, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek — így a termelőszövetkezetek is — fejlődésük új szakaszába jutottak. Mindinkább megszilárduló, korszerű gépeket, eszközöket és anyagokat felhasználó gazdaságokká válnak, amelyek nagyüzemre jellemző szervezeti formákat is alakítanak ki maguknak. Nem is kell túlságosan messzire visszanyúlni a múltba, hogy emlékezetünkbe idézzük a száz és ezer holdakon letöretlenül álló kukoricát, a földbe fagyott répát, a gondozók hiányában éhen pusztuló állatokat. Maradandó érdemeket szereztek azok a vezetők, akik vállalták, hogy végigharcolják az alapvető üzemi fegyelem megteremtéséhez vezető utat. Ebben az időszakban az új út helyességébe vetett rendíthetetlen hit, a másokat is magával sodró egyéni példamutatás, az egyszerű szervezeti formákat kialakító szervezőkészség — meg a vezető szerveknek a részletekre is kiterjedő irányító munkája — komoly sikereket eredményezett. Nem kell semmiféle diploma ahhoz, hogy valaki tudja: a kukoricát le kell törni, a répát ki kell ásni, és az állatok, ha nem kapnak enni, elpusztulnak. Ez azonban ma már nem elég a vezetéshez, és a jövőben még kevésbé lesz elég. A régi erényeknek ki kell egészülniük a szakmai hozzáértéssel.

Mindenki természetesnek tartja, hogy amíg orvos nem érkezik a faluba, üresen áll a rendelő és az orvosi lakás. Pedig, ha lehetne, volna vállalkozó az orvosi munkakör betöltésére. Az is biztos, hogy egy húsz-harmincéves gyakorlattal rendelkező ápolónő jobban tud injekciót beadni, mint egy kezdő orvos. A tudomány fejlődése következtében és az ember érdekében mégis orvosi diplomához kellett kötni a gyó-

Digitized by Google

gyítást, amelyet alig száz évvel ezelőtt még falusi kovácsok, borbélyok végeztek. Más összefüggésben, de az is az ember érdekében történik, hogy a mezőgazdasági szakember munkakörének betöltését ma képesítéshez kötjük. A korszerű gazdálkodás viszonyai között a szövetkezeti tagok sorsa, és végső soron az egész ország élelmiszerellátása függ attól, hogy hozzáértők irányítják-e a termelést.

A „Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?" című cikk szerzőjének elsősorban a címben felvetett kérdésre kellett félreérthetetlen feleletet adnia. Így nem foglalkozott azzal, hogy mi lesz azokkal a régi vezetőkkel, akiknek nincs képesítésük. A megoldás útját azonban jelzi a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter 70/1968. számú utasítása, amely, felhasználva a KNEB-vizsgálat eredményeit, képesítéshez köti egyes munkakörök betöltését. Egyúttal módot ad arra is, hogy az eddigi vezetők megszerezzék a szakképesítést, ha ez nincs meg nekik. A régi érdemek kellő figyelembevételét mutatja, hogy azokat az 50 éven felüli vezetőket, akik egyébként alkalmasak munkakörük betöltésére, mentesíti a szakképesítés megszerzésének kötelezettsége alól. Már a 40 éven felülieket is mentesülnek ez alól, ha megvan a munkakörük betöltéséhez szükséges gyakorlatuk és a korábban igényelt képesítésük. Sőt arra is kitér az utasítás, hogy a felügyeleti szerv vezetőjének joga van mentesítést adni azoknak a dolgozóknak, akik nem hibásak abban, hogy az előírt képesítést nem tudták megszerezni, és akik alkalmasak munkájuk végzésére. Az azonban, úgy vélem, jogos igény, hogy az a főmérnök, főagronómus, üzemegység-vezető, állami irányító szervnek az a dolgozója, aki nem esik ez alá a mentesítés alá, de nem hajlandó tanulni — adja át helyét azoknak, akik megfelelnek az új igényeknek.

A miniszteri utasítás nem vonatkozik a termelőszövetkezetekre, de alkalmas arra, hogy ott is alapul vegyék a probléma megoldásához. Bizottságunk azt javasolta, hogy a szövetkezetekben csak a szakvezetői munkakörök legyenek képesítéshez kötve. Az elnökök, elnökhelyettesek választott vezetőként, a tagság bizalmából vezetik a kollektív gazdaságot; ők az üzem, a kollektíva hivatott vezetői ugyan, de nem szakvezetők. Ezért nem volna helyes rájuk is kiterjeszteni a szakképesítés kötelezettségét, már csak azért sem, mert ez sértené a szövetkezeti demokráciát és szinte lehetetlenné tenné a választást. Meg kell azonban jegyeznem: egyre több a példa arra, hogy a szövetkezet tagsága szakembert választ elnökéül. Ez természetes fejlődési folyamat, mégsem volna azonban helyes szakvezetőnek tekinteni az ilyen elnököt. A szaporodó példák ugyanis azt is mutatják, hogy ha az egyetemet végzett főmérnököt elnöknek választják, akkor gondoskodni kell új főmérnökről, mert ugyanaz az ember képtelen jól ellátni mind a két munkakört.

Mind a már megszületett rendelkezésből, mind a még csak javaslat formájában levő elképzelésekből kitűnik: lehetséges és szükséges is a régi érdemeknek és az új igényeknek és követelményeknek olyan egyeztetése, amely biztosítja azt, hogy a szakképesítés iránti igény növekedése se szorítsa háttérbe a szakképesítéssel nem rendelkező, de a szövetkezeti mozgalomban eddig derekasan helytállt vezetőket.

Ismételten köszönöm érdeklődését, és a szövetkezetük egyesítésével együttjáró megnövekedett feladatokhoz is sok sikert kívánok.

Elvtársi üdvözlettel

Zsarnóczai Sándor

A Társadalmi Szemle rovatvezetője

Minden egyes proletárnak ma megfeszített munka mellett a fő kötelessége: vigyázni a proletariátus vagyonára, vigyázni, hogy egy darabka szén, egy csöpp olaj kárba ne vesszen, üveg el ne törjön, élőjószág el ne hulljon, áru el ne romoljék!... A másik, amit nyomatékosan hangsúlyozni kívánunk, az, hogy minden vagyon, ami a szocializálás útján a proletariátus birtokába kerül, Magyarország egész proletariátusának, nem pedig az illető üzem proletárjainak a tulajdona!...

(Varga Jenő, 1919.)

Digitized by Google

MÉGEGYSZER A BŰNÖZÉSRŐL

Hozzászólás

Az utóbbi időben — különösen egy-egy kirívó bűncselekmény kapcsán — számos cikk, olvasói levél, hozzászólás látott napvilágot. Ezek közül a két legjelentősebb, a bűnözés problémáját, a büntető jogpolitikát és a feladatokat summászó írás dr. Korom Mihály elvtársnak a Népszabadság 1968. november 17-i számában megjelent „Az igazságszolgáltatás a közrend védelmében" című és dr. Szakács Ödön elvtársnak a Társadalmi Szemle 1969. évi 1. számában megjelent, „A bűnözésről őszintén, higgadtan" című cikke.

Mindkét szerző elemzi a bűnözést mint társadalmi jelenséget, az ítélkezési gyakorlat egyes problémáit, és vázolja a bűnüldöző, az ítélkező szerveknek, sőt a társadalom egészének a feladatait is.

A szerzők a bűnözést — hivatásuknál fogva —, az igazságszolgáltatás oldaláról vizsgálják. Foglalkoznak ugyan a társadalomban kialakuló értékítélet kérdésével, de úgy érzem, ehhez a kérdéshez, a nem hivatásos büntetőjogász szemszögéből még lehet néhány gondolatot hozzáfűzni.

Kétségtelen, hogy a társadalom értetlensége egyes büntetőítéletekkel szemben nagymértékben a megfelelő jogpropaganda hiányára vezethető vissza. Az egyszerű újságolvasó a rövid napihírből csak annyit tud meg, hogy X. Y.-t késelésért, súlyos testi sértésért stb. elítélték, és minthogy az ítéletet enyhének tartja, felháborodik a bíróságok „gyengekezűsége" miatt.

A szakember számára természetes, hogy a bírósági ítélet a teljesen felderített tényállás alapján, az összes enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevételével, az elkövető személyében és a cselekményben rejlő társadalom-veszélyesség, valamint az összes motiváló körülmények mérlegelésével születik meg. Minthogy pedig büntetőjogi kódexünk a relatíve meghatározott büntetési rendszert követi — minden egyes bűncselekményre meghatározza a büntetés nemét, annak alsó és felső határát, és a bíróság e keretek között, az összes körülményeket mérlegelve szabja ki a büntetést —, igen széles körű lehetőség van az ügyek megítélésére. Ez az ügyek döntő többségében helyes és indokolt. De a tényállás kellő ismeretének hiányában az újságolvasó állampolgár csak annyit észlel: ismét egy látszólag ‚felháborítóan enyhe" ítélet született.

Hátrányos következménye az ilyen szűkszavú ítéletközléseknek az is, hogy egy-egy látszólag enyhe ítélet olvasása után könnyen alakulhat ki a bűncselekmények elkövetésére hajlamos személyekben az a szemlélet: nincs ok a félelemre, néhány hónappal meg lehet úszni bizonyos bűncselekményeket.

Gyökeresen változtatni kell tehát jogpropagandánkon. És itt elsősorban a sajtó, a rádió és televízió dolgozóira hárul nagy feladat. Arról természetesen nem lehet szó, hogy egy-egy büntetőügy egész tényállását ismertessék, de arra feltétlenül szükség van, hogy az ítéletek közlésekor, rövid kommentárt adjanak, amely megmagyarázza: milyen körülményeket, milyen lényeges szempontokat mérlegelt a bíróság.

Szólni kell a bírói ítélkezés néhány problémájáról is. Nem akarok itt újra hivatkozni néhány kirívóan enyhe ítéletre (pl. a nevelésre elvállalt állami gondozott gyermeket bestiálisan bántalmazó nevelőanya esetében), de tény, hogy bíróságaink egyes bűncselekmény-kategóriákban túlzottan elnézően ítélnek. Ez a „humánus" gyakorlat antihumánus a társadalom egészével szemben. Elsősorban a fiatalkorúak cselekményeinek megítélésére gondolok. Jogalkotásunk célja és társadalmi elképzelésünk is az, hogy a fiatalkorú bűnözők tekintetében fokozottan érvényesüljön az ítélet nevelő hatása. E téren azonban, úgy gondolom, szigorításra van szükség. A fiatalkorú huligánok által megtámadott békés járókelő, vagy a megerőszakolt fiatal lány szempontjából ugyanis teljesen közömbös, hogy a támadók 17 éves fiatalkorúak voltak-e, vagy már 18. életévüket betöltött

Digitized by Google

nagykorú személyek. Ugyancsak erősen vitatható a gépkocsikat feltörő és azokkal kocsikázó fiatalkorúak ügyeiben a „jogtalan használat" címén alkalmazott enyhe ítélkezési gyakorlat, mert túl az érintett gépkocsitulajdonos sérelmén, az ilyen kocsikázások súlyos balesetek veszélyét is hordják magukban. Véleményem szerint helyes, hogy a társadalom ezeknek a cselekményeknek objektívè veszélyes voltát vizsgálja, és nem tudja, nem is akarja „fiatalos csínytevésnek" minősíteni ezeket.

A garázda és erőszakos cselekményeknél, akár fiatalkorú, akár nagykorú személyek az elkövetőik, feltétlenül indokolt a jelenlegi bírói gyakorlat további szigorítása. Ez olyan társadalmi igény, amelyet szerintem figyelembe kell venni. Itt szeretnék rámutatni arra, hogy ezekben az ügyekben, az enyhítő körülmények figyelembevételénél sem szabad túlzott engedékenységet tanúsítani. Igen sok becsületes dolgozónak volt sivár a gyermekkora, nem egy közülük elvált szülők gyermeke, de ez mégsem ösztönzi őket arra, hogy bűncselekményeket kövessenek el. Nem mindig meggyőző tehát az, amikor az enyhítő körülmények között ilyenekre hivatkozunk.

A megfelelő és következetes szigor alkalmazása a tettesekkel szemben, az egyéni megelőzés (speciális prevenció) szempontjából is nélkülözhetetlennek látszik. Hiszen az elkövetők gyakran többszörösen büntetett, tehát visszaeső személyek, s így jogosnak látszik az a feltevés, hogy az ítélet visszatartó hatása az enyhe büntetés miatt nem érvényesült.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy nálunk „bűnözési hullámról" vagy a bűncselekmények számának aggasztó szaporodásáról nem lehet beszélni. Számolnunk kell azonban azzal, hogy a bűnözés mint társadalmi jelenség létezik, s ellene a rendelkezésünkre álló összes eszközökkel harcolnunk kell. A büntetőbíráskodás nem az egyedüli eszköz ebben a harcban, hiszen a nevelés és művelődés, a szocialista társadalmi tudat formálása is hatalmas fegyver. De fejlődésünk jelenlegi szakaszában döntő jelentősége van a büntetőjog által biztosított törvényes eszközök helyes alkalmazásának is.

Dr. Fülei Szántó Zoltán,
az Aszfaltútépítő Vállalat
vezető jogtanácsosa

Hincz Gyula: Tehetséges munkásfiatalok képzőművészeti szabadiskolája

Digitized by Google

Russell filozófiai önéletrajza

Egy nyíltan politikai célzatú amerikai filozófiatörténeti könyvben, amelyet a nagyobb népszerűség kedvéért illusztrációkkal tarkítottak, Russell arcképe mellett Sztálin fényképét találjuk. Az ismert gondolkodó — így a magyarázat — gyakran elkalandozik a filozófiától, közírói tevékenységet folytat és politikai szerepet vállal, amivel a „szovjet imperializmust" segíti. S a tudományos igényű, a gyanúsítgatásoktól óvakodó polgári feldolgozások is sietnek megállapítani, hogy Russell metafizikája, ismeretelmélete, valamint társadalmi nézetei között nincs semmiféle belső összefüggés. A népszerűbb marxista irodalomban meg ennek éppen a fordítottját látjuk: nagyra értékelik Russell politikai fejlődését, becsülik benne a békeharcost, de nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy mindez nem változtat filozófiájának szubjektív idealista, tehát reakciós jellegén.

Nem csoda hát, ha felmerül a kétely: vajon valóban nincs-e semmiféle tartalmi kapcsolat Russell két fő tevékenysége között? Vajon pusztán személye kapcsolja-e össze a kettőt, ahogyan — mondjuk — egy tehetségesen zongorázó matematikus zenei és tudományos teljesítményét? Ha bizonyosságot keresünk, hol kereshetnénk ezt inkább, mint *Filozófiai fejlődésem* című munkájában, amelyben filozófiai vizsgálódásainak mozgatórugóiról is számot ad a gondolkodó.

A könyv első, felületesebb átolvasása után mégis úgy találjuk: most sem lettünk okosabbak. Változatlanul meg kell elégednünk azzal — bármilyen furcsa is —, hogy Russellnél nem érintkeznek egymással a hagyományos filozófiában oly szorosan összefonódó metafizikai és etikai, ismeretelméleti és társadalomfilozófiai gondolatok. Emellett szólnak az ilyen fordulatok is: „... 1918 elején meggyőződtem arról — írja —, hogy a továbbiakban nem akad olyan pacifista munka, amelyet haszonnal végezhetnék. ... ismét filozófiai témákkal kezdtem foglalkozni." Alig ejt szót etikai vagy társadalmi kérdésekről. De bár nem kapunk választ a kérdésre, amellyel kezünkbe vettük a könyvet, könnyen elfelejtjük csalódásunkat, ha elmerülünk a metafizikai, ismeretelméleti és tudományfilozófiai problémák sokaságában, amelyeket Russell olyan megejtő könnyedséggel ad elő, hogy az már-már megtévesztő. Olyan ravaszul, olyan finom öniróniával vegyíti a súlyos és mégis szellemesen kifejtett érvek közé a személyes hitvallásokat és állásfoglalásokat, hogy esetleg észre sem vesszük az érvek elégtelenségét, a megoldások ellentmondásait.

Fejlődési korszakainak rövid áttekintése után mai világképét vázolja fel. Mint mondja, visszájára fordította a kanti kérdésfeltevést. Azt kérdezi előbb, hogy „mit tudunk?", azután kérdez a „hogyan?"-ra. Mit is tudunk hát? Tudjuk a fizikát; de a létezők, amelyekről a matematikai fizika beszél, „nem részei a világ nyersanyagának", hipotétikus konstrukciók, amelyeket csupán „a matematikusok kényelmére" kezelnek egységekként. Közvetlenül csak saját észleleteinkről tudunk: „A csillagos ég, amelyről vizuális érzékletünkben tudomást szerzünk, bennünk terül el. A külcső csillagos égbolt, amelyben hiszünk, már következtetett." Végül tudjuk, hogy észleleteink is események a világban, amelyeket oksági láncolatok kötnek össze a többi belső (agybeli) és külső eseménnyel. S az egész könyv — miként az egész életmű is — azt a küzdelmet jeleníti meg, amelyet azért vív a filozófus, hogy a „bennünk elterülő" csillagos égtől eljusson a „külső csillagos égboltig", onnan pedig a matematikai fizikában megjelenő külvilágig. Ezek a „hogyan?" kérdései. Hogyan tudhatunk a külvilágról? Hogyan lehetnek érvényesek a matematikai fizika tételei?

[1] Bertrand Russell: Filozófiai fejlődésem (Ford. Fehér Ferenc). Gondolat, 1968. 302 old.

Digitized by Google

A kudarc bizonyítására nem kell itt összefoglalnunk a marxista ismeretelmélet érveit. Russell maga vallja be a sikertelenséget, amikor az átmeneteket csak posztulátumok segítségével tudja megszerkeszteni; posztulátumokkal, amelyek „semmiféle formális értelemben nem bizonyíthatók". Csak az a tény igazolja őket, hogy „benne rejlenek azokban a következtetésekben, amelyeket mindannyian érvényesnek fogadunk el". Amikor tehát látszólag a „hogyan?" kérdésére válaszol, valójában megint azzal hozakodik elő, *amit* tudunk. És vegyük észre, hogy már a „mit tudunk?" kérdésére adott válasz harmadik része is logikai hibát rejtett magában. Honnan tudunk észleteinknek mint fizikai eseményeknek az oksági kapcsolatairól, ha közvetlenül csak saját észleleteinket tudjuk? Inkább a fizika hipotézisei közé kellett volna sorolnia az észlelés okságí elméletét, amelyhez előbb még el kell jutnunk az élményvilágtól a mindennapi külvilágon keresztül a fizika világa felé vezető úton, de amelyet nem használhatunk fel az átmenetek megteremtésére.

Mégis van valami vonzó abban, ahogyan Russell ellentmondást ellentmondásra halmoz. Van ebben a semmiféle logikai halálugrástól vissza nem riadó céltudatosságban valami, ami előnyére különbözteti meg őt a mai angol-amerikai filozófia logikailag sokkal lelkiismeretesebb átlagától. Russellben még él az újkori nagy filozófiai rendszerek igénye. Nagy filozófiát akar adni, amelyben helyet kap az egyén a maga szellemi erőivel, az ember mindennapi világa és a tudomány világa egyaránt, amelyből megtudjuk, mi a viszony az egyén és világ között. Ezt akarja, akárhogy, bármi áron is, nem pedig finom logikai elemzéseket írni egyes filozófiai problémákról. S ne felejtkezzünk meg arról sem, hogy a mai angol-amerikai filozófia logikai aprómunkájához nem kis részben Russell teremtette meg az eszközöket vagy ő adta rá az alkalmat következményekben termékeny tévedéseivel. (Ne felejtkezzünk meg róla már csak azért sem, mert a filozófiai önéletrajz jónéhány fejezete szól Russell logikai, nyelv- és matemtika-filozófiai tanulmányairól.) Ám fejlődése során — ahogyan az egész önéletrajzból kivehető, s ahogyan a már-már vallomásszerű befejezésben maga is összefoglalja — egyre távolodott az öncélú bizonyosság keresésétől, egyre inkább a filozófia klasszikus kérdései ragadták magukkal, bármilyen bizonytalanra sikerültek is a rájuk adott válaszok.

És ahogyan — elmerülve az ismeretelméleti és metafizikai kérdésekben — fokozatosan áttekintjük az életművet, szinte észrevétlenül közelebb jutunk kiinduló problémánk megfejtéséhez is, amelyről úgy látszott, hogy végleg le kell mondanunk. A nagy filozófiában benne van a morál, benne vannak a társadalmi kérdések is. S ha innen nézzük, Russell legelvontabb ismeretelméleti fejtegetéseiben is felbukkannak az ilyen szempontok. Így a Wittgensteinről szóló fejezetben, de a legfeltűnőbben talán a pragmatizmussal folytatott vitájának ismertetésében: „A pragmatizmussal szemben támasztott elméleti ellenvetésektől függetlenül, ötven esztendővel ezelőtt, a világháborúk korszakát megelőzően úgy gondoltam, amit aztán a történelem igazolt is, hogy a pragmatizmus — azonfelül, hogy elméletileg hibás — mint filozófia társadalmilag katasztrofális."

Ám nem véletlen, hogy — a többivel együtt — felbomlott a nagy polgári filozófiának az a típusa, amelyet Russell igyekezett újra megvalósítani. A történelmi erővé vált szocializmus lehetetlenné tette, hogy az egyénből kiinduló filozófiák világnézetet, tartalmi értékrendszert adjanak. Jól tudja ezt Russell is, s megint egy inkonkluzív, de célra vezető lépéssel segít magán. „Önellentmondással vádolnak — fakad ki egy régebbi írásában, kritikusainak válaszolva —, mert azt tartom, hogy a végső erkölcsi értékelések szubjektívek, s mégis megengedem magamnak, hogy elkötelezett véleményem legyen erkölcsi kérdésekről. De semmiféle logika, még a magamé sem győzhet meg arról, hogy nem így kell tennem."

Russell filozófiai nézeteit a klasszikus polgári gondolatrendszerek igénye hatja át és fogja össze, ha nem is logikai egységbe. Sehol nem érződik ez jobban, mint ebben az önéletrajzban. S ugyanez az igény teremti meg filozófiai és közéleti működésének egységét is.

Bence György

Digitized by Google

Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány

A husserli fenomenológia tudományfelfogásának bírálatához

Vajda Mihály könyvének célja nem a fenomenológia alapvető eljárásainak, a fenomenológiai módszernek elemzése és kritikája. Írása egy nagyobb Husserl-monográfia bevezetőjének is felfogható, és ennyiben is jelentős. A könyv azonban a husserli tudományfelfogás elemzése során a marxista filozófia néhány aktuális kérdésének kifejtésére is vállalkozik.

Vajda azért választotta Husserl tudományfelfogását elemzése tárgyául, mert Husserl, túllépve a polgári tudományelméletekre jellemző szemléleten, nemcsak a tudomány belső logikai, módszertani, szerkezeti problémáinak vizsgálatára törekedett, hanem idealista módon ugyan, de felvetette a tudomány eredetének, a tudomány és a valóság viszonyának problémáját is. Ez a filozófus észrevette az újkori polgári tudomány és a filozófia alapvető elválását, s rámutatott arra, hogy mind a tudomány, mind a filozófia válságban van: a tudományok nem elég hatékonyak, a filozófia pedig nem elég tudományos. Az újkori tudományból — állította Husserl — az emberi problémák kiszorultak, s ezek az irracionalista életfilozófia privilegizált területévé lettek. Célja az volt, hogy felvázolja egy olyan új, emberközpontú világnézet körvonalait, amely „igazi tudomány" és egyszersmind igazi filozófia is lehet. Husserl kísérlete azonban csődöt mondott, mert a filozófia és a tudományok egységes világképét a fenomenológia eljárásával a szubjektivitásból, a tudatból, a szellemből kiindulva akarta létrehozni, „zárójelbe téve" a valóságot, azaz lemondva annak a kutatásáról, hogy a tudomány tételei a valóságot tükrözik-e, vagy sem.

A fenomenológia egyik marxista kritikusa, Desanti, rámutatott arra, hogy a fenomenológia erőfeszítése a spekulatív filozófia válságának egy szimptómája. Kétségbeesett erőfeszítés, „hogy ezt a válságot egy (spekulatív) első filozófia eszméjének fenntartásával oldja meg". De — mondja Desanti — ha a fenomenológia nem oldotta is meg az általa felvetett problémákat, a tervről magáról nem kell lemondani: a marxista filozófia a praxis elemének bevezetésével megoldja ezeket. Vajda könyve tulajdonképpen erre irányuló kísérlet.

Vajda a husserli tudományfelfogás két alapproblémáját akarja tisztázni. Az első probléma a természettudományok és a filozófia viszonyára vonatkozik. Husserl ugyanis azt állítja, hogy a természettudományok és a filozófia elválása szükségszerű következménye az objektív természetkép kialakulásának, a modern tudomány Galilei óta megtett útjának. A másik kérdést Husserl az embertől független objektivitás és az emberi szellem közötti viszony problémájaként fogalmazza meg. A kérdés tartalma a társadalomtudományok és a természettudományok tükrözésmódjának különbsége.

Husserl — mondja Vajda az első kérdéssel kapcsolatban — felismerte, hogy a természettudományoknak szükségük van ontológiai, filozófiai megalapozásra, szembefordul tehát a pozitivizmus tudománykoncepciójával; a filozófiai megalapozást azonban egy, a tudományokhoz nem kapcsolódó spekulatív filozófiában s a természettudományokra, valamint a köznapi megismerésre egyaránt jellemző „természetes beállítottsággal" való szakításban, azaz a naív és mindenféle materializmus elvetésében látja. Husserl azzal is lehetetlenné teszi céljának megvalósítását, hogy a pozitivista tudományfelfogással együtt elutasítja a természettudományos gyakorlatot is, az elméleti tudományt és annak gyakorlati felhasználását mereven elválasztja egymástól. Vajda helyesen állapítja meg: „a tudomány részterületeken történő alkalmazása önmagában véve nemhogy gátolná az egységes világkép kialakítását, hanem annak elengedhetetlen feltétele". (85. old.)

Vajda sokoldalúan elemzi, miért nem lehet a Husserl-féle idealista filozófiai koncepció alapján a tudományelmélet kérdéseit megoldani. Husserl pl. idealis-

Digitized by Google

ta módon bár, de felismeri, hogy a tudományos tevékenység sajátos aktivitás; arra azonban már nem képes, hogy a tudományos tevékenységet beillessze az emberi praxis egészébe, mint annak részmozzanatát. Jellemző példája ennek, hogy Husserl szerint a teoretikus tevékenység lényeges jegye a *közömbösség*. Vajda rámutat arra, hogy ez a közömbösség Husserlnél részben a természet teleologikus szemléletével való szakítást jelenti, de ugyanakkor azonosul az emberi tevékenység tárgyának, az objektivitásnak elutasításával is. E kategóriában az jut kifejezésre — állapítja meg Vajda —, hogy Husserl a tudomány és a tárgyi tevékenység objektív kapcsolatát elidegenített módon, eltorzított formában látja.

Ami a husserli problematika második kérdését, a természettudományok és az ún. szellemtudományok közti különbséget illeti, Vajda rámutat arra, hogy Husserl látja: a társadalmi jelenségeket nem lehet a természet jelenségeinek mintájára leírni, de kétségbevonja, hogy egyáltalán lehet-e ezt a területet egzakt módszerekkel megközelíteni. A tudományok és elsősorban az ún. szellemtudományok hatástalanságának okát Husserl a Galilei óta kialakult dezantropomorf világkép kibontakozásában látja, amelyben nem jut hely az emberi szubjektumnak. Ám Husserl nem tudja összeegyeztetni a dezantropomorf természetképet az emberi világ sajátosságainak elismerésével. A társadalomtudományok és a természettudományok egységének megalapozását Husserl csak úgy tudja elképzelni, hogy a természetet is az ember környezeteként értelmezi, tehát — amint Vajda helyesen megállapítja — szakítani akar a tudomány eredményeivel, és „a valóság egészét leíró egységes tudomány megvalósítását a történelmi relativizmus idealizmusának abszolúttá tételén keresztül akarja valóra váltani". (95. old.)

Vajda helyesli Husserl célját: egy olyan egységes tudomány felállítását, amely kiküszöböli a természet és a szellem dualizmusát, és — rámutatva Husserl korlátaira — a következőket írja: „Ahhoz, hogy a természet és a szellem dualizmusát felszámoljuk, meg kell tagadnunk a természet objektivista szemléletét. Ennek lehetősége azonban csak úgy valósulhat meg, ha a szellemet nem a valóság önálló létszférájaként kezeljük, ha felismerjük azt, hogy a szellem, amelynek egyedüli létformája az emberi tudat, csak egy sajátos létmód, az ember társadalmi létmódjának mozzanataként jöhetett létre és funkcionálhat. Ez a felismerés a marxizmus érdeme." (28. old.)

Ezek a kérdések csak körvonalazzák a könyvben tárgyalt bőséges és gazdag problematikát. E tudományelméleti fejtegetések széles körű érdeklődésre tarthatnak számot, mert kitűnően és sokoldalúan mutatják meg tudomány és társadalom, a tudományos tevékenység és a praxis többi formájának kapcsolatát.

Vajda, Husserlt bírálva, kimutatja, hogy az emberi praxis elemzése lehetővé teszi a tudomány eredetének, a tudomány és a valóság közti viszony problémájának megoldását. Megmutatja, hogy miként oldhatók meg a praxis elemzése útján a filozófia és a tudományok összefüggésének alapproblémái. Leírja a megismerés fejlődését a köznapi megismeréstől az elméleti tudományig, s rámutat a világkép alakulásának és az ember gyakorlati tevékenységének kapcsolatára is.

Vajda könyvének érdeme kettős: egyrészt az első magyar marxista Husserl-kritika, másrészt annak példája, hogy milyen gazdag lehetőségeket rejt magában a marxi praxis-felfogás elemzése.

A könyv egy csekély terjedelmű, ám jelentős fejezetével vitába kell azonban szállni. „A tudomány egysége és az objektív természetkép problémája" című fejezetben — amelyben a szerző a Husserl által felvetett problémákkal kapcsolatban a saját álláspontját foglalja össze — úgy tünik, Vajda néhány megállapítása eltér a Husserl-kritika kapcsán kifejtett helyes álláspontoktól, és így e vitatható fejezet a könyv egészébe sem illeszkedik be kellőképpen. E fejezet a tudomány és a filozófia viszonyát, s a természettudományok és a társadalomtudományok közti különbséget vizsgálja. Valójában ennek a fejezetnek kellene választ adnia arra, hogy lehetséges-e egységes világkép, és ha igen, milyen legyen ez. A tudományos szintézist Vajda helyesen képzeli el: „A tudomány egysége nem jelenthet mást — írja —, mint a valóság egészének immanens magyarázatát. Ez azonban nem úgy valósul meg, hogy vagy a természettudomány dezantropomorf nézőpontját kényszerítjük rá a társadalomtudományra, vagy a társadalomtudományok filozófiai — a szubjektum és objektum dialektikus

Digitized by Google

azonosságán alapuló — nézőpontját a természettudományokra. Az immanens világmagyarázat éppen azt követeli meg, hogy ontológiai magyarázatot nyújtsunk a szubjektummentes természetből a társadalmiságra való átmenet tényét illetően." (119. old.) Vajda helyesen mutat rá arra is, hogy „a tudományos tevékenység részéről megnyilvánuló szintézisigény, a világkép igénye nem puszta öncélú kíváncsiság eredménye, hanem az embernek az a törekvése teremti meg, hogy a tudomány segítségével, túllépve a köznapi praxison, tudása, ismeretei segítségével gyökeresen átalakítsa egész tevékenységét". (56. old.) Míg azonban így Husserllel vitatkozva, helyesen mutatott rá arra, hogy a természettudomány világképe szükségszerűen filozófiai jellegű világnézetet igényel, könyvének említett fejezetében a természettudományok és a filozófia közé éles és nem indokolt választóvonalat húz.

Vajda álláspontja a társadalomtudományokkal kapcsolatban még több problémát vet fel. Helyesen mutat rá, hogy az objektivista társadalomtudományok amelyek a társadalomképet a természettudomány természetképének mintájára kívánják felépíteni, szükségszerűen terméketlenek, sőt akarva-akaratlanul reakciósak is. Mert — amint írja — „minden olyan elmélet, amely a társadalmi körülményeket egyrészről, és az emberi természetet, az emberi tevékenységet másrészről adottnak veszi, melynek törvényszerűségei éppen úgy objektívek (azaz az emberi tevékenységtől függetlenül adottak), mint a természet törvényszerűségei, szükségszerűen arra kárhoztatja az emberiséget, hogy ezzel az adotton belül tevékenykedjék. Nem alkalmas arra, hogy a társadalomnak ... a megváltoztatásához alapot nyújtson." (111. old.) Eltekintve attól, hogy Vajda a természet törvényeinek történeti jellegét figyelmen kívül hagyja, helyesen, a természeti és a társadalmi létszféra különbözőségéből akarja levezetni a kétféle tudománycsoport különbözőségét, s a praxis problémáját tartja a társadalmi létszféra alapvető ontológiai problémájának. Valójában azonban, ahogyan a természettudományok és a természetkép filozófiai jellegét tagadta, úgy most tagadja a társadalomtudományok tudomány jellegét, elhanyagolja a társadalomtudomány visszatükröző funkcióját. Vajda álláspontja ugyanis az, hogy a társadalomtudományban más a helyzet mint a természettudományban, ahol a szemben álló elméletek közül mindig csak egy lehet igaz. „Amennyiben egy adott korszakban többféle társadalomtudomány áll egymással szemben, ezek esetleg mindegyike igaz lehet abban az értelemben, hogy mindegyikük az adott aztuáció adta objektív lehetőségek egyikére épül ... Minden olyan kísérlet, amely az egymással szemben álló társadalomtudományos elméletek közül mindig és mindenkor csak egyet tekint tudományosan igaznak, már eleve tudománytalan, ugyanis az alternatívák létének tagadását invoválja." (117. old.) Vajda azzal indokolja álláspontját, hogy a társadalomtudományok által feltárt tendenciák között tudományon kívüli tényező, az érték alapján történik a választás. Ezt azonosítja azután a társadalomtudományok pártosságával is: „Az értékek közötti választás — írja — már nem tudományos kérdés, hanem az összemberi, össztársadalmi állásfoglalás és magatartás kérdése." (118. old.)

Ezzel az állásponttal határozottan vitába kell szállni. Mindenekelőtt azért, mert úgy látszik, tagadja az értékek közötti választás tudományos megalapozottságának lehetőségét, és így valójában a társadalomátalakítás tudományos perspektíváit. Vajda itt valójában megbontja a praxis és a tudomány általa is helyesen hangoztatott egységét.

Vajda álláspontjában természetesen vannak elgondolkoztató elemek. Egy korszak tudományos elemzése valóban az adott korszakban rejlő alternatívák feltárását jelenti, s nincs egyértelműen meghatározva, hogy ezek közül az alternatívák közül — különösen rövid távon — melyik valósul meg. De ha az alternatívákat, azaz a tendenciákat elemezzük, megtaláljuk azokat a fő tendenciákat is, amelyeket Marx a társadalom természettörvényeinek tartott. Ha olyan értékek alapján választunk az alternatívák között, amelyeket a történelmi fejlődésből tudományosan kielemzett haladó tendenciák hoznak létre — s a marxista társadalomelmélet az ilyen választás lehetőségére épít —, akkor az értékek közti választás bizonyos értelemben tudományos kérdéssé is válik.

Vajda álláspontját más oldalról is lehetne vitatni. Vajon nem lehet-e rangso-

Digitized by Google

rolni a társadalomra vonatkozó elméleteket olyan szempontból, hogy melyik elemzi legjobban, legsokoldalúbban a lehetséges alternatívákat, és melyik mutatja meg, hogy milyen tendencia jut uralomra?

Vajda álláspontja a társadalomtudományokkal kapcsolatban összefügg a társadalmi objektivitás nem eléggé tisztázott értelmezésével is. Vajda ugyanis egyes helyeken az objektivitást az emberen kívüli, az emberi *tevékenységtől* függetlenül adottként értelmezi és nem az emberi *tudattól* függetlenül létezőnek tekinti. Hangsúlyozza ugyan, hogy az emberi tevékenység által létrejött viszonyok objektív viszonyokként, spontán módon, azaz az emberi tudattól függetlenül hatnak (117. old.), mégis, úgy tűnik, hogy az objektív törvények érvényesülése, illetve az ember alávetettsége az objektív viszonyoknak az elidegenedés viszonyai között azonos értelmet kap nála. A társadalom objektív törvényeinek keresését ugyanis azonosítja az abszolút determináltság elismerésével. Az objektív törvényszerűségeket kutató társadalomtudomány — szerinte — nem teljesíti filozófiai feladatát, mert nem a szubjektum helyét keresi a valóságban. Ilyen értelemben írja, hogy „az a társadalomtudomány, amely a társadalom *adott* törvényeit keresi... tulajdonképpen a filozófia tagadása, hiszen az objektív, azaz az embertől független törvényszerűségek által abszolút módon determinált világban szubjektumnak semmiféle helye nincsen". (105. old.)

Vajda könyve — amint talán e rövid ismertetésből is kitűnik — gondolatébresztő és problémákban gazdag írás. Számos megállapítása és elemzése igen színvonalasan veszi fel a harcot Husserl tudománykoncepciójával és általában az idealista tudománykoncepcióval. Az általa felvetett kérdések, köztük azok is, amelyekkel vitába kell szállni, a marxista filozófia alapos kifejtésre váró kérdései. A Vajdáéhoz hasonló, vagy vele azonos koncepciót valló cikkek a könyv megírása óta is már több folyóiratban láttak napvilágot. Hasonló viták a nemzetközi marxista irodalomban is folynak. Így a Vajda által felvetett problémák megvitatása filozófiai közéletünk fontos, aktuális feladata.

Rezső Margit

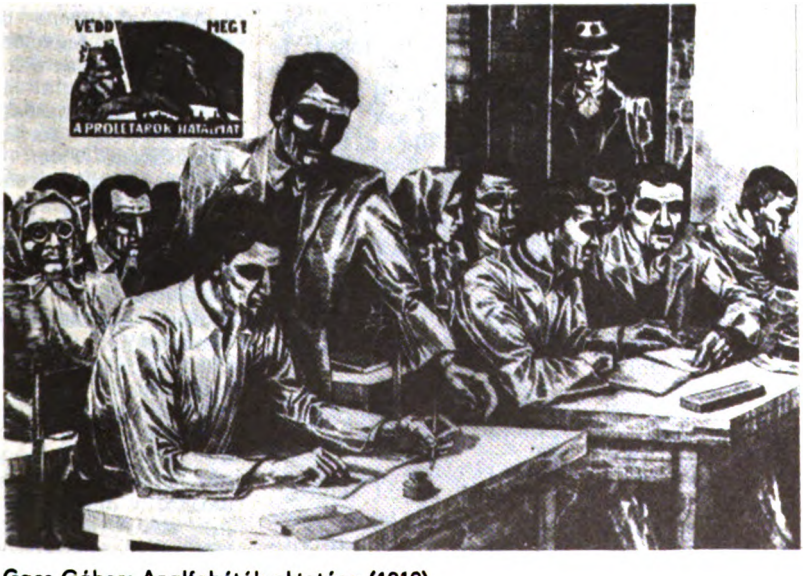

Gacs Gábor: Analfabéták oktatása (1919)

Digitized by Google

Wilfred Burchett: Miért győz Vietnam?

Érte-e a második világháború óta olyan tartós sokk a felnőtt emberiséget, mint amilyen a vietnami háború hatása? Rádöbbent-e a világ olyan felelősséggel (s másrészről felelőtlenséggel), hogy léte forog kockán, ha a „tűzzel játszik"? Nem, s ami a legtragikusabb: emberek százezreinek ilyen tudatos kiirtására, ilyen szemérmetlen agresszióra egy békeszerető, évszázadok óta függetlenségéért vérző nép ellen valóban nem volt példa negyedszázad óta. Ha valami egyáltalán képes arra, hogy felrázza és állásfoglalásra kényszerítse a mégoly passzív, manipulált tömegeket is a tőkés társadalmakban, ha valami erőpróbája lehet a nemzetközi munkásosztály szolidaritásának, ha valami égető szükségszerűségként követeli a haladó mozgalmak egységét, akkor ez: e távol-keleti nép csodálatraméltó elszánt harca szabadságáért és függetlenségéért.

A Dávidok és Góliátok harcából a történelem tanúsága szerint — a mítosszal szemben — legtöbbször a hatalmasabbak kerültek ki győztesen. Hogyan lehetséges mégis, hogy a bambuszfegyverekkel felszerelt passzív ellenállási mozgalomból olyan katonai és politikai erő vált, amely képes felvenni a harcot a világ legerősebb, a haditechnikailag legkorszerűbb felszereléssel ellátott imperialista hadseregével, sőt amely az évek folyamán győzelmet győzelemre halmoz? „A jelenlegi történelmi helyzetben aligha van még egy olyan kérdés, amely annyi embert foglalkoztatna, mint ez. Nemcsak tábornokok és diplomaták, nemcsak újságírók és a közvélemény képviselői szeretnének választ kapni rá, hanem világszerte, de különösen a harmadik világban, mindazok, akik a dél-vietnami nép küzdelméhez hasonló nemzeti felszabadító harcot vívnak vagy terveznek" — így vezeti be könyvét W. Burchett, a kiváló ausztráliai újságíró. S írásában mindvégig az a szándék vezeti, hogy választ adjon erre a kérdésre.

De vajon lehet-e még újat mondani Vietnamról? Találhat-e meglepő tényekre és összefüggésekre az az olvasó, aki a napi- és hetilapok részletes híradásaiból rendszeresen figyelemmel kíséri az események menetét? Derülhet-e fény újabb összefüggésekre azután, hogy Burchett két előző könyvét (*Dzsungelháború Dél-Vietnamban* [Kossuth, 1965.] és *Élet a bombák tüzében* [Kossuth, 1967.]) is megismertük? Csak igennel válaszolhatunk e kérdésre. S hogy még van mit elmondani a vietnami háborúról, azt bizonyítja Mary McCarthy és Madeleine Riffaud hasonló témájú, de más-más aspektusú írása is, melyek ugyancsak a közelmúltban kerültek a magyar olvasó elé.

A kétszázoldalas könyv összegezésre tesz kísérletet e témában: egyrészt riportrészletek, statisztikák, kronológiai táblázatok, térképek, találó fényképillusztrációk kíséretében *a vietnami felszabadítási mozgalom történetét vázolja fel* a publicista élvezetes szerkesztésmódjával és stílusával, de ugyanakkor az elkötelezett, felelősséget vállaló ember biztonságával is. Másrészt — jóformán teljesen ismeretlen területre kalandozva — *a DNFF belső struktúráját, harci módszereit, politikai-eszmei törekvéseit, legnevezetesebb csatáit* eleveníti meg. Még vezérszavakban is lehetetlen felsorolni az újdonságszámba menő részleteket. Csak kiragadva utalhatunk azokra a fejezetekre, amelyek a DNFF szövetségi politikáját, megkapóan tiszta belső demokratizmusát, az önvédelmi egységek szerepét, a politikai-eszmei nevelés példamutató megvalósítását, a taktikai és stratégiai célok fejlődését, az 1968-as offenzíva, a városokba való betörés kiemelkedő jelentőségű tapasztalatait elemzik.

Az „intelligens bátorság"-ra, a fegyelem és szabad vita demokratizmusára, valamint a felmérhetetlenül gazdag emberi-erkölcsi forrásokra támaszkodó Front nemzeti és osztályharcos törekvését, a népfrontos és ugyanakkor radikálisan elnyomásellenes tendenciákat ötvöző politikai dialektikáját minden eddiginél szemléletesebben ismerhetjük meg Burchett írásából. Ezzel párhuzamosan betekintést kapunk a saigoni „operettpuccsok"-ba is, csakúgy, mint az amerikaiak érdekeiért folyó háború agresszív oldalának általuk elhallgatott, elferdített megdöbbentő tényeire, amelyek miatt az Egyesült Államok — a

Digitized by Google

katonai vereségektől függetlenül is — valóban „elveszítette a nép szívéért és eszéért vívott csatát".

Ha Burchett megmaradna az események és adatok puszta közlésénél, dokumentumkönyve akkor is, a tények objektív belső tendenciája folytán is nyilvánvaló állásfoglalás volna. De ő tovább megy: ideológiai-politikai elemzéssel — az egyértelmű és humanista pátosszal áthatott elkötelezettség talajáról — válaszolja meg azt a kérdést, amelyet a könyv címe feltesz. A válasz felől nincs kétsége sem neki, sem az egész haladó emberiségnek. Ha valamikor és valahol igaz az, hogy a háború nemcsak, s — ilyen körülmények között — nem is elsősorban a fegyverek technikai fejlettségétől függ, hogy döntő a harc igazságossága, a küzdő felek harci szellemének morális tartalma is, akkor a vietnami nép esetében feltétlenül igaz. Ezért érthető, hogy politikailag a mérleg nyelve erősen a Front javára billent, ez lévén az egyetlen olyan erő, amely a szó szoros értelmében az egész ország — sőt az egész emberiség — szeme láttára bebizonyította, hogy képes legyőzni a betolakodókat és lakájaikat. *(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)*

Agárdi Péter

Kodolányi János: Új ég, új föld

A második kiadásban megjelent kötet a *Vízözön* második része; írója 1949-ben fejezte be. A Vízözön műfajára nézve — az író megjelölése szerint — meseregény. Regényeinek hosszú és méltán nagy sikert aratott sorát írta Kodolányi János ebben a műfajban. Mese és történelem sajátos összeolvasztása ez, a világirodalomban kevés példa van rá, leginkább Mika Waltari, akit Kodolányi maga is mesterének vall.

Kodolányi a bölcs és közvetlen elbeszélő hangján szólal meg, s kényelmes tempóban, gyakran közvetlenül az olvasóhoz fordulva mesél. Ez a lassan előrehaladó, epikus folyam kerüli a sűrítést és a drámaiságot. Mégis, éppen a vállalkozás nagyságánál fogva, műveiben — és ebben a művében különösen —, *idők és terek húzódnak össze és tágulnak szét.* Ez a hangvétel lehetővé teszi a régen letűnt korok tárgyalásán belül az elmélkedést a mai tudomány fejlődéselvéről és az összehasonlítást a magyar Toldi és az őskori hős ereje között. Lehetővé teszi az archaizmusok gyakori használata mellett a modernizmusokat is (pacák, pláne). Különös feszültséget ad a műnek a próza és a költői sorok, a majdnem ritmikus próza alkalmazása is. A régiesség és a gondolati-nyelvi anakronizmusok együttese pedig állandó átjátszatást eredményez jelen és múlt között. Hiszen az nem szorul bizonyításra, hogy a *mítosz* — jelen esetben a Gilgames-mítosz — nemcsak emberi és régészeti érdeklődés és gondolkodás tárgya, hanem a huszadik század legégetőbb problémáinak áttételes megoldási kísérlete is. Az özönvíznek önmagában is nagy erejű problematikája *szimbóluma és analógiája* egyben a világháborúnak. S analógiákkal van tele mindkét könyv; ezeknek kifejtése a gondolkodó olvasó feladata.

A Vízözön hőse elsősorban Utna-pistim, Gilgames atyja, s a regény középpontjában Utna-pistim (azaz Noé) és az a küzdelem áll, amelyet Lugal király vív az emberiség megmentéséért, a Földre zuhanó és vízözönt okozó bolygó, a Vörös Sárkány veszedelme ellen, bútor vállalkozása, a Világtorony építése és Utna-pistim bárkája. Évezredek és eónok villannak el szemünk előtt, s az eseményeket egyszerre látjuk az ezredéveket átélő félistenek és a percekig létező emberek szemével. „Nagyarányú, ám zavaros mítosz-regények" — írja a *Vízözön*ről és az *Új ég, új föld*ről Bodnár György. Kétségtelen, hogy Kodolányi *irracionális világkép segítségével* igyekszik megvilágítani az emberiség ősködbe vesző múltját, de úgy is mondhatnánk, hogy az emberiség irracionális múltjáról vall szükségképpen így az író. Kodolányi merész és szakavatott kézzel teremti meg az emberiség történetének, legendáinak, mítoszainak olyan magas fokú ténybeli és érzelmi egységét és összehangolását, amilyenre az egyes

Digitized by Google

szaktudományok — a régészet, az antropológia, az őstörténet stb. — természetüknél fogva nem képesek. Aki valamennyire is ismeri például Mezopotámia népeinek egymásba kapcsolódó történetét, az egymásra következő uralmakat és beolvadásokat, a sumérek, az akkádok, az asszírok és a perzsák küzdelmeit, a nagy ősvárosok, Ur, Uruk, Lagas, Babilónia viszályait, azt inkább az a tisztánlátás lepi meg, amellyel Kodolányi kezeli ezeket, anélkül, hogy mindezzel elveszítené mai mondandóját.

Az Új ég, új föld azt beszéli el, hogyan kerül Gilgames, a kétharmadrészt isten, egyharmadrészt ember, Uruk városállam királyi trónjára; hogyan álmodja vissza a Vízözön előtti nagyságot, hogyan építtet, szervez, erősít meg szinte a semmiből egy gyönyörű templomvárost, csatornákkal, gazdasági és katonai hatalommal. Elbeszéli, hogyan bukik meg mindez az emberek értetlenségén; hogyan érkezik meg előbb ellenfele, majd barátja a világbíró erejű erdei ember, Enkidu, hogyan megy el Gilgames az alvilágba, hogy megkeresse a halhatatlanságot, s hogyan veszíti el.

Gilgames törvényhozó, akárcsak Mózes, és sorsuk is hasonló. Az égő csipkebokorban Mózest halálra kövezi ostoba népe, s Gilgames is az emberi értetlenségbe ütközik. Gilgames a Gondolat, a Lehetőség; népe és építőmestere képviseli a makacs, földhözragadt Valóságot. Itt említhetjük meg, hogy Kodolányi műveiben elszürkül a nép szerepe — a parancsok végrehajtójává vagy megszegőjévé törpül. Ez a nép — csürhe, s a fejlődéssel együttjáró találmányok — a csatornázás, az íj és a nyíl, a bronz — mind Gilgames találmányai. Ehhez azonban ismét hozzá kell tennünk, hogy különös volna az ókori keleti despotizmusok ábrázolásától a nép egyértelműen pozitív ábrázolását kérni számon, hiszen a vezetők hatalmát akkor isteni eredetűnek tartották, s a nép által is elismerten, fizikailag és szellemileg egyaránt korlátlannak. Gilgames bukásának alapproblémája mégis a diktatúra és demokrácia kérdése: Gilgames uralma azért roppan össze, mert nem következetes diktátor, nem számol le könyörtelenül ellenségeivel.

A műnek, éppen részletező, terjedelmes volta miatt, sok hasonló hiányosságára mutathatna rá a kritika, de az ötvenezer esztendő emberi történését mesteri egységbe foglaló művel szemben ez mégis igazságtalanság volna. Egy valamit azonban feltétlenül meg kell állapítanunk: a létrejött egység, a mítoszok egymásbafonódása és a mögötte levő filozófia egyértelműen *idealista*, mint Kodolányi valamennyi hasonló regénye. Szoros eszmei rokonság fűzi művét Thomas Mann József-regényéhez, s tárgyuk is sok helyen érintkezik. Thomas Mann tetralógiájának szinte minden formai jegye megtalálható Kodolányi regényében is. Mindkettő mítoszra épül, mindkettő fantasztikus spekuláció eredménye, s mindkettőt idealista konzekvenciájukban is nemes pátoszuk, humanizmusuk emeli nagy alkotássá. Meseregény ez, mese, nem pedig történelem. Az író csodálatos délibábot vetít elénk, s bár tudjuk, hogy sok minden másképp, messzebb, vagy fordítva van, a mesét — nem fordítjuk — Marx szavával „fejéről talpára", hanem így gyönyörködünk benne.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundi Edit

A műmelléklet fényképeit a MAFILM Népszerű-Tudományos Stúdiójának **Képek, tények, emlékek (1919)** c. filmjéhez (rendezte: Vitéz Gábor) felhasznált dokumentumokból és a Munkásmozgalmi Múzeum archívumából válogattuk. A **képzőművészeti** alkotások egy része a Képcsarnok Vállalat **Miénk a jövő, mely piros hajnalú...** c. kiadványában (92., 107., 113. oldalak) és a Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalatának **Fiatal március** c. albumában (52. oldal) jelent meg.

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Január

J. Duclos: *Harcos új esztendő küszöbén*
L. Mathey: *A francia kommunisták politikájának folyamatossága és alkotó jellege* (A XVIII. kongresszustól a Központi Bizottság manifesztumáig)
G. August: *Az 1969. évi állami költségvetés és a gaulleista takarékossági politika*
J. Metzger: *Gondolatok a pártnak a mérnökök, műszaki káderek és technikusok körében végzett tevékenységéről*
J. Rouyer: *A sport, mint a kultúra komponense*
F. Fischbach: *Neonáci és revansista tendenciák Nyugat-Németországban*
J. Flavian: *Demokratikus mezőgazdasági politika*
S. Benhaiem: *Néhány adat az Algériából Franciaországba irányuló bevándorlásról* (A párt feladatai)
Y. Moreau: *A frank válsága és ennek első nemzetközi következményei*
C. Fourniau: *A párizsi Vietnam-értekezlet sikerének esélyei*
J. Suret-Canale: *Újabb katonai államcsínyek Afrikában* (A Maliban történtek alkalmából)
Haladó demokráciáért, szocialista Franciaországért! (Az FKP Központi Bizottsága decemberi ülésének manifesztuma)
W. Rochet: *A Központi Bizottság elé terjesztett beszámoló*

EINHEIT

Január

Interjú Willi Stoph elvtárssal: *Az NDK, felemelkedésének húszadik évében. — Feladatok és távlatok*
R. Winzer, W. Russ: *Az értelmes és boldog életért* (A boldogság fogalmáról az NDK társadalmában)
E. Kufernagel, E. Polaschewski: *A költségszámítás elmélete és gyakorlata ipari vállalatainkban*
H. Nick: *A piac a szocializmusban*
G. Hoppe, W. Friedrich, K. Ziermann: *Korunk tudományos-műszaki forradalmának társadalmi problémái*
P. Thal: *A tudományos-gyakorlati tanulás — a harmadik felsőoktatási reform alapeleme* (A gyakorlat integrálása a tanulmányok rendszerébe)
G. Kegel: *Szabad, független és haladó Lengyelország csak a szocialista Lengyelország lehet* (A LEMP V. kongresszusáról)
H. Naumann, L. Rothe: *Gyilkosság, ismét csak gyilkosság!* (A német imperializmus gaztettei 1919 óta)
K.—D. Hoeft: *A nyugatnémet monopoltőke legreakciósabb és legagresszívabb erőinek pártkongresszusa*
W. Kuhrt: *A szakképzés dilemmája Nyugat-Németországban*
K. Ziermann: *A kultúra a lélektani hadviselés szolgálatában* (Amerikanizálás és neonácizmus a jelenlegi nyugatnémet kulturális iparban)
H. Barth: *A szocializmus erői határozzák meg a fejlődést*
Milyen művek megjelentetése van előkészületben köztársaságunk megalapításának 20. évfordulójára?

KOMMUNYISZT

1. szám

A szovjet emberek hazafiak, internacionalisták (Vezércikk)
P. Fedoszejev: *V. I. Lenin — a kommunizmus nagy teoretikusa*
A. Jegorov: *A kommunizmus építése és a nemzeti művészeti kultúrák fejlődése*
Sz. Dalin: *Az imperializmus lenini elmélete és a jelenkori kapitalizmus ciklikus fejlődésének sajátosságai*
A. Jestokin: *A kommunisták és az ötéves terv*
V. Orlov: *A gazdasági feladatok megoldásáról alkotott politikai szemlélet*
V. Szitnyin: *Az árpolitika egyes kérdései*
Z. Kliszko: *Ötvenéves a Lengyel Kommunista Párt*
P. Petrov: *Kuba népe a szocializmust építi*

2. szám

A Komintern új dokumentuma
A. Modogojev: *A szocializmushoz vezető lenini út* (Burjátföld eredményei)

Digitized by Google

N. Gauzner: *A tőkésországok munkásosztálya a tudományos-műszaki forradalom viszonyai között*

V. Garadzsa: *A fideizmus bírálatára vonatkozó lenini elvek időszerű jelentősége*

Működésbe kell hozni a népgazdaság tartalékait (Szerkesztőségi cikk az ötéves terv negyedik évének legfontosabb gazdasági feladatairól)

A. Bacsurin: *Terv, normatívák, ösztönzők*

I. Geraszimov: *Átfogó tervet kell kidolgozni országunk természetének átalakítására*

D. Konsztantyinovszkij: *Szibéria átalakítása*

Az ember és a természet

A. Rumjancev: *A maoizmus „filozófiájának" antimarxista lényege*

T. Fakiolasz: *Görögország a katonai diktatúra harapófogójában*

J. Boltyin: *A Nagy Honvédő Háború krónikájának izgalmas lapjai* (Bírálat katonáknak az utóbbi két-három évben megjelent visszaemlékezéseiről

LUPTA DE CLASA

Január

Nagy fontosságú esemény az ország politikai életében (Románia felszabadulásának 25. évfordulója elé)

Az ötéves terv negyedik éve

D. Almás: *1859. január 24. az egységes román állam kialakulási folyamatának kezdete* (Moldva és a Vajdaság egyesülésének évfordulója)

D. Grigorescu: *A történelmi festészet követelménye*

L. Stroja: *Az „új ipari állam" Galbraith professzor felfogásában*

M. Malita: *Az erő politikájának eltörlése a nemzetközi kapcsolatokban*

M. Lepádátescu: *A szocialista törvényesség — a polgárjogok gyakorlásának biztosítéka*

P. Radulescu: *A köztisztviselő társadalmi szerepe*

M. Oisteanu: *Megemlékezés Karl Liebknechtről és Rosa Luxemburgról*

H. Ene: *A műszaki értelmiség és a modern termelés követelményei*

N. Alexe: *A reálbérek emelése pártunk és államunk állandó politikája*

C. Rusnac: *Osztályösszeütközések Nyugat-Európában 1968-ban*

J. Jonás: *A filozófia tanítása a gimnáziumban*

NOVÁ MYSL

Január

Az emberi arculatú szocializmus — eszme és valóság

L. Veltrusky: *A föderáció és a gazdaság*

J. Rosa: *A föderáció és Szlovákia gazdasági politikája*

M. Kubes: *A nyelv, mint a politika és a politizálás eszköze* (Ellenforradalom, revizionizmus, normalizáció, szocialista társadalom és más fogalmak elemzése)

P. Machonin: *A társadalom egysége és differenciálódása szocialista bázison*

V. Kupka: *A vállalati önkormányzat és a gazdasági észszerűség* (Vitacikk)

L. Koubek: *Szociológiai kutatások politikánk jelenlegi fejlődéséről*

F. Hynek: *Az iskolai és pályaválasztási tanácsadásról*

Dokumentumok a nemzetközi forradalmi mozgalom alapvető kérdéseiről

P. Hasko: *A gazdaságtan az érdeklődés előterében* (A szlovák KB gazdaságpolitikai osztálya által rendezett szemináriumról)

L. Tomásek: *A párt és a társadalom a tudomány fényében* (Könyvismertetés)

K. Janácek: *D. Fiser „Tervezés a fejlett tőkésországokban" című könyvének ismertetése*

R. Petrás: *A nézetek megoszlása napjainkban* (Levél a szerkesztőséghez)

Február

Az emberi arculatú szocializmus — eszme és valóság (A novemberi számban megkezdett ankét befejezése)

R. Rohan: *A politikai rendszer formálása és a párt*

R. Rosko: *A dogmatikus anticipációk ellen*

L. Dziedzinská: *A párt és az értelmiség*

J. Zvara: *A nemzeti kisebbségek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság etnikai szerkezetében*

C. Konecny: *A szocialista országok közötti valutáris és fizetési kapcsolatok*

J. Trojan, V. Vacovsky: *A megkezdett beruházási építkezések problémájáról*

T. Ernst: *A Szocialista Gazdasági Alap, az Iparszövetség és a Dolgozók Tanácsa* (Vitacikk)

M. Formánek: *A politikai tudomány*

J. Cvekl: *Robert Kalivoda „A modern lelki valóság és a marxizmus" című tanulmányáról*

Digitized by Google

NOVO VREME

Január

Jubileumi év (A bulgáriai szocialista forradalom 25. évfordulójáról)
A népi tanácsok a társadalomirányítás rendszerében
B. Rajnov: *Az eszmeiség és a mesterségbeli tudás a művészetben*
T. Angelov: *Az intenzív népgazdaságfejlesztés kérdése*
M. Petrov: *A szocialista országok tudományos-műszaki együttműködése*
N. Carevszki: *A kapitalista valutarendszer válsága*
M. Jankov: *Anyag — öntudat — információ*
V. Vicsev: *A kritika és a társadalomirányítás*
G. Zselev: *Az állam törvényhozó és végrehajtó tevékenységének egyesítése*
A. Leonidov: *Burzsoá-reformista koncepciók az angol imperializmus válságáról*
M. Boriszov: *A marxizmus—leninizmus és a proletár nemzetköziség zászlaja alatt* (A LEMP V. kongresszusáról)
M. Hrisztova: *A szűk szocializmus kommunista erkölcsisége*

NOWE DROGI

2. szám

Z. Kliszko: *A Lengyel Kommunista Párt megalakulásának ötvenedik évfordulóján*
W. Krasko: *A kultúra útjai és útvesztői*
J. Lénart: *Az írókongresszus elé*
Z. Kaczmarek: *A műszaki főiskolák és a főiskolai szervezeti szabályzat változásai*
M. Karas: *Haladás és hagyomány az egyetemeken*
G. Pawlak-Finderowa: *Az új lakáspolitika elvei és megvalósítása*
J. J. Wiatr: *A jelenkori antikommunizmus filozófiai és szociológiai elméletei*
A beruházási folyamat tökéletesítésének és gördülékenyebbé tételének irányai
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren*
J. Urbaniak: *Közel-Kelet. — Az izraeli agresszió ellen, a konfliktus politikai megoldásáért*
T. Rychlik: *Az állami gazdaságok működési alapelveinek fejlődése*
J. Czyszkowska-Dabrowska: *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásának hatékonysága*
Kulturális események szemléje

WEG UND ZIEL

Február

Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusának határozata
A. Reichlin: *A munkásmozgalom és a diákok*
E. J. Hobsbawn: *Beszámoló az angol baloldalról*
J. Koplenig: *Ausztria ifjúsága — a béke, a szabadság és a haladás zászlóvivője* (Beszéd 1937-ből)
T. Spiegel: *Az igazság órája?* (A vietnami háború befejeztével felszabaduló anyagi eszközök hasznosításának lehetőségeiről)
H. Alleg: *Az algériai osztályviszonyok*
Ausztria és a tudományos-technikai forradalom (Részlet az OKP kongresszusának egyik vita-dokumentumából)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 700 példányban.
69.02099/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Пятидесятилетие провозглашения Венгерской Советской Республики — Выступления о значении Венгерской Советской Республики и развитии её традиций — *Тибор ХАЙДУ:* Революция без баррикад — О событиях 133 дней (Художественное приложение) — *Д-р Имре ДИМЕНЬ:* Итоги минувшего года в сельском хозяйстве — *Д-р Кальман КУЛЧАР:* Общественная функция социологии и политика — *Дьердь МАРКС:* Динамика роста культуры — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Денеш БАРАЧ:* О съезде Коммунистической партии Италии — ОБЗОР: *Д-р Отто ПИРИТИ:* О фондовом хозяйстве предприятий — *Д-р Габор ШОШ:* Об исполнении «закона о земле» — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Йенё РЕДЕИ:* О хозяйственных проблемах развивающихся стран — *Ласло РАНОДИ:* Хеуристика и положительное стимулирование — *Бела УЙВАРИ:* Распространение буржуазных воззрений — *Андраш Дьердь САБО:* Что значим философия для «практика-материалиста».

CONTENTS

On the 50th Anniversary of the Proclamation of the Hungarian Soviet Republic — Comments on the Hungarian Soviet Republic and the Use of its Traditions — *Tibor HAJDÚ:* Revolution without Barricades — The Events in Those 133 Days (Supplement) — *Dr. Imre DIMÉNY:* One Years Balance in the Agriculture — *Dr. Kálmán KULCSÁR:* The Social Function of Sociology and the Politics — *György MARX:* Dynamics of Education — *INTERNATIONAL REVIEW: Dénes BARACS:* Congress of the Italian Communist Party — *REVIEW: Dr. Otto PIRITYI:* Enterprisal Management of Resources — *Dr. Gábor SOOS:* On the Execution of "Land Law" — *EXCHANGE OF VIEWS: Jenő RÉDEI:* Economic Problems of the Developing Countries — *László RANÓDY:* Heuristics and Positive Incentives — *Béla ÚJVÁRI:* Spread of the Bourgeois Outlook — *András György SZABÓ:* What Philosophy Means for the "Practical Materialist" —

SOMMAIRE

Pour le cinquantenaire de la proclamation de la République Hongroise des Conseils — Déclarations sur la République Hongroise des Conseils et sur la mise à profit des traditions — *Tibor HAJDÚ:* Révolution sans barricades — Pris sur les événements des 133 jours (gravure) — *Dr. Imre DIMÉNY:* Le bilan d'une année dans l'agriculture — *Dr. Kálmán KULCSÁR:* La fonction sociale de la sociologie et la politique — *György MARX:* Le dynamisme de la culture — *REVUE INTERNATIONALE: Dénes BARACS:* A propos du congrès du Parti Communiste Italien — *REVUE: Dr. Ottó PIRITYI:* L'économiie des instruments à l'échelon d'entreprise — *Dr. Gábor SOOS:* A propos de l'application de la «loi foncière» — *ÉCHANGE DE VUES: Jenő RÉDEI:* Les problèmes économiques des pays en voie de développement — *László RANÓDY:* Euristique et stimulation positive — *Béla ÚJVÁRI:* Expansion de la conception bourgeoise — *András György SZABÓ:* Que signifie la philosophie pour le «matérialiste pratique»? —

INHALT

50. Jahrestag der Ausrufung der Ungarischen Räterepublik — Stimmen über die Ungarische Räterepublik und über die Verwertung der Überlieferungen — *Tibor HAJDÚ:* Revolution ohne Barrikaden — Aus den Geschehnissen der 133 Tage (Kunstbeilage) — *Dr. Imre DIMÉNY:* Jahresbilanz in der Landwirtschaft — *Dr. Kálmán KULCSÁR:* Die gesellschaftliche Funktion on der Soziologie und die Politik — *György MARX:* Dynamik der Bildung — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Dénes BARACS:* Der Parteitag der Kommunistischen Partei Italiens — *RUNDSCHAU: Dr. Otto PIRITYI:* Betriebsmittelwirtschaft — *Dr. Gábor SOOS:* Zur Durchführung des „Bodengesetzes" — *GEDANKENAUSTAUSCH: Jenő RÉDEI:* Wirtschaftsprobleme in den Entwicklungsländern — *László RANÓDY:* Heuristik und positive Anspornung — *Béla ÚJVÁRI:* Bodengewinn der bürgerlichen Ansichten — *András György SZABÓ:* Philosophie und „praktizierender Materialist" —

Digitized by Google

Bortnyik Sándor: Munkás

A címlapon – Bortnyik Sándor: Zászlóvivők

Digitized by Google

6,— forint

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

JUN 3 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

4

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. ÁPRILIS

Digitized by Google

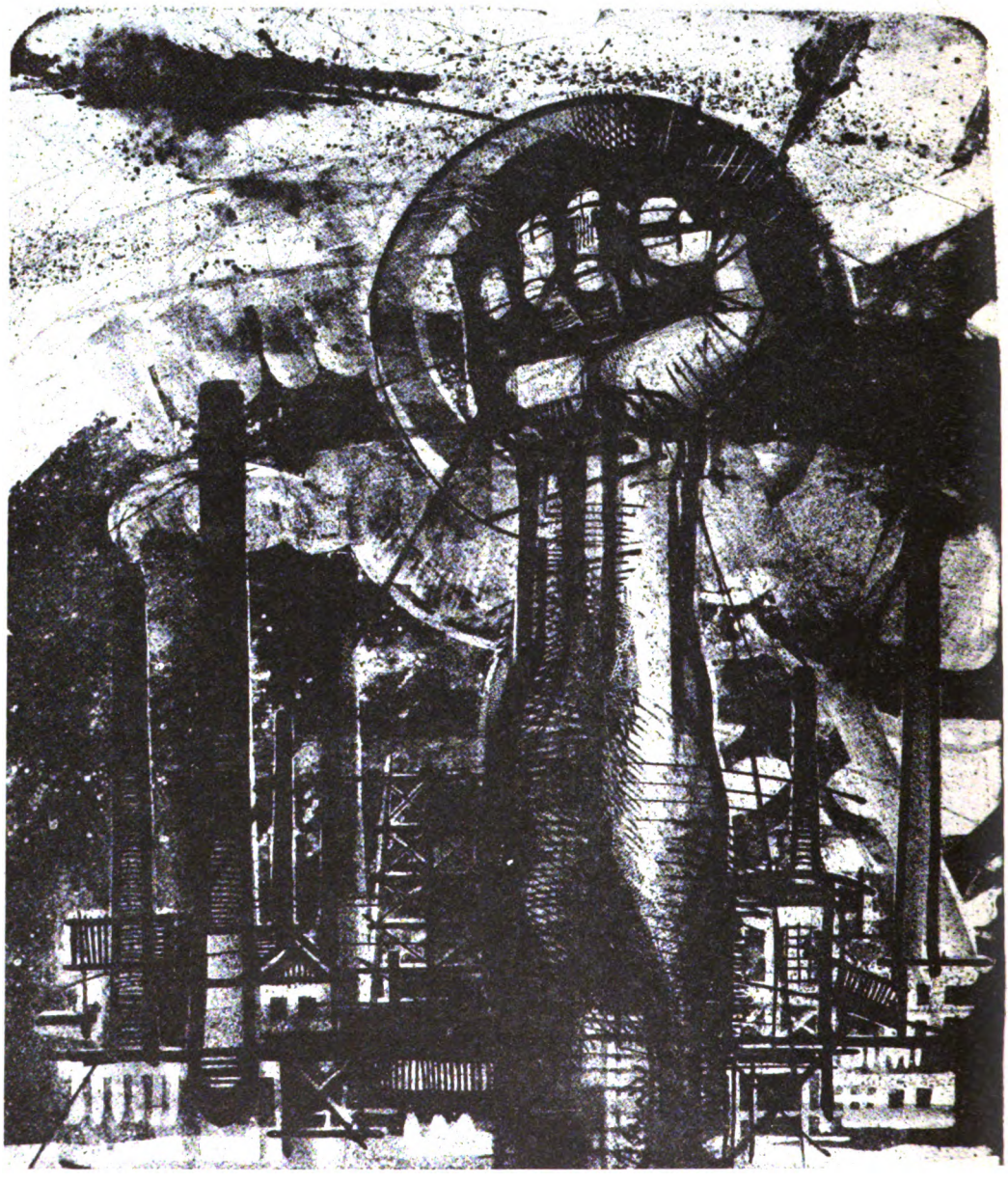

Raszler Károly: Munkáshatalom

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 4.
1969. ÁPRILIS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Hoós János	3	Népgazdaságunk energiastruktúrájának távlati feljődése
Dr. Szamel Lajos	12	Felelősségi rendszerünk hatékonyságáról
József Farkas	21	Az alkotó értelmiség és a Tanácsköztársaság
Csalog Judit	29	Gondolatok a tekintélyről
		Nemzetközi szemle
Fábián Ferenc	34	Vietnam, 1969
		Szemle
Sólyom József	43	A IX. kongresszus útján (Tanácskozott a Budapesti Pártbizottság)
Illés Tibor	48	A mezőgazdasági gépjavítás mai problémái
Katona Éva	53	Pályakezdés – itt és ma (Interjú)
		Kulturális életünkből
Gondos Ernő	59	Kutatások az olvasói ízlés világában
		Eszmecsere
Köpeczi Béla	68	A művészetpolitika és mechanizmusa
Keres Emil	71	A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek
Szabó András György	73	Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára? (II. rész)
		Fórum
Sümegi János	86	Gazdája-e a tag a termelőszövetkezetnek?
Dr. Gönczi Iván	88	Ember és technika a szocialista mezőgazdaságban
Raszler Mihály	95	Az emberen múlik
		Könyvekről
Dolmányos István	98	A magyar internacionalisták történeti emlékműve
Dr. Simai Mihály	100	Tímár Mátyás: Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon
Galicza János	102	Világnézetünk alapjai
Bánlaky Pál	105	Szczepański: A szociológia alapjai
Szabó B. István	108	Szabó Pál: Minden kör bezárul
Vasy Géza	109	Gyergyai Albert: A Nyugat árnyékában
	111	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

HOÓS JÁNOS, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa

SZAMEL LAJOS, a jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

JÓZSEF FARKAS, kandidátus, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa

CSALOG JUDIT, középiskolai tanár

FABIÁN FERENC, újságíró

SOLYOM JÓZSEF, újságíró

ILLÉS TIBOR, aspiráns, a Magyar Mezőgazdaság rovatvezetője

KATONA ÉVA, a Budapest c. lap szerkesztője

GONDOS ERNŐ, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője

KÖPECZI BÉLA, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az ELTE rektorhelyettese

KERES EMIL, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Thália Színház igazgatója

SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos osztályvezetője

SÜMEGI JÁNOS, országgyűlési képviselő, a szécsényi II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet elnöke

DR. GÖNCZI IVÁN, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

RASZLER MIHÁLY, a kapuvári járási pártbizottság első titkára

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN, kandidátus, egyetemi docens

DR. SIMAI MIHÁLY, kandidátus, egyetemi docens

GALICZA JÁNOS, középiskolai tanár

BÁNLAKY PÁL, egyetemi tanársegéd

SZABÓ B. ISTVÁN, irodalomtörténész

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

HOÓS JÁNOS:

Népgazdaságunk energiastruktúrájának távlati fejlődése

A szocialista tervgazdálkodásban a központi irányításnak és a vállalati tevékenységnek szervesen kell kapcsolódnia egymáshoz. A központi feladatok helyes kiválasztása, megjelölése nélkül a termelőegységek gazdálkodásának hatékonysága nem biztosítható, mint ahogy az utóbbiak aktív, önálló és ésszerű tevékenysége nélkül a központilag kialakított társadalmi célok megvalósítása sem.

A népgazdasági szinten mérlegelendő és kitűzendő feladatok között rendkívül fontos helyet foglalnak el a népgazdaság legfontosabb területeire vonatkozó, tudományosan megalapozott távlati műszaki-gazdasági fejlesztési koncepciók, amelyek alapot adnak a hosszútávú és középtávú tervek kidolgozásának.

Hosszútávú népgazdasági tervünk és negyedik ötéves tervünk tudományosabb megalapozása érdekében széleskörűen folynak e fejlesztési koncepciók kidolgozására irányuló munkálatok. Egyes területek fejlesztési koncepciói már elkészültek, közöttük az energiaellátásunkat 1980-ig megalapozó fejlesztési koncepció is.

Az energiagazdálkodás a népgazdaság döntő fontosságú területe. Az energiahordozókat és energiát termelő ágazatokat az jellemzi, hogy tervszerű fejlesztésükhöz legalább tízéves előrelátásra van szükség, az elhatározások megvalósítása hosszú időt igényel és a döntések következményei az *egész* népgazdaság távlati fejlesztésére kihatnak.

Az energiapolitikai koncepció mielőbbi kialakítását az is indokolta, hogy energiaellátásunk jövőbeli fejlesztését illetően szükségessé vált a döntés az energiastruktúra nagymérvű átalakításának kérdésében, a korszerűsítés főbb irányainak megjelölésében, a strukturális átalakulással járó foglalkoztatási és szociálpolitikai problémák megoldásának fő elveit és módszereit illetően. E kérdések kihatásai gazdasági és társadalmi vonatkozásban egyaránt igen nagyok. Ezért az energiapolitikai koncepció elfogadása fontos gazdaságpolitikai döntésnek tekinthető.

Energiastruktúránk eddigi fejlődése

Világszerte megfigyelhető a szén viszonylag gyors háttérbe szorulása. A szénfélék részesedése a világ összes energiafogyasztásában 1913 körül érte el maximumát, mintegy 80 százalékkal. A szénhidrogének felhasználásának aránya 1930 és 1940 között már meghaladta a 20 százalékot, 1966-ban pedig elérte az 51,1 százalékot. Országunk a legutóbbi évekig nagyon elmaradt az energiahordozók struktúrájának megváltoztatásában, a szilárd tüzelőanyagokról a szénhidrogénekre való áttérésben. A harmincas évek végén a szén részesedése energiafogyasztásunkban még 80 százalék volt, és szénhidrogén-fogyasztásunk

Digitized by Google

csak 1960-ban haladta meg a 20 százalékos részarányt. Energiaszerkezetünk kedvező irányú változása 1964 után gyorsult meg; 1958 és 1964 között a szénhidrogének aránya évente kb. 1,7 százalékkal növekedett, 1965 és 1967 között pedig mintegy évi 2,6 százalékkal.

A harmadik ötéves terv időszakában a tervezettnél gyorsabban valósul meg energiaszerkezetünk progresszív átalakítása. A szénhidrogének (kőolaj és földgáz) aránya az 1966. évi 28 százalékkal szemben 1970-re eléri a 44—45 százalékot, az eredetileg tervezett 39—40 százalék helyett. Ezt a folyamatot az elmúlt évek **kiemelkedően fontos gazdasági eredményeként** értékelhetjük.

Az energiaszerkezet kedvező irányú megváltozása lényegesen javítja az energiafelhasználás hatásfokát. A népgazdaság energiafogyasztásának növekedése 1966 és 1967 között alacsonyabb volt, mint a nemzeti jövedelem és az ipari termelés növekedése; az 1 forint nemzeti jövedelem előállításához felhasznált energiahordozók mennyisége *kb. 15—20 százalékkal* csökkent. Fordulatot értünk el a fogyasztók energiaellátásában is: a korábbi évekre jellemző tartós hiánygazdálkodást lényegében felszámoltuk és a fogyasztóknak nagyobb mértékben van módjuk a különböző energiahordozók közötti racionális választásra, különösen az új létesítményeknél.

Az energiaellátás biztonságát növeli, hogy több létesítményt úgy építettünk, illetve úgy alakítottunk át, hogy két-háromféle energiahordozóval legyen üzemeltethető. Megkezdtük a gáz- és olajtüzelésű berendezések hazai gyártását és fokoztuk e készülékek behozatalát is. A villamosenergia-importunk és az erőműrendszerek együttműködésének biztosítása céljából jelentősen bővítettük a baráti országok — elsősorban a Szovjetunió — villamosenergia-rendszerével való kapcsolatainkat.

A legújabb gazdaságossági számítások egyértelműen azt bizonyítják, hogy a népgazdasági struktúra hatékonyabbá tétele megköveteli az energetikai szerkezet további nagyszabású átalakítását, amely azt mielőbb felemeli a nemzetközileg is korszerűnek tekinthető szintre. Következésképpen a szénbányászat termelési feladatai jelenleg kisebbek, mint amilyenekre az a korábbi években felkészült.

A hazai széntermelés adottságai — mint ez közismert — olyan kedvezőtlenek, hogy a termelés jelentős racionalizálása révén sem vagyunk képesek termelékenységben megközelíteni az európai országokat. Az egy főre jutó termelés összehasonlító adatai:

Megnevezés	1965 (tényszám)		1975 (becsült adat)	
	t/műszak	mill. kal./műszak	t/műszak	mill. kal./műszak
Magyarország	1,2	3,8	2,7	7,9
Anglia	1,9	9,7	2,6	17,5
Lengyelország	1,6	8,2	2,8	14,0
Szovjetunió	1,8	8,9	3,5	17,0
NSZK	2,1	10,6	4,1	20,2
CSSZSZK	1,7	7.1	3,2	13,4

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben az országokban — a mienknél jövedelmezőbb széntermelés ellenére — szintén végbemegy a szénhidrogének részarányának erőteljes növekedése.

Digitized by Google

A hazai energiaforrások rangsora gazdaságosság szempontjából (az 1 millió kalória hőtartalomra jutó önköltség alapján számítva) a következő:

hazai földgáz	32,0 Ft
hazai kőolaj	47,1 Ft
román import földgáz	56,0 Ft*
Szovjetunióból importált olaj	60,7 Ft*
hazai szén átlag	91,2 Ft
import szén átlag	98,9 Ft*

* Az import rubel ár 40 Ft-os devizaszorzóval számolva.

Hasonló sorrendet kapunk akkor is, ha a kitermeléshez, szállításhoz és a rendeltetési helyen való felhasználáshoz együttesen szükséges beruházást vesszük figyelembe.

Energiastruktúránk távlati fejlődésének fő irányai

Az 1970 utáni időszak energiaszükséglete és ennek kielégítése hatékony koncepciójának kidolgozásához — 1980-ig bezárólag — különböző számítási módszereket használtunk fel. A munkában a következő elvekből indultunk ki:

- Figyelembe véve a gazdaságosság követelményeit, a műszaki fejlődés és az import lehetőségeit, a jövőben is célszerű erőteljesen növelni a szénhidrogének részarányát a legdrágább energiaforrás, a szén fogyasztásának egyidejű csökkentése mellett.

- Az energiaellátás biztonsága, az arányos fejlődés érdekében a forráslehetőségek haladják valamelyest meg a szükségleteket.

- Az energiahordozók megoszlása és választéka elégítse ki a fogyasztók szükségleteit és minőségi igényeit.

Energiafogyasztásunk 1966 és 1970 között évente mintegy 2 százalékkal nő. Ez — elsősorban a szénhidrogének jobb felhasználási hatásfoka következtében — alacsonyabb, mint az 1965 előtti időszak mintegy évi 5 százalékos növekedése. Az energiaforrások szerkezeti átalakulása 1970-ig meglehetősen gyors, de utána némileg lassul, mert a legenergiaigényesebb területek (a vasút, a kohászat) szénhidrogénre való átállítása 1970-ig nagyrészt megtörténik. Ezért a struktúraváltozásból eredően a jövőben csak kisebb fajlagos megtakarítással számolhatunk. A kellő biztonság érdekében azonban célszerű, ha az 1970 utáni évekre a fogyasztásnak a jelenleginél nagyobb, átlagosan mintegy évi 4 százalékos növekedésével számolunk. Így energiaszükségletünk 1980-ban előreláthatólag 70 százalékkal haladja meg az 1965. évit.

A növekvő szükségleteket a jelenleginél lényegesen gazdaságosabb struktúrában kívánjuk kielégíteni. A szénnek, mint a legdrágább energiaforrásnak a termelése 1965-től 1980-ig mintegy 25 százalékkal csökken. Ennél is gyorsabb ütemben — kb. 50 százalékkal — csökken a legkevésbé gazdaságos mélyművelésés széntermelés. Az utóbbi évek szénhidrogén-kutatásainak hazai

Digitized by Google

eredményei, valamint az előnyös szovjet import révén jelentősen növelhetők a szénhidrogén-források. Szénhidrogén-termelésünk 1980-ban mintegy 2,5—3-szorosa lesz az 1965. évinek, és különösen nagy, 4—5-szörös növekedés várható a földgáztermelésben. A szénhidrogén-import forrásai pedig még ennél is jóval nagyobb mértékben bővülnek: 1980-ban kb. 4—5-szörösen meghaladják az 1965. évi szintet. A szénhidrogén-importon belül a kőolaj importja mintegy 4-szeresére, a földgázé pedig kb. 10—15-szörösére növekszik. A szükségletek kielégítésében nagy szerepe lesz a villamosenergia-importnak.

A hatékonyabb forráslehetőségek bővülése az energiaforrások összetételének kedvező irányú változását eredményezi. Az energiaforrások szerkezetének következő alakulása várható:

Megnevezés	Részarány %-ban				
	1960	1965	1970	1975	1980
Szén	72,3	65,7	47—49	36—38	26—29
Szénhidrogének	21,3	28,3	44—45	54—55	60—62
Egyéb (az importált villamosenergiával és az atomenergiával együtt)	6,5	6,0	9—6	10—7	14—9

Az előirányzott struktúraváltozás révén — az energiaszerkezet nemzetközi adatait értékelve — hazánknak 1980-ra a fejlett európai országokéra jellemző, illetve az ezeket megközelítő korszerű energiastruktúrája lesz. Amint az 1. sz. táblázatból[1] kitűnik, energiamérlegünkben a hatékony energiaforrások részaránya már 1970-ben meghaladja Európa (a Szovjetunió nélkül), az Egyesült Királyság, Belgium, az NSZK 1966. évi hasonló arányát, 1980-ban pedig az 1966. évi világátlagot is. Nyilvánvaló ugyan, hogy 1980-ig más országok struktúrájában is további kedvező irányú változások fognak bekövetkezni, figyelembe véve azonban a hazai struktúra erőteljes fejlődését, nem valószínű, hogy ezek a változások olyan mértékűek legyenek, hogy az 1980-as világátlaghoz, illetve a fejlett európai szinthez képest korszerűtlenné tennék tervezett energiastruktúránkat. Emellett tekintetbe kell vennünk, hogy szénbányászatunk kedvezőtlen természeti adottságai miatt energiastruktúránk az energiatermelés összhatékonyságát tekintve az európai országokkal *azonos struktúra esetén is* korszerűtlennek tekinthető. Hogy energiastruktúránk hatékonysága ténylegesen megfeleljen a fejlett európai szintnek, ahhoz energiamérlegünkben a szénnek kisebb arányban kell részesülnie, mint a fejlett európai országokban.

A szerkezet korszerűsítésével egyidejűleg módosul a hazai termelésből, illetve behozatalból származó energiahordozók aránya. 1965-ben az összes forrásoknak kb. 71 százalékát, 1970-ben mintegy 63—64 százalékát fedezzük hazai termelésből.

[1] (1. sz. tábla.) Jövőbeli hazai forrásstruktúránkat azért vethetjük egybe a nemzetközi energiafogyasztás struktúrájára vonatkozó adatokkal, mert energiaforrásaink szerkezetének kedvező irányú változásával egyben fogyasztásunk szerkezete is hatékonyabb lesz. A korábbi években a fogyasztás struktúrája — elsősorban a viszonylag jelentős szénhidrogén-export miatt — kedvezőtlenebb volt, mint a források struktúrája. Például 1960-ban a források között a szén még 72 százalékot képviselt, a fogyasztásban pedig 81 százalékot. Az utóbbi években azonban ez az eltérés egyre csökken: 1965-ben a szénforrás részaránya 0,1 százalékkal meghaladta az energiafelhasználásában elfoglalt részarányát, a jövőben pedig a két struktúra lényegében egybeesik.

Digitized by Google

Az energiaimport jövőbeli részaránya megközelíti a korszerű energiastruktúrájú európai országok jelenlegi adatait. (Például az NSZK-ban 37,4, Belgiumban 60,9, Franciaországban 51,8, Olaszországban 71,0, Angliában 35,6 százalék.)

1. sz. táblázat

Az energiafogyasztás szerkezetének változása*

Megnevezés	Év	Szén	Szénhidrogén	Egyéb energiahordozó
VILÁG	1937	68,8	24,0	7,2
	1950	58,6	34,0	7,4
	1960	50,6	43,0	6.4
	1966	39,3	54,0	6,7
EURÓPA (Szovjetunió nélkül)	1937	85,7	7,1	6,9
	1950	80,3	11,4	8,3
	1960	66,9	25,1	8,0
	1966	50,2	41,2	8,6
SZOVJETUNIÓ	1937	73,1	25,0	1,9
	1950	76,4	20,9	2,7
	1960	64,8	32,1	3,1
	1966	46,0	50,1	3,9
NSZK	1937	—	—	—
	1950	91,7	4,0	4,3
	1960	77,2	19,5	3,3
	1966	51.6	45,0	3,4
AUSZTRIA	1937	72,0	6,0	22,0
	1950	66,3	12,5	21,2
	1960	45,2	32,3	22,5
	1966	31,1	47,9	21,0
BELGIUM	1937	96,6	3,2	0,2
	1950	88,7	10,9	0,4
	1960	71,7	28,0	0,3
	1966	50,1	49,5	0,4
FRANCIA-ORSZÁG	1937	81,9	7,8	10,3
	1950	68,9	20,0	11,1
	1960	54,1	32,8	13,1
	1966	37,3	41,4	13,3
OLASZORSZÁG	1937	48,8	11,4	39,8
	1950	34,1	20,5	45,4
	1960	18,1	51,8	30,1
	1966	10,5	73,0	16,5
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG	1937	93,6	6,1	0,3
	1950	90,6	9,1	0,4
	1960	77,4	21,8	0,8
	1966	59,8	37,0	3,2

* Forrás: Az EGB és az európai energiagazdaság helyzetének áttekintése a világ energiagazdasági fejlődésének keretében (st/ECE/ENERGY) 11.

Digitized by Google

Az energiastruktúra átalakításának kihatásai

Az energiaszerkezet átalakulása nagy gazdasági és társadalmi előnyökkel, ugyanakkor nem lebecsülhető problémákkal is jár. Az előnyök és a nehézségek mérlegelése egyértelműen megerősíti azt a következtetést, hogy indokolt és célszerű vállalnunk az energiaszerkezet átalakításával járó konzekvenciákat, a szénbányászat racionalizálásával járó költségeket. Gazdaságosság szempontjából a szénhidrogének térhódításának az előirányzottnál gyorsabb üteme is indokolt volna. Gyorsítólag hat a fejlődésre a műszaki fejlődés is; fékezőleg hatnak azonban a foglalkoztatási problémák, valamint az energiatermelő berendezések tömeges rekonstrukciójának gazdasági és műszaki korlátai.

Melyek az szénhidrogének térhódításának legfőbb előnyei?

● Az energiahordozók összetételének javasolt megváltoztatása és a műszaki fejlődés révén az energiaforrások termelési és beszerzési költségeiben számottevő népgazdasági megtakarítást érünk el az 1965. évi struktúrához képest.

1970-ben egy év alatt 2,5—3,0 milliárd forintot
1975-ben egy év alatt 5,0—5,5 milliárd forintot
1980-ban egy év alatt 5,5—5,8 milliárd forintot

azaz, ötéves tervidőszakonként összesen 15—25 milliárd forintot. Ez a megtakarítás a jelenleg érvényesülő árak és jövedelemelvonási feltételek közepette döntően az állami költségvetésben jelentkezik, mint elmaradó szénbányászati dotáció, illetve mint a szénhidrogének után befizetett több termelési adó.

● A szénbányászat lecsökkentett termelési feladatai lehetővé teszik a termelés koncentrációját, az alkalmazott technológiai folyamatok korszerűsítését, valamint a legalacsonyabb termelékenységgel működő bányák megszüntetését. Az 1968. évi termelékenység (tonna/műszak) a mélyműveléses szénbányászatban 1975-ig mintegy 45—50 százalékkal fog növekedni, a szén átlagos önköltsége pedig kb. 20 százalékkal csökken.

● A gáz és az olaj jobb tüzelési tulajdonságai, kezelésük gépesíthetősége magasabb gazdasági és műszaki hatásfok elérését teszik lehetővé az ipari felhasználásban. Nagyban csökkenthető a fűtés és szénkezelés területén igen nehéz munkakörülmények között foglalkoztatottak száma. 1 billió kalória felhasználásához 1965-ben 1600 főre volt szükség, 1975-ben 900—1000 főre, 1980-ban pedig csak 650 főre lesz szükség.

● Már jelenleg is, de a jövőben még inkább érzékelhető az a társadalmi hatás, amely a lakások kultúráltságának fejlődésével és a levegő szennyezettségének csökkenésével következik be.

A lakosság fűtőanyag-felhasználásának szerkezete a következőképpen változik:

Megnevezés	Részarány %-ban			
	1965	1970	1975	1980
Szén	90,6	76,7	57,0	39,0
Szénhidrogén	5,2	16,6	33,0	47,8
Gőz, melegvíz, villany	4,2	6,7	10,0	13,2
	100,0	100,0	100,0	100,0

Digitized by Google

Az új struktúrának megfelelően nagymértékben növekedik a korszerű (központi jellegű, gáz-, olaj-, villamosenergia-) fűtésre berendezett lakások aránya. 1968-ban e lakások aránya 18,5 százalék volt, 1975-re eléri a 32—38, 1980-ra pedig a 41—45 százalékot. Jelentősen fejlődik a lakosság villamosenergia-fogyasztása. 1968. január 1-én az ország lakásállományának 84,6 százaléka volt bekapcsolva a hálózatba, ami azt jelenti, hogy még mintegy 460 ezer lakás nincs villamosítva. 1980-ra lényegében befejeződik a lakásállomány villamosítása. Jelenleg egy villamosított háztartás évente 600 kWh villamos energiát használ fel, lényegesen kevesebbet, mint a fejlett európai országokban. (Például Hollandiában 1630, az NSZK-ban 1460, Belgiumban 990, a Szovjetunióban 910, Franciaországban 870 kWh az egy háztartásra eső évi felhasználás.) A lakosság energiafogyasztásának évi 12 százalékos növekedésével számolunk, s így 1980-ra elérjük Hollandia és az NSZK mai szintjét. Noha viszonylagos elmaradásunk nem szűnik meg, a növekedés előirányzott üteme mégis minőségi változást fog eredményezni az életkörülmények alakulásában. A gazdaságosabb energiaforrások azt is lehetővé teszik, hogy a lakosság fajlagosan olcsóbban elégítse ki növekvő szükségleteit.

A levegő szennyezettsége nagyban függ az energiaforrások felhasználásának jellegétől. A korszerű energiafajták, különösen a gáz- és villamos energia térhódítása, valamint a korszerű tüzeléstechnika révén csökkenthető a levegő szennyezettsége. Ez az anyagi megtakarításon kívül — az OMFB becslése szerint a levegő szennyeződése Budapesten évente 665 millió forint kárt okoz — sokat javít az általános élet — és különösen az egészségügyi feltételeken. Közismert, hogy a levegő szennyeződése növeli a légúti megbetegedések számát és csökkenti az egészséges szervezet ellenállóképességét.[2]

● A szénbányászatban felszabaduló munkaerő — az átcsoportosítással járó problémák megoldása után — más, magasabb tiszta jövedelmet biztosító ipari ágazatok potenciális munkaerőforrása. (A szénbányászatban az egy dolgozó által létrehozott társadalmi tiszta jövedelem évi 6100 forint, a szocialista ipar átlagában pedig 32 000 forint.) A közvetlen gazdasági előnyökön túl csak részben mérhető az a kedvező hatás, amelyet a szénbányászati tevékenység csökkenése az egészségügyi viszonyok javítására tesz. A szénbányászatban az egészségügyi helyzet lényegesen rosszabb, mint a népgazdaság egyéb ágazataiban. Szemléltetően mutatják ezt a következő adatok: 1967-ben a 100 dolgozóra jutó évi betegnapok száma a szénbányászatban 3059 volt, az iparban és építőiparban pedig 1991; a megbetegedések és balesetek következtében egy főre jutó átlagos táppénzes napok száma — a 15,4 napos népgazdasági átlaggal szemben — 26,1 napot ért el, azaz egy dolgozó átlag 1 hónapig távol volt munkahelyétől. Az így kieső létszám a szénbányászat összlétszámának 8,4 százaléka, népgazdasági átlagban ez az arány csak 4,9 százalék.

● Az energiaigényes szénbányászati beruházások részaránya a jobb hatékonyságú ágazatok javára csökkenthető. Így javítható az energetikai beruházások hatékonysága. 1965-ben egységnyi energetikai beruházásra 1,9 társadalmi tiszta jövedelem jutott, 1975-ben pedig várhatóan 2,5 jut. Nő az állóeszközök bruttó értékére eső társadalmi tiszta jövedelem is. 1965-ben a társadalmi tiszta jövedelem a bruttó állóeszköz érték 12,8 százalékával volt egyenlő, 1975-re 15,9 százalékra fog emelkedni.

[2] „A levegőszennyeződés következtében elhaltak aránya, elsősorban a csecsemőknél és a 45 éven felülieknél jóval magasabb, mint az egyéb korcsoportoknál. A legtöbb haláleset a krónikus hörghurutban, tüdőgyulladásban és a szövődményes szívbajban szenvedőknél fordul elő. Füstköd idején ezeknél a betegeknél a halálozási arányszám 30—40 százalékkal is megnőhet." (1—366—K. OMFB-tanulmány. 21. old. Budapest, 1967 május.)

Digitized by Google

A korszerűbb és hatékonyabb energiaszerkezet megvalósításával problémák is járnak, túlnyomórészt a szénbányászatban. A szénbányászat racionalizálása, a nem gazdaságos bányaüzemek leállítása következtében jelentős állóeszköz-állomány szabadul fel, illetve válik feleslegessé (egy részüket a szénbányászatban, valamint más állami vállalatoknál és szövetkezeteknél lehet felhasználni, bizonyos hányadukat selejtezni kell), és sok bányász intézményes elhelyezéséről kell gondoskodni.

A szénbányászati dolgozók száma a nagymérvű csökkenés ellenére is 1980-ig és feltehetően még azután is bizonyos ideig viszonylag jelentős volument fog képviselni. A szénbányászat a létszámcsökkentéssel egyidőben több ezer új, főleg fiatal munkaerőt igényel. Enélkül a nagymérvű gépesítés ellenére sem tudná megoldani a reá háruló feladatokat. Helytelen volna tehát, ha a szénbányászati dolgozók összlétszámának csökkenéséből az ágazat teljes perspektívátlanságára következtetnénk. Ilyen megítélés számottevő munkaerőhiányt idézhetne elő a megmaradó bányákban.

A szénbányászat racionalizálásával kapcsolatos intézkedéseket — mint eddig is — az emberekről való szocialista gondoskodás szellemében kívánjuk megvalósítani, amint az 1965—68 között végrehajtott mintegy 17 000 fős — létszámcsökkenést is lényegében zavartalanul, humánusan oldottuk meg. Kétségtelen, hogy a létszámcsökkenéssel kapcsolatos foglalkoztatási, jövedelempolitikai és szociálpolitikai feladatok megoldása összehangolt, sokrétű intézkedéseket igényel. Mindenekelőtt — részint központi beruházásokkal, részint központilag támogatott vállalati beruházásokkal — új munkahelyeket kell teremteni az érintett bányavidékeken nem foglalkoztatható és az általános gazdasági fejlődés teremtette új munkahelyeken el nem helyezhető dolgozók számára. E beruházásoknak természetesen a hatékonyság követelményeit is ki kell elégíteniük. Emellett átfogó szociálpolitikai intézkedések is szükségesek. A legfontosabbak: a néhány évig folyósítandó jövedelemkiegészítés, ha az áthelyezett bányász fizetése csökken, a végkielégítés, a segélyek biztosítása, az átképzési költségek finanszírozása, a kedvezményes nyugdíjazás, a szükségessé váló lakásigények kielégítése.

Ugyanakkor a helyileg felmerülő politikai, gazdasági és személyi problémák rendezése is nagy erőfeszítéseket igényel az érintett területi párt-, szakszervezeti és gazdasági szervektől, különösen abban a tekintetben, hogy a központi intézkedések alapján a szükséghez mérten válasszák meg a legcélravezetőbb, leghelyesebb megoldást.

Fő tennivalóink az energiastruktúra átalakítása érdekében

Az elfogadott és itt vázolt energiapolitikai koncepció nem terv; csak a fejlődés fő irányát szabja meg, és a legfontosabb kérdésekben a tervezés, illetve a tervek alapjául szolgál. A megvalósítás konkrét irányait, feltételeit a népgazdasági tervekben kell biztosítani. A tervezés, és az állami irányítás legfontosabb feladatai — a szénbányászat racionalizálása mellett — mindenekelőtt a beruházások és a gazdasági ösztönzők legmegfelelőbb kialakításában jelentkeznek.

A növekvő szénhidrogén-fogyasztásra fel kell készülni. A beruházások vonatkozásában ez elsősorban szállítóvezetékek és energiaátalakító berendezések létesítését, illetve rekonstrukcióját igényli. Különösen jelentős erőfeszítéseket kíván a földgázfelhasználási előirányzatok realizálása, a földgázvezeték-

Digitized by Google

rendszer fejlesztése, valamint a városokban a vezetékes gázszolgáltatás kiterjesztése. E célokra központi beruházási kereteket kell teremteni.

Energiagazdálkodási céljaink szolgálatába kell állítani a különböző gazdasági ösztönzőket is. Szükségesnek mutatkozik az energiahordozók ipari, termelői és fogyasztói árainak az energiapolitika irányelveivel összhangban történő rendezése. A jelenlegi árak, jövedelemelvonási és hitelfeltételek mellett a fogyasztók számára vállalati szinten általában az az energiahordozó a gazdaságos, amelyre korábban berendezkedtek. Új létesítmények számára a szénhidrogénekre való berendezkedés egyértelműen gazdaságos. Népgazdasági szinten az ipari fogyasztóknak a földgázellátásba való bekapcsolása 1—3 év alatt megtérül; vállalati szinten a hiteltörlesztés 7—10 év alatt lehetséges. Problémát okoz, hogy a földgáz ára magas, különösen a kisfogyasztók számára, s éppen azok a fogyasztói területek szenvednek ezzel hátrányt, amelyek számára a legelőnyösebb a földgázfogyasztás. Indokolatlanul magas a tüzelőolaj ipari termelői ára is. Hasonló a helyzet a fogyasztói (belkereskedelmi) árak tekintetében is; a fogyasztók a hazai szenet dotált áron kapják a kereskedelemtől, a tüzelőolaj és a gáz ára viszont tekintélyes mennyiségű adót tartalmaz.

Energiapolitikai céljaink tehát a közvetlen és közvetett irányítási eszközök összehangolt és a távlati koncepciók ismeretében történő perspektivikus alkalmazását követelik meg, azt, hogy a napi problémákat is a távlati célokkal összhangban igyekezzünk megoldani.

Barna Miklós: 1919. Tanácsköztársaság

Digitized by Google

DR. SZAMEL LAJOS:

Felelősségi rendszerünk hatékonyságáról

Keresve sem találhatnánk sok kifejezést, amellyel olyan könnyelműen bánunk, mint ezzel: felelősség. Amikor egy szervnek vagy személynek a feladatát, hatáskörét meghatározzuk, gyakran azt a formát választjuk, hogy annak ellátásáért felelősnek mondjuk. Ha viszont valaki azt jelenti ki: „vállalom a felelősséget", ezzel éppen azt akarja érzékeltetni, hogy bár nem áll fenn kötelezettsége, de hajlandó azt magára venni, s vele együtt a következményeket is. Az a szinte frázissá kopott kitétel, hogy „erkölcsi felelősségem tudatában", nemcsak azt fejezi ki, hogy az erkölcsi felelősség mellett másfajta felelősség is létezik, hanem többnyire azt is, hogy az illető tisztában van vele: az erkölcsi felelősségen túl *nincs* más felelőssége, s ha mégis, akkor azt eleve el kívánja magától hárítani. Végül a „felelősség" szónak van egy sajátos és egyben tradícionális jogi értelme is: az olyan kötelességszegés, amelynek megtorlását (szankcionálását) jogszabály írja elő.

Az erkölcsi és a jogi felelősség abban egymáshoz igen közelálló fogalom, hogy a kötelességszegést általában erkölcstelennek is tekintjük. A lényegbeli különbség kettőjük között abban van, hogy az erkölcsi felelősség (felelősségérzetnek vagy felelősségtudatnak is szokták nevezni) lelkiismereti jellegű, konzekvenciái csak olyan személyre vannak, aki bensőleg indíttatva érzi magát, hogy hibáival szembenézzen, illetve hogy környezetének elmarasztaló ítéletét önmagával szemben leszámítolja. Ennek társadalmi fontosságát helytelen volna aláértékelni; az sem volna helyes, ha az erkölcsi és a jogi felelősség közül az egyiket a másik elé próbálnánk sorolni. Egy tekintetben azonban kétségtelenül a jogi felelősségé, pontosabban a jogi felelősségrevonásé a pálma: abban tudniillik, hogy az erkölcsi felelősség realizálódása az egyéniség függvénye, a jogi felelősségrevonás céljára pedig attól független állami és jogi intézményeink vannak, s ezeket elvileg mindig mozgásba hozhatjuk, ha úgy ítéljük meg, hogy szükséges a felelősségrevonás.

Az imént tradicionálisnak nevezett jogi felelősség intézményei rendszert alkotnak, amelynek a modern társadalmakban ismert elemei főleg a büntetőjogi, a fegyelmi, a polgári-jogi (kártérítési, anyagi) felelősség. A jogtudomány ezek mellett egyéb felelősségi formákat is ismer (például az államhatalmi képviseleti szervek tagjainak államjogi felelősségét, az államigazgatási jogszabályok megszegéséért való szabálysértési felelősséget stb.). Mindezeknek közös ismérvük, hogy jogellenes, mégpedig vétkesen, illetve felróhatóan jogellenes magatartáshoz fűződnek. További közös vonásuk az, hogy rendszerint egy-egy, tehát eseti magatartásnak a következménye a felelősségrevonás. Ezért jogosan beszélhetünk velük kapcsolatban az *eseti felelősség elvének* érvényesüléséről. A kérdés, amelyre a továbbiakban választ keresünk az, hogy biztosítja-e ez az elv az állami, gazdasági stb. szervezetekben a hatásos felelősségrevonást, s ezzel együtt a felelősségtudat növekedését, kiterjedését.

Digitized by Google

A szervezés- és vezetéselméleti, valamint szociológiai kutatások, amelyek az utóbbi esztendőkben nálunk is örvendetesen megélénkültek, az érdeklődés homlokterébe állították a vezetői felelősséget, mint olyan problémát, amelyre a tradicionális felelősségi rendszer intézményeinek felhasználásával még megközelítően jó megoldást sem lehet találni. A gazdasági irányítás új rendszerének bevezetésével a vezetői felelősség növelésének igénye és a felelősségi rendszer hatékonysága közötti ellentmondás még tovább élesződött, s várható, hogy az alkotmányreformmal, a tanácsok és egyéb állami szervek, államigazgatási területek stb. reformjával, a nem szorosan gazdasági vonatkozásokban is a jelenleginél határozottabban észlelhető lesz a jelzett ellentmondás, hacsak e konfliktust felismerve, lépéseket nem teszünk elhárítására.

Miről van szó közelebbről nézve? A gazdaság irányítása új rendszerének egyik lényeges vonása az, hogy — a tervutasításos rendszer megszüntetésével — elvileg véget vetett annak az állapotnak, amelyben a gazdasági vezetők felelőssége végső soron beletorkollott a legfelső állami szervek (minisztériumok, kormány, országgyűlés) politikai felelősségébe. A kormányzati szint alatt ugyanis — talán kissé nyersen megfogalmazva — a tervmutatók teljesítéséért, nem pedig a gazdasági tevékenység eredményességéért állott fenn felelősség. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a gazdasági vezetők felelőssége formai volt, hiszen úgyszólván csak normatívák megtartásához, illetve megszegéséhez kapcsolódott, s legfeljebb annyiban volt tartalmi jellegű, amennyiben eseti vétkes magatartások maguk után vonhatták a gazdasági vezetők egyéni felelősségrevonását (például gazdasági visszaélésért, hamis adatszolgáltatásért, a kötelező ellenőrzés elmulasztásáért stb.). Akit nem terhelt efféle szándékos vagy súlyosan gondatlan cselekmény, illetve mulasztás, s akinek a vezetése alatt álló szervezet megfelelt a tervmutatóknak, letette a felelősségrevonás gondját — legfeljebb a saját lelkiismeretével kellett elszámolnia. A gazdasági szervezetek megnövekedett önállóságával azonban megnövekedtek a kötelességek is, s ezzel együtt alaposan kibővült az a kör is, amelyben felelősségrevonással járó kötelességszegés követhető el. Számos jelből arra következtethetünk, hogy elsősorban a tanácsoknál, de a nem tanácsi államigazgatási szerveknél is olyan irányítási rendszer fog életbe lépni, amelyben a gyeplőt a kezükben tartják ugyan a felsőbb szervek, de nem rángatják folytonosan. Vagyis a túlzottan operatív irányítást fel fogja váltani egy javarészt elvi, s csak kisebb hányadban operatív irányítási módszer. Ha pedig ez bekövetkezik, akkor ezekben a szervekben sem lehet többé a felső rendelkezések betű szerinti végrehajtása mögé bujni a felelősségrevonás elől, hiszen — a mai állapottal ellentétben — igen sok tekintetben nem is léteznek majd felső rendelkezések.

Nem felelőtlen jóslás, hanem intézkedésekből és tendenciákból levezethető tétel az, hogy felelősségi rendszerünk átértékelésénél a „nagyobb önállóság — nagyobb felelősség" képletéből kell kiindulnunk, s olyan megoldásokat kell keresnünk, amelyek ezt a meggyarapodott felelősséget a jelenleginél jobban realizálhatóvá teszik. Ezekre még visszatérek. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy nem tudom osztani azoknak a felfogását, akik egyedül üdvözítő eszközöket látnak az anyagi ösztönzőkben. Elismerem persze ezeknek a felelősségérzetet növelő hatását, de szinte abszolutizáló túlértékelésük már csak azért sem fogadható el, mert alkalmazási lehetőségük korlátozott, s vannak olyan intézmények, szervezetek, amelyekben nem lehet gazdasági mutatókkal mérni. Másrészt az anyagiakkal való ellátottság bizonyos szintjén a pozícióból eredő társadalmi tekintély nagyobb szerepet játszhat, mint a jövedelem. Ez egyébként nagy szerencse például az államigazgatásban, mert különben ennek kiváló vezetői

Digitized by Google

mind átváltanának gazdasági pályára, ahol az illetmények — nemegyszer kisebb felelősség mellett — jóval magasabbak, mint az indokolatlanul a „fogyasztói" kategóriába besorolt államigazgatási szervekben.

A vezetőkre vonatkozóan az felelősségi rendszerünk átértékelésének kulcskérdése: hogyan tudjuk *az eseti felelősség elve helyett az eredményért való felelősség elvére* építeni a felelősségi rendszert. Az új mechanizmus jegyében ez a kérdés annyiban megoldottnak tűnik, hogy a gazdasági vezetőknek (és velük együtt az egész termelő-szolgáltató-elosztó szervezet összes tagjainak) a többletjövedelme elválaszthatatlanul összekapcsolódik a mérlegben kimutatható gazdasági eredménnyel (vállalati nyereség és nyereségrészesedés). De ennek is az a szépséghibája, hogy a differenciálás roppant nehéz, s így a többletjövedelem gyakorlatilag annak is kijut, akinek jóval kisebb az érdeme a kedvező végeredményben, mint másnak. Ez a gyakorlat persze némileg korrigálható, de nekünk mégis úgy tűnik, hogy a gazdasági eredményhez kötődő ösztönzők inkább a kollektív érdekeltséget, mint a személyes teljesítményért való felelősséget fejezik ki.

Ebből a zsákutcából nem lehet másként kikerülni, csak úgy, ha pontosan megfogalmazzuk a szervezetrendszeren belül minden szervezetnek és a szervezeteken belül minden egységnek a feladatait, s kidolgozzuk azokat a mutatókat, amelyekkel egy-egy ilyen szervezeti egység teljesítménye mérhető és az egész eredményhez viszonyított értéke meghatározható. A vezetői felelősség szempontjából persze ehhez feltételeznünk kell azt, hogy a kedvező eredmény a sikeres vezetői tevékenység bizonyítéka, a kedvezőtlen pedig a vezető rovására írandó. Ez nem mindig maradéktalanul igaz ugyan, de ilyen feltételezés nélkül semmit sem kezdhetünk. Ha pedig mellőzzük ezt az elvet, akkor csak az eseti felelősség elvének megfelelő formákkal dolgozhatunk. Ennek pedig az a következménye, hogy nincs felelőssége annak a vezetőnek, akire nem bizonyítható ugyan rá semmiféle szándékos vagy gondatlan cselekmény, de akinek a keze alatt a szervezet kudarcot kudarcra halmoz. Az ellenkező oldalról nézve: a kitűnően produkáló szervezet vezetője megtorlásban részesül, ha egyszer felszínesen vagy éppen hanyagul járt el (vagy mulasztott), s legfeljebb enyhítő körülményként fog melletti szólni munkájának magas hatásfoka. Meggyőződésem, hogy az ilyen felelősségi rendszer nemcsak méltánytalan, hanem igazságtalan is, s ezen felül sérti mind az össztársadalmi érdeket, mind a szűkebb közösség érdekét. Számos ismert eset tanúsítja, hogy sok szervezetrendszerünkben már szakítottak az eseti felelősségnek ezzel az értelmezésével.

Az eseti felelősség elvét természetesen nem lehet teljesen feladni. Azt a vezetőt, aki például bűncselekményt követ el, akkor is meg kell büntetni, ha a mérleg másik serpenyőjében ragyogó eredményeket találunk. A kiváló vezető sem úszhatja meg fegyelmi nélkül azt, ha durva a munkatársaival, vagy ha megtorolja a bírálatot. A szolgálati gépkocsi jogtalan használatáért a legjobb vezetőt is kártérítésre kell kötelezni. Az illusztrációkat szinte a végtelenségig lehetne tovább sorolni. Ennyi is elegendőnek látszik ahhoz, hogy az alátámasztására, hogy az eredményért való felelősség elvét és az eseti felelősség elvét úgy kell kombinálni, hogy az előbbi legyen a vezetők felelősségében az elsődleges, az utóbbi pedig kiegészítő, másodlagos jelentőségű.

Digitized by Google

E két felelősségi elv helyes összekapcsolásának fontossága akkor domborodik ki, ha *nem a személyes magatartás*, hanem a *vezetői tevékenység folyamatára* vetítve vizsgáljuk.

A vezetéselméleti irodalomban nem egyedülálló ugyan, de uralkodónak nevezhető az a felfogás, amely szerint a vezetői működés tengelyében a döntési jogosultság és a vele magától értetődően párosuló, tőle elválaszthatatlan döntési kötelesség áll. A vezetés tehát döntések láncolatának fogható fel. A vezetői felelősség pedig azt kívánja meg, hogy a vezető jó döntéseket hozzon, idejében hozza meg őket, ne tartózkodjék a szükséges döntésektől és ne késlekedjék velük, s ne zavarja felesleges döntésekkel a szervezet életét.

A döntésért való felelősség körében az első kérdés kétségtelenül az, hogy milyen legyen a vezetőkkel szembeni reális társadalmi elvárás. Fogalmazhatjuk úgy is: nem túlzott-e az az igény, amely lényegében kifogástalan vezetői működést vár el, — hiszen aki dolgozik, az hibázhat is. Ebből az elvárásból azonban nem engedhetünk, mert nélküle nem objektivizálható a vezetői felelősség. Jó két évtizeddel ezelőtt — az adott körülményekkel számolva — sokkal szerényebbeknek kellett lennünk. Akkor azt a követelményt támasztottuk a vezetőkkel szemben, hogy olyan jól vezessenek, ahogy képességükből és képzettségükből kitelik, s a felelősségrevonásban is tekintettel kellett lennünk erre a történelmi korszakváltással összefüggő tényezőre. A szocialista fejlődés eredményei és szükségletei azóta odáig emelték az elvárások szintjét, hogy ma minden vezetőtől „egyszerűen csak" azt kívánjuk, hogy jól vezessen. A felelősség mértéke pedig többé nem az, hogy megtett-e mindent, ami tőle telik, hanem ez az eredményben, illetve a sikertelenségben tárgyiasul. Ha nem ezzel az objektivizálódott mércével mérünk, akkor akár időtlen időkig is a helyükön hagyhatjuk az olyan vezetőket, akiknek becsületességéhez, jó szándékához nem férhet ugyan kétség, de akiknek az alkalmatlanságát félreérthetetlenül bizonyítják a szervezet kudarcai.

Első tekintetre ellentmondásosnak látszik az, hogy a felelősség mértékéül az eredményt fogadjuk el, s ugyanakkor hangsúlyozzuk a döntési jog és kötelesség helyes gyakorlásáért való felelősséget is. Valóban: az előbbi az eredményért való felelősség, az utóbbi pedig az eseti felelősség melletti érvelésnek minősíthető. A kettőt azonban egybekapcsolja és egyben ellentmondásukat fel is oldja az, ha a vezető működését folyamatnak, azaz döntési sorozatnak fogjuk fel — mint ahogyan ténylegesen az is.

Ezen a ponton ismét egy feltételezést kell beiktatnunk: azt, hogy a szervezet működésének eredménye és a helyes vezetői döntések között éppúgy egyenes összefüggés van, mint a sikertelenség és a hibás vezetői döntések között. Ez a hipotézis azonban nem mindig állja meg a helyét. Irreális általában akkor, amikor előre nem látható külső okokból lényegesen megváltoztak a szervezet működési körülményei, azaz ha valamilyen vis maior játszott közre (például járvány előidézte nagymérvű munkaerő-kiesés). Az ilyen kivételektől eltekintve azonban nem mellőzhetjük ezt a feltételezést, mert különben csak arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy a vezető nem a szervezetért felel, hanem pusztán személyes magatartásbeli hibájáért.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az imént nem döntésről, hanem döntésekről, azaz döntési sorozatról volt szó. Az egész problémának itt a kulcsa. Ha az eseti felelősség elve mellett a vezető száz teljesértékű döntését egy kárt okozó, hibás döntés követi, akkor ezért felelnie kell. Az eredményért való felelősség elvének alkalmazása mellett viszont el kell viselnünk azt, hogy a döntési sorozatba hibás döntés is kerülhet, ha az eredmény ezzel együtt is kielégítő. Más lapra tartozik azután az, hogy a jó szérián belül is akadhat olyan hibás vezetői döntés (vagy

Digitized by Google

előfordulhat a döntési kötelességnek olyan elmulasztása), amely miatt felelősségre kell vonni a vezetőt, bár az eredmény kedvező. Ebbe a kategóriába azonban aligha tartozhat egyéb döntés, mint az olyan, amellyel kapcsolatban bebizonyítható a vezető szándékossága vagy súlyos gondatlansága.

A vezetők esetében nem azért vitatkoznak az eredményért való felelősség elsődlegességéről, mert a felelősségi rendszernek más elv is lehetne a váza, hanem azért, mert egyfelől társadalmi igazságtalanság forrását látják benne, másfelől pedig mert az elv és annak hatása közé nem ritkán válaszfalat emel a gyakorlat következetlensége.

A társadalmi igazságtalanságot a közvélemény mindenekelőtt abban látja, hogy a beosztottnak — akár munkás, akár tisztviselő, vagy más alkalmazott — minden hibájáért felelnie kell, még akkor is, ha csak kisebb fokú gondatlanság terheli, a vezetőket azonban nem terheli ilyen felelősség.

Szabvány-példaként említik, hogy az elrontott munkadarabért a munkás kártérítésre köteles, a bérszámfejtésben elkövetett egyetlen hibás szorzás miatt előállott kárt is felróják a bérelszámolónak, de a százezres vagy milliós nagyságrendű kárral járó igazgatói tévedés következményeit az eredményes döntések elhárítják. Ehhez csatlakozik az az érvelés, hogy a munkás, a tisztviselő is száz és ezer helyes munkaműveletet végez, míg egyet elront, de mégsem mentesül ennek következményei alól. A példákkal érzékeltetett kép jogilag nem pontos, a jogi szabályozás és a jogalkalmazás korántsem ilyen merev, de ezzel e cikk keretében nem foglalkozhatunk. Be kell érnünk annak kiemelésével, hogy a felelősségi rendszer éppen akkor igazságos és akkor töltheti be társadalmi funkcióját, ha különböző jellegű munkát végzőkre különböző intézményeket foglal magában. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a döntés, mint elemzett információkon alapuló, több elképzelhető változat közötti választás, jóval nagyobb hibalehetőséget hordoz magában, mint végrehajtása. A vezetői döntéshez képest a kivitelezés, és különösen a végrehajtás sokféle részmozzanata rutinjellegű, a felelősség szempontjából tehát nem is vonható vele egy kalap alá.

Sokan azt is igazságtalanságnak tartják, hogy a vezetőknél az eseti felelősséget gyakran elbújtatják az eredményért való felelősség mögé, a nem vezetőknél viszont ez igen ritka. Képmutatás volna tagadni, hogy ez a torzulás valóban megvan közéletünkben, bár nem olyan mértékben, mint amilyennek egyes esetek felszínes általánosítása alapján gondolják. A hibás általánosításra főként az ad alkalmat, hogy a kisebb-nagyobb közösségek tudnak olyan vezetői visszaélésről, amelynek nem volna szabad megtorlatlanul maradnia, illetve amelynek esetében a felelősségrevonás mértéke aránytalanul enyhe, mert az eredményeire hivatkozás sikeresen kimentette vagy legalábbis mentette a vezetőt. (Például: egy gyárigazgató az üzem anyagából és annak munkásaival fűtőberendezést készíttet családi házában, s a gyárnak rezsiköltség nélkül az anyag öntköltségi árát és a munkások órabérét téríti meg; így kb. 7000 forintot takarít meg — ahhoz képest, ha vállalkozóval dolgoztatott volna —, de büntetése csak megrovás, s még a különbözet megfizetésére sem kötelezik. A szerintem is igen enyhe, sőt a kártérítés vonatkozásában még jogellenesnek is tartott fegyelmi határozat fő indoka: az igazgató évek óta jó hatásfokkal dolgozik.)

Ami végül az eredményért való felelősség elvének alkalmazása körüli következetlenséget illeti: ennek számos megnyilvánulási formájával találkozunk, s ezek többnyire a szubjektivitásban gyökeredznek. Olykor pl. türelmetlenség

Digitized by Google

észlelhető a vezetővel szemben; olyankor vonják felelősségre az eredmény elmaradásáért, amikor még nem is volt elegendő „kifutási ideje". Máskor viszont ez az idő nagyonis meghosszabbodik, s közben halmozódnak a hibák és a károk. Végül, de nem utolsósorban sokszor olyan hivatkozással marad el az eredménytelenségért való felelősségrevonás, hogy az eredményesség megítélésére nincsen objektív mérce. Ehhez — talán kissé nagyvonalú általánosítással — csak egy megjegyzést: az az irányító szerv, amely nem képes az értékelhetőség határáig megfogalmazni a neki alárendelt szervekkel szembeni követelményeket, a vezetésre való alkalmatlanságáról tesz tanúságot ezzel. Ennek a feladatnak a nehézségi foka különféle szervezetek és még inkább összetett szervezetrendszerek vonatkozásában eltérő. Lényegesen egyszerűbb ott, ahol a feladatok és az eredmények zöme számszerűsíthető és matematikai műveletekkel egybevethető, mint ott, ahol erre csak részben van mód. A teljesítmény értékelhetetlenségére való hivatkozás mögött azonban mindig ott rejtőzik a felelősségrevonás mellőzésének szándéka vagy az irányítás súlyos fogyatékossága.

Az eredményért való felelősség érvényesítése körüli következetlenség mind az elvnek a szabályozásba való átültetése, mind pedig a szabályok alkalmazása során észlelhető. Ehhez néhány illusztráció:

— Alkotmányunk szerint a miniszterek vezetik az államigazgatásnak a maguk feladatkörébe tartozó ágait, irányítják az alájuk rendelt szerveket, felelnek is e feladat ellátásáért csakúgy, mint intézkedéseikért és magatartásukért. Alkományunk — amely húsz esztendeje született meg — kimondotta, hogy a miniszterek felelősségrevonásának módját külön törvény szabályozza majd; ez azonban mindmáig nem született meg.

— A tanácsi vb-tisztségviselők leváltásának egyik lehetséges formája az, hogy a választók visszahívással megfosztják őket tanácstagságuktól; ennek következtében automatikusan elvesztik végrehajtó bizottsági tagságukat s vele együtt tisztségüket is. Két évtized alatt azonban alig volt precedens erre. Sokáig egyáltalán nem szabályozták a visszahívást, a jelenlegi rendezés pedig a választók által való visszahívásnak olyan lebonyolítási rendszerét írja elő, amellyel ez gyakorlatilag alig kivitelezhető. Ezért a végrehajtó bizottsági vezetők és persze az állampolgárok körében is csaknem egyöntetű az a nézet, hogy a végrehajtó bizottsági funkcionáriusok csak felülről buktathatók meg.

— A vezetők eredményért való felelősségének szankciórendszere nincs kellően kidolgozva. A már említett anyagi érdekeltségen túl ennek úgyszólván csak egyetlen eleme ismeretes: az áthelyezés. Sokfelől hangoztatott kifogás ezzel kapcsolatban az, hogy bizonyos szinten felül a sikertelen vezetőt egyik vezető pozícióból a másikba helyezik, olykor illetményének változatlanul hagyása mellett, vagy a korábbinál magasabb fizetéssel. Nem ismeretes azonban nálunk a vezetők diszkvalifikálásának intézménye, amely abban áll, hogy az alkalmatlannak bizonyult vezető hosszabb időn keresztül nem kerülhet vezető állásba. Ehhez hozzáfűzzük: ilyen következmény (a közügyektől bírói ítélettel való eltiltást kivéve) ahhoz a vezetői magatartáshoz sem fűződik, amely az eseti felelősség fogalmi körébe tartozik.

— Sem a széles közvélemény, sem a közvetlenül érintett közösségek körében (települések lakossága, gyári kollektíva, termelőszövetkezeti tagság stb.) nem mélyült el eléggé annak tudata, hogy a vezetők eseti felelősségükön túl speciális felelősséget is viselnek az eredményességért. Ez részben annak a következménye, hogy az eredménytelenség miatti felelősségrevonás aránylag ritka. Másrészt és jóval inkább arra a számlára írható, hogy sokszor mintegy misztifikálják a vezetők felelősségrevonását, mégpedig azzal a megfontolással,

Digitized by Google

hogy felelősségrevonásuk nyilvánosságra hozatala árt általában a vezetői tekintélynek is és az adott vezető tekintélyének is, főleg ha az illetőnek nem kell elhagynia a beosztását. Ebből ered az a szélesen elterjedt felfogás, hogy a vezető „szent és sérthetetlen", s hogy meddő dolog „alulról" bírálni őt, mert úgysem vonják felelősségre. A vezetői felelősség ködbe burkoltságának egyik terméke az is, hogy sem az érdekelt csoportok, sem a közvélemény nem tud különbséget tenni a vétkes vezetői magatartás és a nem kellően sikeres vezetői tevékenység között. Ha a vezetőnek távoznia kell, és nem nyilvánvaló, hogy előléptették őt, akkor a be nem avatottak megbélyegzőnek tartják ezt, s rendszerint vétkes magatartás miatt történő leváltást sejtenek. Ezt csak azzal lehet feloldani, ha a vezetők felelősségrevonása nyilvánosságot kap, olykor az eljárás folyamán, de legkésőbb ennek befejezése után. Csak így lehet a köztudatból kiiktatni azt, hogy pl. a nem sikeres vezetőt egyben vétkesnek is minősítsék, s felelősségrevonásához erkölcsi elmarasztalás is tapadjon.

[redacted]

Az eredményért való felelősség elvének előtérbe állításától azt remélhetjük, hogy a vezetőkben erősödik *a mulasztásért, a döntéstől való tartózkodásért érzett felelősség,* s nagyobb kezdeményezőkészséget igényelnek majd az alájuk rendelt vezetőktől és viszonylag önálló feladatkörrel felruházott munkatársaiktól. Minden valamelyest stabilizálódott szervezet képes arra, hogy hosszabb időn át is, pusztán rutinnal fenntartson bizonyos eredményességi színvonalat. Az új célok, a fokozott elvárások és a más hasonló szervezetek nagyobb eredményeinek a követése tudományosabb vezetői intuíciót, az új iránti érzéket, kezdeményezést kíván. Ennek a hiánya éppúgy érezteti káros hatását, mint a hibás döntések sorozata. A két jelenség között azonban mégis óriási különbség van. Egy döntés hibás volta általában utólag is felderíthető; hogy azonban milyen szerepe volt a döntéstől való tartózkodásnak a döntési sorozaton belül, az nehezebben derül ki. Törvényszerű tehát, hogy a mulasztásért való eseti felelősségrevonással (hacsak nem közvetlenül bizonyítható a kár, mint pl. üzemi baleset, új épület összedőlése, készletek megrongálódása stb. esetén) jóval szórványosabban találkozunk, mint a fogyatékos döntésekkel kapcsolatban. Az eredményért való felelősség azonban a mulasztásért való felelősséget is felöleli, mert a csekélyebb eredményben közrejátszik az a kiesés is, amelyet a mulasztások okoztak.

A szocialista demokráciának eszköze és egyben biztosítéka is a testületi vezetés. Jelentőségét és előnyeit nem kívánom ecsetelni. A felelősségi rendszer szempontjából azonban van egy olyan jellemzője, amelyet nem nevezünk ugyan hátránynak, mert szükségképpen vele jár, de, amellyel mint objektív adottsággal számolni kell. Ez pedig az, hogy a vezető testülettel szemben szinte lehetetlen eseti felelősségrevonást érvényesíteni. A vezető testületnek nincs sem büntetőjogi, sem fegyelmi felelőssége, mert mindkettő személyes magatartáshoz van kötve. (Kárfelelőssége nem elképzelhetetlen ugyan — a jog ismer is erre megoldásokat —, de a testületek anyagi felelősségének érvényesítése történelmi méretekben nézve is mindig fehér holló volt, s ma is az, nemcsak nálunk, hanem mindenütt.)

Ez a vezetői testület funkciójának terméke. A vezetés akkor testületi, ha a döntési jogosultság és persze a döntési kötelezettség is a testületre hárul. A testület nem is alkalmas más vezetői tevékenységre, mint döntés hozatalára. (Más lapra tartozik az, hogy a testület tagjai, vagy a belőlük alakult szűkebb testületek el tudnak végezni bizonyos végrehajtási-ellenőrzési feladatokat.)

Digitized by Google

A testület eseti felelőssége tehát lényegileg egyenlő a döntésért való felelősséggel. A testületi döntés szándékos hibásságával azonban csak elhanyagolható arányban kell számolnunk, a gondatlan testületi döntés esetében pedig felderíthetetlen, hogy milyen hányad szerint oszlik meg a felelősség a testület tagjai között. Nem marad más hátra, mint az, hogy a testületi felelősséget a döntések sorozatából előálló eredményhez mérjük, s ezzel eljutottunk a testület ún. eredményfelelősségéhez. Elérkeztünk egyben ahhoz a következtetéshez is, hogy az egyszemélyi vezetőknél *elsődleges* az eredményért való felelősség, a vezető testületeknél viszont *kizárólag* ez az elv teszi a felelősséget realizálhatóvá. A vezető testületekre tehát hatványozottan érvényes az a megállapítás, hogy nem vétkességük foka, hanem a nem kielégítő eredmény határozza meg felelősségüket. Minthogy azonban a testületek esetében sem alkalmazzuk következetesen az eredményért való felelősség elvét, gyakorlatilag az a helyzet, hogy a vezető testületek túlnyomó részének annak ellenére viszonylag magas a felelősségérzete, hogy sem a testületnek mint egésznek, sem pedig — ebben a minőségükben — egyes tagjainak nem kell tartaniuk felelősségrevonástól.

Ez a körülmény számos egymással ellentétes tendencia kialakulását hozta magával. Sok vezető iszonyodik a testületektől, mert — nem is alaptalanul — úgy érzik, hogy ezek döntései keresztezhetik az ő elképzeléseit, s ha felelősségrevonás történik, amúgyis neki kell helyt állnia. Ezért csak formálisan foglalkoztatja a testületi vezető szerveket, ha már egyáltalán kénytelen tudomásul venni ezek létezését vagy éppen maga megalakítani őket, mert felső rendelkezések — nem egyszer törvények — előírják ezt. Aligha tévedünk, ha ebben keressük az okát annak, hogy a tanácsok és a végrehajtó bizottságok nagy része nincs kellően foglalkoztatva. Más vezetők viszont — főleg, ha a vezető testületben rendszerint keresztül tudják vinni akaratukat — szívesen terjesztenek testület elé olyan ügyeket is, amelyben maguk határozhatnának; a testület jogi értelemben vett felelőtlensége ugyanis (amely nem tévesztendő össze a felelősségérzet hiányának erkölcsi fogalmával!) menedékül szolgál nekik az eseti felelősségrevonással szemben, sőt az eredményért való felelőssé tételükben is hivatkozhatnak a testület döntéseire.

Érdemes ezzel kapcsolatban kitérni arra, hogy a vezetők a testületi vezetésnél, vagyis a döntésre hivatott testületnél jobban szeretik a tanácsadó-véleményező testületeket, mert ha meg is kell hallgatniuk, illetve önként meghallgatják ezeket, a döntést maguk hozhatják meg. Ilyenkor persze a vezetés nem kollektív, hanem kollegiális, s ez az egyszemélyi vezetés egyik változata. A vezetői felelősség szempontjából az az értéke ennek, hogy a vezető keresztülbocsáthatja tervezett döntését az egymással összecsapó nézetek edző tüzén. Negatív járuléka viszont az, hogy a felelősségrevonáskor az egyszemélyi vezető felelősségét enyhítő mozzanat lehet az (s ez a lehetőség rendszerint nem is marad kiaknázatlan), hogy a döntésben vagy a döntési sorozatban a tanácsadó-véleményező testület is részes. Bizonyára ez is közrejátszik abban, hogy az egyszemélyi vezetők iparkodnak tekintélyes, befolyásos személyekből állítani össze az ilyen testületeket. Ezzel persze nem akarom azt állítani, hogy a tagok kiválasztásánál ez az elsődleges nézőpont, de mindenesetre ez az egyik közülük.

Árnyalati eltéréssel az előbbivel azonos jellegűnek foghatjuk fel mindazokat az egyéb módszereket is, amelyekkel szintén a felelősség megoszlását kívánják egyes vezetők elérni. Legelterjedtebb közülük az értekezletek összehívása minden számottevő döntés előtt. Nemcsak szellemes, de találó is az az aforizma, amely szerint a történetírók majdan bizonyára az ülések, a tárgyalások korának fogják nevezni korunkat. Ha ezeknek az értekezleteknek az a céljuk, hogy elősegítsék a teljesebb informálódást, több szervezeti egység összehangolt mű-

Digitized by Google

ködését, vagy felfogásbeli konfliktusokat tisztázzanak stb., akkor nem is emelhetünk ellenük kifogást. Az értékezletek jókora hányadát azonban csak azért szervezik, hogy jegyzőkönyv készüljön róluk, amelyet a döntésért való felelősségrevonás során elő lehet venni, mint okirati bizonyítékát annak, hogy a felelősségben mindazoknak osztozniuk kell, akik a megbeszélésen a tervezetet helyeselték, sőt azoknak is, akik nem támogatták ugyan, de nem is szólaltak fel ellene. Ugyanez a rendeltetése a döntési tervezet körözésének is, ami — szójátékot engedve meg magunknak — lényegileg nem egyéb, mint „nem szóbeli értékezlet". Az igazgatásban oly sűrűn észlelhető ügyiratvándorlás magyarázatát gyakorta nem hivatalszervezési hibákban, nem szándékos bürokratikus huza-vonában, hanem abban a törekvésben kell keresni, hogy a tervezet aláírása révén mindazok érdekeltekké legyenek téve a döntésben és vele együtt persze az esetleges felelősség elhárításában is, akiknek a neve úgy szerepel azon, mint akik a tervezettel egyetértettek, vagy legalábbis nem emeltek ellene kifogást. Az eredményért való felelősség elvének uralkodóvá válása persze nem feltétlenül hatékony gyógyszer ez ellen. Annyit azonban elvárhatunk tőle, hogy az eseti döntések meghozatalát kevésbé befolyásolja az eseti felelősségtől való félelem.

Befejezésül még két gondolatot kívánok felvázolni. Az egyik az, hogy itt csak a vezetőkre, illetve a vezető testületekre vonatkozóan vizsgáltam az eredményért való felelősség és az eseti felelősség viszonyát. Ez nem jelenti, hogy az eredményért való felelősség elve nem alkalmazható azokra, akik nincsenek vezető beosztásban. Amint megkíséreltem érzékeltetni, a nem vezető állásúaknál az eseti felelősségrevonás elve mellé másodlagosként csatlakoznia kell az eredményért való felelősség elvének. A felelősségi rendszer szempontjából ebben áll (pontosabban ebben kellene hogy álljon) a lényegbevágó különbség a vezetők és nem vezetők között. A probléma részletei természetesen kidolgozásra szorulnak, hiszen nem lehet egy kategóriába sorolni minden vezető, illetve minden nem vezető beosztású dolgozót. A hangsúly azonban nem is a részleteken van, hanem azon, hogy a felelősségi rendszer alapelvének megválasztása során világosan lássuk: a felelősség szempontjából alapvetően különbözik egymástól a két alapvető kategória.

A másik zárógondolat az, hogy az eredményfelelősség és az eseti felelősség elvéről a filozófiában, a pszichológiában, a szociológiában és persze számos jogtudományi ágban is hosszú múltra visszatekintő viták folytak és folynak. Szerénytelenség és naivitás volna azt hinni, hogy fejtegetéseim nem fognak ellenkezésre találni. Nem is ezt kívántam elérni velük, hanem azt, hogy a régi problémát a mai valóságra vetítsük, s hogy a lehetséges álláspontok közül amellett érveljek, amelyet jelenlegi viszonyaink között a leginkább előbbrevivőnek vélek.

Digitized by Google

JÓZSEF FARKAS:

Az alkotó értelmiség és a Tanácsköztársaság

A magyar szellemi munkások túlnyomó többsége örömmel fogadta a proletárdiktatúrát és minden oka megvan arra, hogy bízzék is benne" — állapította meg Magyar Lajos a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján a *Világ*ban.[1] „A kommunizmus, amelytől naív képzelődők azért féltek, mert a falanszter tömlöcét látták benne, meg fogja hozni az individuumok valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát" — így nyilatkozott Móricz Zsigmond is 1919 április derekán, a Somogy megyei termelőszövetkezeteket járva.[2] E megállapítások igazát fél század óta napvilágra került 1919-es dokumentumok, s kivált az utóbbi évtizedben közreadott forráspublikációk és visszaemlékezések sokasága építi bele nemzetünk köztudatába. Az ellenforradalom 25 esztendőn keresztül gyalázta, irtotta és próbálta meghamisítani a Tanácsköztársaság emlékét; így tagadta a magyar alkotó értelmiségnek a proletárforradalmat szolgáló tevékenységét, 1919 büszke és lázas tavaszának teremtő lendületét is. (Noha közvetlenül a proletárdiktatúra megdöntése után az ellenforradalom tollforgatói nem szüntek meg támadni a haladó magyar értelmiség színe-javát — írókat, művészeket, tudósokat, műszaki értelmiségieket —, amiért részt vállaltak a proletárforradalomban.) A felszabadulás negyed százada alatt megtörtént a bizonyítás: a jelzett publikációk, a nagyszámú adatok s a tények teljes feltárásával mindennemű rágalmazónak eleven cáfolatul szolgáltak.

A szellem emberének építő részvétele a Tanácsköztársaság törekvéseinek valóraváltásában már 1919-ben felvetette az alkotó értelmiség és a proletárforradalom viszonyának kérdését, s napjainkban is több irodalmi mű igyekszik megadni erre a maga sajátos feleletét. E probléma a Tanácsköztársaság létrejöttéért indított forradalmi harcban, de különösen a proletárdiktatúra napjaiban igen fontos, több ízben vitatott elméleti kérdés volt. E vita során olyan teoretikusok nyilatkoztak meg, mint Kun Béla, Lukács György és Révai József, olyan írók és művészek, mint Móricz Zsigmond, Illés Béla, Kassák Lajos, Uitz Béla és Juhász Gyula, olyan gazdasági és műszaki irányítók, mint Varga Jenő és Hevesi Gyula. Tanulságos tehát megvizsgálni, milyen történelmi körülmények, milyen objektív és szubjektív tényezők hozták létre a haladó magyar értelmiség lelkes csatlakozását a Tanácsköztársaság új világot teremtő társadalmi rendjéhez.

A szocialista forradalom elfogadásának és szolgálatának tényét egyrészt az magyarázza, hogy az első világháború rettenetes szenvedései látóvá tették a népeket, s az alkotó értelmiség mind nagyobb része jutott el annak a felismeréséig, mennyire megérett a pusztulásra az egész világrend, az embertelenítő háborúkat okozó imperialista kapitalizmus. Ady Endre változást sürgető forradalmi költészete a *Huszadik Század* körének, valamint a Galilei Kör fiataljainak radikális szellemiségű vitái, a *Népszava* évtizedes törekvése a haladó

1 Magyar Lajos: Az intelligencia az orosz Tanácsköztársaságban. — Világ, 1919, III. 23.
2 Móricz Zsigmond: Magyarországon nem hal éhen senki. — Pesti Hírlap, 1919, IV. 17.

Digitized by Google

polgári írókkal való alkotó kapcsolat kiépítésére, a *Nyugat* pacifista íróinak mind élesebb háborúellenes hangváltozása, *A Tett*, majd a *Ma* antimilitarista költőinek és művészeinek internacionalista összefogást hirdető fellépése, utóbb a forradalmi szocialisták Szabó Ervin által irányított aktív háborúellenes tevékenysége és a Gyárközi Bizottságban részt vevő műszaki értelmiségiek szervezett küzdelme mintegy összefüggő folyamatként jelezték a történelem készülődését a nagy fordulatra, s készítették elő a talajt, a lelkeket a forradalmi változások befogadására.

A háborúból kiábrándult és vele mindinkább szembeforduló erők. közöttük az alkotó értelmiség gondolkodásának forradalmasodását nagymértékben siettette az 1917 februári, majd októberi orosz forradalom, s a nyomukban hazánkban is bekövetkező forradalmi erjedés. A béke igénye mindinkább egy új, igazságos világrend igényével együtt jelentkezett; mind jobban erősödött a népek szívében egy „új hit", egy „új emberű új világ" kiküzdésének vágya. Mint Juhász Gyula a Tanácsköztársaság első napjaiban „az új társadalmi hit" tartalmát tömören megfogalmazta: „Ennek az új társadalmi hitnek lényege a tudat, hogy a kapitalista társadalom bűnei miatt az egész világon halálra ítéltetett és hogy egyedül a proletariátus teremthet új világot, jobbat, mint a régi, mert igazabbat!"[3]

Erőteljesen hozzájárult az alkotó értelmiség pozitív magatartásának kialakításához az 1918 őszétől mindinkább előtérbe kerülő nemzeti kérdés problémája, a „magyar tragédia" felszámolásának igénye is. Ismeretes, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom elsősorban mint „békeforradalom" érkezett hozzánk, továbbá egy igazságos új világrendet hirdető igéivel volt hatással a magyar közvéleményre. Emellett azonban a lenini békeprogram, az annexiómentes béke követelése is nagy hatást tett nálunk, már 1917 októberében. Az 1918 őszén bekövetkezett polgári forradalom után, amikor nagy súllyal került előtérbe, milyen helyet foglalhat el a haladás útját ismét meglelt magyar nép az átalakuló Európában, az „őszirózsás forradalom" tehetetlensége láttán az alkotó értelmiség előtt is mind reálisabban vetődött fel kivezető útként a magyar és nemzetközi proletariátus, mindenekelőtt Szovjet-Oroszország szövetségének a lehetősége, amely külpolitikai síkon, az antant imperialista törekvéseivel szemben is pozitív megoldást tud hozni a magyarság számára. A Tanácsköztársaság győzelme tehát felfrissítő vért vitt a nemzet szerteágazó ereibe, amikor az új társadalmi rend megteremtésével a proletariátus nemzetközi összefogásának, Szovjet-Oroszország katonai szövetségének a lehetőségét is megteremtette, s ezzel az egyetlen olyan erőnek mutatkozott, amely vállalni tudja a nemzeti érdekek védelmét, az antanthatalmak követeléseivel szemben.

Ebben az eszmélési folyamatban már az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején igen fontos szerepet játszottak a kommunistáknak és más baloldali ideológiák képviselőinek olyan okfejtő írásai, amelyek az értelmiség és a szocialista forradalom viszonyának, illetőleg a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének kérdéseit tárgyalva, több oldalról is bizonyították, hogy az orosz értelmiség és az orosz proletárforradalom ellentétele, nem a szocialista forradalom szükségszerű velejárója, hanem az orosz értelmiség zömének forradalomellenes magatartásának a következménye. Ezt a felfogást — amely sok esetben a „Wilson, vagy Lenin?" dilemmájaként jelentkezett — számosan megfogalmazták, Biró Lajostól Juhász Gyuláig, Kassák Lajostól a kommunista publicisztika művelőiig. Az a körül-

[3] Juhász Gyula: Forradalmi Kis Káté. — Délmagyarország, 1919, III. 25.

Digitized by Google

mény tehát, hogy a Tanácsköztársaság vérontás nélkül győzött, kedvezően járult a magyar alkotó értelmiség és a proletárforradalom kapcsolatának pozitív alakulásához. Lenin világította meg, mekkora „erkölcsi győzelmet" jelentett Szovjet-Oroszország számára, hogy Magyarországon vérontás nélkül győzött a proletárforradalom. Még nagyobb erkölcsi győzelmet jelentett ez az ország színe előtt a magyar kommunisták számára, akik köré nemrég még vértengert festettek a burzsoá sajtó hírverései. Biró Lajos fogalmazta meg az új világrendet köszöntő vezércikkében azt, hogy a polgári értelmiség számára milyen „öröm volt, hogy a proletárdiktatúra itt egyetlen csepp vér kiontása nélkül született meg".[4] *Pogány József*, párhuzamot vonva az orosz és a magyar proletárforradalom létrejöttének történelmi körülményei között, szintén kiemeli a Tanácsköztársaság békés győzelmét, és egyik igen fontos különbségként említi, hogy Oroszországban a proletariátust „hátba támadta az intelligencia", de „Magyarországon effajta ellenállásnak nyoma sincs. A termeléshez, az oktatáshoz és az igazgatáshoz szükséges mérnöki, tanítói és hivatalnoki munkaerő a helyén maradt, és a proletárság hatalma és akarata alá helyezte magát."[5]

Nagymértékben előmozdította az alkotó értelmiség progresszív magatartását a Tanácsköztársaság kulturális programja is, amely szemléletesen bizonyította, hogy a proletariátus forradalma nem semmisíti meg a szellemi értékeket, ellenkezőleg: a nemzeti kultúra felvirágzását segíti elő. A proletárhatalom művelődési politikája az ország társadalmi berendezkedésének, gazdasági és politikai arculatának gyökeres átalakításával egyidőben magának az emberi létnek az átformálását, az osztálytársadalmakban eltorzult emberi lélek *belső* felszabadítását is feladatának vallotta, hogy „évszázadok mulasztásait és a néplélekkel szemben elkövetett vétkeit pótolja és helyrehozza". Ez természetesen együttjárt a volt kizsákmányoló osztályok kulturális monopóliumának a felszámolásával, ám ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy semmi veszendőbe ne menjen az emberiség addig felhalmozott kulturális értékei közül, ellenkezőleg — Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos szavai szerint — „minden igazi értéket mentsen át a múltból a jelen és jövő számára, és minden igazi értéket állítson a proletariátus ügyének szolgálatába, mert a proletariátus ügye: egy a kultúra ügyével".[6]

E művelődési politika feloldotta a kultúra és a szocializmus régi dilemmáját, amely már Heine óta vissza-visszatérő probléma volt az alkotó értelmiség körében. Ady Endre egy évtizeddel a szocialista forradalom előtt áldilemmának tartotta ezt, s a kultúra felemelését is a munkásosztály küzdelmeitől várta: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, Éhe a Szépnek hajt titeket" — írta a proletariátusról. Általában azonban még a progresszív értelmiség olyan személyiségei is féltették a kultúrát a proletariátus forradalmától, akik különben rokonszenveztek küzdelmeivel, mint például Kaffka Margit vagy Juhász Gyula. Most kitűnt, hogy a Tanácsköztársaság a haladó értemiség olyan radikális követeléseit is igyekezett teljesíteni, amelyeket az 1918-as polgári demokratikus forradalom művelődéspolitikája képtelen volt megvalósítani. Ilyen volt például a Galilei Kör által beterjesztett művelődéspolitikai reformtervezet, vagy a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének a népoktatás átszervezését célzó programja; ilyenek voltak az egyházi iskolák államosítását és az egyetemi oktatás gyökeres átalakítását követelő javaslatok, a művészeti élet

[4] Biró Lajos: Az új út. — Világ, 1919, III. 23.
[5] Pogány József: Nekünk könnyebb. — Népszava, 1919, IV. 13.
[6] Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos nyilatkozata. — Fáklya, 1919, IV. 20.

Digitized by Google

irányítására vonatkozó kezdeményezések is, amelyek a polgári demokratikus forradalom talaján szintén megvalósíthatatlannak bizonyultak. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája magába olvasztotta e progresszív követeléseket és elképzeléseket, s nemcsak hogy feloldotta ezzel a kultúra féltésének érzetét, de az értelmiség nagy többsége — tanítók, mérnökök, írók, tudósok, művészek — e program alapján részt is vállalt a Tanácsköztársaság művelődési politikájának megvalósításában. Móricz Zsigmond 1919 tavaszán, a burzsoá és a kommunista világfelfogást szembeállító írásában, máig is érvényes magyarázatát adta annak, hogy mi állította az alkotó értelmiséget a Tanácsköztársaság mellé: „Ha művész vagy, nem kell emberi hiúságok előtt megnyomorodnod; ha tudós vagy, nem kell a kenyérharc sekélyességében vergődnöd; ha munkás vagy, nem kell a kizsákmányolás géprészévé válnod. Bármi vagy, követheted életed belső parancsát: ember lehetsz..."[7]

A Tanácsköztársaság létrejöttének ezek a kedvező körülményei, valamint az emberiség eddig létrehozott kulturális értékeit átvállaló és a nép felemelését célzó művelődési politikája következtében megvalósulásnak indult Marxnak az a régi álma, amely az emberiség megváltását „a gondolkozó emberiség és a szenvedő emberiség szövetségétől" várta. A magyar proletárforradalom szélesre tárta kapuit az alkotó értelmiség előtt. Az egyetemi és felsőoktatási intézmények reformja során katedrához jutottak az úri Magyarország által mellőzött tudósok; így került ekkor az egyetem bölcsészkarára tanárként — többek között — Babits Mihály, Bolgár Elek, Király György, Révay József, Szabó Zoltán, Szekfű Gyula, Vadász Elemér és Varjas Sándor, orvosi karára Ferenczi Sándor, Hári Pál és Pólya Jenő, a Műegyetemre Éber László, Kozma Lajos és Lessner Manó, a tanárképző főiskolára pedig Benedek Marcell és Turóczi-Trostler József. Az új, szocialista tendenciájú irodalom és művészet kibontakozását a proletárdiktatúra állama nagyarányú erkölcsi és anyagi támogatással, a haladó írók és művészek szocialista nevelését célzó művészetpolitika kialakításával is igyekezett elősegíteni. A Közoktatásügyi Népbiztosság által létrehívott művészeti irányító szervekben helyet kaptak az irodalmi és művészi élet különböző irányzatokat képviselő kiválóságai, így többek között Babits Mihály, Barta Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Balázs Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő az irodalmi, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Reinitz Béla a zenei, Ferenczy Béni, Pór Bertalan, Uitz Béla és Vedres Márk a képzőművészeti, Beregi Oszkár, Hegedűs Gyula, Odry Árpád és Rátkai Márton a színészi vezető szerv élén.

Az alkotó értelmiség aktivitására jellemző, hogy neves írók vállalták a színházakban akkor szokássá vált, népnevelési célú ismertető előadások tartását. Ilyen előadásokat tartott — a többi között — Gábor Andor, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Molnár Ferenc, Komját Aladár, Barta Lajos, Peterdi Andor és Révész Béla. Szegeden Juhász Gyula szervezte a munkások ismeretterjesztő előadásait és Móra Ferenccel együtt csaknem naponta tartott itt előadást. Több író és művész — Balázs Béla, Gábor Andor, Kassák Lajos, Kernstok Károly, Komját Aladár, Reinitz Béla, Révai József, Lengyel József, Uitz Béla, Illés Béla stb. — vett részt a Tanácsköztársaság különböző kulturális szerveinek irányító munkájában is. És hosszan sorolhatnánk a Tanácsköztársaság céljait szolgáló alkotásokat, az új világrend igézetében született szép költői vallomásokat, a régi rend hitványságát osztályharcos indulattal leleplező karcolatokat és novellákat, az épülő új világ

[7] Móricz Zsigmond: Tőke. — Pesti Futár, 1919, IV. 4.

Digitized by Google

igazát hirdető riportokat (mint például Móricz Zsigmond somogyi írásait), a proletárhaza önvédelmi harcára buzdító költeményeket és plakátokat — a tudatos feladatvállalás megannyi maradandó emlékét.

Megtévesztő túlzás volna természetesen, ha e momentumokból azt akarnánk kiolvasni, hogy az értelmiség valamiféle egységes, marxista ideológia alapján állott, s tudatosan azonosította magát a proletárdiktatúra összes céljaival. Ilyen tudatos állásfoglalás csak azoknál az értelmiségieknél alakult ki, akiknek a szemléletében erős szociális érzékenység párosult humanizmusukkal, és akik most, megismerkedve a marxizmus igazságaival, képesek voltak a tudatos szocialista világnézet szintjére emelni haladó gondolataikat. A polgári radikalizmus oldaláról érkező Barta Lajos például így ír 1919 május elején: „A kapitalista rend a világháborúban önmagát szétrobbantott keretéből, most születik az új korszak, az új világforma. De mi, akik élő emberek vagyunk, s nem érhetjük be a fejlődés szemléletével, nekünk az új kort meg kell teremtenünk... Nem nézhetjük a történelmi távlat csúcsáról a dolgok folyását. Nekünk gondolattal, tettel, akarattal, a vér, az idegek tüzével és cselekvőképességével bele kell magunkat vetni a küzdelembe."[8]

Az értelmiség más rétegeinél a Tanácsköztársaság melletti megnyilatkozás nem mindig volt egyértelmű, fenntartás nélküli elfogadása az új társadalmi rendnek. Számosan a proletárforradalmat elfogadó sajátos indítékaik oldaláról szemlélték a forradalom eseményeit, s ez természetes is. Többeket elsősorban a nemzeti érzés, a Tanácsköztársaság függetlenségi küzdelme állított érzelmileg az új társadalmi rend mellé. Másokat a szociális igazság áhított világának vérontás nélküli megvalósítása, megint másokat pedig háborúellenes szenvedélyükből fakadó humanizmusuk, amely az imperialista háborúért felelős tőkés rendszer elítéléséhez vezetett. Számosan voltak, akik egy mind jobban kiszélesülő világforradalom kezdeti megnyilvánulásának ítélték meg a magyar proletárforradalmat, olyan hatalmas és világot megrengető nemzetközi méretű küzdelemnek, amely által az emberiség „megváltódik" a véres háború okozta erkölcsi süllyedés terhétől. E különböző értelmiségi rétegek és csoportok más-más indítékból és elsősorban érzelmileg fogadták el a szocializmus tanításait, egy jobb világot ígérő célkitűzéseit. A szocializmus tudományos világnézete azonban még kevéssé volt és lehetett is ismert az alkotó értelmiség szélesebb rétegei előtt — legfeljebb néhány sebtében kinyomtatott, a marxista tanításokat ismertető brosúrát ismerhettek meg Marx és Lenin írásaiból vagy Kun Béla cikkeiből, beszédeiből.

Mindebből következett, hogy eszmei-politikai tartalmát tekintve a tudatformák széles skáláján helyezkedett el az alkotó értelmiség egyes rétegeinek magatartása. Sokan a társadalmi-politikai célok teljes végiggondolása nélkül, egyszerűen mint az alkotás értékét megbecsülő, munkájukban örömöt lelő emberek szolgálták a szocializmus építését. Mások a történelmi haladás irányával együttérezve, több kisebb-nagyobb részletkérdésben azonban töprengve, fenntartásokat hangoztatva, tépelődve szolgálták az új rendet, amelynek megszilárdításától és gyors felépítésétől várták problémáik megoldódását is.

Ennek az összetett helyzetnek szinte természetes velejárója lett az, hogy amikor az osztályharc egyre jobban kiélesedett és a proletárhatalom arra kényszerült, hogy forradalmi erőszakot alkalmazzon a burzsoázia ellenállásának, a nyílt ellenforradalmi kísérleteknek a letörésére, a haladó értelmiségiek egy része értetlenül állt ez előtt és visszahúzódott — elsősorban azok, akik

[8] Barta Lajos: Lenin tanít. — Fáklya, 1919, V. 4.

Digitized by Google

pacifista szemléletük révén sodródtak a Tanácsköztársaság igenléséig. Más értelmiségi rétegek a fronthelyzet vészjósló alakulása következtében torpantak meg, s nem utolsósorban a remélt világforradalom elmaradása következtében is, látva, hogy Szovjet-Oroszország — amely akkor maga is élethalálharcot vívott a maga fennmaradásáért — katonailag nem képes megadni a remélt segítséget a Magyar Tanácsköztársaságnak. Mindez a megtorpanás vagy eltávolodás azonban csak átmeneti jelenségként lett volna értékelhető az alkotó értelmiség és a proletárforradalom viszonylatában, ha a Tanácsköztársaság tartósan fennmarad.

Éppen a Tanácsköztársaság melletti értelmiségi állásfoglalások e bizonyosfokú belső bonyolultsága élezte ki elméletileg is a proletárforradalom és az értelmiség viszonyulásának kérdését. Az alkotó értelmiség és a forradalom, a szellemi munkások és a szocializmus viszonyának problémáját már az 1918-as polgári demokratikus forradalom napjaiban is felvetették. Ekkor elsősorban az a kérdés került előtérbe, hogy van-e szükség az alkotó értelmiség tevékenységére. Ezt a kérdést a kommunista és más baloldali gondolkodók mindenekelőtt azért vetették fel, mert meg akarták nyerni az értelmiség azon rétegeit, amelyek a szocializmusban valamilyen módon a szellemi és fizikai munka nivellálását vélték látni. Kassák Lajos és Illés Béla erre vonatkozó, ismert fejtegetései szintén az értelmiség e körének a megnyerését célozták. Már az ő írásaikban felmerült a szellemi munka kétféle értékelése, gazdasági és erkölcsi értékének különbözősége a kapitalista termelési rend viszonyai között. Lukács György e kérdésekkel kapcsolatban már a szellemi *vezetés* problémáját is felveti, s rámutat, hogy a „szellemi munkások" nem alkotnak egységes osztályt, hanem rétegeik szerint valamelyik alapvető társadalmi osztályhoz tartoznak. A forradalmi mozgalomban és a proletárdiktatúrában a proletár osztályöntudat megtestesítőinek kezében kell lennie a vezetésnek. Mert „ez a világtörténelmi hivatást fölismerő öntudat van egyedül hivatva arra, hogy a társadalom szellemi vezetője legyen".[9]

A Tanácsköztársaság idején még nagyobb súllyal vetődött fel ez a kérdéskomplexum. Kun Béla a tanítók előadóképző tanfolyamán tartott beszédében — e kérdés több oldalát vizsgálva — szólott az értelmiség tevékenységének fontosságáról a szocialista társadalom kiépítése során. Egyrészt kifejtette, hogy szemben a kapitalista társadalommal, amely képtelen volt megszüntetni az ellentmondást a szellemi munka gazdasági és erkölcsi értéke között, a szocialista társadalom fokozatosan egymást megközelítő szintre kell hogy emelje az értelmiség alkotó tevékenységének gazdasági és etikai, morális értékét. Másrészt kitért az értelmiségiek és a fizikai munkások közötti ellentétre, amely — megítélése szerint — az értelmiségnek abból az igényéből fakad, hogy a szellemi munka magasabb kvalitása jogán magának követeli a vezető szerepet a szocialista társadalomban. Kun Béla rámutatott, hogy „a szellemi vezető nem lehet egy külön réteg, nem lehet egy külön osztály, a szellemi vezető a proletárságnak az osztálytudata", s ennek a kifejezői kell hogy elfoglalják a társadalom vezető posztjait. „Minden szellemi munkás azon igyekezzék, hogy minél klasszikusabb, minél teljesebb kifejezőjévé váljék ennek a proletár osztálytudatnak, minél áldozatkészebb, minél harcosabb tagjai legyenek ennek a proletárállamnak és sohse arra törekedjenek, hogy bárki felett

[9] Lukács György: A szellemi vezetés kérdése és a „szellemi munkások". — Internationale, 1919, III. 5.

Digitized by Google

állónak lássanak, hanem mindig arra, hogy maguk közül valónak tekintsék őket a munkások."[10]

Hasonló szellemben foglalt állást Kun Béla az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetségének értekezletén is, 1919 májusában, amikor kifejtette, hogy a szellemi munka értékelésének kérdését külön kell választani a proletariátus osztályharca szellemi vezetésének kérdésétől. Biztosította a műszaki értelmiséget, hogy a proletariátus nagyra becsüli alkotó tevékenységét és azt a proletárdiktatúra állama honorálni fogja. Az osztályharc vezetésére azonban nem az értelmiség, mint olyan, hanem a proletárosztálytudat képviselői vannak hivatva. De azt is kifejtette, hogy „A proletár osztályöntudat mint szellemi vezető mindenesetre garancia arra, hogy a szellemi munka, a mérnök munkája a proletariátus diktatúrájában és a szocializmusban egyaránt értékeltetni fog".[11]

Lényegében az értelmiség és a szocializmus viszonyának problémája került előtérbe a Révai József *Tiszta proletárpolitikát!* című cikke körül kialakult sajtóvitában is. Révai írása, amely a *Vörös Ujság*ban jelent meg, s amely tiltakozott a kapitalista elemeknek a szakszervezetekbe való betódulása ellen, a forradalom irányításának proletár osztálytartalmát akarta biztosítani a burzsoá és kispolgári befolyás veszélyével szemben. Mégis, a cikke nyomán kialakult vitában — mint Hevesi Gyula megállapítja visszaemlékezésében — bizonyos fokú értelmiségellenes hangulat keletkezett az üzemekben. Varga Jenő a *Vörös Ujság* egy későbbi számában, a műszaki értelmiségnek a termelésben elfoglalt fontos helyét kiemelve, „a szellemi munkások és testi munkások" kölcsönös megértésének szükségességét hangoztatta: „Hogy Magyarországon a proletariátus a termelést elég könnyen, minden nagyobb zökkenő nélkül át tudta venni a tőkések kezéből, ennek az a magyarázata, hogy a szellemi munkások egy része őszinte lelkesedéssel, nagy tömege pedig minden ellenkezés nélkül állt a proletárdiktatúra szolgálatába."[12]

E kérdéskörhöz kapcsolódik az a vita is, amely az alkotó értelmiség egyes csoportjainak azon állásfoglalása körül alakult ki, mely szerint a szakszervezethez való csatlakozásuk egyben a párthoz való csatlakozás is. Ilyen megnyilatkozások elsősorban az újságírók és az írók szervezeteiben hangzottak el: e szervezetek szinte testületileg kívántak belépni a pártba, és gyűlésükön ki is mondották „a Magyarországi Szocialista Párthoz való csatlakozásukat". Kun Béla vitába szállt ezzel a felfogással és rávilágított, hogy „a szocialista ideált, a szocialista meggyőződést nem lehet úgy kiosztani, mintha a ruházati bizottság osztaná a ruhát, ha lenne. Nem lehet egyes tesületeket felruházni szocialista világnézettel." Ugyanakkor Kun Béla hangsúlyozottan elutasította azt a felfogást is, mintha az írók vagy újságírók „karrier szempontjából szervezkedtek volna, hanem, mert a mostani társadalomba csak szervezetten lehet beilleszkedni".[13]

Az elvi kérdések tisztázását szolgáló viták biztosították a szocialista eszmeiség érvényesülését a Tanácsköztársaság politikai és művelődéspolitikai irányító munkájában, s ugyanakkor az alkotó értelmiségnek is lehetőséget adtak arra, hogy véleményüket nyíltan kifejtsék. Ilyen vita alakult ki például Biró Lajos és Kun Béla között az írói szervezetek és a politikai aktivitás kapcsolatáról, Kassák Lajos és Kun Béla között az „aktivista" művészek és a proletárforradalom viszonyának kérdéséről, vagy Göndör Ferenc és Révai József kö-

[10] A proletárdiktatúra és a tanítóság. Kun Béla előadása a tanítók előadóképző tanfolyamán. — Budapest, 1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása.
[11] Idézi Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. — Budapest, 1965., 249. old.
[12] Varga Jenő: Munkások és tisztviselők. — Vörös Újság, 1919, V. 23.
[13] Közli: A magyar munkásmozgalom válogatott dokumentumai. 6/A. — Budapest 1959. 477—478. old.

Digitized by Google

zött a Tanácsköztársaság irodalompolitikájának alapelveiről. Lukács György egy vita során fogalmazta meg a Közoktatásügyi Népbiztosság máig is helyesnek mondható irodalompolitikáját. Ha figyelembe vesszük a Tanácsköztársaság igen rövid, alig négy és félhónapos fennállása alatt létrehozott (és megkezdett!) alkotások jelentékeny számát és magas eszmei színvonalát, s azokat az elméleti vitákat, amelyek során a szocialista kultúra és művészet legfontosabb, sok esetben máig aktuális kérdései kerültek napirendre, akkor méltán állíthatjuk, hogy — az adott lehetőségeken belül — a Tanácsköztársaság politikai vezetése megteremtette a szellemi alkotómunka kedvező feltételeit. Bizalmat tanúsított az alkotó értelmiség iránt, becsülte a tehetségben rejlő teremtőerőt, s az élet minden területén kereste azokat az eszközöket és módozatokat, amelyek által a szocializmus magasabb, mert tudatosan „másokért élő" humanizmusával telítődhetett meg az alkotószándékban rejtőző humánum.

És ez a legfontosabb tanulság fél évszázad után is: akkor teljesedhetik ki a legigazabban a szocializmus és az alkotó értelmiség teremtő, elvi alapokon nyugvó kapcsolata, ha a kultúra fénye és a kölcsönös bizalom melege hatja át ezt, az egész nép javára.

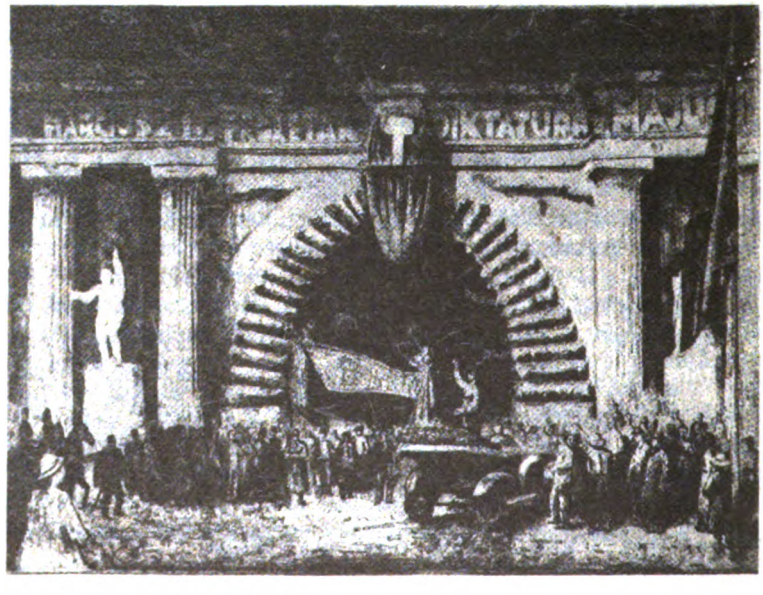

Imre István: 1919. május 1.

Digitized by Google

Csalog Judit

Gondolatok a tekintélyről

Tizenkét évvel ezelőtt osztályfőnöknőm bosszankodva jegyezte meg egyik óráján, hogy a József Attila moziban rossz a hangszóró, kellemetlenül eltorzítja a szinkronizált filmek szövegét.

Tizenkét év telt el, eközben magam is tanár lettem, de férjem, hozzátartozóim, tanítványaim csodálkozására ma is lehetőleg nagy ívben elkerülöm a József Attila mozi környékét. Csak a minap ébredtem rá erre — s mindjárt az okára is —, az illető mozi nézőterén, az előadás szünetében, melyet betöltött a harsány beat-zene.

A mozi hangerősítő berendezése kitűnően működik. Tizenkét év alatt bizonyára nem is egyszer javították, cserélték.

Ilyen a tanári tekintély hatalma.

Osztályfőnökömet, akinek ezt a reális alapjait évekkel túlélő előítéletemet köszönhetem, sohasem tiszteltem vagy szerettem látványos módon. Nem írtam neki karácsonyi üdvözlőlapokat, nem kerestem fel lépten-nyomon problémáimmal, sőt jobban fukarkodtam ragaszkodásom megnyilvánulásaival, mint ahogy illő lett volna. Nem — akkoriban még nem volt divat az ifjúság körében az érzelmek szemérmes rejtegetése, inkább a vérmes szentimentalizmus jellemezte nemzedékünket. Nekünk elveink voltak. Elvből óvakodtam a tekintélytisztelet látszatától is.

Természetesen nemcsak a József Attila mozit kerültem osztályfőnököm hatására. És nemcsak én voltam ezzel így. Olvasmányaimon, szokásaimon, mondatszerkesztésemen, szóhasználatomon furcsa kis nyomokat hagyott, sőt pályaválasztásomat is befolyásolta példájának csendes varázsa. Egykori osztálytársnőm tanítási óráin néha megmosolyogtatóan ismerős gesztusokkal, fordulatokkal, szószerkezetekkel találkozom: letagadhatatlan jeleivel a közös kiindulópontnak.

Osztályfőnöknőm tíz évvel volt idősebb nálam. Mindjárt az első héten siettem kijelenteni: senkit sem tisztelek csupán azért, mert tíz évvel korábban született, mint én. Emlékszem, milyen figyelmesen, barátságosan nézegetett meg. Haragudni sem oka, sem kedve nem volt, mert tekintélye valóban nem pusztán a tíz év korkülönbségen alapult. Mégcsak nem is a tanári diplomán.

E történet személyes jellegűnek látszik, de azért van benne tipikus elem. Tanár vagyok, s mint ilyen, sűrűn tapasztalom, hogy pusztán a diploma vagy a korkülönbség legfeljebb látszattiszteletet gerjeszt a fiatalokban. A legkülönbekben még ezt sem.

Tanítványaim nemigen különböznek tőlem e tekintetben: tiszteletük tárgyát már ők sem mechanikus módon azonosítják a „fölöttes" fogalmával. És e tekin-

Digitized by Google

tély hatásának, a külső-belső jegyek utánzásának látszólag szeszélyes és kiszámíthatatlan módja sem sokban tér el a mienktől.

Ám mindenki számára, akiben a céltudatos tevékenység igénye él, vajmi hasznavehetetlen és kétesértékű a tekintély és a személyes hatás minden irracionális színezetű leírása és meghatározása. Tudnunk kell — vagy kellene — mi hát a tekintély, mivel ébreszthető, hogyan hat, s mi szükség van rá. Annál is inkább, mert magában a fogalomban is van valami, ami ellentmondásra ingerel.

Makarenko így ír: „... maga a tekintély fogalma éppen abban áll, hogy nincs szüksége bizonyítékokra, hanem a gyermek elfogadja, mint az idősebb kétségtelen jogát, erejét és értékét, amely a gyermek szeme előtt is nyilvánvaló". (Válogatott pedagógiai tanulmányok. Új Magyar Könyvkiadó, 1949. 263. old.)

Nos, lehet kétely és fenntartás nélkül egyetérteni ezzel, mondván, hogy a szocialista, nem pedig anarchista pedagógia ma sem vetheti el a tekintély elvét, hiszen ezzel magának a nevelésnek létjogosultságát vonná kétségbe. Márpedig ki más lehet a tekintély hordozója, mint a dolgozó társadalom képviselője: a felnőtt?

De lehetséges és indokolt egy olyan reakció is, mely fennakad a „kétségtelen" szó gyanús hangzásán. A kétség hiánya a XX. században kínosan emlékeztet a gondolkodás, a szellemi önállóság, a tényekből kiinduló ítéletalkotás lebecsülésére, a középkorra, s ennek „modern" változataira, melyeket annyi történelmi tapasztalat hatására utasítunk vissza. Hát még e különös mellékmondat: „nincs szüksége bizonyítékokra". Elgondolkoztató, hiszen nevelésünk, materialista világnézetünkből fakadó elveink nem rokonszenveznek túlzottan semmi olyasmivel, amit a tudomány és a tapasztalat nem bizonyít.

A tekintély problémája jóval több, mint pedagógiai kérdés. Nem korlátozható a felnőttek és fiatalok kapcsolatára, hiszen minden társadalmi alá- és fölérendeltségnek, a vezetők és vezetettek viszonyának értelmezése kapcsolatos a tekintély értelmezésével.

Van azonban a leszűkítő keveset markolásnak néhány jelentős előnye. Az iskolai közösség kicsi, de teljesértékű sejtje a társadalomnak, s ennek fő mozgásiránya, tendenciái jól kinagyíthatóan, jellemzően és élénken tükröződnek benne. Ráadásul a személyes kapcsolatok és konfliktusok fokozott elevensége folytán arra is alkalmas, hogy az emberi reakciók, a személyiség oldaláról is közeledhessünk a problémához.

A tekintély elleni tiltakozás jellegzetesen racionalista attitűdként, forradalmi osztályok, elsősorban a feltörekvő polgárság ideológiájaként vonult be az emberiség történetébe. Nyomatékos, program- és hitvallásszerű formában a felvilágosodás gondolatkörének jellemző része. Mint egyéni állapot pedig az egyedi fejlődésnek bizonyos élettanilag forradalmi, nagyjából az értelmi erők ugrásszerű fejlődésével egybeeső szakaszát jellemzi elsősorban.

E lázadás már a felvilágosodás idején is hajlamos volt paradox ellentmondásokra, például arra, hogy — éppen a gondolkodás védelmének haladó törekvésével együtt — szembefordúljon a civilizációval.

Anélkül, hogy a tekintély fogalmának történetiségét figyelmen kívül hagynám, megállapítható, hogy a gondolkodás útjának, módszerének oldaláról nézve a tekintélyellenesség abból a gyökérből fakad, amelyből a közvetlen, tapasz-

Digitized by Google

talati valóságból kiinduló gondolkodás igénye általában. Szembeszegül minden előlegezett világmagyarázattal, mely a valóság konkrét jelenségeit, az egyéni élményt egy eleve adott tétel illusztrációjává csonkítaná, a világból csak annyit és úgy engedve látni, amennyit és ahogy egy szilklaszilárd, befejezett teória engedélyezi. Szemben áll az egyoldalúan deduktív gondolkodásmóddal, szemben a dogmatizmussal, és szemben a zárt és merev társadalmi hierarchiával, a metafizikus, statikus világképpel. Ennyiben, mint ideológia, haladó hagyomány, mint emberi magatartás, előremutató, forradalmi igényű, humanista. Hogy azonban korunkban problematikusak a konzekvenciái, arra gyakorlati konfliktusok és elméleti ellentmondások vetnek fényt.

A tekintély elleni következetes lázadás — mely nem azonos a tanári tekintély ellen hadakozó fiatalok magatartásával — természetszerűen szemben áll a hagyománnyal, melyet a tekintély képvisel (s mely szintén nem azonos egyszerűen a tantestülettel vagy az idősebb generációval). A gondolkodás módszerének szemszögéből: tiszta indukció, azaz csak az egyedi-konkrét tényekből lehetőleg személyesen alkotott absztrakciók érvényességének elfogadása. Az objektivitás kérdéséről nem is beszélve, nyilvánvaló, hogy az ilyen egyoldalú ismeretszerzés nem elég a valóság megismeréséhez, hogy az egyén az emberiség felhalmozott ismereteinek, a kollektív tudáskincs kész anyagának átvétele nélkül nem léphet túl az ismeretek primitíven szűk körén. (Jean-Jaques Rousseau következetes volt, mondván, hogy ne is lépjen — úgysem tenné ez boldogabbá.)

De a tekintélyellenességnek ilyen ad absurdum formája a gyakorlatban nem is létezik, minthogy lehetetlen. Nemrég olvastam egyik folyóiratunkban arról a megkapó jelenetről, melynek résztvevői — a hazai beat-nemzedék legmerészebb képviselői — áhítatos tisztelettel vették körül Szörényi Leventét, úgy hallgatva szavait, mint a kinyilatkoztatást hallgatták egykor.

A hagyomány ugyanis minden stílus, minden áramlat, minden gondolkodási és cselekvési rendszer születésének másnapján szükségképpen megjelenik és hatni kezd — hagyomány nélkül semmiféle körülhatárolható, megfogható, meghatározható rendszer nem létezik. Hagyománya csak a zűrzavarnak, a rendetlenségnek, a homálynak. nincs. A tradíció pedig minden emberi közösségben kialakítja a tekintélyt is: azt a személyt, testületet, akiben vagy amelyben a legmeggyőzőbb formában fejeződik ki, tartalmazva az illető rendszer alapelveit.

Tekintélyt valószínűleg már a szervezetlen hordában bírt az, aki a legtöbb vadat ejtette. A tekintély elemi fokától kezdve kíséri a társadalmiságot, abszolút tagadása az ember társadalmiságának tagadása, az adott tekintély elleni lázadásban pedig mindig az adott társadalom elleni lázadás fejeződik ki.

De következik-e mindebből az, hogy az osztály nélküli társadalom pozitív embertípusát a tekintélytisztelet jellemzi?

A dialektikus társadalomszemlélet számára világos, hogy nem következik. Tekintély azonban lesz: a közösség kiemelkedő tagjai tekintéllyel rendelkeznek. Ellentmondás ez? Egyáltalán nem: a fejlődés dialektikájából következik, az osztály nélküli társadalom dinamikus, egészséges szerkezete dobja ki magából a „helyzeti" tekintély és a „személyes", belső forrásokból fakadó tekintély ellentmondását. A közösségi társadalom ruházza fel vezető szereppel az erre emberi mivoltukban legalkalmasabbakat — és ennek megteremtésében

Digitized by Google

és továbbfejlesztésében döntő szerepe lesz annak a nemzedéknek, mely mentes a régi értelemben vett, mechanikus és kritikátlan tekintélytisztelettől.

„Lenin, Október" című könyvében Gyurkó László nem egy példával szemlélteti, milyen erőfeszítéseket tett Lenin a bálványimádó tekintélytisztelet lerombolására: forradalmár volt, eltökélten nevelte hát Oroszország népét nagykorúvá, belsőleg is forradalmivá. Ám ha akart volna, sem tehetett volna semmit az ellen a tisztelet ellen, mely nem helyzetének s nem is csupán személyének szólt, hanem a XX. század legszükségesebb, legfontosabb, legjelentősebb gondolatának, melyet személyével és pozíciójával ő reprezentált.

A tekintély „titka" valahol itt lehet. Sem a sérthetetlenség és bírálhatatlanság erőszakos biztosítása nem teremti meg tartósan, sem látványos külsőségek. S önmagában a pozíció, de még a nagy személyes teljesítmény sem biztosítja. Tekintélye egy közösségben annak van, aki az illető közösség számára legmélyebb jelentőségű gondolatot, legigazabb törekvést példázza s jeleníti meg, a közösség számára legtöményebb, legérthetőbb, legvonzóbb formában.

Az iskolai közösségben a nevelő a társadalom hivatott, hivatásos és hivatalos képviselője. Ebből sok félreértés származik ma, mert egyesek a társadalom képviseléséhez elegendőnek tartják a hivatalos nevelői képesítést és a felnőtt magyar állampolgárságot. Arról nem sok szó esik, hogy lényegében mit is jelent közelebbről a „társadalom" képviselete — lévén a tudatunkban tükröződő társadalom a múlt maradványainak, a pillanatnyi jelennek s a benne rejlő jövő körvonalainak összessége. Ki-ki helyzetéből és személyiségéből adódó mértékben és arányban elegyíti és reprezentálja ezeket az összetevőket. Így a fiatalok olykor — legalábbis érzelmileg-tudatilag — többet és erőteljesebben reprezentálnak a jövőből, mint némely személyes tisztánlátással és „helyzeti energiával" csak kevéssé rendelkező, diplomás tanárunk. Ez esetben korántsem „kétségtelen" és „nyilánvaló" ezek tekintélye.

A tekintélynek azonban bizonyos esztétikuma is van, mert eszmék tolmácsolásán, megjelenítésén alapul. Ezért a megjelenítés tökéletességétől, a tartalmat adekvát módon kifejező formától függ, hogy képes-e, s ha igen, mennyire képes hatást gyakorolni. A külsőségeknek tehát nem csupán az ifjúság állítólagos alacsonyrendű „ösztönössége" miatt van szerepük.

Az ókori uralkodók és a keresztény egyházfejedelmek nem ok nélkül vették körül magukat a külső pompa, kifejező díszletek, liturgikus szövegek és kidolgozott gesztusok egész rendszerével, mely egyébként valóságos hatást gyakorolt az emberekre mindaddig, míg átélt és átélhető tartalom fejeződött ki benne. Másfelől: Julius Caesar sem szeszélyből és szórakozásból ette a közkatonák kosztját a gall háború idején, s lakott rozzant sátorban, tréfálkozott a legfaragatlanabb legionárius stílusában.

A lényeg azonban egyik esetben sem a külsőségek látványosságában rejlik, hanem abban, hogy milyen jelentőségű a közösség életében az az eszme, amelyet az illető személy jelenít meg, s hogy e megjelenítés alkalmas-e arra, hogy a közösség többi tagjában az azonosság, a közös lényeg érzésének húrját megpendítse; alkalmas-e a közös vonás tudata arra, hogy büszkeséget, örömöt keltsen, s az azonosulás minél magasabb fokának elérésére késztessen.

A tekintély esztétikuma nem tartalmatlan látványosságon alapul. Anton Szemjonovics Makarenko puritán egyéniségének varázsa például érthetetlen azok számára, akik külsőséges kiemelkedéssel magyarázzák a tekintélyt. Maka-

Digitized by Google

renko a növendékei számára még nem tudatos, de igazi érdekeket, legbelsőbb, legmélyebb szükségleteket tette kézzelfoghatóvá lényének természetes, intenzív és ökonomikus kifejezésével.

Gyakorló pedagógusok legkézenfekvőbb ellenvetése az, hogy tapasztalataink szerint egy-egy közösségben korántsem biztos a népszerűség-közcsodálat-tekintély, és az említett érték egybeesése. Ellenkezőleg: igen sok osztályközösségre hatástalan marad a nevelők és a példamutató tanulók varázsa, ugyanakkor a bomlasztókat, a „könnyű élet" vagy édes élet képviselőit és szószólóit csodálat és utánzók hada veszi körül.

Ha a közösség vélt érdekek, vélt újszerűség bűvöletébe esik, ez mindig annak a következménye, hogy valódi érdekeit az arra hivatottak nem képesek eléggé magukkal ragadóan kifejezni. S akkor hivatottságukhoz is kétség fér.

A kudarc okai lényegében tartalmi okok. Hiába „nagy" valamely igazság, ha nincs köze, nincs érintkezési pontja a közösség tagjainak belső szükségleteivel. Támaszpont nélkül senki sem fordíthatja ki sarkaiból a világot.

Külső eszközökkel nem lehet ellensúlyozni a belső gyengeséget. Sajnos, igen gyakori nevelői fogás a kiemelkedő emberség helyett a felnőttnek járó „hivatalos" kiváltságok hangsúlyozása. Az a nevelő, aki befűtteti a tanári szobát, amikor a tanulók fűtetlen termekben dolgoznak, hasztalan igyekszik kiemelkedő mivoltáról meggyőzni környezetét.

De a leggyakoribb hiba nevelők esetében a szürkeség, a stílustalanság, az a semmitmondó légkör, mely a viselkedés, ruházat, beszédstílus, arcvonások bizonytalanságából, körvonalazhatatlanságából, a szilárd belső váz és az ökonómia hiányából árad. Semmitmondással semmit sem lehet kifejezni, s az ifjúság — de a felnőttek is — inkább azonosulnak a torz, de határozott és bizonyos stílusjegyeket viselő magatartásformával, mint a tiszteletreméltó ködde l és homállyal.

Azt is meg kell értenünk, hogy fiataljaink önállóan akarnak dönteni abban, hogy ki legyen számukra tekintély. Ez azonban nem baj. Hiszen annak jele, hogy most már a közösség maga ösztönzi vezetőit arra: éljenek különb, emberibb, hasznosabb és értelmesebb életet.

Pásztor Gábor: A Somogy megyei termelőszövetkezetek élelemmel segítik a budapesti munkásokat (1919)

Digitized by Google

Vietnam, 1969

Kereken egy esztendeje jelentette be a VDK kormánya: kész kijelölni megbízottait, akik kapcsolatba lépnek az Egyesült Államok küldöttségével, hogy előzetes tárgyalásokba kezdjenek a vietnami békéről. Az előzetes tárgyalások — amelyeken csak a Vietnami Demokratikus Köztársaság és az Egyesült Államok delegációja vett részt — azóta kibővültek a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front, valamint a saigoni kormányzat küldötteivel, és eljutottak az érdemi tárgyalások szakaszába.

Dél-Vietnamban azonban továbbra is folynak a hadműveletek, a párizsi tárgyalások egy helyben látszanak topogni, az amerikaiak semmilyen komoly jelét nem mutatják annak, hogy csapataikat kivonnák Vietnamból.

●●●

A vietnami háborúnak az a fejezete, amely a jelenlegi helyzet kialakulásához vezetett, voltaképpen akkor kezdődött, amikor a Dél-vietnami Felszabadítási Front csapatai 1968 elején — az azóta a hadtörténelembe „holdújévi offenzíva" néven bevonult hadművelet során — általános támadást intéztek az amerikaiak ellen Dél-Vietnam teljes kiterjedésében.

Ez a támadás az Egyesült Államok katonai és politikai vezetésében, nem utolsósorban magában az amerikai közvéleményben is valóságos sokkot idézett elő. Kínos meglepetésként hatott, hogy a szabadságharcosok általános támadása éppen a téli száraz évszakban bontakozhatott ki. Ez az évszak a háború addigi történetében az amerikai csapatok támadásainak időszaka volt. Szemben a nyári monszun trópusi esőkben bővelkedő, rendkívül párás, majdnem állandóan borús hónapjaival, a téli száraz évszakban az amerikaiak mindig ki tudták használni óriási légierejüket, fel tudták vonultatni gépesített egységeiket, és ezekben a hónapokban a szabadságharcosok ezelőtt mindig védelmi harcokra kényszerültek. Az előző években az amerikaiak minden nagy hadműveletüket a téli száraz évszakban hajtották végre. 1968 telén viszont — noha csapataik létszáma ekkor már meghaladta a félmilliót — egyetlen támadást sem tudtak kibontakoztatni. Sőt, február elején a szabadságharcosok kitűnően egybehangolt, központilag irányított offenzívába kezdtek az összes dél-vietnami nagyvárosok és nagyobb katonai támaszpontok ellen.

Bombaként hatott ez az offenzíva az amerikai hadvezetőségre és a washingtoni kormánykörökre azért is, mert nem sokkal előtte hozták nyilvánosságra Westmoreland tábornoknak, a dél-vietnami amerikai csapatok akkori (de néhány héttel később leváltott) főparancsnokának a hadihelyzetről a kongresszus számára készített, igen derűlátó jelentését. Statisztikai és más adatokkal zsonglőrködve bizonygatta, hogy „Vietnamban az Egyesült Államok a teljes katonai győzelem felé halad".

Digitized by Google

Meglepte azonban az általános offenzíva azokat a józanabb katonai köröket is, amelyek Westmoreland optimizmustól duzzadó jelentéseit némi óvatossággal fogadták. Azt ugyanis ezek sem vonták kétségbe, hogy a városokban és a főútvonalakon — szemben a dzsungelekkel — abszolút szilárdak az amerikaiak katonai pozíciói.

A dzsungel a háború folyamán mindig a szabadságharcosoké volt. Az ellenük felvonuló amerikaiakkal szemben azt a taktikát követték, hogy nyílt terepen nem bocsátkoztak velük harcba, hanem kitértek előlük, behúzódtak a dzsungelbe, és lesben várták a nyomukat követő, őket üldöző amerikai tengerészgyalogosokat. Teljes közelségben aztán közelharcot, kézitusát erőszakoltak rájuk. „Ragadd meg az ellenséget a derékszíjánál!" — így nevezték el a dél-vietnami partizánok ezt a taktikát. A rohamozó amerikaiakat annyira közel engedték magukhoz, hogy az ezeket támogató légierő és tüzérség — nehogy saját katonáikban tegyen kárt — kénytelen volt lemondani a beavatkozásról. A közelharcban a partizánok jobbára felülkerekednek a tűztámogatás nélkül egyszeriben elgyengült amerikaiakon. A helyi terepviszonyokat, a dzsungelt jól ismerő szabadságharcosok mesterien használják ki az ebből adódó összes előnyöket. Őket a dzsungel elrejti, védi, nekik otthont, sőt táplálékot is ad. Az amerikaiak viszont rettegnek a számukra idegen és félelmetes dzsungeltől. Rettegnek az áthatolhatatlan ősbozóttól, az örökös félhomálytól, a nyomasztóan párás levegőtől, a maláriát hozó szúnyogoktól, az alattomos kígyóktól, de legfőképpen a mindenütt lesben álló partizánoktól, akik olyan nesztelenek és legalább olyan veszedelmesek, mint a párduc.

Az amerikaiak erőfeszítései, hogy a dzsungelben a DNFF erői fölé kerekedjenek, hiábavalóknak bizonyultak. A városokban és a főútvonalakon azonban, ahol a korszerű harci technika erejét érvényesíteni tudták, teljes biztonságban érezték magukat. A holdújévi offenzíva alapos csalódást hozott nekik: a szabadságharcosok egyidőben hajtottak végre rajtaütést az ország legnagyobb városai, Saigon, Da Nang, Hue, s az összes megyei székhelyek ellen. Több helyen elvágták a fő közlekedési utakat. Az amerikaiak annyira bíztak katonai pazícióikban a városokban és a főútvonalakon, hogy teljes stratégiai tartalékaikat az ország északi részébe, a fenyegetett Khe Sanh-i támaszpont körzetébe vezényelték. Most egyszerre kiderült, hogy tartalékaikra az ország más pontjain is égető szükségük lett volna ugyan, de képtelenek átcsoportosítani ezeket. A partizánok éppen ott: a városokban és a főútvonalakon akadályozták meg őket ebben, ahol az amerikaiak abszolút fölényben érezték magukat.

Végül, de nem utolsósorban meglepetést okozott az a minőségi változás, amely a DNFF erőinek bevetésében és fegyverzetében mutatkozott meg.

A dél-vietnami szabadságharcosok három kategóriába csoportosulnak. Az első csoportba a DNFF reguláris alakulatai tartoznak. Ezek állandóan fegyverben levő, rendszeres kiképzés alatt álló, szabályos hadiszervezettségű alakulatok, ezredek, dandárok és hadosztályok, amelyeket általában csak nagyobb hadműveletekre és mindig csak a központi parancsnokság döntése alapján vetnek be. A második csoportba a felszabadított körzetek regionális csapatai, többnyire önálló zászlóaljakba szervezett és szintén állandóan fegyverben álló egységei tartoznak. Ezeknek egy-egy akcióra, illetve a felszabadított körzetek rendszeres védelmére való bevetését az illető körzet parancsnoksága rendeli el. Végül a harmadik kategóriába a felszabadított falvak többnyire szakasz erejű népi milicista alakulatai sorolhatók. Ezek főleg parasztokból rekrutálódnak, akik állandóan viselnek ugyan fegyvert, fő fel-

Digitized by Google

Vietnam, 1969

Kereken egy esztendeje jelentette be a VDK kormánya: kész kijelölni megbízottait, akik kapcsolatba lépnek az Egyesült Államok küldöttségével, hogy előzetes tárgyalásokba kezdjenek a vietnami békéről. Az előzetes tárgyalások — amelyeken csak a Vietnami Demokratikus Köztársaság és az Egyesült Államok delegációja vett részt — azóta kibővültek a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front, valamint a saigoni kormányzat küldötteivel, és eljutottak az érdemi tárgyalások szakaszába.

Dél-Vietnamban azonban továbbra is folynak a hadműveletek, a párizsi tárgyalások egy helyben látszanak topogni, az amerikaiak semmilyen komoly jelét nem mutatják annak, hogy csapataikat kivonnák Vietnamból.

A vietnami háborúnak az a fejezete, amely a jelenlegi helyzet kialakulásához vezetett, voltaképpen akkor kezdődött, amikor a Dél-vietnami Felszabadítási Front csapatai 1968 elején — az azóta a hadtörténelembe „holdújévi offenzíva" néven bevonult hadművelet során — általános támadást intéztek az amerikaiak ellen Dél-Vietnam teljes kiterjedésében.

Ez a támadás az Egyesült Államok katonai és politikai vezetésében, nem utolsósorban magában az amerikai közvéleményben is valóságos sokkot idézett elő. Kínos meglepetésként hatott, hogy a szabadságharcosok általános támadása éppen a téli száraz évszakban bontakozhatott ki. Ez az évszak a háború addigi történetében az amerikai csapatok támadásainak időszaka volt. Szemben a nyári monszun trópusi esőkben bővelkedő, rendkívül párás, majdnem állandóan borús hónapjaival, a téli száraz évszakban az amerikaiak mindig ki tudták használni óriási légierejüket, fel tudták vonultatni gépesített egységeiket, és ezekben a hónapokban a szabadságharcosok ezelőtt mindig védelmi harcokra kényszerültek. Az előző években az amerikaiak minden nagy hadműveletüket a téli száraz évszakban hajtották végre. 1968 telén viszont — noha csapataik létszáma ekkor már meghaladta a félmilliót — egyetlen támadást sem tudtak kibontakoztatni. Sőt, február elején a szabadságharcosok kitűnően egybehangolt, központilag irányított offenzívába kezdtek az összes dél-vietnami nagyvárosok és nagyobb katonai támaszpontok ellen.

Bombaként hatott ez az offenzíva az amerikai hadvezetőségre és a washingtoni kormánykörökre azért is, mert nem sokkal előtte hozták nyilvánosságra Westmoreland tábornoknak, a dél-vietnami amerikai csapatok akkori (de néhány héttel később leváltott) főparancsnokának a hadihelyzetről a kongresszus számára készített, igen derűlátó jelentését. Statisztikai és más adatokkal zsonglőrködve bizonygatta, hogy „Vietnamban az Egyesült Államok a teljes katonai győzelem felé halad".

Digitized by Google

Meglepte azonban az általános offenzíva azokat a józanabb katonai köröket is, amelyek Westmoreland optimizmustól duzzadó jelentéseit némi óvatossággal fogadták. Azt ugyanis ezek sem vonták kétségbe, hogy a városokban és a főútvonalakon — szemben a dzsungelekkel — abszolút szilárdak az amerikaiak katonai pozíciói.

A dzsungel a háború folyamán mindig a szabadságharcosoké volt. Az ellenük felvonuló amerikaiakkal szemben azt a taktikát követték, hogy nyílt terepen nem bocsátkoztak velük harcba, hanem kitértek előlük, behúzódtak a dzsungelbe, és lesben várták a nyomukat követő, őket üldöző amerikai tengerészgyalogosokat. Teljes közelségben aztán közelharcot, kézitusát erőszakoltak rájuk. „Ragadd meg az ellenséget a derékszíjánál!" — így nevezték el a dél-vietnami partizánok ezt a taktikát. A rohamozó amerikaiakat annyira közel engedték magukhoz, hogy az ezeket támogató légierő és tüzérség — nehogy saját katonáikban tegyen kárt — kénytelen volt lemondani a beavatkozásról. A közelharcban a partizánok jobbára felülkerekednek a tűztámogatás nélkül egyszeriben elgyengült amerikaiakon. A helyi terepviszonyokat, a dzsungelt jól ismerő szabadságharcosok mesterien használják ki az ebből adódó összes előnyöket. Őket a dzsungel elrejti, védi, nekik otthont, sőt táplálékot is ad. Az amerikaiak viszont rettegnek a számukra idegen és félelmetes dzsungeltől. Rettegnek az áthatolhatatlan ősbozóttól, az örökös félhomálytól, a nyomasztóan párás levegőtől, a maláriát hozó szúnyogoktól, az alattomos kígyóktól, de legfőképpen a mindenütt lesben álló partizánoktól, akik olyan nesztelenek és legalább olyan veszedelmesek, mint a párduc.

Az amerikaiak erőfeszítései, hogy a dzsungelben a DNFF erői fölé kerekedjenek, hiábavalóknak bizonyultak. A városokban és a főútvonalakon azonban, ahol a korszerű harci technika erejét érvényesíteni tudták, teljes biztonságban érezték magukat. A holdújévi offenzíva alapos csalódást hozott nekik: a szabadságharcosok egyidőben hajtottak végre rajtaütést az ország legnagyobb városai, Saigon, Da Nang, Hue, s az összes megyei székhelyek ellen. Több helyen elvágták a fő közlekedési utakat. Az amerikaiak annyira bíztak katonai pozícióikban a városokban és a főútvonalakon, hogy teljes stratégiai tartalékaikat az ország északi részébe, a fenyegetett Khe Sanh-i támaszpont körzetébe vezényelték. Most egyszerre kiderült, hogy tartalékaikra az ország más pontjain is égető szükségük lett volna ugyan, de képtelenek átcsoportosítani ezeket. A partizánok éppen ott: a városokban és a főútvonalakon akadályozták meg őket ebben, ahol az amerikaiak abszolút fölényben érezték magukat.

Végül, de nem utolsósorban meglepetést okozott az a minőségi változás, amely a DNFF erőinek bevetésében és fegyverzetében mutatkozott meg.

A dél-vietnami szabadságharcosok három kategóriába csoportosulnak. Az első csoportba a DNFF reguláris alakulatai tartoznak. Ezek állandóan fegyverben levő, rendszeres kiképzés alatt álló, szabályos hadiszervezettségű alakulatok, ezredek, dandárok és hadosztályok, amelyeket általában csak nagyobb hadműveletekre és mindig csak a központi parancsnokság döntése alapján vetnek be. A második csoportba a felszabadított körzetek regionális csapatai, többnyire önálló zászlóaljakba szervezett és szintén állandóan fegyverben álló egységei tartoznak. Ezeknek egy-egy akcióra, illetve a felszabadított körzetek rendszeres védelmére való bevetését az illető körzet parancsnoksága rendeli el. Végül a harmadik kategóriába a felszabadított falvak többnyire szakasz erejű népi milicista alakulatai sorolhatók. Ezek főleg parasztokból rekrutálódnak, akik állandóan viselnek ugyan fegyvert, fő fel-

Digitized by Google

adatunk azonban a termelő munka végzése, s jobbára csak őrszolgálatot látnak el, illetve időnként egy-egy partizán-vállalkozásban vesznek részt.

Korábban a más-más kategóriába tartozó alakulatok sokszor egymástól elszigetelten hajtották végre akcióikat. Az 1968-as holdújévi offenzíva volt az első, amikor minden szabadságharcos erő a központi parancsnokság előre kidolgozott terve szerint, egyidőben és egybehangoltan lendült támadásba Dél-Vietnam egész területén.

Hasonló fejlődést mutatott a szabadságharcosok fegyverzete is. Gyalogsági felszerelésük 90 százalékát továbbra is az amerikaiaktól zsákmányolt fegyverek alkotják. Egy esztendővel ezelőtt azonban már mind nagyobb szerephez jutott a DNFF korszerű tüzérsége, a gerilla-hadviselés körülményei között különösen jól alkalmazható korszerű aknavetők, valamint az egyszerűen kezelhető, de rendkívül nagyhatású rakéták.

A katonai helyzet alapvető megváltozását nemcsak azért érdemes és szükséges egy esztendő távolából is részletesen elemezni, mert végső soron ez késztette Johnsont a tárgyalóasztalhoz, azaz annak nyílt beismerésére, hogy katonai eszközökkel nem tudja megoldani a vietnami problémát, hanem azért is, mert azóta is ez a legfontosabb tényezője ennek a háborúnak: olyan tényező, amely döntően befolyásolja a helyzetet mind az arcvonalon, mind a tárgyalóasztalnál.

●●●

A DNFF impozáns katonai sikereinek nyomasztó hatását Amerikában még komorabbá tették a közelgő elnökválasztás baljós jelei. Nyilvánvaló lett, hogy ez a kudarc Johnson és pártja, a demokrata párt bukását is magával hozza. Arra gondoltak: ha részlegesen szüneteltetik a VDK bombázását és ezzel utat nyitnak a tárgyalásokhoz, talán elejét vehetik választási vereségüknek.

Washington döntése mindjárt kezdetben nyilvánvalóvá tette: az amerikai vezető köröket valóban nem a béke őszinte szándéka vezeti, hanem csak valamiféle taktikai elképzelés. Johnson például a bombázás részleges szüneteltetésével egyidőben jelentette be, hogy rövidesen újabb 13 500 katonát küld Dél-Vietnamba, és újabb 2,5 milliárd dolláros póthitelt kér a már akkor évi 30 milliárd dollárt felemésztő vietnami háború költségeire. Még átlátszóbb lett az amerikai szándék, amikor a bejelentett „bombázási szünetet" sajátos eszkaláció követte. Az első bejelentés úgy hangzott, hogy az amerikai gépek számára a VDK területének 90 százaléka fölött tilos a bombázás, és csak 10 százaléknyi részen, a demilitarizált övezettől közvetlenül északra van engedélyezve. Két nappal később már azzal módosították ezt, hogy a bombázási szünet csak a 20. szélességi foktól északra szól, azaz a VDK déli fele „szabad" a légi kalózok számára.

A vietnami békét annyira áhító világ ezek után feszült várakozással tekintett a VDK kormányának tárgyalási állásfoglalása elé. Az egész világon egyöntetű volt a vélemény, hogy az a minimum, amit Amerikának a vietnami béketárgyalások megkezdése érdekében meg kell tennie: a VDK bombázásának teljes megszüntetése. Mint ismeretes, a VDK kormánya előzetesen többször is kinyilatkoztatta, hogy kezdeti lépésként ehhez a minimumhoz ragaszkodik.

Annál örvendetesebb volt a VDK kormányának diplomáciai bölcsességről és nagy hajlékonyságról tanúságot tevő bejelentése: kész kijelölni megbízottját, aki érintkezésbe lép az Egyesült Államok képviselőjével, hogy meghatározza vele a VDK ellen folyó légitámadások és mindenfajta egyéb katonai

Digitized by Google

tevékenység feltétel nélküli beszüntetését, hogy azután az érdemi tárgyalások megkezdődhessenek.

Az előzetes tárgyalások némi huzavona után a múlt év májusában megindultak. Nincs könnyű dolga a krónikásnak, aki arra vállalkozik, hogy összefoglalja, mi is történt a tárgyalásoknak ebben a szakaszában, amely novemberig tartott. Voltaképpen nincs mit összefoglalni. A tanácskozáson egyetlen napirendi pont szerepelt: a VDK bombázásának teljes beszüntetése. Az amerikai delegáció azonban minden egyébről hajlandó volt tárgyalni, csak éppen erről nem. Legalábbis komolyan nem. Bár annak tudatában ült le a tárgyalóasztalhoz, hogy Hanoi ragaszkodik a bombázások teljes és feltétel nélküli beszüntetéséhez, most mégis képtelen „ellenszolgáltatásokat" követelt ennek fejében. Közben állandóan bombázta a VDK déli körzeteit, mégpedig olyan intenzitással, mint addig soha. Voltak időszakok, amikor az amerikai légierő naponta több bevetésben támadta ezeket a déli körzeteket, mint korábban az egész országot.

Közben azonban a VDK légvédelme is jelentősen megerősödött, A múlt év őszén már 3000 fölött járt a VDK fölött lelőtt amerikai repülőgépek száma. A légiháború rendszeressé válása, azaz 1965 eleje óta az Észak-Vietnam fölött lelőtt amerikai gépek havi átlaga 70 körül volt. A gépek között 42 típus szerepelt. Leggyakrabban a Phantom, a Thunderchief, a Super Sabre, a Skyraider, a Sky Hawk és az F—105-ös gépek nevével találkoztunk. Ezek valamennyien igen korszerű szuperszónikus vadászbombázók. Van a lelőtt gépek között néhány B—52-es is. Ezeket a viszonylag lassú járatú óriásbombázókat az amerikai hadvezetőség főleg a dél-vietnami partizánok ellen alkalmazza, nekik ugyanis nincsenek korszerű légelhárító fegyvereik. Néhány alkalommal azonban bevetették ezeket a gépeket a demilitarizált övezet északi sávja fölött is, és a VDK néphadseregének légvédelme egyáltalán nem „respektálta" ezeket sem. Szerepel a lelőtt gépek között az amerikaiak legújabb vadászbombázója, a változtatható szárnyállású, „mindenttudó" F—111-es is.

Egy szuperszónikus vadászbombázó ára 2,8 és 3,5 millió dollár között változik. Egy B—52-es 9, egy F—111-es 9,5 millió dollárba kerül. Ha a lelőtt gépek árát átlagosan 3 millióval számoljuk, ez összesen 10 milliárd dollárt tesz ki. Ez még a vietnami háború horribilis kiadásait tekintve is tekintélyes összeg, több mint egyharmada annak, amennyit az Egyesült Államok 1968-ben az egész vietnami háborúra elköltött.

De még ennél is súlyosabb a pilótákban elszenvedett veszteség. A szuperszónikus gépekre csak kiváló testi és idegi adottságú, nagy gyakorlattal rendelkező pilóták alkalmasak. Általában évekig tart, amíg minden e modern harci gépekhez szükséges adottság kifejlődik a pilótában. A pilótaállományban elszenvedett veszteség már 1967 óta nagy gondot okoz az amerikai hadvezetőségnek. A vietnami néphadsereg fogságába került amérikai pilóták között sok a magas rendfokozatú repülőtiszt, aki már a koreai háborúban is harci gépet vezetett, és most — a hajózó állományban beállott jelentős veszteség miatt — parancsnoki beosztásból volt kénytelen ismét gépre ülni. Sőt van az Észak-Vietnamban fogságban levő amerikai pilóták között egy űrhajóskiképzést kapott repülőtiszt is.

Bármilyen vonatkozását nézzük is tehát az amerikai légierő veszteségének, teljesen jogos az a büszkeség, amellyel a vietnami nép ezt a győzelmet elkönyveli.

Nincs okunk elhallgatni, hogy a bombázások súlyos károkat okoztak a VDK-nak. Hiszen az amerikai légikalózok semmit sem kíméltek. Aljas ciniz-

Digitized by Google

mussal azt mondták ugyan, hogy „csak betont és acélt", azaz csak katonai fontosságú objektumokat támadnak. A világ azonban tények ezreiből ismerte meg az igazságot. Elpusztítottak ipartelepeket, amelyek a polgári lakosság ellátását szolgálták, leromboltak sűrűn lakott városnegyedeket, bombázták a megduzzadt folyók gátjait, bombáztak iskolákat és kórházakat, rendszeresen alkalmaztak repesz- és golyósbombákat, amelyek épületekben nem is tesznek kárt, hanem kizárólag emberek tömegpusztítására valók.

De jól tudja a világ azt is — és a VDK ellen viselt barbár légiháború összes tényei közül ez a legfontosabb —, hogy az amerikaiak nem érték el céljukat a bombázásokkal. A közlekedésben legfeljebb órákra tudtak egy-egy bombázással fennakadást okozni. A helyszínen felhalmozott tartalékanyagok segítségével az e célra szerveződött önkéntes ifjúsági brigádok nyomban helyreállították a bomba-szaggatta utakat, a feltépett vasúti síneket, kijavították a hidakat, vagy szükség-átkelőket létesítettek, ha kellett, akár új utakat is vágtak a dzsungelbe — és a szállítmányok mehettek tovább rendeltetési helyükre. Ipartelepeknek, iskoláknak, valamint a polgári lakosság jelentős részének a veszélyeztetett körzetekből való szervezett és fegyelmezett kitelepítésével sikerült a lehető legkisebbre csökkenteni a veszteséget és biztosítani a termelőmunka, az oktatás folyamatosságát.

A légitámadásoknak sűrűn kitett körzetekben az óvóhelyek rendszerével, a jól megszervezett figyelő- és jelzőszolgálattal, a védelmi rendszabályok gondos betartásával, mindenekelőtt pedig példás fegyelmezettséggel a lakosság igen jó védelmét teremtették meg. Bebizonyosodott például, hogy az olyan egyszerű, szinte primitív építmény, mint az egyszemélyes óvógödör, amelyet Észak-Vietnam sűrűn lakott településein még az utcák hosszában, a járdák mentén is végig kiástak, jóformán tökéletes védelmet nyújt a rendkívül gyorsan támadó szuperszónikus gépek bomba- és rakétarepeszei ellen is.

Észak-Vietnam bátor népének helytállásában döntő szerepet játszott az az óriási támogatás és segítség, amelyet a Szovjetunió és a többi szocialista ország nyújtott. A segítség mindig időben érkezett és évről évre nőtt. A VDK elleni amerikai légiháború kezdete óta fokozatosan érkeztek Észak-Vietnamba a legkorszerűbb légvédelmi berendezések, a kitűnő szovjet MIG vadászrepülőgépek és a légvédelmi rakéták. 1967-ben és 1968-ban Hanoi és Haiphong körül erős légvédelmi rakéta- és vadászrepülő-zár épült ki. Az Észak-Vietnam felett lelőtt amerikai repülőgépek élve elfogott pilótái közül sokan elmondták, hogy a thaiföldi támaszpontokon mindig szorongva vették tudomásul, ha Hanoi vagy Haiphong elleni bevetésre kaptak parancsot. A VDK vezetői pedig többször nyomatékosan hangsúlyozták, hogy mindenekelőtt a Szovjetuniótól és a többi testvéri szocialista országtól kapott segítség tette lehetővé az amerikai légitámadások elleni hathatós védelmet. Ez a segítség természetesen nemcsak katonai volt, hanem gazdasági is. A legsűrűbben bombázott városokból kitelepített üzemek többnyire a segítségként kapott gépekkel kezdték meg új helyükön a munkát. A VDK adatai szerint csupán 1966 és 1967 folyamán 420 új ipari létesítményt helyeztek üzembe és további 150 üzemet bővítettek ki a szocialista országoktól kapott segítséggel.

A Szovjetunió és más szocialista országok hathatós segítsége döntő szerepet játszott abban, hogy az amerikaiak nem érték el céljukat a VDK elleni légiháborúval. A vietnami népet sem katonailag, sem gazdaságilag, sem pedig morálisan nem sikerült megtörniük.

Digitized by Google

Végül is ez a felismerés vezette el az amerikai kormányt ahhoz az elhatározáshoz, hogy feltétel nélkül teljesen beszüntesse a VDK bombázását. Nagyon fontos hangsúlyozni: *feltétel nélkül*. A VDK — jogosan — semmiféle „ellenszolgáltatásra" nem volt hajlandó. Emlékeztetni kell erre az olvasót azért, mert a szabadságharcosok idei márciusi támadásai kapcsán az amerikaiak — felháborító cinizmussal — sűrűn tettek olyan célzásokat, hogy „mivel a másik fél a feltételeket megszegte", fontolóra veszik a VDK elleni bombatámadások felújítását. Laird amerikai hadügyminiszter is azzal a javaslattal tért vissza március közepén saigoni szemleútjáról, hogy „korlátozott megtorlásra" van szükség.

A múlt év novemberében, amikor az Egyesült Államok kormánya bejelentette a VDK elleni bombázások feltétel nélküli beszüntetését, ezt látványosan, éppen az elnökválasztás küszöbén tette. Szerette volna az utolsó pillanatban visszanyerni az amerikai választópolgárok elvesztett bizalmát. A választások eredménye azonban azt igazolta, hogy e szennyes háborút az Egyesült Államok egyszerű emberei mélységesen megelégelték.

A múlt év novemberében tehát azzal, hogy befejeződött a több mint négy éven át tartó kegyetlen légiháború a VDK ellen, megnyílt a lehetőség, hogy az addigi előzetes tárgyalások helyett megkezdődjenek a tényleges béketárgyalások. Ezen természetesen az eddigi két tárgyaló félen kívül a DNFF, valamint a saigoni kormányzat delegációjának is részt kellett már vennie.

A saigoni rezsim, miután hosszan és látványosan kérette magát, végül mégis elküldte delegációját Párizsba. Itt, amint előrelátható volt, újabb huzavonába kezdett, hogy amennyire lehet, elodázza az érdemi tárgyalások megkezdését. Erre minden oka megvolt és megvan. Ki érezné, ki tudná jobban, mint ő, hogy a vietnami konfliktus békés megoldása felé tett minden lépés közelebb hozza az ingoványon egyensúlyozó bábkormánynak dicstelen végét?

Tavaly májusban, amikor a VDK és az Egyesült Államok delegációja Párizsban a tárgyalóasztalhoz ült, Dél-Vietnamnak a saigoni kormányzat ellenőrzése alatt álló városaiban is mind határozottabban léptek színre az amerikaiakkal és a Thieu—Ky csoporttal szemben álló hazafias erők. Korábban ezek jobbára csak a buddhista szervezetek keretében fejthették ki tevékenységüket. A nép érdekeiért harcosan síkra szálló, s ugyanakkor nagy népszerűségük és az egész buddhista világban élvezett tekintélyük miatt kikezdhetetlen főpapok köré csoportosulva erős szervezetek alakultak szerte az országban. Tömörítették a városi értelmiség, főleg a pedagógusok nagy részét, s Dél-Vietnam északi felében — elsősorban Huéban és környékén — a diákság zömét is. Bár e szervezetek már két esztendővel azelőtt is határozott politikai követelésekkel léptek fel, vallási jellegük bizonyos fokig korlátozta tevékenységüket.

Az elmúlt év ebben is fordulatot hozott. A szabadságharcosok nagyszabású offenzívája Dél-Vietnam városai ellen nemcsak katonai, hanem igen mély politikai hatást is tett. Napok alatt újabb és újabb demokratikus szervezetek, ifjúsági, vallási, szakmai és más szövetségek, sőt gyárosok és földbirtokosok egyesületei is a színre léptek — köztük sok olyan tömörülés, amelytől az amerikaiak eddig megtagadták a politikai nyilvánosságot —, és demonstrálták: Dél-Vietnamban nemcsak a falvak, nemcsak a DNFF ellenőrzése alatt álló körzetek népe, hanem a városi lakosság is békét, függetlenséget és demokratikus rendet akar. E szervezetekből jött létre Dél-Vietnamban a Nemzeti Demokratikus és Békeerők Szövetsége. Érthető megdöbbenést keltett a bábkormány köreiben, hogy a Szövetség tavaly nyáron Saigon

Digitized by Google

tőszomszédságában illegálisan igen széles körű küldöttértekezletet tartott és manifesztumot adott ki, amelyben — többek között — kinyilvánította készségét a DNFF-el való együttműködésre.

Az immár szervezetten fellépő hazafias erők a párizsi tárgyalások kezdete óta észrevehetően tovább erősödtek és már bizonyos kormánykörökre is kiterjesztették befolyásukat. Több, korábban félreállított befolyásos politikus szintén kapcsolatot keresett a DNFF-el egy esetleges koalíciós kormány megalakítása céljából. A Thieu—Ky rendszerből és az amerikaiakból mélységesen kiábrándult dél-vietnamiak befolyásos csoportja a legutóbbi hetekben felvetette a gondolatát egy békekormány megalakításának, amely kész lenne tárgyalásokat kezdeni a DNFF-el. A DNFF támogatja ezt az elképzelést. Véleménye szerint ebben az esetben két szakaszban valósulhatna meg a politikai megoldás: először a jelenlegi kormány helyére egy *békekabinet* lépne Saigonban, majd követné ezt egy széles körű *koalíciós kormány* megalakítása.

Fontos politikai változások mennek végbe ezekben a hetekben Dél-Vietnam felszabadított körzeteiben is. Ezen a területen — amelyekben Dél-Vietnam 14 millió lakosából 10 millió él — négy hónap óta választások folynak. A felszabadított falvak és járások élén eddig forradalmi bizottságok álltak, ellátták a közigazgatást, kiépítették az iskolai és az egészségügyi hálózatot, szervezték a népi milíciát, földet osztottak — egyszóval gyakorolták az államhatalmat. E bizottságokat most választott néptanácsok váltják fel.

Minthogy a felszabadított körzetek nem alkotnak összefüggő területet, és természetesen a harcok miatt is, a választásokat körzetenként más-más időpontban tartják. Ez év február végéig 17 tartományban, 5 városban és 38 járásban választották meg a néptanácsokat. A választások mindenütt titkosak. Néhány nyugati laptudósító arról is beszámolt, hogy a felszabadított körzetek és a saigoni kormány ellenőrzése alatt álló körzetek találkozásánál fekvő falvakban — amelyekben sajátos kettős hatalom alakult ki: nappal bemerészkednek ugyan ide az amerikaiak és a saigoni kormányhadsereg katonái, sötétedés után azonban ez is a szabadságharcosok birodalma — szintén tartanak választásokat. A különbség csak az, hogy itt nem nappal mennek el az emberek a választóhelyiségbe, hanem éjszakánként a szavazatszedő bizottság járja végig az urnákkal a házakat.

E választásokkal kapcsolatosan figyelemreméltó a kommunista-barátsággal egyáltalán nem gyanúsítható párizsi Le Monde megállapítása: „Amikor majd abbamaradnak a harcok, amikor majd el kell ismerni, hogy a föld azé, aki megműveli, a hatalom pedig azé, aki beszedi az adót, aki fenntartja a rendet, működteti az iskolákat és a kórházakat, megszervezi a közlekedést és irányítja az ifjúságot, akkor mutatkozik majd meg igazán, mi is a jelentősége a partizán-körzetekben lefolytatott választásoknak."

Érthető, hogy a saigoni rezsim minden eszközzel igyekezett elodázni azt a pillanatot, amikor a DNFF képviselőivel hivatalosan is a tárgyalóasztalhoz kell ülnie. Több nyugati újság beszámolt arról a drámai beszélgetésről, amely erről a témáról Thieu, saigoni elnök és Bunker, saigoni amerikai nagykövet között lezajlott. A párizsi Le Nouvel Observateur megírta, hogy Thieu hisztérikusan ordította bele Bunker képébe: „Tudják maguk, hogy mi lesz, ha leülünk szemben a DNFF képviselőivel Párizsban? Reguláris csapatainknak több mint egynegyede megszökik a milicistáinkkal és a póttartalékosainkkal együtt! Ez összesen 400 ezer ember. Visszaszöknek a falvaikba — nem azért, mert kommunisták akarnak lenni, hanem azért, mert senki sem szeret a vesztesek oldalán maradni."

Digitized by Google

Leegyszerűsítve a dolgot, úgy lehetne talán megfogalmazni, hogy a párizsi tárgyalóasztalnál helyet foglaló négy delegáció közül a VDK-nak és a DNFF-nek feltétlenül érdekében áll a béke megteremtése, ezért következetesen harcol érte: a saigoni kormány érdekeivel ellentétes a béke, ezért minden lehetőt megtesz ennek megakadályozására; az amerikai delegáció pedig — érezve a háború súlyát, a nemzetközi és a hazai közvélemény nyomását — kénytelen ugyan bizonyos engedményekre, olyanra például, mint a DNFF-nek tárgyalópartnerként való elismerése, de valójában szintén akadályozza az előrehaladást.

De nemcsak a Párizsban tanúsított huzavona, hanem a dél-vietnami helyzet valósága is erre enged következtetni. Igaz, az amerikaiak bejelentették: elérkezett az ideje a vietnami háború „deamerikanizálásának", valójában azonban semmi komoly jele, hogy tényleg meg akarnák kezdeni csapataik visszavonását. A „terv", amely erről nyilvánosságra került, arányaiban nevetséges. Eszerint első lépésként 540 ezer jelenleg Dél-Vietnamban állomásozó katonájukból 20 ezret (!) vonnának ki, második lépésként, 1969 végére, további 30 ezret. A következő években újabb egységeket vezényelnének vissza, de 200 ezer katonát még több év múlva is mindenképpen ott akarnak állomásoztatni.

A csapatok ilyenfajta „visszavonása" ellen természetesen semmi kifogása nincs sem a saigoni kormánynak, sem a dél-koreai bábrezsimnek, sem pedig Thaiföldnek. Ez utóbbi kettő — mint ismeretes — két fontos csatlósa az amerikaiaknak Dél-Vietnamban, és szintén hevesen ellenez minden a béke irányába teendő lépést. Az ázsiai országok közül Thaiföldön van az Egyesült Államok legjobban kifejlesztett katonai támaszponthálózata, itt állomásozik a vietnami hadműveletekben részvevő légierők mintegy 80 százaléka. Thaiföld jelenleg 6 ezer, a közeljövőben pedig már 12 ezer speciálisan kiképzett, a dzsungelháborúra felkészített katonával vesz részt Dél-Vietnamban a szabadságharcosok elleni terrorakciókban. A dél-koreai bábkormány — Amerika legerősebb csatlósa Vietnamban — jelenleg 65 ezer katonáját állomásoztatja Dél-Vietnamban, és kilátásba helyezte, hogy ezt a kontingenst rövidesen 100 ezerre növeli. A saigoni kormánycsapatok létszámát a tél folyamán majdnem negyedmillióval növelték, fegyverzetét pedig korszerűsítették, természetesen amerikai segítséggel.

1969 elején az amerikaiak megindították az úgynevezett „gyorsított pacifikálást". Ez abból áll, hogy a legfontosabb körzetekben — elsősorban Saigon körül, valamint a Mekong deltavidékén, amely rizstermelés szempontjából jelentős — maximális technika bevetésével, B—52-esek szőnyegbombázásaival kegyetlen irtóhadjáratba kezdtek a partizánkörzetek felszámolására. Minthogy a szabadságharcosok — a gerilla-hadviselés szabályainak, meg évek óta sikeresen alkalmazott harci taktikájuknak megfelelően — kivonták csapataikat ezekből a körzetekből és nem bocsátkoztak harcba a nyilvánvalóan túlerőben levő ellenséggel, a támadók a partizánokkal rokonszenvező falvak lakosságán bosszulták meg magukat. Falvak egész sorát gyújtották fel, lakóikat pedig „stratégiai falvaknak" elkeresztelt koncentrációs táborokba hurcolták.

Közben célzatos jelentéseket hoztak nyilvánosságra arról, hogy ebben és ebben a körzetben „felszámolták a DNFF erőit". Egyébként nem sokkal azelőtt, hogy a szabadságharcosok márciusi támadássorozata megindult, Abrams tábornok, a Dél-Vietnamban harcoló amerikai csapatok főparancsnoka, szintén olyan jelentést terjesztett a washingtoni kongresszus elé, amely duzzad az optimizmustól és az önbizalomtól. Nem kevesebbet állít benne, mint azt, hogy az amerikaiak elérték katonai céljaikat Vietnamban, a DNFF pedig már kimerült

Digitized by Google

és összeomlás előtt áll. Következésképpen: az amerikaiak „ráérnek" a párizsi tárgyalásokon, az idő az amerikaiaknak dolgozik, s ha fokozzák katonai erőfeszítéseiket, akkor a győzők pozíciójából tárgyalhatnak. Sőt akkor nem is tárgyalniuk kell, hanem egyszerűen „diktálni" a békefeltételeket.

A DNFF erőinek idei márciusi támadássorozata voltaképpen válasz ezekre az agresszív katonai akciókra és a béketárgyalásoknak erre az — enyhén szólva — furcsa értelmezésére. A szabadságharcosok a múlt év novembere, azaz a VDK elleni bombázások feltétel nélküli beszüntetése után jelentősen csökkentették rajtaütéseik számát és erejét. Természetesen nem azért — ezt ismételten is fontos hangsúlyozni —, mintha ez valamiféle ellenszolgáltatás lett volna a VDK elleni kezdettől fogva bűnös és jogtalan légiháború beszüntetéséért, hanem azért, mert ezzel is bizonyítani akarták őszinte békeszándékukat abban az időszakban, amikor megnyílt a lehetőség Párizsban az érdemi béketárgyalásokra. Minthogy azonban a szemben álló fél ezt a helyzetet újabb irtóhadjáratra és a béketárgyalások szabotálására igyekezett felhasználni, a DNFF nem tehetett mást: meg kellett mutatnia, hogy katonai ereje teljében van, a kezdeményezést változatlanul szilárdan a kezében tartja, s ha ismét harcot kényszerítenek rá, ezt ereje és igaza tudatában vállalja.

A saigoni bábkormány márciusban, „válaszul a DNFF támadásaira", követelni kezdte a VDK bombázásának felújítását. Az amerikai héják célzatos „megfontolásaikkal", bizonyos „korlátozott bombatámadások" követelésével igyekeznek a még habozó és óvatos Nixont ebben az irányban befolyásolni.

Van-e rajta mit csodálkozni, hogy ilyen körülmények között türelmetlenül és egyelőre, sajnos, hiába vár a párizsi tárgyalásokon előrehaladást a békére és nyugalomra oly szenvedélyesen vágyó világ?

Türelmetlensége azonban nemcsak érthető és indokolt, hanem egyben biztató is. Biztató, mert a vietnami béke irányában elért eddigi eredményekben — a hősiesen küzdő vietnami nép győzelmein kívül — nagyon fontos szerepet játszott a világ haladó közvéleménye is. Senkinek nem lehet kétsége: a vietnami nép hősiesen fog helyt állni ezután is. S ha ezt továbbra is támogatni fogja a világ haladó közvéleménye, akkor bizonyosan lesz további előrehaladás Vietnam békéje felé, bármilyen akadályok tornyosulnak is ennek útjában.

Fábián Ferenc

Barczi Pál: Gyári munkásezredek a miskolci csatában (1919 május)

Digitized by Google

A IX. kongresszus útján

Tanácskozott a Budapesti Pártbizottság

Kibővített ülést tartott az MSZMP Budapesti Bizottsága. A tanácskozásnak egyetlen napirendi pontja volt: megvitatták a végrehajtó bizottság jelentését a IX. pártkongresszus határozatai végrehajtásának néhány legfontosabb budapesti tapasztalatáról.

A végrehajtó bizottság jelentése szigorúan a tényekre építve mérlegelte a IX. kongresszus óta eltelt időszak eredményeit, és elemző módon vont le tanulságokat a még megoldatlan gondokból. Természetesen elsősorban a főváros politikai közéletét elemezte és általános összegezésként megállapította: Budapest helyzetét a IX. kongresszus óta alapvetően a stabilitás, a kiegyensúlyozott, nyugodt politikai légkör jellemzi. A tények bizonyítják, hogy erősödött a párt vezető szerepe, politikai befolyása, növekedett a lakosság érdeklődése a közügyek iránt és fokozódott részvétele a társadalmi szervek közjólétet szolgáló munkájában.

Joggal állapította meg mindezek után a végrehajtó bizottság: e kedvező politikai helyzet, a bizakodó közhangulat főként a IX. kongresszus határozatai következetes végrehajtásának eredménye. E problémakört részletezve megállapítja a jelentés, hogy a következő tények keltettek általánosan kedvező hatást a főváros lakosságának legszélesebb rétegeiben: a reform zökkenőmentes bevezetése, a Budapestre jellemző megnövekedett vállalati nyereség, az élet- és munkakörülmények fokozatos javulása, az áruellátás és választék bővülése, a munkaidő mind több embert érintő csökkentése, a már bevezetett és az egyre szélesebb körben igénybe vett anyasági segély, a városfejlesztésben elért, mindenki által tapasztalt eredmények.

Németh Károly elvtárs szóbeli kiegészítőjében hozzátette: „A párt helyzetéről és a pártmunka kérdéseiről szólva, szeretném hangsúlyozni azt a nagyon fontos tapasztalatot, amely bizonyítja: az elmúlt két esztendőben politikailag, eszmeileg és szervezetileg egységesebbé és cselekvőképesebbé váltak a pártszervezetek a fővárosban is. A kongresszus útmutatásai alapján sikerült sokféle helytelen nézetet eloszlatni. Úgy ítéljük meg, hogy például a párt vezető szerepének helyes és egységes értelmezésében elvileg és gyakorlatilag is előreléptünk. A káder-munka kérdései is tisztázódtak. A kommunisták és pártonkívüliek viszonya helyes irányban fejlődött. Mindez a párton belül is erősítette az egyetértést. Munkánkban szem előtt tartottuk azt a követelményt, amelyről a kongresszuson, majd azt követően is gyakran esett szó: minden új és új feladat kapcsán újból és újból egységre kell jutni a vezető testületekben és a pártalapszervezetekben is. Ez vezetett bennünket akkor is, amikor nagy erőfeszítéseket tettünk azért, hogy az új gazdaságirányítási rendszer lényegét, elveit, a belőlük fakadó tennivalókat Budapesten is megértse, magáévá tegye a párttagság, és ennek szellemében tevékenykedjék."

Az ilyen vitathatatlanul kedvezőnek mondható helyzet elismerése mellett nem hallgatta el a végrehajtó bizottság, hogy akadnak a fővárosban megoldásra váró politikai és gazdasági gondok is. A lakosság egyes rétegeiben politikai passzivitást és cinizmust tapasztalunk. Találkozunk elégedetlenséggel is, elsősorban a nyugdíjasok és egyes költségvetési szervek alkalmazottai körében, minthogy életszínvonaluk nem úgy alakul, ahogyan remélték, s elmarad a lakosság más rétegei életszínvonala mögött.

Ezzel kapcsolatban Németh Károly elvtárs hangsúlyozta, hogy a központi párt- és állami szervek ismerik ezt a problémát, és vizsgálják is, mit kellene tenni. „Meggyőződésem — mondotta —, hogy a magunk számára nem vonhatunk le más

Digitized by Google

konzekvenciát, mint azt, hogy további erőfeszítést kell tennünk az anyagi alapok megteremtéséért; az üzemekben hatékonyabb, termelékenyebb munkával, gazdaságosabb termeléssel, egyszóval a mechanizmus ez évi szigorúbb szabályainak következetes érvényesítésével. Természetes, hogy meg akarjuk és meg is kell oldanunk a nyugdíjasok problémáját. Budapesten 330 ezer nyugdíjas él. A feltételeket azonban csak az anyagi termelés alapján lehet és így is kell megteremtenünk."

Igen részletesen foglalkozott a beszámoló a gazdasági reform tapasztalataival. „A IX. kongresszus rámutatott arra, hogy jelenlegi viszonyaink között az osztályharc központi kérdése a gazdasági építőmunka feladatainak sikeres megvalósítása, hatékonyságának növelése, hiszen ettől függ társadalmi előrehaladásunk, a nép életszínvonalának emelése. Ez megköveteli a reform sikeres megvalósítását és e munkában a párt vezető szerepének érvényesítését. Ebből kiindulva a Budapesti Pártbizottság, a pártszervezetek és a pártszervek munkájában, a fővárosi kommunisták tevékenységében központi helyet foglalt el a gazdasági irányítási rendszer reformjának előkészítése és eredményes bevezetése" — állapította meg a végrehajtó bizottság jelentése, egyben indokolva, hogy miért éppen a gazdasági reform céljainak maradéktalan megvalósításáért tettek legtöbbet az elmúlt időszakban. Az ipari statisztika e munka jelentős eredményét bizonyítja: a IX. kongresszus óta 9 százalékkal növekedett a főváros ipari termelése. Talán még ennél is jelentősebb tény: Budapest szocialista iparának termelékenysége két esztendő alatt 8,5 százalékkal nőtt, s ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a fővárosban a termelés emelkedése teljes egészében a termelékenység növekedéséből ered.

Mindezeket a tényeket, a jelentés megállapításait a tanácskozás résztvevői egyöntetűen elfogadták. A vitában azonban kiderült, hogy az általánosan valóban kedvezőnek ítélhető helyzet rendkívül sok sürgősen megoldásra váró gondot és számos egyenetlenséget takar. E tényre elsősorban Németh Károly elvtárs hívta fel a tanácskozás résztvevőinek figyelmét. Hangsúlyozta, hogy fel kell venni a harcot a csak általánosságok alapján értékelő szemlélettel szemben, és fel kell váltani ezt a konkrét helyzet reális, mindenre kiterjedő értékelésével. „Elég általános tapasztalat ma még az átlagosan jónak mondható eredmények mögé rejteni a hibákat, a gyengeségeket, a fogyatékosságokat. Teljesen megfelel pl. a valóságnak — mondotta —, hogy Budapesten az elmúlt két évben a termelés növekedése a termelékenység növekedéséből származott. Ez azonban csak átlagosan igaz. Ez a jó átlageredmény tartalmazza az átlagosnál sokkal jobb munkát is — s nem kevés van ilyen —, de az átlagosnál sokkal gyengébb munkát is. Az egyes üzemek, vállalatok helyzetét tehát ebben és minden más összefüggésben is konkrétan, helyileg, a maga valóságában kell értékelni."

Ezzel kapcsolatban azt a tapasztalatot is szóvátette, hogy egyes üzemekben a vezetők nem azt nézik: milyen műszaki és egyéb feltételei vannak meg a munkatermelékenység növekedésének. Nem e feltételekhez szabják a termelékenység növelésének ütemét, hanem így töprengenek: 3 százalékkal növeljük a termelést, elég lesz tehát, ha a termelékenységet is 3 százalékkal növeljük. Előfordul pedig, hogy az adott esetben 5 százalékkal is lehetne növelni a termelékenységet. „Azt gondolom — mondotta Németh elvtárs —, hogy ez még az ó-mechanizmusból visszamaradt konzervatív szemlélet. Az ilyen vezetők így vélekednek: »tartalékoljunk egy kicsit!« Ez a tartalékolás tulajdonképpen azt jelenti, hogy visszafogják a műszaki fejlődést is, hiszen nem használják ki a kezükben levő lehetőségeket. Egy másik példa: Nagyon jó dolog számot adni arról, hogy az elmúlt évben Budapesten nemcsak a tervezett 12 ezer lakást építette meg az építőipar, hanem 5—6 százzal többet adott át. Ilyesmi már nagyon régen nem fordult elő a főváros életében. Ennek örülnünk kell. Örülnünk kell annak is, hogy néhány nagy beruházásunkon meggyorsult az építés üteme. Azt azonban nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy az elmúlt évben az állami építőipar tulajdonképpen semmivel sem növelte a termelékenységet. Miközben műszaki feltételei javultak, a termelés növekedését teljes egészében létszámtöbblettel fedezte. Azért is szóvá kell tenni ezt, mert az építőipar kapacitásának növekedése alapve-

Digitized by Google

tő érdek, enélkül városfejlesztési feladatunk megoldása szinte lehetetlen. Megint csak példaként említem: most már lenne egy kicsivel több pénzünk a lakások felújítására is, de minthogy nem elegendő az építőipari kapacitás, az elmúlt évben 160 millió forintunk maradt felhasználatlanul. Gondolják csak el — hány család lakásviszonyait tudtuk volna jobbá tenni födémcserével, felújítással, ha megteremtjük e kapacitás alapjait. Ez a kapacitáshiány hovatovább olyan gonddá válik, hogy meglevő lehetőségeinket sem tudjuk eléggé hasznosítani. Budapesten a harmadik ötéves tervben 1100 új kórházi ágy megépítése volt előirányozva. Már a terv negyedik évében tartunk, de eddig mindössze 280 kórházi ágy létesült. Sajnos — elsősorban kapacitáshiány miatt — előreláthatólag csak a felét teljesítjük annak, amire anyagi lehetőségünk meg lett volna. Ehhez hozzá kell tennem: a főváros kórházi ággyal való ellátottsága 1960-hoz képest jelenleg 5 százalékkal rosszabb."

A vita tehát bebizonyította, hogy az általában jónak mondható gazdasági helyzet mögött rejtőző egyetlen fogyatékosság is milyen módokon gyűrűzik tovább és bukik a felszínre mint az emberek politikai közérzetét nyomasztó, rontó tényező. A helyzet ilyen módon való elemzése, a gondokkal való nyílt szembenézés volt jellemző a pártbizottság egész tanácskozására.

A gazdasági helyzetről szólva többen is elismerőleg nyilatkoztak a főváros üzemeinek, vállalatainak gazdasági vezetőiről. Véleményük szerint a gazdasági vezetők nagy többsége munkájával bizonyította be, hogy az új gazdasági körülmények között is eredményesen és hatékonyan tud dolgozni közös céljainkért. Az élet igazolta tehát, hogy helyes volt türelmesen lehetőséget adni mindenki számára a bizonyításra. Az elmúlt egy esztendőben azonban fény derült néhány gazdasági vezető tehetetlenségére, vezetői képességének hiányára is. Kitűnt, hogy akadnak olyanok, akik egyszerűen nem értik meg az új gazdasági mechanizmus lényegét. Ilyen esetekben súlyos hiba volna tovább várni. A türelem most már a reform céljaival ellentétes hatást gyakorolna. Félreértés ne essék: nem sürgetett valamiféle őrségváltást a pártbizottság tanácskozása, mindössze néhány tehetetlennek bizonyult emberről esett szó, akiknek nem bűnük, hanem bajuk, hogy nem tudtak helyt állni az új körülmények között. A felszólalók valamennyien egyetértettek abban, hogy ezeknek az embereknek az elhelyezését emberségesen, a párt káderpolitikájának megfelelően kell megoldani. A közérdek azonban megköveteli, hogy a vezetői képességekkel nem rendelkező emberek helyére megfelelő képességű, gazdasági céljainkat hatékonyan szolgáló szakemberek kerüljenek.

E téma más formában is szóba került a tanácskozáson: Borbély Sándor elvtárs, a Csepeli Pártbizottság első titkára elmondotta, hogy némelyek hangzatos frázisok mögé igyekeznek rejteni a vezetői tehetetlenségüket. „A problémák feltárásánál gyakran alkalmazunk ilyen kategóriákat: objektív nehézség, az átmeneti korszak velejárója. Manapság egyesek olyankor is hivatkoznak ilyen tényezőkre, amikor az indokolatlan és ezzel tulajdonképpen a vezetői gyengeséget, a hozzá nem értést, a bátortalanságot, a kezdeményezésre való képtelenséget takarják. Meggyőződésünk, hogy a Központi Bizottság és a IX. kongresszus éppen az átmeneti nehézségek megoldását tűzte feladatul a kommunisták és a pártszervezetek elé. A fejlődés közben nyilván újabb nehézségek is jelentkeznek, de ha csak hivatkozunk rájuk, és nem látunk hozzá megoldásukhoz, csak növekednek gondjaink" — mondotta.

A pártbizottság ülésén a várospolitikai és gazdasági jellegű kérdések mellett elsősorban a főváros politikai közéletének egyes negatív vonásai körül bontakozott ki legerőteljesebben a vita. Németh Károly elvtárs például hangsúlyozta, hogy bár általános tapasztalat a lakosság mind fokozottabb részvétele a politikai közéletben, mégis súlyos gondot okoz a ma még számos helyen tapasztalható közömbösség. „El kell érnünk — mondotta —, hogy a fegyelem, a kötelességtudat a munkában és a társadalmi együttélésben is egyaránt erősödjék. Nem állíthatjuk azt, hogy a főváros különböző munkahelyein nincs már fegyelmezetlenség és mindenki maradéktalanul eleget tesz kötelességének. Igaz, a szocialista brigádok sok szép példát adnak a munkában, a fegyelmezettségben, az emberi magatartásban, a közösségi életben. Ezt a nagy erőt

Digitized by Google

azonban nem támogatjuk eléggé. Pedig a dolgozók nagy többsége a rend és a fegyelmezett munka híve. E nagy többség elítéli a fegyelmezetlenséget, a nemtörődömséget, amelynek döntő része volt abban, hogy 1967-ben és 1968-ban több mint 200 halálos kimenetelű üzemi baleset történt Budapesten. A balesetek miatt az elmúlt két esztendőben csaknem 1,4 millió munkanap esett ki a termelésből. Most nem is elsősorban a népgazdasági kárt akarom szóvá tenni, hanem azt, hogy végül is hány súlyos emberi tragédia okozója lett a felületesség és felelőtlenség, a közöny és közömbösség. A közömbösség az egyik legrombolóbb morális tényező. Fedezéket nyújt a lazaságnak, táptalaja a bürokráciának és sok más rossznak. Jórészt a közömbösségnek kell tulajdonítanunk azt is, amit például a hiánycikkekkel kapcsolatban tapasztalunk. Elmondhatjuk, hogy a főváros áruellátása sokat fejlődött, a választék is javult és bővült, de a dolgozók mégis sokat bosszankodnak a hiánycikkek miatt. És itt szeretném megmondani: amiképpen az ország ipari termelésének nagyjából a felét Budapest produkálja, úgy a hiánycikkeknek legalább a feléért is a budapesti ipar, a fővárosi nagy- és kiskereskedelmi szervek, a tanácsi vállalatok és a ktsz-ek felelősek."

Lényegében ugyanezekről a problémákról szólt dr. Csendes Károly elvtárs, a legfőbb ügyész helyettese is. Elismerte a közömbösség, a politikai passzivitás morális romboló hatását, felhívta azonban a figyelmet más, szerinte még veszélyesebb jelenségekre: az anyagiasság visszataszító megnyilvánulásaira, amelyeket a jelentés és a felszólalók is szóvá tettek ugyan, de amelyeket véleménye szerint hangsúlyozottabb problémaként kell kezelni.

„A IX. pártkongresszuson is szó esett a »kijárásról« — mondotta Csendes elvtárs —, arról hogy egyesek megalapozatlanul különböző előnyökhöz jutnak. Több példával is tudnám bizonyítani, hogy ez a törekvés egyes emberek megvesztegetését is maga után vonja. Most például Szabolcs megyében büntetőeljárás folyik egy tsz-közi vállalkozás vezetői ellen. Ezek a vezetők nyíltan felvettek a vállalkozás költségvetésébe bizonyos összeget, amelyből állami hivatalnokokat vesztegettek meg, hogy soron kívül kapjanak ipari anyagokat, gépkocsi-kiutalást. Azért említem meg itt a Budapesti Pártbizottság tanácskozásán ezt, mert elsősorban Budapesten dolgozó állami alkalmazottakat vesztegettek meg. Hasonló gond szerintem az, amit a tsz-ek és budapesti gyárak között kötött némely szerződés kapcsán tapasztalunk. Az utóbbi időben az említett tsz-ek szerződést kötöttek egyes budapesti gyárakkal; ennek értelmében munkaerőt közvetítenek a fővárosba, s ezen a termelőszövetkezetek rendkívül jól keresnek. Így fordul elő, hogy két egymás mellett levő munkapadon dolgozik egy budapesti munkás, aki 25 éve becsülettel helyt áll a műhelyben és egy vidékről felkerült másik ember, aki jóval többet keres, mint törzsgárdatag szomszédja. Az ilyen jelenségek nyilvánvalóan rontják a város és falu közötti hangulatot, az együttműködést. Nemrég vizsgáltuk egy Hajdú megyei termelőszövetkezet ilyen ügyét, s kiderült, hogy csupán munkaközvetítéssel egy fél éven belül több mint 400 ezer forinthoz jutottak. Budapestre, Inotára és más munkahelyekre közvetítettek embereket, például úgy, hogy elcsalták a munkásokat a Debreceni Gördülőcsapágy-gyárból."

A közéleti tisztaságról, a szocialista törvényesség következetes érvényesítésének feladatáról szólt Kádár János elvtárs is. (Kádár elvtárs felszólalását a Népszabadság tudósítása ismertette, ezért most nem térünk vissza rá részletesen.) Utalt több elvtárs érvelésére, amikor hangsúlyozta: nálunk alapvető közérdek, hogy ne essék bántódása senkinek, aki nem vét törvényeink ellen. Ugyanilyen közérdek azonban az is, hogy rangjukra, beosztásukra való tekintet nélkül, jogszerűen eljárjunk törvényeink megsértőivel szemben. Felhívta a tanácskozás résztvevőinek figyelmét arra, hogy a kommunisták nagy felelősséggel tartoznak egymás iránt is. A legtöbb ember ugyanis nem egyik percről a másikra válik bűnözővé. Eleinte csak annyit igyekszik megszerezni magának, amennyi törvényesen minden állampolgárnak jár, azután egy kicsivel többet, majd még többet, és ebben a hajszában észre sem veszi, amikor szembekerül törvényeinkkel. A társadalmunkért érzett kommunista felelősségérzet megköveteli, hogy ha ilyet tapasztalunk, lépjünk közbe, amíg nem késő. Egy kommunista ugyanis nemcsak a maga becsü-

Digitized by Google

letét teheti kockára, de akarva, akaratlanul egy kicsit elvtársai, pártja becsületét is. E gondolatsort folytatva mondotta Kádár elvtárs, hogy a kommunistáknak ilyen vonatkozásban is szerényebbeknek kell lenniük másoknál. Nem azért, mert a párttagnak kevesebb előnyre van joga, mint bármely más tisztességes állampolgárnak — de mégis szerencsésebb, ha egy kicsivel kevesebb előnyt szerez magának, mert így biztosabb, hogy sohasem lépi át a törvényes határt.

A tanácskozás résztvevői a közélet különböző problémái mellett nagy figyelmet fordítottak a Budapest lakosságát közvetlenül érintő városfejlesztési kérdésekre is. Egyetértettek a párt-végrehajtóbizottság jelentésével, amely a jelenlegi helyzetet elemezve kimondta: Budapest népessége 1966 óta mérsékeltebben, évenként körülbelül 18 ezer lakossal növekedett. Budapest vonzerejét változatlanul a magasabb színvonalú szociális, kommunális ellátottság, a kedvezőbb tanulmányi, kulturális és szórakozási lehetőség és a sok munkaalkalom adja. Bonyolítja a problémát a fővárost környező települések népesedési helyzete is. A fővárosba áramlást sikerült erősen fékezni, de a fővárost környező település-gyűrűben még ezt a problémát nem sikerült megoldani, pedig ez egyben a főváros egészségügyi, közlekedési, közellátási gondjait is növeli. Ezért a budapesti Pártbizottság rendszeres kapcsolatot épített ki Pest megyével és hozzáfogtak közös intézkedések kidolgozásához, egyeztetett fejlesztési tervek elkészítéséhez. A várospolitika másik égető gondja és nagy feladata, minden erőfeszítés és a jelentős fejlődés ellenére, a közmű-, út-, csatorna-, víz- és gázvezeték-hálózat bővítése, felújítása, korszerűsítése. A főváros rohamos fejlődése a közlekedési rendszerrel szemben is új igényeket támaszt. A fejlődés ellenére nem értünk el lényeges előrehaladást a tömegközlekedés területén sem. Az utóbbi két évben különösen a munkaerőhiány okozott zavarokat. Az érdekelt szervek, vállalatok bevonásával kezdeményezte a pártbizottság a metró építésének meggyorsítását. A dolgozók szorgalma és vállalt kötelezettségei alapján megvan a lehetősége annak, hogy az első szakaszt az eredeti határidő előtt, 1970. április 4-én átadják a forgalomnak. A budapesti párt-végrehajtóbizottság egyetértésben a főváros tanácsával, felsőbb szervek elé terjeszti az észak—déli metróvonal megépítését is, mert a közlekedési igények szükségessé teszik ezt.

A kibővített ülés résztvevői a vita alapján gazdagították a jelentést, és jóváhagyták a budapesti párt-végrehajtóbizottságnak a IX. kongresszus óta végzett munkáját.

Sólyom József

Orosz János:
Épülő cementmű

Digitized by Google

A mezőgazdasági gépjavítás mai problémái

Az állami mezőgazdasági gépjavító szervezet 1968. november 30-án ünnepelte fennállásának huszadik évfordulóját. Húszéves múlt: történelmi korszakok és — tegyük hozzá — számos feladat igen nagyra értékelhető megoldása áll a szervezet és sok tízezer főnyi régebbi s mai dolgozója mögött. Az érzelgős visszatekintés megzavarná a józan előrelátást, de a húszéves múlt jelentősebb állomásainak felelevenítése nélkül nem érthetők mai és holnapi gondjaink okai sem. Pedig gazdasági életünk jelenlegi szakasza felveti a *„hogyan tovább?"* kérdését, parancsolóbban, mint eddig bármikor. Merre tartson az állami gépjavító szervezet, mik e korszak *igényei*, melyek a *lehetőségei*?

Három fejlődési szakasz változó feladatai

Az 1948 és 1957 közötti idő az *első* nagyobb lélegzetű korszak a gépállomások életében: „az előretolt bástya" korszaka. Ebben a szakaszban *egybefonódott a gépállomások politikai szerepe és gazdasági tevékenysége* és a szocialista nagyüzemek szervezésében, megszilárdításában, a termelőerők bővítésében bontakozott ki.

Az 1957—66. években jelölhető meg a fejlődés *második* szakasza. Ez új, kettős feladatot tűzött ki: egyrészt a hagyományos *gépi munka szolgáltatását*, másrészt a szövetkezetek növekvő saját gépparkjának *javítását*. (A gépállomási erő- és munkagépek zöme a hatvanas évek elején termelőszövetkezeti tulajdonba került.) A fordulat dinamikájáról annyit: az 1961. évi 3 százalékról 1966-ra 63 százalékra nőtt a *gépjavítás aránya* az összes szolgáltatásban. 1964—65-ben a javítótevékenység értéke a gépállomások tevékenységén belül meghaladta az 50 százalékot. Az új helyzet és a szervezet felépítése között azonban ellentmondások támadtak, s ezeket fel kellett oldani. 1964-ben a Gazdasági Bizottság kijelölte a mezőgazdasági gépjavító hálózat kiépítésének és fejlesztésének akkor időszerű irányelveit. A szolgáltatások köre ekkor *kibővült* a sok vitára okot adó úgynevezett fix áras traktorfőjavítással, a garanciavállalással, továbbá a felújított motorok forgalmazásával; engedélyezték a személy- és tehergépkocsik szervizét stb.

A szervezet életében a *harmadik* korszak kezdete 1967 végére, pontosabban 1968. január 1-re esik. Ezen a napon a 151 gépjavító állomásból, 19 megyei gépállomási igazgatóságból és 8 gépjavító vállalatból megalakult a mai 23 mezőgazdasági gépjavító vállalat, s ezek a Mezőgazdasági Gépjavító Trösztbe tömörültek. Az új feladatkört ekkor így fogalmazták meg: *a mezőgazdasági nagyüzemek műszaki-anyagi igényeinek kielégítése.*

A termelés iparszerű megszervezésében, a mezőgazdasági kisgépgyártásban és általában a szolgáltatások területén jelentős mértékű előrehaladás történt. Az előrehaladás mértékét mégis óvatosan kell megítélnünk; ez ugyanis csak relatív, és *korántsem elégíti ki a mezőgazdasági üzemek megnövekedett és megváltozott szükségleteit.* Annyira nem, hogy az utóbbi esztendőkben az ellentmondások egész sora került felszínre.

Ezeknek egy része a fejlődés velejárója, más részük abból származik, hogy az állami gépjavító szervezet az ösztönzők hatására, a nagyobb nyereséget keresve, nem mindig csak a mezőgazdaság területén látta a „megélhetési lehetőségeket". Sőt néhány gépjavító telepet eladott más tárcáknak és több mezőgazdasági gépjavító vállalat pedig majdnem teljesen beszüntette mezőgazdasági célú tevékenységét. Ezek alapján úgy látszik, hogy az ösztönzési rendszer, amellyel a gépjavító szervezet harmadik fejlődési szakasza megindult, felülvizsgálatra szorul.

A megváltozott helyzet

1969 elején a termelőszövetkezetek a tanácsi szektor traktorállományának 97 százalékát foglalkoztatták, a fennmaradó

Digitized by Google

3 százalék a gépjavító vállalatok tulajdona. Ha pénzben fejezzük ki a termelőszövetkezetek *traktorainak és munkagépeinek értékarányát*, akkor kiderül, hogy minden 1 forint traktorértékre 4 forint munkagép-érték jut. Ez az arány félig-meddig jelzi, hogy milyen eltolódás megy végbe, a termelőüzemek műszaki felszerelésében, az egyre bonyolultabb munkagépek irányában. Meggyorsult a korszerű technológiák alkalmazása az állattenyésztésben és más ágazatokban.

A termelőszövetkezetek — melyik előbb, melyik utóbb, ahogyan lehetőségeik megengedik — kiépítik *karbantartó, javító műhelyüket*. Tetemes összegeket ruháztak be műhelyfelszerelésbe, géptároló színek, gépudvarok építésébe. Ma már felesleges azon vitatkozni, hogy kell-e esztergagép a termelőszövetkezeti gépműhelybe — ezek a gépek már ott vannak. 1962 és 1968 között csaknem 400 ezer négyzetméterrel nőtt a termelőszövetkezetek műhelyterülete. Ma 2860 tsz 3440 műhelyt tart fenn (500 ezer négyzetméteren). A nagy számok a következő helyzetet összesítik: e műhelyek közül 291 a *hagyományos* főjavítás elvégzésére alkalmas, 965 műhelyben *fődarabcserés* traktorjavítás is végezhető, 1359 műhely pedig csak a *munkagép- és traktor-karbantartás* igényeit elégíti ki. A tsz-ekben több mint 200 gépészmérnök és mintegy 800 technikus dolgozik.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az alacsony műszaki felkészültségű és felszereltségű termelőszövetkezetek legnagyobbrészt nem egy-egy meghatározott körzetben találhatók. Továbbá: 2000 olyan termelőszövetkezet van, amely 20-nál kevesebb traktorral dolgozik, nincs sokkal az 1000 alatt a 10-nél kevesebb traktorral rendelkező és sokszor az üzemnagyság miatt is alacsony műszaki felkészültségű termelőszövetkezet.

A termelőszövetkezetek *saját gépjavító bázisa* ma még korántsem elegendő. Még egyszer vissza kell térnünk tehát, most már számok segítségével, az állami gépjavító szervezet *szolgáltatási szerkezetében* lezajlott változásokra. Ezek a változások kölcsönhatásban vannak egymással, de bizonyos, hogy a termelőszövetkezeti és az állami gépjavító hálózat között nem alakult ki *a szükséges összhang és kiegyenlítődés*.

1960-ban az akkori gépjavító szervezet tevékenységéből mindössze 1,8 százalékot tett ki a *felújítás és a javítás*. 1967-ben 42 százalék volt az arány, ez 1968-ban 34,5 százalékra csökkent, 1969-ben pedig várhatóan csak 27,1 százalék lesz. A csökkenés a termelési érték tömegében is kimutatható. Ha grafikonnal ábrázoljuk ezt a folyamatot, meglehetősen dinamikus vonalú görbét kapunk. A csökkenő *mezőgazdasági gépjavítás helyett* gépgyártás, szerelés, de igen sok esetben idegen tárcáknak végzett bérmunka köti le a kapacitást.

De nézzük a tevékenység más területeit is. A *mezőgazdasági gépi munka és szállítás-forgalmazás* 1960-ban 80,1 százalékot, 1968-ban pedig mindössze 15,7 százalékot tett ki. Ez az irányzat határozott, a csökkenő tendencia rendkívül gyors. Csak ez az egy tendencia is nagy belső nehézségeket támasztott a szervezet életében.

A *gép- és berendezésgyártás* arányváltozásai: 1960-ban 12,8, 1968-ban 13,5, 1969-ben pedig 25,3 százalék. Az *alkatrészgyártás* aránya az 1960. évi 2,5 százalékról 16,8 százalékra nő. Az adatok folyó áron számított arányokat tükröznek.

Ez a túlzás nélkül viharosnak ítélhető átalakulás úgy ment végbe, hogy a régebbi feladatokhoz kapott épület- és eszközállomány *már a mai követelményeket sem mindenütt elégíti ki*. Ezek a követelmények pedig feltartóztathatatlanul növekednek. 1964—66-ban, amikor már a gépjavítás és a szolgáltatás volt a fő feladat, a beruházások zöme ezt szolgálta. A ma kialakuló új feladatköröket is nagyrészt ezzel az „örökölt" épület- és eszközállománnyal kellene megoldani. Összességében tehát: *az igények növekvő tömegéhez viszonyítva a gépjavító szervezet helyzete csak viszonylagosan javult.*

Az *épületállomány* nettó értéke 1,1 milliárd, a *felszerelésé* 0,4 milliárd forint. Ez az arány az első pillantásra sem jó, pedig sok mindent el is takarnak a számok. A Budapesti Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat korszerű épület- és eszközállománya ugyanis csakúgy benne van, mint — találomra kiválasztott példával — a Pásztói Mezőgazdasági Gép-

Digitized by Google

javító Vállalat egyik önelszámoló egységének, a szécsényi gépjavító állomásnak az adatai. Szécsényben 10,4 millió az épületek és az építmények bruttó értéke, a bruttó gépérték 2,9 millió, a nettó pedig 1,9 millió forint. Nem kell hozzá sok merészség, hogy kijelentsük: más szolgáltató ipar, mondjuk a gépkocsijavító vállalatok eszközállományának aránya más képet mutat, jobbat, mint az említett két példa.

Az iránytű is javításra szorul

A jelentkező ellentmondások láthatóan sokrétűek; az állami gépjavító szervezetnek a korszak követelményeihez való *hozzáigazítása* feloldaná őket. A feszültség egyik fő forrása az, hogy *a gépjavító szervezet kisebb önelszámoló egységeinek a kapcsolata természetes partnereikkel fellazult, a termelőüzemekkel pedig nem alakult ki új alapokon nyugvó kapcsolatuk.*

Az együttműködést zavaró okok számos esetben a *szolgáltatás színvonalában* keresendők. Bonyolítja a jelenlegi helyzetet, hogy a gazdaságirányítás új rendjében a gazdaságosság előtérbe állítása folytán bizonyos szolgáltatások drágulásával kell számolnunk.

A feloldásra váró ellentmondások között kell megemlítenünk — nem is az utolsó helyen — a *jelenleg alkalmazott ösztönzők nem éppen szerencsés hatását is.* Többek között a mai ipari és gépjavítási anyagi érdekeltségi rendszernek is a számlájára írható az, hogy az állami gépjavító szervezet ma nem olyan, amilyennek szeretnénk. Ezt az állítást igazolni is illik. Íme egy példa: a szécsényi gépjavító állomás 1968-ban 25 milliós termelési értéket produkált. 1968. évi nyereségaránya 5,6 százalék körül, nyereségtömege pedig 1,3 és 1,4 millió között volt. Ha azonban az átlagon belül a különböző szolgáltatásokban elért nyereséghányadokat is megnézzük, akkor a következő rangsort és arányokat kapjuk: *mezőgazdasági gépjavítás:* 3—4 százalék (fixáras rendszerben 4 százalék), *tehergépkocsi-javítás:* 6 százalék, a *villanyszerelő munka* 7—10 százalék, *„idegeneknek"* (vagyis ipari vállalatoknak) végzett bérmunka pedig 20 százalék (hallani itt-ott lényegesen magasabb százalékról is).

A solti gépjavító állomás igazgatója január utolsó harmadában kétszer járta végig a körzet 26 termelőszövetkezetét. Útjának eredménye: mindössze 5 pótkocsira és 1—2 munkagépre kapott javítási megbízást. Mivel foglalkoztat tehát több száz embert? Évek óta az IKARUS gyár részére készítenek autóbusz-alvázat, százas szériákban.

A szécsényi állomáson az AKÖV tehergépkocsijait javítják, s a tőlük 400 méterre levő II. Rákóczi Ferenc Tsz az idén $2^1/_2$ milló forintért továbbfejleszti gépüzemét, javító-szolgáltató tevékenységét. A szécsényi gépjavító állomás termelésének értéke kisebb, mint a II. Rákóczi termelőszövetkezeté, s jóval kisebb, mint a szécsényi TÖVÁLL (tsz építőipari vállalat) 1968. évi eredménye: termelési értéket tekintve a két termelőszövetkezeti vállalat — a tsz és a TÖVÁLL — háromszor annyit produkál, mint a gépjavító. Ilyen helyzetben az élet diktálta logikus lépésnek kínálkozik a kooperáció.

Országosan 4 és 6 százalék között mozog a mezőgazdasági gépjavítás nyereségrátája, ez pedig nem ösztönöz mezőgazdasági gépjavításra. *Az ösztönzők mai arányai eltérítik a gépjavító vállalatokat eredeti feladatuk megoldásától.* Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy a mezőgazdasági üzemek támogatását célzó gépjavítási kedvezmények ellenére és a látszólag a mezőgazdasági üzemeknek kedvező, alacsonyan megállapított nyereségkulcsok ellenére is a csökkenő mezőgazdasági igénybevétel szinte *felkínálta más munkára a mezőgazdasági gépjavító szervezet anyagi-műszaki bázisát.*

Így már némileg érthető, hogy 1968-ban a szoros ipari és mezőgazdasági gépjavító kapcsolatok számos telephely eladásáig fejlődtek. A telephelyeknek ipari vállalatoknak való eladását — mondjuk meg őszintén — nem éppen osztatlan elismeréssel fogadta az agrárközvélemény. Az igazsághoz tartozik az is, hogy 1968-ban a megyék vezetői szorgalmazták is a telepek átadását, az iparosítás elősegítése, a helyi foglalkoztatottság növelése végett.

S ha már a visszásságok és ellentmondások felsorolásánál tartunk, ide kívánkozik *a túlzott centralizáció káros ha-*

Digitized by Google

tása is. Egyes gépjavító vállalatok a központi akarat túlzott érvényesítése és a helyi körülmények figyelmen kívül hagyása miatt szakadtak el a termelőszövetkezetektől.

Miért ne lehetne olyan megoldást találni, amely kielégítené a reális mezőgazdasági igényeket? Ezeknek az igényeknek a köre ma már a mezőgazdaság területén is sok lehetőséget kínál. Emellett ha van kereslet és szabad kapacitás, természetesen más tárcák számára is lehetne dolgozniuk a gépjavító vállalatoknak, de fő tevékenységük megmaradna a mezőgazdaságon, illetve az élelmiszergazdaságon belül. Ez azonban az „iránytű" módosítását igényli.

A mezőgazdaság egyik fontos ipari bázisa

Merre vezet a kibontakozás útja az itt csak vázlatosan és a probléma nagysága miatt a teljesség igénye nélkül leírt mai helyzetből? Hogyan fogalmazták meg azt az új koncepciót, amelyben az állami mezőgazdasági gépjavító szervezet hiánytalanul betöltheti feladatát?

A mezőgazdaságnak és tágabb értelemben az élelmiszer-gazdaságnak alapvető érdeke, hogy az *állami gépjavító szervezet segítse azt a munkát, amely ebben a fontos népgazdasági ágazatban folyik.* Nyilvánvaló: egyik napról a másikra nem változtatható meg gyökeresen a mai helyzet. A gazdaságirányítás új rendszeréből fakadó gépjavítási és gyártási feladatokat azonban világosan, a gazdaságosságot, a távlatokat is figyelembe véve kellett a gépjavító szervezet számára is megfogalmazni. A közelmúltban a MÉM miniszteri értekezlete a TOT elnökségének részvételével napirendjére tűzte a mezőgazdaság szövetkezeti és állami gépjavításának rendszerét. Az itt tárgyalt és elfogadott irányelvek többek között a következőket tartalmazzák: A kialakult vélemények szerint termelőszövetkezeti és állami gépjavító kapacitást figyelembe véve *ki kell dolgozni és gyakorlatilag meg kell valósítani az ún. kétszintes javítás elvét.* Az egyik szintet a termelőszövetkezeti, tehát az üzemi karbantartó és javítóműhelyek jelentik, amelyekre feltétlenül a termelés helyén van szükség. A másik szint, vagy ha úgy tetszik, lépcső: a korszerű eszközökkel dolgozó állami javítóhálózat. Az alapelv az, hogy *mindkét javítási szervezet messzemenően alkalmazkodjék a körülötte kialakult környezethez.* A javítási tevékenység tehát — a szerint, hogy hogyan lehetséges és szükséges — folytatható: 1. mezőgazdasági üzemben, 2. tsz-közi szervezetben, 3. tsz és az állami gépjavító közös szervezetében és 4. az állami gépjavító állomásokon. Az állami gépjavító szervezet tevékenységének fejlesztésénél figyelembe kell venni a mezőgazdaság egészének és az üzemeknek a *differenciált igényeit.* A szervezetnek tehát az eddiginél hatékonyabbá kell szerveznie a mezőgazdasági gépek központosított, gyárszerű módszerekkel termelő, szakosított fődarab- és részegység-felújító hálózatát. Egyúttal azt is biztosítani kell, hogy a központilag felújított termékek a lehető legrövidebb úton kerüljenek a termelőüzemekbe.

A szervezet más irányú *szolgáltató tevékenységét ki kell terjeszteni* olyan területekre is, mint a mezőgazdasági üzemek technológiai berendezéseinek gyártása, szerelése, karbantartása és forgalmazása, épületgépészeti és szakipari szolgáltatás, mezőgazdasági munkagépek gyártása, forgalmazás, tehergépkocsik javítása, speciális útépítő, magasépítő stb. gépek üzemeltetése. Az élelmiszer-gazdaság területén szinte korlátlan mértékben kiszélesíthető *a gépjavító szervezet ipari tevékenysége.* Emellett gépek, berendezések gyártására is szükség van. Ilyen tevékenység lehet: élelmiszeripari és erdészeti feldolgozó gépek és berendezések előállítása, épületek vasszerkezeti elemeinek, állattenyésztő telepek komplett gépi berendezéseinek gyártása és szerelése. (Bábolnai Állami Gazdaság 1968. évi termelési értékének több mint egyötöde baromfi- és sertéstartási épületek és technológiák gyártásából származott. Példa tehát van.)

Mindezekre a korántsem teljességgel felsorolt feladatokra *ösztönzőbb ár- és anyagi érdekeltségi rendszert kell kialakítani.* Nem vitás, hogy ennek *elsősorban a mezőgazdaság számára végzett szolgáltatásokra* kell ösztönöznie. Célszerűnek látszik, hogy a mezőgazdaság ér-

Digitized by Google

dekeinek már nem megfelelő arányú ipari orientációjú tevékenységet negatív ösztönzők fokozatosan szorítsák vissza a kívánatos méretre. Ez nem zárná ki az egyéb vállalatok és tárcák számára végzendő munkák vállalását ott, ahol a mezőgazdasági jellegű szolgáltatás és élelmiszeripari munka nem köti le időszakosan vagy tartósan a kapacitást.

Az agrárközvélemény minden bizonnyal teljes egyetértéssel fogadja azokat az elhatározásokat, amelyek szerint a *felszabaduló* vagy *átadandó telephelyeket* elsősorban a termelőszövetkezetek igényét, másodsorban az élelmiszer-gazdaság egyéb igényeit, és csak harmadsorban az ipartelepítés igényeit figyelembe véve lehet eladni. Az állami gépjavító szervezet a termelőüzemek és az élelmiszer-gazdaság kapcsolatainak kibontakozását segíti elő az a felismerés is, hogy az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között erősödő vállalati jelleg *az egymásra utaltság, a kölcsönös anyagi érdekeltség és a gazdasági előnyök jobb kihasználása közös kiindulási alapot teremthet.* A MÉM és a TOT vezetői egyetértettek abban, hogy a termelőszövetkezetek, a gépjavító vállalatok és önelszámoló egységeik, a gépjavító állomások az egyenjogúság elve alapján alakítsák ki az együttműködés formáit. Az együttműködés korlátlan lehetőségeket rejt magában gazdasági, szakmai és társadalmi téren.

A társadalmi-gazdasági együttműködés segítené a műszaki fejlődés során jelentkező feladatok és nem ritkán gondok megoldását, ha az érdekelt termelőszövetkezetek, területi szövetségek, üzemek, szakigazgatási, párt- és társadalmi szervek valamiféle *bizottságot, vagy szakmai tanácsot hoznának létre.* Elképzelhető továbbá, hogy egy-egy körzetben a vállalatok a *túlzott centralizáció* feloldásával maguk alakítanák ki szolgáltatásuk feltételeit. Így a vállalatok nem országosan egyöntetűen, hanem körülményeiknek megfelelően eltérő módon és kedvezőbb feltételekkel végeznék szolgáltatásaikat.

Az új szemlélet a *mezőgazdaság ipari hátterének,* egyik *fontos ipari bázisának* tekinti az állami és vele együtt a termelőszövetkezeti gépjavítás állóeszközeit és szellemi kapacitását. Csak üdvözölni lehet az olyan elhatározásokat, amelyek világos perspektívát nyújtanak az állami gépjavító hálózat sok tízezer dolgozójának, s kifejezik azt, hogy szükség van erre a szervezetre.

A gépjavítás rendszerének fejlesztése nagy jelentőségű gazdasági és politikai kérdés, amely nemcsak a termelőszövetkezetek és állami gépjavító szervezet vezetőit és dolgozóit, hanem egész agrárközvéleményünket foglalkoztatja. Az új helyzetnek megfelelő elvek gyakorlati végrehajtását tehát a közvélemény legszélesebb érdeklődése kíséri.

Illés Tibor

Medgyessy Ferenc:
Szovjet katona

Digitized by Google

Pályakezdés — itt és ma

Beszélgetés egy fiatal közgazdával

A felmérések és szociográfiai tanulmánykészítések divatját éljük. Felfedeztük, beleszerettünk, és ezért mostanság roppant gyakori, hogy állásfoglalás előtt — sokszor állásfoglalás helyett — a rubrikákba mélyedünk, s onnan olvassuk ki a választ: mi egy szóban forgó kérdésben a helyzet? A tudományos, a tipikus, a vitathatatlan helyzet. Mert csak a számok biztosak...

Magam a valóságkutatás régi híve, s irodalmának szorgalmas olvasója vagyok — őszintén örülök a népszerűségének. Kivált azért, mert tudom, nem hóbortból lett divattá, hanem a tudományos megismerés igénye miatt, azért, hogy elkerüljük a szubjektív benyomásokon alapuló általánosításokat és a rögtönzéseket. A felismerések módszerének és adatainak olykor túlzott tisztelete láttán azonban sokszor gondolom, hogy a számok és az összegezések gyakran épp azt rejtik el a valóságból, ami benne a legérdekesebb: a társadalmi viszonylatokban folytonosan keletkező újat, az emberi érzékenységet, a szenvedélyt és az eredeti gondolatot. Ezért a tudományosság rovására bár, de mégsem mondhatunk le a valóságkutatás ősi, ha úgy tetszik: primitív formáiról, a személyes tájékozódásról.

Alább efféle beszélgetést bocsátok közre, az általánosítás bármiféle igénye nélkül, pusztán azért, mert érdekesnek és közérdekűnek tartom a benne foglaltakat. S egyedi mivoltában is némiképp tipikusnak beszélgető partneremet, Angyal Ádámot, a Magyar Hajó- és Darugyár 25 esztendős közgazdá,át. Témánk: a fiatal közgazdász értelmiség érvényesülése, életmódja, helyzete, „ mindaz, ami ezzel kapcsolatban ma egy eleven észjárású ifjúkommunista közgazdát foglalkoztat.

— Amikor egyetemi tanulmányaimat elkezdtem, még alig csillapodtak le annak a vitának a hullámai, hogy vajon nem túlméretezett-e a közgazda-képzés Magyarországon? Elég bizonytalan foglalkozás volt ez jóideig, s tartotta is magát a balhit, hogy erre a képesítésre a népgazdaság irányítóinak van szükségük, meg a „polgazd"-oktatóknak. Ez utóbbiaknak azért, hogy tanítsák, tulajdonképpen mindenkinek, még a művészeti főiskolákon is. Mivel a politikai gazdaságtan a marxista műveltség része, azt tudni kell, vagy tudni illik. A vállalatoknak sem árt, ha van náluk közgazda. De hogy mennyire eltávolodott egymástól az elméletről vallott felfogás és a gyakorlat, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nem is olyan régen — 1963-ban — az egész magyar ipar mindössze 2080 közgazdát foglalkoztatott.

— Nem is nagyon volt szükség többre. A vállalati önállóság hiánya, a szigorúan kötött gazdálkodás nem adott lehetőséget valóságos, elemző, alsófokú közgazdasági munka végzésére.

— Igen, akik az egyetemről üzembe kerültek, jószerint tisztviselők lettek, s hamarosan azt is elfelejtették, amit korábban tanultak. Megjegyzem, mai szemmel mérve az sem volt túlságosan sok. Megsínylette az egyetemi oktatás is a szocialista közgazdasági elvek tisztázatlanságát. Egyfelől a tanterv túlságosan elvont maradt. Másrészt olyan magasszintű számításokra és összefüggésekre tanítottak, amelyekre csak a gazdasági élet csúcsain van szükség. Nem 22—23 éves korban, amikor még nedves a tinta az ember diplomáján, hanem később, miután „lent" és „középen" már elég tapasztalatot szerzett és bebizonyította, hogy alkalmas az ágazatai szintű irányításra. A „lenti", a vállalati munka, az ún. mikroökonómia viszont sokáig gyanús tudomány hírében állt, azt tartották róla, hogy az burzsoá dolog, csak a tőkés gazdaságban van létjogosultsága. A szocialista ipar központi alakja a mérnök, mert rajta. az ő munkáján múlik, hogy minél több és modernebb termék készüljön. Kétségtelen, hogy jó mérnöki munka nélkül nincs jó technika, jó technika nélkül nincs versenyképes ipar. De a közgazdasági szempontok mellőzése kérdésessé teheti a ieg-

Digitized by Google

dekeinek már nem megfelelő arányú ipari orientációjú tevékenységet negatív ösztönzők fokozatosan szorítsák vissza a kívánatos méretre. Ez nem zárná ki az egyéb vállalatok és tárcák számára végzendő munkák vállalását ott, ahol a mezőgazdasági jellegű szolgáltatás és élelmiszeripari munka nem köti le időszakosan vagy tartósan a kapacitást.

Az agrárközvélemény minden bizonnyal teljes egyetértéssel fogadja azokat az elhatározásokat, amelyek szerint a *felszabaduló* vagy *átadandó telephelyeket* elsősorban a termelőszövetkezetek igényét, másodsorban az élelmiszer-gazdaság egyéb igényeit, és csak harmadsorban az ipartelepítés igényeit figyelembe véve lehet eladni. Az állami gépjavító szervezet a termelőüzemek és az élelmiszer-gazdaság kapcsolatainak kibontakozását segíti elő az a felismerés is, hogy az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között erősödő vállalati jelleg *az egymásra utaltság, a kölcsönös anyagi érdekeltség és a gazdasági előnyök jobb kihasználása közös kiindulási alapot teremthet.* A MÉM és a TOT vezetői egyetértettek abban, hogy a termelőszövetkezetek, a gépjavító vállalatok és önelszámoló egységeik, a gépjavító állomások az egyenjogúság elve alapján alakítsák ki az együttműködés formáit. Az együttműködés korlátlan lehetőségeket rejt magában gazdasági, szakmai és társadalmi téren.

A társadalmi-gazdasági együttműködés segítené a műszaki fejlődés során jelentkező feladatok és nem ritkán gondok megoldását, ha az érdekelt termelőszövetkezetek, területi szövetségek, üzemek, szakigazgatási, párt- és társadalmi szervek valamiféle *bizottságot, vagy szakmai tanácsot hoznának létre.* Elképzelhető továbbá, hogy egy-egy körzetben a vállalatok a *túlzott centralizáció* feloldásával maguk alakítanák ki szolgáltatásuk feltételeit. Így a vállalatok nem országosan egyöntetűen, hanem körülményeiknek megfelelően eltérő módon és kedvezőbb feltételekkel végeznék szolgáltatásaikat.

Az új szemlélet a *mezőgazdaság ipari hátterének,* egyik *fontos ipari bázisának* tekinti az állami és vele együtt a termelőszövetkezeti gépjavítás állóeszközeit és szellemi kapacitását. Csak üdvözölni lehet az olyan elhatározásokat, amelyek világos perspektívát nyújtanak az állami gépjavító hálózat sok tízezer dolgozójának, s kifejezik azt, hogy szükség van erre a szervezetre.

A gépjavítás rendszerének fejlesztése nagy jelentőségű gazdasági és politikai kérdés, amely nemcsak a termelőszövetkezetek és állami gépjavító szervezet vezetőit és dolgozóit, hanem egész agrárközvéleményünket foglalkoztatja. Az új helyzetnek megfelelő elvek gyakorlati végrehajtását tehát a közvélemény legszélesebb érdeklődése kíséri.

Illés Tibor

Medgyessy Ferenc:
Szovjet katona

Digitized by Google

Pályakezdés — itt és ma

Beszélgetés egy fiatal közgazdával

A felmérések és szociográfiai tanulmánykészítések divatját éljük. Felfedeztük, beleszerettünk, és ezért mostanság roppant gyakori, hogy állásfoglalás előtt — sokszor állásfoglalás helyett — a rubrikákba mélyedünk, s onnan olvassuk ki a választ: mi egy szóban forgó kérdésben a helyzet? A tudományos, a tipikus, a vitathatatlan helyzet. Mert csak a számok biztosak...

Magam a valóságkutatás régi híve, s irodalmának szorgalmas olvasója vagyok — őszintén örülök a népszerűségének. Kivált azért, mert tudom, nem hóbortból lett divattá, hanem a tudományos megismerés igénye miatt, azért, hogy elkerüljük a szubjektív benyomásokon alapuló általánosításokat és a rögtönzéseket. A felismerések módszerének és adatainak olykor túlzott tisztelete láttán azonban sokszor gondolom, hogy a számok és az összegezések gyakran épp azt rejtik el a valóságból, ami benne a legérdekesebb: a társadalmi viszonylatokban folytonosan keletkező újat, az emberi érzékenységet, a szenvedélyt és az eredeti gondolatot. Ezért a tudományosság rovására bár, de mégsem mondhatunk le a valóságkutatás ősi, ha úgy tetszik: primitív formáiról, a személyes tájékozódásról.

Alább efféle beszélgetést bocsátok közre, az általánosítás bármiféle igénye nélkül, pusztán azért, mert érdekesnek és közérdekűnek tartom a benne foglaltakat. S egyedi mivoltában is némiképp tipikusnak beszélgető partneremet, Angyal Ádámot, a Magyar Hajó- és Darugyár 25 esztendős közgazdászát. Témánk: a fiatal közgazdász értelmiség érvényesülése, életmódja, helyzete, s mindaz, ami ezzel kapcsolatban ma egy eleven észjárású ifjúkommunista közgazdát foglalkoztat.

— Amikor egyetemi tanulmányaimat elkezdtem, még alig csillapodtak le annak a vitának a hullámai, hogy vajon nem túlméretezett-e a közgazda-képzés Magyarországon? Elég bizonytalan foglalkozás volt ez jóideig, s tartotta is magát a balhit, hogy erre a képesítésre a népgazdaság irányítóinak van szükségük, meg a „polgazd"-oktatóknak. Ez utóbbiaknak azért, hogy tanítsák, tulajdonképpen mindenkinek, még a művészeti főiskolákon is. Mivel a politikai gazdaságtan a marxista műveltség része, azt tudni kell, vagy tudni illik. A vállalatoknak sem árt, ha van náluk közgazda. De hogy mennyire eltávolodott egymástól az elméletről vallott felfogás és a gyakorlat, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nem is olyan régen — 1963-ban — az egész magyar ipar mindössze 2080 közgazdát foglalkoztatott.

— Nem is nagyon volt szükség többre. A vállalati önállóság hiánya, a szigorúan kötött gazdálkodás nem adott lehetőséget valóságos, elemző, alsófokú közgazdasági munka végzésére.

— Igen, akik az egyetemről üzembe kerültek, jószerint tisztviselők lettek, s hamarosan azt is elfelejtették, amit korábban tanultak. Megjegyzem, mai szemmel mérve az sem volt túlságosan sok. Megsínylette az egyetemi oktatás is a szocialista közgazdasági elvek tisztázatlanságát. Egyfelől a tanterv túlságosan elvont maradt. Másrészt olyan magasszintű számításokra és összefüggésekre tanítottak, amelyekre csak a gazdasági élet csúcsain van szükség. Nem 22—23 éves korban, amikor még nedves a tinta az ember diplomáján, hanem később, miután „lent" és „középen" már elég tapasztalatot szerzett és bebizonyította, hogy alkalmas az ágazatai szintű irányításra. A „lenti", a vállalati munka, az ún. mikroökonómia viszont sokáig gyanús tudomány hírében állt, azt tartották róla, hogy az burzsoá dolog, csak a tőkés gazdaságban van létjogosultsága. A szocialista ipar központi alakja a mérnök, mert rajta, az ő munkáján múlik, hogy minél több és modernebb termék készüljön. Kétségtelen, hogy jó mérnöki munka nélkül nincs jó technika, jó technika nélkül nincs versenyképes ipar. De a közgazdasági szempontok mellőzése kérdésessé teheti a leg-

Digitized by Google

tehetségesebb mérnöki munka eredményességét is. A mérnökcentrikus szemléletnek máig is ható maradványa, hogy a mérnökök fizetése most is magasabb a közgazdáéknál.

— Véleménye szerint van ellentmondás a műszaki és a közgazdász-látásmód között?

— Jó szakembernek azt a mérnököt tartják, akiben erős az újító kedv, aki minden energiájával a technika fejlesztésén fáradozik, hogy az a gép, vagy gépsor, amin egy terméket előállítanak, minél modernebb legyen. De nem biztos, hogy ami korszerű, az egyszersmind gazdaságos is. Mondok egy példát. Egy legújabb típusú repülőgép modernebb, mint teszem azt az IL—18-as. Ha azonban a MALÉV TU—114-es gépekkel akarná lebonyolítani a belföldi légiforgalmat, nagyon hamar kiderülne, hogy a Budapest és Szeged közötti útvonalat nemcsak olcsóbban, de gyorsabban is meg lehet járni az „elavultabb" géppel. A közgazda dolga, hogy az efféle, a példámnál bonyolultabb számításokat elvégezze. Előfordulhat, hogy eközben szembekerül a mérnökkel. Vállalati szinten ez ritkábban fordul elő, hiszen ott áttekinthetőbbek a dolgok, s mind több mérnök látja be, hogy a „kerül amibe kerül" gyakorlata végképp nem tartható.

— Az újsághirdetések tanúsága szerint most igen nagy a kereslet vállalati közgazdák iránt. Az egyetemet meg egyenesen megrohamozzák szakemberekért. Az elméleti kutatásra és katedrára kiszemelt tehetségek is ki vannak téve a kísértésnek, hogy a jövedelmezőbb gyakorlati pályát válasszák. Tavaly az ipar-szakon 120-an végeztek, az üzemek pedig több mint 500 diplomásra jelentettek be igényt. A konjunktúra feltehetően elősegíti a fiatal közgazdák érvényesülését.

— Az érvényesülés több, mint a biztos állás és a tisztes jövedelem. Az ember akkor érzi, hogy érvényesül, ha biztosítják számára az értelmes munka anyagi és erkölcsi feltételeit, és ő képességeinek legjavát tudja nyújtani. Ebből a nézőpontból tekintve korántsem egyszerű ma a fiatal (és nem fiatal) közgazdák helyzete. De maradjunk a pályakezdőknél.

A vállalati közgazdák iránt mutatkozó nagy kereslet valóságos igényeken alapul. Azon a belátáson, hogy a nyereséget befolyásoló tényezők: a munkaerő-foglalkoztatás, az anyag-, a készlet-, és a hitelgazdálkodás, a gyártmányfejlesztés, a piackutatás, az önköltség, az anyagi és szellemi kapacitás, a kooperációs tevékenység elemzése óriási feladatokat hárít a vállalati közgazdákra. Ezt a munkát azonban csak határozott és koncepciózus irányítás mellett lehet elvégezni, s természetesen szükség van hozzáértésre és rutinra. Nos, ezek ma mind érzékeny pontjai a vállalati munkának. Ha egykori évfolyamtársaimmal összetalálkozom, gyakran kerül szóba a követelményekben megmutatkozó végletesség. Van, ahol alig találnak számukra feladatot, másutt csodát, a világ megváltását várják tőlük. Haszna viszont a konjunktúrának, hogy az állás elvesztésétől való félelem kevésbé kényszerít kompromisszumra. Lehet ujjat húzni még felettessel is azért, ami véleményünk szerint értelmes, jó, célszerű. Hozzáteszem: nem minden pályakezdő van ilyen helyzetben. Például a vegyészmérnökök, a tanárok, a fiatal művészek inkább elhelyezkedési gondokkal küzdenek.

— Saját tapasztalata?

— Én a szerencsések közé tartozom. A Magyar Hajó- és Darugyár óriási üzem, jól bevált gyártmányokkal, hagyományos piaccal, sok tapasztalt vezetővel. Van egy úgynevezett közgazdasági osztályunk, ott dolgozom. A munkatársak fele hozzám hasonló fiatal. A feladataink reálisak és szépek. A vállalati belső tervek alapján modelleket, rendszereket kell gyártanunk, készítettünk tanulmányokat a szellemi kapacitásokról, kidolgoztuk a nyereségrészesedés elosztásának szabályzatát, modellt állítottunk össze a távlati tervezéshez, megfogalmaztuk a vállalat „célfüggvényeit".

— Ezt a kifejezést nem értem.

— A célfüggvény kifejezést a matematikából kölcsönöztem. Tulajdonképpen — kicsit egyszerűsítve — a vállalat törekvéseinek egzakt megfogalmazását jelenti. Ez

Digitized by Google

éppúgy lehet egysoros képlet, mint egy koncepció megfogalmazása terjedelmesebb tanulmányban.

— Térjünk vissza a problémákra. A felkészületlenséget említette ezek közt.

— Három esztendeje végeztem, azaz épp ahhoz a közgazdász-generációhoz tartozom, amely a régit tanulta, de az újat csinálja. De az új, a gazdaságirányítás mostani rendszere is a folytonos változás állapotában van. Igaz, a régi szakemberek is most tanulják, de nekik legalább negatív tapasztalatuk van: tudják, mi az, ami nem vált be. Nagy kár, hogy nem kaptunk az egyetemen mának valóbb elméleti képzést, bár valami haszna azért ennek is van: nem vagyunk túlzottan magabiztosak. Aki nem esküdhet a fejébe táplált sablonokra és patentekre, az kénytelen a szellemét éberen tartani. Márcsak azért is, mert az ember munka közben lépten-nyomon műszaki problémákba ütközik, és ha nem ért hozzá, alul marad. Különben is, hozzá kell szoknunk, hogy az egyetem egyre kevésbé tud „testre szabott" szakembereket képezni. Legjobb esetben is csak olyanokat, akiknek megvannak az optimális feltételeik egy szakma elsajátításához. Én például ipar-szakon végeztem. De mi az, hogy „ipar-szak"? Értek valamit a gazdaságosság-számításhoz, de ez nem jelenti azt, hogy mindegy számomra: vállalatom újfajta savanyúcukrot, vagy tehervonatot gyárt-e? Egyszóval: a közgazdasági pálya is specializálódik. A helyszínen, munka közben kell beletanulni a konkrét szakmába.

Nehezíti a dolgot, hogy Magyarországon a közgazdaságtan csak némely részterületének van tudós művelője. Hiányzanak az egész tudományágat átfogó, nagy formátumú teoretikusok, akikre a fiatalok — és nem fiatalok — rábízhatnák magukat. A mikroökonómia mint részterület is kidolgozatlan. A kelleténél több viszont a szellemi zsonglőr, az ügyeskedő Osztap Bender. Ezek naponta dobnak fel újabb és újabb „tudományos" fogalmakat, divatos kifejezéseket. Tehetik, mert nekik csak beszélni kell róla. De mit tegyünk mi, akiknek az új fogalmakkal operálnunk kellene? Sajnos, a közgazdasági hit- és erkölcstannak nemcsak papjai, hanem követői is vannak, akik egyik nap a „marketing"-re esküsznek, a másikon az „információelmélet"-re, a harmadikon a „rendszertechniká"-ra, azután az „operáció-analízis"-re majd pedig a „direct costing"-ra. Ki meri azt mondani, hogy a király meztelen? Először is: hátha csakugyan nem is meztelen? Néha, egy-egy szakelőadás meghallgatása után az a benyomásom: teljesen pucér. De az is lehet, hogy van rajta ruha, csak elszabták, és korántsem olyan pompázatos, mint ő és kísérete hiszi... Az igazság az, hogy fogékonyak vagyunk a blöffre is, mert nagyon keveset tudunk.

— Többet, mint amikor azt hittük, mindent tudunk.

— Ez sovány vigasz. Kivált azért, mert a tisztázott és helyes elvek érvényesítésének útjában is sok az akadály. Készakarva nem említem az új gazdasági mechanizmusba épített úgynevezett „fékezőket", pedig nagyon sokszor idéznek elő felemás helyzetet. Például a hitelpolitikában. E tekintetben azonban nem vagyok olyan borulátó, mert a központi intézkedések útján feloldható feszültségek megszüntetése előtt-utóbb megtörténik. Ez csak elhatározás dolga. Nehezebb feladat ennél a következetes közgazdasági gondolkodás kultúrájának kialakítása és elterjesztése.

— Egy pénzügyi kutatással foglalkozó, vezető beosztású közgazda-ismerősöm nagyon frappánsan fogalmazta meg nekem ugyanezt a gondolatot. Azt mondta: „Nehéz olyan közegben közgazdának lenni, ahol mindenki analfabéta, vagy épp hogy csak írástudó. Magyarországon az embereket csak a fogyasztás érdekli. Úgy viselkedünk, mint a dzsentri, akit nem érdekel, hogy honnan terem a pénz? Még némely gyárigazgató is, ha valamilyen gép megtetszik neki, afféle »igazi magyar úr« módjára veti oda: csomagolják be! A számolás szerinte kicsinyességre vall. A legtöbb munkás például nem tudja, hogy ahol dolgozik, hányan vannak, kinek, mit, mennyiért gyártanak, mi a világpiaci ára annak az anyagnak, amit megmunkál. Nemzetközi tekintélyű feltalálóinkat és találmányaikat a hazai közvélemény nem ismeri, s egy túlzott népszerűsítéssel el nem kényeztetett másodrendű poéta is nagyobb sajtópropagandát kap, mint egy milliárdokkal gazdálkodó zseniális gazdasági vezető."

Digitized by Google

— Ezen az állapoton nem lehet ráolvasással változtatni. Az üzemi tapasztalatok viszont gyakran azt látszanak bizonyítani, hogy a gazdaságosság és ésszerűség követelményei háttérbe szorulnak. A személyzeti munkában például olykor indokolatlan érzelmi szempontok érvényesülnek. Megtartanak vagy felvesznek olyan embereket, akik meglehet, valaha szereztek érdemeket, de elment a fejük fölött az idő. Számuk szaporodik, valahányszor az irányító szervek racionalizálnak. Nem állítom, hogy ez utóbbiak közt nem akadnak használható szakemberek is, de túlnyomórészt fölöslegesek.

— Kissé kíméletlen! Miféle eljárás lenne félreállítani a közösségért végzett munkába belefáradt, vagy szellemileg megrokkant embereket?

— Ez hamis humanizmus. Amúgysem találják a helyüket, tengenek-lengenek, vagy fontoskodnak és gátolják a munkát. De nem is a fölösleges emberek problémája foglalkoztat a leginkább, hiszen ez csak részletkérdés. Folytatom inkább a a megkezdett gondolatsort. Hogyan kívánjunk a munkásoktól gazdasági szemléletet, amikor lépten-nyomon ennek megsértését tapasztalják, sokszor anélkül, hogy tudnák? Azt már mindenki megérti, hogy a nyersanyag és a munkaeszköz érték, takarékoskodni kell vele. Hiszen a szerszám látható, kézzelfogható, ha eltörik, a szemünk előtt következik be a kár. A legnagyobb érték: az idő, azonban még nem vívta ki közgazdasági rangját. Mintha csak az volna a rendeltetése, hogy múljék — munkaidőben bérért, munkaidő után pedig ingyen.

Köztudomású, hogy nálunk — ezen nemcsak a termelőüzemeket értem, hanem az irányító szerveket, a hivatalokat, a kereskedelmet, a szállítást, az egész gazdaságot — nemcsak a munka termelékenysége, de a munka intenzitása is alacsony. Noha mindenki tudja, hogy mennyi idő megy pocsékba részben a szervezetlenség, részben a „családias" légkör miatt, elég kedélyesen fogjuk ezt fel. A kedélyesség pedig nem fér össze a közgazdasági gondolkodással. Többet kellene számolnunk. Mert: nézzük, mennyibe kerül tíz, munkahelyen előadott élménybeszámoló?

$$Kl = \frac{10 \cdot Éi + H \cdot Hi}{\lambda} \cdot Áó \cdot R$$

mely képletben Éi = élménybeszámolók átlagos ideje órában, H = hozzászólások száma, Hi = hozzászólások átlagos ideje órában, λ = hagyományos munkaintenzitás, Áó = az előadó és a hallgatóság átlagos munkabére, R = rezsikulcsa, Kl = lógás miatt kieső összérték.

Ennyivel lettünk szegényebbek. Akkor is, ha az élménybeszámoló előadója és résztvevői nem termelő munkások, „csak" ügyintézők. Épp azt próbálom bizonyítani, hogy az idő valóságos, nem fiktív érték.

Ehhez a gondolatkörhöz tartozik a munkaerő minőségének egyoldalú felfogása. Mi általában a szakmailag képzett, öntudatos és fegyelmezett dolgozót tartjuk jó munkaerőnek. Van azonban ennek még egy lényeges kritériuma: a fizikai és idegállapot. Nos, ha komolyan vesszük ezt, azaz közgazdasági tényezőként számolunk nemcsak a munkával, hanem az „erő"-vel is, nem rendezkedhetünk be tartósan a munkaidő mai időtartamára. Nem az indokolatlanul magas túlórákra gondolok elsősorban — ezek majdcsak megszűnnek —, hanem arra a hatalmas energia- és időmennyiségre, amit ma a létfenntartás lebonyolítása felemészt.

Régóta tudjuk, hogy egy ember teljesítőképessége a technika és kultúra mai színvonalán napi nyolc órai munka. Ha ennél többet végez, vagy a munkája sínyli meg, vagy az egészsége. De hányan dolgoznak Magyarországon nyolc órát? Azt hiszem, senki. Pedig egyszerűsítek: nem beszélek az oly sokakat érintő, embertelen vonatozásról, meg a jövedelemkiegészítésre fordított időről, csak azokról az órákról, amelyeket az embereknek esténként és reggelente azért kell elpocsékolni, mert nálunk a szolgáltatásokat sem tekintik eléggé közgazdasági kategóriának. Mindenki nehéz csomaggal jár; sorba kell állni a Közértben, a Patyolatnál, a postán, várakozni a hivatalokban, a tanácsnál, a tüzelőszállításnál, főzni, fűteni, mosni, vasalni kell otthon — egyszóval: az emberek elég fáradtan és ingerülten fognak reggel dologhoz. A tár-

Digitized by Google

sadalom nem becsüli az egyén idejét, az egyén sem a társadalomét. A szolgáltatások kiterjesztése és színvonalának emelése nem a „kényelem", hanem az ésszerű munkaerő-kihasználás feladatkörébe tartozik. Sokba kerül a népgazdaságnak, ha nem csökkenti a dolgozók, főleg a munkába járó asszonyok vállára háruló terheket.

— Mennyit dolgozik Angyal elvtárs?

— A valóságos elfoglaltságom nekem is több, mint heti 44 óra. Én is segítek otthon, de csak becsületből. Egyébként a házi munka végzése közben buzog bennem legerősebben a közgazda-vér. Egyrészt utálom csinálni, másrészt, valahányszor arra gondolok, hogy az időt mennyivel hasznosabban tölthetném el, elönt az indulat. Tanulni, olvasni kell; elég sokszor járok szakelőadásokra, meg a kollégáim közé, gyakorlom az idegen nyelveket, néha a szabad időmben pártmunkát végzek, és én is vállalok külön munkákat. Nem mondtam le arról a tervemről sem, hogy valamilyen szerény elméleti munkát végezzek, de kevés idő jut elmélyedni a szakirodalomba. Szórakozni is szeretek.

— Milyen „maszek" munkát tud végezni egy fiatal beosztott közgazda? És hogyan jut megbízáshoz? Honnan tudják, hogy a világon van?

— Amelyik közgazda nem élelmes, az nem is alkalmas erre a pályára. Mindig csurran-cseppen valami. Segítenek egymásnak az ismerősök, az egykori egyetemi tanulótársak, olvasni kell az újsághirdetéseket. Lehet szakfordítást végezni, TIT-előadást tartani, korrepetálni. De hát ezek szerény vállalkozások. A szakértői munka kifizetődőbb. Nekem eddig két „nagyszabású" munkám volt. Egy vállalat rakodótelep létesítését határozta el. Kollégáikkal közösen variánsokat dolgoztunk ki: mit érdemes építeni, melyik mennyi idő alatt amortizálódik. A másik szép munkánk egy szövetkezet intézkedési tervének közgazdasági ellenőrzése volt. A kisvállalatoknak nem érdemes szakembert alkalmazniok, kifizetődőbb számukra, ha esetenként adnak megbízást. De azért a munka nem hull egy kezdő ölébe. A hirdetésekre mindig sokan jelentkeznek, és az kapja a megbízást, aki jobban „megdolgozza" a céget. Sok múlik a fellépésen, a bizalomgerjesztő külsőn. Kopottan, borotválatlanul, fehér ing nélkül nem szabad jelentkezni — az biztos kudarc. A túlságosan hosszúra növesztett haj sem jó ajánlólevél. Vannak kollégák, akik az ujjukon pecsétgyűrűvel mennek tárgyalni, ezzel próbálják pótolni a hiányzó tekintélyt. Sokszor nem is eredménytelenül. Egy barátomnak az a bevált módszere, hogy beszélgetés közben elejti: „Holnap nem érek rá, a Tervhivatalban tárgyalok!" Ez a mondat nem téveszti el a hatását.

— Ezzel a változatos taktikával mennyi plusz jövedelemhez lehet jutni?

— Évente 5—6000 forinthoz. A gyárban 1300 forintos fizetéssel kezdtem, most 2300-nál tartok. Ez nem rossz pénz, de a mi vállalatunknál a közepes szakmunkások is megkapják ezt, ha nem többet. Én is jobban járnék, ha egy-egy elkészült munkát teljesítménybérben fizetnének. Pedig a mi szakmánkban sem érvényesül mindig az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elve. Az „előkelőbb" megbízók — a főhatóságok, intézetek stb. — ugyanazért a munkáért lényegesen többet fizetnek, mint a saját vállalat. Szükség van a kiegészítő jövedelemre, mert a feleségem még egyetemista, leválasztott lakásunk van, s arra OTP-tartozásunk. Rámenősséggel több pénzt is kereshetnék, de nincsenek nagyszabású anyagi terveim. Gyűlölöm a kicsinyességet, a kuporgatást, a beletemetkezést a munkába csak azért, hogy még száz forintot tegyek félre a többihez. Lehet, hogy kissé könnyelmű vagyok, de elég sok visszataszító példa áll előttem. A pénz utáni hajsza előbb-utóbb megfosztja az embert az élet örömétől, s lassan, szinte észrevétlenül felőrli a jellemet. Ebből nem kérek. És úgy sem tudom elképzelni az életemet, hogy egy esztendőn át összeszorított foggal gürcöljek és ezen az áron elmenjek az IBUSZ-szal a Kanári-szigetekre. Aztán egy újabb évig és a következő utazásig az amatőrfelvételeimben gyönyörködjek. És odáig sem szeretnék zülleni, hogy a munkahelyemre csak pihenni járjak. Mint kommunista és mint közgazdász, egyaránt átmeneti állapotnak tekintem a különmunka-vállalást és az önkizsákmányolás minden formáját. Azt szeretném, ha az üzemben végzett teljesértékű munkáért én is, más is annyit kapnánk, amennyi a teljesértékű munka elvégzéséhez

Digitized by Google

kell. Nem vagyok romantikus alkat, tudom, eltart egy darabig, amíg ebből a vágyból valóság lesz.

— Ez a megjegyzése már a jövőre utal. Mik a további tervei? Bizonyára gondolkodott már azon, hogy ötvenéves korára mit akar elérni?

— Erre a kérdésre épp azért nem tudok válaszolni, mert sokszor gondolkodtam rajta. Harmincéves kor előtt csak a beszűkült koravéneknek és a zseniknek van kialakult életprogramjuk. Azt szokták mondani a fiataloknak: előttetek az élet! Az élet csakugyan előttem van. Ki tudja, milyen véletlenek — vagy szükségszerűségek — avatkoznak még be a sorsomba? A munkahelyemmel elégedett vagyok, a szakmámat szeretem. Az tetszik rajta, hogy egzakt, és mégis van benne helye a fantáziának. Nem lehet kitanulni, tehát megunhatatlan. Most az új gazdasági mechanizmussal küszködünk, keressük-kutatjuk a lehetséges megoldások közül a legjobbakat. Egy idő után majd rájövünk, hogy ami most új, az közben megöregedett, ismét meg kell fiatalítani. Meglehet, addigra ötvenéves leszek, az is lehet, hogy hatvan. Vagy csak negyven? Hol leszek akkor, nem tudom. De unatkozni, azt biztosan nem fogok. Nem is akarok.

Katona Éva

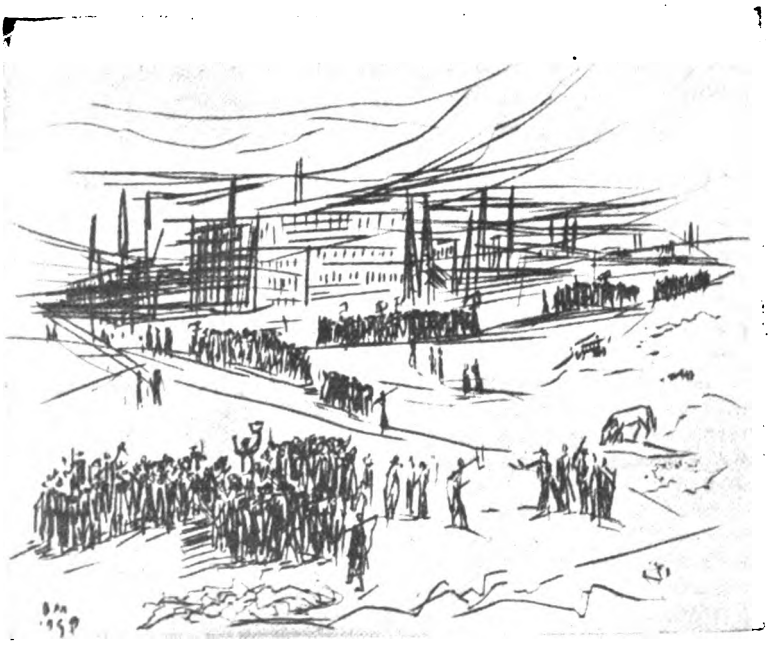

Borsos Miklós: 1919

Digitized by Google

Kutatások az olvasói ízlés világában

(Műhely-tanulmány)

„Az író és az olvasó kapcsolatával, amely mint minden emberi kapcsolat a rejtelmességig bonyolult, kevesen foglalkoznak behatóan."[1] E sorokat Bálint György írta, mintegy harminc évvel ezelőtt, és most nem azért kerültek a dolgozat élére, hogy figyelmeztessenek az irodalom és a közönség közötti kapcsolat kutatásának fontosságára. Hiszen a legutóbbi évtized e témában már hozott bizonyos kezdeti eredményeket.[2] Nem is tisztelgés akar lenni Bálint György előtt, aki a társadalmi jelenségek összetettségének felismerésében jóval megelőzte kora szellemi életét. „Tisztelgés" helyett megbecsülést érdemel Bálint György, vagyis figyelmet gondolatai iránt.

Bálintnál hozzá kell szoknunk, hogy tudós szakáll nélkül tesz fontos megállapításokat. Ha ő azt írja, hogy az író és az olvasó kapcsolata „a rejtelmességig bonyolult" — fogjuk fel figyelmeztetésnek. A kutató ezen a területen **nem számíthat könnyű sikerre**, a rejtőzködő igazságok **csak módszeres vizsgálódásra mutatják meg magukat.** Ez a dolgozat, amely egy nagyobb vizsgálat[3] előtt jár, éppen az alkalmas módszer felfedését, kiépítését célozza. Találkozik ugyan friss tényanyaggal és megállapításokkal is az olvasó e műhely-tanulmányban,[4] de e kis próba-mintán végzett kísérlet mindenekelőtt módszertani érdekű. Célunk az, hogy az itt szerzett tapasztalatok segítségével majd a nagyobb vizsgálati anyagon már kiérlelt eszközökkel dolgozhassunk.

Mit olvasnak és mi hat?

A hatvanas években napvilágot látott olvasás- és vásárlás-statisztikai tanulmányok keretében bizonyos népszerűségi listák is megjelentek, s nyomukban borús hangulatok az olvasók ízlésállapotáról. Személyes beszélgetés során, számos más kérdés között, megkérdeztek olvasókat kedves írójuk, könyvük felől, vagy beszámoltatták őket a legutóbbi egy vagy néhány hónap olvasmányairól. Mások a könyvtári forgalom adatait vizsgálták. E kutatások **fontos információkkal szolgáltak a művelődéspolitikának, a könyvkereskedelemnek és a könyvkiadásnak.** Bizonyos módszertani tapasztalatokat is nyújtottak, s egyebek között megérlelték a továbblépés igényét is.

Ha valakinek emlékezetből kell beszámolnia olvasmányairól, bizonyosan el fog hagyni ezekből — ha sokat olvas, azért, ha nem gyakorlott olvasó, azért. Sok olvasó — ezt könyvtárosok gyakran tapasztalják — nem is igen emlékszik a címre és a szerzőre. Számolnunk kell tehát azzal, hogy az ilyesfajta kérdezősködés a köztudatban erősen begyökerezett nevek, az iskola és a tömegközlési eszközök által támogatott nevek irányában torzít, s az idegen hangzású, a kevésbé ismert neveket háttérbe szorítja az emlékezet. Bizonyos, hogy Jókai Aranyemberét sokkal többen olvasták hazánkban, mint Semprun A nagy utazását. De legalább ilyen bizonyosnak lehet tekinteni, hogy az utóbbit többen olvasták, mint ahány embernek eszébe jut egy interjú során Jókai neve és művei közül viszont legalább ötnek-hatnak a címe, a művektől függetlenül is tényező a tömegek tudatában. Ezért könyvtárosoknak és az olvasás más szakembereinek bevonásával készítettünk egy 335 műből (nagyobbrészt regényből) álló listát,[5] amely mintegy **kicsinyített modellje a hazai és világirodalom regény-repertoárjának**, a klasszikusoktól a mai művekig. Az e lista alapján készült ív, melyet budapesti és vidéki könyvtárakban mintegy háromezer olvasó kapott a kezébe, segítséget nyújtott az olvasónak a nevek, a címek felidézésében, s ilyenformán korlátozta a memoriális torzulás veszélyét.

Digitized by Google

Azt kértük az olvasóktól, hogy húzzák alá azoknak a műveknek címét, amelyeket olvastak. Számoltunk azzal, hogy e módszer másfajta torzulás lehetőségét rejti magában. Vannak művek, amelyek címével találkozva egyik-másik olvasó úgy érzi, hogy ezt neki ismernie kellene, s — bár még nem olvasta — aláhúzza presztízs-okokból.[6] Módszerünk ezt a hibalehetőséget is korlátozza. Azt kértük az olvasóktól, hogy miután aláhúzták azokat a műveket, amelyeket olvastak, húzzák alá még egyszer azokat, amelyek „maradandó élményt" nyújtottak számukra. Bár az olvasó megnyilatkozásának ezt a differenciálását más meggondolásokból vezettük be, mellékesen — úgy hisszük —, bizonyos mértékig korrigálják a presztízs-okokból kialakuló torzulásokat is. Ha a jobb színben feltűnni akaró olvasó egyszer már dokumentálhatta, hogy olvasta azokat a műveket, amelyeket szerinte „illik ismerni", második aláhúzását bizonyára megbízhatóbban helyezi el.

Az első minta-mennyiség „szavazatait" leszámolva kitűnt, hogy az olvasottság alapján kialakult sorrend hasonlít a korábbi olvasás-statisztikai munkák listáihoz. Az élen Jókai: A kőszívű ember..., amelyet 152 olvasóból 136 olvasott, s az első tíz között még két Jókai-mű szerepel. De a **csak olvasott** és a **kedvelt** művek (nevezzük röviden így a kétszer aláhúzott címet) frekventáltsága oly jelentősen különbözik egymástól, hogy szemléletesebb, ha az első tízet-tízet egymás mellett mutatjuk be:

I. Olvasottság — kedveltség

Olvasottság:	*Kedveltség:*
1. Jókai: A kőszívű ember fiai (136)	1. Hemingway: Az öreg halász... (56)
2. Mikszáth: A Noszty fiú esete (135)	2. Tolsztoj: Háború és béke (49)
3. Jókai: Az aranyember (134)	3. Tolsztoj: Anna Karenina (48)
4. Gárdonyi: Egri csillagok (133)	4. Stendhal: Vörös és fekete (44)
5. Molnár: A Pál utcai fiúk (133)	5. Jókai: Az aranyember (43)
6. Mikszáth: Különös házasság (126)	6. Gárdonyi: Egri csillagok (40)
7. Jókai: Kárpáthy Zoltán (122)	7. V. Hugo: A párizsi Notre Dame (40)
8. Stendhal: Vörös és fekete (121)	8. Brontë: Üvöltő szelek (38)
9. V. Hugo: A párizsi Notre Dame (120)	9. Jókai: A kőszívű ember fiai (37)
10. Hemingway: Az öreg halász... (115)	10. Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn (35)

A legfeltűnőbb különbség a két címsor között a világirodalmi klasszikusok előrenyomulása, s ezzel párhuzamosan néhány romantikus magyar mű lejjebb szorulása a listán. A reprezentatív Hemingway-mű szinte helyet cserél a reprezentatív Jókai-regénnyel. (10. helyről 1-re és 1. helyről 9-re.) De a két Tolsztoj-mű (a 12. és 15. helyről a 2. és 3. helyre való) fölnyomulása és Stendhal előrelépése ugyanezt a tendenciát fejezi ki. Esik valamit a népszerű Gárdonyi-mű is (4-ről 6-ra). Feltűnő a két Mikszáth-regény zuhanása. (A Noszty fiú... a 2. helyről a 42. [!] helyre; a Különös házasság a 6. helyről a 21-re.) Molnár kamasz-regénye is lefelé változtatta helyét (5—13.) Érdekes a Jókai-művek egymáshoz való viszonyának változása is. A kőszívűről már volt szó, a Kárpáthy Zoltán a 11. helyre csúszott. Az aranyember ezekhez képest alig, csak 2 ponttal került lejjebb. Korai még a kísérlet a jelenségek értelmezésére, de feltűnő a két szerelem—házasság témakörben mozgó mű (Az aranyember és a Mikszáth-regény, a Különös házasság) mozgásának erős különbsége. Mindkét mű megállapodott, nemzedékek által lemért értéke irodalmi köztudatunknak, mindkettő kötelező olvasmány a középiskolában, s filmen is láthatók voltak. Ezek a tények fejeződnek ki abban, hogy az „olvasottság" listáján az első tíz között foglalnak helyet és csekély különbséggel egymás mellett. De már az idill és a társadalomkritikai szellem népszerűsége közötti különbség mutatkozhat abban, hogy az Aranyemberről 43-an, de a Különös házasságról csak 27-en vallották, hogy „maradandó élményt" adott nekik.

Ma élő magyar szerző regénye először a második listán szerepel: Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn. A népszerű kalandos történettel az olvasók — a nagy példányszámú kiadásokon kívül — a tv-ben is találkozhattak. Az első listán nem szerepel, mert 104 olvasója „csak" a 14. helyre „állította be" (közvetlenül előtte a sorban a Háború és béke és mögötte Móricz Rokonok és az Anna Karenina, majd Az anya Gorkijtól). A második mai magyar mű mindkét listán Fejes Rozs-

Digitized by Google

datemetője, amely számos kiadása mellett dramatizált változatban is a közönség elé került, s a rádióban is felolvasták folytatásokban. Utána mindkét listán a Rejtő-könyvek jelentkeznek. A további magyar művek (most már csak a második, a „kedveltséget" kifejező listán) a következők Németh: Iszony; Berkesi: Húszévesek; Bókay: Bohémek és pillangók; Passuth: Esőisten siratja Mexikót; Hajnóczy: Bengáli tűz; Illés Béla: Kárpáti rapszódia; Sánta: Húsz óra; Berkesi: Játék a tisztességgel; Cseres: Hideg napok; Illyés: Puszták népe; Fekete István: Lutra; Tersánszky: Kakuk Marci; Fekete Gyula: Az orvos halála; Passuth: Megszólal a sírvilág.

Olvasói csoportok

Bármelyik népszerűségi sort vesszük is, a futólagos áttekintés kuszának, zavarosnak fogja minősíteni, a második, a **kedveltséget** tükröző listát talán még inkább, mint az **olvasottságot** kifejezőt. Ez természetes jelenség, hiszen próba-mintánk még meglehetősen heterogén. A feltételezhető csoportképző jellemzők — az életkortól a műveltségig és az olvasottságig — együtt, differenciálatlanul hatnak, sőt „küzdenek" benne. Tapasztalataink alapján fel kell tennünk, hogy például a Kőszívűt és a Sellő a pecsétgyűrűn-t nem azonos olvasói csoportok kedvelik. Legfeljebb hasonló számú olvasó: ezért kerültek egymás mellé a listán (9. és 10. helyre). Ha a minta-sokaságot a szokásos demográfiai csoportokra bontjuk, és ezeket „vallatjuk" a kedveltség fokáról és sorrendjéről, már differenciálódó listákat kapunk. Ezúttal elhagyjuk a táblák részletesebb kommentálását, de a jobb értelmezhetőség kedvéért az első tíz helyett az első tizenöt művet közöljük minden táblán.

II. Nemek szerint

Férfiak:	*Nők:*
Az egri csillagok	Karenina Anna
Az öreg halász	Az öreg halász
A Pál utcai fiúk	Háború és béke
Háború és béke	Üvöltő szelek
Akiért a harang szól	Vörös és fekete
Az aranyember	A kőszívű ember fiai
Vörös és fekete	Az aranyember
A párizsi Notre Dame	Elfújta a szél
Oroszlánkölykök	Légy hű önmagadhoz
A kőszívű ember fiai	Kárpáthy Zoltán
Sellő a pecsétgyűrűn	A párizsi Notre Dame
Piszkos Fred	A Thibault család
Svejk	Amerikai tragédia
Karenina Anna	Réztábla a kapu alatt
A láthatatlan ember	Iszony

III. Kor szerint

1909 előtt született olvasók:	*1909 és 1942 között születettek:*	*1942 után születettek:*
A Pál utcai fiúk	Vörös és fekete	Az öreg halász
Réztábla a kapu alatt	Akiért a harang szól	Háború és béke
Az öreg halász	Háború és béke	Karenina Anna
A Noszty fiú esete	A párizsi Notre Dame	Az aranyember
Kárpáthy Zoltán	Karenina Anna	Oroszlánkölykök
Karenina Anna	Egri csillagok	Sellő a pecsétgyűrűn
Elfújta a szél	Üvöltő szelek	Egri csillagok
Az aranyember	Rozsdatemető	A kőszívű ember fiai
Háború és béke	Pál utcai fiúk	A párizsi Notre Dame
Egri csillagok	Az öreg halász	Vörös és fekete
A kőszívű ember fiai	Oroszlánkölykök	Üvöltő szelek
Nehar	Az anya	Piszkos Fred
Vörös és fekete	Varázshegy	Húszévesek
Ábel	A kőszívű ember fiai	Légy hű önmagadhoz
Esőisten siratja...	Az aranyember	A láthatatlan ember

Digitized by Google

E két táblához különösebb magyarázat nem szükséges. **A mutatkozó tendenciák leírásában és értelmezésében — a kis próba-mintára való tekintettel — ismét óvatosságot ajánlunk.** A kis minta lehetetlenné teszi a további bontást, azonban még így is túlságosan vegyes, s meglehetősen **esetleges csoportokat** eredményez. Ennek ellenére e táblák elgondolkoztató párhuzamokat nyújtanak. A férfiak és a nők sok tekintetben elkülönülő választása, illetve a választásból eredő címszerkezetek mindenben igazolják a könyvtárosokban közvetlen tapasztalati úton kialakult benyomásokat. De az „izgalmas" és a „szerelmes" könyvek iránti, nemek szerint elkülönülő igény — noha könyvtárosi evidencia — korrekt értelmezésével még adós a szakirodalom Van-e **közvetlenül fiziológiai magyarázata** a választások különbségének, vagy **csak a társadalmi munkamegosztás rendszerén keresztül** érvényesül a nemi különbség? Mennyiben magyarázzák a létföltételek és mennyiben tudati-neveltetési-erkölcsi okok? Nem tudjuk még. A második táblán szembeötlik A Pál utcai fiúk pályafutása. Az öregek ifjúságuk legkedvesebb olvasmányaként tartják számon. A közép-generációnál már lejjebb kerül a „rangsorban", s a legfiatalabbak csoportjában a 35. helyre csúszik vissza. Számos tényező hiányzik még, de fontolgatni így is érdemes a lehetséges motívumokat. (A legidősebbeknek ezt a csoportját különben bizonyos mértékig minősíti az előkelő 2. helyre sorolódó Cronin-könyv és a klasszikusok után azonnal beékelődő Mitchel-mű. Itt tehát nem egyszerűen az olvasók legidősebb korosztályáról van szó, hanem ezeknek egy meglehetősen bizonytalan ízlésű csoportjáról. Hogy ez az ízlés milyen mértékben jellemző az olvasóknak erre a korosztályára, arra csak a reprezentatív anyag vizsgálata fog feleletet adni.)

Kísérleteztünk egy olyan módszerrel, **amely az olvasottság „terjedelme" alapján képez csoportokat.** A 335-ös listán az olvasók természetesen más-más arányban húzták alá a műveket. 180 fölött viszonylag kevesen jelöltek meg könyveket. Ebből kiindulva három csoportot alkottunk: 1—59-ig, 60 és 129 között, és 130 felett. Megvizsgáltuk, hogy e csoportokban milyen népszerűségi sorok alakultak ki. Az így mérlegelt „olvasottsági" különbségekből nem lehet közvetlenül következtetni a műveltségi színvonalra (a kor például 26—28 év alatt erősen torzítja a képet[7]), de talán így is ad elgondolkoztató **információkat.**

IV. Az aláhúzások száma szerint

0—59	*60—129*	*130 felett*
Az aranyember	Az öreg halász...	Pál utcai fiúk
A párizsi Notre Dame	Karenina Anna	Háború és béke
Az öreg halász...	Háború és béke	Akiért a harang szól
Háború és béke	Üvöltő szelek	Karenina Anna
Vörös és fekete	Vörös és fekete	Vörös és fekete
Egri csillagok	Oroszlánkölykök	Egri csillagok
Kárpáthy Zoltán	A kőszívű ember fiai	Kárpáthy Zoltán
Sellő a pecsétgyűrűn	Az anya	Érik a gyümölcs
A kőszívű ember fiai	Légy hű önmagadhoz	Varázshegy
Karenina Anna	Bűn és bűnhődés	Réztábla a kapu alatt
Piszkos Fred	Egri csillagok	Üvöltő szelek
A láthatatlan ember	Akiért a harang szól	Oroszlánkölykök
Húszévesek	A kőszívű ember fiai	Kakuk Marci
A Noszty fiú esete	A Thibault család	A párizsi Notre Dame
Vesztegzár a G. H.-ban	Az aranyember	Iszony

Mód van természetesen — a teljes anyag feldolgozása során — arra is, hogy a foglalkoztatási és iskolázottsági tényezőket különválasszuk. Emellett az összes demográfiai osztást a fentieknél finomabb lépcsők szerint is megoldhatjuk. Például a nők és a férfiak csoportjait végzettség szerinti alosztályokra bontva megállapíthatjuk, hogy **csökkenti-e a műveltség és milyen arányban a választásban megnyilvánuló elvárási különbségeket.**

A művek „hatásfoka"

Tudomásul véve az előbbi kor, nem és olvasottság szerint bontott listákról, hogy mindezek a kategóriák erősen be-

Digitized by Google

folyásolják az olvasói választásokat, térjünk vissza ismét az osztatlan mintasokasághoz, és vizsgáljuk a művek „hatásfokát". A viszony, amelyet kifejez ez a kétes nevű terminus, a következő: **milyen százalékban vallották az adott mű olvasói, hogy „maradandó élményt" nyertek** a mű révén. Ez a viszonyszám tehát relativizálja az eddigi mérlegelést azzal, hogy radikálisan eltekint az olvasók mennyiségétől, s csak a hatásfok iránt érdeklődik. Minthogy azonban próba-mintánk, amelynek alapján e dolgozat készül, viszonylag kis mennyiségekkel operál, kihagytuk azokat a műveket, amelyek olvasóinak száma 38 alatt volt. Az első tíz mű „hatásfokuk" sorrendjében így a következő:

V. „Hatásfok"

1.	Knight: Légy hű önmagadhoz	55,30%
2.	Solohov: Emberi sors	50,0 %
3.	Hemingway: Az öreg halász	47,70%
4.	Brontë: Üvöltő szelek	48,11%
5.	Bókay: Bohémek és pillangók	47,62%
6.	Tolsztoj: Háború és béke	46,67%
7.	S. Zweig: Sakknovella	46,67%
8.	Tolsztoj: Anna Karenina	46,60%
9.	Hemingway: Akiért a harang szól	44,17%
10.	Cronin: Réztábla a kapu alatt	43,75%

Az V. tábla néhány világirodalmi klasszikus szilárd helyét mutatja az olvasók tudatában (Az öreg halász... alig változtatta helyét. Sőt a másik Hemingway-mű, az Akiért a harang szól is fellép az első tíz közé.) A két Tolsztoj-mű némi eséssel bennmaradt az első tíz között. Maradt a kitűnő Brontë-mű is. Külön vizsgálódást érdemel majd egyfelől a Vörös és fekete, másfelől A párizsi Notre Dame esése (az első a 16., a második a 19. helyre, az olvasóknak mintegy harmada húzta alá kétszer e műveket). Érdekesen alakul a korábbi listákon vezető helyeken szereplő romantikus színezetű magyar regények helyváltoztatása. A Jókai-regények teljesen eltűntek az első tíz közül, sőt az első húsz közül is. Az aranyember a 24. a sorban; a Kárpáthy Zoltán a 30. És a Kőszívű ember fiai, amely az első lista alapján a legnépszerűbb magyar regénynek tűnt — a 35. ebben a „hatásfok"-sorrendben. A reprezentatív Gárdonyi-mű a 27. A két Mikszáth-mű közül a Különös házasság a 60. és a Noszty fiú esete... éppen a 100. (Figyelmet érdemel, hogy a vizsgálatban szereplő harmadik Mikszáth-mű, a Fekete város is megelőzi.) Ez a mű az előző kettőnél sokkal kisebb mozgásokat végez. 152 olvasóból csak 75-en olvassák, s így 40. az első listán. A 75-ből 12 húzza alá kétszer, s ezzel a második listán a 65. helyre kerül. Ezek alapján a „hatásfoka" 16 százalék, s ilyenformán a sorban a 83. hely jut számára. Ismét anélkül, hogy valamiféle végleges következtetést akarnék levonni, megjegyzem: ebben az esetben a Fekete város azért előzi meg itt a másik Mikszáth-művet, mert az iskolai oktatásban kevésbé „kötelező" mű, mint amaz. A viszonyszám ugyanis nemcsak az osztó növelésével, hanem az osztandó csökkentésével is emelkedik.

A legfeltűnőbb pozitív helyzetváltoztatások: E. Knight: Légy hű önmagadhoz (az olvasottsági listán még a 90. helyen volt, a kedveltségi sorban már a 24. helyen, s itt, a „hatásfok" kimutatásában már az 1.) Solohov Emberi sorsa esetében ugyanez a három pozíció 59—16—2; Bókay: Bohémek és pillangók 105—34—4; Zweig: Sakknovella 97—33—6.

Egy könyv és olvasói

Az eddigiek során **jelenségeket** ismertettünk. Szándékunk alig-alig volt több, mint hogy érzékeltessük a könyvek és olvasóik közötti kapcsolat összetettségét, s megmutassunk néhány elgondolkoztató vonzódást olvasók bizonyos csoportjai részéről egyes könyvek iránt. S bár itt-ott megkockáztattunk bizonyos feltevéseket, **általában nem elemeztük az okokat. E kísérleti anyag** alapján nem túl merész feltételezés, hogy majd a teljes mintán megmutatkozó paraméterek segítséget nyújthatnak a könyvkiadásnak a példányszámok mérlegeléséhez, a könyvkereskedelemnek a célzott könyvterjesztéshez és propagandához, és talán még a könyvtárosoknak is beszerző és ajánló munkájukhoz. És nemcsak a listán szereplő 335 művel való operációnál, hiszen az ezekről nyert információnkból — óvatosan persze — de következtethetünk más művekre is. Vizsgálati anyagunkban azonban olyan további lehetőségek vannak, amelyek **túlmutatnak az intézményszociológia keretein, s az olvasói ízlés körébe vágnak, sőt a közvetlenebb esztétikai problémák irányába mutatnak.**

Digitized by Google

Bálint György észrevételével kezdtük fejtegetésünket, folyamodjunk ismét hozzá. Egyszerre ésszerű és érzékien szemléletes megnyilatkozásai jó kiindulópontot nyújtanak. Vagy negyven évvel ezelőtt, az Athenaeum egykötetes Ady-kiadását méltatva írta „A föltámadás szomorúsága és az Emlékezés egy nyáréjszakára éppen olyan elidegeníthetetlenül az enyém, mint életem első csókja, első öröme vagy huszonhetedik szomorúsága. Az Ady-vers velem történt, nekem történt, én történtem benne, külön az enyém." E szenvedélyes vallomás kifejezi az Ady-verssel, sőt az Ady-életművel való mély azonosulást. De ennél többet is: utal **a mű és az olvasó intim kapcsolatára.** „Az én Vér és aranyom — írja tovább — nem egészen olyan, mint a szomszédomé, egy kicsit más, egy kicsit különbözik minden más Vér és aranytól."[8] Tehát több, sok Vér és arany van. Általában **az irodalmi művek annyi változatban léteznek, amennyi az olvasójuk.** A tömegkommunikáció körüli kutatások Bálint könnyed és mégis mély megállapítása óta sok mindent feltártak a közlés, közvetítés, befogadás tömegjelenségeinek természetéről; igazolták, sőt közkeletű igazsággá tették Bálint megállapítását.

Egyszerűbb (és persze szürkébb) értekező nyelven valahogy így fogalmazható meg ez az általános igazság: **az olvasóközönség tudatában egy-egy műnek számtalan variánsa él.** E variánsok **számos közös jellemzővel bírnak,** hiszen a tárgyiasult mű, amelynek segítségével a költő vagy a prózaíró vízióját olvasóival közölte, mindenki számára azonos. De mert a befogadó személyiség más és más, **körülményeik, elvárásaik is eltérők, a bennük körvonalazódó változatok különbözni is fognak egymástól** terjedelemben és mélységben, rétegezettségben, hangsúlyokban, hangulatokban. Más-más értékítéletek alakulnak ki: ugyanaz a mű, amely egyik olvasóját mélyen megrázza, a másikat hidegen hagyja, és így tovább.

Az egyes olvasókban élő mű-variánsok felderítése roppant nehéz feladat, mert ez a kópia szétfolyó, passzív, s a verbális rekonstruálás során tovább torzul, amellett a hatás mélységének, a tetszés fokainak megállapítására nincsenek standardjaink stb. De bizonyos elemi ítéleteket — láttuk — tartalmaznak a kitöltött ívek: „olvastam" — „nem olvastam"; s ha igen: „nem hatott rám" — „hatott rám." Ha mármost **művenként vizsgáljuk,** hogy milyen rétegekben hat elsősorban, hogy milyen demográfiai jellemzők határozzák meg az adott mű körül kialakuló olvasói közeget — számos fontos információhoz juthatnak. Az előbbiekből kiderült például, hogy E. Knight műve a Légy hű önmagadhoz a legjobb „hatásfokú" művek közé tartozik. Lehet, hogy a teljes olvasói anyagban nem lesz az első helyen, de mindenképpen elöl lesz.

Eric Knight: Légy hű önmagadhoz

A 151 olvasóból 47-en olvasták, s ezek közül 26-an vallották, hogy maradandó élményük volt a mű. Statisztikai érvényességének erős megkérdőjelezésével, módszertani tanulságot remélve, bontsuk fel ezeket a mennyiségeket.

VI. Az olvasók — és az E. Knigth mű

	Nem olvasta		*Olvasta*		*Tetszett*		*Összesen*
	104	68,87%	21	13,91%	26	17,22%	151
férfi	70	79,54%	9	10,23%	9	10,23%	88
nő	34	53,97%	12	19,04%	17	26,99%	63
26 évig	51	79,69%	6	9,37%	7	10,94%	64
26—60 között	14	56,0 %	7	28,0 %	4	16,0 %	25
60 felett	39	62,90%	8	12,90%	15	24,20%	62
bef. 8 ált.-ig	45	83,33%	5	9,26%	4	7,41%	54
érettségiig	40	57,97%	12	17,39%	17	24,64%	69
főisk. és dipl.	19	67,86%	4	14,28%	5	17,86%	28

Tulajdonképp — gondolná az ember — megelégedhetnénk azok vizsgálatával, akik egyáltalán megismerkedtek a művel. Kézenfekvő a gondolat: hogy véleményem legyen egy műről, ahhoz el kell azt olvasnom. Hogy eljut-e az olvasóhoz

Digitized by Google

bizonyos mű vagy sem, az a véletlen műve. Ezt a felfogást azonban nem igazolják a számok. Amint látható, Eric Knight művéről a mintában szereplő nők 26.99 százaléka, tehát minden harmadiknegyedik nő vallotta, hogy „maradandó hatást" tett rá. A férfiak közül csak minden tizedik nyilatkozott így. Ez a könyv tehát, úgy látszik, többet mond a nőknek, mint a férfiaknak. S ha most azok adatait nézzük, akik *nem* olvasták a művet, meglepődve tapasztaljuk, hogy a mintában szereplő férfiaknak csaknem 80 százaléka nem olvasta, szemben a mintában szereplő nőkkel, akiknek csak 54 százaléka tartozik a „nem olvasta" kategóriába. Ha a könyvvel való találkozást csak a véletlen döntené el, a férfiak és nők nagyjából hasonló arányban kapnák kézhez az adott könyvet. Kimutatásunk azt jelzi, hogy **mind a férfiaknál, mind a nőknél szerepet játszott bizonyos előzetes ítélet**, amely a nőket **jobban serkentette** a könyv elolvasására, mint a férfiakat.

Az előítélet kialakulásának sokféle forrása lehetséges. Kezdődik már a címnél. Köztudott, hogy az asszonysorsra vagy a szerelemre utaló címek elsősorban a női olvasókat vonzzák. Jelen esetben nem erről van ugyan szó, de az erkölcsi parancsot kifejező cím morális tematikát ígér. S a tapasztalat szerint ez is inkább a nőket ragadja meg. Másik tényező a barátibarátnői ajánlás. Egy „női" könyv baráti-kollegiális portálásában valószínűleg lényegesen aktívabbak a nők, mint a férfiak. Az sem lehetetlen, hogy a nők között egyáltalán sűrűbbek az ilyen természetű kommunikáció szálai.

A feltűnően szilárd előítéletek meglétét igazolják a kor- és műveltség-megoszlások is. A 26 év alattiak és az általános iskolánál nem magasabb képzettségűek viszonylagos közömbösségét párhuzamosan mutatják a „Nem olvasta", az „Olvasta" és a „Tetszett" rovatok is.

Sok tényező juttatja el az olvasó kezébe a művet, de mikor már elolvasta, tetszését vagy nem tetszését alapvetően — bár korántsem kizárólag — a mű határozza meg. A továbbiakban csak azokkal foglalkozunk, akik a művet olvasták.

VII. Az E. Knigth mű — és olvasói

	Olvasta		*Tetszett*		*Összesen*
	21	44,70%	26	55,30%	47
férfi	9	50,0 %	9	50,0 %	18
nő	12	41,38%	17	58,62%	29
26 évig	6	46,15%	7	53,85%	13
26—60-ig	7	63,64%	4	36,36%	11
60 fölött	8	34,78%	15	65,22%	23
bef. 8 ált.-ig	5	55,56%	4	44,44%	9
érettségig	12	41,38%	17	58,62%	29
főisk. és dipl.	4	44,44%	5	55,56%	9

A szóban forgó mű ezek szerint általában erős hatással van olvasóira, különösen a nőkre. A kor-adatok: a középső, legaktívabb korcsoportok elutasítani látszanak ezt a művet, a legidősebbek és a legfiatalabbak azonban egyértelműen mellette állnak (a 65,22 százalék a legmagasabb érték ezen a táblán). A továbbiakból megállapítható, hogy a középfokú műveltséggel rendelkezők kedvelik, de a legmagasabb iskolázottságúak csoportja sem utasítja el. Ez utóbbinak van egy próbája is. Jeleztük korábban, hogy **olvasottsági kategóriákat is képeztünk.** Eszerint a következő képet kapjuk. A könyvet a legkevésbé olvasottak túlnyomó többsége: 81,31 százalék nem olvasta. S akik ebből a csoportból olvasták, nagyobb százalékban nem választották, mint választották. Már a közép-kategóriában 61,54 százalék, és a legolvasottabbak között 71,43 százalék választotta, azaz akik olvasták, ilyen arányban húzták alá kétszer.

Művek csoportjai

Amint látható, E. Knight műve, mint minden más, nagy hatású mű is, **határozott körvonalú olvasói csoportot vonz maga köré.** Ebből közvetlenül adódik a

Digitized by Google

kérdés: milyenek az érték-viszonyok ebben a közegben? Másképp kifejezve: milyen módon sorolná be a mű 47 olvasója a listán szereplő műveket?

Ha a választásokban vannak törvényszerűségek, s ha e választásokban valóságos igények jelennek meg, akkor **a kialakuló mű-csoportokban valamiféle rokonság-tendenciáknak kell megnyilatkozniuk.** Egyszerű leszámolással azonban ez esetben semmire sem megyünk. A műveket ugyanis erősen eltérő mennyiségben olvasták olvasóink, ezért egy olvasottabb műnek nagyobb az esélye bármely más művel való kapcsolatra, mint egy kevésbé olvasottnak. Ennek az esélykülönbségnek a kiegyenlítésére már régen használatos bizonyos tudomány-ágazatokban egy asszociációs együttható.[9] Erről itt csak annyit, hogy ez +1 és —1 között, tizedes törtekben írja fel a **vonzás** és — ami számunkra legalább ilyen fontos — a **taszítás** erejét. A 0-pont körül helyezkednek el a közömbös kapcsolatok; +1 felé fokozódik a vonzás, és ellenkezőleg: —1 felé ugyanígy erősödik az egymást kizárás. Az említett keplet segítségével a kérdőíven szereplő művek tucatjait soroltuk be. Helyszűke miatt itt a + és a — soroknak csak a végeit (tehát a legjellemzőbb kapcsolatokat) közöljük. Íme, azok a művek, amelyek az adott olvasói kör tudatában legjobban kapcsolódnak E. Knight művéhez, és azok, amelyek ezt leghatározottabban elutasítják.

E. Knight: Légy hű önmagadhoz

Maugham: Az ördög sarkantyúja	+ 0,76	Verne: A 15 éves kapitány	— 0,49
Karinthy: Így írtok ti	+ 0,58	Gárdonyi G.: A láthatatlan ember	— 0,49
Brontë: Üvöltő szelek	+ 0,53	Jókai: A kőszívű ember fiai	— 0,50
Hemingway: Az öreg halász...	+ 0,53	Dumas: A kaméliás hölgy	— 0,62
Illyés: A puszták népe	+ 0,51	Jókai: Kárpáthy Zoltán	— 0,62

A módszer mérlegelésének megkönnyítésére a jegyzetek között közöljük még két másik mű körül kialakuló vonzási és taszítási kapcsolatokat.[10]

E sorok, amelyek a **művek „érzelmi életét"**, vonzásait és elutasításait tartalmazzák, kétségkívül jellemzők. Kísérletképpen megkértem néhány tapasztalt könyvtárost, irodalomkritikust és lektort a fenti összefüggések értelmezésére. Egyik-másik viszonylat csak nehézkesen vagy sehogy sem volt megmagyarázható. De a több mint félszáz kapcsolat túlnyomó többségére viszonylag könnyen találunk magyarázatot. S ami ez esetben perdöntő: egymástól függetlenül dolgozó (sőt egymást nem is ismerő) munkatársaim nagyjából hasonlóan fejtették meg a táblákon mutatkozó összefüggések motivációit. Ez az a pont, ahol **a szociológiai vizsgálat az irodalom-esztétika kezére dolgozhat.** A vonzás és taszítás motívumai ugyanis (cselekményesség, gondolat jelleg, értékszint, stílus stb.) javarészt az esztétika érdeklődési körébe esnek.

*

Műhelytanulmányunk, ha adatait egyelőre fenntartással kell is kezelnünk, arról valószínűleg meggyőzi az olvasót, hogy a **művek**, a szerzők — hogy egy régebbi tanulmányunk[11] kifejezésével éljünk — **„kiválasztják" olvasóikat, s egy-egy mű körül jellegzetes olvasói kör alakul ki.** És megfordítva: az olvasók demográfiai jellemzők szerint kialakított csoportjainak olvasmányai jellemző különbségeket mutatnak fel. Ha e különbségeket — mint ez várható — a több ezres, teljes mintán is tapasztaljuk, olyan *jelenségeket, jelenségcsoportokat* különítettünk el, amelyek alkalmasak a további vizsgálatra. **És a jelenségek világából majd továbbléphetünk az okok világába.** Úgy véljük, hogy kutatásunk már az első, a *jelenségszinten* is ad bizonyos használható információkat a könyvszakmának, mégis azt reméljük, hogy a jelenségektől az okok felé haladva ankét-módszerrel, interjúkkal, projekciós tesztek segítségével további fontos összefüggésre bukkanhatunk. **Milyen igények motiválják az olvasói választásokat?** S az igények milyen kombinációi rajzolják ki az olvasó-típusokat? **Milyen személyiségszerkezetek, milyen létkörülmények és milyen értékrendek határozzák meg az** egyes típusokat? És a művek **oldalán:**

Digitized by Google

milyen műtípusok kapcsolódnak az olvasók meghatározott típusaihoz? És miért? **Vajon a mű meséjének, tárgyának, szemléletének, előadásmódjának, hangulatának, értékének milyen közös vonásai** kötik össze az egyes olvasó-típusok által gyakran választott „kedvelt" könyveket? Hogyan függenek össze *a külső olvasóigények a belső mű-struktúrával?*

Szándékunk az, hogy további kutatásainkkal adalékokat szolgáltassunk e fontos kérdések megválaszolásához.

Gondos Ernő

Jegyzetek

1. Elefántcsontkávéház, *Bálint György:* A toronyőr visszapillant. Második kiadás. Magvető, 1966. I. 309.

2. *Ughy Jenő:* Ezer falusi lakos és a könyv. KMK. 1965. *Sas Judit:* Emberek és könyvek. Akadémiai Kiadó. 1968. *Mándi Péter:* A könyv és közönsége. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1968. *Pártos Judit:* A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. Népességtudományi Kutató csoport közleményei, 15, 1967/1., *Szántó Miklós:* Életmód, művelődés, szabad idő. Akadémiai Kiadó. 1967. Tárgyunkat érinti *Polonyi Péter* és *Sárdi Péter* kéziratos tanulmánya: Az olvasók ellátottságának és az állomány kihasználtságának kérdései című könyvtárszociológiai tanulmánya is. (1966)

3. Budapesti és vidéki közművelődési és üzemi könyvtárakban, összesen 18 intézményben több ezer olvasói megnyilatkozást gyűjtöttek össze munkatársaink, akiknek ez úton is köszönetet mondunk. Itt köszönöm meg *Sárdi Péter* matematikus értékes segítségét is. E felvételek demográfiai jellemzőit összevetjük *Mándi Péter* és *Pártos Judit* már említett tanulmányainak adataival, és mintánk radikális korrigálásával országosan reprezentatív mintát állítunk össze a szépirodalom rendszeres olvasóiról. S ezzel folytatjuk további vizsgálatainkat. A felvétel 1968-ban bonyolódott le.

4. A kutatás során először beérkezett másfélszáz ív elemzése adja jelen tanulmány anyagát.

5. A lista az összehasonlíthatóság céljából különböző ismeretterjesztő, sőt egy-két esetben tudományos művet is tartalmaz; további kivételként rövidebb prózai műveket is. Az olvasói megnyilatkozás művekre vonatkozik, de a vizsgálat inkább mű-tipusokat, olvasói elvárásokat céloz. Ebből következik, hogy a lista törzsanyaga nagy olvasottságú művekből áll, közöttük a régi és a mai bestsellerek (közöttük régen ki nem adott művek is), vitathatatlan értékű klasszikusok, tisztes jó-könyvek csoportjaiból állt össze. Tekintetbe vettük szűkebb, különleges igényű olvasói körök vonzódásait is. Négy oldalon sorakoztak, szerzőik betűrendjében a címek, zárójelben a művek kód-száma.

6. Bár nevét nem kellett ráírnia az ívre, az ívek kitöltése után a könyvtáros jegyezte rájuk az olvasó nyilvántartott demográfiai adatait.

7. Kimutatásaink szerint 25—26 éves korig az életkorral arányosan emelkedik a listákon az aláhúzások száma. 26 év fölött más tényezők veszik át a főszerepet az olvasottság „terjedelmének" meghatározásában.

8. Egy halhatatlanság születése. Bálint György i. m. I. 309.

9. Lásd G. V. Yule és M. G. Kendall-nél. Bevezetés a statisztika elméletébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

10. *Fejes E.: Rozsdatemető*

+ 6 Salinger: A zabhegyező
+ 5 Cseres: Hideg napok
+ 4 Fagyejev: Az ifjú gárda
+ 3 Kosztolányi: Édes Anna
+ 2 Sánta: Húsz óra
+ 1 Kosztolányi: Az aranysárkány

— 1 Maupassant: Egy asszony élete
— 2 Tersánszky: Kakuk Marci
— 3 Széchenyi Zs.: Nahar
— 4 Jókai: Az aranyember
— 5 Scott: Ivanhoe
— 6 Mitchell: Elfújta a szél

Berkesi A.: Húszévesek

+ 6 Berkesi: Játék a tisztességgel
+ 5 Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn
+ 4 Mikszáth: A Noszty fiú esete...
+ 3 Passuth: Esőisten siratja...
+ 2 Verne: Tizenötéves kapitány
+ 1 Kosztolányi: Édes Anna

— 1 Hemingway: Akiért a harang szól
— 2 Gorkij: Az anya
— 3 Solohov: Emberi sors
— 4 Karinthy: Így írtok ti
— 5 Zweig: Sakknovella
— 6 Szolzsenyicin: Iván Gyenisz.

11. Gondos Ernő — Polonyi Péter: Írók és olvasóik. (Valóság 1967. 5. 55—59).

Digitized by Google

A művészetpolitika és mechanizmusa

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván a művészet irányításáról sok érdekes gondolatot mond el, s rokonszenvesnek tartom azt az igyekezetét, hogy a heurisztikusnak nevezett irányítási módszer hangsúlyozásával az új jelenségek felismerésére és támogatására buzdítja a kulturális politikát. Értem a szerző másik törekvését is: szeretné, ha az irányítás ezen a téren is tudományosabb módszerekkel folyna. A baj csak az, hogy a kérdést nem társadalmilag és művészileg konkrét kontextusában vizsgálja, s innen származnak egyoldalúságai, amelyeket a vitában már szóvátettek, s amelyekre én nem szeretnék visszatérni.

Amikor a művészetirányításról beszélünk, akkor mindenekelőtt a művészetpolitikáról kell szólni. Tudjuk, hogy a politika fő feladata felismerni a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit és azokat a társadalom érdekeinek megfelelően alkalmazni. Tehát nemcsak arról van szó, hogy *fel kell ismerni* a törvényszerűségeket, hanem arról is, hogy azokat *fel kell tudni használni*, mégpedig a társadalom érdekében. A művészetpolitikának sincs lényegében véve más funkciója, pusztán arról van itt szó, hogy tekintetbe kell vennie *a társadalom esztétikai tudatformájának sajátosságait.*

Ebből következik első tennivalónk: **a szocialista kulturális politikának vizsgálnia kell az adott helyzetet a művészeti életben és a művészetet befogadó közönség körében.** Ha tudományosan akarunk irányítani, ez kell, hogy legyen kiindulópontunk, s nem az, hogy egyetlen kérdésre figyeljünk, mondjuk az új jelentkezésére és annak recepciójára. Vajon rendelkezésünkre áll-e a megfelelő helyzetfelmérés? Ha a *művészetet* vizsgáljuk, azt kell megállapítanunk, hogy az információk a tudományos megközelítés szempontjából rendkívül különbözők. A régi művészet értékeit, ahogy mondani szokták, „megmérte az idő", és bizonyos consensus alakult ki e tekintetben. Bár itt is különbözőek lehetnek a vélemények — szemléleti és ízlésbeli okokból egyaránt. Mégis a kulturális politika ebben a tekintetben viszonylag szilárd talajon áll. Már sokkal vitatottabb az elmúlt ötven év művészete, hiszen itt a mai irányzatok közvetlen előzményeiről van szó, s ez egyaránt befolyásolja a kritika és a közönség állásfoglalását. Végül a legbizonytalanabb az értékítélet a mai alkotások vonatkozásában.

Hogyan állunk a *befogadás* vizsgálatával? A statisztikai-szociológiai felmérések bizonyos támpontokat nyújtanak a közönség művészeti szemléleti és ízlésbeli állapotának megítélésére, de országos eligazításhoz ez kevés. E tekintetben elég arra utalni, hogy a közönség ízléséről folyó viták mennyire ellentétes megállapításokra és következtetések levonására indítottak.

A művészetpolitika tehát rendkívül bonyolult valósággal találja magát szemben, mégpedig úgy, hogy — sem a művészet, sem a közönség vonatkozásában — nem rendelkezik tudományosan eléggé egzakt vizsgálati eszközökkel és módszerekkel.

Ezzel eljutottunk a művészetpolitika másik aspektusához: **miként érvényesíti felismeréseit a társadalom érdekében.** Ez a kérdés szorosan összefügg a társadalom helyzetével és a párt egész politikájával. A szocialista művészetpolitikát még mindig sokan azonosítják a dogmatizmusával, pedig a történelemben másra is volt példa. A kulturális forradalom elméletét Lenin hirdette meg, s azt gondolom, hogy ma is érvényes az általa meghatározott célkitűzés, amely a **tömegek kulturálódását helyezte előtérbe, a kultúra nagy értékeinek birtokbavételét hirdette meg, az emberek szocialista szellemű nevelését szorgalmazta. Ez az**

Digitized by Google

elmélet egyáltalában nem zárta ki, hogy a Szovjetunióban a húszas években különböző irányzatok jelentkezzenek s köztük olyanok is, amelyek nem fogadták el az említett célkitűzéseket vagy másképpen értelmezték azokat. Lenin, Lunacsarszkij és más szovjet vezetők tekintetbe vették a művészet sajátosságait, viszonylagos autonómiáját a politikával szemben és az értékelés objektív és szubjektív nehézségeit. Minden esetben felléptek a politikailag és ideológiailag ellenséges vagy a szocialista politikát eltorzító jelenségek ellen a kultúrában, de esztétikai kérdésekben nem tartották magukat bíráknak. Gyakran szokták mondani, hogy a szovjet állam kezdeti gyengeségeivel magyarázható ez a türelmes álláspont, a gazdaság és a politika nagy és nehéz feladatai vonták el az erőt erről a területről. Ha megvizsgáljuk ennek az időszaknak elméleti megnyilatkozásait és kritikusi munkásságát, egyáltalán nem ez a benyomásunk. *A türelem elvi politika következménye volt és nem az „időzavaré"* vagy valamilyen elvtelen kompromisszumé.

Az Októberi Forradalom után a politika, a reális társadalmi és művészeti helyzetből indult tehát ki, s ennek alapján mérte fel saját lehetőségeit és feladatait a kulturális életben is. A dogmatizmus voluntarista módon normákat írt elő a művészet számára és egy bizonyos „virtuális", nem valódi közönségeszmény alapján döntött a kultúra különböző értékeinek terjesztéséről. A lenini példából le lehet vonni azt a tanulságot, hogy a művészetre mindenekelőtt a társadalmi valósággal és az eszmék meggyőző erejével lehet hatni. Maga a művészetpolitika két módon érvényesítheti befolyását: egyrészt azzal, hogy megteremti az alkotómunka jó feltételeit, másrészt hogy gondoskodik a művek terjesztéséről és ezzel párhuzamosan a kritikusi tevékenység szervezése útján a közvélemény formálásáról.

A művészetpolitikának tehát a helyzet felmérése alapján választania kell, még pedig elsősorban a társadalom szempontjából. **Ez a választás** — bármilyen bonyolult is a művészet dolga — **mindenekelőtt politikai és ideológiai természetű.** Szó esett a vitában arról, hogy néhány évvel ezelőtt „balról és jobbról" miként ítéltek meg különböző műveket. A művészetpolitika akkor ugyancsak politikai és ideológiai kérdésekben foglalt állást. Mi volt azonban ennek az állásfoglalásnak a „mechanizmusa"? Kritikai vita előzte meg, amelyben sokan mondták el véleményüket és sokan úgy, hogy e művek szocialista jellegét hangsúlyozták. A művészetpolitikának számolnia kellett a közönség különböző megítéléseivel, de éppen a kritika volt az, amely segítette a helyes vélemény elfogadását a közvélemény körében is. A művészetpolitika a művek széles körű megismertetésében és a kritikai nézetek ismertetésében igénybe vette az összes rendelkezésre álló tömegkommunikációs eszközt, amivel már jelezte választását. Ebből a példából is az derül ki, hogy a leglényegesebb annak a kérdésnek eldöntése, *milyen műveket tartunk szocialista értékeknek.* A mostani vitában is sok szó esik az értékről és az értékrendszerről. Én ennek kapcsán inkább azt a kérdést tenném fel, **miként lehet megállapítani valamely műről, hogy érték-e, avagy sem, és hogy szocialista érték-e vagy más?**

Véleményem szerint e kérdés eldöntésére mindenekelőtt a *kritika* hivatott, amely különböző szinteken jelentkezik és különböző fázisokban. Jelentkezik a mű megszületésekor az intézményi kritikában, a mű megjelenésekor a hivatásos kritikusok bírálatában és végül a közönség visszhangjában. A művészetpolitikának mindezeket a megnyilvánulásokat tekintetbe kell vennie, még pedig különböző szakaszokban. A művészetpolitika részese ugyanis az az intézmény is, amely elhatározza valamely mű kiadását vagy bemutatását. Helyzete a legnehezebb, hiszen még nem tud számolni sem a kritika, sem a közvélemény szavával. A legtöbb esetben a hivatásos kritika sem ismeri még a közönség véleményét, mielőtt nézeteit elmondja. A döntést csak felső szinten segítheti elő e harmadik tényező tekintetbe vétele.

A közönség viszont már ismeri nemcsak a művet, hanem — ha tájékozódni kíván — a hivatásos kritika véleményét is.

Ennek a mechanizmusnak pusztán szervezeti kialakítása is nehéz feladat, hiszen helyesen kell meghatározni a kapcsolások és a visszakapcsolások rendszerét. Gyakran fordul elő, hogy például

Digitized by Google

A művészetpolitika és mechanizmusa

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván a művészet irányításáról sok érdekes gondolatot mond el, s rokonszenvesnek tartom azt az igyekezetét, hogy a heurisztikusnak nevezett irányítási módszer hangsúlyozásával az új jelenségek felismerésére és támogatására buzdítja a kulturális politikát. Értem a szerző másik törekvését is: szeretné, ha az irányítás ezen a téren is tudományosabb módszerekkel folyna. A baj csak az, hogy a kérdést nem társadalmilag és művészileg konkrét kontextusában vizsgálja, s innen származnak egyoldalúságai, amelyeket a vitában már szóvátettek, s amelyekre én nem szeretnék visszatérni.

Amikor a művészetirányításról beszélünk, akkor mindenekelőtt a művészetpolitikáról kell szólni. Tudjuk, hogy a politika fő feladata felismerni a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit és azokat a társadalom érdekeinek megfelelően alkalmazni. Tehát nemcsak arról van szó, hogy *fel kell ismerni* a törvényszerűségeket, hanem arról is, hogy azokat *fel kell tudni használni*, mégpedig a társadalom érdekében. A művészetpolitikának sincs lényegében véve más funkciója, pusztán arról van itt szó, hogy tekintetbe kell vennie *a társadalom esztétikai tudatformájának sajátosságait.*

Ebből következik első tennivalónk: **a szocialista kulturális politikának vizsgálnia kell az adott helyzetet a művészeti életben és a művészetet befogadó közönség körében.** Ha tudományosan akarunk irányítani, ez kell, hogy legyen kiindulópontunk, s nem az, hogy egyetlen kérdésre figyeljünk, mondjuk az új jelentkezésére és annak recepciójára. Vajon rendelkezésünkre áll-e a megfelelő helyzetfelmérés? Ha a *művészetet* vizsgáljuk, azt kell megállapítanunk, hogy az információk a tudományos megközelítés szempontjából rendkívül különbözők. A régi művészet értékeit, ahogy mondani szokták, „megmérte az idő", és bizonyos consensus alakult ki e tekintetben. Bár itt is különbözőek lehetnek a vélemények — szemléleti és ízlésbeli okokból egyaránt. Mégis a kulturális politika ebben a tekintetben viszonylag szilárd talajon áll. Már sokkal vitatottabb az elmúlt ötven év művészete, hiszen itt a mai irányzatok közvetlen előzményeiről van szó, s ez egyaránt befolyásolja a kritika és a közönség állásfoglalását. Végül a legbizonytalanabb az értékítélet a mai alkotások vonatkozásában.

Hogyan állunk a *befogadás* vizsgálatával? A statisztikai-szociológiai felmérések bizonyos támpontokat nyújtanak a közönség művészeti szemléleti és ízlésbeli állapotának megítélésére, de országos eligazításhoz ez kevés. E tekintetben elég arra utalni, hogy a közönség ízléséről folyó viták mennyire ellentétes megállapításokra és következtetések levonására indítottak.

A művészetpolitika tehát rendkívül bonyolult valósággal találja magát szemben, mégpedig úgy, hogy — sem a művészet, sem a közönség vonatkozásában — nem rendelkezik tudományosan eléggé egzakt vizsgálati eszközökkel és módszerekkel.

Ezzel eljutottunk a művészetpolitika másik aspektusához: **miként érvényesíti felismeréseit a társadalom érdekében.** Ez a kérdés szorosan összefügg a társadalom helyzetével és a párt egész politikájával. A szocialista művészetpolitikát még mindig sokan azonosítják a dogmatizmusával, pedig a történelemben másra is volt példa. A kulturális forradalom elméletét Lenin hirdette meg, s azt gondolom, hogy ma is érvényes az általa meghatározott célkitűzés, amely a **tömegek kulturálódását helyezte előtérbe, a kultúra nagy értékeinek birtokbavételét hirdette meg, az emberek szocialista szellemű nevelését szorgalmazta. Ez az**

Digitized by Google

elmélet egyáltalában nem zárta ki, hogy a Szovjetunióban a húszas években különböző irányzatok jelentkezzenek s köztük olyanok is, amelyek nem fogadták el az említett célkitűzéseket vagy másképpen értelmezték azokat. Lenin, Lunacsarszkij és más szovjet vezetők tekintetbe vették a művészet sajátosságait, viszonylagos autonómiáját a politikával szemben és az értékelés objektív és szubjektív nehézségeit. Minden esetben felléptek a politikailag és ideológiailag ellenséges vagy a szocialista politikát eltorzító jelenségek ellen a kultúrában, de esztétikai kérdésekben nem tartották magukat bíráknak. Gyakran szokták mondani, hogy a szovjet állam kezdeti gyengeségeivel magyarázható ez a türelmes álláspont, a gazdaság és a politika nagy és nehéz feladatai vonták el az erőt erről a területről. Ha megvizsgáljuk ennek az időszaknak elméleti megnyilatkozásait és kritikusi munkásságát, egyáltalán nem ez a benyomásunk. *A türelem elvi politika következménye volt és nem az „időzavaré"* vagy valamilyen elvtelen kompromisszumé.

Az Októberi Forradalom után a politika, a reális társadalmi és művészeti helyzetből indult tehát ki, s ennek alapján mérte fel saját lehetőségeit és feladatait a kulturális életben is. A dogmatizmus voluntarista módon normákat írt elő a művészet számára és egy bizonyos „virtuális", nem valódi közönségeszmény alapján döntött a kultúra különböző értékeinek terjesztéséről. A lenini példából le lehet vonni azt a tanulságot, hogy a művészetre mindenekelőtt a társadalmi valósággal és az eszmék meggyőző erejével lehet hatni. Maga a művészetpolitika két módon érvényesítheti befolyását: egyrészt azzal, hogy megteremti az alkotómunka jó feltételeit, másrészt hogy gondoskodik a művek terjesztéséről és ezzel párhuzamosan a kritikusi tevékenység szervezése útján a közvélemény formálásáról.

A művészetpolitikának tehát a helyzet felmérése alapján választania kell, még pedig elsősorban a társadalom szempontjából. **Ez a választás** — bármilyen bonyolult is a művészet dolga — **mindenekelőtt politikai és ideológiai természetű.** Szó esett a vitában arról, hogy néhány évvel ezelőtt „balról és jobbról" miként ítéltek meg különböző műveket. A művészetpolitika akkor ugyancsak politikai és ideológiai kérdésekben foglalt állást. Mi volt azonban ennek az állásfoglalásnak a „mechanizmusa"? Kritikai vita előzte meg, amelyben sokan mondták el véleményüket és sokan úgy, hogy e művek szocialista jellegét hangsúlyozták. A művészetpolitikának számolnia kellett a közönség különböző megítéléseivel, de éppen a kritika volt az, amely segítette a helyes vélemény elfogadását a közvélemény körében is. A művészetpolitika a művek széles körű megismertetésében és a kritikai nézetek ismertetésében igénybe vette az összes rendelkezésre álló tömegkommunikációs eszközt, amivel már jelezte választását. Ebből a példából is az derül ki, hogy a leglényegesebb annak a kérdésnek eldöntése, *milyen műveket tartunk szocialista értékeknek.* A mostani vitában is sok szó esik az értékről és az értékrendszerről. Én ennek kapcsán inkább azt a kérdést tenném fel, **miként lehet megállapítani valamely műről, hogy érték-e, avagy sem, és hogy szocialista érték-e vagy más?**

Véleményem szerint e kérdés eldöntésére mindenekelőtt a *kritika* hivatott, amely különböző szinteken jelentkezik és különböző fázisokban. Jelentkezik a mű megszületésekor az intézményi kritikában, a mű megjelenésekor a hivatásos kritikusok bírálatában és végül a közönség visszhangjában. A művészetpolitikának mindezeket a megnyilvánulásokat tekintetbe kell vennie, még pedig különböző szakaszokban. A művészetpolitika részese ugyanis az az intézmény is, amely elhatározza valamely mű kiadását vagy bemutatását. Helyzete a legnehezebb, hiszen még nem tud számolni sem a kritika, sem a közvélemény szavával. A legtöbb esetben a hivatásos kritika sem ismeri még a közönség véleményét, mielőtt nézeteit elmondja. A döntést csak felső szinten segítheti elő e harmadik tényező tekintetbe vétele.

A közönség viszont már ismeri nemcsak a művet, hanem — ha tájékozódni kíván — a hivatásos kritika véleményét is.

Ennek a mechanizmusnak pusztán szervezeti kialakítása is nehéz feladat, hiszen helyesen kell meghatározni a kapcsolások és a visszakapcsolások rendszerét. Gyakran fordul elő, hogy például

Digitized by Google

— az egyszerűség kedvéért — az intézményi kritika akarja ellátni a hivatásos kritikának nevezett szint feladatát. Az is megtörténhet, hogy a legfelsőbb szint kerüli meg a hivatásos kritikát. Mindez természetesen nem egyszerűen csak strukturális problémát jelent, hanem — politikai, eszmei és esztétikai szempontból egyaránt a művészetpolitika jellegét is befolyásolja.

A jó mechanizmus elősegítheti a helyes kiválasztást, de semmi esetre sem automatikusan. Minden kritikai rétegben megtaláljuk ugyanis a legkülönbözőbb irányzatok és nézetek képviselőit. A művészetpolitika szempontjából **a helyes választás alapvető kritériuma az, hogy a szocialista társadalom érdekében kerüljön rá sor.** Sokan a választást kizárólag politikai szempontból mérlegelik, s eljutnak a művészet vagy egészen utilitárius felfogásához, vagy teljes jelentéktelenségét hirdetik meg. Mások az esztétikai sajátosságokat formai elemekre korlátozzák, s kirekesztik a vizsgálódás köréből a tartalmi, tehát többek között a politikai és eszmei tényezőket. Meggyőződésem, hogy egyik megközelítés sem alkalmas valamely mű megítélésére a társadalmi funkció szempontjából. Már pedig ettől eltekinteni lehetetlen. Az érték ugyanis mindig egy meghatározott tárgy vagy jelenség jelentőségét fejezi ki a társadalom, az osztály és az egyén relációjában. Áll ez az esztétikai értékre is, bármennyire is tekintetbe vesszük sajátosságait.

Itt érkeztünk el az esztétikai jelenségek marxista megítélésének dolgához. A marxista esztétika sok kérdése ma vitatott, de a legtöbbször inkább csak az elmélet szintjén és nem a gyakorlati-kritikai munkában. Félreértés ne essék, a magam részéről nagyon fontosnak tartom az alapelvek körüli elvi vitát is és egyáltalában nem tek ntem „elméletieskedésnek". **Az esztétika azonban nem valamiféle „normák gyűjteménye,** amelyeket a múlt század vagy a még régibb művészet jelenségeiből és az eddigi esztétikai irodalomból — a marxizmus alaptételeinek tekintetbe vételével — kikövetkeztethetünk. Az örökség jelentőségét nem tagadva, a XX. század művészeti irányzatainak megítélésében jelentkező nézeteltérésekre szeretném felhívni a figyelmet, mert ezek nem kis mértékben határozzák meg mindhárom kritikai rétegben a szemléletet — éspedig nemcsak a múltra, hanem a jelenlegi művészi produkcióra vonatkozólag is. Ezek az ellentétek nemcsak formai, hanem tartalmi kérdéseket is érintenek, köztük a művészet társadalmi funkciójának értelmezését. A „szocialista avant-garde" és a „nagyrealizmus" híveinek csatározásai a XX. század és főleg a mi szocialista társadalmunk művészetének sok elvi vonatkozását felvetették, de különböző okokból nem tisztázhatták.

Ma úgy tűnik, hogy a hivatásos és főleg a szűkebb szakmai kritika egy része — nem kis mértékben e nézeteltérések hatására — tartózkodást mutat, különösen eszmei tekintetben. Némelyek ezt a tartózkodást — vagy éppen semlegességet — helyzetünk szükségszerűségének tartják és azonosítják a stabilizált állapot, a konszolidáltság, a nyugodt fejlődés igényével. Mások úgy fogják fel, hogy mindez reakció a múlt „túl-ideologizáló" megközelítésére, és tulajdonképpen a művészet sajátosságainak jobb tekintetbe vételét jelenti. Sokan a szekpszis megnyilvánulásának tartják, amely a marxista esztétika elveinek gyakorlati használhatóságát kezdte ki.

A művészetpolitika szempontjából mindez rendkívül bonyolulttá teszi a helyzetet, hiszen **választania kell, mégpedig mindenekelőtt politikai-eszmei szempontból.** A párt általános politikája természetesen meghatározó jellegű e tekintetben is, de nem az egyedüli tényező. A művészet sajátosságainak figyelembe vétele, a kritikai mechanizmus helyes irányítása és mozgatása s ezzel együtt az esztétikai tudat befolyásolása a művészetpolitika feladata. A „szociográfiai" vita vagy a Fényes szelek vitája példa arra, hogy a művészet és társadalom viszonyát érintő politikai, eszmei kérdések megválaszolása elől nem lehet kitérni.

A legkárosabbnak e tekintetben azt tartanám, ha valamiféle olyan munkamegosztás alakulna ki, amely szerint a szakma képviselői foglalnak állást a szűken vett művi problémákban, a politikai-eszmei mondanivaló dolga pedig tartozzék az irányításra. Ennek a művészet lényegi kérdéseit megkerülő magatartásnak nemcsak a művészetpolitika látná kárát, hanem az adott szakma is,

Digitized by Google

hiszen az eszmei vita háttérbe szorítása nem teszi lehetővé a vélemények és az irányzatok kikristályosodását. Ez a rossz munkamegosztás megnehezíti a közönség orientálását is, és szinte lehetetlenné teszi a szocialista közvéleményformálást, amely csak nyílt lényegi vitákban alakulhat ki. A művészetpolitikát ez a helyzet arra kényszerítheti, hogy megfelelő kritikai előkészítés nélkül foglaljon állást, ami szubjektivizmust és voluntarizmust szül. Mindaz, amit elmondtam, rendkívül elvontnak tűnhet, de aki emlékezni tud, felidézheti nagyon is konkrét történelmi tapasztalatainkat.

Milyen tudományos módszerekre van tehát szükség, hogy a művészetpolitika meg tudjon felelni fő feladatának, és az új, szocialista művészet kibontakoztatását segítse elő? Ennek előfeltétele a társadalom egészséges fejlődése és a párt helyes általános politikája. Feltétel a művészet és a közönség helyzetének tudományos felmérése és az általános politikán alapuló, de a művészet sajátosságait tekintetbe vevő világos célok kitűzése. Ezek között vannak állandók is, amelyek a szocialista kulturális forradalom lényeges jegyeivel függnek össze, de vannak változó tényezők is. A gyakorlati munka érdekei megkívánják, hogy a kritikai mechanizmus célszerűen működjék, és segítse az igazi szocialista értékek kiválasztását. A jó értékkiválasztás biztosíthatja csak az elmélet és a gyakorlat egységét és hathat eredményesen a művészet fejlődésére és a közvélemény formálására. Mindehhez elméleti igényességre, a vélemények nyílt összecsapására, a különböző művészeti és kritikai irányzatok kikristályosodására van szükség. Csak így lehet egyetértést kialakítani az új értékek kérdésében, s így lehet ezeket a közönséggel is elfogadtatni. A művészetpolitika eredményességét ugyanis nemcsak az bizonyítja, hogy hány értékes műalkotás született, hanem az is, hogy mennyi jutott el azokból a közönség legszélesebb rétegeihez.

Köpeczi Béla

A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Ez volna a példa arra, hogy egy tudományág eredménye konkrétan gazdagítja az elméletet? Azt a gondolkodási módot, amelyet Vitányi Iván elvtárs tanulmánya a jó vezetés feltételének tart és heurisztikus gondolkodásnak nevez, nem egyszer és nemcsak a művészet vezetésére vonatkoztatva, leírták már kibernetikai hivatkozás nélkül is.

Amit Vitányi elvtárs heurisztikus irányításnak nevez, azt én — anélkül, hogy vulgarizálnék egy elképzelést — teljes egészében úgy tekintem, mint a párt jó művészetirányítását, amely mindig mérlegeli *a legfontosabb körülményeket és saját elméleti dokumentumait.* (Végre!) Ezt Vitányi elvtárs sem tagadja, szintén felfedezi, eredményeit is regisztrálja. Csak éppen nem magára az irányításra vonatkoztatja, legalábbis nem úgy, ahogy szeretnénk. Sőt, a továbbiakban — éppen a felfedezésre hivatkozva — *kicsit félti is attól, ami.*

A tanulmány nagyon fontos problémák megvitatására ad lehetőséget. A vitatkozók például kiegészítik a cikket abban a tekintetben — és a tanulmány címének vonatkozásában ezt tartom a legizgalmasabbnak —, hogy a művészetirányítás legfontosabb ténye, legerősebb összetevője *maga az élet.* Eközben helybenhagyják, illetve nem vitatják, hogy a személyes kapcsolatok és hatások, az újra való reagálás minősége, az eligazodási képesség stb. mind a heurisztikus művészetirányítás rangos feltételei közé tartozik. De ezen a ponton rá kell kérdeznem a tanulmány írójára: *mi hát tulajdonképpen a heurisztikus gondolkodási mód?* Képesség-e vagy megtanulható

Digitized by Google

elérhető szellemi alapállás? Vitányi elvtárs e nem jelentéktelen problémát ugyanis nem érinti.

Szerintem adottság ez a fajta gondolkodási mód. Amit Vitányi elvtárs heurisztikus gondolkodásnak nevez, azt én nemcsak a kommunista gondolkodás jellemzőjének, de *feltétlelének is* tartom, bármivel igazolja is a tanulmány. Tudjuk azt is, hogy ezt az adottságot a gyakorlás is csak nehezen fejleszti. Hiszen nem felejtettük még el a gondolkodás területén esett sérüléseinket. Nem az elnevezésen vitatkozom, hiszen a szerző nem hagyhatja el tanulmánya alapgondolatát, de — elnézést kérek — nem látok okot arra, hogy egy amúgy is bonyolult, kifejezetten elméleti kérdést egy kibernetikai analógiával még elnehezítsünk.

A művészet munkásai számára — „az irányítókra és irányítottakra" egyaránt vonatkoztatva — úgy kell ezt a kérdést tárgyalni, hogy könnyen birtokba vehessék, hogy valóban beavatottak legyenek. Ilyen erős elvonatkoztatásokkal nem szabad elijeszteni az érdeklődők széles körét.

Mennyivel egyszerűbb volna elhagyni a kibernetikai analógia kulisszáit, *kimerészkedni a kérdés valóságos színterére,* és szembenézni ott az érintett problémák sokaságával!

Meggyőződésem, hogy a tanulmány alapgondolata öntudatlanul is csak ürügy a szerzőnek arra, hogy napirendre tűzze, illetve elősegítse *a művészetirányítás további demokratizálását.* A heurisztikus gondolkodás jellemzője — írja Vitányi elvtárs: „... hogy a probléma megoldását felfedezésszerűen érjük el". Elnézést kérek, de én úgy látom, hogy a szerző itt elsősorban a kibernetikai analógia lehetőségét „fedezi fel", hogy azokra az aggályaira és reményeire kapjon megnyugtató választ — főképpen persze önmagától —, amelyek sokunkat foglalkoztatnak. Nevezetesen *fél a csak „vezérléstől" és a csak „szabályozástól",* és velünk együtt reméli, a művészetirányítás eddigi heurisztikus eredményei alapján, annak fejlődését. A gondolatmenet is e felé épül.

A tanulmány szerkezetét, építményét és részhatárait durván átlépve ezt így bizonyíthatom. A szerző három kérdés miatt nyugtalan. Először amiatt, hogy valóban az igazi újat fedezzük-e fel? Másodszor — ezzel elvi rokonságban —: hogy miért és mennyire hiányzik az új felfedezéshez szükséges megfelelő értékrendszer. Harmadszor amiatt, hogy az irányításban ott van-e „mindenki", a „kinn" és a „benn" is.

Miközben Vitányi elvtárs elfogadható és vitatható megállapításokat is tesz a művészetpolitikai koncepció megoldási értékeit illetően, következetesen visszavisszatér ezekhez a kérdésekhez. Ezért — szerintem — érdemes volna erről a három kérdésről — amelyeket a tanulmányban az erős elvonatkoztatás kissé el is takart — a terület művelőivel közösen alapos vitát folytatni. Jó volna úgy tárgyalni a kérdéseket, hogy nyilvánvalóvá váljék: az a módszer, amellyel eredményeinket elértük *elválaszthatatlan magától a művészetirányítási koncepciótól,* mert szervesen ehhez tartozik.

Keres Emil

Ék Sándor:
Hősök a Hősök terén

Digitized by Google

Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára?*

Ha a „társadalom-ontológiai felfogás" eljutott volna az előzőekben vázolt *dialektikus egység* felismeréséig, s nem rekedt volna meg a már Hegel által is a „mindennapi tudat" dialektikájának nevezett szinten (l. Hegel: Enciklopédia. I. 81.§), elkerülhette volna a „természeti" és „természetadta" történelem hibás azonosítását és ezzel együtt a kommunizmus és a megelőző társadalmi formációk illuzórikus megkülönböztetését is. Ehhez csak annak a felismerésnek a következetes végiggondolására lett volna szükség, amelyet Vajda Mihály már cikke első oldalán a Feuerbach-tézisek alapján leszögez: a marxista filozófia centruma a praxis, amelyben a szubjektum és objektum *egymástól elválaszthatatlan* ontológiai egységet alkot. Közvetlenül ezután azonban azt írja, hogy az elidegenedés viszonyai között „a társadalmiság *objektum volta* (kiemelés — *Sz. A.*) mégsem puszta látszat, mert az alávetettség annak ellenére fennáll, hogy az ember nem rajta kívül levő erőknek, tőle független törvényeknek van alávetve, hanem saját tevékenysége termékeinek; és a fetisisztikus látszat felismerése csak a lehetőségét teremti meg anak, hogy a szubjektum a forradalmi *tevékenység* útján megszüntesse ezt az alávetettségét, megszüntesse a társadalom törvényszerűségeinek természettörvény jellegét." (318. old.) Miután ez a gondolat közvetlenül a szubjektum és objektum praxisbeli ontológiai egységének kifejtése után következik, úgy is értelmezhető, hogy továbbra is csak a szubjektum és objektum egységének értelmében beszél a társadalmiságról, és amikor a társadalmiság „objektum voltát" akceptálja, csupán ennek az *egységnek az elidegenedettségét* akarja kihangsúlyozni, rámutatva a „fetisisztikus látszattal" szembeni *valóságos* tartalmára. A cikk 4. pontjában azonban kiderül, hogy a fentebb idézett passzus homályosságát mégiscsak az okozza, hogy kifejtetlenül már benne rejlik Vajda Mihály végső konzekvenciája: *az objektum és szubjektum társadalom-ontológiai egységének szétszakítása.*[1] Mint már korábban idéztük, e szétszakítás eredményeképpen az elidegenedett társadalmiság az „objektivitás", míg a kommunizmus a szubjektivitás birodalmává válik. Vajda Mihály expressis verbis leszögezi, hogy az elidegenedés viszonyai között *megbomlik a szubjektum és objektum dialektikus egysége:* „a szubjektum is objektummá válik". A társadalmi szaktudományok feladata ennek megfelelően „a természettörvényként funkcionáló" társadalmi törvények „feltérképezése". „Csakhogy ezek a szaktudományok — folytatja gondolatmenetét — nem szolgálnak és nem szolgálhatnak mást, mint az elidegenült társadalmi viszonyok konzerválását *akkor*, ha nem rendelődnek alá a praxist a maga totalitásában vizsgáló, a praxist mint a szubjektum és objektum dialektikus egységét tételező filozófiai nézőpontnak". (323. old.) E gondolatmenet az alábbiakat implikálja:

1. A társadalomtudományok mint *társadalomtudományok* csak a fennálló önreprodukcióját, újratermelődésének strukturális törvényeit tárhatják fel. Így módon egy más társadalmi formációba (vagy legalábbis a kapitalizmusból a kommunizmusba) való átmenetnek a kérdése, *nem tudományos, hanem filozófiai* probléma: a szaktudományok ezt nem *a maguk* eszközeivel, hanem csak „a praxist mint a szubjektum és objektum dialektikus egységét tételező filozófiai nézőpontnak" a segítségével tárhatják fel. Vagyis az az állítás, hogy az ember a maga forradalmi aktivitásával megszüntetheti az elidegenedett törvényeket, *nem* tudományos, *hanem* filozófiai tétel, s mint ilyen, semmiképpen sem az adott társadalmi „objektum" törvényszerüségeiben gyökerezik.

2. „A filozófia nézőpontja" ily módon

* Szabó András György cikkének első részét 1969/3. számunkban közöltük.

[1] Láttuk, hogy Márkus György gondolatmenetének is az a buktatója, hogy a szubjetum és objektum dialektikus egységét egy objektív és egy szubjektív komponensre szakítja.

Digitized by Google

az elidegenedés viszonyai között *nem adekvát az adott valóság számára*, hiszen az adott valóságot, a „fakticitást" — Vajda Mihály szerint — a szubjektum és objektum dialektikus egységének megbomlása, a szubjektum objektummá válása jellemzi, míg a filozófiát éppen ellenkezőleg, a szubjektum és objektum dialektikus egységének a „fakticitással" szemben álló tételezése. Vajda Mihály ugyanakkor nem választhatja a dilemma megoldásának azt az útját, hogy a filozófia szempontját szembeszegezi a valósággal, és a praxisra bízza a valóság megbomlott rendjének helyreállítását, hiszen cikke első oldalán leszögezte: „Minden megelőző materializmus számára (tegyük hozzá: mindenekelőtt a fichtei tipusú idealizmus számára — *Sz. A.*) a gyakorlat valami olyasmi, ami a valóságra mint adottra kívülről erőszakolja rá magát, »átalakítja« a valóságot, illetve »helyreállítja« a valóságos megbomlott rendjét, de tulajdonképpen semmi köze nincsen a valóságos szerkezetéhez... Marxnál ezzel szemben a *gyakorlat* — a filozófia számára — nem valami a valóságossal szembenálló, a valóságossal megküzdeni akaró (egyben azonban nem valóságos) principium, hanem *maga a valóság.*"

Ha azonban ezek szerint a gyakorlat *„maga a valóság"*, akkor az *adott* valóság *meghaladására* irányuló tevékenység sem lehet *kívül* az adott valóságon, vagyis a forradalmi tevékenység maga is hozzá tartozik a „fakticitáshoz", az adott „objektumhoz". Vajda Mihály — ezzel ellentétben — azt szögezi le a fenti idézet folytatásaként, hogy „ha a valóságos az objektum, az, ami adott, a fakticitás, akkor — ki nem mondása mit sem változtat ezen — a gyakorlat nem lehet valóságos gyakorlat". Szerintünk viszont az adott társadalmi rendszer megdöntésére irányuló gyakorlat éppen azért *valóságos*, mert maga is *fakticitás*, maga is beépül a fennállóba. Ha a forradalmi gyakorlat nem „valami olyasmi, ami a valóságosra mint adottra kívülről erőszakolja rá magát", akkor nem lehet az *adott* társadalom osztályviszonyain kívüli terrénuma, nem lehet más valósága, mint az *adott* valóság. Ily módon azonban az *adott* valóság *tudományos* törvényszerűségeiben éppúgy nem lehet figyelmen kívül hagyni e valóság *meghaladására* irányuló tevékenységeket, mint ahogy a „filozófiai nézőpont" sem hagyhatja figyelmen kívül azt az aktivitást, mely az objektum és szubjektum egységének elidegenedettségében, az adott valóság változatlan reprodukciójában fejeződik ki.

Ha azonban ez így van, akkor alapjaiban dől meg a „társadalom-ontológiai felfogás" konstrukciója. E belátás ugyanis azt involválja, hogy *a filozófiának és a tudományoknak azonos a terrénuma*, ugyanazon „valóságossal" foglalkoznak és ez éppen azért lehetséges, mert *ez a „valóságos" egyszerre és szétválaszthatatlanul jelenti a „fakticitást", az „adottat" és ennek törvényszerű meghaladását*, mert az elidegenedés megszüntetésének *objektív, tudományos, törvényszerűsége* — ha ezt *valóban* marxista módon értelmezzük — nem jelenthet mást, mint a valóságos anyagi-gyakorlati *praxis törvényszerűségét*. Legyen szabad ezzel kapcsolatban két olyan *„gyakorlati* materialistára" hivatkoznom, akiket a „társadalom-ontológiai felfogás" is igen magasra értékel. Az első Lenin, akiről Heller Ágnes joggal állapítja meg, hogy *Mi a teendő?* című művében „szinte programatikusan állítja helyére a praxis kategóriáját". (110. old.)

„Ha azt mondom: az új Oroszországot *így és így kell* felépíteni — írja Lenin —, tegyük fel, az igazság, az igazságosság, a munka alapján való egyenlősítés stb. szempontjából, ez szubjektivizmus, amely az ábrándok világába visz engem. A valóságban az osztályharc, nem pedig az én vágyaim határozzák meg az új Oroszország felépítését. Az új Oroszország felépítésével kapcsolatos eszményeim csak akkor nem lesznek ábrándok, ha valóban annak a létező osztálynak az érdekeit fejezik ki, amelyet életkörülményei meghatározott irányú cselekvésre kényszerítenek. Amikor az *osztályharc objektivizmusának* (kiemelés — *Sz. A.*) erre az álláspontjára helyezkedem, korántsem igazolom a valóságot, hanem ellenkezőleg, *magában* a valóságban mutatom meg átalakításának legmélyebb (bár első pillantásra láthatatlan) gyökereit és erőit." (Művei 18. köt. Budapest 1955. 328. old.)

Lenin *Mi a tenendő*jének jelentősége nem az alternatívák közti választás értelmében vett praxisfelfogás „helyreállítása" volt — mint Heller Ágnes sejteti a fentebb idézett helyen — hanem éppen

Digitized by Google

az osztályharc objektivizmusának értelmében vett praxisfelfogás kifejtése. Amikor Lenin szembeszáll azzal az ökonomista felfogással, hogy a szocialista tudat a munkásmozgalom ösztönös fejlődésének a terméke, és hangsúlyozza, hogy a marxista tudatosságot kívülről kell bevinni a munkásmozgalomba, a marxizmus *tudomány jellegét* húzza alá. „A szocializmus tanítása... — írja — filozófiai, történelmi, közgazdasági elméletekből nőtt ki... a munkásmozgalom spontán növekedésétől teljesen függetlenül jött létre mint a forradalmi szocialista értelmiség eszmei fejlődésének természetes és elkerülhetetlen eredménye.." (Összes Művei, 6. köt. Budapest, 1964. 28. old.) Ugyanakkor korántsem gondolta, hogy ez az elmélet az *adott* valóság gyakorlati *összefolyamatától* függetlenül, a *fennálló osztályviszonyokon* „kívül" jött létre. Egyrészt rámutatott, hogy a tudományos szocializmus a kapitalizmus gazdasági viszonyaiban gyökerezik. Másrészt annak hangsúlyozása mellett, hogy „a politikai osztályöntudatot" a munkás csak olyan területről kaphatja, amely kívül esik a munkások és tőkések gazdasági harcán, rámutat: „Ez a tudás kizárólag egyetlen forrásból meríthető, ez pedig az *összes* osztályoknak és rétegeknek az államhoz és a kormányhoz való viszonya, az *összes* osztályok egymás közötti viszonya." (Uo. 73. old.) Lenin számára tehát a praxis mint az objektum és szubjektum szétválaszthatatlan egysége a maga extenzív és intenzív teljességében értelmezett *osztályharc objektivizmusát* jelentette. Amikor az ökonomisták azzal vádolták az „Iszkrát", hogy nem számol a mozgalom „anyagi elemeivel és azzal az anyagi környezettel, amelyek kölcsönhatásából alakul ki a munkásmozgalom bizonyos típusa, amelyek kölcsönhatása határozza meg e mozgalom útját, amelyről nem képes letéríteni az ideológusok semmiféle erőfeszítése, még ha a legjobb elméletek és programok lelkesítik is őket" — Lenin nem azzal válaszolt, hogy a forradalmárok az objektív tényezők adta lehetőségen belül maguk választhatják meg a mozgalom útját, nem a tudatos tényezők szubjektivitását, hanem éppen *az anyagi viszonyokon belüli objektív hatóerejét* állította szembe az ökonomisták érveivel: „Aki azt mondja — válaszolta Lenin —, hogy az ideológusok (vagyis a tudatos vezetők) nem téríthetik le a mozgalmat arról az útról, amelyet a környezet és az elemek kölcsönhatása határoz meg, az elfelejti azt az elemi igazságot, hogy a tudatosság *részt vesz* ebben a kölcsönhatásban és ebben a meghatározásban." (Összes Művei, 5. köt. Budapest, 1965. 334. old.)

Lenin már *A narodnyikság gazdasági tartalma* című írásában is *ebben* az értelemben polemizált az objektivizmussal. Rámutat, hogy amikor az objektivista azt bizonygatja, hogy „a tények valamely adott sora szükségszerű, mindig abban a veszélyben forog, hogy lecsúszik e tények védelmezőjének álláspontjára; a materialista feltárja az osztályellentéteket és ezzel meghatározza álláspontját". Ennek az álláspontnak a lényege Lenin szerint az, hogy a „leküzdhetetlen történelmi tendenciákról" szóló frázisok helyett „a materialista arról az osztályról beszél, amely az adott gazdasági rendet »vezeti« és amely a többi osztály ellenállásának bizonyos formáit létrehozza". Ha Lenin az alternatívák közti választás elvét szegezte volna szembe az objektivizmussal, *frázist* állított volna *frázissal* szembe. Ehelyett azonban éppen azt emelte ki, hogy a materialista „következetesebb az objektivistánál, és *mélyebben, teljesebben érvényesíti objektivizmusát.* (Kiemelés — *Sz. A.*) Nem szorítkozik arra, hogy rámutat a folyamat szükségszerűségére, hanem megmagyarázza, hogy melyik társadalmi-gazdasági alakulat képezi ennek a folyamatnak a tartalmát, *melyik az az osztály,* amely ezt a szükségszerűséget meghatározza". Ez a „következetes objektivizmus" Lenin számára egyértelmű azzal, hogy „a materializmus, hogy úgy mondjuk, magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésében közvetlenül és nyíltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk". (Összes Művei. 1. köt. Budapest, 1963. 388—389. old.)

Ezt hangsúlyozta Lenin tanítványa: Antonio *Gramsci* is, akire a „társadalom-ontológiai felfogás" szintén gyakran hivatkozik. Gramsci azt írja, hogy az olyan államférfi, aki csak azzal foglalkozik, ami „van" és nem azzal, „aminek lennie kell" — nem lát messzebb a „saját orránál". Az aktív politikust, aki új erőviszonyokat akar létrehozni „feltétlenül az foglalkoz-

Digitized by Google

tatja, »aminek lennie kell«, *de természetesen nem moralista értelemben*... arról van szó, hogy meg kell vizsgálni, hogy vajon az »aminek lennie kell« *önkényes vagy szükségszerű dolog-e*, konkrét akarat, vagy velleitás, vagy légvárak kergetése-e. Az aktív politikus... a tényleges valóságra épít, de mi is ez a tényleges valóság? Valami statikus, mozdulatlan dolog, avagy állandóan mozgásban és egyensúlyváltozásban levő *erőviszony*? A valóságban létező és tevékenykedő erők új egyensúlyának létrehozására felhasználni az akaratot, mégpedig *arra a meghatározott erőre támaszkodva, amelyet haladónak tartunk* és úgy, hogy felfokozzuk és győzelemre visszük azt, még mindig azt jelenti, hogy *a tényleges valóság talaján mozgunk*, de úgy, hogy uraljuk, túlhaladjuk (vagy támogatjuk) azt. Az, »aminek lennie kell«, tehát konkrét, sőt, a valóság egyetlen lehetséges történeti és realista értelmezése, az egyetlen tényleges történelem és filozófia, az egyetlen politika." (Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Kiadó, 1965. 143—144. old. Kiemelések — *Sz. A.*)

Ha tehát a praxist *a maga totalitásában* tekintjük, vagyis beleértjük a munkások ösztönös harcát éppúgy, mint a tudatos forradalmárok aktivitását, akik „keresve keresik a kapcsolatot a munkásokkal" (Lenin) — hiszen tudatosságuk éppen *objektív egymásra utaltságuk* felismerését jelenti, ez határozza meg „törvényként" cselekvésüket —, akkor bármennyire is számtalan véletlenen keresztül alakul ki és szilárdul meg ez a kapcsolat, mégis *törvényszerűen* jön létre.[2]

Ez a feltétele annak, hogy az elmélet „anyagi erővé váljon", vagyis az elidegenedés társadalmába egy olyan objektív, és ugyanakkor a spontán viszonyok hatalmát megtörő „erővektor" épüljön be, amely „a tényleges valóság talaján mozgva" haladja meg e valóságot, vagyis olyan mozgástendenciát determinál, mely *törvényszerűen* vezet a szocialista forradalomhoz. E törvényszerűség elismerésének elutasítása a fatalisztikus, vulgármarxista nézetekre hivatkozva semmiképpen sem indokolható. A marxista álláspont ugyanis — mint láttuk — egyértelműen *az emberi praxisban* mutatja ki a társadalmi törvényszerűségeket, és nem ezen „kívül" vagy ettől „függetlenül". Lenin gondolatai azt is jól megvilágítják, hogy a szocialista forradalom törvényszerűsége a politikai tudatosságot, a forradalmi akaratot is feltételezi. Ő maga a forradalom *objektív* feltételei közé sorolta, hogy az alsó rétegek *nem akarnak* (és a felsők nem tudnak) a régi módon élni, és ennélfogva *a tömegek aktivitása jelentősen fokozódik*. (Művei 21. köt. Budapest, 1951. 208—209. old.) Ha azonban a szocialista forradalom törvényszerűsége a legszélesebb értelemben vett *praxisnak*, a tőkés termelési mód bázisán folyó gazdasági, politikai, ideológiai osztályharcnak a tendenciatörvénye, akkor az a *praxisfelfogás*, mely tagadja ezt a törvényszerűséget, csak a maga következetlenségét, önellentmondásosságát bizonyítja.

Ez az önellentmondás *a valóságos ellentmondás* tagadásának következtében áll elő. *A tőke* e valóságos ellentmondás tudományos kifejezését abban a konklúzióban foglalja össze, hogy „a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását". Hogy Marx e szükségszerűséget nem fetisisztikus értelemben fogta fel, azt nemcsak egész gondolatmenete bizonyítja, hanem az e passzushoz írt lábjegyzet is, melyben a Kommunista Kiáltványnak a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó szavait idézi. Közvetlenül ezt megelőzően pedig félreérthetetlenül leszögezi: „Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve *olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg* a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is sem-

[2] Ha a „társadalom-ontológiai felfogás" a *véletlenekre* hivatkozva tagadja a tudatosságot feltételező társadalmi folyamatok törvényszerűségét, akkor a „természettörvényként funkcionáló" társadalmi folyamatok törvényszerűségét még inkább tagadnia kellene, hiszen Marx számtalan esetben bizonyította be, hogy e törvényszerűségek a *véletlen* ingadozások tendenciáját jelentik. De leginkább a természeti törvények létezését kellene ugyanezért tagadniuk, holott Heller Ágnes éppen az ellenkező egyoldalúságba esik, amikor — hogy ezzel is kiemelje a természet és társadalom szubsztanciális különbségét — azt írja: „A természetben csak a törvényszerűséget tekinthetjük ontológiai valóságnak..." (9—10. old.) Az a néhány soros „érvelés" egyébként, mely ezt a magától értetődőnek feltüntetett állítást megelőzi, a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei által oly megvetett *Holbach* természetfilozófiai gondolatmenetét követi (v. ö. *A természet rendszere* V. fej.), viszont homlokegyenest ellenkezik Lukács Györgynek a marxizmus klasszikusaival megegyező álláspontjával. (Ld. *Az esztétikum sajátossága* 1. köt. 330—333. old.).

Digitized by Google

misítik". (MEM 23. köt. 712., 713. old. Kiemelés — *Sz. A.*) Marx és Engels már *A német ideológiá*ban is „szükségszerű kommunista forradalomról" beszélt (434. old.), sőt *A szent család* is *„a szükségszerűség* gyakorlati kifejezésének" tekintette a proletariátus önfelszabadítását. „Nem arról van szó — írják, továbbá —, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus időlegesen mit *képzel el* céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni. Célja és történelmi cselekvése saját élethelyzetében csakúgy, mint a mai polgári társadalom egész szervezetében érzékletesen és megmásíthatalanul ki van jelölve." (MEM 2. köt. 35—36. old.) Ezek a szavak ugyanabban a műben olvashatók, amelyből már idéztük azt a gondolatot, hogy „a történelem *nem egyéb*, mint a maga céljait követő ember tevékenysége", nem „a történelem", hanem „a valóságos, eleven ember az, aki mindenben tesz, rendelkezik és harcol". A „társadalom-ontológiai felfogás" úgy véli, hogy megértette a marxizmus lényegét, ha csupán ez utóbbi gondolatot emeli ki és szembeállítja az előbbivel. Így módon azonban éppúgy elvesztik a marxi történelemfelfogás alapgondolatát, mint az általuk bírált vulgármarxisták, akik viszont ugyanilyen egyoldalúan a tudatos tevékenységtől függetlenített „szükségszerűségről" beszélnek. Egyikük sem érti meg, hogy a *marxizmus* szerint, amikor a társadalmi *törvényszerűségekről* beszélünk, akkor a valóságos történelmi emberek anyagi, gyakorlati tevékenységének *történelemalkotó* szerepéről beszélünk, és viszont, hiszen a történelemnek a „szerző" is és a „szereplő" is az *emberek*. Pontosan erre utalnak Lukács György idézett szavai is: „... az emberi aktivitás formálja a társadalmat és a társadalom objektív mozgása csak egyéneken keresztül valósulhat meg."

Akár elidegenedett, akár az emberi célokkal összhangban levő eredményben nyilvánul is meg e történelemalkotó tevékenység, mindenképpen (a viszonyoknak megfelelő) *törvényszerűséget* rejt magában. Az egyének szabad fejlődéséből éppúgy „szükségképpeni szolidaritás" ered (MEM 3. köt. 434. old.), mint ahogy a különös és közös érdek antagonizmusából szükségképpeni konfliktusok. Ha az egymást pusztító, vakon ható erők is objektív törvényszerűségekbe integrálódnak, hogyne integrálódnának objektív törvényszerűségekbe egy olyan társadalom erői, ahol az emberek a különös és közös érdek harmóniája alapján tudatosan „megszerkeszthetik" *a maguk, emberhez méltó együttműködését!* Aki nem azonosítja az „objektívet" a „spontánnal", a „természeti történelmet" a „természetadta" történelemmel, annak számára ez meglehetősen magától értetődő. A forradalmi munkásmozgalom éppen azért semmisíti meg az osztályellentétekre hasadt társadalom *természetadta* (vagyis spontán, elidegenült) viszonyait, hogy az emberek egy *természeti folyamat vasszükségszerűségével* biztosíthassák maguknak szüntelenül gazdagodó, humanizálódó szükségleteik kielégítését, szabad, tudatos tevékenységük céljának és eredményének mind teljesebb harmóniáját. A kommunizmus és a megelőző társadalmi formációk emberének tevékenységét egyaránt „törvényként határozzák meg" a maga célként tudatosuló szükségletei, a tevékenység tehát mindkét esetben az objektum és szubjektum egysége. A különbség nem *ebben*, hanem egyrészt a célként tudatosuló szükségletek tartalmában,[3] másrészt az ezáltal meghatározott tevékenységek eredményének és céljának (adekvát illetve elidegenült) viszonyában rejlik.

■

A marxista filozófia — „megszületésétől" relatíve teljes kialakulásáig tartó — fejlődési folyamata *a valóságos történelmi-gyakorlati emberi tevékenységből való kiindulás tudományos konkretizálásának folyamata.* Erre utal Engels, amikor *A szent család* pozitív mondanivalójának lényegét — több mint negyven év távlatából — abban jelöli meg, hogy „az absztrakt ember kultuszát... a valóságos emberről és *a valóságos ember* történelmi fejlődéséről szóló *tudománnyal*

3 „A magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a *miénk*, ha bírjuk... Az *összes* fizikai és szellemi érzékek helyébe ennélfogva az *összes* ilyen érzékek egyszerű elidegenülése, a *birás* érzéke lépett. Erre az abszolut szegénységre kellett redukálni az emberi lényeget, hogy belső gazdagságát magából kivajúdja." (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 72. old.)

Digitized by Google

tatja, »aminek lennie kell«, *de természetesen nem moralista értelemben*... arról van szó, hogy meg kell vizsgálni, hogy vajon az »aminek lennie kell« *önkényes vagy szükségszerű dolog-e*, konkrét akarat, vagy velleitás, vagy légvárak kergetése-e. Az aktív politikus... a tényleges valóságra épít, de mi is ez a tényleges valóság? Valami statikus, mozdulatlan dolog, avagy állandóan mozgásban és egyensúlyváltozásban levő *erőviszony*? A valóságban létező és tevékenykedő erők új egyensúlyának létrehozására felhasználni az akaratot, mégpedig *arra a meghatározott erőre támaszkodva, amelyet haladónak tartunk* és úgy, hogy felfokozzuk és győzelemre visszük azt, még mindig azt jelenti, hogy *a tényleges valóság talaján mozgunk*, de úgy, hogy uraljuk, túlhaladjuk (vagy támogatjuk) azt. Az, »aminek lennie kell«, tehát konkrét, sőt, a valóság egyetlen lehetséges történeti és realista értelmezése, az egyetlen tényleges történelem és filozófia, az egyetlen politika." (Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Kiadó, 1965. 143—144. old. Kiemelések — *Sz. A.)*

Ha tehát a praxist *a maga totalitásában* tekintjük, vagyis beleértjük a munkások ösztönös harcát éppúgy, mint a tudatos forradalmárok aktivitását, akik „keresve keresik a kapcsolatot a munkásokkal" (Lenin) — hiszen tudatosságuk éppen *objektív egymásra utaltságuk* felismerését jelenti, ez határozza meg „törvényként" cselekvésüket —, akkor bármennyire is számtalan véletlenen keresztül alakul ki és szilárdul meg ez a kapcsolat, mégis *törvényszerűen* jön létre.[2]

Ez a feltétele annak, hogy az elmélet „anyagi erővé váljon", vagyis az elidegenedés társadalmába egy olyan objektív, és ugyanakkor a spontán viszonyok hatalmát megtörő „erővektor" épüljön be, amely „a tényleges valóság talaján mozgva" haladja meg e valóságot, vagyis olyan mozgástendenciát determinál, mely *törvényszerűen* vezet a szocialista forradalomhoz. E törvényszerűség elismerésének elutasítása a fatalisztikus, vulgármarxista nézetekre hivatkozva semmiképpen sem indokolható. A marxista álláspont ugyanis — mint láttuk — egyértelműen *az emberi praxisban* mutatja ki a társadalmi törvényszerűségeket, és nem ezen „kívül" vagy ettől „függetlenül". Lenin gondolatai azt is jól megvilágítják, hogy a szocialista forradalom törvényszerűsége a politikai tudatosságot, a forradalmi akaratot is feltételezi. Ő maga a forradalom *objektív* feltételei közé sorolta, hogy az alsó rétegek *nem akarnak* (és a felsők nem tudnak) a régi módon élni, és ennélfogva *a tömegek aktivitása jelentősen fokozódik*. (Művei 21. köt. Budapest, 1951. 208—209. old.) Ha azonban a szocialista forradalom törvényszerűsége a legszélesebb értelemben vett *praxisnak*, a tőkés termelési mód bázisán folyó gazdasági, politikai, ideológiai osztályharcnak a tendenciatörvénye, akkor az a *praxisfelfogás*, mely tagadja ezt a törvényszerűséget, csak a maga következetlenségét, önellentmondásosságát bizonyítja.

Ez az önellentmondás *a valóságos ellentmondás* tagadásának következtében áll elő. *A tőke* e valóságos ellentmondás tudományos kifejezését abban a konklúzióban foglalja össze, hogy „a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását". Hogy Marx e szükségszerűséget nem fetisisztikus értelemben fogta fel, azt nemcsak egész gondolatmenete bizonyítja, hanem az e passzushoz írt lábjegyzet is, melyben a Kommunista Kiáltványnak a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó szavait idézi. Közvetlenül ezt megelőzően pedig félreérthetetlenül leszögezi: „Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve *olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg* a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is sem-

[2] Ha a „társadalom-ontológiai felfogás" a *véletlenekre* hivatkozva tagadja a tudatosságot feltételező társadalmi folyamatok törvényszerűségét, akkor a „természettörvényként funkcionáló" társadalmi folyamatok törvényszerűségét még inkább tagadnia kellene, hiszen Marx számtalan esetben bizonyította be, hogy e törvényszerűségek a *véletlen* ingadozások tendenciáját jelentik. De leginkább a természeti törvények létezését kellene ugyanezért tagadniuk, holott Heller Ágnes éppen az ellenkező egyoldalúságba esik, amikor — hogy ezzel is kiemelje a természet és társadalom szubsztanciális különbségét — azt írja: „A természetben csak a törvényszerűséget tekinthetjük ontológiai valóságnak..." (9—10. old.) Az a néhány soros „érvelés" egyébként, mely ezt a magától értetődőnek feltüntetett állítást megelőzi, a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei által oly megvetett *Holbach* természetfilozófiai gondolatmenetét követi (v. ö. *A természet rendszere* V. fej.), viszont homlokegyenest ellenkezik Lukács Györgynek a marxizmus klasszikusaival megegyező álláspontjával. (Ld. *Az esztétikum sajátossága* 1. köt. 330—333. old.).

Digitized by Google

misítik". (MEM 23. köt. 712., 713. old. Kiemelés — *Sz. A.*) Marx és Engels már *A német ideológiá*ban is „szükségszerű kommunista forradalomról" beszélt (434. old.), sőt *A szent család* is *„a szükségszerűség* gyakorlati kifejezésének" tekintette a proletariátus önfelszabadítását. „Nem arról van szó — írják, továbbá —, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus időlegesen mit *képzel el* céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni. Célja és történelmi cselekvése saját élethelyzetében csakúgy, mint a mai polgári társadalom egész szervezetében érzékletesen és megmásíthatalanul ki van jelölve." (MEM 2. köt. 35—36. old.) Ezek a szavak ugyanabban a műben olvashatók, amelyből már idéztük azt a gondolatot, hogy „a történelem *nem egyéb*, mint a maga céljait követő ember tevékenysége", nem „a történelem", hanem „a valóságos, eleven ember az, aki mindenben tesz, rendelkezik és harcol". A „társadalom-ontológiai felfogás" úgy véli, hogy megértette a marxizmus lényegét, ha csupán ez utóbbi gondolatot emeli ki és szembeállítja az előbbivel. Így módon azonban éppúgy elvesztik a marxi történelemfelfogás alapgondolatát, mint az általuk bírált vulgármarxisták, akik viszont ugyanilyen egyoldalúan a tudatos tevékenységtől függetlenített „szükségszerűségről" beszélnek. Egyikük sem érti meg, hogy a *marxizmus* szerint, amikor a társadalmi *törvényszerűségekről* beszélünk, akkor a valóságos történelmi emberek anyagi, gyakorlati tevékenységének *történelemalkotó* szerepéről beszélünk, és viszont, hiszen a történelemnek a „szerzői" is és a „szereplői" is az *emberek*. Pontosan erre utalnak Lukács György idézett szavai is: „... az emberi aktivitás formálja a társadalmat és a társadalom objektív mozgása csak egyéneken keresztül valósulhat meg."

Akár elidegenedett, akár az emberi célokkal összhangban levő eredményben nyilvánul is meg e történelemalkotó tevékenység, mindenképpen (a viszonyoknak megfelelő) *törvényszerűséget* rejt magában. Az egyének szabad fejlődéséből éppúgy „szükségképpeni szolidaritás" ered (MEM 3. köt. 434. old.), mint ahogy a különös és közös érdek antagonizmusából szükségképpeni konfliktusok. Ha az egymást pusztító, vakon ható erők is objektív törvényszerűségekbe integrálódnak, hogyne integrálódnának objektív törvényszerűségekbe egy olyan társadalom erői, ahol az emberek a különös és közös érdek harmóniája alapján tudatosan „megszerkeszthetik" *a maguk, emberhez méltó együttműködését!* Aki nem azonosítja az „objektívet" a „spontánnal", a „természeti történelmet" a „természetadta" történelemmel, annak számára ez meglehetősen magától értetődő. A forradalmi munkásmozgalom éppen azért semmisíti meg az osztályellentétekre hasadt társadalom *természetadta* (vagyis spontán, elidegenült) viszonyait, hogy az emberek egy *természeti folyamat vasszükségszerűségével* biztosíthassák maguknak szüntelenül gazdagodó, humanizálódó szükségleteik kielégítését, szabad, tudatos tevékenységük céljának és eredményének mind teljesebb harmóniáját. A kommunizmus és a megelőző társadalmi formációk emberének tevékenységét egyaránt „törvényként határozzák meg" a maga célként tudatosuló szükségletei, a tevékenység tehát mindkét esetben az objektum és szubjektum egysége. A különbség nem *ebben*, hanem egyrészt a célként tudatosuló szükségletek tartalmában,[3] másrészt az ezáltal meghatározott tevékenységek eredményének és céljának (adekvát illetve elidegenült) viszonyában rejlik.

■

A marxista filozófia — „megszületésétől" relatíve teljes kialakulásáig tartó — fejlődési folyamata *a valóságos történelmi-gyakorlati emberi tevékenységből való kiindulás tudományos konkretizálásának folyamata.* Erre utal Engels, amikor *A szent család* pozitív mondanivalójának lényegét — több mint negyven év távlatából — abban jelöli meg, hogy „az absztrakt ember kultuszát... a valóságos emberről és *a valóságos ember* történelmi fejlődéséről szóló *tudománnyal*

3 „A magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy *csak akkor a mienk*, ha bírjuk... Az *összes* fizikai és szellemi érzékek helyébe ennélfogva az *összes* ilyen érzékek egyszerű elidegenülése, a *birás* érzéke lépett. Erre az abszolút szegénységre kellett redukálni az emberi lényeget, hogy belső gazdagságát magából kivajúdja." (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 72. old.)

Digitized by Google

kellett helyettesíteni. A feuerbachi álláspontnak ezt a Feuerbachon túlmenő továbbfejlesztését Marx kezdte meg 1845-ben a »Szent család«-ban. (Marx—Engels: Válogatott művek II. köt. Budapest, 1963. 348. old. Kiemelések — *Sz. A.*) E tudományos konkretizálás szükségességére mutat rá akkor is, amikor — a *L. Feuerbach*-hoz írt Előzetes megjegyzésében — *A német ideológiára* visszatekintve azt írja, hogy akkori ismereteik a gazdasági történelemről még hiányosak voltak. De erre utal Marx is, amikor rámutat, hogy miután *A német ideológiában* elérték fő céljukat, saját nézeteik tisztázását, e felfogás „döntő pontjait *tudományosan*, noha csak polémikus formában, először az 1847-ben kiadott... »A filozófia nyomorúsága stb.« című írásomban jelöltem meg." (MEM 13. köt. 8. old. Kiemelés — *Sz. A.*)

Ez a folyamat vezet *A tőké*hez, és a marxizmus klasszikus történelmi munkáihoz, de ezektől elválaszthatatlanul Engels *Anti-Dühring*jéhez, *L. Feuerbach*jához és *A természet dialektikájához* is. Engels filozófiai munkásságának elszakítása sőt szembeállítása a Marxszal közösen kidolgozott elméleti alapvetéstől, a tényekkel szemben álló mítosz, mely azon az ideológikus prekoncepción alapszik, hogy az „autentikus" marxi filozófia *nem* a valóság legáltalánosabb törvényeinek tudománya, *hanem* a praxis filozófiája. E metafizikus „nem-hanem" szembeállítás, éppen a marxi-filozófia kifejlődésének alaptendenciáját, „immanens" logikáját tagadja. Mellékesen megjegyezve e felfogás nemcsak Engelsszel szemben méltánytalan, hanem Marxszal szemben is. Mit gondoljunk egy olyan teoretikusról, akit a legszorosabb elvtársi, baráti kötelék fűz egy harcostársához, akivel közösen írja megjelent munkáinak jelentős részét (ismeretes, hogy pl. a leginkább elmarasztalt *Anti-Dühring* politikai gazdaságtani részének egyik fejezetét Marx írta, és az *egész kéziratot* folyamatosan megvitatta Engelsszel),[4] és eközben mindvégig elhallgatja, hogy *alapvető kérdésekben* tér el a felfogása munkatársáétól?! És ezt éppen az a Marx tette volna, aki számtalan esetben bebizonyította, hogy a közvetlen környezetéhez tartozóknak sem volt hajlandó elnézni a legkisebb elméleti hibát sem. Az a koncepció, mely szerint a valóság legáltalánosabb törvényei tudományának tekintett filozófia — s így Engels filozófiai munkássága — szemben áll Marx alapgondolatával, egyetlen marxi mondatra sem tud hivatkozni álláspontja alátámasztására. Mi viszont hivatkozhatunk a közösen írt munkákon kívül pl. arra a levélre, melyet Marx 1867. június 22-én írt Engelsnek. E levél nemcsak Marxnak Engels iránt, mint teoretikus iránt érzett mély megbecsüléséről tanuskodik, hanem filozófiai álláspontjuk azonosságáról is. „Remélem — olvashatjuk ebben —, hogy a most küldött négy ívvel *(A tőke* részletéről van szó — *Sz. A.)* meg vagy elégedve. *Eddigi megelégedésed fontosabb nekem, mint minden, amit bárki más mondhatna róla."* (Kiemelés — *Sz. A.)* A levél további részében pedig utal *A tőkének* arra a helyére (MEM 23. köt. 289.old.), ahol expressis verbis leszögezi a mennyiségi változások minőségi különbségekbe való átcsapása törvényének *általános* ontológiai érvényességét. Mint e levélben írja: „ahol rámutatok a kézművesmester tőkéssé való átváltozására — pusztán *mennyiségi* változások következtében —, látni fogod, hogy ott a *szövegben* Hegel felfedezését *a pusztán mennyiségi változás minőségibe való átcsapásának törvényéről* úgy idézem, mint amely egyaránt érvényes a történelemben és a természettudományban." Marxnak számos más kijelentése is — különösen azok, melyek a hegeli dialektikához való általános viszonyával foglalkoznak — világossá teszik, hogy ellenvetései nem a dialektika *általános érvényűségére*, hanem idealista jellegére vonatkoznak. Az én módszerem — olvashatjuk Kugelmannhoz írt 1868. március 6-i levelében — „*nem* azonos Hegelével, mert én materialista vagyok, Hegel pedig idealista. Hegel dialektikája minden dialektika alapformája, de csak misztikus formájának levetése *után*, és éppen ez különbözteti meg az *én* módszeremet." (V. ö. MEM 23. köt., 20. old.)

Másrészről Engels cikkünk elején idézett megjegyzése a Feuerbach-tézisekről („felbecsülhetetlenek mint az első dokumentum, melyben az új világnézet zseniális csírája le van fektetve") annak a *L. Feuerbach*nak az előszavában olvasható, melyben Engels éppen a valóság egészére vonatkozó dialektikus ma-

[4] Lásd erről MEM 20. köt. 8. old.

Digitized by Google

terialista koncepciót vázolja. Ha felfogása szemben állt volna a Feuerbach-tézisek szellemével, aligha ismérhette volna fel e néhány mondatból álló feljegyzésben „az új világnézet zseniális csíráját"! Engels ráadásul azt a jóvátehetetlen könnyelműséget is elkövette, hogy *maga publikálta* műve függelékében a Feuerbach-téziseket, melyet éppen akkor talált meg Marx egyik régi füzetében. Úgy látszik, csak ahhoz volt érzéke, hogy egy több száz oldalas kézirathalmazban megtalálja a legzseniálisabb gondolatokat tartalmazó papírlapot, ahhoz viszont, hogy felismerje e tézisek és saját koncepciója közötti ellentétet, a Marxszal eltöltött több évtizedes közös munka is kevésnek bizonyult számára. Kíváncsiak lennénk továbbá arra is, hogy illeszthető be a praxis filozófiájával szakító (vagy ehhez el sem érkező) Engels-portréba *A munka része a majom emberré válásában* című tanulmány? Alig öt év telt el Darwin: *Az ember származása* című műve megjelenése után, a szakemberek még *A fajok eredetét* sem emésztették meg, és Darwin új művét valóságos rémülettel fogadták, amikor Engels a darwinizmust *beépítette a praxis filozófiájába*, megadta az emberré válás — Darwinnál hiányzó — társadalmi-gyakorlati alapjait. S ha a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei azzal válaszolnak erre, hogy amennyiben Engels valóban beépítette a praxis filozófiájába a darwinizmust, akkor annál rosszabb ez Engelsre nézve — *Marx* szavaival válaszolunk: „Darwin műve igen jelentős és kapóra jön nekem, mint a történelmi osztályharc természettudományos alátámasztása."[5] Engels: A természet dialektikája című művében található egyébként az a nagy horderejű gondolat is, hogy „éppen *a természetnek az ember által való megváltoztatása*, nem egymagában a természet mint olyan az emberi gondolkodás leglényegesebb és legközelebbi alapzata, és amilyen arányban megtanulta a természetet megváltoztatni, abban az arányban nőtt az ember intelligenciája". (MEM 20. köt., 504. old.)

Márkus György elismeri, hogy az a felfogás, mely a marxista filozófiát a valóság legáltalánosabb törvényei tudományának tekinti, joggal hivatkozik Engels mellett Lenin filozófiai munkásságára is. Ugyanakkor bizonyára egyetért Heller Ágnesnek azzal az idézett megjegyzésével, hogy Lenin *Mi a teendő?* című műve „szinte programatikusan állítja helyre a praxis kategóriáját". Ha elfogadnánk azt az álláspontot, mely szerint ez két — egymással ellentétben álló — felfogást jelent, a marxizmus klasszikusait a filozófiatörténet legeklektikusabb gondolkodói közé kellene sorolnunk. Hiszen például Lenin *A filozófiai füzetekben* (különösen *A dialektika kérdéséhez* című írásában) a leghatározottabban állást foglal a filozófia tárgyának klasszikus felfogása mellett, s eközben olyan gondolatokat jegyez fel magának, „en lisant Hegel", mint például a következők: „Az ember tudata nemcsak tükrözi az objektív világot, hanem teremti is." (Művei 38. köt., Budapest, 1961. 196. old.) „Az ember tevékenysége, aki objektív képet alkotott magának a világról, *megváltoztatja* a külső valóságot, megszünteti annak meghatározottságát (= megváltoztatja egyik vagy másik oldalát, minőségét) s ily módon megfosztja a látszat, a külsőlegesség és semmisség vonásaitól, magán- és magáért-valóvá (= objektíve igazzá) teszi." (Uo. 202—203. old.)

A „társadalom-ontológiai felfogás" semmiféle magyarázatot nem adott eddig ezekre az „ellentmondásokra". Ha koncepciójukat elfogadnánk, a hamis tudat történelmileg páratlan csodájának kellene tekintenünk, hogy Lenin, minden idők legnagyobb forradalmára, filozófiai tárgyú műveiben egyértelműen amellett a koncepció mellett foglalt állást, mely szerintük távol áll a ma emberét foglalkoztató, társadalmi magatartását igazán befolyásoló ideológiai kérdésektől. A „társadalom-ontológiai felfogás" azért nem veszi észre a vázolt abszurditásokat, mert az általa bírált *koncepciót* azonosítja ennek *eltorzított formájával*, a marxizmus praxiscentrikusságát valóban tagadó felfogással.

Az eddigi vita legnagyobb pozitívuma, hogy már a legelején fellépett a vázolt rossz végleteket meghaladó álláspont Rezső Margit: *Mi a filozófia tárgya?* című cikkében (Magyar Filozófiai Szemle, 1968/2.). Mondanivalója abban foglalható össze, hogy a filozófia néző-

[5] Marx levele F. Lassalle-hoz. 1861. I. 16. Mint erre még visszatérünk: az osztályharc elvének természettudományos *alátámasztása* — Marxnál sohasem jelentette az osztályharc elvének *helyettesítését* a darwini tanokkal.

Digitized by Google

pontja valóban egyenlő a praxis nézőpontjával, ha azonban a praxist a maga totalitásában fogjuk fel[6] — vagyis a természet és az ember kölcsönhatását is a szubjektum—objektum dialektikus egysége alapján értelmezzük — alapját veszti a tudomány és filozófia tárgyának szembeállítása.

Vajda Mihály azzal hárította el cikkében az objektum és szubjektum dialektikus egységén alapuló praxis-felfogás természeti érvényességét, hogy ez ellenkezik a természettudományok alapvető sajátosságával: a dezantropomorfizálással, és a természet objektivitásának tagadásához vezet. *Ez a következtetés azonban csak azokból a koncepciókból következik, amelyek a szubjektum és objektum „igazi" dialektikus egységét az objektivitás megszüntetéseként értelmezik!* A természetet és az objektív természeti vagy társadalmi törvényeket feltáró tudományokat azért kell kivonniuk a filozófia tárgyköréből, mert az objektum és szubjektum egysége — az ő felfogásukban — a törvényszerűségek ontológiai objektivitásának a megszüntetését jelenti. Ily módon azonban éppen a „társadalom-ontológiai koncepció" fogható fel „terjedelmi" álláspontnak, amennyiben *a saját kiindulópontjukból következő végső konzekvenciától visszariadva*, a „társadalmiságra" korlátozzák filozófiájuk érvényességét. Álláspontjuk tehát nem *lényegét*, hanem csak „terjedelmét" tekintve különbözik az általuk bírált Kolakowski-féle felfogástól.[7]

Ha az objektum és szubjektum egységét a praxisban úgy értelmezzük, ahogy ezt az előzőekben Marx, Engels és Lenin gondolataival demonstráltuk, akkor *a praxisból kiinduló természetfelfogás éppúgy nem jelenti a természeti objektivitás tagadását, mint ahogy a társadalmi objektivitás tagadását sem jelentette.* Az objektivitás elismerése azonban — mint Rezső Margit helyesen hangsúlyozza — a természet esetében sem egyenlő a „puszta", emberi tevékenységtől független objektivitás akceptálásával. *Ebben az értelemben* csak az ember megjelenése *előtti* természet objektív, mint ezt *A német ideológia* alapján már tisztáztuk. A társadalom kialakulása egy olyan valóságszférát, mozgásformát teremt, mely minden eddiginél mélyrehatóbb változásokat hoz létre szülőanyjában, az ember előtti természetben is. „Csak az ember vitte véghez, hogy bélyegét rányomja a természetre; nemcsak növényeket és állatokat áthelyezett, hanem lakóhelyének képét, éghajlatát, sőt magukat a növényeket és állatokat is úgy megváltoztatta, hogy tevékenységének következményei csak a földgolyó általános elhalásával tűnhetnek el." (MEM 20. köt., 335. old.) Annak a kornak a küszöbén állunk, melyben tevékenységünk hatóköre már a Földön kívüli világra is kiterjed, az ember mindinkább kozmikus méretekben nyomja rá a természetre a maga bélyegét. Hogy még a csillagászati ismeretek objektív tartalmának is csak *magunkra vonatkoztatva*, az emberi praxis szempontjából van értelme, az igen szépen kifejeződik Marx György: *Mi dolgunk a kozmoszban?* című cikkében (Népszabadság, 1969. jan. 19.): „Űrhajók indulnak a Hold felé, azért, hogy *egy másik* égitest geológiáját kutatva, anyabolygónkról, a Földről tanuljunk. Űrlaboratóriumok indulnak a Venus, majd a Mars felé, idegenszerű élőlényekre vadászandó, hogy jobban értsük a földi életet. A végtelenbe tör az ember, mert saját magát szeretné megismerni." E „magunkra vonatkoztatás" tehát nem áll ellentétben a természet dezantropomorfizálásával, objektív mivoltának adekvát megismerésével, sőt éppen feltételezi ezt.

A természet a maga „an sich" mivoltában valóban nem antropomorf jellegű, nem az emberi céloknak megfelelően van „berendezve". Ezért ahhoz, hogy a természetet „magánvalóból" mindinkább „nekünk valóvá" változtassuk, objektív, dezantropomorf ismeretekre van szükség. A kérdés lényege azonban nem merül ki az ismeretelméleti aspektusban. Az ember — miután maga is a természet fejlődésének produktuma, s mint ilyen, *természeti lény* — képes arra, hogy a maga célját tevékenységének *tárgyi* jellegével, *anyagi* hatásával úgy építse be a természet spontán folyamataiba, hogy ezáltal az *objektív* folyamatokat *a maga emberi céljainak* megfe-

[6] „*A filozófia minden korban — tudatosan vagy öntudatlanul — mindig az ember teljes tevékenységén alapult*" — írja. (399. old.)

[7] Miután az „értéképülés" tendenciáját megfosztják *objektív* történelmi szükségszerűségétől, nem vehető komolyan, hogy az emberi szubsztancia elpusztíthatatlanságára hivatkozás valóban érdemi elhatárolást jelent a Márkus György által „ideológiai-kritikai" felfogásnak nevezett irányzat nyílt történelmi relativizmusától.

Digitized by Google

lelő irányba terelje, a természet erőit a maga erőforrásaivá tegye. Ezzel azonban az ember *a maga szubjektumát tárgyiasítja*, s a következőkben a természeti objektum már e tárgyiasított szubjektumot is magában foglalja, vagyis ennyiben *humanizált természet: az objektum és szubjektum egysége lesz.* Ezen a tényen mit sem változtat, hogy a természet humanizálásának soha le nem záruló folyamata nem megszünteti, hanem — ahogy Vajda Mihály írja — „megszüntetve-megőrzi az eredeti természetet". A technika vívmányai is „megszüntetve-megőrzött természetet" jelentenek, nem-humanizált természeti törvényeknek is engedelmeskednek, de a gépekre vonatkozóan bizonyára Vajda Mihály is elismeri, hogy mégsem nevezhetők *puszta* objektumnak, természeti tárgynak. *Sőt, maga az ember is megszüntetve-megőrzött természet,* hiszen bármennyire is differenciálódik a természettől társadalmi haladása során, sohasem szűnik meg tárgyi, természeti lény lenni. Ily módon az az ellenvetés, amelylyel Vajda Mihály a természet és társadalom szubsztanciális különbségét (a természet „puszta objektum" mivoltát) akarta kihangsúlyozni, éppen a természet és társadalom anyagi *egységét* bizonyítja.

■

E lényegi különbségekben is bennerejlő anyagi egység teszi lehetővé, hogy miközben a szaktudományok a különböző valóságszférák sajátos lényegét, különös mozgástörvényeit kutatják, a filozófia *a különösben rejlő általánosra* irányítsa figyelmét, s *egy* tudománnyá, *„a történelem tudományává"* ötvözze azokat a törvényszerűségeket, melyek az anyag minden megjelenési formájában, történelmi változásában *„megszüntetve-megőrződnek"*. A filozófia tárgyának ilyen értelmezése korántsem „terjedelmi" kérdés. Márkus György ellenvetése, hogy „vannak olyan szaktudományos állítások (pl. egyes igen általános fizikai tételek), amelyek kivétel nélkül minden jelenségre érvényesek, s ugyanakkor mégsem tartoznak a filozófiához" (1113. old.) — éppen azt hagyja figyelmen kívül, hogy a filozófia törvényeinek nincs az anyagi világ különös törvényein *kívüli, önálló* egzisztenciájuk. A mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapásának törvénye nem „szaporítja" eggyel a szaktudományok által feltárt törvényeket, hanem magának az anyag fejlődésének azon törvényszerűségére utal, mely a *különös* (az anyag meghatározott szféráiban érvényesülő) *mozgástörvényekből általánosítható.* Márkus György ellenvetése és a „terjedelmi" jelző csak akkor lenne jogosult, ha a marxizmus klasszikusai a filozófia tárgyán azon törvények halmazát értették volna, melyek minden jelenségben *közösek.* A fizika néhány törvényét valóban *ebben az értelemben* tartalmazzák a jelenségek: például a gravitáció törvénye *ugyanúgy* érvényesül egy emberi test zuhanásában, mint egy meteorit földrehullásában. De mondhatjuk-e azt, hogy például az ellentétek egységének és „harcának" törvénye *ugyanúgy* érvényesül az élővilágban, mint az osztálytársadalmakban? *Semmiképpen!* Mint ismeretes, az élővilág fejlődését — első megközelítésben — a Darwin által feltárt törvényszerűségek határozzák meg, míg az osztálytársadalmakét az osztályharc törvényei. Marx és Engels több alkalommal is hangsúlyozta, hogy Darwin argumentálásának fő hibája a malthusi népesedési elméletnek a társadalom területéről az élővilágra való átvitele, melyet egyes tudósok azzal tetéztek, hogy ennek megfordítását is elvégezték: „A történelmi fejlődés egész sokrétű gazdaságát a »létért való küzdelem« egyoldalú és sovány frázisába" összegezték. Rámutatnak, hogy „Darwinnál az állatvilág, mint polgári társadalom jelenik meg". (Marx.) Ugyanakkor Marx — mint már idéztük — a darwini törvényeket „a történelmi osztályharc természettudományos alátámasztásaként" üdvözölte, és mindketten használták *tudományos analógiaként* is a polgári társadalom és az állatvilág összehasonlítását. Ismét egy kiáltó „ellentmondás", mely természetesen rögtön eltűnik, ha megértjük a filozófia törvényeinek sajátosságát, vagyis *általános,* nem pedig *közös* törvényszerűségeknek tekintjük őket. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az ellentétek egységének és „harcának" törvénye nem úgy van „jelen" az élővilágban és az osztálytársadalmakban, mint a gravitáció törvénye a különböző testek zuhanásában. A *filozófiai* törvényt a különböző valóságszférák törvényei mindig csak *megszün-*

Digitized by Google

tetve megőrzött módon tartalmazzák.[8] Az ellentétek egységének és „harcának" törvénye nemcsak formájában, hanem *tartalmában* is másként érvényesül az élővilágban, mint a társadalomban. Ezért utasították el a klasszikusok a filozófiai törvény bármelyik különös megjelenési módjának extrapolálását. De — mint filozófusok — ugyanezért üdvözölték örömmel a különböző valóságszférák mozgási és fejlődési törvényeinek tudományos konkrétságú feltárását, mert ez olyan további általánosításokra adott lehetőséget, amely gazdagította, konkrétabbá tette a filozófiai törvény tartalmát is, s egyben újabb bizonyítékát adta általános-érvényűségének. (Lásd például Engels értékelését a XIX. század három nagy természettudományos felfedezésének filozófiai jelentőségéről.)

Márkus György másik ellenvetése — mely szerint, ha a filozófia tárgyát a vázolt módon fogjuk fel, az etika, esztétika stb. „semmiképpen sem férnek be e meghatározás keretei közé" — a mondottak alapján már egyszerűbben megválaszolható.[9] Nemcsak a filozófiának, hanem a szaktudományoknak is megvan az a sajátossága, hogy tárgyukat több lépésben és különböző oldalakról közelítik meg. Így például a biológián belül még az ún. elméleti tudományágak is oly széles skáláját ölelik fel a speciális diszciplínáknak és ezek ágazatainak, hogy puszta felsorolásuk is egy oldalt töltene meg. E tudományágazatok *összessége* alkotja a biológiát. A speciális kutatási irányokat az kapcsolja össze, hogy mindegyik az élővilággal, az életjelenségekkel foglalkozik, bár igen különböző terjedelemben és aspektusokból. A filozófia esetében is fellép annak szükségessége, hogy a maga tárgyát különböző aspektusokból és az általánosság különböző szintjén közelítse meg. Csakhogy a filozófia tárgyának nincs külön, önálló egzisztenciája, nem beszélhetünk olyan értelemben „filozófiai jelenségekről", ahogy életjelenségekről beszélünk. Ezért az etika, esztétika stb. viszonya a filozófiához és a növénytan, genetika stb. viszonya a biológiához nem lehet azonos jellegű, mert míg az utóbbiak mindegyike *életjelenségekkel* foglalkozik, addig az előbbiek nem foglalkozhatnak „filozófiai jelenségekkel". Ily módon a filozófia tárgyát csak egy valóban *terjedelmi* felfogás tekintheti a filozófiai diszciplínák olyan összességének, melyben ami az egészre igaz, az igaz a „részre" is. Márpedig Márkus György éppen ezt kéri számon a filozófia tárgyának klasszikus felfogásától.

Mi hát végeredményben a filozófia klasszikus értelemben vett tárgyának és a praxisnak a viszonya? (Ennek megválaszolásával Márkus György azon kérdésére is feleletet adunk, hogy „miben áll

[8] Ez praktikusan azt jelenti, hogy míg valamely fizikai törvényt kifejező képletbe értelemszerűen bármely jelenség behelyettesíthető, és viselkedése a törvényben kifejezett körülmények között előrelátható, addig a filozófiai törvényből *mint ilyenből* (tehát a törvény általános és csak általános megfogalmazásából) egyetlen jelenség viselkedése sem jósolható meg, mert e viselkedést meghatározó konkrét összefüggések törvényszerűségének *különössége* nincs tételezve a filozófiai törvény általános megfogalmazásában. Ezért utasította vissza Engels és Lenin az olyan állításokat, hogy a marxizmus például a tagadás tagadásának törvényéből vezette le a kapitalizmus meghaladásának törvényszerűségét, és erről feledkezett meg Sztálin — és nyomában sokan mások —, amikor a dialektika törvényeinek fogalmi meghatározásából közvetlenül dedukáltak konkrét természeti és társadalmi jelenségekre vonatkozó tételeket. Az a tény azonban, hogy ilyen közvetlen következtetésre a filozófiai törvények nem alkalmasak, nem jelenti azt, hogy tudományos szempontból haszontalanok. Szerepük leginkább a tudományos hipotézisekéhez hasonlítható, melyek iránytűt, módszertani alapot adnak a konkrét kutatásokhoz. Joggal mutatott rá Lenin, hogy bármennyire is elvont és spekulatív jellegű volt a hegeli dialektika, e dialektika „racionális formájának" felhasználása nélkül Marx nem tudta volna megalkotni *A tőkét*.

[9] Mindenesetre *annyira* nem egyszerű a kérdés, mint Márkus György feltünteti. Szerinte ugyanis a filozófia tárgyát mindig azok a kérdések alkotják, melyek megismerése az adott korban hatással van vagy lehet „az emberek tudatos-racionális társadalmi magatartásának formálódására". (1114. old.) Márkus György ezzel egyfelől legalábbis az irracionalista irányzatokat kirekeszti a filozófiából, s így nagymértékben tehermentesíti a marxista filozófiatörténészeket. Másfelől viszont olyan többletmunkát zúdít a filozófusok nyakába, melyet semmiképpen sem vállalhatnak. A magam részéről még a *felsorolásra* sem mernék vállalkozni azoknak a kérdéseknek, melyek hatással vannak, vagy lehetnek az emberek tudatos-racionális társadalmi magatartásának formálódására. Annyi legalábbis biztos, hogy eszerint egzakt ismereteink túlnyomó többsége (a társadalmi vonatkozásúak teljes egészében) a filozófia tárgyához tartoznának. Ennek elismerésével azonban Márkus György nemcsak a „terjedelmi" állásponttal, hanem saját felfogásával is szembekerülne. Ez a példa is jól mutatja, hogy a filozófia tudományjellegének, törvényszerűségeinek sommás elvetése, még olyan gondolkodókat is elemi logikai hibákhoz vezet, akik egyébként nálam sokkal jobban ismerik a klasszifikáció logikai szabályait.

Digitized by Google

ezen »legáltalánosabb törvények« *világnézeti* tartalma?") Ismeretes, hogy a filozófia alapvető kérdése a lét és a tudat viszonya. A materializmus és az idealizmus megkülönböztetése szempontjából elegendő annak eldöntése, hogy melyiket tekintik eredendően létezőnek, elsődlegesnek. A *gyakorlati* materializmus, azaz a marxizmus számára azonban az anyag, a lét elsődlegességének elismerése csak szükséges, de nem elégséges feltétel. A marxista filozófia mint a gyakorlati, forradalmi praxis filozófiája, nem elégedhet meg annak kimondásával, hogy az emberi tudat maga is az anyagi világ fejlődésének produktuma, és a tudattól függetlenül létező külvilágot tükrözi. Ahhoz, hogy a praxis „a fennálló világot forradalmasítsa, a készen talált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa" — olyan filozófiára van szükség, mely meghaladja a régi materializmus „szemlélődő" jellegét, vagyis — ahogyan a 9. Feuerbach-tézis kimondja —, azt a materializmust, „amely az érzékiséget nem gyakorlati tevékenységnek érti". A gyakorlati materialista szerint „az őt körülvevő érzéki világ nem közvetlenül öröktől fogva adott, önmagával mindig egyenlő dolog, hanem az iparkodás [Industrie] és a társadalmi állapot terméke, mégpedig abban az értelemben, hogy történelmi termék, számtalan nemzedék tevékenységének eredménye" még az olyan egyszerű „érzéki bizonyosság" esetében is, mint a jelenleg létező növényzet. (MEM 3. köt. 26—27. old.) A gyakorlati materialista szerint tehát az a természet, amelyben élünk, *nem* „puszta objektum". Ugyanakkor a régi materializmus lényegét a marxizmus „megszüntetve-megőrzi", beépíti a maga gyakorlati materializmusába, mert egy percig sem feledkezik meg arról, hogy az ember nem a maga szellemi szubjektivitásával, tudatosságával forradalmasítja a világot, hanem a tudatos, teleológikus mivoltában is *tárgyi, anyagi* tevékenységével. „A természeti anyaggal az ember maga is mint természeti hatalom lép szembe" (Marx). Másrészt tevékenységének tudatosságát sem „önmagából", valamiféle veleszületett szellemi szubsztanciából meríti, hanem abból a *kölcsönhatásból*, melyet a természettel — eszközök és valamely emberi közösség közvetítésével — folytat. E kölcsönhatásban, a munkában ismeri meg az ember a természetet és a maga társadalmi viszonyait, hogy azután ismereteit tevékenységének tökéletesítésében, történelmileg fejlődő szükségleteinek kielégítésében kamatoztassa. Ily módon a *tudomány* maga is a praxis eredménye és ugyanakkor egyre növekvő jelentőségű alkotó eleme.

Engels *A munka része a majom emberré válásában* című tanulmányában ugyanakkor arra is rámutat, hogy bármennyire növekedett a történelem során az ember uralma a természeten, tevékenységünk távolabbi következményeit még korántsem tudjuk kiszámítani. „Akik a burgonyát elterjesztették Európában, nem tudták, hogy a lisztes gumókkal egyúttal a görvélykórt is elterjesztik." Fokozott mértékben áll ez tevékenységünk társadalmi következményeire. „Ha az egyes gyáros vagy kereskedő a gyártott vagy bevásárolt árut csak a szokásos profitocskával is eladja, meg van elégedve, és nem törődik vele, mi lesz ezután az áruból, és annak vásárlójából. Éppígy nem törődik e cselekvések természeti hatásaival."

Nyilvánvaló, hogy a kommunisták tudatosságának meg kell haladnia a közvetlen hasznosságra korlátozódó praxist (ma már a tőkésállam is rákényszerült erre), mert enélkül a magántulajdon megszüntetése után sem biztosítható a kitűzött céloknak megfelelő eredmény nem kívánt utóhatásoktól mentes elérése, az elidegenedés megszüntetése. Ehhez azonban a legszigorúbb tudományos vizsgálat alá kell vetni az emberi tevékenység minden területét. Ily módon a forradalmi-gyakorlati praxis alapján álló marxista számára létfontosságú a történelmileg kialakult természeti és társadalmi valóság törvényszerűségeinek feltárása. Ez az ismeretelméleti feltétele annak, hogy az ember a maga anyagi tevékenységével úgy épüljön be a fennálló viszonyokba hogy azokat képes legyen uralma alá hajtani, vagyis biztosítani, hogy a praxisból *törvényszerűen* az általa megtervezett eredmények jöjjenek létre.

Ha világosan áll előttünk a forradalmi-gyakorlati praxis és a *tudomány* szerves egysége, nem nehéz megérteni, hogy mit jelent a *filozófia* a gyakorlati materialista számára. Vajda Mihály helyesen írja: „A marxizmusban a praxis öntudatra jut, ennyiben forradalmi fordulat a marxizmus a filozófia történeté-

Digitized by Google

ben." (318. old.) Csakhogy a praxis öntudatra jutásához az is hozzátartozik, hogy megtanuljuk magunkat „nemcsak egynek érezni, hanem egynek tudni is a természettel" (Engels), mert emberi mivoltunkat nem szubsztanciális különváltságunk illúziója, hanem anyagi tevékenységünk tényleges hatalma bizonyítja, s *anyagi* hatalma csak anyagi lénynek lehet.[10] Másrészt anyagi *hatalma* csak olyan lénynek lehet, mely tevékenységével képes *megkülönböztetni* magát a természettől, képes „magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává" tenni. Vagyis „az ember nemcsak természeti lény, hanem *emberi* természeti lény... És mint ahogy minden természetesnek *keletkeznie* kell, az *embernek* is megvan a keletkezési aktusa, a *történelem*..." (Gazdasági-filozófiai kéziratok. 109. old.)

Az emberi történelem sajátosságának megértéséhez, a praxis „öntudatra" jutásához tehát az szükséges, hogy az ember *differencia specifikáját* (megkülönböztető sajátosságát) a maga *genus proximumához* (legközelebbi nemfogalmához) vagyis a természethez viszonyítsuk. Ezért írja Marx: „...a *természet* az *emberről szóló tudomány* közvetlen tárgya; az ember első tárgya... a különös emberi érzéki lényegi erők, mint ahogy csak *természetes* tárgyakban találhatják meg tárgyi megvalósulásukat, úgy csak egyáltalában a természeti lényeg tudományában találhatják meg önmegismerésüket... A természet *társadalmi* valósága és az *emberi* természettudomány vagy *az emberről szóló természetes tudomány* azonos kifejezések." (Gazdasági-filozófiai kéziratok. 75—76. old.) Ezeknek — *A német ideológiában* is visszatérő — gondolatoknak a jegyében foghatott hozzá Engels a filozófiának, mint *a történelem tudományának* kifejtéséhez.

Az embernek csak azért lehet történelme, mert a természet maga *történelmi szubsztancia*, mert magának az anyagnak a lényegéhez tartozik önmagának állandó „megszüntetve-megőrzése". Annak felismeréséhez tehát, hogy valójában *mi* az emberi történelem, miben rejlik minden más valóságszférától megkülönböztető sajátossága, az szükséges, hogy *feltárjuk azt a specifikusan társadalmi-történelmi tartalmat, amelyben a valóság legáltalánosabb törvényei „megszüntetve-megőrződnek"*. Ez az értelme az idézett marxi gondolatnak, hogy az emberek „a természeti lényeg tudományában találhatják meg önmegismerésüket". S ezért látja jól Lukács György a természet materialista felfogásának „primátusát" a marxista gyakorlatfogalom kidolgozásában.

Aki megértette, hogy a legáltalánosabb törvények „megszüntetve-megőrződő" jellege alapvető *tartalmi* differenciákat involvál, az nem fogja — Sztálin nyomán — a filozófiai törvények fogalmi meghatározásából egy „tehát" szócska segítségével dedukálni a társadalmi jelenségek törvényszerűségeit. A marxizmus klasszikusai számtalanszor rámutattak, és egész életművükkel bizonyították, hogy e törvények csak a valóságos emberi praxis tudományos elemzésével tárhatók fel. E tudományos elemzés módszertani, világnézeti alapja azonban éppen a valóság legáltalánosabb törvényei tudományának értelmében vett filozófia volt számukra. Az így felfogott filozófia azért a *praxis* filozófiájának egyetlen következetes végiggondolása, mert *a valóság egész történelméből kibontakozó világkép koherens rendszerébe ágyazza azt a problémát, mely a gyakorlati materialistát a legközvetlenebbül érdekli: tevékenységének specifikusan társadalmi-történelmi tartalmát és ebből adódó lehetőségeit.* Ez a filozófia adhatja meg a forradalmi praxisnak azt a tudományos vértezetet, melyben bátran csaphat össze a vele szemben álló hatalmakkal, és amely a szubjektív képzelgések hiú ábrándjaitól is megóvja.[11] A szocializmus eszméjének fejlődése az utópiától a tudományig irreverzibilis fo-

[10] „Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része." (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 49. old.)

[11] „Misztifikált formájában a dialektika német divat volt, mert úgy látszott, hogy a fennállót dicsénnyel övezi. Racionális alakjában a polgárságnak és doktrinér szószólóinak botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát múlandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár." (MEM 23. köt. 20. old.)

Digitized by Google

lyamat, nem fordítható vissza a tudománytól az utópia felé.

■

Legyen szabad végezetül egy személyes és egy tárgyi természetű megjegyzéssel befejeznem e hosszúra nyúlt cikket. Hogy a problémákat nem elhallgatni, hanem megvitatni kell, hogy csak a nyílt, őszinte polémia viszi előre a marxizmus fejlődését, azt — a magam számára — ez a vita is meggyőzően bizonyította. Egy sor olyan igazságra, melyek néhány évvel ezelőtt még eszembe sem jutottak, és ma evidenseknek tűnnek számomra, éppen azoknak a vitáknak a során jöttem rá, melyeket Márkus György és Vajda Mihály barátaimmal folytattam.

Az olvasó bizonyára sokallta a felhasznált idézeteket. Mentségül álljon itt még egy idézet Márkus György cikkéből: „... ma folyó valóban alapvető vitáinkban a »mit jelent a marxizmus *ma*?« kérdése elválaszthatatlanul összefonódik azzal a kérdéssel: »Mi az eredeti, az »autentikus« marxizmus?«" E kérdést viszont nem lehet eldönteni az eredeti klasszikus szövegekre hivatkozás nélkül.

Szabó András György

Stettner Béla: 1919 március

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Gazdája-e a tag a termelőszövetkezetnek?

A Társadalmi Szemle márciusi számában feltett kérdés, ha nem is ebben a megfogalmazásban, de gyakran vetődik fel ott, ahol a termelőszövetkezetekről esik szó. Ezek a beszélgetések előbb-utóbb eljutnak addig a kérdésig: gazdája-e a tag a szövetkezetének. A téma boncolgatása előtt válaszolok a kérdésre: *Igen.* Hogy miért „igen"-nel válaszolok, azt néhány gondolattal szeretném alátámasztani.

A kettős helyzet

A téma vizsgálatakor a kiindulópont — termelőszövetkezeti tagságunk sajátosan kettős helyzete: *tulajdonos és munkavállaló.*

Tulajdonos, hiszen a termelőszövetkezet megalakulásakor a tagok magántulajdonában levő földből és gazdasági felszerelésekből állt a közösség első vagyona, majd az évek során történt felhalmozás juttatta a közösséget mai vagyonához; ez tehát természetes folytatása az indulótőke bővített újratermeléssel való gyarapodásának. Nem bonyolítom a kérdést a közösségnek adott állami tartalékterületekkel és a hitelgazdálkodás, vagy az állami elvonás problematikájával, úgy fogom fel tehát a vagyont, mint *a tagság jogos tulajdonát.*

Munkavállaló a tag, hiszen az előbb említett vagyon létrejöttéhez, elsősorban *a tagok munkájára volt szükség.* Enélkül nem gyarapodott volna a közös vagyon, és ha figyelmen kívül hagyom a természeti és közgazdasági viszonyokat, akkor az elmúlt évek során éppen a munkavállalói viszony tudatának érvényesülése döntötte el, hova fejlődött a termelőszövetkezet. Ha a tsz minden tagja jó munkát végzett — függetlenül attól, hogy milyen munkakörben dolgozott a közösségben, akkor a tsz megerősödött. Az ilyen termelőszövetkezetre büszkék a tagjai, a magukénak tartják, és hangot is adnak annak, hogy jól érzik ott magukat.

Kitől vállalta a tag — mint munkavállaló — *a munkát?* Nem az elnöktől vagy más vezetőktől, hanem *magától a közösségtől,* vagy talán pontosabban megfogalmazva úgy mondanám: vállalta *a közösség gyarapításához szükséges munkának azt a részét, amely fizikai és szellemi képességei szerint a legmegfelelőbb számára.*

Ez így nagyon szépen hangzik, de ezzel nem zárhatjuk még le a kérdést, mert az eddig elért viharos fejlődés krónikája bonyolulttá teszi azt. Ma már a gyenge tsz-ek tagjai is látják, hogy a magyar mezőgazdaság számára *nem volt ésszerűbb út, mint a nagyüzemi gazdálkodás létrehozása,* de tíz évvel ezelőtt még a jó termelőszövetkezetek tagsága sem látta ezt. A társadalmi helyzetéből adódó több évszázados kiszolgáltatottság mellett, parasztságunk napi munkája során mindig ki volt téve az elemi csapásoknak is. Ez zárkózottá, az újjal szemben bizalmatlanná tette, nem lelkesült, vagy csak nehezen. Ez különösen az első évek gondjait növelte, amikor az új gazdálkodási formát kellett kialakítani.

A központi irányításból eredő *gyámkodás* — amely a helyi kezdeményezések elfojtását is jelentette — tovább nehezítette a helyzetet. Általános volt az a nézet, hogy nem a tagok által választott vezetők, hanem a felsőbb szervek határozzák meg, mit kell termelni és hogyan. Ezt a hibát csak növelte az, hogy sok szövetkezeti vezető a maga által elkövetett hibát is „felsőbb szervek" helytelen irányításával magyarázta. Ebben az időszakban mindenkinek a segítségére szükség volt a mezőgazdaság forradalmi átalakulásához, és ha a vezetők nem rosszindulatúan magyarázták a központi irányítást, akkor a fizikai dolgozó nem is érezhette a külső beavatkozást. Az új gaz-

Digitized by Google

daságirányítási rendszer bevezetésével megszűnt a gyámkodás és a termelőszövetkezetek önállósága ma már senki által nem vitatott tény.

A vezetők szerepe

A tulajdonosi viszony tudatosításában minden eddiginél nagyobb szerepe van *a tagság által választott vezetők magatartásának.* Ha elegendő súlyt helyeznek arra, hogy *a tagság megértse, helyeselje és támogassa a terveket,* akkor a munkafegyelem megszilárdításával sincs probléma, mert *a tag tudja, hogy miért csinálja amit csinál.* A legpozitívabb vonás ebben azonban az, hogy a magáénak érzi a termelőszövetkezetet, büszke rá, szívesen beszél róla, és egyre inkább feloldódik benne az évszázados zárkózottság, bizalmatlanság. Sajnos, nem kevés az olyan termelőszövetkezet, ahol *a vezetők visszaélnek a tagság bizalmával,* ezért a tagság elfordult tőlük, bizalmatlan velük szemben, s megpróbálja függetleníteni magát a közöstől: csak a háztájával törődik, vagy elkívánkozik a termelőszövetkezetből. Még jól gazdálkodó termelőszövetkezetben is előfordul, hogy *nincs meg a megfelelő összhang a vezetők és a dolgozók között,* a vezetők az egyes munkákért kifizetett magas munkabérre hivatkozva, egyre inkább *a munkavállalói viszonyt helyezik előtérbe.* Így még a nagyobb munkabér is olyan érzést kelt a tagban, mintha alamizsna volna, nem pedig *az övéből kijáró jogos részesedése.* Ez előbb-utóbb a közösség katasztrófájához vezet, mert a vezetők nem tartósíthatják vagy éppen fokozhatják az eredményt akkor, ha a tagság nem támogatja őket ebben. Az a véleményem tehát, hogy a tulajdonosi tudat kialakítása elsősorban *nem a tsz gazdálkodásának jó vagy rossz voltától függ,* hanem attól, hogy *milyen mértékben befolyásolják a külső és belső hatások ennek a tudatnak a kialakulását.*

Külső hatásokon az agrárpolitikai intézkedéseket értem, melyek meghatározzák a termelés keretét. Ezeket közgyűléseken, vezetőségi üléseken, brigádgyűléseken kell ismertetni a tagokkal. Kívánatos, hogy az ismertetés során olyan légkör alakuljon ki, amely *vitára készteti a résztvevőket;* így minden félreértés idejében elkerülhető. Azok a belső hatások, melyek a leginkább alakítják tagjaink tudatát: a termelőszövetkezet gondjai és örömei. Ha a vezető jó példát mutat magatartásával, ha megérti a tagok örömeit és gondjait, a termelőszövetkezetét pedig megosztja velük, akkor közel kerül a tagokhoz. Ez a jó viszony nem azonos az olcsó népszerűséggel, amely nem teremt *tartósan* jó kapcsolatot. Ha a vezetők kikérik a tagok tanácsát és segítségét a termelőszövetkezet vezetéséhez, akkor ezzel elkötelezik magukat arra is, hogy éljenek ezzel a segítséggel, és ha valóban ezt teszik, akkor alakul ki a jó kapcsolat.

A tagság műveltségének és életkorának szerepe

A tulajdonosi viszony érzése nem minden tagnál ugyanolyan. A tsz-tagság nagyon tarka összetételű: írástudatlanok és egyetemet végzett emberek egyaránt vannak benne. Általában *a szélesebb látókörű tagok* jobban el tudnak igazodni a tulajdonosi és munkavállalói viszony problémáiban, kikövetelik a tulajdonosnak kijáró jogot, és helyesen tudnak élni vele. Ezekkel a tagokkal tudja a vezetőség leggyorsabban megértetni magát, és ezek az emberek hű propagandistái is a jó gondolatoknak. Termelőszövetkezeti tagságunk szellemi színvonala évről évre emelkedik. Nem múlnak el hatástalanul a különböző tanfolyamok, továbbképzések. Az utánpótlást jelentő szakmunkások, a különböző képzettségű belépő fiatalok tovább javítják az átlagos szellemi színvonalat. Ez egyre nagyobb lehetőséget ad a termelőszövetkezeti vezetőknek arra, hogy kialakítsák a tagság tudatában a tulajdonosi viszony érzését. Ennek az érzésnek a kialakulása az önállóság adta lehetőségek maximális kihasználására serkenti az egyre szélesebb látókörű tagságot.

A vezetők jóakarata mellett is nehezítik a tulajdonosi viszony kialakulását azok a problémák, melyek *a nemzedékváltás tényéből adódnak.* Termelőszövetkezeti parasztságunk nagyobb része a nyugdíjkorhatár körül vagy e fölött van. Ez a nagyobb rész hozta össze azt az indulótőkét, melyről gondolataim elején szólottam. Ezek az idős tagok pedig nem mindig fogadják szívesen a belépő fiatalokat. Így újra előkerül a *magán- és kö-*

Digitized by Google

zösségi tulajdon vitája, különösen ott, ahol a belépő fiatalok nem tsz-tagok gyerekei. Ez persze csak egy tényező a sok között, és ismételten a vezetők éleslátására, helyes állásfoglalására van szükség ahhoz, hogy ezek az átmeneti viták egyetlen tagban sem keltsenek fel kételyt a tulajdonosi viszony létezésével szemben. Ehhez az is szükséges, hogy a termelőszövetkezeten belül kialakuljon a környezetnek olyan harmóniája, amely elősegíti *az egymás mellett élő, de különböző szakmákban dolgozó tagok kölcsönös megbecsülését*. A jó munka és az eredmények miatt érzett öröm biztonságot nyújt, fokozottan elősegíti azt az öntudatot, mely állandósítja a tulajdonosi viszony érzését.

•

Mióta bekapcsolódtam a termelőszövetkezeti mozgalomba, mindig optimista szemmel figyeltem a mozgalom fejlődését, és jövőjét illetően is ez volt a szemléletem. Három évvel ezelőtt, amikor *a tagok munkavállalói viszonyáról* folytak széles körben viták, megtaláltuk a helyes megoldást. A *tulajdonosi viszony* kérdésének a felvetését én nem látom olyan indokoltnak, mint amilyen korábban a munkavállalói viszonyé volt. Ezt azzal támaszthatom alá, hogy tulajdonon ma már nemcsak a földet, a lovat érti a fejlődő tag, hanem a modern gazdálkodást, a könnyebb munkát, a biztos jövedelmet és a nyugodt öregkort, a tervezésben hozott közös döntéseket és a belőlük fakadó eredményeket is. Ebben az érzésben éppen a közelmúltban erősítették meg termelőszövetkezeti tagjainkat azok az intézkedések, amelyek abból a megállapításból fakadtak, hogy a mezőgazdaság nagyon fontos ágazata népgazdaságunknak, és hosszú-hosszú, ideig fontos szerepet fog betölteni nemzeti jövedelmünk alakításában.

Azzal a gondolattal zárom fejtegetésemet, hogy társadalmunknak is célja fokozni a termelőszövetkezeti tagságnak tulajdonosi viszonyából eredő jogait. Így a tsz-ek vezetőinek a jövőben egyre könnyebb is lesz bizonyítaniuk, hogy termelőszövetkezeti tag — *tulajdonosa, gazdája közösségének.*

Sümegi János

Ember és technika a szocialista mezőgazdaságban

Szocialista mezőgazdaságunk fejlődésében minőségileg is új szakaszhoz értünk: ma már reális célként tűzhetjük ki a *korszerű mezőgazdaság* kritériumainak elérését. Különösen meggyorsította mezőgazdasági üzemeink fejlődését az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése.

A társadalom széles rétegeit is foglalkoztatja azonban az a gondolat: *hogyan haladunk tovább a szocialista mezőgazdaságban*, mik a lehetőségeink, gondjaink, milyen eredményeket várhatunk? A mezőgazdaság átalakulását a közeljövőben alapvetően meghatározó és egyben rohamosan változó tényezők közül az egyik legfontosabb a *technika*. Nagyon időszerű kérdésre keres tehát a Társadalmi Szemle a „Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember" címmel indított eszmecserében feleletet.

A kérdéskomplexum a gazdálkodás praktikus gondjai oldaláról is kifejthető: erről azonban többet és jobban tudnak szólni a termelőszövetkezeti vezetők és a mezőgazdasági szakirányításban dolgozók. Más módon kell a problémát megközelíteni akkor, ha nemcsak aktuális, napi szemszögből vizsgálódunk, hanem a jelenségeket alakító faktorok várható változásának irányát, ütemét és ezek együttes hatását kívánjuk a jövőre nézve felmérni. A mezőgazdaság műszaki fejlődésének technikai, biológiai és újabban ökonómiai vonatkozásaival, kutatók és állami szervek ma már egyre többet foglalkoznak. Kevésbé feltérképezett terület azonban a *technikai átalakulás humán hatásainak vizsgálata a mezőgazdaságban*. Maga a *mezőgazdasági technika is sokrétű:* más-más hatásuk van a bio-

Digitized by Google

technikai, kemizálási, öntözési, építészeti változásoknak. Ehelyütt *csak a gépesítés hatásainak* vizsgálatára térek ki, mint a technikai átalakulás legfontosabb elemére, amely az összes többi elemet is bizonyos tekintetben integrálja, megjegyezve, hogy a későbbiek során a technikai fejlesztés teljes komplexumának figyelembe vétele némileg módosítja a konzekvenciákat.

A technika hatása az élő- és holtmunka cseréjére

Általánosan ismert az az összefüggés, hogy a gépek alkalmazása élőmunkát szabadít fel, tesz fölöslegessé. Mutatja ezt az a tény is, hogy félmillió ember távozott el a mezőgazdaságból 1960 óta, mióta *általánossá vált a tsz-ek megerősödése és meggyorsult a mezőgazdaság gépesítése*. Számítások szerint az elmúlt másfél évtizedben egy traktoregység (15 vonóhorog LE teljesítményű traktor) átlag 6—7 embert tett feleslegessé.

Tendenciáját tekintve ez a folyamat a *korszerű gazdaság természetes velejárója;* elválaszthatatlan a hozamok növelésétől és általában a fejlett gazdálkodástól. Kérdés azonban, hogy makroökonómiai és mikroökonómiai vonatkozásban milyen konzekvenciákkal jár. Függ ez mindenekelőtt attól, hogy a mezőgazdaságból eltávozott munkaerőnek új munkakörében végzett munkája *népgazdasági hatékonyság szempontjából milyen arányban áll* a helyette befektetendő gépi ráfordítások és kiképzési társadalmi költségek arányával. Vállalati vonatkozásban pedig az okoz problémát, hogy *csökkenti, vagy növeli-e ez a csere a termelőszövetkezetben az önköltséget és a jövedelmezőséget.*

E cserefolyamatnak azonban a gazdasági vonatkozások mellett *társadalmi vetületei* is vannak. A technika előretörése megkívánja a szakképzettség fokozását is, hiszen a gépi munkához már nem elegendő a hagyományos paraszti tapasztalati ismeret halmaza és készsége. A mezőgazdaság a kezdettől fogva sok energiát és költséget fordít traktorosok kiképzésére és továbbképzésére; tény viszont, hogy az 1957 és 1967 között kiképzett 160 ezer traktoristából 90 ezer otthagyta a mezőgazdaságot, és ma a népgazdaság más területein hasznosítja megszerzett szaktudását. A mezőgazdaságból elvándorló munkaerő tehát nem kizárólag képzetlen emberekből áll, hanem — legalábbis a mezőgazdaság oldaláról nézve — tekintélyes számú szakképzett dolgozóból is. Ily módon a technikai haladás bizonyos mértékig nemcsak a mezőgazdaság statikus belső igényeit elégíti ki, hanem kompenzálja *a más tevékenységi körbe távozott munkaerőt is,* s ezen túlmenően maga is olyan képzési igényt támaszt, amely közvetve megkönnyíti a szakképzett munkaerő későbbi eltávozását.

Tény az is, hogy a mezőgazdaságból más területre távozók túlnyomó része *fiatal, vagy középkorú dolgozó;* ez azt jelenti, hogy a legmunkaképesebb korban levők távoznak el, az idősek pedig többnyire helyben maradnak. Ismeretes, hogy a termelőszövetkezet olyan sajátos vállalat, amelynek alapvető feladata, hogy *foglalkoztatottságot és megélhetést biztosítson tagjainak.* E sajátos jellegéből következik, hogy sok esetben az eltávozott fiatalok helyett is a termelőszövetkezetnek kell vállalnia az idős korúak eltartásának gondját; csökkenti ugyan ezt a terhet az állam által biztosított nyugdíj, de teljesen nem szünteti meg.

A szövetkezeti forma társadalmi oldalán ugyanis olyan értékítélet alakult ki, melynek alapján *teljesen magától értetődő ez az eltartási kötelezettség.* Minél több tehát az idős és minél kevesebb a fiatal tag, annál nagyobb az *idősek eltartásával járó teher.* A technikai haladás ilyen körülmények közt — még kedvező élő-holtmunka költségarány esetén is — kedvezőtlenül befolyásolja a szövetkezet jövedelmezőségét és a munkaképes korúak stabilizálódását.

E folyamat szélső esete az (elég példa van erre iparosított körzeteinkben), amikor már annyi munkaképes korú tag sem marad a termelőszövetkezetben amennyi magas gépesítettségű gazdálkodás esetén *legalább traktorosnak* kellene. Ilyen helyen majdhogy eltartó nélkül maradnak a jórészt eltartott korosztályú tagok. Minthogy pedig a technikai haladás és ezzel együtt az élő- és holtmunkacsere mind jobban érezteti hatását, ez a jelenség *távlatilag egyre szélesebb körben fog jelentkezni.*

Digitized by Google

A megoldás természetesen igen bonyolult gazdaságpolitikai elemzéseket és intézkedéseket igényel, mégis úgy vélem, néhány fő komponens köré koncentrálható. *Először:* következetesebben kellene vizsgálni, hogy *milyen sajátos terheket ró* a termelőszövetkezetekre a munkaerőnek a mezőgazdaságból való szükséges mérvű elvándorlása (amely a népgazdaság harmonikus fejlődésének követelménye) és *hogyan lehetne gazdaságilag kompenzálni* e terheket, általában valamennyi szövetkezetben, de különös intézkedésekkel az említett csoportban (az élőmunka- és gépköltség arányának korrigálásával, az ipari és mezőgazdasági nyugdíjak közelítésével, az állami támogatás további differenciálásával stb.). *Másodszor: az ipartelepítést hozzá kellene igazítani az említett jelenséghez* (decentralizálás). Ha ugyanis a munkaerő helyben vagy közelben telepített ipari üzembe megy, akkor ez kisebb gondot okoz a termelőszövetkezetnek, mint ha távoli városba vándorol. (Több okból is: megmarad a közös háztartás, az ipari munkaerő segíthet a háztájiban, munkacsúcs idején esetleg a közösben is, vállalatszerű kooperáció létesülhet a munkaerő foglalkoztatására a tsz és egyéb vállalatok között stb.) *Harmadszor:* megfontolandó, hogy *nem szorul-e bizonyos módosításra a termelőszövetkezet „eltartási" komplexuma.* Ha ugyanis a jó mezőgazdasági adottságú, de ipari körzetben működő termelőszövetkezetekbe *önkéntes alapon* egész családok mehetnének át az igen gyenge adottságú, túlnépesedett szövetkezetekből, akkor ezzel hatékonyabban fektetnénk be a népgazdaság erőforrásait, mint ha pusztán szociális, „eltartottsági" meggondolásból támogatjuk az utóbbi szövetkezeti csoportot, mert az erre fordított összeg igen rossz hatásfokkal térül meg. Általában: rövid és hosszú távra egyaránt *tervszerűbbé kellene tenni a munkaerő területi mozgását.* Területileg is pontosan kell megtervezni, honnan hová menjen a munkaerő, hogy a lehető legnagyobb népgazdasági és vállalati hatékonyságot érjük el ezzel.

Némileg anakronizmusnak hangzik ugyan ilyen problémák feszegetése ma, amikor a gyakorlatban egész sor termelőszövetkezet olyan gondokkal küzd, hogyan foglalkoztassa tagságát; nem kétséges, azonban, hogy egy rövidebb-hosszabb stagnáló szakasz után *újból szükségszerűen meg fog indulni a mezőgazdaságból való elvándorlás,* s nem árt, ha jóelőre számolunk ennek konzekvenciáival. Másrészt kisebb méretben, a termelőszövetkezetek egy részénél már ma is hat ez a jelenség, és így még árnyaltabb módszereket igényel gazdaságpolitikánktól.

A technika hatása a munkakörülményekre

A korszerű technika bevezetésének az az egyik fontos indítéka, hogy *csökkentsük a dolgozók fizikai igénybevételét,* a munka intenzitását, s ezzel elviselhetőbbé, kényelmesebbé tegyük a munkafolyamatot. (A nehéz fizikai munkát végző mezőgazdasági munkás napi 4000—6500 kalóriát fogyaszt, a gépen dolgozó átlag 2500—3500 kalóriát. A búza kaszálása kézikaszával 5—6 kalóriát fogyaszt másodpercenként, kombájnnal 2,5—3,5 kalóriát.)

Mezőgazdasági nagyüzemeinkben ma már nem kizárólag a humanitás, a szociális érzés az indítéka a munkakörülmények megjavításának, hanem mind inkább olyan igény, amely szorosan összefügg a társadalmi és gazdasági fejlődéssel. Napjainkban a falusi élet és munka területén is *alapvető demográfiai átalakulás* megy végbe: a szemünk előtt váltja fel egymást két, gondolkodásmódja és a munkahellyel szemben támasztott igénye tekintetében is eltérő generáció. A fiatalok már a kialakuló szocialista viszonyok, kedvezőbb életkörülmények között nőttek fel; már nem hajlandók tehát a hagyományos elmaradott munkakörülmények között dolgozni, esetenként még jobb anyagi dotációért sem. Bizonyos esetekben a munkakörülmények kulturáltsága nem kevésbé fontos ennek a generációnak a szemében, mint a munkadíjazás színvonala; így a *munkahely kulturáltsága egyre inkább részévé válik az anyagi érdekeltségnek.* A mezőgazdasági üzemvezetőknek tehát mindinkább számot kell vetniük azzal, hogy ha hosszú távon és különösen ha magasabb szinten akarják folytatni a termelést, akkor lényegesen meg kell javítani a munkakörülményeket.

Ez a jelenség természetesen a gyakor-

Digitized by Google

latban *igen sokféleképpen* jelentkezik. Mindenesetre tény az, hogy viszonylag nagy kereset ellenére is a korszerűtlen állattenyésztő telepeken a legnehezebb megoldani a munkaerő utánpótlását — traktoros-munkára sokkal inkább van jelentkező, e munkakör ártalmai ellenére is. A traktoros munkakörnek nő a tekintélye a falusi társadalomban, s ez nemcsak a termelésben elfoglalt kulcshelyzetével, és a fiatalság technikai érdeklődésével magyarázható, hanem talán azzal is, hogy ez a szaktudás a mezőgazdaságon kívül is hasznosítható.

A fiatalság falun maradása nemcsak a munkakörülményekkel, hanem az *életkörülményekkel* is összefügg. Van rá példa, hogy falusi fiatalok a nehéz fizikai munkát is vállalják városban — a rövidebb munkaidő és a viszonylag nagyobb szabad idő kedvéért (amelyet persze nem mindig használnak ki kulturáltan).

Mivel magyarázható ilyen körülmények között az, hogy még ma is van bizonyos *ellenállás* egyes termelőszövetkezetekben a fáradságos munkát megtakarító *gyomirtó vegyszerek vagy egyes gépek alkalmazásával* szemben? Valószínű, hogy ennek oka nemcsak abban keresendő, hogy sokhelyütt él még a konzervatív, a technikától idegenkedő szemlélet, hanem abban is és főként abban, hogy sűrű tagellátottságú termelőszövetkezetekben a tagságnak elemi érdeke a *foglalkoztatás*, minél nagyobb viszont az elvándorlás, minél több föld esik egy tagra, annál jobban nő a technika iránti érdeklődés. A termelőszövetkezeti tagoknak a technikához való viszonya tehát *nem kizárólag tudati jelenség*, hanem egyre inkább a jövedelmi viszonyok, az anyagi érdekeltség visszatükröződése is.

A *korszerűbb munkakörülményeket* jelentő technika bevezetése azonban *több költséggel is jár*. Egyszerűbb a dolog akkor, ha a korszerűsítés kulturáltabb munkakörülményeket is teremt, s egyidejűleg a jövedelmezőséget is javítja. Előfordul azonban, hogy a korszerűbb munkahely növeli a mezőgazdasági termékek önköltségét és csökkenti a jövedelmezőséget is. Ha tehát a korszerűbb munkahelyet a társadalmi fejlődés általános követelményének tekintjük, akkor bizonyos mértékben indokolt, hogy költségeihez az állam is hozzájáruljon. Ilyen elemek fellelhetők abban, hogy az utóbbi években egyes korszerű istállótípusok számottevő állami támogatásban részesültek. Valószínű, hogy a falu és város közötti területileg is tervszerűbben szabályozott munkaerőgazdálkodás e komponens tudatosabb figyelembevételét is indokolná.

A technika hatása a munkamegosztásra

A mezőgazdasági nagyüzemben a termelés méretei lehetővé teszik, hogy *munkamegosztás alakuljon ki* a növénytermelésben, az állattenyésztésben, a kertészeti és a szolgáltató ágakban dolgozó munkaerő között. Lényeges változás ez az univerzális, nemcsak egy éven, de egy napon belül is alapvetően eltérő tevékenységet végző kisüzemi parasztgazdasághoz képest. Ez a munkamegosztás erősen növeli a munka termelékenységét, szakszerűségét, hatékonyságát. Tovább fokozza a munkamegosztást a technikai fejlődés, amelynek során magasabb képzettséget igénylő szakmák is kialakulnak (traktoros, növényvédő, gépi fejő stb.).

A szakképzettség és az ennek megfelelő munkamegosztás kialakulása bizonyos mértékig feltétele a technikai haladásnak; egy speciális vegyszer, technológia vagy gép hatékony alkalmazása nagymértékben függ a munkaerő hozzáértésétől. Jelenleg is gondot okoz mezőgazdasági üzemeinkben hogy összhangba hozzák egymással *a szakképzés és a műszaki fejlesztés ütemét*, a jövőben pedig a technikai fejlesztés gyorsulásával, még gondosabb tervezést igényel ez. Ha ugyanis a képzés jóval megelőzi a műszaki fejlesztést, akkor ez problematikussá lehet a munkaerőnek képzettsége szerinti foglalkoztatása és ezzel összhangban levő díjazása szempontjából, de sokszor morális vonatkozásban is visszahatást okoz. Ha viszont a képzés időben lemarad a műszaki létesítmény vagy megoldás üzembe helyezése mögött, akkor ez nagymértékben csökkenti, esetenként pedig egyenesen megakadályozza a korszerű technika hatékony alkalmazását.

Nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy *milyen mértékű legyen* a szakképzés, a mezőgazdasági szakmák *specializálódása*. Minél specializáltabb ugyanis egy szak-

Digitized by Google

ma, annál könnyebb színvonalas kiképzést adni; a mezőgazdasági nagyüzemben azonban nem mindig tudjuk a specializált munkahelyet megteremteni, illetve biztosítani az ilyen munkahelyeken dolgozók folyamatos foglalkoztatását. Ezért általában célszerűbb, ha alapként *szélesebb körű alapképzést* nyújtunk (pl. növénytermelő szakmunkás) és erre épül később egyesek speciális szakképzettsége (pl. növényvédő szakmunkás).

A gépi technika meghatározó szerepe miatt fontos és sajátos helyet töltenek be szakmunkásaink között a *traktorosok*. Bár anyagi és társadalmi megbecsülés tekintetében munkájuk a termelőszövetkezeti munkakörök között az egyik vezető helyen áll, személyük, munkájuk ellen helyenként sok a kifogás. Sokszor halljuk termelőszövetkezeti vezetőktől, hogy a traktorosok nem törődnek eléggé a munka minőségével, az agrotechnikai határidővel, hogy a traktoros mezőgazdasági „sofőr" aki nem a földhöz, a mezőgazdasághoz húz, hanem a géphez, s csak a teljesítményt nézi, nem pedig a hozamot, a jövedelmezőséget, sőt — mint erről már szóltam — műszaki képzettségénél és műszaki egyoldalúságánál fogva könnyen ott is hagyja a szövetkezetet. Van ebben az általánosításban némi túlzás; tény, hogy sok termelőszövetkezet helyesebb anyagi érdekeltséggel, munka- és életkörülményeik megjavításával erősebb szálakkal köti magához a traktorosokat. A probléma lényegét tekintve azonban a mai traktorostípus — minden konzekvenciájával — *egy előző gazdasági szakaszra jellemző munkamegosztásnak a szülötte*, s így nincs harmonikus összhangban a szövetkezeti gazdaság mai és jövőbeli követelményeivel.

Ez a traktoros-típus mint *a gépállomás munkása* alakult ki, tehát olyan vállalaté, melynek az volt az elsőrendű feladata, hogy gépi munkákat szolgáltatásszerűen végezzen más gazdaságoknak, s e munka eredményességét nem közvetlenül a termelőszövetkezet hozamaival, vagy jövedelmezőségével, hanem *az elvégzett gépi teljesítmény terjedelmével* mérték. A fejlődés egy magasabb fokán a termelőszövetkezet tulajdonába kerültek a gépek, s ezzel egész sor korábbi, a gépállomási munkával kapcsolatos ellentmondás feloldódott. Változatlan maradt azonban a *műszaki-szolgáltató szemléletű traktoros típusa*, s a szövetkezeti gazdaságban leginkább e dolgozó kategóriánál ütközik ki a naturális kötöttségű mezőgazdaság és az ipari igényekkel fellépő technika ellentmondása. Minél képzettebb ugyanis műszakilag a traktoros, annál zavartalanabbul és gazdaságosabban végzi a gépi munkafolyamatokat, de *annál gyengébb a mezőgazdaság iránti vonzódása*. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy lazábbak lettek a falusi munkához és társadalomhoz fűződő korábbi kapcsolatai, hanem azt is, hogy a termelési folyamat közben *elszürkülnek azok a reflexei*, amelyek a növénytermelésben még hosszú ideig nélkülözhetetlenek az időjárási változások észleléséhez és a technológiai reagáláshoz.

A megoldás útja: a munkamegosztásban jelentkező ellentmondás kiküszöbölése, a szövetkezet gazdasági modelljébe beilleszkedő, műszakilag képzett *növénytermelő szakmunkás-típus* kialakítása. Olyan géphez értő munkásra van a jövőben szükség, aki összeforrott a mezőgazdasági termeléssel, érdekelve van annak eredményében, igazodik annak sajátos munkaritmusához. Ez a munkás hajlandó igazodni a növénytermelés idényszerű jellegéhez, s gépi munka hiányában, gazda módjára, más fontos tevékenységet végezni. Elegendő számú ilyen „komplex" munkással megoldódhatna a munkacsúcs-időszakok (pl. az őszi munkák) kettős műszakjának megszervezése, az a követelmény, amelyet a munkák időben való elvégzése és a gépkapacitás ésszerűbb kihasználása érdekében már régen hangoztatunk, de amely máig is csak *igen szerény mértékben* valósult meg.

E típus kialakítása azonban csak *hosszú, folyamatos ráhatással* érhető el. Számos olyan problémát kell egyidejűleg megoldani, mint az anyagi érdekeltség helyes orientálása, a műszaki ellátás színvonalának növelése, és nem utolsó sorban a tudati átformálás, a nem gépi munka lenézésének megszüntetése. A mezőgazdasági termelés felé forduló gépi munkás típusa *nem elvont hipotézis;* sok gazdaság tett öntevékeny kezdeményezést ebben az irányban. Érdemes volna alaposabban tanulmányozni és általánosítani ezeket, s anyagi és szellemi erővel támogatni elterjedésüket.

Digitized by Google

A technikai fejlődés és a szövetkezeti forma

Az előzőkben érintettem a korszerű gépi technika humán hatásait a szövetkezeti termelés viszonyai között. Az emberre gyakorolt *közvetlen* hatásokon és visszahatásokon kívül azonban nem felejtkezhetünk meg azokról a hatásokról sem, amelyeket a technika az emberek nagyobb csoportjaira, rétegeire, ezek viszonyára és tudatára gyakorol. A mezőgazdasági termelőszövetkezet nemcsak vállalat, hanem sajátos társadalmi formáció is; s e két komponens még absztrakcióként sem választható szét egymástól; *a technikai átalakulás egyidejűleg hat a termelőszövetkezet gazdasági és társadalmi alakzataira.*

A technikának *a termelőszövetkezet-vezetés rendszerére* gyakorolt hatását lényegileg már jól ismerjük, ha konzekvenciáit még nem is vontuk le mindenütt. Elfogadott elv, hogy minél nagyobb szerepet töltenek be a termelésben a gépesített munkafolyamatok, annál inkább kell műszakilag is felkészültnek lennie a vezetésnek, s ennek személyi, szaktudásbeli és szervezési konzekvenciái is vannak. Ez a termelőszövetkezeti üzemszervezés és vezetés továbbfejlesztését igényli, alapjában azonban nem érinti a szövetkezeti gazdaság kialakult modelljét.

A *termelési folyamatok jellegének megváltoztatásából* azonban másfajta konzekvenciák is adódnak. A szövetkezeti tagság, mint ismeretes, sajátos helyzetben van: egyrészt a közös gazdaság társtulajdonosa, másrészt a munkamegosztás következtében részmunkát végző dolgozó. A hagyományos termelőszövetkezeti formula nem tárta fel eléggé e kettős jelleg lényeges ellentmondásait. Tény, hogy *a termelőszövetkezet, mint társadalmi-gazdasági formáció az utóbbi években a legjobb oldaláról mutatkozott be:* rendkívül gyorsan alkalmazkodott a piaci mechanizmushoz, élt az önállóság adta lehetőségeivel, és nagyon rugalmasan használta ki a gazdaság belső tartalékait s kínálkozó lehetőségeit.

E szembetűnő fejlődés ellenére is van igény arra, hogy tovább fejlődjön a közös döntés és az egyéni végrehajtás kialakult gyakorlata, éppen a nagyüzemi munkamegosztásból származó konzekvenciák következetes végrehajtása alapján. „A mezőgazdasági nagyüzemben... — írja Zsarnóczai Sándor — már nincs módja (ti. a tagnak) arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa, és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait." (Társadalmi Szemle, 1969. 1. sz. 59. old.) Ha a nagyüzemi méret és munkamegosztás mellett általában nincs lehetősége erre a tagnak, még kevésbé van magas technikai-technológiai színvonalú munkafolyamatok esetén.

A termelőszövetkezetek kialakulása utáni első szakaszban a termelés jórészt kézi- és fogaterővel (meg bizonyos mértékű gépállomási segítséggel) folyt, de lényegét tekintve a *paraszti tapasztalatokon nyugodott* az alkalmazott technológia. Ilyen körülmények között a tagság kollektív bölcsessége *technológiai vonatkozásban is nélkülözhetetlen volt* a gazdálkodáshoz. Minél inkább eltér azonban a technika és technológia a hagyományostól, annál kevésbé tudja az egész tagság, s ennek megtestesítője, a közgyűlés szakmailag áttekinteni és eldönteni az ezzel kapcsolatos kérdéseket. A műtrágyák, növényvédőszerek, ipari takarmányok, tudományosan előírt növénytermelési és állattenyésztési technológiák kidolgozása esetenként még a termelőszövetkezetben dolgozó szakember hatáskörét is meghaladja (pl. korszerű baromfi- vagy sertéstelepek). Ily módon a közgyűlések fórumára elsősorban a technológiák gazdasági és munkaügyi *konzekvenciái* kerülhetnek (beruházási és hiteligény, jövedelmezőség, foglalkoztatottság, munkakörülmények stb.). A helyzet még így is problematikus, mert a már ismertetett összetétel következtében túlnyomórészt azok a korosztályok döntenek az új eljárások alkalmazásáról — hiszen a tagok közt ők vannak a legnagyobb számmal képviselve —, amelyeknek az új technikához való affinitása gyengébb. Az azonban nem legyőzhetetlen tényező a technikai haladás folyamatában, hiszen e módszerek, ha anyagi kihatásuk *kedvező*, hamar támogatóra lelnek, ha pedig a „korszerű" technika ökonómiai hatása *kedvezőtlen*, akkor egyenesen hasznos a műszaki elfogultság gazdasági szemléletű felülbírálása.

Azt jelenti-e mindez, hogy a termelőszövetkezetben — legalábbis a technoló-

Digitized by Google

gia mérlegelésének területén — *megszűnik a kollektív döntés hatálya és helyébe az egyszemélyi termelési integráció lép?* Egész sor nagyüzemi technológia vonatkozásában *igen*, de számos területen *éppen fordítva*. Egyrészt: a termelőszövetkezet egyre inkább olyan sajátos gazdasági modellé válik, amelyben a nagyméretű, technikailag felszerelt gazdálkodás *harmonikusan kapcsolódhat a kisméretű, elsősorban kézi munkára alapozott tevékenységgel*, amely a meglevő kapacitások kihasználása és a helyi igények kielégítése tekintetében népgazdaságilag és üzemileg egyaránt gazdaságos. Itt nemcsak a perspektívában is fontos szerepet játszó háztáji gazdaságokra gondolok, hanem a melléküzemági tevékenységekre is (tárolás, kikészítés, elsődleges feldolgozás, közvetlen értékesítés, építkezés stb.), melyekről éppen az utóbbi években derült ki, hogy bizonyos körülmények között gazdaságos, sőt népgazdaságilag is kívánatos a termelőszövetkezetek keretében, a korábbinál kisebb méretben és sokszor hagyományos módon való folytatásuk. Ily módon a termelőszövetkezet a mezőgazdasági termelés mellett *a falu legfőbb szükségleteit is ellátó komplex vállalattá válhat.*

Másrészt: úgy vélem, hogy a nagyüzemi munkamegosztás és fejlett technika körülményei között is lehet érvényesíteni a technológia fejlesztésének, a termelőkapacitások kedvezőbb kihasználásának területén a tagok szaktudását és kezdeményezőképességét, csakhogy *változtatni kell a beleszólás terrénumán.* A technizált munkafolyamatok önálló szakmává válásával az egyes munkahelyek (állattenyésztő telepek, szántóföldi gépesített brigádok) egyre inkább olyan *önelszámoló kollektívákká* fejleszthetők, melyekben messzemenően érvényesült a kollektív és személyi érdekeltség, a szaktudás, munkalendület, kezdeményezőképesség és felelősségvállalás, s nem utolsó sorban: *leomlik a gépi és kézi munka közötti válaszfal.* Ez az új szemlélet számos kezdeményezésben jelentkezett már a gyakorlatban (pl. a szekszárdi—bátaszéki önelszámoló gépesített brigádban). Egyelőre még áttekinteni is nehéz az önelszámoló egységek lehetőségeit; alig lehet felmérni azonban jelentőségüket, ha arra gondolunk, hogy a temelésszervezés ilyenfajta decentralizálása milyen nagy mértékben tehermentesítheti operatív teendőiktől a vállalati feladatokkal egyre inkább túlterhelt független vezetőket, szakembereket. Ilyen kollektívák hatáskörének növelésével a tagok lényegesen könnyebben megértenék, hogy bizonyos arányú állandó felhalmozásra is szükség van. A kollektívák érdekei, amelyek *minden bennük dolgozó tag számára* jól áttekinthetők, jobban elősegítenék a „felhalmozási tudat" erősödését, mint a jelenlegi *össz-termelőszövetkezeti* szemlélet, mely az átlagos tag szemszögéből nem mindig tükrözi viszsza világosan a személyi érdekeltséget.

Ezért ez az irányzat az eddiginél sokkal nagyobb támogatást, segítést érdemelne, nemcsak abban az értelemben, hogy gyorsítsuk meg terjedését, hanem abban is, hogy kerüljük el vadhajtásait — akadályozzuk meg pl. azt, hogy a kollektívák és a termelőszövetkezet együttes érdeke szembekerüljön egymással, hogy a nagyméretű termelőkapacitások atomizálódjanak — és megfelelő anyagi érdekeltséggel, szervezéssel segítsük elő az egyes termelőkollektívák ésszerű kooperálását a szövetkezeti gazdaság minél jobb eredménye érdekében.

*

E gondolatokban a technikának a dolgozó emberre gyakorolt hatásait igyekeztem felvázolni a szocialista mezőgazdasági nagyüzem viszonyai között. A következtetések csak értelemszerűen vonatkoznak az állami gazdaságra, ha ott az állam tulajdonosi pozíciója mást nem determinál. Elsősorban a gépi technika hatásai érintettem, a kemizálás, biotechnika, energetikai bázis stb. átalakulása e képet még tovább színesíti.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a mezőgazdaság előrehaladásának a technika *az egyik alapvető, bár nem egyetlen faktora*, a termelőszövetkezeti modell továbbfejlődése tehát csak az összes fontos tényezők együttes figyelembevételével érhető el. Ezért az itt felvetett gondolatok nem is egy kialakult koncepciót fogalmaztak meg, inkább csak adalékok a feltett kérdés megválaszolásához.

Dr. Gönczi Iván

Digitized by Google

Az emberen múlik

A Társadalmi Szemle márciusi számában feltett kérdésre elsősorban a kapuvári járásban szerzett tapasztalataim alapján szeretnék válaszolni. Úgy gondolom, a kérdésben körvonalazott ellentmondás valóban tapasztalható és a mezőgazdaságban lezajló *sajátos technikai forradalomból* ered. Ez a folyamat sokak számára egyszerűnek tűnik, a gyakorlatban azonban korántsem az. A mezőgazdaságban végbemenő technikai forradalom ugyanis *sajátos körülmények között zajlik*, s éppen ez teszi bonyolulttá és ellentmondásossá.

Egyre gyakrabban lehet hallani és olvasni, hogy az embernek döntő a szerepe a technika megalkotásában és fölhasználásában. Mégis, általában azt hangsúlyozzuk, hogy a termelés növelése elsősorban a technikától függ. Szerintem nem helyes az összetartozó elemek szétválasztása, hiszen ember technika nélkül, és technika ember nélkül nem létezik. Ez nyilvánvaló a szövetkezetekben, mert itt a technika fogadása és alkalmazásának hatékonysága a szubjektív tényezőktől függ.

Az ember és technika sajátos viszonya a szövetkezetekben

Az ember és a technika viszonya a mezőgazdasági szövetkezetekben *több vonatkozásban is specifikus.*

1. Az egyik specifikum abból ered, hogy a mezőgazdaság csak felhasználója, alkalmazója a technikának, amelyet azonban az ipar állít elő.

2. A mezőgazdasági termelés bonyolult, szerteágazó, komplex terület, s a technika alkalmazása bizonyos kombinációkban megy itt végbe.

3. A tulajdonviszonyok befolyásolják, hogy milyen mértékben, ütemben, és területen alkalmazza a szövetkezet a technikát.

4. A tulajdonviszonyok miatt nem könnyű a dolog a műszaki, technikai bázis megteremtése és állandó fejlesztése, mert nem mindig a tagság belső indítékoktól vezérelt, önkéntes kezdeményezésére valósul meg, hanem sokszor külső inspirációkra, a vezetés meggyőzése útján.

A specifikumokat tovább lehet sorolni, de a legalapvetőbb következtetés így is levonható: Ha az állami tulajdonban levő vállalatnak van pénze rá és vezetése szükségesnek tartja, akkor *egyszerűen végrehajtja* a beruházást, a gépvásárlást, az új technológia bevezetését. A szövetkezetekben *alapos érvelő, bizonyító, hosszas politikai felvilágosító munkára van szükség* ahhoz, hogy megértessük az emberekkel az új technika szükségességét, hogy pénzeszközöket fordítsanak rá majd alkalmazzák is. Milyen hosszú volt az út míg a traktor, az öntözőgép, a műtrágya, stb. megérkezett a szövetkezetbe! Menynyi gondot okozott, hogy nemegyszer a gép, az eszköz kezelő nélkül maradt, vagy kiszolgálására nem volt elég jelentkező!

Mindezek alapján a mezőgazdasági szövetkezetekben a technika és az ember viszonyában egy ideig még *az ember szerepe a meghatározó*: azoké a parasztoké, akiknek dönteniük kell: milyen mértékben, ütemben és területen alkalmazzák a technikát.

A járási vezetés szerepe a technika térhódításában

A technika térhódításának, az alkalmazás hatékonyságának mértéke függ attól, hogy milyen elveket alakít ki a járási párt- és tanácsvezetés, hogyan tudja megértetni a termelőszövetkezetek vezetőivel, a tagsággal a technika alkalmazásának szükségességét és hasznosságát.

A kapuvári járás termelőszövetkezeteinek pártszervezetei sok energiát fordítanak arra, hogy a szövetkezeti tagok megismerjék és elfogadják a tudomány és a technika legújabb, legmodernebb eszközeit, módszereit.

A mezőgazdaság irányításával foglalkozó szerveknek és személyeknek csak *tervszerűen, előre kimunkált program alapján* lehet eredményesen felkészíteniük a szövetkezetek kommunistáit, a vezetést és a tagságot a technika fogadására, alkalmazására. A járásunkban kialakított

Digitized by Google

program néhány tényezőjének ismertetésével szeretném érzékeltetni *a járási vezető szervek lehetséges tennivalóit.*

- Javasoltuk, hogy a várható gépvásárlásoknak megfelelően előre képezzék át traktorosnak, gépszerelőnek, gépkezelőnek az erre alkalmas szövetkezeti tagokat. Az igényeket előre felmértük és a képzést ehhez igazítottuk.
- A szakszerű növényvédelem érdekében komplex brigádok szervezését javasoltuk, és a szükséges ismeretek megszerzéséhez tanfolyamokat indítottunk.
- Azokban a szövetkezetekben, amelyekben volt igény gyümölcstelepítésre, kertészet létesítésére, az igény bejelentésével egyidőben alakítottuk ki a brigádokat, szerveztük meg számukra a felnőtt szakmunkásképzést.
- A növénytermelésben az intenzív fajták bevezetése előtt a növénytermelési brigádok a kutatóintézetek segítségével elsajátították a szükséges technológiákat.
- Az állattenyésztésben a tbc-negatív állomány kialakításával egyidőben kezdtük végrehajtani a szakosítást, a gépesítést, a modernebb technológiák bevezetését, és ágazatonként felnőtt szakmunkásképzést szerveztünk az állattenyésztésben dolgozók számára.
- Az átszervezést követő években az azonos ágazatokban dolgozó szövetkezeti tagok szocialista brigádokat alakítottak; ezeknek vállalásaiban fontos szerepet kapott a tudomány és a technika alkalmazása. Ezzel ugrásszerű változások következtek be járásunkban; több szövetkezetben szinte egyidőben sikerült bemutató, tanácsadó ágazatokat létrehozni.
- A szövetkezeti vezetők számára éves tematika alapján havonta egynapos továbbképzést rendeztünk, s itt a legkiválóbb szakemberek, tudósok tartottak előadásokat, konzultációkat a legújabb eredményekről, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásának lehetőségeiről. Ezenkívül ankétokat szervezünk bemutatógazdaságainkban, pl. a modern kenyérgabona-termesztésről, rét- és legelőgazdálkodásról, öntözésről, állattenyésztésről stb.

A szövetkezeti tagság sokirányú tervszerű felkészítése lehetővé tette a korábbi szemlélet megváltoztatását, de *még így is nagy a visszahúzó erő.*

A gyorsabb előrehaladás szemléletbeli korlátai

A technika további térhódításának ma, és szerintem még egy ideig a következő *szubjektív eredetű korlátaival kell számolnunk:*

1. Általános az a nézet, hogy a technika kiszorítja a szövetkezeti tagságot a termelésből, elveszi munkáját és keresetét. Ez okozza a legnagyobb ellenállást az új technika bevezetésével szemben. A tagság számottevő része — elsősorban ott, ahol sok a munkaerő — még napjainkban is nehezen győzhető meg arról, hogy úgy is lehet korszerű technikát alkalmazni, hogy az ne csökkentse, sőt növelje a tagság jövedelmét.

2. A konzervativizmus ma még a szövetkezeti tagság jelentős részére jellemző, különösen azokban a szövetkezetekben, amelyekben magas az átlagos életkor. Az idősebbek idegenkednek az újtól, még ma is a régi megszokott, begyakorlott eszközöket és módszereket tartják eredményesebbnek. Az úgynevezett kisüzemi szemlélet ma még létező valóság.

3. A szövetkezetek egy részében sajnálják a pénzt a beruházásokra, a gépekre és eszközökre, s még a műtrágya vásárlására is. Félnek megszavazni ezt, mert ahogy mondják, „a jövedelem rovására megy". Pedig sok esetben jelentős állami kedvezmények segítik a gépek, a műtrágya beszerzését, az épületek felépítését és csak egy bizonyos résszel kell saját erejükből hozzájárulni.

E három negatív tényező együttesen *még erősen akadályozza a technika intenzívebb térhódítását.* Hiába áll rendelkezésünkre a tudomány, technika, hiába vannak meg a pénzügyi eszközök, hiába mondjuk, hogy ez a kulcsa a termelés növelésének, a hozamok emelkedésének — mégsem mindig tudjuk akadálytalanul bevezetni, alkalmazni a technikát.

Digitized by Google

Gyakran előfordul, hogy csak a szövetkezeti demokrácia megsértése árán, vagy csak utólagos jóváhagyással sikerül a vezetésnek előrejutnia. Az is előfordul még, hogy a bizonyítás láttán is vannak kifogások, van ellenállás, és eltart egy ideig mig a tagok megbékélnek. (Amikor például a talajmunkát gépesítettük, állandóan az volt a kifogás, hogy a traktor tönkreteszi a termőtalajt; az aratás gépesítésével szemben az volt a kifogás, hogy magas a szemveszteség, kevés lesz a szalma stb.)

A példákat lehetne sorolni de az bíztató, hogy ami évek óta be van vezetve, azt ma már elismerik, természetesnek tartják.

Az az általános tapasztalat, hogy azok a szövetkezetek, amelyek tervszerűen előkészítették a technika fogadását, azok gyorsabban oldják fel a feszültségeket, amelyek pedig nem, azok csak külső segítséggel képesek megoldani az új technika alkalmazását.

*

Bármennyire kedvezőek szövetkezeteinkben a feltételek és a lehetőségek a technika fogadására, *a legfontosabb mégis az ember szerepe*, aki nemcsak tudomásul veszi a technikai haladás szükségességét, hanem elfogadja, s magáévá téve megszavazza és alkalmazza is. Ezért nem szabad leegyszerűsítve, csupán a technika fontosságát hangoztatni, hanem ennél többre van szükség; türelmes, meggyőző munkával kell segíteni a technika befogadását és gondoskodni leghatékonyabb kihasználásáról.

Raszler Mihály

Csohány Kálmán: Béke

Digitized by Google

A magyar internacionalisták történeti emlékműve*

Egy nagyszabású iratgyűjtemény és egy vele összefüggő feldolgozás szellemi monumentumot állított az oroszországi magyar internacionalistáknak. E kiadványok megjelenése nem mindennapi eseménye történettudományunknak, mérföldkő a kutatásban és remélhetően a történeti köztudatalakításban is. Bárminként tiszteltük-ünnepeltük eddig a szovjethatalom oldalán fegyvert fogott magyar tízezereket, akárhány részletta-nulmány és okmány látott napvilágot róluk, mozgalmukat tulajdonképpen ez a párhuzamos vállalkozás teszi méltó helyére nemzeti történelmünkben.

A történész közvélemény is érezte, amit a korszak és a téma szakemberei most világosan papírra vetettek, hogy az utolsó negyed században a legjobb szándék ellenére is csak néhány általánosság és egy-két név vált szélesebb körben ismertté az internacionalistákról. A politikai feltételek mellett erre a történelmi életszagot árasztó széles dokumentumkörképre és erre a monográfiára volt szükség ahhoz, hogy előbb magában a történettudományban frontáttörés menjen végbe, majd ennek alapján lehetővé váljon népünk egy világtörténelmi tettének szélesebb körű megismertetése, gyökeresebb megszerettetése.

A dokumentumokban felhalmozott bizonyító anyag és a korabeli forradalmi írások igaz pátosza egyaránt elragadja az olvasót. A szemünk előtt, hitelesen bontakozik ki a kötetekből huszadik századi történelmünk egyik legfontosabb, mélyen hazafias érdekű, s egyúttal a munkás nemzetköziség kommunista szellemében fogant tömegmozgalma. Sorait olvasva szinte látjuk magunk előtt a világháború emberemésztő gyomrába került magyar katonák, hadifoglyok sokaságát, azokét, akik a keleti fronton temérdek szenvedés után azt remélik, hogy „ez a vérhavas december átcsap egy lázas, vérvörös tavaszba". Aztán a tavasszal valóban kitört polgári forradalmat követő forradalmi földfoglaló mozgalmak körülményei között ismét feltűnik a messze keletre sodort magyar parasztтömeg, amint „ökölbe szorított kézzel, kitárult véres, lángoló szemekkel nézi a földmérő muzsikot — és haza gondol, haza gondol". A szemlélő gyorsan válik résztvevővé! A hazai munkásmozgalomban nevelkedett élcsapat máris a bolsevikok mellett tevékenykedik, s a legkiválóbbakat magával ragadja az októberi forradalomba, a Vörös Hadseregbe. Csak a történelem legnagyobb forradalmai voltak képesek számottevő nemzetközi erőket odamágnesezni egy-egy nemzet ügyéhez. A maga delejező erejével — itt is meggyőződhetünk róla — mindegyiken túltesz a szocialista Október. Az Osztrák—Magyar Monarchiában kirobbant forradalom újabb lendületet ad a hadifoglyok, katonák öntudatosodásának. Egyik részük tüstént útnak indul Magyarország felé, hogy új „hazát szerezzen". A másik, nagyobbik, ott rekedt tömegük, anélkül, hogy latinra tanították volna, természetes bölcsességgel testesíti meg az elvet: Hic Rhodus, hic salta! Itt mutathatsz példát, itt cselekedj! És a Csendes-óceántól a Balti- és a Fekete-tengerig szinte minden frontszakaszon feltűnik a külföldi internacionalisták fegyelmezett soraiban a magyar vöröskatona is.

A nélkülöző, szenvedő, a fehérek által sokszor megkínzott, foglyul ejtett, meggyilkolt, vagy hősi halált halt esendő egyesekből rendíthetetlen magyar szá-

* A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917—1923). Dokumentumgyűjtemény, I—II. k. Kossuth Könyvkiadó, 1967—1968. 586, 539 old.
Józsa Antal—Millei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 279. old.

Digitized by Google

ezer lesz. Közösek voltak már akkor is az eszmében és a harcban, de igazán csak ma látjuk egységüket, ebben a dokumentumgyűjteményben, amely keresztülvilágít a kavargó események ködén és áthidal ezermérföldes távolságokat.

A forráskiadvány és a tudományos feldolgozás verseng egymással. Az iratokban a színek váltakozása, a pillanatfelvételek fénykép-döbbenete ad élményt — a monográfiában az adatokat rendszerező elme munkája kelt olvasói izgalmat. Jól tette Józsa Antal és Milei György — akik mindkét kiadványban központi szerepet játszottak —, hogy feldolgozásukban nem engedték elragadni magukat a kezükben levő anyagok árjától. Viszonylag kis terjedelemre tömörített, fegyelmezett fogalmazású, könnyen áttekinthető könyv került ki tolluk alól. Alkotásuk az iratanyag eredeti ízeit megőrző sűrítmény, fáradságos kutatómunkával feltárt kisegítő, magyarázó adatok sorával megtoldva, a történetipolitikai elemzésnek sok újat, a réginél pontosabbat-helyesebbet nyújtó szempontja által megvilágítva. Az események előadása közben szükségszerűen előtérben állnak a fegyveres küzdelmek, de az értekezés mégsem süpped bele a hadtörténeti részletekbe.

A két kiadvány által megfestett hatalmas történelmi tablót látva természetesnek kell tartanunk, hogy ez a mű csak kiváló szakemberek és intézmények kollektív alkotásaként jöhetett létre. A tudományos együttes ezúttal nemzetközi kooperációt is jelent: az iratkiadás a magyar és a szovjet történettudomány közös erőfeszítésével, baráti összefogásával készült. Külön öröm, hogy a dokumentumkötetek orosz nyelven is megjelentek (valamivel kisebb terjedelemben). Így a szovjet történeti köztudatban is teljesebben és nyomatékosabban rögzítődik a magyar internacionalisták teljesítménye. Egy-egy tudományos kollektíva munkájának irányítása, összehangolása magában véve is bonyolult feladat. Még több fáradságot és figyelmet követel meg a nemzetközi kooperáció, ahol nem is egyetlen alkotó közösség tevékenységét kell összefogni. Az iratkiadvány szerkesztő bizottságának magyar és szovjet tagozata eredményesen küzdött meg a nehézségekkel és magas színvonalú okmánykőzlést adott ki kezei közül. A kötetek összeállítói, szerkesztői archeográfiailag is kiváló munkát végeztek. Az iratkiadáshoz csatolt mutatók és jegyzékek lelkiismeretes munka eredményei, amelyeknek bizonyos fokig önálló jelentőségük is van a korszak kutatói számára.

A magyar és szovjet történészek együttműködésének sikeres példája egyúttal azt is jól érzékelteti, hogy milyen további lehetőségek rejlenek országaink tudósainak kooperációjában és általában a haladó történettudomány nemzetközi együttműködésében (az iratkiadásban a szerkesztőbizottság csehszlovák és osztrák szakértők segítségéért is köszönetet mond).

Az ismertetett kiadványok a legjobbkor jelentek meg. A Magyar Tanácsköztársaság és az oroszországi polgárháború történelmi jelentőségű évfordulóin e régi, nagyszerű emberek és napok emléke felé fordul a közfigyelem. Az ünnepi megemlékezéseket, a népszerűsítő történelmi előadói munkát az egyik leglényegesebb és legkevésbé ismert kérdéskörben friss, nagy hatóerejű dokumentumanyag támogatja. Most már inkább a jó ismeretterjesztésen áll az, hogy a magyar szocialista forradalmárok internacionalista kiállásának példája, nemzeti történelmünk egyik büszkesége, végre teljesen felszívódjék az újabb nemzedékek tudatában.

Dolmányos István

Digitized by Google

Tímár Mátyás:

Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

Nagy érdeklődéssel veszi kezébe az olvasó aktív állami gazdasági vezető művét, olyan szerző alkotását, aki országos méretekben, tehát a makroökonomia szintjén maga is részt vesz bonyolult, szerteágazó döntések kezdeményezésében s valóraváltásuk irányításában. Tímár Mátyás könyve ezért is keltett nagy figyelmet a szakemberek és a szélesebb olvasók táborában.

A szerző izgalmas és nehéz feladatot tűzött maga elé: gazdasági fejlődésünk tükrében megvizsgálni irányítási, vezetési rendszerünk hatékonyságát. Mozgásukban, változásuk folyamatában kívánta feltárni a gazdaságpolitika, a gazdasági mechanizmus és a gazdasági fejlődés bonyolult kölcsönhatásait Magyarországon. Hosszabb időszakon át vizsgálva fejlődésünk legfontosabb tényezőit, belső ellentmondásait, összehasonlításokat tesz más országokkal, s megkísérli felvázolni a fő kérdéseket, amelyeknek kidolgozása és megoldása előttünk áll, sőt — mint a könyv útószavában írja — sok tekintetben már a megvalósulás stádiumában van.

A gazdasági irányítás vagyis a gazdaság működésének, növekedésének meghatározott pályára terelése magában foglalja a központi gazdaságpolitikai döntések kialakítását, azokat a módszereket és eljárásokat, amelyek segítségével a központi vezetés átviszi akaratát a gazdasági szervezetekre, a gazdasági szervezetek és egységek konkrét tevékenységét, s az ennek hatására kialakuló gazdasági folyamatokat, amelyek visszahatnak az előzőkre, korlátozzák a gazdaságpolitika céljait, meghatározzák az alkalmazható eszközöket és ezek rendszeres változtatását követelik. A gazdasági irányítási rendszer akkor hatékony, ha gyorsan s a társadalom számára előnyösen mozdítja elő a gazdaságpolitikai célok megvalósítását, ha idejében jelzi a gazdaságpolitika hiányosságait, tévedéseit, esetleges ellentmondásait. Mindez megköveteli a döntések jellegének és időpontjának megfelelő megválasztását, a hatásköröknek a gazdasági folyamatok törvényszerűségeihez való alkalmazkodását stb.

Tímár Mátyás könyve végigkíséri fejlődésünk fő problémáit tervgazdálkodási rendszerünk kialakulásának kezdetétől fogva. A felszabadulás utáni helyzet s az 1956-os ellenforradalmat megelőző évtized azonban tulajdonképpen csupán gazdaságtörténeti kereteket ad számára. A mű fő mondanivalója *az 1957 óta végbement fejlődés, és bizonyos fokig a jövő, a hetvenes évek távlatai.*

Az ellenforradalmat követő tíz-tizenkét év rendkívül fontos időszak volt hazánk fejlődésében és igen érdekes a közgazdasági vizsgálatok szemszögéből is. Az ezt megelőző évek hibás, doktrinér, az élettől idegen módszereivel szembefordulva, gazdasági vezetésünk jelentősen változott. Erőfeszítései átfogták gazdálkodásunk egész rendszerét: a gazdaságpolitikát, a felső irányítást, a vállalatok tevékenységét. Átgondoltabb, rugalmasabb, a gazdasági folyamatok jellegének megfelelőbb időzítésű és mértékű intézkedések sorozata kezdődött meg.

Ennek a minden szocialista ország szempontjából tanulságos, a gazdasági és politikai problémák bonyolult kölcsönhatásaitól átszőtt időszaknak az elemzése során a szerző a *konszolidáció, a kollektivizálás és a második ötéves terv fő kérdéseit* emeli ki. Lényegében a köréjük épült gazdaságpolitikai döntések határozták meg 1956 és 1965 között a gazdasági fejlődést. A gyors és látványos 1956 utáni konszolidáció, vagyis az 1957 és 1960 közötti időszak ismét bebizonyította — bizonyos fokig hasonlóan a második világháborút követő újjáépítéshez —, hogy népgazdaságunk könnyebben meg tud birkózni a már meglevő keretek rekonstruálásával (akár magasabb szinten is), mint új problémák megoldásával.

A tanulmány a helyreállítási időszak gazdasági fejlődését meggyorsító tényezők között kiemeli *az életszínvonal emelését, a gazdaságirányítás és vezetés átalakítására hozott intézkedéseket és a külföldi segítséget. Az életszínvonal problémáinak* — érthetően — különösen nagy

Digitized by Google

teret szentel, hiszen mint megállapítja, a régi vezetés által elkövetett hibák egyik legsúlyosabbika az volt, hogy „a munkások és alkalmazottak életszínvonala hosszú éveken át úgyszólván egyáltalán nem emelkedett, ugyanakkor a propaganda ennek ellenkezőjét állította. Az 1949-es reáljövedelmet 100-nak véve a munkás és alkalmazotti népességnél 1955-ben ez 121,8%-ot tett ki. Ez a növekedés, figyelembe véve a háború utáni évek nem túlságosan magas életszínvonalát, meglehetősen mérsékelt. Meg kell ehhez azonban jegyezni, hogy volt olyan három év, 1951—1952—1953, amikor a reáljövedelem az 1949-es alá süllyedt. A parasztság reáljövedelme e hat év alatt 17,7 százalékkal emelkedett, itt is volt azonban olyan év, az 1952-es, amikor „a padlásokat is kisöpörték" a kötelező beszolgáltatásnál —, amikor lényegesen az 1949-es bázis alá süllyedt a reáljövedelmük". (63. old.)

Különösen nagy jelentősége volt tehát annak, hogy a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme 1956-ról 1957-re 15,5 százalékkal emelkedett, s nőtt a parasztok egy főre jutó jövedelme is. Az életszínvonal emelkedése jelentős mértékben segítette a konszolidációt.

A gazdasági irányítás átalakításával összefüggésben újak, érdekesek a „közgazdasági bizottság" értékelésével foglalkozó fejtegetések. E bizottságot a kormány 1957 elején szakértők széles körének bevonásával hozta létre, azzal a céllal, hogy az segítse a gazdasági vezetést. A bizottság javaslatokat dolgozott ki a tervezés, az árrendszer, a pénzgazdálkodás, az anyagi érdekeltség reformja tekintetében. A közgazdasági bizottság javaslatai hármas irányúak voltak. Egy részük a gazdasági egyensúly helyreállítását, megőrzésének azonnali és távlati kérdéseit vizsgálta és erre javasolt megfelelő intézkedéseket. A javaslatok második csoportja a népgazdasági vezetés szerveire, módszereire és a vállalatok irányítására vonatkozott, a harmadik csoport pedig a népgazdaság struktúrális fejlődésének a hazai adottságokhoz alkalmazkodó kialakításával összefüggő tennivalóinkkal foglalkozott. Tímár Mátyás a korszak gazdaságtörténetének is szolgálatot tesz, amikor a közgazdasági bizottság munkáját értékeli, s megállapítja, hogy sok hiányosságuk ellenére „e javaslatok nagy hozzájárulást jelentettek a gazdaságirányítás fejlesztéséhez s jelentős szerepük volt a gyors konszolidáció eredményében". (72. old.)

Viszonylag igen szűkszavúan foglalkozik a tanulmány a *külföldi segítség* jelentőségének elemzésével, bár az adott körülmények között ez fontos szerepet játszott. 4097 millió devizaforint összegű hitelt vettünk fel, ennek legnagyobb részét a Szovjetunió nyújtotta: 2947 millió devizaforintot. Igen érdekes lett volna konkrétan elemezni, hogy miben segített és milyen területeken hogyan hatott ez a konszolidációra.

A tanulmány legérdekesebb, legizgalmasabb részei a gazdasági irányítás reformjának előzményeivel s magával a reformmal foglalkozó fejtegetések.

A IV. fejezet *(A gazdasági irányítás új útjai)* összefüggően mutatja be az új mechanizmust. Foglalkozik a tervezés szerepével, az árreformmal, az állami jövedelemelvonás formáival és a nyereségérdekeltség rendszerével, a beruházások finanszírozásával, a külkereskedelemmel és a devizagazdálkodással. Külön teret szentel a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak, a tanácsok új gazdasági szerepének, és szól a központi állami igazgatási szervek megváltozott feladatairól, új munkamódszeréről. Kár, hogy a mezőgazdaság sajátos irányítási problémái viszonylag kis teret kaptak a fejtegetések között.

A fejezet egyik legsarkalatosabb mondanivalója jut kifejezésre annak vizsgálatában, hogy az *új gazdasági rendszerben milyen biztosítékai vannak a tervcélok megvalósításának.* A szerző ezek között kiemeli, hogy a nagy megrendelések globális méreteit az állam szabályozza a költségvetés révén, állami kézben van a közületi fogyasztás, a szociális, kultúrális, védelmi stb. intézmények megrendeléseinek irányítása. Ami még ennél is fontosabb: az állam tartja kezében a legfőbb, a népgazdaság fejlesztését alapvetően meghatározó beruházásokat, vagyis lényegében a termelési struktúra tudatos alakítását. Az állam szabályozza a vállalati eszközök képzésének mértékét is. Mindezen túl a tervszerűség számos pénzügyi és egyéb szabályozóját is alkalmazza. Természetes egyébként az is, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdona lehetővé teszi a fejlett központi irányítási

Digitized by Google

módszerek alkalmazását, ahol az indokolt.

Tímár Mátyás munkája is világossá teszi, hogy *a gazdasági irányítás új rendszere a szocialista gazdaság tudatos, tervszerű fejlesztésének biztosítékait szervesen magában foglalja.*

A gazdasági irányítás új rendjének vizsgálata a távlati gazdasági fejlesztés kérdéseinek elemzéséhez kapcsolódik; ez az V. fejezetben található. Ez a kapcsolat természetesen még nem elég szoros. A szerző inkább csak a logikai összefüggéseket vázolja fel, hiszen amikor munkája sajtó alá került, az új mechanizmus még csak néhány hónapos volt, s — mint a szerző írja — „a népgazdaság szerkezetének átalakítását célzó, adott időszakban aktuális jelentős fejlesztési koncepciók több vonatkozásban még nem voltak eléggé tisztázottak." (171. old.)

A könyv megjelenése óta eltelt hónapokban gazdaságfejlesztési koncepciónk is sok új elemmel gazdagodott. Ma már világosabban állnak előttünk olyan problémák is, mint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésének új szükségletei, lehetséges új irányai. Rendelkezésünkre állnak a reform első évének tapasztalatai, feltárultak a szabályozók gyengeségei, hiányosságai, sőt részben már megtörténtek gazdasági vezetésünknek a felmerült problémák megoldására irányuló első intézkedései is.

Tímár Mátyás könyve hasznos hozzájárulás fejlődésünk stratégiájának, a gazdaságpolitika és a szervezeti keretek összefüggéseinek mélyebb, jobb megértéséhez. Bő statisztikai anyaggal, jól tájékoztat fejlődésünk hazai és nemzetközi vonatkozásairól. A részletes bibliográfia is hasznos a kérdések tanulmányozásához. A könyv szép, ízléses kivitele a Közgazdasági és Jogi Kiadót és a Révai nyomdát dicséri.

Dr. Simai Mihály

Világnézetünk alapjai

(Kísérleti tankönyv a középiskolák IV. osztálya számára)

A világnézet iskolai oktatása roppant nehéz feladat. Aki próbált már elveket, összefüggéseket, törvényszerűségeket elmagyarázni szürke betük, szép szavak segítségével négy fal között, az tudja, hogy a sokszor gúny tárgyává tett oktatási reformsorozat végrehajtása nem könnyű munka és korántsem tekinthető befejezettnek. Comenius a skolasztikával, a középkor, absztrakt, gépies, transzcendens oktatásával szembeállította a látható világot a demokratizált oktatásban, ha még csak képekben is, de a valóságot akarta tanítani az iskolában, a polgár gyakorlati igényei szerint. Makarenko az új világ, a szocialista társadalom létrejöttének gyakorlatát alkalmazta munkájában: a termelő közösség vált a nevelés alapjává, fő tényezőjévé. Ez a pedagógiai elv ma is az oktató-nevelő munka egyik irányítója, ennek többé-kevésbé jó megközelítése a mai pedagógiai gyakorlat. Az iskola napjainkban a közösségi nevelésért vívott harc színtere, s a világnézet tanításának kísérletei sokoldalúan vetik fel az elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémáit.

Nem követelhetjük meg senkitől, legkevésbé az önmagukat, a maguk társadalmi helyét szenvedélyesen kereső középiskolásoktól, hogy csupán az iskola adta elméleti tudás alapján éljenek, s ennek alapján alakítsák jövőjüket. Ugyanakkor az elvont elmélet önmagában egyetlen tanár kezében sem állhatja meg a helyét. A „Világnézetünk alapjai" tantárgyat a középiskolások társadalmi életére kell alapoznunk, s a haza, a világ gondjainak megértését is csak ehhez köthetjük: az egyén, a személyiség és a világ kapcsolatában kell elhelyeznünk a világnézetet. Csak így érhetjük el a rendszeres világnézet kialakítását, ha az egyén és közösség problémái, az elmélet és a gyakorlat a középiskolai ismeretek és készségek szintjére kerülnek. A valóság objektív törvényszerűségei csak a mai konkrét társadalmi gyakorlatban

Digitized by Google

bizonyulhatnak igaznak a mai gyakorlatot élő, a társadalmat cselekvően átalakítani akaró, jövőbe tekintő, a jövőre készülő fiatalok számára.

Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a középiskolásokat igen sokféle hatás éri, s az iskola sem feltétlenül homogén: a pedagógusok és a gyerekek egyaránt különböző szociális szituációk élményeit hozzák magukkal. Ezen a tényen mit sem változtat a pedagógiát művelők nagy részének túlzott optimizmusa, amellyel — szinte idealista módon — valamiféle absztrakt iskoláról beszélnek, kijelölik ennek valóban jó, helyes perspektíváját, de a ma valóságos iskolájáról, annak ellentmondásairól kevés szót ejtenek.

Diákjainknak a mai valóságot kell bemutatnunk — ez az osztályfőnöki órákra előírás. De e célból az iskolának a mainál több és nagyobb lehetőséget kell teremtenie a tanulók társadalmi ismereteinek bővítésére (pl. felhasználni a közhasznú társadalmi munkára engedélyezett évi tíz napot, megvitatni, értékelni a tapasztalatokat), mert csak ez inspirálhatja fiataljainkat önálló gondolkodásra. Világnézetünk alapjainak tanítása során az osztályfőnöki órák anyagára kell alapoznunk, de nem állhatunk meg ezen a szinten. Az itt adott ismereteket az osztály, az iskola, a KISZ közösségi gyakorlatában kell realizálni, a törvényszerűség szintjére emelni, el kell mélyíteni, pontosítani kell tanulóinknak a jelenről és jövőről alkotott elképzeléseit, tudatosítani kell jövendőbeli és jelenlegi társadalmi szerepüket, a társadalom realitásait és a jövő ezt messze meghaladó igényeit.

A gyerekekből, alakuló és kialakult ismereteikből, érzelmeikből induljunk ki, dobjuk el a régi, rossz módszert, mely sémákba kívánja beleszorítani a tanulót. Középiskolai tanterveink korszerű természettudományos világnézetet adnak, nevelési elveink a szocialista embertípus megközelítését célozzák. A természettudományok tanításában kísérletek, tanulói kísérletek teszik lehetővé az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását, s egyre több iskolában vannak meg ennek anyagi feltételei. Kiegészíti az oktatást a sok üzemlátogatás, a szakmai filmek vetítése stb. Ma azonban a középiskolások, a fiatalok világnézeti problémáinak csak elenyésző része természettudományi. A serdülők kétségei, konfliktusai, világnézeti kérdései a legritkább esetben a természettudományokkal kapcsolatosak, őket az emberek világa, az emberi kapcsolatok izgatják elsősorban. A „Világnézetünk alapjai" tantárgytól a fiatalok elsősorban a társadalmi életre vonatkozó útbaigazítást várják. Mint gyakorló pedagógusnak, legjobb, leghasznosabb óráim a művészet, az erkölcs, a KISZ helyzete, feladatai kapcsán kialakult vitákkal váltak gazdaggá. Ezeken az órákon a gyerekek saját tapasztalatai fogalmazódtak meg, az elméleti megoldás igénye kapcsolódott össze élményeikkel, vágyaikkal, céljaik keresésével, társadalmi gyakorlatukkal.

A most megjelent első kísérleti tankönyv kapcsán mondtam el ezeket a gondolatokat az elmélet és gyakorlat összefüggéseiről és ennek jelentőségéről a világnézeti nevelésben, a „Világnézetünk alapjai" tantárgy oktatásában. Hogy a tankönyv szerzői is látták ezeket a problémákat, arról tanúskodik a tankönyv megírásában részt vett Varga Dénesnének és Zrinszky Lászlónak a Pedagógiai Szemle 1964. évi 4-es számában megjelent cikke is. Ebben ezt írják: „A diákok szemében elsősorban nem meghatározott elméleti rendszernek megismerése és értékelése látszik fontosnak... sokkal inkább foglalkoztatja őket saját gondolatmeneteik érvényesítésének a lehetősége. Alig akad olyan tanuló, aki nem szólna lelkesen az órák vitázó légköréről, »izgalmasságáról« és »demokratizmusáról«."

Ez az a motivációs bázis, amelyből kiindulhatunk — de törekedni kell arra is, hogy ez ne csak járulékos jelenség legyen, hanem alapvető rendező elv, alapvető módszer. Ez a gondolat a tankönyv íróiban, az eddigi kísérletek vezetőiben is felmerült. A most megjelent kísérleti tankönyvnek a világnézetről szóló fejezetében helyesen mutatják be a serdülőkor kritikus voltát, az önálló világnézetért, a tudatosságért vívott küzdelmeit, s a legfontosabb indítékokat: az életcél kialakítását, a világban való hely keresését. Az összefoglalás a fejezet végén hangsúlyozza, hogy a világ egészére vonatkozó nézeteink „igazán sajátunkká az élet gyakorlatában válnak".

A tanterv és a tankönyv ennek ellenére a zárt, hagyományos iskolai szemléletet tükrözi, tantárgy-keretben gondolkodik. A tankönyv bevezetésével és a tanterv feladat-meghatározásával szemben

Digitized by Google

a világnézet fogalmát taglaló fejezet élő problémákat lát a világnézetben, érezteti a társadalmi praxisból való kiindulás igényét. Ez az igény azonban itt csak elméleti: a tankönyv egésze és a tanterv meglehetősen távol áll a ma valóságos, a középiskolásokban is feszülő ellentmondásaitól. A könyv nem kutatja a diákok miértjeit, nem láttatja az olvasóval fiatalságunk arculatát, így nem segíthet a legfontosabban: a lappangó, homályos kérdések megfogalmazásában, noha ez a válaszadás feltétele. Hagyományos, de lassan megújuló didaktikánkban egyre többet foglalkozunk a motiváció fogalmával, mely éppen a pártos, tudományos világnézet, a marxista világnézet tanításában játszik rendkívül fontos szerepet.

Milyen felépítést választ a tanterv? Tudományos rendszerezést, deduktív kifejtést alkalmaz, mely támaszkodni kíván a gimnáziumi szaktudományos ismeretekre. Ez a rendszer különösen a tankönyv első négy részében okoz zavart — túl a szemléletmód túlzottan tudományos és modern értelemben nem elég didaktikus voltán —, mert a marxista filozófia ilyen kifejtése során elsikkadt világnézetünk alapvetően szociális jellege, az, hogy a marxizmus a társadalom megváltoztatásának eszköze, fegyver a társadalmi haladásért vívott harcban. Fölöslegesnek érzem az ismétlésszerű, mechanikusan összefoglaló első két részt („A tudományos természetszemlélet", „A társadalom mozgása és fejlődésének fő törvényszerűségei"), melyeket „A világnézetünk alapkérdései" és „A társadalmi tudat formái" című részek követnek. Ez a deduktív, mereven didaktikus felépítés szem elől téveszti az anyagban rejlő motivációs lehetőségeket, a serdülőkor és a mai társadalmi valóság filozófiai és társadalmi problémáit. Sajnos — az előzőkből következik — a politikával és az erkölccsel foglalkozó fejezetekben sem tud általános megállapításoknál többet adni a könyv, s ugyanígy a mai szocialista társadalom problémáinak kifejtésében sem.

A könyv írói (Dankovics László, Harsányi Iván, Varga Dénesné, Zrinszky László) a korábban kiadott tanterv szerint szerkesztették tankönyvüket. A tantervi előírásokat figyelembe véve a könyv minden kérdésről áttekintést nyújt, de a középiskolai óraszám (évi 87 óra) korlátokat szabott számukra. A lehető legrövidebben (mintegy 350 oldalon) sikerült feldolgozniuk a marxista filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus legfontosabb tanításait, eljutva a mai társadalmi valóság fő kérdéseiig. A szemléletes ábrák a gondolkodásra késztetés igényét mutatják, bár még kevés a diákok elevenébe vágó kérdés, mely *őket* készteti a bennük felmerülő és általuk megoldható problémák tisztázására. Óhatatlan azonban, hogy a roppant anyagmennyiségnek ilyen szűk terjedelemben való kifejtése csak áttekintés legyen, s így nincs mód egyetlen világnézeti probléma részletes kifejtésére sem. Az olvasás során, érzékelve a megírás nehézségét, az elszánt küzdelmet minden alapvető gondolat leírásáért, többször érezhetjük a bővebb kifejtés igényét. A „Hazafiság és nemzetköziség", „A vallás lényege és történelmi szerepe", a „Művészet és társadalom", „A szocialista gazdasági fejlődés első szakasza", „A terv és a piac kapcsolata", „A háborúk eredete és jellege" című fejezetekben sikerült legjobban megtalálni a helyes arányokat.

A nagy anyagmennyiség ellenére két lényeges gondolat hiányát szóvá kell tennem. Úgy érzem, hogy a szocialista demokrácia elemzése során nagyobb jelentőséget kellett volna tulajdonítani a cselekvési lehetőségeknek, a társadalom gondjaiban, a termelésben való felelősségteljes, tevékeny részvétel lehetőségének — hisz épp ebben rejlik a mi demokráciánk magasabbrendűsége. A kommunista pártok és a nemzetközi helyzet elmúlt évtizedeinek bemutatásánál, a békés egymás mellett élés elemzésénél pedig az SZKP XX. kongreszusának jelentőségét is hangsúlyozni kellett volna.

A további kérdések, a középiskolások miértjei már a kísérleti oktatást végző tanároknak adnak élő problémát, amelyek később bizonyára intézményesen is hasznosíthatók lesznek, hisz újabb kísérleti tankönyvek tervei is készülnek.

Ehhez az új tárgyhoz tankönyvet írni — a tárgy sokrétűsége és újszerűsége miatt — igen nagy vállalkozás. A tankönyv írói úttörő munkát végeztek, s ezért feltétlen elismerés illeti őket, még akkor is, ha ők sem kerülhették el az első kísérletekkel járó buktatókat. A népi demokratikus országok közül az NDK-ban már korábban, máshol napjainkban kísérleteznek a világnézet középfokú oktatásával. Kétségtelen, hogy ez a tankönyv nemzetközileg is jelentős próbál-

Digitized by Google

kozás — hibáival együtt nagy és bátor munka. S az, hogy kísérleti könyv, hogy a tantárgy kísérleti stádiumban van, teszi lehetővé, hogy minél jobb legyen végleges formája, minél többen segítsék kibontakozását! Ezt a nagy vállalkozást ne hagyjuk magára!

Milyen tanácsot adhatunk mindezek alapján a soronkövetkező tankönyvek szerzőinek? Mindenekelőtt talán azt, hogy a világnézet tanításában egy jól, körültekintően kidolgozott új tanterv és új tankönyv nyújtotta keretek között a szociológiát, a szociálpszichológiát, a történelmi materializmust kapcsolják egybe az osztályközösségek, az iskolai KISZ-szervezetek tipikus problémáival, az iskola, a család, a gazdasági élet, a politika, erkölcs, esztétika középiskolásainkat is foglalkoztató jelenségeivel, s ezek megértetésével vezessenek el az elmélet megismertetéséhez.

A világnézetünk alapjai tantárgy tanítása nagy szakmai, emberi és pedagógiai felkészültséget követel, s a szakmai felkészültség ebben az esetben átfogó ideológiai, marxista műveltséget jelent. Találunk-e a tantárgy tanításához megfelelő iskolát? Igen: minden iskola alkalmas erre. És megfelelő pedagógust? A szakmájukat, a társadalmat ismerő, a gyerekeket szerető, kezdeményezésre kész, bátor pedagógusok alkalmasak erre! Talán nincs belőlük elég? Szinte minden iskolában akad, és ha kellő gonddal és bátorsággal értékeljük munkájukat, ha elismerjük előremutató kezdeményezéseiket, és nem tekintjük egyenlőknek őket a náluk kevesebbet vállaló, kevesebbet tevő pedagógusokkal, akkor egyre többen lesznek.

Ha a világnézet oktatásáról folyó vita, a tanterv és tankönyv kialakítása nem csupán folyóiratok hasábjain, zártkörű megbeszéléseken folyna, hanem nevelési értekezletek, ankétok, továbbképzés témája is lenne, akkor a gyakorlati megoldásra vonatkozóan is biztosan több ötlet és hasznos elképzelés kerülne felszínre, s a széles körű viták során több pedagógus erősödne meg. Ez a sajátos funkciót betöltő fontos tantárgy nagyobb nyilvánosságot érdemelne

(Tankönyvkiadó, 1968.)

Galicza János

Jan Szczepański: A szociológia alapjai

Az utóbbi évek során — ez már közhely — hazánkban is, mint a szocialista országok többségében, fokozódik az érdeklődés a szociológia iránt. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez nem múló divat, hanem reális és egészséges társadalmi igény kifejeződése. A társadalmi folyamatok hatékony, tudatos irányítása megköveteli ezek egzakt, tudományos elemzését és megismerését. Ehhez járulhat hozzá a maga sajátos eszközeivel a szociológia is. A szociológia valóban értelemszerű felhasználását, eszköztárának célszerű alkalmazását azonban jónéhány — ma még természetes „gyermekbetegségnek" tekinthető — jelenség nehezíti. Ezek közül ezúttal kettőre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy sokan inkább csak „divatáramlatnak" hódolva, de kellő szakértelem, a tudományos problematika megértése, a sajátos módszerek kellő szintű ismerete nélkül végeznek derüre-borúra különböző „felméréseket", a legbonyolultabb problémakörökben is, s természetes, hogy az ilyen felmérések gyakorlati haszna édeskevés; néha pedig kifejezetten ártalmas, nemcsak azért, mert a szociológia hitelét rontja, hanem azért is, mert az így nyert információk igen sokszor hamisak, félrevezetők. A másik az, hogy a különböző, főleg közép és alsóbb szintű vezetők, tehát azok, akiknek gyakorlati munkájukban alkalmazniuk, hasznosítaniuk kellene a szociológia eredményeit, korántsem látják tisztán: milyen kérdésekre adhat választ ez a tudomány, s miként alkalmazható ez a válasz. Teljesen világos, hogy mindkét dolognak közös gyökere van: a *szociológiai műveltség* hézagos volta vagy teljes hiánya.

Szczepański könyvének a szerző által megfogalmazott célja éppen a szociológiai műveltség alapjainak megteremtése:

Digitized by Google

„Az alábbi munka nem rendszeres szociológiai tankönyv... A mű a szociológia alapvető problémájába vezet be..., hogy ezzel lehetővé tegyen további szociológiai tanulmányokat és a szakirodalmi művek elolvasását." (15. old.) Könyvét tehát *ilyenként*, lényegében igen jó értelemben vett és magas szintű *ismeretterjesztésként* kell olvasnunk.

A mű lényegében eleget tesz vállalt funkciójának. Szerkezete, felépítése teljesen logikus, az olvasót világos gondolatmenettel vezeti el a társadalmi élet természeti és gazdasági alapjainak elemzéséből elindulva a legegyszerűbb, már specifikusan társadalmi jelenségek elemzésén át a társadalmi struktúra és a társadalmi változások, a társadalmi fejlődés legbonyolultabb fogalmainak megértéséhez, mindig világos, egyszerű, tudományosan pontos logikai-genetikus kifejtésmódot alkalmazva. Általában meggyőzően vezeti le egymásból az egyes kategóriákat (jelenségeket), alaposan megvilágítva egymásból való kifejlődésüket, egymással való kapcsolatukat. Így pl. a 91. oldalon bevezeti *a társadalmi érintkezés* fogalmát, mint a társadalmi kötelék legelemibb formáját. (Szczepański *társadalmi köteléknek* az emberek közötti „viszonyok és függőségek összességét" nevezi, — 88. old.) Társadalmi érintkezésnek azt a viszonyt nevezi, „amelyben legalább két személy, az érintkezés alapjául szolgáló valamilyen érték és az értékekkel kapcsolatos valamilyen kölcsönös egymásrahatás kap helyet". (91. old.) Majd rámutat arra, hogy mennyire fontos *alapformája* ez a kötelékeknek, s hogy ennek hiánya „a társadalmi elszigetelődés avagy »elmagányosodás« jelenségének lényege". (93. old.) A társadalmi kötelékek rendszerében helyezi el az *erkölcsöt* is mint sajátos társadalmi viszonyt. Kimutatja: a „társadalmi élet »szervezett« lefolyása... azt jelenti, hogy a közösség tagjainak előrelátott és elvárt viselkedése valóban be is következik". (114. old.) Ez azután megköveteli a *„társadalmi ellenőrzés* rendszerének" (uo.) kialakulását, amely rendszernek elemei a szokások, az erkölcsök és a szankció-rendszerek.(115—116. old.)

E ponton azonban meg kell állnunk egy pillanatra, s fel kell hívnunk a figyelmet Szczepański könyvének egy — azt hiszem, csaknem minden hasonló jellegű munkával közös — negativumára. A szerző ugyanis a rendszerességi, a viszonylagos teljesség kedvéért olyan viszonylatrendszerek (és ezt kifejező fogalmak) tárgyalását is beleilleszti gondolatmenetébe, amelyeknek megvannak a maguk lényeges szociológiai vonatkozásai, de természetüknél fogva már nem a szociológia tárgykörébe tartoznak, s amelyeknek külön tudományuk van. Így pl. itt az erkölcsről is szól, teljesen természetes azonban, hogy nincs módja ennek részletes kifejtésére (nem is feladata ez), s így a tárgyalás torz, egyoldalú lesz. (Az erkölcs definíciója nála: „olyan megállapított magatartási mód, amelyhez a csoport bizonyos morális értékelést fűz és amelynek megsértése negatív szankciókat von maga után." — 117. old.) A hiba ott van, hogy a szerző *nem jelzi* az egyoldalúságot, nem hívja fel olvasója figyelmét arra, hogy az erkölcs itt csak mint a társadalmi ellenőrzés rendszerének egy eleme szerepel, de valójában ennél lényegesen gazdagabb valami. Ez *dezinformálja* az elméleti gondolkodásban kevésbé járatos olvasót. Ugyanez a hibája „A társadalmi élet gazdasági alapjai" című rövid fejezetnek is. A szerző itt megkísérli — megint csak a relatív teljesség kedvéért —, hogy (négy és fél oldalon!) megtárgyalja a „termelési folyamat", „termelőerők és alkotóelemeik", „termelési viszonyok" és „tulajdonviszonyok" fogalmakat. Nagyon is természetes, hogy ez a fejezet a maga rendkívüli módon leegyszerűsített, egyoldalú tárgyalásmódjával csupán néhány vonatkozást emelhet ki, és semmit sem mond annak, aki nem ismeri ezeket a fogalmakat.

Az említett, a könyv lényegét tekintve kisebb hibákkal szöges ellentétben, azokban a fejezetekben, amelyekben a sajátosan szociológiai problémákat fejti ki, Szczepański — szigorúan megmaradva a megalapozás, az ismeretterjesztés vállalt keretei között — szakemberek számára is gondolatébresztő módon mutatja meg az összefüggéseket. Itt elsősorban „A társadalmi közösségek" című fejezetre gondolok, ahol a csoport fogalmának, a csoportok felosztásának és dinamikájának kitűnő elemzését találjuk, s amely külön részletezi — mintegy elemzési példaként — a *család* problematikáját. Hasonlóképpen az alapfogalmak egyszerű közlésén jóval túlmenő, konceptuális jelentőségű-

Digitized by Google

nek tartom azt is, amit az *osztályról* mond Szczepański.

Rövid elemzését itt a lenini és marxi osztály-meghatározásokkal kezdi, s logikus levezetéssel eljut a társadalmi differenciáltság, majd innen — a társadalmi hierarchia jelenségeinek bemutatása segítségével —, a *„közösség stratifikációs* (rétegeződési) *rendszerének"* (192. old.) olyan modelljéhez, amely a szocialista társadalom struktúrájának kutatóiban is gondolatokat kelthet.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a maga műfajában jelentős könyvvel gazdagodott szépen gyarapodó szociológiai irodalmunk. Szczepański könyve alapfogalmakat közöl, de egyáltalán nem lexikális jelleggel, hanem feltárva összefüggésüket, dinamikájukat. Sehol sem törekszik valami „pártatlan objektivitásra": ismerteti az egyes kategóriákra vonatkozó különféle felfogásokat, de értékelve ismerteti őket, s értékelésének következetesen a marxizmus az alapja. Művének olvasója tehát nemcsak olyan jártasságot szerez a szociológia alapfogalmaiban, amelyek segítségével megértheti a szociológiai szakmunkákat, hanem ezen túl adalékot kap ahhoz is, hogy mi a funkciója a szocialista társadalom építésének folyamatában a szociológiának, mi a haszna ennek a tudománynak.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968)

Bánlaky Pál

Zsille Győző: 1919

Digitized by Google

„Az alábbi munka nem rendszeres szociológiai tankönyv... A mű a szociológia alapvető problémájába vezet be..., hogy ezzel lehetővé tegyen további szociológiai tanulmányokat és a szakirodalmi művek elolvasását." (15. old.) Könyvét tehát *ilyenként*, lényegében igen jó értelemben vett és magas szintű *ismeretterjesztésként* kell olvasnunk.

A mű lényegében eleget tesz vállalt funkciójának. Szerkezete, felépítése teljesen logikus, az olvasót világos gondolatmenettel vezeti el a társadalmi élet természeti és gazdasági alapjainak elemzéséből elindulva a legegyszerűbb, már specifikusan társadalmi jelenségek elemzésén át a társadalmi struktúra és a társadalmi változások, a társadalmi fejlődés legbonyolultabb fogalmainak megértéséhez, mindig világos, egyszerű, tudományosan pontos logikai-genetikus kifejtésmódot alkalmazva. Általában meggyőzően vezeti le egymásból az egyes kategóriákat (jelenségeket), alaposan megvilágítva egymásból való kifejlődésüket, egymással való kapcsolatukat. Így pl. a 91. oldalon bevezeti *a társadalmi érintkezés* fogalmát, mint a társadalmi kötelék legelemibb formáját. (Szczepański *társadalmi köteléknek* az emberek közötti „viszonyok és függőségek összességét" nevezi, — 88. old.) Társadalmi érintkezésnek azt a viszonyt nevezi, „amelyben legalább két személy, az érintkezés alapjául szolgáló valamilyen érték és az értékekkel kapcsolatos valamilyen kölcsönös egymásrahatás kap helyet". (91. old.) Majd rámutat arra, hogy mennyire fontos *alapformája* ez a kötelékeknek, s hogy ennek hiánya „a társadalmi elszigetelődés avagy »elmagányosodás« jelenségének lényege". (93. old.) A társadalmi kötelékek rendszerében helyezi el az *erkölcsöt* is mint sajátos társadalmi viszonyt. Kimutatja: a „társadalmi élet »szervezett« lefolyása... azt jelenti, hogy a közösség tagjainak előrelátott és elvárt viselkedése valóban be is következik". (114. old.) Ez azután megköveteli a *„társadalmi ellenőrzés* rendszerének" (uo.) kialakulását, amely rendszernek elemei a szokások, az erkölcsök és a szankció-rendszerek.(115—116. old.)

E ponton azonban meg kell állnunk egy pillanatra, s fel kell hívnunk a figyelmet Szczepański könyvének egy — azt hiszem, csaknem minden hasonló jellegű munkával közös — negativumára. A szerző ugyanis a rendszerességi, a viszonylagos teljesség kedvéért olyan viszonylatrendszerek (és ezt kifejező fogalmak) tárgyalását is beleilleszti gondolatmenetébe, amelyeknek megvannak a maguk lényeges szociológiai vonatkozásai, de természetüknél fogva már nem a szociológia tárgykörébe tartoznak, s amelyeknek külön tudományuk van. Így pl. itt az erkölcsről is szól, teljesen természetes azonban, hogy nincs módja ennek részletes kifejtésére (nem is feladata ez), s így a tárgyalás torz, egyoldalú lesz. (Az erkölcs definíciója nála: „olyan megállapított magatartási mód, amelyhez a csoport bizonyos morális értékelést fűz és amelynek megsértése negatív szankciókat von maga után." — 117. old.) A hiba ott van, hogy a szerző *nem jelzi* az egyoldalúságot, nem hívja fel olvasója figyelmét arra, hogy az erkölcs itt csak mint a társadalmi ellenőrzés rendszerének egy eleme szerepel, de valójában ennél lényegesen gazdagabb valami. Ez *dezinformálja* az elméleti gondolkodásban kevésbé járatos olvasót. Ugyanez a hibája „A társadalmi élet gazdasági alapjai" című rövid fejezetnek is. A szerző itt megkísérli — megint csak a relatív teljesség kedvéért —, hogy (négy és fél oldalon!) megtárgyalja a „termelési folyamat", „termelőerők és alkotóelemeik", „termelési viszonyok" és „tulajdonviszonyok" fogalmakat. Nagyon is természetes, hogy ez a fejezet a maga rendkívüli módon leegyszerűsített, egyoldalú tárgyalásmódjával csupán néhány vonatkozást emelhet ki, és semmit sem mond annak, aki nem ismeri ezeket a fogalmakat.

Az említett, a könyv lényegét tekintve kisebb hibákkal szöges ellentétben, azokban a fejezetekben, amelyekben a sajátosan szociológiai problémákat fejti ki, Szczepański — szigorúan megmaradva a megalapozás, az ismeretterjesztés vállalt keretei között — szakemberek számára is gondolatébresztő módon mutatja meg az összefüggéseket. Itt elsősorban „A társadalmi közösségek" című fejezetre gondolok, ahol a csoport fogalmának, a csoportok felosztásának és dinamikájának kitűnő elemzését találjuk, s amely külön részletezi — mintegy elemzési példaként — a *család* problematikáját. Hasonlóképpen az alapfogalmak egyszerű közlésén jóval túlmenő, konceptuális jelentőségű-

Digitized by Google

nek tartom azt is, amit az *osztályról* mond Szczepański.

Rövid elemzését itt a lenini és marxi osztály-meghatározásokkal kezdi, s logikus levezetéssel eljut a társadalmi differenciáltság, majd innen — a társadalmi hierarchia jelenségeinek bemutatása segítségével —, a *„közösség stratifikációs (rétegeződési) rendszerének"* (192. old.) olyan modelljéhez, amely a szocialista társadalom struktúrájának kutatóiban is gondolatokat kelthet.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a maga műfajában jelentős könyvvel gazdagodott szépen gyarapodó szociológiai irodalmunk. Szczepański könyve alapfogalmakat közöl, de egyáltalán nem lexikális jelleggel, hanem feltárva összefüggésüket, dinamikájukat. Sehol sem törekszik valami „pártatlan objektivitásra": ismerteti az egyes kategóriákra vonatkozó különféle felfogásokat, de értékelve ismerteti őket, s értékelésének következetesen a marxizmus az alapja. Művének olvasója tehát nemcsak olyan jártasságot szerez a szociológia alapfogalmaiban, amelyek segítségével megértheti a szociológiai szakmunkákat, hanem ezen túl adalékot kap ahhoz is, hogy mi a funkciója a szocialista társadalom építésének folyamatában a szociológiának, mi a haszna ennek a tudománynak.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968)

Bánlaky Pál

Zsille Győző: 1919

Digitized by Google

Szabó Pál: Minden kör bezárul

Regény? Senki más, mint Szabó Pál, nem írhatná ezt a műfaji meghatározást a könyv címe alá. Hisz nincs ebben semmi fikció vagy „mese", nincsenek céltudatosan teremtett regényhősök, de még szigorúbban felfogott regénykompozíció sincsen. „Semmiféle szerkezeti szabály vagy forma vagy megszokott rend jelen írásban nem érdekel. Írok, ahogy a szív és a lélek parancsolja. Saját magamnak írom, s múló életem alkonyán áradjon csak az érzelem, ahogy bír, vagy ahogy tud." Így ír Szabó Pál saját magáról, nyugtalan életének 1937 és 1945 közötti éveiről, politikai és irodalmi emberekről és eseményekről, „regénybe illő" kalandjairól, például a parasztpárt elnökévé választásáról 1939-ben, egy fel-le hajókázó tutajon, vagy arról, hogy miként esett („kutya a kútba") ő, — aki annyira várta a felszabadítókat, szovjet fogságba a felszabadulás után. A könyv belső története pedig az író gondolkodásmódjáról, érzelmeiről, becsvágyáról számol be. Élményeit rendezgetve családjáról és regényeiről is elmond még annyit, amennyi a korábbi művekből „a regény szerkezeti törvényei miatt kimaradt. (Mert valami minden írásból mindég kimarad.)"

Akkor hát inkább önéletírás ez, memoár, író és politikus emlékirata? Dehogy! Regény ez mégis. Szabó Pál-regény. Éppen úgy épül fel, mint az előző önéletrajzi és környezetrajzi művek: számtalan apró, önmagában nem is érdekes vagy mulatságos anekdota láncolatából. Az anekdota Szabó Pálnál nem csattanóval végződik, hanem egyik a másikba hurkolódva egységes epikai szövetet alkot, és az író ámulását fejezi ki, hogy mi minden is történhetett. A sok emlék és történet pedig lassanként regény lesz: egy kor és egy magatartás regénye. S minthogy regény, eleve elesnek azok a szempontok, amelyeket történelmi pontosság, tárgyilagosság, több oldalú értékelés, arányosság vonatkozásaiban a politikai emlékirattal szemben felállíthatnánk. Mert ha azzal a kérdéssel olvassuk Szabó Pál új könyvét, hogy megnyugodott-e vajon az öregkor bölcsességébe érve ez a „nyugtalan élet", — a könyv azt feleli, hogy nem nyugodott meg. Semmi rezignáció, semmi elnéző és elrendező mosoly a sérelmek, a régen történtek fölött; semmi az Arany János-i epilógus-hangulatból. Hajtja ma is az indulat, paraszti radikalizmusa és a becsvágy, amelyről — másra vonatkoztatva — azt írja, hogy „becsvágy nélkül nemhogy komoly író nem lehet valaki, de nem lehet még jó kapás vagy csürhés sem, csakhogy az önteltség nem becsvágy. Hanem éppen az egyénre káros, sőt végzetes teher. Amit igen nehéz kiheverni."

Az egykori népi írók epikájának (akár Illyés Gyula szépprózájára, akár Veres Péter műveire vagy Darvas József regényeire gondolunk példaként) lényegében egyetlen témája van: a saját sorsuk ábrázolása. Természetes ez, hiszen életútjukban programjuk valósult meg, amit az egész népre ki akartak terjeszteni: a felemelkedés a tudatlan-öntudatlan szegényparaszti sorból a század első sorába. Szabó Pál is kiharcolta, hogy megtörténjen vele a „világ csodája": hogy valaki az Értől indult el, -s befutott az Óceánba. Műve erre mutató példa akar lenni. Legújabb könyvének szavaival: „én azért dolgoztam az írás és mezei munka annyi változatán, hogy legalább gyalogútnyi kis járható utat vágjak a mából a jövendőbe. Megmutatni, mi az alkotó munka titka írásban és a mindennapok tennivalóiban."

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Szabó B. István

Digitized by Google

Gyergyai Albert: A Nyugat árnyékában

Irodalomtörténet-írásunknak jeles művelője, az irodalomnak rokonszenvesen szerény munkása Gyergyai Albert. Az alkotásokat, az alkotókat és a közvetítőket próbálja — maga is közvetítőként — közelebb hozni hozzánk, olvasókhoz és hallgatókhoz. Munkássága egyaránt eredményes, akár az Eötvös-kollégiumban vagy a budapesti bölcsészkaron tanít, akár Flaubert-t és Proustot fordít, akár tanulmányokat ír.

Irodalomtörténészi munkásságában eddig legjelentősebbnek a francia irodalom honi megismertetése céljából kifejtett tevékenységét tartottuk. Ezt csak megerősítette két könyve: *A mai francia regényről* írott (1937) és a *Klasszikusok* (1962) című gyűjtemény

Most jelent meg először Gyergyainak könyve a magyar irodalomról. Benne csaknem ötven év írásaiból ad válogatást. Ez a kötet alighanem módosítani fogja a Gyergyairól kialakult képet. Így egybegyűjtve ugyanis egymást erősítik ezek az írások, s elfoglalják végre Gyergyai életművében az őket megillető fontos és maradandó helyet.

A Nyugat árnyékában cím egyrészt a szerzőre utal, aki élete egy jelentékeny korszakát töltötte el e folyóirat bűvkörében, másrészt azokra az írókra és irodalomtörténészekre, akik a Nyugat mozgalmát létrehozták és táplálták, vagy legalábbis valamilyen kapcsolatba kerültek vele.

A kötet három részre tagolódik. A *Tanulmányok* Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Illés Endre neve köré csoportosítja a szerző írásait. Az *Arcképek és emlékezések* Riedl Frigyes, Horváth János, Osvát Ernő, Benedek Marcell, Gara László, Bóka László és mások portréját vázolja fel, nemegyszer személyes élményeket idézve. A *Kritikák* Eötvös, Móricz, Heltai egy-egy regényével, Király István Mikszáth-monográfiájával foglalkoznak többek között.

A kötetnek ez a hármas tagolása végső soron elfogadható volna, de nem ezekkel a címekkel, mert Gyergyai kötete műfajilag rendkívül egységes, írásainak többsége esszé. S mind a három részben akadnak közöttük szabályos könyvkritikák, a tanulmányok között pedig emlékezések is.

Az igazi esszének egyik jellegzetessége az az emelkedett, szépíróiihletettségű stílus, amelyet Gyergyai oly természetes könnyedséggel kezel, írásainak nem filozófiai, hanem költői hangvételével harmonizálva.

Gyergyai esszéi mind alkalom szülte írások. Mégis (vagy éppen ezért) csak olyan alkotókról ír, akiket szeret. Módszere is ez: „a szeretet s a csodálat révén" közelíti meg az irodalmat. Egyik központi gondolata a kritikus és az író merev elkülönítésének tagadása. Valóban, a szépírói vénájú esszéírót nem sok választja el az írótól. A tárggyal való azonosulásnak talán legszebb példái az Ambrus Zoltánról szóló tanulmányok. Szinte megható az a hűség, amellyel Gyergyai — másokról szóló írásokban is — ragaszkodik Ambrus műveihez, arra törekedve, hogy újabb nemzedékekben is felébressze ezt a ragaszkodást.

Gyergyai tanulmányainak irodalomtörténeti értékét és érdekességét az adja meg, hogy többnyire olyan alkotókkal foglalkozik bennük, akikről akkoriban megfeledkezett az irodalomtörténet. Ambrusról, Kosztolányiról, Kassákról, Illés Endréről szóló írásai, vagy a legfrissebb keltezésű, a Heltai Álmok háza című regényéről szóló, a felfedezés örömét ébresztik, illetve ébreszthették.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Vasy Géza

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Február

A. Vieuguet: *Harc a munkás és demokratikus erők egységéért*
W. Rochet: *A Francia KP jövője* (Részlet a szerző rövidesen megjelenő könyvéből)
G. Ansart: *Észak-Franciaország és problémái* — A kommunisták által javasolt megoldások
C. Vallin: *A regionalizálás, a helyi közösségek szabadságjogai és a kommunisták*
A. M. Filippi-Codaccioni: *Az egyetemek 1969-ben* — Problémák és távlatok
A. Moine: *Az egyház jelenlegi helyzete Franciaországban*
Ph. Fuchsmann: *Kortársunk, Marx Károly* (Cogniot ilyen című művének értékelése)
N. Zaszterker: *Marx és Proudhon ma* (A mai neo-proudhonizmusról)
H. Martin: *A párt nevelőmunkája és az ideológiai követelmények*
J. Alvarez: *Miért lehetünk optimisták* (Az FKP küszöbön álló tagkönyvcseréjéről)
L. Figuéres: *Kína — milyen célból hívják össze a kongresszust?*
R. Brossier: *Johnsontól Nixonig*
Ch. Haroche: *A közel-keleti háború*

EINHEIT

Február

G. Ebert, G. Koch, F. Matho, H. Milke: *A marxista—leninista párt vezető szerepének elméleti alapkérdései a szocialista tervgazdaságban*
W. Liebig: *Az automatizálás politikai-ideológiai problémái*
H. P. Friedrich: *Gabonagazdaságunk új utakon*
G. Stiehler: *A marxista—leninista dialektika — osztályharcunk eszköze*
A. Grosse, E. Röhner: *A szocialista ember alakja, mint irodalmunk központi esztétikai kategóriája*
E. John: *A kultúra- és művészettudomány, mint irányító tudományágak*
H. Klug: *Ernst Benda — az állammonopolista társadalomalakítás exponense*
K.-H. Schwank: *A bonni szakértői tanács dilemmája* (A gazdasági fejlesztés kérdései Nyugat-Németországban)
R. Miller: *A polgári erkölcselmélet az imperialista politika szolgálatában*
E. Mihlbauer-Braun: *Az ipari munkásnő helyzete az NSZK-ban*

KOMMUNYISZT

3. szám

Új Komintern-dokumentumok
A. Grecsko: *V. I. Lenin és a szovjet fegyveres erők építése*
G. Golovcsenko: *A szocialista versenyre vonatkozó lenini eszmék életereje*
G. Hortzanski: *Fordulópont a német munkásmozgalom és a német nép történelmében* (A Német Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulójára)
Z. Nirijev: *Új távlatok a mezőgazdaságban*
T. Szuskov: *A helyi szovjet és az élet*
V. Golikov, Sz. Murasov, I. Cshikvisvili, N. Satagin, Sz. Saumjan: *Lenini pártosságot az SZKP történetének megvilágításánál*
V. Engelgardt: *Az élet probélmája a jelenkori természettudományban*
V. Szigyihmenov: *A maoisták revideálják a Kínai Kommunista Párt fő irányvonalát*
E. Henri: *A jobboldali szociáldemokrácia veresége a „harmadik világban"*

MARXISM TODAY

Február

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
A fejlett demokráciáért, szocialista Franciaországért! (A Francia KP Központi Bizottságának decemberi nyilatkozata)
M. Jenkins: *Harcok az angol pamutiparban 1929—1932-ben*
B. Stacey: *Lehet-e a munka szabad alkotó tevékenység?* (William Morris tanulmányáról)

Március

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
J. Woddis: *Kinek kell vezetnie a szocializmusért folyó harcot?*
M. Dobb: *Gazdasági reform a szocialista országokban*
Erényi T.: *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság*
A. Cabral: *Gerillaharc Guinea-Bissauban*
B. Jones: *Munkásellenőrzés* (vitacikk)
Marx és Engels összes műveinek angol nyelvű kiadása

Digitized by Google

NOWE DROGI

Március

S. Kuzinski: *A tervezés és az áru- és pénzviszonyok a szocialista országok gazdasági együttműködésében*
S. Zawadzki: *A népi tanácsok és a szakszervezetek*
G. Pisarski: *A gazdaságfejlesztési koncepciók és a fogyasztás növekedése*
S. Ciosek: *A Lengyel Diákszövetség VII. kongresszusa után*
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren* (külpolitikai helyzetkép)
W. Grabska: *Az NSZK keleti politikája* (A keleti politika gazdasági aspektusairól)
H. Cholaj: *A szövetkezet mint szocialista gazdasági forma*
B. Plesniarski: *Eszmei nevelőmunka a főiskolákon*
Aktuális problémák a szocializmus politikai gazdaságtanának fejlesztése terén (hozzászólások)
J. Szczepanski: *A marxista szociológia és a szociológia nemzetközi fejlődése*
K. Kochanski: *A falusi olvasómozgalom érdekében* (felmérés a falusi könyvklubok anyagáról)
Az esztétikai nevelés elméleti problémái (vita a központi pártiskolában)
Kulturális események szemléje

WEG UND ZIEL

Március

F. Muhri: *A 20. pártkongresszus jelentősége*
B. Furch: *Spanyolország — 30 év múltán*
H. Kalt: *A bérharc jogossága*
R. Geyer: *A nyugdíjellátás alakulása*
A Francia Kommunista Párt manifesztuma
V. Toman: *Szakszervezet és politika* (A szakszervezetek és a munkásság szerepe a mai Csehszlovákiában)
G. Signorini: *Hogyan készíti elő a DNFF a békét*
F. Fürnberg: *50 évvel ezelőtt alapították meg a III. Internacionálét*

A képzőművészeti alkotások egy része a Képcsarnok Vállalat **Miénk a jövő, mely piros hajnalú...** című kiadványában (33., 42. oldalak) és a Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalatának **Fiatal március** című albumában (28., 58., 72., 97., 107. oldalak) jelentek meg.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 400 példányban.
69.2316/2 — Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Янош ХООШ: Перспективное развитие энергетической структуры нашего народного хозяйства — Лайош САМЕЛЬ: Об эффективности нашей системы ответственности работников — Фаркаш ЙОЖЕФ: Творческая интеллигенция и Венгерская Советская республика — Юдит ЧАЛОГ: Размышления о престиже — Ференц ФАБИАН: Вьетнам — год 1969 — Йожеф ШОЙОМ: По пути девятого съезда ВСРП (О заседании будапештского городского комитета ВСРП) — Тибор ИЛЛЕШ: Насущные проблемы ремонта сельскохозяйственных машин — Ева КАТОНА: Современные проблемы начала профессиональной деятельности у нас — Эрне ГОНДОШ: Поиски в сфере читательского вкуса — Бела КОПЕЦИ: Наша политика в области искусств и ее механизм — Эмиль КЕРЕШ: Для развития демократизма не требуются предлоги — Андраш Дьердь САБО: Что значит философия для «практика-материалиста»? (Вторая часть)

CONTENTS

János HOÓS: Development Perspectives of the Energy Structure of Our People's Economy — Dr. Lajos SZAMEL: On the Efficiency of Our Responsibility System — Farkas JÓZSEF: Creative Intelligentsia and the Hungarian Soviet Republic — Judit CSALOG: Thoughts About Authority — Ferenc FÁBIÁN: Vietnam 1969 — József SÓLYOM: On the Road of the Ninth Congress (Conference of the Budapest Party Committee) — Tibor ILLÉS: Problems of Agricultural Machine Repairing — Éva KATONA: Career Start — Here and Now — Ernő GONDOS: Investigations in the Realm of the Readers' Taste — Béla KÖPECZI: Arts Policy and its Mechanism — Emil KERES: There is No Need for Pretext in Democratism — András György SZABÓ: What Philosophy Means to a „practical Materialist"

SOMMAIRE

János HOÓS: Le développement perspectif de la structure énergétique de notre économie nationale — Dr. Lajos SZAMEL: Sur l'efficacité de notre système de responsabilité — Farkas JÓZSEF: Les intellectuels créateurs et la République des Conseils — Judit CSALOG: Pensées sur l'autorité — Ferenc FÁBIÁN: Vietnam 1969 — József SÓLYOM: Sur la voie du IX-ème Congrès (séance du Comité de Budapest du Parti) — Tibor ILLÉS: Les problèmes actuels de la réparation des machines agricoles — Éva KATONA: Début de carrière — ici et aujourd'hui — Ernő GONDOS: Recherches à propos du goût des lecteurs — Béla KÖPECZI: La politique culturelle et son mécanisme — Emil KERES: Le démocratisme n'a pas besoin de prétextes — György András SZABÓ: Que signifie la philosophie pour le « matérialiste pratique »? (II-ème partie)

INHALT

János HOÓS: Die perspektivische Entwicklung in der ungarischen Energiestruktur — Dr. Lajos SZAMEL: Die Wirksamkeit unseres Verantwortungssystems — Farkas JÓZSEF: Die schöpferische Intelligenz und die Räterepublik — Judit CSALOG: Gedanken über das Ansehen — Ferenc FÁBIÁN: Vietnam 1969 — József SÓLYOM: Auf dem Wege des IX. Parteitages (Beratung des Budapester Parteiausschusses) — Tibor ILLÉS: Aktuelle Probleme der Agrarmaschinenreparatur — Éva KATONA: Berufsstart — hier und heute — Ernő GONDOS: Die Geschmackswelt des Lesers — Béla KÖPECZI: Kunstpolitik und Mechanismus — Emil KERES: Demokratismus benötigt keinen Vorwand — András György SZABÓ: Die Bedeutung der Philosophie für den „praktischen Materialisten" (II. Teil)

Digitized by Google

Uitz Béla: Emberiség

Digitized by Google

6,– forint

Lenin
Összes Művei 20. köt.
532 old. Ára: 30,– Ft

Lenin:
A Kommunista Internacionáléról
432 old. Ára: 30,– Ft

Esztétikai kislexikon
800 old. Ára: 60,– Ft

Tőkei Ferenc:
Antikvitás és feudalizmus
224 old. Ára: 24,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JUN 21 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

5

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. MÁJUS

Digitized by Google

Bortnyik Sándor: Kapunyitás a felkelő Napnak (1945)

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 5.
1969. MÁJUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Dr. Varga József 3 Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése

Dr. Zala Júlia 14 A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése és a beruházások

Dr. Vági Ferenc 26 A paraszti jövedelmek és a közös gazdaság

Nemzetközi szemle

Pálfy József 34 A budapesti felhívás

Polonyi Péter 41 A kínai–szovjet határincidensről

Polgár Dénes 46 Kommunista pártkongresszus Nyugat-Németországban

Szemle

Buzási János 52 Kérdések és válaszok a XX. kerületi textilüzemek szocialista brigádjairól

Breuer János 55 Egyenletesen fejlődő hangversenyéletünk

Eszmecsere

Vitányi Iván 59 A módszerekről kellett volna vitatkoznunk

Rádi Péter 63 Megjegyzések az irányzatok vitájához és vitáink jellegéhez

Dr. Szita János 83 A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás

Fórum

Bali Zoltán 90 A jövő a mában

Kovács Imre 93 A bizalom fékjei

Könyvekről

Dr. Szakács Kálmán 98 Legyőzhetetlen erő (A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve)

Dr. Nyilas József 100 Apró Antal: Magyarország és a KGST

Balázs György 103 Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941 június–1944 március

Hársing László 105 Ruzsa Imre: A matematika és filozófia határán

Szabó Imre 107 J. Sz. Kon: Az Én a társadalomban

110 **Testvérlapjainkból**

13, 25, 40, 62, 82, 89 **Bortnyik Sándor** alkotásai (A Magyar Nemzeti Galériában megrendezett gyűjteményes kiállítás alapján)

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. VARGA JÓZSEF, kandidátus, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének osztályvezetője

DR. ZALA JÚLIA, a Gazdaságkutató Intézet igazgatója

DR. VAGI FERENC, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

PÁLFY JÓZSEF, a Magyarország főszerkesztője

POLONYI PÉTER, tudományos kutató

POLGÁR DÉNES, újságíró

BUZÁSI JÁNOS, újságíró

BREUER JÁNOS, zenekritikus

VITÁNYI IVÁN, a Valóság munkatársa

RÁDI PÉTER, egyetemi adjunktus

DR. SZITA JÁNOS, kandidátus, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának vezetője

BALI ZOLTÁN, országgyűlési képviselő, a bátoszéki Búzakalász Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöke

KOVÁCS IMRE, a Szabad Föld szerkesztője

DR. SZAKÁCS KÁLMÁN kandidátus, egyetemi tanár

DR. NYÍLAS JÓZSEF, kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Világgazdasági Tanszékének vezetője

BALÁZS GYÖRGY, a Világosság szerkesztője

HÁRSING LÁSZLÓ, egyetemi adjunktus

SZABÓ IMRE, egyetemi tanársegéd

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

DR. VARGA JÓZSEF:

Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése

Állami életünk fejlesztése: igény és követelmény

Az elmúlt évek párt- és állami döntéseit áttekintve, azt állapíthatjuk meg, hogy a párt kezdeményezésére folyamatosan napirendre kerültek proletárdiktatúránk rendszerének egyes kérdései a továbbfejlesztés igényével. Határozat született pl. a szakszervezetekről, a választási rendszer és az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről, létrejöttek a termelőszövetkezetek szövetségei, elméleti és gyakorlati szakemberek átfogóan vizsgálják a párt és az állam közötti viszonyokat, állásfoglalás alakult ki a szövetkezetek állami felügyeletét illetően stb. Ebben a folyamatban a Központi Bizottság jelenleg 1969. évi március 5—6-i ülésén hozott, a párt vezető szerepével kapcsolatos határozata alapján — *az államélet, a szocialista demokrácia* fejlesztését tekinti olyan feladatnak, amelynek megvalósítására megvannak a feltételek, és amelyek megoldása objektíve szükségszerű is.[1]

Az állam és a szocialista demokrácia intézményei körében fontos helyet foglal el a tanácsi szervezet. A párt már korábban, 1966-ban hozott határozatot a tanácsok tevékenységének továbbfejlesztésére; e határozat az elméleti előkészítő munka egy részével a Központi Bizottság Társadalomtudományi Intézetét bízta meg. Az Intézet több mint két évig tartó munkával — elméleti és gyakorlati szakemberek közreműködésével — megkísérelte kidolgozni a tanácsrendszer továbbfejlesztésének irányát és az ezzel összefüggő legfontosabb elvi kérdéseket tartalmazó koncepciót. Ez a tanulmány a közeli napokban kerül nyilvánosságra. Az itt közreadott cikk az intézeti kutatások felhasználásával készült. Benne néhány olyan fő kérdést tárgyalunk, amelynek további kutatása indokolt; törekszünk természetesen úgy exponálni őket, hogy az alapkoncepciót szolgálják. Ezért a tanulmányban van bizonyos aránytalanság; a tanácsi gazdaság kérdéseivel például keveset foglalkozunk, s a társadalmi-állami vonatkozású kérdéseket állítjuk előtérbe.[2]

Társadalmunk politikai irányítási rendszerének továbbfejlesztését, s ezen belül a tanácsrendszer tökéletesítését is több lényeges tényező határozza meg. Közülük csak *két* általános érvényűnek tekinthető vonásra utalok, olyanokra, amelyek a tanácsrendszer továbbfejlesztését is befolyásolják. Az *egyik:* a szocializmus építésének új szakasza (a fejlett szocialista társadalom építése), amely új kérdéseket hozott a felszínre (államunk erősítése, funkciói, a hatalom tartalma stb.); a másik az, hogy az előző években nem mindig helyesen

[1] E kérdéssel részletesen foglalkozott *Biszku Béla* elvtárs, „A párt vezető szerepének néhány időszerű kérdése" című, az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadásában. (Népszabadság, 1969. március 13.)

[2] A tanulmányban felhasználtam Lakos Sándor „A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában" című most megjelenő (Kossuth Könyvkiadó) tanulmányát, a Társadalomtudományi Intézetben készült és a tanácsokkal kapcsolatos előterjesztéseket, dokumentumokat, tanulmányokat és az itt tartott viták eredményeit.

Digitized by Google

közelítettünk meg elméleti kérdéseket, ezek tehát *újbóli értékelést* vagy *átértékelést* igényelnek. (Gondoljunk például az 1954-es pártkongresszusnak a tanácsokkal kapcsolatos egyes megállapításaira.)[3]

Ezek mellett további lényeges elemként kell számításba vennünk az összességében jól funkcionáló új *gazdaságirányítási rendszert*. Ma már többékevésbé egyértelmű, hogy a proletárdiktatúra rendszerének továbbfejlesztését a gazdasági reform is szorgalmazza, tény, hogy a reform is a párt politikájának eredménye, és nem csak szűken vett gazdasági kérdés) de ma még erőteljesen kell hangsúlyozni, hogy ez *nemcsak következménye, hanem egyben feltétele is* a gazdasági reform további eredményes megvalósításának. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése jelentős változást von maga után — a *közgazdasági* gondolkodásban, sőt általában a *közgondolkodásban* is. Talán nem túlzás arra utalni — és ez témánk nézőpontjából nem lényegtelen —, hogy az *állami jogi gondolkodás* — ha meg akár felelni a ma követelményeinek — ugyancsak megérett a változásra. Több, korábban véglegesnek elfogadott szervezeti megoldást megkérdőjelezünk, több elméleti tételt újra át kell gondolnunk.

Ezt a felismerést a társadalmi fejlődés által előírt feladatként kell értelmeznünk; a párt kezdeményezésére és irányításával kutatnunk kell tehát a lehetőségeket proletárdiktatúránk rendszerének továbbfejlesztésére és a korszak igényeinek jobban megfelelő tökéletesítésére. A tudománynak — a társadalom analízisét követően, lehetőleg alternatív megoldási lehetőségeket is vázolva — válaszolnia kell az említett három lényeges körülmény által meghatározott elméleti kérdésekre, hogy a párt- és állami vezetés — a tudomány eredményeit felhasználva — gyakorlati intézkedéseket tehessen.

Társadalomirányításunk egész rendszerén belül — a párt vezető, irányító szerepe mellett — jelentős helyet foglal el az *állami szervezet* és *ennek működése*. Általánosan ismert értékelés szerint a korábbi években az államelmélet területén lemaradás volt, és ez még ma is fennáll. A szocialista építés folyamata megköveteli az államot és szerveit érintő néhány új elméleti kérdés megfogalmazását és néhány korábban megfogalmazott kérdés megkérdőjelezését. Az államelmélettel kapcsolatos elméleti problémák kidolgozásának indokoltságát azért is kell megemlíteni, mert ez alapvető feltétele annak, hogy kialakítsuk a szocialista *államszervezet* és *állami tevékenység* hosszabb távú *fejlesztési koncepcióját*. Az állami szervezet továbbfejlesztésének előkészítése, pontosabban: a megkezdett munka *markánsabb* és *határozottabb* továbbvitele azonban komplex elméleti-tudományos tevékenységet követel meg. Ez a munka kizárólag a társadalomtudományok mindegyikének (a filozófiának, a közgazdaságtannak stb.) az aktív közreműködésével valósítható meg. E feladatot talán növeli is az, hogy a gazdaságirányítás új rendszerének állami-jogi előkészítése nem volt kellő mélységű. Kis túlzással úgy is mondhatnánk, hogy a reform előkészítése során néhány esetben és helyen *pejoratív* értelmezést és színezetet kaptak az állam és a jog kérdései.

Államszervezetünk további korszerűsítésének előkészítése elvileg a *helyi* és a *központi* szervekből kiindulva egyaránt elképzelhető. Elsősorban azonban a nép életével legközvetlenebb kapcsolatban levő tanácsi szervezet továbbfejlesztése érdemel figyelmet. A korszerű, a szocialista építés jelenlegi fejlődési szakaszának megfelelő *helyi önkormányzati-képviseleti rendszer* kialakítása olyan láncszemnek ígérkezik, amelynek megragadása minden bizonnyal

3 Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a jelzett tényezők érvényesülése az SZKP XX. kongresszusának határozataira, emellett hazánkban az MSZMP következetes és töretlen politikájára vezethető vissza.

Digitized by Google

egész államszervezetünket a továbbfejlesztés és a korszerűsítés irányába viszi. Kutatásaink azt is igazolták, hogy a helyi szervek tevékenységének vizsgálata eredményes módja az elméleti kérdések feldolgozásának és megoldásának; a későbbiekben felsoroljuk azoknak az elvi kérdéseknek egy részét, amelyekkel szembetaláltuk magunkat.

A tanácsok *kiemelkedő* helyet foglalnak el politikai és ezen belül állami mechanizmusunkban. Az elmúlt években mégsem volt mentes a vitáktól jelentőségük és szerepük megítélése, fejlesztési irányuk meghatározása. A különböző időszakokban a párt állásfoglalásai is több egymástól eltérő elemet tartalmaztak. A tanácsokról vallott elvek és a társadalmi gyakorlat nem mindig volt szinkronban egymással az elmúlt években. (Gondoljunk pl. arra az elvre, hogy „a tanács a terület gazdája".)

A tanácsok szerepe — mint ezt legutóbb a IX. pártkongresszus is megállapította — az előttünk álló időszakban *növekszik*. Ebből a helyes és reális elvből kiindulva, a társadalmi fejlődés objektív törvényein alapuló fejlődés biztosítása érdekében azonban indokolt néhány lényeges és kellően meg nem oldott probléma vizsgálata.

A tanácsrendszer elemzését és továbbfejlesztését az említett tényezők mellett egyéb, az Intézet kutatásaiban már figyelembe vett, körülmények is meghatározzák:

— indokolt a tanácsok közel húszéves gazdag tapasztalatainak elméleti igényű összegezése, és ebből megfelelő következtetések levonása;

— az elmúlt években kísérletképpen bevezetett intézkedések eredményei (a tanácsülések, a bizottságok csökkentése stb.) ma már értékelhetők és hasznosíthatók;

— a baráti országok közel két évtizedes, a Szovjetunió több mint öt évtizedes, többször nem azonos tendenciákat is jelző tapasztalatainak elemzése és hasznosítása szintén átgondolást igényel.[4]

A tanácsi szervek jellege

A tanácsok helyének és szerepének a társadalmi realitáson alapuló pontosabb meghatározására törekedve, abból célszerű kiindulni, hogy a jelenlegi felfogás szerint a tanácsnak és szerveinek államhatalmi, államigazgatási és tömegszervezeti funkcióik vannak. Hogyan alakultak az elmúlt években ezek a funkciók?

a) A tanácsok — a jelenlegi értelmezés szerint — az államhatalom helyi szervei és egyben a dolgozó nép legszélesebb tömegszervezetei. Ebből a felfogásból eredően elsősorban a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellegét, továbbá az egységes államszervezetben elfoglalt helyét hangsúlyoztuk. Ennek megfelelően kerestük — bár nem sok eredménnyel — az államhatalmi tevékenység tartalmi elemeit, tömegszervezeti eszközökkel is próbáltunk állami feladatokat megoldani stb. Visszatekintve azonban a tanácsszervezet létrehozásának történelmi körülményeire és a létrehozást követő társadalmi-politikai helyzetre, úgy látjuk, hogy a ma már joggal vitatható és meghaladott felfogás a maga idején magyarázható volt. A tanácsszervezet létrehozásakor pl. azt kellett dokumentálni, hogy a tanács hatalmi szerv, és joggal került előtérbe az egységes államszervezetben elfoglalt helye is.

[4] E tanulmánynak nem feladata, hogy értékelje a tanácsok közel húszéves tevékenységét, ezért — a továbbfejlesztés igényére figyelemmel — főként a negatív jelenségekre utalunk. A reális összkép kialakítása érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tanácsok az elmúlt években — sokszor nehéz körülmények között is — *eredményes munkát végeztek*, s ezért jogos és megalapozott az elismerés.

Digitized by Google

A tanácsrendszer továbbfejlesztésének *kulcskérdése* a tanácsok jellegének olyan meghatározása, amelyet a jelenlegi állami, társadalmi, gazdasági követelmények szabnak meg, s amely egyben a helyes irányú társadalmi gyakorlatot is erősíti. Mit jelent ez? *Elsősorban a tanácsok állami jellege érdemel* figyelmet. Az utóbbi időben a tanácsok tömegszervezeti jellege sok vitát okozott — nem alaptalanul. Elhangzottak érvek a tömegszervezeti jelleg mellett, de ellene is. A tömegszervezetek a szervezeteknek körülhatárolt típusát alkotják, pl. tagsági viszony is van bennük. Nem látszik tehát megalapozottnak a tanácsoknak tömegszervezetként való meghatározása, ezért állami jellegüket kiemelve és erősítve kellene a továbblépés útjait keresni. Ide kívánkozik még két megjegyzés. Az egyik az, hogy a tanácsok állami jellege és államhatalmi jellege nem azonos egymással, a másik: a tömegszervezeti jelleg feladása nem szabad, hogy a szocialista demokrácia érvényesülésének korlátozásához, a tömegszervező, a tömegpolitikai tevékenység csökkentéséhez vezessen. Az állami jelleghez is hozzákapcsolható a tanácsok társadalmi, politikai súlyának növelése. *Másodsorban* — de ez nem rangsorolás — *a tanácsok gazdaságilag, pénzügyileg megalapozott képviseleti jellegét kell a középpontba állítani.* Az eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy akkor vált tartalmassá egyes tanácsok tevékenysége, ha kellő anyagi eszközzel rendelkeztek és ha ők határoztak a helyi jellegű kérdésekben, vagyis ha munkájuk képviseleti szerepükből táplálkozott. Ilyenkor volt pl. élénk a tanácsülés. A tanácsok állami jellegének, továbbá társadalmi, politikai szerepének, végül képviseleti szerepének növelése úgy is megfogalmazható, hogy erősítenünk kell *a tanácsok önkormányzati jellegét.*

A tanácsok funkciójának e felfogása alapján néhány olyan elméleti kérdést is indokolt megvizsgálni, amely a tanácsok önkormányzati jellegéhez kapcsolódik. Ilyen például a „hatalom — államhatalom — közhatalom" kérdése (van-e különbség e fogalmak között és ha igen, hogyan határozható meg ez?), a képviselet célja és tartalma (helyi ügyek intézése és országos feladatok helyi megszervezése), a képviselet és érdekképviselet kérdése, a törvényhozás és a végrehajtás elhatárolása és egysége (miben jelentkezik az egység, s nincs-e a végrehajtó tevékenységnek viszonylagos önállósága), az, hogy hatalommegosztás vagy munkamegosztás van-e az állami szervek között (e kérdésről érdekes vitacikk jelent meg a Szovjetunióban). Továbbá: az önkormányzat és az önigazgatás eltérő jegyei, a szocialista és a polgári önkormányzat elhatárolása, az állami és a társadalmi önkormányzatok.

A tanácsok jellegének javasolt módosítása nem igényli a tanácsok nevének megváltoztatását. A kérdés lényegét azonban nem is az elnevezésben, nem is a tanácsok jellegének törvényi meghatározásában kell keresni, hanem abban, hogy *a társadalmi fejlődés igényeit és a mai követelményeket felismerve, milyen perspektívát és szerepet határoz meg a párt- és állami vezetés a tanácsoknak a szocializmus teljes felépítésének időszakában.*

A tanácsok jellegének és funkciójának módosulása a *választási rendszert* is befolyásolja. Vizsgálható volna pl. az a kérdés, hogy nem igényelhető-e a területi elvnek valamiféle kombinálása egyes szakmai és egyéb képviselettel. (Így az érdekek és az ellentmondások pl. jobban érvényre juthatnának.) Indokolt-e továbbra is fenntartani a jelölési és az ajánlási jog elválasztását? Nem kell-e a községi és a városi tanácsok esetében önálló képviseletet teremteni? (Ez pl. hangsúlyozná a községek és a városok szerepét is.) Nem lenne-e indokolt megkonstruálni a tanácsok központi érdekképviseleti szervét? Egyes más szerveknek van érdekképviseletük, amely eredményesen működik.

Digitized by Google

b) A tanácsi szervek *államigazgatási funkciója* az elmúlt években kevésbé volt vitatott, mint államhatalmi és a tömegszervezeti funkciójuk. A tanácsok államigazgatási tevékenysége — amint a IX. kongresszus megállapította — önállóságuk növelése mellett a tanácsi munka fejlesztésének legfontosabb eszköze. Több, ide kapcsolható kérdés megítélése azonban még ma sem egységes. Vitatott problémák például, hogy a tanácsi szervezetnek kell-e ellátnia a hatósági funkciók zömét? Hogyan kell értékelni az egyirányítású szervek szerepét és jövőjét? Hogyan alakul a gazdaságirányítás új rendszerében az államigazgatási tevékenység és milyen elvek szerint kell kialakítani a helyi államigazgatási szerveket? Milyen intenzitású irányítást igényel a helyi igazgatási tevékenység?

A tanácsok gazdasági szerepe

Kutatásaink egyértelműen igazolják azt, hogy a tanácsok állami-képviseleti jellegének és szerepének erősödése nem képzelhető el a tanácsi gazdaság fejlesztése nélkül.

A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése a tanácsi gazdálkodást is érintette. A reform előkészítése során azonban a tanácsi gazdaság vizsgálata és perspektívájának meghatározása nem kapta és nem is kaphatta meg a jelentőségének megfelelő helyet. A reform kedvező tapasztalatait felhasználva Intézetünk további elemzéseket végzett, figyelembe véve, hogy a fejlődés fő iránya: a tanácsok gazdasági önállóságának növelése, tevékenységük gazdasági megalapozása.

A tanácsszervezet továbbfejlesztését vizsgálva szükségesnek láttuk ismételten és a korábbinál pontosabban meghatározni *a tanácsi gazdaság körét.* A Központi Bizottság határozata a tanácsok alapvető gazdasági feladatát a város- és településfejlesztésben, továbbá, a kommunális ellátásban jelölte meg. A területfejlesztési és a kommunális ellátás mellett azonban indokolt volna a tanácsi gazdaság fő területeit *kiterjeszteni, a szolgáltatásokra általában* (a közszolgáltatások mellett az ipari és egyéb szolgáltatásokra), *továbbá a helyi gazdaság fejlesztésének erőteljesebb koordinálására.* A gazdasági jellegű koordináció célja azoknak a reális feltételeknek a megteremtése, amelyeknek alapján a tanácsok ténylegesen gazdái lehetnek illetékességi területüknek, helyi politikát alakíthatnak ki, és ennek megvalósítására komplex gazdasági programot készíthetnek. A minisztériumi iparral kapcsolatos alapprobléma: úgy erősíteni a koordinációt, hogy ez ne csökkentse a vállalatok önállóságát. Lehetőséget kell teremteni arra, hogy a tanácsok közgazdasági módszerekkel hatékonyan befolyásolhassák azoknak a nem tanácsi vállalatoknak a tevékenységét is, amelyek a lakosságot közvetlenül érintő munkát végeznek. Ehhez azonban az eddiginél *több saját gazdasági eszközre* van szükségük. Anyagi eszközök nélkül ugyanis nem lehet hatékony a gazdasági tevékenység koordinálása. A tanácsoknak a koordinációs tevékenység során az *érdekkapcsolatokat* kell érvényesíteniük és az *érdekazonosságot* kell keresniük. A koordináció eredményessége céljából meg kell teremteni az ehhez szükséges feltételeket is, mint pl. az egy egységes és áttekinthető információs rendszert, a kölcsönös érdekeltséget, el kell érni, hogy a koordináció ne a fejlesztésre korlátozódjék stb. Külön meg kell vizsgálni a koordináció eszközeinek körét is. Az e vonatkozású hatósági jogkör pl. jelenleg elsősorban tilalmakat jelent.

Kívánatos lenne, hogy a tanácsi gazdaság *pénzügyi* bázisa perspektívában egyre inkább *önfinanszírozó* jellegűvé legyen. Ehhez át kellene engedni a

Digitized by Google

tanácsnak — a tanácsi szintenként külön-külön vizsgálva — a bevételi források egy részét. Az átmenetileg szükséges állami támogatást — a célnak megfelelően — hosszabb időre előre meg kell állapítani. Célszerű olyan szabályozási rendszer kialakítására törekedni, amelyben az állami támogatás kivételes jelenség, amelynek az az elsődleges rendeltetése, hogy biztosítsa a különböző ellátási szintek közelítését. Ehhez azonban az is szükséges, hogy általános szabályként ne lehessen elvonni a tanácsoktól pénzeszközöket, s az általános szabály alól csak a költségvetési törvényben meghatározott esetekben lehessen kivételt tenni.

A tanácsi költségvetési rendszer a gazdasági reform eredményeként már eddig is kedvezően változott. Továbbfejlesztésének *egyik útjaként* elképzelhető a különböző feladatok pénzügyi fedezetének eltérő kapcsolása a központi költségvetéshez. Meg kellene pl. határozni a kizárólagosan helyi fejlesztési feladatok körét, amelyeknek a finanszírozása a helyi alapokból történne. A fejlesztés *másik útja:* tovább csökkenteni a kötöttségeket. (Pl. a beszerzési korlátozások feloldásával, a termelőszövetkezeti elnökök állami támogatásának, a pedagóguslakások vásárlásának decentralizálásával.) Csökkenteni lehetne a fejlesztési alap kötöttségeit is. (Pl. a célcsoportos beruházások körét. Elképzelhető volna, hogy csak a lakásberuházás legyen célcsoportos.)

A tanácsok gazdasági szerepét vizsgálva még további két kérdés érdemel figyelmet:

— Felmerülhet az anyagi termelés ágazatainak és az improduktív szféra fejlesztési előirányzatainak az *elválasztása.* A vállalatok a jövőben nem foglalkoznának szociális, kulturális és kommunális fejlesztéssel, hanem ezek a feladatok a tanácsok hatáskörébe kerülnének, megteremtve ennek a feltételeit.

— A tanácsok bevételeit össze lehetne kapcsolni a központilag irányított, de a területükön működő egyes gazdasági egységek *nyereségének* alakulásával. Ez érdekeltté tenné a tanácsokat a területükön működő vállalatok fejlesztésében és jó gazdálkodásában.

A tanácsok államigazgatási szerepe

Hogyan határozható meg a IX. kongresszus szellemében *a tanácsok államigazgatási szerepének és tevékenységének fejlesztése?*

Az államigazgatási munka jellegüket tekintve egymástól eltérő tevékenységfajtákból áll; közéjük kell sorolni mindenekelőtt a tanácsi vállalatok s a tanácsok alá tartozó intézetek és intézmények irányítását, továbbá a hatósági tevékenységet. A tanácsok vállalat- és intézetirányító tevékenysége *bővíthető.* Felülvizsgálatra szorul például, hogy nem volna-e célszerű tanácsi irányítás alá helyezni az építőipar egy részét, a húsipart, továbbá a középfokú oktatási és egészségügyi intézményeket. Másrészt tevékenységi körök *decentralizálhatók* az alsófokú tanácsokhoz.

A tanácsok államigazgatási szerepét vizsgálva a fő vitakérdés *a hatósági tevékenység megítélése.* A hatósági tevékenység a tanácsok tevékenységének mintegy a felét fogja át, s évente több millió ügy intézését jelenti.

A gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozatnak egyik alapvető célja, hogy *a tanácsi munkában kerüljön előtérbe a hatósági tevékenység.* A reform végrehajtása során azonban ezt nem sikerült egészében megvalósítani, pedig a tanácsok hatósági tevékenysége a gazdaságirányítás új rendszerében, az érdekkonfliktusok megoldásának is eszköze lehet. Fokozatosan bár, de változik — a Központi Bizottság határozatának megfelelően — a tanácsok ha-

Digitized by Google

tósági tevékenységének szerepe, gyakorlásának módja és terjedelme is. Különösen növekszik pl. a hatósági ellenőrzés szerepe.

A hatósági tevékenység *analizálása* több elméleti problémát is felvet. Megengedhető-e például, hogy a hatósági tevékenység, amely a közhatalom érvényesülésének egyik lényeges formája, túlzottan szétparcellázott legyen? Jó megoldás-e az, hogy nem tanácsi szervek is gyakoroljanak a lakosság érdekeit érintő és védő jogosítványokat (pl. a kereskedelmi, közegészségügyi felügyelet szervei, a mezőgazdasági szakigazgatási intézmények, a rendőrségi és a tűzrendészeti szervek). A hatósági tevékenységet ellátó szervezet jelenleg *jóval szélesebb az indokoltnál*, s ezért *nagyon szét van parcellázva a hatósági tevékenység gyakorlása*. Nem helyeselhető szerintünk az sem, hogy hatósági jogosítványaik vannak pl. egyes gazdasági szervezeteknek, esetenként társadalmi szerveknek is. A hatósági tevékenység alanyainak ilyen széles köre többek között oda vezet, hogy a szerveknek túlságosan széles köre van feljogosítva az állampolgárok életviszonyait, jogait és kötelezettségeit meghatározó döntések meghozatalára. Ez szinte lehetetlenné teszi a szétparcellázott tevékenység áttekintését és irányítását.

Ebből a nézőpontból elsősorban a társadalmi szervezetek, továbbá a vállalatok és intézetek ez irányú tevékenységét kellene tovább vizsgálni. A szakirodalom *politikai okokkal* indokolja az állami feladatok egy részének társadalmi szervek részére való átadását. Arra utal, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése érdekében kapnak társadalmi szervek államigazgatási jogosítványokat. Elvileg is feltehető azonban a kérdés: *célszerű-e a közhatalom gyakorlását igénylő állami feladatok átadása a társadalmi szervezeteknek?* Az államigazgatási tevékenység — a közhatalom érvényesítésének egyik alapformája, ennek átadása tehát a társadalmi szerveknek csupán „cégtáblacsere"; azt jelenti ugyanis, hogy a társadalmi szerv „államot pótló" szerepet kap. Nagyon kétséges azonban, hogy erősíti-e az államot, a szocialista demokráciát az ilyen megoldás. A vállalatok és intézetek hatósági jogosítványokkal való felruházása sem indokolható.

A megoldás lehetséges útja az, hogy annak a feladatnak, amely már elveszítette politikai szerepét, megszüntetjük hatósági jellegét és így az már vállalati, intézeti hatáskörbe utalható. A szocialista államigazgatás követelményeinek az az elv felel meg, hogy a *hatósági feladatok zömét a tanácsi szervezetben végezze*, más szerv vagy szervezet csak kivételesen és törvényi szabályozás alapján kapjon hatósági feladatot.

Külön kérdés, hogy a tanácsi szervezeten belül hogyan alakuljon a hatósági jogosítványok elhelyezése. E vonatkozásban az az egyik legvitatottabb kérdés, hogy milyen mértékben ruházhatók fel a községi tanácsszervek hatósági jogokkal. Úgy tűnik, hogy — elsősorban az egységes községi szakigazgatási szerv létrehozásának következtében — az eddiginél határozottabban lehetne hatósági jogköröket átadni a községi tanácsszerveknek, megteremtve az ehhez szükséges feltételeket. Az egyik lényeges feltételnek a jelenlegi vb-titkári funkció képesítéshez kötése és kinevezés útján való betöltése látszik.

A tanácsi szervezet

A tanácsi szervezet függőlegesen és vízszintesen tagolt. A szervezet jelenleg egyfelől *államhatalmi szervből* (tanács) és *államigazgatási szervekből* áll (végrehajtó bizottság és szakigazgatási szervek), másfelől megyei (fővárosi és megyei jogú városi), járási (városi és városi kerületi) és községi szervezetből tevődik össze. Kell-e vajon a tanácsok továbbfejlesztése során *szerve-*

Digitized by Google

zeti változást is eszközölni? Úgy gondoljuk, hogy horizontális viszonylatban nem lesz szükség alapvető szervezeti változásra; a tanácsra és a végrehajtó bizottságra, továbbá a szakigazgatási szervekre is szükség lesz. Más a helyzet azonban a szervezet vertikális tagolását illetően. A fő kérdés: melyik tanácsi szint erősítése ma a legfontosabb? A válasz egyértelmű: *a községi és a városi tanácsi szerveket* kell erősíteni és elképzelhető a községek *differenciálása* is. Célszerűnek látszik pl. a „nagyközség" kategória megkonstruálása. További vizsgálatot és a gyakorlati tapasztalatok feldolgozását igényli a járási szervezet.

Változásra érett azonban a horizontális szervezet is. Ha a tanácsok önkormányzati, államképviseleti jellegét erősítjük, ez jelentékenyen megnöveli a választott szervek szerepét. Ebben az esetben a választott szervek felelősséggel járó jelentős feladatokat kapnak. Ezért felülvizsgálatra szorul pl. a választott szervek összetétele. Előreláthatóan indokolt lesz pl. több szakembert bevonni a képviseleti szerv munkájába. A *végrehajtó bizottság* szerepét is módosítani kellene. Az ágazati politika végrehajtása ugyanis a végrehajtó bizottság útján történik, az felel is érte, ezért alkalmassá kell tenni ennek a szerepnek az eredményes betöltésére. Elképzelhető megoldás lehet például a végrehajtó bizottság egyes tagjainak „képviseleti" alapon történő delegálása, több szakigazgatási szerv vezetőjének a végrehajtó bizottság tagjává való választása. A végrehajtó bizottság tagjai egy részének „képviseleti" alapon való delegálása ellen is felhozhatók azonban érvek. Reálisabbnak látszik pl. az a megoldás, hogy az egyes területi szervek vezetőit és a szakembereket bevonják egyes kérdések előkészítésébe és meghívják az őket érintő problémák megtárgyalására.

Változást igényel a *tanácsi szakigazgatási szervezet.* E szervezet mai modelljének kialakításában ellentétes tendenciák játszottak közre. Az egyik törekvés azt célozta, hogy a szakigazgatási feladatok zömének elvégzése a tanácsnak alárendelt szervezeti keretek között történjék, a másik tendencia arra irányult, hogy a szakigazgatási feladatok egy része ne a tanácsi szervezetben legyen elhelyezve. Első megközelítésre szembetűnő, hogy a tanácsi szakigazgatási szervezet *elsősorban az ágazati elv alapján épült fel.* Ezért a szervezet atomizált (van pl. olyan szakigazgatási szerv is, amely csak egyetlen dolgozót foglalkoztat), erősen uniformizálva van (pl. azonos módon alakult az ipari és a mezőgazdasági megyékben), s ehhez a szakigazgatási szervezet létrehozására vonatkozó hatáskör centralizáltsága is hozzájárult. A szakigazgatási szervezet *jövőbeli modelljét* illetően véleményünk szerint az ágazati elv részbeni érvényesítése mellett a feladatok jellege alapján kellene létrehozni a szakigazgatási szervezetet. Így például indokolt volna hatósági osztály, funkcionális feladatokat ellátó osztály stb. kialakítása. A szakigazgatási szervezet modelljében a különböző szinteknek is szerepet kell adni, az egyes szinteken belül pedig indokolt a feladatok mennyiségéhez képest differenciálni. A területi sajátosságok érvényesítése érdekében helyes lenne átadni a vb-nek a szakigazgatási szervezet létesítésével stb. kapcsolatos centralizált hatáskört. A központi elképzeléseket úgy is lehet érvényesíteni, hogy például a vb határozatához a felettes szerv előzetes hozzájárulása szükséges.

A tanácsi szervek tevékenységének irányítása

A szocialista helyi képviseleti rendszer kiépítése — többek között — abban is különbözik a polgári önkormányzati típusú állami berendezésektől — és ez köztudomású —, hogy azok az igazgatási, szolgáltatási és egyéb funk-

Digitized by Google

ciók, amelyeket az önkormányzati rendszerben nagyrészt az önkormányzaton kívül, centrális alárendeltségű szervezet végzett, a tanácsi szervezet létrehozásakor *zömükben bekerültek az egységes tanácsi igazgatási rendszerbe.* A helyi feladatok megoldása mellett tehát az országos feladatok *helyi szervezése* is a tanácsi szervezeti rendszer keretében történik — legalábbis elvileg —, nem pedig különálló, dekoncentrált igazgatási hálózaton keresztül. Ezért meg kell találni és ki kell alakítani azokat a *szervezeti és működési kapcsolatokat,* amelyek a helyi igazgatási tevékenység és a központi szakigazgatási tevékenység között szükségesek és felmerülnek. A párt- és államvezetés számára nem közömbös ugyanis, hogy az ország egész területén egyformán látják-e el az oktatási, az egészségügyi feladatokat, a különböző szolgáltatásokat, a hatósági tevékenységet stb. A jelzett és kívánt kontaktus természetesen nem jelentheti azt, hogy ennek tartalmi és szervezeti keretei egyszer s mindenkorra adottak, tehát nem változtathatók. Lenin arra hívta fel a figyelmet, hogy az *adott* feltételeknek, az *adott* körülményeknek, a lakosság *adott* kulturális színvonalának figyelembevételével kell ezt a kapcsolatot kiépíteni és realizálni.

A tanácsok tevékenységének irányítását illetően az elmúlt években a viták középpontjába a *kettős alárendeltség* került. A kettős alárendeltség megszüntetése — ha ezt szervezeti elvként fogjuk fel — bevált. Ezt a megállapítást igazolja, hogy a minisztériumok ágazati irányító tevékenysége egészében jó irányban fejlődik, bár még nem a kívánt ütemben. Javult a végrehajtó bizottságok és a minisztériumok kapcsolata. Vannak azonban *kedvezőtlen* jelenségek is. Egyes esetekben továbbra is megmaradtak a kettős alárendeltség elemei (konkrét utasítási jog adásának lehetősége, az osztályvezető kinevezéséhez való minisztériumi hozzájárulás), továbbá vontatottan halad az államigazgatási jogkörök decentralizálása és az eljárások egyszerűsítése. A kettős alárendeltség megszüntetésének tapasztalatait tovább kell értékelni és a konzekvenciákat elméletileg is összegezni kell.

Pártunk IX. kongresszusa irányítási rendszerünk és vezetési módszereink továbbfejlesztésére ösztönzött és egyben az alapvető tennivalókat is meghatározta. A kongresszusi határozat végrehajtása érdekében *több elméleti* kérdés érdemel további széles körű vizsgálatot. Az elméleti kérdések egy része a kettős alárendeltség kérdésköréhez kapcsolódik. Ilyenek pl. az irányítás és alárendeltség elhatárolása (szinonim fogalmak-e? feltétele-e az irányításnak az alárendeltség?), az irányítás tartalma és eszközei (milyen jogosítványokat foglal magában az irányító tevékenység? irányításnak minősül-e a jogalkotás?) az irányítás és az önállóság (az irányítás és a hatáskörelvonás, az irányítás mint orientáció és utasítás), a demokratikus centralizmus érvényesülése.

A tanácsok irányítása továbbfejlesztésének fő útja: a *kellően differenciált szabályozás.* A differenciálás követelménye több irányú:

— Másfajta irányítást igényel a képviseleti szerv, mint a végrehajtó bizottság és a szakigazgatási szerv. (A képviseleti szervvel kapcsolatban pl. elegendőnek látszik tevékenységének törvényességi felügyelete.)

— Eltérő irányítást igényel a funkcionális tevékenység (terv, pénzügyi, munkaügyi), a gazdasági ágazati tevékenység (vállalatirányító tevékenység), a kulturális, egészségügyi tevékenység és végül a hatósági tevékenység;

— Eltérő intenzitású irányítás indokolt pl. a megyei és a községi tanácsok tevékenységében.

— Jogszabályilag rögzíteni kell az irányítás lehetséges formáit:

— Elképzelhető pl. hogy a felsőbb szerv jogszabálysértés esetében is csak

Digitized by Google

hatályon kívül helyezheti a képviseleti szerv és a végrehajtó bizottság határozatát, de a megváltoztatás joga nem illeti meg őt.

— Félreérthetetlenül kell szabályozni az irányítás horizontális és vertikális ágának jogosítványait, s a párhuzamosságot lehetőleg meg kell előzni.

Indokolt hangsúlyozni, hogy a képviseleti önkormányzati rendszer kialakítása *nem gyengíti az állam szerepét, nem veszélyezteti a központi irányítást és ennek hatékonyságát.* Az egyes feladatok decentralizálásával ugyanis az állam nem gyengül, a központi irányítás pedig hatékonyabbá válik azáltal, hogy kizárólag összállami kérdésekre terjed ki. A jogszabályok és a képviseleti szervek feletti felügyeleti jog biztosítja a központi állami akarat érvényesülését. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése, illetőleg eddigi gyakorlati tapasztalatai máris igazoljak az irányítás ilyen rendszerének helyességét.

A központi irányítás rendszerét vizsgálva azonban jogos a kérdés: *hogyan valósítható meg a tanácsszervezet önkormányzati jellegének tervezett növelése és az állami központi irányítás érvényesítése egy szervezetben?* Másképpen fogalmazva: melyik szerv legyen a lakosság önkormányzata és melyik a „kormány meghosszabbított karja"? Kell-e a szakigazgatási szervek kettős alárendeltségének megszüntetése után „meghosszabbított kar"? A probléma ilyen exponálása kiélezett, az önkormányzat és a központi irányítás ugyanis általában nem ellentétes törekvéseket fejez ki; a helyes koncepció kialakítása azonban kendőzetlen kérdésfeltevést követel. A tanácsot úgy határozhatjuk meg, mint a lakosság önkormányzatát és az állam helyi szervét (nem pedig megfordítva); a kormány „meghosszabbított karjának" pedig a végrehajtó bizottságot lehetne minősítenünk. Természetesen a javasolt megoldás esetén is a tanács választaná meg a végrehajtó bizottságot. Az is elképzelhető, hogy a végrehajtó bizottság helyett a szakigazgatási szervezet legyen a központi akarat végrehajtója — de ez előreláthatóan elaprózná a központi irányítást. Kérdés azonban, hogyan hat ki a miniszter és szakigazgatási szerv önállóságára, felelősségére az említett megoldás. Továbbá: változik e a vb kettős alárendeltsége? Állásfoglalást igényel az is, hogy a végrehajtó bizottságnak az elnöke vagy a titkára legyen-e az önkormányzat vezetője. Leegyszerűsítve a kérdést, olyan megoldás látszik célszerűnek, hogy a végrehajtó bizottság elnöke elsősorban az önkormányzat megbízottja és képviselője legyen, a végrehajtó bizottság titkára pedig elsősorban a központi intenciók végrehajtója, a törvényesség, a szakszerűség érvényesítője. További vizsgálatot érdemel azonban, hogy ez a megoldás községi, városi (kerületi) szinten, vagy esetleg járási, megyei szinten is indokolt-e.

A végrehajtó bizottságok szerepének említett meghatározása a jelenlegi központi irányítás lényeges átalakítását követeli meg. Többek között azt is, hogy a Tanácsszervek Osztályát, mint a kormány szervét, szervezetileg is alkalmassá kell tenni az irányítási feladatok végzésében való eredményes közreműködésre. Elsősorban koordináló szerepe növekedhet. (Az osztály helyett például államtitkárságot lehetne szervezni.)

Több egyéb, a témához kapcsolódó kérdést tovább kell vizsgálni. Ilyenek: központi irányítást igényelnek-e a tanácsok, vagy csak tevékenységük törvényességi felügyeletét kell biztosítani, az utóbbi esetben pedig a felettes tanácsot vagy a felettes tanács vb-t illesse-e meg ez a jog; hogyan és mely szerv nevezze ki a vb-titkárt; megillesse-e a felettes tanácsot a döntés megváltoztatásának joga, vagy csak a határozat hatályon kívül helyezésére le-

Digitized by Google

gyen lehetősége; felfüggeszthetí-e a felettes vb a tanács határozatának végrehajtását; hogyan alakul a felettes és alárendelt vb, továbbá a vb és a szakigazgatási szervelnek kapcsolata?[5]

*

A Központi Bizottság márciusi ülése értékelte az államélet és a szocialista demokrácia további fejlesztése érdekében végzett munkát, s helyeselte ennek irányát. Az államélet fejlesztésének célja — a Központi Bizottság határozata szerint — a szocialista demokrácia szélesítése, a központi irányítás hatékonyságának növelése, továbbá annak a biztosítása, hogy államrendszerünk szolgálja hatékonyabban a munkásosztály hatalmát, s egyben növekedjék munkájának szakszerűsége és színvonala. E célok megvalósításához jelentős mértékben hozzájárulhat a tanácsrendszer továbbfejlesztése. Külön hangsúlyozzuk egyes kérdések további tudományos elméleti előkészítésének fontosságát: a tanulmányban ezért olyan kérdéseket exponáltunk, amelyek elméleti és gyakorlati szakemberek *további* erőfeszítéseit, alkotó eszmecserét követelnek meg. Ezek közül jó néhányra — érdemes lesz még visszatérnünk.

[5] A tanulmányban a tanácsi szervezet *pártirányításával* nem foglalkoztunk. Egyrészt ugyanis a pártirányítás önálló tanulmányt érdemel, másrészt a pártirányítást többek között az is meghatározza, hogy milyen irányban történik a tanácsszervezet továbbfejlesztése.

Bortnyik Sándor:
Parasztember ásóval

Digitized by Google

DR. ZALA JÚLIA:

A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése és a beruházások

Gazdasági fejlődésünk áttekintése és értékelése kapcsán — különösen az utóbbi években — igen sok szó esett az egyensúlyról, pontosabban az egyensúly hiányáról. A probléma a legkülönbözőbb formában merült fel: „az árualap és a pénzjövedelmek nincsenek egyensúlyban", „a költségvetés egyensúlya nincs biztosítva", „külkereskedelmi mérlegünk nincs egyensúlyban" stb. Felmerült azonban egészen általános formában is: „a népgazdaság egyensúlyzavarai gátolják fejlődésünket". Mindezen kritikai megjegyzések mögött tulajdonképpen egy követelmény áll, tudniillik, hogy a népgazdaság fejlődjön, mégpedig gyors ütemben, és egyben legyen egyensúlyban. Mivel a probléma ma is élő, talán nem felesleges előbb a népgazdasági egyensúly és a fejlődés fogalmát és kapcsolatát tisztázni.

Az *„egyensúly"* eredetileg statikus fogalom, *állapotot* fejez ki. Képszerűen: a mérlegnek az az állapota, amelyben a mérleg mindkét serpenyőjében azonos súlyú tárgyak vannak, és a mérleg ezért nyugodtan áll, nyelve egyik irányba sem leng ki. A *„fejlődés"* eredetileg dinamikus fogalom, nem állapotot, hanem *mozgást*, változást fejez ki. Az előbbi példán: a mérleg nyelve kileng, mozog, tehát tulajdonképpen nincs egyensúlyban. Úgy tűnhet tehát, mintha a „legyen fejlődés" és a „legyen egyensúly" ellentétes követelmények volnának, amelyeknek egyszerre, egyidőben nem lehet eleget tenni.

A népgazdaság és általában a gazdálkodás vonatkozásában az „egyensúly" és a „mozgás, fejlődés" azonban másként értelmezendő. A „gazdálkodás" mindig változás, mozgás, a „legyen egyensúly" követelmény tehát nem jelenthet „mozdulatlanságot". Egy fejlődő népgazdaság soha nincs és nem is lehet mozdulatlanságot jelentő „egyensúlyban" Ahhoz, hogy a termelést fokozhassuk, kell rendelkeznünk bizonyos kapacitás-feleslegekkel, anyagtartalékokkal. A lakosság fogyasztásának holnapi növelhetősége érdekében ma árutöbblettel (készletekkel) kell rendelkeznünk. Az export fokozásának egyik fő mozgatórugója az előző időszak importtöbblete stb.

Ha a gazdasági mozgás, változás feltételei a többletek, a tartalékok, a készletek és bizonyos értelemben a hiányok, akkor — pusztán formális logikai alapon — olyan következtetésre is juthatnánk, hogy minél nagyobbak ezek a tartalékok, többletek vagy hiányok, annál nagyobb mérvű lehet a következő időszak fejlődése. Ez a következtetés azonban a valóság próbakövén hamisnak bizonyul.

A népgazdasági egyensúly hiánya — amint ismeretes — mind politikai, mind gazdasági vonatkozásokban igen súlyos károkat okozhat. Ha túlságosan nagyok a ki nem használt termelési kapacitások, akkor értékesítési problémák vetik vissza a gazdasági fejlődést. Ha viszont — pénzügyi oldalról ki-

Digitized by Google

indulva — a kereslet meghaladja a rendelkezésre álló forrásokat, akkor ez előbb-utóbb olyan negatív hatásokkal jár, mint a pénz elértéktelenedése, külföldi eladósodás, áruhiány, kiutalásos rendszer stb. E jelenségek végül is fékezik a gazdasági fejlődést.

A népgazdasági egyensúlyra és a népgazdaság gyors fejlődésére vonatkozó látszólagos két követelményt ezért helyesebb „a népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődésére" vonatkozó egyetlen követelményben szintetizálni.

Támaszthatunk-e olyan követelményt a népgazdasággal szemben, hogy „fejlődése legyen kiegyensúlyozott"? Továbbá: mi lehet ennek a követelménynek a tartalma? A tapasztalat azt mutatta, hogy ha a fejlődés feltételét képező tartalékok, időleges feleslegek túlméretezettek, vagy ha a termelőapparátust elvben ugyancsak mobilizáló hiányok (ki nem elégített igények) tartósak, vagy túlságosan nyomasztóak, más szóval: ha az elméleti egyensúlyi helyzettől való *„kilengések" túl nagyok*, akkor ezek a körülmények előbb-utóbb a fejlődés fékjévé válnak. Néhány példa: A karácsonyi áruforgalom csak akkor növelhető, ha elég nagy árukészlettel rendelkezik a kereskedelem. Ha azonban túlságosan nagy ez a készlet, akkor a kereskedelem hosszú ideig nem rendel az ipartól árut, következésképpen a következő hónapokban az ipari termelés növekedésének ütemét korlátozni kell. Vagy: a külkereskedelmi mérleg bizonyos deficitje (behozatali többlet) az export növelésére ösztönözhet. Ha azonban ez a hiány túlságosan nagy, illetve nyomasztó, akkor éppen ez a hiány lehet a gátja az export további fokozásának. Az export fokozása ugyanis az importigények (anyag- vagy gépimport) további növekedésével járhat.

A „kiegyensúlyozott fejlődés" követelménye a népgazdaságra alkalmazva a következőképpen volna megfogalmazható: A gazdasági növekedés *jövőbeli* mérvét úgy kell megválasztani, hogy az a *jelenlegi* tartalékok felhasználásával (a hiányok megszüntetésével) járjon és egyben biztosítsa a további időszakok fejlődéséhez szükséges tartalékok, illetve új „hiányok" (például új kereslet) képződését. Közelebbről: egy adott időszakban azért lehet többet termelni, mint az előző időszakban, mert több — az előző időszakban már létrehozott — termelési lehetőség áll rendelkezésre. A termelés bővítéséhez szükséges többleteket beruházások, anyagtartalékok, a termelékenység növekedése folytán felszabadított munkaerő-tartalékok, pénzmegtakarítások stb. révén kell biztosítani. Egy-egy időszakban a népgazdaság fejlődése akkor tekinthető kiegyensúlyozottnak, ha a termelés nemcsak az adott év fogyasztási szükségleteit elégíti ki és nemcsak a termelési kapacitások egyszerű újratermelését biztosítja, hanem annyi új tartalékot is létrehoz, amennyi a következő évben nagyobb fogyasztást és nagyobb kapacitás- és anyagtartalék-képzést is lehetővé tesz. Hogy mennyi lehet ez a nagyobb fogyasztás és nagyobb kapacitástartalék-képzés, annak határt szabnak az adott év egyensúly-követelményei. (Például, ha túlságosan megnövekszenek a beruházások, akkor lehetséges ugyan, hogy a következő időszakok termelőkapacitásai jelentősen megnőnek, az adott évben azonban a beruházásokra kiáramló pénzösszegek veszélyeztethetik a költségvetés egyensúlyát, nem kívánt árszínvonalemelést okozhatnak stb., azaz károsan befolyásolhatják az adott év népgazdasági egyensúlyi helyzetét.)

Mindezekből következik, hogy a népgazdaság „kiegyensúlyozott fejlődése" egyrészt csakis nagyon tudatos, tervszerű, központilag irányított tevékenység eredménye lehet, másrészt, hogy ennek nincs abszolút mértéke, hanem csak bizonyos határok között érvényesül. A népgazdaság fejlődését akkor tekint-

Digitized by Google

hetjük „kiegyensúlyozottnak", ha a fejlődés elég gyors és nem jár a jövő fejlesztését gátló, túlságosan nagy kilengésekkel.

A jövőbeli fejlődés feltétele, hogy megfelelő tartalékokkal rendelkezzünk. A tartalékok közül a legfontosabb a termelés bővítéséhez szükséges tartalékok, *a termelő kapacitások tartaléka*. Ezeket egy fejlődő és különösen a szocialista termelési viszonyok alapján fejlődő népgazdaságban *beruházások* révén hozzuk létre. A szocialista gazdaságra ugyanis nem az a jellemző, hogy a meglevő kapacitásokat tartósan az optimális mérték alatt használjuk ki. A bővítés feltétele, hogy az optimálisan kihasználható kapacitásokat előre biztosítsuk. Pontosabban: rendelkeznünk kell a következő időszakban kihasználható termelési kapacitások szükséges tartalékával.

A szocialista építés és a társadalmi átalakítás — különösen, ha elég gyorsan akarjuk céljainkat elérni, és ha már kihasználtuk a korábban meglevő kapacitás-tartalékokat — elég nagy beruházási ütemet követel. A számok tükrében ez úgy jelentkezik, hogy a tőkés gazdálkodás időszakában Magyarországon a beruházásokra fordított összeg csak kismértékben haladta meg az egyszerű újratermeléshez szükséges értéket, és az akkori nemzeti jövedelemből — évenként változó mértékben — kb. 4—7 százalékot (néha ennél is kevesebbet) fordítottak az állóalapok bővítésére (nettó beruházásokra), a szocialista építés szakaszában viszont nálunk ugyanez az arány — időszakonként szintén változó mértékben — 20 százalék körül mozog.[1]

Nettó beruházások a nemzeti jövedelem százalékában
(1959. évi árakon)

1958	13,0
1959	16,9
1960	20,1
1961	16,7
1962	18,4
1963	20,1
1964	19,6
1965	20,0
1966	19,4
1967	23,1
1968	21—22*

* Előzetes számítás.

1 A közgazdasági irodalomban a bővítés mértékét jelző arányt többféleképpen szokták jellemezni. A legismertebbek:

1. *A bruttó beruházások aránya a bruttó nemzeti termékből.*

E mutató olyan tört, amelynek számlálója *a beruházások teljes* (amortizációval nem csökkentett) *értéke*, nevezője pedig a „*bruttó nemzeti termék*" (amely a nemzeti jövedelmen kívül tartalmazza a szolgáltatások és az amortizáció értékét is). Ez az arány nálunk most — 1968. évi árakon — kb. 28 százalék.

2. *A felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemből.*

A tört számlálója: *a beruházások nettó értéke*, másként: az állóalapok növekedésére jutó rész (a beruházások bruttó értékéből levonják az amortizációt), *beleértve a készletek, valamint a tartalékok növelésére jutó részt* is, nevezője pedig a *nemzeti jövedelem* (az új érték. Ez az arány nálunk 1967-ben — az 1969. évi árak alapján — kb. 30 százalék volt. Nálunk ez az arány a tőkésországokéval összehasonlítva igen magas, mert a készletek növelésére jutó rész viszonylag jóval nagyobb, mint ezekben az országokban.

Ezenkívül használatos még: a nettó beruházások aránya a nemzeti jövedelemből, a termelő beruházások aránya (ez a beruházásoknak csak azt a részét tartalmazza, amely közvetlenül kapcsolatba hozható a termeléssel, pl. ipari, mezőgazdasági beruházások stb.)

E cikkben — a mutató pontos megjelölése mellett — a mondanivalónak és az összehasonlítási lehetőségeknek megfelelően többféle mutatót is kénytelen vagyok alkalmazni. Pl. a nemzetközi összehasonlításokra tartalmilag csak az 1. sz. mutató alkalmazható. Ilyen tartalmú számítások nálunk 1968-ban készültek, ezért ezt a mutatót 1968. évi árakon közlöm. Hosszabb időszakra visszamenőleg és a nemzeti jövedelemmel történő összehasonlításra pedig 1959. évi árakon készült számítások állnak rendelkezésre.

Digitized by Google

Első megközelítésre önként adódik a következő gondolat: a fejlődés gyorsítása érdekében képezzünk minél nagyobb kapacitás-tartalékokat, azaz a nemzeti jövedelemből fordítsunk minél többet (és egyre többet) az állóalapok, mégpedig ezen belül is a termelő állóalapok bővítésére. Ez a gondolat az elmúlt 20—25 év során — így vagy kissé másként megfogalmazva — gyakran testesült meg központi tervcélok formájában és ma is elég egyértelműen érvényesül az egyes ágazatok követelményeinek formájában. Van-e és ha van, akkor mi a realitás-tartalma e követelménynek?

Elvben kétségkívül van valamilyen — ha nem is egyértelműen szoros — kapcsolat a beruházások és ezen belül a termelő beruházások nagysága és a gazdasági növekedés üteme között. Ismeretes, hogy a gazdasági fejlettség alacsony szintjén álló országok fejlődésének egyik fő gátló tényezője az a körülmény, hogy a nemzeti jövedelemből aránylag csak kis hányadot képesek felhalmozni, illetve beruházásokra fordítani. Már utaltam arra, hogy nálunk, Magyarországon, a Horthy-korszakban milyen alacsony volt a beruházások viszonylagos szintje és ismeretes, hogy ebben az időszakban alig fejlődött az ország. Az is közismert, hogy például Japán, ahol a gazdasági növekedés most már hosszabb idő óta igen gyors, viszonylag igen sokat ruház be. (Japánban a bruttó beruházásokra fordított összeg a bruttó nemzeti termék 30 százalékát is meghaladja.) Ezek a tények arra utalnak, hogy a gazdasági növekedés üteme és a beruházásoknak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya között — különösen a szélső eseteket tekintve — kétségtelenül van összefüggés.

Közel sem ilyen egyértelmű az összefüggés azonban akkor, ha a beruházások aránya a nemzeti jövedelemhez képest már elért egy bizonyos, a tapasztalatok szerint 20 százalék körüli szintet. Erre két körülmény is utal; egyrészt: a beruházási hányad szempontjából a középső sávban elhelyezkedő országok példája (térbeli összehasonlítás), másrészt: saját múltbeli tapasztalataink (időbeli összehasonlítás).

A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy nagyjából azonos valószínűséggel találunk gyorsabban és lassabban fejlődő országokat azok között, amelyekben a beruházási hányad viszonylag alacsony (a beruházásokra fordított teljes összeg a bruttó nemzeti terméknek 16—20 százalékát teszi ki) és azok között is, amelyekben ez az arány viszonylag magas (22 százalékot meghaladó). Ezt a megállapítást a fejlettebb tőkés- és a szocialista országok példái egyaránt sugallják. A tőkésországok közül Franciaországban például a bruttó beruházások aránya a bruttó nemzeti termékhez képest az elmúlt 10—15 évben 20 százalék alatt maradt, Ausztriában és Olaszországban is alig volt nagyobb 20—22 százaléknál, mégis ezekben az országokban a gazdasági növekedés üteme viszonylag a gyorsabbak közé tartozott (5—7 százalékkal nőtt évente a bruttó nemzeti termék). Angliában, Belgiumban ugyanakkor az előbbiekhez hasonló beruházási arány mellett a gazdasági növekedés viszonylag lassúbb volt. Norvégiában viszont magas — 30 százalék körüli — a beruházási hányad (majdnem akkora, mint Japánban), a gazdasági növekedés mértéke mégsem kimagasló. A szocialista országok közül a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol a beruházási hányad a szocialista országok között a legalacsonyabb, a gazdasági növekedés mértéke — hosszabb időszakot tekintve — a többi szocialista ország átlagos növekedési ütemához áll közel.

Az időbeli összehasonlítást tekintve saját múltbeli tapasztalataink szerint számos olyan évünk volt, amelyekben a beruházási hányad viszonylag alacsony volt (1958, 1959, de még 1961 és 1962 is), a nemzeti jövedelem növe-

Digitized by Google

kedése pedig 5—6 százalékot tett ki, azaz meghaladta az akkori évek átlagát. Találunk olyan éveket is, amelyekben nagyobb beruházási hányad mellett értünk el lényegében ugyanolyan ütemű fejlődést. Figyelemreméltó ebből a szempontból az NSZK példája is. Az NSZK-ban a hatvanas évek első felében megnövekedett a beruházási hányad, a gazdasági növekedés üteme ugyanakkor nem volt nagyobb, mint a megelőző öt évben, amikor pedig alacsonyabb volt a beruházási hányad.

Már önmagában a térbeli és az időbeli összehasonlítás is arra figyelmeztet, hogy nálunk, fejlődésünk jelenlegi szakaszában, amikor már elég magas ez a hányad (az összehasonlíthatóság érdekében a tőkésországok módszerével és 1968. évi árakon számítva meghaladja a 28 százalékot, tehát több, mint a tőkésországok legtöbbjében), legalábbis egyoldalú volna gazdasági növekedésünk ütemét és a beruházási hányad nagyságát egymással közvetlen, számszerű kapcsolatba hozni. A jelenleg kialakult beruházási hányad növelése járhat ugyan időlegesen a gazdasági növekedés ütemének gyorsulásával, de annak ez idő szerint már nem szükségképpen feltétele.

❸ ❹ ❺

Az az érvelés, hogy a beruházási hányad növelése nálunk jelenleg nem feltétlenül előfeltétele a gyors gazdasági növekedésnek, még nem támasztja alá azt az állítást, hogy e hányad fokozása nálunk most — a kiegyensúlyozott fejlődés szempontjából — egyenesen helytelen követelmény. Ez az állítás még bizonyításra szorul. A következőkben erre tennék kísérletet.

Mi történik, ha egyik évről a másikra *lényegesen* jobban növeljük a beruházásokat, mint amilyen mértékben a nemzeti jövedelem növekedése előirányozható? (Ti. csak ez esetben változik meg érzékelhetően a beruházási hányad. „Érzékelhető" változáson az arány 0,8—1 pontos eltolódását értem, azaz, ha például az arány 20-ról 20,8 vagy 21 százalékra nő.)

A beruházási hányad növelése elvben végrehajtható változatlan felhalmozási hányad mellett. Más szóval: előfordulhat, hogy a beruházásokra jutó részt úgy növeljük jelentősen, hogy egyben csökken a készletek növelésére jutó rész, és az *egész* felhalmozási hányad nem változik. Ha ez sikerül, akkor a lakosság fogyasztása a megnövekedett beruházások mellett is növekedhet olyan mértékben, mint a nemzeti jövedelem. A megnövekedett beruházások *pénzügyi* oldalról ez esetben nem fenyegetnek az egyensúly megbomlásával, mert a beruházási többletet a forgóalap-növelés (a készletek) terhére finanszírozzuk. Ennek a megoldásnak a lehetősége azonban viszonylag igen korlátozott. A nagyobb beruházás ugyanis több forgóeszközt is követel, a csökkentést tehát elsősorban meglevő készletek tekintetében kellene végrehajtani. Ezen készletek pedig részben éppen oly módon keletkeztek, hogy már eddig sem voltak mobilizálhatók. A beruházások nagymértékű növeléséhez szükséges összegnek ezért gyakorlatilag csak kis hányadát tehetnék ki a készletek mobilizálásából felszabadítható összegek. Ha — mindezek ellenére — a pénzügyi fedezet az említett vagy más módon rendelkezésre is állna, akkor még mindig problémát okozhat a *termelési* feltétel. Csak akkor tudjuk a beruházásokat jelentősen növelni, ha rendelkezünk a nagymértékű növeléshez szükséges ki nem használt termelőkapacitásokkal a beruházási javakat előállító ágazatokban (elsősorban az építőiparban, az építőanyagiparban, a gépiparban).

Ha a pénzügyi és a termelési feltétel biztosítva van, akkor a beruházási arány növelését minden különösebb negatív következmény nélkül végrehajt-

Digitized by Google

hatjuk. Ha azonban nem sikerül a jelentős beruházási többletet a készletek terhére finanszírozni és ha nincsenek ki nem használt kapacitás-tartalékaink (vagy alig vannak ilyenek), akkor a beruházási hányad lényeges növelése szükségképpen negatív következményekkel kell hogy járjon. E negatív következmények a következők lehetnek:

1 A külkereskedelmi mérleg egyenlege romlik. Lényegesen meg kell növelni azoknak a termékeknek a mennyiségét, amelyekből ez a jóval nagyobb beruházási program megvalósítható, mégpedig anélkül, hogy megvolna az ehhez szükséges kapacitás-tartalékunk. Meg kell tehát növelnünk az importot, és emellett csökkentenünk kell esetleg a beruházási javak exportját. Ez történt nálunk például 1960-ban, amikor a beruházási hányad lényegesen megnövekedett. Az 1967. évi nagymérvű beruházási tevékenység is terhelte a külkereskedelmi mérleget. (A külkereskedelmi mérlegre gyakorolt negatív hatás 1967-ben jóval kisebb mértékű volt, mint 1960-ban, mert 1967-ben a szocialista országokkal folytatott külkereskedelmünk tartalékai részben ellensúlyozták e hatást.)

2 Igen fontos feladatok megvalósítása későbbre tolódik. A hazai és elsősorban az építőipari kapacitásokat ugyanis — a lehetőségekhez képest — átcsoportosítják. Ezért az építőipar az épületfenntartási munkákat a minimumra csökkenti, vagy ha a termelő beruházások gyors növeléséről van szó, csökkenti a lakásépítést, az egészségügyi, kulturális, kommunális stb. beruházások munkáit. Ez történt például 1967-ben, amikor a beruházási építkezések 15 százalékos növekedése mellett az egyéb építési tevékenység csak kismértékben nőtt.

3 Szétforgácsolódnak a beruházásokra fordítható erőforrások. A beruházások nagyobb növelésére vonatkozó központi döntés ugyanis nem az, hogy általában „növelni kell a beruházási hányadot", hanem a korábbinál több és nagyobb konkrét beruházási cél megvalósítását határozzák el. Mivel ehhez szükséges szabad kapacitásokkal nem rendelkezünk (különösen az építőiparban), egyszerre több beruházást kezdenek meg, és ezeket — az adott kapacitásokkal — lassabban valósítják meg, mint tennék akkor, ha ez a fordulat nem következett volna be. Ez a folyamat a befejezetlen beruházások értékének nagymérvű növekedésében jut kifejezésre. Több év tapasztalata szerint azokban az években, amelyekben jelentősen nő a beruházásokra fordított összeg, szinte ugrásszerűen növekszik a befejezetlen beruházások állománya. 1967-ben például, amikor egyik évről a másikra — bár nem központi elhatározás alapján, hanem még az „ingyenes" beruházási juttatás reményében, a beruházók kezdeményezésére — 22 százalékkal nőtt a beruházások összege, a befejezetlen beruházások állománya az év végén több mint háromszor akkora volt, mint az előző néhány év átlagában.

4 A beruházási hányad növekedése — ha ez egyben a felhalmozási hányad növelését is jelenti — a fogyasztás és végső soron az életszínvonal növekedésének lényeges lassúbbodásával (esetleg csökkenésével is) járhat. Lényegében ez következett be nálunk az ötvenes évek elején, amikor az első ötéves terv módosításával 1952-ben a beruházásokat olyan mértékben növeltük, hogy emellett a lakosság fogyasztása összességében nem növekedhetett. Ez végül is — amint ismeretes — a reálbérek és a reáljövedelmek csökkenését vonta maga után. Az utóbbi években a beruházási hányad növekedése nálunk ilyen következményekkel nem járt. Minden valószínű-

Digitized by Google

ség szerint nagyban hozzájárult azonban a fizetési mérleg feszültségéhez. Nincs azonban kizárva, hogy a beruházási hányad további növelése esetén a fogyasztásnak, ha nem is csökkentésére, de növekedési mértékének érzékelhető korlátozására kényszerülnénk, ha másként nem, a pénz vásárlóerejének csökkentése révén.

Mindezen problémák nemcsak külön-külön, hanem egyszerre, egymást erősítve, elmélyítve is felléphetnek.

A mondottakból következik, hogy bár hozható olyan döntés, hogy a fejlődés meggyorsítása érdekében időlegesen növeljük a beruházási hányadot, ha azonban ezt nem tudjuk ellensúlyozni a forgóalapok növelésére jutó rész csökkentésével, ha nincsenek pénzügyi feleslegeink (költségvetési többlet, vállalati megtakarítások, külföldi hitelek) és — végül, de nem utolsó sorban — nem rendelkezünk a beruházási eszközöket gyártó iparágakban e nagyobb lépéshez szükséges kapacitásokkal, akkor az ilyen elhatározás szükségképpen ellentétbe jut a „kiegyensúlyozott fejlődés" követelményével.

A kiegyensúlyozott fejlődést leginkább a változatlan (alig változó) beruházási hányad biztosítja. Az évről évre belépő termelési kapacitások a termelés fejlesztésének lehetőségét egyre bővítik. Ez a bővítés akkor is növekvő mértékű, ha a nemzeti jövedelemhez képest évről évre azonos hányadot ruházunk be. (A nemzeti jövedelem ugyanis évről évre nő.) A termelési kapacitások bővülése nemcsak a termelőeszközök (anyagok és gépek), hanem a fogyasztási cikkek termelését is bővíti, nem is szólva arról, hogy a több anyagból, a több géppel előbb-utóbb ugyancsak több fogyasztási cikk is készül. Ha tehát a beruházási hányad már *elég* magas — mint ahogy nálunk elég magas —, akkor igen sokáig biztosítani lehet az egyenletes mértékű fejlődést. Az egyenletes, visszaesések nélküli fejlődés pedig hosszabb távon gyorsabb, vagy legalábbis feltétlenül előnyösebb, mint az időnként kiugró, de egyensúlyzavarokkal járó fejlődés.

●●●

A beruházások „tartalékképző" szerepe a népgazdaság fejlődésében általánosan ismert. Van azonban a beruházásoknak a fejlődés szempontjából egy másik fontos szerepük is. A beruházások ugyanis igényt, *keresletet* támasztanak a beruházási javakat termelő ágazatokkal szemben, azaz húzóerőt gyakorolnak ezen ágazatok fejlődésére. A beruházás tehát egyben népgazdasági „keresleti" tényező is, és ennélfogva a beruházási összegek nagyságának változása közvetlen hatással van a gazdasági növekedés mérvére. A következőkben a beruházások ezen szerepéhez fűzök néhány megjegyzést.

Először itt is fogalomtisztázásra van szükség. A beruházásokra vonatkozó kívánságok, vágyak, igények nem cserélendők össze a „beruházási kereslettel". Az előbbinek a felső határa a csillagos ég; az utóbbinak igen reális határt szab az, hogy mennyi pénz áll rendelkezésre beruházások céljaira, azaz mennyit lehet (esetleg mennyit célszerű) a nemzeti jövedelemből az állóalapok bővítésére fordítani. (A fogyasztási javak tekintetében ugyancsak megvan ez a kettősség, ott is él az emberekben a vágy, a kívánság sokféle fogyasztási cikk birtoklására, mégsem jut eszünkbe a fogyasztási cikkekre irányuló keresletet — amelyet a pénzjövedelmek és az árarányok igen jól behatárolnak — azonosítani ezekkel a kívánságokkal.) Az, hogy a beruházások tekintetében erre a fogalmi tisztázásra szükség van, nem véletlen, hanem abból a tör-

Digitized by Google

ténelmileg kialakult helyzetből adódott, hogy a termelő beruházáshoz szükséges pénzeszközöket — gyakorlatilag minden gazdasági konzekvencia nélkül — kérni, igényelni lehetett. A beruházó termelővállalatok számára a beruházásra kerülő összeg nem volt közgazdasági kategória és sok esetben még ma sem az; nem „kereslet", hanem adminisztratív harc eredménye.

Az államvezetés számára a beruházási keresletnek ugyanakkor nagyon is reális határt szab a nemzeti jövedelemből e célra fordítható összeg nagysága. Az 1968 után bevezetett új beruházási rendszer — a költségvetésből finanszírozott és egyelőre még elég jelentős részt képviselő beruházások kivételével — már a beruházók számára is érzékelhetővé teszi a beruházási kereslet reális határait. A továbbiakban a „beruházási kereslet" fogalmat a szónak közgazdasági, tehát a pénzeszközök (és az árak) által objektíve behatárolt értelmében használom.

A beruházási kereslet tehát húzóerőt gyakorol a beruházási javak termelésére (és importjára), amelynek „holnapi" kielégítésére „ma" meg kell teremteni a termelőkapacitásokat. A fejlődés akkor kiegyensúlyozott, ha a beruházási javakat termelő ágazatok elég nagy biztonsággal számíthatnak arra, hogy termékeiket a beruházók megveszik, azaz a *ma* létesített és először tartalékot jelentő kapacitásokat *holnap* megrendelésekkel kitölthetik. A kiegyensúlyozott fejlődést ebben a vonatkozásban a beruházási keresletnek bármilyen irányú jelentős változtatása igen érzékenyen érintheti.

A beruházási kereslet növekedésének hatására már utaltam az előbb, amikor a beruházási hányad jelentős növeléséről szóltam. Itt csak az építőipar vonatkozásában szeretnék némi kiegészítést tenni. A megnövekedett (a vártnál jobban megnövekedett) beruházási kereslethez — a mi viszonyaink között — sokkal kevésbé tud az építőipar alkalmazkodni, mint a kereslet csökkenéséhez. Az építőipari kapacitások fő meghatározója a munkaerő. Az építőipari létszám növelése pedig csak igen szűk korlátok között lehetséges. (Volt ugyan olyan év, amikor e növelés jól sikerült, de akkor jelentősen megváltoztattuk a bérarányokat az építőipar javára.)

Mivel a beruházási kereslet végső soron pénz formájában (forintösszegben) jelentkezik, az építőipari kapacitások és a beruházási kereslet között meglevő feszültség elvben csökkenthetőnek látszik az építőipari árszint növelésével. Az építőipari árszint növekedése azonban csak akkor vezetne a feszültség feloldásához, ha ez az építőipari kapacitások (a „kínálat") növekedését eredményezné és ha korlátozná a beruházásokra irányuló *pénzbeli keresletet.*

Az *építőipari kapacitás* növelése azonban nem az építőipari árszint növelésének függvénye, hanem elsősorban a munkaerőnek és a termelékenység fokozásának kérdése (gépesítés révén is). Az építőipari árszint növekedése — az 1968. évi tapasztalatok szerint — e tekintetben még fordított, elkényelmesítő hatással is járhat. A magasabb árak révén biztosítható nagyobb nyereség ugyanis nem ösztönöz a teljesítmények fokozására. 1968-ban a 13 százalékkal megnövekedett építőipari árszint mellett a termelékenység nem nőtt az építőiparban.

A beruházásokra irányuló *pénzbeli keresletet* az építőipari árszint növekedése alig korlátozza. A költségvetésből finanszírozott beruházások tekintetében csak annyi történik, hogy a költségvetést az áremelkedésnek megfelelő mértékű járulékos kiadással terheljük. Ugyanez vonatkozik a hitelből finanszírozott beruházásokra, tekintve, hogy végső soron a beruházási hitel is a költségvetés adott évi terhe. A vállalati forrásokból fedezett beruházásoknál

Digitized by Google

valóban bekövetkezhet ilyen keresletkorlátozás, de itt sem a kereslet pénzösszege csökken, hanem az érte kapható termékek mennyisége.

Az építőipari árszint-emelésnek tehát — a dolog természeténél fogva — elvben sem lehet olyan feszültségfeloldó hatása, mint amilyen esetleg más területeken várható volna (s ott sem feltétlenül). Ugyanakkor az építőipari árszint növekedése pénzügyi oldalról — elsősorban a költségvetés terheinek növekedése révén — egyensúlyi zavarokat okozhat. Az építőipari kapacitás viszonylagos elégtelenségéből adódó problémák megoldását tehát nem az árszintnövelésben, hanem az anyagellátás biztosítása mellett az építőiparban dolgozók számának és főként az építőipari termelékenységnek a növelésében kell keresnünk.

Abból is adódhatnak azonban problémák, ha a *beruházási kereslet,* vagy ennek növekedési mértéke egyik évről a másikra érzékelhetően *csökken* (jóval kisebb a beruházások növekedése, mint a nemzeti jövedelemé). A nem termelő beruházások tekintetében ez egyszerűen azzal jár, hogy központilag nagyon fontosnak tartott, a beruházók szempontjából gazdasági konzekvenciákkal amúgy sem járó, de társadalmilag nagyon is értékelhető célok megvalósítását elodázzuk. A termelő beruházásoknál pedig igen szigorú korlátozásokat hajtunk végre a költségvetési beruházások tekintetében (nem szabad megkezdeni új beruházásokat, vagy el kell halasztani már folyamatban levőket) és igen magas gazdaságossági követelményeket szabunk a hitelből vagy a vállalatok saját forrásaiból finanszírozott beruházások vonatkozásában.

A beruházási javakat termelő ágazatokat a keresletnek ez a csökkenése (vagy a vártnál jóval kisebb mérvű növekedése) nem azonos módon érinti. A *gépipari* ágazatok elvben az export növelése révén is felhasználhatják meglevő (vagy megnövelt) termelői kapacitásaikat. (Más kérdés az, hogy erre nem mindig van módjuk, vagy ha van is módjuk, az átállás költségtöbblettel jár.) Az *építőiparban* más a helyzet. Az építőipari kapacitás — még a gépesítettségnek a nálunkénál jóval magasabb fokán is — lényegében azonos az ott foglalkoztatott munkaerők számával. Következésképpen, ha csökken a beruházási kereslet — tekintve, hogy itt az exportnak nem lehet szerepe —, az építőipar a foglalkoztatottak számának csökkentésével (vagy a lehetségesnél kisebb növelésével) szinte azonnal hozzáigazíthatja kapacitását a beruházási kereslethez. (Ez persze csak akkor következik be, ha mindenféle beruházási tevékenységre egyaránt vonatkozik a keresletkorlátozás, és ha a fenntartás jellegű munkákra nem tudja átcsoportosítani a munkaerőt és az eszközöket.) Az építőiparban tehát a beruházási kereslet korlátozása nem hoz létre számottevő kapacitás-tartalékot, különösen akkor nem, ha a munkaerő elhelyezése népgazdasági szinten nem okoz gondot.

Összefoglalva és áttekintve a beruházási hányad lényeges változtatásának következményeit, egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a beruházási kereslet lényeges változtatása a kiegyensúlyozott fejlődés szempontjából negatív következményekkel jár. Mégis *jelenleg* nálunk hasonlíthatatlanul nagyobb károkat okozna a beruházási keresletnek a nemzeti jövedelem növekedési mértékénél nagyobb, mint annál kisebb növekedése.

A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődési ütemének fokozását tehát nem látszik célszerűnek a beruházási hányadnak és különösen a termelő beruházások arányának hirtelen és lényeges növelésével biztosítani. Kérdés, hogy

Digitized by Google

ez egyben lemondást is kell-e hogy jelentsen egy gyorsabb fejlődésről. Erre elég egyértelműen tagadó választ adhatunk.

Eddig csak azt vizsgáltuk, hogy milyen összefüggés van a beruházási hányad nagysága, annak változtatása és a népgazdaság kiegyensúlyozott növekedése között. A beruházások és a gazdasági növekedés mértéke között van azonban egy egészen más, eddig nem kellően értékelt összefüggés is, amelynek különösen a „kiegyensúlyozott"-ság szempontjából van nálunk most jelentősége. Ez abból adódik, hogy *azonos összegű beruházás* — attól függően, hogy hová (mibe) fektetjük be —, igen *különböző mértékű gazdasági eredménnyel* járhat. Következésképpen: minél nagyobb részt fordítunk a termelő beruházásokra fordítható összegből olyan beruházásokra, amelyek — azonos befektetésre számítva — nagy hozammal (vagy a nemzeti jövedelem nagy növekményével) járnak, annál gyorsabb lesz a gazdasági növekedés mértéke. Az ilyen beruházásokat az adott pénzügyi kereteken belül, tehát a pénzügyi egyensúly megbontása nélkül is végre lehet hajtani, és figyelembe lehet venni az adott termelő kapacitásokat is. (Az építőipari teljesítményeket nem veszi jobban igénybe az, hogy 1 millió forint értékű építményt ilyen, vagy olyan célt szolgáló beruházásokra fordítunk. A fizetési mérleget sem terheljük jobban azzal, ha ugyanazt az összegű devizát az egyik, vagy a másik célt szolgáló gép importjára adjuk ki.)

Annak illusztrálására, hogy a különböző célokra beruházott összeg hozama mennyire eltérő lehet, igen alkalmasak azok a számítások, amelyek azt jelzik, hogy a különböző iparágakban lekötött eszközök egységnyi értékére számítva mekkora az „anyagmentes termelési érték" (a nemzeti jövedelemhez közelálló érték), vagy mekkora a — bérek és az amortizáció levonása után fennmaradó — tiszta jövedelem.[2] Van olyan iparágunk, amelyben az egy évi anyagmentes termelési érték a lekötött eszközök értékét meghaladja, s van olyan is, amelyben az anyagok értéke sem térül meg, tehát negatív az anyagmentes termelési érték. A tiszta jövedelem mutatóját tekintve van olyan iparág, amelyben 100 forint lekötött eszközre 82 forint tiszta jövedelem jut, és van olyan is, amelyben ugyanez az arány több mint 80 forint veszteség. Vállalatok között — amelyekre vonatkozóan számítás nem készült — az eltérés feltehetően még nagyobb. Még ennél is nagyobb eltérésnek kell lennie az egy-egy vállalaton belül különböző célokra fordított beruházások hozama tekintetében.

Mint ismeretes, beruházási döntéseinkben a múltban — elsősorban megfelelő mérce hiányában — nemigen érvényesült az a szempont, hogy mekkora értékhozamot várunk a beruházott összegtől. Az 1968. évi gazdasági reform e tekintetben megnyitotta az utat a gazdaságossági meggondolások előtt. Tekintve azonban, hogy a beruházásra fordítható összegek nagy részét a már korábban elhatározott beruházások folytatása köti le, egyelőre ettől még nem nagyon várhatunk gazdasági fejlődésünk üteme szempontjából érzékelhető eredményt. A jövő szempontjából azonban rendkívül nagyok a beruházási összegek jobb megoszlásától várható tartalékaink.

A termelő beruházásoknak azon részénél, amelyeknél a döntés teljes egészében a vállalatoktól függ (fejlesztési alapjuk terhére történik), továbbá

[2] A számításokat a Gazdaságkutató Intézet végezte, kiszűrve a jelenlegi tágabb értelemben vett — az állami visszatérítést, a dotációt, a forgalmi adót stb. is tartalmazó — árrendszerünkből adódó, de nem a népgazdasági értelemben vett jövedelmezőséget tükröző hatásokat.

Digitized by Google

azon részénél, amelyekre — már bizonyos, nemcsak gazdaságossági szempontok szerinti szelektálás után — központi forrásból hitel vehető igénybe, többékevésbé várható a beruházott összegek hozamának növekedése. (Bizonyos fenntartásokra itt is szükség van, mert az érvényben levő árak — beleértve a vámok, az állami visszatérítések, dotációk stb. rendszerét — és jövedelemelvonási szabályozók még nem orientálják a vállalatokat és a beruházókat elég egyértelműen arról, hogy mi a jövedelmezőbb népgazdasági szempontból. Az erre vonatkozó tapasztalatokat csak később lehet majd érvényesíteni.)

A központi döntés alapján létesülő, költségvetésből finanszírozott beruházásoknál elsősorban más szempontok dominálnak. A nem termelő szféra beruházásainál világos a kérdés: itt nem érvényesülhetnek az említett értelemben vett gazdaságossági meggondolások. E beruházások a központi vezetés által e célra elkülönített összegből valósulnak meg, lényegében nem gazdasági úton elhatározott kielégíthetőségi sorrendben. A központilag eldöntött termelő beruházások egy részénél ugyancsak el lehet térni a gazdaságossági meggondolástól: energiaellátásra szükség van akkor is, ha az nem tűnik jövedelmezőnek, az építőipar fejlesztési bázisát ki kell építeni stb. A nemzetközi gazdasági együttműködés lehetőségei is befolyásolhatják a beruházások szerkezetét. Azt a kérdést azonban már érdemes feltenni, hogy hol húzzuk meg a határt a központi (nagy) termelő beruházásoknál, azaz melyekre nézve tekintsünk el a gazdaságossági szempontok érvényesítésétől.

Az a sáv, amelyre vonatkozóan felmentést kell adnunk a gazdaságossági szempontok érvényesítése alól, valószínűleg jóval keskenyebb, mint ahogy ma gondoljuk, illetve érvényesítjük. Tulajdonképpen egy régről magunkkal hozott szemlélettel kell megküzdenünk, amikor ezt a sávot szűkíteni akarjuk. E szemlélet a régebbi „naturálgazdálkodásban" gyökerezik, amelyben a beruházási döntéseknél termékekben gondolkoztunk. („Meghatározott mennyiségű acélt kell termelnünk, ehhez X tonna nyersvas, Y tonna szén stb. szükséges. Mindezeknek a termelőkapacitásait sorba meg kell valósítanunk.") A központi beruházásokra vonatkozó igényeknél jelenleg legfeljebb a termékek változtak, de a gondolatmenet nagyon is hasonló. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük ezeket az igényeket, alig találunk olyant, amelyekre vonatkozóan ne lehetne szembeállítani azt, hogy a beruházás mennyibe kerül, és hogy előreláthatóan mennyit hoz. Ha pedig két különböző beruházás tekintetében nyilvánvalóvá válik, hogy az egyiknél a várható hozam esetleg kisebb, mint amibe a beruházás kerül, a másiknál pedig lényegesen nagyobb annál, akkor e tények mellett az esetek többségében eltörpülnek az egyéb érvek. Nem látszik indokoltnak, hogy a rendelkezésünkre álló korlátozott összegből inkább olyan beruházást valósítsunk meg, amely nem igéri, hogy megtérül a beruházásra fordítandó összeg, ne pedig olyant, amely minden számítás szerint magas hozamot ígér.

Még egyszer szükségesnek tartom aláhúzni: semmi esetre sem gondolhatunk arra, hogy *minden* központi nagyberuházási döntést, *kizárólag* gazdaságossági és különösen szorosan vett vállalati gazdaságossági szempont szerint célszerű megítélni. Gyakran éppen azért kell költségvetésből finanszírozni egy-egy nagy létesítményt, mert valamilyen meggondolásból a népgazdaság egészének szüksége van rá, és mégsem „jövedelmező", különösen az adott szabályozó eszközök és árak mellett nem jövedelmező. (Más kérdés az, hogy — ha lehet — tájékozódásul ilyen esetekben is érdemes elvégezni a gazdaságossági számításokat.) De törekednünk kell arra, hogy reális mértékre szűkítsük a költségvetésből finanszírozott termelő beruházásoknak *ezt* a körét.

Digitized by Google

Összefoglalva:

- A népgazdaság fejlődése akkor kiegyensúlyozott, ha a nemzeti jövedelem felhasználásának fő területein (a fogyasztásban, beruházásokban) nincsenek sem kiugrások, sem megtorpanások, és az új tartalékok képződése biztosítja a folytonosságot a jövőre nézve is, anélkül, hogy termékfeleslegek vagy el nem határozott külföldi adósságok keletkeznének, és anélkül, hogy a pénz értéke romlana.
- A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése olyan követelmény, amelyben sem a fejlődés sem a kiegyensúlyozottság tekintetében nem tehetünk engedményt anélkül, hogy az egyiknek ne legyen előbb-utóbb negatív hatása a másikra.
- A fejlődés lehetséges mértéke és a kiegyensúlyozottság kívánatos foka nem fejezhető ki számokban. A lehetséges mértéket és a kívánatos fokot az adott helyzet mérlegelése révén lehet megállapítani. (Függ a tartalékoktól, külső értékesítési kilátásoktól, a hitelpiactól stb.)
- A beruházási hányadnak jelenlegi körülményeink között — nincs a fejlődés üteme szempontjából egymagában perdöntő jelentősége. Az viszont rendkívül fontos, hogy a beruházások folyamatosan és egyenletesen növekedjenek, mégpedig a pénzbeni források és az anyagi kapacitások növekedésével összhangban. Az arány hirtelen változtatása ugyanis megzavarhatja a kiegyensúlyozott fejlődést.
- A gazdasági növekedés szempontjából igen nagy, a kiegyensúlyozottságot negatívan nem érintő olyan tartalékokkal rendelkezünk, amelyek a beruházások jobb (gazdaságosabb) felhasználásából adódhatnak. A mainál nagyobb követelményt kell tehát szabnunk a népgazdasági jövedelmezőség terén az állami döntések szférájában.

Bortnyik Sándor: Kovácsok

Digitized by Google

DR. VÁGI FERENC:

A paraszti jövedelmek és a közös gazdaság

Tíz évvel ezelőtt adták hírül az újságok az első szövetkezeti megye megszületését, s már annak is hét éve, hogy lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A falukat járó népnevelők sokszor érveltek azzal, hogy csak a szövetkezetek útján lehet a mezőgazdaságot az elmaradottságból kiragadni, a parasztság kultúrált s jómódú életét anyagilag megalapozni. A szövetkezetesítés befejezésétől ugyan időben még nem nagyon távolodtunk el, de érdemes és szükséges is számba venni hogyan mutatkozik meg az ígéretek teljesülése, a termelőszövetkeztek megerősödése a közösből származó személyes jövedelmek alakulásában.[1]

A termelőszövetkezetek bruttó jövedelme és a személyes jövedelmek

A termelőszövetkezeti tagok és jelentős részben hozzátartozóik is *tagsági viszony* alapján vesznek részt a közös munkában, s *részesedést* kapnak érte. De ma már minden termelőszövetkezetben dolgoznak kisebb-nagyobb számban *szerződtetett munkaerők* is, ún. termelőszövetkezeti alkalmazottak, akik *munkabért* kapnak. A szövetkezeti tagok részesedése és a szerződéses munkaerők munkabére egyaránt *munkadíj*, 1967-ben a kettő együtt a közös gazdaságból származó személyes jövedelmeknek kereken 95 százalékát tette ki. Termelőszövetkezeteinkben a személyes jövedelmek fedezetének forrása a *felhasználható bruttó jövedelem.*

A bruttó jövedelem felhasználása 1962—67-ben

Év	Központi elvonás	Szociális és kulturális célú tartalékolás	Földjáradék	Üzemi felhalmozás	Személyes jövedelem
	a felhasználható bruttó jövedelem %-ában				
1962	9,8	1,3	4,6	16,3	68,0
1963	8,8	1,3	3,8	20,9	65,2
1964	11,3	1,4	3,5	19,7	64,1
1965	11,2	1,3	3,2	20,8	63,5
1966	9,9	1,7	3,6	20,6	64,2
1967	8,9	2,3	3,2	23,2	62,4

[1] A cikkben közölt adatokat, ahol a forrás külön nincs megjelölve, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériumnak „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1967. évi jövedelmi viszonyai" című kiadványából vettem. Az 1968-as adatok részletes feldolgozása csak hónapok múlva készül el, de az 1967-es adatok elemzése sem érdektelen, mert az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséig eltelt időt úgy tekinthetjük, mint a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdításának időszakát.

Digitized by Google

A felhasználásban a legjellemzőbb változás *a felhalmozás és a személyes jövedelmek részarányának ellentétes irányú eltolódása*, a személyes jövedelmek arányának a csökkenése. Ebből azonban nem következik, hogy az utóbbinak a növekedése hátrányt szenvedett volna. Az történt ugyanis, hogy a termelőszövetkezetek fokozottabban állították a *termelés fejlesztésének szolgálatába* növekvő bruttó jövedelmüket, s egyidejűleg — később látjuk majd — erősen megnövelték a személyes jövedelmeket is.

A táblázatunkban szereplő „személyes jövedelem" a szocialista átszervezés befejezésekor még szinte teljes egészében *részesedés volt*, 1967-ben azonban csaknem egyötöde, pontosabban 18 százaléka már a szerződtetett munkaerők *bére*. A szocialista átszervezést követő stabilizálódási időszakban a termelőszövetkezetekben kialakult a szerződéses foglalkoztatottak széles rétege. Ennek tagjai a közös gazdaságban ledolgozott munkanapoknak keresetük arányánál valamivel kisebb részét (1967-ben mintegy 16 százalékát) teljesítik, s fontos szerepük van a közös gazdaság tevékenységében, a gazdálkodás eredményeinek alakulásában. Ez a réteg javarészt szakképzett munkaerő, és irányítási, adminisztratív és közvetlen termelési szakmunkákban vesz részt. Döntő részük a munkásoknak és alkalmazottaknak egy egészen új, friss rétegét alkotja, életmódjukban, szokásaikban, kulturális igényeikben azonban ezer szállal kapcsolódnak a termelőszövetkezeti parasztsághoz. Általában bennük is megvan a kisegítő termeléshez való ragaszkodás és az a törekvés, hogy kihasználják a megélhetés szempontjából ebből fakadó előnyöket.

A szerződéses munkaerőket és a termelőszövetkezeti tagokat ma leginkább *személyes jövedelmüknek* és ebben is elsősorban a munkabérnek és a részesedésnek a *tartalmi és formai eltérése* különbözteti meg egymástól. Ez igen lényeges különbség. De ne feledkezzünk meg arról, hogy a termelőszövetkezeti parasztság körében is lazul a háztáji gazdálkodáshoz való ragaszkodás, előrehalad a szakmai képesítés megszerzése, s a közös gazdaságból származó részesedés tartalma és formája is közeledik a munkabéréhez. Ez a folyamat azonban *ellentmondásokkal* terhes. A *jó* és *legjobb* termelőszövetkezetekben elmosódnak vagy már el is mosódtak a tagok és a szerződéses munkaerők helyzete között levő különbségek, a gyenge termelőszövetkezetekben viszont *konzerválódtak, sőt meg is erősödtek*.

A szerződéses munkaerők megjelenését és létezését a termelőszövetkezetekben nem lehet sem véletlennek, sem gyorsan múló jelenségnek fogni fel. Akkor olvadnak csak be a termelőszövetkezeti parasztságba, *ha a tagsági viszony nem okoz nekik hátrányt;* ennek a gazdasági megalapozása pedig az egész szövetkezeti szektorban hosszú időt vesz igénybe. Az is hiba volna azonban, ha azt hinnénk, hogy a szerződéses munkaerők száma csak növekedhet. Egy részük ugyanis elsősorban a jó termelőszövetkezetekben lassanként felveszi a tagsági viszonyt, bár ugyanakkor termelőszövetkezeti tagok kisebb-nagyobb számban át is kerülnek a szerződtetett munkások és alkalmazottak közé.

A termelőszövetkezeti parasztság *részesedésében* is mélyreható változások történtek. Eltekintve itt a részesedés színvonalának növekedésétől, az egyik legfontosabb változás az, hogy a természetbeli rovására *erősen megnőtt a részesedés pénzben* fizetett hányada. (1962-ben ez nem egészen 60, 1967-ben pedig csaknem 75 százalék volt.) A pénzbeli részesedés arányának megnövekedése a termelőszövetkezeti árutermelés föllendülésének a következménye, s annak, hogy a termelőszövetkezetek és a szövetkezeti tagok közti elszámolásban a *naturális formákat egyre inkább pénzbeliek váltják fel*. A ré-

Digitized by Google

szesedésnek a pénzbeli hányada a rugalmasabbik eleme; ennek abszolút és viszonylagos növekedése a termelőszövetkezetek gazdasági növekedésének egyik kézzelfogható bizonyítéka.

A részesedés fejlődésének egy másik jellegzetes vonása az, hogy *növekszik az év közben folyamatosan kifizetett összeg* aránya s ezzel határozottan erősödik a jövedelem garantáltsága és biztonságossága. Az átszervezés befejezésekor csak a *legjobb* termelőszövetkezetek szűk köre fizetett részlegesen garantált részesedést; ez ma már általános. Nemcsak az év közben való fizetés vált elemévé a munkadíjazásnak, hanem az is, hogy *előre meghatározott, minden körülmények között biztosított összeget* adnak a teljesített munkák egységére, természetesen az illető termelőszövetkezet gazdasági helyzetéhez igazodva. Az utóbbi években a tagok évi részesedésének 73—75 százalékát fizették ki év közben. *A természetbeli* részesedésnek már szinte az egészét, mintegy 95 százalékát adják ki év közben.

A termelőszövetkezeti törvény a megelőző két év átlagos évi részesedésének 80 százalékában határozza meg az év közben kifizethető hányadot. Általában már megértek a feltételei annak, hogy a tagok részesedésének nagyobb hányadát *alapszerűen kezeljék.* Az *összes részesedésnek országosan* mintegy 75—80 százalékát munkadíjalapként képezik, s ezt év közben rendszeresen ki is fizetik. Ehhez év végén, a szövetkezeti bruttó jövedelem tényleges alakulásától függően kiegészítő részesedést adnak. Gyakorlatilag *minden* szövetkezet fizet kiegészítő részesedést, ennek összege és aránya azonban a gyenge termelőszövetkezetekben kisebb, mint a jobb termelőszövetkezetekben. A gyenge termelőszövetkezetekben az évközi kifizetés az összes részesedésnek 90 százaléka, s helyenként még több is. Még így sem üti meg azonban azt a szintet, amely biztosítaná a közös munkákban való érdekeltséget.

A részesedés növekedésének üteme és színvonala

A felhasználható bruttó jövedelem és a személyes jövedelmek összege meglehetősen *harmonikusan* változott. 1962-höz viszonyítva 1967-ben a felhasználható bruttó jövedelem mintegy 75, az összes személyes jövedelem közel 60, s benne a részesedés hozzávetőleg 35 százalék növekedést mutatott. Különösen 1963-ban, majd 1966. január 1. után volt erős a bruttó és ennek alapján a személyes jövedelmek növekedése. Az utóbbi évek azért váltak előnyössé a jövedelemalakulás szemszögéből, mert 1965 után egyik évről a másikra kiemelkedően növekedett a termelés és csökkentek a termelés fajlagos amortizációs és anyagköltségei, amelyek pedig azelőtt évről évre nőttek. Javult tehát a termelőszövetkezetek *gazdálkodása.* Ezt elősegítették azok az állami intézkedések — elsősorban a termelői árak emelése —, amelyek arra irányultak, hogy a mezőgazdaságban is legyenek meg *a vállalati gazdálkodás nélkülözhetetlen jövedelmi feltételei.* Az ezen intézkedésekből fakadó bevételi és jövedelmi többlet túlnyomórészt a szövetkezetek *amortizációs és felhalmozási alapjaiba* került, de a gazdálkodás jobb eredményein keresztül *közvetve — és részben közvetlenül — a személyes jövedelmek növekedéséhez is hozzájárult.*

Az *egy szövetkezeti dolgozó tagra jutó részesedés* 1967-ben 50 százalékkal magasabb volt, mint 1962-ben. Ebben a növekedésben az is szerepet játszott, hogy az összes részesedés növekedésével szemben a dolgozó tagok száma csökkent. 1962—67-ben az egy dolgozó tagra jutó évi részesedés nominál értékének növekedési üteme kereken 5 százalékot tett ki; ezzel szemben az

Digitized by Google

állami gazdasági dolgozók keresete 3. az összes munkásoké és alkalmazottaké pedig 2,4 százalékkal nőtt.[2]

A mezőgazdaságban a személyes jövedelmek gyorsabban nőttek, mint az *egész népgazdaságban*, s kiemelkedően nőtt a termelőszövetkezeti tagoknak a *közös gazdaságból származó* részesedése.

A termelőszövetkezeti tagok részesedésének az 1962—67-ben végbement növekedése nagy eredményeket hozott. Miben mutatkoznak meg ezek?

Először: az egy dolgozó tagra jutó személyes jövedelem (a földjáradékkal együtt) 10 114-ről 15 754 forintra nőtt. A részesedésnek ez az emelkedése fokozta a szövetkezeti közös munkák megbecsülését, megerősítette a közös tevékenységben való anyagi érdekeltséget *s a termelőszövetkezetek többségében stabilizálta a tagsági viszonyt és a munkaerő-helyzetet.*

Másodszor: megnőtt a *közös gazdaság* szerepe és jelentősége a termelőszövetkezeti parasztság megélhetésének, anyagi jólétének alakításában. Ez mindenekelőtt abban tükröződik, hogy erősen megjavult a termelőszövetkezeti tagok részesedése az állami szektorban dolgozó munkások és alkalmazottak keresetéhez viszonyítva. A dolgozó tagra jutó részesedés, földjáradékkal együtt, 1962-ben 62, 1967-ben pedig 80 százalékát tette ki az állami gazdaságokban fizetett átlagbérnek. Az 1967. évi különbség annak tulajdonítható, hogy a közös gazdaságokban kisebb a tagok évi munkanap-teljesítménye, mint az állami gazdasági munkásoké; az *egy munkanapra jutó részesedés* azonban ma már eléri, s talán némileg meg is haladja az állami gazdasági dolgozók napi bérét. Eljutottunk tehát oda, hogy termelőszövetkezeti tag számára csak akkor előnyösebb az állami gazdasági munka, ha munkaereje csupán részlegesen van lekötve, az állami gazdaságban viszont állandó foglalkoztatást biztosítanak neki.

A tagok részesedésének színvonala természetesen az *összes munkások és alkalmazottak átlagkeresetéhez viszonyítva is megnőtt*, az 1962. évi 52 százalékról 1967-ben 72 százalékra. Az itt mutatkozó különbségben is szerepe van annak, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságban kisebb a ledolgozott évi munkanapok száma, mint az állami szektorban, de jelentős a kisebb *napi kereset* hatása is. Ez azt mutatja, hogy a közös termelésnek még sokat kell fejlődnie míg a termelőszövetkezeti közös gazdaságok magukban is elégséges jövedelmet nyújthatnak tagjaik döntő többsége számára megélhetésük megalapozásához. De ebben a tekintetben is nagy a haladás. Ezt leginkább az fejezi ki, hogy a termelőszövetkezeti paraszti családok *összes* jövedelmében *a közösből származó hányad* az 1961. évi 45,6 százalékról, 1967-ben 50,2 százalékra nőtt.

Az új mechanizmus az egész népgazdaságban követelménnyé tette, hogy a személyi jövedelmek növekedése a vállalat által elért gazdasági eredménytől függjön. Normális viszonyok közt tehát a személyi jövedelmek reálértéke nem nőhet nagyobb arányban, mint a nettó termelés fizikai volumene.

A termelőszövetkezetek megszilárdulásával *bruttó termelésük* számottevően emelkedett: 1967-ben mintegy 24 százalékkal volt nagyobb, mint 1962-ben. A termelés álló- és forgóalap-igénye azonban — s ezzel pótlási hányada is — erősen növekedett, s ezért a *nettó termelés* csak mintegy 3—4 százalékkal nőtt meg. A közös gazdaságok által kifizetett *személyes jövedelmek reál-*

[2] Ez az összehasonlítás némileg felnagyítja a termelőszövetkezeti tagok részesedésének növekedését az államigazdasági dolgozókéhoz és a munkásokéhoz és alkalmazottakéhoz képest. Részesedésükben ugyanis azok a természetben kiadott termékek is az évek egymásutánjában növekvő termelői áron vannak számítva, amelyeket nem adtak el, hanem háztáji termelésükben használtak fel vagy elfogyasztottak.

Digitized by Google

értéke hozzávetőleges számítás szerint 50—55, a részesedésé pedig 32—33 százalékkal emelkedett.

Ez az összehasonlítás módszertanilag nem kielégítő, mert a valóságoshoz képest erősen felnagyítja a növekedési arányok különbségét.[3] Az azonban kétségtelen, hogy a *személyes jövedelmek nagyobb arányban nőttek, mint a munka termelékenysége*, ezért ma nagyobb arányban terhelik a közös gazdaságok nettó termelését, mint a szocialista átszervezés befejezésekor. Nem látszik azonban indokoltnak pusztán ezen az alapon következtetni, hogy túlzottá vált a termelőszövetkezeti parasztság részesedésének színvonala.

A közös gazdaságból származó személyes jövedelmeknek a nettó termelésnél nagyobb arányú növekedése ugyanis elkerülhetetlen gazdasági szükségszerűség volt. Elsősorban azért, mert az amortizációnak és az anyag-költségeknek a termelési értékhez viszonyított növekedése — ha ennek terhe a termelőszövetkezetek vállain marad — 1962-től 1967-ig a részesedés jelentős csökkenésére vezetett volna, ez pedig teljesen dezorganizálta volna a termelést. Másodsorban a mezőgazdasági termékeknek a termelési költségükhöz képest alacsony ára miatt eleve alacsony volt a parasztságnak a közös gazdaságból származó személyes jövedelme. A közös munkába való bekapcsolásuk, a szövetkezeti termelés növelése elkerülhetetlenné tette a részesedés rendszeres növelését. Végül: a nagyarányú elvándorlás a közösből származó személyi jövedelemnek olyan növelését tette szükségessé, amely lehetővé teszi a parasztság reáljövedelmének a munkásokéhoz való közeledését. Ezzel megdrágult a termelőszövetkezeteinkben felhasznált eleven munka. Ez szocialista és fejlett kapitalista országokban is megtörtént. Nálunk azonban még így is drágák a termelőeszközök a munkaerőhöz képest, s ez nehezíti a termelés gazdaságos növelését, a költségek leszorítását, a munkatermelékenység fokozását.

A részesedés reálértékének a nettó termelésénél nagyobb arányú növekedését a *termelőszövetkezeti közös gazdaságok javára végrehajtott jövedelemátcsoportosítás tette lehetségessé.* Ezzel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a következő összefüggéseket: Először: a termelőszövetkezeti tagok személyes jövedelmének viszonylag gyors növekedése miatt a parasztság reáljövedelme 1965-től kezdve nőtt nagyobb arányban, mint a munkásoké és alkalmazottaké; a növekedés egy főre jutó abszolút összege azonban 1967-ben haladta meg első ízben a munkásokét és alkalmazottakét. Pedig ez elengedhetetlen feltétele annak, hogy a termelőszövetkezeti parasztság reáljövedelme *közelebb kerüljön a munkásokéhoz.* Másodszor: a személyes jövedelmek gyors növekedése nem a felhalmozás rovására történt. Harmadszor: a termelőszövetkezetben 100 forint keresetért *több időt kell ledolgozni*, mint az állami szektorban. Nem állítható tehát, hogy a parasztságnak a közös gazdaságból származó részesedése túlzottá, társadalmilag aránytalanná vált volna, *eddigi lemaradása mérséklődött.*

A termelőszövetkezeti tagok keresetének arányai és aránytalanságai

A termelőszövetkezeti tagok *közös gazdaságból származó részesedésének arányai* egyrészt a *szövetkezeteken belül*, a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint, másrészt pedig a *termelőszövetkezetek közötti* viszonylatban érdekesek.

[3] A KSH adatai szerint 1960. évi bázison számítva az egész mezőgazdaság nettó termelése (beleértve a kiegészítő tevékenységet is) 1967-ben 12, az ugyanezen termelési körből származó lakossági személyreáljövedelem a készletváltozást is figyelembe véve 32, ez utóbbi nélkül pedig 19 százalékkal nőtt meg. (Statisztikai Időszaki Közlemények. 15. sz. 38. old.)

Digitized by Google

A munka specializálása ez idő szerint meglehetősen kezdetleges termelőszövetkezeteinkben, bár kétségtelen, hogy fokozatosan előrehalad. 1967. évi adatok szerint az összes munkaerőnek 8,3 százaléka végez szak- és betanított munkát, 2,7 százaléka műszaki természetű feladatot, 1,5 százaléka pedig adminisztrációs munkát. Ezek az adatok közvetve nagyon jól érzékeltetik, hogy a termelőszövetkezeti tagok túlnyomó része (87,5 százalék) az év folyamán többféle munkát végez. Ez gyakorlatilag kizárja, hogy egyöntetű foglalkoztatási rétegek kereseteit állítsuk egymással szembe.

Mik a tendenciák a *kereseti arányok fejlődésében?*

Először: a szövetkezeti tagoknak a szocialista átszervezés befejezése idején kialakult *kereset nagysága szerinti megoszlása* gyors átalakuláson ment át. Erősen megcsappant a kis keresetűek aránya és megnőtt a nagyobb keresetűeké. 1962-ben az évi 12 000 forintnál kevesebbet keresők aránya 78, 1967-ben 55 százalék volt. A változás alapja: a közös gazdaságból származó részesedés rendszeres növekedése.

Másodszor: termelőszövetkezeteinkben a *műszaki képzettségű és az adminisztratív beosztású dolgozók keresnek a legtöbbet.* Az előbbiek éves keresete 1967-ben mintegy 55, az utóbbiaké pedig 23 százalékkal haladta meg a többékevésbé állandó foglalkoztatottságú dolgozókét.

A műszaki képzettségűek nagyobb keresete elsősorban a magasabb *órakeresetből,* kisebb részben a *több munkanap* teljesítésből származott. Közülük a legnagyobb a keresetük a termelőszövetkezeti elnököknek, elnökhelyetteseknek, főmezőgazdászoknak, főállattenyésztőknek, főkertészeknek és üzemvezetőknek. Az adminisztratív beosztottak nagyobb évi keresete szinte kizárólag munkájuk magasabb díjazásából fakad. Közülük legtöbbet a főkönyvelők, gazdasági jogtanácsosok, jogászok keresnek. Keresetük nagyobb, mint az üzemvezetőké, de kisebb, mint a legmagasabb beosztású mezőgazdászoké. A szak- és betanított munkaerők közül legjobban a gépjárművezetők keresnek, elsősorban a tehergépkocsi- és traktorvezetők. Jellemző továbbá az is, hogy az ipari szak- és betanított munkások egész évi és egy órára jutó keresete is nagyobb, mint a kimondottan mezőgazdaságiaké, akár növénytermesztők ezek, akár állattenyésztők. Az állattenyésztők, kiváltképp a sertés- és szarvasmarha-tenyésztők jobban keresnek, mint növénytermesztő társaik.

A szakmai felkészültség, a munka kvalifikációja tehát a termelőszövetkezetekben is kifejeződik a kereseti arányokban, s egyre fontosabb meghatározójává válik a javadalmazásnak. De látni kell azt is, hogy a szűk specializálódás akadályozza a folyamatos munka biztosítását a szak- és betanított munkaerők és főként a növénytermesztésben dolgozók számára.

Harmadszor: termelőszövetkezeteinkben döntő szerepet játszik a keresetek alakulásában az, hogy *mennyire folyamatos és állandó jellegű a tagoknak a munkában való részvétele.* Ez különösen a munkaképes korú tagok számára fontos. Ebből a rétegből 1967-ben az időszakosan dolgozók az állandóan foglalkoztatottak keresetének mintegy 58 százalékát érték el, 59 százaléknyi munkanappal. Ennek megfelelően a családtagok az összes kereset 20 százalékát érték el, bár a munkanapok 23 százalékát ők teljesítették, a nyugdíjas és járadékos tagok pedig a keresetek 30 százalékát 41 százalék munkanappal. A munka javadalmazásának oldaláról nem is kifogásolható az időszakosan dolgozók kisebb évi és napi keresete, hiszen ők kevesebbet dolgoznak, s rendszerint könnyebb, vagy minőségileg kevésbé igényes munkát végeznek. De itt az is kitűnik, hogy a *keresetek alakulásának az alapvető tényezője — a folyamatos munkalehetőség.* Ezért a termelőszövetkezetekben a rendszeresen és az időszakosan foglalkoztatott munkaképes termelőszövetkezeti tagoknak, vala-

Digitized by Google

mint a bedolgozó családtagok jelentős részének a keresete között van a legsúlyosabb aránytalanság. (Pl. 1966-ban a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb férfitagoknak mindössze 55 százaléka kapott állandó jellegű munkahelyet és ennek megfelelő keresetet.) Ezen a feszültségen már enyhített valamit a fokozatosan kibontakozó *kiegészítő tevékenység*. Teljes felszámolására azonban egyelőre gondolni sem lehet, mert végső ok a mezőgazdasági munkák *idényszerűségében* van, s ez mai ismereteink szerint nem küszöbölhető ki. Részlegesen azonban feloldódik az aránytalanság, mert a szövetkezeti tagok egy része időszakosan a termelőszövetkezeteken kívül is vállal munkát, más részük pedig a falusi élet mai körülményei közt akkor sem tud állandó jellegű munkát vállalni a közös termelésben, ha egyébként munkaképes korban van.

Az eddig vázolt kereseti arányok — ha az állandóan és időszakosan foglalkoztatottak keresetének viszonyától eltekintünk — nem mutatnak sajátos vonásokat az állami szektorhoz képest. A keresetek szóródását ott is megtaláljuk, talán még nagyobb mértékűt, mint a termelőszövetkezetekben. Más azonban a helyzet akkor, ha *a termelőszövetkezetek közötti* viszonylatban nézzük a tagok keresetének arányait.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának színvonala, tagjaik részesedése és ennek arányai (1967)

Egy kat. h. termőterületre jutó halmozatlan termelési érték	Egy dolgozó tagra				Egy kat. h. termőterületre jutó		
	részesedés		munkateljesítmény		Tiszta jövedelem	közös vagyon	termelési érték
	évi	napi	10 órás munkanap				
	Ft				%		
3000 Ft alatt	10 328	63,3	163	100	100	100	100
3000—4000 Ft	12 910	72,5	178	109	137	121	143
4000 Ft felett	18 345	92,6	198	121	176	160	227
Együtt	14 862	80,7	184	113	143	131	166

Az adatokból kitűnik, hogy a gazdálkodás színvonala szerint nagy különbségek vannak *a termelőszövetkezeti tagok éves keresetében*, bár az átlagosnál alacsonyabb termelési értéket elérő termelőszövetkezetek többsége közvetlen vagy közvetett formában jövedelem-kiegészítést is kap a részesedés feljavítására. Ezek a különbségek egyaránt fakadnak a munkateljesítménynek és az időegységre jutó részesedésnek az eltéréseiből, s az utóbbinak a szerepe a fontosabb.

A munkateljesítménynek a vállalatok közti kiegyensúlyozatlansága, az azonos munkák különböző mérvű javadalmazása, s ez utóbbinak nagyobb szerepe az évi keresetek vállalatok közti differenciáltságában — mindezek olyan sajátosságok, amelyek *az állami szektorban egyáltalában nem léteznek*, vagy csak elenyésző mértékben fordulnak elő, s ezért nincs is gazdasági jelentőségük. Nem helyes tehát a termelőszövetkezeti tagok keresetének a gazdálkodás színvonala szerint differenciáltságát azonosítani az állami szektorban dolgozók keresetének szóródásával, s a gyakorlat is azt bizonyítja, hogy nem lehet és nem szabad *a gazdaságpolitikában azonos módon kezelni e kettőt*.

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti tagok keresetének vállalatok szerinti differenciáltsága alapvetően a gazdálkodás nagyon eltérő objektív körülményeiből, végső soron pedig a természeti feltételek különbözőségének hatásából ered. A jó termelőszövetkezetek a gyengéknél kedvezőbb természeti feltételek közt, magasabb szintű eszköz- és munkaerő-ellátottságuk révén érnek el egységnyi területről magasabb termelési értéket. Ennek, valamint a holt- és eleven munka nagyobb hatékonyságának köszönhetik a tetemes különbözeti jövedelmet. Realizált bruttó jövedelmük adott színvonalán nem lehet elvonni ezt a jó termelőszövetkezetektől (a közepesekről nem is szólva). *Kevés ugyanis az a jó termelőszövetkezet, amelyben máris túlzottan magasnak ítélhető a tagok részesedésének színvonala.* A jó termelőszövetkezetek a különbözeti jövedelemből egyrészt nagyobb ütemben fejlesztik eszközellátottságukat, s ezzel nagyobb tagsűrűségük ellenére folyamatosan erősítik tagjaik magasabb szintű foglalkoztatását, másrészt átlagosan is mintegy 50 százalékkal többet fizetnek egy munkanapért, mint a gyenge termelőszövetkezetek.

Az elmúlt évtized tapasztalatai szerint fokozódott a kereseteknek a szövetkezetek közötti differenciálódása. Ez a folyamat ma is tart, sőt az 1967—1968. évek tanúsága szerint még erősödik is. Máris időszerű volna a differenciálódás mérséklése, a kiegyenlítődés irányzatára való átváltás *előkészítése.* A differenciálódásról a kiegyenlítődésre való áttérés azonban túlságosan nagy téma ahhoz, hogy feltételeiről és módjairól érdemben szólhassak ehelyütt.[4] Megvalósításával összefüggésben most pusztán két mozzanatra utalnék. Először: a gyenge termelőszövetkezetekben *fokozatosan összhangot kell teremteni az eltartóképesség és az eltartandó szövetkezeti tagok közt,* s általában is kiegyensúlyozottabbá kell tenni a termelőszövetkezetek eltartóképességét. A gyenge és még a közepes termelőszövetkezetekben is hozzá igazítva a termelési struktúrát a természeti adottságokhoz, fel kell szabadítani a munkatermelékenység növelésének tartalékait, s egyidejűleg munkaerő-felszabadítással is tágítani kell az évi munkateljesítmény növelésének lehetőségét. Másodszor: a jó termelőszövetkezetek vállalati bruttó jövedelmének növekményéből az *eddiginél nagyobb arányban kell átcsoportosítani a gyengékhez,* s ezt ők közvetve vagy közvetlenül tagjaik részesedésének feljavítására használnák.

*

Az elmúlt évtizedben a termelőszövetkezeti tagok részesedésének tartalmi és formai fejlesztése, személyes jövedelmük általános növelése állt mezőgazdasági politikánk előterében. Ez egybeesett a termelőszövetkezetek törekvésével is, s a személyes jövedelmek javulása jótékonyan éreztette hatását a gazdálkodásban. A jövő útja azonban a személyes jövedelmek és bennük elsősorban a részesedés kiegyensúlyozottabb fejlesztése. Ez nagy körültekintéssel és megfontoltsággal teendő változtatásokat igényel a termelési politikában és vele szerves összefüggésben a termelőszövetkezetek jövedelmének állami szabályozásában is. Máris utalhatunk rá, hogy ez nem akkor lesz igazán eredményes, ha túlzottan megszorítjuk, vagy éppen megsemmisítjük a részesedés növekedésének lehetőségét a jó termelőszövetkezetekben, hanem akkor, ha sikerül elérnünk, hogy a gyenge termelőszövetkezetekben jóval gyorsabban, de gazdaságilag megalapozottan növekedjék a tagok keresete.

[4] Erre vonatkozó nézeteimet „A termelőszövetkezeti jövedelemkülönbségek kiegyenlítődésének lehetőségei és korlátai" című cikkemben kifejtettem. (Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8. sz. 838. old.)

Digitized by Google

A budapesti felhívás

Az európai szocialista országok békepolitikájának következetességére, külpolitikai céljaik változatlanságára, kezdeményezőkészségük állhatatosságára kevés jobb bizonyíték kínálkozik, mint a nagy fontosságú dokumentum, amely *„budapesti felhívás"* néven vonul be majd a történelembe.

A Varsói Szerződés tagállamai politikai tanácskozó testületének március 17-i budapesti üléséről fordultak ezzel az ünnepélyes felhívással Európa országaihoz a bolgár, csehszlovák, lengyel, magyar, német, román és szovjet párt- és állami vezetők. Érdemes és szükséges e felhívás rövid összegezését megadni.

Bevezetőben a Varsói Szerződés országainak vezetői kifejezik azt a szándékukat, hogy *békében és jószomszédi viszonyban* kívánnak élni a többi európai néppel, és hangot adnak annak a szilárd elhatározásuknak, hogy közreműködnek *a kontinens biztonságának és az európai együttműködés légkörének* kialakításában.

Felvázolják napjaink Európájának képét, úgy ahogyan ez a második világháború után kialakult: Európa több mint harminc, nagy és kicsiny, különböző társadalmi rendszerű, más-más földrajzi elhelyezkedésű és eltérő érdekű országból áll, „a történelem akaratából azonban egymás mellett kell élniük".

Aki ezekben az években megfordult Európa néhány országában — akár NATO-államok, akár semlegesek vagy szocialista országok ezek — maga is érezhette és tapasztalhatta, hogy itt is, ott is *növekszik a felelősségérzet* abban a tekintetben, hogy Európa ne legyen új háborús konfliktus színtere. A Varsói Szerződéshez tartozó országok párt- és állami vezetői a budapesti ülésen helytállóan mérték fel, hogy egyre több kormány, parlament, párt, politikus érzi át a maga felelősségét, ugyanakkor rámutattak az imperialista hatalmak nyugat-európai fegyverkezésének veszélyeire.

A szocialista országok mindent elkövetnek azért, hogy Európát megóvják új háborús konfliktusok veszélyétől, és a békés egymás mellett élés elvei alapján akarják fejleszteni az összes európai országok együttműködését, bármilyen is társadalmi rendszerük. Természetesen bonyolultak az európai problémák, s erre kifejezetten utalnak is a budapesti felhívás aláírói. De hangsúlyozzák, hogy a még rendezetlen problémák megoldása *csak békés eszközökkel*, tárgyalások útján történhet, nem pedig erőszakkal, vagy az erőszakkal való fenyegetést alkalmazva.

Az európai helyzet tárgyilagos elemzése nyomán a Varsói Szerződés tagállamai annak a véleményüknek adnak hangot a felhívásban, hogy megvan az európai biztonság megteremtésének *reális lehetősége*, de közös erőfeszítések

Digitized by Google

kellenek hozzá, s szem előtt kell tartani valamennyi európai ország és nép érdekeit.

Az európai biztonság és békés együttműködés felé vezető úton fontos lépésként jelöli meg a budapesti felhívás egy *összeurópai értekezlet* megtartását. A gondolat nem új: már 1966. július 6-án, a politikai tanácskozó testület bukaresti ülésén nyilatkozatot fogadtak el, amelyben ez a javaslat benne foglaltatott. („Igen pozitív hatású lenne olyan általános európai tanácskozás összehívása, amely megvitatná az európai biztonság szavatolásának és az egyetemes európai együttműködés kibontakoztatásának kérdéseit. Az ilyen értekezleten megszülető megállapodás kifejezésre juthatna például egy közös európai nyilatkozatban, amely az európai biztonság fenntartásáról és megerősítése érdekében kialakítandó együttműködésről szólna. Egy ilyen nyilatkozatban, az aláíró államok kötelezettséget vállalhatnának, hogy egymással való kapcsolataikban a béke érdekeit tartják szem előtt, a vitás kérdéseket csak békés úton oldják meg, konzultálnak és tájékoztatják egymást a kölcsönös érdekű kérdésekről, elősegítik a gazdasági, a tudományos-műszaki, valamint a kulturális kapcsolatok sokoldalú fejlődését. E nyilatkozathoz minden érdekelt állam csatlakozhatna. Az európai biztonság és együttműködés kérdéseivel foglalkozó értekezlet összehívása elősegíthetné a kollektív biztonsági rendszer megteremtését Európában. Országaink készek részt venni egy ilyen értekezleten, a más érdekelt államok, így az Észak-atlanti Szövetség tagállamai és a semleges államok számára is alkalmas időpontban" — olvasható a bukaresti nyilatkozatban.)

A budapesti felhívás kibocsátói emlékeztetnek arra, hogy már közel három évvel ezelőtt javasolták egy összeurópai értekezlet összehívását. Megállapítják, hogy az értekezlet megtartására megvannak a reális lehetőségek. Bizonyítékként utalnak például az 1966 nyara óta az európai szocialista és tőkésországok kormányférfiai között létrejött találkozókra: „egyetlen európai kormány sem emel szót az összeurópai értekezlet gondolata ellen". Új érvként hozzák fel, hogy a második világháború óta még egyetlen alkalommal sem jöttek össze valamennyi európai állam képviselői, holott egész sor kérdést a tárgyalóasztal mellett kellene megvizsgálniuk. Az idő múlása miatti *jogos türelmetlenségre* helyes és alkalmas hivatkozni: Európa mindkét felében érződik ez. S igaz az a budapesti felhívásban olvasható megállapítás: semmilyen nyomós ok sem lehet az összeurópai értekezlet összehívásának halogatására. Az idén már 25 esztendeje, hogy például Románia vagy Franciaország felszabadult a hitleri megszállás alól, 1970-ben negyedszázada lesz a második világháború befejezésének, a német militarizmus és nácizmus szétzúzásának: anakronizmusnak hat sokak számára, hogy a második világháború végén függőben maradt problémák megoldása még mindig várat magára.

Másfajta, roppant veszélyes anakronizmusra is felhívta a figyelmet budapesti ülésén a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testülete: vannak a világon olyan erők, amelyek igyekeznek fenntartani kontinensünk megosztottságát, amelyek *a feszültség fokozásának* politikáját folytatják, s elutasítják a békés együttműködést. Agresszív erők rá akarják kényszeríteni Európára a második világháború eredményeinek megsemmisítését és újra próbálnák rajzolni e földrész térképét.

A Varsói Szerződés tagállamai ezzel szemben az egyetlen reális alternatívának *az összeurópai együttműködés fejlesztését* tekintik. Ennek érdekében erősítették meg Budapesten 1966 júliusi bukaresti javaslataikat, amelyek igen részletesen és alaposan foglalkoznak a fegyverkezési hajsza ellen, a világnak katonai tömbökre való felosztása ellen, a népek biztonságát veszélyeztető fenyegetések ellen teendő intézkedésekkel.

Digitized by Google

A budapesti felhívás felrajzolja az európai együttműködés *perspektíváit:* az energetikában, a közlekedésben, a vízi utak és a légiter hasznosításában, az egészségügy területén az egész földrész lakosságának jólétét szolgáló nagy terveket lehet megvalósítani, ha szilárd európai biztonsági rendszer alakul ki.

Ugyancsak az 1966 júliusi nyilatkozattal egybehangzóan, felsorolja a budapesti felhívás *Európa biztonságának alapvető feltételeit:* az Európában kialakult határok sérthetetlenségét — ez magában foglalja az Odera—Neisse-határ, valamint a két német állam közti határ sérthetetlenségét is —, az NDK és az NSZK létének elismerését. Az alapvető feltételek közé tartozik, hogy a bonni állam mondjon le az egész német nép egyedüli képviseletének igényéről és az atomfegyverek bármilyen formában való birtoklásáról. Alapvető feltétel továbbá annak leszögezése, hogy Nyugat-Berlinnek különleges státusa van és nem tartozik az NSZK-hoz.

Mindez — ismételjük — Európa biztonságának megannyi *alapeleme.* Európa biztonságának érdekében való fontos, gyakorlati lépés lenne, ha a földrész államainak képviselői mielőbb találkoznának — mondja a budapesti felhívás —, s e találkozón kölcsönös megegyezéssel megállapítanák az értekezlet összehívásának módját, meghatároznák annak napirendjét és az erre kerülő kérdéseket. A szocialista országok tárgyalási készségét bizonyítva a politikai tanácskozó testület megjegyzi, hogy kész megvizsgálni az értekezlet előkészítésére és összehívására vonatkozó minden más javaslatot is.

A budapesti felhívás végén a Varsói Szerződés tagállamai felszólítják a többi európai országot: tartózkodjanak minden olyan cselekedettől, amely megmérgezheti az államok közti kapcsolatok légkörét. A békeszólamok helyett *konkrét tetteket,* intézkedéseket várnak a szocialista országok a földrész más államaitól, olyan tetteket, amelyek a feszültség enyhítését, a leszerelést, az együttműködést és valóban a békét szolgálják.

Minthogy a budapesti felhívás éppen az európai légkörről tett említést befejező részében, nyomban megállapíthatjuk, hogy első és közvetlenül érezhető hatása *e légkör javulása* volt. E sorok írója néhány nappal a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testületének ülése után két nyugat-európai NATO-országban járt, Hollandiában és Belgiumban. Mindkét ország erősen elkötelezte magát a NATO-nak — Belgiumban van az Észak-atlanti Szövetség politikai központja és a NATO szövetséges haderőinek európai főparancsnoksága, Hollandia pedig befogadja a NATO közép-európai főparancsnokságát —, a hivatalos személyek mégis elismerték a budapesti felhívás *tárgyalási alap jellegét* és az európai légkör alakulására gyakorolt hatását. A belga külügyminisztérium szóvivője például „új elánt" említett, ha nem is a politikai, de a kulturális, tudományos, gazdasági kapcsolatokban.

A budapesti felhívás volt a legfontosabb napirendi pont a NATO miniszteri tanácsának április 10—11-i washingtoni értekezletén. Illúzió lett volna azt várnunk, hogy az agresszív katonai koalíció legfőbb politikai szerve nyomban és pozitívan nyilatkozik a Varsói Szerződés országainak kezdeményezéséről. A NATO urai *hívek maradtak önmagukhoz:* általánosságokban mozgó békeszólamok hangoztatása közben, és anélkül, hogy megnevezésével említést tettek volna a budapesti felhívásról, *bonyolult és lassú eljárást* helyeztek kilátásba a tárgyalások megkezdésére. Elsődleges céljuk láthatóan az *időnyerés.* Nyilvánvalóan meg akarják akadályozni, hogy a szocialista országok kezdeményezése igazi „új elánt" adjon a nyugat-európai közvéleményben a földrész biztonságának megszervezésére és az egész kontinensen kibontakozó együttműködésre irányuló törekvéseknek.

Digitized by Google

Mindenesetre tény, hogy a NATO-államok külügyminisztereinek kétnapos washingtoni ülésezését szinte kitöltötte az erről folyó vita: *milyen választ adjanak* a Varsói Szerződés országainak felhívására. Ez a tény maga is a szocialista kezdeményezés *jelentőségét és reális voltát* bizonyítja, s egyúttal az Északatlanti Szövetségen belüli ellentétek súlyát is. Ma már tudjuk, hogy a NATO-ülésen *egymással teljesen szemben álló vélemények* csaptak össze: az egyik oldalon az olasz külügyminiszter, Nenni, „pozitív kezdeményezést" sürgetett, a másik oldalon a nyugatnémet delegáció bármilyen, mégoly csekély tárgyalási készséget is igyekezett meggátolni. Az amerikai külügyminiszter a jelek szerint megelégedett azzal — és ezt az igényét több nyugat-európai, az Egyesült Államoktól különösen függő ország képviselője is támogatta — hogy a majdani tárgyalásokon „biztosítani kell mindazoknak a kormányoknak a részvételét, amelyeknek a közreműködése szükséges az európai politikai rendezéshez". (Értsd: az Egyesült Államoknak vagy akár Kanadának meglegyen a helye egy európai konferencián.) Az Észak-atlanti Tanács ülésén részt vett francia delegáció magatartása bizonyos fokig meglepetést keltett: Debré külügyminiszter a tárgyalások halogatása mellett foglalt állást.

A NATO külügyminiszteri értekezletének határozata — mint ez a záróközleményből kitűnik — *fékeket iktat be* a tárgyalások mechanizmusába. Először is leszögezi, hogy mindennemű tárgyalás előtt és alatt konzultációkra van szükség. A NATO-államok politikájának ilyen egybehangolása régi washingtoni és bonni igény és sokszor volt már kerékkötője egyes tagállamok bizonyos fokig pozitív kezdeményezéseinek.

Másodszor: a határozat még ezután felderítendőnek minősíti a Szovjetunióval és a többi európai szocialista országgal lehetséges tárgyalások *konkrét kérdéseit*, ezért megbízza a NATO állandó tanácsát, hogy „állítson össze listát azokról a kérdésekről, amelyek a gyümölcsöző tárgyalásokra és a gyors megoldásra a legalkalmasabbak". Arra is utasítja az állandó tanácsot, hogy dolgozzon ki bizonyos *irányelveket* — nem a tárgyalások lefolytatásához, hanem „a hasznos tárgyalások megkezdéséhez". És végül — mintegy a halogató taktika első határidejét is megszabva —, a külügyminiszteri értekezlet következő, vagyis *decemberi* ülésére kér tájékoztatást a „lista- és irányelv-készítő munkáról". Még ezen túlmenően is újra hangoztatja, hogy „mindennemű tárgyalást alaposan elő kell készíteni..." Ez a „gondos előkészítés" szintén számos, féligmeddig pozitív kezdeményezés halálát jelentette eddig. (Mi is szükségesnek tartjuk az igazi, gondos előkészítést, de az eredményre jutás céljából — odaát az időhúzást vagy az elfogadhatatlan feltételek kiagyalását jelenti a „gondos előkészítés"...)

Végül azzal is burkolt választ — negatív választ — ad a határozat a szocialista országok budapesti állásfoglalására, hogy ennek az európai biztonság alapvető feltételeiről szóló részével szemben Nyugat-Berlin *„szabad megközelítését"* emlegeti, a német kérdésről pedig úgy nyilatkozik, hogy ezt „a német nép szabad döntésének megfelelően" kell rendezni. Ez a fogalmazás ma sem jelent mást, mint a hidegháború éveiben: *az NDK bekebelezését az NSZK által.*

Mindezek után is tény az, hogy az európai biztonságról szóló értekezlet témáját rá tudtuk kényszeríteni a NATO-ra. Még egyszer fel kell hívnunk a figyelmet annak a jelentőségére, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak dokumentuma *úgyszólván kitöltötte* a NATO-országok külügyminisztereinek értekezletét, mégpedig éppen azt, amelyet az Atlanti Paktum aláírása *huszadik évfordulójának* megünneplésére szántak! A szocialista országok kezdeménye-

Digitized by Google

zéséről folyt vita elmosta Nixon elnök külön felszólalásának hatását is, aki pedig arról szónokolt, hogy a NATO-nak legyen „harmadik dimenziója": *szociális* feladatköre. Alighanem a budapesti felhívás vitája vette el az időt az amerikai elnök elképzelésének megvizsgálásától.

A „szovjet katonai fenyegetés" fikciójával tudták ezelőtt húsz évvel összeeszkábálni agresszív katonai koalíciójukat az imperialista politikusok. Két évtized alatt azonban a nyugati közvélemény fokról fokra eljutott addig a felismerésig, hogy a „vörös veszély" *csak rémmese,* amely az imperializmus támadó szándékait hivatott leplezni. Ez a felismerés már korábban is sürgette, hogy kelet—nyugati tárgyalások kezdődjenek — elsősorban Európáról, ahol a két tábor fő erői néznek egymással farkasszemet —, s a fegyverkezést váltsa fel a leszerelés, a feszültséget az enyhült légkör. Általános az a megállapítás, hogy földrészünk biztonsága a világ minden *más térségénél fontosabb*; a történelem éppúgy tanúsítja ezt, mint a jelen katonai helyzete. S ekkor és itt hangzik el a budapesti felhívás.

Aki hosszabb ideje kíséri figyelemmel a NATO-ban történteket, ennek az imperialista agresszív katonai koalíciónak az alakulását, az tanúsíthatja, hogy a NATO-országok közvéleményének nyomására, egyes tőkéscsoportoknak az amerikai gazdasági expanzióval szembeni ellenállása folytán, legújabban pedig a vietnami amerikai agresszió elítélése következtében, vagy bármely más, időszakosan ható tényező fellépésére egyes „atlanti" országok kormányai *eddig is tudtak* félénk vagy határozottabb lépéseket tenni, hiába volt a NATO-apparátus, az amerikai kormány vagy a bonni revansista körök tilalma.

Aligha minősíthető illúziónak, ha azt várjuk, hogy a következő hetekben és hónapokban *differenciáltabbá válik* az olyan pártok és politikusok állásfoglalása a budapesti kezdeményezés dolgában, amelyek és akik kezdetben elutasító magatartást tanúsítottak. Itt és ott választási időszak kezdődik: a békevágyó tömegek megnyerésére nem alkalmas a mereven hidegháborús fellépés. Még a bonni államban is megmutatkozik ez, ahol az ellenzéki szabad-demokraták és a többséget elnyerni szándékozó szociáldemokraták árnyaltabban nyilatkoznak már a Varsói Szerződés tagállamainak javaslatáról.

Az bizonyos, hogy a kétoldalú tárgyalások egyes szocialista és egyes NATO-országok között *igen hosszadalmasak lehetnek,* sokára érnének a sor végére, hiszen több mint 90 kétoldalú találkozót lehet elképzelni a Varsói Szerződés és a NATO európai tagállamai között. (S nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az „atlanti" országok politikusai és sajtóorgánumai gyakran azzal a hátsó gondolattal sürgetik a kétoldalú eszmecseréket, hogy ezeken imperialista fellazítási kísérletekre nyíljék alkalom.) Ez újabb érv az összeurópai értekezlet gyakorlati hasznossága mellett.

Mindeddig elsősorban a NATO-országok reagálásával foglalkoztunk. De Európában a szocialista országokon kívül nemcsak olyan államok vannak, amelyek ehhez a támadó katonai tömbhöz tartoznak: súllyal esik a latba földrészünk *semleges államainak* állásfoglalása is. Nos, érkeztek hírek — elsősorban Helsinkiből, majd Stockholmból — olyan hivatalos megnyilatkozásokról, amelyek arra vallanak, hogy e két északi semleges ország kormányai *kedvezően fogadják* a budapesti felhívást, egyetértenek az összeurópai konferencia összehívásának gondolatával és az európai biztonságot, a földrész államainak békés együttműködését szolgálónak tartják ezt. Nyugati szomszédságunkban a bolgár—osztrák tárgyalásokon formálódott az első vélemény, nem kétséges, hogy a semleges Ausztria sem vonhatja ki magát a budapesti felhívás pozitív hatása

Digitized by Google

alól. Svájc külügyminisztere bukaresti tárgyalásain nyilatkozott kedvezően erről.

A semleges országok *közvéleménye* — jóllehet a miénktől különböző társadalmi rend és eltérő ideológia hatása alatt formálódik — egyértelműen felismerte a budapesti felhívás jelentőségét saját hazája békéjének, biztonságának szempontjából, és meglátta az összeurópai együttműködés kibontakoztatásában rejlő roppant lehetőségeket. A nyugati országok tömegmozgalmaira — általában is elmondhatjuk — mozgosító erővel hatott a budapesti felhívás.

A kontinens államai közti békés összefogás perspektívája egyébként azok számára is vonzó lehet, akik a tőkés Nyugat-Európában ilyen vagy olyan *„európai gondolat"* hívei. Az „európaiság" divattá is vált, de sokak őszinte magatartásává is. Mennyivel szélesebb kereteket kínál a budapesti felhívás az „európaiság"-nak, mint például a Közös Piac „kis Európája", amely ráadásul csak szűk rétegek, a haszonélvezők „Európája"!

Akik kishitűen tekintenek a budapesti felhívásban rejlő lehetőségekre, azoknak figyelmükbe kell ajánlanunk, hogy a szocialista országok következetes békepolitikája, határozott fellépése és rugalmas tárgyaló készsége az elmúlt években hozott már *számos részeredményt* — a leszerelés területén csakúgy, mint a kelet—nyugati kapcsolatokban, politikai vonatkozásban éppúgy, mint a gazdasági vagy a kulturális, tudományos együttműködésben. A legfőbb eredmény az, hogy az imperialisták háborúra való készülődése ellenére, az európai agresszív tervek ellenére *sikerült megvédeni* földrészünket — amelyről pedig ebben az évszázadban a világtörténelem két legpusztítóbb háborúja indult el — az újabb, még borzalmasabb vérontástól. A szocialista országok erejének, egységes fellépésének köszönhetően meghiúsultak az imperialisták próbálkozásai, akik a NATO-t — mint erre a szovjet kormány legutóbbi nyilatkozata rámutatott — a szocialista országokban végrehajtandó ellenforradalmi államcsínykísérletek ösztönzőjévé tették.

A szocialista országok éppen azért tehettek történelmi fontosságú békés kezdeményezést a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testületének budapesti ülésén, mert *védelmi szervezetüknek* olyan ereje van, amely minden lehetséges agresszort elriaszt. Nincs ellentmondás abban, hogy a budapesti ünnepélyes felhívás kibocsátásával egyidőben vizsgálták meg és hagyták jóvá egyhangúan a hét szocialista ország párt- és állami vezetői a Varsói Szerződés tagállamai honvédelmi minisztereinek bizottságára vonatkozó határozatokat, az egyesített fegyveres erőkről és az egyesített parancsnokságról szóló új határozatot, valamint más okmányokat, amelyek a védelmi szervezet felépítésének és irányító szerveinek *további tökéletesítését* célozzák.

Nem lehet elégszer utalni arra a döntő érvre, amelyet maga a Varsói Szerződés szolgáltat. A szocialista országok már 1955. május 14-én kifejezésre juttatták, hogy védelmi szerződésük hatályát veszti, mihelyt életbe lép az európai kollektív biztonsági szerződés. A Varsói Szerződésnek éppen az a funkciója, hogy sürgesse a földrész népeinek békéjét szavatoló *biztonsági rendszer* kialakítását. A Varsóban aláírt alapokmány betűjéből és szelleméből logikusan folyik, hogy 1969. március 17-én elhangzott a budapesti felhívás.

Nem rajtunk múlik, hogy még nem jött létre az európai biztonsági rendszer. A Varsói Szerződés erősítését szorgalmazva nem öncélúan járunk el. „Nem azért szorgalmaztuk és szorgalmazzuk a Varsói Szerződés szervezetének megerősítését — mondotta Kádár János —, hogy ez a szervezet örök időkre fennmaradjon, hiszen mindenki tudja, a legjobban a most jubiláló NATO vezetői, hogy a Varsói Szerződés országai évek óta javasolják: egyidejűleg szűnjön meg

Digitized by Google

mind a két katonai csoportosulás, hogy ezzel is csökkenjen a háború veszélye, a nemzetközi feszültség. De azt tartjuk: ameddig van NATO, ameddig fennáll a népek békéjét, nyugalmát fenyegető, a haladással, a szocializmussal, a kommunizmussal és a népek szabadságtörekvéseivel szemben álló imperialista fegyveres csoportosulás, addig nekünk kötelességünk, hogy saját erőink intaktságát és fejlődését biztosítsuk."

A NATO már húsz esztendős, a Varsói Szerződésnek jövőre lesz csupán tizenötödik évfordulója. A több mint öt évnyi különbség szintén az igazolja, hogy a szocialista országok védelmi szervezete — válaszként az imperialista támadó tervekre és csoportosulásra — csak akkor alakult meg, amikor ezek az NSZK újrafelfegyverzésével és a NATO-ba való felvételével *különösen fenyegető és veszélyes formát* öltöttek.

De nem szükséges tovább bizonygatnunk a szocialista országok védelmi szervezetének ilyen jellegét. Békés céljainkról, építő javaslatainkról vall a budapesti felhívás. Ne tagadjuk örömünket, hogy ez a történelmi jelentőségű dokumentum összekapcsolódhatott szocializmust építő hazánk fővárosának nevével.

Bíznunk kell abban és munkálkodnunk kell azért, hogy valóra váljanak a Varsói Szerződés tagállamai politikai tanácskozó testületének ülésén megfogalmazott ünnepélyes felhívás zárószavai: „Európa váljék az egyenjogú nemzetek gyümölcsöző együttműködésének kontinensévé, az egész világ stabilitásának, békéjének és kölcsönös megértésének tényezőjévé."

Pálfy József

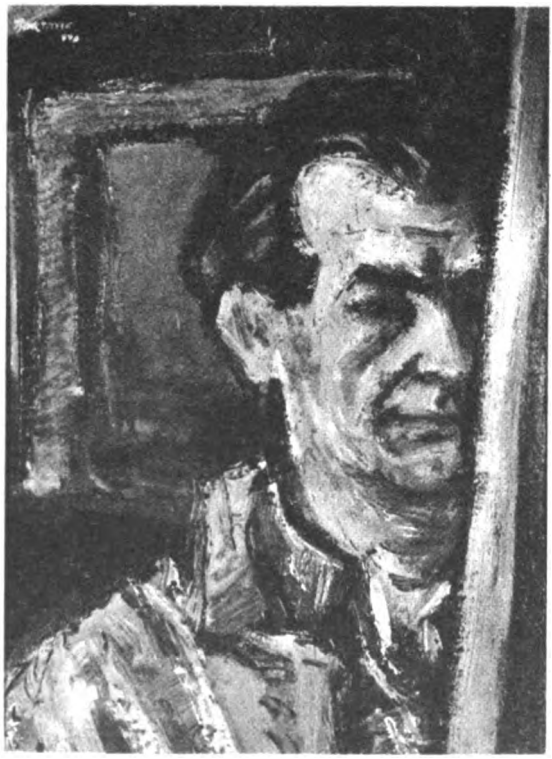

Bortnyik Sándor: Önarckép

Digitized by Google

A kínai—szovjet határkonfliktusról

1969. március 2-án, majd március 14-én és 15-én a szovjet—kínai államhatárt képező *Usszuri* folyamnak egyik, a kínai parthoz közelebb eső szigetén a szovjet és a kínai határőrök, illetve katonai egységek között *súlyos incidens történt,* s ennek során több százan életüket vesztették.

A jelenlegi szovjet—kínai határ e szakaszát az 1858-ban kötött ajguni és tiencsini, valamint az 1860-ban kötött pekingi szerződés és az ezekhez 1861-ben készített térképek határozzák meg, s a Szovjetunió ezek alapján tekinti sajátjának a szigetet. A kínaiaknak a szigetre támasztott igénye azon alapul, hogy a nemzetközi joggyakorlat folyóhatároknál általában a főág középvonalát tekinti határnak. Az újabb keletű vita ellenére az egyébként lakatlan szigetet mind ez ideig *a Szovjetunió birtokának tekintették,* a szovjet határőrosztagok rendszeresen felkeresték. Korábban a kínaiak azzal is elismerték a szovjet fennhatóságot, hogy amikor esetenként engedélyt kértek és kaptak az illetékes szovjet szervektől az Amur és az Usszuri egyes szovjet szigetein szénakaszálásra és más tevékenységre, a Damanszkij-sziget is a kért területek között szerepelt. Nem kérdéses tehát, hogy az incidens idején a sziget gyakorlatilag is a Szovjetunió ellenőrzése alatt állt, s a kínai igény deklarálására odaküldött járőrcsapatok és katonai egységek *provokatív cselekményt* hajtottak végre.

A két ország kapcsolatának megromlása óta a határokon uralkodó feszült helyzetben még egy fegyveres incidens sem minősülne feltétlenül tudatos provokációnak. Az a szovjet közlésekből ismeretessé vált tény azonban, hogy nem csupán a határsértők nyitottak tüzet az eléjük siető szovjet osztagra, hanem ez a kínai parton levő egységek és a Damanszkij-szigeten megbújt háromszáz kínai kereszttüzébe került, *teljesen kizárja a félreértés lehetőségét.* A kínai vezetőknek az 1969. március 2-i incidens utáni magatartása, amely csak a konfliktus további elmérgesedését szolgálta, még világosabbá tette, hogy *tudatosan elkövetett provokációval* állunk szemben.

■ ■ ■

Bár a Damanszkij- (kínai nevén Csenpao-) sziget hovatartozásának kérdésében nézeteltérések mutatkoznak, azt aligha kell bizonyítani, hogy nem ennek a néhány négyzetkilométeres szigetnek az értéke a konfliktus mozgatója. Jogosan vetődik fel tehát a kérdés: *milyen célokat kívánt elérni* a kínai vezetés maoista szárnya a határprovokációval?

A Kínai Kommunista Párt és a Kínai Népköztársaság vezetői a felszabadulás előtt és az azt követő években soha nem léptek fel nyílt területi követelésekkel a Szovjetunióval szemben. E sorok írója szemtanúja volt annak, hogy milyen egyértelmű és határozott elutasításban részesült a hivatalos szervek és a közvélemény részéről az a néhány ember, aki 1957-ben, a „száz virág"-vita során a Pekingi Egyetemen, hangulatkeltés céljából, felvetette a szovjet—kínai határkérdést. Csou En-laj 1960-ban Nepálban tett nyilatkozata is jelentéktelennek minősítette azt a nézeteltérést, amely a két kormány között a határ bizonyos szakaszainak kijelölése kérdésében jelentkezett.

A kommunista mozgalmon belüli polémia megindulásáig az egész ügy csupán néhány lakatlan sziget hovatartozásának tisztázására korlátozódó adminisztrációs probléma volt. Igazi „ügyet" a szovjetellenes politikájuk bel- és külföldi „egységfrontját" megalapozni kívánó kínai vezetők csináltak belőle. Az utóbbi évek során történelmi térképek, cikkek és felelős politikai vezetők megnyilatkozásai egyre gyakrabban és egyre kendőzetlenebben utaltak arra, hogy kínai részről *sérelmesnek tartják* a szovjet—kínai határ hosz-

Digitized by Google

szabb szakaszának érvényben levő kijelölését, s ezzel kapcsolatban a Szovjetunió jelentős területeinek szovjet fennhatóságát. Amikor 1964 februárjában Pekingben szovjet—kínai konzultáció indult az eredetileg jelentéktelennek tartott határproblémák tisztázására, a kínai fél olyan előzetes feltételt szabott, amelynek teljesítése nem a vitás kérdések megoldásához, hanem az egész szovjet—kínai határ jogi státusának kérdésessé válásához vezetett volna; ezért a tárgyalások hamarosan holtpontra jutottak.

Nem mentve fel a kínai vezetőket az alól a vád alól, hogy a jelenlegi határokat kijelölő szerződések kapcsán szított nacionalista hangulatkeltés közvetett revíziós igény, meg kell állapítani, hogy illetékes szervek *írásos formában* közvetlen területi követelésekkel eddig nem léptek fel. Még ma is tesznek közzé olyan nyilatkozatokat, amelyek a jelenlegi határok tiszteletben tartásáról beszélnek — a Damanszkij-szigetre támasztott igény is a korábbi szerződések *eltérő értelmezésén* alapszik, nem pedig ezek hatályosságának kétségbevonásán —, s ez a tény arra enged következtetni, hogy a régi, egyenlőtlennek nevezett szerződések emlegetésében nem is annyira a tényleges területi követelés a döntő — hiszen a kínai vezetők sem gondolhatják komolyan, hogy reális igényt támaszthatnak kínaiak által nem lakott, a Szovjetunió gazdasági életének vérkeringésébe szervesen bekapcsolt területekre —, hanem az egykori „nemzeti sérelem" érzésének valamiféle tartósításával olyan *morális fegyverre* kívánnak szert tenni, amelynek segítségével bármikor bel- vagy külpolitikai kampányokat szíthatnak fel, s amely a Szovjetunióval való szembeállításban bizonyos erkölcsi előnyt adna Kínának.

A kínai sajtó már az eseményeket követő napon éles támadást intézett „a cári Oroszország imperialista hagyományait követő szovjet revizionisták" ellen, akik — a kínai verzió szerint — járőröket küldtek a kínai felségterületet képező, kínai ellenőrzés alatt álló Csenpao-szigetre, s elsőként nyitottak tüzet az ott tartózkodó kínai határőrökre. Március 4-én pedig a Zsenmin Zsipao közzétette a hadsereg lapjával közösen írt „Le az új cárokkal!" című szerkesztőségi cikket, s ez adta meg az alaphangját azoknak a szovjetellenes tüntetéseknek, amelyekkel néhány nap alatt több százmillió embert mozgattak meg az országban. Nem kétséges, hogy a szinte az egész hónapon keresztül folytatott szovjetellenes propagandahadjárat (összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy a szovjet sajtó nem tette központi témájává a határkonfliktust) az április 1-én összeült és cikkünk írásakor még tartó *IX. kongresszus hangulati előkészítését* szolgálta. A vezetés maoista szárnya a nemzeti érzelmek felkorbácsolásával akart gátat vetni minden olyan törekvésnek, amely a Szovjetunió tapasztalatainak figyelembevételére, a külpolitikai közeledésre irányult volna.

A provokációval a kínai vezetés saját erejének és széles „tömegbázisának" bel- és külpolitikai okokból szükségesnek vélt demonstrálását is szolgálni kívánta. Nem hanyagolható el a maoistáknak az a törekvése sem, hogy a moszkvai értekezlet előtt a szovjet—kínai kapcsolatok ilyen jellegű kiélezésével megpróbálják a *Szovjetunió ellen hangolni* a testvérpártokat. Leplezetlenül nyilvánul meg ez a szándék a Szovjetunió és a többi szocialista ország kapcsolatának megrontására irányuló tevékenységükben. Ez nem csupán abból áll, hogy a kínai sajtó, nem nézve jó szemmel a csehszlovákiai konszolidációt, minden csehszlovákiai szovjetellenes megmozdulást a támogatásáról biztosít, hanem abból is, hogy Kínában az utóbbi hónapokban sajtókampány indult a *Varsói Szerződés és a KGST ellen*, e szervezeteket kizárólag a szovjet érdekek védelmezőjének tüntetve fel.

A Varsói Szerződés és a KGST tagállamai között természetesen előfordulhatnak nézeteltérések, s bár a Kínai Népköztársaság nem tagja e szervezetnek, véleményének kinyilvánítására kétségtelenül joga van, már csak azért is, mert megfigyelőként valamikor maga is részt vett e szervezetek értekezletein. A „hozzászólásnak" ez a fegyverekkel „alátámasztott", szitkozódá-

Digitized by Google

sokkal és bomlasztó tevékenységgel összekapcsolt válfaját azonban *a leghatározottabban vissza kell utasítanunk.* Álláspontunkat e kérdésben az országgyűlés külügyi bizottságának nyilatkozata fejtette ki, amely elítélte az Usszuri menti kínai határprovokációt és *kifejezte szolidaritásunkat a Szovjetunióval.*

Végül rá kell mutatnunk a határprovokációknak a kínai—amerikai kapcsolatokkal való összefüggésére. A kínai sajtóban a szovjetellenesség nem párosul az Egyesült Államokhoz való közeledéssel; az amerikai imperializmus és a „szovjet revizionizmus" szidalmazása együttesen folyik, csak az arányok tolódnak el egyre jobban. Teljesen világos azonban, hogy a szovjetellenes fellépéseknek — minden látszólagos „kétfrontosságuk" ellenére — *az Egyesült Államok rokonszenvének megnyerése* is egyik célja.

A Kínai Népköztársaságnak már létrejöttétől kezdve fontos nemzetközi szerepe van, s nyilvánvaló, hogy mint „harmadik szuperhatalom" még nagyobb szerepet tölthet be a nemzetközi politikában. Ez a szerep azonban *felelősségre és megfontoltságra* is kellene hogy kötelezze: a Kínai Népköztársaság mind kevésbé engedheti meg magának, hogy súlyos következményekkel járó, meggondolatlan lépéseket tegyen, s ezekkel a világ népeinek békéjét és biztonságát veszélyeztesse.

■ ■ ■

Vitathatatlan, hogy a mai határok kialakulása sehol sem volt problémamentes folyamat; ez a komplexum a legbonyolultabb kérdéseket érinti. S bár érthető, hogy a határkérdések a nemzeti érzelmekbe vágnak, éppen ez az összetettségük követeli meg, hogy lehetőleg szenvedélyek nélkül közeledjünk e történelmi realitásokhoz, azzal a higgadtsággal, amellyel a marxizmus klasszikusai mindig is vizsgálták a nemzeti kérdést. Teljesen megengedhetetlen az olyan, a marxizmus—leninizmustól idegen hozzáállás, amely a határkérdésekben a *fenyegetés és szenvedélykeltés* politikájához folyamodik. A kínai külügyminisztérium 1969. március 11-én közzétett anyaga — amely különböző feltételektől teszi függővé a jelenlegi határok elfogadását, s kijelenti, hogy ezek nem teljesítése esetén „a kínai fél kénytelen lesz ismét fontolóra venni az egész kínai—szovjet határkérdéssel kapcsolatos álláspontját" —, a Zsenmin Zsipao 1969. március 19-i számában a határ egy szakaszáról közölt fényképhez készült szöveg, amely a határ szovjet részét így mutatja be: „A kép jobb oldalán látható síkság és hegyvidék az Usszuri keleti partja, vagyis az az Usszuritól keletre fekvő kínai terület, amelyet az orosz cári imperializmus a Kínára erőszakolt 1860-as pekingi »kínai—orosz szerződés« alapján szakított el" —, s még számos más kínai megnyilatkozás jól példázza azt a magatartást, amely nem a nézeteltérések békés rendezésének irányába mutat.

A probléma rendezésének *egyetlen járható útját* a szovjet kormány 1969. március 20-i nyilatkozata és későbbi javaslata jelölte ki, amelyek az 1964-ben megszakadt konzultációk folytatására, illetve megkezdésük konkrét időpontjára tesznek javaslatot. Kínai részről még nem fogadták el ezt a javaslatot, de elutasító választ sem adtak rá, s valószínűnek látszik, hogy a késedelemnek a pártkongresszus az oka. A jelenlegi helyzet, ha szerény mértékben is, de olyan reményekre jogosít, hogy a felújított konzultációk keretében folytatódhat a két szocialista ország közötti határkonfliktus problémájának megvitatása.

A konzultációk újrafelvétele természetesen még nem jelenti a kérdések megoldását, hiszen azok a nézeteltérések, amelyek öt évvel ezelőtt a tárgyalások megszakadásához vezettek, továbbra is fennállnak. Hogy a Szovjetunió vagy Kína hogyan kívánja értékelni a cári Oroszország és a kínai császárság között 1860-ban kötött egyezményt, s hogy az Usszuri szigetei-

Digitized by Google

nek hovatartozását az 1860-as egyezmény térképe, a nemzetközi szokások, vagy a kialakult helyzet alapján határozzák-e meg, az teljes mértékben a *két érdekelt félre tartozik.* A konfliktus azonban érint néhány olyan elvi kérdést is, amelyben nekünk is állást kell foglalnunk.

Az ópiumháborút követő évszázad során Kínára számos olyan szerződést erőszakoltak rá, amelyet az imperialista hatalmak nyomása nélkül, önszántából aligha írt volna alá; ezeket szokás „egyenlőtlen szerződéseknek" nevezni. Az a Kína, amely az addigi évezredekben megszokta, hogy többnyire nem a gyengébb fél helyzetében tárgyal más országokkal, s éppen az utolsó századokban érte el legnagyobb területi kiterjedését, különösen érzékenyen reagált gyors elerőtlenedésére. Nem kétséges, hogy ha az 1860-ban a cári Oroszországnak átengedett terület a mandzsú birodalom része marad, akkor ma kínaiak laknák, s a Kínai Népköztársaságnak biztosítana kijáratot a Csendes-óceán északi részére; az egyezmény megkötése következtében azonban ma oroszok élnek itt, a Szovjetuniónak van itt kijárása az óceánra, s a kínaiak által egyébként soha be nem telepített területen ma már csak néhány helynév emlékeztet az egykori kínai fennhatóságra. Bármennyire együttérzünk is minden olyan néppel, amely a történelem fordulatai következtében előnytelenebb helyzetbe került, meg kell mondanunk, hogy eddigi történelmünk jellege következtében az országok közötti határok többsége — hogy a kínai történelemből ismert kifejezéssel éljünk —, *nem egyenlő felek közötti szerződések alapján alakult ki.* A határok Európában is háborúk, győzelmek és vereségek után kapták meg végső alakjukat. Tekintsük most semmisnek őket? Térjünk vissza valamelyik előző állapothoz, amely más háborúk, más győzelmek és más vereségek után alakult ki? Kína esetében tehát az 1689-i nyercsinszki békéhez kellene visszatérni, amelyet azután kötöttek, hogy a mandzsú császár vereséget mért az Amúr-vidéken megjelenő kozákokra, s így megtartotta, sőt ki is terjesztette hatalmát itt élő, különböző nemzetiségekhez tartozó adófizetői felett? *Hol van az a megelőző állapot, ahol végül megállhatunk?* Az ilyen szemlélet érvényre jutása napjainkban beláthatatlan következményű láncreakciót indítana el. Hogy mennyire veszélyes úton indul el az, aki nem kialakult realitásként kezeli a határkérdést, hanem a jelenlegi határok *történelmi alapon álló, erőszakos revíziójára* törekszik, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az imperialista hatalmak egykori áldozatának, Kínának jelenlegi álláspontja iránt az elmúlt világháború két legagresszívebb hatalmának örököse, a Német Szövetségi Köztársaság és Japán tanúsítja a legnagyobb érdeklődést.

A Kínai Népköztársaság határai *sehol sem olyanok,* hogy jelentős kínai (han) népcsoportok a szomszédos országok területére kerültek volna; éppen ellenkezőleg: sok helyütt laknak a kínai határvidéken a szomszédos országok népcsoportjai, vagy más nemzetiségek, amelyeknek autonómiáját a Kínai Népköztársaságnak kell biztosítania. Ha tehát kínai részről bármiféle „történelmi" igénnyel lépnének fel — jelentéktelenebb határkiigazításokat leszámítva —, akkor semmi más nem indokolná ezt, mint egy ki nem mondott *élettér-követelés.* Nem beszélve most az ilyen követelések elvi tarthatatlanságáról, *Kína gyakorlati helyzete* sem indokolja ezeket, hiszen jelenleg területének mindössze egytizedét műveli meg, s kemizálással (amely a nukleáris fegyverkezésre fordított összegből megvalósítható lett volna) ennek a hozama is a többszörösére növelhető. Ezt az ellentmondást éppen a kínai vezetőknek kell legjobban átérezniük, hiszen a népszaporulat (egyébként vitatható szükségességű) növelését támogatva, ők maguk mutatták ki mezőgazdaságuk fejlesztésének nagy lehetőségeit.

Az 1964-es tárgyalások megszakadásának az volt az egyik oka, hogy a kínaiak követelték: a Szovjetunió ismerje el, hogy a jelenlegi államhatárok „egyenlőtlen szerződéseken" alapulnak. A kínai külügyminisztérium már említett anyaga úgy értelmezi a szovjet kormány 1920-ban tett nyilatkozatát

Digitized by Google

— amelyben a Szovjetunió lemondott az „egyenlőtlen szerződésekből" származó jogtalan előnyeiről —, hogy ez az egykori kínai területek visszaadását is magában foglalja. A szovjet kormány 1969. március 29-i nyilatkozata leszögezi, hogy a szovjet kormány nyilatkozatai és az 1924-ben Kínával kötött szerződés, amelyben a Szovjetunió — az összes országok közül elsőnek — lemondott az „egyenlőtlen szerződésekből" származó jogtalan előnyökről, a határszerződéseket *nem sorolják ebbe a kategóriába.*

Ennek a cikknek nem feladata az 1919-ben és 1920-ban tett nyilatkozat és az 1924-ben kötött szerződés jogi problémáinak vizsgálata. Az elmondottakból is kitűnik azonban, hogy kínai részről a határszerződéseknek „egyenlőtlen szerződések"-ként való kezelését összekötik azzal, hogy ez esetben a Szovjetunió lemondott a több mint száz évvel ezelőtt birtokába került területekről. Érthető tehát a szovjet diplomáciának az a törekvése, hogy nem kíván ennek a most látszólag területi igény nélkül támasztott követelésnek a teljesítésével támpontot nyújtani az esetleges későbbi *területi igényekhez* és a hét és félezer kilométeres kínai—szovjet határ jogi státusának kétségessé tételéhez.

A kérdés megoldása lehet — bár ennek gyakorlati keresztülvitele korántsem egyszerű —, ha a Kínai Népköztársaság *eláll* ennek a számára — állítása értelmében — csak formális jelentőségű nyilatkozatnak a követelésétől, vagy ha olyan megállapodás jön létre, amely a kínai—szovjet határ kialakulása objektív körülményeinek ismertetését összeköti *a történelmileg kialakult határok szavatolásával.* Ha kínai részről megtagadnák egy ilyen egyezmény aláírását, akkor ezzel azt árulnák el, hogy valódi szándékaik merőben eltérnek attól, amit nyilatkozataikban hirdetnek.

■ ■ ■

A leglényegesebb probléma természetesen nem a kérdés történeti, jogi, vagy diplomáciai része. A mostani konfliktus kapcsán tulajdonképpen csak annyit szükséges ezekkel foglalkozni, amennyit a különféle dokumentumok, a hangulatkeltést szolgáló kínai anyagok megértése megkövetel. A kínai részről felelevenített szovjet—kínai határprobléma ugyanis lényegét tekintve *nem határkérdés, nem is nemzeti probléma, hanem politikai célokat szolgál megengedhetetlen eszközökkel.*

A megoldás alapvető feltétele — tartózkodás az eszmei vitáknak határprovokációkkal, nacionalista szenvedélykeltéssel való helyettesítésétől, s a valódi határproblémáknak a tárgyalóasztal mellett történő megvitatása.

Polonyi Péter

Digitized by Google

Kommunista pártkongresszus Nyugat-Németországban

Ezer nyugatnémet kommunista szájáról hangzott fel április 13-án az Internacionálé az esseni Gruga-csarnokban. Egy fiatal, alig hathónapos párt kongresszusának küldöttei énekelték el tanácskozásaik befejeztével a nemzetközi proletariátus himnuszát, abban az országban, amelyben 13 évvel ezelőtt betiltották Németország Kommunista Pártját.

A német kommunista mozgalom hosszú és dicsőséges hagyományokra tekinthet vissza. De a múlt év októberében megalakult Német Kommunista Párt *fiatal párt:* fiatal mind tagjainak életkorát, mind programját tekintve. A kongresszusi küldöttek átlagos életkora *37,6 év* volt, a központi bizottság szerepét betöltő elnökség tagjaié *40 év*. A program *modern*, tekintetbe veszi mind a Német Szövetségi Köztársaság, mind a környező világ adottságait és realitásait, s lerázva magáról minden idejétmúlt ballasztot, olyan célokat tűz ki, amelyek biztosítják a párt egyik legfőbb kincsét és harcképességének fő feltételét: *az egységet.*

Ennek az új, fiatal pártnak az első országos kongresszusán 782 szavazati jogú és 215 tanácskozási jogú delegátus vett részt. Érdemes feljegyezni a küldöttek foglalkozás szerinti megoszlását is, mert már ez is képet ad a párt jellegéről: 587 munkást, 180 alkalmazottat, 46 értelmiségi dolgozót, 45 főiskolai és középiskolai hallgatót, 55 művészt és szabadfoglalkozásút, 12 kiskereskedőt, 6 kisbirtokost, 39 háziasszonyt és 27 nyugdíjast választottak meg delegátussá a több mint 200 alapszervezeti és kerületi konferencián. A 22 ezer párttagot csupa *dolgozó ember* képviselte: ez az egyetlen olyan legális párt Nyugat-Németországban, amely *csak a munkásosztály és a vele szövetséges rétegek* érdekeit képviseli. A párt tagjainak túlnyomó többsége szervezett dolgozó: a 997 küldöttből 847-en tagjai valamely szakszervezetnek, 577 pedig valamilyen szakszervezeti funkciót is betölt.

A 22 ezres taglétszám nem nagy. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a párt csak *fél évvel ezelőtt* alakult meg, s hogy a szervező munka ezer akadályba, felülről jövő nyomásba és nem utolsósorban pénzhiányba ütközött. A taglétszám most, hogy a kongresszussal megkezdődött az igazi tevékenység, bizonyára növekedni fog. Máris mutatja azonban ennek a ma létszámra még kis pártnak a súlyát, hogy számolnak vele, nemcsak az üzemekben és egyéb munkahelyeken, hanem a bonni hivatalos körökben is. „Ez — mondotta beszámolójában *Kurt Bachmann* — annak köszönhető, hogy mind a 22 ezer párttag az első pillanattól kezdve felvette a harcot a párt céljaiért."

Az esseni kongresszus egyik legfontosabb tette az volt, hogy *mélyrehatóan elemezte* a mai Nyugat-Németország helyzetét. A Német Kommunista Párt az egyetlen olyan, legálisan működő politikai párt ma az NSZK-ban, amely úgy akarja és úgy képes analizálni az ország gazdasági, belpolitikai és külpolitikai helyzetét, hogy félredob minden tabut, megszabadítja magát a nacionalizmus béklyóitól (ami nem kis dolog ebben az országban) és a meztelen valóságot veszi alapul. Ezért az esseni kongresszuson adott elemzés *túlnő a pártkereteken*, és megbízható mércét ad minden reálisan gondolkodó ember kezébe a nyugatnémetországi események felméréséhez, útmutatót nyújt sok folyamat megértéséhez.

A Német Szövetségi Köztársaság — állapítja meg a Német Kommunista Párt — ma *a megoldatlan problémák és mély ellentétek országa*, amelyet élesedő politikai és társadalmi viták jellemeznek. E viták középpontjában az a

Digitized by Google

kérdés áll: hogyan fejlődjék az NSZK, hogy megfeleljen a jelen, de még inkább a jövő realitásainak és követelményeinek. Ez a kérdés nemcsak a munkásságot foglalkoztatja, hanem a parasztságot és az értelmiséget is, különösen pedig az ifjúságot.

A bonni nagy koalíció több mint két évvel ezelőtt azt ígérte, hogy megoldja a legfontosabb problémákat. Ha azonban mérleget vonunk, megállapíthatjuk, hogy a gazdaságban zajló strukturális változások, az automatizálás és a tudományos-technikai forradalom *hivatásbeli degradálódással, sőt egzisztenciájuk elvesztésével* fenyegetik a munkások és alkalmazottak széles tömegeit.

S hogy áll a dolog az ígért *társadalompolitikai reformokkal?* A bonni parlament néhány héttel ezelőtt rekordköltségvetést szavazott meg, több mint 83 milliárd DM összegben. A kiadások oroszlánrésze *fegyverkezésre* megy — de nincs elegendő pénz oktatásra, egészségügyre, a háborús károsultak ellátására. A *szükségállapotról* szóló törvényeket megszavazták — de az a törvényjavaslat, amely beleszólási jogot adna a dolgozóknak az üzemek vezetésébe és a diákoknak a főiskolák ügyeibe, a CDU és a CSU ellenállása miatt nem ment keresztül a törvényhozás gépezetén. Mindazoknak az úgynevezett reformoknak, amelyeket megvalósítanak, az a céljuk, hogy *a hatalom még erőteljesebben összpontosuljon* a központi végrehajtó szervek kezében. Ebbe az irányba mutatnak a rendőrség és a titkos szolgálatok központosítására irányuló tervek is.

A belpolitikai helyzetre jellemző az is, hogy az újfasiszta Nemzeti Demokrata Pártot nem oszlatták fel. Kurt Bachmann megemlítette kongresszusi beszámolójában: csupán négy szavazat hiányzott ahhoz, hogy ez a párt határozza meg, ki legyen a Német Szövetségi Köztársaság elnöke.

Ami a külpolitikát illeti, a nagy koalíció szónokai sokat beszélnek békéről és biztonságról, de az atomsorompó-egyezményt Nyugat-Németország *nem írta alá.* A provokációs jellegű „egyedüli képviseleti elv" (amely szerint a bonni kormány képvisel *minden németet)* továbbra is érvényben van, s bizonyos európai határokat nem ismernek el.

A Német Kommunista Párt kongresszusa egyértelműen megállapította, hogy a nagy koalíció *jobbfelé, reakciós irányba vitte* a fejlődést. Ennek oka: az ország társadalmi rendszere. Ez a rendszer — a párt programnyilatkozatának meghatározása szerint — *állammonopolista kapitalizmus,* s lényegéhez tartozik az, hogy a befolyásolásnak, a függőségnek, a gazdasági nyomásnak és a közvélemény manipulálása ezernyi módszerének segítségével, egy kis csoport, nem pedig a nép szabja meg az ország politikai irányvonalát. A német monopoltőke az 1945-ben elszenvedett vereség után gyorsan visszaállította hatalmát. E hatalom gyakorlásában azonban érdekes kettősség mutatkozik. Egyrészt a rendszer igen nagy *gazdasági erőre* tett szert, másrészt azonban még nem szerezte meg magának azt a *politikai pozíciót,* amely gazdasági erejének megfelelne. Ez a kettősség, ez az ellentmondás jellemzi ma a nyugatnémet imperializmust — állapítja meg a Német Kommunista Párt.

Az ellentmondásokra, nehézségekre és megoldatlan problémákra a jelenlegi kormány csupán egyfajta választ ismer: a lehető legnagyobb *tőkekoncentrációt* és a monopóliumok gazdasági hatalmának *az államhatalommal való összeolvasztását.* Ez az oka annak, hogy a nyugatnémet politikai irányvonalat különleges agresszivitás jellemzi.

Ez az agresszivitás a többi között *a militarizmus új formáinak* kialakításában is megnyilvánul. Nemcsak arról van szó, hogy számos nagyvállalat visszatért a fegyverkezési javak gyártásához. A militarizmus, amelyet régebben a porosz-junker tisztikar jelképezett, ma az „állampolgár uniformisban" jelszóval dolgozik.

Digitized by Google

A kongresszusi beszámoló ezzel kapcsolatban rendkívül jellegzetesnek tartja az *önálló atomipar* fejlődését az NSZK-ban. Ez a fejlődés az utolsó tíz évben úgyszólván a nyilvánosság teljes kizárásával ment végbe. 1967 óta Nyugat-Németországnak olyan exportképes atomreaktor-ipara van, amely már nem szorul rá amerikai licencekre. Erős tőkecsoportok dolgoznak most azon, hogy a hasadóanyagok beszerzésében is függetlenítse magát az ország az Egyesült Államoktól. Olyan nagyvállalatok, mint az AEG, a Siemens, a MAN és a Krupp, megkezdték az új típusú atomreaktorok építését. A hasadóanyagok előállítása az NSZK területén kívül történik — így kerülik meg az 1954. évi brüsszeli és párizsi szerződésekben előírt ellenőrzést, amelyet a Nyugat-Európai Unió gyakorolna. A tervek szerint 1980-ra az NSZK-nak *teljesen önállónak* kell lennie a dúsított urán előállításában.

Amikor a Német Kommunista Párt az atomenergia-ipar fejlődését értékelte, azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy a nyugatnémet nagytőke önállósági törekvései gyengítik az Egyesült Államok pozícióit. Hiba volna azonban, ha a dolognak csak ezt az oldalát látná valaki. A nyugatnémet nagytőke ugyanis elsősorban azért törekszik atom-önállóságra, hogy megvalósíthassa *expanzív politikai céljait*. Ez az oka annak, hogy *Strauss* és *Schroeder* a „nukleáris komponenst" a „nemzeti szuverenitás" feltételének tartja. S ez az egyik oka annak, hogy bizonyos bonni körök oly makacsul ellenzik az atomsorompó-egyezmény aláírását

[redacted]

A Német Kommunista Párt programja ennek az itt csak vázlatosan ismertetett elemzésnek az alapján tűzi ki a politikai munka célját. Ez a cél: megakadályozni, hogy az NSZK megint arra az útra sodródjék, amely ebben az évszázadban már *kétszer vezetett szürnyűséges katasztrófára*. Határozott ellentámadást kell intézni a jelenlegi politika irányvonala ellen, hogy rá lehessen vezetni az NSZK-t a demokratikus haladás és az igazi békepolitika útjára. Ahogyan az NKP programnyilatkozata megszövegezi: *ki kell dolgozni a demokratikus megújhodás perspektiváját*. A demokratikus megújhodás azonban nem valósítható meg íróasztal mellett kiagyalt követelések hangoztatásával. A demokratikus megújhodásért vívandó harcot *azonnal* meg kell kezdeni, mégpedig olyan politikai és társadalmi célok kitűzésével, amelyek *már ma megoldhatók*. A Német Kommunista Párt — hangoztatja a kongresszusi beszámoló —, más nyugatnémet pártokkal ellentétben, *nem tesz üres ígéreteket*. A párt akcióprogramja nem utópisztikus terveket tartalmaz, hanem konkrét harci feladatokat, amelyek körül kialakulhatnak politikai és társadalmi mozgalmak.

Hogy az NKP milyen gyorsan reagál az eseményekre, azt az is mutatja, hogy a kongresszus azonnal állást foglalt a *budapesti felhívás* ügyében. Üdvözölte a varsói szerződés tagállamainak kezdeményezését, s megállapította, hogy egy európai biztonsági konferencia sikeréhez nagymértékben hozzájárulna, ha *a két német állam szerződést kötne* a fegyverkezés korlátozásáról, az atomfegyver minden formájáról való lemondásról és arról, hogy nem alkalmaz erőszakot. Az NSZK lakossága csak nyerhetne az ilyen szerződéseken.

A propramnyilatkozat természetesen erélyesen követeli *az NDK elismerését*. Megállapítja, hogy az *Adenauer-* és az *Erhard*-kormánynak az NDK gyengítésére irányuló törekvései kudarcot vallottak, és ennek a célnak más eszközökkel való követése épp ilyen sikertelennek bizonyul. Az NDK nem gyengébb, hanem *erősebb lett*. „A Német Kommunista Párt hozzá akar járulni ahhoz, hogy az NSZK-ban olyan légkör alakuljon ki, amelyben az NDK végre meg-

Digitized by Google

kapja az elismertetést, és ezzel az egyenjogúság alapján létrejönnek a két német állam közötti békés együttélés alapjai."

Mindezekben a kérdésekben a párt olyan politikai akciók élére akar állni, amelyekben *minden demokrata* részt vesz. A munkásosztály alapvetően érdekelve van a béke megőrzésében, de érdekelve van ebben voltaképpen minden dolgozó ember.

Amennyire szükséges és lehetséges a kommunisták és a többi demokrata együttműködése a békeharcban, ugyanannyira szükséges és lehetséges ez az együttműködés *az újfasizmus és a jobbratolódás elleni küzdelemben is* — állapítja meg a program. Az újfasizmus a jelenlegi nyugatnémet rendszerben egészen konkrét funkciót tölt be: *gyűjtőmedencéül* szolgál az elégedetlenek számára. Veszélyes illúzió volna azt remélni, hogy az újfasizmus magától elhal. Harcolni kell az NPD betiltásáért. Ez sem elegendő azonban: az újfasizmus elleni harcot nem szabad az NPD elleni harcra korlátozni. Fel kell tárni azt az egész *politikai és társadalmi hátteret*, amely az újfasizmus terjedése mögött rejlik.

Érdekesen foglal állást a Német Kommunista Párt a *tőkekoncentráció* kérdésében. Miután megállapítja, hogy jelenleg Nyugat-Németországban példátlanul gyors ütemű gazdasági koncentráció megy végbe, hangsúlyozza, hogy a kommunisták nem *általában* a koncentráció ellen vannak, hanem csupán *e koncentráció monopolkapitalista vonásai ellen*. A jelenlegi folyamat ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy a gazdasági hatalom — és ezzel a politikai hatalom is — mind kevesebb kézben összpontosul, s nagyvállalati fúziós tárgyalásokon két felügyelő bizottság — összesen 30—40 ember — 20 ezer vagy még több munkás és alkalmazott sorsáról dönt.

A koncentráció meggyorsulása már egymagában is bizonyítja, mennyire szükséges törvényben biztosítani a munkásoknak és alkalmazottaknak az üzemek vezetésébe való beleszólási jogát. A beleszólási jogért folytatott harcban a párt együtt kíván menetelni a szakszervezetekkel — hangoztatja a program.

Az esseni kongresszuson elhangzott beszámoló egyik legérdekesebb és legfigyelemreméltóbb része azzal a bírálattal foglalkozott, amely szerint a pártprogram *nem eléggé forradalmi*. Ilyen bírálat a kongresszust megelőző viták során különösen fiatal párttagok részéről hangzott el. Vele szemben a beszámoló megállapította: a Német Kommunista Párt az egyetlen olyan politikai párt az NSZK-ban, amely mélyreható társadalmi változásokra törekszik. Az igazi forradalmiság azonban nem radikálisan hangzó követelések felállításából és vak „akcionizmus"-ból áll. Forradalmi az olyan politikai irányvonal, amely *konkrét harcot* folytat a monopoltőke hatalma ellen és megkísérli, hogy a *legszélesebb tömegeket* bevonja ebbe a harcba. Ilyen értelemben az NKP programnyilatkozata a *legforradalmibb* politikai program, amely az NSZK-ban az adott helyzetben elképzelhető. „Igazi forradalmi politika nem szakadhat el a meglevő feltételektől, nem hagyhatja figyelmen kívül az osztályellenség terveit és szándékait, s nem hagyhatja figyelmen kívül a nép általános politikai öntudatának színvonalát sem" — hangsúlyozta Kurt Bachmann. A párt — mondotta — nem osztja azt a felfogást sem, hogy annál jobbak a forradalmi harc feltételei, minél rosszabbul megy a dolgozóknak. Ezért helyes, hogy a párt programja és gyakorlati politikája a demokratikus megújulásért folytatandó harcot állítja a középpontba.

Teljesen a realitás talaján áll a pártnak arra vonatkozó elgondolása is, hogy *milyen kormánykoalíciót* lenne hajlandó támogatni: „Olyan, teljesen új kormánykoalícióra van szükség, amely hajlandó a jobbratolódás ellen, a valódi európai biztonságért és a dolgozók valódi beleszólási jogáért küzdeni. Ilyen

Digitized by Google

kormány a szakszervezetek, a szociáldemokraták és polgári demokratikus csoportok soraiból kerülhetne ki, és a kommunisták támogatnák ezt a koalíciót."

A párt által meghirdetett szövetségi politika nem taktikai meggondolásokból fakad, hanem abból a felismerésből, hogy a késői kapitalista rendszerben különféle társadalmi osztályoknak, rétegeknek és csoportoknak *objektív érdekük* a demokratikus megújhodás. A megújhodásért folyó küzdelem fő ereje természetesen *a munkásosztály*. Éppen ez szabja meg a nyugatnémet kommunisták viszonyát a szakszervezetekhez, a munkásosztály legnagyobb tömegszervezetéhez. A Német Kommunista Párt nem ellenzéknek tekinti magát a szakszervezetekben, hanem e szervezetek *demokratikus magjának*, és konstruktívan együtt akar dolgozni a szakszervezetekkel. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem kell bírálnia az olyan szakszervezeti vezetőket, akik a nyugatnémet szakszervezeti szövetség programjával ellenkező tevékenységet folytatnak.

A párt kardinális kérdésnek tekinti, hogy visszaálljon a *bizalomteljes elvtársi viszony* a szociáldemokraták és a kommunisták között. Erről a problémáról nemcsak a kongresszusi beszámoló és a programnyilatkozat szól részletesen, hanem a felszólalók többsége is beszélt róla. Egyöntetűen az a véleményt alakult ki, hogy a szociáldemokraták és a kommunisták együttműködése nem valami vágyálom, hanem egyszerűen abból a tényből adódik, hogy a szociáldemokrata párt sok millió tagja és híve *a munkásosztályhoz tartozik*. Ezen felül: a szakszervezetekben és az üzemekben szociáldemokratáknak és kommunistáknak a legtöbb kérdésben *azonosak az érdekeik*. A párt szükségesnek tartja a jelenlegi szociáldemokrata vezetők politikájának *bírálatát*, de úgy akarja gyakorolni ezt, hogy ne emeljen vele válaszfalat a két párt tagjai közé. A vezetéssel szembeni kritika egyébként nemcsak kommunistáktól jön, hanem *szociáldemokratáktól is*, s nem általában a szociáldemokrata párt ellen irányul, hanem az olyan konkrét politikai tettek ellen, amelyek ártanak a munkásosztály érdekeinek. Ezek közé tartozik — állapítja meg az NKP —, hogy szociáldemokrata miniszterek részt vesznek a nagy koalíció kormányában, s ezzel a reakció tevékenységét eltakaró fügefalevél szerepét játsszák.

A pártkongresszus az elmondottak szellemében ismét felhívta az SPD-t, hogy *kezdjen tárgyalásokat* a kommunista párttal közös akciókról. A szociáldemokrata párt vezetősége — mint ez előrelátható volt — ismét visszautasította ugyan ezt a javaslatot, de számos jel mutat arra, hogy a pártagok tekintélyes része nem ért egyet vezetőségével ebben.

A pártkongresszus néhány fontos, időszerű *nemzetközi kérdésben* is állást foglalt. Ezek az állásfoglalások *pártszerűek és reálisak*. A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban elfoglalt pozíciója *a proletár internacionalizmus szellemében* fakad. Kiindulópontja az, hogy az imperialista stratégia a legkülönbözőbb eszközökkel dolgozik, a közvetlen katonai agressziótól kezdve (Vietnamban) a szocialista országok ideológiai aláaknázásáig. Amikor az NSZK egyes vezető körei minden olyan kísérletet üdvözölnek, amely akadályozni igyekszik a csehszlovákiai szocialista konszolidálódást, s nem képesek eltitkolni csalódottságukat azok miatt a lépések miatt, amelyeket a Csehszlovák Kommunista Párt a szocialista rend helyreállítására tesz, akkor ezzel *megmutatják igazi arculatukat*. „Mi, kommunisták, azt kívánjuk, hogy Csehszlovákiában megszilárduljon a szocialista rend, és hogy a csehszlovák munkásosztály további sikereket érjen el a szocializmus felépítésében. Szolidaritásunkat és rokonszenvünket fejezzük ki azoknak a csehszlovák elvtársaknak, akik ezért dolgoznak."

Nem kerülte el a kongresszus az állásfoglalást a *szovjet—kínai viszony* kérdésében sem. „Ha a Kínai Népköztársaság jelenlegi vezetősége kérdésessé teszi egy szomszédos szocialista állam határait és ennek során katonai akciókba

Digitized by Google

kezd, ez a nemzetközi szolidaritás minden alapelvét megsérti" — állapítja meg. Az ilyen magatartás objektíve *az imperializmust segíti.* „A szovjet—kínai határon lezajlott események egyértelműen figyelmeztetnek arra, hogy a marxistáknak állandó harcot kell folytatniuk a nacionalizmus és a szovjetellenesség mérgével szemben."

A Német Kommunista Párt nyomatékosan fellép *a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megszilárdításáért* is. Hozzáfűzi: ehhez az is szükséges, hogy a marxizmust megvédjék az álforradalmi torzítások ellen. A kongresszus üdvözölte a kommunista és munkáspártok nemzetközi konferenciájának összehívását. Minthogy a párt voltaképpen csak most alakult meg, küldöttei előreláthatólag még nem fognak részt venni a moszkvai értekezleten. Mindjárt a kongresszus másnapján azonban megkezdték a megbeszéléseket a jelenlevő 19 kommunista és munkáspárt delegátusaival a nemzetközi kapcsolatok felvétele ügyében.

A Német Kommunista Pártnak ez a vázlatosan ismertetett programja is mutatja, milyen reálisan — és éppen ezért forradalmár módon — ítélik meg a nyugatnémet kommunisták a világot, országukat, és a maguk helyzetét. A programnak ez a *reális forradalmisága* volt az alapja annak, hogy az esseni kongresszust bámulatos *egység* jellemezte. Ez az egység nem úgy nyilvánult meg, hogy elkerülték a vitákat, vagy hogy mindenkinek minden kérdésben ugyanaz volt a véleménye. A pártszervezetek nem kevesebb, mint *1500 módosító javaslatot* nyújtottak be a programnyilatkozathoz és a szervezeti szabályzathoz, s a küldöttek meggyőződéssel képviselték pártszervezeteik álláspontját. Amikor azonban megtörtént a szavazás a javaslatokról, amikor a többség döntött, kitűnt, hogy a delegátusok nemcsak formálisan fogadták el a többség akaratát, hanem valóban a *magukévá tették* a határozatokat. Persze, ehhez az kellett — s ez minden ponton meg is történt —, hogy a többség felfogásának képviselői *alaposan* megindokolják, miért nem tartják helyesnek egyes szervezetek vagy párttagok javaslatát.

Létszámát tekintve a Német Kommunista Párt még kis párt. Most elfogadott programja azonban nemcsak azt biztosítja, hogy a párt növekedjék, hanem azt is, hogy — nem is sokára — *fontos szerepet töltsön be* az NSZK politikai életében. Nyugodtan hozzátehetjük: ettől a fiatal párttól sok tekintetben *tanulni is lehet.*

Polgár Dénes

Digitized by Google

Kérdések és válaszok a XX. kerületi textilüzemek szocialista brigádjairól

A Magyar Szocialista Munkáspárt XX. kerületi bizottsága megvizsgálta a kerület textilüzemeiben dolgozó szocialista brigádok helyzetét. A vizsgálatot egyéni- és csoportbeszélgetésekkel, kérdőívek kitöltésével és az üzemi pártszervezetek véleményének kikérésével végezték. Hat pesterzsébeti textilüzemben mérték fel a szocialista brigádok munkáját: a Hazai Fésüsfonó- és Szövőgyárban, a Habselyem Kötöttárugyárban, a HPS soroksári üzemében, a Fonalkikészítőgyárban, a Budapesti Harisnyagyár pesterzsébeti üzemében, végül a Magyar Gyapjúfonó- és Szövőgyár 3. számú telepén.

Információt kértünk a vizsgálat tapasztalatairól *Balogh István* elvtárstól, az MSZMP XX. kerületi bizottsága első titkárától.

— Elöljáróban talán néhány számszerű adatot ismertetnék — mondotta. — Kerületünk textilüzemeiben jelenleg 209 szocialista brigád van, illetve küzd a szocialista címért. Ezekben a brigádokban 1942 ember dolgozik. Ez a szám a korábbi évekéhez képest jelentős emelkedést mutat. A IX. pártkongresszust megelőzően ugyanis csak 140—150 brigádunk volt, hozzávetőleg 1200—1400 fővel. Az örvendetes mennyiségi fejlődésnek az árnyoldala azonban, hogy sok brigád a megalakulás után előbb vagy utóbb feloszlott. Körülbelül 20—25-re tehető a feloszlott brigádok száma. A brigádok feloszlásának oka a legkülönfélébb, de rendszerint független volt a brigádok akaratától; például az üzemen belüli átcsoportosítás, a nagyfokú fluktuáció, nyugdíjazások stb. Más esetekben maguk a brigádok is „ludasak" a feloszlásban. Előfordult például, hogy nem sikerült megfelelő eredményt elérniük, vagy hogy rossz volt a kapcsolatuk a vezetéssel, de találkoztunk összeférhetetlenséggel, intrikával is.

— Hallhatnánk néhány eredményt a szocialista brigádok munkájából?

— A szocialista brigádmozgalom a mi kerületünkben is lényeges változásokat hozott a szocialista munkaversenyben. Nemcsak gazdasági, anyagi hatásában, hanem — és ez nagyon fontos tényező — a résztvevők magatartásának, gondolkodásának, erkölcsi-politikai arculatának formálásában is. A szocialista brigádok nagymértékben hozzájárultak a kerület textilipari üzemeinek kedvező gazdasági eredményeihez. Korábban a vállalások elsősorban a mennyiségi feladatok megoldását célozták, ma pedig az új gazdasági mechanizmus követelményeinek és szellemének megfelelően az iparág sajátosságaihoz idomulva egyre nagyobb teret kapnak bennük a minőség emelésére, a gazdaságosság fokozására irányuló törekvések. A Hazai Fésüsfonóban például egyes szocialista brigádok névjegyükkel látják el az általuk előállított terméket és szavatolják, hogy jó minőségű.

A gazdasági-műszaki vezetés mereszemenően támaszkodhat a szocialista brigádokra. Különösen jelentős volt ez az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésekor, amikor a szocialista brigádoknak kellett élenjárniuk a korszerűbb, tetszetősebb, a piac igényeinek jobban megfelelő termékek gyártásában. A brigádok gazdasági tevékenységében fontos szerepe van — a jó minőségű munka mellett — az anyagtakarékosságnak is. E téren különösen a Habselyem Kötöttárugyár, a

Digitized by Google

Hazai Fésűsfonó és a soroksári HPS gyár ifjúsági szocialista brigádjai mutatnak jó példát.

— A szocialista brigádok életét, munkáját — mint ismeretes — a hármas jelszó vezeti: „Szocialista módon dolgozni, élni, tanulni!" Hogyan valósul meg a valóságban ez a jelszó?

— E hármas jelszó teljesítésében — mint az előbb mondottam is — a gazdasági téren, a termelő munkában nincs különösebb baj. Itt az eredmények dominálnak. A „szocialista módon élni és tanulni" követelmény teljesítésében már inkább vannak problémák. Ezeknek a követelményeknek a brigádok csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tesznek eleget. Nagyon sok a formalitás.

Persze a „szocialista módon élni" követelmény teljesítésében is találkozunk helyenként szép példákkal, egészséges kezdeményezésekkel. Tapasztaltuk a kölcsönös segítségnyújtás számos rokonszenves megnyilvánulását. A brigádtagok segítenek egymásnak például a gyermeknevelési problémákban, a családiház-építésben, betegeket ápolnak és látogatnak stb. Az utóbbi időben egyre nagyobb szerepet játszik a brigádok életében az egymás munkájának kölcsönös segítése. Becsületbeli ügynek tekintik, hogy ne legyen a brigádban az átlagtól lényegesen elmaradó dolgozó. A HPS soroksári gyárában például külön foglalkoznak azokkal a dolgozókkal, akiknek a teljesítménye nem éri el az átlagos szintet.

Egyes helyeken azonban azt tapasztaltuk, hogy a brigádok, a jó gazdasági eredményekre és a jó kollektív együttműködésre hivatkozva, nem szívesen látnak soraikban új dolgozókat. Ezek felvételétől elzárkóznak, mondván, hogy az új munkás tapasztalatlansága lerontja majd a brigád eddigi, féltve őrzött eredményeit. Az ilyen jelenségeket nem helyeselhetjük.

Nem helyeselhetjük azt sem, sőt fellépünk ellene, hogy itt-ott összeférhetetlenség, intrika bomlasztja a brigádokat. A Harisnyagyár brigádtagjai közül néhányan elmondották, hogy gyakoriak közöttük a súrlódások, a viták — ami persze nem volna baj, ha elvi alapon tisztázódnának. Ez azonban, sajnos, nem mindig történik meg. Sok esetben a brigádtagok nem tudnak kijönni a brigádvezetővel. A vezetés nem segíti a személyi kérdések megoldását. A „szocialista módon élni" jelszó megcsúfolása az, amikor egyes brigádvezetők és brigádtagok visszaélnek párttagságukkal (mint azt a Harisnyagyárban tapasztaltuk), sőt éppen párttagságukra hivatkozva intrikálnak, és ezzel mérgezik a levegőt. Az ilyen jelenségek ellen határozottan fellépünk.

— Hogyan tanulnak, miképpen művelik magukat a szocialista brigádok tagjai?

— Ezen a téren találjuk a legtöbb formalitást. Viszonylag csekély azoknak a brigádoknak a száma, amelyek maradéktalanul teljesítik ilyen jellegű vállalásaikat. Ezt támasztják alá a következő számadatok: a már említett 1942 szocialista brigádtag közül 1329-nek van általános iskolai végzettsége, 108-nak középiskolai végzettsége, de 505 brigádtag, vagyis a brigádtagok 25 százaléka még nem végezte el a nyolc általános iskolát. Úgy vélem, hogy a szocialista brigádok tagjai számára ma már minimális feltétel a nyolc általános elvégzése.

Még rosszabb a helyzet, ha a politikai oktatást vizsgáljuk. A statisztika szerint 819 brigádtag vesz részt rendszeresen különféle politikai előadásokon, tanfolyamokon. Ez nem egészen ötven százalék. Meg is lehetne vele elégedni, ha a statisztika a valóságot mutatná. A brigádtagok jelentős része azonban csak papíron vesz részt politikai oktatásban. Az előadások, a tanfolyamok látogatottsága igen alacsony.

Nagyon gyakori az olyan vállalás, hogy a brigádok tagjai együtt járnak színházba, moziba, múzeumba stb. E vállalásokat azonban a brigádok nem képesek teljesíteni. A közös, kollektív szórakozásokat akadályozza, sokszor lehetetlenné teszi, hogy a brigádok tagjainak nem egyidőben és nem egyenlő mértékben van szabad idejük — nagyon sok közöttük az asszony, akinek szabad idejét leköti a család és a háztartás —, hogy sok közöttük a vidékről bejáró, és az is, hogy a brigádok tagjainak természetszerűen más-más az érdeklődési területe. Véleményünk az, hogy a már teljesen formálissá vált „közös művelődés" helyett inkább az egyéni érdeklődést kielégítő formákat kell kialakítani.

E hibák mellett azonban eredményként

Digitized by Google

kell megemlítenem, hogy a brigádok általános politikai fejlődését, aktivitását nagymértékben elősegítették a már hagyományosnak tekinthető országos brigádvetélkedők. Ezekre a nagy megmozdulásokra brigádjaink általában nagy lelkesedéssel készülnek fel és igen aktívan és eredményesen vesznek részt bennük. A legutóbbi, a KMP megalakulásának ötvenedik évfordulója tiszteletére tartott brigádvetélkedőn például a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Komarov-brigádja lett az első, de helyezést ért el a Habselyem Kötöttárugyárnak és a HPS soroksári gyárának egy-egy brigádja is.

— Hallhatnánk valamit a brigádok belső életéről, a brigádok mindennapjairól? A szocialista brigádok és a gazdasági-műszaki vezetők napi kapcsolatairól?

— A brigádok tevékenységük, életük főbb eseményeit naplókban rögzítik. Megnéztünk néhány ilyen naplót és megállapítottuk, hogy ezek tartalmukat, színvonalukat tekintve nagyon különbözők. Igen sok a hiányosan, késve, rosszul vezetett napló, olyan, amely nem mond semmit. A havi rendszeres brigádértekezletet csak a brigádok kis töredéke tartja meg. Inkább csak olyankor tartanak megbeszélést, amikor valamilyen aktuális személyi vagy termelési ügy szükségessé teszi. Ezeken a brigádmegbeszéléseken általában részt vesznek a pártcsoport- és a szakszervezeti bizalmiak is. Nem mondható el ugyanez a KISZ-bizalmiakról.

A brigádok irányításával elsősorban a helyi szakszervezet és a KISZ foglalkozik. A szakszervezeti és a KISZ-aktivisták a korábbinál jobban foglalkoznak a szocialista brigádokkal, különösen amióta megjelent a SZOT és a KISZ Központi Bizottságának közös határozata erről a témáról.

A gazdasági vezetés az elmúlt időkben közelebb került a szocialista brigádokhoz. Ez elsősorban a művezetőkre és az üzemvezetőkre vonatkozik. Ez a kapcsolat azonban, véleményem szerint, még mindig nem kielégítő. A brigádtagok is kifogásolták ezt a csoportos beszélgetések során. Azt szeretnénk, hogy a gazdasági vezetők ne csak társadalmi munkának, hanem hivatásszerű feladatuknak tekintsék a szocialista brigádokkal való törődést, a brigádok gazdasági-műszaki segítését. Helytelennek tartjuk, hogy a brigádok tagjai — mint maguk mondották — csak nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem kapnak választ a termeléssel kapcsolatos javaslataikra, észrevételeikre. Ez derékba töri kezdeményezőkészségüket.

— Mit lehet mondani a brigádok anyagi-erkölcsi elismeréséről?

— Rendkívül röviden tudok válaszolni erre. A brigádok anyagi-erkölcsi megbecsülése az utóbbi időben javult. Ezt a javulást azonban még nem tartjuk kielégítőnek, különösen az anyagi megbecsülést illetően nem. Véleményem szerint mind az anyagi, mind az erkölcsi ösztönzőket fejleszteni, finomítani kell.

Fontos feladatnak tartom, hogy a politikai, a társadalmi, a gazdasági vezetők az eddiginél sokkal több támogatást adjanak a szocialista brigádoknak. Segíteni kell őket abban, hogy a helyi körülményeknek és lehetőségeknek megfelelő vállalásokat tegyenek, és ezek teljesítésében is támogatni kell őket. A KISZ-szervezeteknek jobban kell mozgósítaniuk a fiatalokat a brigádmozgalomban való részvételre. Nagyobb szerepet kell adni „a szakmai ifjú mestere"-mozgalomnak és a fiatal közgazdászok és műszakiak tanácsának. Ez utóbbi ugyanis csak a papíron szerepel, működése teljesen formális. A „szocialista módon élni" feladat megoldásához elsősorban a pártszervezetek adhatnak az eddiginél lényegesen több segítséget. Itt a tudatformálás, a nevelés, a közvetlenebb emberi kapcsolatok létesítése kell hogy elsődleges cél legyen.

— Az eddig elmondottakon túlmenően, hogyan hasznosítják még a vizsgálat eredményeit? — kérdeztük utoljára Balogh István elvtárstól.

— A Szocialista Brigádvezetők Országos Tanácskozása után minden textilipari üzemünk pártszervezete megvizsgálja és napirendre tűzi a brigádmozgalom helyzetét. Ezek után tanácskozást tartunk a kerületi szocialista brigádvezetők számára; itt megvitatjuk a mozgalom most feltárt pozitív és negatív vonásait és közösen kidolgozzuk a további tennivalókat.

Buzási János

Digitized by Google

Egyenletesen fejlődő hangversenyéletünk

„Szeretném véleményét hallani: mi a feladata olyan hangversenyrendező vállalatnak, mely elsősorban arra törekszik, hogy közönségének jó muzsikát adjon és a szoros üzleti szempontoknak csak másodsorban ad helyet?

Szerintem nálunk az ilyen vállalkozás meg fog bukni, mert a közönség rosszat, helyesebben mondva százszor meg ezerszer hallottat kíván. Újra nem kíváncsi. Újat mondó zeneszerző még csak kivárhat 20—25 esztendőt, míg kiderül, hogy a művei értékesek és meghallgatásra méltók. De újat adó hangversenyrendező vállalat ennyi idő alatt tönkremegy. Ha ugyan nincs valami olyan pénzeszsákja, amiből 30—40 éven keresztül számolatlanul hajigálja a pénzt, míg végre, sok idő elmúltával kiderül, hogy valami egészen jó dolgot végzett."

Az idézett mondatok 1940 őszén jelentek meg, Bartók Béla nyilatkozott így a hangversenyrendezés feladatairól utolsó európai interjújában. Okos dolog volna — bár igaz — kijelenteni, hogy most van olyan magyar hangversenyrendező, amely valóra váltja Bartók álmát. Ha nincs is olyan pénzeszsákja, amelyből „számolatlanul hajigálja a pénzt", az Országos Filharmónia — sok más feladata mellett — valóban megteremtette az új zene, s kivált a kortárs magyar zene korábban egyáltalán nem létezett **közönségbázisát** azzal, hogy gazdasági szempontokat figyelmen kívül hagyva, rendszeresen előadja a régebbi s újabb műveket.

Fordítsuk figyelmünket ezúttal a közönségbázisra, ennek növekedésére. Sok magyarázat helyett, kiindulásként tekintsük át 1962-től a hangversenyek számának és látogatottságának adatait (az 1963-as adatok nem álltak rendelkezésemre):

Év	Budapest		Vidék	
	hangversenyek	hallgatóik	hangversenyek	hallgatóik
	száma		száma	
1962	408	259 603	667	222 117
1964	426	254 000	848	298 000
1965	413	252 718	990	334 001
1966	472	265 093	1348	461 304
1967	482	281 557	1457	479 903
1968	421	291 608	1410	494 222

E számok sokféle tanulsággal szolgálnak. Nyilvánvaló, hogy a hangversenyélet tartaléka nemcsak a főváros, hanem az egész ország. Budapesten ugrásszerű növekedés nélkül — és kisebb megtorpanásokkal — egyenletesen emelkedett a közönség száma, vidéken — a zenével korábban ellátatlan területek bekapcsolásával — 1966-ban ugrásszerű változás következett be. Vegyük szemügyre az elmúlt három esztendő vidéki hangversenyéletét. (A „város" kategóriában nem szerepelnek az öt vidéki nagyváros adatai!)

Év	Város		Falu	
	hangversenyek	hallgatók	hangversenyek	hallgatók
	száma		száma	
1966	411	153 163	685	193 363
1967	517	191 272	733	192 911
1968	556	204 640	581	166 516

Digitized by Google

A **vidéki városokban** jelentékeny a fejlődés. A **falusi** koncertek száma s ezzel arányban látogatottsága is tavaly visszaesett; ehhez azonban tudni kell, hogy a falusi hangverseny merőben új dolog. Bevezetése eredményezte az 1966-os nagy előrelépést, és szinte természetes, hogy egyetlen rohammal nem lehet megnyerni zeneileg műveletlen rétegeket. Eredmények elérése amúgyis könnyebb mint megtartásuk.

A falusi hangversenyélet lényegében ifjúsági hangverseny-sorozatokra korlátozódik. Nem is lehet ez másképpen, hiszen csak így lehetett hozzáfogni az értékes zenével korábban ellátatlan területeken a fehér foltok megszüntetéséhez. Az eredmények lényegében belső gazdasági tartalékok mozgósításával és a hangversenyélet demokratizmusának fejlesztésével születtek meg. 1962 azért szolgálhatott kiindulásul, mert azóta — a fizetésemelések kiegyenlítését nem számítva — azonos az Országos Filharmónia állami támogatása, vagyis nem változott a „pénzeszsák" mérete. A legnagyobb fejlődés azokban a megyékben (Békés, Szabolcs) következett be, ahol a központi törekvés összetalálkozott a megyei tanács zenei népművelők terveivel. Egymagában sem a központi, sem a helyi jó szándék nem lehetett volna eredményes. A lakosság számát tekintve Békés és Szolnok megye lényegében ugyanakkora, hangversenyéletük mégis igen különböző:

	1966		1967		1968	
	koncert-szám	közönség	koncert-szám	közönség	koncert-szám	közönség
Békés	146	41 889	182	49 721	148	43 905
Szolnok	34	13 368	33	11 664	55	17 313

Szolnok megyében szerényebb kiindulásból jelentékeny fejlődést figyelhetünk meg; Békés megyében impozánsabbak az adatok, még ha az 1967-es óriási eredményt tavaly már nem is sikerült megtartani. Bármily elkopott, demogóg frázisnak tűnik, mégis megkockáztatom a kérdést: miféle zenei élet volt húsz éve akár Békés, akár Szolnok megyében.

A koncertélet másik jellemző adata a kapacitás kihasználása, vagyis a **látogatottság.** Íme a hangversenyek látogatottsága százalékban:

Év	Budapest	Vidék
1965	83%	87%
1966	88%	89%
1968	86%	89%

A hangversenyek kiaknázása megközelíti az eszmei 100 százalékot. Abszolút telt házak országosan soha nem lesznek, nem is lehetnek, mert a különböző koncertműfajok és művészek vonzereje nagyon is eltérő. Budapesten az Erkel színházi nagy esték látogatottsága 91 százalékos, a zeneakadémiai koncerteké 90 százalékos volt, a Kamaraterem (kevéssé ismert vagy kevésbé jelentékeny művészek fellépésének színhelye) azonban csak 61 százalékos „házat" vonzott. Érdemes megjegyezni, hogy a zeneszeretetéről közismert Pécs városában tavaly 74 hangversenyt 94 százalékos átlagos látogatottsággal rendeztek meg — ez utóbbi szinte országos csúcs!

A hangversenyek számszerű növelése nem egyetlen módszere a közönség növelésének.

Tavaly mindössze 11-gyel több hangversenyt rendeztek, mint 1966-ban, kerek számban mégis 60 000-rel több hallgatónak. Egyszerű a magyarázat: több városban sikerült nagyobb termekben rendezni a hangversenyeket s ily módon is hatékonyabbá tenni a kapacitást. Budapesten 1966-ban 12, 1968-ban 30 hangverseny volt az Erkel Színházban, melynek befogadóképessége több mint kétszerese a Zeneakadémia nagytermének. Ez a tény — kivált, ha meggondoljuk, hogy százalékosan az Erkel Színház látogatottsága volt a legjobb — ismét felveti az évtizedek óta hiányzó, korszerű és nagy befogadóképességű budapesti hangversenyterem kérdését. Tavaly is

Digitized by Google

számos olyan koncert szorult a Zeneakadémia nagytermébe (1000 ülőhely!), amely kétszerannyi érdeklődőt vonzott volna. Az Erkel Színház pedig nemcsak azért nem jöhet minden ilyen esetben számításba, mert elsődleges rendeltetése az operajátszás, hanem mert szólisztikus műfajokra igen kevéssé alkalmas.

A hangversenyélet szilárd kerete a **bérleti rendszer.** A koncertek többsége valamelyik bérlet része. A bérlőközönség meglehetősen kiegyensúlyozott:

Év	Felnőtt bérlő	Ifjúsági bérlő	Összesen
1967	21 449	84 696	106 145
1968	21 060	87 880	108 940

A felnőtt közönséget tekintve az eladott bérletek száma természetesen nem azonos a bérlők valós számával, mert a zenekedvelők egy része többféle koncertbérletet is vásárol. Az ifjúsági közönségre ez természetesen nem áll. Az igen jelentős bérlőszám igazi tartalmát azonban némiképp megkérdőjelzi, hogy az eladott ifjúsági bérletek — kivált vidéken és falvakban — nem mindenütt tükröznek valódi látogatottságot. A bérlet eladása, mint akció, önmagában még nem biztosítja, hogy a fiatalok valóban el is mennek a hangversenyekre.

Nyilvánvaló, hogy a következő egy-két esztendő fő tennivalója az elért eredmények tartalmas megszilárdítása. De éppen azért, mert a hangverseny zenei életünknek, sőt az egész magyar művészetnek legdinamikusabb és fejlődésének ütemét tekintve legeredményesebb ága, messzebbre is kell tekintenünk. **Távlati tervek** készítéséről már csak azért sem mondhatunk le, mert ha a sikereket önelégülten szemléljük, ahelyett, hogy a további lépéseken töprengenénk, a most feltett, de későbbi időpontban kielégítetlenül hagyott igények mindazt megrendíthetik, amit már elértünk.

Az ifjúsági hangversenyek egyszerre adnak zenei ismereteket és művészi élményt. Budapesten, ahol 1952 óta rendezik őket, már érezhető jótékony hatásuk a közönség-utánpótlásban. A fővárosi hangversenyek látogatóinak jó 50 százaléka 30 évesnél fiatalabb, s ez koncertéletünk legörvendetesebb jelenségei közé tartozik. Kérdés azonban — amelyre a következő évek adnak majd választ —, hogy vidéken s kivált kisebb helységekben betölti, betöltheti-e a sok ifjúsági hangverseny ezt a közönségteremtő funkciót. Iskolai és iskolán kívüli zenei nevelésünk legnagyobb gondjainak egyike az, hogy **miféle zenei hatások érik az ifjúságot a nyolc általános után.** A hangversenyek is az iskolai évekhez kapcsolódnak. Ha azonban nem sikerül úgy megerősíteni a tanulóifjúságban a zene — pontosabban: az értékes, művészi zene — szeretetét, hogy később a helyére tegye a szórakoztató zene áradását — (s ne úgy éljen például a beattel mint igaz és egyetlen zeneművészettel), ha nem sikerül tömegkommunikációs eszközeink csábító hatását, legalábbis a fiatalok egy részében és a mainál nagyobb részében ellensúlyozni, akkor — közgazdasági kategóriával élve — mindaz, amit az iskola falain belül vagy azon kívül a zenéért teszünk, a „célját el nem ért ráfordítás" rovatába süllyed. Félreértés ne essék, nem arra gondolok, hogy a fiatalok Beethoven zenéjére táncoljanak, s arra sem, hogy a közeli évszázadok egyikében Magyarország lakossága egy emberként vonul a hangversenytermekbe. **Csupán a hatásfok megjavítását, az arányok lassú és fokozatos megváltoztatását** szeretném.

Milyen feladatok hárulnak már most hangversenyéletünkre? Meggondolkoztató, hogy 1968-ban Budapesten felnőtteknek 10 361, vidéki városokban 10 406 hangversenybérletet adtak el, faluhelyt pedig mindössze 293-at. A falusi ifjúsági hangversenyeknek nincs még nagy hagyományuk, múltjuk csak három-négyéves. Lassankint mégis kinő egy generáció az ifjúsági koncertek keretéből. Mi lesz velük a továbbiakban? Hallgassanak végig még egy, három-négy esztendős ifjúsági sorozatot? Ismerkedjenek meg másodszor is hangszerekkel, zenei műfajokkal és formákkal? Kötve hiszem, hogy megtennék, nem is volna

Digitized by Google

sok értelme. Miért is ülne ismét általános iskolások közé a 17—18 éves fiatal, a felnőttkor határán? A falusi ifjúsági hangversenyek — és zenei általános iskolák — a rádió zenei adásainak vagy a tévé gyér komolyzenei műsorainak nevelnek értő közönséget? Félő, hogy **azt a zenei igényt, amelyet az ifjúsági hangversenyek felkeltenek, a továbbiakban nem tápláljuk.** Ehhez meg kellene kísérelni néhány községben a rendszeres hangversenyezést a felnőtteknek.

Ez a vállalkozás nyilván elsősorban azokban a megyékben kecsegtetne sikerrel, amelyekben az ifjúsági koncerteket is eredményesen szervezik. Meglehet, sokan utópisztikusnak tartják a magyar falu felnőtt lakosságának adandó hangversenyt. Tíz évvel ezelőtt azonban éppen olyan utópia lett volna arról beszélni, hogy Szabolcs megyében 112 hangversenyt rendeznek.

A hangversenyélet további kiterjesztése aligha oldható meg az 1962 óta változatlan **anyagi bázison.** A meglevő kapacitás bővítését azonban több érv is alátámasztja. A legnyomósabbak egyike, hogy a Zeneművészeti Főiskoláról évenként kikerül néhány olyan tehetséges hangszeres előadóművész, akinek feltétlenül helyet kellene biztosítania a Nap alatt, pontosabban: biztos anyagi alapot és fellépési lehetőséget. A tehetségek száma kétségtelenül gyorsabban növekszik, mint a koncerteké, s itthon semmiképp nem oldható meg a hangszeres előadóművészek mennyiségi és minőségi tekintetben megnyugtató szerepeltetése. Mégis törekedni kell arra, hogy a lehetőségek köre bővüljön.

A falusi, felnőtteknek szánt hangversenyek elindítását persze alapos megfontolásoknak kell megelőzniük, hogy a vállalkozás kudarcot ne valljon. A gondolattal azonban érdemes foglalkozni. Kétségtelenül gondot jelentenek a termek is. A legnépszerűbb koncertforma a zenekari hangverseny; szimfónikus zenekar azonban aligha fér el a művelődési házak színpadán. Létszámát tekintve kicsiny és mozgékony együttesre volna szükség. Van is ilyen együttesünk. A Liszt Ferenc Kamarazenekar, amely idestova hat éve áldozatos munkával s a legcsekélyebb anyagi megbecsülésről is lemondva dolgozik. A zenekari irodalom legnagyobb remekműveit vihetné el a falvakba, szinte mindent, ami 1800-ig és sok mindent, ami 1900 óta a zenében keletkezett, csak megfelelő körülményeket kellene munkájához teremteni.

A hangversenyélet gyors fejlődése nemcsak a jövő perspektívájából érdemel figyelmet. A koncertközönség hirtelen növekedését, a keretek megszilárdulását **a jelenleginél sokkal jobban kiaknázhatná a magyar zene többi ágazata is.** A koncertet mintegy emelőként használhatná fel egy sor zenei vállalkozás, s egyben előnyösen befolyásolhatná a hangversenyezést is. A zenei élet rendkívül elhanyagolt propaganda-lehetőségeire gondolok, az intézmények munkájának céltudatos koordinálására. Bámulatos, hogy az együttműködésben rejlő tartalékokat a mai napig sem aknázzuk ki eléggé, pedig a legtöbb zenei intézmény egyetlen épületben, egymás tőszomszédságában tanyázik.

A propagandából — amelyet egyébként számtalan ötlettel, módszerrel lehetne élénkíteni — a jelenleginél erőteljesebben kivehetné részét a rádió. Nagy szó és örvendetes dolog, hogy újabban rendszeresen közvetít vidéki hangversenyeket. Többet foglalkozhatna azonban a vidéki zenei élettel. Felhívhatná a figyelmet az elkövetkező hangversenyekre — ezt jelenleg főként házi együttesének, a Rádiózenekarnak a nyilvános fellépései előtt teszi meg.

A zenei propaganda éppenséggel nem elhanyagolható tevékenység. A kultúra minden ága versenyben áll egymással és a technikai civilizációval. Az eredmények megtartása és továbbfejlesztése aligha lehetséges elszigetelten, közös erőfeszítés megtétele nélkül. Nem nyugodhatunk bele a tánczenei aranylemezek korában abba, hogy a művészlemezek példányszáma alacsony, és belföldi forgalmuk csak csekély ütemben növekszik, ami gazdasági és művelődéspolitikai vonatkozásban egyaránt kárt okoz. Értékeink átgondolt propagálása a legtágabb értelemben vett **népművelési** feladat. Hatalmas tartalékaink vannak, olyan fehér foltok, amelyek egyáltalán nem adnak okot büszkeségre vagy elégedettségre. Érdemes hát összefogással, intézményeket átfogó szervezéssel növelni a magyar zene publicitását, az értékes zenei „árucikkek" hazai piacát.

Breuer János

Digitized by Google

A módszerekről kellett volna vitatkoznunk

A szerző reflexiói a Művészet és irányítás című cikkről folyt eszmecseréhez

Miért került ismét napirendre a művészeti élet irányítása? Miért beszélünk róla annyit, miért keltenek a reá vonatkozó cikkek akkora érdeklődést? Úgy vélem, nem véletlenül, nem is valami örök aktualitásból, hanem azért, mert a gazdaságirányítási módszerek és velük összefüggésben társadalmunk demokratizmusának fejlesztése szükségszerűen megköveteli kulturális életünk irányító és működési mechanizmusának fejlesztését. Vitánk *lényege* ebben van.

Nem azért kell ennek az átalakításnak bekövetkeznie, mert ami eddig volt, minden ízében rossznak bizonyult, hanem mert az új társadalmi feladatok távlatában elégtelenné vált. Nem azért, mintha a már kialakított módszerekkel nem tudnánk el lenni akár még jó néhány évig, hanem mert előbbre akarunk lépni. S az új „kulturális mechanizmus" maga sem jelent minden ízében új metódust és apparátust, csak annyira újat, amennyire az új gazdasági mechanizmus is az volt a régihez képest. De annyira igen.

De hát mi az, amiben valóban meg kell újítanunk kulturális mechanizmusunk működését? A téma olyan nagy és szerteágazó, hogy még a kérdések felsorolásszerű felvetése sem férne egyetlen cikk keretébe. Ezért amikor a *Művészet és irányítás* címmel e folyóirat tavalyi 8—9. számában megjelent tanulmányomat írtam, elhatározottan vállalnom kellett bizonyos egyoldalúságot. A teljesség, a téma minden oldalról való körüljárása helyett egy nézőpontot kellett elfoglalnom — de lehetőleg a legfontosabbat. S ez véleményem szerint most a művészi alkotómunka irányítása, ezen belül *az irányítás kezdeményező szerepének* fokozása.

Hadd próbáljam még egyszer megindokolni, hogy miért éppen ezeket emeltem ki.

Sok témakör fonódik itt egybe. A művészeti élet irányítása magában foglalja — az alkotómunka irányítása mellett — a már megalkotott művek kiadását, közkinccsé tételét, továbbá (ami ezzel csak részben azonos) a népművelés, még általánosabban a lakosság kulturális igényei kielégítésének irányítását, továbbá a kulturális-művészeti nevelést, oktatást és így tovább. Az irányítás feladata mindre érvényes, de *mindegyik más módszereket igényel.* Közülük azonban kétségtelenül a legnehezebb és a legkevésbé megoldott a művészi alkotómunka irányítása. Mert ugyan ki tagadná azt, hogy valamilyen felsőbb irányításnak érvényesülnie kell abban, hogy mondjuk milyen szépirodalmi könyveket adnak ki? Minden kiadói tevékenységben (beleértve még a középkori másoló barátokét is) érvényesül valamilyen irányított mechanizmus, csak az a kérdés, hogy milyen és kinek az érdekében. A művészi alkotómunkáról azonban sokan úgy vélekednek, hogy az teljesen „szabad", vagy szabadnak kell lennie: a művészt saját lelkiismeretén kívül semmi más nem irányíthatja.

Cikkem tehát mindenekelőtt annak a lenini elvnek az igazolásához szándékozott hozzájárulni, hogy *maga a művészi alkotómunka is irányítható és irányítandó.* Úgy érzem, ezt eléggé határozottan bele is írtam; ezért meglepett, hogy a vitában senki sem tért rá, sőt többen egy alsóbb szint, a terjesztés irányítá-

Digitized by Google

sáról kezdtek beszélni. Pedig ezt én nem penzumnak szántam, nem kötelező Lenin-idézetnek a cikk elejére és végére, hanem lényegbevágó vitának egy eléggé széles közvéleménnyel.

Épen ezért vagyok képtelen elfogadni a vita egyes részvevőinek *(Breuer János, Újvári Béla)* azt az állítását, hogy én „elhanyagoltam" a világnézeti kérdéseket. Mert valóban világnézeti kérdés az is, hogy mondjuk játszik-e a Rádió április 4-én tömegdalokat (amit Breuer János szegezett ellenem), s az is, hogy hogyan bírálja el a Képzőművész Szövetség vagy a Népszabadság a konstruktivista és szürrealista alkotásokat (amiről Újvári Béla írt, a Népszabadság válaszolt is rá). Én azonban nem ezekkel a részletkérdésekkel akartam foglalkozni, nem is pusztán a művek terjesztésével, hanem egy ezeknél *centrálisabb és átfogóbb világnézeti problémával:* a művészi alkotómunka irányíthatóságával. Erre igyekeztem megfelelni, s ha feleletemen lehet is vitatkozni, azt nem lehet tőle elvitatni, hogy ez a válasz marxista világnézeti alapon áll.

Irányítjuk mi a művészi alkotómunkát? Úgy vélem nem annyira, mint szeretnénk és nem is annyira mint kellene. Mert irányításon nemcsak azt kell értenünk, ha kitüntetjük a művészt vagy megmondjuk neki, hogy művét nem fogjuk kiadni. Az alkotómunka irányítása ott kezdődik, ha az irányító apparátus *dinamikus és kezdeményező* szerepet játszik, ha az elvek és eszmék nem zárt körben cirkulálnak, csak a művésztársadalom és csatolt részeinek köreiben, hanem ha ez a kör kinyílik, termékeny kölcsönhatás alakul ki az irányítás hivatásosai és a megvalósítás hivatásosai közt.

E tekintetben ma jobb a helyzet, mint bármikor ezelőtt. Mégsem nevezhető kielégítőnek. Úgy vélem senki sem vádolhat meg jogosan a világnézet elhanyagolásával, ha azt mondom, hogy ezt az irányító-kezdeményező szerepet lehet is, kell is fokozni. De nem pusztán intézkedésekkel, hanem egyebek között *módszereink és kapcsolataink fejlesztésével is.*

A magam részéről különösen nagy figyelmet szenteltem a módszereknek. Nem azért, mintha nem tudnám, hogy előbb jó elvek kellenek, s aztán a jó elvekhez kell jó módszereket kiválasztanunk. Úgy gondolom azonban, hogy elveink ma jobbak, mint módszereink. Itt kell tehát elsősorban javítanunk. Annál is inkább, mert a helyes *vezetési módszerek* kialakítása az új gazdasági mechanizmus egyik általános követelménye.

Sokan kifogásolták, hogy a vezetési módszereket egy kibernetikai modellen, ezt pedig a futballjátékon igyekeztem szemléltetni. A futball természetesen valóban csak példaként szolgált, s igazán nem akartam a művészeti irányítás természetét a futballéval összevetni, csak annyiban, amennyiben mindkettő irányítás. A kibernetika helyett is használhattam volna más fogalmi apparátust. Mindenekelőtt a vezetési módszereknek azt a legáltalánosabban elfogadott tipológiáját, amelyet Kurt Lewin dolgozott ki (amelyről egyébként *Módszerek* címmel Vas Judit kitűnő rövidfilmet készített), s amelyet a marxista szociológia és szociálpszichológiai is alkalmaz (lásd idevonatkozóan Hiebsch-Vorwerg magyarul is kiadott könyvét: *Bevezetés a marxista szociálpszichológiába).* Ez háromféle vezetői módszert különböztet meg *autoriter, liberális* (laissez faire) és *demokratikus* elnevezéssel.

Az általam megrajzolt három típus (vezérléses, szabályozásos, heurisztikus) éppen a Lewin-féle három típusnak felel meg. Ebben az értelemben vezetési módszereink tökéletesítése azt jelenti, hogy az egyoldalúan autoriter vagy liberális módszereket mindenütt kiküszöböljük, s helyébe a demokratizmus, pontosabban *a demokratikus centralizmus módszerét* ültessük át a gyakorlatba. Ez azonban nem pusztán elhatározás dolga. A vezetésnek ma már szociológiailag és szociálpszichológiailag megalapozott tudománya is van, amely tanítható és tanulható. Nem deklarációkra van szükség a művészeti élet helyes módszereinek kialakításában sem, hanem arra, hogy az általános elveket a speciális területre alkalmazzuk.

Hogy mégsem a Lewin-féle típusokat használtam, annak mélyebb oka van. A Lewin-féle hármasban ugyanis a helyes (demokratikus) módszer úgy tűnik, mintha egyszerűen középút volna két

Digitized by Google

hibás véglet, a „ló két oldala" között, „arany középszer". A kibernetika alapján felállított tipológiában a kívánatos módszer azonban nem pusztán a túlzások lenyesegetésén alapul, hanem elvileg magasabb rendű és magasabb szintű a másik kettőnél. S véleményem szerint ez a helyes. Ha nem ebből indulunk ki, akkor a vezetés-elmélet kérdéseit sem tudjuk megragadni.

A kérdésnek ilyen felvetése persze — ezt az előbb is elismertem — szükségszerűen és vállaltan egyoldalú. Ezért nagyon örültem, amikor a vita részvevői helyreigazították az egyoldalúságokat, a túlságosan általánosan felvetett kérdéseket pedig konkretizálni igyekeztek. Jórészt egyet tudok érteni *Tóth Dezső* kritikai megjegyzéseivel, *Faragó Vilmos* és *Almási Miklós* továbbépítő gondolatait pedig szinte teljes egészükben el tudom fogadni. Úgyszintén csak nyugtázni tudom *Köpeczi Béla* tanulmányát, amelyben a művészetirányítás központi kérdéseként a művészetpolitikai mechanizmus továbbfejlesztését, s az irányítás tudományos szintjének fokozását jelöli meg.

Elfogadom azt a többek (pl. *Breuer János* és *Köpeczi Béla)* által hangsúlyozott hibát, hogy a tanulmányban nem tértem ki elég alaposan a művész és a közönség viszonyára; enélkül persze a művészi alkotómunka irányításának folyamata sem világítható meg kellőképpen.

Keres Emil szellemes cikkében is csak azt vitatnám, mintha én a vezetéselméleti kérdésekre csupán azért tértem volna ki, hogy a jelenlegi helyzetet kritizálhassam. Most is hangsúlyoznám a vezetéselméleti megközelítés fontosságát, de igazat adok Keres Emilnek abban, hogy az általa kipontírozott három kérdést bővebben, alaposabban kellett volna vagy — most már — kell majd kifejteni a további tisztázás érdekében.

Mégis úgy érzem, hogy maga a vita sem hozott annyi eredményt, mint hozhatott volna. Véleményem szerint, ha már egyszer a Társadalmi Szemle szerkesztősége vitára bocsátotta a kérdést, az lett volna a legjobb, ha valóban nekilátunk a követhető és követendő módszerek elemzéséhez. Sajnos, néhány hozzászólás félrevitt ettől a vonaltól. Még *Tóth Dezső* cikkében is érzek valami ilyesmit, noha — mint mondtam — az ő kritikai megjegyzései közül sokkal egyetértek. Csakhogy itt nem az én kritikámról lett volna szó, hanem a művészetirányítás mechanizmusáéról. Tóth Dezső olyan buzgalommal bányászta ki cikkem belső ellentmondásait, annyira megcáfolt minden kritikát, amely a művészetpolitikát érte, hogy szinte ezt sugallta: ezen a területen aztán igazán minden a legeslegnagyobb rendben van!

Breuer János és *Újvári Béla*, úgy vélem, teljesen félreértették cikkem mondanivalóját, s ez őszintén szólva elszomorít. Nemcsak azért, mert Breuer János az én cikkemmel kapcsolatban érzi indíttatva magát elmondani mindazt, ami szerinte a zenepolitikában világnézetileg helytelen; nemcsak azért, mert Újvári Béla egyenesen a polgári művészetszemlélet terjesztésével vádol. A vitaszellem egészséges fejlődése következtében az ember ma már nyugodt lélekkel, félelem nélkül olvashat magáról éleshangú bírálatokat, sőt az ilyesmit ironikusan akár propagandának is tekintheti bizonyos körök előtt. Nem ez velük a bajom, hanem az, ahogyan álláspontjukat indokolják. Én ugyanis éppen azt igyekeztem elmondani, hogy *bánjunk óvatosan a művészi alkotások minősítésével*, s hogy *tudományos elemző módszereink tökéletesítésével* alaposan gondoljuk meg, mikor mit nevezünk burzsoának, mint szocialistának; a gyors tévedés és véleményünk szapora változtatása többet árt, mint a tartózkodó óvatosság.

Hangsúlyozni szeretném, hogy ez pusztán — a tapasztalaton alapuló — módszertani megjegyzés volt, s nem annak az igénynek a képviselete, hogy már ezután soha ne mondjunk ítéletet, hanem válogatás nélkül egyformán fogadjunk el mindent. Nem és nem, cikkemből sehogysem lehet azt olvasni ki, hogy elvetem a világnézeti alapon álló értékelést, csak azt, hogy károsnak tartom a tudománytalan, impressziókon és bemondásokon alapuló ítéleteket.

Breuer és Újvári azonban, úgy látszik, azzal, az igénnyel lép fel, hogy ők máris el tudják dönteni, milyen pl.

Digitized by Google

a szocialista zene vagy képzőművészet. Breuer cikkében minden hallatlanul egyszerű és kellemessé válik: szocialista zeneművek például mindazok, amelyek a Művelődésügyi Minisztérium szocialista tartalmú zeneművekre kiírt pályázatán díjat nyertek. Újvári Béla még tovább megy. Olyan „ügyrendi szabályzatot" sürget, amely a képzőművészeti zsürik részvevőit „arra kötelezi", hogy a műveket a marxista művészetszemlélet alapján bírálják el. Most már nem is hiányzik más, mint hogy az ügyrendi szabályzat számára szépen meg is fogalmazza e szemlélet kritériumait — akkor bizonyára minden további vita feleslegessé válik.

Tréfán kívül: magam is rendkívül fontosnak tartom, hogy ha egy zeneműa Művelődésügyi Minisztérium pályázatán szocialista tartalmával díjat nyert, akkor megfelelő körülmények között bemutatásra kerüljön. De nem fogom kötelezőnek érezni, hogy valamely művet *bármely* bizottság vagy ügyrendi szabályzat tekintélye alapján szocialistának fogadjak el.

Ezeket a dolgokat újra át kell gondolnunk. Én komolyan veszem a *szocialista* művészetet, komolyabban annál, mintsem hogy megelégedjek a látszólagos megoldásokkal, mint nevezett vitatársaim teszik. Az ítéletnek az a megfontoltsága, amelyről én beszéltem, nem világnézeti bizonytalanságból vagy burzsoá opportunizmusból fakad. Ha valamire, rá vonatkozik a Lenin jelezte közmondás: „hétszer mérd ki, egyszer vágd le!". Annál is inkább, mert *az óvatosság itt nem cél, hanem eszköz.* A cél az irányítómunka hatásfokának emelése. Meg kell egyszer tanulnunk, hogy a kevesebb, de meggyőzőbb ítélet és döntés több és jobb eredményre vezet, mint a több, de rosszabb.

Az irányítás metódusával, nem pedig feladataival foglalkoztam, mint ahogy a gazdaságirányítás problémaköre is más, világnézetileg sem kevésbé fontos témát határoz meg, mint a gazdaságpolitika. Az én hibámnak kellett lennie, hogy ezt ennyire félre lehetett érteni. Talán ez is tanulság a további viták számára: jó ezt a két témakört határozottabban szétválasztanunk, hogy majd magasabb szinten egyesíthessük őket.

Vitányi Iván

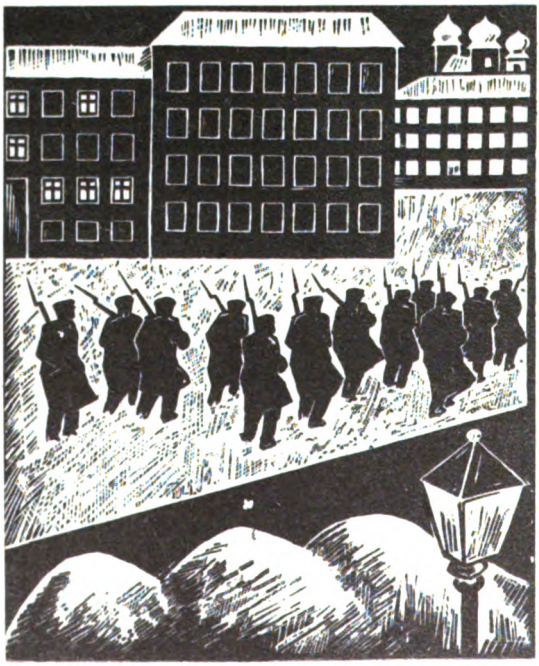

Bortnyik Sándor:
Illusztráció A. Blok:
A tizenkettő című eposzához

Digitized by Google

Megjegyzések az irányzatok vitájához és vitáink jellegéhoz

Filozófiai közéletünk érdeklődésének középpontjában ma az a vita áll, amelynek egyes elemei már az elmúlt évek során felmerültek különböző tanulmányokban,[1] de amelyeknek keretet elsősorban *Márkus György*nek a Kortárs múlt évi 7. számában megjelent „Viták és irányzatok a marxista filozófiában" című tanulmánya adott. E vita alapjában véve két kérdés körül folyik:

1. Vannak-e irányzatok a marxista filozófiában?

2. Melyik a nézeteknek az a rendszere, amely az irányzatok közötti konkurrenciából perspektivikusan győztesként kell hogy kikerüljön, mert helyesen, vagy — fogalmazzunk szerényebben — helyesebben tükrözi a valóságot, mint a többi irányzat?

A második kérdésnek általam adott megfogalmazásából az elsőre igenlő válasz következik. Ezzel kapcsolatban azonban a vitában fölmerül két további alkérdés:

a) Miért vannak irányzatok?

b) Normális állapot-e az, hogy különböző irányzatok vannak a marxista filozófiában?

A második kérdéssel kapcsolatban pedig egy sor további kérdés is felmerül, amelyeket fölöslegesnek tartok itt felsorolni; egy részükre a 2. fejezetben fogok kitérni.

1. Vannak-e irányzatok a marxista filozófiában és hogyan értékeljük ezt a jelenséget?

1.1. Vannak-e irányzatok?

Márkus Györgynek azt az állítását, hogy jelenleg a marxista filozófiában különböző irányzatok vannak, látszólag senki sem vitatja. Még *Sipos János* sem állítja „A marxizmus pluralizálásához" című cikkében — amely a megjelent elvi vitacikkek közül a legélesebben polemizál Márkus álláspontjával —, hogy nincsenek irányzatok. Az egyetértés azonban csak látszólagos. Márkus szerint a marxista filozófiá*ban* vannak és lehetségesek különböző irányzatok, Sipos szerint az irányzatok a marxista filozófiá*tól való távolodás* jelenségei: „... egy dolog elismerni, hogy a marxizmus története során mindig felléptek a marxizmus alapjait kikezdő különböző opportunista áramlatok, és ismét egészen más dolog ennek alapján elfogadni és »marxistának« tekinteni ezeket az »irányzatokat«." Vagy tovább: „... az »irányzatok« képviselői a marxizmus felbomlasztását erőszakolják ..." (Sipos, 304. old. V. ö. a jelen cikk végén található irodalomjegyzékkel.)

Sipos álláspontja azt jelenti, hogy létezik valamiféle *„a" marxizmus*, vagyis egy olyan marxizmus, amelynek ha nem is minden egyes újonnan felmerülő kérdésre, de legalábbis minden általános és minden alapvető kérdésre egyértelmű és kész válasza van. Ha létezik ilyen, akkor az ettől való eltérés nyilvánvalóan eltávolodás *„a"* marxizmustól.

[1] Lásd például Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis (Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. sz.), Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány (Akadémiai Kiadó. 1968. A tudomány egysége és az objektív természetkép problémája c. fejezet), továbbá Heller Ágnes számos tanulmányát.

Digitized by Google

Márkus ezzel ellentétben abból indul ki, hogy nem rendelkezünk valamiféle befejezett elmélettel, hiszen számos alapvető kérdésben még az is vitatott, hogy mit kell Marx autentikus álláspontjának tekintenünk.[2] Ebből pedig az következik, hogy ha nincs egy ilyen kikristályosodott és végleges álláspont, akkor különféle közelítések lehetségesek. Ebből kifolyólag szükségszerűen viták bontakoznak ki, s ennek szükségességét — legalábbis nyilvánosan — senki sem tagadja.[3] Márkus szerint azonban a különböző kérdésekben folyó viták részben összekapcsolódnak, kapcsolatban vannak egymással, és így a különböző vitákban tulajdonképpen különböző irányzatoknak az ellentéte húzódik meg. Ezek az irányzatok már nem egyes kérdéseket, hanem a kérdéseknek egy egész rendszerét közelítik meg különböző oldalakról.

Eddig a pontig megítélésem szerint Márkusnak tökéletesen igaza van. Igazát azonban több vonatkozásban túlhajtja, és a túlhajtott igazság veszít igazságtartalmából.

Az egyik ilyen túlhajtás az, hogy nem igaz, hogy a különböző kérdésekben folyó *valamennyi* vita olyan mértékben összefügg egymással, hogy teljes mértékben be lehetne sorolni őket egymással szembenálló irányzatok közötti ellentétekbe. Ezt mutatja az is, hogy különböző konkrét kérdések vitájában az egyes irányzatokhoz kötődő emberek gyakran különbözőképpen foglalnak állást. A több mint tíz éve folyó anyag-tudat-vitában például Sipos János és Márkus György álláspontja rendkívül közel állt egymáshoz, a mai vitában felmerülő ún. „társadalom-ontológiai" problematikában azonban gyökeresen eltér az álláspontjuk. Ebben része lehetett annak, hogy időközben Sipos is, Márkus is változtatott álláspontján, és ezek szerint ellentétes irányban. Megítélésem szerint azonban egyiküknek akkori és mostani álláspontjában sem fedezhető fel teljes diszkontinuitás. Mai, egymással szembenálló nézeteik nem összeegyeztethetetlenek tíz évvel ezelőtti, egymással lényegében megegyező álláspontjukkal.

A másik fajta túlhajtás abban áll, hogy Márkus az irányzatok létezéséből arra következtet, hogy ezek ellentétét feltétlenül ki kell mélyíteni, az ellentéteket és csak az ellentéteket kell hangsúlyozni. Abban az önmagában véve helyes törekvésben, hogy „a szembenálló felfogások világos és éles szembesítésén keresztül" jussunk el majd egységes álláspontra, megfeledkezik annak a vizsgálatáról, hogy mi az, ami a különböző irányzatokat — ha ezeket *a marxizmuson belüli* irányzatoknak tekintjük — összeköti. Lényegében az egyetlen utalás ilyen mozzanatra negatív megfogalmazásban történik, amikor Márkus arról beszél, hogy „... megszűnik a marxista filozófia ott, ahol elméletileg elvetik a marxizmusnak, mint társadalmi mozgalomnak alapvető célkitűzéseit, irrelevánsnak tekintik elméleti hagyományait, s ott is, ahol egy filozófiai felfogás ténybelileg képtelenné válik, hogy a mozgalom gyakorlatában felmerülő elméleti-világnézeti kérdéseket valóban megválaszolja, s ezáltal elősegítse e célok megvalósítását. Végsősoron, történetileg e kritériumnak kell döntenie arról, mi a marxizmus és mi már nem az, akkor is, amikor egy adott időpontban eltérő, részben ellentétes felfogások jelennek meg arra vonatkozólag, hogyan lehet és kell elméletileg teljesíteni ezt a tudatosan vállalt feladatot." (Márkus, 1124. old.)[4]

2 Ilyen problémák nemcsak napjainkban vetődnek fel. Lenin: Állam és forradalom c. művének például ugyancsak Marx és Engels államelméletének a rekonstrukciója az egyik fő témája.

3 Más kérdés, hogy álláspontjuk tartalmi kifejtésében Márkus, de különösen Vajda maga is úgy lép föl, mintha mégiscsak létezne valamilyen „a" *marxizmus* — de nem az eddig ilyenként fungáló, hanem a sajátjuk.

4 Egyébként ez a megfogalmazás is csak látszólag hangsúlyoz egységmomentumot. A cikk teljes kontextusában nehéz nem észrevenni pl., hogy az idézett „... s ott is ..." kezdetű félmondat lényegében és tendenciájában a „terjedelmi" irányzatnak a marxizmusból való kirekesztését célozza.

Digitized by Google

Ha abból indulunk ki, hogy a marxizmuson belüli vitákról van szó, akkor csak ugyanazon valóság azonos végső filozófiai alapelveken nyugvó különböző közelítéseivel állhatunk szemben. Akkor pedig ezekben az irányzatokban tartalmilag is kell hogy legyen valami *közös*. Világos ugyanis, hogy a vitás kérdéseket egyrészt elvszerűen és élesen szembesíteni kell egymással, másrészt meg kell keresni az álláspontok érintkező pontjait. Ha ilyenek nem találhatók, aligha lehet szó a marxizmuson belüli vitáról. Márkus e két szempont közül csak az elsőt hangsúlyozza — s ezt túl is hangsúlyozza —, és figyelmen kívül hagyja a másodikat.

1.2. Az irányzatok alapvetően ismeretelméleti jellegéről

Abban a kérdésben, hogy *miért vannak irányzatok a marxista filozófiában*, úgy tűnik, Tordai Zádor és Sipos János értenek egyet, szemben Márkus Györggyel. Márkus ugyanis explicit formában nem is beszél arról, hogy szerinte miért vannak irányzatok, de gondolatmenetéből kitűnik, hogy ezt a jelenséget elsősorban ismeretelméleti gyökerűnek tartja. Tordai viszont az irányzatok létezésének a szociológiai gyökereit veti fel.

Sipos kifogásolja, hogy Márkus hallgat az irányzatok társadalmi talajáról, „még a ... »terjedelmi« felfogás szociológiai elemzését is mellőzi". (Sipos, 301. old.) Majd rámutat, hogy szerinte ezt a hiányt pótolja Tordai.

Tordai tanulmányának a középpontjában valóban az a kérdés áll, hogy milyen szociológiai alapjai vannak különböző irányzatoknak. Tordai erre vonatkozó álláspontja azonban felemás. Miközben ugyanis hangsúlyozza és a múltra vonatkozóan bizonyos értelemben részletezi is, hogy a különböző irányzatoknak különböző szociális rétegek a hordozói, és ezek az irányzatok különböző szociális rétegek parciális érdekeit is képviselve képviselik az általánosabb osztályérdekeket, eleve lemond annak a vizsgálatáról, hogy a mai vitáinkban szerepet játszó irányzatoknak milyen szociális hátterük van: „... óvatosságra int az, hogy egy magyarázat, amely a marxista filozófia valamely ma létező irányzatát a proletariátuson belül megkülönböztethető egyik vagy másik réteghez próbálná kapcsolni, nem bírná el a tudományos kritikát. Ez utóbbi tényből fakad, hogy az olyan elemzés, amely a tényleges kapcsolatokra kíván fényt deríteni, azt is meg kell magyarázza, hogy e kapcsolatok miért fedődnek el, hogy milyen közvetítések teszik — ugyanakkor, amikor e kapcsolatokat »létrehozzák« — lehetetlenné a rétegekre való egyszerű visszavezetést." (Tordai, 1610. old.) Ezzel az „óvatossággal" elkerüli azt, hogy az A után B-t is kelljen mondania, vagyis, hogy a most folyó vitában szembenálló irányzatok szociális gyökereit megjelölje. Ez egyben azt is jelenti, hogy állítását „verifikálhatatlanná" teszi.

Véleményem szerint az ellentétek — legalábbis mindaddig, amíg marxizmuson belüli ellentétekről van szó —, elsősorban ismeretelméleti jellegűek. A marxizmuson mint a munkásosztály ideológiáján belül, azért vannak különböző irányzatok, mert nincs még a birtokunkban, és a valóság állandó fejlődését tekintve várhatólag sohasem is lesz a birtokunkban valamiféle végleges *„a" marxizmus*, hanem a valóságnak többé-kevésbé adekvát közelítéseivel rendelkezünk. Ezek a közelítések lehetnek egymástól eltérőek, és ezek az egymás közötti eltérések alkothatnak bizonyosfajta rendszert, amikor már nem egyszerűen vitákról, hanem ebben az értelemben szembenálló irányzatokról lehet beszélni. Végsősoron a munkásosztály érdekeinek megfelelő adekvát valóságábrázolás a vita tárgya. A különböző irányzatok léte azt mutatja, hogy az egyes magyarázati kísérletek tartalmaznak egyoldalúságokat, hiányosságokat. A szembenálló irányzatok pedig gyakran ellentétes egyoldalúságokat tartalmaznak, és az irányzatok harca akkor tekinthető pozitívnak, ha az egyoldalúságok kiküszöbölése irányába, a helyes marxista szintézis

Digitized by Google

irányába mutat. Ebből következőleg nem lehet egyetérteni Márkusnak a következő megállapításával: „A filozófiában azonban, sajnos, az esetek többségében a két eltérő vagy ellentétes állásfoglalás közti »közép« nem a legmegfontoltabb és legmegalapozottabb, hanem a legeklektikusabb s gyakran legtarthatatlanabb álláspontot jelöli." (Márkus, 1127. old.) Természetesen nem csak egyszerű középről kellene itt beszélni, hisz valóban nem lehet elvtelenül elegyíteni elvileg ellentétes dolgokat. Ez azonban nem zárja ki, hogy a magasabb szintű szintézis ne meríthetne az egymással ellentétes és külön-külön esetleg relatíve egyaránt jogosult közelítési módokból. A marxizmus például nemcsak forradalmian újszerű elméletként jött létre, hanem a megelőző filozófiai fejlődés bizonyos szintéziseként is, sokszor élesen ellentétes elméleti rendszerek (például a francia materializmusnak, és a klasszikus német filozófia idealizmusának) előremutató, racionális elemeit magasabbrendű egységben egyesítve. És itt nemcsak Hegel dialektikája játszott szerepet, hanem Kantnak és Fichtének a tudat aktivitására vonatkozó nézetei is. Nyilvánvaló, hogy még inkább ez kell hogy legyen a helyzet egy adott osztályálláspontonbelül felmerülő vitáknál. Természetesen nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy eltérő nézetekből eklektikus keveréket is létre lehet hozni, erre Márkus is említ konkrét példát.[5] Én azonban ebben a kérdésben Márkussal szemben azzal a Márkussal értek egyet, aki ugyanebben a cikkében a következőket írja: „... egyáltalán nem véletlen, hogy az eddigiekben nem különböző irányzatok létéről, hanem ezek konfrontációjáról beszéltünk. Mert — a nézeteltérések jelenlegi mélységét feltételezve — különböző, egymástól lényegében elszigetelt, egyszerűen egymás mellett létező filozófiai irányzatok megkövesedett jelenléte a marxizmuson belül valóban egy ideológiai felbomlásfolyamat kezdetét jelenthetné, s ezt kétségtelenül tudatosítanunk kell. Ami ennek kibontakozását már csírájában megakadályozhatja, az a vita, az irányzatok egymással és a mozgalom gyakorlatával való állandó, aktív szembesítése maga... a teória ezen — száz szállal a társadalmi gyakorlathoz kötött — praxisában formálódik mindig konkrétan a határ marxizmus és nem marxizmus között, alakul — egy eljövendő szintézis irányában — filozófiánk sajátos, egységes arculata." (Márkus, 1124—1125. old.) Konfrontáción azonban nem olyan folyamatot értek, amelyben egyik irányzat csalhatatlannak bizonyulván, lesöpri az asztalról a többit, sem nem olyan folyamatot, amelyben a különböző irányzatok össze nem illő elemeiből eklektikus kotyvalék jön létre, hanem olyan folyamatot, amelynek eredményeképpen a különböző, bizonyos vonatkozásokban egyoldalú közelítésekből dialektikus szintézis születik.

1.3. Az irányzatok másodlagos szociális gyökereiről

Az 1.2. pont alatt kifejtettekből két dolog *nem* következik. Először nem következik az, hogy minden magát marxistának nevező irányzatot valóban marxista irányzatnak, marxizmuson belüli irányzatnak kell tekinteni. Másodszor nem következik az, hogy a marxizmuson belüli, alapvetően ismeretelméleti jellegű irányzatok esetében nem lehet felkutatni bizonyos szociális gyökereket *is*. Az első megállapítást magától értetődőnek, így bővebb kifejtést nem igénylőnek érzem. A másodikat viszont megkísérlem vázlatosan kifejteni.

[5] Márkus ezt írja: „... a polgári ideológiák filozófiánkba való behatolásának veszélye a jelen pillanatban elsősorban egy más fronton fenyeget: mindenekelőtt azokban a törekvésekben, amelyek lényegében érintetlenül hagyják, s kritikátlanul átveszik a sztálini idők elszegényített filozófia felfogását, s úgy próbálnak »modernek« lenni, hogy gyorsan és eklektikusan »kiegészítik« ezt egy kis freudista személyiség-elmélettel, egy kis egzisztenciálista etikával, vagy a neopozitivista tudományfilozófiák egy adagjával." (Id. cikk, 1128. old.).

Digitized by Google

A marxizmuson *belüli* irányzatok — amennyiben ilyenekről lehet beszélni — a valóság tükrözésének különböző lehetséges közelítését jelentik ugyan, de abban igenis szerepük lehet bizonyos szociális tényezőknek, hogy mely csoportok milyen természetű közelítést fogadnak el, tekintenek a magukénak. Ez a szociális alap azonban véleményem szerint bonyolultabb annál, mint ahogy Tordai és Sipos — egymással *lényegében* egyező módon — ezt kifejtik. Álljon itt ennek illusztrálására mindkét szerzőtől egy-egy idézet: „... a századvégi proletariátus — részben a munkásarisztokrácia által — egyes kispolgári rétegekkel volt »peremjellegű« kapcsolatban. A fejlett tőkésországok proletariátusa viszont — részben az automatizálás eredményei nyomán bekövetkezett belső változások alapján — értelmiségi rétegekkel »találkozik«." (Tordai, 1612—1613. old.) „Tordai cikkének alapvető baja, hogy az »irányzatok« szabadságának a követelésétől indíttatva elmossa ezek tényleges osztályjellegét, a kispolgáriság alapvető szerepét a marxizmus egész eddigi történetében... fellépő elhajlásokban." (Sipos, 302. old.)

Az idézett hely után Sipos felsorolja a II. Internacionálé opportunistáitól kezdve a (sztálini) szektás dogmatizmuson át a maoizmusig és a „nemzeti kommunizmusig" fellépett legkülönbözőbb irányzatokat, mint kispolgáriakat. Majd így folytatja: „Ez a tartalom az, amit Márkus megkerült, ez az, amit Tordai vulgáris szociológiai elemzése eltakar." (Sipos, 302. old.) A két felfogásban az a közös, hogy a kispolgáriságot, illetve a kispolgári rétegeket — Tordai ezen kívül még az „értelmiségi rétegeket" is — valami a munkásosztályon kívüli, valamilyen módon a munkásosztállyal szembenálló társadalmi struktúraelemként fogják fel. Valójában azonban a kispolgáriság fogalmát, de még a kispolgári rétegek fogalmát sem lehet azonosítani a munkásosztálytól valóban független *kisárutermelő osztállyal.* A marxizmuson belüli irányzatok, sőt a kétségkívül létező, a marxizmusból kiinduló, de attól kifejezetten eltávolódó irányzatok fellépésében is elsősorban a munkásosztályon belüli kispolgáriság és bizonyos, a munkásosztályon belüli értelmiségi rétegek szerepe a döntő. Nem kívánok részletesebben belemenni az értelmiség és a munkásosztály, illetőleg általában az értelmiség és az osztályok viszonyának az elemzésébe.[6] Röviden csak azt a véleményemet szögezném le, hogy az értelmiség nem osztályok *között*, azokon kívül álló réteg, hanem — ha mint egészet tekintjük — *osztályközi* réteg, olyan értelemben, hogy az értelmiség különböző csoportjai — a lenini osztálykritériumok alapján meghatározható módon — különböző társadalmi *osztályokhoz* tartoznak. Nem létezik tehát valamiféle értelmiségi ideológia, amelyik szembenáll a különböző osztályok ideológiájával, vagy különáll azoktól. Minden egyes osztály ideológiája értelmiségi ideológia abban az értelemben, hogy minden egyes osztály ideológiáját az adott osztály értelmisége hordozza, hozza létre, tartja fenn, fejleszti vagy torzítja a körülményektől függően. A munkásosztály ideológiája a munkásosztály értelmiségének (például Marxnak, Engelsnek, Leninnnek és másoknak)[7] az ideológiája. És csak azáltal, hogy ezek az értelmiségiek a munkásosztály értelmiségévé válnak, válhat ez az ideológia a munkásosztály ideológiájává. Az értelmiség minden társadalmi osztálynak az a rétege, amelyben az osztály törekvései valamilyen formában tudatosulnak. Értelmiségi pedig az, akiben osztályának problémái tudatosulnak. Tehát az öntudatos és ideoló-

[6] Tisztában vagyok vele, hogy kifejtés nélkül odavetett álláspontom szükségképpen támadhatóvá válik. A kérdés kifejtése azonban még minimális terjedelemben is szétfeszítené ennek a cikknek a keretelt.

[7] Van egyébként klasszikus példa arra is, hogy fizikai munkások soraiból is kikerülhet a munkásosztály ideológusa (Dietzgen). Nyilvánvaló azonban, hogy amikor ő már írni kezdett, értelmiségivé vált, ha meg is maradt közben kétkezi munkásnak. Spinozától sem vonhatnánk meg az értelmiségi titulust, amiért üvegcsiszolással tartotta el magát.

Digitized by Google

grailag képzett munkás is értelmiségi ebben a viszonylatban — ahogy erre Gramsci is rámutatott.[8]

Ami a kispolgáriságot illeti, a kispolgáriságnak a munkásosztályon belül nyilvánvalóan azok a rétegek a hordozói, amelyeknek valamilyen „monopóliumuk", például magasabb szakképzettségük, s ezen, vagy az iránt uk valamilyen okból megnyilvánuló személyi bizalmon alapuló magasabb beosztásuk van, vagyis ugyanazok a rétegek, amelyek hordozói az osztály adekvát tudatosságának is.[9] (Hogy ezen a rétegen belül kik lesznek a következetes forradalmárok — ideológiában, gyakorlatban vagy mind a kettőben —, az társadalmilag véletlennek tekinthető környezethatásoktól, személyes képességektől és jellembeli adottságoktól függhet. E rétegek, és különösen a magasabban kvalifikált értelmiségiek esetében tehát inkább a mozgalommal való kapcsolatuk jellege és tudatosságuk foka szabja meg társadalmi hovatartozásukat, mint megfordítva.) A különböző irányzatoknak — mind a marxizmuson belüli, mind a marxizmustól eltávolódó, elhajló, kispolgári jellegű irányzatoknak — a marxista értelmiség különböző csoportjai a hordozói. E csoportok egy részének a keletkezésében valóban szerepet játszhatnak kispolgári tendenciák. Másrészt — kispolgári hatás feltételezése nélkül is — szembekerülhetnek egymással különböző csoportok, például aszerint, hogy lényeges aktuális társadalmi problémákban milyen álláspontot foglalnak el. (Ily módon lényegében politikai taktikai meggondolások befolyásolnak ideológiai álláspontokat. Természetesen a fordított összefüggés is legalább ilyen gyakori, az, hogy elvi nézetek különbsége vezet politikai taktikai nézeteltérésre.) A jelen vita esetében például úgy vélem, hogy a Márkus, Vajda és mások által képviselt irányzat (beleértve a Hegedűs körül csoportosuló szociológiai irányzatot is) lényegében az értelmiség egy jelentős csoportjának társadalmunk tényleges demokratizmusára vonatkozó, részben indokolt, részben túlzott türelmetlenséggel megfogalmazott elégedetlenségét fejezi ki. A Szigeti József, Sipos János és mások által képviselt irányzat pedig — valószínűleg öntudatlanul — egy olyan csoport álláspontját tükrözi, amely ennek az elégedetlenségnek a reális elemeit sem igen hajlandó elismerni. Mindkét irányzat álláspontjában van egy sor reális elem, és egy sor egyoldalúság, túlzás. Utóbbiak kapcsán azt mondhatjuk, hogy mindkét irányzatban megjelennek a kispolgáriság bizonyos elemei, hiszen a dolgok egyoldalú eltúlzása a kispolgáriság egyik jellegzetes megnyilvánulása.[10] De egyik irányzatot sem lehet ezért alapvetően kispolgári, a marxizmustól idegen irányzatnak minősíteni.

Márkus ezzel kapcsolatban helyesen hangsúlyozza, hogy: „... az irányzatok közti konfrontációban a polgári filozófia egyes áramlataihoz való viszony kérdése, e viszony tisztázásának követelménye szükségszerűleg alapvető szerepet játszik." (Márkus, 1125. old.) E viszony tisztázásával azonban Márkus és Vajda is adósak maradnak, például saját álláspontjuk és az egzisztencializmus közötti határ megrajzolását illetően. Nem világos például, hogy mi a különbség Sartre-nak azon álláspontja, amely szerint dialektikája csak az embernek van, a természetnek nincs, és Márkusnak arra vonatkozó okfejtése között, hogy a dialektika kategóriáit nem lehet a természeti jelenségekre kiterjeszteni. (V. ö. Márkus, 1114—1115. old.)

[8] Gramsci szavaival: „Könnyen tréfa és karikatúra tárgyává válhat az az állítás, hogy egy politikai párt minden tagját értelmiséginek kell tekinteni; és mégis, ha belegondolunk, ez a legpontosabb fogalmazás. Lehet éppen fokozati különbségeket tenni, a legmagasabb vagy a legalacsonyabb fokozatból lehet több vagy kevesebb a párton belül, de nem ez számít: számít az irányító és szervező szerep, vagyis a nevelő, tehát az értelmiségi szerep." (Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 112. old.)

[9] Itt eltekintek a kispolgáriság egy másik típusától, amelyet a legelmaradottabb, a munkásosztályba éppen csak bekerült munkásrétegek hordozhatnak; ez ugyanis csak ritkán talál ideológiai megfogalmazásra.

[10] Az ilyen típusú egyoldalúságokra éppen az értelmiségnek azok a csoportjai hajlamosak leginkább, amelyek a munkamegosztásban elfoglalt helyzetüknél fogva távolabb állnak a társadalmi gyakorlattól (elméleti kutatók, oktatók), vagy akik formailag benne élnek ugyan a gyakorlatban, de elidegenedett munka- és életstílusuk, merev szemléletmódjuk folytán lényegileg elszakadnak tőle.

Digitized by Google

1.4. Hogyan értékelhető az irányzatok létezése?

1.4.1. Többféle marxizmus?

A vitában felmerült az a gondolat, hogy a marxista filozófián belüli irányzatok létezésének az elismerése a marxizmus felbomlasztását, pluralizálását, azaz többféle marxizmus létezésének az elismerését jelenti.[11] Még olyan burkolt célzások is előfordulnak, amelyek a marxista filozófián belüli irányzatok létének az elismerését a párton belüli politikai frakciók elismerésével állítják párhuzamba. (V. ö. Szigeti, 822—823. old.)[12]

Véleményem szerint ez a következtetés megalapozatlan. Aki a marxizmuson *belül* tételez fel irányzatokat, az ezzel elismeri, hogy egy marxizmus van. A két felfogás között nem az a különbség, hogy egy marxizmust vagy többféle marxizmust ismernek-e el, hanem az egyik felfogás *végső soron* hajlik arra, hogy a marxizmust állapotnak, mindent vagy majdnem mindent átfogó abszolút igazságok rendszerének tekintse. A másik felfogás pedig az egységes marxizmust egy dinamikus folyamat tendenciájának fogja fel, amely folyamatban bizonyos *egységes* — de még nem eléggé körülhatárolt — ismeretelméleti, ontológiai és metodikai *alapelvek, kategóriák és közelítésmódok* segítségével (s ilyen értelemben igenis lehet egy dinamikus „marxista minimumról" beszélni, v. ö. Márkus, 1123. old.) relatív igazságok sorozatán keresztül közelíthetjük meg a kérdések konkrét körére vonatkozó abszolút igazságokat egy rohamosan változó világban, amelyben új és új kérdések merülnek fel, s ezeknek megközelítéséért újból és újból meg kell harcolnunk az anyaggal és önmagunkkal.[13]

Irányzatoknak az így körülhatárolt értelemben való létezése egyebek között szükségszerűen következik a filozófia elméleti tudomány jellegéből. Minden elméleti tudomány (ezen itt mindazon tudományokat értem, amelyek általánosításaikban túlmennek a közvetlenül megfigyelhető tények regisztrálásán és rendszerezésén, tehát pl. a kísérleti fizikát is) bizonyos időszakokban szükségképpen irányzatokra oszlik. Különösen két olyan fázis van a tudományok fejlődésében, amelyben ez a tendencia erősen nyilvánul meg. Az egyik az az időszak, amelyben az ismeretek adott rendszere tudománnyá szerveződik, a másik a már kialakult tudomány gyors fejlődésének a lassú ismeretfelhalmozási szakaszt felváltó periódusai. Az előbbire példa Newton és Huyghens fényelméleti irányzatainak harca, utóbbira a kvantummechanika különböző interpretációinak ellentéte (itt nem a filozófiai következtetések körüli ellentétekre hanem az elméleti-fizikaiakra gondolok). Ami a marxista filozófia jelenlegi fejlődési szakaszát illeti, itt bizonyos értelemben egyszerre jelentkezik a fent jellemzett kétféle fázis.

Annak az eldöntéséhez azonban, hogy az ilyen alapon létrejövő irányzatok a marxizmuson belüliek-e (helyesebben, hogy milyen mértékben tekinthetők a marxizmuson belülieknek és milyen pontokon térnek el esetleg a marxizmustól), az álláspontok tartalmi vizsgálatát igényli.

Nos, ami a jelen vitában felmerült tartalmi kérdéseket illeti, ezekre nézve Sipos János a következő sommás megállapítást teszi: „A viták szükséges elmélyítése címén valójában olyan irányzatok számára követelnek szabad teret, amelyek már a marxizmus fundamentumai ellen fordulnak." (Sipos, 301.

[11] Így foglal állást például Sipos János idézett cikkében valamint „A marxista társadalomelmélet magyarországi fejlődésének néhány aktuális problémájáról és a »marxizálás« hatásáról" c. cikkében (Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. sz.), továbbá Szigeti József „A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz" c. referátumában. (Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. szám.)

[12] Elvileg egyébként nem zárható ki az a lehetőség, hogy az irányzatok megmerevedése és ellentétük mindkét részről való túlélezése perspektívában a politikai frakciókban való megnyilvánulás veszélyét is felidézheti.

[13] A fogalmazásból nyilván kitűnik, hogy ez az utóbbi álláspont a sajátom, amely a vitázó felek körül talán Márkuséhoz áll közelebb, de ettől is lényegesen eltér a kiemelt kritériumok tekintetében.

Digitized by Google

old.) Hogy ez így van-e, és milyen mértékben van így, arra a 2. fejezetben még kitérek. De már itt le szeretném szögezni, hogy szerintem az egyes irányzatokban fellelhető egyoldalú, eltúlzott, hibás nézeteket vitában kell legyőzni, az eltérő közelítésmódok dialektikus szintézise felé kell haladni. Ez nem történhet az irányzatok közötti ellentétek elleplezése, letagadása, vagy egyes irányzatok egyszerű kiátkozása útján, de persze, úgy sem — ahogy erre Márkus György álláspontját illetően már utaltam —, hogy csak az ellentéteket hangsúlyozzuk.

1.4.2. Mi következik az irányzatok létezéséből?

Világos, hogy az irányzatok létezése rejt magában bizonyos veszélyeket. Ezek ellen azonban nem védekezhetünk az irányzatok létének a tagadásával. Egyébként metafizikusnak tartom azt az elképzelést, hogy bármilyen irányzatról vagy álláspontról, s különösen új problémákról már felmerülésükkor, beható tudományos vizsgálatuk és az esetleges eltérő nézetek szembesítése előtt abszolút módon el lehet dönteni, hogy ez marxizmuson belüli, vagy marxizmuson kívüli, a munkásosztály, vagy más osztály álláspontján álló ideológia. Pontosabban: ezt csak bizonyos szélsőséges esetekben lehet egyértelműen eldönteni. A kérdések többoldalú megközelítése során szinte elkerülhetetlen, hogy bármelyik csoport, irányzat, amelyik valamilyen oldalról közelíti a kérdéseket, egyik-másik vonatkozásban „ki ne nyúljon" a marxizmusból, amely természetesen *nem „parttalan"* ugyan, de partjai inkább egy eleven és természetes állapotában levő folyóéra, mint egy mesterségesen kiépített csatornáéra emlékeztetnek.[14] Ugyanígy tapasztalható, hogy a baloldali polgári irányzatok jelentős része egyes kérdésekben „benyúlik" a marxizmusba. Az olyan irányzatot, amely egyes kérdésekben túlcsap a marxizmus „partjain", de egészében véve bennemarad a marxizmus fő sodrában, marxizmuson belüli irányzatnak tekintem, és úgy vélem, hogy viták segítségével e „kinyúlások" megszüntethetők, feltéve, ha az egészséges vitaszellem lehetőségei biztosítva vannak. A marxizmusba kívülről benyúló polgári irányzatokkal szemben pedig a türelmes és segítőkész, de ugyanakkor elvileg határozott kritika fegyverével kell élni.[15] (Logikailag elképzelhetőnek tartok olyan irányzatot is, amelynél nem állapítható meg egyértelműen, hogy súlypontja a marxizmuson belül vagy kívül van-e, tehát hogy a marxizmusból nyúlik-e ki, vagy a marxizmusba nyúlik-e be.)

Kétségtelen az is, hogy az irányzatok e sokfélesége bizonyos összeköttetést jelent különböző polgári és kispolgári eszmeáramlatok és a marxizmus között. Olyan összeköttetést, amelyen kétirányú közlekedés lehetséges. Lehet rajta a marxizmustól távolodni, és lehet rajta a marxizmushoz közeledni. Erre Tordai is rámutat.[16]

[14] A partok tehát léteznek, de egyrészt változók, másrészt egy adott pillanatban sem mindig könnyen felismerhetők. Felismerésükre azonban törekedni kell, különösen a filozófiának a politikai gyakorlathoz szorosan kapcsolódó témáit illetően.

[15] Ehhez kapcsolódik a polgári irányzatoknak a marxizmusba való integrálásának problémája is. Polgári irányzatok integrálása természetesen nem lehetséges, de némely polgári irányzatban lehetnek olyan kérdésfeltevések, vizsgálati módszerek és bizonyos eredmények is, amelyek igenis „integrálhatók", azaz kritikai felülvizsgálat alapján beépíthetők a marxizmusba (lásd pl. G. Klausnak a szemantikával kapcsolatos munkásságát).

[16] Tordai Zádor idézett cikkének 1615. oldalán így ír: „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a határhelyzetben levő irányzatok nemcsak egyirányú közlekedés útjai, hanem formái lehetnek a marxizmustól való távolodásnak is. Emiatt azonban nem a tényeket vagy a tendencia domináns jellegét kell kétségbe vonni, hanem inkább a helyzetből kínálkozó és szükségessé váló gyakorlati következtetéseket kell levonni. Mindenképpen biztos: a marxizmusnak a polgári társadalombeli terjedésével összefüggő differenciálódás — azzal együtt, hogy ennek során a proletariátus egyetemes törekvéseitől idegen vonásokat tartalmazó irányzatok is megjelennek — pozitív, mert az uralkodó burzsoá ideológia uralmi helyzetének gyengítését jelenti, mert olyan eszmei légkör kialakulásához járul hozzá, amely társadalmi szempontból kedvezően befolyásolja a forradalmi mozgalmak kibontakozását, és amely társadalmi mértékben szélesíti a polgári társadalommal szembeni kontesztációt, a tagadólagos magatartást."

Digitized by Google

Ezt a helyzetet figyelembe véve, az irányzatok elismerésétől való félelem defenzív magatartást, a gyengeség pozíciójára való helyezkedést jelent, az abban való kételkedést, hogy igazságunk és ennek megvalósításáért folyó elméleti és gyakorlati tevékenységünk elég erős ahhoz, hogy ezt a széles körű és nyílt konfrontációt a mi pozíciónk javára kamatoztassuk.

Tordai Zádornak az irányzatokra vonatkozó gondolatmenetét a következő gondolat zárja: „Végeredményben azt lehet mondani, hogy az irányzatok érvényesülése az eszmei harc megvalósulását és kibontakozását jelenti. Ugyanakkor azonban figyelembe kell venni, hogy ebben a helyzetben az eszmei harc offenzív kibontakoztatásának csak lehetőségei vannak adva. Ebből következik, hogy az irányzatok léte szükségképpen nagy fontosságú feladatot is támaszt. Más szavakkal: lehetővé teszi, hogy a szocializmuson belüli alternatívákból a legpozitívabb kerüljön ki győzedelmesen, de ugyanakkor kényszerű szükségességgé teszi a polgári ideológia elleni mind hatékonyabb harc kibontakoztatását." (Tordai, 1618. old.)

Az elmondottakból következik, hogy ezekkel a megállapításokkal nagyrészt egyetértek. Ismételnem kell azonban: annak elérése, hogy „a szocializmuson belüli alternatívákból a legpozitívabb kerüljön ki győzedelmesen", *nem jelentheti a különböző irányzatok valamelyikének egyeduralkodóvá tételét*, hanem csak az egyes irányzatokban megtalálható pozitív gondolatok kiemelését, szintézisét és az ugyanezekben megtalálható hibás, téves nézetek éles elvi bírálatát.

2. A „társadalom-ontológiai" felfogás által felvetett néhány probléma

A magát „társadalom-ontológiainak" nevező irányzat elvi vitakérdések egész sorát veti fel a filozófia tárgyára, a filozófia és a tudományok viszonyára, a praxis szerepére, a társadalmi lét determináltságára stb. vonatkozóan. Véleményüket e kérdésben azzal a felfogással konfrontálják, amelyet Márkus „terjedelmi" felfogásnak nevez. (Ez igen rossz kifejezés. Lényegében a filozófia hagyományossá vált és az oktatásban uralkodó felfogásáról van szó, amelyben kétségkívül vannak vitatható vonatkozások. Meg kell azonban jegyezni, hogy ma már az oktatásban szereplő anyag is erősen differenciálódik, ezen belül is különböző felfogások fordulnak elő.)

Ezeket a vitatott tartalmi kérdéseket átfogóan elemzi Szabó András Györgynek a Társadalmi Szemlében megjelent cikke. Gondolatmenetével és megállapításainak nagy részével egyetértek. Az alábbiakban néhány olyan pontra kívánok kitérni, amelyekben egyes megállapításaival vitatkozni, vagy ezeket kiegészíteni tartom indokoltnak.

2.1. A „társadalom-ontológusok" viszonya Lukács Györgyhöz

Túlzottnak érzem Szabó Andrásnak azt a megállapítását, hogy „Lukács György álláspontja az összes érintett kérdésben *ellentétes* a »társadalom-ontológiai felfogással«" (Szabó, I. 94. old.), annak ellenére, hogy Szabó ezt az állítását a későbbiekben egy sor idézettel támasztja alá. Megítélésem szerint ugyanis — talán a természetkép filozófiai jelentőségét illető kérdés kivételével[17] — nem ellentétről van szó, hanem Lukács álláspontjának egy bizonyos egyoldalú interpretációjáról. Ez az egyoldalúság megítélésem szerint bizonyos publicisztikai hévből, másrészt abból a törekvésből fakad, hogy a Lukács-féle

[17] „A természettudomány kérdéseiben dilettáns vagyok ugyan, mégis azt hiszem, hogy egy egészen nagy filozófiai forradalom előestéjén állunk, amelyet a természetudományok idéznek elő, amennyiben a csillagászat kezdi az atomfizikát a csillagászati megfigyelésekre alkalmazni". (Gespräche mit Georg Lukács. Rohwolt. 1967. 15. old.)

Digitized by Google

koncepciónak a megszokottól való eltérését ugrassák ki. Az egyoldalúság azonban valójában magában rejti azt a veszélyt, hogy az ismertetett álláspont bizonyos értelemben önmaga ellentétébe csaphat át. Nem állítom, hogy ez egyes kérdésekben nem történt meg, de a koncepció egészét illetően a megállapítás mindenképpen túlzott.

Meg kell jegyeznem, hogy mind Szabó megállapítását, mind az én erre vonatkozó kritikámat eléggé akadémikusnak érzem, hiszen pl. Marxot nem áll módunkban megkérdezni, hogy egy adott vitás kérdést ő hogy értett, Lukács Györgyöt azonban módunkban van megkérdezni, hogy mi a véleménye az ő, nagyobbrészt még publikálatlan álláspontja körül immár több mint két éve folyó vitáról.

Ezzel összefüggő hibának érzem, hogy Szabó nem tért ki olyan megállapításokra, illetve olyan írásokra, amelyekben ez az egyoldalúság kevésbé érezhető, mint pl. Vajda Mihálynak a „Gespräche mit Georg Lukács" című kiadványról írt recenziójára.[18]

2.2. A „dezantropomorfizált"-ságról

Bizonyos zavart érzek a „dezantropomorf", illetőleg az „antropomorf" fogalmak használata körül. A zavar megítélésem szerint azonos előjellel nyilvánul meg mind Vajda Mihálynál, mind Szabó Andrásnál. „A »magunkra vonatkoztatás« tehát nem áll ellentétben a természet dezantropomorfizálásával..." — írja Szabó (II. 80. old.). Ezzel elfogadja Vajdának azt a megállapítását, hogy a természetkép, a természettudomány szükségképpen dezantropomorfizáló, a társadalomtudomány azonban — ez implicite következik a megfogalmazásból — nem lehet dezantropomorfizált. Ha azonban dezantropomorfizáláson azt értjük, hogy nem lehet a valóságot az emberi egyén mintájára modellálni, a valóságot az emberi egyén céltudatos tevékenysége mintájára elképzeni, akkor a dezantropomorfizálás minden tudományos vizsgálatnak követelménye, tehát szükséges kiindulópontja mind a természet, mind a társadalom vizsgálatának.

A társadalom dezantropomorfizált vizsgálatán azt értem, hogy a társadalmat nem szabad az organikus társadalom- vagy államelméletek mintájára — pl. Hobbes „mesterséges test" felfogásának a mintájára, vagy XIII. Leó pápának Menenius Agrippa meséjére hivatkozó elképzelése szerint — az emberi egyénhez hasonló szuperegyénként felfogni. Ebben az értelemben *a marxizmus a társadalomfelfogást is dezantropomorfizálta*, és éppen ebben rejlik a marxizmus egyik jelentős specifikuma. A következő mondatban egyébként Szabó ezt írja: „A természet a maga »an sich« mivoltában valóban nem antropomorf jellegű, nem az emberi céloknak megfelelően van »berendezve«" (Szabó, II. 80. old.). Az antropomorf jelleg azonban nem azt jelenti, hogy valami az emberi céloknak megfelelően van berendezve (például egy automata gépsor, amely maximálisan az emberi céloknak megfelelően van berendezve, ettől nem válik antropomorffá), hanem azt jelenti, hogy a tudatosan cselekvő ember mintájára képzeljük el a természet, vagy a társadalom jelenségeit. Itt nyilvánvalóan nem antropomorfizmusról (emberszabásúságról) van szó, hanem a tudatos teleológiai tételezésről, amely az „an sich" természetben valóban hiányzik, de megvan a társadalomban, és a társadalom által megmunkált mesterséges természetnek is bizonyos értelemben sajátja.

A cikk egy előbbi részében Szabó maga is rámutat: „A magasabbrendű állatok tevékenysége is szelektív jellegű, differenciáltan reagálnak környezetük hatásaira, fejlettségüktől függően képesek alkalmazkodni különböző szituációkhoz, és adekvát reakciókkal »válaszolni« a számukra létfontosságú in-

[18] Vajda Mihály: Az ontológia aktualitása. Kritika, 1968. 7. szám. Figyelemreméltó, hogy itt — és magában a Gespräche-ben — *ontológiáról*, nempedig „társadalom-ontológiáról" van szó.

Digitized by Google

gerekre" (Szabó, I. 102. old.). Az idézett mondatot tartalmazó bekezdés arra mutat, hogy Szabó maga is elégtelennek tartja a valóságnak azt a merev dichotomikus felosztását, amely élesen megkülönbözteti egymástól a természetet és a mintegy a természettől függetlennek, a természetből kinőttnek, de föléje emelkedettnek felfogott társadalmat. Valójában nem egyetlen ugrás, egyetlen váratlan, előkészítetlen ugrás az, amelynek folytán sajátos *természeti* jelenségként előáll a céltudatos teleológikus tételezésre képes emberi társadalom, hanem a természeti fejlődés szerves folyománya, amelynek az előzményei különböző fejlettségi fokon megtalálhatók az élővilág különböző szintjein, vagyis a társadalom minden specifikuma ellenére az általános értelemben vett természetnek csak egy része, nem pedig valami a természettel szemben álló — ezt Szabó is több helyen aláhúzta —, és ezért jogtalan az a megközelítés, hogy a természetet csak dezantropomorf módon, és ami ebben implikáltan benne van, a társadalmat csak antropomorf módon lehet megközelíteni.

2.3. A filozófia fogalma és specifikuma

Némileg egyoldalúnak érzem Szabó Andrásnak azt a megállapítását, hogy *„a filozófiának és a tudományoknak azonos a terénuma"* (Szabó, II. 74. old.). Véleményem szerint itt hiányzik annak a kifejtése — és ez hiányzott a Vajda cikkével kapcsolatos saját, a Magyar Filozófiai Szemlében megjelent hozzászólásomból is —, hogy ugyanakkor a filozófiának és a szaktudományoknak bizonyos mértékig valóban eltérő a nézőpontja, hogy a filozófia specifikuma nem *pusztán* az általánosság fokában rejlik.

Egy tudomány tárgyának a meghatározása voltaképpen e tudomány fogalmának a meghatározását jelenti. Márkus György szembeállítja egymással a filozófia tárgyának — és így fogalmának — kétféle felfogását. Az egyik, amelyet „terjedelmi" felfogásnak nevez, és amelyet a II. Internacionálé ideológusainak munkáitól Sztálin munkásságáig terjedő folyamat eredményeként fog fel, a filozófia tárgyának a valóság és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek a vizsgálatát tartja. Ezzel állítja szembe Márkus a maga „társadalom-ontológiainak" nevezett felfogását, amely szerint „a filozófia valóban nem más, mint egy állandóan megújuló, mindig a jelenből kinövő »összefoglalása« azoknak »a legáltalánosabb eredményeknek, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el« (Marx), a társadalmi lét reális ontológiája, ami az »emberi lényeg« kibontakozásának szempontjából tekintett történelem maga." (Márkus, 1118. old.)

Még élesebben fogalmazza meg ezt a kérdést Vajda Mihály, aki szerint a tudományok tárgya és a filozófia tárgya eleve különböző, a tudományoké a „dezantropomorfizált" természet, amelyben objektív törvények uralkodnak, a filozófia egyetlen és specifikus tárgya pedig az objektum és szubjektum egységeként létező társadalmi praxis — a fentiekből implicite következően — „antropomorf" ábrázolása. Ebből következőleg Vajda szerint a természet egyáltalán nem lehet filozófiai vizsgálódás tárgya, hanem csupán a természettudomány, mint az emberi praxis egy sajátos fajtája vethető filozófiai vizsgálat alá. Vajda és Márkus felfogása szerint a filozófia azért és annyiban világnézet, amennyiben éppen az objektum és szubjektum egységét megtestesítő társadalomra korlátozza vizsgálódását. Az objektív törvények vizsgálata tudomány, de nem világnézet. Ezzel kapcsolatban kívánom a saját véleményemet összefoglalni a következő két kérdésben.

2.3.1. Mi a filozófia tárgya (fogalma)?

Egyetértek Sipos Jánosnak azzal a megállapításával, hogy helytelen az a szembeállítás, amely szerint a filozófia vagy általános törvényszerűségek

Digitized by Google

tudománya, vagy világnézet. Véleményem szerint a filozófia egyike a társadalmi tudat legkomplexebb, legtöbbarcú jelenségeinek. Ezért egyetlen, vagy akár vaggyal összekapcsolt két egyszerű definícióval sem írható körül a filozófia tárgya. Megítélésem szerint a filozófiának mint komplex jelenségnek a körülírására több különböző nézőpont szükséges. Ezeket tartom a legfontosabbnak:

a) A filozófia a világ tudományos igénnyel fellépő és fejlődése során egyre inkább tudományossá váló általános magyarázata, vagyis tudományos igényű világnézet, amely éppen mint ilyen, a mitológiai világkép felbomlásából, az ezzel való radikális szakításból született.

Egyetértek azzal a gondolattal, amelyet az anyag fogalmáról lefolyt, de máig sem megnyugtatóan befejezett vita keretében Sipos János fejtett ki, s amely szerint a világnézeti kérdések középpontjában az embernek és az őt körülvevő világnak a természetére és a kettő viszonyára vonatkozó kérdések állnak, s ezek a kérdések csak a filozófiai fejlődés egy viszonylag késői időszakában fogalmazódnak meg és konkretizálódnak az anyag és tudat viszonyának kérdése formájában. Ember és külvilág viszonyának pedig valóban centrális kérdése az emberi praxis, mégpedig akár az ismeretelméleti, akár az ontológiai oldalát vizsgáljuk a világnézeti alapproblémáknak. A „társadalomontológusoknak" és elsősorban Vajdának kétségtelen érdeme, hogy e kategória jelentőségére és sokoldalú jellegére újból felhívták a figyelmet, bár az utóbbi vonatkozásban Louis Althusser azóta magyarul megjelent tanulmánykötete még gazdagabb képet nyújt.

b) Emellett — de nem ettől függetlenül, s főként nem ezzel ellentétben —, a filozófia egyben tudomány is, mégpedig a legáltalánosabb törvényszerűségek és összefüggések tudománya. (Ezt itt nem részletezem, hanem 2.3.2. alatt térek rá vissza.)

c) A filozófia a társadalmi tudat egy specifikus formája, ága, mégpedig a felépítményhez tartozó, tehát a mindenkori történelmileg adott társadalmi-gazdasági alapzat által meghatározott tudatforma. Ebből következőleg a filozófia mindaddig, amíg a társadalomban osztályellentétek vannak, amelyek egyébként *a felépítményben jóval tovább fennmaradhatnak azután is, amikor a társadalom gazdasági alapját tekintve már megszűntek az osztályok*, tehát mindaddig, amíg legalábbis a felépítményben osztályellentétek vannak, maga is szükségképpen *osztályjellegű* marad.

d) Az előző pontban foglaltakból következőleg a filozófia és a társadalmi praxis viszonya nem szorítkozik arra, hogy a praxis a filozófiának egyik legfontosabb tárgya, hanem a filozófia egyben a társadalmi praxis fontos mozzanata is. A filozófiának éppen mint a praxis mozzanatának, a praxis egyik meghatározó elemének van nagy jelentősége általában az osztályok, de különösen a munkásosztály számára, a munkásosztály harca számára.

Már ebből a gondolatmenetből is látható, hogy a filozófia fogalmának itt megadott négy mozzanata — amelyek nyilván további lényeges mozzanatokkal volnának még bővíthetők — szerves egységet alkot, nem szakítható el egymástól anélkül, hogy a filozófia fogalmát egyoldalúvá és így helytelenné ne tennénk. Amikor Vajda és Márkus — jogosan — bírálja azokat, akik a filozófiát *pusztán* a legáltalánosabb törvények tudományának tekintik, nem veszik észre, hogy maguk is hasonló egyoldalúságba esnek, amikor a filozófiát *pusztán* az ember társadalmi praxisa elméletének fogják fel és szembeállítják a tudományokkal. A filozófia csak azáltal lehet tudományos világnézet, csak azáltal lehet az emberi praxis adekvát magyarázata és egyben integráns mozzanata, s utóbbival összefüggésben a társadalmi tudatnak osztályjellegű, az osztályharcban specifikus szerepet játszó része, ha a többi tudományokra támaszkodva adekvát képet ad a valóság általános törvényszerűségeiről.

Digitized by Google

2.3.2. A filozófia és a „szaktudományok" (a többi tudomány) viszonya

Ha a filozófiát — egyebek között — tudománynak, a tudomány egy specifikus ágának tekintjük, meg kell vizsgálnunk, hogyan viszonyul ez a sok szempontból különleges tudomány a többi tudományhoz. Triviális és csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy fejlődésének kezdetén a filozófia és a tudomány egy és ugyanaz. Később megindul a differenciálódás. Mégpedig — véleményem szerint — nem a tudományoknak az immár nem tudomány jellegű filozófiától való differenciálódása, hanem a tudományok különböző fajtáinak, köztük a filozófiának egymástól való differenciálódása.

Mármost az a kérdés, hogy ebben a differenciálódásban *mi az a specifikum*, ami a filozófiát mint tudományt megkülönbözteti a többi tudománytól. Szabó András ezzel kapcsolatban arról beszél, hogy a filozófiai törvények sajátosságát akkor értjük meg, ha *„általános*, nem pedig *közös* törvényszerűségeknek tekintjük őket". „A filozófiai törvényt a különböző valóságszférák különös törvényei mindig csak *megszüntetve megőrzött* módon tartalmazzák"; „... az ellentétek egységének és »harcának« törvénye nem úgy van »jelen« az élővilágban és az osztálytársadalmakban, mint a gravitáció törvénye a különböző testek zuhanásában." (Szabó, II. 81. és 81—82. old.)

Véleményem szerint Szabó András helyesen közelíti itt meg a filozófia mint tudomány specifikumának a kérdését, de azt nem tárja fel eléggé. A filozófiának mint tudománynak a specifikuma szerintem az, hogy minden kérdést a *totális totalitás* szemszögéből vizsgál. (E tautologikusnak ható jelző használatát az indokolja, hogy minden egyedi dolog — egy kősókristály, egy akácfa, vagy egy epigramma is — totalitás, de mint ilyen, egyedi, az ilyen egyedek osztálya pedig parciális totalitás. A filozófia nézőpontja az egyedi és parciális totalitások összességeként felfogható, általános értelemben vett természet — a spinozai natura sive Deus értelmében felfogott természet — tehát a totalitások totalitása, tehát totális totalitás.) A többi tudomány ezzel szemben vagy egyedi, illetve parciális totalitásokkal foglalkozik elsősorban — mint az állatrendszertan, a preparatív szerves kémia, vagy a művészettörténetnek a műelemzéssel foglalkozó része —, vagy pedig totalizált absztrakciókkal, mint különösen a matematika vagy a kibernetika. Ez a három mozzanat, a totális totalitás, a parciális totalitás és a (totális, parciális vagy egyedi) absztrakció minden tudományban valamilyen módon megtalálható. A filozófiában azonban az első játssza a vezető szerepet, ez határozza meg a fogalmak egész rendszerét és használatát, a többi tudományban pedig vagy a második, vagy a harmadik dominál.

Minthogy pedig a totális totalitáshoz csak az egyedi és parciális totalitások, illetőleg a totalizált absztrakciók vizsgálatából nyert eredmények általánosítása és *szintézise* útján lehet eljutni, a filozófiának mint tudománynak további specifikuma — közvetített jellege; az, hogy általában nem közvetlenül a valóság vizsgálatából, hanem a valóságnak egyes tudományokban már feldolgozott ismeretéből indul ki. Közvetlen nyersanyaga többnyire nem maga a valóság, hanem a valóságra vonatkozó tudományos ismeret.

A filozófiának így felfogott általános és közvetített tudomány jellegéhez *kapcsolódva*, és nem pedig — mint Márkusék teszik — ezzel *ellentétben* beszélhetünk a filozófiának egy további specifikumáról, *„emberközpontú"* jellegéről. Leszögeztük ugyan, hogy mind a természetre, mind a társadalomra vonatkozó tudományos ismereteink, így filozófiai szintű tudományos ismereteink is dezantropomorfizáltak kell hogy legyenek, ez azonban nem jelenti azt, hogy ami nem *antropomorf*, az nem lehet bizonyos értelemben *antropocentrikus*. Ismeretelméleti értelemben minden tudomány antropocentrikus, hiszen minden ismeret az emberi megismerés terméke. Az embernek — mindezt máshol is kifejtettem — nincs más nézőpontja, mint a sajátja. Csak saját magából kiindulva, csak saját maga felől vizsgálhatja a természetet. Ebben az értelemben, ha a természet objektív is, a természetkép mindig tar-

Digitized by Google

talmazni fog bizonyos szubjektív elemet. Hiába törekszik a tudomány dezantropomorfizált, objektív fogalmakra, az ismeret nem szakadhat el az ember által létrehozottság köldökzsinórjától. Az ismereteknek ez a szubjektivitása gyakran háttérbe szorul ontológiai tartalmuk objektivitása mögött. De ha olyan kérdések merülnek fel, hogy mit értünk például a természetben fejlődésen, szükségképpen előbukkan ennek az általános ontológiai kategóriának az antropocentrikus jellege. Hiszen fejlettebb az — és mást nem is tarthatunk annak —, ami közelebb áll a társadalomhoz, ami közvetlenebbül vezetett el az ember kialakulásához.

Azt lehet tehát mondani, hogy a tudományok általában bizonyos mértékig antropocentrikusak. Ez az antropocentrizmus különböző tudományokban különböző mérvű, a társadalomtudományokban és a filozófiában természetszerűleg nagyobb fokú, mint a szűk értelemben vett természettudományokban.

A filozófia, mint a mondott értelemben legáltalánosabb tudomány, és az egyes szaktudományok közé az általánosság különböző fokait képviselő közbülső tudományok egész sora tartozik. Ezek közül a filozófia számára különös jelentőséggel bírnak a valóság egy-egy nagy átfogó területét: az élettelen természetet, az élővilágot és az emberi társadalmat vizsgáló általános tudományok. Érdekes, hogy míg a szaktudományok kifejlődésének sorrendje az élettelen természetre vonatkozó ismeretektől haladt a társadalomra vonatkozó ismeretek felé, ezeknek az általános diszciplínáknak a kifejlődése viszont először a társadalomra vonatkozóan történt meg, éppen Marx munkásságában. A másik két terület általános elméleti tudománya még csak most van kialakulóban.[19] Ezek az általános elméleti tudományok mintegy közbülső helyet foglalnak el a filozófia és a szaktudományok között. Jellegüket tekintve filozófiaiak is, szaktudományiak is.

A marxizmus általános szociológiája, vagy más néven a történelmi materializmus éppen ilyen kettős jellegű, filozófiai és szaktudományos jellegű diszciplína. Már csak ezért sem volna helyes erre az ágazatra — nevezzük bár „társadalom-ontológiának" — szűkíteni a par excellence filozófiát. A tudományok említett antropocentrikus jellege következtében azonban a háromféle általános elméleti tudomány közül ennek az általános elméleti szociológiának közvetlenebb és nagyobb szerep jut a filozófia, tehát a totális totalitás szintjén való általánosítás szempontjából, mint az általános elméleti biológiának, vagy az általános elméleti fizikai kémiának. Minthogy ez az a tudomány, amelyben az ember és a világ kapcsolatának a kérdése, az e kapcsolatot megvalósító praxisnak a kérdései közvetlenül merülnek fel, joggal lehet azt mondani, hogy egy marxista „társadalom-ontológia" mintegy az a központi fogódzó lehet, amelynek a segítségével a filozófia egészének a kérdéseit egységes nézőpontból lehet megközelíteni. De ebből semmiképpen sem következhet, hogy a filozófia egy ilyen értelemben felfogott „társadalom-ontológiára" redukálható.

2.4. Néhány szó a determinizmusról és a dialektikáról

2.4.1. A determinizmusról

A társadalmi lét determináltságára vonatkozóan egyetértek Szabó András álláspontjával. Szükségesnek tartok azonban két kiegészítő megjegyzést.

a) Determinista álláspontunk hangsúlyozása mellett indokoltnak tartom annak a kiemelését is, hogy a marxizmus nem eszkatológia (üdvözüléstan),[20]

[19] Bővebben lásd: B. M. Bukanovszkij: „A modern természettudományok osztályozásának alapelvei" c. könyvében. Perm, 1960. (oroszul) Nyersfordítása megtalálható az MTA Filozófiai Intézete könyvtárában.

[20] V. ö. Heller Ágnes: Üdvözüléstan-e a marxizmus. Új Írás, 1968. 9. szám.

Digitized by Google

amely szerint az objektív társadalmi törvények szükségszerűen és maguktól elhozzák a kommunizmust. Való igaz, hogy az emberek, embertömegek, osztályok és csoportok, államok és államcsoportok tevékenységén, e tevékenységek történelmileg „véletlen" összetalálkozásán múlhat nemcsak az, hogy az emberiség továbbhalad-e a kommunizmus felé vagy elpusztítja önmagát, hanem esetleg az is, hogy megmerevedik-e egy, a kommunizmus előtti fokon, esetleg évszázadokra, vagy töretlenül folytatja az útját.

b) A természettörvény jellegű objektivitás minden tagadása ellenére sem gondolom, hogy a „társadalom-ontológiai" irányzat hívei tagadnák a társadalom anyagi létének elsődlegességét és a társadalom meghatározottságát. E véleményem alátámasztására kénytelen vagyok hosszabb, bár kivonatos idézetet közölni Tordai vitacikkéből.

„A tevékenység, amely a társadalmi viszonyokban változásokat kíván létrehozni, kétszeres társadalmi meghatározottságnak van alávetve. Minden meghatározottság egyik komponensét maga a tárgy képezi. A tárgy meghatározó szerepe lényegében abban áll, hogy körülhatárolja a megváltoztatás lehetőségeit. A mi esetünkben a tevékenység tárgya maga a társadalom, pontosabban annak viszonyai. A társadalmi viszonyok tehát körülhatárolják a megváltoztatás lehetőségeit... E mögött egy elsődlegesnek tekinthető alternatíva húzódik meg: a létező viszonyok fenntartásának vagy megváltoztatásának alternatívája. Mindkét esetben létezik egy-egy lehetőség-mező, csak éppen ellentétes alapjelleggel... Minthogy a tárgy által kínált lehetőségek bármelyikét csak társadalmi jellegű tevékenység valósíthatja meg, a cselekvő szintjén a társadalmi meghatározottság egy második alapvető összetevője érvényesül. Társadalmi változásokat csak társadalmi erők, vagyis társadalmilag meghatározott nagyobb embercsoportok tudnak megvalósítani... Más szóval: csak azok reális lehetőségek, amelyeknek hordozója valamilyen társdalmi erő. A társadalmi együttesek — osztályok, rétegek — tevékenységében jelentkező társadalmi tendenciák tagolják a lehetőség-mezőt, mert azon belül néhány változatot (esetleg alternatívát) kristályosítanak ki... Létükkel tulajdonképpen *az egész osztály* tevékenysége számára megfogalmazzák az alternatívák konkrét pólusait, a lehetőség-mező reális összetevőit. A réteg-érdekekre épülő tevékenység ezért mindig általános, osztályjelentőséggel bír... A tevékenység magasabb, elvontabb szintjén az általános jelleg fokozottabb súlyt kap, úgy, hogy végül elsődlegesen jellemző tényezőnek tekinthető már" (Tordai, 1612. old.). Hasonló szellemben ír újabb cikkében Vajda is: „... a mozgalom csak úgy oldhatja meg feladatait, ha stratégiája a jelen történelmi szituáció egészének egységes analízisére épül..." (Vajda, 30. old.).

Kétségtelen, hogy ezek a megállapítások ellentmondásban vannak ugyanezen szerzők, valamint Márkus György más megállapításaival, mely utóbbiakban azok az egyoldalú túlzások nyilvánulnak meg, amelyekről már előbb írtam.

2.4.2. Alternatívák vagy lehetőség-spektrum?

A determinizmus kérdésköréhez szorosan kapcsolódik az alternatíva-probléma. Egyetértek azzal, hogy az ember tevékenységével mindenkor a konkrét történelmi szituáció által felvetett problémákra válaszol, vagyis saját céljait e problémákkal összevetve igyekszik megvalósítani (mely célok maguk is a konkrét történelmi szituációból fakadnak). Nem tartom azonban szerencsésnek az „alternatíva" kifejezést. Ez a terminus olyan modellt sugall, hogy mindenkor van két, esetleg több, de kis számú jól elkülönülő választási lehetőség, amelyek között *„vagy-vagy"* alapon választ az ember. Valójában azonban rendszerint a lehetőségeknek egy *szinte folytonos spektruma* van adva az ember számára a konkrét, komplex, sok tényező által determinált (Alt-

Digitized by Google

talmazni fog bizonyos szubjektív elemet. Hiába törekszik a tudomány dezantropomorfizált, objektív fogalmakra, az ismeret nem szakadhat el az ember által létrehozottság köldökzsinórjától. Az ismereteknek ez a szubjektivitása gyakran háttérbe szorul ontológiai tartalmuk objektivitása mögött. De ha olyan kérdések merülnek fel, hogy mit értünk például a természetben fejlődésen, szükségképpen előbukkan ennek az általános ontológiai kategóriának az antropocentrikus jellege. Hiszen fejlettebb az — és mást nem is tarthatunk annak —, ami közelebb áll a társadalomhoz, ami közvetlenebbül vezetett el az ember kialakulásához.

Azt lehet tehát mondani, hogy a tudományok általában bizonyos mértékig antropocentrikusak. Ez az antropocentrizmus különböző tudományokban különböző mérvű, a társadalomtudományokban és a filozófiában természetszerűleg nagyobb fokú, mint a szűk értelemben vett természettudományokban.

A filozófia, mint a mondott értelemben legáltalánosabb tudomány, és az egyes szaktudományok közé az általánosság különböző fokait képviselő közbülső tudományok egész sora tartozik. Ezek közül a filozófia számára különös jelentőséggel bírnak a valóság egy-egy nagy átfogó területét: az élettelen természetet, az élővilágot és az emberi társadalmat vizsgáló általános tudományok. Érdekes, hogy míg a szaktudományok kifejlődésének sorrendje az élettelen természetre vonatkozó ismeretektől haladt a társadalomra vonatkozó ismeretek felé, ezeknek az általános diszciplínáknak a kifejlődése viszont először a társadalomra vonatkozóan történt meg, éppen Marx munkásságában. A másik két terület általános elméleti tudománya még csak most van kialakulóban.[19] Ezek az általános elméleti tudományok mintegy közbülső helyet foglalnak el a filozófia és a szaktudományok között. Jellegüket tekintve filozófiaiak is, szaktudományiak is.

A marxizmus általános szociológiája, vagy más néven a történelmi materializmus éppen ilyen kettős jellegű, filozófiai és szaktudományos jellegű diszciplína. Már csak ezért sem volna helyes erre az ágazatra — nevezzük bár „társadalom-ontológiának" — szűkíteni a par excellence filozófiát. A tudományok említett antropocentrikus jellege következtében azonban a háromféle általános elméleti tudomány közül ennek az általános elméleti szociológiának közvetlenebb és nagyobb szerep jut a filozófia, tehát a totális totalitás szintjén való általánosítás szempontjából, mint az általános elméleti biológiának, vagy az általános elméleti fizikai kémiának. Minthogy ez az a tudomány, amelyben az ember és a világ kapcsolatának a kérdése, az e kapcsolatot megvalósító praxisnak a kérdései közvetlenül merülnek fel, joggal lehet azt mondani, hogy egy marxista „társadalom-ontológia" mintegy az a központi fogódzó lehet, amelynek a segítségével a filozófia egészének a kérdéseit egységes nézőpontból lehet megközelíteni. De ebből semmiképpen sem következhet, hogy a filozófia egy ilyen értelemben felfogott „társadalom-ontológiára" redukálható.

2.4. Néhány szó a determinizmusról és a dialektikáról

2.4.1. A determinizmusról

A társadalmi lét determináltságára vonatkozóan egyetértek Szabó András álláspontjával. Szükségesnek tartok azonban két kiegészítő megjegyzést.

a) Determinista álláspontunk hangsúlyozása mellett indokoltnak tartom annak a kiemelését is, hogy a marxizmus nem eszkatológia (üdvözüléstan),[20]

[19] Bővebben lásd: B. M. Bukanovszkij: „A modern természettudományok osztályozásának alapelvei" c. könyvében. Perm, 1960. (oroszul) Nyersfordítása megtalálható az MTA Filozófiai Intézete könyvtárában.

[20] V. ö. Heller Ágnes: Üdvözüléstan-e a marxizmus. Új Írás, 1968. 9. szám.

Digitized by Google

amely szerint az objektív társadalmi törvények szükségszerűen és maguktól elhozzák a kommunizmust. Való igaz, hogy az emberek, embertömegek, osztályok és csoportok, államok és államcsoportok tevékenységén, e tevékenységek történelmileg „véletlen" összetalálkozásán múlhat nemcsak az, hogy az emberiség továbbhalad-e a kommunizmus felé vagy elpusztítja önmagát, hanem esetleg az is, hogy megmerevedik-e egy, a kommunizmus előtti fokon, esetleg évszázadokra, vagy töretlenül folytatja az útját.

b) A természettörvény jellegű objektivitás minden tagadása ellenére sem gondolom, hogy a „társadalom-ontológiai" irányzat hívei tagadnák a társadalom anyagi létének elsődlegességét és a társadalom meghatározottságát. E véleményem alátámasztására kénytelen vagyok hosszabb, bár kivonatos idézetet közölni Tordai vitacikkéből.

„A tevékenység, amely a társadalmi viszonyokban változásokat kíván létrehozni, kétszeres társadalmi meghatározottságnak van alávetve. Minden meghatározottság egyik komponensét maga a tárgy képezi. A tárgy meghatározó szerepe lényegében abban áll, hogy körülhatárolja a megváltoztatás lehetőségeit. A mi esetünkben a tevékenység tárgya maga a társadalom, pontosabban annak viszonyai. A társadalmi viszonyok tehát körülhatárolják a megváltoztatás lehetőségeit... E mögött egy elsődlegesnek tekinthető alternatíva húzódik meg: a létező viszonyok fenntartásának vagy megváltoztatásának alternatívája. Mindkét esetben létezik egy-egy lehetőség-mező, csak éppen ellentétes alapjelleggel... Minthogy a tárgy által kínált lehetőségek bármelyikét csak társadalmi jellegű tevékenység valósíthatja meg, a cselekvő szintjén a társadalmi meghatározottság egy második alapvető összetevője érvényesül. Társadalmi változásokat csak társadalmi erők, vagyis társadalmilag meghatározott nagyobb embercsoportok tudnak megvalósítani... Más szóval: csak azok reális lehetőségek, amelyeknek hordozója valamilyen társdalmi erő. A társadalmi együttesek — osztályok, rétegek — tevékenységében jelentkező társadalmi tendenciák tagolják a lehetőség-mezőt, mert azon belül néhány változatot (esetleg alternatívát) kristályosítanak ki... Létükkel tulajdonképpen *az egész osztály* tevékenysége számára megfogalmazzák az alternatívák konkrét pólusait, a lehetőség-mező reális összetevőit. A réteg-érdekekre épülő tevékenység ezért mindig általános, osztályjelentőséggel bír... A tevékenység magasabb, elvontabb szintjén az általános jelleg fokozottabb súlyt kap, úgy, hogy végül elsődlegesen jellemző tényezőnek tekinthető már" (Tordai, 1612. old.). Hasonló szellemben ír újabb cikkében Vajda is: „... a mozgalom csak úgy oldhatja meg feladatait, ha stratégiája a jelen történelmi szituáció egészének egységes analízisére épül..." (Vajda, 30. old.).

Kétségtelen, hogy ezek a megállapítások ellentmondásban vannak ugyanezen szerzők, valamint Márkus György más megállapításaival, mely utóbbiakban azok az egyoldalú túlzások nyilvánulnak meg, amelyekről már előbb írtam.

2.4.2. Alternatívák vagy lehetőség-spektrum?

A determinizmus kérdésköréhez szorosan kapcsolódik az alternatíva-probléma. Egyetértek azzal, hogy az ember tevékenységével mindenkor a konkrét történelmi szituáció által felvetett problémákra válaszol, vagyis saját céljait e problémákkal összevetve igyekszik megvalósítani (mely célok maguk is a konkrét történelmi szituációból fakadnak). Nem tartom azonban szerencsésnek az „alternatíva" kifejezést. Ez a terminus olyan modellt sugall, hogy mindenkor van két, esetleg több, de kis számú jól elkülönülő választási lehetőség, amelyek között *„vagy-vagy"* alapon választ az ember. Valójában azonban rendszerint a lehetőségeknek egy *szinte folytonos spektruma* van adva az ember számára a konkrét, komplex, sok tényező által determinált (Alt-

Digitized by Google

husser szavaival fölüldeterminált — surdeterminé, a magyar kiadásban tévesen „túldeterminált") társadalmi-történeti szituáció keretében, és ugyanez a sokoldalú determináció hat magukra az emberekre is, amikor elméletileg vagy gyakorlati cselekvésükben e folytonos spektrum valamelyik vonala vagy „sávja" mellett foglalnak állást. Csak rendkívül kiélezett történelmi helyzetekben szakad szét az ilyen folytonos spektrum „vagy-vagy" jelleggel elkülönülő tartományokra. Csak ilyenkor merül úgy fel a kérdés, ahogyan Tordai az idézett gondolatmenetben megfogalmazza, vagyis „a létező viszonyok fenntartásának vagy megváltoztatásának alternatívája"-ként. Ennek folytán egyebek között elkerülhetetlen, hogy a kommunista világmozgalom egysége bizonyos értelemben a sokféleség egysége legyen. Mert az eltérő konkrét feltételek között működő pártok szükségképpen a lehetőség-spektrum más-más pontjaira koncentrálnak. A baj ott kezdődik, ha valamelyik párt a maga sajátos pozícióját egyetemes érvényűnek kiáltja ki és rá akarja erőszakolni az összes többi pártokra, ahogyan ezt ma a KKP teszi.

2.4.3. A természeti dialektikáról

Márkus és Vajda álláspontjáról — kissé sarkítva — azt lehetne mondani, hogy szerintük a determinizmus csupán a természetre, a dialektika törvényei viszont csupán a társadalomra érvényesek; legalábbis az utóbbira lehet következtetni egyebek között Márkusnak ebből a megállapításából: „Ha az ellentmondás kategóriája egyaránt és egyforma joggal alkalmazható az elemi részecskék, a biológiai öröklődés és változékonyság és, mondjuk, a logikai indukció és dedukció viszonyának leírására, akkor valóban több-e az »ellentmondások *harcának*« gondolata — Lenin szerint a dialektika központi eszméje — alkalmatlan és félrevezető metaforánál?" (Márkus, 1115. old.) Ezzel szemben Szabó helyesen mutat rá arra, hogy egyetlen filozófiai törvény sem érvényesül a maga általánosságában közvetlenül a valóság különös területein. Már most éppen az általános filozófiai törvények különös érvényesülési formáinak kellene vizsgálataink középpontjában állniuk.

Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom annak a véleményemnek a kifejezését, hogy ebben a vitában már elegendő programjellegű vitairat készült. (Az én jelen írásom is ebbe a kategóriába tartozik.) A programnyilatkozatok számát nem nagyon érdemes szaporítani. Érdemesebb lenne a felvetett problémákat konkrét kutatásokban megközelíteni. Meg kellene vizsgálnunk konkrétan az egyes általános filozófiai kategóriákat abból a szempontból, hogyan érvényesülnek a különböző valóság-szférákban. Ha pedig valakinek az a véleménye, hogy például a dialektika törvényei csak a társadalomra érvényesek, az konkrét elméleti vizsgálat segítségével mutassa ki, hogyan vezethető le például a társadalom keletkezése, ha a természetre nem érvényesek a dialektika törvényei.

3. Vitáink jellegéről és hangnemről

3.1. Kampányszerűség

Első látszatra úgy tűnik, hogy filozófiai közéletünkben — mint általában ideológiai közéletünkben — az elmúlt években létrejött a viták szabadsága, a megfelelő vitaszellem. Megítélésem szerint azonban ezen a téren még nincs minden rendben. Még nem szoktuk meg eléggé, hogy mit jelent szabad vitalégkörben dolgozni. Ebből különböző hibák erednek. Az elmúlt két évben filozófiai, ismeretterjesztő és irodalmi folyóiratok hasábjain lezajlott egy „társadalom-ontológiai offenzíva", más szóval meghatározott irányba mutató cik-

Digitized by Google

keknek, tanulmányoknak egész sora jelent meg. Az a látszat keletkezhetett, hogy itt bizonyos csoport monopolizálja[21] a filozófiai és a filozófiai írásokat is közlő egyéb folyóiratok hasábjait.

Valójában azonban arról van szó, hogy noha a filozófiával foglalkozók közül számosan kezdettől fogva hangoztattak szóban ellenvéleményeket e tanulmányokkal szemben, egészen a legutóbbi időkig érdemleges vitacikk alig jelent meg. Ennek azonban nem az az oka, amit sokan hajlamosak feltételezni: hogy az ellenkező vélemények valamiféle monopólium következtében nem kaphattak volna sajtónyilvánosságot, hanem az, hogy filozófus oktatóink, kutatóink nagy része még nem szokta meg eléggé, hogy saját kezdeményezésére vitába bocsátkozzon. Sőt, tudomásom van arról, hogy Vajda Mihály cikkének megjelenése után tíz-tizenöt olyan filozófus, akiktől várható volt, hogy van mondanivalójuk, vitatkoznivalójuk ebben az ügyben, egyenes felszólítást kapott, hogy fejtse ki nézetét, és ezek publikálása előtt semmilyen akadály nem lesz. Ennek ellenére mintegy két éven át alig-alig jelent meg érdemleges vitacikk.[22]

Amikor most végül megindult a vita, akkor ez még inkább magán viselte egy szervezett kampány jegyeit. Gondolok itt különösen a Magyar Filozófiai Szemle 1969. évi első számára. Ebben megjelent Hermann István színvonalas írása a totalitás problémájáról, amely a vitára való hivatkozás nélkül ugyan, de a vitában szereplő kérdéseket is érinti. E mellett megjelent több vitacikk is: Vas Ida polémiája Heller Ágnes egy cikkével, továbbá Barlay László és Katona Péter egy-egy vitacikke, amelyek elsősorban Márkus György nézeteivel foglalkoznak. (Hogy ezek mellett a szerkesztőség indokoltnak látta, hogy éppen *ugyanebben* a számban közölje Falus Róbertnek — egyébként meggyőzően hangzó — opponensi véleményét Heller Ágnesnek mintegy két évvel ezelőtt megvédett doktori értekezéséről, az enyhén szólva ízléstelenség.)

3.2. Hangnem

A kampányszerűség mellett a Magyar Filozófiai Szemle ugyanezen számára és elsősorban Barlay László cikkére a hangnem indokolatlan eldurvulása jellemző. Barlay cikke egy sor érdekes gondolatot vet fel, kritikája az esetek jelentős részében megalapozott. A hangneme viszont egyszerűen megengedhetetlen.

Ennek illusztrálására álljon itt egyetlen példa. Barlay cikkének 15. számú lábjegyzete a következőképpen szól: „Szándékosan hivatkozunk Havemannra, aki az utóbbi években rendkívül problematikus politikai nézetekkel lépett fel, mely nézeteket az NDK-ban széles körben vitatták meg. Idézésre kerülő álláspontja a természetdialektikát illetően bizonyságul szolgál arra nézve, hogy milyen nívóbeli különbség mutatkozik problematikus társadalmi gyakorlatot hirdető, de egyúttal a dialektikát szakterületükön termékenyen alkalmazó természettudósok, és ugyancsak problematikus társadalmi gyakorlatot hirdető, de szaktudományos ismeretektől nem túlságosan háborgatott kultúrfilozófusok között." (Barlay, 91. old.)

Úgy gondolom, ehhez alig kell kommentár. Aki ismeri Márkus Györgynek a Magyar Filozófiai Szemlében megjelent korábbi tanulmányait, például alig egy éve megjelent tanulmányát az észlelés problémáiról, annak számára

21 Sipos János például azt írja: nem szabad megengedni „hogy az opportunista irányzatok jussanak »adminisztratív« szervezeti eszközökhöz, kisajátítsanak intézményeket, lapokat, fórumokat". (Sipos, 304. old.)

22 Egyesek feltehetően azt várták, hogy eldőljön, nem válik-e „hivatalos" álláspontta a „társadalom-ontológia" plattformja, mert ha igen, akkor nem érdemes exponálni magukat, vállalva a dogmatikussá bélyegezhetőség ódiumát.

Digitized by Google

aligha lehet kétséges, hogy a „tudományos ismeretektől nem túlságosan háborgatott kultúrfilozófus" jelző őt aligha illeti meg. Ez a hangnem még akkor is tűrhetetlen volna, ha egy idős, tapasztalt kutató használná egy kezdővel szemben, nem pedig egy egyetemi hallgató egy szolíd tudományos eredményekkel rendelkező elismert filozófus kutatóval szemben, akinek lehetnek vitatható nézetei, és akivel előfordul, hogy — például éppen a vitában szereplő cikkében — nem éri el saját színvonalát, de az ilyen lekezelő hangnemet semmiképpen sem érdemli meg.

Ez azonban a dolognak csak az egyik oldala. Még súlyosabban kell elítélnünk a cikkben és az idézett részben is megtalálható politikai inszinuációkat. A cikk szerzője egyetemi hallgató, s nem lehet csodálkozni, hogy egy egyetemi hallgató egy vitacikkben elveti a sulykot. Megbocsáthatatlan azonban a szerkesztőség magatartása, hogy ezen a téren nem alkalmazott korrekciókat. (Köztudomású, hogy a Filozófiai Szemle szerkesztősége egyébként stiláris szempontból nagyon is ügyel a cikkek színvonalára és hangnemére.)

Hangsúlyozni kívánom, hogy nem a viták élességét kifogásolom. Nem tartozom azok közé, akik ma rendre utasítanák Engelst, ha Dühring úr doktori disszertációjának vitáján olyan élesen fejtené ki nézeteit, mint azt az „Anti-Dühring"-ben tette. A politikailag inszinuáló, személyeskedő, rágalmazó, durva hangnemet kifogásolom. Jó ellenpélda Szabó András cikke, amely szintén éles állásfoglalásokat tartalmaz, de anélkül, hogy a hangnemét a legcsekélyebb mértékben kifogásolni lehetne.

Mégegyszer hangsúlyozom tehát, *nem az éles vitákat helyteleníteni*, ellenkezőleg: igényelem, hogy *egész tudományos közéletünkben nyíltabbak, őszintébbek, élesebbek legyenek a viták.* De ezek reális hangnemben, a vitatkozó partner emberi méltóságának sérelme nélkül folyjanak.[23]

3.3. A viták végigvitatása

Filozófiai közéletünk, vitaéletünk fejletlenségére utal az is, hogy többnyire *nem vitatjuk végig vitáinkat.* Gondolok itt például az immár tízéves anyag-tudat-vitára, amelyben elhangoztak a különböző álláspontok, de kísérlet sem történt a vita valamiféle időleges lezárására. A vita inkább úgy csendesen felszívódott, elhalt, a felek belefáradtak, a szerkesztőség beleunt; egyes utórezgései az oktatásra való alkalmazást illetően a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus Főosztálya Tájékoztatójának a hasábjain láttak a közelmúltban napvilágot. Vajon megnyugtató-e ez a helyzet? Még kirívóbb a szocialista társadalom struktúrájáról a Valóság hasábjain 1966-ban lefolyt vita példája. A folyóirat januári számában megjelent két, homlokegyenest ellentétes álláspontot képviselő cikk (Hegedüs András, illetve Wirth Ádám tollából). Rá két hónapra megjelent ugyancsak két cikk, amelyek közül az egyik lényegében Wirth Ádám gondolatmenetét, a másik Hegedüs Andrásét folytatta. (Buza Márton, illetve Ferge Zsuzsa cikke.) Megjelenésük után a

[23] Ez nem jelenti azt, hogy ne minősítsük az egyes álláspontokat. Ha valamilyen kiindulópontot pl. dogmatikusnak vagy revizionistának tartunk, nevezzük nevén, de *érvek alapján*, ne pedig kinyilatkoztatásszerűen.

Ugyanakkor fenntartásaim vannak az olyan „minősítéssel" szemben, amikor azt a politikából kölcsönvett kifejezésmódot alkalmazzák különböző irányzatok megjelölésére, hogy „jobboldali"-nak, illetőleg „baloldali"-nak nevezik őket. Az irányzatok létezésének elismerése például „jobboldali" elhajlásnak minősül sokak szemében, az az álláspont pedig, amely eleve tagadja vitás kérdések létezését is, „baloldali" elhajlásnak számít. Fenntartásaim azzal kapcsolatosak, hogy egyáltalán alkalmazhatók-e az ideológiai életre ezek a kategóriák. Ugyanezeket a megjelöléseket legalább ilyen joggal lehetne felcserélve is használni, ha meggondoljuk, hogy a „baloldaliság" a munkásmozgalomban általában az osztály lehetőségeinek túlbecsülésén, a „jobboldaliság" pedig a lebecsülésen alapul (vö. az 1. 4. 2. szakasszal).

Digitized by Google

vita, legalábbis a Valóság hasábjain, a „levegőben maradt". Később a Társadalmi Szemlében, vagy önálló publikációkban megjelentek ugyan ezzel kapcsolatos írások, de ezek többnyire nem a kérdés általános vonatkozásait, hanem csak egy-egy részletét vizsgálták, bárminő fontos részletek is ezek.

4. Filozófiai életünk szervezeti keretei

A viták kampányszerűsége, hangnemük időnkénti elfajulása és gyakori befejezetlenségük egyaránt arra utal, hogy filozófiai közéletünk szervezeti keretei nem kielégítők.

Ebből következik egyebek között, hogy a látszat ellenére, nincs elegendő fórumunk a filozófiai nézetek kifejtése és ütköztetése számára. Elsősorban nem is a publikációs, hanem társadalmi fórumra gondolok. Magyarországon ma több száz tudományágnak van tudományos egyesülete, tudományos társulata, a balneológiától az asztronautikáig, amely utóbbit Magyarországon csak igen kevesen és igen szűk körben művelik. Ugyanakkor a filozófiának — bár az oktatásban elfoglalt jelentősége folytán több száz oktatót foglalkoztat, akikkel szemben egyetemlegesen az a követelmény, hogy a filozófiát tudományos szinten is műveljék —, nincs ilyen társadalmi bázisa. Legfőbb ideje lenne megalakítani a magyar filozófiai társulatot. Ez rendszeres szóbeli vitafórumot biztosíthatna a különböző nézetek kifejtésére és ütköztetésére. Meg kell jegyeznem, hogy itt nem kizárólag a marxista filozófiára gondolok. Egy ilyen társulat keretében lehetővé kellene tenni, hogy azok, akik más filozófiai irányzatokat képviselnek, ugyancsak kifejthessék a maguk nézeteit, mert *előrehaladás csak eleven viták útján lehetséges*, és ez nemcsak a marxizmuson belüli vitákra vonatkozik, hanem más filozófiai irányzatokkal való konfrontációra is. Ilyen társulat elősegíthetné a magyar filozófusoknak a nemzetközi filozófiai közéletbe való nagyobb mértékű bekapcsolódását is.

Célszerű volna, ha a társulat folyóiratot is kiadna. Mert igaz ugyan, hogy a Magyar Filozófiai Szemlén kívül több más folyóirat is közöl filozófiai vonatkozású cikkeket, de kifejezetten tudományos jellegű filozófiai tanulmányok publikálására egyedül a Magyar Filozófiai Szemle nyújt lehetőséget, ez pedig óhatatlanul bizonyos monopóliumhoz vezet, még ha a szerkesztő bizottság tudatosan törekszik is ennek kiküszöbölésére.

Felmerülhet az az aggály, hogy nem veszélyeztethetnék-e a megalakítandó tudományos egyesület vagy társulat stabilitását a marxista filozófián belül jelenleg dúló viták. Úgy gondolom, hogy a viták nem. Az azonban igen, hogy a jelek szerint a viták kiéleződésében elvi ellentétek mellett egyre inkább klikk jellegű ellentétek is szerepet játszanak. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy kizárólag a közérdeklődést magukra vont klikkek jelentik a magyar filozófia lényeges erőit. Ha az egyesületet egészséges szellemben irányítanánk és a vezetést a klikkellentétektől meg nem fertőzött *többség* képviselőire bíznánk — és erre megvan a lehetőség —, akkor az egyesület által nyújtott fórum éppen elősegíthetné a különböző nézetek nyílt összeütköztetését és ezzel előmozdíthatná az egység kialakulását.

Alig hiszem, hogy e társulat megalakulása ellen ésszerű érvet lehetne felhozni. Megítélésem szerint máris komoly vesztesége filozófiai közéletünknek, hogy nem alakult meg ez a társulat évekkel ezelőtt, legkésőbb akkor, amikor a Magyar Közgazdasági Társaság, amelynek a megalakításával szemben hasonló aggályok voltak annakidején, mint egy filozófiai társulat létrejöttével szemben.

*

Szerteágazó megjegyzéseimet itt nem is annyira befejezem, mint inkább félbeszakítom. Szeretném végül megismételni azt a reményemet, hogy a közel-

Digitized by Google

jövőben már nem filozófiai kutatási programokról, hanem a különféle programokból következő *kutatások eredményeiről* lesz módunk vitatkozni, s ennek révén közelebb juthatunk ahhoz a közös tendenciához, amely körül mai irányzataink ingadoznak.

Rádi Péter

A cikkben idézett irodalom:

Márkus György: Viták és irányzatok a marxista filozófiában. Kortárs, 1968. 7. szám.

Tordai Zádor: Miért vannak irányzatok a marxizmusban. Kortárs, 1968. 10. szám.

Sipos János: A marxizmus pluralizálásához. Kortárs, 1969. 2. szám.

Szigeti József: A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz. Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. szám.

Szabó András György: Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára. I. rész. Társadalmi Szemle, 1969. 3. szám, II. rész. Társadalmi Szemle, 1969. 4. szám.

Vajda Mihály: Az ontológia aktualitása. Kritika, 1968. 7. szám.

Barlay László: Filozófiai gondolkodás vagy filozofálgató esszéisztika. Magyar Filozófiai Szemle, 1969. 1. szám.

Bortnyik Sándor:
1923 – Magyar május

Digitized by Google

A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás

A fejlődő országokkal kapcsolatos eszmecsere a Társadalmi Szemle hasábjain érdekesnek ígérkezik, hiszen a mai világ egyik legbonyolultabb és — talán hozzá lehet tenni — legizgalmasabb problémájáról van szó. Az eszmecsere azért is hasznos, mert a kérdés rendkívül sokrétű, napról napra új vonásai kerülnek előtérbe és sok oldalról is közelíthető meg. E hozzászólás abból a nézőpontból igyekszik közelíteni a problémához, hogy milyen összefüggésben van a fejlődő országok gazdasági felemelkedése a világban kialakult nemzetközi munkamegosztás változásával.

A fejlődő országoknak súlyos politikai, társadalmi, kulturális problémák egész sorát kell megoldaniuk. Mégis nyilvánvaló, hogy **legégetőbb feladatuk gazdasági fejlődésük biztosítása,** és politikai, társadalmi problémáik nagy része ugyancsak ezzel kapcsolatos. Az összefüggés természetesen kölcsönös. A gazdasági fejlődés nem biztosítható politikai és társadalmi haladás nélkül, de a tétel fordítva is érvényes: a politikai, társadalmi és kulturális fejlődés sem képzelhető el gyorsabb gazdasági fejlődés nélkül. Természetesnek tekinthető tehát, ha az eszmecserében igen nagy súlyt kapnak a gazdasági fejlődés kérdései.

Magam is szeretném aláhúzni annak a jelentőségét, amit Rédei elvtárs hangsúlyozott hozzászólásában: a „harmadik világ" fogalmát jobban differenciálni kell, és csak nagyon erős fenntartásokkal lehet általánosságban beszélni a fejlődő országokról. Ennek előrebocsátásával a továbbiakban mégis a fejlődő országokról általában lesz szó, nyomatékosan aláhúzva, hogy a következő megállapítások nem minden fejlődő országra egyformán érvényesek.

A fejlődő országok helyzetét általában az jellemzi, hogy politikailag függetlenné váltak, de gazdaságilag nem. Az imperializmus rendszerétől való gazdasági függőségük rendkívül nagy, bár országonként kétségtelenül különböző. A fejlődő országok gazdaságában a monopoltőkének nagy közvetlen érdekeltsége van; a legtöbb országban a legfontosabb bányák, ültetvények, a legmodernebb gyárak közvetlenül a tőkés monopóliumok tulajdonában vannak. Emellett a függőségnek rengeteg közvetett formája is van; ezek a fejlődő országok kiszolgáltatottságában nyilvánulnak meg pénzügyi, kereskedelmi, közlekedési, technikai és egyéb téren. A fejlődő országok függőségének oka nem utolsósorban a mai nemzetközi munkamegosztásban rejlik, amely lényegében az imperializmus gyarmati rendszerének terméke. Ebből a munkamegosztásból, amelyben **a gazdaság, az ipar, a civilizáció a fejlett országok egy csoportjában összpontosul és a világ többi részét az elmaradottság jellemzi,** fakad a mai világ egyik alapvető gazdasági és ezzel összefüggésben természetesen politikai és társadalmi problémája. Ezt az imperializmus gyarmati rendszere idején kialakult munkamegosztást eddig csak a szocialista országok tudták áttörni, kiválva az imperializmus rendszeréből és utat törve nemcsak egy új társadalmi rend felé, hanem az imperializmusban kialakult nemzetközi munkamegosztás megváltoztatása és önálló, gyors gazdasági fejlődésük megalapozása felé is.

Természetes, hogy a régi és tulajdonképpen a jelenlegi munkamegosztás megváltoztatása is csak rendkívül bonyolult folyamat eredménye lehet, és még a célok helyes kitűzése sem egyszerű. A kérdés bonyolultsága azonban nem homályosíthat el bizonyos alapvető összefüggéseket, elsősorban azt, hogy első helyen **a fejlődő országok iparosítása** és a fejlett tőkésországok ipari monopóliumának megszüntetése áll. (Egyelőre nem szólok a szocialista országokról, mert az alapvető probléma a fejlődő országok és a fejlett tőkésországok közötti munkamegosztás megváltoztatása; a szocialista országok szerepére azonban még visszatérek.) A kérdés lényege tehát olyan feltételek létrehozása, hogy a fejlődő országok is megindulhassanak az iparosítás révén a gyorsabb gazdasági fejlődés útján.

Azzal kapcsolatban, hogy az iparosítás a gazdasági felemelkedés fő útja a fejlődő országok számára — csak úgy, ahogyan annakidején a fejlett tőkésországok és századunkban a szocialista országok számára is — három megjegyzést szeretnék fűzni:

Digitized by Google

● Ma már sem az irodalomban, sem a politikai küzdőtéren senki sem tagadja ezt a tézist. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy aránylag nem olyan régen, kb. egy évtizede, még a burzsoá irodalomban és a diplomáciában is gyakran kétségbe vonták. Két ízben is előfordult, hogy amikor e sorok írója az ENSZ-közgyűlésen a fejlődő országok iparosításáról beszélt, a vita során a nyugati országok képviselői azt igyekeztek bizonyítani — Dánia és Új-Zéland példájával — hogy nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság fejlesztése révén is lehet magas életszínvonalat elérni. Később ezek a hangok elnémultak, nemcsak a szocialista, hanem a fejlődő országok határozott fellépése következtében, amely bebizonyította e példák tarthatatlanságát és azt, hogy ezek a nézetek lényegében a figyelem elterelését, vagy az egész kérdés meghamisítását célozták.

● Közismert, hogy a fejlődő országok mezőgazdasága is rendkívül elmaradott; sok országban, különösen Ázsiában a termelés jóval lassabban nő, mint a népszaporulat. Az ipar és a mezőgazdaság összefüggésének egyik világos bizonyítéka, hogy az utóbbi évtizedekben a fejlett ipari országok mezőgazdasági termelése jóval gyorsabban emelkedett, mint a fejlődő országoké. Ezért nyilvánvaló, hogy súlyos hiba volna úgy értelmezni a fejlődő országok iparosításának célkitűzését, mintha ez háttérbe szoríthatná vagy helyettesíthetné a mezőgazdaság fejlődését. A fejlődő országok iparosításának — bár országonként különböző arányok mellett — **együtt kell járni a mezőgazdaság fejlesztésével**, sőt az iparosításban is erősen figyelembe kell venni a mezőgazdaság fejlődéséhez hozzájáruló iparágak szerepét.

● E helyütt nem akarok kitérni arra a rendkívül bonyolult és sokat vitatott kérdésre, hogy milyen legyen a fejlődő országok iparosítása, milyen iparágak kerüljenek előtérbe. E tekintetben különösen súlyos hiba volna általánosítani. A vita részben azon folyik, hogy az import helyettesítése legyen-e az iparosítás fő iránya, vagy az export-iparágak fejlesztése. Ekörül magyar közgazdászok között is vita folyik, és az eszmecsere során e problémát is érdekes volna bővebben tárgyalni. A két világháború között a fejlődő országok iparosításában többé-kevésbé elkerülhetetlenül az importot helyettesítő iparágak fejlesztése került előtérbe, erős állami protekcionizmussal. Az elmúlt másfél évtizedben azonban, a nemzetközi kereskedelem általános fellendülése, a gyarmati rendszer felbomlása és a szocialista világrendszer létrejötte következtében kialakult új helyzetben, egyre inkább kibontakozik a fejlődő országok iparosításának olyan lehetősége, amely jobban számol a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésből adódó új erőforrásokkal. Különösen a szűkebb belső piaccal rendelkező — részben az elmúlt évtizedekben önállóvá vált — kis országokban nem is képzelhető el az iparosítás a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedése, a felvevő piacok bővítése, a fejlődő országok ipari exportjának emelkedése nélkül.

A fejlődő országokra vonatkozó polgári irodalomban, de a fejlődő országoknak politikai síkon hangoztatott követeléseiben is széles körben érvényesül az a nézet, hogy gazdasági fejlődésük meggyorsításának alapvető feltétele a fejlett országok nagyarányú gazdasági segítsége. Az ebben a hozzászólásban kifejtett álláspont, amely szerint alapvető kérdés a nemzetközi munkamegosztás megváltoztatása, egészen másképp értelmezi a fejlett országok gazdasági segítségének jelentőségét. Ez nem azt jelenti, hogy tagadni kellene a segítség számos ma meglevő formájának szerepét (például a szakképzés, a tanácsadás, a beruházási tervek készítése, a hitelnyújtás, a közös vállalkozások létesítése területén), de hangsúlyozni kell, hogy **a fejlődő országok problémi pusztán külső segítséggel nem oldhatók meg.** A segítség hatékonyságát pedig nem egyszerűen a fejlődő országoknak nyújtott anyagi eszközök nagyságán kell mérni, hanem azon is, hogy a rendelkezésre bocsátott összegek vagy más intézkedések milyen

Digitized by Google

mértékben segítik elő a fejlődő országok számára kedvezőbb, új nemzetközi munkamegosztás kialakulását.

Rédei elvtárs helyesen mutat rá hozzászólásában arra, hogy a segélyprogramok előtérbe állítása eleve téves felvetése a dolog lényegének, hiszen teljesen elködösíti azt, hogy hol kell a probléma gyökerét keresni: az imperializmus gyarmati rendszerében. Ugyancsak nyilvánvaló hogy a fejlett országok segítsége szempontjából **politikailag teljesen megtévesztő egy kalap alá venni a volt gyarmatosító országokat és a szocialista országokat,** hiszen a fejlődő országok jelenlegi súlyos helyzete és a gyarmatosító országok gazdagsága részben ugyanabból a forrásból ered: a gyarmatosításból. Ezért teljesen jogos a kérdés olyan felvetése, hogy itt nem egyszerűen segélyprogramról van szó, hanem arról, hogy politikailag és történelmileg egyaránt igazságos volna, ha a volt gyarmatok a gyarmatosítók által évtizedek, évszázadok alatt tőlük elrabolt és kisajátított értékek visszajuttatását követelnék.

A neokolonializmus mai viszonyai alaposan elködösítik a külső gazdasági segítség jelentőségét és szerepét. A nyugati országok egyre nagyobb összegeket mutatnak ki a fejlődő országoknak nyújtott gazdasági segítségként, de mélyen hallgatnak arról, hogy ennek jelentős része olyan tőkebefektetés, amely busás haszonnal jár számukra, és még inkább arról, hogy profit, kamat, tőke-visszaszívás és egyéb címeken a segélyprogramokkal egyidőben hatalmas összegeket szivattyúznak ki a fejlődő országokból, egyes világrészekből tartósan nagyobbat, mint az oda irányuló tőkebeáramlás. A Le Monde 1969. március 4-i száma pl. utal arra, hogy 1968-ban az Egyesült Államok tőkekivitele 2,9 milliárd dollárra csökkent, viszont az oda visszautalt profit 5,8 milliárd dollárra nőtt, a Latin-Amerikából kivont profit például több mint ötszöröse volt az oda irányuló tőkének.

Ebből a szempontból az sem közömbös, hogy mire irányul a fejlődő országoknak nyújtott gazdasági segítség. Minthogy egész fejlődésüknek alapvető feltétele gazdasági függetlenségük és önállóságuk megteremtése, ezért **minden olyan segítség, amely elősegíti ezt a célt, hozzájárul a gazdasági fejlődéshez.** Azok a tőkebefektetések azonban, amelyek növelik a fejlődő országoknak a „segítséget" nyújtó országoktól való függőségét, kevéssé tekinthetők a fejlődést elősegítő tényezőknek, sokkal inkább olyanoknak, amelyek a függés növelésével tovább nehezítik a fejlődő országok helyzetét.

Ismétlem: mindez nem azt jelenti, hogy a gazdasági segítség nélkülözhető a fejlődő országok felemelkedésében. E segítségnek kétségtelenül növekednie kell és nemcsak mennyiségileg: sokrétűbbé is kell válnia, abban az értelemben, hogy a közvetlen tőkeáramláson kívül egyre inkább felölelje a szellemi javakban, képzettségben való segítséget is. A segítség ténye, vagy akár összegének emelkedése is távolról sem jelent azonban kibontakozást, ha nem párosul a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjával, illetve ha nem illeszkedik bele olyan koncepcióba, amelyben a gazdasági segítség a munkamegosztás átfogó megváltoztatását is elősegíti. Ez a felismerés vezetett sok országban arra, hogy egyre növekvő hangsúlyt kap a „trade, not aid" jelszó: „kereskedelmet, nem pedig segélyt".

Egy új nemzetközi munkamegosztás felvázolásának és a jelenlegi munkamegosztás szükségessé vált megváltoztatásának igen sok feltétele van. Ezeknek egyik sora — a magukban a fejlődő országokban végbemenő, illetve szükséges változások. Anélkül, hogy a fejlődő országok belső problémáinak részletezésébe belemennénk (Éliás elvtárs hozzászólása utal ezekre), hangsúlyozni szeretném, hogy a kibontakozás egyik alapvető feltétele a **fejlődő országok gazdasági függetlenségének megteremtése.** Ez olyan belpolitikát követel meg, amely alkalmas az országon belül az összes haladó erők összefogására, és olyan gazdaságpolitikát (részben külpolitikát), amely egyre inkább biztosítja azt, hogy az ország maga rendelkezzék természeti kincseivel és gazdagságának más forrásaival. (A nyugati hatalmak is felismerték e kérdés jelentőségét. Jellemző erre, hogy amikor az ENSZ gazdasági szerveiben napirendre került „Az országok önrendelkezése természeti kincseik felett" című kérdés, az imperialista országok képviselői mindent elkövettek azért, hogy a kérdés lekerüljön a napirendről, vagy legalábbis olyan ügyrendi vitába fulladjon, amely lehetetlenné teszi az érdemi tárgyalást.) Egyre inkább nő az a felismerés is, hogy

Digitized by Google

a fejlődő országokban is elkerülhetetlen valamiféle nemzeti terv készítése a fejlesztés átfogó koncepciójának kialakítására. Ha pedig megfelelő súllyal kerül majd előtérbe a nemzetközi munkamegosztás átrendezése, akkor a nemzeti, népgazdasági terveknek még nagyobb jelentőségük lesz. Mindez olyan államhatalom és belpolitika létezését tételezi fel, amely tudatosan igyekszik az ország gazdasági önállóságának megszilárdítására, az imperializmustól való gazdasági függőség lazítására. Közismert, hogy ezek a feltételek rendkívül különbözők az egyes fejlődő országokban, és a haladás erőinek harca óriási ellenállásba ütközik.

Megjegyzendő, hogy a gazdasági fejlődés, az iparosítás és az egészséges nemzetközi munkamegosztás kialakítása szempontjából a harmadik világ több régiójában új kérdésként merül fel egyes országcsoportok regionális gazdasági tömörítése, gazdasági integrációk kialakítása. Különösen a kisebb, részben újonnan alakult országok vonatkozásában válik ez egyre időszerűbbé, mert enélkül kis belső piacuk és felhalmozási lehetőségeik korlátai gazdasági felemelkedésük erős fékjévé válhatnak, figyelembe véve, hogy a mintegy 85 fejlődő ország közül 53-ban a lakosság létszáma az 5 milliót sem éri el.

A másik feltétel nemzetközi, sőt világméretű, ez lényegében az, hogy világméretekben kell elismertetni a kérdés ilyen átfogó feltevését, tehát el kell fogadtatni, hogy **szükség van a világban jelenleg uralkodó nemzetközi munkamegosztás gyökeres átalakítására.** E felismerés politikai síkon való kiharcolása vezethet közelebb olyan nemzetközi légkörhöz, amelyben könnyebb e nagy cél konkretizálása és érvényesítése. Az ilyen átfogó gazdaságpolitikai cél elfogadtatása azt is lehetővé teszi, hogy a fejlődő országoknak nyújtandó gazdasági segítség fokozására irányuló politika is ehhez igazodjék. A nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét azonban **a nemzetközi monopoltőke magától sohasem fogja elismerni,** ez csak hosszú és szívós harccal érhető el. Ebben a harcban sorsdöntő szerepet játszik az a politikai, erkölcsi és részben gazdasági támogatás, amelyet a szocialista országok nyújtanak a harmadik világnak.

Felmerül az a kérdés: milyen módon lehet közelíteni egy ilyen nagy és átfogó problémához, hogyan lehet konkretizálni a nemzetközi munkamegosztás átfogó reformjának eszméjét. Ehhez csak néhány gondolatot szeretnék fűzni:

a) Mindenekelőtt el kell fogadtatni a nemzetközi közvéleményben — így az ENSZ-ben és egyéb nemzetközi szervezetekben — **a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét, amelynek középpontjában a fejlődő országok iparosítása áll.** Ez sokak számára egyszerűnek tűnhet, de távolról sem az. Ha ma nehéz is nyíltan ellenezni a fejlődő országok iparosításának gondolatát, de még a kérdésben illetékes körök sem úgy vetik fel azt, mint a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét. Jellemző erre Raoul Prebischnek Rédei elvtárs által is említett példája: az, hogy a II. Világkereskedelmi Konferencián előterjesztett javaslatainak középpontjába az „általános fejlesztés stratégiáját" állította, de a hangzatos címről kiderült, hogy tulajdonképpen elsősorban a minél átfogóbb segélyprogramtól várja a fejlődést, és nem is veti fel a stratégiai célok között a nemzetközi munkamegosztás reformját.

b) Ha a nemzetközi közvélemény általánosan elfogadja ezt a gondolatot, akkor törekedni kell az ebből adódó konkrétabb következtetések levonására a nemzetközi gazdasági élet sok területén. Így pl. **következetesen érvényesíteni kell ezt a stratégiai célt a kereskedelempolitikában.** Ebben a felfogásban lehet érvényesíteni a fejlődő országok által követelt preferencia-rendszert, amely megfelelő előnyöket nyújtana termékeiknek a fejlett országok piacain. A fejlődő országok már ma is erősen támadják a fejlett tőkésországok olyan protekcionista jellegű rendszabályait, amelyek — többek között vámpolitikájuk, kvótarendszerük segítségével — nehezítik a fejlődő országok termékeinek értékesítését piacaikon. Konkretizálni lehet a munkamegosztás reformjának célját **azokban a kormányzati és nemzetközi szervezetekben is, amelyek a segélypolitika**

Digitized by Google

kérdéseiben döntenek. A nemzetközi munkamegosztás reformja természetesen nemcsak általában, hanem a fő iparágak vonatkozásaiban is konkretizálást igényel. Ennek jelentősége különösen ott nagy, ahol a fejlődő országok nyersanyagainak feldolgozása kerül előtérbe, mint pl. olajfinomítók kiépítése a fejlett tőkésországok helyett az olajtermelő országokban, kohászat kiépítése az ércelőhelyek közelében stb.

Mindez nem lehet egy-egy ország ügye, hanem az összes érdekelt fejlett és fejlődő országok gazdaságpolitikájáról van szó, s a gazdaságpolitikának bizonyos összehangolását teszi szükségessé a gazdasági együttműködésük szempontjából elsőrendű kérdésekben. A gazdaságpolitika összehangolása mindenekelőtt a fejlődő országok kivitelének elősegítését, tehát a fejlett országok importjának növelését érinti. E tekintetben a legfontosabb célok a következők:

- A fejlett országok növeljék a fejlődő országokból származó félkész- és késztermék-behozatalukat (a nyersanyag-behozatal mellett), abban az ütemben, ahogyan ezek termelésének bázisa a fejlődő országokban szélesedik.
- Elő kell segíteni, hogy ez a behozatal állandóan és jelentősen növekedjék, tehát ne konjunkturális jellegű legyen, hanem olyan, amelyre szilárdan építhetik iparuk fejlesztését a fejlődő országok.
- Ez végső soron már az iparfejlesztés és beruházási politika bizonyos összehangolásához vezet, lényegében annak kialakításához, hogy melyek azok az ágazatok, amelyeknek termelésében a jövőben növekvő helyet kell kapniuk a fejlődő országoknak, amelyeknek fejlesztése tehát a fejlett országokban lassúbbá válhat.

Ezek a szempontok egy új nemzetközi munkamegosztás felvázolása esetén a szocialista országoknak és köztük hazánknak a fejlődő országokkal kapcsolatos gazdaságpolitikáját is érintik. A Magyarország és a fejlődő országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésének az lesz a fő meghatározója, hogy milyen mértékben tudjuk növelni a behozatalt a fejlődő országokból. Azért kell a behozatalra, a helyes importpolitika kialakítására helyezni a súlyt, mert a gazdasági fejlettségben fennálló színvonalbeli különbség folytán a fejlődő országok szükségletei a hazánkban termelt és exportált árufélék iránt rendkívül nagyok, de sokkal szűkebb a találkozási felület Magyarország importigényei és a fejlődő országok exportlehetőségei között.

Ebben a vonatkozásban is hangsúlyozni kell, hogy a behozatal előtérbe állítása távolról sem azt jelenti, hogy nincs szükség jelentős hitelek és egyes esetekben segélyek nyújtására. Ez különösen azoknál a beruházási javaknál merül fel, amelyeknél amúgyis a hitelnyújtás a feltétele a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének. A hitelek nyújtásánál azonban megintcsak mérlegelni kell azt, hogy elősegítheti-e a hitelezés a fejlődő országok exportképességének növekedését, mindenekelőtt olyan termékekben, amelyekre Magyarországnak is szüksége van és így beilleszkedhet-e egy olyan koncepcióba, amely ebben a vonatkozásban is a nemzetközi munkamegosztás reformját segíti elő. Másrészt a hitelek, illetve a gazdasági segélyek szerepe a gazdasági kapcsolatokban attól is függ — mégpedig fordított arányban —, hogy milyen ütemben nő a fejlődő országokból származó import. Ha ugyanis a behozatal gyors ütemben nő, akkor ez válhat a gazdasági kapcsolatok fő motorjává. Ezért a gazdasági segítség, a hitelnyújtás szerepe abban a mértékben szorul második helyre, amilyen mértékben a behozatal fokozása, tehát lényegében egy új munkamegosztás kialakítása kerül előtérbe.

A behozatal növelésének több útja kínálkozik:

a) Változatlanul lehet növelni az ún. hagyományos nyersanyagok behozatalát. Ezek egy részénél (kávé, tea, déligyümölcs) a belső szükségletek is viszonylag gyorsan fokozódnak. Az ipari nyersanyagoknál (gyapot, gyapjú, bőr, juta) nem növekszik ugyan gyorsan a hazai szükséglet, itt azonban az import fokozásának lehetősége attól függ, milyen ütemben lehet tovább haladni azon az úton, hogy a fejlődő országokban termelt áruk egyre nagyobb hányadát közvetlenül ezekből az országok-

Digitized by Google

ból, ne pedig a fejlett tőkésországok közvetítésével szerezzük be. Ez az átcsoportosítás már egy évtizede folyik, és eddig is jelentős tényezője volt a gazdasági kapcsolatok fejlődésének.

b) A munkamegosztás változása szempontjából nagyobb jelentőségű azonban az, hogy tudjuk-e fokozni a félkész- és késztermékek importját a fejlődő országokból. A félkész termékek egy részénél arról van szó, hogy a fejlődő országokban termelt nyersanyagok egy részét növekvő arányban nem itthon dolgozzuk fel, hanem félkész vagy késztermék formájában importáljuk. Ez azzal az előnnyel járhat, hogy egyes feldolgozó kapacitásokat nem szükséges nekünk fejlesztenünk. Az ilyen alapon összehangolt termelés- és kereskedelempolitika stabil belső piacot nyújthat számos félkész- és késztermék számára. Ez különösen időszerű ma már textíliáknál (fonal, nyersszövet, pamut, fehéráru, jutaszövet, jutazsák) és bőráruknál, de távolabbi perspektívában reálissá válhat színes fémeknél és egyéb ipari nyersanyagoknál is.

c) Figyelembe kell venni, hogy egyre nő egyes fejlődő országok kínálata ipari késztermékekben, ide értve egyes technikailag magas színvonalú késztermékeket is.

Mindezzel kapcsolatban felmerülhet két kérdés:

- Érvényesülhetnek-e kölcsönös előnyök a fejlődő országokkal való kapcsolatokban, vagy valamiféle segélypolitikát jelentenek az elmondottak?
- Valóban összefüggnek-e a Magyarország vonatkozásában elmondottak a nemzetközi munkamegosztás változásával, vagy csak kisebb jelentőségű külkereskedelmi kérdéseknek tekinthetők?

Ami az első kérdést illeti, véleményem szerint abból kell kiindulni, hogy **a gazdasági kapcsolatok reálisan csak a kölcsönös előnyök alapján fejleszthetők.** Ez természetesen nem zárja ki egyes esetekben politikai vagy egyéb szempontok által indokolt segítség nyújtását, de a gazdasági kapcsolatok egész rendszerét nem lehet erre építeni. Van azonban a kölcsönös előnyök keresésének egy különleges vonása, éppen a fejlődő országok vonatkozásában. Ha ez a kölcsönös előnyökön nyugvó munkamegosztás egybeesik azzal a nemzetközi gazdaságpolitikával, amely elősegíti a fejlődő országok iparosítását, akkor egyidejűleg **jelentős segítséget** is nyújt a fejlődő országoknak, jelentősebbet, mint a lehetőségeink végső határán is feltételezhető segélypolitika. A legfontosabb segítség tehát, amelyet a fejlődő országoknak nyújthatunk, mindenekelőtt **az olyan importpolitika, amely messzemenően figyelembe veszi a fejlődő országok iparosítási törekvéseit.**

Ebben az összefüggésben lehet megválaszolni a második kérdést is. A magyar behozatal volumene a fejlődő országok összkivitele szempontjából nem jelentős és megsokszorozódása sem tenné azzá. (Bár egyes országok esetében a magyar import hányada nem jelentéktelen.) Ha azonban növekvő és tartós szerepet kapnak a magyar behozatalban azok a fejlődő országokból származó félkész- és késztermékek, amelyek új piacot nyitnak ezen országok fiatal ipara számára, akkor az ilyen irányú fejlődés szerves részévé válik annak a nagy folyamatnak, amely a nemzetközi munkamegosztás reformjára irányul, arra, hogy a fejlődő országok nagyobb helyet foglalhassanak el a világ ipari termelésében. Ebből a szempontból azonban az említett kapcsolatok csak akkor jelentősek, ha tartósak, ha tehát nem egyszerűen alkalmi üzletekből állnak, hanem összehangolt gazdaságpolitikán alapulnak. Konkrétabban ez azt jelenti, hogy a magyar ipar fejlesztésében **tervszerűen és hosszú időre előre meg kell határozni, melyek azok a termékcsoportok, amelyekre nézve a szükségleteket a hazai fejlesztés helyett a fejlődő országokból származó behozatalból fedezzük.** Ez a kérdés fel van téve a gazdaságpolitika és a tervek készítői számára, és már a következő ötéves tervben is választ kell adni rá.

Nyilvánvaló, hogy a világon meglevő munkamegosztás átfogó reformja csak hosszú történelmi folyamat eredménye lehet, és ezért az előrehaladás csak fokozatosan képzelhető el. Minél tudatosabb azonban a mi részünkről is egy ilyen értelmű gazdaságpolitika kialakítása, annál hatékonyabban segíti elő nem-

Digitized by Google

csak a fejlődő országok, hanem hazánk gazdasági fejlődését is. Figyelemmel beruházási eszközeink korlátozott voltára, nyilvánvaló, hogy minden olyan kapacitás, amelynek kiépítése megtakarítható a fejlődő országokból származó import növelése révén, olyan kapacitásokra konvertálható (pontosabban: a ráfordításra szánt összeg konvertálható, amely hatékonyabb ágazatokba történő befektetéseket tesz lehetővé. E kérdésekben a tervezés egyik feladata az optimális megoldások megtalálása. Ha csak néhány ponton sikerül előrehaladni annak tisztázásában, hogy mely termékek vagy termékcsoportok behozatalát szélesítjük a fejlődő országokból, akkor már könnyebb, hogy a fejlődő országokkal kapcsolatos egyéb gazdasági műveleteket is (hitelek, műszaki segítség nyújtás, káderképzés stb.) ezekre összpontosítsuk. Mindez elősegíti tehát, hogy magyar részről is határozottan bontakozzék ki egy olyan koncepció, amely konkretizálja a gazdasági kapcsolatokban fellelhető kölcsönös előnyöket, és amely egyúttal összhangban áll azzal a történelmi folyamattal, amely a fejlődő országok iparosítására, a világban végbemenő nemzetközi munkamegosztás megváltoztatására irányul.

Azért is jelentős feladat a szocialista országok és ezen belül hazánk ilyen irányú elképzeléseinek kialakítása, mert ennek hatása nemcsak a fejlődő és a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatokban jelentkezik. A szocialista országok által a fejlődő országoknak nyújtott segítség — ide értve a munkamegosztás új vonásainak kifejlesztését is — nemcsak közvetlen hatása miatt fontos, hanem azért is, mert a példa ereje messzemenően kihat a fejlődő országok és a fejlett tőkésországok kapcsolataira. A szocialista és a fejlődő országok között kialakult gazdasági kapcsolatok eddig is hatékony segítséget adtak a fejlődő országoknak gazdasági függetlenségükért folytatott harcukban. Az ilyen módon nyújtott „közvetett" segítség a jövőben tovább erősítheti a fejlődő országok pozícióját ebben a küzdelemben és fokozottan ösztönözhet a nemzetközi munkamegosztásban elérendő pozitív változásokra.

Dr. Szita János

Bortnyik Sándor: Kispolgárok

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

A jövő a mában

A Társadalmi Szemle márciusi számában feltett kérdésre mint egy olyan szövetkezet elnöke próbálok feleletet adni, amelyben megkíséreljük mai valósággá tenni a mezőgazdaság jövőjét.

A szövetkezeti mozgalom — éppúgy, mint bármely más, a haladás útját kereső mozgalom —, meg kell hogy küzdjön azokkal a nehézségekkel, akadályokkal, szemléletekkel, irányzatokkal, melyeket történelmileg az adott helyzet szül. Ezért nem vagyunk biztosak abban, hogy amit ma teszünk, változatlanul jó lesz-e a jövőben is, de úgy véljük, a technikai fejlődés és a szövetkezeti forma összehangolásának ezek lesznek a fő keretei.

Néhány adat

Mi Tolna megyében — a Szovjetunióban szerzett tapasztalataink alapján — 1964-ben kezdtük el a Szekszárdi Állami Gazdaságban és szövetkezetünkben, a bátaszéki Búzakalász Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben megszervezi az ún. *önálló gépesített komplex brigádokat.* Ezek a brigádok kis létszámúak, de megfelelő szaktudással és technikai felszereléssel nagy területen és teljesen új munkaszervezeti formákban dolgoznak, s kiváló eredményeket érnek el.

Szövetkezetünkben már ötödik éve 12 ember 1800—2000 kat. hold területen termel kalászosokat, kukoricát, napraforgót, olajlent a kézi munka kiiktatásával. Munkájuk a mélyszántástól a termény magtárban való átadásáig terjed. Munkabérüket végtermék szerint, a megtermelt mázsák mennyiségétől függően kapják. Pl.: egy mázsa búzáért és őszi árpáért 9,80 forintot, egy mázsa morzsolt kukoricáért 14,70 forintot, 1 mázsa napraforgóért vagy olajlenért 12,— forintot kapnak. Technikai felszerelésük hat MTZ—5-ös traktor, két DT—54-es lánctalpas traktor, négy SZK—4-es gabonakombájn és a szükséges egyéb munkagépek. A brigád feladata még a rendelkezésükre bocsátott erő- és munkagépek folyó javításának elvégzése is.

Ez az új munkaszervezeti forma az elmúlt öt év átlagában mintegy 40 százalékkal *alacsonyabb termelési költséggel* működik, mint a hagyományos munkaszervezetek. Példaként említem meg, hogy 1968-ban a búza mázsájára 27 perc, az őszi árpáéra 21 perc, a kukoricára 37 perc, a napraforgóéra 38 perc, az olajlenére 40 perc *termelő munkaidőt* fordítottak. Egyes termények termésátlaga mintegy 20 százalékkal magasabb a járási termésátlagnál. Jelentős még az, hogy a brigád *minden anyagfelhasználási mutatója* (üzemanyag-felhasználás, anyag- és alkatrész-felhasználás) alacsonyabb, mint a hagyományos szervezeti egységekben.

A brigádban dolgozó 12 ember 1968-ban — a szükséges technikai felszereléssel, melynek értéke 2 195 018 forint — 1901 kat. hold területen, 9 098 686 forint értékű terményt állított elő; az egy főre jutó termelési érték 758 224 forint, *több mint tizszerese a szövetkezetünkben egy tagra jutó termelési értéknek.* Egy hold megművelésére és betakarítására, valamint a gépek javítására 1,53 munkanapot használtak fel, egy-egy brigádtagnak egy tízórás munkanapra eső átlagjövedelme 140,20 forint.

Új munkaszervezeti forma, új feladatok

Az ilyen munkaszervezeti forma bevezetése nagy feladat elé állítja a termelőszövetkezet vezetőségét és szakvezetőit. A kis létszámmal, nagy területen való gazdálkodás *sok munkaerőt szabadít fel.* Ezért a legfontosabb feladat *a munkaerő*

Digitized by Google

lekötése. Ez elkerülhetetlenül a termelésszerkezet változtatását igényli. A munkaigényesebb növények termelése és más, melléküzemági tevékenység segít e probléma megoldásában. Szövetkezetünkben 1965-ben az egy dolgozó tagra eső ledolgozott munkanapok évi átlaga 187 nap volt, ez 1968-ban 211 munkanapra nőtt. Sikerült tehát kielégítően biztosítani a dolgozó tagság foglalkoztatását úgy, hogy jövedelmük évről évre egyenletesen nőtt. 1967-ben és 1968-ban egy tízórás munkanapra vetítve 100 forinton felül volt a jövedelem, s ebben a komplex brigádok alacsonyabb termelési költségeinek is részük van.

Nemcsak a termelésszerkezet átalakítása ad komoly feladatot a szakvezetőknek, hanem az *önálló növénytermelő komplex brigádok szakszerű irányítása* is. Ez a brigád minden részletre kiterjedő technológiai terv alapján végzi feladatait. A technológiai terv elkészítése arra kényszeríti a szakvezetőket, hogy a brigád területét és munkáját úgy helyezzék a gazdaság vetésforgójába, hogy a brigád területe lehetőleg ne legyen több 3—4 tömbnél. A munkafeladatok elvégzésére — az önállóság érdekében — olyan technológiai előírásokat kell készíteni, melyek alapján a brigád zavartalanul tudja végezni munkáját és csak akkor kell tanácsot adni neki, ha objektív okok miatt változtatásra van szükség a termelőmunka kivitelezésében.

Termelőszövetkezetünk 1969-től kezdve a 4400 kat. hold közös szántóterület 82 százalékán két komplex brigáddal, *21 fővel látja el a termelőmunkát.* A felszabaduló munkaerőt más területeken hasznosítjuk. Növeljük zöldség- és gyümölcskertészetünket, a termelt termények feldolgozására pedig konzervüzemet létesítettünk; ennek az idén kb. 300 vagon a kapacitása. A termények feldolgozása a konzervüzemben 35 000 munkanapot igényel.

A komplex brigádéhoz hasonló szervezeti formában végzi munkáját szövetkezetünk minden termelő ágazata. Tagjaink anyagi érdekeltsége a *végtermékhez* van kötve, vagyis évi összjövedelmüket a megtermelt mázsákért, literekért, darabokért kifizetett összeg adja meg. A termelési terv le van bontva a legkisebb egységekre, a munkacsapatokra. A termelőmunkában egy-egy kollektíva, a növénytermelésben, az állattenyésztésben 12—15 ember felel egymás munkájáért, a vállalt feladat megfelelő végrehajtásáért. A különbség annyi, hogy az állattenyésztésben nemcsak a végtermék, hanem a felhasznált takarmány anyagköltsége is meghatározza egy-egy istálló kollektívájának évi jövedelmét.

Az itt vázolt munkaszervezeti formák *útkereső* jellegűek. Mint ahogy számos szövetkezeti gazdaság — felismerve a helyi adottságokat és lehetőségeket — különböző munkaszervezeteket, jobb munkára ösztönző jövedelemelosztási formákat keres és alkalmaz, mi is ezt tettük. Véleményem szerint a társadalom, a szövetkezet és a tagság együttes érdekét szolgálta az is, hogy egy liter tej anyagköltségét 1965 óta három év alatt 2,48-ról 1,65 forintra csökkentettük. Ez azt is jelenti, hogy három év alatt csaknem 2 millió forinttal kevesebb értékű takarmányt használtunk fel a tejtermelésben. Jó eredménynek mondható — melynek eléréséhez hozzájárult az itt alkalmazott darabbér is —, hogy a sertéstenyésztelepen az egy kocától leválasztott 16 kg súlyú választott malacok száma az 1965. évi 9,2-ről 1968-ig 16,6-ra növekedett. Az eredményekkel arányosan növekedett az állattenyésztésben dolgozó kollektívákban a tagok jövedelme. Öt év távlatában jónak tartjuk az önálló gépesített növénytermelő brigádokat, amelyek a technikai eszközök helyes, szakszerű alkalmazásával évente 700 000—800 000 forint egy főre eső termelési értéket értek el. Ezek a munkaszervezetek segítik szövetkezetünk szervezettebb, vállalatszerűbb, önálló gazdálkodását, s jól szolgálják a közös gazdaság és a tagság érdekeit.

Tulajdonosi érzés és a technika

A termelőszövetkezeti mozgalomban találkozunk olyan véleményekkel, hogy a gépesítés, a technikai eszközök fokozottabb használata, a szakosított jellegű munka veszélyezteti a szövetkezeti tagság tulajdonosi gondolkodását. Ez, ha igaz volna, azt jelentené, hogy csak a legszükségesebb mennyiségben és csak egyes munkaterületeken alkalmazzunk gépeket, ahol pedig mód van rá, továbbra is emberi, fizikai erővel dolgozzunk.

Vannak még olyan mezőgazdasági termelőszövetkezetek, amelyekben az idő már túlhaladta a széles körű *részes mű-*

Digitized by Google

velést, de mégis kitartanak mellette, mert az egyszerűbb, nem igényel nagyobb üzemszervezési feladatokat: „a tagság megszokta ezt, kár megváltoztatni". Egyes gazdaságokban valóban szükséges a részes művelés, de ma általában már vitatható, hogy mennyire gazdaságos és mennyire segíti a fejlett nagyüzem kialakítását ez a munkaszervezet. A mezőgazdaságban is voltak és vannak fokozatok a fejlődés során. *De amikor túlhaladottá vált egy termelési módszer és amikor a gazdasági alapok megengedik ezt, szükséges az előrelépés.* Természetesen úgy, hogy ne sértse a tagság érdekeit, tulajdonosi érzését.

A termelőszövetkezeti törvény kimondja, hogy a termelőszövetkezeti tagok nemcsak tulajdonosai szövetkezetüknek, hanem egyben dolgozói is. Úgy gondolom, hogy ez a kisparcellás gazdálkodás idején is így volt. A kisárutermelő paraszt az egyéni gazdaságban is dolgozó volt, sőt ehhez még hozzákapcsolódott gazdaságának minden gondja: a személyes irányítás, a tervezés, a szervezés, a gazdasági ügyek intézése, a kereskedelem, a család besegítő munkájának megszervezése, a jövedelem beosztása. *A nagyüzemben sem szabad megfosztani őt ettől a fontos szervező tevékenységétől, de tartalmilag más formában* kell bevonnunk a közös gazdaság napi tevékenységébe, gondjaiba.

A termelőszövetkezeti tagnak *a termelésben elfoglalt helye* nagymértékben segítheti a tulajdonosi gondolkodás erősödését. Ha a szövetkezeti tag olyan helyen dolgozik, ahol tevékenysége összhangban van szakmai felkészültségével, ha jövedelme is kielégítő, ha szereti munkahelyét, nem kívánkozik máshová, mert ott szeret dolgozni, ahol szervezettség, üzemszerűség és rendszer van a munkában. A tagnak tisztában kell lennie a tulajdonosi jogokkal és kötelezettségekkel is, ezért jó, ha *nemcsak ismertetjük, hanem nyomtatásban is kiadjuk minden tagnak az alapszabályt és ügyrendet*, mely egyben hasznos útmutató is számára. Éreznie kell a tagnak, hogy megbecsült dolgozó tagja a szövetkezetnek és társadalomnak. Nem mindegy, hogy tulajdonosi érzéssel vesz-e részt a közös munkában egy-egy tag, vagy csak „dolgozó munkahelynek" tekinti a szövetkezetet. Szocialista társadalmunk fejlődése, a politikai nevelőtevékenység, a kollektív életszemlélet elmélyítése, az együvétartozás és baráti légkör fejlesztése, a megfelelő anyagi ösztönzők mind jó hatással vannak a tulajdonosi gondolkodásra.

A szövetkezeti tagság nagy többsége *rendszeres tájékoztatást igényel*, hogy ismerje a vezetők elképzelését, és megfelelő saját véleményt tudjon kialakítani, hogy ő maga is bekapcsolódhasson a közös gazdaság napi gondjaiba és eredményeibe. A tapasztalat azt mutatja, hogy semmiféle kárt nem okoz az, ha a vezetők elfogadják a tagok jól átgondolt javaslatait és *változtatnak eredeti elképzeléseiken.* Sőt, ez növeli a vezetők tekintélyét a tagok szemében, segíti a kölcsönös bizalom, a jó kollektív légkör kialakulását.

A vezetők feladata, hogy előremutató, a közösség érdekeit szolgáló javaslataikat megismertessék a tagsággal. A vezetőknek tisztában kell lenniük azzal, hogy mi az, ami üzemükben a tagság egyetértésével, meggyőzés útján megvalósítható úgy, hogy az intézkedések a tagság érdekeit szolgálják. Így van ez a gépesítéssel is. Ha a szövetkezeti tag látja, hogy a gépek használatával kulturáltabbá, emberibbé lesz az élete, vagyis kevesebb fáradsággal, de nagyobb termelékenységgel több jövedelemhez jut, biztonságos termelési alapokat hozhat létre, akkor *egyetért a gépek maximális használatával, az új munkaszervezetek kialakításával is.* Az eddigi tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy jelenleg mind jobban tetszik a termelőszövetkezeti tagságnak a szervezett termelés, az üzemszerűség, az önállóság, a vállalatszerű gazdálkodás, a különféle melléküzemági tevékenység, és maga is segíti ezek megvalósítását.

•

Parasztságunk elismeri, hogy ma már valósággá váltak pártunk IX. kongresszusának a mezőgazdasággal kapcsolatos határozatai. A termelőszövetkezeti parasztság hálás pártunknak azért a sokoldalú szociális gondoskodásért, mely életét szebbé, munkakörülményeit biztonságosabbá tette. Pártszervezeteinknek, a választott vezetőknek, a szakvezetőknek, a termelőszövetkezeti szövetségnek nagy részük van abban, hogy miként érvényesülnek egy-egy termelőszövetkezeti gazdaságban pártunk határozatai.

Bali Zoltán

Digitized by Google

A bizalom fékjei

A Társadalmi Szemle szerkesztőségének bátor kérdésfeltevése, éppen mert nagyon időszerű és fontos témát tűz napirendre, arra ösztönöz mindnyájunkat, hogy felelősséggel mondjunk véleményt. Valóban ez most a termelőszövetkezetek további fejlődésének kulcskérdése: helyes politikai koncepció talaján, gyors ütemű technikai fejlesztés mellett mit kell tennünk, hogy „a termelőszövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék és gazdaként... érvényesítse tulajdonosi jogait"?

A szövetkezeti tagok *tulajdonosi beállítottsága*, ha nem is jut direkt módon kifejezésre a napi munka folyamatában, nálunk még igen erős. Ez érthető. Alig negyedszázada verték le a mesgyekarókat az úri nagybirtokokon, s a mi pártunk mondta a parasztságnak, hogy ezeréves jussát többé senki nem pörölheti el tőle. Ugyanakkor hány idős parasztember mondja ma is, hogy „elvették a földet"! Mert hiába van a nevén az a föld, nem érzi többé a magáénak, mert nem maga rendelkezik vele. A józan és felvilágosultabb többség tudja már és képes érzékelni is a nagyüzemi termelés egyedüli létjogosultságát, szükségszerűségét. Erről győzi meg saját korszerűsödő életformája is. De figyeljük csak meg: egy-egy helytelennek ítélt elképzelés hallatán (rossz helyre akarnak építeni egy istállót, bizonyos földdarabba nem azt vetnek, amit a többség kedvezőnek tartana) mekkora a felzúdulás, a tulajdonosi sértettség! Sajnálatos szűklátókörűség, hogy ebben esetenként csak „maradiságot", csak „okvetetlenkedést", vagy „lázítást" látnak a vezetők. Dehogyis erről van szó!

Az ilyen és hasonló megnyilvánulásokban egyáltalán nem nehéz felfedezni *a szövetkezet féltését*, a közösségi tulajdon megóvásának szándékát, s egy sor olyan kritériumot, amely *a szocializmus erősítésének irányában* hat.

A tulajdonosi jogok kifejeződését sokan hajlamosak kistulajdonosi szemléletnek bélyegezni. Nem helyes ez a nézőpont. Hiszen a társas gazdálkodás kistulajdonosok szövetkezése: olyan embereké, akik a szocializmust mint társadalmi rendszert *nem elvi összefüggésekben, hanem saját szemszögükből nézik.* Közönségesen fogalmazva: azt nézik, mit ad nekik, többet-e, jobbat-e, mint a múlt adott. A földet, a gépet, az egész közvagyont pedig változatlanul *ezeréves jusskként kezelik* — jogosan.

Sok közgyűlésen eleinte nem tudtuk sírjunk-e vagy nevessünk: az elnök szép általánosságokat mondott, a főkönyvelő úgy beszélt a milliókról, mint a lyukas kétfilléresről, aztán következtek a hozzászólások, és mindenki a háztáji iránt érdeklődött. Beállítottság kérdése, ki milyen tanulságot vont le ebből. Ahol csak annyit állapítottak meg, hogy az emberek közömbösek a közügyek iránt — alaposan tévedtek. *Nem tudtak hozzászólni,* mert nem volt „rálátásuk" az ezer holdakra, nem tudhattak a milliós nagyságrendű tételek között eligazodni. És idegenkedtek is, mert nagyon új volt mindaz, amit hallottak. Tegyük hozzá: új volt ez azoknak a vezetőknek is, akik a beszámolókat összeállították, elmondták. Idegenkedtek ők is a maguk módján. Mert érezték, látták a vállalkozás nagyságát: nem elég gazdásznak lenni, nem elég a könyvelés szabályait ismerni — itt *az embereknek kell egymást megtalálniuk,* különben nincs siker.

Az ezeréves jusshoz pedig az is hozzátartozik, hogy tisztségtől, „rangtól" függetlenül, mindnyájunknak jogunk van emberséget adni, emberséget várni és követelni. Az emberség itt *a nagyüzemi szemléletre való türelmes ránevelésben* nyilvánulhat meg.

A kistulajdonosi beállítottságú emberek százezrei azzal, hogy a nagyüzemi gazdálkodás útjára léptek, a tőlük telhető legtöbbet adták a szocialista termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok kialakításához. Azóta pedig elmondhatjuk, hogy többségükben úgy is dolgoznak, hogy a megváltozott tulajdonviszonyok mellett a munkájuk is a termeléshez való megváltozott viszonyukat tükrözi. Alapjában véve nincs gond a munkafegyelemmel: a helyes intézkedések sorozata, az érdekeltség elvének megfelelő alkal-

Digitized by Google

mazása elfogadhatóvá, sőt vonzóvá tette az új életformát, még a tegnapi kételkedők legnagyobb része számára is. Természetes, hogy ez dicséri a jó politikát, de ugyanúgy dicséri a szövetkezeti parasztságot is. Végtére is a szocializmus, mint eszme és mint cél, a munkapadok mellett, a szántóföldeken lesz valósággá, a szocializmus a kétkezi munkából születik, nem pedig valami felülről jövő áldás. S ha elfogadjuk ezt, akkor magunkban azt is tisztáztuk, hogy magasabb célok szürke végrehajtója-e a szövetkezeti tag, vagy a termelőszövetkezeti élet formálója? Formálója mindenütt, még ott is, ahol nem kérik ki a véleményét! *Az embereket sehol nem lehet megváltani akaratuk ellenére, cselekvő részvételük nélkül.*

Javuló kereseti-jövedelmi viszonyok mellett hajlamosak sokan túlzottan egyszerűsíteni: ha a kereset, a fizetés jó, akkor nincs probléma a közösségben. A gyakorlat cáfolja ezt a nézőpontot. A szövetkezet még a legegyszerűbb gondolkodású ember számára sem kizárólag megélhetési forrás. Tudni, látni, érteni akarja, mi történik az irodában, a vezetőségi ülésen, s ez a természetes érdeklődés *növekvő közéleti aktivitásának kifejeződése.* Ellenőrizni szeretné mindazt, *ami az ő nevében történik,* s igaza van ebben. Ki az, akinek több joga van hozzá, mint a tisztség nélküli tsz-tagnak?

Nem véletlen, hogy annyi szó esik mostanában az *ellenőrző bizottságok* nem kielégítő tevékenységéről. Érthető ez, hiszen a tulajdonosi jogok gyakorlásának egyik legfőbb akadálya jelenleg éppen a tagság megfelelő ellenőrző munkájának háttérbe szorulása. Az ellenőrző bizottság *nem a tagság szerve a legtöbb közösségben, hanem az elnöké.* Elég, ha meghallgatjuk a zárszámadó közgyűléseken az ellenőrző bizottságok elnökeinek beszámolóját. Milyen vérszegények, menynyire elnagyoltak! Ebben nyilván közrejátszik a hozzá nem értés, az, hogy felkészültség hiányában az ilyen beszámoló csak formális lehet. De azért mást is tükröz ez. Azt, hogy nem kapnak megfelelő segítséget az ellenőrzés munkájához a fontos testület vezetői és tagjai. Néha már az jár az ember eszében: egyesek azt tartják, hogy nem is jó, ha a nép nagyon belelát a kártyákba, zavaró lehet ez az ügyek vitelében. Elítélem az ilyen véleményt. Ahol az ellenőrző munka nem megfelelő — sajnos sok példa van rá —, ott az állami ellenőrző apparátus sokszor óriási csődtömeget talál, mire oda érkezik, olyan mértékű csalásokat, amelyeket csírájukban el lehetett volna fojtani, ha a választott, helyi ellenőrző testületnek szava lett volna.

Hogyan tartom megoldhatónak *az ellenőrzés hatékonyabbá tételét?*

1. Hasznos lehetne *egy-egy nagyobb területet átfogó vizsgálathoz szakembert meghívni* a megyei vagy az országos szervektől a tsz-szövetségek segítségével. A vizsgálat idejére az illető a tsz ellenőrző bizottságának meghívott tagjaként tevékenykedne, jelentését az ellenőrző bizottság elnökének tenné meg, s a bizottsággal együtt vitatná meg. Lehet, hogy ez nem járható út; a példával csak azt szeretném érzékeltetni, hogyan kellene összehangolni, illetve egyesíteni a „felülről" elrendelt és a helyileg végzett ellenőrzést.

2. Megfontolásra érdemes, hogy nem volna-e helyesebb, ha az ellenőrző bizottság elnökét *meghatározott, de két évnél nem hosszabb időre választanák.* Így csökkenthetnék az elnöktől való túlzott függőségi viszony kialakulásának hátrányait.

3. Esetenként, de kellő rendszerességgel *minden vizsgálatba be kellene vonni néhány köztiszteletben álló szövetkezeti gazdát,* aki a maga területén jól ismeri a helyzetet.

4. Lépéseket kellene tenni azért, hogy a *nyugdíjas tsz-tagok jobban bekapcsolódjanak* a helyi ellenőrzés munkájába.

5. A többé-kevésbé holtpontra jutott, s helyenként formálissá vált *patronázsmozgalomnak új tartalmat adhatna* az, ha esetenként bevonnák egy-egy vizsgálatba a patronáló üzem képviselőjét.

6. A megszűnő zsámbéki elnöktovábbképző helyébe *tanfolyamokat kellene szervezni ellenőrző bizottsági elnökök részére.* A szükséges számszaki és egyéb tudnivalók mellett a tanfolyamok fő céljai a részvevők hivatástudatának, felelősségérzetének elmélyítése lehetne.

A tömegellenőrzés fejlesztése jelentős részben *a szövetkezeti demokrácia erősödésétől függ.*

Digitized by Google

Azt hiszem, az utóbbi években a sajtó és különféle más állásfoglalások túlzottan leegyszerűsítették a szövetkezeti demokrácia kibontakoztatásának tennivalóit. Legtöbbször kizárólag a *tsz-vezetőket* dicsértük vagy marasztaltuk el amiatt, hogy a tagság aktív, vagy passzív társadalmi életet él. Az ilyen vélemények könnyen tévútra vezethetnek, hiszen azt a tanulságot vonhatja le valaki ennek alapján, hogy a demokrácia alsó és felső határvonalai adminisztratív előírásokkal is megvonhatók. Pedig ez csak látszólag van így. Az többé-kevésbé valóban irányítás kérdése, hogy kik és miről beszéljenek a közgyűlésen. Ám a közgyűlés *csak egyik fóruma a termelőszövetkezeti tagság közösségi életének*, ha mégoly fontos is. Amiről a közgyűlésen hallgatnak az emberek, azt megvitathatják és meg is vitatják a vezetőség háta mögött. A kis problémák néha így nőnek komoly gondokká azzal, hogy idejében nem figyelünk fel rájuk.

Nem szeretnék szélsőséges példákat idézni, eszembe jut azonban, milyen „nagy téma" sok helyen a *vezetők premizálásának módja és mértéke*, ami az elnöki beszámolókból, a közgyűlési referátumokból rendre kimarad. Nem akarnék most külön kitérni arra, hogy az olyan premizálási rendszerben, amelyet ennyire titokban tartanak, már eleve sok hiba lehet. Csak ennek a *hatására* szeretnék rámutatni ezúttal. Arra, hogy az ilyen anyagi ügyekben való titkolózás demoralizálja a szövetkezeti élet *minden fontos megnyilvánulását*. Ez az a pont, ahol a legtöbbször méretnek meg és találtatnak könnyűnek éppen azok az emberek, akik számára az erkölcsi hitel mindenek fölött való. Azért hangsúlyozom ezt, mert a vállalatszerű gazdálkodás kifejlődésével, amikor a gazdálkodás ügymenete amúgyis nehezebben áttekinthető, a tagság különösen érzékenyen reagál az anyagi természetű híresztelésekre, és nem bocsát meg senkinek, aki az ő rovására akar hirtelen meggazdagodni.

Veszélyes a szövetkezetek háza táján újabban feltűnedező *sokféle gyanús egzisztencia* is, az olyan, nem ritkán büntetett előéletű szélhámosok garázdálkodása, akik „jó bulit" látnak a tsz-ek tevékenységi körének kiszélesítésében, s az orruknál fogva vezetik a szövetkezeti elnököket. A tagság általában nem is ismeri ezeket az embereket, tevékenységük mérlegét pedig számos esetben csak akkor tudja megvonni, amikor már a rendőrség nyomoz viselt dolgaik után. Az ilyen esetek is sértik a tsz-demokráciát, s azt mutatják, hogy bizony nem ritkán a szövetkezeti vezetők *elfeledkeznek a lelkiismeretes beszámolás kötelezettségéről*, holott ehhez nincs joguk.

Hozzátartozik a szövetkezeti demokrácia helyzetképének kialakításához annak a vizsgálata is, hogy *elég érett-e a tsz-tagság a demokrácia magasabb szintre emelésének megvalósítására*. A kérdésre nem felelhetünk egyértelmű „igen"-nel. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a demokrácia érvényesülése nem a hozzászólók iskolai végzettségétől függ. Nem azért, mintha az emberekben nem lenne meg a *szándék* a véleményalkotásra, hanem mert önmagában a szándék nem elegendő. A nagyobb műveltség, kulturáltság is elengedhetetlen ahhoz, hogy az emberek szavának kellő súlya legyen. Bár a szocialista életforma térhódításának külső jegyei néha megtévesztenek bennünket, s túlzott optimizmust ébresztenek, bizonyos jelek kötelezővé teszik a tanulság levonását: *a szocialista tudatformák kialakulása elmarad a kor követelményeitől*.

Nem tudni, miért van ez így. Hiszen társadalmunk szervezettsége látszólag vitán felüli. Kultúrházak és könyvtárak, téli előadássorozatok és továbbképző tanfolyamok igyekeznek előmozdítani, hogy az emberek továbblépjenek tegnapi önmagukon. Nőnek a fiatalok is — mahol-nap számos háború utáni generáció már a derékhadhoz tartozik. Miért van az, hogy közülük is sokan, mihelyt saját házukat felépítették, azonmód visszavonulnak annak négy fala közé, fölszerelik a „világvevő" tévé-antennát, s azontúl ha leteszik a napi munka gondját, *megszűnnek létezni a közösség számára*? Kiábrándulás ez? Közömbösség? Nem hiszem, hogy az lenne. Az alapvető ok valamiféle megalkuvás. Az, hogy régebben annyian „elvéreztek" meddő viták során, oly sok embert kikezdtek, sőt megbélyegeztek, hogy a többinek, az utánuk következőknek nincs kedvük a „megjelöltek" közé tartozni. Látják, hogy aki véleményét magában tartotta, annak nem volt annyi baja, mint annak, aki kimondta. Idő kell

Digitized by Google

hozzá, hogy a falusi társadalom érzelmileg túljusson ezen az időszakon.

Ugyanakkor *továbbélnek a jómód régebbi kritériumai.* Ki hány disznót vág egy évben, kinek hány szobás az új háza, kinek győzi az erszénye, hogy számolatlan igya a féldeciket, s más efféle „szolgabíró erények" szabják meg nemegyszer az ember helyét, szerepét a közösségben. Ma még nem az az ember értékmérője a társadalmi köztudatban hogy hány jó könyvet olvasott, sokkal inkább az, hogy hány ezer forintos takarékkönyve van. Természetes állapot ez? Ha kapitalista módon gondolkodunk, kétségtelenül az. De hol vannak itt a szocializmus magasabb eszményei? Ezzel csak azt szeretném aláhúzni, hogy a szövetkezeti demokrácia kibontakozásának üteme nemcsak vezetési kérdés: mindnyájunknak el kell végeznünk ehhez a *közéleti érettség megszerzésének kötelező stúdiumait.*

Ebben a folyamatban ugyanúgy vannak élenjárók és elmaradók, mint annakidején a belépésben. Kérdés, mi a fontosabb: örvendezni annak, hogy van már húsz-harminc ember, akin meglátszik a közösségi gondolkodásmód fejlődése, vagy pedig *azokkal foglalkoznik, akik nem jutottak el eddig?* A szövetkezeti tagság legnagyobb része az utóbbiak közé tartozik. Egyszerűen „gyalog munkás"-nak tartják magukat, s nevetnek, ha gazdának nevezik őket. Megélhetésük mindinkább attól függ, kapnak-e „testhezálló" munkát, „bevágódnak"-e ennyire a vezetőknél, vagy sem. Ők azok, akik szidják a gépet, mert elveszi előlük a keresetet, s ahol tudják, igyekeznek megakadályozni a gépesítés előrehaladását (helyenként sikerrel). Legnagyobb részük növénytermesztő, s néhol kedvezőtlenebb a helyzetük, mint az idénymunkásoké; a tsztől nem várnak — nem is várhatnak — többet, mint hogy meglegyen a napi betevő falatjuk. A másik viszonylag nagy tömegű csoportot a *családtagok* alkotják. Jog- és érdekvédelmük gyakorlatilag nincs megoldva. Tagfelvételi szándékukat — minthogy többnyire fiatalok — nem veszik komolyan, a szövetkezet nem nyújt biztos egzisztenciát számukra. Külön tanulmányozást igényel az *asszonyok* helyzete. Igen sokan vannak, s nincs megoldva képviseletük a szövetkezet vezető testületeiben. Nagy tömeget alkot az *öregek* külön tábora, azoké, akik végképp kirekesztődnek a helyi közéletből, érdekeiket valójában senki nem védi, és sokhelyütt jó szót sem igen kapnak.

A fiatalok, a nők, az öregek elmondják, ha megkérdezzük őket, hogy sorsuk, boldogulásuk *egyes* vezető emberek jóindulatától vagy közömbösségétől függ — legtöbbször az elnökétől, vagy a hozzá rangban, beosztásban közel álló más vezetőétől. A vállalati jelleg erősödésével még tovább nőtt ezeknek a vezetőknek a személyi hatalma. Ez objektíve az eddiginél is jobban háttérbe szorítja a szövetkezeti tagok tulajdonosi mivoltát. A közgyűlés, sőt a vezetőség egyre inkább csak *regisztrál,* a már megtett intézkedéseket hagyja jóvá, vagy vitázik róluk, múlt időben és feltételes módban. A fejlődés mai szakaszán többé-kevésbé természetes ez, nem hinném azonban, hogy perspektívában is tartható ez az állapot.

Meg kellene gondolni: *nem túl nagy-e az a személyi hatalom, amely az elnök kezében összpontosul?* Szerintem *túl nagy.* Mint ahogy az elnök kötelességei is rendkívüli szerteágazóak. Nem tudja, nem is tudhatja maradéktalanul ellátni valamennyit. Ha *gazdasági* vezetőnek jó, akkor háttérbe szorul funkciójának *társadalmi,* emberi oldala, és megfordítva. Nincs ideje sem, ha képzettsége van is arra, hogy a „vállalati" ügyeket és az emberi viszonylatokat egyaránt egyenesben tartsa. Mindenki vele akar beszélni. Hiszen ha a szövetkezeti tagot gazdának tekintjük, mi sem természetesebb ennél. S egyre nehezebb megtalálni őt. Úgy alakult a helyzet, hogy *az elnöknek a tagság ügyeivel való törődésre jut a legkevesebb ideje.* Neki se jó ez az örökös hajszoltság. Egyiküknek-másiknak szeretné megosztani a tengernyi gondot a tsz más vezetőivel. De ez sem olyan egyszerű. Minden értekezletre az *elnököt* hívják, „nála a pecsét", neki kell mindent aláírni. Csinálja, amíg győzi, de előbb-utóbb belerokkan. Ha átmenetileg indokolt is, a távlatokat tekintve *nem szabad, hogy az elnököt bezárjuk a vállalati-hivatali bürokrácia négy fala közé.* Nem szabad a tagságban azt az érzést kelteni, hogy az elnök nem az ő embere, ő csak fizeti, de „más gazda" küldte a nyakára. Ez a körülmény már önmagában is oda hathat, hogy a tag nem érzi gazdának magát, s egyre kevésbé érzi sajátjának a közösség ügyeit, gondjait.

Bizonyos, hogy a következő nyolc-tíz

Digitized by Google

évben — normális békeévekre számítva — tovább korszerűsödik majd a termelőszövetkezetek *munkaszervezete, vezetési struktúrája.* Ha az elnök helyét nézem ebben a folyamatban, azt látom, hogy tisztségének társadalmi oldala mindenképp erősödni fog. Logikusnak látszik, hogy — amint ez a Társadalmi Szemle tavalyi, nagy visszhangot keltő szövetkezeti vitájában már felvetődött — a szövetkezetek *gazdasági ügyvezető igazgatót* alkalmazzanak, a tsz-elnök pedig inkább a tagság oldaláról irányítsa a közösség életét. Ez azonban csak a fejlődésnek egy magasabb szintjén következhet be.

Hogy az emberi viszonylatok ne sikkadjanak el, azért igen sokat tehetnek a szövetkezeti *pártszervezetek*, s bennük is a *tsz-párttitkárok*. Ez megint nagy téma, amely külön tanulmányozást és őszinte állásfoglalást igényel.

A szövetkezetek többségében talán a pártszervezet titkára tesz legtöbbet az emberi viszonylatok megfelelő egyensúlyban tartásáért. Igen sokat törődnek az emberek mindennapi ügyeivel, sok vitás esetet tisztáznak, és nem rajtuk múlik, ha valami nem úgy oldódik meg, ahogyan kellene. Munkájuk hatékonyabb lehetne, ha bizonyos esetekben nem azt éreznék, hogy *mellőzik őket* a szövetkezeti vezetők, akik néha hamarabb ülnek le tárgyalni a járási vagy a megyei párt- és állami vezetőkkel, mint velük. Elég gyakori az is, hogy felsőbb pártszervek fontos ügyeket tárgyalnak meg a tsz állami vezetőivel, de a párttitkár csak *utólag* értesül ezekről. Egyes „nagy menő" szövetkezeti vezetők — éppen felső kapcsolataik védelme alatt — nem ritkán holmi gazsulálásra kényszerítik a pártszervezet vezetőit, s ez nagyon egészségtelen, mert illuzórikussá teszi a pártellenőrzést. De amikor egy-egy sikkasztás, a hatalommal való visszaélés kivizsgálása folyik, sohasem marad el az obligát kérdés: „hol volt a pártszervezet, a párttitkár?" Mély hallgatás legtöbbször a válasz. De mit is lehet felelni erre a kérdésre? Azt, ugye, nem mondhatják, hogy „az elnök zsebében"!

Az a véleményem, hogy a mindennapi munkában nem eléggé érvényesítjük a konzekvenciáit annak a felismerésnek, mely szerint *a pártellenőrzésben végső fokon a tömegellenőrzés testesül meg* egy bizonyos szinten. Aki tehát a párttitkárt mellőzi vagy alárendeltségi viszonyba kényszeríti, az szükségképp az emberi viszonylatokkal való törődést, a szövetkezeti demokráciát is háttérbe szorítja.

Nem mutattam rá sok olyan összefüggésre, amely a vita során biztosan szóba kerül majd. Azt is elismerem, hogy a gyakorlat oldaláról közelítettem meg a problémákat; újságírói munkám kötelez és tapasztalataim indítanak erre. Ennek alapján felelősséggel állíthatom, hogy termelőszövetkezeti mozgalmunkban megvan az az egészséges erő, amelyel valóra tudja váltani éveink parancsát: *még jobban megbízni a kétkezi munkásemberekben*, mert csak akkor növekszik az ő bizalmuk is irántunk.

Kovács Imre

Digitized by Google

Legyőzhetetlen erő

A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve

A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából jelent meg ez a gyűjteményes kötet, amelynek szerzői arra vállalkoztak, hogy feldolgozzák a párt szervezeti fejlődését megalakulásától napjainkig. A tanulmányok általában újonnan feltárt forrásanyagokra támaszkodnak. A szerzők képet adnak a párt tevékenységének szinte valamennyi területéről: a szociáldemokrata pártban kifejtett munkáról, a kommunista ifjúmunkásmozgalomról, a szakszervezeti mozgalomban, a sport- és kultúregyesületekben, a Vörös Segélyben stb. végzett szervezeti munkáról.

Nem vonom kétségbe, hogy van létjogosultsága a szervezeti kérdések külön ábrázolásának, a párt szervezeti fejlődése azonban elválaszthatatlan a párt eszmei és politikai fejlődésétől. A szerzők a szervezeti fejlődést és szervezési elveket a párt politikájának fejlődésével szoros összhangban vizsgálják. Igaz, ez az összhang nem azonos mértékben van meg az egyes tanulmányokban; néhol többet, néhol kevesebbet kapunk a párt eszmei-politikai fejlődéséről. Minthogy e mű tanulmánykötet, amely ötven esztendő eseményeit öleli fel, különösen érezhető benne a különbség az egyes korszakokkal, mindenekelőtt a felszabadulás előtti és az utána következő korral foglalkozó tanulmányok között. Ez azonban — úgy érezzük — részben elkerülhetetlen. Az eltérést magyarázza az is, hogy a tanulmánykötet egyes tanulmánycsoportjai más-más korszakokban vizsgálják a párt politikai és szervezeti helyzetét. Ez már magában is igen lényeges különbség, illetve eltérés forrása, kár azonban, hogy ezek a korszakonkénti különbségek néhol műfaji és stílusbeli különbséghez is vezetnek.

A párt szervezeti fejlődésének ötven éve három nagy szakaszra osztható. Az első időszak a kibontakozás .nehéz, de sorsdöntő ideje. Alighogy megalakult a párt, a történelem hatalmas feladatot állított eléje: a történelem parancsolóan írta elő a proletariátus számára a hatalom átvételét. A forradalmi párt létrehozásának történelmi szükségszerűsége, az új párt négyhónapos harca a forradalmi eszmék győzelméért mély nyomokat hagyott a magyar munkástömegek jelentős részében. De a reformizmus elleni harc, a proletártömegek nagy részének politikai és szervezeti elszakadása az opportunista irányzattól ekkor még nem fejeződött be. A történelmi feladatoknak ilyen gyors jelentkezése egy nagy múlttal, szilárd szervezeti erővel és sok forradalmi tapasztalattal rendelkező pártot is súlyos erőpróba elé állított volna. A fiatal KMP ekkor is és később is kiállta a próbát; ez is történelmi létjogosultságát és igazát bizonyítja. A történelem mindenkor nagy feladatokat és nehéz megpróbáltatásokat adott a magyar kommunista mozgalomnak osztályrészül, az ellenforradalom huszonöt éve alatt pedig súlyos véráldozatokat is követelt tőle.

Az illegális kommunista párt tagjának lenni nemcsak emberileg és politikailag bátor tett volt, amelyért évekre terjedő szabadságvesztést írt elő a büntetőtörvénykönyv, hanem sok esetben nehezen realizálható cél is. Egy legális pártot meg lehet találni párthelyiségei, lapjai, gyűlései révén, de nálunk a kommunistáknak várniuk kellett, amíg a párt rájuk talált, vagy amíg a pártot valahogy megtalálták; s nagyon sok embernek nem is volt lehetősége szer-

Digitized by Google

vezetileg kapcsolódnia a párthoz. A párt illegális sajtótermékeihez is csak nehezen lehetett hozzájutni, és az illegális sajtó olvasása is veszélyes volt, szabadságvesztéssel büntethető. Ilyen körülmények között a párt szervezeti keretei elkerülhetetlenül összezsugorodtak. Ahogy a tanulmányok is hangsúlyozzák, ez volt az oka annak, hogy a KMP nyilvántartott tagjainak számát az illegalitás két évtizedében háromjegyű számmal ki lehet fejezni. Igaz az is, hogy e számok egy-egy időszakban jóval meghaladták azoknak a számát, akik különböző okok miatt szervezetileg nem kapcsolódhattak a párthoz, de aktívan dolgoztak. A szerzők — helyesen — hangsúlyozzák, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni az illegális mozgalom fluktuációját, amely egyes periódusokban igen nagy volt. A kommunista mozgalom szervezeti ereje tehát nemcsak a párt politikai befolyását, hanem tényleges és reális szervezeti erejét sem fejezte ki. Bármilyen gyenge volt is szervezetileg egy-egy nehezebb időszakban — nem szűk szekta, hanem valóságos politikai mozgalom volt. Ez megmutatta az osztály állhatatosságát, állandó regenerálódó képességét és a forradalmi marxizmus mély, kitéphetetlen társadalmi gyökerét. „Az illegális szocialista mozgalom nem tömegmozgalom, de az a folyamatos heroizmus, a veszteségeknek az a szakadatlan pótlása, aminek az illegális szocialista mozgalomban tanúi vagyunk, nem volna lehetséges a nép mély rokonszenve nélkül." (Réval: Marxizmus és népiesség. Szikra, 1946., 113. old.)

1944—45 fordulóján, amikor ez a rokonszenv szabadon nyilvánulhatott meg, az addig szűk szervezeti keretek hallatlan gyorsasággal tágultak ki. 1945 február végén már 30 000, 1945 májusában pedig már 150 000 tagja volt a pártnak. 1946 szeptemberében a III. pártkongresszus 653 300 párttagot tartott nyilván. Igaz, ez a gyors fejlődés sok ellentmondással járt együtt: a pártszervezetek és tagjaik többsége is fiatal, tapasztalatlan, eszmeileg képzetlen volt. Kommunista szellemben való nevelésük, fegyelmezésük és összefogásuk még a jövő feladata volt.

A legalitással és a koalíciós viszonyokkal együtt felvetődött a pártszervezés egyik fontos alapkérdése: kis létszámú élcsapattá, vagy tömegpárttá kell-e fejleszteni a kommunista pártot? A kezdeti bizonytalanság után — helyesen — a tömegpárt elve győzött. A tömegpárttá válás folyamatában azonban az MKP fel is hígult olyan elemekkel, akik azután különböző elhajlások bázisaivá lettek és a kritikus helyzetekben ingadozásukkal nagy károkat okoztak. A tanulmányok írói helyesen hangsúlyozzák, hogy a „pártszervezési munkában a taglétszám alakulásában a tagság összetételének változásában jelentkező kedvezőtlen tendenciák csak apró jelei voltak a párt 1956-ra kialakuló súlyos helyzetének". Azzal egyet lehet érteni, hogy a párt összetételének kérdése a párt általános politikája mellett másodlagos tényező volt, de az összetétel negatívumainak lebecsülésével nem. E kedvezőtlen összetételt ugyanis a párt általános politikája okozta, de ez visszahatott rá, szociális bázist szolgáltatott számára.

A fő okot kétségtelenül a párt eszmei-politikai állapotában kell keresni. Az ellenforradalom leverése után az MSZMP vezetősége is — igen helyesen — ennek a szemszögéből vizsgálta a szervezeti formának és a párt összetételének kérdését. A párt újjászervezésének alapfeltétele a párt eszmei-politikai egységének, marxista leninista irányvonalának kidolgozása volt. Az 1957. június 1-re elért 345 733 fős taglétszám — amelyben a munkások és parasztok aránya fokozatosan erősödött — ennek az eszmei tisztázódásnak volt a tükörképe. A párt előtt új feladatok álltak szervezeti téren is: egyebek között a kisebb létszámú párt új munkastílusának kialakítása, az állami szervek, tömegszervezetek új módon való irányítása. A kötet utolsó tanulmányai gondolatébresztően szólnak ezekről a kérdésekről.

Úgy véljük, szakmabelieknek, propagandistáknak és a magyar munkásmozgalom kérdései iránt érdeklődőknek egyaránt hasznos olvasmány ez a kötet. Értékét a nagy forrásanyag felhasználása mellett a gondos és igényes szakmai munka is növeli.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Szakács Kálmán

Digitized by Google

Apró Antal: A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság

E munka különösen időszerű napjainkban, amikor közvéleményünket élénken foglalkoztatják a KGST-be tömörült szocialista országok gazdasági együttműködése továbbfejlesztésének, gazdasági integrációjuk megvalósításának kérdései. A könyv megírásának idején pártunk és kormányunk már kidolgozta e nagy fontosságú, új feladat megoldására vonatkozó magyar javaslatokat. Így a szerző, aki e munkálatok tevékeny részvevője és egyik irányítója, könyvében már a szocialista országok gazdasági integrációjával kapcsolatos problémákat is vizsgálja. Az olvasó jól kidolgozott, sokoldalú áttekintést kap a KGST szervezetének eddigi fejlődéséről, eredményeiről. A könyv különösen széles körű és alapos ismereteket ad hazánk nemzetközi gazdasági kapcsolatairól. A szerző tömören jellemzi a Közös Piac eddigi fejlődését, főbb ellentmondásait, s a fejlődő, valamint a fejlett tőkésországokkal való kapcsolataink jelenlegi és várható alakulását is.

A könyv öt fejezetből áll. Az első fejezet a szocialista országok közötti kapcsolatok jellemzőit vizsgálja. A teljes egyenjogúság, az egyes országok szuverenitásának tiszteletben tartása, a proletár internacionalizmus elvein alapuló kölcsönös segítségnyújtás, a szocializmus ügyéért való közös felelősség, a kölcsönös előnyök és a közös érdekek, a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok tervszerűsége tartalmi és időszerű kérdéseinek felvázolása mellett e kapcsolatok néhány olyan jellemzőjére is rámutat, amelyek eddig viszonylag csak kis teret kaptak a szakirodalomban.

Ilyennek tekinthető például a biztonság és a stabilitás problémája. Az a tény, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködésük alakulását, fejlődését ötéves terveikben, hosszú lejáratú egyezményekben rögzítik, nemcsak biztonságosabbá teszi az együttműködést, hanem fokozza a gazdasági előrelátást, a stabilitást is. Ugyanebben az irányban hat a szocialista országok közötti két- és sokoldalú nemzetközi gyártásszakosítás és kooperáció is. Különösen korunkban — amikor a kis és közepes nagyságú országokban gyorsan csökken a versenyképesen előállítható termékfélék száma és ugyanakkor növekszik a lakosság által igényelt áruválaszték szélessége — a tartós, szilárd piac biztosítása az egyik legértékesebb eredménye a szocialista országok közötti kapcsolatoknak. A világgazdaság új folyamatai, az elmélyülő termelési specializáció és kooperáció csak tartós, szilárd piacokra épülhet, s a biztosításukra irányuló törekvés napjainkban az egyik legfontosabb mozgatóereje az országok közötti gazdasági kapcsolatoknak.

Újszerű a könyvben annak felvázolása, hogy a szocialista országok közötti szélesedő és elmélyülő együttműködés alapján miként kapcsolódnak, közelednek egymáshoz a KGST-ben részt vevő országok népgazdaságai. A szerző hangsúlyozza, hogy e folyamat erősítése, az „ilyen jellegű nemzetközi összefogás napjainkban a haladás objektív törvénye, amit nem felhasználni azt jelenti, mint figyelmen kívül hagyni az adott ország nemzeti és a szocialista közösség nemzetközi érdekeit." (19. old.) A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy e kapcsolatok nem sértik harmadik országok érdekeit és nem gátolják a szocialista országokat abban, hogy ápolják, fejlesszék kapcsolataikat a szocialista közösségen kívüli országokkal.

A második fejezet korszerű statisztikai adatok alapján áttekintést nyújt a KGST egészének fejlődéséről. 1967-ben a KGST-országok nemzeti jövedelme 3,8-szer volt nagyobb, mint 1950-ben, és növekedésének évi átlagos üteme elérte a 8,2 százalékot. A világ többi részén a bruttó nemzeti termék ugyanakkor csak mintegy kétszeresére nőtt. Nagyon tanulságos a mezőgazdaság fejlődésének elemzése is. A KGST-országok mezőgazdaságának termelése 1950 és 1967 között évi átlagban 4 százalékkal nőtt, míg 1952 és 1965 között Kanadában és az Egyesült Államokban 1,3—1,4. Japán-

Digitized by Google

ban 2,4, az Egyesült Királyságban és Franciaországban 3,3 százalékkal emelkedett. Közismert, hogy a szocialista országok még nem elégedettek mezőgazdasági termelésük fejlődésével, s többségük csak az utolsó évtizedben tudott a mezőgazdaságban nagyobb ráfordításokat eszközölni. A könyv adatai imponáló fejlődést mutatnak és cáfolják azokat a tőkés állításokat, amelyek szerint a szocializmus jó eredményeket ért ugyan el az iparban, de nem tud megbirkózni a mezőgazdaság fejlesztésével.

Ugyancsak gyorsan növekedett, 1950 és 1967 között megötszöröződött a KGST-országok külkereskedelmi forgalma. A fejlett tőkésországoké ugyanebben az időszakban 3,7-szeresére, a fejlődő országoké 2,1-szeresére emelkedett. Vagyis az elmúlt két évtizedben a világkereskedelem leggyorsabban fejlődő szektora a szocialista országok külkereskedelme volt.

A KGST egészére vonatkozó átfogó és összehasonlító elemzések után a szerző bemutatja az egyes országok viharos fejlődését, sokoldalúan és a terjedelemadta lehetőségek között szokatlan árnyaltsággal, mert számot ad a fejlődés során mutatkozó problémákról is.

Érdekes összehasonlításokat találunk a KGST-országok és a tőkés világgazdasághoz tartozó országok fejlődéséről, a KGST és a Közös Piac helyzetének alakulásáról. Jelentősek azok a tények s az az elemzés, amelyet a szerző a két világrendszer közötti gazdasági verseny jövőjével kapcsolatban, továbbá a Közös Piacon belül mutatkozó ellentétekről és eredményekről ad.

A szerző nagy figyelmet szentel az együttműködésben észlelhető problémáknak is. Mondanivalójának vezérfonala az, hogy az elért jelentős eredmények fokozhatók, ezért *szükséges a KGST-országok összefogásának, gazdasági együttműködésének további elmélyítése.* Érveléséből logikusan következik, hogy a szocialista országok együttműködésének elmélyítése *nélkülözhetetlenné teszi az együttműködés formáinak, módszereinek korszerűsítését s a szocialista országok közötti tényleges gazdasági integráció megvalósítását.* Csak így biztosítható gazdaságuk hatékonyságának új, magasabb színvonalra emelése, a tudományos-technikai forradalom új vívmányainak mind szélesebb körű alkalmazása.

A szerző rámutat, hogy a nemzeti érdekek és lehetőségek, valamint a többi szocialista ország gazdasági érdekei, elképzelései nem mindig esnek automatikusan egybe. Hangsúlyozza azonban, hogy *„ezek az ellentmondások nem alapvetőek, tehát feloldhatók, de csakis az egész közösség és az egyes országok érdekeinek összehangolása útján".* (84. old.) A megoldást az *érdekeltség elvének* helyes érvényesítésében látja. Így ha valamely KGST-ország nem kíván részt venni valamely gazdasági feladat két- vagy többoldalú megvalósításában, jelentse be érdektelenségét, s ezzel minden kötelezettség vállalása alól mentesül. „Az érdekeltségüket bejelentő országok viszont megvalósíthatják az együttműködésre vonatkozó elgondolásokat attól függetlenül, hogy az együttműködésben hány ország vesz részt." (85. old.)

A KGST-országok közötti együttműködés továbbfejlesztésével kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a KGST Végrehajtó Bizottsága a jövőben is a gazdaságpolitikai problémákra, a legfontosabb együttműködési kérdésekre összpontosítja figyelmét. „Ugyanakkor teremtse meg a nemzetközi gazdasági mechanizmus olyan feltételeit, amely révén jobbá és közvetlenebbé válik az együttműködés az országok, a gazdálkodó egységek, a vállalatok, a trösztök, a tudományos intézetek és a minisztériumok között." (86. old.)

Érdemben foglalkozik a könyv a népgazdasági tervek egyeztetésének problémáival, a terv-koordinációs munka megjavításának kérdéseivel. Különös figyelmet érdemel annak hangsúlyozása, hogy a hosszútávú tervezésben is meg kell valósítani a koordinációt, hiszen napjainkban több KGST-országban folyik 15—20 évre szóló tervezési tevékenység.

Nagyon érdekesek és hasznosak a szerző fejtegetései az új gazdaságirányítási rendszer és a nemzetközi gazdasági együttműködés fejlesztésének összefüggéseiről. Rendkívül tömör, magas színvonalú általánosítással foglalja össze a különböző KGST-országokban bevezetett gazdasági mechanizmus-reformok azonos és eltérő vonásait. Az azonosságok

Digitized by Google

közül kiemeli azt, hogy valamennyi ország továbbra is szocialista tervgazdálkodást folytat, az új gazdasági irányítási rendszerekben széles körben alkalmaznak piaci kategóriákat, s ezzel összefüggésben a legtöbb ország átfogó árreform végrehajtására is törekszik.

Növekedett a vállalati önállóság, de továbbra is döntő szerepe van a központi akaratnak, amely nemcsak a gazdasági szabályozók rendszerét alakítja ki az egyes országok központi céljainak megfelelően, hanem a népgazdaság perspektivikus fejlődését meghatározó legfontosabb döntéseket is.

Ami a különbségeket illeti, ezek a tervutasításos módszerek eltérő mértékű csökkentésében, az alkalmazott árformákban, a külkereskedelem irányításában, az árkiegyenlítés rendszerében, továbbá a különböző szintű beruházási döntések eltérő arányában nyilvánulnak meg. Vizsgálataiból arra a konklúzióra jut, hogy a szocialista országok nemzetközi együttműködésének feltételeit korszerűsíteni kell. Ezt indokolják nemcsak az együttműködésben az utóbbi években jelentkező problémák, de a KGST-országok belső gazdaságirányítási reformjai is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés korszerűsítésénél a jelenleg érvényes mechanizmust kell alapul venni s fokozatosan kell azt változtatni, ügyelve arra, hogy ne tegyük kockára az elért eredményeket.

A KGST-országok nemzetközi együttműködési mechanizmusának tökéletesítésére vonatkozó fejtegetések után átfogó elemzést kapunk a nemzetközi munkamegosztás szerepéről a magyar népgazdaság fejlődésében. Rendkívül meggyőző tényekkel bizonyítja a szerző a nemzetközi munkamegosztás fontosságát népgazdaságunkban. Így megtudjuk, hogy 1960 és 1967 között a nemzeti jövedelem minden 1 százalékos növekedésére évi átlagban 1,7 százalékos import- és 1,9 százalékos exportnövekedés jutott. Felvázolja nyersanyag-, fűtőanyag- és villamosenergia-ellátottságunk helyzetét, megmutatva a KGST-országok, mindenekelőtt a Szovjetunió rendkívül fontos szerepét az e termékek iránti jelenlegi és távlati szükséglet kielégítésében. Bemutatja a közlekedés fejlesztésében (a vasúti, a gépjárműközlekedésben, a hajózásban, a légiközlekedésben) kialakított együttműködést, s megfelelő súllyal tárgyalja a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban kialakított együttműködés problémáit is. Megállapítja, hogy a mezőgazdaságban is ki kellene szélesíteni a nemzetközi munkamegosztást, és hogy indokolt volna közös agrárpolitika kialakítása a KGST-országok között; ennek mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés legfontosabb ágainak koordinált fejlesztésére és a tagországok közötti forgalom növelésére kellene irányulnia. Jó áttekintést ad a könyv az építésügy területén kialakult együttműködésről és a belkereskedelem területén a lakosság jobb áruellátását szolgáló fogyasztási cikk-cseréről is. Tanulságosak a munkaügy és a felsőoktatás területére, továbbá az idegenforgalmi kapcsolatokra vonatkozó fejtegetések. Az 1963. évi felső szintű tanácskozásokon a magyar delegáció javasolta, hogy a KGST-országok tegyék szabadabbá a szocialista országok közötti utasforgalmat, segítsék elő a lakosság közvetlenebb érintkezését. E kezdeményezés eredményeként a szocialista országok döntő többsége eltörölte a vízumkényszert és más kötöttségeket. Azóta a szocialista országok közötti idegenforgalom a többszörösére nőtt, s messze meghaladta a nyugat-európai idegenforgalom fejlődését, amely pedig ugyancsak gyors volt a hatvanas években. Ma már minden tizedik-tizenegyedik magyar állampolgár évente legalább egyszer ellátogat külföldre. Ilyen eredménnyel a világon kevés ország dicsekedhet.

A továbbiakban hazánk bilaterális kapcsolatairól esik szó a többi szocialista ország vonatkozásában, majd a KGST-országok közös szervezeteit, fejlődésüket, feladatkörüket ismerteti Apró elvtárs. A bilaterális kapcsolatok áttekintése során nagy súlyt helyez a Szovjetunióval fennálló kapcsolatainkra, bizonyítva ezek alapvető jelentőségét és előnyösségét importunkban és exportunkban.

A könyv utolsó, ötödik fejezete a nemzetközi gazdasági együttműködés továbbfejlesztésével kapcsolatos tenniva-

Digitized by Google

lókat vázolja fel. Kifejti, hogy megértek a feltételek egy szorosabb gazdasági összefogás, szocialista országok közötti integráció megvalósítására. Azoknak a hatalmas lehetőségeknek a jobb kihasználásához, amelyekkel a KGST-országok összességükben rendelkeznek, a jelenleginél előrelátóbb, összehangoltabb gazdaságpolitikát kell folytatni.

Apró Antal munkája rendkívül sokoldalú megvilágítását adja a KGST-országok gazdasági együttműködésének és ebben hazánk szerepének. Elméleti igényességgel tárja fel a fennálló problémákat, s ismerteti azokat a szándékokat, törekvéseket is, amelyek a szocialista országok közötti együttműködés továbbfejlesztésére, egy új, szorosabb összefogás kialakítására irányulnak. Elemzéseinek, következtetéseinek logikája elvezeti az olvasót a szocialista országok közötti gazdasági integráció szükségességének mély felismeréséhez.

A szerző a következő megállapításokkal zárja munkáját: „A két rendszer harcának eredménye szocialista társadalmi rendünk, világnézetünk vonzó ereje, hitele nagyrészt éppen attól függ, mennyire hatékonyan tárjuk fel és oldjuk meg gazdasági együttműködésünk kérdéseit. Minél következetesebben tudják ezt megvalósítani a gyakorlatban a KGST-be tömörült szocialista országok, annál eredményesebben és magasabb szinten valósul meg gazdasági együttműködésükben a kölcsönös érdekeltség, a nemzeti és nemzetközi érdekek összefonódása. Mindezért közös a felelősség népeink és a nemzetközi munkásosztály előtt. A szocialista országok további gyors fejlődése és előrehaladása fontos erőforrása a szocializmus nemzetközi tekintélye, népszerűsége további növelésének is. Gazdasági szövetségünk gyakorlati továbbfejlesztése jelentős mértékben elősegíti, hogy népeink új sikereket érjenek el a szocializmus építésében, a szocializmus erőinek világméretű erősítésében." A könyv jól szolgálja ezt az ügyet, s mondanivalójával, gazdag és korszerű tényanyagával jól hasznosítható az egyetemi, és a pártoktatásban is.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Nyilas József

Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért 1941 június — 1944 március

A könyvet elolvasva a recenzornak tűnődnie kellett azon: miért adta a szerző gazdag tartalmú munkájának ezt az erősen körülhatárolt, úgy tűnik, túlságosan is szerény címet. Hiszen az alcímben kijelölt korszakhatárok között az egész magyar belpolitika, sőt (vázlatosabban) a külpolitika eseményeit is feldolgozza; könyvét tehát gyakorlatilag szinte e korszak politikai történetének monográfiájaként használhatnánk.

El kell azonban ismerni, hogy a téma és a korszak igazolja a szerző módszerét. A magyar kommunisták, a KMP és később a Békepárt tevékenységét csak a többi, a kormányzó és az ellenzéki pártok tevékenységével egybevetve értékelhetjük helyesen; ez a tevékenység pedig az osztályok, rétegek helyzetének és objektív vagy vélt érdekeiket tükröző mozgásának kifejezése. Végül: a történelemnek e fordulópontján a világpolitika, közelebbről: a háború eseményei döntően befolyásolták ezt az egész bonyolult komplexumot.

Hogy ez valóban így van, azt bizonyítja a könyvnek a történelem logikájára épülő beosztása. A szerző a kommunista mozgalom korszakhatárait követi a négy fejezet kijelölésében, de ezek — nem véletlenül — egybeesnek a háború fő korszakhatáraival, s nagyjából a magyar kormánypolitika szakaszaival is. Az első fejezet a háború ki-

Digitized by Google

törésétől az 1942. március 15-i tüntetésig követi az eseményeket — ez egybeesett a Bárdossy-kormány bukásával, Kállay kinevezésével. A következő fejezet a hitleri hadsereg sztálingrádi, a magyar csapatok voronyezsi vereségéig terjed — a harmadik a Békepárt megalakulásáig, egyben a „tengely" meglazulásáig (1943 nyara). Végül a negyedik fejezet a Békepárt tevékenységének korszakát ábrázolja a német megszállásig, a Kállay-féle hintapolitika „tündöklését" és bukását.

A kommunisták a háború kitörésének pillanatától kezdve arra törekedtek, hogy kristályosodási magjává váljanak a Hitler-ellenes függetlenségi mozgalomnak, amely a polgári ellenzéktől, sőt a legitimistáktól kezdve a baloldali szociáldemokratákig magában foglalhatja mindazokat a politikai árnyalatokat, amelyek a háborúval, illetve a Harmadik Birodalom magyarországi hegemóniájával szemben álltak. E mozgalomnak igen biztató kezdeti sikerei (az október 6-i tüntetés, a Népszava 1941 karácsonyi száma, az 1942. március 15-i tüntetés) bebizonyították, hogy a KMP politikája alapjaiban helyes. A Bárdossy-kormány elvakult, nyíltan háborús és németbarát politikája még olyan politikusokat is a függetlenségi mozgalom mellé állított, akik egyébként többé-kevésbé egyetértettek a Horthy-rendszer belpolitikájával. Egyebek közt ez is arra kényszerítette Horthyékat, hogy megszabaduljanak Bárdossytól és helyébe Kállay Miklóst, ezt a Bethlen István köréhez tartozó politikust állítsák, akinek éppen azt a feladatot szánták, hogy kiszabadítsa a kormányt a veszélyes elszigeteltségből.

Kállay feladata bonyolult volt. Tekintettel akart lenni a németekre, akik ekkor álltak hatalmuk csúcspontján, noha a keleti frontos elszenvedett kudarcuk valójában előrevetítette elkerülhetetlen vereségük árnyékát. Óvatosságra intette őt az is, hogy a Horthy-féle „országgyarapítások" Hitlernek voltak köszönhetők, márpedig ezeket a magyar uralkodó osztályok mindenképpen szerették volna megtartani, sőt lehetőleg még bővíteni is. Így hát Kállay programja kezdetben alig különbözött elődjétől, hacsak abban nem, hogy ígéretek és fenyegetések alkalmazásával igyekezett bírálatának tompítására bírni a politikai ellenzéket, s így valamiféle horthysta egységet létrehozni.

Ennek fő eszköze a kommunistaellenesség volt. Minden addigit felülmúló terrorhadjárattal igyekezett azon, hogy szétzúzza a kommunista mozgalmat, s egyben megfélemlítse a kommunisták meglevő vagy lehetséges szövetségeseit. Ahogy azonban a keleti fronton mindinkább szertefoszlott a német győzelem reménye, úgy vált mind nyíltabbá a végzetes hintapolitika. Ennek alapja két illúzió volt. Az egyik az, hogy Magyarország területét angolszász csapatok fogják elfoglalni — akik nagyra becsülik majd a Horthy—Kállay-féle antibolsevizmust —, a másik pedig az, hogy Hitlerék tűrni fogják ezt a hintapolitikát. Ezeknek az elgondolásoknak az illuzórikus voltát a KMP s később a Békepárt éleslátóan leplezte le, de élesen bírálta Bajcsy-Zsilinszky Endre is, akit semmiképp sem lehetett eleve kommunistabarátnak nevezni.

Az illúziókat azonban nem valós, hanem kívánatos voltuk élteti. Márpedig a Kállay-féle politika fölöttébb kívánatos volt a kormány polgári, kisgazdapárti és jobboldali szociáldemokrata ellenzéke számára. Ezek az irányzatok ugyanis maguk is féltek a kommunistáktól, féltek attól, hogy a Szovjetuniónak szerepe lesz a közép- és kelet-európai háború utáni rendezésben, s nem utolsó sorban féltek attól, hogy nyíltan szembeforduljanak Hitlerrel. Így aztán a kommunisták óvásai ellenére szívesen rábízták Kállayra annak a gondját, hogy miképpen vezesse ki az országot a háborúból; s elvonva a közvélemény figyelmét égetően aktuális kérdésekről, azt vitatták a sajtóban, hogy mi lesz majd a teendő a háború után.

Mégis: a kommunisták áldozatos tevékenysége nem volt hatástalan. Pintér István könyve azt is bemutatja, hogy a függetlenségi mozgalmon belül is kiütköző kommunistaellenes előítéletek, a súlyos üldözés és a nagy veszteségek, a kormány politikai manőverei ellenére a kommunista mozgalomnak sikerült kitörnie politikai elszigeteltségéből. Megcáfolta azt a rágalmat, melyet az ellenforradalmi rendszer egy negyedszázadon át oly nagy hévvel terjesztett: hogy

Digitized by Google

a kommunisták destruktív és nemzetietlen politikát folytatnak. A kommunista párt állásfoglalásai, melyeket az illegalitás szörnyű nehézségei ellenére is eljuttatott a vezető politikusokhoz, és viszonylag széles tömegekhez is, érett, felelős és előrelátó nézetekről tettek tanúságot, s arra késztetett polgári politikusokat is, hogy pl. Schönherz és társai perében tanúként jelenjenek meg. Itt jelentette ki Bajcsy-Zsilinszky: „A kommunisták is lehetnek jó magyar emberek, akiket aggodalommal tölt el hazájuk sorsa."

A politikai elszigeteltségnek ez az áttörése tette lehetővé azt — amire e könyv már csak utal —, hogy a német megszállás után, a Magyar Frontban létrejöjjön a párt vezetésével a politikai szövetség, amely később, a felszabadulás után, politikai életünk alapjává is vált.

Pintér István könyve korszerű, objektív szemléletű történelmi munka, amelynek pártossága éppen az objektív valóság őszinte feltárásában és elemzésében áll. A szerzőnek sikerült árnyaltan, sokoldalúan bemutatnia a kor legfontosabb irányzatait és személyiségeit. A kommunistákat illetően nem esik sem a frázisokkal gerjesztett hamis heroizálás hibájába, sem a bajkereső hiperkritikába, amely korábban nem egy munkásmozgalom-történeti írást jellemzett. Fő ábrázoló eszközei: a *tények*. Ez munkájának egyik fő erénye és a könyv meggyőző voltának forrása. Sajnos, a zsúfolt tényanyag kissé nehezíti az olvasást, mégis csak helyeselhetjük, hogy a szerző a meggyőzésnek, a bizonyításnak ezt az eszközét alkalmazza. Sajnáljuk azonban, hogy a kiadó legalább névmutatóval nem könnyítette meg azoknak az olvasóknak a dolgát, akik nemcsak egyszer akarják végigolvasni ezt a színvonalas és értékes művet, hanem munkájukban vagy tanulásukban vissza is akarnak térni egy-egy részletére.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Balázs György

Ruzsa Imre: A matematika és a filozófia határán

E munka alapvető érdeme, hogy a két legabsztraktabb tudomány, a matematika és a filozófia határterületén felmerülő bonyolult problémák jelentős részét az e tudományokban legfeljebb alapszinten járatos olvasó számára is hozzáférhetővé tudja tenni. Ebben igen nagy szerepe van az előadás könnyedségének, az igen magas szintű absztrakciók viszonylag egyszerű, de mégsem leegyszerűsítő példákkal való szemléltetésének és a szerző által alkalmazott pedagógiai módszerek változatosságának.

A tárgyalt anyag gazdagsága és a rendelkezésünkre álló szűk terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, hogy tematikus ismertetést írjunk a könyvről. Helyette — a teljesség igénye nélkül — néhány ugyancsak filozófiai természetű megjegyzést fűzünk a kifejezetten filozófiai természetű fejtegetésekhez.

Az 1. fejezetben, amely *A matematika forrásvidékén* címet viseli, a szerző néhány matematikai alapfogalom keletkezésének logikai útját vazolja fel. E fogalmak közül a „halmaz" és a „halmaz elemének lenni" a legjelentősebbek, és szorosan összefüggnek a „tulajdonság", az „osztály" és a „dolog" fogalmával. Mint alapfogalmak azonban a matematika keretein belül nem definiálhatók explicit módon és nem is igényelnek ilyen definíciót. De a matematikai alapfogalmak tartalmát bizonyos esetekben mégis csak explikálnunk kell, és ez csak egy a matematikánál szélesebb tudomány, a filozófia fogalmainak segítségével lehetséges. Ennek megfelelően kell értékelnünk azt a filozófiai vonatkozásban igen fontos megjegyzést, hogy „minden halmaz *gondolati dolog*, akár anyagi dolgok, akár gondolati dolgok is az elemei. A halmazok ... *absztrakt dolgok*" (19. old.). Itt Ruzsa Imre állást foglal az univerzáliákról szóló több évezredes vitában, és véleményünk szerint helyesen foglal állást. Úgy gondoljuk azonban, hogy legalább egy lábjegyzet erejéig utalnia kellett volna a probléma filozófiatörténeti hátterére, és

Digitized by Google

erősítette volna a szerző felfogásának megalapozottságát az absztrakció fogalmának kissé részletesebb megvilágítása is. Az absztrakció intuitív fogalma nem teszi lehetővé a természet- és társadalomtudományokat jellemző *ismeretelméleti absztrakció* (közönséges absztrakció, idealizáció) és a matematikai gondolkodásra jellemző *szemantikai absztrakció* (formalizáció) megkülönböztetését, továbbá annak megjelölését sem, milyen értelemben absztrakt dolog a halmaz.

A számok családfája című, 2. fejezetnek filozófiai szempontból az a legjelentősebb része, amely a matematika *platóni interpretációját* bírálja. Ruzsa Imre helyesen emeli ki, hogy a platonizmus objektív idealista jellegénél fogva nem tud választ adni a matematikai fogalmak eredetére, de modern formájában (Cantor halmazelméleti felfogásával kiegészülve), világosan meg tudja jelölni a matematizálás közegét és a matematika terjedelmét (152. old.). Vele ellentétben a matematika tárgyának *engelsi körülhatárolása* (a matematika az anyagi világ mennyiségi összefüggéseinek és térbeli formáinak tanulmányozásával foglalkozik) világos választ ad a matematikai fogalmak történeti eredetére, de nem tudja kielégítően megjelölni a matematika terjedelmét. A szerzőnek igaza van abban, hogy a matematika engelsi felfogása túl szűk és hogy a platóni felfogásnak van racionális mozzanata. Egyetértünk azzal a megállapításával is, hogy „e feladat elfogadható megoldásával a marxista filozófia ma még adós" (153. old.). Nem tartjuk azonban elfogadhatónak a *mennyiség* fogalmával kapcsolatos sommás és lényegében elutasító felfogását (152—153. old.). Nem világos előttünk, hogyan lehetséges a matematika világnézeti szerepét általában és a marxista filozófiával való összefüggését különösen kifejteni anélkül, hogy a matematika alapfogalmait ne kapcsolnánk az alapvető filozófiai kategóriákhoz, közöttük a mennyiség fogalmához.

Röviden kitérünk még a fejezet egy másik, filozófiailag jelentős problémájára, a *matematikai „teremtés"* kérdésére. A szerző alapvetően helyes választ ad a kérdésre: „... a matematikai fogalmak és fogalomrendszerek kialakulásában objektív és szubjektív tényezők egyaránt működnek, s e tényezők közül az objektívek vannak túlsúlyban" (183. old.). A megoldás megalapozottságát talán növelné, ha különbséget tenne az objektivitás *ismeretelméleti* (a tudattól független létezés) és *metodológiai* (szubjektív önkény kizárása) értelme között, kimutatná, hogy a tudományossághoz elégséges az utóbbi, és ez a matematikában is teljesül.

A 3. fejezet a *matematikai analízis* alapfogalmait és a velük kapcsolatos filozófiai kérdéseket tárgyalja. Közülük a *„végtelen kicsiny"* problémáját emeljük ki, amely az analízis megalapozásával kapcsolatos polémiában nagy szerepet játszott. A szerző felfogása szerint a *határérték* fogalmának bevezetésével a „végtelen kicsiny mennyiség" homályos és ellentmondásokhoz vezető fogalma eltűnt a matematikából, és Hegelnek az analízis megalapozásával kapcsolatos misztikus eszmefuttatásai matematikailag terméketlennek bizonyultak. A matematika és a logika mai fejlettségi szintjét figyelembe véve, osztjuk Ruzsa Imrének Hegel idevágó nézeteivel kapcsolatos fenntartásait. Ha itt megállunk, nyitva marad egy a marxista filozófia szempontjából nem elhanyagolható kérdés: megnyilvánul-e, és ha igen, hogyan nyilvánul meg a mozgás dialektikus ellentmondásossága a mozgás matematikai leírására szolgáló formalizmusban (pl. a differenciálegyenletekben)?

A könyvnek egyik legsikerültebb része a *geometriáról* szóló fejezet. A geometria jellemzése kapcsán nagyon világos és a lényeget tartalmazó fejtegetéseket olvashatunk a deduktív bizonyítás természetéről, a geometria és a valóság viszonyáról, a Kanti *a priori* és *a posteriori* geometriai vonatkozásairól, a nem euklideszi geometriák sajátszerűségeiről stb. Csupán egy kisebb hiányosságra mutatunk rá, amely esetleg félreértést okoz: „a természettudományokkal ellentétben a matematikában az összefüggések, tételek *bizonyításában* a kísérletnek és a tapasztalatnak nincs szerepe, csak a logikai bizonyításnak... Semmiféle kísérlet vagy tapasztalat nem cáfolhat meg egy matematikai tételt, csak azt demonstrálhatja, hogy az illető területen a matematikának éppen alkal-

Digitized by Google

mazott fejezete nem alkalmazható" (269. old.). Úgy gondoljuk, e helyütt legalább röviden foglalkozni kellett volna a matematikai *formalizmus interpretálásának* (szemantikai absztraktsága megszüntetésének) kérdésével, továbbá azzal is, hogy a matematika mindennemű alkalmazásának feltétele az interpretáció. A szerzőnek igaza van abban, hogy az absztrakt matematikai formalizmus igazságának eldöntése esetében nem illetékes a gyakorlat, de erőteljesebben alá kellett volna húznia, hogy az interpretált (alkalmazott) matematika esetében már van igazságkritérium-funkciója a gyakorlatnak. Úgy tűnik, hogy Ruzsa Imrének is hasonló a felfogása e kérdésben, hiszen két oldallal később a következőket írja: „...az euklideszi geometria a Földünket körülvevő tér közelítő pontosságú leírása, amely bizonyos célokra elég pontos, más célokra viszont nem elég pontos (és bizonyos célokra más geometriával kell helyettesíteni)" (271. old.).

Az 5. fejezet a *matematikai végtelen* típusait és a velük kapcsolatos filozófiai problémákat vizsgálja. Talán a matematika egyetlen területén sem vetődik fel olyan élesen, mit kell *igazságon* érteni a matematikában, mint itt. A matematikai igazság a logikai igazság analogonjának tekinthető, és így a matematika tételei nem ismeretelméleti (az objektív valóság hű visszatükröződése) értelmében igazak, hanem csak logikai értelemben. De a *halmazelméleti antinómiák* fellépése arra utalt, hogy a matematika egészét megalapozó halmazelméleti tételek mégsem tekinthetők logikai igazságoknak.

A 6. fejezet a halmazelméleti antinómiák kiküszöbölésére tett erőfeszítéseket *(logicizmus, intuicionizmus, formalizmus)* és ezek filozófiai kísérő problematikáját vizsgálja. Ezek az irányzatok a matematika lényegének egyik-másik mozzanatát abszolutizálják és így jutnak el idealista vagy pszeudo-materialista következményekhez.

A könyv alapvető mondanivalójának áttekintését összefoglalás, tárgy- és névmutató segíti.

(Gondolat Kiadó, 1968.)

Hársing László

I. Sz. Kon: Az Én a társadalomban

A könyv magyar nyelvű kiadásának címe pontatlan és megtévesztő; az eredetiben a szerző „A személyiség szociológiája" címet adta művének. A mű célja a rövid előszóból is kitűnik: „Ebben a könyvben a marxista szociológia nézőpontjából igyekszem megvilágítani néhány oldalát annak a kérdésnek, milyen helyzetet foglal el a személyiség a társadalomban." A maga elé állított feladatokat így részletezi Kon: 1. pontosan rögzíteni azt a fogalomrendszert, amelynek segítségével a tudomány leírja a személyiség viselkedését más emberekkel és a társadalommal mint egésszel való kölcsönhatásában; 2. kimutatni, hogy a személyiség nemcsak terméke, hanem aktív szubjektuma is a társadalmi viszonyoknak; 3. tisztázni a személyiség szociológiai elméletének több feldolgozatlan vagy vitatott kérdését.

Az első, a „Személyiség és társadalom" című fejezetben az elméleti problémákat vizsgálja a szerző. Leszögezi, hogy a probléma marxista megoldásának kiindulópontja Marxnak az a híres tétele (6. Feuerbach-tézis), amely határozottan kimondja: a személyiséget társadalmi lénynek kell tekintenünk. Kon szükségesnek véli e marxi gondolat értelmezését: Marx itt szemlátomást nem az egyes személyiségre gondol, hanem az emberre mint nem-fogalomra. Az „emberi lényeg" és a „konkrét személyiség" nem ugyanaz. A személyiség egyrészt a konkrét individuumot jelenti, mint a tevékenység szubjektumát, egyéni sajátosságainak és társadalmi szerepeinek egységében, másrészt az egyén társadalmi sajátosságát, a benne összpontosuló társadalmilag jelentős vonásokat. A szociológiát elsősorban ez az utóbbi mozzanat érdekli.

A személyiség szociológiai elméletében kitüntetett hely illeti meg a *társadalmi*

Digitized by Google

szerep fogalmát. „Az egyén viselkedését és a többi emberrel, valamint a társadalmi intézményekkel való kölcsönviszonyait sem a köznapi beszédben, sem a tudományos fogalmak rendszerében nem írhatjuk le másképpen, mint társadalmi szerepeinek terminusaiban" — írja a szerző. Hogy elhatárolja álláspontját a polgári szociológiától, hangsúlyozza: a társadalmi szerep fogalma csak akkor érthető meg, ha a társadalomból mint egészből, s mindenekelőtt az alapvető társadalmi viszonyokból (az osztályviszonyokból) indulunk ki. Az egyén a konkrét társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetének (pozíciójának) megfelelő társadalmi szerepet játszik. Szerepen a szerző a funkciót érti, a viselkedés normatív mintáját, amely nem függ az egyéntől. A szerep interiorizációjá (belsővé tétele) az a belső determináns, amellyel az egyén meghatározza a maga társadalmi helyzetét, e helyzethez való viszonyát és az ebből eredő kötelezettségeket. Az egyének közötti szerepelemzést azonban ki kell egészíteni az intraindividuális megközelítéssel, amely lehetővé teszi az adott egyén belső, pszichológiai struktúrájára való átmenetet. A legfőbb átmeneti kategória e téren az érdek fogalma. Az egyéniség problémáját vizsgalva a szerző tovább gazdagítja az eddig vázolt képet, elsősorban az egyes társadalmi szerepek viszonyainak jellemzésével.

A vizsgált kérdés egyik fontos vonatkozása az *öntudat*. Az ember felismeri magaban a cselekvő személyt, az Én ebben az értelemben az önmegismerés tárgya. A szerző ezzel kapcsolatban kritikailag elemzi Freud személyiség-elméletét és a „tükrözött Én" elméletét. Abban látja az öntudat lényegét, hogy az nem más, mint önmagunk totalitásként való felfogása, saját személyiségünk azonosságának meghatározása. Az öntudat egységes kép: önmagunkkal kapcsolatos, egységes, bár belső ellentmondásoktól nem mentes beállítottságunk. Mint ilyen, megismerő-fogalmi, emocionális-effektív, értékelő-akarati elemeket tartalmaz. Személyiségünknek öntudatunkban élő képét nagy szilárdság jellemzi, s feltétlenül része ennek bizonyos önértékelés és önbecsülés is; ez utóbbi tényezők rendkívül fontos szerepet játszanak az egyén életében.

Mindezek után a személyiséget mint a társadalmi viszonyok termékét és szubjektumát vizsgálja Kon. Az a kérdés, amelyre választ keres, így szól: Ha a személyiség a társadalmi viszonyok terméke, megválaszthatja-e szabadon — azaz tudatosan — a maga életútját? Mennyire jogos az, hogy a személyiség önmegvalósításáról, a személyiségről mint alkotó elvről, a társadalmi viszonyok szubjektumáról beszéljünk? Ezzel kapcsolatban elemzi a konformizmust mint az egyén és csoport közötti konfliktusok bizonyos megoldási módját, amely mintegy ellentéte a személyiség autonómiájának. A kérdés szociológiailag a társadalom szerkezetére vezethető vissza. Nagy általánosságban a következőket mondja ezzel kapcsolatban: minél bonyolultabb a társadalmi tevékenység, minél változatosabbak az aspektusai és funkciói, annál gazdagabb az egyén személyes élete és világa (s annál nagyobb a választási lehetősége is), — és viszont: minél kezdetlegesebb a társadalom, minél fejletlenebb munkamegosztást valósít meg, annál egyformábbak a benne élő egyének, annál kevesebb a variációs lehetőségük, annál magasabb a konformizmus foka. (78. old.) Így az ember alkotó egyénisége összefügg társadalmi kapcsolatainak gazdagságával. Két tényezőt emel ki e vonatkozásban: a közösséget és az egyén világnézetét, mint különösen jelentőseket. A szerző végső konklúziója: a történelem szubjektuma ugyanaz a személy, amely egyúttal a történelem terméke is. Egyénisége — amely nem egyszerűen az egyéni jellemvonások összessége, hanem integráns, alkotó elv — lehetővé teszi számára, hogy ne csupán alkalmazkodjék a körülményekhez, hanem valami újat is teremtsen.

A második fejezet azt vizsgálja, ***hogyan lesz az ember személyiséggé***. Érinti a szocializáció fejlődési szakaszait és mechanizmusait, valamint a gyermek fejlődését. Részletesebben tárgyalja az ifjúság problémáját, ezen belül pl. a kamasz-kérdést, a nemi érést mint társadalmi problémát; nagy vonalakban felvázolja a személyiség kialakulását az egyén társadalmi érettségéig.

A harmadik fejezet szintén új aspektusból közelíti meg a tárgyat: *a személyiség történeti fejlődését és sorsát* kutatja. A szerző érdeklődésének homlok-

Digitized by Google

terében itt a kapitalizmus és személyiség viszonya áll: a személyiség keletkezésének és a korábbi társadalmi alakulatoknak a problematikáját éppen csak érinti, helyenként meglehetősen egyoldalúan. Így pl. ezt írja: „A hűbériség idején az egyén személyes tulajdonságait egyértelműen a szociális származás határozza meg. Szigorú szabályok írják elő az élet menetét a születéstől a halálig. Az emberek szinte sohasem hagyják el születési helyüket. Törekvéseiket rendjük korlátai közé szorítják." (163. old.) A kapitalizmus ezzel szemben a személyiség felszabadulását jelenti, de egyúttal a „személyiség megsemmisítését", felbomlását is, mint az állammonopolista kapitalizmusban érvényesülő tendenciát. E tendenciának több aspektusát is elemzi (a munka, a politikai élet, a kultúra szférájában) az erre vonatkozó irodalom alapján, majd megkísérli „összefoglalni a betegség diagnózisát". A polgári irodalommal kapcsolatban rámutat: a nyugati filozófusok és szociológusok szokatlanul világosan és szemléletesen írják le az elidegenülésnek és az egyéniség felbomlásának tüneteit; a régi individualizmus hagyományai folytán különösen érzékenyek e folyamat minden árnyalatára. De miféle kiutat javasolnak? Elképzeléseik két fő csoportra oszthatók. A szerzők egyik csoportja azt tartja egyedül célravezetőnek, ha az egyén alkalmazkodik a társadalomhoz. Akik pedig kritikusabb szemmel nézik a kapitalizmus távlatait és lehetőségeit (Riesman, Fromm, Marcuse), azok elvetik ezt a konformista programot: a viszonyok elidegenülése elleni tiltakozásuk azonban rendkívül elvont, globális jellegű, s jellemzőjük a „világos pozitív program hiánya, a sajátos, romantikus negativizmus".

A könyv utolsó fejezetének témája önként adódik az eddigiekből: *a személyiség sokoldalú fejlődése a kommunizmusban.* Tartalmát híven jelzik az alcímek: marxista humanizmus, munka és szabadság, a személyiség szabadsága és az új típusú kollektivizmus, valamint a személyiség és kultúra problémáit elemzi benne a szerző. Műve így kerek egész, s tegyük mindjárt hozzá: sokrétű, tartalmilag gazdag. Meg sem kíséreljük érzékeltetni e tartalmi gazdagságot, sokszínűséget; ennek forrása kétségtelenül a szerző által feldolgozott tekintélyes mennyiségű és minőségű irodalom, amelyben döntő súllyal szerepelnek a nyugati szociológiai és a szovjet pszichológiai tárgyú könyvek.

Van azonban ennek visszája is. I. Sz. Kon néhány vonatkozásban — kis túlzással szólva — rabjává vált a szakirodalomnak. Tárgyát szinte kizárólag a szakirodalom tükrében vizsgálja, amelyet kritikailag elemez és szintetizál. (S az esetek többségében nagyon jó kritikai érzékről tesz tanúságot; így pl. Levadának egy sajátos koncepciójával szemben, amely pedig nagyon tetszetős és csábító.) Ebben bizonyára szerepet játszik az a körülmény is, hogy a könyv a szerző egyetemi előadásaiból született, ám az egyoldalúság azért mégis egyoldalúság marad. Ezzel az irodalomra való orientáltsággal magyarázható véleményünk szerint például az, hogy a személyiségelmélet középpontjába Kon a társadalmi szerep kategóriáját állítja. Alkalmas-e ez a kategória ilyen funkció betöltésére? Aligha lehet e kérdésre határozott „igen"-nel válaszolni. Maga a könyv is tanulságos ebből a szempontból: a II—IV. fejezetekben alig-alig, s egyre ritkábban bukkan fel ez a fogalom, úgy tűnik tehát, hogy a szerző sem tudja kellően hasznosítani konkrét elemzéseiben. S eközben elsikkadnak olyan kategóriák mint pl. a szükséglet, az érdek marxi fogalma, holott ezek nélkül nehezen képzelhető el a személyiség problémájának tartalmas elemzése. Ezzel függ össze továbbá, hogy a könyv színvonala egyenetlen (így pl. a kommunizmus és személyiség viszonyának elemzése helyenként frázisszerű, s ebben az erre vonatkozó szovjet szociológiai irodalom gyengéi is szerepet játszanak), s hogy néhány kérdést kissé egyoldaluan értelmez (jó példa erre a konformizmus absztrakt, történetietlen fogalma).

A könyv tartalmi gazdagsága mellett külön megemlítendő eleven és szemléletes stílusa, általában gondos megformáltsága, amely élvezetes olvasmannyá teszi I. Sz. Kon művét.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Szabó Imre

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Március

P. Laurent: *A nép új csatái felé* (A népszavazás elé)

L. Figueres: *Haladó demokrácia, és szocializmus* (Ismertetés Waldeck Rochet „A Francia Kommunista Párt jövője" című könyvéről)

P. Villon: *Megjegyzések a gaulleizmus katonai politikájáról*

J. Flavien: *Az európai mezőgazdaság és a Mansholt-terv*

N. Zastenker: *A neo-proudhonizmus zsákutcája*

V. Joannes: *A Komintern megalakulásának 50. évfordulóján*

T. Ronco: *A laoszi dráma és az amerikai agresszió*

Ch. Barontini: *A bevándorlás és a párt tevékenysége*

J. Duclos: *A népfront kezdeti időszakában* (Fejezetek Duclos emlékiratainak második kötetéből)

G. Girard: *Vietnam: Az agresszor makacssága*

A kommunista mérnökök és technikusok vizsgálatai után (A helyi pártszervezetek tevékenységéről lefolytatott vizsgálatról, a vizsgálat megállapításairól)

KOMMUNYISZT

4. szám.

A Komintern élő öröksége (Vezércikk)

Az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet anyagai (A Komintern-dokumentumok publikálásának folytatása)

J. Duclos: *A Komintern és a forradalmi erők egységéért vívott harc*

J. Zsukov akadémikus: *Az ázsiai és afrikai népek nemzeti felszabadító mozgalma*

Nemes Dezső: *A magyar nép történelmének dicső lapja* (Megemlékezés a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról)

A. Beljakov, I. Svec: *Az információ — a pártirányítás hatékony eszköze*

A. Agapova: *Pártellenőrzés a vállalatoknál*

M. Ivanykov: *Az anyagi érdekeltség lenini elve a kolhoztermelésben*

Kína és a Kínai Kommunista Párt helyzete a jelenkori szakaszban

L. Bezimenszkij: *A képtelenség eszkalációja*

L. Fomenko: *Iljics mellett* (Ismertetés a kortársak Krupszkajáról szóló emlékezéseiről)

A. Davidovics: *Tankönyv — komoly hibákkal* (Bírálat „A szovjet állam- és jogtörténet" című főiskolai tankönyv most megjelent első részéről)

LUPTA DE CLASA

Február

I. Mitran: *A társadalmi felelősség magasztos érzése* (A Nagy Nemzetgyűlés választása előtt)

B. Almásan: *Technika és hatékonyság* (Technika alkalmazása a bányákban)

O. Parpalá: *A mezőgazdasági pótberuházások gazdasági hatékonysága*

M. Handoca: *A jövendölésekből kiindulva* (Az utopista regényekről)

E. Valeriu, V. Canciulescu: *A sportmozgalom társadalmunk fontos követelménye*

E. Jacob: *Herbert Marcuse — a társadalmi kritika és utópia között*

N. S. Stanescu: *Integrációs viszontagságok* (Az Európai Gazdasági Közösség az 1969-es évben)

I. Closca: *Nemzetközi problémák megoldása tárgyalások útján — korunk parancsoló követelménye*

N. Frost: *Az állami szervek és az állampolgárok közötti viszony humanitása*

C. Rusu: *A tömegekkel való szoros együttműködés — a tanácsok elsőrendű feladata*

A. Roth: *„A szociológia szociológiája" a tudományos aktualitásban*

A. Popescu: *Az orvostudományi szociológia mint tudomány*

Digitized by Google

NOVO VREME

Február

T. Gancsev: *A nemzeti és a nemzetközi a szocialista országok közötti viszonyban*
M. Radeva: *Állami szervek és társadalmi szervezetek*
M. D. Avisaj: *Az elektronikus számítótechnika — gazdasági problémák*
T. Angarszki: *Pénzügyi-gazdasági formák a differenciált járadék felosztására*
J. Bojcev: *A város és a falu között meglevő különbségek leküzdésének folyamata*
Z. Georgiev: *Forradalmi-demokratikus átalakulások az arab országokban*
K. Goranov: *Művészet és mítosz* (A marxista—leninista esztétika „megújítása" az egzisztencializmus szellemében)
V. Karacsiviev: *A filozófia történetének jelentősége a tudományos világnézet kialakítására*
D. Szirkov: *A Kommunista Internacionálé és annak történelmi szerepe*
D. Angelov: *Konsztantin-Kiril ügye — a szláv írásbeliség és kultúra Bulgáriában*
Cs. Nikolov: *A munkanélküliség struktúrája, dinamikája és irányzatai a fejlett kapitalista országokban*
B. Sztögsenov: *A zenei nevelés kérdései*
K. Andrejev: *Harcban a burzsoá ideológiával* (Ismertetés cikkgyűjteményről)

Március

Felhívás a bolgár néphez a szeptember 9-i szocialista forradalom huszonötödik évfordulója alkalmából
Iv. Jordanov: *A termelés intenzitásának fokozása és a tudomány*
M. Markov: *A társadalmi rendszer irányításának néhány aspektusa*
D. Vladov: *A termelés ipari módszerei a mezőgazdaságban*
G. Coloc: *A Komszomol és az ifjúság pártvezetése*
D. Balevszki: *A BKP gazdaságpolitikája és a Bolgár Népköztársaság lakosságának munkaaktivitása*
R. Gornenszki: *A béke, a barátság és az együttműködés missziója* (Todor Zsivkov indiai látogatásáról)
C. A. Sztepanjan: *A nemzetközi és a nemzeti feladatok összekapcsolásának objektív alapja*
R. Popov: *Agrárviszonyok a trópusi Afrikában*
Sz. Damjanov: *A bolgár történelem meghamisítása a burzsoá irodalomban*
A. Marinov: *A dialektikus törvények és azok kölcsönhatása a fejlődés folyamatában*
T. Gabrovszki: *A világűr időszerű nemzetközi-jogi problémái*
Szt. Sztoimenov: *Forgatókönyv — elgondolás és filmrealizálás*
D. Sarlanov: *Kérlelhetetlenség a jobboldali opportunizmussal szemben*

WEG UND ZIEL

Április

Távdiagnózis az „Olah ügy"-ben
F. Fürnberg: *A nemzetközi helyzetről*
K. Stimmer: *Bécs helyzete Európában*
M. Schneider: *A baloldali diákság Ausztriában*
H. Waldhart: *Bíráló baloldal Innsbruckban is*
W. Hollitscher: *Diákharcok a Szövetségi Köztársaságban*
Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa (Részletek Luigi Longo és mások referátumaiból)
L. Spira: *Gondolatok a megrövidített munkaidőhöz*
M. Borzik: *KGST-integráció csehszlovák szemszögből*
H. Kalt: *Szabadság és manipuláció* (A közvélemény manipulálásának módszereiről)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára, Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 500 példányban.

69.2517/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Йожеф ВАРГА: Некоторые теоретические вопросы дальнейшего совершенствования нашей системы местных советов — *Юлия ЗАЛА:* Сбалансированное развитие народного хозяйства и капиталовложения — *Ференц ВАГИ:* Доходы крестьян и коллективные хозяйства — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Йожеф ПАЛФИ:* Будапештское обращение к странам Европы — *Петер ПОЛОНИ:* О китайско—советских пограничных конфликтах — *Денеш ПОЛГАР:* Съезд коммунистов в Западной Германии — ОБЗОР: *Янош БУЗАШИ:* Вопросы и ответы в связи с работой социалистических бригад текстильных фабрик в девятом районе Будапешта — *Янош БРАЙЕР:* Равномерное развитые концертной жизни в нашей стране — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Иван ВИТАНИ:* Нам следовало бы спорить скорее о методах — *Петер РАДИ:* Замечания по поводу соревнования различных направлений и поповоду характера дискусси у нас — *Янош СИТА:* Развивающиеся страны и международное разделение труда.

CONTENTS

József VARGA: Some Theoretical Problems of the Further Development of Our Council System — *Julia ZALA:* A Balanced Development of Our Economy and the Investments — *Ferenc VÁGI:* Peasant Incomes and Cooperative Farming — *INTERNATIONAL REVIEW: József PÁLFY:* The Budapest Appeal — *Péter POLONYI:* On the Sino—Soviet Border Incident — *Denes POLGAR:* Communist Party Congress in West Germany — *REVIEW: János BUZÁSI:* Questions and Answers About the Socialist Brigades of the Textile Mills in the 20th District — *János BREUER:* Constant Development of Concert Life in Hungary — *EXCHANGE OF VIEWS: Iván VITÁNYI:* We Should Have Discussed the Methods — *Péter RÁDI:* Remarks Concerning the Debates Among Various Trends and the Character of our Debates — *János SZITA:* Developing Countries and International Labour Division.

SOMMAIRE

József VARGA: La système hongrois des Conseils — questions théorique du développement — *Julia ZALA:* Le développement équilibré de l'économie nationale et les investissements — *Ferenc VÁGI:* Les revenues des paysans et la cooperative agricole — *REVUE INTERNATIONALE: — József PÁLFY:* L'appel de Budapest — *Péter POLONYI:* L'incident frontalier sino-soviétique — *Dénes POLGÁR:* Congres communiste en Allemagne Occidentale — *REVUE: János BUZÁSI:* Questions et réponses sur les brigades socialistes du 20-me arrondissement de Budapest — *János BREUER:* Notre vie musicale se développe continuellement — *ÉCHANGE DE VUE: Iván VITÁNYI:* Nous aurions du discuter sur les méthodes — *Péter RÁDI:* Notes a propos de la discussion des orientements et le caractère de nos discussions — *János SZITA:* Les pays en voie de developpement et la division du travail a l'échelle internationale.

INHALT

József VARGA: Theoretische Fragen zur Fortentwicklung des Rätesystems in Ungarn — *Julia ZALA:* Ausgeglichene Entwicklung der Volkswirtschaft und die Investitionen — *Ferenc VÁGI:* Das Bauerneinkommen und die Gemeinwirtschaft — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Jozsef PÁLFY:* Der Budapester Appel — *Péter POLONYI:* Der chinesisch—sowjetische Grenzkonflikt — *Dénes POLGÁR:* Kommunistischer Parteitag in Westdeutschland — *RUNDSCHAU: János BUZÁSI:* Fragen und Antworten über die sozialistischen Brigaden in der Textilbetrieben des XX. Bezirkes — *János BREUER:* Gleichmäßige Entwicklung im ungarischen Konzertwesen — *GEDANKENAUSTAUSCH: Iván VITÁNYI:* Man hätte über die Methoden debattieren sollen... — *Péter RÁDI:* Bemerkungen zur Diskussion über die Richtungen und zum Charakter unserer Diskussionen — *János SZITA:* Die Entwicklungsländer und die internationale Arbeitsteilung.

Digitized by Google

Bortnyik Sandor: Vörös Nap (1919

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JUL ? 1969
UNIV ITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

6

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. JÚNIUS

Digitized by Google

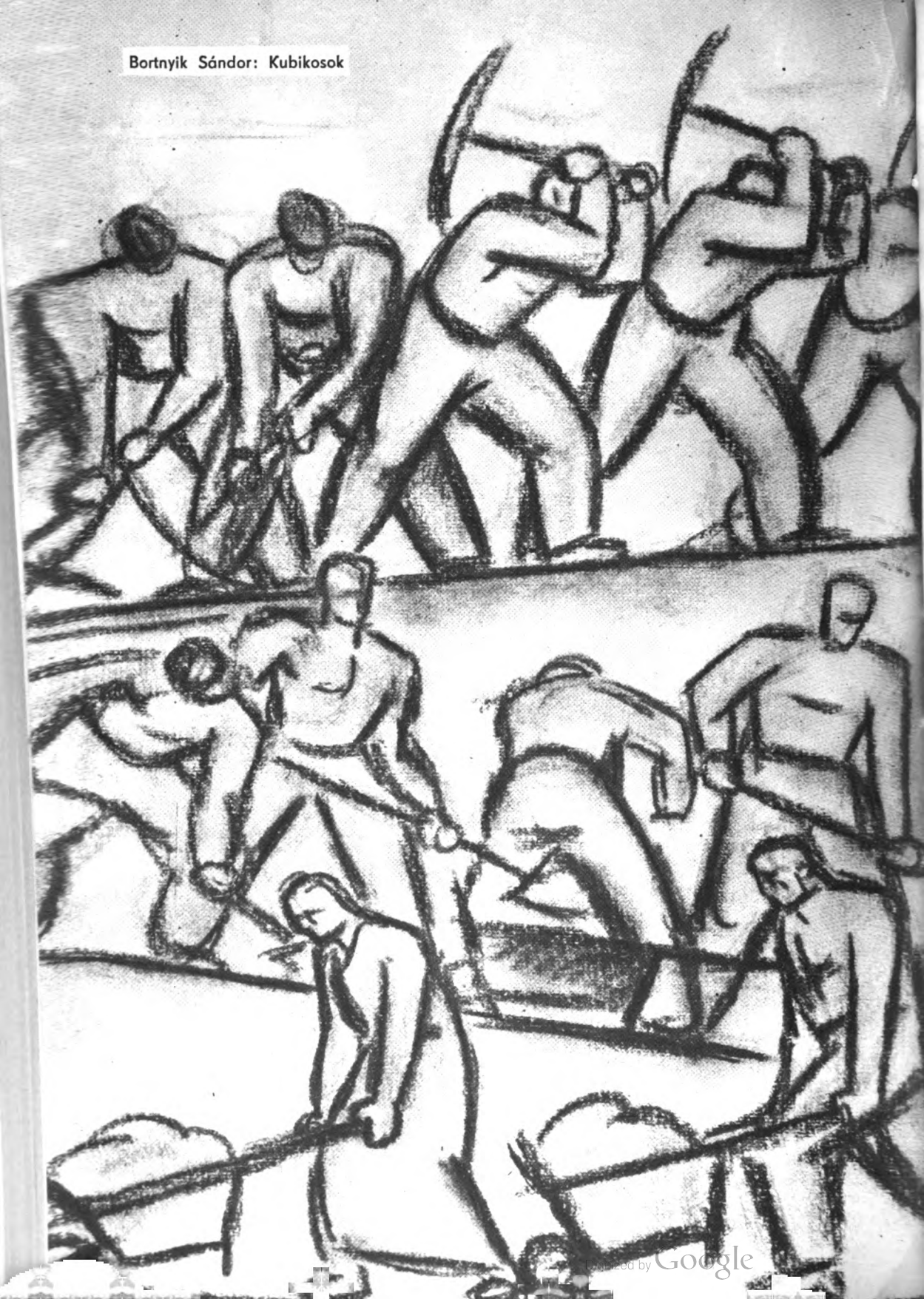

Bortnyik Sándor: Kubikosok

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 6.
1969. JÚNIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Vincze Imre	3	A társadalmi ráfordítások és a fogyasztói árak
Zsarnóczai Sándor	12	Paraszti jövedelmek, paraszti életszínvonal
Pataki Ferenc	28	Vitáinkról
		Nemzetközi szemle
Kanyó András	39	A Közel-Kelet – két év háború és béke között
		Szemle
Bálint József	47	A lakásépítés és elosztás irányelveinek párt- és tanácsi vitáiról
Kovács Judit	52	A nők körülményeinek alakulása a munkahelyen és otthon
		Kritika
Csetri Lajos	59	Lukács György: Művészet és társadalom
		Eszmecsere
Ganda György	65	A tanácsok szerepének növeléséről
Licskó György	69	A természetadta jelleg szerepe a marxi filozófiában
Erdei Mihályné	72	A társadalom önismeretének kérdéséhez
Béllay László	77	Immanens elmélet – transzcendens kritikák...?
		Tájékozódás
Hegedüs Zsuzsa	81	D. Riesman: A magányos tömeg
	86	A „harmadik világ" gazdasági problémái (Az „Economie et Politique" c. folyóiratból)
		Fórum
Szabó László	94	Feloldható-e a szövetkezeti gazdálkodás ellentmondása?
Teszkó Sándor	96	Az információtól függ
Breuer János	98	Zárszó előtt... (Megjegyzések Vitányi Iván reflexióihoz)
		Könyvekről
Sipos Péter	100	Csatári Dániel: Forgószélben
i. r.	102	Beszélgetések a szovjet gazdasági reformról
Baracs Dénes	103	G. Amendola: Az olasz munkásosztály és a forradalom
Hajdú Ráfis	106	A strukturalizmus vonzásában
Vasy Géza	108	A XX. század külföldi írói
	110	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. VINCZE IMRE, kandidátus, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője

DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR, egyetemi docens, a Társadalmi Szemle rovatvezetője

PATAKI FERENC, kandidátus, az MTA Pszichológiai Intézetének munkatársa

KANYÓ ANDRÁS, újságíró

BALINT JÓZSEF, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezetője

KOVÁCS JUDIT, újságíró

CSETRI LAJOS, egyetemi adjunktus

DR. GONDA GYÖRGY, a Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke

LICSKÓ GYÖRGY, kandidátus, szerkesztő

ERDEI MIHÁLYNÉ, egyetemi adjunktus

BÉLLEY LÁSZLÓ, közgazdász

HEGEDÜS ZSUZSA, egyetemi hallgató

SZABÓ LÁSZLÓ, a Tokaj-Hegyaljai Termelőszövetkezetek Területi Szövetségének titkára

TESZKÓ SÁNDOR, újságíró

BREUER JÁNOS, zenekritikus

SIPOS PÉTER, kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa

BARÁCS DÉNES, újságíró

HAJDÚ RÁFIS, egyetemi hallgató

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

DR. VINCZE IMRE:

A társadalmi ráfordítások és a fogyasztói árak

1 A szocializmus viszonyai között az árak akkor felelnek meg *a társadalmilag szükséges ráfordításoknak*, hogyha fedezik a termékek előállításának és forgalmazásának átlagos költségeit, továbbá a társadalmilag szükséges tisztajövedelmet, amelyet bizonyos szabályok szerint be kell fizetni az állami költségvetésbe, illetőleg az egyes vállalatoknál visszamaradó nyereségrész azok fejlesztésére és dolgozóik anyagi ösztönzésére nyújt lehetőséget.[1]

Az importált termékek belföldi áralakulásának alapvető eleme ugyancsak a ráfordítás. A külföldi eladó számára más ország pénznemében fizetett ár, valamint fuvarköltség a valutaárfolyam — esetleg még az arra megállapított pótlék alapján számítódik át belföldi pénzre. E ráfordításokra a különböző termékféleségeknél eltérő mértékben, módosítólag hathat a felszámításra kerülő vám. Az árpolitika közgazdasági megalapozottsága, a társadalmi újratermelés hatékony szervezése egyaránt feltételezik, hogy a belföldi árakra a külkereskedelmi árak ésszerű módon hatnak.

A ténylegesen érvényesülő árak egyrészt piaci hatásokra — a kereslet és kínálat viszonya alapján —, másrészt a szocialista állam ár- és adópolitikája következtében eltérhetnek a társadalmi ráfordításoknak megfelelő áraktól.

Annak a követelménynek a felismerése és gyakorlati érvényesítése, hogy a *termelői árakban* az újratermelés folyamatosságának biztosítása érdekében *meg kell térülniük a termelési költségeknek*, valamennyi szocialista országban, így hazánkban is állandó jellemvonása volt és maradt a termelői árszabályozásnak. Hogy azonban milyen mértékben kell a termelői áraknak a szűken értelmezett termelési költségeken (anyagköltségen, bérköltségen, amortizáción) túlmenően társadalmi tisztajövedelmet tartalmazniuk, s milyen mértékű nyereséget kell a vállalatok, a szövetkezetek rendelkezésében meghagyni — abban országonként kisebb-nagyobb mértékben különböző felfogás és gyakorlat érvényesült. De azokban az esetekben is, amikor az alacsony szintű termelői árakra való törekvés — szűken vett termelési költség és minimális nyereség — jellemezte az árszabályozást (az állami árpolitikát), elméletileg, elvileg mindig elismerték és hangsúlyozták a *termelői árak ráfordítás-arányosságát.*

Történelmileg vizsgálva a fejlődés legfőbb sajátosságait, megállapítható, hogy a szocialista országok *a fogyasztói árakat széles körben és számottevően eltérítették a társadalmi ráfordításoktól* — mind felfelé, mind lefelé —, és az egyes szocialista országok fogyasztói árrendszerét kisebb-nagyobb mértékben ma is ez jellemzi. Ez idő szerint hazánkban is igen nagymértékű a fogyasztói árak eltérítése a társadalmi ráfordításoktól.

[1] A továbbiakban a társadalmi ráfordítások kifejezést ebben az értelemben használom.

Digitized by Google

A fogyasztói árak alakulására kétségtelenül hatással voltak a történelmi körülmények, amelyek alapján bizonyos árintézkedés a maga idejében indokolt volt, ha figyelembe vesszük az akkori társadalmi és gazdasági viszonyokat. Például az 1946-os stabilizáció idején, amikor a szükségesnél csak lényegesen kevesebb ruházati terméket tudtunk belföldi ellátásra biztosítani, indokolt volt az 1938-as árakhoz viszonyítva magas ruházati árszorzó kialakítása. (A ruházati árszorzó 6,6, az átlagos szorzó 3,7 volt.) A bérből és fizetésből élő városi lakosság megsegítését juttatta viszont kifejezésre a fűtés és világítás 3,6, a lakás 1,3 szorzója.

1951 decemberében az áruellátás akkori adottságaihoz igazodva, a bérből és fizetésből élők, valamint a parasztság reáljövedelmének eltérő mértékű befolyásolásának célzatával, a fogyasztói árszínvonalat átlag mintegy 40 százalékkal megemelték, mégpedig oly módon, hogy a ruházati termékek fogyasztói árát még inkább eltérítették a társadalmi ráfordításoktól — felfelé — a fűtés és világítás, a szolgáltatások ára és díja, a lakbér lényegében változatlanul maradt, s így még inkább kitűnt, hogy ezek nem fedezik a társadalmi ráfordításokat.

Feltehetően a szocialista országok itt vázolt fogyasztói árszabályozási gyakorlatát kívánta elméletileg alátámasztani, az a gyökeret vert közgazdasági nézet, amely szerint a fogyasztói árak széles körű eltérítése az előállítás és újratermelés társadalmi költségeitől, a társadalmi ráfordításoktól — a szocialista társadalom sajátos, szükségszerű és állandó jellemzője; a fogyasztói áreltérítések — állami preferencia és diszpreferencia formájában — sajátos rendszert alkotnak, amelynek az a hivatása, hogy a fogyasztás szerkezetének társadalompolitikai szempontból indokoltnak tartott irányú befolyásolását (az egészséges táplálkozás elősegítése céljából), jövedelempolitikai elképzeléseket (gyermekes családok, a kisjövedelműek támogatása végett), gazdasági célokat (a gazdaságos fogyasztást) érvényre juttassa. Ebben a felfogásban a fogyasztói áraknak a társadalmi ráfordításokhoz igazodó alakítása mint általános szabály, háttérbe szorul, s a kivétel: az eltérítés válik szabállyá.

Milyen közgazdasági indokok szólnak valójában amellett, hogy a fogyasztói árak és díjak a szocializmus viszonyai között is a társadalmi ráfordítások szerint alakuljanak? Főképpen a következő közgazdasági tényezők indokolják ezt:

a) A társadalmi ráfordításoknak megfelelő árak esetén valamennyi termék vételében és eladásában az egyenértékűség érvényesül. A vásárló valamely meghatározott pénzösszegért a különböző formákban megtestesült társadalmi munka azonos mennyiségét kapja, függetlenül attól, hogy milyen terméket vagy anyagi szolgáltatást vásárol. Sem az eladó, sem a vásárló (fogyasztási cikk esetében az eladói oldalon vállalatok, állami pénzügyi szervek állnak, a vásárlói oldalon pedig a lakosság) nem kerül hátrányos vagy előnyös helyzetbe azért, mert a vásárlás tárgya ilyen vagy amolyan szolgáltatás; sem amiatt, hogy a teljes fogyasztás összetétele változik: eltolódik az állami intézkedéssel megdrágított, és fordított esetben az állami intézkedéssel olcsóbbá tett cikkek irányában.

Ha a fogyasztói árak széles körben és lényegesen eltérnek a társadalmi ráfordításoktól, akkor a lakosság fogyasztási struktúrájának mindennemű módosulása azzal jár, hogy az azonos összegű lakossági árualap tényleges társadalmi munkatartalma eltérő lesz. Ez pedig egyáltalán nem közömbös a népgazdaság, a társadalmi munka hatékony felhasználása szempontjából.

Digitized by Google

b) A szocialista állam és maguk a vállalatok mindenekelőtt a pénzben fizetett munkabérben juttatják kifejezésre a munka szerinti elosztást, a különböző munkák fontosságának a minősítését. Pénzben juttatja az állam a táppénzt, a családi pótlékot, a nyugdíjat, az ösztöndíjat stb. is. A lakosság pénzbeli jövedelmei jelentenek vásárlóerőt a fogyasztási cikkek számára. Kiépült és megszilárdult szocialista viszonyok között nem indokolt, hogy a lakosság egyedei vagy társadalmi rétegei, osztályai a pénzükért megvásárolt árukban és szolgáltatásokban azonos pénzösszegért a társadalmi munka eltérő, kisebb vagy nagyobb tömegéhez jussanak hozzá, aszerint, hogy fogyasztásuk milyen összetételű; állami intézkedéssel olcsóbbá tett, vagy megdrágított cikkekből és szolgáltatásokból tevődik-e össze. A társadalmi ráfordításoktól széles körben eltérített fogyasztói árak nem segítik szocialista államunknak a munkabérek és pénzbeli juttatások révén megvalósítandó jövedelempolitikai céljainak, mindenekelőtt a munka szerinti elosztás elvének érvényesítését, hanem nehezítik ezt, s nagymértékben áttekinthetetlenné teszik.

c) A lakosság árukeresletére mindenkor a tényleges fogyasztói árak hatnak, a merev keresletű cikkeknél kevésbé, a rugalmas keresletű cikkeknél fokozott mértékben. Nem pusztán elméleti lehetőség, hanem tapasztalati tény, hogy a társadalmi ráfordításnál lényegesen alacsonyabban megállapított áru termékekben és szolgáltatásokban fokozottan növekszik a lakosság fogyasztása vagy legalábbis fogyasztási igénye, a társadalmi ráfordításnál lényegesen magasabb árak pedig kisebb-nagyobb mértékben visszatartják e cikkek fogyasztását és keresletét.

Felmerül az a probléma is, hogy az állami intézkedés következtében alacsony fogyasztói ár esetleg olyan termékek és szolgáltatások keresletére ösztönöz, amelynek termelése sok állóeszközt igényel és a termelés, a kínálat bővítése tetemes beruházásokat kíván; ugyanakkor, a társadalmi ráfordításnál lényegesen magasabb ár visszatarthatja olyan cikkek fogyasztását, amelyekből a társadalmi ráfordításnak megfelelő fogyasztói áron is kielégíthető volna a lakosság kereslete s kisebb fajlagos állóeszközigénnyel biztosítható a termelés és a kínálat.

Adott színvonalú, szerkezetű, társadalmi termelés és fogyasztás esetében a lakosság fogyasztási szerkezetének az áreltérítések miatti módosulása népgazdaságilag előnyös export elmaradására és gazdaságtalan export növelésére vezethet.

Az elmondottak alapján állítható, hogy a szocialista árugazdaság feltételei között csak a társadalmilag szükséges ráfordításokkal összhangban levő fogyasztói árak orientálnak megbízhatóan kedvező termelési szerkezet kialakítására, a társadalmi munka hatékony felhasználására.

d) Az utóbbi nyolc-tíz év tapasztalatai megerősítették azt a felismerést, hogy a fogyasztói árpolitikában, a fogyasztói árak szabályozásában figyelembe kell venni a külországok fogyasztói árait, különös tekintettel a nemzetközi utasforgalom nagymértékű megnövekedésére. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a külországok fogyasztói áraitól lényegesen különböző belföldi fogyasztói árak a megnövekedett turistaforgalom révén spekulációs jelenségeket idéznek elő mind magyar állampolgárok, mind külföldi állampolgárok részéről. Azt is figyelembe kell venni, hogy a lakosság széles körei rossznak, károsnak ítélik meg, ha a szomszédos ország-

Digitized by Google

gokban viszonylag olcsón beszerezhető cikkeket itthon csak túl drágán vásárolhatják meg. Az a magyarázat rendszerint nem bizonyul meggyőzőnek, hogy „igen ám, de nálunk ez meg amaz sokkal olcsóbb"

A fogyasztói áraknak nemzteközi viszonylatban is ki kell állniuk a próbát, s ez vitathatatlanul határt szab a nemzeti fogyasztói árak eltérítésének, preferencia- és diszpreferencia-rendszerének.

Árszabályozási és forgalmi-adóztatási eszközökkel a fogyasztói árak eltéríthetők a termelői áraktól. *A fogyasztói árrendszer* elméletileg, társadalompolitikailag megindokolható *áreltérítéseinek a száma* azonban — mint kivétel az általános szabály alól — *csak szűkkörű lehet.* A szocialista közgazdaságtudomány még adós annak a szabatos meghatározásával, hogy mit indokolt idesorolni. Külföldi és hazai vizsgálódások, elemzések következtetései szerint magas fogyasztói árat indokolt érvényesíteni a szeszes italokra (különösen a magas szesztartalmú italokra), a dohányárukra, a nemesfémből készült ékszerekre, a nemesprémből készült ruházati termékekre. Másrészt minden bizonnyal a szocialista fogyasztói-árpolitika tartós jellemzőjének kell tekinteni a gyógyszerek, a tankönyvek és ismeretterjesztő könyvek kedvezményes fogyasztói árát, a színházak állami támogatását, bizonyos kulturális szolgáltatások ingyenességét vagy kedvezményezett díját. A gyermekruházati cikkek állami támogatása, a ráfordításoknál alacsonyabb fogyasztói ára már vitatható. Figyelemre méltó az az érvelés, hogy a gyermekneveltetés anyagi terheinek részbeni állami átvállalására célszerűbb módszer a megfelelő családi pótlék fizetése, hiszen az alacsony ár előnyeit nagyobb mértékben élvezik a magas jövedelmű rétegek, amelyek több ruhát vesznek és tudnak venni gyermekeiknek.

A szocialista árutermelő gazdaság törvényei, a szocialista újratermelés ésszerű szervezése egyaránt azt az általános követelményt támasztják, hogy a fogyasztói árak feleljenek meg a társadalmi ráfordításoknak, pontosabban fogalmazva: a kereskedelmi árréssel növelt termelői áraknak, általános forgalmi adóztatás érvényesítése esetén pedig az átlagos forgalmi adóval és kereskedelmi árréssel növelt termelői árnak. A laza és a szabad árformába sorolt cikkeknél természetesen a kereskedelmi vállalatoknak a piachoz igazodó árpolitikája is eredményez bizonyos eltérést a termelői ártól. A gazdaságirányítás új rendszerében ez szükséges és indokolt velejárója a piaci hatások érvényesülésének.

A társadalmi ráfordításoknak megfelelő fogyasztói árrendszerrel szemben nem tekinthető elfogadható érvnek az, hogy a fogyasztói piacon az *érvényben levő fogyasztói árak* biztosítják a kereslet és kínálat egyensúlyát, s hogy a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak esetén bizonyos cikkcsoportokban hiánnyal kell számolnunk, másoknál viszont esetleg feleslegek keletkeznek. Ha ugyanis az előzetes felmérések azt bizonyítják, hogy a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak esetén a különböző cikkek keresletét a meglevő kínálatból nem tudjuk kielégíteni, akkor ez azt jelzi, hogy a belföldi termelés fejlesztését, vagy a külkereskedelmi kapcsolatokat, a behozatalt, illetve a kivitelt kell módosítani.

Elméletileg csak az az eljárás indokolható, hogy a társadalmilag szükséges ráfordításokhoz igazodó árak érvényesülése alapján kialakuló kereslet szerint biztosítsuk és fejlesszük a termelést, a kínálatot, nem pedig megfordítva: hogy a kínálatot behatároltnak tekintsük és a keresletet önkényesen, nagymértékben eltérített árakkal szabályozzuk.

Digitized by Google

2 Ismeretes, 1968. január 1-ével új termelői árak léptek életbe. A termelői árak újjárendezése során az importált termelőeszközök árát 60 Ft/Dollár, 40 Ft/Rubel devizaszorzóval és meghatározott vámok alapulvételével határozták meg; a mezőgazdaság termékeit az 1968. évi tervezett árszinten vették számításba, vagyis az 1966-ban végrehajtott és az 1968. január 1-re előirányzott felvásárlási áremelések figyelembevételével; a munkabérek arányában 8 százalék illetményadót, 17 százalék társadalombiztosítási járulékot, a bruttó állóeszközértékre és a forgóeszközök átlagos állományára vetítetten 5 százalék eszközhasználati díjat, 2—10 százalékos eszközarányos nyereséget építettek be az árakba.

A termelői árak színvonala az árrendezés következtében a szocialista ipar egészében 7,8 százalékkal, ezen belül a gépiparban 10, a könnyűiparban 16,6, az élelmiszeriparban 10,9, százalékkal emelkedett, a vegyiparban 2 százalékkal csökkent.

Az újjárendezett termelői árakkal a társadalmi ráfordításokhoz kívántunk közelíteni:

- A több vállalat által termelt, azonos termékekre kialakított egységes termelői árból (rögzített ár, maximált ár, centrum-ár) szükségszerűen következik, hogy a termelői árakban nem ismerték el minden vállalat egyedi termelési költségét, vagyis az egyes vállalatoknak eltérő mértékű lehet a nyereségük.
- Az újjárendezett termelői árak kifejezésre kívánják juttatni a különböző termékek előállításának eszközigényességét, mégpedig termelésük egész folyamatában; minden ágazatban, minden vállalatnál önköltségelem ugyanis a lekötött eszközök használati díja és a nyereség is a lekötött eszközökkel arányosan épül be az árakba.
- A termelői árrendezés során több, a hazai ipar által termelt alapanyag és termék magas termelési költségét nem ismerték el az árban; vagy az adott anyag, illetve termék reális importköltségét vették számba a termelői ár alapjául, vagy a belföldi termelés tervezett fejlődése alapján várható alacsonyabb önköltségét. Az így kialakított termelői árak szükségessé tették és teszik ezen anyagok és termékek előállításának állami dotációját. Így például jelentős dotációban részesül a kohókoksz, a műanyagok, a szintetikus textilanyagok, a nitrogénműtrágya hazai termelése. Ezzel az eljárással a termelői árak reálisabban tükrözik a társadalmi ráfordításokat.
- A mezőgazdasági termékek felvásárlási és ipari átadási árainak színvonala alacsonyabb, mint társadalmi ráfordításaik. Az adott árszínvonal mellett a szocialista mezőgazdasági üzemek több milliárd forint állami támogatást kapnak mind folyamatos termelésükhöz, mind felhalmozásukhoz, s mentesülnek bizonyos adók (pl. illetményadó) fizetése alól. A mezőgazdasági termékek állami támogatással fenntartott alacsony színvonala olyan jelenség, amely ez idő szerint mind a szocialista, mind a tőkésországok ár- és pénzügyi politikáját egyaránt jellemzi. A viszonylag alacsonyan tartott mezőgazdasági árszínvonal — kiegészítve megfelelő pénzügyi támogatással — hazánkban is az árpolitika és a pénzügypolitika olyan jellemzője, amely a dolog természeténél fogva csak fokozatosan szüntethető meg és feltételezhetően még hosszabb ideig fennmarad. (A dotáció *mértéke* azonban még ebben az esetben is felülvizsgálatra szorul.) A fogyasztói árpolitikában reálisan számolnunk kell ezzel a tényezővel annál inkább, mert ez nem szűken vett pénzügyi

Digitized by Google

technikai, pénzügyi-politikai, hanem nagy horderejű társadalompolitikai kérdés is.

● 1968. január 1 óta az akkor életbe léptetett és azóta lényegében változatlan színvonalú termelői árakon realizálódik a társadalmi termék, s keletkeznek a vállalati és állami jövedelmek.

Mindezek alapján azt, hogy a fogyasztói árak mennyire felelnek meg a társadalmilag szükséges ráfordításoknak, általában abból kell és lehetséges megítélni, hogy milyen kapcsolatban vannak a termelői árakkal, mennyire vannak összhangban velük, s ez utóbbiak közgazdaságilag mennyire megalapozottak. A termelői árak újjárendezését úgy valósítottuk meg, hogy *lényegében* nem változtattuk a fogyasztói árakat és díjakat. Az új termelői árak életbe léptetésével egyidejűleg a fogyasztói árak csak korlátozott körben és mértékben módosultak, s ez összességében a fogyasztói árszínvonalat 1 százalékkal csökkentette.

A termelői árak megemelkedése és a fogyasztói árak változatlan szintje alapján a forgalmi adó összessége csaknem a felére csökkent, ugyanakkor a fogyasztói árak költségvetési támogatásának (a fogyasztói árkiegészítésnek) a köre lényegesen kibővült. Mindez azt eredményezte, hogy jelenleg a forgalmi adó és a fogyasztói árkiegészítések a lakossági áruforgalom és a szolgáltatások egész körére számítva — nagyjából kiegyenlítik egymást (a különbség 4 milliárd forint, a kiskereskedelmi árueladás és a lakossági szolgáltatások teljes összegére vetítetten 3 százalék, vagyis átlagosan ezek termelői árösszege és kereskedelmi árréssel csökkentett fogyasztói árösszege (kis különbséggel) egybeesik.

1968. január 1-én az újjárendezett termelői árak és a fogyasztói árak közötti kapcsolatot a forgalmi-adórendszerrel teremtették meg. A fogyasztói ár- és díjrendszer lényegében változatlan fenntartásához igazodó mértékben és differenciáltan állapították meg a forgalmi adókulcsokat és a fogyasztói árkiegészítési kulcsokat. A forgalmi adó és fogyasztói árkiegészítés 1968. január 1-én életbe léptetett rendszere jól érzékelteti, hogy mennyiben térnek el az érvényben levő fogyasztói árak a termelői árak szintjétől és arányától. Forgalmi adórendszerünkről a következőket mondhatjuk:

a) A lakosság által vásárolt termékek és szolgáltatások egészét tekintve a kereskedelmi árréssel csökkentett fogyasztói árak színvonala csak kevéssé tér el a termelői árak színvonalától. Az 1968. évi forgalom alapján végzett számítások szerint az eltérés 3 százalékra tehető. *E jelentéktelennek látszó átlag mögött azonban nagy eltérések húzódnak meg; a lakossági fogyasztásra kerülő cikkek bizonyos csoportjaiban igen nagy a forgalmi adó, más cikkcsoportoknál és szolgáltatásoknál pedig igen nagy mértékű a fogyasztói árkiegészítés.*

Az *alapvető élelmiszerek* — fogyasztói árakra vetítve — átlagosan 18 százalék fogyasztói árkiegészítésben részesülnek. Ezen belül — ugyancsak a fogyasztói árra vetítve — a sertés- és marhahúsnál 24, a tej- és tejtermékeknél 44 százalék az árkiegészítés. Az *élvezeti cikkek* fogyasztói árában átlagosan 38 százalékos forgalmi adót realizálunk. A *ruházati termékek* fogyasztói árának 27 százalékos az átlagos forgalmi adótartalma. Ezen belül a szövetek átlagos forgalmi adója 35 százalék. A *vas- és műszaki cikkek*, továbbá a *bútorok* fogyasztói ára lényegében megegyezik a kereskedelmi árréssel növelt termelői árral. A *tüzelőanyagok* fogyasztói ára nagymértékű, átlag 53 százalékos fogyasztói árkiegészítésben részesül. Ezen belül a lakosság által fogyasztott szén 67 százalékos fogyasztói árkiegészítést kap.

Digitized by Google

A lakosság a szolgáltatásoknak úgyszólván valamennyi ágában nagymértékű fogyasztói árkiegészítéshez jut. A *vasúti személyszállítási díjak* 81,5, a *háztartási gáz* 40, a *távfűtés* 110 százalékos fogyasztói árkiegészítésben részesül. A *lakbérek* alacsony színvonalára jellemző, hogy az állami tulajdonban levő lakások lakbéréhez 164 százalék fogyasztói árkiegészítést kell adni azért, hogy pusztán a *karbantartási költségeket* fedezhessük, nem is szólva a lakásalap normális újratermeléséhez szükséges amortizációnak a lakbérekben való realizálásáról, még kevésbé bárminemű társadalmi tisztajövedelem realizálásáról.

A jelenlegi fogyasztói áreltérítések számszerűségeinek vázlatos ismertetése után hangsúlyozni érdemes, hogy jelenleg nálunk a társadalmi ráfordításnál lényegesen alacsonyabb az ára több, nagy eszközigényű, a bővítéshez nagy beruházást igénylő terméknek, illetőleg szolgáltatásnak (pl. marhahús, sertéshús, tej, lakás). A társadalmi ráfordításnál lényegesen magasabb viszont a fogyasztói ára olyan, több, a lakosság fogyasztásában jelentős, kis állóeszközigényű terméknek, amelynek exportja is viszonylag kevéssé gazdaságos (pl. pamut méteráru és konfekció, szintetikus anyagból készült szövetek és konfekcionált termékek).

b) A termelői és a fogyasztói árak kapcsolatának, az 1968. január 1-én életbe léptetett forgalmi-adórendszernek sajátos jellemzője maradt (ha történtek is bizonyos egyszerűsítések, s megszűnt is a korábban széles körben érvényesült különbözeti adóztatás), hogy *egy-egy cikkcsoporton belül igen differenciált, sokféle forgalmi adót és árkiegészítési kulcsot érvényesítenek a különféle termékekre, választékokra.* A szövetek, a kötöttáruk és a konfekcionált textíliák forgalmi-adókulcsainak módosítására 1969. május 2-án került sor, amikor e cikkek forgalmi-adókulcsainak számát 530-ról 135-re csökkentettük. Jellemzésül meg lehet említeni, hogy ez idő szerint a bányászati termékekre 130, a cipő- és bőrárukra 200, az élelmiszeripari termékekre 300, a gyógyszerekre 340 adókulcsot (adótételt) alkalmaznak.

Néhány példát említünk a diferenciáltság érzékeltetésére.[2] A férfi utcai cipőkre ez idő szerint 36 különböző forgalmi adókulcsot alkalmaznak, az adó mértéke 0-tól 43 százalékig terjed. A női utcai cipőkre 44 különböző adókulcsot érvényesítenek, és az adókulcsok 0 és 47 százalék között szóródnak. A pálinka és likőrfélékre 22 különböző adótétel, illetve adókulcs érvényesül 57 és 93 százalék között, a dohányárukra 20 adótétel van érvényben stb. A bőr- és cipőáruk forgalmi-adókulcsai 1969. július 1-i hatállyal módosulnak. A cipőfélék adókulcsainak száma 25-re csökken.

A forgalmi adókulcsok és árkiegészítési kulcsok differenciáltsága alapvetően abból következik, hogy 1951 után a termelői árrendezéseket az érvényben levő fogyasztói árak változatlanul hagyásával, illetve kismértékű változtatásával hajtották végre; az új választékok fogyasztói árait pedig 1967 végéig széles területen a termelői áraktól függetlenül állapították meg (az azonosítás, arányosítás módszerével, fogyasztói ártáblázat alapján).

Az elmúlt években az is növelte a fogyasztói árak és a termelői árak áruféleségek szerinti és választékonkénti eltéréseit, a forgalmi adókulcsok számát, hogy az állami árszabályozó szervek a fogyasztói árak

[2] Az itt közölt forgalmi adókulcsok — a forgalmiadó-utasítással összhangban — a nagykereskedelmi árra vonatkoznak.

Digitized by Google

megállapítása során igyekeztek kifejezésre juttatni az ellátottságot, a piaci helyzetet, a fogyasztók értékítéletét, a termelői árakat viszont mereven a termelési költségekhez, sok esetben egyszerűen a vállalati önköltséghez igazították, minimális nyereség engedélyezésével. Az eltérő alapokon megállapított termelői ár és fogyasztói ár között a kapcsolatot a forgalmi adókulccsal, ennek differenciálásával teremtették meg. A gazdaságirányítás új feltételei között nem volna helyes ilyen célra használni fel a forgalmiadó-rendszert. Indokolt, hogy a fogyasztói piacon magasabb áron elkelt termékek után a termelővállalatok magasabb termelői árhoz, nagyobb nyereséghez jussanak, s az alacsony áron elkelt termékeknek a termelői áruk is alacsonyabb legyen, általában lehetőség szerint ne érvényesítsünk sem csökkentett forgalmi adót, sem magasabb árkiegészítést.

Igen lényeges következtetésekre ad módot *a belföldi fogyasztói árak összehasonlítása más országok fogyasztói áraival.* Bár e cikk keretei nem teszik lehetővé a rendelkezésünkre álló számszerű adatok közlését, elemzésünk főbb megállapításai a következők:

Az alapvető élelmiszerek közül a kenyér, a sertéshús, a marhahús nálunk viszonylag lényegesen olcsóbb,[3] mint a fejlett európai tőkésországokban, de olcsó Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia (ez utóbbi két országnál a kenyér és a marhahús tekintetében) fogyasztói áraihoz képest is. Lényegesen drágábbak nálunk a pamut méteráruk, a pamutból készült konfekcionált termékek, úgyszólván minden megvizsgált tőkésországhoz, s több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához) viszonyítva is.

A tőkésországok fogyasztói áraihoz viszonyítva kiemelkedően drágák hazánkban a szintetikus fonalból készült fehérneműk, kötöttáruk, felsőruházati cikkek. A nagy értékű háztartási műszaki cikkek (parszívó, televízió) nálunk általában olcsóbbak, vagy legalábbis nem drágábbak, mint a tőkésországokban. A személygépkocsik ára nálunk magas a tőkésországokhoz és több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához, az NDK-hoz) viszonyítva.

A lakbér valamennyi megvizsgált tőkésországhoz viszonyítva *nagyon alacsony* nálunk, de alacsonyabb több szocialista ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia) újjárendezett lakbéreihez viszonyítva is.

Arra a következtetésre juthatunk, hogy nemzetközi összehasonlításban nálunk azoknak a cikkcsoportoknak a belföldi fogyasztói ára magas, amelyekben a *forgalmi adó* részaránya magas és azok a cikkek, szolgáltatások bizonyulnak olcsónak, amelyeket jelenleg az állam nagymértékű fogyasztói árkiegészítéssel támogat (kenyér, sertéshús, marhahús, lakbér). *Következésképpen a belföldi fogyasztói árak eltérése a külországok fogyasztói áraitól alapvetően a hazai fogyasztói árpolitikával és forgalmiadó-politikával kapcsolatos, s korántsem a fogyasztási cikkek, szolgáltatások nemzeti értékének és nemzetközi értékének valóságos különbözőségéből adódik.*

3 *Ha objektíve szükségesnek ismerjük el népgazdaságunk, társadalmunk viszonyai között a társadalmi ráfordításoknak megfelelő, s az* eltérítést csak szűk körben, közgazdaságilag és társadalompolitikailag megalapozottan érvényesítő *fogyasztói árrendszer fokozatos megteremtését,* akkor — a megelőző fejezetben közölt eltérítések ismeretében — *előreláthatóan hogy perspektívában igen bonyolult társadalompolitikai és közgazdasági feladatot kell megoldanunk.*

3 Egy cikk viszonylagos olcsósága azt jelenti, hogy a belföldi fogyasztói ár és a külföldi fogyasztói ár hányadosa *kicsiny* más termékek hasonló módon számított hányadosához képest, illetőleg a bankjegy-árfolyamhoz képest. Viszonylagos drágaság esetén a hányados nagy.

Digitized by Google

A különböző cikkcsoportok átlagos forgalmi adójának és árkiegészítésének a megváltoztatása és ezzel a fogyasztói ár csökkentése vagy növelése az életszínvonal-politikának és a népgazdasági tervezésnek komplex problémája A különféle cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árszínvonalának számottevő változtatása módosítja a lakosság keresletét — annak emelkedését, illetve csökkenését idézi elő —, s ezért a kínálatot a kereslet változásával összhangban kell alakítani.

A különböző cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árának módosítása a lakosság különböző rétegeit — jövedelmük és fogyasztásuk szerkezetének eltérése következtében — eltérő mértékben érinti. Egyes cikkcsoportok áremelését nem lehet, vagy legalábbis nem teljesen lehet más cikkcsoportok árleszállításával — minden társadalmi réteg számára egyaránt kompenzálni. A teljes mértékű kompenzálást csak az elsőrendű életszükségleti cikkek vonatkozásában lehet elvárni és megvalósítani, ilyen esetekben viszont valószínűleg számításba kell venni a jövedelmek és keresetek gyorsabb növelését is.

A forgalmiadó-rendszer alapvető megváltoztatása — amely a különböző cikkcsoportok, anyagi és kulturális szolgáltatások átlagos forgalmi adóját, illetve átlagos árkiegészítését módosítja — olyan állami intézkedés, amelynek szervesen kell kapcsolódnia az életszínvonal-növelő intézkedések keretébe, s amelyet elő kell készíteni az anyagi termelésben, a kínálat szerkezetének módosításában. Ezért csak *fokozatosan* lehet megközelíteni a kitűzött célt, meghozni a szükséges intézkedéseket.

Mindehhez népgazdaságunknak a fogyasztói árrendszerre és a forgalmi adóztatásra vonatkozóan távlati tervvel kell rendelkeznie, amely körvonalazza, hogy milyen termékcsoportban és szolgáltatásban indokolt tíz-tizenöt év perspektívájában fenntartani az eltérítéseket, hozzávetőleg milyen mértékű legyen az eltérítés (az eltérítés iránya és sávja), s megfelelő elképzelésekkel kell rendelkeznünk a következő ötéves időszak tennivalóira is.

A forgalmiadó- és árkiegészítési kulcsok jelenlegi, cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltságának megszüntetésére kedvezőbbek a lehetőségek, mint a különböző cikkcsoportok átlagos adóhányadának, illetőleg árkiegészítésének módosítására. Az adó- (árkiegészítési) kulcsok cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltsága megszüntethető anélkül is, hogy az érintett cikkcsoportok fogyasztói árszínvonala megváltoznék, hogy módosítani kellene a cikkcsoport átlagos adóját, illetve árkiegészítését. Az adott cikkcsoportra érvényes átlagos adó- (árkiegészítési) kulcsnak valamennyi választékra, valamennyi méretre való alkalmazása csak olyan hatást tesz a fogyasztói árakra, hogy egyes választékok ára csökken, másoké pedig emelkedik. Az ekképp módosuló fogyasztói árak nem hatnak, vagy csak kevéssé hatnak a különböző társadalmi rétegek jövedelmére. Ezek az intézkedések a fogyasztói keresletnek általában csak olyan módosulását eredményeznék, amely számol az ipar meglevő kapacitásaival. Ezek a körülmények lehetővé teszik, hogy azokban a cikkcsoportokban, amelyeket jelenleg a forgalmiadó- (árkiegészítési) kulcsok nagymértékű differenciáltsága jellemez, megfelelő előkészítéssel új, összevont forgalmiadó-, illetőleg árkiegészítési kulcsokat állapítsanak meg. A forgalmi adórendszer ilyen módosítása nem vezet — mint adóztatási intézkedés — a fogyasztói árszínvonal emelésére. A különböző választékokban, méretekben, modelleknél azonban egyaránt számíthatunk mind a fogyasztói ár emelkedésére, mind csökkenésére. Ez azonban a rendezésnek elkerülhetetlen velejárója.

Digitized by Google

megállapítása során igyekeztek kifejezésre juttatni az ellátottságot, a piaci helyzetet, a fogyasztók értékítéletét, a termelői árakat viszont mereven a termelési költségekhez, sok esetben egyszerűen a vállalati önköltséghez igazították, minimális nyereség engedélyezésével. Az eltérő alapokon megállapított termelői ár és fogyasztói ár között a kapcsolatot a forgalmi adókulccsal, ennek differenciálásával teremtették meg. A gazdaságirányítás új feltételei között nem volna helyes ilyen célra használni fel a forgalmiadó-rendszert. Indokolt, hogy a fogyasztói piacon magasabb áron elkelt termékek után a termelővállalatok magasabb termelői árhoz, nagyobb nyereséghez jussanak, s az alacsony áron elkelt termékeknek a termelői áruk is alacsonyabb legyen, általában lehetőség szerint ne érvényesítsünk sem csökkentett forgalmi adót, sem magasabb árkiegészítést.

Igen lényeges következtetésekre ad módot *a belföldi fogyasztói árak összehasonlítása más országok fogyasztói áraival.* Bár e cikk keretei nem teszik lehetővé a rendelkezésünkre álló számszerű adatok közlését, elemzésünk főbb megállapításai a következők:

Az alapvető élelmiszerek közül a kenyér, a sertéshús, a marhahús nálunk viszonylag lényegesen olcsóbb,[3] mint a fejlett európai tőkésországokban, de olcsó Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia (ez utóbbi két országnál a kenyér és a marhahús tekintetében) fogyasztói áraihoz képest is. Lényegesen drágábbak nálunk a pamut méteráruk, a pamutból készült konfekcionált termékek, úgyszólván minden megvizsgált tőkésországhoz, s több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához) viszonyítva is.

A tőkésországok fogyasztói áraihoz viszonyítva kiemelkedően drágák hazánkban a szintetikus fonalból készült fehérneműk, kötöttáruk, felsőruházati cikkek. A nagy értékű háztartási műszaki cikkek (parszívó, televízió) nálunk általában olcsóbbak, vagy legalábbis nem drágábbak, mint a tőkésországokban. A személygépkocsik ára nálunk magas a tőkésországokhoz és több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához, az NDK-hoz) viszonyítva.

A lakbér valamennyi megvizsgált tőkésországhoz viszonyítva *nagyon alacsony* nálunk, de alacsonyabb több szocialista ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia) újjárendezett lakbéreihez viszonyítva is.

Arra a következtetésre juthatunk, hogy nemzetközi összehasonlításban nálunk azoknak a cikkcsoportoknak a belföldi fogyasztói ára magas, amelyekben a *forgalmi adó* részaránya magas és azok a cikkek, szolgáltatások bizonyulnak olcsónak, amelyeket jelenleg az állam nagymértékű fogyasztói árkiegészítéssel támogat (kenyér, sertéshús, marhahús, lakbér). *Következésképpen a belföldi fogyasztói árak eltérése a külországok fogyasztói áraitól alapvetően a hazai fogyasztói árpolitikával és forgalmiadó-politikával kapcsolatos, s korántsem a fogyasztási cikkek, szolgáltatások nemzeti értékének és nemzetközi értékének valóságos különbözőségéből adódik.*

3 *Ha objektíve szükségesnek ismerjük el népgazdaságunk, társadalmunk viszonyai között a társadalmi ráfordításoknak megfelelő,* s az eltérítést csak szűk körben, közgazdaságilag és társadalompolitikailag megalapozottan érvényesítő *fogyasztói árrendszer fokozatos megteremtését,* akkor — a megelőző fejezetben közölt eltérítések ismeretében — *előreláthatóan hogy perspektívában igen bonyolult társadalompolitikai és közgazdasági feladatot kell megoldanunk.*

[3] Egy cikk viszonylagos olcsósága azt jelenti, hogy a belföldi fogyasztói ár és a külföldi fogyasztói ár hányadosa *kicsiny* más termékek hasonló módon számított hányadosához képest, illetőleg a bankjegy-árfolyamhoz képest. Viszonylagos drágaság esetén a hányados nagy.

Digitized by Google

A különböző cikkcsoportok átlagos forgalmi adójának és árkiegészítésének a megváltoztatása és ezzel a fogyasztói ár csökkentése vagy növelése az életszínvonal-politikának és a népgazdasági tervezésnek komplex problémája A különféle cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árszínvonalának számottevő változtatása módosítja a lakosság keresletét — annak emelkedését, illetve csökkenését idézi elő —, s ezért a kínálatot a kereslet változásával összhangban kell alakítani.

A különböző cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árának módosítása a lakosság különböző rétegeit — jövedelmük és fogyasztásuk szerkezetének eltérése következtében — eltérő mértékben érinti. Egyes cikkcsoportok áremelését nem lehet, vagy legalábbis nem teljesen lehet más cikkcsoportok árleszállításával — minden társadalmi réteg számára egyaránt kompenzálni. A teljes mértékű kompenzálást csak az elsőrendű életszükségleti cikkek vonatkozásában lehet elvárni és megvalósítani, ilyen esetekben viszont valószínűleg számításba kell venni a jövedelmek és keresetek gyorsabb növelését is.

A forgalmiadó-rendszer alapvető megváltoztatása — amely a különböző cikkcsoportok, anyagi és kulturális szolgáltatások átlagos forgalmi adóját, illetve átlagos árkiegészítését módosítja — olyan állami intézkedés, amelynek szervesen kell kapcsolódnia az életszínvonal-növelő intézkedések keretébe, s amelyet elő kell készíteni az anyagi termelésben, a kínálat szerkezetének módosításában. Ezért csak *fokozatosan* lehet megközelíteni a kitűzött célt, meghozni a szükséges intézkedéseket.

Mindehhez népgazdaságunknak a fogyasztói árrendszerre és a forgalmi adóztatásra vonatkozóan távlati tervvel kell rendelkeznie, amely körvonalazza, hogy milyen termékcsoportban és szolgáltatásban indokolt tíz-tizenöt év perspektívájában fenntartani az eltérítéseket, hozzávetőleg milyen mértékű legyen az eltérítés (az eltérítés iránya és sávja), s megfelelő elképzelésekkel kell rendelkeznünk a következő ötéves időszak tennivalóira is.

A forgalmiadó- és árkiegészítési kulcsok jelenlegi, cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltságának megszüntetésére kedvezőbbek a lehetőségek, mint a különböző cikkcsoportok átlagos adóhányadának, illetőleg árkiegészítésének módosítására. Az adó- (árkiegészítési) kulcsok cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltsága megszüntethető anélkül is, hogy az érintett cikkcsoportok fogyasztói árszínvonala megváltoznék, hogy módosítani kellene a cikkcsoport átlagos adóját, illetve árkiegészítését. Az adott cikkcsoportra érvényes átlagos adó- (árkiegészítési) kulcsnak valamennyi választékra, valamennyi méretre való alkalmazása csak olyan hatást tesz a fogyasztói árakra, hogy egyes választékok ára csökken, másoké pedig emelkedik. Az ekképp módosuló fogyasztói árak nem hatnak, vagy csak kevéssé hatnak a különböző társadalmi rétegek jövedelmére. Ezek az intézkedések a fogyasztói keresletnek általában csak olyan módosulását eredményeznék, amely számol az ipar meglevő kapacitásaival. Ezek a körülmények lehetővé teszik, hogy azokban a cikkcsoportokban, amelyeket jelenleg a forgalmiadó- (árkiegészítési) kulcsok nagymértékű differenciáltsága jellemez, megfelelő előkészítéssel új, összevont forgalmiadó-, illetőleg árkiegészítési kulcsokat állapítsanak meg. A forgalmi adórendszer ilyen módosítása nem vezet — mint adóztatási intézkedés — a fogyasztói árszínvonal emelésére. A különböző választékokban, méretekben, modelleknél azonban egyaránt számíthatunk mind a fogyasztói ár emelkedésére, mind csökkenésére. Ez azonban a rendezésnek elkerülhetetlen velejárója.

Digitized by Google

megállapítása során igyekeztek kifejezésre juttatni az ellátottságot, a piaci helyzetet, a fogyasztók értékítéletét, a termelői árakat viszont mereven a termelési költségekhez, sok esetben egyszerűen a vállalati önköltséghez igazították, minimális nyereség engedélyezésével. Az eltérő alapokon megállapított termelői ár és fogyasztói ár között a kapcsolatot a forgalmi adókulccsal, ennek differenciálásával teremtették meg. A gazdaságirányítás új feltételei között nem volna helyes ilyen célra használni fel a forgalmiadó-rendszert. Indokolt, hogy a fogyasztói piacon magasabb áron elkelt termékek után a termelővállalatok magasabb termelői árhoz, nagyobb nyereséghez jussanak, s az alacsony áron elkelt termékeknek a termelői áruk is alacsonyabb legyen, általában lehetőség szerint ne érvényesítsünk sem csökkentett forgalmi adót, sem magasabb árkiegészítést.

Igen lényeges következtetésekre ad módot *a belföldi fogyasztói árak összehasonlítása más országok fogyasztói áraival.* Bár e cikk keretei nem teszik lehetővé a rendelkezésünkre álló számszerű adatok közlését, elemzésünk főbb megállapításai a következők:

Az alapvető élelmiszerek közül a kenyér, a sertéshús, a marhahús nálunk viszonylag lényegesen olcsóbb,[3] mint a fejlett európai tőkésországokban, de olcsó Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia (ez utóbbi két országnál a kenyér és a marhahús tekintetében) fogyasztói áraihoz képest is. Lényegesen drágábbak nálunk a pamut méteráruk, a pamutból készült konfekcionált termékek, úgyszólván minden megvizsgált tőkésországhoz, s több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához) viszonyítva is.

A tőkésországok fogyasztói áraihoz viszonyítva kiemelkedően drágák hazánkban a szintetikus fonalból készült fehérneműk, kötöttáruk, felsőruházati cikkek. A nagy értékű háztartási műszaki cikkek (parszívó, televízió) nálunk általában olcsóbbak, vagy legalábbis nem drágábbak, mint a tőkésországokban. A személygépkocsik ára nálunk magas a tőkésországokhoz és több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához, az NDK-hoz) viszonyítva.

A lakbér valamennyi megvizsgált tőkésországhoz viszonyítva *nagyon alacsony* nálunk, de alacsonyabb több szocialista ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia) újjárendezett lakbéreihez viszonyítva is.

Arra a következtetésre juthatunk, hogy nemzetközi összehasonlításban nálunk azoknak a cikkcsoportoknak a belföldi fogyasztói ára magas, amelyekben a *forgalmi adó* részaránya magas és azok a cikkek, szolgáltatások bizonyulnak olcsónak, amelyeket jelenleg az állam nagymértékű fogyasztói árkiegészítéssel támogat (kenyér, sertéshús, marhahús, lakbér). *Következésképpen a belföldi fogyasztói árak eltérése a külországok fogyasztói áraitól alapvetően a hazai fogyasztói árpolitikával és forgalmiadó-politikával kapcsolatos, s korántsem a fogyasztási cikkek, szolgáltatások nemzeti értékének és nemzetközi értékének valóságos különbözőségéből adódik.*

3 *Ha objektíve szükségesnek ismerjük el népgazdaságunk, társadalmunk viszonyai között a társadalmi ráfordításoknak megfelelő, s az* eltérítést csak szűk körben, közgazdaságilag és társadalompolitikailag megalapozottan érvényesítő *fogyasztói árrendszer fokozatos megteremtését,* akkor — a megelőző fejezetben közölt eltérítések ismeretében — *előreláthatóan hogy perspektívában igen bonyolult társadalompolitikai és közgazdasági feladatot kell megoldanunk.*

[3] Egy cikk viszonylagos olcsósága azt jelenti, hogy a belföldi fogyasztói ár és a külföldi fogyasztói ár hányadosa *kicsiny* más termékek hasonló módon számított hányadosához képest, illetőleg a bankjegy-árfolyamhoz képest. Viszonylagos drágaság esetén a hányados nagy.

Digitized by Google

A különböző cikkcsoportok átlagos forgalmi adójának és árkiegészítésének a megváltoztatása és ezzel a fogyasztói ár csökkentése vagy növelése az életszínvonal-politikának és a népgazdasági tervezésnek komplex problémája A különféle cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árszínvonalának számottevő változtatása módosítja a lakosság keresletét — annak emelkedését, illetve csökkenését idézi elő —, s ezért a kínálatot a kereslet változásával összhangban kell alakítani.

A különböző cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árának módosítása a lakosság különböző rétegeit — jövedelmük és fogyasztásuk szerkezetének eltérése következtében — eltérő mértékben érinti. Egyes cikkcsoportok áremelését nem lehet, vagy legalábbis nem teljesen lehet más cikkcsoportok árleszállításával — minden társadalmi réteg számára egyaránt kompenzálni. A teljes mértékű kompenzálást csak az elsőrendű életszükségleti cikkek vonatkozásában lehet elvárni és megvalósítani, ilyen esetekben viszont valószínűleg számításba kell venni a jövedelmek és keresetek gyorsabb növelését is.

A forgalmiadó-rendszer alapvető megváltoztatása — amely a különböző cikkcsoportok, anyagi és kulturális szolgáltatások átlagos forgalmi adóját, illetve átlagos árkiegészítését módosítja — olyan állami intézkedés, amelynek szervesen kell kapcsolódnia az életszínvonal-növelő intézkedések keretébe, s amelyet elő kell készíteni az anyagi termelésben, a kínálat szerkezetének módosításában. Ezért csak *fokozatosan* lehet megközelíteni a kitűzött célt, meghozni a szükséges intézkedéseket.

Mindehhez népgazdaságunknak a fogyasztói árrendszerre és a forgalmi adóztatásra vonatkozóan távlati tervvel kell rendelkeznie, amely körvonalazza, hogy milyen termékcsoportban és szolgáltatásban indokolt tíz-tizenöt év perspektívájában fenntartani az eltérítéseket, hozzávetőleg milyen mértékű legyen az eltérítés (az eltérítés iránya és sávja), s megfelelő elképzelésekkel kell rendelkeznünk a következő ötéves időszak tennivalóira is.

A forgalmiadó- és árkiegészítési kulcsok jelenlegi, cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltságának megszüntetésére kedvezőbbek a lehetőségek, mint a különböző cikkcsoportok átlagos adóhányadának, illetőleg árkiegészítésének módosítására. Az adó- (árkiegészítési) kulcsok cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltsága megszüntethető anélkül is, hogy az érintett cikkcsoportok fogyasztói árszínvonala megváltoznék, hogy módosítani kellene a cikkcsoport átlagos adóját, illetve árkiegészítését. Az adott cikkcsoportra érvényes átlagos adó- (árkiegészítési) kulcsnak valamennyi választékra, valamennyi méretre való alkalmazása csak olyan hatást tesz a fogyasztói árakra, hogy egyes választékok ára csökken, másoké pedig emelkedik. Az ekképp módosuló fogyasztói árak nem hatnak, vagy csak kevéssé hatnak a különböző társadalmi rétegek jövedelmére. Ezek az intézkedések a fogyasztói keresletnek általában csak olyan módosulását eredményeznék, amely számol az ipar meglevő kapacitásaival. Ezek a körülmények lehetővé teszik, hogy azokban a cikkcsoportokban, amelyeket jelenleg a forgalmiadó- (árkiegészítési) kulcsok nagymértékű differenciáltsága jellemez, megfelelő előkészítéssel új, összevont forgalmiadó-, illetőleg árkiegészítési kulcsokat állapítsanak meg. A forgalmi adórendszer ilyen módosítása nem vezet — mint adóztatási intézkedés — a fogyasztói árszínvonal emelésére. A különböző választékokban, méretekben, modelleknél azonban egyaránt számíthatunk mind a fogyasztói ár emelkedésére, mind csökkenésére. Ez azonban a rendezésnek elkerülhetetlen velejárója.

Digitized by Google

ZSARNÓCZAI SÁNDOR:

Paraszti jövedelmek, paraszti életszínvonal

Közéleti fórumoknak és baráti beszélgetéseknek gyakori témája a paraszti életszínvonal alakulásának megítélése. Ennek kapcsán gyakran nemcsak eltérők, hanem ellentétesek is a vélemények. Ez magában véve még nem szokatlan jelenség, csak akkor válik azzá, amikor a vitázók adatokkal, konkrét példákkal, tehát tényekkel tudják az egymással ellentétes álláspontok jogosságát bizonyítani. S ebben nemcsak az egyedi példák általánosításának buktatói játszanak szerepet, hanem az életszínvonal-vizsgálatok nehézségei is: az hogy az életszínvonal megítélésében a metrikusan megragadható objektív társadalmi folyamatok mellett milliók hangulatát, helyzetértékelését és vágyait is figyelembe kell venni. És nemcsak a „megmérhetetlen megmérése" ad okot fejtörésre, hanem az is, hogy egzakt módon megközelíthető, társadalmilag kitapintható folyamatok megítélése sem egyértelmű. Sok ugyanis a vita az egyes társadalmi csoportokhoz, társadalmi osztályokhoz tartozás meghatározása körül is.

Az következik-e mindebből, hogy a paraszti életszínvonalról semmiféle valóságos helyzetkép nem alakítható ki? Ez nem, de az igen, hogy ezen a területen az átlagosnál is jobban kell ügyelni a fogalmakra, az alkalmazandó módszerekre, és a megállapítások érvényességének korlátaira.

Új helyzet – mai viták

A parasztság életszínvonalának megítélése körüli mai vitáknak az az okuk, hogy az utóbbi években *a parasztság jövedelmének növekedési üteme meghaladta a munkásokét.* Nem végleges adatok szerint a harmadik ötéves tervben a munkások és alkalmazottak reáljövedelme 15—16 százalékkal, a parasztság fogyasztásának reálértéke pedig 20—25 százalékkal nőtt. A politikai életben is érezhető új helyzetet lényegében az 1968. év eredményezte. Ezért nem érdektelen külön is áttekinteni ennek adatait.

A Központi Statisztikai Hivatal közlése szerint 1968-ban a munkásoknak és alkalmazottaknak a munkaviszonyból eredő jövedelme 6 százalékkal, személyes reáljövedelmük tömege 6—6,5 százalékkal volt magasabb, mint 1967-ben. Ebben az évben a parasztság személyes reáljövedelme 8 százalékkal, a termelőszövetkezeti tagoknak a közösből származó jövedelme pedig 9—12 százalékkal emelkedett.[1] A szövetkezeti tagok jövedelmének növekedését a Magyar Nemzeti Bank és a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium előzetes zárszámadási összesítése a KSH-val azonos módon ítéli meg. Eszerint a tagok részesedésére és az alkalmazottak munkabérére 1968-ban 11,6 százalékkal jutott több, mint 1967-ben. A MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központjának Üzemelemzési és Költségvizsgáló Igazgatósága 250 termelőszövetkezet adatainak elemzése alapján 10,8 százalékban állapította meg a termelőszövetkezetekben kifizetett összes részesedés és munkabér emelkedését.[2] A KSH előzetes jelzéseit kétkedés fogadta, és ezért az illetékes szervek intéz-

[1] A népgazdaság fejlődése és a lakosság életkörülményei. KSH. 1969. 11. old.

[2] Tájékoztató a termelőszövetkezetek fontosabb 1968. évi zárszámadási adatairól. 1969. 1. szám. 2. old.

Digitized by Google

kedtek a pontosabb számítások feltételeinek kialakításáról. Az a bizottság, amely az életszínvonal számításának és ezen belül a paraszti jövedelmek számbavételének metodikai problémáival foglalkozik, javasolta a pontosabb számítási módok alkalmazását. Ezek alapján számolva a közölt adatok némileg módosulnak, de *a jelenség lényege változatlan maradt:* az, hogy a parasztság jövedelme *gyorsabban nőtt,* mint a munkás-alkalmazott népesség csoporté.

A jövedelmek növekedésének ez az eltérő üteme *nem érhette váratlanul* a közélet iránt érdeklődőket, hiszen az azon a helyes döntésen alapszik, amelyet a IX. kongresszus így fogalmazott meg: „Arra törekszünk, hogy végső fokon megszűnjön a különbség a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság életszínvonala között. A következő években jelentékeny lépéseket teszünk azért, hogy a parasztság életszínvonalát és ellátottságát tovább közelítsük a munkásosztályéhoz."[3] Minthogy pedig az életszínvonal alakulásának legfőbb meghatározója a jövedelem színvonala, *a közelítésnek legfőbb és egyben leggyorsabb eszköze* — a jövedelem emelése.

Annak eldöntésében, hogy *hol tartunk* a IX. kongresszuson kitűzött cél elérésében, *még inkább* eltérnek a vélemények, mint az életszínvonal-számítás metodikájának megítélésében. Azon sem lehet csodálkoznunk, hogy e kérdésre adott feleletek között *egymással ellentétesek* is vannak, s ezeket különkülön meggyőző tényekkel bizonyítani is lehet. Sajátos módon, annak a megyei vezetőnek is igaza van, aki azt állítja, hogy a termelőszövetkezeti tagság jövedelmének színvonala *már elérte* a munkásokét, de annak is, aki azt bizonyítja: *még nem.* Az ország hét megyéjében ugyanis (Bács, Békés, Csongrád, Fejér, Győr, Szolnok és Tolna megyében) a termelőszövetkezeti tagságnak a *közösből származó* jövedelme 1968-ban már elérte vagy megközelítette, a háztáji gazdaság jövedelmével együtt pedig meghaladta az ipari munkások megyei átlagos keresetét. Négy megyében azonban (Baranya, Borsod, Nógrád és Veszprém megyében) a közösből származó jövedelem még a felét sem éri el az ipari munkások megyei átlagos keresetének, s a háztáji gazdaság jövedelmével együtt is jóval az alatt marad. A faluról városba „ingázó" dolgozó elsősorban *a közösből származó jövedelem nagyságát* veszi alapul, amikor azt mérlegeli: van-e értelme, hogy felvételét kérje a szövetkezetbe? A szövetkezeti tagok szociális juttatásainak rendezése, az általánossá váló pénzbeli díjazás, a mezőgazdaságban végzett munka nagyobb anyagi megbecsülése már kezd vonzóvá válni a faluról eljáró középkorú és idősebb segédmunkások számára. Tizenkét év óta 1968 volt az első olyan év, amelyben nem csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma.

A termelőszövetkezeti parasztság növekvő jövedelme, a sajtónak, a tvnek, a rádiónak azok a híradásai, amelyek a *legjobb* termelőszövetkezetek eredményeit ismertetik, a városi villákkal versengő falusi lakóházak látványa azt a nézetet keltik, hogy a paraszti *életszínvonal* magasabb, mint a munkásosztályé. A *jövedelem* vonatkozásában *helyenként és területenként* igaza is lehet annak, aki azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti parasztok jövedelemszínvonala elérte az ipari munkásokét; az *életszínvonal* tekintetében azonban azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy *a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonala még számottevően elmarad a munkásosztályé mögött.* A félreértés és a viták abból fakadnak, hogy a közvéleménynek egy nagy része *a jövedelemszínvonalat azonosnak tartja az életszínvonallal.* Hogy ezt a félreértést tisztázzuk, soroljuk fel: mit kell az életszínvonal felmérésekor számba venni. Először is: a jövedelem színvonalát és összetételét — mint legfontosabb tényezőt —, figyelembe véve a jövedelem megszerzésének körülményeit is, másodszor: az élet- és munkakörülményeket, harmadszor: a jövedelem felhasználásának jellemző vonásait, negyedszer: a kulturális és az egészségügyi ellátottság színvonalát, s végül: a lakás- és kommunális ellátottság viszonyait. Ezek az életszínvonal általánosan elfogadott komponensei, és

[3] A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. Kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 109. old.

Digitized by Google

ezeknek felmérése már ad bizonyos kiindulási alapot a valóság feltárásához, a mai vitákban való eligazodáshoz.

Az egyes komponensek számbavétele előtt még arra is érdemes utalnunk, hogy a paraszti életszínvonal alakulását három nagy, társadalmi méretekben ható tényező határozza meg alapvetően. Az első és a legfontosabb: a mezőgazdaság szocialista átszervezése, amely nemcsak a paraszti termelőtevékenységet alakította át, hanem a paraszti élet minden területét döntő módon befolyásolja. A második a mezőgazdasági termelőerők forradalmi jellegű átalakulása, amely lehetővé teszi, hogy az ember és a természet közötti anyagcserében az empiriát a tudomány és a technika alkalmazása egészítse ki. A harmadik: az erőteljesen haladó urbanizációs folyamat, amelynek konkrét formáját az ipari fejlődés és a falun is uralkodóvá váló nagyüzemi termelés határozza meg. E három tényező együttes hatásaként a falu gyökeresen átalakul, s már nem tekinthető homogén településnek. Ezt a heterogenitást bizonyítja a következő táblázat is:

A családtípusok megoszlása településeinkben[4]

(az összes családok százalékában)

	Családtípusok aránya		Vegyes
	mezőgazdasági	nem mezőgazdasági	
Budapest	0,6	98,7	0,7
Városok	13,2	81,7	5,1
A főváros és a városok együtt	6,9	90,2	2,9
Községek	44,8	42,8	12,4
Összesen	29,8	61,6	8,6

Az adatok nemcsak azt jelzik, hogy a falu társadalmi szerkezete heterogénebb, mint a városé, hanem azt is, hogy a falun élő családoknak több mint a fele nem parasztcsalád vagy nem tisztán paraszti család és a *falusi* viszonyokat nem lehet teljesen azonosítani a *parasztság* lakóhelyi viszonyaival.

A jövedelem színvonala és forrásai

Az életszínvonal legátfogóbb mutatója: *a lakosság jövedelmének nagysága.* Indokolt tehát, hogy amikor a paraszti életszínvonal alakulását vizsgáljuk, elsősorban ennek változásait tekintsük át:

A főbb népességcsoportok jövedelme[5]

Forint (1967. évi áron)

Év	Munkások és alkalmazottak	A paraszti népesség
	egy főre jutó személyes reáljövedelme	
1965	13 310	11 169
1966	14 017	12 563
1967	14 667	13 370
1968*	15 440	14 430

* Előzetes adatok.

Ezek a számok nem adnak egészen pontos képet, hiszen a munkások és alkalmazottak adatai összevontan szerepelnek. A statisztikai adatgyűjtés ez-

[4] 1960. népszámlálás. 6. köt.
[5] A lakosság jövedelme és fogyasztása 1966—1967. KSH. 1968 15.

Digitized by Google

ideig nem adott módot, a munkások és parasztok egy főre jutó személyes reáljövedelmének pontosabb összehasonlítására, de mivel bizonyos arányokat ez az összevetés is jelez — és más hasonló adat nincs —, az életszínvonal-vizsgálatok ezeket az adatokat veszik alapul.

Az egy főre jutó személyes reáljövedelem többet mond a jövedelem és az életszínvonal összefüggéseiről, mint a nomináljövedelem, mégsem érdektelen, hogy ez utóbbit is szemügyre vegyük, mert a lakosság elsősorban ezt érzékeli és ennek alapján mond véleményt. A *munkások* havi átlagkeresete az állami iparban 1967-ben 1825 Ft, 1968-ban 1869 Ft volt. (1968-ban a bányászatban 2694, a textiliparban 1610, az építőiparban 1991 Ft.)[6] A termelőszövetkezetekben *a dolgozó tagok* személyes nomináljövedelme az 1967. évi 15 643 forintról (havi 1304 Ft) 1968-ban 16 354 forintra (havi 1363 Ft) emelkedett, azaz 4,5 százalékkal nőtt.

Nem kicsiny azoknak a száma, akik úgy vélik, hogy a termelőszövetkezeti parasztság jövedelme valamiféle ösztönző állami segélyből — a végzett munkától és ennek eredményétől függetlenül — más társadalmi csoportok rovására növekszik. Látszólag igazolja ezt a mezőgazdasági termékek termelői árszínvonalának múlt évi emelése is. Jóllehet azonban az árszínvonal-emelkedés közvetve — egyes szövetkezetekben és a háztáji gazdaságból értékesített termékek vonatkozásában közvetlenül is — a személyes jövedelmeket is növelte, lényegében nem ezt eredményezte, hanem azt, hogy javultak *a szövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának anyagi feltételei*. Az árszínvonal emelkedéséből eredő többletbevételt a szövetkezeti szektor átlagában szinte teljesen igénybe vette a teljes körű amortizáció bevezetése, a szociális befizetések növekedése, az ipari eredetű takarmányok és egyéb anyagok árának emelkedése stb.

Miből származott hát a termelőszövetkezeti tagoknak a munkásokét meghaladó ütemű jövedelem-növekedése? Elsősorban *a foglalkoztatottság és a ledolgozott munkanapok növekedéséből!* 1968-ban a termelőszövetkezeti *dolgozó tagok* száma 6 százalékkal, az *állandó alkalmazottak* száma 5 százalékkal emelkedett. A tagok és alkalmazottak 10,1 százalékkal *több munkanapot* teljesítettek, mint 1967-ben, részesedésük, illetve munkabérük — mint említettem — 11,6 százalékkal nőtt. *Egy munkanapra jutó jövedelmük* azonban 1968-ban lényegében ugyanannyi volt, mint 1967-ben. A személyes jövedelemnél jóval nagyobb mértékben nőtt a termelőszövetkezetek *termelési értéke:* 22,5 százalékkal. A *bruttó jövedelem* növekedése (15,4 százalék) elmaradt a termelési érték növekedése mögött, mert a termelés költségei az 1967. évi 19,3 milliárdról 22,3 milliárdra emelkedtek. A *fogyasztás és a felhalmozás aránya* lényegében alig változott: az 1967. évi 77,7 és 22,3 százalék helyett 78,1 és 21,9 százalék volt. Az sem érdektelen, hogy a termelőszövetkezetek 1968-ban a szociális alapba 25,6, a biztonsági alapba pedig 62 százalékkal *nagyobb* összeget helyeztek, mint 1967-ben.[7]

A jövedelemszínvonal kapcsán azt is érdemes felmérni, *hogyan fogadja a parasztság a fejlődést*, megelégszik-e ennek mértékével, továbbra is számíthat-e tehát az ország vezetése a parasztság megelégedésére és ezen alapuló szorgalmas munkájára. A szokásos politikai elemzések szerint egyértelmű *„igen"* a válasz a kérdésre. Ebben annak a gyenge szövetkezetekben élő majd negyedmillió tag többségének a válasza is benne van, akinek nem a mai helyzettel való megelégedettség, hanem a gyors javulás reménye és lehetősége sugallja ezt.

Az utóbbi évek néhány mozgásindítéki vizsgálata megpróbálta kideríteni, hogyan ítélik meg az egyének a maguk anyagi helyzetét, és milyen jövedelemnövekedést tartanak olyannak, amely a jövedelmi létrán eggyel magasabb kategóriába sorolja őket. E vizsgálatok szerint 1968-ban elért és a

[6] Statisztikai Havi Közlemények. 1969/4.
[7] Az előzetes zárszámadási összesítés adatai.

Digitized by Google

következő évekre tervezett jövedelemnövekedés lehetővé teszi, hogy a parasztság érezze anyagi helyzete javulását, feljebb kerülését a jövedelmi létrán.

A termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének alakulásáról alkotott képhez *a jövedelmek szóródása* is hozzátartozik.

A dolgozó tagok megoszlása a közös gazdaságból származó jövedelem nagyságcsoportjai szerint

Dolgozó tagok évi részesedése	1965	1966	1967
	évi százalékos megoszlás		
5000 forintnál kevesebb	29,8	25,6	23,1
5001—10 000 forint	27,6	25,5	23,3
10 001—20 000 forint	28,8	30,5	31,0
20 000 forintnál több	13,8	18,4	22,6

A 20 ezer forintnál nagyobb évi részesedést nyújtó szövetkezetek csoportjában van ugyan a legnagyobb fejlődés, de ez nem feledtetheti velünk, hogy *csaknem negyedmillió szövetkezeti tagnak a közösből származó jövedelme még a havi 500 forintot sem érte el.*

A jövedelmek színvonalánál is jobban érezhetők a változások a paraszti jövedelmek *forrásainál.*

Ha a paraszti pénzbevételek *megoszlásának* változásait tekintjük át azt látjuk: az árutermelés nettó bevétele 1957-ben 91,7 százalék, 1967-ben 38,3 százalék volt, a termelőszövetkezeti részesedés aránya az 1957-es 4,8 százalékról 48,6 százalékra emelkedett, a nyugdíjból és családi pótlékból eredő pénzbevételek pedig 0,2 százalékról 12,3 százalékra nőttek.

Az adatok egyértelműen jelzik a mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatását a paraszti jövedelmek szerkezetére. Nyilvánvaló az is, hogy a jövőben is „a termelőszövetkezeti részesedés" és a „nyugdíj, családi pótlék" források fognak bővülni, követve a közös gazdaságok erősödési folyamatát. A jövedelem összetétele ugyanakkor azt is jelzi, hogy a parasztságnak történelmileg is hosszú távra van egy olyan bevételi forrása (a háztáji gazdálkodással összefüggő árutermelés), amely a munkások jövedelmének szerkezetében nincs meg. Ez a jövedelemforrás csak többletmunka árán buzog ugyan, mégsem hagyható figyelmen kívül a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének összehasonlításában és az életszínvonallal kapcsolatos gazdaságpolitikai döntésekben.

Élet és munkakörülmények

Egy-egy társadalmi osztály, illetve népességcsoport életszínvonalának alakulásában döntő szerepe van a *munkakörülmények alakulásának, a munkaidő hosszának, a szabad idő nagyságának és felhasználásának.* A mezőgazdaságban végzett munkának pedig vannak olyan sajátosságai, amelyeknek kihatásait a technikai forradalom és a nagyüzemi munkaszervezet módosítja ugyan, de *meg nem szünteti.* Ezek a sajátosságok főleg abból erednek, hogy a mezőgazdasági munka nagy része a *természeti folyamatokhoz kapcsolódik.* Így döntő szerepet játszik benne az időjárás, s a munka tárgya — sokszor az eszköze is — *élő szervezet;* ez meghatározza a végzendő munka mennyiségét és ritmusát. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a biológiai folyamatok általánossá teszik a munkafolyamatban a *„kritikus időszakokat"*, akkor rögtön kiderül, hogy a mezőgazdaságban a munkaidő és munkaszervezet nem ítélhető meg ugyanúgy, mint az iparban.

A mezőgazdaság hasonlít a kitermelő ágazatokhoz — például a szén- és olajbányászathoz — abban, hogy a munka tömegének vagy hatékonyságának

Digitized by Google

növelésével nagyobb tömegű használati értéket sajátít el a természettől. De a bányászatban a természeti kincs meglevő mennyisége határt szab a munkamennyiség növelésének — a mezőgazdaságban pedig általában nincs ilyen határ. Ha ugyanis pótoljuk a felhasznált tápanyagokat és gondoskodunk a talaj termékenységének fenntartásáról, akkor *a több munka általában több használati értéket vesz el a természettől.* Ez a lehetőség a kritikus időszakokban *szükségességgé* válik. Ahogyan a kohó lecsapolását nem lehet tetszés szerint halogatni, úgy a vetésnek, a növényápolásnak, a betakarításnak, a fejésnek és egyéb munkának is megvan az optimális ideje, s ezen túl már csak veszteségekkel végezhető el.

A mezőgazdasági munka e sajátossága alakította ki azt a paraszti *szokást*, hogy kritikus időszakokban „látástól vakulásig" tart a munka; a természet kényszerítette rá a parasztságra azt a felfogást, amely szerint nyár idején bűn olvasni — még este is —, hiszen a parancsoló szükséglet a biológiai minimumra szorítja le a pihenést. Ezek a sajátosságok még ma is hatnak, a szövetkezeti gazdálkodás sem szünteti meg őket azonnal, s így társadalmi érdekek is fűződnek ahhoz, hogy olyan ösztönző rendszer működjön a mezőgazdaságban, amely *több munkára sarkall.*

A paraszti munka sajátosságai ma úgy jelennek meg, hogy a paraszti jövedelmek növekedése nagyrészt a *több* munkából ered. Csak egy adatot ennek bizonyítására. A mezőgazdaságban szokásos tízórás munkanappal számolva, a termelőszövetkezeti tagok és családtagok 1967-ben 196, 1968-ban 202 munkanapot teljesítettek.

Meglehetősen el van terjedve az a nézet, hogy a parasztoknak *télen nincs mit csinálniuk* s ezért csak nyáron dolgoznak. Az időmérleg-vizsgálatok azonban nem igazolják ezt a nézetet.

A férfi termelőszövetkezeti tagok átlagos napi időbeosztása
(órában)[8]

	Téli időszak			Nyári időszak		
	hétköznap	szombat	vasárnap	hétköznap	szombat	vasárnap
Kereső tevékenység	7,9	6,9	2,5	11,7	10,3	4,7
Saját gazdaság ellátása	1,2	1,4	1,9	1,2	1,4	2,0
együtt:	9,1	8,3	4,4	12,9	11,7	6,7
Házimunkák	1,2	1,5	1,3	0,5	0,6	1,1
Gyermekek ellátása és egyéb elfoglaltság	0,5	0,5	0,8	0,2	0,2	0,7
együtt:	1,7	2,0	2,1	0,7	0,8	1,8
Alvás	8,3	8,1	8,5	6,7	6,8	6,5
Személyi ellátás	2,7	2,7	3,1	2,6	2,7	2,9
együtt:	11,0	10,8	11,6	9,3	9,5	9,4
Szabad idő	2,2	2,9	5,9	1,1	2,0	6,1
összesen:	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0

[8] „A nap 24 órája". KSH. 1965/8.

Digitized by Google

Érdemes összevetni ezzel a munkások és alkalmazottak időmérlegét:

A munkások és alkalmazottak átlagos napi időbeosztása
(órában)

	Hétköznap	Szombat	Vasárnap	Szabadnap
Kereső és termelőtevékenység	9,8	8,9	2,3	0,8
Házimunkák	1,5	1,8	2,4	3,7
Gyermekek ellátása és egyéb elfoglaltság	0,5	0,5	0,8	1,5
együtt:	2,0	2,3	3,2	5,2
Alvás	7,6	7,2	9,3	9,4
Személyi ellátás	2,4	2,5	2,7	3,2
együtt:	10,0	9,7	12,0	12,6
Szabad idő	2,2	3,1	6,5	5,4
összesen:	24,0	24,0	24,0	24,0

A mezőgazdaságban kifejtett munka intenzitása, mai társadalmi hasznossága elmarad ugyan az ipari munkáé mögött, de ez nem változtat azon a tényen, hogy *a parasztság szabad ideje* kisebb és csak a téli hétköznapokon éri el a munkás-alkalmazott kategóriáét. Érdemes felmérni a munkakörülmények következő években várható változásainak irányát:

Előreláthatóan gyors ütemben folytatódik majd a *gépesítés*, s ennek következtében nemcsak a termelékenység további növekedése várható, hanem a *nehéz fizikai* munka csökkenése is. A gépesítés fejlődésével azonban új gondok is együttjárnak. A termelőszövetkezeti parasztság általános műveltségének, szakkultúrájának emelkedése eddig nem tartott lépést a gyors technikai haladással. Ez az egyik oka annak, hogy az üzemi balesetek arányát tekintve a mezőgazdaság az „élre" került. A termelőszövetkezetek tevékenységének kiszélesedése csökkenteni fogja a munka idényjellegét, mind gyakoribbá válik majd a rendszeres téli foglalkoztatás, és az együttesen azt fogja eredményezni, hogy *országos termelőszövetkezeti átlagban tovább nő a közös gazdaságban teljesített munkanapok száma.* Ez egyben arra is utal, hogy a termelőszövetkezeti tagság *jövedelmének növekedése elsősorban a több és hatékonyabb munkából ered majd.* De arra is figyelmeztetnek ezek a körülmények, hogy a következő négy-öt évben még sem a népművelést, sem a közéleti tevékenység kiszélesítését nem lehet a szövetkezeti parasztság szabad idejének növekedésére alapozni.

A mezőgazdaság technikai fejlődése nemcsak azzal jár együtt, hogy a mezőgazdasági nagyüzemekben gyorsan szaporodnak a már nem hagyományos paraszti munkakörök (traktoros, géplakatos stb.), hanem azzal is, hogy az *üzem határain belülre* kerül az a népességcsoport, amelynek életvitele és igényei azonosak a munkásokéval. Ennek hatására megerősödnek azok a társadalmi folyamatok, amelyek a város és falu, az ipari és mezőgazdasági munka alapvető különbségeinek megszűnésére vezetnek majd.

Digitized by Google

A jövedelem-felhasználás jellemző vonásai

A parasztság jövedelmének *forrásait* vizsgálva azt láttuk, hogy a legfontosabb strukturális módosulást a mezőgazdaság szocialista átszervezése okozta. Hasonló hatással találkozunk a jövedelem *felhasználásában* is.

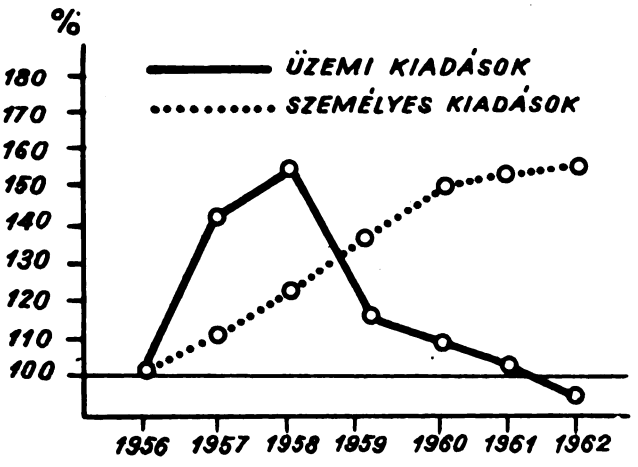

Az üzemi és személyes rendeltetésű pénzkiadások változása

A parasztcsaládok *személyes* kiadásainak változása már nem annyira feltűnő, mint az összes pénzkiadásé volt. A személyes rendeltetésű kiadásokat tekintve *a kialakult fogyasztói szokások* is a lassúbb szerkezeti változást indokolják; ezt még a mezőgazdaság szocialista átszervezése sem tudta *alapvetően* megváltoztatni. Évtizedek kellenek ahhoz, hogy évszázados beidegződések feloldódjanak. A természettel folyó harc olyan értékítéletet alakított ki a parasztságban, amely a *látható, megfogható, anyagi mivoltukban felhasználható dolgokat* helyezi az értékskála elejére. A szellemi gyarapodás azért szorult hátra a szemében, mert csak a munkában alkalmazható ismereteket tudta felhasználni az elemi erőkkel szemben. Az *anyagi gyarapodás legfőbb bizonyítéka,* a föld növelése azonban ma már lehetetlen — a tartós fogyasztási cikkek vásárlásában és a lakóház nagyságában, szépségében tör tehát utat magának a régi beidegződés. Mégpedig úgy, hogy a paraszti lakosság inkább *évekig vár, tartalékol,* de amit vesz, az ne legyen kisebb vagy rosszabb, mint a szomszédoké. Ez a magatartás *félreértésekre is okot ad.* Mindenki csak a tárgyat, az eszközt, az épületet látja, de azt nem, hogy mennyi idő alatt, milyen körülmények között gyűlt össze rá a pénz. Például *a nagyértékű tartós fogyasztási cikkekre* fordított egy főre jutó kiadás 1967-ben a következőképpen alakult: alkalmazotti háztartásokban 1620, munkásoknál 1050, kettős jövedelműeknél 1030, a paraszti háztartásokban pedig csak 750 forint. Ugyanakkor az egy háztartásra jutó *építkezési kiadás* a városi munkásháztartásokban 1100 forint (a jövedelem 2,5 százaléka), a paraszthháztartásokban 3200 forint (9,1 százalék).[9]

Ezzel összefüggésben még egy sajátosságra érdemes rámutatni. A városi ember fogalmi rendszerében a *falu* azonos a *parasztsággal,* a *falusi* ház pedig a *paraszthházzal.* A villaszerű falusi házsorok láttán sokszor nemcsak arról feledkezik meg, hogy mennyi lemondás, vagy milyen fogyasztási szerkezet tette lehetővé a házépítést, hanem arról is, hogy *nem minden falusi ház parasztember háza.* Például 1967-ben a *községi* háztartások adatai szerint a kettős jövedelmű családok 5000, az alkalmazottak 4100, a községben élő munkáscsaládok 3800, a parasztcsaládok 3200 forintot fordítottak házépítésre.

[9] A lakosság jövedelme és fogyasztása. 1966—1967. KSH. 1968/15.

Digitized by Google

Ha a személyes kiadások változásait a mezőgazdaság átszervezését is magában foglaló másfél évtized adatai alapján tekintjük át, a következő képet kapjuk:

A parasztcsaládok személyes kiadásainak (fogyasztásának) alakulása

Kiadáscsoport	1950	1961	1967
	években a teljes kiadás (fogyasztás) százalékában		
Élelmiszer, élvezeti cikk	63,1	57,1	52,7
Lakbér, fűtés, világítás	6,1	6,3	7,3
Ruházat	21,4	14,8	11,7
Lakberendezés, lakáskarbantartás	1,7	7,5	8,3
Egészségápolás	3,3	2,4	2,3
Művelődés, oktatás	0,9	1,1	0,9
Közlekedés	1,4	1,2	1,0
Egyéb	1,3	3,5	6,2
Ingatlan	0,8	6,1	9,6
Ebből a saját termésből származó fogyasztás aránya	55,0	45,7	38,6

Némileg módosul a kép, ha a *jövedelmek függvényében* vizsgaljuk a kiadások szerkezetét. Ha regresszió- és elaszticitás-számítások alapján törvényszerűséget keresünk a paraszti fogyasztás változásaiban, akkor a következő képet kapjuk:

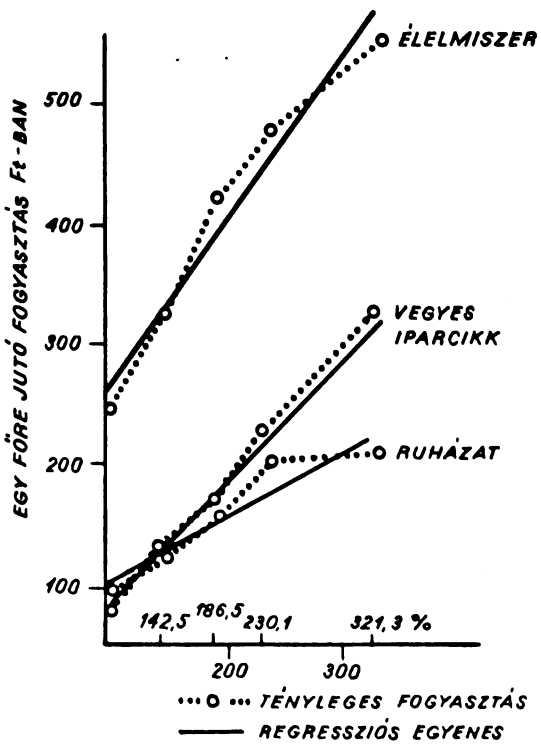

A termelőszövetkezeti családok árucsoportonkénti fogyasztása a jövedelemváltozás függvényében
(Az egy főre jutó jövedelem az I. kategória százalékában)

Digitized by Google

Ez a kép azt mutatja, hogy többletjövedelmének viszonylag jelentős hányadát *élelmiszervásárlásra* fordítja a termelőszövetkezeti parasztság. (A jövedelemnövekedés minden százalékának hatására 14,11 forinttal növekszik az egy főre jutó élelmiszervásárlás). Ugyanakkor a vásárlás „tömegéhez" képest kevésbé elasztikusak az élelmiszerre fordított kiadások. A vegyes iparcikkek vásárlása látszik a legrugalmasabbnak, és feltűnő a ruházati cikkek regressziós egyenese.

Az élelmiszervásárlás elaszticitása látszólag ellentmond más vizsgálatoknak és a gyakorlati tapasztalatoknak is. Érdemes ezért hosszabb távon is áttekinteni ennek változásait. Dr. Molnár László elvégezte ezt az elemzést[10] és a következő eredményre jutott:

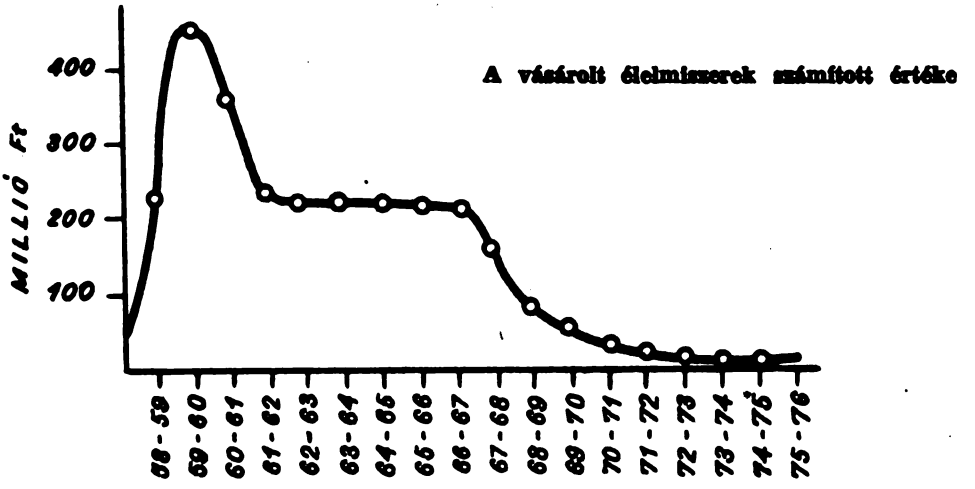

(Mindenkor az előző évhez viszonyítva millió Ft-ban)

Az *élelmiszerforgalom* alakulása három, egymástól jól megkülönböztethető szakaszra bontható. Az első a mezőgazdaság szocialista átszervezésével együttjáró foglalkozás-változás következménye. A második 1967—68-ig tart, amikorra már kielégült a kialakult új fogyasztásszerkezetből eredő igény. A harmadik szakaszban pedig már a termelőszövetkezeti parasztság élelmiszervásárlásai is a bérből és fizetésből élőkre jellemző vonásokat veszik fel.

A fogyasztás szerkezeti változásai arra figyelmeztetnek, hogy belső „önmozgás" következtében *csak lasan alakul ki kedvezőbb, kulturáltabb fogyasztási összetétel.* Ezért nem látszanak megalapozottnak azok a nézetek, amelyek a paraszti jövedelmek növekedésétől rögtön korszerűbb, kulturáltabb életet várnak.

A parasztság kulturális és egészségügyi ellátásának színvonala

Az életszínvonalnak fontos komponense a *kulturális és egészségügyi ellátás.* A kulturális viszonyok fejlesztése sokszor mégis háttérbe szorul. Hosszú időn át természetesnek tartották — a falusi pedagógusok kivételével — azt, hogy raktár hiányában a tantermeket, kultúrházakat, ifjúsági klubokat töltsék meg gabonával, kukoricával, ne pedig az üresen álló padlásokat. A lenini szövetkezeti terv hazánkban társadalmi méretekben is ismertté vált, de legtöbbször még országos vezető szervek dolgozói is elfelejtették, hogy Lenin

[10] Dr. Molnár László: A parasztság árukeresletének és fogyasztásának távlati fejlődése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

a polgárháború viszonyai között is ezt írta: „Hajlandó volnék azt mondani, hogy a súlypont számunkra a kultúra terjesztésére helyeződik át, ha nem kellene számolnunk a nemzetközi viszonyokkal és nem volnánk kötelesek hadállásainkért nemzetközi méretekben harcolni."[11] A szövetkezetekről szóló írása első részét pedig így fejezte be: „A művelt szövetkezeti emberek rendje ugyanis — amikor a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak és a proletariátus mint osztály már legyőzte a burzsoáziát — a szocializmus rendje."[12] A termelőszövetkezeti parasztság *kulturális színvonalának növeléséért* folyó munka tehát nemcsak az életszínvonal emelésének, hanem „a szocializmus rendjének" is elengedhetetlen tartozéka.

A parasztság kulturális fejlődése mögött a termelési viszonyok objektív jellegű átalakulása is meghúzódik, és ennek sokszor erősebb a hatása, mint a kultúrpolitikai tevékenységnek.

Jól jelzi ezt a *közoktatás* helyzete is. A kultúrforradalom előrehaladása során lényegesen megjavultak a közoktatási mutatók, de *gyökeres fordulat* csak a szocialista átalakulás után állt be.

Az általános iskolások lemorzsolódásának és mulasztásának alakulása[13]

Tanév	A VIII. osztályt 8 tanév alatt el nem végzett (lemorzsolódott)		Egy tanulóra jutó mulasztási napok átlagos száma
	tanulók száma	%	
1957—1958	78 104	40,3	12,7
1958—1959	62 185	36,8	10,5
1959—1960	52 219	32,7	8,2
1960—1961	53 946	29,8	6,9
1961—1962	52 521	27,2	8,0
1962—1963	47 616	24,3	6,4
1963—1964	50 509	24,6	6,4

A számok örvendetes javulása nagyrészt a *mezőgazdaság szocialista átszervezésének* hatása. 1958—1962 után a mezőgazdasági termelés fő formája ugyanis már nem a parasztgazdálkodás, s ezzel megszűnt a gyerekek dolgoztatása is, amely a fő oka volt annak, hogy a falusi iskolások nagy része sokat hiányzott, s a nyolcadik osztály elvégzése előtt kimaradt az iskolából.

A népművelés sokágú, összetett területeinek mindegyikén számottevő fejlődés van. Bizonyítékai a szocialista kultúrforradalom előrehaladásának azok az adatok, amelyek a falu kulturális ellátottságának fejlődését és az új lehetőségek felhasználását mutatják.

A művelődési intézmények száma — a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtti évek évi 7,5 százalékos növekedésével szemben — 1962 után 10,5 százalékos évi növekedést mutat. Bizonyos mértékig a népművelési ellátottsághoz tartozik a *rádió és a televízió* elterjedése is. A rádióelőfizetők számának növekedése a mezőgazdaság szocialista átszervezése után sem gyorsult meg lényegesen. Ez teljesen érthető, hiszen anyagi körülményei már azelőtt is lehetővé tették a parasztság számára a rádióvásárlást. Más képet mutat a televízió-előfizetők számának az alakulása. Itt a falusi előfizetők száma az utóbbi években gyorsabban nőtt, mint a budapestieké.

[11] Lenin Művei. 33. köt. Budapest, 1953. 474. old.
[12] Uo. 471. old.
[13] A Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály Statisztikai Osztályának 1964—1965. évi statisztikai tájékoztatója.

Digitized by Google

A művelődési intézményekkel való ellátottság, az eszközök gyarapodása csak bizonyos korlátok között fejezi ki *a kulturális igény növekedését, a lehetőségek kihasználásának mértékét.* Jogos ugyanis az a feltételezés, hogy ha egy család rádiót, televíziót vásárolt, akkor használja is; a művelődési otthonok vagy a könyvtárak számának növekedéséből azonban nem állapítható meg az, hogy milyen ezek kihasználása, hogyan élnek a lehetőségekkel a községek lakosai. Ehhez a népművelés néhány területének olyan adatát is meg kell vizsgálni, amely a *„fogyasztás"* oldaláról közelíti meg a problémát:

A falusi népművelési munka néhány főbb adata[14]

Év	A községekben rendezett			Mozilátogatók száma a községekben	A TIT által vidéken rendezett	
	színházi előadások	kiállítások	hangversenyek		előadások látogatóinak száma	akadémiák hallgatóinak száma az oktatási év elején
	látogatóinak száma					
1958	814 031	487 363	8 932	58 568 604	1 162 545	—
1961	863 643	723 185	26 351	60 632 417	1 324 803	81 481
1964	1 025 003	989 665	82 759	51 477 750	4 319 123	113 458
1967	951 419	1 262 271	193 911	42 697 469	3 858 971	109 313

Ezeket az adatokat csak fenntartásokkal szabad a parasztság kulturális fejlődésének vizsgálatában számbavenni. Ezek ugyanis *falusi* adatok, de a falusi lakosságnak több mint a fele nem sorolható a *parasztsághoz.* Nincs olyan adatgyűjtés, amelyből kiderülne, hogy kik a rendezvények látogatói. Néhány reprezentatív felmérés és az egyéni tapasztalatok azonban azt jelzik, hogy a parasztság bár növekvő arányban, de számarányánál kisebb mértékben vesz részt ezeken a rendezvényeken, és jóval kevesebbet olvas, mint más népességcsoportok. Még nagyon távolinak látszik az az idő, amikor a parasztság *kulturális színvonala* eléri a munkásosztályét.

A *szociális és egészségügyi* ellátás is része az életszínvonalnak. A parasztság évtizedes vágyai teljesültek a *paraszti nyugdíj* valósággá válásával. A parasztok szociális ellátása a IX. kongresszus határozatának végrehajtása során közeledik a munkásokéhoz, s ha még nem érte is el ezt, máris vonzóvá tette a termelőszövetkezetben végzett munkát, és nagyobb belépési hullámot indított meg, mint az emelkedő jövedelem reménye. A parasztság *egészségügyi ellátásában* az 1959 és 1961 közötti évek hozták meg a fordulatot. A következő évek már nem fognak olyan rohamos javulást eredményezni, amilyen az átszervezés éveit jellemezte, de a fejlődés üteme gyorsabb lesz az 1962—1965. évinél. Előreláthatólag 1967 és 1970 között a termelőszövetkezeti parasztság szolgáltatás jellegű egészségügyi ellátása lényegesen megközelíti a munkásokét, 1970 után pedig eléri ennek színvonalát. 1970 után egy olyan alapvető változás megy végbe, amelyet a nagyközönség közvetlenül nem észlel: meg fognak változni az *ellátás forrásai.* Jelenleg a termelőszövetkezetek befizetéseiből fedezzük a termelőszövetkezeti parasztság fokozottabb szociális és egészségügyi ellátását. 1968-ban a termelőszövetkezetek SZTK-befizetései átlag 50 százalékkal magasabbak voltak, mint 1967-ben. Egyes szövetkezetekre azonban ez jóval nagyobb terhet rótt. (Például a pálfai Egyetértés Tsz társadalombiztosítási hozzájárulása 1967-ben 560 000 forint volt, s 1968-ban 1 400 000 forintra növekedett.) 1970 után a juttatások forrása azonos lesz a bérből és fizetésből élőkével.

[14] A Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztályának adatai.

Digitized by Google

A lakásviszonyok és a kommunális ellátás

A *lakásviszonyokkal* kapcsolatban is sok a téves helyzetmegítélés. A közvélemény azt hiszi, hogy a falu lakásviszonyai — legalábbis mennyiségi vonatkozásban — ideálisak. Nem is nagyon lehet elmarasztalni ezért a nézetért, a híradások homlokterében ugyanis a faluról való elvándorlás áll, annyira, hogy ez azt a látszatot kelti, mintha a falut üresen álló házak jellemeznék.

Mit mutatnak ezzel szemben a tények? Az 1966-ban megjelent „Lakásdemográfiai adatok" szerint az *egy lakosra* jutó szoba-alapterület Budapesten 9,7 m^2, a községekben pedig csak 7,8 m^2. Ez az adat azonban így félrevezető. Aki ugyanis ismeri a falusi életet, az tudja, hogy a parasztcsaládok idejük nagy részét nem a szobában, hanem a *konyhában* töltik.

Megbízhatóbb képet kapunk a lakáshelyzetről, ha a *laksűrűséget* is figyelembe vesszük.

Laksűrűség alakulása[15]

	100		
	lakásra	lakószobára	lakóhelyiségre
	jutó lakó		
Városokban	333	228	134
Községekben	351	252	147

A *vízvezetékkel* ellátott lakások aránya városokban 46,2, a községekben 3,4 százalék; *gáz* a városi lakások 36 százalékába, a községek 2 százalékába van bevezetve; 100 lakásra Budapesten 42, a megyei jogú városokban 26, a járási jogú városokban 19, a községekben pedig 6 *fürdőszoba* jut. Ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy a falusi lakóházak 44 százalékának *nincs szilárd alapja*, 13 százalékuk *szalma vagy nádfedeles*, 75 százalékuk pedig *hatvanévesnél öregebb* lebontásra megérett ház, akkor kiderül, hogy a parasztság az életszínvonalnak ezt a komponensét tekintve is elmarad a munkásosztály mögött.

Érdemes a *lakásproblémákból* kiutat keresők szubjektív szándékait is számbavenni. A *lakásváltoztatási tervek* a következő képet mutatják:[16]

A település jellege	A lakásváltoztatást tervező családok a változtatást			
	lakáscserével	lakásigényléssel	öröklakásvásárlással	építkezéssel, egyéb módon
	kívánják megoldani (%-ban)			
Budapest	55,7	29,4	1,4	13,5
Más városok	26,6	44,2	4,4	24,8
Községek	6,7	20,8	—	72,5
Összesen:	31,0	31,5	2,0	35,5

Érdemes azt is megnézni, hogy a községekben *kik kívánnak építkezni:*

[15] 1960. népszámlálás 11. köt.
[16] Lakásdemográfiai adatok. KSH. Népességtudományi kutatócsoport közleményei. 1966/2. 21. old.

Digitized by Google

Falusi bérlakásokban élők közül saját lakást építeni kívánók aránya[17]

A megfigyelt háztartások fejének foglalkozása	Bérelt lakásban élők közül saját lakást építeni kívánók %-a
Mezőgazdasági dolgozó	45,3
Ipari és egyéb fizikai dolgozó	38,8
Értelmiségi és alkalmazott	26,3

Egy másik reprezentatív felmérés arról számol be, hogy a *saját házában lakó falusi lakosságnak* is több mint egynegyede új házat kíván építeni.

Ezek a szándékok több vonatkozásban is figyelemre méltók. Azt jelzik, hogy a paraszti jövedelmek emelkedése során ezen a ponton találkozik egymással *a társadalmi igény és az egyéni szándék*. Ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének szabályozásában *a házépítéshez szükséges anyagi fedezet megteremtését* is számításba kell venni, valamint arra is, hogy a *hagyományos építőanyagok gyártásánál és forgalmazásánál* nem szabad figyelmen kívül hagyni a parasztság építkezési szándékait és egyre gyarapodó lehetőségeit. Emellett a parasztság házépítési szándékai nemcsak az életszínvonal-politika kialakításában, az áruellátás szerkezetének meghatározásában fontosak, hanem a *környezetkultúra*, a falusi *egészségügyi* viszonyok javításában is. Az új építkezések befolyásolásával egy évszázadra meghatározhatjuk a kulturáltabb, egészségesebb falusi életfeltételeket.

Végül az életszínvonal alakulásának felmérésében a *kommunális* viszonyokat is számba kell venni. Úgy vélem, nincs olyan ember, aki kétségbe vonná, hogy a falu, a parasztság kommunális viszonyai még *messze elmaradnak a városétól*. Itt nemcsak a tanyán élő csaknem 1 millió ember sorsa érdemel figyelmet, akik a legelemibb kommunális vívmányokat is kénytelenek nélkülözni, hanem a falusi lakosoké is. S ha húsz év elegendő volt is arra, hogy a falun ne a cseréptetős új ház legyen a kivétel, hanem a zsuppfedeles — *évszázadok tempóvesztését nem lehetett két évtized alatt behozni*. Mind több ugyan a korszerű közvilágítással, kövezett utcákkal és járdákkal, szolgáltatóházakkal ellátott község, de az előttünk álló út még hosszabb, mint amelyet már megtettünk.

A falvak elvileg *villamosítva* vannak, de a tanyavilágnak még szinte teljes egésze, a villamosított falvak házainak pedig több mint egyharmada ma is villany nélkül van. S ennek elsősorban nem a paraszti maradiság az oka, hanem a szükséges anyagi eszközök hiánya. Több mint kétezer községben csak *egy kövezett út* van, s még csaknem félezer azoknak a településeknek a száma, amelyek nincsenek *kövezett bekötő úttal* bekapcsolva az ország úthálózatába. A falusi lakosság háromnegyed része egészségtelen *ivóvizet* fogyaszt. Az 5000 lakosnál kisebb települések többségében nincs megszervezve a *szolgáltatás*.

Ha a mai falu kommunális viszonyait a maguk múltjához hasonlítjuk, hihetetlennek látszik a fejlődés nagysága. A falu munkaképes lakosságát azonban városi munkahelyekre toborozzák, így *az igényt nem a régi falu, hanem a mai város kommunális viszonyai határozzák meg*. A községi tanácsok egyre növekvő önállósága, gyarapodó gazdasági lehetősége és a község lakóinak cselekvőkészsége az eddiginél is gyorsabb fejlődési ütemet sejtet. De addig is, amíg a remények valósággá érnek, *jogos a fenntartás az olyan*

[17] „A falusi lakáshelyzet javulásának lehetőségei." Szövetkezeti Üzemszervezési és Kereskedelemgazdasági Iroda. 76. old.

Digitized by Google

nézettel szemben, amely szerint máris kiegyenlítődött a két alapvető társadalmi osztály életszínvonala.

Néhány tennivaló

Az utóbbi évek bebizonyították, hogy helyes az a cél, amely felé haladva a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonala megközelíti, majd eléri a munkásosztályét. E politika első gyümölcsei már 1968-ban kezdtek beérni, és vitathatatlanul szerepük volt a rossz időjárás következményeinek leküzdésében. A tapasztalatok azonban azt is jelzik, hogy *pontosabban kell nyomon követnünk ezt a folyamatot, a látszat és a valóság* tényeinek megbízhatóbb egybevetési lehetőségére van szükség, gyorsabban kell az egyes hibásnak ítélhető jelenségre reagálnunk, és ami a legfontosabb: többet kell tennünk azért, hogy a *munkásosztály egésze megértse és elfogadja* a parasztság életszínvonalának emelésére irányuló politikánkat. Mind ezeken túl: mindinkább elkerülhetetlenné válik a társadalmi folyamatok mai állapotának, a fejlődés várható irányának mélyreható elemzése, illetve prognózisa, és ezekre alapozva *néhány tennivaló* részletesebb kimunkálása. Ezek közül csak néhányra utalok:

1 Mind a politikai, mind a gazdasági cselekvés szféráiban nagyobb figyelmet érdemelne az a *paraszti nemzedékváltás*, amelyet az egységes, szocialista, szövetkezeti parasztosztály kialakulása foglal társadalmi keretbe. A magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomnak az a sajátossága, hogy a föld *tulajdonosa*, illetve bérlője döntött a szövetkezetbe való belépésről, most egy minőségileg új szakaszt eredményez. A földtulajdonos szövetkezeti tagok döntő többsége tíz éven belül mind életkora, mind a szövetkezetben eltöltött évei alapján eléri a nyugdíjjogosultságot. (1967-ben a termelőszövetkezeti tag férfiak 62,4 százaléka és a nők 64,5 százaléka 50 éven felüli, ezen belül a férfiak 17,5 százaléka és a nők 25,7 százaléka 70 évnél idősebb volt.) Ez egyrészt a termelési viszonyokra hat — azzal, hogy meggyorsul a szövetkezeti földtulajdon kialakulása — másrészt az új belépőkkel olyan korcsoportok válhatnak a szövetkezetek tagjaivá, amelyek életvitelben, társadalmi igényekben közelebb állnak a munkásokhoz, mint a termelésből kilépő idősebb generációkhoz, a volt kistulajdonos parasztokhoz. A munkába lépő fiatalok, vagy a városi ipari üzemekből falura visszatelepülők ahhoz mérik igényeiket, hogy mit kapnának az ipar területén, vagy mit szoktak meg az ipari vállalatokban. Minthogy pedig hosszú évekig csak a jövedelem színvonalában lehet elérniük a munkások életszínvonalát, úgy vélem, igaza van Csizmadia Ernőnek, amikor azt javasolja, hogy ki kellene munkálni azokat a jövedelemarányokat, amelyek megfelelő jövedelemmel ellensúlyozzák az életszínvonal többi tényezőjének viszonylagos elmaradottságát s ezzel lehetővé teszik a mezőgazdasági munkaerő társadalmilag indokolt utánpótlását.[18]

2 Azt hiszem, nagyon igaza van Erdei Ferencnek, amikor arra utal, hogy nagyobb gondot kellene fordítani arra is, hogy a paraszti jövedelmek emelkedésével járjon együtt a gyenge termelőszövetkezetekben élő csaknem negyedmilliónyi *szövetkezeti tag helyzetének javulása.*[19] Az érvényes rendelkezések általában alkalmasak arra, hogy szabályozzák a legjobb feltételek között működő termelőszövetkezetek jövedelem alakulását, később azonban szükségessé válhat újabb szabályozási elvek kidolgozása is. A falu kommunális viszonyai indokolttá tennék, hogy a legjobb szövetkezetekben képződő jövedelmek egy részét ne vonjuk el, hanem *tereljük át a személyi jö-*

[18] Csizmadia Ernő: Az intenzív gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság. Közgazdasági Szemle. 1969. 5. 537. old.

[19] Erdei Ferenc: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek differenciáltsága. Közgazdasági Szemle. 1968. 11. sz. 1295. old.

Digitized by Google

vedelmek területéről a falu szociális, kommunális ellátásának területére. Ez az érintett szövetkezetek tagjai számára is elfogadhatóbb, a paraszti életszínvonalat pedig azon a ponton emelné, amelyen a leginkább van elmaradva. Egyben a munkásosztály életszínvonalára is hatna, hiszen több mint 800 000 munkás és alkalmazott falun él.

3 A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy kirívó jövedelmekhez csak *különleges helyzetben levő egyéni termelők vagy szakcsoportok jutnak* (pl. a nagyvárosok környékén termelő zöldség- vagy virágkertészek, gyümölcs- és szőlőtermelők). Az érvényes jövedelemadó-rendelet következetes alkalmazásával van mód a mammut jövedelmek elvonására, a termelői csoport alapvető anyagi érdekeinek sérelme nélkül. Ennek kapcsán azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy a kisegítő gazdaságok méreteinél nagyobb *egyéni gazdaságok* jövedelemadója hasonló legyen a kisiparosokéhoz.

4 A korszerűbb statisztikai adatgyűjtés csak a *lehetőségét* teremti meg a közvélemény pontosabb tájékoztatásának; használata már a sajtó, rádió, televízió dolgozóinak a feladata. Tőlük ma már jogosan elvárható, hogy ne keverjék össze a jövedelmeket az életszínvonallal, és *ügyeljenek a hosszabb távon ható tömegpszichikai hatásokra is.* Most kezd visszahatni az, hogy mind az átszervezés időszakában, mind a mai híradásokban a *jó* termelőszövetkezetek jövedelmi adatai alapján alakítják ki a városi lakosokban a paraszti jövedelemről szóló összképet. Hasonló a helyzet az adatközlés módját illetően is. Soha nem olvasunk a sajtóban olyan cikket, amely évi összegben adná meg a munkások jövedelmét, s ez értelmetlen is volna, mert a munkás egy összegben nem kapja meg a fizetését. A szövetkezeti tagok jövedelmét viszont szinte mindig évi összesítésben hozzák nyilvánosságra. Márpedig az évi 18 ezer forintos jövedelem nagyobbnak látszik, mint a havi 1500 forintos; az utóbbiról rögtön tudja a munkásember, mi telik belőle, az előbbiről nem. Ha még azt is hozzátesszük ehhez, hogy ma már a szövetkezetekben is kezd általánossá válni a havi készpénzfizetés, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a szokott adatközlés túlhaladott.

*

A munkásközvélemény *belpolitikai életünk egyik legfontosabb tényezője.* Ha azt tapasztaljuk, hogy ez a közvélemény nem pontosan ismer valamilyen összefüggést, akkor elodázhatatlan tennivalónk, hogy pontosabb helyzetképet alakítsunk ki. Most nem a falun és nem a termelőszövetkezetekben kell elsősorban magyaráznunk, hogy milyen a paraszti élet és jövedelem — ott pontosan érzik és tudják ezt —, hanem a városokban, az ipari üzemekben. S ha ezt tesszük, nemcsak módunk nyílik arra, hogy a helytelen nézeteket korrigáljuk, hanem szocialista államrendünk politikai alapját, a munkás-paraszt szövetséget is tovább erősítjük.

Digitized by Google

Pataki Ferenc:

Vitáinkról

Senki sem tagadhatja: a vita manapság divattá vált. Ha valamely társadalmi és tudományos szerv, intézmény vagy hírközlő eszköz vitaszűkében van, munkatársainak feltehetően rossz a közérzetük. Alighanem úgy vélik: valamiképpen vétenek, jobb esetben az illendőség, rosszabb esetben a demokratizmus kívánalmaival szemben. Mi több, magáról a vitáról is egyre több vita pattan ki, egyre több mélyenszántó eszmefuttatás születik. Egyebek között olyan finom árnyalatokra is rábukkantunk, hogy az éremnek „harmadik oldala" is van. Holott — mint köztudott — a pénzdarab csaknem olyan ritkán esik az élére, mint amilyen ritkán áll meg a levegőben.

A vitakedv egy társadalom közérzetét tükrözi: az emberek hajlandóságát arra, hogy gondolataikkal, szándékaikkal, tapasztalataikkal hozzájáruljanak közös ügyeink megoldásához. Ám a viták nekirugaszkodó száma elgondolkodásra is késztethet. Tünete és egyúttal tanúja is lehet annak, hogy itt vagy ott a szavak tettekre váltása helyett a tettek elfecsérlődnek, vagy gátakra lelnek a szavak özönében. A cselekvés elsőszülöttségi jogát ugyanis könnyűszerrel el lehet adni a viták egy tál lencséjéért. Ha az értelmes cselekvés energiája nem lel kiutat, akkor a szócsaták indulati töltetét dúsítja fel, vagy az emberekben csomósodik meg mint fásultság és közöny, vagy önemésztő indulat.

Vita és közvélemény

A vita maga az eleven és működő közvélemény: megnyilvánulási és szerveződési módja és egyúttal színtere az egymásba illeszkedő vagy egymásnak feszülő nézeteknek és vélekedéseknek, gondolatoknak és törekvéseknek. Nyílt és rangos viták nélkül a közvélemény elveszti társadalmi hatékonyságát, magatartást orientáló és befolyásoló szerepét. Kapcsolatok nélkül elemekre hullik szét, vagy búvópatakhoz lesz hasonlatos. Viták híján sem az egyén, sem a társadalom nem folytathat ökonomikus gazdálkodást szellemi erőivel és lehetőségeivel.

Minden vita mögött társadalmi rétegek és csoportok érdekei húzódnak meg. Ezért minden vita több vagy kevesebb politikumot is hordoz magában; természetesen nem egyformán és nem egyforma mértékben. S mert így van, *a viták társadalmi funkciójáról* és hatásairól szólván, ideológiai-politikai feltételeiket és társadalmi hatásaikat kell mindenekelőtt mérlegelnünk és megítélnünk. Ekörül semmiféle nézeteltérés nem lehet.

Ám a vitákban nem testetlen eszmék és gondolatok, hanem eleven emberek vesznek részt. Minden vita egyéni tusák színtere is. E porondon egyéni teljesítmények mérkőznek; a részvételt messzehangzó siker kísérheti, közismertséget, népszerűséget és tekintélyt lehet vele kivívni. Olykor azonban mindezt el is lehet veszíteni. Illendő és lehetséges tehát, hogy oly módon is szemügyre vegyük a vitát, mint sajátos *emberi jelenséget*, amelynek megvan a maga pszichológiai, elsősorban társadalomlélektani „mögöttes világa".

Digitized by Google

Az ember értelmes és gondolkodó lény mivoltának alighanem a vitakedv az egyik legszemléletesebb bizonyítéka. Vitáinkba *számtalan belső késztetés és indíték* is belejátszik: a megismerés és felfedezés szellemi izgalma és feszültsége, a játékosság és rivalizálás csakúgy, mint a befolyás, a tekintély kivívásának szándéka és a szereplési késztetés. Aligha véletlen, hogy a társasági eszmecserék és a baráti összejövetelek is savanyú és színtelen alkalmak maradnak a szellemi tusák, a viták sava-borsa nélkül. Távol esik tőlem a szándék, hogy az emberi vitatkozó kedv és a vitatkozásra késztető indítékok alá nagyképű elmefuttatással holmi „antropológiai alapot" vonjak. De az is bizonyos, hogy az egészséges szellemi energiagazdálkodás, a jó emberi és állampolgári közérzet elképzelhetetlen a vitatkozó szenvedély kiélése s a vitákban lappangó szellemi feszültség és „kaland" átélése nélkül.

S ez nem csupán azokra illik, akiket mesterségük arra kötelez, hogy a vitát köznapi „szerszámként" használják, mint a kritikusok, az újságírók, a kutatók s a közélet más szereplői. Figyelemreméltó, hogy köznapi létünket is mily sokágúan befonják a nézetek és ítéletek megütközései. (S itt talán nem is csak a közlekedési eszközökön, az üzletekben vagy a szurkolók körében lezajló „eszmecserékre" kell gondolnunk!) Egyebek között ezért sem túlságosan nehéz vitát „szervezni". A nézetek összemérésének, a szellemi tusának van egy már-már önmagáért való öröme és feszültsége is: olykor a sport szenvedélyét idézheti. Sok ember szemében maga *a vita aktusa céllá válhat.* Az örök vitázók ők, akiket már nem is a téma, a döntés, hanem a vita izgalma, vagy személyes szereplésük foglalkoztat. Bizonyos határok között kétségtelenül igaz, hogy a vitákban az ember szellemi integritásának és személyes szabadságának mértéke nyilvánul meg.

Az elmondottakból feltehetően kitűnt, hogy *a viták „emberi oldaláról" elmélkedni nem haszontalan dolog,* legalábbis akkor nem, ha szem előtt tartjuk a következő megszorításokat. Ezek a sorok nem óhajtják közéleti és ideológiai-tudományos vitáink súlyos tartalmi és módszertani kérdéseit érinteni. Azzal sem kívánnak foglalkozni, hogy melyek e viták ma már közismert és sokszor kifejtett társadalmi-politikai kívánalmai és feltételei. Laza és *alkalmi gondolatok* csupán, egy sokkal szűkebb és körülhatároltabb témáról: *miként hat a vita az emberre és az ember a vitára?* Semminemű teljességre nem tartanak tehát igényt. Mentse őket a műfaj személyessége és a téma kevéssé kidolgozott volta.

Vitáink „termelékenysége"

Ma már közhelyszámba megy, hogy a szocialista demokratizmus fejlesztése és a hatékony társadalmi közvélemény funkcionálásának biztosítása során számos nehézségbe ütközünk *demokratikus tradicióink elégtelensége* és idevágó tapasztalataink szűkössége miatt. A felszabadulás előtti korszak aligha nyújtott alkalmakat a tömegek demokratikus tapasztalásának iskolázására, egyebek között a többé-kevésbé széles közvéleményben gyűrűző viták játékszabályainak beidegzésére sem. Később pedig — mint ugyancsak köztudott — a vita gyakran a társadalmi, tudományos vagy közéleti megbélyegzésnek, az elhallgattatásnak, sőt, olykor az „állampolgári kivégzésnek" vagy a „visszaszólás" lehetősége nélküli kinyilatkoztatásnak a formáját öltötte. Ilyen körülmények között még akkor sem lehetett remélni a viták közéleti rangjának és vonzásának kialakulását s a demokratikus tapasztalatok felhalmozását, ha őszinte és hiteles lett volna a közismert formula: „A vélemények harca nélkül egyetlen tudomány sem fejlődhet." Az utóbbi évek sok görcsbe merevedett magatartásmódot oldottak fel, sok rossz reflexet fosztottak meg tárgyától. Vitákban — köztük hasznos vitákban — nincs hiány. De mintha még ma sem tudnánk elég hatékonyan élni a meghódított új lehetőségekkel.

Digitized by Google

Vitáink „termelékenységének" növelése elsősorban ezért érdemel figyelmet. Hadd kezdjem néhány közismert igazsággal.

A vita — lényegét tekintve *álláspontok, nézetek konfrontációja,* amelynek végeredményét csak a nézetek tényleges és nyílt összemérése után lehet megvonni. Ahol tehát nincsenek személyes meggyőződéssé érlelt nézetek, vagy ahol a nézetek álruhát öltenek, ott nem remélhetünk termékeny vitát.

A vita *nem önmagáért való érték, hanem eszköz.* Nem használható tehát arra, hogy a fölös energiák levezetésének célszerű módja legyen, s — újabb keletű nyelvi leleménnyel élve — „dumadobássá" váljék. Arra még kevésbé, hogy a vita *eredménye* helyett puszta *tényére* hivatkozva bizonyítsunk bármit is, s lelkiismeretünket megnyugtassuk az egy főre eső viták számával. A vita komoly dolog: eszméket, gondolatokat. okos döntéseket termel. Értékét tehát nem a felszólalók számával, az elhangzott szavak mennyiségével, hanem *a valóban termékeny és hasznos gondolatok számával mérjük.* Azért ragaszkodunk a vitákhoz, mert gondolatokra, közéleti felelősségre van szükségünk, nem pedig azért, hogy elmondhassuk: viták tekintetében bárkit is utólértünk. Itt is igaz a régi bölcsesség: a kevesebb olykor több lenne. A vita ugyanis — bármily különös is — nem az utolsó hozzászólással vagy az összefoglalással fejeződik be, hanem a vitában kialakult helyes gondolatok, észrevételek, javaslatok *megvalósításával.* A különbség igen nagy, legalább akkora, mint általában a szó és a tett közt.

A vitát *nem ajánlatos arra használni, hogy a leleplezés (vagy önleleplezés) eszköze legyen.* Ha a „száz virágot" avégett buzdítjuk vitatkozásra, hogy eldöntsük, melyiket kell „gyomnak" nyilvánítani s dudvaként a szemétre vetni, akkor nem remélhetjük a viták vonzerejének növekedését és konstruktív kibontakozásukat. Ennélfogva csak ott, akkor és azokkal kívánatos vitázni, ahol, amikor és akikkel *együttműködést óhajtunk teremteni vagy megőrizni.* Ahol más eszközök illetékesek, ott nem célszerű vitához folyamodni. A vita nem lehet a tervbe vett adminisztratív eszközök alkalmazásának megelőző vagy kiegészítő technikai apparátusa. Máig is annak a következményei lappanganak emberi tartózkodásokban, kételyekben és taktikázásokban, hogy egykor az volt. Talán nem is kell róla szólani, hiszen közhely, hogy a vitákban nyilvánított gondolatokat, javaslatokat követő nyílt vagy mellékutakra terelt megtorlás — bármi is a formája — egyedül e régi rossz reakciók újjáélesztésére alkalmas.

A vita *közéleti tevékenység, tehát csak hasznos közügyekkel lehet a vitakedvet felserkenteni,* akár *helyi* méretű, akár *országos* jelentőségű ügyek ezek. A perifériikus kérdésekről kezdeményezett sorozatos viták kifárasztanak és elkedvetlenítenek. Mert igen fontos az is, hogy legyen vagy ne legyen táncdalfesztivál, mi legyen s mi ne legyen a Margitszigeten, s milyen formájú iskolaköpenybe öltözzenek gyermekeink — de ezekről is csak akkor vitatkozunk szívesen, ha mellettük, helyesebben előttük módunk van eszmét cserélni *alapvető érdekeinket érintő, nagy jelentőségű kérdésekről* is. Egyébként a vitatkozás — barmilyen heves — dekoratív elemnek látszik.

A csoportos monológ nem vita. E sajátos „vitaforma" akkor jön divatba, amikor a vita puszta ténye válik értékké, s a több vita rendezése több érdemet látszik jelenteni. A közélet és a közvélemény igényli a vitát, az okos gondolatokat, ezért — sajnos, elég gyakran — az előadás, a közlés is vitaformát ölt (lásd a tv és a rádió egyes műsorait). Ebben csupán az a biztató, hogy a társadalmi viták megbecsülésének növekedéséről tanúskodik. Félő azonban, hogy éppen vitáinknak ez a lassan terebélyesedő tekintélye issza meg ennek a levét.

A vita feltételezi, hogy a szőnyegre került kérdés megoldásában nem egyetlen „abszolút igazság", nem egyetlen alternatíva létezik, amelyet csak meg kell keresni, mint valami eldugott tárgyat. *Az „optimális alternatívát"* rendszerint több, jórészt azonos kilátásokkal kecsegtető alternatíva közül,

Digitized by Google

vagy ezek szintézisével lehet és kell kiválasztani. Ez azonban csak akkor történhetik meg, ha a vita folyamán ezek egyenlő polgárjogot élveznek, s árnyalataikban is konfrontálódhatnak egymással. Csak a vita termékenysége sínyli meg, ha bizonyos álláspontok eleve hátrányos helyzetbe kerülnek, s nincs módjuk arra, hogy maradéktalanul „kilicitálják" a maguk lehetőségeit.

Természetesen az eszmecserék mindig gazdagabbak és árnyaltabbak, semhogy néhány általános megfontolás valamennyi vonásukkal számot tudna vetni. Nyilvánvalóan különbség van az *elméleti-ideológiai* és a *gyakorlati döntéseket megelőző* viták között, s az iménti gondolatok nem egyképpen vonatkoznak rájuk. A határ azonban módfelett viszonylagos, hiszen végül is minden elméleti vita gyakorlati döntésekbe torkollik, s minden gyakorlati döntésnek elméleti előfeltevései vannak. Ezért hadd szóljunk továbbra is *általában* a vitákról.

A meddő viták változatai

Ha az iménti tételek magukon viselik az igazságnak némi jegyét, akkor birtokukban most már szemügyre vehetjük a *társadalmi viták „tipológiájának"* néhány összefüggését. Hogy vannak jó és rossz viták, azt mindenki tudja és tapasztalja. A jó vitákkal egy kissé úgy vagyunk, amint Tolsztoj írja az Anna Karenyina első mondatában: minden boldog család hasonlít egymásra, s minden boldogtalan család a maga módján boldogtalan. Minden jó vita hasonlít egymásra — a félresiklott viták típusgazdagságá ezzel szemben változatosabb, színesebb. A jó vitákat véltem jellemezni az előrebocsátott „tételekkel"; most lássuk a rossz vita változatait, amelyeket nevezhetünk bármiképp (beszélgetés, álvita, társas monológ, eszmecsere, forgatókönyv-lejátszás, kellemes vagy kellemetlen időtöltés), csak éppen vitának nem.

Minthogy ezúttal a viták *teljességgel absztrakt természetrajza* foglalkoztat, talán megbocsátható lesz, hogy *nem idézek egyetlen konkrét példát sem.* Részben azért nem, mert úgy sok van, részben pedig avégett, hogy egy falusi iskola nevelőtestülete épp úgy felismerhesse magát, mint a tekintélyesebb testületek is. (Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy feleslegesek a már lezajlott eszmecserék hasznát kutató vizsgálódások. Sőt egyenesen kívánatos volna a magunk okulására felmérni társadalmi hatásukat.)

A pusztába kiáltott vita

Meglehetősen sok van belőle. A fő jellegzetessége az, hogy a vitatkozók szívüket-lelküket beleadják az eszmék és a gondolatok cseréjébe, de *az illetékesek ügyet sem vetnek rá.* A napi sajtóban, a hírközlő szervek fórumain számos ilyen vita zajlik le. Olykor kötetekre rúgna a hozzászólások anyaga. Csak éppen nem kelti fel az erre rendeltek figyelmét, esetleg — szándékukon kívül — el sem jut hozzájuk. Az ilyen vita a gondolatoknak nem bölcsője, hanem temetője. Társadalmi hatékonysága a semmivel egyenlő. Akárcsak azoké a megbeszéléseké, amelyek után — bár az eszmecserében kialakult a megoldás módja — semmi sem történik. Esetleg nem is történhet, mert nincsenek meg a végrehajtás feltételei, de elfelejtik tájékoztatni erről a vita résztvevőit.

Az ilyen viták fő produktuma: *a közöny és a rezignáció.* Ilyenformán: „Minek mondjuk el ismét, hiszen már a könyökünkön jön ki!" Arra szoktatja a résztvevőket, hogy újra és újra tehetetlennek érezzék magukat, s a bosszantás egy sajátos módjának, jobb esetben különös — ítéletüktől függően: kellemes vagy kellemetlen — időtöltésnek tekintsék az eszmecserét.

Digitized by Google

A vita mint pótcselekvés

„Nosza, rendezzünk egy jó vitát!" — hangzik el gyakran a javaslat itt vagy amott. Ha erre az a válasz következik: „Igen ám, de miről?", majd kiegészül azzal: „Mondjatok javaslatot a vita témájára!" — ez egészen biztos jele annak, hogy a szóban forgó vitára semmi szükség sincs. Ez a vitafajta *jórészt a divat terméke.* Főképpen abból az illúzióból táplálkozik, hogy a vita önmagában tettként, mégpedig hasznos tettként könyvelhető el, s a jelentésekben az „elvégzett munka" címszó alatt lehet róla számot adni. Ha a vitaszervezés az elkülönült hasznos tevékenység formáját ölti, rendszerint pótcselekvésként művelik, s ez a gyakorlati cselekedetek hiányát vagy korlátozott lehetőségét jelzi.

Az alibi-vita

Tulajdonképpen csak feltételesen különíthető el az imént említett típustól, mégis érdemes külön szólni róla. Valójában két alfaja is van.

Az egyik az, amikor a *vita előtt már készen vannak* a döntésre érlelt álláspontok, s csupán a vita demokratikus fügefalevelét kell ráaggatni, hogy a döntés-előkészítés eredendően belterjes, tehát antidemokratikus jellege ne ütközzék szembe. Az effajta vitákat rendszerint alaposan előkészítik, s a hozzászólásokat is forgatókönyv szerint olvassák fel. Ezért azután hiányzik belőlük a tulajdonképpeni viták egyik éltető eleme: a rögtönzés, az érvelés és a viszontválasz, az alkalmi pengeütköztetések vibráló feszültsége. A résztvevőket nem mozgatja igazi és mélyről fakadó érdekeltség. Az ilyen helyzeteknek van egy szükségképpeni belső nehézkedési erejük: a szervezők hajlamosak arra, hogy olyképpen szűrjék meg a vitában született észrevételeket és javaslatokat, hogy ezzel az eleve alakított döntési tervet támasszák alá. S ez nem is mindig a formalizmus iránti ragaszkodásból vagy tekintélyóvásból ered.

Számtalan szociálpszichológiai kísérlet igazolta: a már kialakult beállítódás azzal a furcsa következménnyel jár, hogy szinte akaratlanul is csak azokat az érveket és tényeket fogjuk fel és méltányoljuk, amelyek összhangban állanak beállítódásunkkal. A jó tanár is úgy javítja növendékei dolgozatait, hogy csak az osztályzat beírása után nézi meg, kinek a füzete volt a kezében. Önmagában sem bízik, attól fél — s okkal —, hogy már kialakult beállítódásai folytán ilyen vagy olyan irányban részrehajló lesz.

A másik alfaj bonyolultabb képlet. Vita is van, észrevételek is vannak, csak éppen *az adatok és információk komoly és alapos feldolgozása hiányzik.* Egyik-másik országos vitában szinte áttekinthetetlen is az argumentumok száma. Egyszerűbb hát kiemelni a „tipikusakat", s csak velük vetni számot, csak őket mérlegelni. A vitának ugyanis megvan a maga ökonómiája és szervezéstechnikája. Kellő hozzáértés nélkül a legjobb szándék is beleveszhet a koncepciótlanul egybemarkolt adatok tömkelegébe. Ilyenkor a vita anyaga kásahegy, amelyen senki sem ássa magát keresztül. Mi más lehetne hát a sorsa, mint az, hogy bekerül az irattárba vagy a dokumentációba?

A „jéghegy"-vita

A jéghegynek — mint köztudott — az a sajátossága, hogy tömegének mindössze tíz százaléka látszik ki a vízből, kilencven százaléka a víz szintje alatt rejtezik, s alattomos veszélyt jelent a hajósokra. Vannak olyan viták is, amelyek a jéghegy képét idézik: a vitában elhangzó szavak *a gondolatoknak, szándékoknak és indítékoknak csak egy töredékét fejezik ki,* ezek nagyobb része azonban megbúvik a szavak felszíne alatt.

Nagyon kellemetlen vitaforma ez, még szerencse, hogy csaknem mindig beavatottak szűk körében zajlik le: tudományos intézményekben vagy egyebütt. A szűk kör azért szükségeltetik, mert az effajta vitákban rendszerint *nem az a lényeg, ki mit mond, hanem, hogy „mit akar vele mondani".* Más-

Digitized by Google

szóval: milyen mögöttes szándékok húzódnak meg a szavak felszíne alatt. A finom árnyalatok átlátásához pedig feltétlenül beavatottság kell. Az illetéktelen kívülálló ezért azt hiheti, hogy tényleg arról van szó, amiről beszélnek. Holott a vita szinte végig — szaknyelven szólva — metakommunikációs síkban zajlik le, vagyis a szavakat kísérő mögöttes jelzések az igazán lényegesek. Fárasztó és terméketlen módja ez a vitatkozásnak. Sőt mi több: kártékony változat, hiszen szinte reménytelenné teszi azt, hogy a vitázók közötti emberi kapcsolatok megtisztuljanak a kicsinyes, elvtelen taktikázástól.

A személyes indítékkal és indulattal átfűtött vita

Nem lehet olyan vitát elképzelnünk, amelyben nincsenek emberi indulatok és motívumok. Erről még szólanék. Ezúttal azonban másról van szó. A vitát mindig provokálja valami: valamely tény, javaslat, gondolat, teljesítmény vagy műalkotás. Olykor azonban előfordul, hogy *a vitára alkalmat adó tény csupán az ürügy szerepét játssza: a valódi indíték* nem tárgyra, hanem *személyre irányul.* Önmagában még ez sem baj, hiszen vezérelheti rokonszenv vagy ellenszenv a téma megválasztását. Feltehetően minden kritikus szívesebben ír a szívéhez közelálló szerző teljesítményéről. A baj ott kezdődik, amikor a személy megítélése lép a teljesítmény (a javaslat, gondolat stb.) megítélése helyébe.

Természetesen ez a sokfajta szubjektív indítékből (személyes ellenszenvből, rivalizálásból, féltékenységből, tekintélyrombolási szándékból vagy feltűnni vágyásból) származó mögöttes réteg általában ellepleződik, s gyakran „tárgyszerű" mezt is ölt magára. S bár jobbára közvetlenül nem válik láthatóvá, mint mélyre húzódó titkos rugó ott feszeng, s gyakran eleve megszabja az eszmecsere reménytelen kuszaságát és zsákutcáját.

Az elvetélt vita

Ennek az a legfőbb baja, hogy meg sem születik. Számos intézményben, szervezetben köztudott, hogy ennek vagy annak a munkatársnak kitűnő ötletei, koncepcionális elképzelései vannak. Olykor a sajtóban is megjelennek olyan közlemények, amelyek szinte kiáltanak a megvitatásért. Ilyen vagy olyan ok miatt azonban *nem akad fórum, amely vitára bocsássa a felkínált gondolatokat.* Meglehet, hogy valóban nem célszerű *nyilvánosan* vitatkozni a szóbanforgó témáról, jóllehet szinte lehetetlen előre megjósolni, milyenné serdült volna az elvetélt magzat. Azt azonban nem igen lehet megérteni, hogy semmiféle fórum nem akad — akár zártabb is —, amely színtere lehetne az effajta vitáknak.

Ezek a helyzetek nem csupán azért hátrányosak, mert igen sok, pillanatnyilag talán nem időszerű, de perspektivikusan ígéretes gondolat, terv és javaslat kallódik el, vagy telítődik lefojtott indulattal. Még keservesebb az, hogy *számos „nehéz ember" veszti el kedvét,* vagy szorul olyan helyzetbe, hogy konfrontációt és vitában születő korrekciót nélkülöző eszméi rögeszmékké válnak, megkeserednek. A méltánytalanságként átélt negligálás pedig szinte tenyészti az üldözöttség vonzó mártíriumát vagy a megalomániát. Talán mondanom sem kell: nem azokra az eszmékre gondolok, amelyek eredeti formájukban is rögeszmékként születtek, s amelyekkel szerzőik konok következetességgel ostromolják különféle szerveinket. Ezek a felbillent emberi személyiség, nem pedig a közéleti felelősség és a tennivágyás gyümölcsei.

Aligha kell bizonygatnom, hogy a hasznos, önnön lényegükhöz és rendeltetésükhöz hű vitáknak mindezek a fattyúhajtásai vajmi kevéssé alkalmasak a vitakedv felserkentésére s a közéletiség benső igényének kialakítására. Emellett azonban érdemes lesz kissé közelebb hajolni ahhoz a kérdéshez is, hogy miként nyomják rá bélyegüket a személyes mozzanatok a vitákra.

Digitized by Google

Hogyan alakítja az ember a vitát?

Mint már említettem, az embereket sokfajta, olykor fonák és különös indíték készteti viták kezdeményezésére vagy a vitákban való részvételre. Akár köznapi tapasztalataink alapján is kitapinthatunk jellemző és nagy gyakorisággal előforduló *magatartásmódokat.*

Vannak a vita tárgyára, témájára és magára az optimális döntési aktusra figyelő résztvevők. Rajtuk nyugszik minden értelmes eszmecsere, hiszen ez a szigorú és pontos *tárgyra koncentrálás a feltétele a személyes és másodlagos elemek kiiktatásának.* Másokat viszont inkább a vita folyamata, szellemi izgalma és sajátos feszültsége köt le, s a legszívesebben vég nélkül vitáznak, szem elől tévesztve a célszerű és hatékony döntés kényszerét. Ismét mások teljességgel *önmagukra, tulajdon szereplésükre* összpontosítják figyelmüket: a vita csupán szereplési színtér számukra. A szereplési kényszerrel és a betegesre duzzadt becsvággyal, hiúsággal megvert emberek azért elviselhetetlen vitapartnerek, mert a tulajdonképpeni téma mihamar elvész szemük elől, és kizárólag önnön szereplésük csillogása és effektusa köti le őket. Hajlandók arra is, hogy mondvacsinált és nyakatekert érvekhez folyamodjanak (melyekben rendszerint maguk sem igen hisznek), csakhogy az övék legyen a végső szó. Gyakorta készek arra is, hogy — amint az érvekből kifogytak (bár ez módfelett ritka náluk) — szubjektív indulataikat engedjék szabadjára.

Hogy valaki kedvvel és szívesen vitatkozzék, s remény legyen arra, hogy értékes indítékok vezérlik, ahhoz legalábbis három feltétel kell. (S itt természetesen nem a zárt és meghitt baráti társaságban, hanem a közélet „piacán" folyó vitákra gondolok.)

1 *A vita fontosságának személyes tudata* nélkül, közéleti méltóságának biztosítása híján aligha lesz bárkinek is kedve elkötelezettségeket vállalni egy vitában. A vitának pedig az ad súlyt — bármilyen szinten s bármilyen kérdés felett folyik is —, ha érdemi döntésekbe torkollik, ha az *eleven élet valóságos mozgásába és szükségleteibe ágyazódik.* A jelentéktelen kérdések l'art pour l'art vitái a fontoskodók, olykor az ügyeskedők vadászterületei lehetnek.

2 A vitakedv ébrentartása és kifejlesztése megkívánja, hogy mindenkinek észrevegyék és számontartsák a hozzájárulását. Bizonyos rang vagy tisztség olykor azzal a különös effektussal jár, hogy az érvek súlyát nem gondolati gazdagságuk szabja meg, hanem annak az embernek a pozicionális súlya és helyzeti energiája, aki kimondja őket. Furcsa kép ez: ilyenkor ugyanis nem az válik fontossá, hogy *mit* mondtak, hanem az, hogy *ki* mondta. Alighanem mindenki átélte már azt a sajátságos élményt, hogy egy gondolatot vagy javaslatot a résztvevők alig méltattak figyelemre, minthogy kevéssé tekintélyes ajkakról hangzott el. Ám ugyanez a gondolat furcsa metamorfózison megy át, ha valaki más mondja el. Egyszeriben remek eszmévé válik, s kitetszik, hogy mindenki ennek kimondására várt.

Ne higgyük, hogy ebben mindig durva konformizmus vagy vak tekintélytisztelet lappang. Szinte akaratlanul is létrejöhet olyan helyzet, hogy az érveket és véleményeket nem emberek, hanem tisztségek és pozíciók „mondják ki". S mert a társadalmi tisztségek és pozíciók között valóban nagy különbségek vannak, könnyűszerrel hajlamosak vagyunk átvinni e különbségeket az őket betöltő emberekre és az általuk elmondott érvekre és állásfoglalásokra is. Jól ismert jelenség ez: szakszerűen *presztízs-sugalmazásnak* nevezik, s mechanizmusa teljességgel érthető. Az üzem igazgatójának szava és argumentációja valóban többet nyom a latban a döntések kialakítása során, mint valamelyik brigád esztergályosáé. Ez természetes és rendjén

Digitized by Google

való dolog. Ott és akkor válik ártalmassá, amikor a pozicionális súly megnehezíti vagy olykor egyenesen lehetetlenné teszi a kisebb helyzeti energiájú emberek érveinek és gondolatainak méltánylását. *A gondolatok és érvek valódi rangját ugyanis kizárólag önsúlyuk biztosítja*, nem pedig a kimondójuké. Ha ez a merőben két dolog egybecsúszik, akkor a vitapartnerek csupán asszisztenciát nyújtanak, szerpapi tisztet látnak el a vita leplébe öltözködő kinyilatkoztatáshoz.

3 Nem lehet szó termékeny és valódi eszmecserére sarkalló vitahelyzetről akkor, ha a résztvevőknek nincs *elegendő információjuk, vagy ha az információk túlságosan egyenlőtlenül oszlanak meg közöttük.* Ha valaki kellő tájékozottság nélkül hajlandó vitatkozni, ez meglehetősen biztos mércéje felelőtlenségének. S megfordítva: ha valaki vagy valamely szerv olyanokat akar vitára késztetni, akiknek nincs meg az állásfoglaláshoz és a döntéshez szükséges tájékozottságuk, ezzel csaknem mindig olyan alkalommá teszi a vitát, ahol a már elkészített döntésre kell rábólintani.

Ez a téma szorosan összefügg egy — a viták kapcsán felbukkanó — nehéz kérdéssel: *a demagógia* esélyeivel és lehetőségeivel. A demagógiának mindig ott nyílik tere, ahol a vita résztvevőinek nagyobb része tájékozatlan, vagy csak kézen-közön szerzett, hallomásból kapott információi vannak. *Mindenfajta demagógia a tájékozatlanság kiaknázása.* Olykor akarata ellenére is demagóg hangot üthet meg az, akinek nincsenek megfelelő ismeretei. (S meglehet, hogy ez nem is az ő vétke.) Még inkább demagóg lehet az, aki céltudatosan ki akarja használni a többiek informálatlanságát.

A viták egészséges kibontakozása a társadalmi információ egészséges áramlásától is függ, sőt alighanem ez a legfontosabb bázisa és egyúttal feltétele. Vitát csak úgy és csak akkor érdemes szervezni, ha garantálni tudjuk a résztvevők tájékozottságának optimális mértékét. Természetesen naivitás volna abban reménykedni, hogy az informálódási lehetőségek *teljes azonossága* a közeljövőben biztosítható lesz társadalmunkban. De a laikusok és a szakemberek közötti *„információs rés" csökkentése* a mi társadalmunk egyik nagy esélye és reménye. Az olykor méltatlanul elfelejtett lenini gondolat szerint a szocialista társadalom ereje — egyebek között — abban rejlik, hogy polgárai mindenről tudnak, és ezért mindenről véleményt tudnak formálni. A Lenin által idézett szakácsnő, aki az államügyek intézője és ismerője, ugyanennek a gondolatnak egy másfajta jelképe.

A vita személyessége és morális közege

Az emberek a vitákat nem csupán szellemi erőpróbának, hanem morális próbatételnek is tekintik. S tegyük hozzá: módfelett helyesen. Minden vitának lehet egy többé vagy kevésbé világosan kifejezett erkölcsi kontextusa, mögöttes rétege. Ez pedig nem egyforma módon érint mindenkit; egyeseket mélyebben, egészen az aggályoskodó moralizálásig menően foglalkoztat, másokat kevésbé. A viták általában lappangó erkölcsi háttere ott éleződik ki, ahol kimenetelük így vagy úgy *személyes sorsokat érint.* S mint tudjuk, itt halmozódtak fel leginkább egy korábbi időszak egészségtelen tradíciói. Ezért sok tényező motiválja a vitákban való részvételhez tapadó erkölcsi fogékonyságot és érzékenységet. Úgy vélem, érdemes aggályoskodóan ügyelnünk arra, hogy régi rossz reflexek ne kapjanak újabb tápot. Félreértés ne essék: nem a meddően moralizáló attitűdöt óhajtom eszményíteni és piedesztálra állítani. Egészen más foglalkoztat, nevezetesen az a tény, hogy mivel magyarázható ennek a moralizáló attitűdnek gyakori felbukkanása a mi társadalmi vitáink kapcsán. Ha rámutatunk egyik-másik okára, vitáink légköre és hellyel-közzel tapasztalható kuszasága is áttetszőbbé lehet.

Digitized by Google

Vannak úgyszólván maguktól értetődő nehézségek. Bármennyit hangoztatjuk is újabban, hogy a vita nem személyek, hanem nézetek, felfogásmódok ellen irányul, még hosszú időszak *személyes tapasztalatai* kellenek ahhoz, hogy ez mindenki számára meggyőzően hangozzék. Nem érdemes sok szót vesztegetni a sértődékenység, a hosszú éveken át gondosan elraktározott és szükség esetén újra és újra elővett bántalmak erkölcsi terrorjára sem. A formákra, a hangvételre, a tekintélyre ügyelő üres formatisztelet vagy a valamely ember körül már-már sérthetetlenné avatott és eképpen kímélt hiúság az erkölcsi nyomás különös formájává válhat.

Természetesen nem azt a naív-illuzórikus felfogást kínálom cserébe, hogy ha csak tíz százaléknyi is az igazság a vitapartner bíráló észrevételeiben, a többi kilencven százalék mit sem nyom a latban, s nyugodtan zsebre lehet vágni. Ez sokkal inkább a másik emberrel szembeni könnyelmű felelőtlenségre ösztökélő, könnyed nagyvonalúság volna, semmint a reális emberi viszonyok ismeretén nyugvó óhaj és ítélet. A vitában mindenkinek erkölcsi kötelessége, hogy szándékai szerint százszázalékos igazságra törekedjék. De mert ez csak ritka kivételképpen valósítható meg, a formákon és a hangvételen kötözködő sértődékenység mégsem lehet nyomós argumentumok forrása. A tekintélyes ember vitával nem illethető *sértődékenységének terrorizmusa* bénítóbb lehet, mint sok más gátló tényező. Ez az emberi magatartásmód azonban csak addig érezhet maga alatt vélt „morális" talajt, amíg a vitát s azt szükségképpen kísérő kritikát az „üldözés" sajátos módjaként, a „társadalmi mártírium" különös formájaként kezelheti a maga, s főként mások számára.

Ha azonban a vitát nem kívánatos adminisztratív intézkedések bevezetőjének vagy zárókövének tekintik, akkor *szükségképpen és jogosultan* kiéleződik az erkölcsi érzékenység. Gyakran nem is a vita tárgyát, hanem „melléktermékeit" illetően. Az ilyen viták közegében ugyanis előnyös lehetőségek kínálkoznak arra, hogy pusztán a vitában való részvétel érdemmé váljék és a „karrier" ugródeszkája legyen azok számára, akik szívesen élnek az effajta lehetőségekkel. Ezek a könnyű érdemszerzési alkalmak mindig csábítják az elvtelenséget, az akarnokságot, s megtéveszthetik a szemlélőt is, ha csupán a gesztusokra figyel. Ha vitáink *nem válhatnak eszközzé személyes célok és ambíciók teljesülésében,* ezen a ténylegesen elvszerű és gerinces magatartás csak nyerhet. Valljuk be: ezzel kapcsolatban is akadnak kevéssé kívánatos tradíciók.

Az efféle viták katasztrófálisan összekuszálják az őket kísérő emberi viszonylatokat. Meglehet ugyanis, hogy valaki szívesen vitába szállna az övétől elütő nézetek képviselőjével, de mert ez egy kevéssé vonzó hátterű vita tárgya, nem szívesen csatlakozik azokhoz, akik együtt vitatkoznának vele. Ha a vitára egyébként hajlandó résztvevők tekintélyes köre azt fontolgatja: „kivel kerülök egy gyékényre" kivel mondom együtt — még ha nem is *ugyanazt,* de *ugyanazon személy ellenében* —, a vitakedv indítékrendszere valamiképpen megbillen. A hangsúly ugyanis sohasem azon van, hogy ugyanazt illenék mondani, hanem azon, hogy kinek vagy minek ellenében fogalmazódnak meg az érvek.

Távolról sem állítom azt, hogy ez a megfontolás — ha elvontan szemléljük — helyesnek minősíthető. Éppen ellenkezőleg! Az igazságok azonban nem a maguk elvont-általános formájukban élnek és hatnak, hanem *emberi élmények és tapasztalatok közegében.* Az erkölcsi gátlások csak akkor épülhetnek le, csak akkor nem lesz sokak számára erkölcsi kényszer bizonyos vitáktól való tartózkodás, ha sohasem állítják őket rendeltetésüktől elütő célok szolgálatába. Ha közvéleményünk huzamos és tömeges tapasztalatokat szerez arról, hogy a vitákban és a viták ürügyén nem forroghatnak kockán emberi sorsok és egzisztenciák, s hogy a vita sohasem lehet a „leszámolás"

Digitized by Google

és a kiiktatás aktusának valamelyik fejezete, akkor az eszmecserék nyíltsága és hatékonysága bizonyára sokat nyer ezzel. S hogy ez lehetséges, azt éppen az utóbbi évek közéletének fő tendenciája és mozgási iránya bizonyítja.

Ha a vitában túlságosan dominálnak a személyes mozzanatok, csak elvszerűsége és tárgyszerűsége sínyli meg. S hogy itt míly mélyre ivódott szokások hagyományozódnak, azt némiképp szemlélteti az a különös eljárás, hogy a régebbi vitákra közvéleményünk jobbára *nem tárgyuk,* hanem a fő szerepet (s rendszerint szenvedő szerepet) játszó *személy* nevének felidézésével emlékezik. Ha jobban ügyelünk a viták objektív magvára és tárgyszerűségére, s céltudatosan korlátozzuk személyes és csoport mozzanataik nyílt és rejtett szféráját, bizonyára kevesebb erkölcsi dilemmával kerülnek szembe a résztvevők, s az álláspontok nem mosódnak egybe a „ki kicsoda ellen" primitív és pletykaszomjra kihegyezett kérdésfeltevésében. Ennek nyomán azután az *egyéni álláspontok és törekvések is a maguk tiszta formájában és egyéni arculatukkal érvényesülhetnek* és méltányoltathatnak, nem pedig mögöttes személyes hátterükkel.

Minden megkínlódott gondolat az ember legszemélyesebb „édes gyermeke". Senkinek sem kellemes azt hallani, hogy a gyereknek nagy a füle, még kevésbé azt, hogy esetleg fogyatékos. Márpedig ez előfordulhat. De nem várható el senkitől, hogy a vitában hideg közönnyel és szenvtelenséggel kísérje eszméi, javaslatai sorsát. A szenvedélyeket, a személyes érdekeltséget és elkötelezettséget nélkülöző vita a meggyőződésnek is híjával van. Hangsúlyozom: *az elvek és eszmék iránti elkötelezettségről s az ebből fakadó személyességről van szó.* Enélkül a vita nem egyéb, mint merő szópárbaj, akárcsak a villamoson kipattanó szócsaták, vagy a hétköznapi gorombáskodások.

Nos, mivel a termékeny és értelmes vita az egész embert mindenestől magával ragadja, úgy vélem, óvatosan kell bánnunk a *„fegyverletétel"* megkövetelésével, pontosabban: időpontjának elvárásával. Hihető lehet-e az, hogy valaki tüstént a vita sodrában megvallja tévedését? Megkövetelhetjük-e ezt bárkitől is? Olykor igen. Nekem azonban nagyobb a bizalmam az olyan emberek iránt, akik szeretik annyira szellemük gyermekeit, hogy legalább egy ideig mérlegelik: vajon méltók-e az elvettetésre és a kitagadásra? Aki túlságosan könnyen megválik „rögeszméitől", az feltehetően nem kínlódott meg értük eléggé. De megfordítva is igaz: akinek nézetei mozdíthatatlan, konok és mások számára hozzáférhetetlen rendszerré dermedtek, amelyet csak a bőrével együtt lehet lehúzni róla, az a legreménytelenebb vitapartner. Elvesztette fogékonyságát a józan érvekre, s képtelen tulajdon tapasztalataival együttmozgó és változó emberként létezni. Ha valakiben *nincs fogékonyság a valóság mindegyre új arca iránt,* akkor alkalmatlan társ a vitákra, hiszen ezekben csakis az *új* gondolatok születése az, ami figyelmünkre méltó.

A vita kultúrája a közéleti tapasztalatok és a közéleti etikum gyümölcse. De a kockázatvállalásé is. *Aki vitába bocsátkozik, mindig kockázatot vállal:* a tévedés kockázatát. Ha a résztvevők közül senki sem hajlandó erre, nem igen születhet új megközelítésmód vagy új gondolat. Az igazi bölcsesség annak a kockázatnak a vállalásában rejlik, hogy „vesztes félként" is lehet nagyobb érdemeket szerezni, mint régi igazságok emlegetésével. Az utóbbiban bizonyosan nincs semmi kockázat! De az igen gyakran előfordul, hogy a vitát előmozdító vagy kezdeményező felfogás tévesnek bizonyul. Ám a tévedés termékeny provokáló ereje, amelynek nyomán a vitában megszületik a helyes álláspont, olykor nagyobb érdem lehet, mint a helyes válasz meglelése a feltett kérdésre. Ha az ember kérdező lény, kérdései egyúttal mindig vitára késztető kérdésekként hangoznak el, hiszen társas-emberi közegben fogalmazódnak meg, amely tüstént rezonál rájuk.

Digitized by Google

Nem hiszem — s ezt talán nem is illendő szóvá tennem —, hogy a társadalmunkban zajló viták emberi oldala fontosabb, mint tartalmuk, társadalmi-politikai összefüggéseik. De azt sem hihetem, hogy az utóbbiakra, tehát a viták leglényegesebb oldalára utalva, a szubjektív vonatkozásokat és az emberi mozzanatokat tökéletesen figyelmen kívül hagyhatjuk. *Együtt és egységben kell szemlélnünk közéleti és tudományos vitáink tárgyi, társadalmi és pszichológiai tényezőit:* teljes „univerzumukat". Csak így remélhetjük, hogy hatékonyabban kamatoznak majd társadalmunk demokratizmusának fejlesztésében s annak a mérhetetlen szellemi vagyonnak az értelmes kiaknázásában, amelyet állampolgáraink tapasztalata, vélekedése és *„teljes fordulatszámra" fogott szellemi kapacitása* jelent. Mert a szocialista állam nem pusztán akkor erős, ha polgárai mindenről véleményt tudnak formálni, hanem ha a véleményüket *valóban meg is fogalmazzák*, és belebocsátják a közvélemény áramába.

S bár a bevezető sorokban némi iróniával szólottam a viták mai divatjáról, nem járhatunk más úton, mint a valóban termékeny, közéleti tettnek is beillő viták tapasztalatainak szívós gyarapítása és felhalmozása útján.

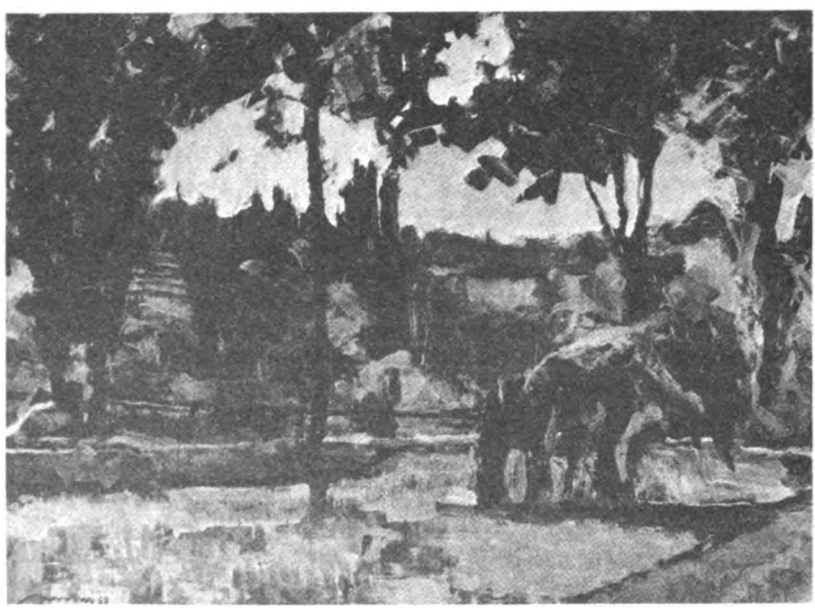

Novotny Emil: Kosztolányi-tér

Digitized by Google

Közel-Kelet — két év háború és béke között

Két esztendő telt el azóta, hogy Izrael harmadszor is lángba borította a Közel-Keletet. S az arab népek újkori történelmének eddigi legnagyobb háborúja által felvetett problémák megoldása tekintetében lényeges haladás mind ez ideig nem történt. Mielőtt ennek okaira és a várható következmények részletes taglalására rátérnénk, vessünk egy pillantást az előzményekre.

Az első világháború idején az angol gyarmatbirodalom közel-keleti terjeszkedése nyomán hódította el a törököktől azt a területet, amelyet Palesztina néven ismerünk, illetve amelyen ma két független állam, Izrael és Jordánia létezik. Palesztina területén 1922-ben keletkezett az első állami alakulat. Abdullah emír, Husszein király nagyapja létrehozta Transzjordániát brit védnökség alatt. Különben az egész terület — Palesztina és a belőle kivált Transzjordánia is — az angol gyarmatosító politika mesterkedései következtében brit mandátumos területté vált, s ezt a Népszövetség határozata szentesítette. E státus fennmaradt egészen 1947. november 29-ig, amikor az Egyesült Nemzetek Szervezete határozatot hozott arról, hogy a szóban forgó területen két független államot kell létrehozni. Transzjordánia azonban 1946 márciusában független királyság lett, a már említett két független államot tehát a Jordán folyó nyugati partja és a Földközi-tenger közötti térségben elterülő Palesztina még megmaradt részén kellett volna kialakítani.

Az ENSZ-határozatban lefektetett elvek alapján a zsidó alkotmányozó nemzetgyűlés 1948. május 14-én kikiáltotta a független Izrael államot. Az arabok azonban késlekedtek, nem szervezték meg a palesztinai arabok államát, ehelyett megindult az addig csak kisebb és főleg helyi összetűzésekben megnyilvánuló izraeli—arab háború. E harcba a palesztinai arabok oldalán beavatkoztak a környező arab államok. A háborúskodás során Izrael olyan területeket hódított meg, amelyeket az ENSZ határozata eredetileg nem szánt neki. Jordánia viszont elfoglalta Kelet-Palesztina egy részét, ezzel megnövelte területét és megháromszorozta lakosságának létszámát. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének felhívására a szemben álló felek 1949 februárja és júliusa között fegyverszüneti tárgyalásokat folytattak és ennek eredményeként megállapodtak részben a fegyverszünetben, másrészt a tűzszüneti vonalakban. E tűzszüneti vonalak — békeszerződés nem lévén — az azóta eltelt majdnem két évtized során az érintett államok — Izrael és Jordánia — nemzetközileg elismert határaiként szerepeltek. (Transzjordánia a Jordán folyó nyugati partján fekvő területek meghódítása után megváltoztatta az ország elnevezését, Transzjordániából Jordániává lett; a Transzjordánia, vagyis a „Jordánon túli" elnevezés ugyanis már nem tükrözte a valóságos helyzetet.)

Izrael az elmúlt két évtizedben többször is kísérletet tett arra, hogy a maga javára „kiigazítsa" a nemzetközileg is elfogadott határokat. (Talán az is felbátorította, hogy utóbb már szinte mindenki — kivéve persze az arabokat és különösen a palesztinai arabokat — elfeledkezett arról az ENSZ-határozatról, amely jogi alapot teremtett a független Palesztina létrehozásá-

Digitized by Google

hoz.) E kísérletek nagyobb állomásai közé tartozott az 1956-os „Szuezi kaland" néven ismert agresszió, amikor Izrael Anglia és Franciaország támogatásával intézett támadást Egyiptom ellen, láthatóan azzal a céllal, hogy a Szuezi-csatornáig tolja ki az ellenőrzése alatt álló területek határait, illetve, hogy ezzel birtokába vagy legalábbis ellenőrzése alá vegye a Közel-Kelet legfontosabb nemzetközi víziútjait. A világ közvéleménye és az Egyesült Nemzetek Szervezetének nyomása és nem utolsósorban a Szovjetunió erélyes fellépése akkor meghátrálásra kényszerítette Izraelt és a mögötte álló imperialista erőket. A feszültség azonban fennmaradt, és már akkor nyilvánvaló volt, hogy állandósulása adott esetben újabb háborús konfliktusba sodorhatja e térség államait. Az izraeli terjeszkedési törekvések legutóbbi és az előzőknél is fontosabb állomása az 1967. június 5-i általános izraeli agresszió volt. Ennek következményei ismeretesek. A meglepetésszerű hatnapos háborúban Izrael országrésznyi területeket hódított el szomszédaitól és tart azóta is megszállva.

Az elmúlt 24 hónap alatt a feszültség olyan magas fokon állandósult, hogy egyáltalán nincs kizárva az újabb katonai konfliktus. E jelenségek láttán érthető és indokolt az az aggodalom, amely a súlyos közel-keleti helyzet és a benne rejlő nagyon is reális veszélyek miatt világszerte megnyilvánul.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa a hatnapos izraeli agresszív háborút követően hosszadalmas vitát folytatott a kialakult helyzetről és végül 1967. november 22-i határozatában leszögezte álláspontját és megjelölte a rendezés módozatait. E határozat mindenekelőtt kinyilatkoztatta, hogy a világszervezet nem fogadhat el semmiféle olyan területszerzést, amely katonai hódítások következménye. Azt is leszögezte, hogy a közel-keleti államok szuverenitása és e térség békéjének megőrzése érdekében szükség van az igazságos és tartós béke feltételeinek kimunkálására. A határozat a béke alapvető feltételének tekinti az izraeli csapatoknak a megszállt területekről való haladéktalan visszavonását, a hadiállapot megszűnését, minden területi igény feltétel nélküli feladását, továbbá a térség valamennyi állama szuverenitásának, területi integritásának, politikai függetlenségének elismerését és tiszteletben tartását. Elismeri a szóban forgó államoknak jogát ahhoz, hogy erőszakkal való fenyegetőzéstől és erőszak alkalmazásától mentesen, „elismert és biztonságos határok között" éljenek.

A Biztonsági Tanács határozata ugyanakkor leszögezte, hogy biztosítani kell a hajózás szabadságát a térség vízein, hogy igazságos megoldást kell találni az évtizedek óta megoldatlan menekült-kérdésre, hogy az államok területi integritásának és függetlenségének biztosítása érdekében, ha ez kívánatos, demilitarizált övezeteket kell létesíteni. Ugyanakkor a világszervezet felkérte az ENSZ főtitkárát, nevezzen ki különmegbízottat, aki kapcsolatot tart fenn az érdekelt államokkal és a határozatban foglalt elveknek megfelelő békés rendezésen munkálkodik. E feladatot Jarringra, Svédország moszkvai nagykövetére ruházták. Jarring közvetítési kísérletei azonban eddig nem vezettek eredményre, s ennek az a legfőbb oka, hogy Izrael nem fogadja el a Biztonsági Tanács említett határozatát, illetve a maga módján értelmezi ennek egyes pontjait.

A Szovjetunió az elmúlt két év során többször is tett kezdeményező lépéseket a közel-keleti válság békés megoldásáért. E kezdeményezések szintén nem vezettek eredményre, mert az Izraelt támogató tőkésországok — min-

Digitized by Google

denekelőtt Amerika és Anglia — olyan „rendezésre" törekednek, amely elsősorban Izraelnek kedvezne. Ez év elején Franciaország is bekapcsolódott a közel-keleti rendezést célzó erőfeszítésekbe és a szovjet diplomáciával együttműködve elősegítette az április eleje óta folyó négyhatalmi tárgyalások megindulását. E tárgyalások feladata a különböző nézetek egyeztetése és a mindkét félnek megfelelő megoldási módozat kimunkálása. (Izrael azonban már jóelőre kijelentette, hogy a maga részéről nem fogadja el a négy nagyhatalom által kidolgozandó ajánlásokat.)

E pillanatban nincs tehát sem béke, sem háború a Közel-Keleten. A kibontakozás útjában számtalan akadály tornyosul. És itt most nem elsősorban arra a közismert tényre gondolok, hogy Izrael „az erő pozíciójában" közvetlen tárgyalásokat követel az arab országokkal, s rájuk akarja kényszeríteni a maga diktálta feltételeket, hogy újabb „határkiigazításokat" hajtson végre. Kétségtelenül ez a legfontosabb akadály. Vannak azonban más természetű problémák is, és ezek megoldatlansága mind-mind akadályozza a békés rendezést. Az ilyen rendezésnek egyik nélkülözhetetlen alapfeltétele az izraeli agresszió sújtotta arab államok egységes álláspontja.

Nem hálás feladat e téma boncolgatása, de nézzünk szembe azokkal a jelenségekkel, amelyekből bizonyos következtetések vonhatók le a jövőre vonatkozóan. Az izraeli agresszióban közvetlenül négy arab ország van érintve: az Egyesült Arab Köztársaság, Szíria, Jordánia és Libanon. Az EAK, Jordánia és Libanon elfogadta a Biztonsági Tanács határozatát, jóllehet annak bizonyos pontjai sérelmesek rájuk nézve. Belátták azonban, hogy ez az egyetlen lehetséges út, mert a katonai megoldás a hosszú háborúskodásra való berendezkedést jelentené, s újabb emberi és anyagi áldozatokat követelne tőlük, ráadásul az Egyesült Arab Köztársaság (és Szíria) számára éppen abban az időben, amikor az ország egy jelentős társadalmi és gazdasági átalakulás szakaszába lépett. A katonai erőfeszítések akarva-akaratlanul is fékezik a társadalmi fejlődést, mert a gazdasági élet bizonyos fokú militarizálását követelik meg, elvonják az erőforrásokat az ipari és mezőgazdasági beruházásoktól és lelassítják a fejlődés ütemét.

Ebből a felismerésből és a közel-keleti béke megteremtésére irányuló általános óhajból indult ki az Egyesült Arab Köztársaság, amikor elfogadta és támogatja a békés rendezésre vonatkozó elképzeléseket. Jordánia és Libanon álláspontját talán nem ez a racionális gondolatmenet szabja meg. Itt mindenekelőtt az ország területi integritásának védelmét és a Nyugattal fennálló gazdasági és politikai kapcsolatok intaktságának megőrzését tartják szem előtt; végső soron azonban ez az álláspont is a békés rendezés irányába hat.

A negyedik országgal, Szíriával azonban más a helyzet. Szíria sohasem ismerte el a Biztonsági Tanács határozatát, és az állam vezetői egységesen elutasítják a politikai rendezés gondolatát. E sorok írójának volt alkalma rá, hogy a helyszínen győződjék meg erről. A szíriai kormány tagjaival és politikai vezetőkkel folytatott többszöri beszélgetésem során ismételten föltettem ezt a kérdést: miként képzelik el a háború következményeinek rendezését? A válasz mindig egyértelmű volt: amit fegyverrel vettek el tőlünk, azt fegyverrel kell visszaszereznünk.

Mire épül ez a politika, van-e realitása? Anélkül, hogy itt most belemennénk a szíriai katonai és gazdasági helyzet elemzésébe, azt kell mondanom, hogy a katonai megoldásra való ilyenfajta törekvés e pillanatban legalábbis nélkülözi a realitást. Nemcsak azért, mert a szíriai hadsereg még nem heverte ki egészen a háború okozta veszteséget, hanem azért is, mert mindenféle olyan elképzelés, amely a katonai megoldást helyezi előtérbe, csak az

Digitized by Google

összes többi arab állam egyetértésével, támogatásával és szoros együttműködésével valósulhat meg. Márpedig, mint láttuk, e tekintetben a helyzet korántsem egyértelmű. Az előbb említett három arab ország — legalábbis e pillanatban — tartózkodik a katonai megoldásra való törekvéstől; nem zárják ugyan ki ezt a lehetőséget sem, de ez csak másodlagos. (Meg kell jegyeznem, hogy az utóbbi időben Szíria sem hangoztatja a katonai megoldásra való törekvést.)

Ennek a nem elhanyagolható ellentmondásnak a láttán természetesen az a kérdés is felmerül: hogyan állunk az arab országok egységével? E kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. Valószínűleg tévedés volna kijelenteni, hogy nem létezik arab egység, de ugyanilyen félrevezető volna leszögezni, hogy teljes az egység az említett négy ország között. Egy vonatkozásban talán egységesek, és ez: az izraeli agresszió elleni harc területe. Bizonyos árnyalatok azonban még itt is vannak.

Ha az arab országok egységéről beszélünk, mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a közös vonások ellenére jelentős eltérések vannak az egyes országok történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai orientálódásában. Egyes országok már évekkel ezelőtt meghirdették a szocialista fejlődést, és tettek is ennek megfelelő gazdasági intézkedéseket. E tekintetben talán Szíria merit el a legtovább. Az államosítási intézkedések, a földreform — ha némileg visszafogott formában is —, a szocialista országokkal való szoros kapcsolatokra épített külpolitika és a társadalmi reformokra való törekvés — amely egyébként az idén márciusban rendezett pártkongresszuson került újból az előtérbe —, mindez annak a jele, hogy az ország vezetői valóban a szocialista fejlődés útján kívánnak haladni. És nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Szíria az egyetlen olyan arab ország, amelynek kormányában részt vesz a kommunista párt — (ha nem is a társadalomban betöltött szerepéhez és erejéhez mérten).

Az Egyesült Arab Köztársaságban nagyjából ugyanez a helyzet. Itt is jelentős lépések történtek a gazdasági élet társadalmasítása és a politikai élet demokratizálása irányában, noha a kormányban nincsenek képviselve a leghaladóbb politikai erők, a kommunisták, sőt a szélesebb nemzeti egység megvalósítására való törekvés miatt nem is működhetnek önálló politikai erőként.

Egészen más azonban a helyzet a gazdaságilag elmaradott, monarchikus berendezkedésű, nyugati orientációjú Jordániában. De az adott körülmények között Jordánia realista politikát folytat. Gazdaságilag a Nyugathoz van láncolva, s ezt nem hagyhatja figyelmen kívül a politikában. Az egymást követő kormányválságok, valamint az utóbbi időben tett lépések, a Szovjetunióhoz való közeledés azonban azt mutatja, hogy itt is végbemegy valamiféle átalakulás. Ebből természetesen nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, azt a megállapítást azonban talán megkockáztathatjuk, hogy a közelkeleti válság hatására Jordánia korábbi politikája bizonyos átalakulásokon megy keresztül.

Van még egy tényező, amely még hosszú ideig befolyást gyakorolhat az arab országok egységének alakulására. Ismeretes, hogy Szíriában működik az arab Baath-párt központja; ennek céljai közé tartozik a párt szervezeteinek kiépítése az összes többi arab államban. E törekvés már többször vezetett nézeteltérésekre. Az arab országokban általában nem működhetnek legálisan a Baath-párt szervezetei; ahol pedig ez a párt hatalmon van, mint például Irakban, ott nem tud megegyezésre jutni a párt Damaszkuszban székelő központi vezetőségével. Éppen ez az egyik oka az Irak és Szíria közötti ellentéteknek, amelyek több esetben is élesen kiütköztek. (A szíriai Baath-párt

Digitized by Google

legutóbbi kongresszusa idején történtek ugyan kísérletek ezeknek az ellentéteknek a megszüntetésére, a jelek szerint azonban ezek nem jártak eredménnyel. (E pillanatban tehát az a helyzet, hagy a damaszkuszi székhellyel működő pánarab Baath Párt, amely az egész arab világra szeretné kiterjeszteni befolyását, csak egy nemzeti párttal, a szíriaival tud együttműködni. A többi arab államban a párt nemzeti csoportjait betiltották.)

Az arab egység jelenlegi képe talán sötétnek látszik, de reális. A biztatást elsősorban az Egyesült Arab Köztársaság jelenti, amely mint az arab világ leghatalmasabb, potenciálisan a leggazdagabb és katonailag is a legerősebb állama, a katalizátor szerepét töltheti be. Ennek jelei már mutatkoznak is. A háború okozta veszteségeket — a gazdaságit és a katonait egyaránt — ez az ország heverte ki a leghamarabb. Az egyiptomi haladó rendszer az imperialista reményekkel ellentétben, nem omlott össze. A kezdeti reménytelenséget bizakodás váltotta fel. Mozgósították az ország gazdasági erőforrásait, folytatják a megkezdett építőmunkát. Jó ütemben halad a hadsereg újjászervezése. És ami talán a legfontosabb: az ország vezetőinek volt erejük ahhoz, hogy újabb kezdeményező lépéseket tegyenek a további társadalmi haladás felé. Az arab Szocialista Unió kongresszusán elfogadott program, a munkások és parasztok jogainak alkotmányos biztosítása — a politikai és társadalmi szervek vezetésében ötven százalékban a munkások és parasztok képviselőinek is ott kell lenniük — a szélesebb nemzeti egység megteremtése felé tett lépésként fogható fel.

Az Egyesült Arab Köztársaság következetes antiimperialista külpolitikát folytat, szoros politikai és gazdasági kapcsolatokat épített ki a Szovjetunióval és a szocialista országokkal. A háború óta eltelt időszakban az EAK tekintélye az arab világban nem csökkent, ellenkezőleg, megnőtt. És ez a jövőben még inkább meghatározó tényező lehet a többi arab ország álláspontjának kialakításában.

A Biztonsági Tanács fegyverszüneti felhívása ellenére is szinte mindennaposak az összecsapások a tűzszüneti vonalak mentén. Hogy mikor melyik fél kezdeményezi ezeket az akciókat, az most nem is lényeges. Sokkal fontosabb, hogy az utóbbi időben állandósultak és új formát öltöttek ezek az akciók. A harc két síkon folyik. Egyrészt a palesztinai felszabadító szervezetek hajtanak végre az izraelieket nyugtalanító akciókat a megszállt területeken (erre még visszatérek), másrészt az EAK fegyveres erői fejtenek ki fokozottabb katonai tevékenységet a Szuezi-csatorna övezetében.

Az egyiptomi hadsereg katonai akcióinak legfontosabb célja: megsemmisíteni azokat a katonai erődítéseket, amelyeket a Sinai-félszigeten az izraeliek kezdtek építeni, jeléül annak, hogy tartósan be akarnak rendezkedni az általuk megszállt területeken. Az összehangolt tüzérségi csapások számottevő veszteséget okoznak az izraeli hadseregnek, amelynek már felépített állásait az egyiptomi tüzérség újra meg újra szétrombolja. Legalább ennyire fontos azonban az is, hogy ezek az akciók erősítik az egyiptomi hadsereg harci szellemét, s egyben bizonyítékul szolgálnak az izraeli katonai vezetőknek arra, hogy a háború óta eltelt két esztendő alatt jelentős mértékben megjavult az egyiptomi hadsereg technikai felkészültsége.

Új momentuma a helyzetnek az egyiptomi fegyveres erőknek a Sinai-félsziget területén, az izraeli vonalak mögött kifejtette kommandó-tevékenysége. Ennek a célja: az izraeli katonai berendezések és egyben a biztonságos

Digitized by Google

hátországról alkotott izraeli illúziók lerombolása. S az izraeli katonai vezetők legutóbbi nyilatkozataiból ítélve az akciók eleven sebekre tapintottak. Ezek az aktív védelmi intézkedések arra késztetik az izraeli katonai vezetőket, hogy átdolgozzák terveiket, s friss erőket vessenek be a fokozódó nyomás által ütött rések betömésére. Nincsenek pontos adataink az izraeli veszteségekről, de jellemző a Szuezi-csatorna övezetében kialakulóban levő helyzetre, hogy az izraeli hadvezetés legutóbb ismét „ellencsapásra" szánta el magát. A Szuezi-csatorna egyiptomi oldalára izraeli kommandó-egységeket küldtek, fontos hidak és elektromos centrálék megsemmisítésére. Majd hivatalosan bejelentették, hogy „méltó választ" adtak a fokozódó egyiptomi kommandó-akciókra. Amikor azonban az egyiptomi hatóságok megmutatták az EAK-ban működő sajtótudósítóknak, hogy az izraeliek által megjelölt polgári célpontok sértetlenek — az izraeli katonai vezetők kénytelenek voltak beismerni, hogy ez alkalommal a kommandók dolgukvégezetlenül tértek vissza: az EAK fegyveres erői meghiúsították a vállalkozásukat. Ez is arra vall, hogy fordulóponthoz közeledünk a Közel-Kelet katonai erőviszonyainak alakulásában.

A közel-keleti válsággal, illetve annak rendezésével összefüggésben sok szó esik a palesztinai menekültek kérdéséről. Különböző források szerint jelenleg több mint egymillió palesztinai menekült él az Izraellel szomszédos arab országokban. (Jordániában közel 500 ezer ilyen menekült sínylődik sátortáborokban, arra várva, hogy egyszer majd visszatérhet a Gazai-övezetben vagy a Jordán folyó nyugati partján hagyott földjére. Hasonló körülmények között él közel félmillió palesztinai menekült az EAK, Szíria és Libanon területén.) Elkeseredésüknél csak nyomoruk és a kilátástalanságuk volt nagyobb. (A palesztinai menekülteknek ez az óriási tábora különben az 1948 óta tartó arab—izraeli háborúskodás következtében alakult ki. A menekültek egy része „önként" hagyta el otthonát és nem is tehetett mást, ha csak nem akart a harcok áldozatává válni. Több százezer palesztinait azonban maguk az izraeli hatóságok erőszakkal kényszerítettek otthonaik elhagyására és a szó szoros értelmében átrakták őket a frontvonalon. Az izraeli hatóságok ma is folytatják ezt az erőszakos kitelepítést.)

A legutóbbi izraeli agresszió óta némileg megváltozott a helyzet. A palesztinai menekültek egymás után alakították meg a különböző ellenálló szervezeteket. Nehéz volna felsorolni az összes ellenálló csoportokat, ezért csak a legismertebbeket említem meg. Az Al Fatahnak több ezer kiképzett harcosa van. Az Agabaha Al Shabieh, a Palesztina Felszabadítására Alakult Népi Front, amely az izraeli légitársaság gépei ellen végrehajtott akcióval hívta fel magára a figyelmet, ammani és beirúti székhellyel tevékenykedik. Amman a központja az Army of Palestine-nek, a Palesztina felszabadításáért küzdő hadseregnek. Szíriában alakult meg az Al Szaika (Villám) fedőnevű partizánszervezet, amelynek köze van a libanoni belpolitikai válság kirobbanásához is. A múlt év nyara óta működik az Arab Sinai Szervezet elnevezésű partizáncsoport, amely a jelek szerint Egyiptomból hajtja végre akcióit. Az említetteken kívül is több felszabadító szervezet működik (köztük politikai szervezetek is), amelyek nem értenek egyet Palesztina fegyveres felszabadításának gondolatával, hanem a politikai szervező munkát helyezik előtérbe.

A palesztinai szervezetek jövője szempontjából igen fontos tény, hogy ez év elején Kairóban megalakították a Palesztinai Nemzeti Tanácsot és annak katonai parancsnokságát. (Ennek vezetőjévé Jasszer Arafat-ot nevezték ki.) Az új vezérkar feladata az összes felszabadító szervezetek tevékenységének koordinálása. Erre nagy szükség van, mert az egymástól elszigetelten működő csoportok egymást is zavarták.

Digitized by Google

Sokan úgy gondolják, hogy a palesztinai felszabadító mozgalom végül is egy vietnami típusú partizánmozgalommá nőheti ki magát. Nos, ami e szervezetek katonai tevékenységét illeti, erre — legalábbis a jelenlegi körülmények között és az adott terepviszonyokat figyelembe véve — nincs lehetőség. Izrael viszonylag kicsi és sivatagos területein nincs mód jelentős partizántámaszpontok kiépítésére, fegyverzet, hadianyag és élelmiszertartalékok képzésére. Arra sincs lehetőség, hogy az izraeli hadsereg hátában nagyobb partizánegységek tevékenykedjenek. Ezek felderítése és megsemmisítése ugyanis könnyű feladat lenne a technikailag jól felszerelt és mozgékony izraeli hadsereg számára.

A palesztinai felszabadító szervezetek tevékenységének jelentősége nem a nagy létszámú egységeket igénylő akciókban van. A jelenlegi körülmények között a legfontosabb feladatnak a központi politikai szervezet aktivizálása látszik. E központnak széles körű szervező és tájékoztató munkát kell végeznie, nemcsak az arab világban, hanem elsősorban Európában és más térség országaiban. E szervezetnek kell tehát ellátnia a palesztinai nép politikai képviseleti szervének funkcióit. Természetesen igen fontos a fegyveres harc is.

Izrael kis állam, kétmilliós népe nem ad kimeríthetetlen tartalékot a hadseregnek. S ha a harc elhúzódik, ha nem történik meg hamarosan a politikai rendezés, és a hadsereget állandó veszteségek érik, mind emberben, mind hadianyagban, akkor ez lehet majd az a csepp, amelyiktől kicsordul a pohár. A második világháború tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy a hátországban vagy a megszállt területeken uralkodó nyugtalanság, bizonytalanság az ellenséges hadsereg utánpótlási vonalait romboló partizánakciók nagyban hozzájárulhatnak az ellenség erejének és harci moráljának megtöréséhez. Az izraeliek által megszállt területek arab lakossága a háború óta sokat tett a megszállók nyugtalanítására, gondoljunk csak az egymást követő tüntetésekre. Ezeknek az akcióknak folytatása leköti a megszálló hatóságok erejét. (Közvetlenül a háború után Dajan még azt mondta a megszállt területek arab lakosságának, hogy nem kéri segítségüket a partizánok felkutatásában. A legutóbbi események után azonban már az arab lakossághoz fordult, hogy segítsenek megfékezni az arab partizánokat. S mert a lakosság nem teljesíti e kérést, Dajan túszokat szedet és végeztet ki, akárcsak a német hadsereg a második világháború alatt. Ez azonban csak növeli az elkeseredést és fokozza a cselekvési elszántságot.)

Mindebből az is következik, hogy az idő nem az izraelieknek, hanem az arab népeknek dolgozik. Úgy tűnik, ezt Tel Avivban is tudják. Feltehetően ezért igyekeznek minden módon nyomást gyakorolni a megszállt területek arab lakosságára és különböző akciókkal zsarolni magukat az arab országokat is. E manőverekhez sorolható az izraeli atombomba létezéséről terjesztett híresztelés is. Legutóbb a Montreal Gazette, majd a Spiegel és az International Herald Tribune kürtölte világgá, hogy Izrael atombombát állított elő. A jelek szerint többé-kevésbé megvannak az ehhez szükséges technikai feltételek. A Negev sivatagban már évek óta egy 24 megawattos atomerőmű dolgozik. De milyen jelentősége volna az izraeli atomfegyver előállításának? Első következménye az volna, hogy az érdekelt arab országok is atomfegyvert állítanának elő. És ha az atomfegyverek alkalmazásával számolunk, akkor Izrael sebezhetősége annyira szembetűnő, hogy ez még a realitásoktól elrugaszkodott izraeli katonai vezetőket is gondolkodásra kell hogy késztesse.

Ez tehát a pillanatnyi helyzet a Közel-Keleten. A kibontakozás útját a Biztonsági Tanács határozatai jelölik meg. Ezek előírásai biztosíthatják a Közel-Kelet térségének békéjét és ezen belül Izrael függetlenségét is. Miként

Digitized by Google

lehetséges mégis, hogy Izrael mind a mai napig nem ismerte fel ezt és kizárólag katonai erejében bízik? Ezt csak valamiféle politikai vaksággal lehet magyarázni. Úgy látszik, ezt a vakságot csak a növekvő nemzetközi nyomás és az arab államok gazdasági és katonai megerősödése oszlathatja el. S amint a napi eseményekből láthatjuk, a változás mindkét területen az arab népek javára szolgál.

Ennek ellenére még feltehetően hosszú ideig tart, amíg a közel-keleti válság ténylegesen rendeződik. A rendezésnek azonban politikai jellegűnek kell lennie, mert különben a Közel-Kelet eddig ismeretlen méretű katonai konfliktus központjává válhat. Izrael vezetői feltehetően ismerik az ellenük ható tényezőket. Irreális követeléseik egyenes arányban fognak csökkenni e tényezők felhalmozódásával, különösen pedig az arab országok katonai potenciáljának növekedésével. Ha e minőségi változás bekövetkezik, Izrael elveszti fő ütőkártyáit, s kénytelen lesz elfogadni a Biztonsági Tanács határozatának előírásait és az ezeken alapuló igazságos békefeltételeket.

A közel-keleti tartós béke megteremtésének egyik legfontosabb eleme változatlanul a palesztinai menekültek sorsának igazságos rendezése. Ezért az érdekelt feleknek már a békés rendezés előkészítő szakaszában be kellene vonniuk a tárgyalásokba a Palesztinai Nemzeti Tanácsot, és a palesztinai nép képviseletében ennek a szervezetnek kell aláírnia a megállapodásokat rögzítő okmányokat. Másként a jelenlegi válság rendezése után sem múlik el a fegyveres konfliktus veszélye.

Kanyó András

Szurcsik János: Idős parasztházaspár

Digitized by Google

A lakásépítés és elosztás irányelveinek párt- és tanácsi vitájáról

A közelmúltban a budapesti, a megyei párt- és tanácsi végrehajtó bizottságok közös ülésén, továbbá a SZOT Elnöksége és a KISZ Intéző Bizottsága kibővített ülésén vitatták meg a Központi Bizottságnak a lakásépítés fejlesztéséről és a lakáselosztás új rendszeréről szóló irányelvtervezetét. A vitákat pártszerű, felszabadult légkör, mély felelősségérzet és nagyfokú aktivitás jellemezte. Több mint háromszázan kértek és kaptak szót. Az irányelveket kivétel nélkül mindenütt nagy fontosságú társadalmi, politikai és gazdasági kérdésként kezelték, alaposan és sokoldalúan elemezték. Általában élénk, kötetlen eszmecsere, egyes kérdésekben pedig esetenként szenvedélyes vita alakult ki, túlnyomórészt a felelősségtudat és a konstruktivitás jegyében.

A vitákat egészében a jó előkészítés és komoly felkészültség jellemezte. A végrehajtó bizottságok tagjai és a meghívottak az irányelvtervezetet időben megkapták, s így módjukban állt, hogy tüzetesebben tanulmányozzák és véleményüket politikai felelősségük tudatában gondosan mérlegelve alakítsák ki. A legtöbb helyen kiegészítő elemzést készítettek egy-egy kérdésről: a lakáskérdés szociálpolitikai összefüggéseiről, a megye lakásépítésének és lakáshelyzetének alakulásáról és problémáiról, s ezekben megvilágították az országos helyzettől eltérő megyei sajátosságokat.

A közös ülések napirendjén általában egyetlen téma szerepelt: a lakásépítés fejlesztésének és a lakáselosztás új módszerének irányelvei, abból a megfontolásból kiindulva, hogy társadalmi és gazdasági fontosságának megfelelő figyelmet kapjon a lakásépítés és elosztás valamennyi összefüggése.

Sokan állapították meg, hogy a Központi Bizottság már hagyományossá vált demokratikus munkamódszerének a folytatása az, hogy fontos döntés előtt vitára bocsátja javaslatát s kikéri hozzá a területi szervek véleményét.

A felszólalók túlnyomórészt a fő kérdésekkel, az alapelvekkel foglalkoztak, következésképpen a viták általában elvi síkon mozogtak, elvi jellegűek voltak.

A vita általános tapasztalatai

A vita legáltalánosabb tapasztalata az, hogy valamennyi testület és a vitában résztvevők nagy többsége időszerűnek tartja a lakásépítés fejlesztésével, a lakáselosztás új rendszerével és a lakbérek emelésével kapcsolatos kérdések napirendre tűzését, nagy horderejű társadalompolitikai és gazdasági kérdéseknek tekinti ezeket. Az irányelvekben körvonalazott általános elvekkel és javaslatokkal alapjaiban egyetértettek, bár — a vita céljából következően — ellenészrevételek, kiegészítések, új javaslatok, aggályok is elhangzottak.

Álláspontjukat legtöbben azzal indokolták, hogy a lakásépítés és ellátás javítása politikai fontosságú kérdés, és az objektív körülmények égetően követelik, hogy határozottabban haladjunk előre ezen a területen is. Noha az irányelvek korántsem a személyi jövedelmek növekedésére irányulnak, elég széles körben ismerték fel azt a mélyebb összefüggést, hogy a lakásellátás tervezett megjavításával a párt életszínvonal-politikájának gyakorlati megvalósítását szolgálják.

Sokan hangsúlyozták, hogy a lakáshelyzet javítása megkívánja e kérdéscsoport társadalmi és gazdasági összefüggéseinek reális feltárását, sokoldalú elemzését. Az irányelveket ebből a szempontból jól átgondolt, alapos, a fő kérdéseket komplexen átfogó anyagnak ítélték, amely társadalompolitikai és közgazdasági szempontból helyesen elemzi és értékeli a megoldásra váró problémákat.

A vitában elhangzott kiegészítések, javaslatok, észrevételek túlnyomó része —

Digitized by Google

az alapkérdések megoldására vonatkozó főbb irányelvek elfogadása mellett — azt az igényt fejezte ki, hogy legyenek meggyőzőbbek az irányelvekben kifejtett *életszínvonal-politikai összefüggések, hogy ez úton növelni lehessen a felvetett kérdések politikai meggyőző erejét, agitatív jellegét.*

Akadtak szélsőségesen kritikusi vélemények is. Egyesek mellőzték a kérdések komplex kezelését s az egész koncepciót a lakbéremelésre szűkítették. Ebből arra következtettek, hogy a tervezett lakásreform súlyos politikai kockázattal járna, s ezért napirendre tűzése nem időszerű. Mások nem értették meg, illetve nem ismerték el azt, hogy ezeknek a kérdéseknek a napirendre tűzését a társadalmi igazságosság szempontjai is indokolják. Ugyanakkor — szórványosan — elhangzott olyan túlzó vélemény is, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez vagy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséhez hasonló jelentőséget tulajdonított a rendezésnek. Sokan kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy alapos politikai előkészítő munkával kell a rendezés célját és lényegét tisztázni, a megoldások realitását minél szélesebb körben megértetni.

A vitát legáltalánosabban jellemző s rendre visszatérő szempont, amely egyben a résztvevők nagy politikai felelősségérzetét is tükrözi — az életszínvonal-politikai, szociálpolitikai összefüggések jelentőségének erőteljes hangsúlyozása volt. Elismerve, hogy a tervezett intézkedés az életszínvonal alakulása szempontjából nem tekinthető elviselhetetlennek, egyöntetű vélemény volt, hogy a rendezést az általános életszínvonal-politikával összhangban kell elvégezni. Javasolták, hogy életszínvonal-politikánk alapelveinek figyelembevételével olyan megoldásokra kell törekedni, melyek reálisan számolnak más életszínvonal-politikai intézkedésekkel és ezek kihatásával, az életszínvonal általános alakulásával, s biztosítják, hogy a rendezés egyetlen nagyobb társadalmi réteg számára se okozzon életszínvonal-csökkenést.

A lakásépítés kérdései

Ebben a kérdésben az volt az uralkodó felfogás, hogy a lakáskérdést elsősorban a lakásépítés fokozásával, ütemének gyorsításával lehet megoldani. Alapvető fontosságúnak ítélték a vitában részt vevők, hogy a rendezés eredményeként növekedjék a nemzeti jövedelemnek a lakásépítésre fordított hányada, a lakásépítés volumene, bővüljön az építőipari kapacitás, mind az új lakásépítések, mind a javító-szolgáltatások vonatkozásában. Sürgették a 15 éves lakásépítési program teljesítését és a negyedik ötéves terv ezzel kapcsolatos részének mielőbbi és alapos előkészítését. Általános helyeslléssel fogadták az iránytervezetnek azt a javaslatát, amely 1971—75-re 400 ezer lakás megépítését irányozza elő. Különösen jelentős ezen belül az, hogy az állami lakások számát 200 ezerben jelöli meg a harmadik ötéves tervben elért 100 ezerrel szemben. Általános volt azonban az a vélemény, hogy egy ilyen ugrásszerű változásra a kivitelezés oldaláról még nem vagyunk felkészülve és nagy erőfeszítésekre van szükség.

Az építést nehezítő tényezők között többen hivatkoztak a közművesítés elmaradottságára. Minthogy sok helyen a közművek kiépítése a feltétele a lakásépítésnek, a legfontosabb feladatok közé sorolták a lakás- és közműépítési kapacitás egyidejű bővítését. Emellett szóba került, hogy szükség van az építőipar hátterének, az építőanyagokkal való ellátottságnak a megjavítására is. Általában az építési kedvet kedvezőtlenül befolyásoló tényezőként említették a lakásépítési költségek emelkedését, továbbá a hitelfeltételek megszigorítását. Többen ellentmondásosnak vélik azt, hogy a termelékenyebb házgyári technológiával épített lakások költsége ma még magas, felülmúlja a hagyományos módszerekkel épített lakások költségeit.

Szó volt a vitában a lakásépítés területi megoszlásának problémájáról is. Általános volt az egyetértés abban, hogy főként a városokban kell fokozni a szervezett lakásépítést. Néhány megyében, ahol kevés a város és a lakásépítés fő formája a magánépítés, olyan javaslatok hangzottak el, hogy az elképzelések a vidéki, a falusi és tanyai lakásépítés kérdéseivel is foglalkozzanak.

A lakásépítési formák jövőbeli fejlesztésének lehetséges alternativái közül egységesen az a javaslat kapott támogatást, hogy fenn kell tartani a lakásépítés többcsatornás rendszerét, vagyis az állami, a szövetkezeti és a társasház-építés formáit. A lehető legnagyobb mértékben növel-

Digitized by Google

ni kell az állami lakásépítést, ugyanakkor maximálisan igénybe kell venni ehhez a lakosság anyagi hozzájárulását. Többféle vélemény volt abban a kérdésben, hogy az állami lakásépítés arányát, illetve a három lakásépítési forma egymáshoz való arányát a kormány döntse-e el, vagy a tanácsok. Többségben volt azonban az a vélemény, hogy nem lenne célszerű központilag mereven meghatározni e három építési forma egymáshoz viszonyított arányait. E tekintetben a tanácsoknak kellene olyan felhatalmazással birniuk, hogy eldönthessék, milyen módon, milyen kombinációban tudják a rendelkezésükre álló keretből a lehető legtöbb lakást felépíteni.

A vitában többen állást foglaltak abban a kérdésben, hogy a szerényebb igényeket kielégítő, olcsóbb típusú lakások építésére is megfelelő figyelmet kell fordítani. Többször elhangzott azonban az a vélemény, főként szakemberek részéről, hogy általában nem volna célszerű visszalépnünk a felszereltség már elért színvonalától.

Erős volt a vitában az a kívánság, hogy a tanácsok alapszerűen kezelhessék a lakásépítésre és fenntartásra szolgáló, különböző forrásból származó eszközeiket, és mellettük építési irodák jöjjenek létre a magánlakásépítés támogatására. Ezt a gondolatot támasztották alá azok is, akik felvetették, hogy a magánlakásépítés szervezésével kapcsolatos feladatok ellátását a meglevő tanácsi beruházási vállalatokra lehetne bízni.

Figyelemre méltó érvek hangzottak el amellett, hogy a lakások egy része bérlakásként épüljön meg. Az elemzések rámutattak arra, hogy bizonyos lakásproblémákat (például a csökkent munkaképességűek, a sokgyermekesek, az alacsony jövedelműek szociális kategóriáiban, továbbá közérdekű lakásproblémákat is) a jövőben is csak bérlakás juttatásával lehet megoldani. Fontosnak ítélték meg a felszólalók, hogy a lakosság nagyobb részt vállaljon lakásproblémáinak megoldásában, anyagi lehetőségeit fokozottabb mértékben használva fel.

Általános volt az a vélemény, hogy a többcsatornás építési mód lehetővé teszi ezt. A hozzászólásokból egyértelműen kitűnt, hogy a jelenlegi lakásszövetkezeti konstrukció bevált, s a lakosság megkedvelte és reálisnak tartja ezt az építési formát. A megyék többsége a szövetkezeti lakásépítés fokozását javasolta.

Helveslésre talált a lakásépítés vállalati támogatásának a közelmúltban meghirdetett új rendszere. A lakásépítés lehetséges növelése szempontjából jónak tartják ezt. Ugyanakkor sokan azt is felvetették, hogy máris célszerű lenne tovább növelni e lehetőséget úgy, hogy egyrészt a vállalatok nagyobb anyagi eszközöket fordíthassanak dolgozóik lakásgondjainak megoldására, másrészt az érintett üzemek körét is bővíteni kellene, például a költségvetési szervekkel és intézményekkel.

Sokan emeltek szót a fiatalok lakásproblémáinak enyhítéséért. Végeredményben az a vélemény alakult ki, hogy a többcsatornás lakásépítési forma ezt a célt is jól szolgálja, s megfelelően lehetővé teszi a fiataloknak a lakásépítésbe való bekapcsolását. A KISZ Intézőbizottsága azt javasolta, hogy a fiataloknak nyújtandó speciális kedvezmények korhatárát a javasolt 28 évvel szemben harmincéves korig terjesszék ki.

A lakásépítési formákkal kapcsolatban merültek fel szélsőséges vélemények. Az egyik ilyen felfogás szerint a jövőben csak bérlakásokat kellene építeni, a másik szerint a magánépítés az egyetlen megoldás. E szélsőséges vélemények azonban nem találtak támogatásra a vitában; egyértelműen és határozottan elvetették őket.

Sokan érintették a lakásépítéssel kapcsolatos állami kedvezmények és a hitelek problémáját, s ennek során a vitán megerősítették azt az elvet, hogy a lakásépítést a jövőben is államilag támogatni kell. Ugyanakkor határozottan megfogalmazódott az az igény, hogy a támogatás rendszere legyen az eddiginél nyíltabb, mindenki számára világos megoldásokat alkalmazzunk és a támogatást helyezzük szigorúan elvi alapokra. A támogatás elvi alapjául szociálpolitikánk fő szempontjait fogadjuk el: a nagy családok, a többgyermekesek, a munkaképtelenek támogatását. E mellett javasolták, hogy az eltartott (beteg, öreg, továbbtanuló diák stb.) családtagok számát is indokolt figyelembe venni a kedvezmények megszabásánál. Általános vélemény volt, hogy fokozottabban vegyük számításba a család egy főre jutó jövedelmét, a kedvezmények differenciálásával pedig a tanácsok foglalkozzanak.

Digitized by Google

Sokan igényelték a jelenlegi magánlakásépítési hitelek utáni kamatok csökkentését. Azt javasolták, hogy a kölcsönfeltételek a településhálózat fejlesztési céljaival összhangban legyenek megállapítva, figyelembe véve azt, hogy egyidejűleg az egyéni anyagi eszközök megfelelő szintű bevonására is ösztönözzön.

A lakáselosztás kérdései

A lakáselosztással kapcsolatban általános irányelvként elfogadták azt, hogy a jövőben senki ne kaphasson ingyen lakást; azzal a kiegészítéssel, hogy a családi, egészségügyi, szociális körülményeknél, illetőleg a munkaviszonynál fogva előreláthatóan a jövőben lesznek indokolt kivételek, olyan kategóriák, amelyek képtelenek a lakáskérdés megoldásával kapcsolatos jelentős tehervállalásra. Szükségesnek tartották, hogy a tanácsok — az általános elvek fenntartása mellett — kapjanak lehetőséget arra, hogy szociális szempontból indokolt esetben ingyenes lakást juttassanak. Egyetértés volt abban is, hogy a bérlakásjuttatás feltételeit, a lakásigénylésből való kizárás kritériumait a tanácsok határozzák meg, az általános szabályok fenntartása és betartása mellett, a helyi viszonyok mérlegelésével.

A felszólalók megerősítették azt, hogy a lakáshelyzet javítását, a meglevő lakások jobb kihasználását szolgálná, ha a lakásgazdálkodás területén növekedne a lakásforgalom és -piac szerepe. Felvetették ugyanakkor, hogy e kérdés megítélésében is szem előtt kell tartani, hogy a lakásellátás olyan alapvető fontosságú szolgáltatás, melyben a szociálpolitikai szempontoknak érvényesülniük kell.

A lakások cseréjére és jobb kihasználására ösztönző megoldásnak fogadták el a bérleti jog értékének elismerését. Helyeslőleg fogadták új lakáskiutalás esetén az építési hozzájárulást, megüresedő bérlakás kiutalása esetén pedig használatbavételi díj fizetését. Sokan azt mondták, hogy ezzel reálisabbá válna a különböző lakásellátási formákban részt vevők anyagi terhelésének aránya. Általános igény volt az, hogy a tanácsok az építési hozzájárulást területük sajátos helyzetének figyelembevételével differenciáltan alakíthassák ki. Az építési hozzájárulásnak reálisan kell számolnia a bérlő helyzetével, és megfizetésére esetleg részletfizetési kedvezményt kell adni.

A vitában hangot kapott az a vélemény, hogy a lakáselosztásban indokoltnak látszik a szociális szempontokon túl mértékadóan figyelembe venni a munkához való viszonyt is. A lakásigénylésből való kizárás feltételeinek mérlegelésénél célszerűnek tartják a központi merev szabályozás mellőzését, hogy a tanácsok nagyobb mérlegelési lehetőséget kapjanak ezzel.

Lakbérrendszer és lakásfenntartás

Széles körben indokoltnak tartják a lakóházak fenntartási rendszerének javítását, a lakóház-fenntartási költségekben a bérbeadók és bérlők kötelezettségeinek világos és a probléma megoldását előre vivő elhatárolását. Általános volt az a vélemény, hogy a javaslatok reálisak abból a szempontból, hogy továbbra is az állam feladatának tekintik a leromlott állagú lakóházak karbantartását, és csak a folyó karbantartási, felújítási és üzemeltetési, vagyis a fenntartási költségek szintjén kívánják kialakítani a bérlők kötelezettségeit.

A lakbérrendezés gondolatával a vitában sokan foglalkoztak, s a kérdést többféleképpen közelítették meg a hozzászólók. Abban a vitában részt vevők többsége állást foglalt, hogy a lakbérek rendezése időszerű és szükséges, megoldásra váró társadalmi, politikai és gazdasági kérdés. ***Egységes vélemény azonban nem alakult ki*** e kérdésben. Általában nem annyira magának a lakbérrendezésnek a szükségességét vitatták, mint inkább ennek mértékét, időzítését és megvalósítási módját.

Általános helyeslésre talált az az elgondolás, hogy az új lakbérek ne tartalmazák az amortizációs költségeket. Sokan felismerték, hogy a lakbéreknek a fenntartási költséggel arányos színvonalra emelése fontos feltétele a lakóház-fenntartással kapcsolatos állami dotáció csökkentésének, ami a lakásépítés gyorsításának egyik forrásává válik, vagyis a lakbérrendezés fő értelme és indítéka: a lakásépítési lehetőségek gyors növelése. Ugyanakkor megszívlelendő az a vitában elhangzott javaslat, hogy az új lakbérek megállapítása ne a jelenlegi fenntartási költségek kritikátlan alapulvételével történjék, mert racionálisabb gazdálkodás-

Digitized by Google

sal jelentős megtakarítások érhetők el. Természetesen akadtak egyoldalú vélemények is, amelyek a lakbérrendezést egyszerűen az állami bevételek oldaláról közelítették meg és nem annyira a lakásépítési lehetőségek növelésének, mint inkább a lakosság kiadásai növelésének eszközeként fogták fel. Nem mindenki ismerte fel a vita során, hogy a lakbérek a tervezett színvonalon is csak egy részét fedeznék a lakásszolgáltatással kapcsolatos állami terheknek; továbbá azt sem, hogy a lakbérek fenntartás-arányos szintje elősegítené, hogy a lakással kapcsolatos terhek reálisabban, arányosabban oszoljanak meg a lakásigényüket bérlakás útján vagy más konstrukcióban kielégítő állampolgárok között. Egyes vitafórumokon olyan álláspont alakult ki, hogy a fenntartás-arányos lakbéreknek a közeli években történő bevezetése túl nagy lépés lenne, ezért kisebb mértékű rendezést javasoltak. Néhol az is elkerülte a figyelmet, hogy a lakbérek közgazdaságilag reálisabb, megalapozottabb színvonala perspektívában elősegíti az igények differenciálódását, s az igények és lehetőségek közötti jelentős különbségek csökkentését.

Akadtak olyan felszólalók, akik a lakbérek rendezését politikai vívmányainkat sértő megoldásnak tekintették. (Mintha az alacsony lakbér és az ingyen bérlakás a szocialista építés örökérvényű vívmánya volna, amelytől nem szabad visszalépni.) Nem számoltak azzal, hogy a lakbérek mai színvonala meredeken elszakadt mind a fenntartási költségek színvonalától, mind a lakosság jövedelmének, keresetének növekedésétől. Mégsem volna helyes egy kézlegyintéssel elmenni az ilyen típusú kritikai észrevételek mellett, mert érvelésük mélyén van valami komolyan elgondolkodtató. *Ezek* a lakbérek ugyanis a jelenlegi *alacsony* színvonalon a felszabadulás óta eltelt hosszú időszakban *szervesen* beépültek életszínvonal-rendszerünkbe, társadalmunk *adott* életszínvonalának lényeges tényezőivé váltak. De ha a jelenlegi realitások és az irányelv-tervezet között van is ilyen értelmű feszültség — márpedig van —, akkor jól megfontolt társadalompolitikai, társadalomgazdasági érdekből nem célszerű állandósítanunk ezt, hanem meg kell találnunk a feloldás reális, humánus, szocialista elveinknek megfelelő útját. A lakbérek jelenlegi színvonala korlátozza többek között a munka szerinti elosztás szocialista elvének következetesebb érvényesítését, mert attól függően, hogy bérlakásban lakik-e valaki, vagy más konstrukcióban oldja meg lakásigényét, tehát nagyobb vagy kisebb áldozatot vállal lakásproblémájának megoldásáért — azonos jövedelmi és családi feltételek között is jelentősen különböző az életszínvonala.

A vitákon részt vevők többsége megértette a lakbérrendezés szükségességét. Általános volt az egyetértés abban, hogy a lakbér színvonalát — más életszínvonal-politikai intézkedésekkel szoros összhangban — úgy kell kialakítani, hogy az reálisan számoljon a lakosság teherbíróképességével. A lakbérek színvonala tükrözze a lakás minőségét, állagát, fekvését stb., vagyis használati értékét. A központilag meghatározott színvonalú lakbérek nyújtsanak módot a helyi tanácsoknak kielégítő mértékű differenciálásra. Felvetették, hogy a lakbérrendezés után indokolt-e továbbra is fenntartani a jelenlegi lakbérpótlékot. Általában egyetértéssel fogadták azt a javaslatot, hogy a lakások állagának megóvása, a karbantartási feladatok ösztönzőbb elhatárolása céljából a lakáson belüli karbantartásokat a lakbérrendszer keretében a bérlőkre kellene áthárítani.

A viták végeredményben azt az álláspontot kristályosították ki, hogy az új lakbérrendszer áttekinthető legyen, a lehető legegyszerűbb megoldásokon alapuljon és számoljon a lakások minőségi különbségeivel. Megerősítést kapott az az elképzelés, hogy megfelelő gazdasági intézkedések szükségesek az áttérés fokozatos megvalósításához, s ennek során a rendezés várható következményeit reálisan kell összhangba hozni a lakosság teherbíróképességével, jövedelmi, keresети helyzetének várható változásával. Többen felvetették, hogy a lakbéremeléssel egyidejűleg foganatosítsunk olyan általános ár- és bérintézkedéseket, amelyek ellensúlyoznák a rendezésnek az életszínvonal szempontjából hátrányos hatásait. E célból a lakbérrendezés mértékére, bevezetési módjára, differenciált ellensúlyozására alkalmas megoldások, kompenzálási formák kidolgozását javasolták. A vitában általában elvetették a lakóházfenntartó szövetkezetek létesítésének gondolatát. Ugyanakkor javasolták, hogy

Digitized by Google

Sokan igényelték a jelenlegi magánlakásépítési hitelek utáni kamatok csökkentését. Azt javasolták, hogy a kölcsönfeltételek a településhálózat fejlesztési céljaival összhangban legyenek megállapítva, figyelembe véve azt, hogy egyidejűleg az egyéni anyagi eszközök megfelelő szintű bevonására is ösztönözzön.

A lakáselosztás kérdései

A lakáselosztással kapcsolatban általános irányelvként elfogadták azt, hogy a jövőben senki ne kaphasson ingyen lakást; azzal a kiegészítéssel, hogy a családi, egészségügyi, szociális körülményeknél, illetőleg a munkaviszonynál fogva előreláthatóan a jövőben lesznek indokolt kivételek, olyan kategóriák, amelyek képtelenek a lakáskérdés megoldásával kapcsolatos jelentős tehervállalásra. Szükségesnek tartották, hogy a tanácsok — az általános elvek fenntartása mellett — kapjanak lehetőséget arra, hogy szociális szempontból indokolt esetben ingyenes lakást juttassanak. Egyetértés volt abban is, hogy a bérlakásjuttatás feltételeit, a lakásigénylésből való kizárás kritériumait a tanácsok határozzák meg, az általános szabályok fenntartása és betartása mellett, a helyi viszonyok mérlegelésével.

A felszólalók megerősítették azt, hogy a lakáshelyzet javítását, a meglevő lakások jobb kihasználását szolgálná, ha a lakásgazdálkodás területén növekedne a lakásforgalom és -piac szerepe. Felvetették ugyanakkor, hogy e kérdés megítélésében is szem előtt kell tartani, hogy a lakásellátás olyan alapvető fontosságú szolgáltatás, melyben a szociálpolitikai szempontoknak érvényesülniük kell.

A lakások cseréjére és jobb kihasználására ösztönző megoldásnak fogadták el a bérleti jog értékének elismerését. Helyeslőleg fogadták új lakáskiutalás esetén az építési hozzájárulást, megüresedő bérlakás kiutalása esetén pedig használatbavételi díj fizetését. Sokan azt mondták, hogy ezzel reálisabbá válna a különböző lakásellátási formákban részt vevők anyagi terhelésének aránya. Általános igény volt az, hogy a tanácsok az építési hozzájárulást területük sajátos helyzetének figyelembevételével differenciáltan alakíthassák ki. Az építési hozzájárulásnak reálisan kell számolnia a bérlő helyzetével, és megfizetésére esetleg részletfizetési kedvezményt kell adni.

A vitában hangot kapott az a vélemény, hogy a lakáselosztásban indokoltnak látszik a szociális szempontokon túl mértékadóan figyelembe venni a munkához való viszonyt is. A lakásigénylésből való kizárás feltételeinek mérlegelésénél célszerűnek tartják a központi merev szabályozás mellőzését, hogy a tanácsok nagyobb mérlegelési lehetőséget kapjanak ezzel.

Lakbérrendszer és lakásfenntartás

Széles körben indokoltnak tartják a lakóházak fenntartási rendszerének javítását, a lakóház-fenntartási költségekben a bérbeadók és bérlők kötelezettségeinek világos és a probléma megoldását előre vivő elhatárolását. Általános volt az a vélemény, hogy a javaslatok reálisak abból a szempontból, hogy továbbra is az állam feladatának tekintik a leromlott állagú lakóházak karbantartását, és csak a folyó karbantartási, felújítási és üzemeltetési, vagyis a fenntartási költségek szintjén kívánják kialakítani a bérlők kötelezettségeit.

A lakbérrendezés gondolatával a vitában sokan foglalkoztak, s a kérdést többféleképpen közelítették meg a hozzászólók. Abban a vitában részt vevők többsége állást foglalt, hogy a lakbérek rendezése időszerű és szükséges, megoldásra váró társadalmi, politikai és gazdasági kérdés. ***Egységes vélemény azonban nem alakult ki*** e kérdésben. Általában nem annyira magának a lakbérrendezésnek a szükségességét vitatták, mint inkább ennek mértékét, időzítését és megvalósítási módját.

Általános helyeslésre talált az az elgondolás, hogy az új lakbérek ne tartalmazák az amortizációs költségeket. Sokan felismerték, hogy a lakbéreknek a fenntartási költséggel arányos színvonalra emelése fontos feltétele a lakóház-fenntartással kapcsolatos állami dotáció csökkentésének, ami a lakásépítés gyorsításának egyik forrásává válik, vagyis a lakbérrendezés fő értelme és indítéka: a lakásépítési lehetőségek gyors növelése. Ugyanakkor megszívlelendő az a vitában elhangzott javaslat, hogy az új lakbérek megállapítása ne a jelenlegi fenntartási költségek kritikátlan alapulvételével történjék, mert racionálisabb gazdálkodás-

Digitized by Google

sal jelentős megtakarítások érhetők el. Természetesen akadtak egyoldalú vélemények is, amelyek a lakbérrendezést egyszerűen az állami bevételek oldaláról közelítették meg és nem annyira a lakásépítési lehetőségek növelésének, mint inkább a lakosság kiadásai növelésének eszközeként fogták fel. Nem mindenki ismerte fel a vita során, hogy a lakbérek a tervezett színvonalon is csak egy részét fedeznék a lakásszolgáltatással kapcsolatos állami terheknek; továbbá azt sem, hogy a lakbérek fenntartás-arányos szintje elősegítené, hogy a lakással kapcsolatos terhek reálisabban, arányosabban oszoljanak meg a lakásigényüket bérlakás útján vagy más konstrukcióban kielégítő állampolgárok között. Egyes vitafórumokon olyan álláspont alakult ki, hogy a fenntartás-arányos lakbéreknek a közeli években történő bevezetése túl nagy lépés lenne, ezért kisebb mértékű rendezést javasoltak. Néhol az is elkerülte a figyelmet, hogy a lakbérek közgazdaságilag reálisabb, megalapozottabb színvonala perspektívában elősegíti az igények differenciálódását, s az igények és lehetőségek közötti jelentős különbségek csökkentését.

Akadtak olyan felszólalók, akik a lakbérek rendezését politikai vívmányainkat sértő megoldásnak tekintették. (Mintha az alacsony lakbér és az ingyen bérlakás a szocialista építés örökérvényű vívmánya volna, amelytől nem szabad visszalépni.) Nem számoltak azzal, hogy a lakbérek mai színvonala meredeken elszakadt mind a fenntartási költségek színvonalától, mind a lakosság jövedelmének, keresetének növekedésétől. Mégsem volna helyes egy kézlegyintéssel elmenni az ilyen típusú kritikai észrevételek mellett, mert érvelésük mélyén van valami komolyan elgondolkodtató. *Ezek* a lakbérek ugyanis a jelenlegi *alacsony* színvonalon a felszabadulás óta eltelt hosszú időszakban *szervesen* beépültek életszínvonal-rendszerünkbe, társadalmunk *adott* életszínvonalának lényeges tényezőivé váltak. De ha a jelenlegi realitások és az irányelv-tervezet között van is ilyen értelmű feszültség — márpedig van —, akkor jól megfontolt társadalompolitikai, társadalomgazdasági érdekből nem célszerű állandósítanunk ezt, hanem meg kell találnunk a feloldás reális, humánus, szocialista elveinknek megfelelő útját. A lakbérek jelenlegi színvonala korlátozza többek között a munka szerinti elosztás szocialista elvének következetesebb érvényesítését, mert attól függően, hogy bérlakásban lakik-e valaki, vagy más konstrukcióban oldja meg lakásigényét, tehát nagyobb vagy kisebb áldozatot vállal lakásproblémájának megoldásáért — azonos jövedelmi és családi feltételek között is jelentősen különböző az életszínvonala.

A vitákon részt vevők többsége megértette a lakbérrendezés szükségességét. Általános volt az egyetértés abban, hogy a lakbér színvonalát — más életszínvonal-politikai intézkedésekkel szoros összhangban — úgy kell kialakítani, hogy az reálisan számoljon a lakosság teherbíróképességével. A lakbérek színvonala tükrözze a lakás minőségét, állagát, fekvését stb., vagyis használati értékét. A központilag meghatározott színvonalú lakbérek nyújtsanak módot a helyi tanácsoknak kielégítő mértékű differenciálásra. Felvetették, hogy a lakbérrendezés után indokolt-e továbbra is fenntartani a jelenlegi lakbérpótlékot. Általában egyetértéssel fogadták azt a javaslatot, hogy a lakások állagának megóvása, a karbantartási feladatok ösztönzőbb elhatárolása céljából a lakáson belüli karbantartásokat a lakbérrendszer keretében a bérlőkre kellene áthárítani.

A viták végeredményben azt az álláspontot kristályosították ki, hogy az új lakbérrendszer áttekinthető legyen, a lehető legegyszerűbb megoldásokon alapuljon és számoljon a lakások minőségi különbségeivel. Megerősítést kapott az az elképzelés, hogy megfelelő gazdasági intézkedések szükségesek az áttérés fokozatos megvalósításához, s ennek során a rendezés várható következményeit reálisan kell összhangba hozni a lakosság teherbíróképességével, jövedelmi, kereseti helyzetének várható változásával. Többen felvetették, hogy a lakbéremeléssel egyidejűleg foganatosítsunk olyan általános ár- és bérintézkedéseket, amelyek ellensúlyoznák a rendezésnek az életszínvonal szempontjából hátrányos hatásait. E célból a lakbérrendezés mértékére, bevezetési módjára, differenciált ellensúlyozására alkalmas megoldások, kompenzálási formák kidolgozását javasolták. A vitában általában elvetették a lakóházfenntartó szövetkezetek létesítésének gondolatát. Ugyanakkor javasolták, hogy

Digitized by Google

szélesítsük az állami tulajdonban levő házingatlanok eladását.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az irányelvek társadalmi vitája hasznos volt, hozzájárult a főbb kérdések, az alapkoncepcióban felvázolt nézetek egységes — vagy legalábbis egységesebb — megítéléséhez, sőt új gondolatok és szempontok felvetésével az irányelvek továbbfejlesztéséhez is, illetve a döntésre előkészítés alatt álló javaslatok sokoldalúbb, több alternatívát tartalmazó kidolgozásához. Számos észrevétel — jellegénél fogva — a végrehajtás során hasznosítható majd, ezért ott kell megfelelő elemzés alapján figyelembe venni őket.

A hozzászólások azt a felfogást erősítették, hogy célszerű az egész koncepciót egyszerre, egy időpontban meghirdetni, maga a bevezetés, a gyakorlati megvalósítás azonban több ütemben is lehetséges. Van néhány olyan kérdés, amely azonnal megvalósítható, mert megértek rendezésének politikai és gazdasági feltételei. Az intézkedések túlnyomó részét azonban — és ez a vitának az egyik leglényegesebb tanulsága — csak a negyedik ötéves terv életszínvonal-politikai intézkedéseivel összhangban célszerű életbe léptetni.

Az említett vitákból, a sajtóban ismertetett cikkekből és interjúkból ma már a lakosság széles rétegei ismerik a lakásépítés és ellátás számos összefüggését. Bár a lakásreformmal kapcsolatban elvégzendő nagy politikai munka még előttünk áll, a jelek (így a sajtóban megjelent cikkekre, interjúkra adott válaszok, észrevételek) arra mutatnak, hogy a lakosság nemcsak várakozással, de bizonyos megértéssel is tekint az intézkedések elé. A társadalmi és politikai szervek intézményeiben az irányelvek megismerése csökkentette a bizonytalanságot és többségükben megértésre talált, sőt — a társadalmi igazságosságból kiindulva — egyes kérdések megoldásának a sürgetését eredményezte. Pártunknak a társadalom, a dolgozók, a szocializmus érdekeit szem előtt tartó politikájából és az eddigi gyakorlatába vetett hitből kiindulva a dolgozók bíznak aban, hogy a lakáskérdés rendezése is sokoldalúan megfontolt, körültekintő, a dolgozók érdekeivel összhangban álló döntés alapján valósul meg.

Bálint József

A nők körülményeinek alakulása a munkahelyen és otthon

Néhány észrevétel egy KNEB-vizsgálathoz

A felszabadulás után a *nőkérdés* megoldását a szocialista forradalom feladatának tekintettük. Később azonban a teendőket jobbára a nőmozgalom hatáskörébe utaltuk és össztársadalmi feladatból női „belüggyé" fokoztuk le.

A nőkérdést jó ideig nem is láttuk — gyakorlati tapasztalatok híján nem is láthattuk — minden összefüggésében. Hosszú ideig szinte kizárólag *az egyenjogúság látószögéből* közeledtünk hozzá. Az egyenjogúság értelmezése azonban változott. Közvetlenül a felszabadulás után elsősorban úgy értelmeztük, hogy *a nők is foglalhatnak el vezető állásokat és politizálhatnak*. Ez volt *a gyökeresen új* a régihez képest, ez demonstrálta leginkább felemelkedésük lehetőségét.

Ám a szocialista iparosítás időszakában *az egyenjogúságot mindinkább a női tömegek munkavállalásával, gazdasági önállóságával azonosítottuk*, és ez valóban alapfeltétele az egyenjogúság valóra váltásának. A munkára való jog gyakorlásához *csak később társult a művelődésre való jog széles körű érvényesítése*. Bár a kezdet kezdetén is szép számmal voltak lányok a népi kollégisták és a szakérettségizők között, ám a régi uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megtörése, az iskolák államosítása nem ment egycsapásra. Így azok a nők is (csak úgy, mint a férfiak), akiknek munkakörük betöltéséhez bizonyos szakképzettségre, tanultságra volt szükségük, előbb dolgoztak és később, többnyire munka közben szerezték meg a szükséges ismereteket. A fordított sorrend — előbb a munka, s azután a tanulás — történeti szükségszerűség volt.

A párt alkotmányba iktatta a női egyenjogúságot és meg is teremtette a

Digitized by Google

feltételeit annak, hogy a nőknek legyen munkájuk, legyen helyük az iskolákban, a közéletben. Hogy helyüket el is foglalják, az meggyőző munkát kívánt. A nők körében ezzel a nőmozgalmat bízták meg. Itt az eredete annak a téves nézetnek, hogy a nőkérdés a nők belügye és nagyrészt szemléleti probléma.

De a meghirdetett egyenjogúság valóraváltásához már a kezdet kezdetén sem volt elegendő a nők párbeszéde a nőkkel; a férfimunkatársak, a politikusok, a pedagógusok és a családtagok szemléletében is változást kellett elérni, a munkahelyeken, a közéletben, az iskolákban és az otthonokban. A tapasztalat azt is megmutatta, hogy a nők jogainak érvényesítése nem oldható meg egyetlen forradalmi cselekedettel, vagy rendelettel, hanem csak hosszú társadalmi, gazdasági fejlődés eredménye lehet.

Am szóljunk most csak *a nők munkába állásáról.* Ez sem csupán szemléleti változás következménye volt. Ehhez az is kellett, hogy a fejlődő ipar be tudja fogadni a nőket. S a felszabadulással a nők munkavállalásának gazdasági kényszere sem szűnt meg: a családnak a jobb megélhetéshez továbbra is két keresőre volt szüksége.

S hogy mennyire nem volt női belügy még a háziasszonyok elhelyezkedése sem, azt ennek nagy gazdasági és társadalmi hatása bizonyítja. Önálló keresővé válásuk kikezdte a régi családstruktúrát, az üzemben változásokat kívánt a munka körülményeiben, megszervezésében, a bérezésben, az üzemen kívül pedig a szociálpolitikai rendszer kiépítésében, a kereskedelem és a szolgáltatások fejlesztésében.

Az valóban a nőmozgalomra szabott feladat lehetett volna, hogy hangoztassa és elismertesse: *a nő sajátos munkavállaló.* Ezt azonban jó ideig nem tette. Több meggondolásból: azért is, mert erősítette volna a női munkaerővel szembeni ellenállást, de főként azért, mert nem volt elég anyagi eszköz a munkakörülmények megjavításához. S így, bár a nők nagyobbmérvű foglalkoztatásának kezdetén is jelentkeztek feszültségek, konfliktusok, nem vettünk tudomást róluk. Mint ahogy azt sem vettük figyelembe, hogy gazdasági önállósága ellenére csak nehezen érvényesül a nő egyenjogúsága a családban.

Az MSZMP társadalmi, gazdasági összefüggéseiben vizsgálja a nőkérdést. Össznépi feladatnak tekinti a női egyenjogúság mind teljesebb érvényesítését, s ezzel kapcsolatban *a nő családi és társadalmi szerepe közötti feszültség csökkentését.* Véleményem szerint ez a cél több a Szakszervezeti Világszövetség által megfogalmazott követelésnél, hogy a nőt sajátos munkavállalónak tekintsék. Nemcsak a munkahelyen kell ugyanis számolni a nő fizikumával, anyai kötelezettségeivel, hanem a családban is figyelembe kell venni, hogy a feleségnek, az anyának foglalkozása is van.

Abból kiindulva, hogy *a nőkérdés társadalmi ügy,* a Központi Népi Ellenőrző Bizottság a Szakszervezetek Országos Tanácsával és a Magyar Nők Országos Tanácsával együtt — az elmúlt évben nagykiterjedésű vizsgálatot folytatott, amely bepillantást ad a kereső nők életkörülményeibe. A vizsgálatot a gép-, a vegyi-, az élelmiszer-, a textil-, a ruházati- és a helyiipar, valamint az egészségügy területén végezték, 269 vállalatnál, szövetkezetnél és intézménynél; ezekben 127 ezer nő dolgozik. A vizsgálat főbb megállapításait jelentésben tárták a kormány elé.

A KNEB igen nagyarányú női foglalkoztatásról számol be. Országosan *a keresőknek kereken 40 százaléka nő.* 1968 elején *60 százalékkal* több nő dolgozott, mint 1949-ben. A KSH által 1968 januárjában lefolytatott próbaszámlálás szerint 1 millió 879 ezer volt az aktív és 545 000 az inaktív kereső nők száma. (Inaktív kereső a nyugdíjas járadékos és a gyermekgondozási szabadságát töltő nő.)

A jelentés megállapítja, hogy kiszélesedett *a nők foglalkoztatási köre.* Arányuk nemcsak a hagyományos iparágakban, hanem például a gépgyártásban, a vegyiparban is növekedett. Elhelyezkedésük követte a *népgazdaság szerkezeti változásait* is. A felszabadulás előtt fő munkaterületük a mezőgazdaság volt, a vizsgálat idején csak mintegy 30 százalékuk dolgozott ott, több mint 50 százalékuk pedig az iparban, a közlekedésben és a kereskedelemben. Ezekben az ágazatokban *megnégyszereződött* a számuk.

Növekedett a nők szakképzettsége is. Azok között, akik a vizsgálatot megelőző öt esztendőben munkahelyükön szakképzettséget szereztek, a nők vannak

Digitized by Google

többségben. Ennek az is oka lehet, hogy a szakmunkásképző-iskolákban 1967-ben csak 22 százalékos volt az arányuk. Tegyük hozzá: részben azért, mert a lányok nem is nagyon törekedtek arra, hogy bejussanak, részben pedig azért, mert igen kevés szakmunkásképző iskolánknak van leánykollégiuma.

A vizsgálat kimutatta, hogy a szakképzett nők 38 százaléka nem a saját szakmájában dolgozik. Ez azonban nem sajátos női probléma. Oka egyrészt a népgazdasági szükséglet és a képzés közötti eltérés (ide sorolom azt is, aki tovább képezte magát, hogy más munkakörbe kerüljön, de erre nem volt lehetősége), másrészt az, hogy a korszerűsödő iparnak nagyobb szüksége van betanított munkásokra, mint szakmunkásokra. Másrészt sokan jobban megtalálják a számításukat, ha nem saját szakmájukban helyezkednek el. Ezekhez a fő okokhoz a nőknél az is hozzájárul, hogy lemondanak szakmájukról, ha férjüket egy másik városba követik, vagy munkahelyet változtatnak azért, hogy gyermeküket el tudják helyezni a vállalati bölcsődében.

A jelentés úgy ítéli meg, hogy a fejlődés ellenére a női munkaerő szakképzettsége nem megfelelő és ezért inkább a társadalmi termelés extenzívebb területein helyezkedik el. Valóban, a háziasszonyok tömeges munkábaállása miatt ez a tendencia érvényesül elsősorban (s ez vonatkozik azokra a lányokra is, akik a nyolcadik általános elvégzése után nem tanulnak tovább). Véleményem szerint azonban — s erről nem szól a jelentés — a nők elhelyezkedésében egy másik tendencia is érvényesül: *áramlás a fizikai munkából a szellemi foglalkozások felé.* Ennek oka egyrészt az, hogy a fizikai munkának nincs meg a kellő presztízse, másrészt az, hogy iparunk mai fejlettségi szintjén a fizikai munka gyakorta igen nagy erőkifejtést követel meg. A Központi Statisztikai Hivatal a próbaszámlálás alapján megállapítja, hogy a *szellemi dolgozók között a nők vannak többségben.* Köztudott a pedagógus és a gyógyszerész pálya elnőiesedése. Sok a nő a közgazdászok, a jogászok és az orvosok között is. Az irodai dolgozók 70 százaléka, a tudományos, kulturális és egészségügyi irányítók és szakalkalmazottak 61 százaléka a nők közül kerül ki. A műszakiaknak 19 százaléka, az állami és gazdasági vezetőknek 17 százaléka nő. Az egyes szellemi foglalkozások elnőiesedését kritikailag már elemezték, szükség volna azonban az egész tendencia értékelésére, nevezetesen, hogy a nők áramlása a szellemi pályákra — a távlatokat is szemmel tartva — megfelel-e a népgazdaság szükségleteinek.

A KNEB jelentése úgy értékeli, hogy a vizsgált üzemekben *viszonylag kevés nő dolgozik műszaki területen.* Nem kellő számban veszik fel őket műszaki közép- és felsőfokú oktatási intézményekbe, és munka mellett kevesen vállalkoznak ilyen irányú továbbtanulásra. A nők valóban tartanak még a műszaki pályáktól. Az is köztudott, hogy a műszakiak sem kedvelik és becsülik különösképpen a pályatársnőket. A műszaki területeken kialakulóban van a nemek közötti munkamegosztás. Az építésznő inkább tervez, mint kivitelez, és a vegyészmérnöknő szívesebben dolgozik a laboratóriumban, mint az üzemben. Érdemes volna megvizsgálni e munkamegosztás indokolt, bizonyos „női képességekkel" összefüggő voltát, és ennek megfelelően szakosítani, illetve elhelyezni a mérnöknőket.

A KNEB által megvizsgált vállalatokban is 17 százalékos volt a női vezetők aránya. A jelentés kiemeli, hogy öt esztendő alatt 29 százalékkal nőtt az irányító poszton dolgozók száma, a női vezetők számának növekedése azonban 58 százalékos volt. Ennek ellenére úgy értékelik, hogy még azokon a területeken is, ahol sok a nő, van bizonyos tartózkodás az előléptetésükkel szemben.

Úgy hiszem, ennek az okát nemcsak a férfiúi előítéletekben kell keresni. A Valóság egyik tanulmánya megemlítette és ankétokon is szóvá tették, hogy mind a műszaki pályákon, mind a vezető állásokban nélkülözhetetlen a permanens továbbtanulás, az informálódás, erre pedig a nők egy része — családi elfoglaltsága miatt — nem, vagy kevésbé képes, mint a férfiak.

A már idézett próbaszámlálás adatai szerint az aktív kereső nők között viszonylag több az általános- és középiskolai végzettségű, mint a férfi dolgozók soraiban. Egyetemi, főiskolai oklevél tekintetében a férfiak vezetnek, 6 százalékuk rendelkezik diplomával, míg a kereső nőknek csak 4 százaléka.

Digitized by Google

Miért iskolázottabbak a nők, mint a férfiak? Nyilván azért, mert a szellemi foglalkozások felé nyomulnak. A nehéz fizikai munka jó része még nincs gépesítve, s ezt a kevésbé iskolázott, szakma nélküli férfiak végzik el. Másrészt mind az iparban és építőiparban, mind — egy más megoszlást alapul véve — a szellemi foglalkozásúaknál a nők körében nagyobb a 40 éven aluliak aránya, mint a férfiak között, az ifjabb nemzedékek számára pedig már kötelező volt a nyolc osztály. Mindebből arra is lehet következtetni, hogy a *nők jelentős része már nem a háztartásból lép munkába*, mint azelőtt, hanem iskolái elvégzése után. (Mellékesen megjegyezve: hogy a háztartás miyen tömegű munkaerő-tartalékot rejtegetett, azt a következő adatok bizonyítják: 1949-től 1967-ig 920 000 volt az új munkavállaló, és közülük 750 000 a nő. A próbaszámlálás szerint 1968-ban a munkaképes nőknek — a tanulókat nem számítva — már csupán 33 százaléka volt eltartott.)

A KNEB jelentéséből idézek: *„A bérpolitikánkban meglevő fogyatékosságok, amelyek a férfiakat is érintik, fokozottan jutnak kifejezésre a női munkaterületeken."* Itt alacsonyabb a bérszínt. Az aránytalanságok régen alakultak ugyan ki, de az eddigi bérfejlesztések sem változtattak rajtuk.

Az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elvének megsértéséről nem szól a jelentés. Meglehet, azért, mert ez nemcsak női probléma, és az új gazdaságirányítási rendszernek egyik kulcskérdése.

A jelentés kiemeli, hogy a nőknek ilyen nagymértékű munkába állítása ilyen rövid idő alatt — csak a munkához való jog biztosításával és az extenzív iparfejlesztés körülményei között mehetett végbe. *A foglalkoztatás mértékének növekedésével azonban nem tartott lépést a munkakörülmények javulása.* Az iparban a nők kétharmada váltóműszakban, 30 százaléka három műszakban dolgozik. A családos anyákat sem igen lehetett felmenteni az éjszakai műszak alól, egyebek között azért, mert a kereső nők jelentős részének van családja. A textilipar kivételével nem szűnt meg az ünnepnap előtti éjszakai műszak sem. Ugyanakkor a háromműszakos és a jobbára nőket foglalkoztató üzemekben egyre nehezebb pótolni a hiányzó munkaerőt. Ha gyors megoldás nem is kínálkozik, elvileg azonban el kell fogadni azt a követelményt, hogy a *munkarendnek is figyelembe kell vennie a nő sajátos munkavállalói mivoltát.* S ezért kell elfogadni ezt az elvet, hogy lépésről lépésre érvényt szerezzünk neki. Erre a vállalati önállóság nagyobb lehetőséget is nyújt.

Igen nagy a sikere, tapasztalatom szerint, néhány gyárban a folyamatos munkarendnek, amely a hat ledolgozott munkanap után két szabadnapot ad. Hogy a 6+2 több üzemben terjedjen el, ahhoz elegendő megrendelésre, létszámra, jó szervezésre és bizonyos ellenállás leküzdésére volna szükség. Igaz, az ellenállást meg lehet érteni, mert a heti 6+2 több szabad időt ad ugyan a nőnek, mint kéthetenként az 5+2, de nem mindig akkor, amikor a család is ráér.

Mások azt ajánlják, hogy *ne váltsák a műszakokat*, mert az átállás nem tesz jót a szervezetnek és mert a dolgozók jobban be tudják osztani a napot, ha állandóan vagy hosszabb ideig nappalosak, délutánosak vagy éjszakások.

A jelentés felhívja a figyelmet arra is, hogy a bedolgozási rendszer és a részmunkaidős foglalkoztatás nemigen terjed. Bevezetéséhez nem fűződik vállalati érdek, a vizsgált üzemekben pedig a nők nem kívánnak részmunkaidőben dolgozni, mert kevesebbet keresnének.

A munkaidő csökkentéséről szólva a jelentés megemlíti, hogy éppen azokban az ágazatokban, amelyekben sok a nő és amelyekben három műszakban dolgoznak (a könnyűiparban, a közlekedésben és az egészségügy területén) a rövidebb munkaidő bevezetését az állandó létszámhiány akadályozza, amely a gyermekgondozási segély következtében ma még nagyobb, mint volt.

A nehézségeket elismerve is úgy véli a jelentés, hogy a munkaidő csökkentés tekintetében az eddiginél jobb megoldásokra is van lehetőség, ha a vállalatok élnek önállóságukkal és lehetőségeikkel.

A jelentés szóvá teszi, hogy a hagyományos női munkaterületeken *magasfokú a munka intenzitása*, egyes helyeken pedig a monoton ritmus, másutt a zajártalom teszi próbára az idegrendszert. Emellett nem mindenütt tartják meg azokat a rendelkezéseket, amelyek a nők egészségét védik; így még az anyagmoz-

Digitized by Google

gatástól, a súlyos terhek emelésétől sem kímélik meg őket. Újabban sok nő szintetikus anyagokkal is dolgozik, s ez szintén károkra lehet. A jelentés szerint a nők 46 százalékának egészségtelenek a munkakörülményei.

Mindez arra figyelmeztet, hogy rendszeresen ellenőrizni kell a rendelkezések megtartását, másrészt, hogy felülvizsgálandó az a lista, amely a nők egészségére káros munkaköröket felsorolja. A különböző technológiai változások következtében egyes tilalmakat meg lehet szüntetni, viszont ajánlatos újakat életbe léptetni.

A nők egészségének védelmében szükség van az üzemorvosi szolgálat továbbfejlesztésére is. Az üzemi szociális létesítményekről szólva ideje már arra törekedni, hogy megváltoztassuk a sorrendet: ne előbb alkalmazzuk a nőket, s csak azután, ha kellő nyereséget szereztek a vállalatnak, hozzuk létre a szociális létesítményeket (illetve halogassuk évről évre ezt, mert vannak fontosabb beruházások is). A szociális létesítményeket előbb a nődolgozók létszámához kell igazítani, majd továbbépíteni, ha újabb nők felvételét tervezik.

Eddig arról számoltunk be, hogy a nők nagymértékű *foglalkoztatása* nem volt képes teljességgel megszüntetni a régi aránytalanságokat és előítéleteket, sőt még újabb feszültségeket is teremtett. Mindezek ellenére a vizsgálat azt állapítja meg — s ezt a tapasztalat is bizonyítja —, hogy *a nők jól beilleszkednek a munkahelyi közösségekbe és megfelelően alkalmazkodnak a munkakörülményekhez.* Igen sokan brigádtagok, sőt szocialista brigádtagok. Munkájuk elismeréséről tanúskodik, hogy *1965 óta a kitüntetettek 44 százaléka nő,* holott a nők a foglalkoztatottaknak „csak" 40 százalékát alkotják. Kevesebbet is *hiányoznak,* mint a férfiak. S még kevesebbet fognak, mert egyre többen veszik igénybe a gyermekgondozási segélyt. (Sok nő tudniillik kisgyermeke betegsége miatt volt kénytelen otthon maradni.) A vizsgálat azt is kimutatta, hogy a nők kevesebbet változtatják munkahelyüket, mint a férfiak. Igen dicséretes az is, hogy a vizsgált üzemekben *a dolgozó nők 50 százaléka a közéletben is részt vesz,* rendszeresen végez társadalmi munkát.

A jelentés megállapítja, hogy a nők munkába állását követte a gyermekintézmények fejlesztése, a családot segítő társadalmi juttatások növelése, a kereskedelem, a szolgáltatóhálózat kiépítése, a háztartási munkát megkönnyítő gépek gyártása. Ám bármi sok történt e téren, mégsem elégíti ki az igényeket.

Óvodai férőhelyek tekintetében világviszonylatban az elsők között vagyunk ugyan, de a szükséglet mögött elmaradunk. Ha nem lesz gyorsabb ütemű a fejlesztés, akkor a születésszám örvendetes növekedése következtében a mainál szorítóbb hiány léphet fel. S nagyon kevés az iskolai napközi is. Így egyrészt igen sok gyermek felügyelet nélkül marad, másrészt egyes óvodák és a legtöbb napközi zsúfoltsága miatt nem lehet elég hatékony nevelőmunkát végezni.

A vizsgálat kimutatja, hogy a gyermekintézmények nem azokat segítik elsősorban, akiknek leginkább szükségük van rá, nem a kiskeresetűeket, a sokgyermekeseket. Ezért igazságosabb elosztásra van szükség. Utal a jelentés arra is, hogy az állam nem tudja teljes mértékben átvállalni a gyermeknevelési költségeket. (Jelenleg a gyermek 15 esztendős koráig átlagosan e költségeknek mintegy a felét fedezi.) Ma még inkább a gyermekek száma, mint a keresők munkájának a minősége határozza meg a család életszínvonalát, nevezetesen azt, hogy mennyi az egy főre eső jövedelem. Említésre méltó azonban az is, hogy éppen a kereső nők nagy száma miatt 100 családra ma már átlag 178 kereső jut. (Igaz, hogy az átlag mögött kétkeresős háromtagú és egykeresős négy-öttagú családok is meghúzódnak.) A jelentés is exponálja azt a kérdést, hogy nem kellene-e elsősorban a pénzbeli társadalmi juttatásokat növelni, mert ezekből mindenki részesülhet. Ez meggyőzően hangzik ugyan, de semmi esetre sem oldja meg a kereső nők gyermekei felügyeletének és nevelésének kérdését.

A jelentés szerint a még nem kereső munkaképes családanyák — akiknek a számát 1968-ban 1 millióra becsülték — szintén igyekeznek munkát vállalni. Ha ez így van, akkor hamarosan a mainál nagyobb tábor ostromolja majd a gyermekintézményeket. Feltételezhető azonban, hogy a vizsgálat óta kisebb lett az elhelyezkedni kívánó nők száma, mert a gazdasági reform első évében a vállalatoknak érdekükben állt az olcsó munkaerő felvétele.

Digitized by Google

Ezt a feltételezést igazolni látszik az az adat, amely szerint 1968 harmadik negyedévében az iparban 42 700 új női munkavállaló volt és közülük 23 300 azelőtt háztartásban dolgozott. Úgy hiszem, nem annyira az újabb háztartásbeliek elhelyezkedése élezi ki a gyermekintézmények „kínálata" és „kereslete" közötti ellentmondást, hanem inkább az, hogy *a keresők állománya fiatalodik.* Régebben sok háziasszony csak akkor állt munkába, amikor már felnevelte gyermekeit — ma pedig a nők, szinte egyenesen az iskolapadból érkeznek. A gyermekgondozási segély tulajdonképpen erre a megfiatalodásra reagál, s nem véletlen, hogy leginkább a pályájuk kezdetén levő fiatalasszonyok veszik igénybe.

A nők nagymérvű foglalkoztatása arra figyelmeztet, hogy *a népesség utánpótlása mindinkább a kereső anyákra hárul.* Azelőtt a gyermekek nagyobb részét háztartásbeli és mezőgazdaságban dolgozó asszonyok hozták világra. 1968-ban azonban — mint említettem — a munkaképes korú nőknek csak 33 százaléka volt háztartásbeli és 30 százalékuk dolgozott a mezőgazdaságban. De a szülőképes korban levő kereső és háztartásbeli asszonyok körében is csökkent a termékenységbeli különbség, az előbbiek javára. A kereső nők egyre nagyobb részvétele a népesség utánpótlásában, előtérbe helyezi *családi szerepüket.*

A KNEB felmérése szerint a kereső nők *hetente 35—40 órát* fordítanak a család és az otthon ellátására. Ha tovább rövidül a munkaidő, még megérjük, hogy az üzemi és az otthoni műszak egyenlő hosszúságú lesz. Az otthoni munkában töltött órák 90 százalékát a háztartás veszi igénybe; csaknem felét a bevásárlás és a főzés, 40 százalékát a takarítás és a mosás. Így csak 10 százalék marad a gyermekeknek. Pihenésre, művelődésre is kevés idő jut. A jelentés azt is megemlíti, hogy sok nő elaprózva veszi ki szabadságát és lakáskarbantartásra, betegápolásra használja fel. A kéthetenkénti szabad szombat a tapasztalatok szerint javított a nők helyzetén. Ezt az időt teljes egészében a háztartásnak szentelik s így havonta két vasárnap végre számukra is munkaszünet.

Hogy a háztartásra ilyen rengeteg időt fordítanak a nők, annak gazdasági és szemléleti okai vannak. A házi munkát még mindig nem osztják meg eléggé a családtagokkal. A munkahelyen egyenjogú nő, aki családfenntartónak is számít, valójában még nem szabadult fel az alól, hogy Engels kifejezésével élve — „házirabszolga" legyen.

Sok kereső nő presztízskérdést csinál abból, hogy van olyan jó háziasszony, mint azok, akik csak a háztartásukat vezetik. Ha tudna jobb szórakozást is a maga számára, mégis beletemetkezik a háztartási munkába. Azt hiszem azonban, hibás az a felfogás, hogy a háztartási munkát minden dolgozó nő csak kénytelkelletlen végzi. Meglehet, hogy éppen a házon kívüli kereső elfoglaltságát tekinti kényszerű kötelességének. Egy azonban bizonyos: sem az a nő, aki megelégedne egy hivatással, sem az, akinek ez elképzelhetetlen, nem áldozhatja fel a családi életet a háztartás oltárán. Egyre többen teszik szóvá, hogy a családtagok úgyszólván leszoknak a beszélgetésről. A munka utáni időt sem töltik együtt, s ami összehozza őket: a televízió, az egyben el is némítja.

A kereső nő többé-kevésbé felismerte már társadalmi szerepét. Azt azonban már kevésbé, hogy a családi szerepe is megváltozott, hogy tartalma a gyermeknevelés, a családi kapcsolatok ápolása, az érzelmi kultúra fejlesztése volna. Az a nő, aki tisztában van ezzel, nemegyszer azt a megoldást választja, hogy régi és új családi szerepét összeötvözi (a régi szerepen a családtagok kiszolgálását értik) — s amint a házimunkába, úgy a gyermeknevelésbe sem vonja be férjét. Ez a nőtípus van a leginkább túlterhelve, és rá jellemző az, hogy munkahelyén elmarad a fejlődésben.

Ám nem elég hajtogatni azt, hogy a kereső nő ne áldozza fel családi életét a háztartás oltárán: meg kell teremteni ennek a gazdasági feltételeit is. Közismertek azok a körülmények, amelyek nehezítik a háztartási munkát. Kezdjük a lakások nem megfelelő felszereltségével, egyebek között a vízvezeték hiányával, a korszerűtlen fűtéssel. De az összkomfortos lakások jó része sem alkalmazkodik funkciójában a mai ember életmódjához.

A KNEB jelentése megemlíti, hogy a háztartások gépesítése szépen halad. De a gépek kezeléséhez is idő kell. Az ideális az volna, ha a főzés, a mosás, a takarítás kikerülne a házból, s e teendőket szolgáltató vállalatok végeznék el. Ettől

Digitized by Google

azonban még messze vagyunk. Egyrészt azért, mert — a mosás kivételével — az efajta szolgáltatások még kezdeti stádiumban vannak, másrészt azért, mert a nők jelentős része nem is engedheti meg magának azt a luxust, hogy igénybe vegye őket. Ám ha volna is rá pénze, inkább másra költené. A házi munkának nincs pénzben kifejezhető értéke a család előtt. Így például bármily olcsón mos is a Patyolat, úgy gondolkodnak: kevesebbe kerül, ha az asszony áll a mosógép vagy a teknő mellett. Joggal mondja a jelentés: *„Az a fonák helyzet alakult ki, hogy a háztartási munka társadalmi elismerése más, ha a családon belül végzik és más, ha a munkamegosztás keretében intézményesített formában."* A háztartásból kiemelt munkásnő 6—7 forintos átlag-órabért kap. Ha a nagytakarításhoz takarítónőt fogad, akkor órabére kétszeresét fizeti ki neki.

A továbbiakban megállapítja a KNEB, hogy a szolgáltatások fejlesztése bizonyos koncepciók és közgazdasági szabályozók gyökeres felülvizsgálatát igényli. S még valamit: *türelmi időt*, mert a konzervativizmussal és a rosszul értelmezett takarékossággal is meg kell küzdeni.

Jelenleg az nyújtaná a legnagyobb segítséget, ha a kereskedelmi ellátás javulásával — egyebek közt azzal, hogy az üzletek nyitvatartása alkalmazkodik a dolgozó nő munkarendjéhez — csökkenne a bevásárlásra fordított idő.

A vizsgálat fő következtetése az, hogy *a női egyenjogúság megvalósítása a szocializmus felépítésének szerves része és bonyolult, társadalmi gazdasági összefüggéseket érint. Ebből következik, hogy csak hosszabb időn keresztül valósítható meg, s szocialista tartalma nem mérhető le kizárólag mennyiségileg.*

A mennyiségi fejlődéssel kapcsolatban indokolt két kérdés feltevése. Az egyik: önmagában *a munka, vagy pedig a munkához való viszony, és a munka jellege és körülményei együttesen biztosítják-e az egyenjogúságot.* Úgy hiszem, egyedül a munkavállalás nem elegendő. A másik kérdés: *szükség van-e a kereső nők arányának további növelésére?* Véleményem szerint nincs! Most a már dolgozók életkörülményeinek megjavításán van a sor. Akik pedig többet volnának képesek a családnak nyújtani, mint a munkahelyüknek, vagy akik nem szívesörömest dolgoznak, azoknak előbb-utóbb tegyük lehetővé az otthon maradást.

A KNEB javaslatai között az is szerepel, hogy a többgyermekes anyáknak olyan anyagi támogatást kellene nyújtani, hogy véglegesen, vagy átmenetileg választhassanak a család és a munkavállalás között. A keresetadta *gazdasági önállóságot* részben úgy lehetne pótolni, hogy ezt a juttatást az *anya jogán folyósítanák.*

A párt és a kormány elismeri a nő családi szerepének nagy társadalmi jelentőségét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az a nő, aki pusztán családi szerepet vállal, minden körülmények között egyenjogú is. Egyenjogú lehet, ha családjában „demokratikusak" a viszonyok, ha részt vesz a közéletben, ha műveli magát, és így tovább. De ha nincs szakképzettsége, akkor családi körülményeinek esetleges megváltozása kiteszi őt a létbizonytalanságnak. Ezért ajánlatos, hogy minden fiatal nő szerezzen valamilyen szakképzettséget, akkor is, ha nem áll munkába.

A KNEB javaslatai természetesen nem ölelhették fel a teljes megoldást. A kormány megtárgyalta a jelentést, s megbízta a minisztériumokat és a főhatóságokat, hogy megfelelő intézkedésekkel javítsák meg a kereső nők életkörülményeit, és a távlati tervezésben is számoljanak ezzel a feladattal. A közeljövőben a SZOT is összegezi a maga teendőit. Ám nemcsak a minisztériumoknak és a szakszervezeteknek van tennivalójuk. A vállalati, tanácsi önállóság megköveteli, hogy a helyi gazdasági és állami vezetők, a szakszervezetekkel és más társadalmi szervezetekkel együttműködve, kialakítsák a *helyi szociálpolitikát.* S ugyanez vonatkozik a háztartást segítő szolgáltatások elterjesztésére is.

A nőkérdés csak akkor válhat *társadalmi üggyé*, ha nemcsak központi intézkedésektől várjuk megoldását, hanem minden illetékes szerv (és melyik ne volna illetékes ebben?) megteszi a magáét.

Kovács Judit

Digitized by Google

Lukács György: Művészet és társadalom

A Gondolat Kiadó Lukács György esztétikai tanulmányaiból s hasonló tárgyú legjelentősebb könyveinek részleteiből összeállított válogatással lepte meg az olvasótábort. Lukács gondolkodásának legutóbbi újjászületési periódusa után (azt hiszem, nyugodtan nevezhetjük így a dogmatizmus nyomása alól felszabaduló legújabb alkotói szakaszát) életműve *hatásának újjászületéséről* is lehet beszélni. Mégpedig egy olyan időszak elmúltával, amelyben gondolatrendszerét inkább a vele vitázók szemszögén keresztül ismerték, mint saját műveiből. Ez a kötet is hozzájárulhat ahhoz, hogy nemzetközileg legismertebb marxista tudósunk esztétikai és irodalomtudományi nézetei újra megtermékenyítsék a tudományos közgondolkodást, belekerüljenek szellemi életünk zajlásába.

Volt már olyan szakasza a magyar szellemi élet fejlődésének, melyben Lukács gondolatai és művei jelentős mértékben járultak hozzá az új orientáció kialakulásához. Akik a negyvenes évek végén eszméltek, akik kultúrában, művészetben és irodalomban, valamint tudományainkban érdekeltek, azok közül legtöbben adósai a tőle kapott szellemi indíttatásokért. Lukács ismét tevékeny és jelentős szerepet vállal a nemzetközi marxista gondolkodás megújításában, s életének nyolcadik évtizedén túl is alkotóan közelíti meg a kor történelmének mozgása által felvetett elméleti problémákat. Ezért e kötetének, mely hat évtized tudományos munkásságából tallóz, az általa reprezentált életmű lenyűgöző időbeli és mennyiségi méretei, valamint minőségi színvonala által képviselt vonzóerején túl azért is számíthatunk örvendetes hatására, mert módszertanilag is kedvezően befolyásolhatja a tudományt előrevivő, annyira szükséges vitákat. Hisz a marxista elméletet kialakító és jelentősen továbbvivő klasszikusokhoz hasonlóan Lukács tanulmányainak legtöbbje is *polémiákban fogant.* S ő mutatott példát arra a több mint gondolkodói becsületességre, arra a csaknem fanatikus igazságkeresésre, amelylyel az egész életműve vezérfonalát képező s nagy művek során egyre gazdagabban kibontott néhány alapvető gondolaton kívül minden viszonylag efemerebb jellegű, csak egyetlen fejlődési szakaszához köthető eredményén túllépett, sőt gyakran éles önkritikával elvetette ezeket. Ezért elképzelni sem lehetne szerencsétlenebb helyzetet, mint gondolati fejlődésének valamelyik szakaszát kánonná változtatni, s igen rossz tanítványa életpéldájának az, aki csak kritikátlan hódolattal fogadja nézeteit.

Természetes, hogy *az ilyen válogatás nem törekedhet teljességre.* Mi sem volna könnyebb, mint felsorolni az életműnek azokat a részeit, melyek kimaradtak a kötetből, bár értékben és jelentőségben nem maradnak el a válogatásba bekerült művek mögött. Úgy érzem az esztétikai jellegű művek közül is a legidőtállóbbnak látszókat igyekezett újra hozzáférhetővé tenni, s ezzel az egész életműnek ezt az oldalát reprezentálni. Azért ezt az oldalát, mert az esztétikai jellegű tanulmányokra korlátozott gyűjtőkör magától értetődően zárta ki az ilyen témakörön messze túlnyúló oeuvreből a tisztán filozófiai jellegű tanulmányokat (*A polgári filozófia válsága* című kötet anyagát. *Az ész trónfosztását*), az inkább történetfilozófiai és politikai jellegűeket (*Der junge Hegel*, a *Geschichte und Klassenbewusstsein* annak idején erősen vitatott és Lukács által is megtagadott tanulmányai), de ki kellett, hogy maradjanak belőle egy-egy irodalomtörténeti korhoz vagy alakhoz túlzottan tapadó, tehát kevésbé általános jellegű művei is. A válogatás még így is hiányos.

Digitized by Google

néhány tanulmány bekerülését pedig nyilvánvalóan az indokolja, hogy most először váltak magyar nyelven hozzáférhetővé (pl. a *„Tendencia és pártosság"* vagy a *„Riport vagy ábrázolás?"* című). Egészében mégis *jó bevezetőt ad a kötet* egy olyan nemzedéknek, amely nem Lukácson nőtt fel marxistává annakidején, a negyvenes évek végén, hanem most szeretne megismerkedni esztétikai gondolatainak fejlődésével és rendszerével.

Ilyen jellgű kötettel szemben nincs értelme a hagyományos recenzálásnak, de még az ismertetés is csak szerényen meríthet annak az életműnek fogalmi anyagából, melynek alaposabb vizsgálatához és értékeléséhez disszertációk sorozatára van szükség. Ezért *csak néhány megjegyzést* teszek arról, hogy milyen képviseletet kaptak a kötetben, az életmű egyes szakaszai, majd pedig Lukács gondolatvilágának néhány legfontosabbnak tűnő *kategóriájáról* szólnék néhány szót.

Premarxista korszakából néhány fontos mű került be a kötetbe. Ha elfogadjuk azt a Ludz-féle[1] periodizációt, mely ezt az időszakot is két részre osztja (s erre Lukács megjegyzései is adhatnak némi indítást, már a *Mein Weg zu Marx* című 1933-as vallomása óta), akkor két jelentősebb mű képviseli a talán legjellemzőbbnek tartott vonásáról maga által is *szubjektív idealistának nevezett korszakát*. *„A modern dráma fejlődésének története"* című máig is legteljesebb igénnyűnek mondható, fiatalkori drámatörténeti monográfiájának közölt részletei most is izgalmas kísérletet nyújtanak a szociológiai alapú drámaelmélet és drámatörténet problematikájának összefoglalására. A *„Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez"* című, az Alexander-emlékkönyvben 1910-ben megjelent tanulmányát pedig nem ártott volna alaposabban figyelembe venni az elmúlt évek irodalomtörténet-elméleti és főleg stíluselméleti vitáiban is. Úgy tűnik ugyanis, hogy a művészi forma szociológiai és esztétikai jellegének elválasztha-

1 Ludz, Peter: Marxizmus und Literatur — Eine kritische Einführung in das Werk von Georg Lukács. In: Georg Lukács: Schriften zur Literatursoziologie. (Soziologische Texte. Bd. 9) Luchterhand. 1963. 14—15. old.

tatlanságáról, s ezért a két szempontot együtt érvényesítő komplex vizsgálat szükségességéről való felfogása legalábbis értékes indíttatásokat adhatott volna. Ugyanez vonatkozik stílusmeghatározására is, amely szerint „stílus az egy időben győzelmes, általánosan elterjedt és általánosan ható forma", s arra is, ahogyan a stílust egyszerre történeti és értékkategóriaként kezeli. S ha még a műalkotás létmódjára vonatkozó megjegyzéseit is tekintetbe vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy az irodalomelméleti fejlődést bizonyos tekintetben anticipáló kis tanulmány olyan problémák egész sorát vetette fel, melyekre Lukács esztétikai főművének eddig megjelent első kötete sem mindig adja meg a meggyőző marxista választ, s hogy válasza tudományosan teljesen kielégítő lesz-e, az csak ontológiájának s esztétikája folytatásának megjelenése után lesz megállapítható.

Második fejlődési szakaszának *az objektív idealizmusra való átmenet korszakát*, elsősorban a hegeli hatás kibontakozásának idejét lehet tekinteni. Ezt a kort a kötetben a *Theorie des Romans*ból válogatott három fejezet képviseli. Nem vitás, hogy az érett Lukács esztétikájának szempontjából e fejezetek a „legelfogadhatóbb" részek, kérdés azonban, hogy ilyen töredékességükben jól reprezentálják-e az első világháború korszaka, a „tökéletes bűnösség korszaka" Lukácsának gondolatvilágát.

Néhány tanulmányt azonban még akkor is nagyon hiányolunk az első korszakok művei közül, ha számolunk a kötet terjedelmének szükségszerű korlátozottságával: elsősorban *„A lélek és a formák"*-ból az esszéről szólót, következő kötetének címadó tanulmányát, az *„Esztétikai kultúrá"*-t, de különösen *„Az alany és a tárgy viszonya az esztétikában"* című, a nemzetközi esztétikai szakirodalomban ma is gyakran idézett tanulmányát. Már csak azért is, mert a hegeli és a kanti esztétika befolyásán kívül a fenomenológiai filozófiai irányzat hatását is magán viselő tanulmány Lukácsnak első rendszeres kísérlete az általános esztétika megalapozására, s későbbi esztétikai főművének néhány központi kategoriájával (pl. az „egész ember" és az „ember egésze") is itt találkozunk először.

A következő korszakkal helyesen járt el a válogatás: ez *Lukács szektás-mes-*

Digitized by Google

stanisztikus korszaka. (Ennek központi művét, a *Geschichte und Klassenbewusstsein*t nem ártana magyarul is megjelentetni már, ez azonban nyilvánvalóan nem tartozik ebbe a kötetbe, éppúgy, mint e korszak többi műve.) Lukács belső fejlődésének, nézeteinek — a Blum-tézisek idejéig végbement önkorrekcióján kívül, mely elvezette őt Hegeltől Marx és Lenin bölcseletéhez és történetfilozófiájához — éppen a marxizmus klasszikusainak esztétikai nézeteivel való megismerkedés kellett ahhoz, hogy jelentős marxista esztétikai rendszer kialakítójává válhasson. Ez a harmincas évek elején, Moszkvában történt meg, s Marx, Engels és Lenin esztétikai nézeteinek rekonstruálása közben, Lifsicékkel együtt, ő is az akkor kibontakozó ismeretelméleti esztétikai irányzat egyik vezető egyénisége lett. Fokozatosan kialakuló nagyrealizmus-elmélete és a polgári realizmus legnagyobb alakjaihoz kapcsolódó totalitásigénye kétségtelenül igazságtalanná tette ugyan őt a proletárirodalom és a proletáriátushoz közeledő avantgardisták művészetével szemben, sok vonatkozásban mégis jogosult volt ez az elméleti harc az előző korszak sokszor „balos", szűkkeblű és a kultúrális folytonosság elemét mereven elvető, a proletárkultúrában kizárólag az ugrást hangsúlyozó antileninista tendenciák ellen. Bár az is igaz, hogy a saját szélsőségesen balos korszakát leküzdő Lukács, a másik végletbe való átlendülés elánjával, szinte túlzottan is hagyományőrző lett. Ennek a korszaknak kétségtelenül legjelentősebb tanulmánya *„A művészet és az objektív igazság"* című, mely jól tartalmazza a lukácsi esztétika hangsúlyozottan ismeretelméleti „korszakának" lényegét, noha a forma objektivitásáról szóló fejtegetéseit néha az objektív idealizmus maradványának minősítették az elmúlt évtizedek vitáiban.

Igen jó *a válogatás az 1945 utáni művekből;* ezzel kapcsolatban is legfeljebb csak a kötet terjedelmének korlátozottságát lehet sajnálni. De itt szorulok először önkorrekcióra, mert bár az imént az életpálya hat évtizedét reprezentáló kötetről beszéltem, most meg kell jegyeznem, hogy a kötetben utoljára szereplő esztétikai főműve csaknem egy évtizede kész, s utóbbi évtizedének műveit kissé hiányolhatjuk. Igaz, hogy az igazán reprezentatív folytatást esztétikájának történeti részétől várhatjuk majd, s hogy itt rendszerének nemcsak kiteljesedéséről, hanem esetleg továbbfejlődéséről is lehet majd beszélni, azt ontológiai kutatásainak iránya is sejteti volünk (mint ezzel dióhéjban megismerkedhettünk a *Gespräche mit Georg Lukács* című Rowohlt-kiadványban).

Ezek után néhány szót *az életmű vezérgondolatairól.* Számos olyan eleme van ennek az életműnek, mely a polgáriból marxistává váló tudós esztétikájában a korábbival diametrálisan ellenkező értelmezést kap. Általános esztétikai szempontból talán a *forma* és *tartalom* egymáshoz való viszonyának, valamint az *esztétikai* tudatszféra és az *etikai* egymáshoz való kapcsolatának az értelmezése változott meg a legjelentősebben. A fiatal Lukács a forma elsődlegességét vallja, s azt hiszi, hogy a szociális folyamatok nem befolyásolják a műalkotás értékszféráját, csak léte korszerű módjának feltételeit alakítják ki; marxista korszakában azonban már a tartalom elsődlegességére épít, és arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi lét adott korabeli formái *végső fokon* (Engels kifejezése) kialakítják a műalkotás struktúráját. S ha korai tanulmányai némelyikében az esztétikai szféra önállóságát az etikaitól elszakítva igyekezett elméletileg megragadni, marxista korszakában a domináns elem a kettő egymásra utaltságának hangsúlyozása, mely a *különösség* kategóriájának értelmezésében kapja meg végső filozófiai megfogalmazását.

Feltűnő viszont, hogy *milyen állandósággal kíséri végig egész életművét az irodalom és társadalom kapcsolatainak szívós kutatása.* Pedig eleinte ez a törekvés ellenkezik végső elméleti előfeltevéseivel, hiszen a társadalomnak a művészetre gyakorolt lényegi hatását legfeljebb csak a társadalompszichológia síkján engedi meg, a gazdasági és osztályviszonyoknak a műalkotás értékére kiható voltát pedig legalábbis kétségbe vonja. Mégis, első jelentős művétől, drámatörténetétől kezdve uralkodik rajta a társadalomtörténeti érdeklődés, s ez kiteljesedett marxista korszakában még jellemzőbb lesz működésére. Pedig a történetiség az esetek többségében az érték

Digitized by Google

relativizálásához vezet, és Lukács már fiatal korában elutasítja a formák és értékek relativizálására és feloldására való törekvéseket. S ha válságkorszakában, különösen Balázs Béla művészetének túlértékelésében tett is gesztusokat a „modern" művészeti fejlődésnek, általában a szilárd műfaji keretek fenntartásának, a modern összeolvadási tendenciák (líra és dráma az epikában, epikus színház, líra és reflexiók stb.) elutasításának elméleti alapján állt. Legjava műfajelméleti gondolatait épp az epika, líra és dráma *egymástól elkülönítő* sajátosságainak szentelte, a *Theorie des Romans*-ban éppúgy, mint a történelmi regényről szóló művében és a líráról szóló Becher-tanumányában. S mint az ismeretelméleti esztétika egyik úttörője a műfaji mellett *szilárd esztétikai értékrendszer kialakítására is tört*, ezért is polemizált oly élesen egyrészt Plehanov és Mehring hagyatékával, másrészt a húszas években a Szovjetunióban, de a nemzetközi marxista irodalomban is eléggé uralkodó és nem teljesen jogtalanul „vulgáris"-nak nevezett szociologizáló irányzattal szemben. Mégis híven a már az Alexander-emlékkönyvben megjelent tanulmányának elméleti igényéhez, mindig is törekedett a történetiség és az értékszempont összeegyeztetésére; a *Theorie des Romans*-ban — Hegelnek A szellem fenomenológiája című műve mintájára — objektív idealista alapon, később már marxista ismeretelméleti alapon. Hogy sikerrel-e, azt az utóbbi évtizedben gyakran kétségbe vonták azok, akik a realizmusnak és antirealizmusnak a művészettörténetet végigkiséró örök harcáról szóló elméletet elvetették mint az ő nagyrealizmusra vonatkozó nézeteivel rokon felfogást. De ha eredményei e téren vitathatók is, kétségtelen, hogy e korszakának irodalomtörténeti tanulmányai nélkülözhetetlenek lesznek a nagy alkotók műveinek értelmezésében.

A második olyan elem, mely egész fejlődésén végighúzódik, a *totalitás-igény*. Ez először a *Theorie des Romans* görögség-élményében jelentkezik, mely a német idealizmus winckelmanni-goethei, romantikusan klasszicista görögség-koncepciójára vezethető vissza. Ez a totalitás még egy egész népet átfogó szellemi teljesség, s még a húszas évek elején tanulmányaiban is — Hegelre emlékeztető módon — inkább történetfilozófiai kategóriaként él tovább. Esztétikai értelmet a Theorie des Romans-ban, a modern nagyepikai formákra vonatkoztatva inkább csak a megvalósítandó vágy formájában kap. A harmincas évektől kezdve azonban a marxi gondolatok felől közelítve meg a totalitás kategóriáját, minden jelentős műalkotás lényegét az objektív valóság összefüggéseit mélyen és sokoldalúan tükröző, megvalósult és lezárt teljességben látja. *„A művészet és az objektív valóság"* című tanulmányában kifejti a különböző műfajú jelentős műalkotások különböző jellegű *intenzív totalitásának* elméletét. Ez azóta is érvényes eleme esztétikájának; legteljesebb kifejtését fő műve adja. Ennek a történelmi anyaghoz való alkalmazása során, s különösen a regénnyel kapcsolatban azonban néha inkább a hegeli extenzív totalitás követelményét látszik alkalmazni, mind „A történelmi regény"-ben, mind egyéb, konkrét irodalomtörténeti anyaggal dolgozó tanulmányaiban. Ezért kerül műfaji rangsorolásának csúcsára a regényeposz. S bár a tiszta novellaformát, melyre egyre kevesebb példát találni a modern fejlődésben, ifjúkori regényelmélete óta nagyrabecsüli, benne a drámához hasonlóan a forma totalitását (későbbi szóhasználatában: intenzív totalitást) látva, csak fenntartásosan értékeli, egyes esetekben kétségbevonja a modern kisepika esztétikai lehetőségeit. Fiatalkorának totalitás-igénye így fejlődött a totalitás általános esztétikai kategóriaként való felfogásának elméletébe. E törekvésének jogosultságát számos marxista — köztük Garaudy — vitatja, de ha ez a koncepció nem is könnyítette meg számára diszharmonikus korok nagy művészi alkotásainak befogadását, minden nagy művészeti produktum egyik legfontosabb tulajdonságának, emberi-társadalmi jelentőségének felismerését tette lehetővé.

Lukács esztétikájának rendszeres tárgyalása során természetesen nem lehetne eltekinteni Lukács *különösség-értelmezésének*, mint esztétikai rendszere alapjának részletes tárgyalásától. Sőt arra is szükségszerűen sort kellene keríteni.

Digitized by Google

hogy hogyan vált a marxista esztetika egyik legfontosabb kategóriája, *a típus fogalma* — éppen a különösséggel mint valóságbeli alapjával való összekapcsolása folyamán — a realizmus kategoriájából általános esztétikai kategóriává. Sokat lehetne beszélni — esetleg vitázni is — arról, hogy szabad-e az esztétikum körét annyira radikálisan leszűkíteni az intenzív totalitás, a tipikusság stb. néhány általános esztétikai kategóriáját megvalósító legnagyobb műalkotások körére, s ezzel a nagy műalkotások tudományává szűkíteni az esztétikát. De még ha — eddigi gondolatmenetemhez hűen — csak azokat a Lukács-féle fogalmakat vizsgálnám is, melyek nem tisztán marxista korszakának eredményei, hanem már azt megelőző műveiben is felmutathatók (pl. a már említett *„egész ember"* és az *„ember egésze"* fogalmakat, vagy a szubjektum-objektum azonosság hegeli kategóriáját), kimutatva, hogy milyen módon alakult át fő művében e fogalmak tartalma, akkor is messze meghaladnám e recenzió kereteit. Ezért a továbbiakban már csak *két kategóriával* óhajtok részletesebben foglalkozni, s egyúttal példájukon bebizonyítani, hogy *„Az esztétikum sajátossága"*-ban kibontakozó esztétikai rendszer kategóriáit nem lehet egymástól elszakítva tárgyalni, hisz az általa kidolgozott fogalmak csak dialektikus összefüggésükben képesek leírni az esztétikai tárgy sajátosságait. Ezért természetesen az ezután tárgyalandó kategóriák csak az eddig tárgyaltakkal legszorosabb kapcsolatban alkalmasak arra, hogy Lukács esztétikai nézeteinek *rendszeréről* valamit mondjanak.

A *mimezis* és az *ember nembeli lényegéhez* való felemelkedés kategóriáiról van szó. A Simmel-tanítvány ifjú Lukácsnál ugyan még inkább az életformák és művészeti formák összefüggésének problematikájáról, a Theorie des Romansban pedig a teljesség-igénnyel összefonódó társadalmi jelentőség és eszményigény felismeréséről lehet beszélni. Marxista esztétikai fejlődésének első, szorosabban ismeretelméletinek minősíthető korszakában, az objektív valóság tendenciáinak mély tükrözését követelve a művektől, az eszmény és a művészi szubjektivitás elemét háttérbe szorítja — a szinte kizárólag emberi-társadalmi — tükrözött objektum kedvéért. De esztétikája fejlődésének legutóbbi szakaszában sikerül leküzdenie sokat vitatott „objektivizmusát", anélkül, hogy a művészi szubjektivitás elvének fontosságát eltúlozná. S ezt a fiatal Marx filozófiai írásainak egyik fontos kategóriájával, az ember nembeli lényege fogalmának felhasználásával sikerül megvalósítani. Vagyis az esztétikumot (a jelentős műalkotást) olyan megvalósult szubjektum-objektum *azonosságként* szemléli, melynek *objektív* oldala a naturalisztikus felületeinél és jelenségvilágánál mélyebben, lényegi tendenciáiban megragadott társadalmi és természeti valóság, *szubjektív* oldalát pedig a hétköznapi jellegétől, részlegességétől (partikularitásától) megszabadult, az ember nembeli lényegének korszerű színvonalára felemelkedett, minden tehetségét egy fókuszra koncentráló, kiteljesedett művészi (és befogadói) szubjektum alkotja. A két oldal, a szubjektív és az objektív összeolvadása pedig a művészet homogén közegeinek (lényegében az egyes művészeti ágaknak) egyikében történik meg. Igaz, hogy az ember nembeli lényegének (Gattungswesen) fogalma hegeli-feuerbachi eredete miatt sokak számára máig is gyanús fogalom, s tekintélyes marxista tudósok (például Althusser) még napjainkban is vitatják Marx fiatalkori, ún. humanista korszakának „marxista" voltát, Lukács esztétikai rendszerében azonban e kategória alkalmazása igen lényeges gondolatot fejez ki, amely burkoltabban ugyan, de elég világosan látható volt már a harmincas évek vitáiban is. Az avantgarde-nak azzal az érvével szemben, hogy széttöredezett valóságot csak széttöredezett műalkotásban lehet megragadni, Lukács akkor a valóság széthúzó és elidegenítő erőivel szemben a totalitás elvét szegezte az emberi integritás védelmében vitapartnerei ellen S attól függetlenül, hogy mennyire volt sikeres vagy sikertelen ez a polémia, nem tagadható, hogy a különféle jellegű társadalmi manipulációktól fenyegetett emberi teljesség, az ember mindenoldalúan kibontakozó társadalmi személyisége lehetőségeinek, *az emberi nem jövőjének védelmében* harcol ma is esztétikája, a *tükrözés követelményét az eszmény művészi felmutatásának követelményével kapcsolva össze.*

Digitized by Google

Néhány szóban még vissza kell térnem a kötet megjelenésének technikai körülményeire. Amilyen öröm a kötet anyaga, annyira sajnálatos a viszonylag sok, néhol értelemzavaró nyomdahiba. Némi problémát okoz az is, hogy a Gondolat Kiadó Lukács György válogatott művei sorozatának első köteteként jelentette meg a könyvet. De nem lehet elképzelni olyan Lukács-sorozatot, amelyben ne kerülnének újrakiadásra azok a művek is, melyekből ez a válogatás jelentős részeket közölt[2]. Különösen a *Theorie des Romans* és a Hamburgban *Wider den missverstandenen Realismus* címmel megjelent, több világnyelven hozzáférhető, de a magyar olvasóközönség számára nyelvünkön teljességgel még mindig el nem érhető mű sorsa izgalmas ebből a szempontból. Az előbbivel szemben a magyar könyvkiadásnak már félévszázados adóssága van, hisz a maga idejében egy európai jelentőségű — ma már ugyan mindenképpen elavult és joggal vitatott — tudományos irányzatnak volt a reprezentatív műve. Bármennyire jogosult volt is, hogy maga Lukács is elfordult tőle, ma már — mint a második német kiadás elé írt előszava is bizonyítja — ő is elismeri korabeli értékeit. Az utóbbi viszont a legmagasabb elvi színvonalú elméleti szintézise annak a következetes harcnak, amelyet Lukács — marxista korszakának különböző periódusaiban — a polgári dekadencia ellen vívott. Egyébként pedig életműve — akár maga vitatja egyes elemeit, akár mások — teljességében része már az egyetemes tudománytörténetnek, ezért a magyar szellem történetéből sem lehet egyetlen részletét sem kiiktatni.

Csetri Lajos

2 El lehet gondolkozni azon, hogy a Luchterhand Verlag nem járt-e el logikusabban, amikor a Soziologische Texte című sorozatában jelentette meg a Gondolat mostani kötetének anyagával jórészt egyező Lukács-válogatását, az igények gyors kielégítése végett, s ezzel majdnem egyidőben megindította Lukács Gesamtausgabéjét.

Mácsai István: Mari

Digitized by Google

A tanácsok szerepének növeléséről

Az elmúlt években megnövekedett a tanácsok szerepe állami és társadalmi életünkben. Ebbe az irányba hatott mindenekelőtt a gazdasági irányítás reformja, különösen a reformnak a tanácsok költségvetési gazdálkodására gyakorolt befolyása és a fejlesztési alap új rendszerének kialakítása. A tapasztalatok azonban azt is megmutatták, hogy a reform első éveiben — különböző okokból — még nem érvényesülnek kellő módon az új elvek és szabályok. (Mindenekelőtt azért nem, mert a harmadik ötéves terv már előbb megszabta azt a kört, amelyben a gazdálkodás és a fejlesztés megvalósul.)

Növelte a tanácsok és a végrehajtó bizottságok önállóságát és felelősségét az apparátus kettős alárendeltségének megszűnése. De ahhoz is idő kell, hogy a helyes elv jól realizálódjon. Tisztázni kell azt, hogy mit kell érteni az ágazati és a területi politika egységén. (A tanácsok pl. mezőgazdaságon eddig lényegében a termelőszövetkezeteket értették.)

Az elmúlt időszakhoz képest meggyorsult a hatáskörök decentralizálása: ipari, kereskedelmi, építésügyi hatáskörök lekerültek a községi tanácsokhoz. Ennek feltételeként 1968-ban letrejött a községi szakigazgatás szervezete. Az új szabálysértési törvény felhatalmazást adott a községeknek arra, hogy egyes ügyeket ők bíráljanak el. Végül: új vonások mutatkoznak a tanácsi hálózatban is. Meggyorsult a közös tanácsok létrehozása a községekben. Kis mértékben ugyan, de csökkent a járások száma és nőtt a városoké. A közelmúltban megszületett a határozat arról, hogy nagyközségeket lehet alakítani és hogy egyes községi tanácsokat városi irányítás alá lehet helyezni.

Ezek a változások önmagukban is bizonyítják: meggyorsult az a folyamat, amelynek eredményeként a tanácsok alkalmasabbá válhatnak állami és társadalmi feladataink szolgálatára.

A Központi Bizottság márciusi határozata ezt a folyamatot gyorsítani kívánja és szélesebb alapokra helyezi. A teendőket a határozat így összegezte: „Növelni kell a tanácsok társadalmi, politikai szerepét, önkormányzati jellegét, hatáskörét és felelősségét a helyi feladatok megoldásában." Ebben a megfogalmazásban újszerű az „önkormányzati" jelleg, mint a tanácsok szerepének egyik eleme. Ezt a megállapítást már eddig is több módon értelmezték és vitatták. En is ezzel szeretném kezdeni.

Önkormányzati jellegen szerintem két dolgot kell érteni. Egyrészt: az eddigit meghaladó hatáskört (és természetesen a gazdasági hatáskörök érvényesítéséhez szükséges anyagi eszközöket); másrészt olyan állami jogi garanciákat, amelyek nem engedik megsérteni az önállóságot. (Az önállóság természetes velejárójának kell tekinteni a felelősséget, mind az össztársadalmi érdek, mind a helyi érdek szempontjából.)

A tanácsok hatáskörével, további szerepével kapcsolatosan azt tartom a legfontosabbnak, hogy világosan fogalmazzuk meg: mi a központi állami szervek szerepe, feladata, és mit kell elvárni a jövőben a tanácsoktól, mi tartozzon az ő feladatkörükbe.

Véleményem szerint tehát nem „leadni" kellene egyes határköröket a tanácsokhoz, hanem az állami munka egészét áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni őket. Mindezt a demokratikus centralizmus elvének betartásával, érvényesítve a központi irányítást az állami munka politikai tartalmában és fő kérdéseiben. A tanácsok önkormányzati jellege ugyanis nem jelentheti a helyi érdekeknek a társadalom és az állam általános érdekeivel ellentétben történő érvényesítését. Véleményem szerint a tanácsok önkormányzati jellegének növelését csak úgy helyes

Digitized by Google

Néhány szóban még vissza kell térnem a kötet megjelenésének technikai körülményeire. Amilyen öröm a kötet anyaga, annyira sajnálatos a viszonylag sok, néhol értelemzavaró nyomdahiba. Némi problémát okoz az is, hogy a Gondolat Kiadó Lukács György válogatott művei sorozatának első köteteként jelentette meg a könyvet. De nem lehet elképzelni olyan Lukács-sorozatot, amelyben ne kerülnének újrakiadásra azok a művek is, melyekből ez a válogatás jelentős részeket közölt[2]. Különösen a *Theorie des Romans* és a Hamburgban *Wider den missverstandenen Realismus* címmel megjelent, több világnyelven hozzáférhető, de a magyar olvasóközönség számára nyelvünkön teljességgel még mindig el nem érhető mű sorsa izgalmas ebből a szempontból. Az előbbivel szemben a magyar könyvkiadásnak már félévszázados adóssága van, hisz a maga idejében egy európai jelentőségű — ma már ugyan mindenképpen elavult és joggal vitatott — tudományos irányzatnak volt a reprezentatív műve. Bármennyire jogosult volt is, hogy maga Lukács is elfordult tőle, ma már — mint a második német kiadás elé írt előszava is bizonyítja — ő is elismeri korabeli értékeit. Az utóbbi viszont a legmagasabb elvi színvonalú elméleti szintézise annak a következetes harcnak, amelyet Lukács — marxista korszakának különböző periódusaiban — a polgári dekadencia ellen vívott. Egyébként pedig életműve — akár maga vitatja egyes elemeit, akár mások — teljességében része már az egyetemes tudománytörténetnek, ezért a magyar szellem történetéből sem lehet egyetlen részletét sem kiiktatni.

Csetri Lajos

2 El lehet gondolkozni azon, hogy a Luchterhand Verlag nem járt-e el logikusabban, amikor a Soziologische Texte című sorozatában jelentette meg a Gondolat mostani kötetének anyagával jórészt egyező Lukács-válogatását, az igények gyors kielégítése végett, s ezzel majdnem egyidőben megindította Lukács Gesamtausgabéjét.

Mácsai István: Mari

Digitized by Google

A tanácsok szerepének növeléséről

Az elmúlt években megnövekedett a tanácsok szerepe állami és társadalmi életünkben. Ebbe az irányba hatott mindenekelőtt a gazdasági irányítás reformja, különösen a reformnak a tanácsok költségvetési gazdálkodására gyakorolt befolyása és a fejlesztési alap új rendszerének kialakítása. A tapasztalatok azonban azt is megmutatták, hogy a reform első éveiben — különböző okokból — még nem érvényesülnek kellő módon az új elvek és szabályok. (Mindenekelőtt azért nem, mert a harmadik ötéves terv már előbb megszabta azt a kört, amelyben a gazdálkodás és a fejlesztés megvalósul.)

Növelte a tanácsok és a végrehajtó bizottságok önállóságát és felelősségét az apparátus kettős alárendeltségének megszűnése. De ahhoz is idő kell, hogy a helyes elv jól realizálódjon. Tisztázni kell azt, hogy mit kell érteni az ágazati és a területi politika egységén. (A tanácsok pl. mezőgazdaságon eddig lényegében a termelőszövetkezeteket értették.)

Az elmúlt időszakhoz képest meggyorsult a hatáskörök decentralizálása: ipari, kereskedelmi, építésügyi hatáskörök lekerültek a községi tanácsokhoz. Ennek feltételeként 1968-ban letrejött a községi szakigazgatás szervezete. Az új szabálysértési törvény felhatalmazást adott a községeknek arra, hogy egyes ügyeket ők bíráljanak el. Végül: új vonások mutatkoznak a tanácsi hálózatban is. Meggyorsult a közös tanácsok létrehozása a községekben. Kis mértékben ugyan, de csökkent a járások száma és nőtt a városoké. A közelmúltban megszületett a határozat arról, hogy nagyközségeket lehet alakítani és hogy egyes községi tanácsokat városi irányítás alá lehet helyezni.

Ezek a változások önmagukban is bizonyítják: meggyorsult az a folyamat, amelynek eredményeként a tanácsok alkalmasabbá válhatnak állami és társadalmi feladataink szolgálatára.

A Központi Bizottság márciusi határozata ezt a folyamatot gyorsítani kívánja és szélesebb alapokra helyezi. A teendőket a határozat így összegezte: „Növelni kell a tanácsok társadalmi, politikai szerepét, önkormányzati jellegét, hatáskörét és felelősségét a helyi feladatok megoldásában." Ebben a megfogalmazásban újszerű az „önkormányzati" jelleg, mint a tanácsok szerepének egyik eleme. Ezt a megállapítást már eddig is több módon értelmezték és vitatták. Én is ezzel szeretném kezdeni.

Önkormányzati jellegen szerintem két dolgot kell érteni. Egyrészt: az eddigit meghaladó hatáskört (és természetesen a gazdasági hatáskörök érvényesítéséhez szükséges anyagi eszközöket); másrészt olyan állami jogi garanciákat, amelyek nem engedik megsérteni az önállóságot. (Az önállóság természetes velejárójának kell tekinteni a felelősséget, mind az össztársadalmi érdek, mind a helyi érdek szempontjából.)

A tanácsok hatáskörével, további szerepével kapcsolatosan azt tartom a legfontosabbnak, hogy világosan fogalmazzuk meg: mi a központi állami szervek szerepe, feladata, és mit kell elvárni a jövőben a tanácsoktól, mi tartozzon az ő feladatkörükbe.

Véleményem szerint tehát nem „leadni" kellene egyes határköröket a tanácsokhoz, hanem az állami munka egészét áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni őket. Mindezt a demokratikus centralizmus elvének betartásával, érvényesítve a központi irányítást az állami munka politikai tartalmában és fő kérdéseiben. A tanácsok önkormányzati jellege ugyanis nem jelentheti a helyi érdekeknek a társadalom és az állam általános érdekeivel ellentétben történő érvényesítését. Véleményem szerint a tanácsok önkormányzati jellegének növelését csak úgy helyes

Digitized by Google

értelmezni, hogy a helyi feladatok megoldásával részesei legyenek az állami munka egészének. És minthogy e rájuk bízott feladatok helyben jobban, eredményesebben láthatók el, helyi tevékenységükkel növelik az állami munka hatékonyságát, erősítik szocialista államunkat.

Az eddigiekből következik, hogy nem tartom teljesen elfogadhatónak Varga József írásának azt a megállapítását, hogy „államszervezetünk és működése további korszerűsítésének előkészítése elvileg a helyi és a központi szervekből kiindulva egyaránt elképzelhető". Meggyőződésem szerint már ma is előbbre tarthatnánk, ha nemcsak egy-egy gyakorlati részkérdést rendeztünk volna, hanem az állami élet egészét vizsgálva tűztük volna napirendre a tanácsok jövőbeli szerepét. A Központi Bizottság által kezdeményezett és irányított munkában azt tartom elsősorban fontosnak, hogy ez most ilyen mederben és a teljes áttekintés és megoldás igényével fog folyni. A tanácsok helyét, szerepét szerintem csak ilyen komplex módon lehet megítélni és meghatározni. Így lehet elejét venni a rögtönzéseknek és teljesíteni azt a követelményt, hogy itt az állami munka egészéről és egységéről is szó van. Újra szeretném hangsúlyozni, hogy a tanácsi önkormányzat fejlesztése csak az egységes állami munka részeként fogható fel.

Azok a megállapítások, amelyek a tanácsok, illetőleg a képviseleti-önkormányzati testület új szerepkörét vizsgálva, a választási rendszer módosítását mérlegelik, elgondolkoztatók. Tulajdonképpen az indokolja a kérdés felvetését, hogy képessé kell tenni a testületet arra, hogy kellő ismeretek alapján, felelősséggel döntsön, és így jól élhessen szélesebb hatáskörével. Ennek a legegyszerűbb és a célnak leginkább megfelelő módját abban látom, hogy a tanács nem tanácstagokat is választhasson mind a végrehajtó bizottság, mind az állandó bizottságok teljes jogú tagjaivá. Ezeknek aránya úgy legyen megszabva, hogy a lakosság által választott tanácstagok legyenek többségben, de a tanács által választott végrehajtó bizottsági és állandó bizottsági tagok is legyenek teljes jogú tagjai a testületeknek. Így olyan érdekelteket és szakembereket lehetne bevonni a végrehajtó bizottságba és az állandó bizottságokba, akikre nagy szükség lesz a javaslatok kialakításában, a döntésekben, vagy a döntések előkészítésében. Ezzel a gyakorlattal szerintem nem éled fel az a veszély, hogy újra felesleges és formális bizottságokat hozzunk létre. Véleményem szerint az okozta a bizottságok korábbi túltengését, hogy sokszor érdemi feladat és hatáskör nélkül „működtek". Erre eddig sem volt szükség és a jövőben sem lesz. De most éppen arról van szó, hogy növekszik a tanácsok hatásköre, és a bizottságok keretet adhatnának ahhoz, hogy e testületekben meglegyenek a megnövekedett feladathoz szükséges személyi feltételek.

A tanácsnak az a joga, hogy válasszon, nem új. Választják pl. a népi ellenőrzési bizottság tagjait és a népi ülnököket. Ami a jelöltek személyét illeti: a Hazafias Népfront szerveit lehetne felhatalmazni a javaslattétel jogával. Így válhatna a tanács mint testület és a végrehajtó bizottság alkalmassá kibővült tevékenységének ellátására.

A tanácsok jellegéről kialakult vita meglehetősen egyértelmű abban, hogy elveti azt a felfogást, amely szerint a tanácsok egyben tömegszervezetek is, de hangsúlyozza a tömegkapcsolatok jelentőségét. Itt most nem kívánok azzal foglalkozni, hogy milyen módszereket kíván a jövőben a tanácsoktól a jó tömegkapcsolat (a nagyobb nyilvánosság, szélesebb körű véleménycsere a lakossággal, a lakosság tájékoztatása stb.) Inkább az igazgatási-hatósági munka néhány problémájára kívánok utalni. Talán azért is jó, hogy nem a tanácsok tömegszervezeti szerepéről, hanem tömegkapcsolatairól beszélünk, mert így nyilvánvalóbb, hogy csak az igazgatási-hatósági munka egyszerű, gyors és törvényes intézésével alakíthatnak ki a tanácsok jó kapcsolatot a lakossággal. A tanács város- vagy községfejlesztő ténykedése, a helyi politikában kialakult szerepe általában nem olyan mértékben személyre szóló, minden egyes embert láthatóan, közvetlenül érintő, mint a különféle ügyekben hozott intézkedései, döntései, határozatai. Ezért van különleges jelentősége annak, hogy hogyan intézi az ügyeket a tanács, pontosabban az apparátusa. Ezt a tevékenységet a testületi munkával egyenrangúnak kell tartani!

A Minisztertanácsnak az a határozata, amely arra utasította az illetékeseket, hogy egyszerűsítsék az ügyek intézését és

Digitized by Google

szüntessék meg a felesleges előírásokat, az egyik legfontosabb segítője lehet a mainál jobb kapcsolat kialakításának az állampolgárok és a tanácsok között. Az ügyintézés egyszerűsítésével azt is el kellene érni, hogy kevesebb „ügyük" legyen az állampolgároknak. (Van ezzel ellentétes szándék is. A közelmúltban találkoztam olyan javaslattal, amely az amúgy is nehézkes építési eljárást bővíteni akarta egy újabb előzetes engedély megszerzésének előírásával.)

Amikor a tanácsok létrejöttek, hozzájuk kerültek azok a különböző szakigazgatási feladatok, amelyek korábban centrális irányítás alatt álltak (oktatásügy, mezőgazdaság, pénzügyigazgatás stb.). Azóta azonban két évtized telt el, és ezért célszerű áttekinteni a központi irányítás alá tartozó igazgatási szerveket és a tanácsok hatáskörébe adni közülük azokat, amelyek nem össz-állami érdek, vagy egyéb speciális szempont alapján működnek. Az állami tűzoltóságtól kezdve egészen a kereskedelmi felügyelőségig számos ilyen szerv van. Ezt kellene tenni azokkal a szervekkel is, amelyek az utóbbi években jöttek létre. Ilyenek pl. a mezőgazdaság egyes szakigazgatási intézményei, amelyek felemás módon két szervhez is tartoznak: a minisztériumhoz is és a tanácshoz is. Ha azt akarjuk, hogy a tanácsok érdemben és felelősen foglalkozzanak területük ügyeivel, akkor a különböző igazgatási szervek — néhány kivételtől eltekintve — a tanácsok irányítása alá kell, hogy kerüljenek. Azt gondolom, hogy ez feltétlenül egyszerűsíti az eljárásokat és emeli a munka színvonalát. Egy példa erre: egyesek nagyon féltek attól, hogy a múzeumok tanácsi felügyelet alá kerülnek. Végül azonban kiderült, hogy ez javukra vált a múzeumoknak: közelebb kerültek a megyék kulturális életéhez, és még anyagilag is jól jártak.

A tanácsok szerepét illetően nagyon sok függ attól, hogy miképpen alakul gazdasági hatáskörük. A Központi Bizottság múlt év december 4-i határozata a következőt mondja erről: „Nagyobb szerepet kell kapniuk a tanácsoknak a gazdaságfejlesztésben, a gazdaságfejlesztés területi, társadalmi-gazdasági összefüggéseinek koordinálásában." Ez az elv eddig — a tanácsi gazdaság fejlesztésén kívül — főleg a közös (koordinált) beruházások és az iparfejlesztés támogatására egyes területek részére biztosított előirányzatok felhasználása révén érvényesül. A határozatban azonban ennél többről van szó.

Kétségtelen, hogy a tanácsok csak a jelenleginél nagyobb anyagi eszközökkel vehetnek eredményesen részt a gazdaságfejlesztésben. A határozatban felsoroltakon kívül adva vannak azok a tennivalók, amelyek a kommunális ellátás és a szolgáltatások fejlesztésében, valamint a kulturális és szociális területen hagyományosan is a tanácsok feladatát képezik. Hol lehetne megteremteni azt az anyagi forrást, amely a régebbi és az új feladatok eredményes megoldásához szükséges? Szerintem jó kezdetnek bizonyult a kommunális adó bevezetése. Miért? A kommunális adó a kifizetett bérekhez igazodik, és a bérek különbségei és a kommunális adó eltérő kulcsai ellenére, a foglalkoztatottak létszámát is kifejezi. Az adott terület tanácsának gazdaságfejlesztési feladatai pedig többé-kevésbé arányosak az ott dolgozó emberek számával. A megoldást tehát abban látom, hogy a termelő üzemek (a mezőgazdaságiak is), kivétel nélkül fizessenek kommunális adót. Az adó mértéke legyen a jelenleginél lényegesen magasabb, de ne növelje a vállalatok, az üzemek terheit, hanem a nyereségadóból és a mezőgazdasági tsz-ek adóiból kerüljön ki. Vagyis a tanácsoknak ne bevételeket engedjenek át, hanem keletkezési helyükön „csoportosítsák át" a kommunális adó bővítésére a bevételeket. E vázlatos javaslat lényege: a kommunális adó jelentős növelése és az állami bevételek részleges átengedése a kommunális adó céljára.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a tanácsoknak a mainál jobb anyagi adottságai sem indokolnák azt, hogy az üzemek ne foglalkozzanak kulturális és szociális fejlesztéssel. Ez nemcsak anyagi kérdés. Ilyen elhatározás sem az üzemi demokrácia, sem a szakszervezetek szempontjából nem volna megengedhető. Az azonban teljesen indokolt, hogy igyekezzünk az eddiginél jobban összevonni az üzemi és a tanácsi eszközöket és koordináltan, hatékonyan gondoskodni felhasználásukról.

A másik tennivalót abban látom, hogy ki kell alakítani a területfejlesztés tervezési rendjét. Elvileg világos, hogy a területi, megyei terv hogyan kapcsolódik a népgazdasági tervhez. Ami itt még a részletekben kérdéses, azt a következő

Digitized by Google

hónapokban, a negyedik ötéves terv előkészítése során kell tisztázni. Mi legyen azonban a megyei tervek tartalma, hogyan tükrözzék ezek a szűkebb tanácsi gazdaságokra és fejlesztésre vonatkozó program mellett azokat a gazdasági összefüggéseket, amelyek az adott megye egészére vonatkoznak? És mindezt úgy, hogy érvényesüljön a gazdálkodó szervek önállósága is?

Az adott megye munkaerő-helyzete, építőipari kapacitásmérlege pl. az egész fejlődést meghatározza. Ezekben a tervekben együtt kell látni a közlekedés egészének helyzetét, fejlődését. Ha az iskolahálózatot nézzük, ott sem elég, ha azt tudjuk, hogy mi legyen a tanácsi felügyelet alatt dolgozó iskolákkal. Ez kapcsolódik a minisztériumok oktatási intézményeinek helyzetéhez, jövőjéhez és ezen belül pl. a szakmunkásképzéshez.

Ezek a gondolatok is inkább csak jelzései annak a nagy kérdésnek: mi lesz az új helyzetben a megyei tervek tartalma, rendje? Milyen lesz az a gazdasági program, amelyet az új gazdasági irányítás viszonyai között a tanácsoknak ki kell dolgozniuk? A tanácsok szerepe és felelőssége — véleményem szerint — nem merülhet ki operatív intézkedésekben, vagy részkérdések megoldásában. Átfogó, a terület egész sorsát, jövőjét szolgáló helyi programot, tervet is ki kell dolgozniuk. Egységesen kellene ennek az elveit szabályozni, a feltételeit megteremteni — a részletesebb, pontosabb kialakítás már a megyék dolga lehetne.

Kmetty János: Szentendrei festő

A tanácsi szinteket vizsgálva, a mai viszonyok között, és várhatóan a jövőben is, megnő a községek szerepe. Ez megfelel a munka decentralizálásának, annak, hogy az ügyek intézése közelebb kerül az érdekeltekhez. Helyes, hogy az alacsony lélekszámú községek egy része az elmúlt években egyesítette tanácsait. Október elsejével kialakulnak a nagyközségek amelyeknek széles hatáskörük lesz a helyi ügyek intézésében. Ismeretes, hogy az ország lakosságának még csaknem 60 százaléka községekben él. Minden olyan intézkedés tehát, amelv a községek szerepét érinti, a lakosság egy részének az életére is kihat.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a községek növekvő szerepe nem automatikusan bontakozik ki. Egyrészt gyorsítani kell a hatáskörök leadását, másrészt erőteljesebben segíteni kell a községi apparátus felkészültségét. Sajnos a kívánatosnál lassabban halad a hatáskörök átadása a megyétől a járásoknak, onnan pedig a községekhez. (Gyakran központi szervek intézkedése is szükséges hozzá.) De nehézségek származnak abból is, hogy a községi vezetők és az apparátus segítése, felkészítése igen sokszor még nem felel meg az új helyzetnek. Hiába van különböző kérdésekben hatásköre a községi szakigazgatási szerveknek, ez egymaga még nem biztosítja a helyes gyakorlatot. A községek szerepére nagyobb gondot kell fordítanunk, mert kulcsszerepet töltenek be a tanácsrendszer fejlesztésében.

E cikkben nem kívánom részletesebben vizsgálni a városok helyzetét. Inkább talán a járásokról kellene szólnom, de csak annyit kívánok jelezni, hogy jövőbeli szerepük sok tisztázandó kérdést vet fel. Gazdasági hatáskörük meglehetősen szűkre szabott, egy-egy járásban kevés az intézmény. Jellegüket egyre inkább az igazgatási feladatok szabják meg. Jogos tehát az a szándék, hogy alaposan megvizsgáljuk helyzetüket.

Varga József írása sok gondolatot ébreszt az olvasóban, érdekes és hasznos áttekintést ad azokról a problémákról, amelyek a tanácsi területen dolgozókat is foglalkoztatják. Írásával, az itt jelzett ellenvetéstől eltekintve, egyetértek.

Gonda György

Digitized by Google

A természetadta jelleg szerepe a marxi filozófiában

A vita értelméről

Szabó András György terjedelmes vitacikkét olvasva, szükségesnek tartom felhívni a figyelmet egy nem kívánatos jelenségre. Mivel a vita olyan kérdés köré koncentrálódik, hogy miként kell értelmezni a marxi koncepció néhány igen lényeges alapgondolatát, a vitatkozó felek, az autentikus értelmezésre törekedve, Marx-idézetekkel, illetve ezekhez fűzött következtetéseikkel érvelnek. Első pillanatra ez nemcsak természetesnek, hanem nagyon helyénvalónak is tűnik. Pedig a dolog egyáltalán nem ilyen egyszerű. Különféleképpen értelmezik ugyanis Marx egyes gondolatait, s így fennáll az a lehetőség, hogy a továbbiakban — gyakorlatilag szinte végtelenül — folytatódjék valamiféle „ki tud jobban Marxot idézni"-játék. A mind terjedelmében, mind tartalmában igen gazdag marxi életmű erre szinte kimeríthetetlen alapot nyújt.

Felvetődik azonban a kérdés: *tisztázódhatnak-e ily módon* a vitatott problémák? Továbbá: vállalkozhat-e majd valaki annak eldöntésére, hogy „melyik Marx-idéző az igazi Marx-idéző"? Aligha!

Nehezíti a helyzetet, hogy Marx gondolatmenetei — éppen azért, mert rendkívül alapos tudós volt — rendszerint igen sok vonatkozást érintő hosszabb fejtegetések. Ha ezekből egy-egy részt kiragadunk, könnyen lehet, hogy eredeti értelmétől *lényegesen eltérő* mondanivalójú idézet-összeállításokat kapunk.

Hogy ez mennyire lehetséges, arra éppen Szabó András György szolgáltat szemléletes példát. Vitacikkének második részében a következőképpen építi bele Marx egy kiragadott gondolatát a maga gondolatmenetében: „Ez az önellentmondás *a valóságos ellentmondás* tagadásának következtében áll elő. *A tőke* e valóságos ellentmondás tudományos kifejtését abban a konklúzióban foglalja össze, hogy »a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását«. Hogy Marx e szükségszerűséget nem fetisisztikus értelemben fogta fel, azt nemcsak egész gondolatmenete bizonyítja, hanem az e passzushoz írt lábjegyzete is, melyben a Kommunista Kiáltványnak a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó szavait idézi. Közvetlenül ezt megelőzően pedig félreérthetetlenül leszögezi: »Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve *olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg* a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik«."

Ebben a beállításban, a két helyről összeillesztett idézet felsorakoztatásával tehát úgy látszik, mintha Marx az utóbbi idézetben is a kapitalizmus elleni mozgalomról, a szocialista forradalomról írna. Nézzük azonban, mi a helyzet valójában. A félreértés elkerülése végett hosszan kell idéznünk. Ehelyütt Marx — félre nem érthetően — *a tőkés felhalmozás módjáról* beszél, és a szétforgácsolt, kis magántulajdonon alapuló termeléssel kapcsolatban állapítja meg a következőket: „Ez a termelési mód a föld és a többi termelési eszköz szétforgácsolását tételezi fel. Kizárja nemcsak az utóbbiak koncentrációját, hanem a kooperációt, a munkának ugyanazon a termelési folyamaton belüli megosztását, a társadalom úrrálevését a természeten és a természet társadalmi szabályozását, a társadalmi termelőerők szabad fejlődését is. A termelés és a társadalom szűk, természetadta korlátaival fér csak össze. Ennek megörökítését akarni annyit jelentene, mint — ahogyan Perqueur joggal mondja — »az általános középszerűséget elrendelni«. Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik. Megsemmisítése, az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való átváltoztatása, tehát a nép

Digitized by Google

nagy tömegének megfosztása a földtől, a nép tömegének ez a szörnyű és kínos kisajátítása — ez a tőke előtörténete." (MEM, 23. köt. 711—712. old.)

Így fest a szóban forgó gondolatmenet, amiből látható, hogy itt nem a szocialista forradalom szükségszerű bekövetkezéséről van szó, aminek bizonyítására pedig a szerző felhasználta.

Nos, mindezzel csak azt szerettem volna illusztrálni, hogy milyen veszélyeket rejt magában az egész fejtegetésből kiragadott egyes mondatok vagy rövid szövegrészek bizonyítékként vagy cáfolatként való felhasználása. Mi lehet azonban a megoldás felé vezető út? Hiszen a vita olyan gondolatok értelmezéséről folyik, melyek már sok évtizede írásos formában közkézen forognak. Úgy vélem, a járható út az, ha szakítunk az összefüggéseiből kiragadott gondolatok, mondatok érvként való felhasználásának módszerével, s ehelyett azoknak a *koncepcionális gondolatoknak* a vizsgálatára és helyes értelmezésére törekszünk, amelyek végigvonulnak az egész marxi életművön.

Véleményem szerint éppen a vitatott kérdések szempontjából az egyik legfontosabb ilyen probléma a természetadta jellegnek, illetve az ettől való megszabadulás folyamatának marxi értelmezése. Erről szeretném röviden kifejteni nézeteimet.

Az emberiség előtörténete és igazi története közti különbség

Szinte közhelynek számít az a marxi megállapítás, amely szerint a kapitalizmus felszámolásával befejeződik az emberiség előtörténete és megkezdődik igazi története. Eltérők lehetnek azonban a vélemények abban a tekintetben, hogy miként értelmezzük ezt a rendkívül mély értelmű s kétségkívül az egész koncepcióban érvényesülő megállapítást. Mivel úgy vélem, ennek a kérdésnek a vizsgálata hozzájárulhat a marxi értelemben vett gyakorlat fogalmának tisztázásához, talán nem lesz felesleges kissé elidőznünk ennél.

Az emberi tevékenység filozófiai jellemzése már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban megtalálható. Arra az ugyancsak ismert gondolatra utalok, amelyben az ember és az állat élettevékenysége közti különbségről van szó. Eszerint az ember — az állattal szemben — *megkülönbözteti önmagát az élettevékenységétől*, s ezt mintegy „akarása és tudata tárgyává teszi". Az élettevékenység e sajátos módjának kifejtése mármost rendkívül fontos a szóban forgó vita szempontjából. Erre épül fel az a történetfilozófiai vizsgálódás, amelyet *A német ideológiá*ban találunk. Ha ugyanis a tevékenység sajátos módjában sikerült meghatározni az embernek az állattól való lényeges különbségét, akkor már elvileg megvan az a lehetőség is, hogy a következetes materialista világfelfogás alapján lehessen kifejezni a társadalmi-történelmi létforma sajátosságait.

A következetes materialista világfelfogás, mint ismeretes, e téren elsősorban azt jelenti, hogy az ember is *a természet része*. De ezt a materialista felfogást nem lehet következetesen érvényesíteni mindaddig, amíg a sajátos emberi tevékenységet nem a *marxi módon* értelmezzük. Másként nem lehet elfogadható materialista magyarázatot adni arra: hogyan tudja egy természet részeként létező lény egyre fokozódó mértékben uralma alá vonni a természetet. Az idealizmusnak (és a vallásnak) könnyű volt e kérdésre válaszolnia, mert számára minden megoldódott egy olyan, emberen kívüli princípium feltételezésével, amely egyrészt természetfeletti hatalom, másrészt a maga hasonlatosságára formálja az embert. A Marx előtti materializmus pedig azért nem tudott kielégítő választ adni a társadalmi fejlődésre, mert szemléletmódjában nem tudott túljutni a természettörvények mindenre, *a társadalomra is* kiterjedő alkalmazásán. A megoldás csakis az lehetett, ami Marx nevéhez fűződik: a sajátos emberi tevékenységben (melyben az ember tudatosan megkülönbözteti önmagát e tevékenységtől) keresni a társadalmi-történelmi fejlődés alapját. Ezzel lehetett feltárni azt a dialektikus kölcsönhatást, amely a társadalmi lét alapja; hogy ti. egyfelől az ember tudatosan formálja a természetet, másfelől az ily módon állandóan változó természeti környezet alakítja, formálja az embert is.

Ezért merül fel *A német ideológiá*ban a *természetadta jelleg, illetve az ettől való megszabadulás problémája*. E felfogás szerint a társadalmi-történelmi lét azért állandóan változó folyamat, mert az ember — sajátos tevékenysége folytán

Digitized by Google

— egyre inkább „kidolgozza magát" a természetadta jelleg „fogságából". A természeti lét nem adekvát az ember számára, hanem az emberi tevékenység egy másfajta lét, a *társadalmi-történeti lét* létrejöttét jelenti. Minél inkább háttérbe szorul az emberi tevékenység folytán kialakuló új létformában a természetadta jelleg, annál inkább érvényesülnek a történelmileg kimunkált lényegi erők, az emberi képességek. Itt tehát egy olyan ontológiailag új formával van dolgunk, amelynek valójában csak legvégső soron alapja a természeti lét, amelynek azonban egészen másfajta, erre felépülő létkategóriái vannak.

Itt azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a dolog korántsem ilyen „egyszerű". A történelmi fejlődés során ugyanis elvontan az emberi tevékenység egyre több és egyre hatékonyabb eszközt hozott létre — mint a természetadta jellegtől való megszabadulás lépcsőfokait —, de mindez a társadalmi viszonyok miatt jórészt csak *puszta lehetőség* maradt, vagy pedig egy sajátos „visszájára fordulásban" elidegenült az embertől. Az elidegenülés folytán pedig egy viszonylag magasan fejlett történelmi-társadalmi fokon *megerősödik, újjáteremtődik a természetadta jelleg.* Hogy ez a gondolat szintén fontos része az egész marxi koncepciónak és végigvonul az egész életművön, azt bizonyítja az, hogy megtalálható mind *A német ideológiá*ban (ahol természetadta társadalomként szerepel az a társadalom, amelyben az ember által létrehozott dolgok kinőnek az ember ellenőrzése alól), mind a *Nyersfogalmazvány*ban (ahol Marx az emberek természetadta összefüggéseként jellemzi a dologi viszonyok uralmát a társadalom életében), mind pedig *A tőke* első kötetében (ahol a munkamegosztásról szóló fejtegetésekben az emberek céhek vagy kasztok szerinti elkülönülését a növény és állatvilág fajokra való elkülönítésével rokonítja).

Mindezt azért tartom rendkívül fontosnak, mert úgy látom, itt egy nagy félreértés mutatkozik. Amikor ugyanis Marx valóban természettörvény vagy természettörténeti folyamat analógiájával utal egyes társadalmi jelenségekre, akkor ezt annak a koncepciónak a jegyében teszi, amely szerint vagy a történeti-társadalmi fejletlenség, vagy a fejlett, de elidegenült társadalmi viszonyok miatt *az emberiség előtörténetében még uralkodik a természetadta jelleg.* A *Nyersfogalmazvány*ban ebből a szempontból igen éles különbséget tesz egyrészt a természet, másrészt a történelem termékeként létrejövő egyének között. Röviden: az emberiség előtörténetében magán az emberi tevékenységen is uralkodik a természetadta jelleg, az emberiség igazi története pedig Marxnál azt a korszakot jelenti, amikor a vonatkozásaik teljességét önmagukból kimunkált emberek tevékenysége már megszabadult a természetadta jellegtől, azaz mind termékeiket, mind társadalmi viszonyaikat már *a maguk ellenőrzése alá* tudják vonni. Ennek a gondolatnak a részletes kifejtését nemcsak a *Nyersfogalmazvány*ban, hanem *A tőke* első kötetében is megtalálhatjuk. De felmerül már *A német ideológiá*ban is, ahol a kommunizmus — többek között — olyan társadalmi folyamatként szerepel, amely *a tevékenység egész eddigi módja ellen* irányul.

A marxi koncepció szerint tehát a kommunizmusban, az emberiség igazi történetének korszakában megszűnik a természetadta jelleg uralma a társadalomban, vagyis megvalósul mindaz a lehetőség, amelyet az emberiség küzdelmes előtörténetében már kimunkált ugyan, de amely az elidegenülés, visszájára fordulás miatt nem válhatott valóra. Az új, a társadalmi-történelmi létforma tehát csak akkor bontakozhat ki a maga teljességében, amikor megszabadult a természetadta jellegtől. Amíg a természetadta jelleg uralkodik a társadalmi létben, addig az embernek többé-kevésbé inadekvát a társadalmi környezet — főként azokhoz a lehetőségekhez képest, amelyeket már történelmileg kimunkált, de amelyek nem, vagy csak eltorzultan (visszájára fordultan) valósulhattak meg. Ezért értékelte Marx oly nagyra az emberiség előtörténetében a görög antikvitást, az emberiség normális gyermekkorát. E korszakban ugyanis a történelmileg korlátolt lehetőségekhez képest viszonylag maximálisan valósult meg a természetadta jelleg feletti társadalmi uralom. Ezért normális Marx szemében az eddigi történelmi fejlődés e nagy pillanata (hasonlóképpen a reneszánsz is).

Véleményem szerint ebből az alapállásból közelíthető meg helyesen az a kérdés is, hogy miként értelmezzük az olyan alapvető marxi megállapítást, mint azt,

Digitized by Google

hogy az emberek maguk csinálják történelmüket. A társadalmi lét *előtörténeti időszakában* az emberi tevékenység bizonyos determinánsai — a természetadta jelleg uralma következtében — többékevésbé valóban természettörvényekre emlékeztetnek. (Természetesen ez esetben is csak analógiaképpen.) A társadalmi lét embernek adekvát, igazi történeti korszakában viszont az emberi tevékenység megszabadul a természetadta jelleg uralmától, s ennek eredményeként a maga teljességében kibontakozhat az a létforma, amelynek determinánsai már semmiképpen nem természettörvény-jellegűek. Ekkor fejlődhet ki totálisan — a potenciálisan már kimunkált lehetőségekből — a lét társadalmi formája. Ekkor az emberek olyan történelmi események, folyamatok szereplőivé válnak, amelyeket önmaguk fejlődésének, befolyásolásának tudatos irányítása végett hoznak létre.

A valóságos történelmi-társadalmi változásnak megfelelően mármost *a marxi filozófia* olyan világnézet, amely felismeri e totálisan kibontakozó társadalmi létforma megvalósításának lehetőségét, s ezt az eddigi történelemből mint előtörténetből adódó perspektívaként magyarázza, hogy ily módon létrehozásának egyik mozgósító erejévé váljék. Ezért *lényegét tekintve* a történelmi-társadalmi létformára vonatkozik. Kiterjesztése a természetre szükségképpen olyan antropomorfizáló természetfelfogást ad, amely inadekvát a természeti létformával. Ebből az is következik, hogy ilyesféle „természettudományos materializmussal" nem nyerhetjük meg a marxizmus számára a természettudományokat művelő vagy akár csak eléggé ismerő embereket. Szeretném hangsúlyozni azonban, hogy mindez elvileg nem zárja ki ennek lehetőségét, hogy létrejöjjön, ugyancsak következetes materialista alapon, egy a természeti létformát filozófiai szempontból értelmező ontológia. Csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától; azaz nem is lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívülesnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción.

Lieskó György

A társadalom önismeretének kérdéséhez

Ahhoz a több mint egy éve folyó vitához szeretnék néhány megjegyzést fűzni, amelyet Hegedűs András elvtársnak a Kortársban megjelent „Realitás és szükségszerűség" című cikke indított el, s amely közte és Meruk Vilmos elvtárs között a Társadalmi Szemlében folytatódott. A vitának arra a részére kívánok reflektálni, amely abban a kérdésben summázható: lehetséges-e — s ha igen, mikor és milyen módon — a szocialista társadalom önismerete és az ehhez szükséges társadalmi önkontroll? A probléma felvetését jogosnak, gyakorlati szempontból nagy jelentőségűnek, aktuálisnak és számos elméleti vonatkozást tartalmazónak vélem.

A vitában Hegedűs elvtárs azt az álláspontot képviseli, hogy a különböző társadalmi formációk — közöttük a szocialista társadalom is — *csak érett formájukban* képesek önelemzésre és önismeretre. A következőket írja: „... az európai szocialista társadalmak — ha nem is egyidőben és ha nem is egyenlő mértékben — de elérkeztek vagy elérkezőben vannak ezen társadalmi-gazdasági alakulatok érettségüknek, szebbé válásuknak ahhoz a fokához, amikor a társadalomnak belső analízise — Marx szavaival élve — »önbírálata« történelmileg nemcsak lehetővé, hanem egyben szükségszerűvé is vált."[1] Az utólagos önkontroll, önelemzés elvét Hegedűs elvtárs valamennyi társadalmi formáció megismerésének általános elveként interpretálja, s ezen interpretáció alátámasztására többek között a következő marxi gondolatra hivatkozik: „... a polgári gazdaság, csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött. Amíg a polgári gazdaság mitologizáló módon nem azonosította magát tisztán az elmúlttal, bírálata a korábbi, nevezetesen a feudális társa-

1 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

dalomról — amellyel még közvetlenül kellett küzdenie — ahhoz a bírálathoz hasonlított, amelyet a kereszténység a pogányságon, vagy akár a protestantizmus a katolicizmuson gyakorolt."[2]

Tény, hogy a polgári társadalom csak kifejlett formájában termelt ki igazán jelentős gazdasági önelemzést (lásd: klasszikus angol politikai gazdaságtan), amelynek alapján azután képes volt bizonyos összehasonlításokat, megkülönböztetéseket is tenni a polgári és a korábbi gazdasági rendszerek között. Hogy itt az önelemzés csak mintegy utólag, a kész formák kialakulása *után* következhetett be (s természetesen csak korlátozott mértékben), abban szerepe volt a polgári viszonyok spontán természetének, továbbá a társadalmi szaktudományok, eszközök, lehetőségek fejletlenségének, de még inkább az uralkodó osztályok partikuláris érdekeinek, amelyek eleve korlátozták a valóban következetes társadalmi önelemzés létrejöttét.

Hegedűs András számára azonban a kapitalizmus példája annak az igazolására szolgál, hogy *minden formációban*, s így a szocializmusban is *csak utólagos* lehet az önvizsgálat, s körülbelül akkor indulhat meg, amikor e formáció irreverzibilisen megszilárdult és elérte a csaknem teljes fejlettség szintjét. Legalábbis erre látszik utalni a polgári társadalom példájának idézése.

Hegel a valóságnak, s ezen belül a társadalmi jelenségeknek a megismerhetőségét illetően — mint ismeretes — szintén azt vallotta, hogy ezeknek csak utólagos elemzésük lehetséges. „A filozófia alapelvei" előszavában ezt írja: „Hogy még egy szót ejtsünk arról a kitanításról, hogy milyennek is kell lennie a világnak, ehhez a filozófia mindig későn érkezik. Mint a világ gondolata mindig akkor jelenik meg, amikor a valóság kiképződésének folyamata befejeződött és lezárult. Amit a fogalom tanít, szükségképpen ugyanezt mutatja nekünk a történelem, hogy csak a valóság érettségében jelenik meg az ideális a valósággossal szemben, és hogy az ideális csak akkor ragadja meg ezt a világot a maga szubsztanciájában, egy intellektuális birodalom formájában kiépítve. Amikor a filozófia a maga szürke színével szürkére fest, akkor az élet egyik alakja elöregedett, s a filozófia a maga szürkére festő szürkéjével nem tudja megfiatalítani, hanem csak megismerni azt; Minerva baglya csak az alkonyat beálltával kezdi meg röptét."[3] Hegel felfogásában — úgy gondolom — egyrészt az tükröződik, hogy a spontaneitáson alapuló formációk valóban kevéssé teszik lehetővé a tudományos előrelátást és a kialakulófélben levő folyamatok menet közben való értékelését. Másrészt álláspontjában annak a következménye is jelentkezik, hogy nem ismerte fel teljes mélységében a társadalmi elméletek gyakorlat-átalakító szerepét. Filozófiája sok vonatkozásban megőrzi a hagyományos szemlélődő jelleget, s ezért a társadalmi folyamatok kizárólag utólagos regisztrálásának lehetősége neki nem is okoz problémát, sőt teljesen természetesnek tűnik.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az önelemzés utólagossága még a szocializmust megelőző formációkban sem volt annyira kizárólagos, amilyennek Hegel és hozzá hasonlóan Hegedűs elvtárs is feltételezi. A francia materialisták például már a polgári viszonyok győzelme előtt is sok mindent megláttak a kapitalizmus társadalmi ellentmondásaiból, s ha úgy tetszik, „menet közben" megvilágították ezeket: észrevették a termelőerők fejlődésének bizonyos pozitív és negatív következményeit, megsejtették a konkurrenciaharcot mint a tőkés viszonyok általános tünetét stb.

Levonhatjuk-e tehát azt az *általános* következtetést, hogy a társadalom „önmegértése" *mindig, minden egyes társadalmi formációban kizárólag utólag, mintegy regisztráló módon mehet csak végbe?* Hegedűs András ugyanis a fiatal szovjet állam fejlődésének első szakaszát az önanalízis szempontjából a következőképpen értékeli: „... Ez azonban nem válhatott a szocializmus önanalízisévé, mert akkor még egyszerűen nem volt szocialista társadalom, csak a lehetőség, az út nyílott meg ennek a kiépítéséhez, s így nem is beszélhetünk ennek az új társadalomnak az önismeretéről sem."[4] Minthogy Hegedűs elvtárs csak a szocializmust építő országok érett szakaszában, egy nagyjából lezárult fejlődésszakasz

2 Marx—Engels Művei, 13. köt. 171. old.

3 G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonásai. Glockner-féle jubileumi kiadás. 20. köt. 36—37. old.

4 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. okt. 95. old.

Digitized by Google

után tudja elképzelni a társadalmi önanalízist, Meruk elvtárs pedig, vele polemizálva, már a szocializmus létrehozásának kezdeti szakaszában is feltételezi ennek lehetőségét, Hegedűs elvtárs alaptalanul azzal a naivitással vádolja őt, hogy a hatalom megragadása utáni időszakban feltételezi a kiépült szocialista társadalom létezését.

Azt hiszem, ha nem vennénk figyelembe a szocialista formáció sajátos lehetőségeit, akkor éppen abba a dogmatizáló hibába esnénk, amelytől Hegedűs András is óv bennünket. A probléma vizsgálatában semmiképp nem tekinthetünk el néhány nagyon lényeges különbségtől. Az egyik az, hogy a szocializmust „úgy hozzák létre", hogy van egy olyan ideológia, amely nemcsak felkészíti a forradalomra a tömegeket, hanem minden előző forradalmi elmélettől eltérően, tudományos megalapozottsággal fő vonalaiban fel is vázolja a társadalmi fejlődés objektív menetét és a társadalmi tevékenység ebből fakadó feladatait. A jövő társadalmának jellemzőit nem megszépített, illuzórikus formában, mint végső, túl nem haladható célt körvonalazza, hanem mint szükségszerű következményét az előző fejlődésfokoknak, s egyben belátható, meghatározott konkrét szakaszát a jövő fejlődésének. Másrészt a marxista elmélet — éppen azért, mert csak fő vonalaiban jellemzi a távoli jövő perspektíváját, s nem vállalkozik a részletek utópikus taglalására akkor, amikor a konkrét fejlődési fok még nem teszi lehetővé a részletek konkrét kimunkálását — eleve feltételezi, hogy egyes megállapításait a gyakorlati megvalósítás folyamatában fejleszteni fogják, részleteiben kidolgozzák, s ahol szükséges, korrigálják is, ha a fejlődés túlhaladta, vagy nem helytállónak bizonyította ezeket. Már a marxista elmélet e sajátosságából is következik az elmélet és gyakorlat állandó konfrontálásának és kontrolljának szükségessége.

Továbbá: a szocializmust építő társadalmakban általában a vezetés a marxista ideológia ismeretében tudatosan irányítja a társadalom építését, s ugyancsak tudatos a társadalmi önelemzésre való törekvés is. A széles néptömegek ugyanakkor csak fokozatosan sajátítják el az elméletet, s a szocializmus építésének időszakában az ösztönösségnek és a tudatosságnak igen sokféle árnyalata és változata van meg soraikban, kezdve a szocializmus fő céljainak illúziókkal tarkított általános helyeslésétől a politikai gyakorlati feladatok agitációs szintű megértésén keresztül egészen az elméleti felvértezettségig. Az emberek tevékenységének fő vonala azonban, az ösztönös mozzanatok és illúziók ellenére is, a társadalmilag kitűzött célok megvalósítására irányul. Minthogy a néptömegek is ismerik az alapvető társadalmi célokat, megvan a lehetőségük arra, hogy a legkülönbözőbb társadalmi szinteken ellenőrizzék, hogyan viszonylik a tevékenységek eredménye az elképzelésekhez.

Kétségtelen tény, hogy kialakulásuk, kiformálódásuk *után* könnyebb megérteni és elemezni a jelenségeket, mint amikor még csak kialakulófélben vannak. A befejeződött folyamat ugyanis nagyobb áttekintésre ad lehetőséget. Ekkorra bontakozik ki teljesen az egyes részeknek az egész struktúrában betöltött szerepe, másrészt a kibontakozott jelenség mindig felmutat olyan összefüggéseket, olyan kihatásokat is, amelyeket a folyamat elindulása idején még nem lehet pontosan előrelátni. Ennek a gnoszeológiai problémának a figyelembevétele különösen a Szovjetunió fejlődése tekintetében fontos, mert itt teljesen járatlan úton haladva, a történelemben először, mégpedig igen bonyolult nemzetközi körülmények között kezdték meg átültetni a gyakorlatba a tudományos szocializmus elméletét. A „menet közbeni" megismerés nehézségeit a szocializmus viszonyai között ellensúlyozhatja egyrészt a társadalmi alapfolyamatok tudatos irányítása és ismerete, másrészt az állandó önkontroll. A fő tendenciák ismeretében ugyanis a keletkező új jelenségek már teljes kibontakozásuk előtt is könnyebben ismerhetők fel, s az alaptendenciákhoz való viszonyítás segítségével már menet közben is értékelhető a társadalmi összfolyamatban betöltött szerepük.

Úgy gondolom, Hegedűs elvtárs eltúlozza a társadalmi megismerés említett korlátait, s nem számol eléggé azzal, hogy az utólagos regisztrálás egyszerűbb és megszokottabb formája volt ugyan a régebbi társadalom-magyarázatoknak, de korántsem az egyetlen formája a társadalmi folyamatok megismerésének, s különösen nem az a szocializmus viszonyai között, illetőleg a szocializmus építésének időszakában.

Digitized by Google

Hegedűs elvtárs szerint a Szovjetunióban a szocializmus építésének első éveiben a szocialista társadalom kialakulatlansága miatt nem valósulhatott meg önvizsgálat, a későbbi fejlődési szakaszban pedig a személyi kultusz tette azt lehetetlenné. A társadalmi önvizsgálat *esetenként időlegesen bekövetkezett részleges* korlátozódását tévesen úgy fogja fel, mint az önelemzés teljes megszűnését. Ezért írja, hogy: „A szocializmus önanalízise komoly formában a szocialista országokban az SZKP XX. kongresszusáig fel sem merült..."[5]

Valójában pl. a szovjet államban létrejöttének első pércétől kezdve volt egy határozott törekvés elért eredményeinek szinte azonnali, menet közben való értékelésére, a forradalmi erők gyakorlati tevékenységének állandó önkontrolljára. Nem menet közbeni önanalízis volt-e Lenin vezetésével annak felfedése, hogy a szükségszerűen bevezetett hadikommunizmus bizonyos idő múlva már akadályozó tényezőjévé vált a gazdasági fejlődésnek? A szocialista iparosításnak, a mezőgazdaság átszervezésének szükségességét is a szovjet gazdaság helyzetének, eredményeinek és negatívumainak mélyreható elemzése alapján állapították meg a fiatal szovjet állam vezetői. Vagy a későbbi időszakokat illetően: tagadható-e, hogy a párt és a szovjet állam fellépése az erőszakos kolhozszervezés ellen valóságos társadalmi önkontroll volt? A társadalmi önanalízisnek a személyi kultusz következtében beállott időleges és részleges korlátozódása után pedig tanúi lehettünk egy szinte elemi erővel feltörő, mélyreható, a mulasztottakat is pótolni kívánó társadalmi önvizsgálatnak.

A szocializmus építése időszakában — amíg a társadalomnak osztálystruktúrája van, amíg még élnek a polgári és kispolgári ideológiai maradványok az emberek gondolkodásában, s amíg megvan a kapitalista környezet —, fennáll a lehetőségük a szektás vagy revizionista torzulásoknak, s ezen torzulások egyike lehet a polgári vagy kispolgári nyomásnak engedő vezetőknek az a törekvése is, amely a nekik nem tetsző társadalmi tények elleplezésére, a demokratizmus öncélú, nem a társadalmi szükségletekből fakadó korlátozására, s egyáltalán a társadalmi önkontroll bizonyos gyengítésére irányul. Ugyanakkor ismeretes, hogy nem minden lehetőség válik valósággá, s ha bizonyos időszakban, sajátos feltételek között a szocialista országokban út nyílt is a szektásság érvényesülésére, vagy egyes országokban jobboldali behatások számára, ebből még nem következik, hogy ez szükségszerű, elkerülhetetlen velejárója a szocializmus építésének. De még csak az sem, hogy e hibák következtében akárcsak átmenetileg is teljesen megszűnik a szocializmusra jellemző társadalmi önvizsgálat.

Hegedűs András a szocializmus önanalízisének megvalósulását gátló tényezőnek tartja a marxista ideológia apologetikus jellegét is, amit egyébként úgy tekint mint elméletünktől idegen, időleges rárakódást. A következőket írja: „... egyszer s mindenkorra meghaladottá válik majd az az állapot, amikor a »belső« azonosulás a szocializmussal a mindenkori, az adott formák védelmét követelte meg a »külső« — s nemegyszer fegyverek támogatta — kritikával szemben. Közel már az az idő, amikor ez egyértelműen apologetikává válik — s objektív funkcióját tekintve — nem annyira a társadalmi haladás szocialista útja iránti elkötelezettségnek, mint inkább a társadalmi fejlődés során már meghaladottá vált formák fennmaradásához fűződő partikuláris érdekek makacs védelmezésének lesz a kifejezője."[6]

Úgy gondolom, mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a marxista elméletnek megvan a szocialista társadalmat védő funkciója is, s ennyiben — Hegedűs András terminológiájával élve — „apologetikus" természetű is, mégpedig nem átmeneti jelleggel. Hegedűs elvtárs szerint a szocialista ideológiában jelentkező „apologetikus" jelleg kizárja a társadalmi önanalízis lehetőségét; a mondott értelemben vett „apologetika" azonban az önkontrollt is feltételezi. Nem lehet ugyanis sikeres ideológiai védelmet nyújtani a szocializmusnak úgy, hogy hallgatunk a meglevő fogyatékosságokról. Abból az álláspontból, hogy az „apologetika" kizárja az önkontrollt, és viszont, az is következne, hogy az „apologetikus" jelleg hiánya következtében az önelemzés csakis negatív töltésű lehet, s végül is az ellenünk irá-

5 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám.

6 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

nyuló burzsoá kritika szintjére süllyed. Ha egyébként a társadalmi önelemzés az elmélet „apologetikus" jellegének kiküszöbölését feltételezné, akkor a mára vonatkoztatva sem beszélhetne Hegedűs András önkontrollról, mert nem sikerült bebizonyítania, hogy ma már megszűnt a szocialista rendszer védelmének, és ezzel az elmélet szocializmust védő, „apologetikus" jellegének szükségessége.

Ezért a marxista elmélet alkotó értelmezői és alkalmazói számára mindenkor világos volt, hogy az elmélet viszonya a fennálló szocialista társadalomhoz nemcsak annyiból áll, hogy elméleti alapot nyújt számára és „általában" védi a szocializmus gyakorlatát, hanem arra is kiterjed, hogy elméletileg is kimutassa, indokolja és védje mindazt, ami egy adott fejlődési szakaszban a szocializmus *konkrét* gyakorlatában haladó, helytálló és jól szolgálja a szocializmus ügyét. Ugyanakkor szálljon szembe mindennel, ami idejétmúlta, túlhaladott, vagy hibás gyakorlati lépés eredményeként jött létre. Ha az elmélet feladata csak a szocializmus puszta és általános igenlése volna, akkor ennek többek között az volna a következménye, hogy az elmélet elszakadna a gyakorlattól, nem mutatna utat számára, mert nem adhatna választ a felmerülő új kérdésekre, annál is kevésbé, mert ezeket nem valami „absztrakt gyakorlat", hanem a konkrét praxis veti fel, s ez sürgeti megoldásukat.

Az utólagos önkontroll elve más oldalról is hibás megalapozást nyer Hegedűs elvtársnak az illúziók társadalmi szerepére vonatkozó nézeteiben. E kérdésről már hosszas vita folyt a Valóság hasábjain, ezért inkább csak az itt érintett problémához való kapcsolatában szeretnék foglalkozni vele.

Hegedűs András szerint minden társadalmi formációt — a szocializmust is — a tudat jelentős illúziói kísérnek; a szocializmus vonatkozásában ezek egy ideig pozitív szerepet játszottak, mert átsegítették különböző nehézségeken. Az új rend megszilárdulása után azonban változás áll be: a régi illúziók konfrontálódnak a valósággal, kiderül illúzió voltuk, s így további fenntartásuk most már regresszív hatással van a társadalomra. De a további fejlődés ismét illúziók, mégpedig progresszív hatású illúziók alapján megy tovább, míg ismét be nem következik a konfrontáció és az illúziók regresszióba fordulásának időszaka. „Oly mértékben — írja —, ahogyan az új megszilárdul, ez a magatartás fokozatosan reakcióssá és haladást gátlóvá válik, mert közben realitássá és egyben történelmi szükségszerűséggé érik az illúziók konfrontációja a valósággal, vagyis az új társadalmi-gazdasági alakulat belső »analízise«, s ezen az alapon a fejlődés során megérett az új követelményeknek a megfogalmazása és a megvalósításukért folyó küzdelem kibontakoztatása, ami más vonatkoztatásban újra csak nem lesz mentes a fejlődés lehetőségei iránt táplált illúzióktól, de ezek most már ismét a jövőre és nem a megvalósultra vonatkoznak."[7]

Hegedűs elvtárs itt ismét nem tesz különbséget az egyes társadalmi formációk között, s tulajdonképpen azt feltételezi, hogy a szocialista társadalom is — más formációkhoz hasonlóan — spontán módon, hamis tudat által irányított cselekvések eredményeként alakul. Nem differenciál a különböző tudatszintek között sem. Nem a maga konkrétságában vizsgálja, hogy mennyiben hatják át illúziók egyrészt a párt- és állami vezetés tevékenységét, másrészt a tudatosság különböző szintjén álló tömegekét. Pedig nyilvánvaló, hogy e szintek között vannak különbségek. A szocialista országok többségének egész eddigi gyakorlata éppen azt igazolja, hogy a szocialista építés elméleti koncepciója nem volt illúzió. Kialakulhatnak azonban illúziók (néha vezető szervekben is, de még inkább az elmaradottabb társadalmi rétegek tudatában) a fejlődés ütemét, a mozgalom helyzetét, egyes részproblémák megoldási lehetőségeit illetően. Ezek az illúziók természetesen nem jelentéktelenek, különösen ha vezető szervekben terjednek el, de mégis csak alá vannak rendelve azoknak az átfogó objektív társadalmi céloknak, amelyek a szocialista országok többségében a perspektivikus koncepciókat jellemzik.

Minthogy Hegedűs elvtárs feltételezi, hogy az illuzórikus tudat a szocializmusban is általánosan jellemző tudat, e hamis premisszából logikusan jut el a korszakonként jelentkező társadalmi önkontroll gondolatához, ahhoz, hogy az illuzórikus tudat ismételten beleütközik az élet tényeibe, s ezeket tudomásul véve, újabb illúziókba merül. Ha valóban ösz-

[7] Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz.

Digitized by Google

tönös módon, illúziókat kergetve tűznék ki és valósítanak meg a társadalmi célokat, akkor ebből az következne, hogy csak bizonyos befejeződött, teljesen kibontakozott szakaszok utólagos elemzése volna lehetséges. De vajon ténylegesen illúziókon alapulva születnek-e a szocializmus építésének nagy sikerei, amelyek meg is felelnek a kitűzött céloknak? Azt hiszem, azt mégsem állíthatjuk, hogy ezek illúziók, irreális célok kergetésének eredményei.

•

Végezetül metodikai szempontból értékelve Hegedűs elvtársnak a társadalmi önismeretre vonatkozó nézeteit — úgy vélem — fejtegetéseinek igen szembetűnő logikai és általános szociológiai módszertani hibája az, hogy bizonyos kiragadott tényekből kiindulva, egy igen felszínes szemlélet következtében hamis általánosításokhoz jut el. Nem differenciálja a különböző társadalmi formációkat, s figyelmen kívül hagyja a szocialista rendszer sajátosságait, amelyek megkülönböztetik minden más társadalmi-gazdasági alakulattól. Nem tesz különbséget a különböző ideológiák között sem. Ugyanakkor vét a történetiség elve ellen, mert a szocializmus valóságos fejlődésmenetéből önkényesen ragad ki részleteket, s izolálva ezeket, más funkciót tulajdonít nekik, mint amilyent valójában betöltöttek a szocialista rendszerek fejlődéstörténetében. Ezért jut el olyan következtetésekhez, amelyek a valósággal konfrontálva hamis analógiáknak és téves válaszoknak bizonyulnak.

Erdei Mihályné

Immanens elmélet — transzcendens kritikák...?

Hegedűs András szociológiai munkássága, elméleti tételeit kifejtő írásai körül kibontakozó vita kétségkívül társadalomtudományi életünk növekvő elevenségének a jele. Olyan feszítő, igen nagy társadalmi súlyú problémák tárgyalása, mint a társadalmi struktúra, bürokrácia a szocializmusban, a társadalmi fejlődés alternatívái stb., mindenképpen egészséges jelenség, s külön „egészség" az, hogy ezek a viták nem akadémiai „berkekben" folynak, hanem könnyen hozzáférhető, viszonylag sokak által olvasott folyóiratokban. (A Kortársban, a Pártéletben, a Társadalmi Szemlében az elmúlt fél év alatt jó néhány, a fenti témákat tárgyaló, vitató cikk jelent meg.)

Természetes, hogy az ilyen — a nyilvánosság előtt zajló — vita fokozott felelősséget ró a benne résztvevőkre. Nem úgy persze, hogy csak megcáfolhatatlan igazságokat szabadna leírni, hanem abban az értelemben, hogy a vitázók vegyék a fáradságot egymás nézeteinek megismerésére, hogy elkerülhető félreértéseket igyekezzenek elkerülni.

A Hegedűs írásait követő viták sok esetben magukon viselik a „gyermekbetegség" félreismerhetetlen jegyeit. Ami érthető ugyan, hisz nem olyan régóta vitatkozunk, de aminek fel nem ismerése éppen a vitának *érdemivé* válását akadályozhatja meg.

Ha a „szabad tudományos kutatásnak" nem is kell már számolnia a Marx által említett, „a politikai gazdaságtan által tárgyalt anyag sajátságos természeté"-ből fakadó „ellenséggel..., a magánérdek fúriáival", az ún. szociológiai vita némely pontja nálunk is működésbe hozta az „emberi kebel" bizonyos szenvedélyeit — holmi partikuláris fúriákat.

Megjegyzéseimmel a vita néhány — véleményem szerint — elkerülhető félreértésének tisztázásához szeretnék hozzájárulni.

Hegedűs András — részben önállóan, részben munkatársaival közösen — legtöbb kritikusa által is méltányolt tudományos munkásságot fejt ki, amelynek eredményeit, felismeréseit időnként egy-egy cikkben, tanulmányban foglalja összse.

Természetesen nem csak verifikált, empirikus tényanyagot publikál, hanem kutatásainak anyagát „összekötő" hipotéziseket, elméleti absztrakciókra épülő „téziseket", amelyek csak részben támaszkodnak tényekre, részben a dolog természetéből fakadóan közvetlenül nem verifikálhatóak. Így nyilván tévedhet is.

De gondolatai összefüggő, szerves rend-

Digitized by Google

szert alkotnak, amelynek főbb pontjai, mintegy a tartópillérei, tudományosan elemzett tényanyagon nyugszanak. (Véleményem szerint pl. ilyen, nagyrészt verifikált tételnek tekinthető a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely elsődleges struktúraképző volta, amelynek alapján 1963-ban tizenötezer háztartás körében vizsgálatot is folytattak, s amelynek eredményei a kutatók szerint kielégítőek voltak.[1] Vagy az 1920-as évek szovjet vitáinak, Lenin egyes írásainak történelmi elemzése, amelyek ha nem is abszolút bizonyosságot, de mégis elfogadható támpontot adnak a bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatíváinak gondolatához. Ide tartozik az üzemi konfliktusok vizsgálata, általában Hegedűsnek és munkatársainak üzemszociológiai felmérései stb.) Kutatásainak, kutatási eredményeit szintetizáló tételeinek megvan a belső, immanens logikája, s bár kétségkívül vannak vitatható mozzanatai, ezek *nem szakíthatók ki* önkényesen nézeteinek egészéből.

Egy tudományos kutatótól nyilván nem várható el, hogy minden egyes munkájában, tanulmányában, akár cikkében *általa* már bizonyítottnak, „meghaladottnak" tekintett tételeket, összefüggéseket *újból* bizonyítson — még akkor sem, ha ezek a tételek nem általánosan elfogadottak. Míg például egy műalkotásnak mindig önálló „totalitásnak", „önmagából" érthetőnek, élvezhetőnek kell lennie, a tudományos publikációk csak részproblémák megoldására, ismertetésére (esetleg a problémák eredményeinek összefoglalására) vállalkozhatnak és semiképp sem mehetnek vissza minden esetben az „első lépésig", nem kezdhetik újra meg újra az „alapoknál" — ez magát a tudomány fejlődését bénítaná meg. (Marx és Engels későbbi munkáikhoz nem mellékelték bevezetőnek „A tőké"-t, legtöbbször még csak nem is hivatkoztak rá; de már „A tőké"-nek a megértése is feltételezte a dialektika ismeretét — mint Lenin utalt rá — Hegel „Logikájá"-nak előzetes tanulmányozását.)

Ez a feleslegesnek — ugyanis kézenfekvőnek — tűnő fejtegetés azért kívánkozik ide, mert Hegedűs nézeteinek több kritikusa egy-egy *kiragadott* írása alapján teszi meg bíráló észrevételeit — elfelejtvén, hogy Hegedűs elsősorban nem glossza-író. Az így — Hegedűs egész munkásságából — kiszakított írásra aztán meglehetősen könnyű rábizonyítani, hogy állításai nélkülözik a tényeket, megalapozatlanok, üres, önkényes absztrakciókat tartalmaznak stb. Holott a marxista kritikának éppen azt kellene kimutatnia, hogy Hegedűs *hol, mikor* absztrahál helytelenül, a nézeteit alátámasztó tények *miért, mennyiben* nem megalapozottak — egyszóval végig kellene követnie Hegedűs egész gondolatmenetét.

Minden „valamirevaló" vitának alapkövetelménye, hogy a vitafelek ismerjék egymás álláspontját, ha tudományos vitáról van szó, akkor egymás munkásságát. Mert különben könnyen előfordul, hogy a kritikus vitabeli ellenfelének érveit gondolván megcáfolni, csupán saját maga ellen hadakozik, s vitapartnerének gyöngéit vélvén kimutatni, csupán saját gyöngéit mutatja be.

Némely vonatkozásban ilyen — kissé „sommás" kritikai ítéleteket tartalmazó — bírálatnak esett áldozatul Hegedűs Andrásnak Márkus Máriával közösen megírt „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" címmel, a Kortárs 1968. decemberi számában megjelent, cikke.[2] A dolog annál paradoxabb, mivel a vitacikk „A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról"[3] címmel, társadalomfilozófiai aspektusból, valóban lényeges vonatkozásokra utalva közelíti meg Hegedűsék nézeteit.

Megjegyzéseimmel a továbbiakban ehhez a cikkhez kapcsolódom.

Jenei György és Knopp András Hegedűsék szociológiai irányvonalát lényegében transzcendens értelmezhetőséggel vádolják, s bár magas filozófiai kultúrá-

[1] Ferge Sándorné: A társadalmi rétegek elméleti és gyakorlati körülhatárolásának lehetőségei a szocializmusban. II. Statisztikai Tudományos Konferencia.

[2] Bár eddig csak Hegedűs Andrásról esett szó, nézeteivel nyilván nem áll egyedül. Mivel a fenti cikk meglehetősen szintetikus igényű, és mivel ennek a szintézisnek a legtöbb tételét Hegedűs fejtette ki önálló cikkek, tanulmányok keretében, elsősorban az ő nevét használom, annak eldöntése nélkül, hogy jelen esetben melyik társszerzőé volt a nagyobb érdem. Márkus Máriának és Hegedűs Andrásnak nem ez az első közös munkája, és valószínűleg nem tévedek, ha feltételezem: a leglényegesebb kérdésekben azonos az álláspontjuk.

[3] Jenei György—Knopp András: A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról. Társadalmi Szemle, 1969. 2. szám.

Digitized by Google

val bebizonyítják, hogy *minden* társadalomkritikai koncepciót fenyeget a „transzcendens mozzanatok" veszélye, de hogy Hegedűsék esetében valójában mi is a helyzet, az továbbra is „értelmezés" kérdése marad. A szerzőpár annyit azonban elárul, hogy ők maguk „transzcendens" módon értelmezik Hegedűsék cikkét, tudniillik *kiszakítva* Hegedűs András és Márkus Mária megelőző munkásságából!

Jenei György és Knopp András cikkük bevezető részében ezt írják: „Szóvá kell azonban tennünk, hogy a szerzők egyes, koncepciójuk nem lényegtelen mozzanataira vonatkozó megállapításai nem tudományos érveken és bizonyítékokon nyugszanak, hanem deklaratív jellegűek, s így taglalásuk és hasonló jellegűekkel való viszonzásuk legfeljebb a hitviták »rangjára« emelheti a szociológiai vitát."[4]

Később ezt az ítéletet konkretizálják, amikor idézik Hegedűsék cikkéből a következő mondatot: „A marxista társadalomelmélet számára bonyolult új helyzet teremtődött az októberi szocialista forradalom után; megkezdődött a hivatalos ideológiává válásának folyamata, ami szükségszerűen a leegyszerűsítési és az elvulgarizálási tendenciákat erősítette meg", és ehhez lábjegyzetben hozzáfűzik: „Az idézett mondat egyébként tipikus példája annak, amit az előbb deklaratív kijelentésnek neveztünk. A szerzők egyetlen érvvel sem bizonyítják azt a megállapításukat, hogy a marxista társadalomelmélet »hivatalos ideológiává válása« szükségszerűen vezetett elvulgarizálási tendenciákhoz. Effajta deklarációkkal azonban nem lehet vitatkozni; legfeljebb mi is kijelenthetjük, hogy semmiképpen sem értünk egyet ezzel a megállapítással".[5]

Ha Hegedűs András és Márkus Mária vitatott cikkét kizárólag „önmagában" értelmezzük, akkor az inkriminált mondat valóban deklaratív jellegű. De ha nem tekintünk el Hegedűsék megelőző munkásságától — és véleményem szerint ez nem „értelmezés" dolga —, akkor a szóban forgó kijelentés esetleg lehet nem kellően megalapozott, de deklaratív semmiképpen sem!

Jenei György és Knopp András cikkük elején maguk utalnak Hegedűs András és Márkus Mária tudományos érdemeire: „Átfogó elemzés nélkül utalni szeretnénk arra, hogy a szerzők eddigi munkásságát úgy tekintjük, mint amely — számos vitatható mozzanata ellenére — problémafelvetéseivel és e problémák megoldására irányuló kísérleteivel nem kis mértékben járult hozzá a fiatal magyar marxista szociológia fejlődéséhez." Nyitva hagyott kérdés, hogy „A marxista szociológiai kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban"-t miért értelmezik Jeneiék „a szerzők eddigi munkásságát" figyelmen kívül hagyva. Mivel erre a munkásságra ők maguk is hivatkoznak, egyedül az a feltevés marad hátra, hogy — Jenei György és Knopp András bizonyított tétele szellemében — minden kritikai tevékenység nélkülözhetetlen mozzanata a transzcendencia.

Elsősorban Hegedűs Andrásnak a strukturált társadalomról, a bürokrácia szükségszerűségéről stb., megelőző munkáiban kifejtett gondolatai *feloldják* a vitatott kijelentés deklaratív jellegét. Mivel Hegedűs koncepciójában ez a kijelentés meglehetősen releváns helyet tölt be, *több cikkében is* kitért rá, s bár érvelésében akadhatnak alaposabb kifejtést kívánó pontok, magyarázat hiányával *egész* munkásságának ismeretében nem lehet vádolni. „Gazdasági irányítás és társadalmi függőség" című cikkében többek között a következő — összefoglaló igényű — magyarázatot adja: „Ha a marxista társadalomszemlélet ebben a korszakban kifejlődött dogmatikus torzításának társadalmi gyökerét keressük, azt aligha tekinthetjük másnak, mint a szocialista állam bürokratikus viszonyait megőrizni akaró s azt többé-kevésbé hűen tükröző ideológiának."[6]

Kifejezetten a „deklaratív jellegű"-nek bélyegzett tétel magyarázatával foglalkozik Hegedűsnek „Realitás és szükségszerűség" című cikke, amiben például ezt írja: „Az új győzelemre kerülésének ebben az első korszakában az új társadalomról szőtt illúziók burkának a felhántása, akárcsak másodrendű jelentőségű kérdésekben is — függetlenül a szubjektív szándékoktól — az új elleni merényletnek tűnt, mégpedig tényleges funkció-

4 I. m. 62. old.
5 I. m. 67. old.

6 Hegedüs András: Gazdasági irányítás és társadalmi függőség. Közgazdasági Szemle. 1966. 7—8. szám. 855. old.

Digitized by Google

ját tekintve rendszerint nem is jogtalanul."[7]

Jenei György és Knopp András „fő kifogása" Hegedűs András és Márkus Mária cikkével kapcsolatban az ott kifejtett „marxista értékorientáció" többfajta értelmezhetősége, elsősorban a transzcendens értelmezhetőség veszélye. Egyet kell érteni a szerzőpárral, amikor ennek a veszélynek a lehetőségére, és súlyos társadalmi következményeire hívják fel a figyelmet. Egy transzcendens társadalomkritika valóban „ördögi kört" teremthet, és minden, az adott valóságot meghaladni akaró kritikai irányzatnak szembe kell ezzel néznie. De a szerzők maguk nem valószínűsítik kifogásaik jogosságát, amikor Hegedűsék nézeteit összefüggéseikből *kiszakítva* értelmezik.

Magához a „transzcendenciához" pedig csak a következőket jegyezném meg.

Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához"-ban így ír: „Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához. A magasabb rendűre utaló jelzéseket az alacsonyabb rendű állatfajoknál ellenben csak akkor érthetjük meg, ha magát a magasabb rendűt már ismerjük. A polgári gazdaság ily módon az antik stb. gazdaság kulcsát nyújtja... Az úgynevezett történelmi fejlődés egyáltalában azon nyugszik, hogy az utolsó forma a múltbelieket önmagához vezető fokoknak tekinti, és minthogy ritkán és csak egészen meghatározott feltételek között képes önmagát bírálni, ... ezeket mindig egyoldalúan fogja fel... így a polgári gazdaság csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött."[8]

Marxnak ebből a fejtegetéséből — többek között — az derül ki, hogy *minden* társadalomkritika kisebb-nagyobb mértékben elkerülhetetlenül tartalmaz transzcendens mozzanatokat, mert *még* — esetleg már — nem létező viszonyok talajáról bírál.

Egy kritikai koncepciót lényege szerint akkor lehet transzcendensnek nevezni, ha irányvonala nem esik egybe a felismerhető társadalmi-történelmi mozgással, illetve ha azon kívül áll. (És akkor még nem — mint Jenelék sejtetik, ha „csak" nem áll mögötte valóságos mozgalom. Persze előbb-utóbb feltétlenül kritériuma a kritika immanens voltának a tömegekhez való viszonya. De a szocializmusban nem jár még teljesen karöltve az elmélet a társadalmi cselekvéssel. Eklatáns példa lehet erre az úgynevezett személyi kultusz időszaka. Azok, akik akkor marxista társadalomkritikát gyakoroltak, eleinte teljes híjával voltak a tömegmozgalomnak. Nehezen lehetne azonban *ezért* transzcendenciával vádolni őket. És bár azóta lényeges változások történtek, az elmélet és gyakorlat „szinkronjától" még elég távol vagyunk. Valószínűleg még érvényes Marxnak az a megállapítása, hogy hol a történelem általános az egyénhez mint különöshöz képest, hol az egyén a történelemhez mint különöshöz képest.)

Hegedűsék koncepciója azonban véleményem szerint a szocialista társadalom *valóságos* lehetőségeinek „emberibb" realizálását sürgető igényből „nőtt ki", s ha ebben a „sürgetésben" talán akad is némi türelmetlenség, a lényegét tekintve semmiképpen sem egy „transzcendens" etikai elégedetlenség kifejezője. Társadalmunk sokoldalú, *reális analízisének* kell kideritenie, hogy egy ilyen kritikai „jobbító szándékban" mennyi a puszta óhaj, és mennyi a valóságos cselekvési lehetőség.

Hegedűsékkel nyilván szükséges vitatkozni már azért is, mert éppen az általuk felvetett problémákat csak közös erőfeszítéssel, a kérdések közös tisztázásával lehet megoldani. De munkásságukat nem lehet marxista módon bírálni egy többé vagy kevésbé „eszményített valóság" talajáról — és legfőképpen nem lehet álláspontjukat megítélni nézeteik *egészének* végiggondolása nélkül.

Bélley László

7 Hegedűs András: Reálitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. szám. 1012. old.
8 Marx—Engels Művei. 13. köt. 171. old.

Digitized by Google

David Riesman: A magányos tömeg

David Riesman azok közé a haladó amerikai társadalomtudósok közé tartozik, akiket a fasizmus iszonyú tapasztalata arra késztetett, hogy magában a polgári társadalomban keressék a feltételeket, amelyek lehetővé tették — és lehetővé tehetik — a fasizmus hatalomra jutását. Ezt a problémát nemcsak általánosan vetik fel, hanem saját társadalmukat, a második világháború utáni Amerikát és amerikai embert veszik vizsgálat alá. Arra a kérdésre keresnek választ, biztosítva van-e az emerikai társadalom, az amerikai ember a fasizálódás veszélyével szemben.[2] Ezzel módszertanilag is olyan új irányzatot teremtenek az amerikai szociológiában, amely elveti a szociológiának a negyvenes évek Amerikájában uralkodó prakticista felfogását. A társadalmi részjelenségek leírásán túl valamiféle általánosításra törekszenek, egy történetfilozófiai képbe próbálják beilleszteni a második világháború utáni amerikai társadalom, az amerikai ember leírását, s ennek fényében vizsgálják, hogyan jött létre ez a társadalom, miben különbözik az előző társadalmi formációktól, milyen új lehetőségeket, illetve problémákat teremt az individuum számára.

Kérdésfeltevésük megértéséhez és megítéléséhez két történelmi tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyrészt azt a politikai légkört, amely az USA-ban Roosevelt elnökségétől egészen a hidegháború kezdetéig uralkodott (a Magányos tömeg első kiadása 1950-ben jelent meg) s amely az amerikai értelmiség jelentős részében nagy reményeket keltett a modern tőkés társadalom perspektíváit illetően.[3] „A Magányos tömegben feltételeztük — írja Riesman az új, 1961-es kiadás előszavában —, hogy a New Deal politikai eredményeit, a társadalombiztosítást, az ésszerű teljes foglalkoztatottságot, a munkásság szervezkedési szabadságát stb. nem lehet többé a visszájukra fordítani, és hogy ezek az eredmények terjedőben vannak... adottságnak tételeztük fel a bőségen alapuló gazdaságot. Szemléletünk valószínűleg túlságosan is önelégült volt..." (28. old.)

Másrészt számításba kell vennünk, hogy az amerikai munkásosztály sajátos helyzete következtében hiányzott — és lényegében ma is hiányzik — a komoly tömegerővé vált forradalmi munkásmozgalom, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a polgári társadalom elméleti kritikájának alapjává egy konkrét szocialista perspektíva váljon.

Riesman expliciten megfogalmazott ideológiája ellentmondani látszik annak a beállításnak, amely őt az amerikai társadalom kritikusai közé sorolja. A világháború utáni Amerikáról adott általános képe nem más, mint a „jóléti" ideológiák, „fogyasztói társadalom"-elméletek korai változata. Riesman szerint ugyanis az amerikai társadalom új korszakot jelent a civilizáció történetében. Az „ipari társadalom" létrejötte szerinte annak a társadalmi változásnak az eredménye, melynek következtében a termelés korszakát a fogyasztás korszaka váltotta fel. A fogyasztói társadalom alapja a *tömegtermelés*. Ennek következtében a fogyasztási szféra által nyújtott lehetőségek (fogyasztási javak, szolgáltatások,

1 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968.

2 Erről a kérdésről részletesen lásd Heller Ágnes: A morál szociológiája vagy a szociológia morálja. Gondolat Kiadó, 1964.

3 Riesman nemcsak ebben az időszakban, hanem a későbbiekben is az amerikai értelmiség haladó csoportjához tartozott, ahhoz a csoporthoz, amely következetesen elutasította a hidegháborús politikát. „Jóléti társadalom"-elméletét — amelyről még szó lesz — Riesman éppen egy nem hidegháborús politika elméleti megalapozásának szánta.

Digitized by Google

hogy az emberek maguk csinálják történelmüket. A társadalmi lét *előtörténeti időszakában* az emberi tevékenység bizonyos determinánsai — a természetadta jelleg uralma következtében — többékevésbé valóban természettörvényekre emlékeztetnek. (Természetesen ez esetben is csak analógiaképpen.) A társadalmi lét embernek adekvát, igazi történeti korszakában viszont az emberi tevékenység megszabadul a természetadta jelleg uralmától, s ennek eredményeként a maga teljességében kibontakozhat az a létforma, amelynek determinánsai már semmiképpen nem természettörvény-jellegűek. Ekkor fejlődhet ki totálisan — a potenciálisan már kimunkált lehetőségekből — a lét társadalmi formája. Ekkor az emberek olyan történelmi események, folyamatok szereplőivé válnak, amelyeket önmaguk fejlődésének, befolyásolásának tudatos irányítása végett hoznak létre.

A valóságos történelmi-társadalmi változásnak megfelelően mármost *a marxi filozófia* olyan világnézet, amely felismeri e totálisan kibontakozó társadalmi létforma megvalósításának lehetőségét, s ezt az eddigi történelemből mint előtörténetből adódó perspektívaként magyarázza, hogy ily módon létrehozásának egyik mozgósító erejévé váljék. Ezért *lényegét tekintve* a történelmi-társadalmi létformára vonatkozik. Kiterjesztése a természetre szükségképpen olyan antropomorfizáló természetfelfogást ad, amely inadekvát a természeti létformával. Ebből az is következik, hogy ilyesféle „természettudományos materializmussal" nem nyerhetjük meg a marxizmus számára a természettudományokat művelő vagy akár csak eléggé ismerő embereket. Szeretném hangsúlyozni azonban, hogy mindez elvileg nem zárja ki ennek lehetőségét, hogy létrejöjjön, ugyancsak következetes materialista alapon, egy a természeti létformát filozófiai szempontból értelmező ontológia. Csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától; azaz nem is lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívülesnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción.

Lícskó György

A társadalom önismeretének kérdéséhez

Ahhoz a több mint egy éve folyó vitához szeretnék néhány megjegyzést fűzni, amelyet Hegedűs András elvtársnak a Kortársban megjelent „Realitás és szükségszerűség" című cikke indított el, s amely közte és Meruk Vilmos elvtárs között a Társadalmi Szemlében folytatódott. A vitának arra a részére kívánok reflektálni, amely abban a kérdésben summázható: lehetséges-e — s ha igen, mikor és milyen módon — a szocialista társadalom önismerete és az ehhez szükséges társadalmi önkontroll? A probléma felvetését jogosnak, gyakorlati szempontból nagy jelentőségűnek, aktuálisnak és számos elméleti vonatkozást tartalmazónak vélem.

A vitában Hegedűs elvtárs azt az álláspontot képviseli, hogy a különböző társadalmi formációk — közöttük a szocialista társadalom is — *csak érett formájukban* képesek önelemzésre és önismeretre. A következőket írja: „... az európai szocialista társadalmak — ha nem is egyidőben és ha nem is egyenlő mértékben — de elérkeztek vagy elérkezőben vannak ezen társadalmi-gazdasági alakulatok érettségüknek, szebbé válásuknak ahhoz a fokához, amikor a társadalomnak belső analízise — Marx szavaival élve — »önbírálata« történelmileg nemcsak lehetővé, hanem egyben szükségszerűvé is vált."[1] Az utólagos önkontroll, önelemzés elvét Hegedűs elvtárs valamennyi társadalmi formáció megismerésének általános elveként interpretálja, s ezen interpretáció alátámasztására többek között a következő marxi gondolatra hivatkozik: „... a polgári gazdaság, csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött. Amíg a polgári gazdaság mitologizáló módon nem azonosította magát tisztán az elmúlttal, bírálata a korábbi, nevezetesen a feudális társa-

1 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

dalomról — amellyel még közvetlenül kellett küzdenie — ahhoz a bírálathoz hasonlított, amelyet a kereszténység a pogányságon, vagy akár a protestantizmus a katolicizmuson gyakorolt."[2]

Tény, hogy a polgári társadalom csak kifejlett formájában termelt ki igazán jelentős gazdasági önelemzést (lásd: klasszikus angol politikai gazdaságtan), amelynek alapján azután képes volt bizonyos összehasonlításokat, megkülönböztetéseket is tenni a polgári és a korábbi gazdasági rendszerek között. Hogy itt az önelemzés csak mintegy utólag, a kész formák kialakulása *után* következhetett be (s természetesen csak korlátozott mértékben), abban szerepe volt a polgári viszonyok spontán természetének, továbbá a társadalmi szaktudományok, eszközök, lehetőségek fejletlenségének, de még inkább az uralkodó osztályok partikuláris érdekeinek, amelyek eleve korlátozták a valóban következetes társadalmi önelemzés létrejöttét.

Hegedűs András számára azonban a kapitalizmus példája annak az igazolására szolgál, hogy *minden formációban*, s így a szocializmusban is *csak utólagos* lehet az önvizsgálat, s körülbelül akkor indulhat meg, amikor e formáció irreverzibilisen megszilárdult és elérte a csaknem teljes fejlettség szintjét. Legalábbis erre látszik utalni a polgári társadalom példájának idézése.

Hegel a valóságnak, s ezen belül a társadalmi jelenségeknek a megismerhetőségét illetően — mint ismeretes — szintén azt vallotta, hogy ezeknek csak utólagos elemzésük lehetséges. „A filozófia alapelvei" előszavában ezt írja: „Hogy még egy szót ejtsünk arról a kitanításról, hogy milyennek is kell lennie a világnak, ehhez a filozófia mindig későn érkezik. Mint a világ gondolata mindig akkor jelenik meg, amikor a valóság kiképződésének folyamata befejeződött és lezárult. Amit a fogalom tanít, szükségképpen ugyanezt mutatja nekünk a történelem, hogy csak a valóság érettségében jelenik meg az ideális a valósággal szemben, és hogy az ideális csak akkor ragadja meg ezt a világot a maga szubsztanciájában, egy intellektuális birodalom formájában kiépítve. Amikor a filozófia a maga szürke színével szürkére fest, akkor az élet egyik alakja elöregedett, s a filozófia a maga szürkére festő szürkéjével nem tudja megfiatalítani, hanem csak megismerni azt; Minerva baglya csak az alkonyat beálltával kezdi meg röptét."[3] Hegel felfogásában — úgy gondolom — egyrészt az tükröződik, hogy a spontaneitáson alapuló formációk valóban kevéssé teszik lehetővé a tudományos előrelátást és a kialakulófélben levő folyamatok menet közben való értékelését. Másrészt álláspontjában annak a következménye is jelentkezik, hogy nem ismerte fel teljes mélységében a társadalmi elméletek gyakorlat-átalakító szerepét. Filozófiája sok vonatkozásban megőrzi a hagyományos szemlélődő jelleget, s ezért a társadalmi folyamatok kizárólag utólagos regisztrálásának lehetősége neki nem is okoz problémát, sőt teljesen természetesnek tűnik.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az önelemzés utólagossága még a szocializmust megelőző formációkban sem volt annyira kizárólagos, amilyennek Hegel és hozzá hasonlóan Hegedűs elvtárs is feltételezi. A francia materialisták például már a polgári viszonyok győzelme előtt is sok mindent megláttak a kapitalizmus társadalmi ellentmondásaiból, s ha úgy tetszik, „menet közben" megvilágították ezeket: észrevették a termelőerők fejlődésének bizonyos pozitív és negatív következményeit, megsejtették a konkurrenciaharcot mint a tőkés viszonyok általános tünetét stb.

Levonhatjuk-e tehát azt az *általános* következtetést, hogy a társadalom „önmegértése" *mindig, minden egyes társadalmi formációban kizárólag utólag, mintegy regisztráló módon mehet csak végbe?* Hegedűs András ugyanis a fiatal szovjet állam fejlődésének első szakaszát az önanalízis szempontjából a következőképpen értékeli: „... Ez azonban nem válhatott a szocializmus önanalízisévé, mert akkor még egyszerűen nem volt szocialista társadalom, csak a lehetőség, az út nyílott meg ennek a kiépítéséhez, s így nem is beszélhetünk ennek az új társadalomnak az önismeretéről sem."[4] Minthogy Hegedűs elvtárs csak a szocializmust építő országok érett szakaszában, egy nagyjából lezárult fejlődésszakasz

2 Marx—Engels Művei, 13. köt. 171. old.

3 G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonásai. Glockner-féle jubileumi kiadás. 20. köt. 36—37. old.

4 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. okt. 95. old.

Digitized by Google

Néhány szóban még vissza kell térnem a kötet megjelenésének technikai körülményeire. Amilyen öröm a kötet anyaga, annyira sajnálatos a viszonylag sok, néhol értelemzavaró nyomdahiba. Némi problémát okoz az is, hogy a Gondolat Kiadó Lukács György válogatott művei sorozatának első köteteként jelentette meg a könyvet. De nem lehet elképzelni olyan Lukács-sorozatot, amelyben ne kerülnének újrakiadásra azok a művek is, melyekből ez a válogatás jelentős részeket közölt[2]. Különösen a *Theorie des Romans* és a Hamburgban *Wider den missverstandenen Realismus* címmel megjelent, több világnyelven hozzáférhető, de a magyar olvasóközönség számára nyelvünkön teljességgel még mindig el nem érhető mű sorsa izgalmas ebből a szempontból. Az előbbivel szemben a magyar könyvkiadásnak már félévszázados adóssága van, hisz a maga idejében egy európai jelentőségű — ma már ugyan mindenképpen elavult és joggal vitatott — tudományos irányzatnak volt a reprezentatív műve. Bármennyire jogosult volt is, hogy maga Lukács is elfordult tőle, ma már — mint a második német kiadás elé írt előszava is bizonyítja — ő is elismeri korabeli értékeit. Az utóbbi viszont a legmagasabb elvi színvonalú elméleti szintézise annak a következetes harcnak, amelyet Lukács — marxista korszakának különböző periódusaiban — a polgári dekadencia ellen vívott. Egyébként pedig életműve — akár maga vitatja egyes elemeit, akár mások — teljességében része már az egyetemes tudománytörténetnek, ezért a magyar szellem történetéből sem lehet egyetlen részletét sem kiiktatni.

Csetri Lajos

2 El lehet gondolkozni azon, hogy a Luchterhand Verlag nem járt-e el logikusabban, amikor a Soziologische Texte című sorozatában jelentette meg a Gondolat mostani kötetének anyagával jórészt egyező Lukács-válogatását, az igények gyors kielégítése végett, s ezzel majdnem egyidőben megindította Lukács Gesamtausgabéjét.

Mácsai István: Mari

Digitized by Google

A tanácsok szerepének növeléséről

Az elmúlt években megnövekedett a tanácsok szerepe állami és társadalmi életünkben. Ebbe az irányba hatott mindenekelőtt a gazdasági irányítás reformja, különösen a reformnak a tanácsok költségvetési gazdálkodására gyakorolt befolyása és a fejlesztési alap új rendszerének kialakítása. A tapasztalatok azonban azt is megmutatták, hogy a reform első éveiben — különböző okokból — még nem érvényesülnek kellő módon az új elvek és szabályok. (Mindenekelőtt azért nem, mert a harmadik ötéves terv már előbb megszabta azt a kört, amelyben a gazdálkodás és a fejlesztés megvalósul.)

Növelte a tanácsok és a végrehajtó bizottságok önállóságát és felelősségét az apparátus kettős alárendeltségének megszűnése. De ahhoz is idő kell, hogy a helyes elv jól realizálódjon. Tisztázni kell azt, hogy mit kell érteni az ágazati és a területi politika egységén. (A tanácsok pl. mezőgazdaságon eddig lényegében a termelőszövetkezeteket értették.)

Az elmúlt időszakhoz képest meggyorsult a hatáskörök decentralizálása: ipari, kereskedelmi, építésügyi hatáskörök lekerültek a községi tanácsokhoz. Ennek feltételeként 1968-ban letrejött a községi szakigazgatás szervezete. Az új szabálysértési törvény felhatalmazást adott a községeknek arra, hogy egyes ügyeket ők bíráljanak el. Végül: új vonások mutatkoznak a tanácsi hálózatban is. Meggyorsult a közös tanácsok létrehozása a községekben. Kis mértékben ugyan, de csökkent a járások száma és nőtt a városoké. A közelmúltban megszületett a határozat arról, hogy nagyközségeket lehet alakítani és hogy egyes községi tanácsokat városi irányítás alá lehet helyezni.

Ezek a változások önmagukban is bizonyítják: meggyorsult az a folyamat, amelynek eredményeként a tanácsok alkalmasabbá válhatnak állami és társadalmi feladataink szolgálatára.

A Központi Bizottság márciusi határozata ezt a folyamatot gyorsítani kívánja és szélesebb alapokra helyezi. A teendőket a határozat így összegezte: „Növelni kell a tanácsok társadalmi, politikai szerepét, önkormányzati jellegét, hatáskörét és felelősségét a helyi feladatok megoldásában." Ebben a megfogalmazásban újszerű az „önkormányzati" jelleg, mint a tanácsok szerepének egyik eleme. Ezt a megállapítást már eddig is több módon értelmezték és vitatták. Én is ezzel szeretném kezdeni.

Önkormányzati jellegen szerintem két dolgot kell érteni. Egyrészt: az eddigit meghaladó hatáskört (és természetesen a gazdasági hatáskörök érvényesítéséhez szükséges anyagi eszközöket); másrészt olyan állami jogi garanciákat, amelyek nem engedik megsérteni az önállóságot. (Az önállóság természetes velejárójának kell tekinteni a felelősséget, mind az össztársadalmi érdek, mind a helyi érdek szempontjából.)

A tanácsok hatáskörével, további szerepével kapcsolatosan azt tartom a legfontosabbnak, hogy világosan fogalmazzuk meg: mi a központi állami szervek szerepe, feladata, és mit kell elvárni a jövőben a tanácsoktól, mi tartozzon az ő feladatkörükbe.

Véleményem szerint tehát nem „leadni" kellene egyes határköröket a tanácsokhoz, hanem az állami munka egészét áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni őket. Mindezt a demokratikus centralizmus elvének betartásával, érvényesítve a központi irányítást az állami munka politikai tartalmában és fő kérdéseiben. A tanácsok önkormányzati jellege ugyanis nem jelentheti a helyi érdekeknek a társadalom és az állam általános érdekeivel ellentétben történő érvényesítését. Véleményem szerint a tanácsok önkormányzati jellegének növelését csak úgy helyes

Digitized by Google

Néhány szóban még vissza kell térnem a kötet megjelenésének technikai körülményeire. Amilyen öröm a kötet anyaga, annyira sajnálatos a viszonylag sok, néhol értelemzavaró nyomdahiba. Némi problémát okoz az is, hogy a Gondolat Kiadó Lukács György válogatott művei sorozatának első köteteként jelentette meg a könyvet. De nem lehet elképzelni olyan Lukács-sorozatot, amelyben ne kerülnének újrakiadásra azok a művek is, melyekből ez a válogatás jelentős részeket közölt[2]. Különösen a *Theorie des Romans* és a Hamburgban *Wider den missverstandenen Realismus* címmel megjelent, több világnyelven hozzáférhető, de a magyar olvasóközönség számára nyelvünkön teljességgel még mindig el nem érhető mű sorsa izgalmas ebből a szempontból. Az előbbivel szemben a magyar könyvkiadásnak már félévszázados adóssága van, hisz a maga idejében egy európai jelentőségű — ma már ugyan mindenképpen elavult és joggal vitatott — tudományos irányzatnak volt a reprezentatív műve. Bármennyire jogosult volt is, hogy maga Lukács is elfordult tőle, ma már — mint a második német kiadás elé írt előszava is bizonyítja — ő is elismeri korabeli értékeit. Az utóbbi viszont a legmagasabb elvi színvonalú elméleti szintézise annak a következetes harcnak, amelyet Lukács — marxista korszakának különböző periódusaiban — a polgári dekadencia ellen vívott. Egyébként pedig életműve — akár maga vitatja egyes elemeit, akár mások — teljességében része már az egyetemes tudománytörténetnek, ezért a magyar szellem történetéből sem lehet egyetlen részletét sem kiiktatni.

Csetri Lajos

2 El lehet gondolkozni azon, hogy a Luchterhand Verlag nem járt-e el logikusabban, amikor a Soziologische Texte című sorozatában jelentette meg a Gondolat mostani kötetének anyagával jórészt egyező Lukács-válogatását, az igények gyors kielégítése végett, s ezzel majdnem egyidőben megindította Lukács Gesamtausgabéjét.

Mácsai István: Mari

Digitized by Google

A tanácsok szerepének növeléséről

Az elmúlt években megnövekedett a tanácsok szerepe állami és társadalmi életünkben. Ebbe az irányba hatott mindenekelőtt a gazdasági irányítás reformja, különösen a reformnak a tanácsok költségvetési gazdálkodására gyakorolt befolyása és a fejlesztési alap új rendszerének kialakítása. A tapasztalatok azonban azt is megmutatták, hogy a reform első éveiben — különböző okokból — még nem érvényesülnek kellő módon az új elvek és szabályok. (Mindenekelőtt azért nem, mert a harmadik ötéves terv már előbb megszabta azt a kört, amelyben a gazdálkodás és a fejlesztés megvalósul.)

Növelte a tanácsok és a végrehajtó bizottságok önállóságát és felelősségét az apparátus kettős alárendeltségének megszűnése. De ahhoz is idő kell, hogy a helyes elv jól realizálódjon. Tisztázni kell azt, hogy mit kell érteni az ágazati és a területi politika egységén. (A tanácsok pl. mezőgazdaságon eddig lényegében a termelőszövetkezeteket értették.)

Az elmúlt időszakhoz képest meggyorsult a hatáskörök decentralizálása: ipari, kereskedelmi, építésügyi hatáskörök lekerültek a községi tanácsokhoz. Ennek feltételeként 1968-ban letrejött a községi szakigazgatás szervezete. Az új szabálysértési törvény felhatalmazást adott a községeknek arra, hogy egyes ügyeket ők bíráljanak el. Végül: új vonások mutatkoznak a tanácsi hálózatban is. Meggyorsult a közös tanácsok létrehozása a községekben. Kis mértékben ugyan, de csökkent a járások száma és nőtt a városoké. A közelmúltban megszületett a határozat arról, hogy nagyközségeket lehet alakítani és hogy egyes községi tanácsokat városi irányítás alá lehet helyezni.

Ezek a változások önmagukban is bizonyítják: meggyorsult az a folyamat, amelynek eredményeként a tanácsok alkalmasabbá válhatnak állami és társadalmi feladataink szolgálatára.

A Központi Bizottság márciusi határozata ezt a folyamatot gyorsítani kívánja és szélesebb alapokra helyezi. A teendőket a határozat így összegezte: „Növelni kell a tanácsok társadalmi, politikai szerepét, önkormányzati jellegét, hatáskörét és felelősségét a helyi feladatok megoldásában." Ebben a megfogalmazásban újszerű az „önkormányzati" jelleg, mint a tanácsok szerepének egyik eleme. Ezt a megállapítást már eddig is több módon értelmezték és vitatták. En is ezzel szeretném kezdeni.

Önkormányzati jellegen szerintem két dolgot kell érteni. Egyrészt: az eddigit meghaladó hatáskört (és természetesen a gazdasági hatáskörök érvényesítéséhez szükséges anyagi eszközöket); másrészt olyan állami jogi garanciákat, amelyek nem engedik megsérteni az önállóságot. (Az önállóság természetes velejárójának kell tekinteni a felelősséget, mind az össztársadalmi érdek, mind a helyi érdek szempontjából.)

A tanácsok hatáskörével, további szerepével kapcsolatosan azt tartom a legfontosabbnak, hogy világosan fogalmazzuk meg: mi a központi állami szervek szerepe, feladata, és mit kell elvárni a jövőben a tanácsoktól, mi tartozzon az ő feladatkörükbe.

Véleményem szerint tehát nem „leadni" kellene egyes határköröket a tanácsokhoz, hanem az állami munka egészét áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni őket. Mindezt a demokratikus centralizmus elvének betartásával, érvényesítve a központi irányítást az állami munka politikai tartalmában és fő kérdéseiben. A tanácsok önkormányzati jellege ugyanis nem jelentheti a helyi érdekeknek a társadalom és az állam általános érdekeivel ellentétben történő érvényesítését. Véleményem szerint a tanácsok önkormányzati jellegének növelését csak úgy helyes

Digitized by Google

értelmezni, hogy a helyi feladatok megoldásával részesei legyenek az állami munka egészének. És minthogy e rájuk bízott feladatok helyben jobban, eredményesebben láthatók el, helyi tevékenységükkel növelik az állami munka hatékonyságát, erősítik szocialista államunkat.

Az eddigiekből következik, hogy nem tartom teljesen elfogadhatónak Varga József írásának azt a megállapítását, hogy „államszervezetünk és működése további korszerűsítésének előkészítése elvileg a helyi és a központi szervekből kiindulva egyaránt elképzelhető". Meggyőződésem szerint már ma is előbbre tarthatnánk, ha nemcsak egy-egy gyakorlati részkérdést rendeztünk volna, hanem az állami élet egészét vizsgálva tűztük volna napirendre a tanácsok jövőbeli szerepét. A Központi Bizottság által kezdeményezett és irányított munkában azt tartom elsősorban fontosnak, hogy ez most ilyen mederben és a teljes áttekintés és megoldás igényével fog folyni. A tanácsok helyét, szerepét szerintem csak ilyen komplex módon lehet megítélni és meghatározni. Így lehet elejét venni a rögtönzéseknek és teljesíteni azt a követelményt, hogy itt az állami munka egészéről és egységéről is szó van. Újra szeretném hangsúlyozni, hogy a tanácsi önkormányzat fejlesztése csak az egységes állami munka részeként fogható fel.

Azok a megállapítások, amelyek a tanácsok, illetőleg a képviseleti-önkormányzati testület új szerepkörét vizsgálva, a választási rendszer módosítását mérlegelik, elgondolkoztatók. Tulajdonképpen az indokolja a kérdés felvetését, hogy képessé kell tenni a testületet arra, hogy kellő ismeretek alapján, felelősséggel döntsön, és így jól élhessen szélesebb hatáskörével. Ennek a legegyszerűbb és a célnak leginkább megfelelő módját abban látom, hogy a tanács nem tanácstagokat is választhasson mind a végrehajtó bizottság, mind az állandó bizottságok teljes jogú tagjaivá. Ezeknek aránya úgy legyen megszabva, hogy a lakosság által választott tanácstagok legyenek többségben, de a tanács által választott végrehajtó bizottsági és állandó bizottsági tagok is legyenek teljes jogú tagjai a testületeknek. Így olyan érdekelteket és szakembereket lehetne bevonni a végrehajtó bizottságba és az állandó bizottságokba, akikre nagy szükség lesz a javaslatok kialakításában, a döntésekben, vagy a döntések előkészítésében. Ezzel a gyakorlattal szerintem nem éled fel az a veszély, hogy újra felesleges és formális bizottságokat hozzunk létre. Véleményem szerint az okozta a bizottságok korábbi túltengését, hogy sokszor érdemi feladat és hatáskör nélkül „működtek". Erre eddig sem volt szükség és a jövőben sem lesz. De most éppen arról van szó, hogy növekszik a tanácsok hatásköre, és a bizottságok keretet adhatnának ahhoz, hogy e testületekben meglegyenek a megnövekedett feladathoz szükséges személyi feltételek.

A tanácsnak az a joga, hogy válasszon, nem új. Választják pl. a népi ellenőrzési bizottság tagjait és a népi ülnököket. Ami a jelöltek személyét illeti: a Hazafias Népfront szerveit lehetne felhatalmazni a javaslattétel jogával. Így válhatna a tanács mint testület és a végrehajtó bizottság alkalmassá kibővült tevékenységének ellátására.

A tanácsok jellegéről kialakult vita meglehetősen egyértelmű abban, hogy elveti azt a felfogást, amely szerint a tanácsok egyben tömegszervezetek is, de hangsúlyozza a tömegkapcsolatok jelentőségét. Itt most nem kívánok azzal foglalkozni, hogy milyen módszereket kíván a jövőben a tanácsoktól a jó tömegkapcsolat (a nagyobb nyilvánosság, szélesebb körű véleménycsere a lakossággal, a lakosság tájékoztatása stb.) Inkább az igazgatási-hatósági munka néhány problémájára kívánok utalni. Talán azért is jó, hogy nem a tanácsok tömegszervezeti szerepéről, hanem tömegkapcsolatairól beszélünk, mert így nyilvánvalóbb, hogy csak az igazgatási-hatósági munka egyszerű, gyors és törvényes intézésével alakíthatnak ki a tanácsok jó kapcsolatot a lakossággal. A tanács város- vagy községfejlesztő tevékenysége, a helyi politikában kialakult szerepe általában nem olyan mértékben személyre szóló, minden egyes embert láthatóan, közvetlenül érintő, mint a különféle ügyekben hozott intézkedései, döntései, határozatai. Ezért van különleges jelentősége annak, hogy hogyan intézi az ügyeket a tanács, pontosabban az apparátusa. Ezt a tevékenységet a testületi munkával egyenrangúnak kell tartani!

A Minisztertanácsnak az a határozata, amely arra utasította az illetékeseket, hogy egyszerűsítsék az ügyek intézését és

Digitized by Google

szüntessék meg a felesleges előírásokat, az egyik legfontosabb segítője lehet a mainál jobb kapcsolat kialakításának az állampolgárok és a tanácsok között. Az ügyintézés egyszerűsítésével azt is el kellene érni, hogy kevesebb „ügyük" legyen az állampolgároknak. (Van ezzel ellentétes szándék is. A közelmúltban találkoztam olyan javaslattal, amely az amúgy is nehézkes építési eljárást bővíteni akarta egy újabb előzetes engedély megszerzésének előírásával.)

Amikor a tanácsok létrejöttek, hozzájuk kerültek azok a különböző szakigazgatási feladatok, amelyek korábban centrális irányítás alatt álltak (oktatásügy, mezőgazdaság, pénzügyigazgatás stb.). Azóta azonban két évtized telt el, és ezért célszerű áttekinteni a központi irányítás alá tartozó igazgatási szerveket és a tanácsok hatáskörébe adni közülük azokat, amelyek nem össz-állami érdek, vagy egyéb speciális szempont alapján működnek. Az állami tűzoltóságtól kezdve egészen a kereskedelmi felügyelőségig számos ilyen szerv van. Ezt kellene tenni azokkal a szervekkel is, amelyek az utóbbi években jöttek létre. Ilyenek pl. a mezőgazdaság egyes szakigazgatási intézményei, amelyek felemás módon két szervhez is tartoznak: a minisztériumhoz is és a tanácshoz is. Ha azt akarjuk, hogy a tanácsok érdemben és felelősen foglalkozzanak területük ügyeivel, akkor a különböző igazgatási szervek — néhány kivételtől eltekintve — a tanácsok irányítása alá kell, hogy kerüljenek. Azt gondolom, hogy ez feltétlenül egyszerűsíti az eljárásokat és emeli a munka színvonalát. Egy példa erre: egyesek nagyon féltek attól, hogy a múzeumok tanácsi felügyelet alá kerülnek. Végül azonban kiderült, hogy ez javukra vált a múzeumoknak: közelebb kerültek a megyék kulturális életéhez, és még anyagilag is jól jártak.

A tanácsok szerepét illetően nagyon sok függ attól, hogy miképpen alakul gazdasági hatáskörük. A Központi Bizottság múlt év december 4-i határozata a következőt mondja erről: „Nagyobb szerepet kell kapniuk a tanácsoknak a gazdaságfejlesztésben, a gazdaságfejlesztés területi, társadalmi-gazdasági összefüggéseinek koordinálásában." Ez az elv eddig — a tanácsi gazdaság fejlesztésén kívül — főleg a közös (koordinált) beruházások és az iparfejlesztés támogatására egyes területek részére biztosított előirányzatok felhasználása révén érvényesül. A határozatban azonban ennél többről van szó.

Kétségtelen, hogy a tanácsok csak a jelenleginél nagyobb anyagi eszközökkel vehetnek eredményesen részt a gazdaságfejlesztésben. A határozatban felsoroltakon kívül adva vannak azok a tennivalók, amelyek a kommunális ellátás és a szolgáltatások fejlesztésében, valamint a kulturális és szociális területen hagyományosan is a tanácsok feladatát képezik. Hol lehetne megteremteni azt az anyagi forrást, amely a régebbi és az új feladatok eredményes megoldásához szükséges? Szerintem jó kezdetnek bizonyult a kommunális adó bevezetése. Miért? A kommunális adó a kifizetett bérekhez igazodik, és a bérek különbségei és a kommunális adó eltérő kulcsai ellenére, a foglalkoztatottak létszámát is kifejezi. Az adott terület tanácsának gazdaságfejlesztési feladatai pedig többé-kevésbé arányosak az ott dolgozó emberek számával. A megoldást tehát abban látom, hogy a termelő üzemek (a mezőgazdaságiak is), kivétel nélkül fizessenek kommunális adót. Az adó mértéke legyen a jelenleginél lényegesen magasabb, de ne növelje a vállalatok, az üzemek terheit, hanem a nyereségadóból és a mezőgazdasági tsz-ek adóiból kerüljön ki. Vagyis a tanácsoknak ne bevételeket engedjenek át, hanem keletkezési helyükön „csoportosítsák át" a kommunális adó bővítésére a bevételeket. E vázlatos javaslat lényege: a kommunális adó jelentős növelése és az állami bevételek részleges átengedése a kommunális adó céljára.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a tanácsoknak a mainál jobb anyagi adottságai sem indokolnák azt, hogy az üzemek ne foglalkozzanak kulturális és szociális fejlesztéssel. Ez nemcsak anyagi kérdés. Ilyen elhatározás sem az üzemi demokrácia, sem a szakszervezetek szempontjából nem volna megengedhető. Az azonban teljesen indokolt, hogy igyekezzünk az eddiginél jobban összevonni az üzemi és a tanácsi eszközöket és koordináltan, hatékonyan gondoskodni felhasználásukról.

A másik tennivalót abban látom, hogy ki kell alakítani a területfejlesztés tervezési rendjét. Elvileg világos, hogy a területi, megyei terv hogyan kapcsolódik a népgazdasági tervhez. Ami itt még a részletekben kérdéses, azt a következő

Digitized by Google

hónapokban, a negyedik ötéves terv előkészítése során kell tisztázni. Mi legyen azonban a megyei tervek tartalma, hogyan tükrözzék ezek a szűkebb tanácsi gazdaságokra és fejlesztésre vonatkozó program mellett azokat a gazdasági összefüggéseket, amelyek az adott megye egészére vonatkoznak? És mindezt úgy, hogy érvényesüljön a gazdálkodó szervek önállósága is?

Az adott megye munkaerő-helyzete, építőipari kapacitásmérlege pl. az egész fejlődést meghatározza. Ezekben a tervekben együtt kell látni a közlekedés egészének helyzetét, fejlődését. Ha az iskolahálózatot nézzük, ott sem elég, ha azt tudjuk, hogy mi legyen a tanácsi felügyelet alatt dolgozó iskolákkal. Ez kapcsolódik a minisztériumok oktatási intézményeinek helyzetéhez, jövőjéhez és ezen belül pl. a szakmunkásképzéshez.

Ezek a gondolatok is inkább csak jelzései annak a nagy kérdésnek: mi lesz az új helyzetben a megyei tervek tartalma, rendje? Milyen lesz az a gazdasági program, amelyet az új gazdasági irányítás viszonyai között a tanácsoknak ki kell dolgozniuk? A tanácsok szerepe és felelőssége — véleményem szerint — nem merülhet ki operatív intézkedésekben, vagy részkérdések megoldásában. Átfogó, a terület egész sorsát, jövőjét szolgáló helyi programot, tervet is ki kell dolgozniuk. Egységesen kellene ennek az elveit szabályozni, a feltételeit megteremteni — a részletesebb, pontosabb kialakítás már a megyék dolga lehetne.

Kmetty János: Szentendrei festő

A tanácsi szinteket vizsgálva, a mai viszonyok között, és várhatóan a jövőben is, megnő a községek szerepe. Ez megfelel a munka decentralizálásának, annak, hogy az ügyek intézése közelebb kerül az érdekeltekhez. Helyes, hogy az alacsony lélekszámú községek egy része az elmúlt években egyesítette tanácsait. Október elsejével kialakulnak a nagyközségek amelyeknek széles hatáskörük lesz a helyi ügyek intézésében. Ismeretes, hogy az ország lakosságának még csaknem 60 százaléka községekben él. Minden olyan intézkedés tehát, amely a községek szerepét érinti, a lakosság egy részének az életére is kihat.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a községek növekvő szerepe nem automatikusan bontakozik ki. Egyrészt gyorsítani kell a hatáskörök leadását, másrészt erőteljesebben segíteni kell a községi apparátus felkészültségét. Sajnos a kívánatosnál lassabban halad a hatáskörök átadása a megyétől a járásoknak, onnan pedig a községekhez. (Gyakran központi szervek intézkedése is szükséges hozzá.) De nehézségek származnak abból is, hogy a községi vezetők és az apparátus segítése, felkészítése igen sokszor még nem felel meg az új helyzetnek. Hiába van különböző kérdésekben hatásköre a községi szakigazgatási szerveknek, ez egymaga még nem biztosítja a helyes gyakorlatot. A községek szerepére nagyobb gondot kell fordítanunk, mert kulcsszerepet töltenek be a tanácsrendszer fejlesztésében.

E cikkben nem kívánom részletesebben vizsgálni a városok helyzetét. Inkább talán a járásokról kellene szólnom, de csak annyit kívánok jelezni, hogy jövőbeli szerepük sok tisztázandó kérdést vet fel. Gazdasági hatáskörük meglehetősen szűkre szabott, egy-egy járásban kevés az intézmény. Jellegüket egyre inkább az igazgatási feladatok szabják meg. Jogos tehát az a szándék, hogy alaposan megvizsgáljuk helyzetüket.

Varga József írása sok gondolatot ébreszt az olvasóban, érdekes és hasznos áttekintést ad azokról a problémákról, amelyek a tanácsi területen dolgozókat is foglalkoztatják. Írásával, az itt jelzett ellenvetéstől eltekintve, egyetértek.

Gondo György

Digitized by Google

A természetadta jelleg szerepe a marxi filozófiában

A vita értelméről

Szabó András György terjedelmes vitacikkét olvasva, szükségesnek tartom felhívni a figyelmet egy nem kívánatos jelenségre. Mivel a vita olyan kérdés köré koncentrálódik, hogy miként kell értelmezni a marxi koncepció néhány igen lényeges alapgondolatát, a vitatkozó felek, az autentikus értelmezésre törekedve, Marx-idézetekkel, illetve ezekhez fűzött következtetéseikkel érvelnek. Első pillanatra ez nemcsak természetesnek, hanem nagyon helyénvalónak is tűnik. Pedig a dolog egyáltalán nem ilyen egyszerű. Különféleképpen értelmezik ugyanis Marx egyes gondolatait, s így fennáll az a lehetőség, hogy a továbbiakban — gyakorlatilag szinte végtelenül — folytatódjék valamiféle „ki tud jobban Marxot idézni"-játék. A mind terjedelmében, mind tartalmában igen gazdag marxi életmű erre szinte kimeríthetetlen alapot nyújt.

Felvetődik azonban a kérdés: *tisztázódhatnak-e ily módon* a vitatott problémák? Továbbá: vállalkozhat-e majd valaki annak eldöntésére, hogy „melyik Marx-idéző az igazi Marx-idéző"? Aligha!

Nehezíti a helyzetet, hogy Marx gondolatmenetei — éppen azért, mert rendkívül alapos tudós volt — rendszerint igen sok vonatkozást érintő hosszabb fejtegetések. Ha ezekből egy-egy részt kiragadunk, könnyen lehet, hogy eredeti értelmétől *lényegesen eltérő* mondanivalójú idézet-összeállításokat kapunk.

Hogy ez mennyire lehetséges, arra éppen Szabó András György szolgáltat szemléletes példát. Vitacikkének második részében a következőképpen építi bele Marx egy kiragadott gondolatát a maga gondolatmenetében: „Ez az önellentmondás *a valóságos ellentmondás* tagadásának következtében áll elő. *A tőke* e valóságos ellentmondás tudományos kifejtését abban a konklúzióban foglalja össze, hogy »a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását«. Hogy Marx e szükségszerűséget nem fetisisztikus értelemben fogta fel, azt nemcsak egész gondolatmenete bizonyítja, hanem az e passzushoz írt lábjegyzete is, melyben a Kommunista Kiáltványnak a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó szavait idézi. Közvetlenül ezt megelőzően pedig félreérthetetlenül leszögezi: »Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve *olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg* a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik«."

Ebben a beállításban, a két helyről összeillesztett idézet felsorakoztatásával tehát úgy látszik, mintha Marx az utóbbi idézetben is a kapitalizmus elleni mozgalomról, a szocialista forradalomról írna. Nézzük azonban, mi a helyzet valójában. A félreértés elkerülése végett hosszan kell idéznünk. Ehelyütt Marx — félre nem érthetően — *a tőkés felhalmozás módjáról* beszél, és a szétforgácsolt, kis magántulajdonon alapuló termeléssel kapcsolatban állapítja meg a következőket: „Ez a termelési mód a föld és a többi termelési eszköz szétforgácsolását tételezi fel. Kizárja nemcsak az utóbbiak koncentrációját, hanem a kooperációt, a munkának ugyanazon a termelési folyamaton belüli megosztását, a társadalom úrrálevését a természeten és a természet társadalmi szabályozását, a társadalmi termelőerők szabad fejlődését is. A termelés és a társadalom szűk, természetadta korlátaival fér csak össze. Ennek megörökítését akarni annyit jelentene, mint — ahogyan Perqueur joggal mondja — »az általános középszerűséget elrendelni«. Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik. Megsemmisítése, az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való átváltoztatása, tehát a nép

Digitized by Google

nagy tömegének megfosztása a földtől, a nép tömegének ez a szörnyű és kínos kisajátítása — ez a tőke előtörténete." (MEM, 23. köt. 711—712. old.)

Így fest a szóban forgó gondolatmenet, amiből látható, hogy itt nem a szocialista forradalom szükségszerű bekövetkezéséről van szó, aminek bizonyítására pedig a szerző felhasználta.

Nos, mindezzel csak azt szerettem volna illusztrálni, hogy milyen veszélyeket rejt magában az egész fejtegetésből kiragadott egyes mondatok vagy rövid szövegrészek bizonyítékként vagy cáfolatként való felhasználása. Mi lehet azonban a megoldás felé vezető út? Hiszen a vita olyan gondolatok értelmezéséről folyik, melyek már sok évtizede írásos formában közkézen forognak. Úgy vélem, a járható út az, ha szakítunk az összefüggéseiből kiragadott gondolatok, mondatok érvként való felhasználásának módszerével, s ehelyett azoknak a *koncepcionális gondolatoknak* a vizsgálatára és helyes értelmezésére törekszünk, amelyek végigvonulnak az egész marxi életművön.

Véleményem szerint éppen a vitatott kérdések szempontjából az egyik legfontosabb ilyen probléma a természetadta jellegnek, illetve az ettől való megszabadulás folyamatának marxi értelmezése. Erről szeretném röviden kifejteni nézeteimet.

Az emberiség előtörténete és igazi története közti különbség

Szinte közhelynek számít az a marxi megállapítás, amely szerint a kapitalizmus felszámolásával befejeződik az emberiség előtörténete és megkezdődik igazi története. Eltérők lehetnek azonban a vélemények abban a tekintetben, hogy miként értelmezzük ezt a rendkívül mély értelmű s kétségkívül az egész koncepcióban érvényesülő megállapítást. Mivel úgy vélem, ennek a kérdésnek a vizsgálata hozzájárulhat a marxi értelemben vett gyakorlat fogalmának tisztázásához, talán nem lesz felesleges kissé elidőznünk ennél.

Az emberi tevékenység filozófiai jellemzése már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban megtalálható. Arra az ugyancsak ismert gondolatra utalok, amelyben az ember és az állat élettevékenysége közti különbségről van szó. Eszerint az ember — az állattal szemben — *megkülönbözteti önmagát az élettevékenységétől*, s ezt mintegy „akarása és tudata tárgyává teszi". Az élettevékenység e sajátos módjának kifejtése mármost rendkívül fontos a szóban forgó vita szempontjából. Erre épül fel az a történetfilozófiai vizsgálódás, amelyet *A német ideológiá*ban találunk. Ha ugyanis a tevékenység sajátos módjában sikerült meghatározni az embernek az állattól való lényeges különbségét, akkor már elvileg megvan az a lehetőség is, hogy a következetes materialista világfelfogás alapján lehessen kifejezni a társadalmi-történelmi létforma sajátosságait.

A következetes materialista világfelfogás, mint ismeretes, e téren elsősorban azt jelenti, hogy az ember is *a természet része*. De ezt a materialista felfogást nem lehet következetesen érvényesíteni mindaddig, amíg a sajátos emberi tevékenységet nem a *marxi módon* értelmezzük. Másként nem lehet elfogadható materialista magyarázatot adni arra: hogyan tudja egy természet részeként létező lény egyre fokozódó mértékben uralma alá vonni a természetet. Az idealizmusnak (és a vallásnak) könnyű volt e kérdésre válaszolnia, mert számára minden megoldódott egy olyan, emberen kívüli princípium feltételezésével, amely egyrészt természetfeletti hatalom, másrészt a maga hasonlatosságára formálja az embert. A Marx előtti materializmus pedig azért nem tudott kielégítő választ adni a társadalmi fejlődésre, mert szemléletmódjában nem tudott túljutni a természettörvények mindenre, *a társadalomra is* kiterjedő alkalmazásán. A megoldás csakis az lehetett, ami Marx nevéhez fűződik: a sajátos emberi tevékenységben (melyben az ember tudatosan megkülönbözteti önmagát e tevékenységtől) keresni a társadalmi-történelmi fejlődés alapját. Ezzel lehetett feltárni azt a dialektikus kölcsönhatást, amely a társadalmi lét alapja; hogy ti. egyfelől az ember tudatosan formálja a természetet, másfelől az ily módon állandóan változó természeti környezet alakítja, formálja az embert is.

Ezért merül fel *A német ideológiá*ban a *természetadta jelleg, illetve az ettől való megszabadulás problémája*. E felfogás szerint a társadalmi-történelmi lét azért állandóan változó folyamat, mert az ember — sajátos tevékenysége folytán

Digitized by Google

— egyre inkább „kidolgozza magát" a természetadta jelleg „fogságából". A természeti lét nem adekvát az ember számára, hanem az emberi tevékenység egy másfajta lét, a *társadalmi-történeti lét* létrejöttét jelenti. Minél inkább háttérbe szorul az emberi tevékenység folytán kialakuló új létformában a természetadta jelleg, annál inkább érvényesülnek a történelmileg kimunkált lényegi erők, az emberi képességek. Itt tehát egy olyan ontológiailag új formával van dolgunk, amelynek valójában csak legvégső soron alapja a természeti lét, amelynek azonban egészen másfajta, erre felépülő létkategóriái vannak.

Itt azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a dolog korántsem ilyen „egyszerű". A történelmi fejlődés során ugyanis elvontan az emberi tevékenység egyre több és egyre hatékonyabb eszközt hozott létre — mint a természetadta jellegtől való megszabadulás lépcsőfokait —, de mindez a társadalmi viszonyok miatt jórészt csak *puszta lehetőség* maradt, vagy pedig egy sajátos „visszájára fordulásban" elidegenült az embertől. Az elidegenülés folytán pedig egy viszonylag magasan fejlett történelmi-társadalmi fokon *megerősödik, újjáteremtődik a természetadta jelleg.* Hogy ez a gondolat szintén fontos része az egész marxi koncepciónak és végigvonul az egész életművön, azt bizonyítja az, hogy megtalálható mind *A német ideológiá*ban (ahol természetadta társadalomként szerepel az a társadalom, amelyben az ember által létrehozott dolgok kinőnek az ember ellenőrzése alól), mind a *Nyersfogalmazvány*ban (ahol Marx az emberek természetadta összefüggéseként jellemzi a dologi viszonyok uralmát a társadalom életében), mind pedig *A tőke* első kötetében (ahol a munkamegosztásról szóló fejtegetésekben az emberek céhek vagy kasztok szerinti elkülönülését a növény és állatvilág fajokra való elkülönítésével rokonítja).

Mindezt azért tartom rendkívül fontosnak, mert úgy látom, itt egy nagy félreértés mutatkozik. Amikor ugyanis Marx valóban természettörvény vagy természettörténeti folyamat analógiájával utal egyes társadalmi jelenségekre, akkor ezt annak a koncepciónak a jegyében teszi, amely szerint vagy a történeti-társadalmi fejletlenség, vagy a fejlett, de elidegenült társadalmi viszonyok miatt *az emberiség előtörténetében még uralkodik a természetadta jelleg.* A *Nyersfogalmazvány*ban ebből a szempontból igen éles különbséget tesz egyrészt a természet, másrészt a történelem termékeként létrejövő egyének között. Röviden: az emberiség előtörténetében magán az emberi tevékenységen is uralkodik a természetadta jelleg, az emberiség igazi története pedig Marxnál azt a korszakot jelenti, amikor a vonatkozásaik teljességét önmagukból kimunkált emberek tevékenysége már megszabadult a természetadta jellegtől, azaz mind termékeiket, mind társadalmi viszonyaikat már *a maguk ellenőrzése alá* tudják vonni. Ennek a gondolatnak a részletes kifejtését nemcsak a *Nyersfogalmazvány*ban, hanem *A tőke* első kötetében is megtalálhatjuk. De felmerül már *A német ideológiá*ban is, ahol a kommunizmus — többek között — olyan társadalmi folyamatként szerepel, amely *a tevékenység egész eddigi módja ellen irányul.*

A marxi koncepció szerint tehát a kommunizmusban, az emberiség igazi történetének korszakában megszűnik a természetadta jelleg uralma a társadalomban, vagyis megvalósul mindaz a lehetőség, amelyet az emberiség küzdelmes előtörténetében már kimunkált ugyan, de amely az elidegenülés, visszájára fordulás miatt nem válhatott valóra. Az új, a társadalmi-történelmi létforma tehát csak akkor bontakozhat ki a maga teljességében, amikor megszabadult a természetadta jellegtől. Amíg a természetadta jelleg uralkodik a társadalmi létben, addig az emberek többé-kevésbé inadekvát a társadalmi környezet — főként azokhoz a lehetőségekhez képest, amelyeket már történelmileg kimunkált, de amelyek nem, vagy csak eltorzultan (visszájára fordultan) valósulhattak meg. Ezért értékelte Marx oly nagyra az emberiség előtörténetében a görög antikvitást, az emberiség normális gyermekkorát. E korszakban ugyanis a történelmileg korlátolt lehetőségekhez képest viszonylag maximálisan valósult meg a természetadta jelleg feletti társadalmi uralom. Ezért normális Marx szemében az eddigi történelmi fejlődés e nagy pillanata (hasonlóképpen a reneszánsz is).

Véleményem szerint ebből az alapállásból közelíthető meg helyesen az a kérdés is, hogy miként értelmezzük az olyan alapvető marxi megállapítást, mint azt,

Digitized by Google

hogy az emberek maguk csinálják történelmüket. A társadalmi lét *előtörténeti időszakában* az emberi tevékenység bizonyos determinánsai — a természetadta jelleg uralma következtében — többékevésbé valóban természettörvényekre emlékeztetnek. (Természetesen ez esetben is csak analógiaképpen.) A társadalmi lét embernek adekvát, igazi történeti korszakában viszont az emberi tevékenység megszabadul a természetadta jelleg uralmától, s ennek eredményeként a maga teljességében kibontakozhat az a létforma, amelynek determinánsai már semmiképpen nem természettörvény-jellegűek. Ekkor fejlődhet ki totálisan — a potenciálisan már kimunkált lehetőségekből — a lét társadalmi formája. Ekkor az emberek olyan történelmi események, folyamatok szereplőivé válnak, amelyeket önmaguk fejlődésének, befolyásolásának tudatos irányítása végett hoznak létre.

A valóságos történelmi-társadalmi változásnak megfelelően mármost *a marxi filozófia* olyan világnézet, amely felismeri e totálisan kibontakozó társadalmi létforma megvalósításának lehetőségét, s ezt az eddigi történelemből mint előtörténetből adódó perspektívaként magyarázza, hogy ily módon létrehozásának egyik mozgósító erejévé váljék. Ezért *lényegét tekintve* a történelmi-társadalmi létformára vonatkozik. Kiterjesztése a természetre szükségképpen olyan antropomorfizáló természetfelfogást ad, amely inadekvát a természeti létformával. Ebből az is következik, hogy ilyesféle „természettudományos materializmussal" nem nyerhetjük meg a marxizmus számára a természettudományokat művelő vagy akár csak eléggé ismerő embereket. Szeretném hangsúlyozni azonban, hogy mindez elvileg nem zárja ki annak lehetőségét, hogy létrejöjjön, ugyancsak következetes materialista alapon, egy a természeti létformát filozófiai szempontból értelmező ontológia. Csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától; azaz nem is lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívülesnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción.

Lícskó György

A társadalom önismeretének kérdéséhez

Ahhoz a több mint egy éve folyó vitához szeretnék néhány megjegyzést fűzni, amelyet Hegedűs András elvtársnak a Kortársban megjelent „Realitás és szükségszerűség" című cikke indított el, s amely közte és Meruk Vilmos elvtárs között a Társadalmi Szemlében folytatódott. A vitának arra a részére kívánok reflektálni, amely abban a kérdésben summázható: lehetséges-e — s ha igen, mikor és milyen módon — a szocialista társadalom önismerete és az ehhez szükséges társadalmi önkontroll? A probléma felvetését jogosnak, gyakorlati szempontból nagy jelentőségűnek, aktuálisnak és számos elméleti vonatkozást tartalmazónak vélem.

A vitában Hegedűs elvtárs azt az álláspontot képviseli, hogy a különböző társadalmi formációk — közöttük a szocialista társadalom is — *csak érett formájukban* képesek önelemzésre és önismeretre. A következőket írja: „... az európai szocialista társadalmak — ha nem is egyidőben és ha nem is egyenlő mértékben — de elérkeztek vagy elérkezőben vannak ezen társadalmi-gazdasági alakulatok érettségüknek, szebbé válásuknak ahhoz a fokához, amikor a társadalomnak belső analízise — Marx szavaival élve — »önbírálata« történelmileg nemcsak lehetővé, hanem egyben szükségszerűvé is vált."[1] Az utólagos önkontroll, önelemzés elvét Hegedűs elvtárs valamennyi társadalmi formáció megismerésének általános elveként interpretálja, s ezen interpretáció alátámasztására többek között a következő marxi gondolatra hivatkozik: „... a polgári gazdaság, csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött. Amíg a polgári gazdaság mitologizáló módon nem azonosította magát tisztán az elmúlttal, bírálata a korábbi, nevezetesen a feudális társa-

1 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

dalomról — amellyel még közvetlenül kellett küzdenie — ahhoz a bírálathoz hasonlított, amelyet a kereszténység a pogányságon, vagy akár a protestantizmus a katolicizmuson gyakorolt."[2]

Tény, hogy a polgári társadalom csak kifejlett formájában termelt ki igazán jelentős gazdasági önelemzést (lásd: klasszikus angol politikai gazdaságtan), amelynek alapján azután képes volt bizonyos összehasonlításokat, megkülönböztetéseket is tenni a polgári és a korábbi gazdasági rendszerek között. Hogy itt az önelemzés csak mintegy utólag, a kész formák kialakulása *után* következhetett be (s természetesen csak korlátozott mértékben), abban szerepe volt a polgári viszonyok spontán természetének, továbbá a társadalmi szaktudományok, eszközök, lehetőségek fejletlenségének, de még inkább az uralkodó osztályok partikuláris érdekeinek, amelyek eleve korlátozták a valóban következetes társadalmi önelemzés létrejöttét.

Hegedűs András számára azonban a kapitalizmus példája annak az igazolására szolgál, hogy *minden formációban*, s így a szocializmusban is *csak utólagos* lehet az önvizsgálat, s körülbelül akkor indulhat meg, amikor e formáció irreverzibilisen megszilárdult és elérte a csaknem teljes fejlettség szintjét. Legalábbis erre látszik utalni a polgári társadalom példájának idézése.

Hegel a valóságnak, s ezen belül a társadalmi jelenségeknek a megismerhetőségét illetően — mint ismeretes — szintén azt vallotta, hogy ezeknek csak utólagos elemzésük lehetséges. „A filozófia alapelvei" előszavában ezt írja: „Hogy még egy szót ejtsünk arról a kitanításról, hogy milyennek is kell lennie a világnak, ehhez a filozófia mindig későn érkezik. Mint a világ gondolata mindig akkor jelenik meg, amikor a valóság kiképződésének folyamata befejeződött és lezárult. Amit a fogalom tanít, szükségképpen ugyanezt mutatja nekünk a történelem, hogy csak a valóság érettségében jelenik meg az ideális a valósággossal szemben, és hogy az ideális csak akkor ragadja meg ezt a világot a maga szubsztanciájában, egy intellektuális birodalom formájában kiépítve. Amikor a filozófia a maga szürke színével szürkére fest, akkor az élet egyik alakja elöregedett, s a filozófia a maga szürkére festő szürkéjével nem tudja megfiatalítani, hanem csak megismerni azt; Minerva baglya csak az alkonyat beálltával kezdi meg röptét."[3] Hegel felfogásában — úgy gondolom — egyrészt az tükröződik, hogy a spontaneitáson alapuló formációk valóban kevéssé teszik lehetővé a tudományos előrelátást és a kialakulófélben levő folyamatok menet közben való értékelését. Másrészt álláspontjában annak a következménye is jelentkezik, hogy nem ismerte fel teljes mélységében a társadalmi elméletek gyakorlat-átalakító szerepét. Filozófiája sok vonatkozásban megőrzi a hagyományos szemlélődő jelleget, s ezért a társadalmi folyamatok kizárólag utólagos regisztrálásának lehetősége neki nem is okoz problémát, sőt teljesen természetesnek tűnik.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az önelemzés utólagossága még a szocializmust megelőző formációkban sem volt annyira kizárólagos, amilyennek Hegel és hozzá hasonlóan Hegedűs elvtárs is feltételezi. A francia materialisták például már a polgári viszonyok győzelme előtt is sok mindent megláttak a kapitalizmus társadalmi ellentmondásaiból, s ha úgy tetszik, „menet közben" megvilágították ezeket: észrevették a termelőerők fejlődésének bizonyos pozitív és negatív következményeit, megsejtették a konkurrenciaharcot mint a tőkés viszonyok általános tünetét stb.

Levonhatjuk-e tehát azt az *általános* következtetést, hogy a társadalom „önmegértése" *mindig, minden egyes társadalmi formációban kizárólag utólag, mintegy regisztráló módon mehet csak végbe?* Hegedűs András ugyanis a fiatal szovjet állam fejlődésének első szakaszát az önanalízis szempontjából a következőképpen értékeli: „... Ez azonban nem válhatott a szocializmus önanalízisévé, mert akkor még egyszerűen nem volt szocialista társadalom, csak a lehetőség, az út nyílott meg ennek a kiépítéséhez, s így nem is beszélhetünk ennek az új társadalomnak az önismeretéről sem."[4] Minthogy Hegedűs elvtárs csak a szocializmust építő országok érett szakaszában, egy nagyjából lezárult fejlődésszakasz

2 Marx—Engels Művei, 13. köt. 171. old.

3 G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonásai. Glockner-féle jubileumi kiadás. 20. köt. 36—37. old.

4 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. okt. 95. old.

Digitized by Google

után tudja elképzelni a társadalmi önanalízist, Meruk elvtárs pedig, vele polemizálva, már a szocializmus létrehozásának kezdeti szakaszában is feltételezi ennek lehetőségét, Hegedűs elvtárs alaptalanul azzal a naivitással vádolja őt, hogy a hatalom megragadása utáni időszakban feltételezi a kiépült szocialista társadalom létezését.

Azt hiszem, ha nem vennénk figyelembe a szocialista formáció sajátos lehetőségeit, akkor éppen abba a dogmatizáló hibába esnénk, amelytől Hegedűs András is óv bennünket. A probléma vizsgálatában semmiképp nem tekinthetünk el néhány nagyon lényeges különbségtől. Az egyik az, hogy a szocializmust „úgy hozzák létre", hogy van egy olyan ideológia, amely nemcsak felkészíti a forradalomra a tömegeket, hanem minden előző forradalmi elmélettől eltérően, tudományos megalapozottsággal fő vonalaiban fel is vázolja a társadalmi fejlődés objektív menetét és a társadalmi tevékenység ebből fakadó feladatait. A jövő társadalmának jellemzőit nem megszépített, illuzórikus formában, mint végső, túl nem haladható célt körvonalazza, hanem mint szükségszerű következményét az előző fejlődésfokoknak, s egyben belátható, meghatározott konkrét szakaszát a jövő fejlődésének. Másrészt a marxista elmélet — éppen azért, mert csak fő vonalaiban jellemzi a távoli jövő perspektíváját, s nem vállalkozik a részletek utópikus taglalására akkor, amikor a konkrét fejlődési fok még nem teszi lehetővé a részletek konkrét kimunkálását — eleve feltételezi, hogy egyes megállapításait a gyakorlati megvalósítás folyamatában fejleszteni fogják, részleteiben kidolgozzák, s ahol szükséges, korrigálják is, ha a fejlődés túlhaladta, vagy nem helytállónak bizonyította ezeket. Már a marxista elmélet e sajátosságából is következik az elmélet és gyakorlat állandó konfrontálásának és kontrolljának szükségessége.

Továbbá: a szocializmust építő társadalmakban általában a vezetés a marxista ideológia ismeretében tudatosan irányítja a társadalom építését, s ugyancsak tudatos a társadalmi önelemzésre való törekvés is. A széles néptömegek ugyanakkor csak fokozatosan sajátítják el az elméletet, s a szocializmus építésének időszakában az ösztönösségnek és a tudatosságnak igen sokféle árnyalata és változata van meg soraikban, kezdve a szocializmus fő céljainak illúziókkal tarkított általános helyeslésétől a politikai gyakorlati feladatok agitációs szintű megértésén keresztül egészen az elméleti felvértezettségig. Az emberek tevékenységének fő vonala azonban, az ösztönös mozzanatok és illúziók ellenére is, a társadalmilag kitűzött célok megvalósítására irányul. Minthogy a néptömegek is ismerik az alapvető társadalmi célokat, megvan a lehetőségük arra, hogy a legkülönbözőbb társadalmi szinteken ellenőrizzék, hogyan viszonylik a tevékenységek eredménye az elképzelésekhez.

Kétségtelen tény, hogy kialakulásuk, kiformálódásuk *után* könnyebb megérteni és elemezni a jelenségeket, mint amikor még csak kialakulófélben vannak. A befejeződött folyamat ugyanis nagyobb áttekintésre ad lehetőséget. Ekkorra bontakozik ki teljesen az egyes részeknek az egész struktúrában betöltött szerepe, másrészt a kibontakozott jelenség mindig felmutat olyan összefüggéseket, olyan kihatásokat is, amelyeket a folyamat elindulása idején még nem lehet pontosan előrelátni. Ennek a gnoszeológiai problémának a figyelembevétele különösen a Szovjetunió fejlődése tekintetében fontos, mert itt teljesen járatlan úton haladva, a történelemben először, mégpedig igen bonyolult nemzetközi körülmények között kezdték meg átültetni a gyakorlatba a tudományos szocializmus elméletét. A „menet közbeni" megismerés nehézségeit a szocializmus viszonyai között ellensúlyozhatja egyrészt a társadalmi alapfolyamatok tudatos irányítása és ismerete, másrészt az állandó önkontroll. A fő tendenciák ismeretében ugyanis a keletkező új jelenségek már teljes kibontakozásuk előtt is könnyebben ismerhetők fel, s az alaptendenciákhoz való viszonyítás segítségével már menet közben is értékelhető a társadalmi összfolyamatban betöltött szerepük.

Úgy gondolom, Hegedűs elvtárs eltúlozza a társadalmi megismerés említett korlátait, s nem számol eléggé azzal, hogy az utólagos regisztrálás egyszerűbb és megszokottabb formája volt ugyan a régebbi társadalom-magyarázatoknak, de korántsem az egyetlen formája a társadalmi folyamatok megismerésének, s különösen nem az a szocializmus viszonyai között, illetőleg a szocializmus építésének időszakában.

Digitized by Google

Hegedűs elvtárs szerint a Szovjetunióban a szocializmus építésének első éveiben a szocialista társadalom kialakulatlansága miatt nem valósulhatott meg önvizsgálat, a későbbi fejlődési szakaszban pedig a személyi kultusz tette azt lehetetlenné. A társadalmi önvizsgálat *esetenként időlegesen bekövetkezett részleges* korlátozódását tévesen úgy fogja fel, mint az önelemzés teljes megszűnését. Ezért írja, hogy: „A szocializmus önanalízise komoly formában a szocialista országokban az SZKP XX. kongresszusáig fel sem merült..."[5]

Valójában pl. a szovjet államban létrejöttének első percétől kezdve volt egy határozott törekvés elért eredményeinek szinte azonnali, menet közben való értékelésére, a forradalmi erők gyakorlati tevékenységének állandó önkontrolljára. Nem menet közbeni önanalízis volt-e Lenin vezetésével annak felfedése, hogy a szükségszerűen bevezetett hadikommunizmus bizonyos idő múlva már akadályozó tényezőjévé vált a gazdasági fejlődésnek? A szocialista iparosításnak, a mezőgazdaság átszervezésének szükségességét is a szovjet gazdaság helyzetének, eredményeinek és negatívumainak mélyreható elemzése alapján állapították meg a fiatal szovjet állam vezetői. Vagy a későbbi időszakokat illetően: tagadható-e, hogy a párt és a szovjet állam fellépése az erőszakos kolhozszervezés ellen valóságos társadalmi önkontroll volt? A társadalmi önanalízisnek a személyi kultusz következtében beállott időleges és részleges korlátozódása után pedig tanúi lehettünk egy szinte elemi erővel feltörő, mélyreható, a mulasztottakat is pótolni kívánó társadalmi önvizsgálatnak.

A szocializmus építése időszakában — amíg a társadalomnak osztálystruktúrája van, amíg még élnek a polgári és kispolgári ideológiai maradványok az emberek gondolkodásában, s amíg megvan a kapitalista környezet —, fennáll a lehetőségük a szektás vagy revizionista torzulásoknak, s ezen torzulások egyike lehet a polgári vagy kispolgári nyomásnak engedő vezetőknek az a törekvése is, amely a nekik nem tetsző társadalmi tények elleplezésére, a demokratizmus öncélú, nem a társadalmi szükségletekből fakadó korlátozására, s egyáltalán a társadalmi önkontroll bizonyos gyengítésére irányul. Ugyanakkor ismeretes, hogy nem minden lehetőség válik valósággá, s ha bizonyos időszakban, sajátos feltételek között a szocialista országokban út nyílt is a szektásság érvényesülésére, vagy egyes országokban jobboldali behatások számára, ebből még nem következik, hogy ez szükségszerű, elkerülhetetlen velejárója a szocializmus építésének. De még csak az sem, hogy e hibák következtében akárcsak átmenetileg is teljesen megszűnik a szocializmusra jellemző társadalmi önvizsgálat.

Hegedűs András a szocializmus önanalízisének megvalósulását gátló tényezőnek tartja a marxista ideológia apologetikus jellegét is, amit egyébként úgy tekint mint elméletünktől idegen, időleges rárakódást. A következőket írja: „... egyszer s mindenkorra meghaladottá válik majd az az állapot, amikor a »belső« azonosulás a szocializmussal a mindenkori, az adott formák védelmét követelte meg a »külső« — s nemegyszer fegyverek támogatta — kritikával szemben. Közel már az az idő, amikor ez egyértelműen apologetikává válik — s objektív funkcióját tekintve — nem annyira a társadalmi haladás szocialista útja iránti elkötelezettségnek, mint inkább a társadalmi fejlődés során már meghaladottá vált formák fennmaradásához fűződő partikuláris érdekek makacs védelmezésének lesz a kifejezője."[6]

Úgy gondolom, mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a marxista elméletnek megvan a szocialista társadalmat védő funkciója is, s ennyiben — Hegedűs András terminológiájával élve — „apologetikus" természetű is, mégpedig nem átmeneti jelleggel. Hegedűs elvtárs szerint a szocialista ideológiában jelentkező „apologetikus" jelleg kizárja a társadalmi önanalízis lehetőségét; a mondott értelemben vett „apologetika" azonban az önkontrollt is feltételezi. Nem lehet ugyanis sikeres ideológiai védelmet nyújtani a szocializmusnak úgy, hogy hallgatunk a meglevő fogyatékosságokról. Abból az álláspontból, hogy az „apologetika" kizárja az önkontrollt, és viszont, az is következne, hogy az „apologetikus" jelleg hiánya következtében az önelemzés csakis negatív töltésű lehet, s végül is az ellenünk irá-

5 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám.

6 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

nyuló burzsoá kritika szintjére süllyed. Ha egyébként a társadalmi önelemzés az elmélet „apologetikus" jellegének kiküszöbölését feltételezné, akkor a mára vonatkoztatva sem beszélhetne Hegedűs András önkontrollról, mert nem sikerült bebizonyítania, hogy ma már megszűnt a szocialista rendszer védelmének, és ezzel az elmélet szocializmust védő, „apologetikus" jellegének szükségessége.

Ezért a marxista elmélet alkotó értelmezői és alkalmazói számára mindenkor világos volt, hogy az elmélet viszonya a fennálló szocialista társadalomhoz nemcsak annyiból áll, hogy elméleti alapot nyújt számára és „általában" védi a szocializmus gyakorlatát, hanem arra is kiterjed, hogy elméletileg is kimutassa, indokolja és védje mindazt, ami egy adott fejlődési szakaszban a szocializmus *konkrét* gyakorlatában haladó, helytálló és jól szolgálja a szocializmus ügyét. Ugyanakkor szálljon szembe mindennel, ami idejétmúlta, túlhaladott, vagy hibás gyakorlati lépés eredményeként jött létre. Ha az elmélet feladata csak a szocializmus puszta és általános igenlése volna, akkor ennek többek között az volna a következménye, hogy az elmélet elszakadna a gyakorlattól, nem mutatna utat számára, mert nem adhatna választ a felmerülő új kérdésekre, annál is kevésbé, mert ezeket nem valami „absztrakt gyakorlat", hanem a konkrét praxis veti fel, s ez sürgeti megoldásukat.

Az utólagos önkontroll elve más oldalról is hibás megalapozást nyer Hegedűs elvtársnak az illúziók társadalmi szerepére vonatkozó nézeteiben. E kérdésről már hosszas vita folyt a Valóság hasábjain, ezért inkább csak az itt érintett problémához való kapcsolatában szeretnék foglalkozni vele.

Hegedűs András szerint minden társadalmi formációt — a szocializmust is — a tudat jelentős illúziói kísérnek; a szocializmus vonatkozásában ezek egy ideig pozitív szerepet játszottak, mert átsegítették különböző nehézségeken. Az új rend megszilárdulása után azonban változás áll be: a régi illúziók konfrontálódnak a valósággal, kiderül illúzió voltuk, s így további fenntartásuk most már regresszív hatással van a társadalomra. De a további fejlődés ismét illúziók, mégpedig progresszív hatású illúziók alapján megy tovább, míg ismét be nem következik a konfrontáció és az illúziók regresszióba fordulásának időszaka. „Oly mértékben — írja —, ahogyan az új megszilárdul, ez a magatartás fokozatosan reakcióssá és haladást gátlóvá válik, mert közben realitássá és egyben történelmi szükségszerűséggé érik az illúziók konfrontációja a valósággal, vagyis az új társadalmi-gazdasági alakulat belső »analízise«, s ezen az alapon a fejlődés során megérett az új követelményeknek a megfogalmazása és a megvalósításukért folyó küzdelem kibontakoztatása, ami más vonatkoztatásban újra csak nem lesz mentes a fejlődés lehetőségei iránt táplált illúzióktól, de ezek most már ismét a jövőre és nem a megvalósultra vonatkoznak."[7]

Hegedűs elvtárs itt ismét nem tesz különbséget az egyes társadalmi formációk között, s tulajdonképpen azt feltételezi, hogy a szocialista társadalom is — más formációkhoz hasonlóan — spontán módon, hamis tudat által irányított cselekvések eredményeként alakul. Nem differenciál a különböző tudatszintek között sem. Nem a maga konkrétságában vizsgálja, hogy mennyiben hatják át illúziók egyrészt a párt- és állami vezetés tevékenységét, másrészt a tudatosság különböző szintjén álló tömegekét. Pedig nyilvánvaló, hogy e szintek között vannak különbségek. A szocialista országok többségének egész eddigi gyakorlata éppen azt igazolja, hogy a szocialista építés elméleti koncepciója nem volt illúzió. Kialakulhatnak azonban illúziók (néha vezető szervekben is, de még inkább az elmaradottabb társadalmi rétegek tudatában) a fejlődés ütemét, a mozgalom helyzetét, egyes részproblémák megoldási lehetőségeit illetően. Ezek az illúziók természetesen nem jelentéktelenek, különösen ha vezető szervekben terjednek el, de mégis csak alá vannak rendelve azoknak az átfogó objektív társadalmi céloknak, amelyek a szocialista országok többségében a perspektivikus koncepciókat jellemzik.

Minthogy Hegedűs elvtárs feltételezi, hogy az illuzórikus tudat a szocializmusban is általánosan jellemző tudat, e hamis premisszából logikusan jut el a korszakonként jelentkező társadalmi önkontroll gondolatához, ahhoz, hogy az illuzórikus tudat ismételten beleütközik az élet tényeibe, s ezeket tudomásul véve, újabb illúziókba merül. Ha valóban ösz-

7 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz.

Digitized by Google

tönös módon, illúziókat kergetve tűznék ki és valósítanak meg a társadalmi célokat, akkor ebből az következne, hogy csak bizonyos befejeződött, teljesen kibontakozott szakaszok utólagos elemzése volna lehetséges. De vajon ténylegesen illúziókon alapulva születnek-e a szocializmus építésének nagy sikerei, amelyek meg is felelnek a kitűzött céloknak? Azt hiszem, azt mégsem állíthatjuk, hogy ezek illúziók, irreális célok kergetésének eredményei.

•

Végezetül metodikai szempontból értékelve Hegedűs elvtársnak a társadalmi önismeretre vonatkozó nézeteit — úgy vélem — fejtegetéseinek igen szembetűnő logikai és általános szociológiai módszertani hibája az, hogy bizonyos kiragadott tényekből kiindulva, egy igen felszínes szemlélet következtében hamis általánosításokhoz jut el. Nem differenciálja a különböző társadalmi formációkat, s figyelmen kívül hagyja a szocialista rendszer sajátosságait, amelyek megkülönböztetik minden más társadalmi-gazdasági alakulattól. Nem tesz különbséget a különböző ideológiák között sem. Ugyanakkor vét a történetiség elve ellen, mert a szocializmus valóságos fejlődésmenetéből önkényesen ragad ki részleteket, s izolálva ezeket, más funkciót tulajdonít nekik, mint amilyent valójában betöltöttek a szocialista rendszerek fejlődéstörténetében. Ezért jut el olyan következtetésekhez, amelyek a valósággal konfrontálva hamis analógiáknak és téves válaszoknak bizonyulnak.

Erdei Mihályné

Immanens elmélet — transzcendens kritikák...?

Hegedűs András szociológiai munkássága, elméleti tételeit kifejtő írásai körül kibontakozó vita kétségkívül társadalomtudományi életünk növekvő elevenségének a jele. Olyan feszítő, igen nagy társadalmi súlyú problémák tárgyalása, mint a társadalmi struktúra, bürokrácia a szocializmusban, a társadalmi fejlődés alternatívái stb., mindenképpen egészséges jelenség, s külön „egészség" az, hogy ezek a viták nem akadémiai „berekben" folynak, hanem könnyen hozzáférhető, viszonylag sokak által olvasott folyóiratokban. (A Kortársban, a Pártéletben, a Társadalmi Szemlében az elmúlt fél év alatt jó néhány, a fenti témákat tárgyaló, vitató cikk jelent meg.)

Természetes, hogy az ilyen — a nyilvánosság előtt zajló — vita fokozott felelősséget ró a benne résztvevőkre. Nem úgy persze, hogy csak megcáfolhatatlan igazságokat szabadna leírni, hanem abban az értelemben, hogy a vitázók vegyék a fáradságot egymás nézeteinek megismerésére, hogy elkerülhető félreértéseket igyekezzenek elkerülni.

A Hegedűs írásait követő viták sok esetben magukon viselik a „gyermekbetegség" félreismerhetetlen jegyeit. Ami érthető ugyan, hisz nem olyan régóta vitatkozunk, de aminek fel nem ismerése éppen a vitának *érdemivé* válását akadályozhatja meg.

Ha a „szabad tudományos kutatásnak" nem is kell már számolnia a Marx által említett, „a politikai gazdaságtan által tárgyalt anyag sajátságos természeté"-ből fakadó „ellenséggel . . ., a magánérdek fúriáival", az ún. szociológiai vita némely pontja nálunk is működésbe hozta az „emberi kebel" bizonyos szenvedélyeit — holmi partikuláris fúriákat.

Megjegyzéseimmel a vita néhány — véleményem szerint — elkerülhető félreértésének tisztázásához szeretnék hozzájárulni.

Hegedűs András — részben önállóan, részben munkatársaival közösen — legtöbb kritikusa által is méltányolt tudományos munkásságot fejt ki, amelynek eredményeit, felismeréseit időnként egy-egy cikkben, tanulmányban foglalja összse.

Természetesen nem csak verifikált, empirikus tényanyagot publikál, hanem kutatásainak anyagát „összekötő" hipotéziseket, elméleti absztrakciókra épülő „téziseket", amelyek csak részben támaszkodnak tényekre, részben a dolog természetéből fakadóan közvetlenül nem verifikálhatóak. Így nyilván tévedhet is.

De gondolatai összefüggő, szerves rend-

Digitized by Google

szert alkotnak, amelynek főbb pontjai, mintegy a tartópilléreí, tudományosan elemzett tényanyagon nyugszanak. (Véleményem szerint pl. ilyen, nagyrészt verifikált tételnek tekinthető a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely elsődleges struktúraképző volta, amelynek alapján 1963-ban tizenötezer háztartás körében vizsgálatot is folytattak, s amelynek eredményei a kutatók szerint kielégítőek voltak.[1] Vagy az 1920-as évek szovjet vitáinak, Lenin egyes írásainak történelmi elemzése, amelyek ha nem is abszolút bizonyosságot, de mégis elfogadható támpontot adnak a bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatíváinak gondolatához. Ide tartozik az üzemi konfliktusok vizsgálata, általában Hegedűsnek és munkatársainak üzemszociológiai felmérései stb.) Kutatásainak, kutatási eredményeit szintetizáló tételeinek megvan a belső, immanens logikája, s bár kétségkívül vannak vitatható mozzanatai, ezek *nem szakíthatók ki* önkényesen nézeteinek egészéből.

Egy tudományos kutatótól nyilván nem várható el, hogy minden egyes munkájában, tanulmányában, akár cikkében *általa* már bizonyítottnak, „meghaladottnak" tekintett tételeket, összefüggéseket *újból* bizonyítson — még akkor sem, ha ezek a tételek nem általánosan elfogadottak. Míg például egy műalkotásnak mindig önálló „totalitásnak", „önmagából" érthetőnek, élvezhetőnek kell lennie, a tudományos publikációk csak részproblémák megoldására, ismertetésére (esetleg a problémák eredményeinek összefoglalására) vállalkozhatnak és semiképp sem mehetnek vissza minden esetben az „első lépésig", nem kezdhetik újra meg újra az „alapoknál" — ez magát a tudomány fejlődését bénítaná meg. (Marx és Engels későbbi munkáikhoz nem mellékelték bevezetőnek „A tőké"-t, legtöbbször még csak nem is hivatkoztak rá; de már „A tőké"-nek a megértése is feltételezte a dialektika ismeretét — mint Lenin utalt rá — Hegel „Logikájá"-nak előzetes tanulmányozását.)

Ez a feleslegesnek — ugyanis kézenfekvőnek — tűnő fejtegetés azért kívánkozik ide, mert Hegedűs nézeteinek több kritikusa egy-egy *kiragadott* írása alapján teszi meg bíráló észrevételeit — elfelejtvén, hogy Hegedűs elsősorban nem glossza-író. Az így — Hegedűs egész munkásságából — kiszakított írásra aztán meglehetősen könnyű rábizonyítani, hogy állításai nélkülözik a tényeket, megalapozatlanok, üres, önkényes absztrakciókat tartalmaznak stb. Holott a marxista kritikának éppen azt kellene kimutatnia, hogy Hegedűs *hol, mikor* absztrahál helytelenül, a nézeteit alátámasztó tények *miért, mennyiben* nem megalapozottak — egyszóval végig kellene követnie Hegedűs egész gondolatmenetét.

Minden „valamirevaló" vitának alapkövetelménye, hogy a vitafelek ismerjék egymás álláspontját, ha tudományos vitáról van szó, akkor egymás munkásságát. Mert különben könnyen előfordul, hogy a kritikus vitabeli ellenfelének érveit gondolván megcáfolni, csupán saját maga ellen hadakozik, s vitapartnerének gyöngéit vélvén kimutatni, csupán saját gyöngéit mutatja be.

Némely vonatkozásban ilyen — kissé „sommás" kritikai ítéleteket tartalmazó — bírálatnak esett áldozatul Hegedűs Andrásnak Márkus Máriával közösen megírt „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" címmel, a Kortárs 1968. decemberi számában megjelent, cikke.[2] A dolog annál paradoxabb, mivel a vitacikk „A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról"[3] címmel, társadalomfilozófiai aspektusból, valóban lényeges vonatkozásokra utalva közelíti meg Hegedűsék nézeteit.

Megjegyzéseimmel a továbbiakban ehhez a cikkhez kapcsolódom.

Jenei György és Knopp András Hegedűsék szociológiai irányvonalát lényegében transzcendens értelmezhetőséggel vádolják, s bár magas filozófiai kultúrá-

[1] Ferge Sándorné: A társadalmi rétegek elméleti és gyakorlati körülhatárolásának lehetőségei a szocializmusban. II. Statisztikai Tudományos Konferencia.

[2] Bár eddig csak Hegedüs Andrásról esett szó, nézeteivel nyilván nem áll egyedül. Mivel a fenti cikk meglehetősen szintetikus igényű, és mivel ennek a szintézisnek a legtöbb tételét Hegedüs fejtette ki önálló cikkek, tanulmányok keretében, elsősorban az ő nevét használom, annak eldöntése nélkül, hogy jelen esetben melyik társszerzőé volt a nagyobb érdem. Márkus Máriának és Hegedüs Andrásnak nem ez az első közös munkája, és valószínűleg nem tévedek, ha feltételezem: a legiényegesebb kérdésekben azonos az álláspontjuk.

[3] Jenei György—Knopp András: A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról. Társadalmi Szemle. 1969. 2. szám.

Digitized by Google

val bebizonyítják, hogy *minden* társadalomkritikai koncepciót fenyeget a „transzcendens mozzanatok" veszélye, de hogy Hegedűsék esetében valójában mi is a helyzet, az továbbra is „értelmezés" kérdése marad. A szerzőpár annyit azonban elárul, hogy ők maguk „transzcendens" módon értelmezik Hegedűsék cikkét, tudniillik *kiszakítva* Hegedűs András és Márkus Mária megelőző munkásságából!

Jenei György és Knopp András cikkük bevezető részében ezt írják: „Szóvá kell azonban tennünk, hogy a szerzők egyes, koncepciójuk nem lényegtelen mozzanataira vonatkozó megállapításai nem tudományos érveken és bizonyítékokon nyugszanak, hanem deklaratív jellegűek, s így taglalásuk és hasonló jellegűekkel való viszonzásuk legfeljebb a hitviták »rangjára« emelheti a szociológiai vitát."[4]

Később ezt az ítéletet konkretizálják, amikor idézik Hegedűsék cikkéből a következő mondatot: „A marxista társadalomelmélet számára bonyolult új helyzet teremtődött az októberi szocialista forradalom után; megkezdődött a hivatalos ideológiává válásának folyamata, ami szükségszerűen a leegyszerűsítési és az elvulgarizálási tendenciákat erősítette meg", és ehhez lábjegyzetben hozzáfűzik: „Az idézett mondat egyébként tipikus példája annak, amit az előbb deklaratív kijelentésnek neveztünk. A szerzők egyetlen érvvel sem bizonyítják azt a megállapításukat, hogy a marxista társadalomelmélet »hivatalos ideológiává válása« szükségszerűen vezetett elvulgarizálási tendenciákhoz. Effajta deklarációkkal azonban nem lehet vitatkozni; legfeljebb mi is kijelenthetjük, hogy semmiképpen sem értünk egyet ezzel a megállapítással".[5]

Ha Hegedűs András és Márkus Mária vitatott cikkét kizárólag „önmagában" értelmezzük, akkor az inkriminált mondat valóban deklaratív jellegű. De ha nem tekintünk el Hegedűsék megelőző munkásságától — és véleményem szerint ez nem „értelmezés" dolga —, akkor a szóban forgó kijelentés esetleg lehet nem kellően megalapozott, de deklaratív semmiképpen sem!

Jenei György és Knopp András cikkük elején maguk utalnak Hegedűs András és Márkus Mária tudományos érdemeire: „Átfogó elemzés nélkül utalni szeretnénk arra, hogy a szerzők eddigi munkásságát úgy tekintjük, mint amely — számos vitatható mozzanata ellenére — problémafelvetéseivel és e problémák megoldására irányuló kísérleteivel nem kis mértékben járult hozzá a fiatal magyar marxista szociológia fejlődéséhez." Nyitva hagyott kérdés, hogy „A marxista szociológiai kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban"-t miért értelmezik Jeneiék „a szerzők eddigi munkásságát" figyelmen kívül hagyva. Mivel erre a munkásságra ők maguk is hivatkoznak, egyedül az a feltevés marad hátra, hogy — Jenei György és Knopp András bizonyított tétele szellemében — minden kritikai tevékenység nélkülözhetetlen mozzanata a transzcendencia.

Elsősorban Hegedűs Andrásnak a strukturált társadalomról, a bürokrácia szükségszerűségéről stb., megelőző munkáiban kifejtett gondolatai *feloldják* a vitatott kijelentés deklaratív jellegét. Mivel Hegedűs koncepciójában ez a kijelentés meglehetősen releváns helyet tölt be, *több cikkében is* kitért rá, s bár érvelésében akadhatnak alaposabb kifejtést kívánó pontok, magyarázat hiányával *egész* munkásságának ismeretében nem lehet vádolni. „Gazdasági irányítás és társadalmi függőség" című cikkében többek között a következő — összefoglaló igényű — magyarázatot adja: „Ha a marxista társadalomszemlélet ebben a korszakban kifejlődött dogmatikus torzításának társadalmi gyökerét keressük, azt aligha tekinthetjük másnak, mint a szocialista állam bürokratikus viszonyait megőrizni akaró s azt többé-kevésbé hűen tükröző ideológiának."[6]

Kifejezetten a „deklaratív jellegű"-nek bélyegzett tétel magyarázatával foglalkozik Hegedűsnek „Realitás és szükségszerűség" című cikke, amiben például ezt írja: „Az új győzelemre kerülésének ebben az első korszakában az új társadalomról szőtt illúziók burkának a felhántása, akárcsak másodrendű jelentőségű kérdésekben is — függetlenül a szubjektív szándékoktól — az új elleni merényletnek tűnt, mégpedig tényleges funkció-

[4] I. m. 62. old.
[5] I. m. 67. old.

[6] Hegedüs András: Gazdasági irányítás és társadalmi függőség. Közgazdasági Szemle. 1966. 7—8. szám. 855. old.

Digitized by Google

ját tekintve rendszerint nem is jogtalanul."[7]

Jenei György és Knopp András „fő kifogása" Hegedűs András és Márkus Mária cikkével kapcsolatban az ott kifejtett „marxista értékorientáció" többfajta értelmezhetősége, elsősorban a transzcendens értelmezhetőség veszélye. Egyet kell érteni a szerzőpárral, amikor ennek a veszélynek a lehetőségére, és súlyos társadalmi következményeire hívják fel a figyelmet. Egy transzcendens társadalomkritika valóban „ördögi kört" teremthet, és minden, az adott valóságot meghaladni akaró kritikai irányzatnak szembe kell ezzel néznie. De a szerzők maguk nem valószínűsítik kifogásaik jogosságát, amikor Hegedűsék nézeteit összefüggéseikből *kiszakítva* értelmezik.

Magához a „transzcendenciához" pedig csak a következőket jegyezném meg.

Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához"-ban így ír: „Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához. A magasabb rendűre utaló jelzéseket az alacsonyabb rendű állatfajoknál ellenben csak akkor érthetjük meg, ha magát a magasabb rendűt már ismerjük. A polgári gazdaság ily módon az antik stb. gazdaság kulcsát nyújtja... Az úgynevezett történelmi fejlődés egyáltalában azon nyugszik, hogy az utolsó forma a múltbelieket önmagához vezető fokoknak tekinti, és minthogy ritkán és csak egészen meghatározott feltételek között képes önmagát bírálni, ... ezeket mindig egyoldalúan fogja fel... Így a polgári gazdaság csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött."[8]

Marxnak ebből a fejtegetéséből — többek között — az derül ki, hogy *minden* társadalomkritika kisebb-nagyobb mértékben elkerülhetetlenül tartalmaz transzcendens mozzanatokat, mert *még* — esetleg már — nem létező viszonyok talajáról bírál.

Egy kritikai koncepciót lényege szerint akkor lehet transzcendensnek nevezni, ha irányvonala nem esik egybe a felismerhető társadalmi-történelmi mozgással, illetve ha azon kívül áll. (És akkor még nem — mint Jeneiék sejtetik, ha „csak" nem áll mögötte valóságos mozgalom. Persze előbb-utóbb feltétlenül kritériuma a kritika immanens voltának a tömegekhez való viszonya. De a szocializmusban nem jár még teljesen karöltve az elmélet a társadalmi cselekvéssel. Eklatáns példa lehet erre az úgynevezett személyi kultusz időszaka. Azok, akik akkor marxista társadalomkritikát gyakoroltak, eleinte teljes híjával voltak a tömegmozgalomnak. Nehezen lehetne azonban *ezért* transzcendenciával vádolni őket. És bár azóta lényeges változások történtek, az elmélet és gyakorlat „szinkronjától" még elég távol vagyunk. Valószínűleg még érvényes Marxnak az a megállapítása, hogy hol a történelem általános az egyénhez mint különöshöz képest, hol az egyén a történelemhez mint különöshöz képest.)

Hegedűsék koncepciója azonban véleményem szerint a szocialista társadalom *valóságos* lehetőségeinek „emberibb" realizálását sürgető igényből „nőtt ki", s ha ebben a „sürgetésben" talán akad is némi türelmetlenség, a lényegét tekintve semmiképpen sem egy „transzcendens" etikai elégedetlenség kifejezője. Társadalmunk sokoldalú, *reális analízisének* kell kideritenie, hogy egy ilyen kritikai „jobbító szándékban" mennyi a puszta óhaj, és mennyi a valóságos cselekvési lehetőség.

Hegedűsékkel nyilván szükséges vitatkozni már azért is, mert éppen az általuk felvetett problémákat csak közös erőfeszítéssel, a kérdések közös tisztázásával lehet megoldani. De munkásságukat nem lehet marxista módon bírálni egy többé vagy kevésbé „eszményített valóság" talajáról — és legfőképpen nem lehet álláspontjukat megítélni nézeteik *egészének* végiggondolása nélkül.

Bélley László

7 Hegedüs András: Reálitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. szám. 1012. old.
8 Marx—Engels Művei. 13. köt. 171. old.

Digitized by Google

David Riesman: A magányos tömeg

David Riesman azok közé a haladó amerikai társadalomtudósok közé tartozik, akiket a fasizmus iszonyú tapasztalata arra késztetett, hogy magában a polgári társadalomban keressék a feltételeket, amelyek lehetővé tették — és lehetővé tehetik — a fasizmus hatalomra jutását. Ezt a problémát nemcsak általánosan vetik fel, hanem saját társadalmukat, a második világháború utáni Amerikát és amerikai embert veszik vizsgálat alá. Arra a kérdésre keresnek választ, biztosítva van-e az emerikai társadalom, az amerikai ember a fasizálódás veszélyével szemben.[2] Ezzel módszertanilag is olyan új irányzatot teremtenek az amerikai szociológiában, amely elveti a szociológiának a negyvenes évek Amerikájában uralkodó prakticista felfogását. A társadalmi részjelenségek leírásán túl valamiféle általánosításra törekszenek, egy történetfilozófiai képbe próbálják beilleszteni a második világháború utáni amerikai társadalom, az amerikai ember leírását, s ennek fényében vizsgálják, hogyan jött létre ez a társadalom, miben különbözik az előző társadalmi formációktól, milyen új lehetőségeket, illetve problémákat teremt az individuum számára.

Kérdésfeltevésük megértéséhez és megítéléséhez két történelmi tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyrészt azt a politikai légkört, amely az USA-ban Roosevelt elnökségétől egészen a hidegháború kezdetéig uralkodott (a Magányos tömeg első kiadása 1950-ben jelent meg) s amely az amerikai értelmiség jelentős részében nagy reményeket keltett a modern tőkés társadalom perspektíváit illetően.[3] „A Magányos tömegben feltételeztük — írja Riesman az új, 1961-es kiadás előszavában —, hogy a New Deal politikai eredményeit, a társadalombiztosítást, az ésszerű teljes foglalkoztatottságot, a munkásság szervezkedési szabadságát stb. nem lehet többé a visszájukra fordítani, és hogy ezek az eredmények terjedőben vannak... adottságnak tételeztük fel a bőségen alapuló gazdaságot. Szemléletünk valószínűleg túlságosan is önelégült volt..." (28. old.)

Másrészt számításba kell vennünk, hogy az amerikai munkásosztály sajátos helyzete következtében hiányzott — és lényegében ma is hiányzik — a komoly tömegerővé vált forradalmi munkásmozgalom, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a polgári társadalom elméleti kritikájának alapjává egy konkrét szocialista perspektíva váljon.

Riesman expliciten megfogalmazott ideológiája ellentmondani látszik annak a beállításnak, amely őt az amerikai társadalom kritikusai közé sorolja. A világháború utáni Amerikáról adott általános képe nem más, mint a „jóléti" ideológiák, „fogyasztói társadalom"-elméletek korai változata. Riesman szerint ugyanis az amerikai társadalom új korszakot jelent a civilizáció történetében. Az „ipari társadalom" létrejötte szerinte annak a társadalmi változásnak az eredménye, melynek következtében a termelés korszakát a fogyasztás korszaka váltotta fel. A fogyasztói társadalom alapja a *tömegtermelés*. Ennek következtében a fogyasztási szféra által nyújtott lehetőségek (fogyasztási javak, szolgáltatások,

1 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968.

2 Erről a kérdésről részletesen lásd Heller Ágnes: A morál szociológiája vagy a szociológia morálja. Gondolat Kiadó, 1964.

3 Riesman nemcsak ebben az időszakban, hanem a későbbiekben is az amerikai értelmiség haladó csoportjához tartozott, ahhoz a csoporthoz, amely következetesen elutasította a hidegháborús politikát. „Jóléti társadalom"-elméletét — amelyről még szó lesz — Riesman éppen egy nem hidegháborús politika elméleti megalapozásának szánta.

Digitized by Google

tömegkommunikáció stb.) Riesman szerint nemcsak a gazdagabbak, hanem egyúttal a társadalom minden rétege számára adva vannak.

Mivel a társadalom minden tagja a tömegtermelés által előállított fogyasztási cikkeket, szolgáltatásokat, a tömegkommunikációs eszközök által közvetített „kultúrát" fogyasztja, sőt szükségleteit is a tömegkommunikációs eszközök révén alakítják, Riesman szerint a társadalom nagymértékben homogenizálódik, csökkennek, eltűnőben vannak az osztályok, illetve a rétegek közötti különbségek.

Ehhez járul — elsősorban a munkaidő lényeges megrövidülésének eredményeként — a termelés jelentőségének csökkenése; ennek következtében Riesman szerint elveszti jelentőségét az a kérdés, hogy ki a termelőeszközök tulajdonosa. „A technika további fejlődésével és a fogyasztás előtérbe kerülésével... nem arról van szó..., hogy valaki egyik vagy másik oldalhoz, a kizsákmányolókhoz vagy a kizsákmányoltakhoz csatlakozik az üzemben vagy a barikádokon... az anyagi bőség feltételei között élő társadalomban megváltozik az osztályharc is, mivel a középosztály addig növekszik, míg foglalkozási szempontból az össznépességnek több mint a felét foglalja magában, a jövedelem, szabad idő és az értékek szempontjából pedig még nagyobb hányadát. Az egyén előtt megnyíló új lehetőségek már nem annyira azt jelentik, hogy átkerülhet egy másik osztályba, hanem inkább azt, hogy életformája és karaktere a középosztályon belül változhat meg." (335. old.) (Ez a feltevés magyarázza, hogy érdeklődése szinte kizárólag a „középosztályra" irányul.)

A társadalmon belüli „egyenlősödés" másik tenyezője a korábban egységes, a hatalmat meghatározott osztályérdekek alapján gyakorló uralkodó osztály felbomlása. A társadalom irányítása — Riesman szerint — különböző „vétócsoportok" között darabolódik fel; ezek azonban nem alkotnak világos hatalmi hierarchiát, nem határozzák meg a vezetők döntéseit. (Riesman határozottan elutasítja Mills elitkoncepcióját.[4])

A vétócsoport — Riesmanál is eléggé tisztázatlan és ellentmondásos — fogalmával itt nincs mód részletesen foglalkoznunk.[5] E homályos fogalom illusztrálására mindenesetre nézzük meg, milyen vétócsoportok bírnak Riesman szerint hatalommal az USA-ban: „... a kis üzletemberek és az értelmiségiek tartják ellenőrzésük alatt a Kongresszust..., a hadsereg a védelmet és részben a külpolitikát ellenőrzi; a nagy vállalatok igazgatói és jogtanácsosai, a felügyelőbizottsági tagok és más tanácsadók, a beruházásokat és ezen keresztül a műszaki fejlődést irányítják; a szakszervezeti vezetők a munkások termelékenységét és szavazatait ellenőrzik..." stb. (305. old.) Mindezek következtében — állítja Riesman — létrejönnek az autonómia objektív feltételei. (Az autonómia kérdéséről később lesz szó.)

■

Riesman explicit ideológiájával szemben természetesen jogosak mindazok az ellenvetések, amelyek a „jóléti társadalom" modernebb elméletei bírálatának is részét képezik. Egyrészt az a kérdés, hogy valóban teljesen eltűnik-e a nyomor; másrészt az, hogy az életszínvonal növekedésével megszűnnek-e a társadalmi rétegek közötti különbségek; végül, de nem utolsósorban pedig az, hogy valóban megszűnnek-e az osztályok, s ténylegesen integrálódik-e a munkásosztály?

Először is: a *termelésből kiszorított* rétegek — s ebben a társadalmi struktúrában szükségszerű ilyen rétegek létezése — a társadalmi „jólétből" is teljesen ki vannak szorítva a világ legfejlettebb tőkés társadalmában. Gondoljunk csak az amerikai négerekre, akiket nyomoruk, kilátástalan helyzetükből fakadó elkeseredésük az elmúlt évek során többször késztetett lázadásra.

Másodszor: a termelésben részt vevő munkások és értelmiségiek, illetve a tőkésosztályhoz tartozók vonatkozásában sem beszélhetünk a fogyasztáson belüli különbségek eltűnéséről. E rétegekről valóban nem állítható, hogy szegények, legalábbis abban az értelemben nem, ahogy Riesman a szegénység fogalmát használja (tudniillik a nyomor szinonímája-

[4] Mills koncepciójával kapcsolatban lásd Márkus Mária: C. W. Mills és az elitszociológia. Magyar Filozófiai Szemle, 1962. 1. Mills és Riesman hatalmi struktúra elemzésének összehasonlítását lásd W. Kornhauser: „Power Elite" or „Veto Groups"? (A „Culture and Social Character" c. kötetben. New York, 1961.)

[5] Ezzel kapcsolatban lásd N. Birnbaum: David Riesman's Image of Political Process, és R. Dahrendorf: Democracy without Liberty. Uo.

Digitized by Google

ként). A tömegtermelés valóban a fogyasztási javak óriási mennyiségét állítja elő, s ezért feltételezi is a tömegfogyasztást, a viszonylag széles tömegek részéről megnyilvánuló keresletet. A tömegtermelés azonban nemcsak viszonylagos jólétet hoz létre, hanem viszonylagos szegénységet is. A termelés szakadatlan fejlődésének megfelelően mind újabb és újabb fogyasztási cikkek jelennek meg a piacon, nem mint luxuscikkek, hanem mint a *standard* életszínvonal tartozékai. De ezeknek megszerzése csak a társadalom felső rétegei számára probléma- és gondmentes. Ilyen értelemben tehát a fogyasztási szférában *nem* tűnnek el a különbségek; mind a történetileg kialakult, mind a mesterségesen létrehozott szükségletek kielégítetlensége *relatív*, de *reális* szegénységet teremt a társadalom alsó rétegeiben. (Nem térünk ki ennek másik következményére, a másodállás és különmunka-vállalások számának ugrásszerű megnövekedésére, amelyet Riesman a beidegződött munkaközpontúság következményének tekint.)

S végül: a munkásosztály *nem fogyasztói*, hanem *termelői* mivoltában különül el a társadalom többi osztályától és rétegétől. Riesman azonosítja a munkásosztályt történeti fejlődésének meghatározott szakaszaira jellemző külső jegyeivel, így elsősorban a fogyasztási szférában elfoglalt hátrányos helyzetével. Ezek a jegyek a fejlett tőkésállamokban részben valóban megszűnőben vannak. A munkásosztályt azonban *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, termelőmunkája, a termelőeszközök tulajdonából, a termelés irányításából való kirekesztettsége* állítja szembe a tőkés társadalmi rendszerrel; ebben az ellentétben látja Marx a termelők által vívott politikai osztályharc gyökerét. Ez az alapvető ellentét a modern tőkés társadalomban egyáltalán nem tűnik el, sőt az egyéb különbségek viszonylagos háttérbe szorulásával egyre tisztább formájában jelenik meg. A modern tőkés társadalomban mindinkább a *termelés, az egész társadalom irányításának* célja kerül a munkásosztály harcának előterébe.

Ha a Magányos tömeg csak a vázolt jóléti ideológiát tartalmazná, nem volna érthető, miért keltett megjelenésekor olyan nagy visszhangot, és miért hat még ma is; hiszen a „fogyasztói társadalom" elméletének azóta sokkal modernebb és divatosabb változatai láttak napvilágot. S a Magányos tömegre a tudományos közvélemény nem mint apologetikus ideológiára, hanem mint *kritikai műre*, mint az amerikai társadalomnak, az amerikai életformának — helyenként ugyan igen ellentmondásos — kritikájára reagált.

Hol van ez a kritikai tartalom? Nos, Riesman valóban képviseli a fenti ideológiát a társadalmi struktúrára vonatkozóan, világosan megmondja azonban, hogy elsősorban nem a struktúrával, hanem a struktúrát alkotó tipikus egyének karakterével, az amerikai társadalomban uralkodó *konformitásmóddal* foglalkozik. „Ez a könyv — írja — a társadalmi karakterről szól, illetve azokról a különbségekről, amelyek a különböző országokban, korokban és csoportokban élő emberek karaktere között megfigyelhetők. A mű azt vizsgálja, hogy a társadalom méhében kialakult különböző társadalmi karaktertípusok miként fejeződnek ki a munkában, szórakozásban, politikában és a társadalom gyermeknevelési szokásaiban. Közelebbről elsősorban arról lesz szó, hogy a XIX. századi Amerikában uralkodó társadalmi karaktert miként váltotta fel fokozatosan egy másfajta társadalmi karakter." (51. old.)

Karakteren Riesman „az egyén ösztöneinek és szükségletkielégítésének többé-kevésbé tartós, történelmileg kondicionált szervezetét" érti, olyan „készüléket, amely összekapcsolja az egyént a világgal és az emberekkel."[6] Minden társadalom funkcionálása feltételezi tagjai karakterének olyan alakítását, hogy azok számára belső kényszerré váljon mindaz, amit mint a társadalom, vagy meghatározott társadalmi osztály tagjainak objektíve tenniük kell.

Riesman háromféle társadalmi karak-

[6] A társadalmi karakter riesmani fogalma, s a szerzőnek az a törekvése, hogy számos társadalmi kérdést pszichológiai terminusokban fogalmazzon meg — módszertanilag is számos problémát vet fel, ezekre azonban itt nem térek ki.

[7] Az uralkodó karaktertípus alapján Riesman a társadalmaknak is három típusát különbözteti meg. *Tradíciótól irányítottnak* a hagyományos, árutermelés előtti társadalmakat nevezi. Ezekben a társadalmakban a nagyfokú stabilitás következtében a társadalom tipikus tagjainak konformitását a hagyományok tisztelete, a tradíciók elfogadása biztosítja. *Belülről irányított* társadalmon a szabadversenyes kapitalista társadalmakat érti, amelyekre az állandó változás (nagyfokú mobilitás, a tőke gyors felhalmozódása, állandó extenzív és intenzív expanzió)

Digitized by Google

tertípust (tradíciótól, belülről, és kívülről irányítottat[7]) különböztet meg. A modern amerikai embert, a „kívülről irányított embert" a következőképpen jellemzi: „... az individuum számára az irányítás forrásául kortársaik szolgálnak, akár azok, akiket ismer, akár azok, akikkel csak közvetett kapcsolata van, barátokon vagy a tömeghírközlésen keresztül. Ez a forrás természetesen beépül a személyiségbe abban az értelemben, hogy az irányításukra való támaszkodás már az élet legelején kialakul. A kívülről irányított ember célkitűzései ebben az irányítási rendszerben folyton változnak, beállítottsága és a másoktól kapott jelzések szoros követésére irányuló törekvése azonban változatlan az egész életen keresztül." (72. old.)

A „kívülről irányított karakterrel" *az elidegenedett, manipulált* ember áll előttünk, az az ember, akinek nincsenek saját életcéljai, autonóm szükségletei, amelyek egész élete során irányítanák és ezzel értelmessé tennék tevékenységét. A „kívülről irányított" manipulált ember csupán egy „radarkészülékkel" rendelkezik, amely „felveszi" a társadalom jelzéseit. Ezek a jelzések képezik az irányításnak, tehát céljai, szükségletei meghatározásának egyetlen forrását. A „kívülről irányított ember" legfőbb törekvése az, hogy kortársaihoz és a tömegkommunikációs eszközök által közvetített ideálokhoz hasonlóvá váljon; nemcsak manipulálható tehát, hanem igényt is tart a manipulációra. A külső irányítás alapján tájékozódik, enélkül egyszerűen képtelen eligazodni a társadalomban, sőt saját életében is. „A kívülről irányított ember — írja *Dahrendorf* — kikerülve abból a társadalmi összefüggésből, amely számára irányítást, értelmet és biztonságot adott, nem kevésbé reménytelenül védtelen szociális lény, mint amilyen reménytelenül védtelen fizikai lény egy újszülött csecsemő."[8] Mindebből következik a „kívülről irányított ember" politikai közömbössége. Nemcsak hogy nincs semmiféle befolyása a tömegkommunikációs eszközök irányítására, de karakterstruktúrája következtében nem is lehet, s nem is törekedhet ennek megszerzésére. Maximális célja a „jólértesültség" lehet, vagyis az, hogy minél több információt szerezzen a tőle függetlenül meghozott politikai döntésekről.

Nyilvánvaló az ellentmondás Riesman explicit ideológiája és a társadalmi karakterről, a „kívülről irányított emberről" adott leírása között. Az amerikai ember végtelenül pesszimista jellemzése egyáltalán nem alapozza meg azt az optimizmust, amellyel Riesman a modern ipari-fogyasztói társadalomnak, a „jóság" társadalmának konfliktusmentes perspektíváit tárgyalja. A „kívülről irányított emberek" társadalmának leírásából az a következtetés adódik Riesman eredeti kérdésfeltevésére vonatkozóan, hogy a mai Amerika lényegében védtelen a fasizmus veszélyével szemben.[9] Bármilyen tudatos „belülről irányított" csoport kezébe veheti a társadalom irányítását — a „kívülről irányított ember" szinte észre sem veszi a változást, hiszen nincs meg az a képessége, hogy *értékelje* a tömegkommunikációs eszközökön keresztül érkező jelzéseket és a társadalmi irányítást, nem rendelkezvén az ehhez feltétlenül szükséges belső értékrendszerrel és önállósággal.

Riesman nezeteinek ellentmondása tehát abban foglalható össze, hogy az amerikai emberről igen kritikus leírást adnak ugyan, de azzal a társadalmi rendszerrel szemben, amely ezt a karaktert kialakítja, lényegében kritikátlanok. Riesman *mindig* a rendszeren belül marad; még akkor sem veti fel a rendszer megváltoztatásának szükségességét, ami-

jellemző: ennek következtében a társadalom mind újabb szituációkat teremt az individuum számára és mind újabb feladatok elé állítja őt. Ezzel olyan karaktertípus válik szükségessé, amely képes a változó körülményekhez való alkalmazkodásra és az új feladatok megoldására. A konformitást tehát a belülről irányított karakter esetében nem a tradíciók elfogadása biztosítja, hanem az, hogy a társadalom általános érték- és követelményrendszerét a társadalom tagjai már gyermekkorukban magukévá teszik, és ezek egész életüket irányító belső célokká válnak. *Kívülről irányított* társadalmon pedig a modern ipari társadalmat érti Riesman.

[8] R. Dahrendorf: Democracy Without Liberty. I. m. 192. old.

9 A „kívülről irányított társadalom" fogalma önmagában is igen ellentmondásos. Dahrendorf — említett tanulmányában — rámutat, hogy egy kizárólag „kívülről irányított emberekből" álló társadalom a történelem végét jelentené, megszűnne ugyanis minden változás, mert a „kívülről irányított ember" elvileg képtelen minden kezdeményezésre. Hasonlóképpen egy ilyen társadalomban megoldhatatlan a vezetés kérdése, mert a „kívülről irányított ember" karakterológiailag képtelen irányítani. Akkor viszont felmerül a kérdés: hogyan lehetséges a „mass media" útján létfontosságú társadalmi irányítást nyújtani a „kívülről irányított ember" számára.

Digitized by Google

kor látja, hogy társadalma nem felel meg ideáljainak, sőt tudatában van annak, hogy ebben a társadalomban lényegében lehetetlen ezen ideálok megvalósítása. Ez azonban nem arra készteti, hogy magát a rendszert utasítsa el, hanem arra, hogy céljait közelítse a rendszer adottságaihoz.

Riesman koncepciójának ellentmondásossága jól illusztrálható az *autonómia* problémájával. Az autonómia — Riesman szerint — nem egy újabb karaktertípus, hanem az individuumnak az a képessége, hogy önállóan viszonyuljon a domináns karaktertípushoz, s önállóan döntsön arról, hogy elfogadja-e vagy elutasítja a társadalomban uralkodó viselkedési normákat. Riesman állítása szerint az ipari társadalommal adottak az autonómia *objektív* feltételei. Ugyanakkor világosan látja, hogy a mai Amerikában mégsem valósul meg ez a magatartás. Amikor válaszolni próbál arra a kérdésre, hogy miért nem jön létre az autonóm embertípus — puszta illúziókra, tévhitekre hivatkozik.

Egyrészt arról beszél, hogy a munka objektíve elvesztette ugyan centrális helyét mind a társadalomban, mind az emberek életében, de az emberek mégis úgy viselkednek, *mintha* a munka továbbra is életük értelme, legfontosabb tevékenységük volna, a fogyasztást pedig változatlanul csak eszköznek tekintik. A társadalom érték- és szokásrendszere is ezt tükrözi. Ezen a „tévhiten" (tudniillik, hogy „az ember munka nélkül elvész") alapulnak — véleménye szerint — az olyan kutatások, amelyeknek célja megállapítani, hogy miként lehetne az üzem légkörét kellemesebbé, a dolgozóknak a vezetőkhöz való viszonyát személyesebbé tenni. Riesmann ezzel kapcsolatban személy szerint *E. Mayóra* utal, és mint téveset és *károsat* utasítja el a *Human Relations* irányzat törekvéseit. (Nincs mód itt kitérni Mayo nézeteinek értékelésére, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy Riesman egyáltalán nem ismeri fel koncepciójának gyakorlati funkcióját. Mayo ugyanis éppen a modern tőkés termelés egyik fő problémájára keres manipulatív megoldást azzal, hogy a munkásoknak a termelésben való *aktív* részvételét — a modern termelés egyik alapfeltételét — igyekszik biztosítani.)

Másrészt, állítja Riesman, az uralkodó osztály mint osztály megszűnt ugyan, de az emberek változatlanul úgy viselkednek, *mintha* volna uralkodó osztály, s nagymértékben ez magyarázza, hogy a vezetők elvesztett hatalmát nem szerezték meg a vezetettek.

Ezeket a tévhiteket — Riesman szerint — felvilágosítással el lehetne oszlatni, s ez elsősorban a szociológusok, társadalomtudósok feladata volna.

A mondottakon kívül azonban Riesman egy másik tényezőre is hivatkozik: arra, hogy az uralkodó, „kívülről irányított" karaktertípus *nem alkalmas* az autonóm viszony kialakítására. De ezzel az állítással nyilvánvaló ellentmondásba bonyolódik. Egyrészt azt mondja, hogy miután a „kívülről irányított társadalomban" adottak az autonómia feltételei, csupán a társadalomban és az emberekben még meglevő tévhiteket kell — — elsősorban felvilágosítással — eloszlatni ahhoz, hogy az autonóm viselkedés általánossá váljon; ugyanakkor (s ezt természetesen maga is tudja) a „kívülről irányított" karakterű ember *elvileg* — a „kívülről irányítottság" általa adott meghatározása és leírása alapján — nem lehet autonóm.[10]

Riesman koncepciójának ellentmondása, következetlensége természetesen nem tudományos becsületességének hiányából ered. Tudományos becsületességére és tisztességére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az elmúlt húsz év során, szembenézve a kései kapitalizmus valóságával, jelentősen módosította álláspontját.

Későbbi tanulmányai[11] problematikusabbnak mutatják magát az ipari társadalmat, és a perspektívák tekintetében most már explicite is pesszimisták. Az amerikai társadalom egyik legsúlyosabb problémájának Riesman a politikai alternatívák hiányát tekinti, s ezért vet fel a társadalom értékelésével kapcsolatosan olyan kritikai szempontokat, amelyek politikai alternatívák alapjául szolgálhatnak. Véleménye szerint az alternatívák hiányának következménye az amerikai társadalomra jellemző politikai apátia. Módosul álláspontja a vétó-

10 Az autonómia fogalmának ellentmondásosságával kapcsolatban lásd Dahrendorf említett tanulmányát, amely bebizonyítja, hogy az autonómia fogalma lényegében nem különbözik a „belülről irányított" karakter fogalmától.

11 Itt elsősorban az „Abundance for What?" c. kötetben (New York, 1964.) megjelent tanulmányokról van szó.

Digitized by Google

csoportok vonatkozásában is; hajlik a hatalmi elit létének elismerésére, s ezzel Mills álláspontjához közeledik. A munka kérdésében is erősen szkeptikussá vált. „A fő probléma annak biztosítása, hogy a szabad idő a technológiai fejlődés eredménye legyen, ne pedig egyszerű munkanélküliség."[12] Ez véleménye szerint nincs megoldva, s ma már legalábbis valószínűnek tekinti, hogy a *munka* igényesebbé, értékesebbé tétele nélkül nem lehet megoldani a szabad idő értelmes, aktív megszervezését. Lényegesen megváltozott álláspontja az emberi autonómia lehetőségeit illetően is: a jelenlegi politikai feltételek, véleménye szerint, *megakadályozzák* ennek kibontakozását.

Azt az általános változást, amely Riesman koncepciójában bekövetkezett, egyik neves bírálója, *N. Birnbaum* így foglalja össze: „Pesszimizmusa általánossá vált, és az egész szituáció, új álláspontja alapján, határozottan ominózus. Remélem nem tekinti kifejezetten helyén nem valónak, ha azt állítom, hogy egészében véve realistábbá vált."[13]

Hegedűs Zsuzsa

[12] D. Riesman: Some Issues in the Future of Leisure. Uo. 185. old.

[13] N. Birnbaum: David Riesman's Image of Political Process. A „Culture and Social Character" c. kötetben, 225. old.

A „harmadik világ" gazdasági problémái

A következőkben jelentős rövidítéssel közöljük *Jean Suret-Canale*-nak az Économie et Politique című francia közgazdasági havi folyóirat 1969 április—májusi összevont számában megjelent, a „harmadik világ" gazdasági problémáival foglalkozó írását. A cikk — mondanivalójának kiindulópontjaként — Pierre Jalée-nak „A harmadik világ kifosztása" (Párizs, Maspéro, 1965.) és „A harmadik világ a nemzetközi gazdasági életben" (Párizs, Maspéro, 1968.) című könyveihez kapcsolódik, elismerve e munkák tudományos értékét, de bírálva néhány megállapításukat és egyes elméletileg kevéssé megalapozott politikai következtetésüket. (Az említett művek magyarul nem jelentek meg.)

Jalée rámutat arra, hogy különbséget kell tenni az ENSZ-szakértők által szemérmesen „piacgazdálkodással rendelkező országoknak" nevezett országok (s itt megkülönböztetnek „fejlett" és „fejlődő" országokat) és „tervgazdálkodással rendelkező" országok, azaz kapitalista és szocialista országok között. Szocialista országoknak nevezi azokat, amelyeknek gazdasági alapjai kizárják a termelőeszközök magántulajdonát. Ezen objektív kritérium alapján három csoportra osztja a világ országait, hangsúlyozva, hogy a „fejlettek" és az „elmaradottak" között sokféle átmenet van és ez az osztályozás elkerülhetetlenül viszonylagos, részben önkényes jellegű.

Ezen az alapon megadja a harmadik világ „súlyát" a két másikhoz viszonyítva. A lakosságot tekintve, ennek egyharmada a szocialista országoké (beleértve Kínát), egyötöde az imperialista („fejlett" kapitalista) országoké és 46,9 százaléka a kapitalista szférához tartozó „harmadik világé"; a bruttó belföldi termeles tekintetében: ennek 29 százaléka szocialista országokban van (a százalékarány tehát hasonló a lakosságéhoz), 59,5 a fejlett kapitalista országokban, 11,5 a „harmadik világban". Ezek az adatok rávilágítanak a kapitalista világon belül termelt kincsek elosztásának egyenlőtlenségére, amely egyébként fokozódó tendenciát mutat: a „harmadik világ" *„részesedése"* a nemzetközi termelésben az 1958. évi 12 százalékról 1965-ben 11,5 százalékra csökkent.

„A világ éhsége": a felelősség

A „harmadik világ", amelyben a világ lakosságának majdnem a fele él, csak körülbelül 30 százalékkal részesedik a világ mezőgazdasági termeléséből (szemben azzal a 35 százalékkal, amely mind a fejlett kapitalista országok, mind a Kínával együtt számított szocialista országok termelését fejezi ki). Pedig a „harmadik világ" országainak legnagyobb része még lényegileg „agrárország", ahol a dolgozó lakosságnak a közepesnél sokkal

Digitized by Google

nagyobb aránya — egyes afrikai országokban 80—90 százaléka — foglalkozik mezőgazdasággal. Ez azt jelenti, hogy a „harmadik világban" nagyon alacsony a mezőgazdaság termelékenysége. 1958-tól 1964-ig az egy lakosra eső mezőgazdasági termelés Nyugat-Európában 9 százalékkal emelkedett, de a „harmadik világban" 2 százalékkal *csökkent*.

A helyzet ilyen alakulásának folyamatossága alapján számítani kell arra, hogy a közeljövőben olyan világméretű éhség következik be, amilyenre még nem volt példa a történelemben.

Minthogy Jalée nem érinti a problémának ezt a vonatkozását, jegyezzük meg mellékesen: valótlannak bizonyul az a divatos neomalthuzianus gondolat, amely még magukat baloldalinak tartó körökben is elterjedt, s amely szerint a „harmadik világ" országainak „demográfiai robbanása" felelős az éhségért, s orvoslására elegendő lenne a születésszabályozás általánossá tétele. A „fejlődő" országok *exporttermékei* termelésének növekedése gyorsabb ütemű volt, mint a népesség szaporodása. Ez azt bizonyítja, hogy ha ez a növekedés az élelmiszertermelés területén valósul meg, akkor technikailag lehetséges lett volna több ennivalót adni mindenkinek, még a „demográfiai robbanás" körülményei között is. Csakhogy a termelés előbbi típusa érdekli a kapitalistákat, az utóbbi pedig nem. A *kapitalizmus* a felelős az éhségért a világban, nem a népességszaporulat. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a népességszaporulatnak nincs hatása a helyzetre, de csak *súlyosbító tényezője* annak az egyensúlyhiánynak, amelyért elsősorban a társadalmi rendre hárul a felelősség.

Az az elmaradottság, amely a kapitalizmus hibájából ebben a vonatkozásban ilyen nagymértékű lett, a jövőben komoly problémákat fog okozni, még a kapitalizmustól megszabadult emberiségnek is. Hogy azt a 6 milliárd embert, aki a Földön 2000-ben élni fog, táplálják, ahhoz *meg kell kétszerezni* a mezőgazdasági termelést; hogy pedig ne csak táplálják őket, hanem meg is szüntessék a rosszultápláltságot, ahhoz *négyszeresére vagy hatszorosára kellene emelni* a termelést. Ez technikailag nem lehetetlen, de magától nem fog bekövetkezni.

Bizonyos termékek termelésének ez a csaknem teljes monopóliuma, amellyel a „harmadik világ" országai rendelkeznek, távolról sem az erő tényezője ezen országok számára, hanem alsóbbrendű helyzetük következménye. Gazdasági életük szörnyű elkorcsosítása, amely abból fakad, hogy két-három, vagy esetleg csak egy terméket termelnek exportra, az imperializmussal szembeni függőségük következménye, mert az imperializmus a piacot ellenőrzésük alatt tartó tőkés monopóliumok érdekeinek megfelően a nyers termékek szállítóinak szerepére ítélte őket. Még ha a mezőgazdasági *termelés* részben az illető nemzetek kezében van is (ami a banánt és a nyersgumit tekintve nem így van, mert ezeknek a fő termelői külföldi kapitalista társaságok), e termékek *piaca* kicsúszik a termelő országok kezéből, külföldi monopóliumok ellenőrzése alatt áll, és az árakat New-Yorkban szabják meg (úgy, mint valamikor Londonban).[1] Ez a helyzet csak akkor változhatna meg, ha véget érne a függőség, amely a „harmadik világ" országait jellemzi.

A „harmadik világ" szerepe a kapitalista világgazdaságban

A „harmadik világ" által szállított ásványi termékek aránya kisebb, mint demográfiai súlya: csak 27—28 százalék. Ezen a területen azonban ezen országok termelése 1958-tól 1965-ig 78 százalékkal emelkedett a fejlett kapitalista országokban mutatkozó 22 százalékos emelkedéssel szemben (az érctermelésben), vasérctermelésük aránya a nemzetközi termelésben az 1956. évi 13 százalékról 23 százalékra emelkedett 1966-ban, amikor a világ össztermelése 50 százalékkal nőtt. Ugyanezen időszakban rézérctermelésük aránya 42-ről 44 százalékra emelkedett, mangánérctermelésüké 42-ről 45 százalékra, a bauxité 57-ről 59 százalékra (ennek össztermelése időközben 60 százalékkal nőtt), végül a „harmadik világnak" monopóliuma van a króm, a kobalt, az ón stb. területén, és a világ nyersolaj- és földgáztermelésének 42 százalékát ez szolgáltatja.

A „harmadik világ" részvétele a feldolgozó iparágakban a világ termelésének mindössze 6,5 százaléka. Ezek az iparágak 1958-tól 1965-ig gyorsabban fejlődtek a „harmadik világban", mint a fejlett kapitalista országokban (a fejlődés aránya 69 százalék volt a kapitalista országok 59 százalékával szemben), de ez a látszólagos előny eltűnik, ha figyelembe vesszük az egy főre eső termelést (évi 5 százalékos növekedés a fejlett kapitalista országok 5,1 százalékával szemben). Végül a *munka termelékenysége az iparban* 1958-tól 1963-ig csak 19 százalékkal emelkedett a fejlett kapitalista országok 27

1 Tegyük hozzá, hogy a függő országok szállítóként való bevonása a tőkés piacokra egymás közti versenytársakként állítja szembe egymással a „harmadik világ" országait és nem mozdítja elő egymáshoz való közeledésüket.

Digitized by Google

százalékával szemben (a szocialista országokban ez a növekedés 34 százalék volt), s ez azt jelenti, hogy súlyosbodik a „harmadik világ" viszonylagos technikai elmaradottsága.

A „harmadik világ" részvétele a nemzetközi kereskedelemben csökken: az arány 1965-ben a nemzetközi export 20 százaléka volt, szemben az 1948. évi 30 százalékkal.

Egyesek habozás nélkül kijelentik, hogy az elmaradt országok szerepe a kapitalista világgazdaságban elhanyagolhatóvá csökken, s ezért vagy sajnálkoznak az elmaradt országokra nehezedő nyomorúságos sors miatt, vagy örülnek neki, mint olyan jelenségnek, amely bizonyítja, hogy a fejlett kapitalista országok meg tudnak lenni volt gyarmataik nélkül. Jalée hozzáértő módon világít rá ezeknek az állításoknak a félrevezető voltára, amelyeket gyakran a tudományos adatok pontatlan és meghamisított idézésével támasztanak alá. Azok az adatok, amelyeket itt kiemeltünk, rávilágítanak, hogy a „harmadik világ" „súlya" megmutatkozik bizonyos „döntő fontosságú" nyersanyagok (vas, bauxit, nyersolaj) előállításában.[2]

A „harmadik világ" nyersanyag-hozzájárulását a jelenlegi körülmények között még a nyugat-európai országok, sőt az Egyesült Államok sem tudják nélkülözni, amelyeknek hosszú ideig feleslegeik voltak ásványi nyersanyagokban, s amelyeknek régóta kiaknázás alatt levő bányakincsei kimerülőben vannak, vagy legalábbis bányáik rentabilitása csökkent.

De arra kell-e következtetni ebből — ahogy Jalée teszi —, hogy a „harmadik világ" továbbra is a kapitalista rendszer biztonsági szelepe marad, sőt „mindinkább azzá válik", vagy hogy az imperializmusnak „létfontosságúan szükséges" a „harmadik világ", hogy „nem tud meglenni nélküle"? Ha ezeket a megállapításokat *a szó szoros értelmében* vesszük akkor arra lehetne következtetni belőlük, hogy a hatalmas „harmadik világtól" megfosztott imperializmus már csak gettóba szorított imperializmus. Más szóval, hogy a „harmadik világ" emancipációja halálos csapást mérne a kapitalizmusra.

Tisztázzuk csak: az imperializmusnak természetéből fakad, hogy kizsákmányolja a „harmadik világot". Ez a kizsákmányolás elősegíti, hogy magas szinten tartsa a kapitalista profitot. *A jelenlegi* „harmadik világ" kizsákmányolása az imperializmus természetének elkerülhetetlen következménye, de egyáltalán nem életben maradásának feltétele. Noha elvesztette óriási piacait Oroszországban, Kelet-Európában, Kínában, a kapitalizmus mégiscsak életben maradt és virágzott; ha megfosztanák Ázsiától, Afrikától és Latin-Amerikától, mégsem lenne halálra ítélve, ha pusztulásának *politikai feltételei* nem alakulnak ki a fejlett kapitalista országokon belül. Szükség esetén arra is képes lenne, hogy a megmaradt korlátozott területen egy új „harmadik világot" teremtsen meg. Nem alaptalan feltételezés ez; ezt próbálta megtenni a hitleri német imperializmus 1940 és 1944 között, amikor gyarmati függőségi állapotba kényszerítette a meghódított Európát.

Ha mindezt nem szögezzük le, akkor azt engedjük feltételezni, hogy a „harmadik világ" kizsákmányolása abszolút szükségszerűség a kapitalizmus fennmaradása szempontjából. Ez egyet jelentene azzal, hogy a külső piacok léte a kapitalista felhalmozás *elméleti feltétele*. Ezt a tézist Lenin annak idején kategorikusan elutasította. Ezek a hibák politikai következményekre is vezethetnek; oda, hogy túlbecsüljük a „harmadik világ" forradalmi szerepét.

Hogy a kereskedelemben (ugyanúgy, mint a termelésben) a pazarlás élősdi jelenségei mutatkoznak, magában véve nem újdonság. Ez a kapitalista termelés *anarchiájának* és annak a mozgató szerepnek a velejárója, amelyet a *magánprofit* a termelés fejlődésében betölt. S ugyanúgy, ahogy a kapitalizmus összes ellentmondásai élesednek, ez is egyre szélsőségesebb és botrányosabb jellegűvé válik.

Tévedés volna azonban ezt az élősdi oldalt lényeges motornak tekinteni például a kereskedelem fejlődésében a Közös Piacon belül. A lényeg az az objektív szükségszerűség, amely a gazdasági élet növekvő integrációjára, a munka egyre fokozottabb nemzetközi megosztására vezet. Jalée itt egyébként bírálat nélkül átveszi a *„fogyasztói társadalom"* fogalmát, amelyet a burzsoázia megtévesztő céllal teremtett meg, s ugyanazt a tartalmat adja neki, amelyet a burzsoázia, azaz a bőség, a túlzott bőség társadalmának fogalmát, amelyet Walt Rostow „affluent society"-nek nevez.

Ezek a megállapítások egyébként nem mondanak ellent Jalée végső következtetésének, annak tudniillik, hogy a kapitalista országok közti kereskedelem és ezen országoknak a „harmadik világ" országaival folytatott kereskedelme közti *mennyiségi* összehasonlítás nem helytálló, ha nem vesszük figyelembe a *minőségi* különbséget. Az első — viszonylag ha-

2 A nyersolaj, amelynek 42 százalékát a „harmadik világ" szolgáltatja, egyike a műanyagból előállított termékek fő forrásainak, e termékekről pedig azt állítják, hogy halálos konkurrenciát jelentenek a „harmadik világ" által szolgáltatott nyersanyagoknak!

Digitized by Google

sonló országok közti munkamegoszlás, a második — olyan kereskedelem, amely az egyik oldalról uralkodó, a másik oldalról függő helyzetben lévő országok között bonyolódik le.

Jalée munkája egyébként rávilágít a fejlődésben mutatkozó igen nagy egyenlőtlenségre, amely az elmaradott országok között fennáll. Ez az egyenlőtlenség megtalálható földrajzi övezetek szerint, Latin-Amerikától a még függőségben lévő Ázsiáig és Afrikáig, de egy-egy övezet egyes országai között is. Ezeknek az országoknak valóban csak a függőség a közös vonásuk; azok a formák, amelyekben ez megnyilvánul — néhány általános vonáson túl — igen különböző helyi adottságoktól függően változnak.[3]

Megváltozott-e az imperializmus természete?

Történt-e változás az imperializmus természetében ahhoz képest, amilyen ez Lenin idejében volt? Természetesen találunk változásokat abban a módban, ahogy megnyilvánul. Kár, hogy Jalée hallgat a *monopolista államkapitalizmus* megnyilvánulásáról, amely korunk imperializmusának egyik jellegzetes vonása. Jellemző erre a „monopóliumok hatalmának és az államhatalomnak egyetlen gépezetbe való összefogása, amelynek célja megmenteni a monopóliumok rendszerét". (Az 1960-as Moszkvai Nyilatkozat.) Ez a forma nevezetesen megnyilvánul az imperialista hatalmak által nyújtott úgynevezett „segélyben", amely nem egyéb, mint az állami tőkealap növekvő igénybe vétele (amely tőkealapot adózás útján a dolgozó tömegektől hajtanak be) azzal a céllal, hogy a magánmonopóliumok javára szolgáló beruházásokat fedezzék belőle.

A második világháború óta bekövetkezett másik fontos változás abban a vezető szerepben mutatkozik meg, amelyet azóta az amerikai imperializmus betölt. Ezt Jalée helyesen emeli ki. Ezzel egyidejűleg továbbra is megvannak az imperialista országok közötti ellentétek, s még súlyosbodnak is, abban a mértékben, ahogyan az Egyesült Államok nyomasztó fölénye riválisaival szemben a második világháborút követően viszonylag enyhült, azzal, hogy Nyugat-Németország, Japán, Olaszország, Franciaország felemelkedett. Ebben az értelemben — ugyanezen alapvető okoknál fogva — kizárt dolog egy „ultraimperializmus" megjelenése, amely képes lenne végleg kiküszöbölni a rivális imperialista országok közti ellentmondásokat; Leninnek Kautskyval szemben ebben a vonatkozásban felhozott érvei változatlanul érvényesek.

Vajon elmehetünk-e odáig, hogy Jaléevel együtt azt mondjuk, „a kizsákmányoló nem annyira valamely nyugat-európai vagy észak-amerikai ország arcát viseli magán, mint inkább magának az imperialista rendszernek az arcát"? Ezzel talán kissé túl messzire mennénk. Először is nem forog kockán az észak-amerikai befolyás túlsúlya Latin-Amerikában, a francia befolyásé a frankövezethez tartozó afrikai országokban stb. Legfeljebb egyes pozíciókat (például Nagy-Britanniáét, Belgiumét) támadtak meg a riválisok (főleg az amerikai riválisok, másodlagosan a nyugatnémet, a japán behatolás útján). A befolyási övezetek újrafelosztásáért folyó harc azonban az imperializmussal egyidős.

Helyes megállapítani a fejlődést (amely az imperialista gazdaságok növekvő integrációját, érdekeik összefonódását tükrözi), de nem kell azt hitetni el, hogy ez valamilyen „ultraimperializmusra" vezethet.

A kereskedelem viszonyainak degradálódása

Jalée kitér arra a jól ismert jelenségre, amelyet így neveznek: a „kereskedelem viszonyainak degradálódása". Ez azt jelenti, hogy miközben állandóan növekszik azoknak az iparcikkeknek a viszonylagos értéke, amelyeket a „fejlett" országok szállítanak a „harmadik világnak", állandóan csökken azoké a nyerstermékeké, amelyeket a „harmadik világ" szállít a fejlett országoknak.

Ebből — még a növekvő termelés mellett is — a „harmadik világ" országai vásárlóerejének állandó csökkenése következik. A legmérsékeltebb polgári közgazdászok is elismerik, hogy a hírhedt „segélyek" még azokat a veszteségeket sem ellensúlyozzák, amelyek a kereskedelem viszonyainak e degradálódása miatt érik a „harmadik világot".

3 Erről nagyon könnyen megfeledkeznek egyesek, akik univerzális recepteket adnak, és varázsmódszert hirdetnek az imperializmus ellen, készen arra, hogy hivatkozzanak azoknak az alkalmatlanságára vagy gyávaságára, akik bíztak benne — ha a recept kudarcot vall. Ho Si Minh már 1922-ben hangsúlyozta az Humanitében az akkori francia gyarmatokkal kapcsolatban: „Habár az őslakosságot valamennyi gyarmaton egyformán elnyomják és kizsákmányolják, szellemi, gazdasági és politikai fejlődésük nagymértékben különbözik egyik vidéktől a másikig. Annam és Kongó, Martinique és Új-Kaledónia között egyáltalán semmi hasonlóság nincs, kivéve a nyomorúságot." (L'Humanité, 1922. május 25., Ho Si Minh Válogatott Művei, Hanoi, idegen nyelvű kiadás, 1961.)

Digitized by Google

Hasznos lett volna azonban, ha ennek kapcsán néhány pontosabb adatot kaptunk volna. Jalée könyvét olvasva azt hihetné az ember, hogy a kereskedelem viszonyainak megromlása szigorúan a második világháborút követő kor jelensége. Valójában ez már a múlt század végén megvolt, és a mezőgazdasági árak devalorizációjának (az úgynevezett „ollónak") általánosabb keretébe tartozik. Nem érdektelen megjegyezni, hogy ez a romlás gyorsuló tendenciát mutat: az 1950 előtti fél évszázad alatt aránya 40 százalék volt, 1951 után pedig egy évtized alatt 28 százalék.

Jalée szerint mindez arról tanúskodik, hogy a gazdag és erős országok sokkal hatékonyabban védik alapvető cikkeik árát, mint a szegény és gyenge országok a magukét.

Ez tehát lényegileg az erőviszonyok kifejezője. Itt azonban vitába kell szállnunk azokkal a kifejezésekkel, amelyeket Jalée használ („gazdag országok", „szegény országok").

A viszony a termelés *monopolista szektorai* (ami az iparra vonatkoztatható) és a *nem monopolizált szektorok* (ez általában a mezőgazdaságra vonatkozik, de nemcsak az elmaradt országok mezőgazdaságára) között áll fenn. A mezőgazdasági termékek ára (legalábbis nagy részüké) a piac kockázatainak van alávetve — ebből fakad gyakran jelentős különbözőségük —, továbbá a monopóliumok ellentétes irányú nyomásának, amelyek a termékek forgalomba hozását ellenőrzésük alatt tartják és vásárláskor alacsonyabb árakat kényszerítenek a termelőre, mint a normális termelési ár, azaz még az önköltségi árnak egy részét is kisajátítják.

Természetesen azok az országok, amelyeknek a termelői többségükben a nem monopolizált szektorokhoz tartoznak (az agrárországok), szenvednek e helyzet miatt (az adóügyi bevételek csökkennek, a kereskedelmi mérleg és a fizetési mérleg nincs egyensúlyban stb.), de a viszony termelők között áll fenn, nem pedig országok között. Ezt az bizonyítja, hogy a kereskedelem viszonyainak romlása nem mutatkozik meg sem a nyersolajtermékek, sem a színesfémek vonatkozásában, amelyeket a „harmadik világ" országai termelnek, és amelyek felett az imperialista trösztök már a termelés szintjén ellenőrzést gyakorolnak.

Másrészt a monopolista nyomás nem magyarázza a jelenség *meggyorsulását*, mert hiszen a monopóliumok már a század elején is léteztek és ellenőrzésük alatt tartották a gyarmati országok gazdasági életét. A kereskedelem viszonyainak romlása nemcsak a monopolista és nem monopolizált szektorok közti erőviszonyt fejezi ki; tükrözi a termékek értékének növekvő reális eltolódását is, ez pedig a munka termelékenységi szintjei közti növekvő eltolódás következménye. Ez az eltolódás nemcsak állandó, hanem növekszik is, mind egyéni területen, mind mezőgazdasági téren. Ezért a monopóliumok felelősek, amelyek minden eszközzel korlátozzák az ipari és technikai haladást az elmaradt országokban, hogy előre védekezzenek egy esetleges konkurrencia ellen, s amelyek kiszívják ezekből az országokból a profitot, és így akadályozzák azt a belső tőkefelhalmozódást, amely elengedhetetlen a technikai haladáshoz.[4]

A „segélynyújtás" problémája: tőkeexport vagy igazi segítség

Jalée hozzáértő módon rávilágít a kifejezés megtévesztő jellegére. A magántőke beruházása, amely csak eszköz arra, hogy kiaknázzák a „segélyezett" országok kincseit és kivonják onnan a profitot, nem igen nevezhető „segélynek", hacsak azoknak a kapitalistáknak nem segély, akik a kamatokat és az osztalékokat kapják. Ami pedig a látszólag „önzetlen" állami „segélynyújtást" illeti, ennek a jellege mindenekelőtt az, hogy „segély" a „segélyt nyújtó" országok exportcégeinek (az adófizetők, azaz lényegileg a dolgozók számlájára), és a helyi kormányokra gyakorolt politikai nyomás eszköze, amelyeket *a fulladás veszélye fenyeget*, ha a hitel „csapját elzárják", mert nem követik a „segélyt nyújtó" imperialista nagyhatalmak által megszabott vonalat.

Jalée végül rámutat arra, hogy az állítólagos „segélyt" bőségesen ellensúlyozza a tőke és a magánjövedelem visszaáramlása a „harmadik világ" országaiból az imperialista nagyhatalmakhoz, amiről a kapitalizmust védő közgazdászok hallgatnak, és amit senki sem minősítene a „harmadik világ" által az imperialista világ számára nyújtott „segélynek". Jalée 12 milliárd dollárra értékeli 1964—1965-re vonatkozólag azt a lecsapolást, amelyet az

4 Hozzájárul ehhez — hogy pontosak legyünk — az a tény, hogy az „elmaradott" országok legnagyobb részében továbbra is olyan földtulajdon-rendszer áll fenn, amely nyomorúságra ítéli a paraszti tömegeket és élősdi rétegek kezére juttatja a mezőgazdasági jövedelmet, a prekapitalista múltból örökölt strukturák keretében. Ez a földtulajdon-rendszer a felhalmozás egy másik akadálya. Általában véve azonban az imperializmus vonakodik attól, hogy alapvető földreformot hajtson végre, mert a feudális és nagybirtokos arisztokrácia az egyik legértékesebb társadalmi támasza, és mert fél egy ilyen reform lehetséges forradalmi következményeitől.

Digitized by Google

imperializmus a „harmadik világon" végrehajtott. Ez a „segély" összegének másfélszerese.

Az állami „segélynyújtás" nagymértékben nem a fejlesztéshez való hozzájárulást jelenti, hanem azt az oxigénpalackot, amely megakadályozza, hogy az elmaradt országok gazdasági élete megfulladjon, és amely lehetővé teszi a monopóliumok által ezekben az országokban elért nyereség hazavitelét és a függő országok által vállalt adósságok, a kamatok és tőketörlesztés kifizetését. 1965-ben „az új két- vagy többoldalú állami kölcsönök 64 százalékát fordították az állami adósság kiegyenlítésére, más szóval, az új állami kölcsönök nagyrészt csak arra szolgálnak, hogy belőlük térítsék meg a régebben összegyűlt kölcsönöket" — állapítja meg Jalée.

Mi lenne a jelenlegi helyzetben a „segély" megszüntetésének a következménye, s mi ma a „segély" csökkentésének a következménye? A „segély" csökkentése, amely évek óta jellemzi Franciaország minden egyes költségvetését, kétségtelenül árt a trösztök és a különböző spekulánsok érdekeinek, akik számtalan módon gazdagodnak meg ennek a segélynek a terhére. Minthogy azonban ez a „segély" fedezi a függőségben levő országok gazdasági életének működéséhez elengedhetetlen beruházások költségeit, a csökkentés súlya ezen országok népeire nehezedik: növekszik az adó, csökken a már eddig is minimálisra leszorított keresetük.

Jalée jogosan mutat rá ezzel kapcsolatban: „Azt kell-e mondani, hogy *minden* segélyt vissza kell utasítani minden körülmények között?... Megalkudni csak az ellenféllel szokás, baráttal nem, és a marxisták sohasem tiltották a kompromisszumokat. De csak egy feltétellel: a kompromisszumot nem szabad megérkezési pontként felfogni, hanem egy szakaszként, nem megállásként, hanem haladékként, nem valamely stratégia eredményének, csak taktikai fázisának."

Hozzá kell tennünk, hogy az erőviszonyok alakulása a világban, a szocialista országok létezése és az a valóságos segítség, amelyet nyújtani tudnak, engedményekre kényszerítheti az imperialista hatalmakat.

Ami bennünket illet a „fejlett" országban, azt kell vallanunk, hogy a segítség a mi részünkről kötelesség a szolidaritás és a jóvátétel szellemében az imperialista fosztogatás áldozataivá vált népek iránt. Nem megszüntetését kell követelnünk, hanem fenntartását és növelését, az érdekelt népekkel együtt harcolva azért, hogy ennek a „segélynek" a jellege megváltozzék, a kizsákmányolás és a leigázás eszközéből igazi segítséggé legyen.

Magától értetődik, hogy a haladás ennek az átalakulásnak az irányában összefügg azokkal a változásokkal, amelyek a „fejlett" kapitalista országok gazdasági, társadalmi és politikai rendszerében történhetnek. A monopóliumok gazdasági, társadalmi és politikai hatalmának minden visszaszorítása jótékony hatású ebben az értelemben. Magától értetődik, hogy ez az átalakulás nem lehet radikális jellegű másként, mint a gazdasági és társadalmi rendszer teljes megváltozása árán, a szocializmus hatalomra jutásával. De ha nem is várjuk meg ezt —, egy fejlett politikai és gazdasági demokrácia uralomrajutása Franciaországban, olyan kormánnyal az élén, amely a munkásosztály köré tömörült széles népi tömegek kifejezője lenne és alapvető feladatának tekintené a monopoliumok gazdasági és politikai hatalmának megdöntését, megteremtené a feltételeket ahhoz, hogy megváltozzék a „segély" jellege. És fordítva, a segély jellegének megváltoztatásáért folytatott harc maga is hozzájárulás ahhoz az akcióhoz, amely nélkülözhetetlen a monopóliumok hatalmának megdöntéséhez és az imperialista rendszer felszámolásának előkészítéséhez.

Az a segítség, amelyet a szocialista államok nyújtanak a „harmadik világ" bizonyos országainak, és amely valóságos segítség — megmutatja, milyen irányúnak kell lennie a változásnak.

Persze a szocialista országok segítségének összege szerényebb, mint az, amivel a nyugati hatalmak kérkednek: körülbelül egytizede annak, amit a nyugati hatalmak ezzel a címkével látnak el. A segítség igazi jelentőségének értékeléséhez azonban figyelembe kell venni több meggondolást:

1. A szocialista országok legnagyobb része valamikor többé-kevésbé az „elmaradott" országok kategóriájába tartozott (csak Csehszlovákia és a demokratikus Németország kivétel); saját erejükből vagy a Szovjetuniónak, az első szocialista államnak a segítségével kellett leküzdeniük ennek az elmaradottságnak a következményeit, és még nem is végezték el ezt a feladatot.

2. A nyugati országok „segélye" 1960 óta rendszeresen csökken, a szocialista országok által nyújtott segítség 1965—1966-ban 41 százalékkal magasabb volt az 1960—1964. évek átlagánál.

3. A szocialista országoknak nincs sem „kihelyezni való" tőkéjük, sem árufeleslegük (amelynek exportja a nyugati országok számára mindenekelőtt „jó üzlet"); hanem hozzájárulásukat a maguk szükségleteinek kielégítésétől vonják el.

4. A szocialista országok ezt a segítséget a megsegített országok szükségletei-

Digitized by Google

től, nem pedig a segítséget nyújtó országok szükségleteitől (és a várt profitoktól) függően nyújtják. A segítség kizárólag az állami szektornak szól, és több mint a fele modern termelési egységek megteremtését szolgálja, amelyek valóban hozzájárulnak a fejlődéshez a munkatermelékenység szintjének emelése által.

5. Ennek a segítségnek a feltételei összehasonlíthatatlanul enyhébbek, mint a kapitalista országoké: hosszú lejáratú (általában 10—12 éves) kétoldalú hitelek, csekély kamattal (1,5—2 százalék), s a hitelek segítségével felépített termelési egységekben előállított kurrens árucikkekkel fizetendők vissza.

Mi az alapvető ellentmondás korunkban?

Abból a tényből kiindulva, hogy a „harmadik világ" népei a legkizsákmányoltabbak, a legnyomorultabbak, Jalée azt a következtetést vonja le, hogy ezek a népek képviselik korunk lényeges és döntő forradalmi erejét. Átveszi a „viharok övezetéről" szóló maóista elméletet.

Jalée szerint az imperializmus a „harmadik világban" „kapja és fogja kapni a legközvetlenebb csapásokat". Ezért Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek antiimperialista harca döntő jellegű ma nemzetközi szinten: megfosztja majd az imperializmust gazdasági életterétől, felélénkíti a forradalmi mozgalmat a világnak azokon a részein, ahol ez a mozgalom a helyzetnél fogva ideiglenesen szunnyad. Az imperializmusnak a „harmadik világban" támadó nehézségei „forradalmi perspektívába állítják majd ismét a nyugati országok proletariátusát és nyomásukra talán a proletariátust képviselő pártok és szervezetek sutba dobják majd reformizmusukat."

Nem mondhatjuk, hogy az események megerősítették a szerző által vázolt perspektívákat. A „harmadik világban", sajnos, az imperializmus az, amely évek óta közvetlen csapásokat mér a forradalmi erőkre, Dominikától Kongóig, Indonéziától Ghanáig és Maliig. Ezzel szemben 1968 májusában és júniusában a francia proletáriátus megmutatta, hogy nem „szunnyad" annyira, mint ahogy egyesek gondolnák, akik távol vannak ettől az élettől és ezektől a harcoktól. Ugyanezt az olasz és a spanyol proletariátusról is el lehetne mondani.

Mi nem becsüljük le a „harmadik világ" elnyomott népeinek forradalmi képességeit, de nem is becsüljük túl. Ebből a szempontból helytelen és jogosulatlan volt Sztálinnak az a gépies és sematikus megfogalmazása, amely a nemzeti felszabadítási mozgalmat úgy jellemezte, mint a munkásmozgalom „tartalékát"; ez még akkor is helytelen volt, ha abban az időpontban, amikor megfogalmazták (a húszas években), *látszólag* megfelelt is a pillanatnyi helyzetnek. A szó szoros értelmében véve ez a megfogalmazás arra vezethetett volna, hogy csak másodlagos és kezdeményezés nélküli erőt lássunk a nemzeti felszabadítási mozgalomban. Lenin, éppen ellenkezőleg, nyomatékosan hangsúlyozta, hogy szükség van a proletariátus forradalmi mozgalmának és az elnyomott népek felszabadító mozgalmának konvergálására és fúziójára.

Legalább ennyire jogosulatlan azonban előnyben részesíteni a nemzeti felszabadító mozgalmat az iparilag fejlett országok munkásmozgalmával szemben, vagy alacsonyabbrendű szerepet tulajdonítani ez utóbbinak.

Még kevésbé szabad szem elől tévesztenünk a munkásosztály döntő módon forradalmi szerepét (ide értve szerepét a nemzeti felszabadítási mozgalomban). Az imperializmus által előidézett változások egyáltalán nem teszik kérdésessé (éppen ellenkezőleg!) a marxizmusnak ezt az alapvető tézisét, amely a társadalmi realitások objektív elemzésén alapul, nem pedig a munkásosztály valamiféle „messianizmusán". A munkásosztálynak ez a forradalmi szerepe egyáltalán nem függ nyomorúságának vagy kizsákmányoltságának a fokától. Írország vagy India népei már Marx és Engels korában is nagyobb kizsákmányoltságban és nyomorúságban éltek, mint az angol munkások — Marx és Engels mégsem bennük látta a döntő forradalmi erőket.

A „harmadik világ" népei elsőrendű forradalmi erőt képviselnek. Ez a forradalmi erő azonban most közvetlenül az imperializmus által gyakorolt nemzeti elnyomás, nem pedig *általában* a kapitalizmus ellen fordul. Ami e népek számára könnyen és közvetlenül felfogható, az az idegen elnyomás, amely nagymértékben összevegyül a kapitalista kizsákmányolással, de a tömegek szemében nem azonosul mindig a kapitalista rendszerrel mint ilyennel. Forradalmi mozgalmaiknak hatékonysága, az a képességük, hogy ne álljanak meg a visszaszerzett nemzeti szuverénitás szakaszán, e népek (és az őket irányító szervezetek) ama képességétől függ, hogy össze tudják-e kapcsolni a nemzeti felszabadítás feladatait a társadalmi felszabadítás feladataival. Amilyen mértékben világossá válik, hogy nem lehet elérni az egyiket a másik elérése nélkül, olyan mértékben van meg a lehetőség a munkásosztályra támaszkodó és ideológiai alapokon álló párt számára, hogy megszerezze a hatalmat és elég rövid idő alatt áttérjen a nemzeti felsza-

Digitized by Google

badítás feladatairól a társadalmi forradalom feladataira. A munkásosztálynak és leninista típusú pártjának döntő szerepe ugyanúgy érvényes a „függő" országokban, mint az imperialista országokban.

Ebben az esetben — és csakis ebben az esetben — beszélhetünk az imperializmus „gyenge" láncszeméről, amelyet el lehet szakítani. Ilyen körülmények között győzedelmeskedhetett a szocializmus Kínában, Észak-Koreában, Vietnamban, Kubában. Oroszország hasonló körülmények között tudta elszakítani a viszonylag gyenge láncszemet úgy, hogy egységbe fogta össze a burzsoázia elleni proletárforradalmat a földbirtokosok elleni parasztforradalommal.

A lényeges azonban „megtenni a döntő lépést". Ahol ezt nem tették meg, ahol a nemzeti felszabadítás nem vezetett el gyorsan a szocializmus útjára, ahol a kapitalista rendszer léte még a nemzeti elnyomás problémájától különálló problémának látszik, ott nem könnyű forradalmi helyzetet teremteni. Különösen akkor nem, ha az objektív gazdasági és társadalmi helyzetből kiindulva a proletár elemek nem tudták a munkásosztály álláspontjára helyezkedve kezükbe venni a nemzeti felszabadításért folyó harcot.

A burzsoá vagy kispolgári elemek súlya e harc irányításában — még ha ez a harc erélyes volt is és pozitív eredményekkel járt az antiimperialista akcióban — hamarosan ingatagságra, az imperializmussal való kompromisszum és kibékülés tendenciájára vezet. A neokolonializmus át tudta vinni a függetlenné vált országok nemzeti szerkezetébe azokat a módszereket, amelyeket a fejlett országokban használnak a forradalmi mozgalom megakadályozására. A gyakran gyenge és nem összetartó helyi burzsoázia helyett azoknak a szolgálatát veszi igénybe, akiket „neokolonialista arisztokráciának" lehetne nevezni: a „nemzeti" politikusok és spekulánsok rétegét, az imperializmus ügynökeit, bár ezek a népi tömegek szemében nem látszanak mindig és kezdettől fogva ennek, főleg akkor nem, ha azoknak a soraiból kerülnek ki, akik harcoltak a függetlenségért, mégpedig hősiesen. Ha a függetlenség a többi között néhány olyan reformot is hozott magával, amely megszüntette a parasztokra nehezedő kényszer legelnyomóbb formáit, akkor nem túlságosan könnyű elfogadtatni a független kistermelők tömegével, — még akkor sem, ha nagyon nyomorultak —, hogy egy második forradalomra is szükség van, s ennek kell megteremtenie a szocializmust. Ezeknek a független kistermelőknek a *spontán* ideológiája a burzsoázia ideológiája, és legkönnyebben elfogadható jelszavuk a „gazdagodjatok" (a többiek kárára) — még akkor is, ha ennek a meggazdagodásnak a kilátásai csak kevesekre korlátozódnak és nevetséges határok közé szorulnak is. Az ilyen társadalmi környezet inkább karrieristákat termel ki, mint harcos forradalmárokat. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a legtudatosabb nacionalista elemek, még ha burzsoá származásúak is, itt könnyebben meggyőzhetők, mint máshol, arról, hogy a tényleges nemzeti felszabadulásra irányuló akaratuk a jelenlegi körülmények között nem válhat valóra, csak akkor, ha a szocializmus útját választják.

Nem kevésbé nehéz dolog megteremteni a második szakaszba való átmenet politikai feltételeit, akkor, amikor ez nem közvetlen folytatása az elsőnek.

Ez a társadalmi ellentmondás tette lehetővé az afrikai függetlenségi mozgalmak nagy hulláma után, 1960 körül, az imperialista ellentámadást és ennek átmeneti sikereit, főleg ott, ahol ezzel az ellentámadással nem megfelelően szervezett, s a tömegekben gyökerezett lenini típusú pártok álltak szemben.

Amint az iparilag fejlett országok munkásmozgalmának, úgy a „harmadik világ" országai forradalmi mozgalmainak is megvannak az erős és a gyenge oldalai; forradalmi képességük nem egyforma, hanem jelentős mértékben változó, a helyi feltételektől, főleg pedig attól függően, hogy egybe tudják-e olvasztani a nemzeti felszabadulás és a társadalmi forradalom célkitűzéseit.

A forradalmi mozgalom jövője a világon megköveteli, hogy számításba vegyünk két egymással összefüggő szükségszerűséget. Egyrészt figyelembe kell vennünk a nemzeti helyzetek sajátosságait, s ez magában foglalja azt, hogy a helyi felelős forradalmi fórumoknak minden országban ki kell dolgozniuk azt az e helyzeteknek politikailag megfelelő irányvonalat, amely kizár a kívülről rájuk erőszakolt módszerek elfogadtatására irányuló minden kísérletet. Másrészt helyre kell állítani és meg kell erősíteni a nemzetközi forradalmi erők egységét, s a proletár nemzetköziség szellemében ez szintén magában foglalja a mások ügyeibe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartását, a lemondást arról a szándékról vagy kísérletről, hogy ezen erők valamelyikének kiváltságos szerepet juttassanak, s magában foglalja az imperializmussal szembeni akcióegységet, bármilyen nézeteltérések vannak is e különböző erők és az őket képviselő pártok között. Az antiimperialista erők testvéri szolidaritása — sikereik legbiztosabb záloga. Minden, ami egységüket megbontja, vagy szembeállítja őket egymással, csak a közös ellenséget, az imperializmust szolgálja.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Feloldható-e a szövetkezeti gazdálkodás ellentmondása?

A Társadalmi Szemle márciusi számában megjelent felhívás utal arra, hogy a termelőszövetkezeti tagoknak kettős a helyzetük és ez sajátos ellentmondást szül. A korszerű nagyüzemben a részmunkát végző beosztottnak ugyanis nincs módja arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait. Ennek a kérdésnek a felvetését mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jogosnak és időszerűnek tartom, s a következőkben szeretném vele kapcsolatos véleményemet kifejteni.

A tag, a kollektív tulajdon részese

A termelőszövetkezeti tag a közös gazdaság *tulajdonosa* és *munkavállalója*, mint erről Sümegi János tsz-elnök, az áprilisi számban közölt hozzászólásában írt. A termelőszövetkezetnek sajátos vonása, hogy tagjai nem egyenként és nem is meghatározott vagyonhányad erejéig tulajdonosok, hanem *kollektívan. A tulajdonos tehát a kollektív gazdaság*, maga a termelőszövetkezet. A tagok egyénileg nem rendelkezhetnek a termelőszövetkezet vagyonával, a rendelkezési jogot a szövetkezet szervei gyakorolják. A tagsági viszony megszűntével a tag nem támaszthat igényt a szövetkezet felhalmozott vagyonára, de felelőssége sem terjed ki a szövetkezet tartozásaira. A termelőszövetkezeti tag — a földjáradéktól eltekintve — nem vagyoni hozzájárulása, hanem *munkája* alapján részesül a termelőszövetkezeti jövedelemből.

A termelőszövetkezeti tag tulajdonosi pozíciójának megítélésénél tehát — véleményem szerint — nem abból kell kiindulni, hogy a termelőszövetkezeti tag *résztulajdonos*, hanem sokkal inkább abból, hogy a *kollektív tulajdon részese*, és jogait sem egyénileg, mint résztulajdonos gyakorolja, hanem mint kollektív tulajdonos, a termelőszövetkezet kollektív testületi szervei által. A tagok *alapvető jogai* — mint a munkához való jog, a döntések meghozatalába való beleszólás stb. — *tulajdonosi pozíciójukból*, de még inkább *tagi* státuszukból erednek.

A jogok forrásai

A kérdés másik oldala: a szövetkezeti tag dolgozói, azaz *munkavállalói pozíciója*. Ez két szempontból is lényeges: egyrészt a termelőszövetkezeti tag *jogai*, másrészt *a közös munka szervezetében elfoglalt helye* szempontjából.

A termelőszövetkezeti tag joga — és egyben kötelezettsége — a közös munkában való részvétel. A munkavégzési kötelezettség teljesítéséhez kapcsolódik egész sor — tulajdonosi pozíciójából egyébként nem érvényesíthető — joga, pl. a háztáji földre, a fizetett szabadságra, a társadalombiztosítási szolgáltatásokra való joga. A termelőszövetkezeti tag jogai ily módon *munkavállalói pozíciójával* vannak összefüggésben. Ezek mértéke és skálája az általa elvégzett munka mennyiségétől és minőségétől függ.

Ily módon a termelőszövetkezeti tag jogainak mértéke és terjedelme alapvetően a *tag tulajdonosi és munkavállalói* mivoltának sajátos ötvözete alapján jön létre. Tulajdonosi oldaláról tekintve kollektív tulajdonos, munkavállalói oldaláról tekintve pedig teljes- vagy részértékű dolgozó. A termelőszövetkezetek vállalati oldalának hangsúlyozása során — megítélésem szerint — *jelenleg a tag dolgozói mivolta kerül előtérbe.*

A munkaszervezet nemcsak elszigetel, hanem össze is köt

A kisárutermelő minden, a magángazdaságban adódó munkát maga végzett, családja tagjaival együtt, s ha alkalmazott is esetleg idegen munkaerőt, mindenképpen birtokában volt mindazoknak a készségeknek, amelyek *egész gazdaságát átfogó döntések* meghozatalá-

Digitized by Google

hoz szükségesek voltak. Át tudta tekinteni gazdaságát.

A korszerű, a termelőerők történelmileg kialakult fejlettségi színvonalától függően gépesített, villamosított, kemizált és megfelelő üzemnagyságú termelőszövetkezetben más a helyzet. Az üzemen belüli munkamegosztást — a kisparaszti gazdasággal ellentétben — az jellemzi, hogy a munkamegosztás gépezetében a szövetkezeti tag egy fogaskerék, *részmunkát végző beosztott*. Ez azt is jelenti, hogy feladatokat kap, s nem maga dönt — eltekintve saját munkájának megszervezésétől — hanem, mint munkavállaló, vezetőjének utasításait hajtja végre.

A nagyüzemi munkaszervezet egy meghatározott posztján végzett munka azt is eredményezi, hogy a tag jó ismerőjévé, specialistájává válik a maga munkaterületének. Így a nagyüzemben végzett részmunka *semmiképpen sem jelentheti a termelőmunka elszegényesedését*, sőt a korszerű üzemben a részmunkák *egyre inkább szakmunkává* válnak — sőt vannak már olyan részmunka-területek is, amelyek technikusi színvonalat igényelnek.

Van-e módja a részmunkát végző tagnak arra, hogy megismerje az üzemben folyó *többi* munkafolyamatot és ennek alapján szóljon bele az üzemi döntésekbe, érvényesítve tulajdonosi jogait? Ez a kérdés két okból is érdekes: a *részmunka elszigetelő hatása és a specializált szakképzettség* eredményei miatt.

Ha a kérdést a részmunka elszigetelő hatásának oldaláról közelítjük meg, azt kell megállapítanunk, hogy ez a hatás csak *részleges*. Az üzemen belüli munkamegosztás *nemcsak elszigetel, hanem össze is kapcsol*. A tehenész, aki a tehenészet részmunkáját végzi, kapcsolatban áll a takarmányossal, s így a növénytermesztéssel, kapcsolatban áll a takarmányt szállító traktorossal, s így a gépüzemmel is. Kapcsolatban van az épület- és gépjavítást, karbantartást végző dolgozóval, s így az üzem javító-karbantartó részlegével is, és így sorolhatnánk tovább. Végső soron a termelés során ezernyi szál kapcsolja össze egymással az üzemi — termelési láncolat részterületein dolgozó termelőszövetkezeti tagokat. A példának vett tehenész így *véleményt tud mondani* azokról a területekről, amelyek munkájához kapcsolódnak. Van véleménye arról, hogy elegendő-e, minőségileg jó-e az általa felhasznált takarmány, folyamatos-e a takarmányellátás, kielégítő-e munkahelyének technikai felszereltsége, alkalmas-e korszerű termelésre az épület, amelyben dolgozik stb. Belát tehát más területek munkájába is, és okosan bele is tud szólni az ezekkel kapcsolatban hozandó döntésekbe. Így a *részmunka határai kitolódnak*.

Hogy valóban okosan tudjon beleszólni más részterületek munkájába az legtöbbször nem is annyira szakképzettség kérdése. Hiszen a munkájához kapcsolódó más részterületeken meglevő szervezési-termelési fogyatékosságok leginkább őt érintik. Sokszor szakképzettség nélkül is jobb tanácsot tud adni ezeknek megszüntetésére, mint a *részterület* szakembere.

Nem várható el az, hogy minden egyes tagnak meglegyen az összes ismerete az *üzem egészét* érintő kérdésekben. Úgy gondolom, hogy ilyen igényt nem is támaszt egyetlen vezető sem a tagokkal szemben, de a tagok sem érzik jogaik csorbításának, ha egyes általános kérdéseket az erre hivatott vezetők *készítenek elő és terjesztenek a demokratikusan választott szervek elé*, amely fórumokon a tagnak módjában van elmondani véleményét, a *döntés joga pedig végső soron a kollektíváé*. Természetesen nem tartom kizártnak azt sem, hogy az egyes tagnak az üzem egészét átfogó kérdésekben is okos véleménye lehessen. Erre nem is egy példa adódik. Az üzemi vezetők tájékoztató tevékenységétől függ, hogy a tag mennyire szerez ilyen ismereteket.

●

Feloldható tehát az az ellentmondás, hogy a tag egyszemélyben a kollektív tulajdon részese és részmunkát végző beosztott. A részmunka határa kitolódik; az egyes tag a részmunka által meghatározottnál nagyobb terület munkáját látja. A szakképzett vezetők segítségével pedig módja van arra, hogy az üzem egészét érintő kérdésekben is véleményt alkosson. A termelőszövetkezeti tag a kollektíva tagja, a döntések is kollektívak. Nem kell tehát félteni attól, hogy részmunkát végző beosztott lévén elidegenedik a közös gazdaságtól.

Szabó László

Digitized by Google

Az információtól függ

Fontos és nehéz kérdést fogalmaz meg a Társadalmi Szemle szerkesztősége, amikor hangsúlyozza, hogy *a termelőszövetkezetben az ember nem válhat a nagyüzemi technika függvényévé*. Fontos ez a kérdés azért, mert a legfőbb termelőerőről, az emberről szól, és nehéz a megoldása azért, mert a szövetkezeti tag egy személyben kétféle minőséget képvisel: társtulajdonosi minőségében teljes joggal szólhat bele a közös gazdálkodás ügyeibe, de ugyanakkor mint részmunkát végző beosztottaknak nincs és munkakörénél fogva nem is lehet áttekintése a közös gazdaságról.

Hogyan élhet tehát társtulajdonosi jogával a szövetkezeti gazda? Mint a gazdasági élet bármely más területén, itt is felvetődik az *információ* kérdése. Véleményem szerint a tsz-tagok jó tájékoztatása nagymértékben előbbreviheti a kérdés megoldását. Tájékoztatást persze kapnak a szövetkezeti gazdák, ez azonban általában nem nyújt *átfogó képet* a közös gazdálkodásról, sőt legtöbbször *éppen a lényeget fedi el*. Nem rosszakarat, nem eltitkolási szándék az oka annak, hogy ilyenek a tájékoztatók — bár esetenként ez is előfordul —, hanem éppen a tsz-vezetőknek a törekvése, hogy *minél többet* közöljenek a tagsággal. A jóakarat gyakran a visszájára fordul.

Nemrég tanulmányoztam egy közgyűlési beszámolót. Látszólag igen alapos, részletes volt, s összehasonlító, elemző részeket is tartalmazott. Elolvasása után mégis úgy éreztem, hogy *egyetlen lényeges összefüggést sem láthattam meg belőle*. 302 számadatot találtam benne, vagyis inkább adattár volt ez, mint tájékoztató. Senki nem képes arra, hogy ilyen nagy adathalmazból kihámozzon valamit a közgyűlés ideje alatt. Így a részletek között elvesznek a lényeges kérdések. A beszámoló például 24 számadattal igyekezett szemléltetni az állatállomány alakulását: felsorolta hány tehén, anyakoca, borjú, malac stb. van ma a közös gazdaságban és mennyi volt egy évvel ezelőtt. A jó szándék nyilvánvaló volt: a tsz vezetői be akarták mutatni, hogy mennyit fejlődött egy év alatt az állatállomány. De a hallgatók végül azt sem tudták megállapítani, ebből a 24 adatból, hogy növekedés van-e, vagy csökkenés. A beszámoló egy másik helyén az áll, hogy a tsz tejtermelése 2214 hektoliter volt. Mit mond ez a számadat a szövetkezeti gazdának? Semmit! Hogyan álljon fel valaki a tsz közgyűlésén, ha csak ezt az egymagában álló számadatot ismeri? Hogyan dicsérje meg, vagy marasztalja el a tehenészeket, hogyan tegyen épkézláb javaslatokat, amikor semmit nem tud arról, hogy milyen összefüggésben van ez a szám más adatokkal, hogy mennyi esik ebből egy tehénre, hogy *javulást mutat-e ez*, vagy a helyzet *rosszabbodását jelzi?*

A gazdaságnak ez a *naturális* számbavétele jellegzetesen kisüzemi módszer. De kisüzemben nem is volt szükség ennél többre. A kisgazda fejből tudta, mennyi munkát képes elvégezni családja az év folyamán, mennyivel növelheti az állatállományt. A szeme előtt játszódott le a gazdálkodás egész folyamata. A család minden tagja tudta, hogy az év elején csak két tehenük volt, az év végén pedig három. Nem volt szükség elvonatkoztatásra, az összefüggések szem előtt voltak, a munkamegosztás kezdetleges volt és a családon belül zajlott le. Nagyüzemben ez a módszer nem használható.

Mennyivel egyszerűbb és világosabb lett volna az említett beszámolónak az állatállomány alakulásáról szóló része ha azt mondja, hogy az év elején volt 250 *számosállatunk*, most, az év végén pedig van 300. Még aki nem ismeri a számosállatban kifejeződő elméleti egységet, az is képet kap a növekedés arányáról és mértékéről. Ha pedig ennél többre vagyunk kíváncsiak, akkor sem szükséges a szemléltetéshez a számok tömege. Ha például arra kíváncsiak a szövetkezeti gazdák, hogy mennyire vannak hasznosítva a tulajdonukban levő, nagy értékű gépek, akkor azt mondhatja a vezetőség a beszámolóban: van ötven traktoregységünk, ez az év folyamán teljesített 40 ezer normálholdat, egy traktoregységre tehát 800 normálhold esik, és ez nagyon kevés. Akkor lehet vitatkozni rajta, hogy mi az oka a gépek kihasználatlanságának, lehet számolgatni, hogy mennyi ily módon egy normálhold önköltsége stb.

Digitized by Google

Az *elméleti egységek gyakorlati alkalmazásával* tehát világos képet adhatunk — legalábbis a naturális számbavételnél jóval áttekinthetőbbet — a közös gazdaság ügyeiről a részmunkát végző társtulajdonosoknak. Vannak, akik vitatják ezt, mondván, hogy *sok szövetkezeti gazda nem ismeri az elméleti egységeket.* De ha ebből indulnánk ki, akkor sok mindenhez nem szabadna hozzáfognunk. Sokan nem ismerik például a hektárban való területszámítást sem, mégis tervbe van véve — igen helyesen — ennek bevezetése. Az elméleti egységek megismerése már a harminc évvel ezelőtti alapfokú mezőgazdasági szaktanfolyamok tananyagában is szerepelt. Sok szövetkezeti gazda még ebből az időből ismeri őket, és még többen megismerték a felszabadulás óta tartott szaktanfolyamokon. Különben is az általános iskolai végzettség alapján bárki könnyen és gyorsan elsajátíthatja az elméleti egységekkel való bánást.

Egy másik kifogás az elméleti egységek használata ellen az szokott lenni, hogy ezek *nem pontosak*, segítségükkel csak nagy vonalakban rajzolhatók fel az üzemi arányok. Mint mondják, a „számosállat" fogalmán belül például más a takarmányigénye a tehénnek, mint a borjúnak, vagy a sertésnek stb. Ez igaz, de ezek már a dolog apró részeletei, amelyek fontosak ugyan, de már kimondottan szakkérdések. A traktorosként dolgozó szövetkezeti gazdát nem az érdekli, hogy hány borjú, hány malac stb. van a gazdaságban; őt *az általános kép* érdekli, s főleg az, hogy *mennyire jövedelmező a közös gazdálkodás.* A traktoros szakember a gépeknél, de nem szakember az állattenyésztésben. A tehenészet adataiból neki rendszerint elég annyi, hogy több-e rá a kiadás, mint a bevétel, vagyis jövedelmező-e. Erről azonban világos képet akar kapni. Ha pedig ennél többet akar, tehet fel kérdéseket a részleteket illetően is, vitát kezdeményezhet, javaslatokat tehet stb.

Az elméleti egységek segítségével 20—25 adatpár elég egy *gazdaság* általános képének megrajzolásához. Ezek a részmunkát végző társtulajdonosok számára is megmutatják a főbb összefüggéseket. Ez a 20—25 aránypár sokkal többet mond a gazdaságról, mint a részletekkel pepecselő számadatok óriási halmaza. Különben is, ha a szövetkezeti gazdák belebonyolódnak ezekbe a részletekbe, ha ezek tekintetében is közösen akarnak határozni, akkor tulajdonképpen leveszik a felelősséget a szakember válláról, s ez jogosan mondhatja utána: „Kérem, én tudtam, hogy ez szakmailag helytelen, dehát — a közgyűlés így határozott!"

Lényeges kérdés még az is, hogy *mikor jussanak hozzá a megfelelő információkhoz a szövetkezeti gazdák.* Ha csupán a *közgyűlésen* szereznek tudomást fontos kérdésekről, akkor nincs meg a lehetőségük arra, hogy elmélyedjenek ezekben. Ezért látszik célszerűnek — és igen sok tsz-gazdaságban már bevezették ezt —, hogy *kisebb körben* (brigádértekezleteken, vagy üzemegységenként stb.) tájékoztatják a szövetkezeti gazdákat, s így a közgyűlésen azok már a kérdések ismeretében jelennek meg.

Még alaposabb lehet a tájékoztatás, ha a tsz-tagok *újságból, híradóból* értesülnek a közös gazdaság fontosabb ügyeiről. Így nem száll el a szó, az adatok papíron is rögzítve vannak, amelyet többször is meg lehet nézni, amelyre hivatkozni lehet. Nem valami terjedelmes, sok pénzbe kerülő újságokra gondolok; sokszor egy-egy lap kéziratpapír is elegendő fontos adatok, hasznos gondolatok közlésére.

A szövetkezeti gazdák megfelelő tájékoztatása egyben információszerzést is jelent a szövetkezet vezetői számára. A jól megadott információk gondolatokat ébresztenek, s arra serkentik a részmunkát végző társtulajdonosokat, hogy a gazda szemével nézzék a közös gazdaság ügyeit és igyekezzenek segíteni a vezetést. A rész és az egész ily módon szerves egységbe kerül, s gyümölcsözően hat egymásra. Így a legfőbb termelőerő, az ember nem válik a nagyüzemi technika függvényévé a termelőszövetkezetben, hanem továbbra is felszabadult, alkotó, kezdeményező szerepet tölthet be a termelői és egyben társadalmi közösségben, a szocializmus elveinek megfelelően.

Teszkó Sándor

Digitized by Google

Záróra előtt...

Megjegyzések Vitányi Iván reflexióihoz

Bármily szokatlanul hangzik, mélységesen egyetértek Vitányi Ivánnal mindabban, amivel ő a *Művészet és irányítás* című tanulmányáról indított vita összefoglalásában (Társadalmi Szemle 1969/5.) velem polemizál. E vitához írt hozzászólásom (Társadalmi Szemle 1968/12.) gondos újbóli elolvasása után sem találtam rá ugyanis azokra a gondolatokra, amelyeket Vitányi Iván pellengérre állít.

Vitányi a jelek szerint elfogadja mindazon ellenvetéseimet, amelyek a művészetirányítás általa felállított kibernetikus modelljével kapcsolatosak, de helyteleníti, ha ezekkel összefüggésben a művészeti, pontosabban *zenei életünk gyakorlatában* fellelhető ellentmondásokról is ejtek szót. A vitaindítót elszomorítja, hogy e sorok írója „indíttatva érezte magát elmondani mindazt, ami szerinte a zenepolitikában világnézetileg helytelen". Gondolom, abban nincs vita közöttünk, zenepolitika *világnézeti kérdés*, és szoros függvénye az irányítás modelljének. Ha azonban a vitaindító írás hivatkozhatott olyan gyakorlati, zenepolitikai kérdésekre, mint az ötvenes évek egyoldalú Bartók-értékelése — amelynek helytelenségét utólag igazán könnyű felismerni —, miért vonja meg ezt a jogot *jelenünkkel kapcsolatban* a hozzászólótól?

„Breuer (és Újvári), úgy látszik, azzal az igénnyel lépnek fel, hogy ők máris el tudják dönteni, milyen a szocialista zene... Breuer cikkében minden hallatlanul egyszerű és kellemessé válik: szocialista zeneművek például mindazok, amelyek a Művelődésügyi Minisztérium szocialista tartalmú zeneművekre kiírt pályázatán díjat nyertek." Így Vitányi. Csakhogy én *nem léptem fel* ilyen igénnyel, nem formáltam jogot annak csalhatatlan megítélésére, hogy egy zeneműnek milyen világnézeti tartalma van. Szeretném mégis remélni: Vitányi is elismeri annak lehetőségét, hogy ha nem is éppen egyetlen személy, de emberek kisebb-nagyobb csoportja — nyilván sok-sok melléfogással, tévedéssel, pontatlansággal — képes valamilyen *megalapozott* ítéletet alkotni valamely műalkotás világnézeti tartalmáról, természetesen e tartalom megvalósításának *színvonalával* összhangban. Ha a mű mondanivalója, tendenciája semmiképp és senki, pontosabban: senkik által nem határolható körül, akkor mire való egyáltalán a művészetirányításnak akár a legtökéletesebb és leghangzatosabb nevű külföldi szaktekintélyek publikációin alapuló tudományos modellje? Ha erre a kérdésre nincs és nem is lehet válaszunk, hogyan, mire alapozva, születhetnek *döntések* arról, hogy mi érdemel támogatást és hogy milyen legyen a támogatás mértéke? Ha a kortárs művészetben a tartalom kérdései eldönthetetlenek, akkor legjobb, ha az esztétika területét történelmileg eleve kijelöljük, kutatásait *a múltra korlátozzuk;* a kritika pedig sürgősen kérje soron kívüli nyugdíjaztatását.

Cikkemben nem merült föl az a gondolat, „hogy... játszik-e a Rádió április 4-én tömegdalokat", mint Vitányi állítja. Erről már csak azért sem szóltam, mert a Rádió minden reggel játszik — két pontosidő-jelzés között, a borotválkozás és a reggelizés zenei hátteréül — tömegdalt. Másfelől — mint ismeretes — a tömegdal nem arra termett, hogy hallgassák, hanem arra, hogy énekeljék, ha elterjedésének megvannak a társadalmi feltételei. Ezért az ellen volt kifogásom, hogy a Rádió április 4-én is *csak* tömegdalt (és néhány kórust) sugárzott, mintegy kipipálva kötelességei sorából a nemzeti ünnepről való zenei megemlékezést. Soha nem fogadtam el — ezt bizonyítani tudom — szocialista tartalmúnak olyan zeneművet, amely világnézetét *címkeszerűen* viseli, s külsődleges hozzátétként hirdetné azt, amit lényege szerint nem tartalmaz. Objektíve — vagyis függetlenül mind Vitányi Iván tudatától és ítéletétől, mind az enyémtől — léteznek azonban olyan magas színvonalú zeneművek, amelyek nem protokollárisan, hanem *mondanivalójukkal* alkalmasak egy szocialista nemzeti ünnep fényének

Digitized by Google

emelésére. Itt nem az a lényeg, hogy e művek esetleg a Művelődésügyi Minisztérium pályázatára készültek, hanem az, hogy megszülettek, s értéküket nem én magam határozom meg, hanem például *lelkes közönségvisszhangjuk*. Nem a pályázat ténye tehát a lényeges, hanem az, hogy jelentékeny műveket is inspirált. És itt az a furcsa — vállalom Vitányi Iván újab megrovó gesztusát, amiért az elmélet magaslatáról ismét a gyakorlat lapályára szállok alá —, hogy épp ezek a *pozitív visszhangot keltett jelentékeny művek* szorultak vissza a bemutatásukkor megbukott pályaművek mögé. Ez a helyzet nyilván nem szükségszerűségből fakad, de aprócska része kulturális életünk realitásának.

Befejezésül: roppant problematikusnak tartom a *tudományos* kutatás módszereinek, vagy, ha tetszik, modelljeinek a *művészetre* való direkt alkalmazását, mert — Lukács Györgyöt idézve — „a művészet elvileg alkalmatlan az emberi visszatükrözés antropológiai feltételeinek a tudományok dezantropomorfizáló módszerei segítségével történő — viszonylagos — túllépésére." Félek, hogy a kibernetika csak a sokféle egymás mellett élő és egymásra ható művészeti jelenség létezésének rögzítésére alkalmas, nem pedig e jelenségek *irányának, tendenciájának, hatásának* több-kevesebb megközelítéssel való pontos felismerésére, s még kevésbé e jelenségek *mozgásának* bármilyen tág, bármilyen stiláris változatosságot biztosító nagyvonalú meghatározására. Márpedig az utóbbi két követelményt aktív művészetirányítás aligha nélkülözheti.

Breuer János

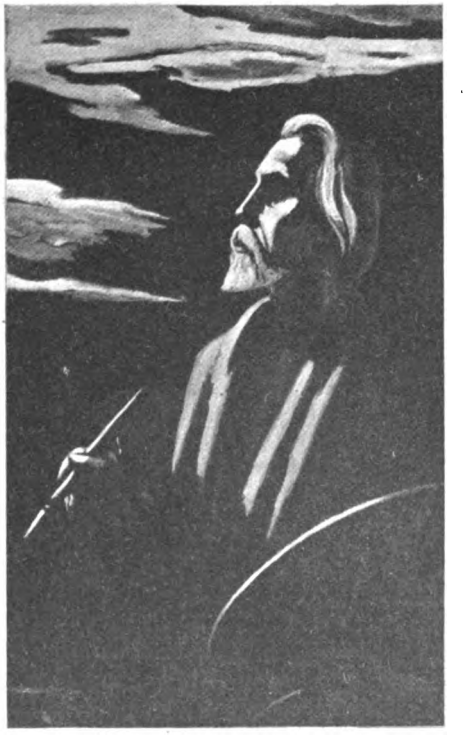

Duray Tibor: Önarckép

Digitized by Google

Csatári Dániel: Forgószélben (Magyar—román viszony 1940—1945)

A szerző különösen igényes feladatot vállalt magára. A magyar—román viszony ugyanis — mint a délkelet-európai országok egymással való kapcsolatai általában — nem egyszerűen szomszédos országok relációja, amelynek vizsgálata megállhat a diplomáciai és gazdasági összeköttetések kutatásánál és ábrázolásánál. Hiszen magyarok és románok nemcsak egymás mellett, hanem *együtt* is élnek. Közös a sorsuk, az államhatár nem húz egyúttal a két nép letelepedési területe közé is választóvonalat. Ezért a magyar—román viszony teljes történeti képének magában kell foglalnia az őszinte szembenézést azokkal a súlyos félreértésekkel és károkkal, amelyeket a magyar és a román uralkodó osztályok által szított nacionalizmus okozott, ábrázolnia kell a két nép haladó erőinek harcát a nemzeti elfogultság ellen, a közös harci front kialakításáért a társadalmi fejlődés ügyének szolgálatában.

Csatári Dániel ilyen felfogásban tárgyalja könyvében a magyar—román kapcsolatokat. Kitér a kérdéssel összefüggő nemzetközi politikai fejleményekre éppen úgy, mint a két ország nemzetiségi politikájának bírálatára. Különösen behatóan és sokoldalúan elemzi a szocialista és a demokratikus népi mozgalmaknak a kölcsönös megértés és az aktív együttműködés kialakítására irányuló törekvéseit. Ez a szerzőnek is legbensőbb ügye, amelyben — s ezt műve minden sora bizonyítja — személy szerint is elkötelezi magát. Másként aligha hevítené át logikus okfejtését és ítéleteit egyfelől a rokonszenv a két nép barátságán munkálkodó erők iránt, másfelől a megvetés azokkal a retrográd elemekkel szemben — akár magyarok, akár románok —, amelyek önös osztályérdekből nemzeti gyűlölködést szítottak. Két Duna-medencei nép kapcsolatainak komplex tárgyalása módszertanilag is úttörő kezdeményezés, s követendő példa lehet azoknak a kutatóknak, akik hasonló kérdésekkel foglalkoznak.

A szerző összetett ábrázolásán belül világosan kirajzolódnak azok a tényezők, amelyek kihatottak a magyar-román viszony alakulására a második világháború éveiben. Csatári joggal tulajdonít ebben az összefüggésben különös jelentőséget mindenekelőtt a német fasizmus délkelet-európai politikájának. Meggyőzően bizonyítja, hogy a náci imperializmus beavatkozásának az volt az alapvető célja, hogy szembefordítsa a két népet és szítsa közöttük a sovinizmus pusztító tüzét. Nem kétséges, hogy a magyar—román ellentétek legfőbb haszonélvezője a Harmadik Birodalom volt, hiszen — egy régi kommunista újság szavaival — „... Antonescu kéz a kézben dolgozik Hitler másik szolgájával, Horthyval. Míg Horthy az észak-erdélyi románokat sanyargatja, ugyanezt teszi Antonescu a dél-erdélyi és bánáti magyarokkal. Hitleri kommandóra fajgyűlöletbe akarják fojtani a nép lázongását a német elnyomók és áruló cinkosaik ellen."

A fasiszta Németország szerepét azonban a szerző néhol eltúlozza. Egyfelől: a hitleristák nem az *egyetlen* haszonélvezői voltak a magyar—román viszony elmérgesedésének, másfelől: nem *kizárólag* a náci politika idézte elő „a vak szenvedélyek dulakodását". Az ellentétek kialakulásának objektív alapjai tették lehetővé a nácik manőverezését. S hogy a vitás kérdések megoldása nem a népek érdekeinek megfelelően történt, hanem Hitler háborús politikájának szolgálatában, azért *elsődlegesen* a magyar és a román uralkodó osztályok felelősek a történelem ítélőszéke előtt.

Éppen ez a könyv adatolja „perrendszerűen" mindkét vezető réteg bűnösségét. A legmeggyőzőbb bizonyíték erre a „kölcsönösségi nemzetiségi politika", amely a határ mindkét oldalán leírhatatlan szenvedéseket okozott a nemzetiségi

Digitized by Google

sorban sínylődő dolgozó tömegeknek. Az indíték is azonos volt: a nacionalista indulatokat fellobbantva elterelni a figyelmet a tengely számára mind kedvezőtlenebb háborús helyzetről. Nem vitás azonban, hogy a magyar vezető körök, ellentétben a román uralkodó osztályokkal, a háború végső szakaszában sem ismerték fel, hogy a német vereség az ő szempontjukból is alapvető külpolitikai változást tesz szükségessé. A Kossuth-rádió világosan rámutatott e nemzetgyilkos magatartás következményeire: „... az, ami Horthy és bandája »Erdély védelmének« hív, nem magyar—román háború lesz, hanem a német háború folytatása a szövetségesek ellen..." Ezzel kapcsolatban a szerző utalhatott volna az 1944. augusztus 23-i fordulat sikerének és vele szemben az október 15-i „kiugrási" kísérlet kudarcának okaira, elsősorban a magyar uralkodó osztályok belső ellentéteinek a romániainál sokkal kiélezettebb voltára.

A magyar—román viszonyt azonban e sötét esztendőkben sem csupán azok formálták, akiknek létérdekük volt a nacionalista gyűlölködés ébren tartása. Csatári Dániel munkájának éppen azok a legjelentősebb és legtöbb újat tartalmazó fejezetei, amelyek a *progresszív erőket* mutatják be. A könyvből megtudjuk pl., hogy a magyar kommunisták egységfront-politikája Észak-Erdélyben különösen erős visszhangot keltett. Itt a szociáldemokrata pártszervezetek jellemző vonása „az antifasiszta harc feladatait vállaló munkásegység és munkás-paraszt szövetség, valamint a magyar—román népi szövetség megteremtésének igénye volt". S ez vonatkozott a Független Kisgazdapárt észak-erdélyi csoportjára is, amelyben jelentős szerepet töltöttek be a földreformot követelő népi írók.

A KMP észak-erdélyi tevékenységét eddig csupán hézagosan ismertük. Csatári drámaian pergő jelenetekben idézi elénk a forradalmi munkásmozgalom katonáinak önfeláldozó harcát a magyar és román nép közös érdekeinek szolgálatában. Az elvi kérdések taglalásán túl, életteli portrékat fest a hősökről és az árulókról, újabb adalékokat szolgáltatva ahhoz a felismeréshez, hogy a munkásmozgalom történetét is éppen úgy befolyásolják a szereplő személyiségek egyéni vonásai, mint a társadalmi mozgás egyéb területeit.

A könyv figyelemmel kíséri a dél-erdélyi magyar lakosság haladó mozgalmainak kibontakozását is és hangsúlyozza a biztató fejlődés 1944 elejétől mind gyarapodóbb mozzanatait. A magyar—román kapcsolatok háború utáni távlatai szempontjából is fontos az a kép, amelyet a szerző a román szocialista és demokratikus mozgalmak útjáról fest, bár itt jobbára csak a kontúrokat láttatja. Sajnálatos, hogy e téren a szerzőnek alig állott módjában az *eredeti források* tanulmányozása és felhasználása. Úgy véljük, hogy ezért indokolt lett volna, ha határozottabb mérlegeléssel, feltételesebb hangvételben veszi át az egyébként valóban imponáló méretekben feldolgozott könyvészeti anyag megfogalmazásait.

A magyar—román viszony egyetlen helyes megoldásának lehetőségét a könyv a legszemléletesebben a második világháború utolsó hónapjainak és az új Románia születésének leírásával bizonyítja. Az észak-erdélyi magyar dolgozókat gyilkoló Maniu-gárdákat ekkor ugyanazok az erők szervezték, amelyek a bukaresti tüntető munkások közé lövettek.

A két nép egymásra találásának folyamatát azonban a reakció csupán késleltetni tudta, de megakadályozni nem. A magyar—román viszony múltját, jelenét és jövőjét egyaránt átfogja Csatári Dániel könyvének summázata: „A nacionalista torzsalkodás árkainak és szakadékainak betemetése elkezdődött. A béke korszakának beköszöntésével népeink a nacionalizmus erdején keresztülvezető magyar—román megbékélés ösvényeit aztán olyan széles utakká tágították, amelyeken egymás mellett haladhatnak." A történész semmi mással nem járulhat jobban hozzá e nagy munkához, mint azzal, amit Csatári tett: a valóság őszinte, hiteles és érzékletes feltárásával.
(Akadémiai Kiadó, 1968.)

Sipos Péter

Digitized by Google

Beszélgetések a szovjet gazdasági reformról

A szovjet gazdasági reform iránti érdeklődésünk nem a lemásolandó minta, vagy a minden gazdasági bajra gyógyírt adó recept keresésébő1 táplálkozik. Hanem abból, hogy fejlődésünk huszonöt éve megtanított: érdemes odafigyelni a szocializmus építésében félévszázados tapasztalatokkal rendelkező testvérnép szándékaira. Különösen akkor, ha ezek olyan feladatok megoldására irányulnak, amelyekkel néhány éve mi is foglalkozunk.

Elismerés illeti meg tehát a Kossuth Könyvkiadót azért, hogy példás gyorsasággal lefordította és kiadta a Moszkvaban tavaly megjelent, „Beszélgetések a gazdasági reformról" című művet, elősegítve ezzel a magyar olvasók jogos érdeklődésének kielégítését.[1]

●

Mi jellemzi ezt a könyvet? Előbb talán azt kell megmondanunk: *mi nem jellemzi.* Nem unalmas, nem az elméleti közgazdászok szűkebb csoportjának szól, nem merül el a részletek taglalásába úgy, hogy közben elvesztené szem elől a legfontosabb és a szélesebb olvasóközönséget érdeklő alapvető összefüggéseket. *Milyen tehát? A szovjet gazdasági reform* előzményeinek, okainak, elveinek és konkrét megoldási módjainak a gazdasági és politikai kérdések iránt érdeklődő legszélesebb körök számára is érthető *érdekes népszerűsítő ismertetése.* A könyv tizenkét szerző kitűnően megszerkesztett közös munkája. Nagy érdemük a szerzőknek, hogy nem igyekeztek tudományos álszakállt ragasztva elméletieskedni, hanem nyíltan vállalják a népszerűsítés feladatát. Ennek a feladatnak rendelték alá könyvük formáját is. Nem fejezetekre, hanem *beszélgetésekre* osztották fel művüket, s ezzel nemcsak a kötetlenebb, közérthetőbb stílus mellett kötelezték el magukat, hanem az egyértelműbb, lényegretörőbb kérdezve kifejtő előadásmód mellett is. Talán helyesebb lett volna, ha a magyar kiadásban is megmarad a könyv eredeti címe, ez ugyanis egyértelműbben jelzi a könyv jellegét.

Miről folynak ezek a beszélgetések? Az első címe: „Miért vált szükségessé a reform?" A kérdésre adott válaszban sok olyan érvre ismerhet rá a magyar olvasó, amely 1967-ben, a mi reformunkat előkészítő munkában, sokszor nálunk is elhangzott. A második beszélgetéstől kezdődően a reform legfontosabb elveiről és ezek megvalósításának módjairól szólnak a szerzők: a termelés irányításának új elveiről, a tervezésről, a nyereségről és a jövedelmezőségről. Az ötödik témája már a vállalatok belső mechanizmusának problémáit is érinti, és a szerző a különböző megoldási módok legfőbb jellemzőjére kívánt utalni azzal, hogy a beszélgetés címét így fogalmazta meg: „Teljes önállóság a gazdálkodásban". A hatodik az eszközlekötési járulékot, a hetedik az anyagi és erkölcsi ösztönzők fontosságát, összefüggéseit és konkrét formáit ismerteti. A nyolcadik beszélgetés témája újra visszatér a vállalati szférába, és az anyagi ösztönzést szolgáló vállalati alapok képzésével és felhasználásával ismerteti meg az olvasót. Ennek a résznek az írója nagyon meggyőzően mutatja be egy voszkreszenszki vegyipari kombinát példáján az elvek érvényesülését. A kilencedik szerzője ismét kilép a vállalatok belső viszonyainak köréből, és „A vállalatok gazdasági kapcsolatairól" címmel a fogyasztó és szállító új kapcsolatairól, a szállítási szerződésekről, a kölcsönös felelősség elvéről ad ismertetést. Nagyon találóan jellemzi e rész szerzője a leglényegesebb változást a következő alcímmel: „Elosztás helyett kereskedelem". A tizedik a reform első eredményeit és az új feladatokat ismerteti, az utolsó, a tizenegyedik beszélgetés szerzője pedig röviden, szinte csak címszavakban, a gazdasági reform burzsoá kritikájával száll szembe.

A könyv szerzői által választott cél elérését segíti elő az is, hogy *az utószóban röviden még egyszer összegezik a legfontosabb elveket.* Úgy hiszem, a könyv magyar olvasói is igazat adnak az utószó szerzőjének, amikor azt írja: „A könyv elolvasása után kedves Olvasónk már

[1] A szovjet gazdasági reformról. Kossuth Könyvkiadó, 1969.

Digitized by Google

megismerkedett a jelenleg megvalósuló gazdasági reform legfőbb problémáival. Sokoldalú és megközelítőleg teljes kép tárult az olvasó elé a Szovjetunió gazdasági mechanizmusának átalakításáról, amely az SZKP Központi Bizottsága 1965 szeptemberi plénumának és az SZKP XXIII. kongresszusa határozatainak alapján történik."

E sokoldalú és megközelítőleg teljes kép megismerése a magyar olvasóban is megerősíti azt a meggyőződést, hogy a szocializmus építésének általánosan érvényes törvényszerűségei következtében *sok gazdasági összefüggés* a Szovjetunióban és hazánkban is *azonos*. Így a fejlődés útjai is sokban *hasonlók*. De egyben az is kitűnik, hogy egyes jelenség megítélésében, a gazdasági mechanizmus továbbfejlődésének részleteiben *eltérőek* az álláspontok és az alkalmazott megoldási módok. Amíg a Szovjetunió egyedül építette a szocializmust, addig nagyon nehéz volt a szocialista gazdaság építésének elveiben és módszereiben elkülöníteni egymástól azt, ami az objektív törvényszerűségeken alapul, attól, ami a Szovjetunió specifikus történelmi helyzetéből és adottságaiból ered. Ezért szinte elkerülhetetlen volt, hogy a szovjet gazdaságpolitika egyes tételei a szocializmus politikai gazdaságtanának tételeivé emelkedjenek. Napjainkban azonban — amikor a szocializmus építése konkrét történelmi valóság az ázsiai, európai, amerikai kontinensen — már szélesre tárultak az egyes szocialista országok tapasztalatainak elemzésén át *a szocializmus politikai gazdaságtanának* továbbfejlesztéséhez, vagy talán inkább kialakításához vezető kapuk. Tanúi vagyunk a marxista közgazdaságtudomány újjászületésének, részesei lehetünk a nemzeti keretek között folyó gazdasági reformoknak, s egyben azoknak a folyamatoknak is, melyek a szocialista világrendszer működésének gazdasági mechanizmusát formálják.

●

A könyvnek az a fő erénye, hogy *pontos, megbízható képet ad* a címben jelzett témáról, elősegítve az eredményes gazdasági együttműködéshez elengedhetetlen megismerést. Az már a könyv olvasóin áll, hogy mennyire kívánnak túllépni a szerzők által nyújtott információk körén, és felhasználva az egyes részkérdéseket mélyebben elemző szakirodalmat, differenciálni az egyedi és törvényszerű között. (Ennek a könyvnek egyedül az a fejezete bírálható, amelyben a szerzők túlhaladtak a maguk elé tűzött célon és a szocializmus lényegéhez tartozónak minősítették a Szovjetunióban alkalmazott konkrét megoldási módokat: a tizenegyedik beszélgetésnek a centralizmusról és demokráciáról, a tervről és piacról szóló része.)

Úgy vélem, a szerzők *hiánytalanul teljesítették* feladatukat, s a könyv magyar nyelven való kiadása nagy segítséget adhat propagandistáinknak, a gazdasági kérdések iránt érdeklődő olvasóinknak, ha sikerül hozzájutniuk a mindössze ötezer példányban megjelent műhöz.

I. r.

G Amendola:
Az olasz munkásosztály és a forradalom

Időszerű könyvet jelentetett meg a Kossuth Könyvkiadó: dicséretre méltó gyorsasággal közreadta magyar nyelven *Giorgio Amendola* tanulmányát. A könyv témája fontos, mert Itália ma a világ *tíz leginkább iparosodott országa* közé tartozik, és ipari termelése, amely 1951 és 1967 között megháromszorozódott, ma nemzeti jövedelmének 42 százalékát adja. A téma jelentőségét fokozza az a tény, hogy ebben az országban 1966-ban és 1967-ben a dolgozók *többet sztrájkoltak*, mint a többi tőkésországban együttvéve; igen harcos proletariátusról van tehát szó, az egyik legnagyobb gazdasági erőt képviselő tőkésországban. Az olasz munkásosztály küzdelmének történelmi dimenziója vitathatatlan: Olaszországban *élő perspektíva* a szocializmus.

Ezért igen érdekesek az Amendola által ismertetett adatok, amelyekből kitűnik, hogy a 6 millió ipari munkás közül

Digitized by Google

½ millió dolgozik az olasz ipari termelés 50 százalékát szolgáltató, mintegy két tucat nagyvállalatnál, s az 500 alkalmazottnál többet foglalkoztató üzemekben is csak 1,7 millió a munkások száma: ez a szorosan vett nagyipari proletariátus. Amendola rámutat, hogy a 1½ millió mezőgazdasági munkás mellett, amellyel együtt a munkásosztály létszáma megközelíti a 8 milliót, ide lehet számítani mindazokat a dolgozókat, akik a termelés bármely szektorában ki vannak zárva a termelési eszközök tulajdonából és kénytelenek eladni munkaerejüket. *Így 10 millió bérből élővel* kell számolni. Az olasz dolgozó osztályok körképét akkor kapjuk meg, ha ehhez hozzászámítjuk a 3½ millió parasztot, a 2½ millió önálló dolgozót az iparban és a szolgáltatásokban, a 2½ millió műszaki alkalmazottat. Ezek különböző helyet foglalnak el a termelési folyamatban, de mindannyian érdekelve vannak *az olasz társadalom demokratikus fejlődésében* — írja Amendola. Az olasz kapitalizmus jellegéből következően a monopolista csoportok túlsúlya miatt ennek a demokratikus fejlődésnek *a szocializmus irányában* kell haladnia.

Az olasz társadalmi harcok változatosságát, szintjeinek és formáinak, lehetőségeinek sokféleségét teszi érthetővé a szerzőnek a szorosan vett ipari proletáriátus *belső rétegeződéséről* adott árnyalt elemzése. Az iparosodás valóságos belső népvándorlással járt együtt: milliók költöztek (a helyzet egyenlőtlensége következtében) faluról városra, délről északra. Magukra az üzemekre is a technikai és gazdasági színvonal *rendkívüli különbözősége*, a kizsákmányolás különböző foka jellemző: ez a magyarázata az olasz munkásosztály egyik sajátos harci gyakorlatának, s ez tette szükségessé a követelési platformoknak a különböző feltételek szerint való tagolását.

Másrészt átalakult a *szakmai képesítés* szerepe és jellege, s megváltozott a magas fokon képzett munkásoknak, a mozgalom leghagyományosabb és legszilárdabb magvának funkciója, fontossága a termelésben és az osztályharcban is. Az új rétegeződés, a képzett munkások szerepének csökkenése (párhuzamosan a műszakiak növekvő fontosságával a termelési folyamatban), a javarészt autodidakta módon, a tőkés renddel szemben megszerzett, elkötelezett kulturális ismeretek háttérbe szorulása az iskola által nyújtott és magasabb politikai öntudatot nem adó ismeretek mögött, a gyengén képzett munkások számának növekedése — mindez támogatja a tőkének azt a kísérletét, hogy a munkásosztályt a rendszerbe integrálja.

Ezzel szemben a munkások *létfeltételei*, amelyek alá vannak rendelve az uralkodó osztályok által választott fejlődési típusnak, *az ellenkező irányban hatnak*. A bérek és az életkörülmények különbözősége, az alacsony bérszint (különösen relatíve, nevezetesen délen északhoz, északon pedig a többi közös piaci országokhoz képest), a munkanélküliség, amely milliókat kényszerít kivándorlásra, a kizsákmányolás magas foka, a munka felőrlő üteme (különösen az 1963-as recessziót követő tőkés „racionalizálás" hatására), a munkaidő meghosszabbítása — mindez objektíve ébren tartja az elégedetlenséget.

Ennyi azonban még nem elég az olasz munkásosztály rendkívül erős harci szellemének megértéséhez. Hogy a munkásosztály a termelési folyamatban antagonisztikus helyzetet foglal el a kapitalizmussal szemben, az a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti ellentét következtében szükségszerű, de egymagában még nem elegendő feltétele annak, hogy *forradalmi osztályként* lépjen fel — írja Amendola. Önmagában a szakszervezeti tevékenység sem elegendő a szocialista tudat kialakításához. Ehhez, vagyis a forradalmi szerep, a szocialista küldetés felismeréséhez *a munkásosztály pártjának akciójára* van szükség. Itáliában a kommunista párt töltötte be ezt a szerepet.

Az osztálytudat azonban — mutat rá Amendola — nem *örökérvényű* kategória: a munkásosztály nemcsak megszerezheti, hanem el is veszítheti, illetve az osztálytudat elhomályosodhat, ha a kapitalizmusnak sikerül megvalósítania az integrációs folyamatot, amint ezt sok országban megtette, elsősorban a szociáldemokrata pártok felhasználásával. A szerző egész fejezetet szentel ezzel kapcsolatban azoknak az elméleteknek a cáfolatára, amelyek a munkásosztálynak a tőkés rendbe való integrálódásáról, forradalmi funkciójának megszűnéséről szólnak, s harcának leszűkítésére vagy meghamisítására törekszenek. Érzésünk szerint azonban ez a rész kissé elnagyolt;

Digitized by Google

ezt egyrészt terjedelmi okok magyarázzák, másrészt az, hogy itt a szerző *konkrét olaszországi vitákhoz* szól hozzá, s könyvéből ezeknek csak a körvonalait sejthetjük. E fejtegetések legérdekesebb pontjai az olasz helyzet eredetiségére, sajátos voltára vonatkoznak: erre alapozva vázolják fel a kommunisták a szocializmus olasz útját.

Feltétlenül erénye Amendola művének *történeti szemlélete*. A munkásmozgalom folytonosságáról, az Ellenállás ma is élő szerepéről szóló megállapításai a mai olasz valóság számos jelenségének megértéséhez adnak kulcsot, s a háború utáni időszak fordulóinak (a nemzeti felszabadítási bizottságok háttérbe szorítása, a munkásmozgalom megosztása, az 1955-ös szakszervezeti vereség, az 1957-ben kibontakozott új fellendülés, a hatvanas évek második felének tömegharcai) összefoglalása és tömör jellemzése rendkívül akut hiányt pótol a magyar olvasó számára.

Figyelemre méltó vonása az olasz fejlődésnek az a határozottan kitapintható belpolitikai funkció, amely *a nemzetközi helyzet alakulásához* fűződik. A békéért, az amerikaiak vietnami agressziója ellen folyó harcban összetalálkozik a három nagy népi áramlat: a kommunista internacionalizmus, a szocialista neutralizmus és a katolikus pacifizmus. Másrészt a nemzetközi munkásmozgalom egységének megbomlása kétségkívül fékező hatást gyakorolt az olasz baloldalra is, s hozzájárult a szakadár törekvések erősödéséhez.

Ilyen ellentmondások között, rendkívül bonyolult belső és nemzetközi helyzetben fejlődik és hat tehát az olasz munkásosztály akciója. Ébrentartásához, kiterjesztéséhez, súlyának növeléséhez *döntő hozzájárulást nyújtottak a kommunisták*, akik fel tudták használni a társadalom demokratikus nyomását, a burzsoázia és a szociáldemokrata irányzatú erők megosztó kísérletei ellenére is ébren tudták tartani a dolgozók egységtörekvéseit, és meg tudták szervezni egységes fellépésüket is a konkrét osztálycsatákban, nyitva tudták tartani a szocializmus felé vezető olasz utat. Mindennek kifejtése után azonban nem hat meggyőzőnek Amendolának az a konklúziója, amely szerint a forradalmi folytonosságot „akkor lehet biztosítani", ha a kommunistáknak sikerül előrevinniük *„a munkásosztály egyetlen pártjának megteremtését"*, s ez a célkitűzés, bár a szociáldemokrata újraegyesítés látszólag eltérített tőle, „érvényesebb, mint valaha".

Kétséges ugyanis, hogy az „egyetlen koordináló központ, egységes vezetés" megteremtése mit jelentene az adott körülmények között. Amendola évekkel ezelőtt vetette fel először ezt a tézisét elsősorban parlamenti alternatívaként; azóta elgondolásának kontúrjai bizonytalanokká váltak, de maga az olasz párt sem ment tovább annál, hogy — mint a XII. kongresszuson, Bolognában, tehát a könyv megjelentetése után *Longo* megfogalmazta — „hipotézisnek" tekintse, olyan javaslatnak, amelynek az a célja, hogy a szocializmusért harcoló erőket összefogó új politikai szervezet platformjára vonatkozó véleményeket *szembesítse*. A XII. kongresszuson a kommunisták figyelmének középpontjában a párt *szovjetségi politikája* állt, tehát azoknak a céloknak, annak a követelési plaformnak a kidolgozása, amely köré a munkásosztályt és a dolgozókat képviselő többi politikai erőt csoportosítani lehet, annak a — Gramsci megfogalmazása szerint — történelmi tömbnek a keretében, amely ki fogja vívni a szocializmust Itáliában. Az egység elsőrendű fontosságú politikai kérdés; ezt azonban egy egységes párt (s még tisztázatlan, hogy milyen arculatú egységes párt) szervezése önmagában nem oldja meg.

Egyet kell értenünk azonban Amendolának azzal a megállapításával, hogy *kialakulóban van a munkásosztály új egysége*, s ez az új egység nem zárt és merev, hanem tagolt, dinamikus, új csatlakozások számára mindig nyitott formában, az önálló kezdeményezési és harci központok létezése mellett valósul meg. És az is kétségtelen, hogy a fő feladat — ezért az egységért dolgoznia. Amendola műve, tényeivel, értékes hozzájárulást ad ehhez a munkához.

A könyvet Fekete Sándor ültette át magyarra: gördülékeny és világosan értelmezett szöveget nyújt át az olvasónak, s ezt csak az olasz politikai nyelvezet sajátos, sokszor szinte öncélú, zárt zsargonjának ismeretében lehet igazán értékelni.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969)

Baracs Dénes

Digitized by Google

A strukturalizmus vonzásában

Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig

Irodalomtudományunk „új hulláma" egyre inkább igényli az egzaktságra, képletekkel és statisztikákkal bizonyítható igazságok kimondására alkalmas módszereket. Hankiss Elemér izgalmas, gondolatgazdag és számos ponton vitára ingerlő tanulmánykötete mintegy *summázása az új kísérleteknek.* A szerző kísérletsorozata (hiszen tanulmányai nem befejezettek, inkább „kutatónapló" jellegűek) a kvantitatív irodalomkutatási módszerek és egyáltalán a strukturalizmus előnyeit és hátrányait egyaránt jól mutatja. Tanulmányainak többségében egyetlen törekvés dominál: megtalálni *a műalkotásnak azt a minimális egységét,* amely az esztétikum hordozójának nevezhető. Hankiss szerint ez a minimális egység a *„hatásimpulzus"*, a hatásmechanizmus lényege pedig az emberi tudat állandó síkváltása: „... akkor, s csak akkor jön létre bennünk esztétikai-irodalmi élmény, ha a műalkotás hatására tudatunk elkezd vibrálni a valóság különböző síkjai, ellentétes fogalmi kategóriái között". A hatásimpulzus meghatározására törekszik József Attila komplex képeinek vizsgálatánál éppúgy, mint Shakespeare Hamletjének elemzésekor vagy a népdalok analizálása esetében. A hatás hordozóját — érthetően — a nyelvi-stilisztikai mozzanatokban találja meg, hol a hagyományos eszközök, hol pedig az információelmélet, a matematika, a strukturális nyelvészet segítségével.

A műalkotás struktúrájának elemzése adja Hankiss tanulmányainak legértékesebb eredményeit. József Attila verseinek eddig felfedezetlenül hagyott fontos jellegzetességére mutat rá, mikor kiemeli, hogy a költő komplex képei azért olyan rendkívüli erejűek, mert bennük „tudatunk alapkategóriái vibrálnak", „a tudat nem állapodik meg egyetlen valóságsíknál, hanem a különböző, külön-külön mind valóságos és racionálisan meghatározható síkok közt vibrál". Meggyőzően bizonyítja, milyen jelentős szerepe van az irodalmi alkotásokban az ismétlésnek (amely a befogadóban a vertikális oszcillálással hat elsősorban, s csak kiegészítésül fonódik hozzá a köznapi beszédre is jellemző horizontális ismétlő mechanizmus). Shakespeare Hamletjének hatásimpulzusait kutatva a hatás számszerű mérhetőségét kísérli meg. Sajátos aspektusból a tragédiát mint „többcsatornás információforrást" elemzi, s arra a megállapításra jut, hogy „a Hamlet legintenzívebben és legkövetkezetesebben az emberi erő és gyengeség kettős élményét sugározza".

A szerző irodalomtudományunkban eddig nem alkalmazott statisztikai módszerrel vizsgálja, hogyan alakulnak a történelem folyamán a vers megszólítás-típusai, s olyan eredményhez jut, amely részben alátámasztja az eddigieket (az emberhez szóló versek a római korban, a reformkori magyar költészetben, a természeti jelenségeket, elvont fogalmakat megszólítók a preromantikus költészetben a leggyakoribbak), részben meglepően újat mond: „De azért az mindenképpen elgondolkoztató, hogy társadalmilag olyannyira tudatos korunkban minden eddiginél alacsonyabb szintre esett vissza az emberekhez, emberi közösségekhez szóló versek száma, csaknem elenyészett a nemzeti közösségekhez szólóké, s viszont minden eddiginél magasabbra emelkedett az olyanoké, amelyekben a költő senkihez vagy legfeljebb önmagához szól." A kötetben némileg indokolatlanul helyet kapó slágervizsgálat, bár nem teljesíti kitűzött célját (a hatás okai lényegében feltáratlanok maradnak), feltétlenül figyelemre méltó, hiszen elsőként foglalkozik a tudományos elemzés szintjén ezzel a sajátos, korunkra rendkívül jellemző „műfajjal".

Hankiss Elemér kutatásai — a nyolc tanulmány bármelyikét tekintve is — új és értékes eredményekre vezettek, a szakemberek figyelmét a mű konkrétan adott testére, szövegére irányítják, nyelvi, strukturális, stilisztikai elemzései pontosak és eredetiek mindaddig, amíg a szerző a saját módszerének természetesen adott korlátain belül marad. Nyilvánvaló, hogy *a kvantitatív módszerek csak segítőeszközül szolgálhatnak az irodalomtudomány számára,* az ezekkel elért

Digitized by Google

eredmények alátámaszthatják vagy korrigálhatják a komplex kutatási eredményeket, *önmagukban azonban semmiképpen sem alkalmasak a teljes műértékelésre.* Ahogy a mennyiségi módszereknek általában, úgy Hankiss kötetének is az a szembetűnő hiányossága, hogy az alkotásnak csupán hatáshordozó elemeit képesek (amennyire képesek) elemezni, legfontosabb hatótényezőit, valóságanyagát, világnézeti, filozófiai töltését azonban figyelmen kívül hagyják. Így áll elő az a sajátos helyzet, hogy a strukturalisták az egzaktság hiánya, a szerkezeti elemzés elhanyagolása miatt támadják azokat a módszereket, amelyek a műveket csupán vagy jórészt tartalmi, világnézeti szempontból közelítik meg. Ők azonban beérik a magukéval, amely a leglényegesebbel marad adós; a gondos tartalmi analízissel.

Hankiss a hatásimpulzusokat vizsgálva éppen a tartalmi, gondolati, hangulati tényezőkből eredő impulzusokat téveszti szeme elől. Módszere lehetőséget nyújt érdekes összevetésekre (pl. Beckett Godot-jának és a népballadák nyelvi, szerkezeti rokonságának jelzése), de *nem ad módot a nem strukturális különbségek megítélésére.* A részstényezőként alkalmazható kvantitatív módszer esetenként félrevezeti alkalmazóját, hibás általánosítások felé tereli gondolatait, erősen problematikus definíciókat sugall. Ilyen többek között Hankiss stílusmeghatározása: „... az irodalmi kifejezés egy állandó strukturáló principiuma, az ismétlés vagy pontosabban a horizontális és vertikális oszcillálás a különböző művekben s korokban különbözőképpen realizálódhatik, s e különbözőséget, az állandó érvényű principium e változó vetületét érzékeljük és nevezzük stílusnak." Örvendetes tény az, hogy a szerző megpróbálja értékes eredményeket hozó, korszerű szemléletű tanulmányaiban — az egzaktság érdekében — hasznosítani más tudományterületek (a matematika, a nyelvészet, az információelmélet) módszereit. Ám — mint mondottam — a kvantitatív módszerek csak segítő eszközül szolgálhatnak a marxista tudományok számára. Ha a strukturalizmus mint olyan veszi át a sokoldalú elemzés vezérfonalának a helyét — elkerülhetetlen a tévútra futás. A műalkotás nem energiát, hanem információt közvetít — állapítja meg az egyik tanulmány (A „vershelyzet"). „Nem energetikai, hanem információs kapcsolat van író és olvasó között" — másutt viszont arról beszél a szerző, hogy „a tragédiának ugyanazok a tényezői, alkotóelemei sugározzák a pozitív, mint a negatív energiákat", s a pozitív és negatív sarkpont erőterébe kapcsolódik a néző (ez pedig jellegzetesen „energetikai" reláció).

Új módszerek alkalmazásában, függetlenül a kutatói merészségtől, sokkallta nagyobb körültekintésre van szükség, hiszen az ilyen mozzanatok könnyen „terminológiai sarlatánkodásnak" tűnhetnek a kevésbé tájékozott olvasó előtt, nempedig az irodalom- és információelmélet célszerű összekapcsolásának.

(Magvető Könyvkiadó, 1969.)

Hajdú Ráfis

Ridovics László: Anna

Digitized by Google

A XX. század külföldi írói

Örvendetes, hogy az utóbbi években egyre több lexikont adnak ki hazánkban. Az irodalmi, a művészeti és a zenei lexikonok a hatvanas évek legjelentősebb vállalkozásai, jogosan bírált hiányosságaik és hibáik ellenére is. Ilyen nagy terjedelmű, tárgykörükben teljességre törekvő lexikonok megalkotása rengeteg időt, energiát és anyagi ráfordítást igényel, s ezért érvényességüknek évtizedekre kell szólnia, főképpen a társadalomtudományokban.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a teljességre törő lexikonok mellett szükség van *erősen válogató, kézikönyv-jellegű kiadványokra* is. E felismerés eredményeként jelent meg például az Új Magyar Lexikon anyagából az egykötetes Kislexikon. A kislexikonok másik fajtája nem egy nagyobb kiadvány rövidített változata, hanem szinte *előmunkálata* egy majdani teljesebb munkának. Ilyenek az elmúlt években megjelent filozófiai, etikai, film- és közgazdasági kislexikonok. Ebbe a sorba tartozik bele a *Gondolat kiadásában most közreadott világirodalmi kislexikon: A XX. század külföldi írói* is.

A lexikonok általában nyomasztó hiányt szoktak pótolni, méginkább egy olyan munka, amely a XX. századdal foglalkozik. (Magyarul eddig csupán három olyan kiadvány jelent meg, amelynek a XX. századi világirodalom is tárgya volt kisebb-nagyobb mértékben. 1927-ben, 1933 és 1937 között és 1947-ben, s ma már ezek is nehezen hozzáférhetők. Szűkös anyaguk pedig megjelenésük óta egy kis részben elavult, nagyobb mértékben pedig bővítésre szorult. De a külföldi könyvkiadói vállalkozások között sem találunk sok párjára a Gondolatének.)

A kislexikon 500 oldalon *mintegy 1400 XX. századi íróról* ad hírt. A szerkesztésnek elvi problémákat kellett megoldania — legalábbis áthidaló módon —, mindenekelőtt az időhatárok kérdését. Elfogadható az, ahogyan a századforduló íróit kiválasztották a kötetbe: csak azokat szerepeltetik, akiknek a munkássága jelentős részben a XX. századra esik, de azokat már nem, akik még a XIX. századot reprezentálják (mint például Tolsztoj vagy Csehov). Pontosabban: ez utóbbiak közül csak azokkal foglalkoznak, akik „nagy hatással voltak a XX. századi fejlődésre, s náluk nélkül érthetetlenné válik sok olyan irodalmi irányzat vagy jelenség, amelyre a lexikonban hivatkozunk" — mint az előszó mondja. Persze Tolsztoj, vagy Csehov is nagy hatással volt századunk irodalmára, a hozzájuk hasonló alkatokat mégsem nagyon találjuk meg a lexikonban.

Már sokkal megoldatlanabb napjaink viszonylag fiatalabb íróinak szerepeltetése a lexikonban. S ezért eléggé szűkmarkúan bántak a mai világirodalom derékhadával. A Nagyvilágból, sőt önálló kötetéből Magyarországon is ismert írók közül nagyon soknak hiába keressük a nevét a lexikon lapjain. Pedig róluk talán még inkább szeretnék adatot találni a kislexikonban. Nem valószínű, hogy Gorkijról vagy Aragonról elsősorban itt keresne adatokat valaki, hiszen róluk számos más forrásból is megszerezhetjük ezeket. De a szovjet Dugyincev, Szamojlov, Zaligin, a kubai Fayad Jamis, a francia Gaucheron, Le Clézio, a német Hildesheimer, a lengyel Miedzyrzecki, Slucki, Wirpsza, Hlasko, a görög Vrettakosz, Elitisz nevét hiába keressük, s e névsort sokáig lehetne még folytatni. Különösen a szomszéd népek irodalmának korlátozott bemutatása fájdalmas.

A másik, még nehezebben megoldható elvi kérdés annak a tisztázása volt, hogy a mindenképpen a lexikon illetékességi körébe tartozó írók közül kik az elég jelentékenyek ahhoz, hogy helyet kapjanak. A szerkesztés arra törekedett, hogy főleg olyan írókat mutasson be, akiknek neve s műve *hazánkban is ismert* valamennyire. „A szerkesztés nagy súlyt fektetett arra, hogy ne csak a nagy, hanem a kis nemzetek íróit is megfelelő arányban szerepeltesse. Különösen fontos feladatának tartotta, hogy a nem európai népek irodalmának néhány, legnevesebb képviselőjét bemutassa még abban az esetben is, ha a magyar közvélemény most még nem tud róluk. Az egyetemességre való törekvés a szocialista kultura egyik megkülönböztető vonása, s erről a lexikon szerkesztése során sem mondhattunk le" — olvashatjuk Köpeczi Béla bevezetőjében.

Ezen mindenképpen helyeselhető elvek alapján meglehetősen bőséges anyagot találtunk az afrikai, arab, latin-amerikai

Digitized by Google

és távol-keleti népek irodalmára vonatkozóan, s meglevő ismereteinket *elsősorban itt egészíthetjük ki egészen újakkal.* Magyar kiadású műről és a kis népek irodalmáról lévén szó, sajnáljuk, hogy a finn és az észt irodalomnak csak szűkös hely jutott, a többi finnugor nép irodalma pedig egyáltalán nem kap helyet a lexikonban.

Felépítésében *a kötet két részre tagolódik.* A kiadvány nagy részét kitevő lexikon ábécé-rendben sorakoztatja fel *az egyes írókról szóló cikkeket.* A szócikkek többsége rövid (10—15 soros) és közepes (20—50 soros) terjedelmű. Századunk legjelentősebb íróiról részletesebb, néhány száz soros cikkek készültek. A szócikk közli az író rövid életrajzát és pályaképének tömör vázlatát, s ebben ismerteti a fontosabb műveket és az író jellemző művészi vonásait. A művek eredeti címét és megjelenési idejét zárójelben mindig követi a lehetőleg pontos magyar címfordítás, és ha a mű megjelent magyarul, a kiadás évszáma is. A szócikk végén az addig nem említett művek felsorolása következik, majd néhány kiemelkedő írónál a róla szóló, önálló könyvként megjelent szakirodalom közlése.

A kötet második része a *Bibliográfiai tájékoztatót* és az *Írók névjegyzékét,* valamint a Nobel-díjas vagy Lenin-békedíjat elnyert írók névsorát tartalmazza. A nemzeti irodalmak szerint elrendezett anyag az írói névsor után az antológiákat, lexikonokat, bibliográfiákat és az irodalomtörténeti, kritikai műveket sorolja fel, s az antológiákat kivéve a fontos idegen nyelvű kiadványokat is leírja. (Sajnos ebben a részben is akad néhány hiányosság, például kifelejtették az Üvöltés című beat antológiát, a modern jugoszláv költészetet legteljesebben bemutató Napjaink éneke című kiadványt, s Lukács György Német realisták című kötetét.)

Visszakanyarodva kiindulásunkhoz: *jelentős, valóban közérdekű és régóta meglevő igényeket elégít ki ez a lexikon,* amelyet *Köpeczi Béla* és *Pók Lajos* szerkesztett, s amely számos munkatárs és több külföldi tudományos intézmény közreműködésével jelent meg. Tökéletes lexikon még sohasem született, s ez a munka is nélkülözhetetlen munkaeszköz lesz minden könyvtárban és kulturális intézményben, minden irodalommal foglalkozó ember kezében. Különösen akkor, ha a Gondolat Kiadó bevezetné azt a felettébb hasznos, de eddig senki által meg nem valósított elképzelést, hogy két-három évente vékony kiegészítő füzeteket adnak ki a megjelent lexikonokhoz, s ebben ismertetné az újabb adatokat és jelen esetben az újabban feltűnt írókat.

(Gondolat Kiadó, 1969.)

Vasy Géza

Közöljük olvasóinkkal, hogy július—augusztusi számunk összevont számként jelenik meg.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 500 példányban.
69.2777/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.008

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME
Április

R. Leroy *„A lelkek betegsége" és a népszavazás*
Ch. Fiterman: *A munkásosztály vezető szerepe és az 1968 májusi harcok*
M. Zaidner: *A vállalat a kommunisták tevékenységének középpontjában*
G. Frischmann: *Az azonnali követelésekért folytatott jelenlegi szakszervezeti harcok és a demokratikus erők tömörítése*
H. Chauveau: *Gaulleizmus, népszavazás és regionalizálás*
F. Hilsum: *Az ifjúság jelenléte*
J. Rieu: *A párt propagandája és az aktuális küzdelmek*
Kálmán E.: *A Magyar Tanácsköztársaság avagy a második szocialista forradalom* (1919 március)
A Cahiers du Communisme és Lenin születésének 100. évfordulója
J. De Bonis: *A „La Nouvelle Critique" és a munkásosztálynak az értelmiséggel kötött szövetsége*
Az európai szocialista országok gazdasági eredményei
J. Kahn: *Henri Claude „Egy monopólium története, valósága és sorsa" című munkája*

EINHEIT
Április

K. Gäbler: *A Szovjetunió Lenin útján*
B. Bittighöfer: *Szocialista közösségünk embereszménye*
W. Kahle, H. Kähler, G. Rossow: *A művészetek a mai osztályharcban*
H. Maier: *Szakképzés és gazdasági növekedés a szocializmus gazdasági rendszerében*
G. Schulz: *A szocializmus politikai gazdaságtanának kutatási feladatai*
H. Rademacher: *Hogyan válik be az évvégi prémium?*
H. Wirsig: *Vertikális kooperáció mezőgazaaságunkban és élelmiszergazdálkodásunkban*
O. Reinhold: *Dichgans úr elégedetlensége a Szövetségi Köztársaságban mutatkozó elégedetlenség miatt*
H. Meissner: *„A keleti gazdaság szakértőjének" bakugrásai a „konvergencia" körül* (Karl Thalheim nézeteiről)
O. Winzer: *Abs és Strauss expanzív stratégiájáról*
G. Hoppe: *A szocialista életmód lényegéről és fejlődéséről*
Truong Chinh: *Mindig hálával emlékezünk Marxra, és az általa kijelölt úton járunk* (A hanoi Hoc Tap című folyóiratból, rövidítve)
A Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága elnökségének határozata a háborús veszélyről (1936. április 1.)

KOMMUNYISZT
5. szám

M. Szuszlov: *Az internacionalizmus zászlaja alatt*
B. Ponomarjov: *A Komintern történelmi jelentősége*
A Komintern új dokumentumai
M. Vszevolozsszkij: *A pártszervezetek és a műszaki fejlesztés*
V. Barascsenkov és D. Blohincev: *Az anyag kimeríthetetlenségének lenini eszméje és az anyag felépítéséről alkotott jelenkori elképzelések*
J. Elszberg: *A tömegek szellemi fejlődése és a szovjet irodalom*
A. Danyilov: *A történelemtudomány módszertanának kérdéséhez*
T. Gancsev: *A nemzeti és az internacionalista momentumok a szocialista országok kölcsönös kapcsolataiban* (A Novo Vreme című bolgár folyóiratból.)
A. Kovaljov: *A feszültség enyhítéséért és az európai biztonságért*
A Mao Ce-tung csoport politikája a nemzetközi színtéren
I. Minc akadémikus: *Robert Daniels hihetetlen szanszai*

LUPTA DE CLASA
Március

Széles körű visszhangot kiváltó tökéletesítések az ország életében (A Nagy Nemzetgyűlés munkájának javítására hozott intézkedésekről)
V. Vilcu: *A szövetkezeti mezőgazdaság valósága és távlatai*
R. Manescu: *Érték és ár*
E. Jodachescu: *A tömegek tudományos nevelése*
A. Mitescu: *A két háború közötti kritikai munkák újrakiadása*
N. Belli: *Románia és a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés*
C. Florea, T. Caraciuc: *A kommunizmus eszméinek ereje. A Kommunista Internacionále megalakulásának 50. évfordulója*

Digitized by Google

A. Doac: *A munkástömegek szolidaritása a Magyar Tanácsköztársasággal*
C. Murgescu: *Reflexiók a nyugat-európai „integrációhoz"*
Ch. Drágan: *A dolgozók illetékessége a tanácsok apparátusában*
C. Jalbá: *Gondoskodás és tisztelet* (A tanácsok munkájának sokrétűsége)

LUPTA DE CLASA
Április

I. Rádulescu: *A szocialista demokrácia és az emberi jogok*
D. Voinea, L. Melinte: *A szocialista tulajdon vegyértéke*
V. Sahleanu: *Orvostudományi kutatások*
O. Parpalá: *A mezőgazdasági pótberuházások gazdasági hatékonysága*
E. Oproiu: *IGEN — az álmok üzemének; NEM — az illúziók üzemének* (a filmművészet szociológiájáról)
C. C. Kiritescu: *A nyugati deviza-rendszer válságának jelentősége*
L. Rodescu: *A neokolonialista politika*
G. Vanitu: *A szocialista állam és polgára — A szociális és etikai felelősség* (A tanácsok munkájáról)
Gh. Nastase: *A tanácsok és a tömegek általános érdeke*

MARXISM TODAY
Április

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről)
T. Drinkwater: *A nemzetközi pénzügyi rendszer és Anglia fizetési mérlege* (Vitaindító cikk)
P. N. Szoboljev: *Az egypártrendszer eredete a Szovjetunióban* (A Voproszi Isztorii című szovjet folyóiratból)
Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusát előkészítő tézisek
S. F. Searchfield, I. Cox, B. Ward és B. Pearce hozzászólása az angol nemzeti problémához (Vitacikkek)

NOVÁ MYSL
Március

A. Lantay: *Föderáció — gazdasági reform — Szlovákia fejlődése*
F. Velek: *A szakszervezetek egy évvel január után*
J. Lasek: *A KGST húsz éve*
M. Broz: *A Nixon-kormány katonai politikájának problémái és perspektívái*
M. Kubicková: *Az ifjúság és a mai társadalom*
I. Hutira: *A pártkutatás kérdéseinek megközelítése*
K. Kouba: *A dolgozók tanácsai és a gazdasági reform*
M. Kubes: *A jobb- és baloldali elhajlásról és a bürokratizmusról*
J. Novotny: *Csehszlovákia náci megszállása*
L. Riha: *Műszaki-tudományos forradalom — újító folyamatok és a hatékonyság elmélete*
B. Schneider: *Rosa Luxemburg ma is élő műve*
J. Krylová: *A jugoszláv jelen*
M. Drozda, J. Dusek: *Még egyszer az ankéthoz* (Hozzászólások az „emberi arculatú szocializmus" kérdéséhez)

NOVÁ MYSL
Április

A cseh gazdaságpolitikáról (ankét a pénz-, terv- és iparügyi miniszterek részvételével)
J. Typolt: *A gazdaságpolitika és az árak*
M. Pancák: *Gazdasági eszközök az irányítás rendszerében*
Z. Valenta: *Szocializmus, demokratizálás és a vállalati tanácsok*
M. Hájek: *Lenin és a Kommunista Internacionálé*
F. Povolny: *A diákok és a január utáni fejlődés*
R. Pecka: *Afrika — a függetlenség válsága*
J. Hermach: *Az életet nem lehet megállítani* (Az ipar radikális korszerűsítésének szükségességéről)
S. Karabin: *A szociális egyenlőség és a szociális homogenitás*
S. Dvorák: *A dolgozók tanácsai önmagukról*
A. Kunctová: *A szocialista manager munkája és élete*
A kultura ápolása — az egész társadalom érdeke
O. Krystofek: *Huszadik vagy első évforduló?* (A Pionír szervezet problémái)
M. Fiala: *A Csehszlovák Film és Televíziós Művészek Szövetségének II. kongresszusa*
F. Sokol: *A Csehszlovák Színművészek Szövetségének IV. kongresszusa*
J. Hysek, J. Krylová, D. Rozehnal: *A „Szocializmus és demokrácia" témáról rendezett ljubljanai kollokvium*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Имре ВИНЦЕ: Общественные расходы и розничные цены — Шандор ЖАРНОЦАЙ: Доходы крестьян, жизненный уровень крестьян — Ференц ПАТАКИ: О наших дискуссиях — *МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ:* Андраш КАНЬО: Ближний Восток: два года между войной и миром — *ОБЗОР:* Йожеф БАЛИНТ: Обсуждение принципов жилищного строительства и распределения жилищного фонда в наших партийных и советских органах — Юдит КОВАЧ: Условия для женщин на работе и дома — *КРИТИКА:* Лайош ЧЕТРИ: Дьёрдь Лукач: Искусство и общество — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Дьёрдь ГОНДА: О повышении роли советов — Дьёрдь ЛИЧКО: Роль природного характера в марксовой философии — Михайне ЭРДЕЙИ: К вопросу о самосознании общества — Ласло БЕЛЛЕИ: Имманентная теория и трансцедентные критики...?

CONTENTS

Imre VINCZE: Social Input and the Retail Prices — Sándor ZSARNÓCZAI: Peasant Incomes and Standard of Living — Ferenc PATAKI: On Our Discussions — *INTERNATIONAL REVIEW:* András KANYÓ: The Middle East — Two Years Between War and Peace — *REVIEW:* József BÁLINT: On The Debate About The Principles of Housing Held on Party and Council Level — Judit KOVÁCS: Situation of the Women at Work and at Home — *CRITICISM:* Lajos CSETRI: György Lukács: Arts and Society — *EXCHANGE OF VIEWS:* György GONDA: On Increasing the Role of the Councils — György LICSKÓ: Role of the Natural Feature in the Marxist Philosophy — Mrs. Mihály ERDEI: On the Problem of Social Autognosis — László BÉLLEY: Immanent Theory — Transcendent Criticism...?

INHALT:

Imre VINCZE: Gesellschaftliche Zuwendungen und Verbraucherpreise — Sándor ZSARNÓCZAI: Bauerneinkommen — Bauernlebensstandard — Ferenc PATAKI: Unsere Diskussionen — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU:* András KANYÓ: Der Nahe Osten zwischen Krieg und Frieden — *RUNDSCHAU:* József BÁLINT: Die Diskussion über Wohnbau und Zuteilung in der Partei und in den Räten — Judit KOVÁCS: Die Lage der Frauen am Arbeitsplatz und zu Hause — *KRITIK:* Lajos CSETRI: György Lukács: Kunst und Gesellschaft — *GEDANKENAUSTAUSCH:* György GONDA: Über die Wichtigkeit der Rolle der Räte — György LICSKÓ: Die Rolle des naturgegebenen Charakters in der Marxschen Philosophie — Fraus M. ERDEI: Fragen der Selbsterkenntnis der Gesellschaft — László BELLEY: Immanente Theorie — transzendente Kritik...?

SOMMAIRE

Imre VINCZE: Dépenses sociales et prix à consommation — Sándor ZSARNÓCZAI: Les revenus et le niveau de vie de la paysannerie — Ferenc PATAKI: A propos de nos discussions — *REVUE INTERNATIONALE:* András KANYÓ: Le Proche-Orient — deux ans entre la guerre et la paix — *REVUE:* József BÁLINT: A propos des débats, poursuivis à l'échelon du parti et des conseils locaux, sur les principes de la construction et de la distribution des logements — Judit KOVÁCS: L'évolution des conditions de vie des femmes dans le travail et à la maison — *CRITIQUE:* Lajos CSETRI: György Lukács: Arts et Société — *ÉCHANGE DE VUE:* György GONDA: A propos de l'accroissement du rôle des conseils locaux — György LICSKÓ: Le rôle du caractère naturel dans la philosophie marxiste — Mme Mihály ERDEI: A la question de la autognosie de la société — László BÉLLEY: Théorie immanente — critiques transcendantes...?

Digitized by Google

Aczél Ilona: Anya

Digitized by Google

6,– forint

Karl Marx–Friedrich Engels:
Technika és társadalom
184 old. Ára: 18,– Ft

Lenin Összes Művei
21. kötet
640 old. Ára: 30,– Ft

Auguste Cornu
Marx és Engels (1844–1945)
336 old. Ára: 42,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
AUG 2 9 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

7—8

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. JÚLIUS—AUGUSZTUS

Digitized by Google

Czinke **Ferenc:**
Mindenkihez I
Mindenkihez I (I.)

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 7–8.
1969. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

3 Közlemény a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáról
5 A kommunista és munkáspártok nemzetközi értekezletének fő dokumentuma
30 Történelmi jelentőségű esemény (Az MSZMP KB június 26-i üléséről szóló közleményből)

Aczél György — 32 Tudománypolitikánk irányelveiről (Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén)
47 Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei
Kádár János — 71 Megvannak a nyugodt munka feltételei

Dr. Varga György — 74 A „problematikus" vállalatokról
Csendes Béla — 83 Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban

Nemzetközi szemle

Pinczési Pál — 92 Meghalt-e a Hallstein-doktrína?

Szemle

Dr. Szabady Egon — 99 A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai hatása

Eszmecsere

Háy László — 106 A fejlődő országok jelene és jövője
Schmidt Péter — 111 A tanácsok mint képviseleti szervek
Szigeti József — 118 Vitáinkhoz
Görgényi Ferenc — 128 Eltérő álláspontok vagy egészségtelen polarizáció?

Tájékozódás

Lukács József — 136 Társadalmi struktúra és vallási szabályozás (Megjegyzések J. Levada könyvéhez)

Fórum

Simka István — 144 Megvannak a lehetőségek

Könyvekről

Gábor Sándorné — 147 Hetés Tibor: A magyarországi forradalmak krónikája. 1918–1919.
Józsa György — 149 J. Wiatr: „Az ideológia alkonya?"
Bakcsi György — 151 A kisember dicsérete
Kolosi Tamás — 153 Almási Miklós: A drámafejlődés útjai
Szabó B. István — 155 Veres Péter: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"
Szmodits Anikó — 156 Jókai Anna: 4447

157 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

ACZEL GYÖRGY, az MSZMP Központi Bizottságának titkára

KÁDÁR JÁNOS, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára

DR. VARGA GYÖRGY, a Gazdaság című folyóirat főszerkesztője

DR. CSENDES BÉLA, kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főosztályvezetője

PINCZÉSI PÁL, az MTI Külföldi Sajtószolgálatának osztályvezetője

DR. SZABADY EGON, kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese

HÁY LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MTA levelező tagja

DR. SCHMIDT PÉTER, kandidátus, egyetemi docens

SZIGETI JÓZSEF, az MTA levelező tagja, tanszékvezető egyetemi tanár

GÖRGÉNYI FERENC, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

LUKÁCS JÓZSEF, a Világosság című folyóirat főszerkesztője

DR. SIMKA ISTVÁN, kandidátus, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának titkára

GÁBOR SÁNDORNÉ, kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa

JÓZSA GYÖRGY, egyetemi tanársegéd

BAKCSI GYÖRGY, kandidátus, kiadói felelős szerkesztő

KOLOSI TAMÁS, gyakornok

SZABÓ B. ISTVÁN, irodalomtörténész

SZMODITS ANIKÓ, egyetemi hallgató

A borító 3. oldalán és a 29., 73., 91., 105., 143. oldalakon levő képek a „Forradalmi évek – forradalmi művészet" c. kiállításon szerepeltek

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

Közlemény a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáról

1969. június 5-től 17-ig Moszkvában sor került 75 kommunista és munkáspárt nemzetközi tanácskozására. A részvevők megítélése szerint a tanácskozás nagy horderejű esemény az imperializmus elleni harc kibontakoztatásában, az egész világ legszélesebb néptömegei antiimperialista akcióegységének elérésében: értékelésük szerint a tanácskozás fontos szakasz a kommunista mozgalom összeforrottságának megszilárdításában a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus elvei alapján.

A tanácskozáson a következő kommunista és munkáspártok küldöttségei vettek részt (a felsorolás arosz ábc szerint):

Ausztráliai Kommunista Párt, Osztrák Kommunista Párt, Algériai Szocialista Élcsapat Párt, Argentínai Kommunista Párt, Belga Kommunista Párt, Nyugat-berlini Szocialista Egységpárt, Bolgár Kommunista Párt, Bolíviai Kommunista Párt, Brazil Kommunista Párt, Nagy-Britannia Kommunista Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt, Venezuelai Kommunista Párt, Haiti Kommunisták Egyesült Pártja, Guayanai Népi Haladó Párt, Guadeloupe-i Kommunista Párt, Guatemalai Munkapárt, Németország Kommunista Pártja, Német Szocialista Egységpárt, Hondurasi Kommunista Párt, Görög Kommunista Párt, Dán Kommunista Párt, Dominikai Kommunista Párt, Izraeli Kommunista Párt, Indiai Kommunista Párt, Jordániai Kommunista Párt, Iraki Kommunista Párt, Iráni Néppárt, Észak-Írország Kommunista Pártja, Ír Kommunista Párt, Spanyol Kommunista Párt, Olasz Kommunista Párt, Kanadai Kommunista Párt, Ciprusi Dolgozó Nép Haladó Pártja, Kolumbiai Kommunista Párt, Costa Rica-i Népi Élcsapat Párt, Leshotói Kommunista Párt, Libanoni Kommunista Párt, Luxemburgi Kommunista Párt, Marokkói Felszabadulás és Szocializmus Pártja, Martinique-i Kommunista Párt, Mexikói Kommunista Párt, Mongol Népi Forradalmi Párt, Nigériai Marxisták—Leninisták, Nicaraguai Szocialista Párt, Norvég Kommunista Párt, Kelet-pakisztáni Kommunista Párt, Panamai Néppárt, Paraguayi Kommunista Párt, Perui Kommunista Párt, Lengyel Egyesült Munkáspárt, Portugál Kommunista Párt, Puerto Ricó-i Kommunista Párt, Réunioni Kommunista Párt, Román Kommunista Párt, Salvadori Kommunista Párt, San Marinó-i Kommunista Párt, Szíriai Kommunista Párt, a Szovjetunió Kommunista Pártja, az Egyesült Államok Kommunista Pártja, Szudáni Kommunista Párt, Tunéziai Kommunista Párt, Török Kommunista Párt, Uruguayi Kommunista Párt, Finn Kommunista Párt, Francia Kommunista Párt, Ceyloni Kommunista Párt, Csehszlovák Kommunista Párt, Chilei Kommunista Párt, Svájci Munkapárt, Ecuadori Kommunista Párt, Dél-afrikai Kommunista Párt, két illegalitásban működő párt, amelyek nevét biztonsági okokból nem közölték. A tanácskozáson megfigyelőként részt vett és kifejtette álláspontját a Kubai Kommunista Párt és a Svéd Baloldali Kommunista Párt küldöttsége.

A tanácskozás elfogadta a következő című fő dokumentumot: „Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége." Állást foglalva a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegységének megerősítése mellett, az Ausztráliai Kommunista Párt, az Olasz Kommunista Párt, a San Marinó-i Kommunista Párt és a Réunioni Kommunista Párt a dokumentumnak csak azzal a részével fejezte ki teljes egyetértését, amely az imperializmus elleni harc közös programját fogalmazza meg. A Dominikai Kommunista Párt küldöttsége pedig nem támogatta a fő dokumentumot.

A tanácskozás részvevői megvitatták a Vlagyimir Iljics Lenin születése 100. évfordulójának megünneplésével kapcsolatos kérdést és forró lelkesedéssel jóváhagyták a „Vlagyimir Iljics Lenin születésének 100. évfordulójáról" című felhívást.

Digitized by Google

A tanácskozás „Függetlenséget, szabadságot és békét Vietnamnak!" felhívással fordult a világ népeihez. A tanácskozás forrón üdvözölte a Dél-vietnami Köztársaság ideiglenes forradalmi kormányának megalakulását. A tanácskozás „Felhívás a béke védelmére!" című felhívást bocsátott ki. A tanácskozás nyilatkozatot fogadott el az arab népeknek az izraeli agresszió elleni igazságos harca támogatására és szolidaritási nyilatkozatot azokkal a kommunistákkal és demokratákkal, akiket kegyetlen üldözésnek vetnek alá és akik nehéz körülmények között folytatják önfeláldozó harcukat a nemzetközi imperializmus által támogatott reakciós, diktatórikus rendszerek ellen.

A tanácskozás a nyíltság és a testvéri szolidaritás légkörében és széles körű nyilvánosság mellett folyt le. Az összes pártok egyenjogúságának elvét és a munka kollektív módszerét mind az előkészítés időszakában, mind a tanácskozás során szigorúan megtartották.

A tanácskozás részvevői kifejezték a kommunista és munkáspártok közötti kapcsolatok további fejlesztésére irányuló készségüket. Megerősítették a kétoldalú és regionális találkozók, valamint a kommunista és munkáspártok szükség szerinti nemzetközi tanácskozásai megtartásának célszerűségét, hogy kollektívan megvitassák és kidolgozzák az időszerű politikai és elméleti kérdéseket, az imperializmus ellen, a béke, a nemzeti függetlenség, a demokrácia és a szocializmus diadaláért folyó harc problémáit.

*

A tanácskozáson úgy döntöttek, hogy a tanácskozás anyagait elküldik azoknak a kommunista és munkáspártoknak is, amelyek nem vettek részt annak munkájában.

A tanácskozás részvevői szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a tanácskozás eredményei megfelelnek minden kommunista párt és az egész nemzetközi kommunista mozgalom érdekeinek.

Czinke Ferenc: Mindenkihez! Mindenkihez! (részlet)

Digitized by Google

Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának 1969. június 17-én Moszkvában elfogadott fő dokumentuma

A kommunista és munkáspártok képviselőinek moszkvai tanácskozása a világ fejlődésének felelősségteljes időszakában zajlott le. A világban hatalmas forradalmi folyamatok bontakoznak ki. Az imperializmus elleni harcban egyesül korunk három hatalmas ereje: a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és a nemzeti felszabadító mozgalom. A jelenlegi szakaszra jellemző, hogy egyre nagyobbak a lehetőségek a forradalmi és haladó erők újabb előrenyomulásához. Ezzel egyidőben azonban növekednek azok a veszélyek is, amelyeket az imperializmus és agresszív politikája okoz. Az imperializmus, amelynek általános válsága tovább mélyül, továbbra is elnyom sok népet s továbbra is a béke és a társadalmi haladás ügyét fenyegető szüntelen veszély forrása.

A kialakult helyzet megköveteli a kommunisták és az összes antiimperialista erők akcióegységét avégett, hogy mind újabb lehetőségek maximális kihasználásával szélesebb körű támadást bontakoztassanak ki az imperializmus ellen, a reakció és a háború erői ellen.

A tanácskozás megvitatta az imperializmus elleni harc időszerű feladatait és a kommunisták, az összes antiimperialista erők akcióegységének problémáit. A demokrácia, az egyenjogúság és az internacionalizmus szellemében lezajlott eszmecserék eredményeként a tanácskozás részvevői közös következtetésekre jutottak a világ helyzetét és az ebből eredő feladatokat illetően.

1

Az emberiség olyan helyzetben lépett évszázadunk utolsó harmadába, amelyben éleződik a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus erőinek történelmi párharca. Ez a párviadal az egész világon a társadalom életének valamennyi fő területén folyik: a gazdaság, a politika, az ideológia és a kultúra területén.

A forradalmi világmozgalom, egyes osztagainak nehézségei és kudarcai ellenére, folytatja támadását. Az imperializmus ellentámadásaival sem volt képes a maga javára megváltoztatni az általános erőviszonyokat. A Szovjetunió és a többi szocialista állam növekvő gazdasági, politikai és katonai ereje, békeszerető külpolitikája, a nemzetközi proletariátus megmozdulásai az imperializmus ellen, a nemzeti felszabadulásért harcoló emberek akciói és a békemozgalom hatalmas méretei révén sikerült megakadályozni a világháború kirobbantását. A szocializmus, amely győzelmet aratott a föld területének egyharmadán, újabb si-

Digitized by Google

kereket ért el az emberek gondolkodásának és szívének megnyeréséért folyó világméretű csatában. A legutóbbi tíz esztendő eseményei megerősítették a korunk jellegére, tartalmára és alapvető irányzataira vonatkozó marxista—leninista értékelés helyességét. Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka.

Jelenleg megvannak a reális feltételek korunk legfontosabb problémáinak a béke, a demokrácia és a szocializmus érdekeit szolgáló megoldására, valamint arra, hogy újabb csapásokat mérjünk az imperializmusra. Az imperializmus azonban, annak ellenére, hogy mint világrendszer, nem vált erősebbé, továbbra is komoly és veszedelmes ellenfél. A fő imperialista hatalomnak, az Amerikai Egyesült Államoknak az agresszivitása fokozódott.

Az imperializmus agresszív politikájának alapja az a törekvés, hogy minden elképzelhető eszközzel gyengítse a szocializmus állásait, elnyomja a népek nemzeti felszabadító mozgalmát, akadályozza a kapitalista országok dolgozóinak harcát, feltartóztassa a kapitalizmus hanyatlásának visszafordíthatatlan folyamatát.

Egyre mélyül az imperializmus és a szocializmus között világméretekben mutatkozó alapvető ellentmondás. A kapitalista hatalmak, a két világrendszer közötti harc kiéleződésének közepette, növekvő ellentéteik mellett is igyekeznek egyesíteni erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy fenntartsák és megszilárdítsák a kizsákmányolás és az elnyomás rendszerét, visszaszerezzék elvesztett állásaikat. Az amerikai imperializmus arra törekszik, hogy megőrizze más kapitalista államokra gyakorolt befolyását és velük együtt folytasson közös politikát az osztályharc fő területein.

Az imperializmus agresszív stratégiájának éle, akárcsak korábban, ma is mindenekelőtt a szocialista államok ellen irányul. Az imperializmus nem mond le a szocializmus elleni nyílt, fegyveres harcról. Szakadatlanul fokozza a fegyverkezési hajszát, aktív működésre próbálja serkenteni a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni agresszió céljából létrehozott katonai tömböket, mind élesebb ideológiai harcot folytat a szocialista országok ellen, s igyekszik lefékezni gazdasági fejlődésüket.

Az imperializmus, a munkásmozgalom ellen harcolva, lábbal tiporja a demokratikus jogokat és szabadságjogokat, leplezetlen erőszakot alkalmaz, a rendőrterror kíméletlen módszereihez és munkásellenes törvényekhez folyamodik. Emellett felhasználja a demagógia, a burzsoá reformizmus eszközeit, az opportunizmus ideológiáját és politikáját is, szüntelenül új módszereket keres, hogy a munkásmozgalmat belülről megossza, s „beillessze" a kapitalista rendszerbe.

A nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcában az imperializmus egyfelől makacsul védelmezi a gyarmati rendszer maradványait, másfelől a neokolonializmus módszereit alkalmazva próbálja akadályozni a fejlődő államok és a nemzeti szuverenitásukat kivívott országok gazdasági és társadalmi előrehaladását. Ezzel a céllal támogatja a reakciós köröket, gátolja az elmaradott társadalmi struktúrák felszámolását és igyekszik megnehezíteni az előrehaladást a szocializmus útján vagy a szocialista távlatot nyitó haladó, nem kapitalista úton. Az imperialisták olyan gazdasági megállapodásokat és katonai-politikai paktumokat kényszerítenek ezekre az államokra, amelyek csorbítják szuverenitásukat, kizsákmányolják az említett országokat a tőkekivitel, a nem egyenlő kereskedelmi feltételek, az árakkal és a valutaárfolyamokkal kapcsolatos manipulációk, a kölcsönök révén, valamint az úgynevezett „segély" különféle formái és a nemzetközi pénzügyi szervezetek nyomása útján.

Tovább mélyül a szakadék a magasan fejlett kapitalista államok és a tőkés világ többi országának zöme között: sok ilyen országban súlyos probléma az éhezés. Az imperializmus, a reakciós nacionalizmust ösztönözve, súrlódásokat idéz elő a fejlődő országokon belül és széthúzást támaszt közöttük. Az antikommunizmus segítségével próbálja megosztani ezekben az országokban a forra-

Digitized by Google

dalmárokat és elszigetelni őket legjobb barátaiktól: a szocialista államoktól és a kapitalista országok forradalmi munkásmozgalmától.

Az imperializmus, felhasználva katonai-politikai tömbjeit és idegen területeken levő támaszpontjait, a gazdasági nyomás és a kereskedelmi blokád eszközeit, fenntartja a feszültséget a világ több térségében. Pénzbeli és politikai támogatást nyújt a reakciós szervezeteknek, fokozza a politikai nyomást. Az imperializmus minden fegyverét beveti. Közéjük tartoznak a fegyveres intervenciók, a kegyetlen represszió — különösen ott, ahol a harc a legélesebb formákat ölti, és ahol a forradalmi erők fegyveresen küzdenek —, az ellenforradalmi összeesküvések, a reakciós és a fasiszta államcsínyek, a provokáció és a zsarolás.

A szocializmus nemzetközi pozícióinak megszilárdulását tapasztalva, az imperializmus a szocialista világrendszer egységét igyekszik gyengíteni. A nemzetközi forradalmi mozgalomban felmerült nézeteltéréseket arra használja fel, hogy megkísérelje megosztani e mozgalom sorait, az antikommunizmus szolgálatába, a szocializmus, a haladó erők elleni harc szolgálatába állítja ideológiai gépezetét, s ezen belül a tömegtájékoztatási eszközöket.

Az imperializmus a legutóbbi évek folyamán ismételten éles nemzetközi válságokat provokált, amelyek a termonukleáris összeütközés szélére sodorták az emberiséget. Az amerikai imperializmus azonban kénytelen volt számot vetni a kialakult nemzetközi erőviszonyokkal, a Szovjetunió nukleáris potenciáljával és a nukleáris rakétaháború esetleges következményeivel. Egyre nehezebbé és veszélyesebbé válik számára megkockáztatni egy új világháború kirobbantását. Az amerikai vezető körök ebben a helyzetben, anélkül, hogy lemondanának egy ilyen háború előkészületeiről, a fő súlyt a lokális háborúkra helyezik.

Egyre szembetűnőbb azonban az ellentmondás az imperializmus „erőpolitikája" és az imperializmus reális lehetőségei között. **Az imperializmus képtelen visszaszerezni az elveszített történelmi kezdeményezést és visszafelé fordítani a mai világ fejlődését. Az emberiség fejlődésének fő útvonalát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és az összes forradalmi erő határozza meg.**

A **vietnami** háború mindennél meggyőzőbben bizonyítja az ellentmondást az imperializmus agresszív tervei és az imperializmus lehetőségei között e tervek megvalósítására. Történelmi jelentősége van annak a vereségnek, amelyet a legerősebb imperializmus, az amerikai imperializmus szenved el Vietnamban.

A vietnami fegyveres intervenció különleges helyet foglal el az amerikai imperializmus katonai-politikai terveiben. Az agresszor terve az volt, hogy eltiporja a szocializmus egyik előretolt állását Ázsiában, elzárja Délkelet-Ázsia népei elől a szabadság és a haladás útját, csapást mérjen a nemzeti felszabadító mozgalomra, s próbára tegye, mennyire szilárd a szocialista országoknak, a világ összes dolgozóinak proletár szolidaritása.

Az amerikai imperializmus azonban, noha óriási tömegű haditechnikát vetett be, kénytelen volt beleegyezni a VDK bombázásának feltétel nélküli megszüntetésébe, és képviselői leültek a tárgyalóasztalhoz a VDK és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front képviselőivel.

Vajon mi késztette erre? A vietnami nép példátlan hősiessége, a VDK és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front messzetekintő politikája, az a sokoldalú segítség, amelyben a többi szocialista ország, elsősorban a Szovjetunió részesítette a vietnami népet, az egyre fokozódó, harcos nemzetközi szolidaritás, amely mindenütt a világon, még az Egyesült Államokban is kibontakozott.

A bűnös vietnami intervenció az Egyesült Államok jelentős erkölcsi és politikai elszigetelődésére vezetett, még nagyobb néptömegeket, újabb társadalmi rétegeket és politikai erőket sorakoztatott fel az imperializmus ellen, számos országban meggyorsította a fiatalok millióinak bekapcsolódását az antiimperialista harcba, kiélezte az imperialista hatalmak ellentéteit, sőt újabb ellentéteket váltott ki közöttük. A hős vietnami nép sikerei meggyőzően tanúsítják: napjainkban egyre inkább lehetővé válik, hogy vereséget mérjenek az imperialista agresszióra azok a népek, amelyek minden eszközzel eltökélten védelmezik füg-

Digitized by Google

kereket ért el az emberek gondolkodásának és szívének megnyeréséért folyó világméretű csatában. A legutóbbi tíz esztendő eseményei megerősítették a korunk jellegére, tartalmára és alapvető irányzataira vonatkozó marxista—leninista értékelés helyességét. Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka.

Jelenleg megvannak a reális feltételek korunk legfontosabb problémáinak a béke, a demokrácia és a szocializmus érdekeit szolgáló megoldására, valamint arra, hogy újabb csapásokat mérjünk az imperializmusra. Az imperializmus azonban, annak ellenére, hogy mint világrendszer, nem vált erősebbé, továbbra is komoly és veszedelmes ellenfél. A fő imperialista hatalomnak, az Amerikai Egyesült Államoknak az agresszivitása fokozódott.

Az imperializmus agresszív politikájának alapja az a törekvés, hogy minden elképzelhető eszközzel gyengítse a szocializmus állásait, elnyomja a népek nemzeti felszabadító mozgalmát, akadályozza a kapitalista országok dolgozóinak harcát, feltartóztassa a kapitalizmus hanyatlásának visszafordíthatatlan folyamatát.

Egyre mélyül az imperializmus és a szocializmus között világméretekben mutatkozó alapvető ellentmondás. A kapitalista hatalmak, a két világrendszer közötti harc kiéleződésének közepette, növekvő ellentéteik mellett is igyekeznek egyesíteni erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy fenntartsák és megszilárdítsák a kizsákmányolás és az elnyomás rendszerét, visszaszerezzék elvesztett állásaikat. Az amerikai imperializmus arra törekszik, hogy megőrizze más kapitalista államokra gyakorolt befolyását és velük együtt folytasson közös politikát az osztályharc fő területein.

Az imperializmus agresszív stratégiájának éle, akárcsak korábban, ma is mindenekelőtt a szocialista államok ellen irányul. Az imperializmus nem mond le a szocializmus elleni nyílt, fegyveres harcról. Szakadatlanul fokozza a fegyverkezési hajszát, aktív működésre próbálja serkenteni a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni agresszió céljából létrehozott katonai tömböket, mind élesebb ideológiai harcot folytat a szocialista országok ellen, s igyekszik lefékezni gazdasági fejlődésüket.

Az imperializmus, a munkásmozgalom ellen harcolva, lábbal tiporja a demokratikus jogokat és szabadságjogokat, leplezetlen erőszakot alkalmaz, a rendőrterror kíméletlen módszereihez és munkásellenes törvényekhez folyamodik. Emellett felhasználja a demagógia, a burzsoá reformizmus eszközeit, az opportunizmus ideológiáját és politikáját is, szüntelenül új módszereket keres, hogy a munkásmozgalmat belülről megossza, s „beillessze" a kapitalista rendszerbe.

A nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcában az imperializmus egyfelől makacsul védelmezi a gyarmati rendszer maradványait, másfelől a neokolonializmus módszereit alkalmazva próbálja akadályozni a fejlődő államok és a nemzeti szuverenitásukat kivívott országok gazdasági és társadalmi előrehaladását. Ezzel a céllal támogatja a reakciós köröket, gátolja az elmaradott társadalmi struktúrák felszámolását és igyekszik megnehezíteni az előrehaladást a szocializmus útján vagy a szocialista távlatot nyitó haladó, nem kapitalista úton. Az imperialisták olyan gazdasági megállapodásokat és katonai-politikai paktumokat kényszerítenek ezekre az államokra, amelyek csorbítják szuverenitásukat, kizsákmányolják az említett országokat a tőkekivitel, a nem egyenlő kereskedelmi feltételek, az árakkal és a valutaárfolyamokkal kapcsolatos manipulációk, a kölcsönök révén, valamint az úgynevezett „segély" különféle formái és a nemzetközi pénzügyi szervezetek nyomása útján.

Tovább mélyül a szakadék a magasan fejlett kapitalista államok és a tőkés világ többi országának zöme között: sok ilyen országban súlyos probléma az éhezés. Az imperializmus, a reakciós nacionalizmust ösztönözve, súrlódásokat idéz elő a fejlődő országokon belül és széthúzást támaszt közöttük. Az antikommunizmus segítségével próbálja megosztani ezekben az országokban a forra-

Digitized by Google

dalmárokat és elszigetelni őket legjobb barátaiktól: a szocialista államoktól és a kapitalista országok forradalmi munkásmozgalmától.

Az imperializmus, felhasználva katonai-politikai tömbjeit és idegen területeken levő támaszpontjait, a gazdasági nyomás és a kereskedelmi blokád eszközeit, fenntartja a feszültséget a világ több térségében. Pénzbeli és politikai támogatást nyújt a reakciós szervezeteknek, fokozza a politikai nyomást. Az imperializmus minden fegyverét beveti. Közéjük tartoznak a fegyveres intervenciók, a kegyetlen represszziók — különösen ott, ahol a harc a legélesebb formákat ölti, és ahol a forradalmi erők fegyveresen küzdenek —, az ellenforradalmi összeesküvések, a reakciós és a fasiszta államcsínyek, a provokáció és a zsarolás.

A szocializmus nemzetközi pozícióinak megszilárdulását tapasztalva, az imperializmus a szocialista világrendszer egységét igyekszik gyengíteni. A nemzetközi forradalmi mozgalomban felmerült nézeteltéréseket arra használja fel, hogy megkísérelje megosztani e mozgalom sorait, az antikommunizmus szolgálatába, a szocializmus, a haladó erők elleni harc szolgálatába állítja ideológiai gépezetét, s ezen belül a tömegtájékoztatási eszközöket.

Az imperializmus a legutóbbi évek folyamán ismételten éles nemzetközi válságokat provokált, amelyek a termonukleáris összeütközés szélére sodorták az emberiséget. Az amerikai imperializmus azonban kénytelen volt számot vetni a kialakult nemzetközi erőviszonyokkal, a Szovjetunió nukleáris potenciáljával és a nukleáris rakétaháború esetleges következményeivel. Egyre nehezebbé és veszélyesebbé válik számára megkockáztatni egy új világháború kirobbantását. Az amerikai vezető körök ebben a helyzetben, anélkül, hogy lemondanának egy ilyen háború előkészületeiről, a fő súlyt a lokális háborúkra helyezik.

Egyre szembetűnőbb azonban az ellentmondás az imperializmus „erőpolitikája" és az imperializmus reális lehetőségei között. **Az imperializmus képtelen visszaszerezni az elveszített történelmi kezdeményezést és visszafelé fordítani a mai világ fejlődését. Az emberiség fejlődésének fő útvonalát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és az összes forradalmi erő határozza meg.**

A **vietnami** háború mindennél meggyőzőbben bizonyítja az ellentmondást az imperializmus agresszív tervei és az imperializmus lehetőségei között e tervek megvalósítására. Történelmi jelentősége van annak a vereségnek, amelyet a legerősebb imperializmus, az amerikai imperializmus szenved el Vietnamban.

A vietnami fegyveres intervenció különleges helyet foglal el az amerikai imperializmus katonai-politikai terveiben. Az agresszor terve az volt, hogy eltiporja a szocializmus egyik előretolt állását Ázsiában, elzárja Délkelet-Ázsia népei elől a szabadság és a haladás útját, csapást mérjen a nemzeti felszabadító mozgalomra, s próbára tegye, mennyire szilárd a szocialista országoknak, a világ összes dolgozóinak proletár szolidaritása.

Az amerikai imperializmus azonban, noha óriási tömegű haditechnikát vetett be, kénytelen volt beleegyezni a VDK bombázásának feltétel nélküli megszüntetésébe, és képviselői leültek a tárgyalóasztalhoz a VDK és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front képviselőivel.

Vajon mi késztette erre? A vietnami nép példátlan hősiessége, a VDK és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front messzetekintő politikája, az a sokoldalú segítség, amelyben a többi szocialista ország, elsősorban a Szovjetunió részesítette a vietnami népet, az egyre fokozódó, harcos nemzetközi szolidaritás, amely mindenütt a világon, még az Egyesült Államokban is kibontakozott.

A bűnös vietnami intervenció az Egyesült Államok jelentős erkölcsi és politikai elszigetelődésére vezetett, még nagyobb néptömegeket, újabb társadalmi rétegeket és politikai erőket sorakoztatott fel az imperializmus ellen, számos országban meggyorsította a fiatalok millióinak bekapcsolódását az antiimperialista harcba, kiélezte az imperialista hatalmak ellentéteit, sőt újabb ellentéteket váltott ki közöttük. A hős vietnami nép sikerei meggyőzően tanúsítják: napjainkban egyre inkább lehetővé válik, hogy vereséget mérjenek az imperialista agresszióra azok a népek, amelyek minden eszközzel eltökélten védelmezik füg-

Digitized by Google

getlenségüket, szuverenitásukat és szabadságukat és széles körű nemzetközi támogatást élveznek.

A **Közel-Keleten** nagy nemzetközi válságot idézett elő az izraeli hódítóknak az EAK, Szíria és Jordánia ellen végrehajtott agressziója. Az imperialisták, főleg az amerikai imperialisták, az izraeli agresszió segítségével szét akarták zúzni az arab államok haladó rendszereit, el akarták nyomni az arab felszabadító mozgalmat, s meg akarták őrizni vagy vissza akarták állítani közel-keleti pozícióikat. Ez azonban nem sikerült nekik.

Mégis, Izrael uralkodó erői, amelyek a világreakció, többek között a cionista körök, támogatásában részesülnek, figyelmen kívül hagyják az arab államok és a békeszerető népek követeléseit, nem törődnek az ENSZ határozatával, amelynek értelmében az izraeli csapatokat ki kell vonni a megszállt területekről. Folytatják a terjeszkedés és az annexió politikáját, és szüntelenül újabb háborús provokációkat követnek el. E politika ellen fellépnek az Izraeli Kommunista Párt és az ország más haladó erői. Az arab népek keményen tovább harcolnak szabadságuk, függetlenségük és nemzeti haladásuk védelmében, összes megszállt területük visszacsatolásáért, a palesztinai arab nép nemzeti jogainak elismeréséért. A megszállással szembeforduló ellenállási mozgalom egyre terebélyesedik, különböző formákat ölt és egyre növekvő támogatásra talál.

Az arab népek oldalán állnak a Szovjetunió, más szocialista országok, a nemzetközi kommunista mozgalom, és szolidárisak velük a nemzeti felszabadító mozgalom erői és a tőkésországok közvéleményének egyre szélesebb körei.

Az amerikai imperializmus nem hagy fel a forradalmi **Kuba** eltiprásának terveivel. A nemzetközi jogot durván megszegve, tovább fenyegeti a Kubai Köztársaság függetlenségét, gazdasági blokádot próbál szervezni Kuba ellen, s provokációs és felforgató tevékenységet folytat ellene. A bátor kubai nép azonban, kommunista pártja vezetésével, a Szovjetunió, más szocialista országok, a latin-amerikai haladó erők és az egész forradalmi mozgalom támogatásával, állhatatosan védelmezi szuverenitását és szabadságát, s ezzel a szocializmus előretolt állását az amerikai földrészen.

Európában működik az észak-atlanti tömb, az imperialista agresszió és kalandok fő eszköze. Tengelye: Washington és Bonn szövetsége. Az Egyesült Államok, az NSZK és Anglia vezető körei, az európai népek akaratával nem törődve, mindent elkövetnek, hogy meghosszabbítsák e tömb életét, erősítsék szervezetét, s fenntartsák az Egyesült Államok „katonai jelenlétét" az európai kontinensen.

Főképp a NATO segítségével újjászületett és megerősödött a nyugatnémet imperializmus, a háborús veszély fő tűzfészke Európa szívében. A Német Szövetségi Köztársaságban, ahol a neonácizmus és a militarizmus mind jobban erőre kap, az imperialista vezető körök a második világháború eredményeinek revízióját és több európai állam határainak megváltoztatását célzó revansista programmal lépnek fel. Ez a politika, amely mindenekelőtt az első német szocialista munkás-paraszt állam, a Német Demokratikus Köztársaság ellen irányul, az összes európai népek biztonságát és a világbékét fenyegeti.

Fontos szerepet játszanak az imperialista tervekben a Földközi-tenger térségének országai. Az amerikai imperializmus, amely jelentős katonai támaszpontokkal rendelkezik Spanyolországban, a harcoló spanyol nép akarata ellenére támogatta és támogatja a Franco-rendszer fennmaradását.

A Földközi-tenger térségében a politikai és katonai nyomás állandó eszközéül szolgál az amerikai 6. flotta és a katonai támaszpontrendszer, amely veszélyezteti a népeket, a béke ügyét ebben a térségben. A ciprusi helyzet többszöri kiéleződése és a görögországi fasiszta puccs az imperialisták műve, akik támogatják az ezredesek juntáját.

Délkelet-Ázsia, a **Távol-Kelet** az egyik fő térség, ahol az imperialisták az agresszió és a háborús kalandok politikáját folytatják. A SEATÓ-t, az ANZUS-t, az úgynevezett amerikai—japán biztonsági szerződést kiegészíti, hogy az amerikai fegyveres erők tényleges megszállás alatt tartják a Csendes-óceán és az Indiai-óceán délnyugati részét. Ez az egész rendszer mindenekelőtt az ázsiai szocialista országok, e térség nemzeti felszabadító mozgalmai, valamint semleges

Digitized by Google

és el nem kötelezett államai ellen irányul. Az amerikai imperialisták változatlanul megszállva tartják Tajvan szigetét, a Kínai Népköztársaság elidegeníthetetlen részét, meggátolják, hogy a népi Kína megkapja törvényes jogait az ENSZ-ben.

Az amerikai imperialisták folytatják fegyveres provokációikat a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen, katonailag megszállva tartják Dél-Koreát, önkényeskednek, elfojtják az ország szabadságáért és újraegyesítéséért küzdő haladó erőket. Agressziós cselekedeteket hajtanak végre Laosz ellen, és provokációkat Kambodzsa ellen, hatalmas katonai támaszpontokat létesítettek Thaiföldön és ezeket szüntelenül bővítik. Erős nyomást gyakorolnak Indiára azzal a céllal, hogy az feladja az el nem kötelezettség és a független gazdasági fejlődés politikáját. Az imperialisták támogatták az indonéziai népellenes pucscsot, amelynek során a kommunisták és más demokraták százezreit irtották ki. Indonézia reakciós körei folytatják a véres leszámolást, ami az indonéz forradalom vívmányainak felszámolására vezet és azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az ország elveszti függetlenségét.

Megnövekedett az imperializmus aktivitása egész sereg afrikai országban. Az imperializmus iparkodik megállítani a felszabadító harc kibontakozását, megőrizni és megszilárdítani hadállásait a kontinensen. Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Nyugat-Németország és Japán imperialistái széleskörűen élnek itt a gazdasági, politikai, ideológiai behatolás és leigázás neokolonialista módszereivel. Az imperializmus terveinek megvalósítása érdekében hajtott végre fegyveres beavatkozást Kongóban (Kinshasa), reakciós államcsínyeket szervezett Ghanában és más országokban. Nigériában az ország széttagolásának szándékával mesterkedett, a Dél-afrikai Köztársaságban és Rhodesiában támogatja a fasiszta fajüldöző rendszereket, politikai és katonai támogatásban részesít reakciós és nemzetellenes klikkeket, államközi konfliktusokat és törzsi viszályokat szít. Felveszi fegyvertárába a monopóliumok gazdasági nyomását és expanzióját is. A portugál gyarmatosítók a fegyver erejével és a NATO segítségére támaszkodva igyekeznek megtartani birtokaikat.

Az amerikai imperializmus fokozza gazdasági behatolását, valamint politikai, ideológiai és kulturális beavatkozását Latin-Amerikában. Szövetségben a helyi reakció erőivel, olyan politikát folytat, amelynek célja az, hogy megakadályozzon más népeket Kuba példájának követésében. Ellenszegül minden olyan lépésnek, amely a gazdasági és a valóságos politikai függetlenség elérését célozza.

Az amerikai imperializmus ezért terjesztette elő a „Szövetség a haladásért" programot. Ebből a célból folyamodik az uralom új, leplezett formáihoz. Politikája szolgálatába állítja az Amerikai Államok Szervezetét és az Amerika-közi katonai szövetséget, erőfeszítéseket tesz az úgynevezett „Amerika-közi békefenntartó erők" létrehozására, igyekszik jogot vindikálni magának bármely latin-amerikai ország ügyeibe való katonai beavatkozásra úgy, mint ahogyan ezt a Dominikai Köztársaságban és Panamában tette.

Az amerikai imperialisták reakciós diktatúrákat támogatnak és honosítanak meg, részben államcsínyek útján. Erősítik a szakadár tevékenységet a szakszervezeti mozgalomban, kiszélesítik befolyásukat a fegyveres és rendőri erők kötelékeiben, a népi mozgalmat sújtó megtorló intézkedéseket sugalmaznak. Egyes latin-amerikai országokban közvetlenül részt vettek a partizánellenes katonai akciókban. Az Egyesült Államok imperialista politikája azonban súlyos nehézségekbe ütközik. Nem sikerült stabilizálnia a reakciós rendszereket és nem sikerült kieszközölnie az összes kormány beleegyezését az „Amerika-közi békefenntartó erők" létrehozásához. A „Szövetség a haladásért" program vereséget szenvedett.

Más imperialista hatalmak, különösen Nyugat-Németország és Japán, szintén erőfeszítéseket tesznek abból a célból, hogy megerősítsék pozícióikat ezen a földrészen.

Az imperialista agresszió egész politikája, amely fenyegeti a világbékét és a népek biztonságát, valamint nemzeti függetlenségét, a kapitalista országok-

Digitized by Google

ban — tekintet nélkül a politikai felfogásbeli és világnézeti különbségekre —, a munkásosztály, a parasztság, az ifjúság és a diákság, valamint a legszélesebb tömegek növekvő ellenállásába ütközik. Az Egyesült Államok vietnami agressziója ellen tiltakozó hatalmas mozgalom támogatja a demokratikus erők harcos megmozdulásait, amelyek fellépnek az egész amerikai imperialista politika, valamint az ezt támogató kormányok politikája ellen.

A vietnami nép hősies harca Japánban és más ázsiai országokban kiszélesítette az amerikai katonai támaszpontok megszüntetéséért és az ezeket az országokat a Pentagon politikájával összekapcsoló szerződések felmondásáért indított mozgalmat. Még az Egyesült Államokban is — magában az agresszió kiindulási pontjában — tömegmozgalom indult a háború és a militarizmus ellen.

Nyugat-Európában az agresszív NATO ellen, valamint az államközi kapcsolatok normalizálásáért és az együttműködés fejlesztéséért, az európai biztonság megteremtéséért indított mozgalomba a lakosság egyre nagyobb rétegei kapcsolódnak be. Nyugat-Németországban is növekednek azok az erők, amelyek aktívan fellépnek a revansizmus és a militarizmus ellen. Azokban az országokban, ahol ma is amerikai katonai támaszpontok vannak, mind hangosabban követelik az agresszió e bázisainak felszámolását.

A latin-amerikai népek harcolnak az elnyomás, a belügyeikbe való leplezetlen amerikai imperialista beavatkozás ellen. A munkások sztrájkmozgalma, a parasztság megmozdulásai, a diákság és más rétegek akciói arról tanúskodnak, hogy a széles néptömegek az egész kontinensen egyre erősebb ellenállást tanúsítanak az Egyesült Államok diktátumával és az amerikai katonai tervekkel szemben. Egyes országokban a forradalmi erők az oligarchia és az imperializmus uralmával szemben a fegyveres harc eszközéhez nyúlnak.

A népek nemzeti érzelmei és a gazdasági nehézségek még egyes kormányokat is fontos antiimperialista intézkedések meghozására késztethetnek. Ebből ered a szocialista országokkal, köztük a Kubával való kapcsolatok megteremtésének vagy kiszélesítésének irányzata. A demokratikus és antiimperialista harc élén a kommunista és munkáspártok állnak. A reakciós kamarillák hiába üldözik őket, bátran és önfeláldozóan harcolnak a tömegek követeléseinek kielégítéséért és a forradalmi átalakulásokért.

Az ázsiai és afrikai népek nemzeti felszabadító mozgalmának fellendülése erős csapást mért az imperialista pozíciókra ezeken a földrészeken. Az ottani népek a súlyos nehézségek ellenére folytatják a harcot a kolonializmus és a neokolonializmus ellen, s ezzel kiveszik a részüket az imperializmus elleni általános támadásból.

Az utolsó évtized eseményei még erőteljesebben leleplezték az amerikai imperializmust, mint a világ kizsákmányolóját és csendőrét, s a felszabadító mozgalmak engesztelhetetlen ellenségét. Az amerikai monopóliumok befészkelték magukat több ország gazdaságába. Ezekben az országokban növelik tőkebefektetéseiket és igyekeznek ellenőrzésük alá vonni a gazdasági kulcspozíciókat.

A nyugatnémet imperializmus, miközben gazdasági erejét növeli, hadigépezetét is kiépíti. Az atomfegyver birtoklására törekszik, fokozott erőfeszítéseket tesz a nyugat-európai hegemónia megszerzéséért. Szembehelyezkedik minden olyan intézkedéssel, amely a leszerelésre és a nemzetközi feszültség enyhülésére vezetne, a neokolonializmus és a terjeszkedés politikáját folytatja az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokkal szemben.

Anglia — a brit imperializmus gyengülése ellenére — továbbra is az egyik fő imperialista hatalom, amely neokolonialista módszerekkel igyekszik megőrizni afrikai, ázsiai, karib-tengeri és közel-keleti pozícióit, de olykor közvetlen katonai intervencióhoz is folyamodik. A világpolitika fő kérdéseiben az Egyesült Államok egyik legaktívabb partnere. A NATO-ban az egyik vezető agresszív erő es szorosabb szövetséget igyekszik kiépíteni Nyugat-Németországgal.

Erősödik a japán imperializmus, és fokozza terjeszkedését, főleg Ázsiában. Japánban újra felüti fejét a militarizmus. Az ottani vezető körök, amelyeket sok kötelék fűz össze az amerikai imperializmussal, ténylegesen a Vietnam ellen

Digitized by Google

háborút viselő Egyesült Államok egyik fegyvertárává tették az országot és részt vesznek a koreai nép ellen folytatott mesterkedésekben.

A francia imperializmus tartani és erősíteni próbálja világgazdasági és világpolitikai pozícióit. Makacsul folytatja nukleáris ütőereje kiépítését és nem hajlandó csatlakozni olyan intézkedésekhez, amelyek előmozdíthatnák a leszerelés ügyét. Fenntartja gyarmati uralmát Guadeloupe-, Martinique- és Réunion szigeteknek, valamint egyes afrikai és óceániai országoknak a népei fölött, nem hajlandó elismerni az ottani népek önrendelkezési jogát, megtagadja tőlük azt a jogot, hogy maguk intézzék saját ügyeiket. A francia imperialisták, kihasználva maradék befolyásukat volt gyarmataikon, és a kolonialista politika új módszereihez folyamodva, főleg Afrikában fejtenek ki élénk tevékenységet.

Fokozódik az olasz monopoltőke expanziója.

Egyre erősebben mutatkozik meg az egyenlőtlen gazdasági fejlődés a különböző imperialista hatalmak között és az egész tőkés világban.

Az élet igazolja, hogy helyes az a marxista—leninista tétel, amely szerint az imperialista hatalmak és a kapitalista monopóliumok között harc folyik a befolyási övezetekért. Erősödik az ipari és kereskedelmi konkurrencia, mind nagyobb méreteket ölt a pénzügyi és valutaháború. Fokozódik a versengés Nyugat-Európában, beleértve a Közös Piacot is. Európa kapitalista országai és az Egyesült Államok között szintén egyre hevesebb a vetélkedés. A piacokért és a maximális profitért folyó harcba tevékenyen bekapcsolódik a japán imperializmus is.

Nemcsak a gazdaság szférájában jelentkeznek ellentétek az imperialisták között. A NATO szintén súlyos válságot él át. Recseg-ropog az Ázsiában létrehozott két agresszív tömb, a CENTO és a SEATO. Nyugat-Európa a tőkésországok viszályainak színterévé válik. Mindez gyengíti az imperialista világrendszert és keresztezi az amerikai imperializmus egyeduralmi terveit.

Éleződnek az ellentétek az imperialista országok vezető körein belül is, egyfelől a szélsőséges lépésekre, a háborúra orientálódó legharciasabb csoportosulások, másfelől az olyan csoportok között, amelyek számot vetnek a világ új osztály-erőviszonyaival, a szocialista országok növekvő hatalmával, hajlamosak reálisabban megközelíteni a nemzetközi problémákat, s ezeket a különböző rendszerű államok békés egymás mellett élésének szellemében megoldani. Egyes országok vezető körei megértik, hogy számolniuk kell a reális helyzettel, amely a háború és a háború utáni fejlődés eredményeként alakult ki Európában, s kezdik megérteni az NDK elismerésének szükségességét. Több állam az amerikai nyomás ellenére elismerte a VDK-t és a KNDK-t.

A kommunista és munkáspártok, a munkásosztály és az antiimperialista erők számolnak az ellenséges táborban jelentkező ellentétekkel. Igyekeznek elmélyíteni, s a béke és a haladás érdekében felhasználni ezeket az ellentéteket.

Mindegyik imperialista állam saját céljait követi, egyúttal azonban valamennyi az imperialista világrendszer egy-egy láncszeme.

A jelenkori imperializmusnak, amely alkalmazkodni próbál a két rendszer harcának feltételeihez, s a tudományos-műszaki forradalom követelményeihez, néhány új vonása van. Erősödik állammonopolista jellege. Egyre nagyobb mértékben folyamodik olyan szabályozókhoz, amilyen a termelés és a tőke monopolista koncentrációjának állami ösztönzése, a nemzeti jövedelem mind nagyobb hányadának állami újrafelosztása, a monopóliumok hadimegrendelésekhez juttatása, az ipari és tudományos kutatási-fejlesztési programok állami finanszírozása, országos gazdaságfejlesztési programok kidolgozása, az imperialista integráció politikája és a tőkeexport több új formája.

Az állammonopolista szabályozás azonban — amely a monopoltőke érdekeinek megfelelő formában megy végbe a monopoltőke uralmának megóvása céljából — nem képes megfékezni a kapitalista piac ösztönös erőit. Úgyszólván egyetlen tőkésország sem kerülte el a gazdasági fejlődés számottevő ciklikus ingadozásait és visszaeséseit. Az egyes országokban az ipari termelés gyors növekedésének időszakai a lassú növekedés időszakaival, sőt gyakran a termelés vissza-

Digitized by Google

esésének időszakaival váltakoznak. A tőkésrendszert heves valuta- és pénzügyi válság gyötri.

A tudományos-műszaki forradalom példátlan lehetőségeket kínál az emberiségnek a természet átalakítására, hatalmas anyagi javak létrehozására, az ember alkotóképességének megsokszorozására. E lehetőségeknek minden ember javát kellene szolgálniuk, a kapitalizmus azonban a profit növelésére és a dolgozók kizsákmányolásának fokozására használja ki a tudományos-műszaki forradalmat.

A tudományos-műszaki forradalom meggyorsítja a gazdaság társadalmasításának folyamatát; a monopóliumok uralmának viszonyai között ez a társadalmi antagonizmusok még nagyobb méretekben és még kiélezettebben megvalósuló újratermelésére vezet. Nemcsak a kapitalizmus korábbi ellentmondásai éleződnek ki, hanem újak is keletkeznek. Mindenekelőtt a tudományos-műszaki forradalommal megnyíló nem mindennapi lehetőségek és az ezek társadalmi érdekű felhasználása elé gördített kapitalista akadályok ellentmondásáról van szó, mert hiszen a kapitalizmus a tudományos felfedezések nagy részét, óriási anyagi erőforrásokkal együtt, katonai célokra használja fel, s a nemzeti gazdaságot elherdálja. Ide tartozik a modern termelés társadalmi jellege és szabályozásának állammonopolista jellege közti ellentmondás, s ide tartozik nemcsak a munka és a tőke közti ellentmondás növekedése, hanem a nemzet túlnyomó többségének és a fináncoligarchiának az érdekei között mutatkozó antagonizmus mélyülése is.

Még a legfejlettebb tőkésországokban is több millió ember szenved a munkanélküliségtől, a nincstelenségtől és a létbizonytalanságtól. A „jövedelmi forradalom" és a „társadalmi partnerség" hirdetése ellenére fokozódik a kapitalista kizsákmányolás. A béremelkedés messze elmarad a munkatermelékenység és a munkaintenzitás növekedésétől, a szociális szükségletektől, s össze sem lehet hasonlítani a monopóliumok profitjának növekedésével. Tovább romlik a kisparasztság helyzete, mind nehezebben él a középrétegek számottevő része.

Fokozódott a kapitalista rendszer kiegyensúlyozatlansága. Több országban társadalmi-politikai válságok törnek ki, amikor is a dolgozók széles tömegei ismerik fel a mélyreható, döntő változások szükségességét.

Mindenekelőtt az 1968 májusában és júniusában lezajlott franciaországi események tanúsítják ezt. Az ott kibontakozott hatalmas sztrájkmozgalomban a kommunisták fontos szerepet játszottak. A sztrájkoló dolgozók jelentős eredményeket értek el. A munkásosztály, valamint az értelmiség és a diákság számottevő része éles összeütközésbe került a gaulle-ista rendszerrel, a monopóliumok hatalmával. Ez az összeütközés a demokráciáért és a szocializmusért vívott harc új lehetőségeit tárta fel.

Olaszországban országos méretekben szakadatlanul erősödik a sztrájkharc, nagyszabású politikai csaták bontakoznak ki, a baloldali erők sikert aratnak a választásokon. Mindez megingatta a balközép politikáját, amelynek segítségével az uralkodó osztályok a kapitalizmust szerették volna stabilizálni.

Spanyolországban a tömegek harca még jobban meggyengíti Franco fasiszta diktatúráját, amely rendkívüli intézkedésekhez volt kénytelen folyamodni. Ez a harc azonban a megtorlások ellenére csak még jobban kibontakozik. Új társadalmi rétegek, a közvélemény széles körei csatlakoznak Franco ellenzékéhez.

Angliában fontos osztályütközetek bontakoznak ki, beleértve a munkáspárti kormány által támadott szakszervezetek és a sztrájkjog védelmében lezajló politikai sztrájkokat.

Fellendült az osztályharc és a sztrájkmozgalom, erősödtek a dolgozók, a diákok és más társadalmi rétegek egyéb megmozdulásai Japánban, Mexikóban, Brazíliában, Argentínában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Uruguayban, Belgiumban, Portugáliában, Chilében, Indiában, Pakisztánban, Törökországban és más országokban, valamint Nyugat-Berlinben. A demokratikus mozgalom erősödését tükrözték a kommunisták és más haladó erők választási sikerei több

Digitized by Google

országban, például Japánban. India néhány államában a kommunisták részvételével alakult meg a demokratikus front kormánya. Helyet foglalnak a kommunisták Finnország kormányában is.

A kapitalista világ válságának mélységét világosan tükrözi az a tény, hogy még az Egyesült Államokban, a világimperializmus fellegvárában is fellendül a tömegmozgalom. A faji megkülönböztetés, a nyomor és az éhség, a rendőrség kegyetlenkedése ellen mint a hullámverés, ki-kicsap a lázadás a gettókból. Amerikai városok tucatjai a hadsereg és a rendőrség fegyveres egységeivel való heves összecsapások színterei lettek. Az összecsapások sok áldozatot követeltek. Több ezer négert tartóztattak le.

Harcos sztrájkokat rendeznek az Egyesült Államokban a gazdasági követelések teljesítéséért, gyakran a reakciós szakszervezeti vezetők akarata ellenére és tekintet nélkül arra, hogy a kormány a nyomás és a fenyegetés eszközéhez nyúl. Az egyszerű tagok és a haladó erők egyre nagyobb aktivitást fejtenek ki a szakszervezetekben. A dolgozók széles rétegei lépnek fel a vietnami háború ellen.

Az értelmiségiek, a szabad foglalkozásúak, az Egyesült Államok vallásos köreinek képviselői egyre aktívabban kapcsolódnak be a társadalmi tiltakozás mozgalmába és a békemozgalomba. Az ifjúság s különösen a diákság — mind a néger, mind a fehér — a legkülönbözőbb módokon, keményen harcol a vietnami háború, a katonai behívás, a faji megkülönböztetés, az egyetemek monopolista ellenőrzése ellen. A reakció erre közéleti személyiségek ellen végrehajtott merényletekkel válaszol. Fokozódik a megtorlás, tömegméreteket ölt az erőszak. Mindez az egész világ előtt lejáratja a hírhedt „amerikai életformát".

A monopolista burzsoázia mindenütt megpróbál olyan illúziókat kelteni, mintha a fennálló rendszer forradalmi átalakulása nélkül is elérhető volna mindaz, amire a dolgozók törekednek.

A kapitalizmus abból a célból, hogy elrejtse kizsákmányoló és agresszív lényegét, különféle apologetikus koncepciókhoz folyamodik („népi kapitalizmus", „jóléti állam", „a bőség társadalma" stb.). A forradalmi munkásmozgalom leleplezi ezeket a hazug koncepciókat és erélyes harcot folytat ellenük. Ily módon elmélyíti az imperialista ideológia válságát; a néptömegek mindinkább elfordulnak ettől az ideológiától.

Az emberiség lelkiismerete, józan ítélőképessége nem békélhet meg az imperializmus büntetteivel. Az imperializmus két világháborúért felelős, amelyek sok tízmillió emberéletet követeltek áldozatul. Az imperializmus olyan, mindeddig példátlan katonai gépezetet teremtett, amely óriási emberi és anyagi erőforrásokat nyel el; fokozza a fegyverkezési versenyt, évtizedekre előre megtervezi az új fegyverek gyártását; termonukleáris világháború veszélyét hordozza magában, amelynek tüzében százmilliók semmisülnének meg, egész országok válnának sivataggá.

Az imperializmus szülötte a fasizmus, a politikai terror és a haláltáborok rendszere. Az imperializmus mindenütt, ahol teheti, támadást indít a demokratikus jogok és a szabadságjogok ellen, belegázol az emberi méltóságba, szítja a fajgyűlöletet.

Az imperializmus felelős százmilliók nélkülözéseiért és szenvedéseiért. Az imperializmus a fő vétkes abban, hogy Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaiban óriási tömegek kénytelenek nyomorban, betegségben, írástudatlanságban, elavult társadalmi viszonyok között élni, hogy egész népcsoportokra kihalás vár.

Hogy véget vethessenek az imperializmus bűnös tevékenységének, amely még szörnyűbb csapásokat hozhat az emberiségre, a munkásosztálynak, a demokratikus és forradalmi erőknek, a népeknek egyesülniük kell és közösen kell fellépniük. Megfékezni az agresszort, megmenteni az emberiséget az imperializmustól — ez a küldetés jutott a munkásosztály és minden imperialistaellenes erő osztályrészéül, amely a békéért, a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és a szocializmusért harcol.

Digitized by Google

2

A szocialista világrendszer: az imperialistaellenes harc döntő ereje. Minden felszabadító harc semmi mással nem pótolható támogatást kap tőle és mindenekelőtt a Szovjetuniótól.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a szocializmus felépítése a Szovjetunióban, a német fasizmus és a japán militarizmus szétzúzása a második világháborúban, a forradalom győzelme Kínában és több más európai és ázsiai országban, Amerika első szocialista államának, a Kubai Köztársaságnak a megalakulása, a 14 országot magában foglaló szocialista világrendszer kialakulása és fejlődése, a szocializmus ihlető hatása az egész világra megteremtette a történelmi haladás meggyorsításának előfeltételeit, új távlatokat nyitott a haladás és a szocializmus világméretű győzelme előtt.

A szocializmus megmutatta az emberiségnek az imperializmustól való megszabadulás távlatát. Az az új társadalmi rend, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonán és a dolgozók hatalmán alapul, képes biztosítani a nép érdekeinek megfelelő tervszerű és válságoktól mentes gazdasági fejlődést, képes biztosítani a dolgozók társadalmi és politikai jogait, megteremteni az előfeltételeket az igazi demokráciához, a széles néptömegek tényleges részvételéhez a társadalom igazgatásában, a személyiség sokoldalú fejlesztéséhez, a nemzetek egyenjogúságához és barátságához.

A gyakorlatban bebizonyosodott, hogy csakis a szocializmus képes megoldani az emberiség előtt álló mélyreható problémákat.

A szocializmus világrendszere mindenekelőtt növekvő gazdasági hatalmával járul hozzá az imperialistaellenes erők közös ügyéhez. A szocialista rendszer országainak gyorsan fejlődő népgazdasága, amely a gazdasági növekedés üteme tekintetében megelőzi a kapitalista államokat, a szocializmus élre törése a tudományos műszaki haladás több ágazatában, a világűrbe vezető utak megnyitása a Szovjetunió révén — a szocialista országok népei által végzett alkotómunkának e reális eredményei döntő módon elősegítik a béke, a demokrácia és a szocializmus erőfölényét az imperializmussal szemben.

A szocialista világ most a fejlődés olyan időszakába lépett, amelyben lehetőség nyílik az új rendszerben rejlő hatalmas tartalékok teljesebb felhasználására.

Ezt előmozdítja azoknak a tökéletesebb gazdasági és politikai formáknak a kidolgozása és alkalmazása, amelyek már az új társadalmi szerkezet alapján fejlődő, érett szocialista társadalom szükségleteinek felelnek meg. A szocializmus építése és további tökéletesítése a munkásosztály által ösztönzött és vezetett széles néptömegek támogatásán, részvételén és kezdeményezésein alapszik. A kommunista párt az egész szocialista társadalom élcsapataként jelentkezik. A dolgozók egyre nagyobb politikai aktivitása, társadalmi szervezeteik öntevékenységének kibontakoztatása, a személyiség jogainak kiterjesztése, a bürokratikus jelenségek elleni kérlelhetetlen harc, a szocialista demokrácia sokoldalú fejlesztése gyarapítja a szocializmus erőit és előmozdítja az egész nép akarat- és akcióegységét.

A szocialista demokrácia tökéletesítése, a termelőerők fellendítése, a politikai és kulturális haladás, az emberi és erkölcsi értékek fensőbbsége növeli a szocializmusnak az egész világ dolgozóira gyakorolt hatását, szilárdítja hadállásait az imperializmus ellen folyó világjelentőségű harcban.

A gyakorlat megmutatta, hogy a szocialista átalakulás, az új társadalom építése bonyolult és hosszú folyamat, s elsősorban a hatalmon levő kommunista és munkáspártoktól, e pártoknak ama képességétől, hogy marxista—leninista módon oldják meg a szocialista fejlődés problémáit, függ azoknak a hatalmas lehetőségeknek a kihasználása, amelyeket az új társadalmi rendszer nyújt. A tudomány térhódítása a gazdasági és társadalmi élet különböző területein, a tudományos-műszaki forradalom révén megnyíló lehetőségek teljes kihasználása a gyorsított ütemű gazdasági fejlődés érdekében és a társadalom minden tagja

Digitized by Google

szükségleteinek kielégítése érdekében a tulajdon szocialista jellege, a termelés tervszerű megszervezése, a fizikai és szellemi munka képviselőinek a népgazdaság vezetésében és igazgatásában való aktív részvétele révén válik lehetővé. A kapitalizmus és a szocializmus történelmi versenyének egyik fő területévé vált tudományos-műszaki forradalom széles körű kibontakoztatása a szocialista társadalom fejlődésének fontos feltétele.

A szocialista világrendszer létrejötte a világban folyó osztályharc alkotó része. A szocializmus ellenségei nem mulasztanak el egyetlen lehetőséget sem arra, hogy megkíséreljék aláásni a szocialista államhatalom alapjait, hogy lehetetlenné tegyék a társadalom szocialista átalakítását és hogy visszaállítsák a maguk uralmát. Az ilyen kísérletek határozott visszautasítása a munkásosztály vezette néptömegekre és a munkásosztály kommunista élcsapatára támaszkodó szocialista államhatalom elengedhetetlen funkciója.

A szocializmus védelme a kommunisták nemzetközi kötelessége.

Minden egyes szocialista ország fejlődése és erősödése az egész szocialista világrendszer előrehaladásának fontos feltétele. Minden egyes szocialista ország népgazdaságának sikeres fejlődése, társadalmi viszonyainak tökéletesedése, minden oldalú haladása egyaránt szolgálja a népnek és a szocializmus közös ügyének érdekeit.

A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak egyik legfontosabb feladata ezen országok sokoldalú együttműködésének fejlesztése és újabb sikerek biztosítása a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és technikai haladásban.

A két rendszer közötti harc élesedésének körülményei között ez a verseny megköveteli, hogy a szocialista rendszer — kiindulva a szocialista államok alapvető érdekeinek és céljainak közösségéből, a marxizmus—leninizmus elveiből, amelyeken ezen államok politikája alapszik — mindinkább támaszkodjék a szocialista nemzetközi munkamegosztásra és a szocialista országok önkéntes kooperációjára, amely kizárja a nemzeti érdekek mindenfajta csorbítását, biztosítja külön-külön minden ország felemelkedését és az egész szocialista világrendszer erejének gyarapodását. Szakadatlanul növekvő gazdasági és védelmi erejére támaszkodva, a szocialista világrendszer lebéklyózza az imperializmust, korlátozza azt a lehetőségét, hogy exportálja az ellenforradalmat, és internacionalista kötelességét teljesítve, növekvő segítséget nyújt a függetlenségért és a szabadságért harcoló népeknek, megszilárdítja a békét és a nemzetközi biztonságot. Amíg fennáll az agresszív NATO-tömb, addig a Varsói Szerződés szervezetére fontos feladat hárul a szocialista országok biztonságának biztosításában az imperialista hatalmak katonai támadásával szemben, a béke fenntartásában.

A szocializmus sikerei, a világesemények menetére gyakorolt befolyása, az imperialista agresszió ellen folytatott harcának hatékonysága jelentős mértékben függ a szocialista országok összefogásától. A szocialista országok akcióegysége valamennyi antiimperialista erő összefogásának fontos tényezője.

A nemzetközi kapcsolatok új típusának kialakulása, a szocialista államok testvéri szövetségének fejlődése bonyolult történelmi folyamat. A szocialista forradalom győzelme után a szocializmus építése, amely az általános törvényszerűségek alapján megy végbe, sok országban különböző formákban bontakozik ki, a konkrét történelmi feltételeknek és a nemzeti sajátosságoknak megfelelően.

E folyamat sikeres fejlődése feltételezi a proletár internacionalizmus elveinek szigorú megtartását, a kölcsönös segítségnyújtást és támogatást, az egyenjogúságot, a szuverenitást, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást.

A szocializmus természetéből hiányoznak a kapitalizmusra jellemző ellentmondások. Ha az eltérő gazdasági fejlettségi fokból, társadalmi struktúrából és nemzetközi helyzetből kifolyólag, illetve a nemzeti sajátosságokkal kapcsolatban ilyen vagy olyan nézeteltérések merülnek fel a szocialista országok között, ezeket a nézeteltéréseket a proletár internacionalizmus alap-

Digitized by Google

ján, elvtársi megvitatás és önkéntes, testvéri együttműködés útján sikeresen meg lehet és meg is kell oldani. Az ilyen nézeteltéréseknek nem szabad megbontaniuk a szocialista államok imperialistaellenes egységfrontját.

A kommunisták látják a szocialista világrendszer fejlődésének nehézségeit. A szocialista világrendszer azonban a társadalmi-gazdasági rend azonosságára, a szocialista országok alapvető érdekeinek és céljainak egybeesésére épül. Ez az azonosság a záloga annak, hogy a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus elvei alapján sikerül majd megoldani a fennálló nehézségeket és még jobban megerősíteni a szocialista rendszer egységét.

A kapitalizmus fellegváraiban — amint ezt a legutóbbi idők eseményei is bizonyították — a forradalmi harc, az egész demokratikus, imperialistaellenes mozgalom fő mozgató ereje a munkásosztály.

A jelenlegi időszakot az jellemzi, hogy a munkásosztály, a széles dolgozó tömegek fokozódó harcot folytatnak nemcsak gazdasági helyzetük megjavításáért, hanem politikai követeléseik teljesítéséért is. A saját létfontosságú érdekeit védelmező dolgozók egyidejűleg a demokratikus szabadságjogokért és a szociális jogokért is harcolnak. Követeléseik mindinkább közvetlenül a monopoltőke uralmi rendszerét, politikai hatalmát veszik célba. A széles néptömegek mindinkább az ember kizsákmányolásán alapuló gazdasági és társadalmi rend gyökeres megváltoztatását kívánják. A munkásság nagy osztálycsatái sok kapitalista országban szétzilálják a monopóliumok hatalmát, elmélyítik a kapitalista társadalom ingatagságát és ellentmondásait. Előhírnökei olyan új osztályütközeteknek, amelyek meghozhatják az alapvető társadalmi átalakulásokat, a szocialista forradalmat, a más dolgozó rétegekkel szövetséges munkásosztály hatalmának megteremtését.

Az utóbbi idők osztályütközetei csapást mértek a neokapitalizmus és a reformizmus hívei által terjesztett illúziókra, s újult erővel igazolták a marxizmus—leninizmus alaptételeit. A kommunista és munkáspártok a jobb- és „bal"-oldali opportunistáktól eltérően, nem állítják szembe a radikális gazdasági és szociális követelésekért, a fejlett demokráciáért folytatott harcot a szocializmusért vívott harccal, hanem azt e harc részének tekintik. A gyökeres demokratikus átalakulások, amelyeket a monopóliumok és azok gazdasági uralma és politikai hatalma ellen vívott harc eredményez majd, elő fogják segíteni, hogy még szélesebb tömegek ismerjék fel a szocializmus szükségszerűségét.

A kialakult új helyzetben még nyilvánvalóbb lett, hogy szükség van a munkásosztály egységére. A reformista koncepciók válságát megerősítik a tények, a munkásmozgalom harci tapasztalatai, az opportunizmus határozott bírálatával egyetemben, ami változatlanul feladata a kommunista és munkáspártoknak. A szociáldemokrácia soraiban differenciálódás megy végbe, s ez a vezetőségben is tükröződik. A szociáldemokraták egyes vezérei a monopoltőke, a kapitalizmus védelmére keltek. Mások hajlanak arra, hogy tekintetbe vegyék a dolgozó tömegek követeléseit gazdasági és szociális téren, a békéért és a haladásért vívott harc kérdésében.

A kommunisták döntő jelentőséget tulajdonítanak a munkásosztály egységének, s a szocialistákkal és a szociáldemokratákkal való együttműködés mellett foglalnak állást, hogy haladó demokratikus rendszert teremtsenek meg ma és felépítsék a szocialista társadalmat a jövőben. Minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy megvalósuljon ez az együttműködés. Síkraszállnak a társadalom megújhodásában érdekelt más demokratikus pártokkal és szervezetekkel való együttműködésért is. Az ezen az úton való előrehaladáshoz természetesen arra van szükség, hogy a szocialista pártok és a szocializmus mellett állást foglaló egyéb politikai szervezetek határozottan leszámoljanak a burzsoáziával folytatott osztály-együttműködés politikájával, s a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott hatékony harc politikáját folytassák.

Fontos szerepet játszanak a monopóliumok elleni harcban a szakszervezetek, a dolgozók legszélesebb tömegszervezetei. Szerepük még nagyobb le-

Digitized by Google

hetne, ha a kapitalista világban a szakszervezeti mozgalom nem volna szétforgácsolt. Habár egyes vezérek mesterséges akadályokat gördítenek a különféle irányzatú szakszervezetek nemzeti és nemzetközi akcióegységének útjába, az utóbbi években fokozódott a szakszervezeti mozgalom ilyen egységére való törekvés. A kommunisták következetes hívei a nemzeti és a nemzetközi szakszervezeti egységnek.

A munkásosztály valamennyi pártjának és szakszervezetének akcióegységét célzó kommunista irányvonal fokozódó támogatásra talál. Az egység irányvonala növeli a munkásmozgalom lehetőségeit az imperialistaellenes harcban, lehetővé teszi, hogy bevonják ebbe a harcba a proletariátusnak azt a részét, amely mind ez ideig szervezetlen vagy a burzsoá pártokat követi. A kommunisták úgy fogják tökéletesíteni politikai és ideológiai tevékenységüket, hogy megvalósuljon a munkásosztály egysége.

A monopoltőke uralma, az, hogy a monopolista állam „mezőgazdasági programokat" hajt végre, a kis- és középparasztság mind nagyobb részének elnyomorodását idézi elő. Az utóbbi időben ez a parasztság fokozódó ellenállást tanúsít ezekkel az intézkedésekkel szemben, tömeges megmozdulásokra vállalkozik, amelyeket a városi dolgozók is támogatnak. A munkások és a parasztok szövetségének erősítése a monopóliumok és hatalmuk ellen vívott sikeres harc egyik alapfeltétele.

A nagytőke semmibe veszi a városi középrétegek többségének létfontosságú érdekeit. A lakosság középrétegeinek széles tömegei ezért annak ellenére, hogy soraikban nincs egység és e rétegek különösen fogékonyak a burzsoá ideológia iránt, síkraszállnak érdekeik védelmében, bekapcsolódnak az általános demokratikus követelésekért vívott harcba. Egyre inkább felismerik, hogy a munkásosztállyal való közös akciók létfontosságúak.

Korunkban, amikor a tudomány közvetlen termelőerővé válik, az értelmiség mindinkább a bérmunkások sorába kerül. Társadalmi érdekei összefonódnak a munkásosztály érdekeivel, alkotó törekvései a monopolista tulajdonosok érdekeibe ütköznek, akik számára mindennél fontosabb a profit. Noha lényegbe vágó különbség mutatkozik az értelmiség különféle csoportjainak helyzetében, mégis az értelmiségnek mind nagyobb része kerül konfliktusba a monopóliumokkal és a kormányok imperialista politikájával. A burzsoá ideológia válsága és a szocializmus vonzereje elősegíti, hogy az értelmiség az imperialistaellenes harc útjára lépjen. A szellemi és a fizikai dolgozók szövetsége egyre jelentősebb erővé válik a békéért, a demokráciáért és a társadalmi haladásért, a termelés, a kulturális intézmények és a tájékoztatás demokratikus ellenőrzéséért, az oktatásnak a nép érdekét szolgáló fejlesztéséért vívott harcban.

A parasztság, a városi középrétegek és az értelmiség érdekeinek közeledése a munkásosztály érdekeihez, együttműködésük fokozódása a monopolista hatalom társadalmi bázisának összeszűkülésére vezet, élezi a monopóliumok hatalmának belső ellentmondásait és segíti a széles néptömegek mozgósítását a monopóliumok, az imperializmus elleni harcra.

A közélet fontos tényezőjévé vált Nyugat-Európában, Amerikában, Japánban, Törökországban és más országokban az ifjúság egyre nagyobb része és fokozódó politikai aktivitása.

Az ifjúság megmozdulásai a jelenlegi burzsoá társadalom mély válságát tükrözik. A dolgozó, s mindenekelőtt a munkásifjúság, amely szuperkizsákmányolásnak van kitéve és a kapitalizmus körülményei között semmilyen távlatot sem lát maga előtt, egyre tevékenyebben kapcsolódik be az osztályharcba, belép a szakszervezetekbe, a kommunista és más demokratikus szervezetekbe.

A diákság széles tömegei nemcsak az elavult oktatási rendszer hiányosságai ellen lépnek fel, nemcsak azért a jogukért harcolnak, hogy saját szervezeteik legyenek és hatékonyan részt vehessenek az oktatási intézmények irányításában, hanem az uralkodó osztályok politikája ellen is. A vietnami

Digitized by Google

nép harcától és az imperializmus ellen vívott hősi harc más példáitól lelkesítve, mind több fiatal vesz részt a nagyszabású népi megmozdulásokban az imperializmus ellen, a demokráciáért, a békéért és a szocializmusért.

A kommunisták nagy fontosságot tulajdonítanak az ifjúsági mozgalom fellendülésének, s aktívan részt vesznek benne. Terjesztik soraiban a tudományos szocializmus eszméit, megmagyarázzák az ifjúságra esetleg befolyást gyakorló különféle álforradalmi eszmék veszélyességét, igyekeznek segíteni, hogy megtalálja a helyes utat az imperializmus ellen, érdekei védelmében vívott harcban. Az ifjúság előtt csakis a munkásmozgalommal és kommunista élcsapatával való szoros kapcsolat nyithat valóban forradalmi távlatokat.

Korunk fontos jellegzetessége a nők tömeges részvétele az osztályharcban, az antiimperialista mozgalomban és a békéért folyó harcban. Ez a részvétel legszemléletesebben az amerikaiak vietnami agressziója elleni tömeges megmozdulásokban nyilvánul meg. Emelkedik a termelésben és más tevékenységi szférákban foglalkoztatott nők száma, növekszik politikai öntudatuk, erősödik harcuk a gazdasági és szociális jogokért.

A dolgozó nők követelik, hogy vessenek véget mindenfajta megkülönböztetésnek munkájuk bérezésében, követelik a teljes egyenjogúságot az állampolgári jogok tekintetében, intézkedéseket követelnek az anyaság védelmére stb. Mind aktívabban vesznek részt a munkás- és demokratikus erők harcaiban, egyre nagyobb számban lépnek be a szakszervezetekbe. A kommunista pártok, amelyeknek tevékenységében egyenlő jogokkal vesznek részt a nők, határozottan támogatják követeléseiket, és az általános demokratikus mozgalom fontos elemének tekintik a nők egyenjogúságát.

A szocialista országokban biztosítva van a nők teljes egyenjogúsága és ezeknek az országoknak a példája nagy vonzerőt gyakorol és fokozza a kapitalista világban élő nők harcát.

A társadalmi ellentmondások erőteljes éleződésének eredményeképpen sok kapitalista országban nyílt meg a lehetőség a forradalmi munkásmozgalom monopóliumellenes és imperialistaellenes alapon nyugvó szövetségére a hívők széles tömegeivel. A katolikus egyház és néhány más vallás ideológiai válságban van, amely megrendíti évszázados koncepcióikat és kialakult szerkezetüket. Egyes országokban a kommunisták egyre inkább együttműködnek és egyre több közös akciót hajtanak végre a katolikus, valamint más vallásúak széles demokratikus tömegeivel; nagyon időszerűvé vált a párbeszéd ezen erők között olyan kérdésekben, mint a háború és béke, kapitalizmus és szocializmus, neokolonializmus és a fejlődő országok; rendkívül időszerűek az imperializmus ellen, a demokráciáért és a szocializmusért folytatott közös akciók.

A kommunistáknak meggyőződése, hogy éppen ezen az úton — a széles körű kapcsolatok és a közös akciók útján — haladva válik a hívők tömege az imperialistaellenes harc és az alapvető társadalmi változások aktív erejévé.

Az egységes monopóliumellenes és imperialistaellenes akciók során kedvező feltételek teremtődtek minden demokratikus áramlatnak olyan politikai szövetségben való egyesülésére, amely képes arra, hogy döntően korlátozza a monopóliumoknak az ország gazdasági életében játszott szerepét, véget vessen a nagytőke hatalmának, és olyan alapvető politikai és gazdasági átalakulásokat valósítson meg, amelyek a legkedvezőbb feltételeket biztosítják a szocializmusért vívott harc folytatásához.

Ennek a demokratikus szövetségnek az alapvető ereje a munkásosztály. Az említett célok elérését mindenekelőtt a munkásosztály és a legszélesebb néprétegek különböző formákat öltő nagyszabású tömegmegmozdulásai teszik lehetővé. A kommunisták a parlamenti tevékenység minden lehetőségét felhasználják, de hangsúlyozzák, hogy a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban a munkásosztály és minden dolgozó tömegmozgalmának kibontakozása a döntő mozzanat.

A gyarmati rendszer összeomlása jelentős mértékben gyengítette az imperializmus hadállásait. **A legutóbbi évtizedben tovább növekedett az ázsiai,**

Digitized by Google

afrikai és latin-amerikai népek imperialistaellenes mozgalmának szerepe a forradalmi világfolyamatban. Egyes országokban ez a mozgalom antikapitalista tartalmat nyer.

Ázsia és **Afrika** sok országában a nemzeti felszabadító mozgalom új szakaszába lépett. Ezeken a földrészeken sok nemzeti állam jött létre; ez lényegesen módosította a világ politikai szerkezetét, s közrejátszott abban, hogy az erőviszonyok az imperializmus rovására változtak meg. Majdnem teljesen megszűntek a régi gyarmatbirodalmak.

Afrika jövőjére és a béke ügyére nézve nagy jelentősége van Afrika déli része, a gyarmati uralom egyik utolsó övezete felszabadításának. Angola, Moçambique, Portugál-Guinea, Zimbabwe, Namibia és Dél-Afrika népeinek fegyveres harca súlyos csapásokat mér az imperializmus által támogatott fasiszta és fajüldöző rendszerekre, s új nagy győzelmek távlatát nyitja meg az afrikai forradalom előtt.

A világimperializmus ellen folytatott harcban kiemelkedő szerepet játszik az arab felszabadító mozgalom, amely pozitív hatást gyakorol a Közel-Keleten és Afrikában az imperializmus és a neokolonializmus ellen harcoló egész mozgalomra. Az arab népeknek az imperializmus és az izraeli agresszió ellen vívott harca része annak a világméretű általános harcnak, amelyet a szabadság és a szocializmus erői a nemzetközi imperializmus ellen folytatnak.

E stratégiailag fontos és olajban gazdag térség népeinek fellendülő nemzeti felszabadító mozgalma és társadalmi haladása különleges gyűlöletet kelt az imperialistákban és az olajmonopóliumokban, amelyek intrikákat és összeesküvéseket szőnek e mozgalom ellen, háborúkat robbantanak ki és más agresszív akciókhoz folyamodnak.

Az ilyen akciók elhárítása, az összeesküvések meghiúsítása és az összes vívmányok megóvása szempontjából különösen fontos a társadalmi-gazdasági változások elmélyítése, fontosak a haladó nemzeti frontok, a széles tömegek és a haladó nemzeti erők szabadságjogai.

A felszabadult országokban fejlődik a társadalmi differenciálódás. Élesedik a konfliktus egyfelől a munkásosztály, a parasztság és más demokratikus erők, közöttük a kispolgárság hazafias érzelmű rétegei, másfelől az imperializmus, a belső reakciós erők és a nemzeti burzsoázia azon elemei között, amelyek egyre inkább hajlamosak megalkudni az imperializmussal.

Több fiatal államban megnövekedett a munkásosztály társadalmi szerepe és politikai aktivitása. Növekszik az ázsiai és afrikai országok fiatal proletariátusa, valamint a szocialista országok és a kapitalista országok munkásosztálya között fennálló internacionalista kapcsolatok jelentősége.

Nagy forradalmi lehetőségei vannak a dolgozó parasztságnak. A dolgozó parasztság aktívan részt vesz az imperializmus ellen, a népek nemzeti felszabadításáért, a fiatal államok függetlenségének megszilárdításáért vívott harcban. A kommunisták fokozzák a parasztttömegek körében végzett tevékenységüket, s e tömegek közé beviszik a proletár ideológiát.

Ázsia és Afrika független államainak többségében a politikai függetlenség, a szuverenitás megszilárdításának és védelmének feladatai mellett a társadalmi fejlődés egyik központi problémája lett a gazdasági elmaradottság leküzdése, a saját ipart is magában foglaló független nemzetgazdaság létrehozása és a nép életszínvonalának emelése. Ezeknek a problémáknak a megoldása feltételezi a mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulásokat, demokratikus agrárreformok végrehajtását a dolgozó parasztság érdekében és részvételével, továbbá az idejét múlt feudális és prefeudális viszonyok megsemmisítését, a külföldi monopóliumok túlsúlyának megszüntetését, a társadalmi és politikai élet, valamint az államapparátus gyökeres demokratizálását, a nemzeti kultúra újjászületését és haladó hagyományainak fejlesztését, a forradalmi pártok megerősítését és ilyen pártok létrehozását ott, ahol eddig még nem léteztek. A szóban forgó országok társadalmi fejlődésének időszerű problémái körül jelenleg nemcsak az illető államok népei és a neokolonialisták

Digitized by Google

között folyik éles harc. Ezek egyúttal belső társadalmi összeütközéseket is kiváltanak. Azsia és Afrika független államai számára nagy jelentősége van a szocialista országokkal való baráti viszony és hatékony együttműködés megteremtésének.

Korunk forradalmi feltételeinek hatására sajátos formái jöttek létre a felszabadult országok haladó társadalmi fejlődésének, megnövekedett a forradalmi-demokratikus erők szerepe. Néhány fiatal állam nem-kapitalista útra lépett, olyan útra, amely biztosítja a gyarmati múltból örökölt elmaradottság felszámolásának lehetőségét és a szocialista fejlődésre való áttérés feltételeinek megteremtését. A szocialista orientáció utat tör magának ezekben az országokban, leküzdi a nagy nehézségeket és kiállja a megpróbáltatásokat. Ezek az államok elszánt harcot folytatnak az imperializmus és a neokolonializmus ellen.

Azok az országok viszont, amelyek kapitalista útra léptek, nem voltak képesek arra, hogy akár egyet is megoldjanak alapvető problémáik közül. A belső reakció ezekben az országokban a nép növekvő elégedetlenségébe ütközve az imperializmus támogatásával támadást indít a demokratikus szabadságjogok ellen, sok esetben pedig kegyetlenül elnyomja a tömegek demokratikus és hazafias mozgalmát. Konfliktusokat szít a nemzetiségi, etnikai, vallási, törzsi és nyelvi csoportok között, s ily módon az ezen országok által kivívott függetlenséget is veszélyezteti.

Az imperializmus kiváltképpen ellenséges a haladó rendszerű országokkal szemben. Az imperialisták igyekeznek letéríteni ezeket az országokat a maguk választotta útról, szétzülleszteni politikai pártjaikat, saját befolyásuk alá rendelni felvilágosító és kulturális intézményeiket, tömegtájékoztatási eszközeiket, megszervezik ott ellenforradalmi ügynökhálózatukat és támogatják az államapparátus és a fegyveres erők reakciós elemeit. Az antikommunista előítéleteket arra próbálják felhasználni, hogy viszályt keltsenek a hazafiak között.

A nemzeti fejlődés és a társadalmi haladás feladatainak megoldása, a neokolonialista mesterkedések hatékony visszautasításának útja a néptömegek mozgósításában, a proletariátus, a parasztság szerepének fokozásában, a dolgozó ifjúság, a diákság, az értelmiség, a városi középrétegek, a hadseregbeli demokratikus körök, valamennyi hazafias haladó erő tömörítésében rejlik. A kommunista és munkáspártok eme erők tömörítése mellett szállnak sikra.

A kommunisták népeik szabadságát, nemzeti függetlenségét és szocialista jövőjét védelmezik, ők a tudományos szocializmus eszméinek hordozói, a nemzeti felszabadító mozgalom élharcosai. Ennek a mozgalomnak az érdekei, a közelmúltban felszabadult országok népei társadalmi fejlődésének érdekei megkövetelik a kommunista pártok és a többi haladó és hazafias erő szoros együttműködését. A kommunizmussal szembeni ellenségesség, a kommunisták üldözése árt a népek nemzeti és társadalmi felszabadulásáért vívott harcnak.

Latin-Amerika országainak többsége a múlt század elején kivívta állami függetlenségét. Összességüket tekintve, a kapitalista fejlődés meglehetősen hosszú útját járták be, s kialakult, harcban növekszik és erősödik a nagy létszámú városi és falusi proletariátus; gyakorlatilag valamennyi országban működik kommunista párt. Latin-Amerika népei harcolnak a közös elnyomó és kizsákmányoló — az amerikai imperializmus — ellen, amely az egész kontinenst függő helyzetbe kényszerítette, stratégiai hátországnak tekintve azt.

E népek közül egyesek még a gyarmati uralom ellen harcolnak. A valódi nemzeti szuverenitásért és gazdasági függetlenségért folytatott harc összefonódik a kapitalista kizsákmányolás és mindenekelőtt a külföldi és helyi monopóliumok és oligarchák ellen vívott éles osztályharccal. Sok országban fennmaradtak a feudális maradványok, és föld nélküli parasztok nagy tömegei élnek. Folyik a harc a demokratikus követelésekért és a zsarnoki diktatúrák ellen, amelyek rendkívül negatív tényezőként jelentkeznek a kontinens történelmi fejlődésében.

Digitized by Google

A kubai forradalom átszakította Latin-Amerikában az imperialista elnyomás láncát, s az amerikai kontinens első szocialista államának megalakulására vezetett. Ez történelmi fordulat volt, s a forradalmi mozgalom új korszakát nyitotta meg. A világnak ebben a térségében harcos, demokratikus és imperialistaellenes mozgalmak, forradalmi folyamatok bontakoznak ki, amelyek utat nyitnak a szocializmus felé.

A proletariátus, a kommunista és munkáspártok egyre fontosabb szerepet játszanak Latin-Amerika imperialistaellenes mozgalmában. E mozgalom történelmi előnye és továbbfejlődésének garanciája a munkásosztály léte és tevékenysége. A széles tömegek különböző formákban harcolnak gazdasági és politikai követeléseik kielégítéséért, forradalmi céljaik megvalósításáért. Az imperializmus és a belső reakció agresszivitása ellen fellépő népi mozgalom előrehalad Latin-Amerikában. Néhány országban felhasználja a fegyveres utat. A harcban fokozódik a munkásosztály harcképessége, a parasztság öntudatra ébred, felkelnek a falusi tömegek. Ilyen módon létrejönnek a munkás-paraszt szövetség alapjai.

A proletariátussal szövetségben lépnek fel a széles népi tömegek, a diákok, a haladó értelmiség, a városi lakosság középrétegeinek nagy létszámú csoportjai. Egyre nagyobb erő a közös fellépés és a reakciós rendszerekkel szemben álló imperialistaellenes egység.

A kizsákmányolás, a széles tömegek nyomora és az imperialista iga ellen vívott harc fellendülése arra vezet, hogy a haladó törekvések a progresszív egyházi körökben is visszhangra találnak. Néhány ország fegyveres erőinek kötelékében hazafias és demokratikus irányzatok fejlődnek ki.

Az antiimperialista harc távlatai szempontjából elsőrendűen fontos a szocialista rendszer, s a munkás- és a nemzeti-felszabadító mozgalmak szövetségének megerősödése.

3

A jelenkori társadalmi-politikai világhelyzet lehetővé teszi, hogy az imperializmus elleni harcot új szintre emeljék. Az imperializmussal szemben, fokozva a támadást ellene, döntő fölénybe kerülhetünk, vereséget mérhetünk agressziós és háborús politikájára. Ez sürgősen konkrét és gyakorlati intézkedéseket és akciókat követel meg valamennyi kontinensen, hogy világos távlatot mutassunk a demokratikus és haladó erőknek, mindazoknak, akik érdekeltek az emberiség nyugtalanító nagy problémáinak, a béke és a biztonság problémáinak megoldásában.

Az értekezleten képviselt kommunista és munkáspártok, történelmi felelősségük tudatában, egységes akciókra szólítják fel a világ összes kommunistáit, az imperializmus minden ellenségét, mindazokat, akik készek harcolni a békéért, a szabadságért és a haladásért.

Az akcióegység elsőrendű célja **a hősies vietnami nép sokoldalú támogatása.** Az értekezlet felhív mindenkit, akinek drága a béke és a nemzeti függetlenség ügye, fokozza harcát azért, hogy az amerikai imperializmust kényszerítsék a vietnami intervenciós csapatok kivonására, az ország belügyeibe való beavatkozás megszüntetésére és a vietnami nép ama jogának tiszteletben tartására, hogy maga oldja meg saját problémáit. A vietnami hazafiak végső győzelme alapvetően fontos a diktátum és az önkény imperialista politikája ellen harcoló népek helyzetének megerősítése szempontjából.

Ahhoz, hogy ezt a győzelmet közelebb hozzuk, szükség van a szocialista rendszer valamennyi államának összehangolt lépéseire, valamennyi kommunista és munkáspárt, valamennyi haladó párt és demokratikus tömegszervezet, valamint az összes szabadságszerető és békeszerető erő közös erőfeszítésére. Az értekezlet üdvözli a Dél-vietnami Köztársaság ideiglenes forra-

Digitized by Google

dalmi kormányának létrehozását, mint a vietnami nép hősi felszabadító harcának fontos szakaszát. Az értekezlet harcot hirdet a párizsi tárgyalások sikeréért, amely teljes mértékben lehetséges a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front által javasolt tíz pont alapján.

Az imperialistaellenes erők akcióegységének alapvető láncszeme marad az a harc, amelyet a háborús veszély, a népeket továbbra is tömegpusztítással fenyegető termonukleáris világháború veszélye ellen, a világbékéért vívnak.

A szocialista országok, a nemzetközi munkásosztály, a nemzeti felszabadító mozgalom, valamennyi békeszerető állam, társadalmi szervezet és tömegmozgalom egyesült erőfeszítéseivel elejét lehet venni a világháborúnak.

A béke védelmének elengedhetetlen feltétele a harc azért, hogy rákényszerítsék az imperialistákra a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élését. Ez megköveteli minden — kis vagy nagy — állam szuverenitásának, egyenjogúságának, területi sérthetetlensége elveinek tiszteletben tartását, a más államok belügyeibe való be nem avatkozást, minden nép azon jogának tiszteletben tartását, hogy szabadon válassza meg saját társadalmi-gazdasági és politikai rendszerét, valamint a megoldatlan nemzetközi kérdések politikai úton, tárgyalások útján történő megoldását.

A békés egymás mellett élés politikája segíti a fejlődő országok gazdasági és társadalmi problémáinak pozitív megoldását.

A békés egymás mellett élés politikája nincsen ellentétben az elnyomott népek azon jogával, hogy a felszabadulásukért vívott harcban azt az utat válasszák, amelyet szükségesnek tartanak — akár a fegyveres, akár a fegyver nélküli harc útját —, és semmilyen mértékben sem jelenti a reakciós rendszerek támogatását. Hasonlóképpen kétségtelen, hogy minden népnek vitathatatlan joga van a fegyveres védelemre az imperialista agresszorok merényleteivel szemben és a más népek részéről jövő támogatásra ebben az igazságos ügyben. Ez a népek közös imperialistaellenes harcának szerves része.

A békés egymás mellett élés politikája megakadályozza az imperializmus azon kísérleteit, hogy belső ellentmondásait a nemzetközi feszültség fokozásának és a háborús veszély tűzfészkei felszításának útján küzdje le. Ez a politika nem jelenti sem a társadalmi és politikai status quo fenntartását, sem az ideológiai harc gyengítését.

E politika segíti az osztályharc kifejlődését az imperializmus ellen nemzeti és világméretekben. A kapitalista országokban a dolgozók és kommunista pártjaik elidegeníthetetlen, vitathatatlan joga és kötelessége a határozott osztályharc a monopóliumoknak és hatalmuknak felszámolásáért, a valóban demokratikus rendszer megszilárdításáért, a szocialista hatalom létrehozásáért, bármilyen út vezessen is e cél eléréséhez. A világ kommunistái szolidárisak e jogos harcokkal.

Az imperializmus elleni tömegakciók a békés egymás mellett élés politikája megvalósításának feltételei közé tartoznak. Ez a politika a háborús uszítók, a reakciósok, a monopolista fegyvergyárosok ellen irányul, s megfelel az elnyomás és a kizsákmányolás valamennyi formája ellen vívott forradalmi harc közös érdekeinek, segíti valamennyi nép barátságának erősödését, a gyümölcsöző gazdasági, műszaki-tudományos és egyéb együttműködés kifejlődését a különböző társadalmi rendszerű országok között, a társadalmi haladás érdekében.

A kommunisták kötelességüknek tekintik, hogy harcoljanak az imperialista köröknek a nemzetközi feszültség fokozására irányuló politikája ellen, ezen körök mindazon kísérletei ellen, hogy visszatérjenek a hidegháborús időkhöz. A kommunisták a feszültség enyhülése mellett vannak, ami egyike a népek legsürgetőbb és legidőszerűbb követeléseinek.

A béke megőrzése szempontjából a leghalaszthatatlanabb feladat, hogy elejét vegyék az atomfegyver elterjedésének, hatályba léptessék az atom-

Digitized by Google

fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződést. E szerződés ratifikálása mellett síkraszállva, a kommunista pártok e szerződést azon intézkedések egyik láncszemének tekintik, amelyek rendeltetése a nukleáris leszerelés létrehozása, az atomfegyverkészletek megsemmisítése. Ugyanakkor **törekedni kell arra, hogy törvényen kívül helyezzék a nukleáris fegyvert,** eltiltsák gyártását és mindennemű nukleáris fegyverkísérletet.

A nemzetközi légkör megjavítása és az államok közötti bizalom erősítése szempontjából nagy gyakorlati jelentősége lenne atomfegyvermentes övezetek létrehozásának a világ különböző részein.

A fő erőfeszítéseknek a nukleáris fegyver eltiltására kell irányulniuk. Az atomenergiát kizárólag békés célokra kell felhasználni.

Fokozni kell a harcot a bakteriológiai és vegyi fegyver hatékony eltiltásáért; e fegyvert az amerikai haderők nagymértékben alkalmazták Vietnamban.

A népek alapvető érdekei megkövetelik az imperializmus elleni harc fokozását minden formában, kiváltképpen az Egyesült Államok és más imperialista államok hadiipari komplexuma ellen. Felhívunk minden békeszerető erőt, folytassanak harcot a háborús költségvetések gyökeres megnyirbálásáért, a hatékony nemzetközi ellenőrzés alatt történő általános és teljes leszerelésért abból a célból, hogy azokat az eszközöket, amelyeket jelenleg a fegyverkezési verseny emészt fel, a dolgozók életének megjavítására, az egeszségügy és a közoktatás fejlesztésére, a fejlődő országoknak nyújtandó segítségre fordítsák.

A békecharcban az általános jellegű feladatok mellett vannak sajátosabb vagy regionálisabb jellegű, igen fontos feladatok, amelyek a biztonság fenntartását érintik az egyes kontinenseken és földrajzi övezetekben. Ezeknek az egymással szorosan összefüggő kérdéseknek a megoldása megfelel valamennyi kommunista, valamennyi imperialistaellenes erő, a világ minden népe érdekeinek és törekvéseinek.

Az egyetemes béke érdekei megkövetelik a katonai tömbök felszámolását. A kommunista és munkáspártok úgy vélték és úgy vélik, hogy a katonai tömböknek az imperialista erők által kikényszerített létezése és a más államok területén levő katonai támaszpontok akadályt jelentenek az államok közötti együttműködés útjában. A biztonságot ténylegesen az szavatolná és minden egyes európai állam haladásának az lenne egyik feltétele, ha olyan hatékony európai biztonsági rendszer jönne létre, amely a kontinens minden államának egyenjogú kapcsolatain és kölcsönös megbecsülésén, valamennyi európai nemzet egyesített erőfeszítésein alapulna. A szocialista országok ebből kiindulva már állást foglaltak a NATO és a Varsói Szerződés egyidejű feloszlatása mellett.

Az értekezlet erélyesen elítéli az imperialista hatalmaknak — mindenekelőtt az Egyesült Államoknak, az NSZK-nak és Nagy-Britanniának — arra irányuló provokációs kísérleteit, hogy még inkább aktivizálják a NATO tevékenységét. Éppen a NATO feloszlatása lenne döntő lépés azon az úton, amely elvezet valamennyi tömb, minden idegen területen levő külföldi katonai támaszpont megszűnéséhez, a megbízható kollektív biztonsági rendszer megteremtéséhez. A népek, a béke érdekeivel összhangban, azt követelik az imperialista államoktól, hogy vessenek véget atomfegyvert hordozó bombázógépeik külföldi területek fölött végrehajtott repüléseinek, tiltsák meg atomfegyverrel felszerelt hadihajók és tengeralattjárók befutását külföldi kikötőkbe, mondjanak le minden erőszakos akcióról és az erő alkalmazásával való fenyegetőzésről.

Az európai népek gondjaiban és vágyaiban elsőrendű helyet foglal el a kontinens tartós biztonsága megteremtésének problémája. A Varsói Szerződés tagállamainak 1966-ban Bukarestben és 1969-ben Budapesten megtartott tanácskozása, valamint az 1967-ben megrendezett Karlovy Vary-i értekezlet

Digitized by Google

felvázolta azoknak az akcióknak és intézkedéseknek a konkrét programját, amelyeknek célja az európai biztonsági rendszer megteremtése.

Küzdeni kell az Európában fennálló határok, köztük az Odera—Neisse-határ és az NDK és az NSZK között húzódó határ megmásíthatatlanságáért, a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogi elismeréséért, annak megakadályozásáért, hogy Nyugat-Németország bármilyen formában atomfegyverhez jusson, küzdeni kell azért, hogy az NSZK lemondjon egész Németország egyedüli képviseletére támasztott igényéről, Nyugat-Berlinnek különleges politikai egységként való elismeréséért, a müncheni diktátum kezdettől való érvénytelenségének elismeréséért, valamennyi neonáci szervezet betiltásáért.

Az európai béke és biztonság megköveteli a nyugat-németországi revansista erők megfékezését, az európai népek azon oszthatatlan jogának biztosítását, hogy saját kontinensükön amerikai beavatkozás nélkül ők legyenek az urak, az európai államok kölcsönösen előnyös gazdasági és tudományos-műszaki együttműködését, a feszültség tényleges enyhülésén és kölcsönös bizalmon alapuló államközi kapcsolatok megteremtését.

Feltétel nélkül tiszteletben kell tartani a semleges államok sérthetetlenségének elvét. Ezek az államok igen nagymértékben hozzájárulhatnak a békés egymás mellett élés politikájához, ha kihasználnak minden lehetőséget, hogy a feszültség csökkentése és a béke szellemében járjanak el.

A fent vázolt irányban nagyfokú aktivitásra van szükség. Az európai biztonság problémáját kezdeményező módon konkrét gyakorlati intézkedésekre törekedve kell megközelíteni.

A legfontosabb békekezdeményezés az európai népek széles körű kongresszusának megtartása. Ez előkészítené és megkönnyítené az államok összeurópai értekezletének összehívását.

A tanácskozás felszólítja a nemzetközi közvéleményt, hogy lankadatlanul és aktívan vállaljon szolidaritást azokkal a népekkel és országokkal, amelyek az imperializmus agresszív merényleteinek célpontjai: a Német Demokratikus Köztársasággal, a Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal és az egész koreai néppel. A tanácskozás síkraszáll amellett, hogy a Kínai Népköztársaság kapja meg törvényes jogait az ENSZ-ben, és adják vissza neki Tajvan-szigetét, amelyet ez idő szerint az Egyesült Államok fegyveres erői tartanak megszállva. A Kubai Köztársaság védelmét továbbra is kötelességüknek tartják Latin-Amerika, az egész világ kommunistái és minden más forradalmi és imperialistaellenes erő.

Mi, kommunisták, egységes akciókra hívunk fel mindenkit az imperialista agresszió minden cselekedete ellen, az imperializmus által kirobbantott helyi háború ellen, és az intervenció más formáinak alkalmazása ellen a világ bármilyen térségében.

Az imperializmus és az izraeli vezető körök folytatódó agresszív politikája láttán kijelentjük, hogy szolidárisak vagyunk az arab népekkel, amelyek az izraeli hódítók által elfoglalt területek visszaadását követelik. E területek visszaadása halaszthatatlan és elengedhetetlen feltétele a béke létrejöttének és a közel-keleti helyzet politikai rendezésének a Biztonsági Tanács 1967 novemberi határozatának maradéktalan végrehajtása alapján.

A kommunisták megerősítik szolidaritásukat a függetlenségért és a nemzeti szuverenitásért, az imperialista körök, a monopóliumok mindenfajta gazdasági és politikai hegemóniájának lerázásáért, az imperialista hatalmak által rájuk kényszerített katonai szövetségek és tömbök rendszeréből való kilépésért, a földrészeiken folytatott fegyverkezési verseny fokozásának imperialista tendenciái, s a feszültség gócainak fenntartása és újabb ilyen gócok létrehozása ellen, a külföldi katonai támaszpontok felszámolásáért és minden nép szabad fejlődését előmozdító kapcsolatok megteremtéséért küzdő **ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek harcával. Maradéktalanul meg kell szabadí-**

Digitized by Google

tani földgolyónkat a gyarmatosítás szégyenétől, meg kell semmisíteni a gyarmatosítás utolsó gócait, nem szabad megengedni a kolonializmus feléledését új, álcázott formákban. Ez korunk parancsa.

Az összes jóakaratú embereket, a demokrácia minden hívét felhívjuk arra, hogy közösen iparkodjanak megszüntetni a gyarmatosítás maradványait és harcolni a neokolonializmus ellen. Határozott nemzetközi intézkedéseket követelünk Angola, Moçambique, Portugál-Guinea, Zimbabwe, Namibia és Dél-Afrika hazafiainak és a világ minden elnyomott népének támogatására.

A kommunista és munkáspártok ráirányítják a közvélemény figyelmét a jelenkor egyik legnagyobb problémájára, amelynek megoldásáért energikusan harcolnak. Fel kell számolni sok ország és egész kontinensek elmaradottságát, amely a hosszú gyarmati és imperialista uralom következménye. Ezeknek az országoknak az alapvető feladata a jelen időszakban a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés, amely csak az imperializmustól való tényleges függetlenség kivívásának keretei között. és a mélyreható demokratikus és forradalmi átalakulások eredményeképpen valósulhat meg. E feladat megoldása céljából feltétlenül mozgósítani kell minden ország haladó erőit, s fejleszteniük kell ezeknek az országoknak a kölcsönösen előnyös kapcsolatokat, mind egymással, mind pedig a szocialista országokkal.

Az a véleményünk, hogy feltétlenül erősíteni kell a harcot a fasiszta veszély ellen és kíméletlenül vissza kell utasítani a fasiszta jellegű kirohanásokat. A fasizmus fokozza aktivitását, amikor az imperializmus válsága súlyosbodik, s a reakció fokozottan igyekszik a durva elnyomás módszereit alkalmazni a demokratikus és forradalmi erőkkel szemben. Görögországban az újfasizmus megkaparintotta a hatalmat. Spanyolországban az „ultrák" megkísérlik a visszatérést az elnyomás fasiszta módszereihez és nagyszabású erőfeszítéseket tesznek a hatalmas tömegmozgalom megállítása érdekében. Portugáliában a fasizmus, amely a növekvő népi mozgalom nyomása alatt válságos helyzetbe jutott, terrorista politikájának tényleges folytatását liberális demagógiával igyekszik leplezni. Nyugat-Németországban az újfasiszták nyíltan kijelentették, hogy igényt tartanak a hatalomra. Aktivizálódnak az újfasiszta erők más országokban is. A neofasizmus összefonódik a reakciós államcsínyeket szervező imperialista hírszerző szervek tevékenységével.

A fasizmus e megnyilatkozásai a néptömegek növekvő ellenállásába ütköznek. Ennek az ellenállásnak a sikeréhez feltétlenül szükség van minden antifasiszta erő egységes fellépésére. A kommunista és munkáspártoknak, s minden ország demokratikus és haladó mozgalmának nemzetközi támogatásban kell részesíteniük ezt az ellenállást.

A fasiszta rendszerek ellen folytatott harc lényeges része az imperializmus ellen, a demokratikus szabadságjogokért indított akcióknak. Minden demokratának és a szabadság minden hívének — tekintet nélkül politikai felfogására, világnézetére, vagy vallásos meggyőződésére — közös feladata, hogy reális támogatást nyújtson a reakciós és a fasiszta gócok, például a spanyol és a portugál kormányzat, a görög ezredesek reakciós juntája, a latinamerikai katonai oligarchikus klikkek és minden, az amerikai imperializmus szolgálatába szegődött zsarnoki rendszer ellen harcoló haladó nemzeti erőknek.

Mi, kommunisták, újra felszólítjuk a világ minden becsületes emberét, hogy egyesült erővel harcoljon a fajüldözés embergyűlölő ideológiája és gyakorlata ellen. A legszélesebb körű tiltakozó mozgalom kibontakoztatása érdekében felszólítunk mindenkit, hogy tiltakozzék a jelenkor legszégyenletesebb jelensége, az Egyesült Államok 25 milliós néger lakosságának barbár üldözése, a dél-afrikai és rhodesiai fajüldöző terror, a megszállt területek és Izrael arab lakosságának üldözése, a faji és nemzetiségi megkülönböztetés, a cionizmus és az antiszemitizmus ellen. Mindezeket a jelenségeket a reakciós kapitalista erők szítják és használják fel a tömegek politikai megtévesztése céljából.

Digitized by Google

Az imperializmus a fajgyűlöletet a népek egységének megbontása és saját uralmának konzerválása érdekében használja fel. A széles néptömegek elutasítják a fajüldözést és bevonhatók az ellene folytatott aktív harcba. Eközben megérthetik, hogy a rasszizmus kiirtása szoros kapcsolatban áll az általános antiimperialista harccal és az imperializmus ideológiai bástyái ellen folytatott küzdelemmel.

Az alapvető emberi szabadságjogok eltiprására törekvő imperializmus ellen folytatott harc érdekei lankadatlan harcot követelnek a szólás, a sajtó, a gyülekezési, a tüntetési és a szervezkedési szabadságjogok védelme, illetve kivívása érdekében, minden állampolgár egyenjogúságáért és a társadalmi élet minden oldalának demokratizálásáért. Szilárdan szembe kell szállni a reakció minden olyan kísérletével, amely — a többi között népellenes törvények segítségével — meg akarja semmisíteni az osztályharcokban kivívott demokratikus jogokat és szabadságjogokat. Rendszeresen fel kell lépni mind belföldön, mind nemzetközi téren a halálos veszélybe került hazafiak és demokraták megmentéséért, a kommunistákkal és más hazafiakkal szemben alkalmazott bírói önkény ellen; harcolni kell a börtönökben sínylődő hazafiak és demokraták kiszabadításáért és védelmezni kell a politikai menedékjogot.

Mi, kommunisták, ellenezzük a népek és a nemzeti kisebbségek elnyomásának minden formáját, állást foglalunk a mellett, hogy minden nemzet és nemzetiség fejlessze saját kultúráját és nyelvét; szilárdan védelmezzük minden nép önrendelkezési jogát.

Nekünk, kommunistáknak, meggyőződésünk, hogy nem lehet véget vetni az imperialista agresszió politikájának, nem lehet mindörökre felszámolni a gyarmatosítást és a neokolonializmust, nem lehet kiirtani a fasizmus és a faji elnyomás gyökereit, ha nem harcolunk a monopoltőke hatalma ellen és az olyan demokratikus követelésekért, amelyeknek megvalósítása egészében meggyengíti az imperializmus hadállásait és alapjaiban megrendíti annak uralmát. Ezáltal kedvező feltételek teremtődnek meg a munkásmozgalom végső céljainak eléréséhez.

A jelenlegi helyzet megköveteli a szocialista országok népei, a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom minden osztaga között az antiimperialista harci szolidaritás megerősítését.

A kommunisták rendkívül aktuális feladatnak tekintik az imperializmus bűnös politikájának leleplezését és a közvélemény éberségének fokozását az imperializmus agresszív szándékaival és terveivel szemben.

A tanácskozás részvevői felszólítják a munkásokat, a parasztokat, az alkalmazottakat, az ifjúságot, a diákságot, az értelmiséget és a nőket képviselő szervezeteket, a különböző politikai felfogású, filozófiai és vallási meggyőződésű társadalmi rétegeket és csoportokat, a kapitalista országok reálisan gondolkodó politikusait, az összes demokratikus pártot, haladó nemzeti és nemzetközi társadalmi szervezetet, hogy a kommunista pártokkal együtt tegyenek erőfeszítéseket egységes antiimperialista harci akciók végrehajtására a feszültség felszámolása és a béke védelme érdekében. Mindenkit meghívunk, hogy vegyen részt egy olyan konstruktív és széles körű eszmecserében, amely az imperialistaellenes harc kérdéseinek legszélesebb körét érinti.

A kommunisták a haladó, hazafias és békeszerető erőkkel közösen végrehajtandó egység nemzeti, regionális és nemzetközi akciók legdemokratikusabb előkészítésének és lebonyolításának hívei. Minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy nagyobb egyetértésre jussanak a sok különféle imperialistaellenes áramlattal és mozgalommal, figyelembe véve e mozgalmak sajátszerűségét és tiszteletben tartva önállóságukat. Az önkéntes alapon és közös megegyezéssel kiválasztott együttműködési formák lehetővé teszik azt, hogy az imperializmus ellen folytatott harc olyan új szintre emelkedjen, amely megfelel a jelenlegi helyzet követelményeinek.

Digitized by Google

4

A tanácskozás részvevői, a kommunista és munkáspártok fokozottan akarnak hozzájárulni a népek előtt felmerülő problémák megoldásához, ennek legfontosabb feltétele magának a kommunista mozgalomnak a jelenlegi követelményeknek megfelelő magasabb fokú egysége. Ez határozott és állandó erőfeszítéseket kíván minden párttól.

A kommunista és munkáspártok tömörítése minden imperialistaellenes erő egyesítésének legfontosabb tényezője.

A tanácskozás részvevői megerősítik azt a közös álláspontjukat, hogy a testvérpártok kölcsönös viszonyainak alapját a proletár internacionalizmus, a **szolidaritás és a kölcsönös támogatás** elvei, az **önállóság** és az **egyenjogúság tiszteletbentartásának**, valamint az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak az elvei alkotják. Ezeknek az elveknek a szigorú megtartása elengedhetetlen feltétele a testvérpártok között az elvtársi együttműködés fejlesztésének és a kommunista mozgalomban az egység erősítésének.

A testvérpártok együttműködésének természetes formái a kétoldalú tanácskozások, a regionális találkozók, a kommunista mozgalomban elfogadott elvek alapján folyó nemzetközi tanácskozások. Ezek az elvek és formák minden lehetőséget megteremtenek ahhoz, hogy a kommunista és munkáspártok egyesítsék erőfeszítéseiket, a forradalmi világmozgalom növekvő sokrétűségének helyzetében a közös célokért vívott harcban. Jelenleg, amikor a nemzetközi kommunista mozgalomnak nincs vezető központja, különösen megnő a kommunisták akciói önkéntes egybehangolásának jelentősége, az előttük álló feladatok sikeres megoldása érdekében.

A kommunista és munkáspártok akcióegysége elő fogja mozdítani a kommunista mozgalomnak a marxizmus—leninizmus elvei alapján megvalósuló összefogását. A jelenkor forradalmi és általános demokratikus mozgalmai előtt álló gyakorlati feladatok megoldását célzó szolidaritási akciók előmozdítják a kommunista mozgalom különböző osztagai között az elengedhetetlen tapasztalatcserét. Hozzájárulnak a marxi—lenini elmélet gazdagodásához és alkotó fejlesztéséhez, az aktuális politikai kérdésekben elfoglalt internacionalista, forradalmi álláspontok megerősítéséhez.

A tanácskozás részvevői kijelentik, hogy pártjaik minden tőlük telhetőt meg akarnak tenni a dolgozó tömegek és a társadalmi haladás érdekében azért, hogy közelebb hozzák a nemzetközi tőke teljes legyőzetését. Az imperializmus ellen folytatott és az általános demokratikus követelések elfogadását célzó közös akciókat a szocialista forradalomért és a kizsákmányolás rendszerének felszámolásáért vívott harc egy-egy részének és szakaszának tekintik.

A tanácskozás részvevőinek meggyőződésük, hogy minden kommunista párt politikájának hatékonysága a saját országában elért sikereitől és a többi testvérpárt eredményeitől, együttműködésük mértékétől függ. Minden egyes kommunista párt felelős tevékenységéért saját munkásosztálya és népe előtt és egyidejűleg a nemzetközi munkásosztály előtt is. A kommunista és munkáspártok nemzeti és nemzetközi felelőssége elválaszthatatlan egymástól. A marxisták—leninisták egyszerre hazafiak és internacionalisták, elvetik mind a nacionalista szűkkeblűséget, mind a nemzeti érdekek tagadását, vagy lebecsülését, mind a hegemonista törekvéseket. A kommunista pártok a munkásosztály és valamennyi dolgozó pártjai, s egyúttal a tényleges nemzeti érdekek zászlóvivői is, szemben az ezen érdekeket eláruló reakciós osztályokkal. Egy kommunista párt, amely a kapitalizmus körülményei között harcol, azzal járul hozzá a legnagyobb mértékben a szocializmus és a proletár internacionalizmus ügyéhez, ha tevékenysége révén a munkásosztály és szövetségesei kivívják a hatalmat.

Digitized by Google

A kommunista és munkáspártok rendkívül változatos, sajátos körülmények között fejtik ki tevékenységüket. Ez megköveteli, hogy ennek megfelelően közelítsék meg a konkrét feladatok megoldását. Minden egyes párt a marxizmus—leninizmus alapelveitől vezérelve, saját konkrét nemzeti körülményeit számba véve, teljesen önállóan dolgozza ki saját politikáját, határozza meg a harc irányát, formáit és módszereit, választja a körülményektől függően a szocializmusra való áttérés békés vagy nem békés útját, valamint a szocializmus építésének formáit és módszereit országában. Ugyanakkor a kommunista pártok tevékenységi körülményeinek sokfélesége, a gyakorlati feladatok más-más megközelítése, sőt az egyes kérdésekben mutatkozó nézeteltérések nem gátolhatják a testvérpártok összeegyeztetett fellépését a nemzetközi porondon, különösen nem az imperialistaellenes harc alapvető problémáit illetően.

Minél erősebb és összeforrottabb egy kommunista párt, annál jobban tudja betölteni szerepét mind az országon belül, mind a nemzetközi kommunista mozgalomban.

A kommunisták tudatában vannak annak, hogy mozgalmunk az óriási történelmi eredmények mellett, fejlődése során az utóbbi években súlyos nehézségekkel találta magát szemben. Meg vannak azonban győződve arról, hogy a nehézségek megoldódnak. Ez a meggyőződés azon a tényen alapul, hogy a nemzetközi munkásosztály távlati céljai és érdekei közösek, minden kommunista párt a felmerült problémák olyan megoldására törekszik, amely megfelel mind a nemzeti, mind a nemzetközi érdekeknek, a kommunisták forradalmi küldetésének. Azon alapul, hogy a kommunisták nemzetközi összefogásra törekednek.

A kommunista és munkáspártok néhány nézetkülönbség ellenére kijelentik, hogy eltökélt szándékuk egységes frontban harcolni az imperializmus ellen.

Egyes ellentétek véleménycsere során simulnak el vagy pedig úgy szűnnek meg, hogy az események fejlődése lényegileg tisztázza a vitás kérdéseket. Más ellentétek huzamosabb ideig fennállhatnak. A tanácskozás meggyőződése, hogy a vitás problémákat meg lehet és meg is kell helyesen oldani a kommunista pártok különböző formájú együttműködésének szilárdításával, a pártközi kapcsolatok bővítésével, a tapasztalatok kölcsönös tanulmányozásával, az elvtársi vitákkal és konzultációkkal, valamint a nemzetközi színtéren végrehajtott egységes akciókkal. Minden párt internacionalista kötelessége, hogy sokoldalúan előmozdítsa a kapcsolatok javulását és a kölcsönös bizalom erősödését valamennyi párt között, újabb erőfeszítéseket tegyen annak érdekében, hogy szilárduljon a nemzetközi kommunista mozgalom egysége. A konkrét tevékenység kollektív elemzése előmozdítja az egység megszilárdulását.

Az együttes antiimperialista fellépés irányvonala megköveteli a marxista—leninista pártok eszmei és politikai szerepének fokozását a világ forradalmi folyamatában. A kommunisták a forradalmi, a felszabadító és a demokratikus mozgalmak élvonalában haladva, a jövőben is kérlelhetetlen harcot folytatnak a burzsoá ideológia ellen, feltárják a dolgozók előtt harcuk valódi értelmét és a győzelem elérésének feltételeit. Az imperializmus elleni harc eredményessége és az ügy győzelemre juttatása érdekében propagálni fogják a munkásmozgalomban, a széles néptömegek, a többi között az ifjúság körében is a tudományos szocializmus eszméit, következetesen védelmezni fogják elveiket, törekedni fognak a marxizmus—leninizmus diadalra juttatására, a konkrét helyzetnek megfelelően harcolni fognak az elmélet és a politika jobboldali és „baloldali" opportunista eltorzításai ellen, a revizionizmus, a dogmatizmus, valamint a „balos" szektás kalandorság ellen. Ezek az elhajlások rendszerint lebecsülik azoknak a reális erőknek a jelentőségét, amelyeket be lehet és be is kell vonni a harcba.

Digitized by Google

A marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus iránti hűség, saját népük érdekeinek, a szocializmus közös ügyének önzetlen és odaadó szolgálata elengedhetetlen feltétele annak, hogy a kommunista és munkáspártok egységes akciói eredményesek legyenek és helyes irányban hassanak, hogy biztos legyen sikerük kitűzött történelmi céljaik elérésében.

A kommunista mozgalom a modern társadalom elválaszthatatlan része és legaktívabb ereje. Ezért a kommunista és munkáspártok törvényen kívül helyezése merénylet a demokratikus jogok és a népek létérdekei ellen. A tanácskozás részvevői kivétel nélkül támogatják a világ valamennyi kommunista pártját, amelyek azért harcolnak, hogy legálisan vehessenek részt országaik politikai életében. Felháborodva megbélyegezzük a véres megtorlásokat és a terrort, amelyeknek ezer és ezer kommunista és más demokrata és forradalmár vált áldozatává Indonéziában, Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban, Bolíviában, Brazíliában, Kolumbiában, Mexikóban, Venezuelában, Panamában, Paraguayban, Guatemalában, Dél-Afrikában, Thaiföldön, Haitiban, Malaysiában, Iránban, a Fülöp-szigeteken és néhány más országban.

Szolidaritásunkról biztosítjuk közös harcunk fegyvertársait, akik a fasiszta és diktatorikus rendszerek, a tőkésországok börtöneiben sínylődnek, és harcolunk kiszabadításukért.

A mostani értekezletet részvevői úgy tekintik, mint fontos szakaszt a kommunista világmozgalom egybeforrasztásának útján. Úgy vélik, hogy a testvéri kapcsolatokat, az együttműködést kivétel nélkül minden kommunista és munkáspárt között nem gátolhatja az, hogy egyes kommunista pártok nem vettek részt a tanácskozáson. Az értekezlet részvevői kifejezik elhatározásukat, hogy együttesen lépnek fel az imperializmus ellen, a nemzetközi munkásmozgalom közös céljaiért vívott harcban azokkal a kommunista és munkáspártokkal is, amelyek a jelenlegi tanácskozáson nem képviseltették magukat.

*

Az imperializmus ellen vívott harc hosszú, kemény és nehéz küzdelem. Elkerülhetetlenül éles osztályharcok állnak előttünk. Erősíteni kell a támadást az imperializmus és a belső reakció állásai ellen. A forradalmi és a haladó erők győzelme elkerülhetetlen.

A szocialista országok népei, proletárok, tőkésországok demokratikus erői, felszabadult és elnyomott népek! Fogjatok össze a közös harcban, az imperializmus ellen, a békéért, a nemzeti függetlenségért, a társadalmi haladásért, a demokráciáért és a szocializmusért!

M. V. Eberman: Epítkezés

Digitized by Google

Történelmi jelentőségű esemény

Az MSZMP Központi Bizottsága június 26-i üléséről szóló közleményből

Kádár János elvtárs a Központi Bizottságnak jelentést tett a magyar küldöttség munkájáról, amelyet a kommunista és munkáspártok 1969. június 5. és 17. között Moszkvában megtartott nemzetközi tanácskozásán végzett.

A Központi Bizottság megtárgyalta a küldöttség beszámolóját, egyhangúlag elfogadta és teljes mértékben egyetértett a tanácskozáson kifejtett tevékenységével.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága úgy értékeli, hogy a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozása a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom történelmi jelentőségű eseménye. Rendkívül fontos lépés volt abban a lankadatlan küzdelemben, amelyet a testvérpártok folytatnak az imperializmus ellen, a társadalmi haladásért, a nemzeti függetlenségért, a szocializmusért, a békéért, az antiimperialista erők tömörítéséért, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megszilárdításáért.

A Központi Bizottság teljes egészében magáévá teszi a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásán elfogadott nagy jelentőségű okmányokat. **„Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége"**, a **„Függetlenséget, szabadságot és békét Vietnamnak!"**, a **„Felhívás a béke védelmére!"** című okmányokat, **a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának V. I. Lenin születése 100. évfordulójával kapcsolatos felhívását.** A Központi Bizottság egyetértését fejezi ki a tanácskozáson elfogadott összes szolidaritási nyilatkozattal.

A Központi Bizottság felbecsülhetetlen fontosságúnak tartja, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kollektívan kidolgozott közös politikai platformmal rendelkezik a legfontosabb feladatok eredményes megoldásához. Az elfogadott okmányokban, elsősorban a nemzetközi tanácskozás fő dokumentumában megfogalmazott feladatok végrehajtása nagyban elősegíti a nemzetközi kommunista mozgalom harcának sikerét, egyúttal segítséget nyújt valamennyi kommunista és munkáspárt sajátos feltételek között végzett munkájához.

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása az alapvető okmányban elvileg-politikailag helyes elemzését adta a jelenlegi világhelyzetnek, az erőviszonyoknak, a fejlődés fő irányzatainak, és kidolgozta az imperializmus elleni harc legfontosabb időszerű feladatait; mindez fokozza és hatékonyabbá teszi az összes antiimperialista erők tömörítését.

A Központi Bizottságnak az a véleménye, hogy a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása nélkülözhetetlen a marxizmus–leninizmus eszméi által vezérelt, azonos célokért, de különböző feltételek között harcoló testvéri kommunista és munkáspártok harci tapasztalatainak összegezésében. Nagyra értékeli és üdvözli azt a tényt, hogy az

Digitized by Google

előkészítés során és a nemzetközi tanácskozáson teljes mértékben érvényre jutott a testvérpártok egyenjogúsága és önállósága, az elvtársiasság, a demokratizmus és a kollektivitás. Ez a tanácskozáson részt vevő pártokat kivétel nélkül megelégedéssel töltötte el és megfelelő feltételeket teremtett a sikeres munkához.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy a tanácskozás létrejöttének és a 75 kommunista és munkáspárt aktív részvételének igen nagy jelentősége és mozgósító hatása van mind a kommunista és munkáspártok összességének, mind az egyes testvérpártoknak a tevékenységére. A tanácskozáson bebizonyosodott, hogy az egyes kérdésekben még meglevő nézetkülönbségek ellenére a részt vett testvérpártok mindegyikénél azonos a törekvés a közös nemzetközi feladatok megoldására.

A Központi Bizottság úgy véli, a közös harc szempontjából a jelen történelmi viszonyok között nagy fontossága van annak, hogy a tanácskozás erőteljesen hozzájárult a proletár internacionalizmus szellemének, a testvérpártok összetartozásának, szolidaritásának megerősítéséhez. Világosan kifejezésre jutott az is – és ennek nagy elvi, politikai jelentősége van –, hogy a testvérpártok körében megerősödött a haladás és béke ügyének fő támasza, a Szovjetunió és annak kommunista pártja iránti bizalom és tisztelet.

A magyar kommunisták hálásak a testvérpártoknak azokért az elismerő szavakért, amelyekkel méltatták pártunknak a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása előkészítő szakaszában végzett munkáját. A Magyar Szocialista Munkáspárt a nemzetközi tanácskozás előkészítésében kifejtett tevékenységével internacionalista kötelezettségeit teljesítette.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága kötelességének tartja, hogy minél szélesebb körben megismertesse a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának okmányaiban meghatározott feladatokat és minden erejével arra törekszik, hogy párttagságunkat, szocializmust építő népünket mozgósítsa azok végrehajtására.

A Magyar Szocialista Munkáspárt, a Magyar Népköztársaság, a szocializmust építő magyar nép rendületlenül tovább harcol az imperializmus ellen, a haladásért, a békéért, az összes antiimperialista erők tömörítéséért, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megszilárdításáért.

Internacionalista meggyőződésétől vezettetve e harcában továbbra is összefog valamennyi kommunista és munkáspárttal, a Szovjetunióval, minden szocializmust építő néppel. A kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásán közösen kialakított egységes álláspontnak megfelelően, ismételten hangsúlyozzuk szolidaritásunkat a hősiesen harcoló vietnami néppel, az arab népekkel, a békéért és a kollektív biztonságért harcoló európai népekkel, és mindazokkal, akik a világ különböző térségein síkraszállnak az igaz ügyért, a szabadságért és a békéért.

A Központi Bizottság úgy véli, hogy párttagságunknak, szocializmust építő népünknek a nemzetközi céljainkért folytatott munkánkat és harcunkat hazai feladataink jó megoldásával összekapcsolva kell felfognia és megoldania. Pártunk, munkásosztályunk, a magyar nép ma saját jobb jövőjét, a nemzetközi haladás ügyét együttesen és legjobban az építőmunka soron következő feladatainak megfelelő megoldásával, a szocialista társadalom eredményes építésével szolgálhatja és fogja szolgálni.

Digitized by Google

ACZÉL GYÖRGY:

Tudománypolitikánk irányelveiről

Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén

I

Több mint másfél éve, 1967. november 23-án határozta el a Központi Bizottság, hogy felhasználva a párt munkájában eddig felhalmozódott tapasztalatokat, tekintsük át tudománypolitikánknak, a tudományos kutatások irányításának időszerű kérdéseit, készítsünk jelentést és javaslatokat ezek továbbfejlesztésére.

Kongresszusaink, a vezető pártszervek határozatai és állásfoglalásai tudománypolitikánkat az elmúlt időszakban is megfogalmazták, de a magyar tudományos élet értékelése, és az ezzel összefüggő feladatok önálló napirendként, átfogóan első ízben most szerepelnek a Központi Bizottság előtt.

Mi tette szükségessé, hogy a Központi Bizottság most, az eddigieknél sokkal teljesebb keresztmetszetében áttekintse ezt a területet?

Régóta a Központi Bizottság munkamódszeréhez tartozik, hogy megvizsgálja a szocialista építés számára nagy jelentőséggel bíró területek problémáit, s állásfoglalásával, határozataival segítse azok fejlődését. Most — elsősorban az új gazdasági mechanizmus bevezetése nyomán — világosabban jelentkeztek a tudománnyal kapcsolatos társadalmi igények, illetőleg tudományos életünk problematikus pontjai.

Munkánk indokai természetesen összefüggenek a tudomány korunkban betöltött, megváltozott, gyorsan növekvő szerepével, s részben azokkal a módosult és módosuló politikai, gazdasági és társadalmi feltételekkel, amelyek között a tudományok művelése és eredményeinek felhasználása hazánkban megvalósul.

A két világrendszer, a szocializmus és kapitalizmus erői között folyó harc korunk alapvető folyamata. A küzdelem különböző területeken: a politikai és a katonai erők között, a gazdaság és az ideológia terén folyik. Amint azt a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma is megállapítja: „A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak egyik legfontosabb feladata ezen országok sokoldalú együttműködésének fejlesztése és újabb sikerek biztosítása a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és technikai haladásban."

A szocialista és kommunista társadalom felépítése a tudomány széles körű felhasználásával, tudományos tevékenységgel kialakított magas szintű termelőerőkkel, a társadalmi fejlődés tudományosan feltárt törvényszerűségeinek figyelembevételével, a tudományos szocializmus elmélete alapján lehetséges.

A gazdaságilag fejlett, évszázadok alatt meggazdagodott tőkésországok olyan eszközt keresnek ma a tudományos-technikai haladásban, mely meghosszabbítja létüket. Mindenekelőtt fegyverkezésre használják a tudomány lehetőségeit, nagymértékben hasznosítják azokat a termelésben, de rendkívüli erőfeszítéseket tesznek arra is, hogy tudományos módszerekkel — a szociológia, pszichológia és más tudományok eredményeivel — ellensúlyozzák azt a hovatovább rohamos hitelvesztést, amelyet a kapitalizmus, mint társadalmi rend, életforma, politika és ideológia — minden anyagi eredménye ellenére — napjainkban elszenved.

Digitized by Google

A tőkésországok vezető körei, amelyek tudatában vannak társadalmi rendszerük mély politikai és morális válságának, azt a hiedelmet igyekeznek kelteni, hogy a tudományos-technikai forradalom feleslegessé teszi a társadalmi forradalmat. Az úgynevezett konvergencia elméletek gerince, fő gondolata az, hogy a tudományos-technikai forradalomban — amely mindkét világrendszerben érvényesül — eltűnik a társadalmi rendszerek különbsége.

A tudományos és technikai forradalom azonban nem szünteti meg a tőkés társadalom ellentmondásait, mert nem változtatja meg a tulajdonviszonyokat. Fennmarad továbbra is a magántulajdon, a kizsákmányolás és nem változnak a hatalmi viszonyok sem, hacsak nem a monopóliumok javára. Ezért a kapitalizmusban a tudomány eredményei nem az egész nép, hanem a kiváltságos osztályok érdekeit szolgálják.

A tudományos-technikai forradalom burzsoá apologetikájából, hamis értelmezéséből természetesen nem az következik, hogy a tudomány jelentőségét csökkentsük. Ellenkezőleg: a tudományos-technikai forradalom teremtette lehetőségeket fel kell használni a társadalmi forradalom, a szocializmus győzelméért folyó harcban.

Egyik döntő tényező, amely a két társadalmi rend küzdelméből bizonyossá teszi számunkra a szocializmus győzelmét, éppen az, hogy korunk társadalmi kérdéseire a marxizmus—leninizmus tud igazán tudományos választ adni. A szocializmus nyit tág teret, nyújt kedvezőbb feltételeket a tudományos-technikai forradalom teljes kibontakoztatása számára. A kedvezőbb objektív körülmények a szocialista társadalmi-gazdasági rend lényegéből fakadnak. A termelőeszközök társadalmi tulajdona, a tervszerű fejlődés és az átfogó központi irányítás, az egyének kezdeményezésének felszabadítása, valamint az, hogy egész tevékenységünk célja a társadalom szükségleteinek minél magasabb szintű kielégítése, nagy lehetőségeket teremt. Lehetővé teszi a tudomány számára a tényleges társadalmi igények megfogalmazását, anyagi és szellemi erőforrásaink ezekre való ésszerű koncentrálását, a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek a társadalom egésze érdekében való felhasználását.

Ezek a szocializmusnak olyan előnyei, melyek lehetővé teszik a tudományos és technikai forradalom teljesebb kibontakoztatását. Ha mégis vannak — mert vannak — ellentmondások, ha léteznek is akadályai a fejlődésnek, azok nem a társadalom lényegéből erednek, nem elkerülhetetlen problémák, hanem olyanok, melyek — ha számbavesszük őket — tudatos tevékenységgel, komoly, célratörő munkával megoldhatók, megszüntethetők.

Új és új feladatokat jelentenek a társadalomtudományok művelői számára a nemzetközi munkásmozgalmon belül jelentkező elméleti, ideológiai problémák is. Mindezek elmélyült kutatást, rendszerezést, tudományos általánosítást igényelnek. Az ideológiai harc egyaránt megköveteli a marxizmus alkotó alkalmazását és továbbfejlesztését, a ma és holnap kérdéseire vonatkozó, valóban tudományos, marxista válaszok kidolgozását és az antimarxista nézetek tudományos bírálatát, elméletünk tisztaságának védelmezését.

A nemzetközi tényezőkön túl, jelen viszonyaink és társadalmunk fejlődésének távlatai is a tudományos-technikai haladásra irányítják figyelmünket. Népgazdaságunk intenzív fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés hatékonyságának növelése.

A szocializmus építésének követelményei mindenképpen e kérdésekre irányították volna a figyelmünket, a gazdasági mechanizmus reformja által teremtett igények és lehetőségek csupán meggyorsítják ezt, serkentették tudománypolitikánk világos kifejtését. Nemcsak a követelmények nőttek és váltak nyilvánvalóbbá a reform életbeléptetése után. Viszonylag hamar felszínre kerültek azok a fogyatékosságok is, amelyek a kutatások irányításában, szervezésében, kutatási bázisunk struktúrájában, a tudományos munkaerő képzésében és a kutatómunka számos más területén addig felhalmozódtak, melyeket azonban nem láttunk vagy nem láthattunk eléggé.

Digitized by Google

A felsorolt néhány ok is rávilágít arra, hogy időszerű ma tudománypolitikánk áttekintése. Ezt erősítették meg az előkészítő munka tapasztalatai is.

A Központi Bizottság számára készített előterjesztéssel nem tudománypolitikánk gyökeres megváltoztatására, hanem továbbfejlesztésére teszünk javaslatot. Vizsgálódásainkra nem azért került sor, mert az eddigi kutatásirányítási rendszerben lehetetlenné vált a munka. Tudnánk még dolgozni a jelenlegi keretek között is, nekünk azonban előre kell tekintenünk és a társadalmi szükségleteknek jobban megfelelő fejlődést kell megalapoznunk.

Szólni kell röviden az előkészítő munka módszeréről:

Az előterjesztés előkészítésének első szakaszában — amely a helyzet feltárását, elemzését tűzte ki célul — hét, a második munkafázisban — amely a részletesebb javaslatok kidolgozását szolgálta — nyolc munkabizottságban mintegy 200 tudós, kutató, kutatásszervező, s a tudomány eredményeit felhasználó állami és pártvezető vett részt. E munkabizottságok a tudománypolitika, a kutatások irányításának egy-egy fontos részkérdésével foglalkoztak, — mint például a kutatási bázis és annak struktúrája, a káderproblémák és a tudományos minősítés helyzete, a nemzetközi tudományos kapcsolatok, a társadalomtudományok sajátos kérdései.

Fontos jelenségként értékeljük, hogy mindazok, akiket közreműködésre kértünk fel tudománypolitikánk formálásában, szívesen, lelkiismeretesen segítettek. A Központi Bizottság részéről ezúton is köszönetet mondunk önként vállalt, odaadóan végzett munkájukért.

Az egyes munkabizottságok által kialakított helyzetelemzést és javaslatokat több ezren ismerték meg a munka során. Megvitatták azokat a kutatótevékenységgel foglalkozó intézmények vezetői és pártszervezetei is. A viták-ban számos új gondolat, javaslat, kritikai észrevétel vetődött fel, amelyek megfelelő módon tükröződnek előterjesztésünkben.

Az előkészítő munka során több fontos kérdés éles vita tárgyát képezte. Példaként célszerű közülük néhányat külön is megemlíteni:

a) Vita folyt — és részben folyik ma is — arról, hogyan ítélhető meg a felszabadulás után létrehozott tudományos bázisunk szervezete. Helyes volt-e önálló kutatóintézetek hálózatának kiépítése, nem lett volna-e célravezetőbb, ha az egyetemeken és nagyüzemek keretében építjük fel tudományos kutatóhelyeinket?

Abban szinte egységes a vélemény, hogy az 1950-es évek első felében tapasztalható erőteljes autarkikus törekvésekkel összefüggésben nem a leggazdaságosabb útját követtük hazai tudományos bázisunk létrehozásának.

Ha újra kezdenénk, például, valószínűleg nem javasolnánk egyetlen, nagy létszámú Irodalomtudományi Intézet alapítását, hanem — egy kisebb intézet mellett — négy-öt egyetemi irodalmi tanszék erőteljes fejlesztését kezdeményeznénk. A Központi Kémiai Kutató Intézet szervesebb egységben épülhetett volna és működhetne az ELTE Természettudományi Karával. A Vasipari Kutató Intézet talán eredményesebben, a gyakorlati igényekhez jobban igazodva dolgozhatna valamelyik kohászati nagyüzem szervezetében, és valószínűleg nem építenénk Bányászati Kutató Intézetet sem a Rózsadombon.

Ma már tudomásul kell venni az adott tudományos bázis létezését. A kutatásnak, a tudomány művelésének nem kedvez a drasztikus átszervezés. Ezért az arányok módosítását, a struktúrának, a szerkezetnek az igényekhez igazodó, fokozatos átalakítását tervezzük.

Úgy látjuk, hogy az egész bázison belül az egyetemi kutatások arányának növelését nemcsak racionális, anyagi okok indokolják. Az egyetemi ifjúságot mindenekelőtt az az oktató vonzza, aki módszeresen tart előadásokat, van készsége a nevelő munkához, de van tudományos produktuma, hitele is. Hogy a tudomány művelése általános igény lehessen az egyetemi oktatókkal szemben, ahhoz a jelenleginél jelentősen kedvezőbb feltételeket kell teremtenünk, s fokozatosan növelni kell az egyetemi oktatók kutatásra fordít-

Digitized by Google

ható munkaidejének arányát is. De az intézetekkel kialakítandó verseny, a tudományos kontroll, a tudományos élet szellemi körforgása, vérkeringése is megköveteli az egyetemek tudományos rangjának emelését. Fokozatosan létre kell hozni az intézeti-egyetemi közös munkacsoportokat is, elsősorban olyan kutatási témákban, amelyek a szakterület centrális kérdéseit érintik.

Az üzemi kutató-fejlesztő részlegek gyorsított ütemű fejlesztésére — saját kedvező, múltbeli tapasztalataink mellett — nemzetközi példák is buzdítanak. Azt tapasztaljuk, hogy ahol komplex egységben folyik a kutatás, a tervezés és a termelés, ott kevesebb a gond a kutatás eredményeinek gyakorlati hasznosításával, s jelentősen rövidebb idő szükséges ahhoz, hogy a kutatás eredményei termékekben, anyagi javakban öltsenek testet.

b) A Központi Bizottság mai ülését megelőző vitákban egymástól élesen különböző nézetek csaptak össze az Akadémia helyének, szerepének, szervezetének, jövőjének kérdéseiről is. Elhangzottak olyan javaslatok, hogy az akadémiai kutató intézmények igazgatását vegyék át a szakminisztériumok, illetve a Művelődésügyi Minisztérium, és a mi akadémiánk is amolyan kutatóhelyekkel nem rendelkező szellemi központ, francia típusú akadémia legyen; más vélemények szerint pedig szinte semmi módosításra nincs szükség a jelenlegi helyzeten, szervezeten.

Az előterjesztésben ezzel kapcsolatban szereplő javaslatainkat — amelyek a tudományos testületek és a szakigazgatás feladatainak szétválasztását célozzák — szintén széles körben megvitattuk. Az itt javasolt megoldás elvei szerepeltek a kutatóintézetek vitáiban, az Akadémia elnökségének napirendjén, érintették azokat az Akadémia közgyűlésének hozzászólói is. A vitában részt vevők túlnyomó része, különösen a kutatóintézeti kollektívák, pártszervezetek többsége helyesli javaslatainkat. Kifejezésre jut ebben az az igény, hogy a tudományos testületek valóban az általuk legeredményesebben végezhető, tudományos koncepciók alakítására irányuló, javaslattevő, véleményező, elbíráló feladatokkal foglalkozzanak, a szakigazgatás pedig — állami felelősséggel — gondoskodjék a ma már mintegy 700 milliós évi költséggel dolgozó akadémiai kutatási intézmények munkájának — a társadalmi szükségletekkel összhangban álló — irányításáról, jelentősen növelve a kutatóhelyek önállóságát. A vita a részletkérdésekben persze tovább folyik, s jelenleg akörül összpontosul, hogy milyen legyen a tudományos testületek és a szakigazgatás viszonya. Vannak, akik — nem teljesen alaptalanul — garanciákat kívánnak, nehogy a szakigazgatás elbürokratizálódjék. Jogos az igény — s ez általános politikánknak is megfelel —, hogy a tudományos testületek demokratikus ellenőrzési, bírálati jogát biztosítani kell a szakigazgatás felett. De az alapvető kérdésben, az Akadémia reformjának időszerűségében, a testületi és az intézményi irányítási feladatok megosztásának szükségességében a politikai döntéshez megértek a feltételek.

c) Erőteljesen eltérő nézetek fogalmazódtak meg a társadalomtudományok pártirányításának kérdéseiről folyó vitákban is. Voltak, akik egészen közvetlen, témákra, intézményekre szóló, direkt pártirányítást, az egyes szaktudományok belső kérdéseit, következtetéseit is érintő pártállásfoglalásokat igényeltek. Mások javaslatai viszont a pártirányításban csak a közvetett, szinte láthatatlan befolyásolást tartották helyesnek.

A vitákban az a nézet nyert megerősítést, hogy a pártirányítás jelenlegi tartalma és formája a helyes, azt kell következetesebben, elvszerűbben, eredményesebben alkalmazni a jövőben is. A pártszervek a legfontosabb társadalmi igények megfogalmazásával, kellően előkészített ideológiai állásfoglalásaikkal, a társadalmi, politikai gyakorlat szempontjából legfőbb tudományágak ideológiai-politikai problémáinak elemzésével, gondos kádermunkával irányítsák és segítsék a társadalomtudományokat.

Az előkészítő vitákban felszínre került, megfogalmazódott több más, fontos kérdés is, és ezt önmagában is hasznos eredménynek lehet tekinteni. Ala-

Digitized by Google

kuló javaslataink már az előkészítés szakaszában hatottak a tudományos életre, a kutatómunka irányítására. Egy-egy részkérdésről születtek részletes és konkrét javaslatokat is tartalmazó tanulmányok, amelyeket a most létesülő Tudománypolitikai Bizottság, az Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság figyelmébe ajánljuk.

Az elmúlt évben az előkészítés közben tovább javult a tudományos közélet légköre. Megnőtt az érdeklődés a közös és általános problémák iránt. Tudományos értelmiségünk aktivizálódott, részt kért és kapott tudománypolitikánk alakításában. A Központi Bizottság állásfoglalását nagy várakozás előzi meg, s az — a tudományos dolgozók széles közvéleménye szerint — jelentős hatással lehet majd egész tudományos életünkre.

II

A Központi Bizottság ülésén indokolt néhány olyan fontos elvi kérdéssel is foglalkozni, amelyek tudományos közéletünkben jelen vannak, s amelyek szorosan összefüggnek a tudományok belső, lényegi problémáival:

a) Tudományos világnézetünk az anyagi világ egységéből indul ki, a világ megismerését és megváltoztatását egységes folyamatnak tekinti. Ezért nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a természettudományok és a társadalomtudományok, vagy másképpen fogalmazva a nem „ideológikus" és „ideológikus" tudományok között kínai falat emelnek.

Merev határok vonása egyes tudományágak, a természet- és társadalomtudományok között nemcsak elvi és világnézeti szempontból helytelen, hanem a tudomány fejlődése szempontjából is káros. Hiszen közismert, hogy a tudományágak közötti merev válaszfalak leomlóban vannak, a tudományok ma éppen a határterületeken fejlődnek a leggyorsabban és itt születnek leginkább új tudományos eredmények.

Ezért a tudományirányításnak is ösztönöznie kell a tudományok egymásrahatását, az egyes tudományterületek közötti kapcsolatokat. Gondoskodni kell arról, hogy a különböző tudományágak kutatói és alkalmazói egymással állandó kapcsolatban legyenek, értsék egymás nyelvét, problémáit, célkitűzéseit. A tudományok változó világa, az azon belül végbemenő differenciálódás és integráció, a természetben és társadalomban felismert új jelenségek elméleti általánosítása megnöveli a filozófiai kutatások jelentőségét is, hiszen egyre bonyolultabb és szélesebb ismerethalmazt kell mind mélyebben számbavenni, osztályozni, szintetizálni.

Mindezek előrebocsátásával ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy sem a marxizmus—leninizmus térhódítását, sem a tudományok fejlődését nem szolgálták az olyan vulgarizáló álláspontok, amelyek a marxizmus—leninizmus tételeit és módszereit mechanikusan próbálták alkalmazni a kutatásban. A marxizmus—leninizmus világnézete természetesen hozzásegíti a kutatót a világ dolgainak, társadalmunk életének jobb megértéséhez, megismerteti vele az anyagi világ fejlődésének legáltalánosabb törvényeit. Helytelen lenne azonban az olyan, ma már egyre ritkább felfogás, hogy a dialektika törvényeinek elsajátításával a tudományos dolgozó már automatikusan, már egymagában olyan recepttel rendelkezik, amelynek segítségével például hatékonyabban gyógyítja a rákot, vagy jobb fémötvözetekre bukkanhat.

Hibás volt az a szemlélet is, amely egész tudományágakat, illetve objektív jelenségeket összegező tudományos megállapításokat ideológiailag károsnak minősített. Így került a „burzsoá tudományok" listájára a kibernetika, a szociológia, s javarészt a pszichológia. Így minősültek reakciósnak a Mendel—Morgan-féle tárgyszerű kísérletek. Persze, a természettudományok által feltárt

Digitized by Google

természeti tényekből, jelenségekből el lehet jutni antimarxista ideológiai következtetésekhez is, de ez sem semmisíti meg a kutatások tényeket rögzítő, objektív értékeit.

A kutatások által feltárt objektív tények és az ebből levonható következtetések szempontjából még az egyes társadalomtudományi ágak között is különbséget kell tenni. Teoretikusan hibás szemléletű művekben is találkozhatunk olyan részeredményekkel, egyes jelenségekre vagy folyamatokra vonatkozó megállapításokkal, amelyek önmagukban teljesen hitelesek, s amelyeket fel lehet használni. Érdemes arra is gondolni, hogy az egyes társadalomtudományi ágakban — bár mindig jelen vannak — az ideológiai mozzanatok jelentősége más és más arányú. Például a filozófiában az ideológiai elem nyilvánvalóan sokkal erőteljesebben jelentkezik, mint a nyelvtudományokban, vagy a régészeti feltárások során.

b) Előterjesztésünkben nem véletlenül foglalnak el fontos helyet a társadalomtudományok kérdései. A társadalomtudományok jelentősége objektív okok miatt világszerte nő. Egyrészt azért, mert korunkban, a szocialista és kommunista társadalom felépítése során a gyakorlati kérdések tömegére kell tudományos választ, megoldást kidolgozni, másrészt azért, mert a technikai, gazdasági fejlődés sorra vet fel olyan új társadalmi, emberi problémákat, amelyekre a jelen nemzedéknek kell megtalálnia a választ. Ez utóbbi igényt a tőkés társadalmat védelmező polgári ideológusok is felismerték, s igyekeznek a tudományt is felhasználni saját céljaik érdekében.

A társadalomtudományok jelentőségét felismerték a haladó természettudósok is, mert az emberiség csak a megfelelő társadalmi feltételek segítségével tudja a tudományos és technikai forradalmak vívmányait a maga hasznára fordítani, illetve a technikai fejlődésből adódó veszélyeket tudatos társadalmi összefogással elkerülni. Amikor tehát előterjesztésünkben hangsúlyozzuk a társadalomtudományok jelentőségét, annak alapja éppen az a felismerés, hogy a társadalomnak kell megteremtenie a kedvező feltételeket a tudomány fejlődése és alkalmazása számára. Figyelembe kell venni azt is, hogy a társadalomtudományok esetében alapvetően mások a feltételek a más társadalmi rendszerű országokban elért eredmények átvételére, esetleg felhasználására, mint a műszaki- agrár- vagy természettudományok területén: tudományos világnézetünk éles kritikai szemléletet, a nem marxista nézetekkel szembeni lankadatlan elvi vitát, polémiát követel meg a társadalomtudományok művelőitől.

c) A marxista—leninista társadalomtudományok jelentőségéről szólva külön is ki kell térni arra, hogy milyen álláspontot javaslunk elfogadni a „többféle marxizmus" kérdésében, a marxizmus úgynevezett pluralizmusáról folyó vitával kapcsolatban. Előterjesztésünk határozottan állást foglal a marxizmus pluralista felfogásával szemben. A marxizmus pluralizálása revizionista nézet, amely a munkásmozgalom adott helyzetéből, a pártok közötti vitákból azt a hamis általánosítást vonja le, hogy tulajdonképpen nem egy marxizmus van, hanem több, s a munkásmozgalmon belüli viták a „különböző marxizmusok" között folynak. A pluralizmus hívei egyben tudománytalan álláspontot is képviselnek: nézeteik tudományos értékeket, igazságokat, törvényeket tesznek viszonylagossá.

A maxizmus pluralizálásának tendenciája elvétve egyes hazai tudományos műhelyekben is jelentkezett. Nálunk sajátos helyzet alakult ki: lényegében minden társadalomtudományi koncepció a marxizmus nevében lép fel, s ezért úgy tűnik, mintha a társadalomtudományokban minden vita a marxizmuson belül folyna. A valóságban azonban különféle koncepciók, elképzelések keverednek: olyanok, amelyek csak külsőleg öltik magukra a marxizmus köntösét, olyanok, amelyekben marxista és nem marxista elemek ellentmondásosan vannak jelen és olyanok, amelyek lényegében marxista alapon állnak, de az élet által felvetett új problémák marxista megoldását nem képesek nyomban megtalálni. Ezeknek egyidejű létezését tükrözi — s tegyük mindjárt hozzá;

Digitized by Google

hamisan — a marxizmus pluralizálásának gondolata. Akik a pluralizmus mellett érvelnek, helyesen érzékelik, hogy ma még Magyarországon a marxizmusnak nincs monopolhelyzete, csupán hegemóniája, de helytelenül — s politikai célzatában elfogadhatatlanul — nevezik ezt a marxizmus pluralizmusának.

Ez a felfogás bizonyos fokig rokon azzal a korábbi szektás koncepcióval, amely marxistának volt hajlandó elismerni sok mindent — ami valójában nem volt az, csak annak nevezte magát — csak azért, hogy bizonyítsa azt a megalapozatlan tételt, miszerint az ideológiai életben a marxizmus monopolhelyzetet ért el.

A pluralista marxizmus koncepciója fából vaskarika, éppen olyan képtelenség, mintha a szabadesésnek többféle törvényéről beszélnénk. Mint ahogyan egy kérdésben érvényes tudományos igazság csak egy van, csak egy valóban tudományos világnézet létezhet.

Amikor elítéljük a marxizmus pluralizálásának koncepcióját, ügyelnünk kell arra, nehogy politikai vagy ideológiai gyanúfelhőbe burkoljuk azokat, akik marxista alapon keresik az újat, hiszen ezzel az ideológiai munkát, a tudományos gondolkodást bénítanánk meg. A marxizmust nem dogmák gyűjteményének tekintjük, hanem élő tudománynak, amely követni tudja a világ változásait, s képes felelni korunk kérdéseire. Ezért támogatjuk azokat a kutatásokat, amelyek a marxizmus—leninizmus talaján bátran, új módon foglalkoznak az új kérdésekkel, s különböző oldalakról közelítve meg a problémákat, keresik a tudományos választ. Ezért bátorítjuk a marxizmus talaján álló álláspontok közötti vitákat is, hiszen az igazsághoz viták nélkül nem lehet eljutni. A pluralizmus elvetése nem azonos a viták elvetésével, de állandó igény a vitázók felé: a marxizmus alapján, annak igényével gondolkodjanak.

d) A társadalomtudományok sajátos problémáiról szólva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy amint a revizionizmus veszélyét nem könnyű leküzdeni, éppúgy nehéz leküzdeni — s nem küzdöttük le, talán nem is lehet végérvényesen megszüntetni — a dogmatizmus veszélyét.

A dogmák általában úgy keletkeznek, hogy egy meghatározott időszakban érvényes társadalmi igazság megmerevedik, mert nem szembesítik a változó valósággal, s így a fejlődés elősegítőjéből annak gátjává válik. S a mindent relatívvá tevő, mindent kikezdő revizionista veszélynek mintegy a visszájaként folytonosan jelentkezik egy olyan felfogás, amely az ideológiai munkával szemben szinte egyetlen követelményt támaszt: a marxizmus apológiáját, a valóság elmélyült, gondos marxista elemezése helyett az egyszer megtörtént kinyilatkoztatások védelmét. Így válik a tegnapi igazság mára dogmává, s ha nem vigyázunk rá, így születik újra meg újra a dogmatizmus.

Ha megfeledkeznénk erről a veszélyről, ha nem küzdenénk magunkban is tudatosan ellene: gátját szabnánk annak, hogy a marxizmus—leninizmust élő tudományként adjuk át a következő nemzedéknek, megnehezítenénk tudományos világnézetünk, elméletünk világméretekben való térhódítását.

A mai ifjú nemzedék szigorú és igényes az elméleti tételekkel szemben. Talán a mi nemzedékünknél kevesebb élményszerű kötődése van elméletünkhöz, nem élte át a nagy társadalmi összeütközések korát, nem szerzett olyan, az egész életre kiható élményeket, amelyek érzelmileg is a szocializmus eszmevilágához kötnék. Mi elméletünk szellemében híven, s nagyon helyesen, arra igyekeztünk nevelni ezt az ifjúságot, hogy forradalmár módra, bátran, bírálón, semmi hamis tekintélyt el nem fogadva nézze, s törekedjen megváltoztatni a körülötte levő valóságot. Úgy kell továbbadnunk ifjúságunknak elméletünket, hogy érezze: a tudományos szocalizmussal olyan eszközt kap tőlünk, amely alkalmas a mai világ további formálásához.

Digitized by Google

III

Nem tartjuk szükségesnek az előterjesztésben szereplő minden tudománypolitikai elv részletes kfejtését, s ezért csak néhány fontosabbnak ítélt problémát emelünk ki.

a) A dogmatizmussal és a revizionizmussal vívott, kiélezett harc új feltételeket teremtett a tudományos munka számára, elsősorban a társadalomtudományok területén.

Megszűnt az a szellemi gúlarendszer, amely csak a csúcson tette lehetővé a tudományos igazság megnyilatkozását, amikor csak vezetők fogalmazhatták meg a társadalomtudományokra érvényes igazságokat, és az igazság kimondása nem a tényleges tudományos termőtalajjal, hanem funkciókkal függött össze.

Pártunk szakított a kinyilatkoztatásokkal az elméletben, s az adminisztratív módszerekkel az irányításban. Elvi, objektív szellemű, türelmes irányítás jellemzi azt a gyakorlatot, amelyet a tudománypolitikában több mint egy évtizede növekvő tudatossággal követünk.

Mindenekelőtt tisztázni kellett a szocialista hatalom és a tudomány, általában az alkotók viszonyát. Ellenségeink — látva az e téren is végbement gyors konszolidációt, valamint azt, hogy szellemi közéletünk a legkritikusabb nemzetközi helyzetben is kiegyensúlyozott marad — nem tudnak vagy akarnak másra gondolni, mint arra, hogy hallgatólagos megegyezés van a hatalom és az alkotó értelmiség, a tudósok között: az államhatalom anyagi és más eszközökkel támogatja a kutatást, a tudósok pedig ennek fejében nem támadják az államhatalmat, sőt egyes kérdések megoldásához segítséget is nyújtanak. Ez az elképzelés abból indul ki, hogy a tudomány és a szocialista állam két külön, egymástól független „hatalom", s a kettő között, kölcsönös érdekek alapján, valamiféle üzleti viszony jön létre.

A mi véleményünk szerint a szocialista állam és a tudomány kapcsolata nem lehet „üzletszerű", noha e kapcsolatban kétségtelenül szerepet játszanak anyagi tényezők is. A mi struktúránkban az állam, a társadalom és a tudomány kapcsolata csak akkor értelmezhető helyesen, ha közös alapból indulunk ki: a szocialista társadalom, a szocialista állam és a tudomány végső soron közös érdekeiből. Ezeknek a közös érdekeknek az alapján működik közre a tudomány a társadalmi igények és szükségletek feltárásában, ezeket az igényeket és szükségleteket helyezi el a párt- és állami vezetés az adott lehetőségek koordináta rendszerében, összefüggései közt, s fogalmazza meg a tudomány számára a társadalom kívánságait. Ebben a struktúrában nem két autonóm, független erő üzletkötéséről van szó, hanem a közös ügyért folyó, közös munkáról.

A politika és a tudomány belső törvényei, módszerei természetesen nagyon sok eltérést mutatnak, de a szocializmusban társadalmi kötöttségük közös, s ez a kiindulási pont.

Szóljunk itt néhány szót a tudósok és a politika viszonyáról is. Tisztában vagyunk persze azzal, hogy mindenkire érvényes, általános modellről nem lehet beszélni: a tudósok között vannak hidrogénbombával fenyegetőző Tellerek és vannak a békéért küzdő Joliot-Curiek. De mindjárt hadd tegyük hozzá: ha nem is tudjuk statisztikailag bizonyítani, az igazi tudósok túlnyomó többsége közelebb áll az utóbbihoz, mint az előbbihez.

Nyilvánvaló megállapítás ez mindenki számára, aki számbaveszi azt az erőfeszítést, amelyet a világ tudósai a békéért folytatott harcban ma is kifejtenek. A béke-világmozgalom ezt ugyanúgy tanúsítja, mint azoknak a tudó-

Digitized by Google

soknak az akciói, akik a fegyverkezési verseny, a harmadik világgal szemben folytatott imperialista politika ellen lépnek fel. Az is érthető, hogy a haladó eszmékért, a reakció ellen folyó harcban a tőkésországokban a természettudományok képviselői vállalják a nagyobbik részt. Az ideológiailag kötöttebb, a burzsoázia érdekeit közvetlenül kifejező társadalomtudományokban tarkább a kép, bár ez is előnyösen változik. Több helyen még azok az egyetemi tanszékek is, amelyeket elsősorban a marxizmus elleni ideológiai harc céljából hoztak létre, az azokhoz tartozó fiatal oktatók és hallgatók, a tudományos értelmiség megmozdulásainak, az úgynevezett „új baloldal" központjaivá válnak.

Mi lehet az oka ennek a jelenségnek, hogyan lehet megmagyarázni azt, hogy a kapitalizmusban sokféle módon — anyagilag mindenképpen — elkényeztetett tudományos értelmiség a progresszív, a haladó társadalmi eszmékhez vonzódik, hogy — nélkülözhetetlenségüket felhasználva — egy részük olyan akciókra is vállalkozik, amelyek más értelmiségi rétegekre és társadalmi erőkre is mozgósítóan hatnak?

E problémákról szólott már Lenin is, amikor rámutatott a marxista gondolat vonzó erejére. A burzsoá társadalom tudósát más motívumok közelítik a társadalmi haladás és a forradalom eszméihez, mint a munkásmozgalomban felnőtt, az elnyomás és a kizsákmányolás iskoláját megjárt forradalmárt. A tudós alapélménye a kapitalista rendszerrel kapcsolatban nem annyira annak igazságtalansága, hanem sokkalta inkább értelmetlensége, ésszerűtlensége. Az igazi tudós egész tevékenységét az a törekvés hatja át, hogy a tudomány eszközeivel, az alkotó eleme erejével az ember, az értelmes emberi célok szolgálatába állítsa a természetet, a valóság törvényszerűségeit. Számára a kapitalisták önös érdekei szerint irányított társadalom a maga emberellenes, kiszámíthatatlan, anarchikus, agresszív természetével nem vonzó, annál kevésbé, mivel ez a társadalom egyre inkább nemcsak ellenőrizni kívánja tevékenységét, hanem őt magát is eszközzé fokozza le. Példaként említhetjük erre az olyan eljárásokat, mint az Oppenheimer-per, a haladó amerikai atomtudósok ellen indított boszorkányüldözés.

A szocializmus győzelme után abból lehet és kell kiindulni, hogy a tudós — tudományos beállítottsága miatt — általában rokonszenvezik a szocialista rendszerrel, mint olyan társadalommal, amelynek koncepciója, alaptermészete az értelemre épül és célja az ember szolgálata. A marxizmus—leninizmus elfogadtatása a tudósokkal nagyrészt azon múlik, hogy sikerül-e meghirdetett elveinkkel és egyre inkább persze gyakorlatunkkal is bizonyítani: tudományosan megalapozott úton haladunk, szigorúan ésszerű ismérvek szerint járunk el. A tudós személye iránt tanúsított figyelem, türelem, megbecsülés fontos előfeltétel; de csak akkor válik befolyásunk igazán hatékonnyá, ha túl a személyes törődésen, ügyünk részesévé tudjuk tenni a tudóst, mint tudóst; ha úgy érzi, hogy a társadalom alakításában — szellemüket, a lényeget nézve — ugyanazok, vagy hasonlóak a módszereink, mint amilyenekkel ő igyekszik feltárni a maga szakterületén az igazságot, átalakítani a világot.

Viszonyunk a tudósokhoz elvi és nem taktikai viszony, s aki nem így gondolkodik és cselekszik — úgy véljük — nem a párt szellemében jár el. A Magyar Tudományos Akadémián szerzett tapasztalataink is tanúsítják, hogy nagyon széles az érintkezési felület: a tudósok java nagy érdeklődéssel és hivatásához méltó kritikai igényességgel figyeli a társadalmi folyamatokat, és őszintén hajlandó közreműködni ott, ahol még elmaradás érezhető.

Igaz persze az is, hogy a tudós, aki — a tudományban elengedhetetlen és nagyfokú szakosodás miatt — hozzászokott ahhoz, hogy szigorúan körülhatárolt jelenségekkel foglalkozzék, többnyire laboratóriumi feltételek között végrehajtható kísérletekkel ellenőrizze hipotéziseit, elképzeléseit, hajlamos arra, hogy a politikával, a társadalomépítés gyakorlatával szemben hasonló követelményeket állítson, illetve elvont igényekkel közeledjen a társadalmi kérdésekhez. A politikai élet összetettsége, komplexitása — mondjuk így — so-

Digitized by Google

kaknak valami összevisszaságnak tűnik; a kikerülhetetlen taktikai szempontokat sokan nem fogadják el, szűklátókörű gyakorlatiasságot sejtenek ott is, ahol egyszerűen az adottságok korlátairól és a társadalom iránti felelősségről van szó.

Mindezek arra figyelmeztetnek, hogy a politikai gyakorlat elvi indokait jobban világítsuk meg a tudósok előtt; nem másítják azonban meg azt a tényt, hogy a „tudósok világa" a szocializmussal és a szocialista politikával belső összhangban van, hogy a tudományos értelmiség — hadd mondjuk így — predesztinálva van arra, hogy befogadja eszméinket. Ezt ezért is érdemes aláhúzni, mert válasz azok aggályaira, akik a tudományos monopóliumok elleni harcunktól, a vitákat serkentő tudománypolitikától féltik a párt, a szocializmus befolyását ezen a területen. A helyzet éppen fordított: a tudományosság, amelynek feltétlen tartozéka a szabad tudományos vita, az egyik legerősebb kapocs a szocialista politika és a tudósok között.

b) Előterjesztésünkön végigvonul az a törekvés, hogy fokozzuk a tudományok társadalmi hasznosságát, s hogy a tudományos kutatásoknak fokozottabb mértékben kell igazodniok a társadalmi igényekhez: közvetlenül is szolgálniok kell a népgazdaság, a szocialista kultúra, az oktatásügy és az egészségügy fejlesztését.

A világgazdaságban végbemenő rohamos technikai, technológiai fejlődés a mi gazdasági életünkben is parancsolóan írja elő az új és új tudományos eredményekre való támaszkodást, mind a közvetlen termelési szférában, mind az ehhez kapcsolódó tevékenységi körökben. Lehet és kell is vitatkozni azon, hogy miként értelmezzük a különböző tudományágak termelőerővé válásának folyamatát, tendenciáját. Az azonban vitathatatlan, hogy ez valóságos tendencia, s a tudomány eredményeinek lebecsülése vagy mellőzése súlyos károkat okozhat népgazdaságunknak. Amikor az irányítás figyelmét nyomatékosan felhívjuk a tudományok társadalmi hasznosságának fokozására, akkor azt kívánjuk szorgalmazni, hogy az irányító szervek az eddiginél hatékonyabb kapcsolatot építsenek ki a tudományos műhelyekkel, pontosabban fogalmazzák meg a társadalom, a gazdaság, az ipar igényeit, hozzák közelebb egymáshoz az elméletet, a kutatást és a gyakorlatot. Ha ezt nem tesszük meg, egy nap arra ébredünk, hogy kínosan lemaradtunk a nemzetközi versenyben, s ezt a lemaradást nem lehet egykönnyen behozni.

Azt is tudjuk azonban, hogy minden helyes elv, ha szűklátókörűen értelmezzük, visszájára fordulhat. Így van ez a tudományos kutatások esetében is. A tarsadalmi hasznosság nem mindig jelentkezik közvetlen gazdasági haszon formájában. Különösen érvényes ez az alapkutatásokra, amelyek eredményei rendszerint nem használhatók fel közvetlenül, mégis nélkülözhetetlenek a jövő megalapozása szempontjából. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy egy-egy tudományos sikerhez esetenként eredménytelen kísérletek sorozatán keresztül vezet az út. Ezért a prakticizmus, a szűklátókörűség, a türelmetlenség jóvátehetetlen károkat okozhat.

c) Tudománypolitikai elveink közül külön is ki szeretnénk emelni a nemzetközi együttműködés szükségességét. Aligha túlzás, ha azt mondjuk, hogy az ötvenes évek elején a nemzeti autarkiára való törekvés az egyes szocialista országokban tulajdonképpen azt a célt tűzte ki, hogy valamennyi tudományágban egyenletesen fejlődjünk fel az európai, illetőleg a világszínvonalra. Hasonló célokat ma már ésszerűtlennek tekint programjában egy olyan nagy és fejlett ország kommunista pártja is, mint a Francia Kommunista Párt. Az autarkiára való törekvés a szocialista országok között semmilyen lényeges integrációs, együttműködési, összefogási lehetőséget nem vett figyelembe, s lényegében irreális, nacionalista elképzelésekből fakadt.

Ma már egyre többen látják, hogy a szocialista együttműködés, integráció — a sajátos nemzeti igények és a független nemzetgazdaság tiszteletben tartása mellett — létkérdése a szocialista tábornak, nemzeti fejlődésünknek, döntő

Digitized by Google

feltétele az életszínvonal emelésének és a védelmi erő fokozásának. A szocialista országok közötti tudományos együttműködés eredményei ismeretesek és igen jelentősek. Ennek ellenére is azt kell megállapítani, hogy elmaradtunk az igényektől, és a tudományos integráció terén még csak a kezdeti lépéseknél tartunk. Ahhoz azonban, hogy a magunk erejével minél hatékonyabban járuljunk hozzá a reális és nem utópisztikus integrációhoz, szükség van álláspontunk világos kifejtésére és arra, hogy a testvéri országokkal — mindenekelőtt a Szovjetunióval — a további munkát, a fejlődés irányát és módszereit meghatározó megfelelő megegyezésre jussunk.

Ha a statisztikákat nézzük, azt állapíthatjuk meg, hogy Magyarország és a többi szocialista ország nemzeti jövedelmüknek közel akkora hányadát fordítják kutatásra és fejlesztésre, mint a fejlett tőkésországok. Egyik-másik szocialista ország e célra fordítható anyagi eszközei — ezen országok méretei, a nemzeti jövedelem alacsonyabb volta miatt — persze jelentősen kisebbek. Ezt a hátrányt kell hatékony, erőinket megsokszorozó együttműködéssel kiegyensúlyozni.

Az utóbbi években fokozódott, egyre határozottabbá vált a tudományos kutatások területén is a nemzetközi együttműködés objektív szükségszerűségének felismerése, s ma határozott a törekvés a közös munkára, a kooperációra, a szocialista tudományos integrációra. Az együttműködés és munkamegosztás konkrét megvalósításáig azonban még számos gyakorlati korlátot kell ledöntenünk.

A szocialista országok tudományos együttműködésében, az integráció megvalósításában alapvetően a Szovjetunióval való együttműködésre, a szovjet tudomány és technika eredményeinek átvételére kell építenünk. Hazai tudományos életünk számára felbecsülhetetlen jelentősége van annak, hogy a fejlett tudományos bázissal bíró Szovjetunió eredményeire támaszkodhatunk.

d) Tudománypolitikánk fontos eleme a tudomány szabadságának kérdése a szocialista társadalomban. Mi azon az álláspontón vagyunk — s ez az álláspont érvényesült az előterjesztés előkészítése közben is —, hogy a tudományos kutatás számára minden probléma és hipotézis szabad. Állami vagy párthatározattal nem lehet, nem szabad megakadályozni a tudóst abban, hogy hipotéziseket, elméleti következtetéseket alakítson ki, s azokat tudományos fórumok előtt megvitathassa. A tudományos munka szabadságának ez a biztosítéka a szocialista tudománypolitika szerves, kikapcsolhatatlan része.

Ugyanakkor meg kell mondanunk azt is, hogy a kutatások szabadságának vannak korlátai is. Korlátot jelentenek az anyagi lehetőségek. Elvben megvan ugyan bármelyik kutatónak a szabadsága különböző kísérletsorozatok végrehajtására, de a kísérleteknek a mindenkori anyagi feltételek korlátot szabhatnak. A társadalmat érintő „kísérletek" esetén pedig igen nagyfokú felelősséggel kell a kísérlet lehetőségéről is dönteni. Bár senkit sem lehet és kell saját elméleteinek végigondolásában megakadályozni, ezentúl sem fogunk fórumot, pubikációs lehetőséget biztosítani antiszocialista, antikommunista, népellenes elméleteknek. A szabadság feltétele a szabadságellenes nézetek korlátozása. A témaválasztásban nagy önállósággal bíró társadalomtudományi kutatások eredményei közlésének esetenként határt szabhat azok közlésre érettsége, s a publicitás szabályozását indokolhatják politikai megfontolások is.

Természetes, hogy a kiélezett osztályösszeütközések idején különbözött a maitól a tudományok, döntően a társadalomtudományok és a kutatás szabadságáról vallott nézetünk is. Tény az is, hogy a személyi kultusz évei nem kedveztek az alkotás szabadságát biztosító tudományos légkör megteremtésének. Az ellenforradalom, az azt megelőző és egy ideig követő eszmei zűrzavar is abnormális viszonyokat teremtett.

A szocialista rendszer és a munkásosztály pártja érdekelt abban, hogy a tudományok szabadon fejlődjenek. Ahogyan a munkásosztály tényleges hatalma egyre erősödik, szocialista rendszerünk egyre szilárdabb lesz, fejlődik

Digitized by Google

szocialista demokráciánk, gazdaságunk, ahogyan népünk életszínvonala növekszik, lehetővé válik, hogy az alkotó tudományos gondolatok megfogalmazásának és közlésének egyideig szükséges korlátait is csökkentsük.

e) A tudományok, a kutatómunka szabadságával szorosan összefügg a tudományos monopóliumokról vallott felfogásunk. A tudomány fejlődése szempontjából alapvető a tudományos álláspontok, hipotézisek megütközése, a közöttük — megfelelő feltételek mellett — folyó küzdelem az objektív valóság teljesebb, érvényesebb visszatükrözéséért, a feltárt összefüggések pontosabb kifejezéséért, megfogalmazásáért. Ennek lehetőségét zárják ki a tudomány területén jelentkező monopóliumok. A politikában annak idején jelentkező voluntarizmus és szubjektivizmus a tudományos életben is egyértelműen jelentkezett; s ha nem ügyelünk, jelentkezhet jelenleg is.

Mi tagadjuk a tudományos monopóliumok létjogosultságát: politikai, szervezeti és egyéb eszközökkel is fellépünk azok ellen. A tapasztalatok késztetnek bennünket erre.

Politikai, szervezeti befolyás, hatalom nélkül általában nem teremthető tudományos monopólium, olyan helyzet, amikor tudományos tények és érvek helyett más meggondolások dönthetnek tudományos kérdésekben. Éppen ezért kell fellépnünk, sokszor a párt célkitűzéseinek jegyében jóindulattal jelentkező, de azokat valójában kompromittáló törekvések ellen is. Úgy hisszük, elsősorban a pártszerveknek és az állami irányításnak kell gondoskodnia arról, hogy senki se kerülhessen a tudománynak és saját fejlődésének is ártó monopolhelyzetbe.

A tudományos monopóliumok elleni határozott fellépést megköveteli az a körülmény is, hogy anyagi eszközeink korlátai miatt nincs módunkban több hasonló profilú, jelentős tudományos intézményt fenntartani. Nem létesíthetünk és szerelhetünk fel — bármennyire is szeretnénk — például Debrecenben a Központi Fizikai Kutató Intézethez hasonló tematikájú és nagyságrendű intézetet.

Megengedhetetlen viszont, hogy nagy intézeteinknek a társadalom tulajdonát képező műszaki-technikai és egyéb felszereltsége elérhetetlen legyen szerényebb intézmények kutatói, egyetemi oktatók számára. Küzdenünk kell azért is, hogy egy-egy intézményen belül több tudományos iskola alakulhasson ki.

A jó értelemben vett tudományos iskolák nem képeznek, nem is képezhetnek monopóliumot. Az iskola-teremtő tudós nem korlátozza tanítványai, munkatársai fejlődését; nem szűkíti be érdeklődési területüket az őt személy szerint érdeklő problémakörre, hanem minden eszközzel elősegíti fejlődésüket, támogatja önálló kezdeményezésüket, igyekszik tévedésüket korrigálni; önbizalmat, perspektívát nyújt hosszadalmasabb, esetleg csak késve eredményt hozó munkáikhoz; megteremti számukra a tudományos viták elfogulatlan, elvszerű, szabad fórumát. Amiben vezető, amiben „mester", az elsősorban saját tudományos kutatási módszere, a problémák megközelítésének sajátos módja, a nagy kutatókra jellemző szerénység a valóság még nem ismert tartományaival szemben, bizalmatlanság a könnyen elért, tetszetős látszateredmények iránt.

f) Az utóbbi hónapokban — nem egyszer a monopóliumok elleni fellépéssel összekapcsolva — sajátos viták alakultak ki a kutatás koncentrációjának, összpontosításának kérdéséről is. Ma már alig van tudományos életünk területén olyan szervező, vezető, irányító tudós, aki tagadná, hogy csak akkor érhetünk el jelentősebb eredményeket a kutatásban, ha erőinket koncentráljuk, meghatározott célokra fogjuk össze. Vannak azonban, akik a koncentrációt egyoldalúan, sajátosan értelmezik. Különösen a múltban, az átlagosnál jóval kedvezőbb feltételekkel rendelkező néhány intézmény vezető tudósára gondolunk.

Azt valljuk, hogy elsősorban feladatokra, célokra és nem intézményekre kell koncentrálnunk erőinket. Fontos persze, hogy legyenek jelentős, jól felszerelt tudományos intézményeink. Ezek léte jogosult, lényeges, tényleges

Digitized by Google

társadalmi igényeket elégítenek ki. Arra vonatkozóan azonban, hogy a koncentráció nemcsak egy intézmény keretében valósítható meg, példa lehet egyes fejlett ipari országok gyakorlata, ahol nagy jelentőségű tudományos programokat nem egyszer több száz kutatóhely munkájának célra irányuló összehangolásával oldanak meg. Ilyen módon — sok száz kutatóhely és számos tudományág együttműködésével — valósult, valósul meg akár a szovjet, akár az amerikai űrkutatási program is. Ha hasonló nagyságrendű célokat nem tűzünk, nem is tűzhetünk ki a hazai kutatás elé, a módszer számunkra is tanulságos.

A tudományos kutatás részben káderképzés, mégpedig nemcsak kutatók, nanem a műszaki fejlődés új vívmányait a gyakorlatba átültető szakemberek képzése is. Ahhoz, hogy a világszínvonal élén haladó tudományos eredmények újdonságát felismerhessék, hazai alkalmazhatóságát, meghonosíthatóságának feltételeit megítélhessék, hogy a szocialista tudományos integrációba hatékonyan bekapcsolódhassunk, olyan tájékozott kutatókat kell kiképezni, akik otthonosan mozognak azokon a tudományterületeken is, amelyekben nagyobb arányú önálló kutatást nem tervezhetünk. Egy-egy jelentősebb licencia, szabadalom meggondolt vásárlásának, külföldi eredmény átvételének feltétele a gazdasági kérdésekben jártas szakember közreműködésén túl a tudományosan felkészült szakértők részvétele is.

g) Előterjesztésünk komoly figyelmet szentel a tudományos közélet, a tudományos káderképzés és minősítés, a kutatók cseréje, az utánpótlás és a vezetők kiválasztása kérdéseinek. Nagy jelentőségű a legmodernebb tudományos problémák iránt fogékony, azok megoldására felkészült fiatal kutatók és a nagy tapasztalatú, szintetizáló készségű idősebb tudósok együttműködésének biztosítása is. Mindezeket rendkívül fontos problémáknak tekintjük, s több megvalósításra váró javaslatot terjesztünk elő.

Emeljünk ki most mindössze kettőt közülük:

Tudományos életünkben nem kielégítő a gondolatok, az eredmények és kudarcok minősítése, nem elég nyílt, bátor, alkotó a kritikai közszellem. Úgyszólván hiányzik az alulról felfelé irányuló szakmai jellegű bírálat és nem ritka az egy szinten álló tudományos káderek között sem az udvarias, de elvtelen kölcsönösség. Mindez károsan befolyásolja a tudományos minősítés színvonalát is. A közéleti és kritikai szellem javítása alapvetően politikai feladat.

Káderpolitikánkra is kihat az, a tudományok fejlődésének sajátosságaival összefüggő változás, hogy korunk tudományát nem az egyedi teljesítmények határozzák meg, legalábbis nem úgy, mint a modern tudomány hőskorában. Kiemelkedő tehetségek persze ma is vannak, de ahhoz, hogy a tudomány valami jelentőset alkosson, jól szervezett és irányított, megfelelő feltételekkel ellátott kutató kollektívákra van szükség. Egy-egy nagy tudományos gondolat többnyire csak így, jól felkészült szakemberek, kutatók csoportjának együttes munkájával dolgozható ki. Ezért is növekszik a kutatások szervezésének, irányításának kérdéseivel foglalkozó, e téren speciális ismeretekkel rendelkező szakemberek szerepe.

IV

Végül, de nem utolsósorban szólni kell a párt- és az állami vezetés tudománypolitikai és tudományszervező feladatainak néhány kérdéséről.

A tudománypolitikai irányítás kiterjed a tudományos kutatások céljainak és irányának meghatározására, a kutatási szektorok, részterületek arányos fejlődésének biztosítására; a nemzeti jövedelem kutatási célokra fordít-

Digitized by Google

ható arányának megállapítására; a kutatóhelyek célirányos telepítésére; a kutatómunka és a kutatók védelmére, a szakemberképzés és továbbképzés tervezésére; a megfelelő szervezetek és intézmények létrehozására; a nemzetközi tudományos munkamegosztásban való részvétel mértékének meghatározására és más hasonló fontos feladatokra. Az irányítás lényegileg a tudományfejlesztési koncepciók, elképzelések meghatározásával és az eszközök, módszerek kialakításával formálja a tudományos életet. Mint az eddig elmondottakból is kitűnt, ezt az irányítási munkát a megfelelő tudományos testületek problémákat feltáró, elemző, kérdést felvető munkája nélkül az illetékes állami szervek nem végezhetik el, s az irányítás általános elveit enélkül az arra hivatott pártszervek sem adhatják meg. Tehát nem arról van szó, hogy vannak feladatot adók: ezek a politikai szervek, és vannak a végrehajtók: ezek a tudományos dolgozók. Maguknak a feladatoknak a megjelölésében is, — úgy gondoljuk — jelen kell lenniök a tudományok képviselőinek.

A feladatkijelölést célzó elemzések az irányító szervek, s végső fokon a párt munkájában összetalálkoznak a sokoldalúan ismert társadalmi-gazdasági igényekkel, az anyagi lehetőségekkel, nem utolsó sorban pedig a tudományok fejlődéséből adódó belső követelményekkel, s így kerülhet sor a pontosabb, reális tudományos feladatkijelölésre. Ez az irányítási szisztéma rugalmas: lehetővé teszi a társadalom részéről érkező, néha merőben új igények közvetítését a tudomány felé, s a tudományos műhelyek olyan szabad kutatási tevékenységét is, amely nem jár feltétlenül azonnali társadalmi hasznossággal. Tehát ez az irányítási módszer, ha jól alkalmazzák, érvényesíti a társadalom igényét a tudomány iránt, s a tudomány igényét az önállóságra, amely nem öncélú, nem független a társadalomtól. Biztosítja továbbá a megfelelő anyagi eszközöket és az erkölcsi megbecsülést is.

A párt- és állami vezetésnek természetesen nem kizárólagos feladata a tartalmi és szervezeti kérdések kidolgozása, a feladatok kijelölése. Feladat emellett az alkotásnak kedvező, egészséges tudományos légkör társadalmi feltételeinek kialakítása is. Ahhoz, hogy a kutatók ne kényelemszeretetből, az üzemi munka felelősségétől, kockázataitól való menekülés szándékából válasszák a kutatói pályát, ahhoz, hogy ne ragaszkodjanak makacsul a kutatóintézeti státuszhoz — vagyis a kutatók egészséges cseréje súlyos társadalmi ellenállás nélkül valósuljon meg — arra van szükség, hogy a megfelelő képzettségű és tehetségű szakemberek érezzék azt a társadalmi igényt, amely feléjük irányul, és olyan erkölcsi, anyagi elismerésben részesüljenek, amely témaválasztásuk helyességét, eredményeik hasznosságát igazolja, és a további munkához szükséges önbizalmat és biztonságérzetet ad.

A tudomány és a tudománypolitika kapcsolatát a mi viszonyaink között meghatározza az a körülmény, hogy a politikai irányítás nem nélkülözheti a tudományos előkészítés munkáját. Ugyanakkor a tudományos munka, kiváltképp a társadalomtudományi munka, nem nélkülözheti azokat az ismereteket és helyzetértékeléseket, amelyek a párt munkájából, hazai és nemzetközi tapasztalataiból adódnak. Ezért látjuk szükségesnek, hogy szorosabb kapcsolatot teremtsünk a párt illetékes szervei és a társadalomtudományok munkásai között. Elvi-elméleti igényű kapcsolatokra gondolunk, konzultációkra, amelyek alkalmas szellemi csatornák lehetnek a párt irányító szervei és a tudományos dolgozók közötti, kölcsönösen szükséges és hasznos együttműködésben.

Vannak, akik ezzel kapcsolatban aggodalmaknak adtak kifejezést, mondván: ez a kapcsolat csak amolyan „fedő-elnevezése" a társadalomtudományok rövidebb pórázra fogásának. A gyakorlat mutatja majd meg, hogy nem ezt akarjuk; az általunk elképzelt és részben már létesített kapcsolatok nem érintik a tudományos kutatás szabadságát, sőt az országos és nemzetközi kérdéskomplexumokba való bekapcsolás által széles perspektívát nyitnak az alkotó tudományos munka számára eddig gyakorlatilag érinthetetlen régiókban is.

Digitized by Google

A marxista—leninista párt és a tudomány kapcsolata természetesen nemcsak a pártirányítás és a tudomány felső szintjein, hanem minden szinten gyümölcsöző. Ezért szorgalmazzuk a megyei, kerületi pártbizottságok és a tudományos intézmények sokoldalú együttműködését.

•

Ennyit kiegészítésképpen a tudománypolitikánk időszerű kérdéseiről szóló előterjesztéshez. Tudatában vagyunk annak, hogy munkánk a Központi Bizottság mostani vitájával és határozataival nem fejeződik be, sőt éppen hogy elkezdődik. Előterjesztésünk a konkrét tennivalók fő irányát tartalmazza. Az állásfoglalásban kitűzött célok valóra váltásában, a párt általános politikájának szerves részét képező tudománypolitika megvalósításában rendkívül nagy feladat vár az illetékes állami szervekre. Építsünk alkotó, szervező munkájukra, önálló kezdeményezésükre. A Központi Bizottság azt várja a tudományos kutatóhelyeken, irányító szervekben dolgozó kommunistáktól, hogy a mindennapi munkában valóra váltsák a párt tudománypolitikáját.

Czinke Ferenc:
Mindenkihez! Mindenkihez!
(részlet)

Digitized by Google

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának TUDOMÁNYPOLITIKAI IRÁNYELVEI

I

1 Korunkat, a társadalmi forradalmak és a termelőerők nagyarányú növekedése mellett *a tudományok rendkívül gyors fejlődése és társadalmi szerepük megnövekedése* jellemzi. A kibontakozó tudományos-technikai forradalom hatására elmélyülnek ismereteink a természetről és a társadalomról, átalakul a termelőerők szerkezete és színvonala. A tudomány sokféle módon hat a társadalom tudatára, az oktatásra, a művelődésre, az egészségügyre, az élet- és munkakörülmények alakulására; eredményei fontos tényezőként jönnek számításba a politika, a nemzetközi kapcsolatok formálásában.

A fejlődés nyomán átalakulóban van maga a tudományos tevékenység is. A tudományos kutatás volumene egyre inkább iparági méretekkel jellemezhető, s a társadalmi tevékenység egyik szervezett — egyes területeken az iparszerű termelés jegyeit felmutató — ágazatává válik. Gyarapodik a különféle típusú kutatóhelyek hálózata, a kutatómunka anyagi, technikai, személyi bázisa és fokozódik a figyelem a kutatómunka szervezetével, működésének mechanizmusával, a kutatás eredményességével összefüggő kérdések iránt, s jelentősen nő a hatékony kutatás-szervezés szerepe. Gyorsul a tudomány eredményeinek gyakorlatban történő hasznosulása.

A tudomány szerepének növekedése világjelenség, de nem független az adott társadalmi viszonyoktól. A tőkés társadalomban is növekszik a tudomány jelentősége. A tudományos eredményeket ott is tömegesen felhasználják a termelésben. A tudományos-technikai forradalom — a termelési viszonyok korlátai miatt — egyben el is mélyíti a tőkés társadalom kibékíthetetlen ellentmondásait. A tudomány számos vívmánya — létrehozóinak szubjektív szándékától függetlenül is — a háborús fenyegetés és az erőszak eszközévé válik.

A tudományos-technikai haladás a szocializmusban objektív társadalmi korlátoktól mentesen bontakozhat ki. A szocializmus és a kommunizmus lényegéből fakadóan igényli a tudomány segítségét, az a társadalom építésének egyik legnagyobb hajtóerejévé válik. A bővített újratermelési folyamatban növekszik a szellemi munka, a tudományos tevékenység részaránya, a kutatás legtöbb eredménye a nemzeti jövedelmet növelő tényezőként vehető számításba, s az egész társadalmat szolgálja.

A szocializmus viszonyai között — a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek mind teljesebb kielégítése érdekében — társadalmi méretekben valósulhat meg a tudomány termelőerői mivoltáról szóló marxi felismerés. A termelésben lejátszódó folyamatok egyre inkább a tudomány hatása alá kerülnek; a potenciális termelőerőként megjelenő új ismeretek tárgyiasult formában reális termelőerőként hatnak. Tudományos eredmények realizálódnak a termelőerők anyagi elemeiben, tudományos ismeretek termékenyítik meg a legfontosabb termelőerő, a dolgozó ember munkakészségét, termelési tapasztalatait, s egyre inkább tudományos alapokra helyeződik a termelés irányítása és szervezése is. A tudomány eredményeit az egész társadalom érdekében használják föl. Ez a folyamat a szocializmus viszonyai között sem valósul meg automatikusan, olyan objektív lehetőség csupán,

Digitized by Google

melyet a párt és a szocialista állam sokoldalú szervező munkájával kell valóra váltani.

Ma már a szocialista országok — leküzdve a korábbi, történelmi viszonyokból adódó elmaradást — számos tudományterületen vezető helyet foglalnak el.

A forradalmi harc és a tudomány együttes eredményeként jött létre és hat a marxizmus—leninizmus tudományos elmélete, a társadalom megismerésének és átalakításának legjobb fegyvere.

2 *Tudománypolitikánk a párt általános politikájának szerves része.* A párt VII., VIII. és IX. kongresszusának határozatai nagy figyelmet fordítottak a tudomány növekvő társadalmi szerepére.

A párt abból indul ki, hogy a tudomány hazánkban is felbecsülhetetlen jelentőségű, a tudomány és a szocializmus szövetsége forradalmunk lényeges eleme.

Tudománypolitikánk legfőbb elveit az elmúlt évek gyakorlata igazolta. Ezek alkalmazása a jövőben is segíti, serkenti a tudományos élet, a hazai kutatások egészséges fejlődését:

— A párt és a szocialista állam feladatának tekinti annak biztosítását, hogy a tudomány, a tudományos kutatómunka — mind mélyrehatóbban megismerve, feltárva a természet és a társadalom mozgástörvényeit — szolgálja a munkásosztály, a dolgozó nép igényeit, a szocialista építés szükségleteit. A tudomány helyesen értelmezett társadalmi szerepe folytán a kutatómunkának egyidejűleg kettős célja van: egyrészt a konkrét társadalmi, gazdasági feladatok megoldását mozdítja elő, másrészt — azzal egységben — a tudományok belső fejlődéséből adódó feladatok megoldásával a távlati célokra irányítja figyelmünket.

— A pártra, mint a társadalom vezető erejére az a feladat hárul, hogy biztosítsa a tudományos tevékenység minél szélesebb kibontakozását, felszabadítsa és támogassa a nemzet alkotó erőit a munkásosztály, a dolgozó nép, a szocialista építés szolgálatában. Ez elsősorban eszmei-politikai irányítással és a kommunisták tevékenysége eredményeként valósul meg. A tudományos munka pártirányítását a tudományterületek és a feladatok jellege szerint nagyfokú differenciáltság jellemzi, a gyámkodás, a kicsinyes beavatkozás idegen attól. A párt vezető szervei politikai állásfoglalásaikban, dokumentumaikban időről időre megfogalmazzák a tudományos munkával szemben támasztott legfontosabb társadalmi igényeket és mozgósítanak ezek kielégítésére.

— A tudomány művelésének elengedhetetlen feltétele a tudomány helyesen értelmezett szabadsága. Nincsenek olyan, társadalmi gyakorlatunkkal, társadalmunk fejlődésével összefüggő, valóban tudományos problémák, amelyek kutatása és elemzése ideológiai szempontból ne állana érdekében a szocializmust építő népnek. A természetben pedig eleve nincsenek reakciós tények, csak a tényekből levont következtetések lehetnek helytelenek, károsak. A tudományos munka nem kényszeríthető előírt következtetésekre.

A tudósnak kötelességei vannak népével, országával szemben. A szocializmust építő magyar nép joggal várja el a tudomány művelőitől a szocializmus, a társadalmi haladás iránti elkötelezettséget. Arra törekszünk, hogy a tudomány művelői között általánossá váljék a marxizmus—leninizmus elmélete és módszere. A tudósnak fel kell ismernie a társadalom igényeit, számolnia kell az ország lehetőségeivel, s a kutatási feladatok megválasztásában ezekre figyelmet kell fordítania. A párt szervei mindenekelőtt a társadalmi igényeket helyesen felismerő és azokhoz kapcsolódó kutatómunkát támogatják, de lehetőségeinkhez mérten helyt adnak a tudományos megismerést szolgáló egyéni kutatási elgondolásoknak is. A társadalmi fejlődés igényeinek ismeretében a tudósnak joga, hogy szabadon képviselje tudományos meggyőződését, önállóan válassza meg tudományos munkamódszereit.

Digitized by Google

— Pártunk következetesen síkraszáll a tudományos közélet tisztaságáért, küzd a szubjektivizmus, a szűk érdeket képviselő csoportosulások, a tudományos monopóliumok ellen. Bátorítja a tudományos vitákat, támogatja a tudomány egészséges fejlődését szolgáló különböző tudományos iskolákat és valóban demokratikus tudományos közélet megteremtésére törekszik.

— A tudomány alkotó művelése magas képzettségű szakembereket igényel. Pártunk fontosnak tartja a politikai, ideológiai követelményeknek megfelelő, szakmailag kiváló tudományos erők kiválasztását, tehetségük kibontakoztatásának segítését, az ehhez szükséges ösztönzési, képzési, tudományos minősítési rendszer megteremtését. A párt szorgalmazza, hogy a tudomány munkásainak köre folyamatosan felfrissüljön az alkotó munkára alkalmas szakemberekkel, és ezzel egyidejűleg egészséges arányú áramlás valósuljon meg a kutatóhelyekről a társadalmi tevékenység más területei felé.

— A tudománynak a társadalom életében betöltött szerepéből következően sokoldalúan kell gondoskodni a tudományos kutatások anyagi feltételeiről. A párt szorgalmazza, hogy a tudományos kutatásokra fordított eszközök növekedése általában meghaladja a nemzeti jövedelem fejlődésének ütemét, és hogy a tudomány munkásai kellő erkölcsi és anyagi elismerésben részesüljenek.

— Országunk méreteiből, elsősorban korlátozott anyagi forrásainkból következően nem rendezkedhetünk be a tudományos megismerés minden területén nagy erőket foglalkoztató kutatómunkára, sőt azokat az igényeket sem tudjuk saját erőből kielégíteni, amelyeket társadalmi, gazdasági fejlődésünk a tudománytól feltétlenül elvár. Küzdeni kell a kutatások területén is az autarkia maradványai ellen. A világ tudományos kapacitásának csak kis töredéke van országunkban. Ezért csupán néhány tudományterületen (közöttük tradicionálisan kiemelkedő eredménnyel művelteken), jól megválasztott irányokban lehet és kell vállalni a világszínvonal elérésének igényével a hazai kutatást. A hazai társadalomtudományok fontos feladata a szocialista építés elméleti kérdéseinek tudományos vizsgálata, valamint a sajátosan magyar vonatkozású, úgynevezett nemzeti tudományok (pl. magyar történettudomány, nyelvtudomány stb.) művelése. A tudományos megismerés más területein elsősorban a nemzetközi tudományos élet eredményeire kell építeni, a külföldi szellemi termékek nagyobb arányú beszerzésére kell törekedni. Alapvető és elsődleges számunkra a szocialista országokkal, mindenekelőtt a Szovjetunióval való tudományos együttműködés és integráció fejlesztése.

Szorgalmazzuk a kölcsönösen előnyös kapcsolatokat a kapitalista országokkal is. Bár egyes tőkés körök ezeket a kapcsolatokat nem egy esetben az államunk elleni kémkedés és ideológiai fellazítás céljaira akarják felhasználni, mégsem választjuk az elzárkózást. A kapcsolatok olyan irányú alakítására törekszünk, mely a szocializmus állásainak erősítését mozdítja elő.

A sokirányú nemzetközi tudományos kapcsolatok szellemi életünkre alapvetően kedvezően hatnak: széles látókörű, a világ sokoldalú jelenségeit, köztük hazánk helyét, szocialista perspektíváját felfogni, megérteni képes, a haladásért meggyőződéssel küzdeni tudó értelmiség nevelődését segítik. E kapcsolatok ápolása összhangban van nemzeti érdekeinkkel.

— A párt állandóan tökéletesíti a kutatások felsőszintű irányítását, s az állami irányítás olyan mechanizmusának megteremtésére törekszik, amely a tudományok optimális fejlődését, a kutatómunka eredményeinek társadalmi méretű felhasználását biztosítja. Arra törekszik, hogy a kutatás bázisa és struktúrája a társadalmi igényekhez igazodva, a dinamikusan változó optimális arányokat követve fejlődjék. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában különösen fontos az egyetemeken folyó kutatás erősítése, a termeléshez közvetlenül kapcsolódó kutató és fejlesztő tevékenység fokozása, a tudományos eredmények gyors és hatékony alkalmazásának elősegítése.

Digitized by Google

3 A párt és a szocialista állam gondoskodása nyomán, a tudomány művelőinek lelkiismeretes munkája révén *a hazai tudományos kutatások az elmúlt két évtizedben, különösen az utóbbi években eredményesen fejlődtek.*

A konkrét gazdasági céljainkhoz kapcsolódó kutatások számottevően hozzájárultak iparunk és mezőgazdaságunk fejlesztéséhez. Iparunk fejlődését — amely termelését a háború előttihez képest hatszorosára növelte — a hazai kutatások eredményei és a szocialista országok kutatási-fejlesztési tapasztalatainak átvétele jelentősen segítették. Születtek — bár igen kis számban — világszínvonalon álló, külföldön is értékesített eredmények. Jelentős az a tevékenység, amely a külföldön elért kutatások átvételét, hazai viszonyok közötti felhasználását, esetenként továbbfejlesztését biztosította. Legeredményesebb kutatások azokon a területeken folytak, ahol a piaci igények, illetőleg az adott hazai körülmények lehetővé tették az ipar megfelelő fejlesztését. Ilyennek minősülnek például a hazai gyógyszergyártás jelentős fejlődését, a programvezérlésű automatikus működésű szerszámgépek fejlesztését, új, intenzívebb növény- és állatfajták, különösen hibridek előállítását eredményező kutatások.

Jó eredmények születtek a természettudományok különböző ágaiban is. Említésre méltóak például a szilárdtestek kutatása, a kémiai folyamatok mechanizmusának felderítése területén elért eredmények. A társadalomtudományok művelői — az elmúlt tíz évben közelebb kerülve mai életünkhöz — aktívan és eredményesen részt vettek társadalmi problémáink megoldásában, hozzájárultak népünk tudatának formálásához. Példaként említhetők a közgazdászok kutatásai az új gazdasági mechanizmus előkészítésének szolgálatában, az irodalomtörténészek új hatkötetes magyar irodalomtörténetének megjelenése. Számos figyelemreméltó tudományos eredmény született és került felhasználásra az egészségügy, az oktatás és a népművelés gyakorlatában. A tudomány egyetemességét szolgáló — könyvek és publikációk formájában közreadott — kutatási eredmények értékét a külföldi tudományos körök fokozódó elismerése és a nemzetközi tudományos kapcsolatok örvendetes gyarapodása is jelzi.

A hazai tudományos kutatómunka és a tudományos élet fejlődése, társadalmi szerepének növekedése általában kielégítőnek, a jövőre nézve is reményekre jogosítónak mondható. Ugyanakkor társadalmunk fejlődése, a szocializmus teljes felépítésének feladatai egyre nagyobb és újabb követelményeket támasztanak. A tudományos kutatások és tudományos életünk több vonatkozásában még nem tesz eleget az új igényeknek, fejlődésük bizonyos tekintetben elmarad a társadalom fejlődésének egészétől.

A párt vezető szerveinek korábbi határozatai megállapították, hogy a tudomány fejlődését, nagyobb társadalmi hatékonyságát elsősorban az akadályozza, hogy nincs meg a kellő összhang és kölcsönhatás társadalmi, gazdasági célkitűzéseink és a kutatómunka között. A kutatási feladatok megválasztásában, kialakításában nem eléggé érvényesül a társadalmi tudatosság, a kutatási eredmények felhasználása nem kielégítő mértékű és ütemű. Több korábbi kísérlet ellenére sem sikerült még kimunkálni a kutatás korszerű irányítási rendszerét, működésének hatékony mechanizmusát. A legutóbbi években — a gazdaságirányítás reformjával összhangban — számos előremutató intézkedés született. Hatásuk most van kibontakozóban.

A Központi Bizottság társadalmunk jövőjét szem előtt tartva szükségesnek ítéli, hogy a tudományos kutatások és tudományos életünk helyzetét mélyrehatóan elemezve hatékony intézkedéseket kezdeményezzen a magyar tudomány újabb fejlődése, társadalmi szerepének további kibontakoztatása érdekében.

Digitized by Google

II

1 A felszabadulás óta *jelentős tudományos bázis épült ki* hazánkban. A tudományos kutatásra és műszaki fejlesztésre fordított anyagi eszközök gyors, a nemzeti jövedelem emelkedését meghaladó ütemben fejlődtek, 1967-ben meghaladták a 4,5 milliárd forintot, ami a nemzeti jövedelem 2,23%-a. Ezen belül kutatási ráfordítás 3,05 milliárd forint, a nemzeti jövedelem 1,5%-a volt. A tudományos munka területén foglalkoztatottak létszáma ugyancsak gyors ütemben növekedett, 1967 végén meghaladta a 40 000 főt (kutatók, egyetemi oktatók, e területen alkalmazott kisegítő személyzet). Ez a foglalkoztatott népesség 0,83%-a. A kutatóhelyek[1] száma 947, ezek között 130 az önálló kutató vagy fejlesztő intézet.

A kutatási bázis fejlesztésének, a kutatóhelyek számának és a kutatás területén foglalkoztatott létszámnak extenzív, a gyors mennyiségi növekedéssel jellemezhető szakasza lezárult.

A kiépült kutatási bázis a következő feladatokat láthatja el:

— Általános feladata, hogy — a nemzetközi együttműködés lehetőségeit is felhasználva — a tudományos kutatás és fejlesztés teljességében figyelemmel kísérje a nemzetközi haladást, ahhoz kapcsolódva kisebb volumenű kutatásokat folytasson elsősorban azzal a céllal, hogy elősegítse a külföldön elért eredmények hazai adaptálását. Kutatóhelyeink ilyen jellegű tevékenysége fontos például a technológiai eljárások fejlesztése, a hazai takarmánynövény-nemesítés, az állati fehérjeszükséglet kielégítését célzó biológiai kutatások területén. A kutatóhelyek és kutatók ez irányú tevékenységének anyagi és erkölcsi elismerését jobban kell biztosítani.

— A hazai kutatási bázis alkalmas arra, hogy néhány, jól körülhatárolt területen — megfelelő feltételek biztosítása esetén — világszínvonalon álló, új tudományos eredményeket hozzon létre. Ezt a célt kell kitűzni például a hazai gyógyszeripari, s az ehhez szervesen kapcsolódó kémiai, biológiai kutatások elé.

— A társadalomtudományi bázis alkalmas arra, hogy a szocializmus építésének hazai és nemzetközi tapasztalatait elméletileg általánosítsa, segítséget nyújtson a pártnak szocialista fejlődésünk további feladatainak és azok megvalósítási módjainak kijelölésében, s a marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztésével, az antimarxista nézetek leleplezésével és tudományos kritikájával eredményesen vegyen részt a nemzetközi ideológiai harcban.

— E feladatok ellátása mellett kutatási bázisunknak szolgálnia kell a nép kulturális színvonalának felemelését, a tudományos gondolkodás fejlesztését, a műszaki kultúra növelését, az oktatás és képzés tartalmának, valamint módszereinek korszerűsítését is.

A következő években a tudományos bázis fejlesztésének elsősorban a hatékonyság növelésére, alapfeladatainak minél eredményesebb elvégzésére kell irányulnia.

Kutatási bázisunkon belül a különböző tudományágak[2] egymás közötti aránya lényegében megegyezik a hasonló nagyságú és fejlettségű országokban kialakult arányokkal, s hazai igényeinknek megfelel. A kutatás területén dolgozók létszámának 56%-a műszaki, 12%-a a mezőgazdasági kutatásokra jut; az anyagi ráfordítások 62%-a a műszaki, 13%-a az agrár kutatásokat szolgálja. Az anyagi javak termeléséhez közvetlenül kapcsolódó, konkrét gazdasági célokat szolgáló kutatómunkára koncentrálódik tehát a kutatók és az anyagi ráfordítások nagyobbik hányada.

[1] Kutatóhelyeken a kutató, fejlesztő intézeteket; az egyetemi tanszékeket; az ipari nagyüzemek, a közművelődési intézmények keretében működő un. egyéb kutatóhelyeket értjük.

[2] A tudományt öt tudományágra (természettudományok, orvostudományok, agrártudományok, műszaki tudományok, társadalomtudományok) osztjuk; a tudományágakat tudományágazatokra tagoljuk, ezeken belül pedig tudományterületeket különböztetünk meg.

Digitized by Google

A vázoltak ellenére tudományos bázisunknak több lényeges problémája van. Ezek megoldása a következő 10—15 év feladata.

Aránytalanságok tapasztalhatók az egyes tudományágak belső struktúrájában. Vannak olyan tudományágazatok és tudományterületek, ahol feltűnő tematikai és szervezeti dekoncentráltság tapasztalható. Nem jellemző még, hogy a struktúra rugalmasan alkalmazkodna az aktuális célkitűzésekhez. A műszaki kutatásokban már érvényesül a gazdasági mechanizmus olyan jellegű hatása, amely lehetővé teszi a társadalmi, gazdasági igények érvényesülését. A költségvetésből gazdálkodó alaptudományi kutatóintézetekre ez ilyen befolyásoló erővel nem hat; a preferálásra vagy visszatartásra vonatkozó állásfoglalást jelenleg nem mindig az objektív igények alapozzák meg. Az a koncentrált kutató-fejlesztő kapacitás — az úgynevezett „kritikus tömeg" — azokon a területeken sem mindig biztosított, ahol a kitűzött cél sikeres megvalósítását csak így érhetnénk el.

A felszabadulást követő első évtizedben az ország lehetőségeivel és adottságaival nem számoló autarkiára való törekvés a tudományos kutatásra is hatással volt. Az erők szétaprózódásához vezetett az a szemlélet, hogy a széles gazdasági tevékenységhez szükséges ismereteket — nem számolva a nemzetközi együttműködés, különösen pedig a szocialista országok közötti munkamegosztás adta előnyökkel — hazai kutatással kell biztosítani. Ezért több ízben erőinket meghaladó feladatok megoldására tettek sikertelen kísérletet. Ilyen irreális erőfeszítések különösen a fejlesztési kutatások területén mutatkoztak.

Nem megfelelőek a kutatási típusok[3] közötti arányok. A gyakorlati alkalmazáshoz legközelebb álló, azt közvetlenül szolgáló fejlesztési kutatási ráfordítások alig haladják meg az összes ráfordítások felét. Az alapkutatások jelentőségét is hangsúlyozva megállapítható, hogy ez az arány kedvezőtlen, s más okokkal együtt akadályozza az alap- és alkalmazott kutatások gyakorlati hasznosítását. Nem fejlődtek eléggé az üzemi kutató-fejlesztő helyek sem. A termelésben alkalmazható kutatási eredmények realizálását hátráltatja, hogy hazánkban nem létesültek megfelelő számban kísérleti jellegű gyártásra alkalmas félüzemi részlegek. Ilyenek létesítésére a kutatóintézetek — anyagi feltételeik korlátai miatt — általában nem vállalkoznak. A termelő vállalatokat a kísérleti gyártással járó kockázat tartja vissza ilyen üzemrészek kiépítésétől. A gazdasági mechanizmus reformja során feltáruló egyéb tartalékok miatt a vállalatok még nem kényszerülnek eléggé a kutató-fejlesztő munka fokozására, a tudomány eredményeinek alkalmazására.

A kutatási tevékenységben nem kielégítő az élő és a holtmunka aránya. Néhány újonnan felszerelt intézet kivételével a kutatás eszközellátottsága kedvezőtlen. Az egy kutatóintézeti kutatóra jutó gépek és műszerek nettó értéke 1960 óta alig változott, 210 ezer forint körül mozog. A tényleges érték ennél is kisebb, mert az érvényben levő amortizációs kulcsok alacsonyak, nem felelnek meg a kutatási berendezések gyors erkölcsi kopásának. Nem jó a kutatóintézetek állóeszköz-állományának belső megoszlása sem: az épületek, valamint a gépek és műszerek nettó értéke egyaránt 1,4—1,4 milliárd Ft. E kedvezőtlen helyzet következményeit a létszám növelésével kísérlik ellensúlyozni. Ez eredményezi azt, hogy az ország kutatási bázisának létszámadatai — összehasonlítva a nemzetközi arányokkal — kedvezők, az eszközellátottság pedig a nemzetközi színvonalhoz képest elmaradott.

Kevés a kutatást szolgáló segéderő, s ez gátolja a kutatók eredményesebb munkáját, magas képzettségük hatékonyabb felhasználását. (1967-ben 100 kutatóra a kutatóintézetekben 142, az egyetemeken mindössze 39 segéderő jutott.) A kutatóintézetek jelenlegi kötetlenebb bér- és pénzgazdálkodása bizonyos mértékig lehetővé teszi a kutatók-segéderők arányának javítását.

[3] Kutatási típusokként az „alap", „alkalmazott" és „fejlesztési" kutatásokat különböztetik meg. (Gyakori erre vonatkozóan a kutatási szint fogalmának használata is.)

Digitized by Google

Annak ellenére, hogy a társadalomtudományi kutatások anyagi feltételei az elmúlt néhány évben az átlagosnál gyorsabb ütemben javultak, a társadalmi igényekhez kapcsolódó, a társadalmi és politikai gyakorlatot is közvetlenül szolgáló társadalomtudományi kutatások céljaira biztosított összegek jelenleg is alacsonyak. Nincs elég modern kutatási eszköz és ez akadályozza a korszerű kutatási módszerek széles körű alkalmazását.

Az egyetemek részvétele a kutatási tevékenységben mennyiségileg nem éri el a kívánatos szintet, rosszabb a nemzetközi arányoknál. Az egyetemek viszonylag kevés támogatást kapnak a kutatáshoz, holott az egyetemeken jelentős, kihasználatlan tudományos kapacitás áll rendelkezésre. Az oktatás színvonalának fejlesztéséhez is nélkülözhetetlen tudományos kutatás és az ehhez szükséges eszközállomány az egyetemeken nem fejlődött megfelelő ütemben, sőt egyes tudományterületeken — különösen azokon, ahol önálló kutatóintézeteket hoztak létre — visszaesett. Ez elősegítette egyes főhivatású kutatóintézetek monopolhelyzetbe kerülését, gátolja az egészséges tudományos konkurrencia, a tudományos iskolák kialakulását is. Nem kielégítő az egyetemek és a kutatóintézetek kapcsolata. Még az az együttműködés is hiányzik, amelyre már a jelenlegi lehetőségek is módot nyújtanának, éppen ezért egyre gyakrabban felmerült az intézetek és az egyetemek szorosabb együttműködését szorgalmazó jogos igény.

A kutatóhálózat regionális elhelyezkedése kedvezőtlen. A 130 főhivatású kutató-fejlesztő intézetből mindössze 24 működik vidéken. Ennek a helyzetnek egyik oka az, hogy ma még több helyen nem kedvezőek azok a feltételek (lakás, házastársak elhelyezkedése, kulturális ellátottság, gyerekek iskoláztatása), amelyek lehetővé tennék, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak vidéki kutatási központokban. A vidéken dolgozó kutatók esetenként úgy érzik, hogy egy-egy helyi vezető csoport szubjektivitásának jobban ki vannak szolgáltatva, mint a fővárosban.

A kutatómunka hatékonyságának megítélése bonyolult probléma. A kutatás eredményei ugyanis hosszú időn át, áttételes módon hatnak. A kutatás eredményeinek a hasznosítása, gyakorlati alkalmazása nagymértékben függ az egyes országok nagyságától, gazdasági struktúrájától és egyéb adottságoktól. Az összefüggések jól számítható, általánosan alkalmazható, a ráfordítások hatékonyságát kifejező mutatóit még nem sikerült megtalálni. A fejlesztési és az alkalmazott kutatások eredményességének mérésére vannak bizonyos módszerek, de ezek alkalmazása sem elég széles körű. Kevés a kutatásszervezéssel foglalkozó szakember hazánkban, s nem folyik az e kérdésekkel kapcsolatos tudományos munka sem megfelelő mértékben.

2 A kutatóbázis kiépítésével párhuzamosan számban is *jelentős, jól felkészült tudományos kutatói állomány nőtt fel hazánkban.* A kutatás területén foglalkoztatottak között a kutatóintézetekben több mint 6,5 ezer kutató, az egyetemeken közel 7 ezer oktató és 700 kutató, az egyéb kutatóhelyeken pedig 2 ezer kutató dolgozott 1967 végén. Ebben az időpontban hazánkban 3,5 ezer szakembernek volt tudományos fokozata; jelentős részük kutatóhelyeken dolgozott.

A kutatók többsége lépést tart tudományterülete nemzetközi fejlődésével, tekintélyük, elismerésük az utolsó évtizedben az ország határain túl is észrevehetően fokozódott. Politikai arculatuk alapvetően kedvező. Elfogadják és helyeslik a szocialista építés céljait, hivatástudatuk és alkotnivágyásuk egybeesik politikánk alapvető céljaival.

A tudomány munkásai elismerésre méltóan részt vesznek a társadalmi életben. Számos tudós végez hasznos közéleti munkát társadalmi, tudományos, szakmai szervezetekben, az államhatalom és az államigazgatás különböző szerveiben.

A tudományos munkahelyek többségében a pártszervezetek megfelelően működnek. Az utóbbi 4—5 évben növekedett munkájuk színvonala, politikai

Digitized by Google

befolyásuk jelentősen erősödött. Számos elismert kommunista tudós dolgozik a pártszervezetekben, melyek a tudományos intézmények sajátosságaihoz igazodó módszerekkel sokoldalúan segítik az intézmények célkitűzéseinek megvalósítását. A kutatóknak és egyetemi oktatóknak közel egyharmada, a vezetőknek mintegy kétharmada tagja a pártnak. Elvétve előfordul, hogy egy-egy tudományos munkahelyen a pártszervezet vagy pártvezetőség egyéni, illetve szűk csoportérdek befolyása alá kerül (az 1960-as évek közepén ez történt az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Természettudományi Karán). Esetenként egy-egy pártvezetőség hibás politikai koncepciót képvisel és rossz módszereket alkalmaz. (1968-ban ezt tapasztaltuk a Filozófiai Intézetben és a Szociológiai Kutatócsoportban.) E hibák bármelyike súlyos politikai torzulásokhoz vezet, s az egész tudományterület fejlődésére károsan hat.

A legfiatalabb kutatók egy részének politikai fejlődése, közéleti aktivitása nem megnyugtató. Ennek oka — egyebek között — az egyetemi KISZ-szervezetek munkájának fogyatékosságaiban, a marxizmus—leninizmus oktatás gyengeségeiben, esetenként az idősebb nemzedék rossz példájában keresendő. E réteg problémáival pártszervezeteink sem foglalkoznak a szükséges gondossággal.

Az ellenforradalom utáni években a tudományos dolgozók világnézetének alakulására pártunk ideológiájának térhódítása jellemző. A marxizmus—leninizmus hegemóniája megvalósult kutatóink között, általánossá válása azonban még jelenleg is olyan cél, amelyért következetesen dolgozni kell.

A kutatói állománnyal kapcsolatban — fejlődésének alapvetően pozitív vonásai ellenére — számos probléma merül fel:

A tudományos kutatóhálózat személyi állománya túlzottan megmerevedett. Kutatói beosztásban maradnak azok is, akik máshol eredményesebb munkára lennének képesek. Lassú a kiemelkedően tehetséges kutatók előrehaladása. Tehetséges fiatalok nem kerülhetnek megfelelő arányban tudományos munkakörbe, mivel cserélődés alig van, s a kutatói létszám jelentősebb növelése viszont nem indokolt.

A tudományos tevékenység lehetősége hazánkban túlzottan a tudományos intézményekben való alkalmazáshoz kötődik. Az e munkahelyeken kívül dolgozó értelmiségiek (állami vagy gazdasági területen dolgozó szakemberek, középiskolai tanárok stb.) kevés segítséget kapnak munkájukhoz (ösztöndíj, órakedvezmény, intézeti kutatási lehetőségek, kutatóintézeti alkalmazás meghatározott időre stb.).

A különböző típusú tudományos intézmények vezetőivel szembeni speciális követelmények nincsenek kialakítva. A hazai tudományos intézmények élén — még indokolt esetben is — csak elvétve alkalmaznak menedzser típusú vezetőket. A tudományos követelmények mellett esetenként háttérbe szorulnak a politikai és vezetői készséggel kapcsolatos követelmények.

Fő vonásaiban kedvezően fejlődő tudományos közéletünkben számos negatív vonás is tapasztalható. Léteznek tudományos monopóliumok, amiknek kialakulását — egyes tudósok személyes ambícióin túl — az irányítás hiányosságai, országunk kis méretei is lehetővé teszik. Gyakori a hatalmi pozíciók összefonódása. A vezető tudósok egy részének túlzottan sok — nemegyszer nagy hatalmat biztosító — közéleti vagy egyéb funkciója van. Ez a helyzet teret ad a szubjektivizmusnak, kedvezőtlenül befolyásolhatja a kutatási bázis és a kutatói állomány fejlesztését, a kutatási irányok alakulását, s esetenként feleslegesen von el értékes alkotókat elsődleges feladatuktól, a kutatástól.

A hazai tudományos erők nevelésében jelentős szerepet játszó tudományos minősítés több vonatkozásban továbbfejlesztendő. A minősítés alapjául szolgáló lehetőségek szűkek: a minősítés alapja szinte kizárólag az e célból írt disszertáció; nem elég széles körű az alkalmazott kutatási eredmények tudományos fokozattal történő elismerése; nem elég gondos a tematikai szűrés; annak ellenére, hogy a jelentős tudományos eredmények mindinkább

Digitized by Google

komplex munkacsoportok tevékenysége nyomán születnek, mégis nagyon ritka a kollektív munkával elért eredmények fokozattal történő honorálása. A minősítő munka gyakorlatában sok a formális elem. Az aspiratúrával kapcsolatos igények és lehetőségek lényegesen megváltoztak az utóbbi néhány évben. Különösen a múltban többször előfordult, hogy tudományos fokozatra pályázók kifejezetten magyar témákat külföldön védtek, s az elbírálásra legilletékesebb magyar kutatónak nem volt módjuk a fokozat odaítélésében állást foglalni. A tudományos minősítésben jelenleg csekély az egyetemek és tudományos intézmények szerepe.

A tudományos fokozattal járó illetménykiegészítés rendszere nem folyamatosan ellenőrzött teljesítményre épül, megszüntetése azonban érzékenyen érintené a kutatók életszínvonalát és ezért politikai problémákat vetne fel.

3 *A tudományos kutatások irányításában nagy szerepük van a kutatási terveknek, az irányítás gazdasági szabályozó eszközeinek és a különböző irányító szerveknek.*

a) A hazai *kutatástervezés* kialakításában az 1960-as évek elején fontos lépés volt az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv kidolgozása. E terv összefoglalja a kidolgozás időpontjában felmerült összes feladatokat és igényeket, s nagymértékben segíti a hazai kutatási tevékenység áttekintését. Mivel azonban a tervben minden feladat országos szinten szerepel, s a végrehajtást külön anyagi eszközök nem segítik, a terv a kutatási tevékenységet érdemben nem befolyásolja.

Országos, kormányszinten kiemelendő és jóváhagyandó kutatási célprogram jelenleg még nincs. Ma már lehetséges — az önálló ipari kutatóintézetek színvonalas munkája érdekében igen hasznos lenne — a kérdésben határozottabban előrelépni. Néhány ilyen — a világszínvonal elérését, illetőleg megközelítését célzó fejlesztési, továbbá egyéb társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló komplex feladat megoldásának igényével fellépő — célprogram kijelölése és megvalósítása hozzájárulhatna a kutatások koncentrálásához.

Az ágazati szintű kutatási célprogramok kidolgozása, jóváhagyása általában rendben folyik. Az ipari minisztériumok kutatási célprogramjai s az azok alapján a kutatóintézeteknek adott megbízások, szerződések a tapasztalatok szerint jó irányba terelik a kutatóhálózat tevékenységét.

A kutatóhelyek jelenlegi kutatástervezése — az intézmények jellegéből adódóan — differenciált. A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetésével egyidejűleg a műszaki kutatások irányításában — széles körű hazai és nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével — lényeges változásokat vezettek be. A változtatás legfőbb oka az a felismerés volt, hogy országunk nagyságát, technikai-fejlettségi színvonalát, gazdaságunk „nyitottságát" és egyéb tényezőket figyelembe véve a korábbi értelemben vett műszaki kutatási tervről nem beszélhetünk, mert azt a népgazdasági tervből közvetlenül leszármaztatni nem lehet. Népgazdasági tervünk teljesítéséhez korszerű műszaki ismeretekre van szükség és azokat mindig esetenkénti vizsgálat alapján, a leggazdaságosabb módon kell megszerezni. Vizsgálatok alapján lehet meghatározni és előirányozni azt, hogy mit kutassanak itthon és milyen ismereteket kell megszerezni más módon. Célszerű, ha a kutatóhelyeken a népgazdasági igények, a népgazdasági terv befolyása közvetve, a főhatóságoktól és a vállalatoktól kapott megrendelések útján érvényesül. Ennek megfelelően 29 műszaki kutatóintézet — az ország kutatási kapacitásának mintegy fele — 1968 január óta vállalatszerűen, a megrendelőkkel kötött szerződések alapján működik. E kutatóhelyek munkájának tervszerű befolyásolásával kapcsolatos, 1968 során szerzett tapasztalatok általában kedvezőek. Negatív vonás: a termelő vállalatok túlnyomó többsége egyelőre rövidtávú, „praktícista" jellegű munkákra szerződik, hosszabbtávú nagyobb kutatási feladatokra nem, vagy alig adnak megbízásokat.

Más területeken nem módosult jelentősen a tervezés rendszere. A költség-

Digitized by Google

vetésből gazdálkodó mezőgazdasági jellegű kutatóhelyek tervszerű irányításában szintén fontos szerepük van a minisztérium által kialakított és finanszírozott célprogramoknak. A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) arra törekszik, hogy ezek az intézmények is szerződések alapján dolgozzanak, fokozatosan közeledjenek a műszaki kutatóintézetek vállalatszerű működéséhez.

A többi, ugyancsak költségvetésből gazdálkodó kutatóhelyek (a Magyar Tudományos Akadémia — MTA — és az Egészségügyi Minisztérium — EüM — intézményei, az egyetemek) kutatási programot tartalmazó kutatási terv készítésére kötelezettek, aminek rendszere és mechanizmusa az előző évekéhez viszonyítva egyszerűbb. Az intézeti tervek — ez elsősorban az MTA természet- és műszaki tudományokkal foglalkozó intézményeire vonatkozik — nem tükrözik kielégítően a gyakorlat felé fordulás tendenciáját, pedig erre az alapkutatások sérelme nélkül is — akár saját maguk választotta témák, akár az intézeti kapacitás egy részének szerződéses munkákkal való hasznosítása révén — lehetőség és szükség lenne. Az ilyen — túlnyomórészt alapkutatási tevékenységet végző — intézetekben folyó munkára, a témaválasztásra a piaci viszonyok nem hatnak, a céltudatos állami befolyásolás viszont nem kielégítő. Ennek elsősorban az az oka, hogy az irányító szervek nem — vagy nem minden tudományterületen — rendelkeznek olyan határozott álláspontot tükröző tudományos koncepciókkal, amelyek alkalmasak irányító hatást gyakorolni intézményeikre.

Az országos és ágazati célprogramok hálózatán, továbbá a kutatóhelyek kutatási tervein túl felmerül egy új, a gazdaságirányítás reformjával összhangban álló, új típusú országos kutatási terv készítésének igénye.

b) A kutatási költségek fedezete a gazdasági mechanizmus reformja után is változatlanul a műszaki fejlesztési alap és az állami költségvetés. A beruházások terén azonban a vállalatszerűen működő műszaki kutatóintézetek — a nagy beruházások kivételével — gyakorlatilag önellátásra kényszerítettek. Az intézetek fejlesztési alapjai viszont ma még nem elégségesek, nem teszik lehetővé, hogy a kutatáshoz szükséges berendezéseket megvásárolják, holott a kutatási bázis egyik fő gondja: a korszerű eszközellátottság nem kielégítő volta. Súlyosbítja ezt a helyzetet, hogy a jelenlegi amortizációs kulcsok nemhogy a kutatási eszközök dinamikus, de még az egyszerű szinten tartását sem teszik lehetővé.

Az ipari kutatóintézetek önálló, konkrét szerződéseken alapuló, merőben új gazdálkodási rendjének eredményeként a kutatások számos területén az eddigi — lényegében általános — intézetfinanszírozást a témák eredményes megoldásában anyagi érdekeltséget is teremtő feladatfinanszírozás váltotta fel. Az e téren szerzett tapasztalatok általában kielégítőek. Nem kedvező azonban az a tény, hogy a kutatási költségek a vártnál nagyobb mértékben emelkedtek.

A költségvetésből gazdálkodó kutatóhelyek finanszírozási rendszere lényegében nem változott, de egyszerűbbé vált. Ezeknek az intézményeknek egy részénél az intézetfinanszírozási rendszer fenntartása továbbra is indokolt, másik részük (természettudományi, műszaki alapkutatási) viszont alkalmas arra, hogy konkrét gazdasági célú kutatásokba a jelenleginél fokozottabb mértékben kapcsolódjon be, és költségeinek egy részét a szerződéses munkák árbevételéből fedezze. Az ugyancsak költségvetésből gazdálkodó agrártudományi intézetek munkájuk egy részét ma is a MÉM-mel kötött szerződések alapján végzik. A többéves, konkrét szerződések megkötését akadályozza az a bizonytalanság, amit a költségvetési finanszírozási rendszer magában hord.

c) A kutatók személyi jövedelmének struktúrája alapvetően helyes irányban fejlődik, mert az alapbérből és az ezt kiegészítő egyéb keresetből (jutalom, prémium) összetevődő jövedelemben az utóbbi — a teljesítménytől közvetlenebbül függő — rész emelkedik gyorsabban. Különösen a vállalati jelleggel működő intézeteknél erőteljes ez a tendencia. A költségvetési rendszerben dolgozó intézeteknél a külön vállalt szerződéses munkákból csak a bér-

Digitized by Google

alap 10%-áig emelhető a személyi jövedelem, s ez nem ösztönzi az intézeteket arra, hogy a gyakorlat felé forduljanak. Indokolt, hogy e kötöttség enyhítésével lehetővé tegyék a jövedelem-növelést.

Az egész kutatói állomány bérezésével kapcsolatban figyelemre méltó körülmény az a tény, hogy átlagos jövedelmük mindössze kétszerese az országos munkás átlagkeresetnek. A kiemelkedő ipari szakemberek jövedelme már az elmúlt évben is mintegy 40%-kal meghaladta a kutatók munkaviszonyból származó jövedelmét. A bérek közötti ilyen mértékű differenciáltság nem fejezi ki a társadalmilag értékes alkotó szellemi tevékenység megfelelő elismerését. Ez a probléma intenzíven foglalkoztatja a tudományos dolgozókat. A jelenlegi helyzet számos tudományterületen kontraszelekcióhoz vezet: a jövedelmi színvonal nem ösztönzi a kutatómunkára legalkalmasabb tehetségeket arra, hogy a kutatómunka felé orientálódjanak.

d) A tudományos kutatások állami irányításának szervezetei a bázis kialakulásával párhuzamosan jöttek létre s azok mai összefüggő rendszere 1967—68-ban alakult ki. Az utóbbi időben jelentősen növekedett a kutatóhelyek önállósága, az irányítás központi elemei viszont kevésbé fejlődtek.

A kutatásirányítás legfőbb állami szerve a Kormány. A Kormány ilyen jellegű tevékenységének segítése, jövőbeli tudománypolitikai döntéseinek előkészítése, s részben a kutatások területén országos érvényű döntések kialakítása céljából kívánatos, hogy az illetékes miniszterelnök-helyettes mellett gyakorlatban már működő Tudománypolitikai Bizottság jogilag is megerősíttessék.

A kutatásirányítás nagyobb területeket átfogó szervei az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) és a Magyar Tudományos Akadémia.

Az OMFB jelentős feladatokat kapott 1967 végén a több ágazatot érintő, vagy népgazdasági kihatású műszaki kutatások irányításában, de — mint az ilyen kutatások koordináló szervének — szervezeti formái még nem alakultak ki.

Az MTA közvetlen kutatásirányítási — igazgatási — feladata saját intézményeire terjed ki. Közvetett (befolyásoló) feladatai vannak azonban a más főhatóságok intézményeiben folyó alapkutatásokra is, el kell látnia a hagyományos „legfelső tudományos fórum" szerepét. Számos tapasztalat arra mutat, hogy az Akadémia jelenlegi szervezete nem felel meg ennek az alapvetően kettős feladatnak. Intézeteinek korszerű, rugalmas irányítását a tudományos testületek nehézkessége és körülhatárolatlan felelőssége nehezíti, országos tudományos testületi, a tudományok egyetemes fejlődését elősegítő elvi-módszertani feladatainak betöltésében pedig intézeteinek igazgatási terhei gátolják. Az MTA jelenlegi szervezeti felépítése nem korszerű.

A kutatásirányítás ágazati szervei — a kutatóintézetekkel rendelkező tárcák — irányító apparátusukat a gazdasági mechanizmus reformja után átalakították. Az így létrehozott szervezetek változatosak. Az eltelt idő alatt tevékenységük érdemi értékelése nem alakult ki.

A kutatóhelyek belső irányítási rendszere a kutatás jellege szerint eltérő. Vezetési problémák elsősorban az akadémiai intézeteknél mutatkoznak, mivel itt a kutatási témákat lényegében az intézetben döntik el, s így a vezetők saját szakmai érdeklődése a kívánatosnál erősebben befolyásolhatja egy-egy intézet kutatási irányát. E kutatóhelyek egy részében az irányítás módszerei még nem kiforrottak.

Az irányításnak igen fontos eleme, feltétele a kutatási információ. Az információs rendszer megszervezésére 1967-ben és 1968-ban hozott intézkedések ágazatonként a problémát rendezik. A felső (kormány) szintű irányításhoz szükséges, a legfontosabb kutatási feladatokra és eredményekre vonatkozó információk jelenleg nem biztosítottak. A kutatóhelyek tudományos informáltsága és annak feltételei alatta maradnak a korszerű követelményeknek.

A tudományos kutatások irányításának fontos elemei végül a társadalmi tényezők, mindenekelőtt a különböző — elsősorban akadémiai — tudományos bizottságok és a tudományos egyesületek. Ezek és az irányító szervek egymásra hatása kölcsönös, előnyös és szükséges.

Digitized by Google

4 *A tudományok fejlődése alapvetően függ a nemzetközi kapcsolatoktól.* A nemzetközi kapcsolatok a tudományos élet szerves része. A gazdaságilag közepesen fejlett kis országok különösen érdekeltek a nemzetközi tudományos munkamegosztásban, mert saját erőből csak gondosan megválasztott, igen szűk tudományos-műszaki területen érhetnek el új eredményeket.

Hazánk nemzetközi tudományos kapcsolatai az elmúlt évtizedben rohamosan növekedtek, ennek ellenére még ma sem kielégítőek. Különösen a kutatómunka nemzetközi megosztása nem fejlődött megfelelően. Az alaptudományok művelői általában figyelemmel kísérik a nemzetközi eredményeket, építenek azokra. Az alapkutatások terén a kapcsolatok célja az érintkező és gyakran párhuzamos kutatási tevékenység során elért eredmények kölcsönös kicserélése, elbírálása, ellenőrzése és ezáltal a kutatás színvonalának emelése, továbbá egyes nagyobb tudományos programokban a munkamegosztás kialakítása. A fejlesztési kutatások területén — ahol a nemzetközi kapcsolatok célja mindenekelőtt az optimális munkamegosztás kialakítása, az ország műszaki, gazdasági fejlődésének meggyorsítása — esetenként nemzeti szűklátókörűség érvényesül. Erős hajlam van arra, hogy irreálisan nagy kutatási feladatok megoldásában is önerőre támaszkodjanak (pl. a diesel- és a PVC-program), és még ma is kevés külföldi eredményt, licenciát vesznek át.

A szocialista országokkal való sokoldalú tudományos együttműködés a KGST megfelelő szerveiben folyik. A sokoldalú együttműködés keretében elsősorban a szakemberek informálódási lehetősége széles körű, ami igen hasznos, de kevés területen érték el konkrét feladatok megoldását közös kutatási tevékenységgel. Jelenlegi gyakorlatunkban a kétoldalú kapcsolatok uralkodnak, amelyeknek jelentős része — mintegy kétharmada — a Szovjetunióval áll fenn. E kapcsolatok legeredményesebben a közös feladatok megoldásán dolgozó intézmények közvetlen együttműködésével hasznosíthatók. Az ilyen közvetlen kapcsolatok kiépítésére — korlátozott mértékben — az utolsó egy-két évben nyílt lehetőség; a kapcsolatok megteremtése és realizálása azonban még jelenleg is túlzottan centralizált.

A kutatási-fejlesztési eredményeknek szocialista országok közötti térítésmentes átadása — mely a KGST tagországok által kialakított úgynevezett szófiai elven alapul —, hasznosan szolgálta a tagországok tudományos és gazdasági fejlődését. Ennek keretében — mindenekelőtt a Szovjetuniótól — hazánk is igen értékes segítséget kapott, például a gépipari és olajbányászati, valamint atomfizikai kutatások területén. Ez az elv ma már nem segíti megfelelően a tudományos együttműködés fokozását, mivel nem teremti meg a kívánatos anyagi érdekeltséget. A szellemi termékek térítésmentes átadása nem serkenti a feleket az adott időben a legkorszerűbb eredmények rendelkezésre bocsátására. (Az NDK-val hazánknak már megállapodása van az érték alapján történő cserére.)

A kapitalista országokkal kialakított, rövid múltra visszatekintő tudományos kapcsolatok államközi szerződésekben történő rögzítése általában előnyös számunkra. A tőkés kapcsolatok jelenleg főként kutatók kölcsönös cseréjét, tudományos rendezvényeken való részvételét stb. biztosítják, ami szükséges és hasznos. Hiányoznak a gazdasági, esetleg értékesítési kooperációt is megalapozó közös kutatások.

Aktivitásunk a nemzetközi tudományos szervezetek munkájában az utolsó évtizedben jelentősen fokozódott. A szervezeti tagságból adódó lehetőségeket (ösztöndíjak, kutatási megbízások vállalása) azonban nem használják ki eléggé.

A nemzetközi tudományos kapcsolatok fontos formái a kutatók, tudósok hosszabb-rövidebb időtartamú külföldi útjai. Ezek száma is rohamosan növekedett az utolsó 10 évben. Az összes kiutazásoknak mintegy kétharmada szocialista relációjú, de a három hónapnál hosszabb kiutazásoknak csak egyharmada irányul szocialista országokba. Ennek az az oka, hogy a szocialista országokba tervezett tanulmányutak előkészítése hosszadalmas és bürokratikus, nyelvi követelményei szigorúbbak, anyagi feltételei rosszabbak, mint a nyugati országokba irányuló tanulmányutakéi.

Digitized by Google

A tudományos dolgozóink külföldi munkavállalása számszerűen nem jelentős. Többnyire egyezmények alapján jönnek létre nemzetközi szervezetekben vagy ezek közvetítésével. Kevés a munkavállalási lehetőség a szocialista országokban. A magánkezdeményezésű, tőkésországokba irányuló munkavállalás feltételei rendezetlenek.

A kapitalista országok viszonylatában is rohamosan fejlődő nemzetközi kapcsolatok ellenére sem tapasztalható hazánkból a kutatók eláramlása. Az MTA intézeteiből 1968-ban mindössze öt kutató távozott törvényellenesen külföldre. (A fejlett nyugat-európai kapitalista országok egymás közötti, továbbá elsősorban az USA-val fennálló kapcsolatait saját tudományos értelmiségük nagymértékű eláramlása érzékenyen érinti.) Ezzel a veszéllyel azonban számolni kell, annál is inkább, mivel egyes tudományterületeken a kiemelkedő tehetségek nagyobb számban jelentkeznek, mint amennyien törekvéseiknek megfelelő szinten érvényesülni tudnának; ezekre a rétegekre válhat veszélyessé a nyugati — főleg anyagi — csábítás.

A nemzetközi tudományos kapcsolatok sajátos formái a szabadalmak, gyártási eljárások stb. vétele és eladása. A gazdasági mechanizmus reformja előtt a vállalatok nem voltak érdekeltek jelentősebb licenciák, gyártási eljárások megvételében. 1968-ban fokozódott az érdeklődés a szellemi termékek megvásárlása iránt, fejlődött a hazai szellemi termékek licenciák formájában történő értékesítése is. A forgalom azonban még korántsem éri el a nemzetközileg ismert és a gazdaság intenzív fejlesztéséhez szükséges méreteket.

III

1 A felszabadulás után *a társadalomtudományok* művelésében alapvető változást hozott a marxizmus—leninizmus széles körű elterjedése. A hazai társadalomtudományok fejlődésében — elsősorban a követelményekhez és bizonyos értelemben más tudományágakhoz viszonyítva — mégis jelentős elmaradás tapasztalható. Ez azzal függ össze, hogy egyrészt a marxista társadalomtudományok művelésének a felszabadulás előtt hazánkban legális lehetőségei nem voltak, másrészt az ötvenes években a dogmatizmus erőteljesen visszavetette e tudományágat, majd pedig az ellenforradalom okozta eszmei zűrzavar nehezítette a fejlődést. A kutatások viszonylag szűk anyagi feltételei is akadályozták az előrejutást. 1960 óta a társadalomtudományok legtöbb területén kedvezőbb a helyzet, egyes ágazatai azonban a gyorsabb fejlődés ellenére is viszonylag nagyobb mértékben maradtak le, ennélfogva itt gyengébbek pozícióink. Ezért például szükségessé válik a szociológia területén több kutatócentrum létrehozása, megfelelő pedagógiai kutatóbázis kiépítése, a pszichológiában pedig a kutatások helyes struktúrájának a megteremtése.

A társadalomtudományok terén számolni kell néhány, a kutatásokon kívül eső tényező befolyásoló hatásával is. A szocialista építőmunka konkrét gyakorlatában az egyes országok között meglevő különbségek gyakran nehezítik a kutatásokban lehetséges és szükséges nemzetközi együttműködést. A polgári tudományok egyes részeredményeinek hasznosítását, az együttműködés helyes mértékének és gyakorlatának kialakítását nehezíti az a körülmény, hogy a kapcsolatokat a burzsoázia igyekszik saját politikai és ideológiai céljaira felhasználni.

2 *Különösen fontos — a társadalomtudományok sajátos helyzetével kapcsolatos — néhány alapvető politikai, ideológiai kérdés elemzése.*

a) A társadalomtudományok legfontosabb sajátossága osztálymeghatározottságukban, ideológiai jellegükben található. Vannak, akik emiatt kétségbe vonják a társadalomtudományok tudományosságát, egzaktságát.

Digitized by Google

4 *A tudományok fejlődése alapvetően függ a nemzetközi kapcsolatoktól.* A nemzetközi kapcsolatok a tudományos élet szerves része. A gazdaságilag közepesen fejlett kis országok különösen érdekeltek a nemzetközi tudományos munkamegosztásban, mert saját erőből csak gondosan megválasztott, igen szűk tudományos-műszaki területen érhetnek el új eredményeket.

Hazánk nemzetközi tudományos kapcsolatai az elmúlt évtizedben rohamosan növekedtek, ennek ellenére még ma sem kielégítőek. Különösen a kutatómunka nemzetközi megosztása nem fejlődött megfelelően. Az alaptudományok művelői általában figyelemmel kísérik a nemzetközi eredményeket, építenek azokra. Az alapkutatások terén a kapcsolatok célja az érintkező és gyakran párhuzamos kutatási tevékenység során elért eredmények kölcsönös kicserélése, elbírálása, ellenőrzése és ezáltal a kutatás színvonalának emelése, továbbá egyes nagyobb tudományos programokban a munkamegosztás kialakítása. A fejlesztési kutatások területén — ahol a nemzetközi kapcsolatok célja mindenekelőtt az optimális munkamegosztás kialakítása, az ország műszaki, gazdasági fejlődésének meggyorsítása — esetenként nemzeti szűklátókörűség érvényesül. Erős hajlam van arra, hogy irreálisan nagy kutatási feladatok megoldásában is önerőre támaszkodjanak (pl. a diesel- és a PVC-program), és még ma is kevés külföldi eredményt, licenciát vesznek át.

A szocialista országokkal való sokoldalú tudományos együttműködés a KGST megfelelő szerveiben folyik. A sokoldalú együttműködés keretében elsősorban a szakemberek informálódási lehetősége széles körű, ami igen hasznos, de kevés területen érték el konkrét feladatok megoldását közös kutatási tevékenységgel. Jelenlegi gyakorlatunkban a kétoldalú kapcsolatok uralkodnak, amelyeknek jelentős része — mintegy kétharmada — a Szovjetunióval áll fenn. E kapcsolatok legeredményesebben a közös feladatok megoldásán dolgozó intézmények közvetlen együttműködésével hasznosíthatók. Az ilyen közvetlen kapcsolatok kiépítésére — korlátozott mértékben — az utolsó egy-két évben nyílt lehetőség; a kapcsolatok megteremtése és realizálása azonban még jelenleg is túlzottan centralizált.

A kutatási-fejlesztési eredményeknek szocialista országok közötti térítésmentes átadása — mely a KGST tagországok által kialakított úgynevezett szófiai elven alapul —, hasznosan szolgálta a tagországok tudományos és gazdasági fejlődését. Ennek keretében — mindenekelőtt a Szovjetuniótól — hazánk is igen értékes segítséget kapott, például a gépipari és olajbányászati, valamint atomfizikai kutatások területén. Ez az elv ma már nem segíti megfelelően a tudományos együttműködés fokozását, mivel nem teremti meg a kívánatos anyagi érdekeltséget. A szellemi termékek térítésmentes átadása nem serkenti a feleket az adott időben a legkorszerűbb eredmények rendelkezésre bocsátására. (Az NDK-val hazánknak már megállapodása van az érték alapján történő cserére.)

A kapitalista országokkal kialakított, rövid múltra visszatekintő tudományos kapcsolatok államközi szerződésekben történő rögzítése általában előnyös számunkra. A tőkés kapcsolatok jelenleg főként kutatók kölcsönös cseréjét, tudományos rendezvényeken való részvételét stb. biztosítják, ami szükséges és hasznos. Hiányoznak a gazdasági, esetleg értékesítési kooperációt is megalapozó közös kutatások.

Aktivitásunk a nemzetközi tudományos szervezetek munkájában az utolsó évtizedben jelentősen fokozódott. A szervezeti tagságból adódó lehetőségeket (ösztöndíjak, kutatási megbízások vállalása) azonban nem használják ki eléggé.

A nemzetközi tudományos kapcsolatok fontos formái a kutatók, tudósok hosszabb-rövidebb időtartamú külföldi útjai. Ezek száma is rohamosan növekedett az utolsó 10 évben. Az összes kiutazásoknak mintegy kétharmada szocialista relációjú, de a három hónapnál hosszabb kiutazásoknak csak egyharmada irányul szocialista országokba. Ennek az az oka, hogy a szocialista országokba tervezett tanulmányutak előkészítése hosszadalmas és bürokratikus, nyelvi követelményei szigorúbbak, anyagi feltételei rosszabbak, mint a nyugati országokba irányuló tanulmányutakéi.

Digitized by Google

A tudományos dolgozóink külföldi munkavállalása számszerűen nem jelentős. Többnyire egyezmények alapján jönnek létre nemzetközi szervezetekben vagy ezek közvetítésével. Kevés a munkavállalási lehetőség a szocialista országokban. A magánkezdeményezésű, tőkésországokba irányuló munkavállalás feltételei rendezetlenek.

A kapitalista országok viszonylatában is rohamosan fejlődő nemzetközi kapcsolatok ellenére sem tapasztalható hazánkból a kutatók eláramlása. Az MTA intézeteiből 1968-ban mindössze öt kutató távozott törvényellenesen külföldre. (A fejlett nyugat-európai kapitalista országok egymás közötti, továbbá elsősorban az USA-val fennálló kapcsolatait saját tudományos értelmiségük nagymértékű eláramlása érzékenyen érinti.) Ezzel a veszéllyel azonban számolni kell, annál is inkább, mivel egyes tudományterületeken a kiemelkedő tehetségek nagyobb számban jelentkeznek, mint amennyien törekvéseiknek megfelelő szinten érvényesülni tudnának; ezekre a rétegekre válhat veszélyessé a nyugati — főleg anyagi — csábítás.

A nemzetközi tudományos kapcsolatok sajátos formái a szabadalmak, gyártási eljárások stb. vétele és eladása. A gazdasági mechanizmus reformja előtt a vállalatok nem voltak érdekeltek jelentősebb licenciák, gyártási eljárások megvételében. 1968-ban fokozódott az érdeklődés a szellemi termékek megvásárlása iránt, fejlődött a hazai szellemi termékek licenciák formájában történő értékesítése is. A forgalom azonban még korántsem éri el a nemzetközileg ismert és a gazdaság intenzív fejlesztéséhez szükséges méreteket.

III

1 A felszabadulás után *a társadalomtudományok* művelésében alapvető változást hozott a marxizmus—leninizmus széles körű elterjedése. A hazai társadalomtudományok fejlődésében — elsősorban a követelményekhez és bizonyos értelemben más tudományágakhoz viszonyítva — mégis jelentős elmaradás tapasztalható. Ez azzal függ össze, hogy egyrészt a marxista társadalomtudományok művelésének a felszabadulás előtt hazánkban legális lehetőségei nem voltak, másrészt az ötvenes években a dogmatizmus erőteljesen visszavetette e tudományágat, majd pedig az ellenforradalom okozta eszmei zűrzavar nehezítette a fejlődést. A kutatások viszonylag szűk anyagi feltételei is akadályozták az előrejutást. 1960 óta a társadalomtudományok legtöbb területén kedvezőbb a helyzet, egyes ágazatai azonban a gyorsabb fejlődés ellenére is viszonylag nagyobb mértékben maradtak le, ennélfogva itt gyengébbek pozícióink. Ezért például szükségessé válik a szociológia területén több kutatócentrum létrehozása, megfelelő pedagógiai kutatóbázis kiépítése, a pszichológiában pedig a kutatások helyes struktúrájának a megteremtése.

A társadalomtudományok terén számolni kell néhány, a kutatásokon kívül eső tényező befolyásoló hatásával is. A szocialista építőmunka konkrét gyakorlatában az egyes országok között meglevő különbségek gyakran nehezítik a kutatásokban lehetséges és szükséges nemzetközi együttműködést. A polgári tudományok egyes részeredményeinek hasznosítását, az együttműködés helyes mértékének és gyakorlatának kialakítását nehezíti az a körülmény, hogy a kapcsolatokat a burzsoázia igyekszik saját politikai és ideológiai céljaira felhasználni.

2 *Különösen fontos — a társadalomtudományok sajátos helyzetével kapcsolatos — néhány alapvető politikai, ideológiai kérdés elemzése.*

a) A társadalomtudományok legfontosabb sajátossága osztálymeghatározottságukban, ideológiai jellegükben található. Vannak, akik emiatt kétségbe vonják a társadalomtudományok tudományosságát, egzaktságát.

Digitized by Google

A társadalomtudományok egyrészt a valóság feltárására és megváltoztatására hivatottak, másrészt meghatározott ideológiai funkciójuk van. A valóságfeltáró munka nem gyengíti, hanem erősíti a társadalomtudományok ideológiai szerepét, a kettő egymástól elválaszthatatlan, szoros egységet alkot.

A pártnak, a munkásosztálynak és a társadalomnak az az érdeke, hogy a kutatás minél teljesebben, tudományosabban, egzaktabban tárja fel a valóságot, a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit. Ezért a marxista—leninista társadalomtudományok osztályjellege, pártossága nem csökkenti, éppen ellenkezőleg, megköveteli a kutatómunka szigorú tudományosságát és egzaktságát. A társadalom életével foglalkozó kutatásokat éppen a marxizmus tette egzakt tudományokká azzal, hogy a társadalmi folyamatok objektív törvényeit felfedte és a kutatás vezérfonalául állította.

A társadalomtudományi kutatások tudományossága és egzaktsága az elmúlt évtizedben nagyot fejlődött, a kívánatos szintet azonban még ma sem érte el:

— Sok fontos kérdés — mivel a múltban tabuként kezelték — feldolgozatlan maradt; még kevés a részletekbe menő, a konkrét tényanyagok feltárásából kiinduló vizsgálat és annak eredményeit monografikusan feldolgozó mű.

— Nem lehetünk elégedettek azokkal az eredményekkel sem, amelyeket a szintetizáló, általánosító munka, az új kérdések elemzése és a mai gyakorlatunkból levont elméleti következtetések terén elértek.

— Hazánkban egyaránt tapasztalhatók a társadalomtudományok ideológiai jellegét másodlagosan kezelő és a konkrét tényfeltáró kutatások szerepét lebecsülő álláspontok, valamint a kettő szétválasztására irányuló törekvések.

— Nem folyik elég intenzíven a modern természettudományos eredmények elméleti-ideológiai általánosítására irányuló tevékenység, kevés az ilyen területen a megfelelő színvonalú kutatómunka.

— Más tudományágakhoz viszonyítva a társadalomtudományokban még kevésbé kialakultak a korszerű kutatási módszerek.

b) A marxista—leninista társadalomtudományok egyik legfontosabb kérdése a politika és a tudomány viszonyának megítélése, illetőleg az ebből levont gyakorlati következtetések érvényre juttatása.

A marxista—leninista politika és a társadalomtudományok kapcsolatát alapvetően egységük, kölcsönhatásuk jellemzi.

A szocializmusban a politikai stratégia és a társadalomtudományok között — azaz hosszabb távon — szükségszerű az összhang. A párt politikájának elméleti alapja a marxizmus—leninizmus. Másrészt a marxista—leninista politika, a politikai vezetés alapvető szerepet játszik a tényleges társadalmi igények megfogalmazásában, a tudománypolitika alakításában és megvalósításában, a kutatási eredmények társadalmi hasznosításában.

Ez a kölcsönhatás azonban nem azonos a politikai gyakorlat és a tudomány adott megállapításai közötti mindenkori, napi, közvetlen és automatikus egybeeséssel. A tudomány feladata nem az, hogy egyszerűen a napi politikai döntések magyarázója, apologétája legyen. Az eltérő sajátosságok következtében lehetséges, hogy konkrét kérdések során különbségek, sőt ellentmondások keletkeznek egyes politikai megoldások és a tudományos felismerések, következtetések, ezek alkalmazási lehetőségei között. Ez azért van így, mivel a konkrét politikai döntéseknek mindig számolniok kell a valóságos történelmi, társadalmi, politikai és gazdasági helyzet egészével, továbbá azzal, hogy egyes esetekben nem lehetséges, sőt káros lenne elméleti modelleknek eredeti formában a társadalmi gyakorlatba való átültetése. Elvileg lehetséges az is, hogy akár a tudomány következtetése, akár a politikai döntés nem kellően megalapozott, s ez a körülmény válhat a tudomány és politika közötti konfliktus forrásává.

A szocialista társadalomban a tudománynak és a politikának egyaránt alapvető érdeke az új kérdések felvetése, az ezekre irányuló kutatások bátó-

Digitized by Google

rítása, és ideológiai életünk elméleti tisztaságának védelmezése. Sem az új problémamegközelítésnek, sem az elméleti tisztaság védelmének az indokával azonban senki nem állíthatja, hogy saját, egyéni álláspontja az egyedül helyes. Különösen káros szélsőséges egyéni nézetek korlátlan és kritikátlan hirdetése, vagy az olyan törekvések, hogy ezeket akár a tudomány, akár a politika hivatalos álláspontjaként tüntessék fel.

A politika és tudomány viszonyában szubjektív tényező lehet a kutatók „egyéni veszélyeztetettsége". Az új kérdések felvetése és az azokra adott válaszok ugyanis mozgósíthatnak egyes, valódi hatalommal rendelkező társadalmi, állami intézményeket az új nézetekkel szemben, s a küzdelemben alul maradhat a helyes, új álláspontot képviselő kutató. Ez a társadalomtudományok művelőinek érdeklődését esetenként időszerűtlen, periférikus témák felé fordítja. A kutatók egyéni kockázata sohasem küszöbölhető ki teljesen, de minimálisra csökkenthető, ha maximális támogatást és védelmet kapnak a valóban újat, felelősséggel keresők. A kérdés másik oldala viszont: a társadalomkutatóknak mindig számolniok kell azzal, hogy kísérleti alanyuk a társadalom, s a helytelen megoldások az egész társadalmat érinthetik, esetenként veszélyeztethetik. A felelősség és a szigorú önellenőrzés tehát fokozottan szükséges.

Mindebből az következik, hogy a párt a társadalomtudományokban is biztosítja az alkotó kutatómunka szabadságát. Nincsenek tiltott témák és előírt következtetések. Ennek nem mond ellent az, hogy erőink jelentős részét mindenkor a társadalmilag fontos, időszerű kérdések kutatására kell fordítani. A kutatómunka szabadsága egyben nagyfokú politikai felelősséget, következetes önellenőrzést feltételez. Szükséges a kutatási eredmények felhasználásának, publikálásának szabályozása is. Minden kutatónak joga, hogy tudományos nézeteit, kutatási eredményeit tudományos fórumon megvitathassa. A kutatási eredmények felhasználásában felelősséggel kell dönteni arról, hogy mely kérdések tartoznak politikai testületek elé, melyek számára helyes szakmai folyóiratokban és könyvkiadásban biztosítani a publicitást, s melyek azok az eredmények, amelyek megértek arra, hogy a legszélesebb nyilvánosság elé kerüljenek.

A politika és a tudomány érdekeinek helyes egyeztetése azt jelenti, hogy a tudósok elsődleges feladata — politikai felelősségük és aktivitásuk, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásában való érdekeltségük fokozása mellett — a kutatás, a politikáé (a megfelelő irányító szerveké) pedig a tudomány eredményeinek felhasználása a politika alakításában, továbbá annak vizsgálata, eldöntése, hogy a tudomány által kidolgozott javaslatok, alternatívák közül mi valósítható meg a mindenkori társadalmi gyakorlatban.

A pártnak a társadalom életében betöltött vezető szerepéből következően a párt vezető szervei állást foglalnak fontos ideológiai kérdésekben is. Ma még nem mondható el minden esetben, hogy a társadalomkutatók az ilyen elméleti kérdéseknek a mélyrehatóbb vizsgálatát tekintenék egyik legfőbb feladatuknak, másrészt, hogy ezek előkészítésében e célra irányuló kutatásokkal megfelelően részt vennének.

c) Az utóbbi egy-két évben hazánkban — és nemzetközi méretekben is — filozófusok és más szakemberek körében viták alakultak ki a marxizmuson belüli irányzatok létjogosultságáról. A kérdés megítélése politikailag több okból jelentős.

Ha az adott politikai döntéseket nem tekintjük valamely kérdésben az egyetlen, mindig helytálló elméleti válasznak, s ha a tudósokat a valóság mind mélyrehatóbb elemzésére, a konkrét megoldások állandó, kritikus vizsgálatára és tökéletesítésére szólítjuk fel, akkor a marxista kutatók között — az egyes kérdésekben — különböző álláspontok, esetleg az adott politikai döntéstől eltérő elképzelések is elkerülhetetlenül felmerülhetnek. Az is tény, hogy a marxizmus elmélete sok mai kérdésre még nem adott — egyesekre ez idáig nem is adhatott — kielégítő választ. Uj, eddig megválaszolatlan kér-

Digitized by Google

dések felmerülésekor el kell ismerni a válasz alapkoncepcióját érintő nézetkülönbségek lehetőségét is. A marxista alapon álló tudományos iskolák, új kutatási irányok kialakulása, a különféle álláspontok összevetése, a szabad, tudományos vitalégkör segíti a marxizmus—leninizmus fejlődését. Az az érdekünk, hogy a társadalomkutatók számára ne legyenek tiltott és kényes kérdések, s a párt, a társadalom számára bármely kérdést — amely valóban tudományos probléma — kidolgozhassanak. A kutatási irányok, iskolák sokfélesége akkor válik politikai és ideológiai veszéllyé, ha azok olyan gondolati, politikai rendszerré, irányzattá állnak össze, amelyek a marxizmus—leninizmus elméleti rendszerét megkérdőjelezik, feloldják vagy elvetik.

Elutasítjuk a marxizmus—leninizmus pluralizálását, a „többféle marxizmus" és a marxizmuson belüli külön irányzatok létjogosultságának és a közöttük folyó harc indokoltságának elfogadására irányuló nézeteket. Csak egy objektív valóság van, meghatározott történelmi feltételek között csak egyféle objektív igazság létezik, ezért az azt kutató, feltáró marxizmus sem lehet többféle. A marxizmus—leninizmus — a munkásosztály pártjának forradalmi ideológiája — egységes, tudományos világnézet. A pluralizált marxizmus ideológiai koncepciója politikai pluralizmushoz és ez a kommunista párt, végső soron a munkásosztály vezető szerepének tagadásához vezethet. Politikai és ide lógiai szempontból ugyancsak elfogadhatatlan az az elképzelés, mely gyakorlatilag mindent megkérdőjelez és relatívvá tesz, s valamiféle parttalan, mindent magába foglaló marxizmus tévhitét kelti, magát a tudományt pedig nihilizálja.

A marxizmus—leninizmus elméletét nem tekintjük befejezett, zárt rendszernek. A pártnak egyaránt kötelessége a marxizmus—leninizmus tisztaságának védelme, valamint forradalmi elméletünk állandó fejlesztése. Nem engedjük kérdésessé tenni a marxizmus—leninizmus gyakorlatban kipróbált és bevált alapelveit, fő törvényszerűségeit, szemléletét és tudományos módszerét, de fellépünk a marxizmus—leninizmus elméletének megmerevedése, dogmaként való kezelése ellen is. Tudománypolitikánkban tehát szerves egységet alkot a marxizmus—leninizmus tisztaságának védelme és az új kérdések megválaszolása a marxizmus—leninizmus továbbfejlesztésének útján.

A gyakorlatban annak megválaszolása okoz sok nehézséget, hogy meddig fogadható el a problémák megközelítésének és a megoldások differenciálódásának folyamata, s mikortól válik az tudományosan és ideológiailag veszélyes, politikailag káros folyamattá. A mindenkor adott, közvetlen politikai elhatározások ugyanis nem nyújtanak feltétlenül mércét az elméleti, tudományos munkában, illetve az ilyen kérdések megítélésében. Különösen bonyolítja a problémát, hogy konkrét elméleti, vagy szakkérdésekben nincs, s nem is lehet hajszálpontos mérőeszköz az álláspontok minősítésére. A tévedések és hibák szétválasztására végső mérce természetesen a marxizmus—leninizmus alaptételeinek és módszereinek az elfogadása, illetve maga a gyakorlat, vagyis az, hogy mennyire szolgálják az adott elméleti álláspontok a párt, a társadalom célkitűzéseinek megvalósítását.

d) A társadalomtudományok politikai, ideológiai kérdései között lényeges helyet foglal el az imperialista fellazítási politika, ami az ideológiai harc potenciálisan mindig jelenlevő eleme. Az ebből eredő veszély reális és ennek lebecsülésével, illetve eltúlzásával egyaránt találkozunk. Ezért az új fellazítási irányzatok — például a konvergencia elméletek — és a marxizmus tudatos bomlasztására irányuló nézetek elleni eszmei-politikai harc igen fontos feladat. A Központi Bizottság elutasítja az olyan nézeteket, amelyek a békés egymás mellett élés elvét kiterjesztik az ideológia területére, s a különböző társadalmi rendszerű országok kapcsolatainak fejlődésével velejárónak tekintik a marxizmus—leninizmus és a burzsoá ideológiák közeledését.

Helytelen volna azonban mindebből azt a következtetést levonni, mintha a társadalomtudományok síkján megvalósuló nemzetközi érintkezés általában kedvezőtlen volna számunkra. E felfogás elfogadása elszigetelné tudományos

Digitized by Google

életünket, ami szerfölött káros következményekkel járna. Az ilyen nézetek is hozzájárultak ahhoz, hogy az elmúlt időszakban néha olyan eredményeket sem vettünk át a nyugati társadalomtudományoktól, amelyek kellő kritikával felhasználhatók lettek volna. A kérdés megítélésénél főként azt kell figyelembe venni, hogy a hatás mindig kölcsönös, s ha bátor, alkotó elméleti tevékenységet folytatunk, a nemzetközi kapcsolatok útján is lehetővé válik marxista—leninista társadalomtudományunk eredményeinek széles körű propagálása, ami — mint pozitív állítás — a leghatékonyabb fegyver az imperialista fellazítás elleni harcban is. Ma még egyáltalán nem használjuk ki mindazokat a lehetőségeket, amelyek hazai társadalomtudományunk eredményeinek terjesztéséhez rendelkezésre állnának.

3 *A társadalomtudományok felsőszintű országos irányítása* ma nem megoldott hazánkban. A Magyar Tudományos Akadémia a társadalomtudományok országos felelőse. E funkcióját osztályai útján és bizottsági hálózata keretében látja el. Az Akadémia azonban ezt a feladatot az adott körülmények között csak korlátozott mértékben teljesíti. Ennek legfőbb okai: a társadalomtudományi intézmények több főhatósághoz tartoznak; a kutatáshoz szükséges anyagi eszközök jelentős részével nem az Akadémia rendelkezik, és jelenlegi szervezete még saját intézetei irányításához sem megfelelő; a bizottsági hálózat nem alkalmas az operatív vezetésre.

A társadalomtudományok irányításában — éppen ideológiai jellegük következtében — közvetlenebb pártirányítás szükséges, mint a tudomány más szféráiban. Ma ennek alapelvei és mechanizmusa a gyakorlatban lényegében kialakultak, de hiányzik annak megfelelő körülhatárolása és az állami irányítás feladataitól való világos elhatárolása.

IV

A Központi Bizottság helyesli és hasznosnak tartja a tudományos élet helyzetének feltárására irányult felmérő és elemző munkát, s a vizsgálat alapján kialakított megállapításokkal egyetért. Szükségesnek tartja, hogy a tudományok művelését, hazai tudományos életünk fejlődése a következő években meggyorsuljon, hatása a társadalom életére tovább fokozódjék.

Az elmúlt évtizedben alkalmazott tudománypolitikát továbbfejlesztve a következő feladatok megoldását határozza el:

1 A következő időszakban a társadalom és a gazdaság gyorsütemű fejlesztését a hazai kutatásnak jelentős tudományos feladatok megoldásával kell segítenie, ezért a kutatási ráfordításokat ebben az időszakban is a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben kell növelni.

a) Az anyagi ráfordítások egyre növekvő hányadát a kutatási bázis korszerű eszközökkel való ellátására fordítsák. Az itthoni kutatásra váró feladatokat elsősorban a meglevő kutatási bázis célszerű felhasználásával kell megoldani. A közeljövőben új kutatóintézetek létrehozására csak különösen indokolt esetben, vagy akkor kerüljön sor, amikor a tudomány, a technika olyan új irányai bontakoznak ki, amelyeknek hazai művelése indokolt és lehetséges, de az igényt a meglevő intézeti profilok átalakításával vagy a hasonló profilú egyetemi tanszékek megerősítésével nem lehet kielégíteni. A bázis rugalmasságát, a társadalmi-gazdasági célok irányaihoz történő gyors igazodását megfelelő kedvezmények nyújtásával kell elősegíteni. A költségvetésből gazdálkodó kutatóintézeteknél időnként végezzenek elemző vizsgálatokat, s ezek eredménye alapján döntsenek az illetékes szervek abban, hogy az egyes kutatási irányokat továbbfejlesszék, szinten tartsák, módosítsák, visszafejlesszék, esetleg megszüntessék.

Digitized by Google

b) A kutatási bázison belül az egyetemi tanszékeknek a jelenleginél nagyobb súly biztosítandó. A következő tíz évben ezért — részben a tanszékeknek adott szerződéses megbízásokkal, részben az egyetemi kutatásokat biztosító állami költségvetés növelésével és a felszereltség javítását célzó beruházások fokozásával — az összes kutatási ráfordításokon belül az egyetemek jelenlegi részesedését fokozatosan növelni kell.

Részben a vidéki egyetemi kutatások fejlesztésével, részben kutatóintézetek vagy részlegek vidékre való telepítésével meghatározott profilú vidéki tudományos centrumok kialakítására kell törekedni. Kívánatos olyan életkörülmények és közéleti szellem megteremtése, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak ilyen vidéki központokban. Megfelelő gazdasági kedvezmények (adókedvezmény, kedvezményes hitel, állami juttatás stb.) nyújtásával meg kell teremteni az üzemi kutatórészlegek, laboratóriumok, kísérleti félüzemek fejlesztésének feltételeit is.

c) Tekintettel a szocializmus építéséhez szorosan kapcsolódó társadalomtudományi ágak növekvő szerepére, kívánatos ezen ágazatoknak az eddiginél erőteljesebb támogatása és az ezzel foglalkozó intézmények, tanszékek korszerűbb felszerelése is.

d) Olyan ösztönzőket kell kialakítani és hatásukat elősegíteni, amelyek arra késztetik a kutatóintézeteket, hogy a rendelkezésükre álló anyagi eszközökből a jelenlegi arányoknál többet fordítsanak a korszerű kutatást lehetővé tevő felszerelésekre, s megfelelő arányokat alakítsanak ki a kutatók és segéderők között. Kívánatos a már ismert, továbbá új hatékonyságmérési módszereknek a jelenleginél szélesebb körű alkalmazása, a kutatások hatékonyságának rendszeres elemzése.

2 A jövőben különös gondot kell fordítani a kutatók szakmai, ideológiai és politikai képzettségének fejlesztésére. A kutatók létszámának gyorsütemű fejlesztése — egyes dinamikusan fejlődő, vagy hazánkban elmaradt tudományterületek kivételével — a következő években nem indokolt.

a) Kívánatos a tudományos személyi állomány frissítése, megmerevedésének feloldása. Serkenteni kell az akadémiai intézetek kutatóinak alkalmazott és fejlesztő kutatóhelyekre, gyakorlati munkahelyekre (vállalatok, államigazgatási szervek stb.) történő áramlását, továbbá a felsőoktatásban dolgozókkal való időszakos cseréjét.

b) A tudományos munkára alkalmas tehetséges fiatalok kiválasztását már az iskolai képzés során el kell kezdeni. Ezért lehetővé kell tenni, hogy a fiatalok minél korábban minden segítséget megkapjanak különleges képességük fejlesztéséhez is. Az illetékes főhatóságok és az MTA pályadíjakkal, jutalmakkal, szerény méretű, konkrét kutatási feladatok adásával ösztönözzék a legtehetségesebb egyetemi hallgatók bekapcsolódását a tudományos munkába. A kutatóintézetekben és az egyetemeken az elkövetkező néhány évben 2 éves időtartamú tudományos ösztöndíjak rendszerét kell fokozatosan kialakítani. Az ösztöndíjasok száma többszörösen haladja meg az adott tudományos munkahely kutatói utánpótlás-igényét, s közülük a kutatómunkára legalkalmasabbakból kell megteremteni az utánpótlást.

c) Fejleszteni kell a kutatóhelyeken az ún. külső munkatársi rendszert, s ily módon el kell érni, hogy a közoktatás, az államigazgatás és a népgazdaság más területein dolgozó — a tudományos munka iránt érdeklődő, hajlammal rendelkező és arra alkalmas — szakemberek bekapcsolódhassanak a kutatásba.

d) A jelenlegi viszonyoknál dinamikusabb, az igényekhez jobban igazodó káderállomány kialakítása érdekében a kutatóintézetekben a kutatói állásokat célszerű pályázat útján betölteni és az adott kutatási típus, vagy tudományterület sajátosságainak megfelelően a kutatói állások egy részénél a határozott időre szóló — bizonyos korlátok között megújítható — kinevezési

Digitized by Google

rendszert kell fokozatosan alkalmazni. Az akadémiai intézetekben a kutatói álláson levő szakemberek egy meghatározandó része rendszeresen cserélődjön.

e) A tudományos kutatóhelyek vezető dolgozóit is meghatározott időtartamra kell kinevezni, figyelembe véve azt is, hogy az adott időszakban milyen feladatokat kell az intézménynek megoldania. A megbízás megújítható. Alapkutatásokat folytató intézmények vezetőiül általában széles áttekintésű, tudományos múlttal rendelkező kutatók megbízása kívánatos. Nagyobb intézmények tudományos vezetői mellett célszerű menedzser típusú helyettesek foglalkoztatása és igazgatói tanácsok létrehozása, amelyek az intézmény munkájával kapcsolatos fontosabb döntések előtt a vezető számára javaslatokat dolgoznak ki. Tudós-menedzser vagy menedzser típusú vezetőkre általában az alkalmazott és fejlesztési kutatásokat végző intézmények élén van szükség. A vezetők kiválasztásánál egységesen kell alkalmazni a vezetőkkel szembeni hármas követelményt. Vezetői funkciók meghosszabbítására meghatározott életkor után csak kivételes esetben kerüljön sor. A kiemelkedő tudósok részére a nyugdíj után is lehetővé kell tenni a kutatómunkát.

f) Nagy gondot kell fordítani a tudományos eredmények objektív értékelésére. Ennek érdekében intenzívebbé kell tenni a tudományos intézmények belső tudományos életét (beszámolók készülő tudományos eredményekről, cikkekről; módszertani viták stb.). Egy-egy kutatóintézet, tudományos iskola tevékenységét bemutató beszámolókat, átfogóbb kutatási terveket a szélesebb szakmai közvélemény számára is megismerhetővé kell tenni. Problematikus helyzetekben egy-egy intézményben, tudományterületen folyó tevékenység elbírálásában kívánatos a baráti országok tudósainak bevonása is.

g) Tudományos közéletünk demokratizmusának továbbfejlesztése az egyik legfontosabb tudománypolitikai feladat. Határozottan fel kell lépni monopolhelyzetek és törekvések ellen. Ennek érdekében egyaránt kapjanak támogatást a különféle tudományos iskolák, amelyek közül az értékesebb eredményeket felmutatókat kell fokozottan megbecsülni és előnyben részesíteni. A tudományos testületekben viselt funkciók határozottabb szétválasztására kell törekedni oly módon is, hogy e funkciókat egyre több tudós, kutató között osszák meg. Fel kell számolni azt a visszás helyzetet, hogy egyes tudósok — igazgatási szempontból — önmaguk felettesei lehessenek.

h) Nagy gondot kell fordítani a tudományos értelmiség politikai és ideológiai nevelésére. Alapvető továbbképzési forma az irányított, segített, ellenőrzött önképzés legyen. Fontosabb ideológiai művek, problémák feldolgozására, megvitatására megfelelő szervezeti kereteket kell teremteni. Társadalomtudományi intézményeink segítsék a tudományos intézmények kutatóinak ideológiai képzését. Fenn kell tartani a kutatók részére a Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetemen és a szakosított tanfolyamokon való részvétel lehetőségét is.

i) A tudományos minősítés két fokozatú (a tudományok kondidátusa és doktora) rendszerét fenntartva azt határozottabban társadalmi, gazdasági, tudományos célkitűzéseink szolgálatába kell állítani. A tudományos fokozat az egyének olyan tudományos teljesítményének legyen a mércéje, amely összhangban van a társadalmi, gazdasági, tudományos igényekkel. Az ilyen szempontból jelentéktelen témákat ne honorálják tudományos fokozattal. A minősítés egy-egy tudományág reális értékrendjének a mutatója legyen.

A tudományos minősítés alapja a jelenleginél szélesebben értelmezett tudományos eredmény legyen. El kell ismerni a kollektív kutatómunka eredményeit is, ezekre a fokozatok odaítélésénél a jelenleginél nagyobb figyelmet kell fordítani. A tudományok doktoraival szemben fokozott szakmai és tudományos-közéleti követelményeket kell támasztani, s a fokozat odaítélésénél figyelembe kell venni az arra pályázók teljes tudományos munkásságát.

Digitized by Google

A tudományos minősítés terén a külföldi kapcsolatokat arra kell felhasználni, hogy elsősorban az ún. hiányszakmákban — egyes tudományszakok fejlődésének meggyorsítása, továbbá a hazaiaktól eltérő jelentős külföldi tudományos iskolák megismerése végett — szerezzenek szakembereink külföldön tudományos fokozatot. Elismerten színvonalas külföldi kutatóhelyekre igényesen kiválasztott jelöltek küldésével kell gondoskodni arról, hogy a külföldön képzett tudósaink jelentős szerepet tölhessenek majd be a hazai tudományos életben.

Többféle szervezett módon (egyetemi és kutatóintézeti tudományos ösztöndíjak; szakmérnöki, szakjogászi képzés; szakorvosi vizsgák; egyetemi doktorátus; aspirantúra) biztosítandó a tudományos fokozat megszerzésére való felkészülés. A fokozat megszerzését szolgáló előkészítésben az egyetemek nagyobb szerepet kapjanak és vállaljanak. A tudományos minősítés központi irányító szerve továbbra is a Tudományos Minősítő Bizottság legyen.

3 A gazdasági mechanizmus reformjával egyidejűleg a tudományos kutatások irányításában bevezetett új elvek és módszerek megerősítése, azoknak a teljes kutatási hálózatra történő kiterjesztése és általános kibontakoztatása szükséges.

a) 1970 végéig olyan új típusú, 1970—1985-re érvényes országos távlati kutatási tervet kell kidolgozni, amely tartalmazza a kormány legalapvetőbb, hosszabb távra szóló tudománypolitikai elveit; rögzítse a nagyfontosságú, kisszámú — a világszínvonal elérését vagy megközelítését célzó — fejlesztés, továbbá az egyéb társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló, komplex feladatok megoldásának igényével fellépő kutatási célprogramokat; vázolja fel a kutatási bázis struktúrájának, személyi és anyagi feltételeinek fejlesztésére vonatkozó távlati célokat. Az újszerű kutatás-tervezési rendszer keretében a konkrét gazdasági célra irányuló kutatások vonatkozásában biztosítani kell a kutatási terv és a népgazdasági terv tartalmi összefüggéseit, továbbá valamennyi tudományos kutatás anyagi igénye és az ilyen irányú anyagi előirányzatok között az összhangot. A kutatásokat irányító főhatóságok jóváhagyott kutatási előirányzataikat tervezzék és kezeljék elkülönítetten. Az alapkutatási tevékenységet irányító szervek (MTA, EüM, egyetemeket irányító tárcák) dolgozzanak ki olyan tudományos koncepciókat, melyek alkalmasak arra, hogy intézményeik tudományos feladatainak (kutatási irányainak) megválasztására érdemi befolyást gyakorolhassanak. Tovább kell fejleszteni a kutatóhelyek kibontakoztatása szükséges.

b) Fejleszteni kell a kutatás finanszírozási rendszerét. A költségvetésből finanszírozott intézmények számára szükséges a pénzügyi előrelátás biztonságát a jelenlegi egy évnél hosszabb távra is megalapozni. A költségvetési jelleggel működő műszaki és természettudományi kutatóhelyeken — az alapkutatások sérelme nélkül — növelni kell a konkrét gazdasági célokra irányuló vállalati, vagy országos szervek megbízásából végzett kutatások arányát. Kívánatos, hogy az alaptudományi intézmények költségvetési ellátmányának egy részét — néhány intézetben, kísérleti jelleggel —, az irányító szervek előre meghatározott kutatási irányok, célok finanszírozására biztosítsák. Az agrártudományi kutatóintézetek munkájában kívánatos a szerződéses kapcsolatok következetesebb alkalmazása.

Alapelvként kell leszögezni, hogy a tudományos kutatások élvezzenek jelentős kedvezményeket, amelyek egyebek mellett biztosítsák azt is, hogy a tudományok gyorsütemű — a gazdaság növekedésénél dinamikusabb — intenzív fejlődése megvalósuljon. Tekintettel arra, hogy a kutatási eszközök 5—8 év alatt elavulnak, gondoskodni kell arról, hogy az intézetek korszerű eszközökkel legyenek ellátva, így hatékonyságuk növekedjék, az élőmunka aránya csökkenjen. A kutatómunka költségeinek alakulását folyamatosan vizsgálni kell, és gondoskodni kell arról, hogy az árak változása következtében a kutatások volumene ne szűküljön.

Digitized by Google

c) Az életszínvonal-politikában figyelembe kell venni a tudományos munka különleges társadalmi fontosságát, s ezért azt ennek megfelelő fokozott erkölcsi és anyagi megbecsülésben kell részesíteni. A konkrét bérpolitikai intézkedéseknél elsősorban a teljesítménytől függő jövedelemrész növelése indokolt; megkülönböztetett anyagi elismerésben kell részesíteni a tudományos eredmények gyakorlati hasznosítását elősegítő tevékenységet, valamint a nemzetközi tudományos vívmányok hazai adaptálását.

d) A tudományos kutatások felsőszintű állami irányításának szervezeti továbbfejlesztéséhez mind a lehetőségek, mind az igények szempontjából egyaránt megértek a feltételek.

— A kormány szerveként az illetékes miniszterelnök-helyettes vezetésével létre kell hozni a kormány Tudománypolitikai Bizottságát. Ez — jogállását tekintve — a kormánynak közvetlenül alárendelt, tudománypolitikai és kutatásirányítási kérdésekben javaslattevő, véleményező, meghatározott ügyekben pedig — átruházott hatáskörben — döntési joggal felruházott szerv legyen. Munkáját a kormány egyéb bizottságainak megfelelően végezze.

A Tudománypolitikai Bizottság a kutatások fejlesztéséhez rendelkezzék tartalék jellegű anyagi alapokkal. Általános tudománypolitikai kérdésekben az MTA testületeire, az egyes tudományágak vonatkozásában az azok koordinálásával megbízandó főhatóságokra támaszkodjék.

Ezek:

a műszaki tudományok tekintetében	az OMFB,
a természettudományok tekintetében	az MTA,
az orvostudományok tekintetében	az EüM,
az agrártudományok tekintetében	a MÉM,
a társadalomtudományok tekintetében	az MTA.

A Bizottság munkáját kis létszámú titkárság segítse.

— Elő kell készíteni a Magyar Tudományos Akadémia szervezetének reformját. A reform szolgálja a tudományos-testületi, valamint a szakigazgatási feladatok szétválasztását, egyidejűleg a hatósági funkciók és jogkör pontos szabályozását. Előtérbe kell állítani az Akadémia országos, a tudományos kutatás egész területére kiterjedő elvi-módszertani, javaslattevő és véleményező funkcióját, amit — élükön választott vezetőkkel — tudományos testületi (elnökség, tudományos osztályok, bizottságok) útján gyakoroljon. E feladatkör keretében készítsen országos érvényű tudományos prognózisokat, tudományfejlesztési koncepciókat. A feladat ellátásához az MTA testületei a kutatásirányításban érdekelt más főhatóságoktól és intézményektől információkat kérhetnek, azokról felkérésre, vagy saját kezdeményezésből véleményt alkotnak. A testületek választott vezetője a jövőben is az MTA elnöke legyen, akit funkciójában a Népköztársaság Elnöki Tanácsa erősít meg.

Az Akadémia kutatóhelyeinek irányítását oly módon kell megszervezni, hogy igazgatási és gazdálkodási kérdésekben az illetékes tudományos osztályok szakvéleménye a döntések előtt megfelelő módon kifejezésre juthasson, tudományos kérdésekben pedig alapul szolgáljon. Ezen túl a főtitkárnak és az igazgatási szerveknek tájékoztatniok kell a megfelelő akadémiai testületeket és döntéseiket meg kell indokolniok.

Az Akadémia átszervezésével egyidejűleg jelentősen növelni kell a kutatóintézetek önállóságát.

— A műszaki kutatások koordinálását az OMFB fejlessze tovább és e kutatások teljes vertikumát — az alapkutatástól az alkalmazásig — áttekintve adjon megbízásokat részfeladatok megoldására az MTA intézményeinek is.

Digitized by Google

— Növelni kell a főként nem gazdasági célra irányuló kutatásokat végző — elsősorban akadémiai, egyetemi — kutatóhelyeken a kutatók részvételét az intézmények kutatási feladatainak meghatározásában és az eredmények értékelésében.

4 A nemzetközi tudományos kapcsolatok építése az általános tudománypolitika szerves része és annak összhangban kell lennie az ország érdekeivel.

Hazánk tudományos élete számára alapvető fontosságú a nemzetközi tudományos kapcsolatok fejlesztése, s különösen a nemzetközi munkamegosztás fokozása. A szocialista országok társadalmi és termelési viszonyainak, valamint a nemzetközi osztályharcban elfoglalt helyüknek azonossága elsődleges jelentőséget ad a közöttük kialakuló, kölcsönös előnyökkel járó tudományos együttműködésnek.

a) Fejleszteni kell a tudományos együttműködést a szocialista országokkal, különösen a Szovjetunióval. A tudományos és műszaki ismeretek megszerzésében elsősorban a szovjet tudomány és technika eredményeinek elsajátítására kell törekedni és azt, mint bázist kell tekinteni. A kétoldalú kapcsolatok fejlesztése mellett kívánatos a többoldalú együttműködés fokozása, hatékonyságának növelése is. A partnerek adottságait figyelembe véve, fokozatosan át kell térni a konkrét együttműködési megállapodások létrehozására. Mivel az intézmények közötti közvetlen együttműködés biztosítja a legeredményesebb közös munkát, ezért — amint arra a feltételek megérnek — a szocialista országok viszonylatában a kutatóintézeteket a kapcsolatok tartalmának meghatározásához önálló hatáskörrel, azok fenntartásához anyagi eszközökkel kell ellátni.

b) Azokkal a KGST tagországokkal, amelyek ezzel egyetértenek, a szellemi termékek cseréje az érték alapján való elszámolás útján történjék. A többi tagországgal a csere továbbra is térítésmentesen valósuljon meg, s hazai viszonylatban kell gondoskodni arról, hogy az átadott szellemi termékek előállítói az értéknek megfelelő térítést kapjanak, s az átvett szellemi termékek hazai felhasználói megfelelő térítést fizessenek.

c) Fejleszteni és ösztönözni kell a számunkra előnyös — elsősorban a gazdasági kooperációt előkészítő, másrészt a marxista tudományos eredmények propagálását lehetővé tevő — tudományos kapcsolatokat, kutatási együttműködést a más társadalmi rendszerű országokkal is. Eközben számolni kell az imperialista országok fellazítási törekvéseivel, s azok elhárítására megfelelő intézkedéseket kell tenni.

d) Meg kell teremteni az aktív licencia-politika, a bővebb szellemi termékcsere feltételeit. Jelentősebb anyagi eszközöket igénylő kutatások megkezdése előtt elemzés alapján kell eldönteni, hogy kizárólag hazai kutatás, illetőleg részben vagy egészben külföldről megvett ismeretek felhasználása gazdaságosabb-e számunkra.

e) A jövőben is elő kell segíteni tudósaink, kutatóink széles körű személyes külföldi kapcsolatait, tanulmányútjait. Merev arányok betartására sem relációk, sem tudományágak vonatkozásában nem kell törekedni, azokat az objektív igényekhez kell igazítani. Gondoskodni kell arról, hogy a szocialista és a kapitalista országokba hosszabb időre küldött kutatók anyagi ellátottsága s a velük szembeni nyelvi követelmények megközelítően azonosak legyenek.

f) Szorgalmazni kell a tudományos dolgozók szocialista országokban történő munkavállalási lehetőségeinek bővítését, mindenekelőtt azokon a tudományterületeken, ahol a hazai kutatási feltételek korlátozottak. Kívánatos a fejlődő országokban a politikai és gazdasági szempontból fontos munkavállalások számának növelése. Megfelelő személyi és egyéb feltételek esetén a je-

Digitized by Google

lenleginél bátrabban kell engedélyezni a tudományos dolgozók munkavállalását fejlett tőkésországokban.

g) Gondoskodni kell a nemzetközi tudományos szervezetekben való magyar részvétel összehangolt irányításáról.

5 Politikai-ideológiai életünk és a marxista—leninista társadalomtudományok fejlődése érdekében kiemelkedő jelentőségű a politika és tudomány kölcsönös kapcsolatának helyes értelmezése; a marxizmus—leninizmus egységének és tisztaságának védelme. Nagy fontosságú a kutatás szabadsága, a különböző problémamegközelítések és tudományos irányok létjogosultsága, a közöttük folyó egészséges és alkotó vita, a nagyfokú felelősség a tudományos eredmények társadalmi felhasználásában. A társadalomtudományok művelőinek nagy szerepe van az antimarxista nézetek és az imperialista fellazítási törekvések elleni ideológiai harcban, a marxista társadalomtudományok eredményeinek aktív propagálásában. A párt vezető szerveinek e kérdésekben kialakított álláspontját a társadalomtudományi intézmények és az e területen dolgozó kommunisták munkájuk során juttassák érvényre, s az szolgáljon tevékenységük vezérfonalául.

a) A társadalomtudományok pártirányítása közvetlenebb, mint más tudományágaké. A párt vezető szervei — a Politikai Bizottság, különösen pedig a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága — rendszeresen foglalkoznak a társadalomtudományok kérdéseivel, olyan kérdésekkel is, melyek más tudományterületek esetében kívül esnek a pártirányítás körén. A társadalomtudományok pártirányítása a következő formákban realizálódik:

— A párt vezető szervei fontos ideológiai kérdésekben állást foglalnak, időnként átfogóan értékelik egy-egy kiemelkedő fontosságú társadalomtudományi ágazat helyzetét, elemzik az egyes tudományterületeken, intézményekben kialakuló politikai-ideológiai tendenciákat.

— A párt vezető szerveinek fontos feladata, hogy megfogalmazzák a kutatásokra vonatkozó legfontosabb társadalmi igényeket. Alkalmanként — politikai és ideológiai szempontból különösen jelentős kérdésekben — konkrét kutatási feladatokat is kijelölnek. A társadalomtudományokra vonatkozó álláspontok kialakításába és adott politikai döntések előkészítésébe — amennyiben azok jellege ezt igényli —, bevonják a szakembereket, a társadalomtudományok kutatóit. Jelentős szerepet vállalnak a párt különböző szervei a társadalomtudományok eredményeinek felhasználása és gyakorlati alkalmazása elősegítésében is;

— A pártirányítás fontos feladata a társadalomtudományok számára szükséges egészséges légkör biztosítása (tudományos viták, publikációs politika, nemzetközi kapcsolatok stb.).

— A párt e feladattal megbízott szervei foglalkozzanak a társadalomtudományi területen folyó kádermunka legfőbb kérdéseivel is.

A társadalomtudományok pártirányítása — a társadalom más területeihez hasonlóan — politikai eszközökkel, a párt vezető szerveinek határozataival és állásfoglalásaival valósul meg, amelyeknek az előkészítése és végrehajtásuk megszervezése a párt ilyen kérdésekkel foglalkozó apparátusának (különösen a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának) a feladata. A tudományos tevékenységet folytató pártintézmények (elsősorban a KB Társadalomtudományi Intézete) elméleti munkájukkal és a tudományos tevékenységük során kifejtett koordinálással segítik a pártirányítást.

b) A társadalomtudományok országos állami irányítására az alábbi főbb funkciók hárulnak:

Az egyes társadalomtudományi ágazatok általános helyzetének (bázis, struktúra, eredmények stb.) rendszeres elemzése, s a fejlesztés koncepcióinak kidolgozása.

Az egyes tudományágazatok elvi-módszertani összefogásának (áttekintésének, koordinálásának, irányításának) biztosítása.

Digitized by Google

A legfőbb — egyes esetekben a párt által megfogalmazott — társadalmi igényeknek a kutatásban való realizálásáról történő gondoskodás.

A társadalomtudományi intézmények és azok irányító szervei között a szükséges összhang biztosítása, a központi forrásból eredő anyagi eszközök tudományágazatok és irányító szervek közötti felosztása, esetleg néhány, a társadalomtudományok terén kiemelt komplex kutatási feladat megrendelése, finanszírozása és koordinálása.

c) E feladatok ellátásához a következő szervezeti intézkedések szükségesek:

— A pártirányítás tekintetében a jelzett feladatok nem kívánnak lényeges szervezeti változtatást: a jelenlegi gyakorlat további javítása és hatékonyabb megvalósítása szükséges. Kívánatos, hogy a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya mellett — tudománypolitikai tanácsadóként működő — társadalomtudományi munkaközösség alakuljon, továbbá, hogy a párt e területtel kapcsolatban álló szervei és intézményei tevékenységüket jobban összehangolják.

— A társadalomtudományok állami irányítása az alábbi keretekben valósítandó meg:

A Tudománypolitikai Bizottság a hatáskörébe utalt kérdésekben foglalkozik a társadalomtudományokkal is.

Az Akadémia gyakoroljon hatékony elvi, módszertani befolyást a társadalomtudományok egészére, lásson el összehangoló-koordináló funkciót egyes konkrét állami feladatokban (nemzetközi rendezvények, tervezési és beszámolási rendszer kialakítása).

Az összehangolás és koordinálás megvalósítása céljából alakuljon tárcaközi jelleggel működő bizottság, amit az Akadémia testületei, intézményei és apparátusa támogat munkájában. Tagjai legyenek a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium kellő hatáskörrel rendelkező felelős képviselői, a társadalomtudománnyal foglalkozó legfontosabb pártintézmények vezetői, néhány kiemelkedő társadalomkutató.

*

A Központi Bizottság felkéri a kormányt, hogy a hazai kutatómunka fejlesztése, a tudomány eredményeinek társadalmi hasznosítása érdekében — a Központi Bizottság számára végzett elemző munka során kialakított javaslatok, a tudománypolitikánk időszerű kérdéseiről szóló állásfoglalás alapján — tegye meg a szükséges intézkedéseket.

A párt vezető szervei a jövőben is rendszeresen foglalkozzanak a tudományos élet átfogó, alapvető kérdéseivel, formálják a társadalom céljait, igényeit kifejező, a tudományok fejlődését szolgáló tudománypolitikát. A pártszervek és a kutatóhelyek pártszervezetei a pártmunka és a pártirányítás eszközeivel segítsék e határozat végrehajtását. Felvilágosító és nevelő munkával széles körben tudatosítsák a tudományok, a tudományos kutatómunka társadalmi szerepét, állítsák a tudományok vívmányait a társadalomszervezés, a gazdaság, a kultúra, a dolgozó tömegek élet- és munkakörülményei javításának szolgálatába. Munkálkodjanak a tudományos élet szocialista szellemű formálásán, a marxizmus—leninizmus eszméinek, befolyásának elmélyítésén, a magyar tudomány további felvirágoztatásán.

Digitized by Google

Kádár János:

Megvannak a nyugodt munka feltételei

Az MSZMP Központi Bizottsága 1969. július 2-án székházában fogadást adott, amelyen vendégül látta azoknak a tudósoknak és funkcionáriusoknak egy csoportját, akik a tudománypolitikai irányelvek előkészítésének és kidolgozásának munkájában döntő részt vállaltak. A közvetlen, baráti hangulatú összejövetelen felszólalt Kádár János elvtárs is, aki többek között a következőket mondotta:

— A Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek előkészítése a témához méltó magas szintű, eredményes tevékenység volt; a Központi Bizottság ülése elé terjesztett javaslat tükrözi a sokrétű, alapos munkát.

A Központi Bizottság határozata jó alap a további munkához. Az irányelvek nagyon fontos megállapításokat tartalmaznak. Nem mindenáron, gyökeresen újak ezek, mert tudománypolitikánkban is — szerencsére — folyamatosság érvényesül, de új szempontokat, irányt adnak a problémakör áttekintéséhez, a feladatok megoldásához. A Központi Bizottság határozata, majd a Minisztertanács azt követő határozata, a tudománypolitikai irányelvek alapján kidolgozásra kerülő egyéb állami jogszabályok, a tudományos szervek ezekhez kapcsolódó várható intézkedései sok évre megteremtik a tudomány területén a nyugodt munka feltételeit, annak lehetőségét, hogy a tudományos élet, a kutatómunka a fejlődés új szakaszába lépjen.

A téma alapos megfontolásból került a Központi Bizottság ülésének napirendjére. Munkánknak az ellenforradalmat követően elvégzett gyötrelmes felülvizsgálása után tennivalóink között először a hatalom megszilárdítása, azt követően a mezőgazdaság szocialista átszervezése, majd a gazdasági irányítás mechanizmusának reformja volt a döntő feladat. A munka menetében, különösen ez utóbbit szinte természetszerűen követi a tudomány problémáinak mostani napirendre kerülése és vizsgálata, mert a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos feladatok, a velük összefüggésben felvetődő új kérdések, további célok az eddiginél kiterjedtebb és alaposabb tudományos munkát igényelnek.

A Központi Bizottságnak akárcsak a társadalom egészének életéről, a tudományos életről is — úgy gondoljuk —, reális képe van. Tudja, hogy

Digitized by Google

tudósaink, kutatóink döntő többsége egyetért pártunk politikájával, helyesli, hogy az adott helyzet mindenkori reális felmérése alapján, a marxizmus—leninizmus elveihez következetesen ragaszkodva építjük szocialista társadalmunkat, s legjobb tudásuk szerint részt vesz ebben az építőmunkában. Mindehhez hozzájárul a tudomány munkásainak hivatásszeretete, ami nélkül nem is lehet elképzelni igazi tudományos munkát, azonkívül tudósaink, kutatóink nemes hazaszeretete. Mi ezeket is igen nagy erőnek tekintjük.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a tudósok, a kutatók erkölcsi, anyagi megbecsülése lehetőségeink korlátozott volta miatt még nincs teljesen arányban — úgy, ahogyan mi szeretnénk — munkájuk fontosságával. Mindent elkövetünk azonban, hogy ezen, körülményeinkhez mérten, fokozatosan javítsunk, mert el kell érnünk, hogy a társadalom megfelelően honorálja, amit a tudomány munkásai nyújtanak neki. Ez társadalmi érdek.

Tudományos életünkben persze vannak negatívumok is, de ezek mérete elenyésző, s olyan ütemben csökkennek, ahogyan erősödnek a tudományt új társadalmunkhoz fűző kötelékek. A helyzet reális megítélése bizalomra ad okot: a Központi Bizottság határozatának fokozatos végrehajtása segíteni fogja a tudományos életet.

A Központi Bizottság állásfoglalása világos. Ezt az állásfoglalást sokoldalúan kell majd magyaráznunk, sokat kell dolgoznunk megvalósításáért, de ezt a munkát is el fogjuk végezni.

Persze, nyilván lesz probléma is az irányelvek végrehajtásában. Nem lesz egyszerű feladat megoldani az Akadémia reformját. Mi az ésszerű megoldások hívei vagyunk minden területen. E kérdések rendezésekor is célszerűségre törekszünk, és a tudományos élet megjavítását tartjuk szem előtt. Tudjuk, várhatóan lesznek gondok a kutatások anyagi ellátásában, mert a dolog nem úgy megy, hogy „adj uram isten mindent, de mindjárt". Számolni kell a realitásokkal. Ha a nemes cél nem párosul a lehetőségek reális felmérésével, akkor súlyos hibák következhetnek be. A tudományos életben is egyaránt számolni kell a szándékokkal, az akarattal meg a lehetőségekkel. Figyelembe kell vennünk a problémák megoldásának sürgősségét, de a realitásokat is.

A cél világos. A hozzá vezető út is az. A végrehajtás tempóját azonban a lehetőségekhez kell igazítanunk. Azt kérjük a tudósoktól: szegezzék tekintetüket a csillagokra, de nézzenek a földre is, nehogy megbotoljunk. Én optimista vagyok: a Központi Bizottság határozatában megfogalmazott célok valóra fognak válni.

A határozat végrehajtásához jók a társadalmi feltételek. A mai világ persze bonyolult, különösen ami a nemzetközi helyzetet illeti. Közéletünk — kül- és belpolitikánk — kiegyensúlyozott. A mi pártunk, országunk, hazánk, népünk jó úton jár. Úgy dolgozunk, hogy mindenki tudja, mire kell értékelnie bennünket, hol a megbecsült helyünk a népek, az országok sorában. Úgy is mondhatnám: kivívtuk helyünket a világban. Meggyőződé-

Digitized by Google

sünk, hogy politikánk hosszú távon is igazolódik, gyümölcsöző lesz. Feltételeink nemzetközileg is kedvezőek. Noha ellenségeink sok nehézséget tudnak még támasztani nekünk, lehetőségeik körül vannak határolva, korlátozottak, s megvan a realitása annak, hogy nyugodtan építsünk.

Népünk, az előző és a ma élő nemzedékek, küzdelmes utat jártak be. Mindenkinek, akiben csak némi tisztesség is van — dolgozzék bárhol — éreznie, tudnia kell, hogy kötelessége mindent elkövetni a nép vállára nehezedő terhek és gondok csökkentéséért. Tudósaink többsége érzi, tudja ezt.

Mély meggyőződésem, hogy amennyire éreztük a tudomány munkásainak, a tudományszervezőknek a segítségét a Központi Bizottság irányelveinek előkészítése közben, ugyanúgy tapasztaljuk majd ezt a végrehajtás folyamán is. A téma iránti igen nagy érdeklődés tovább növekszik, s a végrehajtás támogatóinak serege még nagyobb lesz, mint a kidolgozóké volt.

A Központi Bizottság nevében szívből köszönöm az elvtársak által végzett munkát; további támogatást kérünk Önöktől — olyant, amilyent az irányelvek előkészítésében tapasztaltunk. Népünket, eszméinket, önmagukat szolgálják ezzel.

N. A. Andrejev: A szabadság szobra

Digitized by Google

DR. VARGA GYÖRGY:

A „problematikus" vállalatokról

Már a gazdaságirányítási rendszer reformjának előkészítésekor sokan tették fel a kérdést: mi lesz azokkal a vállalatokkal, amelyek a piac értékítélete szerint „könnyűnek találtatnak", amelyeknek gazdasági tevékenysége elmarad a *minimális* hatékonysági követelményektől is, termékeik a piaci versenyben nem képesek helytállni stb.? Nos, akkor az volt a válasz — és ezt ma is fenntartjuk —, hogy a szocialista állam nem nyújthat végnélküli menedéket olyan vállalatoknak, amelyek csak a társadalom rovására képesek tevékenységüket folytatni. A reform kettős, a gazdasági vállalkozások természetéből fakadó intézkedése: 1. a szocialista vállalat viselje a tevékenységével összefüggő kockázatok egyre nagyobb részét és 2. a kockázatviselés anyagi alapjának biztosítására létrehozták a tartalékalapot. Az erre vonatkozó jogszabályok kimondják, hogy „... ha a vállalat tartalékalapját elvesztette, illetve vagyona az induló vagyon alá csökkent, az alapító szerv elrendelheti a vállalat gazdálkodásának szanálás céljából való felülvizsgálatát, feltéve, hogy a vállalat nyereséges működése más úton nem biztosítható." És tovább: „... az alapító szerv az állami vállalatot megszüntetheti..."[1]

A szanálás és még inkább az a lehetőség, hogy egyes szocialista vállalatok tevékenysége megszüntethető — valljuk meg — idehaza és külföldön egyaránt számos kérdést vetett fel, kezdve attól, hogy „milyen szocializmus az, amelyben köztulajdonban levő állami vállalatok tönkremehetnek?", egészen addig, hogy mi lesz a kieső kapacitásokkal, a hiányzó termékek pótlásával, és nem utolsósorban a „tönkrement" vállalatok alkalmazottaival.

Jobb szembenézni a kérdésekkel, mint elhallgatni a jogos vagy jogosnak vélt aggodalmakat. Célravezetőbb felsorakoztatni az érveket és ellenérveket, mint úgy tenni, mintha már mindent tisztáztunk volna. Annál is inkább, mert mögöttünk van másfél esztendő tapasztalata és kirajzolódóban vannak a gazdaságirányítási rendszer további fejlődésének főbb irányzatai is.

A mérce: a hatékonyság

Az alapvető termelési eszközök szocialista állami tulajdonán alapuló társadalom megteremti a lehetőséget egy minden eddiginél hatékonyabb gazdasági rendszer megvalósítására. Ez a hatékonyság azonban nem elvont jelszó, hanem mérhető, materiálisan érzékelhető gazdasági valóság, amely a nemzeti jövedelem nagyságában és növekedésében, az életszínvonalban és ennek alakulásában, az ország nemzetközi gazdasági pozíciójában stb. fejeződik ki. A mi társadalmunkban azonban a hatékonyság nem az *egyetlen* kritériuma a gazdasági cselekvésnek; az utóbbit egyéb, társadalompolitikai és morális megfontolások is befolyásolják. A hatékonysági követelmények

[1] Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye. I. 130—131. old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1967.

Digitized by Google

és a szociálpolitikai megfontolások egyeztetése, összehangolása bonyolult feladat elé állítja a szocialista államot. Általában azonban megállapítható, hogy azt a gazdasági cselekvést minősíthetjük társadalmi szempontból is morálisnak, amely *egyben hatékony* is. A szociálpolitikai feladatok megoldása nagymértékben a gazdasági hatékonyság javulásától függ.

A társadalom gazdasági növekedése döntő mértékben függ a gazdasági egységek fejlődésétől. A népgazdaság viszonylag gyors növekedési üteme — a gazdasági fejlődés objektív követelményein alapuló helyes gazdaságpolitikai koncepció alapján — mindenekelőtt akkor biztosítható, ha *az egyes gazdasági egységek tevékenysége* megfelel ennek.

Igaz, hogy a gazdasági növekedésre sok egyéb tényező is hat, de a vállalatok nem megfelelő gazdasági tevékenységének is kétségtelenül számottevő szerepe van abban, hogy a növekedési ütem az utóbbi években csökkent.

A gazdasági élet a szakadatlan *változás* állapotában van. A gyorsuló ütemű technikai haladás és műszaki fejlesztés következtében ez a változás is egyre gyorsul, *új elemek születését* és kiteljesedését és ezzel együtt *régi elemek átalakulását*, illetve elhalását okozza. Mi a fejlődés dialektikájából főleg az új születését ragadtuk meg: új vállalatokat, kapacitásokat teremtettünk. A struktúraváltoztatásnak, a fejlesztésnek a dialektikája azonban azt is megkövetelte volna, hogy engedjük elhalni azt, ami korszerűtlen, ami konzerválja a múltat, visszahúzza, korlátozza az új kibontakozását. Erre mutat többek között az is, hogy országunkban igen alacsony az állóeszköz-selejtezés aránya, jóval alacsonyabb, mint a gazdaságilag fejlettebb országokban. Ez közvetve arra is utal, hogy nem vontunk ki tervszerűen társadalmi tőkét a gazdaságtalan, elhaló ágazatokból vagy vállalkozásokból, hanem többnyire új, pótlólagos ráfordításokkal valósítottuk meg a fejlesztést. Ennek az volt a következménye, hogy fokoztuk a viszonylagos tőkehiányt, és minthogy fejlesztési eszközeink az igényekhez viszonyítva szűkösek, lassítottuk a strukturális átalakulás ütemét is.

A tervszerűség követelményét nem csupán az új megteremtésével, a fejlesztéssel szemben kell felállítanunk. Azt is meg kell terveznünk, hogy milyen kapacitások vagy gyártmányok avulnak el a fejlesztés következtében és hogy a társadalmi érdekek messzemenő figyelembevételével mikor, milyen mértékben korlátozható vagy szüntethető meg egyes területeken a gazdasági tevékenység. Valamely tevékenység hatékonysága nem egyszer s mindenkorra adott, hanem a fejlődés, a haladás módosítja azt. Ezt a változást állandóan figyelemmel kell kísérnünk, s azokból a vállalkozásokból, amelyeknek működése a társadalom számára nem bizonyul hatékonynak, célszerű kivonnunk a lekötött társadalmi tőkét és átcsoportosítanunk a társadalmi-gazdasági tevékenység más területére.

A hatékonyság megítélése természetesen nem egyszerű dolog. Az általános kritérium — a ráfordítások és az eredmények szembeállítása. Ez azonban csak akkor ad megbízható eredményt, ha az árrendszer reálisan tükrözi az egyes termékekben testet öltő ráfordításokat. Ez a téma messzire vezetne közvetlen témánktól, azt azonban megjegyezhetjük, hogy valamely vállalkozás megítélésében a hatékonyság nem *abszolút* mérce. Nem egyszerűen az tehát a kérdés, hogy veszteséges, vagy nyereséges-e a vállalat, sokkal fontosabb és egyben bonyolultabb is ennél a *viszonylagos hatékonyság* megítélése. Ebben a vonatkozásban akkor nem eléggé hatékony valamely vállalkozás működése, ha az ott befektetett eszközök — az egyensúlyi és a piaci követelmények és lehetőségek figyelembevételével — más vállalatokba befektetve nagyobb társadalmi tiszta jövedelem realizálását tennék lehetővé. A hatékonyságnak ez a viszonylagos és az utóbbinál szigorúbb megítélése különösen az olyan ország számára fontos, amelynek „nyílt gazdasága" van; itt indokolt, hogy — legalábbis az exportágazatokban — a számításba jövő *külföldi versenytárs mércéjével mérjék* a hatékonyságot.

Digitized by Google

A reform első éve az új gazdaságirányítási rendszer fokozatos kibontakoztatásának és az első tapasztalatok összegezésének jegyében telt el. Megengedhettük-e volna, hogy már 1968-ban nehéz helyzetbe kerüljön nagyszámú vállalatunk? Bizonyára igen, de az állam reálisan értékelte a helyzetet. A vállalatok termékstruktúráját, sok vállalatnak a közeljövőt meghatározó, folyamatban levő beruházásait a *régi* gazdasági mechanizmus körülményei között hozott, nagyrészt központi döntések határozták vagy határozzák még ma is meg. Ezeknek a régebbi, de a *jelenre és jövőre is ható* döntéseknek a következményeit nem háríthattuk át az új mechanizmus bevezetésekor a vállalatokra. E döntések hatása természetesen vállalatonként eltérő: néhol csak részleges és rövid távra szóló, másutt mélyenszántó és hosszú időre szóló. Az állam többek között azért is alakította már eleve úgy a konkrét közgazdasági viszonyokat, hogy biztosítsa a vállalatok számára a „túlélést" (gondoljunk az állami preferenciákra, az állami visszatérítésre stb.). Emellett szólt az is, hogy a vállalati működés stabilitása volt az egyik politikai feltétele a reform sikeres bevezetésének is.

Ami az idén történik, az nem egyéb, mint *a hatékonyság követelményeinek fokozatos előtérbe helyezése*, az állam által támasztott szigorúbb gazdasági követelmények révén. *Reális* tehát az a lehetőség, hogy némelyik vállalat gazdaságilag olyan helyzetbe kerül, hogy napirendre kell tűzni szanálását, vagy esetleg megszüntetését. A cél természetesen nem az, hogy sok vállalat váljék átmenetileg vagy tartósan veszteségessé. A gazdasági követelmények *fokozatos* növelésével, az állami támogatások *fokozatos* csökkentésével az a célunk, hogy a vállalatok képesek legyenek *alkalmazkodni* az új viszonyokhoz, hogy kialakítsák önálló, hatékonyabb gazdálkodásuk és fejlődésük feltételeit. Ennek ellenére akadhatnak vállalatok, amelyeket szanálni kell.

A szanálás

A *szanálás* intézménye nem új, s nem a gazdasági reform találmánya; 1958-ban, a nyereségrészesedési rendszer bevezetésekor teremtettük meg. Az akkor kialakult mechanizmus és nyereségszabályozási rendszer szerint akkor került valamely vállalat szanálási eljárás alá, ha a tárgyévben nem érte el a *bázisrentabilitást*. Ha szembeállítjuk ezzel a feltétellel a szanálás jelenlegi feltételeit, úgy tűnik, hogy most „enyhébbek" a követelmények, hiszen most mínuszba kell átcsapnia a vállalat pénzügyi mérlegének ahhoz, hogy szanálási eljárás alá vonhassák, a múltban pedig már a bázisrentabilitástól való elmaradás is elég volt hozzá.

Ez azonban csak látszat. A valóságban akkoriban a minisztériumok — a rentabilitási terv teljesítése végett — korrekciós tartalékaikból megadták a rászoruló vállalatoknak a terv teljesítéséhez szükséges anyagi eszközöket. Az utasításos rendszer, a hatásköri és döntési szintek bonyolultsága, a sorozatos tervmódosítások stb. úgyszólván áttekinthetetlenné tették a vállalat anyagi helyzetét, megakadályozták működése hatékonyságának megítélését. Még ilyen körülmények között is történt azonban szanálás: némely vállalat élére pénzügyminiszteri biztost neveztek ki, akinek ismét egészségessé kellett tennie (a szó akkori értelmében) a vállalat gazdálkodását. A szanálás tehát már a múltban is működő gazdasági intézmény volt, minden korlátozó és zavaró momentum ellenére is.

A gazdaságirányítás új rendszerében a vállalatok jobban tartanak a szanálás veszélyétől, és — különös módon — most felvetődik a kérdés ideológiai vonatkozása is. A magyarázat kézenfekvő: a döntési hatáskörök átrendezése, a nyereség, mint a gazdasági tevékenység megítélésének fő kritériuma, a piac bekapcsolása, és ennek következtében a kockázatoknak a vállalat által való viselése *objektív* tartalommal tölti meg a szanálást.

Digitized by Google

A látszólagos enyhítés ellen szól az, hogy most elsősorban a *realizált termékek árbevételéből képzett nyereség* alapján ítélik meg a vállalat tevékenységét. (Nem úgy, mint a múltban, amikor a tervutasításoknak vagy a rendszerint nagy tartalékokat rejtő bázisrentabilitásnak a teljesítése maga is elég volt a működés hatékonyságának igazolására, noha mit sem mondott arról, hogy mennyire járult hozzá a vállalat működése a társadalmi szükségletek kielégítéséhez és a társadalmi tiszta jövedelem növeléséhez.) Ez pedig a piac értékítéletét is kifejezi. Most tehát általában keményebb a próba, mert a vállalatnak újra meg újra be kell bizonyítania, hogy hatékonyan elégíti ki a fizetőképes keresletet, hatékonyan hasznosítja a társadalmi tőke általa működtetett és lekötött részét. Továbbá: a jelzőrendszer most *gyorsabban és érzékenyebben* működik, mint régen; megvan tehát az idejében való beavatkozás lehetősége.

Egyesek félreértik a szanálást, úgy értelmezik, mintha véglegesen megpecsételné a vállalat sorsát. Valójában a szanálás az államnak, mint tulajdonosnak a támogatása, segítése, azon intézkedések összessége, amellyel vállalatait megóvni törekszik a felszámolástól. *Megelőző intézkedés* tehát, amely megváltoztatja a zátony felé tartó hajó útját, hogy biztosítsa épségét és megmaradását. A szanálási eljárás célja, hogy az állami tulajdonost képviselő megbízottak javaslatokat dolgozhassanak ki a vállalat gazdaságos működésének biztosítására. Az állam tulajdonosi funkcióit az alapító állami szervek — az ágazati miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetői és a tanácsok végrehajtó bizottságai révén — gyakorolják.

A szanálási eljárás megelőző jellegét bizonyítja, hogy nem kell megvárni vele a naptári év végét, a mérlegek lezárását. Az állam már év közben is segítséget nyújthat vállalatának, ha az elvesztette tartalékalapját, és gazdálkodása alapján várható, hogy éves szinten veszteséges lesz a mérleg szerinti eredménye. Ilyen esetben maga a vállalat is kezdeményezheti a szanálási eljárást.

A banknak a vállalattal szemben alkalmazott hitelezési eljárása is az egészségesebb vállalati gazdálkodás irányában hat. Ha például a bank nem elégíti ki valamely vállalat forgóeszközhitel-igényét, akkor a vállalat úgy foghatja fel ezt, mint annak a jelzését, hogy nem kielégítő a likviditása, a készletpolitikája, a piaci munkája stb., vagy nem ad megfelelő garanciát arra, hogy a vállalat megfelelően képes gyümölcsöztetni a hitelt.

A szanálási eljárás során behatóan elemzik a jövőbeli eredményes és pénzügyileg kiegyensúlyozott gazdálkodás megteremtésének feltételeit. Komplex módon megvizsgálják a veszteség okát, a pénzügyi rendezés módját, valamint a felelősség kérdését.

A veszteséget — a rendelkezések értelmében — legfeljebb három éven belül pótolni kell. A megállapított pótlási időre az államtól szanálási kölcsönt kap a vállalat, s ezt a tartalékalap terhére kell visszafizetnie. Egyes esetekben — a vállalat kötelezettségének figyelembevételével — a vállalat fejlesztési alapja terhére is rendezhető a veszteség. Ez azonban rendszerint a vállalat tevékenységének szűkítésével jár együtt, mert ilyen esetben a vállalat nem igényelhet hitelt.

A gazdasági vállalkozások *bizonytalan* tényezőket is foglalnak magukban. A különböző termékpiacokhoz kapcsolódó bizonytalanság foka meglehetősen különböző: a hazai piacon kisebb, a külföldi piacokon nagyobb; az élelmiszerek piacán kisebb, a divatcikkekén nagyobb stb. Ez a bizonytalanság — a vállalat vezetésétől függetlenül — előnyösen vagy hátrányosan befolyásolhatja a vállalkozás eredményességét. Egy néhány nap alatt kibontakozó nyugati valutaválság például a legragyogóbban felépített export-

Digitized by Google

stratégiát is porrá zúzhatja, és ilyenkor előfordulhat, hogy a vállalat nem képes *saját erejéből* pótolni veszteségeit. Ilyen esetben — ha a vállalat meg tudja teremteni további eredményes gazdálkodásának feltételeit — a veszteség részben vagy egészében az *állami költségvetésből* pótolható.

A szanálási eljárás tehát a vállalat talpraállításának a végleges *csőd elkerülésének* sokféle módszerét foglalja magában, és alkalmazkodik a gazdasági és a piaci viszonyok természetének megfelelő, a vállalat érdekeit a lehető legjobban szolgáló módozatokhoz és formákhoz.

Az állam és vállalat közötti pénzügyi kapcsolatok formái és módszerei jelzőrendszerként is működnek és tudatják, ha a vállalat gazdálkodása nem kielégítő, ha a zátonyra futás veszélye fenyeget. A szanálási eljárás lényege éppen abban rejlik, hogy *idejében* lehet beavatkozni és ezzel megkímélni a vállalatot attól, hogy a piac vastörvényei előbb-utóbb végső ítéletet mondjanak a vállalat felett.

Nyereség és fizetésképtelenség

1968 tapasztalatai alapján nehéz átfogó képet alkotni a vállalatok gazdasági tevékenységéről, legalábbis ami a gazdaságilag problematikus vállalatokat illeti. Maga az a körülmény azonban, hogy a népgazdasági szintű mintegy 64 milliárdnyi nyereséggel szemben (tsz-ek nélkül) mindössze 100 millió a kimutatott veszteség, arra mutat, hogy a nyereség egyelőre nem funkcionál megfelelően a gazdálkodás eredményességének kritériumaként és ez megnehezíti a tárgyilagos mérlegelést. Mindössze néhány vállalat vált fizetésképtelenné, ám ezek is úgy, hogy *gazdálkodásuk nyereséggel, egyik-másiké pedig számottevő nyereséggel zárult.* Ez a nyilvánvaló ellentmondás részben az induló árak gyengéit, részben a nagyarányú állami támogatás hatását jelzi. Formális szanálási eljárás alá mindössze egy minisztériumi vállalat került, s itt a költségvetés biztosította a fedezetet a szanálási eljárásban megállapított rendezési időszakra.

A fizetésképtelenség oka a legtöbb esetben *a készletek* 1967-ben és 1968-ban történt nagyarányú *feltöltése* és az ezt követő *realizálási nehézség* volt. A realizálási nehézségek főleg a készletek nem megfelelő összetételével és részben a többcsatornás termékforgalom bevezetésével magyarázhatók. (Például a kiskereskedelmi vállalatok a nagykereskedelmi vállalatokat megkerülve, közvetlenül az ipartól vásároltak.)

A tavalyi tapasztalatok egyik tanulsága, hogy a gazdaságilag nehéz helyzetbe került vállalatok nyeresége csak számlapénz formájában jelentkezett: ami a valóságban hatott, az a bank korlátozó hitelpolitikája volt. Ez arra utal, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalatok *pénzügyi likviditása* folyamatos gazdálkodásuk, manőverezési lehetőségük, hitelképességük fontos feltételévé vált. A likviditás tartós hiánya a *vállalati* gazdálkodás fogyatékosságának a tükröződése.

Tanulság az is, hogy a fizetésképtelen vállalatokat objektíve a *szállítók finanszírozták*, akiknek érdekük a termelés, hiszen a nyereség növelésének legkézenfekvőbb módja a kapacitások kihasználása és a termelés növelése. A nehéz helyzetbe került vállalatok legtöbbje olyan, amely szállítói kapacitásának nagy részét lekötötte, tehát bizonyos értelemben monopolhelyzetet élvezett szállítóival szemben. A szállítók is tudták: vagy szállítanak az eladósodott cégnek, vagy csökkentik a termelést, ami pedig nyereségcsökkenéssel jár. Nos, inkább az előbbi megoldást választották, vállalva a hitelezéssel járó hátrányokat. Kitűnt, hogy éppoly kevéssé előnyös az, ha a *vevő* élvez monopolhelyzetet, mint az, ha a szállító van ebben a helyzetben. (Megjegyzem, hogy több iparvállalat levonta a megfelelő következtetést és igyekszik kiterjeszteni termékpiacait pl. fokozott export révén.)

Digitized by Google

Tavalyi tapasztalat az is, hogy a szanálási eljárás leginkább az olyan esetekre korlátozódik, amikor a vállalat *mérlegszerűen* is veszteségessé válik. Pedig ez már a betetőzése a megbetegedési folyamatnak. Inkább arra kellene lehetőséget teremteni — és célszerű volna a szanálási rendeletben is kidomborítani ezt —, hogy az állam, mint tulajdonos (illetve megbízottja) rögtön beavatkozzék, amikor jelentkeznek a megbetegedés szimptómái. Így válhatna a szanálás igazában *megelőző* jellegű beavatkozássá.

Jelentős manőverezési lehetőséget teremt a *készletek értékelése* is. Egyelőre a készletek túlértékelése nagyobb nyereség és nagyobb hitelszükséglet kimutatását teszi lehetővé, s ezzel arányosan több állami befizetést is. Kérdés, hogyan befolyásolná, mennyire élezné ki a készletek reális értékelése egyes vállalatok gazdasági helyzetét.

Az előzőekkel ugyan nem egyenrangú kérdés, de erkölcsi hatása nem lebecsülendő. Valamely vállalat ugyanis számvitelileg nyereséges, (különösen a jelenlegi helyzetben), akkor is, ha objektív gazdasági helyzete rossz. Úgy vélem azonban, ilyenkor éreztetni kellene a vezetőkkel ennek az anyagi konzekvenciáit, s 1968-ban ez nem történt meg. Megjegyzem, hogy nem büntetésre, megtorlásra gondolok, hanem arra, a gazdasági életben általában érvényesülő normára, hogy az anyagi elismerés mértéke is tükrözze a vezetéssel való megelégedettséget. És amilyen mértékben a nyereség alakulása összhangba kerül a vállalatok tényleges gazdasági helyzetének változásával, amilyen mértékben hű tükörképévé válik a vállalati tevékenység eredményességének, olyan mértékben válhat ez is a vezetők megítélésének kritériumává.

Felszámolás és következményei

Természetesen előfordulhat, hogy egy vállalkozást nem lehet szanálni. Ha a körülmények gondos mérlegelése alapján kiderül, hogy nem teremthetők meg a vállalat *eredményes gazdálkodásának* a feltételei — nem feltétlenül a vállalat rossz munkája következtében —, s hogy a vállalat *tartósan* veszteséges, akkor *megszüntetésére, felszámolására* is sor kerülhet.

Az alapító szerv akkor szüntetheti meg a vállalatot

a) ha a népgazdaságnak nincs szüksége a vállalat tevékenységére;

b) ha nem biztosítható a vállalat gazdaságos működése;

c)[2] ha más vállalat gazdaságosabban végezheti e tevékenységet.

A megszüntetésre, a felszámolásra elsősorban a műszaki haladás, a keresleti struktúra gyökeres megváltozása, valamint a termelőerők koncentrálási folyamata adhat okot. Egyszóval: mindenekelőtt a haladás végez bizonyos szelekciót, többnyire a piac közvetítésével. A haladás iránya több-kevesebb pontossággal előre látható és felmérhető, a jövő tudatosan alakítható és a célok elérésének feltételei is megteremthetők. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a gazdaságnak *minden egyes egysége* képes rá, hogy alkalmazkodjék az új feltételekhez, hogy a tervgazdálkodás minden vállalatnak menlevelet és garanciát ad a fennmaradásra. Gondoljunk csak energiastruktúránk gyökeres átalakulásának folyamatára, amely a széntermelés csökkentésére és a szénhidrogének termelésének, importjának és felhasználásának fokozására irányul. A tervgazdálkodás előnye, hogy tekintetbe veszi az ilyen strukturális jellegű változások gazdasági és társadalmi vonatkozásait és lehetővé teszi, hogy a visszavonulás ne anarchikus, hanem tervszerű legyen. De amikor nem

[2] Uo. 131. old.

Digitized by Google

annyira nagy horderejű, az ágazati struktúrát érintő a kérdés, előfordulhat, hogy csak a piaci jelzések figyelmeztetnek valamely vállalkozás életképtelenségére. Ilyenkor — ha utólag is — cselekedni kell: társadalmi érdekből fel kell szabadítani a veszteséges vállalat által lekötött társadalmi tőkét és munkaerőt, mégpedig a vállalat megszüntetése révén, s másutt, a társadalmi termelés hatékonyabb területein kell ezeket kamatoztatni.

A *nagy vállalatok* termékválasztéka általában széles: többnyire saját kutató- és fejlesztőbázisuk van, piaci részesedésük viszonylag nagy stb. Ezeknek a vállalatoknak ezért nagyobb lehetőségük van arra, hogy a haladás élvonalában járjanak és így gazdasági fejlődésük feltételeit is biztosítsák. Más a helyzetük a szűkebb termékválasztékot előállító, esetleg kevés felhasználónak szállító *kis- és középvállalatoknak*, ezeknek a gazdasági stabilitását érzékenyebben befolyásolhatja a gyors technikai haladás, a kereslet változása stb. Ez összhangban van azzal a társadalmi érdekkel is, amely a foglalkoztatási igény kielégítése szempontjából fűződik a több ezer embernek munkaalkalmat nyújtó nagy vállalatok gazdasági stabilitásához.

A megszüntetés nem feltétlenül azt jelenti, hogy a vállalatban fizikai értelemben is megszűnik a munka. Korunkban gyakoribb az, hogy a vállalat csak mint jogi személy szűnik meg, mert *beolvad* egy gazdagabb, jobban szervezett vállalatba. Ilyenkor tehát a megszüntetés az átszervezéssel egyértelmű. Erre már 1968-ban is és 1969 első hónapjaiban is volt példa. Például a Pécsi Városi Tanács 1968 októberében megszüntette a Pécsi Ruhaipari Vállalat önállóságát és beolvasztotta azt a Pécsi Vegyesipari Vállalatba. A PRV vesztesége meghaladta a fél millió forintot, készletei pedig a 4 milliót. A „befogadó" vállalat vezetői mindent elkövettek, hogy gazdaságilag talpra állítsák a nehéz helyzetben levő új részleget: új piacokat kutattak fel, átcsoportosították a termelői kapacitásokat, átfogó szervezési intézkedéseket tettek, megindították a munkások szervezett továbbképzését. Az utóbbi arra irányul, hogy a dolgozók legalább négy-öt munkafolyamathoz értsenek, mert így rugalmasabban áttérhetnek új termelési eljárások alkalmazására, új termékek gyártására. Meg is szűnt a korábbi munkáselvándorlás, sőt az eltávozott dolgozók nagyobb része vissza is tért. A beolvasztás tehát helyesnek bizonyult. Az új vezetés, mintegy vérátömlesztést alkalmazva, viszonylag rövid idő alatt életképessé tette az egyébként elhalásra ítélt vállalatot.

Figyelembe kell venni, hogy a kapacitások egy része *konvertálható*. Egyes vállalatok termékei iránt olyan nagy a kereslet, hogy meghaladja termelési kapacitásukat. Ilyenkor beruházáshoz folyamodnak, s ez pótlólagos ráfordítással és — természetesen — időveszteséggel jár. Célszerű volna ilyen esetekben megvizsgálni: nincs-e olyan gazdaságilag gyenge lábon álló vállalat, amelynek termelési kapacitásával, szakemberállományával stb. ki lehetne elégíteni a fejlődő vállalat termékei iránti keresletet? Ha van, akkor mérlegelni kellene a gyenge pozíciójú vállalatnak a prosperáló vállalatba való beolvasztását. A tőkésországokban ez a folyamat sokszor kíméletlen harc formáját ölti; gyakran azonban a gazdasági pozícióit elvesztett vállalat maga keresi a gazdaságilag erős, fejlődő vállalkozásba való beolvadás lehetőségét. Szocialista gazdaságban az állami tulajdon nagymértékben megkönnyítheti ezt a folyamatot, elősegítve a gazdaságilag célszerűnek látszó egyesüléseket. Az ilyen intézkedést azonban idejében meg kell hozni, olyankor tehát, amikor még nem teljesen kilátástalan a terápiára szoruló vállalat gazdasági helyzete és a beolvasztás nem követel aránytalanul nagy áldozatot a „befogadó" vállalattól.

A mai üzleti világban sokat számít a hírnév. Márpedig a pozícióját elvesztett vállalat gyorsan elveszti hírnevét is (nem ritka dolog a tőkés világban, hogy a szanált vállalat új cégnevet választ). Ezért üzleti szempontból, a piacképesség szempontjából is előnyös lehet a fejlődő, prosperáló vállalat cégére, márkajelzése stb. alatt forgalmazni a termékeket

Digitized by Google

Előfordulhat azonban, hogy a vállalat ilyen vérátömlesztéssel sem menthető meg. Ilyen esetben de facto is meg lehet szüntetni a vállalatot, és vagyonát az alapító határozata szerint értékesíteni. A vállalati vagyon nem kerül árverési kalapács alá, hanem az osztatlan szocialista állami tulajdon szerves része marad.

Valamely vállalat megszűnése nem feltétlenül veszteség a társadalom számára. Veszteséget okoz azonban az — s bizonyosan nagyobb veszteséget —, ha a vállalat nem járul hozzá a társadalmi tiszta jövedelem megtermeléséhez, ha működése ráfizetéses.

Mindezzel kapcsolatban felmerülhet az aggály, hogy a csődbe menés lehetősége reális alapot teremt a *munkanélküliségnek*. A munkanélküliség *társadalmi jelenség;* kisebb vagy nagyobb állandó tartalékhadsereg létét feltételezi, és a kapitalista gazdálkodás körülményei között ma is a bérszínvonalra gyakorolt nyomás eszköze. A bérszínvonal-szabályozás éppen úgy, mint a teljes foglalkoztatásra irányuló törekvés, a népgazdaság tervszerű, központi szabályozásán alapszik, és a gazdaságpolitika része. Ez azonban sohasem jelentette azt, hogy a munkaképes korú lakosság minden egyes tagjának mindenkor megvan a kereső foglalkozása. Országunkban a közelmúlt évek átlagában 1 millió körül volt azoknak a munkaképes korúaknak a száma, akik nem végeztek kereső munkát. Mégsem volt munkanélküliség, mert az adott jövedelmi színvonal és egyéb körülmények következtében ez a „nem dolgozó" réteg (többségében háztartásbeli nők) nem jelentett aktív munkaerő-kínálatot. A „teljes foglalkoztatottság" nem abszolút követelmény: az adott jövedelmi, hatékonysági, szociálpolitikai tényezők figyelembevételével és optimális egyeztetésével kell ezt biztosítani.

Egyes vállalatok megszüntetése nem okozhat munkanélküliséget. A felszabaduló munkaerő elhelyezése pedig a *mi* körülményeink között nem okozhat társadalmi problémát és nem haladhatja meg a strukturális átalakulással járó természetes munkaerőmozgás színvonalát. A vállalat-megszüntetés egyébként a társadalmi mobilitást is szolgálja: a felszabaduló munkaerő korszerűbben felszerelt, hatékonyabban dolgozó és magasabb jövedelmet nyújtó vállalatokba kerülhet. A szocialista államnak e strukturális változáshoz fűződő érdekei és a szociális gondoskodásból fakadó kötelezettségei az átképzési, továbbképzési, s esetleg a költözködési költségek vállalását is felvetik. Egyébként minél élénkebb, dinamikusabb a struktúraváltozás, annál több lehetőségünk van a gazdasági fejlődés ütemének növelésére, s annál nagyobb az *új fejlődő* ágazatok és vállalatok szívó hatása. E tekintetben éppen a termelésnek és a munkaerő foglalkoztatásának *nagyarányú strukturális stabilitása* az egyik lényeges oka a viszonylag lassú fejlődésnek.

A „kieső" kapacitásért való aggódás tipikusan a naturális szemlélet és a hiánygazdálkodás maradványa. A gazdaság az értékek világa, s itt a hatékonyságé a döntő szó. A termékszemlélet uralmának közel két évtizedében minden igyekezetünk sem volt elég arra, hogy a termékmérleget minden részletében kiegyensúlyozzuk. Nem azért nem voltunk képesek erre, mert tervezési technikánk nem volt eléggé kiforrott, hanem azért, mert az adott közgazdasági viszonyok ezt objektíve nem tették lehetővé. Az ország gazdasági egyensúlya valójában nem is korlátozható a termékmérlegek naturális egyensúlyára. A termelőerők fejlettségének bizonyos fokán, a meglehetősen magas fokúan diverzifikált gazdaságban a gazdasági stabilitásnak az alapja — a hatékonyság színvonalának, a konvertálható értékterméknek és a gazdasági növekedés lehetőségeinek a biztosítása. Ha például egy vállalat termelése nem olyan gazdaságos, mint az import, s az ott lekötött eszközök más termékek vagy szolgáltatások előállításában hatékonyabban gyümölcsöztethetők, akkor az ilyen vállalatot meg kell szüntetni, hacsak valami nyomós (társadalmi, honvédelmi) ok nem szól a fenntartása mellett. Ezt egyébként a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer *belső logikája* is megköveteli. Ha

Digitized by Google

tartós korlátokat állítunk a hatékonysági követelmények és a piaci értékítélet érvényesülésének útjába, akkor ezek előbb-utóbb az új gazdaságirányítási rendszer funkció-képességét rontják és mindenekelőtt a tőle várt hatások érvényre jutását keresztezik.

Közvetett hatások

A tárgyilagosság megköveteli, hogy utaljunk arra: egyebek mellett az is befolyásolja a struktúra-változtatás lehetőségét, hogy milyen erőforrásokat hagy meg a vállalatoknak a gazdasági szabályozó rendszer (pl. mekkora a fejlesztési alap), hogy milyen az erőforrások értékelése, milyen a gazdaság szervezete (a monopolhelyzetben levő vállalatok aránya), az állami támogatás aránya és szelektivitása, a társadalmi tőke közvetlen átcsoportosításának lehetősége stb. Nem kis mértékben a *makroökonómiai* tényezőktől függ tehát a mikrostruktúra elmozdulásának, változásának dinamikája.

Természetesen a vállalatok is érzik a gazdasági követelmények növekedését és igyekeznek is ennek megfelelően cselekedni és tervezni. Még sok azonban a tennivaló, s a vállalatok vezetőinek nagy előrelátással kell felkészülniük a jövőre. Az előrelátás részben új döntéselőkészítési módszereket, részben újszerű gondolkodásmódot igényel.

A piac természete — még a mi erőteljesen korlátozott piacunké is — más, mint a tervutasítások természete: megsokszorozza a lehetőségeket, a helyzetek stabilitása viszonylagosabbá válik. Egy nehéz gazdasági helyzetbe került gépipari vállalatunk például felmérte, hogy milyen igény várható termékei iránt a felhasználó ágazatban a műszaki elhasználódás, a múlt tapasztalatai, az ágazat fejlődése alapján. Ez a vállalat tehát az általa feltárt *szükségletre* alapozta üzlet- és fejlesztési politikáját. Az élet azonban rácáfolt terveire: a felhasználó ágazat nem mutatott érdeklődést termékei iránt. Hol tévedett a vállalat? Ott, hogy a *szükségleteket* kutatta, a múlt tapasztalatainak kivetítésével és műszaki paraméterek felhasználásával, ahelyett, hogy a *fizetőképes keresletet* kutatta volna. A kettő között pedig nagy a különbség. Az a pénz, amely fizetőképes keresletként jelenik meg a piacon, nem kényszerpályás tervutasítás, hanem sokcélúan, minden esetre konvertálhatóan felhasználható vásárlási eszköz. A potenciális vevő mérlegeli, hogy hová fordítsa a rendelkezésére álló szűkös beruházási erőforrásokat. Ha kifizetődőbb számára az, hogy javítási és felújítási tevékenységének fokozása mellett más vállalkozásba fektesse pénzét, akkor nyilván lemond arról, hogy műszakilag egyébként indokolt beruházási szükségleteit elégítse ki, és nagyobb hatékonyságú befektetési lehetőségei mögé sorolja ezeket. Ebben a rangsorolásban a ráható állami preferenciákat, az adó- és hitelfeltételeket, a helyettesíthetőséget stb. is mérlegeli a potenciális vevő (felhasználó).

A fizetőképes kereslet kutatása azért is lényeges feltétele a hatékonyságot és a vállalat fennmaradását biztosító tevékenységnek, mert a fizetőképes kereslet is csak bizonyos környezeti tényezők és jövedelem-színvonal mellett tekinthető állandónak. Ebből az is következik, hogy a vállalat ésszerű magatartásának kialakításához nem elég csupán a közvetlenül reá ható szabályozókat venni figyelembe. A piac bekapcsolódásával ugyanis az egyes vállalatokra *nem közvetlenül* ható szabályozók változásai, illetve a gazdaságpolitikai intézkedések is elsődleges szerepet játszhatnak. A közvetlenül reá ható szabályozók esetleg változatlanok maradnak, de a szállítóira vagy termékeinek felhasználóira ható szabályozók módosultak, és ez közvetve az ő gazdálkodását is befolyásolja. Az idézett példából is kiderül, hogy milyen fontos szerepük lehet ezeknek a közvetett hatásoknak egy-egy vállalat termelésfejlesztési és üzletpolitikájának kialakításában.

Digitized by Google

CSENDES BÉLA:

Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelés növelése és a mezőgazdasági termelőerők gyors és nagyarányú strukturális változásai jelentős *beruházásokkal* jártak. Ezért gyakori az a kérdés: *hatékony-e a mezőgazdaság fejlesztése, s hogyan hasznosítják* mezőgazdasági üzemeink a nagy tömegben beáramló termelőeszközöket?

Különösen időszerű ez a kérdés napjainkban, amikor népgazdaságunk gyorsabb és hatékonyabb fejlesztése halaszthatatlan feladattá tette a hosszútávú fejlesztési tervek kidolgozását.

A mezőgazdaság fő termelési tényezőinek változása

A mezőgazdaság fő termelési tényezői: a *föld*, a *termelőeszközök* és a *munka*. A gazdasági fejlődés során e három tényező közötti arányok szükségszerűen módosulnak, és e módosulásokra elég határozott tendenciák jellemzőek.

A gazdasági fejlődés során egy viszonylag alacsony fejlettségi szintig az figyelhető meg, hogy a *mezőgazdasági területek*[1] *növekednek;* majd a további fejlődés során a *növekedés megszűnik*, később pedig megkezdődik lassú, de tartós *csökkenésük*. E csökkenést az ipari fejlődés, az ezzel járó városiasodás, a közlekedési hálózat sűrűsödése, valamint a gyengébb (marginális) termőterületeknek a mezőgazdasági termelésből való kikapcsolása okozza. Magyarországon például a század elejére erősen lelassult a mezőgazdasági terület növekedése, majd a huszas évek táján megállt; 1925 és 1946 között lassú, a negyvenes évek végétől kezdve pedig viszonylag gyors csökkenés következett be. Biztosra vehető, hogy a csökkenés tendenciája továbbra is érvényesül; a földdel való jobb gazdálkodás, a termőföld fokozott védelme minden bizonnyal mérsékelheti ütemét, de *a csökkenést nem állíthatja meg.*

A mezőgazdasági termőterületen *belül* a legelő és rétterület ebben az évszázadban szakadatlanul és erősen csökkent, a kert és gyümölcsös terület (együttesen számítva) nőtt (a hatvanas években különösen gyorsan), a szőlőterület növekedését csak az ötvenes években bekövetkezett csökkenés törte meg (átmenetileg), a szántóterület pedig a harmincas évek végéig lassan növekedett, s ettől kezdve lassan csökken.

A *mezőgazdasági munkaerőnek* az összes kereső népességen belüli abszolút és relatív nagysága a gazdasági fejlődés során a következőképpen alakul: 1. A gazdasági fejlődés viszonylag kezdetleges fokán növekszik aránya is. 2. A mezőgazdasági keresők számbeli növekedése folytatódik, de az összes keresőkön belüli arányuk már nem növekszik, sőt csökkenni kezd. 3. A fejlődés harmadik szakaszában hosszabb-rövidebb időre megáll a mező-

[1] Szántó, kert és gyümölcsös, szőlő, rét, legelő.

Digitized by Google

gazdasági keresők számbeli növekedése, s az összes keresőkön belüli arányuk nagyobb ütemben kezd csökkenni. 4. Ezután a mezőgazdasági keresők arányának csökkenése abszolút számuk csökkenésével együtt megy végbe.

Hazánkban az elsőként említett szakasz a múlt század végével nagyjából lezárult. A második szakasz kb. a századfordulótól a negyvenes évek elejéig tarthatott; ezen belül azonban speciális vonások voltak megfigyelhetők. Már a negyvenes évek előtt is átmeneti csökkenések szakították meg (a válság, a háború következtében) a mezőgazdasági kereső népesség számbeli növekedését. Az össznépességen belüli arányában pedig a huszas években megkezdődött a csökkenés. A harmadik szakasz a negyvenes évekre tehető; ebben a jelzett tendenciát némileg korrigálta a felszabadulás utáni földosztás, amely kissé megnövelte a mezőgazdasági keresők számát. Az ötvenes évek óta kibontakoztak a negyedik szakaszra jellemző tendenciák, átmeneti törést csupán az 1957—1958. években láttunk.

A gazdasági fejlődés során általában növekszik a mezőgazdaságban felhasznált *termelőeszközök* mennyisége. A termelés ugyanis csak akkor növelhető a földterület és a munkaerők számának csökkenésével egyidejűleg, ha a termelés harmadik fő tényezője növekvő tendenciát mutat.

A második világháború előtt a magyar mezőgazdaságot a stagnálás jellemezte. Ilyen körülmények között a mezőgazdaságban alkalmazott termelőeszköz-állomány fejlődése is elenyésző volt. A termelésnek a huszas évek előtti minimális növekedését csaknem kizárólag a területnövekedés, később pedig az intenzívebb művelési ágak arányának növekedése, illetve a mezőgazdasági keresők számának emelkedése idézte elő.

A második világháború a mezőgazdaságban is súlyos károkat okozott, s ezeknek felszámolása évekre szóló feladatot adott, elsősorban a mezőgazdaság állóeszközeinek helyreállításában. A földreform is fokozta az állóeszközigényt, ugyanis a kisüzemeknek az egységnyi területre számított termelőeszköz-igénye nagyobb volt, mint a közép- és nagyüzemeké. Továbbá: a földreform következtében sok helyütt megsemmisültek a nagyüzemek állóeszközei is. A megnövekedett termelőeszköz-szükséglet kielégítése azonban elmaradt, az ötvenes évek elejéig a népgazdaság erőforrásai és a kisüzemek szűk lehetőségei korlátozták ezt, majd pedig gazdaságpolitikai hibák akadályozták. A mezőgazdaság tömeges szocialista átszervezésének időszakára (1959—1960-ra) gyülemlett fel mindaz a termelőeszköz-igény, amelynek kielégítése tulajdonképpen már a harmincas évek óta szükséges volt. Ráadásul a kollektivizáláskor még a meglevő (kisparaszti) termelőeszközök egy része is kiesett a termelésből. A világban időközben végbement technikai fejlődéstől való elmaradásunk megszüntetésének igénye is robbanásszerűen jelentkezett 1957 után. Ez önmagában is jelentősen növelte a mezőgazdaság eszközigényét.

Az említett tényezők együttesen azt mutatják, hogy a kollektivizálást megelőző mintegy húsz-ötven évben a földterület csökkenésének ellensúlyozása és ezen túlmenően a mezőgazdasági termelés szerény növekedése sokkal inkább függött a mezőgazdasági munkaerők számától, az általuk kifejtett munka mennyiségétől és minőségétől, mint a termelőeszközök mennyiségének és hatékonyságának növekedésétől.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével *minőségi fordulat* állott be a mezőgazdaság három fő termelési tényezőjének vonatkozásában. Tovább folytatódott a mezőgazdasági termőterület csökkenése, ugrásszerűen meggyorsult a mezőgazdasági keresők számának csökkenése, és gyorsan nőtt a mezőgazdasági termelőeszköz-állomány. A hatvanas évek eleje óta egyre inkább előtérbe került a mezőgazdasági termelőeszköz-állomány fejlesztése, és ezzel megindult az a folyamat, amely *a fejlett mezőgazdaságot jellemzi:* egyre inkább a harmadik termelési tényező, a termelőeszköz válik a termelés növekedését *meghatározó* tényezővé. Ez a folyamat a mezőgazdasági dolgozók

Digitized by Google

munkájával szemben is új minőségi (szakképzettségbeli) követelményeket támaszt.

A mezőgazdaság eddigi és jövőbeli fejlesztésével kapcsolatban különösen fontos annak a vizsgálata, hogy *milyen hatást gyakorolt* az itt vázolt folyamat a *mezőgazdasági termelés hatékonyságára.*

A termelési tényezők változása és a hatékonyság

A mezőgazdasági *termelés növekedési üteme* 1950 és 1967 között évi 2,2 százalék volt. A termelés növekedése úgy ment végbe, hogy közben a mezőgazdaságilag művelt terület 1938 és 1967 között 8,4 százalékkal csökkent. Mintegy 27 százalékkal csökkent 1950 és 1967 között a mezőgazdasági keresők száma is. Ugyanebben az időszakban megkétszereződött a mezőgazdaságban felhasznált termelőeszközök (anyag + amortizáció) volumene.

A három termelési tényező hatékonyságát, időbeli változását szemlélteti a következő ábra:

1. sz. ábra

1959. évi áron
1950 = 100%

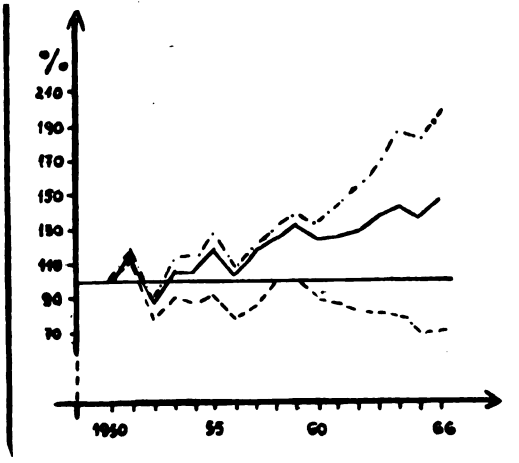

— 1 ikh mg-i területre jutó bruttó termelési érték

- - egységnyi állóeszközre jutó bruttó termelési érték

— — 1 mg-i keresőre jutó bruttó termelési érték

A legnagyobb növekedés az egy keresőre eső bruttó termelési értékben volt, ezt követte az egységnyi mezőgazdasági területre jutó termelési érték növekedése. Az egységnyi állóeszközre jutó termelési érték viszont csökkent, vagyis *a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényessége nőtt.*

A földterületre jutó termelési érték növekedése kedvező jelenség, s a termelési struktúra intenzívebbé válásával függött össze (a növénytermelés és állattenyésztés szerkezetváltozásával, az állattenyésztés arányának növekedésével és a mezőgazdasági hozamok növekedésével).

Az egy keresőre jutó termelési érték növekedése az élőmunka termelékenységének növekedését tükrözi. A termelékenység e növekedése azonban kevés volt ahhoz, hogy ellensúlyozza a gyors és nagyarányú holtmunkanövekedés hatását. Az egy keresőre jutó álló- és forgóalap volumene ugyanis nagyobb mértékben emelkedett.

A mezőgazdasági termelés növekedésével egyidőben végbement változások során keletkezett problémákat érzékelteti az, hogy miközben a mezőgazdasági *bruttó* termelés növekedett, a *nettó termelés* (változatlan áron számítva) *nem nőtt,* sőt néhány ponttal csökkent.

A mezőgazdasági keresők számának csökkenése szükségszerűen a mezőgazdasági nettó termelési érték lassú növekedését idézi elő, de önmagában nem indokolja a nettó termelés volumenének csökkenését. Ez csak akkor következhet be, ha *drága az elevenmunkának holtmunkával való felváltása,* ha tehát — vállalati szinten — ez *növeli* a termelési költségeket. Nálunk is ez volt a helyzet. Az 1959. évi mezőgazdasági (változatlan) árak alacsonyak

Digitized by Google

voltak (a társadalmi ráfordításoknál alacsonyabbak), a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű termelőeszközök árai pedig magasak. Ezért az ipari eredetű termelőeszközök gyors és nagyarányú beáramlása, a mezőgazdasági keresők számának csökkenése az előbb vázolt helyzetet idézte elő. Ez a folyamat volt a *döntő* a mezőgazdaság nettó termelési értékének csökkenésében, bár hatását az is fokozta, hogy az ipari eredetű anyagoknak a mezőgazdaságban való felhasználása nem is mindig volt elég racionális.

Ilyen körülmények között a mezőgazdasági üzemek csak úgy tudták holtmunkával ellensúlyozni az elevenmunkák csökkenését és növelni termelésüket, ha a felhasználandó eszközöket dotációval kapták, illetve ha a folyó felvásárlási árak emelkedtek. Valóban: a hatvanas évek első felében, a szocialista átszervezés éveiben és az ezt követő egy-két évben, a problémák áthidalásának *fő* eszköze a dotáció, 1965 után pedig a mezőgazdasági áremelés volt (a dotációra azonban az áremelés után is szükség van).

A mezőgazdaság fejlődése és a termelési költségek

A mezőgazdasági termelés túlnyomó hányadát a termelőszövetkezetek adják. A termelőszövetkezeti üzemek kialakulása, a közös gazdálkodás konszolidáltabb viszonyok közötti működésének kezdeti időszaka 1962—63-ra tehető. Hogy a termelőszövetkezeti *közös termelés fejlődése során hogyan alakult a termelés költsége*, annak vizsgálata nemcsak a múltra vonatkozó ismereteket gyarapítja, hanem többé-kevésbé a jövőbeli fejlődést is érzékelteti.

1962 óta számottevően nőtt a *termelőszövetkezeti közös gazdaságok*[2] termelése és termelőeszköz-felhasználása. Változatlan áron számítva 1962 és 1967 között a bruttó termelés mintegy 30 százalékkal, a termelőeszköz-felhasználás (anyag és amortizáció) pedig mintegy 57 százalékkal nőtt. Ugyanezen időszak alatt a felhasznált élőmunka mennyisége néhány százalékkal csökkent. Mindez azzal járt, hogy — 1959. évi változatlan áron számítva — a közös gazdaságok termelésének költségszintje (az egységnyi termelési értékre jutó termelési költség) emelkedett. Ezt mutatja a 2. sz. ábra 1. számú trendvonala.

2. sz. ábra

A termelőszövetkezetekben 1962. évi bázisindexekből számított trendek

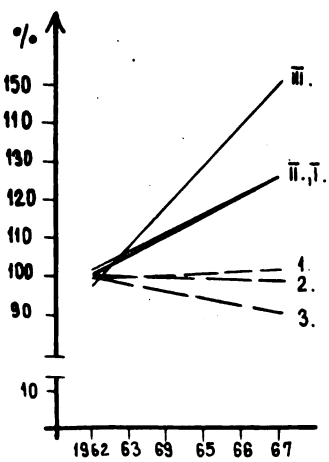

I., II., III. bruttó term. érték
1., 2., 3. költségszint
1. 1959. évi áron
2. 1967. évi áron
3. folyóáron

Említettük, hogy az 1959. évi változatlan árak torzítanak. A változatlan mezőgazdasági árak a társadalmi ráfordítások alatt, a termelőeszközök árai pedig ezek felett vannak. Ez önmagában véve is előidézheti a mezőgazdasági termelés költségszintjének emelkedését, ha a mezőgazdaságban gyorsan növekszik a termelőeszközök felhasználása. Hogy a vizsgált időszakban is alapvetően ez történt, azt világosan mutatja a 2. számú trendvonal.

2 Ebben a részben és a következőben a termelőszövetkezeti közös gazdaságok elemzésével mutatjuk be a mezőgazdaság fejlesztésének és a termelési költségeknek a kérdését, megállapításaink azonban az állami gazdaságokra is, következésképpen az egész mezőgazdaságra érvényesek. A rendelkezésünkre álló adatok csak az 1962 utáni évekre teszik lehetővé az elemzést.

Digitized by Google

E trendvonal számításánál az 1967. évi árakat vettük változatlan árnak.[3] A számítás azt mutatja, hogy 1967. évi árakon számítva a termelőszövetkezeti közös gazdaságok költségszintje — az 1959. évi áron számítottal szemben — már mérsékelten csökkenő tendenciájú. Ez kétségkívül a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődését mutatja.

Még határozottabban csökkenő tendenciájú a költségszint akkor, ha a számításokat folyó árakon végezzük el.[4] A 3. számú trendvonal azt mutatja, hogy az 1962 után bekövetkezett változások (a termelőszövetkezetek gazdálkodásának javulása, a többszöri áremelés és a dotációk együttesen) olyan helyzetet teremtettek a termelőszövetkezetekben, amely a költségszínvonal csökkenésére vezetett. Ezzel a termelőszövetkezetek többségében lehetővé vált *a közös gazdaság saját erőből történő fejlesztése.*

Hogy hol tart a felhalmozás lehetőségeinek vonatkozásában a termelő szövetkezeti szektor egésze, azt *érzékelteti az 1000 Ft bruttó termelési értékre jutó termelési költség* folyó áron számított összege. 1962-ben a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban 1000 Ft bruttó termelési értékre 990 Ft, 1967-ben pedig 925 Ft termelési költség jutott (anyag, amortizáció és állami-gazdasági bérekkel számított munkadíj). Figyelembe véve az időjárás változása okozta termelésingadozásokat, s azt, hogy a termelési költségek nem tartalmazzák pl. a termelőszövetkezeteket terhelő adókat — a szektorszinten kimutatott, 1000 Ft bruttó termelési érték megtermelésével elért 75 Ft tisztajövedelem csak viszonylag szűkkörű felhalmozást biztosíthat. A szövetkezetek között azonban nagy különbségek vannak a gazdálkodás feltételeiben és színvonalában, következésképpen a jövedelmekben is. Ezért egyes gazdaságoknak lényegesen nagyobb a tiszta jövedelmük, mint a szektorszinten kimutatott, más gazdaságok pedig veszteségesen gazdálkodnak. Döntő fontosságú tehát a költségszínvonal további erőteljes csökkentése. Az új gazdaságirányítási rendszer, az önálló vállalati gazdálkodás kialakulása és megszilárdulása kedvező feltételeket teremt ehhez a termelőszövetkezetekben. A szövetkezeti gazdálkodás fejlesztése mellett azonban alapvető fontosságú a *mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű termelőeszközök árszínvonalának alakulása is.* A szövetkezeti szektorban csak akkor nőhet a gazdálkodás továbbfejlődésével egyidőben a realizált tiszta jövedelem is, ha a termelőeszközök ára nem emelkedik.

A termelési ráfordítás és költségszínvonal differenciálódása

A mezőgazdasági termelés fejlődése során a ráfordítások és költségek nemcsak azért változnak, mert a technikai fejlődés során az elevenmunka helyébe holtmunka lép, hanem azért is, mert változik a termelés szerkezete, nőnek a területegységről kapott hozamok, változik a termelés területi elhelyezése stb. Célszerű tehát megvizsgálni, hogy mik a ráfordítások és költségszínvonal alakulásának a tendenciái az *eltérő minőségű, termelési szerkezetű és termelési színvonalú szövetkezeti üzemekben.*[5] Ez hozzávetőleges képet ad

3 Kedvezőbb képet kapnánk, ha az 1968. évi árakon végeznénk el a számítást, ehhez azonban még nincsenek meg az adatok.

4 Az ilyen számítás elsősorban a saját erőből történő fejlesztés arányait és lehetőségeit mutatja és csak korlátozottan használható fel az abszolút költségcsökkenés jellemzésére.

5 Az elemzésnél felhasznált forrásmunka: KSH Mezőgazdasági adatok, III., 1968. (KSH 1968/16.).

Digitized by Google

a *várható fejlődés ráfordításait és költségalakulását* illetően is, s gazdagítja a technikai fejlődés hatásának elemzése által nyújtott képet.

A termelőszövetkezetek eltérő minőségű földeken gazdálkodnak. Minden egyéb körülményt változatlannak tételezve fel, a *jobb minőségű földeken nagyobb a ráfordítások hatékonysága.*

Ezért az ésszerű gazdálkodásnak egyik alapvető követelménye, hogy a jobb földeken legyenek nagyobbak a ráfordítások. Ebből a szempontból vizsgálva a termelőszövetkezeti gazdálkodást, az összkép kedvező. Ezt mutatja a 3. sz. ábra.

3. sz. ábra

1967-ben
a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
átlag = 100

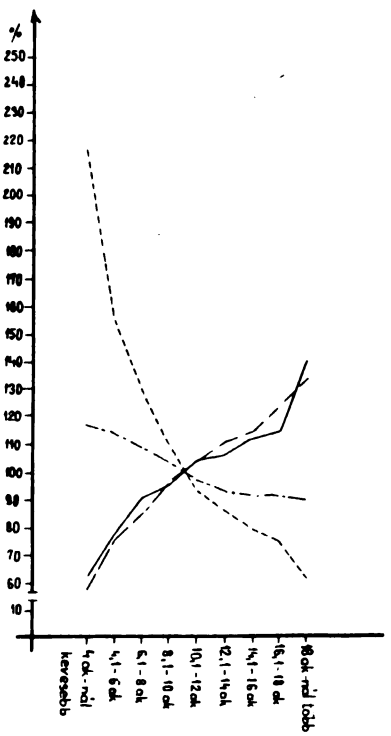

1 kh termőterület katasztrális tisztajövedelme

—·—költségszint

1 kh termőterületre jutó

——összes vagyon

—— munkanap

egységnyi halmozott termelési értékre jutó

- - - - földterület

Az egy kat. hold termőterületre jutó aranykorona-tisztajövedelem szerint csoportosított termelőszövetkezeti üzemek adatai azt bizonyítják, hogy a jobb minőségű földeken lényegesen nagyobb a termőterületre jutó szövetkezeti vagyon és a felhasznált munkanapok száma, s ugyanakkor kisebb az egységnyi termelési értékre eső költség. Még szembetűnőbb, hogy a jobb földek felé haladva nagymértékben csökken az egységnyi termelési érték megtermeléséhez szükséges földterület. Mindez azt mutatja, hogy a termelőszövetkezeti szektorban általában érvényesültek a földminőség és a ráfordítások kapcsolatában a hatékonyság alapvető összefüggései. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy ez az elemzés szövetkezeti csoportokra (átlagokra) vonatkozik; ezért üzemenként, tájanként jelentősebb eltérések vannak tőle pozitív és negatív irányban.

Az új gazdaságirányítási rendszerben előtérbe kerültek a hatékonysági szempontok, amelyek a szövetkezeti önálló gazdálkodás viszonyai között fokozottabban érvényesülhetnek. Ezzel együtt a további fejlesztésben szorosabbá válik a kapcsolat a földminőség és a ráfordítások között, és ez önmagában is fontos tényezőjévé válhat a hatékonyság fokozódásának.

A mezőgazdasági termelés növelésének egyetlen útja (minthogy a mezőgazdasági terület nem növelhető, sőt csökken) a *területegységre eső termelési érték növelése.* Nagy jelentőségű kérdés tehát az, hogy hogyan változnak a területegységre jutó termelés növelése során a területegységre jutó ráfordítások és a termékegységre eső termelési költségek. E kérdés pontos megválaszolása nagyon bonyolult és részletes vizsgálatot igényel, és sok, ma még részleteiben

Digitized by Google

előre nem látható és ezért számszerűen nem mérhető tényező jövőbeli alakulásának ismeretét tételezi fel. Itt is kénytelenek vagyunk tehát a jelenlegi helyzet elemzése alapján következtetni a *várható tendenciákra.* Ha megvizsgáljuk, hogy jelenleg milyen összefüggés van a területegységre jutó ráfordítások és hozamok, valamint a termelési költségek között, ebből *hozzávetőlegesen* következtethetünk a fejlődéssel várhatóan bekövetkező tendenciákra is. Az említett összefüggéseket a 4. sz. ábra mutatja.

Az ábra alapján megállapítható: az egységnyi területen nagyobb termelési értéket elérő termelőszövetkezeti gazdaságok csoportjai — miközben területegységre számítva több élő- és holtmunkát fektetnek be — *kevesebb költséggel állítják elő az egységnyi termelési értéket.* Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az egységnyi területen nagyobb termelési értéket elérő szövetkezetek általában jobb földeken gazdálkodnak, akkor is megállapíthatjuk, hogy *a területegységre eső termelési érték növelése nem jár szükségszerűen együtt a költségszínvonal emelkedésével,* sőt gondos, körültekintő fejlesztéssel a hozamok növelésével egyidőben is csökkenthető a költségszint.

A mezőgazdaság fejlődése során a *fajlagos hozamok* és a *termelési szerkezet* változásának hatására növekszik a termelés. A következő években a növekedés főként a *hozamok* változásából adódik, mert a termelési szerkezet viszonylag kialakultnak tekinthető, bár bizonyos változások itt is szükségszerűek (pl. a háztáji szarvasmarha-állomány csökkenését a közös gazdaságok állományának növelésével kell ellensúlyozni stb.). A termelési szerkezet változása erősen hat a ráfordítások és a költségek alakulására. E hatást érzékelteti az 5. sz. ábra.[6]

4. sz. ábra

1967-ben
a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
átlag = 100

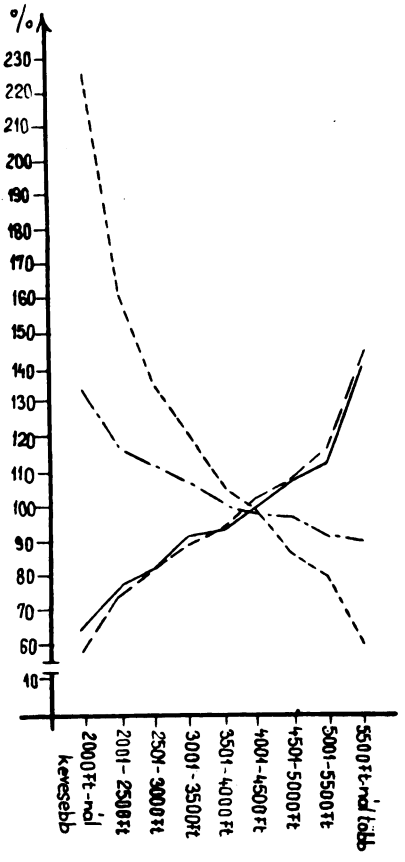

1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték

—·— költségszint
1 kh termőterületre jutó

— — összes vagyon

— munkanap
egységnyi halmozott termelési értékre jutó

-- földterület

6 A termelési jelleg meghatározásának ismérveit a KSH Mezőgazdasági adatok III. 1968. (KSH/1968/16) kiadványa részletesen ismerteti. (391. old.)

Digitized by Google

5. sz. ábra

Mezőgazdasági termelőszövetkezetek, átlag = 100

egységnyi halmozott term. értékre jutó állóeszköz-érték

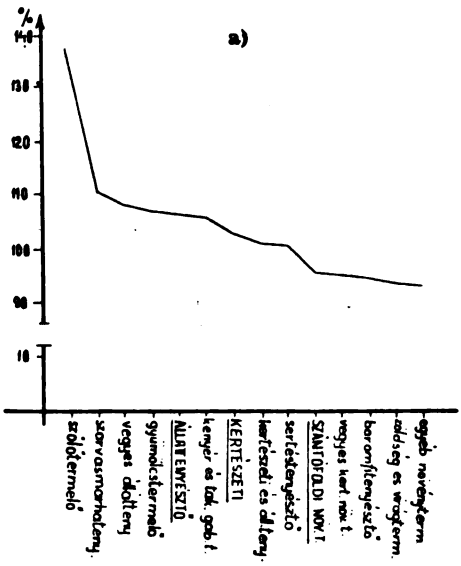

jellegű szövetkezetek

egységnyi halmozott term. értékre jutó költségszint

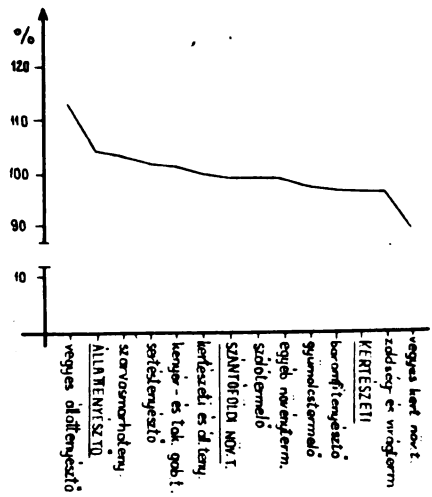

jellegű szövetkezetek

Az 5. sz. ábra a) grafikonja az eltérő termelési jellegű üzemcsoportok termelesenek állóeszköz-igényességét mutatja; b) grafikonja az egységnyi termelési értékre jutó költségek alakulását ábrázolja.

Megállapítható, hogy a termelés állóeszköz-igényessége (az egységnyi termelési érték előállítására lekötött állóeszköz-érték) a szőlő-, a szarvasmarha-, gyümölcstermesztő és vegyes állattenyésztő gazdaságcsoportokban a legnagyobb. Egyben a vegyes állattenyésztő és a szarvasmarha-tenyésztő profilú gazdaságcsoportokban a legmagasabb a költségszínvonal is. (Ezzel függ össze az, hogy a szarvasmarha-ágazat, s ezen belül főleg a tejtermelés az üzemek többségében nem jövedelmező.)

Ez azt jelenti, hogy ha növekszik ezen ágazatok aránya az össztermelésen belül, akkor ez kedvezőtlen irányba befolyásolja a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényességét és költségszínvonalát is. (Az 5. sz. ábrán az eszköz-igényességet az adott évi termelés adott évi állóeszköz-értéke alapján számítottuk, bár a termelésnövelés és bővítés eszközigényessége általában minden ágazatban nagyobb ennél.)

A jelenlegi árak nem nyújtanak elegendő fedezetet az említett eszközigényes, magas költségszínvonalú ágazatok korszerűsítésére, fejlesztésére, ezért itt továbbra is jelentős támogatást kell adni a célszerű fejlesztés biztosítása végett.

*

Mezőgazdaságunkban a szocialista termelési viszonyok általánossá válásával egyidőben és ezt követően nagy változások mentek végbe a termelés fő tényezőiben. A korszerű termelőeszközök gyors ütemben hatoltak be mező-

Digitized by Google

gazdaságunkba és egyre inkább tért hódítanak ott. Ezzel együtt a termelés növekedésének üteme is meggyorsult. A párt és a kormány helyes gazdaságpolitikája biztosította és biztosítja a fejlődés szükséges eszközeit és feltételeit.

Mezőgazdasági dolgozóink, kihasználva a lehetőségeket, gyors ütemben sajátítják el a korszerű termeléshez szükséges ismereteket, és már eddig is számottevő eredményeket értek el a termelés mennyiségének emelésében. az utóbbi esztendőkben pedig a termelés gazdaságosságának fokozásában is.

A korszerű termelési eszközök gyors térhódításával együtt mind nagyobb lesz azonban a jelentősége a termelőeszközökkel való ésszerűbb gazdálkodásnak és a mezőgazdaságban felhasználandó ipari eredetű termelőeszközök mennyiségének, összetételének, minőségének és árának.

Az utóbbi évek tapasztalatainak elemzése alapján megállapítható, hogy megvannak a feltételek a mezőgazdasági termelés hatékonyságának további fokozására. A további fejlesztéshez azonban — az adott árak mellett — továbbra is jelentős állami támogatásra van szükség, elsősorban a beruházások területén.

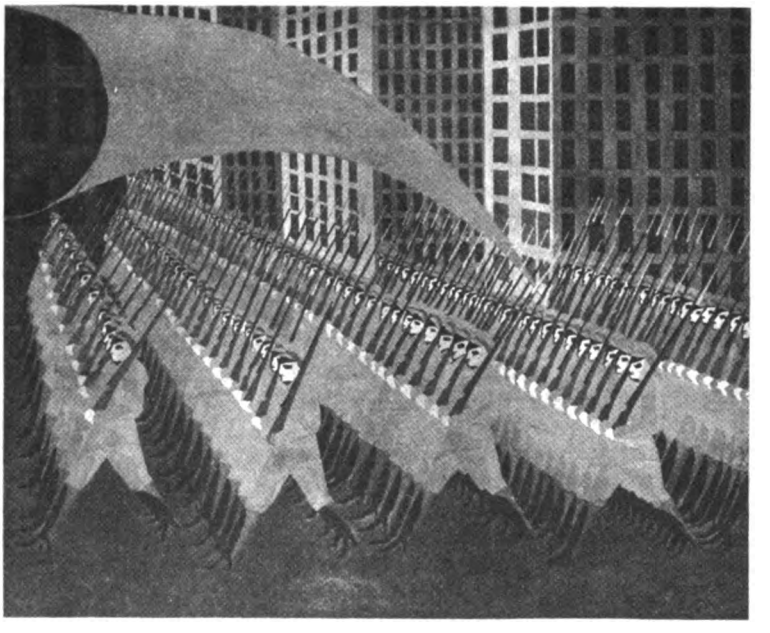

K. K. Csebotarev: Vörös Hadsereg

Digitized by Google

Meghalt-e a Hallstein-doktrína?

A második világháború előtt a német imperializmus az Oderától és a Neissétől keletre is tekintélyes területekkel rendelkezett. Ma csak *az Elbától nyugatra* van hatalma. Az Elba és az Odera között terül el a Német Demokratikus Köztársaság, *a német történelem első munkás-paraszt állama*, amely a fennállása óta eltelt két évtized alatt mindig az első vonalban harcolt és harcol ma is a német imperializmus ellen.

A nyugatnémet uralkodó körök nyíltan meghirdetett célja, hogy *visszaállítsák a hitleri Németország 1937-es határait*, megváltoztatva a jelenlegi európai status quót. „Külpolitikailag nagyon messzemenő céljaink vannak — írta 1967-ben a CDU *Politisch-soziale Korrespondenz* című lapjában *Ernst Majonica*, a CDU/CSU parlamenti frakciója külpolitikai bizottságának elnöke. — Az újraegyesítés azoknak a hatalmi viszonyoknak a radikális megváltoztatását jelenti, amelyek a második világháború óta Európában kialakultak... Csak egész ritkán fordul elő, hogy egy háború eredményeit utólag békés eszközökkel korrigálják."

A revansista nyugatnémet imperializmus ma sem mondott le arról a tervéről, hogy — a Drang nach Osten régi jelszavának mai megvalósításaképpen — mindenekelőtt lenyelje, magába olvassza a független, szuverén Német Demokratikus Köztársaságot, likvidálja a német talajon kialakult első szocialista államot. A bonni vezető körök ezt az igényüket *jogilag is* megpróbálták igazolni. Elméletük szerint a hitlerista német államot 1945-ben nem törték szét a fasisztaellenes koalíció csapásai; az állam csak átmeneti ájulásba esett, s ezen segített a Német Szövetségi Köztársaság létrehozása 1949 szeptemberében. Következésképpen véleményük szerint az NSZK az egyetlen jog szerinti német állam, s az a kötelessége, hogy *az összes németeket magában egyesítse*. Az NDK szerintük nem állam, hanem csak (ahogyan ezt *Kiesinger* kancellár 1967. október 13-án a Bundestagban mondotta) egy „jelenség", a továbbra is fennálló Német Birodalom „középnémet része" (hiszen szerintük a keletnémet rész: az Odera—Neisse határtól keletre fekvő Nyugat- és Észak-Lengyelország).

Sajnálatos, hogy Nyugat-Németország NATO szövetségesei, elsősorban az amerikai imperialisták, támogatják az NSZK revansistáinak az *egyedüli képviseletre* támasztott igényét. Ez az igény olyan régi, mint maga a Német Szövetségi Köztársaság. A Nyugat-Berlinben megjelent *Neue Zeitung* például már 1949. október 22-én így fogalmazta meg azt: „A mi kormányunk Németország egyetlen szabadon választott kormánya, s ezért egyes-egyedül ő az illetékes, hogy nemzetközi ügyekben az egész német nép nevében szóljon." S ez már akkor sem csupán egyetlen lap megállapítása volt, hanem *hivatalosan elfogadott és meghirdetett állami politika.*

Kidolgozott doktrínává 1955-ben vált ez az agresszív külpolitikai irány-

Digitized by Google

elv, amely azóta *Hallstein-doktrína* néven ismeretes, jóllehet szülőatyja nem Hallstein, akkori külügyminisztériumi államtitkár, hanem *Grewe*, akkor minisztériumi igazgató volt (egyébként fasiszta múlttal terhelt bonni diplomata). S hogy a következetlenség nagyobb legyen: a Hallstein-doktrína céljának legátfogóbb jellemzése *von Brentano* volt külügyminisztertől származik, aki 1961. június 30-án tartott sajtókonferenciáján így fogalmazta meg e doktrína lényegét: „Nyilvánvalóan és világosan megmutattuk, hogy csak egyetlen szabad Németország létezik, és azok az államok, amelyek az úgynevezett NDK-t mint független, szuverén államot elismerik, átveszik ezzel a Szovjetunió téziseit. Mi ezt barátságtalan aktusnak tekintjük a német néppel, az egész német néppel szemben, s le is vonjuk belőle a szükséges konzekvenciákat." Ezek a konzekvenciák pedig: *az összes diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok megszakítása.*

A Hallstein-doktrína mindig a nyugatnémet vezető körök egyik alapvető külpolitikai irányelve volt, *s az maradt mind a mai napig.* Ez annak ellenére is így van, hogy éppen a legutóbbi hetekben már öt nem szocialista állam is (Irak, Kambodzsa, Szudán, Szíria és Dél-Jemen) teljesen, azaz *de jure* elismerte a Német Demokratikus Köztársaságot, s nem vitás, hogy ez az „elismerési hullám" még korántsem jutott a végére, sőt *éppen csak elkezdődött.* E sorok írója, mint a Magyar Távirati Iroda akkori berlini tudósítója, néhány évvel ezelőtt elég gyakran hallott olyan kijelentést a harmadik világ országainak az NDK-ban járó politikusaitól, hogy ők szívesen elismernék a Német Demokratikus Köztársaságot, de nem akarnak elsők lenni a sorban. Most, hogy megtört a jég, nyilván újabb és újabb országok csatlakoznak majd az első négyhez.

Ezzel összefüggésben érdemes egy kissé részletesebben kitérni a Hallstein-doktrínának arra a sajátosságára, hogy alkotói akarata ellenére már a kezdet kezdetétől *nem lehetett következetesen végrehajtani,* s az idők folyamán *újra meg újra módosítani kellett.* Ha nem volna szomorú, hogy Európa kellős közepén a mai napig is létezik egy gazdaságilag kétségtelenül igen erős, ugyanakkor roppant agresszív beállítottságú állam, amely politikailag vezető szerepre tör Nyugat-Európában, sőt egész földrészünkön, csak mosolyogni lehetne rajta, hogyan igyekeztek Nyugat-Németország urai mindig újra meg újra belekényszeríteni az életet, a valóságot a Hallstein-doktrína Prokrusztész-ágyába.

1. A Hallstein-doktrína hatályosságának *első korlátozása* már hamarabb jelentkezett, mint ahogy maga a doktrína megszületett. Mikor ugyanis az NSZK 1955-ben felvette a diplomáciai kapcsolatokat a *Szovjetunióval,* Moszkvában már működött a Német Demokratikus Köztársaság nagykövetsége. Akkor ezt az ellentmondást Bonnban formálisan azzal magyarázták, hogy a Szovjetunió egyike a Németország sorsáért felelős négy nagyhatalomnak, ezért „külön státuszt" élvez; ez az *egyetlen ország,* amely kivehető a Hallstein-doktrína érvénye alól. S valóban, amikor még ugyanebben az esztendőben az európai szocialista országok (köztük hazánk is) azt ajánlották az NSZK-nak, hogy a Szovjetunió után a többi szocialista országgal is létesítsen diplomáciai kapcsolatokat, a nyugatnémet kormány *visszautasította* ezt a javaslatot. Sőt 1957-ben Jugoszláviával és 1963-ban Kubával megszakította a korábban kialakított diplomáciai kapcsolatát, mert e két szocialista ország de jure elismerte a Német Demokratikus Köztársaságot.

2. Amikor 1967-ben *Románia* és az NSZK diplomáciai kapcsolatra lépett egymással, ismét meg kellett magyarázni a Hallstein-doktrína „bizonyítvá-

Digitized by Google

nyát". Bonnban tehát kitaláltak egy új formulát: az úgynevezett születési hiba elméletet. Eszerint Románia mint „szovjet csatlós", illetve „keleti blokk-állam" *kényszerítve volt arra*, hogy az NDK-t elismerje, ezt nem lehet tehát rossz néven venni tőle.

3. 1968 januárjában Bonn helyreállította *Jugoszláviával* a több mint tíz évvel előbb — éppen a Hallstein-doktrína alkalmazásával — megszakított diplomáciai kapcsolatokat. Jugoszlávia szocialista ország ugyan, de nem „blokk-állam", így tehát a „születési hiba elmélet" helyett ismét *valami újabbat* kellett kiagyalni. Ezért vette be Kiesinger kancellár az első kormánynyilatkozatba — az európai szocialista országoknak címezve — a következő mondatot: „A Szövetségi Köztársaság azon van, hogy ahol csak a körülmények lehetségessé teszik, felvegye a diplomáciai kapcsolatokat is."

4. Így érkeztünk el a legújabb eseményekig: immár *öt nem szocialista ország is* felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Német Demokratikus Köztársasággal. Mit tegyen most az NSZK kormánya? — vetődött fel a kérdés. Ami az arab államokat illeti, itt Bonn-nak lehetetlen volt „példát statuálnia" és megszakítania a diplomáciai kapcsolatokat, hiszen ezt — már négy évvel ezelőtt, 1965-ben — maguk az arab államok tették meg, amikor Bonn felvette a diplomáciai kapcsolatokat Tel Avivval. Azóta a legtöbb arab államnak (s köztük valamennyinek, amely most de jure elismerte az NDK-t), nincs nagykövete Bonnban. De mi történjék Kambodzsával?

A helyzetet bonyolította, hogy Nyugat-Németországban hamarosan — pontosabban: az idén szeptember 28-án *parlamenti választások* lesznek, s a „nagy koalíció" partnerei között már régebben megindult a „csendes fojtogatás", sőt a kormányból 1966 decemberében kiszorult FDP is „belekontrázik" a dolgokba. Így azután a bonni vezető pártok mindenből *belpolitikai presztízskérdést* csinálnak.

Ez történt természetesen a számukra valóban nem oly egyszerű kambodzsai ügyben is. A CDU/CSU a Kambodzsa elleni „kemény reakció" híve volt, hangsúlyozva, hogy ez az egyetlen helyes módszer, amely megakadályozhatja a láncreakciót, tehát azt, hogy egyre több állam ismerje el az NDK-t. Ha Nyugat-Németország nem szakítja meg a diplomáciai kapcsolatokat Kambodzsával — hangzott ez az érvelés —, ezzel csak azt adja a világ tudtára, hogy *feladja jogi pozícióit*, nem hajlandó tovább harcolni értük.

Az SPD — hasonlóképpen az őszi választásokra gondolva — *a diplomáciai kapcsolatok azonnali megszakítása ellen* lépett fel, sőt — bár egyébként foggal-körömmel ragaszkodik a kormányban való részvételhez — úgy tett, mintha ez most a szó szoros értelmében kabinetkérdés volna számára, azaz: még a „nagy koalíciót" is hajlandó lenne felmondani, ha az Unió politikusai ragaszkodnak merev elképzeléseik keresztülviteléhez. Az SPD egyes politikusai azt hangsúlyozták: az NSZK-nak egyáltalán nem érdeke, hogy a Hallstein-doktrína automatikus alkalmazása révén hozzásegítse az NDK-t, hogy bizonyos fővárosokban egyedül az NDK nagykövetei képviseljék a németeket.

Vajúdtak a hegyek: a bonni kormány ebben az ügyben egy héten belül két „drámai" ülést tartott; az egyiken nyolc, a másikon tíz teljes óra hosszat (este 7-től reggel 5-ig) vitatkoztak egymással a miniszterek. Azután megszületett a nevetséges kis egér: a nyugatnémet kormány *nem szakítja ugyan meg* diplomáciai kapcsolatait Kambodzsával, de *„befagyasztja"* azokat. Az NSZK már korábban hazahívott Phnom Penh-i nagykövete nem tér vissza Kambodzsába, a gazdasági és technikai „segítséget" a már megkötött szerző-

Digitized by Google

dések lebonyolítására korlátozzák, és nem kötnek új megállapodásokat. A közös CDU/SPD kormánynyilatkozat azt is kijelenti, hogy Bonn továbbra is „barátságtalan aktusnak" tekinti az NDK-nak valamely ország által való elismerését, de hogy milyen gyakorlati intézkedéseket hoz, azt *az adott körülményektől teszi függővé.* Ahogyan a Hamburgban megjelenő *Die Zeit* című hetilap erről a kormánynyilatkozatról szellemesen megjegyezte: „Ugatni mindenesetre tovább is fogunk, de harapni csak bizonyos körülmények között."

A bonni kormány persze megint megkísérelte, hogy „megideologizálja" Kambodzsa ügyében hozott döntését. A legújabb elmélet az, hogy Kambodzsa *kényszerhelyzetben* ismerte el az NDK-t. Eszerint e távol-keleti ország vezetőinek számolniuk kell azzal, hogy az Egyesült Államok belátható időn belül csökkenteni fogja délkelet-ázsiai jelenlétét, máris kénytelenek tehát ellensúlyt keresni a kínai veszedelemmel szemben, s ezt az ellensúlyt jelenleg csak a Szovjetunió jelentheti számukra; Kambodzsa tehát csak azért ismerte el — kénytelen-kelletlen — az NDK-t, hogy ezzel a Szovjetunió kegyeit keresse. Nem érdemelné meg tehát, hogy jogilag is megszakítsák vele a diplomáciai kapcsolatokat.

Egyes nyugatnémet lapok azonban rámutatnak, hogy a valóságban *más oka volt* a Hallstein-doktrína újabb modifikálásának. A nyugatnémet kormánynak ugyanis számolnia kell azzal is, hogy egy szép napon — valószínűleg nem is nagyon sokára — Burma, Laosz vagy akár India is elismeri az NDK-t, s ha Bonn most megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Kambodzsával, ez akkor még nyilvánvalóbbá teszi majd szégyenét és tekintélyvesztését.

A Hallstein-doktrína sorozatos módosításából mindenesetre a következő tanulság szűrhető le: a bonni kormány — a világon (és közelebbről a német kérdésben) megváltozott erőviszonyok hatására — időről időre kénytelen *feladni* ebből a doktrínából azt, ami már teljességgel tarthatatlan és védhetetlen, de éppen azért teszi ezt, mert *továbbra is a végsőkig ragaszkodik a Hallstein-doktrína agresszív lényegéhez, magvához: az egyedüli képviseleti igényhez.*

Manapság a bonni imperialista érdekeket a végsőkig kiszolgáló nyugatnémet újságok legtöbbje is „a Hallstein-doktrína haláláról", „dicstelen kimúlásáról" beszél. Vajon miért ez az (egyébként szokatlan) önkritikai hullám, sőt egyes esetekben, mondhatnók, önmarcangoló szóáradat? Ez éppen arra szolgál, hogy eltereljék vele a figyelmet a lényegről: arról, hogy a bonni kormánynak esze ágában sincsen feladni az egyedüli képviseleti elvet. Márpedig *ez és csakis ez jelentené a Hallstein-doktrína halálát.*

A nyugatnémet kormánykörök tehát most olyan irányban fejtenek ki lázas tevékenységet, hogy a számukra kedvezőtlenül változó nemzetközi viszonyok közepette és az új, számukra egyre súlyosbodó feltételek ellenére is megőrizzék és átmentsék Németországgal kapcsolatos politikájuk lényegét: *uralmuk kiterjesztését,* először az Oderáig és a Neisséig, azután tovább, a hitleri Németország 1937. december 31-i határáig. Ilyen értelemben a Hallstein-doktrína — mindenfajta formai változtatás és taktikai modifikáció ellenére — *ma is érintetlen;* a nyugatnémet imperializmus változatlanul érvényesnek és hatályosnak tartja ezt. Hiszen a Hallstein-doktrínát illetően nem az a döntő, hogy megszakítja-e Bonn most vagy a jövőben a diplomáciai kapcsolatokat azokkal az országokkal, amelyek elismerik a Német Demokratikus Köztársaságot (ez úgyszólván mellékes körülmény); hanem az a legfontosabb, hogy a bonni kormány ezt továbbra is „barátságtalan aktusnak" tartja, azaz most is ragaszkodik ahhoz a fikcióhoz, hogy az NDK „nem szuverén állam",

Digitized by Google

s változatlanul folytatja *beavatkozási és annexiós politikáját* a Német Demokratikus Köztársasággal szemben. Ez pedig arról árulkodik, hogy a német imperializmus mai képviselői éppen annyira elrugaszkodnak a valóságtól, pontosan ugyanúgy képtelenek a világon kialakult *reális erőviszonyok* felmérésére, mint elődeik huszonöt, illetve ötven esztendővel ezelőtt.

S, hogy a Hallstein-doktrína mennyire nem halott, azt bizonyítja, hogy a bonni kormánykörök az idők folyamán nemcsak elvettek belőle, hanem hozzá is tettek, legutóbb is újabb kiegészítéseket fűztek hozzá — persze a tőlük megszokott agresszív szellemben.

Sajnálatos módon *Willy Brandt*, az SPD elnöke is hozzájárult a Hallstein-doktrína „gazdagításához", hiszen az idén május 20-án Münchenben tartott előadásában — furcsa logikai salto mortaléval — *az NDK kormányát* igyekezett felelőssé tenni azért, hogy Bonn alkalmazni kénytelen ezt a doktrínát: „Az NDK-nak más államok részéről való elismerését nekünk különösképpen addig barátságtalan aktusnak kell tartanunk, amíg az NDK a belnémet viszonyt illetően nem változtatja meg intranzigens és rosszindulatú magatartását." Ez pontosan egybevág Barzelnek, a CDU/CSU parlamenti frakciója elnökének 1967. október 13-án a Bundestagban elhangzott kijelentésével, hogy a bonni egyedüli képviseleti igény tulajdonképpen a nyugatnémet kormány „nemzeti felelősségérzetét" mutatja, s „az egység ellenállhatatlan akarásának kifejezése". Kiesinger kancellár pedig (ugyanakkor tartott parlamenti beszédében) azt hangsúlyozta, hogy az egyedüli képviseletre támasztott igény az NSZK számára „nem jog, hanem kötelesség".

Ezzel kapcsolatban érdemes rámutatni, hogy ténybelileg, okmányszerűen bizonyíthatóan éppen „az egység ellenállhatatlan akarásának" jelenlegi kifejezői, azaz *a nyugatnémet különállam uralkodó körei bontották meg a német egységet*, amikor húsz évvel ezelőtt, agresszív, nemzetellenes osztálycéljaik elérésére életre hívták a monopolkapitalista Német Szövetségi Köztársaságot. S tegyük hozzá: a „rosszindulatú magatartással" vádolt Német Demokratikus Köztársaság e két évtized alatt *több mint 150 hivatalos javaslatot, tervet, előterjesztést* intézett Nyugat-Németországhoz, a többi között olyan fontos kérdésekről, mint közös bizottságok alakítása, a két német állam konföderációjának megteremtése, megnemtámadási szerződés kötése stb. De mindhiába: ezek az ésszerű javaslatok Bonnban *süket fülekre találtak*. A tények fényében tehát nevetségessé válik minden olyan kísérlet, amely most az NDK magatartásával próbálja igazolni a Hallstein-doktrínát. Ez a legtipikusabb esete annak, hogy a tolvaj kiabál rendőrért. Ismételjük: sajnálatos, hogy Willy Brandt és az SPD is csatlakozott ehhez a kísérlethez, olyannyira, hogy a *Basler Nachrichten* idei május 24—25-i száma nem ok nélkül, Brandt-doktrínának keresztelte el a Hallstein-doktrínának ezt a „gazdagított" változatát.

A Hallstein-doktrínát azonban az idén június elején tovább „gazdagították". Amint ezt csaknem valemennyi nyugatnémet lap megírta, Bonnban most kiagyalták azt az elméletet, hogy a harmadik világnak azok az országai, amelyek elismerték az NDK-t, „egyúttal *feladták semlegességüket* is", hiszen a német kérdésben „elfogadták a szovjet tömb álláspontját". De ez is könnyen megcáfolható állítás. Egészen nyilvánvaló ugyanis, hogy az NDK-val való kapcsolatok normalizálása s vele a diplomáciai kapcsolatok felvétele tökéletesen összeegyeztethető a semlegességgel és a tömbön kívüliséggel, sőt: a német kérdést illetően tulajdonképpen *ez az igazán pártatlan, semleges álláspont*.

Az NDK elismerése ugyanis korántsem azt jelenti, amit a bonni kormánykörök ebbe mindenáron bele akarnak magyarázni, hogy ti. ezzel az egyik vagy másik állam *egyoldalúan állást foglal az NDK mellett*. Például Kambodzsa

Digitized by Google

is fenn akarta tartani a Phnom Penh-i nyugatnémet nagykövetséget és jó viszonyra törekedett mindkét német állammal. Nem Kambodzsa és nem általában a semleges országok hibája, ha Bonn ezzel a kificamodott logikával kárt okoz — mindenekelőtt önmagának. De persze Nyugat-Németországnak nem az az eredeti célja, hogy ilyen módon „öngólt rúgjon". Ezzel a rágalmazó taktikájával Bonn gyanússá akarja tenni ezeket a semleges országokat NATO-szövetségesei szemében, s arra törekszik, hogy a jövőben is lehetőleg minél több semleges államot minél tovább elriasszon az NDK elismerésétől.

S hogy ez valóban kényszerű visszavonulás, azt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy *magában Nyugat-Németországban is* mind hangosabb a követelés: *el kell ismerni az NDK-t!* Csak örömmel fogadhatjuk, hogy a Német Szövetségi Köztársaság egyszerű állampolgárainak egyre népesebb tábora ebbe az irányba próbálja nyomni az ország vezető politikusait és pártjait, annyira, hogy az erről szóló vita az idén áprilisban már a Bundestagba is betört. Igaz viszont, hogy maguk a parlamenti események már nem sok örömre adtak okot. Kiderült, hogy a három legnagyobb párt — még az ebben a vonatkozásban legradikálisabb FDP-t is beleértve — elméletileg és gyakorlatilag egyaránt *továbbra is fenn akarja tartani* az egyedüli képviseletre támasztott, teljesen irreális bonni igényeket. Számos szónok hangsúlyozta ugyan, hogy Németország két része között „szabályozott egymásmellettiséget" kell teremteni, sőt a jelenleg ellenzékben levő FDP még odáig is elment, hogy „államjogi szerződés" megkötését javasolta az NDK-val. Ez magyarul szépen hangzik ugyan, de rögtön más a helyzet, ha megvizsgáljuk, mi rejlik az eredeti német kifejezés mögött. *Államjogi szerződést* (Staatsrechtsvertrag) ugyanis az NSZK kormánya a hozzá tartozó *tartományi · kormányokkal* köt (például Baden-Württemberggel, Északrajna-Vesztfáliával — más, *önálló* államokkal kötött szerződések a *nemzetközi jogon* (Völkerrecht) alapulnak. Ha tehát most az NDK kormánya az államjog alapján szerződést írna alá az NSZK kormányával, ezzel tulajdonképpen elismerné, hogy az NDK is Nyugat-Németország egyik tartománya. Nyilvánvaló, hogy az NDK véleménye szerint is rendkívül kívánatos szerződést csakis *a nemzetközi jog alapján* kötheti meg a két szuverén német állam.

Erre azonban a bonni uralkodó körök nem hajlandók. Hogy miért, azt a legjellemzőbb szavakkal *dr. Gradl*, tekintélyes Bundestag képviselő (CDU) fejtette ki 1967. április 30-án a nyugatnémet televízióban: „Lehetetlen az NDK elismerése, mert akkor mindaz, amivel még hatásosak próbálunk maradni, már úgy festene, mint a belügyekbe való beavatkozás, ami pedig megengedhetetlen két állam között. Akkor már a határvonal is legális lesz." Ez nyílt bevallása annak, hogy amit ma Bonn tesz, az nem más, mint *az NDK belügyeibe való beavatkozás és az állam határvonalainak megsértése.*

Bonnban viszont így érvelnek: „Vajon miért kell az NDK-nak olyan mereven ragaszkodnia a nemzetközi jog alapján való elismeréséhez? Miért kell ilyen maximális követeléseket támasztania? Nem lehetne-e előbb tárgyalni, megegyezni, szerződéseket kötni, és csak később hozni szóba az NSZK részéről történő diplomáciai elismerést?" Meg kell mondani, hogy ez a beállítás is hamis. A diplomáciai elismerés ugyanis *korántsem presztízskérdés* az NDK számára. A Német Demokratikus Köztársaság már két évtizede él, fejlődik, izmosodik anélkül, hogy a szocialista országokon kívül mások teljesen, azaz de jure is elismerték volna. Az NDK megtanulta, hogyan kell kivárni, amíg a józan, türelmes, következetes politika megtermi gyümölcsét. S reálisan nézve a dolgot, nyilvánvalóan *egy darab időnek még el kell telnie* ahhoz, hogy Nyugat-Németország is hivatalosan elismerje az NDK-t. De az termé-

Digitized by Google

szetes, hogy elképzelhetetlenek az olyan tárgyalások, amelyeken az egyik részvevő azt állítja: tulajdonképpen ő van hivatva *a másik felet is* képviselni. Ezzel a „semminek", „nem létezőnek" nyilvánított másik féllel kötendő megállapodásokat Nyugat-Németország egyszerűen nem tarthatja kötelező érvényűnek a maga számára, azaz: *akkor szegheti meg, amikor neki jólesik.* Az ilyesfajta „egyezmények" és „szerződések" a kolonializmus virágkorában voltak divatosak, az úgynevezett anyaország és gyarmatai között, nem pedig a XX. század második felében, Európa kellős közepén, egy szocialista és egy kapitalista állam között.

S persze az sem felel meg a valóságnak, hogy a Német Demokratikus Köztársaság *teljesíthetetlen, maximális követeléseket támaszt.* Mert mit is kíván tulajdonképpen az NDK? Azt követeli talán, hogy a Német Szövetségi Köztársaság adja fel saját államiságát és az NSZK polgárai ismerjék el az NDK állami fennhatóságát? Vagy talán azt teszi meg a tárgyalások feltételéül, hogy Nyugat-Németország olvadjon be az NDK-ba? Sem egyiket, sem másikat. Amit az NDK kíván Nyugat-Németországtól, az csupán annyi: adja fel azt a nemzetközi joggal ellentétes igényét, hogy az NDK nevében ő illetékes beszélni és cselekedni, hagyja abba az NDK belügyeibe való beavatkozás agresszív politikáját. Azaz: *mondjon le az egyedüli képviseleti elvről és ennek a nemzetközi életben alkalmazott fegyveréről, a Hallstein-doktrínáról.*

Persze attól, hogy Bonn erre, vagy arra az útra lép-e, az NDK-nak sem a léte, sem további fejlődése nem függ. De igenis, függ tőle elsősorban éppen *az NSZK népének a sorsa, a jövője.* Azért szükséges, hogy Nyugat-Németország előbb vagy utóbb nemzetközi jogilag elismerje a Német Demokratikus Köztársaság létezését, mert ezen a módon el lehet kerülni, hogy a békét fenyegető nyugatnémet revansizmus harmadszor is megkísérelje „Európa újrarendezését". Amíg az elismerés valósággá nem válik, amíg tehát a bonni uralkodó körök továbbra is ragaszkodnak egyre mélyebben ellentmondásos politikájukhoz, addig — e politika kalandor jellege miatt és a Bonnra váró, egyre fájóbb vereségsorozat következtében — *Európa és a világ békéjét továbbra is akut veszély fenyegeti* a történelem tanulságait újra meg újra megtagadó nyugatnémet imperializmus részéről. Minthogy pedig az NDK-nak más (akár Európán kívüli) államok részéről való elismerése mindinkább védekező helyzetbe kényszeríti a nyugatnémet imperializmust, ezek a sorozatos elismerések egyúttal *hatékonyan járulnak hozzá földrészünk lakossága és az egész emberiség békéjének és biztonságának fenntartásához, erősítéséhez.*

Pinczési Pál

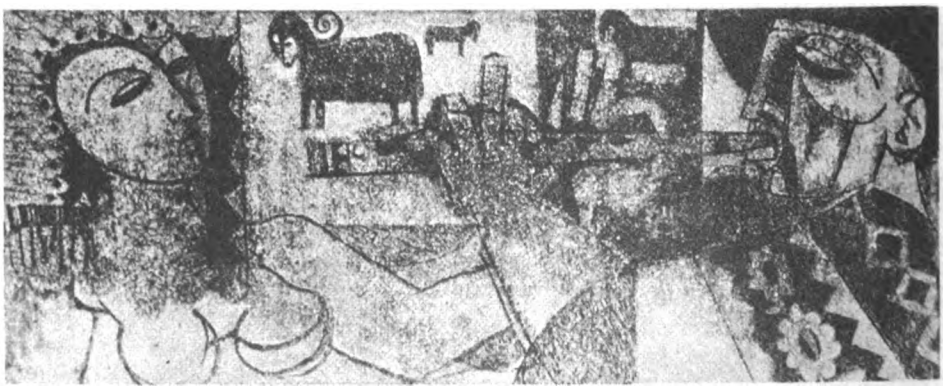

Czinke Ferenc: Népdal

Digitized by Google

A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai jelentősége

Magyarország népesedési helyzete a hatvanas évek elején hosszabb távlatban nem biztosította volna a népesség azonos szintű reprodukcióját, és gazdaságilag kedvezőtlen, elöregedett kormegoszlású népesség kialakulásának veszélyét rejtette magában. Ez szükségessé tette a születésszám emelését célzó népesedéspolitikai intézkedések kidolgozását.

Komoly társadalmi problémát jelentett ugyanakkor a kisgyermekes anyák helyzete. Bölcsődéinkben az alacsony születési évjáratoknak is csupán 10—15 százalékát lehetett elhelyezni, jóllehet az igények nagyobb arányúak voltak, mert a szülő nőknek mintegy 60 százaléka kereső. Nem mindig volt egészségügyi szempontból kedvező megoldás a lakóhelytől távoli üzemi bölcsődék igénybevétele sem; a bölcsődei gyermekek megbetegedési arányszáma lényegesen magasabb volt, mint az otthon nevelt kisgyermekeké.

Mindezek a nehézségek nem csupán az érintett családokban jelentkeztek, hanem — a kisgyermekes anyák gyakori kényszerű távolléte miatt — a munkahelyeken is. Bár az anyáknak lehetőségük volt arra, hogy gyermekük 3 éves koráig fizetés nélküli szabadságot vegyenek igénybe, ezzel inkább csak alkalmilag, rövidebb időszakokra éltek, mert a tartósan kieső kereset érzékenyen érintette volna a család költségvetését.

Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ha nem is országosan, de regionálisan, egyes körzetekben nincs lehetőség a nők teljes foglalkoztatottságának biztosítására. Egyes településeken lappangó női munkanélküliség volt tapasztalható, ugyanakkor, amikor sok kisgyermekes anya nagy erőfeszítéseket tett, hogy kereső munkáját is végezze és emellett kisgyermekét is ellássa.

Ilyen népesedéspolitikai, egészségügyi és munkaügyi megfontolások alapján került sor a gyermekgondozási segély bevezetésére. A segély bevezetését az MSZMP IX. kongresszusa irányozta elő, 1966 decemberében, és ennek alapján 1967 elején bocsátották ki a kormányrendeletet. A rendelet szerint a kereső szülő nő — megfelelő előfeltételek mellett — a 20 hetes szülési szabadság után választhat, hogy folytatja-e munkáját, vagy fizetés nélküli szabadságot kér munkahelyéről, és igénybe véve a havi 600 forintos segélyt, gyermekével otthon marad annnak 2 $^1/_2$, illetve az újabb rendelet értelmében 3 éves koráig.

E nemzetközi viszonylatban is újszerű és nagy jelentőségű intézkedés előkészítése során különböző vélemények és aggályok merültek fel. Az egyik aggály az volt, hogy a gyermekgondozási segély rendszere elősegíti a női tevékenységnek a családi körre való korlátozódását, s ezért gátolja a gazdasági-társadalmi egyenjogúság elvének érvényesülését. Egy másik ellenérv az volt, hogy a segélyrendszer jelentős költséggel kiképzett, magasan kvalifikált női munkaerőket fog elvonni a népgazdaságtól. Végül felmerült az a kifogás is, hogy a lumpenrétegek szülésének ösztönzésével kontraszelektív népszaporodást mozdíthat elő.

Az első évek tapasztalatai — mint látni fogjuk — egyértelműen azt jelzik, hogy az intézkedés bevezetéséhez fűzött remények (legalábbis részben) beteljesültek, a káros mellékhatásoktól való félelem viszont alaptalannak bizonyult. Véleményem szerint ezért feltétlenül indokolt az intézmény fenntartása, sőt, ha ez lehetséges, fejlesztése is.

A segély sikerét világosan jelzi a vártnál nagyobb népszerűsége. A kereső szülő nők kétharmada igénybe veszi a segélyt. Meg kell jegyezni, hogy tekintettel

Digitized by Google

a segély feltételeire, nem minden kereső nő jogosult a segély igénybevételére, s ha az igénybevételt az igényjogosultakhoz viszonyítjuk, akkor az igénybevétel arányszáma még nagyobb. Jelenleg több mint 100 000 kisgyermekes anya van otthon gyermekével, a segély adta lehetőségeket kihasználva; végleges számuk várhatóan 130—140 000 körül fog alakulni. s ez a női keresőknek mintegy 8 százaléka.

A gyermekgondozási segélyt elsősorban fizikai munkát végző nők veszik igénybe; a szellemi, a magasabb képzettséget igénylő munkakörökben az igénybevétel aránya valamivel alacsonyabb. Jól illusztrálják ezt a tendenciát az iskolai végzettség szerinti igénybevételi arányok: az általános iskolai végzettségűek $^3/_4$-e, a középiskolai végzettségűek 61 százaléka, az egyetemi vagy főiskolai végzettségűek 30 százaléka veszi igénybe a segélyt. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az oktatás területén is: az óvodákban 65, az általános iskolákban 41, a középiskolákban pedig csupán 28 százalék volt az igénybevétel aránya a szülő pedagógusnőknél. Plasztikusan mutatkozik ugyanez a jelenség az egészségügy területén is, itt az orvosoknál 15, az egyéb egészségügyi dolgozóknál 67 százalék az igénybevétel aránya.

Ezek az adatok egyúttal választ adnak arra az aggályra is, hogy a magas képzettségű nők tömegesen kimaradnak a munkából. Az adatok világosan jelzik, hogy valamennyi tényező közül a képzettségnek, az iskolai végzettségnek van a legnyomatékosabb differenciáló hatása. Ez azt jelenti, hogy az anyagi, családi háztartási körülményeken kívül — sőt ezeknél nagyobb mértékben — a munkának a képzettséggel összefüggő jellege, a dolgozó nőnek az életpályájával kapcsolatos ambíciói befolyásolják az igénybevétellel kapcsolatos magatartását. Ahol a munka egy-kétéves megszakítása nem okoz nagyobb törést (a rutinszerű, mechanikus munkát végzőknél, mind a fizikai, mind az adminisztratív alkalmazottak körében), ott az igénybevétel magasabb, a nagyobb felkészültséget és iniciatívát igénylő, s ezzel egyidejűleg ambiciózusabb munkakörökben viszont alacsonyabb. Ezt tükrözik a népgazdasági ágak szerint vizsgált igénybevételi arányok is. Az iparban, az építőiparban, a szolgáltatásban és a kereskedelemben magas, az államapparátusban, a társadalmi szerveknél, a kulturális, egészségügyi és kommunális ellátás területén foglalkoztatott nőknél pedig alacsonyabb azoknak az aránya, akik a szülési szabadság után otthon maradnak gyermekükkel. Meg kell azonban jegyezni, hogy a népgazdasági ágak szerinti differenciálódás kisebb (75 és 50 százalék között mozog), mint az iskolai végzettség vagy munkakör szerinti különbség.

Az igénybevétel arányai — jóllehet az érdekelt nők szabad elhatározásán alapulnak — a népgazdaság szempontjából általában nem alakultak hátrányosan; elvileg a rutinszerű, mechanikus munkakörökben a legzökkenőmentesebb az ideiglenes helyettesítés. Más kérdés azonban, hogy a gyermekgondozási segély igénybevétele további munkaerőhiányt idézhet elő olyan népszerűtlen, viszonylag rosszul fizetett és nem elegendő társadalmi megbecsülésben részesülő női munkakörökben, melyekben már a segély bevezetése előtt is jelentkezett ez. E lehetőségre a gazdasági vezetésnek fel kell figyelnie, és megfelelő, elsősorban jövedelempolitikai eszközökkel kell megelőznie az ebből támadó esetleges feszültségeket.

Annak eldöntésénél, hogy az érdekelt anya él-e a gyermekgondozási segély lehetőségével, vagy visszatér munkahelyére, nyilvánvalóan anyagi szempontok is közrejátszanak. Ezek közül elsődleges jelentőségű az anya fizetésének nagysága; ez határozza ugyanis meg azt, hogy a fizetés helyett kapott 600 forint milyen mértékben képes pótolni a családi költségvetésben a fizetéskiesés okozta hiányt. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a gyermekgondozási segélyt igénybe vevő nők fizetése alacsonyabb az átlagos női fizetésnél (1967-ben 1325 forint volt az igénybevevő nők átlagos fizetése; legnagyobb számban az 1200 és 1400 forint közöttiek voltak az igénybevevők). Itt azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezek túlnyomórészt fiatal, alig egy-két éve dolgozó nők, akiknek a fizetése elsősorban ezért alacsonyabb az átlagosnál. A folyósított (20 hetes) terhességi és gyermekágyi segély alapján becsülve, az összes kereső szülő nők havi átlagos fizetése csak mintegy 3—4 százalékkal magasabb, mint a gyermekgondozási segélyt igénybe vevőké. Minthogy túlnyomórészt fiatal házaspárokról van szó, az igénybe vevő nők férjeinek fizetése is alacsonyabb a férfiak átlagos fizetésénél (1967-

Digitized by Google

ben 1938 forint volt az igénybe vevők férjeinek átlagfizetése: közel $^3/_4$ részüknél 1500 és 2300 forint között mozgott a havi fizetés). Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a gyermekgondozási segélyt igénybe vevő házaspárok összjövedelme a jelek szerint alacsonyabb, mint a bölcsődét igénybe vevő házaspároké (amennyire ez a bölcsődei térítési díjak fizetése alapján hozzávetőlegesen megbecsülhető).

A munkaköri és a jövedelmi adatok tehát egyértelműen azt mutatják, hogy a gyermekgondozási segélyben leginkább a pályakezdő fiatal, új házasok érdekeltek, elsősorban a fizikai dolgozók körében. Meg kell azonban jegyezni, hogy az igénybe vevők jövedelemeloszlása — alacsonyabb szintjétől függetlenül — struktúrájában hasonló az össznépesség jövedelemeloszlásához. Ez más szóval azt jelenti, hogy az új intézmény egy szerény jövedelmű, de az össznépességhez hasonlóan konszolidált körülmények között élő réteget támogat, és semmiképpen sem a lumpenrétegeket; ez utóbbiak a segély feltételeinek megszabása következtében eleve ki vannak zárva a jogosultak köréből.

Érdekességként megemlíteném azt a tényt, hogy a férj és a feleség társadalmi csoportját összehasonlítva kiugróan a legmagasabb az igénybevételi arány (82,3 százalék) azoknál a házaspároknál, akiknél a férj szellemi dolgozó, az asszonypedig fizikai dolgozó. Ezekben a családokban a nő fizetésének, kereső tevékenységének és pályájának nyilvánvalóan kisebb a jelentősége. Legalacsonyabb az igénybevételi arány (56 százalék) azokban a családokban, ahol mind a férj, mind a feleség szellemi dolgozó.

A gyermekgondozási segély tehát nagyjából beváltotta a létrehozásakor hozzá fűzött munkaügyi és gazdasági vonatkozású elvárásokat. Vizsgáljuk meg, menynyiben valósította meg a tervbe vett népesedéspolitikai célokat.

Mint már utaltam erre, a születésszám 1966-ig egy kedvezőtlenül alacsony szinten (13 ezrelék körül) stagnált. A gyermekgondozási segély bevezetésének évében, 1967-ben 8 százalékkal, 1968-ban pedig további 4 százalékkal emelkedett a születésszám. Az a körülmény, hogy az évek óta változatlan alacsony színvonal után viszonylag jelentős emelkedés következett be, nyilvánvalóan felveti az okozati összefüggés gondolatát. Az adatok

Az ezer 15—49 éves nőre jutó élveszületések számának alakulása a nők társadalmi csoportja és gazdasági aktivitása szerint

Társadalmi csoport és gazdasági aktivitás	Ezer 15—49 éves nőre jutó élveszületés					1967. évi arányszám 1966 százalékában
	1949	1960	1963	1966	1967	
	évben					
Mezőgazdasági népesség	80	53	50	54	55	102
Nem mezőgazdasági népesség						
fizikai dolgozó	27	45	48	49	61	124
szellemi dolgozó	37	54	53	55	62	113
Keresők együtt	30	48	50	52	61	117
Fizikai dolgozó eltartottja		87	73	74	70	95
Szellemi dolgozó eltartottja		42	31	25	21	84
Eltartottak együtt	102	78	64	63	58	92
Keresők és eltartottak együtt	72	63	56	55	60	110
Ebből:						
fizikai	77	68	61	59	65	110
szellemi	33	50	46	48	53	110
15—49 éves nők összesen	76	59	53	55	58	105

Digitized by Google

részletesebb vizsgálata alapján kitűnik, hogy a növekedés a nem mezőgazdasági kereső nőknél következett be. Az eltartott nők körében — az előző évekhez hasonlóan — a legutóbbi években is észlelhető volt a születésszám csökkenése. A kereső nők csoportján belül is elsősorban azokban a rétegekben mutatkozott lényeges emelkedés, melyekben a segély igénybevételének aránya a legmagasabb volt; így elsősorban a munkásnőknél (fizikai munkát végző nőknél), akiknek a termékenysége így 1967-re egy szintre emelkedett a szellemi dolgozó nőkével. (1966-ig a szellemi dolgozó nők termékenysége magasabb volt, mint a fizikai dolgozó nőké). Az eltartott nők termékenységének további csökkenése következtében 1967-ben — első ízben — a kereső nők termékenységi arányszáma meghaladta az eltartottakét.

Az adatok tehát határozottan azt jelzik, hogy a születési mozgalom 1967. évi alakulásában jelentős szerepe volt a gyermekgondozási segély bevezetésének. A termékenység emelkedése ugyanis pontosan azokban a rétegekben következett be, melyekben nagyarányú a segély igénybevétele. Az 1966-ig tartó tendenciák megváltozása illetve változatlansága a népesség különböző csoportjaiban elsősorban azt tükrözi, hogy milyen mértékben éltek és élhettek-e egyáltalán a gyermekgondozási segéllyel, s így mennyiben befolyásolta demográfiai magatartásukat a segély bevezetése.

A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznem, hogy nem kizárólag a segély bevezetése okozta a születések számának fellendülését (amely egyébként már 1967 elején megkezdődött, pedig ekkor a segélyrendszer hatása még nem érződhetett). Az a körülmény, hogy a második világháború alatt született alacsony női évjáratok után fokozatosan a negyvenes évek végén született, magasabb évjáratok kerültek szülőképes korba, ugyancsak kedvezően befolyásolta a születésszámot. Az 1967—1968. évi fellendülés tehát a demográfiai és népesedéspolitikai tényezők együttes hatásának eredménye.

Nem jelentkezett számottevő népesedési változás a mezőgazdasági lakosság körében. Ez annál is sajnálatosabb, mert ismeretes, hogy a mezőgazdasági népesség hagyományosan magasabb termékenysége az ötvenes évek vége óta az országos átlag alá csökkent. Annak magyarázata, hogy a mezőgazdaságban dolgozó nők termékenységét nem befolyásolta a segély bevezetése, abban rejlik, hogy egy részüket a segély feltételei kizárják a jogosultak köréből. Az állami gazdaságok és erdőgazdaságok dolgozóinak — a népgazdaság egyéb ágaihoz hasonlóan — az utolsó 18 hónapon belül egy évi folyamatos munkaviszonyt kell felmutatniuk a jogosultsághoz; a mezőgazdasági idénymunkások egy részének azonban ez nincs meg. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok számára a szülést megelőző egy éven belül a közös munkában való 120 napi részvétel a feltétel; a háztáji gazdaságban is dolgozó és a kérdéses időszak nagy részében már teherben levő termelőszövetkezeti tagok egy része azonban ezt a feltételt nem teljesíti. Véleményem szerint ahogyan a fiatal, napi hat órát dolgozó nők helyzetét figyelembe vette az 5/1969. számú kormányrendelet, ugyanúgy a mezőgazdaságban dolgozó nők helyzetét is szükséges volna ebből a szempontból felülvizsgálni.

Felmerül az a kérdés, hogy tartós és távlatilag is jelentős lesz-e a gyermekgondozási segélynek a születésszámra gyakorolt pozitív hatása. Erre az eddigi adatok birtokában, sajnos, nem adhatunk egyértelműen igenlő választ.

A születések emelkedését egy adott időszakban — eltekintve a lakosság nem, illetve kor szerinti összetételében mutatkozó változásoktól, amelyekkel itt most nem foglalkozunk — két tényező idézheti elő. Az egyik: a termékenység növekedése, vagyis a nagyobb gyerekszám, nagyobb család iránti vágy, és ennek realizálása a demográfiai magatartásban. Ez a tényező tartós hatású s távlatilag is befolyásolhatja a népesedést. A másik tényező a szülések időzítésével kapcsolatos. Ha ugyanis a nők egy része valamilyen meggondolástól vezéreltetve, a már kialakult átlagoktól eltérően előbbrehozza szülését, akkor átmenetileg a születésszám emelkedik. Az eddig rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy az 1967—1968. évi emelkedésben ez utóbbi tényezőnek volt lényeges szerepe. A szülések száma a fiatal (20—29 éves) nőknél, s ezen belül is az első- és másodszülötteknél növekedett, a szülések átlagos sorszáma csökkent. Meg kell jegyeznem,

Digitized by Google

Élveszületések száma a szülési sorszám szerint

Év	Élveszületések száma					
	1	2	3	4	5 és további	Összesen
	szülés					
1966	68 238	42 957	12 782	5799	8713	138 469
1967	72 504	48 343	13 705	5777	8557	148 886
1966 1967 százalékában	106,3	112,5	107,2	99,6	98,2	107,5
A gyermekgondozási segélyt igénybe vevők aránya az 1967-ben szült kereső nők között	66,9	68,4	65,4	60,6	58,7	67,4

hogy ebben a részletezésben is megfigyelhető a gyermekgondozási segély pozitív hatása, az igénybevétel aránya ugyancsak az első- és másodszülött gyermekekkel kapcsolatban volt a legmagasabb.

Ez azonban nem változtat azon, hogy ez a hatás értelemszerűen csak átmenetinek tekinthető, és a népesedési helyzet távlati megítélése szempontjából még nem ad okot derűlátásra. Ezzel összefüggésben utalnom kell arra is, hogy 1967—1968-ban éppen az egy- és kétgyermekes anyáknál volt megfigyelhető a művi vetélések számának emelkedése.

Az itt elmondottak lényegében azt jelzik, hogy a gyermekgondozási segély bevezetése általában nem módosította a már kialakult családi terveket, nem befolyásolta a termékenységüket már lezártnak tekintő nők magatartását. Megvan azonban a lehetősége annak, hogy ez az új intézmény, illetve az általa kialakított életforma befolyással lesz azoknak a nőknek a családtervezésére, akik első vagy második gyermekük születése kapcsán vették a segélyt igénybe. Ehhez természetesen az szükséges, hogy ne csökkenjen az intézmény népszerűsége, vonzóereje. Ennek pedig az is feltétele, hogy ne növekedjék a fizetések és a segély összege közötti különbség. Minthogy pedig a keresetek évről évre emelkednek, indokolt a segély összegének időszakonkénti felülvizsgálata. Ellenkező esetben ugyanis feltehetően csökkenni fog a segély jelentősége és ezzel együtt hatékonysága is.

A segély nagyságának határait természetesen a pénzügyi lehetőségek szabják meg. Figyelembe kell venni, hogy a segély a jelenlegi jogosultsági és igénybevételi arányokat feltételezve teljes kibontakozása esetén — a jelenlegi összeg alapján is — évente mintegy 1 milliárd forint költségkihatással fog járni. Véleményem szerint azonban a gyermekgondozási segély egyike a magas hatásfokú, tehát végsősoron gazdaságos szociálpolitikai intézményeknek. Összehasonlíthatjuk például a bölcsődével: egy bölcsődei férőhely havi állami dotációja 1000 forint körül mozog, de még így sem nyújthat az otthonival egyenértékű ellátást. Vagy utalhatunk a családi pótlékra: itt — a jogosultak körének bővítése és a pótlék összegének többszöri jelentős emelése következtében — az elmúlt tíz év során az évi költségkihatás három és félszeresére (közel 3 milliárd forintra) növekedett, anélkül, hogy ennek számbavehető népesedéspolitikai hatása volna. Félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném, hogy ezekkel az összehasonlításokkal sem a bölcsőde, sem a családi pótlék jelentőségét nem kívánom lebecsülni, hiszen mindkét intézménynek fontos szerepe van a családi teherkiegyenlítés elvének érvényesítésében, s ezzel az észszerűbb jövedelemelosztás biztosításában. Csupán arra akarom felhívni a figyelmet, hogy a társadalmi juttatások hatékonysága nemcsak a ráfordított összeg nagyságától függ, hanem nagymértékben a megválasztott szervezeti formától is. Ebből a szempontból a gyermekgondozási segély konstrukciója optimálisnak tekinthető.

Amikor a gyermekgondozási segély fennállása és továbbfejlesztése mellett foglalunk állást, akkor szembe kell néznünk azzal a már jelzett aggállyal is.

Digitized by Google

hogy nem hátráltatja-e ez a női egyenjogúság gyakorlati megvalósulását, a nők aktivitását a családon kívül, a gazdasági és társadalmi életben. Véleményem szerint a rendszer népszerűsége maga is választ ad arra, hogy az érdekelt nők hogyan ítélik meg az új intézményt. Az, hogy a nők választási lehetőséget kapnak a segélyrendszer keretében, semmi esetre sem nehezíti meg életpályájukat. Amint jeleztük, a magasabb képzettségű nők többsége szülés után is folytatja a munkát. Ha pedig az anya, mérlegelve a munkahelyi és családi szempontokat, célszerűbbnek tartja, hogy otthon maradjon, akkor sem állítható, hogy ezzel társadalmilag kevésbé hasznos vagy egyenesen értéktelen életformát választ. Az új generációhoz, a kisgyermekek gondozásához és neveléséhez fűződő társadalmi érdek jelentőségét nem szükséges részletesebben fejtegetni. Úgy gondolom tehát, hogy nem indokoltak azok a nézetek, melyek szerint a gyermekgondozási segély alapján otthon maradó nők választása és magatartása kevesebbre értékelhető, mint a gyermeküket bölcsődében elhelyező és így tovább dolgozó nőké. Ezzel összefüggésben figyelembe kell vennünk azt is, hogy a bölcsődei ellátás nagy létszámigénye miatt a bölcsődékben foglalkoztatandók száma tulajdonképpen a helyettesített anyák számának közel a felét teszi ki.

Itt említeném meg, hogy bár az újabb rendelkezések a gyermek 3 éves életkoráig terjesztették ki a gyermekgondozási segély időtartamát, az igénybe vevők egy része, ha teheti, korábban visszatér munkájához. Az eddigi adatok szerint az igénybe vevőknek több mint 15 százaléka egy éven belül visszatért munkahelyére, s előzetes becsléseink szerint csupán felerészük-kétharmaduk fog a gyermek 3 éves koráig otthon maradni.

A gyermekgondozási segély elterjedése hozzájárulhat az ún. „kettős csúcsú" női foglalkoztatottság kialakulásához. Ez azt jelenti, hogy a kereső nők száma az első csúcsot a legfiatalabb korban (közvetlenül az iskolai tanulmányok befejezése után) éri el; ezt követően a termékenységi időszak alatt a foglalkoztatott nők száma csökken, majd kb. 30 éves kor körül ismét emelkedik, és egy második csúcs alakul ki. Kétségtelen, hogy az ilyen megszakított kereső tevékenység speciális munkaügyi, munkalélektani, szakmai továbbképzési és egyéb problémákkal jár, mind az érintett nők, mind munkahelyük szempontjából. Ezek a problémák azonban megoldhatók, és jelentőségükben eltörpülnek a segélyrendszer kedvező társadalmi és demográfiai hatásai mellett. Ezért nézetem szerint arra kell törekednünk, hogy fokozatosan eloszlassuk az új intézménnyel szembeni, szórványosan észlelhető idegenkedést.

Befejezésül szeretném röviden vázolni azt, hogy népesedési helyzetünket figyelembe véve, távlatilag a gyermekgondozási segélynek milyen jellegű és irányú fejlesztése látszana célszerűnek. A népesedési szempontok hangsúlyozását két okból is indokoltnak tartom. Az egyik ok az, hogy azok a kedvezőtlen demográfiai jelenségek (a születésszám rendkívüli mértékű és gyors ütemű változásai), melyeknek az elmúlt tíz-tizenöt év során tanúi voltunk, sajnos, nem múlnak el nyomtalanul; továbbgyűrűző hatásaikkal a jövőben is szembe kell néznünk. Ezért népesedéspolitikánk egyik feladata, hogy a lehetőség szerint tompítsa a kedvezőtlen hatások érvényesülését. 1975 után — a születésszám 1955 utáni visszaesése miatt — alacsony létszámúak lesznek a szülőképes női évjáratok és így születéscsökkenés várható. Ennek enyhítésére már most ki kell alakítanunk népesedéspolitikai elképzeléseinket. A népesedéspolitikai koncepciót pedig — s ez a másik ok, amelyre utaltam — szervesen bele kell illeszteni az általános társadalompolitikai és szociálpolitikai tervekbe. A Munkaerő- és Életszínvonal-Tervezési Bizottság által összeállított népesedési helyzetelemzés is éppen arra világít rá, hogy az elmúlt időszakban nem csupán a népesedéspolitikai tervek hiányoztak, hanem az a felismerés is, hogy az élet legkülönbözőbb területein hozott, nem kifejezetten népesedéspolitikai jellegű intézkedéseknek szintén jelentős demográfiai következményeik lehetnek. Ezért a népesedéspolitikát az átfogó gazdaságpolitika és társadalompolitika szerves részének kell tekintetnünk, és ügyelnünk kell arra, hogy a különféle gazdasági és társadalmi intézkedések mindig összhangban legyenek népesedési céljainkkal.

Ezeknek az elveknek a gyermekgondo-

Digitized by Google

zási segélyre való alkalmazása véleményem szerint azt jelenti, hogy a hetvenes évek közepére bővíteni kell az intézmény hatáskörét, s növelni befolyásának intenzitását, vállalva az ezzel járó anyagi áldozatokat is. Az 5/1969. sz. kormányrendelet megtette az első lépést ezen az úton azzal, hogy kibővítette a jogosultság feltételeit, elsősorban a legfiatalabb, az iskolából nemrég kilépett kereső nőkre, valamint a határás munkaidőben dolgozókra. A további fejlesztésnek nézetem szerint két irányban kellene megtörténnie: a mezőgazdasági lakosság vonatkozásában és a segély összege tekintetében.

A mezőgazdasági lakosság helyzetének felülvizsgálatát a már említett méltányossági szempontokon kívül demográfiai meggondolások is indokolják. Nemzetközileg és történelmileg egyaránt szokatlan, hogy a parasztság termékenysége alacsonyabb, mint a nem mezőgazdasági lakosságé. A mezőgazdasági lakosság termékenységének az országos átlaghoz való felzárkózása már enyhítene népesedési gondjainkon. Véleményem szerint a mezőgazdaság fellendülésének, a falusi lakosság jóléte fokozódásának a legutóbbi években tapasztalt jelei minden okot megadnak annak feltételezésére, hogy a falun megvan az új demográfiai fellendülés lehetősége, ha megfelelő népesedéspolitikai eszközökkel is elősegítjük ezt.

Ami a fejlesztés másik irányát illeti: a segély hatékonyságát — mint az adatok mutatják — nagymértékben befolyásolja, hogy összege a kieső keresetnek mekkora hányadát fedezi. Távlati terveink már a következő öt-tíz évre a keresetek jelentős mértékű növekedését irányozzák elő. Ehhez képest a segély viszonylagos jelentősége csökken, ha összege változatlan marad. A gyermekgondozási segélynél ezért — ugyanúgy, mint a családi pótléknál — a munkabérek indexe alapján végrehajtott korrekció látszana indokoltnak. Felmerül annak a lehetősége is, hogy a segély megállapításánál — a terhességi, gyermekágyi segélyhez, valamint a táppénzhez hasonlóan — a kieső kereset nagysága is irányadó legyen.

A gyermekgondozási segély első két évének tapasztalatai adatszerűen illusztrálják az intézmény népszerűségét és hatékonyságát. Ha a segélyrendszer továbbfejlesztése alapján hosszabb távlatban is bebizonyosodik ez, akkor az ország közvéleményének rokonszenve s a nemzetközi viszonylatban már eddig is mutatkozó érdeklődés továbbra is erős marad.

Dr. Szabadi Egon

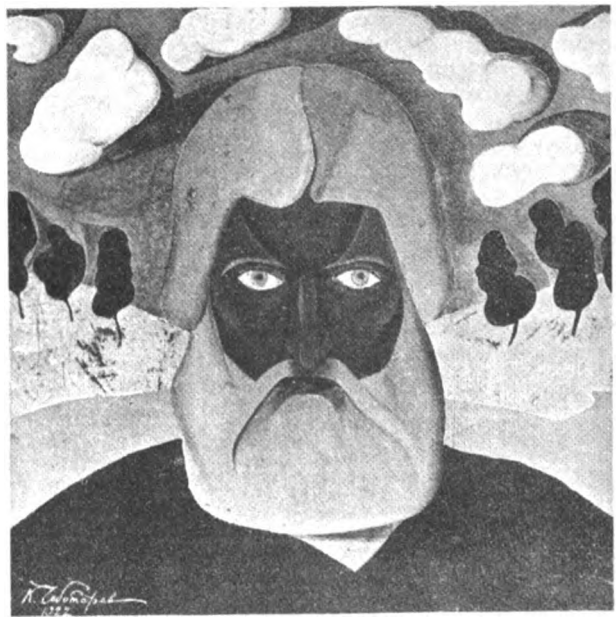

K. K. Csebotarev: Paraszt

Digitized by Google

A fejlődő országok jelene és jövője

A Társadalmi Szemle szerkesztősége ezzel a címmel eszmecserét kezdeményezett korunk egyik legégetőbb problémájáról. A kezdeményezés valóságos igény kielégítésére irányult és dicséretet érdemel, annál inkább, mert a fejlődő országokat illető ismereteink — ha növekedtek is — még mindig nagyon hiányosak; gyakori jelenség, hogy az összes fejlődő országokat egy masszába próbálják belegyúrni, holott rendkívül gondos differenciálásukra volna szükség.

Négy hozzászólást közölt folyóiratunk ebből a tárgykörből.[1] Vannak e témának olyan fontos részletei, amelyeket az eszmecsere részvevői csak megemlítettek, a sokszor szenvedélyes vitákra nem tértek ki; ennek ellenére véleményünk szerint igen sűrített formában és sokoldalúan gazdagították az olvasók ismereteit és gondolatébresztő álláspontokat ismertettek, s ezzel az eszmecsere elérte kitűzött célját. Meggyőződhettünk arról, hogy a fejlődő országok jelene és jövője tekintetében még sok kutatómunkára van szükség és a viták még korántsem zárultak le. Ezért jelen sorokkal korántsem a vita „lezárására", hanem inkább az eszmecsere eredményeinek összefoglalására és rövid értékelésére törekszünk.

A hozzászólások egybehangzóan megállapították, hogy a fejlődő országok nehéz helyzetét a hosszantartó gyarmati rendszer idézte elő, és az utóbbi évek neokolonialista törekvései még súlyosbították ezt az állapotot. A volt gyarmati és félgyarmati országok egy egész történelmi korszakkal maradtak el a gazdasági fejlődésben; ez fejeződik ki abban, hogy a föld népességének 70,4 százaléka a világ összes jövedelmének csak 11 százalékával rendelkezik. Ebből a torzulásból fakad a mai világ egyik alapvető gazdasági, politikai és társadalmi problémája. A létrejött torzulás kiküszöbölése is egész történelmi időszak kérdése és nemcsak a fejlődő országok gondja.

A hozzászólások helyesen hangsúlyozzák, hogy a fejlődő országok felemelkedése és a felemelkedés útjának megkeresése rendkívül bonyolult kérdés. Bonyolulttá teszi ezt a gazdasági és műszaki elmaradottság, a monokultúrás mezőgazdaság, a tömegek nyomorúsága, az imperializmus gazdasági és politikai nyomása (blokád, fegyveres beavatkozás, neokolonializmus), a sok törzsi ellentét, határvillongás, területi vita és nem utolsósorban a vezetésnek a társadalmi viszonyokból következő nagyfokú labilitása.

Itt vetem fel, hogy elfogadható-e a „harmadik világ" elnevezés. Ez a fogalom polgári szerzők tollából ered; a marxista szerzők kezdetben „elmaradott országok"-ról beszéltek, aztán „gyengén fejlett országok"-ról, majd meghonodott (hogy meg ne sértsük a fiatal nemzetek érzékenységét) a „fejlődő országok" megjelölés. Az utóbbi időben gyakran használjuk — idézőjelbe téve, avagy „úgynevezett"-nek minősítve — a „harmadik világ" kifejezést is. De egyre többször belecsúszik szövegeinkbe idézőjel vagy „úgynevezett" nélkül is ez a fogalmazás. Mi erre vonatkozóan a hozzászólók véleménye?

Éliás elvtárs: „Az újonnan függetlenné vált országok elfogadják a »harmadik világ« elnevezést, ami sokszor vitát okoz

[1] Éliás Béla: A „harmadik világ". 1969. 1. sz. 69. old.; Kalmár György: Nagyon sok világ, 2. sz. 47. old.; Rédei Jenő: A fejlődő országok gazdasági problémái, 3. sz. 80. old.; Szita János: A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás, 5. sz. 83. old.

Nem az Eszmecsere, hanem a Tájékozódás rovatban jelent meg, de hasznosan egészítette ki a témakörre vonatkozó ismereteket Jean Suret Canale-nak az Economie et Politique című francia közgazdasági folyóiratból átvett, rövidítésekkel közölt cikke: A „harmadik világ" gazdasági problémáiról, 6. sz. 86. old.

Digitized by Google

a másik két világban. Ezek a viták mitsem változtatnak azon a tényen, hogy ez a bizonyos »harmadik világ« van, s mi több, számolni kell vele." (Éliás elvtárs itt idézőjelbe teszi, de ő is, mások is nem egy helyen idézőjel nélkül használják a kifejezést.)

Kalmár elvtárs: „Az egyes országok különbözőségei elemzésének a hiánya tükröződött a »harmadik világ« pontatlan, a konkrét elemzés hiányát takaró fogalmának megszületésében." „Míg az »első« és »második« világ besorolásánál a döntőek éppen a társadalmi-politikai és ebből következő gazdasági feltételek voltak, a harmadik esetben ettől eltekintettünk." „Ez tehát sohasem volt társadalomtudományos pontossággal körülírt kategória."

Rédei elvtárs: „A harmadik világ nemcsak politikailag nem egységes, hanem a gazdasági fejlődést tekintve sem." „A harmadik világ fogalmát jobban differenciálni kell és csak nagyon erős fenntartásokkal lehet általánosságban beszélni a fejlődő országokról." — Szita elvtárs csatlakozik Rédei elvtársnak ehhez a véleményéhez.

Kétségtelen, hogy a fejlődő országoknak vannak bizonyos közös vonásaik: egyoldalú gazdasági szerkezet, gyengén fejlett ipar, elavult és megmerevedett földbirtokviszonyok, az imperialista nyomástól való politikai és a tőkés monopóliumoktól való gazdasági függés. De emellett társadalmi, politikai, gazdasági viszonyaik annyira különböznek egymástól, hogy a „harmadik világ" elnevezést tudományos pontossággal meg nem határozott gyűjtőfogalomnak kell tekintenünk, amelyhez hozzá kell fűznünk az „úgynevezett" szót, vagy idézőjelbe kell tenni, ezzel emlékeztetve arra, hogy az ide besorolt országok között nagyfokú differenciálásra van szükség. Ha ezt elhanyagoljuk, akkor nem vesszük figyelembe azokat a változásokat, amelyek a fejlődő országok felemelkedéséhez szükségesek.

Ezek a változások társadalmi, politikai és gazdasági jellegűek, és e három terület kölcsönösen szorosan összefügg egymással. Nincs nézeteltérés a hozzászólók között abban, hogy a változások megvalósításához olyan kormányzatokra van szükség, amelyek egyesíteni tudják a haladó erőket, szembe tudnak fordulni a külföldi monopóliumokkal és a velük szövetséges burzsoá és feudális elemekkel, a törzsi ellenállásokkal, és amelyek igyekeznek biztosítani, hogy a politikai tekintetben függetlenné vált országok maguk rendelkezzenek gazdasági erőforrásaikkal. Szerintem helyes az a vélemény, hogy az eddigi tapasztalatok még nem elegendők, de még kellőképpen fel sincsenek dolgozva ahhoz, hogy általánosítani lehessen: miként alakítható ki az a vezető erő, az a tömegmozgalom, amely szilárd támaszt adna az említett célokat követő kormányoknak. A laza tömegpárt, amilyen Ghanában vagy Maliban tevékenykedett, nem alkalmas erre.

Az imperializmus befolyása a fejlődő országok nagy részében még erős. Ezek az országok jelenleg, formális politikai függetlenségük ellenére, többnyire félgyarmati állapotban vannak. Éliás elvtársnak az a véleménye, hogy „ezekben az országokban a nemzeti és demokratikus mozgalom mindenekelőtt az önálló kapitalista fejlődés útjában álló akadályok eltávolítására irányul, vagyis lényegében valóban antifeudális és antiimperialista mozgalom". Véleményem szerint a következetesen antifeudális, antiimperialista mozgalmak a jelenlegi fejlődési szakaszban nemcsak a nemzeti burzsoázia céljainak elérésére irányulnak, hanem antikapitalista elemeket is tartalmaznak. Igaz az, hogy a reakciós erők elszigetelése csak fokozatosan, lépésről lépésre megy végbe, lehetnek azonban ennek a folyamatnak meggyorsuló szakaszai. Az utóbbi időben is tanúskodik néhány példa erről; többek között Szíria és Szudán példája.

A hozzászólások foglalkoznak a gazdasági fejlődésért folyó harc két oldalával: a külföldi kapcsolatokkal és a belföldi gazdaságpolitikával. Az utóbbit illetően részletesebben csak egy kérdésről esik szó: az iparosításról. Eszerint a gazdasági függetlenségért folyó harcban „első helyen a fejlődő országok iparosítása és a fejlett tőkésországok ipari monopóliumának megszüntetése áll".

Kétségtelen, hogy a fejlődő országok gazdasági felemelkedésének az iparosítás az egyik döntő feltétele. Akik azzal érvelnek, hogy a felemelkedés a mezőgazdaság oldaláról is elérhető, lényegében azok malmára hajtják a vizet, akiknek az az óhajuk, hogy a fejlődő országok maradjanak meg az imperialista országok gazdasági függvényeinek. De olyan ország-

Digitized by Google

gokban, ahol a lakosság túlnyomó többsége a mezőgazdaságból él (mégpedig még hosszú ideig), ahol a lakosság igen nagy része rosszul táplálkozik, ahol a népességet éhínség fenyegeti, ahol az élelmiszerbehozatal súlyosan nehezedik a külkereskedelem struktúrájára — ott nem lehet a második helyre szorítani a mezőgazdaság jelentőségét. Helytelen tehát az a kérdésfelvetés: „ipar-e, vagy mezőgazdaság?" mert mindkettőnek döntő jelentősége van. Természetesen nem minden országban azonos a helyzet és nem azonosak az arányok sem. Szita elvtárs is nyomatékosan leszögezi hozzászólásában, „hogy a fejlődő országok iparosításának együtt kell járnia a mezőgazdaság fejlesztésével, sőt az iparosításban is erősen figyelembe kell venni a mezőgazdaság fejlődéséhez hozzájáruló iparágakat".

A külföldi kapcsolatokról több szó esik. Nagyon leegyszerűsítve, két irányzat különböztethető meg: a pénzügyi és a kereskedelmi, illetve az úgynevezett „segítség" és a „munkamegosztás". Ilyen mereven természetesen nem válik szét a két tendencia, összefonódások vannak a kettő között.

Van olyan koncepció a fejlődő országok nehézségeinek leküzdésére, amely elsősorban a megsegítésre támaszkodik, s ezen főként a hitelek növelése értendő. Ez Prebisch és mások úgynevezett centrum-perifériás modelljének a lényege. Eszerint a fejlett országok a centrum; a fejlődő országok a periféria. Ez a modell felhasználható annak a teljesen helytelen elvnek az alátámasztására, amely szerint a világ két részre oszlik: az egyik az alacsony jövedelmű fejlődő világ, a „Dél", és ezzel a perifériával szemben ott vannak a nagy jövedelmű országok, az „Észak".

Rédei elvtárs jogosan bírálja ezt az elgondolást, mert ez történeti fejlődésüktől elvonatkoztatott gazdasági problémának tekinti a fejlődő országok jelenlegi helyzetét, s mert éppen a politikai elemeket, az imperialistáktól és monopóliumoktól való függést borítja homályba. Ennek következtében a javasolt terápia is mellőzi a politikai elemeket: csak igen óvatosan és nagy általánosságban veti fel a belső reform kérdését, és kikerüli a gazdasági fejlesztési programok belső politikai feltételeit. Nem tekinthető a fejlődést előmozdító tényezőnek az olyan „segítség", amely elősegíti a gazdasági függést, vagy a „megsegített" országokban a katonai terhek jelentős növekedésével jár. Kétségtelen, hogy a nyugati országok „segítség" címén jelentős összegeket szivattyúznak ki a fejlődő országokból. Az sem mellékes szempont a „segítség" megítélésénél, hogy a cserearányok romlása következtében a fejlődő országok valójában 38 százalékkal kevesebb hitelt kaptak, mint amennyit a statisztikák feltüntetnek.

A centrum-perifériás koncepció nem tesz különbséget az iparosodott szocialista és a monopoltőkés államok között. Arra hívja fel őket, hogy együtt segítsék a fejlődő országokat, mert csak így kerülhető el az a világméretű katasztrófa, amelyet a „népességi robbanás", a fejlődő országok gyors népszaporodása következtében elviselhetetlenné fokozódó nyomor okozna. Sajnos, ezt a fontos problémát egyik hozzászólás sem elemzi. Pedig érdemes volna megvizsgálni, hogy mit jelent és kit fenyeget a katasztrófa. Az bizonyos, hogy a monopoltőke számára előnyös a külső segítség megváltó erejének hirdetése, mert ez eltereli a fejlődő országok tömegeinek figyelmét azoknak a gyökeres belső társadalmi és politikai változásoknak a szükségéről, amelyek kétségkívül antiimperializmusba csapnak át. Az is bizonyos, hogy az imperialistákat egyáltalában nem hatják meg a humanista érvek, mint ahogyan a gyarmati uralom idején vagy a vietnami háborúban sem hatották meg őket. Különben az az igazság, hogy a hitelek elérhető maximuma sem tudja megoldani a fejlődő országok problémáit.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a fejlődő országoknak nincs szükségük külföldi hitelekre. A hozzászólók hangsúlyozzák, hogy a határozott függetlenségi politikának is fenn kell tartania a kapcsolatot a külföldi tőkével, hogy külföldön is keresni kell a fejlődést előmozdító eszközöket. De nemcsak a hitelszerzés bővítése kívánatos, hanem az is, hogy a segítés egyre nagyobb mértékben nyilvánuljon meg műszaki, oktatási, egészségügyi és kulturális területen is.

„A segítség ténye vagy akár összegének emelkedése távolról sem jelent azonban kibontakozást, ha nem párosul a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjával, illetve ha nem illeszkedik bele olyan koncepcióba, amelyben a gaz-

Digitized by Google

dasági segítség a munkamegosztás átfogó megváltozását is elősegíti" — ez a figyelemre méltó álláspontja Szita elvtársnak, aki a nemzetközi munkamegosztás gyökeres megváltoztatását állítja a fejlődő országok felemelkedését célzó támogatás központjába. Ez szorosan összefonódik az iparosítás gondolatával.

Kis országokban (és a fejlődő országok nagyrészt kis országok) nem képzelhető el az iparosítás a felvevő piacok bővítése, a nemzetközi munkamegosztás szélesítése nélkül. Ez jut kifejezésre a fejlődő országok integrációs törekvéseiben, amelyeknek eredményei azonban csak lassan bontakozhatnak ki és a belőlük származó munkamegosztás egyelőre nem lehet akkora, mint amilyen a fejlődés szükségleteit kielégítené. Világméretben kell elfogadtatni, hogy szükség van a világban jelenleg uralkodó nemzetközi munkamegosztás gyökeres átalakítására, de ehhez Szita János is hozzáfűzi: „a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét azonban a nemzetközi monopoltőke magától sohasem fogja elismerni, ez csak hosszú és szívós harcban érhető el". Ennek ellenére Szita elvtárs reméli, hogy lehetséges a gazdaságpolitikának bizonyos nemzetközi méretű összehangolása. „Mindez nem lehet — írja egy-egy ország ügye, hanem az összes érdekelt fejlett és fejlődő országok politikájáról van szó, s a gazdaságpolitikának bizonyos összehangolását teszi szükségessé a gazdasági együttműködés szempontjából elsőrendű kérdésekben." Az előbb mondottakból viszont az következik, hogy ezt az összehangolást is csak hosszú és szívós harcban lehet elérni. A tőkések csak akkor mennek bele a nemzetközi munkamegosztás változásába, ha hasznuk van ebből: ha a fejlődő országokból származó import engedélyezésével megnövelik áruik számára az exportpiacokat, ha anyagi és politikai hasznuk van, vagyis ha erősíthetik gazdasági és politikai pozícióikat. Lényegében ugyanezek a szempontok vezetik őket a „segítés"-nek nevezett hitelnyújtásban is.

Prebisch és követői sem feledkeznek meg a fejlődő országok külkereskedelmének problémáiról, de ők a hitelpolitikának nagyobb nyomatékot adnak, mint a kereskedelmi politikának. Valószínűleg igazuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy a kereskedelempolitika a nagyobb jelentőségű.

Ha a nemzetközi monopoltőke magától nem szánja rá magát, akkor milyen erők kényszeríthetik rá arra, hogy a munkamegosztás területén engedményeket tegyen? Ebben a harcban nagy szerepe van a szocialista országok politikai, gazdasági és erkölcsi támogatásának. A szocialista országok léte tette lehetővé a gyarmati felszabadító mozgalmak győzelmét. De igaz Kalmár elvtársnak az a megjegyzése, hogy ezt nem lehet úgy érteni, „mintha a szocialista országok harcolták volna ki a gyarmati népek felszabadítását". A szocialista országok készek egyre fokozódó gazdasági támogatást nyújtani a fejlődő országoknak: méltányos áron átveszik az exportált nyersanyagok növekvő mennyiségét, piacot biztosítanak ezen országok kész- és félkész termékei számára, technikai segítséget nyújtanak nekik, támogatják ipari fejlődésüket, kedvező hiteleket adnak erre a célra. De nemcsak a gazdasági segítségből következik a szocializmus vonzóereje a fejlődő országokban, hanem jórészt a szocialista országok gyors fejlődésének példájából, a szocialista tábornak a világpolitikában elért nagy súlyából, amelyet a fejlődő országok érdekében is hathatósan érvényesít. „A szocialista országok segítsége azonban — amint Éliás elvtárs kiemeli — nem pótolhatja, vagy helyettesítheti a feltétlenül szükséges és alkotó belső gazdasági fejlődést Afrikában és másutt." Fűzzük még hozzá, azt a harcot sem, amely a belső társadalmi és politikai átalakulásért folyik. Elsősorban e harc eredményei szoríthatják rá az imperialista országokat olyan gazdaságpolitikai engedményekre, amelyek a nemzetközi munkamegosztásnak a fejlődő országok javára való megváltozásához vezetnek. Véleményem szerint előre látható, hogy a fejlődő országok nyomorgó népei igyekeznek a belső társadalmi és politikai átalakulások eszközeivel meggyorsítani azt a folyamatot, amely engedményekre készteti a monopóliumokat.

A közelmúlt években nagyarányú imperialista, neokolonialista támadás indult meg a fejlődő országok függetlenségi törekvéseivel szemben. Ez hozott is némi sikert a monopóliumok számára, de szó sincs arról, hogy ezzel megrendült volna a fejlődő országok helyzete. Ezek az országok nagy választ előtt állnak: folyik a harc a kapitalista és az antikapitalista

Digitized by Google

tendenciák között, s ez nagyon ingataggá teszi a monopóliumok hadállásait a fejlődő országok szférájában, mind a három világrészben: Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. Ha alaposan elemezzük a tényeket, akkor arra az eredményre jutunk, hogy kétségtelenül növekednek az antiimperialista erők. Természetesen más és más a helyzet Irakban, Tanzániában, Nigériában, a latin-amerikai államokban, vagy Kambodzsában — hogy csak néhány példát említsek. De hivatkozhatunk olyan országokra is, amelyekben már erősebb a fordulat a szocializmus irányában, így pl. Szíriára, Szudánra, Dél-Jemenre. Természetesen szó sincs arról, hogy ezekben az országokban már befejeződött a társadalmi átalakulásokért folyó harc, vagy hogy már nem lehetségesek ingadozások vagy visszaesések ebben a harcban. Az imperializmus nem nyugszik, s minden eszközzel védelmezi állásait; nincsenek illúzióink természetét és szándékait illetően. De meg vagyunk győződve arról, hogy messzemenően lehetséges egységben felvonultatni a szocialista tábor, a fejlődő országok népi függetlenségi mozgalmainak erőit, a tőkés világ munkásosztályát és minden haladó irányzatát, s ezért bizalommal tekinthetünk a fejlődő országok felemelkedése elé. E folyamat meggyorsítását jelentősen elősegítette a kommunista és munkáspártok júniusi moszkvai tanácskozása.

Háy László

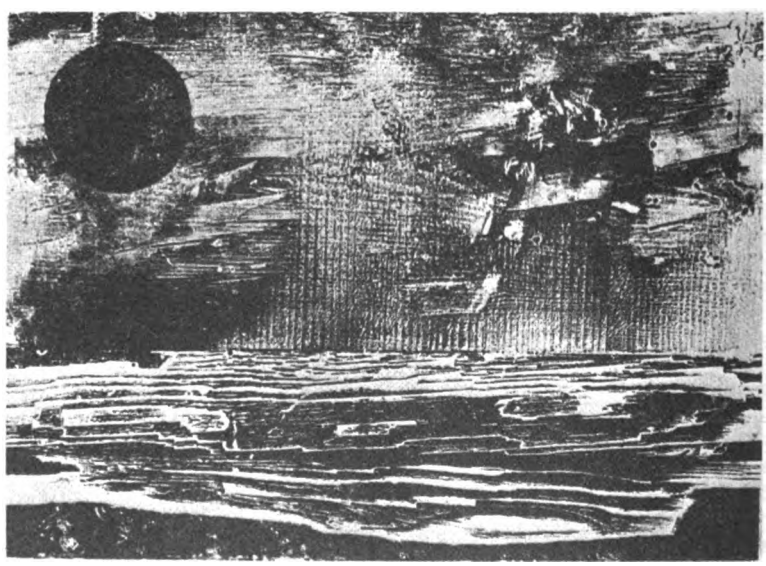

Czinke Ferenc: Téli Balaton

Digitized by Google

A tanácsok mint képviseleti szervek

A tanácsokat, a tanácsi szervezetet a legkülönbözőbb elnevezéssel szokták jellemezni. Az alkotmány, a tanácstörvény és az eddig kialakult többségi álláspont is államhatalmi és tömegszervezeti jellegűnek nevezte a tanácsokat. Néhány évvel ezelőtt felvetődött az, hogy a tanácsokat az önigazgatás szerveinek kell tekinteni. Napjainkban — önállóságuk fokozott biztosítása érdekében — az a gondolat merül fel, hogy a tanácsokat önkormányzati szerveknek tekintsük. Miben van ezeknek az elnevezéseknek és az ezekről folyó vitáknak a jelentősége? Fel kell tennem ezt a kérdést, mert enélkül öncélúnak tűnhetnének a következő, a képviselettel kapcsolatos fejtegetések.

Hazánkban — szerintem — mindig túlzottan nagy jelentőségűnek tartottuk a tanácsok jellegének meghatározását, s gyakran ezzel helyettesítettük a velük szemben támasztott igények megszabását. A tanácsoknak mint képviseleti szerveknek a valóságos társadalmi súlya elmaradt az elméletben megfogalmazottaktól, de a jogszabályban foglaltaktól is. Az államhatalmi jelleg hangsúlyozása csak látszólag billentette helyre a hiányzó tényleges társadalmi súlyt, de valójában eltakarta a valóságot. A tanácsok ízigvérig népi szervek, s ha e tekintetben mégis problémák voltak, akkor rendelkezésünkre állt a „tömegszervezeti" elnevezés, amely látszólag helyreállította a hiányzó elemeket. Ha az állam elhalása a társadalmasítás útján halad, akkor egyszerű kimondani: a tanácsok az „önigazgatás" szervei — és már eleget is tettünk a fejlett szocialista társadalom új igényeinek. A valóságban persze minden csaknem változatlanul maradt: csak a jelleg elnevezése változott, a tanácsi szervek felépítésében és tevékenységében alapvető változások alig állottak be. Ezért a jelleg körüli viták helyett azoknak az elemzéseknek vagyok híve, amelyek a tanácsok valóságos helyzetét mérik fel és csak ez után akarnak esetleg következtetéseket levonni a jellegre nézve.

Természetesen ezzel korántsem kívánom azt állítani, hogy nem lehet és nem szükséges valamely szerv lényegét egy-egy jól sikerült jelzővel kifejezni. Ha a valóságnak megfelelően alakítjuk ki egy jelenség lényegét és ezt elnevezésében is kifejezésre juttatjuk, akkor ezzel a fejlődés fő irányait, legfontosabb követelményeit is meghatározhatjuk. Hiba akkor következik be, amikor *az elnevezés öncélúvá válik, és* — amint nálunk is történt — nemegyszer a valóságban meglevő hiányosságok befoltozására szolgál.

Ebből az is következik, hogy a jelleg meghatározása *elméleti, tudományos fogalomalkotás*, amelyet a társadalmi jelenség konkrét vizsgálata kell hogy megelőzzön. A tanácsok továbbfejlesztését tehát a fejlődés követelményeinek megfelelően — szervezetüknek, hatáskörüknek, a központi szervekhez való viszonyuknak, a képviseleti szerv valóságos súlyának stb. a kialakításával kell elkezdeni, és ezt kell jogszabályokba foglalni.

A tanácsok államhatalmi szervként való jellemzése elméleti állásfoglalást akart kifejezni. Lehet és kell is vitatkozni azon, hogy kifejezte-e ez az elnevezés a valóságban létező helyi képviseleti szervek lényegét vagy nem, és eltorzította-e kifejlődésüket. Ezt a problémát is elemezni kell, mert enélkül nem alakítható ki az új követelményeknek megfelelő meghatározás.

Milyen igényeket fejezett tehát ki a tanácsok államhatalmi szervként való jellemzése, és mennyire valósultak meg a társadalmi valóságban ezek az igények? Ebben a cikkben azonban a tanács képviseleti szerepének aspektusából kívánok Varga József elvtárs tanulmányához kapcsolódni. A gyakran formálissá váló fogalomelemzés helyett inkább ennek a konkrét témának a tárgyalásával szeretnék hozzászólni az alapkérdés körül — ha úgy tetszik: a tanácsok jellegének kérdése körül — kibontakozó vitához.

■

Tanácsaink egyik alapvető kérdése: képviselet jellegük tartalma. Vezető szerepük formai kérdés ahhoz képest, hogy a tanácsoknak a dolgozók valóságos érdekeit, akaratát kell kifejezniük. Ha úgyanis csak formálisan működnek, ha tehát nem a lakosság érdeke, akarata ölt bennük testet, akkor vezető szerepük formális marad, értelmetlenné, tartalmatlanná válik.

Digitized by Google

Milyen ma a tanácsok képviseleti szerepe? Közhelyekkel nagyon egyszerű volna elintézni a kérdést: miután társadalmunkban megszűntek, vagy megszűnőben vannak az antagonisztikus társadalmi ellentmondások, s kialakulóban van népünk politikai egysége, miután létrejött a két nagy dolgozó osztály, a munkásosztály és a parasztság érdekazonossága a szocializmus építésének talaján — a tanácsok az egész dolgozó nép érdekeit fejezik ki. Ez a megállapítás végső soron feltétlenül igaz is, de ha csak ezt hangsúlyozzuk és itt megállunk, akkor *megkerüljük a mai valóságos problémákat.*

A képviselet előbbi megfogalmazásából is az következik, hogy *a politikai viszonyok változásainak megfelelően a képviselet tartalma is változik.* Hozzátenném: ha a politikai viszonyok megváltoznak, de a képviselet tartalma megmerevedik, akkor ellentmondások keletkeznek.

Vegyük talán először a képviselet tartalmi változásainak néhány történeti példáját. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a fegyveres felkelés nagy tömegszervezetei, a szovjetek váltak állami típusú szervekké, de úgy, hogy egyben megmaradtak a hatalomra jutott osztályok tömegszervezeteinek is. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszó a forradalom időszakában a bolsevikoknak azt a követelését fejezte ki, hogy minden állami hatalmat gyakorló szervet a dolgozók tömegszervezeteinek, a szovjeteknek kell alárendelni. Az ellenforradalom harcolt a szovjetek ellen és ezzel — amint a szovjetdemokrácia jellemzésekor Lenin rámutatott erre — kizárta magát ezekből a szervezetekből. A szovjetek képviseleti tartalmát ebben az időszakban úgy lehetne általánosságban jellemezni, hogy *ezek az uralkodó osztály szervei voltak a volt kizsákmányoló osztályokkal szemben.* A képviselet politikai tartalma a munkásosztály és a dolgozó parasztság egységes és közös érdekeit hangsúlyozta a volt uralkodó osztályok politikai szerveivel és törekvéseivel szemben. A forradalom győzelme után ez jogilag is megfogalmazódott: a szovjeteket csak a dolgozók választották, a kizsákmányolóknak, a papoknak, a szovjethatalom ellenségeinek nem volt választójoguk, a munkásosztálynak, a legkövetkezetesebben forradalmi osztálynak a képviseletét jogi szabályokkal is megerősítették stb.

Az antagonisztikus osztályellentmondások megszűnte után változott meg a szovjetekben a képviselet tartalma is. Az 1936. évi alkotmány az állampolgárok jogegyenlőségének elvi alapjaiból indult ki, s politikai és osztálykorlátok nélkül minden állampolgárnak biztosította a választójogot, a képviseletet. Ezzel azonban a szovjetek mint képviseleti szervek már az egész társadalom képviseleti szerveivé váltak, s most már a társadalom minden rétege — legalábbis jogi korlátok nélkül — helyet kapott bennük. Az általános választójog megteremtésével, az egyenlő képviselettel együtt végleg megszűnt az üzemi választások rendszere, általánossá vált a lakóterületi választási és ezzel együtt a képviseleti elv.

A népi demokratikus országokban is változott a képviselet tartalma. A népi demokratikus fejlődés első szakaszában — legalábbis néhány országban — a polgári parlamentarizmus jogi-szervezeti formái között jöttek létre a képviseleti szervek. Magyarországon közvetlenül a felszabadulás után általánossá vált a választójog, s csak a fasiszta jellegű szervezeteket és pártokat rekesztette ki; minden demokratikus politikai mozgalom képviselethez juthatott és jutott is a parlamentben. A képviseletből elvileg a fasisztákon kívül a társadalom egyetlen rétege sem volt kizárva. A képviselet tartalma a politikai pártok képviseletén keresztül realizálódott s lényege a pártok politikai elképzeléseinek különbözősége volt. A területi választás alkalmas volt arra, hogy a képviseletnek ezt a lényegét kifejezze.

A fordulat évével jelentős politikai változások következtek be. A társadalom többsége azokat az erejükben megnövekedett politikai szervezeteket támogatta, amelyek a szocializmus felépítésének programját fogadták el. A reakciós politikai szervezetek, amelyek nemet mondanak a szocializmusra, vereséget szenvednek, eltűnnek. Nem tárgyalva most ennek ma is vitatott kérdéseit, anynyit megállapíthatunk: mindez igen nagy hatást gyakorolt a képviselet tartalmára. A képviselet azoknak a társadalmi erőknek a képviseletévé vált, amelyek a szocializmus felépítését akarták. *Ennek a képviseletnek az igazi tartalma éppen abban van, hogy az ellenforradalmi erőket a demokratikus választás rekessze ki a hatalom gyakorlásából. A* megoldás formája az, hogy (a szovjet fejlődéstől

Digitized by Google

eltérően) a proletárdiktatúra első szakaszában sincsenek osztálykorlátai a választójognak. A megoldás szervezeti módja a népfront átalakítása volt, s ez a szocializmus talaján álló összes politikai mozgalmak összefogása érdekében történt. A népfront a képviselet létrehozásának szervezeti bázisává is vált. Kezdetben (pl. 1949-ben) még megmaradt a különböző politikai elképzelésekből kiinduló pártok koalíciójának, később, a pártok megszűnésével azonban (ismét nem térve itt ki ennek okaira és értékelésére) ettől független politikai szervvé vált.

Ez a változás azonban ismét kihatott a képviselet tartalmára. Az ötvenes évek elejére Magyarországon a képviselet már nem a különböző pártok által kifejezett politikai képviselet. Ezzel természetesen nem szűnt meg a választások politikai jelentősége, amely abban jut kifejezésre, hogy a választók olyan képviselőket, tanácstagokat válasszanak meg, akik személyükben a szocializmus politikai talaján létrejött széles társadalmi szövetséget fejezik ki.

Eddig csak azt bizonyítottam, hogy milyen elemek maradtak el a képviselet politikai tartalmából. Ha a képviselet mai problémáit keressük, akkor már *pozitíven kell feltenni a kérdést:* mit jelent a képviselet tartalma azon a politikai elemen túlmenően, amelyet az előzőekben már jeleztem?

A képviseleti szervek létrehozásának szervezeti kereteként megtartottuk a lakóterületi elvet. A nép politikai egységének megteremtődésével csökken a politikai képviselet elemének a jelentősége, a tanácsi képviselet tartalma tehát a lakóterülethez kapcsolódik, az állampolgárok lakóhelyüknek megfelelően kapnak képviseletet. Aligha tévedek, ha ebből azt a következtetést vonom le, hogy a tanácsok, az egyes tanácstagok a *lakóterület szerint megszervezett választókerületek érdekeit képesek kifejezésre juttatni,* s leginkább az e terület fejlesztésével összefüggő igényeket képesek képviseleti rangra emelni.

Ha tanácsaink munkáját, a tanácsülések aktivitását, vitakészségét, a tanácsüléseken felmerülő különböző érdekek összecsapását és kiegyenlítődését vizsgáljuk, akkor a gyakorlat igazolja ezt a képviselet tartalmára vonatkozó megállapítást. A tanácsok munkájában, a tanácsülések vitái során különböző érdekek és a területfejlesztéssel összefüggő kérdésekben alakulnak ki ellentétek. Ezt támasztja alá az a tapasztalat is, hogy a lakosság elsősorban a települési (városi, községi) tanácsokban látja a képviselet jelentőségét és súlyát, itt vannak gyakrabban jelentős viták, ellentétek a tanácstagok jelölése és választása körül. A magasabb szintű tanácsok képviseleti jellege már homályosabb, ezekben több a formális vonás, mint a községekben és a városokban.

Ezzel a vázlatos képpel szemben az az ellenérv merül fel: miért keresem ilyen következetesen *az ellentétekben* a képviselet lényegét? Hiszen a képviselet többek között éppen az ellentétek megoldásának, az össztársadalmi érdekek kifejezésre juttatásának az eszköze lehet, sőt azzá kell is lennie.

A képviselet a társadalom politikai intézménye, amely arra szolgál, hogy az államszervezet felett, közvetlenül az állami szervek rendszerébe beépülve, a társadalomnak befolyást biztosítson az állami feladatok megoldásában. Hozzáfűzöm ehhez: a társadalom nemcsak a képviseleti szervek révén befolyásolja az állami szervek tevékenységét, hanem pl. a társadalmi szervek tevékenysége révén is. A képviseleti szerveknek azonban, amelyek az államszervezet csúcsain helyezkednek el, jogilag olyan hatáskörük van, amellyel rákényszeríthetik akaratukat az állami végrehajtó szervekre. Ez adja meg a szocialista demokrácia keretein belül a képviseleti szervek nagy jelentőségét. Ha pedig a képviseleti szervek szerepe a társadalom közvetlen befolyásának biztosítása, akkor *nézőpontjuk feltétlenül társadalmi, ha úgy tetszik, politikai.*

A képviseletnek nem lehet tehát az a célja, hogy a szakemberek nézőpontját tükrözze vissza, hiszen ha így közelítené meg a felmerülő kérdéseket, akkor szükségszerűen azonos volna az álláspontja az államapparátus szakemberelével; ha ellentétben volna ezzel, akkor ez a szakmai megítélés ellentéte volna, amely a képviselet nélkül is létrejöhet, sőt létre is kell hogy jöjjön. A képviseletnek az a feladata, hogy a „fogyasztó", a társadalom általános érdekei által vezettetve ítélje meg a szakma kérdéseit. Szükség van szakmai ismeretekre is, de ezeket az ismereteket az apparátusnak kell megadnia úgy, hogy a szakmailag helyes

Digitized by Google

megoldások változatait alakítja ki és megmutatja ezek mindegyikének társadalmi és politikai hatásait. Nem hiszem ezért, hogy szakemberek beküldésével jó képviseletet lehet teremteni. *Jó képviseletet csak helyes, aktív politikai munkával lehet létrehozni.* Ez az álláspont természetesen nem jelentheti a szakemberek „kiűzését" a képviseleti szervekből, de vitatja azt a koncepciót, hogy a képviseleti szerv jó szakmai összetétele egymaga is jó képviseletet teremt.

De térjünk vissza az eredeti kérdéshez: mi igényli azt, hogy a képviseletben az ellentétes érdekek jelen legyenek? Úgy gondolom: az, amit elmondottam. A képviseletnek az érdekek oldaláról, az egyes társadalmi rétegek, csoportok, napjainkban pedig még az osztályok érdekeinek oldaláról kell megközelítenie a kérdéseket; ez a problémák társadalmi és ezzel politikai megközelítése. Az antagonisztikus ellentmondások megszűnése nem azt jelenti, hogy a társadalom fejlődésével kapcsolatos kérdések megítéléséből hiányzik a különböző érdekekből fakadó ellentmondás. Ezek közül az ellentmondások közül a lakóterületi elven felépülő képviselet az imént vázolt területi ellentmondásokat képes kifejezni.

Ha a képviseletből — bármilyen eszközökkel és bármilyen célból *kiűznénk a valóságos, társadalmilag létező ellentmondásokat, akkor ezzel a képviselet lényegét, célját szüntetnénk meg.* Ha a képviselet nem fejez ki különböző társadalmi érdekeket, nézeteket, akkor nincs többé súlya az államszervezetben, formális marad, s legfeljebb arra lesz alkalmas, hogy ellenjegyezze a szakapparátus intézkedéseit, de arra nem, hogy társadalmi kontrollt gyakoroljon felette. Ezért tartom a választott tanácsok továbbfejlesztése, a szocialista demokrácia további kiterjesztése egyik legfontosabb kérdésének a képviseleti jelleg vizsgálatát és fejlesztését.

Az elmondottakból az is következik, hogy a területi választás elfogadása mellett a képviselet tartalma a területi érdekek kifejeződése. Aki fél ezeknek az érdekeknek a kifejeződésétől, az a képviselettől fél. Aki bármilyen okból is elnyomja ezeket a valóságos érdekeket, az a képviseletet nyomja el. Igen gyakran hangoztatott érv, hogy a mi helyi tanácsainknak az egész dolgozó nép érdekeit kell kifejezniük, nem pedig a lokális érdekeket; hogy az a jó tanácstag, aki felül tud emelkedni a választókerület érdekein és az egész tanács területének közös érdekeit képes támogatni a lokális érdekek rovására. Az ilyen álláspontok a politikai célokat a politikai ráhatás eszközei nélkül akarják adminisztratív eszközökkel, vagy jelszavakkal rákényszeríteni a tanácstagokra. Milyen irányba kell vinni a községfejlesztést, hogyan lehet jobban kielégíteni a lakosságnak a szolgáltatások iránti igényeit, melyiket kell először kielégíteni a sokféle kommunális, kulturális, szociális, egészségügyi stb. igények közül — az ilyen és ehhez hasonló kérdéseket kell a tanácsnak eldöntenie társadalmi, politikai szempontból. Hol itt az össztársadalmi érdek, ki határozza meg ezt? Az előterjesztést készítő szakapparátus? Nemegyszer látjuk a gyakorlatban, hogy a szakmailag kitűnőnek, megalapozottnak látszó megoldás nem a társadalmilag kívánt hatást eredményezi. Hadd utaljak példaként arra a közgazdaságilag nyilván helyes elképzelésre, hogy nagy kenyérgyárak létrehozásával kell gazdaságosan biztosítani a kenyérellátást. Ki fog dönteni a szakmai kérdésekben különösen akkor, ha szakmailag többféle helyes megoldás is kínálkozik, ha a szakemberek között is vannak viták?

Nem állítom azt, hogy a társadalmi-politikai megítélés tévedhetetlen, de azt feltétlenül, hogy napjainkban feltétlenül szükség van rá, mert ez olyan nézőpont, amelynek a súlya legalábbis vetekszik a szakszerűségével. A szakszerűség is védje a maga igazát, győzze meg róla a képviseleti szerveket. A képviseleti szerveknek az a jelentőségük és szerepük, hogy nem hiányozhat belőlük a különböző társadalmi igényekből fakadó különböző megítélés sem. Továbbfejleszteni a tanácsdemokráciát annyi, mint lehetővé tenni, hogy megütközzenek egymással a valóságos igények és ellentétek. Ha bármilyen címen is háttérbe akarjuk szorítani a képviseletnek ezt a szerepét, akkor e mögött rendszerint a szakapparátus kényelme, a társadalmi-politikai viták előli meghátrálása húzódik meg. A tanácsok útján kifejeződésre jutó lakóterületi elv erősítése tehát ezeknek a követelményeknek a tudatosítása, a gyakorlatban jelentkező ilyen tendenciáknak az erősítése.

A képviseleti jelleg, mégpedig a területi képviseleti jelleg fejlesztésére többfé-

Digitized by Google

le jogi és szervezeti intézkedéseket is lehet tenni. Ilyen intézkedés lehetne az, hogy a járási és megyei tanácstagok területi választása mellett a tanácstagoknak ne csak a választók iránti felelősségét állapítsuk meg, *hanem az illetékes községi és városi tanács iránt is.* A felelősség konkretizálásaként arra lehetne kötelezni a tanácstagot vagy a településen megválasztott csoportjukat, hogy számoljon be a városi, illetőleg a községi tanács előtt. Elképzelhető az is, hogy a magasabb szintű tanácstagokat a települési tanácsok is elláthassák bizonyos utasításokkal — bár meg kellene vizsgálni ezeknek az utasításoknak a tartalmát, hatását. Elkerülendőnek tartom pl. a teljesen kötött mandátumot. A települési tanács hatáskörébe lehetne adni a tanácstagságnak visszahívás útján való megszüntetését, esetleg azzal a korlátozással, hogy a visszahívás csak a választók javaslatára mondható ki.

Erősítené a területi képviseletet, ha jobban érvényesülne a magasabb szintű tanácsok munkájában *a települési tanácsok mint egységek befolyása.* Ennek módja pl. az lehetne, hogy a települési tanácsok küldötteinek (akár a tanács, akár a vb küldhetné ki őket) beleszólásuk lenne a város- és községfejlesztés anyagi eszközeinek megyei szinten történő szétosztásába, akár csak véleményezési jog formájában is.

A képviseleti jelleg erősítése megköveteli, hogy tovább növeljük a tanácstagoknak választóikkal szembeni felelősségét. Sok vonatkozásban már formálissá váltak az ezt célzó szervezeti és jogi rendelkezések (pl. a beszámolási kötelezettség, a fogadóórák stb.). Ezek a formák azonban nem a képviselettől, hanem csak a formális képviselettől idegenek. Ha az állampolgárok nem érzik a képviselet súlyát, erejét, akkor a beszámolókat is formálisnak tartják. Nem a rendelkezéseknek, hanem a formálissá válás okainak a megszüntetésén kell gondolkodnunk. A területi képviselet erősítése érdekében nem félnék további alárendeltséget biztosító intézkedések bevezetésétől sem.

Végül napjainkban többen — e sorok írója is — a lakóhelyi képviseleten túl *más társadalmi ellentmondások képviseleti rangra emelésében is keresik a szocialista képviseletek erősítésének útját.* Ezek kétségtelenül sorsdöntő kérdései a szocialista képviselet jövőjének, ma azonban még elméletileg és gyakorlatilag is kialakulatlanok. Napjainkban gyakran azért merülnek fel inkább csak ötletnek minősíthető megoldások, mert a képviselet hiányosságait akarják új szervezeti rendszerrel pótolni. A megoldás nem ez: a lakóterületi képviselet reális társadalmi ellentmondásokat takar, ezeket kell felszínre hozni. A képviseleti jelleg növelése politikai kérdés, s ezt végső soron nem lehet pusztán szervezeti intézkedésekkel megoldani.

A kérdés lezárása előtt részletesebben ki kell térnem egy konkrét javaslatra. Évek óta felmerül az az elképzelés, hogy a tanácsok vonatkozásában a lakóterületi elvet az üzemi elvvel kell kombinálni. Ezt a megoldást a Szovjetunióban az 1936-os alkotmány előtt már alkalmazták, s ez a szervezeti forma akkor ahhoz a történeti tényhez tapadt, hogy a szovjetek, mint a munkásosztály szervei, kezdetben az üzemekben jöttek létre. Később a munkásosztály vezető szerepét, számarányánál nagyobb képviseletét volt hivatva biztosítani az üzemi választási elv. Ma azonban, a megváltozott politikai viszonyok következtében, véleményem szerint nem válna be. A tanácsok a lakóhellyel kapcsolatos igényeket oldják meg, és ezért a területi elvre épülnek. Az üzemi választási elv mit sem tudna itt hozzáadni a képviselethez. A képviselet — mint ezt már hangsúlyoztam — *érdekeltségi síkon kap tartalmat.* A lakóterületi feladatokat ellátó képviseleti szervek számára idegenek maradnának az üzemi, termelési tevékenység érdekei, mert ezen a síkon ez nem tudna reális érdekeltséget kifejezni. Vannak kapcsolatok az üzem és az üzem fekvése szerinti tanács között, szükség is van együttműködésükre, de ez a kapcsolat nem nyújt alapot reális képviselet megteremtésére.

■

A képviselet tartalmát jelentősen befolyásolja, hogy milyen a testületnek az egész állami tevékenységre gyakorolt hatása, *milyen a tanács hatásköre,* hogyan jellemezhető a valóságban (nem csak jogilag) *a tanács és az alája rendelt szervek viszonya.*

Ebből a szempontból lényeges különbségek vannak az országgyűlés és a helyi tanácsok között. A legfontosabb az, hogy az országgyűlés (az államhata-

Digitized by Google

lom egysége elvének megfelelően) valóban korlátlan hatáskörrel rendelkezik, semmilyen állami szerv akarata nem köti őt, minden típusú állami testület (államigazgatási, bírói és ügyészi) vezető szerve közvetlenül neki tartozik felelősséggel. A tanácsok nem rendelkezhetnek ilyen értelmű korlátlan hatáskörrel, ha úgy tetszik, hatalommal. Hatalmukat egyrészt korlátozzák a felső jogszabályok, amelyeket a felsőbb képviseleti szervek, s részben az államigazgatási szervek (a Minisztertanács, a minisztériumok) határoznak meg. A tanácsok nem hozhatnak a jogszabályokkal ellentétes határozatokat, rendeleteket. Csak olyan kérdésekben hozhatnak döntést, amelyekben a felső jogszabályok lehetővé teszik ezt. Hatáskörüket nem képviseleti jellegükből, hanem az állam központi szerveinek jogszabályaiból lehet levezetni.

A tanácsnak csak államigazgatási szervek vannak alárendelve, a bíróság és az ügyészség független tőle. Az államhatalom egységének megfelelően az alkotmány leszögezi ugyan a bíróságok választhatóságát, de a megyei és járási bíróságok vonatkozásában ma nincs végrehajtva ez a rendelkezés. Ilyen céllal mondják ki a jogszabályok a bíróságok beszámolási kötelezettségét, a valóságban azonban ez is igen ritkán valósul meg, a bírák függetlensége érdekében elméleti fenntartásaink is vannak ezzel kapcsolatosan. *A tanácsoknak tehát csak helyi államigazgatási szervek vannak alárendelve*, s ezek közül is némelyiket — különböző okoknál fogva — a központi államigazgatási szervek irányítják.

Ha mindezek alapján a tanácsok ügydöntő hatáskörébe utalt ügyek jellegét vizsgáljuk, akkor világossá válik, hogy a tanácsok olyan feladatokat látnak el, amelyek központilag az államigazgatási szerveknek vannak elméletileg fenntartva, amelyek tehát államigazgatási jellegűek: a tanácsoknak nincs igazságszolgáltató és törvényességi felügyeleti jogkörük (már az ügyészség funkciói értelmében). A jogtudományban voltak ugyan kísérletek az államigazgatási, a bírói és ügyészi funkcióktól elhatárolt államhatalmi jellegű funkciók kialakítására, ezek azonban eddig nem jártak sikerrel.

Anélkül, hogy e felsorolást folytatnám, megállapítható: *a helyi tanácsok a lakosság által lakóterületük alapján választott olyan képviseleti szervek, amelyek államigazgatási szervek felett állva, azzal a céllal jönnek létre, hogy működésük során a lakosság érdekeit, akaratát fejezzék ki és érvényesítsék.* Ezt a társadalmi célt két fontos eszközzel érik el:

a) A lakosságot érintő *alapvető kérdésekben* mint képviseleti szerv *hozhatnak döntést.*

b) Megválasztják a nekik *alárendelt államigazgatási* szervek vezetőit, s ezek nekik tartoznak általános *(politikai)* felelősséggel.

Ma a képviselet vezető szerepét biztosító mindkét eszköz vonatkozásában vannak problémák.

Alacsony a kifejezetten a tanács hatáskörébe utalt ügyek száma. Ez több okra vezethető vissza. Először arra, hogy elvileg a tanács döntést hozhat a neki alárendelt szervek hatáskörébe utalt ügyekben (ez a hatáskör korlátlanságának elve). Ilyen körülmények között úgy látszik, mintha nem volna szükség hatásköri garanciákra. Az élet, a gyakorlat azonban ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A korlátlansággal nem sikerült minden vonatkozásban biztosítani a tanács befolyását azért, mert a tanácsüléseket többek között az apparátus készíti elő, és nincsenek garanciák, legalábbis jogi garanciák arra, hogy a társadalmilag, politikailag fontos kérdések valóban a tanácsülés elé kerülnek. Ilyen jogi garanciákat *éppen a tanácsülés pontos hatásköri listájával lehet teremteni.* A tanács hatáskörébe kellene utalni minden olyan fontosabb kérdést, amelynek eldöntése nem egyedi határozattal lezáruló jogalkalmazás, s amelyben a jogszabály széles körű mérlegelési jogot ad a jogalkalmazónak. Feltétlenül oda kell utalni a településpolitika, a kommunális ellátottság, a településfejlesztés kérdéseit. Végül a tanács hatáskörébe kellene adni, kizárólagos döntési joggal, a helyi jogszabály-alkotást, az egyes államigazgatási ágazatok legfőbb kérdéseit. A tanácsi hatáskör korlátlanságának elvét nem kell feladnunk, de arra kellene törekednünk, hogy a tanács elsősorban a hatáskörébe utalt kérdésekkel foglalkozzon és ezen túlmenő ügyeket csak kivételes esetben tárgyaljon, akkor, ha ez politikailag különösen indokolt. A tanács elsősorban azzal gyakorolhatja irányító funkcióját, ha a hatáskörébe utalt, a területet érintő leglényegesebb kérdésekben foglal állást. A hatáskörébe utalt ügyekben viszont senki

Digitized by Google

más nem járhat el, még a végrehajtó bizottság sem.

A képviseleti szervek vezető szerepét garantálja az, hogy az alájuk rendelt államigazgatási szervek vezetői általános politikai felelősséggel tartoznak nekik. Ennek jogi garanciái: a választás, a beszámolási kötelezettség és a visszahívhatóság. Indokoltnak látszik, hogy a tanács *válassza* ne csak a végrehajtó bizottság tagjait, hanem annak *tisztségviselőit, a szakigazgatási szervek vezetőit is.* Ez együtt kell hogy járjon a szakigazgatási szervek vezetőinek a tanáccsal szembeni felelősségével is. A jelenlegi tanácsi struktúrában a szakigazgatási szervek felelősségét a végrehajtó bizottság nyeli el, a végrehajtó bizottság teljes irányítási jogosultsága és teljes felelőssége irreálissá teszi a szakigazgatás önállóságát és ezzel önálló felelősségét is. A szakigazgatási szervek önállóságának, önálló felelősségének követelése a végrehajtó bizottságok jellegében is változást kíván. A végrehajtó bizottságok tevékenységét *inkább a képviseleti szervek nézőpontja felé kellene eltolni.* Ilyen intézkedésekkel nemcsak a szakigazgatási szervek önállósága és felelőssége növekedne meg, hanem — és tárgyunk szempontjából ez még fontosabb — a képviseleti szemlélet is erősödne a végrehajtó bizottságban és ez a tanács működését, irányításának hatékonyságát is segítené. Ma a tanács áll a képviseletet jellemző nézőponton, az apparátus, a szakszerű igazgatás nézőpontját a végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek képviselik. Úgy kellene változtatni ezen, hogy a végrehajtó bizottságok nézőpontját közelítsük a képviselethez, s a végrehajtó bizottságot tegyük a tanács elnökségévé. Ez azonban nem érhető el a szakigazgatási szervek önállóságának, mégpedig igen gyakran a végrehajtó bizottságokhoz viszonyított önállóságának fokozása nélkül.

Csak röviden tudtam érinteni a tanács képviseleti jellegének hatásköri, szervezeti kérdéseit. Mégis érintenem kellett ezeket, mert a képviseleti jelleg csak mindkét oldalának együttes érvényesülésével fejleszthető. Ha a képviseleti jelleg háttérbe szorul, akkor a hatáskör formális marad. De bármilyen széles körű is a tanács képviseleti jellege, ha nem áll mögötte valódi hatalom, hatáskör, befolyás, akkor az eredmény ugyanaz. Csak a két oldal együttes fejlesztése eredményezheti a szocialista demokrácia továbbfejlesztését a tanácsi demokrácia vonatkozásában.

dr. Schmidt Péter

Czinke Ferenc:
A csúnya Juhászné balladája

Digitized by Google

Vitáinkhoz

Három problémakörhöz szeretnék hozzászólni: 1. a pluralizálás és az irányzatok, 2. a lenini filozófiai örökség aktualitása és a társadalom-ontológiai törekvés, 3. a tudomány és demokratizmus viszonyához. Abból indulok ki, ami már elhangzott a vitában, s igyekszem rövidre fogni mondanivalómat.

1 *Rádi Péter* szerint az eddigiek során felvetődött az a gondolat, hogy „a marxista filozófián belüli irányzatok létezésének az elismerése a marxizmus felbomlasztását, pluralizálását, azaz többféle marxizmus létezésének elismerését jelenti". (Társadalmi Szemle, 1969. 5. szám. 69. old.) S általánosságban utal *Sipos Jánosnak* a Kortársban megjelent cikkére, valamint az én előadásomra, amely a polgári társadalomtudományokhoz való marxista viszonyt igyekezett körvonalazni. (Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. szám.) Nem tudom, Sipos melyik gondolatát tartja szem előtt, de amit kiemel, az én cikkem következő mondatának körülírásaként hat: „a marxizmus pluralizálása egymásnak ellentmondó, egyaránt jogos irányzatok elismerését jelentené a marxizmuson belül". (i. h. 826. old.) A körülírás pontatlan: kimarad belőle az „egymásnak ellentmondó" és „egyaránt jogos" (amin azt értem, hogy egyaránt igaz) megszorítás. Pedig e megszorításban van a gondolat lényege. Azt állítom, hogy az igazság *egy*, akkor is, ha különböző oldalról közelítjük meg ezt az egységes marxista igazságot; ha ellenben feltételezzük az ellenkezőjét, gondolatilag már szét is szakítottuk, pluralizáltuk a marxizmust.

Ennek megfelelően fejtegetésemet azzal folytatom — a kifejtés világossága miatt eleve kizárva a megengedő „vagy"-okat —: amennyire kétségtelen, hogy „egyazon problematikát... különböző aspektusaiban, vagy egyazon aspektusában is elütő eredménnyel lehet kutatni, éppoly kétségtelen az, hogy a kutatás eredményét, az egymással szemben álló elméleteket nem lehet végső tényeknek tekinteni, mivel a további elméleti megfontolás és a gyakorlat igazságértéküket végül is kimutatja, az egyik teóriát jobbnak, átfogóbbnak mutatva a másiknál". (i. h. 826. old.) Most is azt vallom, hogy ez a *normális viszony* az *elméleti kutatási irányok* között, amennyiben ezek *nem válnak általános ideológiai irányzatok eszmei alapjává*, hanem *tudományos eszmecserében*, szabad vitában küszöbölik ki esetleges egyoldalúságaikat és a gyakorlat hitelesítésének vetik alá nézeteiket.

Szokás persze azt állítani, hogy egy-egy össztársadalmi jelentőségű alternatíva ellentétes elméleti tükrözéseiből csak az egyiket lehet a gyakorlat ellenőrzésének alávetni. Hiszen a cselekvés egyértelműsége két, egymást valóban kizáró nézet közül csak az egyik megvalósítását teszi lehetővé; ily módon csak az egyiket próbálják ki, pedig lehet, hogy a másik jobb. Ez a felfogás azonban nem tükrözi híven a társadalmi jelenségek valóságos fejlődési folyamatát. Természetesen nem mindegy, hogy az alternatíva melyik ága felé döntünk. Ezért a döntési szituáció tényleges súlya fokozott. Nem mindegy, hogy milyen törekvések szilárdulnak meg hosszabb-rövidebb időre. De nehezen vonható kétségbe, hogy egy hamisan eldöntött alternatíva rossz gyakorlati következménye — ha ugyan új mozzanatok beiktatódása következtében a történelem nem haladta meg teljesen a régit — a részben megváltozott feltételek között is a kipróbálatlan lehetőség magasabb szinten való újrafelvételére ösztönöz. És fordítva is így van: a gyakorlatilag igazolt döntés elegendőképpen kimutatja az alternatíva másik lehetőségének helytelenségét, a már *Spinoza* által is ismert dialektikával („veritas est index sui et falsi").

Az irányzat más is és több is, mint a kutatási irány, a forradalmi munkásmozgalom tapasztalatai szerint éppúgy, mint a köznapi nyelvhasználat szerint. A kutatási irányok — bár a határok relatívak — a tudomány területén belül maradnak; elsősorban a kutatás tárgyában, vagy — globálisan — azonos tárgy esetén annak egyik vagy másik oldala, aspektusa vizsgálatában különböznek egymástól; másodlagosan egyes módszerbeli eljárásokban is. Az eltérő megközelítési módokból származó eredményeik korántsem kerülnek szükségképpen konfliktusos viszonyba egymással, hanem kölcsönösen támogathatják és erősíthetik is egymást.

Digitized by Google

Itt is felmerül természetesen az a kérdés, hogy marxista-e a kutatás valamely iránya, vagy sem. Hiszen a megközelítési módok, a kutatási irányok sem társadalmilag légüres térben mozognak. Elütő eredményeik sem mindig a tudományos megismerés csak viszonylagos immanens dialektikájából („gnoszeológiai gyökereiből"), vagy a tudományos munkamegosztás egyoldalúságokat teremtő, de — szocialista viszonyok között, ahol a tervszerű irányítást a párt és az állam szorgalmazza — ezen egyoldalúságok kiküszöbölésére mintegy fel is szólító szükségleteiből erednek. Egy dolog azonban az, hogy a szemben álló nézetek elvszerű tudományos vitában ütközzenek meg, a nemmarxista álláspontokat behatóan marxista bírálatnak vessék alá, az elméleti egyoldalúságokat a tudományos munka kötelező kritikus menetében küszöböljék ki egy olyan folyamatban, amelyben a tudományos objektivitás valóságos társadalmi alapja a munkásosztálynak és szövetségeseinek tényleges érdeke. És más dolog ismert, nem egyszer megkritizált polgári nézeteknek a tudomány utolsó szavaként való propagálása, vagy részleges nézőpontok felduzzasztása, abszolutizálása az imént leírt normális viszonnyal szemben. Mert az ilyen propagandából és abszolutizálásból sarjad ki azután az önálló, az elméleti munka kereteit túllépő ideológiai irányzattá válás tendenciája. S ilyenkor e törekvések hordozói — a részérdekek általános érdekké való fetisizálása ellenére — azokra a rétegekre apellálnak, vagy megfordítva: hamis tudatuk alapján olyan rétegek apellálnak rájuk, amelyeknek korántsem valóságos, hanem pusztán illuzórikus érdekeit hordozzák. Hiszen a részérdekek valóságos érvényesülésének útja a szocializmus mozgásában az, hogy az általános érdekekkel egyeztessük őket. Az irányzat már ideológiai, politikai tény. S távolról sem minden irányzat marxista—leninista, amely annak mondja magát.

Marxisták—leninisták számára bizonyára nem lehet vonzó az olyan passzív-tehetetlen felfogás, amely az imperializmus által is erőltetett pluralizálódásban az irányzatok olyan sokféleségén sajnálkozik, amelynek már sikerült szétszakítania a marxizmus—leninizmust, az irányzatokban viszont olyan pluralizálásnak örvend, amely még nem járt ezzel a következménnyel. Számunkra nem az irányzatok fixálása a cél, hanem a marxizmus köntösében jelentkező nem-marxista, nemleninista irányzatok leküzdése s olyan egységes, marxista—leninista koncepciójú válasz korunk nagy problémáira, amely előrelendíti a forradalmi gyakorlatot és sohasem a részleges igazságok mechanikus összegezése, hanem a nemzetközileg és nemzetenként folyó küzdelem alapvető tendenciáinak általánosítása.

Amennyire természetesnek tartom tehát a kutatási irányok létét, amennyire magától értetődő az új kérdések fokozatos, vitákon keresztül való tisztázása, annyira nem idealizálható — *Márkus* vagy *Tordai* módjára — az ideológiai irányzatok létezése. Nem idealizálható még *Rádi* módjára sem, aki a kutatási irány problémaszintjét átugorja, és egyenesen a közelebbről meghatározatlan (ideológiai) irányzatokról beszél. Nem a viták, mégcsak nem is ezek élessége vagy hangneme a nehézségek és bonyodalom forrása, hanem a részérdekek és részigazságok indokolatlan felduzzasztása, amely — akárhogy határozzuk is meg a kispolgáriságot — jobban illik a kispolgári individualizmus profiljába, mint a kommunisták tudatosan vállalt fegyelmébe.

Az ideológiai irányzat sem jelent még egyet a politikai frakciózással, ahogyan ezt a rövidzárlatszerű azonosítást Rádi „burkolt célzásként" kiolvasni véli említett cikkem 822—823. oldalairól. A frakciózás párton belüli fogalom, amely — mint ez közismert — a párt irányvonalától eltérő politikai platformot alakít ki, e köré csoportosul, megteremtve saját külön csoportfegyelmét is. Rádi is kijelenti: „Elvileg egyébként nem zárható ki az a lehetőség, hogy az irányzatok megmerevedése és elentétük mindkét részről való túlélezése perspektíváiban a politikai frakciókban való megnyilvánulás veszélyét is felidézheti." (i. m. 69. old.) Csak a politikai platformról feledkezik meg. Pedig ez elméleti szempontból és gyakorlati kihatásaiban nem kisebb ugrás elemzésében, mint a kutatási irány problémaszintjének átugrása volt. Cikkem említett két oldalán különben egyáltalán nem érintem ezt a problémakört sem nyíltan, sem burkoltan.

Digitized by Google

2 A marxi—lenini filozófia alapvető koncepciójáról folyó vitát a társadalom-ontológiai irányzat képviselői kezdeményezték. Lényeges kérdésekben képviselnek azonos vagy rokon elgondolásokat, természetesen különböző intellektuális színvonalon, s egyedileg elütő variánsokkal. Néha már annyira elütő variánsok ezek, hogy kétségünk támad: vajon Moltke valóban a stratégiát nevezte-e a kisegítő lépések rendszerének, s nem a filozófiai esszéizmusra gondolt-e? Ötletek fürge segédcsapatai érkeznek a lépten-nyomon előtűnő koncepcionális hiányok leküzdésére, de mintegy kötelességüket feledve, a gondolati összefüggések egészen más frontjáról. Fölöslegesek ott, ahova érkeznek, és hiányoznak onnan, ahonnan eljöttek. Így egy érezhető hiányosság helyett egyszerre több is keletkezik. Félretéve a képet: úgy, ahogyan képviselői eddig kifejtették, belső ellentmondás és eklektikus jelleg az objektív jellemzői a társadalom-ontológiai törekvésnek.

Ebben az összefüggésben a társadalom-ontológiai törekvés publicisztikailag kifejtett koncepciója érdekel csak bennünket, amelyet szembeállítottak az általuk „terjedelminek" nevezett marxi—lenini felfogással, olyan kifejezést véve át *Kolakowskitól*, amely nem csupán a diffamáló szándékot sugározza, hanem e kifejezés szerzőjének arra való képtelenségét is, hogy a marxista—leninista filozófiát alkotórészeinek egységében fogja föl. Szétszakítja ezt az egységet a skolasztikusan skatulyázó, a részek minőségi egymásrautaltsága és egymásbailleszkedése helyett csupán a terjedelmi jelleget kidomborító formális logika segítségével. Más kérdés, hogy mit adnak majd a társadalom-ontológiai törekvés kutatási eredményei, főleg *Lukács György* még nem publikált, de sokat emlegetett műve, „A társadalmi lét ontológiája". Ha a társadalom-ontológián a társadalmi lét dialektikáját értik, akkor nyilván elszakadnak majd az ontológia fogalmának hagyományos tartalmától, amely statikus és dialektikaellenes volt — általános ontológiaként éppúgy, mint társadalom- vagy inkább egzisztenciális ontológiaként *Heideggertől Sartre*-ig.

A vita nem egyszerűen a körül forog, hogy miként kell értelmezni *Marx* egyik vagy másik lényeges gondolatát. Önmagában véve szükséges, de aligha elégséges — mint ez a Társadalmi Szemle vitaindító cikkében történt — összevetni a társadalom-ontológia részben már kifejtett, részben programszerűen körvonalazott felfogását Marx gondolataival. Ha ennél maradunk, valóban könnyen támad az a *Licskó* emlegette látszat, hogy a „ki tudja jobban a maga oldalán citálni Marxot?" társasjátékba keveredünk. Az azonban még látszólag sem áll, hogy — mint Licskó György véli — az idézetekben egyforma eséllyel indulnánk.

De nem is az idézetek döntenek, hanem az, hogy milyen viszonyban áll a marxista filozófia lenini továbbfejlesztése korunk társadalmi és tudományos szükségleteivel, a forradalmi munkásmozgalom szükségleteivel. Megvilágítja-e a követendő útat számunkra, úgy, ahogyan nemzetközileg tekintve a marxisták többsége már jó ideje felfogja — tehát nem dogmatikusan, hanem alkotóan konkretizálva és továbbfejlesztve, módszeresen és rendszeresen kiépítve és alkalmazva korszakunk sajátosságaira? Vagy nyissunk-e teljesen új fejezetet, hirdessük meg a marxizmus reneszánszát, s az eszmei megújulás és kiterjeszkedés nevében *korlátozzuk* a marxista filozófiát a társadalom-ontológiára? Ezek az alapvető kérdések, ahogyan többen már meg is fogalmazták, bármennyire továbbfinomítható és szerteágaztatható is minden egyes kérdés.

Valóságos fejlődési folyamatokat, ezek irányát nem lehet olyanfajta negatívizmussal megközelíteni, amilyennel a társadalom-ontológusok tették ezt. Feladatokat és értelmes célokat csak a fejlődés elért eredményei alapján lehet kitűzni, nem pedig a voluntarista szubjektivizmus szellemében. Hogy mi módon történik kutatás és elméleti munka továbbfejlődése, az a valóságos társadalmi-történeti-tudományos szükségletek ösztönző erejétől függ.

Ha ma a Szovjetunióban rohamosan fejlődik a materialista természetdialektika — *Kedrovtól Szvigyerszkijen* és *Meljuhinon* át korunk nagy csillagászáig, *Ambarcumjanig* —, ez nem egyszerűen valami kegyeleti aktusból következik, a „hagyományos marxizmushoz", a „terjedelmi felfogáshoz" való ragaszkodásból, mégcsak nem is *Lenin* filozófiai végren

Digitized by Google

delete ama pontjának végrehajtásából, amely kötelezővé teszi a marxisták számára a természettudománnyal való szövetséget, hanem nagyon reális társadalmi, tudományos és ideológiai szükségletekből. Maguk ezek a szükségletek igazolják Lenin előrelátását, a lenini filozófiai örökség aktualitását, indokolják a lenini koncepcióhoz való következetes ragaszkodás szükségességét. Mert *Lenin Engels* (akkor még publikálatlan) természetdialektikájának ismerete nélkül is azt sürgette, hogy „a természettudósnak... modern materialistának, a Marx által képviselt materializmus tudatos hívének vagyis dialektikus materialistának kell lennie... A modern természetkutatók a materialista módon értelmezett hegeli dialektikában választ fognak találni (ha értenek hozzá, hogy hogyan kell keresni, s ha mi megtanuljuk, hogy hogyan segítsünk nekik ebben) azokra a filozófiai kérdésekre, amelyeket a természettudományban végbemenő forradalom vet fel..." (Lenin Művei. 33. köt. 225—226. old.)

Lenin gondolatának aktualitása csak növekedett az elmúlt fél évszázad során, és — a szövetség átmeneti eltorzulásai ellenére is — az eredményes megvalósulás útjára jutott. Napjaink tudományos-technikai forradalmával kapcsolatban pedig egészen különleges jelentőséget kapott. Ma úgyszólván minden természettudományban és technikai tudományban kimutatható az az új struktúra, amely a Lenin idején fennállott helyzethez képest jelentősen magasabb síkon igényli az elméleti és módszertani tudatosság filozófiai-ismeretelméleti fokát.

Nehéz volna most már — gyakorlatilag alkalmazva a társadalom-ontológusok nézőpontját —, akár hatalmi szóval, akár fokozatos átorientálással a társadalom-ontológiára redukálni a marxista filozófiát. Hiszen a tényleges tudományos fejlődés elméleti, ideológiai, gyakorlati oldala egyaránt szakadatlanul reprodukálná azt a helyzetet, amelyben marxista filozófusok kötelességüknek tartják majd a természettudomány fontos kérdéseinek filozófiai diszkusszióját. S éppen a legelőrelátóbb természettudósok érzik majd szükségét mindannak, amit elméleti problémáik megoldása számára is nyújthat a filozófia;[1] ezt bizonyítja a szakmájuk filozófiai tartalmának tisztázásával foglalkozó jelentős természettudósok világszerte megnövekedett tábora. A fokozódó interdiszciplináris együttműködés korszakában élünk, s ennek az együttműködésnek a megvalósítására a marxizmus—leninizmus, mint közös világnézeti, elméleti és módszertani alap páratlanul kedvező lehetőségeket nyújt.

A társadalom-ontológiai törekvések képviselői nem győzik hangsúlyozni, hogy minden természetfilozófiai kérdésfeltevés társadalmi kérdések deriváturna, hogy — Licskó György kifejezésével élve — a materialista dialektika „kiterjesztése a természetre szükségképpen olyan antropomorfizáló természetfelfogást ad, amely

[1] Annál is inkább, mert ma már a természettudomány sem zárkózhat el a természet történetiségének marxi gondolatától. Ma már nemcsak a biológia foglalkozik behatóan az evolúció kérdéseivel — mint Marx és Engels idején —, hanem az olyan matematikai megalapozottságú természettudományok is, mint a geológia és a csillagászat. Hovatovább már a fizikus sem zárkózhat el a történelmiség lehetőségétől és szükségességétől, amint ezt a Nobel-díjas *Feynmannak* az átlagfelfogáshoz közel álló, ezt jelentősen meg nem haladó gondolatmenete mutatja: „Jelenleg a fizika semmilyen történeti kérdés vizsgálatával sem foglalkozik. Nem teszünk fel efféle kérdéseket: »Itt vannak a fizika törvényei, hogyan fejlődtek ezek?« ... De természetesen ez *lehetséges*, és ha egyszer majd azt *tapasztaljuk*, hogy változnak a fizikai törvények, akkor a fizika fejlődéstörténeti problémája is a világegyetem történeti fejlődésének problémakörében fog jelentkezni. Es akkor a fizikusok is olyasfajta kérdéseken törik majd a fejüket, mint ma a csillagászok, a geológusok és biológusok." (Mai fizika, Budapest, 1969. I. k. 48. old.) Feynman egyelőre negatív válasza nemcsak a mai fizikai tapasztalatok elégtelenségével függ össze, hanem azzal is, hogy a történetiséget a kategóriák természetdialektikai tisztázásának híján, azonosítja magas rendű formájával, az evolúcióval. A stelláris evolúció tapasztalatilag megalapozott elméletének megalkotója, *Ambarcumjan* fogalmilag tisztázottabban nyúl a történetiség kérdéséhez, hála dialektikus materialista iskolázottságának. Nemrégiben a bécsi filozófiai kongresszuson maga fejtette ki: „Tény marad, hogy sok természettudós számára, beleértve magamat is, a dialektikus materializmus filozófiája segítség volt egy sor nehéz probléma feldolgozásában. Természetesen ez a filozófia nem önmagában vett dogma, s nem is előírás minden eshetőség számára. A gondolkozás meghatározott módja ez, amely érdekes és termékeny eredményekhez vezethet." (Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie, 534. old.) Azért vezethet ilyen eredményre, mert magának a természetnek az objektív tartalma dialektikus — a *Geschichte und Klassenbewusstsein* Lukácsának, aki később elvetette ezt a felfogást, az ehhez visszatérő Sartre-nak és a legtöbb társadalom-ontológusnak az állításaival szemben. (Márkus megfogalmazásai a Kortárs-cikkben ebben a vonatkozásban fenntartásosabbak, mint Vajdáéi vagy Licskóéi.)

Digitized by Google

inadekvát a természeti létformával". (Társadalmi Szemle. 1969. 6. szám. 72. old.) Ha a kérdéseket a valóság talajára hozzuk vissza a kék levegőből, ahol pillanatnyilag fogalom-luftballonokként lebegnek, akkor persze egészen más kép tárul a szemünk elé. Kívánatos volna, ha akár csak egyetlenegyszer is kritikailag megvizsgálnák, hogy hol, mikor és milyen — nem pusztán stiláris, hanem a természettudományos elméletek lényegét érintő koncepcionális vonatkozásban — antropomorfizált és vitt bele kritikátlanul oda nem illő társadalmi tartalmat a természetfelfogásba *Marx* (aki — a „marxologusok" által mesterségesen kialakított köztudattal ellentétben — fontos gondolatokat vetett fel természetdialektikai kérdésekben, s aki Engelsszel és barátjával, kora jelentős kommunista vegyészével, Schorlemmerrel együtt behatóan érdeklődött e kérdések iránt), továbbá *Engels*, vagy *Lenin*. Erről ugyanis nincs tudomásunk. Van viszont tudomásunk az ellenkező tényről: arról, hogy kritika tárgyává tették a természettudományos elméletekbe belevitt társadalmi — és nem csupán antropomorf — képzeteket, s ez egymagában is a természettudományos elmélet objektivitásának növelését jelentette. Így Marx és Engels, amikor Darwinnak a természeti evolúcióba belevetített malthuzianizmusát bírálták, vagy Lenin, amikor az atom kimeríthetetlenségének gondolatával kitessékelte az elméletből a kisárutermelés létrehozta individualizmus zárt atom-illúziójának a természetre rávetített végső maradványát is.

Kónya István joggal állapította meg, hogy a természetdialektikával való szembefordulás (s hozzátenném: vagy akár csak ennek a természettudomány társadalmi fejlődési formájának kutatására való redukciója is) fegyverletétel a polgári filozófia legkülönbözőbb áramlataiban nagyon fontos szerepet játszó természetfilozófiai elképzelések előtt. S tény, hogy ahol nincsenek jelen a marxista eszmék, ott megjelennek a polgári eszmék, különösen az ideológiai harc mai, hipermodern szintjén.

Vajda Mihály kijelentette, hogy nincs marxista természetdialektika, mert minden természetdialektikai gondolat csupán társadalmi kérdések derivátuma. Ám gondolatát továbbfejlesztette *Licskó György*. És ebben az esetben nem az az érdekes, hogy vállalja-e Vajda ezt a továbbfejlesztést vagy sem; itt a koncepció társadalmilag kondicionált mozgása az érdekes. Ha Licskó nem fejlesztette volna tovább, megtette volna más.

Licskó idézett cikke szerint is az a helyzet, hogy „ilyesféle »természettudományos materializmussal« nem nyerhetjük meg a marxizmus számára a természettudományokat művelő, vagy akárcsak eléggé ismerő embereket". (I. h. 72. old.) Vajdával szemben Licskó ismeri azt a dialektikát, hogy „a király meghalt, éljen a király!" „Szeretném hangsúlyozni azonban — írja folytatólag cikkének perspektívaadó zárópasszusában —, hogy mindez elvileg nem zárja ki annak lehetőségét, hogy létrejöjjön ugyancsak következetes materialista alapon egy a természeti létformát filozófiai szempontból értelmező ontológia. Csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától; azaz nem lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívül esnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción." (Uo.) A kör ezzel bezárult. A társadalom-ontológiai indításnál kitessékelődött a marxista filozófia egy legitim darabja, a természetdialektika — a célhoz érésnél biztosították egy nem marxista, de nem is antimarxista természetontológia lehetőségét. Hadd tegyem hozzá: egy polgári természet-ontológia lehetőségét, amely az egyik jogosult filozófiai „nem", a marxista társadalom-ontológia mellé egyenrangú félként, másik filozófiai „nem"-ként sorakozik oda.

Ha Licskó továbbfejlesztette Vajda gondolatát, hadd fejlesszem én is tovább Licskó gondolatát. Ha én nem teszem, megteszi más. Tegyük fel: nem fogadom el, amit az előző mondatban állítottam: hogy ez a természet-ontológia, amely nem marxista, de nem is antimarxista, polgári természet-ontológia lesz. Akkor egyetlen lehetőségem marad, hogy megfelelő társadalmi bázist találjak, amely hordozhatja ezt a természet-ontológiát: az osztályszempontból a természet-ontológiához hasonlóan szintén nem-marxista, de nem is antimarxista a szocializmus és a kapitalizmus dilemmáján túllevő „magasan fejlett ipari társadalom". Az aminek létét a marxisták—leninisták

Digitized by Google

kétségbevonják. Félő, hogy a nem marxista, de nem is antimarxista természet-ontológia végső soron éppúgy nem létezik majd osztálymeghatározottságtól függetlenül, mint az ipari társadalom.

De nehogy a meg-nem-értés vádja érjen, vegyük még egyszer közelebbről szemügyre Licskó konstrukcióját, amely kitűnik érdekességével. Licskó szerint az ő természet-ontológiája filozófiai posztulátum, a jövő lehetősége. De amit jövőnek lát, az a valóságban múlt: a merő posztulátum már megvalósult, mielőtt Licskó posztulálta volna. Ilyen természet-ontológiát — tehát objektívet, osztályfölöttit, a marxista természetdialektikával ellentéteset, a természeti létformával adekvátat — kívánt felépíteni *Nikolai Hartmann* és *A. N. Whitehead* (hogy a náluk jelentéktelenebb polgári gondolkodók tucatjairól ne beszéljek). A nem-marxista, de nem is antimarxista jövő így hát — a polgári múlt. A szép lehetőség, mint puszta lehetőség megsemmisült, mielőtt megszületett volna. S mégcsak nem is volt osztályfölötti.

De hát Licskó nem erről beszél, hanem egy igazán osztályfölöttiről, objektívről, a természetkutatók és hozzáértők számára vonzóról. Azonkívül ő következetes materialista ontológiát emlegetett — hogyan hozhatom fel hát ellene szóló érvként a közismerten objektív idealista Nikolai Hartmannt és A. N. Whiteheadet? Ennek az érvelésnek a lehetőségét azonban nem a kritikus teremtette meg Licskó rovására, hanem Licskó teremtette meg kritikusa előnyére.

Gondoljuk csak végig: hogyan fogja Licskó következetesen materialista alapon felépíteni osztályfölöttien objektív természet-ontológiáját? Nyilván dialektika nélkül. Mert, ha felhasználná a dialektikát, akkor a marxista természetdialektikához jutna vissza, amelynek nemcsak tudományos létezését tagadta, hanem még a filozófiai lehetőségét is, szemben a természetontológia lehetőségének megengedésével. Ezt a számára lehetetlennek tűnő lehetőséget tehát — elvileg — nem vállalhatja. De nem vállal-e ezzel egy számára lehetségesnek tűnő lehetetlenséget, amelynek lehetetlenségét a filozófia története többszörösen bebizonyította: a *következetes materializmust dialektika nélkül*? Ez ma még sokkal kevésbé lehetséges, mint valaha, amikor a szocializmus és kapitalizmus küzdelme még nem zavarta a polgári materialista gondolkodókat. Hartmann és Whitehead is a dialektika híján csapnak át, objektivitás-igényük ellenére, az idealizmusba, mint ez természetfilozófiájuk mélyebben fekvő szerkezeti sajátosságaiból, antinómikus felépítéséből és irracionális jellegéből kiderül. (Persze nem mindegy az, hogy ők végső soron esnek irracionalizmusba, mások viszont közvetlenül.) Antinómiáik, társadalmi létkategóriáik polgári-kispolgári ellentmondásaik természet-ontológiai „derivátumai". Ma csak egyetlen következetes materializmus van — a dialektikus materializmus. Ennek egyik fejezete a marxi—engelsi—lenini természetdialektika.

Kritikus olvasóm most úgy látja, azon az érvemen bukom meg, amelynek segítségével az imént győztem. Bukásom tehát kétessé teszi győzelmemet is: kritikai fáradozásaim következtében észrevétlenül, azaz kritikátlanul belesétáltam a társadalom-ontológusok elmésen kigondolt és jól szerkésztett csapdájába. Hiszen érvelésemben feltételeztem egy polgári természet-ontológiát és egy nem polgári, sőt marxista—leninista, azaz a munkásosztály és szövetségesei ügyéhez kapcsolódó természetdialektikát. Mi ez most már, ha nem öntudatlan igazolása annak, hogy semmilyen természetfilozófia nem lehetséges, nem tarthat igényt tudományos objektivitásra, hiszen mindegyik — mint Vajda megmondotta — „társadalmi kérdések derivátuma"? Ha Licskó György konstrukcióját le is küzdöttem volna — saját felfogásom alapján kell elismernem Vajda Mihály győzelmét saját felfogásommal szemben.

Csalódást kell okoznom. Semmiféle csapdába nem jutottam. Hiszen Lenin megmutatta már — hasonló kérdések kapcsán —, hogy a természettudományos megismerés társadalmi feltételei, és a filozófiai és társadalomtudományi megismerés osztályszerű feltételei egyáltalán nem jelentik szükségszerűen azt, hogy magukat e feltételeket vetítjük bele a megismerendő tárgyi folyamatokba, illetve az ezeket tükröző elméletekbe. Csak a Vajda-féle „társadalmi kérdések derivátuma" megfogalmazás homályában keverednek össze egymással a megismerés társadalmi és osztályszerű feltételeinek, az ismereti tartalmak objektivitásának s az ezt ellenőrző praxisnak egymástól

Digitized by Google

különböző, bár egymással dialektikus kölcsönhatásban álló mozzanatai. Ez azt fejezi ki, hogy a társadalom-ontológiai felfogás képviselői — úgy ahogyan eddig felfogták és kifejtették — filozófiailag nem érik el a társadalmi lét valóságos objektivitását, a társadalmi objektivitást, amelyet tévesen azonosítanak a természetadta jelleggel, a spontaneitással.

Világítsuk meg konkrétan az elmondottakat.

A francia forradalomban végbement nagy társadalmi átalakulás, „transzformáció", a társadalmi létből kiindulva vetette fel az evolúció és a transzformizmus eszméjét. De az, hogy *Lamarck* az élővilágban végbemenő transzformációs folyamatokat kutatta, nem jelentette szükségképpen azt, hogy a társadalmilag sajátos evolúciós formát vetített bele a természetbe. Addig jutott el az élővilág transzformizmusainak és evolúciójának osztályszerűen is kondicionált felismerésében, ameddig a rendelkezésére álló tényanyag ezt akkor megengedte. Eljutott kritikai gondolkodása alapján, amely az evolúció specifikusan társadalmi megjelenési formájából képes volt kihámozni annak általános vonásait, s az általános vonások alapján megvizsgálni a természeti evolúció specifikumait. S a természeti és társadalmi evolúció gondolata a haladó burzsoázia ideológiai fegyvere lett. Vagy vegyük napjaink természettudományát. *Ambarcumjan* sem a szovjet társadalmi viszonyokat vetíti bele a stelláris evolúció fogalmaiba, de hallhattuk saját megfogalmazásában — a dialektikus materializmus elősegítette felfedezéseit. S vajon véletlen-e, hogy mindkét jelentős természettudós, *J. B. S. Haldane* és *A. I. Oparin*, aki először feltételezte a Föld őslégkörének a maitól elütő voltát, s kísérletileg, laboratóriumi méretekben megközelítőleg elő is állította ezt, a dialektikus materializmus iskolájába járt és foglalkozott természetdialektikával?

A marxista természetdialektika nem lesz osztályfölötti akkor sem, amikor a természet objektív dialektikáját, s nem pusztán ennek megismerését tárgyalja, mert előfeltételei és eredményei a maguk egészében a lehaladóbb társadalmi törekvésben vannak megalapozva, s kihatásaik is ezt segítik elő.

Az osztályfölötti természet-ontológia lehetőségének problémája, amelyet kénytelen voltam részletesen tárgyalni, talán rávilágít arra, hogy a nem-marxista, de nem is antimarxista természet-ontológiával és hasonló konstrukciókkal folytatott vita társadalmilag nem mindig nagyon termékeny időtöltés. Az élet a spekulatív konstrukciók elmegimnasztikáinál sokkal elevenebb, valóban gyakorlati jelentőségű, tehát hasznosabb feladatokat vet fel, ha a lenini útmutatások szellemében dolgozzuk fel folyamatait. Ezért *nem tartom összeegyeztethetőnek a társadalomontológusok programját a lenini filozófiai örökség megőrzésének és alkotó továbbfejlesztésének programjával.*

3 Tudományos közéletünk, eszmecseréink belső demokratizmusának fejlesztését mindnyájan szükségesnek érezzük. Fontos részproblémája ez a szocialista demokrácia továbbfejlődésének, amely nemcsak az értelmiség ügye (akár osztályközi rétegnek fogjuk fel az értelmiséget — mint Rádi teszi, meglepő következtetésre jutva a marxista—leninista ideológiát illetően —, akár másként), hanem a munkásosztályé és szövetségeseié, így az értelmiségé is, s az érdekeiket kifejező kommunista párté és a szocialista államé — úgy, ahogyan pártunk vezetői ismételten kifejtették.

Szűkebb területünkön, a tudományos életben nemegyszer ütközünk bele olyan, az érdemleges kritikát és érdemi vitát akadályozó poros tekintélytiszteletbe, amelyet elvileg semmi sem igazol. Többször találkoztam vitáink során például azzal a szenvedélyesen feltett kérdéssel: milyen jogon és alapon vitatkozhat egy fiatalember, aki még ki sem került az egyetem padjaiból, olyan elismert kutatóval, mint Márkus György? S némiképp belecseng ilyen vélekedés Rádinak a hangnemről és az állítólagos politikai inszinuációról szóló fejtegetésébe is. De hol vannak itt a határok? Ki kivel jogosult vitatkozni? Milyen „súlycsoportokat" ismerjünk el? Egyszerű tudományos kutató talán bírálhat még kandidátust, de nem bírálhatja már a tudományok doktorát?

Úgy vélem, hogy ma, amikor egyik fontos pedagógiai és nem is csupán pedagógiai törekvésünk, hogy a haladottabb hallgatókat bekapcsoljuk a tudományos munkába, egyre gyakoribbá válik az a szituáció, hogy a felelősségérzetétől haj-

Digitized by Google

tott hallgató tanárával szemben is képviselni fogja saját nézetét. S ha egyszer igaza van, ezen nem változtat sem az évek száma, sem a tanár nagyobb tudása és tapasztalata, sem az ezen alapuló funkcionális viszony tanár és tanítvány között. Ez nem széttöri, hanem — megfelelő érintkezési formákat és pedagógiai tapintatot tételezve fel — segíti majd azt a meglevő és fejlődő, bár több vonatkozásban megzavart viszonyt, amely az egy ügynek elkötelezett nemzedékek szocialista kapcsolatát jellemzi.

Valóban fontos a hangnem ebben is és másban is. De a Rádi inkriminálta cikk hangnemének fiatalos türelmetlensége ezúttal valami mást fejez ki, mint amit Rádi kihall belőle. „Ideológiakritikusok" sokat emlegetik, hogy adott formájában a marxista filozófia nem tudja lekötni egyetemi ifjúságunk figyelmét, s ha filozófiailag valami érdekeset akar, akkor Sartre-hoz és Heideggerhez kénytelen fordulni. Tézisük erősítgetése közben nem maradt azonban idejük arra, hogy észrevegyék az időközben beállott változásokat, amelyek bizonyára korántsem elégségesek — de egyáltalán mikor elég javítani és fejleszteni valamit? S főképpen nem vették észre, hogy felnövekedett egy olyan, filozófiailag képzett ifjúság, amelynek alapvető élménye a szocializmus, filozófiája a marxizmus—leninizmus, s amelynek tájékozódása nem állapodik meg — Márkus György osztályozását használva — a „szcientista marxizmus", az „ideológia-kritikus marxizmus" vagy a „praxis-filozófiai marxizmus"-nál, hanem nemzetközi tájékozódásában is a leninista marxizmust keresi, s ezt teszi sajátjává. Felnőtt egy olyan ifjúság, amely már az egyetem padjaiban megtanulta, hogy nem lehet következmények nélkül elméletileg összekeverni és a gyakorlatban így alkalmazni — mondjuk — az ellentmondás és ellentét fogalmait. Ezért elveti azt az idejét múlta dolgokhoz való meglepő ragaszkodást, amelyet e tekintetben olyan törekvések nyújtanak, amelyek nem győznek elég irónikus fordulatot keresni a „dialmat"-ra és a „történmat"-ra, de maguk a régi típusú tankönyvek modorát messze meghaladva keverik össze a hetegorén fogalmakat. Így hát van is bennük bizonyos türelmetlenség a marxizmus és a polgári nézetek eklektikus egyeztetésével szemben, és akkor is türelmetlenek, ha azt tapasztalják, hogy félrevezető metafórát lát valaki Lenin egyik alapvető gondolatában, jóllehet Lenin száz más összefüggésben fogalmi élességgel fejezte ki ugyanezt a gondolatot.

Nem állítanám ezért az elé a furcsa és megalázó dilemma elé ezt az ifjúságot, hogy ha hangot ad egy „kényes" kérdésnek — nem tekintve azt tabunak —, akkor az inszinuáció vádjának külső kényelmetlensége következik számára ebből, ha pedig nem ad hangot, akkor belső erkölcsi „kényelmetlenség". Mit tegyen ilyenkor az egyetemi hallgató? Hunyjon szemet az előtt a nyilvánvaló, de Rádi Péter által nem mérlegelt tény előtt, hogy az elismert filozófiai kutató hivatkozási alapja az esetek többségében valóban „problematikus társadalmi gyakorlatot hirdető", a nemzetközi porondon jól, de a hazai tájékozódásban kevésbé ismert személyiségekre összpontosul? Vagy mondja ki ezzel kapcsolatos kételyeit, vállalva a politikai inszinuáció vádját (amely Vajda Mihálynak a Magyar Filozófiai Szemlében tett nyilatkozata után most Rádi Péternél is megjelenik)? Nem hiszem, hogy a jogi nyilatkozatok és morális bélyegzők használata jobban elősegítené tudományos közéletünk szabad levegőjét, mint az érvelő vita. Miért nem érvekkel igazolták, hogy itt valóban félreértésről van szó, ha egyszer az elismert kutató pozitív hivatkozási alapjai félreértésekre adnak okot?

A hangnem és a kulturált vitaformákon túlmutató kérdés a szabad vita szervezési és szervezeti előfeltételeié. Míg a hangnem valóban ízléskérdés is — bár nem csupán az, hiszen a hangvételben elkövetett hiba az elvi kérdésekről mellékvágányokra terelheti a vitát —, a szervezeti és szervezési kérdéseket már nehéz volna pusztán az ízlés oldaláról helyesen közelíteni meg.

„Az elmúlt két évben filozófiai, ismeretterjesztő és irodalmi folyóiratok hasábjain lezajlott egy »társadalom-ontológiai offenzíva«, más szóval meghatározott irányba mutató cikkek, tanulmányok egész sora jelent meg. Az a látszat keletkezett, hogy itt bizonyos csoport monopolizálja a filozófiai és a filozófiai írásokat is közlő egyéb folyóiratok hasábjait" — írja Rádi Péter a kérdések ezen oldalát érintve. (I. h. 79. old.) S a két éven keresztül tartó monopolista *látszat*tal szemben, *tény*ként állítja oda a Ma-

Digitized by Google

gyar Filozófiai Szemle 1969. 1. számát, mint egy szervezett. a társadalom-ontológia ellen irányuló kampány dokumentumát. Bármilyen indukcióelméletet veszünk is azonban alapul, problematikusabb vállalkozás egyetlen számból egyértelműen általánosítani, mint két év tapasztalataiból. Különösen akkor, ha az egyik oldalon több tízezres, példányszámban megjelenő, a széles nagyközönséghez forduló folyóiratokról van szó, a másik oldalon pedig egy kétezer példányban kiadott, a helyzettel ismerős szakközönségnek szóló folyóiratról. Mély meggyőződésem, hogy az így keletkező problémákat igazi realitás-súlyuknak megfelelően kell szemlélni és megoldani. Mert ezek a szervezeti és szervezési kérdések minduntalan belejátszhatnak a tartalmiakba is.

E tekintetben még a részleteket illetően sem igazítanak el a merő ízlés-ítéletek, mondjuk az, amely szerint „enyhén szólva, ízléstelenség" (mint Rádi mondja), ha egy számban két kritikai cikk (Vas Idáé és Falus Róberté) jelenik meg ugyanazon szerző (Heller Ágnes) munkáiról. Minthogy mindkét cikk hosszú ideig volt másutt szerkesztőségi huzavonák tárgya, együtt közöltük őket, bízva abban, hogy szakközönségünket a tartalmi kérdések érdeklik majd.

Ily módon úgy tűnik, hogy a látszatban is van tényleges valóság, s másfelől az egyértelműnek tekintett tényben is van látszat. Ez természetszerűleg nem jelenti azt, hogy — lehetőségeink szerint — nem törekszünk még az ilyen látszatok elkerülésére is. A megfelelő feltételek biztosításának feladata azonban ennek ellenére is feladat marad.

Mélyen egyetértek Rádi Péterrel abban, hogy sürgeti a filozófiai oktatók nyilvános hozzászólását a vitatott kérdésekhez. Csak azt sajnálom, hogy az a mód, ahogyan ezt teszi, nem nagyon serkent hozzászólásra. Kívánjanak részeseivé válni a Rádi elítélte „társadalom-ontológia elleni kampánynak"? Vagy vállaljanak újabb, ki tudja milyen furcsa feltételezéseket Rádi Péter feltételezése után, amely megnevezetlen egyesekre vonatkozik, akik „azt nézték, hogy eldőljön, nem válik-e »hivatalos« állásponttá a társadalom-ontológia platformja, mert ha igen, akkor nem érdemes exponálni magukat, vállalva a dogmatikussá bélyegezhetőség ódiumát"? (I. m. 79. old.) Hiszen ilyenfajta — minek is nevezzem? — feltételezések utólag is elhangozhatnak, aszerint az általános séma szerint, hogy mire is spekulált valaki, amikor így, vagy úgy szólt hozzá. Ilyen feltételezésekkel azonban nem sokra megyünk, s mintha használatuk sem felelne meg a tudomány belső demokratizmusa kritériumainak.

Elsősorban azért szóljanak hozzá az oktatók, mert — mint belső vitákból eddig is kiderült — van tényleges mondanivalójuk. De szóljanak hozzá többek között azért is, mert hozzászólásaikból — akárhogy foglalnak is állást —, objektíve kiderül majd a filozófiai feladatoknak az a sokrétűsége és mélységigénye, amely — egyoldalúan erőltetett programokkal szemben — a marxista—leninista filozófia továbbfejlődésének hatékony alapja, ha képesek vagyunk a *kutatásokat a fő kérdésekre koncentrálni.*

Mert a szocialista tudomány belső demokratizmusának csak az egyik oldala az, hogy ne tekintsük tabunak létező kérdéseket, hogy poros tekintélytisztelet helyett a mondanivalók valódik tartalmát és értékét vizsgáljuk, hogy az erre érdemes fiatalokat vonjuk be a filozófiai alkotómunkába stb. A másik oldala az a szükségszerűség, hogy elsősorban azokat a kérdéseket kutassuk, amelyek korunk termékeny, előremutató kérdései, s amelyeknek megoldása szocialista társadalmunk továbbfejlődését segíti elő. Nemcsak azért, mert államunk anyagilag is ezt támogatja, hanem azért is, mert ez az egyetlen biztosítéka annak, hogy helyes perspektívák alapján elébemenjünk a tényleges szükségleteknek, ne pedig csak utólag, az ellentmondások jelentkezésével és éleződésével kapjunk észbe. Nem maradhatunk le a marxista—leninista filozófia nemzetközi fejlődése mögött, amely az utóbbi évtizedben jelentős volt, ha a tények tényleges ismeretében tekintjük át a helyzetet, és nem pusztán felszínen úszó divatáramlatokat és neveket látunk magunk előtt. A felületi tájékozódás veszélye máris fennáll. Vitatkozunk, teszem, az ellentmondásról, általánossági fokáról stb. anélkül, hogy azok, akik kétségbevonják, ismernék, tekintetbe vennék és magukra nézve kötelezőnek tartanák, hogy cáfolják e kérdés szolid, monográfikus, valóban mélyenszántó feldolgozásait (például Stiehler könyvét), amelyek a marxizmus—leni-

Digitized by Google

nizmus nemzetközi irodalmát gazdagították.

Nehéz és bonyolult problémák megoldására kell felkészülnünk, amelyet még tovább bonyolít és nehezít az, ha újból és újból visszaerőltetnek bennünket olyan, a marxista filozófia által már megoldott alapkérdések vitájára, amelyekben ma már nem az alapok körül kell keringenünk, hanem az épületet kell felhúznunk a meglevő alapokra. Mert nem az a feladat, amit egyes jugoszláv és olasz filozófusok állítanak, hogy szabaduljunk meg a visszatükrözés lenini gondolatától az ismeretelméletben, hanem az — s ez a munka folyamatban is van —, hogy Lenin útmutatásának megfelelően fejlesszük tovább az új tudományos és társadalmi tapasztalatok fényében a dialektika alkalmazását a képelméletre. Nem az a feladat, amit a társadalom-ontológusok elgondolásai sugalmaznak, hogy szüntessük meg a dialektikus materializmust, vagy legalábbis ne beszéljünk a materialista dialektika átfogóan egyetemes mozgási törvényeiről, hanem legfeljebb — töredékesen — egyes specifikus formákról. Semmiképpen sem tehetjük ezt az önmagunk teljes lefegyverzése nélkül ma, amikor az általános mozgási törvények problémáit egyoldalú absztrakcióiban már egy szaktudomány, a kibernetika veti fel, s a marxizmus—leninizmus eszmei ellenfelei sietnek is kihasználni ezt a körülményt, meghirdetve a marxista „metafizika" csődjét. A feladat a dialektikus materializmus teljes kiépítése, amelynek során éppúgy mehetünk a különöstől az általános felé, mint megfordítva. Hiába állítják az önmagában nagyon szükséges kvantifikáció hívei, hogy értelmetlen dolog a mennyiség és minőség dialektikájának vizsgálata, mert a dialektika modern formája azonos egyik vagy másik matematikailag megalapozott elmélettel (teszem a játékelmélettel): konkrét analíziseik szakadatlanul olyan primitív teleológizmusról tanúskodnak, amit a mennyiség és minőség helyesen, materialista dialektikus módon látott viszonya kiküszöbölhetővé tenne és szabad utat nyitna számunkra is új, valódi problémák megoldására. Bármennyire szükséges is, mondjuk, a személyiség problematikájának filozófiai vizsgálata, ez nem helyettesítheti annak a kutatását, hogy milyen konkrét gazdasági, kulturális, állami stb. feltételek alapozhatják meg a szocialista személyiség kifejlődését, ehhez pedig az előbb említett kérdések egész komplexuma hozzátartozik — akkor is, ha e komplexum önmagában persze nem pótolja a személyiség elméleti kérdéseinek szintézisét.

Ha ebben az irányban keressük a továbbfejlődést, akkor lépünk a társadalmi gyakorlatnak, a szocialista demokrácia fejlődéséből adódó, filozófiailag fontos problémái megoldásának útjára. Hiszen e kérdéseket nem lehet úgy tisztázni, hogy — a társadalom-ontológusok eddigi elképzelései szerint — ne vegyük tekintetbe a tudományos és technikai forradalom mibenlétét s a szocialista és kapitalista társadalmi viszonyok között létrejövő ellentétes társadalmi és emberi kihatásait. Akarjuk, nem akarjuk, azok a kutatási irányok fognak az előtérbe kerülni a marxista—leninista filozófiában, amelyek a tényleges társadalmi fejlődés ilyen irányú szükségleteinek megfelelnek. Nem közömbös azonban — éppen a bejárandó út nagysága, a lehetséges kitérők és vargabetűk elkerülése szempontjából — az, hogy a tudományos előrelátás, a prognózis milyen fokán történik ez. Nem mindegy, hogy *ma* mi felé orientálódunk és orientálunk a tudományos kutatásban és az oktatásban.

A marxi—lenini koncepcióhoz való ragaszkodás — s ennek érzékeltetésére enyni talán elég is volt — nem valami üres és lapos „terjedelmi felfogás"-t jelent, amellyel szemben egy minőségi-mélységi felfogást kellene odaállítani (hiszen ahogyan van üres szélesség, éppenúgy van tartalmatlan és üres mélység is), hanem a tényleges társadalmi, tudományos és filozófiai fejlődési folyamatok vizsgálatát, kívánatos irányaik megjelölését és ezen az alapon a marxista filozófia olyan, Marxtól, Engelstől Leninen át meglevő kontinuitásának biztosítását, amely a leninizmus jegyében mer és tud szembenézni a kor nagy problémáival.

Szigeti József

Digitized by Google

Eltérő álláspontok vagy egészségtelen polarizáció?

A Kortárs gyakran közöl olyan cikkeket, amelyek közéleti problémák tudományos szempontú tárgyalására törekszenek. Természetes, hogy az ilyen tanulmányok célja nem új tudományos eredmények elérése, hanem az eddigiek jól áttekinthető rendszerezése, az aktuális problémákkal való összefüggésük bemutatása, s esetleg a további vizsgálódások irányának ismertetése, közérthető megindoklása.

Ez korántsem azt jelenti, hogy az egyéb tudományos közleményekhez képest az ilyen írások valamiféle „könnyű műfajt" jelentenek. Bár a tudományos közlésektől elvárható mélységet, a dokumentálás alaposságát stb. illetően könnyebb az ilyen írások szerzőinek a dolga, de az a kötelesség hárul rájuk, hogy *szolid, már megalapozott tudományos eredményekre támaszkodjanak.* Ha vitatott problémákra térnek ki, *kötelességük a vita nyitottságának* éreztetése, s különösen *annak kerülése, hogy publicisztikai eszközökkel érjenek el látványos sikert* a tudományos igényű, de az övéktől eltérő álláspontok cáfolatában.

Márkus Mária és Hegedüs András érdekes tanulmánya (Kortárs, 1968. 12. szám) több helyütt is vét e követelmények ellen. Jó néhány *következetlenség és pontatlanság* is található a szerzők fejtegetéseiben. Ezek kimutatására szeretnék kísérletet tenni az alábbiakban. Észrevételeim tehát egyrészt ahhoz a vitához kapcsolódnak, amely a szerzőknek a szociológia társadalmi helyével és szerepével kapcsolatos álláspontját illetően folyik a Társadalmi Szemlében, másrészt arra is szeretnék kitérni az említett kérdéskörrel kapcsolatban, hogy mennyiben ad hű képet az elemzett tanulmány a szocialista országokban folyó szociológiai kutatások tendenciáiról, az e kutatások filozófiai orientálódását befolyásoló feltételekről. Elsősorban az említett tanulmányban található egyes gondolatokkal kapcsolatos ellenvetések képezik tehát vitacikkem tartalmát; az ellenvetések során érintett igen bonyolult államelméleti és politikai szociológiai kérdések részletező jellegű tárgyalására, kifejtésére nem törekszem.

„Törtmat" vagy történelmi materializmus?

Ki tagadja a marxista elmélet művelői köréből manapság a szociológia szükségességét? S ki állítaná, hogy a szociológia feladata mindössze a történelmi materializmus illusztrálása? Ezt az álláspontot úgyszólván senki sem hirdeti nyíltan, s ezért valóban van helye éles támadásának és leleplezésnek az olyan szociológiai próbálkozások ellen, amelyek módszerükben, szemléletükben végül mégis ezt az álláspontot tükrözik.

Márkus Mária és Hegedüs András erre törekszenek tanulmányuk elején. Találóan ábrázolják a retrográd gondolkodás anatómiáját, a sztálini korszak hivatalos vulgármarxizmusának korunkba „átmentett" elemeit, a szociológia korszerűsége ürügyén apologetikus szólamok empirikus igazolására törekvő tudatvizsgálatokat, a „törtmat" hagyományos állagát statisztikai módszerekkel elegyítő szociologizálást, a valóban fontos kérdések elől kitérő sekélyes empirizmust s a kényes problémák elől a metodológiának s előkérdéseinek vég nélküli boncolgatásába menekülő szobatudományt. E törekvések álkorszerűsége, felületes modernsége olyan éles ellentétben áll retrográd tartalmukkal, hogy az elméleti cáfolat mellett az élesen elítélő hangnem alkalmazása is indokolt a velük folyó vitában. Így Márkus Mária és Hegedüs András helyenként gunyoros hangvétele is indokolt, sőt találó, amikor ezekről a szellemi igénytelenséget és politikai reakciót párosítva szociologizáló vulgármarxista törekvésekről írnak.

Persze nemcsak a szociológián belüli helytelen elképzelések ellen irányul az amit a szerzők „törtmat" címszó alatt kifejtenek, hanem azok ellen az *anakronisztikus* szemléleti hibák ellen is, amelyek még gyakran jelentkeznek, különösen a történelmi materializmus tárgykörével foglalkozó elméleti törekvésekben.

Mit sem olvashatunk azonban arról,

Digitized by Google

hogy mi a szerzők álláspontja a *történelmi materializmus és a szociológia viszonyának alakulásával* kapcsolatban. Pedig mindenképpen érdemes lett volna írni arról, hogy mennyiben mutatkozott meg a marxizmus sokat emlegetett reneszánsza a történelmi materializmus (tehát nem a „törtmat") területén, milyen új eredmények születtek, mennyiben adnak ezek támpontokat a szociológiai vizsgálódásoknak. Az ún. személyi kultusz időszakát megelőzően — írják a szerzők — „... mint nyitott elmélet, amely nemcsak eltűrte, hanem igenelte a továbbfejlesztést — létezett és hatott a tudományos megközelítés és a forradalmi értékelkötelezettség integritását megőrizni kívánó történelmi materializmus". Újjászületett-e ez a tanítás is a szerzők szerint? Ha igen, akkor aligha hagyható figyelmen kívül a szociológia szempontjából. Hegedüs András elvtárs néhány évvel ezelőtt „A marxista szociológia tárgyáról és helyéről a társadalomtudományok rendszerében" című cikkében (Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 2. szám) kifejtette: „A történelmi materializmusból — amely Marx és Engels által megalapozva, mint egységes tudomány alakult ki — és az egyes speciális társadalomtudományok szociológiai aspektusból végzett kutatásaiból kialakultak az egyes szakszociológiák, és egy új tudománycsoport fejlődött ki, amelyben a történelmi materializmus, mint a társadalomkutatás általános módszertanával foglalkozó tudományág, vitathatatlan prioritással bír, és az általános tudományág szerepét játssza." Ha a szerzők ma is ezt a felfogást vallják, akkor azt sem vonhatják kétségbe, hogy *a jelenkori történelmi materializmus fejlődési irányainak legalább utalásszerű megemlítése nélkül aligha lehet ismertetni a marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciáit*, tehát azt, amit tanulmányuk címében ígérnek.

Az értékfilozófiáról, a termelési módok kérdéséről, az áru- és tulajdonviszonyoknak a szocializmusban betöltött szerepéről, a társadalmi törvény fogalmáról, az antropológiáról, a személyiségelméletről, az elidegenedésről stb. folyó viták megemlítése mindenesetre azt is valószínűsítette volna az olvasó előtt, hogy a szerzőkétől eltérő úton haladó szociológiai törekvéseket nem feltétlenül „törtmatos" korlátoltság jellemzi, vagyis — a szerzők szóhasználatával élve — *más alternatívák is vannak a szociológia filozófiai orientálódását illetően, mint amelyeket a cikk az olvasó elé tárt.*

Egyik vitacikkében (Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám) éppen Hegedüs elvtárs hivatkozott arra, hogy milyen nagy szerepe van a szociológiai kutatások szempontjából is a társadalmi viszonyok szféráit elkülönítetten vizsgáló szemlélet meghaladásának, a tudati-ideológiai viszonyok szerepére vonatkozó szemléletünk továbbfejlesztésének. „Ennek bizonyítására nagy hazai és nemzetközi irodalom áll az olvasó rendelkezésére..." — írta akkor Hegedüs elvtárs. Nyilvánvalóan helyes lett volna, ha — ezúttal a történelmi materializmus és a szociológia kapcsolatát illetően — kitér a tavalyi cikkében megemlített irodalom tanulságaira, utal az e kérdéssel kapcsolatos elméleti törekvésekre és a szociológiai kutatások területén megmutatkozó hatásukra.

Márkus Mária és Hegedüs András cikkük egy helyén kijelentik, hogy azok az elméletek, amelyek szerint a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák nem „magából a szakigazgatásból fakadnak", mind a „törtmatos" szemlélet bélyegét viselik magukon, s hogy ezek a szakigazgatási apparátusban meglevő konfliktusforrásokat csak annak a koncepciónak a jegyében vizsgálhatják, amely szerint „a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák szubjektív eredetűek, egyéni hibákból vagy pedig az igazgatás tárgyából, illetve a tőle független objektív környezetből és semmiképpen sem magából az igazgatásból fakadnak". Nos, éppen az a történelmi materializmusban megfigyelhető szemléleti változások egyik legfontosabb jellemzője, hogy elősegíti az így felállított alternatívák meghaladását. A társadalmi tudat fogalmának helyes értelmezése, az objektív és a szubjektív tényező közötti viszony dialektikájának helyes megértése esetén a marxista elmélet egyáltalán nem áll ilyen alternatívák előtt. S éppen a strukturális okok vizsgálata, *tehát a hatalmi viszonyok egészének* vizsgálata révén haladhatók meg azok az elméletek, amelyek szerint eredendően *egyik vagy másik szférából fakadónak* kell tekintenünk a bürokratikus viszonnyal kapcsolatos konfliktus-forrásokat. Különös tehát, hogy a „strukturális okok"

Digitized by Google

fontosságát hangsúlyozó szerzők (akiknek egyébként teljesen igazuk van, mikor ezen okok vizsgálatára hívják fel a figyelmet) végül mégis ahhoz *a mechanikus okasági magyarázathoz* jutnak el a bürokráciával kapcsolatos társadalmi konfliktusokat illetően, hogy ezek *csak a szakapparátus különérdekéből fakadhatnak.* E mechanikus szemlélet meghaladását egyébként az is elősegíthette volna a szerzők számára, ha elmélyültebben megértik azokat a szempontokat, amelyeket az általuk a társadalom-ontológiai irányzathoz sorolt néhány tanulmány is — de korántsem pusztán ez — megfogalmaz.

A szocialista országokban folyó szociológiai kutatásokról szóló cikk ugyanis az utóbbi évek marxista filozófiai irodalmából *egyedül az ún. társadalom-ontológiai irányzatot* említi meg mint olyat, ami *filozófiai szempontból előnyösen orientálja a szociológiai kutatásokat.* S Márkus Mária és Hegedüs András elvtársak az általuk haladónak ítélt szociológiai tendenciáról azt állapítják meg, „hogy ez nehezen tekinthető egységes teoretikus irányzatnak, mivel kialakulásának és az előző irányzatoktól való elkülönülésének az alapját ma még sokkal inkább a vállalt társadalmi funkció, mint valamiféle egységes elméleti rendszer képezi". Elhamarkodott interpretáció volna, ha ebből a megjegyzésből azt a következtetést vonnánk le, hogy a szerzők szerint *„a vállalt társadalmi funkció" és az „egységes elméleti rendszer" könnyűszerrel szétválasztható dolgok.* Az egész tanulmány azonban általában úgy beszél az apologetikus, „törtmatos" szociológiának és az ezekkel békésen megférő értékmentes szociológiai empirizmusnak a társadalom kritikai analízisét adó s a történelmi fejlődés keresztútjain eligazodni segítő szociológiától való különbségről, illetve e két irányzat szembenállásáról, hogy ebből úgy tűnik, mintha szerintük a szociológiai kutatásokban a kritikai társadalomelemzésre való törekvés, a valóság feltárására irányuló szándék igényes, következetes elméleti rendszer nélkül is elég volna a szocialista társadalom fejlődési útjainak elemzésére, s az e fejlődést megfelelően segítő „társadalmi funkció vállalására". Mintha figyelmen kívül hagynák a *Gramsci* által oly tömören megfogalmazott igazságot: *„Minden esetben, minden szociológia feltételez egy filozófiát... amelynek alárendelt része."* (Kritikai jegyzetek egy Népszerű filozófiai kézikönyv kísérletéhez. Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 6. sz.)

Nemcsak az valószínűsíti az említett szempont tudatosságának hiányát, hogy a tanulmány szinte teljesen ignorálja a történelmi materializmus tárgykörén belül újabban jelentkező s a szociológiai kutatások filozófiai orientálódása szempontjából fontos elméleti törekvéseket, hanem az is, hogy a szerzők *az ún. társadalom-ontológiai irányzat kialakultnak tekinthető szemléletmódját is rendkívül következetlenül és sekélyesen értelmezik.* Különösen az elidegenedés és a bürokrácia egyes kérdéseit illetően figyelhető ez jól meg. E kérdéseket illetően az is kiderül, hogy Marxnak és Engelsnek a politikai hatalom és az államigazgatás közötti viszonyra vonatkozó megállapításaiból a szerzők nem vonták le a döntő jelentőségű következtetéseket, valamint az is, hogy nem vették figyelembe a hatalommegosztás és munkamegosztás összefüggéséről, a demokrácia fogalmáról, az elidegenedés politikai megjelenési formáiról stb. szóló újabb elméleti vitákat és megoldás-kísérleteket sem, holott a marxista szociológia jelenlegi fejlődésének tendenciáit ismertetve mindenképpen fel kellett volna hívniuk a figyelmet e viták és tudományos törekvések jelentőségére.

A marxi értelemben felfogott bürokratikus viszony

A szerzők azt állítják, hogy a szocialista társadalomban a szakigazgatási szervek partikuláris érdekei folytán alakul ki a marxi értelemben vett bürokratikus viszony. A bürokratikus viszony marxi fogalmáról a hivatalnak mint formai elvnek öncélúvá válására vonatkozó marxi megjegyzésre (l. a hegeli jogbölcselet bírálatát) hivatkozva beszélnek (mint Hegedüs Andrásnak a bürokratizmusról írott tanulmányaiból kitűnik). Ez a szemlélet elsősorban *a szakigazgatásban keresi a bürokratikus viszony okát, nem pedig az egész hatalmi struktúráról s ennek az egész társadalomhoz való viszonyáról szóló marxista felfogásból indul ki.*

Marx szerint ugyanis: „Az állam és a

Digitized by Google

társadalom berendezkedése a politikai álláspontról tekintve nem két különböző dolog. Az állam a társadalom berendezkedése. Amennyiben az állam elismer szociális visszásságokat, annyiban vagy a természeti törvényekben keresi őket, amelyeknek emberi hatalom nem parancsolhat, vagy a magánéletben, amely tőle független, *vagy az adminisztráció célszerűtlenségében*, amely tőle függ... Végül valamennyi állam ez adminisztráció véletlen vagy szándékos fogyatékosságaiban keresi fogyatkozásainak okát, és ezért adminisztrációs rendszabályokban keresi ezek orvoslását. Miért? Éppen ezért, mert az adminisztráció az állam szervező tevékenysége... *Az ellentmondást, amely egyrészt az adminisztráció rendeltetése és jóakarata, másrészt eszközei és képességei között fennáll, az állam nem szüntetheti meg anélkül, hogy önmagát meg ne szüntetné, mert ezen az ellentmondáson nyugszik.*" (Marx: Kritikai széljegyzetek „Egy porosz" cikkéhez.) Nem szakigazgatás elkülönültségében, hanem *az egész közhatalom elkülönültségében* kell tehát a bürokratikus viszony lényegét keresnünk. Különösen vigyázni kell arra, hogy a tudományos gondolkodás — a laikus, köznapi gondolkodás hatása alá kerülve — *ne szűkítse le az állam közhatalmi tevékenységét az államigazgatási, végrehajtási tevékenységre.* S az „elidegenedés—humanizáció" fogalompár, amelyet a szerzők oly döntőnek tartanak szociológiai vizsgálódásaik filozófiai orientációja szempontjából, csak mágikus formula, „laza képzet" marad, ha nem alkalmaznak olyan terminológiát, amely differenciáltan tükrözi „magának a dolognak" a szerkezetét, vagyis azokat a speciális történelmi és politikai körülmények által meghatározott intézményeket és cselekvési módokat, amelyeknek révén a szocialista társadalomban végbemegy a termelési feltételekből adódó szükségletek felismerése, tudatosulása és szervezett befolyásolása.

Bármennyire találók is tehát Márkus Máriának és Hegedüs Andrásnak azok a megjegyzései, amelyek arra utalnak, hogy a „törtmatos" szociológia szerint a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák szubjektív eredetűek és a kérdés „legfeljebb szociálpszichológiai kezelést" érdemel (s ennek az álláspontnak a meghaladását jelenti a bürokratikus viszonyt társadalmi szükségszerűségnek tekintő szemlélet) —, ha a szakigazgatás, a szakapparátus helyzetét *csak a technikai munkamegosztás szempontjából* tekintjük speciálisnak, akkor figyelmen kívül hagyjuk *az állam politikai lényegét*, az elidegenedés viszonyait is több vonatkozásban tükröző közhatalmat. E gondolkodás révén jut el Hegedüs András a bürokratikus viszonyról szóló egyéb írásaiban arra az álláspontra, hogy ez a viszony olyan „hatalom", amely élesen elválasztandó a „társadalmi uralomtól". E megkülönböztetés fontosságát hangsúlyozva azonban figyelmen kívül hagyja a szakapparátus politikai jellegét. Úgy tűnik, mintha szerinte a szakapparátus csupán a technikai munkamegosztás egy speciális ága volna. Úgy látszik tehát, mintha a szakapparátus tevékenysége nyomán kialakult viszonyok *nem osztályhatalmi eredetű politikai viszonyok volnának*, mintha az apparátus és az állampolgár viszonya *lényegét tekintve „szakértelmen alapuló uralom"* (M. Weber) volna. S bármilyen határozottan tiltakozik is Hegedüs András az ellen, hogy e tekintetben Weber koncepciójához közelállónak tekintsük bürokrácia-felfogását (Társadalmi Szemle. 1968. 10. szám), *a szakigazgatás politikai tartalmának a közhatalmi, osztályuralmi viszonyokkal való összeforrottságának* jellemzése voltaképpen hiányzik fejtegetéseiből, s így ugyan az a hiba jellemzi a két koncepciót (jóllehet pl. a „hatalom" és „uralom" szavakat Hegedüs András más értelemben használja, mint Weber a „Macht" és „Herrschaft" szavakat).

Pedig politikai hatalom s az államigazgatás egymáshoz való viszonyáról szóló marxista államelméleti irodalomban is találkozunk olyan meghatározással, amely e két fogalom összefüggésére helyezi a hangsúlyt: „A hatalom fogalmának nem csekély mértékben szintetizáló jellege van és megvilágítja az állami élet valamennyi egyéb jelenségének tartalmát. A hatalom inkább magát a kormányzás lényegét, annak társadalmi természetét fejezi ki. A hatalom uralma — úgy gondoljuk — legvilágosabban az államigazgatásban jelenik meg, amelyet ebből a szempontból az államhatalom ismert külső megjelenésének, realizálódásának lehet tekinteni." (Tyihomirov: Hatalommegosztás vagy

Digitized by Google

munkamegosztás. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1967. 1. szám.)

Az ifjú Marxnak a bürokratikus viszonyra, mint „államformalizmusra" vonatkozó megjegyzése tehát nem redukálható olyan elméletté, hogy *a bürokraták elkülönült érdekében* keressük a bürokratikus viszony alapvető okát, hanem *a „polgári társadalom" (azaz a privát szféra) és az állam, mint több szempontból „imaginárius közösség" közötti ellentmondásban* kell e viszony lényegét látnunk.

Hogy milyen kevés köze van a marxi gondolatokhoz az uralom és hatalom ama szétválasztásának, amelyre támaszkodva a szerzők „a bürokratikus viszony marxi értelemben felfogott" fogalmára hivatkoznak, azt eddig a társadalom politikai berendezkedése és az adminisztráció közötti kapcsolatra vonatkozó marxi gondolatokkal próbáltam érzékeltetni. Felvetődhet azonban az a kérdés, hogy mennyiben vonatkoztathatjuk e megállapítást a szocialista politikai viszonyokra. Kétségtelen ugyanis, hogy az idézett tanulmány több helyütt kifejezetten a burzsoá államról és társadalomról beszél. Mikor azonban Marx a politikai gondolkodásról és ennek korlátairól tesz megállapításokat, kijelenti, hogy ezek *„a köz- és magánélet közti ellentmondáson, az általános érdekek és a különérdekek közti ellentmondáson"* alapulnak (MEM 1. köt. 401. old.), vagyis olyan ellentmondáson, amelynek megszüntetése a szocialista politikai törekvések legfőbb célja. Marx utal arra, hogy ezt az ellentmondást „az állam nem szüntetheti meg anélkül, hogy önmagát meg ne szüntetné"; ezzel segítséget nyújt nekünk a szocialista állam lényegének, az önmaga megszüntetésének folyamatát irányító, szervező proletár osztályhatalomnak a jellemzéséhez. A szocialista politikai cselekvés és politikai gondolkodás specialitását e helyzet folytán az a *kettősség* adja meg, hogy az említett ellentmondás megszüntetése során egyrészt *alá van vetve a politikai gondolkodás kereteinek* (tehát az adott politikai eszközök hatóköre által megszabott korlátok között gondolja el a maga lehetőségeit), másrészt önmagának szüntelen meghaladása révén *a politikum megszüntetése, a köz- és magánélet szférája közötti adott határok megszüntetése felé vezető utakat keresi.* Nézetem szerint a lenini „fél-állam" kifejezés is erre a kettősségre utal.

Összefüggésben van szerintem e kettősséggel az a tény is, amit Tőkei Ferenc nemrég így fogalmazott meg, a kommunizmusba való átmenet korszakában még elvileg lehetséges fetisizmussal kapcsolatban: „...az első igazi, kommunista Gemeinwesen megvalósulásáig elvileg vallásos fetisizmus jelentkezik nemcsak az örökölt vallásokban, hanem a pénzkultusz egész sereg továbbélő formájában is..." (Antikvitás és feudalizmus. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 263. old.) Az intézmények és az egyén viszonya tehát mindaddig konfliktus-lehetőségeket tartalmaz, „amíg az egzisztáló közösségek nem minden emberi egyén inherens lényegét intézményesítik" (uo.). E konfliktusban *az intézmény tagjaiból álló speciális célcsoport külön érdekeltsége csak az egyik mozzanat, a lényegi ellentmondás az egyén inherens lényege és az intézményesített közösség közötti viszonyban keresendő.*

A szocialista politikai hatalom jellegével kapcsolatos strukturális okokat illetően egyébként érdemes felhívnunk a figyelmet a *nemzetközi osztályharc* olyan követelményeire is, amelyek sokkal inkább kihatnak a szocialista állam politikai természetére, semmint hogy a rétegérdekek modelljének evolúciós változásait tekinthetnénk döntő magyarázati elvnek. A nemzetközi „strukturális okok" is erősen hathatnak ugyanis abban az irányban, hogy növeljék „a politikai aktus belső organizációs szükségleteit" (Gramsci). Nyilvánvaló, hogy e vonatkozásban a szerzők által megjelölt strukturális okok semmiféle magyarázatot nem adnak, s így aligha segíthetnek bennünket annak magyarázásában: miért osztályállam a szocialista állam, miért használ osztályeszközöket a szocialista közhatalom?

Amíg államról és politikai társadalomról lehet beszélni, addig *a szakigazgatás osztályuralmi eszköz, s a politikai rendszer részeként vizsgálandó.* Ennek szem előtt tartása nélkül nem jellemezhetjük a demokratizálás tartalmát, a bürokratikus viszonyok felszámolásának folyamatát, s a polgári társadalom Marx által jellemzett „széttépettségéből" eredő (s még meglevő) fetisizmusok megszüntetésének folyamatát sem.

Digitized by Google

A polgári szociológiának szinte áttekinthetetlenül bőséges irodalma van a különböző szervezetek viszonylagos zártságával, a korporációs szellem sajátosságaival, a „szervezeti imperatívusszal" stb. kapcsolatos fogalommeghatározásokat és empirikus vizsgálatokat illetően.

Ha megmaradunk az ilyen szintű vizsgálódások körében, s a szakapparátusnak mint speciális célcsoportnak a különérdekét tekintjük a diszfunkcionális hivatali működés egyetlen lehetséges okának, akkor e kísérletekhez képest aligha produkálhatunk novumot. Ezzel ugyanis olyan „politikai szociológiához" jutunk, amelyből épp a *politika lényegének* a figyelembevétele hiányzik.

Ugyanilyen következetlenség egyébként az is, ha *a munkamegosztást és a tulajdonviszonyokat egymástól teljesen elválasztva vizsgáljuk.* A szocialista tulajdonviszonyok fejlődése, illetve differenciáltsága voltaképpen az említett „széttépettség" megszüntetettségének fokára, a munka társadalmasodottságának mértékére utal, vagyis a szélesebb értelemben vett (nem pusztán technikai) munkamegosztás viszonyait tükrözi vissza. Ezért a tulajdonviszonyoknak a társadalmi struktúra szempontjából vizsgálandó problémái igen nagy figyelmet érdemelnek. A társadalmi struktúra szempontjából valóban csekély már a jelentősége a magántulajdonnak, de a szocialista tulajdonviszonyok még jelenleg is azt jelentik, hogy *a termelési feltételek megoszlását, a termelés dologi és személyi feltételeinek egyesülését megszabó szervezeti viszonyok heterogén természetűek,* s e heterogenitás nem pusztán jogi formaság. Ezért indokolatlanul felületes dolog az, hogy Márkus Mária és Hegedüs András — a „törtmatos szemlélet" pejoratív címkéjével ellátva — voltaképpen nem is méltatják részletes érdemi vitára az olyan elméleti kísérleteket, amelyek a tulajdonviszonyok e heterogenitásának a társadalmi struktúra szempontjából érvényesülő jelentőségével foglalkozva az övéktől elütő álláspontot fejtenek ki. (Jól megfigyelhető ez az idézett cikknek abban a részében, amely a Blaskovits János tanulmányában kifejtett gondolatmenetet „taglalja"). Egyébként a szerzők a társadalmi struktúra kérdéseit illetően sem jelzik, hogy nem csupán az osztályok és a rétegeződés problémáiról folynak viták, hanem a társadalmi struktúra fogalmáról is olyan eltérő meghatározások és a terminológiai kereteken jóval túlmenő, felfogásbeli eltérések is különböző álláspontok alakultak ki (különösen a szovjet és a lengyel szociológusok körében), amelyeket aligha lehetne besorolni a cikk által jellemzett „irányzatok" valamelyikébe.

Szakigazgatás és társadalmi ellenőrzés

A szerzőknek a szakigazgatás és társadalmi ellenőrzés viszonyáról szóló elképzeléseiben is jól megfigyelhető a szocialista társadalom intézményeire vonatkozó helytelen szemlélet.

A specializált, standardizált, hierarchizált apparátus elkülönül a társadalomtól, érdekei is nagyrészt függetlenülnek; ezzel szoros összefüggésben kialakul benne a szakértelem monopolizálására irányuló törekvés, a titkolódzás tendenciája, az ellenőrzés lehetetlenné tételét és a szakértelemből eredő helyzeti előny védelmét elősegítő reagálások rendszere — ebben foglalhatjuk össze Max Webernek a bürokratikus uralomra vonatkozó ama nézeteit, amelyet Hegedüs András több tanulmányában is megtalálunk, s amelyek a Kortársban közölt tanulmányban is kifejeződnek (bár itt csak néhány utalásban).

Weber azt is kifejti, hogy a demokratikus ellenőrzési törekvések mindig zátonyra futnak, mert a szükségképpen laicista és dilettáns ellenőrzés tehetetlen az apparátus szakismeretével szemben. Ha pedig az ellenőrzés is megfelelően meg van szervezve, akkor ez is elkülönült testületté válik, vagyis szakapparátussá, annak minden jellemzőjével. Webernek ez a gondolata is elegendő egyébként, hogy éreztesse: a társadalmi ellenőrzés társadalmisága és intézményesítettsége — sok szempontból ellentmondásos, problematikus mozzanatok.

Társadalmi ellenőrzésen nem csak az állami szakapparátus melletti, ehhez képest külső ellenőrző szerveket, társadalmi választmányokat érthetjük, hanem a társadalmi érdek védelmére *megszervezett összes intézményeket, a társadalmilag megszervezett intézményrendszert,* s az informális kapcsolatok területén jelentkező reagálások egy részét is. Ebben az értelemben pl. a bankellenőr-

Digitized by Google

zés, vagy a törvényességi felügyelet, vagy a szakigazgatási vonalon folyó felügyeleti tevékenységek is a *társadalmi ellenőrzés kifejeződései*. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy mennyiben ellenőrizheti a szakapparátus egyik része a másikat, mennyiben munkamegosztás és mennyiben hatalommegosztás az ellenőrzési jogoknak a különböző szervek közti megosztása. Lapos közhely, ha egy társadalomtudományi tárgyú írás a társadalmi ellenőrzésnek, a hatalomban való társadalmi részvétel formáinak a fejlesztését sürgeti anélkül, hogy egyben olyan programot is tartalmazna, amely e kérdések tudományos pontosságú megválaszolásán vagy legalábbis felvetésén alapul.

A politikai szervezetre vonatkozó fogalomrendszer kidolgozásában ma különösen fontos feladat megvizsgálni a szocialista gazdasági szervek és államigazgatási szervek viszonyának, különbségeinek, s egyáltalán: megkülönböztetésük lehetőségeinek és értelmének elvi és gyakorlati szempontjait. Márkus Mária és Hegedüs András elvtársak jó néhány érdekes tanulmánya elsősorban a szocialista termelőszervezetek, az üzemszociológia kérdéseivel foglalkozik. A politikai szervezet és ezen belül az államigazgatás viszonyait illetően azonban — tudomásom szerint — kevesebb kutatást folytattak. Talán ezért kerülik el figyelmüket az említett problémák s a szakapparátus tevékenysége nyomán kialakult viszonyok *politikai* jellege is.

Igen sok problémába ütközik ugyanis az, aki nemcsak a weberi problémafelvetések keretében gondolja végig az egész kérdéskomplexumot, hanem az állam és az igazgatás politikai, osztályhatalmi vonatkozásainak már idézett marxi ismérveit is figyelembe veszi. Minthogy az elidegenedés az állam és társadalom, állam és egyén, egyén és egyén stb. legkülönbözőbb viszonyaiban komplexen érvényesülő folyamat, ennek a társadalmi ellenőrzés intézményei is (tehát államhatalmi, képviseleti, párt- és szakszervezeti stb. szervek is) részesei, alanyai és tárgyai, s nem egy vonatkozásban újratermelői lehetnek. Ugyanakkor a szakigazgatás sok vonatkozásban *igen közvetlen kapcsolatban van a legdinamikusabb társadalommozgató erőkkel, a termelőerőkkel*. A termelő szervezeteken belüli szakigazgatás nemcsak az elkülönültség viszonyait mutatja, hanem részben alapja annak is, hogy a társadalom szervezete valóban a termelők önkormányzatává váljék. A szakigazgatás egyes elemei tehát a társadalmi önigazgatás, a demokrácia fejlesztésének igen fontos bázisai lehetnek. A szakértelem — még ha szervezési szakértelem is — *nem ab ovo alapja az elkülönült érdeknek, a személyek fölötti hatalomnak*, hanem csak speciális társadalmi körülmények között. Mint ahogy szakértelem nélküli társadalmi szervek is lehetnek makacs fészkei a bürokratizmusnak.

Az állam és az elidegenedés viszonyait vizsgálva — mint ismeretes — azt kell a szocialista állam legfontosabb sajátosságának tekintenünk, hogy minden eddigi államtípussal szemben *nem* az elidegenedés viszonyainak szervezett *védelmét és állandósítását, hanem ezek fokozatos leküzdését és megszüntetését szolgálja*. E feladat megvalósítása természetesen az egész politikai rendszer, az egész szocialista hatalom s az ennek vezető erejét képviselő párt révén történik. Az államnak a politikai rendszerben betöltött szerepe, az elidegenedés felszámolását, a munka egyre magasabb fokú társadalmasodottságát elősegítő politika lényege korántsem abban a fő feladatban konklúdál, hogy az állam pártatlanul ütköztesse a rétegérdekeket s kidolgozza az érdekütközések egyre tökéletesebb modelljeit. Az a szemlélet, amely az ilyen optimalizálás technikájának kidolgozását tekinti az elmélet fő feladatának, lapos evolucionizmussal helyettesíti a politikai fejlődésmenetet. *A szakértelem társadalmasodása, az igazgatási viszonyok depolitizálódása (tehát a dolgok igazgatásává válása) a társadalmi, államhatalmi szervek szakvitákat folytató munkatestületekké válása sokkal bonyolultabb folyamat annál, hogysem a szakapparátus és társadalmi ellenőrzés viszonyának Hegedüs-féle modelljével, illetve a szakigazgatási hatalom s a társadalmi uralom dualizmusával lehetne jellemezni.* E modell ugyanis több vonatkozásban annak a szemléletnek a hatását mutatja, amely szerint a demokrácia, a demokratizmus nem az állam életmódja, hanem az állam nevű kórság elleni panacea magna.

A szakapparátusnak a technikai mun-

Digitized by Google

kamegosztásban elfoglalt helye persze szintén igen fontos elméleti kérdéseket vet fel. A „személyek igazgatása" olyan tevékenység, amely igen sokban különbözik az egyéb munkatevékenységektől, elsősorban a közvetlen termelő tevékenységtől. E sajátszerűség leírásában bizonyosan sok segítséget nyújthatnak a bürokrácia formai oldalát minuciózusan leíró polgári szociológusok (M. Weber, R. K. Merton, Thorstein Veblen stb.), vagy akár az e kérdést esszé vagy pamflet formájában feldolgozó szerzők is (lásd Breza Bronzkapuját vagy Parkinson törvényeit).

Lukács György „A társadalmi lét ontológiája" című kéziratos művének már publikált egyes részleteiben (lásd Neues Forum 160. és 161. szám) is találunk olyan gondolatokat, amelyek érintik az igazgatási tevékenység sajátosságait. Egyébként e gondolatok segítségével is érzékeltethetjük, hogy a bürokratikus viszony jóval összetettebb és mélyebb okokra vezethető vissza, mint amilyen a szakapparátus különérdeke. Lukács György ugyanis rámutat arra, hogy mikor szervezetek, intézmények teremtődnek meg az emberek közötti gazdasági és szociális érintkezés meghatározott szabályozására, e szférák „kialakulása egyben teologikus tételezések (Setzungen) eredménye, amelyek ugyan a társadalom (a mindenkori döntő rétegek) elemi életfeltételei által meghatározottak, de éppen ezért ezekkel az életfeltételekkel heterogén viszonyban kell állniuk... *A jogi tételezés ellentétben a gazdasággal nem szándékozik újat létrehozni materiálisan, hanem az egész világot mint meglevőt tételezi, és megkísérel kötelező rendszabályokat felállítani, amelyeket a világ immanens spontaneitásából nem fejleszthet ki*... Az emberek közötti társadalmi érintkezés jogi rendjéhez tehát specifikus, az előírások stb. jogilag homogenizált gondolatrendszere szükséges, amelynek elvi felépítése a gazdasági valósággal szembeni jogi képzetvilág Marx által megállapított inkongruenciáján nyugszik... Ily módon elméleti szakadás következik be a teleologikus tételezésekben, amit gyakran a jog keletkezése és a jog rendszere közötti dualitásként fogalmaznak meg..." E megállapításból kiindulva is érvelhetünk amellett, hogy a bürokratikus hibák lehetőségét nem csupán az apparátus elkülönültsége alapozza meg, hanem *tevékenységének speciális természete*, tartalma. Nem csupán és nem elsősorban az érdekek, hanem mindenekelőtt *a tevékenységi szférák elkülönültségéből*, inkongruenciájából kell tehát kiindulnunk. (A tevékenységi szférák elkülönültségének egyik legfontosabb következménye — s további következmények oka — természetesen az érdekek elkülönültsége.)

A bürokrácia, a demokrácia, a politikai hatalom kérdéseivel foglalkozó marxista irodalom nemcsak arról győz meg bennünket, hogy Márkus Mária és Hegedüs András nem vesz tudomást az e kérdésekben folyó viták sokrétűségéről és már a fogalmak meghatározásában is sokfelé ágazó bonyolultságáról, hanem arról is, hogy *sürgetően szükség van olyan áttekintésre, amely valóban számot ad az e kérdésekkel kapcsolatos kutatások irányairól*. Szembetűnő például, hogy az állam- és jogelméleti vizsgálódások alig-alig találkoznak a politikai szociológia megközelítési kísérleteivel, s az előbbiek, illetve az utóbbiak is egyaránt kevés kapcsolatban vannak a demokrácia és a hatalom kérdéseihez az etika és személyiségelmélet felől közeledő vizsgálódásokkal.

Az a kép, amelyet Márkus Mária és Hegedüs András a marxista szociológiai elmélet terepéről ad, egyáltalán nem alkalmas e megközelítési módok heterogenitásának tükrözésére. Tanulmányuk ugyanis arról tanúskodik, hogy egyes igen fontos, a klasszikus marxista elmélet s a mai filozófiai, szociológiai és államelméleti irodalom által egyaránt felvetett szempontokat figyelmen kívül hagynak, s a marxista szociológia fejlődési tendenciáinak ismertetése helyett néhány, egyelőre megalapozatlan gondolat, zsenge eszmecsíra népszerűsítésének szentelték munkájukat. A különböző tendenciák igen hiányos jellemzésével, néhol torzításával és önkényes polarizálásával a szerzők egyáltalán nem azt a törekvést szolgálják, amelynek célját Hegedüs elvtárs nemrég (Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám) úgy foglalta össze, hogy „az egyazon elkötelezettség alapján kialakuló, de mégis eltérő álláspontok időlegesen se hozzák létre az ugyanazon célokért harcolók egészségtelen polarizációját".

Görgényi Ferenc

Digitized by Google

Társadalmi struktúra és vallási szabályozás

Megjegyzések J. Levada könyvéhez

A marxizmus úgyszólván *in statu nascendi* maga elé tűzte a vallás kritikai elemzésének feladatát, de e milliókat érintő fontos kérdés *szisztematikus*, tudományos kimunkálásáért az utóbbi időkig viszonylag kevés történt. Ha születtek is jelentős művek a vallások történeti fejlődésének egyes szakaszairól, ha a propagandában gyakran ki is fejtették a tudományos világkép, a marxista világnézet és a vallások világképe, világnézete közti ellentétet, a vallások lényegének, természetének *beható* analízisével irodalmunk — sokféle, ebben a keretben nem elemezhető ok miatt — alapjában véve adós maradt. Azt a rendkívül gazdag elvi és metodikai inspirációt, amely Marx, Engels és Lenin, sőt: Plehanov és Gramsci műveiből árad (a polgári vallásfilozófia, vallásszociológia, vallásetnológia eredményeinek hasznosításáról nem is szólva) a marxista filozófia *az általános valláselmélet* kidolgozásában még kevéssé értékesítette.

Elméleti tekintetben természetesen nem állítja a marxistát különösen nehéz feladat elé a vallás kritikája: élenjáró teljesítményeiben a filozófiai gondolkodás történelmileg igen régen, úgyszólván már genezisében meghaladta azt az archaikus és naiv, érzelem szülte, félig érzéki, antrópomorf tudati struktúrát, amelynek a vallások formát adtak. De az igazi kérdés éppen az: miként lehetséges, hogy az emberi létnek ez a tudományos absztrakciót megelőző, kezdetleges elsajátítási formája eleven hatóerő maradhatott annak ellenére, hogy ideológiájának ellentmondásaira, fantasztikus voltára már régen és sokan rámutattak.

Erre a kérdésre persze csak akkor adhatunk feleletet, ha nem valamiféle sajátos lényeg érvényesülését keressük a vallásokban, hanem abból a célból folytatjuk ezt a vizsgálatot, hogy jobban megértsük *azokat a társadalmi struktúrákat*, amelyeknek a vallás szükségszerű eleme, ha tehát nem elégszünk meg azzal, hogy a vallási ködképződményeket visszavezessük valamilyen világi alapra, hanem ha — Marx követelményének megfelelően — azokat a világi-társadalmi ellentmondásokat igyekszünk megérteni és kiküszöbölni, amelyeknek létéből a vallás táplálkozik. Ekkor azonban a vallás „természetében" nem az egyén önkifejezését vagy sajátos szükségleteinek téves, torz kielégítését fogjuk keresni és megtalálni, amelyet valahogyan kívülről oktrojáltak rá az emberi viszonyokra, hanem szükségképpen olyan társadalmi produktumként kell azt vizsgálnunk, amely az emberi viszonyoknak *bizonyos, történelmileg adott körülmények közt szükségszerűen fellépő visszatükrözése, sőt kiegészítése.*

Jurij *Levada*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kitűnő kutatója ebből az egyedül marxistának mondható metodikai elvből indul ki. Nem állítjuk, hogy könyve, *„A vallás társadalmi természete"*, „végérvényes" megoldását nyújtja *mindazoknak* a kérdéseknek, amelyeknek felvetésére vállalkozott. Mégis fel kell hívnunk a figyelmet erre a fontos műre: a valláselméletben talán az első olyan *átfogó* munka ez, amely Marx eredeti vallásfelfogásának reprodukcióját a tudomány új, de már nélkülözhetetlenné vált eredményeinek (a szemiotikának, információelméletnek, szociológiának, etnopszichológiának stb.) a felhasználásával kapcsolja össze, és amely elméletileg konzekvensen küzd azért, hogy meghaladja a valláselmélet és vallászkritika premarxista, *polgári* formáit.

Digitized by Google

A marxi vallásfelfogás sajátossága

Ennek az elhatárolásnak a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Nemcsak azért, mert *a felvilágosodás vallás-kritikájának* e formái — képviselőik szubjektív szándéka és érvelésük ragyogó szellemessége ellenére is — magukban hordják a panteisztikus-deisztikus vallásosságba való visszaesés lehetőségét, hanem azért is, mert hazai viszonyaink között, ahol a munkásosztályra hárultak mind a szocialista, mind a polgári demokratikus forradalom megvalósításának feladatai, csaknem elkerülhetetlen volt, hogy a polgári valláskritika racionalista-szcientista korlátozottsága magára a marxista vallásfelfogásra is hatást gyakoroljon.

Levada helyesen mutat rá e racionalizmus elégtelenségére: *a vallás nem származhat az individuum műveletlenségéből, elmaradottságából vagy éppenséggel értelmetlenségéből* (ezen az alapon például lehetetlen megmagyarázni, miért maradnak vallásosak művelt emberek, olykor kiváló tudósok is), s éppúgy nem várható eltűnése sem pusztán a tudomány fejlődésétől. A tudomány egyes konkrét teljesítményei *önmagukban* nem cáfolják a vallást, a „tiszta" természettudományos eredmények legfeljebb agnosztikus világnézeti konzekvenciákkal járnak, sőt: az új tények valamilyen módon be is szoríthatók a régi vallási séma kereteibe. Emellett nyilvánvaló, hogy lehetetlen gyakorlatilag *„minden"*, a vallás mellett felhozott pszeudo-intellektuális érvet megcáfolni, továbbá hogy ez az intellektuális kritika még egyformán lehetségessé teszi isten *„érthetetlenségének"* felmagasztalását, vagy fordítva: az emberi *megismerés* istenítését. Erről a racionalisztikus ateizmusról nyugodtan elmondhatjuk, hogy szükségképpen marad arisztokratikus, még ha nem is vettük tekintetbe a tudományok fejlődésének azt az objektív tendenciáját, amely a véges, zárt, antrópomorf rendszerek helyébe végtelenül bonyolult, nyitott szisztémákat tol az előtérbe, amelyek önmagukban nem teszik lehetetlenné, hogy isten létét a mindenség valamely „még meg nem ismert" (a vallásban megismerhetetlennek nyilvánított) szférájában megalapozzák.

A német klasszikus filozófia annyiban túlhaladta e racionalista konstrukciót, hogy elválasztotta egymástól a hitet és az észt, és feltette (ha nem is válaszolta meg) a kérdést: milyen körülmények közt válhat a hit, az ész e szabályozó elve, konstitutívvá *(Kant)*; illetve annyiban haladta meg, hogy a vallást nem az értelmes egyén sajátosságaiból magyarázta, hanem az abszolút eszme önmozgása és önmegismerése történetileg fejlődő, szükségszerű fokának tekintette *(Hegel)*. Ez a megközelítési mód is *a tudat* állapotváltozásaiból értelmezte a vallások létét és fejlődését, mégis célul tűzte ki *a vallás „emberi" jelentőségének* megvilágítását, és ezzel előkészítette *Feuerbach* fellépését, aki az istenhit forrását az ember nembeli lényegének az egyéni létezéstől való elidegenülésében, s ennek folytán a valóság antrópomorfizálódásában látta. Feuerbach az egyén nevében elveti istent (a hegeli abszolút eszmét), de ez az egyén nem valóságos, cselekvő szociális lény, hanem vértelen filozófiai absztrakció, s az elidegenedés *okait* is csupán a felvilágosodás szokásos érveivel, a fantázia és a tudatlanság hangsúlyozásával magyarázza. A Marx előtti valláskritika képtelen volt megszabadulni e bírálat idealisztikus korlátozottságától, minthogy az elvont „értelmes" (vagy „erkölcsös") egyénből indult ki, nem pedig a szociális rendszerből, amelyben a vallás objektíve meghatározott szerepet játszik.

Marx gyökeres fordulatot teremtett azzal, hogy *„a vallást múlékony, konkrét történeti formák attributumának tekintette"*, s kritikáját is mindenekelőtt annak a világnak a gyakorlati kritikájától várta, amelynek a vallás nemcsak visszatükrözése, hanem szellemi kiegészítése is. A felvilágosodás polgári értelmisége, amely mindenekelőtt a már kialakult polgári termelési módnak megfelelő felépítmény, politikai és ideológiai struktúra kialakítására törekedett, megelégedhetett a vallás immanens-intellektuális bírálatával, a papi csalás és megtévesztés leleplezésével, más szóval a vallás *felhasználásának* kritikájával. A proletariátusnak azonban, amely a társadalom gazdasági alapjainak radikális átformálását, mindenfajta elidegenedés leküzdését tűzte ki feladatául, óhatatlanul fel kellett tárnia a *vallás létfeltételeit* is. Itt válik érthetővé a vallás társadalmi bázisának és osztályfunkciójá-

Digitized by Google

Társadalmi struktúra és vallási szabályozás

Megjegyzések J. Levada könyvéhez

A marxizmus úgyszólván *in statu nascendi* maga elé tűzte a vallás kritikai elemzésének feladatát, de e milliókat érintő fontos kérdés *szisztematikus*, tudományos kimunkálásáért az utóbbi időkig viszonylag kevés történt. Ha születtek is jelentős művek a vallások történeti fejlődésének egyes szakaszairól, ha a propagandában gyakran ki is fejtették a tudományos világkép, a marxista világnézet és a vallások világképe, világnézete közti ellentétet, a vallások lényegének, természetének *beható* analízisével irodalmunk — sokféle, ebben a keretben nem elemezhető ok miatt — alapjában véve adós maradt. Azt a rendkívül gazdag elvi és metodikai inspirációt, amely Marx, Engels és Lenin, sőt: Plehanov és Gramsci műveiből árad (a polgári vallásfilozófia, vallásszociológia, vallásetnológia eredményeinek hasznosításáról nem is szólva) a marxista filozófia *az általános valláselmélet* kidolgozásában még kevéssé értékesítette.

Elméleti tekintetben természetesen nem állítja a marxistát különösen nehéz feladat elé a vallás kritikája: élenjáró teljesítményeiben a filozófiai gondolkodás történelmileg igen régen, úgyszólván már genezisében meghaladta azt az archaikus és naiv, érzelem szülte, félig érzéki, antrópomorf tudati struktúrát, amelynek a vallások formát adtak. De az igazi kérdés éppen az: miként lehetséges, hogy az emberi létnek ez a tudományos absztrakciót megelőző, kezdetleges elsajátítási formája eleven hatóerő maradhatott annak ellenére, hogy ideológiájának ellentmondásaira, fantasztikus voltára már régen és sokan rámutattak.

Erre a kérdésre persze csak akkor adhatunk feleletet, ha nem valamiféle sajátos lényeg érvényesülését keressük a vallásokban, hanem abból a célból folytatjuk ezt a vizsgálatot, hogy jobban megértsük *azokat a társadalmi struktúrákat*, amelyeknek a vallás szükségszerű eleme, ha tehát nem elégszünk meg azzal, hogy a vallási ködképződményeket visszavezessük valamilyen világi alapra, hanem ha — Marx követelményének megfelelően — azokat a világi-társadalmi ellentmondásokat igyekszünk megérteni és kiküszöbölni, amelyeknek létéből a vallás táplálkozik. Ekkor azonban a vallás „természetében" nem az egyén önkifejezését vagy sajátos szükségleteinek téves, torz kielégítését fogjuk keresni és megtalálni, amelyet valahogyan kívülről oktrojáltak rá az emberi viszonyokra, hanem szükségképpen olyan társadalmi produktumként kell azt vizsgálnunk, amely az emberi viszonyoknak *bizonyos, történelmileg adott körülmények közt szükségszerűen fellépő visszatükrözése, sőt kiegészítése.*

Jurij *Levada*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kitűnő kutatója ebből az egyedül marxistának mondható metodikai elvből indul ki. Nem állítjuk, hogy könyve, *„A vallás társadalmi természete"*, „végérvényes" megoldását nyújtja *mindazoknak* a kérdéseknek, amelyeknek felvetésére vállalkozott. Mégis fel kell hívnunk a figyelmet erre a fontos műre: a valláselméletben talán az első olyan *átfogó* munka ez, amely Marx eredeti vallásfelfogásának reprodukcióját a tudomány új, de már nélkülözhetetlenné vált eredményeinek (a szemiotikának, információelméletnek, szociológiának, etnopszichológiának stb.) a felhasználásával kapcsolja össze, és amely elméletileg konzekvensen küzd azért, hogy meghaladja a valláselmélet és vallászkritika premarxista, *polgári* formáit.

Digitized by Google

A marxi vallásfelfogás sajátossága

Ennek az elhatárolásnak a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Nemcsak azért, mert *a felvilágosodás vallás-kritikájának* e formái — képviselőik szubjektív szándéka és érvelésük ragyogó szellemessége ellenére is — magukban hordják a panteisztikus-deisztikus vallásosságba való visszaesés lehetőségét, hanem azért is, mert hazai viszonyaink között, ahol a munkásosztályra hárultak mind a szocialista, mind a polgári demokratikus forradalom megvalósításának feladatai, csaknem elkerülhetetlen volt, hogy a polgári valláskritika racionalista-szcientista korlátozottsága magára a marxista vallásfelfogásra is hatást gyakoroljon.

Levada helyesen mutat rá e racionalizmus elégtelenségére: *a vallás nem származhat az individuum műveletlenségéből, elmaradottságából vagy éppenséggel értelmetlenségéből* (ezen az alapon például lehetetlen megmagyarázni, miért maradnak vallásosak művelt emberek, olykor kiváló tudósok is), s éppúgy nem várható eltűnése sem pusztán a tudomány fejlődésétől. A tudomány egyes konkrét teljesítményei *önmagukban* nem cáfolják a vallást, a „tiszta" természettudományos eredmények legfeljebb agnosztikus világnézeti konzekvenciákkal járnak, sőt: az új tények valamilyen módon be is szoríthatók a régi vallási séma kereteibe. Emellett nyilvánvaló, hogy lehetetlen gyakorlatilag *„minden"*, a vallás mellett felhozott pszeudo-intellektuális érvet megcáfolni, továbbá hogy ez az intellektuális kritika még egyformán lehetségessé teszi isten *„érthetetlenségének"* felmagasztalását, vagy fordítva: az emberi *megismerés* istenítését. Erről a racionalisztikus ateizmusról nyugodtan elmondhatjuk, hogy szükségképpen marad arisztokratikus, még ha nem is vettük tekintetbe a tudományok fejlődésének azt az objektív tendenciáját, amely a véges, zárt, antrópomorf rendszerek helyébe végtelenül bonyolult, nyitott szisztémákat tol az előtérbe, amelyek önmagukban nem teszik lehetetlenné, hogy isten létét a mindenség valamely „még meg nem ismert" (a vallásban megismerhetetlennek nyilvánított) szférájában megalapozzák.

A német klasszikus filozófia annyiban túlhaladta e racionalista konstrukciót, hogy elválasztotta egymástól a hitet és az észt, és feltette (ha nem is válaszolta meg) a kérdést: milyen körülmények közt válhat a hit, az ész e szabályozó elve, konstitutívvá *(Kant)*; illetve annyiban haladta meg, hogy a vallást nem az értelmes egyén sajátosságaiból magyarázta, hanem az abszolút eszme önmozgása és önmegismerése történetileg fejlődő, szükségszerű fokának tekintette *(Hegel)*. Ez a megközelítési mód is *a tudat* állapotváltozásaiból értelmezte a vallások létét és fejlődését, mégis célul tűzte ki *a vallás „emberi" jelentőségének* megvilágítását, és ezzel előkészítette *Feuerbach* fellépését, aki az istenhit forrását az ember nembeli lényegének az egyéni létezéstől való elidegenülésében, s ennek folytán a valóság antrópomorfizálódásában látta. Feuerbach az egyén nevében elveti istent (a hegeli abszolút eszmét), de ez az egyén nem valóságos, cselekvő szociális lény, hanem vértelen filozófiai absztrakció, s az elidegenedés *okait* is csupán a felvilágosodás szokásos érveivel, a fantázia és a tudatlanság hangsúlyozásával magyarázza. A Marx előtti valláskritika képtelen volt megszabadulni e bírálat idealisztikus korlátozottságától, minthogy az elvont „értelmes" (vagy „erkölcsös") egyénből indult ki, nem pedig a szociális rendszerből, amelyben a vallás objektíve meghatározott szerepet játszik.

Marx gyökeres fordulatot teremtett azzal, hogy *„a vallást múlékony, konkrét történeti formák attributumának tekintette"*, s kritikáját is mindenekelőtt annak a világnak a gyakorlati kritikájától várta, amelynek a vallás nemcsak visszatükrözése, hanem szellemi kiegészítése is. A felvilágosodás polgári értelmisége, amely mindenekelőtt a már kialakult polgári termelési módnak megfelelő felépítmény, politikai és ideológiai struktúra kialakítására törekedett, megelégedhetett a vallás immanens-intellektuális bírálatával, a papi csalás és megtévesztés leleplezésével, más szóval a vallás *felhasználásának* kritikájával. A proletariátusnak azonban, amely a társadalom gazdasági alapjainak radikális átformálását, mindenfajta elidegenedés leküzdését tűzte ki feladatául, óhatatlanul fel kellett tárnia a *vallás létfeltételeit* is. Itt válik érthetővé a vallás társadalmi bázisának és osztályfunkciójá-

Digitized by Google

nak oly gyakran vulgarizált összefüggése is: a különböző osztályok — saját érdekeiknek megfelelően — hasznosítják a vallást, de hogy ezt megtehessék, ahhoz mélyebben fekvő objektív okokból már ki kellett alakulnia, léteznie kell a vallásnak.

Nem mintha a marxizmus feleslegesnek tartaná, hogy a vallás „igazságtartalmát" szembesítse a tudományokéval, köztük a természettudományéval. Az igazi kérdés azonban az — hangsúlyozza Levada: — *milyen típusú kölcsönhatás jön létre a vallás és a tudomány között*, más szóval: *milyen típusú vezérlést igényel maga a társadalom*, milyen feltételek között vehetik és veszik át más ideológiai szabályozók azt a szerepet, amelyet hosszú időn keresztül a vallás töltött be a szociális életben.

Hiszen a vallási szövegek nem is elsősorban a természeti jelenségek leírására törekszenek, hanem főként *az ember helyét* próbálják meghatározni a világban. Ezért — úgymond — nem pontosan fogalmazunk, amikor egyfelől „természeti", másfelől „szociális-történeti" vallásokról beszélünk. *Minden* vallási rendszer szociális formákat közvetít: *a szent mint olyan — társadalmi produktum.* A vallási világképekben (például a menny-föld-pokol „háromemeletes" univerzumában) emberi viszonyok tükröződnek — írja Levada. (Személyes véleményünk szerint azonban az a körülmény, hogy a vallás szociális produktum, nem mond ellent annak, hogy a vallások fejlődésük bizonyos fokán egy, a látszaton alapuló antropocentrikus természeti *világképet* is magukba integráltak. *Leírják tehát a természet képzelt struktúráját is*, noha kétségtelenül e világkép *szociális interpretációja* az, ami a *vallási világ* integráns részévé teszi ezt a képet.)

Levada a továbbiakban nemcsak a polgári racionalizmustól, hanem azoktól az elterjedt Marx-interpretációktól is elhatárolja magát, amelyek szerint a létbizonytalanság, egyes osztályok kizsákmányolt volta, az előre nem láthatótól való félelem *önmagában vallásossá teszi* az embereket. Ezek a *negatív* tényezők megint csak *az adott társadalmi rendszer közvetítésével* hatnak, amelynek sajátosságai mellett egy osztály adott attitűdjét a szóban forgó osztálynak az illető társadalmi rendhez való viszonya is determinálja. A munkásosztály kiszolgáltatottsága a kapitalizmusban például objektíve nagyobb, mint bármely más osztályé. Ennek ellenére *a munkásosztály a legkevésbé vallásos osztály, mert életteVékenysége, szociális aktivitása nem igényel vallásos kiegészítést* (ellenkezőleg: ez csak fékezné tevékenységét), továbbá mert bizonyos értelemben *„kívül áll" a tőkés társadalmon* s így a kapitalizmus által támasztott (egyébként is korlátozott) *vallási* szabályozási szükségleteken.

A vallási szabályozás sajátosságai és feltételei

A vallást, pontosabban a társadalom vallásosságát tehát szociális produktumként kell vizsgálnunk, *olyan kultikus rendszerek sokaságaként, amelyek bizonyos körülmények közt szervezik a tömegek viselkedését, érzéseit, tudatát, s* ugyanígy kell tekintenünk a vallás kritikájára is, amely nem egyéb, mint „a társadalom fellépése *saját* vallásossága ellen". Levada kísérletet tesz annak a dichotómiának az áthidalására, amelynek alapján egyesek a társadalom szerkezetét szembeállítják ideológiájával — ha elfogadnók ezt, akkor végső soron autonóm, önálló, történelem feletti lényeggel bíró rendszernek tekinthetnők a vallást —, és megkísérli, hogy a szociális rendszer (a társadalmi totalitás) sajátosságaiból vezesse le szabályozói sajátosságait. Itt tehát a szabályozás, amelyet a *nyelvi kommunikáció* közvetít, nem külsőleges valami a társadalom életfolyamataihoz képest: a vallás a szervezett sokaság *szinkron*, közös tevékenységének és *diakrónikus*, nemzedékek sorát összekapcsoló történelmének szövetébe ágyazott szabályozó. Jelrendszerét, szemiotikai jellemzőit a konkrét totalitás határozza meg, alakítja ki, a kommunikáció mindenkori formája viszont az emberré válás óta a munkatevékenységben gyökerező társadalmi integráció szempontjából *alapvető* fontosságú tényező.

Az objektív kommunikációs kapcsolatok elsődlegesek az individuális tudattal szemben. Más szóval: a vallás *társadalmi objektivitással* bír, s az egyéni tudat elkülönülése ettől a totalitástól maga is társadalmi termék. (A társadalmi tudat

Digitized by Google

sem azonos az egyéni tudattartalmak halmazával — elemeinek *szociális* viszonylatban van jelentőségük, s ennek az *objektív szociális jelentőségnek az individuális tudatosítása nagyon különböző fokú* lehet. És megfordítva: az *egyéni* élmények világa *csak a társadalom által kialakított, adott jelentésrendszerben* minősül vallásinak, illetve szekularizáltnak.) A gondolkodás különböző típusai tehát nem mások, mint a különböző szemiotikus rendszerekben való információtárolás és információ-feldolgozás típusai.

Levada legfőbb törekvése láthatóan az, hogy *egységükben ragadja meg a társadalom struktúráját és annak funkcionálását.* Miközben szigorúan a társadalmi struktúra élettevékenységébe ágyazva vizsgálja a vallás funkcióját, ezt a *struktúrát* is úgy fogja fel, mint a *tevékenykedő ember cselekedeteinek objektivációját,* mint *a társadalmi gyakorlat* meghatározott rendszerét. A könyvben újra meg újra visszatér az a gondolat, hogy a vallás az emberi *tevékenység* történelmileg meghatározott kiegészítése, hogy születésében és fejlődésében gyakorlati szükségletek játszották a meghatározó szerepét. *„Itt a fő feladat feltárni a szociális tevékenységnek azokat a... jellemzőit, amelyek magyarázatot adnak arra a tényre, hogy a neki megfelelő jelkomplexumok, köztük a vallási rendszerek, a tevékenység különös szabályozó mechanizmusaiként működnek."* (75. old.)

A vallásos szabályozás alapja általában — Marx szavaival — *„az emberek korlátozott viszonya egymáshoz és a természethez".* Ez a korlátozottság Levada szerint *a tevékenység differenciálatlanságában* jut kifejezésre. Egyfelől differenciálatlan *a munkatevékenységnek és a munka tárgyának* viszonya, s a szubjektum-objektum viszonynak ezen elmosódottsága következtében bontakozik ki az antrópomorfizáció és szociomorfizáció folyamata, a külső, objektív világ „szubjektivizálása", annak értelemmel, akarattal, jó- és rosszindulattal, teleologikus tevékenységgel való felruházása. (Ez nyilvánul meg például az agrárkultuszokban, s általában a földművelők vallásosságában, szemben a munkatárgy és munkatevékenység viszonyát új módon tételező ipari munkával.)

Másrészt: amíg differenciálatlan marad *az egyén és a nem viszonya,* az emberek egymáshoz való kapcsolata, addig *a társadalmi információ rutinjellegű továbbítása, a „hagyomány" uralkodik az eleven tapasztalat felett.* Ilyen körülmények közt szűk az egyén mozgástere, csekély az egyes ember választási lehetősége, a tevékenység egyéni megváltoztatásának szférája, és ennek tudata abban fejeződik ki, hogy a hagyományos elem *megszentelt norma* gyanánt uralkodik, *külső* posztulátumként szegül szembe a szubjektivitással.

A vallások tipológiája

Levadának ezek, a vallási szabályozás társadalmi alapjára vonatkozó gondolatai igen fontos és a további munkát megtermékenyítő tudományos eredmények, különösen ha nem a tudomány végső szavának, hanem további konkretizálásra és kidolgozásra ösztönző elvi-módszertani alapnak tekintjük őket. Levadának sikerült elkerülnie azt a nehézséget, hogy a külvilág *puszta* visszatükröződésének tekintse a vallást, s mereven szembe kelljen állítania a társadalmi létet és a társadalmi tudatot, ami megakadályozna bennünket abban, hogy megértsük a társadalmi objektivitás kialakulását és változásait, hogy Marx első Feuerbach-tézisének szellemében „szubjektíven" fogjuk fel ezt az objektivitást, mint „tárgyi tevékenység" termékét. Levada helyesen mutat rá: így könnyebben tudjuk megvalósítani azt a marxi követelményt, hogy a vallási ködképződményeknek földi alapjukra való visszavezetése helyett feltárjuk *a vallásra való átmenet mindenkori okait,* azokat a történetileg konkrét szociális szükségleteket, amelyek miatt a szabályozás rendszere éppen *vallásossá* lesz, amely miatt *„a filozófiai absztrakció végletes általánossága és a hagyományos — tagolatlan, tudatosan át nem gondolt — aktus végletes magába zártsága"* (80—81. old.) egy pontban fut össze. Levada — helyesen — *„az emberi tevékenység rendszerszerűségének abszolút, végső szintjeinek fantasztikus visszatükrözését és kiegészítését"* látja összpontosulni a vallásos kritériumokban.

Az ember tehát a *végesnek* tűnő *szubjektív* aktus és a *végtelen objektivitás* abszolút mozzanata közti szakadást próbálja áthidalni *a hit* segítségével, amely ily módon a kommunikációs és szemiotikai sík metszéspontjain vizsgá-

Digitized by Google

landó. A vallás, amely az élet ellentmondásait szimbolikus-fantasztikus formákban küzdi le — amely „szükségszerűvé teszi a véletlent, örökkévalóvá a mulandót, lehetségessé a lehetetlent" —, nemcsak a fennálló rendszerek szabályozásában, de ezek *képzeletbeli meghaladásában* is szerepet tölt be, s így lehetővé válik, hogy bizonyos határok közt a fennálló *kritikájából* is kivegye a maga részét.

Ezen a ponton azonban — nézetünk szerint — Levadának nem sikerült kellő *konkrétsággal* elemeznie a vallás *történeti* meghatározottságát. Ebben szerepet játszik az is, hogy a társadalmi szervezet itt leírt, vallási kiegészítésre szoruló modelljei igen általánosak, úgyszólván csak az emberiség „előtörténetének" *általános* korlátozottságát fejezik ki, e korlátozottság *típusainak* elégséges elemzése nélkül. Úgy hisszük, ez összefügg azzal, hogy miközben Levada helyesen mutat rá a Marx elidegenedés-kategóriájának történelemfilozófiai kiaknázása tekintetében mutatkozó nehézségekre, egyben elmulasztja e kategória racionális tartalmának az *(ember felett uralkodó természetszabta, „idegen" viszonyok elemzésének)* és fontos oldalainak (a munkatermék, a munkatevékenység, az egyes egyének egymástól való elidegenedésének) vizsgálatát is. Pontosabban: a szerzőnek *egyesítenie* kellene az emberi viszonyok differenciálatlanságának *általános* vizsgálatát *a társadalmi munkamegosztás konkrét típusainak* elemzésével, amelyek az elidegenedés voltaképpeni hordozói, és amelyekből az említett differenciálatlanság következik. Be kell járnunk tehát az utat az elidegenedés absztrakt felfogásától az érett Marx elidegenedés-felfogásáig, hogy a maga *történeti* meghatározottságában fogjuk fel a vallás társadalmi természetét, hogy az elidegenedés konkrét, progresszív történeti formáinak (az „ázsiai", antik, germán-feudális és tőkés termelési módnak) a talaján értelmezhessük a vallási tudatot és tevékenységet.

Levada teljes joggal hangsúlyozza: a vallásnak nincs saját, történetfeletti lényege. Nézetünk szerint azonban éppen ebből következik a vallási típusok és az alapjukat alkotó társadalmi-gazdasági formációk közti *konkrét összefüggés vizsgálatának szükségessége, tekintetbe véve azt a relatív önállóságot is, amely a vallási ideológiát jellemzi.*

Levada tipológiailag törzsi-nemzeti vallásokat és „világvallásokat" különböztet meg egymástól. E megkülönböztetés természetesen jogos. Az előbbi típusban a szabályozási rendszer mintegy a mindennapi élet nyelvébe van beleszőve, a vallási elem konkrét földi követelések szakralizációját fejezi ki (tabu). A „világvallásokban" viszont 1. sajátos ideológiai rendszer közvetít a szubjektum és az objektum közt; 2. ezeknek a társadalmi renddel való kapcsolata közvetett; 3. a vallás szubjektuma itt mindig azonos az egyes emberrel; 4. a túlvilági értékek játsszák bennük a legfőbb szerepet.

Mindez *általában* véve igaz (bár kivételek is akadnak: egyes világvallásokban — például a korai buddhizmus nirvánatanában — a „túlvilággal" kapcsolatos eszmék olykor minden lét megszűnését, nem pedig kiteljesedését tartják értékesnek stb.) Mégis: a „világvallások" kategóriája *túlzottan általános ahhoz*, hogy a marxista tipológia megbízható elemeként használjuk; e vallásoknak a különböző társadalmi formációkban érvényesülő formái ugyanis csak fenntartásokkal tekinthetők *egyazon* vallási test tagjainak. (Mennyiben vág egybe pl. a késő ókor kereszténysége korunk kereszténységével, vagy a feudális kereszténység a kálvinizmussal?) Ismételjük: *éppen Levada módszertani kiindulópontja kötelezne bennünket arra, hogy a konkrét társadami struktúrák tanulmányozásából vezessük le a vallási „szabályozás" szükségletének kialakulását.*

A szerző nagy vonalakban vázolja ugyan a „keleti", az ázsiai termelési mód talaján sarjadt vallások specifikumát a kereszténységhez, az iszlámhoz, a zsidó valláshoz képest. Az előbbiek jellemzője *a stabilitás* biztosítása, „Nyugaton" viszont, a gyors történelmi változás dinamikus folyamatában, felmerül a vallás síkján *a történelem* „értelmének problémája is. Úgy érezzük azonban, hogy ez a meghatározás túlságosan elnagyolt. A valóságban ugyanis *minden* vallás statikus és dinamikus elemek konkrét egysége, minden vallás lehetőséget ad tehát egyfelől a „világrend" *szankciójára, szakralizálására*, másfelől pedig e rend *vallásos tagadására* is. De a statikus és dina-

Digitized by Google

mikus elemek egysége mindig *konkrét, különös egység*, amely nemcsak az egyes vallásokra jellemző más vallási rendszerekkel szemben, hanem amelyen belül *történetileg is változik a* statikus és dinamikus elem súlya, jelentősége. (Vö. például a korai kereszténység dinamizmusát a skolasztika statikus-konzervatív világával.) Nem elég tehát általában leszögezni a statikus-legalisztikus és dinamikus-chiliasztikus-eszkatologikus tendenciák ellentmondását: *ki kell mutatni az összefüggést is az „objektivisztikus" és „szubjektivisztikus" irányzatok s a szubjektumnak és objektumnak a mindenkori társadalmi struktúra által determinált szakadása között.*

Igen fontosak azonban Levadának azok az elemzései, amelyekben *a vallás struktúráját* vizsgálja és kifejti a mítosz és a ritus viszonyára vonatkozó nézeteit. Mint ismeretes, Engels felhívta a figyelmet arra, hogy a kereszténység *előtti* vallási fejlődésben óriási szerepet játszottak *a rítusok, a kereszténység* viszont *a mitológia* addig soha nem ismert hegemóniáját hozta és *„anti-ritualisztikus"* vallásként lépett fel. Levada azonban továbbmegy és kimutatja azt is, hogy a rítus és mítosz közti viszonyt *nem lehet az elsődlegesség és másodlagosság relációjában meghatározni.* A mítoszok nem az ősi rítusoktól függetlenül alakultak ki: az eredetileg „gyakorlati" célokra szánt kultikus aktus egyben a mítosz csírája, reprodukciója is, s *szétválásuk késői produktum,* amely összefügg az írásbeliség kialakulásával, a szellemi és fizikai munka differenciálódásával.

A vallásnak ezt a kultikus (mitológikus-ritualisztikus) testét mindenkor *meghatározott szociális szervezetek* hordozzák, sőt azt mondhatjuk, hogy a vallásos *ideológia,* mint a valóságos élet nyelvébe közvetlenül bele nem szőtt vallásosság *nem is létezik realizálásának szervezetén kívül.* (Ez a szervezet aztán lehet *egyházi* jellegű — amely rendszerint fel akarja ölelni a társadalmi szervezet minden tagját, s amelyben a tradíciók, a ritualizmus, a kanonizáció uralkodik — vagy *szekta*-jellegű, amelyben jobban élnek az egyes vallások eredeti elvei, fokozottabb a vallásosság extatikus volta, kisebb azonban a külvilághoz való alkalmazkodás képessége.)

Szekularizáció a kapitalizmusban és a szocializmusban

Végül, de nem utolsósorban: Levada könyve behatóan foglalkozik a vallás újkori-legújabbkori térvesztésének, a *társadalmi tudat szekularizációjának problematikájával.* A műnek érdeme, hogy nem egyszerűen empirikus szociológiai vizsgálatok összegezésével próbálja megválaszolni a kérdést, hanem — számos közkeletű vulgaritással ellentétben — megvizsgálja a tőkés és a szocialista társadalomnak azokat *az objektív jellemzőit is,* amelyek szűkebb térre szorítják, majd feleslegessé teszik a vallási szabályozókat.

Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a szekularizáció fő előmozdítója *nem pusztán az ismeretek körének bővülése:* a nagy tömegekben ez a tényező mindig is másodlagos szerepet játszik valamilyen ideológia elfogadásában vagy elutasításában. Az igazi kérdés sokkal inkább az, *hogyan reagál az egyén a közegében ható ideológiai standardokra.* Vagyis megvizsgálandó: *a)* milyen standardok terjedtek el ebben a közegben, és *b)* mi az egyén ilyen vagy amolyan választásának valószínűségi foka? Ha az információ továbbításának rutin-formái helyett modern, nyitott formák kerülnek előtérbe (ha külön technológiai rendszer közvetíti az ember és természet viszonyát, ha a munkafolyamatban végbemegy a szubjektum és az objektum határozott elválasztása stb.) s szükségessé válik az ismeretek objektivált rendszerének kialakítása, a tudományos módszer és tagolási rendszer elsajátítása, ha a szociális információ köre egyre bővülő tendenciát mutat és nő ennek az egyén által való tudatos elsajátíthatósága, akkor *a tudomány objektíve a társadalmi szabályozás tényezőjévé válik* — a vallás rovására. A magunk részéről hozzátehetnénk még ehhez: a kapitalizmusban az a növekvő tömeges és tudatos demokratikus-forradalmi *aktivitás,* amelynek áramában az emberek megtanulják és átélik azt, hogy ők az egyedüli letéteményesei a maguk sorsának, továbbá a partikularitás bizonyos fokú leküzdésére irányuló új munkamegosztási formák is fontos tényezői a szekularizációnak.

Levada meggyőzően mutatja ki, hogy a tőkés társadalom, amely a *formális*

Digitized by Google

egyenlőség, megbékélés, személyes felelősség keresztény szellemét felszívja és realizálja, *éppen ezért* nem szorul többé rá a mítikus kiegészítésre. Emellett itt a racionalitás érvényesítése az üzleti sikernek, a termelés eredményességének feltételévé lesz, a közvetlen sikerre irányuló tudatos törekvés pedig háttérbe szorítja a szociális lét *mélyebb* értelmének keresését. A tabuk által védett zárt közösségek *felbomlóban vannak* (innen az urbanizáció szekularizáló hatása), noha azokon a területeken, amelyeken továbbra is uralkodó a kommunikáció rutin-jellege (pl. a hagyományos családi kapcsolatokban) erőteljes a vallási szabályozás, különösen e csoportosulások reprezentánsainál (lásd pl. a háztartásban dolgozó nők fokozott vallásosságát.)

Az elemzés a továbbiakban rámutat *a polgári szekularizáció erősen korlátozott voltára*. Levada részletesen szól arról, miként válik a „külső" vallásosság „belsővé", s elemzi, hogy a városban gyakran még rejtélyesebb módon élik át az emberek a szükségszerűség érvényesülését, mint a falun. Szól a polgárság vallásosságának okairól, s különösen értékes módon elemzi az egykor radikális polgári értelmiség jelentős rétegeinek visszatérését a valláshoz (amiben a polgári szociális értékek stabilitásának presztízsével szembeni „respectability" szerepét, a hajdan független értelmiségiek mai hivatalnoki konformizmusát tartja a legdöntőbb tényezőnek). Rámutat a vallási propaganda *tudatos terjesztésének* tendenciáira is (az üzemekben, a hadseregben stb.).

A vallási befolyásnak a polgári értelmiség körében való fennmaradásában azonban Levada szerint mindenekelőtt azoknak az illúzióknak az összeomlása játszik szerepet, amelyeket a polgári értelmiség a tudománnyal és a „haladással" kapcsolatban táplált: ilyen körülmények közt e rétegnek óhatatlanul szellemi támaszt kellett keresnie, s ezt vélte megtalálni a vallásban. A kapitalizmus mai vallási tudatára másfelől jellemző *szektaképződés* fokozódása pedig úgy magyarázható, mint a legelmaradottabb rétegek tiltakozása a kapitalizmussal konform, konvencionális vallásosság ellen. A könyv felhívja a figyelmet arra is, hogy a vallás által lerakott csatornákon át új „misztikus objektumok" képződhetnek (vö. a fasizmus „nép"-fogalmát), s ezek politikai jellegű kultuszok attributumaivá válhatnak.

Levada azonban véleményünk szerint e kérdések tárgyalásában figyelmen kívül hagyja a vallásosság néhány fontos forrását, amelyeket pedig — éppen saját elvei alapján — vizsgálnia kellene. Hiszen *csak megszorításokkal állíthatjuk* azt, hogy a kapitalizmusban a rutin jelleg háttérbe szorulása, az árutermelés és az ipari technika rendszereinek „önszabályozó" volta feleslegessé teszi a vallási szabályozást. Ismeretes például, hogy a protestantizmus létrejöttében (amelyet Marx a kereszténység prototípusának tekintett) éppen az a körülmény játszotta a döntő szerepet, hogy a feudális *személyi* függés viszonyai olyan új függési viszonyokkal cserélődtek fel, amelyekben a személyi viszonyok *dologiakként* reprodukálódnak: itt éppen e viszonyok *átláthatatlansága* a vallásosság alapja. Másfelől a modern *monopolista kapitalizmusról*, amelyben az önszabályozó mechanizmusokat az állami intervencionizmus és állammonopolista tervgazdaság különböző formái egészítik ki, *nem mondhatjuk, hogy a gazdasági folyamat korrekciójának semmilyen „külső" módja nem valósul meg.*

A tőkés szekularizáció tehát csak *részben* transzformálja „evilágivá" a társadalom szabályozó mechanizmusát. *A szocializmus* viszonyai közt viszont erősen felgyorsul a szekularizáció — írja Levada —, mert a társadalmi struktúra megszabadult a magántulajdon uralmától, túlhaladta a kisárutermelés partikularizmusát, a társadalmi rendszer nyitva van a progresszív változások irányában, s szabadon érvényesülhet a párt és az állam nevelőmunkája is új ideológiai szabályozók kialakítása érdekében. Ezt a folyamatot gyorsítja a „szent" normák és intézmények diszkreditálódása éppen úgy, mint a kulturális érdeklődés általános tágulása és az ateista propagandatevékenység is. A szociológiai vizsgálatok mégis azt bizonyítják, hogy az *objektív* társadalmi folyamat szekularizáló hatása lényegesen jelentősebb, mint a szubjektív faktoroké, a közvetett hatás erősebb, mint a tudományos eredmények népszerűsítésének hatása.

A vallás hatóköre szűkül, de a szocializmusban sem szűnik meg. Ha nem is hatnak többé azok az egyenlőtlenségi és kizsákmányolási viszonyok, amelyek a

Digitized by Google

kapitalizmusban a tömegek vallásosságának fő forrásai, ha a társadalom struktúrája nem is „szüli újjá" a vallást, *egyes* szociális elemek a mi körülményeink közt is *aktivizálhatnak, reprodukálhatnak* hagyományos kultikus viszonyokat. Ha a vallás kiszorult is a társadalmi élet integrációjának *felső* szféráiból, még szerepet tölthet be azokon az „alsóbb" síkokon (például a mindennapi és a családi életben), amelyeken még ma is jelentős a rutinjellegű kommunikációs formák szerepe. Ha a vallás *mitológikus* eleme feloldódóban van is, *rituális* elemeivel még hosszabb ideig számolnunk kell (gondoljunk csak a családi ünnepek vallásos megszentelésére). Emellett a terjedelmét tekintve igen jelentős „közömbös" réteg bizonyos követelmények közt *a vallás „tartaléka"* is lehet: ez is azt mutatja, hogy a vallási szabályozás *objektíve feleslegessé vált* ugyan, de ennek *tudatosítása nem kellő mértékű.*

Éppen itt adódik a marxizmus egyik legfontosabb feladata. „A tudományos gondolkodás eredményeinek birtoklása egymagában még nem azonos a haladó világnézettel és nem garantálja a szilárd ateista meggyőződést: a *kultúra birtokbavételének új módjára van szükségünk* — írja Levada. — A feladat ugyanis nem redukálható arra, hogy bizonyos ismereteket közüljünk az emberekkel; sokkal inkább arra kell törekednünk, hogy kialakítsuk bennük *az ismeretek felhasználásának tudását, készségét, szokását, segíteni kiformálni a viselkedés és a gondolkodás bizonyos kultúráját.* A tudományos materialista világnézet tömeges elterjesztésének tulajdonképpeni társadalmi tartalma: *megtanítani az embereket arra, hogy ezeknek a tudományos módszereknek a segítségével cselekedni tudjanak, hogy rájuk támaszkodva tudják kiépíteni életviszonyaikat, gondolati tevékenységüket.*" (310. old.)

A marxizmus világnézetének igazi próbaköve az olyan szituációkhoz való viszony, amikor az ember az ismeretlennel, a nehézséggel, a „közönségestől" eltérő szintű jelenséggel kerül szembe. *„Ês itt kap értelmet a világhoz való viszony vallásos és vallástalan rendszerei közti kollízió. Nem lehet megtanítani minden egyes embernek azt a tudáskincset, amelyet az emberiség kidolgozott és felhalmozott, de elvileg bele lehet nevelni az emberekbe azt a képességet, hogy ésszerűen nyúljanak ehhez a kincshez, hogy élni tudjanak a kultúrával... anélkül, hogy kultikus viszonyokhoz és illúziókhoz folyamodnának. Végső soron ez az ateista nevelésnek, az emberek ateista »megedzésének« alapiránya."* (Uo.)

A társadalmi fejlődés objektív gyakorlatától, új ideológiai szabályozók kialakítására irányuló erőfeszítések és közvetlen nevelőmunkánk *együttes* hatásától várhatjuk csak azt, hogy az egész társadalom életében érvényesül a marxizmus ateizmusának igazi tartalma: a személyiség alkotó potenciáinak, szabadságának kiteljesítésére irányuló szocialista humanizmus. Ha a vallás társadalmi természetének kulcsa az ember társadalmi természetének korlátozottságában van, akkor az embernek mint társadalmi (és történelmi) lénynek szabad fejlődése a tudat perifériáira szorítja vissza a vallási szabályozás maradványait. Ennek a szükségszerűségnek a meggyőző, differenciált bemutatásában van a legfőbb jelentősége Levada úttörő, gondolatébresztő művének.

Lukács József

Sz. T. Konyenkov: Sztyepan Rázin

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Megvannak a lehetőségek

A Társadalmi Szemle 1969. évi márciusi száma érdekes, lényegbevágó kérdéseket tett fel: „Hogyan lehet biztosítani, hogy a szövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átfogva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait? Meg lehet-e akadályozni, hogy az egyre nagyobbodó üzemméret és az egyre bonyolultabbá váló üzemi szervezet, egyre több gép és ipari eszköz ne tegye másodlagossá az egyént, az embert?" E bonyolult, összetett kérdések megválaszolását néhány gondolattal szeretném elősegíteni.

Nemcsak a mezőgazdaságban gond

Először azt jegyezném meg, hogy a Társadalmi Szemle kérdései nem speciálisan mezőgazdaságiak, hanem a *társadalom általános kérdései* közé tartoznak. Felmerülnek ilyenek az ipari és kereskedelmi vállalatokkal, ezek dolgozóival kapcsolatban is. A technika térhódításával összefüggő emberi problémák az adott társadalom gazdasági és társadalmi berendezésétől függenek, s fontos szerepet játszanak bennük a politikai szervezetek és intézmények.

A kérdés feltevése azért időszerű, mert az emberi viszonyokat alapvetően befolyásoló, korszerű technikával felszerelt szocialista mezőgazdasági nagyüzemek csak az utóbbi években alakultak ki tömegével. *A nagyüzemek fő formája a termelőszövetkezet*, amelyben nemcsak a technika nagymérvű behatolása befolyásolja az emberi viszonyokat, hanem az is, hogy *a szövetkezetek az egyénileg gazdálkodó parasztok társulásaiként jöttek létre.*

A termelőszövetkezet nemcsak gazdasági egység, nemcsak vállalat, hanem olyan emberi közösség is, amely hosszú időn keresztül alakult ki egy-egy faluban. Ez a paraszti közösség a fenntartója és tulajdonosa a szövetkezetnek. Nagyon fontos a közösség szempontjából a jövedelem, a vállalatszerűen dolgozó nagygazdaság eredménye, de ennél többet várnak tőle: *jól akarják érezni magukat benne* Igénylik az olyan légkört, amelyben megmondhatják véleményüket, s amelyben a közösség tagjai emberi szóval, bírálattal, biztatással segítik egymást. Ilyen igény természetesen nemcsak a parasztságban él.

A korábbi helyzetből adódóan a szövetkezeti gazdák életfelfogása, szemlélete megkívánja az önállóságot és különösen érzékeny minden olyan mozzanatra, amely „gazdai" önérzetüket sérti. A jó politikai közérzetükhöz hozzátartozó önállósági igényt olyan erkölcsi tőkének kell tekintenünk, amelyet a nagyüzem érdekében lehet és kell felhasználnunk, kielégítenünk.

Új forma — új módszerek

Az első kérdés kapcsán azt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a nagyüzemi gazdálkodás körülményei között csak *igen kis mértékben* lehet az *egyéni gazdálkodás* körülményei között kialakult módszereket és formákat abból a célból alkalmazni, hogy a tag a magáénak érezze a gazdaságot. A gazdálkodás minden részletének napi számbavétele, az elhatározással összefüggő kockázatvállalás stb az egyéni parasztgazdaságban közvetlen lehetett, de a nagyüzemben a leggondosabban készített alapszabály, a legjobb üzemszervezés sem teszi ezt ilyen mértékben lehetővé. Ez nem jelenti azonban azt, hogy nincsenek a nagyüzemnek olyan módszerei, amelyek elősegítik, hogy a tagok kezdeményezők legyenek munkájukban, áttekintsék és megértsék a gazdasági folyamatot és érvényesítsék kollektív tulajdonosi jogaikat.

A szövetkezeti mozgalom eddigi tapasztalatai szerint már *kialakultak ezek a módszerek.* A szövetkezeti élet kereteit meghatározó szövetkezeti törvény, majd az ennek alapján minden szövetkezetben elkészülő alapszabály, munkarend, s az

Digitized by Google

üzemi élet többi belső, írott és íratlan törvénye megfelelő alapot és keretet ad e cél eléréséhez. S hogy hogyan élnek az egyes szövetkezeteken belül a törvény által biztosított lehetőséggel, az nagymértékben a termelőszövetkezet gazdasági helyzetétől, vezetésétől, tagságától stb. függ.

Már a szövetkezeti mozgalom kezdeti időszakában is nagy különbségek voltak e tekintetben az egyes szövetkezetek között. A legrendezettebb körülmények között működő szövetkezetekben van a legnagyobb lehetőség a tagok jogainak érvényesítésére. A gazdaságilag, szervezetileg kevésbé szilárd szövetkezetekben viszont már több a gátló tényező e téren, s ebből következően gyakoribb a rossz politikai közérzet is.

Melyek azok a *legfontosabb módszerek*, amelyek elsősorban biztosítják, hogy a szövetkezeti tag gazdaként, kezdeményezőként vegyen részt a szövetkezet életében?

1. Kiemelkedő jelentősége van az *alapszabálynak és a munkarendnek*. A szövetkezeti törvény csak a legfontosabb kérdéseit szabályozza a szövetkezeti életnek. Ezen belül a szövetkezeti tagok joga és kötelessége — a helyi viszonyok ismeretében — az alapszabály, a munkarend összeállítása és jóváhagyása. Az ország alkotmányának, törvényeinek a betartása a feltétele az állampolgárok jó közérzetének, s így van ez a szövetkezetekben is. Ha helyesen készülnek a belső életet szabályozó okmányok, akkor összegezik az egyes részlegek feladatait, kötelességeit is. Már készítésükkor kialakul, hogy mi a jogúk a kötelességük, a felelősségük a szövetkezeten belüli kisebb egységeknek. Az alapszabály-készítés során, majd a mindennapi életben kialakul a szövetkezeti tagokban az az érzés, hogy körülöttük rend van, s ebben a rendben, ha ők elvégzik feladatukat, számíthatnak jogaik érvényesítésére, biztonságos jövedelemre és olyan életkörülményekre, amelyek megfelelnek a reális lehetőségeknek.

2. A tagság *közvetlenül* ellenőrzi az alapszabályban és a munkarendben biztosított jogok és kötelességek betartását, a szövetkezet belső életének alkotmányos alakulását. A rend megtartásáért elsősorban a vezetőséget teszi felelőssé, közvetlenül, illetve az ellenőrző bizottság útján.

A vezetőség tevékenysége feletti ellenőrzésnek számtalan módja van. Eredményes munkájának legfőbb bizonyítékai azonban a gazdasági eredmények; elsősorban ezen mérhető le, hogy helyesek voltak-e gazdasági döntései, a kellő körültekintéssel járt-e el ezekben. Emellett a napi munka során is mindig van lehetőség a tapasztalt hibák szóvátételére.

A vezetőség állandóan a tagság tevékeny ellenőrzése alatt áll. Ha működése nem felel meg a tagságnak, akkor azzal is számolnia kell, hogy titkos szavazás útján legközelebb nem választják meg, illetve leváltják. A *titkos választás joga* erősíti a tagságban a tulajdonosi érzést. Egyre nagyobb ennek hatása a tagságra, és a vezetőknek is sokkal inkább figyelembe kell venniük a tagság akaratát.

3. Az egyéni paraszt hozzászokott ahhoz, hogy egy személyben maga hozza meg *gazdasági döntéseit* (a termelésszerkezetről, a fejlesztésről, a beruházásról), vállalva ezek minden következményét. A szövetkezetekben, különösen a nagyobbakban, nyilvánvalóan igen nehéz volna *minden tagot* megkérdezni ilyen döntések előtt. Nem is igen lehet megkívánni minden tagtól, hogy meglegyen neki *az ilyen döntésekhez szükséges tájékozottsága*. Tájékozódni azonban akar, és el is várja választott vezetőitől, szakembereitől, hogy ugyanolyan körültekintéssel hozzák meg döntéseiket az egész tagság nevében, mint egyéni paraszt korában ő tette kisebb gazdaságában.

Az ilyen döntések *előkészítési rendjének* is meg kell lennie. A *nagy biztonsági alappal rendelkező* termelőszövetkezetek vezetőinek könnyebb a helyzetük, mert sikertelenség esetén is *van miből* pótolniuk a beruházások, vállalkozások kockázatát. (Természetesen a biztonsági tartalék növelését is a jó gazda gondossága eredményezte.) *A kedvezőtlenebb helyzetben levő* szövetkezetek kockázatvállalását már jobban megérzi a tagság; ezért is fontos, hogy ismerje a várható hatást, számoljon annak kedvező és kedvezőtlen lehetőségeivel, s cselekvő részese legyen a döntésnek.

4. Melyek azok a *mozgató rugók*, amelyek arra ösztönzik a szövetkezeti tagokat, hogy gondosan bánjanak a rájuk bízott termelőeszközökkel, ésszerűen végezzék tevékenységüket, törekedjenek munkájuk hatékonyságának növelésére?

A sok közül a legfontosabbnak a *kisebb egységek önelszámolásának* megvalósítását tartom. Ha meg van határozva az egyes feladatokhoz felhasználható költség, akkor az ilyen rendszerben szinte minden tag külön érzi, hogy neki mit kell tennie a szövetkezet kiegyensúlyozott, biztonságos működése érdekében, és ha elvégezte ezt, milyen részesedést kap érte. Részesülnie kell a munkája által elért többleteredményből, költségcsökkentésből,

Digitized by Google

függetlenül attól, hogy a többi termelési ágban más tagok elvégezték-e a rájuk bízott feladatot, vagy sem. Nagyon fontos *a munka díjazásának* helyes, a körülményekhez igazodó kialakítása és ennek kezelése.

Amiben a természet is segít

Végül röviden szeretnék szólni arról: *meg lehet-e akadályozni*, hogy az új helyzetben a gép és ipari eszköz *ne tegye másodlagossá* az egyént, az embert?

A mezőgazdaságban talán nem is merül fel olyan élesen ez a kérdés, mint például egy ipari üzemben. A termelőszövetkezetben a termelés természeti feltételei miatt a technika nem kényszeríti, vagy legalábbis csak igen szűk területen kényszeríti folyamatos, ütemes, „futószalagszerű", egész évben azonos munkára a tagokat — ők nem válnak annyira *„rabjaivá"* a technikának. A változó időjárás, a talajviszonyok és a gazdálkodás egyéb körülményei önálló gondolkodásra, a körülményekhez való gyors alkalmazkodásra kényszerítik, ösztönzik a vezetőket és a tagokat. A termelés biológiai folyamatokhoz csatlakozik. Ez nehezíti ugyan egyes, az iparéhoz hasonló automatizmusok alkalmazását, s gátolja a termelékenység növelését, de a feltett kérdés szempontjából *kedvező tényező*. Segíti annak a tudatnak a kialakulását az emberben, hogy *ő tudja felismerni* az alkalmazandó technikát és a maga szolgálatába tudja állítani ezt a természettel folyó harcban.

•

Az tehát a véleményem: mai ismereteink szerint a szövetkezeti törvény, az alapszabály és mindazok a tényezők, amelyek a szövetkezeti életet szabályozzák, alapot adnak arra, hogy *mind a két kérdésre pozitív választ adjunk*.

A termelőszövetkezetek szerves részei népgazdaságunknak és a felvetett, *az egész társadalmat érintő kérdések kedvezőbb alakulása* összefügg egész gazdasági mechanizmusunk átalakulásával. A termelőszövetkezetekben kialakult helyzet és gyakorlat igen kedvezően van összhangban a mechanizmus módszereivel, és így a kibontakozás várhatóan meggyorsul.

A *kisparaszti életben* lehetséges módszereket, formákat a *fiatalok* már nem is igénylik olyan mértékben, mint az idősebbek, de a már kialakuló, a nagyüzemekhez igazodó módszerek további finomításával meg lehet közelíteni a kérdésben felvetett célokat. A *ma ismert technikát* nem tartom olyan tényezőnek, amely gátolná az egyén kezdeményező képességének kibontakozását, csorbítaná az egyén jogait, a személyiség érvényesülését.

Dr. Simka István

Czinke Ferenc: Aranylakodalom

Digitized by Google

A magyarországi forradalmak krónikája. 1918—1919

A Magyarországi Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójának gazdag könyvtermése keretében jelent meg ez a kiadvány is. A 33 íves dokumentumkötetet Hetés Tibor állította össze. A szerző eddigi széles körű tudományos munkájának ismeretében a történészek eleve bizalommal veszik kezükbe ezt a könyvét is. Ez az izgalmas olvasmány azonban szélesebb körnek szól, érdeklődésre tarthat számot mindazoknál, akik szeretnék megismerni e korszakot. Ugyanakkor ennek a színvonalasan népszerűsítő műnek hozzáértéssel válogatott anyaga a szakemberek számára is újat nyújt: magyarul először tesz közzé számos, külföldi levéltárakban őrzött iratot, idegen nyelven megjelent könyvrészletet. Nem könnyű feladatra vállalkozott Hetés Tibor, hiszen ebből a témakörből számos és nagy terjedelmű dokumentum-publikáció jelent már meg.

A szerző a XX. század történelmi sorsfordulójával, a Nagy Októberi Forradalommal indítja kötetét, azért, hogy megvilágítsa a magyar forradalmak nemzetközi összefüggéseit. A könyv egészén végigvonul az a törekvése, hogy a belpolitikai eseményeket széles horizonton tekintse át, hogy az olvasóval érzékeltesse: mennyiben és hogyan befolyásolták a belső erők mozgását a külpolitikai események változásai.

Az utóbbi években kialakult helyes szemlélettel összhangban, a szerző 1918-at és 1919-et olyan összefüggő eseményláncolatnak mutatja be, amelyben a polgári demokratikus forradalom a szocialista forradalom nyitánya, előkészítője, az utóbbi pedig 1918-nak folytatása, s egyúttal tagadása, meghaladása. Ebből következik az a szerkezeti felépítés, amely három részre tagolja a kötetet. Az elsőben a breszt-litovszki béketárgyalásokra, a monarchia politikai válságára és a forradalmi mozgalmakra, valamint a központi hatalmak katonai összeomlására vonatkozó anyagokkal ismerkedhetünk meg. A második rész a polgári demokratikus forradalom problematikáját öleli fel három fejezetben: 1. Az őszirózsás forradalom. Belpolitikai reformok; ipari-, agrár- és nemzetiségi politika. 2. A kormány külpolitikai helyzete és törekvései. 3. A kommunisták vezette forradalmi erők harca a proletárhatalom kivívásáért. A harmadik, a Tanácsköztársaságról szóló rész négy fejezetre tagolódik: az elsőben a győzelem körülményeiről, a gazdasági intézkedésekről van szó; a második a forradalmi külpolitikát és az intervenció első szakaszát ismerteti; a harmadik a Vörös Hadsereg északi hadjáratát; a negyedik a belpolitikai problémákat és a proletárhatalom megdöntésének körülményeit mutatja be.

A szerző a dokumentumok rendszerezésének nem kronológiai, hanem tematikus módszerét választotta. Ez a módszer azonban vitatható. Amikor a kötetet ebből a szempontból bírálom, legyen szabad a Párttörténeti Intézet tapasztalataira hivatkoznom. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai sorozat 5. kötetében mi is az időrenden belül tematikusan csoportosítottuk az anyagot. Azóta bebizonyosodott, hogy ezzel csökkent a mű használhatósága. Az olvasó így nem tájékozódhat jól a szerkesztő által konstruált rendszerezésben, a kronológia viszont teljes biztonságot nyújt, nem is szólva arról, hogy csak így lehet az események történelmi összefüggését bemutatni. Az iratok is általában több témával foglalkoznak, ezért elhelyezésük sokszor esetleges, s a szerző olykor — hogy a kívánt tartalmat kiemelje — megcsonkítva közli a dokumentumot. Az összeállítási elv következménye például az is, hogy Hamburger Jenő egyik, annak idején folytatásban

Digitized by Google

megjelent cikkének első fele az első részbe, a második fele a második részbe került, s 75 oldal választja el őket egymástól. Előbb olvasunk az 1919 januárjában megalakult Berinkey-kormányról, mint Lenin, Szverdlov, Kamenyev 1918. november 3-i táviratáról. Hasonló okokból a kormány és a KMP egyidejűleg kiadott agrárprogramját 60 oldal választja el egymástól; az olvasó nem egymás mellett látja a polgári demokratikus és a kommunista javaslatot.

A szerkesztő sok érdekes részletet választott ki olyan könyvekből, amelyek a felszabadulás előtt jelentek meg, és amelyeket inkább csak a kutatók ismernek. Ezeknek a részleteknek a közlése hasznos, mert a többoldalú megvilágítás hitelesebbé teszi a tényeket, s bár nem látjuk szívesen, ha dokumentumokat megcsonkítottan közölnek, népszerű munkában ez megengedett módszer. A szöveg közé iktatott pontok azonban a régebbi rossz gyakorlat emlékét idézik, bizalmatlanságot keltenek az olvasóban. Azt pedig különösen sajnáljuk, hogy néhány 1945 előtt megjelent s azóta nem publikált cikk is csak töredékesen szerepel a kötetben.

Népszerű munkától nem követelhetjük meg, hogy megjelölje, melyek azok a dokumentumok, amelyek 1945 után már megjelentek, s melyek azok, amelyek itt kerülnek először nyilvánosságra, következetességre azonban népszerű munkában is szükség van. Az anyagok csak egy igen kis hányadánál jelzi a szerző a korábbi megjelenés helyét és időpontját. Pedig nincs oka szégyenkeznie, mert a dokumentumoknak mintegy 60 százalékát ő közli először. A kötetnek mintegy 32 százalékát idegen nyelvből fordították, ennek hozzávetőlegesen a fele ismert ugyan, de magyarul még ez sem jelent meg. Annak bemutatására, hogy a szerző milyen nagyarányú gyűjtőmunkát végzett, felsoroljuk — nem törekedve teljességre —, kiknek az írásaiból, memoárjaiból találunk a kötetben részleteket. Szerepelnek ebben a KMP-nek, az MSZDP-nek, a polgári pártok vezetőinek, az első világháború időszaka ismert politikusainak, magas rangú katonáinak visszaemlékezései; a külföldiek közül megtaláljuk többek között Antonio Gramsci, Otto Bauer, Julius Deutsch, T. G. Masaryk, Eduard Benes, Kühlmann német külügyminiszter, báró Arz ezredes, Gh. J. Brătianu, Foch marsall és Romanelli írásait. Emeli a kötet értékét, hogy közli a párizsi békekonferencia tanácskozásait rögzítő jegyzőkönyvek egyes olyan részleteit is, amelyek a szövetséges hatalmaknak a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos politikájára vonatkoznak. Ezekből világosan kitűnik a nagyhatalmak egységes kommunistaellenessége, de felfogásuk és módszerük eltérő volta is. Jelentősen kiegészítik a korábban már publikált dokumentumokat azok az iratok is, amelyek a szomszédos országok levéltáraiból valók. Kár, hogy nem mindegyiknél van megadva az eredeti lelőhely (így az Österreichisches Staatsarchívban őrzött Bauer-hagyaték forrásaként csak a Hadtörténeti Levéltár filmarchívuma szerepel).

A szerző tudásáról bizonyságot adnak azok a bevezető szövegek is, amelyek a dokumentumok egy-egy csoportját összefogják, értékelik, magyarázzák. Csak az tudja ilyen röviden megírni a lényeget, akinek az ismeretei alaposak. Kár, hogy a fogalmazások helyenként pongyolák, leegyszerűsítőek, s itt-ott pontatlanok. (Pl. Romanelli csak 1919 májusában jött Budapestre, nem áll tehát az, hogy március 21. után itt maradt; a Kormányzótanácsban a kommunisták és a volt baloldali szociáldemokraták nem kisebbségben, hanem többségben voltak stb.) Nem szólok az igen kevés sajtóhibáról (pl. a földről szóló néptörvény száma nem XVII., hanem XVIII.): ezek nem írhatók a szerző rovására.

Szakmai körökben bizonyára felmerül az a kritikai észrevétel is, hogy egy dokumentumkötet anyagát egységes elv alapján, nem pedig ötletszerűen kell válogatni. Népszerű művel szemben azonban, mint amilyen ez a kötet, én nem rónám fel hibául ezt. Feltehetően az olvasók szívesebben forgatják ennek a színes összeállításnak lapjait így, mint ha jellegében egységes volna.

Jól tudjuk, hogy az elmúlt egy-két esztendő az 1917—1919-es korszakkal foglalkozó történészek számára a megfeszített munka időszaka volt. Ismerve Hetés Tibor felkészültségét, bizonyosak vagyunk abban, hogy a kifogásolt hibák többsége időhiányból ered; ha könyve nyugodtabb periódusban készül, elkerüli ezeket a kisebb buktatókat is.

Digitized by Google

Hetés Tibor munkája történelmünk egyik legkiemelkedőbb szakaszát, 1918 és 1919 forradalmát ismerteti széleskörűen, sokoldalúan. Elismerés illeti a szerzőt, amiért publikációjával gazdagította a korszak eddig már nyilvánosságra hozott forrásanyagait. A kötetet illusztrációi és szép kiállítása miatt is szívesen vesszük kezünkbe.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Gábor Sándorné

Jerzy J. Wiatr: „Az ideológia alkonya"?

A cím monumentális tudományos vállalkozást sejtet, s bár a szerző, könyvének második lengyel kiadásához írt bevezetésében csupán elméleti esszének nevezi munkáját, az általa vállalt feladat így is óriásinak tűnik. Az ideológia korunkban lejátszódó hanyatlását valló polgári szociológusok koncepcióinak cáfolata ugyanis megköveteli — e koncepciók közvetlen politikai célzatosságának, marxizmus- és szocializmusellenességének kimutatása mellett — a társadalmi elmélet és gyakorlat viszonyának átfogó, *történelmi* elemzését, valamint a különböző ideológiák és a *jelenlegi* társadalmi-politikai élet kapcsolatának vizsgálatát.

Wiatr könyve, legalábbis tematikusan, tartalmazza is ezeket a kérdéseket, valójában azonban ez a problematika jelentős mértékben leszűkül az egyes témakörökön belül. Ez nem volna baj, ha a szerző jelezné, hogy az ideológia társadalmi szerepének csak *bizonyos vonatkozásait* taglalja, s könyvében nem maradna mindvégig meg az ideológia átfogó, teoretikus tárgyalásának igénye. Így a recenzens elsődleges feladata, hogy a mű címének félrevezető voltát jelezze. (A könyv alcíme — „A politika és az ideológia kérdései a modern világban" — sem határolja el megfelelően a problematikát.) Annál is inkább szükséges ez az előzetes megjegyzés, mert nemcsak a címadás kérdéséről van szó, hanem ily módon maga az ideológia *fogalma* szűkül le (és torzul is el, mint látni fogjuk), annyira, hogy többé már nehezen lesz az elmélet és gyakorlat viszonyának marxi koncepciója keretében értelmezhető.

Wiatr könyve három alapvető témakörre tagolódik. Először is a mai polgári szociológiának az „ideológia alkonyáról" szóló elméletét ismerteti és bírálja, s ebből a kritikából próbálja megadni az ideológia fogalmának definícióját. Majd azt vizsgálja meg, hogy létezik-e dezideologizálódási folyamat a fejlett tőkésországokban és a szocialista Lengyelországban. Végül az ideológia jelentőségét elemzi a társadalmi életben, különös tekintettel a szocialista ideológia történelmi szerepére.

A nyugati szociológusok közül legrészletesebben *Raymond Aron*nal foglalkozik a szerző, hiszen ő vitte be az „ideológia alkonya" kifejezést és teóriát a köztudatba. Ezt az elméletet mint a kommunistaellenesség programját mutatja be Wiatr, s joggal állapítja meg róla, hogy ez *maga is ideológia*. Aron ugyanis elsősorban a marxizmus ideológiájának „válságáról" beszél; a gazdasági fejlődés és az anyagi jólét fokozódása — úgymond — a marxizmusnak mint totális ideológiai rendszernek az eltűnéséhez vezet. Wiatr helyesen mutatja ki — *Gramsci* gondolatainak segítségével —, hogy e várakozás elméleti alapja nem más, mint a marxizmus felcserélése egy fatalista történetfilozófiával, valamint a szocializmus azonosítása a személyi kultusszal.

A szerző által tárgyalt polgári szociológusok, illetve szociológiai irányzatok közül még egyet említenénk meg: az „ideológia alkonyának" *empirikus* megközelítési módját. Itt mutatkozik meg ugyanis legpregnánsabban, hogy milyen elméleti megszorításokkal szimplifikálják az „alkony" hívei az ideológia társadalmi szerepét. Például *Himmelstrand*, svéd szociológus az „ideológia alkonyának", vagy ahogy ő nevezi: a „politikai élet depolitizálódása" folyamatának négy

Digitized by Google

alapvető tényezőjét emeli ki: 1. Az általános elvekben ideológiai egyetértés jön létre a különböző politikai irányzatok között. 2. Gyengül az ideológiának a gyakorlati politikára gyakorolt befolyása. 3. Az ideológia és a gyakorlati politika funkcionálisan elválik egymástól. 4. A nyílt ideológiai állítások ritkulnak. A polgári pártok politikai küzdelmeiben kétségtelenül megfigyelhetők ezek a tendenciák (még ha a politikai manipuláció érdekében alkalmanként szívesen fordulnak is az ideológiai kérdések kiélezéséhez), de vajon *az egész társadalmi-politikai élet* dezideologizálódását jelenti-e ez?

Wiatr véleménye szerint a fejlett tőkés országokban *nincs egységes dezideologizálódási folyamat.* Egyes országokban csökken, más országokban nő az ideológia szerepe, egyes ideológiák eltűnnek, de ugyanakkor újak keletkeznek. Az Egyesült Államokban a republikánus és a demokrata párt elkülönülése nem jellemezhető úgy, mint két ideológia szembenállása, hiszen a két nagy amerikai pártnak lényegében azonos az elméleti-világnézeti platformja; az ideológiai ellentétek a pártkereteken kívülre kerültek. Hasonló a helyzet Angliában és Nyugat-Németországban is, még ha ezekben az országokban kimutathatóan más ideológiai álláspontot képvisel is a két szembenálló párt. Franciaországban és Olaszországban azonban élesen kiütköznek a társadalmi és politikai ellentétek ideológiai konfliktusok formájában is.

Mindezek alapján az „ideológia alkonya" elméletével szemben a szerző azt a hipotézist állítja fel, hogy az ideológiai élet intenzitása a társadalmi és politikai rendszer stabilitásának fokától függ. Ez a megállapítás szerény elméleti eredmény csupán, de Wiatr vizsgálati módszere nem is vezethet árnyaltabb ideológiai helyzetkép megrajzolásához. Az, hogy a szerző túlzottan a polgári szociológia empirikus vizsgálatainak eredményeire támaszkodik, óhatatlanul az ideológia fogalmának, szerepének *elszegényítésére* vezet; az ideológia azonosul a pártok politikai (a választási harc folyamán megfogalmazott) propagandájával.

Hasonló metodológiai (s nemcsak metodológiai) ellenvetést lehet tenni az ideológia fogalmának Wiatr-féle definíciójával szemben is. A kifejezés többértelműségének elméleti zavarhoz vezető következményeit úgy próbálja kiküszöbölni a szerző, hogy egy meghatározásban egyesíti a leggyakrabban használt értelmezések lényeges jegyeit. Az ideológiafogalom eltérő jelentésű használatának norvég szociológusok adta tipológiáját veszi ehhez alapul. Az ideológia Wiatr véleménye szerint „... nézetek olyan viszonylagosan rendszerezett összessége, amelynek megkülönböztető jegyét a társadalmi csoport érdekeivel és törekvéseivel való funkcionális kapcsolat alkotja, és amelybe a valóságot leíró és értékelő — az adott csoport történelmi tapasztalata és életfeltételei alapján keletkezett és elterjedt — eszmék, valamint belőlük levezetett cselekvési irányelvek tartoznak". A szerző az alapvetőnek *a csoportérdekekkel való funkcionális összefüggést* tartja, de beveszi a meghatározásba a polgári szociológiában még használatos *genetikai* (az ideológia a csoport történelmi tapasztalatából keletkezik) és *strukturális* (leíró és értékítéletek, cselekvési irányelvek) meghatározások elemeit is. A szerző kettős célt akar elérni a teljességre törekvő meghatározással: egyrészt elméleti alapot teremteni az ideológiavizsgálatok *empirikus szociológiai* kutatásához, másrészt elvileg megragadni az ideológia mibenlétét, *szerepét* a társadalmi mozgások totalitásában. Az első cél talán meg is valósul, formailag szinte minden elképzelhető ideológia besorolható a definícióba, a legfontosabb (a szerző által is legfontosabbnak tartott) „jegy" azonban nem kap megfelelő magyarázatot. Nem egyértelmű ugyanis az, hogy mit jelent az ideológia funkcionális kapcsolata a társadalmi csoporttal, milyen hatása van az ideológiának a gyakorlatra. A csoporthoz való kötés, *a társadalmi osztályokra vonatkoztatás hiánya* pedig *relativizálja az ideológia fogalmát.* Ugyanakkor elsikkadnak a meghatározásból az ideológiai (és történelmi) fejlődés *folytonosságának* mozzanatai is.

Természetesen mindezt nem egy rövid definíciótól kérjük számon. A kritikai megjegyzések az ideológia Wiatr által adott értelmezésére vonatkoznak, amint ezt a mű egésze kifejti (az idézett hely csak rövid megfogalmazása ennek). A

Digitized by Google

szerző mellőzi az elmélet és gyakorlat kérdéseivel foglalkozó marxi gondolatokat. Csupán az ideológiának a „hamis tudat" értelmében való marxi használatát elemzi, de elveti ezt, mert a meghatározásba foglaltan ez rögtön értékeli az ideológiát. Így az ideológia-fogalom használatában, megítélésében *a polgári szociológia eredményeire épít*, még ha kritikus fenntartásokkal kezeli is ezeket.

Ennek az a következménye, hogy a marxizmus a sok más ideológia *egyikévé* válik, amelynek sajátosságát, átfogó jellegét csupán szélesebb körű, nagyobb tömegekhez szóló *erkölcsi megalapozottsága* adja. Mert hiába állapítja meg Wiatr, hogy a marxizmus az első olyan ideológia a történelemben, amely „egyszerre univerzalisztikus és osztályjellegű", ha az univerzalitás alapját az emberiség boldogságának megteremtésében látja. „A tömegeket — írja —, akik A tőke szerzőjének felhívását követték, nem a történelmi nemezisbe vetett hit ragadta magával, hanem a társadalmi igazságosság, szabadság és egyenlőség eszményének vonzereje. A szocializmusnak ez az etikai eszménye alkotja Marx nézetrendszerének a kiindulópontját." A Wiatr által megfogalmazott alternatíva — vagy fatalista történetfilozófiává válik a marxista ideológia, vagy megmarad a tömegek forradalmi energiáit felszabadító erkölcsi eszménynek —, úgy véljük, hibás kérdésfelvetés; *a marxizmustól mind a fatalizmus, mint az etizálás idegen.*

A szerző koncepciójának ez a gyengesége jelentősen csökkenti könyvének értékét: problémagazdagságát, széles körű dokumentáltságát. A mű, hibái ellenére is, hozzájárulás annak kimutatásához, hogy az „ideológia alkonya" nem más, mint az általános igényű polgári elmélet válsága.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Józsa György

A kisember dicsérete

... Folyik a színházi előadás. Az epizodista békésen várakozik a kettes kuliszsza mögött a tálcával, amelyen aranyra festett papírmasé-serlegek állnak — ezeket kell majd körbeadnia a balerináknak. Ekkor véletlenül nekiszalad a tehetséges szólótáncos, felborítja, a serlegek szétgurulnak. Tönkremegy az előadás. A fegyelmi büntetést természetesen az epizódista kapja. Hiába verekszik igazáért, bizonygatja, hogy semmiről sem tehet, még csak meg sem hallgatják.

Aztán felvirrad az ő napja is. Egy másik előadáson ismét megbotlik, harsány kacagásra fakasztja a közönséget — de mert ez nem balett volt, hanem operett, éppen ő az, aki megmenti az érdektelen előadást. Most valóban hibázott, mégis megjutalmazzák. Az öregember mit sem ért abból, ami körülötte történik, egyik barátja magyarázza bölcselkedve az eseményeket: „Az élet tréfája épp az, hogy ha a legmélyéig hatolsz is, akkor sem fogod megtudni, mi vár rád. De annyi bizonyos: lehetetlen, hogy csak balszerencse kísérje az embert. Ez sem sikerül, az sem sikerül, aztán egyszer csak minden egyenesbe jön. Nyilván azért, hogy meglegyen az egyensúly." (Péter Ágnes ford.)

Anatolij Kuznyecov Az epizodista című elbeszélését idéztük az Európa Könyvkiadó legújabb — „Szülj nekem három fiút" — című szovjet elbeszélésgyűjteményéből. Ez az írás a maga tragikomikus, groteszk hangvételével, a könnyed történetben is jelentkező súlyos, etikus mondanivalójával rendkívül jellemző a kötet egészére. *A Szülj nekem három fiút* igazi főhőse a botladozó, hol érdemtelenül tragikus helyzetbe kerülő, hol pedig váratlanul boldoguló kisember, akit az elkeseredéstől és az elbízakodottságtól egyaránt belső egyensúlyérzése óv meg. Az egy-másfél évtizeddel ezelőtti átlagos szovjet írásokra még a romantikus-patetikus-heroikus hangvétel volt jellemző, amelynek hol önkéntelen, hol tudatosléves velejárója volt a „vágják a fát, repülnek a forgácsok" gondolat, amely a „globális" boldogsághoz képest elhanya-

Digitized by Google

golhatónak tekintette az egyéni balsorsot vagy szerencsétlenséget. Ennek visszahatásaként és a szovjet társadalomban végbement változások tükröződéseképpen a legújabb szovjet próza és líra egyaránt az *egyént* helyezi vizsgálódása középpontjába. Tudják és jelzik, hogy az egyéni boldogság nem valamiféle központilag elosztható, kiutalható sorozat-elégedettség, ismerik azokat az alig nyomon követhető árnyalatokat és mozzanatokat, amelyek az egyén boldogságát egyben *egyénivé* is teszik.

Nagibin megejtően szép elbeszélése, az *Ősz hajat keresünk*, Csehov rezignált, szomorú hőseinek boldogságkeresését idézi (különösen A kutyás hölgyre emlékezetet). A megfáradó, öregedő, mindenbe beletörődött férfi előtt élete alkonyán felvillan a vakító, mámorító boldogság, és ettől újra övé lesz a már elvesztettnek hitt tárgyi világ is: „Szent Isten, alig két óra múlva Natasánál lesz! És ráadásnak megkapja egész Leningrádot! Olyan szeretettel gondolt Leningrádra, mintha Natasa építette volna külön neki ezt a várost... gondosan, aprólékosan, nagyvonalúan és szeretettel alkotta meg ezt a páratlan várost, amely mostantól fogva mindörökre az ő szerelmük dísze lesz. Legyen áldott az élet bőkezűsége, melytől ilyen kedvest kapott, s ilyen foglalatban!" (Maráz László ford.)

A legtöbb elbeszélés hátterében még mindig a háború áll. A korábbi háborús írások jó részét az jellemezte, hogy átlagos, tipikus hőst kerestek, aki a maga sorsán keresztül egyben népe sorsát is jelezheti. Az e kötetbe került írások hősei inkább magányos, olykor különc emberek, akik a maguk életével kiegészítik a háborúról alkotott elképzelésünket. Megértjük, mennyi rejtett, késleltetve robbanó aknát rakott a világégés az emberek lelkébe, hogy a húszmillió halotton kívül is hányan kaptak nehezen gyógyuló, pedig szemmel nem látható sebeket. A *Szülj nekem három fiút (Szneygirjov* műve) hősnőjének életében kettéroppant valami, az „igazi" élete ott maradt a háborúban, halott szerelmese sírjánál, és bár folytatni próbálja az életet, zenét hallgat, szórakozik, szeretkezik — értelmetlennek és gépiesnek érez maga körül mindent. *Jevdokimov* hősének, *A nélkülözhetetlen ember*nek is érzékeny, „ostoba" szíve van; magával hozott a frontról egy levelekbe suttogott szerelmet, és bármennyire megváltozott is közben a lány, ő csak egyre hurcolja magában az immár szükségtelenné vált gondoskodási vágyat a szeretett emberről. „Mit tegyen, ha úgy érezte, hogy kötelessége van ezzel a gyönge emberrel szemben, és ez a kötelesség nem kevésbé fontos, mint az ember kötelessége a parlagon heverő földdel szemben?" (Makai Imre ford.) És végül, *Asztafjev Fényes nappal* című elbeszélése rokkant katonájának életébe annyira belélvódott a háború, hogy már-már fizikailag is jelen van mozdulataiban: „Nyugalom honolt a földön. Az emberek aludtak. S valahol idegenben örök álmát aludta az ágyú legénysége — sok-sok ágyú legénysége. A föld oly sok háború vasát és vérét megemésztette már, engedelmesen magába fogadta a szilánkokat, elnyelte a csaták zaját — de az öreg katona testébe örökre bevette magát a háború. Nem hagyja el többé soha." (Szabó Mária ford.)

Igen, a kötet alaphangja meglehetősen szomorú. Mintha figyelmeztetni kívánna, újra, de még mindig nem feleslegesen, az *ember és a háború elemi ellentétére*, arra, hogy a győzelem ára nem mérhető fel csupán az elesettekben. Egy hajdani győztes és egy hajdani vesztes kerül összse a luxusrepülőgépen *Jevtusenko Pearl Harbor* című elbeszélésében: az amerikai, aki majdnem ott pusztult a hadüzenet nélküli támadásnál, és a japán pilóta, aki számlálatlanul szórta akkor bombáit a levegőből. Életük azóta nagyot fordult. Greaves, a tehetséges festő, akiből a háború valahogy kiölte az életkedvét, vállalta a szokványkarriert, míg végül elkésett, élete nagy művét megfestette más... A japán egy ideig bombázott, aztán megértette, hogy tévedett, megtagadta a harcot és higgadtan vállalta a leköpdösést, szégyenmenetet. Most, a háború után utazik és szónokol, küzd a békéért, még ha munkájának hatását nem tudja is lemérni. „De hát valamit tenni kell" — nehéz körülmények között is vállalni az aprómunkát. És ezzel a gondolattal Greavesnek is egyet kell értenie, akinek élete épp a kellő szívósság híján került kátyúba.

Akadnak a kötetben feloldó, vidámabb színek is. Bár a *Fuvarban* című elbeszélés is a háborúban játszódik, és hőse szintén egy sebesült frontkatona, megmosolyogjuk Szenykának, a falu huncutjának apró kis szélhámosságait, amelyek

Digitized by Google

révén már-már a kolhoz „hivatalos" tolvajává válik. Az elbeszélés szerzőjének, *Belov*nak a nevét eddig kevéssé ismertük, pedig műve nagy tehetségre vall: pár szóval is láttatni tud, és alig néhány oldalon megformál egy jellegzetes, érdekes embert. Kevésbé sikerült, túl hosszú a kötet egyetlen szatirikus írása, *Komrakov Krumplivadászaton* című elbeszélése. Az alapgondolat itt is érdekes: a városi ember, a szemüveges funkcionárius olyan körülmények közé kerül, ahol nem segít semmiféle előre betanult brosúraszöveg, ócska típusmorál. Eleinte kárörvendve nevetünk rajta, ahogy csetlik-botlik a hegyi faluban, később már szurkolunk érte — nem azért, hogy küldetését teljesítse, hanem hogy a kapott sokk minél megrázkódtatóbb legyen, minél maradéktalanabbul mozgósítsa hősünk természetes életösztönét, emberi vágyait. A kisregény végére érve Openkin már maga vezeti a rohamot a hivatalos szinbe bújt bürokrácia ellen...

Említettük, hogy a kötetben jócskán akad borongós-elégikus oldal. Végére érve mégis megnyugszunk: jó írásokat olvastunk, valóságos emberekről, egy kissé megint közelebb kerültünk az élet bonyolultságának megértéséhez — és gondolatban együtt iszunk Kuznyecov epizodistájával, a nélkülözhetetlen statiszták, a nagyerejű kisemberek egészségére. (*Szülj nekem három fiút. Szovjet írók új elbeszélései. Európa Kiadó*, 1969. Válogatta Nikodémusz Elli.)

Bakcsi György

Almási Miklós: A drámafejlődés útjai

Almási Miklós könyve — bár alcíme *(Egy műfaj története (Goethétől O'Neillig)* erre utal — nem drámatörténet. Nemcsak a szó hagyományos értelmében nem az (ezt a szerző is hangoztatja), hanem egyébként sem. Az utóbbi kétszáz év kiemelkedő drámaíróinak és drámáinak kronológikus sorrendben való elemzésével nem teljes életpályákat mutat be, nem aprólékos műelemzéseket ad, nem vizsgálja a korszak minden jelentős alkotóját — Dumas, Gogol, Tolsztoj, Giraudoux, Pirandello, Lorca, Majakovszkij részben vagy teljesen kimaradnak vizsgálódási köréből. A könyv tehát anyagában, módszerében, szerkezetében egyaránt szűkebb egy drámatörténetnél. Ez a szűkítés azonban nem kevesebbet, hanem *mást* eredményez, mint ami egy drámatörténetnek célja lehetne. Almásit az érdekli, hogy melyek azok a *formaelvek*, amelyek a modern drámafejlődésben meghatározó szerepet játszanak.

Így talál rá a dráma két modelljére: a *shakespeare-i modellre* — amely az ember autonómiája alapján „nyílt formában", jelenettechnikával építkező dráma, s melynek hőse a cselekvő ember — és a *schillerire*, amelyben a cselekvő ember helyébe a gondolkozó, moralizáló ember kerül, megtörik az ember autonómiája, az ideálokkal való konfrontációban az ember külső erők uralma alá kerül, s a „nyílt formát" a „zárt forma" váltja fel. Almási érdeme nem e két modell felfedezése (hiszen már Lessing utal Shakespeare és a francia klasszika — a schillerizálás előzője — ellentétére; Schiller maga is látja, hol kerül szembe Shakespeare-rel, és Marx is beszél — Lasalle kapcsán — a shakespeare-izálás és schillerizálás különbségeiről), hanem az, ahogyan e két modellt egyúttal a modern dráma fejlődésére is alkalmazza: Goethe óta (sőt már korábban is) minden drámaíró számára — tudottan vagy nem tudottan — felmerült a kérdés: Shakespeare vagy Schiller? A választás azonban nem az író önkényétől, hanem az adott társadalmi-történelmi viszonyoktól, a művész társadalmi helyzetétől és látásmódjától függött. Ez az alternatíva a XX. század drámaírói számára is adva van, jóllehet Ibsen óta „álruhába bújva", összetettebben és bonyolultabban merül fel a kérdés. Itt válik Almási fejtegetése különösen időszerűvé és izgalmassá: *a szocialista dráma is e két út között választhat*. A választás pedig nem pusztán létkülönbség, hanem értékdifferencia is. Igaz, mindkét modell kitermelte a maga óriásait, s a két út értékkülönbsége relatív, de az *objektív dráma* — *a* shakespeare-i.

Almási — a már korábban is vállalt realizmus-

Digitized by Google

koncepció alapján — azt veszi szemügyre a drámafejlődés útjaiból, ami a két modell, a két út meglétét, együttfutását és különbségét jelzi. Minden analízisében erre koncentrál, az életpályák és a művek elsősorban ebből a szempontból izgatják őt. Elemzéseiben tehát nem teljességre törekszik, a részleteket is csak ebből a szempontból veszi számba. Mindezzel azonban nem tesz kényszert az anyagon, nem prekoncepcióhoz formálja a valóságot, hanem a valóságban, a művekben mutatja ki koncepciója jogosságát.

A feladathoz alkalmazkodik *módszere* is. Nem elégszik meg azzal, hogy az adott társadalmi viszonyokból és az író habitusából levezesse és érzékelhetővé tegye a műveket és a drámai hősöket. Továbbmegy: az alkotásban objektivizálódott figurákat szembeállítja az íróval. Észreveszi, hogy a drámai hős az objektivizálódás pillanatától kezdve öntörvényűen cselekszik, függetlenedik az író akaratától. Módszertanilag azt a jelenséget teszi vizsgálati centrumába, amit Engels a realizmus győzelmének nevezett.

Ez a módszertani többlet vezet ugyanakkor a módszer kiélezésének problematikusságához is. Az öntörvényűen cselekvő hős ugyanis — mint aki a szükségszerűségben is szabad — par excellence tragikus hős. Megjelenhet ugyan tragikomédiában és színjátékban is, de itt is a tragikus mag hordozója. (Éppen ezért nem lehet sohasem komikus hős.) Ezért válik Almásinál a tragédia a dráma „ideáltípusává". A drámáról adott definíciója is ezt sugallja: „A hősök önmagukat társadalmilag teremtve és ennek során önmagukkal is szembekerülve részt vesznek a velük szemben álló világ »teremtésében« is." (412. old.) Ezért egy-egy fejlődési szakasz csúcspontjára mindig tragédia kerül (Egmont, Danton halála, Jegor Bulicsov, Szent Johanna — hogy csak néhányat említsünk), és ezért marad ki vizsgálatából többek között Majakovszkij és Pirandello.

Módszeréből fakad a másik kérdőjel is. Almási brilliáns elemzései felmutatják a drámafejlődés útjait, a drámák genezisét, azt, hogy miért vált egy mű olyanná, amilyen, mennyiben tudta kifejezni kora problémáit, mennyiben ragadta meg a világ intenzív totalitását. Jórészt adós marad azonban annak elemzésével, hogy mennyiben nyújt *élményt* a dráma. Igaz, hogy ez túl van a vállalt programon, de enélkül — művészetről lévén szó — sokhelyütt beszűkül az esztétikai értékelés. Ennek következtében elemzései olykor „rövidre zártak", az „alkotó—mű—befogadó" hármas reláció utolsó szakasza csak vázlatos marad.

A recenzens — a terjedelemből következően — csak a mű alapkoncepcióját érintheti, nem térhet ki az egyes, magukban véve is jelentős tanulmányfejezetekre. Csak megemlíthetem az olyan kiemelkedő elemzéseket, mint a *Goethe, Schiller és Puskin közti párhuzam* vizsgálata, a *büchneri életmű* nagyságának kimutatása, a vitathatóságában is érdekes *Wagner-elemzés*, az önmagában is teljes képet nyújtó *Ibsen-, Shaw-, Csehov-, Gorkij-pályakép, a modern dráma két alaptípusának* Brechtben és O'Neillben való felfedezése.

A kérdőjelek, melyek a módszerből és nem a megvalósítás miléntjéből fakadnak, nem a tanulmány értékét, hanem szemléletét érintik. Vitathatatlan, hogy Almási könyve — tízéves kutatómunka eredménye — elemzéseinek gazdagságával, eredményeinek megalapozott újdonságával egészében és részleteiben jelentős teljesítménye drámaesztétikai irodalmunknak.

(Akadémiai Kiadó, 1969.)

Kolosi Tamás

Digitized by Google

Veres Péter: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"

„Nem szoktam a saját bajaimból közügyet csinálni" — így kezdődik Veres Péter új kötetének valamelyik régi cikke, s ez a félmondat alkalmasint egy írói magatartás elveinek összefoglalása is: Veres Péter, mihelyt tollat fog a kezébe, *„közügyet csinál"*.

Különösen jól megfigyelhető ez ebben a kötetében, amely szinte „helyrajzi" szempontú gyűjtemény. A könyv első felét úgy állította össze változatos műfajú és különböző időkben keletkezett írásaiból, hogy együttesük „élethitelesen" láttassa Balmazújváros valamenynyi munkásrétegének (béresnek és sommásnak, pásztornak és kisbérlőnek, gyereknek és öregnek, leánynak és legénynek) a harmincas években élt sorsát — munkáját, gondolkodását, étkezését, öltözködését, mindent. A *Gyepsor* és a *Falusi Krónika* ismertebb darabjai meg egykorú újságcikkek között Veres Péter pályakezdő verseit is olvashatjuk itt. Érdekesek ezek a szabadversek, vagy inkább kötött mértékre szabott, tényközlő, epikus leírások, már csak azért is, mert az újabb kiadásokban nem kaptak helyet. Veres Péter elhivatottsága feszül bennük és az az akkori igénye, hogy hátha versformában cselekvésre mozdítóbb hatékonysággal sikerül bevinnie életélményeit az irodalomba és a köztudatba. A versek ma már kuriózumok, de az egykorú cikkekkel együtt *igenlő választ* adnak arra a régi kérdésre, hogy eleven művészi értékek, olvasmányok maradhatnak-e Veres Péter kordokumentumai akkor is, amikor problémájukat: a magyar parasztság sorsát már gyökeresen átrendezte a történelem.

A harmincas években írott írások egytől-egyig ugyanazt a következtetést és programot sürgették: a forradalmat. Akik mégsem csüggedtek bele a csüggesztő vak-nyomorba, azok — ahogy Veres Péter mondja — csak valamilyen „megváltás-pszichózis", „messianizmus" igézetében és reményében élhettek. A szocialisták számára a megváltás a szocialista forradalomban sejlett. A szocialista forradalom eljött, de persze nem a „végérvényes megváltást", hanem azt a természetes felismerést hozta, hogy *„itt a régi gondok után újak következnek"*. Ez a vezető gondolata a könyv második részének; a Gyepsor és a Falusi Krónika vidékéről *Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"* címen harminc év múltán készített táj- és társadalomrajznak.

A felszabadulás előtti és utáni közügyek jellege közötti különbséget már az írói megközelítés módszerének és stílusának változása is mutatja. A régi írások rövid, csattanós, fölrázó agitációját felváltja a *mérlegelő, elemző, töprengő vizsgálat*. Veres Péter valóban úgy ímeri ma is tárgyát: „a népet mint közösséget és tenyészetet", akár az életét, s mindig számol a *„társadalom-élettani realitással"*, amely e kötetnek és alighanem egész életművének legfontosabb kulcsfogalma. Ezért jól tudja, hogy hangzatos megváltás-koncepciókkal vagy frappáns jelmondatokba tömöríthető kampányokkal a mai gondok nem oldhatók meg — nem is sorakoznának ilyen programok mögé lelkes tömegek. De azt is jól tudja és jól hirdeti, hogy a megváltás-koncepciók vagy kampány-szervezések, valamint a sóhajtó belenyugvás vagy vállrándító nemtörődömség között a cselekvési, javítási lehetőségek tágas területe van. Ezen a területen lehet és kell előrehaladni — társadalomban gondolkozva, körültekintéssel, tárgyilagos, őszinte elemzéssel, múltat ismerő és jövőre néző tervezéssel.

Veres Péter ilyenformán közelít az új gondokhoz, a mai falu szerkezetéről, az ingázókról, a művelődésről vagy a népességről szólva. Gyakran az „újra át kell az egészet gondolni" fáradságos, de szükséges következtetéséhez jutnak okfejtései. S ha vitatható vagy vitatott elgondolások is felbukkannak közöttük, az csak jó, mert ennek a műfajnak, Veres Péter igazi műfajának: a „közügy-irodalomnak" épp az általa indított vitában és a vita által indított cselekvésben van a valódi eredménye.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Szabó B. István

Digitized by Google

Jókai Anna: 4447

A Jókai Anna első regényéről megjelent kritikák szinte mind párhuzamot vonnak a 4447-nek és Fejes Endre Rozsdatemetőjének témája és hősei között. Ám Jókai Anna kérdésfeltevése és művének problematikája is más, mint Fejesé. Itt nem csupán a külső világ egyetemes haladásáról és egy réteg, vagy konkrétabban egy család elzárkózásáról, a világtól való elkülönüléséről, egy lejárt, túlhaladott életformában való megmerevedésről van szó. Ezt mutatja az is, hogy a 4447 hősei és gondolatai hasonlóképpen bukkantak fel az írónő novelláiban is. (Pl. *Magyaróra, Hepiend, Az utolsó fokozat* című elbeszélésekben.)

Az írónőt ebben a regényében *a determináció* foglalkoztatja. Azt kutatja, hogy mennyire köti meg az embert a lelki örökség, milyen mértékben határozza meg sorsát a korai élmény és a környezet. Vizsgálja, hogy mit tehet, hogyan küzdhet ezek ellen az ember.

4447 a helyrajzi száma egy józsefvárosi magántulajdonnak, egy ócska, piszkos háznak, amely jelképe, külső megjelenítője a benne lakók undorítóan embertelen, fizikailag és lelkileg mocskos, semmilyen tekintetben sem normális életének. A ház minden lakójának, a regény minden szereplőjének megvan a maga meghatározó indítéka, élménye, indoka arra, hogy lelke deformalódjék, embertelenedjék, önző és gonosz legyen. A nagymama egyedül és keservesen nevelte a háztulajdonos Nusi nénit, öregkorára már csak saját jóléte érdekli, szenilis, kongó lelkű vénasszonnyá válik. Nusi nénit ez a gyerekkor, anyjának önzése, házassága első éveinek szörnyűségei keményítik, nyomorítják kegyetlenné.

Az írónőt elsősorban Nusi néni felnőtté vált gyermekeinek, Eszternek és Janikának a sorsa érdekli: folytatják-e a sort, vagy ki tudnak szakadni belőle, el tudják-e hagyni ezt a környezetet, a piszkos házat, az örökölt életet? „Persze, mindig a körülmények. A körülmények téged felmentenek, de őket nem. Így gondolod?... Nekik is voltak körülményeik. Ükapák, ükanyák, mindenkinek volt valami oka, hogy tönkretegye a többit. Te se csinálsz mást, folytatod a láncot... De valakinek meg kell szakítania a sort" — mondja Janika Eszternek. S mind a ketten megpróbálják.

Eszter egy tisztító, nagy szerelem segítségével akar kitörni. De amikor először tagadja meg a hazugságot, s akar igaz emberként élni, áldozatul esik kispolgár férjének és Ivánnak, az egzaltált, gyáva, emberi lelkekkel kísérletező egyetemistának, kinek szintén megvan a saját, joggá formált élménye ahhoz, hogy megkínozza, tönkretegye Esztert. Janika éppen az érzelmek megtagadásával akar elszakadni a rossz, a szenny szimbólumává vált háztól, ahol túl sok szenvedélyről, gyűlöletről hallott. Csak az értelemben és az akaratban hisz, és ezzel teszi csalódottá, kiégetté Katit, a regény legkedvesebb, legegészségesebb figuráját.

Eszter és Janika a csalódások, kerülők után ugyanarra a nyugvópontra jut. A házat lebontják, a családnak el kell költöznie. Nusi néni hasonló környezetet választ, folytatva addigi életét. A gyerekek nem mennek vele. Új környezetük nem határozza meg egyértelműen jövendő életüket. Vissza is zuhanhatnak, hasonulhatnak anyjukhoz, nagyanyjukhoz, de el is juthatnak a szebbhez, „fehér házak, tágas üvegablakok közé, ahol az egyik oldalon bejön, a másikon meg kimegy a napfény, s egyenletesen sugárzik a meleg". Gyerekkoruk óta ez szemükben az igazabb, az emberi életnek a jelképe.

Jókai Anna problémája izgalmas, és formanyelve is érdekes, amíg nem vész el a túlzásokban. Kár, hogy a részletekbe menő naturalista ábrázolás, a jegyzőkönyvező részletesség (amely novelláiban hiteles eszköznek bizonyulhatott) itt, a terjedelmesebb műfajban inkább kolonccá válik. Ezért érzik sokan ezt a könyvet csupán a Rozsdatemető kistestvérének.

De ezek a hibák nem teszik kétségessé az elsőkötetes író erényeit. Inkább örülhetünk, hogy új hang, új szín jelent meg mai prózánkban, olyan időszakban, amikor az újonnan megjelenő kötetek nem túlzottan kényeztetik el az olvasókat.

(Új termés — Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Szmodits Anikó

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Május

F. Billoux: *A „nem" győzelme után* (Vezércikk)
Referátum és elnökválasztás (Az FKP Központi Bizottságának anyagai és dokumentumai)
G. Cogniot: *Célunk — a szocialista Franciaország*
L. Figueres: *A politikai és ideológiai harc ma szükségesebb, mint valaha* (A „baloldaliság" ellen)
J. C. Poulain: *Bérkövetelő harcok, demokrácia és szocializmus*
M. Bertou: *Gondolatok a párizsi körzet gazdasági helyzetéről*
P. Le Gall: *Bretagne szerepe a demokratikus harcban*
G. Forunial: *Az amerikai monopóliumok beruházásai Latin-Amerikában és a fejlődő országokban*
M. Sheury: *A Párizsi Kommün néhány tanulsága*
Az egyház helyzetéről Franciaországban (Az olvasók fóruma)

EINHEIT

Május

H. Warnke: *Versenyben köztársaságunk 20. születésnapja tiszteletére*
R. Arlt: *Állam- és jogtudósaink új feladatok előtt*
H. Weiss: *A kereskedelem a szocializmus gazdasági rendszerében*
W. Hörder, W. Schampe, W. Scherzer: *A kommunális szolgáltatások szerepe a szocialista életkörülmények kialakításában*
W. Siegmund—Schultze: *A zene az NDK szellemi-kulturális életében*
P. Heider, R. Jäntsch: *Proletár védelmi szervezetek a fasizmus és a háború veszély ellen*
V. Weber: *A Mao Ce-tung csoport veszélyes irányvonalat kényszerít a Kínai Népköztársaságra*
H. Aptheker: *Az Egyesült Államok — az imperializmus beteg vezető hatalma*
H. Petrsk: *Az osztályharc hajtóerői a tőke országaiban*
A nő az NDK szocialista társadalmában (Adatok-grafikonok)

KOMMUNYISZT

6. szám

Nagy internacionalista tanítás (Szerkesztőségi cikk)
A proletár internacionalizmus ereje (Georgi Dimitrov dokumentumok)
W. Ulbricht: *A leninizmus és a szocializmus építése a Német Demokratikus Köztársaságban*
A. Sztyepin: *A lenini párt életének és tevékenységének vezérelve* (A demokratikus centralizmusról)
J. Bugajev: *A szocializmus építésének harci programja* (Az OK(b)P VIII. kongresszusáról)
A. Jepisev: *A leninizmus — a szovjet harcosok nevelésének alapja*
B. Kedrov: *A dialektikus materializmus V. I. Lenin alkotó feldolgozásában*
J. Lukin: *A visszatükröződés-elmélet és a realizmus horizontjai*
E. Bregel: *Az imperializmus antimarxista elméletének lenini bírálata és a jelenkor*

7. szám

Erősítsük a kommunisták internacionalista egységét (Vezércikk)
L. Strougal: *Hűek leszünk Lenin végakaratához és forradalmi hagyományainkhoz* (Beszéd)
I. Primov: *A bolgár parasztság a lenini úton*
A. Paskov: *Hogyan fejlesztette tovább V. I. Lenin a szocializmus és a kommunizmus közgazdasági elméletét*
M. Zaharov: *Lenin és a szovjet haditudomány*
I. Manjusisz: *A termelés hatékonyságának problémái és perspektívái*
Sz. Uszmanov: *Tökéletesítsük a közgazdasági munkát a falusi vidékeken*
O. Boriszov, B. Koloszkov: *A Mao Ce-tung csoport szovjetellenes irányvonala*
M. Bászmanov: *A jelenkori trockizmusról és felforgató tevékenységéről*

Digitized by Google

8. szám

A kommunizmusért küzdő harcosok eszmei meggyőződése
Kh. Bagdas: *A leninizmus a nemzeti kérdésről és a proletár internacionalizmusról*
V. Korionov: *A kommunisták — a társadalmi haladás zászlóvivői*
D. Csesznokov: *A történelmi materializmus kérdései V. I. Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében*
J. Barabas: *Az irodalom népiességéről*
V. Csernij: *A falusi kerületi pártbizottságok*
N. Ljaporov: *Taggyűlés*
A kolhozélet alaptörvénye (Szerkesztőségi cikk)
F. Szenyko: *A kolhoz új alapszabályzata*
G. Frank: *A biológia problémái és fejlődési perspektívái*
Az indonéziai kommunisták az Indonéz KP újjászületésének útjairól

NOVÁ MYSI

5. szám

F. Hronsky: *Az irányítási rendszer és a jövedelempolitika*
L. Tondl: *A társadalom és a tudományos közösségek*
L. Silhánová: *Az ifjúság — a párt politikájának súlyos kérdése*
D. Illik: *Az el nem kötelezettség politikája*
M. Albrecht: *A politikai lélektan lehetőségeiről és tartalmáról*
J. Michek: *Századunk képtelenségei* (A világ mezőgazdasága)
A. Markus: *Elmélkedés a szlovák nemzeti kultúra fejlődésének útjairól*
Ankét a közigazgatásról
V. Krivka, Z. Kolár: *A nemzetközi kommunista mozgalom az amerikai burzsoá ideológia szemszögéből*
O. Maivald: *A közvetítőkről* (A kulturális értékeket közvetítő intézmények optimális rendszeréről)
T. Jezek: *Túlságosan megnőttek-e a bérek?*

NOVO VREME

Április

A leninizmus — eszmei zászlónk és fegyverünk (Vezércikk)
Cselekvési egység az imperializmus elleni harcban
T. Jordanov: *Az ipari termelés intenziv fejlesztése és hatékonyságának növelése*
G. N. Volkov: *A jelen tudományos-műszaki forradalmának alapvető vonásai*
V. Kuncsev: *A párt és a szocialista realizmus megszilárdulása az irodalomban*
G. Popiszakov: *A Bolgár Népköztársaság gazdaságának a Szovjetunió gazdaságával való közeledése*
A párttagság összetétele szabályozásának néhány kérdése
P. Szpirkov: *A „szociális piacgazdaságtól" a „szervezett társadalom" felé Nyugat-Németországban*
V. Dorijanov: *Ki irányítja Amerikát?*
Szt. Marinova: *Az Olasz KP XII. kongresszusa*
Iv. Ganev: *A Dán KP XXIII. kongresszusa*
G. J. Kirov: *Az Izraeli KP XVI. kongresszusa*

Május

Újabb lépés az imperialista harcban való egység felé (Vezércikk)
Az osztály-párt ismérv az irodalomban és a művészetben
A proletár internacionalizmus ereje
N. Lulcsev: *Út Európa és a világ békéje és biztonsága felé*
G. Georgiev: *A szakszervezetek funkcióinak, munkaformáinak és módszereinek tökéletesítése*
L. Radulov: *A gazdasági törvények felhasználása a szocializmus építésében*
M. Markov: *Az osztály antagonizmustól a szociális egyneműség felé*
B. Petkov: *A Mao Ce-tung csoport szovjetellenességének eszkalációja*
J. Bozsilov: *A maoisták kongresszusa — a Kínai Kommunista Párt felszámolása*
I. Taszev: *A marxista—leninista világnézet és annak szerepe a társadalmi haladásban*

NOWE DROGI

Április

Felajánlások a 25. évfordulóra
A Kommunista Internacionálé megalakításának 50. évfordulója
Z. Moskwa: *A Demokrata Párt IX. kongresszusa után*
E. Zielinski: *A népi tanácsok az empirikus kutatások fényében*
W. Wowczuk: *Szilárd lánccszem a szocialista demokrácia rendszerében*
A. Szemberg: *A falusi családok jövedelme 1962—67-ben*
T. Nowacki: *Felnőttoktatás jelenlegi modellje*
J. Lider: *Néhány új momentum a NATO amerikai koncepciójában*

Digitized by Google

A. Lopatka: *A demokrácia és a LEMP vezető szerepe*

D. Poprzeczko: *A Szovjetunió Lenin születésének 100. évfordulója előtt*

Z. Lewandowicz: *A gazdasági reform irányai a Német Demokratikus Köztársaságban*
A szakszervezetek együttműködése a népi tanácsokkal

NOWE DROGI

Május

Az 1971—75. évi terv kidolgozásának módszerei és a népgazdasági beruházások hatékonyságának növelését szolgáló feladatok

B. Jaszczuk bevezető beszéde
Javítsuk meg a tervezési és beruházási folyamatot (Wladyslaw Gomulka záróbeszéde)

A LEMP Központi Bizottságának határozata az 1971—75. évi terv kidolgozásának módszereiről és a népgazdasági beruházások hatékonyságának növelését szolgáló feladatokról

A LEMP Központi Bizottságának Zenon Kliszko elvtárs információja után hozott határozata

J. Wieczorek: *A népi tanácsok negyedik igazgatási időszaka fejlődésük fontos szakasza*

W. Popkowski: *A Lengyel Népköztársaság szejmje az 1965—69. években*

W. Sokolewicz: *A Lengyel Népköztársaság államhatalmának képviseleti szervei a szocialista demokrácia mechanizmusában*

Cz. Wycech: *Az Egyesült Néppárt V. kongresszusa után*

S. Kozyr—Kowalski: *Osztályok, tudomány, mai revizionizmus*

J. Liczkowski: *A mezőgazdaság további fejlődése a Poznan-Bydgoszcz térségben a LEMP V. kongresszusa irányelveinek fényében*

Z. Szeliga: *Lengyelország és a világgazdaság*

R. Frelek: *Az európai békéért és biztonságért*

Állampolgári nevelés a középiskolában

WEG UND ZIEL

Május

L. Spira: *A kínai—szovjet konfliktus*

J. B. Tito: *A szocialista önigazgatás kérdéseihez* (Részlet a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének IX. kongresszusán elmondott beszédből)

E. Priester: *Történelmi elemzés vagy „nem-személy"?* (A Szovjetunió fejlődése és Sztálin személyének történelmi elemzési módjait taglaló cikk)

E. Wimmer: *Egymás mellett élés, konvergencia, osztályharc*

A. Peter: *A salzburgi tartományi választáshoz*

A Finn Kommunista Párt programjából

W. Stein: *Államosított és magántőke*
A katonai tömbök feloszlatásáért

H. Steiner: *Ausztria és a Magyar Tanácsköztársaság*

H. Hautmann: *A Magyar Tanácsköztársaság és az osztrák szocialista törvényhozás*

E. Berger: *Szabadság és manipuláció*

P. Aschner: *Nixon rakétaelhárító terve*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 000 példányban.
69.2961/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Коммюнике о международном Совещании коммунистических и рабочих партий — Основной документ международного Совещания коммунистических и рабочих партий — Событие исторического значения (Из Коммюнике о заседании Пленума ЦК ВСРП 26 июня 1969 года) — *Дьёрдь АЦЕЛ:* О директивах нашей политики в области науки (Доклад на Пленуме ЦК ВСРП 26 июня 1969 года) — Директивы политики ВСРП в области науки — *Янош КАДАР:* Условии нормальной работы обеспечены — *д-р Дьёрдь ВАРГА:* О «проблематичных» предприятиях — *Бела ЧЕНДЕШ:* Развитие и эффективность в сельском хозяйстве — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Пал ПИНЦЕШИ:* Умерла ли доктрина Гальштейна? — ОБЗОР: *Д-р Эгон САБАДИ:* Общественное и демографическое действие пособия по уходу за детьми — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Ласло ХАЙ:* Настоящее и будущее развивающихся стран — *Д-р Петер ШМИДТ:* Советы как представительные органы — *Йожеф СИГЕТИ:* К нашим дискуссиям — *Ференц ГЕРГЕНИ:* Расходящиеся мнения или нездоровая поляризация?

CONTENTS

Communique on the International Conference of the Communist and Workers's Parties — The Main Document of the International Conference of the Communist and Workers's Parties — An Event of Historical Significence (Parts of the Communique Issued After the June 26th Session of the Central Committee of the HSWP) — *György ACZÉL:* On the Guiding Principles of Our Policy in Science (Report to the June 26th, 1969, Session of the Central Committee) — The Guiding Principles of the Science Policy of the HSWP — *János KÁDÁR:* Conditions Are Granted for the Normal Work — *Dr. György VARGA:* On "Problematic" Enterprises — *Béla CSENDES:* Developing and Efficiency in Agriculture — *INTERNATIONAL REVIEW: Pál PINCZÉSI:* Did the Hallstein Doctrine Die? — *REVIEW: Dr. Egon SZABADY:* The Social and Demographic Effects of Children-Care Aid — *EXCHANGE OF VIEWS: László HÁY:* The Present and the Future of the Developing Countries — *Dr. Péter SCHMIDT:* The Councils as Representative Organs — *József SZIGETI:* On our Discussions — *Ferenc GÖRGÉNYI:* Differing Views or Unhealthy Polarization?

SOMMAIRE

Communiqué sur la conférence internationale des partis communistes et ouvriers — Le document principal de la conférence internationale des partis communistes et ouvriers — Événement d'importance historique (Du Communiqué sur la session de 26 juin du Comité Central du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois) — *György ACZÉL:* A propos des principes directeurs de notre politique scientifique (Rapport à la session du 26 juin 1969 du Comité Central) — Les principes directeurs de la politique scientifique du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois — *János KÁDÁR:* Les conditions du travail normal sont assurées — *Dr. György VARGA:* A propos des entreprises « à problèmes » — *Béla CSENDES:* Développement et efficience dans l'agriculture — *REVUE INTERNATIONALE: Pál PINCZÉSI:* La doctrine Hallstein survit-elle encore? — *REVUE: Dr. Egon SZABADY:* Incidence sociale et démographique de l'allocation au titre de l'enfant bas-âge — *ÉCHANGE DE VUE: László HÁY:* Le présent et l'avenir des pays en voie de développement — *Péter SCHMIDT:* Les Conseils, organes représentatifs — *József SZIGETI:* A nos débats — *Ferenc GÖRGÉNYI:* Des divergences d'opinion ou une polarisation peu souhaitable? —

INHALT

Kommünike über die internationale Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien — Das Hauptdokument der interantionalen Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien — Ein historisches Ereignis (Aus dem Kommünike über die Sitzung des ZK der USAP am 26. Juni.) — *György ACZÉL:* Richtlinien unserer Wissenschaftspolitik (Referat auf der Sitzung des ZK vom 26. Juni 1969) — Wissenschaftspolitische Richtlinien der USAP — *János KÁDÁR:* Die Bedingungen für die ruhige Arbeit sind gegeben — *Dr. György VARGA:* Die „problematischen" Betriebe — *Béla CSENDES:* Entwicklung und Effektivität in der Landwirtschaft — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Pál PINCZÉSI:* Ist die Hallstein-Doktrin wirklich tot? — *RUNDSCHAU: Dr. Egon SZABADY:* Die sozialen und demographischen Auswirkungen der Kinderbeihilfe — *GEDANKENAUSTAUSCH: László HÁY:* Gegenwart und Zukunft der entwicklungsfähigen Länder — *Dr. Péter SCHMIDT:* Die Räte als Vertretungsorgane — *József SZIGETI:* Unsere Diskussionen — *Ferenc GORGENYI:* Unterschiedliche Standpunkte oder ungesunde Polarisation? —

Digitized by Google

K. K. Csebotarev: A Földet sarkából kidöntjük

Digitized by Google

12,– forint

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
NOV 1 1 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

9

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. SZEPTEMBER

Digitized by Google

K. K. Csebotarev: Munkás

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 9.
1969. SZEPTEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Nemes Dezső 3 Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet
Friss István 15 Gondolatok népgazdaságunk hosszú távú tervezéséről
Burger Kálmánné 29 A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás
Kiss Jenő 41 Napirenden a népművelés

Szemle

51 Az egyetemi demokrácia és tanulmányi fegyelem kérdései (Interjúk)
K. Nagy Sándor 62 A termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

Kritika

Kovács Kálmán 67 A Kritika hatodik évfolyamáról

Eszmecsere

73 Irányítás – módszerek – valóság

Halász József 84 A tanácsi képviselet tartalma és a helyi érdekek képviselete

Kiss Arthur 92 A bürokrácia és a társadalom

Herédi István 101 Az aktuális társadalmi praxis meghatározottságának kérdéséhez
Nemes László 107 A társadalom-ontológiai felfogás vitájához – közgazdasági oldalról

Megjegyzések

Szuhay-Havas Ervin 112 Piramisok és papírhajók

Könyvekről

Veres András 115 Tőkei Ferenc: Antikvitás és feudalizmus
Benedeczki János 119 F. Szikra Katalin: Létszám, termelékenység, gazdasági növekedés
Agárdi Péter 120 Márciusi Nap
Hajdu Rafis 122 Földeák János: Hetedik hétköznap
Szalai Anna 123 Földes Mihály: A parancs
Vasy Géza 124 Szép versek 1968

125 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

NEMES · DEZSŐ akadémikus, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola igazgatója

FRISS ISTVÁN akadémikus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója

DR. BURGER KÁLMÁNNÉ kandidátus, a Kossuth Könyvkiadó osztályvezetője

KISS JENŐ, az Országos Népművelési Tanács ügyvezető titkára

DR. K. NAGY SÁNDOR kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának főtitkára

KOVÁCS KÁLMÁN kandidátus, egyetemi docens, az Alföld főszerkesztője

DR. HALÁSZ JÓZSEF kandidátus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője

DR. KISS ARTHUR kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

HERÉDI ISTVÁN egyetemi adjunktus

DR. NEMES LÁSZLÓ kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár

SZUHAY-HAVAS ERVIN újságíró

VERES ANDRÁS, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gyakornoka

DR. BENEDECZKI JÁNOS egyetemi adjunktus

AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

HAJDU RÁFIS, egyetemi hallgató

SZALAI ANNA, egyetemi hallgató

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

Képeinket (a borító 2. kivételével) a Pécs és Baranya képzőművészeinek kiállításáról válogattuk. (Magyar Nemzeti Galéria.)

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111—400, 124—475

Digitized by Google

NEMES DEZSŐ:

Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet

A kommunista és munkáspártok 1969 júniusi értekezlete, 75 testvérpárt e tanácskozása különleges helyet foglal el a kommunista világmozgalom fejlődésében. Bonyolult körülmények között erősítette meg a testvérpártok összefogását az imperializmus elleni küzdelemben. Megvitatta és elfogadta a kommunista pártok kollektívan kidolgozott új nemzetközi dokumentumát, amely kifejezi a testvérpártok túlnyomó többségének állásfoglalását a mai világhelyzetről, az imperialistaellenes erőkről és ezek fő harci feladatairól, valamint a testvérpártok együttműködésének továbbfejlesztéséről. Megvitatta és teljes egységben fogadta el az új békefelhívást, a Lenin-centenárium megünneplésével kapcsolatos állásfoglalást, a szolidaritási nyilatkozatot a vietnami néppel és az összes többi szolidaritási nyilatkozatot is.

Az értekezleten részt vett pártok a tanácskozást követő állásfoglalásaikban az eredményt nagyon pozitívan értékelték, azok a pártok is, amelyek a pozitív értékelés mellett kinyilvánították bizonyos kérdésekben különállásukat, illetve fenntartásaikat.

Az értekezlet nem vállalkozott arra, hogy megoldja mindazokat az ideológiai és politikai nézeteltéréseket, amelyek a kommunista pártok között — részben a helyzetük és feladataik különbözőségéből eredő objektív okok, részben szubjektív tényezők hatására — ma fennállnak. Nem tért azonban ki az elől, hogy megvizsgálja és megválaszolja azokat az alapvető fontosságú nemzetközi kérdéseket, amelyekben a világos állásfoglalás az egység megerősítésének elengedhetetlen feltétele. Érinteni fogok néhányat e kérdések közül. Előbb azonban kitérek a nemzetközi tanácskozás előkészítésére, mert ez is nagyon figyelemreméltó tanulságokat nyújt.

Az értekezlet előkészítése

Ismeretes, hogy vita volt a nemzetközi tanácskozás *megtartásának* a kérdésében is. Különböző erők munkálkodtak meghiúsításán; mindenekelőtt a Mao-féle szakadárok foglaltak állást ellene, szitkozódtak és fenyegettek. Más-más meggondolásból, de eltérő politikai irányvonalból kiindulva, ellenezte a tanácskozást a Japán Kommunista Párt, a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége, a Holland Kommunista Párt. Más pártokban — így az olasz, a román, az angol, a svéd, a norvég pártban — erős kételyek voltak, hogy a bonyolult körülmények között helyes-e nemzetközi értekezletet tartani, s ha erre sor kerül, erősíteni fogja-e az összefogást, vagy még jobban elmélyíti az ellentéteket, „nyílttá teszi a szakadást" (mintha még nem volna elég nyílt!). Ez a kérdés két- és többoldalú tanácskozások egész során szerepelt. A megbeszélések eredményeként a kételyek csökkentek. A testvérpártok többségében megerősödött az a nézet, hogy a tanácskozás szükséges, az összefogás erősítéséhez nélkülözhetetlen.

Az európai kommunista- és munkáspártok 1967 áprilisi Karlovy Vary-i értekezlete — melynek fő kérdése az európai biztonságért való harc volt — megmutatta, hogy a testvérpártok sikeres tanácskozást tarthatnak akkor is, ha a pártok egy része nem kíván részt venni rajta, vagy éppen különböző meg-

Digitized by Google

gondolásból kifejezetten ellenzi. A tanácskozáson való részvétel minden párt számára önkéntes, viszont egyetlen párt sem vonhatja kétségbe a testvérpártok többségének jogát a közös tanácskozásra bármilyen kérdésben, amelyet szükségesnek és célszerűnek tartanak megvitatni, s amelyben közös álláspont kialakítását kívánják. A Karlovy Vary-i értekezleten 25 európai testvérpárt vett részt; az albán, a jugoszláv, a román, a holland és a norvég párt távolmaradt. A 25 testvérpárt összefogásának eredményeként ez a tanácskozás jelentős eseménnyé vált, erősítette az európai kommunista pártok összefogását, és mind Európában, mind más földrészeken növelte a testvérpártok elhatározását, hogy a nemzetközi értekezletet mielőbb megtartják.

1967 novemberében 18 testvérpárt — a kommunista és munkáspártok 1965 márciusi találkozójának résztvevői — felhívást bocsátott ki, melyben a kommunista és munkáspártok konzultatív találkozóját javasolták a nemzetközi tanácskozás ügyében. A 18 párt egységes felkérésére a Magyar Szocialista Munkáspárt vállalta e találkozó megrendezését; az említett pártok felhatalmazása alapján meghívó levelet küldött mindazoknak a pártoknak, amelyek részt vettek a 81 párt 1960. évi moszkvai értekezletén, vagy arra meghívást kaptak.

A testvérpártok *konzultatív találkozója* 1968 februárjában ült össze Budapesten 66 párt részvételével. Itt megszületett a döntés, hogy összehívják a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozását. Megállapodtak az értekezlet következő napirendjében: „Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban, és a kommunista és munkáspártok, valamint az összes antiimperialista erők akcióegysége." A konzultatív találkozó résztvevői aláhúzták annak fontosságát, hogy kollektívan, demokratikus módon folyjék az előkészítés, mert ez fontos feltétele a tanácskozás sikerének. Elhatározták, hogy *előkészítő bizottság* alakul, amelynek munkájába bekapcsolódhat bármely párt, amely az értekezleten részt kíván venni.

Az előkészítő bizottság több ülést tartott; Budapesten 1968 áprilisában 54 párt részvételével, 1968 szeptemberében 58 párt részvételével, 1968 novemberében 67 párt részvételével. Ez utóbbi ülésen az MSZMP küldöttsége azt javasolta, hogy az előkészítő bizottság következő ülése — tekintettel arra, hogy az előkészületek immár a befejező szakaszba értek — Moszkvában legyen, ahol a korábbi megállapodás értelmében az értekezlet színhelye lesz. Az MSZMP javaslatát egyhangúlag elfogadták. Moszkvában az előkészítő bizottság 1969 márciusában, majd májusban, közvetlenül az értekezlet előtt tartotta meg ülését.

Az előkészítő bizottság még az első ülésén elhatározta, hogy a nemzetközi tanácskozás elé terjesztendő dokumentum-tervezetek kidolgozására *munkacsoport* alakul, mindazon pártok részvételével, amelyek be akarnak kapcsolódni e munkába. A munkacsoport kiküldött egy-egy bizottságot, hogy a fődokumentum-tervezet, valamint a békefelhívás és a vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetének előzetes szövegét készítse el. A fődokumentum-tervezet szövegét kidolgozó bizottság Budapesten végezte munkáját. E tervezetet a munkacsoport először 1968 júliusában, budapesti ülésén, másodszor Moszkvában, közvetlenül az előkészítő bizottság márciusi ülése előtt vitatta meg, mintegy 60 párt képviselőinek aktív részvételével.

Az előkészítő munka során hamarosan világossá vált, hogy csakis elvileg szilárd alapokon nyugvó összefogás teheti szorosabbá a testvérpártok együttműködését, nem pedig minden vitás elvi kérdés mellőzése a „minél szélesebb összefogás" jelszavával. Gyakorlatilag ez a kérdés előbb abban a véleményben jelentkezett, hogy kommunista világértekezlet helyett általános antiimperialista világértekezlet legyen; ilyen elgondolásaik voltak például az olasz és az angol elvtársaknak. Felülkerekedett azonban az a vélemény, mely szerint egyik sem helyettesítheti a másikat, s a kommunista pártok nemzetközi tanácskozása segítheti elő a szélesebb körű imperialistaellenes összefogást, az antiimperialista világértekezlet megtartását is.

Miután eldöntött kérdéssé vált a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának megtartása, e kérdés új formában tért vissza. Az említett test-

Digitized by Google

vérpártok célszerűbbnek vélték, hogy az értekezlet fő dokumentuma ne fejtse ki a kommunista pártok értékelését a világhelyzetről és ne foglalkozzon a testvérpártok közötti viszony kérdéseivel sem, hanem csak akcióegység-platformot bocsásson ki, amelyet más antiimperialista erők is elfogadhatnak. A testvérpártok túlnyomó többsége ezt az álláspontot nem találta elfogadhatónak. Szükségesnek tartották, hogy az akcióegység-platform a mai világ marxista—leninista elemzésén, s az így levont következtetéseken alapuljon; azt is szükségesnek tartották, hogy a kommunista pártok nemzetközi dokumentuma a testvérpártok közötti kapcsolatok megerősítésének és fejlesztésének kérdéseivel is foglalkozzon.

A viták során — melyeknek teljesen demokratikus, elvi és elvtársi jellegét az ellenvéleményen levő pártok képviselői is többször messzemenően elismerték — kialakult a nézetek összevetésének és az együttműködésnek olyan légköre és módszere, amely a tanácskozás előkészítésének egyik legértékesebb eredménye. A nézeteltérések lényegesen csökkentek, az elvi alapokon nyugvó egyetértés a résztvevők mind nagyobb körére terjedt ki, s a tervezet sok, eleinte vitatott pontjában teljes egyetértés alakult ki.

A kollektív munkával, beható elvtársi viták során megszerkesztett tervezetet az előkészítő bizottság márciusban immár 67 párt részvételével vitatta meg, és elhatározta, hogy állásfoglalás céljából az egyes testvérpártok központi bizottságai elé terjesztik. A tanácskozáson résztvevő pártok túlnyomó többsége magáévá tette az előkészítő bizottság által megküldött tervezetet, kifejezték egyetértésüket ennek általános irányvonalával és értékeléseivel, a megjelölt fő tennivalókkal, s szerkezetével is. Emellett egyes részekhez számos pontosító javítást, vagy kiegészítő javaslatot tettek, különösen az egyes országcsoportok, illetve földrészek speciális kérdéseivel kapcsolatban. A tervezetet elfogadva kifejezték megelégedésüket a sikeresen elvégzett munkáért, s újra aláhúzták a nemzetközi tanácskozás fontosságát.

Néhány testvérpárt a tervezettel szemben továbbra is jelentős fenntartásokkal élt. Így az olasz és az ausztráliai párt a négy részből álló tervezetnek csak az antiimperialista egységfront platformját tartalmazó, harmadik részét fogadta el; a világhelyzet elemzésével foglalkozó első részt, az antiimperialista erők helyzetét és feladatait elemző második részt, s a testvérpártok együttműködésének kérdéseit taglaló negyedik részt teljesen mellőzni kívánta. A fenntartásokat hangoztató többi párt — köztük az angol, a román, a spanyol, a norvég — az állásfoglalás módosítását vagy mellőzését kívánta több olyan kérdésben, melyben pártjuk álláspontja kisebb-nagyobb mértékben eltér a résztvevők túlnyomó többsége által képviselt és a tervezetben kifejtett álláspontól.

Az előkészítő bizottság májusi ülése ismét megvitatta a fő dokumentum tervezetét, amely ezután került jóváhagyásra a júniusi értekezlet elé. Ugyancsak megvitatta és az értekezlet elé terjesztette a békefelhívás és a vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetét, valamint a Lenin-centenárium megünneplésére szóló tervezetet is, amelynek kidolgozását a márciusi ülés határozta el. Az értekezlet tanácskozásai idején is folyt még a szövegező munka; ebből a célból ott szerkesztő bizottság alakult, amelyben a küldöttségek megbízottai még egyszer megtárgyalták egyes pártok fenntartásait, és amely kisebb módosításokat eszközölt még a beterjesztett szövegben. Ilyen módon kerültek ezek az értekezlet plénuma elé, amely a tervezeteket az említett módon jóváhagyta.

Az értekezlet fő okmányának néhány kérdése

A fő okmány első része behatóan elemzi a mai ellentmondásos világhelyzet fő tényezőit és tendenciáit. Megerősíti az 1960. évi moszkvai nyilatkozat alapvető megállapítását, mely szerint „korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kora". Olyan időszakra vonatkozóan állapítja ezt újra meg, amikor a szocialista tábor egységét a kínai vezetők megbontották, amikor az egy-

Digitized by Google

ségbontás következményeihez és saját lehetőségeikhez messzemenő reményeket fűző imperialisták agresszivitása lokális háborúk sorát robbantotta ki, s ugyanakkor a tőkés világ legerősebb hatalmát, az Amerikai Egyesült Államokat súlyos vereség érte Vietnamban, megmutatva a népek előtt az imperializmus lehetőségeinek korlátolt voltát.

A szocialista világ térnyerése folytatódik; ennek egyik igen fontos megnyilatkozása, hogy részaránya a világ ipari termelésében az 1960. évi 33—34 százalékról immár közel 40 százalékra emelkedett. A szocialista világ előretörését is problémák kísérik, s ezek jó részének megoldása hosszabb időt igényel, de az új világ térnyerése feltartóztathatatlannak bizonyult. Az imperializmus térvesztése folytatódik, válsága mélyül. Az osztályellentétek a kapitalizmus vezető országaiban is kiéleződtek, s nagy tömegfellépésekben nyilvánulnak meg. Élesebbek lettek az imperialisták egymás közti ellentétei is. A kapitalista hatalmak vezető körei különféle módszerekkel próbálják rendszerüket megszilárdítani. Átmeneti, helyi sikereket elérhetnek, neokolonialista pozícióikat egyes helyeken időlegesen kiszélesíthetik, de a világesemények menetét nem képesek megfordítani.

Ismeretes, hogy a nyugati hatalmak a fegyverkezési hajszát soha nem látott méretekben folytatják, a leszerelési javaslatok elől kitérnek, a szocialista országok elleni háborús terveik céljából elősegítették a nyugatnémet revansisták újrafelfegyverkezését, és szabad utat biztosítottak a japán imperializmus újrafelfegyverkezéséhez is. Terveiket azonban keresztülhúzza a szocialista világ szilárd védelmi ereje, mindenekelőtt a Szovjetunió hatalmas védereje, a „harmadik világ" népeinek harca a kolonializmus és a neokolonializmus ellen, s a béke híveinek hatalmas politikai megmozdulásai a tőkés világban is.

A fő okmány természetesen nemcsak az itt említettek alapján, hanem szélesebb körű elemzés eredményeként állapítja meg: „Egyre mélyül az imperializmus és a szocializmus között világméretekben mutatkozó ellentmondás. A kapitalista hatalmak, a két világrendszer közötti harc kiéleződése közepette, növekvő ellentéteik mellett is igyekeznek egyesíteni erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy fenntartsák és megszilárdítsák a kizsákmányolás és elnyomás rendszerét, visszaszerezzék elvesztett állásaikat." Folytatva az új világháború előkészületeit, de kényszerűen számolva ennek rendkívüli veszélyével, most „a fő súlyt a lokális háborúkra helyezik." Ez azonban semmit sem változtat azon, hogy egyre nyilvánvalóbb „az ellentmondás az imperializmus »erőpolitikája« és reális lehetőségei között. *Az emberiség fejlődésének fő irányát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály, és az összes forradalmi erők határozzák meg.*"

Ez a fő irány az imperializmus megfékezésén keresztül annak megsemmisülése felé vezet. „Megfékezni az agresszort, megmenteni az emberiséget az imperializmustól — mondja az okmány — ez a küldetés jutott a munkásosztály és minden imperialistaellenes erő osztályrészéül, amely a békéért, a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és a szocializmusért harcol." Megvannak a reális feltételek „korunk legfontosabb problémáinak megoldásához a béke, a demokrácia és a szocializmus javára, valamint ahhoz is, hogy újabb csapásokat mérjünk az imperializmusra".

A dokumentum kidolgozása során egyik fő vita *a világhelyzet értékelése* körül folyt. Néhány küldöttség úgy vélte, hogy a tervezetben javasolt értékelés túlbecsüli az imperializmus veszélyességét, túl erősnek tünteti fel, amivel „pesszimizmust kelt"; úgy vélte, hogy mindenekelőtt az imperializmus gyöngeségét kell aláhúzni, az antiimperialista erők fölényét kell kiemelni, mert ez növeli az optimizmust, a bizalmat az imperialisták elleni küzdelem lehetőségei iránt. A felfogás alátámasztásaként kifejtettek olyan véleményt is, amely — utalva elsősorban Franciaország kilépésére a NATO katonai szervezetéből — kétségbe vonta, hogy egyáltalán létezik-e még közös imperialista stratégia a szocialista országok ellen. A résztvevő pártok túlnyomó többsége vitatta ezt a felfogást. Általánosan hangoztatták, hogy *a valósággnak megfelelően* kell megálla-

Digitized by Google

pítani egyrészt *az imperializmus veszélyes voltát* (elvben ebben mindenki egyetért, de a valóságot eltérően látják), másrészt azt is, hogy *a szocializmus erői, a többi antiimperialista erővel együtt, meghiúsíthatják az imperializmus terveit.*

Elfogadhatatlan volt az a felfogás is, amely kétségbevonta az imperialista hatalmak közös stratégiájának létét, egyeztetett taktikai fellépéseik tényeit. A NATO-hoz való ragaszkodás, az NDK „egyeztetett" el nem ismerése, együttes vonakodásuk a békeszerződés megkötésétől mindkét létező német állammal, s egy sor más tény tanúsítja, hogy van közös stratégiájuk. Igaz, ennek érvényesítése egymás közti ellentéteik miatt mind több kérdésben csorbát szenved, de nem kevésbé igaz, hogy számos kérdésben nagyonis érvényesül az egyeztetett imperialista politika. Súlyos hiba volna ezt figyelmen kívül hagyni, s csak repedéseket és réseket látni egyeztetett politikájuk gyakorlati érvényesítésében, holott ezek a repedések és néha tátongó rések is *egy létező egyeztetett politika* rései. Az imperialista kormányok közös és egyeztetett fellépéseinek lebecsülése vagy éppen közös stratégiájuk kétségbevonása maga után vonja az antiimperialista összefogás jelentőségének lebecsülését, beleértve a szocialista országok összefogásának lebecsülését is. A tanácskozás nagyon beható érveléssel mutatott rá ennek negatív következményeire.

A moszkvai értekezlet résztvevői teljes egyöntetűséggel foglaltak állást a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini irányvonala mellett. Akik ezt elvetik, azok a tanácskozáson nem voltak jelen. S minthogy ez az irányvonal ott teljes egyetértéssel találkozott, jó alapnak bizonyult a világhelyzet értékelésével kapcsolatosan a pártok egy része által kifejtett eltérő nézetek megvitatására. Az elvtársi elvi viták eredményeként megszűntek, vagy lényegesen mérséklődtek e kérdésben az említett pártokkal való véleményeltérések.

A két világrendszer közötti harccal kapcsolatban emlékeztetek itt arra, hogy a nyugati hatalmak vezető körei 15—20 évvel ezelőtt még kereken elutasították a szocialista országok által hirdetett békés egymás mellett élést és békés versenyt. Ezt „kommunista manővernek", a szocialista országok „időnyerési taktikájának" nyilvánították; az úgynevezett „preventív háborút" propagálták a szocialista országok ellen, a „rab nemzetek felszabadításának" cinikus jelszavával. Ennek jegyében hozták létre washingtoni vezetéssel a NATO-t, folytatták háborújukat 1950—53-ban a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen, nyitották meg az utat a nyugatnémet revansisták újrafelfegyverzéséhez. Később taktikájuk és propagandájuk módosítására és kombinálására kényszerültek. A Szovjetunió nukleáris és rakétafegyvereinek kifejlődése, s a béke erőinek világszerte való megnövekedése kényszerítette őket erre, s természetesen az is, hogy saját országuk uralkodó osztályainak táborában erősödött a reálisabb politika követelése, az üzleti körök érdekeltsége a szocialista országokkal való kereskedelem bővítésében.

A nyugati hatalmak vezető körei mindezek hatására kezdték felfedezni, hogy ők is a békés egymás mellett élés „hívei". Hirdették ezt akkor is, amikor a washingtoni kormány félmilliós hadsereget, jelentős tengeri és légi flottát küldött Vietnamba, s partnerei egyetértésével pusztította a vietnami nép városait, falvait, vetéseit. De azért nyilatkoztak arról, hogy ők készek a békés egymás mellett élésre. Ugyanakkor kidolgozták és nagy erővel próbálják érvényesíteni hírhedt „fellazítási" taktikájukat a szocialista országok ellen. Különböző okok következtében az európai szocialista országokkal szemben ezt a taktikát helyezték előtérbe. A békés egymás mellett élés azonban számukra nem csupán, és többnyire nem elsősorban a kölcsönösen előnyös gazdasági- és kulturális kapcsolatok fejlesztését jelenti, hanem a szocialista országok elleni aknamunka új módszereit. Ennek meghiúsítása nemcsak az állambiztonsági szervek feladata, hanem szívós eszmei és politikai harcot követel az ideológiai diverzió ellen. A békés egymás mellett élés érvényesítése tehát változatlanul nagy harci kérdés; megköveteli az imperialisták mindenféle zavarkeltési kísérletének, „fellazítási" tevékenységének meghiúsítását is.

Digitized by Google

koncepció alapján — azt veszi szemügyre a drámafejlődés útjaiból, ami a két modell, a két út meglétét, együttfutását és különbségét jelzi. Minden analízisében erre koncentrál, az életpályák és a művek elsősorban ebből a szempontból izgatják őt. Elemzéseiben tehát nem teljességre törekszik, a részleteket is csak ebből a szempontból veszi számba. Mindezzel azonban nem tesz kényszert az anyagon, nem prekoncepcióhoz formálja a valóságot, hanem a valóságban, a művekben mutatja ki koncepciója jogosságát.

A feladathoz alkalmazkodik *módszere* is. Nem elégszik meg azzal, hogy az adott társadalmi viszonyokból és az író habitusából levezesse és érzékelhetővé tegye a műveket és a drámai hősöket. Továbbmegy: az alkotásban objektivizálódott figurákat szembeállítja az íróval. Észreveszi, hogy a drámai hős az objektivizálódás pillanatától kezdve öntörvényűen cselekszik, függetlenedik az író akaratától. Módszertanilag azt a jelenséget teszi vizsgálati centrumába, amit Engels a realizmus győzelmének nevezett.

Ez a módszertani többlet vezet ugyanakkor a módszer kiélezésének problematikusságához is. Az öntörvényűen cselekvő hős ugyanis — mint aki a szükségszerűségben is szabad — par excellence tragikus hős. Megjelenhet ugyan tragikomédiában és színjátékban is, de itt is a tragikus mag hordozója. (Éppen ezért nem lehet sohasem komikus hős.) Ezért válik Almásinál a tragédia a dráma „ideáltípusává". A drámáról adott definíciója is ezt sugallja: „A hősök önmagukat társadalmilag teremtve és ennek során önmagukkal is szembekerülve részt vesznek a velük szemben álló világ »teremtésében« is." (412. old.) Ezért egy-egy fejlődési szakasz csúcspontjára mindig tragédia kerül (Egmont, Danton halála, Jegor Bulicsov, Szent Johanna — hogy csak néhányat említsünk), és ezért marad ki vizsgálatából többek között Majakovszkij és Pirandello.

Módszeréből fakad a másik kérdőjel is. Almási brilliáns elemzései felmutatják a drámafejlődés útjait, a drámák genezisét, azt, hogy miért vált egy mű olyanná, amilyen, mennyiben tudta kifejezni kora problémáit, mennyiben ragadta meg a világ intenzív totalitását. Jórészt adós marad azonban annak elemzésével, hogy mennyiben nyújt *élményt* a dráma. Igaz, hogy ez túl van a vállalt programon, de enélkül — művészetről lévén szó — sokhelyütt beszűkül az esztétikai értékelés. Ennek következtében elemzései olykor „rövidre zártak", az „alkotó—mű—befogadó" hármas reláció utolsó szakasza csak vázlatos marad.

A recenzens — a terjedelemből következően — csak a mű alapkoncepcióját érintheti, nem térhet ki az egyes, magukban véve is jelentős tanulmányfejezetekre. Csak megemlíthetem az olyan kiemelkedő elemzéseket, mint a *Goethe, Schiller és Puskin közti párhuzam* vizsgálata, a *büchneri életmű* nagyságának kimutatása, a vitathatóságában is érdekes *Wagner-elemzés*, az önmagában is teljes képet nyújtó *Ibsen-, Shaw-, Csehov-, Gorkij-pályakép, a modern dráma két alaptípusának* Brechtben és O'Neillben való felfedezése.

A kérdőjelek, melyek a módszerből és nem a megvalósítás mikéntjéből fakadnak, nem a tanulmány értékét, hanem szemléletét érintik. Vitathatatlan, hogy Almási könyve — tízéves kutatómunka eredménye — elemzéseinek gazdagságával, eredményeinek megalapozott újdonságával egészében és részleteiben jelentős teljesítménye drámaesztétikai irodalmunknak.

(Akadémiai Kiadó, 1969.)

Kolosi Tamás

Digitized by Google

Veres Péter: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"

„Nem szoktam a saját bajaimból közügyet csinálni" — így kezdődik Veres Péter új kötetének valamelyik régi cikke, s ez a félmondat alkalmasint egy írói magatartás elveinek összefoglalása is: Veres Péter, mihelyt tollat fog a kezébe, *„közügyet csinál"*.

Különösen jól megfigyelhető ez ebben a kötetében, amely szinte „helyrajzi" szempontú gyűjtemény. A könyv első felét úgy állította össze változatos műfajú és különböző időkben keletkezett írásaiból, hogy együttesük „élethitelesen" láttassa Balmazújváros valamenynyi munkásrétegének (béresnek és sommásnak, pásztornak és kisbérlőnek, gyereknek és öregnek, leánynak és legénynek) a harmincas években élt sorsát — munkáját, gondolkodását, étkezését, öltözködését, mindent. A *Gyepsor* és a *Falusi Krónika* ismertebb darabjai meg egykorú újságcikkek között Veres Péter pályakezdő verseit is olvashatjuk itt. Érdekesek ezek a szabadversek, vagy inkább kötött mértékre szabott, tényközlő, epikus leírások, már csak azért is, mert az újabb kiadásokban nem kaptak helyet. Veres Péter elhivatottsága feszül bennük és az az akkori igénye, hogy hátha versformában cselekvésre mozdítóbb hatékonysággal sikerül bevinnie életélményeit az irodalomba és a köztudatba. A versek ma már kuriózumok, de az egykorú cikkekkel együtt *igenlő választ* adnak arra a régi kérdésre, hogy eleven művészi értékek, olvasmányok maradhatnak-e Veres Péter kordokumentumai akkor is, amikor problémájukat: a magyar parasztság sorsát már gyökeresen átrendezte a történelem.

A harmincas években írott írások egytől-egyig ugyanazt a következtetést és programot sürgették: a forradalmat. Akik mégsem csüggedtek bele a csüggesztő vak-nyomorba, azok — ahogy Veres Péter mondja — csak valamilyen „megváltás-pszichózis", „messianizmus" igézetében és reményében élhettek. A szocialisták számára a megváltás a szocialista forradalomban sejlett. A szocialista forradalom eljött, de persze nem a „végérvényes megváltást", hanem azt a természetes felismerést hozta, hogy *„itt a régi gondok után újak következnek"*. Ez a vezető gondolata a könyv második részének; a Gyepsor és a Falusi Krónika vidékéről *Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"* címen harminc év múltán készített táj- és társadalomrajznak.

A felszabadulás előtti és utáni közügyek jellege közötti különbséget már az írói megközelítés módszerének és stílusának változása is mutatja. A régi írások rövid, csattanós, fölrázó agitációját felváltja a *mérlegelő, elemző, töprengő vizsgálat*. Veres Péter valóban úgy imeri ma is tárgyát: „a népet mint közösséget és tenyészetet", akár az életét, s mindig számol a *„társadalom-élettani realitással"*, amely e kötetnek és alighanem egész életművének legfontosabb kulcsfogalma. Ezért jól tudja, hogy hangzatos megváltás-koncepciókkal vagy frappáns jelmondatokba tömöríthető kampányokkal a mai gondok nem oldhatók meg — nem is sorakoznának ilyen programok mögé lelkes tömegek. De azt is jól tudja és jól hirdeti, hogy a megváltás-koncepciók vagy kampány-szervezések, valamint a sóhajtó belenyugvás vagy vállrándító nemtörődömség között a cselekvési, javítási lehetőségek tágas területe van. Ezen a területen lehet és kell előrehaladni — társadalomban gondolkozva, körültekintéssel, tárgyilagos, őszinte elemzéssel, múltat ismerő és jövőre néző tervezéssel.

Veres Péter ilyenformán közelít az új gondokhoz, a mai falu szerkezetéről, az ingázókról, a művelődésről vagy a népességről szólva. Gyakran az „újra át kell az egészet gondolni" fáradságos, de szükséges következtetéséhez jutnak okfejtései. S ha vitatható vagy vitatott elgondolások is felbukkannak közöttük, az csak jó, mert ennek a műfajnak, Veres Péter igazi műfajának: a „közügy-irodalomnak" épp az általa indított vitában és a vita által indított cselekvésben van a valódi eredménye.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Szabó B. István

Digitized by Google

Jókai Anna: 4447

A Jókai Anna első regényéről megjelent kritikák szinte mind párhuzamot vonnak a 4447-nek és Fejes Endre Rozsdatemetőjének témája és hősei között. Ám Jókai Anna kérdésfeltevése és művének problematikája is más, mint Fejesé. Itt nem csupán a külső világ egyetemes haladásáról és egy réteg, vagy konkrétabban egy család elzárkózásáról, a világtól való elkülönüléséről, egy lejárt, túlhaladott életformában való megmerevedésről van szó. Ezt mutatja az is, hogy a 4447 hősei és gondolatai hasonlóképpen bukkantak fel az írónő novelláiban is. (Pl. *Magyaróra, Hepiend, Az utolsó fokozat* című elbeszélésekben.)

Az írónőt ebben a regényében *a determináció* foglalkoztatja. Azt kutatja, hogy mennyire köti meg az embert a lelki örökség, milyen mértékben határozza meg sorsát a korai élmény és a környezet. Vizsgálja, hogy mit tehet, hogyan küzdhet ezek ellen az ember.

4447 a helyrajzi száma egy józsefvárosi magántulajdonnak, egy ócska, piszkos háznak, amely jelképe, külső megjelenítője a benne lakók undorítóan embertelen, fizikailag és lelkileg mocskos, semmilyen tekintetben sem normális életének. A ház minden lakójának, a regény minden szereplőjének megvan a maga meghatározó indítéka, élménye, indoka arra, hogy lelke deformalódjék, embertelenedjék, önző és gonosz legyen. A nagymama egyedül és keservesen nevelte a háztulajdonos Nusi nénit, öregkorára már csak saját jóléte érdekli, szenilis, kongó lelkű vénasszonnyá válik. Nusi nénit ez a gyerekkor, anyjának önzése, házassága első éveinek szörnyűségei keményítik, nyomorítják kegyetlenné.

Az írónőt elsősorban Nusi néni felnőtté vált gyermekeinek, Eszternek és Janikának a sorsa érdekli: folytatják-e a sort, vagy ki tudnak szakadni belőle, el tudják-e hagyni ezt a környezetet, a piszkos házat, az örökölt életet? „Persze, mindig a körülmények. A körülmények téged felmentenek, de őket nem. Így gondolod?... Nekik is voltak körülményeik. Ükapák, ükanyák, mindenkinek volt valami oka, hogy tönkretegye a többit. Te se csinálsz mást, folytatod a láncot... De valakinek meg kell szakítania a sort" — mondja Janika Eszternek. S mind a ketten megpróbálják.

Eszter egy tisztító, nagy szerelem segítségével akar kitörni. De amikor először tagadja meg a hazugságot, s akar igaz emberként élni, áldozatul esik kispolgár férjének és Iványnak, az egzaltált, gyáva, emberi lelkekkel kísérletező egyetemistának, kinek szintén megvan a saját, joggá formált élménye ahhoz, hogy megkínozza, tönkretegye Esztert. Janika éppen az érzelmek megtagadásával akar elszakadni a rossz, a szenny szimbólumává vált háztól, ahol túl sok szenvedélyről, gyűlöletről hallott. Csak az értelemben és az akaratban hisz, és ezzel teszi családottá, kiégetté Katit, a regény legkedvesebb, legegészségesebb figuráját.

Eszter és Janika a családdások, kerülők után ugyanarra a nyugvópontra jut. A házat lebontják, a családnak el kell költöznie. Nusi néni hasonló környezetet választ, folytatva addigi életét. A gyerekek nem mennek vele. Új környezetük nem határozza meg egyértelműen jövendő életüket. Vissza is zuhanhatnak, hasonulhatnak anyjukhoz, nagyanyjukhoz, de el is juthatnak a szebbhez, „fehér házak, tágas üvegablakok közé, ahol az egyik oldalon bejön, a másikon meg kimegy a napfény, s egyenletesen sugárzik a meleg". Gyerekkoruk óta ez szemükben az igazabb, az emberi életnek a jelképe.

Jókai Anna problémája izgalmas, és formanyelve is érdekes, amíg nem vész el a túlzásokban. Kár, hogy a részletekbe menő naturalista ábrázolás, a jegyzőkönyvező részletesség (amely novelláiban hiteles eszköznek bizonyulhatott) itt, a terjedelmesebb műfajban inkább kolonccá válik. Ezért érzik sokan ezt a könyvet csupán a Rozsdatemető kistestvérének.

De ezek a hibák nem teszik kétségessé az elsőkötetes író erényeit. Inkább örülhetünk, hogy új hang, új szín jelent meg mai prózánkban, olyan időszakban, amikor az újonnan megjelenő kötetek nem túlzottan kényeztetik el az olvasókat.

(Új termés — Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Szmodits Anikó

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Május

F. Billoux: *A „nem" győzelme után* (Vezércikk)

Referátum és elnökválasztás (Az FKP Központi Bizottságának anyagai és dokumentumai)

G. Cogniot: *Célunk — a szocialista Franciaország*

L. Figueres: *A politikai és ideológiai harc ma szükségesebb, mint valaha* (A „baloldaliság" ellen)

J. C. Poulain: *Bérkövetelő harcok, demokrácia és szocializmus*

M. Bertou: *Gondolatok a párizsi körzet gazdasági helyzetéről*

P. Le Gall: *Bretagne szerepe a demokratikus harcban*

G. Forunial: *Az amerikai monopóliumok beruházásai Latin-Amerikában és a fejlődő országokban*

M. Sheury: *A Párizsi Kommün néhány tanulsága*

Az egyház helyzetéről Franciaországban (Az olvasók fóruma)

EINHEIT

Május

H. Warnke: *Versenyben köztársaságunk 20. születésnapja tiszteletére*

R. Arlt: *Állam- és jogtudósaink új feladatok előtt*

H. Weiss: *A kereskedelem a szocializmus gazdasági rendszerében*

W. Hörder, W. Schampe, W. Scherzer: *A kommunális szolgáltatások szerepe a szocialista életkörülmények kialakításában*

W. Siegmund—Schultze: *A zene az NDK szellemi-kulturális életében*

P. Heider, R. Jäntsch: *Proletár védelmi szervezetek a fasizmus és a háborús veszély ellen*

V. Weber: *A Mao Ce-tung csoport veszélyes irányvonalat kényszerít a Kínai Népköztársaságra*

H. Aptheker: *Az Egyesült Államok — az imperializmus beteg vezető hatalma*

H. Petrsk: *Az osztályharc hajtóerői a tőke országaiban*

A nő az NDK szocialista társadalmában (Adatok-grafikonok)

KOMMUNYISZT

6. szám

Nagy internacionalista tanítás (Szerkesztőségi cikk)

A proletár internacionalizmus ereje (Georgi Dimitrov dokumentumok)

W. Ulbricht: *A leninizmus és a szocializmus építése a Német Demokratikus Köztársaságban*

A. Sztyepin: *A lenini párt életének és tevékenységének vezérelve* (A demokratikus centralizmusról)

J. Bugajev: *A szocializmus építésének harci programja* (Az OK(b)P VIII. kongresszusáról)

A. Jepisev: *A leninizmus — a szovjet harcosok nevelésének alapja*

B. Kedrov: *A dialektikus materializmus V. I. Lenin alkotó feldolgozásában*

J. Lukin: *A visszatükröződés-elmélet és a realizmus horizontjai*

E. Bregel: *Az imperializmus antimarxista elméletének lenini bírálata és a jelenkor*

7. szám

Erősítsük a kommunisták internacionalista egységét (Vezércikk)

L. Strougal: *Hűek leszünk Lenin végakaratához és forradalmi hagyományainkhoz* (Beszéd)

I. Primov: *A bolgár parasztság a lenini úton*

A. Paskov: *Hogyan fejlesztette tovább V. I. Lenin a szocializmus és a kommunizmus közgazdasági elméletét*

M. Zaharov: *Lenin és a szovjet haditudomány*

I. Manjusisz: *A termelés hatékonyságának problémái és perspektívái*

Sz. Uszmanov: *Tökéletesítsük a közgazdasági munkát a falusi vidékeken*

O. Boriszov, B. Koloszkov: *A Mao Ce-tung csoport szovjetellenes irányvonala*

M. Bászmanov: *A jelenkori trockizmusról és felforgató tevékenységéről*

Digitized by Google

8. szám

A kommunizmusért küzdő harcosok eszmei meggyőződése
Kh. Bagdas: *A leninizmus a nemzeti kérdésről és a proletár internacionalizmusról*
V. Korionov: *A kommunisták — a társadalmi haladás zászlóvivői*
D. Csesznokov: *A történelmi materializmus kérdései V. I. Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében*
J. Barabas: *Az irodalom népiességéről*
V. Csernij: *A falusi kerületi pártbizottságok*
N. Ljaporov: *Taggyűlés*
A kolhozélet alaptörvénye (Szerkesztőségi cikk)
F. Szenyko: *A kolhoz új alapszabályzata*
G. Frank: *A biológia problémái és fejlődési perspektívái*
Az indonéziai kommunisták az Indonéz KP újjászületésének útjairól

NOVÁ MYSI

5. szám

F. Hronsky: *Az irányítási rendszer és a jövedelempolitika*
L. Tondl: *A társadalom és a tudományos közösségek*
L. Silhánová: *Az ifjúság — a párt politikájának súlyos kérdése*
D. Illik: *Az el nem kötelezettség politikája*
M. Albrecht: *A politikai lélektan lehetőségeiről és tartalmáról*
J. Michek: *Századunk képtelenségei* (A világ mezőgazdasága)
A. Markus: *Elmélkedés a szlovák nemzeti kultúra fejlődésének útjairól*
Ankét a közigazgatásról
V. Krivka, Z. Kolár: *A nemzetközi kommunista mozgalom az amerikai burzsoá ideológia szemszögéből*
O. Maivald: *A közvetítőkről* (A kulturális értékeket közvetítő intézmények optimális rendszeréről)
T. Jezek: *Túlságosan megnőttek-e a bérek?*

NOVO VREME

Április

A leninizmus — eszmei zászlónk és fegyverünk (Vezércikk)
Cselekvési egység az imperializmus elleni harcban
T. Jordanov: *Az ipari termelés intenziv fejlesztése és hatékonyságának növelése*
G. N. Volkov: *A jelen tudományos-műszaki forradalmának alapvető vonásai*
V. Kuncsev: *A párt és a szocialista realizmus megszilárdulása az irodalomban*
G. Popiszakov: *A Bolgár Népköztársaság gazdaságának a Szovjetunió gazdaságával való közeledése*
A pártlagság összetétele szabályozásának néhány kérdése
P. Szpirkov: *A „szociális piacgazdaságtól" a „szervezett társadalom" felé Nyugat-Németországban*
V. Dorijanov: *Ki irányítja Amerikát?*
Szt. Marinova: *Az Olasz KP XII. kongresszusa*
Iv. Ganev: *A Dán KP XXIII. kongresszusa*
G. J. Kirov: *Az Izraeli KP XVI. kongresszusa*

Május

Újabb lépés az imperialista harcban való egység felé (Vezércikk)
Az osztály-párt ismérv az irodalomban és a művészetben
A proletár internacionalizmus ereje
N. Lulcsev: *Út Európa és a világ békéje és biztonsága felé*
G. Georgiev: *A szakszervezetek funkcióinak, munkaformáinak és módszereinek tökéletesítése*
L. Radulov: *A gazdasági törvények felhasználása a szocializmus építésében*
M. Markov: *Az osztály antagonizmustól a szociális egyneműség felé*
B. Petkov: *A Mao Ce-tung csoport szovjetellenességének eszkalációja*
J. Bozsilov: *A maoisták kongresszusa — a Kínai Kommunista Párt felszámolása*
I. Taszev: *A marxista—leninista világnézet és annak szerepe a társadalmi haladásban*

NOWE DROGI

Április

Felajánlások a 25. évfordulóra
A Kommunista Internacionálé megalakításának 50. évfordulója
Z. Moskwa: *A Demokrata Párt IX. kongresszusa után*
E. Zielinski: *A népi tanácsok az empirikus kutatások fényében*
W. Wowczuk: *Szilárd láncszem a szocialista demokrácia rendszerében*
A. Szemberg: *A falusi családok jövedelme 1962—67-ben*
T. Nowacki: *Felnőttoktatás jelenlegi modellje*
J. Lider: *Néhány új momentum a NATO amerikai koncepciójában*

Digitized by Google

A. Lopatka: *A demokrácia és a LEMP vezető szerepe*

D. Poprzeczko: *A Szovjetunió Lenin születésének 100. évfordulója előtt*

Z. Lewandowicz: *A gazdasági reform irányai a Német Demokratikus Köztársaságban*
A szakszervezetek együttműködése a népi tanácsokkal

NOWE DROGI

Május

Az 1971—75. évi terv kidolgozásának módszerei és a népgazdasági beruházások hatékonyságának növelését szolgáló feladatok

B. *Jaszczuk bevezető beszéde*
Javítsuk meg a tervezési és beruházási folyamatot (Wladyslaw Gomulka záróbeszéde)

A LEMP Központi Bizottságának határozata az 1971—75. évi terv kidolgozásának módszereiről és a népgazdasági beruházások hatékonyságának növelését szolgáló feladatokról

A LEMP Központi Bizottságának Zenon Kliszko elvtárs információja után hozott határozata

J. Wieczorek: *A népi tanácsok negyedik igazgatási időszaka fejlődésük fontos szakasza*

W. Popkowski: *A Lengyel Népköztársaság szejmje az 1965—69. években*

W. Sokolewicz: *A Lengyel Népköztársaság államhatalmának képviseleti szervei a szocialista demokrácia mechanizmusában*

Cz. Wycech: *Az Egyesült Néppárt V. kongresszusa után*

S. Kozyr—Kowalski: *Osztályok, tudomány, mai revizionizmus*

J. Liczkowski: *A mezőgazdaság további fejlődése a Poznan-Bydgoszcz térségben a LEMP V. kongresszusa irányelveinek fényében*

Z. Szeliga: *Lengyelország és a világgazdaság*

R. Frelek: *Az európai békéért és biztonságért*

Állampolgári nevelés a középiskolában

WEG UND ZIEL

Május

L. Spira: *A kínai—szovjet konfliktus*

J. B. Tito: *A szocialista önigazgatás kérdéseihez* (Részlet a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének IX. kongresszusán elmondott beszédből)

E. Priester: *Történelmi elemzés vagy „nem-személy"?* (A Szovjetunió fejlődése és Sztálin személyének történelmi elemzési módjait taglaló cikk)

E. Wimmer: *Egymás mellett élés, konvergencia, osztályharc*

A. Peter: *A salzburgi tartományi választáshoz*

A Finn Kommunista Párt programjából

W. Stein: *Államosított és magántőke*
A katonai tömbök feloszlatásáért

H. Steiner: *Ausztria és a Magyar Tanácsköztársaság*

H. Hautmann: *A Magyar Tanácsköztársaság és az osztrák szocialista törvényhozás*

E. Berger: *Szabadság és manipuláció*

P. Aschner: *Nixon rakétaelhárító terve*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodójánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 000 példányban.
69.2961/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Коммюнике о международном Совещании коммунистических и рабочих партий — Основной документ международного Совещания коммунистических и рабочих партий — Событие исторического значения (Из Коммюнике о заседании Пленума ЦК ВСРП 26 июня 1969 года) — *Дьёрдь АЦЕЛ:* О директивах нашей политики в области науки (Доклад на Пленуме ЦК ВСРП 26 июня 1969 года) — Директивы политики ВСРП в области науки — *Янош КАДАР:* Условии нормальной работы обеспечены — *д-р Дьёрдь ВАРГА:* О «проблематичных» предприятиях — *Бела ЧЕНДЕШ:* Развитие и эффективность в сельском хозяйстве — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Пал ПИНЦЕШИ:* Умерла ли доктрина Гальштейна? — ОБЗОР: *Д-р Эгон САБАДИ:* Общественное и демографическое действие пособия по уходу за детьми — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Ласло ХАЙ:* Настоящее и будущее развивающихся стран — *Д-р Петер ШМИДТ:* Советы как представительные органы — *Йожеф СИГЕТИ:* К нашим дискуссиям — *Ференц ГЕРГЕНИ:* Расходящиеся мнения или нездоровая поляризация?

CONTENTS

Communique on the International Conference of the Communist and Workers's Parties — The Main Document of the International Conference of the Communist and Workers's Parties — An Event of Historical Significence (Parts of the Communique Issued After the June 26th Session of the Central Committee of the HSWP) — *György ACZÉL:* On the Guiding Principles of Our Policy in Science (Report to the June 26th, 1969, Session of the Central Committee) — The Guiding Principles of the Science Policy of the HSWP — *János KADÁR:* Conditions Are Granted for the Normal Work — *Dr. György VARGA:* On "Problematic" Enterprises — *Béla CSENDES:* Developing and Efficiency in Agriculture — *INTERNATIONAL REVIEW: Pál PINCZESI:* Did the Hallstein Doctrine Die? — *REVIEW: Dr. Egon SZABADY:* The Social and Demographic Effects of Children-Care Aid — *EXCHANGE OF VIEWS: László HAY:* The Present and the Future of the Developing Countries — *Dr. Péter SCHMIDT:* The Councils as Representative Organs — *József SZIGETI:* On our Discussions — *Ferenc GÖRGÉNYI:* Differing Views or Unhealthy Polarization?

SOMMAIRE

Communiqué sur la conférence internationale des partis communistes et ouvriers — Le document principal de la conférence internationale des partis communistes et ouvriers — Événement d'importance historique (Du Communiqué sur la session de 26 juin du Comité Central du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois) — *György ACZÉL:* A propos des principes directeurs de notre politique scientifique (Rapport à la session du 26 juin 1969 du Comité Central) — Les principes directeurs de la politique scientifique du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois — *János KÁDÁR:* Les conditions du travail normal sont assurées — *Dr. György VARGA:* A propos des entreprises « à problèmes » — *Béla CSENDES:* Développement et efficience dans l'agriculture — *REVUE INTERNATIONALE: Pál PINCZÉSI:* La doctrine Hallstein survit-elle encore? — *REVUE: Dr. Egon SZABADY:* Incidence sociale et démographique de l'allocation au titre de l'enfant bas-âge — *ÉCHANGE DE VUE: László HÁY:* Le présent et l'avenir des pays en voie de développement — *Péter SCHMIDT:* Les Conseils, organes représentatifs — *József SZIGETI:* A nos débats — *Ferenc GÖRGENYI:* Des divergences d'opinion ou une polarisation peu souhaitable? —

INHALT

Kommünike über die internationale Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien — Das Hauptdokument der interantionalen Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien — Ein historisches Ereignis (Aus dem Kommünike über die Sitzung des ZK der USAP am 26. Juni.) — *György ACZÉL:* Richtlinien unserer Wissenschaftspolitik (Referat auf der Sitzung des ZK vom 26. Juni 1969) — Wissenschaftspolitische Richtlinien der USAP — *János KÁDÁR:* Die Bedingungen für die ruhige Arbeit sind gegeben — *Dr. György VARGA:* Die „problematischen" Betriebe — *Béla CSENDES:* Entwicklung und Effektivität in der Landwirtschaft — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Pál PINCZÉSI:* Ist die Hallstein-Doktrin wirklich tot? — *RUNDSCHAU: Dr. Egon SZABADY:* Die sozialen und demographischen Auswirkungen der Kinderbeihilfe — *GEDANKENAUSTAUSCH: László HÁY:* Gegenwart und Zukunft der entwicklungsfähigen Länder — *Dr. Péter SCHMIDT:* Die Räte als Vertretungsorgane — *József SZIGETI:* Unsere Diskussionen — *Ferenc GORGENYI:* Unterschiedliche Standpunkte oder ungesunde Polarisation? —

Digitized by Google

K. K. Csebotarev: A Földet sarkából kidöntjük

Digitized by Google

TÁ

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

ogle

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
NOV 11 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

9

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. SZEPTEMBER

Digitized by Google

K. K. Csebotarev: Munkás

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 9.

1969. SZEPTEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Nemes Dezső 3 Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet

Friss István 15 Gondolatok népgazdaságunk hosszú távú tervezéséről

Burger Kálmánné 29 A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás

Kiss Jenő 41 Napirenden a népművelés

Szemle

51 Az egyetemi demokrácia és tanulmányi fegyelem kérdései (Interjúk)

K. Nagy Sándor 62 A termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

Kritika

Kovács Kálmán 67 A Kritika hatodik évfolyamáról

Eszmecsere

73 Irányítás – módszerek – valóság

Halász József 84 A tanácsi képviselet tartalma és a helyi érdekek képviselete

Kiss Arthur 92 A bürokrácia és a társadalom

Herédi István 101 Az aktuális társadalmi praxis meghatározottságának kérdéséhez

Nemes László 107 A társadalom-ontológiai felfogás vitájához – közgazdasági oldalról

Megjegyzések

Szuhay-Havas Ervin 112 Piramisok és papírhajók

Könyvekről

Veres András 115 Tőkei Ferenc: Antikvitás és feudalizmus

Benedeczki János 119 F. Szikra Katalin: Létszám, termelékenység, gazdasági növekedés

Agárdi Péter 120 Márciusi Nap

Hajdu Rafis 122 Földeák János: Hetedik hétköznap

Szalai Anna 123 Földes Mihály: A parancs

Vasy Géza 124 Szép versek 1968

125 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

NEMES·DEZSŐ akadémikus, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola igazgatója

FRISS ISTVÁN akadémikus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója

DR. BURGER KÁLMÁNNÉ kandidátus, a Kossuth Könyvkiadó osztályvezetője

KISS JENŐ, az Országos Népművelési Tanács ügyvezető titkára

DR. K. NAGY SÁNDOR kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának főtitkára

KOVÁCS KÁLMÁN kandidátus, egyetemi docens, az Alföld főszerkesztője

DR. HALÁSZ JÓZSEF kandidátus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője

DR. KISS ARTHUR kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

HERÉDI ISTVÁN egyetemi adjunktus

DR. NEMES LÁSZLÓ kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár

SZUHAY-HAVAS ERVIN újságíró

VERES ANDRÁS, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gyakornoka

DR. BENEDECZKI JÁNOS egyetemi adjunktus

AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

HAJDU RÁFIS, egyetemi hallgató

SZALAI ANNA, egyetemi hallgató

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

Képeinket (a borító 2. kivételével) a **Pécs és Baranya képzőművészeinek** kiállításáról válogattuk. (Magyar Nemzeti Galéria.)

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

NEMES DEZSŐ:

Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet

A kommunista és munkáspártok 1969 júniusi értekezlete, 75 testvérpárt e tanácskozása különleges helyet foglal el a kommunista világmozgalom fejlődésében. Bonyolult körülmények között erősítette meg a testvérpártok összefogását az imperializmus elleni küzdelemben. Megvitatta és elfogadta a kommunista pártok kollektívan kidolgozott új nemzetközi dokumentumát, amely kifejezi a testvérpártok túlnyomó többségének állásfoglalását a mai világhelyzetről, az imperialistaellenes erőkről és ezek fő harci feladatairól, valamint a testvérpártok együttműködésének továbbfejlesztéséről. Megvitatta és teljes egységben fogadta el az új békefelhívást, a Lenin-centenárium megünneplésével kapcsolatos állásfoglalást, a szolidaritási nyilatkozatot a vietnami néppel és az összes többi szolidaritási nyilatkozatot is.

Az értekezleten részt vett pártok a tanácskozást követő állásfoglalásaikban az eredményt nagyon pozitívan értékelték, azok a pártok is, amelyek a pozitív értékelés mellett kinyilvánították bizonyos kérdésekben különállásukat, illetve fenntartásaikat.

Az értekezlet nem vállalkozott arra, hogy megoldja mindazokat az ideológiai és politikai nézeteltéréseket, amelyek a kommunista pártok között — részben a helyzetük és feladataik különbözőségéből eredő objektív okok, részben szubjektív tényezők hatására — ma fennállnak. Nem tért azonban ki az elől, hogy megvizsgálja és megválaszolja azokat az alapvető fontosságú nemzetközi kérdéseket, amelyekben a világos állásfoglalás az egység megerősítésének elengedhetetlen feltétele. Érinteni fogok néhányat e kérdések közül. Előbb azonban kitérek a nemzetközi tanácskozás előkészítésére, mert ez is nagyon figyelemreméltó tanulságokat nyújt.

Az értekezlet előkészítése

Ismeretes, hogy vita volt a nemzetközi tanácskozás *megtartásának* a kérdésében is. Különböző erők munkálkodtak meghiúsításán; mindenekelőtt a Mao-féle szakadárok foglaltak állást ellene, szitkozódtak és fenyegettek. Más-más meggondolásból, de eltérő politikai irányvonalból kiindulva, ellenezte a tanácskozást a Japán Kommunista Párt, a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége, a Holland Kommunista Párt. Más pártokban — így az olasz, a román, az angol, a svéd, a norvég pártban — erős kételyek voltak, hogy a bonyolult körülmények között helyes-e nemzetközi értekezletet tartani, s ha erre sor kerül, erősíteni fogja-e az összefogást, vagy még jobban elmélyíti az ellentéteket, „nyílttá teszi a szakadást" (mintha még nem volna elég nyílt!). Ez a kérdés két- és többoldalú tanácskozások egész során szerepelt. A megbeszélések eredményeként a kételyek csökkentek. A testvérpártok többségében megerősödött az a nézet, hogy a tanácskozás szükséges, az összefogás erősítéséhez nélkülözhetetlen.

Az európai kommunista- és munkáspártok 1967 áprilisi Karlovy Vary-i értekezlete — melynek fő kérdése az európai biztonságért való harc volt — megmutatta, hogy a testvérpártok sikeres tanácskozást tarthatnak akkor is, ha a pártok egy része nem kíván részt venni rajta, vagy éppen különböző meg-

Digitized by Google

gondolásból kifejezetten ellenzi. A tanácskozáson való részvétel minden párt számára önkéntes, viszont egyetlen párt sem vonhatja kétségbe a testvérpártok többségének jogát a közös tanácskozásra bármilyen kérdésben, amelyet szükségesnek és célszerűnek tartanak megvitatni, s amelyben közös álláspont kialakítását kívánják. A Karlovy Vary-i értekezleten 25 európai testvérpárt vett részt; az albán, a jugoszláv, a román, a holland és a norvég párt távolmaradt. A 25 testvérpárt összefogásának eredményeként ez a tanácskozás jelentős eseménnyé vált, erősítette az európai kommunista pártok összefogását, és mind Európában, mind más földrészeken növelte a testvérpártok elhatározását, hogy a nemzetközi értekezletet mielőbb megtartják.

1967 novemberében 18 testvérpárt — a kommunista és munkáspártok 1965 márciusi találkozójának résztvevői — felhívást bocsátott ki, melyben a kommunista és munkáspártok konzultatív találkozóját javasolták a nemzetközi tanácskozás ügyében. A 18 párt egységes felkérésére a Magyar Szocialista Munkáspárt vállalta e találkozó megrendezését; az említett pártok felhatalmazása alapján meghívó levelet küldött mindazoknak a pártoknak, amelyek részt vettek a 81 párt 1960. évi moszkvai értekezletén, vagy arra meghívást kaptak.

A testvérpártok *konzultatív találkozója* 1968 februárjában ült össze Budapesten 66 párt részvételével. Itt megszületett a döntés, hogy összehívják a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozását. Megállapodtak az értekezlet következő napirendjében: „Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban, és a kommunista és munkáspártok, valamint az összes antiimperialista erők akcióegysége." A konzultatív találkozó résztvevői aláhúzták annak fontosságát, hogy kollektívan, demokratikus módon folyjék az előkészítés, mert ez fontos feltétele a tanácskozás sikerének. Elhatározták, hogy *előkészítő bizottság* alakul, amelynek munkájába bekapcsolódhat bármely párt, amely az értekezleten részt kíván venni.

Az előkészítő bizottság több ülést tartott; Budapesten 1968 áprilisában 54 párt részvételével, 1968 szeptemberében 58 párt részvételével, 1968 novemberében 67 párt részvételével. Ez utóbbi ülésen az MSZMP küldöttsége azt javasolta, hogy az előkészítő bizottság következő ülése — tekintettel arra, hogy az előkészületek immár a befejező szakaszba értek — Moszkvában legyen, ahol a korábbi megállapodás értelmében az értekezlet színhelye lesz. Az MSZMP javaslatát egyhangúlag elfogadták. Moszkvában az előkészítő bizottság 1969 márciusában, majd májusban, közvetlenül az értekezlet előtt tartotta meg ülését.

Az előkészítő bizottság még az első ülésén elhatározta, hogy a nemzetközi tanácskozás elé terjesztendő dokumentum-tervezetek kidolgozására *munkacsoport* alakul, mindazon pártok részvételével, amelyek be akarnak kapcsolódni e munkába. A munkacsoport kiküldött egy-egy bizottságot, hogy a fődokumentum-tervezet, valamint a békefelhívás és a vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetének előzetes szövegét készítse el. A fődokumentum-tervezet szövegét kidolgozó bizottság Budapesten végezte munkáját. E tervezetet a munkacsoport először 1968 júliusában, budapesti ülésén, másodszor Moszkvában, közvetlenül az előkészítő bizottság márciusi ülése előtt vitatta meg, mintegy 60 párt képviselőinek aktív részvételével.

Az előkészítő munka során hamarosan világossá vált, hogy csakis elvileg szilárd alapokon nyugvó összefogás teheti szorosabbá a testvérpártok együttműködését, nem pedig minden vitás elvi kérdés mellőzése a „minél szélesebb összefogás" jelszavával. Gyakorlatilag ez a kérdés előbb abban a véleményben jelentkezett, hogy kommunista világértekezlet helyett általános antiimperialista világértekezlet legyen; ilyen elgondolásaik voltak például az olasz és az angol elvtársaknak. Felülkerekedett azonban az a vélemény, mely szerint egyik sem helyettesítheti a másikat, s a kommunista pártok nemzetközi tanácskozása segítheti elő a szélesebb körű imperialistaellenes összefogást, az antiimperialista világértekezlet megtartását is.

Miután eldöntött kérdéssé vált a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának megtartása, e kérdés új formában tért vissza. Az említett test-

Digitized by Google

vérpártok célszerűbbnek vélték, hogy az értekezlet fő dokumentuma ne fejtse ki a kommunista pártok értékelését a világhelyzetről és ne foglalkozzon a testvérpártok közötti viszony kérdéseivel sem, hanem csak akcióegység-platformot bocsásson ki, amelyet más antiimperialista erők is elfogadhatnak. A testvérpártok túlnyomó többsége ezt az álláspontot nem találta elfogadhatónak. Szükségesnek tartották, hogy az akcióegység-platform a mai világ marxista—leninista elemzésén, s az így levont következtetéseken alapuljon; azt is szükségesnek tartották, hogy a kommunista pártok nemzetközi dokumentuma a testvérpártok közötti kapcsolatok megerősítésének és fejlesztésének kérdéseivel is foglalkozzon.

A viták során — melyeknek teljesen demokratikus, elvi és elvtársi jellegét az ellenvéleményen levő pártok képviselői is többször messzemenően elismerték — kialakult a nézetek összevetésének és az együttműködésnek olyan légköre és módszere, amely a tanácskozás előkészítésének egyik legértékesebb eredménye. A nézeteltérések lényegesen csökkentek, az elvi alapokon nyugvó egyetértés a résztvevők mind nagyobb körére terjedt ki, s a tervezet sok, eleinte vitatott pontjában teljes egyetértés alakult ki.

A kollektív munkával, beható elvtársi viták során megszerkesztett tervezetet az előkészítő bizottság márciusban immár 67 párt részvételével vitatta meg, és elhatározta, hogy állásfoglalás céljából az egyes testvérpártok központi bizottságai elé terjesztik. A tanácskozáson résztvevő pártok túlnyomó többsége magáévá tette az előkészítő bizottság által megküldött tervezetet, kifejezték egyetértésüket ennek általános irányvonalával és értékeléseivel, a megjelölt fő tennivalókkal, s szerkezetével is. Emellett egyes részekhez számos pontosító javítást, vagy kiegészítő javaslatot tettek, különösen az egyes országcsoportok, illetve földrészek speciális kérdéseivel kapcsolatban. A tervezetet elfogadva kifejezték megelégedésüket a sikeresen elvégzett munkáért, s újra aláhúzták a nemzetközi tanácskozás fontosságát.

Néhány testvérpárt a tervezettel szemben továbbra is jelentős fenntartásokkal élt. Így az olasz és az ausztráliai párt a négy részből álló tervezetnek csak az antiimperialista egységfront platformját tartalmazó, harmadik részét fogadta el; a világhelyzet elemzésével foglalkozó első részt, az antiimperialista erők helyzetét és feladatait elemző második részt, s a testvérpártok együttműködésének kérdéseit taglaló negyedik részt teljesen mellőzni kívánta. A fenntartásokat hangoztató többi párt — köztük az angol, a román, a spanyol, a norvég — az állásfoglalás módosítását vagy mellőzését kívánta több olyan kérdésben, melyben pártjuk álláspontja kisebb-nagyobb mértékben eltér a résztvevők túlnyomó többsége által képviselt és a tervezetben kifejtett állásponttól.

Az előkészítő bizottság májusi ülése ismét megvitatta a fő dokumentum tervezetét, amely ezután került jóváhagyásra a júniusi értekezlet elé. Ugyancsak megvitatta és az értekezlet elé terjesztette a békefelhívás és a vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetét, valamint a Lenin-centenárium megünnepléséről szóló tervezetet is, amelynek kidolgozását a márciusi ülés határozta el. Az értekezlet tanácskozásai idején is folyt még a szövegező munka; ebből a célból ott szerkesztő bizottság alakult, amelyben a küldöttségek megbízottai még egyszer megtárgyalták egyes pártok fenntartásait, és amely kisebb módosításokat eszközölt még a beterjesztett szövegben. Ilyen módon kerültek ezek az értekezlet plénuma elé, amely a tervezeteket az említett módon jóváhagyta.

Az értekezlet fő okmányának néhány kérdése

A fő okmány első része behatóan elemzi a mai ellentmondásos világhelyzet fő tényezőit és tendenciáit. Megerősíti az 1960. évi moszkvai nyilatkozat alapvető megállapítását, mely szerint „korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kora". Olyan időszakra vonatkozóan állapítja ezt újra meg, amikor a szocialista tábor egységét a kínai vezetők megbontották, amikor az egy-

Digitized by Google

ségbontás következményeihez és saját lehetőségeikhez messzemenő reményeket fűző imperialisták agresszivitása lokális háborúk sorát robbantotta ki, s ugyanakkor a tőkés világ legerősebb hatalmát, az Amerikai Egyesült Államokat súlyos vereség érte Vietnamban, megmutatva a népek előtt az imperializmus lehetőségeinek korlátolt voltát.

A szocialista világ térnyerése folytatódik; ennek egyik igen fontos megnyilatkozása, hogy részaránya a világ ipari termelésében az 1960. évi 33—34 százalékról immár közel 40 százalékra emelkedett. A szocialista világ előretörését is problémák kísérik, s ezek jó részének megoldása hosszabb időt igényel, de az új világ térnyerése feltartóztathatatlannak bizonyult. Az imperializmus térvesztése folytatódik, válsága mélyül. Az osztályellentétek a kapitalizmus vezető országaiban is kiéleződtek, s nagy tömegfellépésekben nyilvánulnak meg. Élesebbek lettek az imperialisták egymás közti ellentétei is. A kapitalista hatalmak vezető körei különféle módszerekkel próbálják rendszerüket megszilárdítani. Átmeneti, helyi sikereket elérhetnek, neokolonialista pozícióikat egyes helyeken időlegesen kiszélesíthetik, de a világesemények menetét nem képesek megfordítani.

Ismeretes, hogy a nyugati hatalmak a fegyverkezési hajszát soha nem látott méretekben folytatják, a leszerelési javaslatok elől kitérnek, a szocialista országok elleni háborús terveik céljából elősegítették a nyugatnémet revansisták újrafelfegyverkezését, és szabad utat biztosítottak a japán imperializmus újrafelfegyverkezéséhez is. Terveiket azonban keresztülhúzza a szocialista világ szilárd védelmi ereje, mindenekelőtt a Szovjetunió hatalmas védereje, a „harmadik világ" népeinek harca a kolonializmus és a neokolonializmus ellen, s a béke híveinek hatalmas politikai megmozdulásai a tőkés világban is.

A fő okmány természetesen nemcsak az itt említettek alapján, hanem szélesebb körű elemzés eredményeként állapítja meg: „Egyre mélyül az imperializmus és a szocializmus között világméretekben mutatkozó ellentmondás. A kapitalista hatalmak, a két világrendszer közötti harc kiéleződése közepette, növekvő ellentéteik mellett is igyekeznek egyesíteni erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy fenntartsák és megszilárdítsák a kizsákmányolás és elnyomás rendszerét, visszaszerezzék elvesztett állásaikat." Folytatva az új világháború előkészületeit, de kényszerűen számolva ennek rendkívüli veszélyével, most „a fő súlyt a lokális háborúkra helyezik." Ez azonban semmit sem változtat azon, hogy egyre nyilvánvalóbb „az ellentmondás az imperializmus »erőpolitikája« és reális lehetőségei között. *Az emberiség fejlődésének fő irányát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály, és az összes forradalmi erők határozzák meg.*"

Ez a fő irány az imperializmus megfékezésén keresztül annak megsemmisülése felé vezet. „Megfékezni az agresszort, megmenteni az emberiséget az imperializmustól — mondja az okmány — ez a küldetés jutott a munkásosztály és minden imperialistaellenes erő osztályrészéül, amely a békéért, a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és a szocializmusért harcol." Megvannak a reális feltételek „korunk legfontosabb problémáinak megoldásához a béke, a demokrácia és a szocializmus javára, valamint ahhoz is, hogy újabb csapásokat mérjünk az imperializmusra".

A dokumentum kidolgozása során egyik fő vita *a világhelyzet értékelése* körül folyt. Néhány küldöttség úgy vélte, hogy a tervezetben javasolt értékelés túlbecsüli az imperializmus veszélyességét, túl erősnek tünteti fel, amivel „pesszimizmust kelt"; úgy vélte, hogy mindenekelőtt az imperializmus gyöngeségét kell aláhúzni, az antiimperialista erők fölényét kell kiemelni, mert ez növeli az optimizmust, a bizalmat az imperialisták elleni küzdelem lehetőségei iránt. A felfogás alátámasztásaként kifejtettek olyan véleményt is, amely — utalva elsősorban Franciaország kilépésére a NATO katonai szervezetéből — kétségbe vonta, hogy egyáltalán létezik-e még közös imperialista stratégia a szocialista országok ellen. A résztvevő pártok túlnyomó többsége vitatta ezt a felfogást. Általánosan hangoztatták, hogy *a valósággnak megfelelően* kell megálla-

Digitized by Google

pítani egyrészt *az imperializmus veszélyes voltát* (elvben ebben mindenki egyetért, de a valóságot eltérően látják), másrészt azt is, hogy *a szocializmus erői, a többi antiimperialista erővel együtt, meghiúsíthatják az imperializmus terveit.*

Elfogadhatatlan volt az a felfogás is, amely kétségbevonta az imperialista hatalmak közös stratégiájának létét, egyeztetett taktikai fellépéseik tényeit. A NATO-hoz való ragaszkodás, az NDK „egyeztetett" el nem ismerése, együttes vonakodásuk a békeszerződés megkötésétől mindkét létező német államal, s egy sor más tény tanúsítja, hogy van közös stratégiájuk. Igaz, ennek érvényesítése egymás közti ellentéteik miatt mind több kérdésben csorbát szenved, de nem kevésbé igaz, hogy számos kérdésben nagyonis érvényesül az egyeztetett imperialista politika. Súlyos hiba volna ezt figyelmen kívül hagyni, s csak repedéseket és réseket látni egyeztetett politikájuk gyakorlati érvényesítésében, holott ezek a repedések és néha tátongó rések is *egy létező egyeztetett politika* rései. Az imperialista kormányok közös és egyeztetett fellépéseinek lebecsülése vagy éppen közös stratégiájuk kétségbevonása maga után vonja az antiimperialista összefogás jelentőségének lebecsülését, beleértve a szocialista országok összefogásának lebecsülését is. A tanácskozás nagyon beható érveléssel mutatott rá ennek negatív következményeire.

A moszkvai értekezlet résztvevői teljes egyöntetűséggel foglaltak állást a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini irányvonala mellett. Akik ezt elvetik, azok a tanácskozáson nem voltak jelen. S minthogy ez az irányvonal ott teljes egyetértéssel találkozott, jó alapnak bizonyult a világhelyzet értékelésével kapcsolatosan a pártok egy része által kifejtett eltérő nézetek megvitatására. Az elvtársi elvi viták eredményeként megszűntek, vagy lényegesen mérséklődtek e kérdésben az említett pártokkal való véleményeltérések.

A két világrendszer közötti harccal kapcsolatban emlékeztetek itt arra, hogy a nyugati hatalmak vezető körei 15—20 évvel ezelőtt még kereken elutasították a szocialista országok által hirdetett békés egymás mellett élést és békés versenyt. Ezt „kommunista manővernek", a szocialista országok „időnyerési taktikájának" nyilvánították; az úgynevezett „preventív háborút" propagálták a szocialista országok ellen, a „rab nemzetek felszabadításának" cinikus jelszavával. Ennek jegyében hozták létre washingtoni vezetéssel a NATO-t, folytatták háborújukat 1950—53-ban a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen, nyitották meg az utat a nyugatnémet revansisták újrafelfegyverzéséhez. Később taktikájuk és propagandájuk módosítására és kombinálására kényszerültek. A Szovjetunió nukleáris és rakétafegyvereinek kifejlődése, s a béke erőinek világszerte való megnövekedése kényszerítette őket erre, s természetesen az is, hogy saját országuk uralkodó osztályainak táborában erősödött a reálisabb politika követelése, az üzleti körök érdekeltsége a szocialista országokkal való kereskedelem bővítésében.

A nyugati hatalmak vezető körei mindezek hatására kezdték felfedezni, hogy ők is a békés egymás mellett élés „hívei". Hirdették ezt akkor is, amikor a washingtoni kormány félmilliós hadsereget, jelentős tengeri és légi flottát küldött Vietnamba, s partnerei egyetértésével pusztította a vietnami nép városait, falvait, vetéseit. De azért nyilatkoztak arról, hogy ők készek a békés egymás mellett élésre. Ugyanakkor kidolgozták és nagy erővel próbálják érvényesíteni hírhedt „fellazítási" taktikájukat a szocialista országok ellen. Különböző okok következtében az európai szocialista országokkal szemben ezt a taktikát helyezték előtérbe. A békés egymás mellett élés azonban számukra nem csupán, és többnyire nem elsősorban a kölcsönösen előnyös gazdasági- és kulturális kapcsolatok fejlesztését jelenti, hanem a szocialista országok elleni aknamunka új módszereit. Ennek meghiúsítása nemcsak az állambiztonsági szervek feladata, hanem szívós eszmei és politikai harcot követel az ideológiai diverzió ellen. A békés egymás mellett élés érvényesítése tehát változatlanul nagy harci kérdés; megköveteli az imperialisták mindenféle zavarkeltési kísérletének, „fellazítási" tevékenységének meghiúsítását is.

Digitized by Google

A dokumentum második része mindenekelőtt az imperializmus ellen küzdő három fő erő: *a szocialista világrendszer, a tőkésországok munkásosztálya*, valamint *a nemzeti felszabadító mozgalmak* fejlődésével és feladataival foglalkozik. Emellett nagy figyelmet fordít más antiimperialista erőkre is, amelyek bekapcsolódtak a békéért és a haladásért folyó küzdelmekbe, vagy megnyerhetők e küzdelem számára. *A munkásosztály és a társadalmi haladásért küzdő többi erő szövetségének* sokirányú fejlesztését ez az okmány szélesebbkörűen veti fel, mint a korábbi nemzetközi okmányok.

A szocialista világrendszerrel kapcsolatban az okmány megállapítja, hogy létrejötte „a világban folyó osztályharc szerves része". A jelenlegi helyzetben különös fontosságot nyer ez a megállapítás. Emlékeztet arra, hogy az egyes országokban folyó osztályharc különösen szorosan kapcsolódik a nemzetközi osztályharchoz, amikor valamelyik ország munkásosztálya megszerzi a hatalmat és nemzetét a kapitalizmus világából a szocializmus világába vezeti át. A szocializmus ellenségei „nem mulasztanak el egyetlen lehetőséget sem arra — mondja az okmány —, hogy megkíséreljék aláásni a szocialista állam alapjait" és visszaállítsák a régi uralmat. Természetesen ez is szorosan kapcsolódik a nemzetközi osztályharchoz; ezt nagyon világosan megmutatták az 1956-os magyarországi események, s a különféle jobboldali erők 1968—69-es csehszlovákiai tevékenysége. Az okmány ezt konkrétan nem említi ugyan, s csupán elvileg szögezi le, hogy „a szocializmus védelme a kommunisták nemzetközi kötelessége", de az idézett megállapítások ezeket az eseményeket is mindenkinek eszébe juttatják, azoknak is — és ezekhez tartozik a testvérpártok nagy többsége —, akik a csehszlovákiai események tavalyi fejleményeit hasonló nyugtalansággal nézték, mint mi és az öt ország fellépését megértéssel, egyetértéssel fogadták, s azoknak is, akik nem helyeselték az öt ország e fellépését.

Az elvi megállapítás egységes elfogadása tehát nem jelenti azt, hogy múlt évi csehszlovákiai fellépésünk most már azoknak a pártoknak a helyeslésével is találkozik, amelyek evvel tavaly nem értettek egyet. Igaz, e pártok — többségükben nyugat-európai testvérpártok — nagyobb részénél tapasztalható volt a jobb megértés az öt ország fellépése és a messzemenő rokonszenv a Csehszlovák Kommunista Párt új vezetése iránt.

Ismeretes, hogy az öt szocialista ország múlt évi augusztusi fellépésével egyet nem értők egy része rosszhiszemű és bennünket támadó, másik része viszont teljesen jóhiszemű és elvtársi módon jutatta kifejezésre egyet nem értését. Ez utóbbiak nem vonják kétségbe, hogy az öt szocialista országot egyedül az őszinte segítés szándéka vezérelte, de kérdéses volt számukra, valóban annyira súlyossá vált-e ott a helyzet, hogy ilyen nehéz elhatározásra kellett jutni. Nagy várakozással, de megértő türelemmel tekintenek viszont az események részletesebb megvilágítására, amelyet mindenekelőtt a Csehszlovák Kommunista Párt beható vizsgálatától várnak.

Voltak, akik azt kívánták és remélték, hogy a tanácskozáson nagy vitakérdéssé válnak a múlt évi augusztusi események. E várakozásukban azonban csalódniuk kellett. Ebben szerepet játszottak a tanácskozás idején folytatott beható beszélgetések, különösen pedig a csehszlovák testvérpárt központi bizottságának ez év áprilisi és májusi döntései, s Husák elvtársnak a júniusi értekezleten tartott beszéde. A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos vitakérdés a nyugat-európai kommunista mozgalomban is háttérbe tolódott, s lekerül a napirendről, annak ellenére, hogy különféle erők még iparkodnak ezt napirenden tartani.

Az általános imperialistaellenes küzdelemmel kapcsolatban a fő okmány — megismételve az eddig is vallott felfogást — megállapítja, hogy a szocialista világ „mindenekelőtt gazdasági hatalmával járul hozzá az imperialistaellenes erők közös ügyéhez". Utal annak fontosságára, hogy a szocialista országok újabb sikereket érjenek el „a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és a műszaki haladásban", hatékonyabban kifejlesszék a szocialista nemzetközi munkamegosztást, a szocialista országok önkéntes koope-

Digitized by Google

rációját, „amely kizárja a nemzeti érdekek mindenfajta csorbítását, biztosítja külön-külön minden ország felemelkedését és az egész szocialista világrendszer erejének gyarapodását". Az okmány nem tesz említést a KGST-ről, de helyénvaló megjegyezni, hogy az utóbbi megállapítás politikai erejét nagyon megnövelte a KGST-országok 1969 áprilisi felsőszintű tanácskozásán a szocialista gazdasági integrációról hozott egyhangú határozat. Ez az állásfoglalás jelentősen hozzájárult e kérdésben az egységes álláspont kialakulásához a nemzetközi értekezlet előkészítő bizottságában, s természetesen magán a júniusi értekezleten is.

Az okmány megállapítja, hogy a szocialista országok a fejlődés olyan szakaszába léptek, „amelyben lehetőség nyílik az új rendszerben rejlő hatalmas tartalékok teljesebb kihasználására". Utal a fejlődés során keletkező problémákra is, amelyek előállnak az egyes országok fejlődésében, valamint abban a „bonyolult történelmi folyamat"-ban is, amelyben a szocialista államok testvéri szövetsége fejlődik. E folyamat feltételezi „a proletár internacionalizmus elveinek szigorú betartását, a kölcsönös segítségnyújtást és támogatást, az egyenjogúságot, a szuverenitást, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást".

A szuverenitás napjainkban nagy vitakérdés. A nyugati propagandisták kiagyalták azt, hogy az öt szocialista ország csupán valami „korlátozott szuverenitás" elvét vallja, és evvel igazolja múlt évi augusztusi lépését. A valóság azonban az, hogy a munkáshatalom megvédése és megszilárdítása jelenti a csehszlovák nemzet szuverenitásának legbiztosabb védelmét is az imperialistákkal szemben, akik ezt valóban fenyegetik. A valóság az, hogy a „nemzeti szuverenitás" jelszava mögé rejtőző jobboldali erők veszélyeztették Csehszlovákia szuverenitását, mert a munkáshatalom megdöntésével ismét az imperialistáktól függő viszonyba taszították volna az országot.

Amikor a szocialista hatalom veszélyben van, akkor az ennek védelméhez nyújtott segítség a mi meggyőződésünk szerint a nemzeti szuverenitást fenyegető veszély elhárítását is biztosítja. Bonyolult helyzetek — mint amilyen 1956-ban nálunk és 1968-ban a szomszéd Csehszlovákiában előállt — átmenetileg megnehezítik ennek megértését, de a történelmi igazság mégis ez. A magyarországi fejlődés ezt már bebizonyította minden jóindulatú és világosan gondolkodó ember számára; bizonyosak lehetünk abban, hogy a csehszlovákiai fejlődés ugyanezt fogja bizonyítani.

•

A fő okmánynak a fejlett tőkésországok antiimperialista erőivel foglalkozó része megállapítja, hogy *„az egész demokratikus, imperialistaellenes mozgalom fő ereje a munkásosztály"*. Ez nem új megállapítás, de ismételt leszögezésére nemcsak általános elvi szempontból volt szükséges, hanem azért is, mert napjainkban széltében-hosszában terjesztik a különféle „korszerűnek" kikiáltott nézeteket a munkásosztály e szerepének kétségbe vonására. A tudományos és műszaki forradalom fejlődéséből, az értelmiség társadalmi szerepének növekedéséből merítenek tárgyilagosnak feltüntetett új érveket annak bizonyítására, hogy a társadalmi haladásért folyó küzdelem hivatott vezetője nem a munkásosztály, illetve többé már nem a munkásosztály, hanem az értelmiség. Ez az egyik általános tételük azoknak, akik „a marxizmus elavulását", vagy revizionista „korszerűsítését" hirdetik. A diákmozgalmak igen jelentős fellendülését is az ilyen nézetek alátámasztasara igyekeznek felhasználni.

A valóság az, hogy a fejlődés új feltételei között gyorsul a tőkés világban az a folyamat, amelynek során — amint ezt az okmány is leszögezi — „az értelmiség mindinkább a bérmunkások sorába kerül". Növekszik tehát az objektív lehetősége annak, hogy az értelmiség mind szélesebb rétegei egy frontban küzdjenek a munkásosztállyal, és ez a tendencia erősödik. Ezt a folyamatot gátolják az értelmiség elkülönülését, a munkásosztálytól való távolmaradását igazolni akaró, vagy éppen a kommunista párttal való szembeállítását szolgáló

Digitized by Google

elméletek. Ilyen nézetek a politikai mozgalomba bekapcsolódó értelmiségi tömegekben jóhiszemű formában is jelentkeznek; ez elkerülhetetlen. S e felfogás, ha demoratikus, antiimperialista szándékkal párosul, nem akadálya annak, hogy a munkásság szoros szövetségre lépjen az ilyen nézetet valló értelmiségi rétegekkel, fenntartva és propagálva saját álláspontját. Amikor viszont az ilyen nézetek éle a kommunista pártok ellen irányul és az antiimperialista front bomlasztását szolgálja, akkor ennek megfelelően kell harcolni ellenük, megvilágítva reakciós céljaikat. Ismeretes, hogy a munkásosztály vezető szerepét kétségbe vonó hasonló nézetek szocialista országokban is jelentkeztek, s a proletárdiktatúrát tagadó, az értelmiségnek hízelgő revizionista eszmék a munkáshatalom gyöngítését célozzák. Az okmány azonban e kérdést a tőkésországok antiimperialista erőinek összefogásával kapcsolatban veti fel.

A kommunista pártok nagy figyelmet fordítanak az értelmiség megnyerésére. Politikájukat azonban nem a kispolgári értelmiség általános gondolkodásmódjához és hangulatához idomítják, hanem a munkásosztály forradalmi pártjaiként fordulnak a szellemi dolgozókhoz, igyekeznek megnyerni őket a munkásosztállyal való összefogásnak, az általános imperialistaellenes küzdelemnek, s a munkásosztály forradalmi céljainak, a szocializmus ügyének is.

Egyébként ez a kérdés általánosabb jellegű, s nemcsak a munkásosztály és az értelmiség összefogását érinti, hanem általában a munkásosztály és a középrétegek összefogását. Az értelmiség vezető szerepét antikommunista jelleggel hirdetők a többi középréteg körében is reakciós célok jegyében igyekeznek szélesíteni befolyásukat. A monopóliumok elleni harcban közelédés megy végbe a parasztság és a városi középrétegek, valamint a munkásság érdekei között is; ennek alapján együttműködésük fokozódik, ami — állapítja meg az okmány — „a monopolista hatalom társadalmi bázisának szűküléséhez vezet". Az említett és a hozzá hasonló nézetek a monopóliumok elleni általános összefogást gátolják, züllesztik. Ezek hatástalanítása tehát az általános antiimperialista küzdelem érdeke, s nemcsak a fejlett tőkésországokban, hanem a „harmadik világ" számos országában is.

Ismeretes, hogy a nagy lendületet vett diákmozgalmakba is behatolnak mind jobboldali, mind „baloldali" kispolgári-anarchista stb. zavarkeltő nézetek és törekvések. Fontos feladat tehát, hogy a kommunisták segítsék ennek az értékes és növekvő erőnek helyes irányú fejlődését. „A kommunisták nagyra becsülik az ifjúsági mozgalom fellendülését — állapítja meg az okmány — és aktívan részt vesznek benne." Terjesztik annak körében a marxizmus eszméit és hirdetik: „Az ifjúság előtt csakis a munkásmozgalommal és kommunista élcsapatával való szoros kapcsolat nyithat valóban forradalmi távlatokat."

Először fordít a kommunista pártok nemzetközi okmánya jelentős figyelmet a többé-kevésbé vallási jelleggel is bíró politikai irányzatokra, és az egyházi körökben is jelentkező lehetséges szövetségesekre, akik segítik a béke védelmét, rokonszenveznek a demokratikus törekvésekkel, s néha a szocializmussal, a munkáshatalom céljaival is. Egyes szocialista országokban, így Magyarországon, ez közismerten jelentős fejlődést ért el. Az elmúlt időszakban az ilyen jelenségek több tőkésországban is számottevőkké váltak. A szocialista világ fejlődésének hatása is, de elsősorban a tőkés világ népei antiimperialista küzdelmeinek erősödése játszik ebben nagy szerepet.

Mind a keresztény, mind a mohamedán, vagy más hitet valló szervezetek és politikai irányzatok között vannak természetesen közismerten reakciósak és szélső reakciósak; mindezek vallási köntösbe burkolják népellenes irányzatukat, az imperialisták előtti kapitulációt, a tőkés monopóliumok uralmának támogatását, a földesurak szolgálatát. Kifejlődtek és fejlődnek azonban olyan irányzatok is, amelyek a vallási hitet összeegyeztetik az antiimperialista küzdelemmel, a társadalom szocialista átalakításának céljaival. Egyes európai országokban, így Olaszországban, Spanyolországban, valamint több latin-amerikai országban, fejlődőben van a kommunisták politikai együttműködése az antiimrialista törekvésekkel rokonszenvező keresztény jellegű irányzatokkal. Még na-

Digitized by Google

gyobb jelentőségűvé vált a politikai együttműködés számos arab és afrikai országban a mohamedán hitű antiimperialista politikai irányzatokkal.

A kommunisták és nem kommunisták ilyen antiimperialista együttműködésének kifejlődése és megerősödése az országok egész sorában elengedhetetlen feltétele a haladó erők győzelmének. Ennek az együttműködésnek a fejlődése azonban többnyire bonyolult, a reakciós rendszerek megdöntéséért folyó harc időszakában is, és a haladó nemzeti kormány létrehozását követő időszakban is. Itt most az utóbbi esetekre térek ki.

Tapasztaljuk egyes haladó rendszerű fejlődő országokban — mint például Algériában —, hogy a nemzeti és mohamedán jellegű kormányzat a haladó társadalmi átalakulást célzó tiszteletreméltó törekvéseket antikommunista elemekkel vegyíti. Antikommunista előítéletek reakciós maradványai ezek, de olyan maradványok, amelyek időnként nagyon súlyos teherként nehezednek egyes progresszív nemzeti irányzatokra, és komolyan veszélyeztethetik a demokratikus nemzeti fejlődést. Kispolgári, értelmiségi, katonai jellegű nemzeti irányzatok ezek, amelyek rokonszenveznek a szocialista világgal és a szocialista célokkal. Eme irányzatok vezető körei a munkásosztály társadalmi szerepét még nem ismerték fel, mert a nagyipari munkásság országukban még nagyon gyönge, vagy ha már látják is szerepének elkerülhetetlen növekedését, korlátozni akarják politikai befolyását. Ilyen módon, úgy vélik, időállóbbá tehetik a hazai (többnyire ugyancsak gyönge, de a függetlenség kivívása után erősödő) burzsoáziával és a földbirtokos rétegekkel is kötött, többé-kevésbé szükségszerű kompromisszumaikat, s nemegyszer a nyugati hatalmakkal is ennek révén próbálnak kedvezőbb egyezményeket kötni.

Az osztályharc logikája azonban ezekben az országokban is érvényesül, s kérlelhetetlen szükségszerűséggel követeli az összes haladó erők szoros együttműködését, mert ha ez nem fejlődik tovább, hanem megreked, akkor veszélybe kerül a kispolgári-értelmiségi irányzatú kormányzat minden haladó törekvése, s az ország a neokolonializmus martalékává válik. A kommunisták támogatják a nemzeti kormányzatok minden haladó intézkedését és segítik védelmét mindenféle reakciós erővel szemben, de természetesen szembeszállnak az antikommunista tendenciákkal, s következetesen küzdenek az összes antiimperialista erők szoros összefogásáért.

A fő okmány jelentőségének megfelelően értékeli a fiatal független államok szerepét a világban, s a forradalmi-demoratikus erők szerepét eme országok fejlődésében. Nagy nehézségekkel kell megküzdeniük, hogy felszámolják a gyarmati múltból örökölt elmaradottságot. Jelentős eredményeket érnek el, s közülük néhány ország, szocialista törekvések által vezérelve, „nem kapitalista útra lépett". Az okmány felhívja a figyelmet a veszélyekre is, amelyek fenyegetik őket az imperialisták és a belső reakciós erők részéről. E veszély nő, ha a haladó erők megosztottak, így akkor is, ha megengedik, hogy antikommunista előítéletek viszályt keltsenek a hazafiak között.

Az okmány biztosítja a nemzetközi kommunista mozgalom és a szocialista világ messzemenő rokonszenvét és támogatását eme országok iránt, kifejezi egyben elvtársi szolidaritását azokkal a kommunistákkal, akiket ezen országok egy részében az antikommunista előítéletek jegyében üldöznek, kárt okozva nemzeti ügyüknek, nemzeti jövőjüknek. „A kommunizmussal szembeni ellenségesség — mondja az okmány —, a kommunisták üldözése árt a népek nemzeti és társadalmi felszabadulásáért vívott harcnak."

•

Sokoldalú megfontolás alapján van összeállítva az akcióegység platformja, amelyet az okmány harmadik része tartalmaz, s amelyet a nemzetközi kommunista tanácskozás a világ összes demokratikus, békét akaró erőinek ajánl közös harci programként. Ennek csak néhány pontjára térek most ki.

Az akcióprogram természetesen az első helyre helyezi *Vietnam támogatását*, a nemzetközi szolidaritási akció további erősítését, hogy az amerikai im-

Digitized by Google

elméletek. Ilyen nézetek a politikai mozgalomba bekapcsolódó értelmiségi tömegekben jóhiszemű formában is jelentkeznek; ez elkerülhetetlen. S e felfogás, ha demoratikus, antiimperialista szándékkal párosul, nem akadálya annak, hogy a munkásság szoros szövetségre lépjen az ilyen nézetet valló értelmiségi rétegekkel, fenntartva és propagálva saját álláspontját. Amikor viszont az ilyen nézetek éle a kommunista pártok ellen irányul és az antiimperialista front bomlasztását szolgálja, akkor ennek megfelelően kell harcolni ellenük, megvilágítva reakciós céljaikat. Ismeretes, hogy a munkásosztály vezető szerepét kétségbe vonó hasonló nézetek szocialista országokban is jelentkeztek, s a proletárdiktatúrát tagadó, az értelmiségnek hízelgő revizionista eszmék a munkáshatalom gyöngítését célozzák. Az okmány azonban e kérdést a tőkésországok antiimperialista erőinek összefogásával kapcsolatban veti fel.

A kommunista pártok nagy figyelmet fordítanak az értelmiség megnyerésére. Politikájukat azonban nem a kispolgári értelmiség általános gondolkodásmódjához és hangulatához idomítják, hanem a munkásosztály forradalmi pártjaiként fordulnak a szellemi dolgozókhoz, igyekeznek megnyerni őket a munkásosztállyal való összefogásnak, az általános imperialistaellenes küzdelemnek, s a munkásosztály forradalmi céljainak, a szocializmus ügyének is.

Egyébként ez a kérdés általánosabb jellegű, s nemcsak a munkásosztály és az értelmiség összefogását érinti, hanem általában a munkásosztály és a középrétegek összefogását. Az értelmiség vezető szerepét antikommunista jelleggel hirdetők a többi középréteg körében is reakciós célok jegyében igyekeznek szélesíteni befolyásukat. A monopóliumok elleni harcban közelédés megy végbe a parasztság és a városi középrétegek, valamint a munkásság érdekei között is; ennek alapján együttműködésük fokozódik, ami — állapítja meg az okmány — „a monopolista hatalom társadalmi bázisának szűküléséhez vezet". Az említett és a hozzá hasonló nézetek a monopóliumok elleni általános összefogást gátolják, züllesztik. Ezek hatástalanítása tehát az általános antiimperialista küzdelem érdeke, s nemcsak a fejlett tőkésországokban, hanem a „harmadik világ" számos országában is.

Ismeretes, hogy a nagy lendületet vett diákmozgalmakba is behatolnak mind jobboldali, mind „baloldali" kispolgári-anarchista stb. zavarkeltő nézetek és törekvések. Fontos feladat tehát, hogy a kommunisták segítsék ennek az értékes és növekvő erőnek helyes irányú fejlődését. „A kommunisták nagyra becsülik az ifjúsági mozgalom fellendülését — állapítja meg az okmány — és aktívan részt vesznek benne." Terjesztik annak körében a marxizmus eszméit és hirdetik: „Az ifjúság előtt csakis a munkásmozgalommal és kommunista élcsapatával való szoros kapcsolat nyithat valóban forradalmi távlatokat."

Először fordít a kommunista pártok nemzetközi okmánya jelentős figyelmet a többé-kevésbé vallási jelleggel is bíró politikai irányzatokra, és az egyházi körökben is jelentkező lehetséges szövetségesekre, akik segítik a béke védelmét, rokonszenveznek a demokratikus törekvésekkel, s néha a szocializmussal, a munkáshatalom céljaival is. Egyes szocialista országokban, így Magyarországon, ez közismerten jelentős fejlődést ért el. Az elmúlt időszakban az ilyen jelenségek több tőkésországban is számottevőkké váltak. A szocialista világ fejlődésének hatása is, de elsősorban a tőkés világ népei antiimperialista küzdelmeinek erősödése játszik ebben nagy szerepet.

Mind a keresztény, mind a mohamedán, vagy más hitet valló szervezetek és politikai irányzatok között vannak természetesen közismerten reakciósak és szélső reakciósak; mindezek vallási köntösbe burkolják népellenes irányzatukat, az imperialisták előtti kapitulációt, a tőkés monopóliumok uralmának támogatását, a földesurak szolgálatát. Kifejlődtek és fejlődnek azonban olyan irányzatok is, amelyek a vallási hitet összeegyeztetik az antiimperialista küzdelemmel, a társadalom szocialista átalakításának céljaival. Egyes európai országokban, így Olaszországban, Spanyolországban, valamint több latin-amerikai országban, fejlődőben van a kommunisták politikai együttműködése az antiimrialista törekvésekkel rokonszenvező keresztény jellegű irányzatokkal. Még na-

Digitized by Google

gyobb jelentőségűvé vált a politikai együttműködés számos arab és afrikai országban a mohamedán hitű antiimperialista politikai irányzatokkal.

A kommunisták és nem kommunisták ilyen antiimperialista együttműködésének kifejlődése és megerősödése az országok egész sorában elengedhetetlen feltétele a haladó erők győzelmének. Ennek az együttműködésnek a fejlődése azonban többnyire bonyolult, a reakciós rendszerek megdöntéséért folyó harc időszakában is, és a haladó nemzeti kormány létrehozását követő időszakban is. Itt most az utóbbi esetekre térek ki.

Tapasztaljuk egyes haladó rendszerű fejlődő országokban — mint például Algériában —, hogy a nemzeti és mohamedán jellegű kormányzat a haladó társadalmi átalakulást célzó tiszteletreméltó törekvéseket antikommunista elemekkel vegyíti. Antikommunista előítéletek reakciós maradványai ezek, de olyan maradványok, amelyek időnként nagyon súlyos teherként nehezednek egyes progresszív nemzeti irányzatokra, és komolyan veszélyeztethetik a demokratikus nemzeti fejlődést. Kispolgári, értelmiségi, katonai jellegű nemzeti irányzatok ezek, amelyek rokonszenveznek a szocialista világgal és a szocialista célokkal. Eme irányzatok vezető körei a munkásosztály társadalmi szerepét még nem ismerték fel, mert a nagyipari munkásság országukban még nagyon gyönge, vagy ha már látják is szerepének elkerülhetetlen növekedését, korlátozni akarják politikai befolyását. Ilyen módon, úgy vélik, időállóbbá tehetik a hazai (többnyire ugyancsak gyönge, de a függetlenség kivívása után erősödő) burzsoáziával és a földbirtokos rétegekkel is kötött, többé-kevésbé szükségszerű kompromisszumaikat, s nemegyszer a nyugati hatalmakkal is ennek révén próbálnak kedvezőbb egyezményeket kötni.

Az osztályharc logikája azonban ezekben az országokban is érvényesül, s kérlelhetetlen szükségszerűséggel követeli az összes haladó erők szoros együttműködését, mert ha ez nem fejlődik tovább, hanem megreked, akkor veszélybe kerül a kispolgári-értelmiségi irányzatú kormányzat minden haladó törekvése, s az ország a neokolonializmus martalékává válik. A kommunisták támogatják a nemzeti kormányzatok minden haladó intézkedését és segítik védelmét mindenféle reakciós erővel szemben, de természetesen szembeszállnak az antikommunista tendenciákkal, s következetesen küzdenek az összes antiimperialista erők szoros összefogásáért.

A fő okmány jelentőségének megfelelően értékeli a fiatal független államok szerepét a világban, s a forradalmi-demoratikus erők szerepét eme országok fejlődésében. Nagy nehézségekkel kell megküzdeniük, hogy felszámolják a gyarmati múltból örökölt elmaradottságot. Jelentős eredményeket érnek el, s közülük néhány ország, szocialista törekvések által vezérelve, „nem kapitalista útra lépett". Az okmány felhívja a figyelmet a veszélyekre is, amelyek fenyegetik őket az imperialisták és a belső reakciós erők részéről. E veszély nő, ha a haladó erők megosztottak, így akkor is, ha megengedik, hogy antikommunista előítéletek viszályt keltsenek a hazafiak között.

Az okmány biztosítja a nemzetközi kommunista mozgalom és a szocialista világ messzemenő rokonszenvét és támogatását eme országok iránt, kifejezi egyben elvtársi szolidaritását azokkal a kommunistákkal, akiket ezen országok egy részében az antikommunista előítéletek jegyében üldöznek, kárt okozva nemzeti ügyüknek, nemzeti jövőjüknek. „A kommunizmussal szembeni ellenségesség — mondja az okmány —, a kommunisták üldözése árt a népek nemzeti és társadalmi felszabadulásáért vívott harcnak."

*

Sokoldalú megfontolás alapján van összeállítva az akcióegység platformja, amelyet az okmány harmadik része tartalmaz, s amelyet a nemzetközi kommunista tanácskozás a világ összes demokratikus, békét akaró erőinek ajánl közös harci programként. Ennek csak néhány pontjára térek most ki.

Az akcióprogram természetesen az első helyre helyezi *Vietnam támogatását*, a nemzetközi szolidaritási akció további erősítését, hogy az amerikai im-

Digitized by Google

elméletek. Ilyen nézetek a politikai mozgalomba bekapcsolódó értelmiségi tömegekben jóhiszemű formában is jelentkeznek; ez elkerülhetetlen. S e felfogás, ha demoratikus, antiimperialista szándékkal párosul, nem akadálya annak, hogy a munkásság szoros szövetségre lépjen az ilyen nézetet valló értelmiségi rétegekkel, fenntartva és propagálva saját álláspontját. Amikor viszont az ilyen nézetek éle a kommunista pártok ellen irányul és az antiimperialista front bomlasztását szolgálja, akkor ennek megfelelően kell harcolni ellenük, megvilágítva reakciós céljaikat. Ismeretes, hogy a munkásosztály vezető szerepét kétségbe vonó hasonló nézetek szocialista országokban is jelentkeztek, s a proletárdiktatúrát tagadó, az értelmiségnek hízelgő revizionista eszmék a munkáshatalom gyöngítését célozzák. Az okmány azonban e kérdést a tőkésországok antiimperialista erőinek összefogásával kapcsolatban veti fel.

A kommunista pártok nagy figyelmet fordítanak az értelmiség megnyerésére. Politikájukat azonban nem a kispolgári értelmiség általános gondolkodásmódjához és hangulatához idomítják, hanem a munkásosztály forradalmi pártjaiként fordulnak a szellemi dolgozókhoz, igyekeznek megnyerni őket a munkásosztállyal való összefogásnak, az általános imperialistaellenes küzdelemnek, s a munkásosztály forradalmi céljainak, a szocializmus ügyének is.

Egyébként ez a kérdés általánosabb jellegű, s nemcsak a munkásosztály és az értelmiség összefogását érinti, hanem általában a munkásosztály és a középrétegek összefogását. Az értelmiség vezető szerepét antikommunista jelleggel hirdetők a többi középréteg körében is reakciós célok jegyében igyekeznek szélesíteni befolyásukat. A monopóliumok elleni harcban közelédés megy végbe a parasztság és a városi középrétegek, valamint a munkásság érdekei között is; ennek alapján együttműködésük fokozódik, ami — állapítja meg az okmány — „a monopolista hatalom társadalmi bázisának szűküléséhez vezet". Az említett és a hozzá hasonló nézetek a monopóliumok elleni általános összefogást gátolják, züllesztik. Ezek hatástalanítása tehát az általános antiimperialista küzdelem érdeke, s nemcsak a fejlett tőkésországokban, hanem a „harmadik világ" számos országában is.

Ismeretes, hogy a nagy lendületet vett diákmozgalmakba is behatolnak mind jobboldali, mind „baloldali" kispolgári-anarchista stb. zavarkeltő nézetek és törekvések. Fontos feladat tehát, hogy a kommunisták segítsék ennek az értékes és növekvő erőnek helyes irányú fejlődését. „A kommunisták nagyra becsülik az ifjúsági mozgalom fellendülését — állapítja meg az okmány — és aktívan részt vesznek benne." Terjesztik annak körében a marxizmus eszméit és hirdetik: „Az ifjúság előtt csakis a munkásmozgalommal és kommunista élcsapatával való szoros kapcsolat nyithat valóban forradalmi távlatokat."

Először fordít a kommunista pártok nemzetközi okmánya jelentős figyelmet a többé-kevésbé vallási jelleggel is bíró politikai irányzatokra, és az egyházi körökben is jelentkező lehetséges szövetségesekre, akik segítik a béke védelmét, rokonszenveznek a demokratikus törekvésekkel, s néha a szocializmussal, a munkáshatalom céljaival is. Egyes szocialista országokban, így Magyarországon, ez közismerten jelentős fejlődést ért el. Az elmúlt időszakban az ilyen jelenségek több tőkésországban is számottevőkké váltak. A szocialista világ fejlődésének hatása is, de elsősorban a tőkés világ népei antiimperialista küzdelmeinek erősödése játszik ebben nagy szerepet.

Mind a keresztény, mind a mohamedán, vagy más hitet valló szervezetek és politikai irányzatok között vannak természetesen közismerten reakciósak és szélső reakciósak; mindezek vallási köntösbe burkolják népellenes irányzatukat, az imperialisták előtti kapitulációt, a tőkés monopóliumok uralmának támogatását, a földesurak szolgálatát. Kifejlődtek és fejlődnek azonban olyan irányzatok is, amelyek a vallási hitet összeegyeztetik az antiimperialista küzdelemmel, a társadalom szocialista átalakításának céljaival. Egyes európai országokban, így Olaszországban, Spanyolországban, valamint több latin-amerikai országban, fejlődőben van a kommunisták politikai együttműködése az antiimrialista törekvésekkel rokonszenvező keresztény jellegű irányzatokkal. Még na-

Digitized by Google

gyobb jelentőségűvé vált a politikai együttműködés számos arab és afrikai országban a mohamedán hitű antiimperialista politikai irányzatokkal.

A kommunisták és nem kommunisták ilyen antiimperialista együttműködésének kifejlődése és megerősödése az országok egész sorában elengedhetetlen feltétele a haladó erők győzelmének. Ennek az együttműködésnek a fejlődése azonban többnyire bonyolult, a reakciós rendszerek megdöntéséért folyó harc időszakában is, és a haladó nemzeti kormány létrehozását követő időszakban is. Itt most az utóbbi esetekre térek ki.

Tapasztaljuk egyes haladó rendszerű fejlődő országokban — mint például Algériában —, hogy a nemzeti és mohamedán jellegű kormányzat a haladó társadalmi átalakulást célzó tiszteletreméltó törekvéseket antikommunista elemekkel vegyíti. Antikommunista előítéletek reakciós maradványai ezek, de olyan maradványok, amelyek időnként nagyon súlyos teherként nehezednek egyes progresszív nemzeti irányzatokra, és komolyan veszélyeztethetik a demokratikus nemzeti fejlődést. Kispolgári, értelmiségi, katonai jellegű nemzeti irányzatok ezek, amelyek rokonszenveznek a szocialista világgal és a szocialista célokkal. Eme irányzatok vezető körei a munkásosztály társadalmi szerepét még nem ismerték fel, mert a nagyipari munkásság országukban még nagyon gyönge, vagy ha már látják is szerepének elkerülhetetlen növekedését, korlátozni akarják politikai befolyását. Ilyen módon, úgy vélik, időállóbbá tehetik a hazai (többnyire ugyancsak gyönge, de a függetlenség kivívása után erősödő) burzsoáziával és a földbirtokos rétegekkel is kötött, többé-kevésbé szükségszerű kompromisszumaikat, s nemegyszer a nyugati hatalmakkal is ennek révén próbálnak kedvezőbb egyezményeket kötni.

Az osztályharc logikája azonban ezekben az országokban is érvényesül, s kérlelhetetlen szükségszerűséggel követeli az összes haladó erők szoros együttműködését, mert ha ez nem fejlődik tovább, hanem megreked, akkor veszélybe kerül a kispolgári-értelmiségi irányzatú kormányzat minden haladó törekvése, s az ország a neokolonializmus martalékává válik. A kommunisták támogatják a nemzeti kormányzatok minden haladó intézkedését és segítik védelmét mindenféle reakciós erővel szemben, de természetesen szembeszállnak az antikommunista tendenciákkal, s következetesen küzdenek az összes antiimperialista erők szoros összefogásáért.

A fő okmány jelentőségének megfelelően értékeli a fiatal független államok szerepét a világban, s a forradalmi-demoratikus erők szerepét eme országok fejlődésében. Nagy nehézségekkel kell megküzdeniük, hogy felszámolják a gyarmati múltból örökölt elmaradottságot. Jelentős eredményeket érnek el, s közülük néhány ország, szocialista törekvések által vezérelve, „nem kapitalista útra lépett". Az okmány felhívja a figyelmet a veszélyekre is, amelyek fenyegetik őket az imperialisták és a belső reakciós erők részéről. E veszély nő, ha a haladó erők megosztottak, így akkor is, ha megengedik, hogy antikommunista előítéletek viszályt keltsenek a hazafiak között.

Az okmány biztosítja a nemzetközi kommunista mozgalom és a szocialista világ messzemenő rokonszenvét és támogatását eme országok iránt, kifejezi egyben elvtársi szolidaritását azokkal a kommunistákkal, akiket ezen országok egy részében az antikommunista előítéletek jegyében üldöznek, kárt okozva nemzeti ügyüknek, nemzeti jövőjüknek. „A kommunizmussal szembeni ellenségesség — mondja az okmány —, a kommunisták üldözése árt a népek nemzeti és társadalmi felszabadulásáért vívott harcnak."

*

Sokoldalú megfontolás alapján van összeállítva az akcióegység platformja, amelyet az okmány harmadik része tartalmaz, s amelyet a nemzetközi kommunista tanácskozás a világ összes demokratikus, békét akaró erőinek ajánl közös harci programként. Ennek csak néhány pontjára térek most ki.

Az akcióprogram természetesen az első helyre helyezi *Vietnam támogatását*, a nemzetközi szolidaritási akció további erősítését, hogy az amerikai im-

Digitized by Google

perialisták végre kitakarodjanak a hős vietnami nép földjéről. Ez ma a nemzetközi békemozgalom legelső feladata.

Az akcióegység-platform általános jellegű harci követeléseket tartalmaz, melyek középpontjában a *világbékéért*, a különböző társadalmi rendszerű államok *békés egymás mellett éléséért* folyó harc, az atomfegyverek további elterjedésének megakadályozásáért és a *nukleáris leszerelésért* folyó küzdelem áll. Az általános jellegű harci feladatok kiegészülnek *regionális jellegűekkel*. Ez annál is inkább szükséges, mert a békeharc kiszélesítésének útja, az általános jellegű feladatok megoldásának útja jelentős mértékben, vagy éppen döntően a regionális jellegű feladatok megoldásáért folyó küzdelmeken át vezet.

Természetesen a regionális jellegű feladatok is különfélék. A *NATO és a Varsói Szerződés egyidejű megszüntetése*, s egy szilárd *európai biztonsági rendszer teremtése* regionális jellegű, de mégis olyan feladat, amelynek megoldása döntően járulhatna hozzá a nemzetközi feszültség általános csökkenéséhez, megkönnyítve a harcot minden más feladat megoldásáért. A harci program természetesen célul tűzi ki *minden katonai tömb felszámolását*.

A szocialista országok *egy* kollektív védelmi szervezetet hoztak létre, a Varsói Szerződést, válaszul a NATO-ra, s különösképpen arra, hogy az imperialisták 1955-ben Nyugat-Németországot is bevonták a NATO-ba, megnyitva előtte a gyors újrafelfegyverkezés útját. A szocialista országok többször is kijelentették, hogy a NATO megszűnése esetén készek *egyidejűleg* feloszlatni a Varsói Szerződést. Az imperialisták azonban a NATO-n kívül más katonai tömböket is létrehoztak és újabb tömbök szervezését is tervezik. Természetes, hogy a kommunisták akcióegység-platformja valamennyi katonai tömb megszüntetését tartalmazza, mert ezt követeli a világ népeinek érdeke. Szilárd biztonsági rendszert nemcsak Európában kell teremteni, hanem a világ más térségeiben is.

Az akcióegység-platform természetesen feladatul tűzi ki a nemzetközi szolidaritás erősítését mindazon országokkal, amelyek az imperialista agresszió különleges célpontjai, mint az NDK, Kuba, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, s természetesen a közel-keleti arab országok. Hathatós támogatást sürget a régi gyarmatrendszer még meglevő maradványainak felszámolásáért folyó küzdelemhez, melynek fő harci területei Portugália afrikai gyarmatai és a fajüldöző rendszerek uralma alatt álló afrikai országok.

Mint ismeretes, a kínai párt nem képviseltette magát az értekezleten, hanem fenyegető kapmányt folytatott ellene. Ez azonban nem térítette el a tanácskozást attól, hogy a javasolt akcióegység-programban síkraszálljon a Kínai Népköztársaság ENSZ-jogainak helyreállításáért és Tajvan-sziget visszaadásáért Kínának. Ezt így követeli a kommunista elvi politika, s bővebb indoklást, úgy hiszem, nem igényel.

E cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy kitérjek a fő okmány más fontos kérdéseire is és az értekezlet által elfogadott többi jelentős okmányra. Ez utóbbiakkal kapcsolatban csupán azt említem meg, hogy ezek megszövegezése természetesen egyszerűbb volt, mint a fő okmányé. A vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetét a vietnami elvtársak is megkapták, s észrevételeiket, javaslataikat a szövegezésnél figyelembe is vették. A tanácskozás néhány tanulságára hívjuk fel befejezésül a figyelmet.

A nemzetközi tanácskozás néhány tanulsága

Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet előkészítése és lefolyása megerősítette a Karlovy Vary-i tanácskozásnak azt a fontos, s előbb már említett tapasztalatát, hogy lehet eredményes nemzetközi tanácskozást tartani akkor is, ha a testvérpártok egy része nem kíván azon részt venni, vagy esetleg kifejezetten ellenzi. Lehet, s nemcsak regionális jellegűt, amilyen a Karlovy Vary-i európai értekezlet volt, hanem világértekezlet jellegűt is. Lehet, ha a tanácskozást kollektíven, a demokratikus elvtársi együttműködés szellemében készítik elő és tartják meg.

Digitized by Google

Nem volt képviselve a tanácskozáson 12 olyan ország, amelyben kommunista párt működik. Távolmaradásuk okai nagyon eltérőek. Kifejezetten ellenséges magatartást tanúsított a kínai és a kínai vonalat követő albán, burmai, thaiföldi és újzélandi párt. A szakadár okokból távolmaradt pártoktól persze nem várható, hogy az értekezlettel szembeni szitkozódó álláspontjuk megváltozik. Megjegyzendő, hogy a burmai és thaiföldi párt központjához még a meghívás sem jutott el, mert csak a kínai párt útján lehetett volna eljuttatni, amely azonban ezt nem tette lehetővé, e pártok központjai pedig nem keresték a lehetőséget a kapcsolat felvételére. Az Újzélandi Kommunista Párt kettészakadt; a kalandor irányvonal ellenzői külön pártot alakítottak Újzélandi Szocialista Munkáspárt néven. Ez üdvözölte az értekezletet, s kifejezte egyetértését az ott megerősített irányvonallal.

Néhány párt jóindulatú tartózkodással maradt távolt, így a vietnami és a koreai testvérpárt. A japán és a holland párt állásfoglalásában viszont elkülönülési szándék látható, az, hogy ilyen módon kívánják demonstrálni önállóságukat. A japán párt — amely évekig a Mao-féle politikát támogatta, majd mélységesen kiábrándult ebből a politikából és nyilvánosan szembefordult vele —, ma az ismert vádakkal szemben bizonyítani igyekszik, hogy szembefordulása Mao politikájával nem „behódolás Moszkvának". Éveken keresztül a kínai vezetőkkel együtt szidták az SZKP-t, s úgy látszik, az igaztalan és méltatlan szovjetellenes propaganda e terhétől nem könnyen szabadulnak meg.

Általában azok a pártok, amelyek nyilvános ellenvéleményük, vagy fenntartásaik hangoztatásával maradtak távol a tanácskozásról, az értekezlet sikeres befejezése után is igazolni kívánják előzetes álláspontjukat, még akkor is, ha elismerik a nemzetközi tanácskozás pozitívumait. Feltételezhető, hogy emellett rokonszenvvel fogadják a értekezleten képviselt pártok állásfoglalását, amely leszögezi: készek együtt fellépni „a nemzetközi munkásmozgalom közös céljaiért vívott harcban azokkal a kommunista és munkáspártokkal is, amelyek a jelenlegi tanácskozáson nem képviseltették magukat."

Az értekezlet plenáris ülésén, mint emlékezetes, vitát okozott az, hogy a Paraguayi Kommunista Párt küldöttsége szóvá tette azt a rendkívül káros tevékenységet,amelyet a Kínai Kommunista Párt maoista vezetői egész propagandájukkal és különböző szakadár, pártellenes csoportok támogatásával kifejtenek. Ceausescu elvtárs, ügyrendi kérdésben szót kérve, a bukaresti sajtó közlése szerint „rendreutasító határozati javaslatot" terjesztett elő. Elítélte ugyanis a paraguayi küldöttséget amiatt, hogy „megkezdte egy olyan párt támadását és becsmérlését, amely nem vesz részt a tanácskozáson". Ez a kínai párt, amely — Ceausescu elvtárs azonban ezt már nem említette — elképesztő rágalmakkal illette a tanácskozást. A paraguayi elvtárs nagyon is vaskos tényekre alapította állításait, s e tényeket Ceausescu elvtárs nem is próbálta cáfolni, mégis „becsmérlő" jellegű támadásnak nyilvánította felszólalását. Ez általános megütközést keltett. A küldöttségek egész sora mutatott rá, megint csak a tények sokaságára alapozva, hogy a kínai párt maoista vezetői a támadók és becsmérlők, s a megtámadottaknak és megrágalmazottaknak szent joguk, hogy visszautasítsák a rágalmakat, válaszoljanak a támadásokra.

Természetesen minden párt maga dönti el, hogy akar-e válaszolni a pekingi támadásokra, vagy jobbnak tartja, ha hallgat róluk. Az értekezlet résztvevői azonban teljes határozottsággal ragaszkodtak minden pártnak ahhoz a jogához, hogy a tanácskozás során bármilyen kérdést felvessen, amelyet célszerűnek és szükségesnek tart felvetni. Lehet javasolni ilyen vagy olyan kérdés mellőzését is, s a javaslatot vagy elfogadják, vagy nem. Ceausescu elvtárs „rendreutasító határozati javaslatát" elutasították. Sőt, részben a szemrehányással illetett paraguayi elvtárak iránti szolidaritásból is, talán több küldöttség érintette és ítélte el a kínai párt vezetőinek mai politikáját, mint amennyi különben tette volna.

Beszédében Ceausescu elvtárs, visszatérve e kérdésre, emlékeztetett arra, hogy a román párt 1964-ben „felhívással fordult mind a Szovjetunió Kommu-

Digitized by Google

nista Pártjához, mind pedig a Kínai Kommunista Párthoz, hogy ne terjesszék és ne élezzék ki a polémiát", de ez a kísérlet nem járt sikerrel. Ez valóban így van. A teljes igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy *az egyik fél támogatta ezt a lépést, a másik fél pedig visszautasította*, s ez a másik fél — a kínai párt központi bizottsága volt. Egyébként közismert, hogy nem a román elvtársak voltak az elsők, akik a nyilvános polémia beszüntetését javasolták. Az SZKP hamarabb és többször is tett ilyen javaslatot, de Maoék mindig visszautasították ezeket, s ugyanezt tették a román elvtársak felhívásával is. A Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen indított amerikai támadást követően az SZKP ismét javasolta az ideológiai nézeteltérések félretevését és az egyeztetett fellépést a vietnami nép védelméért, az agresszorok kitakarodásának meggyorsításáért. A kínai vezetők ezt is visszautasították. Úgy véljük, a tárgyilagos megítélés ezek figyelembevételét és leszögezését is megkívánja.

E kérdés kapcsán meg kell azt is jegyeznünk, hogy a nemzetközi tanácskozás nem értett egyet azzal a felfogással, amely a kínai párt maoista vezetőivel való vitát az SZKP és a KKP ellentétére próbálja leszűkíteni. Az e kérdésben kibontakozott széles körű és tényeken alapuló elvi vita tanulságai bizonyára hozzájárulnak ahhoz, hogy ezt azok is jobban megértsék, akik a maoista politika „átfogó" jellegét nem mérlegelték kellően. Persze ha ez bizonyos politikai megfontolásból elhatározott, szándékos figyelmen kívül hagyás, akkor ez más dolog, s olyan nézeteltérés, amely valószínűleg hosszabb életű és amellyel a testvérpártoknak számolniuk kell.

A tanácskozás folyamán a testvérpártok egész sora fejezte ki aggodalmát amiatt, hogy a kommunista pártok körében növekedtek a nacionalista tendenciák, amelyek gyöngítik, bomlasztják az összefogást. A tanácskozás befejeztével viszont annak egyik legfontosabb eredményeként emelték ki azt, hogy megállította e káros tendenciát és elősegíti visszaszorítását, a testvérpártok összefogásának fejlődését. A tanácskozás egész menetén vörös fonálként vonult végig az *internacionalizmus* szelleme. *Egyenjogú és szuverén marxista—leninista pártok elvi alapokon nyugvó összefogása adott ennek nagy erőt és eredményezett nagy sikert.*

A tanácskozás egész menetében kiemelkedő szerepet játszott a Szovjetunió Kommunista Pártja, melynek a nemzetközi kommunista mozgalomban betöltött szerepét a testvérpártok nagy nyomatékkal húzták alá. Tapasztalhattuk, hogy Kádár elvtárs beszédének ilyen vonatkozású szavait is milyen melegen fogadták nemcsak a szovjet emberek — kiknek körében a meghatottságig menő érzelmeket keltett —, hanem a nemzetközi tanácskozás résztvevői is. Hasonló véleményt fejezett ki a küldöttségek egész sora. Igen erőssé vált az elhatározás, hogy mindenfajta nyílt vagy burkolt szovjetellenességet vissza kell verni. Az SZKP tekintélye a kommunista világmozgalom nagy jelentőségű morális és politikai erőforrása, s növekedése az egész nemzetközi imperialistaellenes küzdelem javát szolgálja.

A nemzetközi tanácskozás egész menete és eredménye a marxizmus—leninizmus és a lenini politika győzelme a dogmatizmus és a revizionizmus felett. Új kiindulópontja a kommunista és munkáspártok szorosabb együttműködésének, úttörője az együttműködés új, a jenlenlegi helyzet által követelt formáinak és módszereinek. Bizonyos, hogy a következő ilyen jellegű nemzetközi tanácskozás megrendezésével a testvérpártok nem fognak megint kilenc évig várni. Az aggályok azt illetően, hogy a nemzetközi tanácskozás a bonyolult helyzetben is szükséges és hasznos, nagyon visszaszorultak, a remények viszont megnövekedtek.

Az értekezlet a megnövekedett általános bizalom légkörében fejezte be a sikeres munkát. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt közreműködése szintén hozzájárult e nemzetközi tanácskozás sikeréhez A testvérpártok újult erővel dolgoznak az értekezlet által megerősített irányvonal érvényesítéséért, a megjelölt feladat valóraváltásáért. S velük vállvetve folytatja nemzetközi politikáját a Magyar Szocialista Munkáspárt is.

Digitized by Google

FRISS ISTVÁN:

Gondolatok népgazdaságunk hosszú távú tervezéséről

Kezdjük az elején

Lehet-e hosszú távú, tehát legalább tíz, de inkább tizenöt, vagy húsz évre szóló reális népgazdasági tervet csinálni? S ha lehet, szükség van-e rá, mire jó?

Nem is olyan könnyű ezekre a kérdésekre válaszolni. De megpróbálom.

Vegyük az első kérdést. Lehet-e? Most dolgozunk rajta, hogy összeállítsuk 15 éves, 1971—1985-ös népgazdasági tervünket. Bízunk benne, hogy nyélbe tudjuk ütni, de még sok mindent nem látunk tisztán. Igyekszünk okulni saját régebbi tapasztalatainkon, részben a másokén is. Sajnálatos módon ezek nem túlságosan szívderítők.

Magunk mintegy tíz év előtt próbálkoztunk először egy hosszú távú tervvel. Az 1961-től 1980-ig terjedő időszakra készítettük. Az Országos Tervhivatal és több mint egy tucat bizottság, rengeteg szakértő dolgozott rajta. El is jutott egy összefoglalóhoz, már 1961-ben, majd egy részletesebbhez, 1962-ben és egy ezt helyesbítőhöz — mert megállapították, hogy túl magas fejlesztési ütemeket terveztek —, 1963-ban. Aztán a munka, részben az időközben támadt kételyek miatt, abbamaradt.

Elmúlt azonban az 1961—1980-as időszaknak közel fele. Mi mutat az akkori tervszámok összevetése a valósággal? Csak néhány példát említek. Az akkori terv szerint még elég nagy mértékben kellett volna fokozni a széntermelést. Jóval több energiafelhasználást terveztek, mint amennyi szükségesnek bizonyult. Viszonylag megállta helyét a kohászati terv, egyáltalán nem a gépipari. Mezőgazdaságunk fejlődése messze elmaradt a tervezettől.

Ez bizony nem nagyon biztató. Más KGST-országok, melyek velünk egyidőben kísérleteztek hosszú távú tervezéssel, szintén nem büszkélkedhetnek sokkal jobb eredményekkel. Nem bizonyult helytállónak 1970-re vonatkozó adatainak nagy részével a Szovjetunió 1961—1980-as, a XXII. pártkongresszusson, 1961 októberében elfogadott terve sem. (Eszerint például „1970-re a Szovjetunió túlszárnyalja az egy főre jutó termelésben, így a főbb mezőgazdasági termékek egy főre jutó termelésében is, az Egyesült Államokat, mindenkinek bőséges anyagi ellátásban lesz része.")

Első nekifutásunk tehát, mi tagadás, vegyes és semmiképp sem teljesen kielégítő eredménnyel végződött. Oka? Nem elemeztük, legalábbis tudományosan nem. Viszont tervezésünk, főleg ötéves terveink egyik nagy gyengéjét, azt hiszem, meggyőzően sikerült kimutatnom az alkalmazott módszer két összefüggő vonásában: az ágazati megközelítésben és a koncepció hiányá-

A szerző tanulmányának bevezető és második, befejező részét közöljük. A kimaradt rész főleg a legfejlettebb országok példájának felhasználhatóságáról, ezzel kapcsolatban a konvergencia-elméletről, a hosszú távú tervezés szervezetéről, a munka folyamán végzett, 17 év fejlődésére kiterjedő elemzés tanulságairól, Jánossy Ferenc elméletéről és G. A. Feldman szovjet közgazdász munkásságáról szól.

Digitized by Google

ban.[1] De éppen ezzel a módszerrel próbáltuk felépíteni húszéves tervünket is. Kézenfekvő ebben keresni a kudarcnak legalább egyik okát.

Kézenfekvő az is, hogy ha már felismertük a hibát, ezzel erősen megnőtt a lehetőségünk megismétlésének elkerülésére. Csak lehetőségről beszélek, nem bizonyosságról. Történelmi tapasztalatainknak tanúsága szerint egyének is, kollektívák is hajlanak rá, hogy még a felismert hibát is újból elkövessék. Mikor a Tervhivatal körül most újból bizottságok alakultak a hosszú távú terv előkészítő munkálataira — ezekről a bizottságokról még lesz szó —, megvolt a törekvés az ágazati szemlélettel való szakításra. Nem egész tökéletesen sikerült. Sebaj, ezt még kijavíthatjuk. A koncepció elkészítéséig még nem jutottunk el, de készülünk rá. E két szempont figyelembevétele még biztosan nem elég a hosszú távú terv akadályainak könnyed vételére — az akadályokról csak ezután fogunk beszélni —, ám mégis biztató ígéret egy reális terv összeállítására.

Első kérdésünkre tehát némi derűlátással — a derűlátást pedig az emberi társadalom mai fejlettségi fokán nem nélkülözhetjük — azt felelhetjük: minden valószínűség szerint sikerülni fog reális 15 éves népgazdasági tervet tető alá hoznunk. Most lássuk a második kérdést: szükség van-e rá, mire is lesz jó?

Erre a kérdésre már többen megfogalmaztak többé-kevésbé egybehangzó, meggyőző választ. Ha jól odafigyelünk, ezekből mégis némi felfogásbeli kettősség csendül ki. Az egybehangzás nem teljes. Nézzük csak. *Kovács Géza* azt mondja: „A hosszú távlatú terv a párt és a kormány politikai és gazdaságpolitikai stratégiai programja. Kidolgozásának célja, hogy szilárd perspektívát és megfelelő orientációt biztosítson a középtávlatú tervek kidolgozásához."[2] *Morva Tamás* szerint: „A tizenöt-húszéves terv célja a fejlődés távlati irányainak kidolgozása, a termelés fejlesztésében azoknak a szilárd sarokköveknek a megjelölése, amelyek a fejlődés irányát és jellegét döntően meghatározzák."[3] *Hetényi István* így fogalmaz: „Vannak nagy jelentőségű folyamatok, amelyek egy részének felmérése, fejlesztési irányaik és sorrendjük kialakítása csak összehangolt, hosszú távú tendenciák (terv) alapján lehetséges."[4] *Drecin József* pedig: „A hosszú távú terv a társadalmi, politikai és gazdasági fejlődés hosszú távú tendenciáira vonatkozó átfogó, összehangolt (konzisztens) elgondolás, amelynek rendeltetése, hogy a közeljövőben esedékes tudatos társadalmi cselekvést (döntéseket) a távolabbi jövő objektív követelményeinek kielégítésére és a távolabbi jövőre vonatkozó társadalmi célkitűzések elérésére orientálja".[5]

Nem ellentétes felfogásokat szembesítettem egymással. A felfogásbeli kettősség itt-ott ugyanabból a megfogalmazásból csendül ki, bár különböző hangsúllyal. Politikai program és orientáció, terv és tendencia. Ott lappang mögötte két kérdés. Az egyik: a fejlődés alakulását befolyásoló tényezők nagy számának ismeretlensége mellett kialakítható-e szilárd perspektíva? A másik: mennyire vagyunk képesek ezt a rengeteg bizonytalanságot tartalmazó fejlődést tudatosan befolyásolni?

A két kérdés tulajdonképpen egy tőről fakad. Mindkettő mögött egyfajta kételyek rejtőznek. Hol is húzódik a határ a rajtunk kívül álló, a központi felső és külső vezetés által nem, vagy csak csekély mértékben befolyásolható objektív tényezők, társadalmi erők és a tudatos központi irányítás gazdasági fejlődést formáló hatása között? Más szavakkal: mennyire vagyunk aktív formálói és mennyire passzív szemlélői gazdasági (és persze

1 F. I.: *Terv és tudomány*, Magyar Tudomány, 1966. 9. sz. 532. old., továbbá F. I.: *Gazdasági törvények, tervezés, irányítás* (Bp. 1968.), 62. és köv. old. A Szovjetunióban is szőnyegre kerültek rokon problémák a tervezési gyakorlattal kapcsolatban, még az ötvenes évek második felében. Lásd erről *Morva Tamás* cikkét a *Népgazdasági tervezés és irányítás* (Bp. 1968) c. tankönyvben. 246—247. old.

2 Népgazdasági tervezés és irányítás, 36. old.

3 Uo. 238. old.

4 Gazdaság, 1968. 4. sz.

5 Az OT távlati tervezési főosztályának előterjesztése a Konzultatív Bizottsághoz.

Digitized by Google

nem csak gazdasági) sorsunk alakításának? Még másképpen: hol a határ az ösztönös erők és a terv hatására végbemenő társadalmi fejlődés között? Alapvető kérdés, szélesen tükröződik a nemzetközi irodalomban is, főleg a közgazdasági, filozófiai és szociológiai irodalomban.

Ennek figyelembevételével az első kérdésre a hosszú távú terv két sajátossága adja meg a választ. Az egyik abban áll, hogy a tizenöt éves terv nem lehet olyan részletes és határozott, mint az ötéves terv. Tudtuk ezt már első hosszú távú tervünk készítésekor is. Akkor írtam: „... a tizenöt éves tervnek sokkal inkább, mint az ötéves tervnek, számításba kell vennie nemcsak a technika adott eredményeit, hanem a tudomány és technika fejlődési *irányait* és fejlődésük *várható* eredményeit is. Mivel pedig az is nyilvánvaló, hogy a tudomány és a technika fejlődését és a fejlődés ütemét tizenöt évre csak megközelítőleg lehet előrelátni, elképzelni és csak nagy vonásokban lehet felvázolni, kézenfekvő az a következtetés is, hogy a tizenöt éves tervek nem lehetnek olyan mértékben direktíva jellegűek, mint az ötéves terv, vagy éppen az éves tervek. Sokkal több szabadságot kell fenntartaniok a későbbi változásokra, esetleges átállításokra, nagymértékben rugalmasaknak kell lenniük."[6]

A második sajátosság abban áll, hogy a tizenöt éves terv nagyobb lehetőséget ad a gazdaságpolitikai koncepció érvényesítésére — ha van ilyen — mint a rövidebb hatósugarú tervek. Az adottságok, az, ami már folyik, amit már megkezdtek, vagy akár csak elhatároztak is, erősen megkötik az irányítók kezét. Ezeknek a kötöttségeknek a viszonylagos súlya az idő múlásával természetesen csökken. A tudományos tervezés egyik nagy szovjet előfutára *G. A. Feldman* már több mint negyven éve megírta: „Minél hosszabb az az időtáv, amelyre a népgazdaságot tervezzük, annál függetlenebbek vagyunk a kiinduló helyzettől."[7]

A második kérdés — mint már megjegyeztem, s mint az éppen mondottakból is kiviláglik —, szorosan összefügg az elsővel. A feleletet rá régen megadta a tudomány. Olyan mértékben tudjuk a fejlődést tudatosan befolyásolni, amilyen mértékben ismerjük belső összefügéseit, törvényeit, a mozgás rugóit, befolyásolásuk lehetőségeit, módszereit. Ezeket megismerni — a tudomány feladata, tudományos tett. Ezt a tudományos tettet véghez vinni, társadalmunk mozgásának belső összefüggéseit feltárni s a felismert törvényekre támaszkodva a mozgást tudatosan irányítani — ez a mi feladatunk. „Minden eddigi materializmusnak — írta Marx 1845-ben — ... az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, érzékiséget csak... a *szemlélet* alakjában fogja fel; nem pedig mint *emberi*... *gyakorlatot*, ... A gyakorlatban kell az embernek... gondolkodása... valóságát és hatalmát... bebizonyítania... A körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek egybeesését csak mint forradalmasító gyakorlatot lehet felfogni és racionálisan megérteni."[8]

Milyen gyorsan növekedhet a jólét?

Ez a kérdés szorosan összefügg azzal, hogy milyen gyors lehet a gazdasági fejlődés üteme. Valóban ez az egyik alapkérdése a hosszú távú tervezésnek.

Meg kell mondanom — és ezt már sokan megmondták azok közül, akik a kérdéssel foglalkoztak —, hogy itt nem a szokásos értelemben vett növekedésről, fejlődésről van szó. Azt könnyű megmondani, hogy az acélter-

6 F. I.: Az MSZMP VII. kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai. Közgazdasági Szemle, 1960. 5. sz. 532. old.

7 L. G. Feldman: A nemzeti jövedelem növekedési ütemének elméletéhez. Közgazdasági Szemle, 1967. 11. sz. 1352 old. Az eredeti a Planovoje Hozjajsztvo 1928. évi 11. számában jelent meg.

8 Marx: Tézisek Feuerbachról. Válogatott Művek. II. köt. Budapest. 1963. 365—6. old.

Digitized by Google

melés, vagy a tejfogyasztás hány százalékkal nőtt egyik évről a másikra, vagy több év alatt. Azt is könnyű megállapítani, hogy a használatban levő személyautók száma hogyan változott. Itt azonban már nagyobb jelentőségű lehet a kocsik minőségi összetételében esetleg bekövetkezett változás, mint az előbbi példákban, és ezért a kapott szám esetleg már kevésbé hűen fejezi ki a növekedést. Ha pedig egy egész ország termelését nézzük, a milliónyi különböző terméket, melyek termelése különböző mértékben változott, beleértve, hogy egyes cikkek termelése megszűnt, más cikkek újonnan léptek fel — kézenfekvő, hogy a változás mérése bonyolult feladattá válik és csak bizonyos feltételezések mellett oldható meg. Ez annál igazabb, mennél hosszabb idő alatt végbement változásról van szó. De ahelyett, hogy ezeket a nehézségeket és leküzdésük lehetséges módszereit részletezném, beérem azzal, hogy megállapítsam: vannak a tervezés szempontjából elfogadható megközelítést nyújtó megoldások és hogy tanúként idézzem a gazdasági növekedés egyik legismertebb polgári szakértőjét, S. *Kuznetset*. „Nem szabad — írja — az összehasonlíthatóság eme térbeli vagy időbeli problémáinak oly mértékben erőt venniük rajtunk, hogy kétségbeessünk a népességhez viszonyított nemzeti termék értelmes és ellenőrizhető mértékének lehetőségén. Végül is van az emberi kívánságoknak és szükségleteknek egy erős közösségi eleme, amely a modern gazdaság korszakában lefordítható a gazdasági tevékenység eszközei, céljai és értékei széles körben elterjedt fogalmainak rendszerére."[9]

Természetesen a gazdasági fejlődést nagyon sokféle mutatóval lehet mérni, és az említett értelmezési problémák miatt célszerű is többféle mutatóval mérni. Legelterjedtebb mérték a munka termelékenységének, vagy ami ezzel rokon, az egy főre eső nemzeti jövedelemnek, illetve bruttó vagy nettó nemzeti terméknek változása.

Rendkívül érdekes *Jánossy Ferenc* megállapítása: „Ha a termelékenység átlagos növekedését olyan időszakra számítjuk ki, amelynek kezdetén és végén a termelés eléri a trendvonalat, csak kivétel nélkül *viszonylag szűk határok — mégpedig évi 1,7% és 2% — között* fekvő átlagos növekedési ütemet kapunk. Így például a termelékenység évenkénti növekedése az 1913 és 1963 közötti időszakban Nagy-Britanniában 1,7%, Svédországban és Belgiumban 1,8%, Franciaországban és Norvégiában 1,9%, Japánban és az USA-ban pedig 2%."[10] Megállapítja még Jánossy, eltérve az éppen idézett mondattól, hogy Japánban 1900 és 1960 között a munka termelékenységének növekedése évi 2,5% volt, valamint, hogy az Egyesült Államokban, „a munka termelékenysége... 1870-től máig, tehát közel egy évszázadon keresztül csaknem teljesen állandó ütemben nő, évente 2%-kal."[11] Egy számítási példával kapcsolatban pedig, melyben feltételezi, hogy a munka termelékenysége „évente 4%-kal nő, vagyis 18 év alatt megkétszereződik", megjegyzi: „ez olyan elképesztő gyorsaság, hogy ehhez hasonló gazdasági ütem — tartósan, hosszú távra — soha, egyetlen országban sem volt még tapasztalható."[12]

Azért idézem bővebben Jánossyt, mert sokkal szerényebb fejlődési ütemet tart maximálisnak, mint mások — polgári közgazdászok, meg szocialisták is —, akik feltehetően csak rövidebb és viszonylag kedvező gazdasági fejlődésű korszakok tapasztalataiból indultak ki. A hollandiai Centraal Plan Bureau igazgatója, *P. de Wolff* például ezt írja: „Teoretikusok sokat vitatták a legkedvezőbb fejlődési hányad kérdését, de erőfeszítéseik még nem jártak gyakorlati eredményekkel, ...talán biztonságos a maximális szintet a termelékenységre 5%-ban megszabni."[13] *Clopper Almon* az ágazati

[9] Simon Kuznets: Modern economic growth. 1966. 24. old.
[10] L. Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1966.
[11] Uo. 54. és 101. old.
[12] Uo. 206. old.
[13] L. The scope, methods and tools of planning. 11. old.

Digitized by Google

kapcsolatok dinamikus modellje segítségével készített előrejelzést az amerikai gazdaságra 1975-ig és ebben évi 5%-ot meghaladó ütemű gazdasági fejlődést vázol.[14] *Otakar Lacina* cseh közgazdász szerint a csehszlovák gazdaság hosszú távú előrejelzésére készült tanulmányok „eredménye szerint a csehszlovák gazdaság a jövőben a nemzeti jövedelemnek átlag kb. évi 5%-os növekedését érheti el".[15]

Hosszú távú tervünk előkészítése során a már említett bizottságok népgazdaságunk különböző területeinek 17 éves (1950—1966) fejlődését elemezték. Az elemzések tervhivatali összefoglalója megállapítja: „szemmel látható ellentmondások között teljesültek a *gyors gazdasági növekedés* céljai. ... az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1967-ben kb. 2,3-szorosa volt az 1950. évinek, ami 17 év átlagában 5,2% évi átlagos növekedési ütemnek felel meg. Ez lényegesen meghaladja a két világháború közötti kb. 1,5—2%-os növekedési ütemet, de a fejlett országokat érintő második világháború utáni fellendüléshez viszonyítva mégsem számít kiemelkedőnek és a KGST országok átlagától elmarad. (1950—1967 között az egy főre jutó nemzeti jövedelem, illetve bruttó nemzeti termék növekedési üteme a KGST országokban évi 7%, a Közös Piac országaiban kb. évi 4,5% volt. Egy másik elemzés szerint 1937—1960 között 24 európai ország közül az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése alapján a 9. helyet foglaltuk el.) Kedvező viszont, hogy a növekedés üteme gyorsuló volt. Az utóbbi 10 évben a növekedés évi 5,7%, míg 1950 és 1958 között csak évi 4,6% volt."[16]

2%, 4%, 5%, 7% — mi tagadás, elég nagy különbségek! Hát még ha hozzávesszük, hogy évenkénti, tehát kamatos kamat szerinti növekedésről van szó. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem, évi 2%-os növekedés mellett húsz év alatt mintegy másfélszeresére, 4%-os növekedéssel 2,2-szeresére, 5%-kal már több mint 2,6-szorosára növekszik. Tegyük fel, hogy szocialista ország elérheti a 8%-os évi növekedést is, akkor már a 4,7-szeresnél tartunk. Száz évre kivetítve az említett százalékok mellett az egy főre eső nemzeti jövedelem már a 7¼-szeresére, az 50-szeresére, a 131-szeresére és a 2200-szorosára növekednék. Amiből az is következik, hogy semmi értelme a nagyobb százalékokat száz évre kivetíteni, mert semmi értelmes értelmet nem tulajdoníthatunk az eredményeknek. De hát nyilvánvaló, hogy egy százéves terv készítésének sem lenne értelme, hiszen a bizonytalanságok miatt már ennél sokkal rövidebb időre sem tudjuk az alapvonásokat sem előrelátni, alakulásukat nyomon követni. Éppen ezért készítünk 15, nem pedig száz, nem is harmincéves tervet. 15 év alatt viszont a mi egy főre eső nemzeti jövedelmünk 8%-os évi növekedés mellett sem emelkednék az égig, csak megháromszorozódnék, amivel nagyságrendileg az észak-amerikai közelébe kerülne. Mai tudásunk alapján ezt is csak nagyfokú megerőltetéssel tudjuk elképzelni.

Ám 15 éves tervünket nem elképzelésekre, hanem számításokra kell építenünk. Ilyen számításokat még nem csináltunk, de tulajdonképpen furcsállnunk kell, hogy eddig nem csináltunk, még akkor is, ha tudjuk, hogy más szocialista országok tervezési gyakorlatában sem fordulnak elő.[17] Azt

[14] L. Clopper Almon könyvének ismertetését Bródy András tollából, a Közgazdasági Szemle, 1967. 7—8. számában.

[15] A long-term forecast of the Czechoslovak economy. 1969. 16. old.

[16] Népgazdaságunk fejlődésének fő vonásai stb. 30. old.

[17] A szocialista országok tervezési gyakorlatában bizony általában szorít a cipő, még a fejlett szovjet tervezésben is. „A terv hibái nem kisebb mértékben késleltethetik a kívánt célok elérését, mint egyes vállalatok elmaradása a terv teljesítésében" — írták a Pravda 1967. február 18-i számában megjelent cikkükben *B. Kolpakov*, az OSZSZR Statisztikai Hivatalának elnöke és *S. Kamaletdinov*, az OSZSZR Statisztikai Hivatala Számítástechnikai Központjának elnöke. *Fedorenko* akadémikus utolsó könyvében nagyobb teret szentel a gazdaságtudomány bírálatának; ebből idézem: „A tervezés gyakorlata és a gazdasági fejlődés irányítása máig sem kapott választ a következő kérdésekre: tudunk-e optimális központi tervet készíteni, összehasonlítani a tervek variánsait és kiválasztani közülük a legjobbakat. ... gyakran nem vettek tudomást az objektív gazdasági jelenségekről, a népgazdasági feladatok megoldásának tudományosan megalapozott megközelítését tiszta empirikus megközelítéssel helyettesítették." Továbbá: „A gazdasági döntések kidolgozásának intuitív megközelítése, mely a múltban uralkodó volt, ... egyre használhatatlanabbá válik." (N. P. Fedorenko: O razrabotke szisztemi optimalnovo funkcionirovanyija ekonomiki), 1968. 8. és 21. old.

Digitized by Google

hiszem, hogy elvégzésüket feladatként magunk elé tűzhetjük, s a feladatot többféleképpen is megközelíthetjük. A munka termelékenységének változását befolyásoló tényezők közül távolról sem mind, de sok fontos, számszerűsíthető és számítható, a talán nehezen, de beszerezhető adatok és a megfelelő számítástechnika igénybevételével, *népgazdasági* szinten, tovahullámzó hatásai figyelembevételével. Ilyen például egyes népgazdaságilag fontos szűk keresztmetszetek feloldása, népgazdasági szinten sok munkaerőt lekötő munkák (például szállítás, anyagmozgatás) gépesítése, nagy anyagmegtakarítást jelentő technológiák bevezetése stb. Hasonlóképpen számszerűsíthető és számítható népgazdasági szinten egyes különösen jelentős beruházások hatása a munka termelékenységének alakulására. Ugyanez vonatkozik a külföldről beszerezhető gyártási eljárásokra, licencekre. Helyesen alkalmazva, ezek is nagymértékben hozzájárulhatnak a munka termelékenysége emelésének meggyorsításához.[18] Figyelembe és számításba kell venni azt is, hogy a munka begyakorlása beruházások nélkül is jelentékeny mértékben hozzájárul a munka termelékenységének emeléséhez. *Kenneth J. Arrow* nagy nyomatékkal utalt erre már sok évvel ezelőtt.[19] Figyelembe és számításba lehet és kell venni a külkereskedelem és még néhány más tényező hatását a termelékenység alakulására.

Hogy mindez sok fejtörést követel, rengeteg időbe, munkába, fáradságba kerül? Igaz. Valóban tudományos színvonalra emelni a tervezést — nagy és nehéz feladat. Nem is ringatom magam abban az illúzióban, hogy egyik évről a másikra megvalósítható. Most, hogy már két éve dolgozunk és töprengünk — szakemberek és tanácsadók százai — a hosszú távú terv előkészítésén, minden látványos eredmény nélkül, ezt egyre jobban megértjük. Földünkön a fejlett társadalmak a fejlődés által eddig létrehozott legbonyolultabb képződmények. Már Feldman utalt rá: nem várhatjuk, hogy a tervezés problémáit egyszerű eszközökkel megoldjuk. De ki oldja meg ezeket a problémákat, ha nem azok, akiknek egy új és az eddigieknél lehetőleg jobb társadalom felépítése jutott osztályrészükül? Ki, ha nem azok, akiknek társadalmi fennmaradásuk is ahhoz van kötve, hogy a történelmileg tapasztaltaknál gyorsabban emeljék a munka termelékenységét és a társadalmi jólétet?

Miért nyerte meg a Szovjetunió a háborút?

Tudom, hogy igazában erre a kérdésre, ha a tudományosság követelményeit ki akarjuk elégíteni, csak nagyon hosszan lehetne válaszolni. Ha meg egeszen röviden akarnánk válaszolni, alighanem azt kellene mondanunk: mert igazságos ügyet védett. Mindez azonban nem, vagy legalábbis nem közvetlenül kapcsolódik a hosszú távú tervezéshez. Van viszont a teljes

[18] Figyelembe véve természetesen, hogy a licenc hasznosítása a megvásárláson felül még sok feltetel teljesiteset követeli. „... a legtejlettebb technika átvételéhez és meghonosításához nem elegendő az, hogy az átadó ország készségesen minden segitséget megadjon, emellett még az átvevő országnak is teljesiteni kell bizonyos személyi és anyagi feltételeket. Kész műszaki megoldások átvetele ugyan általaban sokkal gyorsabban és olcsobban uthető nyelbe, mintha mindent nekunk magunknak kellene felfedeznünk, de nevetséges dolog volna azt képzelni, hogy az átvétel minden nehézség, gond nelkül és azonnal megoldható. Kellenek az átvételhez gépek, berendezesek, műszerek, talan épuletek, esetleg nálunk nem létező anyagok is. Ezek beszerzese természetesen megterheli a népgazdaságot, azonkívül időt és fáradságot követel. Gyakran még nehezebben vagy legalábbis csak joval hosszabb idő alatt teljesithetők a személyi feltételek. Nem takaríthatok meg teljesen a kísérletezgetések, sőt a gyermekbetegségek sem ... Különböző tényezőknek ... különböző a természetük. Legmerevebb tényezőnek bizonyulhat a személyi feltetel. Szakmunkasokat, mérnököket és más szakembereket, vagy éppen tudosokat kinevelni nem lehet marol holnapra." F. I.: A XXII. kongresszus es a magyar kozgazdasagtudomany, Kozgazdasagi Szemle, 1962. 7. sz 779. és 780. old.

[19] „E. Lundberg megallapitotta, hogy a svédországi Horndal vasművekben az egy munkaórára eső termelés beruhazasok nélkul 15 éven at evi 2%-kal emelkedett (1961) ... Azt a feltevesemet bocsatom itt kozre, hogy a műszaki valtozast altalaban a tapasztalatnak lehet tulajdonitani, hogy maga a termelesi tevekenyseg veti fel azokat a problémákat, melyekre idővel kedvező valaszokat találnak." Kenneth J. Arrow (Stanford): The economic implications of learning by doing. The Review of Economic Studies, 1962. 156. old.

Digitized by Google

válasznak egy olyan része, amelyből fontos tanulságok vonhatók le a hosszú távú tervezésre nézve is.

Arra célzok, hogy a győzelemnek egyik fontos, mondhatnám döntő tényezője volt a Szovjetuniónak a németekkel szemben a háború folyamán kivívott technikai fölénye. Vannak, akik azt képzelik, hogy ebben a fölényben nagy része volt az amerikai segítségnek. A statisztikai kimutatások azonban azt mutatják, hogy a jelentős amerikai technikai segítség a szovjet eredetű technikához mérten jelentéktelen volt, s hogy a szovjet technikai felszerelés a háború befejező részében a külföldről származó repülőgépek, tankok, autók, fegyverek levonása után is lenyűgöző fölényben volt a németekkel szemben, a Szovjetunióban havonta gyártott hadianyag messze felülmúlta a Németországban gyártottat.

Zsukov marsall számokkal mutatja be emlékirataiban, mekkora volt a szovjet túlsúly már Kurszknál és milyen megsemmisítővé vált az utolsó, a Berlinért vívott csatában. Pedig a háború nagyon másképp indult. 1941 júniusában a németek sok ezer modern repülőgéppel és tankkal támadtak, a Vörös Hadseregnek pedig jóformán nem volt sem modern tankja, sem modern repülőgépe. *Jakovlev* szovjet repülőgép-konstruktőr és tábornok színesen és nagy szemléltető erővel ábrázolja könyvében, hogyan ment végbe egy fegyvernemnél, a légierőnél, ez a változás. A repülőgépipar elsőbbséget élvezett jóformán minden más termelési ággal, de a többi hadiipari ágazattal együtt mindenképpen, minden polgári termeléssel szemben. A kormány, a hadvezetés óriási igényeket támasztott a repülőgépiparral szemben, mégpedig nemcsak mennyiségi, hanem minőségi igényeket is. De a szovjet kormány biztosított egyúttal minden emberileg lehetségest, sőt talán kicsit még többet is, emberben, anyagban, pénzben, tanácsban, ami az igények kielégítéséhez kellett.

Mi ebből a tanulság a tervezés számára általában, a hosszú távú tervezés számára is? Az, hogy ha van egy világosan meghatározott cél és van döntés arra, hogy e célnak sok más célt alárendelnek és hogy e cél elérésének biztosítására koncentrálják az ehhez szükséges erőket, és ha van hatalom, mely e döntést valóra váltja — nagy, sokszor meglepően nagy eredményeket lehet elérni. Ehhez nincs feltétlenül szükség erőszakos, merev, katonás kiemelésre és alárendelésre, amilyen az idézett példában, háborús körülmények közt érvényesült, de feltétlenül szükség van valamely rendezői elvre, valamilyen *koncepcióra*, mely a különböző tevékenységeket helyükre rakja, megkülönbözteti a fontos és nagyon fontos dolgokat a nem fontosaktól, sorrendet állapít meg, vagy sorrend megállapítását teszi lehetővé.

Máig is példaképe a hosszú távú és koncepcióval bíró, koncepcióra épített tervnek a Szovjetunió első terve, a Szovjetunió villanyosítására és nyersanyagjainak feltárására 1920-ban készült GOELRO terv. Igaz, *Rudolf Bičanič* ezt a koncepciót úgy értelmezi, hogy „nem minden gazdasági tevékenység egyformán alkalmas arra, hogy tervezzék. ... Nem véletlen, hogy a Szovjetunióban az általános tervezés először a villanyosságban indult (GOELRO...). Ezt követték a természeti erőforrások."[20] Helyesebbnek tűnik a *Gunther Kohlmey* által adott jellemzés: „Még az operatív tervek előtt... nagy vonalakban kidolgoznak egy távlati tervet. Ez... történelmi esemény. ... a döntő alap arra, hogy az egyes gazdasági folyamatok tartósan és egész terjedelmükben hatékonyak maradhassanak: az egész társadalmi élet távlati tervezése."[21] *Hetényi István* véleménye szerint „eddig ez a terv (a GOELRO) volt leginkább képes nemzetközi politikai, társadalmi és műszaki tendenciák adekvát megválaszolására".[22]

Miben volt ennek az első tervnek fölénye sok későbbivel szemben?

[20] L. Rudolf Bičanič: Problems of Planning East and West. 1967, 21. old.
[21] L. Gunther Kohlmey: Zur Entstehung der Theorie von der sozialistischen Wirtschaft. 1967. 39. old.
[22] Gazdasági fejlődés és hosszútávú tervezés. Gazdaság, 1968. 4. sz. 7. old.

Digitized by Google

Készítői semmiféle népgazdasági tervezéstudományt, illetőleg tudományos népgazdasági tervezést nem tanulhattak, nem ismerhettek, nem alkalmazhattak, mert ilyen még nem volt. De megragadtak, kidolgoztak néhány alapvető fontosságú kérdést. Ily módon előbb volt meg az általános terv, azután erre lehetett építeni a többit. Ahogy Kohlmey az idézett helyen írta: „Mivel minden tervezés nemcsak távlati és operatív tervezés egysége, hanem népgazdasági, üzemi, területi és gazdasági ágazati tervezés egysége is, a GOELRO terv alapján rátértek arra, hogy az egyes gazdasági és iparágakra távlati terveket dolgozzanak ki."

Ennek az első nagy tervnek a készítői nem követhették el azt a hibát, amit utódaik — magunkat, természetesen, beleértve — sorra-rendre elkövettek, ti., hogy részlettervek összeillesztéséből építik fel a népgazdasági tervet. Ami magában véve még nem is volna hiba, ha közben nem veszne el a rendező elv, a koncepció.

A koncepció fontossági sorrendet tartalmaz, megóv tehát attól a hibától is, hogy fontos, nagy kérdésekben *külön-külön, egymástól függetlenül*, egymásnak részben, illetve részletekben, következményekben esetleg ellentmondóan döntsenek. „A társadalom és a népgazdaság összes fő kérdései olyan *szorosan összefüggnek* egymással, hogy egyikről sem dönthetünk anélkül, hogy ez a döntés ne befolyásolná a többit is. Ha a társadalom jólétének emeléséről és irányairól döntünk, már sok mindent eldöntöttünk a beruházások, a termelés, a telepítés, a külkereskedelem, az egészségügy, az oktatásügy, a kultúra fejlesztésének kérdéseiből is. Hasonlóképpen, ha a mezőgazdaság fejlesztésének főbb kérdéseiben döntünk, akkor egyúttal az ipar fejlődésének, a telepítésnek, a külkereskedelemnek, a lakosság életszínvonala emelkedésének sok kérdésében is döntöttünk."[23]

Nyilvánvaló, hogy egy olyan koncepció elfogadása, amely rangsorolást, preferenciákat tartalmaz egymással össze nem mérhető, vagy csak részben, csak bizonyos szempontból, bizonyos oldalukról összemérhető dolgokra vonatkozóan, nem egyszerűen tervezési, hanem egyúttal elsőrendűen politikai kérdés. A tervezés birodalmába lehetne utalni, ha pusztán tudományos módszerekkel, következtetésekkel, számításokkal, politikai állásfoglalás nélkül lehetne a kétségtelenül legjobb megoldást megtalálni és ennek alapján dönteni. Ezt azonban a koncepció esetében, mely egy ország sorsának alakulására van befolyással, nem lehet.

Annál fontosabb ezért, hogy a politikai döntés tudományosan megalapozott legyen. A koncepció elfogadása, a politikai döntés a továbbiakban irányt szab a tervezőknek, meghatározza a terv egyes fő vonásait. Egy terv legjobb tudományos megalapozására és felépítésére, vagy a terv optimalizálására, legkedvezőbb változatának megtalálására törekedni anélkül, hogy a terv alapjául szolgáló elképzelések és döntések tudományos megalapozottságát megvizsgálnánk — fél dolog, vagy annál is kevesebb. Mert lehet ugyan egy helytelen koncepcióra épült tervet is tervezéstechnikai szempontból megfelelően alakítani, jó, vagy éppen optimális terv azért nem lesz belőle.

Hogyan lehet biztosítani az alapelképzelésnek, a koncepciónak, a rendezési elvnek a tudományos megalapozottságát, jóságát? Először is: a döntő szervnek a társadalom bizalmát kell bírnia, annak megbízásából, felhatalmazásával kell cselekednie, mert a társadalom sorsáról van szó. Másodszor: hozzáértők, szakemberek, tudósok, képviselők mennél szélesebb körét kell a koncepció, a tervvariánsok kidolgozásába, a döntés előkészítésébe bevonni. Harmadszor: igyekezni kell megvalósítani a döntés széles demokratikus ellenőrzését, tömegek bevonásával.

Röviden, a leglényegesebbre szorítkozva, ezeknek a feltételeknek teljesítésétől függ, sikerül-e a jövőben, ami eddig — mint láttuk — nem, vagy

[23] L. Friss István: A népgazdasági terv és a fejlődés irányítása. Társadalmi Szemle. 1967. 8—9. sz. 30. old.

Digitized by Google

csak félig sikerült, a társadalmi-termelési rendünkben rejlő fölényt érvényesítenünk. Ez semmiképpen sem mond ellent annak, hogy végeredményben dolgozók millióinak és vezetők tízezreinek munkájától függ, miként élünk, hogyan fejlődünk. Éppen arról van szó, hogy a nálunk magas fokon társadalmasított munka magas fokú tudatos központi irányítást követel. Hogy ebben az országban tízmilliónyin nemcsak élünk, de egyre jobb körülmények között, egyre jobban élünk, az mindenképp dolgozók milliói, vezetők tízezrei munkájának köszönhető. Nem rajtuk múlt, hogy munkájukat eddig társadalmunknak nem sikerült koncentráltabban, rendezettebben, tervszerűbben, hatékonyabban felhasználni. Tudományosan megalapozott gazdaságpolitika és politikai döntés, ezen nyugvó és a legszélesebb tömegek mindennapi gyakorlatával ellenőrzött és továbbfejlesztett terv — ez az alfája és ómegája a társadalmi munka optimális, vagy legalábbis nagy hatékonyságú kifejtésének. Egy távlatot nyitó koncepció nemcsak rendező, összehangoló befolyásával fokozza az egész gazdaság hatékonyságát, hanem a dolgozók és a vezetők hangulatára, munkakedvére gyakorolt kedvező hatásával is.

Ha ily módon megfelelő gazdaságpolitikával, döntéssel, tervvel el tudjuk érni népgazdaságunk erőforrásainak jó célokra történő koncentrált és összehangolt felhasználását, akkor adva vannak a legkedvezőbb fejlődés saját erőnkből biztosítható legfontosabb feltételei.

A hosszú távú tervről

Eddig a hosszú távú tervezéssel kapcsolatban általános kérdéseket érintettem, ezekről elmélkedtem. Tervezhetjük-e a jövőt, vagy csak előrejelzéseket adhatunk, felhasználhatjuk-e távlati célok kijelölésénél a fejlett tőkésországok példáját, milyen következtetéseket vonhatunk le eddigi szocialista fejlődésünkből, milyen lehet a fejlődés üteme, miért van szükség koncepcióra és megfelelő politikai döntésre — ilyen és hasonló általános kérdésekkel foglalkoztam, de saját hosszú távú tervünkről eddig alig beszéltem. Ideje, hogy rátérjek.

Mostanáig már igen sokoldalú és kiterjedt munkát végeztek azok a tervezők és szakemberek — számuk több százra rúg —, akik részben a különféle bizottságokban, részben az Országos Tervhivatal apparátusában a hosszú távú terv előkészítésén dolgoznak. Ha a rengeteg elvégzett munka ellenére még csak az előkészítésnél tartunk és a tulajdonképpeni tizenöt éves terv épületéből egyes építőkockákon kívül még semmi sincs meg, ez a feladat újszerűségének és rendkívüli bonyolultságának a következménye. Igaz, elkészült 17 év magyar gazdasági fejlődésének elemzése és készültek a terv egyes részeire vonatkozó hipotézisek, elképzelések, feltevések. Talán ennél is nagyobb jelentőségű, hogy a munkában résztvevőkben kezdenek kirajzolódni bizonyos elgondolások a hosszú távú terv kialakításának lehetséges útjairól, valamint a bizottságokban és egyéb helyeken folyó munkák összehangolásának és irányításának lehetséges módozatairól. Így itt nem annyira avval foglalkozom, ami már készen kialakult, mint inkább avval, ami az eddig kidolgozott és megvitatott anyagok alapján a folytatás lehetséges és kívánatos módjáról bennem kialakult.

Eltekintek attól a munkamegosztástól, mely az OT és a bizottságok között létrejött és azoktól a munkaszakaszoktól is, melyek részben a munka természetéből, részben ebből a munkamegosztásból következnek. Ehelyett abból indulok ki, hogy az egész tervkészítésnek lesznek bizonyos csúcsai, csomópontjai, melyekben valamilyen politikai döntés összegezi az addig elvégzett munkát és megvonja ennek mérlegét, ezzel egyúttal megindítva a munka új szakaszát. Nem tudom ugyanis az eddigiek alapján elképzelni — és megpróbálom érzékeltetni, miért nem —, hogy egyetlen munkaszakaszban, közbenső politikai döntés nélkül eljussunk a kész tervig.

Digitized by Google

Most tehát az első politikai döntés előkészítésének szakaszában vagyunk, annak is valószínűleg inkább az elején, mint a közepén. Van egy csomó ismeretünk és feltevésünk, amelynek alapján tulajdonképpeni, szigorú értelemben vett tervezési munka, illetve tudományos megalapozottsággal végzett számítások nélkül, nagy vonásokban fel tudjuk vázolni hosszú távú tervünk kereteit. Miféle feltevések és ismeretek ezek? Néhány fontosabbal érzékeltethetem. Tudjuk, hogy hazánkban az egy főre jutó nemzeti jövedelem 17 év átlagában évi 5,3%-kal emelkedett, ebből az utóbbi tíz év átlagában évi 5,7%-kal, és azt is, hogy az 5,3% 1%-kal több volt ugyan, mint a Közös Piac országainak átlaga, de 1,5%-kal kevesebb, mint a KGST-átlag, és kevesebb, mint a kapitalista Japáné. Tudjuk, hogy foglalkoztatottsági struktúránk elég gyors ütemű átalakulásban van, a mezőgazdaságban dolgozók részaránya a felszabadulás óta 50%-ról 30% alá esett és abszolút számban is jelentősen csökkent, míg az iparban dolgozók száma is, részaránya is erősen nőtt, és az utóbbi években nő a szolgáltatási ágazatokban (például a kereskedelemben, a közlekedésben stb.) foglalkoztatottak száma és részaránya is. Azt is tudjuk, hogy ez a folyamat még távolról sem zárult le. Hasonlóképp elég nagy ütemben folyik az urbanizáció, a falusi lakosság városba áramlása. Viszonylag nagy pontossággal meg tudjuk mondani, hogyan fog alakulni 15 év folyamán a munkaképes lakosság száma, kor és nem szerinti megoszlásban. Tudjuk, indokolt számolni azzal, hogy a munkaidő csökkenni, az átlag szabadidő nőni fog. Sok mindent tudunk, saját tapasztalataink és a fejlettebb országok példája alapján arról, hogyan fog alakulni a lakosság fogyasztása, az energiafogyasztás, a közlekedés stb., stb. A legfejlettebb tőkésországok példájára különösen a termelésben (ágazatai, technikája, szervezete, méretei stb.), a fogyasztás összetételében és a tudomány, a tudományos kutatás szervezetében, termelési kapcsolataiban támaszkodhatunk, természetesen mindig a különbségek gondos mérlegelésével.

Az ilyen és hasonló ismeretek és feltevések alapján van módunk, mint mondottam, tudományos megalapozottságú tervszámítások nélkül is, egy hosszú távú terv kereteit nagy vonásokban felvázolni. Tudjuk, hogy a szóban forgó 15 évben anyagi javak termelésére évről évre mennyi és milyen munkaerő hány munkaórájának terméke fog társadalmunk rendelkezésére állni. Minthogy az elmúlt húsz év nem nagyon kedvező feltételei között a munka termelékenysége évi átlagban több mint 5%-kal nőtt, nem túl merész az a feltevés, hogy a 15 éves terv ideje alatt legalábbis hasonló növekedéssel számolhatunk és hogy ezért a társadalomnak évről évre megfelelően növekvő termékmennyiség felhasználásáról lehet döntenie. Bizonyos valószínűséggel számolhatunk tehát 15 éven át is az egy főre eső nemzeti jövedelem évi 5 százalék körüli növekedésével. Hosszabb idő óta nemzeti jövedelmünknek kb. 75 százalékát fogyasztjuk el és kb. 25 százalékát fordítjuk felhalmozásra, ezt az arányt kivetíthetjük tehát az 1971—1985-ös időszakra is. Mondanom sem kell, hogy mindez nem tudományosan megalapozott és kidolgozott terv. A *tervben* magában már bizonyítani kell, hogy ilyen és ilyen tényezők hatására a munka termelékenysége, a termelés a különböző népgazdasági ágakban és ágazatokban, a nemzeti jövedelem stb. így és így fog alakulni, és ennek alapján ilyen vagy olyan további lépések között választhatunk. Így lesz majd a tervben, vagy valami hasonló módon. De egy tervvázlatot, amelynek az alapján a tervezés megindulhat, már mai ismereteink alapján is tudunk, mint láttuk, készíteni.

Az OT-ben el is végeztek egy ilyen munkát, és ennek eredményeképpen összeállítottak egy kis táblázatot a 15 éves terv várható beruházási összegeiről. Eszerint mai árakon kifejezve a folyó ötéves tervben előrelátható lag megvalósuló 336 milliárd forint beruházással szemben 1971 és 1975 között 430—450 milliárd, 1976 és 1980 között 540—560 milliárd, 1981 és 1985 között 650—700 milliárd forint jelölhető meg a tervezés alapjául szolgáló minimális beruházási összegként. Fel is osztották ezeket az összegeket három

Digitized by Google

beruházási csoportra: ipari és építőipari, mezőgazdasági és erdőgazdasági, továbbá nem ipari infrastruktúra (vízgazdálkodás, szállítás, hírközlés, kereskedelem és a nem termelő ágazatok) beruházásokra. A felosztásnál abból indultak ki, hogy az ipari és a mezőgazdasági beruházások valamelyest csökkenni, az infrastrukturálisok nőni fognak, és a csökkenés, illetve növekedés különböző lehető mértékére a második és a harmadik ötéves tervszakaszra két változatot vetettek fel. Látjuk, hogy itt már egyre jobban közeledünk ahhoz, amit tervvázlat-variánsoknak nevezhetnénk.

Kiindulásnak ez megfelelő, bár két kisebb ellenvetés kézenfekvő. Az egyik az, hogy kevés a variáns és a variánsok között viszonylag csekélyek az eltérések. A másik az, hogy a hármas bontás nyilvánvalóan elégtelen, nem ugrasztja ki a problémákat. Például minden iparág elfogadhatja, hogy az ipar és építőipar részesedése az összes beruházásokban a jelenlegi 48%-ról 40 vagy 45%-ra csökken, azzal a hátsó gondolattal, hogy a csökkenésnek a többiek terhére kell bekövetkeznie. Alapul elfogadva az ismertetett gondolatmenetet, talán az alábbi vagy hasonló módon lehetne azt továbbfejleszteni.

A három ötéves tervperiódusra háromféle beruházási összegre lehetne beruházás-elosztást kidolgozni, például a nemzeti jövedelem 5, 6 és 7%-os növekedését feltételezve. Tudva azt, hogy nálunk az ún. nem termelő beruházások aránya az összes beruházásokhoz képest — a fejlettebb országokon mérve — túl alacsony, a felosztásnál abból indulhatnánk ki, hogy ezek részesedése az 1971—75-ös tervidőszakhoz képest, melyen feltehetően már nem tudunk nagyobb változtatást eszközölni, ötévenként 3—3%-kal emelkedik. Erre a beruházási részre terheljük rá először is, tehát első helyre rangsorolva, a lakásépítést, például 450 000, 550 000 és 650 000 lakás építését irányozva elő a három ötéves tervre. De ahhoz, hogy ezeket a lakásokat meg tudjuk építeni, fejlesztenünk kell azokat az iparágakat, melyek az építkezéshez szükséges anyagokat, alkatrészeket, berendezéseket stb. gyártják. Ezekhez valószínűleg további beruházások szükségesek, itt már az ipari és építőipari szektor beruházásai terhére. Mindenesetre végig kell hullámoztatni a lakásépítés minden gazdasági hatását, következményeit. Utána elő kellene venni a nem termelő beruházások többi lehetséges tételét, ezeket fontosság szempontjából már összehasonlítva és mérlegelve. Első helyen jönne az egészségügy, az oktatás és a tudomány. Természetesen itt is végig kell hullámoztatni a hatásokat az egész népgazdaságon, és akkor már a terv, illetve tervvázlat sok termelési és beruházási kérdéséről döntöttünk az egyéb területeken is, emellett tiszteletben tartottuk az egészségügy és az oktatás elsőbbségét.

Ezt követően az előirányzott beruházási keretekre ráterhelhetnénk azoknak a területeknek a beruházásait, melyeken viszonylag nagy biztonsággal tudunk tervezni. Ilyenek például az útépítés, az energia-, a villany-, a víz-, a gőz-, az olajhálózat, a közlekedés, talán a kohászat is. Aztán további legalább 15—20 ágazat részesedését kellene kijelölni, nehogy a túlzott összevonás elfedje a problémákat. Itt már további esetleges preferenciák is érvényesítendők, és figyelembe kell venni, amit az egyes ágazatok világviszonylatban mutatkozó haladó, előretörő vagy lemaradó jellegéről és amit a hazai és nemzetközi piaci helyzetről, szükségletről tudunk. Ezen túlmenően ahhoz, hogy a helyes elosztást megközelítsük, versenyeztetnünk, ütköztetnünk kell az érdekelteket. Tegyük fel, hogy az első felosztásban a feldolgozó ipar A, B, C, D, E ága összesen 50 milliárd forintot kapott, például 13, 8, 15, 9 és 5 milliárd forintos összegben, és hogy egyik vagy másik vagy valamennyi ág képviselői keveslik részesedésüket. Lássuk — mondhatjuk akkor —, mit adtok e beruházások segítségével a népgazdaságnak? Alaposan megvizsgáljuk majd, mérlegeljük ajánlataikat, javaslataikat. Az ezek alapján születő döntések feltehetően alaposan megváltoztatják az eredeti felosztást. És fokozatosan elrendeződnek, bizonyos rangsorolással, a beruházási és részben már a termelési feladatok is, kialakul egy koncepció-vázlat.

Digitized by Google

Persze, ezek után még csak leegyszerűsített, durva becslés van a kezünkben, pontosabban mind a három tervperiódusra, vagy — ha az első kidolgozása akkorra már túlságosan előrehaladt — legalább a két utolsóra három-három becslés-variáns. A tulajdonképpeni *tudományosan megalapozott terv* szempontjából ez még édeskevés: laza elképzelések, távoli valóságmaggal. Ne felejtsük ugyanis, hogy kiinduló feltételezéseink távol voltak a tudományos pontosságtól. Amint elhagytuk a társadalom rendelkezésére álló munkaidőre vonatkozó megbízhatóan pontos adatokat, ingoványos talajra léptünk. Feltételeztük például az egy főre jutó ipari termelés bizonyos, az eddigitől nem nagyon eltérő fejlődését. De ismeretes, hogy ipari termelés növekedésén annak az árösszegnek a növekedését értjük, amelyben, jobb megoldás híján, az ipari termelést összevontan ki szoktuk fejezni. Az árösszeg viszont nagyon sokféle tényezőtől függ, mozgása sokban eltér a termelésben végbemenő mozgásoktól. Miért mozogjon az árösszeg a legközelebbi 15 évben úgy, vagy nem nagyon eltérően attól, ahogy az elemzett 17 évben mozgott? Ez tiszta véletlen lenne. A történelem csak annyi biztatást nyújt, hogy a különböző országokban és korokban, hasonló módszerekkel mért „ipari termelésnövekedés" mégis viszonylag szűk határok között mozog. Tegyük hozzá, hogy a gazdasági fejlődésnek sok olyan tényezője van, melynek jövőbeli alakulását tulajdonképpen nagyrészt csak találgatjuk. Közöttük kettő különösen fontos. Az egyik a külföldi tőkés piacok áringadozása. Ez messzemenően befolyásolja külföldi realizálási és beszerzési lehetőségeinket. A másik a technikai fejlődés. Ez szintén messzemenően befolyásolja a piacot, de gyökeresen megváltoztathatja a termelést is.

Mi következik mindebből? Nézzük: kiindultunk bizonyos tapasztalati tényekből, illetve tapasztalatokat általánosító mutatókból. Ezek közt különösen fontosnak tűnt a munka termelékenységének növekedési üteme, a termelés (ipari és mezőgazdasági) növekedésének üteme, a nemzeti jövedelem növekedésének üteme, a foglalkoztatottság szerkezetében végbemenő változások, a fogyasztás és felhalmozás aránya a nemzeti jövedelem elosztásában, az urbanizáció és a demográfiai változások. Segítségül hívtuk a nemzetközi tapasztalatokat, illetve a nálunk iparilag fejlettebb országok példáját is. Mindezek és részben még más tények és feltevések figyelembevételével felbecsültük a 15 éves terv időszakának mai árakon kifejezett beruházási lehetőségeit és variánsokat készítettünk ezek elosztására. Az a körülmény, hogy ezek a variánsok összhangban vannak bizonyos tapasztalatokkal és külföldi példákkal, ad ugyan nekik komoly, figyelemreméltó súlyt, de még nem emeli őket a tudományosan megalapozott terv rangjára, nem bizonyítja realitásukat, konzisztenciájukat. A tulajdonképpeni tervezés, a hatékonysági és termelékenységi számítások, a konzisztencia-vizsgálatok még csak ezután következnek.

Előttük esedékes a hosszú távú tervre vonatkozó első politikai döntés. Jó nyomon indult-e a munka, helyesek-e a felvázolt tervvariánsok, melyiket kell előnyben részesíteni a különböző lehetőségek közül, milyen kockázat vállalható, milyen nem, nem kell-e egyéb változásokat, lehetőségeket is figyelembe venni, más célokat is kitűzni, egyes célkitűzéseknek más súlyt adni? E kérdések sokoldalú politikai mérlegelést és megvitatást, politikai felelősséget vállaló döntést igényelnek. Pártunk 15 éves programjáról van szó, még nem végleges formában, de mégis úgy, hogy már felvillannak — népünk előtt is — 15 év fő céljai és lehetőségei: az, ahogyan majd élni fognak, amiért 15 éven át állhatatosan dolgozniuk kell és — érdemes. Egyben a napirendre kerülő 1971—1975-ös negyedik ötéves tervről is szó van, ennek 15 éves távlatból való ellenőrzéséről, arról, hogy mi érik be abból, amit ez alatt az öt év alatt vetnek.

A bizottságok közül a munkaerő- és életszínvonal-bizottság, miután elvégezte a 17 év fejlődését elemző munkának rá eső részét, megcsinálta azt is, amit a távlati tervezés szaknyelvén „hipotézis"-nek neveznek, de amiről

Digitized by Google

a bizottság magyarázón azt mondja, hogy ez „a foglalkoztatásra és az életszínvonalra vonatkozó gazdaságpolitikai és társadalompolitikai koncepció első vázlata". Nem adhatom itt ennek a rendkívül gazdag és érdekes anyagnak még legsoványabb kivonatát sem, de két fontos és általánosan érvényes tanulságára felhívom a figyelmet.

Az egyik az, hogy még egy ilyen aránylag nem túl széles körű, mindössze négy tucat szakembert, tervezőt, gazdasági vezetőt, tudóst egyesítő kollektívában sem sikerült minden fontos kérdésben egységes álláspontot kialakítani, bár mód volt a kérdések alapos és ismételt megvitatására. Például egyesek azt a véleményt képviselték, hogy a felhalmozás arányát növelni kell fejlődésünk meggyorsítása céljából, mások, hogy a felhalmozás arányát csökkenteni kell a hatékonyság növelése céljából. (Zárójelben jegyzem meg, hogy egyik állítás sem fejez ki örök törvényszerűséget; ilyen általánosságban a kérdést nem lehet eldönteni.)

A másik fontos és általános érvényű tanulság annak a már korábban felismert, általam is többször hangoztatott ténynek konkrét bemutatása, hogy a fontos kérdések általában komplexek, sok területet érintenek, egy-egy kérdés eldöntése sok más kérdés eldöntését is befolyásolja, behatárolja. Az életszínvonal és a foglalkoztatás alakítását célzó döntések messzemenően kihatnak az urbanizálódásra és a települési viszonyokra, a beruházások nagy csoportjára — így elsősorban a lakásépítésre, az útépítésre, a csatorna- és vízvezeték-hálózat bővítésére, a betegágy-létesítésre, a csecsemőotthon- és óvodaépítésre, az általános iskolák építésére, a főiskolák bővítésére és műszerbeszerzésére —, a külkereskedelemre, a belkereskedelemre, az élelmezési és ruházati iparra, az oktatás egész rendszerére, a társadalombiztosítás egész rendszerére stb., stb.

A tulajdonképpeni tervezési munkában, mely — mint láttuk —, még előttünk áll, nagy feladatok hárulnak a matematika alkalmazására. Jelentős szerepet kell kapniuk a különböző hatékonysági számításoknak, a munkatermelékenységre és a szerkezeti változásokra vonatkozó számításoknak. *Kornai János* több szintű népgazdasági programozása pedig minden korábbinál és másnál közelebb hozta a matematikai programozás és optimalizálás tényleges bevonulását a tervezésbe. Végre olyan programozási módszert ad a kezünkbe, amely a gyakorlati tervmunkákkal szoros kapcsolatban fejlődött ki, s ezért ki is próbálható a tervezésben. Lehetővé teszi, hogy — szerzője szavaival — „*informáltságunkhoz képest, relative* tehát — a potenciális egyensúlyzavarok minimálásával — egyensúlyban legyen a terv minden összefüggése". Helyes lenne hozzáfűzni: és biztosítani lehessen a tényleges egyensúlyt, legalábbis a tervben alkalmazott bontás mélységében és normális körülmények között. Lehetővé teszi, hogy — ismét a szerző szavaival — „a tervező szervek döntésre előkészített politikai tervvariánsokat terjesszenek a politikai döntést hozó testületek elé... s bemutassák a variánsok eltérő következményeit."[24]

Magyarország gazdasági fejlődésére, mint a bizonyos fejlettségi szinten felül levő kisebb országokéra általában, nagymértékben hatnak nemzetközi gazdasági kapcsolatai, ezek között is elsősorban külkereskedelmi kapcsolatai. Ezt a körülményt, a hosszú távú terv eddigi előkészítő munkálataiban, amennyire ez a dolog természetében rejlő rengeteg bizonytalanság mellett lehetséges volt, messzemenően figyelembe vettük. Egyetlen nagyobb hiányosság ezen a téren az, hogy még nincs, vagy alig van módunk mérlegelni, és különösen számszerűsítve mérlegelni a KGST-országok fokozódó integrálódásának hatását gazdasági fejlődésünkre. A KGST-országokkal fennálló kapcsolataink természetesen jelentékeny súllyal szerepelnek a hosszú távú tervre vonatkozó elképzeléseinkben, oly módon azonban, hogy ezeknek a kapcso-

[24] L. Kornai János: A többszintű népgazdasági programozás modellje. Közgazdasági Szemle, 1968. 1. sz. és A többszintű népgazdasági programozás gyakorlati alkalmazásáról, Közgazdasági Szemle, 1968. 2. sz. Az idézetek a 181. és 183. oldalról.

Digitized by Google

latoknak csak olyan fejlődésével, bővülésével számolunk, amilyen az elmúlt évek alatt elért eredményeknek a jövőbe való és az utolsó időkben folytatott tárgyalásokkal is alátámasztott kivetítéséből adódik. Ha a KGST-országok integrációjában, gazdasági együttműködésében e 15 év alatt minőségi változást sikerül elérni, ez természetesen nagymértékben meggyorsíthatja fejlődésünket és évekkel előrehozhatja kitűzött céljaink elérését.

Nagyon rövid összefoglaló és kiegészítés

Nemcsak szemlélői, hanem tudatos alakítói lehetünk gazdasági fejlődésünknek.

Népünk legjobb fiainak és leányainak áldozatos harcával (külső segítséggel) létrehoztunk egy olyan rendszert, melyben van rá lehetőség, hogy a józan ész követelményei és a társadalom érdeke érvényesüljenek.

Ehhez azonban még meg kell teremtenünk a megfelelő politikai döntési rendszert, hogy gazdasági fejlődésünk legfontosabb kérdéseit lelkiismeretes tudományos előkészítés alapján ténylegesen, s ne csak formálisan, az erre egyedül illetékes társadalmi-politikai szerv döntse el.

Megvan a lehetőség rá, hogy ez a döntés különböző lehetőségek közül a legkedvezőbbet válassza ki — hogy melyik a legkedvezőbb, azt az említett szerv dönti el —,

mert a fejlődés ütemét a rá ható legfontosabb tényezők befolyásolásával bizonyos határok között bizonyos fokig szabályozhatjuk;

mert kielégítő pontossággal kiszámíthatjuk, hogy különböző változatok esetén hogyan alakul a tőke/termelés hányados, hogyan alakulnak általában a népgazdasági hatékonyságot mutató számok;

mert kielégítő pontossággal kiszámíthatjuk a legnagyobb tervezett termelő-beruházások költségeit, termékkibocsátásuk értékét és más lehetséges beruházásokkal összevetett össznépgazdasági eredményességüket, gazdaságosságukat;

mert kielégítő pontossággal kiszámíthatjuk a munka termelékenységének jövő alakulását, attól függően, hogy milyen változásokat hozunk létre a munkaerő összetételében, és különböző változatok esetén milyen termelékenységű munkán foglalkoztatható ez;

mert megvan rá a lehetőség, hogy a döntő testület elé egyformán összhangban levő változatok kerüljenek és világosan látható, megítélhető legyen az eltérő változatok, illetve döntések következményeiben fellépő eltérés

De nemcsak egy olyan társadalmi rendszert hoztunk létre, mely lehetővé teszi, hogy a józan ész követelményei és a társadalom érdekei érvényesüljenek, hanem egy roppant kiterjedésű apparátust is, mely eredményesen képes dacolni a józan ész követelményeivel és a társadalmi érdekkel. Hosszú ideje évről évre több beruházást határozunk el, mint amennyinek a kivitelezése erőnkből, tehát a rendelkezésünkre álló munkaerőből, építőanyagból, szerelvényekből stb. telik. Tudjuk, hogy ebből nem lesz több beruházás, mint amennyit a rendelkezésünkre álló kapacitásoknak megfelelő határozat esetén valósítottunk volna meg, hanem ellenkezőleg, kevesebb, mert nem tudunk munkafegyelmet tartani és nem tudjuk erőinket koncentráltan, a viszonylag legnagyobb hatásfokkal használni fel. Mégis évről évre meghozzuk a rossz határozatot, úgy kezelve a kérdést, mint természeti csapást, mintha valami rajtunk kívül, fölöttünk álló hatalom akadályozná, hogy „az igényeket összhangba hozzuk a lehetőségekkel".

De ne extrapoláljunk — bármennyire szokásos és hasznos ez a hosszú távú tervezésben —, ne vetítsük ki a múlt hiányosságait a jövőbe. Ehelyett tegyünk meg mindent, hogy a helyzet megváltozzék, hogy megfelelő döntési rendszerben megfelelő döntések szülessenek és egy jó hosszú távú terv alapján lényegesen meggyorsítsuk fejlődésünket.

Digitized by Google

DR. BURGER KALMANNÉ:

A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás

Az utóbbi időben a közgazdaságtudomány sokat foglalkozott a szocialista gazdaság növekedésének kérdéseivel. A tanulmányok, vitaírások szerzői közül többen arra a kérdésre is választ kerestek, hogy *mennyiben és milyen mértékben van a korszerűen fejlett népgazdaság létrehozásához szükség a mezőgazdaság fejlesztésére.* A feleletek — sokszor ellentétes végkövetkeztetéssel — gyakran hivatkoztak a mezőgazdaság megnövekedett eszközigényességére. A most folyó távlati tervezés a gazdaságpolitikai döntések gyakorlati síkjára tereli e kérdés körüli korábban általános jellegű vitákat; ezért a megfelelő gazdaságpolitikai döntések érdekében nem érdektelen számbavenni a *mezőgazdasági eszközigényesség és az áralakulás* konkrét összefüggéseit és törvényszerűségeit.

A munkaerőpótlás és az eszközigényesség

A mezőgazdaság közismerten eszközigényes ágazat. Az átlagos mezőgazdasági eszközigényességi együttható magas és az eszközhatékonysági együttható alacsony a többi anyagi termelő ágazat hasonló mutatóihoz viszonyítva.

A mezőgazdasági termelés magas eszközigényességének sokféle magyarázatát adják. Ezek közé tartozik az, hogy az eszközök között nagy az épületek és építmények részaránya, hogy az állóeszközök között nyilvántartott szőlő- és gyümölcstelepítések későn fordulnak termőre, hogy a munkafolyamat és termelési folyamat szétválik egymástól, hogy az eszközök kihasználási foka az év folyamán alacsony stb. Ezek az indokok önmagukban mind helytállók, de csak részigazságok. A mezőgazdaságnak számos ipari és egyéb tevékenységnél magasabb eszközigényessége alapvetően abból fakad, hogy *a termelőeszközök jelentős részének itt más a szerepe a termelési folyamatban mint az ipar területén.*

Az ipari termelésben a gépesítés egyértelmű azzal, hogy a termelőfunkciót egyre inkább gépek töltik be és a fejlődés folyamán a tökéletesebb gépek segítségével egyre több és egyre nagyobb használati értékű terméket állítanak elő. A mezőgazdaságban ezzel szemben a gépek megjelenésével a termelés nem válik gépi termeléssé, hanem *továbbra is biológiai jellegű* marad. A használati értéket termelő legfőbb funkciót nem a gépek, hanem a föld és az állatok töltik be. A gépek elősegítik ugyan a biológiai termékenység növekedését, maguk azonban csak *közvetve* járulnak hozzá a termékelőállítás folyamatához. A termelékenység növekedésére gyakorolt hatásuk is a gépfajtától függően különböző. A kézi munkáról, vagy az állati eredetű energiaforrásról a gépekre való áttéréskor rendszerint jelentős a termelés emelkedése. De megfigyelhető, hogy amint előrehalad a gépesítés a mezőgazdaságban, úgy egyre kevésbé nő a gépek szerepe a hatékonyság növelésében. A legalapvetőbb munkafolyamatok (például a talajművelés) gépesítése még jelentős hozamnövekedéshez vezet, de a további munkafo-

Digitized by Google

lyamatoké már inkább csak közvetve járul hozzá a termelés növeléséhez. Ez a jelenség homlokegyenest ellentétes az iparban megfigyelhető tendenciákkal.

Abban az időszakban, amikor az ipar már felszívta a mezőgazdaság úgynevezett rejtett munkanélküli-állományát, és amikor a kiáramló munkaerő már nem pótolható a munkát megkönnyítő csekély beruházásokkal (kéziszerszámokkal, kisgépekkel, ésszerűbb munkaszervezéssel, jobb termelési módszerekkel stb.), akkor a munkaerőpótlásnak gépesítéssel kell történnie.[1] A tapasztalatok szerint a mezőgazdaság gépesítésének első harmadában az addig el nem végzett, vagy nem megfelelő minőségben elvégzett munkafolyamatokat gépesítik. Ez a szakasz az összes géppel végezhető munkafolyamatok gépesítésének mintegy 30—35 százalékára terjed ki és a mezőgazdasági munkaerőnek mintegy 20—25 százalékát helyettesíti. E szakaszban nem a munkaerő-helyettesítés, hanem a munka *minőségének* és *hatékonyságának* a növelése dominál. A második szakaszban a *munkaerőmegtakarítás* kerül előtérbe. Ekkor a munka hatékonysága kevésbé növekszik, a munkaerő-megtakarítás viszont 80—85 százalékos is lehet. A második szakasz a munkafolyamatok gépesítésének 70—75 százalékáig terjed. A harmadik szakaszban *lelassul a munkaerő-megtakarítás üteme*, mert nő a gépkezelők és műszakiak állománya. Hazánkban a gépesítéssel helyettesített kézi munkaerő jelenleg 30—35 százalék. Ez egyben azt jelenti, hogy gépesítésünk most lép második szakaszába, amelyben elsőrendűnek a munkaerő-megtakarítás, nem pedig a gépi munka által elérhető területi termelékenység növelése tekinthető.

Ily módon a gépi termelés bevezetése a mezőgazdaságban nem jár feltétlenül olyan nagymérvű termelésnövekedéssel, mint az iparban. Sőt míg az iparban a gépesítés kiterjesztésével és az egyre hatékonyabb gépek alkalmazásával feltétlenül a termelés nagyarányú növekedése jár együtt, addig a mezőgazdaságban a gépesítés fokozásától rendszerint viszonylag csekély és egyre csökkenő mértékben várható közvetlen hozamnövekedés. A mezőgazdasági eszközöknek az ipariakénál kisebb hatékonyságához az is hozzájárul, hogy míg az ipari eszközök az *egész évben folyamatosan* kihasználhatók, addig a mezőgazdasági eszközök jelentős részének, elsősorban a gépeknek a kihasználása *időnyszerű*. Ennek az az oka, hogy a mezőgazdaságban a munkafolyamat elválik a biológiai termelési folyamattól, de egyes gépekre magán a munkafolyamaton belül is csak bizonyos időszakokban van szükség.

A mezőgazdaságban elsősorban azoknak az eszközöknek van közvetlen hozamnövelő hatásuk, amelyek közvetlenül hatnak a talajtermékenység, vagy az állati terméshozamok fokozására. Ilyenek mindenekelőtt az öntözés, a trágyázás és növényvédő szerek, a kémiai takarmányozószerek, a keveréktakarmányok stb. A mezőgazdasági termelés alapvetően biológiai jellege következtében a termelés növelésére elsődlegesen azok az eszközök hatnak, amelyek *biológiai hatást* gyakorolnak.

Hosszabb időszakban hasonlítva össze a mezőgazdaság és a többi termelő népgazdasági ág eszközigényességi együtthatóinak alakulását, az arány változatlanul a mezőgazdaság számára kedvezőtlen, sőt megállapítható, hogy a fejlődés során a mezőgazdaság rovására egyre fokozódik az ágazatok közötti különbség. A mezőgazdasági termelés *eszközigényességi együtthatója* mindinkább meghaladja más népgazdasági ágakét, illetőleg mindinkább megközelíti a nála jóval nagyobb eszközigényű ágazatokat.

Ezek a törvényszerűségek a társadalmi termelési viszonyoktól függetlenül érvényesülnek, mint a termelőerők működésének törvényszerűségei. E törvényszerűségek hatásai a szocialista országokban sok közgazdászt arra

[1] Ez a határ a tapasztalatok szerint a népgazdasági összes foglalkoztatottakon belül 30 százalék körüli mezőgazdasági munkaerőlétszámnak felel meg.

Digitized by Google

késztettek, hogy a népgazdaság gyors fejlesztésének útját az ipar fejlesztésében, de ugyanakkor a mezőgazdaság korszerűsítésének mellőzésében lássák, így kívánva tehermentesíteni a népgazdaságot ez utóbbi felszerelésének költségeitől. E közgazdászok azonban nem vették figyelembe a kérdés másik oldalát: nem gondoltak arra, hogy a mezőgazdasági ráfordítások sokszorosan megtérülhetnek az iparnak nyersanyaggal, a lakosságnak élelmiszerrel és a külkereskedelemnek áruval való ellátásában, s a növekvő ipari munkaerő-szükséglet fedezésében.

Az eszközigényesség változásai a tőkésországokban

A mezőgazdaság eszközigényességi együtthatójának alakulásában változások és hullámzások tapasztalhatók. Fejletlen mezőgazdaságban, vagy a kezdeti ipari fejlődést kísérő növekvő mezőgazdasági termelés idején *alacsony ez az együttható*. India elmaradott mezőgazdaságában például a tőkekoefficiens 1. Ennél is elmaradottabb mezőgazdaságban, például Malaysiában és Nigériában, az eszközszükséglet korábban az évi terméshozamoknak csupán 0,1—0,2 százalékát tette ki. A múlt század végi, igen gyorsan növekvő japán mezőgazdasági termelésben sem haladta meg a tőkekoefficiens az 1-et.[2] Hatékonyabb termelési módszerekkel, nagyobb munkaintenzitással, ügyesebb kéziszerszámokkal, trágyázással stb. nagyobb tőkeigény nélkül is növelhető bizonyos határig a mezőgazdasági termelés.

A második szakaszban *növekszik a tőkeigény*. Ezt a növekedést részben — az ipari infrastruktúra kialakulásához hasonlóan — a mezőgazdasági *infrastruktúra* kialakítását szolgáló, nagy állóeszközigényű létesítmények létrehozásának szükségessége idézi elő (nagyüzemi épületek, öntözőművek, a termények piacra szállítását biztosító utak, gazdasági vasutak stb.), részben a gépesítés. Az infrastruktúra megteremtésének időszakában rohamosan nő a mezőgazdaság eszközigénye, és a lassú megtérülésű épület- és építményberuházások nagy részaránya miatt csökken a hatékonyság. Ebben a szakaszban kezdődik a nagyobb arányú gépesítés is. A gépi beruházások hatékonysága ebben a kezdeti időszakban még jobb, mint a későbbiek folyamán de rendszerint itt sem éri el az átlagos ipari gépesítési hatékonyság fokát.

A harmadik szakaszban *csökken az épületek és építmények részaránya* a beruházásokban. Ez javítja az eszközhatékonysági együtthatót. A javuláshoz a biológiai hatást kifejtő, a hozamok fokozását hatékonyan elősegítő vegyszerek, trágyázó szerek, ipari takarmányok stb. tömeges alkalmazása is hozzájárul. Ugyanakkor csökkenti a hatékonyságot a nagyarányú gépesítés, a területi termelékenységet már csak csekély mértékben növelő, elsősorban munkaerőt helyettesítő és csak egyes termelési időszakokban kihasználható gépek alkalmazása.

Elméletileg a magas tőkeigényű nagylétesítmények többségének befejezése, a gépesítés általánossá válása és inkább pótlás, mint beruházás jellege, továbbá a nagy hatóképességű kémiai szerek alkalmazása a mezőgazdaság eszközigényességi együtthatójának csökkenése irányában kell hogy hasson. Több országban a tőkekoefficiens hosszú távú alakulása valóban mutatja is ezt a csökkenést. Az Egyesült Államokban például a farmok termelőtőkéjének aránya az átlagos bruttó jövedelemhez viszonyítva 1870-ben 8.26, 1950-ben 4,56 volt, az átlagos nettó jövedelemhez viszonyítva pedig 1910-ben 8.51, 1950-ben viszont már csak 7,06.[3] Az Egyesült Királyságban az amortizációmentes állóeszköz-érték aránya a bruttó termelési értékhez

2 *Ohkawa R.*: The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development. Economic Development and Cultural Change, 1960.
3 *S Tostlebe*: Capital in Agriculture: Its Formation and Financing since 1870.

Digitized by Google

viszonyítva (ez utóbbiban nem szerepel a mezőgazdasági eredetű eszköz- és anyagráfordítás) így alakult:[4]

1907	1929	1935—1939	1950—1951	1959—1960	1964—1965
4,86	4,38	3,58	1,88	1,55	1,35

Hollandiában a tőke/hozam hányados (a mezőgazdasági eredetű ráfordításoktól mentes hozam) 1938-ban 4,6 volt, 1957-ben 1,9.

Az Egyesült Államok mezőgazdasága már igen régen modernizálódott; tehát a korszerű felszerelés és nagyarányú munkaerő-helyettesítés időszakon túljutott, extenzív mezőgazdaság. Terméseredményei kisebbek, mint a kis mezőgazdasági területtel bíró európai országok intenzív mezőgazdaságáé. Az extenzív gazdálkodásnak megfelelően beruházásai is kisebbek voltak és eszközellátottsága is alacsonyabb, mint az utóbbiaké. A tapasztalatok szerint *a hozamok fokozása a mezőgazdaságban bizonyos határon túl a hozamnövekedésnél jóval nagyobb arányban növekvő eszközráfordítást igényel.* Így az extenzív mezőgazdaság — az Egyesült Államoké is — ebből a szempontból kedvezőbb helyzetben van, mint az intenzíven termelő.

Angliában több-kevésbé hasonló a helyzet. Itt a mezőgazdasági termelésben jelentős részaránya van a legeltető és viszonylag kis tőkeigényű állattenyésztésnek, amely nem követelt jelentős munkaerő-helyettesítő gépesítést. Hollandia intenzív mezőgazdaságú ország és így tőkeigényének csökkenése legfeljebb felszereltségének bizonyos stabilizálódásával indokolható.

Míg egyes országokban hosszú távon csökkent a mezőgazdasági tőkeigény, addig fel kell figyelnünk arra a jelenségre is, hogy az ötvenes évek óta a legtöbb ország mezőgazdaságában *emelkedett.*

Ezt valószínűleg nem csupán a második világháború utáni műszaki forradalom magyarázza, hanem a munkaerő-elvándorlás is. A munkaerő-csökkenés annál nagyobb és egyben annál kevésbé hatékony gépi helyettesítést igényel, minél kisebb viszonylag az a munkaerő-ellátottság, amelynek bázisáról az elvándorlás történik.

Dániában a tőke/hozam (mezőgazdasági eredetű ráfordítástól megtisztított hozam) hányados 1949-től így alakult:[5]

1949—1951	1955	1961
1,12	1,41	1,54

Az ötvenes évek óta az Egyesült Államok mezőgazdaságában is csökkent a beruházott tőke hatékonysága. Az 1 dollár beruházott tőkére eső nettó jövedelem országos átlagban 1951-ben 19, 1957-ben pedig már csak 10,7 cent volt.[6]

Az ENSZ statisztikai adatai szerint az eszköz- és beruházásigényességi együtthatók 1957 és 1959, valamint 1960 és 1962 között néhány európai országban csökkentek, a legtöbben azonban növekedtek. Kétségtelen, hogy nagyobb arányú a növekedés a kevésbé fejlett országokban (Ausztria, Finnország, Írország, Görögország, Olaszország, Jugoszlávia stb.), amelyek valószínűleg még a nagy és növekvő tőkeintenzitás korszakában, az ún. második korszakban vannak. Látható azonban az is, hogy a legfejlettebb országok némelyikének eszközigényességi együtthatója is nőtt (legjobban az NSZK-é, ahol a második világháború után rendkívüli méretű volt a mezőgazdasági üzemek gépesítése). A tőkeigényesség alakulásának harmadik szakasza — legalábbis az európai országokban — nem mutatja egyértelműen a mező-

[4] *Colin Clark:* Capital Requirements in Agriculture. The Review of Income and Wealth. 1967. szeptember 205—222. old.
[5] Colin Clark: Id. mű.
[6] *J. C. Redmann:* Adjustments and Capital Use in Agricultural Regions, Capital and Credit Needs in a Changing Agriculture, Ames, Iowa, 1961.

Digitized by Google

gazdaság tőkeigényének csökkenését. A legfejlettebb országok egyikében-másikában az utóbbi időszakban is nagymérvű volt az eszközigény növekedése és az eszközhatékonyság csökkenése. Ez arra vall, hogy a mezőgazdasági infrastruktúra kialakulását egy kevésbé eszközigényes szakasz követi ugyan, de az eszközigény csökkenése — az elsősorban munkaerőpótló és kevéssé hatékony gépi beruházások következtében — nem annyira szembetűnő és nem olyan mérvű, mint az iparban. Időszakonként pedig — s ez az iparban is előfordul — a harmadik szakaszban sem csökkenés, hanem növekedés tapasztalható. *A munkaerő-helyettesítő gépesítés csekély hatékonysága az alapvető oka annak, hogy a mezőgazdasági eszközhatékonyság még növekvő időszakában sem éri el az ipari eszközhatékonyság színvonalát, hanem messze mögötte marad annak.*

Az eszközigényességi együttható alakulására ható tényezők a szocialista országokban

A mezőgazdaságban alkalmazott eszközök hatékonyságának az ipariaktól eltérő jellegzetességei — mint mondottuk — általánosan, és így nálunk is érvényesülnek. Érvényesülési módjukat természetesen befolyásolják a speciális körülmények, így például a termelési viszonyok, a történelmi sajátosságok. Az európai szocialista országok többsége — köztük hazánk is — kétségtelenül még csak az eszközigényesség *második szakaszában jár*. Az első szakaszon már feltétlenül túlhaladtak ezek az országok, és most vannak abban az időszakban, amelyben létre kell hozniuk a fejlett mezőgazdaság kialakításához szükséges létesítményeket és eszközöket.

A Szovjetunióban például 1950 és 1959 között 73 százalékkal nőtt a mezőgazdasági termelés alapigényessége, Bulgáriában pedig 1952 és 1962 között mintegy 27 százalékkal. Lengyelország mezőgazdaságában a bruttó beruházás/bruttó termelésnövekedés együtthatója 1956—1960-ban 3,8 volt, 1961—1965-ben már 6.[7]

Magyarországon 1950 óta fokozatosan nő a termelés eszközigénye és csökken az eszközök hatékonysága.

1000 Ft értékű állóeszközre jutó termelési érték 1959. évi árakon[8] (1938 = 100)

	1950	1955	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Bruttó termelési érték	80	73	71	65	63	61	60	59	52	53
Nettó termelési érték	84	74	66	57	53	51	50	48	39	38

Kétségtelen, hogy ezek az adatok a kollektivizálás rendkívüli eszközigényét is tükrözik, a csökkenés azonban nem tulajdonítható pusztán ennek, hiszen 1950-től 1966-ig folyamatos. A kollektivizálás alatt a hatékonyság gyorsabban romlott ugyan — a kieső kisüzemi termelőeszközök pótlási szükségletét is figyelembe véve — mint előtte és utána, a kollektivizálás alatti helyzetet mutató adatok nem tekinthetők azonban olyanoknak, amelyek nem illenek bele a trendbe. A kisüzemi termelőeszközöknek korszerűekkel való cseréjét előbb-utóbb, esetleg a ténylegesnél lassabban, de mindenképpen végre kellett volna hajtani, az eszközigény fokozódása tehát, ha jobban elnyújtva is, érvényesült volna. Figyelembe kell még venni, hogy a termelés az átszervezés időszaka alatt sem csökkent, sőt növekedett, ez tehát nem fokozta a hatékonyság romlását. Más, az idézettől eltérő adatok szerint 1962-

7 *Herer V.:* Kapitalochlonnosc produkcji rolnej. Ekonomista, 1968. 1. sz. 33—66. old.
8 *Dr. Fazekas Béla:* Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. 313. old.

Digitized by Google

től bizonyos stagnálás állt be az eszközigényességi együttható alakulásában. Ez nem annyira a hatékonyság javulását mutatja, mint inkább a fejlesztés céljából rendelkezésre bocsátott eszközök korlátozottságát.

Az állami gazdaságok általában intenzívebb gazdálkodást folytatnak mint a termelőszövetkezetek többsége. Ennek megfelelően terméshozamaik is magasabbak, megközelítik már a fejlett nyugat-európai országok hozamait. Ezek a növekvő hozamok azonban szintén egyre fokozódó eszközigénnyel érhetők el. Az állami gazdaságokban az 1 Ft nettó termelési értékre vetített álló és forgóeszköz igény 1963-ban 8,92, 1965-ben viszont már 11,68 Ft volt.

Az egész mezőgazdaságnak a korszerű fejlettség színvonalára emelése *még igen nagy beruházásokat igényel.* Az előttünk levő időszakban kell létrehoznunk a nagyüzemi termelésnek megfelelő épületek és építmények jelentős részét, megteremtenünk a nagy termésingadozásokat kiküszöbölő öntözőműveket és vízlevezető berendezéseket, ugyanakkor gépesítenünk kell azokat a termelési ágazatokat és munkafolyamatokat, amelyekben a munkaerő már ma sem elegendő és a várható elvándorlás következtében még tovább fog csökkenni. Emellett erősen fokoznunk kell a mezőgazdaság vegyszerellátását, mert elsősorban ettől várhatók jelentős hozamnövekedések. Ezeket a feladatokat a gazdaságilag legfejlettebb tőkésországok is sok évtized alatt oldották meg. Nálunk, elmaradásunk következtében, nagyjából és többségükben egyidőben jelentkeznek ezek, s nemcsak a mezőgazdaságra rónak igen nagy megterhelést, hanem az egész népgazdaságra. Annak érdekében, hogy a mezőgazdaság megadhassa a népgazdaságnak szükséges, növekvő mennyiségű élelmiszert és nyersanyagot, s hozzájáruljon az ipari termelőeszközök és nyersanyagok importjához szükséges deviza megszerzéséhez, nehézségek árán is törekednünk kell a megfelelő eszközök létrehozására.

Ugyanakkor azonban, amikor a mezőgazdaság eszközigénye ennek eszközintenzív szakaszába lépésével jelentősen megnő, az igényt csökkenti a szocialista országokban és így nálunk is már létrejött nagyüzemi struktúra. A *nagyüzem kisebb tőkeigényének* oka közismert: nagy területen jobban kihasználhatók a gépek és eszközök, racionálisabban és folyamatosabban üzemeltethetők, mint kis területű üzemekben, ezért a nagyüzem — azonos technikai színvonalat feltételezve — kevesebb eszközt igényel, mint a kisüzem. Nagyüzemeink lehetővé teszik számunkra, hogy *lényegesen kisebb ráfordítással* hajtsuk végre *a mezőgazdaság korszerűsítését, mint amilyent a kisüzemi mezőgazdaság igényelne.*

Az eszközigény azonban nem csupán az üzemnagyságtól függ, hanem az *üzem termelési struktúrájától is.* Minél intenzívebb termelést folytat az üzem, annál nagyobb a termelés tőkeigénye. Ezt mutatják az egyes fejlett tőkésországok adatai is. Az NSZK-ban például a legkisebb a tőkeigény a a gabona-, a burgonya- és a rizstermelő üzemekben; legnagyobb az intenzív állattenyésztő üzemekben. Angliában (Colin Clark idézett cikke szerint), az 1960-as években a 40 hektáros üzem egységnyi bruttó termelésre eső tőkeszükséglete (épület és építmények nélkül) a tejgazdaságokban 1,30, a vegyes farmokon 1,07, a növénytermelő gazdaságokban 0,73 volt; a tőkeigény tehát az intenzivitás növekedése arányában nő. Hasonló tendenciát mutatnak más országok adatai is.

Kis országok mezőgazdasága a korszerűség követelményeinek megfelelően szocialista termelési viszonyok között is csak az intenzív termelés irányában fejlődhet. Viszonylag kis területen nagy hozamok elérése csak intenzív gazdálkodással lehetséges. Ez a követelmény hazánk mezőgazdaságával szemben is. Ha tehát a *nagyüzemek* uralkodó volta viszonylagosan *csökkenti* nálunk a beruházási szükségletet, az *intenzív* fejlődés feltétlenül ennek viszonylagos *növelése* irányában hat.

Az eszközszükséglet természetesen egyéb okok következtében is diffe-

Digitized by Google

renciálódik az üzemek között. A rosszabb természeti körülmények között termelő (például rosszabb talajon gazdálkodó) üzemek eszközei többnyire kevésbé hatékonyak, mint a jobbaké, és ezért ezek az üzemek egységnyi termelésre több eszközt igényelhetnek. Ha az országban általában mostohák a természeti körülmények és sok rossz talaj van mezőgazdasági művelésben, akkor ez az átlagos eszközhatékonyságot is csökkentheti. Meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdaság eszközhatékonysága többek között azért is kisebb, mint más népgazdasági ágaké, mert a mezőgazdasági művelésben levő, az átlagosnál rosszabb földek és esetleg egyéb mostoha természeti körülmények is korlátozzák a termelékenység növelését.

Az eszközigényesség és az eszközök hatékonysága még sok más körülménytől is függhet; így például az üzem jó vagy rossz vezetésétől és munkájától, gazdaságos vagy gazdaságtalan működésétől stb. Például 1000 Ft anyagjellegű költségráfordítással nálunk a leggyorsabban fejlődő, jól működő termelőszövetkezetekben 448 forinttal; a legjobban fejlődő állami gazdaságokban pedig 288 forinttal nagyobb termelési értéket állítanak elő, mint a leggyengébbekben.[9] Az átlagos eszközhatékonyságot tehát növelheti és az eszközigényességi együtthatót csökkentheti, ha *növekszik a jól működő üzemek száma a mezőgazdaságban.*

Az árbevételek és a költségek közötti rés alakulása

Mind a tőkés-, mind a szocialista országokban vita tárgya az, hogy *miért alacsony a mezőgazdaságban a jövedelmezőség,* vagy pontosabban: miért maradnak el a parasztság jövedelmei rendszeresen az ipari jövedelmek mögött? A legtöbb közgazdász a kedvezőtlen termelői áralakulásban látja ennek az okát; az áralakulás kedvezőtlenségének az okát pedig többségük a tőkésországokra vonatkozóan az értékesítés módjában és formájában keresi. Okként említik a kistermelők szétszórtságát, szervezetlenségüket az értékesítés során, csekély képességüket arra, hogy a piacot, az árakat, a keresletet és a kínálatot befolyásolják, a felvásárló monopóliumokkal szembeni kiszolgáltatottságukat stb.

Mások, a termelés oldaláról, vagy több oldalról közelítve meg a kérdést, úgy vélik, hogy tőkés viszonyok között az elmaradott kisüzemi technika miatt nem emelkedhet megfelelően a jövedelem, illetőleg, hogy az áralakulás csak az alacsony termelékenységű kisüzemek számára kedvezőtlen, a fejlett nagyüzemek számára azonban általában kedvező. Megint más vagy kapcsolódó vélemények szerint, a kisüzem nemcsak az értékesítésben való hátránya következtében nem tud megfelelő hatást gyakorolni az áralakulásra, hanem azért sem, mert nem képes a termelés megfelelő korlátozásával reagálni a piac telítettségére.

Ezek az érvek önmagukban véve helytállók, de csak egyes láncszemei a teljes ok-okozati összefüggésnek. A kedvezőtlen ár- és jövedelemalakulás okai nagyobb részben *a mezőgazdasági termelés belső mozgástörvényeiből fakadnak.* A következőkben megkísérlem, hogy ennek átfogóbb magyarázatát adjam.

Napjainkban a legfejlettebb országok lakosságának *élelmiszer-kereslete többé-kevésbé telített.* Az élelmiszer-kereslet jóval kisebb mértékben nő, mint a jövedelmek, a keresletnek kicsiny a jövedelem-elaszticitása. A kereslet növekedése általában és elsősorban a népesség szaporodásának mértékét követi, másodsorban egyes olyan termékekre irányul (marhahús, zöldség, gyümölcs stb.), amelyekkel a piac még kevésbé van telítve. A növekvő kínálat és az ennél kisebb mértékben növekvő kereslet nem kedvez az áralakulás-

[9] *Takács József:* A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői. Közgazdasági Szemle, 1968. 10. sz., 1154—1169. old.

Digitized by Google

nak. A mezőgazdaság kedvezőtlen árhelyzete a jövedelmezőség tükrében úgy jelentkezik korunk kúszó inflációjában, hogy a piaci viszonyok következtében a mezőgazdasági áremelkedés nem érheti el azt a mértéket, amelyet a jövedelmeknek az ipariakéhoz hasonló növekedése megkívánna. (Ez a megállapítás nem helyettesíthető azzal az általában szokásos megállapítással, hogy a mezőgazdasági áremelkedés elmarad az ipari mögött.)

A mezőgazdaságnak — elsősorban a kiáramló munkaerő pótlására, de a termelés fokozására is — egyre több nem mezőgazdasági eredetű eszköz felhasználására van szüksége. Ennek következtében *egyre fokozódó költségek* terhelik a mezőgazdasági termelést. Az intenzív beruházások, s így a mezőgazdaság korszerűsítésének időszakában és egy-egy erőteljes gépesítési szakaszban növekszik ugyan a mezőgazdasági összes termelés és a földterületre, továbbá a létszámra vonatkoztatott termelékenység, de a termelékenység növekedése nem elégséges mértékű ahhoz, hogy kompenzálja, vagy éppen jelentősen meghaladja az egységnyi termelés többletköltségeit. A termelékenység nem nő sokkal gyorsabban, vagy még annyira sem, mint a felhasznált termelőeszközök többletköltségei, s *ezért az egységnyi termék előállítási költségei nőnek vagy állandósulnak, illetőleg csupán csekély mértékben csökkennek.* Az iparban, ahol a felhasznált eszközök hatékonysága nagyobb, mint a mezőgazdaságban, az egységnyi előállított termék költségei a termelékenység növekedésével rövidebb távon általában csökkennek, hosszabb távon pedig, az inflációs tendenciát is figyelembe véve, kevésbé nőnek, mint a mezőgazdasági termelés költségei. A mezőgazdasági termelőeszközök hatékonyságának az ipariakénál kedvezőtlenebb alakulása az ipariakénál kedvezőtlenebb költségviszonyokat teremt a mezőgazdaságban, és olyan tendenciát idéz elő, hogy *az árak a költségek növekedésének megfelelően, vagy — a növekvő jövedelemigényeket is figyelembe véve — a költségnövekedést meghaladó mértékben nőjenek.* Az árak növekedésének viszont gátat szab a mezőgazdasági termékek iránti lanyha kereslet.

Ahol az eszközhatékonyság hosszabb időszakon keresztül folyamatosan növekszik — mint például az Egyesült Államokban és Angliában — ahol tehát a mezőgazdaság korszerűsítése, illetve a nagyarányú munkaerő-elvándorlás nem támaszt olyan lökésszerű beruházási igényeket, mint az utóbbi évtizedekben a kevésbé fejlett és fejlett európai országok többségében, ott az *árbevételek és a költségek közötti rés nem szűkül.* Ott is érvényes azonban az a tétel, hogy az eszközhatékonyság nő ugyan, de korántsem olyan mértékben, mint az iparban, és nem éri el az ipari hatékonyság színvonalát. Ennek következtében a jövedelem szintén nem nőhet az iparihoz hasonló mértékben, és az árak sem növekednek annyira, hogy kompenzálhatnák a különbséget. *Az iparban tehát az eszközhatékonyság növekedésének rövid távon csökkenő, hosszabb távon pedig az inflációs irányzatnak megfelelően — lassan növekvő árak felelnek meg; a mezőgazdaságban viszont az eszközhatékonyság kedvezőtlen alakulása az eszközköltségek növekedésének megfelelő, erősebb áremelkedést kívánna.* Minthogy a mezőgazdaságban igen gyorsan nö az ipari eszközök felhasználása és alkalmazása, a költségalakulás kívánalmainak megfelelően a mezőgazdasági áremelkedés ütemének valószínűleg jelentősen meg kellene haladnia az ipariét. Ez azonban beleütközik a viszonylag szűk felvevőpiacnak és a lanyha keresletnek az árnövekedést korlátozó hatásába.

Így a mezőgazdasági jövedelmeknek az ipariakhoz képest kedvezőtlen alakulását nem feltétlenül az ipari mögött elmaradó mezőgazdasági áremelkedés okozza, hanem az, hogy a mezőgazdasági értékesítési árak és termelési költségek közötti rés szűkül, stagnál, vagy — a hatékonyság bizonyos mérvű növekedését feltételezve — csak lassan tágul. A költségek és az árbevétel közötti rés képviseli a *jövedelmet.* Ha ez a rés szűkül, stagnál vagy csak kevésbé nő, akkor a jövedelmek sem nőhetnek megfelelően. A jövedelem alapvetően a növekvő termelési költségek miatt alakul kedvezőtlenül. A ked-

Digitized by Google

vezőtlen jövedelmezőségi viszonyok ugyanakkor — ellentmondásos módon — nem az eszközköltségek csökkentésére ösztönöznek, hanem a mezőgazdaságból való elvándorlásra, s ezzel összefüggően a hiányzó munkaerőnek gépesítéssel való pótlására és a jövedelmeknek többtermeléssel való növelésére, ez pedig további beruházásokat igényel. A költségek tehát tovább nőnek, de a mezőgazdasági termelés sajátosságainak megfelelően a termelékenység nem nő velük arányosan.

Lássunk néhány adatot annak bizonyítására, hogy az iparinál kedvezőtlenebb jövedelmezőségi viszonyoknak az oka nem feltétlenül és nem mindenütt a mezőgazdasági áraknak az ipari áremelkedéssel szembeni lemaradása, tehát a szétnyíló agrárolló. A mezőgazdasági termelők által kapott termelői árak és a vásárolt iparcikkekért általuk fizetett árak aránya így alakult:

	Bázis	*Arány*
Ausztria	1958 = 100	92 (1965)
Belgium	1951—52 = 100	70 (1965)
Olaszország	1952—53 = 100	111 (1964)
Japán	1961 = 100	122 (1965)
Norvégia	1952 = 100	93 (1965)
Svédország	1959 = 100	129 (1965)
USA	1935—39 = 100	90 (1965)

A mezőgazdasági termelői árak és az átlagos nagykereskedelmi árak alakulása 1965-ben[10]
1958 = 100

	Mezőgazdasági ár	*Nagykereskedelmi ár*
Belgium	118	110
Franciaország[1]	121	121
Olaszország	116	112
Hollandia[2]	121	111
Svédország	135	120
Kanada	109	110
Japán	122	104

1 Beleértve a feldolgozott élelmiszert.
2 Élelmiszer-index.

Az adatok tanúsága szerint a mezőgazdasági termelői árak nem alakultak egyértelműen kedvezőtlenebbül, mint az iparcikkek árai. A mezőgazdasági termelők által kapott és fizetett árak arányait tekintve, hét ország közül háromban a mezőgazdasági árindex erősebben növekedett, mint az ipari; a mezőgazdasági és a nagykereskedelmi árakat összehasonlítva pedig (amelyekben a mezőgazdasági termékek nagykereskedelmi árai is bennefoglaltatnak), többségében a mezőgazdasági áralakulás javára billen a mérleg.

A növekvő eszközfelhasználás és a kedvezőtlenül alakuló eszközhatékonyság a szocialista országokban is tapasztalható. Hatásától itt sem függetleníthető az áralakulás, bár a piaci és a keresleti-kínálati törvényszerűségek itt sokszor nem érvényesülnek olyan módon és olyan közvetlenül, mint a tőkésországok gazdaságában.

Ha a hazánkban a parasztság által a mezőgazdasági szektoron kívüli forgalomban 1955-ig elért átlagárak alakulását szembeállítjuk az általa vásárolt cikkek és szolgáltatások áralakulásával, akkor — a KSH adatai szerint — az 1951, 1954 és 1955 években ipari olló, a többi évben mezőgazdasági olló jelentkezik 1938-hoz képest. 1956-tól viszont már állandósul az ipari árolló-

10 Production Yearbook. FAO. 1966.

Digitized by Google

nyílás. A KSH értékelése szerint[11] a stabilizáció után, 1946 augusztusában létrejött népgazdasági árrendszer 1938-hoz viszonyítva jelentős agrárirányu árollónyílást hozott létre. A forint bevezetése után azonban a szabadpiaci (fekete piaci) forgalomban olyan mértékben emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, hogy a stabilizációs árhelyzet alapvetően módosult. Rövid idő alatt ipari irányú árolló jött létre a mezőgazdság egész áruforgalmában; ez 1947 januárjában az 50 százalékot is meghaladta a stabilizáció időpontjához képest. Az ellátási helyzet javulásának eredményeképpen 1949-ben jelentősen csökkentek a mezőgazdasági termékek szabadpiaci árai. Ezzel számottevően szűkült a stabilizációs helyzethez képest kialakult ipari irányú árollónyílás, és ennek következtében *1949-ben a mezőgazdaság árhelyzete alig volt jobb, mint a stabilizáció időszakában.*

Az 1951 decemberében végrehajtott árrendezés további kedvezőtlen árhelyzetet teremtett a mezőgazdaság számára: az iparcikkek árainak mintegy 50 százalékos emelése következtében újból az 1946 augusztusi ararányok jöttek létre. A mezőgazdasági termékek szabadpiaci árának emelkedése és részben a hatósági áremelések következtében azonban már 1953-ban az 1949. évihez, 1954-ben pedig az 1938-ashoz hasonló ararányok alakultak ki. A beadási kötelezettség utolsó éveiben emelték több fontos mezőgazdasági termék hatósági árát. A szabadpiacon nem folytatódott a drágulás, s így a mezőgazdasági termelői árszínvonal emelkedése már túlnyomó részben a hatósági felvásárlási árak emelésének volt tulajdonítható.

A beadási kötelezettség megszüntetése után a hatósági mezőgazdasági árszínvonal ismét emelkedett (de 1958-tól kezdődően az átlagos mezőgazdasági árszínvonal csökkent, a nagyarányú szabadpiaci áresések következtében). Az ipari eredetű mezőgazdasági üzemanyagok 1957-ben történt áremelésének, majd pedig az iparcikkárak 1959-ben végrehajtott rendezésének az volt a következménye, hogy a mezőgazdaságnak mint termelő szektornak az árhelyzete az új felvásárlási rendszer bevezetése utáni első két esztendőben *kedvezőtlen irányba fejlődött.* (Az 1957-hez képest létrejött agrárirányú üzemi árollónyílás mértéke 1959-ben mintegy 13—14 százalékot tett ki.)

1960-tól újra emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, elsősorban azért, mert a forgalom egyre nagyobb részében érvényesültek a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos, különböző címeken fizetett felárak. 1962—1963-ban a mezőgazdasági árszínvonal lassú emelkedése újból a beadási kötelezettség megszüntetése utáni (1957-es) arányokat hozta létre az ipar és a mezőgazdaság között. A kollektivizálást követő három évben a felvásárlási árszínvonal 6—7 százalékkal emelkedett. (Ezt a termelőszövetkezeteknek nyújtott kedvezmények és felárak okozták. Ugyanakkor azonban 20—30 százalékkal nőttek a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű anyagok árai.) Mindezen áralakulási tendenciák eredményeképpen 1956-tól 1963-ig az árakat akár 1938-hoz, akár 1949-hez viszonyítva ipari árolló jelentkezett.

A termelőszövetkezetek kezdeti fejlődése alapján nyilvánvalóvá vált, hogy bármennyire emelkedett is az évek során a mezőgazdasági árszínvonal, még mindig nem elég magas ahhoz, hogy fedezze a termelőszövetkezetek termelési költségeit és felhalmozási szükségletét. Még átlagosan sem fedezte a felhalmozást, sőt az amortizációt sem, sőt egyes termékek (elsősorban egyes állati termékek) ára még termelésük folyó költségeit sem.

A KSH számításai szerint[12] a ráfordításokkal arányosan számított árrendszerben a mezőgazdasági termékek átlagos termelői árszínvonala 1959-ben mintegy 27 százalékkal, 1963-ban pedig átlag 39 százalékkal magasabb volt, mint az érvényben levő árrendszerben; az így számított ipari árszín-

[11] A magyar mezőgazdaság árhelyzete az utolsó évszázadban (1867—1963). KSH Időszaki Közlemények.

[12] A főbb népgazdasági arányok alakulása a társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszerben. KSH. 1965.

Digitized by Google

vonal viszont 13 százalékkal volt alacsonyabb a ténylegesnél. Ez azt jelenti, hogy ráfordításarányos árrendszerben a mezőgazdasági árszínvonalnak 27, illetőleg 39 százalékkal kellett volna magasabbnak lennie.

Felületesen szemlélve nehéz megérteni az okát annak, hogy a mezőgazdasági árszínvonal több mint egy évtizeden át tartó nagymértékű emelkedése és az ipari árszínvonal jelentősen kisebb mértékű növekedése ellenére miért maradt el a mezőgazdasági árszínvonal az ipari mögött és miért alacsonyabb, sőt az évek során egyre alacsonyabb, mint a ráfordításarányos. 1949 és 1963 között a mezőgazdaság termelői árszínvonala mintegy 262 százalékkal növekedett, a mezőgazdaság ipari eredetű üzemanyagainak árszínvonala ezzel szemben csak 134 százalékkal, az összes iparcikkeké pedig mindössze 84 százalékkal.

Korunk mezőgazdasági áralakulásának törvényszerűségeit ismerve azonban már nem meglepő ez a jelenség. A fejlődő mezőgazdaság *egyre több ipari eredetű anyagot és eszközt használ fel*, termelését egyre nagyobb költségek terhelik, s *a mezőgazdasági árak, bármennyire emelkednek is, nem képesek oly módon fedezni ezeket, hogy megfelelő jövedelmezőséget is biztosítsanak.* Különösen Magyarországon volt ez így, ahol az említett időszak alatt a költségek növekedésével egyidejűleg csak kevéssé emelkedett a mezőgazdaság területi termelékenysége, s ezért jelentősen emelkedtek az egységnyi termelés költségei. Az újonnan alakult termelőszövetkezetek meggyorsult beruházásai, gépekkel való felszerelésük, a kisüzemi termelőeszközöknek nagyüzemiekkel való pótlása még súlyosbították a helyzetet. Ez (és az ipari termelőeszközök közbeeső áremelkedése) magyarázza, hogy a tényleges árak 1959-ben még csak 27 százalékkal, 1963-ban viszont — a további mezőgazdasági áremelkedés ellenére is — már 39 százalékkal maradtak el a ráfordításarányosan számított áraktól.

A mezőgazdasági árak a mezőgazdaság szocialista átszervezésétől napjainkig tovább emelkedtek. 1966-ban mintegy 9 százalékkal, 1968-ban pedig hozzávetőleg további 8 százalékkal emelkedett a mezőgazdasági termelői árszínvonal. Ez lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezetek amortizációs alapot létesítsenek és fedezzék pótlási költségeiket.

Az Országos Anyag- és Árhivatalnak az 1968. évi árintézkedések végrehajtásáról szóló jelentése szerint 1968-ban a mezőgazdasági árak már csak mintegy 17 százalékkal maradtak el az eszmei árszínvonaltól. (Az eszmei ár az önköltséget tartalmazza, ezen felül a bérköltségek 12 százalékának és a termelésben lekötött eszközök értéke 10 százalékának megfelelő tiszta jövedelmet.) Ez a számítás azonban csak pillanatnyi állapotot rögzít, s nem ad alapot olyan feltételezésre, hogy a végrehajtott két áremelés révén a mezőgazdaságban már megközelítettük az eszmei árszintet és nem sok hiányzik ahhoz, hogy elérjük. Ellentmond ennek az a tény is, hogy az utóbbi két évtizedben sok áremelés és nagymértékű árszínvonal-emelkedés volt a mezőgazdaságban, de a mezőgazdasági árak továbbra is alacsonyak maradtak a ráfordításokhoz képest. Ennek alapvető oka a nem mezőgazdasági eredetű termelőeszközök költségeinek növekedése a termelésben. Ezek a költségek nálunk — különösen az utóbbi években — a fejlett országok hasonló terheinél is súlyosabban nehezednek a termelésre, mert a beruházásokban nagy arányt képviselnek a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével kapcsolatos, viszonylag csekély hatékonyságú épületek, a kisüzemi eszközöket és a munkaerőt pótló gépek, és kicsiny arányt a hatékonyabb forgóeszközök (trágyázószerek, növényvédőszerek stb.).

Ily módon tehát az *árolló szétnyílása korunkban nem egyetlen és nem is feltétlen oka a mezőgazdaság kedvezőtlen jövedelemalakulásának.* Bár egyes országokban és egyes időszakokban szétnyíló mezőgazdasági árollóval is találkozunk és ez hozzájárul a kedvezőtlen jövedelemalakuláshoz, de az alapvető ok nem ez, hanem az, hogy a *mezőgazdaságon belül nem megfe-*

Digitized by Google

lelően alakul a költség és az ár, illetőleg a jövedelem aránya. Ez utóbbival még olyan időszakokban is számolnunk kell, amikor a mezőgazdaságban nagyobb az áremelkedés mint az iparban, tehát amikor ipari olló alakul ki.

A nagyüzemekben, illetőleg a nagyüzemű mezőgazdaságban az eszközöknek a kisüzeminél nagyobb hatékonysága következtében kedvezőbben alakulhat a jövedelmezőség. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a mezőgazdaság már említett sajátosságai következtében *a nagyüzemekben is az ipari színvonal alatt marad* az eszközök hatékonysága és növekedésének mértéke. Különösen olyan mezőgazdaságra vonatkozik ez, amely a *strukturális átalakulásnak és az infrastruktúra kialakulásának időszakában van.* A nagyüzemű mezőgazdaságban mindenesetre perspektivikusan nagyobb a lehetőség a jövedelmezőség növelésére és az ipari jövedelmezőség megközelítésére, mint a kisüzemiben.

*

A mezőgazdaságban a következő években további nagy beruházások várhatók. A termelési költségek jelentősen emelkedni fognak. Számolnunk kell ennélfogva azzal, hogy az árak a jövőben a mainál is kedvezőtlenebbekké válhatnak, hogy tehát a ráfordítások és az árbevételek közötti rés még emelkedő terméshozamok mellett is szűkül. Ami az eszmei árakat illeti, ezek színvonalának az eszközlekötés növekedésével szintén emelkednie kell. Így a tényleges árszínvonalnak kimutatott, a korábbinál kisebb mértékű elmaradása az eszmei árszínvonal mögött nem feltétlenül a két árszínvonal dinamikus közeledését jelenti, hanem legfeljebb csak a pillanatnyi helyzet rögzödését. Ezt feltétlenül figyelembe kell vennünk mind a mezőgazdasági áralakulásának, mind a mezőgazdaság támogatásának távlati tervezésében.

Haraszti Pál: Furulyások

Digitized by Google

KISS JENŐ:

Napirenden a népművelés

Társadalmunk fejlődése törvényszerűen szükségessé teszi egy-egy, a szocializmus további építése szempontjából nagy jelentőségű terület alapos és részletekbe menő megvizsgálását, az új jelenségek elemzését, a fejlesztés tennivalóinak meghatározását. Így került sor a gazdaságirányítás új rendszerének kidolgozására, ezért indult meg az államigazgatás további demokratizálásának folyamata. Hasonlóképpen időszerű a felmérő, elemző, a feladatokat újrafogalmazó munka társadalmunk szellemi életében is.

Nemrég fogadta el a Központi Bizottság a tudománypolitikai irányelveket. Már az előkészítés szakaszában a közfigyelem homlokterébe került az V. nevelésügyi kongresszus és ezzel az oktatási reform megvalósításának soron következő szakasza. Megélénkültek a viták a művészeti élet különböző kérdéseiről (a művészetek irányításáról, a színházi kultúráról stb.). Ebbe a sorba illeszkedik az *országos népművelési konferencia előkészítése is.* A konferenciának a tömegeket legközvetlenebbül érintő, a lakossággal állandó szoros kapcsolatban levő, a művészeti és tudományos alkotómunka eredményeit hozzájuk közvetítő kulturális ágazatban kell elvégeznie a korszerűsítés, a mai követelményekhez igazítás feladatait.

A társadalmi változások és a népművelés

A termelésben, az elosztás rendjében, a társadalom egész életében bekövetkező változások állandóan módosítják a népműveléssel szemben támasztott társadalmi igényeket. A tudományos-technikai forradalom hatására, azzal párhuzamosan, ahogyan a tudomány termelőerővé lett, megváltozott, bővült és bonyolultabbá vált *a műveltség fogalma, szerepe a termelésben és a társadalom életében.* Ezért változik a népművelés tartalma, módosulnak működési feltételei és az irányításával kapcsolatos tényezők is.

Az elmúlt évtizedekben nagyarányú társadalmi átrétegződés ment végbe hazánkban. Parasztok és mezőgazdasági napszámosok tíz- és százezrei váltak ipari munkássá. Addig egyénileg küszködők kerültek ipari vagy mezőgazdasági nagyüzemi közösségbe. Tanyai lakosok lettek falusivá, falusiak, sőt tanyaiak városi polgárrá — szinte máról-holnapra. Munkások és parasztok tízezrével kerültek értelmiségi munkakörbe és lettek maguk is vagy gyermekeik értelmiségivé. Százezrek életmódja, szokásai, igényei változtak; azoké is, akik megmaradtak korábbi státusukban. Szülőfalujára szinte rá sem ismer, aki tíz-tizenöt éve nem járt otthon. Százezrével vannak nálunk olyan emberek, városon is, falun is, akiknek számára ebben az időszakban kaptak értelmet olyan szavak, mint „pihenés", „üdülés", „utazás". A technika, a motorizálás bevonult a mindennapi életbe, a háztartásokba. A szabad idő néhány éve megkezdődött növekedése további lényeges módosulásokat hoz az életmódban, a pihenésben és a művelődésben is.

A szocialista társadalom fejlődésének alapján *e változásokkal együtt járt a műveltségi színvonal emelkedése.* A kulturális forradalom húsz év alatt elért eredményei alapjaiban változtatták meg azt a társadalmi közeget,

Digitized by Google

melyben ma a népművelő mozog, az alapműveltséget, melyre épít. Közhelyszámba megy a legfontosabb eredmények felsorolása (a műveltségi monopólium felszámolása, új értelmiség létrejötte, iskolázottsági színvonal emelkedése, a kulturális értékek hozzáférhetőségének biztosítása, a művészeti alkotások sok százezres közönsége stb.). Mégis említsük meg azt a folyamatot, amely az iskolák államosítása, majd az iskolareform alapján bontakozott ki, s mely azt eredményezte, hogy 1949-hez képest a VIII. általános iskolai osztályt befejezettek aránya a 15 évesnél idősebbek körében 21-ről 49 százalékra emelkedett. Ez a gondokat és a tennivalókat is mutatja, hiszen a fiatalok és felnőttek fele még mindig nem szerezte meg (és ami az idősebbeket illeti, valószínűleg már nem is fogja megszerezni) az alapműveltség társadalmilag szükségesnek tartott minimumát. A legutóbbi évtizedben a tömegközlési eszközök, elsősorban a televízió szinte hihetetlen mértékű térhódítása (a bevezetése utáni második öt évben is tízszer olyan gyors ütemben növekedett évente az előfizetők száma, mint annak idején a rádióé) nyitott meg új lehetőségeket és vetett fel eddig nem érzékelt problémákat.

Az eredmények mellett bizonyos makacsul megmaradó fehér foltok, *fennmaradt vagy újonnan jelentkező ellentmondások* is az elemzés szükségességére hívják fel a figyelmet. Ilyenek például a munkásosztály művelődésében jelentkező problémák (elég, ha a Népszabadságban és a Népszavában nemrég lefolyt vitákra utalunk); vagy a már korszerű gazdasági, üzemszervezési körülmények között dolgozó parasztság tudatának, műveltségének bizonyos mértékű elmaradása, a tanyák, az apró falvak művelődési kérdéseinek megoldatlansága, vagy az ifjúság (a munkás- és parasztfiatalok, sőt a fiatal értelmiség) művelődésében, egész társadalmi szerepében jelentkező gondok. Alkotóművészetünk eredményei, nem egy esetben nemzetközi sikerei és a közízlés bizonyos fokú elmaradottsága között is ellentmondások feszülnek. A szórakozás és művelődés viszonya, az ebben a kérdésben jelentkező végletes nézetek is tisztázásra és rendezésre várnak. A népművelés egyes „hagyományos" ágazatai (pl. az előadásos ismeretterjesztés) iránt évek óta csökken az érdeklődés. Más ágazatokban (pl. könyvtári olvasás kiállításlátogatás) növekszik az igénybevétel, de a kielégítéshez szükséges feltételek szűkösek. A társadalom a művelődési lehetőségek egyre gazdagabb választékát kínálja, ugyanakkor a népművelés eszközei és formái bizonyos fokig egysíkúak maradtak, megmerevedtek.

Különféle okok következtében *a népművelés társadalmi súlya* és lehetőségei messze elmaradnak a kívánatostól, illetve attól, amit társadalmi szerepe szükségessé tenne. Az anyagi eszközök tekintetében ez éppúgy megnyilvánul, mint a népművelők társadalmi megbecsülésében. Mindez arra mutat, hogy *változás szükséges a népművelésben*, hogy gondos vizsgálat alapján *bátran kell szakítani azzal, ami elavult*, és az eddiginél jobban építeni az újra, az életképesre, arra, ami céljainknak megfelel.

A népművelés kérdéseinek előtérbe kerülése *nem valami sajátosan magyar jelenség*. A szocialista országok majd mindegyikében, a tőkésországok legtöbbjében mind gyakrabban foglalkoznak állami és államközi szervezetek a „permanens nevelés",[1] az „élethosszig tartó művelődés", a „felnőttnevelés" problémáival. Utalunk az UNESCO több közgyűlésének állásfoglalására, legutóbb (1968-ban) Budapesten a művelődési központok szerepéről rendezett nemzetközi tanácskozására, és az ENSZ-közgyűlésnek arra a határozatára, amely 1970-et nemzetközi nevelési évvé nyilvánítja, a következő témával: „Az élethosszig tartó nevelés a béke és a fejlődés szolgálatában." Felnőttnevelési kérdésekkel foglalkozott az Európa Tanács is 1967-ben, Marly-le-Roi-ban.

[1] A népművelés fogalmaira nem alakult ki egységes nemzetközi szóhasználat. Az itt említetteket többe-kevésbé azonos értelemben használják. A leggyakrabban előforduló és a cikkben más összefüggésben is említett „permanens nevelésen" azt értjük, hogy a társadalom tagjainak nevelése nem fejeződik be az iskolai képzéssel-neveléssel, hanem azután is, egész életükön keresztül folytatódik. Az iskola tulajdonképpen csak alapokat ad, felkészít erre a folyamatra, amelyben a társadalom számos tényezője, köztük a népművelés is résztvesz.

Digitized by Google

Viták és előkészületek

A terület irányítói és szakemberei körében évek óta érezhetők ezek a feszítő gondok. A népművelés öt-hat éve az állandó viták állapotában van. Folyóiratokban, lapokban, tanácskozásokon és beszélgetésekben, gyakorló népművelők és a népművelés ügye iránt felelősséget érzők körében néhány éve vissza-visszatérően szóba kerülnek ezek a problémák. Az Alföld című folyóirat első vitája (1963—1965-ben) az egész népművelési koncepciót vita tárgyává tette. Alighogy lezáródott ez, 1967-ben ugyancsak az Alföldben, újra megkezdődött egy népművelési vita, amely a korábban említettek közül egy sor kérdést újra felszínre hozott. Az Élet és Irodalom időnkénti vitái és próbálkozásai, a napilapokban meg-megjelenő vitacikkek a művelődésről, a népművelésről — nem is beszélve a szaklapok inkább részletkérdésekben (pl. intézményhálózatok problémáiról) folyó eszmecseréiről — mindez azt jelzi, hogy a népművelők tudják a gondokat és keresik a megoldást. E viták legtöbbje befejeződött, de a felvetődött kérdések nincsenek megnyugtató módon lezárva.

A népművelés *állami irányítása* kísérleteket tett és nem lényegtelen eredményeket ért el a népművelés korszerűsítésében. Megpróbálták jobban összehangolni a népművelési tevékenységet (az Országos Népművelési Tanács és a hasonló jellegű megyei testületek létrehozása, a most folyó tervidőszakra közös irányelvek közreadása), továbbfejlesztették az intézményhálózatokat (a művelési otthon jellegű intézmények közös fenntartására, majd új típusok létrehozására tett intézkedések, ifjúsági klubok kialakítása, a közművelődési könyvtárak korszerűsítése, a múzeumok népművelő munkájának kibontakoztatása stb.). Ezek a törekvések lényegében helyes irányba mutattak és szükségesek voltak, de nem végezhették el a népművelés átfogó korszerűsítését, hiszen nem is ez volt a céljuk.

Ilyen előzmények után az országos népművelési konferencia előkészítése *széles társadalmi alapon*, nagyszámú és sokféle erő bekapcsolásával indult meg. Az Országos Népművelési Tanács 24 témabizottságot hozott létre. E bizottságokban 1968 folyamán több mint ötszázan vettek részt, gyakorló népművelők, a művelődéselmélet kutatói, állami, párt- és tömegszervezeti tisztségviselők, oktatók, újságírók, kritikusok. A bizottságok tanulmányokat dolgoztak ki, amelyekben legjobb meggyőződésük szerint fejthették ki álláspontjukat, tárhatták fel a problémákat, a gondokat, és tehettek javaslatokat a megoldásra. A tanulmányokat a megyei népművelési tanácsok, tudományos intézetek, társadalmi szervezetek vitatták meg, írók, tudósok, művészek mondtak róluk véleményt, egyesekről napi- és hetilapok folytattak vitákat. A konferencia előtt az ONT témakörönként csoportosítva közreadja őket, hogy így is megismertesse a szélesebben értelmezett szakmai közvéleményt a legfontosabb elemzésekkel.

E tanulmányokon kívül segítséget adnak a konferencia beszámolójának, állásfoglalás-tervezetének elkészítéséhez a társadalmi szervezeteknek a közelmúltban lezajlott kulturális, illetve népművelési tárgyú plénumai, ülései, ezek állásfoglalásai (pl. a SZOT teljes ülése, a KISZ országos kulturális fóruma stb.). A konferencia mondanivalóját össze kell hangolni az V. nevelésügyi kongresszus már megjelent téziseivel is.

Az eddigi munka értelme, eredménye, hogy *a népművelés jobban a figyelem középpontjába került*, ennek megfelelően nőtt a várakozás (talán kicsit túlzott mértékben is) a konferencia iránt, összegeződtek az eredmények és gondok, megindult a kérdések tisztázása. A következőkben az elkészült tanulmányok és a lezajlott viták alapján néhány olyan kérdést sorolunk fel, amelyek a leglényegesebb problémákat jelzik; azokat, amelyeknek a társadalmi igényekkel és lehetőségeinkkel összhangban történő megoldása — meggyőződésünk szerint — a legtöbbet lendíthet a népművelés ügyén.

Digitized by Google

Mit értünk „népművelés"-en?

A népművelés fogalma a felszabadulás óta többször változott. Tartalma, a beletartozó intézmények és tevékenység köre — igazodva a társadalmi gyakorlat követelményeihez — fokozatosan bővült, s időről időre más értelmet kapott.

A népművelés *legáltalánosabb célja* — a szocialista nevelés, a tömegek világnézetének, gondolkodásának formálása, műveltségének gyarapítása, ízlésének csiszolása — *ma éppúgy érvényben van*, mint húsz évvel ezelőtt. A felszabadulást követő években a direkt politikai eredmény, az egyszerre sok emberre való hatás, a központilag megszabott műsoranyag követelménye természetes és érthető volt. De az is természetes, hogy napjainkban már fokozatosan nagyobb szerepet kapott a népművelésben az egyén, az ember, a maga vágyaival és kívánságaival, igényével és elképzeléseivel. Ugyanazok a célok ma sokkal bonyolultabban és több áttételen keresztül érvényesülnek. Változtak a körülmények, a feltételek és maga a társadalom is, amelynek érdekében a népművelés munkáját végzi, alakultak a népművelés eszközei, módszerei és formái is.

A párt minden átfogó dokumentuma — a társadalom ideológiai helyzetéből kiindulva és annak változtatására törekedve — *egységében nézi a művelődés ügyét*. Szervezeti, formai, módszertani kérdésekkel ezek a dokumentumok — érthető okból — nem foglalkoznak. Mégis tanulságos áttekinteni őket abból a szempontból, hogy mikor mit tekintettek népművelésnek.

A művelődéspolitikai irányelvek (1958) az egész művelődésüggyel foglalkoztak (beleértve az oktatás, a tudomány, a művészetek kérdéseit). Népművelésen az ismeretterjesztést, műkedvelést, a könyvtárak és művelődési otthonok munkáját értik, hangsúlyozva, hogy az utóbbi a legfontosabb.[2]

A Központi Bizottság ideológiai irányelvei (1965) — érthetően — már a televíziót is ide sorolják, hisz ez időközben elterjedt eszközzé vált. Beleértik a sajtó és a rádió tevékenységének egy részét, valamint a szórakoztató műsorokat is.[3]

A IX. pártkongresszuson (1967) a Központi Bizottság beszámolója szocialista közművelődést említ, és ebbe tartozóként sorolja fel a rádiót, a televíziót, az ismeretterjesztő előadásokat, a lapok kulturális rovatát, a könyvterjesztést, a könyvtárakat, múzeumokat, tárlatokat, hangversenyeket, esztrádműsorokat és mozikat. Külön szól a tudományról és a művészetekről. A szocialista közművelődéssel kapcsolatban csak az ennek terjesztését, tömeghatását érintő kérdéseket tárgyalja.[4]

Az időrendből kiszakítva, külön kell szólni a Központi Bizottság Agitációs és Propagandabizottságának 1964-es állásfoglalásáról, mert ez kifejezetten népművelési kérdésekről szól. Különbséget tesz országos hatáskörű (televízió, színház, film, múzeum, szakkönyvtár) és helyi népművelési szervek és intézmények között. Ez utóbbin a következő mozgalmi és intézményes formákat érti: múzeum, közművelődési könyvtár, művelődési otthon, iskolarendszerű felnőttoktatás, könyvkiadás, mozi, szakkör, ismeretterjesztés, ifjúsági klub, kiállítás, szocialista brigádok művelődése, családi és társadalmi ünnepek, művészetbarát körök. Hangsúlyozza az országos és helyi szervek összehangolt munkájának szükségességét, és e munkamegosztáson belül abban jelöli meg a helyi népművelési szervek feladatát, hogy alkalmazzák és egészítsék ki az országos szervek által nyújtott anyagot, segítsék a dolgozókat abban, hogy a tanulás és szórakozás során aktívan, alkotóan vegyék birtokukba a kultúrát.[5]

[2] Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei (Pártdokumentumok az ideológiai és a kulturális munkáról. Kossuth Könyvkiadó. 1962. 51—52. old.)

[3] Az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladata. A Központi Bizottság irányelvei. Társadalmi Szemle. 1965. 4. sz. 38—44. old.

[4] Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó. 63—67 old.

[5] Az MSZMP KB Agitációs és Propagandabizottságának állásfoglalása. Az 1964 65. évad népművelési feladatai. (1964. Sokszorosítás. 1—8. old.)

Digitized by Google

Hasonlóképpen változott a fogalom használata az állami dokumentumok ban és gyakorlatban is. Az 1957-ig fennállt Népművelési Minisztérium az oktatás és a tudományos kutatás kivételével minden kulturális kérdéssel foglalkozott. Jelenleg a Művelődésügyi Minisztériumban más-más miniszterhelyettes irányítja a művészeti és a népművelési ügyeket. A népművelési osztály, amely a művelődési otthonokkal, ismeretterjesztéssel, klubokkal, szakkörökkel, műkedvelő-mozgalommal, tömegkulturális rendezvényekkel foglalkozik, csak egyik részlege a közművelődési főosztálynak, ahol ezen kívül a tudományos és szak-, valamint közművelődési könyvtárak ügyeit is intézik. A múzeumok, levéltárak már más-más főosztály irányítása alá tartoznak. A rádió, a televízió és a sajtó kívülesik a minisztérium hatáskörén.[6] A Művelődésügyi Minisztérium „Népművelés" alcímet viselő hivatalos statisztikai kiadványa a művelődési otthonok, a TIT, a közművelődési könyvtárak, a könyvkiadás és terjesztés, a hanglemezgyártás, a sajtó, a rádió és televízió, a filmgyártás és forgalmazás, a színházak, a cirkuszok, a varieték, az Országos Filmharmónia, a múzeumok és a zeneoktatás eredményeit közli.[7]

Az ONT 1966—70-re kiadott népművelési irányelvei „a különböző tömegszervezetek, mozgalmak és helyi népművelési intézmények (könyvtárak, művelődési otthon jellegű intézmények, múzeumok) keretében párt- és állami irányítás alapján kibontakozó kulturális nevelőmunká"-ra vonatkozóan adnak feladatokat, de megemlítik, hogy munkájuk mindinkább kapcsolódik a művészeti alkotó és tömegközlési tevékenységhez, és hangsúlyozzák, hogy kiemelkedő fontosságú a művelődés minden tényezőjének népművelési jelentősége, tömegkulturális szerepe.[8]

A felsorolás nem teljes, de mindenesetre arról győz meg, hogy a fogalom használata ma sem egyértelmű, mindenki mást ért rajta és más-mást rekeszt körén kívülre. A konferencia előkészítésén dolgozó bizottságok legtöbbje is adott valamilyen meghatározást, de ezek hasonlóképpen ellentmondanak egymásnak.

Mit tekintsünk tehát népművelésnek? Többet is, kevesebbet is, mint eddig. Ne rekesszük ki belőle a televízió munkáját, de ne értsük bele a szakmai tanfolyamokat. Vegyük figyelembe a színházak, a mozik, a könyvterjesztés és a múzeumok tevékenységét, de ne tartsuk népművelésnek a termékpropagandát. Ne a népművelésen kérjük számon a mezőgazdasági szakismeretek hiányát, de követeljük tőle a szakismeretek világképbe illesztését. Ne zárjuk ki arisztokratikusan a szórakozást, a pihenést, de ne érjük be a táncos alkalmak biztosításával se.

A szélsőséges álláspontok közötti szintézis útján, a mai adottságoknak és igényeknek megfelelően kell meghatározni a fogalmat, túllépve a korábbi évek ma már szűk meghatározásán (művelődési otthon, közművelődési könyvtár, ismeretterjesztés, műkedvelés), de szerényebben annál mint az, hogy „az iskolán kívüli nevelés minden formája". A mai parttalanság ugyanis elaprózza az erőket, indokolatlan várakozásokat támaszt, és így egyik oka a tényleges népművelési munka gyenge hatásfokának. (Közbevetőleg: maga a szó, a kifejezés is idejétmúltnak tűnik.)

Művelődés, népművelés, önművelés

A fogalom pontos meghatározásához természetesen tisztázni kell a népművelés helyét és szerepét a társadalomban, kapcsolatait elsősorban a művelődésügy más ágazataival.

[6] A Művelődésügyi Minisztérium szervezeti és működési szabályzata. Budapest, 1968. 37—38. old.

[7] Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztálya. Statisztikai Tájékoztató. 1968. Népművelés. Budapest, 1969. Hasonló körre terjed ki a KSH-nak A népművelés 10 éves fejlődése 1958—1967. c. az országos népművelési konferencia előkészítését szolgáló kiadványa is Budapest, 1969.

[8] Irányelvek a népművelés ötéves tervezéséhez. 1966—1970. Budapest, 1966.

Digitized by Google

Az *oktatus és népművelés egységes szemlélete* ma, a „permanens művelődés" korában már elfogadott elv, de számtalan gyakorlati kérdés még tisztázatlan. Mit vár a népművelés az iskolától és mit az iskola a népműveléstől? Milyen tantervi, módszertani, didaktikai, programbeli változtatásra van szükség mindkettőben, hogy megvalósuljon a két ágazat egymásra épülése, szoros kapcsolata? E kérdések nemcsak a népművelési konferencia, hanem az V. nevelésügyi kongresszus előkészítése kapcsán is szükségszerűen merülnek fel. Közös érdekű probléma az iskolai felnőttoktatás helyzete, jövője, feladatai is.

Eddig kevés szó esett az egyetemek és a főiskolák népművelési szerepéről. Egy-két helyi vita (például Debrecenben, Budapesten) lezajlott ugyan, de megnyugtató állásfoglalás még nem született. Abban mindenki egyetért, hogy a felsőoktatási intézményeknek saját hallgatóik nevelésén kívül — az egyetemi ifjúság és az egész település érdekében — nagyobb részt kell vállalniuk székhelyük és vidékük kulturális életében, népművelésében. Néhány hazai és számos külföldi példa mutatja, hogy mint csinálhatnák.

Nincs eléggé tisztázva a népművelés kapcsolata a *szakképzéssel és a műszaki propagandával sem.* A népművelés néha olyan feladatokat is vállal, amelyeket nem tud megoldani, ugyanakkor párhuzamosság is van munkájukban, fontos kérdések pedig gazda nélkül maradnak.

A televízió és általában *a tömegközlési eszközök* nemcsak népművelői, hanem hírközlői, tömegtájékoztatói munkát is végeznek. Óriási részt vállalnak a szórakoztatásból is. Sok a kapcsolódási pont, számtalan helyes kezdeményezés történt a gyakorlatban. A különböző lehetőségek összehangolt és koncentrált felhasználását azonban még nem oldottuk meg, s a pihenési, üdülési, szórakoztatási, általában rekreációs intézmények és lehetőségek valamint a népművelés együttműködését sem. Hogy csak egyetlen példát említsünk: a sport (elsősorban a tömegsport) és a népművelés több hasonló gonddal küzd; ezeknek megoldását valószínűleg célszerűbb volna *közösen* keresni.

A konferenciának majd állást kell foglalnia abban is, hogy mi hárul a népművelésre abból a közös tennivalóból, amelyet — nem eléggé tisztázott munkamegosztással — a társadalom mind bonyolultabbá váló közlési, közművelődési és szórakozási rendszereinek kell elvégezniük. Elfogadhatónak látszik az az álláspont, hogy a népművelés mint a személyiségfejlesztés eszköze, az önművelési igényre építve, ezt felkeltve és segítve, olyan alkalmakat biztosítson, amelyekben a személyes igény találkozhat a társadalmi követelménnyel, a pihenési, felüdülési vágy a kulturált kielégítés lehetőségével.

Mit közvetítsen a népművelés?

A válasz látszólag könnyű: a szocialista ember kialakításához szükséges tudattartalmakat. Mégis minden időszakban újra felmerül ez a kérdés, s mögötte tulajdonképpen mindig az adott időszakra érvényes műveltség-modell húzódik meg. (Ez a modell természetesen csak általános iránymutató lehet a népművelés számára, hiszen a korábban említettek értelmében éppen neki kell ezt, ha nem is az egyes emberre, de legalább az adott szűkebb közösségre megformálnia és alkalmaznia.)

Az elmúlt években zajlott, többször is újrakezdett „két kultúra"-vita sokoldalúan fejtegette a *természet- és társadalomtudományi ismeretek viszonyát,* az általános és a szakműveltség kapcsolatát, a művészetek szerepét a korszerűen értelmezett szocialista közműveltségben. E viták népművelési konzekvenciáinak levonása sem történt még meg.

A tudományos-műszaki forradalom *a természettudományok* jelentőségét hangsúlyozza hallatlan mértékben. A termelés automatizálása, korunk ipari

Digitized by Google

forradalma a termelő új típusát hozza létre, aki — amint ezt éppen a természet- és műszaki tudományok szakemberei hangsúlyozzák — a szakmai és általános műveltség magasfokú harmóniáját valósítja meg, s a szakkérdések alapos ismerete mellett társadalmi, ideológiai tisztánlátással, magasfokú erkölcsi felelősséggel és kiegyensúlyozottsággal rendelkezik. Beépíthetők-e és hogyan építhetők be a természet- és műszaki tudományok legújabb eredményei a közműveltségbe, a világképbe? Hogyan valósítható meg az érdekesség és a közérthetőség követelménye a tudományos hitel megsértése nélkül? A tudomány legjobbjai igennel felelnek ezekre a kérdésekre, és egy-egy sikeres tv-adás, néhány könyv és vita is mellettük bizonyít. De mit vállalhat és mit tud megoldani ezekből a feladatokból a népművelés?

Nem kevesebb a gond a *társadalomtudományok* és a népművelés viszonyában sem. A szocialista társadalom építése feltételezi, hogy alkotói tudatosan illeszkedjenek be a társadalomba, társadalmi látásmóddal, gondolkodással és aktivitással rendelkezzenek. Ez a társadalomtudományok eredményeinek hatékonyabb terjesztését és módszereik tudatosabb felhasználását igényli a népműveléstől. A munkával és a munkahellyel kapcsolatos ismeretek terjesztésére (mellesleg: az „ismeretterjesztés" szót sem egyértelműen használjuk) és ezzel együtt állampolgári alapműveltségre, az emberrel és az emberi kapcsolatokkal összefüggő ismeretekre van szükség. A társadalomtudományok minden ágának — a történelemtől a közgazdaságig, a pszichológiától a jogtudományig — nagy adósságai vannak. Meg a népművelésnek is. Mit, milyen arányban és kinek közvetítsen? Miben illetékes elsősorban?

A művészeti alkotások közvetítése, megismertetése, a nevelési célok érdekében való felhasználása nemcsak népművelési probléma. A tömegek tényleges ízlésszintje (amelyről egyébként csak hézagos és esetleges ismereteink vannak) és a művészeti alkotómunka közötti ellentmondások közismertek. Megszüntetésük hosszabb időre szóló feladat, és ebben szívós munka vár a népművelésre, hiszen olyanok a lehetőségei (kisebb közösségek, közvetlen kapcsolat, visszakérdezés lehetősége stb.), amelyek kapcsolatot teremthetnek a művészeti intézmények és az egyéni műélvező között, segíthetik a szakadék áthidalását. Sőt arra is ad lehetőséget, hogy a passzív műélvező aktív kultúrateremtővé, személyiségének tudatos építőjévé váljék. (A műkedvelés új reneszánszát hozhatja ez magával, ha a népművelés kellően felkészül e feladatokra.)

Népművelés a városban és falun

Az említett kérdések új megvilágításban, más metszetben jelentkeznek, ha település-típusonként vizsgáljuk a népművelés gondjait. A településszerkezet változására, a társadalmi átrétegződésre már utaltunk. A népművelés eddig is — különösen az utóbbi néhány évben — arra törekedett, hogy jobban figyelembe vegye ezt és továbbfejlessze gyakorlatát, de inkább csak részkérdésekben; a változások nem érintették a koncepció egészét. Az itt jelzett és vitatott problémákból kettőt ragadunk ki.

Az ország lakosságának majdnem a fele városban él. A város összehasonlíthatatlanul jobb művelődési lehetőségeket nyújt lakosainak, a kulturális intézményeknek és szolgáltatásoknak gazdagabb választékát kínálja, mint a falu. Mi itt, ebben a környezetben a népművelés sajátos szerepe és feladata? Az ötvenes években olyan koncepciót próbáltunk átplántálni a városokba, amely tulajdonképpen a falusi népművelés gyakorlatából nőtt ki (például: a művelődési otthonokat a városon is mint kizárólagos népművelési intézményeket kezeltük, szerepüket és hatásukat irreálisan túlértékeltük), és amelynek érvényességi köre nem is igen terjedhet azon túl. Ma már nyilván-

Digitized by Google

való, hogy a művelődési otthonnak, de az egész népművelésnek is egészen más szerepe van városokban, mint falun. (Egyébként: a rossz működési feltételek miatt ezek az otthonok a tényleges igényeknek sem tudtak megfelelni.) Városokban elsősorban mint a közösségi élet színterei, az azonos érdeklődésű emberek közös művelődésének műhelyei illeszkedhetnek a művelődési otthonok a népművelési tevékenységet is végző kulturális intézmények rendszerébe. A város népművelését *az összes intézmények és minden tevékenység összehangolt együttese adja.* Valószínűleg helyes az a vélekedés, hogy a városi népművelés megoldatlansága is hozzájárult ahhoz, hogy Budapestnek máig sincs megfelelő kulturális ellenpólusa, hogy minden fejlődés ellenére is hiányoznak vidéken a kultúrát szétsugárzó városi centrumok. Pedig ezt az igényt már 1958-ban hangsúlyozták a művelődéspolitikai irányelvek.

A termelőszövetkezetek megerősödése, a nagyüzemi gazdálkodás általánossá válása alapjaiban változtatta meg a falu társadalmát, művelődési igényeit. A falut *ma már nem lehet azonosítani a parasztsággal,* hiszen a bejáró munkások százezrei, jelentős alkalmazotti rétegek és a szolgáltatásban dolgozók nagy tömegei élnek itt. A közlekedés javulása, a községi közigazgatás változása (nagyközségek, falusi körzetek létrehozása) nem marad hatás nélkül a népművelésre. A művelődési otthonok, melyeket egykor a falu népművelési gondjainak megoldására hoztunk létre, a változott körülmények és közismerten rossz feltételeik között már nem tudták betölteni feladatukat. Mind több a gond a falusi könyvtárakban, különösen a kisközségekben, pedig közművelődési könyvtárhálózatunkra méltán vagyunk büszkék. Az igényekhez és a lehetőségekhez való közeledés jegyében történt egy-két évvel ezelőtt a művelődési otthon jellegű intézmények új típusba sorolása és a klubkönyvtárak létrehozása. De intézményeink ritkán váltak a közösségi élet otthonaivá, fejlesztési elképzeléseink csak helyenként találkoztak a falvak lakosságának tényleges igényeivel. Nincsenek meg a szükséges anyagiak sem, és az új típusú intézmények szinte változatlan gondokkal küszködnek. Eldöntendő, hogy mi legyen falun a népművelési szolgáltatás minimuma, a tömegkommunikáció mellett mit nyújtson a népművelés? Mi az, amit körzeti ellátással kell biztosítani, mit adjon a város, mihez „szállítsuk be" a közönséget? Mi mindebben a tanács szerepe és feladata, mit biztosítson a termelőszövetkezet?

Az intézmények

Minden művészeti és kulturális intézmény végez vagy kellene, hogy végezzen népművelési munkát (könyvtárak, múzeumok, színházak, oktatási intézmények, egyetemek stb.). Mind jobban utat tör az a felfogás, hogy különálló népművelési intézmény tulajdonképpen nincs is. A népművelés *egy sor intézmény munkájának egy bizonyos aspektusa, tevékenységének szerves része.*

Sokáig a *művelődési otthont* tekintettük „a" népművelési intézménynek. Az ebből következő túlzott várakozásnak azonban nem tudott megfelelni. A rossz körülmények, az alkalmatlan épületek, és az időközben módosult társadalmi igények indokolatlanná tették ilyenféle szerepét. Önálló, sajátos arculata alig-alig van némelyiknek, tulajdonképpen mindent közvetítenek, mindennek helyet adnak, ami a kultúra, a tudomány és a művészetek bármely ágában, bárhol létrejött. Hálózatba szervezésük, módszertani irányításuk jelenlegi formája nem bizonyult szerencsésnek. Reálisnak látszik az az igény, hogy mindenütt a társasélet otthonai legyenek, a közösségi nevelés színteréül szolgáljanak. (Közösségi társadalmat építünk, nem mondhatunk le tehát éppen a művelődésben a közösségi formákról és mód-

Digitized by Google

szerekről!) A szabad idő növekedésével fokozottan kerül előtérbe pihenési, rekreációs szerepük. Tevékenységüket az eddiginél jobban a tényleges közösség, a város, a falu, az üzem igényeire kellene építeni. Ehhez persze jobb feltételek kellenek (például kevesebb, de alkalmasabb intézmény), és az, hogy munkatársaik, irányítóik bátrabban szakítsanak a beidegzett rossz gyakorlattal, következetesebben újítsanak a legjobbak tapasztalatai alapján.

A *közművelődési könyvtárat* tekintjük a népművelési intézmények másik alaptípusának. Könyvtárhálózatunk nemzetközileg is számontartott eredményei mellett az utóbbi időben a gondok is közismertekké váltak. Az alacsony átlagkötetszám, az elhelyezési és személyzeti problémák, az utóbbi években megcsappant beszerzési források együttesen okozzák azt, hogy hazánk legtöbb polgára csak regényolvasási igényeit kielégítő kölcsönkönyvtárral találkozhat. Pedig a permanens nevelés keretében éppen a könyvtár válhatna az önművelés leghatékonyabb műhelyévé, lehetne a sokoldalú népművelési tevékenység alapintézménye, mindenfajta tájékozódás bázisa.

Irányítás és feltételek

A magyar népművelés mindig, a felszabadulás előtt is, több szektorú tevékenység volt, amelyet különféle állami és társadalmi szervek és intézmények végeztek. Világszerte terjed az a felismerés, hogy az államnak igen fontos feladatai vannak a népművelési munkában, s lényeges érdekei fűződnek hozzá. Továbbra is *állami feladatnak kell tehát maradnia a népművelésnek,* de a jelenleginél sokkal jobban serkentenünk, ösztönöznünk kell a társadalmi öntevékenységet, tágabb mozgásteret kell teremtenünk a vállalatok, szövetkezetek, egyéb közösségek népművelési aktivitásának. Annál is inkább, mert a megnövekedett igények kielégítését az állam nem bírhatja anyagiakkal, s ezért új forrásokat kell nyitni.

Mi az, amit feltétlenül az államnak kell biztosítania? Az eddigi vitákban többféle elképzelés hangzott el erről. Feltétlenül állami feladat *az összehangolás és a szakfelügyelet.* Annak látszik a *módszertani irányítás,* a példaként szolgáló intézmények működtetése is. Más elképzelés szerint az államnak kell biztosítania az alapellátást, például a közművelődési könyvtárak működtetését. De az állam úgy is felhasználhatja anyagi erejét, hogy ott tart fenn intézményeket és finanszírozza a tevékenységet, ahol nincs más szerv, mely ezt vállalhatná.

Az irányítási kérdésekben is sok a tisztázni való (például a párt- és állami irányítás viszonya, kapcsolata stb.). Az összehangolást szolgáló eddigi szerveknek (országos, megyei, járási népművelési tanácsoknak) több hatáskört, nagyobb lehetőséget igényelnek a kérdés vizsgálói. A megoldás összefügg az államirányítás továbbfejlesztésével, az új tanácstörvénnyel. Megalapozottnak látszik az az igény, hogy az állami apparátus létszámának csökkentésével párhuzamosan nagyobb szerepük legyen az intézményeknek, hogy kevesebb emberrel hatékonyabb irányítást valósítsunk meg.

Mit oldhat meg a konferencia?

Az elmondottak kérdéseket, problémákat vetettek fel, s néhány megoldási lehetőségre mutattak rá, bizonyítani kívánva, hogy megérett az idő és összegyűltek a problémák a népművelés gyökeres felülvizsgálatára. Nem részkérdésekben kell változtatni, mert az *új helyzet új koncepciót kíván.* A népművelés fogalmát, tartalmát, szerkezetét, intézményrendszerét, irányítását, anyagi kérdéseit csak együtt, összefüggéseiben és a többi kulturális ágazat, valamint az egész társadalom fejlődésével összhangban lehet meghatározni.

Digitized by Google

A tanulmányok és vitáik alapján folyik most a népművelési konferencia fő dokumentumának elkészítése. Állásfoglalás-tervezet készül; nem intézkedési terv, hanem elvi platform, a további intézkedéseknek (például az intézményhálózatok negyedik ötéves tervének) alapja. A konferenciát megelőzően még több fórum vitatja meg a téziseket.

Nem várhatjuk, hogy a népművelési konferencia a népművelés minden gondját megoldja. Néhány helyesen kiválasztott fontos kérdésben kell álláspontunkat megfogalmaznia, összhangban a társadalmi fejlődéssel és teherbíró képességünkkel. A konferenciához kapcsolódik a népművelési törvény kérdése is. Több helyen és alkalommal hangzott el az az igény, hogy az oktatáséhoz hasonlóan törvényben kell megfogalmazni e tevékenység helyét a társadalomban, kapcsolatát a kulturális élet más ágaival, az egyes szervek feladatát, a munka irányítását és a hasonlóan átfogó kérdéseket. A konferencia a legfontosabb elvi kérdések tisztázásával segítheti a törvény előkészítését.

Simon Béla: Hárman

Digitized by Google

Az egyetemi demokrácia és tanulmányi fegyelem kérdései

Szerkesztőségünk kérdést intézett néhány elvtárshoz arról, hogy véleményük szerint milyen lehetőségeket nyújt az új egyetemi szervezeti és működési szabályzat a hallgatók tanulmányi fegyelmének javítására és demokratikus jogaik bővítésére. Itt közöljük a megkérdezett elvtársak válaszait.

DR. POLINSZKY KÁROLY az MTA levelező tagja, művelődésügyi miniszterhelyettes:

A társadalmi és gazdasági élet fejlődése meggyorsította az egyetemek életének, oktató-képző munkájának korszerűsítésére irányuló munkálatokat is, amelyek célja volt, hogy a szakemberképzésben a lehető legjobban megközelítsük korunk igényeit.

Az új típusú szakember arcvonásait már sokan felvázolták, a Központi Bizottság legutóbbi állásfoglalása pedig számos vonatkozásban gazdagította e portrét. Olyan tulajdonságokról van szó, mint az elmélyült tudás és a gyakorlati alkalmazási készség, önállóság, felelősségvállalás, kezdeményezés, a társadalmi és gazdasági élet változásaira való gyors reagálás stb. Ezek kialakítása céljából pedig növelni kell az egyetemek, vagyis az oktatók és a hallgatók önállóságát, felelősségét és kezdeményezőkészségét. Az egyetemi reformnak ezt az intenzív fejlesztési irányú továbbvitelét egyebek közt az is megalapozza, hogy a korábbi, extenzív fejlesztéssel már elértük a szükséglet és a képzés mennyiségi egyensúlyát; felszabaduló erőinket tehát most a mennyiségi fejlesztés helyett a szakemberek képzési színvonalának emelésére fordíthatjuk.

Az 1961. évi III. törvényt követő reform végrehajtása során az egyes egyetemek, karok és szakok *tanterveit, tantárgyi programjait,* vizsga- és szigorlati rendjét a miniszter hagyta jóvá, s mindennemű változtatáshoz a miniszter engedélye volt szükséges. Ha korábban indokolt lehetett is ez az erős központosítás, fenntartása ma már a fejlődés gátja volna. Nem lehet a szakterületet alaposabban ismerő, a képzés folyamatában részt vevő szakemberek helyett a minisztériumban meghatározni, hogy egy-egy tantárgyban mit és hogyan adjanak elő, s a tanulmányi időszakon belül — a megjelölt órakeretek figyelembe vételével — hogyan bontsák fel ezt. Ezért a jövőben az irányító minisztériumok csupán *tantervi irányelveket* hagynak jóvá; ezek tartalmazzák a képzési célt, az ideológiai oktatás terjedelmét, az alap- és szakképzés, az elméleti és gyakorlati képzés arányait, a heti maximális óraszámot és a vizsgakövetelményeket. E kereteknek konkrét tartalommal való kitöltése azonban már a tanszékek, a szakok feladata, az elfogadásról való döntés joga pedig az egyetemi, kari tanácsok hatáskörébe került. A felügyeletet gyakorló miniszternek csupán vétójoga van arra az esetre, ha az új tantervek, programok nem felelnek meg a képzési célnak, illetve a tantervi irányelveknek.

Ezen elvek érvényesítésével dolgozták ki az elmúlt években az új tudományegyetemi tanterveket, a műszaki egyetemi kétlépcsős képzés tanterveit; 1969 szeptemberétől ezek alapján indul meg az oktatás.

Digitized by Google

A most hatályon kívül helyezett *tanulmányi, vizsga- és fegyelmi szabályzat* jelentős részben megkötötte az egyetemek kezét, nem vette figyelembe az egyes szakok sajátosságait. Az elmúlt évek fejlődése lehetővé tette, hogy mind az oktatás és a beszámoltatás formáinak, mind a tanulmányi idő beosztásának és a módszereknek a megválasztásában nagyobb önállóságot adjunk az egyetemeknek, illetve a karoknak. A művelődésügyi miniszter csupán alapvető rendelkezéseket hozott, s ezeknek alapján az egyetemek és karok tanácsai az oktatott tananyagnak és a hallgatóság összetételének ismeretében pl. rugalmasan alkalmazhatják — a hallgatóság véleményét kikérve — a vizsgák módszereit; a hallgatók speciális érdeklődésének kielégítése, a tudományos fejlődés és képzés érdekében nagyobb lehetőséget nyújthatnak alternatív, fakultatív, speciális tárgyak oktatására, illetve tanulására; ezzel párhuzamosan oldhatják az óralátogatás kötöttségeit, csökkenthetik — s több helyütt már csökkentették is — a hallgatók heti kötelező óráinak számát, amely eddig magas volt.

Biztos vagyok benne, hogy az oktatási formák szabadabb kombinálásával, a megkötöttségek csökkentésével nemcsak a hallgatók egyéni érdekeltségét és érdeklődését növeljük, hanem egyetemi oktatóink kutatási kedvét is fokozzuk, oktató-nevelői ambícióit is erősítjük.

A feladott kérdés a *tanulmányi fegyelem* emelését is tudakolja. Meggyőződésem, hogy a legfőbb fegyelmező erő — a színvonalas oktatás és az egyéni érdeklődés, érdekeltség. Vannak persze olyan intézkedések is, amelyek az eddigi liberalizmust igyekszenek felszámolni. Így például megszűnik a külön rendes, illetve utóvizsga-időszak. Eddig az utóvizsgák nem ritkán a következő vizsgaidőszakig is elhúzódtak, s az sem volt kivételes eset, hogy egy-egy hallgató éveken át újra meg újra kimerítette a több fokozatú uv.-engedélyezés lehetőségét. A minisztériumi szabályzat a tanulmányok első négy félévének időtartamára keret jelleggel 6—12 utóvizsgát engedélyez; ezt pontosítja az egyetem szabályzata, s a meghatározott mennyiséget a hallgató osztja be magának. (Ha gyorsan elhasználja, akkor utána már súlyos következményekkel jár számára a bukás.) A vizsgarend megszigorításával párhuzamosan a szabályzat a vizsgáztatóktól is fegyelemezettebb munkát követel. Ezenkívül olyan elveket is tartalmaz, amelyek elősegítik a vizsgák szubjektivizmusának csökkentését, a hallgatók és oktatók közötti szocialista viszony kialakulását.

Jobb, eredményesebb tanulásra serkent az ősszel életbe lépő *ösztöndíjrendszer* is. Alapvető feladata változatlanul az, hogy támogatást nyújtson az alacsony jövedelmű szülők, mindenekelőtt a fizikai dolgozók tehetséges gyermekeinek felsőfokú iskolázásához; néhány új rendelkezés is gondoskodik róla, hogy ezeknek a szülőknek a gyermekei az eddiginél is több, nagyobb kedvezményt kaphassanak. Emellett a felsőbb évfolyamokon növeljük a tanulmányi eredményektől függő juttatások, ösztöndíjak részarányát. Így a második tanévtől kezdve általában azok a hallgatók kaphatnak tanulmányi ösztöndíjat, akiknek vizsgaátlaga meghaladja a 3,5-et, és emberi magatartásuk is megfelelő. A harmadik évfolyamtól kezdődően csak olyan hallgatók kaphatnak pénzbeli szociális támogatást, akiknek a rendes vizsgaidőszakban elért átlaga meghaladja a 2,5-et.

Az alapelveiben változatlan, de továbbfejlesztett ösztöndíj- és szociális támogatási rend a jelenleginél sokkal nagyobb mozgási lehetőséget ad az egyetemeknek, vezetőknek, oktatóknak és hallgatóknak egyaránt. Bevezetjük az ún. „tól-ig" rendszert, megszüntetjük az ösztöndíjak odaítélésének mechanikus módját, kibővítjük a diákjóléti bizottságok hatáskörét, s így jobb, egyénibb elbírálást tudunk biztosítani: lényegében azok döntenek az egyes hallgatók ügyében, akik a legjobban ismerik őket.

Egyetemi statutumban először fogalmaztuk meg a hallgatói jogállás keletkezésének, megszüntetésének és a diploma kiállításának legáltalánosabb feltételei mellett a hallgatók alapvető jogait és kötelességeit. Ezzel az egyetem, az az oktatók és hallgatók univerzitásának helyesen értelmezett tételét kívántuk elismerni.

Az ifjúság jogai az egyetemi életben kibővülnek, és ezzel megnő felelőssége is. Az egyetemi élet demokratizmusának fokozása nem is képzelhető el anélkül, hogy ne gondoskodjunk a hallgatók megfelelő részvételéről az egyetemi élet alakításában, saját ügyeik elbírálásában. Így a tanszékek, a karok, az egyetemek vezetőinek figyelembe kell venniük a hallgatók javaslatait, felszólalásait a következő kérdésekben:

— a vizsgák összehangolása, a vizsganapok kitűzése;

— a rendszeres vagy esetenkénti konzultációk igénylése;

— az előadások és gyakorlatok tartalma, módszertani problémái;

Digitized by Google

— az üzemi, termelési gyakorlatok ta pasztalatai;

— a tudományos diákköri munka.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség gondoskodik róla, hogy a nappali tagozat hallgatói megválasszák képviselőiket, akik részt vesznek az egyetemi és kari tanácsok, a rektori és dékáni tanácsok munkájában. E képviselőknek be kell számolniuk a hallgatói közösségek előtt arról, hogyan látják el feladataikat. Képviselőt küld a KISZ abba a bizottságba is, amely a minden hallgatót érintő és dékáni hatáskörbe tartozó ügyek előkészítésére alakul; továbbá maga fog dönteni a hallgatókat érintő egyes ügyekben, melyeket az egyetemi szabályzatok ezután fognak meghatározni. Ilyenek lesznek elsősorban a diákszociális ügyek (ha pl. egyes intézményekben a KISZ-re bízzák a rendkívüli segélykeretek felosztását). A KISZ képviselőjének mint a diákjóléti bizottság titkárának mindenütt döntő szerepe lesz az ösztöndíjak és más juttatások odaítélésében. Arra is jogot kapott a KISZ választott szerve, hogy kifogást terjesszen elő a megfelelő egyetemi fórumon, illetve panaszt tegyen a felettes hatóságnál, ha sérelmesnek tart valamely a hallgatók nevelési, szociális, tanulmányi vagy vizsgaügyében hozott általános jellegű intézkedést.

Mindezeknek a rendelkezéseknek a kialakításakor az a felfogás vezetett bennünket, hogy a hallgatók felnőtt, érett állampolgárok; nem az egyetemi oktatómunka nyersanyaga, hanem partnerei az oktatóknak. A hallgatókban sokoldalú információk gyűlnek össze — hiszen rajtuk csattan mindenféle intézkedés, olyanok is, amelyeket tanáraik így nem érzékelhetnek; ezért rendkívül fontos, hogy a döntések meghozatala előtt elmondják észrevételeiket. Fiatalságunknak van megfelelő ítélőképessége — a rendelettervezetek vitájában is megmutatta felelősségérzetét —, így tapasztalatait, fiatalos lendületét fel lehet és fel is kell használni az oktatási, szociális és más ügyek elbírálásában.

Mindaz, amiről itt szóltam, lényegében kereteket, az eddiginél nagyobb mozgást, önállóságot lehetővé tevő kereteket jelent. Tartalommal való megtöltésük az oktatóktól, az egyetemi, kari párt- és KISZ-szervezetek segítségétől is függ. A leglényegesebbnek azt tartom, hogy a KISZ alakítsa ki annak a mechanizmusát, hogy a különféle tanácsokba választott képviselői az ifjúság széles rétegeinek véleményét fejezzék ki.

Hiszem, hogy a társadalmi szervek közreműködésével a hallgatók élni fognak és helyesen fognak élni megnövekedett jogaikkal, s mind több teret is kapnak e jogok gyakorlására.

DR. NAGY KÁROLY az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora:

Az egyetemek vezetésében az egyszemélyi és a kollektív vezetést optimálisan össze kell hangolni. Eddig a kari és egyetemi tanácsoknak csak véleményező, javaslattevő szerepük volt, de minden fontosabb kérdés eldöntését egyetemi tanácsi állásfoglalás előzött meg. Az új rendeletek nagymértékben növelték az egyetemek önállóságát és ezzel együtt fokozták az egyetemi tanácsok szerepét is. A jövőben e tanácsoknak bizonyos kérdésekben döntési joguk is lesz. A több karú egyetemeken az egyetemi tanács, illetve a rektor döntéseit megelőzik a kari tanácsok és a dékánok állásfoglalásai. Az egyetemek a megjelent rendeletek alapján a közeli hónapokban fogják kidolgozni saját szervezeti, működési szabályzatukat, sajátos helyzetüknek és szerkezetüknek megfelelően. Ennek keretében a hatáskörök és döntési jogok bizonyos értelmű decentralizálása is megtörténik. A mi egyetemünkön (az állam- és jogtudományi kar kivételével) a karok sem homogének, hanem több szakot fognak egybe. Az ilyen karokon a testületi állásfoglalások jobb előkészítése, szakszerűbbé tétele érdekében szakbizottságok működnek, amelyek alaposan ismerik egy-egy szak minden problémáját. A tanácsoknak, a bizottságoknak a jövőben lesznek ún. választott tagjaik, akik egy-egy oktatói réteget, szakot képviselnek.

Az egyetemi hallgatóság képviselői természetesen teljes jogú tagjai e tanácsoknak és bizottságoknak. Eddig a tanácsokban egyedül a KISZ-titkár képviselte az egyetemi ifjúságot. Terveink szerint az új tanácsokban a KISZ-titkáron kívül más hallgatók is részt vesznek, akiket az ifjúság választás útján küld oda. A szervezeti és működési

Digitized by Google

szabályzat elkészítésének és jóváhagyásának idejére, átmeneti jelleggel már szeptembertől nyolcan képviselik az egyetemi KISZ-szervezetet és a hallgatóságot az egyetemi tanácsban. Az ifjúság képviseletének arányát és a delegálás módját a most kidolgozandó egyetemi szabályzat fogja meghatározni.

Egyetemünkön már az elmúlt egy-két évben is meghallgattuk a hallgatók összességének véleményét az őket érintő fontos kérdésekben. Így például az új ösztöndíj-rendszer, a tanulmányi és vizsgaszabályzat, az egyetemi szervezeti és működési szabályzat tervezetéről. Ezeket a tervezeteket a hallgatóság legszélesebb köre megismerte, megvitatta és eljuttatta véleményét a kar, illetve az egyetem vezetéséhez, sőt az ifjúság képviselői a tanácsüléseken szóban is kifejtették a véleményüket ezekről. Őszinte örömmel állapítottuk meg, hogy igen bölcsen alkottak véleményt mindezekről a kérdésekről.

Egyetemünkön néhány év óta igen intenzív munka folyik azért, hogy az egyetemi oktatás korszerűbb legyen, jobban megfeleljen a társadalmi szükségletnek. Erről külön tanulmányban lehetne beszámolni. Röviden összefoglalva a lényeget: olyan oktatási formák és módszerek kialakítását készítettük elő, amelyek maximálisan építenek a hallgatóság öntevékenységére és fokozottabb mértékben veszik figyelembe a gyakorlati élet igényeit. A szeptemberben induló első évfolyamokon már az így kidolgozott új tantervek szerint folyik az oktatás. A régi német egyetemek mintájára nálunk is kialakult ún. ismeretközlő előadások helyett be akarjuk vezetni a kis csoportokkal (10—12 hallgatóval) való foglalkozásokat. Ezek az új oktatási formák több munkát és teljesen új oktatási-nevelési módszereket igényelnek oktatóinktól. Érthető tehát, hogy idősebb oktatóink egy része, ragaszkodva a megszokotthoz, kezdetben idegenkedett az új elképzelésektől. Az egyetemi vezetésnek főként a fiatalabb oktatók és a hallgatók segítettek az új tantervek és elképzelések kialakításában. Ezeket a terveinket is a hallgatóság igen széles körében ismertettük és vitattuk meg. E viták során fiatalos dinamizmusuk felelősségteljes komolysággal párosult, és így igen hasznos tanácsokkal, javaslatokkal segítették munkánkat. Ezek a példák meggyőzően bizonyítják, hogy a magyar egyetemi ifjúság értelmes felnőtt emberekhez illően, bölcsen és felelősséggel szól hozzá az egyetemi élet minden fontos kérdéséhez.

Ifjúságunk tulajdonképpen eddig is igen komolyan részt vett az egyetem életének irányításában. A felvételi bizottságokban, a diákjóléti bizottságokban való részvételük, ottani felelős munkájuk igen fontos eleme volt az egyetemi élet demokratizmusának. A megjelent új rendelkezések természetesen lehetővé teszik, hogy kiszélesedjenek az egyetemi hallgatóság demokratikus jogai. Nagyobb részt vállalnak majd az összes egyetemi testületek munkájából, választás útján kerülnek be ezekbe a szervekbe, s ez az eddigihez képest új színt, friss levegőt és fiatalos lendületet ad e testületek tevékenységének. Én több éves vezetői munkám során meggyőződtem arról, hogy az ELTE hallgatói felelősségteljesen és igen bölcsen vesznek részt az egyetem életének minden feladatában. Bátran adhatunk kezükbe több jogot, mert okosan fognak élni vele, különösen, ha maguk mellett érzik az egyetem állami és társadalmi vezetésének állandó segítségét is.

A tanulmányi fegyelem vonatkozásában egyetemünkön az utóbbi években nem volt különösebb probléma. Örvendetes módon fokozatosan javul az új hallgatók tanulmányi színvonala, és ez a munka feltételeit is javítja. Egyes szakokra csak a maximális pontszámmal lehet bekerülni; így ezeken a szakokon nincs gond a hallgatók képességeivel. Vannak azonban olyan szakok is, amelyeken a többi pálya elszívó hatása miatt csak közepes szintű hallgatóság verődik össze (ez a helyzet pl. egyes természettudományos tanári szakokon). Reálisan figyelembe véve ezt, itt gyengébb tanulmányi eredményekkel is meg kell elégednünk.

Ha persze az ELTE három karát tekintjük, meglehetősen heterogén képet kapunk a tanulmányi munkáról, de ez talán természetes is. A jogi karon egészen más a képzés, mint a természettudományi kar bármelyik szakán. A bölcsészettudományi kar egyes szakjaira csak 19—20 ponttal juthat be a diák, de pl. a kémia-fizika szakra 14 ponttal is be lehet kerülni. Másrészt, ha a bölcsészkar egyes szakjait a természettudományiakkal összehasonlítjuk, a követelmények is igen eltérők. Az egyes szakokon már a képzés sajátos vonásai miatt is nagy eltérések lehetnek, akár a tanulmányi követelményeket, a tanulmányi fegyelmet, vagy az eredményeket illetően. A tanulmányi munka értékelésében, a három kar eredményeinek összevetésében az ilyen és hasonló tényezőket is tekintetbe kell vennünk. A böl-

Digitized by Google

cseszettudományi kar nagyon sok szakát tekintve még az is gyakori, hogy igen különbözők a szintbeli követelmények. Ez eltéréseket okoz egy-egy kar tanulmányi eredményeinek az egybevetésében is. Sokszor nemcsak a tanári liberalizmus befolyásolja az eredményeket, hanem a hallgatók létszáma és az egyes szakok speciális adottságai is.

A tanulmányi színvonal emelése, a fegyelem fokozása állandó feladata az egyetem vezetésének. Az utóbbi években ezen a területen is történtek olyan intézkedések, amelyek a fejlődés irányába hatnak. Az oktatás egész folyamatában fokozatosan bevezetendő *új módszerek, korszerűbb vizsgáztatási eljárások biztosan tovább javítják munkánk eredményességét.* Elég, ha csak a kiscsoportos, szemináriumszerű képzési formara utalok: ez eleve lehetővé teszi, hogy folyamatosan ellenőrizzük a hallgatók tanulmányi munkáját, s ne csak a félév végi kollokviumokra, a záróvizsgákra szorítkozzunk. Egyes szakokon mar évek óta folynak ilyen kísérletek, igazán szép sikerrel. Azt reméljük, hogy az oktatás és nevelés már említett intenzívebb formái a közeli jövőben a tanulmányi munka tovabbi javítását fogják eredményezni.

A múlt tanévben megszigorítottuk a vizsgafegyelmet. Rektori utóvizsga-engedélyt csak minimális számban adtunk, de ilyen esetben is előzetesen kikértük a tanszekek veleményét. Korábban a természettudományi karon kísérleteztünk azzal a módszerrel, hogy a kollégiumban lakó hallgatók esetleges vizsgahalasztásának engedélyezésekor figyelembe vettük a kollégiumi diákbizottság véleményét, s ez hasznosnak bizonyult, mert a diákközösségek alaposabban ismerik tagjaik körülményeit.

A hallgatóság nagyobb mértékű bevonása az egyetem testületi szerveibe, a legfontosabb feladatok megvitatásába és megoldásába az egyetemi munka minden szintjén eredményes lehet, nemcsak a vezetésben, hanem az oktatási alapegységekben, a tanszékeken is. A tanszéki munka folyamatos vitelében is jobban lehet támaszkodni az ifjúság véleményére, segítésére. Ezen a területen történt eddig a legkevesebb, s az egyetemek nagyobb önállóságának realizálása során erre is nagyobb gondot kell fordítanunk.

DR. BEDŐ GYULA egyetemi docens, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatási rektorhelyettese:

A felsőoktatási intézmények új működési szabályzata, tanulmányi és vizsgarendje nem érte meglepetésszerűen és felkészületlenül egyetemünk vezetőit, oktatóit és hallgatóit. Már előbb is *a képzés korszerűsítésére vonatkozó tervezetünk egyik fontos és nélkülözhetetlen részének tekintettük ugyanis az egyetemi demokratizmus fokozását, azaz az egyetemi kisebb-nagyobb kollektívák és az egyének önállóságának, öntevékenységének és felelősségének egyidejű növelését.*

Már a múlt tanévben is igyekeztünk bővíteni a hallgatók demokratikus jogait. Az egyetemi tanácsban és a kari tanácsokban a KISZ-bizottság titkárán, illetve a kari titkárokon kívül a KISZ-szervezet által választott három-három hallgató is helyet foglalt, teljesjogú tagként. Nemcsak az új ügyrendi szabályzatot, a tanulmányi és vizsgarendet, az ösztöndíj és egyéb anyagi juttatások odaítélésének rendjét szabályozó egyetemi tervezetet bocsátottuk széles körű vitára a hallgatók előtt, hanem az egyes konkrét teendőket összefoglaló rektori utasítás-tervezeteket is. Három kollégiumunkban a hallgatók maguk választották az oktatók köréből az igazgatót és a nevelőtanárokat. Néhány gondosan kiválasztott tantervi kérdésben is meghallgattuk a diákok, illetve képviselőik véleményét. Bizonyos tananyagok és tanszéki munkák felülvizsgálata során is módot nyújtottunk a hallgatóknak véleményük kifejtésére. Számos egyetemi oktatás- és neveléspolitikai, továbbá módszertani kérdésről eszmecsere folyt az egyetem vezetői és a hallgatók között a KISZ-klubban, a kollégiumban, az egyetemi lap által szevezett kerekasztal-konferenciákon stb.

Ezek a módszerek és egyéb, itt nem említett törekvéseink eredménnyel jártak; hatékonyabbá tették az oktatás és nevelés érdekében kifejtett tanári erőfeszítéseket. Még csak a kezdetén vagyunk azonban a hallgatóságban rejlő energia felszabadításának. Máris láthatók olyan problémák, amelyekre érdemes odafigyelnünk, ha a kívánt ütemben és irányban akarunk előrejutni. Közülük csupán néhány — két típusba sorolható — példát említenék meg.

Digitized by Google

szabályzat elkészítésének és jóváhagyásának idejére, átmeneti jelleggel már szeptembertől nyolcan képviselik az egyetemi KISZ-szervezetet és a hallgatóságot az egyetemi tanácsban. Az ifjúság képviseletének arányát és a delegálás módját a most kidolgozandó egyetemi szabályzat fogja meghatározni.

Egyetemünkön már az elmúlt egy-két évben is meghallgattuk a hallgatók összességének véleményét az őket érintő fontos kérdésekben. Így például az új ösztöndíj-rendszer, a tanulmányi és vizsgaszabályzat, az egyetemi szervezeti és működési szabályzat tervezetéről. Ezeket a tervezeteket a hallgatóság legszélesebb köre megismerte, megvitatta és eljuttatta véleményét a kar, illetve az egyetem vezetéséhez, sőt az ifjúság képviselői a tanácsüléseken szóban is kifejtették a véleményüket ezekről. Őszinte örömmel állapítottuk meg, hogy igen bölcsen alkottak véleményt mindezekről a kérdésekről.

Egyetemünkön néhány év óta igen intenzív munka folyik azért, hogy az egyetemi oktatás korszerűbb legyen, jobban megfeleljen a társadalmi szükségletnek. Erről külön tanulmányban lehetne beszámolni. Röviden összefoglalva a lényeget: olyan oktatási formák és módszerek kialakítását készítettük elő, amelyek maximálisan építenek a hallgatóság öntevékenységére és fokozottabb mértékben veszik figyelembe a gyakorlati élet igényeit. A szeptemberben induló első évfolyamokon már az így kidolgozott új tantervek szerint folyik az oktatás. A régi német egyetemek mintájára nálunk is kialakult ún. ismeretközlő előadások helyett be akarjuk vezetni a kis csoportokkal (10—12 hallgatóval) való foglalkozásokat. Ezek az új oktatási formák több munkát és teljesen új oktatási-nevelési módszereket igényelnek oktatóinktól. Érthető tehát, hogy idősebb oktatóink egy része, ragaszkodva a megszokotthoz, kezdetben idegenkedett az új elképzelésektől. Az egyetemi vezetésnek főként a fiatalabb oktatók és a hallgatók segítettek az új tantervek és elképzelések kialakításában. Ezeket a terveinket is a hallgatóság igen széles körében ismertettük és vitattuk meg. E viták során fiatalos dinamizmusuk felelősségteljes komolysággal párosult, és így igen hasznos tanácsokkal, javaslatokkal segítették munkánkat. Ezek a példák meggyőzően bizonyítják, hogy a magyar egyetemi ifjúság értelmes felnőtt emberekhez illően, bölcsen és felelősséggel szól hozzá az egyetemi élet minden fontos kérdéséhez.

Ifjúságunk tulajdonképpen eddig is igen komolyan részt vett az egyetem életének irányításában. A felvételi bizottságokban, a diákjóléti bizottságokban való részvételük, ottani felelős munkájuk igen fontos eleme volt az egyetemi élet demokratizmusának. A megjelent új rendelkezések természetesen lehetővé teszik, hogy kiszélesedjenek az egyetemi hallgatóság demokratikus jogai. Nagyobb részt vállalnak majd az összes egyetemi testületek munkájából, választás útján kerülnek be ezekbe a szervekbe, s ez az eddigihez képest új színt, friss levegőt és fiatalos lendületet ad e testületek tevékenységének. Én több éves vezetői munkám során meggyőződtem arról, hogy az ELTE hallgatói felelősségteljesen és igen bölcsen vesznek részt az egyetem életének minden feladatában. Bátran adhatunk kezükbe több jogot, mert okosan fognak élni vele, különösen, ha maguk mellett érzik az egyetem állami és társadalmi vezetésének állandó segítségét is.

A tanulmányi fegyelem vonatkozásában egyetemünkön az utóbbi években nem volt különösebb probléma. Örvendetes módon fokozatosan javul az új hallgatók tanulmányi színvonala, és ez a munka feltételeit is javítja. Egyes szakokra csak a maximális pontszámmal lehet bekerülni; így ezeken a szakokon nincs gond a hallgatók képességeivel. Vannak azonban olyan szakok is, amelyeken a többi pálya elszívó hatása miatt csak közepes szintű hallgatóság verődik össze (ez a helyzet pl. egyes természettudományos tanári szakokon). Reálisan figyelembe véve ezt, itt gyengébb tanulmányi eredményekkel is meg kell elégednünk.

Ha persze az ELTE három karát tekintjük, meglehetősen heterogén képet kapunk a tanulmányi munkáról, de ez talán természetes is. A jogi karon egészen más a képzés, mint a természettudományi kar bármelyik szakán. A bölcsészettudományi kar egyes szakjaira csak 19—20 ponttal juthat be a diák, de pl. a kémia-fizika szakra 14 ponttal is be lehet kerülni. Másrészt, ha a bölcsészkar egyes szakjait a természettudományiakkal összehasonlítjuk, a követelmények is igen eltérők. Az egyes szakokon már a képzés sajátos vonásai miatt is nagy eltérések lehetnek akár a tanulmányi követelményeket, a tanulmányi fegyelmet, vagy az eredményeket illetően. A tanulmányi munka értékelésében, a három kar eredményeinek összevetésében az ilyen és hasonló tényezőket is tekintetbe kell vennünk. A böl-

Digitized by Google

cseszettudományi kar nagyon sok szakát tekintve még az is gyakori, hogy igen különbözők a szintbeli követelmények. Ez eltéréseket okoz egy-egy kar tanulmányi eredményeinek az egybevetésében is. Sokszor nemcsak a tanári liberalizmus befolyásolja az eredményeket, hanem a hallgatók létszáma és az egyes szakok speciális adottságai is.

A tanulmányi színvonal emelése, a fegyelem fokozása állandó feladata az egyetem vezetésének. Az utóbbi években ezen a területen is történtek olyan intézkedések, amelyek a fejlődés irányába hatnak. Az oktatás egész folyamatában fokozatosan bevezetendő *új módszerek, korszerűbb vizsgáztatási eljárások biztosan tovább javítják munkánk eredményességét.* Elég, ha csak a kiscsoportos, szemináriumszerű képzési formara utalok: ez eleve lehetővé teszi, hogy folyamatosan ellenőrizzük a hallgatók tanulmányi munkáját, s ne csak a félév végi kollokviumokra, a záróvizsgákra szorítkozzunk. Egyes szakokon mar évek óta folynak ilyen kísérletek, igazán szép sikerrel. Azt reméljük, hogy az oktatás és nevelés már említett intenzívebb formái a közeli jövőben a tanulmányi munka tovabbi javitását fogják eredményezni.

A múlt tanévben megszigoritottuk a vizsgafegyelmet. Rektori utóvizsga-engedélyt csak minimális számban adtunk, de ilyen esetben is előzetesen kikértük a tanszekek veleményét. Korábban a természettudományi karon kísérleteztünk azzal a módszerrel, hogy a kollégiumban lakó hallgatók esetleges vizsgahalasztásának engedélyezésekor figyelembe vettük a kollégiumi diákbizottság véleményét, s ez hasznosnak bizonyult, mert a diákközösségek alaposabban ismerik tagjaik körülményeit.

A hallgatóság nagyobb mértékű bevonása az egyetem testületi szerveibe, a legfontosabb feladatok megvitatásába és megoldásába az egyetemi munka minden szintjén eredményes lehet, nemcsak a vezetésben, hanem az oktatási alapegységekben, a tanszékeken is. A tanszéki munka folyamatos vitelében is jobban lehet támaszkodni az ifjúság véleményére, segítésére. Ezen a területen történt eddig a legkevesebb, s az egyetemek nagyobb önállóságának realizálása során erre is nagyobb gondot kell fordítanunk.

DR. BEDŐ GYULA egyetemi docens, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatási rektorhelyettese:

A felsőoktatási intézmények új működési szabályzata, tanulmányi és vizsgarendje nem érte meglepetésszerűen és felkészületlenül egyetemünk vezetőit, oktatóit és hallgatóit. Már előbb is *a képzés korszerűsítésére vonatkozó tervezetünk egyik fontos és nélkülözhetetlen részének tekintettük ugyanis az egyetemi demokratizmus fokozását, azaz az egyetemi kisebb-nagyobb kollektívák és az egyének önállóságának, öntevékenységének és felelősségének egyidejű növelését.*

Már a múlt tanévben is igyekeztünk bővíteni a hallgatók demokratikus jogait. Az egyetemi tanácsban és a kari tanácsokban a KISZ-bizottság titkárán, illetve a kari titkárokon kívül a KISZ-szervezet által választott három-három hallgató is helyet foglalt, teljesjogú tagként. Nemcsak az új ügyrendi szabályzatot, a tanulmányi és vizsgarendet, az ösztöndíj és egyéb anyagi juttatások odaítélésének rendjét szabályozó egyetemi tervezetet bocsátottuk széles körű vitára a hallgatók előtt, hanem az egyes konkrét teendőket összefoglaló rektori utasítás-tervezeteket is. Három kollégiumunkban a hallgatók maguk választották az oktatók köréből az igazgatót és a nevelőtanárokat. Néhány gondosan kiválasztott tantervi kérdésben is meghallgattuk a diákok, illetve képviselőik véleményét. Bizonyos tananyagok és tanszéki munkák felülvizsgálata során is módot nyújtottunk a hallgatóknak véleményük kifejtésére. Számos egyetemi oktatás- és neveléspolitikai, továbbá módszertani kérdésről eszmecsere folyt az egyetem vezetői és a hallgatók között a KISZ-klubban, a kollégiumban, az egyetemi lap által szevezett kerekasztal-konferenciákon stb.

Ezek a módszerek és egyéb, itt nem említett törekvéseink eredménnyel jártak; hatékonyabbá tették az oktatás és nevelés érdekében kifejtett tanári erőfeszítéseket. Még csak a kezdetén vagyunk azonban a hallgatóságban rejlő energia felszabadításának. Máris láthatók olyan problémák, amelyekre érdemes odafigyelnünk, ha a kívánt ütemben és irányban akarunk előrejutni. Közülük csupán néhány — két típusba sorolható — példát említenék meg.

Digitized by Google

Az egyik problémánk az, hogy *még nem eléggé egységes a hallgatók oktatónevelő munkában való közvetlen részvételének elvi értelmezése, és még kevésbé számos fontos gyakorlati mozzanata.*

Az oktatók egy része túlzottan leszűkítené, mereven körülhatárolná a hallgatóknak az egyetemi ügyekbe való beleszólását. A hallgatók egyes csoportjaiban viszont az a tendencia, hogy túlságosan kiterjesszék tevékenységi körüket. A felelősség és az öntevékenység értelmezésében is kísért a torzítás, mindkét oldalról. A hallgatók hajlamosak arra, hogy megfeledkezzenek az önállósággal és a jogokkal járó kollektív és egyéni felelősségről, a tanszemélyzet pedig olykor egyoldalúan csak a felelősség növelésében látja a teendőket. Az oktatók a hallgatók öntevékenységét a tanulásra, a valóban fő feladatukat jelentő tevékenységre korlátozzák. A hallgatók viszont — ugyancsak egyoldalúan — a képzési folyamat alakításában akarnak részt venni, holott ez elsősorban tanári feladat. A hallgatók inkább az oktatási és nevelési feladatokkal kapcsolatos döntések előkészítésében és meghozatalában kívánnak tevékenykedni és kevésbé látják feladatalkat a döntések végrehajtásában, az oktatók egy része pedig — olykor vezető beosztású tanárok is — hajlamos arra, hogy a hallgatók szerepét az általuk hozott döntések végrehajtására korlátozzák. Különösen fontos probléma, hogy a hallgatók által választott funkcionáriusok akkor is a helyzet magaslatán álljanak, akkor is szót tudjanak érteni a diákokkal, amikor olyan feladatokat kell megoldani, amelyekkel kapcsolatban a döntés — bár véleményük meghallgatása után történt — nem, vagy nem mindenben egyezik a hallgatók elgondolásaival. Távolról sincs még meg tehát az egység az elvekben és még kevésbé a gyakorlatban, az egyszemélyi felelős vezetés és a hallgatói demokratizmus összeegyeztetésének objektíve is bonyolult problémája megoldásában.

Az előbbiekkel összefügg az is, hogy még nem alakult ki az a működési mechanizmus, amely szervezetileg biztosítaná a hallgatók közvetlen részvételét az egyetemi ügyek intézésében. E tekintetben olyan problémák jelentkeznek, mint pl. a KISZ-funkcionáriusoknak és a hallgatók más képviselőinek viszonya egyfelől az állami vezetőkhöz és a vezető testületekhez, másfelől a hallgatóság széles köreihez. A kölcsönös információk biztosításának módszereit is ki kell alakítani, vagy legalábbis jelentősen meg kell javítani.

Az egyik legfontosabb probléma az, hogy folyamatossá tegyük *a hallgatóság és a tanszekek közötti kapcsolatokat.* Itt az okozza a nehézséget, hogy a tanszékek több szakhoz és több karhoz tartozó, különböző évfolyamú hallgatóságot oktatnak; a hallgatói csoportok pedig tanulmányaik során egyidőben szükségképpen több tanszékhez is kapcsolódnak. Ezért a tanszékek értekezletein nem olyan kézenfekvő a hallgatói képviselet szervezeti formája, mint az egyetemi vagy a kari tanácsokban. A megoldás talán az lehet, hogy az adott tanszékek az oktatás-nevelési kérdések tárgyalásakor a témában leginkább érintett hallgatói kollektívák képviselőit hívják meg. És fordítva: a tanulócsoportok vagy a nagyobb hallgatói egységek a tanulmányi és egyéb kérdések megbeszélésekor a témában leginkább érdekelt tanszékek képviselőit hívják meg tanácskozásukra.

A demokratizmus kiszélesítésével járó ilyen és hasonló gyakorlati problémákat természetes jelenségnek tekintem. Ezek semmit nem vonnak le a demokratizálási folyamat pozitív hatásaiból, nem teszik vitathatóvá ennek a képzés szempontjából mással aligha pótolható objektív előnyeit és még kevésbé szolgálhatnak alapul a demokratizmus terén való előrehaladás fékezésére.

Igen időszerű, hogy oktatóink szembenézzenek azzal a feladataal, hogy jobban bátorítsák és méltányolják a hallgatók észrevételeit. Másrészt viszont azoknak a hallgatóknak, akik nyilvánosan is elmondják véleményüket az oktatás és a nevelés különböző kérdéseiről, jobban kell ösztönözniük a hallgatók ma még passzív rétegeit arra, hogy ők is vegyenek részt a közösségi munkában. Nézetem szerint rendkívül fontos egyetértenünk abban, hogy most, amikor még csak kibontakozóban van a hallgatói demokratizmus, nem az a fő feladat, hogy ex cathedra elhárítsunk bizonyos hallgatói megnyilvánulásokat, visszautasítsuk a nem, vagy csak részben megalapozott bírálatokat, ennél sokkal fontosabb a hallgatók bátorítása, véleményük minél szélesebb körből való felszínre hozása, annak megismerése, és objektív mérlegelésen alapuló hasznosítása.

Végül: meggyőződésem, hogy a hallgatói megközelítést igénylő megoldásoknak a KISZ-szervezet keretei által nyújtott lehetőségeken belül van a helyük. Olykor-olykor találkozunk olyan törekvéssel, hogy a KISZ-en kívül találjanak

Digitized by Google

fórumokat a demoratizmusnak, a közvetlen demokráciának az érvényesítésére és kiszélesítésére. E „parttalan demokratizmus" követelésének és új szervezeti keretek öncélú kreálásának azonban valójában semmi köze sincs a szocialista demokratizmushoz. Mi, oktatók és hallgatók, döntő többségünkben a valóban érdemi, a szocialista demokráciának az érvényesítésére törekszünk.

RÁTKI ANDRÁS egyetemi adjunktus, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem MSZMP végrehajtó bizottságának agitációs felelőse:

Nemcsak elméleti feltételezés, hanem tapasztalatok által bizonyított tény, hogy az egyetemi hallgatók túlnyomó többsége tanulni jött az egyetemre, s igyekszik a lehetőségek szerint jól elsajátítani a választott hivatásához szükséges szakmai tudást. Ha ebből indulunk ki, nem pedig abból a kicsinyes, buta, rosszindulatú elképzelésből, amely szerint a fiatalok csak lógni, a katonai szolgálat alól kibújni, rangot, címet szerezni jönnek az egyetemre, akkor komolyan kell vennünk felsőoktatási intézményeinkben a hallgatói demokráciát. Komolyan kell vennünk ezt, hiszen ez a korosztály társadalmi életünk minden területén teljes jogú állampolgár, a közhatalom minden szintjén választó és választható, s az élet különböző területein sok fontos, rá bízott feladatot lát el felelősséggel.

Természetesen minden jó szándékuk ellenére sincs meg a hallgatóknak az a lehetőségük, hogy felelősen döntsenek olyan kérdésekben, amelyben még hiányosak a szakmai, pedagógiai stb. ismereteik. Egy „gólya" minden hivatásérzete ellenére sem képes megítélni oktatási rendszereket, az oktatott anyag belső arányait stb. Ez nem is lehet feladata. Az oktatási koncepció megvalósítása azonban olyan terület, ahol mindig figyelembe kell venni a hallgatói véleményeket.

Két dolgot el kell fogadnunk. Az egyik az, hogy a hallgatók és az oktatók érdeke közös: azonos célért dolgoznak, a demokratikus lehetőségek bővítésével tehát mindkét fél jobb lehetőségeket kap arra, hogy ezt a célt jobb hatásfokkal közelítse meg. A másik az, hogy a tanulni vágyó hallgatókkal meglehetősen könnyen el lehet fogadtatni, meg lehet értetni saját lehetőségeik korlátait a demokratikus vezetés keretei között.

Ez annyit jelent, hogy — a legjobb körülményeket feltételezve — az egyetemi oktatók és a hallgatók minden felmerülő kérdést meg tudnak egymással beszélni, s közös döntéseikkel a lehető legjobb feltételeket teremthetik meg munkájuk számára. Ez természetesen azt is maga után vonja, hogy a hallgatók, éppen a közös vitákban kialakított közös álláspont alapján, külső kényszer nélkül maximális fegyelmet tanúsítanak, mert látják, tudják, hogy a személyes céljaik megvalósításához vezető legideálisabb utat alakították ki. Ez persze ilyen végletes formában utópikusnak tűnik. El kell fogadnunk azonban azt az igazságot is, hogy a jogokkal együtt nő az emberek felelősségérzete is. Ha a hallgatók látják, hogy véleményüket figyelembe veszik, esetleges téves nézeteiket érvekkel, magyarázatokkal igazítják helyre, akkor feltétlenül „felnőttebb" módon viselkednek Ilyen viszony kialakítása esetén a hallgatók nemcsak tudatilag, hanem érzelmileg is elfogadják azokat a feltételeket, amelyek tanulmányaikat körülhatárolják. Ezek ma még sok esetben csupán fegyelmi következményeikkel képesek a magkívánt tudásszintet biztosítani.

Számos példa bizonyítja, hogy még igen egyszerű esetekben nem tudjuk ezt a közös érdekeltségi rendszert kialakítani. A miskolci egyetemen pl. felépült egy új, 13 emeletes kollégium. A kivitelezés nem sikerült egészen jól, és a hallgatók beköltözése után is előfordult, hogy a felsőbb emeleteken napokig nem volt víz és nem működött a lift. A takarítónők gyalog, vödörrel hordták fel a vizet. A hallgatók természetesen szóltak az illetékeseknek a hibákról, és bejelentéseik a szolgálati úton tovább is mentek. Az illetékesek azonban ezzel be is érték. Ők megkapták a választ a kapacitásról, a műszaki nehézségekről stb., de a hallgatók helyzete mit sem változott. Ezekután néhány lelkesebb kezdeményező javaslatára egy reggel nagy betűk jelentek meg az ablakokon: „VIZET! LIFTET!" Ez a két szó csodákat művelt. Mindjárt akadt, aki kötelességének érezte, hogy gyorsan intézkedjen, és hogy végre a hallgatókkal is megismertesse a hibák okait.

A hallgatók magatartása vitatható; a problémát más úton kellett volna megol-

Digitized by Google

dani. De az illetékes vezetők magatartása vitathatatlanul rossz volt.

Az egyetemi pártszervezeteknek a demokratikus lehetőségek növekedésével kapcsolatban kétirányú feladataik vannak. A hallgatókat meg kell tanítani arra, hogyan kell élniük a demokratikus lehetőségekkel, hogyan lehet azokat értelmesen, célszerűen felhasználni. Másrészt az oktatók, az egyetemi vezetők körében is megfelelő légkört kell teremteni a számukra is hasznos lehetőségek kihasználására.

A hallgatókat meg kell tanítani a demokrácia „játékszabályaira", hiszen az egyetemről „kész" vezető szakemberként kerülnek ki. A társadalomtudományi ismereteken kívül gyakorlati jártasságot kell szerezniük a társadalmi tevékenység számos területén.

A pártszervezetek eddig is törekedtek arra, hogy megfelelő csatornákon keresztül biztosítsák a hallgatók marxista—leninista szellemi nevelését. Ennek a vitathatatlanul eredményes nevelő tevékenységének azonban vannak korlátai is. Ezzel kapcsolatban csupán egyetlen tényre szeretnék utalni. Nevelési tevékenységünkben mindig sikerült biztosítanunk a nevelt és a nevelő felismerhető különválását. Még az ifjúsági szervezet tevékenységében is megfigyelhető volt ilyen jelenség, ha ugyan nem törekvés.

A pártszervezeteknek fontos feladatuk megtanítani a hallgatókat arra, hogy felismerjék kommunista szakemberképzésünk törekvéseivel végső soron összhangban levő érdekeiket és érvekkel is kifejezzék e felismert érdekeket. Ezt azonban nem lehet elméletben megtanítani. Részt kell venni — partnerként — a hallgatói vitákban és e viták során nevelni demokráciára fiataljainkat.

Ma számos szakmai vita süketek beszélgetésévé degradálódik, s ez nem kis mértékben abból fakad, hogy értelmiségünk az egyetem padjaiban nem tanult meg vitatkozni. Ennek hiányát különböző szintű vezetőink is érzik. Nincs elegendő nyilvános vita, megfelelő szintű bírálat, és sokszor hiányzik a vezetői tevékenységnek a kövelemény által való ellenőrzése is. Ezeknek a problémáknak bizonyos hányadát meg lehetne szüntetni, ha megtanítanánk a hallgatókat a kollektivizmusra, a demokrácia elemi formáinak alkalmazására.

Az oktatók, az egyetemek vezetői körében is meg kell teremteni azt a légkört, amely lehetővé teszi a hallgatói demokrácia szélesítését. Még ma is hat az a feudális hagyomány, amely hosszabb-rövidebb történetük során végigkísérte egyetemeinket. Ez a hagyomány — a tekintély elve alapján — vitathatatlannak tekint minden döntést. (Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy a feudális, autoritárius elveket alkalmanként lényegében az a tény sem érinti, hogy ma a párt a tekintély forrása. Vannak akik ma is így gondolkoznak: van egy vitathatatlan tekintély, mely saját fényéből a vezetőkre, az oktatókra is kisugárzik, és ez megóv minden „akadékoskodás"-tól.) Ezen a rossz értelmű tekintélyelven kell végre túladnunk ahhoz, hogy a demokrácia kiteljesedhessék. Az igazi oktatói tekintélyt napról napra kell megszerezni a hallgatók előtt. Ezt csak munka, rátermettség, mély és őszinte pedagógiai tevékenység teremtheti meg. Ezt kell a pártszervezeteknek támogatniuk. A hamis, a demokratizmust kizáró tekintélyelvet pedig le kell rombolni. Ehhez minden tevékenységet, de különösen a vezetői tevékenységet nyilvánossá kell tenni. A nyilvánosság véd meg leghatásosabban a klikkek kialakulásától, a rémhírektől, a rágalmazásoktól és ez emeli az igazi tekintélyt a megérdemelt és szilárd piedesztálra.

A nyilvánosság megteremtésének útján az első lépés a pártszervezetek tevékenységének nyilvánossága. A pártszervezetek körüli alkalmanként még a személyi kultusz hatásaként fennmaradt misztikumot fel kell számolni. Sajnos, még előfordul olyasmi, hogy pl. a tudománypolitikai irányelveket elfogadásuk előtt a legszélesebb körben megbeszéljük ugyan minden illetékessel, párttagokkal és pártonkívüliekkel egyaránt, de egy határozattá emelt ünnepségtervezet „szigorúan bizalmas" jelzést kap, és így lehetetlenné válik, hogy az érdekeltek saját ötleteikkel, javaslataikkal kiegészítve felelősséggel vegyenek részt ennek kivitelezésében.

Az új gazdaságirányítási rendszer megvalósítása során figyelembe vettük, hogy a döntések meghozatalához megfelelő információra van szükség. Ez az információ-ellátottság a demokrácia minimális feltétele, s ezt minden szinten, s nemcsak a gazdasági területen, biztosítani kell. Ha azt várjuk, hogy a hallgatók felelősséggel vegyenek részt az egyetemi közéletben, akkor biztosítani kell számukra — nemcsak képviselőik, hanem összességük számára — azokat az információkat, amelyekre munkájukban szükségük van, az őket érintő dolgok összefüggéséről, hátteréről.

A miskolci egyetemen egy igen fontos területen már biztosítottuk a nyilvánosságot. Az új gazdasági mechanizmus első évétől kezdve az egyetem gazdasági ve-

Digitized by Google

zetése az egyetemi újság lehetőségeit felhasználva közzé teszi az év végi gazdasági mérleget. Igy mindenki figyelemmel tudja kísérni a munkánkhoz nélkülözhetetlen (és nem túlságosan bőséges) gazdasági eszközök elosztását, felhasználásuk célszerűségét, s megszűnik a pletyka alapján történő véleménynyilvánítás.

A demokrácia gyakorlása persze nem megy buktatók, nehézségek nélkül. Nem lehet elméletben megtanulni azt, hogy hogyan kell bírálni, a bírálatot elfogadni, sértődés nélkül, érvekkel válaszolni. Nem könnyű elsajátítani a nyilvanossag ellenőrzese mellett folytatott tevékenységet, illetőleg gyakorolni ezt a nyilvanos kontrollt. A demokrácia nem zárja ki a tévedés lehetőségét sem, de itt a felelősség és a hibákból adódó minden tapasztalat az egész közösségé.

FŐCZE LAJOS, a KISZ Budapesti Bizottságának titkára:

A KISZ Központi Bizottságának legutóbbi ülése, értékelve a KISZ-nek VII. kongresszusa óta végzett munkáját, *további feladatként a KISZ belső, szervezeti életének megszilárdítását és fejlesztését jelölte meg.* E feladat megvalósításában különösen nagy jelentősége van a KISZ-alapszervezetekben folyó tevékenységnek. A KISZ-tagság eredményesebb kommunista nevelése, a fiatalok társadalmi, közéleti aktivitásának fokozása elsősorban a KISZ-alapszervezetek szervezeti helyzetének erősítésével, a tartalmasabb politikai program kialakításával, a tagság érdekeit és céljait szolgáló tevékenység, az irányítás javításával érhető el.

Ezeknek a feladatoknak különösen nagy súlyuk van a felsőoktatási KISZ-szervezetekben. Az új egyetemi működési szabályzat ugyanis az intézmények önállóságának növelésével elősegíti az egyetemi hallgatók jogkörének és a felsőoktatási KISZ-szervezetek demokratizmusának kiszélesítését, a KISZ hatáskörének bővülését, a KISZ érdekvédelmi munkájának javítását.

Az új szabályzatban biztosított jogok és a velük együttjáró kötelességek gyakorlása szükségessé teszi, hogy egyetemi KISZ-szervezeteink, felülvizsgálva szervezeti életük egész mechanizmusát, kidolgozzák azokat a formákat és módszereket, amelyeknek alkalmazásával nagyobb lehetőség nyílik a széles körű hallgatói véleménynyilvánításra és demokratizmusra.

A felsőoktatási KISZ-szervezetek munkájában ma még sok a formalizmus, munkamódszerük gyakran bürokratikus. A vezetőségek jelentős része önállótlan, munkastílusuk nehézkes. Az alapszervezetek jó részének munkájában a fegyelem minimális, a demokratizmus formális.

A KISZ-szervezetek számottevő részét nem hatja át kommunista eszmeiség, kommunista légkör. Nem érvényesül kellőképpen a bírálat és az önbírálat. Nincs eléggé tudatosítva a vezetők beszámolási kötelezettsége, visszahívásuk lehetősége. De nem értékelik elég rendszeresen a tagok munkáját sem, sokszor elmarad az elismerés vagy a felelősségre vonás.

A felsőokatási intézmények KISZ-szervezeteiben nem mindenhol alakultak ki a megfelelő szervezési formák, amelyek biztosítékul szolgálnak a KISZ tartalmi munkájának, s ezen belül érdekvédelmi tevékenységének további fejlődéséhez.

Ezek a gondok egyben jelzik *a felsőoktatási intézmények KISZ-szervezeteinek tennivalóit is.*

A KISZ-szervezeteknek részt kell venniük intézményük működési szabályzatának kialakításában és az új rendelkezések ismertetésében. Rögzíteni kell a KISZ-alapszervezetek, a kari, egyetemi KISZ-bizottságok jogkörét és a jogok gyakorlásának formáit, illetve az ehhez kapcsolódó kötelességeket. A KISZ-szervezetek a helyi szabályzatban — felkészültségüktől függően — konkrétan rögzítsék *a KISZ javaslattételi, véleményezési, döntési jogát.*

Szükségesnek tartjuk, hogy az intézmények KISZ-tagságának csupán egy részét érintő speciális problémák felvetésére is legyenek megfelelő fórumok. Szerintünk ki kell építeni az évfolyam, kari, kollégiumi vagy összintézményi szintű aktivaértekezletek, küldöttértekezletek rendszerét. E fórumok vitathatnák meg a hallgatókat érintő tanulmányi kérdéseket, a legfontosabb és legérdekesebb ideológiai, politikai vagy érdekvédelmi problémákat. A jól előkészített, rendszeres aktivaértekezletek fontos gyakorló terepei lehetnek a társadalmi-közéleti tevékenység, a közvetlen demokrácia kibontakozásának.

Fontos kérdésnek tartjuk, hogy az egyetemi hallgatók a KISZ szervezésében —

Digitized by Google

a legszélesebb demokratizmus alapján — az intézmény hallgatóinak nyilvánossága előtt válasszák meg a különböző fórumokon szereplő képviselőiket. Alapvető követelmény, hogy ezek a hallgatók a tagság véleményét tolmácsolják. A hallgatók képviseletének megválasztásából és mechanizmusából adódóan az is szükséges, hogy az adott közösség vagy választó szerv rendszeres időközönként számoltassa be a KISZ-vezetőket.

Az új rendelkezések bevezetésével a felsőoktatási intézményekben új helyzet alakul ki, s ez új, friss szellemet, rugalmasabb módszereket, több kezdeményezést és önállóságot követel KISZ-szervezeteinktől is.

NÉMETH MIKLÓS, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatója, az egyetemi KISZ VB szervező titkára:

Egy általános megállapítással szeretném kezdeni. Az emberek hajlamosak arra, hogy az új módon felmerülő kérdéseket misztifikálják, valami csodaszernek tekintsék. Úgy gondolom, valahogyan így vagyunk a demokrácia kérdésével is. Minden fontosabb fórumon foglalkoznak ma a demokratikus jogokkal és vezetési módszerekkel, többnyire helyes, de olykor rossz értelemben is.

A „demokrácia" szó a köznapi tudat szerint tulajdonképpen nem jelent mást, mint olyan irányítási, vezetési módszert, melynek alkalmazásával a vezetők és vezetettek közötti tartalmas eszmecserék, viták során születnek meg a döntések. Ez a megközelítés nagyon távol áll ugyan a demokrácia általános filozófiai értelmezésétől, de véleményem szerint a gyakorlatban mégis ezen a síkon ragadhatók meg leginkább a problémák.

Mindenki előtt világos, hogy tartalmas közélet elképzelhetetlen egy bizonyos szintű demokratizmus nélkül, bár ez nem kizárólagos kritériuma. Így pl. a KISZ-szervezet jelenlegi problémáit nem lehet kizárólag a belső demokratizmus fogyatékosságaira vezetni vissza, és ha ezt tesszük, akkor ez bizonyos fokig misztifikáció. Nem hiszem, hogy ifjúsági mozgalmunk munkájának legfőbb kerékkötője a demokrácia hiánya.

Hogy mennyire fontosnak tartjuk a belső demokratizmus kérdését, azt az is bizonyítja, hogy az új működési szabályzat kidolgozásával párhuzamosan, ennek kereteit és mozgásformáit figyelembe véve, kidolgoztuk egyetemünk KISZ-szervezetének demokratikus működési mechanizmusát is. Az elmúlt években — s ez nem róható fel az egyszerű KISZ-tagok hibájaként — a fiatalok elszoktak attól, hogy saját ügyeiket irányítsák, s döntsenek az őket érintő kérdésekben. Ha KISZ-szervezetünk feladatának azt tekintjük, hogy működjön közre az olyan fiatalok nevelésében, akik a közösség iránti felelősséggel részt kívánnak venni a társadalmi — s itt konkrétan az egyetemi — problémák felvetésében és szocialista szellemű megoldásában, akkor a KISZ-nek létre kell hoznia azokat a mozgásformákat, amelyek révén a tagok közvetlenül érzékelik saját tevékenységük eredményét. Véleményem szerint a fiatalok passzivitásának egyik oka feltétlenül az volt, hogy nem voltak meg azok a formák, amelyekben értelme lett volna bármit is tenniük. Az új működési szabályzat egy sor olyan formát szentesít, amelyek nagy előrelépést jelentenek a korábbi állapothoz képest. A demokratikus keretek jónak mondhatók, azonban tartalmi vonatkozásban már nem mondható el teljesen ugyanez. Sajnos, a demokratikus jogok gyakorlásának elsajátításáért is meg kell fizetni a tanulópénzt. Sok esetben a kezdeti sikertelenség, a nem jó megoldások, a tapasztalatok hiánya inkább rombolta, mint növelte a KISZ és a demokratizmus tekintélyét. A demokratizálódás, a döntési és javaslattevő jogok decentralizálása bizonyos formák révén valósul meg, de a formák létrehozása egymagában még nem demokrácia.

Úgy vélem, hogy egyetemünk sok tekintetben előtte járt ugyan a legtöbb hasonló jellegű intézménynek, de még nagyon is az elején tart a demokrácia fejlesztésének, és nem is mindig a legjobb irányban keresi a megoldást. Itt van pl. a KISZ részvétele a kari és az egyetemi tanácsban. Csak helyeselhető, ha a hallgatók közvetlenül kifejthetik véleményüket az őket érintő problémákról. A kérdés csupán az, hogy kiknek a véleményét hangoztatják a hallgatók képviselői. Az eddigi tapasztalatok szerint — nálunk tudniillik már tavaly is funkcionált ez a rendszer — leginkább a saját véleményüket, vagy legjobb esetben

Digitized by Google

is csak egy szűk kör érdekeit és álláspontját képviselték. Hogy ez így történt, azért a KISZ és az állami vezetés egyaránt hibáztatható. Biztosítanunk kellett volna egy olyan fórumot, amelyen a tanácstagok ismertethették volna, hogy milyen kérdések kerülnek majd napirendre, és összegezhették volna a hallgatók javaslatait, észrevételeit, igényeit. Így a kari és az egyetemi tanácsba delegált fiatalok valóban a tagság nevében léphettek volna fel. Ez a fórum azonban — akárcsak a beszámolás intézménye — eddig nem funkcionált. De ezt az is nehezítette, hogy a tanácstagok csak nagyon rövid idővel a kérdések tárgyalása előtt kapták meg az anyagot. Véleményem szerint mindent meg kell tennünk a tagság érdeklődésének felkeltésére, de ennek elengedhetetlen feltétele a hatékonyabb információ-áramlás biztosítása.

Megemlíthetem a különféle oktatási kérdésekhez való hozzászólás lehetőségét is. Önmagában ez is helyes, de lehetőség még nyilván nem jelenti a döntésben való tényleges részvételt. S ha ehhez még hozzáteszem az elégtelen „visszacsatolást" a hallgatók irányában, akkor ebben a formában is csak egy nagyon parányit fedezhetünk fel az egyetemi demokrácia tartalmi vonásaiból. A hallgatók eddig még nem érezték azt, hogy velük együtt az ő véleményeiket is figyelembe véve döntenek roluk, és így csak kevesen hallatják hangjukat. Ebben persze jórészt KISZ-szervezetünk is ludas; a jövőben sokkal körültekintőbben, átgondoltabb koncepcióval kell politizálnunk, kihasználva a jelenlegi keretek adta lehetőségeket.

Még egy szempontból szeretném ezt a kérdést megvilágítani. Véleményem szerint komoly eredményt csak abban az esetben fogunk elérni, ha nemcsak a KISZ veszi komolyan saját megnövekedett szerepét és lehetőségeit, hanem az állami és pártvezetés is felnőtt, egyenrangú partnerként kezeli a KISZ-szervezet különböző szintű képviselőit, s türelmesen segít a „tanulóévek" alatt a hibák kijavításában, útmutatást, biztatást adva a jobb, demokratikusabb egyetemi KISZ-élet megvalósításához. Messzemenően kerülni kell az olyan vezetési és irányítási módszereket (mind a KISZ-en belül, mind más szervezetekben), amelyeket leginkább az „egyszemélyi demokrácia" kifejezéssel jellemezhetnénk.

Mindez azt mutatja: vannak problémáink. Megoldásuk útja csak az oktatási és KISZ-élet demokratizálása lehet, s a KISZ-nek messzemenően ki kell vennie a részét ebből.

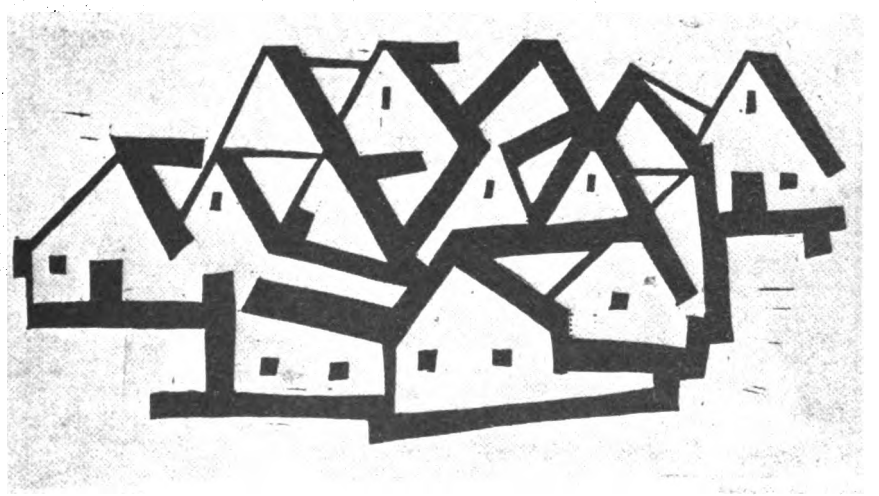

Kolbe Mihály: Falu

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének intézményes ellenőrzése egyidős a termelőszövetkezeti mozgalommal. Az utóbbi években a termelőszövetkezetek működését és gazdálkodását befolyásoló körülmények megváltozása miatt ***nagymértékben megnövekedtek az ellenőrzéssel szemben támasztott követelmények.*** Ezt sokan azzal magyarázzák, hogy a gazdaságirányítási reformmal együttjáró kötetlenebb gazdálkodás növeli a visszaélések lehetőségeit, s ezért szigorítani kell az ellenőrzést.

Emelkedett-e a visszaélések száma?

A termelőszövetkezetek kárára elkövetett néhány súlyosabb bűnügy felderítése kapcsán olyan vélemény terjedt el az országban, hogy a termelőszövetkezetekben a gazdálkodás és működés önállóbbá válásával elburjánzottak a visszaélések. Kétségtelen, hogy még gyakran előfordulnak visszaélések, de az adatok azt bizonyítják, hogy a reform bevezetésével nem nőtt, hanem csökkent a társadalmi tulajdon elleni cselekmények száma. 1967-ben a termelőszövetkezetekben 3790 bűneset fordult elő — mezei lopásokkal együtt — 1968-ban pedig 3320, és a kár összege is csökkent. Egy-egy bűneset átlagos károsszege kb. 6000 forint.

Néhány súlyosabb bűnügy felderítése és nyilvánosságra hozása a csökkenő, de még mindig nagy számú bűneset csak az egyik oka az előbb idézett véleménynek. A másik ok az, hogy vannak olyan helyi szervek és személyek, amelyek vagy akik „állandóan ellenőrizni" akarnak, illetve olyan területen akarják végezni ezt, amelyen az már az önálló vállalati gazdálkodásba való beavatkozást jelent. Ennek persze többféle, s nem kizárólag elmarasztalandó mozgatórugója van. Sokan az eddig elért eredményeket féltik, aggódnak az önálló szövetkezeti döntés esetleges tévedései, az önálló gazdasági döntéshez kapcsolódó belső ellenőrzés erőtlensége, s a mindezek miatt bekövetkező esetleges károk miatt. Minderre persze megvan a lehetőség, de bízni kell a szövetkezeti vezetők szakképzettségében, becsületességében és a kollektív vezetés bölcsességében .Ennek a bizalomnak a hiánya, az önálló gazdálkodás és a felelősségvállalás lehetetlenné tétele — amelyet a gazdasági döntések helyességének külső ellenőrzése idéz elő —, sokkal nagyobb károkat okozhat, mint egy-egy téves gazdasági elhatározás.

Miért szükséges mégis az ellenőrzés továbbfejlesztése?

Az ellenőrzés továbbfejlesztésének okai

Az utóbbi években létrejött egyesülések, valamint a közös vagyon növekedése alapján a termelőszövetkezetekben ***a termelés jelentős koncentrációja ment végbe.*** A termelőszövetkezetek nagyobb hányada anyagi-technikai ellátottságának színvonalát, termelési szerkezetét, egyes ágazatainak méreteit tekintve is ***korszerű*** nagyüzemi gazdasággá lett. Az utóbbi években sok termelőszövetkezet feldolgozó, értékesítő vagy szolgáltató részlegekkel ***bővítette*** tevékenységét. A termelés egyes ágazataiban, valamint a feldolgozó, értékesítő és szolgáltató tevékenység területén nagy számban alakultak ki az ***együttműködés*** különböző formái mind termelőszövetkezetek között, mind termelőszövetkezetek és állami ipari üzemek között. Mindezek következtében a korábbinál sokkal ***bonyolultabbakká*** lettek a gazdaságok külső és belső kapcsolatai, s ezek átfogó megítélése, ellenőrzése az eddiginél sokkal nagyobb felkészültséget követel az ellenőrzést végző szervektől.

Gazdasági és működésbeli önállóságuk erősödése következtében a termelőszövetkezetek ***ténylegesen is gazdálkodó vállalkozásokká lettek.*** A termelőszövetkezetek testületi szerveinek, tisztségviselőinek és üzemi vezetőinek a ***döntési hatásköre nagymértékben megnövekedett.*** A nagyobb önállóság nagyobb körültekintést és felelősséget is kíván, mert a döntési hatáskör növekedésével a helytelen döntés következménye is súlyosabb lehet. Ennek megelőzése, vagy az e területen

Digitized by Google

meglevő hiányosságok feltárása és a szükséges következtetések levonása alapvető érdeke a szövetkezeti tagoknak és vezetőknek, hiszen a gazdasági és egyéb döntéseknek nemcsak az előnyeit, hanem a hátrányait is közvetlenül ők viselik.

A termelőszövetkezetek külső ellenőrzése

Az új szövetkezeti törvény a termelőszövetkezetek nagyobb gazdasági és működésbeli önállóságának megfelelően rendezte a termelőszövetkezetek *külső (állami) ellenőrzését*. A törvény abból indul ki, hogy a termelőszövetkezet a tagok vagyoni és személyi társulása, amely önálló gazdálkodást folytat, s ennek megfelelően állapítja meg az állami szervek ellenőrzési feladatait. A szabályozásnak megfelelően növeli a szövetkezeti önkormányzat keretében megoldandó feladatokat. A külső (állami) ellenőrzés elsősorban az *állam és a termelőszövetkezetek közötti*, jogilag szabályozott kapcsolatok betartásának és a *termelőszövetkezetek törvényes működésének vizsgálatára* irányul. Minden állami ellenőrzésnél *alapelv*, hogy a szabályozó hatóság végezze az ellenőrzést és ez arra irányuljon, hogy betartotta-e az ellenőrzött szerv a szabályokat, vagy nem. Hatósági jogkörüknek megfelelően ellenőrizhetik a különböző államigazgatási szervek a termelőszövetkezetekben a növényvédelmi, állategészségügyi, pénz- és hitelgazdálkodási, számviteli, iparrendészeti, kereskedelmi, a termelőszövetkezetek törvényes működését biztosító és egyéb szabályok megtartását. Az államigazgatási szervek *nem végezhetnek* azonban a termelőszövetkezetekben a tulajdonosi jog alapján úgynevezett „felügyeleti ellenőrzést". A népi ellenőrzés szerveinek — csakúgy, mint a múltban — van joguk a termelőszövetkezetekben társadalompolitikai vagy gazdasági szempontból ellenőrzést végezni.

A termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

A termelőszövetkezetek *belső ellenőrzése* széles társadalmi alapon, a szövetkezeti tagok közreműködésével, az általuk közgyűlésen választott *ellenőrző bizottságok* útján valósul meg. A szövetkezeti tagok mint tulajdonosok *a testületi szervekben* részt vesznek a gazdasági és egyéb döntések meghozatalában és végrehajtásában, s így e szervek határozatainak ellenőrzésében is. A termelőszövetkezet gazdálkodásának eredményességében való közvetlen anyagi érdekeltségük, a veszteségek közös viselése is úgy hat a szövetkezet tagjaira, hogy törődjenek a közös gazdaság sorsával, a közös tulajdon védelmével, a gazdálkodás helyességével. A *közgyűlés* és egyéb *fórumok* annak a lehetőségét is megadják, hogy a tagok elmondják véleményüket a termelőszövetkezeti élet és gazdálkodás jó és rossz oldalairól és szorgalmazzák a hiányosságok megszüntetését. A termelőszövetkezetekben a belső ellenőrzés a szövetkezeti demokratizmusnak is fontos kifejezője.

A termelőszövetkezet tagsága a saját soraiból a közgyűlésen választott *ellenőrző bizottság* útján végzi a *közös gazdaság egész tevékenységére kiterjedő folyamatos belső ellenőrzést*. Az ellenőrző bizottság független a termelőszövetkezet elnökétől és egyéb vezetőitől, s közvetlenül a *közgyűlésnek* tartozik felelősséggel. Jogköre teljes, vagyis jogában áll, hogy bármely a termelőszövetkezet működésével és gazdálkodásával kapcsolatos ügyet megvizsgáljon. Az ellenőrző bizottság a szövetkezeti tagság általános ellenőrzési jogát gyakorolja tevékenységével, de nem kapcsolja ki a tagot az ellenőrzésből. Nem végez a tisztségviselők, az üzemi vezetők munkaköri kötelességeihez hozzátartozó ellenőrzési feladatokat sem.

A termelőszövetkezeti törvény szerepe

A termelőszövetkezeti törvény az új feltételeknek megfelelően szabályozza a termelőszövetkezetek külső és belső ellenőrzését. Elhatárolja egymástól a termelőszövetkezetek működésének az állami, hatósági és a szövetkezeti önkormányzatból következő belső ellenőrzését. Az ellenőrzés akkor lehet hatékony, ha az egyik a másikat segíti, kiegészíti, de nem helyettesíti. A termelőszövetkezetek belső ellenőrzésére vonatkozó jogi szabályozás helyes gyakorlattá változtatását azonban — a vázolt körülmények miatt — *lényegesen meg kellene gyorsítani*. A

Digitized by Google

termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének a jövőben eredményesebben kell biztosítania a közös gazdaságok törvényes, alapszabály szerinti működését, a közös vagyon kihasználását és védelmét, a jövedelem felosztásában a felhalmozás és a fogyasztás helyes arányainak betartását, a gazdálkodás számviteli adatok alapján való átfogó értékelését.

A termelőszövetkezetek tagjai, vezetői tapasztalataik alapján tudják, hogy az ellenőrzés elmulasztása bátorítja a visszaélést, a hanyagságot, a rossz munkát, ez pedig tetemes kárt okoz a közös gazdaságnak. De legalább ilyen nagy, ha nem nagyobb az a kár is, amelyet *a szövetkezeti mozgalom tekintélyének okoznak* a közös vagyon megkárosítói, a haszonlesők és a csalók.

Némelyek nem tartják alkalmasnak a termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságait a mai feladatok megoldására, és a külső, állami ellenőrző tevékenység jelentős kiszélesítését javasolják. Ez az út *nem járható*, mert nem fér össze a csoporttulajdonnal és sértené a termelőszövetkezetek önállóságát, működésük demokratizmusát. A termelőszövetkezetek belső ellenőrzését semmiképpen nem lehet külső, hatósági ellenőrzéssel helyettesíteni; *mindkettőnek megvan a maga szerepe az ellenőrzés rendszerében.*

Néhány tennivaló

A belső ellenőrzés rendszeressé és hatékonyabbá tétele politikai és szervezeti intézkedések mielőbbi megtételét igényli. Az egyik legfontosabb feladat olyan *légkör kialakítása*, amely nem enged teret a szövetkezeti törvénytől való eltérésnek, a közös vagyon megkárosításának, a hanyag, rossz minőségű munkának, a szocialista erkölcsi normák megsértésének. Nélkülözhetetlen, hogy a szövetkezetek tagjai elismerjék és megbecsüljék az ellenőrző bizottságok munkáját, támogassák ezt és *ne tekintsék zaklatásnak az ellenőrzést.* El kell érni, hogy a termelőszövetkezetek tagjai, az ellenőrző bizottságot segítve, mind aktívabban vegyék ki részüket a közös gazdaságban előforduló hiányosságok feltárásában és kiküszöbölésében.

Az elmúlt években a termelőszövetkezetek tagsága igyekezett, hogy soraiból a szövetkezeti ügy leghűségesebb, megbízható, köztiszteletben álló képviselői kerüljenek be az ellenőrző bizottságokba. Sok helyütt azonban — minthogy az ellenőrző bizottsági tagság nem volt népszerű a tagság szemében — azok lettek az ellenőrző bizottság tagjai, akik éppen elvállalták. Ellenőrző bizottsági tagságra általában csak a *fizikai dolgozókat* tartották alkalmasnak; ezért még jelenleg is csak elenyésző számban vannak a gazdálkodást, a nyilvántartást átfogóan ismerő szakemberek az ellenőrző bizottságokban. Ez eleve lehetetlenné teszi, hogy e szervek hibátlanul eleget tegyenek mind magasabb igényt támasztó feladataiknak. Az ellenőrző bizottságok munkájának magasabb színvonalra emeléséhez az egyik legfontosabb teendő, hogy *fokozatosan megjavítsuk e bizottságok összetételét.* Legyen képviselve az ellenőrző bizottságban *a tagság minden rétege*, minden nagyobb munkaszervezeti egység; a fizikai dolgozók túlsúlyának biztosítása mellett kapjanak helyet itt a gazdálkodáshoz, számvitelhez értő, *tagsági viszonyban* levő szakemberek is.

Célszerű, hogy az ellenőrző bizottság megüresedett helyeire a nyilvántartáshoz, a pénzgazdálkodáshoz, a gazdálkodás átfogó értékeléséhez értő szakembereket válasszon meg a közgyűlés. A megfelelő összetétel az ellenőrző bizottság *létszámának* a törvényes keretek szerinti emelésével is megvalósítható.

Az eredményes munka megköveteli, hogy az *ellenőrző bizottságok tagjai* pontosan ismerjék feladataikat, kötelességüket, jogaikat. Szükséges az is, hogy az ellenőrző bizottságok elnökei és tagjai megismerjék a kiváló termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságainak munkatapasztalatait.

Az ellenőrző bizottságok tevékenysége — kevés kivételtől eltekintve — elég *szűkkörű:* főleg egyes növénytermesztési és állattenyésztési munkaműveletek minőségi ellenőrzésére, a leltározásra, a zárszámadásra, mezei lopások vizsgálatára terjed ki. A termelőszövetkezetek működésének és gazdálkodásának a szövetkezeti törvényben előírt *évi általános vizsgálata* a termelőszövetkezeteknek csak egy kisebb hányadában történik meg. Többnyire nem kísérik figyelemmel a hibák forrásait és a hibákból nemigen vonják le a szükséges konzekvenciákat. Ezért az átfogó jelleg erősítésén túl ér-

Digitized by Google

demibbé, értékelőbbé és tervszerűvé is kellene tenni az ellenőrző bizottságok munkáját.

A termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének fórumai és ezek szervezeti keretei alkalmasak arra, hogy a szövetkezeti tagság és az ő megbízásából az ellenőrző bizottság a régebbinél tartalmasabb ellenőrzést gyakoroljon, főként akkor, ha igénybe veszi ehhez a termelőszövetkezetek területi szövetségeinek a segítését is.

Az ellenőrző bizottság *a tagság megbízásából és képviseletében jár el. A* termelőszövetkezet vezetősége *köteles* az ellenőrző bizottságot — igényének megfelelően — tájékoztatni a működés és gazdálkodás kérdéseiről. Az ellenőrző bizottság írásban közli a vezetőséggel tapasztalatait, az esetleges visszaéléseket, és ha az nem tesz megfelelő intézkedéseket, kezdeményezheti a *közgyűlés* összehívását. A termelőszövetkezet vezetőségének feltétlenül biztosítania kell az ellenőrző bizottság eredményes működéséhez szükséges személyi és tárgyi feltételeket.

Az ellenőrző bizottság működése nem csökkenti a termelőszövetkezeti tisztségviselőknek és üzemi vezetőknek azt a jogát és kötelességét, hogy az irányításuk alá tartozó munkaterületen elvégezzék a szükséges ellenőrzést. A termelőszövetkezet minden vezetőjének *munkaköri kötelessége* a rendszeres ellenőrzés. A termelőszövetkezet vezetőségének olyan vezetési módszert és ügyviteli rendet kell kialakítania, amely biztosítja a közgyűlés és a vezetőség határozatainak, a vezetők intézkedései végrehajtásának, a belső ügymenetnek, az anyagok és eszközök hatékony felhasználásának és védelmének hatékony vezetői ellenőrzését. Helyes, ha a nagy területen gazdálkodó, vagy sokoldalú tevékenységet folytató termelőszövetkezetek az elnök irányítása alatt belső revizort, vagy revizorcsoportot foglalkoztatnak.

A területi szövetségeknek a termelőszövetkezetek demokratikus működésének és vállalatszerű gazdálkodásának erősítését szolgáló munkájukban megkülönböztetett figyelmet kell fordítaniuk a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti közös vállalkozások belső ellenőrzésének fejlesztésére. „A területi szövetség küldöttgyűlésének — amelyen részt vesz valamennyi termelőszövetkezet elnöke is — módjában van és jogában áll demokratikus úton olyan határozatot hozni, amellyel az igénybe vevő szövetkezetek részére — külső szakmai szakértők segítségével — rendszeressé teszi a termelőszövetkezetek működésének és gazdálkodásának számviteli adatok alapján történő ellenőrzését."[1] A termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének ilyen segítése a szövetkezetek érdekképviseleti szerveinek klasszikus tevékenységéhez tartozik és a területi szövetségek alapszabályában is helyet kapott. Egyetlen területi szövetség sem *lehet közömbös* a működési területén előforduló visszaélésekkel, a szocialista erkölcsi normáktól való eltérésekkel szemben.

A termelőszövetkezetek területi szövetségei *küldöttgyűlésen,* minden termelőszövetkezeti elnök részvételével, demokratikusan döntenek a termelőszövetkezetek belső ellenőrzésében való közreműködésük mértékéről és módjáról. Szakértőik segítségének igénybevételéről az egyes szövetkezetek közgyűlése, ellenőrző bizottsága vagy vezetősége határoz. E szakértők tevékenysége a közgyűléshez, az ellenőrző bizottsághoz vagy a vezetőséghez kapcsolódik, és e szervek gondoskodnak az ellenőrzés megállapításainak realizálásáról is. A területi szövetségek belső ellenőrzést segítő munkájában nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy az ellenőrzés megfelelő, a tagszövetkezetek vezetői és számviteli szakemberei által is elismert színvonalú, a tagszövetkezetek igényei szerint sokszintű és segítőkész legyen, s tartsa be a demokratikus elveket és formákat.

A területi szövetségek részvétele *több formában* segítheti a termelőszövetkezetek belső ellenőrzését. Célszerű volna, ha minden szövetség létrehozna olyan *szakbizottságot,* amely társadalmi alapon foglalkozik a termelőszövetkezeti belső ellenőrzés segítésének elvi és szervezési kérdéseivel. Több területi szövetség a területén működő, számvitelileg jól képzett szakemberek bevonásával segíti a szövetkezetek belső ellenőrzését, s a tagszövetkezetek — a költségek megtérítése ellenében — ezeket a számviteli szakembereket igénybe véve megerősíthetik az ellenőrző bizottságok munkáját. Egyes területi szövetségek erre a célra néhány

[1] A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa Elnökségének irányelvei a mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének továbbfejlesztéséről.

Digitized by Google

emberből álló *irodát* hoztak létre, s ez — az előző megoldáshoz hasonlóan — külső szakemberek esetenkénti bevonásával végzi a termelőszövetkezetekben a belső ellenőrzést. Előfordul, hogy a belső ellenőrzést segítő számviteli szakembert néhány termelőszövetkezet közösen alkalmazza az egyik ebben résztvevő termelőszövetkezetben. Néhány területi szövetség területén már *revizori iroda* is működik, amelyet a termelőszövetkezetek nagyobb csoportja tart fenn.

A termelőszövetkezetek területi szövetségei minden olyan megoldást támogatnak, amely hatékonyabbá, rendszeresebbé teszi a termelőszövetkezetek belső ellenőrzését és biztosítja működésük és gazdálkodásuk számviteli adatok alapján való évi átfogó ellenőrzését. A termelőszövetkezetek területi szövetségeinek feltétlenül együtt kell működniük ebben a munkájukban a *külső hatósági ellenőrzést végző szervekkel*, különösen a *népi ellenőrzés* szerveivel. A szövetségeknek részt kell vállalniuk többek között a *külső ellenőrzés koordinálásában* is, hogy megóvják a termelőszövetkezeteket a túl sok ellenőrzéssel járó hátrányoktól.

Hogyan fogadják a termelőszövetkezetek?

A termelőszövetkezetek általában helyesléssel fogadják a belső ellenőrzési munkájuk továbbfejesztésére vonatkozó irányelveket. Igaz, eleinte vegyes érzelmek kísérték azt az ajánlást, hogy az ellenőrző bizottságokat erősítsük meg külső, a számviteli adatok alapján való vizsgálathoz értő szakemberekkel. Ez a termelőszövetkezetek túlzott elzárkózottságából, befelé fordulásából ered. A szövetkezetek egyes vezetői attól tartanak, hogy üzemi elképzeléseiket a revízió során mindenbe betekintő külső szakemberek idő előtt továbbviszik. Más üzemvezetők — főként a főkönyvelők — munkájuk esetleges hiányosságai miatt restellkednek. A tapasztalatok szerint azonban a szövetkezeti vezetők hamarosan túlteszik magukat ezeken az érzéseken. Belátják, hogy a szövetségi ajánlásra bevont külső szakértő felelőssége a vizsgálat során tudomására jutott titkok megőrzésére is kiterjed.

Végül belátják a külső szakértő közreműködésének előnyeit. Máris megállapítható, hogy az ajánlott külső szakértő jelenléte hatékonyan fejlesztheti az ellenőrző bizottság tulajdonosi pozícióból végrehajtott vizsgálatát, s a vele együttesen kialakított ellenőrző bizottsági megállapítás mindenkinek megnyugtató. Megnyugtató a tagok számára, mert látják, hogy jól gazdálkodnak a tulajdonukban levő eszközökkel, s megnyugtató a vezetőség és az egyes vezetők számára is, mert gondos gazdálkodásukat bizonyítja. De megnyugtató a társadalmi és államigazgatási szerveknek is, mert így meggyőződnek arról, hogy működési körzetükben nem fordul elő társadalmi és erkölcsi szempontból elítélendő cselekmény.

•

A népgazdaságnak, a közös gazdaságnak és a termelőszövetkezeti tagságnak közös érdeke, hogy rendszeresebbé, átfogóbbá és hatékonyabbá váljék a termelőszövetkezetek belső ellenőrzése. Minden olyan lépés, amelyeket ebben az irányban teszünk, jelentősen segíti a termelőszövetkezetek demokratikus működését, vállalatszerű gazdálkodást, a szövetkezeti tagok anyagi jólétének növekedését.

Dr. K. Nagy Sándor

Fürtös György: Fekete lovas

Digitized by Google

A Kritika hatodik évfolyamáról

Fontos esztendő volt 1968 a *Kritika* című folyóirat történetében. Viták utáni év ez, a rendeződés, a viszonylagos szintézis éve, a viszonylagos konszenzus kialakulása. Ezért nehéz kapcsolni a VI. évfolyam ismertetését a folyóiratról korábban megjelent elemzéshez. Sajátos, elkülönülő periódusról van itt szó, amelyben egyszerre ismerhetők fel új elméleti pozíciók és korábbi törekvések folytatása.

A Kritika — már sajátos anyagánál fogva is — a *legegyénibb* lapunk manapság. Arculata, törekvései, színvonala és horizontja aligha hasonlítható irodalmi jellegű folyóirataink hoz. Már az indulást úgy tervezték annakidején a szerkesztők, hogy túllépnek a hagyományos irodalmi, irodalomelméleti, kritikai szemlék keretein. A nehézkes, csak önmaga tárgyára figyelő, hosszú értekezésekkel riogató laptípussal szemben mozgékonyabb, frissebb orgánumot képzeltek. Benne akartak élni korunk gondjaiban, bele akartak szólni napjaink közgondolkodásába. Olyan szellemi-művészi tevékenységre gondoltak, amely *nyitottságával* végzi a maga formáló funkcióit: egyszerre közöl új eredményeket, s igyekszik hullámzásra ingerelni mai gondolkodásunk állóvizeit. S a korábbi évfolyamokat is nézve, egy „nemleges" kép már biztos: a Kritika nem vált *irodalomtörténeti*, főleg nem magyar irodalomtörténeti orgánummá. Hazai irodalomtudományunkat inkább elméleti-esztétikai szempontból gazdagította, itt is elsősorban a műelemző iskolák és módszerek felvonultatásával. Egyetlen, terjedelmes tanulmánytól eltekintve (Lukácsi Sándor: „. . . . és piros zászlókkal") a műelemzés formáját öltötték jórészt magukra azok az írások, amelyek egy-egy írói pályafordulat vagy a magyar irodalmi fejlődés szempontjából önmagukon túli jelentőséggel is bírnak (például Béládi Miklós elemzése Németh László *Emberi színjáték*áról). Ami ezen túl van, az — a szűkös terjedelem falai között fuldokló kritika kivételével — a hungarológus számára inkább közvetett haszon: tájékoztató jellegű, más művészetekkel konfrontáló, általános szellemi, ideológiai, filozófiai övezetekbe kalauzoló, a világirodalommal szorosabb kapcsolatot tartó tevékenység.

Egyik legállandóbb, máig érvényes vonása a lapnak a *mozgékony, tág szerkesztés*. Valóban ignorálták az irodalmi revük képzelt határait. A túllépés *egyik* iránya közvetlenül *politikai*. Közölték Erdei Ferenc kitűnő elemzését termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlődéséről, e fejlődés sajátosságairól, eredményeiről. Elméleti alapvetés ez; a négyes sajátosság kibontása szinte a szükségszerűség kényszerét rajzolja azok mögé a változások mögé, amelyeknek az utóbbi egy-két évben tanúi lehettünk, akár a termelőszövetkezetek vállalati jellegének kibontakoztatásáról volt szó, akár jogi vagy szociális helyzetük javításáról. Átvették és közölték Sartre nyilatkozatát a Le Nouvel Observateurből; a Russel-bíróság tagja a bíróság döntését értelmezi-elemzi, s a tények alapján népirtásnak minősíti az Egyesült Államok vietnami háborúját. A sok példa közül említsük még meg a nyugati fiatalság mozgalmainak taglalását, amelyről — más vonatkozásban — később szólunk még.

A tágulás *másik* iránya: *filozófiai*. Van eset, hogy az esztétika gondjaival csak nagyon távolról, nagyon áttételesen függ össze az elméleti vizsgálódás (Heller Ágnes: Egyén és közösség), de találunk arra is példát, hogy közvetlenebb, szorosabb a kapcsolat. Főleg azokra a cikkekre gondolunk, amelyek Tugarinov műve alapján a marxista *axiológia* kialakítását sürgetik vagy kezdeményezik. Közismert, hogy értékelő mozzanat nélkül alig lehet elképzelni értelmes emberi cselekvést, s a köznapi beszédnek is egyik leggyakoribb fogalma az „értékelés". Kapcsolódik a probléma kritikánk helyzetéhez is. Az utóbbi években éppen az érté-

Digitized by Google

kelés szorult háttérbe a recenziókból, s hol a leírás foglalta el az értékelés helyét, hol pedig az irodalom vagy az író belső fejlődéséből, esetleg a művészi szándék és a megvalósulás viszonyából adódó viszonyítási lehetőségek. Az okok sokféle, összetett hálózata eredményezte e helyzetet, de bizonyára volt benne szerepük a marxista értékelmélet némely fogyatékosságainak is. Igaz lehet Miklós Pál figyelmeztetése (Az irodalmi műalkotás kutatásáról): az értékelmélet nem oldja meg egycsapásra a műbírálat gondjait, de „az értékelés alaposabb, jobb, tökéletesebb lehet kidolgozott értékelmélet birtokában", bár „az továbbra is a legmagasabb rendű emberi, szellemi tevékenységek egyike marad, amelyet nem lehet gépesíteni" (5. szám, 27.). Éppen ezt az „alaposabb, jobb, tökéletesebb" ítéletalkotást készítik elő azok a vizsgálódások, amelyek az általános értékelméleti problémák után (a *Valóság*ban Barta János Tugarinovhoz kapcsolódó tanulmánya, a Kritikában Ágh Attila Az érték és az emberi tevékenység című cikke), *a művészetekkel kapcsolatos értékelés kérdéseit* vetik fel (Nyirő Lajos: Művészet és érték).

Említenünk kell a tematikai szélesülésnek még egy területét: a *társművészetekkel való foglalkozást.* A műmellékletek s a hozzájuk kapcsolódó rövid ismertetések rendszerint a modern képzőművészet kiemelkedő alkotóira vagy irányzataira irányítják figyelmünket. Olyan tevékenység ez, amely összefügg a művészeti-irodalmi közízlés formálásával, de kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez is, amelyeket a realizmus történeti értelmezéséért és az avantgard művészetek, különösen a szocialista eszmékhez közelálló irányzatok befogadtatásáért folytatott a lap. Filmművészetünk reneszánsza, a művek súlya, problémaviláguk gazdagsága magyarázza, hogy ma már csaknem minden irodalmi folyóiratban írnak *filmekről*, sőt filmesztétikáról. A Kritika szerkesztősége itt is többet vállal pályatársainál: a rövid híradás vagy a szokványos ismertetés műfaját felcserélte az elemző tanulmányéval. Almási Miklós értekezései (Egy történetfilozófia viviszekciója; Hol vannak azok a bizonyos falak...?) a műfaj sajátosságait jól ismerő, az anyag gondolatvilágát filozófiai síkon kibontó elemzések példái, bár néha — sajnálatos módon — *kerülik az ellentétek „kihegyezését"*. Rendszeresen ismertetik a fontosabb *színházi* bemutatókat, s rábukkanhatunk *fotoesztétikai* polémiára is.

Nem csoda, ha ez az újszerű, tudatosan vállalt *szélesség egyszerre emeli és nyomasztja a lapot.* Emeli, mert nagyobb távlatokban képes így szemlélni saját szűkebb szakmai világát, mert színesebb, gazdagabb, elmélyültebb. S nyomasztja, mert a szűk terjedelem sorompói között csak valami vagy valamik feláldozásával valósítható meg e szélesség. Óhatatlanul eltolódik a lap az elmélet irányába: *lazul az a kapcsolat, amely az élő művészeti folyamathoz, ezen belül az irodalmi élethez fűzi,* s csökken kisugárzó ereje a művészetek mozgására. Kétségtelen, hogy az olvasó másféle érdeklődéssel veszi ma kezébe a Kritika új számait, mint bármelyik szépirodalmi folyóiratunkat. Vitát, szellemi izgalmat talál bőven amazokban is, de itt kissé távolabbi tájakra kalauzolják. Az elméleti írások között is szívesen olvasnánk *közvetlenebb érdekű* elemzéseket, akár a történeti életrajz, az útleírás, a lektür elméleti kérdéseiről, a művészetek szórakoztató funkciójáról, a közízlés világáról vagy a színházi és filmélet strukturális, műsorpolitikai kérdéseiről.

Cikkek, tanulmányok, reflexiók, recenziók hosszú sora lát napvilágot minden lapban egy esztendő során. Valamennyi megemlítése elképzelhetetlen, s nincs is erre szükség. Akkor lehet érezni a szerkesztés munkáját, ha néhány hangsúlyozott törekvés köré csoportosul az írások többsége, ha a gondolatok összekapcsolódnak: egymást erősítik vagy vitatják.

A tematikai határok szélesítése mellett — a másik uralkodó elv: *a műalkotás vizsgálata, a műelemzés.* Ismeretes, hogy a szocialista és a nem szocialista világban *látszólag* párhuzamosan lendült fel a műelemzés „divatja". Ha vannak is párhuzamok, ha a vizsgálati módszerek keresésében felfedezhetünk találkozási pontokat is: az okok és a szándékok mások. A „new criticism"-hez tapadó elemző iskolákat a történetiség iránti szkepszis juttatta el a „mű"-höz mint a művészi élet és fejlődés alapegységéhez. Komoly eredményeket hozott a nyelvi műalkotások struktúrájának elemzésében, de legalább ugyanannyi kételyt ébresztett. A személytelen, objektív megközelítés ideája s az irodalomtörténet figyelmen kívül hagyása mutatta meg az irányzat gyenge pontjait: a minden történetiségben implicite adott fejlődésgondolat oldaláról meredező kérdőjeleket. A dogmatizmusból kibontakozó marxista irodalomtudomány pedig hajlékonyabb, a mű esztétikai lényegét sokoldalúbban fel-

Digitized by Google

táró megközelítési módokat keresett. Ahogy Szabolcsi Miklós fogalmazta a Népszabadság ez évi február 9-i számában: „forrásig hevített viták zajlottak az irodalmi elemzés új módszereiről, az irodalmi mű új megközelítési módjairól, új szempontokról, mert a fejlődés követelményei szerint finomítjuk és továbbfejlesztjük eszközeinket, gazdagítjuk a marxista kritikai elemzés metodikáját, a marxista irodalomelméletet". Szemmel látható, hogy a marxista irodalomelmélet a komplexitás felé halad; fenntartja a művek társadalmi-történelmi magyarázatát, de — ennek alárendelten — magába ötvözi azokat az értelmezési lehetőségeket is, amelyek az élmény, a műalkotás strukturáltsága vagy a funkcionalitás aspektusából adódnak, s összehangzanak a társadalmi-történelmi megközelítéssel.

Amikor teret adott a Kritika a műalkotás vizsgálatának, szinte természetes, hogy kezdetben *strukturalista elemzéseket* közölhetett. Természetes, mert a strukturalizmus „par excellence" műfaja a műelemzés, s alig gondol az irodalomtörténetre vagy az általánosabb irodalomesztétikára. Tudomásunk szerint csak a szlovák strukturalisták próbálkoztak irodalomtörténettel, amiben nyilván szerepe van az irányzat prágai indíttatásának. A „megújulás" és „elmerevedés" ellentétpárjára alapozták a szlovák líra történetét. Távolról sem újak, s érvényesség szempontjából eléggé szűkös felfogást jeleznek e fogalmak. A 19. századtól, a romantikus élményköltészet megjelenésétől valóban megfigyelhető, hogy a nagy lirikus egyéniség szétrobbantja a merev formai konvenciókat, s egyszerre alakítja át az eszmék és a formák világát. Az is igaz, hogy a teremtés e csodáját később epigonok tömege használja el, merevíti meg, popularizálja, s az egykor új formakultúra a friss eszmék bilincsévé torzul. Szükség van tehát újabb robbantásra, a kifejező eszközök ismételt megújítására. Mégis, az *ilyen konstruált dialektika sok kétséget támaszt*. A 19. századig, a romantikáig, az egyediség s a zseni romantikus szemléletéig például sohasem volt nyűg a hagyományos formakincs, s nem törekedett formai robbantásra a nagy lírikus. Később valóban adott ez a jelenség, de túlságosan könnyű vitatni, hogy magyarázható-e a lírai fejlődés e soványkás, antipod fogalmakból, bevilágítják-e ezek a fejlődés gazdagságát és útvesztőit.

A Kritika strukturalista elemzései is produkáltak néhány kitűnő tanulmányt, főleg Hankiss Elemér s a nyelvi megközelítésből kiinduló Bonyhai Gábor tollából. Mégis, több szervi hibája van sok cikknek. Általános elméleti fejtegetéseikben kevés az eredetiség, jórészt ismétlik vagy követik német és angol nyelvű mintáikat, s alig derül ki, hogy az irányzat általános elveiből mit tartanak alkalmazhatónak, s mivel kell vitatkoznia a megújuló marxizmusnak. Akkor izgalmasak, ha kilépnek az ismert, utánélt elvek világából, hogy egy-egy konkrét műalkotás elemzését kezdjék el, ám buktatók itt is jelentkeznek. Mintha a teret nyert ember öröme szükségszerűen járna együtt gyermekbetegségekkel! A lendület ábrákkal, grafikonokkal játszik, mindenáron képletekbe akarja átvetíteni a művészetet. Önálló művé, magafitogtató szellemi mutatvánnyá szerénytelenül így a műelemzés, s elfeledkezik Matthew Arnold régi óvásáról: feladata elsősorban a nagy művek értelmezése, szerény szolgálata, s a rossz jelzése, bizonyítása. Ráadásul *valahogy ismétli magát a szellem története* a képletekben és grafikonokban! Egykor, a pozitivizmus korában, volt már egy kudarca a gondolkodásnak. Hitték, hogy egzakt módon megragadható a művészet lényege, s hogy eljuthatnak az egzakt bizonyosság természettudományos ideáljához. Aligha új a kételyünk: sem az alkotásfolyamatból, sem a műélvezetből nem kapcsolható ki a szubjektivitás, s nagy baj volna, ha ki lehetne iktatni! Csak hasznos lenne, ha szóhoz juttatna a Kritika más (lélektani, funkcionális stb.) elemző eljárásokat is, s a párhuzamosság kontrasztjával, ennek alapján a marxista kritikai elsajátítás módszerével erősítené fel erényeiket és gyengéiket.

Nehéz jelölni, elnevezni, de több írás nyomán úgy látszik, hogy *komplex vizsgálódás*nak hívják majd e korszerű, gazdagult marxista műelemzést. Első fecskéi már olvashatók. Gondolunk Szabolcsi Miklós A verselemzés kérdéseihez című, önálló kötetére, amelyben egy vers konkrét vizsgálata elméleti tisztázássá szélesül. Gondolunk Németh G. Béla sikeres elemzésére (Egy Babits-vers tanulságai, Kritika, 9. szám). A „rájátszás" és „utalás" fogalmában Németh az alkotó művész alapállását ragadta meg, amelyből könnyen, természetesen tudta kibontani a vers műfaját, hangnemét, képkincsét, szcenikáját és szószerkezeteit, a személyiség adott hangoltságához tapadó költészettörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásokat, a költemény reális lelki-társadalmi közegét. Hasonló célból kell említenem Béládi Miklós írását Németh László Emberi színjátékáról. Az önmagában, „öntörvényűen" is vizsgált műalkotás

Digitized by Google

itt sem szakad ki reális, éltető közegéből: a személyes és műfaji fejlődésből, az eszmék láncolatából, a kor széles hullámveréséből. Végül: Bodnár György *az irodalomtörténetírásban* is a komplex vizsgálatokat sürgette. E komplexitás lényege nyilván nem fogalmazható meg egyetlen mondattal. Megújult műszemléletünk, korszerűbb elméleti tájékozódásaink komplex jellege azt jelenti, hogy az alapvető történeti-társadalmi megközelítés dúsul, kiegészül, s ezáltal hitelesebbé válik. Kiegészül mindenekelőtt a művek *környezete* irányában. A gazdasági, társadalmi formáló erők mellett jobban kell figyelnünk a felépítmény és a tudatformák hatására: a kor eszmevilágának, a műfaji-esztétikai hagyománynak, a társművészeteknek, a kor moráljának nyomaira. Jobban kell figyelnünk a műalkotás *létrehozóját:* a művész élményvilágát, pszichikumát, „közérzetét". Elmélyültebben kell vizsgálnunk az alkotást mint objektiválódott műtárgyat, amely elszakadt már alkotójától, s éli a maga önálló, autonóm életét. A *műközpontú* megközelítés föltárhatja a művészi struktúrát, annak valamennyi összetevőjét, az összetevők anyagát és funkcióját. Miklós Pál cikke (Az irodalmi műalkotás kutatásáról) azért jelentős, mert felvázolja a lehetséges megközelítési módokat, s utal a komplex vizsgálat feladataira is. A kísérletezésből felderengő eredmény: a marxista elméleti gondolkodás megújulása. Ebben kétségtelenül szerepe volt a Kritikának, de a továbblépés garanciája ezen a téren az említett negativumok leküzdése, vagyis: a polgári vizsgálati eljárásokat az eddiginél hatékonyabban alá kell vetni a marxista kritikai módszernek.

Már az elméleti törekvések is sejtetik, hogy *polemizáló és vitákat provokáló* lap a Kritika. Vitái néha más folyóiratokhoz kapcsolódnak (például az Ezüstkorról Eörsi István cikke az Élet és Irodalomban vagy Wéber Antal cikke a Dózsáról), néha csupán a lapon belül ütköznek össze a nézetek. De szólásra ingerelnek azok a cikkek is, amelyek az *Állásfoglalás* rovatban jelentek meg, s nem követte őket szópárbaj. Szemléleteink, művészetfelfogásunk, közéletünk lényegi kérdéseit érintik e viták. Az általánosabb érdekűek közül háromra utalunk: Marx Györgynek az Új Írásban közölt Gyorsuló idő című cikke visszhangjára, a nyugati (s utalásokban a lengyel és jugoszláv) egyetemi megmozdulások elemzésére, és arra az egész évfolyamon végighúzódó, latens polémiára, amely a hazafiság korszerű értelmezését feszegette, vagy csak érintette.

Az első csupán egyetlen válaszcikk (Ádám György: Gyorsuló idő — eltérő ütem), de fontos, mert a technikai forradalom és az információ-robbanás üzemszervezési, közoktatási, egyéni vonatkozásait igyekezett összegezni. Rövid elemzés Almási Miklós cikke is (Rudi Dutschke és a nyugatnémet ifjúság), ám a nyugati ifjúsági mozgalmak alapvető ellentmondását bontotta ki: „a tüntetések, a változatos harci technika, a protest-magatartás elemei pontosabban kerültek kidolgozásra, mint amiért a harc folyik". Ha lazán is, de kapcsolódik e témához Eörsi István Felelősség és konszolidáció című cikke. Csurka István s a Novi Sad-i Végel László írásai késztették arra Eörsit, hogy szembenézzen a szocialista konszolidáció és az elégedetlen ifjúság ellentétével. Nemrég széles körben vitatták nálunk is a fiatalok lehetőségeit, az ifjú tehetségek érvényesülésének útját-módját. Végel a konszolidációt az eszmei-lelki ki- és megegyezések állapotának tekinti, ahol az „objektív lehetőség" kliséjével takaróznak megkopott lelkek és szürke szellemek. A kiegyezések állapota csupa önredukció, csupa beletörődés, a magukat meg- és feladó egyének kottériája, amellyel szükségszerűen szemben találja magát a néha romantikus, borzas, de mindig teljesebb, merészebb, az ideálist mindig jobban érző fiatalság. Eörsi helyesen hangsúlyozta, hogy „a forradalmár számára... nem lehet program a konszolidáció totális megszüntetése — hanem olyan konszolidációra kell törekednie, amely biztosítani tudja a valóság rugalmas szerkezetét, azt, hogy az egyén szabadságra tehessen szert a mindig-éppen-adott tényvilággal szemben... A szocialista konszolidáció célja tehát csak az általános lehetőségek növelése lehet."

Nem ugratta ki önálló vitatémává a szerkesztés a *nemzet, hazafiság, dezillúzió, deheroizálás* kérdéscsoportját, de oly sok írásban felbukkan ez, néha erőteljesen, néha csak utalásokban, hogy egyszer, talán, átfogó polémiává kellene emelni. Kezdődik Fekete Sándor reflexióival (Méltók vagyunk-e Európához?) és Kenyeres Zoltán Kritika és illúzió című cikkével, folytatódik Nemeskürty válaszával; felbukkan Sőtér István és Fehér Ferenc polemikus cikkeiben, az Első ének kritikai fogadtatásában s a bolgár írók vitájáról szóló beszámolóban. Említettük: nem kiemelt vitatémája ez a lapnak, inkább csak azoknak a hullámoknak a lecsapódása, amelyeket a történészek vitája, néhány

Digitized by Google

film és könyv indított el a publikumban. A néha alkalmi, néha csupán érintőleges tárgyalás is inkább a „hadállásokat" jelezte, de a szintézis körvonalai nem derengenek. Pillanatnyilag sok még az indulat, ami önmagában nem volna baj. A szenvedély nem mindig az értelem ellentéte; gyakran az emberi meggyőződés hozza magával, a hit velejárója, minden szellemi expanzió segítője. Ám jelenleg inkább minősítgetéssé ingerlődik még, inkább mögöttes szándékokat kutat a sorokban; alig van hajlama a másik fél érveinek meghallgatására, inkább a könnyebb utat járja: darutollas Bendegúzt vagy ártó kozmopolitát kiált. Pedig kár volna, ha az illúziók ellen viaskodva félrelöknénk egy fél évszázad (1849—1906) magyar irodalmát; nem volna jó, ha olyan nemzeti értékek is beárnyékolódnának, amelyek ott lehetnének a legkorszerűbb szocialista nemzettudatban is; kár volna, ha elhinnénk, hogy akár a tömegek, akár a történeti személyiség tetteiben az érdek mellett sohasem hatnak eszmei vagy etikai ösztönzések.

Sok szóváltás villog a lapban, *még több az úgynevezett „állásfoglalás" — polémia nélkül.* Jelzik, hogy a Kritika valóban *műhely:* nyílt, töprengő, máskor határozott kifejezője ítéleteknek, gondolatoknak, szellemi tájékozódásoknak. Legtöbbször természetesen irodalmi ügyekről van szó: művekről, írók értékeléséről, irodalmi közéletről. Fekete Sándor ügyes parabolái szinte sűrítve vonultatják fel a vélemények skáláját, ütközéseit, mozgását. Az egykori, az évekkel ezelőtti nagy polémia, *a realizmus-vita elcsendesedett* mára. Csak néha szikráznak fel az egykori indulatok egy-egy helyreigazítás formájában (Szili József cikke és Szerdahelyi István válasza, Fehér Ferenc vitacikke). Látszólag arra utalnak az utóhullámok, hogy viszonylagos konszenzus sem alakult ki a szemben álló nézetek között, de ez csak a látszat. Az eredmény így is jelentős volt, s jelentkezik két síkban is. Segítette kibontakozni a vita *az irányzatok történeti felfogását:* az irányzatok esztétikája (a Gondolat „izmus"-sorozata) s az irodalomtörténetírás olyan vívmányokat mondhat már magáénak, amelyek többé nem férnek bele a realizmus-antirealizmus ellentétpárjába. A másik, az élő művészi folyamattal szorosabb összefüggésben álló eredmény: a *visszatükrözés elméletének* megőrzése, finomabb értelmezése, az *ábrázolás* és a *kifejezés* esztétikai fogalmának szintézise.

Végül szólnunk kell a *kritikákról, a műbírálatról.* Szinte közvélemény, hogy nem erős oldala ez a lapnak, s ha a műfaj sorvadásáról esik szó, rendszerint odamutatnak a Kritikára is. Ha pontosak akarunk lenni, akkor árnyalnunk kell e képet. Lehetőségeihez, főleg a terjedelmiekhez képest viszonylag sok recenziót közöl a lap; kialakította a könyvismertetés két típusát: a terjedelmesebb, mélyebb *kritikát* és a rövidebb, inkább impressziókra alapozó *szemlét.* Az utóbbi nyilván azt célozza, hogy jobban követhessék a könyvkiadást, helyesebben: valamennyire csökkentsék az űrt a kiadás és a művek figyelése között. Színvonal terén sem marad el a műbírálat a többi orgánumé mögött. A legjobb kritikusok a munkatársai, sok találó, szép elemzést olvashatunk rovatában — de az említett „közvélemény" mégsem téved.

Ez a rovat sem mentes kritikai életünk általános hibáitól: *a műfaji szegényességtől, az esetlegességtől, a kritikusi bázis szűkösségétől,* az ítélkezés lanyhulásától, a leíró, deskriptív recenziók megszaporodásától. A némileg elméleti irányba tolódott lapnak *nincs igazi kritikai légköre.* Tudjuk jól, hogy a szerény, ösztövér terjedelem nagyon nyomasztja a szerkesztést. Minden hosszabbra sikerült tanulmány, minden polémiává kerekedett cikk a kritikai rovat létét fenyegeti. Ez van leghátul, ráadásul mozaikokból áll, mindig innen kell tehát valaminek elmaradnia. E bizonytalanság állandó jelenléte okozhatta, hogy illúziónak látszott messzetekintő koncepció kialakítása, hogy ez lett az a rovat, amely mindig éppencsak összeállt valahogy. S ez a helyzet fájdalmasabb egy elméleti-kritikai lapnál, mert sokat vártunk tőle a kritikai élet fellendítése terén is.

Sok tényező magyarázhatja, hogy *elmaradt az új bírálati formák, az új bírálattípusok kiformálása.* Az ismertetések csak ritkán alkalmazzák a műelemzésnek azokat a friss, árnyalt módszereit, amelyeket éppen a Kritika mutatott be. Felfedezhető az alkalmiság a rovat szerkesztésében is. Ha már le kell mondanunk a könyvkiadás egészének követéséről, akkor valamilyen elképzeléshez kellene igazítani az ismertetendő művek kiválasztását. Elképzelhető, hogy csak a legjelentősebb kiadványokról írunk. Elképzelhető az is, hogy csak azokat a műveket mutatjuk be amelyek az írói fejlődés valamilyen fordulatáról, a növekedés új fázisáról vallanak. Az is járható út, ami az Új Írást jellemezte korábban: időnként felmérte az első köteteket, az induló pályákat. Folytathatnánk az ötletsort, de felesleges. Az a lényeg, hogy *csak*

Digitized by Google

valamilyen elképzelés emelheti ki a rovatot a szűkös lehetőségek és az esetlegesség játékaiból. Mondanunk sem kell, hogy a világirodalom ismertetésében is csak így képzelhető el valami halvány okszerűség. Egyébként inkább a szerzők érdeklődési körét jelzik az írások, de nem a lap törekvéseit. S a Kritika szerkesztőségében van annyi szellemi erő, hogy képes legyen megvalósítani a laphoz fűződő reményeket.

*

E sorok írója is bábáskodott a lap indulásánál. Tette, amit kellett; nem kevés kétséggel, hiszen azon tűnődött: az lesz-e a lapból aminek szánták? Érett-e már arra a ritkán eredeti magyar esztétikai gondolkodás, hogy kellő színvonalon tartson fönn *önálló* szemlét? Lesz-e szervező erő a lapból, képes-e erőket tömöríteni, indít-e el szellemi mozgást. A rendeződés éve volt az elmúlt esztendő: fontos elvek tisztázódtak, új polémiák alakultak ki. Mindez reményt, lehetőséget ad arra, hogy a lap *minden vonatkozásban* kifejlessze önmagát, hogy egyoldalúságát végleg levetkezve tevékenykedjen a marxista elméleti gondolkodás, a művelődéspolitika gyakorlata, a kritikai élet megújítása terén.

Kovács Kálmán

Kelle Sándor: Kendős leány

Digitized by Google

Irányítás — módszerek — valóság

(A művészet irányításáról folyt vita néhány további tanulsága)

Folyóiratunk hasábjain — több mint egy évig — szerény eszmecsere zajlott a művészet irányításáról. A „szerény" jelzőt azért használjuk, mert a vita nem vert szélesebb hullámokat, nem került a közérdeklődés centrumába. Sőt, a vitaindító, *Művészet és irányítás*[1] című tanulmány szerzője, *Vitányi Iván* válaszcikkében úgy érezte, hogy partnerei félreértették, és nem arról folyt a vita, miről kellett volna: nem a művészi alkotófolyamat irányításának módszeréről.

Az eszmecsere valójában — a benne felhalmozódott problémákat kissé mélyebben vizsgálva — rendkívül tanulságosnak bizonyul. Kitetszenek belőle a kulturális politikánk alapjában egészséges vonulatát jelző fények és a gondjainkat idéző árnyak. A csupán érintőleg kezelt kérdések is egy sor aktuális problémának adnak hangot — mind a bizakodás, mind az aggodalom megnyilvánulásaként. A szerkesztőség ezért mindenképpen indokoltnak látja, hogy lezárás helyett továbbgondolásra és továbbcselekvésre serkentsen. Vagyis e zárszó nem torlasz, hanem a híd szerepét szeretné betölteni a vélemények egészséges áramlásában, még akkor is, ha e folyóirat hasábjain formálisan az eszmecsere végéhez érkeztünk. S ez nem a demokratizmusnak szánt divatos gesztus, hanem az *ilyen jellegű viták* (amelyek tehát társadalmi életünk folyamatának egy-egy metszetét vetik kritikai vizsgálódás alá) tulajdonságából eredő kötelesség. E viták tárgya a folyamat, maga az elevenség, s hasznukat az analízisből leszűrt továbbgondolandó *tanulságokban* láthatjuk.

Félreértés, vagy megkerülhetetlen kérdésfeltevés?

Vitányi Iván alapállása és szándéka — amelyet főképpen szerzői válaszcikkében fogalmazott meg — saját szavait idézve a következő volt: „A magam részéről különösen nagy figyelmet szenteltem a módszereknek. Nem azért, mintha nem tudnám, hogy előbb jó elvek kellenek, s azután a jó elvekhez kell jó módszereket kiválasztanunk. Úgy gondolom azonban, hogy elveink ma jobbak, mint módszereink." (1969. 5. 12.) A szerző a művészeti élet irányíthatóságának „legkényesebb" (mert a legtöbbek által megkérdőjelezett) szféráját, a művészi *alkotómunka irányítását* választotta ki tehát (elvonatkoztatva a művészeti élet egészétől), s ezen belül is az irányítás *módszerét* kívánta vizsgálni (elvonatkoztatva e terület irányításának egészétől). E módszer lényegét pedig (messzemenően tekintetbe véve a művészi alkotás, teremtés sajátosságait) — a kibernetikától kölcsönzött hasonlatrendszerrel, modellképzéssel — a heurisztikában vélte felfedezni. A későbbiekben szinte valamennyi hozzászóló vitába szállt nem is annyira az e hasonlat által megragadott tartalommal, mint inkább a hasonlat alkalmazásának jogosságával. Egyesek a kibernetikai „hármasság" transzponálhatóságát, mások elégtelenségét kifogásolták. Ha érin-

1 A vitaindító folyóiratunk 1968. évi 8—9. számában jelent meg. Ezt a következő írások követték: *Faragó Vilmos: Szerepmegosztás* (1968. 11. sz.), *Tóth Dezső: A művészet vagy a művészeti élet irányítása?* (Uo.), *Breuer János: Művészetirányítás vagy művészek irányítása?* (1968. 12. sz.), *Almási Miklós: Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?* (1969. 2. sz.), *Ranódy László: Heurisztika és pozitív ösztönzés* (1969. 3. sz.), *Ujvári Béla: A polgári szemlélet térnyerése?* (Uo.), *Köpeczi Béla: A művészetpolitika és mechanizmusa* (1969. 4. sz.), *Keres Emil: A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek* (uo.), *Vitányi Iván: A módszerekről kellett volna vitatkoznunk* (1969. 5. sz.) és *Breuer János: Zárora előtt...* (1969. 6. sz.)

Digitized by Google

tőleg is, foglalkoznunk kell tehát a *módszer* megközelítésének *módjával* is. Félreértés helyett inkább a vitatkozók elégedetlenségéről van valójában szó. A vitaindító nem elsősorban azokról a problémákról szólt, amelyek a művészet irányítása kapcsán aktuálisan is és hosszabb távon is izgatják a közvéleményt. Úgy is mondhatnánk: a kérdésfeltevés és a reá adott válasz periférikus maradt Vitányinál, a teória nem állta ki a valósággal való szembesítés próbáját. Miért?

Először: A művészetirányítás élesebben exponált kérdései legkevésbé sem az alkalmazandó módszer *elvont* modellje, sémája körül rajzanak. Márcsak azért sem, mert a dogmatikus szemléletről megtisztult törekvések, az MSZMP művelődési politikájának alapul szolgáló elvek (eszmei befolyásolás, a stílustörekvések szabadsága, a szélesebb skálájú publicitás alkalmazása — mindezekről később még szót ejtünk) egyúttal mint *általános módszertani elvek is* felfoghatók. A valóságos gondok mindig a megjelent, a valamilyen okból jelentősebb művek értéke, szemlélete, visszhangja, hatása körül alakulnak ki. Mindég a határok, az értékek, a kirajzolódó tendenciák, a minősítés jelentik a művészetirányítás *valóságos próbakövét.*

Másodszor: Vitányi a koncepciójának lényegét képező elvont modellen belül is a mi *ne legyenre* teszi a hangsúlyt, s kevésbé a *legyen „hogyanjára".* S itt ismét csupán történelmi utunk már evidenssé vált tanulságaival találkozhatunk. Ezekre persze soha nem elég hivatkozni, ám az irányítás tökéletesítéséhez ez önmagában mégsem elegendő.

Harmadszor: A művészetirányítás *társadalmi összetettségétől,* szerves összefüggéseitől még az általános módszer síkján sem lehet eltekinteni. (Legfeljebb üres gondolati absztrakciókban.) Ilyen mindenekelőtt az adott társadalmi-gazdasági helyzet, illetve ennek mozgásirányai. 1956-ban és utána, a konszolidáció kezdetén, az MSZMP ugyanazokkal a művészetirányítási elvekkel és szándékokkal alapvetően másképpen, más módszerekkel (és másféle állami szankciókkal) volt kénytelen az alapvető politikai érdekek szolgálatában támogatni és tiltani, mint ma. Bár ez közhely, mégsem felesleges megemlíteni, mert a mindenkori helyzet (ha nem is ilyen végletekkel) mindig beleszól az irányítás módszerébe. A társadalom politikai érdekei a művészet irányításában nem szorulhattak háttérbe, csupán azért, mert az ötvenes évek elején, ezekkel az érdekekkel visszaélve, rájuk alaptalanul hivatkozva a kultúrpolitika ballépések, súlyos hibák sorozatát követte el. S továbbmenve: a társadalmi-gazdasági alapfolyamatokon kívül más tényezők is beleszólnak a művészet irányításába, nevezetesen a nemzetközi politika vagy — másik végletként — a belpolitika hétköznapjai. A „balos" vagy jobbos oppozíciók visszaszorítása vagy térnyerése talán nem motiválja-e azt?

Tulajdonképpen e körülmények elhanyagolásában van az ún. „negatív szalámi-taktika" kapcsán felsorakoztatott kifogások hibaforrása.

Vitányi a következőképpen fogalmazta meg ebbeli álláspontját: „Egyfajta *negatív szalámi-taktikának* nevezhetném ezt a gyakorlatot, amelynek során úgy nyomultunk lépésről lépésre előre, hogy közben lépésről lépésre adtuk fel különböző művészeti irányzatokkal szemben korábbi elítélő álláspontunkat." Mindezt egy zenei példával illusztrálta Vitányi, majd így folytatta: „... nemegyszer hallgattunk arról, hogy valamely kérdésben nemrég másként beszéltünk. Ezzel okot adtunk annak feltételezésére, hogy később megint másként fogunk beszélni, hogy tehát nem kell túlságosan komolyan venni, ha valamit ma ilyen vagy olyan indoklással elítélünk: megtörténhet, hogy pár év múlva naív mosollyal nyújtjuk át ugyanezért az elismerés pálmáját." (1968. 8—9. sz.)

Az kétségtelen, hogy a Vitányi által megfogalmazott kifogást eddig is, manapság is nem egyszer írták és írják kulturális politikánk számlájára. E mögött azonban — ahogyan ezt egyhelyütt Vitányi is felemlíti — rendszerint *„balos" vagy jobbos* duzzogás vagy elégedetlenség húzódik meg. Erre hivatkozva rendszerint azt a látszatot igyekeznek kelteni, mintha a kulturális politika — hirdetett álláspontjával ellentétben — az elvtelenség süllyesztőjében veszne el. Ellenkező oldalról szemlélve: mintha makacsul ragaszkodna és örökös „megkésettséggel" engedne valami elavult, idejét múlt elviségből. Sokszor pedig jóhiszemű küzdőtársaink is úgy vélekednek, mintha valamiféle *relativizálódás,*

Digitized by Google

elbizonytalanodás lett volna úrrá művészeti politikánkon.

A „balos" vagy jobbos ellenvetések okát magukban e törekvésekben, jól ismert szándékaikban kell keresnünk. Ahol pedig tévedésről, hibás ítéletről van szó, ott a rosszul alkalmazott absztrakciót érhetjük tetten. Az egyes művekkel (vagy alkotókkal, életművekkel, irányzatokkal) kapcsolatos eseménytörténetet ugyanis *nem lehet önmagában szemlélni.* Az effajta döntések láncolatának — kiszakítva társadalmi-politikai környezetéből — vajmi kicsiny a viszonylagos önállósága is. Ahogyan egy hadművelet lépéseit sem lehet *önmagukban* minősíteni, a hadihelyzet, az erőviszonyok, az ellenfél akciói nélkül, úgy üres absztrakció olyan eseménysort kreálni (a „kreálás" nem a *tények* egymásutániságára, hanem a tények természetes összefüggéseitől, környezetétől való elszakítására vonatkozik), amely időrendben a *még nem* és a *már* publikált műveket tartalmazza. Mert egy időben ilyen kérdésekre is választ kell keresni: Milyen volt a társadalom állapota? Miféle „izgalom-zónák" uralkodtak? Milyen problémák foglalkoztatták a közvéleményt? Milyen pozícióban voltak a különböző töltésű társadalmi erők? Milyen ellentmondások voltak napirenden? Felesleges folytatni a felsorolást. Igaza volt a szerzővel vitatkozó *Tóth Dezső*nek, aki többek között ezt írta: „Az a tényleges művészetirányítás azonban, amely a művészeti élet (alkoto — mű — esztétika — kritika — terjesztés — propaganda — közönség) korrelatív tényezőinek egységét tartja szem előtt, s ezt az egészet is az ország általános társadalmi-ideológiai helyzetének összefüggéseiben ítéli meg, semmit sem kezdhet és kezdhetett volna az „egyszerre" történő korrekció csak formálisan logikus igényével. Mind a XX. századi klasszikus értékek, mind a jelenkori értékek esetében a korrekciós folyamat *nemcsak a marxista esztétikai gondolkodás és kritikai gyakorlat „helyreállítását", hanem a széles közvélemény tudatának formálódását is feltételezte.* Ez viszont elválaszthatatlan volt a társadalmi, politikai, ideológiai folyamat alakulásától." (1968. 11. sz.)

Negyedszer: A művészet irányítása semmiképpen *sem redukálható csupán a felső párt- és állami irányításra.* Sőt éppen a dogmatikus modell tételezte fel szinte minden lépésnél, hogy „majd fönt megmondják", „majd ott eldöntik", mit kell tenni. Ezen az állapoton túljutottunk. Ám ahogyan a gazdálkodásban, úgy a művészet irányításában is nagyobb jelentőségre tettek szert a *helyi „műhelyek":* egy-egy város, megye művészközössége, az alkotóműhelyek: kiadók, filmstúdiók, színházak, műsorszerkesztőségek, művésztelepek, lap- és folyóiratszerkesztőségek stb. Vitányi — példái is ezt sugallják — inkább a felső irányításra tekintett. Ám ha a döntések nagy többsége nem a Központi Bizottságban, a minisztériumban vagy valamilyen országos hatáskörű bizottságban születik, akkor a módszernek, a *módszertani elveknek is* ehhez a helyzethez kell alkalmazkodiuk. Nem mintha a Vitányi által szorgalmazott heurisztikának nem volna helye egy város vagy egy műhely művészeti életének vezetésében. Nem erről van szó! De ezeken a helyeken a döntésekbe a közöshöz, az egységeshez való alkalmazkodás kötelességének *is* bele kell játszania. A művészet irányításának általános módszerei között e körülmény is különösebb mérlegelésre és kidolgozásra szorul.

És végül, *ötödször:* A vitaindító cikk szerzőjének absztrakciója leegyszerűsítőnek, nehezen alkalmazhatónak bizonyul azért is, mert az alkotófolyamat irányításába épp úgy belefolynak a „művészetteremtés" (már említett) egyéb tényezői, mint fordítva: az alkotás és az irányítás korrelációja maga is az egész folyamat egyik kiemelkedően fontos mozzanata. Világos az alapállás: Vitányi *nem akart* ezekről beszélni, *tudatosan elvonatkoztatott* ezektől. E kimondott, leírt szándék ellenére mégis kritizálni kell az eredményt, éppen azért, mert a „negatív szalámi-taktika" gondolatsorához hasonlóan, a valóságos viszonyokat megkerülő következtetésekre vezethet. A művészetirányításnak az alkotói folyamat befolyásolásában nem „mellékesen" kell felhalmoznia a művészetelmélet, a kritika, a befogadók és általában a társadalom felől érkező impulzusokat és információkat, hanem az *adott vonatkozásban* kell ezeket „hic et nunc" konfrontálni és felelősséggel mérlegelni. Talán helyénvaló Gramscinak egy erre a gondolatkörre is érvényes álláspontjára

Digitized by Google

utalni. Crocéval foglalkozó tanulmányában egy helyütt ezt írta: „Az irodalom nem szül irodalmat stb., vagyis ideológiák nem teremtenek ideológiákat, felépítmények nem szülnek másfajta felépítményeket, csak tehetetlen és passzív örökségként; a felépítmények nem »partenogenezis« révén születnek, hanem a »férfiúi« elem közbejöttével, ez pedig nem más, mint a történelem, a forradalmi cselekvés, amely megteremti az »új embert«, azaz az új társadalmi viszonyokat." (A. Gramsci: Marxizmus—kultúra—művészet, Kossuth Kiadó, 1965. 214. old.) Ennek ellenkezőjét persze senki sem állította a vitában, és Vitányi is erről az alapállásról fogalmazta meg vezetéselméleti modelljét. Ám ezt az összefüggést *közvetlenül* a módszerre vonatkoztatva, annak „működési elemeként" *is* fel kell sorakoztatni. Esetünkben ez legalább is annyit jelent, hogy az alkotói munka irányításának éppen *azon az úton kell közelítenie* tárgyához, amelyiken a történelem szól bele a művészetteremtő aktusba.

Az elmondottakkal a vitaindító cikk egyik fő gondolati lényegének szűkösségét kívántuk illusztrálni. Egyúttal választ adni a szerző kételyére, hogy *csupán félreértésről* volt-e szó a lefolyt vitában, vagy pedig egy *mindenképpen szükséges* korrekcióról, s főleg kiegészítésről és továbbgondolásról. Megalapozottnak látszik *Keres Emil* gondolata a szerzői szándékról, amelyet így fogalmazott meg: „Meggyőződésem, hogy a tanulmány alapgondolata öntudatlanul is csak ürügy a szerzőnek arra, hogy napirendre tűzze, illetve elősegítse *a művészetirányítás további demokratizálását.*" Majd így folytatja: „a szerző — fél a csak »vezérléstől«, és a csak »szabályozástól«, és velünk együtt reméli, a művészetirányítás eddigi heurisztikus eredményei alapján, annak fejlődését."

Az ellenvetések és kiegészítések ellenére is *messzemenően egyetértünk Vitányi Iván cikkének fő tendenciájával*, amelyről ő maga így szólt szerzői válaszában: „Cikkem tehát mindenekelőtt annak a lenini elvnek az igazolásához szándékozott hozzájárulni, hogy *maga a művészi alkotómunka is irányítható és irányítandó*" (1969. 5. sz.). Abban is Vitányinak volt igaza, hogy erre az alapvető problémára vitapartnerei viszont nem tértek ki. Mindebből a vita olvasói azt következtethetnék, hogy művészeti életünk eme sarkalatos tétele már egyértelműen a viták felett áll; ez pedig csak illúziókat keltene.

A művészet irányítása

„A társadalmi kényszer! Mennyit is fecsegnek ez ellen a kényszer ellen. Nem gondolnak arra, hogy ez csak egy szó! A kényszer, az irány, a terv puszta a művészek szelekciójának terénuma, semmi több: s választani gyakorlati célokból kell, vagyis egy olyan területen, ahol az akarat és a kényszer tökéletesen igazolják egymást. Meg kellene nézni, hogy vajon a kényszer nem volt-e meg mindig. Talán ha öntudatlanul a környezet és az egyesek gyakorolták, nem pedig egy központi hatalom vagy centralizált erő, akkor nem volt kényszer? Alapjában véve mindig racionalizmusról van szó az egyéni önkénnyel szemben. Akkor azonban a kérdés nem is a kényszer körül forog, hanem akörül, hogy autentikus, valóságos funkcióval bíró racionalizmusról van-e szó, vagy pedig önkényes tettről, ennyi az egész. A kényszer csak annak a számára az, aki nem fogadja el, nem annak, aki elfogadja: ha a kényszer a társadalmi erők fejlődése szerint alakul, akkor nem kényszer, hanem kulturális igazság gyorsított módszerrel elért »feltárása«". Gramsci gondolatai (uo., 230—231. old.) ma is találó figyelmeztetéssel szolgálnak. A művészet irányítását kétségbe vonók vagy tagadók rendszerint nem vesznek tudomást arról, hogy minden társadalom, minden hatalom *mindig is* irányította saját művészetét. És nem vagy nem szívesen hajlandók megkülönböztetni a lényeget, azt, hogy más-más korokban, más-más társadalmakban *kinek az érdekeit* fejezi ki az irányítás. S azt is tudni kell mérlegelni, hogy *valóban összhangban áll-e az irányítás az érdekekkel, vagy csak hivatkozik rájuk.*

Nyilvánvaló, hogy nálunk a voluntarista, dogmatikus művészetirányítás gyakorlata játszott a kezére azoknak, akik a művészet tértől és időtől független szabadságának híveiként lépnek vagy léptek föl. Ám azon az időszakon régen túlhaladtunk, amikor hivatalos pártállásponként írták elő, hogy milyen legyen a műalkotás témája, formakezelése, nyel-

Digitized by Google

vezete, stílusa. Ma már szinte értetlenül állunk a zsdanovi szőrszálhasogató „analízisek" s nagyhangú ledorongolások előtt.

Tulajdonképpen *már 1954-ben,* az MDP III. kongresszusán megfogalmazódott az az igény, hogy felül kell vizsgálni a művészetirányítás tévútra futott gyakorlatát. (Az alkotás nagyobb szabadsága és önállósága, párhuzamosan az alkotók felelősségével; az alkotómunkába való bürokratikus vagy túl közvetlen beavatkozásnak, az irányítás túlcentralizáltságának felszámolása; a művészeti alkotóműhelyek önállóságának növelése stb.). Ám az akkori ellentmondásos társadalmi-politikai helyzetben ezek a szavak jórészt csak szándékok maradtak, s ahol a gyakorlat részévé váltak, ott sem az egészséges letisztulást és fejlődést, hanem inkább a revizionizmus térhódításának, sőt az ellenforradalomnak egyengették az utat a művészetben. (Íme: hogyan szólhat bele a történelem a jó elvek, a helyes módszerek alkalmazásába!)

A tényleges kibontakozás útjának egyik igen jelentős állomásán, az *MSZMP VII. kongresszusán* (1959. november—december), a művészeti élet egészséges fejlődése egyik fő feltételeként a kommunista írók és művészek szilárd, marxista—leninista eszmei egységét hangsúlyozták. (Ne feledjük el, hogy a konszolidációnak a művészeten belüli bázisát a pártos művészek munkássága jelentette.) A párt azokban az években sem engedett egy jottányit sem *az irányítás* elvéből, az alkotómunka iránti növekvő bizalom is ezen a szilárd alapon épülhetett, bontakozhatott. Ez a következetesség kísérte *a későbbi években is* az MSZMP művészetpolitikáját. Érdemes idézni a Központi Bizottság beszámolójából *a VIII. kongresszuson* (1962. november): *„A párt és népünk számára a művészi alkotás eszmeisége, mondanivalója, a szocialista tartalom a legfontosabb* ... A forma kérdésében a párt nem híve a stílusviták rendeleti vagy adminisztratív úton való eldöntésének. Már régen és végérvényesen szakítottunk azzal a gyakorlattal, amely szubjektíven szűk keretet szabott a művészi alkotó munkának. A művészet nem szegülhet azonban szembe a társadalmi fejlődés menetével és törvényeivel. A művészeknek tudniuk kell, hogy *a szocializmus a tömegek eszméje, és aki a tömegekhez szól, annak meg kell találnia az utat a dolgozó milliók gondolataihoz és érzelmeihez."* (Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 57. old.) A referátum a művészetpolitika legfontosabb feladatául a szocialista művészet fejlődésének elősegítését és a burzsoá maradványok, a dekadencia és a kispolgári nézetek elleni harcot szabta. A határozat pedig megerősítette azt a gyakorlatot, hogy a szocialista törekvések elsődleges támogatása mellett „teret adunk minden más jó szándékú, nem ellenséges művészi tevékenységnek ...; a párt irányító munkájában továbbra is az eszmei meggyőzés módszerét alkalmazzuk, bátorítjuk az alkotó vitákat és következetesen harcolunk az idegen, káros nézetek, eszmék ellen". (uo., 457. old.).

A párt *IX. kongresszusa* (1966. november—december) *az új típusú irányítás* (eszmei irányítás; decentralizáltabb, demokratikus felépítés; stíluskérdésekben hatalmi eszközök mellőzése; a kísérletezés szabadsága) eredményeképpen már az alkotói légkör jelentős javulásáról adhatott számot, s ez elsősorban értékes művek születésében gyümölcsözött.

A művészetekről időközben *nagy jelentőségű pártdokumentumok* láttak napvilágot. Ezek részben a művészetpolitika új koncepciójának egy-egy kérdését konkretizálták, részben pedig ennek alkalmazásáról adtak példát.[2] A *„támogat — tűr — tilt"* hármas jelszóval jellemezhető, s máig is érvényes felfogás már. A *Politikai Bizottság határozata az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről* című (1957. november 12-i) dokumentumban megfogalmazódott. („A párt és a kormány elsősorban a szocialista-realista alkotások létrejöttét támogatja, de segítséget ad minden más haladó, realista irányzatnak, s a bírálat jogát fenn-

[2] A következőkben érintett dokumentumok — amelyek az elmúlt 12 évben láttak napvilágot, s témánk vonatkozásában a legjelentősebbek — egyfelől az MSZMP művészetirányítási koncepciójának *folyamatosságát,* másfelől *gazdagodását* szemléltetik. Megjegyezzük, hogy jellegüket tekintve, e dokumentumok nem homogének: egyesek a vezető testületek álláspontját vagy irányelveit tartalmazzák, mások — főképpen az elméleti munkaközösség tanulmányai — ütköző álláspontokat is összefoglalnak, vagy kimondottan további vitákra serkentenek.

Digitized by Google

tartava, nyilvánosságot biztosít olyan nem realista irányzatoknak is, amelyek nem állnak szemben ellenségesen a népi demokráciával. Ugyanakkor elutasít minden olyan törekvést, amely a népi demokrácia állami és társadalmi rendjét akarja aláásni." [A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 137. old.]) Ugyanitt fogalmazódott meg az *irányítás módjának* néhány máig is érvényes követelménye. („A pártirányításnak az egyes szerveknél dolgozó kommunisták útján kell érvényesülnie. Az állami irányítás elvi módon történjék, a kicsinyes beavatkozást az alkotó munka folyamatába kerülni kell. Ugyanakkor, ha kell, adminisztratív úton is meg kell akadályozni az ellenséges törekvések érvényesülését." [uo.]) Még ugyanebben az évben határozatot hozott a Politikai Bizottság a *könyvkiadásról;* itt már az előbb jellemzett törekvéseket alkalmaztuk a publikálás egyik kulcsfontosságú területére.

1958 júniusában jelent meg az *MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi" írókról.* Talán ez volt az első példa arra, hogy egy társadalmilag összetett és ideológiailag nagy hatású, irodalmilag is igen befolyásos áramlatról sokoldalú, tárgyilagos és konkrét elemzés látott napvilágot: mutatis mutandis példát nyújtva a művészeti jelenségek tudományos, marxista megítélésére, történelmi helyretételére.

Egy hónappal később adta közre a párt egyik legátfogóbb felszabadulás utáni kulturális állásfoglalását: *művelődési politikájának irányelveit.* Történeti és elméleti megközelítésben itt a *művelődés egészének* problematikája jelenik meg, lehetővé téve azt, hogy a kulturális forradalom folyamatában az egyes művelődési ágazatok összefüggése egységes koncepcióban fogalmazódjék meg. *Ilyen megvilágításba kerül az irányítás is.* („Ha nincs párt- és állami irányítás, nincs szocialista kultúra sem, szabadon burjánozhatnak a reakciós burzsoá nézetek, és ha a szocialista tudat meggyengül, könnyebbé válik magának a szocialista gazdasági-társadalmi alapnak a felszámolása is." [uo., 259. old.])

1961-ben tézisek jelennek meg *Irodalomkritikánk néhány fogyatékosságáról* címmel, ismét alapos és konkrét analízisét adva egy korszak és a művészeti élet egyetlen ága metszésfelületének. Ezt követték 1965 márciusában az ún. *ideológiai irányelvek* (Az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladata. A Központi Bizottság irányelvei), amelyek megőrizve a művészetirányítás már előbb dokumentált elveit, hangsúlyozták, hogy a párt állásfoglalásai társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális kérdésekben *egyúttal az íróknak és a művészeknek is orientációul szolgálnak.* (E szándék gyakorlati érvényesülését, a gazdasági, politikai döntések művészeti áttételeit az utóbbi években, a gazdálkodás reformjának művészeti hatásaiban, továbbrezgéseiben figyelhettük meg.)

Még ebben az évben jelent meg az elméleti munkaközösség tanulmánya a *szocialista realizmusról,* amely a megváltozott helyzetnek megfelelően tisztázta e fogalom tartalmát, egy sor aktuális kérdést dolgozott fel (világnézet és művészet; a művészet pártossága; politika és művészet; a szocialista realizmus humanizmusa; művészet és valóság; művészet és közönség stb.) és *teljesebb felfogását adta* a művészetek *pártirányításának* is. („... a párt eszmei irányítása nem egyéb, mint a nép, a társadalom, a szocialista építés művészi szükségleteinek megfogalmazása, közvetlen kifejezésre juttatása, valamint az eszmei-idelógiai bírálat kötelezettségének teljesítése. A pártirányításnak szerves része továbbá mindazoknak a világnézeti, kulturális, ízlésbeli akadályoknak az elhárítása is, amelyek a művészet és a tömegek közt fennállnak... A pártirányítás végső soron a szocializmus tudatos, tervszerű társadalomformálásának szerves következménye, amely magasabb történelmi szintre emeli, korszerűvé teszi a társadalmi törekvések és a művészetek mindig is fennállott kapcsolatát." [Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963—66, Kossuth Könyvkiadó, 1968. 194. old.])

Ez sort folytatta *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* c. munkaközösségi állásfoglalás, 1966-ban. Többek közt olyan kérdéseket térképezett fel, mint a művészi pártosság történelmi tartalma, a pártosság és az elkötelezettség viszonya, a dekadencia stb. Ez a dokumentum *minden eddiginél részletesebben dolgozta fel a művészetek*

Digitized by Google

párt- és állami irányításának néhány kérdését. Feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy ez alkalommal is emlékeztessünk egynémely állásfoglalására. A dokumentum határozottan felvetette, hogy a művészetek irányítása a *kulturális politika általános céljainak van alárendelve,* „illetve csak ezekkel összefüggésben értelmezhető. A művészetpolitika alapelvei éppen ezért nem annyira az alkotómunka, a szűk értelemben vett művészeti élet belső helyzetéből, igényeiből és ítéleteiből, hanem elsősorban a szocialista tömegkultúra megteremtésének feladataiból vezethetők le." (uo., 504—505. old). Ez feltétlen fontos aspektusa a művészetirányításnak: nélküle aligha folytatható a kulturális forradalom a művészet területén, s nélküle aligha háríthatjuk el a művészet „magas" és „kommersz" ágra való kettészakadásának a szocializmustól idegen, de nálunk is leselkedő veszélyét.

Ugyancsak itt merül fel a művészetirányítás eszközei, módszerei között a rendszeres *tájékoztatás,* a világnézet terjesztése, a művészeti alkotóműhelyek belső munkája és alkalmazott mércéik szerepe, a nem egyszerűen tiltó adminisztratív eszközök felhasználása, *a párton belüli munka és közvélemény* súlyának részletesebb, behatóbb elemzése, valamint a demokratikus irányítást szolgáló testületek, kollektívák hatásköre és felelőssége.

A pártdokumentumok sorában a legfrissebb áttekintést a Politikai Akadémia *Kulturális és ideológiai életünk néhány időszerű kérdése* című előadása adja, amelyet *Aczél György* elvtárs tartott (1968. április 23-án; kiadta a Kossuth Könyvkiadó, 1968-ban). Az előadás — amely az MSZMP kulturális politikájának főbb tendenciáit elemezte — *a művészetirányítással összefüggő problémákat tisztázott, főképpen olyanokat, amelyek a közelmúltban vagy napjainkban bukkantak fel.* (Az operatív munka módszerei, különös tekintettel a vitákra; a különböző töltésű monopoltörekvések és a marxizmus hegemóniájának szilárdítása; a szocialista demokrácia és a művészet; a mozgalmon belüli kontinuitás és diszkontinuitás; az új gazdasági mechanizmus és a művészeti élet; a kulturális politika állandó, és megváltozott vonásai stb.). Ez utóbbihoz kapcsolódik az, amit az előadó nyomatékkal hangsúlyozott: a pártirányítás *elve a változatlan,* az irányítás *formái és módszerei* pedig *a változó,* az időről időre módosuló tényezők körébe tartoznak. Másképpen vélekedünk például a művészet iránti politikai elvárásokat illetően. („S a művészetet nem lehet, illetve nem helyes arra kényszeríteni, hogy minden napi taktikai megfontolást figyelembe vegyen. Csak felelősséget, megértést várunk tőle a politika közvetlen szükségletei és gondjai iránt, de nem feltétlenül alárendelést, nem a napi taktika prakticista szolgálatát". [uo., 49. old.])

Miért kellett — ha vázlatosan és időrendi szárazsággal is — visszatérnünk az utóbbi évtizedek művészetirányítása történetének dokumentumaira? Miért szükséges újra hangsúlyoznunk az MSZMP művészetpolitikájának kardinális elveit? Miért kell felmutatnunk ennek viszonylag töretlen folyamatosságát? Azért, mert úgy tűnik: sokan az ellenforradalom időszakával be is fejezték a történelmi tanulságok levonását. Sokan *kizárólag* a személyi kultusz éveinek tapasztalatait vették emlékezetükbe, de negligálják — például a művészetpolitikát illetően — az utóbbi tizenkét-tizenhárom év már *ismét történelminek* mondható, bár közel sem lezárt korszak képét nyújtó tanulságait. Miről van szó valójában? Arról, hogy közvéleményünk még általában véve sem szokott hozzá a nagyobb demokratizmussal járó jelenségekhez. Részben ezzel magyarázható a művészetpolitikai döntéseket követő bizonytalanság (és most *nem a hibás döntésekről* van szó), a gyakori allergikus érzékenység. Mögötte pedig minden bizonnyal ott találjuk a kulturális politika utóbbi 12—13 éve fő áramlatának nem ismeretét is. Persze a közvélemény ebben a vonatkozásban sem homogén, és a *helyes döntéseket meg nem értő rekaciók legalábbis három különböző típusba* sorolhatók. Ha például megjelenik egy nem akármilyen könyv (vagy nem jelenik meg), akkor: *egyesek* pánikba esnek, és attól tartanak, hogy oda lesz az utóbbi évtized minden eredménye, hogy valamilyen „fordulat" következik, hogy a vezetés „irányt váltott"; *mások* úgy elégedetlenek a döntéssel, hogy azt mondják: tulajdonképp minden a régi itt, csupán hamis látszat az, hogy elmúlt a dogmatizmus; *ismét*

Digitized by Google

mások támadják a döntést, legszívesebben rendőrért kiáltanának, és összesúgnak: íme, milyen liberális, milyen elvtelen a művészetpolitika.

Ne feledjük el, hogy ezek a reagálások (amelyek pró és kontra rendszerint sok embert érintenek) a legkülönbözőbb szálakon és csatornákon át szorítják, presszionálják a művészetirányítást, és nem egyszer befolyással is bírnak módszereire. Többek közt úgy is, hogy alakítják a közhangulatot, amely pedig fontos közege a művészetirányításnak is.

A különböző előjelű véleményeket képviselő emberek állásfoglalásában persze rendkívül bonyolult tényezők játszanak bele (pl.: a művészek közötti klikkek, „érdekcsoportosulások", világnézeti, politikai beállítottság, esztétikai irányultság vagy esztétikai képzetlenség, sértődöttségi, rokonszenv- és ellenszenvkomplexusok, művészetszemléleti orientációk stb.). Ezeknek elemzésére most nem kerülhetünk sort. Ám szót kell ejtenünk — éppen a helyes irányítás érdekében — e félrehúzó tendenciák elleni küzdelemről. Művészeti életünk további egészséges fejlődésének egyik feltétele, hogy sohasem megfeledkezve a *fő frontról* (amely változatlanul *a kultúránkat, művészetünket érő polgári* — dekadens, antihumánus, nihilista stb. — *hatások* ütközési pontjain húzódik), el kell oszlatnunk a sorainkban támadt félreértéseket, és nem hagyhatjuk, hogy a művészet irányítása akár szektás, akár revizionista nyomás és behatás alá kerüljön. Mert ezekről az oldalakról hallatszanak a legkönnyebben rabul ejtő és megtévesztő szirénhangok. Ám közbevetőleg figyelmeztetnünk kell egy igen fontos különbségtételre. Határozottan el kell választanunk a félrehallásoktól és más elvi alapon álló oppozícióktól *a saját hibáinkra reflektáló bírálatokat. Mert a gyakorlati munkában, elveink végrehajtása során hibákat, mulasztásokat is követünk el.* (Megjelennek fércmunkák, nyilvánosság elé kerülnek érdekeinket sértő művek, nem kevés az ártalmas kommersz „mű", előfordul jogtalan mellőzés és sérelem is.) A hibáinkat jogosan bíráló vélemények mögött ne keressünk „előjeleket" és ne aggassunk rájuk jelzőket. Mert például mi tagadás, hellyel-közzel előfordul, hogy alkotóműhelyekben — stúdiókban, művésztelepeken, szerkesztőségekben, néha még szövetségekben is — helyileg és átmenetileg olyan „érdekszövetségek" alakulnak ki, amelyek elveszik a levegőt a szocialista törekvésű — gyakran kommunista —, tehetséges művészek, alkotók elől. (*Újvári Béla* és *Breuer János* hozzászólásaiban is volt erre némi utalás.) Az ilyenfajta törekvések alapjában ellentétesek pártunk állásfoglalásaival és azzal a következetes szándékával, hogy *elsősorban* a szocialista művészetet támogatjuk, hogy erősíteni akarjuk a marxizmus hegemóniáját a művészeti életben is. Ilyenkor tehát — ha ezt szóvá teszik — ne „balos" demagógiát gyanítsunk, hanem tegyük jóvá a mulasztásokat. Alapvetően *más a helyzet*, ha a helyes döntéseket támadják.

Sorra véve:

A jó szándékú *féltés* olykor pánikhangulatot megütő közbeszólásai rendszerint a pártközvéleményből vagy a velünk együtt érző pártonkívüliektől érkeznek. A fő feladat ebben a körben művészeti politikánk *türelmes, szakadatlan ismertetése*, döntéseink okainak felmutatása, a dolgok rendszeres megtanácskozása. Két tartalékunk itt még feltáratlan: nem térünk vissza kellő következetességgel az MSZMP kulturális dokumentumaira; a pártélet és általában a közélet fórumait nem használjuk fel ezeket arra, hogy épp oly magától értetődő természetességgel tűzzük időnként napirendre a művészetpolitika gondjait s örömeit, mint ahogy közéletünk más metszetéről — politikáról, gazdálkodásról, a nemzetközi eseményekről — cserélünk gondolatokat, véleményeket.

A szektás szűkkeblűségnek nem tehetünk engedményeket. Álforradalmi jelszavakkal, radikális rohamokkal a művészetpolitikában is csak ártani lehet érdekeinknek. A „balos" tendenciák mögött igen gyakran ideológiai kishitűség, a marxizmus erejével szembeni bizalmatlanság húzódik meg. Azt sugallják, hogy ne vállaljuk a vitákat, ne „kockáztassunk", ne kísérletezzünk, hanem hatalmi cselekvésre egyszerűsítsük le az eszmei küzdelmet.

Ami pedig a *jobboldali, revizionista nyomást* illeti: kétségtelen, hogy az erről az oldalról opponálók — akarva, vagy akaratlanul — ma is a fő veszély, az imperializmus eszméi útjait egyenge-

Digitized by Google

tik. Főképpen azért, mert továbbra is eloszeretettel támadnak a kultúra pártirányítása ellen. (Szerintük a pártirányítás elve elavult, egy túlhaladott korszak terméke; a párt nem illetékes a művészet dolgaiban, hiszen a marxizmus nem ad kulcsot az alkotás belső folyamatainak megértéséhez; a pártirányításnak szükségszerű következménye a dogmatizmus stb.) Kétségkívül megnehezíti a revizionizmus elleni küzdelmet az a hamis látszat, amelyet az alkotóműhelyek egyes felelős, döntési jogkörrel bíró vezetőinek felelőtlen lépései keltenek. A televízió, a könyvkiadás, a mozik stb. nyilvánosságán megjelenő és művészetpolitikánk elveit durván sértő művek (különösen, ha ezek tetemes példatárrá állnak össze!) azt a hiedelmet kelthetik a közvéleményben, hogy a párt- és állami vezetés feladta elveit, hogy megnyitotta vagy tűri, hogy mások megnyissák a zsilipeket a társadalmunk érdekeivel ellentétes élet- és világszemléletet sugalló művek áradata előtt. A jelzett hibák pedig — csakúgy mint a társadalom életének más szférájában — az ellenkező előjelű támadásnak adnak biztatást a pártpolitika ellen. Az utóbb szóvátett esetek például azért is felerősítik a „balos" oppozíciót, mert egy helyén alkalmazott felelősségrevonásnak sohasem lehet akkora nyilvánossága, mint egy filmnek, amelyet kétmillióan néztek meg. S hasonlóképpen maradnak homályban azok a döntések is, amikor az irányítás — vétójogával élve — eleve elzárja a nyilvánosság elől a dekadens alkotásokat.

Ez is — ismételten is — felhívja a figyelmet arra, hogy a ***művészetirányítás kulcspozíciói az alkotóműhelyek felelős posztjai*** (színházigazgatók filmstúdióvezetők, kiadók és szerkesztőségek, a televízió, a rádió, a filmforgalmazás, a művelődési otthonok stb. vezetői), közülük is ***elsősorban*** azok, ahol a ***tömeges publikációt*** tartják kézben. Alighanem felül kell vizsgálnunk azt az álláspontot (amelyet egyébként néhány vonatkozásban több pártdokumentum is kifejtett), amely szerint ***elsősorban a kritika*** érvényesíti eszméink primátusát a különböző irányzatok áramlásában. (Különös tekintettel arra az ismert körülményre, hogy művelődéspolitikánk összhangban társadalmunk tényleges állapotával — nem marxista fogantatású, nem szocialista elköteleződésű művek sokaságának is szabad publicitást enged.) A hangsúlyt a jövőben ***inkább az alkotóműhelyek felelős posztjaira*** kellene tenni, a következő meggondolásból:

A kritika a legritkább eseben versenyképes publicitásban a megjelent műalkotással. Hiszen a tömeges fórumok — tv, rádió, napilapok — általános tájékoztató funkciójukon belül viszonylag csak szűk, semmi esetre sem a megjelenő művek teljességét felölelő teret nyújthatnak a kritikának. Továbbá: kritikusaink — összességükben — legalább oly sokszínű törekvést, irányzatot képviselnek, mint maguk az alkotók. Az álláspontok polarizációjának nem sokkal kisebb az esélye, a valószínűsége, mint magában a művészi alkotásban. (Nem beszélve arról, hogy az egyéni látásmód, a szubjektivitás is hasonlóképpen motiválja a szellemi alkotómunkát mindkét szférában.) Ha ezért ***inkább az alkotóműhelyek, a felelős állami és szövetségi posztok jelentőségét hangsúlyozzuk*** a művelődéspolitikai elvek realizálásában, tehát a művészet irányításában, akkor jobban alkalmazkodunk a realitáshoz, akkor nagyobb bizonyossággal számíthatunk az irányítás további javulására és elvi szilárdságára. A felelős vezetőknek — már csak közelségük, közvetlen kapcsolatuk és együttműködésük miatt is — nagyobb a befolyásuk az alkotó folyamatra.

Mindez ***nem csökkenti a kritika társadalmi felelősségét és súlyát.*** Sőt ha a művész—műalkotás—kritikus viszonyt történetesen a szerkesztőségek, a felelős szerkesztők oldaláról közelítjük meg (magyarán szólva: hogy kit mivel bíznak meg, egy adott műről kinek a kritikáját fogadják el), akkor a marxista kritika hadállását erősíthetjük.

Messzebb mutató tanulságok

A Társadalmi Szemle hasábjain folyt eszmecserében az eddig érintetteken kívül egy sor más, a művészetirányítással szorosabb vagy lazább szálon összefüggő problémát tettek szóvá a vitatkozók. Ezek közül még néhányra most szeretnénk reflektálni. **Kell-e új kulturális mechanizmus?** A kérdésre adott igenlő válasszal előbb ***Almási Miklós*** (1969. 2. sz.), majd ***Köpeczi Béla*** hozzászólásában

Digitized by Google

(1969. 4. sz.) és *Vitányi Iván* válaszában (1969. 5. sz.) találkoztunk. Ugyanazok a társadalmi-gazdasági változások, amelyek szükségessé tették a gazdálkodás reformját, közéletünk más szféráiban is napirendre tűzték a régi módszerek felülvizsgálatát. Emlékeztetnünk kell Kádár elvtárs felszólalására a központi bizottság 1967. november 24-i ülésén, amelyben ezt mondotta: „Egyébként megemlítem itt — sürgető szándék nélkül —, hogy most, miután elrendeződött a hatalom kérdése, a szocialista mezőgazdaság, a gazdálkodás általában pedig most napirenden van — azt hiszem, bizonyos idő múlva esedékes lenne a gazdasági munkához hasonlóan áttekinteni a *tudományos és kulturális életet* is (együtt vagy külön-külön). Vannak ugyan erről határozataink, de azért ezek fölött már szép idő eltelt. El tudom képzelni, hogy a gazdasági vezetéshez hasonló módon, kritikai elemzés alá vegyük a tudomány, a kultúra helyzetét, a kialakult viszonyokat." (Társadalmi Szemle, 1967. 12. sz.)

Azóta a központi bizottság már megvitatta és elfogadta a tudománypolitikai irányelveket, s előkészületben van az országos népművelési konferencia és a nevelési kongresszus. Nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb a kulturális élet egyéb — közöttük művészeti — szektoraira is sor kerül. *Vitányi Iván* is ennek egyik metszetéhez, mozzanatához kívánt hozzásegíteni tanulmányával. Fontos tennivalókra hívta fel a figyelmet ezzel kapcsolatban *Köpeczi Béla.* (Pl. tudományosan fel kell mérni a művészet befogadásának helyzetét, mai állapotát; mélyebben fel kell tárni a művészet, a valóság és az eszmei befolyásolás viszonyának sajátosságait és törvényszerűségeit; derítsük fel, hogy a művészet-politikai döntésekre miként hat a közönség stb.)

Az előmunkálatok, a vizsgálandó problémák módszeres feldolgozásának szükségességét már csak azért is hangsúlyoznunk kell, mert senki sem gondolhat komolyan arra, hogy a „kulturális mechanizmus" vagy a „művészeti mechanizmus" korszerűsítése kimerülhet külsődleges átszervezésben — alkotóműhelyek összevonásában vagy decentralizálásában —; nem tudható le a feladat azzal, hogy hatásköröket egyszerűen átrendezünk. A gazdálkodás reformja is szerteágazó vizsgálatok elemzésének, vélemények konfrontációjának szövevényéből kritályosodhatott ki. S itt is szakemberek összefogott munkájára, leleményére van szükség, ha valóban korszerűsítést kívánunk. Az esztétikai gondolkodásnak, a művészetelméletnek például — a filozófia és a más szaktudományok segítségével — még szembe kell néznie *a művészi érték korszerű* felfogásának problémájával. A művészet irányításáról folyt vitánkban is minduntalan felmerült ez a kérdés, amely a tudományos gondolkodásnak, a kritikának és a művészetpolitikának valóban kikerülhetetlen, nem mellőzhető kategóriája. Vitánkban is különböző álláspontok csaptak össze ennek az értelmezéséről. *Almási Miklós* pl. szkeptikus abban a kérdésben, hogy lehetséges-e *„olyan egységes értékrendszert találni, amely a politikai és esztétikai szférát egyaránt át tudja fogni."* (1969. 2. sz.) Ő a két szférát különneműnek véli, s szerinte jobb, ha munkamegosztásban külön a kritikus, külön a politikus ítél a két különböző aspektusból. (Igaz: a közeli jövőre előre vetíti annak lehetőségét, hogy *mindenki* a művészi érték alapján mérlegel, hogy ez veszi át a vezető szerepet.) Ezzel szemben *Köpeczi Béla* így vélekedik: „A legkárosabbnak e tekintetben azt tartanám, ha valamiféle olyan munkamegosztás alakulna ki, amely szerint a szakma képviselői foglalnak állást a szűken vett művi problémákban, a politikai-eszmei mondanivaló dolga pedig tartozzék az irányításra... Ez a rossz munkamegosztás megnehezíti a közönség orientálását is, és szinte lehetetlenné teszi a szocialista közvéleményformálást, amely csak nyílt lényegi vitákban alakulhat ki." (1964. 4. sz. 71. old.) Politikai és esztétikai értékítélet persze nem válhat ketté, külön munkamegosztásban. Ám — mint idéztük — a műalkotások, általában a művészet vonatkozásában a politikának *nem annyira a taktikai (napi), mint inkább a stratégiai* vonulata a mérvadó. S ha ma még a különböző értékszempontok (szociológiai hatás, politikai kisugárzás, esztétikai vagy immanens művészi mérlegelés) nem esnek is *teljesen* egybe, a *közvetítés* lehetősége máris adva van, s a *marxista szakemberképben* (akinél az ideológiai és az esztétikai megítélés fedi egymást). Tehát egy megkezdett folyamat továbbfejlődéseként, megoldható e probléma.

Az irányítás demokratizmusa. Jórészt az előbbi kérdéskörhöz kapcsolódik a művészetirányítás demokratizálását sürgető.

Digitized by Google

a vitában többek részéről is (*Tóth Dezső, Ranódy László, Faragó Vilmos, Keres Emil*) megfogalmazott igény. Tóth Dezsővel egyetértünk abban, hogy a demokratizálás valóban nem jelentheti *valamennyi* művészi törekvés képviselőinek bevonását a vezetésbe, mert ez csak az elvek feladása árán volna lehetséges, és egyszerűen feleslegessé tenné (mert megszüntetné) az irányítást. A művészet demokratizmusa egyébként sem szűkíthető le pusztán a „művészek demokráciájára". Teendőinket — az előbbit nem kizárva — inkább a társadalom egésze, tehát a „fogyasztók", a közönség felé kell keresnünk, olykor szélesítve az eddigi fórumokat, máskor újakat teremtve, bevonva őket a döntések előkészítésébe. A művészetirányítás demokratizmusának egyébként reális, életrevaló programját fogalmazta meg a vitában *Faragó Vilmos* (1968. 11. sz. 94—95. old.), aki öt pontban foglalta össze a megérett tennivalókat (a gazdasági reform művészetre ható pénzügyi szabályozó rendszerének javítása; szilárd értékrendszer működtetése a kontraszelekció ellen; az irányítók és irányítandók egészséges kölcsönhatása, az alkotóműhelyek felelősségének hatáskörének felerősítésével; az alkotó viták felfokozása; a közítélet-serkentés, s annak messzemenő figyelembe vétele).

•

A folyóiratunkban lezajlott vita közvetett vagy közvetlen tanulságait az előzőkben már nagyrészt megfogalmaztuk. Eddig az irányításnak főképpen egyik mozgásirányáról, a vezetők tevékenységéről esett szó. Pedig a művészetirányítás is — mint minden más irányítás — *kölcsönösség, kölcsönhatás.* Ennek egészséges voltát pedig a társadalom megújuló életének, életrendjének kisugárzásából született új pozitív eszményeket sugalló alkotások igazolhatják elsősorban. A magyar kommunisták, amióta a társadalom vezető erejévé váltak, soha, átmenetileg sem, mondtak le arról az igényükről, hogy *a művészek szolgálják a népet, hogy juttassák művészi eszközeikkel kifejezésre a nép küzdelmének szépségét, értelmét, eredményeit.* Az MSZMP nemcsak deklarálta, de gyakorlatban bizonyította, hogy hibáink irtásában, ellentmondásaink feltárásában, gyengéink leküzdésében egyaránt számít művészre és politikusra. Közvéleményünk joggal várja azt a változást művészetünkben, amely *a rólunk szóló* és *a nekünk való egységében* valósulhat meg (amelyben a progresszió dominál, ahol az ütközés, a konfliktus, a küzdés, az élet értelmét és az értelmes életet szolgálja).

Éppen az ehhez szükséges feltételek megteremtése lesz az *alkotóműhelyek egyik legaktuálisabb feladata* a közeljövőben. Ennek érdekében szükségesnek látszik, hogy néhány további következtetést vonjunk le.

A közélet fórumain (párt- és tömegszervezetek, szövetségek, testületek) nagyobb lehetőséget kellene teremteni a haladó *közvéleménynek a művészet befolyásolására,* a véleményeknek vitákban történő kialakítására, arra, hogy a művészet irányítása közvetlenül is építhessen a közönség igényeire, ítéleteire. Az irányítás foglalkozzék a párttagság művészetszemléletének fejlesztésével — ehhez jobban ki kellene aknázni a párton belüli fórumok adta lehetőségeket és viszont: az eddiginél sokkal szorosabb kapcsolatot kellene kiépíteni az irányításnak a *pártközvéleménnyel,* mint a közvélemény egészét befolyásoló tényezővel. Csakis a közvéleményre építve lehet hadat üzenni az ízléstelenségnek engedmény tevő kommersz-áradatnak, csakis így lehet kialakítani a *tömegszórakoztatás szocialista jellegét,* amely a növekvő szabad idő kulturált felhasználásának egyik kulcskérdése.

Más irányú teendők csoportját képezi mai társadalmunk igényeinek alapos feltérképezése. Ezért a művészeti tudományos intézetek, a szövetségek és általában művészeti területen tevékenykedő *szakemberek bevonásával* hozzá lehetne kezdeni azoknak a témáknak a *tudományos feldolgozásához,* amelyek feltételei a művészetirányítás korszerűsítésének, annak, hogy mai társadalmi valóságunkhoz hangoljuk módszereinket. Mielőbb tökéletesítenünk kell a gazdaságirányítás új rendszerében a művészeti alkotás ösztönzésére kidolgozott pénzügyi szabályozókat, le kell küzdenünk az első években felszínre került ellentmondásokat. A helyi gazdasági érdekek vagy intézkedések nem keresztezhetik művelődéspolitikai törekvéseinket; maradéktalanul érvényesíteni kell a szocialista szándékú alkotómunka támogatását deklaráló elveinket.

Csak a nyugodt munkálkodás, a türelmes, elvi politika, a történelmi tanulságainkhoz való hűség, a hibáinkkal vagy elmaradottságainkkal való szembenézés vetheti meg az alapját egy mainál is egészségesebb lendületű művészeti feilődésnek, illetve az ezt szolgáló irányításnak. Ehhez ösztönző segítséget adott a művészetirányításról lezajlott vita — reméljük, hogy célravezetően.

Digitized by Google

A tanácsi képviselet tartalma és a helyi érdekek képviselete

A tanácsok politikai szerepének fejlesztése és a helyi igazgatás korszerűsítése társadalmunk demokratikus vezetésének követelményeiből fakadó igény. E jelenség okaival s a felmerülő problémák sokrétűségével a központi bizottság 1969 márciusi plénuma részletesen foglalkozott; ezt követően a párt és kormány vezetőinek a közelmúltban adott tájékoztatói, s különböző tanulmányok, cikkek és vitaülések is jelezték a feladat jelentőségét.

Varga Józsefnek a tanácsrendszer továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdéséről írott vitaindító cikke széles skálán vázolja fel a tanulmányozásra váró problémákat és körvonalaz jó néhány, alternatív szervezeti-jogi megoldási lehetőséget is.[1] Tanulmánya olvasása közben elsőként az a gondolat merült fel bennem: nem kellene-e koncentrálnunk a véleménycserét néhány olyan, elméletileg jelentős, vitatott, vagy a tényleges helyzet és a jelenlegi szabályozás ellentmondásait elfedő problémára, amely a szervezeti-jogi rendezés irányát és részleteit tekintve meghatározó jelentőségű? Enélkül nagy annak a veszélye, hogy megrekedünk a problémák szokványos felvetésében, vagy mellékvágányra tévedünk a rendezés szervezeti-jogi részkérdéseinek szövevényében.

A tanácsi képviseletek fejlesztésének politikai jelentőségéről

A tanácsi szervezet fejlesztése ugyanis csak az első megközelítésre és csak azért merül fel szervezeti-jogi keretekben, mert végeredményben ilyen formában van meghatározva. A tanácsok azonban alapvető állami-politikai intézmények; ebből következően fejlesztésük irányának és tartalmának meghatározása sem egyszerűsíthető le pusztán a rendezés szervezeti-jogi formáinak és alternatíváinak vitájára. Más szóval: a ma felmerülő szervezeti megoldások és a jogi szabályozás hátterében a szocialista társadalmi és gazdasági fejlődés összetett követelményei állanak; ezeknek figyelembevétele és érvényesülésük elősegítése nélkülözhetetlen előfeltétele a tanácsi szervezet megalapozott fejlesztésének.

Ha ilyen nézőpontból közelítjük meg a tanácsi szervezet fejlesztésének kérdéseit, akkor egyik lényeges és elméletileg is tisztázandó probléma *a tanácsok jellegének, funkciójának, közelebbről a tanácsi képviselet mai tartalmának meghatározása.* Ezeket a témákat természetesen nemcsak azért indokolt közelebbről megvizsgálni, mert eltérő nézetek vannak róluk forgalomban, hanem elsősorban azért, mert megválaszolásuktól függ: *milyen társadalmi-politikai elvárásokat fűzünk a tanácsrendszer fejlesztéséhez.*

1. Miért éppen a tanácsok társadalmi-politikai funkciója, a helyi képviselet mai értelme az a kérdés, amelynek a rendezés sokágú folyamatában különösen nagy jelentőséget tulajdonítunk?

Ez a kérdés megválaszolható volna Varga József írásának egy találó megállapításával is: „... akkor vált tartalmassá egyes tanácsok tevékenysége, ha kellő anyagi eszközökkel rendelkeztek és ha ők határoztak a helyi jellegű kérdésekben, vagyis, ha munkájuk képviseleti jellegükből táplálkozott..." A tanácsi képviseletek kibontakozásának és tényleges érvényesülésének azonban ezen túlmenő, mélyebb és átfogóbb politikai jelentősége van. A helyi képviseletek fejlesztésével kapcsolatos feladatok kidolgozásában — véleményem szerint — a következő körülményeket kell figyelembe venni.

A szocialista társadalom állami vezetése *lényegében az emberek különböző kollektíváinak vezetését jelenti;* csak a dolgozók, az állampolgárok különböző kollektíváinak szervezett tevékenységével és aktív közreműködésével valósíthatjuk meg céljainkat. Ez abban az igényben is kifejezhető, hogy a társadalom vezetését ellátó különböző állami-politikai testületekben az emberek ne váljanak a döntéseket hozó szervek tevékenységének egyszerű tárgyaivá, hanem ellenkezőleg: *aktív, érdekelt alanyai legyenek a közügyek irányításának és ellenőrzésének.* Ez pedig nagymértékben a lakosság helyi képviseleti szerveinek hatékonyabbá tételével mozdítható elő,

[1] Társadalmi Szemle, 1969. 5. sz.

Digitized by Google

Másrészt a tanácsi képviseleti testületek irányító és ellenőrző funkciójának erőteljesebb érvényesülése elválaszthatatlan kapcsolatban van igazgatási szerveik, a tanácsok végrehajtó bizottságának és szakigazgatási apparátusának tevékenységével és jogi státusának meghatározásával, valamint a különböző szolgáltatásokat biztosító intézmények helyzetének rendezésével. A tanácsi igazgatási szerveket ugyanis az jellemzi, hogy egyfelől biztosítják a helyi képviseleti testületek döntés-tervezeteinek előkészítését és az elfogadott határozatok végrehajtását, másfelől területi kereteik között ellátják az általános közigazgatásnak, valamint az országos szakigazgatási ágazatoknak jogszabályokban megszabott feladatait is.

2. A tanácsi igazgatási szervek itt említett, összetett funkciója olyan tényező, amely kétségtelenül több irányban is befolyásolja a helyi tanácsi képviseletek természetét és jogosítványait is. Ebben a tekintetben különösen a következő kapcsolatokat kell számításba vennünk:

A tanácsi képviseletek igazgatási szerveiknek nemcsak azt a tevékenységét irányítják és ellenőrzik, amely közvetlenül saját döntéseik előkészítésére és megvalósítására irányul, hanem az általános közigazgatási és az országos szakigazgatási feladatok helyi-területi megvalósítását is.

Minthogy a tanácsok igazgatási szervei a községektől a megyékig országosan egységes elvek és jogszabályi rendelkezések szerint végzik általános közigazgatási és szakigazgatási funkcióikat, egészen természetes, hogy *e funkciók tartalmának meghatározásában és ellátási módozatainak alakításában* a tanácsok mellett a kormányzati szervek is (minisztertanács, minisztériumok) *jogszabályokban meghatározott irányítási, felügyeleti és ellenőrzési jogosítványokat gyakorolnak.*

A tanácsi igazgatási szerveknek — funkciók összetett természetéből következően — meghatározott önállóságuk, jogszabályokban rögzített hatáskörük kell hogy legyen. Ez nemcsak differenciált irányításuknak és ellenőrzésüknek a feltétele, hanem a *korszerű, a törvényességet és a szakszerűségi követelményeket érvényesítő felelős igazgatási tevékenységnek is követelménye.*

3. A tanácsi képviseletek fejlesztése természetesen ellentétben van az olyan technokratikus felfogásokkal, amelyek szkeptikusan ítélik meg a demokratikus intézmények célszerűségét, a helyi képviseletek fejlesztését pedig különösen archaikus törekvésnek tartják. E vélemények szerint a fejlődéssel együttjáró fokozott társadalmi munkamegosztás és speciálizálódás megnöveli a szakemberek szerepét az állami ügyek és különösen a helyi igazgatási feladatok ellátásában, s csökkenti az állampolgárok és képviselőik részvételének jelentőségét a közügyek helyi intézésében.[2]

Ahogy a szakszerűség abszulitázálása és technokratikus eltúlzása elfogadhatatlan, úgy az is kétségtelen, hogy megnövekedett a szakszerűségi követelmények szerepe a helyi képviseleti testületek döntéseinek előkészítésében, az igazgatási tevékenység és a különböző szolgáltatások ellátásában. A szakszerűség általános emelése a köztevékenység minden területén éppúgy nem vezet feltétlenül technokráciához, mint ahogy az igazgatási tevékenységnek a tényleges feltételektől elszakított társadalmasítása a képviseleti testültek mindenhatóságának a valóságtól elszakadt deklarálása sem biztosítéka a helyi igazgatás demokratikus fejlesztésének. A szocialista demokrácia a tanácsok döntéseinek sokoldalú előkészítését igényli, ez pedig elválaszthatatlan a helyi igazgatási feladatok és a különböző szolgáltatások hozzáértő, szakszerű, felelős irányításától. Meddő próbálkozás volna tehát akár a képviseleti szervek fejlesztésének igényét, akár az igazgatás szakszerűségének követelményeit egymással szemben, valamiféle elvont kizárólagossággal érvényesíteni.

Érdemes megjegyezni, hogy a racionalizált területi igazgatás hatékonysága és a lakosság, illetve képviseleti testületeinek érdekeltsége közötti kölcsönhatást ma már a nyugati politikatudományi irodalom több képviselője is elismeri, s ez az elv helyenként a helyi igazgatással

[2] Az ENSZ 1966-ban Budapesten tartott Európai regionális konferenciáján is elhangzottak olyan nézetek, hogy a modern állam igazgatását csak magas képzettségű specialisták tudják biztosítani, s a területi önkormányzat anakronizmus. (Seminar on Participation in Local Administration. United Nations. New York. 1966.)

Egyesek szerint a modern indusztrializált társadalomban a gazdasági élet minden problémája lényegében szakprobléma. S gyakran a szakember is csak a legmodernebb eszközökkel képes megoldani ezt. Az állampolgár egyre inkább laikusnak érzi magát a közügyekben, egyre kevésbé érdekli ezek intézése, a döntéseket szakemberekre bízza stb. (E. Forsthoff: Strukturwandlungen der modernen Demokratie. Berlin, 1964. 10., 24. old.)

Digitized by Google

kapcsolatos egyes kormányintézkedésekben is kifejeződik.[3]

Az elmondottak — ha vázlatosan is — érzékeltetik a helyi képviseleti testületek erősítésének jelentőségét. Egyben azt is jelzik, hogy a helyi igazgatási tevékenység ellátásával kapcsolatban milyen összefüggéseket vet fel a tanácsi képviseletek fejlesztése.

A tanácsi képviseletek és a helyi érdekek

Ha kiindulásként elfogadjuk, hogy a tanácsi szervezet fejlesztésének *egyik* alapproblémája a tanácsi képviseletek szerepének növelése, akkor a következő lépésben arra is felelnünk kell: mi is valójában a helyi képviseletek *mai* funkciója, és milyen változtatásokat igényel a tanácsi testültek összetételében és hatáskörében?

Közismert és ezért nem szorul különösebb indokolásra, hogy a ***tanácsi típusú képviseleti szervek tényleges funkcióját a szocialista államfejlődés fő feladatai*** [5] ***és megvalósításuk módszerei határozzák meg.*** Ezen belül azonban lényeges annak fegyelembevétele, hogy a tanácsok tevékenysége — mint erre már utaltunk — nem korlátozódik helyi jellegű kérdésekre. Az állam területi igazgatását, a lakosság kulturális, egészségügyi-szociális és kommunális szolgáltatásainak ellátását helyileg és közvetlenül lényegében a tanácsok irányítják és ellenőrzik.

Természetesen számos további olyan társadalmi, gazdasági, szervezeti-jogi, anyagi-pénzügyi, technikai jellegű tényezőt is fel lehet sorakoztatni, amely meghatározza a tanácsi képviseleti szervek tevékenységét és a helyi-területi igazgatás alakulását.[4] A tanácsi szervezet fejlesztesénél *mindig* figyelembe is kell venni ezeket, mert különben — mint a tapasztalatok tanúsítják — az egyoldalú túlzás vagy egyes tényezők mellőzése előbb-utóbb érezteti hátrányos következményeit. Helytelen azonban az egyes tényezők statikus, önmagukban való szemlélete is; azt a kört ugyanis, amelyet a tanácsi szervezet felépítését és funkcionálását meghatározó különböző jellegű tényezők jelentenek, időnként átszakítják a társadalmi-politikai fejlődés követelményei — ez is történelmi tapasztalat —, s azok az államszervezési eszmék, amelyek az adott fejlődési szakasz feltételeinek jobban megfelelnek és feladatainak megvalósítását hatékonyabban segítik elő.

A tanácsi tevékenységet meghatározó tényezők között külön indokolt megvizsgálni ***a szocialista fejlődéssel összhangban kialakuló és differenciálódó érdekstruktúra hatását.*** Ez nemcsak a gazdasági-termelési szférát érinti, hanem magától értetődően azokat a szervezeteket, képviseleti intézményeket is, amelyek kifejezésre juttatják ezt és közreműködnek a különböző csoportérdekek tényleges érvényesítésében.[5]

Felmerül tehát, hogy ***érinti-e a társadalom érdekstruktúrájának differenciálódása a tanácsokat mint a lakosság helyi képviseleti szerveit,*** s ha igen, milyen várható hatást gyakorol rájuk, illetve milyen követelményeket támaszt szerepük és döntési jogosítványaik alakításában. Egyáltalán: nem erőszakolt,

[3] J. Meynaud: Technokratie et politique. Lausanne, 1960. 9. old.; R. Boisdé: Technokratie et démocratie. Librairie Plon. Paris, 1964. 173. old.; J. W. Fesler: The Political Role of Field Administration Institut of Public Administration. Michigan, 1962. 117. old. A helyi köztevékenységhez szükséges penzforrasok túlzott kormányzati centralizaltságával és felhasználásának kötöttségeivel szemben pl. felvetik, hogy a helyi felhasználási lehetőségek nagyobb szabadsága bizonyos gazdasagi és pszichológiai előnyökkel jár: a helyi testületek nagyobb önállósággal hozott dontéseik következtében nem egyszerű „áttetelek" a kormányzati szervek és a helyi igazgatas között; jobban megvizsgálják kiadasaik gazdasagosságát és nagyobb felelősséget éreznek az elkövetett hibákért; végül: a lakosság is jobban érdekelt a községek és városok vezetesében. Eszerint a hibák és tévedések elkövetésének lehetősége olyan kockazat a helyi koztevékenység szervezésében, amelynek vállalása a helyi testületek felelősségének növelését, a jobb és gazdaságosabb vezetést segítené elő. (Thuillier, G.: L'incidence économique des budgets communaux. La Revue Administrative. 1966. 114. sz. 608. old.) Angliában a korábbi gyakorlattol eltérően a helyi közhatóságok nagyobb pénzugyi önallóságot kaptak; több szolgaltatás helyi ellatásának irányításában csökkentették a centralizált kormányzati beavatkozast. (Cross, C.: Principles of Local Government Law, Sweet, Maxwell. London, 1962. 132—133. old.)

[4] Seremet, K. F.: Helyi szovjetek az állami szervek rendszerében és funkcióik fejlődésének sajátosságai. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1968. 8. 98. old.

[5] Elegendő emlékeztetni itt arra, hogy pl. a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi 11. sz. törvény rendelkezései megnövelték *a szakszervezeteknek mint a dolgozók képviseleti és érdekvédelmi szerveinek jogait* a munkaviszonyoknak, valamint a dolgozók élet- és munkakörülményeinek szabályozásában, a szociális és kulturális alapok vállalati felhasználásának eldöntésében. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. sz. törvény rendelkezései szerint a *termelőszövetkezetek érdekképviseletük ellátására* területi szövetségeket alakíthatnak. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa az ország összes termelőszövetkezetének együttműködési és képviseleti szerve, amely a népgazdaság érdekeivel összhangban a termelőszövetkezetek képviseletében közreműködik a kapcsolatos állami rendelkezések kialakitasaban.

Digitized by Google

mechanikus megközelítés-e a szocialista érdekstruktúra differenciálódásával összefüggésben külön is vizsgálni a tanácsi képviseleti testületeket, amelyek integráns részei társadalmunk egységes állami-politikai rendszerének?

Schmidt Péter a Társadalmi Szemle előző számában közölt hozzászólásában azt írja, hogy *„a képviselet érdekeltségi síkon kap tartalmat"*.[6] Valóban, ha a helyi képviseletek alakulását a különböző történeti periódusokban vizsgáljuk, megállapítható, hogy ***a helyi érdekek politikai megítélése mindig mértékadó jelentőségű volt jellegük és tényleges funkcióik alakulásában.*** Ez természetesen fordítva is áll: a helyi képviseletek funkciójának politikai megítélése meghatározóan visszahatott tényleges helyi szerepük alakulására. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésével elismert tény a társadalmi érdekstruktúra differenciálódása. Ebből az is következik, hogy fejlődő társadalmunkban az alapvető érdekek és célok közösségén belül és a különböző csoport- és egyéni érdekek mellett, illetve ezekkel átszőtten és kölcsönhatásban ***a sajátos helyi, községi, városi, járási és megyei érdekeket is fel kell ismernünk,*** s ezek — más csoportérdekekhez hasonlóan — erőteljesebb megjelenési lehetőséget és határozottabb számbavételt igényelnek. A helyi, területi érdekek felszínre hozása nemcsak feltétele tényleges jogosultságuk elbírálásának, hanem az általános érdek demokratikus politikai formálásának is egyik fontos eleme. A központi kormányzati szervek csak a helyi, területi érdekek reális ismeretében tudják biztosítani a különböző egymással ütköző érdekek feloldását, viszonylagos harmóniáját, és tudnak optimális döntéseket elfogadni a különböző igények kielégítésére.

Ilyen értelemben tehát ***sajátos érdekcsoportként lehet és kell is elismernünk a községi, városi, járási és megyei érdekeket,*** amelyeknek reális létezését az érintett területi egységek lakossága közvetlenül érzékeli, s képviselteti szerveitől nemcsak azt várja el, hogy kifejezésre juttassák ezeket, hanem azt is, hogy gondoskodjanak érvényesítésükről.

A helyi érdekek figyelembevétele a lakosság képviseleti testületeinek tevékenységében egyébként — a korábbi gyakorlattól eltérően — a szocialista országok újabb törvényalkotásában is határozottabban és egyértelműbben jut kifejezésre. A Szovjetunióban pl. a falusi és települési szovjetekről 1968-ban elfogadott törvények azt hangsúlyozzák, hogy a szovjetek „... törvényben biztosított jogaik keretében az általános állami érdekekből és a falu, a település dolgozóinak érdekeiből kiindulva döntenek minden helyi jelentőségű kérdésben". Romániában a néptanácsok szervezéséről és működéséről 1968 végén elfogadott törvény a megyét, a municipiumot, a várost és a községet olyan jogi személyiséggel rendelkező állami területi egységként határozza meg, „... amelyeket a közös érdekek révén egyesült emberek közösségének tekintenek..."[7]

A helyi érdekek tényleges érvényesítése természetesen feltételezi, hogy a tanácsi képviseleteknek ***törvényben*** meghatározott érdemi hatáskörük, döntési jogosítványaik legyenek, s ennek realitását nagyobb anyagi-pénzügyi önállóságuk is garantálja. A lakosságot nem elégíti ki önmagában a nagyobb jogi önállóság, a tanácsi szervezet modelljének módosítása, ha ez nem jár együtt a jobb, színvonalasabb igazgatással, a különböző szolgáltatások jobb helyi ellátásával, a kommunális, egészségügyi, kulturális igények jobb kielégítésével. Mindez feltétele annak, hogy maga a lakosság is reálisan fogja fel a helyi érdekek megvalósításának lehetőségeit, és mint érdekelt, ténylegesen részt kívánjon is venni képviseleti szervei útján a köztevékenységet, a különböző szolgáltatásokat helyileg ellátó szervek munkájának ellenőrzésében.

A helyi területi érdekek felismerése és figyelembevétele a tanácsi képviseleti szervezet fejlesztésében azért is indokolt, mert az elmúlt évtizedekben e vonatkozásban olyan tendencia volt jellemző, amely „az államigazgatási beosztás" jogi fogalomkörébe szorulva, nem fordított kellő figyelmet a ***területi szervezettség problémáinak összetett jellegére.*** A területi elv jelentőségét főként mint az állami és gazdasági szervezet területi szféráját, mint az igazgatás területi kereteit vizsgálta. Ebben a felfogásban a területi tényezők lebecsülése és a társadalom állami vezetésének centralisztikus, igazgatási szemlélete húzódott meg.

Szükségtelen most részletesen vizsgálnunk e szemlélet eluralkodásának okait és következményeit. Az itt tárgyalt problémákhoz megelégedhetünk annak a megállapításával, hogy 1949 és 1956 kö-

[6] Társadalmi Szemle, 1969. 7—8. sz. 115. old.

[7] Az OSZSZK törvénye a falusi települési szovjetekről. Vedomosztyi RSZFSZR. 1968. júl. 25. 512. sz. 650. old.; Törvény a néptanácsok szervezéséről és működéséről. Buletinul Oficial al Republicii Socialista Romania, 1968. 168. sz. 1795. old.

Digitized by Google

zött a túlzottan centralisztikus-igazgatási szemlélet, különösen a községek és városok szerepének, továbbá a természeti-földrajzi környezet jelentőségének egyoldalú megítéléséhez vezetett, s ebben az irányban befolyásolta a társadalom politikai szervezetének kiépítését és funkcionálását is.

Már Marx utalt arra, hogy a társadalom szocialista egysége olyan egység, amely önmagán belül tovább tagozódik, szervezetileg pedig alulról épül fel. A falvak, a községek, a városok, ahogy történetileg kialakultak, a szocialista társadalomban sem egyszerűen az igazgatási-területi beosztás fogalmának valamiféle elvont kifejezői. Az állampolgárok egy adott településhez: egy községhez, vagy egy városhoz tartoznak, nem pedig olyan mesterséges igazgatási egységekben élnek, amelyeknek funkciója, igazgatási szervezete, a különböző tényezők és társadalompolitikai hatások mérlegelése nélkül is könnyen megváltoztatható.[8]

Ezt annál inkább szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, mert az elmúlt évtizedek alkotmányi és törvényi rendelkezései, valamint szakirodalma „az igazgatási-területi beosztás" steril jogi fogalmában szinte elnyelte a természetes települési egységek, továbbá a járások és a megyék társadalompolitikai funkcióját. E problémakör összetett vizsgálata, szociológiai megközelítése szinte teljesen elmaradt: az ezzel kapcsolatos elemzések legfeljebb addig mentek el, hogy „a tanácsok szervezete az igazgatási-területi beosztásnak megfelelően épül fel". Az állami területi egységeknek azonban — különösen a városoknak és községeknek — közismerten összetettebb jelentőségük van, s szerepük nem szűkíthető le az államigazgatási struktúra puszta jelzésére.

Különösen nagy figyelmet érdemlő, új jelenség a szocialista országok állami fejlődésében *az alapegységek, a helyi kollektívák politikai jelentőségének alkotmányos meghatározása.* Jugoszlávia 1963. évi alkotmánya a községet alapvető politikai és társadalmi közösségként ismeri el, s részletesen szabályozza jogállását; az NDK 1968. évi alkotmánya a városokat, községeket, községszövetségeket olyan *önálló felelősséggel rendelkező közösségekként* határozza meg, amelyekben az állampolgárok társadalmi viszonyaikat alakítják. Romániában az állami területi reformról 1968-ban elfogadott törvény szerint „a község a gazdasági, társadalmi-kulturális, földrajzi és demográfiai feltételektől függően egy vagy több faluból alakult olyan területi egység, amely magában foglalja az érdekközösség és a közös hagyomány alapján egyesült falusi lakosságot".[9]

A történelmi hűség kedvéért megjegyzem, hogy a községek és városok mint alapvető állami-politikai egységek szerepe az 1954. évi tanácstörvény előkészítése során, majd az 1960-as években a tanácsi szervezet fejlesztésével foglalkozó Államjogi és Államigazgatási Kormánybizottság ülésein is felmerült. Az első alkalommal rövid politikai-taktikai indokolással került le a napirendről, a második esetben a probléma lényegének meg nem értése miatt mellőzték érdemi megvitatását.

Egyetértek tehát Gonda elvtárssal[10] abban, hogy a községek növekvő szerepe nem automatikusan bontakozik ki, s hogy a községek kulcsszerepet kell hogy betöltsenek a tanácsrendszer fejlesztésében.

A helyi érdekek koordinálása és a választási rendszer fejlesztése

A helyi érdekek jelentőségének felismerése nemcsak a tanácsi képviseletek funkciójának meghatározásához, hanem a területi igazgatás és a különböző szolgáltatások helyi, területi ellátásának kormányzati irányításához is nélkülözhetetlen követelmény. De ahogy elvont és hibás szemlélet volt a helyi érdekek lebecsülése és a tanácsi képviseletek funkciójának a kormányzati feladatok helyi végrehajtására való korlátozása, ugyanígy leegyszerűsítés volna az is, ha a helyi érdekeket az általános érdektől világosan elkülöníthető, pontosan meghatározható homogén egységként fognánk fel, amelyek biztos alapul szolgálnak a központi kormányzati irányító szervek és különböző szintű tanácsi képviseletek

[8] A felszabadulás után a magyar területi igazgatás 1844 községi egységre épült fel: 1162 nagyközségre és 682 körjegyzőségre (ez utóbbi több kisközséget fogott át). 1950-ben, a tanácsok megalakításával 2978 községi egység alakult önálló, illetőleg közös tanácsi szervezettel. 1954-ben már 3010 községi tanácsot választottak. A településhálózat-fejlesztési szakemberek 1975-re ismét 1800—1900 községi egységben jelölik meg a kialakítandó optimumot. Hasonló tendenciát mutat egyébként a Bolgár Népköztársaságban az elmúlt évtizedekben végrehajtott községrendezés is.

[9] Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmánya. 96. szakasz; — Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik. Staatsverlag der DDR. Berlin, 1969. II. k. 179—187. old.; — Buletinul Oficial al Republicii Socialista Romania. 1968. IV. évf. 17—18. sz.

[10] Társadalmi Szemle, 1969. 6. sz. 68. old.

Digitized by Google

döntési jogosítványainak elkülönítéséhez.

A községek és városok, a járások és megyék a társadalom *egész politikai organizációjának*, az állami és gazdasági vezetés országos rendszerének fontos tényezői. Azoknak a viszonyoknak, amelyek ezekben az egységekben kialakultak, számos közös vonásuk van, s ezek a különböző szervezetek és intézmények feladatainak ellátásában, területi kapcsolatában, valamint az e tevékenységeket szabályozó normák területi kölcsönhatásában is kifejezésre jutnak.

Ebből az is következik, hogy az ún. *területi elv kibontakozása* — amely az említett összefüggéseket átfogóan jelzi — hatásában nem szűkül le a tanácsi szervezet fejlesztésére, hanem a társadalom vezetésének *egész politikai rendszerét, a gazdaság irányításának új mechanizmusát átható követelményként jelentkezik.* A területi elv előtérbe kerülése lényegében tehát az állami-politikai szervezet olyan jellemzője, amely

— új módon veti fel az azonos területi egységekben működő különböző szervezetek, intézmények közötti kapcsolatok alakításának igényét;

— a helyi érdekek, szükségletek, feltételek fokozottabb figyelembevételét jelenti a köztevékenység minden területén;

— a területi egységekben működő *valamennyi* szerv, intézmény önállóságának növekedésében megnyilvánul, és így mind a központi irányítás, mind a területi koordinálás tekintetében új követelményeket támaszt.

A tanácsok szerepét, önállóságát a helyi képviselet fejlesztését is csak úgy lehet tehát reálisan megítélni, ha figyelembe vesszük a községekben és a városokban, a területi egységekben tevékenykedő *más területi szervezetek és intézmények tényleges funkcióit s központi szerveikhez való kapcsolataik alakulásának sajátos követelményeit is.*

Köztudomású, hogy az állami területi egységekben különböző társadalmi-politikai szervezetek, szövetségek és egyesületek működnek, amelyek egységes országos rendszerbe tartoznak. Ilyenek elsősorban a pártszervezetek, a szakszervezetek, a Hazafias Népfront helyi bizottságai, a termelőszövetkezeti szövetségek stb. Hangsúlyozzuk, hogy az itt vizsgált összefüggésben nem az említett szervezetek és szövetségek általános szerepéről és jelentőségéről, nem is valamennyi helyileg működő társadalmi-politikai, gazdasági szervezetről van szó, hanem elsősorban a társadalmi-politikai szervezeteknek arról a sajátos funkciójáról, amelyet mint *politikai egységesítő-koordináló tényezők*, egy országos szervezetrendszer részeiként látnak el a területi egységen belül jelentkező különböző érdekek és feladatok összehangolásában és az egységes politika helyi megvalósításában.

A tanácsi képviseletek tényleges funkciója nagymértékben *a területi pártszervek szerepével és funkciójának alakulásával* függ össze. Hogy mennyire hatékony a tanácsi képviseletek tevékenysége, ez döntő mértékben attól függ, milyen jelleggel és terjedelemben, hogyan tudják a területi pártszervek — mint az országosan egységes, szervezett politikai vezető erő részei, helyi képviselői — összehangolni a különböző jellegű területi szervezetek és intézmények munkáját az egységes politika helyi feltételek közötti megvalósítására, mennyiben tudják összhangba hozni a területi fejlesztés követelményeit az országos célokkal.

Nagyon fontos és külön tanulmányozandó probléma a *párt vezető szerepének területi érvényesülése*, a területi pártszervek és a tanácsi szervek kapcsolatának tartalma, szervezeti formái és módszerei. Csak jelzésként említeném meg, hogy e tekintetben a szocialista országokban három különféle rendezés alakult ki; ezeket mind elvi-ideológiai megítélések, mind pedig az egyes országok fejlődésének sajátos körülményei is befolyásolták.

Nem vizsgálva itt mélyebben a párt politikai vezető szerepének területi érvényesülésével összefüggő problémákat és a különböző szervezeti megoldásokat, a baráti országok és saját tapasztalataink alapján annyit kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy amilyen arányban növekszik a különböző intézmények, szervezetek, vállalatok önállósága, olyan mértékben *merül fel tevékenységük politikai koordinálásának fejlesztése a területi egységen belül.* Más szóval: a központi kormányzati szervek és a helyi szervek, intézmények közötti, korábban túlnyomóan adminisztratív-igazgatási kapcsolatok átalakulása kétségtelenül megnöveli az egységes politikát biztosító területi pártszervek irányító és ellenőrző funkcióit. Kétségtelen, hogy a területi elv fokozott érvényesülése a pártszerveket is új helyzet elé állítja: új formákat és új vezetési módszereket igényel az állami-politikai tevékenység, a területi tevékenység irányításában.

Ha komolyan vesszük a szocialista érdekstruktúra érvényesülésének sajátos követelményeit a tanácsi képviseletek

Digitized by Google

szerepének alakulásában — mint a helyi, területi érdekek intézményes kifejezését —, akkor attól sem tekinthetünk el, hogy a *községeken, városokon és megyéken* belül az állampolgárok foglalkozásuk, hivatásuk stb. szerint is másmás érdekeltségű csoportokba tartoznak, és ez különböző érdekképviseleti szervezetek, társulások, szövetségek alakulásában és funkcionálásában is kifejezésre jut. Végeredményben ezeknek a szervezeteknek kell a sajátos állampolgári csoportérdekeket kifejezniük.

Társadalmunkban tehát *a területi egységen belüli állampolgári* érdekek ma nem közvetlenül és kizárólagosan állami-képviseleti formákban nyilvánulnak meg, hanem a társadalmi, politikai érdekvédelmi szervezetekben, társulásokban és különböző szövetségekben is. Az állampolgárok egyidejűleg több területi szervezethez s ugyanakkor egy-egy városi, községi vagy falusi települési egységhez tartoznak, s az utóbbihoz ugyancsak sajátos érdekeik fűzik őket. Ebből az is következik, hogy a községek és városok lakosságát bizonyos helyi, területi érdekazonosságon belül az érdekek és célok sokfélesége jellemzi, s ez nemcsak kifejezésre akar jutni, *hanem az adott egységen belül is felveti a különböző helyi érdekek koordinálásának problémáját.* Olyan kérdéseket vet fel, hogy iskolát, helyi közfürdőt, vagy kórházat, óvodát, művelési házat kell-e építeni, milyen helyi szolgáltatásokat kell elsősorban fejleszteni, stb.

Más jelleggel, de ugyanígy felmerül a több községet és várost átfogó *magasabb egységekben — a járásokban és megyékben — a területükön levő egységek érdekeinek és szükségleteinek kielégítése.* Melyek egy járáson vagy megyén belül az elsősorban megvalósítandó községi és városi érdekek? Milyen kiemelt beruházásokat igényel a városokban és az egyes körzet-központokban a megye településhálózatának perspektivikus fejlesztése? Ha az érintett kisközségek közül eddig még nem alakult ki a jövendő körzet-központ (elsősorban a dunántúli aprófalvas megyékben van ez így), akkor melyik kisközséget kell ilyen igénnyel fokozottan fejleszteni? E problémák eldöntése előzetes politikai mérlegelést, *a különböző érdekek és szükségletek politikai koordinálását feltételezi, és ez a területileg illetékes pártszervek feladata.* A döntéshez szükséges tényezők sokoldalú feltárása és maga *a döntéshozatal* azonban *a megfelelő szintű tanácsi képviseletekre tartozik.* Ebből az is következik, hogy a döntések megalapozása — magától értetődően — a különböző érdekek kifejezésének lehetőségeit követeli meg, s ezt a helyi képviseleti testületek összetételének megfelelő alakításával, közelebbről a választási rendszer fejlesztésével is indokolt elősegíteni. *A tanácsi képviseletek összetételének differenciáltabb alakítása és a jelenlegi választási rendszer módosítása tehát lényeges eleme az egész tanácsi rendszer fejlesztésének.*

Gonda elvtárs hozzászólásában a következőkkel indokolja a kérdés felvetését: „... képessé kell tenni a testületet arra, hogy kellő ismeretek alapján, felelősséggel döntsön és így jól élhessen szélesebb hatáskörével".[11] Kár, hogy a továbbiakban ezzel kapcsolatban nem a tanácsi *képviseletek* összetételének problémáiról, hanem a végrehajtó bizottságnak és az állandó bizottságoknak nem tanácstagokkal való kiegészítéséről ír. Hogyan alakuljon a végrehajtó bizottságok jellege, összetétele; kellenek-e az állandó bizottságok — s ha igen, milyen feladatkörrel —, vagy más funkciójú, helyettük területi koordináló funkciókat is ellátó bizottságokat kellene-e kialakítani, stb. — mindez jórészt attól függ: milyen jelleggel és összetételben alakulnak meg a különböző szintű tanácsi *képviseleti* szervek.

Lakos Sándor elvtársnak kétségtelenül igaza van abban, hogy önmagában „... semmiféle új *választási* rendszer nem vezethet érdemi változáshoz, ha nem módosul a tanácsok szerepköre".[12] Az sem tagadható, azonban, hogy a tanácsok tényleges képviseleti jellege érvényesülésének *egyik lényeges követelménye* a tanácsi képviseletek megfelelő differenciált összetételét biztosító választási rendszer kidolgozása. A probléma megoldása korántsem szűkíthető le arra, hogy „... ha valóságos tartalmat kap a lakosság területi önkormányzata, természetes kiválasztódással a konkrét feladatokat megoldani tudó emberekre szűkül le a megválaszthatóság lehetősége is."[13] Ha a tanácsi képviseletek fejlesztését *valóban* a különböző csoport-, helyi és területi érdekek kölcsönhatásában nézzük, akkor számításba kell vennünk az állampolgárok lakóhely, foglalkozás és hivatás szerint differenciálódó csoportjait; a magasabb területi egységek, a járások és megyék tanácsi képviseletében pedig az

[11] Uo. 66. o.

[12] Lakos Sándor: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában. Kossuth Kiadó, 1969. 34. old.

[13] Uo. 35. old.

Digitized by Google

egyes falvak, községek és városok sajátos külön érdekeit is.

A községekben tehát a tanácstagok jelölésében és választásában mindenekelőtt azért lehet elsődleges a lakóterület szerinti képviselet, mert a *közvetlen kapcsolatok* következtében jobban mérhető a közösségért végzett munka. Másrészt a lakosság struktúrájának sajátosságai a jelölési rendszer fejlesztésével részben így is érvényesíthetők. Más a helyzet azonban a városok, a járások és a megyék tanácsait illetően. A városokban — részben a községek szükségleteit is kielégítő, különböző szolgáltatási egységek nagyobb száma és a városi lakosság differenciáltabb rétegeződése stb. következtében — másként alakul a tanácsi képviselet funkciója. A járási és megyei tanácsszerveknek pedig egyik jellemzőjük, hogy tevékenységüket már nem a lakossággal közvetlen kapcsolatban végzik, hanem a *lakosság különböző területi szervezeteivel* vannak közvetlen kapcsolatban, közöttük a községi és részben a városi tanácsszervekkel, a szolgáltatásokat biztosító intézményekkel (megyei és járási kórházak, iskolák, körzeti művelődési otthonok stb.).

Ezek után talán nem is szorul külön indokolásra, hogy a *magasabb területi egységekben a képviselet tartalma és természete más, mint az alapegységekben.* A tanácsok megfelelő összetételének kialakításához nem elegendő önmagában sem a lakóterületi választás rendszere, sem pedig „a természetes kiválasztódás" kritériuma. A járási és a megyei tanácsi képviseletekben már az *egyes községek és városok sajátos érdekeinek képviselete is felmerül; minden bizonnyal nagyobb szerepet kell továbbá kapniuk az állampolgárok különböző társadalmi szervezeteinek, érdekképviseleti szerveinek, a járás, a megye jelentősebb szolgáltatásait közvetlenül irányító és végző intézményeknek is.*

Ha elfogadjuk, hogy a „képviselet érdekeltségi síkon kap tartalmat", akkor nem minősíthető pusztán „ötletnek" vagy „szervezeti intézkedésnek" a járások és megyék képviseleti testületeinek *közvetett választása,* pontosabban a nem kizárólag a lakóterületi képviselet alapján való kialakítása. Ha ugyanis kizárólag a lakóhely szerinti képviselet igényét támasztjuk, és nem kombináljuk azt a helyi, területi csoportérdekek, intézményi szolgáltatások fejlesztési igényeinek kifejezésével a különböző szintű tanácsok összetételének alakításában, akkor ezzel csak erősítjük a tanácsi képviseletek jelenlegi formális vinásait.

Tartalmilag lényegében hasonló gondolatot vet fel Lakos Sándor is a tanácsi testületek összetételének és jellegének fejlesztéséről. „... Elképzelhető az a megoldás — írja — hogy az említett szervek munkájában az egyénileg megválasztott tanácstagok mellett mint hivatalból, tanácskozási joggal meghívottak az e területen működő állami gazdasági, társadalmi szervek képviselői is rendszeresen részt vehessenek. E forma esetleg még azzal a módszerrel is variálható, hogy ezek a szervek (tsz, állami gazdaság, üzem stb.) megválasztják azt, aki mint állandó meghívott a tanácsülésen részt vesz... Az ily módon delegált feladata az adott egység érdekeinek és szempontjainak képviselete... stb.[14]

Egyébként ezt a tendenciát az alakuló társadalmi gyakorlat is alátámasztja. A megyei tanácsok szerepének fejlődésével pl. kimutathatóan *növekedett a tanácstagok körében az állami, társadalmi, gazdasági szervezetek és a jelentősebb szolgáltatási intézmények vezetőinek aránya.* Megyénként ez változó nagyságrendű, de az egyik vizsgált megyében meghaladja a megyei tanácstagok 80 százalékát. A megyei tanácstagok lakóhely szerinti megoszlásának vizsgálata is hasonló következtetéshez vezet: a vizsgált megyében ugyanis a megyeszékhelyen lakik a tanácstagok 50 százaléka; a megye egyes járásaiban megválasztott tanácstagok fele ugyancsak a megyei központban él stb.

Elhamarkodott dolog volna azt állítani, hogy ezek az arányok egyértelműen negatív jelenségek, s a magasabb szintű tanácsi képviselet valamiféle „elidegenedését" mutatják. De az sem volna alapos, ha a megyei tanácsok összetételének ilyen arányú alakulását szükségszerűnek tartanánk. Annyit mindenesetre le lehetne szűrni eddigi tapasztalatainkból és a tanácsi képviseletek összetételének *tényszerű alakulásából,* hogy a tanácsi képviseleti szervek fejlesztése a járásokban és megyékben más, differenciáltabb választási rendszert igényel, mint a községekben. A közvetlen választások és a lakóterületi képviselet kizárólagossága a magasabb egységek tanácsi képviseleteinek alakításában sok formális vonással terhelt, s a képviseletek fejlesztésének reális *követelményei* a városokban és járásokban, de különösen a megyékben ténylegesen át is törik ezt a korábban kialakított választási elvet.

Dr. Halász József

[14] Lakos Sándor: id. tanulmány, 105. old.

Digitized by Google

A bürokrácia és a társadalom

(Megjegyzések Hegedüs András bürokrácia-elméletéhez)

A koncepció

A szocialista országokban nem ritkán fellelhető bürokratikus jelenségek kiküszöbölésének igénye éppúgy, mint az új gazdasági mechanizmus bevezetését a politikai mechanizmus terén elkerülhetetlenül követő reformok szükségszerűen irányítják rá a figyelmet a szocialista állam, a gazdasági, politikai, társadalmi és egyéb szervezetek társadalmi szerepének, egymáshoz való viszonyuknak,, illetve a néptömegekhez fűződő kapcsolataiknak problémájára. Az elmúlt évek során több értékes monográfia, illetve tanulmány jelent meg ebben a témakörben. Hegedüs András elvtársnak a bürokrácia problémájával közvetlenül foglalkozó cikkei is e szerteágazó kérdéscsoport egyik aspektusát elemzik, azt vizsgálják: milyen a szocializmusban elkerülhetetlenül kialakuló irányító és igazgató szervek társadalmi helyzete, milyen a néptömegekhez való viszonyuk?

Hegedüs András elvtárs a dogmatizmus hatásának tulajdonítja, hogy a bürokrácia fogalmát leszűkítették, és csak egy társadalmi-gazdasági alakulat, a kapitalizmus igazgatási rendszerének jellemzőjeként fogták fel. Úgy véli, az az álláspont, amely tagadja, hogy a szocializmusban a bürokrácia és a bürokratikus viszonyok mint lényegi viszonyok tartósan kialakulhatnak, tudománytalan apologetika. Hegedüs elvtárs szerint a szocializmus építésének viszonyai között kialakuló irányító és igazgatási apparátus is bürokrácia, éppúgy, mint a korábbi osztálytársadalmak különböző szervei, intézményei.

Hegedüs András elvtársnak a szocialista társadalom szervezeteire vonatkozó álláspontja rendkívül ellentmondásos. Egyrészt elismeri, hogy ezeknek a szervezeteknek a létrejötte szükségszerű,[1] és helyesen állapítja meg, hogy a kapitalista és a szocialista igazgatási és irányítási apparátus között jelentős különbségek vannak, amelyek a különböző társadalmi rendszerek lényegéből, a tulajdonviszonyok eltérő jellegéből fakadnak. Másrészt kiemeli, hogy az irányító és igazgató apparátusok kiépülése olyan állapotok kialakulását teszi lehetővé, „amikor az irányítási és igazgatási funkciókat ellátó apparátusnak saját érdekei és céljai alakulnak ki, amelyek nem minden vonatkozásban azonosak a társadalom általános érdekeivel és céljaival".[2] Ez az apparátus Hegedüs elvtárs szerint „feltétlenül bürokratikus viszonyok hordozójává válik".[3] Azt a korábban *lehetőségként* jelzett szituációt, hogy a szocialista apparátusnak olyan érdeke is kialakulhat, amely nem minden vonatkozásban esik egybe a társadalom érdekeivel, a továbbiakban Hegedüs elvtárs *valóságos tendenciaként fogja fel.*[4]

Milyen partikuláris érdekeket képvisel — Hegedüs elvtárs szerint — ez az apparátus? Az igazgatási, illetve irányítási apparátus dolgozóit, állítja Hegedüs elvtárs, „márcsak funkciójuk következtében is — elsősorban tevékenységük hatékonysága növelésének a kérdései foglalkoztatják".[5] Ezen (állítólagos) érdeklődésük következtében ellentétbe kerülnek az igazgatási és irányítási apparátuson kívül dolgozó — főleg humán — értelmiségiekkel, akiket elsősorban a társadalmi viszonyok humanizálása érdekel. Az igazgatási és irányító apparátusok szükségszerűen olyan társadalmi erőket hoznak létre, „amelyek ellene szegülnek a második kritérium (vagyis a társadalmi viszonyok humanizálása — K. A.) teljesítésének, mégpedig nemcsak a közvetlen termelők döntési folyamatukba való bevonásának, vagyis a szorosabban vett társadalmi önigazgatásnak, hanem a társadalmi függőség legkülönbözőbb típusai (az országgyűlés, a tanács, a párt stb.) révén megvalósított társadalmi ellenőrzésnek is."[6]

Hegedüs elvtárs úgy véli, hogy a „marxi értelemben felfogott bürokratikus viszony" mint lényegi viszony érvényesülésének a lehetősége mindaddig szükségszerűen fennáll, amíg fennmaradnak a társadalomtól elkülönülő szakigazgatás és irányítás szervezetei: mindaddig, amíg el nem érkezünk ez apparátus elhalásához „mint objektív társadalmi alappal rendelkező tendenciá-

[1] Kortárs, 1966. 8. szám, 1270. old. Lásd még Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8. szám, 851. old.

[2] Kortárs, Uo. 1269. old.
[3] Uo., 1270. old.
[4] Uo., 1275. old.
[5] Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8. szám, 850. old.
[6] Uo., 850. old.

Digitized by Google

val kell számolni azzal, hogy az igazgatási apparátusban »önállóságra«, független helyzetre törekvés megnyilvánul még akkor is, ha ez ellen tudatos erők (például a párt) a maguk nevelő módszereivel rendszeresen fellépnek".[7]

Hegedüs elvtárs szerint a szocialista társadalom igazgatási és irányítási apparátusa egyszerre hordozója a bürokratikus és humanizált viszonyok kialakítására irányuló törekvéseknek. Ezért „csak a bürokrácia lényegi viszonyai adhatnak reális magyarázatot azokra a jelenségekre is, amelyeket a mindennapi gondolkodás a bürokratikus munkamódszer tipikus vonásainak tekint, s amelyből kialakul a bürokrácia egyoldalúan pejoratív fogalma".[8]

A társadalomtól elkülönülő igazgatás tulajdonságaként jelöli meg Hegedüs elvtárs azt is, hogy e szervezeteknek lassanként csak a felsőbb szervekkel szemben van felelősségérzetük, és az ügyfél „szükségszerűen a hivatallal szembenálló ember", akin legfeljebb „megkönyörülni" lehet. Leszögezi: „ez a dolgozóktól, mint tulajdonosoktól elkülönülő igazgatás szüli mindazt a negatív jelenséget, amiről az előzőekben szó volt".[9]

Hegedüs elvtárs mindezek alapján úgy véli, hogy a bürokrácia elleni harc régi módszerei, hagyományossá vált eljárásai nem hozhatnak tényleges eredményeket. Valóságos megoldásként a szakigazgatás hatalma fölötti társadalmi uralom érvényre juttatását javasolja.

Hegedüs elvtárs koncepciójának kétségtelen érdeme, hogy ráirányította közvéleményünk figyelmét Marxnak a bürokráciáról szóló megállapításaira. Kísérletet tesz arra, hogy konfrontálja a kizsákmányoló államra vonatkozó marxi tételeket a szocialista állam és társadalom valóságával. Arra törekszik, hogy mélyebben fekvő okokból vezesse le a szocialista irányító és igazgató apparátusnak sokszor pusztán szubjektivista okokkal magyarázott hibáit. Eközben — több részlet-empirikus tény alapján — egybeeséseket, analógiákat fedez fel a korábbi formációk és a szocialista társadalom egyes apparátusainak működése között. Felhívja a figyelmet az apparátus működésében levő egyes anomáliákra, és nemcsak harcra szólít ellenük, hanem egyben bizonyos javaslatokat is tesz e küzdelem sikeres folytatására. Hegedüs András elvtárs tanulmányai egyes reális és fájó problémákat érintenek, és tényleges érdemük, hogy nyíltan felvetette ezeket; ezért alkalmasak arra, hogy széles és egyetértő visszhangot keltsenek az olvasók körében. Éppen ez teszi szükségessé, hogy megvizsgáljuk, mennyire adekvátan fejezik ki Hegedüs elvtárs probléma-közelítései és megoldásai a valóságos viszonyokat, mennyire reálisak az általa felvázolt veszélyek, mennyire hatékonyak a leküzdésükre tett javaslatok.

A bürokrácia és a bürokratikus viszony fogalma Marxnál és Hegedüs Andrásnál

A bürokrácia Hegedüs elvtárs fejtegetéseinek központi kategóriája. Ezt a fogalmat azonban különböző írásaiban és egyes írásai különböző helyein is a legeltérőbb értelemben használja. A Magyar Tudomány 1966 áprilisi számában írt cikke első felében, továbbá az 1966 augusztusi és 1968 júniusi Kortársban, illetve a Társadalmi Szemle 1968 októberi, illetve a Kortárs 1968 decemberi számában a szakigazgatást érti bürokrácián. Ugyanezen cikkeiben előfordul azonban e fogalom kiterjesztése *minden* igazgatási és irányítási apparátusra. Még szélesebbé válik a bürokrácia fogalma, amikor általában a tulajdonjog gyakorlására szolgáló operatív irányító szervezetekre is kiterjeszti ezt, illetve általában véve a legkülönbözőbb apparátusokat is bele foglalja.[10]

A bürokrácia ilyen széles körű felfogása egy *formális* mozzanatot ragad meg: azt, hogy a társadalmi munkamegosztás bizonyos fokán irodákban, „bürókban" végeznek bizonyos társadalmi funkciókat. Ennek az eljárásnak azonban nem is a probléma formális megragadása a legfőbb hibája, hanem az, hogy az irányító, az igazgatási és a különböző egyéb szervezetek minden formáját bürokráciának minősíti, s így elmossa a különbséget az uralkodó osztály és az általa elnyomott társadalmi csoportok szervezetei között. Ez az eljárás egyforma társadalmi szereppel és jelentőséggel rendelkezőként tünteti fel a legeltérőbb szervezeteket, hiszen az állam eszerint *ugyanúgy* bürokrácia, mint a vállalati szervezetek, illetve a bélyeggyűjtő, vagy más szervezetek. A bürokráciának a társadalomban meglevő szervezetekkel való azonosítása eleve történelmietlenné teszi a bürokrácia-felfogást; szervezetek csaknem minden társadalomban léteztek, a bürokrácia tehát ősidőktől fogva való, és minthogy minden társadalomnak

7 Uo., 856. old.
8 Kortárs, 1966. 8. szám. 1272. old.
9 Uo., 1274. oldal.

10 Lásd pl. Magyar Tudomány, 1966. 4. szám, 214. és 218. old.

Digitized by Google

szüksége van valamiféle szervezettségre, a bürokrácia eleve kiküszöbölhetetlen.

Hegedüs András elvtárs érvelése során több ízben hivatkozik Marxra is. Marx azonban a „bürokrácia" szót nem a Hegedüs elvtárs által adott széles értelmezésben használta, hanem mindig mint az elidegenedett kizsákmányoló állam apparátusáról szólott róla. A hegeli államjogot kritizálva éppúgy, mint másutt, a bürokráciát mint *kormányzati* hatalmat tárgyalta, amely — esetenként szinte kizárólagosan és közvetlenül — *gyakorolja a politikai* hatalmat. Hasonlóképpen vizsgálta és interpretálta a bürokráciát Engels is.

Marx és Engels tudatosan korlátozták ezekkel a jelzőkkel a „hatalom" és „uralom" kifejezéseket. Hatalmon, uralmon *általában véve egy adott osztálynak* vagy szociális rétegnek a társadalom fölötti, a társadalom *minden* területére kiterjedő, *komplexen* megnyilvánuló, tartós dominanciáját, privilegizált helyzetét értették. Ez különbözik a *politikai* hatalomtól, ennek az uralomnak egy társadalmi *rész*területen való megnyilvánulásától. Az uralmat — mint társadalmi lényegi viszonyt — megkülönböztették ennek mindennapos megnyilvánulásától, a hatalom *gyakorlásától*. Végül, a hatalmat megvalósító apparátusok *egyikeként, vagyis* az eddig tárgyaltaknál még szűkebb kategóriaként vizsgálták a *kormányzati* hatalom problémáját.[1]

Lenin is több írásában kitér a bürokrácia kérdésére. „Állam és forradalom" című művében a bürokratizmus *lényegének* a tisztségviselőknek a tömegektől való elszakadását, a tömegek *fölött* álló kiváltságos személyekké válását tekinti. A bürokratizmus és a bürokrácia megnyilvánulásait Lenin nemcsak az államban, hanem a szakszervezeti és egyéb munkásszervezetek apparátusában is kimutatta. De leszögezte, hogy egyes munkásszervezetek és egyéb intézmények elbürokratizálódása azt jelenti, hogy ezeknek a szervezeteknek egyes tisztviselői, illetve tisztségviselői a kapitalizmus államával, vagy a kapitalizmus, illetve a kisárutermelés viszonyaival kapcsolatba kerülve a kapitalista szervezet befolyása alá kerülnek és a tömegektől elszakadó tisztségviselőkké válnak. Marx, Engels, Lenin nem rekedt meg tehát a formális vonatkozásoknál, hanem közvetlen kapcsolatba hozta a bürokrácia, a bürokratizmus jelenségeit a néptől elidegenedett, kizsákmányoló rendszer működésével, illetve — a szocializmusban előforduló bürokratikus jelenségek esetében — a régi viszonyok maradványaival. A bürokrácia marxi—lenini *tartalmi* elemzésével kerül szembe az az értékelés, amely formális jegyek — az irodában, szervezetben, függetlenített apparátusban végzett munka — alapján tárgyalva a bürokrácia problémáját, összekeveri a *lényegest a lényegtelennel*, és a tartalmi vonatkozásokat, *a lényegest a formálisnak rendeli alá.*

Amennyire megfoghatatlan és ellentmondásos a bürokrácia Hegedüs András elvtárs által adott fogalma, éppoly homályos és egyoldalú a bürokratikus viszonyoknak általa adott leírása is. A bürokratikus viszonyt kezdetben úgy tárgyalja, mint részben az igazgatáson belüli, részben az igazgatás tárgyára vetített lényegi viszonyt. Később azonban — és fejtegetései során szinte végig — a bürokratikus viszony lényege már csupán leszűkítetten szerepel, mint az igazgatás és irányítás szerveinek partikuláris érdeke és a társadalom egészének érdekei közötti ellentétes viszony.

Szerencsére maga Hegedüs elvtárs sem használja következetesen a bürokrácia, a bürokratikus viszony saját maga által adott meghatározásait. Amikor például „a bürokrácia elleni küzdelemről" szól, nem világos, vajon az apparátus — és ezzel a társadalmi szervezettség —, vagy pedig az általa „pejoratív értelemben használt bürokrácia" kifejezéssel jelzett jelenségek ellen lép-e fel. Amikor kijelenti, hogy a bürokratikus viszony a különböző hibák oka, ismét csak nem lehet világosan látni, vajon az ügyintézés maga, vagy pedig az ügyintézésnek Marx által jellemzett népellenes módja-e a kifogás tárgya.

Újabb ellentmondások és problémák keletkeznek akkor, amikor Hegedüs elvtárs a szocialista államra, illetve e társadalom apparátusaira is kiterjeszti az általa felettébb következetlenül, belső ellentmondásokkal terhelten megfogalmazott bürokrácia fogalmát. A kizsákmányoló állam bürokráciájára vonatkozó megállapításoknak a szocialista szervezetekre való kiterjesztése ugyanis meszszemenően elmossa azt a gyökeres különbséget, amely a két társadalom apparátusai között kétségtelenül fennáll. A

[1] A hatalom kérdéseinek ezt a differenciált marxi tárgyalását Hegedüs elvtárs figyelmen kívül hagyja akkor, amikor a hatalom különböző aspektusait azonosakként tárgyalja. Ebből fakad azután az a képtelen állítása is, hogy az uralkodó osztály megosztja hatalmát saját apparátusával, s ezt követően ez a szervezet eredményesen vetekedhet vele, paralizálhatja annak uralmát, sőt — saját partikuláris érdekeit az uralkodó osztályra kényszerítve — fölébe kerekedhet.

Digitized by Google

kapitalista állam bürokráciája egy kizsákmányoló kisebbség osztályérdekeit szolgálja. A kizsákmányoló állam bürokráciája, az uralkodó osztály védelmében és megbízásából, szükségszerűen elnyomja a tömegeket, élősködik rajtuk. Innen is következik embertelen, bürokratikus ügyintézése, bürokratikus viszonya az „egyszerű", vagyis a dolgozó állampolgárokhoz. A kapitalizmus bürokráciája, a kizsákmányoló állam bürokráciája — népellenes lévén — elleplezi ügyletei lényegét: általános, misztifikált, felfoghatatlan formában, a „hivatali titoktartás", a „személytelen ügyvitel" érdekeire való hivatkozással takarózva végzi az általa képviselt partikuláris kizsákmányolói érdek szolgálatát és védelmét. Ennek az államnak, ennek a bürokráciának a gazdái, az uralkodó osztály tagjai számára azonban nyílt titkok saját államuk, bürokráciájuk ügyletei, hiszen ők inspirálják ezt a tevékenységet.

A szocialista társadalom szervezeti apparátusa alapjában és általában véve a többség, a dolgozók érdekeit fejezi ki. A szocializmus szolgálatában álló apparátusok *általában véve, összességükét* tekintve — éppen funkciójuk jobb betöltése végett — szakadatlan kapcsolatban kell hogy álljanak a dolgozó tömegekkel. Mindezekből az objektív tényekből, nem pedig „apologetikus szándékokból", vagy azért, mert a marxisták „a hegeli állameszme illúzióinak rabjai" — született meg az a marxi—lenini értékelés, hogy a kizsákmányoló állam valóban, a szó marxista—leninista értelmében bürokrácia, a szocialista állam és e társadalom apparátusai pedig mindaddig, amíg a marxizmus—leninizmus alapján állnak és a szocializmus érdekeit szolgálják, már nem tekinthetők bürokráciának.

Az állami, illetve gazdasági szervezetek önmozgásáról és saját érdekéről

Hegedüs András elvtárs helyesen is merteti a marxizmusnak azt az egyébként teljesen közismert álláspontját, amely szerint nemcsak a kizsákmányoló állam bürokratikus gépezetének, hanem minden társadalmi szervezetnek, miután kialakult, megvan a maga sajátos, viszonylagos önmozgása és különös, partikuláris érdekei alakulnak ki. Még az uralkodó osztály kormányzati apparátusának összes ténykedéseit sem lehet pusztán úgy fogni fel, mint az uralkodó osztály akaratának puszta reflexeit. Még kevésbé volna pontos, ha úgy értelmeznénk ennek az apparátusnak a működését, hogy ez *mindenkor, minden esetben* az uralkodó osztály *közvetlen* parancsainak engedelmeskedik.

A különböző szervezetek, apparátusok önmozgását, működésük viszonylag önálló jellegét hangsúlyozva azonban Hegedüs elvtárs nem látja e mozgás bonyolult voltát, összetett jellegét. Elkerüli figyelmét az is, hogy az egyes szervek mozgását *döntően* a társadalmi viszonyok, illetve az egyes szervezeteket, apparátusokat létrehozó és céljaik érvényesítésére felhasználó embercsoportok szabják meg; ezért működésük, *alapvető tartalmát* tekintve, csak szigorúan körülhatárolt mederben folyhat. Vagyis egy adott apparátus mozgásformáinak együttesében *a külső determináló tényezők által kijelölt vektor a döntő.* Így Hegedüs elvtárs rabja lesz annak a látszatnak, amely szerint az egyes szervezetek, apparátusok mozgása öndeterminált. Ebből következik az a nézete, amely szerint e szervezetek létrejöttük után olyan nagyfokú önmozgásra tehetnek, illetve tesznek szert, hogy létrehozóikkal, megbízóikkal, támogatóikkal is képesek szembefordulni, hogy velük ellentétbe kerülő erőkké válnak, sőt esetleg még fölébük is kerülve, sajátos hatalmukat valósíthatják meg.

Természetesen a munkamegosztás minden sajátos ágának, így a különböző szerveknek, intézményeknek, apparátusoknak is kialakulhatnak sajátos, partikuláris érdekeik; ezt napról napra megfigyelhetjük. Ezek az érdekek azonban — Hegedüs elvtárs vélekedésével ellentétben — ismét csak rendkívül összetettek. Valamely szervezet partikuláris érdeke egyrészt azokat az igényeket fejezi ki, amelyek az apparátus által elvégzendő és külsőleg meghatározott feladatok hatékony ellátásával kapcsolatosak. Ez az érdek játssza a *döntő* szerepet az apparátus tevékenységének determinálásában. Másrészt lehetnek valamely szervezetnek, intézménynek, apparátusnak olyan másodlagos jelentőségű külön érdekei is, amelyek nem vezethetők le sem az intézmény alapvető mozgásformáiból, és amelyek sokszor még az intézmény ehhez viszonyítva másodlagos mozgásához is csak meglehetősen közvetett módon kapcsolódnak. Így például nehéz volna kimutatni, hogy az USA uralkodó osztályának érdekei bármiféle közvetlen vagy akár közvetett kapcsolatban is vannak azzal a vetélkedéssel, amely az amerikai fegyveres erők különböző vezérkarai között folyik akörül, hogy mennyire centralizált vagy decentralizált legyen a katonai vezetés. Valamely intézmény, szervezet, appará-

Digitized by Google

tus ilyen jellegű partikuláris érdekei mindenkor *alárendelt szerepet játszanak* a társadalmi életben, és nem befolyásolják alapvetően a társadalom mozgását.

Hegedüs elvtárs — e tényeket figyelmen kívül hagyva — kifejezetten öncélú apparátus-érdekekként fogja fel a különböző szervezetek, intézmények, apparátusok speciális különérdekeit. Ebből következtet azután arra is, hogy mindenfajta apparátus-érdek közvetlenül vagy közvetve összeütközésbe kerül minden más, az intézményen, a szervezeten, az apparátuson kívüli érdekkel. Erre a koncepcióra épül azután az a tétele, hogy önérdekük a társadalom fölötti hatalom elérésére inspirálhatja az apparátusokat.

A szocialista társadalom igazgatási, irányítási, szervezeti munkájának, tevékenységének bemutatásakor Hegedüs elvtárs ugyancsak kevéssé takarékoskodik a sötét színekkel. Ez az apparátus — szerinte — szembekerül a dolgozókkal, mert az optimalizálásnak, nem pedig a társadalom humanizálásának érdekeit kívánja előmozdítani, mert szembeszegül a társadalmi ellenőrzéssel, mert a maga önálló útját akarja járni, mert monopolhelyzetre törekszik, mert saját partikuláris érdekeinek optimális kielégítését akarja elérni. Ez az apparátus — Hegedüs elvtárs patetikus kifejezésével — fejlődési tendenciaként azt a lehetőséget hordozhatja magában, hogy „korlátlan bürokratikus hatalommá alakul", s „a bürokrácia és technokrácia uralmát" valósítja meg.[12]

Hegedüs András elvtársnak a szocialista apparátussal szembeni magatartásában különösen azt kifogásolom, hogy amikor vádat emel a jogtalanul „bürokráciának" nevezett szocialista irányító és igazgatási apparátusok állítólagos törekvései ellen, sohasem jelöli meg *konkrétan*, melyek azok a *konkrét* apparátusok, amelyek a társadalomtól való elszakadásnak, a társadalmi ellenőrzés kijátszásának stb. tendenciáit valósítják meg, és milyen *bizonyítékok* alapján állítja róluk ezt. Nem világos az sem, mit jelent az az állítás, hogy a bürokratikus viszonyok a vétkesek a (pejoratív értelemben vett) bürokratikus jelenségek létrejöttében. Talán a normális ügyintézés, (amely szintén „bürokratikus viszony") maga is aktatologatást, kizárólag a felsőbb szerveknek való felelősséget, a néptől való elszakadást stb. szül? Ha Hegedüs elvtársnak ez a véleménye, akkor világosan meg kellett volna mondania. A „bürokrácia" ellen általánosságban eldörgött vádak azonban nem nyújtanak segítséget a bürokrácia *konkrét* jelenségeinek, a *konkrét* bürokratáknak a leleplezéséhez, és az effajta megnyilvánulások csökkentéséhez. Ellenben óhatatlanul a szocialista társadalom apparátusai iránti bizalmatlansághoz vezetnek, illetve olyan hibás, demagóg, anarchista felfogás elterjedéséhez, amely szerint a szocialista társadalom normális ügyvitelének és szervezettségének akadályozása paralizálja a bürokrácia erejét, elejét veszi potenciális vagy reális önállósulási tendenciáinak.

Elemzései során Hegedüs elvtárs teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a szocialista állam (és a többi szocialista szervezet is) nem formálisan, hanem *ténylegesen* — követett és közvetlen módon — *függ e társadalom viszonyaitól*, illetve dolgozó tömegeitől. A proletárdiktatúra kivívását közvetlenül követő időszakban ez a szervezet *egyértelműen elkötelezett*, a munkásosztály *eszközként* használja őt osztálycéljai elérésére, a szocializmus felépítésére. Ezt követően az állam fokozatosan az egész szocialistává váló nép szervezetévé válik, amelynek ismét csak nincs és nem lehet semmiféle külön, teljesen önálló szerepe. A szocialista állam *egyik* szerve a szocialista politikai rendszernek. Társadalmi tartalmát, fő feladatait, működése alapvető irányát, módjait nem sajátos érdeke, hanem rajta kívüli tényezők: a szocializmus felépítésének, a kommunizmus építésének érdekei határozzák meg; tevékenységének kereteit, hatáskörét, eljárásmódjait a szocialista társadalom viszonyai, a szocialista törvényesség, a szocialista vezető párt és az állami szervek, a társadalmi szervek előírásai szabják meg. Az állam belső mozgása *döntően ennek a külső motivációnak mindennapi tevékenységgé való transzformálását jelenti.* Ezt a szocialista irányú működését aktív társadalmi erők garantálják.

A szocialista államnak — a szocializmus érdekeinek megfelelően, a szocialista törvényesség előírásaiban rögzített felhatalmazás alapján — természetesen megvan a maga meghatározott hatásköre és ezen belül van bizonyos önállósága. Mi több, ennek az apparátusnak bizonyos sajátos érdekei is kialakulnak, amelyek nem teljesen azonosak a társadalom többi csoportjának a sajátos érdekével. Hegedüs elvtárs azonban messzemenően torz és eltúlzott képet fest, amikor úgy tünteti fel ezt, mintha egyszerűen és kizárólag negatívum volna, vagy csak negatív tendenciával bírna. Figyelmen kívül hagyja pl. azt a döntő fontosságú

[12] Lásd Kortárs, 1968. 8. szám, 845. old.

Digitized by Google

tényt, hogy a szocialista állan különféle szerveinek mozgása és érdekei semmiképpen nem esnek és nem is eshetnek egybe a szocialista társadalommal szemben álló csoportok érdekeivel, De nem említi azt sem, hogy amikor a szocialista állam időnként szembekerül is a dolgozók egyes csoportjaival — például bizonyos kisárutermelő, vagy kistulajdonos csoportok spekuláns érdekeivel —, akkor sem e szervezet partikuláris érdekei, hanem a munkásosztály, illetve az *egész* társadalom történeti és részben napi érdekei ütköznek össze egyes kisebb csoportok *partikuláris* napi érdekeivel.

Amikor megállapítom és hangsúlyozom, hogy a szocialista társadalom irányítási és igazgatási szervei, ennek az apparátusnak *egészét* és tevékenységének *túlnyomó többségét* tekintve a magukévá teszik a *szocialista* osztályoknak és rétegeknek, illetve a társadalom *egészének* érdekeit, s *közvetlenül* a saját érdekeik kielégítéséért folytatott *sajátos* tevékenység *formájában* szolgálják ezeket, akkor ezzel nem azt mondom, hogy a szocializmus irányító és igazgatási szerveinek a dolgozó tömegekhez való viszonyában feltétlenül mindig minden rendben van, s hogy e szervek szocialista jellegüknél fogva *mindenkor* és *minden esetben* optimálisan képviselik megbízóik érdekeit.

A szocialista igazgatási és irányítási szervezetek érdekei *alapvetően egybeesnek a dolgozó tömegek érdekeivel* — már csak azért is (amit Hegedüs András sohasem említ), mert ezekben a szervezetekben is a nép fiai és leányai dolgoznak, a nép *egy része* tevékenykedik, akiknek *nincs a nép többségétől* gyökeresen eltérő érdekük —, de ez természetesen nem jelentheti azt sem, hogy az apparátus és a tömegek viszonyát problémamentesnek tekintsük és szervezeteinkre, apparátusaink dolgozóira hibáikat megszépítő rózsaszínű szemüveggel nézzünk

Közismert, hogy egyes szocialista irányító szervezetek nem mindig dolgoznak kifogástalanul, illetve optimális hatékonysággal. Ez azonban nem magyarázható valamiféle minden szervezetre, intézményre érvényes általános jellegű szabályszerűséggel, hanem minden esetben sajátos konkrét okokra vezethető vissza, amelyek feltárása és kiküszöbölése megjavítja e szervezetek tevékenységét. A szocialista állam és más szocialista szervezetek egyes láncszemeinek működésében vannak bürokratikus jelenségek: formalizmus, a néptől való elszakadás, csak a felsőbbség számára felelős ügyvitel stb. Egyes ügyintézők a maguk anyagi helyzetének javítására használják fel hatalmi, államigazgatásbeli vagy szervezetbeli pozíciójukat. Ezek a jelenségek azonban *sem a szocialista állam vagy egyéb apparátusok tevékenységének túlnyomó többségére jellemzőknek nem tekinthetők, sem olyan magatartási formáknak, amelyek megfelelnek a szocialista állam, a szocialista szervezetek intencióinak*, ellenkezőleg: egyenesen szemben állnak ezekkel. Ezért nemcsak a párt és a szocialista társadalom más szervezetei harcolnak ellenük, hanem magának az államnak különböző szervezetei és dolgozói is. Ha például — amint a sajtó hírül adta — a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya három hónap alatt két és félezer javaslatot kap az ügyintézés egyszerűsítésére, a bürokratikus kötöttségek megszüntetésére,[13] akkor ez is egyik tanúbizonysága annak, hogy a szocialista államon belül is döntő többségben a „mi embereink", a szocializmus iránt elkötelezett dolgozók tevékenykednek, akik a szocializmust kívánják a maguk területén és a maguk eszközeivel szolgálni.

Ha Hegedüs András elvtárs a szocialista apparátusnak vagy tisztségviselőinek egyes fogyatékosságaira kívánta volna felhívni a figyelmet, konkrétan meg kellett volna mondani, hogy *egyes* irányító és igazgatási apparátusok *egyes* láncszemeinek és tisztségviselőinek *konkrét* hibáiról, mulasztásairól, sőt bűneiről kíván beszélni. Hegedüs elvtárs azonban úgy beszél a szocialista társadalom igazgató, illetve irányító apparátusainak a rajtuk kívül levő tömegekével nem minden tekintetben egyező érdekeiről és mozgásáról, mintha az *általában negatív jellegű sajátosságuk* volna. Igaz, néhol olyan megszorításokat tartalmaz, hogy a szocialista apparátusoknak olyan sajátos érdekei alakulnak ki, amelyek „nem minden esetben" esnek egybe a társadalom érdekeivel, s e szervezeteknek olyan mozgása jön létre, amely „nem minden vonatkozásban szolgálja a társadalom érdekeit" stb. Ezután nagy részletességgel tárgyalja a nem kívánatos jelenségeket, a részérdekek általános érdekként való feltüntetését, a szakigazgatás belső problémáinak elzárását a nyilvánosság elől, a hierarchikus rend védelmét a célszerűség és az észszerűség árán is, az igazgatási szaktudás monopolizálására való törekvést, stb.[14] Hegedüs elvtárs eközben csaknem kizárólag azt tárgyalja, amit előbb látszólag mint alárendelt mozzanatot fogalmazott meg, s a szocialista apparátus tevékeny-

[13] Népszava, 1969 január 5.
[14] Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám, 98 old., illetve Kortárs, 1968. 12. szám, 1973. old.

Digitized by Google

ségének tárgyalásakor *csak* azt hangsúlyozza, milyen *lehetőségei* vannak a szocialista államnak, illetve egyéb szocialista szervezeteknek arra, hogy a dolgozókkal szembekerülő tevékenységet folytassanak (s miként valósulhatnak meg egyes helyeken e lehetőségek). Eközben azonban — sajátos módon — nem veszi figyelembe *valóságos* működésüket, tevékenységük *döntő* mozzanatát, azt, hogy a szocialista apparátusok az esetek *túlnyomó többségében és működésükre jellemzően a szocializmus érdekeit* képviselik. Nem a hibák jellemzik ezt az apparátust, ez *alárendelt* mozzanat; a *lényeges* ennek az apparátusnak a *szocialista* jellege. Ha ez a *döntő* oldal háttérbe szorul, vagy mellékes mozzanatként szerepel, akkor nem tudományos analízist, hanem legfeljebb torzképet kapunk a szocialista apparátusok működéséről. Ha tevékenységük e *döntő* oldaláról elfelejtkezünk, akkor szinte lehetetlen, hogy *szocialista jellegükre építve, szocialista működési elveiknek, szabályaiknak, módszereiknek* érvényesítését követeljük meg e szervezetek minden láncszemétől. Lehetetlenné válik, hogy az apparátus *egyes* láncszemeinek hibás működését korrigálva az apparátuson *belüli* egészséges erőkre támaszkodjunk: szükségképpen csak az az út marad, hogy az apparátuson kívülről indított támadásokkal szüntessük meg a szocialista állam és a szocialista szervezetek egyes részeinek hibás működését. Ez azonban — mint a magyarországi ellenforradalom példája és legutóbb a csehszlovákiai események is bizonyították — rendkívül veszélyes út a szocializmusra nézve.

A bürokrácia negatív megnyilvánulásai elleni harcról

Hogyan lehet elkerülni a Hegedüs elvtárs által felvázolt veszélyeket és leküzdeni a bürokratizmust? Hegedüs elvtárs erre vonatkozó válaszai több, a marxizmus—leninizmus által már régen megfogalmazott követelményt állítanak fel: a szocialista demokrácia fejlesztését, a nép, illetve szervezetei: a párt, a szakszervezetek ellenőrző szerepének fokozását, a néptömegek aktivizálását stb. Ezeknek a megállapításoknak azonban az a szépséghibájuk, hogy Hegedüs elvtárs csupán *ezután* megvalósítandó követelményekként állítja fel őket, s szinte teljesen elhallgatja azt, hogy a szocialista rendszer tudatos erői a párt vezetésével *eddig is* tevékeny szerepet játszottak ezeknek gyakorlati megvalósításában; ennek nyomán — különösen a személyi kultusz leküzdése óta — e téren is igen jelentős eredményeket értünk el.

Akadnak azonban Hegedüs elvtársnak a bürokrácia leküzdésére vonatkozó konkrét javaslatai között olyanok is, amelyeknek tudományos megalapozottsága, célszerűsége és hatékonysága nagyon is kérdéses. Némely javaslata saját alapkoncepciójának is ellentmond. Ha hinni lehet a bürokráciáról szóló megállapításainak, akkor teljesen érthetetlen pl. az a javaslata, amely szerint „a szakigazgatás fölötti társadalmi függőség, illetve uralom" megteremtése „minden bizonnyal az eddigiekben kialakult intézmények nagyon jelentős megváltoztatását, és a szakigazgatás társadalmi ellenőrzésének megvalósítására hivatott új intézmények egész sorának a kialakítását hozza magával..." Javasolja azt is, hogy olyan szakértőket kell bevonni a társadalmi ellenőrzési tevékenységbe, „akik a szakigazgatási apparátusoktól a lehető legnagyobb mértékben függetlenek..." és számos egyéb rendszabályt, amely majd „lehetetlenné teszi a szakigazgatási hatalom integrált fellépését a társadalmi ellenőrzés és függőség hatékonysága ellen stb."[15]

De — először is — miért gondolja Hegedüs elvtárs, hogy a bürokráciát korlátozza az, ha a *meglevők mellett új intézmények*, apparátusok rendszere épül ki, amely intézmények — az előbbiekben már ismertetett felfogása szerint — elkerülhetetlen fatumként ugyanúgy magukban hordozhatják és hordozzák a néptől elszakadás, illetve vele szembefordulás tendenciáját?

Másrészt: Hegedüs elvtárs szerint a szocialista apparátusok már eleve ellenállnak a társadalmi ellenőrzés tendenciáinak és — ahogy mondja — „integráltan fel tudnak lépni a társadalmi ellenőrzés és függőség hatékonysága ellen". Sőt eddig — állítólag — sikeresen meg tudták hiúsítani olyan jelentős, jól szervezett apparátusok ellenőrző tevékenységét is, mint a dolgozó tömegekre támaszkodó és ezek öntevékenységét kifejlesztő párt, a szakszervezetek és egyéb szocialista szervezetek. Ha ez igaz, akkor hogyan tudnák ellensúlyozni a szocialista apparátusokra állítólag jellemző negatív vonásokat olyan szakértők, akik a lehető legnagyobb mértékben függetlenek a szakigazgatási apparátusoktól, vagy azok, a Hegedüs elvtárs több cikkében említett felügyelő bizottságok, amelyeknek nincs semmiféle döntési vagy egyéb hatáskö-

[15] Kortárs, 1968. 6. szám, 852. old.

Digitized by Google

rük, s amelyek csak a dolgozók *spontán tevékenységére* támaszkodnának, így a szervezettségnek, de az ellenőrzésnek is alacsonyabb fokát képviselik, mint a párt, a szakszervezetek és más társadalmi szervezetek?

Ha Hegedüs elvtárs álláspontja igaz, és a bürokratikus jelenségek, tendenciák oka maga a függetlenített apparátus, a bürokratikus viszony, akkor ezzel egy *általános* okot jelöl meg a *konkrét* bürokratikus jelenségek okaként. Így azután álláspontja alapján teljesen érthetetlenné válik, miért vannak jól dolgozó szocialista szervezetek és tisztségviselők (pedig a tények tanúsága szerint ezek túlnyomó többségben vannak), miért nem csak „rendhagyó esetek" ezek a bürokratikus szervezetből mint olyanból eleve következő bürokratikus ügyintézéssel és ügyvivőkkel szemben. Ezzel Hegedüs elvtárs — akarata ellenére is — igazolja és felmenti a tényleges bürokratikus jelenségek okozóit, hiszen tulajdonképpen ők fejezik ki az apparátus igazi tendenciáját. Ha a bürokráciában maga az apparátus segítségével folytatott ügyintézés, illetve a bürokratikus viszony a vétkes, akkor — mint azt Hegedüs elvtárs ki is fejti — a bürokratikus jelenségek elleni küzdelem mai formái csupán a felszínt érintő rendszabályok. Ez az álláspontja nem a tényleges jelentőségének megfelelően értékeli a bürokrácia mindenféle megnyilvánulása ellen *jelenleg* folyó harcot, s ezzel megfosztja attól a pátosztól, lendülettől, aktivitástól, amely elengedhetetlenül szükséges a bürokratikus jelenségek szövevényének megszüntetéséhez. Bürokrácia-koncepciója dezorientálja tehát a bürokraták, a néptől elszakadt ügyintézők, a huzavona, a lélektelenség stb. elleni küzdelmet, s ezzel óhatatlanul előmozdítja a bürokraták, a bürokratikus jelenségek szaporodását.

A szocializmus tudatos hívei mindenkor küzdöttek és ma is küzdenek a bürokrácia, a bürokraták, a bürokratikus huzavona, a lélektelen, a tömegektől elszakadó ügyintézés ellen. Ennek során messzemenően hasznosíthatják és kell is hasznosítaniuk Marxnak és Engelsnek a bürokrácia elleni küzdelemre vonatkozó útmutatásait. Különösen fontos e küzdelem sikeres megvívása szempontjából Lenin eszmei hagyatéka, aki a szocialista állam- és társadalomépítés gyakorlati tapasztalatai alapján mutathatta és mutatta ki, mi a bürokrácia lényege, melyek a forrásai, s miként kell harcolni ellene. A lenini útmutatások alapján lehet — a többi között — meghatározni, mi, illetve ki ellen kell harcolni: küzdelmünket nem a „bürokráciának" minősített szocialista apparatus ellen, hanem — Lenin szavaival — ennek bürokratikus kinövései ellen kell irányítanunk. A „bürokratikus kinövés" kifejezés szerencsésen mutat rá a lényegre: a munkásosztály állama ugyanúgy nem azonos a bürokratikus kinövésekkel, mint ahogy az ember testén nőtt szemölcs nem azonosítható magával az emberrel.

Lenin világosan szólott arról, hogy a bürokrácia elleni harc *hosszú lejáratú, egész történelmi periódusra* kiterjedő harc, amely csupán megbélyegző határozatok és szervezeti rendszabályok meghozatalával nem vívható meg sikeresen. Ennek okára is rávilágított: a bürokratizmusnak nem csupán az apparátus működése, önmozgása a magyarázata, gyökerei és jelenségei *döntő* mértékben *a társadalom egészéből*, ennek gazdasági és kulturális fejlettségi állapotából, osztályviszonyaiból erednek. Ezért Lenin nem korlátozza az apparátust érintő rendszabályokra a bürokrácia elleni küzdelmet, hanem az egész társadalmi életre kiterjedő *komplex* folyamatnak tekintette. Úgy vélte, hogy e bürokratikus jelenségek teljes kiküszöböléséhez alaposan át kell formálni a társadalmat, fellettségét a szocializmus, a kommunizmus szintjére kell emelni. De addig is ki kell szélesíteni — a szocialista pozíciók végleges megszilárdulásának megfelelő mértékben — a demokráciát, el kell érni, hogy a dolgozó tömegek munkaideje lecsökkenjen, anyagi életfeltételeik számottevően javuljanak, és ennek eredményeként műveltségi szintjük, szocialista tudatosságuk és aktivitásuk megnőjön.

Lenin ugyanakkor arra tanított, hogy a bürokrácia *teljes* leküzdéséig is harcolni kell a bürokrácia különféle megnyilvánulásai ellen, vagyis arra kell törekedni, hogy csökkentsük ezek előfordulását, kisöpörjük az apparátusokból elkövetőiket. Úgy vélte, hogy e célból mindenkor meg kell találnunk azokat a *konkrét* intézkedéseket, eljárási módokat, amelyek a néptömegeket bekapcsolják a szocialista állam és egyéb szervezetek munkájába és ellenőrzésébe, s amelyekkel — ezen túlmenőleg — meg lehet szilárdítani a szocialista apparátust, növelni lehet működésének hatékonyságát, és új módon, magasabb szinten lehet biztosítani ennek az apparátusnak a tömegektől való függését. Nyilvánvaló, hogy

Digitized by Google

ezek a feltételek nem érhetők el máról holnapra.

Lenin mindenkor figyelmeztetett arra is, hogy a bürokrácia eltérő módon nyilvonul meg a különféle területeken, és más-más okokból következhet. Ezért mindig úgy kell küzdeni a bürokratizmus ellen, hogy *konkréten* megjelöljük, melyek az apparátus elfajult láncszemei, kik a néptől elidegenedett tisztségviselői, milyen *konkrét* módon nyilvánulnak meg a bürokrácia jelenségei, és ennek megfelelően milyen *konkrét* intézkedéseket kell tenni leküzdésükre. Lenin metsző gúnnyal ostorozta — például a szakszervezeti vitában, vagy a X. pártkongresszuson — azokat, akik pusztán általános frázisokat dörögnek a bürokráciáról, a bürokratikus elfajulásról, a bürokrácia elleni küzdelemről.

Marxnak, Engelsnek és Leninnek a bürokráciáról, okairól, és az ellene folytatandó harcról szóló tanításai — mint e vázlatos felsorolásból is kitűnik, igen gazdagok, s hozzájuk képest Hegedüs elvtársnak a bürokrácia okairól és leküzdéséről szóló koncepciója rendkívül leegyszerűsített.

•

Az elmondottakból nem következik az, hogy Hegedüs András elvtársnak a bürokráciáról szóló összes megállapításai haszontalanok. Állásfoglalásának mindenképpen megvan az a pozitív szerepe, hogy a korábban elterjedt, a szocialista államról és a szocialista apparátusokról szóló, sokszor csupán pozitív ismertetések mellett felhívja a figyelmet arra, hogy a szocialista apparátusokban, ezek működésével kapcsolatban negatív jelenségek is megnyilvánulhatnak. Ez a racionális gondolat azonban elvont-általános módon, általános vádemelő jelleggel van kifejtve nála, s ezért nem ad módszert a bürokrácia tényleges okainak feltárásához és leküzdéséhez. Ha azonban lehántjuk Hegedüs elvtárs álláspontjáról mindazt, amit nem lehet a probléma marxista megoldásának tekinteni, akkor cikkeiben találhatunk olyan részletgondolatokat, utalásokat, amelyek egyes eddig nem eléggé figyelembe vett tényekre, összefüggésekre hívhatják fel a bürokratikus jelenségek ellen küzdők figyelmét. Sőt, Hegedüs András elvtársnak egyes hibás megállapításai is elgondolkoztatnak afelől, hogy a szocialista apparátus működésének milyen jelenségei szülhetnek olyan látszatokat, amilyenek pl. Hegedüs elvtárs írásaiban is tükröződnek, s hogyan küzdhetünk az efajta látszatok ellen, amelyek nem csupán a teoretikus, hanem más emberek tudatában is élhetnek. Így tehát indirekt módon is játszhatnak pozitív szerepet Hegedüs elvtárs egyes, általam helytelennek tartott nézetei.

Úgy gondolom, ha Hegedüs András elvtárs nem ignorálta volna a hagyományos marxista—leninista felfogást, s nem az lett volna az igénye, hogy a bürokrácia *általános* szociológiai-társadalomfilozófiai képét fesse meg, hanem inkább konkretizálta és elmélyítette volna az írásaiban meglevő racionális gondolatokat, akkor ezeknek tudományos feldolgozásával nagyobb segítséget tudott volna nyújtani a bürokrácia és a bürokratikus jelenségek leküzdéséhez.

Dr. Kiss Arthur

Soltra Elemér: Busó

Digitized by Google

Az aktuális társadalmi praxis meghatározottságának kérdéséhez

Szabó András György polémikus írása — amely a Vajda Mihály ismeretes tanulmányával elindított vitához kapcsolódik — több, viszonylag önállóan kezelhető elméleti problémát érint. Ilyen elméleti probléma az objektum és szubjektum viszonya, a filozófia és a szaktudományok viszonya, az ösztönösség és tudatosság praxisbeli viszonya stb. Hozzászólásom nem terjed ki a vitacikkben felvetett valamennyi elméleti kérdésre, csak a szűkebben vett praxist érinti, azt, ami — a szerzővel szólva — a gyakorlati materialistát a legközvetlenebbül érdekli: *tevékenységének társadalmi-történelmi tartalmát és ebből adódó lehetőségeit.*

Ez a problémakör természetesen még mindig igen széles. Megjegyzéseim csak a problémakör és az azt érintő vita centrumát illetik, azt a témát, amelyet a *„valóság és teremtés"* (Lukács György), vagy *a valóság, szükségszerűség és lehetőség* viszonyában fogalmazunk meg. A vita fő kérdése itt az: milyen módon és mértékben meghatározott a cselekvés mozgástere (alternatíva-mezője), milyen típusú determinációk vonják meg a mozgástér határait?

Kétségtelen, hogy a vitaindítóban felvetett kérdések közül ez a legalapvetőbb és talán a legnehezebben megoldható is egyben. Ezt igazolja az is, hogy a társadalmi-történelmi determinizmus elméleti kérdései évek óta permanensen szerepelnek a folyóiratok hasábjain, a viták sem szűntek meg teljesen, legfeljebb hevességük növekedett vagy csökkent időnként. A problémakomplexum bonyolultsága és a viták története arra int, hogy körültekintőbben keressük a megoldást, mint eddig, és ne számítsunk gyors eredményre. Semmiképpen sem lehet fellépni azzal az igénnyel, hogy egy vagy két ember néhány rövid tanulmányban megadhatja a kérdések relatíve kimerítő megoldását. Eleinte csak arról lehet szó — és ezt igazolja az eddigi vita is —, hogy a problémát különböző oldalról vagy oldalakról megközelítve, tehát a teljesség igénye nélkül, bővítsük eddigi ismereteinket.

Ebben a szellemben szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni ehhez a munkához, és itt sem új gondolatokkal, inkább csak a meglevő ismeretek bizonyos típusú rendezésével. Mint hozzászólásom címe is sejteti, a kérdések vizsgálatában az *aktuális valóság* a kiindulópont. Ehhez még szeretném hozzátenni, hogy az *aktuális praxis* meghatározottságának kérdését nem *napi politikai* szinten, hanem a *filozófiai általánosság* és *elvontság* szintjén próbálom megközelíteni, továbbá: hogy praxison itt a *marxista világnézet talaján* álló társadalomátalakító *forradalmi praxist* értem.

A vitaanyagok első megközelítésben igen jelentős véleményeltéréseket sejtetnek, de a figyelmesebb tanulmányozás megmutatja, hogy az eltérő nézetek között sok érintkezési pont van. Miben értenek egyet a vitázók?

A szövegek tartalma szerint a következőkben: a) *A társadalmi történelmi struktúra és folyamat meghatározott,* de ez nem zárja ki, sőt feltételezi *objektív cselekvési alternatívák* létezését (a szükségszerűség nem alternatíva nélküli). b) Az ember maga csinálja történelmét, de *készen talált körülmények között. A „körülmény"* nem holt tárgyak, akár termelőeszközök összessége, hanem a *termelőerők, társadalmi szerkezet, gondolkodásmód egysége,* tehát végtelen sok célszerű tételezést tartalmazó komplexum, ilyen célszerű tételezések objektív eredője (Heller Ágnes), tehát *objektum és szubjektum egysége.* „Az emberi gyakorlat tehát nem ismerhet se tiszta szubjektivitást se tiszta objektivitást." (Lukács György.) A természet az emberi praxis *előfeltétele,* az anyagi termelés pedig *feltétele.* c) *A már végbement történelmi cselekmények olyan kauzális sorokat indítanak be, amelyek hosszabb-rövidebb ideig erőteljesen*

Digitized by Google

leszűkíthetik az alternatív cselekvések körét.

Ebből az összegzésből a legfontosabb az, hogy *az „adott körülmények" az objektum és szubjektum egysége.* Felmerül az a kérdés: ha a legfőbb ponton azonosak a vélemények, akkor miről folyik a gyakran éles vita?

Szabó András György úgy látja, hogy az általa bírált tanulmányok *egyik tendenciája* a társadalmi-történelmi struktúra és folyamat *determináltságának korlátozása*, illetőleg az alternatíva-mező kereteinek kiszélesítése, sőt általában *a törvényszerűségek* (illetve szükségszerűségek) *alternatívákkal való helyettesítése.*

Mások továbbmennek és például „szabad kreativitást" értelmeznek bele Vajda és Márkus írásaiba, mondván, hogy „a társadalmi folyamat objektív feltételeit félreállították", „az emberi tevékenységet megfosztották, létezési feltételeitől", a „praxis mindent elnyelt".

Ezek a kritikai észrevételek mintha ellentmondanának annak, amit a kiindulópontok azonosságáról mondtunk. A valóság az, hogy az említett kritikák, különösen az utóbbi, erősen eltúlozzák e ténylegesen meglevő eltéréseket. Tegyük hozzá, hogy a vitaanyagok is gyakran alapot adnak a túlzásokra: így pl. a szövegek pontatlan fogalmazása, lakónikus rövidsége, máskor az olyan finom nyelvi distinkciók használata, amelyek szinte lehetetlenné teszik a szövegek értelmezését. (Például Vajda Mihály „Objektív természetkép és társadalmi praxis" című tanulmányában az „objektív" szónak három jelentése van, de csak annak a tartalma érthető világosan, amelyiket idézőjelbe téve használja.) Feltétlenül jogos Sipos János „A marxizmus »pluralizálásához«" című rövid írásának az a megjegyzése is, hogy homályban marad az alternatívák jellege, a választás determinált volta, az alternatívák heterogenitása.

A nézeteltérések egy része mindenesetre félreértésekből ered. Miben van tényleges véleménykülönbség?

Az álláspontok vízválasztója az *alternatíva-mező* vagy mozgástér *határainak meghúzása: egyik esetben szűkebbnek, másik esetben tágabbnak veszik a kereteket, a különböző társadalmi törvények hatókörét eltérően értelmezik, az* egyik esetben más törvények súlyát, jelentőségét tartják fontosabbnak, mint a másikban stb.

Az a meggyőződésem, hogy a nézeteltérések fő forrása a téma kidolgozatlansága, *a viták pozitív meghaladásának útja pedig az újabb kutatások.* A vitaanyagok újabb adalékul szolgálnak a kérdés megoldásához, és ennek az írásnak a célja sem több.

Közös kiindulópontunk az *adott körülmények" objektum-szubjektum* voltának elismerése, de másképpen értelmezzük az „adott körülmények" formula tartalmát. Az „adott körülmények" sok meghatározás és vonatkozás gazdag totalitása, mert maga az *aktuális praxis.* Tartalmának megismeréséhez fel kell bontanunk meghatározásaira és vonatkozásaira ezt a totalitást, mégpedig azzal a módszerrel, amelyet Marx alkalmazott a politikai gazdaságtan bírálatában. Az „adott körülmények" ilyetén való tagolása majd szintézise közelebb visz bennünket e „körülmények" determináltságának, illetőleg alternatíva-mezejének azonos értelmezéséhez.

Az „itt és most" „adott körülmények" meghatározottságának első megközelítése az, amit Louis Althusser a meghatározottság kezdőpontjának nevez: hogy ti. a társadalmi struktúrát és folyamatot *„végső fokon"* a termelőerők határozzák meg.[1]

A *„kezdőpont"* elfogadása ugyanakkor már implikálja annak az elismerését is, hogy a társadalmi felépítménynek relatív önállósága van a teljes társadalmon belül. Ez a második megközelítés, illetőleg a determináció *„végpontja"*.

A harmadik megközelítés tulajdonképpen az első kettő szintézise, *amely az „adott körülményeket" a determináció „kezdő-" és „végpontjának" konkrét-történetileg szerveződő, sajátos kapcsolatának fogja fel. Az „itt és most" létező „társadalmi test" reális meghatározottságát a két determináció történetileg megismételhetetlen „együttese", komplexuma adja meg.*

Könnyen belátható, hogy ha a szintézisben más-más megközelítés dominál, akkor *különböző típusú törvények* lépnek előtérbe (eltérő hatókörrel bírók), és ak-

[1] L. Althusser: Marx — az elmélet forradalma. Kossuth Kiadó, 1968. Cikkem további részében támaszkodom arra, amit Althusser ír a determinizmusról az „Ellentmondás és túldetermináció" c. részben és a Tőke tárgyáról írott tanulmány IV—V. fejezetében.

Digitized by Google

kor az alternatíva-mező is *szűkebbnek* vagy *tágabbnak* mutatkozik. Úgy látom, hogy az elméleti álláspontok különbségének egyik forrása pedig éppen *a megközelítés módszereinek különbségében* van. Ezért — véleményem szerint — részletesebben meg kell vizsgálni, hogy milyen az egyes determinációk súlya, jelentősége az adott *„együttesben"*, ha a „körülményeket" a jelzett módon tagoljuk.

Az „adott körülmények" meghatározottságának, illetőleg alternatívamezejének *első forrása* (vagy inkább bázisa) a társadalmi termelőerők. (A termelőerők fogalmán azt értem, amit Tőkei Ferenc „A társadalmi formák elméletéhez" című könyvében erről mond.) A társadalmi termelőerők fejlettségi szintje megadja az ember természet feletti uralmának és társadalomalkotó képességének *általános fokát.*

Az alternatíva-mezőt „végső fokon" a társadalmi termelőerők determinálják. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a „végső fok" egyet jelent az *alternatíva-mező szélső értékeivel.* Az első feladat így a szélső értékek pontosabb megjelölése. Felmerül azonban az a kérdés, hogy egyáltalán meg lehet-e jelölni pontosan ezeket az értékeket, vagy meg kell elégednünk egy elvont általános ténymegállapítással?

A válasz egyértelmű: ezeket a szélső értékeket viszonylag pontosan leírhatjuk, ugyanis a társadalmi jelenségek különböző, relatíve önálló szférái közül éppen a termelőerők szférája mérhető leginkább, mert ebben a szférában léteznek leginkább *természettörvényként funkcionáló strukturális és dinamikus törvények.*

A termelőerők fejlettségi szintjét jól mutatja például az eleven és holt munka aránya a társadalmi összmunkán belül. Ezért is beszél Marx a „termelékenységi fokok periódusairól". A termelőerők fejlődését vizsgálva Marx arról is beszél, hogy ott a forradalmasodás *természettudományos szabatossággal megállapítható módon* következik be. Mivel főleg ebben a szférában érvényesülnek *vasszükségszerűségek* (bár nem csak ilyenek), itt a legtöretlenebb a társadalmi fejlődés, s ezért joggal beszélhetünk e szféráról, mint a *„gazdasági fejlődés tengelyéről"* (Marx).[2]

Korunk alternatíva-mezőjének *szélső értékeit* (végső fokát) két termelékenységi fok határolja be: azok a társadalmi termelőerők, amelyeket az ember a *klaszszikus ipari forradalomban* és azok, amelyeket a kibontakozó *tudományos-technikai forradalomban* eddig megszerzett. Az alternatíva-mezőt a megszerzett termelőerők működésében érvényesülő számos vasszükségszerűség (természettörvényként funkcionáló összefüggés) determinálja. Ilyenek: a termelés technikai törvényei, mint pl. a tőke két részének aránya adott termelékenységi fokon, vagy a munkamegosztás törvényei stb. (A tőke két részének aránya jelzi a termelőerők fejlettségének, s így az ember általános képességének szintjét is)

Az „adott termelékenységi fok" vasszükségszerűségei nem annyira azt határozzák meg, hogy milyen cselekvési alternatívák vannak, mint azt, hogy milyen alternatívák kizártak. A gépi nagyipari termelőerők — ebben az értelemben — pl. kizárják a feudális társadalomba való visszakanyarodás lehetőségét. A tudományos-technikai forradalom termelékenységi fokán levő kapitalista társadalmakban kizárt a szabadversenyes fejlődési fokra való visszatérés.

Az „adott körülmények" determináltságát, illetőleg alternatíva-mezejét eddig *elvontan,* a „végső fokon" álláspontjáról közelítettük meg. Ezzel még az „értelmes absztrakció" keretei között mozogtunk, megragadtuk azt a sávot, amelyen belül a teljes „társadalmi test" tagjai szerveződnek, funkcionálnak és fejlődnek. A továbbiakban meg kell vizsgálni, hogy *milyen módon és mértékben szabja meg* a *végső determináns* a társadalmi test szféráinak strukturálódását és dinamikáját, vagy másképpen fogalmazva: *milyen mértékű önállóságot adnak* a társadalmi termelőerők a felépítmény egésze és a felépítmény különböző részei vonatkozásában. Az eddigi vizsgálat egyetlen szfé-

2 Lukács György három nagy dinamikus komplexusról beszél (az ökonómiában), melyek az emberi fejlődés folyamán töretlenül fejlődtek, függetlenül attól, hogy fejlődésük hordozói akarták-e ezt. Idézi Vajda Mihály: „Az ontológia aktualitása" c. recenzióban. Kritika, 1968 7. 31. old.

Digitized by Google

ra oldaláról kívánta megvonni az alternatíva-mező határait, a mostani megközelítés pedig már a teljes társadalmi test, azaz valamennyi életszféra cselekvési mezejét keresi.

Tudjuk, hogy a társadalmi termelőerők fejlettségi szintje közvetlenül és közvetetten kihat a társadalom összes területére úgy, hogy meghatározza az egyes szférák belső státusát és egymás közti kapcsolataikat is. Erre utal Marx, amikor azt mondja, hogy a nagyipar szervezete új társadalmi szervezetet igényel. (A nagyipar szervezetét pedig az új társadalmi termelőerők igénylik.) A valóságos mozgástér határainak alakításában részt vesz a teljes társadalom, tehát az alternatíva-mező szélső értékeinek határait a termelőerők adott fejlettségi szintjének összes közvetlen és közvetett hatásai is alakítják. (Ez az ún. visszahatás *egyik* mozzanata.)

Az alternatíva-mező második meghatározottsága szempontjából itt az a legfontosabb, hogy a *megszerzett termelőképességek foka szükségszerűen létrehoz bizonyos arányokat és összefüggéseket a társadalom életszférái között.* A társadalom olyan szervezetnek mutatkozik, amelyben *az egyes társadalmi elemek nem kombinálódhatnak mindenféle önkényes módon, ugyanakkor a teljes társadalmi test tagjai között nincs valami minden tekintetben egyértelműen meghatározott struktúra. Az egyes szerkezeti elemeknek az összstruktúrában való súlya, aránya, funkciója relatív variabilitással bír.*

A társadalmi struktúra és folyamat így szükségszerűséggel terhes, determinált; ugyanakkor azonban *alternatív konstrukciót* tesz lehetővé, amelyet az alternatív cselekvés realizál. *Az alternatívák forrása az elemek relatív kombinálhatósága.* Ez azt jelenti, hogy minden *adott* társadalmi állapot (az elemek kombinálhatóságának határain belül) a lehetőségek *egyik realizált változata.* A forradalmi praxis pedig feltárhatja ezeket a lehetőségeket és kiválaszthatja ezek közül (természetesen marxista világnézeten alapuló értékorientáció alapján) azt, amely az emberi szükségleteket optimálisan kielégíti. Ha igaz az, amit Marx mond, hogy ti. minden körülmény, amely az embert a termelés *szubjektumát* érinti, többé-kevésbé összes funkcióját és tevékenységét is módosítja, az összes emberi viszonyok és funkciók pedig többé-kevésbé meghatározó módon kihatnak az anyagi termelésre[3], akkor — tekintettel az elemek relatív variálhatóságára — részletesebb történelmi dokumentáció nélkül is belátható, hogy a társadalmi termelőerők azonos, vagy megközelítően azonos fejlettségi szintjén, tehát *ugyanazon a bázison jelentősen különböző emberi társadalmi viszonyok jöhetnek létre.* Sőt, a szocialista forradalom eredményeként még alacsonyabb fejlettségű bázison is olyan szükséglet-struktúra alakulhatott ki, amilyen kapitalista viszonyok között csak jóval fejlettebb termelőerők mellett jöhetett létre.

Az emberi cselekvés meghatározottságának illetve alternatíva-mezőjének tehát két forrása van: a megszerzett társadalmi termelőerők és a „társadalmi test" tagjainak bizonyos határokon belüli kombinálhatósága. A marxizmus klasszikusai ennek a két forrásnak a felfedezésével ismerték fel a szocializmus alternatíváját és alkották meg a tudományos szocializmus elméletét.

A gépi nagyipari termelés tőkés formájának elemzéséből Marx arra a következtetésre jutott, hogy a *munkafolyamat objektív mozzanata ugyanazt a szolgálatot teljesítené, ha nem lenne tőke, s hogy a tulajdonképpeni munkafolyamatban semmi sincs a tőkéből és munkából* (ti. a kizsákmányolt munkából), *az eszközöket mint közösségieket használják.* Először ezért lehet azt mondani, hogy a tőkés társadalomban *burkoltan benne van az osztály nélküli társadalom.*

A szocializmus alternatívája azonban csak akkor reális, ha a tőkés burok levethető. És Marx kimutatja, hogy létrehozhatók olyan körülmények, amelyben „levetik" ezt a burkot. Az ilyen körülmények kialakításának lehetősége pedig éppen bizonyos társadalmi elemek kombinálhatóságán nyugszik. (Ez az alapja különben annak is, hogy a szocialista forradalom viszonylag alacsonyabb termelőerők mellett is elkezdődhet.)

De a gépi nagyipari termelésen nyugvó kapitalista társadalom szerkezetének

3 Marx: Értéktöbbletelméletek, Kossuth Könyvkiadó, 1958. I. köt. 253. old.

Digitized by Google

és dinamikájának elemzése azt is megmutatta, hogy bár a tőkés termelés (az ellentétes forma miatt) állandóan korlátokat állít maga elé, ezeket a korlátokat mindig meg is haladja, hogy nincsenek „szent határai". Ez azt jelenti, hogy a kapitalista társadalom tovább funkcionálhat a gépi nagyipari termelőerők bázisán, a felépítmény relatív önállósága pedig lehetővé teszi ezt a továbbfunkcionálást. Ez természetesen nem jelenti a marxisták és kommunisták számára annak elismerését, hogy a kapitalizmus (a fejlett országokban) *reális* alternatíva, csak azt követeli, hogy a szocialista társadalom szükségszerűségének elvéből távolítsuk el a fatalizmus *mozzanatát.*

Eddig elvontan vizsgáltuk az „itt és most" „adott körülmények" különböző rétegeit, utalva arra, hogy a *reális determináció illetőleg alternatíva-mező a determináltság kezdő és végpontjának kölcsönhatásában jelenik meg.*

Az elmondottakban „zárójelbe tettük" a történetiséget, és *elemeinek elvileg lehetséges struktúrái és mozgástörvényei oldaláról próbáltuk behatárolni* a társadalmi test meghatározottságát, illetőleg alternatíváit. Célunk az volt, hogy megjelöljük a *mozgástér objektív szélső értékeit.* Most fel kell oldanunk ezt a zárójelet, hiszen az „adott körülmények" a determináció két pontja között elvileg lehetséges kapcsolódások *egyik esete,* egy bizonyos kombináció, amely igen *sok részkörülmény történeti találkozásából keletkezett. Az „éppen így" alakult társadalom* (Althuserrel szólva: aktuális konstelláció) elemei között *történetileg meghatározott* struktúra, funkció, dinamika stb. van, tehát *egyedi és ismételhetetlen.*

Megváltoztatja-e ez a cselekvés mozgásterének terjedelmét, az úgynevezett szélső értékeket? A válasz az, hogy továbbra is nyitva áll az út más kombinációk előtt, de csak hosszabb perspektívában, mert — amint azt Heller Ágnes és Vajda Mihály írja — *a már végbement történelmi cselekedetek olyan kauzális sorokat indítanak be, amelyek hosszabb-rövidebb időre erőteljesen leszűkíthetik az alternatív cselekvések körét.*

Az aktuális praxis így szembetalálja magát olyan konkrét strukturális és fejlődési törvényekkel *is,* amelyek *csak* az adott különös eset törvényei, s amelyek korlátozzák az általánosabb és természettörvényként funkcionáló szükségszerűségek által „megengedett" alternatíva-mezőt.

A *konkrét történeti szükségszerűségek* (kauzális sorok) között találunk olyanokat, amelyek rövidebb, illetve amelyek hosszabb hatótávolságban egzisztálnak. Az egyes konkrét történeti törvények hatótávolságának megállapításához elengedhetetlen a beindult kauzális sorok genetikus és fejlődéstörténeti elemzése. Ennek alapján lehet *feltárni azokat a tényezőket, amelyeknek találkozásából az adott törvény megszületett;* körvonalazni lehet egy olyan „találkozást", amely a jelenleg létező konkrét-történeti összefüggést új típusú összefüggéssel váltja fel.

A hatékony, nem illuzórikus forradalmi praxis mindig az adottból indul ki, „a földről száll fel az égbe", nem pedig az égből le a földre. Ez itt azt jelenti, hogy a *jelenben* tárja fel egy új struktúra lehetőségét, ennek megvalósítására tör, úgy, hogy megszünteti először a rövid majd a közép- és hosszú távon érvényesülő kauzális sorokat, és újakat indít be. Az adott konstellációban mindig több tendencia érvényesül, így a jövőbeli fejlődés is többirányú lehet. A történelem úgy készül, hogy az ember bizonyos tendenciáknak útját állja, másokat maga segít kibontakozáshoz. Az egyes konkrét történeti fejlődési irányok azonban csak akkor *valóságos* alternatívák, ha többé-kevésbé tartalmazzák az egyetemes fejlődés mozzanatait. Ezért egyaránt hangsúlyozni kell, hogy nincs sem általános *szükségszerűség nélküli,* sem *alternatíva nélküli* történelem.

Az aktuális praxis az „adott körülményeket" a mult és jövő egységében szemléli. A múlt oldaláról azt vizsgálja, hogy milyen körülmények találkozása folytán alakult ki *éppen ez a konstelláció.* A múltra vonatkozóan ugyanúgy elismeri alternatív cselekvések lehetőségét, azaz azt tartja, hogy mielőtt az események végbementek volna, volt más lehetőség is. Ezzel nem tagadja *a realizált alternatíva létrejöttének szükségszerűségét.* A retrospektív vizsgálat célja az „adott körülmények" genezisének rekonstruálása a je-

Digitized by Google

len meghaladása lehetőségeinek, módozatainak feltárása érdekében.

Így amikor a jelennek, a szocialista társadalom továbbfejlesztésének útját keresi a társadalomvezetés, nem a szocialista társadalom elvont eszméjéből indul ki, hanem abból a szocializmusból, amely történelmileg kialakult. Amikor például nálunk napirendre került a gazdasági mechanizmus reformja, figyelembe vettük a szocializmus történelmi fejlődésének tapasztalatait, sajátosságait és ezek eredetét. Így például felismertük, hogy a kialakult *belső és nemzetközi feltételek* között nem lehet biztosítani a társadalmi fejlődést az áru-pénz- és piaci viszonyok szerepének növelése nélkül. Felismertük, hogy az „adott körülmények" között ez az optimális alternatíva az irányítási, működési rendszer vonatkozásában.

Milyen korábban beindult kauzális sorok determinálják ezt az alternatívált?

Véleményem szerint *elvileg* nem lehetetlen egy olyan konstelláció, amely már a termelőerők alacsonyabb fejlettségi színvonala mellett is lehetővé teszi az extenzíve és intenzíve fokozottabb, bár részleges áttérést a szükségletek szerinti elosztás rendszerére. Marx például „közelebbre" tette a kommunista társadalom megvalósulásának időpontját, mert más nemzetközi körülményekkel számolt, olyanokkal, amelyeket a legfejlettebb kapitalista országokban megvalósuló szocializmus determinált volna Nem nehéz belátni, hogy mennyire másként alakulnak a *marxi fejlődési alternatívában* a *körülmények*, a *társadalom általános állapota, az egyes társadalmi elemek közötti viszonyok, arányok, funkciók*, mint ahogyan a valóságos történelmi folyamatban ténylegesen alakultak.

A *reális szocialista társadalom általános képét*, lehetőségeit, alternatíváit viszont erősen meghatározza az a tény, hogy még mindig csak néhány országban létezik szocializmus. s vele párhuzamosan él és fejlődik a termelőerőit tekintve fejlett szintű országok jelentős csoportja. A két formáció párhuzamos létezésének immár ötvenéves ténye jelentősen meghatározza például a szocialista társadalom számos funkcióját, mindenekelőtt az önvédelmi szektort. Ha pedig a mai fejlett szocialista országokban a szocialista demokrácia *relatív* fejletlenségéről beszélünk, meg kell mondani, hogy ebben döntő szerepe van a korábbi és mai nemzetközi viszonyok rendszerének.

Némcsak a politikai viszonyokról van szó, hanem arról is, hogy ez a párhuzamos létezés éppen a nemzetközi gazdasági integráció szükségessége idején áll fenn, ez pedig hat gazdaságunk működési módjára is. Amikor a szocialista társadalom továbbfejlesztésének lehetőségeit vizsgáljuk, arról sem feledkezhetünk meg, hogy a *jelenlegi általános társadalmi állapot* egyrészt „a termelők általános fejlettségének", az emberi szükségletrendszer helyzetének, másrészt a szocialista társadalom korábbi deformációjának is következménye.

A társadalom továbbfejlesztésének szükségességét elismerve, a társadalmi praxisnak — ha hatékony akar lenni, nem pedig illuzórikus — két alapelvet kell figyelembe vennie: azt, hogy a termelőerők adott fejlettségi szintjén *elvileg* fejlettebb emberi-társadalmi viszonyok is lehetségesek; továbbá azt, hogy milyen korábban beindult kauzális sorok determinálják az „itt és most" „adott körülményeket" és milyen ezeknek a hatótávolsága. Különösen az utóbbinak a figyelembevétele nélkül nem lehet hatékony a jövőre irányuló akció, terv.

Összefoglalva hozzászólásom alapgondolatát: a társadalmi-történelmi determinizmus kutatásának fő feladata „az adott körülmények" tagolása a „végső fokon való meghatározottság", „a relatív önállóság" és az aktuális konstelláció szempontjai szerint.

Herédi István

Digitized by Google

A társadalom-ontológiai felfogás vitájához — közgazdasági oldalról

„Ebédünket nem a mészáros, a sörfőző, vagy a pék jóakaratától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt. Nem emberiességükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk, és sohasem a magunk szükségéről, hanem a rájuk váró előnyökről beszélünk nekik."
(Adam Smith: A nemzetek gazdagsága)

A kibontakozó vita egyik döntő kérdése: a társadalmi törvény fogalma. Ehhez kívánok hozzászólni, a gazdasági törvény vonatkozásában. Ez kétségtelenül szűkítést jelent. De a társadalmi törvény-koncepciónak igazolódia kell a gazdasági élet területén is. S a gazdasági „igazolás" az általános társadalmi érvényesség reményét nyújthatja.

Mindjárt elöljáróban leszögezem, hogy gazdasági törvényfelfogásom különbözik mind Vajda Mihály, Márkus György és Heller Ágnes, mind Szabó András György állásfoglalásától.

Vajda Mihály, Márkus György és Heller Ágnes törvényfelfogásából éppen a társadalmi folyamatok szükségszerűségének, a társadalmi tevékenység determinizmusának elismerése, de legalábbis bizonyítása hiányzik. Nézzük ide vonatkozó legfontosabb megállapításaikat:

„... épp úgy az egyes ember, mint az emberi nemzedék számára mindig adva van egy, a készen talált feltételek által körülhatárolt objektív mozgástér, a *fejlődési lehetőségek, alternatívák* egy (az adott kortól függően szűkebb, vagy tágabb) köre, s az ember maga »választ« gyakorlatilag a lehetőségek között, ezek egyikének vagy másikának megvalósulását a tudatosan integráló emberi tevékenységek — okozatilag számtalan, gyakran véletlenszerű tényezőktől befolyásolt — összessége dönti el." (Viták és irányzatok a marxista filozófiában. Kortárs, 1968. 7. szám. 1117—18. old.) Mint látjuk, Márkus György meghatározásszerű megállapításából nemcsak az emberi tevékenység szükségszerűségének elemzése, de a szükségszerűség formális kimondása is kimarad.

„A szubjektum-objektum egységén alakuló filozófiai szemléletmód... nem zárja ki az (ontológiai értelemben nem objektív) társadalmi valóság egyes területeinek specifikus megközelítését, adott kauzális kapcsolatok, korrelációk feltárását a társadalomban, a társadalom *sajátos* törvényszerűségeinek feltárását." (Objektív természetkép és társadalmi praxis. Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. szám. 232—24. old.) Vajda Mihály tehát „nem zárja ki" a társadalmi törvényszerűség létezését, de ennek „törvényrang" lényegéről nem sokat mond.

Heller Ágnes pedig egyenesen tagadni látszik a társadalmi törvényszerűséget: „A történelmi alternatívák mindig reálisak: lehet bennünk másképp dönteni, mint ahogy döntenek. A társadalmi fejlődésnek nem úgy kellett alakulnia, ahogy alakult, csupán úgy (azaz úgy is) lehetett. Gyakran a legdöntőbb fejlődési szakaszok éppen a véletlen szülöttei voltak." (Érték és történelem. Magvető, 1969. 21—22. old.)

Megkísérlem bizonyítani a gazdasági folyamat törvényszerű voltát. A gazdasági folyamat törvényszerűségének bizonyítása a gazdasági tevékenység meghatározottságának bizonyítását tételezi fel.

A természeti viszonyok, a termelőerők fejlettségi színvonala, a tulajdonviszonyok adott formái determinálják az egyes ember, az emberi csoport, az összes ember, a társadalom gazdasági tevékenységét. Az objektív körülményeknek ez a determinációja azonban *nem teljes*. Az embernek — kivételes esetektől eltekintve — lehetősége van arra, hogy tevékenységében különböző variánsok közül válaszszon. Ez az első mozzanat, amelyet hangsúlyozni kell. A kérdés most már az, melyiket választja általában a lehetséges két, több, sok változat közül. Más fogalmazásban: vajon különböző emberek adott feltételek között általában azonosan (hasonlóan), vagy általában eltérően cselekszenek-e? A tények arról tanúskodnak, hogy a emberek adott feltételek között *általában azonosan* (hasonlóan) cse-

Digitized by Google

lekszenek. Cselekedeteik, választásaik — a szubjektív motiváció véletlenszerűségétől eltekintve — *szükségszerűek*. Ez a második mozzanat, amelyet hangsúlyozni kell. Miért cselekszenek az emberek adott feltételek között hasonlóan, ha az objektív feltételek megengedik a választást, miért nem a véletlen, az egyéni szeszély diktálja gazdasági döntéseiket? Azért, mert az ember, biológiai-pszichológiai alkatából adódóan, igyekszik anyagi szükségleteinek kielégítéséhez fűződő gazdasági érdekét megvalósítani. A szükségletek rendkívül változatosak és állandóan változnak. De a társadalmi fejlődés minden lépcsőfokán érvényre jutott az embernek az a törekvése, hogy tevékenységével optimálisan valósítsa meg gazdasági érdekét, hogy *racionálisan* cselekedjen. A racionális cselekvés elve, mint ismeretes, a legtágabb fogalmazásban azt fejezi ki, hogy adott eszközzel maximális eredményt, illetve adott eredményt minimális eszközzel érjünk el. Ez a harmadik mozzanat, amelyet hangsúlyozni kell.

Nem mondom azt, hogy a gazdasági cselekvés racionalitása ugyanolyan intenzitású volt, mondjuk, a kapitalizmus előtt, mint a kapitalizmusban, s hogy a gazdasági tevékenységet a társadalmi fejlődés bizonyos korszakaiban nem befolyásolták nem racionális, pl. vallási stb. mozzanatok is. Mégis úgy vélem, hogy a gazdasági döntést mindig is *az érdek megvalósításának szándéka* határozta meg alapvetően. O. Lange túlzott merevséggel állítja szembe a tradicionális és a racionális tevékenységet. (Politikai gazdaságtan. I. köt. V. fej.) A tradicionális tevékenység, mely döntően a termelőerők és a termelési viszonyok viszonylagos változatlanságával függ össze, maga is racionális. A szokás mögött a belátás rejlik. A naturálgazdálkodást folytató paraszt is igyekezett megkönnyíteni munkáját és a család sokfajta szükségletei között ésszerűen szétosztani szerény eszközeit. Az árugazdálkodás kibontakozásával megjelenő kereső-tevékenység a maga egyetlen céljával (pénzbeli jövedelem) és a tudatos racionalitásával csupán *meghaladja* a megelőző társadalmi tevékenységének racionalitását, de nem áll velük szemben, mint nem racionálissal.

Az ember tevékenysége — gazdasági érdeke optimális megvalósításának szándékával — belső, szubjektív, emberi szükségszerűséget fejez ki. Az akart célkitűző gazdasági tevékenység, mindenekelőtt az általánost, a lényeget magában foglaló jellegével, nem pedig esetlegességével hat a társadalmi fejlődésre. Az ember gazdasági tevékenységében a véletlenen túl ott van a szükségszerű, s ennek a szerepe túlnyomó. A gazdasági folyamat azért törvényszerű, mert adott feltételek között az ember határozottan cselekszik. A gazdasági tevékenység tehát *kettősen* determinált: a tevékenység *külső* körülményeivel, a korlátozó feltételekkel, és a tevékenység *belső* mozgató erejével, az önérdek követésével. Amikor tehát azt mondjuk, hogy az objektív adottságok nem határozzák meg minden vonatkozásban a gazdasági tevékenységet, nem ütünk rést a determináció falán.

Lássunk néhány példát a gazdasági tevékenység meghatározottságára. Vegyünk egy (fogyasztási cikk) vásárlót. Számára adott dolog, hogy mennyi a pénze, milyen áruféleségeket és milyen áron talál a piacon. De ezek az adottságok nem minden tekintetben határozzák meg tevékenységét. S bár elhatározásában nagy szerep jut majd egyéni ízlésének stb., s vele a véletlennek, a háztartásstatisztikai adatok meggyőzően bizonyítják, hogy *a véletlen szóródása mögött ott húzódik a szükségszerűség*, a szükségszerűség, amely itt annak a kifejeződése, hogy a fogyasztók adott pénzzel egyéni szükségleteik optimális kielégítésére törekszenek. Vegyünk másik példaként egy tőkés vállalkozót. Számára adott dolog tőkéjének nagysága, üzemének technikája, az eladási és vételárak stb. Ezeket a korlátokat a tőkés nem lépheti át, de rendszeresen választhat és kell is választania a termelés, a beszerzés, az értékesítés stb. különböző lehetőségei között. Döntéseit a profit maximalizálásának célja irányítja. Még nyilvánvalóbb a gazdasági tevékenység belső determinációja s szocialista-kommunista társadalomban. Nyilvánvalóbb, mert a közös cél és a közös célra irányuló cselekedetek egyöntetű tömegben „ábrázolják" az emberi tevékenységet. A szocialista társadalomban is adottak a természeti viszonyok, a technikai feltételek, a tulajdonviszonyok, más országok gazdasági elhatározásai stb., mégis a népgazdasági terv összeállításakor, az import-export tevékenységben, az ár- és bérintézkedésekben, egy új létesítmény létrehozásakor stb. rendkívül sok alternatíva közül választhatunk, s ezek az alternatívák mind kielégíthetik az objektív körülményeket. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a szocializmus termelési viszonyainak „objektív" törvényei mindent meghatároznak, és a mi feladatunk csupán a törvény felismerése. *Nem akkor valósul meg a törvény, ha cselekedeteinkben figyelembe vesszük, hanem akkor lesznek törvényszerűek a cselekedeteink, ha az adott feltételek között optimálisan valósítjuk meg érdekeinket.* S hallatlanul

Digitized by Google

nagy erőfeszítéseket kell tennünk, hogy érdekeinket és az érdekeink megvalósításához vezető útat felismerjük.

A kifejtett koncepció ellen a következőképpen lehet érvelni: „Senki sem tagadja az emberi tevékenység tudatos, célkitűző jellegét és a gazdasági döntés lehetőségét. De vajon a tulajdonviszonyok nem foglalják-e magukban a racionális választás tényét? A tulajdonviszonyok rendszere meghatározott gazdasági ösztönzőket és az ösztönzőkre való reagálási módokat teremt. Következésképpen nem valami általános, a tulajdonviszonyoktól független, az emberrel, mint olyannal összefüggő lényeg az, amely meghatározza a gazdasági döntést és törvényszerűvé teszi a gazdasági folyamatot, hanem a tulajdonviszonyok rendszere. Az ösztönzők is, a döntések is »benne vannak« a tulojdonviszonyokban."

Kétségkívül ennek a problémának a megválaszolása a vázolt felfogás igazságának próbaköve. Azt kell bizonyítani, hogy *az ember ésszerű cselekvése biológiai-pszichológiai alkatából következik*, hogy az ember racionális cselekvése mindig megőrzi viszonylagos önállóságát a tulajdonviszonyok rendszerével szemben.

Ellenérvként említem, hogy bizonyos fajta gazdasági kérdésekben különböző termelési viszonyok között levő emberek hasonlóan döntenek. Nyilvánvaló pl., hogy legalábbis általában, a különböző társadalmak dolgozói valamely termelési feladatot minél kisebb munkaráfordítással igyekeztek megoldani. Éppen ez volt és marad egyik fő oka a termelőerők fejlődésének. Ugyanígy — az eltérő tulajdonviszonyoktól függetlenül — ugyanaz, illetve hasonló lehet például egy tőkés részvénytársaság és a szocialista állam, vagy szocialista vállalat valamely gazdasági ágazat fejlődésére, az optimális beruházási változatok kiválasztására vonatkozó döntése is. Továbbá, a szocialista társadalom egy tagja és a kapitalista társadalom egy dolgozója — nagyjában azonos reáljövedelmet, áruválasztékot és árstruktúrát feltételezve — azonosan dönthet személyes szükségletei kielégítéséről.

Ellenérvként említem, hogy a racionalitás, mint ismeretes, nemcsak a gazdasági tevékenységre vonatkozik, hanem az emberi tevékenység más területeire is. Minden olyan emberi cselekvést, mely egy meghatározott cél maximális megvalósítására irányul, a racionalitás jellemez. Vonatkozik ez a tanításra és a tanulásra éppúgy, mint pl. a hadi stratégiára és taktikára. *A gazdasági tevékenység racionalitása, mint a racionális tevékenység egyik formája, elégségesen bizonyítja az önérdeket követő cselekvésnek a tulajdonviszonyoktól való viszonylagos függetlenségét.*

Adott tulajdonviszonyok adott gazdasági ösztönzőket határoznak meg. Ebből azonban nem következik az, hogy illuzórikus az emberi tevékenység benső meghatározottságáról beszélni. *A tulajdonviszonyok csak formát adnak a szükséglet kielégítéséhez fűződő gazdasági érdeknek.* A tulajdonviszonyok „csak" azt szabják meg, hogy mondjuk, a tőkés mint tőkés tevékenykedjen, de azt nem, hogy az adott határok között „okos" tőkésként tevékenykedjen. A gazdasági élet minden szereplőjének a tevékenységében kifejeződik a külső szükségszerűség mellett a benső is. S nagy a különbség a között, a „kell' között, amelyet a tőkés számára tevékenységének feltételei jelentenek és a között a „kell" között, amely érdekeinek legjobb megvalósítására ösztönzi. *Az ember épp annyira egy és nem egy a tulajdonviszonyokkal, mint tevékenységének természeti-technikai feltételeivel.* Az utóbbiak éppúgy meghatározzák tevékenységét, mint az előbbiek, és az előbbiek éppúgy biztosítják a választás lehetőségét, mint az utóbbiak.

Elemezzük a probléma visszáját. Ha nem ismerjük el az emberi tevékenység racionalitásának benső meghatározottságát, a gazdasági törvények benső determinizmusát, akkor akarva, akaratlanul a társadalmi törvény fatalisztikus felfogásának zsákutcájába tévedünk. Persze, a lényeg nem az „ijesztgetésen" van. Ha a társadalmi törvények valójában az objektív természettörvények módjára „viselkednének", ez az „ijesztgetés" nem sokat érne. A lényeg az, hogy mit sem ér a sztálini törvényfelfogással szembenálló álláspont — bármennyire hangsúlyozza is az emberi tevékenység szerepét, bárhányszor írja is le, hogy a társadalmi törvények az emberi tevékenység törvényei — annak a kimondása nélkül, hogy az emberi tevékenység benső szükségszerűséget is kifejez. *Az a felfogás, amely a gazdasági törvényt elszakítja a tudatos, az akart, a benső szükségszerűséget kifejező emberi cselekedettől, minden ellenkező szándéka ellenére is az egyértelmű sztálini felfogáshoz közeledik.* Fenntartását és elhatárolását nem koncepciójának következetessége indokolja. *Az a felfogás, amely a gazdasági törvényt mint az emberi cselekedetek törvényét fogja fel, szükségszerűen jut el a tudatos és akart emberi cseleke-*

Digitized by Google

detek determináló szerepének elismeréséhez.

A társadalmi törvény jellegével foglalkozó tanulmányok és tankönyvrészletek általában a következő problémákra keresik a választ: A társadalmi törvény az emberi tudattól és akarattól független, szükségszerű viszony. A társadalom története a tudattal és akarattal rendelkező emberek cselekedeteinek története. Hogyan felelhet meg ez a két állítás egymásnak, hogyan lehetnek a társadalmi törvények függetlenek az ember tudatától és akaratától?

Sztálin megoldása ismeretes. A társadalmi törvények az embereken kívül léteznek, az emberek tudatától és akaratától függetlenül érvényesülnek. Az emberek megismerhetik és felhasználhatják a törvényeket, de magukat a törvényeket sem megváltoztatni, sem hatályon kívül helyezni nem tudják. A sztálini koncepció — az ember és a társadalmi törvény elválasztásával — megfelelt a társadalmi törvény emberi akarattól és tudattól független felfogásának, de nem felelt meg a tényeknek. A társadalom emberekből áll, a társadalmi viszonyokat emberek hozzák létre, következésképp a társadalmi törvények nem létezhetnek a természeti törvények módjára az embereken kívül.

De hogyan lehetnek függetlenek a társadalmi törvények az emberek tudatától és akaratától, ha nem az embereken kívül „helyezzük el" őket? Úgy, válaszolják, hogy a társadalmi törvények az akart emberi cselekedetek útján valósulnak ugyan meg, de az akart emberi cselekedeteket alapvető módon a termelési viszonyok törvényei határozzák meg. Az ember céltudatos tevékenysége csak motiválja a társadalmi fejlődés menetét. Ezért a társadalmi törvények érvényre jutnak ugyan az emberi tevékenységben, de nem az emberi tevékenység törvényei.

Ebből a koncepcióból a társadalmi-gazdasági fejlődés sajátos képe bontakozik ki. 1. Vannak a termelőerők, az általuk meghatározott termelési viszonyok, mint korábbi emberi cselekedetek hosszú sorának materializálódott eredményei. A termelési viszonyok törvényei meghatározzák az emberek gazdasági cselekedeteit. 2. Vannak az adott időszak gazdasági cselekedetei, amelyek újratermelik és megváltoztatják a termelőerőket és a termelési viszonyokat. 3. Létrejönnek az új termelőerők és termelési viszonyok, és ezek meghatározzák az emberek új gazdasági cselekedeteit.

Ezt a gondolatmenetet nehéz elfogadni, mert a közvetítésen és motiváláson túl egy résnyi helyet sem hagy az ember számára. Ha ugyanis a termelési viszonyok törvényei „eldöntik" az ember tevékenységét, akkor a tevékenység nyomán létrejövő új termelőerőket és termelési viszonyokat a termelőerők és a termelési viszonyok előző állapota meghatározza. Nem az emberek, hanem kizárólag külső feltételek által determinált tevékenységük eredményei határozzák meg a társadalmi fejlődést. El kell ismerni, hogy a joggal bírált sztálini felfogásban is hasonlíthatatlanul több tér nyílt az ember számára: a törvénytől való függetlensége (bizonyos fokú) önállóságának volt a forrása. A sztálini értelmezésű társadalmi törvényeknek — éppen ezek természettörvény jellege miatt — nem volt ilyen mértékben „kiszolgáltatva" az emben.

Sztálin nézeteinek bírálatából indultunk ki és ugyanoda kanyarodtunk vissza. Hiszen ha a termelési viszonyok törvényeivel határozzuk meg az emberi tevékenységet, akkor csak mint félreértést okozó körülmény szerepelhet az a megállapítás, hogy a társadalmi törvény valami módon „belekerül" az emberek cselekedeteibe is, habár nem az emberi cselekedetek törvénye. A visszakanyarodás természetes, mert egyedül a társadalmi törvény és az emberi tevékenység abszolút szétválasztásával lehet következetesen képviselni azt a nézetet, hogy a törvény független a tudatos és akart emberi tevékenységtől.

A most vázolt felfogást bírálta és bírálja Szabó András György is. Sőt, ő volt az első, aki tarthatatlanságát bizonyítani igyekezett. Bírálata azonban nem volt és nem is lehetett következetes. A különbség lényegében csak az volt — és ezt a „csak"-ot nem kell idézőjelek közé tenni —, hogy az általa vitatott koncepció képviselői a termelési viszonyok törvényeként fogták fel a gazdasági törvényt, ő viszont a társadalmilag meghatározott emberi tevékenység törvényeként. S bármilyen éles volt is a vita, a két felfogás között nem volt lényegi eltérés. Nem volt, mert *mindkét koncepció a gazdasági törvények objektív jellegének vitathatatlanságából indult ki.* Bár a társadalmi „törvények" valóban „az emberi tevékenység termékei", *ugyanebben* az értelemben *objektívek* is, s bár az ember „a maga forradalmi aktivitásával megszüntetheti ezeket a törvényeket", maga e folyamat szintúgy *„objektíve törvényszerű"*. „De az egyének anyagi-gyakorlati tevékenységéből való kiindulás egyúttal az egyének *társadalmilag meghatározott* tevékenységéből való kiindulás, miután az emberek nem robinsonokként termelnek, hanem mindig valamilyen tarsadalmi szervezetben." (Szabó András György: Mit jelent

Digitized by Google

a filozófia a „gyakorlati materialista" számára? Társadalmi Szemle, 1969. 3. 96. és 100. old.)

De hogyan lehetnek a gazdasági törvények a társadalmilag meghatározott tevékenység törvényei? Sehogy! Mert akkor az ember teljesen *passzív* szerepet töltene be a társadalmi-gazdasági folyamatban. Akkor az emberi tevékenység csak véletlenszerűségével, az objektív törvényszerűségtől való eltérésével, másodrendű módon, csak motíválóan hathatna a társadalmi fejlődés menetére. S ugyanígy felelhetünk a feltett kérdésre. A két állítást, amelyek szerint: 1. a társadalmi törvények okjektívek, 2. a társadalmi törvények a tudattal és akarattal bíró emberek törvényei, nem lehet „és"-el összekapcsolni. Itt csak a „vagy"-nak van helye. Vagy objektívek a társadalmi törvények, vagy az emberi tevékenység törvényei. Az egyik állítás helytelen. A második állítás ugyanis egyenlő azzal az állítással, hogy *a gazdasági törvények szubjektívek*. Mint e cikkből kitűnik — ez a véleményem. *Az ember tudatos, önérdekeket követő tevékenysége az, amely a szükséglet-kielégítés közvetlenül élettani folyamatát, a termelés közvetlenül természeti-műszaki folyamatát gazdaságivá teszi.* Ez az egyetlen és egyben elégséges motívum, mely a gazdasági folyamat minden törvényszerűsége mögött meghúzódik.

Nemes László

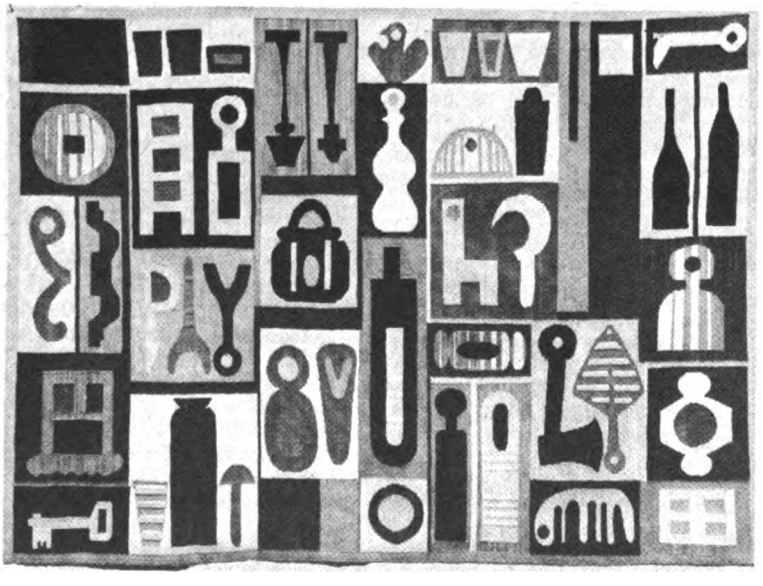

Zs. Kovács Diana: Népművészet

Digitized by Google

Piramisok és papírhajók

Látszólag nincs két tudományág, amely olyan távol esnék egymástól, mint az *űrhajózás* és az *amerikanisztika* (vagyis a Kolumbusz előtti, ős-amerkai kultúrák tudományos vizsgálata). Valahol mégis találkoznak, s ez a közös platform — jellegzetesen polgári jellegű.

A sci-fi melléktermékei

Jártak-e valaha idegen égítestek űrhajósai a Földön? Ezt a kérdést magyar nyelvű népszerű kiadványok is feltesszik, s azonnal fel is sorolnak olyan művészeti motívumokat, melyek értelmes, talán az embernél is sokkalta értelmesebb lények földi látogatását „bizonyítják". E bizonyítékoknak nevezett önkényes példák sora végtelen: bőrpáncélos ó-japán szamurájok szobrocskái (a páncélzat lázba hozza az elméletgyártókat, mert a mai űrhajósok szkafandereihez hasonlít, s ezek a tudományosan képzetlen emberek csakis antropomorf lényeket tudnak elképzelni). Azután ott van a szaharai Tasszili-hegység híres freskóinak egyike, amelynek felfedezője, a francia Henri Lhote tréfából „a nagy Mars-beli isten" nevet adta. „Bizonyítékok" továbbá különféle közel-keleti romvárosok ledőlt oszlopai, melyek ideális rakéta-kilövőhelyek benyomását keltik, vagy egy középkori makedón kolostor freskója, amelyen némelyek Jézus Krisztust valami űrhajóhoz hasonló, sematizált jármű botkormányánál vélik felfedezni.

Ezt a fantasztikus szemléletet néha a nyugati áltudományos folyóiratok gombaként tenyésző termékeiből veszi át sajtónk, máskor az ifjúságnak szánt szovjet ismeretterjesztő lapokból. Közismertek például Kazancev mérnök írásai; ő röpítette fel azt az „elméletet", hogy a tunguz meteor egy idegen űrhajó lehetett. Ezt az elgondolást egyébként egy évtizede meglehetősen éles nyilatkozatban vetette el a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, s a közlemény magyar nyelven is megjelent az Élet és Tudományban.

Helyszűke miatt térjünk át a „tudományos" misztifikációk másik fajtájára, amely az ős-amerikai kultúrákkal kapcsolatos.

Párhuzamok kutatása

Legújabban Thor Heyerdahl papiruszcsónak-útja foglalkoztatta sajtónkat és egyéb hírközlő szerveinket. Dicső vállalkozás volt ez, hiszen a csónakosok az égszínkék ENSZ-lobogó alatt hajóztak, táviratuk eljutottak a szovjet és az amerikai államfő asztalára meg U Thant főtitkárhoz is, és valóban megragadó, hogy olasz, szovjet, egyiptomi, Csád köztársaságbeli és norvég férfiak vállalkoztak erre a kalandos útra.

A kalandokkal és a nemzetek közötti barátság szép gesztusával nincs is baj — csak Heyerdahl koncepciója sántít. Mert mit is bizonyított a világsajtó — és a magyar újságok — közleményei szerint a kis híján sikeres út? Nem kevesebbet, mint hogy az ó-egyiptomiak eljuthattak az Újvilágba — sőt *el is kellett jutniuk:* ezért találatók Mexikóban piramisok.

A kérdés gyökeréig jutottunk: egy jellegzetesen polgári gondolathoz, amely még a régészet „tudomány előtti" korszakából származik. Ez az elmélet mindenáron kapcsolatot keres Amerika és az Óvilág (Európa, Ázsia és Afrika) között. A századforduló óta az amerikanisztikában járatlan vagy felelőtlen emberek minden eszközzel megpróbálták, hogy bebizonyítsák ezeket a kapcsolatokat. Egyes közép-amerikai vagy dél-amerikai nyelveket összehasonlítottak az ógörög, a baszk, az etruszk, a babiloni, a kínai nyelvvel, vagy a kaukázusi maradványnyelvekkel. (Így például annak is híre járt, hogy egy Mexikóban akkreditált japán diplomata ójapán nyelven beszélge-

Digitized by Google

tett a mexikói otomi indiánokkal, s tűrhetően meg is értették egymást.) A nyelvészek azonban magánéletükön kívül igen szigorú emberek, s kutatási területükön nagyon határozottan elutasítják a felelőtlenséget. A sarlatánoknak tehát más vonalon kellett megindulniuk.

Az ős-amerikai kultúrák leginkább szembetűnő emlékei építészeti emlékek, s ezek között is a piramisok. Minthogy pedig Egyiptom építészetének is ezek a legimpozánsabb alkotásai, a laikus számára kézenfekvő a párhuzam. Különféle közvetítőket kerestek hát — főként a föníciaiakat —, akik hajóik hátán elvihették a piramisépítés ötletét Amerikába. (Az meg sem fordult a fejükben, hogy miért éppen a piramisok, s miért nem a búza, a sertés, a kerék, a mázas edények, a húros hangszerek kerültek Amerikába.) Ilyen elméletek már a múlt század nyolcvanas éveiben is születtek, a képtelen Atlantisz-elmélettel együtt. S ezek a teóriák szívósak, mint az indák; ezért még 1968-ban is fölbukkantak a Népszabadság hasábjain. Ilyen a parahybai kő históriája.

Ladislao Netto feljegyzései

Egy Brazíliába szakadt hazánkfiának, Ladislao Netto, parahybai múzeumigazgatónak egy ültetvény néger munkásai állítólag kőkorongot adtak, s ezen *föníciai írásjelek* díszelegtek. A súlyos kőkorong később (nem furcsa?) elkallódott, Netto tintával írott másolatai azonban megmaradtak. Egy évvel ezelőtt Cyrus Gordon amerikai orientalista, a sémi nyelvek szakértője megvizsgálta ezeket, s azt állapította meg, hogy a feljegyzés hiteles: hibátlan nyugat-sémi, föníciai nyelven írták. A felirat azt közli a késő utókorral, hogy néhány föníciai férfi és asszony Hám földjét (Afrikát) megkerülve, a Vörös-tengeri Ezeon Goberből a brazil partokra vergődött.

Elképzelhető-e, hogy így történt? Feltétlenül *elképzelhető* (ha rossz benyomást kelt is a kőkorong elkallódása). De miféle konklúziót von le belőle Cyrus Gordon az olasz *l'Orientalia* című folyóirat hasábjain? Azt, hogy mivel a hajótöröttek egy ifjat áldoztak Baal istennek, „ebből ered az indián népek rút szokása, az emberáldozat". Sőt: az Egyiptommal ismerős sémi hajósok mindjárt a piramisépítés ötletét is megadták Amerika őslakóinak, ebben az esetben a brazil partvidék természeti népeinek. (A Népszabadságban közölt cikkbe egy félrefordítás is belecsúszott. Az ismeretlen fordító szerint ugyanis Gordon fő érve a piramis-export mellett az, hogy „mind a mexikói, mind az egyiptomi piramisokat a sok tartóoszlop jellemzi". Nem kell építésznek lennünk ahhoz, hogy mélységesen elcsodálkozzunk ezeken a „tartóoszlopokon".)

Párhuzamok és azonosságok

Ismét eljutottunk a piramisokhoz. De ezen a ponton már Thor Heyerdahl papiruszcsónakjáról is szólnunk kell, mert sorrendben ez az utolsó, világszerte nagy publicitást kapott piramiselmélet. (Feledkezzünk most meg arról, hogy Heyerdahl személy szerint rokonszenves ember és lenyűgöző érdekességgel író ismeretterjesztő.)

A kérdéssel kapcsolatban a következőket kell leszögeznünk: véletlenszerű utazások, hajótörések természetesen elképzelhetők föníciai vagy akár kínai hajósok részéről is. De elképzelhető-e marxista számára az, hogy föníciaiaknak, akik a brazil partvidék vadász-gyűjtögető életmódot élő, tehát ősközösségi társadalomban élő törzsei közé cseppentek, vagy egyiptomiaknak, akik a mexikói osztálytársadalom világában kötöttek ki, nem volt más gondjuk, mint piramisépítésre buzdítani az őslakókat?

Kolumbusz talán gótikus katedrálisokat akart építtetni az indiánokkal? Valljuk be, hogy nem: inkább borsot és aranyat keresett az „Indiákon".

Az már szóra sem érdemes, hogy miért is kellett volna a beltengereken ügyesen vitorlázó, jókora tengeri hajókon sikló egyiptomiaknak éppen a jellegzetesen *folyami hajózásra* készített papiruszcsónakon megkísérelniük a Nagy Utazást. Arra is felesleges szót vesztegetnünk, hogy az egyiptomi piramisok *királysírok*, a mexikói lépcsőzetes építmények csonkagúlájának csúcsán pedig szentély vagy áldozókő van.

Az egész kérdésben az analógiák érdemelnek figyelmet. Amerika őslakói Északkelet-Szibériából keltek át a Bering-szoroson Alaszkába a jégkor nagyvadjait követve. Amikor ezek a nagyvadak kihaltak (az amerikai ősló, ősteve és a mammut, a bölény kivételével), az indiánok Amerika foglyai lettek. Kultúráik tükrében a régészet jól követhet bizonyos zárt fejlődést, a hordától a fejlett osztálytársadalmakig.

Éppen az ős-amerikai kultúrák szigorú izoláltsága igazolja legjobban a marxista történelmi felfogást. A marxista

Digitized by Google

kutató számára Amerika valóságos kísérleti lombik, amelyben a tudós elvégezheti a mindig szükséges kontrollvizsgálatot. A gazdasági és társadalmi fejlődés s a felépítmény-jelenségek hozzá kapcsolódó fejlődése a világ egymástól elzárt, egymástól távol eső pontjain is egy irányba mutat. Ezért találkozunk a Bibliában is, Amerikában is emberáldozatokkal. Ezért tanulmányozhatják a néprajzkutatók Amerikától Afrikán át Ausztráliáig a serdülők avatási szertartásait, a férfiak titkos társaságait, a klánok rendszerét, a exogámiát és az endogámiát vagy a technológiai hasonlóságokat — de sohasem az azonosságokat. Ezért jut el az animizmus Egyiptomban is, Mexikóban is a teremtésmondákig, a nagy vallásrendszerekig, az önálló papi kaszt kiválásáig és terror-uralmáig. Ezért találunk néhány hasonló — de nem exportált! — motívumot Dél-India és a maja városállamok, Mezopotámia és Mexikó építészetében. Papírhajók útköznek itt piramisokba — polgári elméletek a marxista—leninista történelemszemlélet bástyáiba!

Sajtónknak egyik marginális, de mégsem jelentéktelen feladata, hogy — legalább alapvonalakban, indításokban — tudományos gondolkodásra nevelje az ezerarcú olvasótábort, és ne nyisson utat a polgári hatásoknak azon az utolsó vadászmezőn, amelyen a burzsoá áltudomány hatásai még érvényesülhetnek. A science-fiction valóságba átnövő vadhajtásai mellett a polgári tudomány utolsó hazai szöglete — az indián vadászmező.

Szuhay-Havas Ervin

Martyn Ferenc: Sokac folklor

Digitized by Google

Tőkei Ferenc: Antikvitás és feudalizmus

Tőkei Ferencet munkásságának egyik szellemes méltatója Kerabanhoz, a „vasfejű"-höz hasonlította. Ahogy az mindenáron át akar jutni a Boszporusz túloldalára, és hogy ezt megtehesse, körülutazza az egész Fekete-tengert, úgy Tőkeinek is, hogy meghatározza a sajátos kínai stagnálás lényegét, be kellett járnia a társadalmi formák szerteágazó problémakörét, s ezzel együtt végrehajtania a marxi formáció-elmélet rekonstrukcióját, a marxi történelemfilozófia tudományos-pártos újraértelmezését. A rekonstruált, újraértelmezett formáció-elmélet azonban túlmutat az eredetileg kitűzött célon: nemcsak a kínai stagnálás, az „ázsiai termelési mód" kulcsát adja meg, hanem kiindulópontnak bizonyul minden olyan társadalomtörténeti elemzéshez, amely az alapvető társadalmi alakulatok összefüggéseit vizsgálja. Ilyen értelemben az *Antikvitás és feudalizmus* közvetlen folytatása a szerző 1968-ban megjelent, *A társadalmi formák elméletéhez* című tanulmányának. A kapcsolódás jellege nem érthető a formáció-elmélet legfontosabb megállapításainak felvázolása nélkül, annál is kevésbé, mert ebben a könyvében Tőkei nemcsak *konkretizálja*, de *újra fogalmazza* is koncepcióját.

Interpretációjában az emberi lét olyan struktúráját kapjuk, amelynek állandó összetevő mozzanatai az *egyének*, ezeknek mindenkori konkrét *közössége* és *termelési eszközeik*. A három mozzanat viszonyában a legfontosabb szerepe az egyénnek van. Ő minden történelmi mozgás kiindulópontja és eredménye, akinek a közösségi és közvetlen-tárgyi objektivációk létrejöttével lehetősége van arra, hogy felszabaduljon a természet szubsztancialitásának uralma alól, és aki a kétféle objektiváció különböző önállósulásainak, elidegenedés-formáinak megszüntetése útján meg is valósítja felszabadulását. A három mozzanat mindig meghatározott viszonykomplexumot alkot; ami változó, az éppen a komponensek egymáshoz való viszonya. E viszony *tipikus* alakzatai alapján határolhatók el az emberi lét dinamikájának nagy szakaszai: az alapformák (a legáltalánosabb szint absztrakciói). Eszerint tehát az egyes formák legfőbb sajátossága a három mozzanat viszonyának karakterisztikájával jellemezhető.

Az *„ázsiai" formában* az egyén csak járuléka a közösségnek mint szubsztanciának: a közösség tagjaként műveli a földet, amely a közösség „egészének" a tulajdona. Az *antik formában* az egyén önállósul, de magával mint egyedivel szemben „önálló egzisztenciára juttatja" általánosságát: mint a közösség tagja, magántulajdonos, de létezik közösségi tulajdon is. A *germán formában* már az egyén jelenik meg „szubsztanciális" alapként, közössége pedig járulékként: a közösség magántulajdonosok „egyesülete"; az egyén ugyanakkor saját magántulajdonának járuléka. A *tőkés formában* a személyi függőséget a dologi váltja fel, az egyénnel szemben az áruviszony képviseli az általánost; így az antik személyes és korlátozott szintjével szemben személytelen és egyetemes szinten valósul meg a dualizmus (immár minden ember megkettőzi önmagát, mint használati értéket és cserеértéket létrehozó szubjektumot). Végül a *kommunista formában* az egyén valóságos szubsztancia, aki nem rendelődik alá objektivációinak, sem közösségi, sem közvetlen-tárgyi formájában.

A formákban jellemzett viszonykomplexumok egyrészt *ciklikusságot* mutatnak, másrészt *linearitást*. Ciklikusságot, amennyiben a formameghatározásokban két logikai fogalompar váltakozik egymással: a szubsztancia-akcidencia és az egyediség-általánosság viszony. Eszerint az „ázsiai" formát a szubsztancia-akcidencia viszony jellemzi, az antikot az egyediség-általánosság, a germánt ismét a szubsztancia-akcidencia, a tőkés formát az egyediség-általánosság, s végül a kommunistát ismét a szubsztancia-akcidencia. Ez a kategoriális megegyezés ugyanakkor igen eltérő tartalmakat takar; a linearitást éppen az teszi lehetővé, hogy a viszonyok eleve *különböző szinten* valósul-

Digitized by Google

nak meg. Az antikvitás dualizmusának pólusai, a földparcella és az állam, a termelésnek sokkal korlátozottabb-korlátoltabb szintjén kettőzik meg az egyént, mint a kapitalizmus áruviszonyaiból adódó dualizmus; hasonlóképp a germán forma szubsztanciális egyéne is csak közösségéhez képest szubsztanciális, a földhöz képest azonban nem (ezért a „szabadságnélküliség demokráciája"), szemben a kommunista fokkal, amelyben az egyén nincs alávetve egyik objektivációjának sem (így „valóságos, szabad demokrácia").

Végső fokon a *magát felszabadító emberi egyén processzusa* valósul meg az egyes formák „egymásutániságában"; a különböző formák tulajdonképpen ennek a processzusnak különböző fázisai. Az első forma még szó szerint „természetadta", az összes többi különös történelmi körülmények összejátszása folytán jött létre — e „fordulópontok" a világtörténelem „nagy kérdései". A dinamika mechanizmusát Tőkei abban látja, hogy egyrészt — negatív aspektusból — a lehetőségeit ki- és felélt társadalmi alakulat képtelen tovább egzisztálni, másrészt — pozitív aspektusból — a bomlásra ítélt alapforma „önerejéből", azaz *különböző* típusainak-változatainak egymásra hatása révén, létrehozza az új alapformát. Az alapformák sematizált, elvont szinten való tárgyalása szükségképpen a formák fejlődési sorának *szükségszerűségét* emeli ki; a magasabb formából visszakövetkeztetve az alacsonyabbra, a post festa jellemzett folyamat *egyoldalú*, mivel a különféle történelmi alternatívák lényeges, egyetemes összefüggésbe integrálható, *megvalósult* tendenciáival lesz azonos. És itt jelentkezik a formalizálás eltorzulásának, a történelem „logizálásának" Tőkeinél is kifogásolt veszélye. A véletlen szerepe, a szükségszerűvel való bonyolult összefüggése csak a konkrétabb elemzés szintjén ragadható meg, az alapforma „különböző típusainak-változatainak" vizsgálatakor, csak ezen a szinten korrigálható az evolúciós séma (az hogy a formák nem egymásból, hanem *egymáshoz képest* következnek).

Tőkei új könyvének módszertani jelentősége éppen az, hogy a társadalmi formák elméletét kiegészítve-konkretizálva, *megvalósítja* ezt a korrekciót. A társadalmi-történelmi alakulatok strukturális egybevetése után most kísérletet tesz két konkrét alapforma (az antikvitás és a feudalizmus) valóságos dinamikájának feltárására. Vizsgálódásának tárgya egyrészt a „fordulópont": az egyik alapformából a másikba való történelmi átmenet (A polisz eredete); másrészt az alapformának „konkrét totalitássá" való kiteljesedése (A feudalizmus alapvető szerkezete). Mindkét tanulmányban a formameghatározásból indul ki Tőkei; megvizsgálja a földbirtokforma létrejöttének feltételeit, magát a dinamikát, s végül a formameghatározás érvényesülését a megvalósult alakulatban.

Különösen meggyőzőnek tűnik (éppen *konkrétsága* miatt) a polisz eredetét elemző tanulmány. Az újabb felfedezésekkel (mindenekelőtt a krétai—mykénei ún. lineáris B írás megfejtésével) megdől Morgan (és Engels) feltételezése, amely szerint az antik forma a görögöknél a törzsbeliség felbomlásának közvetlen folyománya: a görög polisz-államokat európai földön (nemcsak Krétán, hanem a görög félszigeten) is megelőzte az „ázsiai" termelési mód egy változata, a krétai és argoszi földművesbirodalom. A „dór" törzsek „katonai demokráciája" (amilyen Spártában kialakult) ismét nem antik, hanem „ázsiai" forma — tulajdonképpen az „ázsiai" termelési mód földművelésének terméktöbbletén élősködő pásztordemokrácia. És ugyanez a bázis biztosította a közvetítő kereskedelem virágzását is (amelyet a föníciaiak reprezentálnak); itt szintén nem alakul ki az a kettős jellegű „földközösség"-típus, amely az antik tulajdonforma kettősségének csíraformája. A polisz lényege éppen az (amit Marx Róma földtulajdon-formájának mint az antik tulajdonforma legvilágosabb esetének elemzése kapcsán kimutatott), hogy a polisz-tag mint a közösség tagja parcellatulajdonos, de magántulajdonával szemben a közösség valóságos köztulajdonnal is bír. Így a városalapító közösség tagjai „megkettőzték önmagukat" házhely-magántulajdonosra és közlegelőbirtokosra, magánemberre és állampolgárra.

Tőkei az ie. XII. század Attikájában feltételezi a polisz *születését*, elsősorban Thukydidész archaiologiájának szövegelemzése alapján. A Thézeusznak tulajdonított fordulat mindenekelőtt különös történelmi körülményeket feltételezett. Döntő szerepe lehetett az attikai föld soványságának: a rabló-élősködő pásztornépek elkerülték, így a népvándorlások zavargásai sem háborgatták, ugyanakkor lakossága a menekülők beözönlésével megsokasodott. A menekülő jövevények leginkább a népvándorlásban összeroppanó államocskák előkelőségei voltak, akik a szegény attikai államban egy történelmileg nagyon ritka útra kényszerültek: parasztokká lettek. Az attikai faluközösségek adóztatási rendszere meglazult vagy szétesett, így első lépésben kialakult a magántulajdonos földközösség. E földközösségek feletti hatalom azután csak úgy volt megszerezhető — átmentve egyben

Digitized by Google

az „ázsiai" formákat és hatalmasságokat —, ha egyesítették e faluközösségeket, meghagyva a földművelők magántulajdonát, de egyúttal kihasítva földet a közösség, az állam számára is (s ezt a hivatalt viselők, stb birtokolhatták). A faluközösségek elszigeteltségének leküzdése, *egyesítésük* a *polisz*ban — a „thézeuszi fordulat" az antik tulajdonforma létrejöttének második, befejező szakasza.

E koncepciónak megfelelően Tőkei a „homéroszi kor"-t, a homéroszi eposzok keletkezésének talaját nem a barbárság „katonai demokráciájában", hanem a magántulajdonos parasztok polisz-világában látja; a városállamokról közvetlenül szóló részek tehát nem „a jövő megsejtései", hanem a régen létező egykorú valóság megnyilvánulásai. A szerző etimológiai interpretációi nyilván vitákat váltanak majd ki szakmai körökben, de kiemelnénk itt, mint egyik legmeggyőzőbb érvelését és bizonyítását, azt, hogy a homéroszi művekben kimutatja a temenosz és klérosz kettőségét: az antik polisz-forma alapvető sajátosságát. Érdekes Platon Prótagorasz-mitoszának értelmezése is, a polisz megkülönböztetése a „korábbi" emberi közösségtől, éppen az „államvezetés mestersége" által, amelynek tartalma az aidosz (becsületérzés) és diké (igazság) elszakíthatatlan *egysége*. A „becsület" a feudális, az „igazság" az ázsiai struktúra központi értékével rokonítható; és visszavezetve par excellence „földi" alapjára (szinonimáik jelentése: magán-, illetve állami-közösségi tulajdonban levő föld!), a három társadalmi alakulat formameghatározásának újabb megerősítését kapjuk.

Hasonló szempontok szerint történik a germán tulajdonforma feudalizmussá való kiteljesedésének felvázolása is. A paraszt, pap és lovag rendi „szentháromságának" megfejtéséhez ismét a germán formameghatározás a kiindulópont. Az egyén-közösség-termelőeszköz sajátosan elidegenült viszonya kap a rendekben szociális reprezentációt: a germán forma alanya a magántulajdonos paraszt, akinek saját földje lép szembe vele a lovag alakjában, s akinek saját viszony-objektivációját, közösségét a pap testesíti meg. A feudális-hűbéri hierarchia kiteljesedése természetesen nem merül ki abban, hogy az eredetileg parcellatulajdonos rendinemzetségbeli tag által végzett termelés fokozatosan a jobbágyra hárul; a feudális viszony kifejezője éppen nem a parcella, hanem a lovagi nagybirtok, *majorátus* formájában. A majorátus létrejötte azonban ismét több szakaszban történik. Így a korai középkorban a szerzetesi közösségi birtok (mint nagybirtok méretű föld) tölti be ezt a szerepet: a szerzetesi birtokot ugyanis *egyetlen*, szent „holt kezébe" adják, egyetlen fiktív egyén magántulajdonának nyilvánítják, és így a föld megmenekül a felaprózástól. A majorátus létrejötte előtt tehát — mutat rá helyesen Tőkei — a szerzetes-papságnak nemcsak ideológikus-szervező funkciója van, hanem *gazdasági-szervező* is.

A fordulat a XI. században következett be, s a majorátus kialakulásához ismét különös körülmények összejátszására „volt szükség". A fordulatot a normann hódítók „végezték el" a frankoknál talált földművelés bázisán. Ehhez részben a hámiga feltalálása segítette őket (technikailag ez teszi lehetővé a nagyállattartás és a földművelés *első* világtörténelmi egyesülését), részben a primogenitúra Skandináviából magukkal hozott szokásjoga (a mostoha természeti feltételek a legidősebb utód földtulajdon-öröklését engedték meg) a lényegesen kedvezőbb földrajzi környezetben. A „szentháromság" — a három rend koegzisztenciája — a majorátus kialakulása után is szükségszerű; például csak a kolostorokkal oldható meg a nagybirtok-örökségből kirekesztettek elhelyezése, és ugyanakkor a paraszti rend emberfeleslegét is levezeti.

Különösen érdekesek Tőkei elemzései a feudalizmus szellemi teljesítményéről. Formaelméletének előnyei korábbi sematikákkal szemben éppen a középkori kultúra értékelésében mutatkoznak meg. Állást foglal a feudális „sötét éjszaka" igen egyoldalú koncepciója ellen, amely csak a spekulatív tudomány hiányát képes észrevenni. Az újabb középkori kutatások is azt bizonyítják — szögezi le Tőkei —, hogy a germán tulajdonforma talaján minden gyakorlatilag hasznosítható konkrét vívmányát a szó szoros értelmében elsajátítják az egyének, s így a technológia új és az ókorihoz képest hatalmas fejlődése bontakozik ki. Másrészt a középkor a művészetek új fellendülésének kora, és e művészi teljesítményeket éppúgy nem lehet csak a városok antifeudális harcainak, a polgári erők korai jelentkezésének javára írni, mint a vallásénak. A felvilágosodás és a romantika középkor-interpretációjával szemben a középkori művészi fellendülés a *feudális struktúra lényegéből* fakad, és műfaji meghatározottságában is ez fejeződik ki (az építészetnek mint a társadalmi általánosságot közvetlenül kifejező művészetnek virágzása, a képzőművészet hegemóniája az irodalommal szemben stb.). Végül a vallás elidegenültségét sem helyes kizárólag negatívan fogni fel; a középkor elidegenedettsége manifesztálódik a vallásban, mint az ókoré az államban és az államiságban, de másabb fokon:

Digitized by Google

ha fantasztikus módon is, de megvalósítja az emberi lényeg univerzális kultuszát.

Az *Antikvitás és feudalizmus* itt vázolt elemzésében a választott témák keretein belül megvalósítja a *konkrétum* feltárását, eljutva a meghatározottságtól a meghatározásig, a „formától" a társadalomig. Ugyanakkor a könyvben (elsősorban a feudalizmus-tanulmányban), a formációk elméletét konkretizáló-korrigáló törekvéssel ellentétes spekulatív konstrukciók is találhatók. A szerző hajlamos közvetlenül, áttételek nélkül levezetni összefüggéseket, túlfeszíteni a formajegyek alapján „adódó", de nem bizonyított (sőt, nem bizonyítható) analógiákat. Így pl. a formameghatározások ciklikus hasonlóságával hozza párhuzamba a spekulatív tudományok, az elméleti természettudományok fejlődését: eszerint a „dualista" struktúrák — antik, tőkés — kedveznek jobban az elméleti, és a „hármas" struktúrák — germán, kommunista — inkább a gyakorlati technológiává lett tudományosságnak. Túl azon, hogy minden termelési mód létfeltétele meghatározott technológiai szint elérése, amelynek értékelése, lehetőségeinek feltárása a struktúra *egészében* és a struktúrán *belül* értelmes. Tőkei modelljének ellentmondani látszik az a tény, hogy a tudomány találkozása a praxissal, egyáltalán a (mert kísérletező) tudomány létrejötte az újkorban, a kialakuló polgári termelés bázisán történt. Kérdéses az is, hogy a kapitalista termelési módban az elméleti természettudományok fejlődésének elsőbbsége bizonyítható-e, és nehéz belátni a szerzőnek a kommunista fokra tett megállapításai igazságát.

E spekulatív konstrukciók veszélyeztetik a koncepció hitelét, valóságos támadáspontul szolgálnak azok számára, akik minden — a történelmi folyamatban — megállapított szükségszerűséget *logikailag* megalapozott „történelemfilozófia" folyományának minősítenek. Tőkei az „össztörténelmi szükségszerűség" elvének fenntartásával nem tagadja a fejlődés egyenlőtlen jellegét, az egyes társadalmi alakulatoknak, mint komplex rendszereknek *heterogén* szervezetét, azt, hogy minden egyes előrelépés (egy vonatkozásban), ugyanakkor (más vonatkozásban) egy hátralépéssel párosul stb. De az „össztörténelmi szükségszerűség" elvének fenntartásával tagadja azt, hogy a történelem filozófiai analízise csupán a fennálló *formáción belül*, „önmagában" elvégezhető, és hogy az adott komplexum vizsgálata történetivé lesz azáltal, hogy elhatárolja tárgyát a többi komplexumtól. Ha nem kívánunk lemondani a társadalmi alakulatok *értékeléséről*, akkor nem elég tudomásul venni ezek elvont dinamikáját, megmaradva az alakulat, mint heterogén konkrétum vizsgálatánál, hanem túl kell lépni rajta — többek között éppen annak értelmezésével is, hogy a nagy történelmi sorsfordulat, az újnak létrejötte egy adott esetben szükségszerű volt-e vagy véletlen. Az „össztörténelmi szükségszerűség" elve ugyanis nem több, mint annak elismerése, hogy az emberi lét, mint folyamat egyre inkább a társadalmiság irányába halad, egyre inkább háttérbe kerülnek a természeti elemek heterogenitásai.

Más kérdés, hogy a szükségszerűségkoncepció eltorzulhat, spekulatív pótlékként szolgálva reális történelmi lehetőségek, tényezők *hiányában*. De amennyire „megideologizálásává" válhat napjaink forradalmi apályának, annak a tehetetlenségnek, hogy nem ismerjük fel a „tovább"-ot az elidegenedésmentes emberi viszonyok megvalósítása felé, éppen annyira *e történelmi szituáció megideológizálásának tűnik az is, ha lemondunk az össztörténelmi szükségszerűség elvéről*. A szükségszerűség alanyai ugyanis mi magunk: a történelmi folyamatban egzisztáló emberek vagyunk, akik nem mondunk le magunk: viszonyaink társadalmasításának és humanizálásának lehetőségéről. De hát a „tovább"-bal való szembenézés maga is nem szükségszerű?

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Veres András

Furtos György: Kék fej

Digitized by Google

Falusné Szikra Katalin: Létszám, termelékenység, gazdasági növekedés

A közelmúltban jelent meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában Falusné Szikra Katalin: Létszám, termelékenység — gazdasági növekedés című könyve. (A könyv alcíme: Hét európai szocialista ország fejlődése 1950—1965.) Szikra Katalin könyve azon általános érdeklődésre számot tartó munkák közé sorolható, amelyek a szocialista fejlődés közös és eltérő vonásainak kérdéseivel foglalkoznak. Ez annál figyelemreméltóbb, mert e kérdések konkrét elemzésével a közgazdasági kutatás és publikáció még nagymértékben adós, s mert az utóbbi években különösen előtérbe kerültek a gazdasági növekedés elméleti és gyakorlati kérdései.

Szikra Katalin bátran nyúl e rendkívül bonyolult témához, s a közgazdasági és a matematikai elemzés szerencsés ötvözetével kutatja a jelenségeket és okaikat. Következetes a statisztikai adatok felvonultatásában és következtetéseiben. A szerző hét európai szocialista ország gazdasági növekedésének elemzése kapcsán ezekre a fő kérdésekre keres választ: Milyen hatást gyakorolt a vizsgált országok gyorsabb vagy lassabb növekedésére a foglalkoztatottak számának gyorsabb vagy lassabb növekedése? Mekkora szerepe volt az egyes országok nemzeti jövedelem növekedésében a létszám növekedésének és mekkora a termelékenységének?

A szerző kimutatja, hogy az általa vizsgált európai szocialista országok közül 1950 és 1965 között leggyorsabban Romániában, Bulgáriában és a Szovjetunióban növekedett a nemzeti jövedelem, *ahol az összes termelő ágazatok létszámnövekedése is a leggyorsabb volt.* Kétségtelen tehát, hogy a nemzeti jövedelem növekedése és a termelőlétszám növekedése között igen szoros a kölcsönhatás. A szerző következtetéseiben arra a megállapításra jut, hogy a vizsgált országok nemzeti jövedelmének növekedésében *a növekedés üteme szorosabban függ a termelékenység növekedésétől, mint a létszámnövekedéstől.* Ezt az összefüggést azonban a vizsgált országokra vonatkozó 15 éves periódusban csak részben bizonyítja a könyv, bár következtetéseiben ezt mondja: „A nemzeti jövedelem növekedésének országok közötti *különbségeiben* a termelékenység növekedése volt a meghatározó." (169. old.)

A választ a szerző a továbbiakban akkor adja meg, amikor konkretan vizsgálja, hogy mekkora szerepe volt az egyes országok nemzeti jövedelmének növekedésében a létszám és mekkora a termelékenység növekedésének, s mit mutat ezek arányának változása. A vizsgált országokban 1950 és 1965 között a nemzeti jövedelem növekedése (nem pedig a növekedés ütemének alakulása) 70—80 százalékban a termelékenység növekedéséből eredt és 20—30 százalékban a létszámnövekedéstől.

A szerző által választott periodizálás (1950—1955, 1955—1960, 1960—1965) alapján a vizsgált országokban a termelékenység növekedésének üteme az első periódusban volt a leggyorsabb, majd fokozatosan csökkent. Ezzel egyidejűleg a létszámnövekedés lehetősége és jelentősége is mérséklődött, s ezt általában a nemzeti jövedelem lassabb növekedése kísérte. A szerző a hatvanas évek (1960—1965) gazdasági növekedését elemezve, helyesen mutat rá arra, hogy ebben az időszakban a hét szocialista országban már a *termelőlétszámnak nem az abszolút növekedése a meghatározó a munkaerő oldaláról való vizsgálatban,* hanem ennek a termelő ágazatok közötti struktúraváltozása. Egyidejűleg nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a termelő állóalapok jobb kihasználásának, a termelékenység növekedésének kell fokozott szerepet kapnia a gazdasági növekedésben.

A szerző kiemelt figyelemmel kutatja a hatvanas évek lassabb gazdasági növekedésének okait, s ez tanulmányának nagy érdeme. Ezzel kapcsolatban könyve 129. oldalán ezt írja: „A gyors növekedési ütem nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden rendben van és a lelassult növekedés lehet a szükséges regenerálódás időszaka is." A szerzőnek ez az alapállása rendkívül gondolatébresztő és figyelemre méltó. Érdeklődésre számíthat a lassulás okainak kutatására tett kísérlete is. Ezzel kapcsolatban (könyve 133—134. oldalán) ezt mondja: „A nemzeti jövedelem növekedési üteme csökkentésének az oka már az első és a második időszak között is, de még inkább a második és harmadik időszak között — hazánkat kivéve — valamennyi országban döntő részben az volt, hogy a népgazdasági termelékenység növekedési üteme csökkent." Mint ugyanitt írja, „a létszámnövekedés lassulásának szerepe ehhez képest elenyésző, illetve ez a lelassulás több eset-

Digitized by Google

ben be sem következett". *A népgazdasági termelékenységi ütem* csökkenésének okait kutatva arra a megállapításra jut, hogy öt országban kizárólag arra vezethető vissza a népgazdaségi termelékenység növekedési ütemének csökkenése, hogy *lassult* az egyes ágazatokon belüli termelékenység-növekedés (135—136. old.). Tiszteletre méltó a szerző azon törekvése, ahogy *az ágazati termelékenységnövekedés lassulásának okait kutatja.* Ennek során jut el az alapok hatékonyságának nem kedvező kihasználásához, amely — a szerző szerint — egyik oka lehet a termelékenység növekedésében tapasztalható lassulásnak. A maga számára is felteszi a kérdést: mi az oka az alapok nem megfelelő, kevéssé hatékony kihasználásának (s végső soron a hatvanas évek lassabb növekedésének), s ezt a problémakör végső kérdésének tekinti. *Az alapok hatékonyságának csökkenését* számos tényező befolyásolja (a szerző felsorolásai szerint: a termelés ágazati és ágazaton belüli szerkezete, a technikai fejlődés, az állóalapok szerkezete, anyagi, műszaki összetétele, az állóalapok extenzív kihasználása, az állóalapok kihasználása a munkaidőn belül, a természeti feltételek). A szerző megállapítása szerint végül „az alapok hatékonyságának népgazdasági méretű romlásában az *egyes fő népgazdasági ágakon belüli hatékonyságromlás játszotta a fő szerepet* nemcsak hazánkban, de a többi *országban* is" (159. old.). Az okok kutatása és elemzése egyaránt dicséretes törekvése a szerzőnek, s hogy a válasz — a kérdések bonyolultsága és kevéssé feldolgozott volta miatt nem tekinthető végleges-nek, a téma kutatóit és bizonyára a szerzőt is további kutatásra ösztönzi.

Figyelemre méltó a szerzőnek az az elméleti és módszertani vállalkozása, hogy megfogalmazza a fejlődés extenzív, illetve intenzív jellegét. Az extenzív növekedés tényezőit egyrészt a termelőlétszám növekedésében, másrészt a termelő állóalapok növekedésében határozza meg; az intenzív növekedését a népgazdasági és ágazati termelékenység növekedésében és a termelő állóalapok hatékony felhasználásában. Az extenzív és intenzív növekedési tényezőket elemezve igyekszik összekapcsolni a munkaerő- és az állóalapoldalt. E tekintetben megfogalmazása újszerű, és az általa alkalmazott módszer is figyelemre méltó, akkor is, ha további vitákra ösztönöz.

Szikra Katalin könyve dicséretes munka és dicséretes törekvés a szocialista országok gazdasági növekedésének elemzésére, a növekedés sajátosságainak, ható tényezőinek bemutatására, s hasznos mindazok számára, akik a szocialista országok gazdasági növekedésének kérdései iránt érdeklődnek.

Dr. Benedeczki János

Márciusi Nap

(Magyar írók és költők a Tanácsköztársaságról)

A nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás „magyar átokká" vált ellentmondása csak hetven évvel 1848—49 után oldódott meg, egy forradalmas történelmi pillanatban. Az 1918—19-es görcsoldó forradalmi lendület kitörölhetetlen nyomokat hagyott az egész magyar szellemi életen. Előre jogossá, megharcoltttá tette a későbbi, immár végleges győzelmeket, s egyúttal lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar fejlődés — kilépve lokális, nem ritkán provinciális menetéből — az egész emberiség élvonalába vezessen. „Időben tőle egyre távolabb, / lélekben hozzá egyre közelebb, / emléke bennünk nemcsak megmarad, / de nőve nő, s mint óriási mered / szemünkbe..." — ahogy *Gábor Andor* írja szép versében *(Évfordulón).* Az az ütembehozás, történelmi felzárkózás, amelyet 1918—19-ben a nemzeti és osztályérdekek teljes egysége jelentett, csak az utóbbi években kezd teljes történelmi jelentőségében megvilágosodni előttünk.

Az évfordulós kiadványok és sorozatok, antológiák és monográfiák, vitaülések és szemtanúi emlékezések a forradalmak irodalmának és művészetének számos új kérdését vetették fel és oldották meg, vagy hagyták megkérdőjelezve. A *Diószegi András* által szerkesztett kötet a líra, a novella, a

Digitized by Google

regényrészlet, a memoár és a publicisztika műfajának segítségével, ciklusokban idézi fel a forradalmak élményvilágát, igazolva e nagy történelmi változás nagy esztétikai értékeket teremtő ihlető erejét csakúgy, mint az általános intellektuális forradalomban játszott döntő szerepét. A gyűjtemény alig ismert, a köztudatból kihullott műveket is felelevenít, kihagyva elavult és értéktelen „protokollműveket". A rugalmas anyagelrendezés, az értő válogatás és a szép záróesszé így könyvkiadásunk valóban ünnepi teljesítményét eredményezi. Persze — ahogy Diószegi András írja — „mint minden antológia, ez is csak szubjektíve közelítheti meg a tárgyat, melyet idézni kíván", s így aligha volna méltányos dolog hiánylistát benyújtanunk, márcsak azért sem, mert egyetértünk a gyűjtemény szerkesztői alapkoncepciójával. Annyit azonban mégsem hallgathatunk el, hogy kissé sokalljuk a memoárrészleteket, mert ezek a szépirodalmi és publicisztikai anyag aránybeli károsodását okozzák. S mindenképpen hiányoljuk a több mint 800 oldalas kötetből a publicista *Adyt*, mindenekelőtt, pl. az „Irodalmi háborgás és szocializmus" című cikket.

Természetesen elkerülhetetlen, hogy Diószegi esszéje azokat a vitakérdéseket is felvesse, közvetlenül vagy közvetve, amelyek — alapvető esztétikai nézetektől konkrét történelmi jelenségek megítéléséig — megosztják a magyar marxista irodalomtudományt. A realizmus, az avantgard-mozgalmak értékelése, a szocialista irodalom folytonosságának problémája stb. mind e kérdésekhez tartoznak. Diószegi igen helyesen tette nyilvánvalóvá azt a véleményét, hogy a magyar szocialista irodalom elődjét nem a századforduló körül jelentkező szociáldemokrata költészet, e kispolgári-szentimentális elemekben bővelkedő „Népszava-líra" körében kell keresnünk, ha mégoly tiszteletreméltó vonal is volt ez.

Teljes joggal szól a magyar aktivista mozgalom forradalmi jelentőségéről, az Adyt folytató és 1919 elfogadásába torkolló művészi-politikai lendületről. De bár nem győzi hangsúlyozni Ady indító szerepét a *József Attilához* vezető irodalmi fővonalban, mintha egy árnyalattal nagyobb hangsúlyt adna *Kassák*nak, mint amennyit objektíve megérdemel, s ezzel — akaratlanul is — meglazítja az Ady és József Attila közötti szoros realista kapcsolatot. Szerinte Kassák „az első osztálytudatos költőnk, aki a munkásság történelmi küldetésének törvényszerűségéből indul ki. S ő az első, aki ennek a felismerésnek nyíltan levonja esztétikai konzekvenciáit is." Nem a dogmatikus irodalomszemlélet platformjáról, hanem az Ady-életmű objektív művészi értéke figyelembevételének talajáról, a legújabb Ady-irodalom alapján tulajdonítanánk Kassák helyett Adynak ezt a szerepet. Ahogy pl. Király István tanulmányai is kimutatják: a proletariátus Adynál lett első ízben a nemzet vezető osztálya, nála válik felnőtté, nála kap világtörténelmi perspektívát és tényleges forradalmiságot, mégpedig — végső stádiumában — nem a szubjektív érzelmi vonzódások, a romantikus Messiás-élmények, hanem az objektíve gondolati-világnézeti felismerésnek mint lírai attitűdnek a szintjén. Még akkor is így van ez, ha Kassák direkt politikai tevékenysége és költői terminológiája „szocialistább", mint Adyé; világnézetének, esztétikájának idealisztikus-individualisztikus elemei viszont már a húszas évek előtt is felbukkantak, s kétségtelenül negatívan befolyásolták a szubjektíve vállalt és objektíve elfogadott forradalmiságot.

Ezzel egyáltalán nem akarjuk csökkenteni Kassák érdemeit és értékeit, s arról sincs szó, mintha tagadnánk, hogy a József Attila-i szintézishez vezető úton igen fontos szerepe volt a magyar avantgardnak. Inkább hangsúlykérdés ez, s ilyen esztétikai értelemben — paradox módon — nagyobbra tartjuk a plebejus-demokrata Ady proletárforradalmiságát, mint a szocialista pártállású, de korántsem teljesen szocialista, marxista világnézetű Kassákét.

A Márciusi Nap című kötet jól reprezentálja Adynak már 1909-ben világosan kifejtett nézetét: „Az új, elátkozott magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésett, de most már nem sokáig halasztható szociális átalakulásának... Ez az új irodalom, ha meszsziről... nem is tetszik szocialistának (valószínűleg nem is az), a szocializmus által, a szocializmus révén: van... Az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak..." De méltán illusztrálja a gyűjtemény azt is, hogy a Tanácsköztársaság élményvilága kitörülhetetlen hatást gyakorolva művészetünkre, döntő tényezője lett formálódó szocialista-realista irodalmunknak.

(Szépirodalmi Kiadó, 1969.)

Agárdi Péter

Digitized by Google

Földeák János: Hetedik hétköznap

A szovjet szépprózában nemrég Katajev bizonyította, hogy az irodalomban az újat hozás korántsem a fiatalok kiváltsága. Nálunk Földeák kötetének három kisregénye tanúskodik arról, hogy az idősebb nemzedék is részt kíván vállalni az új törekvések megvalósításában. Furcsa paradoxon, hogy ez az új törekvés a hazai irodalomban lényegében az évszázados epikus hagyományok folytatása, kísérlet arra, hogy az ember visszanyerje elidegenithetetlen tulajdonságát, a cselekvést a műalkotásban is. Földeák János írásaiban *a cselekvő ember jelenik meg*, nem izoláltan, hanem a társadalmi egész részeként, morális döntéseit tettei valósítják meg, s tetteit a társadalmilag és individuálisan determinált etikai döntések magyarázzák. Az írót pártos humanizmusa nem az ítélkezés, hanem a megértés felé mozdítja, s ez az, ami kisregényeinek érdemi többletet ad az „abszolút objektivitásra" törekvő, vagy teljesen szubjektív szemléletű írásművekkel szemben. A *Hetedik hétköznap* írója a „kizökkent világ" kronikásának szegődik, alakjait a társadalmi vagy egyéni let olyan időszakaiban állítja elénk, amikor körülményeik hirtelen változnak, s a változások jellege elkerülhetetlenné teszi a cselekvésbeli vagy etikai reakciókat.

A címadó kisregény Boros igazgatója a személyi kultusz irracionálissá változó társadalmi létében kerül sorozatosan döntések elé, a *Rómeo* félszeg vidéki tanára házassága felbomlásának pillanatában jelenik meg előttünk, s a megtörtént bűnügyből formált *Igazolták magukat* Katinkájának is választania kell a konvencionális erkölcs és alakuló világunk szokatlan, új morálja között. *Az író eltökélten hisz az emberi lét értelmében*, s vallja, hogy életünket tudatos cselekedeteink irányítják, az ember nincs „kidobva a semmibe", nem kiismerhetetlen, elidegenült erők játékszere.

Csak egyetlen kisregényében nem képviseli következetesen ezt a hitet — és alighanem ez az oka annak, hogy a *Hetedik hétköznap* nem vált nagy eseményévé irodalmi életünknek, nem lett a személyi kultusz éveit ábrázoló művek legjobbika. Pedig kevés alkotás alapanyaga kínál erre ekkora lehetőséget. A jóhiszemű, gyanútlan, elvhű Boros igazgató és az egyre torzuló társadalmi lét közötti aktív kapcsolat — ha az író cselekedtetné, az események nézője helyett ezek részesévé tenné hősét — rendkívüli erővel eleveníthetné meg a közelmúlt fájdalmas eseményeit. Boros azonban nem cselekszik; így hiába ábrázolja az író a társadalmi jelenségekkel szinkronban egyéni kapcsolatrendszerének változásait, hiába buktatja le Rajkkal egyidőben a remekül megformált, vakon hivő barátot, Dercsényi Jóskát, s rendeli Boros mellé Syring Violának, az extremitások ellenére is hiteles alakját — nem kapunk dinamikus és egységes képet. A fokozatosan visszahúzódó „Szőnyi-káder" sorsának felrajzolása jó alkalom Földeáknak arra, hogy az ötvenes évek elejének „mindenki gyanús, aki él" atmoszféráját tökéletesen ábrázolja; ugyanakkor az okok, a mozgatóerők, az egyéni felelősség kérdése, a történelmi fejlődés torzulásra okot adó lehetőségének bemutatása egy egyéni sorson keresztül fájdalmasan elszalasztott lehetőség marad. Boros, minden írói szándék ellenére nem a történelemben, csak a történelem mellett ül. Ő az, aki az ok nélkül letartóztatott embereket hiába hívja telefonon, hiába, mert nem tartozik sem a letartóztatók, sem a letartóztatottak, de még a „telefonosok" közé sem.

A kötet címadó kisregénye a közelmúlt problémáit feszegeti, a másik kettőben az író változó jelenünk formálódó emberét kíséri figyelemmel. A *Rómeo*ban a döntést igénylő szituációt rajzolja, s a választás utáni útkeresést. Főhőse, a kissé gyámoltalan tanár, házasságának szétbomlásakor korábbi életének felülvizsgálására kényszerül, s úgy dönt, hogy körülményeit gyökeresen megváltoztatja. Feleségétől, a kisvárostól, barátaitól egyszerre elszakadva Pestre kerül, új állásba, új morális konfliktusba. Újabb szerelméről, Júliáról csak akkor tudja meg, hogy az új tanévtől kezdve tanítványa lesz, amikor első gimnáziumi óráját tartja, amikor túl vannak a testi találkozáson, s túl a szakításon is. Ez a próba azonban már a kibontakozást segíti elő, a főhős ismételt csalódása, a testével, érzelmeivel egyaránt felelőtlenül bánó lány „árulása" nem a kiábrándulás, az elzárkózás felé, ellenkezőleg, egy kiteljesedő, harcos emberi erkölcsiség megvalósítása felé indítja. Mintha a lehetséges etikai utakat kutatná az író, úgy formálja a dönteni képtelen Boros után izgalmas, rokonszenves figurává, az új humanizmus reprezentánsává tanárát. S csattanós befejezésül utolsó kisregényének Katinka alakjával a

Digitized by Google

harmadik utat idézi; a nem döntés és a jó döntés után az *Igazoltak magukat* főhőse a rossz döntést választja, etikus reakcióját a beidegződött konvencióktól befolyásolva fordítja rossz irányba életét. Katinka sorsában az író jelenunk egyik legfájdalmasabb problémáját eleveníti meg. Az individualisan értékes, környezete fölé növő lányt részben falusi származása, részben alapvetően polgári szemléletű „entellektüel" munkatársai késztetik arra, hogy értékét a nála magasabb képesítésűekkel szemben igazolja. Diplomás társainak lenézésére házasságkötéssel válaszol, házassággal, amelynek megkötése szeretőjétől ellopott személyivel, s egy, a szeretőjéhez hasonlító férfi segítségével megy végbe. Így fut harca, élete rossz vágányra.

Földeák János átmeneti korunk etikai kérdéseinek megvalaszolását kísérli meg kisregényeiben: a szembenézést múlt és jelen problémáival, korunk cselekvő és döntő embereinek megértését. Gazdag cselekménnyel, remekül formált hősökkel, bő figurális háttérrel. De minden írói értéken túl, kötetének egyik legnagyobb erénye *az a hatás, amelyet az olvasóra a személyiség középpontba állításával tesz.* Hiszen amikor az alkotó egyén és társadalom kapcsolatát már főleg az etikai szférában elemzi, akkor a társadalmi rend szilárd, s az utak a „jó döntés" felé vezetnek.

(Szépirodalmi Kiadó, 1968.)

Hajdu Rafis

Földes Mihály: A parancs

Minden történelmi forduló, kiélezett társadalmi helyzet újra meg újra felveti a kerdést: lehetséges-e, hogy valaki átlépje társadalmi osztályának korlátait, és ha igen, milyen keretek között, milyen feltételekkel, milyen következményekkel? Hogy lehetséges, azt a történelem már sok példával bizonyította. Az is bebizonyosodott, hogy a legtöbb eset egyéni tragédiába torkollik. Mint minden társadalmi, emberi konfliktus, ez is kínálja a lehetőséget az irodalmi megfogalmazasra. A probléma tehát nem új, és irodalmi feldolgozása sem. Képlete nagyjából adva van: forradalmi helyzetben az osztályától elforduló hős élete beteljesedik, ha az az ügy, amelyért áldozatokat hozott, győzedelmeskedik. Ha ez elbukik, akkor az ismét hatalomra jutó osztaly kegyetlenül bünteti egykori híveit hűtlenségukért.

Ezt a képletet fogalmazta meg Földes Mihálynak a Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulója alkalmából hirdetett pályázaton jutalmazott regénye is. Nem történelmi regény írására vállalkozott a szerző. Marosffy vezérkari százados — aki a gondolkodó, önmagával vívódó, a helyes utat kereső ember sorsát vállalja — nem történelmi alak. Marosffy nem a katonákra mindenkor kötelező parancsot teljesíti, hanem saját belső, emberi parancsát követi. A hadtestétől megszökött tisztnek halálhírét keltik, de ő kapcsolatot talál a baloldali mozgalmakkal, s felrúgva karrierjét és családi életét, a forradalom oldalára áll. A forradalom bukása után bíróság elé állítják és halálra ítélik. Ennyi a regény rövid története, nem több és nem kevesebb, mint amennyit a történelmi események, a társadalmi mozgástörvények lehetővé tesznek. Ez önmagában még nem jelentené azt, hogy hiteles, figyelemre méltó mű íródott a már sokszor felvetődött problémáról. Az írónak a puszta történeten túl még valami többletet is kellett alkotnia; nemcsak történelmi, de emberi hitelességre is törekednie kellett. A regény történelmi, de emberi hitelességét biztosítja az ötven évvel ezelőtti események pontos követése. A mű jellegének megfelelően, ezek az események — a háború befejezése, az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság kikiáltása, majd a Vörös Hadsereg hadjárata és végül a tanácsköztársaság bukása — nem kerülnek a regény központjába, csak a főváros és az ország hangulatváltozásai jelzik őket. És ezek a hangulatváltozások — melyeket Marosffy családi élete is érzékenyen jelez — biztos háttérül szolgálnak a főhős jellembeli változásának, emberi fejlődésének. Mivel adja meg Földes Mihály Marosffy életútjának emberi hitelét? Azzal, hogy olyan helyzetben mutatja be őt, amelyből törvényszerűen következik, hogy szakít addigi életével, s amely megteremti a lehetőséget, hogy a hős kapcsolatot találjon azokkal, akik uj életformája kialakításában segíthetik. Nem utolsósorban olyan jellembeli tulajdonságokkal kellett felruházni Marosffyt, melyek fejlődésének szubjektív feltételeit is megteremtik.

Földes Mihály erőteljesen rajzolja meg alakjait.

Digitized by Google

Emberformálásából, jellemábrázolásából ered a regény emberi hitelessége. Olyan ellentétes jellemek, mint Marosffy, özvegy Marosffyné, Marosffy felesége, Petruss és társai, a mosónő, Dénefai, Lingauer doktor, báró Góth árnyalt ábrázolása és a köztük levő sokszálú kapcsolatok, ellentétek és vonzódások érzékeny jellemzése teszi valóban izgalmassá a regényt. Nem maga a történet, hiszen a cselekmény alakulását, a történet végkimenetelét szinte már a regény első lapjaitól kezdve világosan látjuk. A regény legfőbb erénye a történet szereplőinek, kapcsolatuk változásainak motivált ábrázolása.

(Szépirodalmi Kiadó, 1969)

Szalai Anna

Szép Versek 1968

Hatodszor jelent meg a Szép Versek című antológia, amely az elmúlt év legszebbnek ítélt verseit gyűjtötte össze és nyújtja át az olvasónak a Költészet Napja alkalmából. Hogy e kiadvány hasznos és jó, azt az évente ugrásszerűen emelkedő, s idén már 45 300-ig eljutott példányszám is mutatja. Ezt a mennyiséget még klaszszikusaink közül is kevesen érik el; élő költőink kötetei általában néhány ezres példányszámban látnak napvilágot. Érthető tehát, hogy *az élő magyar költészet terjesztésében, népszerűsítésében igen nagy jelentőségű a Szép Versek sorozata.* Kezdő versolvasók — főleg fiatalok — e kötetek alapján tájékozódnak mai költészetünkben, innen választják ki kedvenc költőiket, akik így viszonylag nagy olvasótábort szereznek. Fölösleges magyarázgatni, mennyire fontosak *művelődéspolitikai szempontból* az olyan antológiák, amelyek a színvonalas irodalomnak verbuválnak olvasóközönséget. Ez fokozott felelősséget ró a szerkesztőkre. Az antológiába való bekerülés, az onnan való kimaradás, a szereplés aránya elkerülhetetlenül értékítélet. A gyűjtemény összeállítása egyúttal egy év magyar költészetének kritikai értékelése, ha nem is végérvényes. Ez az *irodalomkritikai szempont* szintén jelentőssé teszi e válogatást.

A *Szép Versek* most 68 költő 221 versét tartalmazza. Nyilvánvaló, hogy ennyi jelentős költő és ennyi igazán jó vers nincs 1968 magyar költészetében. Mégis azt kell mondanom, hogy rossz írás alig-alig kapott helyet a kötetben, amely így íróink magasfokú mesterségbeli tudásáról, a költői eszközök biztos kezű használatáról tanúskodik. S arról, hogy irodalmunkra ma a legkülönfélébb stíluseszmények, alkotói módszerek „békés egymás mellett élése" jellemző.

Egy bizonyos színvonalmércén kívül más válogatási szempontjuk nem is igen lehetett a szerkesztőknek. Így mai költészetünkről viszonylag tág, de nem eléggé tagolt körképet adnak. A legtöbb költő négy-öt verssel szerepel. Az irodalomkritikai értékelés azonban hiányos: jóformán meg sem kísérli, hogy kiemeljen néhány alkotót. Pedig erre szükség volna, s lehetőség is bőven adódna. Mert így a Szép Versek tartalmieszmei elemzése, egyes lírai tendenciák jelentkezésének illetve elhalásának megállapítása igencsak nehéz. Nem rajzolódik ki belőle élő költészetünk két-három fő áramlata, s ami leginkább baj: a fiatalok csak jelzésszerűen kapnak helyet a befutott nagyok mellett. Így bizony megmerevedik a sorozat, s elveszti frisseségét, amely pedig nagy erénye volt. Ezért is meggondolandó, hogy nem járnánk-e jobban, ha sokkal kevesebb évente kötelességszerűen visszatérő névvel találkoznánk, s ha elsősorban az elmúlt év kiemelkedő költői teljesítményeinek adnának helyet a szerkesztők, a rangsor helyett még jobban a művekre figyelve.

Költészetünk egyes centrumai azért így is körvonalazódnak. Elsősorban *Illyés Gyula, Juhász Ferenc* és *Nagy László* művészete mutatkozik meg markánsan, még azok számára is, akik most ismerkednek velük. S e kötet alapján is fel kell figyelnünk a miskolci *Napjaink* folyóirat köré tömörülő költői csoportra; ennek itt szereplő tagjai: *Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József.* A fiatalok közül *Horgas Béla* és *Utassy József* nevét kell még megemlíteni mellettük. Publikációik alapján ők egyre inkább mai líránk élvonalába kerülnek. Új költői generáció kibontakozásának lehetünk tanúi, s beérkezésüket a Szép Versek sorozata is elősegítheti.

(Magvető Kiadó, 1969.)

Vasy Géza

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Június

W. Rochet: *A kommunista párt — a döntő erő a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban*
Az elnökválasztás (A Központi Bizottság június 2-i határozata. Dokumentumok.)
H. Chauveau: *Kitartó küzdelem az egységért*
C. Vernay: *Mi az állammonopolista kapitalizmus?*
P. Néron: *A kis- és középkereskedők akciója és a kommunisták*
Y. Dumont: *A család néhány aktuális problémájáról*
F. Hincker: *Napóleon, avagy az egyén szerepe a történelemben*
T. Ojzerman: *Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művéről*
Ch. Haroche: *Az atlantizmus a szerződés lejártának időpontjában*

EINHEIT

Június

R. Berger: *Anyagi-műszaki és szellemi feladataink egységet alkotnak*
H. Steininger: *A marxista—leninista filozófia és a szocialista tudat fejlődése*
A.-L. Grosse: *„A bizalom" — egy szocialista-realista regény* (Anna Seghers új könyvéről)
A. Aganbegjan: *A távlati tervezés gazdasági-matematikai modelljeinek rendszeréről*
S. Böhm: *A pénzgazdálkodás — a tervszerű szocialista gazdaságirányítás alkotó része*
W. Ullmann: *A fejlett szocialista társadalmat építő Bolgár Népköztársaság*
H. Barth: *Az európai biztonság — napjaink sürgető parancsa*
S. Ransch: *Az ifjúság a nyugatnémet imperializmus elleni harcban*
H. Fiedler: *A bonni „űrkutatás" a béke ellen*
G. Langendorf, H. Maier: *A gazdasági növekedés problémái a szocializmusban*

KOMMUNYISZT

9. szám

A moszkvai tanácskozás dokumentumai
L. I. Brezsnyev felszólalása a moszkvai tanácskozáson
V. Hvosztov: *V. I. Lenin a szovjet állam külpolitikájáról*
O. Reinhold: *A kizsákmányolás új fomái és a monopolistaellenes harc*
G. Gyiligenszkij: *A leninizmus a proletariátus osztály-pszichológiájáról*
V. Litvinov: *Lánglelkű forradalmárok* (Könyvismertetés)
J. Kasljov: *Az imperialista propaganda „technológiája"* (Ismertetés T. C. Sorensen: A szavak háborúja. Az amerikai propaganda története" és Robert E. Elder: „Gépi információ. Az USIA és az amerikai külpolitika" c. könyvéről)

10. szám

A kommunista es munkáspártok nemzetközi tanácskozásának eredményeiről (Az SZKP KB határozata)
Az imperializmus elleni küzdelem harcos élcsapata
V. Sztyepanov: *A szocialista világrendszer — a jelenkor vezető forradalmi ereje*
J. Szydlak: *A lengyel nép történelmi vívmányai*
Sz. Novoszelov: *A proletariátus osztályharca a fejlett tőkésországokban*
B. Szucskov: *A leninizmus és a jelenkori irodalmi folyamat*
A. Pozner: *Lenin és a természettudományban végbemenő forradalom*
P. Persin, I. Lukinov: *Új szakaszban a kolhoztermelés*
V. Bogacsev, L. Kantorovics: *Az idő ára* (Az ésszerű munkaidő-felhasználásról)
Peking szakadár irányvonalának erőteljes visszautasítása (A moszkvai tanácskozásról)
J. Cseharin: *A kommunistaellenesség ideológusainak elméleti spekulációi*
A. Vasziljevszkij marsall: *A szovjet katonának szentelt mű* (Ismertetés G. K. Zsukov marsall: „Emlékezések és gondolatok" című könyvéről)

LUPTA DE CLASA

Május

S. Tamás, I. Iuga: *A nép szocialista egysége*
L. Bányai, R. Winter: *A nemzetiségi probléma megoldása — a szocialista társadalom eredménye*
I. Mitran: *Realizmus és alkotó szellem a politikában*
Gh. Siclovan: *A beruházás és hatékonyság dialektikus viszonya*
S. Verona: *Az Északatlanti Tömb politikája és a nemzetközi élet új realitásai*

Digitized by Google

A „Sburatorul" hagyománya és az irodalmi élet időszerűsége
G. Sztranyiczki: *A szükségszerűség és az erkölcs kategóriái a marxista társadalomtudományban*
I. Serbanescu, I. Hota, M. Lupu, E. Nicolae, M. Traistaru: *A fiatal mérnökök beilleszkedése a társadalomba*
I. Bacanaru: *A vidéki helységek elrendezése*
L. Grünberg: *Struktúra, strukturalizmus*
M. Levente: *A közép- és kis államok szerepe és felelőssége a nemzetközi béke fenntartásában*
T. Draganu: *A nukleáris és más tömegpusztító fegyverek eltiltására vonatkozó megegyezés perspektivái*
I. Marginearu: *Nemzetközi kulturális együttműködés és a népek közötti jobb megértéshez való hozzájárulás*

Június

C. Dascalescu: *A párt növekvő szerepe a társadalom vezetésében* (A X. pártkongresszus téziseinek fontossága)
O. Trasnea: *A demokrácia tökéletesítése és a szocialista öntudat fejlődése*
A. Alexa: *A szocialista törvényesség megerősítése*
V. Enache: *A román ipar dinamizmusa*
T. Brates: *A tudományos kutatások gazdasági hatása*
O. Groza: *Az energiatermelő ipar perspektivái*
S. Nica-Sibesti: *Közös tulajdon a szövetkezeti mezőgazdaságban*
N. Oltin Popescu: *Biztonság és együttműködés Európában*
M. Constantinescu: *Balcescu születésének 150. évfordulója*
I. Calin: *Balcescu emigrációs éveire vonatkozó kiadatlan dokumentumok*
A. Popper: *Tervezés a monopolkapitalista államokban*
T. Gheorghiu, L. Valeanu: *A felnőttoktatás tudománya*

MARXISM TODAY

Május

T. Chater: *A fajelmélet gyökerei*
M. Slingova: *Miért történt? Néhány gondolat az ötvenes évek csehszlovákiai pereiről*
G. Hibbert: *Keresztény materializmus* (Keresztény-marxista párbeszéd)

Június

J. Klugmann: *Marx forradalmi eszméi és a jelenlegi lazadás I.* (Az ifjúsági mozgalmakról, a reformizmus válságáról)
D. Muir: *Marxizmus és tudomány* (Vitacikk)
G. Lewin: *A társadalmi formációk marxista elmélete* (Hozzászólás a vitához)

NOVO VREME

Június

Új szakasz a KGST tagországai közötti gazdasági együttműködésben
Zs. Zs. Arojo: *A nemzetközi szocialista gazdasági integráció — korunk időszerű problémája*
Szt. Hrisztov: *Alkotókészség a pártmunkában*
P. Velcsev: *Az általános és a specifikus a szocialista forradalomban*
D. Daszkalov: *A bolgár nép harca a fasizmus ellen, 1941—1944*
M. Pencsev: *A párt, az értelmiség, a szocializmus*
M. Jankov: *Lenin és a természettudomány néhány filozófiai kérdése*
E. Aladzsemov: *Új gyümölcsöző szakasz a Bolgár Népköztársaság és az NDK közötti barátságban és együttműködésben*
D. Pejcsinov: *„A nagy ugrástól" „a kulturális forradalomig"*
K. Nesev: *Jacques Maritain a marxista etika ellen*
M. Hranov: *Új, erős és egységes kommunista osztag*
Iv. Ganev: *A Finn Kommunista Párt XV. kongresszusa*
J. Bojcsev: *A szocialista újratermelés és a tervszerű árképzés*
M. Daszkalov: *A fejlődő országok problémáinak érdekes vizsgálata*
D. Filipov: *Dél-afrikai Köztársaság — fajvédelem és kizsákmányolás*

NOWE DROGI

Június

S. Walczak: *A jog kodifikálásának társadalmi aspektusai*
J. Danecki: *Társadalmi haladás — technokratizmus — szocialista demokrácia*
J. J. Wiatr: *A leninizmus a szocialista építőmunka nemzeti tényezőiről*
W. Stazewski: *A Központi Bizottság második plénumán hozott határozatok megvalósításával kapcsolatos problémák a gdanski vajdaságban*
W. Szyndler—Glowacki: *Változások a gazdasági térképen*
J. Lisikiewicz: *A nemzetgazdaság technikai bázisa*
A. Rajkiewicz: *A felsőfokú képzettséggel rendelkező káderek*
Z. M. Rurarz: *A külkereskedelem*
M. Naszkowski: *A kapitalizmus gazdaságtanának oktatásáról*
A. Nalecz—Jawecki: *A műszaki káderek*

Digitized by Google

Július

M. Spychalski: *A párt szerepe a lengyel népi állam kialakulásában és fejlődésében*
J. Pajestka: *A népi Lengyelország gazdaságfejlesztési stratégiájának néhány problémája*
J. Groszkowski: *A lengyel tudomány a 25. évfordulón*
M. Naszkowski: *A népi Lengyelország — az európai béke és biztonság fontos tényezője*
N. Kolomejczyk: *A földreform és az ipar államosítása*
B. Golebiowski, W. Wesolowski: *A társadalmi struktúra változásai*
A. Szemberg: *A paraszti mezőgazdaság agrárstruktúrájának átalakulása*
T. M. Jaroszewski: *Nemzet, osztály, szocializmus*
Cz. Madejszyk, W.Markiewicz: *A társadalomtudományok az elmúlt negyedszázadban*
L. Gilejko, M. Bazak: *Egy üzem és kollektíva fejlődése* (Az Ursus gépgyárról)
Az egység jegyében (Szerkesztőségi cikk a moszkvai tanácskozásról)
A tanácskozás dokumentumai
Wladyslaw Gomulka beszámolója a LEMP KB ülésén
A LEMP KB határozata

WEG UND ZIEL

Július—Augusztus

F. Fürnberg: *A világkonferencia* (A moszkvai tanácskozásról)
H. Kalt: *Államosított üzemek és az „ÖIG-reform"*
J. Kostmann: *Az osztrák néppárt válsága?*
C. Galuzzi: *Válasz Brunó Kreiskynek*
E. Rabofsky: *A jog és a szakszervezet*
G. Husák: *Jelentés a Központi Bizottságnak*
R. Geyer: *Az özvegyi nyugdíjak emeléséhez*
M. Ferrara: *Franciaországi tanulságok*
T. Schönfeld: *Az emberről alkotott kép a marxizmusban* (Hollitscher: „Az emberiség a tudomány világképében" című könyvének elemzése.)

Hibaigazító

1969. évi 7–8-as számunk 66. oldalán a 3 a. pont utolsó mondata helyesen így hangzik: Tovább kell fejleszteni a kutatóhelyek tudományágankénti differenciált tervrendszerét.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára.
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 100 példányban
69.3144 2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72 es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25 805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Дежё НЕМЕШ: Московское Совещание июня 1969 года — Иштван ФРИШШ: Размышления о перспективном планировании в нашем народном хозяйстве — Калманне БУРГЕР: Фондоемкость сельского хозяйства и ценообразование — Йенё КИШШ: В повестке дня — народное образование — *ОБЗОР:* Университетская демократия и вопросы учебной дисциплины (Сбор интервью) — Шандор К. НАДЬ: Внутренний контроль в производственных кооперативах — *КРИТИКА:* Калман КОВАЧ: Обзор номеров шестого года издания журнала «Критика» — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Управление — методы — действительность — Д-р Йожеф ХАЛАС: Содержание депутатской работы в местных советах и защита местных интересов — Д-р Артур КИШШ: Бюрократия и общество — Иштван ХЕРЕДИ: К вопросу об определенности актуальной практики — Ласло НЕМЕШ: Мнение экономиста по поводу дискуссии об общественно-онтологическом воззрении.

CONTENTS

Dezső NEMES: The Moscow Conference in June, 1969 — István FRISS: Reflections on the Long-Term Planning of our People's Economy — Mrs. Kálmán BURGER: Agricultural Capital Requirements and Price Trends — Jenő KISS: Actual Problems of Education — *REVIEW:* On Problems of University Democracy and Students' Discipline (Interviews) — Sándor K. NAGY: Internal Control of the Agricultural Cooperatives — *CRITICISM:* Kálmán KOVÁCS: The Sixth Volume of the "Kritika" — *EXCHANGE OF VIEWS:* Management — Methods — Reality — Dr. József HALÁSZ: The Substance of Council Representation and the Representation of Local Interests — Dr. Arthur KISS: Bureaucracy and Society — István HERÉDI: To the question of Determining Character of Actual Social Practice — László NEMES: Contribution to the Debate on the Socio-Ontological Concept — from the Angle of Economics.

SOMMAIRE

Dezső NEMES: La conférence de Moscou, juin 1969 — István FRISS: Réflexion sur la planification à long terme de notre économie nationale — Mme. Kálmán BURGER: Les besoins de capital de l'agriculture et l'évolution des prix — Jenő KISS: L'éducation populaire à l'ordre du jour — *REVUE* — Les problèmes de la démocratie universitaire et de la discipline d'étude (Interviews) — Sándor K. NAGY: Le controle intérieur des coopératives agricoles — *CRITIQUE:* Kálmán KOVÁCS: Sur la sixième année de la revue Kritika — *OPINIONS:* Direction — méthodes — réalité — Dr. József HALÁSZ: Le contenu de la représentation au conseil et la représentation des intérêts locaux — Dr. Arthur KISS: La bureaucratie et la société — István HERÉDI: Sur la question du caractére déterminé de la praxis sociale actuelle — László NEMES: Sur la discussion de la conception socio-ontologique — du point de vue économique.

INHALT

Dezső NEMES: Die Moskauer Beratung im Juni 1969 — István FRISS: Gedanken über die langfristige Planung unserer Volkswirtschaft — Frau Kálmán BURGER: Die Ansprüche der Landwirtschaft und die Preisgestaltung — Jenő KISS: Auf der Tagesordnung — die Volksbildung — *RUNDSCHAU:* Fragen der Universitätsdemokratie und der Studiendisziplin (Interviews) — Sándor K. NAGY: Die interne Kontrolle der LPG — *KRITIK:* Kálmán KOVÁCS: Der sechste Jahrgang der Zeitschrift „Kritika" — *GEDANKENAUSTAUSCH:* Lenkung — Methoden — Wirklichkeit — Dr. József HALÁSZ: Der Sinn der Rätevertretung und die Vertretung der örtlichen Interessen — Dr. Arthur KISS: Bürokratie und Gesellschaft — István HERÉDI: Über den Begriff der aktuellen gesellschaftlichen Praxis — László NEMES: Zur Diskussion der sozialontologischen Auffassung — aus ökonomischer Sicht.

Digitized by Google

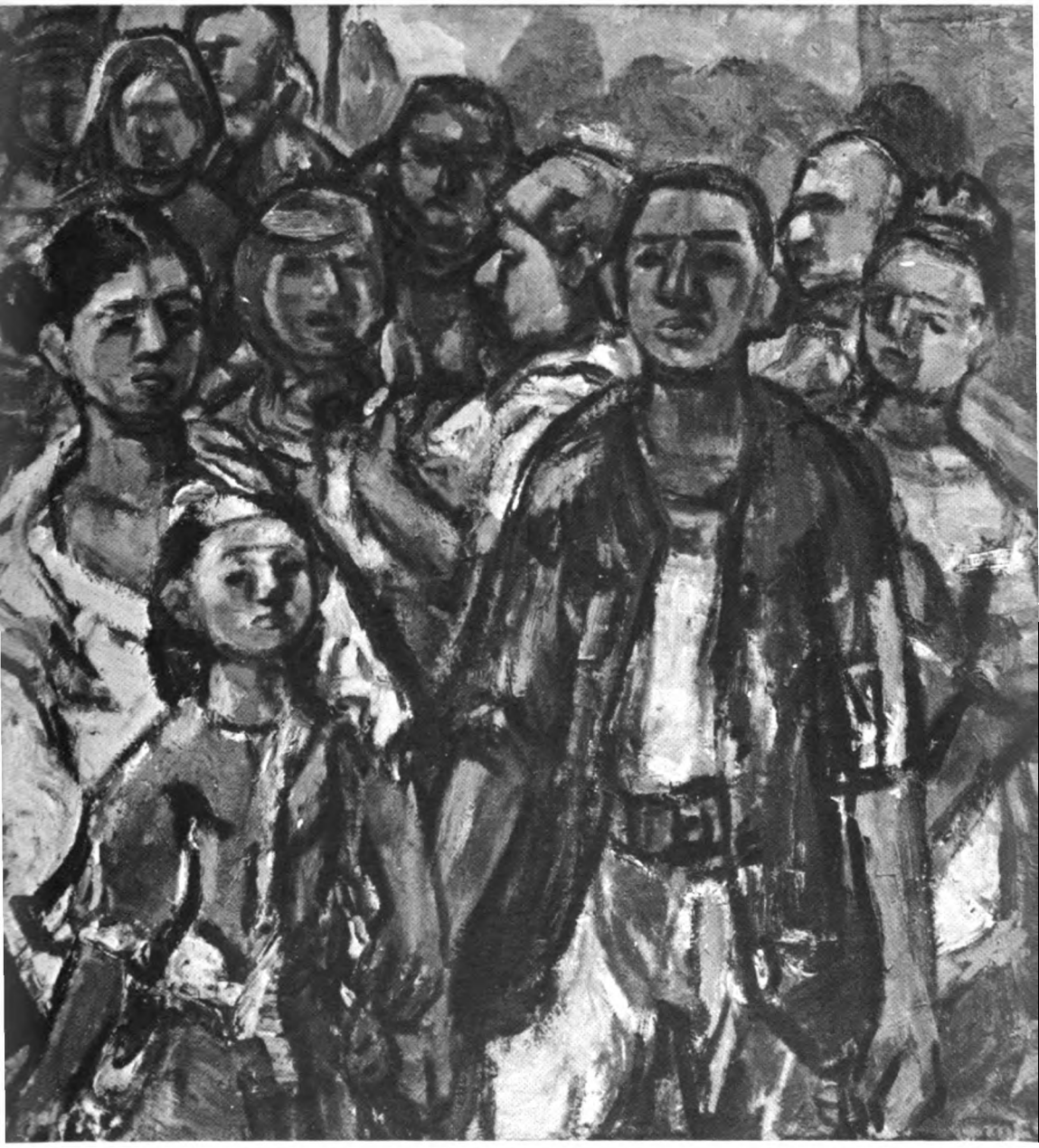

Simon Béla: Megindultak

Digitized by Google

6,– forint

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS ASPIRANTÚRÁRA

az SZKP mellett működő Társadalomtudományi Akadémián

Az MSZMP Központi Bizottságának Agit. Prop. Bizottsága pályázatot hirdet a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián aspirantúra elvégzésére filozófia, politikai gazdaságtan és nemzetközi munkásmozgalom története szakon. A tanulmányi idő három év, amit az aspiránsok ösztöndíjjal a Szovjetunióban töltenek. Ezen idő alatt családjuk anyagi támogatásban részesül.

A pályázaton részt vehet minden olyan 40 évesnél nem idősebb párttag, aki

– mozgalmi tapasztalattal és tudományos munka végzésére megfelelő készséggel rendelkezik;

– tudományos és ideológiai szempontból aktuális témán kíván dolgozni;

– az orosz nyelvet lehetőleg középfokon ismeri. (Az aspiráns a tanulmányokat megelőzően orosz nyelvtanfolyamon vesz részt.)

A jelentkezéshez mellékelni kell:

– életrajzot;

– az iskolai végzettség igazolását;

– minősítést az eddigi munkáról;

– a választott téma vázlatát (25–30 sorban) és

– publikációinak (amennyiben ilyen van) rövid ismertetését.

A pályázatokat 1969. szeptember 30-ig lehet benyújtani a Budapesti Pártbizottsághoz, illetőleg a megyei pártbizottságokhoz. A pályázatokat a Központi Bizottság illetékes szerve bírálja el és a döntésről a pályázókat december 31-ig értesíti.

MSZMP KB Agit. Prop. Bizottsága

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
DEC 3 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

10

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. OKTÓBER

Digitized by Google

Borics Pál: Tömeg

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 10.

1969. OKTÓBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Ajtai Miklós 3 A magyar tudománypolitika néhány időszerű kérdése

Szecskő Tamás 9 A propaganda rendszere

Fekete György 17 Nemzedékváltás a szövetkezetekben

Licskó György 23 A gazdasági élettevékenység racionalizmusának aktuális problémáiról

32 Szirmai István

33 A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra (Interjú Aczél György elvtárssal)

Ho Si Minh

Nemzetközi szemle

41 Drezdától Bratislaváig (Vasil Biľák elvtárs a csehszlovákiai eseményekről)

Szemle

Almási Miklós 53 A színház válaszúton

Eszmecsere

Lukács Ferenc 60 A tanácsi rendszer továbbfejlesztésének néhány gyakorlati kérdése a városokban

Gondi József, Mihály Albert 64 Következetes marxista filozófia, vagy aktivista társadalomontológia?

Konzultáció

Fukász György 73 Technicizmus és technofóbia

Fórum

Edita Stojič-Imamovič 81 A marxizmus klasszikusainak útmutatásaira is figyeljünk

Hegedüs István 84 A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának „kettős" helyzetéről

Bódis László 89 Gépjavító, vagy bontó? (Postánkból)

Berndt Kornél 90 Az élet sürgeti (Postánkból)

Könyvekről

Pál László 92 Gazdag Miklós–Meitner Tamás: A vezetés emberi tényezői

Poszler György 94 Esztétikai Kislexikon

Bőgel József 96 Rivalda 67–68

Breuer Janos 98 Zoltai Dénes: A modern zene emberképe

Veress Judit 100 L. Chmaj: Utak és tévutak a XX. század pedagógiájában

Bakcsi György 103 Éjszakai szél

Alexa Károly 105 Simon István: Forró égöv alatt

Follinus Gábor 106 Fejes Endre: Jó estét nyár, jó estét szerelem

Sz. Kundl Edit 107 Louis Aragon: Az omnibusz utasai

108 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. AJTAI MIKLÓS, az MSZMP Politikai Bizottságának póttagja, a Minisztertanács elnökhelyettese

DR. SZECSKÓ TAMÁS, a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutató Központjának igazgatója

DR. FEKETE GYÖRGY kandidátus, az Országos Tervhivatal munkatársa

LICSKÓ GYÖRGY kandidátus, szerkesztő

ACZÉL GYÖRGY, az MSZMP Központi Bizottságának titkára

ALMÁSI MIKLÓS kandidátus, tudományos kutató

LUKÁCS FERENC, a váci Városi Tanács VB elnöke

GONDI JÓZSEF kandidátus, egyetemi docens

MIHÁLY ALBERT egyetemi adjunktus

FUKÁSZ GYÖRGY, a filozófiai tudományok doktora, tanszékvezető főiskolai tanár

EDITA STOIĆ–IMAMOVIČ, a belgrádi Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézet tudományos munkatársa

DR. HEGEDÜS ISTVÁN egyetemi adjunktus

DR. PÁL LÁSZLÓ pszichológus

POSZLER GYÖRGY tanár

BÖGEL JÓZSEF minisztériumi főelőadó

BRAUER JÁNOS zenekritikus

DR. VERESS JUDIT kandidátus, a Pedagógiai Szemle szerkesztője

BAKCSI GYÖRGY kiadói felelős szerkesztő

ALEXA KÁROLY tanár

FOLLINUS GÁBOR egyetemi hallgató

SZ. KUNDL EDIT tanár

Képeinket Bod László és Borics Pál kiállításaiból válogattuk (Csók Galéria és Műcsarnok kamaraterme)

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

DR. AJTAI MIKLÓS:

A magyar tudománypolitika néhány időszerű kérdése

A közelmúltban nyilvánosságra hozott tudománypolitikai irányelvek, amelyeket a Központi Bizottság megtárgyalt és elfogadott, szervesen illeszkednek be politikai, gazdasági és tudományos fejlődésünk egészébe. Az irányelvek kiindulópontja az a meghatározó jelentőségű felfogás, hogy a tudomány fokozatosan termelőerővé válik. E megállapítás lényege az, hogy a technika és a tudomány gyors fejlődésének időszakában általában a szellemi alkotás és ezen belül a tudományos alkotás egyre nagyobb hajtóerejévé válik a termelésnek. Úgy is mondhatjuk, hogy a tudományos munka terméke új értéket alkotó tevékenység, a tudományos munka produktuma része a nemzeti jövedelemnek, nem pedig fordítva, ez tehát nem a nemzeti jovedelmet fogyasztó tevékenység. Magától értetődő, hogy ezt az elvet nem lehet korlátlanul kimondani és alkalmazni. Másként bírálandók el az egyes tudományágak a fejlődésben és a társadalomban betöltött szerepük, jelentőségük szerint.

A tudománypolitikai irányelvek figyelembe vették azokat a változásokat, amelyek országunk életében végbe mentek, s itt mindenekelőtt a gazdasági mechanizmus reformjára hivatkoznék. Az irányelvek egyrészt megerősítik azokat a változásokat, amelyeket a gazdasági mechanizmus reformja eddig létrehozott, másrészt teljesen gazdaságirányítási rendünk logikájával összefüggő, ennek rendjében elhatározott változásként vázolják fel a további tennivalókat.

Mint ismeretes, a gazdasági mechanizmus reformja a tudományos életnek egész sor területén is gyökeresen megváltoztatta az irányítás rendjét, így mindenekelőtt az ipari kutatóintézetekben.

A reform kapcsán megszűnt az ipari kutatóintézetek általános intézeti finanszírozása; ezek ma túlnyomórészt rendelésekből, elsősorban üzemi, ipari rendelésekből tartják fenn magukat és e rendelések alapján dolgoznak. Az elgondolás az volt, hogy a tudományos kutatás közeledjék a gazdasági gyakorlat valóságos szükségleteihez, — és ezt az elgondolást a tudománypolitikai irányelvek most megerősítették —, hogy az ipari kutatóintézetek közvetlen üzemi rendelések alapján végezzék munkájuk túlnyomó részét (ennek aránya ma kb. 70 százalék). Hozzá kell ehhez tenni, hogy ezeknek a rendeléseknek, szerződéseknek, megállapodásoknak a megkötése nem centrális elképzelésekből lebontott tervutasítások alapján történik, hanem a gyakorlati, valóságos és az üzemek és kutatóintézetek által felismert szükségletek alakítják a folyamatot utasításszerű beavatkozás nélkül. Jelenleg az ipari kutatóintézetek munkájának kb. egyharmadát kötjük le központilag rendelésekkel. Az ágazati problémákat illetően a minisztériumok rendelkeznek a megfelelő pénzügyi lehetőséggel, az országos problémákat illetően pedig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.

A további munkairányítás tekintetében is alkalmazkodtunk elhatározásainkban — és úgy gondolom, helyesen — a gazdasági mechanizmus logikai rendjéhez. Korábban mint ismeretes, elkészítettük az országos távlati tudományos kutatási tervet, amely kétségtelenül jól rendszerezte a hazánkban folyó tudományos munkát, hatással is volt a kutatási tevékenységre, de mint első kísérlet, nem érte még el azt a hatásfokot, amelynek elérését most jogosan célul tűztük ki magunk elé.

Elgondolásunk a tudományirányítás tekintetében abból indul ki — s ez új dolog —, hogy a központi elgondolások csak a leglényegesebb kérdésekben

Digitized by Google

legyenek utasításszerűek vagy központilag finanszírozottak, a kutatási programok más része pedig rugalmasabban igazodjék a szükségletekhez, hiszen ezek a szükségletek szocialista tervgazdálkodásunk szerves részei, a gazdasági szabályozók tervszerűen befolyásolják őket, és ilyen módon a tervszerű gazdálkodás különböző módszerekkel a tudományirányítás egész munkáját is átfogja.

Ha hasonlóságot keresünk a gazdasági irányítás módszere és a tudományirányítás új rendje között, mindenekelőtt talán a beruházások kérdését említhetnénk meg példaként. A beruházások elosztásában, mint ismeretes, a nagy horderejű, nagy összegű, úgynevezett központi beruházások a kormány, illetőleg a vezető szervek hatáskörébe tartoznak; itt konkrétan döntenek az olyan nagy horderejű beruházásokról, amelyek az ország egész arculatát, struktúráját vannak hivatva megváltoztatni. Ilyen módon szándékozunk központilag meghatározni és finanszírozni a tudományos kutatás döntő jelentőségű, legnagyobb horderejű kérdéseit. Példaként megemlítem az elektronikus számítógép-programot, amely készülőben van, és amely fel fogja ölelni a magyar számítógépgyártás, -kutatás és -felhasználás összes kérdéseit, s előreláthatólag kormányprogram jelleggel fogja megszabni az e téren folyó gyártási, kutatási tennivalókat. Ezek a programok átfogóak lesznek, tehát ipari és kutatási tevékenységet is magukban foglalnak, s az elméleti kutatások terén is elhatározó jelentőséggel bírnak majd. Így például a számítógép-program nyilvánvalóan hatással lesz olyan intézet munkájára is, mint az MTA Matematikai Kutatóintézete, amely elméleti jellegű kutatásokkal foglalkozik ugyan, de e program kapcsán meg kell hogy teremtse azt az elméleti hátteret, amely egy ilyen típusú, nagyarányú program alátámasztásához szükséges.

Egy másik példaként megemlíteném a fehérjeprogramot, amely az emberi táplálkozás kérdéseinek kutatásától az állattenyésztési, növénytermesztési problémák genetikai kérdéseinek kutatásáig s meghatározott vegyipari és biokémiai feladatokig összefoglalóan tartalmazza mindazt, ami hazánkban a fehérjekérdés megoldásához szükséges. A terv a jövőben ilyen jellegű célprogramok központi elhatározását tartalmazza, s központilag biztosítja a megvalósításukhoz szükséges anyagi támogatást.

Felmerül az a kérdés, hogy milyen időtartamra kell szólnia a kutatási tervnek és milyen gazdasági tervhez kell kapcsolódnia. Mint ismeretes, a különböző kutató intézményekben más-más időtartamú terveket készítünk, így például az Akadémia intézményeiben hároméves terveket. Nem célunk, hogy ezt a rendet most megbolygassuk, és valamiféle más előírást dolgozzunk ki. A kérdés az, hogy országos szinten, a Minisztertanács szintjén milyen időtartamú és jellegű legyen a kutatási terv.

Most készül hazánk tizenöt éves távlati fejlesztési terve, amely 1971-től 1985-ig terjed. Az elgondolásunk az, hogy a távlati tudományos kutatási tervprogram is erre az időtartamra szóljon, és ezzel lehetővé váljék az, hogy a távlati gazdasági tervvel kölcsönhatásban legyen kidolgozva. Ez a kölcsönhatás kétoldalú. Egyrészt a távlati gazdasági feladatok indokolják bizonyos tudományos és kutatási kérdések napirendre tűzését, másrészt úgy gondoljuk, hogy a tudományos előrelátás a gazdasági tervre is visszahat, a tudomány várható és előrelátható eredményei szükségszerűen alakítják, módosítják gazdasági elgondolásainkat. Ezért döntöttünk úgy, hogy a készülő terv-program az 1971—1985 időszakot ölelje fel. Volt olyan javaslat is, hogy ötéves kutatási tervet készítsünk, vizsgálataink szerint azonban a kutatás időtartama, átfutási ideje — a munka jellegénél fogva — nem visel el ilyen rövid időszakot. Kívánatos viszont — és törekszünk is arra —, hogy a tizenöt éves terv első ötéves szakaszát részletesen megtervezzük, s így jól előkészítsük a soron levő gyakorlati feladatok megoldását.

Az előrelátás, a kutatási struktúra kialakítása, a fejlesztés szempontjából öt év rövid idő a tudományos kutatásban; tizenöt év az a perspektíva, amely az áttekintéshez feltétlenül szükséges.

Kiinduló megállapításunkat, hogy a tudománypolitikai irányelvek alkal-

Digitized by Google

mazkodnak politikánkhoz és eddig kialakított módszereinkhez, kiegészíthetjük azzal, hogy mindez a kidolgozás során is érvényesült. Nagyon sok és értékes tapasztalatot szereztünk a gazdasági mechanizmus új rendjének kialakításában és vitáiban. Tapasztaltuk, hogy a széles körű vita, a szakemberek valóban tömeges bevonása egyrészt segítette a születő elhatározás javítását, másrészt eleve biztosította az egy nyelven beszélést és az elhatározáskor szükséges egyetértést. Az előkészítésnek ezt a demokratizmusát a tudománypolitikai irányelvek kidolgozásában is alkalmaztuk, persze — a dolog természete szerint — nem olyan széles méretekben, mint a gazdasági mechanizmus előkészítésekor. Úgy gondolom, hogy ez a módszer ezúttal is sikeres volt mind az elgondolások kialakítása, mind a közvélemény alakítása szempontjából.

Felmerül az a kérdés: hogyan igazodnak ily módon kialakított elhatározásaink — amelyeknek végrehatjása folyamatban van — a világ más országaiban ismeretes gyakorlathoz és mi volt a kiinduló pontunk ott, ahol eltértünk ettől. Igen mélyreható tanulmányokat folytattunk, főleg a szocialista országok munkájával kapcsolatban, de a tőkésországok tudományirányítási gyakorlatát is figyelmesen tanulmányoztuk. Elhatározásaink lényege az volt, hogy az a rend, amelyben dolgozni akarunk, nem valamiféle abszolút és minden országra érvényes rendszer, hanem sok, az ország sajátosságaival összefüggő körülménytől függ.

A tudományirányítási rendszer természetszerűen szorosan kapcsolódik egy ország társadalmi rendjéhez és struktúrájához, nálunk ahhoz, hogy hazánkban proletárdiktatúra van, hogy a szocialista tervgazdálkodás körülményei között élünk. Ez alapvető, meghatározó jelentőségű körülmény. Szocialista viszonyok között a kutatásirányítási rend összefügg a gazdaságirányítási rendszerrel, amelyről már részletesen szóltam. Összefüggés található továbbá a kialakult tradíciókkal, kiforrott tudományos iskolák hagyományaival, tehát tudományos életünk múltjával is. Szorosan függ a kialakítandó tennivaló az ország gazdasági fejlettségétől, hiszen a tudományos kutatás színvonala és struktúrája alkalmazkodik egy-egy ország gazdasági fejlettségéhez, gazdasági színvonalához. S végül tekintettel kellett lennünk a kidolgozásnál országunk méreteire és ezzel kapcsolatos „nyitott" jellegére.

Ahogyan országunk gazdasági életében elképzelhetetlen a termelés autarchiája, és minden ilyen törekvés csak zavart és nehézséget okozhatna, ugyanúgy érvényes ez tudományos életünkre is. Érdemes néhány gondolatot kifejteni erről a kérdésről.

Úgy gondolom, hogy hazánk méretei — beleértve országunk lakosainak számát, nemzeti jövedelmünket és így tovább —, parancsolóan megkövetelik, hogy tudományos életünk is nyitott legyen a világ felé, s hogy együtt éljünk, együtt gondolkozzunk, együtt alkossunk a világ egész tudományával. Alapvető kapcsolatnak és a legfontosabbnak a szocialista országok tudományával való kapcsolatunkat tartjuk, ezen belül is a szovjet tudománnyal való kapcsolatunkat. Azt gondoljuk, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának a szocialista integrációról hozott határozatai a tudományos életben is sürgetőek és nagyfontosságúak. Egyéni véleményem az, hogy a szocialista integráció kérdéseiben talán a tudományos kutatás kérdései adják meg egész fejlődésünk kiindulópontját, alapját.

Ezzel egyidőben készségesen létesítünk kapcsolatot a tudományos együttműködés kérdéseiben tőkésországok megfelelő szerveivel is, s ezen a területen sem tartjuk kielégítőnek a jelenlegi helyzetet. Ha biztatást kell adnunk üzemeinknek, tudományos szerveinknek és mindazoknak, akik ebben illetékesek. ez mindenekelőtt úgy hangzik, hogy vállaljanak nagyobb részt a szocialista tudományos integráció rohamos fejlesztésében, s bátran kezdeményezzenek kapcsolatokat a tőkésországok megfelelő szerveivel is a békés egymás mellett élés, a kölcsönös érdekek és a tudomány nemzetközi jellege alapján.

A nemzetközi kapcsolatok vitája során felmerült az úgynevezett „fehér foltok" kérdése, vagyis az, hogy olyan méretű és fejlettségű ország, mint Ma-

Digitized by Google

gyarország, nyilvánvalóan nem képes a tudomány minden területén teljes spektrumban folytatni olyan kutatásokat, amelyekkel világszínvonalon álló eredményt érhetne el. Közgazdász körökben felmerült az a gondolat, hogy erőteljesen szűkítsük le kutatási tevékenységünket, és csak ott kutassunk, ahol világszínvonalú vagy ezt megközelítő eredményt tudunk elérni. Az e kérdésben lezajlott viták tanúsága szerint ilyesfajta radikális megoldás nem helyes. Tudományos életünk ismeretéből egész területek esnének ki, úgynevezett „fehér foltok" keletkeznének, noha szükségünk van arra, hogy meglegyenek a nemzetközi eredmények átvételéhez a megfelelő szakembereink. Ezért az Irányelvek úgy fogalmazzák meg a tudományos munka koncentrálását, hogy egyes olyan csomópontokon, ahol megvan a tradíció és világszínvonalat elérő eredményre van remény, nagy összegeket és káderekt összpontosítsunk, de nem volna helyes, ha teljesen megszüntetnénk a kutatást az olyan kutatási területeken, ahol erre nincs remény, és nem rendelkeznénk olyan káderekkel, akik adott esetben alkalmasak a külföldi tapasztalatok átvételére.

Az Irányelvek kialakításakor tudományos életünk struktúrális kérdéseiről is vita folyt. Teljesen egyértelmű volt az a vélemény, hogy korunkban hazánkban is gyorsabb a tudományos tevékenység fejlődése, mint az általános fejlődés, amit közgazdaságilag úgy lehet kifejezni, hogy a kutatásra fordított összegek gyorsabban nőnek, mint a nemzeti jövedelem. Vizsgálataink szerint a hazánkban kutatásra fordított költségek aránya a nemzetközi összehasonlítás szempontjából nem tér el olyan mértékben a szükségletektől, hogy ez gyökeres változást indokolna. Felmerül azonban az a kérdés, hogy helyesen osztjuk-e el a kutatásra fordított anyagi erőket.

Ezzel a kérdéssel foglalkozva, a Központi Bizottság nem tárgyalta meg magát a tudományos kutatási tervet — ez, mint említettem, most van készülőben —, megtárgyalta azonban azt a kérdést, hogy a jövőben hogyan alakuljon a meglevő különböző kutatási bázisok és lehetőségek fejlesztése.

Magyarországon, mint ismeretes, a felszabadulás után hoztuk létre az ipari kutatóintézetek hálózatát igen nagy befektetéssel és valljuk be — az üzemi kutató-fejlesztő részlegek gyengítése árán. A vitákból kitűnt — és a határozat tartalmazza is azt —, hogy időszerű a jövőben nagyobb erőt fordítanunk az üzemi kutató és fejlesztő részlegek erősítésére, anélkül, hogy a kutatóintézetek munkáját gyengítenénk.

A másik megállapítás az egyetemekre vonatkozik. Az új értelmiség kiképzése iránt támasztott rohamosan megnövekedett igény, amely a felszabadulás óta az egyetemekre nehezedik, bizonyos mértékben háttérbe szorította egyetemeinken a kutató munkát. Úgy gondoljuk, hogy ahol ez szükséges és lehetséges, helyes korrekciót végrehajtani. Régi és helyes tradíció, s nemcsak magyar tradíció, hogy valamely egyetem akkor lehet a tudomány fellegvára, ha nemcsak oktatja a tudományt, hanem műveli is. A legmagasabb szintű oktatást — a mérnökök, tanárok, tudósok képzését — csak úgy lehet elképzelni, hogy aki oktat, az nemcsak oktatója a tudománynak, hanem művelője, alkotója is. Hadd idézzek két mondatot nagy tudósunknak, Eötvös Lorándnak, a múlt század végén mondott rektori székfoglalójából: „Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, de csakis ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudósnak nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem."

Az egyetemi oktatásról szólva és az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás kapcsolatát vizsgálva helyes még egy kérdést megemlíteni. Azt hiszem, némelyek helytelenül értelmezik az egyetemi oktatás gyakorlati célját, az életre, a gyakorlatra nevelést. Ez a cél világos és helyes. A kérdés, amely ennek kapcsán felmerül, az, hogy mit jelentsen a legmagasabb szintű tudományos oktatásban a gyakorlat felé fordulás, a gyakorlati életre nevelés. Úgy gondolom, hogy az egyetemi oktatásban a gyakorlati munkára nevelés legfontosabb követelménye: a mély elméleti alapok rögzítése a tanulókban, az, hogy minden gyakorlati problémát, amely az egyetemről való távozásuk után felmerül, olyan

Digitized by Google

ítélőképességgel tudjanak kezelni, amely tudományos, amely megalapozott. Ezért az egyetemi oktatásban — és ez összefügg tudománypolitikai irányelveink gondolati tartalmával is —, az egyetemi élet tudományosabb jellege egyben az oktatás elméletibb megalapozottságát és alaposságát is feltételezi. Az egyetemi oktatás a legkülönbözőbb szakokon a helyes tudományos módszerek elsajátítása, az anyagfeldolgozás, az ítéletalkotó képesség kialakítása, az ehhez szükséges készség, mind ilyen jellegű oktatási módszert követel meg.

A tudománypolitikai irányelvek feladatul tűzik ki a Magyar Tudományos Akadémia reformját is. Az erről folyt korábbi vitáknak az volt a kiinduló pontja, hogy lehetséges-e olyan jellegű rendszerbe besorolni az Akadémia alapkutatással foglalkozó intézményeit, mint az ipari kutatóintézeteket, lehetséges-e tehát, hogy szerződések, rendelések alapján végezzék munkájukat. A viták egyöntetű megállapítása az volt, hogy ilyen jellegű átalakítás nem lehetséges, ez megváltoztatná ezeknek az intézményeknek a jellegét és elsorvasztaná a teoretikus jellegű, hosszú távra szólóan elméleti hátteret képező kutatásokat.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy élesen, mintegy borotvával elvágva lehet elkülöníteni egymástól az alapkutatással foglalkozó és az ipari kutatóintézetek tevékenységét. Magától értetődik, hogy ipari kutatóintézeteink is folytatnak részben alapkutatás jellegű munkát, és ez helyes is. De tevékenységük természetesen túlnyomó részben az ipart közvetlenül kiszolgáló munka. Ugyanígy az Akadémia intézetei is folytatnak gyakorlati jellegű, szerződések alapján folyó munkát, amely közvetlenül az ipart, a gazdasági életet szolgálja, s ez is helyes — de munkájuk lényege, alapja mégis a távlati, elméleti hátteret képező munka.

Felmerült az a kérdés, hogy hogyan szervezzük meg ezeknek az intézeteknek az irányítását, szervezését. Körültekintő vizsgálódások után úgy döntöttünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémián szervezeti változtatásokat hozunk létre, és az Akadémiát, mint tudományos fórumot elválasztjuk az intézeti, adminisztratív, financiális irányítástól. Mindkét tevékenység az Akadémián belül marad, de különválasztva egymástól.

A reformnak két lényeges eleme van. Az egyik az, hogy magasabb rangra emeljük az Akadémia tudományos fórumait. Úgy gondoljuk, az Akadémiának az a szerepe, hogy az egész magyar tudományos élet irányító fóruma legyen, s kívánatos, hogy ez a szerepe növekedjék. Ezért is fontos, hogy mentesítsük az Akadémia testületeit az adminisztratív, financiális és hasonló ügyek intézésétől. Az Akadémia másik funkciója az intézetek irányítása, s e funkciója a határozat értelmében különválik, de a testületi irányítással szoros összhangban, ennek véleményét, javaslatait, tanácsait figyelembe véve valósul meg, és az intézeteket irányító szervezet rendszeresen beszámolni tartozik a tudományos testületeknek.

A reformot több lényeges érv támasztja alá. Egyrészt úgy véljük, hogy egész társadalmi fejlődésünk, gazdasági, technikai fejlődésünk és tudományos életünk fejlődése is megérlelte, hogy változtatást hozzunk létre e téren. Másrészt gazdasági mechanizmusunk reformja, amely tudományos életünk irányítására is kihatott és a jövőben még fokozottabban kihat, indokolja a reform végrehajtását. Harmadsorban az új távlati tudományos kutatási terv-program, amely már készülőben van, olyan szervezeti formákat követel, amelyeknek célszerű az Akadémia szervezetében is megfelelően helyt adni.

A reform konkrét kidolgozása most van folyamatban és úgy gondoljuk, hogy ebben a kérdésben a jövő évi közgyűlés fog dönteni.

Helyesnek tartom, hogy egyéni véleményemet is megemlítsem a Magyar Tudományos Akadémia reformja ügyében. Úgy gondolom, hogy a mai műszaki forradalom egyre nagyobb mértékben igényli a tudományos nívójú műszaki szakemberek kiképzését, és tegyük hozzá, elismerését is. Ez ítéletalkotásban azt is jelenti, hogy a műszaki tudományok művelői nem érdemelnek valamiféle „gyakorlatias" vagy „prakticista" jelzőt az elvontabb, elméleti típusú tudományok művelőivel szemben, feltéve természetesen, hogy tudásuk, alkotásuk valóban eléri a tudományos mércét.

Digitized by Google

Felmerül a kérdés, hogy hogyan valósul meg a Központi Bizottság irányelveinek végrehajtása, realizálása, aprópénzre váltása. Az Irányelveket különböző szinteken most tárgyalják a pártbizottságok, és megvitatásuk, propagandájuk pártunk egészében elkezdődött. Egyidejűleg az állami szervek is megkezdték azt az előkészítő, jogalkotó munkát, amely a realizáláshoz szükséges. A kormány munkatervet hagyott jóvá, amely tartalmazza a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek kormányhatározatok segítségével való végrehajtását. Megalakult a Tudománypolitikai Bizottság, és meg is kezdte munkáját. Megalakításában azt tartottuk szem előtt, hogy a bizottságnak ne legyen önálló, nagy létszámú, tudományos kérdésekkel foglalkozó és javaslatokat előkészítő szervezete. Külföldi tapasztalatok arra mutatnak, hogy más-más országokban rendkívül különböző módon oldják meg a tudományos kérdéseket irányító bizottság „törzskari" szervezetét. Mi úgy gondoltuk, hogy nem létesítünk új szervezetet, valamiféle új tudományos minisztériumot. A törzskar, amely a Tudománypolitikai Bizottság javaslatait előkészíti, munkáját tudományosan segíti, mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság lesz, néhány más, önálló tudományos kutatást irányító minisztérium részvételével.

Melyek a legfontosabb témák, amelyek egyrészt a kormány, másrészt a Tudománypolitikai Bizottság meglehetősen részletes munkatervében szerepelnek?

Mindenekelőtt kiemelném az új távlati tudományos kutatási terv készítését, amelyről már szóltam. Azt hiszem, hogy a távlati tudományos kutatási terv elkészítése a csomópontja és a legfontosabb hajtóereje a párthatározat végrehajtásának. Több olyan jogszabály is készül, amely a párthatározat elvei szerint a tudományos kutatás erkölcsi és anyagi támogatását szolgálja, és ezek jogszabályszerű végrehajtási utasításul szolgálnak. Készül és vita alatt van a Magyar Tudományos Akadémia szervezeti reformja, amely — mint említettem — a jövő évi közgyűlés elé kerül, de amelyet már ebben az évben konzultatív módon megvitatott az Akadémia összes ülése.

Áttekintve a végrehajtást, mind a pártpropaganda, mind az állami intézkedések területén, megállapíthatjuk, hogy a munka részletes kidolgozása folyamatban van. A részletkérdésekben természetesen bőven van vita, de a határozat alapelveit illetően már az előkészítés során sikerült megteremtenünk az egy nyelven beszélést, az egyetértést.

*

A párt és az állam szervei sorra készítik elő, vizsgálják és döntik el hazánk fejlődésének nagy horderejű kérdéseit. Az itt tárgyalt kérdés vizsgálata és eldöntése is e munka keretében történt. A gazdasági mechanizmus reformja kapcsán már érintettük a kutatásirányítás ügyét, de akkor aligha lett volna annyi időnk és erőnk, hogy a tudomány és a kutatás egészét átfogóan elemezzük és megfelelő döntéseket hozzunk róla. Ezért volt helyes, hogy ezt a problémakört későbbre halasztottuk. Az ügy sürgető volt, hiszen társadalmunk, gazdasági életünk fejlődése feltétlenül megkövetelte, hogy analizáljuk annak tudományos értelemben vett hajtó motorját, a kutatást, s fejlődésének új, kedvezőbb utakat szabjunk. Ezért az az időpont, amelyben a döntés született, szükségszerű és helyes volt. Talán több olyan kérdés, amelyet a párthatározat tárgyal, újszerű és sokak számára idegen is. Politikailag mégsem volna helyes valamiféle szakkérdésnek tekinteni a határozatot, ellenkezőleg: az Irányelvek szocialista életünk lényeges, nem elhanyagolható kérdéseit tükrözik. Ezért mind a pártpropagandában, mind a pártmunkában és a pártellenőrzésben, mind pedig az állami munkában olyan súllyal kell foglalkozni velük és biztosítanunk végrehajtásukat, mint amely szocialista fejlődésünk egyik alapját megilleti.

Digitized by Google

DR. SZECSKŐ TAMÁS:

A propaganda rendszere

Gondolatok a tömegbefolyásolásról

Ujságírók és pártpropagandisták, tudományos kutatók és reklámszakemberek, népművelők, pedagógusok és hivatásos politikusok mind többször szólnak az utóbbi időben a közvélemény formálásának lehetőségeiről, a befolyásolás miként jéről, a korszerű agitáció és propaganda módszereiről és rendszeréről. A hangsúly ezekben a szerkesztőségekben, szemináriumokban vagy tanszékeken folyó eszmecserékben főleg ez utóbbi fogalmon, a „rendszer"-en van, a közvélemény befolyásolásának társadalmi szisztémáján. Nem arról folyik ugyanis elsősorban a beszélgetés, hogy milyen konkrét társadalmi vagy egyéni aktusokkal lehet a valamely kérdésben kialakult véleményt, nézetet megváltoztatni — vagy, ellenkezőleg: megszilárdítani —, hanem inkább arról, hogy *a szocialista társadalomban, szűkebben a mai magyar társadalomban a tömegbefolyásolásnak milyen rendszerét célszerű kifejleszteni, hogy ez egyrészt közös céljaink irányába terelje a társadalmi tudat gazdag energiáit, másrészt, hogy ezt az adott körülmények között maximális hatékonysággal tegye, harmadrészt pedig, hogy humánus értékeket ne csorbítson, sőt az egyén autonómiáját növelje, s így hozzájáruljon az új személyiségtípus kialakításához.*

Az eszmecserék háttere

Az eszmecserék megindulásának és kiterebélyesedésének több oka van. Ezek között a legfontosabb a politikai intézményrendszerünk működésének újra átgondolásából, mechanizmusainak tökéletesítéséből, a társadalom tagjainak politikai neveléséből és politikai-társadalmi aktivitásuk kibontakoztatásának bátorításából álló komplex folyamat, amelyet általában *a szocialista demokratizmus fejlesztése* megjelöléssel illetünk. Ez a társadalmi folyamat két vonatkozásban is kapcsolatban van a társadalmi befolyásolás rendszere körül gyűrűző eszmecserékkel. Egyrészt az egyén szintjén, ahol világosan látható, hogy minél jobban zsugorodik a cselekvések gazdasági, politikai, vagy egyéb társadalmi kényszereszközök által meghatározott köre, annál tágabb lesz az a kör, amelyen belül a cselekvést befolyásolással lehet és kell terelni. Másrészt a társadalmi döntések és intézmények síkján, ahol mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a politikai döntéseket megfelelő propagandaeszközökkel és tervekkel legalább annyira alá kell támasztani, mint anyagi-gazdasági eszközökkel. Ez a régebben csak „profi-propagandisták" által hangoztatott és már-már a tankönyvek lapjaira merevedett elv, amelyet az utóbbi időben mind több politikus és politikai tudományokkal foglalkozó kutató galvanizál új életre, oly lényegesnek tűnik, hogy érdemes még egyszer hangsúlyozni: *a politikai döntés propagandaelőkészítés nélkül, a döntés végrehajtása a vele párhuzamos meggyőző, befolyásoló tevékenység nélkül, a döntés hatásainak elemzése a tudati hatások számbavétele nélkül nem tekinthető a szó teljes, gazdag és hatékony értelmében vett politikai tevékenységnek.*

A propaganda fontosságának ilyen erejű hangsúlyozása tulajdonképpen annak felismeréséből fakad, hogy a propaganda egy sajátos másodlagos politikai rendszer: az elsődleges politikai rendszerben történnek a valóságos döntések, itt hajtják végre ezeket, itt zajlanak a politikai mozgások, a másodlagos rendszerben pedig, a propaganda aktusaiban minősítik, magyarázzák, ért-

Digitized by Google

hetővé redukálják az elsődleges rendszer sokszor igen bonyolult és nehezen áttekinthető mozgásait. E két rendszer egymásmelletisége hasonló ahhoz, amit a pszichológusok a kommunikáció és metakommunikáció, a nyelvészek pedig a nyelv és a meta-nyelvek egymás mellett élésének neveznek: beszédünk szövegét, az egymást követő szavak, mondatok füzérét hangsúlyunk, hanglejtésünk, a beszéd közben tartott hosszabb-rövidebb szünetek, arcjátékunk, kéz- és testmozdulataink, tehát a beszédnek egy sajátos másodlagos rendszere értelmezi, magyarázza. A pszichológusok és a nyelvészek szakkifejezéseit kölcsön véve — és a valóságot némiképp sarkítva — azt a megállapítást is megkockáztathatnánk, hogy *megfelelő propaganda nélkül a politikai aktusoknak csak jelentésük van, de jelentőségük nincs.*

A második tényező *a gazdaságirányítás új rendje.* A tervutasításokon alapuló gazdaságirányítás államhatalmi eszközökkel terelhette a gazdasági tevékenységet a tervcélok felé: a népgazdasági terv törvény volt. Az új gazdasági mechanizmusban az adminisztratív utasítás helyett a közgazdasági szabályozás válik tipikussá. Az adminisztratív utasítás nyílt, „ezt tedd — azt ne tedd" típusú imperatívusz volt, a gazdasági szabályozás „utasítása" azonban rejtettebb, áttételesebb: az egyén és a kollektíva gazdasági érdekeit fel kell ismerni, értelmezni kell, mégpedig úgy, hogy ne legyen ellentétben az adott egyén vagy csoport távlati érdekeivel, másrészt az össztársadalmi érdekekkel. Röviden: a gazdasági szabályozók „titkosírását" meg kell fejteni — ez pedig csupán a felvilágosítás és befolyásolás, az informálás, az agitáció és a propaganda társadalmi rendszerének hatékonyabbá tételével valósítható meg.

A nemzetközi élet eseményei az elmúlt két év során maguk is abba az irányba hatottak, hogy a társadalmi befolyásolás rendszerére vonatkozó viták felélénküljenek. A gaulleista hatalom krízise és formaváltozása, a csehszlovákiai események, a vietnami háború elleni tiltakozások sorozata, az amerikai „hosszú forró nyarak", majd az elnökválasztások, a moszkvai értekezlet — és a kisebb jelentőségű események közül is jó néhány — mind alkalmas volt arra, hogy a propagandaelmélettel nem foglalkozó embereket is elgondolkoztasson olyan fogalmakon, mint a tömegkommunikáció és ennek hatalmi funkciója, mint a manipuláció, mint a két rendszer közötti ideológiai küzdelem, vagy a propagandaháború.

Végül, a negyedik tényező — valójában már az első háromból következően — az a tény, hogy a szociológia, a szociálpszichológia és a politikai tudományok érintkezési pontjában hazánkban is megindult *a tömegkommunikációs kutatás és a politikai közvéleménykutatás.* Újszerű társadalmi igényekre kívánnak ezzel reagálni, a politikai, információs, agitációs, propagandamunka hatékonyabbá tételéhez hozzájárulni, a lakosságtól a döntési pozíciókhoz vezető, nagykapacitású visszajelzési „csatornákat" kiépíteni és nem utolsósorban a társadalom mindennapos tudatjelenségeinek törvényszerűségeit feltárni. Ez a tevékenység természetesen csorba maradna, ha a kutatók maguk is nem vennének részt a befolyásolás társadalmi rendszere körül kialakult eszmecserében.

Ezt az eszmecserét tulajdonképpen túlzás volna vitának nevezni. Nem frontok állnak szemben egymással, nem megszilárdult nézetek csapnak össze — inkább csak ötletek, megszokott és rendhagyó gondolatok, kipróbált és kísérleti módszerek laza szövedékében keresi ki-ki a szerinte legcélszerűbbnek tűnő szisztémát, a társadalmi befolyásolás korunkban és társadalmunkban optimális rendszerét. A nézetek sokszínű szövetében azonban felfedezhető — vagy inkább csak kitapintható — néhány olyan „alapfonál", amelyet érdemes tüzetesebben szemügyre vennünk. Mindegyik a tömegbefolyásolás rendszerének más-más aspektusához kapcsolódik, hol összefonódva, hol pedig megkülönböztethetően szétválva egymástól. Az eszmecserének ezt a néhány rendező elvét kívánjuk itt felvázolni — távolról sem törekedve teljességre, s nem is definíciók felé igyekezve, hanem mérlegelve, latolgatva: melyiknek mi a racionális tartalma, mi az, ami beilleszthető belőle a szocialista társa-

Digitized by Google

dalom érték- és normarendszerébe, s melyek azok a vonatkozásai, amelyek kritikára szorulnak.

A zenekari elv

Az elnevezések természetesen önkényesek. Csupán azért használjuk őket, mert viszonylag szemléletesen utalnak az eszmecsere főbb aspektusainak lényegi sajátosságaira. A „zenekari elv" például a propaganda egyes elemeinek és mozzanatainak „orkesztrációját", tudatos és tervszerű összehangolását hangsúlyozza. Ahogyan a zenekarban a vonósok, a fúvósok, az ütőhangszerek mind ugyanannak a zeneműnek — és azon belül is ugyanazoknak a tételeknek és kisebb zenei egységeknek — a kibontakoztatásához járulnak hozzá saját tevékenységükkel, egységes partitúra alapján, a karmesteri pálca utasítása szerint, úgy kell a közvélemény befolyásolásában is összhangot teremteni — vélik ennek az elvnek a hívei. A partitúrának a társadalmi döntésekkel vagy folyamatokkal kapcsolatban kidolgozott propagandatervek felelnek meg, a dirigensnek pedig a propagandista, vagy a propagandáért felelős politikai, társadalmi testületek. (A „propagandista" kifejezést itt — és a továbbiakban is — a legtágabb értelemben használjuk: a pártpropagandista éppúgy benne van, mint az újságíró, vagy az osztályfőnöki órát tartó tanár.)

Ennek a megközelítési módnak az alapja az a felismerés, hogy *a társadalomban valóban egymás mellett létezik több, kommunikációra specializált, vagy ezt a funkciót is betöltő intézmény, s ha tevékenységük nem eléggé összehangolt, „hamis szólamokra" is számíthatunk.* Hiába próbáljuk például plakátokon hangsúlyozni valaminek a fontosságát, ha a rádióban vagy a televízióban nem szólunk róla. Hiába hangoztatunk valamit az egész tömegkommunikációban, ha a családból, az iskolai nevelésből, vagy az iskolán kívüli népművelésből kapott impulzusok a tömegkommunikáció szándékaival ellentétesek. *A hatásos propaganda valamilyen formában mindig totális.*

Nagyzenekar partitúra nélkül természetesen nehezen képzelhető el. A zenekari elv hívei ezért talán az eszmecsere többi résztvevőjénél is jobban hangsúlyozzák a „partitúra", a tudományos alapossággal kidolgozott propagandatervek fontosságát. Nemcsak arra utalnak, hogy *miként a politikai cselekvés egyéb formáihoz, a propaganda kivitelezéséhez is tervszerűség szükséges,* hanem arra is, hogy ez a tervezés egyrészt hosszú lejáratú, *stratégiai* jellegű, másrészt rövidebb lejáratú, *taktikai* tervek formájában realizálódhat.

Ebből az érvelésből két további, nem kevésbé fontos tervezési elv következik. Egyrészt az, hogy a propaganda rugalmas tervezése megköveteli, hogy — éppúgy, mint a politika egyéb területein — *váratlan eseményekre szóló, előre elkészített, gyors intézkedési tervek* is készüljenek. Másrészt az, hogy a propagandatevékenységek koordinációja leghatékonyabb módszerének a pozitív összehangolás tűnik. A terveknek ilyen esetben *annak előírása helyett, hogy mivel ne foglalkozzanak az egyes propagandaeszközök, azt kívánatos tartalmazniuk, hogy milyen kérdésekkel foglalkozzanak, sőt azt is, hogyan.*

Akik ezek mellett az elvek mellett kardoskodnak, azok arra is hivatkoznak — teljes joggal —, hogy a meggyőzési, befolyásolási aktusokkal a propaganda, azon kívül, hogy új információkat és érveket közöl az egyénnel, régi tudattartalmakat is aktivál benne: élete során szerzett tapasztalataiból, tudásanyagából egy-egy momentumot. A propaganda akkor igen hatásos, ha ezeknek a különböző, kisebb-nagyobb momentumoknak az eredője ugyanabba az irányba mutat, amerre a propaganda szándékolt hatása. S ha a propagandistáknak már nincs is befolyása az egyén múltjából, múltbeli tapasztalataiból származó mozzanatokra, legalább arra kell törekednie, hogy „karmesteri pálcájával" az egyidejű, szinkron hatásokat összehangolja.

A szocialista társadalom tömegbefolyásolási rendszerének többletproblémái a kapitalista társadalmakéval szemben — vagy általánosabban: az új társadalmaknak a régiekkel szemben — épp ezen a ponton ragadhatók meg. A régi társadalmakban a propagandista mindig számíthat arra, hogy beszé-

Digitized by Google

de, írása vagy tv-kommentárja olyan tudattartalmakat aktivál, olyan információkat hív életre, olyan érzéseket támaszt fel, amelyeket a társadalom már több ízben és hatásosan „betáplált" az egyénbe. Az új társadalmakban — így a szocializmusban is — ennek épp az ellenkezője érvényes: az iskolai nevelés annak idején, a gyermekkori barátok, az élet régebbi időszakából származó személyes élmények, az idősebb generáció mai szavai esetleg mind a propagandával ellentétes irányúak. Szemléletesebben: *az a rádiókommentátor, aki ma a nemzeti tudat és az internacionalizmus viszonyáról szól a mikrofon előtt, olyan hallgatósághoz beszél, amelyben minden második embernek még olyan elemi iskolai irkája volt, amelynek hátsó oldalára irredenta jelszó volt nyomtatva, „Csonka-Magyarország" térképével.*

Természetes, hogy ilyen körülmények között a propagandista igen nyomatékosan hangsúlyozza a „zenekari elvet": a társadalmi kommunikációs rendszer különböző blokkjainak összehangolására való törekvése valóban jogosult. Az elv lényegéből eredő két buktató azonban könnyen idézhet elő olyan hatásokat, amelyeket ő maga sem kívánt. Ha ugyanis az „orkesztráció" túlságosan is tökéletesre sikerül, ha a túlzásba vitt összehangolás végül egyszólamúságba torkoll, megvan a propagandaelméletben „bumeráng-hatás"-nak nevezett effektus veszélye: *előadódhat, hogy igaz mondandója is annyira unalmassá, agyonismételtté, szürkévé válik, hogy az emberek elutasítják, és szándékával épp ellentétesen cselekednek.* A másik reális veszély a túlságosan ravasz összehangolás, az ál-alternatívák, a mesterséges választási lehetőségek teremtése, a manipuláció, amiről később még részletesen szólunk.

A nyomógomb elve

Van azután a „zenekari elvnek" egy olyan speciális, óramű pontosságúra csiszolt, szinte matematikai paraméterekkel leírható szélsőséges formája, amelyre érdemes külön kitérnünk. Nem csupán azért, mert a polgári társadalomtudományokban szinte ez tekinthető a „legmodernebb" propagandaelméletnek, hanem főleg azért, mert leegyszerűsített, vulgarizált információelméleti és kibernetikai fogalmakból főnixként újra-újraszületve, a hazai eszmecserékben is kísért.

A propagandistának itt már karmesteri pálcára sincs szüksége, csupán egy nyomógombra, hiszen nem zenekart vezényel, hanem elektronikus gépezetet vezérel: a „propagandakomputert". Az erre az elvre épült modellben a propaganda, a tömegbefolyásolás és általában a társadalmi kommunikáció rendszere információs csatornák hálózatává; üzenetek, jelek, visszajelentések és visszacsatolások folyamatává absztrahálódik. *A propaganda technikává változik: a polgári elméletek külön hangsúlyozzák, hogy a propaganda éppúgy technika, mint — mondjuk — a lineáris programozás a közgazdaságtanban vagy a műszergyártás kifinomult „know how"-ja. A propagandista pedig technikussá lényegül.*

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk: a hazai eszmecserében még sehol sem jelentkezik ilyen határozott formában a propagandának ez a technicista felfogásmódja, inkább csak egy-egy gondolatsor mögött kísért. Hogy mégis szóvá tettük, annak az volt az értelme, hogy felvillantsuk: milyen mechanisztikus szemlélethez vezet a propagandaelméletben is egy helyes elv eltúlzása. S ha korszerűbben kívánjuk tervezni propagandamunkánkat, sohasem szabad elfelednünk: a precíz tervezés nem „precíziós", gépies tervezés!

Közbeszólás a manipulációról

Az előbb adósak maradtunk egy fogalom, a „manipuláció" értelmezésével, s ez tulajdonképpen nem is egyetlen fogalom, hanem legalább három. A tömegbefolyásolási rendszerünk körüli eszmecserékben ugyanis *legalább három különböző értelemben használják a manipuláció fogalmát.* Az első.

Digitized by Google

a legtágabb értelmezés manipulációnak tekinti *a közvéleménynek minden olyan irányítását, befolyásolását, amely bonyolultabb, finomabb eszközökkel történik.* E nézet hívei szerint például, ha egy politikai plakáton nem pusztán a nagybetűs szöveg van, hanem figyelemfelhívó színhatás, vagy szellemes rajz is, akkor ez már manipuláció. Kissé sarkítva nézetüket: a hatásos propaganda mindig manipuláció.

A manipuláció második, valamivel szűkebb értelmezése már nem az eszközök finomságára, a pszichotechnikára teszi a hangsúlyt, hanem *a ravaszkodásra, az agyafúrt, néha morálisan is vitatható értékű módszerekre.* Ez a felfogásmód gyakran abból indul ki, hogy a cél szentesíti az eszközt, s a manipulációt nemes vagy hasznos célok érdekében történő kegyes csalásnak tekinti.

A harmadik, leginkább körülhatárolt és a marxista társadalomtudományokban leggyakrabban használt értelmezés a manipulációt a hamis *alternatívák* fogalmához köti. Ebben az értelemben manipulált ember az, aki úgy érzi, hogy döntése valóságos lehetőségek közötti választás, s így autonóm cselekedet — holott ezek az alternatívák hamisak: akár így dönt, akár úgy, mindenképpen ugyanoda jut, a propagandista, a ravasz manipulátor által előkészített szituációba.

Nem mélyedhetünk el itt annak elemzésébe, hogy miért beépített, nélkülözhetetlen eleme a modern tőkés gazdaság „tömegfogyasztási" korszakának és e korszak politikai intézményrendszerének a manipulációnak ez az utóbbi formája. Nem a nyugati propagandaelméleteket elemezzük: a tömegbefolyásolás rendszere körüli hazai eszmecsere szövevényes fonalait bogozzuk, így arra kell választ keresnünk, hogy a manipuláció e három értelmezése közül melyik az, amely összeegyeztethető társadalmunk értékrendjével.

A manipuláció első értelmezéséről szólva, fenntartás nélkül azt mondhatjuk, hogy a pszichotechnika, a propagandaelmélet, a kommunikációs tudományok minden fejlett módszerét felhasználva „manipulálhatunk" politikai, gazdasági, társadalmi céljaink érdekében. *Propagandánknak hatékonynak kell lennie, mégpedig olyan közegben — a magyar társadalomban —, amely egyre kulturáltabb, érdekeit tekintve mind finomabban differenciált, történelmi szempontból pedig egyre „felnőttebb".* Ilyen közegben a propaganda csak a legkorszerűbb, legfinomabb módszerekkel képes hozzájárulni a vélemények irányításához, befolyásolásához, az attitűdök lassú megváltoztatásához. Itt bőségesen van tennivalónk! A propaganda módszereinek és technikájának tudományos elemzése a fejlett tőkésállamokban körülbelül ötven éve kezdődött — épp az Októberi Forradalom tovagyűrűző hatásától való félelem következtében —, s a kutatások e fél évszázad alatt számtalan olyan befolyásolási, meggyőzési módszert tártak fel, amelyeket megfelelő kritikai szűrőn átbocsátva, hazai körülmények között is hasznosíthatunk.

A második formában értelmezett manipuláció már ellentmondásosabb. Hamiskodni ugyanis valamely igaz ügy érdekében csak bizonyos határig lehet, s ezt a határt nem csupán morális meggondolások szabják meg, hanem módszertani, vagy inkább metodológiai tényezők is. Kultúrpolitikusok és népművelők gyakran hivatkoznak arra a példára, hogy bizonyos társadalmi rétegekkel épp sznobizmusukból kiindulva lehet elfogadtatni számukra még ismeretlen vagy szokatlan kulturális értékeket. Azzal pedig, hogy ezeket magukévá teszik, egyre szervesebb lesz kapcsolatuk a kultúrával — tehát csökken sznobizmusuk. Lehetséges, hogy ez a „sznobizmussal a sznobizmus ellen" taktika célravezető, de kétséges eredményekkel járna, ha minden célra befogható tónak tartanánk a manipulációnak ezt a formáját. Pszichiáterek a megmondhatói, milyen romboló ellentmondást rejtenek a házastársnak vagy a szülőnek az olyan, nevelő célzatú felszólításai, hogy „légy spontán!" vagy „ne gondolj semmire, engedd el magad!" A mesebeli varázslóinas is ezért vallott kudarcot: aranycsinálás közben nem volt szabad az ördögre gondolnia, s ezt ő úgy oldotta meg, hogy szüntelenül mondogatta magában: „nem gondolok az ördögre!" Ha nem is pszichológiai, de társadalmi paradoxon volna —

Digitized by Google

a mesebeli példához hasonlóan mély ellentmondással —, ha például *azzal kívánnánk fokozni társadalmi rétegek vagy csoportok tudatosságát, hogy nem tudatosult vágyaikra, ösztöneikre építenénk*, vagy — mert az eszmecserékben ez a gondolat is előkerül — ha *azzal erősítenénk, izmosítanánk, a szocialista demokratizmus tudati elemeit, hogy manipulálva nevelnénk a demokratizmus eszméire — vagyis a manipulálatlanságra.*

A demarkációs vonalat persze, nem lehet még világosan látni: meddig lehet manipulálni — a szó második értelmében —, és hol az a pont, amelyen túl ez már céljainkat veszélyezteti. Ezt a határt majd a propagandamunka gyakorlata és tömegkommunikációs, tömegbefolyásolási rendszerünk elméleti kérdéseinek alaposabb tisztázása húzhatja meg — feltehetőleg akkor sem örök érvénnyel. Amit viszont már most bizton lehet állítani: a határmesgyék kijelölésében *gondolkozásunknak, érvelésünknek a céltól kell az eszközök felé haladnia, nem pedig fordítva.* Az ilyen gondolatmenetben azután világossá válik, hogy hiába tűnik a manipuláció a tömegbefolyásolás hatékony és célszerű eszközének, bevetése bizonyos esetekben magát a célt rombolja. Az is könnyen belátható így, hogy ideológiai ellenfeleink magas fokú manipulációs „szaktudásából" nem következik szükségszerűen, hogy a velük folytatott szellemi küzdelemben nekünk is hasonló módon kell manipulálnunk saját közvéleményünket. Végül, de nem utolsósorban, egészen nyilvánvaló lesz, hogy *a manipuláció harmadik értelemben felfogott formája — a hamis alternatívákhoz kapcsolódó manipuláció — idegen test a szocializmus érték- és normarendszerében.*

A lombfűrész-rejtvény elve

A tömegbefolyásolási rendszerünk körüli vitákban tulajdonképpen mindenki elveti a manipuláció e harmadik értelemben felfogott módszereit. Rejtettebb formában azonban mégis felbukkan néha, mégpedig a „lombfűrész-rejtvény" elvének híveinél.

A lombfűrész-rejtvény úgy készül, hogy egy képet — mondjuk, a „Jancsi és Juliska" egyik jelenetét, vagy egy városképet — vékony falemezre ragasztunk, majd ezt a képes lemezt teljesen szabálytalan és szeszélyes vonalak mentén sok-sok apró darabra vágjuk szét lombfűrésszel. Utána a rejtvényt megfejteni kívánó kezébe adjuk a szabálytalan szeleteket: rakja össze a képet. S ha a rejtvényfejtő ember helyébe a közvéleményt tesszük, a képet pedig valamely esemény, döntés vagy folyamat magyarázatával helyettesítjük, rögtön előttünk is a lombfűrész-rejtvény híveinek érvelése: a propagandistának magyarázatot kell kidolgoznia a világ eseményeire, utána ezt a magyarázatot elemeire bontva eljuttatni a közönséghez, az átlagemberhez, s ez azután rakja össze maga az elemeket összefüggő, érthető képpé. Közben természetesen úgy véli, hogy saját magyarázatot dolgozott ki egy eseményre vagy folyamatra — pedig *csupán azt a képet rakta ki, amelyet a propagandista nyomott a kezébe.*

Úgy véljük, nem szükséges túlságosan bonyolult logikai műveleteket elvégezni ahhoz, hogy bizonyítsuk: a „lombfűrész-rejtvény" elve a harmadik értelemben felfogott manipuláció megjelenési formája. A „rejtvényfejtő" úgy érzi, hogy másképpen is összerakhatja a képet — tehát hogy van szabad választási lehetősége, vannak valóságos alternatívák előtte —, pedig a kép csak akkor tűnik elő, ha a propagandista által „beprogramozott" módon cselekszik.

Szándékosan használjuk itt a „beprogramozott" kifejezést. A „lombfűrész-rejtvény" elve ugyanis — éppúgy, mint a „nyomógomb" elve — olyan szemléletre alapozza érveléseit, amely szerint a propagandának kitett ember többé-kevésbé passzív, könnyen „programozható" lény, s személyisége — de legalábbis attitűdjei és véleménye — tetszés szerint gyúrható, formálható, alakítható. Márpedig ez olyan feltételezés, amely nemcsak a marxizmus emberképével ellentétes, hanem a színvonalasabb polgári szociológiai és pszichológiai iskolák megállapításaival sem egyezik.

Digitized by Google

Viasz vagy kovakő?

A közvélemény alakíthatóságáról vallott nézeteknek két szélsőségük van. Az egyik szerint a közvélemény viaszként formálható, alakítható, a másik szélsőséges álláspont viszont az, hogy a közvélemény olyan, mint a kovakő: faragni nem lehet, legfeljebb szilánkokat lepattintani róla.

A két szélsőséges nézet hívei azóta állnak vitában egymással, mióta csak tudományos elemzés tárgya a közvélemény. A két világháború közötti időszak a „viasz-elmélet" híveinek kedvezett. Az akkor született, úgynevezett „tömegtársadalom"-elméletek szociológiai és a behaviourizmus pszichológiai hátteréből olyan tömegkommunikációs és propagandamodell bontakozott ki, amelyben az egyének egymástól elszigetelten élnek az amorf, szerkezet nélküli tömegben, s minden védekezési lehetőségtől meg vannak fosztva, ha a propagandista befolyásolni akarja őket. A második világháború alatt igen intenzívvé váló propagandakutatások és az utána is folytatódó szociálpszichológiai és szociológiai vizsgálatok azonban teljesen kihúzták a szőnyeget ezek alól az állítások alól: ismét felhívták a figyelmet a kiscsoportok szerepére a vélemények alakulásában, az összefüggésekre az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzete és véleményei között és a különböző pszichológiai „védőpajzsokra", amelyeket szembe szegezhet a propagandával, a befolyásolással. Annyira sikerült a harmincas évek „viasz-illúzióit" szétolvasztani ezekkel a vizsgálatokkal, hogy vannak kutatók, akik ennek következtében ma már ismét a „kovakő-periódusban" vannak, s úgy vélik, hogy a közönség, a tömegkommunikáció, a propaganda közege olyan makacs és ellenálló, hogy minden befolyásolási vagy propagandaakció lényegében hatástalanul pattan le róla.

Anélkül, hogy részletezésre vállalkozhatnánk, csak jelezzük, hogy a közvéleménynek a marxi emberképből és a marxista történelemszemléletből következő fogalma távol áll mindkét szélsőséges állásponttól. *A véleményeket, a közvéleményt — mint általában a társadalom egyéb tudati jelenségeit is — végső soron a társadalom és az egyén szükségletei befolyásolják, kondicionálják vagy határozzák meg. Ez a meghatározottság a társadalmi és egyéni, szociológiai és pszichológiai áttételek hosszú és színes láncolatán keresztül jut érvényre — így a vélemények és sajátos, kollektív megjelenési formájuk, a közvélemény, a mindennapok tudatjelenségeinek egyik legmozgékonyabb, legváltozóbb elemét alkotják.* Természetesen a vélemények legmélyén húzódó, többé-kevésbé tudatosult szükségleteket is a szó leggazdagabb értelmében kell értenünk: a nyers, primér, az egyén vagy a társadalom közvetlen fenntartását szolgáló szükségletektől egészen a legmagasabb fokon humanizált intellektuális vagy emócionális szükségletekig — s mindez még változatosabbá, még tágabbá teszi a vélemények játékterét.

A marxi emberképnek még egy jellegzetességét kell kiemelnünk, ha mégoly röviden érintjük is a vélemények alakulásához, a közvéleményhez fűződő kapcsolatát. Ez: az embernek mint a történelem alanyának és tárgyának egységes, egymástól elválaszthatatlan felfogása — az aktív emberkép. Az egyén élete, s ezen belül véleményeinek alakulása sohasem teljesen passzív, nem lágy viaszként a körülmények — és a ravasz propagandista — hatására formálódó anyag. Teremtője is körülményeinek... sőt propagandistáinak is!

A propaganda aktivista felfogásmódja

Úgy véljük, kitűnt az eddigekből, hogy mind a „zenekari elvet" — leszámítva ennek szélsőségesen túlzó formáját —, mind pedig a manipuláció első — és részben második — értelmezését fel lehet használnunk, sőt egyenesen célszerű is felhasználnunk tömegbefolyásolási rendszerünk korszerűsítésében, hatékonyabbá tételében. A lehetőségeket latolgatva azonban feltétlenül szükségesnek tűnik figyelembe venni azt a — részben a marxi emberképből, részben a lenini propagandaelméletből következő — meggondolást, hogy a propaganda hatásának erőterét két tényező határolja be: a tények és a tettek.

Digitized by Google

Ha a propaganda nem képes elegendő mértékben és elég meggyőzően tényekre hivatkozni, hatása igen korlátozott marad. Közhelyszerű megállapításnak tűnik ez, s rangját tulajdonképpen nem is az emeli, hogy tudományos kutatások empirikusan igazolják, vagy hogy a propagandának mint másodlagos politikai rendszernek a felfogásából logikailag következik. Igazi értékére akkor döbbenünk rá, ha felismerjük: az egyén autonómiájának, az emberi szabadságnak a kiteljesedését a szocialista társadalomban a propaganda akkor és csakis akkor segítheti elő, ha a tényekre ébreszti rá az embereket, ha — Lenin szavaival —megvilágítja az élet minden oldalát: a lehetőségeket éppúgy, mint a lehetetlenségeket, a cselekvés szabad mezőnyét éppúgy, mint ennek korlátait.

A másik tényező: a tettek. *Ha a propaganda megelégszik a vélemények megváltoztatásával, s nem törekszik rá, hogy ezek a változások tettekben is realizálódjanak, hatása rövid távú lesz — tehát ismét csak korlátozott.* Érdemes rögtön azt is hozzátennünk, hogy itt tudatos tettekről van szó. A legújabb polgári propagandaelméletek ugyanis szintén hangsúlyozzák, hogy a propagandának tettekre kell mozgósítania — csak épp a tudatosság teljes kiiktatásával. A régebbi típusú propaganda „ortodoxia" terjesztésére, tehát ideológiai befolyásolásra törekedett — fejtegeti egy polgári szociológus —, míg a modern propaganda „ortopraxist" kíván betáplálni az emberekbe, vagyis tettekre mozgósítja őket... ideológiamentesen, gondolkodásmentesen. A szocialista társadalmon belüli propagandának viszont embert kell formálnia — s az emberi létnek el nem hanyagolható kritériuma a tudatosság, a tudatos cselekvés.

És mindebből már az is kitűnik, hogy a propaganda aktivista szemléletmódja egyrészt szemben áll a tiszta manipulációs típusú propagandamodellekkel: logikájából eredően nem hamis alternatívák támasztásából származtatja a befolyásolás hatékonyságát, hanem ellenkezőleg, épp abból, hogy feltárja, melyek a hamis és melyek a valóságos alternatívák a társadalom tagjai előtt. De ütközik a technicista szemléletű modellekkel is, hiszen az embert, akinek véleményét formálni kívánja, nem a társadalom „alkatrészének" tekinti, hanem a szó teljes és gazdag értelmében vett alkotó elemének.

Bod László: Gurszufi utca

Digitized by Google

DR. FEKETE GYÖRGY:

Nemzedékváltás a szövetkezetekben

Egyre szaporodnak azok a jelzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom a nemzedékváltás folytán fejlődésének új szakaszához közeledik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek férfi tagjainak 63, a nők 65 százaléka 50 éven felüli, ezen belül a férfiak 18, a nők 26 százaléka már 70 évesnél is idősebb. Ezért a földtulajdonos szövetkezeti tagok döntő többsége a szövetkezetben ledolgozott éveinek száma és életkora alapján a közeljövőben megszerzi a nyugdíjjogosultságot és kilép az aktív keresők sorából. Így a volt kistulajdonos parasztok helyett olyan nemzedékek válhatnak a szövetkezetek tagjaivá, akiket már nem a föld tulajdonából eredő megfontolások vezetnek a nagyüzemi gazdálkodásban. Az elkerülhetetlen nemzedékváltásnak többirányú — többségében ma még fel sem mért — következménye lesz. Ezek közül most csupán az egyiket, a munkaerő alakulását tekintjük röviden át.

A mezőgazdasági kereső-állomány csökkenésének folyamata

A népgazdasági tervezés keretében már ma is áttekinthető, hogy a következő éveket a mezőgazdasági keresők létszámcsökkenésének tendenciája fogja jellemezni. Az állománycsökkenés demográfiai tényezőkkel van összefüggésben, de a társadalmi munkamegosztás növekedése, a munkakörülmények és a jövedelmi viszonyok is befolyásolják.

A következő ötéves tervvel kapcsolatos vizsgálatok szerint a termelőszövetkezetekben és az egyéb mezőgazdasági munkahelyeken az 1968. január 1-én, valamint a negyedik ötéves terv elején és végén a mezőgazdasági keresők létszáma a következőképpen alakul (ezer főben):

Szektor	1968. január	1971. január	1976. január	
			I.	II.
			változat	
Termelőszövetkezet (a háztáji gazdaságok segítő családtagjaival)	1011,5	961,0	860,0	888,0
Állami mezőgazdaság	295,4	281,0	275,0	287,0
Egyéb	192,2	188,0	145,0	145,0
Összesen:	1499,1	1430,0	1280,0	1320,0

Ezek szerint a negyedik ötéves terv időszakában várhatóan 110—150 ezer fővel fog csökkenni a mezőgazdasági keresők létszáma. Egyrészt az állami mezőgazdaságban működő bérmechanizmusnak, a nagyobb mérvű termelő-

Digitized by Google

szövetkezeti nyugdíjazásnak és a mezőgazdaságon kívüli ágazatok munkaerő-elszívásának, másrészt az intenzív mezőgazdasági ágazatok és a kiegészítő tevékenység felfutásának létszámnövelő hatása következtében a két variáns közül az első, jelenlegi áttekintés szerint a 150 ezer főnyi létszámcsökkenés látszik a reálisabbnak.

A mezőgazdasági keresők számának csökkenése a kiöregedés (halálozás, nyugdíjazás), és a mezőgazdaságból való munkaerő kiáramlás miatt következik be. Ezt részben pótolja az ifjúság munkába lépése és az eltartottak gazdasági aktivizálódása. Kevésbé jelentékeny mértékben befolyásolja még a létszám alakulását a munkába lépett fiatalok egy részének továbbtanulása, s a gyermekgondozási segély kapcsán történő eltartottá válás.

A munkaerővolumen alakulásának főbb tendenciái többek között a következő foglalkoztatási összefüggéseket fejezik ki:

A mezőgazdasági alaptevékenység tekintetében (akárcsak az iparban) elsődlegessé válik a munkatermelékenység gyors ütemű és csak a meglevő anyagi eszközök által korlátozott növekedése.

A termelőszövetkezeti népesség foglalkoztatási igényeit ennélfogva nem a munkatermelékenység visszafogásával, hanem inkább a megfelelő termelésszerkezet kialakításával kell kielégíteni.

A következő években a melléktevékenységnek — mind a helyi munkaerő-feleslegek, mind a foglalkoztatás szezonális ingadozásainak enyhítése szempontjából — különös fontossága lehet.

A kereső létszámnak a nemzetközi tendenciaként érvényesülő csökkenése a gazdasági fejlődés meggyorsulásával és az iparosodással kezdődik. A külterjes iparosításnak alapvető munkaerőforrása a mezőgazdaságból felszabaduló képzetlen munkaerő. Az eláramlás üteme azonban a mezőgazdaságon kívüli ágazatok elszívó hatásának erősségétől függően változik.

Emellett a szinte világszerte tapasztalható ok mellett, hazánkban lökésszerűen meggyorsítja a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának csökkenését az öregségi nyugdíjjogosultság elsőízbeni tömeges megszerzése.

A szövetkezeteket alapító paraszti nemzedékek kiöregedése

Kiöregedés miatt a mezőgazdasági keresők létszáma a negyedik ötéves terv folyamán több mint 200 ezer fővel csökkenne. Ebben az időszakban a kiöregedés a mezőgazdasági létszámváltozás leglényegesebb tényezőjévé válik. Ezen belül közel 40 ezer főre tehető a halálozás miatti kiesés és közel 170 ezer főre becsülhető a nyugdíjazás és öregségi járadékossá válás. A nyugdíjazás folyamata a tervidőszakban nagyon egyenlőtlen. 1970—71-ben szerzik meg a szövetkezeti parasztok tömegesen a nyugdíjkorhatár elérése mellett a tízéves szövetkezeti munka alapján a nyugdíjjogosultságot. Egy részük alacsonyabb munkateljesítményei miatt csak a nyugdíjkorhatár elérése után egy-két évvel éri el a nyugdíjjogosultságot. Ezzel szemben a tervidőszak végére jelentősen lecsökken a nyugdíjba vonulók száma. Nyugdíjazás és az egyes korosztályok népesség-eltérése következtében 1968-tól 1976-ig csupán mintegy 20 ezer fővel fog csökkenni a munkaképes kornál idősebb mezőgazdasági keresők száma. Várhatóan még a negyedik ötéves tervidőszak végén is mintegy 240 ezer, a munkaképes kornál idősebb mezőgazdasági kereső lesz foglalkoztatva. Ez a munkaerő-állomány fokozottabb gépesítéssel sem csoportosítható át más népgazdasági ágak szükségletének kielégítésére. Munkában tartásuk (amelyet egy esetleges nyugdíjkorhatár-leszállítás sem változtatna lényegesebb mértékben) eleve megszabja az ifjúság bevonásának mértékét és a korszerű munkahelyek kiterjesztésének lehetőségeit.

Biológiai vonatkozásban a kiöregedés meglehetősen nagy pontossággal előre felbecsülhető. Korántsem lehet azonban ilyen pontosan kiszámítani az

Digitized by Google

idősebb generációk gazdasági aktivitását. Ez ugyanis számos, az életszínvonallal kapcsolatos és egyéb problémával is összefügg.

Említést érdemel, hogy az első és második szövetkezeti generáció között a jövedelmi különbségek miatt ellentmondások keletkeznek. Az alapító tagok nyugdíjának, főként pedig öregségi járadékának a színvonala alacsony, a fiatal, teljes munkabírású munkaerők által elérhető kereseti szinthez képest. Megélhetési okok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a szövetkezetekben az öregek gyakran a nyugdíjjogosultság megszerzésekor nem adják át munkahelyüket a fiataloknak. Ugyanakkor főként ezek a fiatalok hasznosítják az előző évek munkájával felhalmozott anyagi eszközök előnyeit. Ezért egyes szövetkezetekben belépési díj fizetéséhez kívánják kötni a fiatalok tagként való felvételét. Valószínű, hogy a földjáradéknak öregségi járadékká való átváltása, a föld szövetkezeti megvásárlásával összefüggésben mindkét vonatkozásban csökkentené az ellentmondást. Jelentősen növelné ugyanis a ma alacsony jövedelmű idősebb korosztályok életszínvonalát, és megszüntetné a földjáradék folyósításának anyagi előnyeit.

A szövetkezeti földtulajdon fejlesztésére is gondolva lehetővé kellene tenni, hogy a földjáradékot, a nyugdíjkorhatár leszállításával kombinálva, az ipari nyugdíj összegével arányos életjáradékká alakítsuk át. Az ilyen típusú nyugdíjkorhatár-leszállítást a szövekezeti kollektívák egészére a közgyűlés döntése alapján lehetne kimondani, összekötve a nyugdíjasok nagyüzemi foglalkoztatásának korlátozásával.

A generációváltás okozta ellentmondások lehető csökkentése érdekében meg kellene vizsgálni annak a lehetőségét is, hogy az öregek háztáji munkája is egyik levezetője legyen a munkahely átadásával kapcsolatos problémáknak. Ennek érdekében biztosítani kellene, hogy a háztáji gazdaságban a nagyüzemi technológiai ellenőrzés és vállalati értékesítés mellett folyó állattartási és egyéb munka ugyanúgy családi munkaszervezetben végzett tevékenységnek minősüljön, mint ahogy ez a növénytermesztésben már kialakult.

Ezeket a megoldásokat a demográfiai helyzet összefügései is sürgetik. A nyugdíjjogosultság tömeges megszerzése ugyanis abban az időszakban következik be, amelyet a munkaerőforrások viszonylagos bősége jellemez. Ekkor a még munkaképes nyugdíjasok nem szívesen adják át helyüket a fiatalabbaknak. Később azonban, munkaképességük gyors csökkenésének időszakában csak viszonylag szűk ifjúsági munkaerőforrással számolhatunk. Csak termelés-politikai és műszaki fejlesztési intézkedésekkel nehezen lenne feloldható ez a sajátos ellentmondás. Bizonyos nyugdíjpolitikai intézkedéseket és az alacsony összegű öregségi járadéknak kihalásos megszűnését feltételezve azonban az is valószínűnek látszik, hogy a munkaképes kornál idősebbek távlati foglalkoztatása legfeljebb a jelenlegi volumenben fog megvalósulni. Számítani lehet arra is, hogy a regulatív jövedelmi adó hatására egyre több szövetkezet fog arra törekedni, hogy kiegészítse idős tagjainak nyugdíját. Ez az alapítóknak kijáró megtiszteltetés is jelentős mértékben csökkentheti a gazdasági kényszerből eredő foglalkoztatási igényeket.

Mindez nagyon lényeges lehet olyan esetekben, amikor a generációváltás során az egzisztenciális érdekek tömegesen veszélyeztetnék az időszerű racionalizálást és az ifjúsági munkaerő-utánpótlást.

Az ifjúság munkába lépése

Az előzetes tervtanulmányok szerint a negyedik ötéves terv időszakában viszonylag jelentős, évenként kereken 35 ezer főnyi ifjúsági utánpótlásra lesz szükség éppen az említett kiöregedés részbeni pótlása végett. Szerencsére a népesebb ifjúsági korosztályok munkába lépése nagyjából egybeesik a harmadik ötéves terv közepétől megindult nyugdíjazási hullámmal. Ez az összefüggés nagyon megkönnyítené az ifjúság mezőgazdasági munkába vonását, ha

Digitized by Google

megfelelő ösztönzőkkel biztosítani lehetne, hogy a kiöregedő szövetkezeti parasztok — tulajdonosi jogaik tiszteletbentartása mellett és egzisztenciális érdekeik sérelme nélkül — átadnák munkahelyüket a fiataloknak. Az elmondottakból kitűnik azonban, hogy ez a folyamat sok irányú ellentmondással terhelten fog végbemenni.

A fiatalok a szövetkezeti családokban mint munkaerőgazdálkodási egységekben általában kevéssé biztosíthatják maguknak az önálló keresetet és a folyamatos foglalkoztatást kínáló munkahelyeket. A nagyüzemekben a teljes munkabírású férfi munkábalépőkön kívül a fiataloknak általában csak a maradék-feladatokat szánják. Ez természetesen nemcsak a szövetkezeti családok hagyományos életstílusával függ össze, hanem a zömében idősebbekből álló szövetkezeti vezetőség felfogásával is, s nem elsősorban maradiságból fakad, hanem annak a természetes következménye, hogy a szövetkezeteket alapító és az első évek sokirányú nehézségeit vállaló paraszti generáció a lehető legtovább igyekszik élvezni eddigi munkájának beérő gyümölcseit. Ezért sok idősebb parasztember nyugdíjas korában is ragaszkodik a növekvő jövedelmet biztosító nagyüzemi munkához és nem vállalja a jövedelem-kiesést. Ilyen körülmények között a negyedik ötéves terv időszakában is fokozott figyelmet kell fordítani mind a népgazdaság foglalkoztatási egyensúlya, mind pedig a szövetkezetek perspektivikus érdekei szempontjából a generációváltás lehetőleg zökkenőmentes, de egyben a szövetkezeti élet normáihoz is igazodó lebonyolítására.

Bonyolítja az ifjúság munkába lépését az is, hogy a hagyományos agrárkörzetekben és az ipari körzetekben igen eltérő a szövetkezeti családok demográfiai összetétele. A harmadik ötéves terv második felében munkaképes korba lépő korosztályok, illetve a negyedik ötéves terv elején az iskolából kilépők népessége országos átlagban lényegesen nagyobb, mint az idősebb korosztályoké. Még ennél is nagyobb az agrárkörzetekben a szövetkezeti családok sajátos korstruktúrája az e területekre jellemző átlagosnál nagyobb népszaporulat következtében. Ezzel szemben az ipari körzetek termelőszövetkezeti családjainak népességében még a demográfiai hullám tetőzésének éveiben sem várható a munkaképes korba lépő ifjúsági korosztályok létszámának növekedése.

Az 1967. évi reprezentatív felmérés, amely alkalmas a fő tendenciák érzékeltetésére, a következő képet mutatja:

	Erősen ipari	Közepesen ipari	Mező-gazdasági	A megfigyelt összes (50) községben
	körzetben			
	a 10—14 évesek egy átlagos korosztályának létszáma a 15—26 évesek egy átlagos korosztályának %-ában			
A tsz-ekhez tartozó családokban	98,3	106,0	152,9	117,3
A községben élő egyéb családokban	156,2	164,7	179,0	163,2
A községekben összesen	140,5	138,4	163,0	143,7

Ezekkel a tendenciákkal függ össze, hogy az ország jelentős területein a falusi fiatalok, különösen a leányok, átmenetileg nem fognak tudni igényeiknek megfelelően elhelyezkedni a szövetkezeti nagyüzemekben. Más szövetkezetekben pedig (különösen az ipari körzetek gazdaságilag gyengén működő szövetkezeteiben) növekszik az ifjúsági utánpótlás biztosításának gondja.

Az iparnak területileg igen differenciáltan jelentkező elszívó hatása azt eredményezi, hogy ha jelentősebb mértékben nem változik a foglalkoztatási

Digitized by Google

struktúra jelenlegi területi megoszlása, akkor nem hogy csökkenni, hanem valószínűleg növekedni fognak a különbségek az ipari és a mezőgazdasági körzetek szövetkezeti munkaerő-ellátottsága tekintetében. A parasztifjúságnak mezőgazdaságon kívüli munkavállalása ugyanis nagyobb mérvű differenciáltságot eredményez, mint amilyent az ipartelepítés jelenlegi gyakorlata szerint ki lehetne egyenlíteni. Ez a probléma azonban már túlmutat a szövetkezeti nemzedékváltás gondolatkörén és a mezőgazdasági és iparpolitika területi vonatkozású fokozottabb koordinációját sürgeti.

A statisztikai gyakorlatban és a népgazdasági tervezésben a „kereső" fogalom pillanatnyilag túl tág, és ezért a „keresővé válás" nem jelenti az ipari fogalmak szerinti rendszeres foglalkoztatást.

Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó, hogy a termelőszövetkezetek 1967. évi teljes munkaerő-állománya és ennek munkanap-teljesítménye a következőképpen alakult:

	Létszám (1000 fő)	Átlagos munkanap-teljesítmény	Összes munkanap (millió)
Kereső eltartott és foglalkoztatott			
állandó	280,0	288,0	80,64
időszaki	590,0	147,5	87,01
alkalmi	560,0	16,0	8,95
Összesen:	1430,0	123,5	176,60
ebből: kereső (háztáji segítő családtagok nélkül) állandó és rendszeresen foglalkoztatott időszaki	474,3	253,2	120,07
Egyéb időszaki és alkalmi	395,5	105,7	41,82
Összes kereső:	869,8	186,1	161,89

Csupán félmillió rendszeresen foglalkoztatott munkaerő van tehát a szövetkezetekben (a nyugdíjasokat is beleértve). Az összes keresőnek nyilvánítottaknak csak 54 százaléka van rendszeresen foglalkoztatva. Bizonyos, hogy a nem rendszeresen foglalkoztatottak a munkaerő-gazdálkodás kialakult kategóriái mellett 100 nap körüli átlagos teljesítménnyel nem tekintik keresőknek magukat és ilyen foglalkoztatási színvonal mellett különösen az ifjúsági munkaerőnek jelentős ki nem elégített igényei vannak.

A mezőgazdasági munkaerő-szükséglet állandó, időszaki és alkalmi munkaerőre való megoszlása a termelés természeti tényezőinek és a nagyüzemi munkamegosztásnak együttes következménye. E három foglalkoztatási kategória aránya a termelés struktúrájától és ezzel összefüggésben a hagyományos mezőgazdasági tevékenységet kiegészítő ágazatok szerepétől függ. A mezőgazdasági nagyüzemnek mint vállalatnak érdeke, hogy lehetőleg csökkenjen a foglalkoztatás szezonális jellege és stabilizálódjon a munkaerőállomány.

A mezőgazdaságnak természetesen továbbra is szüksége lesz olyan falusi munkaerő-tartalékra, amelyet a munkacsúcsokban csak időszakosan, vagy alkalmilag foglalkoztathat. E részlegesen foglalkoztatottak többségét a statisztika és a tervezés egyelőre foglalkoztatottként számolja el. Ez az eljárás korábban gazdaságilag indokolt volt, mert a munkaerő nagy része olyan háztartásbeli nő, aki nem igényelt állandó foglalkoztatást. Amilyen mértékben megszilárdulnak azonban a szövetkezeti közös gazdaságok, csökken a háztáji

Digitized by Google

gazdaság jelentősége és tömegesen lépnek be a mezőgazdaságba fiatal munkaerők, olyan mértékben változik meg a korábbi helyzet: a fiatalok rendszeres és állandó foglalkoztatást igényelnek. Ez elkerülhetetlenül ki fogja élezni a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet és a foglalkoztatási igények közötti ellentmondásokat. Ennek a konzekvenciáit nemcsak a gazdálkodásban, hanem a mezőgazdasági keresők tervezési és statisztikai számbavételi rendszerében is mielőbb le kell majd vonni.

A szövetkezeti családok foglalkoztatási igényei

A nemzedékváltás során a szövetkezeti családok távlatilag egyre inkább kettős jövedelmű családokká, „kétlakiakká" alakulnak át. Ezekben a családokban nagyobb lehet az egy főre jutó jövedelem, mint a csupán bérből és fizetésből élőké, tág tere van ugyanis a részlegesen foglalkoztatható háztartási munkaerő-tartalékok mezőgazdasági munkavégzésének. A magasabb jövedelemnek többnyire az is feltétele, hogy a család teljes munkabírású tagja (illetve egyik tagja) a szövetkezeten kívül munkás vagy alkalmazotti foglalkoztatást vállaljon. Ezért a szövetkezeti kapcsolat és a háztáji gazdálkodáshoz való feltételek biztosítása többnyire a család részlegesen foglalkoztatható egyik tagjára hárul. Ilyen körülmények között a szövetkezeti családok a paraszti munka elnőiesítésében érdekeltek.

A teljes munkabírású férfi munkaerő mezőgazdasági foglalkoztatása a szövetkezeti családoknak általában csak akkor érdekük, ha ez a munkaerő képzettségéhez képest kimagaslóan magas keresethez juthat. Ez pedig még a legeredményesebben működő szövetkezetekben is csak állandó foglalkoztatás esetén lehetséges. Ilyen viszonyok között az első ízben munkát vállalók, illetve a szövekezetbe visszatérők a munkaerő-kereslet és kínálat ingadozása szerint vállalnak mezőgazdasági munkát. A szövetkezetnek a munkafeltételek és az elérhető jövedelem vonatkozásában versenyeznie kell a mezőgazdaságon kívüli ágazatokkal a második paraszti generáció, a lényegében föld nélküli fiatalok belépéséért.

A demográfiai jelzések arra figyelmeztetnek, hogy mind a negyedik ötéves terv, mind a távlati terv kidolgozása közben végig kell gondolni a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben bekövetkező nemzedékváltás összes összefüggéseit és kihatásait.

Bod László: A Medve-hegy Krímben

Digitized by Google

LICSKÓ GYÖRGY:

A gazdasági élettevékenység racionalizmusának aktuális problémáiról

„Az egyetemesen fejlett egyének, akiknek társadalmi viszonyai mint saját, közösségi vonatkozásaik a saját közösségi ellenőrzésüknek is vannak alávetve, nem a természet, hanem a történelem termékei. A képességek fejlődésének ez a foka és egyetemessége, amelyen ez az individualitás lehetővé válik, éppen előfeltételezi a csereérték bázisán való termelést, amely az általánossággal először teremti meg az egyénnek önmagától és másoktól való elidegenedését, de vonatkozásainak és képességeinek általánosságát és mindenoldalúságát is."

(Marx)

A termelőeszközök magántulajdonától megszabadult szocialista társadalom immár félévszázados történetének kétségtelenül egyik legjelentősebb periódusa kezdődött el a közelmúltban bevezetett gazdaságpolitikai intézkedésekkel. A politikai gazdaságtan tudományában való különösebb jártasság nélkül is látható, hogy e fejlemények következtében egyrészt ismételten felvetődik az árutermelés, illetve a pénz- és áruviszonyok történelmi szerepének és helyének kérdése, másrészt hogy ennél lényegesen többről van szó.

Nyilvánvaló, hogy most a kérdésnek nem az az oldala kerül előtérbe, amelyet az emberi szellem oly sok jeles képviselője — a művészetben, az irodalomban, a filozófiában, sőt a politikai gazdaságtanban is — annyi szenvedéllyel és keserűséggel illetett. Pontosabban szólva: most válik csak történelmileg mindenki számára érzékelhető ténnyé az a különben már régen felismert igazság, hogy a pénz- és áruviszonyoknak van egy pozitív — ha mégoly ellentmondásosan pozitív — szerepük is, hogy éppen e viszonyok „bornírt uralma" (Marx) teremti meg társadalmilag és gazdaságilag azokat a feltételeket, amelyek alapján az ember kiszabadíthatja magát ebből az elidegenült állapotból. S itt nemcsak (és nem is elsősorban) arra az általános érvényű és vitathatatlan marxi megállapításra gondolunk, amelynek értelmében a kapitalista társadalom a munkásosztályban saját sírásóját hozza létre. A szocializmus eddigi története megmutatta — amit egyébként Lenin már a húszas évek elején nagyon világosan látott —, hogy a munkásosztálynak a politikai hatalmat megragadó aktusa nem több (persze nem is kevesebb), mint a társadalom osztályszerkezetéből szükségképpen adódó korlátok ledöntése azon az úton, amely az emberiség előtörténetéből igazi történetéhez vezet. Ezt az utat azonban meg kell tenni, végig kell járni.

E rövid tanulmányban csupán arra szeretnék rámutatni, hogy történeti-filozófiai aspektusból tekintve milyen szerepük van ezen az úton az ellentmondásosan pozitív értelemben vett pénz- és áruviszonyoknak.

Kétségtelen, hogy a tőkés termelési módban kifejlődött, és éppen a pénz- és áruviszonyok által determinált emberi tevékenységnek van egy határozottan pozitív szerepe — mégpedig a történelmi fejlődés, a kommunista társadalom perspektívája szempontjából. Ezzel persze semmi újat nem mondunk. Marx életművében erre számtalan megjegyzést találunk, és azóta is sokféleképpen megfogalmazták már ezt. Mégis, ha végiggondoljuk, ebből a tételből

Digitized by Google

adódik olyan következtetés is, amelyre — úgy vélem — eddig kevés gondot fordítottunk.

A Nyersfogalmazvány egy helyén Marx igen röviden és lényegre törően jellemzi az emberi társadalom fejlődését a tevékenységi formák legáltalánosabb vonásai szempontjából: „Személyi függőségi viszonyok (eleinte egészen természetadta módon) az első társadalmi formák, amelyekben az emberi tevékenység csak csekély mértékben és elszigetelt pontokon fejlődik. *Dologi* függőségre alapozott személyi függetlenség, ez a másik nagy forma, amelyben először alakul ki az általános társadalmi anyagcserének, az egyetemes vonatkozásoknak, mindenoldalú szükségleteknek és egyetemes képességeknek egy rendszere. Szabad individualitás, amely az egyének egyetemes fejlődésén és közösségi társadalmi tevékenységük mint társadalmi képességük alárendelésén alapul, ez a harmadik fok. A második teremti meg a harmadiknak a feltételeit."[1] Mint látjuk, itt a „dologi függőségre alapozott személyi függetlenség" szerepel az utána következő fokozat, a kommunista társadalom feltételeinek megteremtéseként. Ugyanezen műnek egy másik, ehhez kapcsolódó megállapítás szerint pedig: „A fejlődés korábbi fokain az egyes egyén teljesebbként jelenik meg, mivel vonatkozásainak teljességét még éppen nem munkálta ki és nem állította szembe magával mint tőle független társadalmi hatalmakat és viszonyokat."[2] Itt is bizonyos feltételek (előfeltételek) megteremtéséről van tehát szó. Hiszen „... bizonyos — írja Marx ugyanott —, hogy az egyének nem rendelhetik alá maguknak saját társadalmi összefüggéseiket, amíg nem teremtették meg ezeket", mert ez „Az egyének fejlődésének meghatározott szakaszához tartozik. Az idegenszerűség és önállóság, amelyben még velük szemben létezik, csak azt bizonyítja, hogy még társadalmi életük feltételeinek megteremtése közben vannak, ahelyett, hogy ezekből a feltételekből kiindulva kezdték volna meg a társadalmi életüket."[3]

Most nézzük, hogyan vélekedik Marx a tőke „civilázáló oldaláról": „A tőke egyik civilizáló oldala az, hogy a többletmunkát oly módon és olyan feltételek mellett kényszeríti ki, melyek a termelőerők, a társadalmi viszonyok fejlődése és egy új, magasabb rendű alakulat elemeinek megteremtése szempontjából előnyösebbek, mint a korábbi formák, a rabszolgaság, jobbágyság stb. Ily módon egyrészt olyan fokra vezet, amelyen a társadalom egy része nem fogja többé a másik rovására kikényszeríteni és monopolizálni a társadalmi fejlődést (beleértve annak anyagi és intellektuális előnyeit); másrészt megteremti azoknak a viszonyoknak az anyagi eszközeit és csíráját, amelyek egy magasabb rendű társadalmi formában lehetővé teszik, hogy ezt a többletmunkát az anyagi munkának általában szentelt idő nagyobb korlátozásával kapcsolják egybe."[4]

Az imént idézett marxi gondolatokban arról van szó, hogy a tőkés termelési módban alakulnak ki azok a *feltételek*, amelyek a kommunista társadalom létrehozása szempontjából szükségesek. Vizsgáljuk meg általános történeti-filozófiai szempontból ezeket a feltételeket. Első megközelítésre persze azt mondhatjuk, hogy ezek jól ismert dolgok — és ez általánosságban igaz is. Jól ismertek abban a vonatkozásban, hogy a kommunista társadalomnak szüksége van a megfelelően fejlett termelőerőkre, amelyeket a kapitalizmus fejleszt ki. De úgy véljük, éppen az előbbi idézetek értelmében állíthatjuk, hogy itt lényegesen többről van szó. Miben áll tehát az a plusz, amely — a „mindenkinek szükséglete szerint" jelszó gyakorlati megvalósításához elengedhetetlenül szükséges termelőeszközök mellett — ugyancsak szükséges és szintén a tőkés termelési mód által kifejlesztett feltétele a kommunista társadalomnak?

[1] Magyar fordításban 1: Magyar Filozófiai Szemle, 1965/2. 277. old.
[2] Uo.
[3] Uo.
[4] A tőke. III. köt. Budapest, 1961. 785. old.

Digitized by Google

A kérdésre adandó válasz kifejtéséhez az emberi tevékenység módjának egy társadalmilag igen fontos változásából kell kiindulnunk. Nagyon jó kiindulópontot ad ehhez Oskar Lange, a néhány éve elhunyt kitűnő lengyel közgazdász egyik gondolata. *Politikai gazdaságtan* című könyvében az emberi tevékenység történeti alakulatainak fejlődésében kétféle racionalizmust különböztet meg: a *tárgyi* és a *módszertani* racionalizmust. „Az első — írja — akkor fordul elő, amikor az eszközök megválasztása megfelel a valódi, objektíven létező helyzetnek, azaz a ténylegesen létező tényeknek, törvényeknek és viszonyoknak. A tevékenység tárgyi racionalizmusa tehát egyenlő annak hatékonyságával. A másik, vagyis a *módszertani* racionalitás azt jelenti, hogy a tevékenység racionális a cselekvő birtokában levő tudás szempontjából, vagyis, hogy az eszközök megválasztását eldöntő logikai következtetés helyes a birtokában levő tudás keretén belül, mellőzve azt a kérdést, hogy ez a tudás egyezik-e az objektív tényállással."[5] Röviden szólva, Lange úgy értelmezi ezt, hogy a tárgyi racionalitás a naturálgazdálkodás korában uralkodik, a módszertani racionalitás pedig a tőkés termelési mód, a tőkésvállalat történelmi terméke, amely a pénz- és áruviszonyok uralkodóvá válásakor alakul ki.

Az ilyen értelemben vett tárgyi racionalitás megértéséhez nem szükséges különösebb magyarázat. A naturálgazdálkodás korában az ember valóban olyan módon szervezi meg tevékenységét, hogy az a rendelkezésére álló eszközök „magánvalóságának" megfelelően lesz racionális. A tevékenység kiindulópontja itt az, amit Marx „természet adta szerszámok"-nak nevez (föld, víz stb.).

A tőkés termelési mód által kifejlesztett tevékenység viszont merőben más jellegű. Ami a naturálgazdálkodásban egyáltalán nem fontos: a lehető legtöbb pénz megszerzése minden körülmények között — az a tőkés vállalatnak kizárólagos célja, „létezési módja" lesz. Ezért itt törvényszerűen háttérbe szorul a tárgyi racionalizmus. A tőkés vállalat tevékenységét olyan cél határozza meg, amelynek elérésében nem az a fontos, hogy megfelelnek-e a rendelkezésére álló eszközök „magánvalóságukban" az elérendő célnak, vagy nem, hanem az, hogy mennyiben alkalmasak oly módon való felhasználásra, amely a legnagyobb nyereséget biztosítja. Nézzünk erre egy egyszerű példát. Minden marxista tudja, hogy pl. egy cipőgyár tulajdonosa számára nem az a fontos, hogy olcsó és jó cipőt gyártsanak a munkások, hanem, hogy annyi és olyan cipőt termeljenek, amivel ő a lehető legnagyobb nyereséget érheti el (nem is beszélve arról, hogy ha a cipőgyártásnál jobb profitszerzési lehetőséget lát, akkor más iparágba is átcsoportosíthatja tőkéjét). Ha pedig a konkurrencia következtében mégis több jó és olcsó cipő készül, ez nem azért történik, mert valóban ez a cél vezérli a gyárosokat, hanem azért, mert ily módon tudnak nagyobb profitot szerezni maguknak.

Ehhez járul még az a Marx által sokoldalúan elemzett általános visszájára fordulás, amely az egész tőkés termelési módot átfogja. E visszájára forduláson belül a tevékenység nem a valóságos, a meglevő eszközök szempontjából racionális, hanem egy külső cél, a profit biztosítása szempontjából. Ez pedig a termelő tevékenységtől (látszólag) meglehetősen távol eső módszerek kialakítását és alkalmazását követeli meg a termelés egész irányításában, szervezésében, a termelési célok kitűzésében stb. A termelőknek (s e vonatkozásban ez a szó a tulajdonosokat jelenti) el kell sajátítaniuk ezeket a módszereket, különben nem létezhetnek tulajdonosokként, azaz tőkésekként, a tőke megszemélyesítőiként. A tulajdonosoknak, a termelés irányítóinak el kell igazodniuk ebben a visszájára fordulásban. Joggal nevezi tehát Lange az ilyen viszonyok között eligazodást biztosító racionalizmust *módszertani racionalizmusnak*.

A vázoltak alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a társadalomnak — a történelmi fejlődés bizonyos fokán — feltétlenül el kell sajátítania

[5] Oskar Lange: Politikai gazdaságtan I. KJK. Bp. 1965. 167—168. old.

Digitized by Google

a módszertani racionalizmust. Ez a bizonyos fok pedig nem más, mint az emberi tevékenységnek az a szintje, amelyen már megvannak az ember által létrehozott tárgyi világ törvényszerűségeit alkotó összefüggések. Amikor az ember már kimunkálta önmagából „vonatkozásainak teljességét", amely mint egy általa létrehozott tárgyi világ áll vele szemben, akkor csak úgy létezhet (és tevékenykedhet), ha ezt a fajta tárgyi világot szükségleteinek megfelelően uralni is tudja, vagyis ha megfelelő biztonsággal tud eligazodni benne. Nos, a kapitalizmus klasszikus korszaka (szabályosan ismétlődő gazdasági válságaival) megmutatta, hogy milyen göröngyös utat kell megtennie a társadalomnak, amíg objektíve és szubjektíve is lehetővé válik ez az eligazodás. Az objektív oldalt tekintve: létre kellett hozni azt a gépi-nagyüzemi termelési kapacitást, amely a szétforgácsolt kisipar helyett az egész nemzetgazdaságot átfogó nagyvállalatok formájában jelenik meg. Objektíve ugyanis csak ekkor *lehetséges* a szükségletek és a termelés reális áttekintése. Más kérdés, hogy mennyire gátolja ezt a lehetőséget a tőkés konkurrencia, amely ugyancsak objektíve létezik. A lényeg az, hogy a nagyvállalatok létrejötte előtt elvileg lehetetlen a termelés és fogyasztás társadalmi méretű áttekintése, a nagyvállalatok létrejötte után pedig ez elvileg lehetséges.

Jelen vizsgálódásunk szempontjából azonban fontosabb a szubjektív oldal, mert ez tartalmazza a tevékenység racionalizmusát. A módszertani racionalizmus szubjektíve azoknak a tapasztalatoknak a felhalmozódásaként alakul ki, amelyeket a tőkés vállalkozók a periodikusan visszatérő gazdasági válságok közepette folytatott a létért való küzdelemben szereztek. E küzdelem eredményeképpen a kapitalista társadalom végül is elsajátítja a módszertani racionalitás elvén alapuló tevékenységi módot — csakhogy rendkívül ellentmondásosan. Az ellentmondás alapja a termelőeszközök magántulajdona. Ezen az alapon úgy nyilvánul meg a módszertani racionalizmus ellentmondásos elsajátítása, hogy egyrészt csak a társadalom egyik osztálya számára reális, másrészt ezen osztály egyedei is csak egymás rovására gyakorolhatják ezt. A termelőeszközök magántulajdonosi birtokában a tőkésosztály (a hozzá csatlakozó szakemberekkel stb. együtt) pusztán eszközként használja a termelőeszközöktől megfosztott osztályt a számára módszertanilag racionális tevékenységben. Ezért a munkásosztály tulajdonképpen meg van fosztva a módszertanilag racionális tevékenység gyakorlásának reális lehetőségétől, illetve ez a lehetőség a puszta életbenmaradásához szükséges bérmunkás-tevékenység igen kevés alternatívát hagyó szűk körére korlátozódik. A tőkés társadalom tehát képes módszertanilag racionális tevékenységre, de csak annyiban, amennyiben a társadalom egyik osztályának ilyen tevékenységéhez a másik osztály léte eszközül szolgál. Ez persze embertelen, teljesen elidegenült racionalizmus.

Ha történelmileg tekintjük ebből a szempontból a kapitalizmust, azt láthatjuk, hogy a tevékenység már a tőkés termelési mód ún. klasszikus időszakában is módszertanilag racionálisnak mondható ugyan, csakhogy ez a racionalitás „az ember külsővé lett lényege", a pénz- és áruviszonyok által van determinálva. A külsővé vált emberi lényeg ekkor a maga nyers brutalitásában követelte meg a szó igazi értelmében vett bérrabszolgaságon felépülő társadalmi-gazdasági tevékenységet, s ez már akkor is bizonyos mértékben magában foglalta az emberekkel való manipulálás lehetőségét, de csak szűk keretek között, mert a manipuláció tárgya, a proletariátus, a fizikailag is embertelen és nyomorúságos munkában töltött élet vagy a még nyomorúságosabb munkanélküliség között tengődött. Ez szükségképpen korlátok között tartotta a manipulálás lehetőségét, bár e lehetőség elvont értelemben már ekkor is adva van.

Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban felfigyelt arra a mind általánosabbá váló jelenségre, hogy a polgári társadalomban mindenki arra törekszik, hogy más emberek számára olyan új szükségleteket teremtsen, amelyeket majd ő elégít ki, elsajátítva az ebből származó hasznot. Hogy az ilyen lehetőségen alapuló manipuláció totálissá váljék a társadalom életében, ah-

Digitized by Google

hoz egyrészt fejlett gépi nagyipar szükséges, amely „gyorsan csökkenő költséggel termel", s így nemcsak saját piacát, hanem a saját termékei iránti keresletet is megteremti,[6] másrészt a gazdasági életben kialakított módszerek transzformálása a politikai szférába. Ezzel a gazdasági tevékenységnek megfelelően a társadalmi élet politikai szférájában is a tőke értékesülési folyamatához „idomítva" lehet mozgatni, irányítani az emberek tömegét. A modern állammonopolista kapitalizmus kifejlesztette a totális manipuláció rendkívül kifinomult formáit. Ismeretes, hogy ennek a lényege az emberek tömegeinek puszta fogyasztó alannyá tétele, s ez lényeges változás a korábbi állapotokhoz képest. E helyzetben ugyanis a proletariátus is egyre nagyobb mértékben válik fogyasztóképessé, s egyre kevésbé hasonlít a XIX. századi kapitalizmus nyomorgó munkásaihoz. Az előbb említett marxi megállapítás értelmében azonban nincs változás, sőt az akkor még csak csírájában mutatkozó jelenség éppen a „fogyasztói társadalom"-ban válik mindent átfogó tényezővé.

Mindazok a jelenségek azonban, amelyek napjaink teljesen manipulált fejlett tőkésországaiban a termelés és a fogyasztás kapcsolata területén mutatkoznak, végső soron a módszertanilag racionális tevékenység megnyilvánulási formái. A tőke értékesülési folyamatának szempontjából a tevékenység az emberek tömegeinek puszta fogyasztó alannyá tételekor is éppúgy „racionális", mint ahogy a munkásosztály nyomorgó-éhező tömeggé tételekor volt a kapitalizmus kezdeti korszakában. Nyilvánvaló mármost, hogy az ilyenfajta racionalitás kifejlődése a társadalom osztályszerkezetét és a fejlődésnek azt a fokát feltételezi, amelyen a régi személyi függőségi viszonyok általános formában, dologi függőségi viszonyok formájában érvényesülhetnek. A tőkés kizsákmányolás nélkül tehát nem fejlődhetett volna ki az emberiség történetében a módszertani racionalizmus.

★

Miért foglalkozunk ezzel a kapitalizmusra jellemző problémával? Vajon lehetséges-e, hogy a tőkés termelési módban kifejlődő módszertani racionalizmus, amelynek célja a profitszerzés, a szocialista társadalomban, tehát a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése után is fontos szerepet játsszék? Ha ilyen kiélezetten tesszük fel a kérdést — bármilyen furcsán hangzik is —, „igen"-nel kell válaszolnunk rá.

Az előzőekben csupán arra mutattunk rá, hogy a tevékenységnek az a formája, amelyet módszertanilag racionálisnak nevezünk, történelmileg csak a tőkés termelési módban alakulhatott ki. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az emberi tevékenységnek csupán a kapitalizmusra jellemző módja ez. A módszertanilag racionális tevékenység az emberiség egyik vívmánya, a történelem terméke, amely szükségképpen alakul ki a naturálgazdálkodás és a vele együtt létező tárgyi racionalizmus korszakát túlhaladó fejlődési folyamatban. A kapitalizmus megdöntése után az emberiség természetesen nem tér vissza a naturálgazdálkodáshoz, hanem a tevékenység módszertani racionalizmusának útján halad tovább, mert ezt követelik a történelmileg kimunkált, létrehozott tárgyi világ társadalmi-gazdasági relációi. A szocialista társadalom azonban a kapitalizmusban kialakított racionalitás elvét továbbfejlesztette, s a tervgazdaságban létrehozhatja a racionalizmus még magasabb, az egész társadalmat átfogó formáját.

Oskar Lange — már idézett könyvében — így ír erről: „A szocialista termelési mód a tőkés termelési módtól a termelőerőkön kívül csupán a tőkésvállalatok magángazdasági racionalitásának módszertanát, nevezetesen a kalkulációt és az ezzel összefüggésben létrejött könyvvitelt, valamint magát a racionális gazdálkodás elvének eszméjét örökölte. Ez nagy történelmi örökség, de ez az örökség nem elég ahhoz, hogy megvalósuljon a termelés és a

[6] Lásd: E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora (Kossuth Könyvkiadó, 1964) című könyvének *Az ipari forradalom*ról szóló fejezetét.

Digitized by Google

termékek elosztásának társadalmi-gazdasági racionalitása... A szocialista társadalomnak ilyen módszert a saját fejlődése alapján kell kidolgoznia."[7] Ebből az idézetből láthatjuk, milyen fontosnak tartja Lange a racionális gazdálkodás elvét mint a kapitalizmusból ránkmaradt örökséget. Nem alaptalanul. A társadalmi-gazdasági élettevékenységnek magántulajdonosi viszonyoktól nem gátolt, átfogó racionalitása tulajdonképpen a tőkés termelési módban kialakult módszertani racionalitás továbbfejlesztése, illetve érvényesítése a vállalatok, üzemek termelését koordináló egész népgazdasági szinten. Ez egyúttal a tervgazdálkodás valóban helyes módszereinek kialakítását is jelenti.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a szocialista társadalom a gazdasági élettevékenységben nem nélkülözheti a módszertani racionalitás elvét. A problémát nem is ennek felismerése okozza, hanem az, hogy a kapitalizmusban kialakított racionalitás elválaszthatatlan a munkásosztály kizsákmányolásától és az erre épülő manipulációtól. A kérdést így kell tehát feltennünk: lehetséges-e a gazdasági élettevékenységben olyan módszertani racionalitás, amely nem az osztályelnyomáson és az emberek tömegével való manipuláción alapszik? Egyelőre előlegezzük azt a feltételezésünket, hogy nemcsak létezhet ez, hanem a szocializmus eddigi történetének gazdasági nehézségei és problémái nem kis mértékben ennek hiányára vezethetők vissza.

Nézzük tehát, miben kell különböznie a szocialista társadalomban funkcionáló módszertani racionalizmusnak a tőkés társadalomban fennállótól. A legfontosabb különbség a tulajdonviszonyoknak és a társadalom osztályszerkezetének megváltozásából fakad. Mint kimutattuk, a tevékenység racionalitása a kapitalizmusban csak a tőkésosztály tagjai számára reális lehetőség, melynek megvalósításához a munkásosztályt eszközül kell használnia. Nos, a szocialista forradalom e tekintetben is *politikailag* új lehetőséget teremt, pontosabban szólva: *elhárítja azokat a politikai korlátokat, amelyek a társadalom nagy többsége előtt állanak a módszertani racionalizmus elsajátításában és gyakorlásában.*

Amikor Lenin a NEP bevezetésekor elsőrendű politikai feladatként állította a kommunisták elé az ismert követelményt: „tanuljunk meg kereskedni!", akkor nyilván nem a szűk értelemben vett kereskedelemre (az adásvételre) gondolt, hanem a gazdasági életben, mégpedig a pénz- és áruviszonyokon alapuló gazdasági életben való jártasság elsajátítására. Ugyanakkor az ebben a jelszóban kifejeződő politika volt az első jelentős lépés ahhoz, hogy az emberek tömeges méretekben sajátítsák el a gazdasági élet követelményeinek megfelelő tevékenységet. Vagyis Lenin — akinek valóban csodálatraméltó képessége volt ahhoz, hogy a mindennapi gazdasági-politikai gyakorlatban „aprópénzre váltsa" az élet által felvetett nagy jelentőségű elvi kérdéseket és a megoldásukhoz vezető stratégiai elhatározásokat — idejében felismerte azt a rendkívül fontos dolgot, hogy tömeges méretekben kell elsajátítani azt a készséget, amelyet a tőkések gyakoroltak a gazdasági élettevékenységben. Ilyen értelemben kellett (és kell ma is!) tanulnunk a tőkésektől, s ez a „tanuljunk meg kereskedni!" jelszó valóságos értelme.

Iménti megállapításunkat — Oskar Lange idézett gondolataira utalva — a következőképpen is megfogalmazhatjuk: *a szocializmusnak — gazdaságpolitikailag — arra kell törekednie, hogy a társadalom tagjai tömeges méretekben sajátítsák el a tőkés termelési módban kialakult módszertani racionalizmust.* A hangsúly azon van, hogy valóban a *tömegek* közkincsévé váljék ez a képesség. Magától értetődik, hogy ennek megvalósításához feltétlenül szükséges a sokat hangoztatott üzemi és közéleti demokrácia tényleges kifejlesztése. Más szóval: nemcsak az üzemi (illetve közéleti) vezetőktől kell ennek gyakorlását megkövetelni, hanem a vezetettek tömegeitől is. Hiszen az embereket olyan valóságos közösségi egyénekké kell fejleszteni, akik valóban értik a társadalomban lejátszódó gazdasági folyamatokat. Ez pedig csak ak-

[7] Oskar Lange, i. m. 188. old.

Digitized by Google

kor lehetséges, ha az emberek tömegei nem csupán végrehajtói a tőlük függetlenül hozott döntéseknek, hanem cselekvő részesei a célok kitűzésének és az ezeket megvalósító tevékenység megszervezésének is. Ez jelenti egyben elvileg annak a reális biztosítékát is, hogy végleg túljusson a társadalom az emberekkel való manipuláció korszakán. Minél szélesebb rétegeknek van lehetőségük a gazdasági-politikai tevékenység céltudatos alakítására, annál szűkebb a manipuláció lehetősége, mert annál kevésbé manipulálhatóvá válnak az emberek tömegei.

Milyen módon, milyen társadalmi-gazdasági körülmények között válik az egyének tömegei számára lehetővé a gazdasági élet módszertani racionalitásának gyakorlati elsajátítása? Láttuk, hogy a tőkés társadalomban a magántulajdon és a magántulajdonosi érdekekből következő manipuláció miatt nincs reális lehetőség erre. A probléma azonban nem olyan egyszerű, hogy azt mondhatnánk: a tőkés társadalmi viszonyok felszámolása után szükségszerűen kialakul az olyan helyzet, amelyben a társadalom tagjainak nagy többsége a gazdasági élet és a termelés irányításának és szervezésének cselekvő részesévé lesz. A szocializmus immár félévszázados története során még nem sikerült ilyen gazdaságpolitikai szituációt kialakítani. Itt azonban felmerül a kérdés: vajon nem a módszertani racionalizmus magasabb, a szocializmusban szükséges fokát testesíti-e meg a sokat vitatott un. direkt irányítású rendszer?

Úgy véljük, éppenséggel nem. Tisztáztuk már, hogy a tevékenység — miután történelmileg túljutott a naturálgazdálkodás fokán — akkor racionális, ha a meglevő eszközök megválogatása és felhasználása szempontjából logikusan szervezett cselekvési folyamat. Nos, az egyes gazdasági egységek és az egész társadalom gazdasági életét átfogó hierarchikus célrendszer kialakításának szintjén nem valósulhatott meg ez az elv. A túlzottan központosított tervezés ugyanis éppen a meglevő eszközök szempontjából nem volt racionális. Nem csupán a kirívó esetekre gondolunk, a túlzások csak azt mutatták, hogy megbomlott az egység a társadalom két alapvető tevékenységi ága, az egymást kölcsönösen feltételező gazdasági és politikai élettevékenység között, a politikai oldal egyértelműen uralkodóvá lett a gazdasági felett, s ennek következtében a gazdasági szférában a realitásoktól elrugaszkodva folyt a tömegek élettevékenységének irányítása és szervezése.

Ez az állapot természetesen nem tarthatott sokáig. Hazánkban mintegy öt év alatt (1948—1953) nyilvánvalóvá lett, hogy nem lehet a politikai szférát tartósan függetleníteni a gazdaságitól, nem lehet a gazdasági tevékenységet valamiféle „ancilla politicae"-vé változtatni. (Konkrét történelmi szituációk természetesen megkövetelhetik a politika primátusát a gazdasági szférával szemben; ez azonban mindig csak ideiglenes lehet, ilyen állapotra nem szabad tartósan berendezkedni.) A kivezető út azonban hosszadalmasnak és mind gazdasági, mind politikai értelemben fáradságosnak bizonyult. A probléma ugyanis — mint tudjuk — nem oldódott meg azzal, hogy megtörtént bizonyos önleszámolás a szélsőséges túlzásokra vezető gazdaságpolitikával. Továbbra is megoldatlan maradt az a kérdés, hogy miképpen lehet összeegyeztetni a direkt irányítású tervgazdaságot az emberek gazdasági élettevékenységének ösztönzésével, a technikai haladással stb.

A direkt irányítású gazdasági tevékenység kiépítésében nyilván olyasféle gazdasági mechanizmust akartunk megszervezni, amelyet — Oskar Lange nyomán — a tevékenység társadalmi-gazdasági racionalizmusának nevezhetünk, de olyan emberekkel — mind a gazdasági egységek, mind az egész országot átfogó gazdasági vezetés szintjén —, akik még nem sajátították el a racionalitás lényegét, a módszertani racionalizmust. Ennek az elvi alapja az volt, hogy a szocializmusbeli pénz- és áruviszonyoknak sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítottunk, mint amilyent valójában betöltöttek. Kialakult az az elképzelés, hogy a pénz- és áruviszonyokon alapuló gazdasági tevékenységben való kellő jártasság nélkül is megvalósítható az egész társadalom gazdasági életének racionális, tervszerű irányítása.

Digitized by Google

Egy további ellentmondás volt ebben a helyzetben az, hogy — az előbbiekből következően — éppen a racionalitás elve torzult el. A tervutasításos rendszer szempontjából ugyanis a gazdasági egységek (üzemek, vállalatok), jelentik a meglevő eszközöket. Úgy kellene tehát társadalmi-gazdasági szinten megszervezni a tevékenységet, hogy racionális legyen e gazdasági egységekre nézve, azaz a vállalatok, üzemek működése szempontjából, de ugyanakkor a társadalom szükségleteivel is egybeessen. Itt azonban nyomban előáll bizonyos hamis látszat, amely további megoldhatatlan ellentmondást szül: össztársadalmi szinten az bizonyult racionálisnak, ha a gazdasági egységek teljesítették *előírt* terveiket, a vállalatok tehát akkor bizonyultak racionálisan tevékenykedőknek, ha *kimutathatóan* teljesítették a tervben kijelölt termelési feladatukat. De ez éppen az össztársadalmi szükséglethez képest torzította el a tevékenység racionalizmusát. Itt is megnyilvánult bizonyos „visszájára fordulás"; a meglevő pénz- és áruviszonyok által közvetített jelzések ugyanis *nem a gazdasági egységek számára jelentettek információt, hanem olyan központi szervek számára, amelyek sem a termelés folyamatával, sem a fogyasztókkal nem lehettek közvetlen kapcsolatban.*

Mi következett ebből? Az, hogy a központi irányító szervek tevékenységében volt ugyan bizonyos racionalizmus, de korántsem az, amely a történelmileg szükséges gazdasági élettevékenység végzésének elengedhetetlen feltétele lett volna. Az ún. direkt irányítási rendszer szempontjából ugyanis annál könnyebben volt racionálissá tehető a termelő tevékenység, minél inkább nivellálódtak a szükségletek. (A nivellálódás iránya természetesen a leegyszerűsödés volt.) A szükségletek viszonylag alacsony szintű nivellálódása pedig a termelésre is visszahatott.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szocialista országokban létrejött ugyan a fejlett társadalmi formában nélkülözhetetlen racionalizmus, de erősen eltorzult formában. A torzulás nem olyan irányú volt, mint a kapitalizmusban, ahol a tőke értékesülési folyamata mögött álló osztályérdekek határozzák meg ezt, s ily módon a racionális tevékenység mintegy visszájára fordul. A sajátos éppen az, hogy a torzulás senkinek sem volt érdeke, mert a gazdasági élettevékenység tárgyi feltételei mögött nem álltak a társadalom nagyobb részétől elkülönült létérdekek. A gazdasági élet negatív jelenségei a közvetlen termelőmunkában foglalkoztatottak tömegeit és az országos szinten irányító, célkitűző apparátusok embereit egyaránt kellemetlenül érintették. A tőkés termelési módban a társadalmi-gazdasági élettevékenység racionalizmusának eltorzulása az ellentéteire szakadt társadalom egyik osztályának létérdeke, a szocializmusban azonban az e téren bekövetkezett torzulás az egész társadalom érdekeivel ellentétes. Hogy mégis létrejött, annak igen tanulságos oka van.

Az emberi társadalom gazdasági élettevékenységét a termelési feltételek objektiválódásának totálissá válásától (a gépi-nagyüzemi termelésétől) kezdődően a nagyipari-vállalati termelés és a pénz- és áruviszonyok közvetítik. Ez az alapvető gazdasági tényező mind a tőkés, mind a szocialista országokban megvan. Láttuk, hogy a vállalati gazdálkodás módszertani racionalizmusa olyan követelmény, amely szükséges feltétele a fennálló pénz- és áruviszonyok, valamint az emberi termelő tevékenység összehangolásának, mondhatnánk: ez a lehetséges módja a vállalati gazdálkodás vitelének. Ez mindaddig így lesz, amíg az ember „lényegi tevékenységét" (Marx) pénz- és áruviszonyok közvetítik.

A magántulajdonosi viszonyok között a vállalati gazdálkodás racionalizmusa olyan folyamattá válik, amelynek visszás következményeiről már szóltunk. Az osztálytársadalmak és a termelőeszközök magántulajdonának megszűntével viszont megvan annak a lehetősége, hogy megőrződjék, majd pedig magasabb fokra emelkedjék a kapitalizmusban kimunkált racionalizmus elve — anélkül, hogy ennek érvényesülése szükségképpen a társadalom nagyobb részének manipulált tömeggé tételével járjon együtt. Hangsúlyozzuk azonban, hogy *e téren* a szocialista forradalom önmagában nem jelent többet

Digitized by Google

(persze kevesebbet sem), mint lehetőséget. Hiszen a vállalati gazdálkodás rendszerében továbbra is a pénz- és áruviszonyok közvetítik az emberek termelő tevékenységét. A társadalom ilyen gazdasági mozgásviszonyai között, melyeknek még hosszú ideig az áru és a pénz a legadekvátabb kifejeződése, csak úgy képes eligazodni az ember, ha elsajátítja a termelőtevékenységet az elvont értékkel konfrontáló vállalati gazdálkodás módszertani racionalizmusát.

Ha a szocializmusban olyan a gazdasági élettevékenység szerkezete, hogy a gazdasági egységek csak mesterségesen és feleslegesen létesített válaszfalakon keresztül, sokszoros közvetítettséggel szerezhetnek tudomást a tevékenység célját képező szükségletekről és az értékítéletekről, akkor itt is tág tere van bizonyos, a pénz- és áruviszonyokban rejlő visszásságok kibontakozásának. Ilyen helyzetben ugyanis a termelő gazdasági egységek emberei egyszerűen meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy tevékenységükben, mindennapi gyakorlatukban kialakítsák a fennálló pénz- és áruviszonyokkal adekvát tevékenységi módot. Ez azután a racionalitás elvének említett torzulásában tükröződik és így hat vissza mind a központi irányítás, mind a gazdasági egységek tevékenységére. Ha tehát a szocializmusbeli, de valóságosan létező pénz- és áruviszonyok között a termelést végző emberek tömegei nem sajátíthatják el az e viszonyokkal adekvát módszertani racionalizmust, akkor tevékenységük össztársadalmi következményeképpen ismét a racionális gazdálkodásnak egy torz formája alakul ki, amely lényegét tekintve más irányú ugyan, mint a kapitalizmusban, de szintén az emberi tevékenység „visszájára fordulásának" egyik formája. Így érthető valójában, miért játszik Marx koncepciójában olyan fontos szerepet a „csereérték bázisán való termelés", amely ellentmondásosan ugyan, de végül is létrehozza az emberi képességek és vonatkozások egyetemességét és mindenoldalúságát.

Szembe kell azonban néznünk a következő kérdéssel: Az következik-e az elmondottakból, hogy az ember nem szabadulhat ki az értéktörvény által szabályozott társadalmi-gazdasági élettevékenység uralma alól? Vajon most már egyszer s mindenkorra a pénz- és áruviszonyoknak megfelelő tevékenységre kényszerül az emberi társadalom? *Semmi esetre sem!* Erre vonatkozó következtetésünk éppen az, hogy a termelőeszközök magántulajdonát megszüntető kommunista mozgalomnak küldetésszerű feladata, hogy kivezesse a társadalmat a pénz- és áruviszonyok bornírt uralma alól.

Ebben a tekintetben meg kell különböztetnünk két dolgot: egyrészt a szükségképpen létező pénz- és áruviszonyokat, másrészt ezeknek a társadalmon uralkodó jellegét. Tudomásul kell vennünk, hogy egyelőre nem látható a reális lehetősége annak — perspektivikus értelemben sem —, hogy megszüntessük a pénz- és áruviszonyokat. De igenis *van reális lehetőségünk arra, hogy megszüntessük e viszonyoknak a társadalmon uralkodó jellegét*, mert a termelést végző gazdasági egységeknek *többé nem létérdekük és nem céljuk* a gyakorlatilag korlátlanul felhalmozható értéktöbblet, a tőke szakadatlan növelése. Nem szükségszerű tehát e viszonyok elidegenült megjelenési formájának állandó újratermelése. A pénz- és áruviszonyok ellenben nálunk is jelzői, mutatói lehetnek a gazdasági élettevékenység mozgásának. A jelzések azonban csak az olyan emberek számára valóságos információk, akik már elsajátították az *ezekre adandó cselekvésbeli válaszolás képességét.*

Ez a válaszolás persze, többféle lehet. Történhet a magántulajdon uralmán belül: mint az egyes ember „individuális ügyeskedése" (szabadversenyes kapitalizmus), vagy mint az értelmetlenül felhalmozódott értéktöbbletet megszemélyesítő monopoltőkés csoportok manipulációja (állammonopol-kapitalizmus). De történhet a szocialista társadalomban is, az egész társadalom hozzáértő válaszaként: amikor a „társult termelők" (Marx), a társadalmi-gazdasági élettevékenység módjának értelmében vett kommunisták már „megtanultak kereskedni" (Lenin).

Ilyen körülmények és feltételek között a pénz- és áruviszonyok megszelídíthetők", mint a görög mitológia eumeniszekké változtatott erynniszei. Ezt

Digitized by Google

azonban nem az értéktörvény mesterkélt negligálásával vagy tudomásul nem vételével érhetjük el, hanem annak a nehéz, de mégis járható útnak a megtételével, amelyen a társadalom egyénei minden lényeges vonatkozásban elsajátítják, s ennek folytán uralják is az árutermelést. Éppen ehhez szükséges, hogy a széles társadalmi tömegek kifejlesszék magukban és elsajátítsák a pénz- és áruviszonyok közötti gyakorlati eligazodás képességét. Amíg ez a képesség a módszertani racionalizmus formájában általános tulajdonságává nem válik a társadalomnak, addig elvileg nincs lehetőség arra, hogy az ember uralkodjék a végsősoron maga által létrehozott gazdasági relációkon.

Az ember teremtményei idegenül állhatnak szemben akár az egyes emberrel, akár az egész társadalommal addig, amíg az e teremtmények elsajátítását jelentő cselekvési mód közkinccsé nem válik. De az ilyen értelemben vett elsajátítás egyáltalán nem korlátja a továbbfejlődésnek. Ellenkezőleg: magában foglalja az adott dolog dialektikus tagadásának, túlhaladásának lehetőségét.

Szirmai István

(1906—1969)

Lapzárta után kaptuk meg a hírt a magyar munkásmozgalmat ért veszteségről: Szirmai István elvtárs, pártunk központi bizottságának és politikai bizottságának tagja, országgyűlési képviselő, elhunyt.

Szirmai István elvtárs Zilahon született, s 1929-től 1941-ig a Kommunisták Romániai Pártjában dolgozott, az erdélyi tartományi bizottság egyik vezetőjeként. 1943-ban az illegális magyar kommunista párt titkárságának tagja lett. A rendőrség letartóztatta, s a bíróság 15 évi fegyházra ítélte, neki azonban sikerült megszöknie. A felszabadulás után előbb az MKP dél-magyarországi területi bizottságát, azután a párt tömegszervezeti osztályát, majd szervező bizottságát vezette, 1949-től 1953-ig a Rádió igazgatója és a központi vezetőség póttagja volt. Ekkor koholt vádak alapján letartóztatták; 1955-ben rehabilitálták, s ő átvette az Esti Budapest szerkesztését. Az ellenforradalom után a Tájékoztatási Hivatal elnökévé nevezték ki, majd a központi bizottság agitációs és propagandaosztályának vezetője lett. 1959-től 1966-ig, betegségének súlyossá válásáig a központi bizottság titkáraként, a IX. pártkongresszus után pedig az utóbbi hónapokig a párt agitprop.-bizottságának vezetőjeként dolgozott, s ebben a minőségében folyóiratunk munkáját is irányította.

Szirmai István elvtársban pártunk a tapasztalt forradalmárt, a széles látókörű és nagy kezdeményezőkészségű politikust, a meggyőző erejű szónokot és újságírót gyászolja. Olyan embert vesztettünk el benne, aki négy évtizeden keresztül következetesen, a harc első vonalában küzdött a dolgozók ügyéért, s aki egyesítette magában a határozott és lelkes vezető, a türelmes agitátor, a fáradhatatlan szervező jó tulajdonságait.

Digitized by Google

A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra

Aczél György elvtárs válaszai a Lityeraturnaja Gazeta kérdéseire

Ju. Szurovcev, a Lityeraturnaja Gazeta különtudósítója a mai magyar kulturális élet és az MSZMP kulturális politikájával kapcsolatos kérdésekkel fordult Aczél Györgyhöz, az MSZMP Központi Bizottságának titkárához.

KÉRDÉS: Egyre jobban meg akarjuk ismerni egymást. Ezért engedje meg, hogy azzal a bevezető kérdéssel kezdjem: milyen a magyar művészeti kultúra általános képe az utóbbi években?

VÁLASZ: Kulturális politikánk állandó törekvései közé tartozik, hogy Magyarországon a szocialista kultúra, a nemzeti művelődés új formáit teremtsük meg és építsük tovább, egy olyan kultúrát, amelyben harmonikusan egyesül és folytatódik a nemzeti és általános emberi hagyomány, és szervesen egészül ki új szocialista értékekkel. Ez a kultúra — valóra váltva Lenin jövendölését — „nem valamely életunt hősnőt", „nem az unatkozó és elhízástól szenvedő »felső tízezret«" szolgálja, „hanem a dolgozók millióit..." Soha sem volt nálunk a kultúra akkora tömegek közkincse, mint ma, bár az előrehaladás ütemével, a kulturálódás mélységével még korántsem vagyunk elégedettek.

Tisztában vagyunk azzal, hogy — teszem azt — az ezer főre jutó személyautó tekintetében a közeljövőben még nem tudjuk megelőzni a vezető fejlett kapitalista országokat. De elhagyjuk és elhagytuk Nyugatot az oktatás, a kultúra humánus gazdagsága és mindenekelőtt demokratizmusa tekintetében, túlszárnyaltuk a kultúra, a művészet és a nagy tömegek kapcsolatának alakításával. Ezek az eredményeink világszínvonalon vannak, és kétségbevonhatatlanul reprezentálják szocialista fejlődésünket.

Jelentős mindenekelőtt az az előrelépés, amelyet a tömegek műveltségének fejlesztésében tettünk az elmúlt években. Számottevők az eredmények a művészeteknek és az irodalomnak szinte minden ágazatában, akár líránk és szépprózánk termését vizsgáljuk, akár drámairodalmunkat vagy a színházi kultúra produkcióit, a magyar opera és balettművészet megújulását, fejlődő kamarazenénket és előadóművészetünket, vagy azt a tényt, hogy az utóbbi években komoly elismerésben részesülnek filmjeink a nagyvilágban. Természetesen itt sem egyenletes a fejlődés, s egy-egy művészeti ágban időnként visszaesések mutatkoztak. Színházi produkcióink színvonala jelenleg némileg elmarad filmművészetünk mögött, vagy — hogy más példát említsek — számottevő eredményei ellenére sem vagyunk még elégedettek a televízió műsorával. De utalhatnék a képzőművészet különböző ágainak sikereire is. Figyelemreméltó jelenség, hogy irodalmunkkal s más művészetek alkotásaival eddig soha nem tapasztalt méretekben ismerkedhetnek meg határainkon túl. S itt kell köszönetet mondanom barátainknak, költőknek és fordítóknak, más művészeti ágak képviselőinek, akik mind a Szovjetunióban és a többi szocialista országban, de Olaszországban, Franciaországban, Angliában és másutt is azon fáradoznak, hogy a magyar kultúrát bemutassák és értékeit megszerettessék saját népükkel.

Megjelent a Lityeraturnaja Gazeta 1969. augusztus 20-i számában.

Digitized by Google

KÉRDÉS: A szocializmus eszméje — ahogyan Lenin több mint hatvan éve látnoki módon írta — a művészeteket az igazán szabad művészet zászlaja alá fogja toborozni. Ma ez az eszme a szovjet művészek ezreinek alkotómunkájához ad szárnyakat: számukra az igazi szabadság ennek az eszmének a megvalósításáért vívott harc. Nyilvánvaló, hogy a szabadság marxista—leninista értelmezése összefügg azokkal az eredményekkel is, melyek a magyar irodalom és művészet fejlődését jellemzik. Mi az ön véleménye erről?

VÁLASZ: Az ellenforradalom leverése után, a konszolidáció kezdete idején fő célunk az volt, amit akkor az ország érdeke sürgetően követelt: megszüntetni a káoszt, helyreállítani a politikai rendet. „Jöjj el, szabadság!" — írta József Attila, a magyar proletáriátus legnagyobb költője —, „Te szülj nekem rendet". Majd lesznek szerencsés népek, amelyeknek a történetében az egymást feltételező rend és szabadság harmonikusabban valósul meg. Nekünk 1956 után elsősorban a rendet, a szocialista rendet kellett megszilárdítanunk, hogy társadalmunkban, művészeti életünkben szélesebben kibontakozhassék a szocialista szabadság. Hogyan gondolkodtunk és gondolkodunk erről a szabadságról? Mindenki számára — barát és ellenség számára egyaránt — világos, hogy a magyar művészeti életben, a magyar alkotóműhelyekben, kiadáspolitikánkban, folyóirataínkban, színházainkban, filmstúdióinkban sokkal tágabb lett az alkotói szabadság, mint bármikor korábban volt; ennek megfelelően sokkal színesebb, többrétű a választék, a műsor, és gazdagabbak a kiállítások. Ezt a jelenséget azonban csak az értelmezi helyesen, s az von le belőle helyes elvi következtetéseket, aki felismeri, hogy a mi szabadságértelmezésünk első parancsolata és kardinális pontja: a szocializmus eszméjét szolgáló művészi kezdeményezések nagyobb szabadsága. Vagy úgy is mondhatnám: teljes szabadság a szocialista művészet gazdagítását, megújítását célzó tiszta, becsületes törekvések, kísérletek számára! Szabadságértelmezésünk igazolását mi elsősorban nem abban látjuk, hogy nálunk olyan írók is írnak, olyan művészek is alkotnak, akik megmaradtak lényegében polgári-humanista szemléletük mellett. Ezeknek a megszólalása is fontos, egyfelől mert alkotnak olyan értékeket, amelyek részévé válhatnak a szocialista kultúrának, másfelől mert hallgató irányzatokkal nem lehet eszmeileg megbirkózni. De ennél fontosabb, hogy az új körülmények között olyan őszinte, mélyről jövő és meggyőző irodalmi művek születtek, mint a Rozsdatemető, a Húsz óra, a Hideg napok c. regények és a belőlük készített színmű, ill. filmek, továbbá jelentős filmek, mint a Falak, a Szegénylegények — hogy csak néhány példát említsek. De említhetném líránkat is; régi nagy tehetségeink megújulását és új tehetségeink kibontakozását. Amikor tehát mi a nagyobb alkotói szabadságról beszélünk, akkor ezen elsősorban a szocialista művészet nagyobb mozgásterét és a szocializmus irányába ható művészi kezdeményezés nagyobb szabadságát értjük. Művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista realista törekvéseknek nyújtjuk. Eddig is így értelmeztük a szabadságot a kultúrában, s ezután is így fogjuk értelmezni.

KÉRDÉS: Minden szocialista országnak megvan a maga történelme, mindegyikben sajátosan érvényesülnek a szocializmus építésének általános törvényszerűségei. Mindig fontos, hogy megértsük ezt a „általánost" és „különöst". Mit tudna mondani Aczél elvtárs a népi Magyarország kulturális életében folyó munka jellemző vonásairól?

VÁLASZ: Kulturális tevékenységünk az országunkban adott szocialista társadalmi viszonyokra épül; valljuk a kultúra területén is a párt, a munkásosztály vezető szerepének elvét és gyakorlatát; kulturális politikánknak

Digitized by Google

jellemzője a szocialista közéletiség és a szocialista népiség igénye, legfőbb célja, hogy a tömegek kultúráját magasabb szintre emeljük; az a törekvése, hogy nemzeti művelődésünket a világ haladó szellemi erőivel, elsősorban a szocialista szellemi erőkkel összhangban fejlesszük. Az elméleti és gyakorlati munka során, a valósággal való reális számvetések alapján azonban nyilvánvalóvá lett, hogy az ideológia, a kultúra területén nincs monopolhelyzete nálunk a marxizmusnak. Mit jelent ez? Ez a tényszerű megállapítás azt fejezi ki, hogy hazánkban sok még a vallásos ember, vannak rétegek, amelyeknek világnézete nem mondható marxistának. Vannak olyan rétegek is, amelyeknek gondolkodásában az új, marxista elemek keveredtek a régi, polgári nézetekkel. Történelmünk jelenlegi szakaszának átmeneti jellege (vagyis az a tény, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában élünk) a fejekben, a gondolkodásban, a pszichológiában is kifejeződik. Ma az a feladatunk, hogy biztosítsuk, erősítsük a marxizmus meglevő hegemóniáját, a marxista ideológia irányítókészségét, vezető szerepét. Hogy azonban a marxizmusnak van-e monopolhelyzete, vagy nincs, az nem is szubjektív döntés kérdése, hanem objektív tény. Emlékeztetnünk kell azokra a régebbi deklarációkra, amelyek azt hirdették, hogy a magyar értelmiség már marxista—leninista világnézetű. (Mellesleg épp az 1956-os ellenforradalom küszöbén is hangzott el ilyen megállapítás, és dogmatikus-szektás oldalról fogalmazták meg.) Az ilyenfajta kijelentések helytelen voluntarista alapállásból származtak, és megnehezítették a további politikai-ideológiai munka menetét.

Hibás volt nálunk a marxizmus ideológiai monopolhelyzetének deklarálása, mert illúziókhoz, általtáshoz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezetett. De hibás volt azért is, mert szükségszerűen maga után vonta az adminisztratív eszközök alkalmazását olyan esetekben, amikor más módszerekre lett volna szükség. Mi komolyan vesszük a vita lehetőségét, s a magunk részéről igyekszünk biztosítani a vita egészséges feltételeit. Ragaszkodunk ahhoz az alapelvhez, hogy szóra szóval, gondolatra gondolattal, nézetre nézettel, vitára vitával válaszolunk. De mondanom sem kell, hogy ha á vita ürügyén bárki politikai szervezkedésre, vagy másféle, a társadalmi normákat sértő cselekedetre vállalkozik, erre mi törvényeinknek megfelelően válaszolunk. A kőhajítást nem viszonozzuk kenyérdobással. A tudatosan ellenséges törekvésekkel szemben lehet és kell is adminisztratív eszközökkel fellépni. A múltban gyakran előfordult, hogy a marxizmus deklarált, de a valóságban nem realizálódott monopóliumát is az adminisztratív eszközökkel elért elhallgattatás „teremtette" meg. Másrészt pedig — ettől elválaszthatatlanul — létrejött valami sajátos idézetmarxizmus, a marxizmusnak külső álarcként való felhasználása. Minden polgári, kispolgári nézet képviselője kötelességének érezte, hogy marxista terminológiával s marxista idézetekkel álcázza magát. Ezáltal összekuszálódtak a frontok, az ideológiai életben uralkodóvá lett az ezopusi nyelv és az álarcosság. Hiba volt a túlzott sietség, illetve a monopolhelyzetre való törekvés magának a marxista gondolatnak a szempontjából is: visszavetette annak fejlődését. A versenynélküliség elkényelmesített, lefegyverzett. Nagyon sok embert kényelemre csábít az az érzés, hogy á hatalom pozíciójában nem kell megfeszítenie szellemi erejét és energiáját, neki „nem sürgős", hogy gyorsan válaszoljon a kérdésekre, „ráér" a polémia és a kezdeményezés. Átmeneti korszakban lévő valóságunkban korai volt a marxizmus monopolhelyzetének hangoztatása, és elhibázott volt azért is, mert számos esetben maga után vonta különféle tudományos és művészeti csoportok monopóliumának kialakulását. Ilyen körülmények között ugyanis egy-egy kulturális-tudományos törekvés könnyen elhallgattatott egy másikat azzal, hogy ráragasztotta az „antimarxista" jelzőt.

Digitized by Google

KÉRDÉS: Aki Magyarország kulturális életével ismerkedik, fel kell hogy figyeljen a nagyszámú és a legkülönbözőbb kérdésekről folyó vitára. E viták egyik centrális kérdése: a szocialista demokrácia, ennek értelmezése és fejlődések problémája. Az utóbbi években a burzsoá ideológusok, a jobboldali revizionisták és a „baloldali" radikálisok nem kevés erőt fejtettek ki, hogy a szocializmus és a demokrácia fogalmát szembeállítsák egymással, különösen az új társadalom és az új, szocialista kultúra építésének a szocializmus országaiban felhalmozódott gyakorlati tapasztalataival kapcsolatban. Mit tudna ön mindezzel összefüggésben mondani a Magyarországon folyó vitákról?

VÁLASZ: Ahogyan a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma is hangsúlyozta, egyedül a szocializmus képes biztosítani a dolgozók társadalmi és politikai jogait, megteremteni a feltételeit az igazi demokráciának, a széles néptömegek tényleges részvételének a társadalom igazgatásában, a személyiség sokoldalú fejlesztésének, a nemzetek egyenjogúságának és barátságának. Ennek a tartós történelmi feladatnak a megvalósítása során — véleményem szerint — a szocialista demokratizmus kibontakozátatása és a kultúra fejlesztése közt kölcsönhatás áll fenn. A magas színvonalú szocialista kulturális alkotások hathatósan hozzájárulnak a szocialista demokratikus közszellem kialakításához.

Ugyanakkor az ilyen művek létrejöttének feltétele az igazi szocialista demokratizmus. A kulturális életben is, máshol is mutatkoznak ma nálunk olyan törekvések, hogy a szocialista demokratizmusból kiiktassák a szocializmust egy általános, s ilyen értelemben polgári demokratizmusra redukálva a fogalmakat. Ilyen törekvések nagyon erősek voltak a múltban, de érezhetők olykor a jelenben is.

A mi véleményünk természetesen az, hogy a szocializmust kell erősíteni a demokratizmus által, nem pedig a polgári demokratizmust a szocializmus ellenében. Másfelől elutasítjuk azok álláspontját, akik a szocialista demokratizmust a proletárdiktatúra fellazításának tekintik, s igyekszünk eloszlatni azoknak a jóindulatú aggályait, akik rendszerünket féltik a szocialista demokráciától.

Törekvéseink lényege: tudatosítjuk a művészekben, az alkotóműhelyekben a szabadság és felelősség egységét, elválaszthatatlanságát, dialektikus folyamatként kezeljük a közvélemény szocialista formálását és a kultúra közvélemény által való alakítását. A szocialista demokratizmus gyakorlati érvényesítése világosan körvonalazott, határozott elveket követel. Ezért törekedtünk arra, hogy világosan meghatározzuk kulturális munkastílusunk jellemzőit, az irányításnak, a közvetítésnek, a kritikának, a támogatásnak, a tűrésnek és tiltásnak azokat az elveit, amelyek az alkotóműhelyeken belül és az országos közvélemény előtt zajló vitáknak alapot és keretet adnak.

A szocialista demokratizmusban a viták, a véleménycserék a szellemi létezés lényegéhez tartoznak. Meg kell mondanom azt is, hogy mi nem öncélú, kakaskodó viták szaporítását tartjuk egészségesnek, nem a feleselléseket vagy a „kirohanásokat" kívánjuk támogatni. Nem vagyunk hívei az olcsó szenzációt keltő álvitáknak. Mindenekelőtt azt szeretnénk, hogy a marxisták a kor valóban lényeges kérdéseit vessék fel, hogy a fontos kérdések közül kialakuló vitákban magas szinten foglaljanak állást, és jó irányba segítsék a közvéleményt. A közvélemény ugyanis azokra figyel, akik a valóságos kérdésekről beszélnek, akik elvszerűen kezelik a kényesnek vélt problémákat, akiknek szellemi rangját az adja meg, hogy alkotóan képesek megfogalmazni álláspontjukat. Lényegében tehát azokat, akik a marxizmus szellemében foglalnak állást.

A kulturális, ideológiai életben természetesen feltűnnek ellenvélemények, akadnak szektás, dogmatikus, másfelől liberális, revizionista nézetek. Hangsú-

Digitized by Google

lyoznom kell: elsősorban nem személyekkel, hanem nézetekkel folyik a vita. Mi az esetek nagy részében nem csak azért vitatkozunk, hogy elhárítsunk egy téves nézetet, hanem hogy meggyőzzük a téves nézetek vallóit a magunk igazáról: ezért azt a szellemi munkát, amelyet a viták lekötnek, nem tekintjük energiapazarlásnak. Igaz, hogy a fejlődés gyakran ellentmondásos: nem egyszer tapasztalhattuk, hogy aki korábban szektás volt, most liberális nézeteket vall, vagy fordítva: az egyik szélsőségből a másik szélsőségbe csap át. Ettől függetlenül, az egészséges meggyőződés jegyében történő nézetváltozás szükséges része a fejlődésnek, s szembeszállunk a polgári, revizionista vagy szektás moralizálásnak azzal a nyomásával, amely azokat fenyegeti, akik korábbi tévedéseiket belátva, ma már helyes álláspontot foglalnak el egyik vagy másik kérdésben. Mint kommunisták, nem mondhatunk le az emberek nevelhetőségéről.

A vitákról, eszmecserékről szólva rá kell mutatnunk arra is, hogy némely kérdésre olykor csak hosszabb viták után lehet megtalálni a marxizmus által megkövetelt helyes választ. De annál inkább végig kell vinni a vitákat. Mindez nem jelent relativizmust, nem jelenti azt, hogy nincs helyes válasz, vagy hogy többfajta marxizmus létezik, vagy hogy — mint némelyek állítják — a marxizmus pusztán megközelítési módszerré vált. Vitatkozunk azokkal — hazánkban is vannak olyanok —, akik a marxizmus pluralizmusát hirdetik, azokkal, akik a marxizmust pusztán gondolkodási módszertanná változtatják, elfeledkezve arról, hogy a marxizmus elmélet is.

KÉRDÉS: A művészet igazi demokratizmusa ellentétes azokkal a vonásokkal, amelyek a Nyugat úgynevezett „tömegkultúráját" jellemzik, ellentétes a primitivizmussal, a vulgáris leegyszerűsítési törekvésekkel. Mi az Ön véleménye erről?

VÁLASZ: Ha nem az egyes alkotásokat, hanem egész szocialista kultúránkat nézzük, akkor annak szocialista voltához hozzátartozik az is, hogy szüntelenül keressük azokat a lehetőségeket, feljesztjük azokat a módszereket, amelyekkel kultúránk a tömegekre hatni tud. Hol vagyunk ma már a közérthetőség leegyszerűsítésétől! Ma mindenki természetesnek tartja, hogy a művészet, az irodalom korunk problémáiról szólva bonyolult kérdésekben is el kell hogy mélyedjen. Ma a művészeknek az a fő törekvésük, hogy a megtalált igazságot, szépséget minél szélesebb tömegekhez juttassák el —, s lehet-e igazi alkotó az, akit ne izgatna ez a feladat?

A század első negyede progresszív avantgardjának tragédiájához az is hozzájárult, hogy azok, akiknek ezek az alkotások készültek, nem értették meg őket, s hogy az írók, a művészek sokszor türelmetlen agresszivitással reagáltak a meg nem értésre: így kerültek szembe azokkal, akikért és akikhez szólni akartak.

Mi elutasítjuk a kétféle kultúráról szóló polgári szemléletnek azt a variánsát, amely elit- és tömegkultúrára osztja a művészet szféráját.

Nálunk a Hamlet Madách-színházi előadásának közel 300-as szériájától, a Hideg napok, a Szegénylegények, a Húsz óra milliós nézőseregén át jelentős alkotóink — klasszikusok és ma élők — kiváló könyveinek nem ritkán elért negyven-ötven ezres példányszáma mutatja az előrehaladást ebben az irányban. Amennyiben pedig elmaradottság mutatkozik, nem a panaszkodást tartjuk követendő magatartásnak, hanem a szívós odaadó munkát. S erre vannak követendő példaképek. Hogy csak egyet említsek, a nagy magyar zeneszerző, Kodály Zoltán nem marasztalta el a magyar nép nagy tömegeit elmaradott ízlésükért, hanem életének alkotó éveit, évtizedeit szentelte arra, hogy megtanítsa őket a zenei értékek befogadására és élvezetére. Életművével bebizonyította, hogy lehet világraszóló művész az, aki tíz- és százezrek számára dolgozik. Azt hirdette: ha a tömegeket nem neveljük nemes művészetre, holnap-holnapután minden alkotóművész arra ébred, hogy nincs többé hallgatósága. És ha ma Budapes-

Digitized by Google

ten és vidéken a koncerttermek pénztárai előtt gyakran hosszú sorok állnak, és olykor protekcióval is nehéz jegyet szerezni, és ha soha nem látott mértékben megnőtt a zeneismerők és élvezők száma, ebben halhatatlan érdeme van Kodály munkásságának, amelyet a szocialista társadalom felkarolt és támogatott.

Ki kell emelnünk, hogy lényeges változások történtek művészeti életünk szerkezetének demokratizálása érdekében is. Nem új törekvés ez nálunk, nehéz időszakban láttunk neki ennek a munkának, s töretlenül folytatjuk. A mai helyzetben a kulturális demokratizmusnak újabb formáit, újabb módjait keressük.

Mindenekelőtt az szükséges, hogy a kultúrát átvevők, a kultúrát élvezők körét fokozottabban aktivizáljuk, kapcsoljuk be a művészeti folyamatba. Tovább kell fejlesztenünk az öntevékeny művészi alkotó munkát (ha nem is a hivatásos művészettel versenyezni óhajtó, feltűnésre vágyó dilettantizmust), a nagy múltú magyar énekkari kultúrát, a képzőművész-alkotóköröket, és ápolnunk kell az öntevékeny kulturális alkotómunka más formáit is. Feladatunkká teszi ezt a szabadidő szocialista jellegű értékesítésének, tehát tartalmas, emberhez méltó felhasználásának igénye is.

De ezen túlmenően kulturális életünk demokratizmusa azt is jelenti, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk az olvasók, nézők, színház- és mozilátogatók közvéleményének megismerésére, a benne végbemenő fontos változásokra, hisz a néző-, olvasóközönségnek az ízlését enélkül nem lehet fejleszteni. Bonyolult dialektikus folyamat ez: a művészet hat a befogadóra, a befogadó tovább alakítja a művészetet, s így kell tovább fejlődnie a mi szocialista kultúránknak is. Ez az állandó kölcsönhatás segít egy igazán a kor színvonalán álló, sokakhoz szóló, minden ízében korszerű, a legjobb értelemben népszerű szocialista realista művészet megteremtésében.

KÉRDÉS: A realista művészet magyarországi eredményei közismertek. Azt jelenti-e ez, hogy a magyar művészek között nem jelentkeznek a dekadens világlátás megnyilvánulásai?

VÁLASZ: A dekadenciát és a nihilizmust nálunk némelyek — s általában nem a legtehetségesebb alkotók — a divaton túl valamiféle szellemi és intellektuális rangként kezelik. Szerintük mindazok, akik a haladó politikai eszmék meggyőződéses hívei és ezeknek jegyében alkotnak: primitív, idillikus lelkületű, a mély problémákat elkerülő „konformisták", akik művészileg sem lehetnek eredetiek. Nem zavarja őket „magasabbrendű" világfájdalmukban az sem, hogy a legnagyobb magyar alkotók majd mindannyian — ha ugyan nem valamennyien — az általuk lenézett emberfajtához tartoztak, illetve tartoznak. A marxista kritika küzd azért, hogy eloszlassa azt az illúziót, hogy a dekadencia, a nihilizmus „magasrendű", „korszerű" szellemi állapot. Szerintünk nem korszerű és nem igazán intellektuális állapot, sőt!

A dekadenciáról szólva gyakran emlegetik a kor mélyéből feltörő válságérzetet, mint közvetlen okot. Csakhogy itt két dolgot összekevernek. Az egyik a történelmileg túlhaladott, válságba jutott társadalmi rendszerek és osztályok életérzése, amely a mi hazánkban nem a válság, hanem ügyünk igazának érzetét erősíti, annak a bizonyságát, hogy helyes úton haladunk. A másik az a tipusú válság, amellyel a haladó és forradalmi erőknek meg kell birkózniuk, amikor az előrehaladás folyamatában nagy, esetleg váratlan nehézségekkel találják magukat szemben, olyan bonyodalmakkal, amelyekben önmagukkal is meg kell küzdeniük: keserűséggel, a feltörő kishitűséggel stb.

Hogy egy-két példát említsek az utóbbira: a parasztságban válságérzés támadhat akkor, amikor a régi paraszti életforma letűnik; felléphet sok tisztességes, jó elvtársunkban is akkor, amikor a régi, megszokottak helyett új tényezők jelentkeznek a nemzetközi politikában vagy gazdasági életünkben. Válsághangulatban kerülhet az ember akkor is, amikor személyes életében valami megváltozik, kérdésessé válik. Ez az élet változásának természetes velejárója,

Digitized by Google

hiszen a valóságban mindig elhal valami, mindig valami új kezdődik, és ennek érzelmi, indulati következményei is vannak. A művész-értelmiségnek az a hivatása, hogy ezt megfogalmazza. De bárhogyan fogalmazza is meg, akármilyen nagy művészi erővel, nem tűnhet el annak a tudata, hogy ezekben az esetekben nem a társadalmi jelenség lényegében van a válság, hogy ezek a válságok az átmenet válságai. Az alkotó magatartást, az igazi intellektualitást azok a gondolkodók képviselik, akik nemcsak érzik és átélik a nehézségeket, hanem szembe is néznek velük, akik tudják: nem a világ végét, hanem a világ folyamatát jelentik ezek, a világ dialektikáját tükrözik. Ezért ahelyett, hogy kétségbeessenének, elemzik az új helyzetet, megkeresik helyüket, új szerepüket, kialakítják új eszközeiket, az új körülmények közötti harc új formáit. A marxisták itt sem abban különböznek a nem marxistáktól, hogy ők nem érzik ugyanazt, amit más ember érez, hanem abban, hogy a válságélmény sem töri össze társadalmi hitüket, hogy van intellektuális erejük kiragadni magukat ebből a válságérzésből, hogy nem elégszenek meg a kesergéssel, hanem tudnak gondolkodni, cselekedni, harcolni. A mi eszményünk ezért — az életben és a művészetben egyaránt — a tudatosan cselekvő ember, aki új és új körülmények között, egyre magasabb szintre jutva küzd a valóság szocialista átalakításáért.

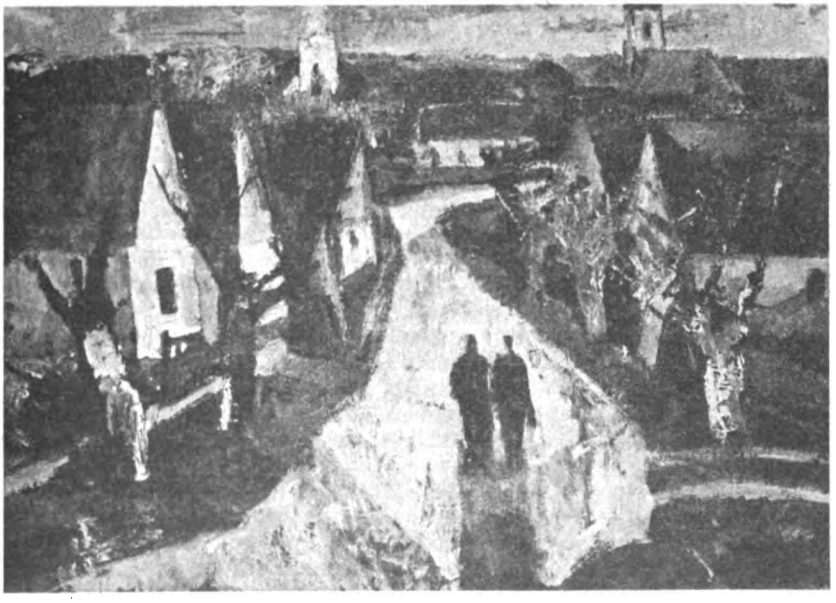

Bod László: Hajnal Velencén

Digitized by Google

ten és vidéken a koncerttermek pénztárai előtt gyakran hosszú sorok állnak, és olykor protekcióval is nehéz jegyet szerezni, és ha soha nem látott mértékben megnőtt a zeneismerők és élvezők száma, ebben halhatatlan érdeme van Kodály munkásságának, amelyet a szocialista társadalom felkarolt és támogatott.

Ki kell emelnünk, hogy lényeges változások történtek művészeti életünk szerkezetének demokratizálása érdekében is. Nem új törekvés ez nálunk, nehéz időszakban láttunk neki ennek a munkának, s töretlenül folytatjuk. A mai helyzetben a kulturális demokratizmusnak újabb formáit, újabb módjait keressük.

Mindenekelőtt az szükséges, hogy a kultúrát átvevők, a kultúrát élvezők körét fokozottabban aktivizáljuk, kapcsoljuk be a művészeti folyamatba. Tovább kell fejlesztenünk az öntevékeny művészi alkotó munkát (ha nem is a hivatásos művészettel versenyezni óhajtó, feltűnésre vágyó dilettantizmust), a nagy múltú magyar énekkari kultúrát, a képzőművész-alkotóköröket, és ápolnunk kell az öntevékeny kulturális alkotómunka más formáit is. Feladatunkká teszi ezt a szabadidő szocialista jellegű értékesítésének, tehát tartalmas, emberhez méltó felhasználásának igénye is.

De ezen túlmenően kulturális életünk demokratizmusa azt is jelenti, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk az olvasók, nézők, színház- és mozilátogatók közvéleményének megismerésére, a benne végbemenő fontos változásokra, hisz a néző-, olvasóközönségnek az ízlését enélkül nem lehet fejleszteni. Bonyolult dialektikus folyamat ez: a művészet hat a befogadóra, a befogadó tovább alakítja a művészetet, s így kell tovább fejlődnie a mi szocialista kultúránknak is. Ez az állandó kölcsönhatás segít egy igazán a kor színvonalán álló, sokakhoz szóló, minden ízében korszerű, a legjobb értelemben népszerű szocialista realista művészet megteremtésében.

KÉRDÉS: A realista művészet magyarországi eredményei közismertek. Azt jelenti-e ez, hogy a magyar művészek között nem jelentkeznek a dekadens világlátás megnyilvánulásai?

VÁLASZ: A dekadenciát és a nihilizmust nálunk némelyek — s általában nem a legtehetségesebb alkotók — a divaton túl valamiféle szellemi és intellektuális rangként kezelik. Szerintük mindazok, akik a haladó politikai eszmék meggyőződéses hívei és ezeknek jegyében alkotnak: primitív, idillikus lelkületű, a mély problémákat elkerülő „konformisták", akik művészileg sem lehetnek eredetiek. Nem zavarja őket „magasabbrendű" világfájdalmukban az sem, hogy a legnagyobb magyar alkotók majd mindannyian — ha ugyan nem valamennyien — az általuk lenézett emberfajtához tartoztak, illetve tartoznak. A marxista kritika küzd azért, hogy eloszlassa azt az illúziót, hogy a dekadencia, a nihilizmus „magasrendű", „korszerű" szellemi állapot. Szerintünk nem korszerű és nem igazán intellektuális állapot, sőt!

A dekadenciáról szólva gyakran emlegetik a kor mélyéből feltörő válságérzetet, mint közvetlen okot. Csakhogy itt két dolgot összekevernek. Az egyik a történelmileg túlhaladott, válságba jutott társadalmi rendszerek és osztályok életérzése, amely a mi hazánkban nem a válság, hanem ügyünk igazának érzetét erősíti, annak a bizonyságát, hogy helyes úton haladunk. A másik az a típusú válság, amellyel a haladó és forradalmi erőknek meg kell birkózniuk, amikor az előrehaladás folyamatában nagy, esetleg váratlan nehézségekkel találják magukat szemben, olyan bonyodalmakkal, amelyekben önmagukkal is meg kell küzdeniük: keserűséggel, a feltörő kishitűséggel stb.

Hogy egy-két példát említsek az utóbbira: a parasztságban válságérzés támadhat akkor, amikor a régi paraszti életforma letűnik; felléphet sok tisztességes, jó elvtársunkban is akkor, amikor a régi, megszokottak helyett új tényezők jelentkeznek a nemzetközi politikában vagy gazdasági életünkben. Válsághangulatban kerülhet az ember akkor is, amikor személyes életében valami megváltozik, kérdésessé válik. Ez az élet változásának természetes velejárója.

Digitized by Google

hiszen a valóságban mindig elhal valami, mindig valami új kezdődik, és ennek érzelmi, indulati következményei is vannak. A művész-értelmiségnek az a hivatása, hogy ezt megfogalmazza. De bárhogyan fogalmazza is meg, akármilyen nagy művészi erővel, nem tűnhet el annak a tudata, hogy ezekben az esetekben nem a társadalmi jelenség lényegében van a válság, hogy ezek a válságok az átmenet válságai. Az alkotó magatartást, az igazi intellektualitást azok a gondolkodók képviselik, akik nemcsak érzik és átélik a nehézségeket, hanem szembe is néznek velük, akik tudják: nem a világ végét, hanem a világ folyamatát jelentik ezek, a világ dialektikáját tükrözik. Ezért ahelyett, hogy kétségbeesnének, elemzik az új helyzetet, megkeresik helyüket, új szerepüket, kialakítják új eszközeiket, az új körülmények közötti harc új formáit. A marxisták itt sem abban különböznek a nem marxistáktól, hogy ők nem érzik ugyanazt, amit más ember érez, hanem abban, hogy a válságélmény sem töri össze társadalmi hitüket, hogy van intellektuális erejük kiragadni magukat ebből a válságérzésből, hogy nem elégszenek meg a kesergéssel, hanem tudnak gondolkodni, cselekedni, harcolni. A mi eszményünk ezért — az életben és a művészetben egyaránt — a tudatosan cselekvő ember, aki új és új körülmények között, egyre magasabb szintre jutva küzd a valóság szocialista átalakításáért.

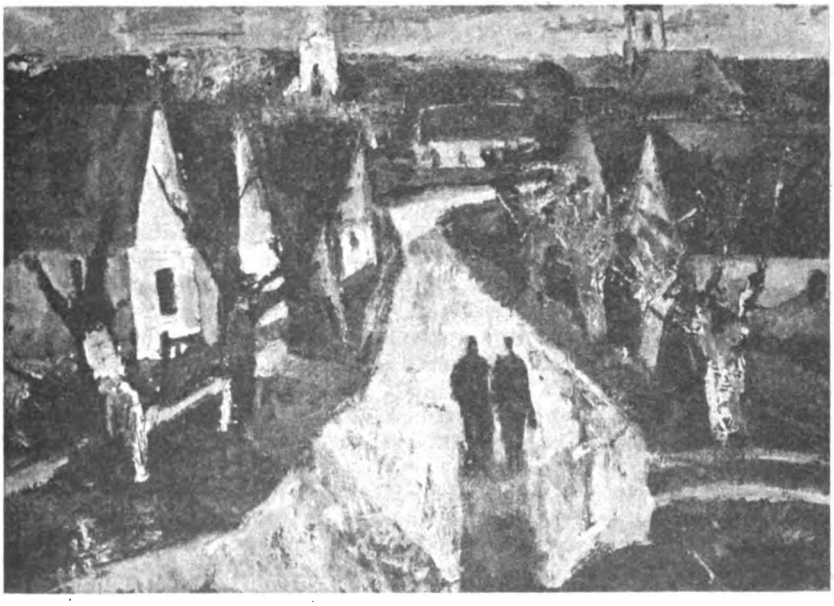

Bod László: Hajnal Velencén

Digitized by Google

HO SI MINH

(1890—1969)

Fájdalmas veszteség érte szeptember elején a vietnami népet, a nemzetközi munkásmozgalmat, a haladás és a béke híveit: Ho Si Minh elvtárs, a Vietnami Demokratikus Köztársaság és a Vietnami Dolgozók Pártjának elnöke 79 éves korában elhunyt. Halálával olyan forradalmár távozott, akinek élete több mint egy fél évszázadon keresztül egybeforrott a délkelet-ázsiai kommunista mozgalom kibontakozásával, megerősödésével, a vietnami népnek az imperialista és gyarmatosító hatalmak ellen folyó több évtizedes nemzeti felszabadító harcával.

Küzdelemmel teli életútján Ho Si Minh elvtárs a maga tapasztalatain korán megismerkedett az imperialisták és a gyarmatosítók népelnyomó politikájával. Ennek hatására már egészen fiatalon bekapcsolódott a munkásmozgalom harcába. 1920-ban részt vett a Francia Kommunista Párt születését eredményező tours-i kongresszuson. Az FKP-ban végzett munkája érlelte marxista—leninista politikussá, majd hazatérve hazájába, Vietnamba gyakorlati harcokban edződött tovább forradalmárrá, népe nemzeti felszabadító harcának vezetőjévé. Ő volt a mai Vietnami Dolgozók Pártja elődjének, az Indokínai Kommunista Pártnak egyik megalakítója.

A gyarmatosítók többször börtönbe vetették. A harmincas évek elején az üldöztetés elől a Szovjetunióba ment, s itt bekapcsolódott a Komintern munkájába. Később, hazatérve hazájába, megszervezte a demokratikus erők széles egységfrontját, amely a japán kapituláció után bázisa lett a további politikai küzdelmeknek és az ország függetlenségéért folyó katonai harcoknak. Ő volt a vietnami népi hatalmi szervek létrehozásának kezdeményezője, a Vietnami Demokratikus Köztársaság megalapítója és haláláig a köztársaság elnöke maradt.

Közismerten szerény, egyszerű ember, lánglelkű forradalmár volt. Így vallott erről népére, pártjára, a nemzetközi munkásmozgalomra hagyott végrendeletében: „Egész életemet a világforradalom eszméjének szenteltem!" Életének munkássága erre a legékesszólóbb példa. Ő ébresztette tudatra a vietnami népet, amely az ő kezdeményezésére megalakított első indokínai marxista—leninista párt vezetésével a szabadságukért küzdő népek egyik példaképévé vált. Szervezője és lelkesítője volt a szocializmus építésének, vezetője annak a példátlanul hősies harcnak, amelyet a vietnami nép az amerikai agresszorok ellen folytat. Már nem érhette meg a végakaratába is belefoglalt nagy célt, az ország szabadságának, függetlenségének és egységének megvalósulását. Még folyik a küzdelem az agresszorok ellen Vietnam véráztatta földjén. Még tart a harc a párizsi tárgyalóasztalnál is. Az agresszorok még jelen vannak, de a vietnami nép súlyos katonai és diplomáciai csapásokat mérve az Egyesült Államokra halad a győzelem, a függetlenség, a szabadság, a nemzeti egység, a béke felé. Ho Si Minh tanítása világító fáklya marad ebben a küzdelemben.

Ho Si Minh testamentuma a nemzetközi munkásmozgalomnak is szól, mikor azt mondja: „Nagyon fájdalmas számomra látni a testvéri szocialista pártokat megosztó nézeteltéréseket." Ho Si Minh a marxizmus—leninizmus alapján szüntelenül küzdött a nemzetközi munkásmozgalom egységéért. Lángoló hazafisága mindig összhangban állt az internacionalizmushoz való hűséggel.

Forradalmár élete, igaz hazafisága, internacionalista szemlélete, a nemzetközi munkásmozgalom egységéért kifejtett tevékenysége, kérlelhetetlen és rendíthetetlen küzdelme az imperializmus ellen — örökéletű példa valamennyi kommunista számára.

A Magyar Szocialista Munkáspárt az egész nemzetközi munkásmozgalommal osztozik a mély gyászban.

Digitized by Google

Drezdától Bratislaváig

Vasil Bil'ak elvtárs a csehszlovák eseményekről

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban jelentős politikai események zajlanak. A Csehszlovák Kommunista Párt nagy energiával törekszik az utóbbi másfél évben bekövetkezett politikai torzulások megszüntetésére, a reakciós ellenforradalmi erők visszaszorítására, a munkás és szocialista erők pozíciónak megszilárdítására. Ebben a folyamatban elsőrangú szerepet tölt be a reakciós propagandától, a valódi tények elferdítésétől és elhallgatásától megtévesztett és félrevezetett csehszlovák közvélemény, különösen a párttagság pontos tájékoztatása. Ebben a tevékenységben a CSKP vezetői járnak az élen, akik még a CSKP Központi Bizottságának döntő fordulatot jelentő szeptember végi ülése előtt tanúságtételként részletes tájékoztatást adtak a Csehszlovákiában az utóbbi másfél év alatt lezajlott események felszínen és a kulisszák mögött lejátszódó, sokszor drámai sorozatáról.

A magyar közvélemény és különösen párttagságunk mindig nagy figyelemmel és teljes szolidaritással figyelte a szomszédos Csehszlovák Szocialista Köztársaság haladó erőinek a szocializmus védelmére folytatott küzdelmét.

Az alábiakban olvasóink részletes tájékoztatására közöljük *Vasil Bil'ak* elvtársnak, a CSKP KB elnökségi tagjának, a KB titkárának nyilatkozatát, amely pontos keresztmetszetét adja azoknak a politikai eseményeknek és tanácskozásoknak, amelyeken a szocialista országok kommunista és munkáspártjai aggódó figyelmeztetésekkel jelezték az akkori csehszlovák vezetőknek az események veszélyes irányba fordulását.

A következőkben a pozsonyi Új Szó alapján közöljük — némi rövidítéssel — a sajtó kérdéseit és Vasil Bil'ak elvtárs szeptember elején adott válaszait.

— Bil'ak elvtárs, 1968 januárja és augusztusa között hazánk és a szocialista országok képviselői több legmagasabb szintű értekezleten találkoztak. Valamennyi megbeszélésen Csehszlovákiával is foglalkoztak. Nézeted szerint mi volt a motívuma ennek az érdeklődésnek?

— Az az állítás, hogy szövetségeseink nem értettek egyet a hibák helyrehozásával, szerintem egyike volt annak a nagy csalásnak, amelyet a sajtó, a rádió és a televízió közreműködésével igyekeztek beszugerálni hazánk becsületes állampolgárainak tudatába. Egyrészt olyan színben tüntették fel a dolgokat, mintha a testvéri szocialista országok be akarnának avatkozni belügyeinkbe, másrészt pedig, mintha kifogásaik lennének a CSKP vezetésével 1968 januárjában megindult egészséges folyamat ellen. Ezeket a nézeteket vezetőink sem cáfolták meg határozottan.

Minden szocialista országnak, még inkább a Szovjetuniónak őszinte érdeke, hogy szocialista szövetségesei a felvirágázás útján haladjanak s mind gazdasági, mind politikai fejlődésünk sikeres legyen. Annak ellenére, hogy a szocialista országok nemzeti és történelmi fejlődésük számos sajátosságában különböznek egymástól, kölcsönösen egybekapcsolják őket a nemzetközi érdekek, a közös eszmék és célok. Valamely ország sikere a többi ország sikere is, vagy, fordítva, s közülük egyik sem lehet semleges, egyikük sem húzódhat félre, ha valamelyik szövetséges állam veszélybe kerül. Emlékezzünk csak

Digitized by Google

vissza, hogy hazánk lakosai tétlenül nézték-e a helyzetet, ami 1956-ban déli szomszédainknál, a Magyar Népköztársaságban kialakult? Talán közömbös számunkra mindaz ami például Koreában, Vietnamban, Indonéziában és másutt osztálytestvéreinkkel történt vagy történik?

Végül is az internacionalizmus törvénye — ez a nagy szocialista család osztályelvtársiassága, közös érdeke. Kommunista pártunk egész története során mindig ebből az alapelvből indult ki, az internacionalizmus soha nem volt számára idegen. *Ez a törvény teljes mértékben érvényes a mai, osztályszempontból megosztott világban, ebből indultak ki szocialista szövetségeseink, mindenekelőtt a Szovjetunió akkor, amikor pártunk és szocialista államunk az ismert válságba került.* Szövetségeseinknek, csakúgy, mint nekünk, csak egy érdekük volt: az, hogy megtaláljuk a válságból kivezető közös utat. Ezt bizonyítja a közös értekezletek egész sora is, amelyekre tavaly — indokoltan — sor került.

Az SZLKP Központi Bizottságának tikáraként, 1968 áprilisától pedig a CSKP Központi Bizottságának elnökségi tagjaként úgyszólván minden fontos tárgyaláson részt vettem, amelyet a szocialista országok testvérpártjainak képviselőivel folytattunk: Drezdában, Moszkvában, Budapesten, Tiszacsernyőn, Bratislavában, majd ismét Moszkvában, ezenkívül több kétoldalú tanácskozáson, amelyre Prágában került sor.

— Akkoriban a drezdai tanácskozás körül nagy lármát csaptak. Senki sem kételkedett ugyanis abban, hogy ott a csehszlovákiai helyzettel is foglalkoztak. Dubcek elvtárs akkor a Csehszlovák Távirati Iroda tudósítójának kérdésére kijelentette, hogy a tárgyalások többi részvevője „teljes mértékben mellettünk áll", s azt kívánja, hogy „művünket teljes sikerre vigyük". Többet tudsz ma mondani a drezdai tárgyalások valódi tartalmáról?

— A drezdai tárgyalásokról akkor semmiféle pártszervet nem tájékoztattak objektívan. Visszatekintve, Drezda komoly határkőnek tűnik nekem. Bizonyára jól emlékeznek rá, hogy a drezdai találkozó egy nappal azután kezdődött, amikor A. Novotny lemondott az elnöki tisztségről. (Ez az esemény azonban önmagában nem volt összefüggésben a találkozó összehívásával.)

A szövetségeseket már maga az a tény is nyugtalanította, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja kezéből kicsúszott a dolgok intézése, amikor például megengedi a köztársasági elnök leváltását anélkül, hogy ilyen jelentős lépést előzőleg megtárgyalna a párt központi bizottsága. Ez, a legenyhébben szólva is, a káderpolitika legalapvetőbb elveinek a megsértését jelentette. Mindez természetesen semmiképpen nem jelenti azt, hogy hiba volt Antonín Novotny visszahívása. Ellenkezőleg, az új köztársasági elnök megválasztása igen szerencsés dolog volt.

A drezdai tárgyalás légkörét a teljes nyíltság és elvtársiasság jellemezte. Elsősorban is mindjárt a bevezetőben hangoztatták, hogy minden kommunista pártnak jogában áll meghatározni saját irányvonalát, egyszersmind azonban, mint marxixsta—leninista pártnak, nem szabad elfelejtenie, hogy nem élünk egyedül ezen a bolygón, s közösek az eszméink és a céljaink. Végső soron ez nemcsak a kommunista pártra, hanem a hatalmat gyakorló bármely politikai pártra érvényes. *A legsajátabb érdek követeli meg, hogy a közös fellépést a szövetséges országok összehangolják.* A szocialista világ közös ellensége, az imperializmus, nem alszik, az egységünkön keletkezett minden rést kihasznál a behatolásra, s a szocializmusnak, mint egésznek a meggyengítésére igyekszik kiaknázni minden hibánkat. Ez alól a Csehszlovák Szocialista Köztársaság sem kivétel.

Dubček elvtárs és a többi delegáció vezetőjének fellépése után küldöttségünk további tagjai is felszólaltak: Lenárt, Černík, Kolder elvtárs és én.

Nagyon elvszerű állásfoglalással lépett fel Brezsnyev elvtárs. Beszédéből a gondoskodás, az őszinte segíteni akarás, a tanácsadás csendült ki. Hangoztatta, hogy semmi ellenvetésük nincs a pártunk és az államunk vezetésé-

Digitized by Google

ben történt változás ellen. Ellenkezőleg. A februári események huszadik évfordulójának ünnepségein személyes részvételükkel akarják igazolni teljes támogatásukat a CSKP új vezetősége iránt. Heteken át nem reagáltak a marxizmustól idegen, kommunistaellenes beszédekre és a szovjetellenes megnyilvánulásokra, mert bíztak abban, hogy ezek csak átmeneti jelenségek; hittek ígéretünkben, hogy megjavítjuk a helyzetet. Nem tudták azonban megérteni, ugyanúgy mint a csehszlovákiai kommunisták nagy többsége, hogy úgymond a CSKP-ban és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1968 januárja után kerül sor a demokratizálódásra, mintha eddig itt nem lett volna demokrácia. Ez ellentmond a valóságnak, a történelmi igazságnak. Nehezen értették meg a szavaink és a tetteink közötti különbséget, amikor egyrészt hangoztattuk, hogy meg akarjuk szilárdítani a párt vezető szerepét, másrészt pedig engedtük annak megsértését, amikor eltűrtük a CSKP KB elleni támadásokat, sőt az egész párt gyalázását, történetének, az emberek sokéves becsületes munkája eredményeinek a bemocskolását. A szovjet elvtársak nem tudták megérteni, miért engedik a hadsereg, a biztonsági szervek, a népi milícia, a külpolitika, a legközelebbi szövetségesek rágalmazását, másrészt pedig a burzsoá köztársaság, a masarykizmus dicsőítését és idealizálását. Figyelmeztettek, hogy mindez a párt, az állam széteséséhez vezet.

Brezsnyev elvtárs akkor azt is mondta, hogy az élet tovább folytatódik és felülvizsgálja a szavakat és a tetteket. Mindaz, ami Csehszlovákiában és a CSKP-ban elkezdődött, abnormális, és ha a CSKP nem tesz idejekorán megfelelő intézkedéseket, akkor Csehszlovákia súlyos nehézségekbe sodródik.

A szovjet elvtársak sok kérdést tettek fel nekünk. Megkérdezték például, miképpen lehetséges az, hogy a központi bizottság és a kormány tagjai is pártellenes, szocialistaellenes nézetekkel lépnek fel nemcsak idehaza, hanem még a burzsoá sajtóban is. Felvilágosítást kértek, mi is akar lenni az az „új típusú szocializmus". Megkérdezték, látjuk-e a CSKP ideológiai alapjai ellen irányuló támadásokat, látjuk-e azt, hogy álszocialista jelszavakkal a szocializmus lényege ellen törnek. Arra kértek bennünket, tanuljunk a kommunista mozgalom történetéből és abból, ami Magyarországon 1956-ban történt. Rámutattak, hogy a szocializmus ellenségei a leghangosabban kiabálnak a szabadság után, de ezen a saját szabadságukat értik, ellenforradalmi ténykedésük számára kívánnak szabad teret, hogy büntetlenül felbomlaszthassák a köztársaságot.

Figyelmeztettek minket, hogy az ellenforradalom nem kezdődik mindjárt gyilkolással, hanem demagógiával, a szabadságról hangoztatott álszocialista jelszavakkal, a párt-, az állami és gazdasági apparátus szétbomlasztásával, az államhatalmi szervek, a hadsereg, a biztonsági szervek, a bíróságok és az ügyészségek meggyengítésével és szétzilálásával, zűrzavar keltésével, a bizonytalanság érzésének a kiváltásával, a fegyelem megbontásával, a becsületes emberek megfélemlítésével. A gyilkolás — az legutoljára marad. Az ellenforradalom hosszú időn keresztül készül fel a hatalomért folyó harcra. Véres és vértelen formákat választ, fondorlatos, s ha nem lépnek fel ellene, végül ő határozza meg a harc módszerét. Mindezek a jellemvonások Csehszlovákiában erősödnek.

Brezsnyev elvtárs arra kért bennünket, ne engedjük meg a zűrzavar növekedését, idejekorán mozgósítsuk a pártot, a munkásosztályt.

Gomulka elvtárs is kért, vegyük figyelembe a lengyel tapasztalatokat is, ugyanúgy, mint a magyar ellenforradalom tapasztalatait. Rámutatott, hogy az ellenforradalmi erők tevékenységüket rendszerint ártatlan diáktüntetésekkel, különféle tetszetős követelmények kitűzésével kezdik, amelyekkel könnyen félrevezethetik az embereket. Mindez azonban arra irányul, hogy meggyengítse és szétbomlassza az államapparátust, a párt vezető szerepét, szervezői és ideológiai tevékenységét, felforgassa az államot. Rendszerint ezután következik a tömeges határozatok elfogadásának az időszaka, ami a „támo-

Digitized by Google

gatás" leple alatt nem a párt irányvonalának a támogatására, hanem valójában a népköztársaság érdekei ellen irányul. Növekedni és erősödni kezdenek a nacionalista, a szovjetellenes és a kommunistaellenes hangulatok és irányzatok, amelyek törvényszerűen az ellenforradalomba torkollnak. Figyelmeztetett, közös ellenségünk jól tudja, hogy a munkásosztály nem engedné meg a kommunista párt, a szocializmus, a Szovjetunióval való szövetségünk elleni nyílt támadást. Az ellenség ezért mindaddig nem lép a színre igazi szándékaival és szovjetellenes jelszavaival, amíg nem tudja félrevezetni a munkásosztályt. Gomulka elvtárs azt is kijelentette, hogy Csehszlovákiában a növekvő veszély annál nagyobb, mert a CSKP, illetve annak vezetősége ezt a tényt nem látja.

Hasonlóképpen szólott Kádár elvtárs is. Különösen óvott minket az úgynevezett „népbarátoktól", akik minden bizonnyal nálunk is fellépnek, és demagógiával igyekeznek majd becsapni a munkásokat és a parasztokat. Bizonyára nálunk is kinőnek majd hamis ál-munkásvezérek, akik mindenféle ígérgetéssel próbálják megszervezni a tömegek bizalmát. Kádár elvtárs rámutatott azokra a tapasztalatokra, amelyeket Magyarország az ellenforradalom idején szerzett, amely oly sok szenvedést okozott és annyi ember életébe került. Arra kért, hogy vegyük figyelembe ezt a fájdalmas leckét.

Ulbricht elvtárs igyekezett megtalálni számos fogyatékosságunk elméleti gyökereit, s rámutatott arra, hogyan hanyagoltuk el a tömegpolitikai és az elméleti nevelést. Figyelmeztetett, hogy ne tűzzünk ki olyan jelszavakat és programot, amely az adott időszakban megvalósíthatatlan, ne ugráljuk át az egyes fejlődési szakaszokat, mert ezzel elveszítjük biztonságérzetünket, és az emberek bizalmát is megrendítjük. Hangsúlyozta, hogy a CSKP meggyengülése Csehszlovákiában a szocializmus meggyengülését, a csehszlovák állam. szocialista szövetségeseivel való kapcsolatai, és végső soron a szocializmus meggyengülését jelenti. Hasonlóképpen nyugtalanságát fejezte ki a bolgár delegáció vezetője is.

A beszélgetés folyamán többek között felhozták azt is, hogy a kormány egyik tagja, aki ugyanakkor tagja a CSKP Központi Bizottságának is, hogyan szervezhet a párt politikájával szembeszegülve különféle akciókat, gyűléseket, amelyek éle lényegében a CSKP ellen irányul. Egyes felhozott tényekről egyáltalán nem volt tudomásunk.

— Az értekezlet fő gondolata tehát tulajdonképpen a csehszlovák destruktív fejlődés okozta aggodalom volt?

— Igen. A késő éjszakai órákig tartó tárgyalásokat lényegében nem valamiféle „beavatkozásként", hanem a testvéri szocialista országok mélységes aggódásaként jellemezhetjük, amely abból eredt, vajon kellően tudatosítjuk-e, hogy országunkban növekednek a szocialistaellenes erők, hogy meggyengül a CSKP és a szocialista állam, és vajon megtesszük-e a szükséges intézkedéseket. Ezt az aggodalmat nem a múlt torzulásainak és hibáinak kijavítása, a szocialista demokrácia fejlődése keltette, hanem mindenek előtt az, hogy meggyengült nálunk a párt vezető szerepe és növekedni kezdett a kommunistaellenes hullám. Az értekezletet lényegében két mondatba lehetne sűríteni, amit ki is mondtak: *Megjegyzéseinket vegyék komolyan, elsősorban az önök legsajátabb érdeke ez, a szocializmus érdeke. Nem titkoljuk, hogy mint internacionalistákat, komolyan nyugtalanít bennünket országukban a helyzet alakulása.*

Amint tehát látható, a testvéri szocialista pártokat nem megelégedéssel, hanem ellenkezőleg: mélységes aggodalommal töltötte el a nálunk tapasztalható fejlődés és komolyan figyelmeztettek azokra a növekvő erőkre, amelyek — akár mondjuk, akár nem —, ellenforradalmi jellegűek. Ez a figyelmeztetés idejében, 1968. március 23-án hangzott el...

Digitized by Google

— Bil'ak elvtárs, ezt a sürgető aggodalmat miért nem tükrözte az értekezletről kiadott közlemény?

— Eredetileg gondoltak erre. Érdekesség kedvéért idézhetem az előkészített dokumentum egy részét: „A CSKP delegációja tájékoztatást nyújtott a CSKP KB januári plénuma határozatának megvalósításáról, amely a CSKP XIII. kongresszusa irányvonalának érvényre juttatására, a szocialista demokrácia továbbfejlesztésére irányul. A tájékoztatással kapcsolatos eszmecsere folyamán a részvevők nyugtalanságukat fejezték ki a revizionista és a szocialistaellenes elemeknek az utóbbi időben tapasztalható aktivizálódása felett. Ezek ki akarják forgatni A CSKP KB legutóbbi plénuma határozatának gondolatait, hogy Csehszlovákiában aláássák a szocializmus politikai és gazdasági alapjait, a CSKP vezető szerepét, s meggyengítsék a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a szocialista országok kapcsolatait. *A testvéri szocialista pártok küldöttségei figyelmeztettek arra, hogy a Nyugat által támogatott szocialistaellenes erőknek ez a feléledése súlyos negatív következményekhez vezethet, ami ellen már most határozott lépéseket kell megtenniük.* A tárgyalások részvevői kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy a munkásosztály, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság dolgozói gazdag tapasztalatokkal bíró kommunista pártjuk vezetésével határozottan szembeszegülnek az ellenséges erők cselszövéseivel, s a demokrácia és a szocializmus útján biztosítják Csehszlovákia további fejlődését."

Arra kértük szövetségeseinket, ne fogadjunk el és ne hozzunk nyilvánosságra ilyen közleményt. Kijelentettük, hogy látjuk a helyzet komolyságát és a nálunk megnyilvánuló negatív jelenségek veszélyességét, azonban az eltelt, nagyon rövid idő alatt még nem tudtunk minden kérdést megoldani.

— Milyen elhatározásokkal távoztak Drezdából?

— Megígértük, hogy pártunk és köztársaságunk életének egészséges fejlődése, valamint közös céljaink érdekében rendet teremtünk idehaza. Arról biztosítottuk szövetségeseinket, hogy nem engedjük meg a szocialistaellenes erők növekedését, a párt vezető szerepének meggyengítését, a párttagok és a pártonkívüli becsületes állampolgárok gyalázását, sem pedig a szovjetellenes propaganda erősödését és kölcsönös baráti kapcsolataink meggyengítését.

— Mindezek ellenére mégis miért nem tájékoztatták teljes nyíltsággal a Központi bizottságot, sőt még a CSKP KB elnökségét sem?

— A CSKP KB elnökségét és a központi bizottságot valóban nem tájékoztatták a tárgyalások igazi tartalmáról. Dubček elvtárs azt javasolta, hogy a pártszervet teljes mértékben ne tájékoztassuk, mi pedig, sajnos, akkor egyetértettünk ezzel. Dubček elvtárs biztosított bennünket arról, hogy szilárdan kézbe veszi a dolgok intézését. Akkor abból indultunk ki, hogy nincs szükség a régi elnökség egyes volt tagjainak a bizalmára. Nem titkolom azt sem, tudtuk, hogy egyesek közülük kárörömmel látták volna a vezetésben történt változás óta eltelt rövid idő alatt felmerült problémákat. Az áprilisi plénum új elnökséget választott. Sajnos, Drezdáról és az ott tett ígéreteinkről az új elnökséget sem tájékoztatták.

— Legalább levontak valami hathatós következtetést például Drezda után?

— Jól ismeretes, hogy nem! Ellenkezőleg! Komoly megfontolás és konkrét intézkedések kidolgozása helyett engedni kezdtek a különféle nyomások hullámainak, amelyek hovatovább olyan méreteket öltöttek, amilyenre Drezdában a szövetségeseink figyelmeztettek. A párt vezetősége, ahelyett, hogy szembeszegült volna a különféle nyomásokkal, lépésről lépésre sodortatni hagyta magát ezzel az egészségtelen áramlattal.

Digitized by Google

— Hat héttel később, május 3-án és 4-én részt vettél a moszkvai kétoldalú tárgyalásokon. Mi volt ezeknek a lényege?

— Erre a találkozóra a mi kezdeményezésünkre került sor. Nem azért, mert mérlegeltük a helyzetet és annak alakulását Drezda után, hanem azért, mert gazdasági segítséget akartunk. Azt kértük, hogy a Szovjetunió az eredetileg megállapodott terven felül is szállítson gabonát, kőolajat, földgázt és más ipari nyersanyagokat, ezenkívül aranyat kértünk kölcsön. A szovjet elvtársak nagyon szívélyesen fogadtak bennünket. Őszinte örömükre szolgált, hogy lehetővé válik, közösen, elvtársiasan, objektívan megítélni a helyzetet. A tanácskozás igen tárgyilagos, nyílt volt. Kora reggeltől késő éjszakáig tartott. *A szovjet elvtársak hangoztatták, hogy mindennemű segítséget megadnak nekünk. Brezsnyev elvtárs kijelentette, hogy a szovjet emberek készek velünk az utolsó karéj kenyeret is megosztani.*

Az elvtársak egyszersmind arra figyelmeztettek, hogy a drezdai megbeszélés óta egyáltalán nem látják a helyzet javulását, ellenkezőleg: annak rosszabbodását tapasztalják. A szó szoros értelmében véve kérték, hogy tudatosítsuk azt a veszélyt, amely az ellenforradalmi erők növekedése következtében fenyegeti a CSKP-t és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságot. Ilyen körülmények között gyakorlatilag semmiféle segítségnyújtás nem javítaná meg a köztársaságban a helyzetet, nem segítené elő az életszínvonal emelkedését, ha a párt és az állam vezetősége nem veszi szilárdan kézbe a helyzet irányítását, ha gátat nem vetnek a párt- és az állami szervek szétbomlasztásának. Kértek bennünket, tudatosítsuk, hogy a rendetlenség és a zűrzavar a politikai térről törvényszerűen átmegy a népgazdaság területére is, aminek katasztrofális következményei lehetnek.

— Ez azt jelenti, hogy Drezda óta nem múlt el az aggodalom, ellenkezőleg...

— Nemcsak hogy nem múlt el, hanem az elvtársak új tények alapján bebizonyították, hogy a jobboldali opportunista és a szocialistaellenes erők tevékenysége valóban fokozódik. Egyetlen érvüket, egyetlen tényt sem tudtunk megcáfolni. A szovjet elvtársak kijelentették, nem tudják megérteni, hogyan lehet az, hogy olyan fejlett és sokat tapasztalt párt, mint a CSKP és a csehszlovák munkásosztály, megengedi ezt az anarchizmus irányába haladó fejlődést. Felkértek bennünket, ne feledkezzünk meg arról, hogy Csehszlovákia nyugati határa egyidejűleg a szocialista világ nyugati határa is, és ott most olyan dolgok történnek, amelyek veszélyesek nemcsak Csehszlovákia, hanem az egész szocialista tábor biztonsága szempontjából. Megígérték, hogy sokoldalú segítséget nyújtanak nekünk, de egyúttal kértek, hogy ne engedjük meg otthon az ellenséges erők befolyásának növekedését.

Mindjárt akkor úgy határoztak, hogy a Szovjetunió növeli a gabona és más szükséges nyersanyagok szállítását. Ami az aranykölcsönt illeti, azt kérték, konkretizáljuk, mire akarjuk felhasználni. Erre nem tudtunk felelni. Nyíltan megmondták, hogy amíg nem teremtünk rendet, addig nem folyósítanak kölcsönt, mert nem akarnak hozzájárulni az antiszocialista és ellenforradalmi erők tevékenységéhez Csehszlovákiában. Akkor Moszkvában Smrkovský elvtárs is megígérte, hogy egy hónapon belül mindazokat a problémákat és hiányosságokat, amelyek közös gondot okoznak, megoldjuk, illetve felszámoljuk.

A tanácskozás valóban a teljes egyenjogúság szellemében folyt le. Sőt, talán vendéglátóink még többet kértek bennünket, mint amennyi szükséges lett volna. Nekem ez úgy tűnt, mint amikor két édestestvér találkozik, és az egyik, az, aki már többet élt át és ezért többet tapasztalt, igyekszik megmagyarázni fiatalabb, tapasztalatlanabb testvérének a különféle veszélyeket, amelyek mindig megsokszorozódnak, ha idejekorán nem fordítanak rá figyelmet, ha könnyen veszik és könnyelműen, a szükséges felelősségérzet nélkül kezelik ezeket.

Digitized by Google

A moszkvai tanácskozáson az elvtársakat tehát semmi más nem vezette, mint az aggodalom a szocializmus sorsáért Csehszlovákiában. Aggodalmat okoztak a veszélyek, amelyek nálunk fokozatosan megnőttek, és végül olyan méreteket öltöttek, hogy veszélyeztették nemcsak magát a szocialista és politikai rendszert Csehszlovákiában, hanem a második világháború eredményeit is, mindazt, amiért több mint 20 millió szovjet ember és több mint 300 000 csehszlovák hazafi — ezek közül több mint 25 000 kommunista — áldozta életét. A szovjet elvtársak már akkor sem titkolták előttünk, hogy semmilyen körülmények között nem engedhető meg olyan fejlődés, amely előbb vagy utóbb a szocializmus vívmányainak feszámolásához vezethet a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. *Ez már nemcsak Csehszlovákia „belügye", hanem az egész világszocializmus ügye lenne.*

Lényegében tehát semmi másról nem volt szó, csak arról, hogy szembeszálljunk azokkal az erőkkel, amelyek a fejlődést vissza akarják téríteni az 1948 februárját megelőző időszakba, s amelyek már szervezetten készültek a hatalmi-politikai fordulatra, magukhoz ragadták a tömegtájékoztatási eszközöket, megkezdték a kommunistaellenes légkör kialakítását az országban és tetszetős jelszavakkal a közvélemény megtévesztését stb. Mindennek gátat vetni, úgy, ahogyan szövetségeseink tanácsolták, ez a legsajátabb, szocialista és nemzeti érdekünk volt.

— A novemberi plénumon elmondtad, hogy Moszkvából visszatérőben a repülőgépen Dubcek, Cernik, Smirkovsky elvtársak és te kezet adtatok egymásnak, hogy most „kézbe veszitek" az ügyeket. A májusi plénum ezt jelezte.

— Valóban úgy tűnt, hogy észbe kaptunk. Ezek után a CSKP KB elnökségén elemeztük a politikai helyzetet a köztársaságban. A vita nagyon hosszadalmas volt. Nemcsak az elnökség tagjai és póttagjai, hanem a CSKP KB titkárságának tagjai is kifejtették nézeteiket. Mindnyájan egyhangúlag arra a következtetésre jutottunk, hogy *a helyzet nálunk kritikussá vált, s ezért elkerülhetetlenek az azonnali és legszigorúbb intézkedések a jobboldali, opportunista és antiszocialista erők ellen, mivel az a veszély fenyeget, hogy megkísérelhetik politikai fordulat elérését.* A KB elnökségén akkor — és az utoljára történt — kölcsönös nézetazonosság alakult ki. Sőt Smirkovský elvtárs akkor megjósolta, hogy ha a fejlődés iránya nálunk úgy folytatódik, mint eddig, akkor „nem menthet meg más minket, csak a tankok". A CSKP KB elnöksége eme tanácskozásának eredménye volt a kerületi és járási pártbizottságok és nemzeti bizottságok első titkárainak, illetőleg elnökeinek 1968. május 12-i és 13-i országos tanácskozása. A CSKP KB elnöksége így akarta még a májusi plénuma előtt hitelesíteni saját álláspontját, s összevetni azt a kerületi és járási szervek hozzászólásaival. Ezek nemcsak megegyeztek hanem azt mondhatjuk, hogy a kerületek és járások állásfoglalásai az adott helyzetben még bírálóbbak voltak, mint a CSKP KB elnökségének az álláspontja.

— Sajnos, a további gyakorlat azt mutatta, hogy ebben az időben az egység csak a szavakban volt meg, de nem a tettekben. Véleményed szerint mi befolyásolta ilyen kedvezőtlenül az elnökség politikai tevékenységét?

— Az, hogy nem vitte keresztül a múlt évi májusi határozatot, s hogy engedett a jobboldali opportunista erőknek. Erre részletesen a elemzésnek kell válaszolnia. Tény az, hogy az elnökség végleg elvesztette akcióképességét, és az ügyek további menete ellentétben állt a párt óhajával, és a munkásosztály érdekeivel. Inkább a szocialistaellenes és ellenforradalmi erők érdekeinek megfelelően alakult, amelyek már nyíltan megkezdték Csehszlovákia Kommunista Pártjában és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a zavarkeltést. Engedtek a hamis hízelgő politikának, a dicsvágynak, a személyi népszerűség hajhászásának a párt és a nép érdekeinek kárára. És ez nem végződhetett másként, mint az opportunizmus mocsarában.

Digitized by Google

— Azután, hogy a párt májusi plénuma után a helyzet irányítása egyre jobban kicsúszott a kézből, az SZKP Politikai Bizottsága kísérletet tett arra, június 12-én és később is, hogy találkozzék a mi képviselőinkkel, de ezeket a megbeszéléseket a mi részünkről mindig halogatták. Tulajdonképpen kik halogatták?

— Dubček elvtárs valóban kapott 1968. június 12-én személyes levelet Brezsnyev elvtárstól, amelyben nagyon elvtársiasan figyelmeztette, hogy az ígéretek és a CSKP KB májusi plénumának döntése ellenére a helyzet nálunk nem javult, hanem még tovább romlik és javasolta, hogy találkozzanak a Szovjetunióban vagy Csehszlovákiában, bárhol, ahogy Dubček elvtárs kívánja. Dubček elvtárs döntésére bízták, hogy ki vegyen részt a találkozón, csak Dubček és csak Brezsnyev elvtárs, vagy mindkét fél részéről több elvtárs. Ha jól emlékszem, Brezsnyev elvtárs közölte, hogy hajlandó találkozni bármelyik napon és bárhol, ahogy Dubček elvtárs meghatározza, hogy együttesen megítéljék a helyzetet. Ezt a levelet alkalmam volt elolvasni, amikor 1968. június 15-én Dubček elvtárssal együtt tértünk haza Budapestről, a szövetségi szerződés aláírása után.

Dubček elvtárs akkor úgy határozott, ne menjünk el a találkozóra, mert szabadságok és konferenciák vannak, és azért is, mert állítólag a közvélemény úgy értelmezné, mint politikai nyomást, amit ellenfeleink kihasználhatnának. Ez azonban ismét tragédiáink egyike, hogy mindig többet adtak arra, mit mondanak ezek vagy azok a jobboldali opportunista, sőt szocialistaellenes erők, mint arra, hogy mit követel meg a köztársaság, az állam és a becsületes állampolgárok érdeke.

Az elutasítást azzal is indokolta, hogy a Szovjetunióban tölti majd a szabadságát és ez alkalommal több kérdést megvitathatnak. Végül is a szovjet elvtársak beleegyeztek ebbe. Azonban nem a Szovjetunióban töltötte szabadságát. Érdekes az a tény is, hogy Dubček elvtárs néhány nappal később a CSKP KB elnöksége elé terjesztett egy határozati javaslatot, hogy a párt és az állam vezető tényezői ne hagyják el az országot, és ezt az elnökség elfogadta.

— Július 4. és 6. között további öt levél érkezett a Szovjetunióból, majd az NDK-ból, Lengyelországból, Magyarországról és Bulgáriából. És ezt követte az ismert meghívás Varsóba. Erre vonatkozóan a pártban még mindig sok a félreértés. A meghívás valóban megtörtént...

— Minden bizonnyal. A meghívást rendesen kézbesítették a CSKP KB elnökségének, habár kezdetben nem is határozták meg pontosan a helyet, amelyben azonban végül is meg lehetett volna egyezni.

— Az idő távlatából hogyan vélekedsz, kinek és miért volt érdeke, hogy ezen a találkozón ne vegyünk részt?

— Az elnökségben erről a meghívásról kétszer vitatkoztak, 1968. július 8-án és 12-én. Feltételezem, hogy a jegyzőkönyvben nem szerepel, kinek mi volt az álláspontja. Nem akarok a felelősség alól kibújni, de én és még néhány elvtárs azt javasoltuk, hogy vegyünk részt a találkozón. Más elvtársak viszont azt hangsúlyozták, hogy nem kell részt venni a CSKP XIV. kongresszusa előkészítésével összefüggő elfoglaltság miatt. Egyidejűleg azonban azt javasolták, hogy mielőtt a közös tanácskozásra sor kerül, szükségesek a kétoldalú tanácskozások valamennyi szocialista országgal — beleszámítva Jugoszláviát és Romániát is —, ami bizonyosan több időt igényelt volna, mint részvételünk a javasolt csoportos találkozón.

Felhasználták azt az „érvet" is, hogy létezik egy elnökségi határozat, hogy a párt és az állam vezető tényezői ne utazzanak a határon túlra. Nagyon negatív szerepet játszottak a tanácskozások során néhányan azok közül

Digitized by Google

az elvtársak közül, akiket csak meghívtak az elnökségre, mint például Mlynar. Slávik és Jiri Hájek miniszter. Egyöntetűen támogatták azokat, akik határozottan elutasítottak minden kezdeményezést a közös tanácskozáson való részvételre.

— Ezekkel a körülményekkel magyarázható tehát, hogy mind az elnökség, mind később a CSKP Központi Bizottsága is úgy reagált a varsói levélre, ahogyan reagált.

— Emlékezzünk vissza, hogy a KB elnökségének néhány tagja már akkor előre kijelentette, a CSKP KB plénumának nincs mandátuma arra, hogy valamiben is határozzon. Ez ugyan hihetetlen, de sajnos az is előfordult pártunkban, hogy a vezetőség néhány tagja megtagadta a legfelsőbb pártszervnék azt a jogát, hogy az ügyet megítélje és dönthessen. Magát a plénumot is (1968. július 19.) úgy rendezték meg, hogy úgyszólván ugyanannyi volt a rádió, a sajtó és a televízió dolgozói közül a részvevő, mint a CSKP KB tagja. Különféle küldöttségeket szerveztek, amelyek kihívatták a tanácskozásról a CSKP KB egyes tagjait és valósággal megfenyegették őket, hogy senki ne merjen ellenkező nézetet vallani. E különös helyzetben megszűnt mindenféle osztályszempont, ítélőképesség. Ilyen légkörben, amelyben nehezen kerülhetett sor komoly tanácskozásokra, a CSKP Központi Bizottsága elhatározta, hogy nem vesz részt a varsói tanácskozáson, s ilyen értelmű választ adott az ötök levelére.

Ott mindnyájan nagy hibát követtünk el. Egyesek meggyőződésből szavaztak ellene, mások félelemből, megint mások — habár személyesen óhajtották, hogy elmenjünk Varsóba — a hangulat hatására. Így alakult ki a szovjetellenes hullámon a hamis egység. Pártunk vezetősége így elveszítette szövetségeseinek bizalmát, mivel elutasította a tanácskozást legközelebbi barátainkkal. Ez az igazi kommunista számára szokatlan volt, és a történelem fogja ezt egyszer megítélni. Mi, a közép-európai kis ország, ellentétben a józan ésszel, az ideológiával és az érzéssel, ellentétben az osztálymagatartással és a szövetségi szerződésekből eredő kötelezettségekkel, megtagadtuk önmagunkat. Pártunk, népünk és nemzeteink érdekeivel ellentétben, hamis, nacionalista platformra tévedtünk. Még nagyon sok idő kell ahhoz, hogy e lépés következményeit helyrehozzuk.

— Néhány vezetőnek már akkor érdeke volt a szakítás szövetségeseinkkel, éppen ezért talán szándékosan kiélezték a helyzetet?

— Igen, ma teljesen meg vagyok győződve arról, hogy a CSKP KB elnökségének néhány tagja vagy azok, akiket rendszeresen meghívtak az elnökség tanácskozásaira és ott szót kaptak, engedtek a különféle erőknek, amelyeknek az volt a céljuk, hogy megrontsák, és ha sikerül, teljesen megszakítsák kapcsolataikat a legközelebbi szövetségeseinkkel, de különösen a Szovjetunióval. Sajnos, törekvéseik részben nem maradtak következmények nélkül. Sikerült számos embert megtéveszteniük, különösen a fiatal nemzedék tagjait. Sikerült a kétkedés és a bizalmatlanság mérgével beoltani őket. Ezt tanúsítják a Prága és köztársaságunk más városainak utcáin lejátszódott események is.

— Az elnökség egy része tehát már jóval augusztus előtt kétarcú politikát folytatott. Ennek szükségszerűen oda kellett vezetnie, hogy vezetőségünk — indokoltan — elvesztette szövetségeseink bizalmát.

— Jogosan támadhatott ilyen gyanú. Mint mondottam, ezt a bizalmat azzal vesztettük el, hogy nem vettünk részt a varsói tanácskozáson, de különösen a tiszacsernyői és bratislavai tanácskozások utáni események miatt.

Digitized by Google

— A közelmúltban a Tribuna közölte, hogy akkoriban valaki a CSKP KB elnöksége elé olyan anyagot terjesztett, amely hivatott volt előkészíteni az országot a Szovjetunióval történő szakítás gazdasági következményeire?

— Igen. Miután bejelentették, hogy a varsói tanácskozás megvalósult és elfogadta a csehszlovákiai helyzetre vonatkozó álláspontot, valaki aláírás nélkül olyan intézkedéseket javasolt a CSKP KB elnökségének, mintha már sor kerülne az általános szakításra a Szovjetunióval. Természetesen ezt gyorsan levették az elnökség napirendjéről, de mint látható, „valaki" már előre számításba vette.

— Később a CSKP KB elnökségének a varsói levéllel kapcsolatos állásfoglalása szó szerint ezt mondta: „Sajnos, július 12-i tanácskozásunk már felesleges volt, mivel tekintet nélkül annak eredményére, a varsói tanácskozást július 14-re összehívták. Ezt csak július 13-án délután tudtuk meg a ČTK Hírügynökség közvetítésével, azután, hogy az öt párt képviselői Varsóba érkeztek. Ma már megállapítottuk, az elnökség tagjainak többsége valóban nem ismerte a tanácskozás pontos időpontját. De mindenesetre ismerte az első titkár...

— Én igazolhatom, hogy Brezsnyev és Kádár elvtársak személyesen kérték, hogy vegyünk részt a varsói tanácskozáson. Sőt a tanácskozás kezdetét elhalasztották, abban a reményben, hogy talán mégis részt veszünk rajta. Technikailag lehetséges volt, hogy elutazzunk, még ha igaz volna is, hogy a tanácskozás tényleges megtartásáról Dubček elvtárs csak július 13-án értesült. Néhány tény azonban azt tanúsítja, hogy erről korábban is tudott. A lényeg viszont az, hogy Dubček elvtárs és az elnökség néhány más tagja elvben elvetette a tanácskozás gondolatát. A tanácskozás mégis megvalósult.

Ha valakivel ilyen, vagy olyan okból nem találkozom, vagy nem akarok találkozni, hogy eszmecserét folytassak vele, akkor nincs más megoldás, mint hogy partnerem levélben közölje álláspontját. Ez megtörtént. Így keletkezett az „ötök" levele.

— Miért küldték a varsói tanácskozás részvevői levelüket nyilvánosan?

— Gondolom azért, hogy ne lehessen elhallgatni. Talán ez az egyetlen magyarázat. És közismert, hogy ezután a jobboldali opportunista, antiszocialista és szovjetellenes erők — hivatalos áldással — milyen kapmányt indítottak. Megindult a hamis hazafiság hulláma, sőt izgatás a Szovjetunió ellen irányuló össznemzeti egység érdekében. František Kriegel azt javasolta a CSKP KB elnökségének, hogy használja ki ezt a légkört, ezt az alkalmat valamiféle „össznemzeti párt" megalapítására. Ma az idő távlatából ez a légkör szörnyűnek tűnik, és azt bizonyítja, mennyire képtelen volt a CSKP KB elnöksége elvi alapon, reálisan, marxista—leninista módon megoldani a dolgokat.

— Abban az időben — már Tiszacsernyő után — Prágában jártak Románia és Jugoszlávia képviselői. Igaz-e — hivatkozom Císar elvtárs 1968. augusztus 17-én az újságíróknak mondott szavaira —, hogy Ceausescu és Tito elvtársak Prágában ugyancsak aggodalmukat fejezték ki a hazánkban akkoriban végbemenő fejlemények miatt?

— Tagja voltam küldöttségünknek, mely Tito elvtárssal tárgyalt. Igazolhatom, hogy Tito elvtárs kifejezte aggodalmát és figyelmeztetett. Kár, hogy a nyilvánosság előtt nem ismertették akkor a helyzetünkkel kapcsolatos nézeteinek nagy részét és különösen azokat, amelyeket a búcsúvacsorán elmondott pohárköszöntőjében fejezett ki. A Ceausescu elvtárssal folytatott beszélgetés tartalmát nem ismerem.

Digitized by Google

— Mi célja volt abban az időben U Thant ENSZ-főtitkár augusztus 23-ra előkészített látogatásának? Nem akarták ezt mindenekelőtt belpolitikailag kihasználni?

— Ezt a kérdést egyáltalán nem tisztáztuk. Ezért nem akarok csak úgy mondani valamit.

— Helytelen lenne minden rosszat, az 1968-as év minden következetlenségét, hibáját és túlkapását Dubcek elvtárs számlájára írni. De a történelem mindenekelőtt nála keresi majd az okokat, a felelősség súlyát illetően. Az első titkár nyilvánvalóan nem állt ellen az ismert erők nyomásának, amelyeknek az ő ingatagsága talán meg is felelt.

— Kétségtelen, hogy az elnökség egy része és a becstelen emberek csoportja kihasználta és befolyásolta Dubček elvtársat. Hiszem, hogy még ő is segít ezeket a kérdéseket részletesebben tisztázni, és elmondja, milyen különféle nyomást gyakoroltak rá, és ki mit tanácsolt neki.

— Néha arról vitatkoznak és írnak, hogy mi volt a döntő és meghatározó szövetségeseink aggodalmában: az úgynevezett eszmei ellentét, vagy a stratégiai momentum?

— Úgy gondolom, hogy sem az egyik, sem a másik. Alapjában véve így igyekezett és igyekszik „érvelni" a burzsoá propaganda. Ahogy beszélgetésünk kezdetén mondtam, szövetségeseink aggódtak — és a fejlődés igazolta, hogy jogosan — a szocializmus sorsáért hazánkban. Ez a döntő. Elvégre a szocializmus Csehszlovákiában az egész szocialista rendszer része. A szövetséges katonák nem azért vonultak be a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba, hogy valami más ideológiát juttassanak uralomra, hanem hogy megvédjék azt, amelyet közösen elismerünk: a marxizmus—leninizmus eszméjét. Nem azért jöttek, hogy más társadalmi rendet teremtsenek, hanem hogy megvédjék a szocializmus kemény osztályharcokkal kivívott eredményeit, megvédjék azt az alapelvet, amelyet a csehszlovák alkotmányban is rögzítettünk, hogy „a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a szocialista világrend része", és hogy „a társadalom és az állam vezető ereje a munkásosztály élcsapata, Csehszlovákia Kommunista Pártja". Hogy ezt a két alapvető elvet nyíltan és hosszabb időn át összpontosulva támadták, arra elegendő bizonyíték volt és van. Az 1968. augusztus 3-i bratislavai „nyilatkozatban" *leszögeztük és aláírtuk, hogy „azoknak a vívmányoknak támogatása, védelme és megszilárdítása, amelyeket a nemzetek hősi küzdelmükkel, minden ország népének áldozatkész munkájával értek el, valamennyi szocialista ország közös internacionális kötelessége".* Az, hogy nem mozgósítottuk saját erőinket a szocialista vívmányok védelmére, nem a szövetségesek hibája volt, hanem a mienk.

— Megelőzhető volt-e az öt szövetséges ország katonaságának bevonulása?

— Mély meggyőződésem, hogy igen.

— Mi volt ennek az előfeltétele?

— Részünkről az, hogy valamennyi egészséges belső erőt a növekvő jobboldali, opportunista, antiszocialista és ellenforradalmi erők ellen mozgósítsuk. Nálunk nemcsak nem tették ezt, hanem ellenkezőleg, passzív magatartásunkkal ezekkel az erőkkel szemben csak támogattuk felforgató tevékenységüket. Emlékezzenek vissza, milyen volt a helyzet a rendőrségnél, a népi milíciában, a hadseregben, az ügyészségen és bíróságon, a párt- és az állami szervekben! Milyen helyzetbe kerültek becsületes, a párt és a szocializmus ügye iránt odaadó vezető funkcionáriusok. És milyen helyzetben volt maga a központi bizottság! Mindenki a félelem légkörében élt. A mun-

Digitized by Google

kásosztályt nem mozgósították a szocialista vívmányok védelmére, és ilyen mozgósítás iránt érdeklődés sem mutatkozott. Mindazok ellen, akik ezekre a tényekre rámutattak, azonnal „tüzet nyitottak" azok az erők, amelyek a tömegtájékoztatási eszközöket hatalmukban tartották.

— Mi volt az oka annak, hogy az itthon és a szövetségeseknek tett minden ígéret ellenére gyakorlatilag semmi nem történt, és a dolog úgy végződött, ahogy végződött?

— Már sok mindent elmondtam. Legyünk türelmesek, és várjuk meg azt az elemzést, amelyet a központi bizottság végez el a tárgyilagos igazság érdekében.

— Milyen tanulságok vonhatók le azokból a nemzetközi tanácskozásokból amelyekről beszéltünk?

— Tanulság sok van. Van azonban egy alapvető tanulság: a szocialista ország, a kommunista párt bel- és külpolitikájában *mindenkor szükség van a szavak és tettek egységére, szocialista ideológiánk és szocialista gyakorlatunk egységére.*

Az idealizmus megnyilvánulása lenne, ha bebeszélnénk magunknak, hogy nálunk végleg befejeződött a harc a szocialistaellenes erőkkel, hogy nálunk már gondtalanul lehet élni. A legutóbbi kísérletek, amikor a jobboldali politikai áramlat és a szocialistaellenes erők az alvilági elemekkel egyesültek, igazolták, mi történt volna, ha nem lett volna nálunk szilárd pártvezetőség, ha a tömegtájékoztatási eszközök a jobboldali opportunisták kezében maradtak volna, ha nem lett volna az a határozott eltökéltség, hogy minden eszközt felhasználunk a vandál ellenforradalmi tevékenység megakadályozására.

Hiszem, hogy a múlt évi és az idei tapasztalatok mindnyájunk számára alapos tanúsággal szolgálnak, hogy ehhez hasonló fejlemények soha többé ne ismétlődhessenek meg nálunk.

Bod László: Velencei pincék

Digitized by Google

A színház válaszúton

A véletlenek néha a lényegre villantanak. Önmagában ugyanis véletlen körülmények összejátszása hozta, hogy ez az évad unalmasra sikerült, de hogy ez a mindenki által idegesítően érzett unalom a színházművészet általános reformjának követeléséhez vezetett, hogy alapvető művészi és színházpolitikai kérdések kerültek terítékre — azt mégis ennek a véletlennek köszönhetjük. Valahogy ez az esetleges körülmény sűrítette magába az elmúlt évek felgyülemlett vagy elfojtott keserűségeit és javaslatait.

Az eszmecserét indulatok fűtik, s szinte hangtompító nélkül szólalnak meg az ellentett gondolatok, továbblépni azonban csak végiggondolt és főként végig kimondott elvekkel lehet. Ezért szeretnénk most az eddigi vita két hendikepjével, két számításon kívül maradt indulófeltételével foglalkozni. Az egyik: átfogó színházi reformot, *struktúraváltazást akarunk* — az elméleti alapok reformját megelőzve vagy ezt megkerülve. Ennyiben homályban marad a lehetséges megoldások távlata. A másik: *közönségpolitikánkat* is fel akarjuk frissíteni, ezt a szándékunkat viszont a *publikumtól való félelem* szabja meg. A közönség csak a riasztó statisztikai adatok tükrében van jelen a vitákon; a publikum menekülésétől félünk, és a félelem, mint mindig, itt is rossz tanácsadó. A vita tehát jobbára taktikai szinten folyik, s ha sikerül, szeretnénk legalább e két kérdést illetően *stratégiai mozzanatokra* is felhívni a figyelmet.

Milyen legyen a ma politikus színháza?

Egyoldalúan és goromán fogalmazva, az elmúlt évek műsorpolitikáját a *biztonság mítosza* vezette. Ez a mítosz nem elméletileg körülhatárolt elv, inkább *gyakorlati rutin*, melyet csak az utóbbi két-három év türelmetlenebb polémiái — és végre jelentkező színházi bukásai — tudatosítottak. Ennek a mítosznak lényege, hogy a színház — nagy közönséghatásánál, szuggesztív befolyásolóképességénél fogva — „veszélyes üzem", ezért igyekeznünk kell elkerülni a „túlnyomást", a „rázós" konfliktusokkal való telítődést.

Gyakorlati elvekre lefordítva — tehát a színházigazgatói praxisban — ez az álláspont annyit jelentett, hogy a bemutatók választéka két szélsőség között polarizálódott, két pont körül helyezkedett el a leginkább akadálymentesen: a *látványos* és bizonyos színvonalat képviselő *kommersz* darabok alkották az egyik pólust, a másikat pedig a már *kissé elavult késői-érett korban levő modern vagy avantgard művek* képezték. Az érdekesség és vonzerő tekintetében mindkettő inkább konzervatív beállítottságot teremtett — a velejáró természetes unalommal —, mint művészi vagy közéleti radikalizmust. (A *Léni néni* és a „sokadik" Tennessee Williams, az *Angliai Erzsébet* és a Strindberg-felújítás így tartozott össze, bár ebben az egymást kiegyenlítő, sőt eltartó árukapcsolásban találkoztunk már érdekesebb megoldással is.) A baj ott kezdődik, hogy ezek a pólusok meghatároznak egy sajátos arculatú *műsorközeget*, sőt játékstílust is, befolyásolják a közönség ízlésének formálódását, s ezen a közegen belül már nehezebben kaphatott helyet — a biztonság mítoszának itt van a hátulütője — az ún. *közéleti konfliktusokkal küszködő dráma*. Részint az igazgatók fanyalodnak tőle, részint a felsőbb szervek vélt vagy valóságos előítéletei akadályozzák e közeg áttörését, s nem utolsósorban: az írókban is el-

Digitized by Google

kopott a kockázatvállalás. Mindez együttesen teremti a biztonság rutinját és unalmát.

Érdekes azonban, hogy ez a helyzet *a kultúrpolitika fő vonalának, sőt alapelveinek ellenében is* megmaradhatott. feltehetően azért, mert néha e pólusok közé be tudott illeszteni egy-egy jól sikerült, politizáló kedvű darabot is, a másik kezével pedig még arra is volt érkezése, hogy meglobogtassa a biztonság mítoszát: többet már nem visel el sem a színház (értsd: a pénztár), sem a politika teherbírása. (Ilyen rész-áttörések voltak Gyurkó László *Szerelmem, Elektrája*, Illyés *Kegyence*, Dobozy *Eljött a tavasz* című önvizsgálata, de ezt a mítoszt kérdőjelezte meg Darvas József *A térképen nem található* című szociológiai-politikai tényvázlata is.) Ám e művekkel szemben, pontosabban e művek környezetében, fojtogató középszerként, ott élt e mítosz alapanyaga, *a külföldi és hazai „semleges" társadalmi dráma és a bulvár*... A nehezebb lélekzetvételű, fájdalmas ellentmondásokat elemző darabok nem is a dramaturgiákon akadnak el — ma már nem beszélhetünk fiókban maradt drámákról. De furcsa módon ez a vívmányunk is jelzi a helyzet kínosságát: *jelentős, politikai dráma ma már csak ritkán íródik*, mert nem sikerült kialakítani e műfaj és tendencia kristályosodó közegét, élesztő televényét. A néhány jelentős kísérlet magábanálló, egyedi alkotás maradt, nem vált belőle áramlat, művészi tendencia, íróik más területen próbálkoznak, ahol még „rázós témákkal" is könnyebb a közönség elé kerülni. Mielőtt tehát a struktúra átalakításán kezdünk gondolkozni, felül kellene vizsgálnunk ezt az alapbeállítottságot: vajon megfelel-e a kor igényeinek ez a színházvezetési elv, ez a gondolati struktúra?

A szórakoztató, színvonalas kommersz és az avult avantgard *hamis alternatíváját* ma már szinte minden szinten belátjuk, a kritikában éppúgy, mint a színházi konferenciákon. A *biztonság mítoszán* azonban eddig nem sikerült oldani. De az elmúlt év ezt is megkérdőjelezte, miután kiderült, hogy a legbiztonságosabbnak hitt megoldás is lehet veszélyes. Ti. unalmával olyan indulatokat kavar, melyek részint meggondolatlan kapkodáshoz, részint újabb félelmekhez vezetnek. A kérdőjel persze csak halványan rajzolódik ki, s a vitatkozók szinte etikettszerűen ki is igyekeznek kerülni. Próbáljuk hát e probléma *szerkezetét és elméleti hátterét* nyílt kérdésekkel vallatni: menynyi az igazságtartalma e mítosz elméleti alapjainak, a színházi nyilvánosság „veszélyességének"?

Elvontan, absztrakt esztétikai elvként kétségtelen igazság ez: a színház nyilvánosságának, tömegszuggesztiós hatásának tanúja az egész drámatörténet. A nézőtér egybegyűlt sokasága előtt elhangzó szó, az itt megjelenő emberi és társadalmi konfliktus súlyosabb, érzelmileg is megrázóbb hatást tesz, és így politikailag is erősebb rezonanciát képes kelteni, mint a leírt gondolat vagy a film gépi jelenvalóságában látható kép. Ezt a hatást aknázta ki minden forradalmi kor, a drámának szinte minden virágkora: a nézőként egymás mellett ülők ugyanis nemcsak korukra, világuk ellentmondásaira, borzalmaira vagy mulatságos balítéleteikre ismernek rá, hanem *egymásra is: a közös lét, a közös cselekvés lehetőségeire*. Schillertől Brechtig és Gorkijig a jelentős művészek ezért tartották a színházat *a kollektív cselekvés iskolájának*.

A mai szocialista színház is ezt a fokozottabb „pedagógiai" hatást, a katartikus élményt aknázza ki, s voltaképpen — elvileg — mi is erre építünk. Mi is tudjuk, hogy az együttes élmény révén *feltranszformálódik a művészi hatás*, a mű belső tartalma, és olyan erős feszültségek keletkeznek, melyek mélyebben ívódnak az emberek tudatába, érzelmeibe, mint bármely más művészeté. Csakhogy az az elv, melyet a színművészet alapvető szociológiai közegeként akarunk használni, egyúttal *fenntartásokat is kelt bennünk ugyanezzel a közeggel szemben*.

A feltranszformálódó művészi hatás sugallja a politikus színházzal való „óvatos" szövetség gyakorlatát. Az elvek itt is megfogalmazatlanok maradnak, inkább a gyakorlat bizonytalansága vált rutinná; ezért ha most megfogalmazzuk őket, inkább illetlenül és gorombán karikírozzuk, mint leírjuk ezeket az előítéleteket. E magatartásnak a lényege tehát — ismételjük: elvontan

Digitized by Google

tekintve számos valós hatást is megfogalmazva — az a fenntartás, hogy mi lesz, ha a színpadon olyan súlyos ellentmondások jelennek meg, melyekre az adott pillanatban nincs kész és eredményre vezető válasz, s a nézők indulatai rossz vágányra futnak? Mi lesz akkor, ha a szándékában jóindulatú, a mi gondjainkért fájdalmat érző költő „túlélesíti" konfliktusait, s ezzel „politikai zavart" okoz? (Voltaképpen ezt a fenntartást és előítéletet fogalmazzuk meg, mikor olyan, látszatra csupán taktikai behatárolást jelentő szavakat használunk, mint az „áthallás", a „rázós kérdések", a „zavaró felhangok".)

S itt nemcsak azzal a gyakorlati nehézséggel kell szembenéznünk, hogy tudjuk *elvi alapon leválasztani* a túlfogalmazást egy társadalmi ellentmondást alapvető minőségében feltáró jelenetben, hanem azzal az általánosabb kérdéssel is, hogy e fenntartásban a *színház nyilvánosságától való félelem* is megfogalmazódik. Pontosabban: nem ismerjük eléggé a színi nyilvánosság kihatásait, annak a politikumnak felhasználhatósági körét, ténylegesen zavaró vagy csak egészséges pezsgést kínáló természetét, amely a *színpad mint fórum* tud teremteni életünkben. Nemcsak egy-egy darabot illetően nem tudjuk felmérni ezt a hatást, hanem *általában is zavarban vagyunk a színpad fórum-jellegét illetően.* Illusztrációk fórumaként elfogadta a rutin, ám felfedezéseket dokumentáló, elemibb erejű, politikai feszültségeket hordozó darabok esetében újra és újra megkérdőjeleződik ez a fórum-jelleg, jóllehet a művek mindig igazolják, hogy ilyen szószékre nemcsak a művészetnek van szüksége, hanem ez természetes velejárója kialakuló társadalmi demokratizmusunknak. Az igazi elméleti kérdés tehát *a színház fórum-jellegének, társadalmunkban betöltött „politizáló funkciójának" felülvizsgálata* lenne.

Úgy érzem, hogy itt gyakorlatilag — minden mítosz és előítélet ellenére — sikerült néhány ponton előretörnünk, de általános elveinket, s következésképp rutinszerű döntéseinket is a régi előítéletek vezérlik. Megintcsak gorombán fogalmazva: igaz-e, hogy a színház — magasrendű szocialista művészi alkotásokat alapul véve — a politikai folyamatokat zavaró „kereszthúzásokra" képes, igaz-e, hogy a nyers, egyelőre még megoldatlan, de távlatilag rendezendő ellentmondások fájdalmasan emberi bemutatása a tömeghatás révén rossz közérzetet teremt, és ezzel gyengíti e problémák normális rendezésének feltételeit?

E gond legtöbbször kimondatlan, legfeljebb a színházak dramaturgiáin hangzik el, elméletileg pedig nem merül fel. De jelen van, és ezzel máris kirajzolódik az a hamis kör, melyben mozgunk: egyfelől a színház nyilvánosságára támaszkodunk, másfelől félünk is tőle. Amire e lappangó ellentmondás folyaként telik, az e két egymásnak ellentmondó igény és azonos elv alkalmankénti kikapcsolása, vagy az egyik megoldás bátor vállalása. Így születtek legnagyobb sikereink, így alakult ki a Thália Színház művészi programja is — de sem valamelyik siker, sem a Thália programja nem volt képes *színházi centrumképző* erővé, kristályosodó maggá válni. (Sőt, a Thália az utóbbi években el is szürkült, s ezt sem az abszurd színház jelentős sikere, sem a Körszínház ismét fellendülő bemutatóinak sora nem tudja feledtetni.) S ezért nem lehetett centrumképző, mert ez az önmagába visszatérő kör, a politikai kisugárzó erő és ennek hatásától tartó magatartásunk nem tudott talajt és szellemi partnerséget biztosítani a nagy formátumú politikai színháznak.

A színház társadalmi fórum-funkciója ma már túljutott azon a holtponton, amelyet a *szavak túlnyomásának* méricskélése jelentett. Ma már tudjuk, hogy nem vezet célra az a módszer, mely egy-egy kiragadott mondatból indul ki, nem pedig *a mű egészét*, az összkonfliktus katartikus, közönséget formáló értékét vizsgálja. Részben azon is túl vagyunk már, hogy csak *a lehetséges legrosszabb kihatás és következmény* felől ítéljük meg a műveket, mert nem egy jelentős „politizáló" drámánál tapasztaltuk, hogy épp ott keltett rezonanciát, ahol nem vártuk, s hogy a „legrosszabb" hatástól való félelem szinte még sohasem vált be, de fékjévé vált az újabb kísérleteknek, az elemző nyíltságnak. Ez a kicsinyes méricskélés tehát már nagyrészt a múlté. A szemléletmódból a *„kimondott szó" politikai*

Digitized by Google

hatásától való tartózkodásból azonban mégis tovább él egy fékező mozzanat.

A színházművészet *nem tanulta meg* az elmúlt öt-hat év *általánosabb politikai gyakorlatától*, hogy a kimondott gondok, a megvallott fájdalmak kevesebb „robbanóanyagot" hordanak magukban, s ugyanakkor sodróbb erejű cselekvésre irányító pezsgést tudnak teremteni, mint az elhallgatott vagy csak félig feltárt ellentmondások. A politikai élet demokratizálódásának lépésrendjéből és orientációjából pedig már fel lehetett volna ismerni, hogy a *társadalmi konfliktusok nyilvánossága* már nekünk dolgozik, hogy olyan történelmi korszakba érkeztünk, amelyben a sokrétegű demokratikus nyilvánosság kiépítése a társadalmi előrehaladás egyik legfontosabb előfeltétele lett. Ebből következne, hogy a színpad fórum-jellege, a fájdalmas fejlődésproblémák nyílt szavú és esetleg éles konfliktusokban kifejtett vizsgálata is — ha művészi szinten valósul meg — *bennünket segít*. Márcsak azért is, mert ezeket a gondokat a mindennapi élet különböző szintjein a néző éppúgy átéli, mint az író vagy a politikus, s ha nem is ismeri fel, a művészi mélység vagy elkendőzés variációira rá tud ismerni.

A publikum az elmúlt huszonöt év alatt nemcsak felnőttebb lett: ez még csak a szubjektív feltételek átformálódását jelentené, s ezt esetleg meg is lehetne kérdőjelezni. A közönség reakcióinak kerete történelmi: ez a korszak egyúttal jelentős szociológiai változást is hozott. A „kisember" segítsége, közreműködése nélkül ma már elképzelhetetlen társadalmunk szerkezeti továbbfejlődése. Az új mechanizmusra való áttérésnek pl. nem egyszerűen újságolvasó tanúja volt, hanem *részese* és megoldást követelő, szenvedő alanya is egy elavult struktúrának, mint ahogy részese az új szerkezet kialakulása számtalan konfliktusának is. A demokratizmus szintjei ma még nem fogják át mindazokat a törekvéseket, melyek „besegítenének" ebbe az átalakulásba, de ez a cselekvő részvétel akarva, akaratlanul mégis jelen van. Esetleg éppen a sértettség formájában: „miért nem szólhatok közbe?" Ebben a közegben egyre kikerülhetetlenebb lesz, hogy *mind több emberrel osszuk meg az átalakulás gondjait* — esetünkben a nézővel —, ám ezzel egyúttal elkötelezetté is tehetjük őt. A demokratizálás, az új közéleti szerkezet kialakítása tehát *előbb-utóbb érezteti érett hatását a művészetben is*, s legelőször talán most is *a nézőtéren fog új igényként* jelentkezni. A publikum nehezebben fogja elviselni, hogy bizonyos kényes témákból gyermekként kizárják.

A színház fórum-jellegét tehát *történelmi fázisváltásunk* készíti elő, s feltevésem szerint ennek a fejlődésvonalnak elébe kellene mennünk. Mert az a művészi vagy színházvezetői magatartás, mely csak félig teljes, hangulatában is visszafogott képet nyújt a közönségnek ezekről az általa átélt, sejtett vagy csak halványan érzett gondokról és ellentmondásokról, ma már többet árt, mint az, amely mélyen megrázó és társadalomkritikai tartalmában is éles konfliktusokban tárja fel jelenünk természetes ellentmondásait. Az apologetika ugyanis a szocialista színházat is veszélyezteti — mint erre a vita egyik hozzászólója, Hermann István rámutatott —, s meggyőződésem, hogy a kritika nyilvánosságától való félelem, vagy még inkább a felszínes kritikába rejtett apologetika ma már a fejlődés legfőbb akadálya. Ez a magatartás az esetleges hibák felsorolását érzi kötelezőnek, hogy a belső ellentmondások szerkezeti elemzését megkerülhesse. (Száraz György a 19-es múlt nagy kérdéseit kerülte meg egy ilyen tartózkodó és csak a felszínt kritizáló gesztussal: az ún. publicisztikai dráma pedig — H. Barta Lajos *Kiáltás* című kísérlete — a jelen lényeges és „rázósabb" ellentmondásai elől menekült a hibák „tényszerűségébe".) A hiba ugyanis még nem konfliktus, mert adminisztratív eszközökkel, tehát a nyilvánosság segítsége vagy általánosabb szerkezeti változások nélkül is megoldható: a hiba voltaképp mindig egy adott struktúra önvédelmeként hat a drámában. Ezért nem lehet a „vannak még hibák" elve alapján jelentős műveket teremteni.

Csakhogy a társadalomkritikai *mozzanatnak* és a politikai színház *fórum-jellegének* együttese még ma is kétes benyomást kelt. Pedig a színházi művészet e kérdésben a marxi útmutatásra támaszkodhatna: a szocialista forra-

Digitized by Google

dalom elengedhetetlen velejárója — szemben a polgári forradalmisággal — a *mozgalom állandó önkritikája*, a folyamaton belüli visszatérés a „látszólag bevégzettekhez", az újraformálás, az előrelépés a múlt felülvizsgálata és tanulsága alapján. Ezért a jelentős szocialista realista drámákban a társadalomkritikus mozzanat sohasem a negatívumok agitatív felsorolása, hanem egymástól elválaszthatatlanná ötvöződik az, ami „kritika", és az, ami a közös gond, közös cselekvés tárgya. Gondoljunk Gyurkó már említett darabjára: a *Szerelmem, Elektrá*ban szinte lehetetlen szétfejteni a múlt és jelen kíméletlen kritikáját a cselekvő átalakítás ellentmondásos ábrázolásától. Lehetetlen, mert a jelenbe is bele akar szólni, a mában is ellentmondást mutat fel, melyben nem lehet iskolás alapon „jó" és „rossz" oldalakat megkülönböztetni — az ellentmondással magával kell szembenézni. A kettő egyszerre hat, és az ellentmondás felfedezése ragadja meg a nézőt.

Az ilyen darabok nyilvánossága ezért nem szól ellenünk, hanem a felajzott nézőt egy bizonyos megoldás keresése, *cselekvő megoldása felé* fogja terelni. Valójában azokat a szenvedélyeket szüli újjá, melyeknek elszürkülésétől, megkopottságáról ma annyit hallunk — nem minden ok nélkül. Az ilyen, jelenben élő, azzal vitázó, azt vállaló és formálni képes drámatípus tehát az új korszaknak a megfelelő politikai érzelmi anyagát, szenvedélykészletét segítene kialakítani és tudatosítani. Még sarkítottabban, összefoglalásképpen: ma már, a demokratizálódás jelenlegi fázisában, az éles társadalmi konfliktusok művészi ábrázolása is *csak mellettünk szólhat*, míg a felszínes vagy féligazságot ismétlő, lényegében apologetikus darabok már nemcsak unalmukkal húzzák keresztül törekvéseinket, hanem dezavuálják is igazságunkat.

Úgy érzem tehát, előrelépésünk egyik kulcskérdése: sikerül-e eloszlatni a történelmi funkcióját betöltött biztonságmítoszt sikerül-e olyan drámairói és színházi atmoszférát teremteni, mely szocialista elkötelezettséggel hajlandó vállalni az élesen társadalomkritikus és programformáló művek megírásának és bemutatásának kockázatát. S hogy sikerül-e ebből a ma még csak csírázó törekvésből művészi fókuszt teremteni, mely köré aztán természetes elrendeződésben fog felsorakozni a modern színházművészet minden jelentős vívmánya.

Félelem a közönségtől

A közönségről és a közönséggel folytatott vitáink nemcsak pedagógiai jelentőségűek voltak, nemcsak a *publikumot* formálták — azzal, hogy ráébresztették *szavazóképességének tudatára* —, s nemcsak *a színházakat* döbbentették rá az *elevenebb kontaktus* kiépítésének kényszerére. Van ezeknek a vitáknak egy még lappangó, ám annál kínosabb következményük is: most tudatosodik az a már korábban is élő tendencia, hogy félünk a publikumtól.

Ennek a félelemnek a műsorpolitikai következményeit az *a kommercializálódás felé eltolódott színkép* mutatta, amelyet már a napi kritika is jelzett. (Különösen a Vígszínház darabgazdálkodásán látszik ennek a önolcsóbbításnak hatása, de belejátszik ez a tendencia már a Madách Színház vonzásteremtő taktikájába is.) A félelem adja a rossz tanácsokat, a túlméretezés vállalja a kivitelezést — a „teljes nézőtéri foglalkoztatottság" túlbiztosítására törekedve alakul ki az a színi profil, ahol *a középszerű-könnyed művek* eltakarják a színvonalat. Csakhogy ez a túlbiztosítás átalakítja a színi profilt is, a nívóban olcsóbb művek megrontják a játékstílust, újítókedvet — ott is, ahol jeleset kellene alkotni. Azért alakult ez így, mert filmnéző statisztikákon megindult vitáink színházi pánikot is keltettek, a vita során önmagunkat manipuláljuk, s „a közönség menekülése" olyan jelszó lett, mely *meghatározza stratégiánkat is*. Ehhez járul még az új mechanizmus kulturális áttételeinek csiszolatlansága, a színházak vállalati jellegének hangsúlyozódása, mely ugyancsak a nézőfogásra orientálja a színházvezetést. A vita hevében és az új rendeletek örvényében egy új mítosz is kialakult: *a közönség diktatúrájának fantomja*.

Eközben elfelejtkeztünk egy alapvető szociológiai jelenségről: igaz ugyan, hogy a színházak nézőterén is jelentős

Digitized by Google

hullámvölgyeket és hullámhegyeket figyelhettünk meg az elmúlt évek során, de ugyanebben a periódusban kialakult a „színházba járás" *szociológiailag egyre jobban körülhatárolódó szórakozástípusa*. Ez az élmény másfajta élvezetet és másfajta *„társadalmi rangot"*, ha úgy tetszik, presztízst nyújt, mint a mozi vagy még inkább a tv. Egy-egy új darab ma már jó értelemben vett divatot, sőt kötelező csevegési témát is jelent: illik őket megnézni, hiszen „mindenki" arról beszél. A színház a hárommégy évvel ezelőtt lezajlott döntő csatában nem utolsósorban ezzel a szociológiai hatásával is győzött a tv felett, s ezzel tudta kiheverni az akkori nézőcsökkenés hullámvölgyét. S ezért is jutottunk el a mai állapothoz, mikor már alig van olyan darab, melyhez aznap este még lehet jegyet váltani. A színház kialakította sajátos vonzáskörét, auráját, szórakozási és művelődési típusát, a tv *családiasságával* szemben megőrizve *ünnepélyesebb*, rangosabb ideálját.

Ebből következne az a lehetőség is, hogy a műsortervezésnek és a profilkialakításnak is *erre a sajátos vonzáskörre kellene támaszkodnia*, ebben az új normarendben lehetne gondolkodnia, mint ahogy legjobb színházaink meg is kísérelték ezt az új vezetési biztonságot kialakítani. Legkorábban a Nemzeti Színház és a Thália Színház vette észre ezt az új közönségorientációt, és ki tudott alakítani az új igények felkeltéséhez illő, többé-kevésbé sikerrel működő műsorpolitikát. Rájöttek ugyanis arra az elemi szociológiai tényre, hogy a színházba járás ranggá emelkedésével némi biztonság is körül fogja venni a színházat: e rang, a presztízs, a divat, a szokás áttételén át, védelmet kapunk a hirtelen közönség—fluktuáció ellen, s ez segít nekik kialakítaniuk „házi" közönségüket. Arra is rájöttek, hogy a közönségszervezés régi módszereinek lebontásával ezek az új, szociológiai tényezők fognak életbe lépni, és építettek erre. Így lett pl. a *Marat halála* vagy a *Tóték* a Tháliában olyan darab, melyet „illik" látni — s ezzel a divattal nemcsak a Nemzeti Színház, hanem *a kultúrpolitika is nyert.*

Nyilvánvaló, hogy ez az új közönségorientáció sem jelent teljes biztonságot: néhány közepes vagy érdektelenebb darab azonnal beszélyezteti a telt házak szokását. Csakhogy a rugalmasabb műsorpolitika is hozzátartozik ehhez a korszerűbb közönségvonzáshoz: az állandóan készenlétben tartott egy-két „pótbemutató", mellyel az esetleges bukásokat nemcsak beismerni, de azonnal korrigálni is lehet. (Színi életünk ellentmondásos fejlődéséhez hozzátartozik, hogy ezt a korszerű vezetési „trükköt" az egyéb vonatkozásban legtöbbet bírált színház, a Vígszínház vezette be.)

A közönségtől való félelem azonban nem kíváncsi a józan megfontolásokra: egyszerűen jelen van. És ráadásul nem is csupán a műsorok összeállításában jelentkezik. Jóval károsabb tanácsokat ad olyankor, amikor jelentős művészi kísérleteket kellene maradandó műalkotássá csiszolni. E félelem hatására egyre jobban terjed egy olyan öncsonkító gesztus, mellyel a „komoly" művek nehezebb megoldásait kiiktatják, vagy a „gyengébbek kedvéért" készült magyarázatokkal látják el, poénjait ismétlik, vagy egyszerűen csak unalmas rájátszással aláhúzzák. Az elmúlt évben jó néhány ilyen megoldást láthattunk, s ebben nemcsak a rendezés volt hibás, hanem maga az író is segített megteremteni ezt a végkiárusító értékcsökkentő hangulatot. Sükösd Mihály *Kívüllállójának* színpadi átírása nemcsak a rendezés munkája volt, az író is „könnyített" regényén. A történet vaskosságát, túlszínezett gengsztereit, kegyetlennek álcázott jeleneteit már az a félelem is íratta: vajon elfogadja-e a publikum a darabot eredeti nyerseségében, vagy pedig csak látványosabb, vérgőzösebb, és az eredetitől színvonalban és súlyban alaposan eltérő változatban lehet „eladhatóvá" tenni? Hasonló jelenséget éreztem Vészi Endre *Üvegcsapdájánál*, ahol az ismétlések révén nemcsak banalizálódik egy sor finoman jelzett összefüggés, hanem a téma el is veszíti azt a kis érdekességét, mellyel eredetileg rendelkezett. Látványosságban, vonzóbbá vált ugyan a darab, csak éppen érdektelenebb lett. Ma még ez a tendencia nem jelent veszélyt, inkább *előrejelzés* ez a diagnózis. De ha a filmművészet fejlődését nézzük, ahol az absztrakt filmek visszahatásaként vaskosabban jelentke-

Digitized by Google

zik ez a „szájbarágó" értelmezés, akkor nem árt felfigyelni rá.

A közönségtől való félelem egy furcsa, fiktív diktatúrához vezet: a művész és a színházvezető arról panaszkodik, hogy a publikum diktálja a műsort, a megoldást, sőt még a szöveget is, hiszen a jegyvásárlótól függ a produkció egésze, a „nem tetszik!"-től a bevételi terv. E probléma gazdasági feltételeit, az új mechanizmus kulturális kihatásait ma már széles körben vitatják. De gondolkodnunk kell e jelenség tényleges szerkezetén is. A veszély kétségkívül objektív feltételek hatására keletkezett, de az engedelmeskedés már egy *fiktív, túlnagyított* és *rossz arányban* tudatosított fantomnak veti alá magát. A vélt közönségdiktatúra szerintem *a tényleges igények átlaga alatt alakul ki*, a színház *túlkínálata*, azaz nívóbeli értékcsökkentése lejjebb megy, annál, amit a pénztáraknál jelentkező művészi igény megkíván.

Az elsődleges feladat az lenne, hogy oldjuk ennek a helyzetnek objektív feltételeit. Továbbra is fennmarad azonban a közönségkontaktus mitizálása: ahelyett, hogy brechti értelemben vett cselfogásokkal javítanánk az átlagot, inkább engedünk csábításainak. S itt derül ki, hogy a közönségtől való félelem — művészi síkon — *az ötletek, koncepciók, veriálható stratégiák sokféleségének hiányából* táplálkozik. Csak egyféleképp tanultuk meg „bekeríteni" a publikumot, s mikor váltani kellene, mikor többféle módszert kellene kipróbálnunk — alig van a kezünkben adú. Erre akkor döbbentem rá, mikor Tovsztogonovék látszólag „konzervatív", de valójában döbbenetesen korszerű, végig lebilincselő *Kispolgárok*ját láttam. Újítani képes, s átgondolt koncepcióban dolgozó rendezői programok kialakulása nélkül nem tudunk megszabadulni a közönségdiktatúra mítoszától — akkor sem, ha a gazdasági lehetőségek átalakulásával kedvezőbb feltételeket kapunk hozzá. Tovsztogonovnak volt bátorsága olyan megoldásokat „játszani", melyeket nem azonnal reagál le a néző, hanem esetleg csak hazafelé sétálva döbben rá következményeikre. S *hosszabb távon ennek a koncepciónak van győzelmi esélye.*

A mi színházi stratégiánk most rövid távra rendezkedett be, s a közönségtől való félelem még jobban lerövidítette a belátható és programmal átfogható távot. Ezt a beszűkülést kellene oldani — nem utolsósorban a művészi eszközökkel, a stílusok, kísérletek sokféleségével.

Almási Miklós

Borics Pál: Szürke fej

Digitized by Google

A tanácsi rendszer továbbfejlesztésének néhány gyakorlati kérdése a városokban

Az önkormányzat kialakításának legfontosabb területe a község és a város; a képviseleti jelleg itt érvényesül a legközvetlenebbül, a lakosság itt a legzártabb és legegységesebb közösség, s a javak termelése és felhasználása is elsődlegesen itt történik. Az önkormányzat kialakításának gazdasági alapját tekintve figyelembe kell vennünk, hogy a gazdaságirányítás új rendszere behatárolja az igénybe vehető eszközök mennyiségét és felhasználásának formáját. Itt kell megjegyeznünk, hogy az új gazdasági mechanizmus a megyét veszi alapul, mint közigazgatási és gazdasági egységet, és ezt erősíti.

Megvizsgáltuk Vác városában a tanácsi gazdálkodás lehetőségeit, anyagi alapjait a leglényegesebb területeken: a tanácsi költségvetés, a tanácsi fejlesztés és a tanácsi vállalatok vonatkozásában. A tanács városfejlesztési munkáját elsősorban a tanácsi fejlesztési alap nagysága, önállósága fokát pedig saját bevételeinek aránya határozza meg. Vácon a városfejlesztés jó ütemű, a saját bevétel aránya az összes bevételhez képest azonban 1968-ban és 1969-ben 12 és 10 százalék volt, s 1970-re sem tudtunk több saját bevételt tervezni, mint 13 százalékot. Ha a bevételeket, illetve a kiadásokat a kötelező jellegű és a helyi elhatározás alapján történő fejlesztésekre bontva vizsgáljuk, akkor a helyi elhatározású fejlesztések még a kiadások ötödrészét sem érik el.

Az önállóságot nálunk nem a fejlesztésre fordítható összegek alacsony volta gátolja, hanem az, hogy az öntevékenység növelésére irányuló törekvés megrekedt a megyei tanács szintjén. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével együttjáró változások nem növelték lényegesen a városi tanács választott szerveinek, tehát a tanácsülésnek és a végrehajtó bizottságnak a döntési hatáskörét, önállóságát a fejlesztések területén.

Nem tudta megalapozni a választott testületek önállóságát a fejlesztési alap új bevételi forrásainak: a kommunális adónak, a tanácsi vállalatok amortizációs befizetésének és a telekhasználati díjnak a bevezetése sem, bár a kommunális adó és telekhasználati díj jelentős szerepet tölt be a tanács és a nem tanácsi vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokban. Ezeknek volumene azonban — még ha a telekhasználati díj városi bevételi forrást képezne is — nem érné el együttesen az állami támogatás összegének 15 százalékát.

Hasonlók a tapasztalatok a városi tanácsi költségvetés vonatkozásában is. Az országos tanácsi költségvetésben a helyi bevételek jelentősége és részaránya az összes bevételen belül növekszik, a Váci Városi Tanács költségvetésében azonban a fix összegű állami hozzájárulás mutat emelkedő tendenciát. Ebből következően a befolyásolás és így lényegében a döntés is a megyei tanács, illetve ennek pénzügyi szervei kezében marad. Ez a tendencia annak ellenére is érvényesül, hogy a pénzmaradványoknak és többlet-adóbevételeknek a városi tanácsi kezelésbe való átengedése serkenti a bevételek növekedését.

Érdemes megvizsgálni a különböző szintű tanácsok vállalatirányítási felügyeleti hatáskörét is. Az irányítási hatáskör elemzése a tanácsi szintek között minden szempontból fontos. Lényeges ugyanis, hogy a vállalatokat azok a tanácsok irányítsák, amelynek területén működnek. Ezek a tanácsok ismerik leginkább a szolgáltatási igényeket, az ellátás színvonalát és ők tudják a legjobban befolyásolni a szolgáltató vállalatokat. Ennek a kérdésnek a kapcsán tulajdonképpen a tanácsi szintek közötti munkamegosztás kérdése vetődik fel.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének irányelvei szerint is a fejlődés megköveteli az operatív gazdálkodási és a helyi irányítási feladatoknak a városokhoz való további decentralizálását. A városoknak kell gondoskodniuk a lakosság kommunális és egyéb szolgáltatásokkal való kielégítéséről, valamint az alap- és középfokú ellátást biztosító kulturális, egészségügyi és szociális intézmények irányításáról.

Digitized by Google

A Váci Városi Tanács végrehajtó bizottságának irányítása alá tartoznak jelenleg pl. a köztisztasági, a parképítési és fenntartási, az útkarbantartási, a vízellátási, a csatornázási üzemek. Ugyanakkor olyan tevékenységi formákat, amelyek közvetlenül a város lakosságát szolgálják és alig terjednek túl a város határain, a megyei tanács végrehajtó bizottságának felügyelete alá tartozó vállalatok végeznek. Ilyen pl. a város területén két embert foglalkoztató kéményseprő vállalat, a három embert foglalkoztató temetkezési vállalat, a szikvízgyártó üzem, a szeszfőzde. Ezeket a szolgáltatásokat a korábbi évtizedekben a városi tanács biztosította a lakosság részére. Ezeknek a vállalatoknak az irányítása távol esik a szükségletek jelentkezésétől, ezért a lakosság nem befolyásolhatja ezt közvetlenül.

A városi tanácsok gazdasági önállóságának továbbfejlesztése szempontjából a következő években ki kell szélesíteni mind a költségvetési, mind a fejlesztési alapok bevételi forrásainak körét, úgy, hogy a városi, illetve a községi tanácsok önfinanszírozóvá válhassanak. Ugyanakkor további decentralizációt kell végrehajtani a vállalatirányítási és felügyeleti jogkörök területén a városi tanácsok javára. Ezzel újabb lépést tehetünk mind a szocialista demokratizmus, mind az önkormányzat fejlesztése terén.

[redacted]

Sokoldalú kritika tárgya volt — és jelenleg is az — a tömegszervezeti jelleg és a képviseleti jelleg a tanácsok különböző szerveiben. A tanácsok tömegszervezeti szerepe véleményem szerint elhanyagolható vagy elhagyható, de nem elsősorban azért, mert e szervekben nincsen tagsági viszony. (Ez a felfogás leegyszerűsíti a problémát.) Azzal azonban messzemenően egyetértek, hogy a jelenleginél sokkal erősebben kell fejleszteni a tanácsok politikai szerepét, a lakossággal való gyakori és jelentős kapcsolatokból kiindulva.

A tanácsok képviseleti jellegével kapcsolatos problémák közül felvetődik az a kérdés, hogy melyik szervben milyen arányban legyenek a laikusok és a szakemberek. Azt hiszem azonban, a dolog ilyen megközelítése túlságosan élesen szembeállítja egymással a két kategóriát. A szakember, a hivatalnok éppen úgy kifejezheti az össztársadalmi és a helyi érdekeket, mint a laikus. Ugyanakkor a tendencia az, hogy a végrehajtó bizottságokban az élet minden területét képviselő szakemberek tevékenykedjenek. Ez véleményem szerint is helyes, mert a legtöbb esetben igen konkrét és fontos szakkérdéseket kell eldönteni az üléseken, a szakemberek és a szakigazgatási szervek előterjesztése alapján. A vb-nek is van egyébként képviseleti jellege; tagjait a lakosság mint tanácstagokat megválasztotta, és a tanácsülés saját tagjai közül választotta ki.

A végrehajtó bizottság egyik legfontosabb feladata az, hogy megszervezze a szakigazgatási szerveken keresztül a tanácsülés határozatainak végrehajtását. A vb tehát az a kapocs, mely a hivatalt összekapcsolja a testülettel, és így ez nem válik ellentétes érdekek kifejezőjévé.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése különösen a végrehajtó bizottságok felelősségét növeli, hiszen a gazdaságirányítás operatív feladatait az ő hatáskörükbe utalja, megszüntetve ezzel a szakigazgatási szervek önálló gazdálkodó jogkörét és tevékenységét. A korábbi gazdasági irányítási rendszerben inkább elkülönülhetett a szakigazgatási szervnek, vagyis a hivatali apparátusnak az érdeke a képviseleti szerv, a tanács, a lakosság érdekeitől. Azt hiszem, nem volna hiba, ha a jelenlegi helyzetben a legfontosabb szakigazgatási szervek vezetői közül egyesek, mint vb-tagok is dolgoznának, természetesen mint megválasztott tanácstagok, ezzel tovább erősítve a jelzett kapcsolatot.

Felvetődhet az az elgondolás is, hogy a szakigazgatási szervek vezetőit a tanácsülés válassza meg. Ebben az esetben azonban kérdéses, hogy felelőssé tehető-e a végrehajtó bizottság a szakigazgatási szervek munkájáért. A szakigazgatási szervek önálló gazdálkodási jogköre esetén jobban elképzelhető volna ez a megoldás. A felelősség pontos elhatárolása azonban, és az, hogy a szakigazgatási szervek a vb szakmai osztályai — szerintem kizárja ezt a megoldást.

A korábbi szabályozás a tanácsot és szakigazgatási szervet jogi személyként jelölte meg éppen az államhatalmi és a gazdálkodási feladatokból kiindulva. Miután azonban a gazdálkodás irányításában alapvető változások következtek be, és a gazdálkodás irányítása a végrehajtó bizottság feladatává lett, úgy gondolom, hogy a szakigazgatási szervek helyett a végrehajtó bizottságnak kell megkapnia a jogi személy státusát.

Végül érintenem kell e témakörben azt a problémát, hogy miért és menynyiben szükséges a tanácsülések hatás-

Digitized by Google

körének garanciális szabályozása. Úgy gondolom erre elsősorban azért van szükség, hogy a tanács szervei ne tudják kikapcsolni a tanácsülést, mint a lakosság által közvetlenül választott testületet, amely a legközvetlenebbül képviseli az érdekeiket.

A hatáskörök megoszlása a tanács és szervei között a jelenlegi szabályozás szerint, véleményem szerint, a gazdálkodás vonatkozásában eléggé megoldottnak mondható, s megfelel a tanács szerepének, összetételének, képviseleti jellegének. Ugyanez mondható el a végrehajtó bizottságról és a szakigazgatási szervekről is. A tanácsülés a gazdaság terén az egész várost érintő ügyekben dönt, s mintegy irányt szab a konkrétabb tevékenységnek. A végrehajtó bizottság végzi az operatív gazdálkodás irányítását a gazdasági élet egészét illetően, a szakigazgatási szervek pedig a tényleges végrehajtás szervei.

Visszatekintve az eredeti gondolatra: e feladatoknak és a szerveknek megfelelően változik a képviseleti jelleg és a szakmai követelmények szükségessége.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése új alapokra helyezi a tanácsi gazdálkodást, a jogi szabályozás pedig meghatározza a tanácsnak és szerveinek a feladatait, kötelességeit és jogait. Ezt úgy is kifejezhetjük, mint a szervek gazdálkodó tevékenységének tartalmát; a szervezeti felépítést pedig, melynek keretében e szervek dolgoznak, mint formát jelölhetjük meg.

A tartalom és a forma összhangjából, egymásra való kölcsönhatásából szükségszerűen következik a kérdés, hogy kell-e a megváltozott tartalom alapján a formán változtatni, azaz a szakigazgatási szervek jelenlegi rendszerén? Véleményem szerint erre a kérdésre egyértelmű igennel kell válaszolnunk. A jelenlegi rendszer nem követi a megváltozott tartalmat, az új feladatokat: továbbra is az ágazati elven alapszik, s túlságosan tagolt, elaprózott, bonyolult; szétválasztja az összefüggő tevékenységeket, nehézkessé teszi a szervek összhangjának érvényesítését, nem eléggé rugalmas és gyors. Ebben a vonatkozásban az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésének nemcsak a célja, hanem az eredménye is az egyszerűbb, gyorsabb és hatékonyabb gazdasági irányítás és ügyintézés kell hogy legyen.

A szervezeti változtatásoknál a következő szervezési elvek figyelembevételét tartom fontosnak:

Mindenekelőtt a *differenciáltságot*, amely kétirányú: egyrészt a különböző tanácsi szintek között jelentkezik, másrészt pedig a közigazgatási egységek, városok különböző nagyságrendjéből következik.

A szervezeti változások alapja ne az ágazati elv legyen, hanem a *tevékenységek jellege* szerinti felépítés (termelés, gazdálkodás stb.).

A hatáskörök leadása szükségessé teszi a *hatósági feladatok* újraelosztását, illetve elhelyezését a szervezeti rendszerben. Ez irányban a kötöttséget megszüntette a szakigazgatási szervek kettős alárendeltségének megszüntetése és az a legújabb kormányhatározat, amely a szakigazgatási szervek szervezeti rendjének megváltoztatását a végrehajtó bizottságokra ruházza át. A jelenlegi ágazati elv alapján a mi 30 000 lakosú városunkban van egy külön mezőgazdasági előadó, egy munkaügyi főelőadó, egy ipari csoportvezető és egy kereskedelmi felügyelő, s működnek a minden városban meglevő egyéb szakigazgatási szervek is. Hogy ebből a tagoltságból milyen hátrányok következnek, azzal, úgy gondolom, nem kell külön foglalkoznom.

A jövőbeli szervezeti változtatásokkal kapcsolatban elgondolásom lényege — a feladatok jellegéből kiindulva, a termelési gazdaságirányító tevékenység erősítése a tanácsokban. Létre lehetne hozni az egységes *termelési osztályt*, amely foglalkozhatna az összes termelési, vállalatirányítási tevékenységek szervezésével, irányításával. Helyes volna továbbá az egész pénzügyi és tervezési munkát egy *gazdálkodási osztály* keretében összefogni. További ésszerű egyszerűsítést jelentene az *általános igazgatási és szervezési osztály* megszervezése, mely elvégezné az eddigi igazgatási tevékenységet és a belső szervezési teendőket (titkárság); ide csoportosítva a családvédelemmel kapcsolatos összes tennivalókat. E két munkakör jellege formájában és tevékenységében is összefügg egymással.

A továbbiakban is szükségesnek látom, hogy önálló szakigazgatási szervként működjön az építési és közlekedési, továbbá az egészségügyi és a művelődésügyi osztály. Így a szakigazgatási szervek száma az eddigi tizenegy helyett csak hat volna. Ezek a változások természetesen létszámcsökkentést is jelentenek.

Digitized by Google

Ez a megoldás még nem helyezi el az általános hatósági tevékenységet az igazgatási apparátusban, csupán a gazdaság területére hat.

Az általános hatósági osztályok létrehozására irányuló, egyébként helyes törekvést véleményem szerint kizárja a jogi szabályozás jelenlegi helyzete, továbbá a jogszabályok nagy mennyisége, bonyolultságuk és erős tagoltságuk. Az ilyen irányú szervezeti változást később lenne célszerű megvalósítani.

Az itt vázolt szervezeti változtatásoknak még további feltételeik vannak. Ilyen pl. a képviseleti demokrácia kiszélesítése, az igazgatási szervek tömegkapcsolatainak megjavítása, a különböző tanácsi szinten dolgozók arányos megterhelése, a bérek rendezése, illetve arányosítása, a szakmai képzettség növelése, az igazgatási tevékenység technikai feltételeinek további javítása.

E gondolatokon kívül bizonyára még sok hasznos javaslat fog elhangzani, míg végleges formát ölt az új tanácstörvény, amelynek keretében — megítélésem szerint — helyes volna a városoknak külön fejezetet szentelni.

Lukács Ferenc

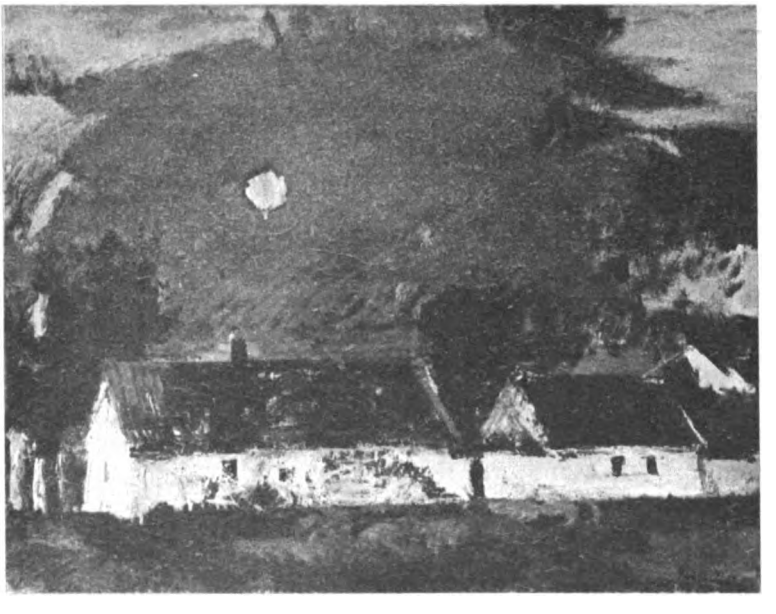

Bod László: Karcagi este

Digitized by Google

Következetes marxista filozófia, vagy aktivista társadalom-ontológia?

A Márkus György és Vajda Mihály által kifejtett filozófiai koncepció lényegét először Szigeti József elvtárs jelölte az „aktivizmus" fogalmával.[1] Az aktivista tendencia egyik legfőbb elméleti oka a társadalom és az ember lényegéről szóló gazdag és következetes marxista elmélet szegényes, következetlen értelmezése. Felhasználva Nyakó István lényegelméleti koncepciójának néhány alapelvét a továbbiakban a termelési mód *lényegének* rövid összefoglalásával próbáljuk bizonyítani kritikai észrevételeinket.

A termelési mód lényegének négy oldala van. Az első: a termelőerők világa, a termelési mód *dologi teste.*[2] A második: a termelőerők gazdasági *formája.* A harmadik: az előbbi kettő *termelésének és újratermelésének folyamata,* elemeik kölcsönhatásukban is megnyilvánuló mozgása. A negyedik: az előbbi három közötti lényeges összefüggések, a termelési mód *törvényei.* Természetesen a termelési viszonyokat is jellemzi a dologiság, és a termelőerőknek nemcsak gazdasági, hanem technikai formájuk is van. A termelési mód lényegének dologisága tehát minőségileg különböző, és formája is kettős stb.

A termelési mód e négy oldalának alanyi lényege az ember. Marx szerint az ember dologi, testi lény. De az ember lényege társadalmi viszonyainak összessége is. Lényegéhez tartozik tevékenysége.[3] S az ember a termelési mód objektív törvényeinek rendszerében létezik, de magának is vannak törvényei, mint felsorolt lényegi elemeinek összefüggései.

Marx a termelési mód lényegének e különböző oldalait sohasem azonosította úgy, hogy lényeges különbségüket el ne ismerte volna. Éppúgy bírálta a „vulgáris", „durva materialista", „goromba", „brutális" közgazdaságtant, amely „a tőkétől, mint értéktől elfordulva, a tőke *anyagi szubsztanciájában, használati értékében*... a gépekben, nyersanyagokban stb. keres menedéket",[4] mint Hodgskint, akinél viszont a tőke anyagi bázisa, „a javak világa" süllyedt el, „mint puszta mozzanat" a termelő emberek tevékenységében,[5] s a gazdasági formában.

Marx szerint a termelés folyamata a termelési mód minden oldalának egyidejű termelése és újratermelése. Marx nem oldotta fel a termelés folyamatát a munkában. A munka kettős természetének marxi elmélete a társadalomelmélet legkorszakalkotóbb felfedezéseinek egyike s elválaszthatatlan a termelőerők és a termelési viszonyok elméletétől.

[1] Az aktivista tendencia a magyar marxista filozófiában ismereteink szerint először 1956-ban jelentkezett, amikor Szabó András György a dogmatizmus bírálatának keretében megfogalmazta egyik alaptételét: a társadalom törvényei az emberi tevékenység törvényei. Ezután fokozatosan bontakozott ki a társadalom és az ember lényege különböző oldalainak az ember tevékenységére való redukálása. Molnár Erik („A mai kapitalizmus néhány gazdasági problémájáról" című, 1958-ban megjelent könyvének bevezető fejezetében) már a gazdasági viszonyokat is a tevékenységek viszonyaival azonosította. „Dialektikus materializmus és társadalomtudomány" című művében ugyanezt az álláspontot fejtette ki, de következetlenül, s Szabó elvtárs meg is bírálta ezért „A törvény és az ember" című könyvében (Kossuth Könyvkiadó, 1964.). 1964 végén és 1965 elején a Társadalmi Szemle ismeretes vitájában megerősödött az aktivizmus. 1967-ben a debreceni történelmi materializmus-konferencián Balogh József a társadalom dologi, tárgyi valóságát is azonosította a „holt tevékenységgel", a tárgyiasult munkával. Ezzel befejeződött az aktivista „társadalom-ontológia" körvonalazása, s ebből Márkus György és Vajda Mihály vonta le azt a következtetést, hogy természetfilozófia nem lehetséges, és a marxista filozófia a praxis filozófiája.

[2] Marx a modern ipari termelőerőket „iszonyú tárgyi hatalom"-nak nevezte a Grundrisse-ben; a tevékenység „tárgyi testének", amely három elemből vagy mozzanatból áll: a munkaanyagból, a munkaeszközökből és a munkaerőből. (Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. sz. 534., 522. és 535. old.)

[3] Hegellel szemben Marx és Engels az ember dologi, tárgyi mivoltát hangsúlyozta. Feuerbachhal szemben viszont — aki az ember materiális lényegét természeti anyagával azonosította — az ipari termelőerőknek és a termelési viszonyoknak az ember lényegével való összefüggését, és különösen az ember aktív termelő tevékenységét; ez azonban nem jelentette náluk a termelőtevékenység ember- és társadalomformáló szerepének abszolutizálását.

[4] Marx—Engels Művei. 3. köt. 22—23. old. (kiemelés tőlünk — *G. J. — M. A.*)

[5] Marx: Értéktöbblet-elméletek. III. rész. 240. old.

Digitized by Google

Marx nem azonosította a társadalom anyagi életének lényegét annak törvényeivel sem. J St. Millt bírálva azt írta, hogy a gazdagság termelésének törvényei és feltételei és a gazdagság elosztásának törvényei „ugyanazok a törvények különböző formában, és ezek is, azok is... egyáltalában csak mozzanatai egy történelmi folyamatnak.[6]

Hogy példával érzékeltessük némileg a mondottakat, a tőke marxi fogalmára utalunk. Marx *a tőkében* megkülönböztette annak anyagi szubsztanciáját, meghatározta mint viszonyt, mint eleven és holt munkát, és a tőkést, mint a tőke megszemélyesítőjét, alanyát, akiben a tőke objektív törvényei szubjektíven is léteznek (mint pl. a konkurrencia-ösztön).

A társadalom anyagi létének lényege tehát alanyi és nem alanyi lényegi elemek és mozzanatok egymást kölcsönösen feltételező együttese. A társadalmi lényeg nem alanyi oldalai a termelés során megszemélyesülnek, és az alanyi lényeg objektiválódik. Pl. a tulajdon anyagi szubsztanciája és a tulajdon mint forma az emberben tulajdonosi vagy nem tulajdonosi minőségében megszemélyesül, s az ember mint tulajdonos a tulajdon lényegének többi oldalában objektiválódik. A tulajdonos tehát mint a tulajdon alanyi lényege nem lényeges különbség nélkül azonos a tulajdonnal. Marx írja: nem a *tőkést* kölcsönzik, hanem a *tőkét.*

A társadalmi valóság lényegében az ember a leglényegesebb, mert ő alkotja önmagát is, és a lényeg többi elemét is. Az ember önmaga napja társadalma egén. Nem olyan nap azonban, amely fölényesen emanálja önmagából a társadalmi lényeg többi oldalát. Az ember a társadalmi lényeg alanyi középpontja, de nem maga a lényeg teljessége. A társadalmi lényeg egymást kölcsönösen feltételező különböző oldalai egymás körül keringenek, hol harmónikusan, hol diszharmónikusan. Reális dialektikájuk, kölcsönhatásuk, egymásba való átmenetük sohasem jelenti az egyik elvesztését a másikban, vagy egyik oldal abszolút uralmát a többi felett oly módon, hogy a többi csak puszta mozzanata ennek az egynek. A lényeg e négy oldala kölcsönösen meghatározza egymást. Bármelyiket állítjuk előtérbe, a többi meghatározza a kiválasztott oldalt, s a kiválasztott oldal determináló szerepét szintén meg kell mutatni. A társadalom bármely oldalának abszolutizálása a redukcionizmus tipikus megnyilvánulása.

[6] Marx: Grundrisse... Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. sz. 355. old.

A dogmatizmus az embert a társadalom lényegének többi oldaláról közelítette meg, s elsősorban ezeknek az embert determináló szerepét hangsúlyozta. Az aktivizmus a másik torzulás: a társadalmi lényeg különböző oldalait csak, vagy elsősorban az alanyi lényeg oldaláról közelíti meg.

A praxis szerepének eltúlzása bizonyos mértékben már tartalmazza az ember, a szubjektum szerepének eltúlzását. Minthogy a tevékenységet döntően a lényeg többi oldala határozza meg, ezeknek feloldása a tevékenységben akarva, akaratlanul oda vezet, hogy a tevékenységet pusztán a tevékenység alanyától, a szubjektumtól teszik függővé. Ezzel a társadalmi lényeg egyedüli döntő és alapvető viszonyává az eleven és „holt tevékenység" és a tevékenykedő ember viszonya lesz. Ha pedig ezt a viszonyt is egyoldalúan fogjuk fel, s eltúlozzuk annak az embertől a tevékenység felé irányuló mozzanatát, akkor szükségszerűen kibontakozik az antropocentrizmus hibás tendenciája.

Nem a marxista társadalom-ontológia létjogosultságát tagadjuk, csak aktivista torzítását bíráljuk. Elismerjük a marxista filozófia antropocentrikus vonását mint *egyik* jellemzőjét, de úgy látjuk, hogy többen azok közül, akik a marxista filozófiának ezt a vonását hangsúlyozzák, az aktivista antropocentrizmus területére csúsznak.

Az aktivizmus, mint a vázolt egyoldalúságban kifejeződő tendencia, kezdetben csak a társadalom lényegét redukálta az ember tevékenységére. Márkus György és Vajda Mihály azonban nemcsak a történelmi materializmus tárgyát szűkíti le a praxisra, hanem a marxista filozófia tárgyának egészét. Szerintük lehetetlen az embertől független, objektív természet filozófiai vizsgálata; a világ általános összefüggéseinek és törvényszerűségeinek marxista filozófiai elmélete tárgy nélküli spekuláció, nem egyéb triviális tételek gyűjteményénél, amelynek csupán a minden tárgyi alap nélküli vallásos és egyéb ‚terjedelmi" spekulációk elleni harcban van jelentősége.

Az aktivista tendencia első képviselői közül Szabó András György elvtárs tagadja, hogy a társadalom lényegének a praxisra való redukálásából a természetfilozófia tagadása következik. Szabó elvtárs álláspontjában van igazság. Kérdés csak az, hogy *milyen* természetfilozófia van összhangban egy aktivista társada-

Digitized by Google

lom-ontológiával? Aki a társadalom anyagi valóságát a praxissal azonosított mozgásra redukálja, de a társadalom és a természet filozófiai felfogásának részleges dualizmusát el akarja kerülni, annak a természet lényegét is a mozgásra kell visszavezetnie, energetista természetfilozófiai koncepciót kell elfogadnia. Márkus és Vajda tehát szerintünk is következetlen, amikor általában tagadják a természetfilozófia létjogosultságát. Szabó elvtárs viszont következetlenül védi annak lehetőségét. Elismeri „a természeti objektivitást", amely azonban szerinte csak a „gyakorlati-tárgyi tevékenység" alapján közelíthető meg. Úgy értelmezi Marxot és Engelst, mint akik *előbb* hangsúlyozták azt, hogy „a termelés »a folytonos érzéki munkálkodás és alkotás« az alapzata az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik", *s csak azután* azt, „hogy emellett fennmarad a külső természet elsődlegessége..."[7]

Szabó elvtárs azért következetlen, mert elismeri a természet elsődlegességét elvileg, de gyakorlatilag másodlagosan kezeli. Mellékesen kezeli annak szükségességét, hogy elemezni kell: mennyiben, hogyan stb. hat a praxisra a természet. Következetlenség elismerni a természet elsődlegességét és mellőzni a természet és praxis *kölcsönhatását*. Szabó elvtárs nyilván elismeri ezt a kölcsönhatást, és mégis azt állítja, hogy a filozófia kiindulópontja csakis a praxis lehet.

Álláspontja a vázolt következetlenség és az aktivista társadalom-ontológia alapeszméjének (a társadalom és az ember lényege a praxis) keveréke. Ennek alapján *még* kimutathatja, hogy Márkus és Vajda nem határolhatják el magukat következetesen a „terjedelmi" irányzattól, mert visszariadnak a természet objektivitásának tagadásától. Ő viszont attól hőköl vissza, hogy nyíltan vállalja az aktivista társadalom-ontológia energetista természetfilozófiai következményeit. Lehetetlen ugyanis a következetesen marxista természetfilozófia eszméjét összebékíteni az aktivista társadalom-ontológiával. Szabó elvtárs tehát következetlenül bírálja Márkus és Vajda társadalomelméletének természetfilozófiai következetlenségeit. Licskó György viszont bátran vállalta ezt a konzekvenciát, amikor kijelentette, hogy a „társadalom-ontológiai" irányzat nem zárja ki a természetfilozófiát, „csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától, azaz nem is lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívül esnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción".[8] Egyetértünk azzal a bírálattal, amelyet erről az ideológiai kavalkádról Szigeti József adott.[9]

Ha a filozófia tárgya az embertől független természet és — többek között — a praxis azonosságának és különbségének legáltalánosabb oldalai, akkor a filozófia lételméleti kiindulópontja az elsődleges természet és a praxis. Marx és Engels „A német ideológiá"-ban azt írják, hogy „minden történetírásnak... a természeti alapzatokból... kell kindulnia", máskor pedig azt, hogy az emberi tevékenység az alapzata „az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik". Az utóbbi gondolat az ember által teremtett társadalmi érzéki világot jelenti, és nem lehet érv a „természeti alapzat", „a külső természet elsődlegessége" elvének gyakorlati mellőzése mellett.

Azt az álláspontját, hogy a marxista filozófiának csak a praxis a tárgya, az embertől független természet és a világ általános összefüggései pedig nem, az aktivista tendenciájú társadalom-ontológiai irányzat többek között a Feuerbach-„tézisek" 1., 2., és 11. pontjának, valamint a „kéziratok" ama mondatának *értelmezésével* igyekszik igazolni, hogy „a természet is, elvontan véve, magáért-valóan, az embertől való elválasztásában rögzítve az ember számára semmi".

Vajda Mihály szerint az a marxi elv, hogy „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; de a feladat az, hogy megváltoztassuk", nemcsak azt jelenti, hogy a filozófia alkalmas eszköz a világ megváltoztatására, hanem főleg azt, hogy a filozófia tárgya azonos a gyakorlattal. Ha nem így lenne — írja —, Marx filozófiája semmivel sem lenne forradalmibb a polgári materializmusnál, hiszen az akkori polgárság is úgy tekintette filozófiáját, mint a régi társadalmi berendezkedés megváltoztatásának egyik eszközét.

Megítélésünk szerint Marx itt nem ezt állítja, hanem azt, hogy a XVII. és XVIII. századi materialisták, nem értve meg a társadalom anyagi életét és tevékenységét, éppen azt nem tekintették filozófiai problémának, amivel valóban meg lehet változtatni a világot. Így — bármennyire a világ megváltoztatását akarták is „e szó filozófiai értelmében" — csak értelmezésének talaján maradtak.

[7] Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 95—96. old.

[8] Társadalmi Szemle, 1969. 6. sz. 72. old.

[9] Társadalmi Szemle, 1969. 7—8. sz.

Digitized by Google

Ezzel teljesen egybevág az, hogy Marx az 1. tézisben Feuerbach fogyatékosságát, azt, hogy „csak az elméleti viszonyulást tekinti igazán emberinek", filozófiájának abból a hiányosságából vezeti le, hogy „magát az emberi tevékenységet nem fogja fel tárgyi tevékenységnek". Abból, hogy Marx hiányolta a korábbi materialistáknál a tárgyi emberi tevékenységet, mint a filozófia tárgyát, egyébként sem következik annak helytelenítése, hogy az emberen kívüli objektivitást a filozófia tárgyának tekintették. „A német ideológiában" sem azért bírálták Feuerbachot, mert a természetet materialista *filozófus*ként tekintette, hanem, azért, mert nem szemlélte a történelmet *is* ugyanúgy.

A „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban található idézett megállapítás, amelyet Vajda saját koncepciójának megalapozására használ fel, nem Marx, hanem Hegel álláspontja. Ez világosan kiderül a megállapítást követő fejtegetésekből. Marx ugyanis azt írja, hogy az „elvont" természet „az elvont gondolkodó" számára semmi, mert „az egész természet az ő számára... csak érzéki, külsődleges formában megismétli a logikai elvonatkoztatásokat". Ezért számára „a természet, mint természet", „megkülönböztetve ezektől a logikai elvonatkozásoktól — *semmi, egy semminek bizonyuló semmi, értelmetlen*, illetve csak egy megszüntetett külsődlegesség értelmével bír".[10] Az elvont gondolkodó számára a természet a szellem *„máslétének formája"*, azaz nincs saját, csak szellemi lényege; ez azt jelenti, hogy az elvont gondolkodó a természetet már potenciálisan *megszüntetett* lényegként tételezte.

Marx tehát — ellentétben Vajda Mihállyal — megkülönböztetve az „objektív", „magában való", „embertől független" és az „ember számára való", „közvetlen érzéki", „szubjektív" természetet, és nemcsak ezek különbségét, hanem kapcsolatukat, azonosságukat is hangsúlyozta. Ebből vonta le azt a következtetést, hogy a természet az ember „saját *emberi* létezésnek alapzata", és ennek megfelelően az ember számára — azaz társadalmilag közvetlenül — „a lényegéhez nem tartozó és túlhatalmú tárgyi világ" nem semmi, hanem „egészen természetes" létező...

Marx tehát abban az elvben, hogy „a *természet*, elvontan véve, magáért valóan, az embertől való elválasztásában, az ember számára *semmi*" — idealista és agnosztikus tételt látott.

[10] Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. Budapest, 1962. 116—117. old.
[11] V. ö. Uo. 75., 107., 109. old.

Vajda Mihály maga is érzi, hogy itt magyarázatra és elhatárolásra van szükség, s meg is kísérli ezt[12] — véleményünk szerint sikertelenül. Logikailag lehetetlen ugyanis egyszerre fogadni el igaznak azt a tételt, hogy „a természet, az ember számára »magáértvalóan« valóban semmi", és azt, hogy „a természettudomány dezantropomorf természetképe... olyan valamit tükröz vissza, ami az emberi praxistól függetlenül is olyan, mint amilyennek leírjuk..."[13]

Ha az objektív természet „az ember" számára valóban semmi, akkor nem lehet a *természettudós* ember számára sem valami. Úgy látszik, Vajda „az embert" ebben az összefüggésben a filozófussal azonosítja, mert azt állítja, hogy az embertől független természet semmi a *filozófus*, de *valami* a természettudós számára. Ezt az ellentmondást csak elfedi, de nem oldja fel az a tétel, hogy a természettudomány és a filozófia a praxis két formája. Nem magyarázza meg ugyanis, hogy hogyan teszi lehetetlenné a természetátalakító praxis az objektív természet filozófiai felfogását, másfelől viszont hogyan szerepel ugyanez, mint az objektív természettudományos világkép megszerzésének alapja és igazolója. Ugyanaz a praxis vagy egyszerre forrása az önmagában vett természet természettudományának és filozófiájának, vagy egyiknek sem.

A dolog lényege valójában az, hogy az ember felől megközelített praxis szerepének eltúlzása a történelemben már jelentős mértékben tartalmazza az embertől független természet és a társadalom *különbségének eltúlzását*. Ha a termelési mód minden más lényegi oldala feloldódik a praxisban, és ez a praxis is elsősorban az ember, a szubjektum felől megközelített és meghatározott, akkor a praxisnak a termelési mód többi valóságos lényegi eleme által való meghatározottsága elsikkad, s vele a társadalmi objektivitás is legyengül. Az így felfogott társadalommal szemben a *teljesen objektív* meghatározottságú természet *túlságosan* különbözőnek, összemérhetetlennek és egészen másnak tűnik.[14]

[12] Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. sz.
[13] Uo. 321. old.
[14] Ennek az eltúlzásnak a mértékét nagyon jól mutatja az, amikor Vajda Mihály „a természet objektivitásának elfogadását" azért tartja a társadalomtudományok számára elengedhetetlennek, mert enélkül „a társadalmi-történelmi szituációk semmiféle objektív meghatározottsággal" nem rendelkeznének, s így „mindenféle társadalmi választás, s ennek megfelelően társadalmi elmélet is tökéletesen szubjektív — önkényes" volna (Vajda: Zárójelbe tett tudomány. Akadémiai Kiadó, 1968. 116. old.)

Digitized by Google

Ebben a rövid hozzászólásban nincs mód a társadalom és az ember lényegi oldalai és a természet dialektikus materialista egységének részletes elemzésére. Csak néhány mozzanat kiemelésével jelezzük álláspontunkat.

Marx rámutatott arra, hogy az ember sohasem teremt anyagot, csak az anyag formáját változtatja meg. A társadalom egész anyagi valóságának tehát a természeti anyag a szubsztrátuma, s ami „benne" vagy „rajta" társadalmi, az a formája. A társadalomtestbe épített természeti anyag: fa, kő, vas stb. munkaeszközzé, géppé stb. formált alakjában alkotja a termelési módnak a termelési viszonyokat meghatározó anyagi szubsztanciáját.

A társadalom anyagi valósága, mint lehetőség, benne van a természeti anyagban, kibontásának szükségszerűsége, eszközei pedig kifejlődnek a társadalomban, a természetalakító termelés folyamatában. A társadalom objektív valósága nemcsak történetileg fejlődött ki a természetből, hanem napról napra a természet anyagából épül fel, mint attól különböző forma. A társadalom anyagi alapjainak építése a természet anyagából azonban nem lehetséges, ha az ember ki nem fejleszti a természet elsajátításának képességét. De ez a képesség sem más, mint a természettel való azonosulás társadalmi formája. Minél fejlettebb ez a forma, annál mélyebben és meszebb építi ki az ember a természetben termelési támaszpontjainak rendszerét.

Úgy gondoljuk, ez az értelme annak, amit a fiatal Marx mondott: az ember humanizálja a természetet s egyben magát naturalizálja. A termelés folyamata, a természet elsajátítása sohasem csak a természet művelése az ember által, hanem az ember műveltetése is a természettel. Az ember önmagát a természettel termeli, s eközben el kell szenvednie a tőle független természet hatásait, akár figyelembe veszi ezeket, akár nem, akár tud róluk, akár nem. Az ember tehát sohasem független a tőle független természettől. A természet az ember számára sohasem, semmilyen tekintetben nem lehet semmi.

Különösen lételméletileg nem lehet az ember számára semmi az embertől független természet, mert hat ránk, akár tudunk erről a hatásról, akár nem. Nem az hangsúlyozandó tehát, hogy a nem ismert természet mint ismeret — semmi, mert ez egyszerű tautológia. A természet először nem tudatosan válik ismertté. Hosszú időbe telik, amíg az így született ismeretekről elméletet alkotnak, és ezzel utólag végzik el — szükségszerűen — a valóság megismerésének ismeretelméleti megalapozását.

A klasszikusoktól távol állt az ember természetátalakító tevékenységének abszolutizálása, az ember természet feletti uralmának elszakítása a természettől, szembeállítása ezzel. „... korántsem úgy uralkodunk a természeten — írja Engels —, mint ahogy a hódító egy idegen népen uralkodik, mint olyan valaki, aki a természeten kívül áll, — hanem, hogy hússal és vérrel és aggyal hozzátartozunk és kellős közepében állunk, és egész rajta gyakorolt uralmunk abban áll, hogy túltéve minden más lényen, a törvényeit fel tudjuk ismerni és helyesen alkalmazni".[15] Marx pedig állandóan hangsúlyozta, hogy minden termelőerő meghódított természeti erő „a természetre oldódik fel".

Marx a termelőerőket nagyon gyakran azonosította a társadalmi gazdagsággal; ugyanakkor ő, aki mindenkinél jobban megértette a munka lényegét és szerepét, éppen ezért fellépett a munka túlértékelése ellen. „A munka *nem forrása* minden gazdagságnak. A *természet* éppúgy forrása a használati értéknek (és ilyenekből tevődik össze a dologi gazdagság!), mint a munka, amely maga is csak megnyilvánulása egy természeti erőnek: az emberi munkaerőnek." Engels, aki állítólag „eltorzította" Marxot, szinte szó szerint ezzel a gondolattal kezdi „A munka része a majom emberrévválásában" című híres tanulmányát. Marx szerint „a burzsoáknak alapos okuk van rá, hogy a munkának *természetfeletti termelőerőt* tulajdonítsanak; mert éppen a munka természeti meghatározottságából következik, hogy az az ember, akinek munkaerején kívül egyéb tulajdona nincsen, minden társadalmi és kultúrfokon azok rabszolgája kell hogy legyen, akik a munka tárgyi feltételeit tulajdonukba kerítették."[16] Az elmondottakkal összefüggésben nem lehet pusztán képletes kifejezésnek tekinteni Marx ilyen megállapításait: „az én álláspontom *a társadalmi-gazdasági formák fejlődését természettudományos folyamatnak* fogja fel"; vagy „a társadalom gazdasági mozgási törvénye" — „természettörvény".[17]

Ha tehát elismerjük, hogy az embertől független természet a társadalom olyan bázisa, amelyből ez állandóan felépül, s amellyel közös vonásaik vannak, akkor l. a marxista társadalom-ontológia és a természet-ontológia kölcsönösen feltétele-

15 Marx—Engels Művei. 20. köt. 457. old.
16 Marx—Engels Válogatott Művek. II. köt. Szikra, 1949. 11—12. old.
17 Marx—Engels Művei. 23. köt. 1967. 9. old.

Digitized by Google

zi egymást; 2. tárgyuk közös vonásai pedig egy viszonylag önálló, legáltalánosabb dialektikus materialista ontológia reális alapját képezik.

Ez a dialektikus materializmus egyben egységes, általános módszer is a marxista filozófiában, s mind az embertől független természet, mind pedig a társadalom egyaránt megközelíthető vele.[18] Marx is ezt az általános dialektikus materialista módszert használta a társadalom filozófiai megközelítéséhez, a tőkés gazdaság törvényeinek megértéséhez, Engels pedig az embertől független természet általános vonatkozásainak filozófiai feltárásához. Ez a dialektikus materialista általános megközelítési mód nem teszi szükségtelenné a természet és társadalom különbségéből adódó megközelítést, sőt szükségessé teszi ezt. Sem az általános és különös, sem a általános és a különböző különös megközelítési módok nem állíthatók mereven szembe egymással. Ha a természet és a társadalom lényegükben nemcsak különbözők, hanem azonosak is, akkor megközelítési módjukban is kell azonosságnak lennie, s megközelítési módjuk azonossága és különbsége egységet alkot. Az azonos-általános megközelítési mód *egy egységbe* fogja a különböző-általános (természetfilozófiai, társadalomfilozófiai, tudatfilozófiai) megközelítési módokat.

Az egyetemes módszer lehetőségének következetlen tagadása szükségszerű akkor, ha valaki a praxisra redukálja a társadalom lényegét, de az energetista természetfilozófiát nem vállalja, a természettudományt pedig meg akarja menteni. Ennek a felemás álláspontnak a következménye a felemás módszertani eszmény: dezantropomorfizáló természettudomány és humanizáló társadalomontológia.[19] Magától értetődőnek tartjuk, hogy a társadalom-ontológiában sokkal inkább kisért az antropomorfizmus veszélye, mint a természetszemléletben, s hogy a természetszemléletnek is van antropocentrikus vonása. Most mindenekelőtt a társadalomszemlélet terén van szükség arra, hogy megfogalmazzuk a „dezantropomorfizálás" és a „dezantropocentrikusság" követelményét, hogy az elvi és módszertani dualizmus veszélyét megszüntessük.

Vázolt álláspontunk alapján a társadalom-ontológia aktivista tendenciájában a marxista filozófia tárgyfelfogásának elszegényesítését látjuk.

A filozófia tárgyának dialektikus materialista felfogás nem szűkíti le az anyagra a filozófia tárgyát. Ez vulgármaterialista hiba volna. Nem azonosítja a filozófia tárgyát a tudat ismeretelméleti lényegével (gnoszeologizmus). Elkerüli a szociologizmus veszélyét is azzal, hogy a filozófia tárgyát nem szűkíti a társadalomra. De a marxista filozófia vizsgálja a tárgy különböző részeit önmagukban, s egymással kölcsönhatásukban. A tárgy totalitásán, egységén nyugszik a marxista filozófia teljessége és egysége, amit a kölcsönös megalapozás követelménye fejez ki. Természetfilozófialilag kell megalapozni a társadalomfilozófiát, ezzel a kettővel az ismeretelméletet és ismeretelméletileg amazokat.

Az aktivista társadalom-ontológiai irányzat képviselői valóban radikálisan eltérnek a marxista filozófia teljes és következtes tárgyfelfogásától, mert *a tárgy egy része lényegének egyik oldalát kiragadták* a lényeg rendszeréből, és feloldották benne a többit. Ezzel elvileg megszüntették a tárgy különböző részeinek gazdag kapcsolatát, ami a természetfilozófia tagadásában es a tudat elméletének tudatszociológiára való leszűkítésében is realizálódik.

A marxista filozófia tárgyának különböző, egymással összefüggő, egymást kölcsönösen feltételező részei, tartalmának aspektusai és funkciói egy ésszerűen szervezett filozófiai munkamegosztás ágainak és ágazatainak kutatási tárgyát képezik. Bármelyik rész, aspektus, oldal stb. kutatásában szükségszerű a viszonylagos elvonatkoztatás a többitől. Ez az elvonatkoztatás azonban (különböző okok következtében) a kutatott oldalnak a rendszer egészéből való kiszakításához, a többivel való szembeállításához, abszolutizálásához vezethet, azaz a rendszer eltorzulásához, a rendszer vonalától való elhajláshoz. Véleményünk szerint Márkus György és Vajda Mihály a marxista filozófia társadalom-ontológiai munkamegosztási ága egyik ágazatának, a praxiskutatás szem-

[18] Ezt a gondolatot Márkus György kiforgatja. Azt a tételt, amely szerint a történelmi materializmus a dialektikus materializmus tételeinek „kiterjesztése" és „alkalmazása" a társadalmi élet jelenségeire, úgy állítja be, mintha az, a történelmi fejlődés alapvető jellegzetességeinek valamiféle kozmikus általánosságú törvényszerűségekre való visszavezetése" volna. (Márkus: Viták és irányzatok a marxista filozófiában. Kortárs, 1968. 7. szám. 1114. old.) Pedig ez valójában azt jelenti, hogy a természetben és a társadalomban vannak közös lényegi mozzanatok, amelyeknek az ismeretét általános módszerként használjuk a természet és társadalom sajátos-általános vonásainak feltárásához.

[19] Mintha a természet és az ember világa ellentétének természet- és értelemellenes középkori eszméje kísértene ebben a módszertani dualizmusban, amely a természettudományos és humán művelődés félpolgári szembeállításának is egyik forrása.

Digitized by Google

pontjait állították szembe — egy aktivista társadalom-ontológiai koncepció formájában — a marxista filozófia tárgyának, aspektusainak és funkcióinak totalitásával.

Szükség van a praxis marxista specialistáira, a tárgy minden része minden elemének a praxis oldaláról való megragadására, de a praxis kultusza káros. Szükséges és hasznos a munkamegosztás a praxist és a lényeg többi oldalait kutatók között, de bármelyik oldal abszolutizálása szükségszerűen maga is elhajlás. Le kell tehát mondanunk a praxis abszolutizálásáról, hogy következtes marxista talajon küzdhessünk a marxizmus dogmatikus eltorzítása ellen.

Az elméleti-filozófiai álláspontok különbsége kihat a marxizmuson belüli irányzatok okainak, értékelésének és kezelésének felfogására is.

Márkus György „terjedelmi", scientista, ideológiai-kritikai és „társadalom-ontológiai" irányzatot különböztet meg. Létüket természetesnek tartja, szabad konfrontációjukat szükségesnek, hogy bebizonyosodhasson és győzhessen a „valóban eredeti" és „igazán korszerű" marxista filozófia. A korszerűen eredeti marxista filozófiát a „társadalom-ontológiai" irányzat képviseli, szemben a „terjedelmi" áramlattal, amely „kétségtelenül Engels és Lenin egyes filozófiai munkáira, legközvetlenebbül az »Anti-Dühring«-re és a »Materializmus és empiriokriticizmus«-ra nyúlik vissza..." és Sztálin által „vulgarizált, kodifikált alakjában" uralkodik.

Egyetértünk Márkus Györggyel abban, hogy e két áramlat között húzódik a konfrontáció fővonala. Be kellett volna bizonyítania azonban azt a gyanúját, hogy a filozófiai dogmatizmusnak Engels és Lenin a forrása, azt, hogy miben és hogyan torzították el Marx eredeti gondolatait. Szabó András György jól kimutatta cikkében, mennyire reménytelen vállalkozás ez. Nem azért, mert a Marx, Engels és Lenin filozófiai nézetei egységének eszméjén nyugvó, uralkodó „terjedelmi" irányzat hivatalos politikai elismertséget élvez, hanem azért, mert igaz. Nem egy pusztán „megszokott felfogás monopolhelyzete fenntartásának" „egyedüli normáján" alapszik, hanem a tényeken. Nem „egy korábbi kor alapjában monolit marxista filozófiája látszatának"[20] fenntartásáról van szó, hanem a kétségbevonhatatlan tényeken alapuló meggyőződés melletti kitartásról, a nemzetközi munkásmozgalom pozitív ideológiai hagyományaihoz való ragaszkodásról.

Differenciáltan és konkréten kell tehát felvetni valamely uralkodó nézettel kapcsolatban a „monolitizmus", a „monopolizmus", az „apologizmus" stb. kérdését.

Mindaddig, amíg a „társadalom-ontológia" képviselői nem bizonyították be, hogy a klasszikusok filozófiai vonala eltér egymástól, addig nem lehet úgy kezelni a „terjedelmi" irányzatot, mint egyet a többi között. Mindaddig a klasszikusok filozófiai koncepciója és alapelvei a következetes marxista filozófia kritériumai és normái, s az ezektől eltérő felfogásokat bizonyos határig a marxizmuson belüli irányzatoknak lehet tekinteni — az ettől való elhajlás értelmében.

Hozzászólásunk nagy részében tehát nem azt igyekeztünk bizonyítani elsősorban, hogy Engels és Lenin nem tér el Marxtól, hanem azt, hogy az aktivista társadalom-ontológiai irányzat eltorzítja Marx nézeteit. Úgy látjuk, Marx világnézetében és politikai gazdaságtanában nincs olyan elem (az egészről nem is beszélve), amely alapot adhat a társadalom lényegének a praxisra való redukálására, a praxisnak mint ismeretforrásnak stb. abszolutizálására, ennek alapján a természetfilozófia tagadására és a marxista filozófiának a „gyakorlat filozófiájára" való leszűkítésére, a filozófia emberközpontúságának és társadalmi gyakorlati funkciójának abszolutizálására — egészében egy olyan álláspont igazolására, amely csak a praxis oldaláról tartja megragadhatónak — a filozófia tárgya minden részének közös és sajátos vonásait.

A vázolt torzulás elméleti oka elsősorban a redukcionista szemlélet. Fel kell tárni az aktivizmus társadalmi okait is, bár ez a feladat — ha lehet — még bonyolultabb. Minthogy az aktivista tendencia nemzetközi áramlat, amelynek marxista és polgári változatai is vannak, társadalmi okainak keresésében nem vezethet provinciális szemlélet.

Elöljáróban csak utalunk arra a feltételezésünkre, hogy a Marx előtti materializmusnak alapjában szemlélődő jellege a rendkívül korlátolt mezőgazdasági termelésen alapult, az aktivista torzulásban, az ember alkotóképességének kultuszában pedig az emberiségnek a természet feletti, a nagyiparban megnyilvánuló és mindinkább növekvő hatalma tükröződik szertelenül. Szintén

[20] Márkus György: Viták és irányzatok a marxista filozófiában. Kortárs, 1968. 7. sz. 1110., 1112., 1123., 1112. old.

Digitized by Google

csak utalhatunk a következő fontos tényekre: a szocializmus anyagi-technikai bázisa minőségileg azonos a tőkés rendszerével és mennyiségileg még nem múlta felül a fejlett tőkésországokét. A szocialista forradalom mindeddig főleg közepesen és gyengén fejlett országokban győzött, de az emberiség kétharmad része még a tőkés rendszer uralma alatt él, és a világ anyagi és szellemi termelési kapacitásának több mint a fele néhány tőkésország burzsoáziájának tulajdonában van. Hazánkban a szocialista tulajdon mellett az „egyéb" kategóriákba sorolt háztáji földeken, az alacsonyabb típusú szövetkezeti társulásokban és a magángazdaságokban termelik a mezőgazdasági össztermék 40 százalékát. Azaz: „Nekünk itt nem egy olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból most *bújik ki*, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, melynek méhéből származik."[21]

A múltnak erről a külső és belső hatalmáról valóban nem lehet forradalmi frázisokat mondani, és a belsőt frakciós logikával a tőkés rendszer restaurálásának feltüntetni. Tagadni sem lehet azonban, mint a következetes marxizmustól való különböző eltérések lényeges okait. Az elhajlások tehát ma is szükségszerű és természetes jelenségek. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején a haladó, de gyenge burzsoázia materializmusa pl. teológiai köntösben is megjelent. De a feudális szellem is korszerűsödött. A polgári felvilágosodásból felszívott annyit, amennyit tartalma elbírt és formája megengedett. Ehhez hasonlóan a marxista elhajlások a polgári erők hatásának, a múlt köntösének és saját fejlődésünk gyengeségeinek, a polgári marxizáló tendenciák pedig a buzsoá szellem „korszerűsödésének" megnyilvánulásai. Szükségszerűségük belátása a feltétele annak, hogy velük kapcsolatban sem az értetlenségből származó türelmetlenség, sem a kritikátlan megértésből származó békülékenység hibájába ne essünk.

Alapjában nem értünk tehát egyet Tordai Zádorral, aki inkább annak elismerése felé hajlik, hogy az egymástól koncepcionálisan eltérő irányzatok egyaránt marxisták lehetnek mert a munkásosztály különböző rétegeivel, a szocializmust építő nem munkás rétegek érdekeinek különbségeivel és a szocializmus építésének különböző útjaival és alternatíváival vannak alapvetően kapcsolatban.[22]

Megítélésünk szerint Tordai Zádornak igaza van abban, hogy a munkásosztály objektív forradalmi érdekeit és így a szocializmus és kommunizmus perspektíváját elméleti-ideológiai síkon a marxista filozófia fejezi ki, s így minden társadalmi réteg, amely elfogadja a szocializmus és kommunizmus perspektíváját, a marxizmust fogadja el társadalmi és politikai elmélete és ideológiája alapkeretéül. Még abban is igaza van, hogy az ilyen rétegek érdekeinek különbségei, valamint a szocializmus építésének különböző útjai és alternatívái különbségeket visznek a marxizmus keretei közé. Véleményünk szerint azonban ez nem változtat azon, hogy a következetes marxista filozófia koncepciója *a munkásosztály* általános érdekeit tükrözi, elsősorban és mindenekelőtt *ezét az osztályét*, természetesen a nemzetközi munkásosztály közös és nemzeti osztagai sajátos érdekeinek és fejlettségi színvonalának megfelelően. A marxizmusban tehát az osztály e közös és sajátos vonásai egyaránt tükröződnek e „különböző" igazságok egymást kölcsönösen feltételező rendszerében. A marxizmus eltorzítása éppen akkor következik be, amikor különféle okok következtében bármelyiket abszolutizálni kezdik (s ebben az ingadozó kispolgárság és a burzsoázia hatása áll az első helyen), és éppen ezért a szocializmushoz és kommunizmushoz vezető forradalmi út különböző konkrét formáitól, alternatíváitól való eltérést is jelent.

Az irányzatok „réteges" szemlélete azonban még nem vezetné feltétlenül marxista szempontból mért egyenrangúságuk gondolatához Tordai Zádort, ha megvizsgálta volna ezeket, vagy legalábbis az aktivista társadalom-ontológiai irányzatot abból a szempontból, hogy mennyiben igazak. A szociológiai és a gnoszeológiai vizsgálat elvét az irányzatok esetében is alkalmazni kell. Tordai Zádor azonban eleve elzárta ennek a vizsgálatnak az útját, amikor megkülönböztette egymástól a filozófiának igazságkereső és ideológiai oldalát, ez utóbbit — alapjában helyesen — az osztály-, illetőleg rétegérdekekre vezette vissza, de nem mutatott rá az igazság kritériumai alkalmazásának

[21] Marx—Engels Válogatott Művek. II. köt. 16. old.

[22] Tordai Zádor: Miért vannak irányzatok a marxizmusban? Kortárs, 1968. 10. sz.

Digitized by Google

szükségességére az ideológiával kapcsolatban. Holott tapasztalati tény, hogy munkásrétegek léte és tudata sem mindig esik egybe. Előfordul, hogy e rétegek olyan gondolatokat „szülnek" és hisznek érdekeik kifejezőinek, amelyek csak részben és közvetlenül azok, s így olyan eszmerendszereket gondolnak igaznak, amelyek csak részben azok.

Minden olyan álláspont, amely valamely, a marxizmuson belül jelentkező eszmerendszernek csak a szociológiai vetületét nézi, könnyen foglya maradhat a következő illúziónak: valamennyi irányzat igaz, hiszen valamennyi egy-egy munkásréteggel kapcsolatos. Tordai Zádornak ez az elképzelése tehát a következetes marxizmustól való elhajlások rehabilitálását szolgálja. Ez az áramlat védtelenné teszi a marxizmust mind az igazság jelszavával fellépő dezideologizálási követelésekkel, mind a marxizmustól való elhajlások ideologizmusával szemben.

Tordai Zádor okfejtése alapján a marxizmusnak a polgári ideológiával való olyan „összevegyülését", amely a *marxizmustól* való elhajlást jelent, nem lehet következetesen megkülönböztetni a polgári ideológiának a *marxizmussal* való olyan vegyülésétől, amely elhajlás a *polgári ideológiától*, az igazság túlhajtását nem lehet megkülönböztetni a tévedés jogáért való harctól. (A kettő találkozhat középen, s a két fél kölcsönösen azt hiheti, hogy megnyerte a másikat, és csak a következetes marxisták és polgári ideológusok lesznek tudatában annak, hogy mit nyertek és mit veszítettek.)

Mindebből az következik, hogy a munkásosztály forradalmi pártja nem kezelheti egyformán az elhajlásokat. A marxizmust *megérteni és elfogadni* akaró, a marxizmushoz *közeledő* polgári és kispolgári *nézetekkel* terhelt embereknek elébük kell menni, megértően bírálva következetlenségeiket. A *távolodó* marxistákat pedig elvi kíméletlenséggel kell megállítani és visszatéríteni — ha lehet — a következetes marxizmus álláspontjára. Általában demokratikusan szervezett tudományos vitákkal kell csökkenteni a polgári ideológia és a marxizmustól való különböző elhajlások befolyását. Az irányzatok küzdelme mögött azonban osztályok és rétegek küzdelme áll. Nincs „tiszta" eszmei harc. Nem lehet az eszmei harcot elszakítani a gazdasági és politikai harctól.

Igyekeztünk eleget tenni a „konfrontáció" Márkus György által megfogalmazott néhány helyes elvének. Azaz: igyekeztünk elkerülni az eltérő nézetek „csendes-észrevétlen" összebékítését, nem kerestünk „kompromisszumos kaucsuk-formulákat", amelyek valóban növelik az elméleti bizonytalanságot. Inkább arra törekedtünk, hogy megértsük és értékeljük ellenfeleink nézeteit, mint hogy elítéljük.

Elismerjük, hogy vitapartnereinket a társadalom, a tudományok által felvetett új problémák, az „eredeti" marxizmus feltárásának szándéka vezette. Még azt sem állítjuk, hogy pusztán e szándékuk az érdemük. A praxist minden eddiginél jobban a figyelem középpontjába állították, és elősegítették mélyebb megértését azzal, hogy szempontjaikkal sokakat kényszerítettek a marxizmus alapainak ismételt, alaposabb átgondolására. Hogy sikerült-e ez és mennyiben, ahhoz nyilván nekik is lesz még néhány szavuk. Úgy látjuk azonban, hogy eltorzították a marxista filozófia alapjait, a polgári filozófia irányába sodródnak, s egy-két lényeges ponton már át is lépték a marxizmus kereteit.

Gondi József–Mihály Albert

Borics Pál: Anya gyermekkel

Digitized by Google

Technicizmus és technofóbia

(A technikai haladás a polgári ideológia görbetükrében)

Napjaink nagy kérdőjele a technikai haladás, a tudományos-technikai forradalom. Sokszor hangzik el dilemma formájában a kérdés: áldás vagy átok, barát vagy ellenség a technikai haladás? A tudományos-technikai forradalom az emberiség nagy lehetősége, s egyszersmind megoldhatatlanul nehéz problémája — emlegetik a technika antinomikus természetét. S a technika dilemmája, a technikai forradalom antinómikus jellege készteti gyakorta a polgári ideológiát a híres goethei kép felidézésére: a ma embere az a bűvészinas, aki kiszabadította palackjából a technika szellemét, s nem tud többé úrrá lenni rajta.

A technika antinomikus jellegét hangoztató vélemények ma már meglehetősen széles körben terjedtek el a polgári ideológiában. R. H. MacMillan már 1956-ban megjelent könyvének ezt a sokatmondó címet adta: „Automatizálás. Barát vagy ellenség?", s az angol szerzőhöz hasonlóan a nyugatnémet Friedrich Pollock is megkísérli könyvében „okát adni, hogy milyen reményeket és veszélyeket hordoz magában a »második ipari forradalom«".[1] Theodor Litt, nyugatnémet pedagógus-filozófus szerint az automatizálás esetében „egyazon gyökérből fakad áldás és átok".[2]

Az antinomikus természetűként jellemzett technikai haladástól való rettegés jegyében valóságos fóbia — „technofóbia" alakul ki. S a technikai haladás kapitalizmusbeli ellentmondásait adekvát módon kifejező technofóbia szocialista világunk közgondolkodásában is már-már visszhangra talál.

Érdemes-e ma nálunk e kérdéssel foglalkozni? Aktuális-e már ma, technikai fejlődésünk viszonylag korai szakaszában e probléma vizsgálata? Gyakorta teszik fel e kérdést a probléma kutatásával szemben. S hogy mennyire aktuális, azt tanúsítja, hogy a kérdés már régen kitört a társadalomtudományok, a technikai tudományok szűkebb szférájából, a technikai haladással foglalkozó könyvtárnyi mű „szakmai rejtekhelyéről". A köznapi tudat, a mindennapi gondolkodás szintjén, a közvéleményben is gyakran bukkannak fel ezek a gondok, amelyeket a tudatosság szintjén talán így lehetne megfogalmazni: mit ad a technika, a technikai haladás az embernek? Eltorzítja-e, tönkreteszi-e a technika a humánumot, vagy ellenkezőleg, humanizálja-e az ember a technikát?

Vitathatatlan tény, hogy korunk nagy problémája, mondhatni *világprobléma*ja a technikai haladás, a tudományos-technikai forradalom. Ez talán az egyik legjelentősebb harci terep a két világrendszer harcában, az a „nagy kihívás",[3] amely mindenképpen perdöntő jelentőségű a szocializmus fölényének kibontakoztatásában a kapitalizmussal szemben. Amint a kommunista és munkáspártok idei moszkvai tanácskozásának fő dokumentuma megállapítja: „a kapitalizmus és a szocializmus történelmi versenyének egyik fő területévé vált tudományos-műszaki forradalom széles kibontakoztatása a szocialista társadalom fejlődésének fontos területe".

Napjaink ideológiai harcaiban előtérbe került a tudományos-technikai forradalom értelmének, szerepének feltárása. Jelentőségének növekedését érthetővé teszik a technikai haladás alapvető *sajátosságai* korunkban. A tudományos-technikai forradalom jellegzetes vonása *gyorsuló tempója*. R. F. Behrendt, nyugatnémet szociológus, a technikai haladás figyelemreméltó felgyorsulását a következőképpen illusztrálja: „Az első kőkovácsig, aki művésziesen

[1] Friedrich Pollock: Automation. New York, 1957. VI. old.

[2] Theodor Litt: Technisches Denken und menschliche Bildung. Heidelberg, 1957. 64. old.

[3] John Diebold, akit az „automatizálás atyjának" szoktak nevezni, Automation (New York, 1959.) című könyvének 44. oldalán a Szovjetunió fejlődésének rohamos tempóját, az USA pozícióit vizsgálva a következőket írja: „Az automatizálás a nemzet fennmaradásának kulcsa. Az egyetlen út, amelyen az Egyesült Államok képes lesz az élen maradni."

Digitized by Google

ütögetett ki baltákat és dárdahegyeket, kb. 500 000 év telhetett el. Ettől a kőkovácstól az első vaskovácsig 50 000, az első vaskovácstól a mozdonyvezetőig 5000 év. Az első lokomotívvezetőtől az első hangnál sebesebb vadászgép pilótájáig 137 év telt el. Ez azonban végül mégiscsak néhány generációt jelent. Mi magunk megéltük 1938-ban Otto Hahn felfedezését az uránhasításnál fellépő láncreakcióról és 1945-ben, 7 évvel később, a Hiroshimára ledobott bombát." Behrendt szerint a technikai haladás felgyorsult ugyan, de hatásával az emberiség még nem tud eléggé számot vetni, még „fiatal" ennek megértésére. „Mi még az emberi élet ifjúkorában vagyunk. A Földön becslés szerint hárommilliárd év óta van szerves élet, hatszázezer év óta emberi élet. De földművelés és írás csupán kétezer év óta van, tehát csak az emberi élet létezésének 0,1 ezrelékében... Ez nem utolsó sorban érvényes a technikát illetően beállítottságunkra, amelyet manapság készségesen mitologizálunk, mint önálló, független démonikus hatalmat."[4] Behrendt tehát tulajdonképpen gyermekbetegségként jellemzi a „technika démonától" való rettegést, amelyből a gyógyulást az idő hozza meg. Valójában azonban a technofóbia nem csupán felkészületlenségünk következménye, nemcsak annak a terméke, hogy — amint Behrendt tartja — „egyszerűen még nem volt meg a szükséges időnk ahhoz, hogy a technikához és annak termékeihez bensőnkben távlatokat szerezzünk".

Behrendt idézett szavai 1945-ig jelezték a technikai haladás gyorsuló útját. Játszi könnyedséggel folytathatjuk e sort, hiszen az utóbbi évtizedek tovább gyorsították a tudományok, a technika fejlődését. Ma már napirendre került a „forradalmár" energiahordozók: az atomenergia, a nukleáris energia ipari alkalmazása, s már a gazdaságosság sem akadályozza többé bevezetésüket (főként a hagyományos energiahordozókban szegény országokban). A technikai haladás ma már lényegében megszüntette az emberiséget szétszakító távolságokat; a közlekedés fejlődése, a távközlési rendszerek, a telekommunikáció eszközeinek létrejötte soha nem ismert kapcsolatokat teremtettek egymástól távol élő emberek között. A fejlődés jelenlegi üteme mellett jóformán nem is lehet már nyomon követni a tudomány fejlődésének új tényeit, s az ezeket hasznosító technikai vívmányokat. Elég utalnunk a kibernetika, az elektronika, az információ-elmélet fejlődésére, és az automatizálásnak ezek alapján való tökéletesedésére és rohamos elterjedésére. A technikai haladás egyik legviharosabban fejlődő területe a haditechnika.

A tudományos-technikai forradalom behatol az ember, a társadalom életének minden szférájába. Sajátos vonása az, hogy *mindent átfogó jellegű*. A technikai haladás eredeti területe voltaképpen a termelés — főként az ipari termelés —, valamint a közlekedés és a szállítás. Már régen átlépett azonban erről — az elsődleges területéről — az ember tevékenységének minden más rétegébe is, s áthatja az életnek úgyszólván minden pórusát. A technika jelen van az ember mindennapi életében, s a technika vívmányaival az ember mint természetes tényekkel számol.

A technikai haladás sajátosságai is olyan következtetéseket sugallnak, mintha a technikai haladás, a tudományos-technikai forradalom a társadalmi rendszerektől függetlenül is *egyetemes* vonása volna korunknak. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Karl Jaspers is, mikor kizárólag és tisztán technikaiakként jellemzi a korunk történelmi fordulópontjaként az egész társadalmi életet átformáló változásokat: „Ma mindnyájunk köztudatában van az, hogy a történelem fordulópontján állunk... Ez a technika korszaka a maga összes következményeivel, amelyek nem engedik továbbra is fennállni azt, amit az ember munkamódjában, életformájában, gondolkodásmódjában, a szimbólumok terén megszerzett."[5] Egy másik munkájában Jaspers egyenesen a technika korának egyetemességét hangsúlyozza.

Kétségtelen: a tudományos-technikai forradalom sok hasonlóságot mutat a világ különböző részein, s nemcsak magukban a technikai eljárásokban és elvekben, hanem olyan közvetlen társadalmi következményeiben is, mint pl. az indusztrializáció és az urbanizáció. E folyamatoknak kétségkívül sok a közös vonásuk, mind kapitalista, mind szocialista viszonyok közt. A közös elemekre utaló tendenciák sem fedhetik azonban el, hogy *a technika alkalmazását alapvetően a társadalmi viszonyok determinálják*, s ezért a technika tőkés alkalmazása és szocialista felhasználása alapvetően ellentétes tendenciákat tartalmaz — ez pedig elhatározó befolyással van magára a technikai haladásra

[4] R. F. Behrendt: Der Mensch im Licht der Soziologie. Stuttgart, 1962. Kohlhammer Verlag. 128—129. old.

[5] Karl Jaspers: Vom Uhrsprung und Ziel der Geschichte. München, 1949—1950. Piper Verlag. 127. old.

Digitized by Google

is. A tudományos-technikai forradalom, a technikai haladás lényege csakis társadalmi összefüggésében tárul fel.

A technikai haladás előtérbe kerülése csábító lehetőségeket teremtett a technikát övező illúziók keltésére, valamint a technikai viszonyoknak apologetikus, célzatos felhasználására is. A technikai haladás felgyorsulása nyomán futótűzként terjed a mai polgári ideológiában a technikai viszonyok *technicista* jellegű fetisizálása, valóságos mítosz teremtése a technika körül, annak segítségével, hogy kiszakítják a technikát a társadalmi viszonyok szövetéből. A technicizmus reális problémákból indul ugyan ki, a technikát kísérő tényleges ellentmondásokat, nehézségeket veszi alapul, azonban — a társadalmi viszonyokat a technikaiakra redukálva —, a technikai haladás valóságos szerepét, lényegét eltúlozza, eltorzítja. Minden társadalmi viszonyt a technika szemszögéből ítél meg, a technikában jelöli meg a társadalom legfőbb értékmérőjét, fejlettségének fő mércéjét. Benne látja az ember, a társadalom életében jelentkező problémák legfőbb forrását, és megoldásuk kulcsát is. A technicizmus hallgat az alapvető társadalmi összefüggésekről, még ha egyszersmind vállakozik is a technikát övező számos társadalmi probléma elemzésére.

A technikai viszonyok technicista fetisizálása Janus-arcú: egyaránt megfogalmazódik pozitív és negatív előjellel is: „a technika barát, áldás", „a technika átok, halálos ellensége az embernek". Werner Linke szerint a technikáról kialakított véleményeket „három csoportra oszthatjuk fel. Az első csoportba tartoznak azok a kultúr-kritikusok, akiknek az eszméi túlnyomóan pesszimisztikus jellegűek, és akik erőteljesen hangoztatják a technika veszélyeit. A másik, feltűnően kicsiny csoporthoz számítjuk azokat, akik a technika befolyását lényegében optimista módon ítélik meg."[6] A harmadik csoportba lényegében magát sorolja be Linke.

Illúziók, vagy apologetika?

A *pozitív* előjelű *technicizmus* azonban nem zárt filozófiai iskola, s ez világossá válik, ha egyes tipikusan technicista jellegű társadalomelméleteket tanulmányozunk.

Az utóbbi években gyorsan szaporodnak a polgári ideológiában azok a törekvések, amelyek a társadalom érettségét technicista módon értelmezik, s a társadalmi haladást lényegében a technikai haladásra vezetik vissza. Ezek körébe tartozik az ún. „egységes ipari társadalom" elmélete, amely szerint a modern „egységes ipari társadalom" a technika fejlettségi foka alapján áll szemben a hagyományos, elmaradottabb, főként a mezőgazdasági termelésre épülő társadalmakkal. Jellegzetesen mutatkozik meg ebben a felfogásban a technicizmus alaptendenciája: a technikai viszonyok fetisizált eltúlzása az alapvető társadalmi viszonyok és főként a termelési viszonyok negligálásával). Ez az elmélet — társadalmi kontextusából kiszakítva a technikát — eltereli a figyelmet az alapvető társadalmi antagonizmusokról, sőt még arra is vállalkozik, hogy a kapitalizmus és szocializmus közötti antagonizmust „elsimítsa", hiszen szerinte a szocialista országok — akárcsak a vezető tőkésországok — egységesen „ipari társadalommá" alakultak vagy alakulnak át. Az „ipari társadalom" magával hozza az anyagi javak nagy bőségét; ez a tendencia a szocialista országokban is „átalakítja a társadalom egész szociális-politikai-társadalmi berendezkedését", s az „egységes ipari társadalom" az „amerikai életforma" szintjén „nivellálja" a kapitalizmust és a szocializmust, a technikai haladás tehát kapitalizálódást eredményez a szocialista országokban. (Érdemes megfigyelni, mennyire egybecseng ez az antikommunista technicista elmélet a szocialista országokat rágalmazó és a Szovjetunióban „kapitalista restaurációt" felfedező ultrabaloldali, szektás kínai nézetekkel, amelyek csak a szegénység egyenlősége alapján tudják elképzelni a szocializmust, a kommunizmust, s amelyek az emberek, a társadalom gazdaságának a szocialista fejlődés eredményeképpen való növekedését valamiféle „kapitalista elkényelmesedésként" ítélik el.)

Az „egységes ipari társadalom" elméletét a legnépszerűbben Raymond Aron és Walt Rostow fogalmazta meg. Aron a következőképpen foglalja össze az „ipari társadalom" öt fő jellegzetességét: 1. az otthon és a szakma különválása; 2. az új típusú munkamegosztás; 3. a tőkefelhalmozódás fokozódása; 4. a gazdasági tervezés; 5. a munkások koncentrációja.[7] Rostow (aki Kennedy egyik legközvetlenebb tanácsadója volt, majd Johnson mellett is vezető szerepet töltött be) a „gazdasági növekedés" szem-

[6] W. Linke: Technik und Bildung. Heidelberg, 1961. Quelle & Mayer Verlag. 10. old.

[7] Raymond Aron: Die industrielle Gesellschaft. Frankfurt am Main, 1969. Fischer Bücherei.

Digitized by Google

ütögetett ki baltákat és dárdahegyeket, kb. 500 000 év telhetett el. Ettől a kőkovácstól az első vaskovácsig 50 000, az első vaskovácstól a mozdonyvezetőig 5000 év. Az első lokomotívvezetőtől az első hangnál sebesebb vadászgép pilótájáig 137 év telt el. Ez azonban végül mégiscsak néhány generációt jelent. Mi magunk megéltük 1938-ban Otto Hahn felfedezését az uránhasításnál fellépő láncreakcióról és 1945-ben, 7 évvel később, a Hiroshimára ledobott bombát." Behrendt szerint a technikai haladás felgyorsult ugyan, de hatásával az emberiség még nem tud eléggé számot vetni, még „fiatal" ennek megértésére. „Mi még az emberi élet ifjúkorában vagyunk. A Földön becslés szerint hárommilliárd év óta van szerves élet, hatszázezer év óta emberi élet. De földművelés és írás csupán kétezer év óta van, tehát csak az emberi élet létezésének 0,1 ezrelékében... Ez nem utolsó sorban érvényes a technikát illetően beállítottságunkra, amelyet manapság készségesen mitologizálunk, mint önálló, független démonikus hatalmat."[4] Behrendt tehát tulajdonképpen gyermekbetegségként jellemzi a „technika démonától" való rettegést, amelyből a gyógyulást az idő hozza meg. Valójában azonban a technofóbia nem csupán felkészületlenségünk következménye, nemcsak annak a terméke, hogy — amint Behrendt tartja — „egyszerűen még nem volt meg a szükséges időnk ahhoz, hogy a technikához és annak termékeihez bensőnkben távlatokat szerezzünk".

Behrendt idézett szavai 1945-ig jelezték a technikai haladás gyorsuló útját. Játszi könnyedséggel folytathatjuk e sort, hiszen az utóbbi évtizedek tovább gyorsították a tudományok, a technika fejlődését. Ma már napirendre került a „forradalmár" energiahordozók: az atomenergia, a nukleáris energia ipari alkalmazása, s már a gazdaságosság sem akadályozza többé bevezetésüket (főként a hagyományos energiahordozókban szegény országokban). A technikai haladás ma már lényegében megszüntette az emberiséget szétszakító távolságokat; a közlekedés fejlődése, a távközlési rendszerek, a telekommunikáció eszközeinek létrejötte soha nem ismert kapcsolatokat teremtettek egymástól távol élő emberek között. A fejlődés jelenlegi üteme mellett jóformán nem is lehet már nyomon követni a tudomány fejlődésének új tényeit, s az ezeket hasznosító technikai vívmányokat. Elég utalnunk a kibernetika, az elektronika, az információ-elmélet fejlődésére, és az automatizálásnak ezek alapján való tökéletesedésére és rohamos elterjedésére. A technikai haladás egyik legviharosabban fejlődő területe a haditechnika.

A tudományos-technikai forradalom behatol az ember, a társadalom életének minden szférájába. Sajátos vonása az, hogy *mindent átfogó jellegű*. A technikai haladás eredeti területe voltaképpen a termelés — főként az ipari termelés —, valamint a közlekedés és a szállítás. Már régen átlépett azonban erről — az elsődleges területéről — az ember tevékenységének minden más rétegébe is, s áthatja az életnek úgyszólván minden pórusát. A technika jelen van az ember mindennapi életében, s a technika vívmányaival az ember mint természetes tényekkel számol.

A technikai haladás sajátosságai is olyan következtetéseket sugallnak, mintha a technikai haladás, a tudományos-technikai forradalom a társadalmi rendszerektől függetlenül is *egyetemes* vonása volna korunknak. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Karl Jaspers is, mikor kizárólag és tisztán technikaiakként jellemzi a korunk történelmi fordulópontjaként az egész társadalmi életet átformáló változásokat: „Ma mindnyájunk köztudatában van az, hogy a történelem fordulópontján állunk... Ez a technika korszaka a maga összes következményeivel, amelyek nem engedik továbbra is fennállni azt, amit az ember munkamódjában, életformájában, gondolkodásmódjában, a szimbólumok terén megszerzett."[5] Egy másik munkájában Jaspers egyenesen a technika korának egyetemességét hangsúlyozza.

Kétségtelen: a tudományos-technikai forradalom sok hasonlóságot mutat a világ különböző részein, s nemcsak magukban a technikai eljárásokban és elvekben, hanem olyan közvetlen társadalmi következményeiben is, mint pl. az indusztrializáció és az urbanizáció. E folyamatoknak kétségkívül sok a közös vonásuk, mind kapitalista, mind szocialista viszonyok közt. A közös elemekre utaló tendenciák sem fedhetik azonban el, hogy *a technika alkalmazását alapvetően a társadalmi viszonyok determinálják*, s ezért a technika tőkés alkalmazása és szocialista felhasználása alapvetően ellentétes tendenciákat tartalmaz — ez pedig elhatározó befolyással van magára a technikai haladásra

[4] R. F. Behrendt: Der Mensch im Licht der Soziologie. Stuttgart, 1962. Kohlhammer Verlag. 128—129. old.

[5] Karl Jaspers: Vom Uhrsprung und Ziel der Geschichte. München, 1949—1950. Piper Verlag. 127. old.

Digitized by Google

is. A tudományos-technikai forradalom, a technikai haladás lényege csakis társadalmi összefüggésében tárul fel.

A technikai haladás előtérbe kerülése csábító lehetőségeket teremtett a technikát övező illúziók keltésére, valamint a technikai viszonyoknak apologetikus, célzatos felhasználására is. A technikai haladás felgyorsulása nyomán futótűzként terjed a mai polgári ideológiában a technikai viszonyok *technicista* jellegű fetisizálása, valóságos mítosz teremtése a technika körül, annak segítségével, hogy kiszakítják a technikát a társadalmi viszonyok szövetéből. A technicizmus reális problémákból indul ugyan ki, a technikát kísérő tényleges ellentmondásokat, nehézségeket veszi alapul, azonban — a társadalmi viszonyokat a technikaiakra redukálva —, a technikai haladás valóságos szerepét, lényegét eltúlozza, eltorzítja. Minden társadalmi viszonyt a technika szemszögéből ítél meg, a technikában jelöli meg a társadalom legfőbb értékmérőjét, fejlettségének fő mércéjét. Benne látja az ember, a társadalom életében jelentkező problémák legfőbb forrását, és megoldásuk kulcsát is. A technicizmus hallgat az alapvető társadalmi összefüggésekről, még ha egyszersmind vállakozik is a technikát övező számos társadalmi probléma elemzésére.

A technikai viszonyok technicista fetisizálása Janus-arcú: egyaránt megfogalmazódik pozitív és negatív előjellel is: „a technika barát, áldás", „a technika átok, halálos ellensége az embernek". Werner Linke szerint a technikáról kialakított véleményeket „három csoportra oszthatjuk fel. Az első csoportba tartoznak azok a kultúr-kritikusok, akiknek az eszméi túlnyomóan pesszimisztikus jellegűek, és akik erőteljesen hangoztatják a technika veszélyeit. A másik, feltűnően kicsiny csoporthoz számítjuk azokat, akik a technika befolyását lényegében optimista módon ítélik meg."[6] A harmadik csoportba lényegében magát sorolja be Linke.

Illúziók, vagy apologetika?

A *pozitív* előjelű *technicizmus* azonban nem zárt filozófiai iskola, s ez világossá válik, ha egyes tipikusan technicista jellegű társadalomelméleteket tanulmányozunk.

Az utóbbi években gyorsan szaporodnak a polgári ideológiában azok a törekvések, amelyek a társadalom érettségét technicista módon értelmezik, s a társadalmi haladást lényegében a technikai haladásra vezetik vissza. Ezek körébe tartozik az ún. „egységes ipari társadalom" elmélete, amely szerint a modern „egységes ipari társadalom" a technika fejlettségi foka alapján áll szemben a hagyományos, elmaradottabb, főként a mezőgazdasági termelésre épülő társadalmakkal. Jellegzetesen mutatkozik meg ebben a felfogásban a technicizmus alaptendenciája: a technikai viszonyok fetisizált eltúlzása az alapvető társadalmi viszonyok és főként a termelési viszonyok negligálásával. Ez az elmélet — társadalmi kontextusából kiszakítva a technikát — eltereli a figyelmet az alapvető társadalmi antagonizmusokról, sőt még arra is vállalkozik, hogy a kapitalizmus és szocializmus közötti antagonizmust „elsimítsa", hiszen szerinte a szocialista országok — akárcsak a vezető tőkésországok — egységesen „ipari társadalommá" alakultak vagy alakulnak át. Az „ipari társadalom" magával hozza az anyagi javak nagy bőségét; ez a tendencia a szocialista országokban is „átalakítja a társadalom egész szociális-politikai-társadalmi berendezkedését", s az „egységes ipari társadalom" az „amerikai életforma" szintjén „nivellálja" a kapitalizmust és a szocializmust, a technikai haladás tehát kapitalizálódást eredményez a szocialista országokban. (Érdemes megfigyelni, mennyire egybecseng ez az antikommunista technicista elmélet a szocialista országokat rágalmazó és a Szovjetunióban „kapitalista restaurációt" felfedező ultrabaloldali, szektás kínai nézetekkel, amelyek csak a szegénység egyenlősége alapján tudják elképzelni a szocializmust, a kommunizmust, s amelyek az emberek, a társadalom gazdaságának a szocialista fejlődés eredményeképpen való növekedését valamiféle „kapitalista elkényelmesedésként" ítélik el.)

Az „egységes ipari társadalom" elméletét a legnépszerűbben Raymond Aron és Walt Rostow fogalmazta meg. Aron a következőképpen foglalja össze az „ipari társadalom" öt fő jellegzetességét: 1. az otthon és a szakma különválása; 2. az új típusú munkamegosztás; 3. a tőkefelhalmozódás fokozódása; 4. a gazdasági tervezés; 5. a munkások koncentrációja.[7] Rostow (aki Kennedy egyik legközvetlenebb tanácsadója volt, majd Johnson mellett is vezető szerepet töltött be) a „gazdasági növekedés" szem-

[6] W. Linke: Technik und Bildung. Heidelberg, 1961. Quelle & Mayer Verlag. 10. old.

[7] Raymond Aron: Die industrielle Gesellschaft. Frankfurt am Main, 1969. Fischer Bücherei.

Digitized by Google

pontjából tárgyalja a társadalmi haladást, s ebbe a keretbe ágyazva fejti ki az „egységes ipari társadalom" elméletét.[8]

Az „egységes ipari társadalom" technicista elmélete egészen nyíltan politikai célzatú. Ezt jelzi, hogy Rostow „Egy nem kommunista kiáltvány" alcímet viselő könyvével csaknem egyidejűleg megjelent az amerikai Louis Kelso és Mortimer Adler „Kapitalista Kiáltvány"-a,[9] amely szintén a technikai haladás technicista értelmezésével, a kapitalizmus megreformálásának meghirdetésével ígér alternatívát a Kommunista Kiáltvánnyal szemben.

Az „egységes ipari társadalom" elméletének célja: bebizonyítani, hogy ez az ipari társadalom a „bőség társadalma". Ez a lényege John Kenneth Galbraith, az ugyancsak a Kennedyek környezetéhez tartozó amerikai közgazdász (egy időben az USA indiai nagykövete) „A bőség társadalma" c. könyvének is.[10]

El kell most tekintenünk az „egységes ipari társadalom" különböző koncepcióinak részletezéseitől, bármily lényegesek is ezek. (R. Aron pl. az „ipari társadalmat" pluralisztikusan fogja fel, a kapitalista és a szocialista, a „nyugati" és a „szovjet" jellegű társadalmak szerinte egyaránt az „ipapri társadalom" típusához tartoznak. Rostow is elismeri a szocialista országok „ipari társadalom" jellegét, de a szocialista típust csak átmeneti jelenségnek tartja, s az „egységes ipari társadalmat" homogén jellegűként, kapitalistaként értékeli. Mindenesetre mindketten arra törekednek, hogy az „egységes ipari társadalom" jegyében indokolják, propagálják a kapitalizmusnak és a szocializmusnak a kapitalizmus talaján való egybeolvadását.) El kell tekintenünk az „ipari társadalom" különféle felfogásai közötti ütközésektől, vitáktól is; Aron pl. erősen bírálja és támadja Rostow elméletét, „túl szigorúnak és túl bizonytalannak" minősítve azt. Nem vizsgálhatjuk az „ipari társadalom" elméletének azon pontjait sem, amelyek a technikai haladás során jelentkező tényleges, a szocialista fejlődésben is megfigyelhető és még tanulmányozást igénylő problémákra, a kapitalista viszonyokhoz hasonló módon jelentkező tapasztalatokra mutatnak rá. Az „egységes ipari társadalom" elméleteinek közös lényege az — s ezt kell most figyelembe vennünk —, hogy a technikai haladást technicista módon értelmezve, olyan eszköznek tartják, amely hathatós védelmet nyújthat a kapitalista rendszernek, s amelynek segítségével egy Kapitalista Kiáltványt, egy Nem Kommunista Kiáltványt, a „bőség társadalmának" képét lehet alternatívaként szembeállítani a Kommunista Kiáltvánnyal, a marxizmus társadalomfelfogásával és a szocializmus társdalmával. Az „egységes ipari társadalom" elméletének célja: a nagyra nőtt technikai termelőerők szerepének technicista eltúlzásával bizonyítani, hogy az „ipari társadalom" a „bőség társadalma", megkerülve az alapvető kérdést: „bőség", de kiknek?

Az „egységes ipari társadalom" elmélete a pozitív előjelű, „optimista technicizmus" egyik legerőteljesebb hadoszlopa. A technikai haladás igenlése azonban más formákban is terjed a pozitív előjelű technicizmus szemléletében. S ezzel nemcsak a nyugatnémet mérnök-filozófus, Friedrich Dessauer technika-filozófiájára[11] utalunk. A technikai haladás jótékony, a társadalmi bajokat automatikusan megoldó hatását hangsúlyozzák technicista módon olyan gondolkodók is, mint pl. Lee A. DuBridge amerikai atomfizikus, Nixon elnök tudományos főtanácsadója, aki szerint „az elmúlt száz évben a tudomány és a technika haladása forradalmi változást idézett elő a nyugati világban, változást az ember életének alakulásában, és változást a társadalmi és politikai intézményekben". Szerinte „az új felfedezések a tudományban és a technikában sokkal több emberi problémát oldottak meg, vagy legalábbis könnyítettek meg, mint amennyit újonnan teremtettek". DuBridge szerint a tudományos-technikai forradalom eredményei, a technikai vívmányok „igen nagy mértékben csökkentették a betegségeket, nagymértékben könnyítették — legalábbis a nyugati világban — a durva fizikai munka terheit... A technikai változás már előrelátható eredménnyé teszi az emberiség ősrégi eszményét: hogy ne lealacsonyító lemondásban éljen, hanem a fizikai kényelem magas fokán." „Ezekután mit jelent a mechanizálás vagy az automatizálás az iparban a munkás szempontjából? Elsősorban megszabadítja a munkást a gépies és ismétlődő szellemi és

[8] W. Rostow: The Stages of Economic Growths. A Non Communist Manifesto, Cambridge, 1960.

[9] Louis Kelso—Mortimer Adler: The Capitalist Manifesto. New York, 1958. Random House.

[10] John Kenneth Galbraith: Gesellschaft im Überfluss. Knaur Verlag, 1963.

[11] V. ö. F. Dessauer: Streit um die Technik. (Freiburg, 1959.), Philosophie der Technik. (Bonn, 1928.) Nézeteinek ismertetését és kritikáját l. Ágoston László „Az ember és a technika" (Bp. 1965.) c. könyvében.

Digitized by Google

fizikai feladatoktól."[12] Az automatizálás következtében szerinte egyre kevesebb olyan munkásra lesz szükség, aki csak „meghúz egy emeltyűt", „megszorít egy csavart". Ugyanakkor azonban „több munkásra lesz szükség az automatikus felszerelések gyártásához, működtetéséhez, és készenlétben kell lennie kézi és szellemi műveletek végzésére". DuBridge a valóságos problémák keretei közül indulva ki, eltúlozza a technikai vívmányok jelentőségét, hiszen e felfogás szerint pl. a szellemi és fizikai munka közötti antagonizmus, amely a kizsákmányolás társadalmaiban jött létre, technikai és csak technikai problémákra szűkül le. Nem kevésbé illuzórikus az az alképzelése sem, amely — továbbvíve az előző gondolatot — a technikát úgy állítja be, mintha ez a társadalmi rendszer változásától függetlenül is képes volna teljesen megszüntetni ezt a kizsákmányolás alapján keletkezett ellentmondást.

A pozitív előjelű technicizmus alapján keletkezik a másik nagy illúzió, a „bőség társadalmának" vágyálma is. Kétségtelen, hogy a technikai haladás megteremti a javak bőségének, a szellemi és fizikai munka közötti ellentét megszüntetésének bizonyos lehetőségeit (pontosabban, a lehetőségek egyik csoportját alkotja.) A lehetőség azonban még nem valóság, s megvalósulásához éppen a technikán túli tényezők: a társadalmi viszonyok megváltoztatása szükséges. De éppen ez a tényező, amelyet a technicizmus — az alapvető, leglényegesebb társadalmi viszonyokat mellőzve, illetve azokat a technikaikra redukálva — kikapcsol. Ezért hirdeti, hogy a mai kor forradalmában, „a XX. század kapitalista forradalmában" „az alapvető változás technikai volt, a termelés új, fejlett módszereinek az emberek százmilliói mindennapi életére való alkalmazása".[13] S így derül ki, hogy itt nem is annyira illúziókkal, mint inkább a kapitalista társadalomnak nagyon is nyilvánvaló, körmönfont apológiájával állunk szemben.

A technicizmus, a technika pozitív előjelű fetisizálása készítette elő azt a technokrata nézetet is, amely szerint a technikai elit hivatott a kapitalizmus megmentésére. Így jelenik meg az elitelméletek és a technicizmus metszéspontjában a technokratikus felfogások fő forrása.

12 Automation and Technological Change. New York, 1962. 26., 27., 40. old.

13 A. Berle: The Capitalist Revolution of the XXth Century. New York, 1962. 24. old. Adolf Berle, „a XX. század kapitalista forradalmának" apostola egyébként egykor a hírhedt Szabad Európa Bizottság elnöke volt.

A technika, vagy a kizsákmányolás az embertelen?

A pozitív előjelű technicizmus mellett igen nagy a hatása a ***technicizmus negatív előjelű irányzatának, az antitechnicizmusnak*** is, amely a technikától való rettegés jegyében fetisizálja a technikai viszonyokat. Ez a jellegzetes technofóbia, a technikától való beteges rettegés társadalomfelfogása. Indokolt-e ez a beteges rettegés?

A negatív előjelű technicizmus, a technofóbia szintén kiszakítja a technikát társadalmi kontextusából, s a technika kapitalista alkalmazásából fakadó negatív hatásokat általában a technikának tulajdonítja. E szemlélet szerint a technikai haladás az emberiség legnagyobb ellensége, ez minden baj és társadalmi ellentmondás oka és forrása. Nem a kizsákmányolás felelős szerinte a társadalom betegségeiért: a nyomorúság, az elembertelenedés, az elidegenedés és minden társadalmi baj a technikából fakad. Így válik alkalmassá a technikai haladás arra, hogy átvállalja a felelősséget a társadalmi-termelési viszonyok rendszerében, a kizsákmányolásban és a kizsákmányoláson alapuló munkamegosztás-struktúrában rejlő ellentmondásokért. A technika negatív előjelű fetisizálása így teszi lehetővé a mítosz-teremtést, s ennek nyomán a társadalmi-termelési viszonyok megváltozásáért folyó harcnak a technikai viszonyok elleni harccá való transzponálását.

Ritka fajtája a fóbiás betegségnek az olyan kór, amelyet tudatosan terjesztenek, mégpedig azzal a céllal, hogy mint mondvacsinált betegséggel, a társadalom valóságos halálos betegségéről tereljék el a figyelmet vele. A technofóbia ilyen tudatosan terjesztett betegség: a technikai haladás reális problémáiból indul ki, de a kapitalizmus viszonyainak apologizálása érdekében eltúlozza ezeket, kiszakítva a technika tényleges problémáit a keletkezésüket megalapozó és sok mindenben megmagyarázó társadalmi-termelési viszonyokból, a mai kapitalizmus keretei közül. Ha tehát reálisan szembenézünk a technofóbiával, kiderül róla, hogy inkább társadalomfóbia ez: valóságos tartalma nem a technikától, hanem a kapitalizmustól való iszony, amely a technika kapitalista alkalmazásának ellentmondásaiból, rémségeiből táplálkozik.

A negatív előjelű technicizmus, a technofóbia technicista mítoszát így jellemzi az ellene hadakozó Werner Linke: „A technika nem az ég ajándékaként,

Digitized by Google

hanem inkább a pokol ördögi vallomásaként jelenik meg kritikusai előtt."[14] Linke jellemzését az antitechnicizmusról az olvasó talán túlzásnak tekinti. De hogy mennyire nem túloz ez a jellemzés, azt tanúsítja az antitechnicizmusnak olyan ismert őse, mint Oswald Spengler, aki már a húszas években hangoztatta „A Nyugat alkonya" című művében: „A gép az ördögé, így érezte mindig az igazi hit." „... ezek a gépek megjelenésükben egyre embertelenebbekké, aszkétikusabbakká, misztikusabbakká, titokzatosabbakká válnak... A gépet az ördögtől valónak érzik és joggal."[15] A „pokoli, ördögi technika" képének felidézése egyenesen sugallja a technikával való szembefordulást, a technikának az ember szerencsétlenségeként való elítélését.

A technika áldás az ember, az emberiség számára, megkönnyíti munkáját, helyzetét — állítják a pozitív előjelű technicizmus képviselői. Pontosan ennek az ellenkezőjét állítja a „technika démona" jegyében Karl Jaspers: „Az egész társadalom átalakul egy nagy géppé. Minden, ami tevékenykedni akar, gépivé válik, gépeken keresztül valósul meg" — s ez kifejeződik a munka természetében is, mert „... a munka egyre nagyobb része az emberek elgépiesedéséhez és automatizálódásához vezet", a gép „nem a munkát könnyíti meg... hanem az embereket változtatja a gép részévé".[16]

A technikai haladás, ez az ördögi erő, az ember elembertelenedésének fő forrásaként jelenik meg abban a vonatkozásban is, hogy manapság számos polgári gondolkodó a legfőbb elidegenítő tényezőként értelmezi a technikát. E felfogás szerint az elidegenedés lényege korunkban az ún. „technikai elidegenedés". Nem a kizsákmányolás, nem az alapvető társadalmi-termelési viszonyok, hanem a kor technikai szerkezetei játsszák tehát a fő szerepet a mai kapitalizmusban letagadhatatlanul létező elidegenedésben. Az embert, a munkát, a szellemet leigázó technika, mint az elidegenedés legfőbb forrása, gyakran visszatérő gondolat a technicista tartalmú polgári filozófiában, ideológiában. Így értelmezi a technika és az elidegenedés közti viszonyokat a francia filozófus, Kostas Axelos is: „A gép, az ipar és az egész technicizáló civilizáció uralma betetőzi az emberi lény gazdasági és társadalmi elidegenedését... A gép korszaka betetőzi ezt az elidegenedést, és az ember, aki maga állította elő gépét, most nem más, mint egy kerék a hatalmas gépezetben." Ettől a véleménytől már csak egy lépést kell tennie a konklúzió megfogalmazásához: „A kapitalista technicizmus mindent megmérgez és elidegenít." A hangsúly itt a technicizmuson, nem pedig a „kapitalistán" van. Axelos „Marx, a technika gondolkodója" c. könyvében a marxizmust is technicizmussal vádolja. „Az a világ, amelyet Marx javasol, egy hatalmas műhelyre hasonlít — írja Axelos —, olyanra, amelyben megszűnik a különbség a tulajdonos és a munkás között, mert mindenki tulajdonossá és mindenki dolgozóvá válik. A gondolat a gyakorlat szolgálatában lesz — ancilla technae."[17]

✦

A technicizmus, a mai polgári ideológia egyik legbefolyásosabb áramlata, sokrétű képződmény, amely áthatja a legkülönfélébb filozófiai-ideológiai áramlatokhoz, irányzatokhoz tartozók munkásságát. Képe azonban — az egységes alapkoncepción, a technikai viszonyok fetisizálásán túlmenően — nagyon ellentmondásos: a technikát egyaránt értékelik barátként és ellenségként, az emberiség megmentőjeként, jótéteményeként és rabságba döntőjeként, átkaként is. A technicizmusnak ezeket az ellentmondásos formáit a technikai haladásnak, a technika tőkés alkalmazásának folyamatában megnyilvánuló ellentmondásos tendenciák magyarázzák. A technika tőkés felhasználása hoz létre olyan ellentmondásos helyzeteket, amelyekből olyan következtetés is levonható, hogy a technika az ember barátja, de olyan is, hogy ellensége. Ezekért az ellentmondásokért azonban nem maga

[14] Linke: i. m. 18. old.
[15] Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte. München, 1922. Oscar Beck. 628., 630. old.
[16] Jaspers: i. m. 158. old.

[17] Kostas Axelos: Marx penseur de la technique. Paris, 1961. Les Editions du Minuit. 77—79., 83., 291. old. Hasonlóan vélekedik Helmut Klages is, aki a marxizmust „technikai humanizmusnak" nevezi. (Helmut Klages: Technischer Humanismus. Philosophie und Soziologie der Arbeit bei Karl Marx. Stuttgart, 1964. Enke Verlag.) Míg Axelos és Klages techniciátának tekinti és — a negatív előjelű antitechnicizmus talajáról — elítéli Marxot, F. G. Junger viszont homlokegyenest ellentétes irányból bírálja: szerinte Marx nem eléggé veszi figyelembe a technikai viszonyokat, a gépet, s túlságosan csak közgazdasági szempontból vizsgálja a világot. „Annak bizonyítéka, hogy a gépet nem vették komolyan, abban rejlik, hogy a XIX. század társadalmi elméletei gazdasági teóriák voltak. A köztük legbefolyásosabb, Marxé is, keresztül-kasul gazdasági volt. Minthogy ilyen volt, fő művét Marx »A tőke. A politikai gazdaságtan bírálatá«-nak nevezte, nem pedig »A gép«-nek." G. F. Junger: Maschine und Eigentum. Frankfurt am Main, 1949. Klostermann Verlag. 12. old.

Digitized by Google

a technika a felelős. Nem pusztán a technikai viszonyokból, a technikai eljárások „természet adta" alapjaiból fakadnak ezek, hanem csak a tőkés társadalom technicista apológiája hárítja át a technikai viszonyokra a felelősséget.

A technikai haladás és főként az automatizálás kapitalista viszonyok között is alkalmas arra, hogy a termelést, a munkát alapvetően átalakítsa. Hatására ugrásszerűen nő a munka termelékenysége, s lehetőség nyílik árubőség megteremtésére. Rögtön felmerül azonban az a kérdés, hogy kit szolgál ez a bőség. A kapitalizmus viszonyai között a technikai haladás, az automatizálás a tőkés profit szolgálatában áll, s ebből antinómikus helyzet következik: a technikai haladás ellentmondásossága.

„A technikai haladás megkönnyíti a munkát" — állítja a technicizmus. A technikai haladás, az automatizálás hatása azonban ebben a vonatkozásban sem egyértelmű: ugyanakkor, amikor a gépek a nehéz, gyötrő fizikai munka terheinek egy részét tényleg átvállalják, az ember idegmegterhelése óriási mértékben felerősödik. Ezt a munkafiziológusok is kimutatták már.[18] Ez az ellentmondásos képlet tőkés viszonyok között még bonyolultabbá válik. Tovább éleződik és tipikusan tőkés jelleget ölt ez az ellentmondás, mihelyt figyelembe vesszük, hogy milyen területekre terjed ki, hol a leggyorsabb tőkés viszonyok között a technikai haladás. Egyáltalán nem ott fejlődik a leggyorsabban, ahol a legnehezebb fizikai munkafolyamatok megkönnyítésével humánus funkciókat teljesíthetne, hanem ott, ahol a profit érdekei megkövetelik ezt, ahol az automatizálás hoz nagyobb hasznot. Ahol azonban a kézi munka a „kifizetődőbb" — legalábbis a profit szempontjából —, ott már szó sincs technikai fejlesztésről, automatizálásról. Jellemző, hogy a technikai fejlesztés egyik leggyorsabban fejlődő ága az ügyvitel, az irodai munka gépesítése, nem pedig a legnehezebb fizikai munka területe.

Tőkés viszonyok között a technikai haladásnak és főként az automatizálásnak egyik legkiáltóbb ellentmondása a munkanélküliség fokozódása. A munkanélküliség növekedésének réme mint az egyik legfőbb akadály áll szemben az automatizálással. Ezért az ellentmondásért azonban ismét nem maga a technika, az automatizálás a felelős, hiszen a munkanélküliség, az „ipari tartaléksereg" képződése a tőkés termelési mód eredendő betegsége, bár kétségtelen, hogy a technikai haladás tovább élezi a kapitalizmus ezen ellentmondását. Most azonban a technicizmus jegyében a technikai haladást, az automatizálást teszik felelőssé a munkanélküliségért — mint „technikai munkanélküliség"-ért —, s ugyanakkor a munkásosztállyal próbálják megfizettetni az automatizálás terheit, költségeit, szenvedéseit.

Ezt a körülményt hangsúlyozza — a tudományos-műszaki forradalom tőkés viszonyok közötti hatásait jellemezve — a kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai tanácskozásának fő dokumentuma is: „...a kapitalizmus... a profit növelésére és a dolgozók kizsákmányolásának fokozására használja ki a tudományos-műszaki forradalmat. A tudományos-műszaki forradalom meggyorsítja a gazdaság társadalmasításának folyamatát, a monopóliumok uralmának viszonyai között ez a társadalmi antagonizmusok még nagyobb méretekben és még kiélezettebben megvalósuló újratermeléséhez vezet. Nemcsak a kapitalizmus korábbi ellentmondásai éleződnek ki, hanem újak is keletkeznek. Mindenekelőtt a tudományos-műszaki forradalommal megnyíló nem mindennapi lehetőségek és az ezek társadalmi érdekű felhasználása elé gördített kapitalista akadályok közötti ellentmondásról van szó, mert hiszen a kapitalizmus a tudományos felfedezések nagy részét, óriási anyagi erőforrásokkal együtt katonai célokra használja fel, s a nemzeti gazdagságot elherdálja."

✦

A technika fetisizálása akkor és azzal oldódik fel, ha társadalmi kontextusban vizsgáljuk a technikai haladást. A technika társadalmi összefüggéseinek a feltárása teszi lehetővé a technikával szembeni rettegés reális talajának felismerését. A technika a maga társadalmi kontextusában vizsgálva elveszti „természetfelettiségének" azt a mítoszát, amely démonikus hatalmától való rettegéssel tölti el az embert. A technikát a társadalmi viszonyok szövetéből kitépő technicista technikaszemlélettel szemben érdemes felidézni Marx szavait: „A gép éppoly kevéssé közgazda-

18 V. ö. többek között O. Graf: A termelékenység emelésének pszichikai jelentősége c. tanulmányával (Unser Verhaltniss zur Arbeit. Stuttgart, 1960. Krőner Verlag, 64. old.): „Tulajdonképpen valóban az ember felszabadulásához vezet-e a technikai haladás az embernek a nehéz, terhes munkától való kétségtelen megszabadításával, s végül nem jelent-e talán súlypont-áthelyezést a testi oldal terhétől egy olyan idegi-szellemi megterhelésre, amelyet még sokáig nem fogunk tudni pontosan, tudományosan megítélni?"

Digitized by Google

sági kategória, mint az ökör, amely az ekét húzza... A gépek alkalmazásán nyugvó modern gyár társadalmi termelési viszony, közgazdasági kategória."[19] Érvényes ez a technika és a technika alkalmazásának viszonyára is. E viszony vizsgálata a technicizmus szemléletének egyik alapvető pontjára világít rá: a technicizmus az alapvető társadalmi-termelési viszonyokat technikai viszonyokra redukálva a technikára vetíti ki a technika alkalmazásából, s ezen alkalmazás társadalmi meghatározottságából fakadó problémákat, bajokat — és erényeket is. Így lesz a technika alkalmazása helyett a technika bűnbakká vagy megváltóvá. A „technofóbia" tehát a technikai haladás felgyorsulásának körülményei között, napjaink tudományos-technikai forradalmának viszonyai között sem elsősorban magában a technikában, a technika kétségtelenül létező és feszítő immanens ellentmondásaiban, hanem a technika tőkés alkalmazásában gyökerezik. A „technofóbiát" meg lehet gyógyítani, de a gyógyszereket nem a technicizmus adja meg, hanem csak a technicista technikaértelmezések és -szemléletek leküzdése: fel kell tárnunk, meg kell értenünk a tudományos-technikai forradalom helyét, szerepét korunkban, a mai világban.

A technicizmus mindkét előjelű irányzata fel-felüti fejét szocialista viszonyok között is. A technikai haladás lebecsülése, semmibevétele, ellenzése ugyanúgy, mint a technikai viszonyok jelentőségének technicista, tehát a technikát fétisizáló túlbecsülése is — sokszor technokratikus szemléleteket felidézve — visszhangra talál a mi viszonyaink között is, ha nem is a filozófiai, ideológiai tudatosság és rendszerezettség fokán, hanem sokkal inkább a köznapi tudat szintjén, valamint irodalmi-művészi megfogalmazásokban.

A technika immanens törvényszerűségei technikai törvényszerűségei ellentmondásos folyamatokat is tartalmaznak, társadalmi következményeikben is, s kétségkívül feszültségeket okozhatnak a mi viszonyaink közt is. Olyan problémák keletkeznek, amelyek pl. a munkaerőmérlegben a munkaerő-foglalkoztatottság megoldatlan, bár szocialista viszonyok között megoldható és a munkaerő-tervezés útján megoldódó nehézségeivel függenek össze. Problémák keletkeznek továbbá az ún. „technikai betegségek" körében, az idegmegterhelés fokozódásából adódóan stb. Ezen feszültségek, ellentmondások alapos vizsgálatot igényelnek, s megoldásuk legjobb lehetőségeit és feltételeit a tudományos kutatás eszközeivel kell megtalálnunk. A technika szocialista alkalmazása, a szocialista társadalom humánus jellege lehetővé teszi a *technika humanizálását*, hiszen a szocialista társadalom a technikát az ember javára használja, szöges ellentétben a tőkés társadalommal, amelynek antihumánus jellege a technikai haladást is megfertőzi, s amely ezért a technikát az elembertelenedés legfőbb jegyeként és hordozójaként jeleníti meg.

A technofóbiás technicista felfogások jellegzetes formáinak jelentkezése a mi viszonyaink között nem csupán és nem is elsősorban a technika immanens törvényszerűségeinek, ellentmondásainak érvényesülését kíséri, illetőleg tükrözi. inkább a technicista szemléletek rezonálásai ezek, oly módon, hogy elsikkad a technika társadalmi összefüggésekben való vizsgálata, s egy fetisizált, mitizált technikakép táplálja a technofóbiás, technicista szemléleteket. Ezért kell küzdenünk a technicista nézetek ellen, amelyek zavart keltenek, technicista módon eltorzítva magukat a technikai folyamatokat is, s elzárva az utat a technika helyes értelmezései elől. E nézetek akadályozzák, hogy helyesen tájékozódjunk a tudományos-technikai forradalom sorsdöntő jelentőségű folyamataiban, s meghatározzuk e téren adódó sürgősebb feladatainkat. Csak a technicizmus, a technikai mítoszok feltárása, a termelési viszonyok meghatározó szerepének tisztázása adhat hathatós gyógyszert, éppen a technika társadalmi determináltságának felismerése nyomán a technofóbia gyógyításához. Így oldható fel az a hamis dilemma: áldás-e vagy átok, barát vagy ellenség a technika. Így léphet ki a technikát értő és hozzáértéssel alkalmazni tudó, a technikai haladást determináló társadalmi viszonyokat ismerő ember a bűvészinas helyzetéből, s lehet utává a technikának ahelyett, hogy annak mint mitikus hatalomnak rabjává válnék. A technikai haladás, a technika szocialista alkalmazása az ember javára tudja fordítani a technikában rejlő óriási lehetőségeket, feloldva a tőkés viszonyok talaján keletkezett antinómikusnak tűnő ellentmondásokat. Ez mutat kivezető utat a technikai haladás látszólagos dilemmájából: szocialista viszonyok között a technikai haladás az embert, az ember felemelkedését szolgálja, a szocializmus teljes felépítésének hatalmas emelője.

Fukász György

[19] Marx—Engels Művei 4. köt. Budapest, 1959. 142. old.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

A marxizmus klasszikusainak útmutatásaira is figyeljünk

Élénk érdeklődéssel figyelem a Társadalmi Szemlében folyó eszmecserét. Úgy vélem, az a kérdés, amelyre választ keresnek, nemcsak a Magyar Népköztársaságban fontos és időszerű, hanem valamennyi, a szocializmus útján járó országban. Engedjék meg ezért, hogy országuk határain túlról kapcsolódjam be az eszmecserébe, és ne elsősorban a gyakorlat tapasztalatait elemezzem — mint látom, ez igen nagy teret kap a vitában —, hanem munkakörömből, tudományos érdeklődésemből eredően inkább a marxizmus klasszikusainak útmutatásaira hívjam fel a figyelmet.

Marx és Engels útmutatásai

Marx A tőke I. kötetében, a „Gépi berendezés és nagyipar"[1] című fejezetben a technikai haladás általános törvényszerűségeivel és problémáival foglalkozik, ugyanezen fejezet 10. pontjában pedig „Nagyipar és mezőgazdaság" cím alatt röviden ugyan, de elemzi a mezőgazdaság technikai haladásának problémáját és az ipar és mezőgazdaság közötti viszonyt.[2] Végül a III. kötet 6. szakaszában a mezőgazdasági termelés egy sor fontos kérdését érinti.[3]

Noha Marx A tőkében a burzsoá társadalom gazdasági törvényeit vizsgálta, megállapításainak egy része a termelőerők fejlődéséhez kapcsolódik. A termelőerők fejlődésének törvényei pedig az összes társadalmi-gazdasági formációkra érvényesek, bár meghatározott specifikus jellemzőket kapnak, amikor egy-egy társadalmi-gazdasági formáció keretei között konkretizálódnak. Amikor Marx azt írja: „...a gépi berendezés önmagában tekintve a munkaidőt megrövidíti, míg tőkés módon alkalmazva a munkanapot meghosszabbítja, önmagában a munkát megkönnyíti, tőkés módon alkalmazva intenzitását fokozza, önmagában az ember győzelme a természeti erő felett, tőkés módon alkalmazva az embert a természeti erő révén leigázza, önmagában a termelő gazdagságát növeli, tőkés módon alkalmazva a termelőt pauperré teszi stb."[4], ezzel a technikai haladásnak nemcsak a kapitalizmusban jellemző vonásait tárja fel, hanem a technikai haladás általános karakterisztikáját is.

Sőt, Marx a technikai haladásnak olyan általános törvényeihez is eljutott elemzésében, amelyek a termelés minden területén egyformán hatnak, lényükben tehát a mezőgazdaság technikai haladására is érvényesek.

Természetesen Marx nem zárja ki a mezőgazdasági termelés technikai haladásának specifikumait. Ellenkezőleg, az tűnik ki elemzéséből, hogy a mezőgazdaságra konkretizálva a technikai haladás általános törvénye egy sor olyan sajátosságot kap, amely a mezőgazdasági termelés sajátos voltának a következménye. De ezek a sajátosságok nem a biológiai tényezőkben rejlenek, mint más szerzőknél, hanem a földtulajdon létében, vagyis bizonyos személyeknek abban a monopóliumában, hogy „a földgolyó meghatározott részével mindenki mást kirekesztve rendelkezzenek, s e területen kizárólag az ő magánakaratuk érvényesüljön".[5] Nemhogy lényegtelennek nem tartja Marx a termelés szempontjából a földtulajdon és földbirtokos létét, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy ez „egyúttal az ésszerű földművelés egyik legnagyobb akadálya is, mert a bérlő kerül minden olyan javítást és kiadást, amelynek teljes megtérülésére bérleti ideje alatt nem számíthat".[6] A „szabad parasztlajdon", vagyis kisbirtok létezése esetén pedig utal arra, hogy: „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkék társadalmi koncentrációját, a nagy-

[1] Marx: A tőke. I. köt. Budapest, 1967. 346. old.
[2] Uo. 470. old.
[3] Marx: A tőke. III. köt. Az extraprofit átváltozása földjáradékká. Budapest, 1967. 598. old.
[4] Marx: A tőke. I. köt. 412. old.
[5] Marx: A tőke. III. köt. 599. old.
[6] Uo. 603. old.

Digitized by Google

bani állattenyésztést, a tudomány egyre fokozóttabb alkalmazását."[7]

A mezőgazdaság fejlődésében és a technikai haladásban tehát a magántulajdon léte jelent akadályt, akár nagy, akár kis földtulajdon ez. „A kistulajdonnál ennek az az oka, hogy nincs elegendő eszköze és tudása a munka társadalmi termelőerejének alkalmazásához. A nagytulajdonnál pedig az az oka, hogy ezeket az eszközöket a bérlők és tulajdonosok lehető leggyorsabb meggazdagodása érdekében használják ki. Közös ok mindkettőnél a piaci ártól való függőségük."[8]

Engels is sokat foglalkozik a technikai haladásnak a parasztok szociális és gazdasági helyzetére gyakorolt hatásával, mégis joggal mondhatjuk, hogy Karl Kautsky „Agrárkérdés" című munkája adja a tőkés viszonyok mezőgazdasági problémáinak legalaposabb és legteljesebb marxista elemzését.

Amit Kautsky előre látott

Kautsky magáévá téve és továbbfejlesztve Marxnak és Engelsnek a mezőgazdasággal kapcsolatos alaptételeit, művében többek között részletesebben vizsgálta a mezőgazdaság technikai haladásának problémáit is, azt, hogy a mezőgazdaság technikai haladása és iparosítása a termelőerők fejlődésének egyik törvénye a mezőgazdaságban. Többek között azt írja: „A mezőgazdasági termelés átváltoztatása iparivá még csak csírájában létezik... De egy biztos. Egy sor területen a mezőgazdasági termelés átváltozott iparivá, más területen ez az átváltozás belátható időn belül bekövetkezik...", mert „...a társadalmi fejlődés a mezőgazdaságban ugyanabban az irányban halad, mint az iparban. A társadalmi szükséglet és a társadalmi feltételek kényszerítenek erre itt is, ott is, a társadalmi nagyüzemi termelésre, amelynek legmagasabb formája szoros egységbe kapcsolja a mezőgazdaságot az iparral".

A mezőgazdaság termelőerőinek az ipar mögötti elmaradása Kautsky elképzelése szerint a mezőgazdaság természeti adottságaiból s még inkább a tőkés termelési mód jellegéből következik. A természeti tényezők szerinte nem állítanak áthidalhatatlan akadályt, s csak addig akadályozzák a mezőgazdaság haladását, amíg a termelés bizonyos fejlődési fokot el nem ér. „Az iparban a munkahelyet, gyárat mesterségesen hozzák létre és ezért az alkalmazkodik a gép szükségleteihez. A mezőgazdaságban a gépek legnagyobb része a természetben dolgozik és a gépnek kell alkalmazkodnia. Ez nem könnyű mindenkor, néha pedig egyáltalán nem lehetséges. A gép alkalmazását a mezőgazdaságban rendszerint meg kell előzze a föld magasfokú művelése." De „mindezeknek a nehézségeknek ellenére, a gépek használata a mezőgazdaságban gyorsan nő", a mezőgazdasági termelés elkerülhetetlenül fejlődik. „Néhány évtized alatt a mezőgazdaság az egyik legforradalmibb, ha nem a legforradalmibb ágazata lett a korszerű gazdaságnak, noha azelőtt a gazdasági ágazatok között a legkonzervatívabb volt... De ezzel a fordulattal egyidőben, a mezőgazdaság — amely a kézműiparból fejlődött ki és amelynek rutinja apáról fiúra szállt —, áttért a tudományra, sőt tudományok komplexumára, amelyek gyorsan szélesítik kutatási területüket és ismeretelméleti határaikat."

„Az ipar nemcsak mozgatóereje a mezőgazdasági haladásnak, gépesítésének, hanem az ipari fejlődés iránya megszabja a mezőgazdaság haladásának irányát is. Ha az ipart a szocializmushoz idomítjuk, akkor a mezőgazdaságnak is hozzá kell igazodnia."

Kautsky választ adott a parasztság helyzetének kérdésére is, illetve a mezőgazdaság technikai haladásának feltételei között a mezőgazdasági termelés szubjektív tényezőjének helyzetére, amikor arról ír, hogy a szocialista forradalom győzelmével és a szocialista termelési viszonyok szélesedésével megváltozik a mezőgazdasági munkaerő helyzete, „szabad szövetkezeti parasztok munkájával beviszi a falusi nagygazdaságokba a prosperitás azon elemeit, amely részükre a legfontosabb és amelynek hiánya ma legjobban gátolja fejlődésüket: elegendő számú intelligens, munkára termett és gondos munkaerőt. A faluról való megszökés megszűnik, mihelyt a munkás elegendő munkát talál és mihelyt a munka ugyanazt a jólétet biztosítja, ugyanazokat a kulturális feltételeket, mint a városi munka. Ez annyival gyorsabban valósul meg, amennyivel gyorsabban kapcsolódik a mezőgazdaság az iparhoz... A szocialista nagyüzemi termelés nem kisajátítást hoz a kisparasztnak, hanem a pokoltól menti meg, amelyhez ma saját magántulajdona köti." Szinte a ma gondjait látva utal Kautsky arra: „Ha majd minden oldalról a parasztok körül megjelennek a szocialista latifundiumok, amelyeket már nem szegény bérrabszolgák művelnek meg, hanem gazdag, szabad és boldog emberek gazdag szövetségei, akkor ahelyett, hogy

[7] Uo. 774. old.
[8] Uo. 778. old.

Digitized by Google

saját földjükről a városba menekülnének, még gyorsabban szöknek kis parcellájukról a szövetkezeti nagygazdaságba."

Lenin a mezőgazdasági technikáról

Lenin teljesen elfogadta Marxnak, Engelsnek és Kautskynak a mezőgazdaság technikai haladásának fejlődéstörvényéről szóló tételeit. Visszaverve a revizionista Bulgakov felfogását, mely szerint a csökkenő földhozadék törvénye egyetemes törvény, a technikai haladás pedig időszakos tendenciájú a mezőgazdaságban, Lenin azt mondja „hogy a XIX. század *egész története* a legkülönbözőbb országokra vonatkozó tömegészlelési adatokkal megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a csökkenő földhozadék egyetemes törvényét teljesen paralizálja a technikai haladás »átmeneti« tendenciája".[9] Leninnek ebből az észrevételéből természetesen az is következik, hogy a mezőgazdaság technikai haladása törvényszerű, vagyis általános folyamat, a csökkenő hozadék törvénye pedig egyszerűen a fokozatos tőkeelhelyezés lehető eredményeinek egyike (amely mellesleg nemcsak a mezőgazdaságra érvényes, hanem a termelés más területeire is), és „az ipar és a mezőgazdaság egy és ugyanazon időre vonatkozó minőségileg egyező adatainak összehasonlítása, bár a mezőgazdaság hasonlíthatatlanul elmaradottabb, az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt a fejlődéstörvények feltűnő egyezését, a kisüzem kiszorítását mutatja".[10]

Lenin nem tagadja a mezőgazdaság elmaradását az ipar mögött, hanem híven Marx, Engels és Kautsky tételeihez, a föld magántulajdonában jelöli meg ennek az elmaradottságnak az okát, s abban, ami még ebből következik: a járadékban és a szegényparasztok elmaradottságában. Marx és Kautsky az iparilag legfejlettebb országokban vizsgálta a mezőgazdasági technika fejlődését, Lenin pedig egy szegény, elmaradott, fejletlen országban elemezte a technikai haladás lehetőségeit és gátló tényezőit: „világosan látjuk mi gátolja a gépek bevezetését a mezőgazdaságban: a kisgazda végtelen lesüllyedése, amelynek folytán kész »nem számítani« a maga munkáját, s így a tőkés számára olcsóbbá teszi a kézi, mint a gépi munkát".[11] De az apró, szegény gazdaság nem csak arra ösztönzi tulajdonosát, a kisbirkost, hogy olcsón adja el munkaerejét a nagygazdaságban dolgozva, hanem gátolja is az új technika bevezetését a mezőgazdaságban, mert alkalmatlan arra, hogy fedezni tudja a magas kezdeti befektetéseket a termelésbe.

Lenin nem ad a mezőgazdaság fejlődésére olyan általános receptet, amely minden ország számára érvényes lehetne. Ellenkezőleg, tudatosan kiemeli a specifikus, történelmi és földrajzi jellegzetességeket az egyes országokban. De minden országra nézve közös a termelőerők fejlődésének törvénye, ez a termelés minden területének technikai haladása, így a mezőgazdaságé is. És ezért Lenin azt mondja, hogy a „közgazdásznak mindig előre, a technika fejlődése irányában kell tekintenie, különben nyomban lemarad, mert aki nem akar előre tekinteni, az hátat fordít a történelemnek: középút itt nincs és nem is lehet".[12]

•

Az előbb idézett útmutatások nem adnak receptet a Társadalmi Szemlében feltett kérdés megválaszolásához, de arra figyelmeztetnek, hogy a tulajdonviszonyokat olyan irányba kell fejleszteni, hogy ne gátolják a technikai fejlődés egyetemes törvényszerűségének érvényesülését.

Edita Stojič-Imamovič

[9] Lenin: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok". Összes Művei. 5. köt. Budapest, 1965. 99. old.

[10] Lenin: Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. Művei. 22. köt. Budapest, 1951. 99. old.

[11] Lenin: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok". 160. old.

[12] Lenin: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok". 126. old.

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának „kettős" helyzetéről

A termelőszövetkezeti tagsági viszony specifikus vonásait meghatározó sajátosságok alapjait hosszú időn keresztül abban volt szokás összefoglalni, hogy az állami tulajdonon működő termelői kollektívák tagsági viszonyától eltérően a termelőszövetkezeti tag tulajdonos és dolgozó is egy személyben. E szemléletmód távolabbi kifejezéseként ez a kettős minőség egy sajátos, a termelőszövetkezeti tagsági minőségre jellemző ellentmondás forrásaként jelent meg. A tulajdonosi és dolgozói minőség mechanikus szembeállításának bírálatát először a szakirodalomban Zsarnóczai Sándor „Szubjektív megjegyzések egy objektív folyamat megítéléséről" című cikkében olvashattuk.[1] S hogy mennyire jogos volt ez a bírálat, az is bizonyítja, hogy önmagában a *tulajdonosi* és *dolgozói* minőség nem a termelőszövetkezeti tagsági viszony specifikuma. Az állami tulajdonon működő termelőkollektíva tagja — az alkalmazott, a munkajogviszonyban álló dolgozó — is tulajdonos és dolgozó egy személyben.

A szövetkezeti tulajdonosi viszony specifikumai

A *termelőszövetkezetekben* (ipari és mezőgazdasági) nagyüzemmé fejlődésüknek és vállalati jellegük megerősödésének következtében olyan körülmények alakultak ki, hogy a tagsági viszony alapvető jellegét a tag *dolgozói helyzete*, azaz *a munkaszervezetben elfoglalt helye* determinálja. Lényegében ettől függ a szövetkezet gazdasági eredményéből való részesedése (az elsajátítás), és ezen alapulnak tulajdonosi jogosítványai is. Az a tag, aki nem vesz (vagy nem vehet) részt a szövetkezeti termelőmunkában — a földmagántulajdonnal rendelkező tagok földjáradékát kivéve, amely egyébként is a *magántulajdonon* alapuló jogosultság —, nem vesz részt az elsajátításban és nyilvánvaló, hogy nem gyakorolhat számottevő befolyást a gazdálkodó szervezet irányítására sem. A tag nem azért tulajdonos, mert „a szövetkezet használatába adta a földjét", s térítés ellenében (illetőleg részben anélkül) a szövetkezet rendelkezésére bocsátott bizonyos eszközöket. A lényeg tehát az, ki a tulajdonosa a tagok munkája alapján előállított *közös* vagyonnak, ahogyan ezt Sümegi Sándor „Gazdája-e tag a tsz-nek?" című hozzászólásában helyesen értelmezte.[2]

Ebből két dolog következik:

a) a kollektív munka (azaz: a munkavégzés lehetősége, feltételei és egyéb viszonyai) a termelőszövetkezeti tagsági viszonyban *központi kérdéssé* vált, a teljes tagsági minőség megvalósulásának *alapfeltétele* lett;

b) a tagnak a kollektív *munka szervezetében elfoglalt helye* döntő módon befolyásolja minden egyéb (tagsági) megnyilvánulását.

Az *előbbi kérdés* a szövetkezeti jogi kodifikáció időszakában az érdeklődés homlokterébe, s a jogalkotásban kellő súllyal kidolgozásra került. A *másik irányú követelmények* ilyen mélységű és hasonló teljességű kimunkálása azonban nem következett, és nem következhetett be. A szövetkezetek vállalati jellegének erősödéséből származó sajátosságok azonban objektíve megkövetelik a szövetkezetek gazdálkodását irányító szerveknek „vállalatias" jogosítványokkal való felruházását (pl. a vezetőség, üzemi vezetők jogkörének szélesítését); s az üzemi munkaszervezet, a munkaszervezeti hierarchia szoros kiépítését és fegyelmezett működését.

A kérdés tehát így áll: miképpen oldható fel a „társtulajdonosi" minőség tényleges megnyilvánulásával kapcsolatos, illetőleg a vállalati és munkaszervezeti sajátosságokból eredő követelmények közötti ellentmondás? Már itt meg kell jegyeznünk, hogy ez a probléma nem speciálisan a szövetkezeti tulajdonból, hanem általában a *társadalmi* tulajdonból ered, s *mindkét* formájában jelentkezik. Egyet kell értenünk G. J. Blankkal abban, hogy e „... gazdasági szervezetekben meglevő ellentmondások lényegében azonos jellegűek".[3] Világos azonban, hogy a megoldás a szövetkezetekben más lesz, mint az állami gazdálkodó szervben, mert itt a tagsági minőséget, a tulajdonosi—dolgozói jogállást nem különféle „tagsági" viszonyok komplex együtthatása, hanem *egyetlen tagsági viszony*, a szövetkezeti tagsági viszony realizálja, amely-

[1] Társadalmi Szemle, 1969. 1. szám. 52—61. old.

[2] Társadalmi Szemle, 1969. 4. szám. 86—88. old.

[3] Társadalmi Szemle, 1968. 8—9. szám. 79—82. old.

Digitized by Google

ben az összársadalmi, illetőleg a csoporttulajdon közötti eltérés tükröződik.

Ez az eltérés röviden abban foglalható össze, hogy a csoporttulajdon részese (résztulajdonosa, azaz a szövetkezeti tag) *közvetlen* viszonyban áll azzal a szervezettel — a szövetkezettel —, amely a tulajdonosi jogosítványok *egészét* gyakorolja. Közvetlenül vele áll munkaviszonyban, közvetlenül megilletik őt a szervezeti élettel kapcsolatos jogosítványok, és elosztási-részesedési viszonyait is közvetlenül és lényegi értelemben érinti a szövetkezet gazdálkodása. (Az alkalmazotti minőségben dolgozó állampolgár, állampolgári jogain, munkajogviszonyán és szakszervezeti tagságán keresztül érvényesíti a maga jogosítványait.) Ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy ezt a sajátosságot még ki kell dolgozni, végig kell vezetni a termelőszövetkezeti tagok elosztási-részesedési viszonyainak rendszerében. Ezért érdemel nagy figyelmet az a tény, hogy a termelőszövetkezeti tagok elosztási-részesedési viszonyainak ilyen értelmű elemzését a közgazdasági irodalom megkezdte, s ez a jogi irodalomban is visszhangra talált.[4]

Az elsajátítás a kérdés közgazdasági oldala; jogi vonatkozásban a *tulajdonosi jogosítványok gyakorlásában való részesedést* kell megvizsgálnunk. Tekintettel az előbbiekben vázolt szövetkezeti viszonyokra, végső elemzésben a kérdés abban foglalható össze: *képes-e a szövetkezeti szervezet* — és ennek kivetítődéseként — a *tagsági jogviszony* arra, hogy *a szövetkezet vállalati és társadalmi szervezeti funkcióinak keretéként szolgáljon.*

Az új helyzet követelményei

A szövetkezet, mint szervezeti forma, történetileg alakult ki, alapjában véve az önálló kistermelők korlátozott terjedelmű gazdasági összefogásának s a társadalmi létük által meghatározott társadalmi (érdekvédelmi, nevelési) célok szervezeti formájaként. Alapjában véve, ez a forma volt használatos a mezőgazdaság szocialista átalakulásának időszakában is. A nagy társadalmi cél jelentősége maga mögé utasította a gazdasági (vállalati) követelményeket. Az utóbbiaknak a feltételeit is létre kellett hozni, azaz a kollektív nagyüzemeknek gazdaságilag, szervezetileg és politikailag meg kellett erősödniük. Ez a folyamat lényegében végbement: a szövetkezetek (iparban és a mezőgazdaságban) a *nagyüzemi munkaszervezetben dolgozó tagok munkájára épülő kollektív vállalatokká* lettek. Vállalatok, de: e vállalatoknak nincs elkülönült vállalati (gazdasági) szervezetük (vezetés) és ún. kollektíva-szervezetük, s a tagoknak nincs külön munkajogviszonyuk és kollektívabeli (tömegszervezeti) tagsági viszonyuk.

A régi (lényegében: öröklött) szövetkezeti szervezeti keretek az új életviszonyok állandó nyomása alatt állnak, s ha nem sikerül az objektív követelményeknek megfelelően továbbfejleszteni a hagyományos szervezeti formát, *a szövetkezeti forma kettészakad* szövetkezeti vállalati szervezetre, és kollektívaszervezetre. Ez a perspektíva azonban *nem szükségszerű*, és — tekintetbe véve a szövetkezeti forma történeti szerepét — *nem is kívánatos.* A szövetkezeti formában megvannak a lehetőségek arra, hogy a jelzett társadalmi igényt kielégítse. E társadalmi igénynek engedett a jogalkotás akkor, amikor a régi „közgyűlés-centrikus" szemléletet meghaladva, teret adott a vállalati működés alapkövetelményeinek a szövetkezet vezetésében. Most az a feladat, hogy olyan irányban fejlődjék tovább *a tagság új helyzete*, amely biztosítja, hogy dolgozói helyzetük s benne a munkaszervezetben elfoglalt helyük *közvetlenül és teljes mértékben ne determinálja* teljes tagsági minőségüket, azaz tagsági viszonyuk egészét. Világos, hogy ezt a feladatot önmagukban a *közgyűlési jogok* nem biztosíthatják.

A közgyűlési jogok továbbfejlesztése természetesen nagy jelentőségű feladat. Világos azonban, hogy e jogokkal nem minden tag élhet egyformán, mert itteni megnyilvánulásait döntő mértékben motiválja az, hogy „beosztott dolgozó", azaz *a tényleges és jogi függőség* helyzetében van, s a döntéshez, véleményalkotáshoz szükséges *információk* lényegében véve beosztásától, a *munkaszervezetben elfoglalt helyétől függenek.*

[4] Ezzel a kérdéssel foglalkozik Zsarnóczai Sándorné „A termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének megteremtése a közös vagyon növelésében" című az Agrártudományi Egyetem agrárgazdaságtani tanszékéhez benyújtott értekezésében, továbbá „Eszközlekötési járulékot vagy felhalmozási jutalékot" című, a Társadalmi Szemle, 1968. 11. sz. 92—93. old. közölt hozzászólásában; Técsi János „A szövetkezeti felhalmozás belső ösztönzése a társtulajdonosi érdekeltség erősítésével" a Gazdálkodás, 1969. 4. sz. 13—22. old. megjelent cikkében, és Hegedüs István „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony fejlődésének új vonásai" című írása „A gazdasági mechanizmus jogi kérdései . . ." c. tanulmánykötetben (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967. 153—188. old.)

Digitized by Google

A közgyűlési jogok fejlődésében — a meglevők biztosításán kívül — fontos, hogy azoknak az *üzemi vezetőknek a megválasztása*, akik a tagok irányában jogosítványokkal rendelkeznek, a nem túlságosan távoli jövőben *közgyűlési hatáskörbe kerüljön*. Ez nem „operatív gazdaságirányítási tevékenység", hanem alapvető tulajdonosi jogosítvány és ilyenképpen tényleges feltétele annak, hogy a tagoktól (tulajdonosoktól), azaz nem egyes vezetőktől függjenek. Ez a vezetőknek jól felfogott (távolabbi) érdekét is szolgálja. (A napi sajtóban közölt esetek ezt ékesen bizonyítják.) Hasonló értelemben szükséges továbbfejleszteni a közgyűlési jogok rendszerét a *belső szabályok megalkotásában* is. Mindenképpen el kell kerülni, hogy az alapszabály deklaratív jellegű szabállyá váljék, mert ennek következtében a tényleges szabályozás átcsúszna a vezetőség hatáskörébe utalt szabályok (ügyrend, munkarend) kereteibe.

A termelőszövetkezet, mint vállalat, a termelőerők két nagy csoportjával, a *termelőeszközökkel* (vagyonnal) és az *emberi munkaerővel* gazdálkodik. A tagok *tulajdonosi ráhatását* mindkét területen folyamatosan biztosítani szükséges.

A vagyonnal való gazdálkodás folyamatos ellenőrzésében a tagság számára a *vállalati gazdálkodáshoz szabott lehetőségeket* kell biztosítani. Az *ellenőrző bizottságnak* a hatályos jogban kialakított helyzete még nem vetkőzte le teljesen azokat a korlátokat, amelyek a szövetkezeti szervezetnek a történeti múltban gyökerező sajátosságaiból származnak. A vállalati tevéeknység ellenőrzése (az ún. belső ellenőrzés) természetesen más követelményeket állít fel.

Az *emberi munkaerővel* való gazdálkodás folyamatos, tagsági ellenőrzésére szövetkezeteink nem örökölhettek semmiféle szervezeti formát, mert a történeti elődöknél a tagok személyes közreműködése nem a kollektív termelőmunkában való részvétel volt. (Ha igen, akkor ez külön munkajogviszonyon alapult, amely a maga eszközeivel rendezte és rendezi ma is a nem termelő szövetkezetekben a dolgozó ember védelmével kapcsolatos kérdéseket.)

Ilyen jogi védelem nélkül a tag ma már nem élhet tagsági jogaival, mert a vállalati szervezetben (munkaszervezetben) elfoglalt helyzete *függőségi helyzet*, ebben a szervezetben szükségképpen jogi fölé- és alárendeltségi viszonyok uralkodnak. Amíg nincsen az operatív gazdaságirányítást ellátó szervektől *szervezetileg elkülönült, tőlük független, a közgyűlés által létrehozott s csak ennek felelős szerv* e feladatok ellátására, addig nem beszélhetünk arról, hogy a vállalati gazdálkodás viszonyai között biztosítva van a tag tulajdonosi jogainak gyakorlásához szükséges alapfeltétel. A hatályos jogban „tagsági jogviták" eldöntésére létrehozott szervek nem tekinthetők ilyennek.

A szövetkezetnek, mint kettős jellegű (azaz vállalati és társadalmi) szervezetnek jelenleg csak egyetlen olyan szerve van, amely *e kettős funkciót egyesítheti* a maga tevékenységében: a *közgyűlés*. Világos, hogy a közgyűlés sem a vagyonnal, sem a munkaerővel való gazdálkodás folyamatos ellenőrzését nem végezheti el. Az utóbbi értelemben elsősorban a tagsági vitás ügyekről (egyedi jogvitákról) van szó, figyelembe véve a tagsági vita fogalmánál, hogy ez nem csupán tagsági munkaügyi vita, hanem tárgyköre a tagsági jogviszony *egész tartalmához kapcsolódik*.[5]

Ha nem sérti a vállalati igazgató jogállását, hogy döntését jogvitás fórumok felülvizsgálhatják, miért sértené a szövetkezeti elveket, hogy a szövetkezeti tevékenységet irányító kollektív és egyedi szervek döntéseit jogvita esetén a közgyűlés megbízása alapján egy *szövetkezeti* szerv felülvizsgálja és *ez* mondja ki a végső szövetkezeti akaratot? Sőt, itt tovább kell menni: a tagnak végső soron nem csupán *valamelyik típusú szövetkezeti* szervvel, hanem *magával a szövetkezettel* is lehet vitája. Ezek a viták pedig éppen az *állampolgár legjelentősebb életviszonyai* körében merülnek fel; ezért ezeket a jelentőségüknek, természetüknek (szövetkezeti, kollektíva-jellegüknek) és a jogvitás fórumokkal kapcsolatos általános követelményeknek megfelelő külső fórumok hatáskörébe kell utalni.[6]

Ilyen feltételek mellett a *tag* már rendelkezhet azzal a szükséges függet-

[5] Ezért nem elégséges és nem helyes egyszerűen szövetkezeti „munkaügyi bizottságokról" beszélni, amilyeneket pl. a kisipari termelőszövetkezeteknél hoznak létre. Előremutató viszont, hogy ott e bizottságok feladatköre nem korlátozódik az egyedi jogvitákra, hanem befolyása van a tagsági munkaviszony szabályozására is. Ez utóbbi valóban szövetkezeti sajátosságot visz be az egyébként munkajogi minta szerint létrehozott szerv hatáskörébe.

[6] Hasonló értelemben foglalkozott e kérdéssel Dr. Nagy László, az 1969. évi Jogászkongresszuson elhangzott, „Az új gazdasági mechanizmus és a szövetkezeti jog továbbfejlődésének elvi, kodifikációs és gyakorlati kérdései" című előadásában. (Megjelent a Magyar Jog 1969. 6—7. számában.)

Digitized by Google

lenséggel és biztonsággal, amely jogai gyakorlását lehetővé teszi. De ezek a feltételek biztosítják azt is, hogy a szövetkezet *szervei* a maguk álláspontját — felelősségük reális alapra helyezése érdekében is — kifejezzék.

A vállalati jellegből (vállalati működésből) származó követelmények konzekvenciáinak levonását a hatályos jog széles területen elvégezte a kollektív (szövetkezeti) vállalat *gazdasági* vezetése körében. Itt voltaképpen csak az előbb említett hiányosság jelentkezik: a vezető szervek akaratnyilatkozatainak megtétele körében, minthogy a hatályos jog már ennek az akaratnak a kialakításába is jogvitás elemeket kíván bevinni (amikor jogvitás eljárásnak nevezi már az alaphatározat meghozatalához vezető eljárási szakaszt is). Gyakorlatilag (nemcsak elméletileg) persze erről szó sem lehet; az eljárásnak ebben a szakaszában — akár az üzemi vezető, akár a vezetőség bizottsága előtt folyik — nem jogvitáról, hanem a szövetkezet operatív szervei döntésének a szövetkezeti demokrácia szabályai szerinti előkészítéséről van szó. A vállalati követelmények mindenképpen utat törnek maguknak, a vállalatias megnyilvánulásoknak ma már olyan példái is előfordulnak, hogy a vezetőség bizottsága lényegében az elnök közvetlen irányítása, instrukciói szerint dönt az egyes ügyekben, sőt — az előbbiekben fejtegetett függőségi viszony következtében — egyes szövetkezeti tagok nem szívesen vállalnak tisztséget a bizottságokban, mert el akarják kerülni a vezetőkkel bekövetkezhető összeütközéseket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a vezetőség bizottsága nem belső jogvitás fórum, s a szövetkezet belső igazgatása körébe tartozó ügyekben nincs a szó jogi értelmében vett külső jogvitás fórum sem. (A járási tanács mezőgazdasági és élelmezésügyi osztálya nem felelhet meg a jogvitás fórumokkal szembeni követelmények közül a legjelentősebbeknek.)

Le kell tehát vonni a vállalati konzekvenciákat a *másik ágon*, a *tag* jogi helyzetének fejlesztése vonalán is. Nem ezzel tesszük „alkalmazottá" a tagot (mert vitás ügyeiben „döntőbizottság" stb. jár el), hanem azzal, ha az erősödő vállalati viszonyok között kiszolgáltatjuk egyszemélyi és kollektív munkaszervezetbeli feletteseinek, akikkel szemben — jogi függősége és részmunkát végző dolgozói helyzete következtében — csak korlátozottan gyakorolhatja tulajdonosi jogosítványait.

Egy újabb ellentmondás

A következő fejlődési periódusban előreláthatóan jelentkezni fog a *csoporttulajdon és a csoport-munkakollektíva közötti ellentmondás.* A csoporttulajdonosok köre ugyanis nem teljesen vág egybe a munkakollektíva körével, ennek következtében a munkával kapcsolatos követelmények *nem feltétlenül esnek egybe a tulajdonosi kör egészének és az egyes társtulajdonosok egyedi, közvetlen érdekeivel.* (Pl. az egész tagság — öregek, csökkent munkaképességűek, nők, családtagok stb. — munkaerejének felhasználása nem feltétlenül fog megfelelni a vállalatias munkaerőgazdálkodás és a termelési érdek követelményeinek.) Ezt az ellentmondást Nyers Rezső fogalmazta meg az állami vállalat és a szövetkezet gazdasági rendeltetésével kapcsolatban: „A szövetkezetek rendeltetése mindig a tagok szolgálata, ezért a tagok foglalkoztatása vagy fogyasztásuk biztosítása az elsődleges, a termelékenység, jövedelmezőség, műszaki fejlődés pedig fontos, de az előbbinek alárendelt cél."[7] A szövetkezetek vállalati gazdálkodásának erősödése azonban olyan igényeket állít, amelyek huzamosabb időn át, a gazdasági verseny feltételei között nem teszik lehetővé az említett követelmények másodlagos helyre szorítását. (Ez csak az ún. kiegészítő szövetkezetekben képzelhető el.) Ezért a figyelmet az egész jövő fejlődés szempontjából erre a kérdésre is ki kell terjeszteni, amelyben egy történetileg előállott ellentmondás tükröződik (a szövetkezeti üzem nem a vállalati igények szerint, hanem a kistermelők szövetkezése alapján keletkezett). Nem lehet kétséges, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben ezen a téren is a *vállalati igények fognak uralomra jutni.* A szövetkezetek jövő fejlődésének, tehát végső soron a tagságnak is ez az érdeke. A történeti fejlődés távlati perspektívájában ez az ellentmondás fokozatosan veszít élességéből, mert a tagság létszáma, szakmai, kor- stb. összetétele fokozatosan az adott szövetkezet vállalati igényeihez idomulhat. Meg kell jegyezni azonban, hogy teljesen nem tűnik el az ellentmondás. Ilyennel azonban az állami vállalatokban is találkozunk. Ott sem érvényesülnek abszolút jelleggel a vállalati követelmények például a dolgozók bizonyos, fokozott védelemre szoruló ka-

[7] Nyers Rezső: „Vita közben". Társadalmi Szemle 1968. 10. sz. 70—79. old.

Digitized by Google

tegóriáinál (nők, nagy családosok, csökkent munkaképességűek, idősebb és régi dolgozók jogi védelme, felmondási korlátozások és tilalmak stb.). A tulajdon társadalmi jellegéből következően ott sem hagyhatják figyelmen kívül az *adott* termelői kollektíva viszonyait a vállalati szempontok. Természetesen a szövetkezetekben — a tulajdon csoportjellegéből és a jelzett történeti sajátosságokból következően — ez a kérdés nagyobb súlyú és más jogi megoldásokat kíván stb. A lényeg tehát az, hogy *meg lehet találni* a vállalati igényeknek és a szövetkezeti tagság érdekei közvetlen szolgálatának biztosításához szükséges *szövetkezeti jogi* megoldásokat. A jogi rendezetlenség ugyanis semmit sem old meg, mert pl. a foglalkoztatás hiánya vagy korlátozott volta — nem beszélve most arról, hogy ez visszaélésekre is alkalmat ad — rákényszeríti a tagot (a munkájából élő állampolgárt), hogy máshol biztosítsa a maga és családja létfenntartását. Ezzel összefüggésben egyébként szükséges megoldani a tag egyoldalú elhatározásán alapuló — tehát szövetkezeti hozzájárulás nélküli — kilépést is. A szövetkezet helyzetében rejlő tényleges lehetőséget figyelembe véve, szükségessé válhat egyes tagsági rétegek (kisgazdaságukat felszámolt, idősebb tagok, nagy családosok, csökkent munkaképességűek) fokozott védelmének szövetkezeti jogi formában való kidolgozása.

Meg kell találni továbbá a megoldást arra, hogy szövetkezeti jogi, de az átfogó rendszerhez integrált kifejezést kapjanak a *munkából kiváló*, nem teljes munkaerejű (azaz a vállalati igények érvényesülése következtében: a munkából akaratuk ellenére is fokozatosan *kizáródó)* tagok *tulajdonosi* jogosítványai, és azok a jogosítványok, amelyeket a szocialista állam minden, a társadalmi *munkaviszonnyal* kapcsolatos kötelezettségeinek eleget tevő polgára számára biztosít. Ezeket a tagokat a szövetkezetek nem feltétlenül tudják foglalkoztatni, még akkor sem, ha egyébként munkaerőhiánnyal küzdenek, mert a mai technikai és szervezeti viszonyok között a nagyüzemi mezőgazdaság egyre inkább teljes értékű, sőt szakképzett munkaerőt kíván.

A felvetett kérdések természetesen csupán a téma néhány vetületének jelzésére szorítkozhattak. A megoldás útjait azonban talán a jelzett irányokban kell keresni és kimunkálni. A tag jogi helyzetének egészével kapcsolatban természetesen még további lényeges kérdések is felmerülnek, amelyeknek kimunkálása szintén következik az előbbiekben fejtegetett viszonyokból. Ezeket azonban most mellőznünk kellett, hogy mondanivalónkat a címben jelzett kérdésre összpontosíthassuk.

Dr. Hegedüs István

Bod László: Tanyai tanító (Apám)

Digitized by Google

POSTÁNKBÓL

Gépjavító, vagy bontó?

A mezőgazdasági gépjavítás helyzetéről szólt Illés Tibor aspiráns, e lap áprilisi számában. A témakör fontossága és sokrétűsége arra késztet, hogy néhány gondolattal — ha kissé késve is — reflektáljak a felvetett problémákra, illetve javaslatot terjesszek a nyilvánosság elé, azzal a céllal, hogy közös erővel mielőbb megtaláljuk a sürgető megoldást.

A cikk írója hangsúlyozza, hogy „az ösztönzők mai arányai eltérítik a gépjavító vállalatokat eredeti feladatuk megoldásától". Javasolja az úgynevezett *kétszintes* javítás megvalósítását; e szerint egyik szint a termelőüzem karbantartó és javító tevékenysége, a másik szint pedig a korszerű eszközökkel dolgozó javítóhálózat.

Dönteni kell!

Milyen irányban fejlődjön tovább a gépjavító-hálózat, és mi legyen azokkal a termelőüzemekkel, melyek eddig nagy mértékben vették igénybe a javítószolgálatot?

A gépjavító-hálózat a mezőgazdaság számára létrehozott beruházás, melynek az a feladata, hogy a mezőgazdaság igényeit kielégítse, illetve szolgáltató tevékenységével a termelésben jelentkező nagyobb gépüzemelési problémákat megoldja. Ebből következik, hogy a *gépjavító-hálózatnak a mezőgazdasági termelőüzem igényeihez kell igazodnia.*

A gépjavító-hálózat tevékenységi körét, sem az ipar, sem az egyes javító egységek önmaguk — a nagyobb nyereség érdekében — nem határozhatják meg. Mondjuk ki nyíltan: a gépjavító-hálózat fejlődésének irányvonalát *a termelőüzemek igényei szabják meg.*

A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság ez év tavaszán több megyében vizsgálatot indított azzal a céllal, hogy feltárja a gépüzemelési problémákat, a gépjavítási rendszer hibáit, és keressen a mezőgazdaság gépi üzemelésének gazdaságosságát fokozó megoldásokat. A vizsgálat adatai alapján a következő néhány, megfontolásra késztető megállapítás tehető:

1. A mezőgazdasági termelőüzemekben — elsősorban a termelőszövetkezetekben — az utóbbi években nem növekedett a szükséges mértékben az erőgépállomány.

2. A jelenlegi erőgépállomány java része elhasználódott, régi gépekből áll.

3. A gépbeszerzések ilyen lassú üteme mellett a géppark néhány év múlva teljesen elhasználódik, és pótlás hiányában a termelőüzemek katasztrofális helyzetbe kerülhetnek.

4. Az erőgépek selejtezésének üteme még lassabb, mint az új gép beszerzéséé.

Ezek a problémák néhány éven belül a mezőgazdasági termelőüzemek *legégetőbb kérdései* lesznek.

Tény, hogy a termelőszövetkezeteknek a gépberuházásokra fordítható gépi amortizációs alapja nem elegendő az új gépek megvásárlására, különösen, ha figyelembe vesszük az intenzívebb termeléssel együtt járó fokozott munkagépigényt, mely nemcsak mennyiségi, hanem egyre inkább választékbeli igény is. Sok termelőüzem azonban a gépi amortizációs alapot nem mindig gépvásárlásra használja, mert egyéb beruházásokat szükségesebbnek tart. A gépselejtezést azért nem hajtják végre, mert az az elvük, hogy ki kell venni a gépből azt a teljesítményt, amit csak lehet, javítani kell, amíg lehet, nem pedig ócskavasként, ócskavas értékben eladni, mert ennél még többet ér. Ebből az következik, hogy a javítási költségek ugrásszerűen megnőnek, sok lesz a régi, elhasználódott gép, csökken a termelés, romlik a gépüzemelés biztonsága. A fejlődés tehát — ha ezt annak nevezhetjük — a legrosszabb irányban halad.

Mi a megoldás? A mezőgazdasági üzemeket új gépek vásárlására kell ösztönözni. Ez csak akkor érhető el, ha az üzem érdemesnek látja az új gépek beszerzését és a régi gépek egyidejű kiselejtezését. *Ez a megoldás lényege!* A termelőüzemek ugyanis szívesen megválnának régi gépeiktől, ha valamilyen szerv pillanatnyi értékükön megvásárolná ezeket tőlük. Minden üzem szívesen leadna két-három régi gépet és ezek értékéből új vagy felújított gépet vásárolna.

A termelőüzemek igényei tehát *nem a főjavítások felé irányulnak*, nem a gépjavító állomások — jól vagy ke-

Digitized by Google

vésbé jól végzett — *javító szolgáltatását* igénylik, hanem egy olyan szerv létrehozását, amely *megszabadítja őket gazdaságtalanul üzemelő*, régi gépeiktől, s lehetőséget ad felújított gépek vásárlására.

Új szolgáltatás: a bontórendszer

Jelenleg abban a stádiumban vagyunk, hogy most kell előrelépnünk, mert éveket nyerhetünk egy jó lépéssel, a célszerűen végrehajtott átszervezéssel.

A kétszintes javítás is csak részben fogadható el, helyette a következő megoldás kínálkozik:

1. A mezőgazdasági üzemekben az állandó szerviz bevezetése, a gépműhelyek szerszám- és műszerállományának komplettírozása arra a szintre, hogy kis- és középjavítások elvégezhetők legyenek. (Ennél nagyobb beruházás létesítése kis üzemben nem indokolt, gazdaságtalan.)

Személyi feltételek: képzett műhelyvezető, adminisztrátor és szerelők biztosítása.

A helyi javítások költségösszetevőinek és költségszintjének állandó elemző vizsgálata.

2. Bontórendszer bevezetése, a jelenlegi gépjavító szolgáltatás egyidejű megszüntetésével. Ez a rendszer hasonló lenne az iparban működő autóbontó-, illetve javítórendszerhez.

A mezőgazdasági üzem a gazdaságosan és helyileg nem javítható gépeket beszállítaná a bontóba, ahol felértékelik és átveszik ezeket. A gépek ellenértékét az amortizációs alapból kiegészítve a termelőüzem köteles felújított vagy új gépek vásárlására fordítani. A bontók az átvett gépeket felújítják és mint felújított gépeket forgalmazzák. Ez lenne a bontó szerepe.

Ennek a feladatnak az ellátására keresve sem lehet jobb szervet találni, mint az utóbbi időben erősen géptípusokra profilírozott gépjavító-állomásokat.

A szükséglet mértékében tehát a következő feladatokat kellene megoldani:

1. Kijelölni azokat a gépjavító-állomásokat, melyek a bontó szerepét látják el, és egyúttal a főjavításokat végzik.

2. A jelenlegi dotációs rendszert át kellene alakítani úgy, hogy előnyeit elsősorban a termelőüzem élvezze. Dotálni lehetne pl. a leadott selejtgépek átvételi árát, a gépérték százalékában, vagy az új, illetve felújított gépek beszerzési árát, ha ezt selejtgép ellenértékéből fizetik ki. A dotációs rendszert ki kellene terjeszteni a gépjavító, illetve bontó hálózatra, mértékét pedig az átvett selejtgépek és felújított gépek vonatkozásában és értékében kellene meghatározni. A dotációs rendszert mindaddig fenn kellene tartani, míg a folyamat egészséges módon be nem indul, és a dotálás ösztönző hatására szükség van.

3. Megfelelő propagandával szorgalmazni kell a selejtgépek leadását, illetve a felújított vagy új gépek vásárlását.

A gépjavító-állomások egy részének átszervezésével, az új tevékenység bevezetésével, *a gépjavító-hálózat ismét megtalálná helyét a mezőgazdaságban*, különösen akkor, ha sikerülne kialakítani az ebbe az irányba vezető, ösztönző hatású anyagi érdekeltségi rendszert.

Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi gépjavító-hálózatot nem kötné le teljes mértékben az új tevékenység, továbbra is megmaradna az a lehetőség — ha kisebb mértékben is —, melynek fejlesztését Illés Tibor javasolja, vagyis a más irányú szolgáltató tevékenység kiterjesztése.

Mindnyájunk érdeke, hogy megelőzzük a krízist, amely előreveti árnyékát, és célszerű döntéseket hozzunk, vagy segítsünk ebben, a mezőgazdasági gépjavítás helyzetének megoldása céljából.

Bódis László
agrármérnök

Az élet sürgeti

A Társadalmi Szemle 1969. szeptember havi számában jelent meg dr. K. Nagy Sándor cikke a termelőszövetkezetek belső ellenőrzéséről. Nagy érdeklődéssel olvastam a cikket. Szíveskedjenek megengedni, hogy ezzel kapcsolatban észrevételeimet az alábbiakban közöljem.

Borsod megyében most folyik a termelőszövetkezeti polgári perek kollégiumi vizsgálata, s már az előkészítés során megállapítható, hogy a megye te-

Digitized by Google

rületén a mezőkövesdi járásbíróság előtt van a legtöbb termelőszövetkezetet érintő polgári per. A mezőkövesdi járásbíróságon ezeket a polgári pereket évek óta kizárólag én tárgyalom. Részben mint járási tanácstag és a járás területén évtizedek óta lakó és működő járásbírósági elnök, főleg azonban mint az ilyen perek tárgyalója, ismerem a termelőszövetkezetek problémáit.

Azok a problémák, meglátások, melyeket a cikk felvet, kivétel nélkül ráillenek a mezőkövesdi járás termelőszövetkezeteire is.

Érdeklődéssel olvastam a cikket, de nem tudok következtetéseivel egyetérteni. A cikk írója a belső ellenőrzés fejlesztését az ellenőrző bizottságok működésének megfelelő javításában, a bizottságok összetételének módosításában, tehát a jelenlegi keretek között alakult ellenőrző bizottságban látja továbbra is, a területi szövetségek nagyobb támogatása mellett.

Egyetértek a cikk azon megállapításaival, melyek a termelőszövetkezetek külső ellenőrzésére vonatkoznak, de nem tudok egyetérteni a termelőszövetkezetek belső ellenőrzésére vonatkozó következtetésekkel.

Szerintem *a jelenlegi szabályozás már nem korszerű*, a jelenlegi szabályoknak megfelelően alakult ellenőrző bizottságok sikeres működése kizárt, még akkor is, ha néhol sikeres is.

A cikk szükségesnek látja, hogy a bizottságok összetételének megjavítása, szakmai színvonala emelése érdekében a fizikai dolgozók túlsúlyának biztosítása mellett kapjanak helyet a bizottságban *a gazdálkodáshoz, számvitelhez értő, a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban levő szakemberek is.*

Bármely termelőszövetkezetben kik azok a tagok, akik a gazdálkodáshoz, számvitelhez értenek? Azok, akik a termelőszövetkezetben ennek megfelelő beosztásban dolgoznak, akiket tehát éppen az ellenőrző bizottságnak kellene ellenőriznie. Mivel ezek a termelőszövetkezeti tagok beosztásuknál fogva nem lehetnek az ellenőrző bizottság tagjai, a többi termelőszövetkezeti tagnak pedig ilyen szaktudása nincs, *ezért van az, amit a cikk is megállapít:* „Az ellenőrző bizottságok tevékenysége, kevés kivételtől eltekintve — elég szűk körű: főleg egyes növénytermesztési és állattenyésztési munkaműveletek minőségi ellenőrzésére, leltározásra, zárszámadásra, mezei lopások vizsgálatára terjed ki."

Vagyis: azt ellenőrzik, amihez értenek, de hozzáértés hiányában nem képesek komolyabb felkészültséget kívánó vizsgálatok megtartására. Nem tudják felfedni pl., ha a termelőszövetkezet ezrekre menő perköltséget fizet ki azért, mert gondatlanul járt el a szerződés megkötésekor, teljesítésekor, mert a termelőszövetkezet képviseletére hivatott szervek a jogtanácsos figyelmeztetése ellenére helytelen álláspontra helyezkedtek egy jogvitában — hogy csak a saját tapasztalatomból szerzett példákat hozzak fel. De lehetne egyéb területről is példákat hozni szép számmal.

Itt van az ellentmondás a törvény és a való élet között. Itt mutatkozik meg, hogy a jelenlegi szabályozás nem vonja le a fenti megállapításokból a szükséges következtetést.

Ha a nagyobb önállóság nagyobb körültekintést és felelősséget kíván meg a vezetőktől, ehhez az ellenőrzésnek is fel kell nőnie ugyanolyan színvonalra. Ma már az ellenőrzés célját csak hivatásos, függetlenített ellenőrökkel lehet megvalósítani. Ehhez pedig jogi szabályozásra van szükség.

A cikk olvasása közben állandóan vártam valamit, de a cikket végigolvasva rájöttem, hogy arról a valamiről a cikk teljesen megfeledkezett. Nevezetesen az ellenőrző bizottságok munkájának megjavítására igénybe vehető eszközök között egyáltalán nem említi *a termelőszövetkezeti jogász munkáját.* A termelőszövetkezeti jogtanácsos olyan speciális segítséget tud adni az ellenőrzéshez, hogy ezt a segítséget a termelőszövetkezet üzemi vezetői közül feltétlenül ki kellett volna emelnie a cikknek. Ha a jogtanácsos megfelelő, a termelőszövetkezet „jogi lelkiismerete" lehet, mint ahogy az üzem lelkiismeretének szokták mondani a főkönyvelőt.

Nagyüzemi gazdaság jogtanácsos nélkül éppen úgy nem tud meglenni, mint függetlenített főkönyvelő, állatorvos vagy mezőgazdász nélkül.

Csak a hivatásos, függetlenített ellenőrzés képes megoldani az ellenőrzés feladatait. *Csak ilyen irányú jogi szabályozás mellett tudjuk előbbre vinni a fejlődést, s ezen szervek szabályozásában való lemaradás a gazdálkodás fejlődésének kerékkötőjévé válhat.*

Dr. Berndt Kornél,
járásbírósági elnök,
Mezőkövesd

Digitized by Google

Gazdag Miklós — Meitner Tamás:

A vezetés emberi tényezői

A vezetés sokrétű, bonyolult tevékenység. Bonyolultsága már akkor is szembetűnő, ha — a differenciálás szempontjait figyelembe véve — a különböző szinteken és relációkban megvalósuló vezetés kérdéseit vesszük szemügyre. Hogy azonban milyen nagy ismeretanyagra és tapasztalatokra van szüksége a vezetőnek akár elvi döntéseihez, akár gyakorlati intézkedéseihez, azt csak akkor látjuk igazán, ha e tevékenység tartalmi kérdéseit vizsgáljuk. Erre vállalkozott Gazdag Miklós és Meitner Tamás „A vezetés emberi tényezői" című könyvükben.

Bár e témakört már jó néhány cikk, tanulmány kutatta, és a közelmúltban megjelent több, a vezetés problematikájával foglalkozó könyv is (köztük pszichológiai aspektusból a legjelentősebb Zbigniew Pietrasinszki, lengyel vezetéstudományi szakember „A vezetés pszichológiája" című műve), Gazdag Miklós és Meitner Tamás munkája mégis új módon, új oldalról tárgyalja a vezetés pszichológiai (emberi) kérdéseit.

Könyvükben novum mindenekelőtt az, hogy a vezetési tevékenységnek azt az aspektusát dolgozzák fel diszciplinikus igénnyel, amely arra irányul, hogy egyrészt a szocialista etika alapelveinek megfelelővé tegye a vezető és a dolgozó közötti viszonyt, s olyan munkahelyi miliőt teremtsen, amelyben a munka (a termelőmunka) a legeredményesebben realizálódhat; másrészt lehetővé tegye a dolgozók képességeinek kibontakozását, s főleg azt, hogy képességeiknek megfelelően teljesítsék munkafeladataikat. Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetési tevékenységnek ezt az aspektusát elméletileg több tudomány ismereteinek koordinálására, gyakorlatilag pedig ezeknek az ismereteknek komplex felhasználására, alkalmazására alapozza. De minthogy alapvetően a vezetés „emberi tényezőinek" a szerepét vizsgálják, fontos feladatuknak tekintik a pszichológia fogalmainak, eszközeinek és módszereinek ismertetését is. Ez a törekvésük sikeres. Nemcsak az általános vezetési ismereteket (a vezetéstudományt) gazdagították: könyvük a napi, gyakorlati vezető tevékenységhez is értékes segítséget nyújt a vezetőknek.

A könyv szerkezetileg három részre tagolódik. Az *első rész* általános vezetési és pszichológiai ismereteket tartalmaz. A pszichológiából elsősorban azokat az ismereteket veszi át, amelyek felvázolják a vezető személyiségének fontosabb tulajdonságait, illetőleg személyiségkövetelményeit, és amelyeknek birtokában a vezető pontosabb személyiségképet alkothat a dolgozókról. Arra a különösen fontos kérdésre adnak választ, hogy milyen személyiségjegyekkel, képességekkel kell rendelkezniük a vezetőknek, milyen lélektani ismeretekre van szükségük ahhoz, hogy felismerjék és aktívan figyelembe vegyék az emberi tényezőket.

A *második rész* a terjedelmesebb, kidolgozottabb. Feltárja azokat a mozgató rugókat, amelyek befolyásolják és meghatározzák a dolgozók munkatevékenységét, e tevékenység közben tanúsított magatartásukat, a munkához való viszonyukat.

A dolgozó tevékenysége azonban a közösség tevékenységének a része; az egyes dolgozó és a termelőkollektíva, amelybe tevékenysége beilleszkedik, kölcsönhatásban vannak egymással: az egyes dolgozó szerepet játszik a közösség életében, és viszont. Nem hagyhatók tehát figyelmen kívül a csoport pszichológiai tényezői sem. A szerzők — ezt felismerve — egymással összefüggésben interpretálják az egyén és a dolgozó kollektíva tevékenységének motívumait, ösztönzőit.

A vezetőnek — miközben arra törekszik, hogy a dolgozók képességeiknek megfelelően a legmagasabb szinten teljesítsék munkafeladataikat — a dolgozó kollektívák és az egyén, az egyes dolgozók egymáshoz való viszonyát kell a cél irányába rendeznie, fejlesztenie. Az egyén és a csoport jellegét, természetét, jegyeit egyaránt jól kell ismernie. A könyv szerzői ezt a kérdéskomplexumot több oldalról vizsgálva, minden körülményt számba véve közelítik meg, nem tévesztve szem elől egyetlen tényezőt sem, amelyre a dolgozók reagálnak, és

Digitized by Google

amely szerepet játszik a cél realizálásában.

Éppen e vonatkozásban kell „A vezetés emberi tényezői" szerzőinek a domináns pszichológiai aspektus mellett olyan kérdésekkel is foglalkozniuk, mint például a bérezés, a szervezés, a munka tárgyi feltételei stb., mert ezeknek pozitív jelenléte a tevékenységben vagy a fogyatékosságok jelentkezése pozitív vagy negatív motivációként esik latba az egyes dolgozónak és a dolgozók csoportjainak teljesítményében.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetés pedagógiai vonatkozásait is több helyütt említik, kiemeltebben a dolgozók szakmai képzésével összefüggésben. E sorok írója egyetért a szerzők pedagógiai szempontjaival. De talán felvethető az az igény, hogy a vezetés emberi tényezőinek kérdéskomplexumát vizsgálva nagyobb teret lehetett volna fordítani a neveléslélektani kérdésekre. Már csak azért is, mert a pszichológia által feltárt problémák jelentős részükben pedagógiai feladatokká válnak, s a vezetésnek tulajdonképpen neveléssel, nevelési tevékenységgel kell megoldania e problémákat (pl. az érdeklődés befolyásolása, fejlesztése vagy a jellemhibák korrigálása stb.). Másrészt a vezető tevékenységének kifejezetten nevelési folyamatai is vannak (pl. oktatás, képzés). És ezek is emberi tényezők. Konkrétabban: egyes vezetési kérdéseket és feladatokat célszerűbb lett volna neveléslélektani aspektusból vizsgálni.

Végül, a mű *harmadik részeként* említhető a függelék, amelyben a szerzők az emberrel foglalkozó tudományok vállalati alkalmazásának lehetőségeit tárgyalják. Tárgyi szempontból ez csak helyeselhető, de az egyes tudományokra vonatkozó megállapítások olyan elnagyoltak, hogy kérdésessé válik, vajon ebben a formájában ad-e érdemi segítséget a vezetőknek a függelék. S úgy gondoljuk, ehelyütt is kifogásolható, hogy a pedagógia — amely ugyancsak „emberrel foglalkozó tudomány" — hiányzik e tudományok felsorolásából és ismertetéséből.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás vállalkozása eredményes volt: „A vezetés emberi tényezői" című könyvük hozzájárult egy új tudományos diszciplína további fejlődéséhez, a vezetési ismeretek szélesebb körű elterjedéséhez. A mű jelentőségét a gyakorlati élet oldaláról jelentkező igény adja meg, amely a jelenlegi helyzetben, az új gazdasági mechanizmus bevezetésének folyamatában egyre fokozottabban kerül előtérbe: a vezetés hatékonyságának és színvonalának emelése. A vezetés tudományos megalapozása, ismeretanyagának elméleti kifejtése, a problémák megoldásához való segítségnyújtás azonban még további munkálkodást igényel.

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Pál László

Bod László:
Csehov ház a Krímben

Digitized by Google

Esztétikai Kislexikon

Az esztétikai gondolkodás több ezer éves története felől nézve, semmi meglepő nincs az Esztétikai Kislexikon közrebocsátásában. A marxista esztétika felpezsdülésének alig több mint egy évtizedes múltja szemszögéből azonban *jelentős lépés*. Ez a kötet olyan funkciót tölt be — a minden művészeti ágra és az esztétikum egész szférájára érvényes törvényszerűségek összefoglalásának és rendszerezésének feladatát —, amelyre az egyes művészetek szaklexikonjai nem vállakozhattak, s emelett címszavaiban feldolgozza az ágazati esztétikák és az esztétikával érintkező szaktudományok fogalomrendszerének leglényegesebb elemeit is. Maga a vállalkozás is mutatja, hogy felhalmozódott már az az ismeretanyag és kialakultak azok a legfontosabb elvi támpontok, amelyek *a rendszerbe foglalást lehetővé teszik* és a feldolgozás *azonos nézőpontját* biztosítják.

Az első kérdés, amely a szerkesztés szempontjából felmerül, mindenképpen *az elvi egység problémája*. Nemcsak azért, mert alapvető esztétikai kategóriák érvénye és értelmezése — mint köztudomású — még vitatott a nemzetközi marxista szakirodalomban és nálunk is, hanem főképpen azért, mert a népes szerzőgárda a különböző művészettudományok képviselőin kívül a sok esetben eltérő nézeteket valló tudományos műhelyek reprezentánsait is egybefogja. A határozott szerkesztői állásfoglalás hiánya, az egyes alapfogalmakat feldolgozó címszavak közötti ellentmondás vagy akár a többféle értelmezés lehetősége pedig semmiképpen sem válna előnyére a lexikonnak. Elegendő azonban a leglényegesebb, az utóbbi években legtöbbet vitatott címszavaknak — például a *realizmus* problémakörével foglalkozóknak — az elemző összehasonlítása, hogy világossá váljon: a lexikon minden fogalom vonatkozásában feldolgozza ugyan a kérdés történetét is és *szembesíti az eltérő álláspontokat, mégsem hiányzik belőle a szerkesztőbizottság egyértelmű állásfoglalása*. Ez pedig a realizmust a valóságábrázolás átfogó módszerének minősítő, központi esztétikai kategóriává avató álláspont.

E gondolati mag körül kristályosodik ki a lexikon *eszmei váza*, ez biztosítja a sokrétű anyagi elvi egységét Az alapelvek egysége és a fogalmaknak az egységen belüli egészen pontos elhatárolása az egész köteten végigvonul. Az *esztétikum*, a *tükrözés*, a *mimézis*, a *katarzis*, a *módszer* és az *esztétika* azok a címszavak, amelyekre a definíciók és elhatárolások rendszere felépül. A valamely emberi-társadalmi lényeg érzéki megjelenésének felfogott esztétikumon, a legszélesebb kategórián belül vonulnak fel a *szép*nek és a *rút*nak a poláris minőségei, a *tragikus és komikus* egymást kiegészítő-feltételező fogalmai, és e sarkpontok között a *bájos*nak, az *idill*nek, a *fenséges*nek és a *groteszk*nek a komplex és átmeneti kategóriái, végül pedig a *kellemes*nek az esztétikum határesetét jelentő fogalma. Az esztétikai minőségek tárgyalása a másik oldalon általában a *tükrözés*nek és ezen belül a művészi tükrözés átfogó kategóriájaként tárgyalt *mimézis*nek a fogalmához kapcsolódik, és rendkívül pontosan határozza meg az egyes minőségeknek a művészeti ágazatokon belüli vagy az esztétikumnak a művészeten kívüli szféráira is kiterjedő érvérnyességi körét. Így az *esztétikum*, a *tükrözés* és a *mimézis* alapfogalmaira építve, sokkal *teljesebb, gazdagabb és disztinkcióiban is pontosabb feldolgozását* kapjuk a kategóriatannak, mint az eddig használatos kézikönyvekben. Így helyezkedik el a művészi élmény hatásának és befogadásának alapkategóriáján, a *katarzison* belül a művészetpszichológiának, elsősorban a hatáslélektannak és kiseb részben a művészetszociológia egyes diszciplináinak a fogalomrendszere is, ahogy az *esztétikum* minden szféráját átfogó diszciplinán, az *esztétikán* belül kapja meg pontosan kijelölt helyét egyfelől a *művészetelmélet*, a művészetben érvényesülő esztétikum átfogó tanulmányozása, másfelől pedig a legátfogóbb fogalmakat tárgyaló *általános* és az egyes művészetek törvényszerűségeit vizsgáló *ágazati esztétika*, amely szorosan érintkezik a különböző művészetekkel foglalkozó szaktudományokkal.

A fogalmakat egymástól elválasztó és egymásnak alárendelő igényesség jellemzi a művészet valóságmegközelítő eszközeit átfogó *módszer*, az azonos tartalmi-formai törekvéseket egybekapcsoló *irányzat* és a formai elemeket összegező *stílus* definiálását és elhatárolását. Csak így válik lehetővé, hogy a valóságábrázolás legmagasabbrendű módszereként értelmezett *realizmus* elhatárolódjon a különböző, lényegében nem realista jellegű irányzatoktól és a stíluskategóriáktól, közöttük az irodalom és a képzőművészet egy részét egy időben jellemző *realista stílus*tól, és a naiv, a kritikai és a szocialista realizmus jellemzőinek kidolgozásával megkapja a maga fejlő-

Digitized by Google

désének viszonylagos teljességre törő ábrázolását. Az alapfogalmak meghatározásának filozófiai igényességében, a kategóriák pontos elkülönítésében és egymáshoz viszonyított helyük, hierarchiájuk kidolgozásában az utóbbi évtized külföldi és hazai szakirodalmának bázisa mellett világosan érződik a legfőbb támpont, *Lukács György teljes életműve* és monumentális esztétikai szintézise.

Ami *hiányérzetet* kelt, az többé-kevésbé nem a lexikon gyengéje, hanem az esztétikai kutatómunka problémája általában. Kétségtelen, hogy a rendkívül gazdag és sokoldalú esztétikatörténeti anyagban a magyar esztétikai gondolkodás fejlődésének néhány jelentős alakja — túl a *hazai esztétikatörténetet* summázó egyetlen címszón —, például Kölcsey, Erdélyi János, Péterfy, vagy Gyulai Pál megérdemelt volna egy-egy rövid fejezetet. Igaz azonban, hogy a magyar esztétikatörténet részletes rajzával — eltekintve néhány elő- és utószótól — adós még a kutatás. Minden példás következetesség mellett is problematikus marad a *módszer*, az *irányzat* és a *stílus* kategóriáinak pontos tartalma. A meghatározás és az elhatárolás elvileg világos ugyan, de *hiányzik a dokumentáció*, a művészettörténet konkrét tényeivel való szembesítés. Így az olvasó a legmagasabb absztrakció szintjén tisztázhatja magában a kategóriák egymáshoz való viszonyát, a művészettörténet egy adott korszakának vagy stílusának vonatkozásában azonban már kérdésessé válik a *módszer* és a *stílus* egymáshoz való viszonya, az egyes fogalmak összetevőinek elrendezése, a kategória funkcionáltatása. Ez a helyzet a *realizmust* és a *„nem realista"* irányzatokat illetően is. A *realizmus* történelmi fejlődésének rajza, szakaszainak elkülönítése pontos, de a fejlődő realista módszer nincs szembesítve a stílustörténeti fogalmakkal és irányzatokkal. Ennek következtében pedig a *realizmus* fejlődésének dokumentáltsága is kérdéses, a *„nem realizmus"* pedig megmarad az elvont naturalista és szürrealista módszer körülírásának szintjén, nélkülözve minden további konkretizálást és differenciálást. Egyes igen fontos fogalmaknak, mint a *szépség* kategóriájának vagy a *művészi érték* problémájának kifejtésében a lexikon szükségszerűen *csupán a kérdés történetét vázolja*, a legjellegzetesebb álláspontokat szembesíti egymással. Ezek a fejezetek igen színvonalasak a különböző korszerűtlen álláspontok bírálatában, *de nem jutnak el a szintetizáló állásfoglalásig*, amint a művészi alkotás *maradandóságának* problémája sem jut tovább a klasszikusok ismert utalásainak összefoglalásán. Ugyanígy — a kutatások hiányossága következtében — nem tisztázható megnyugtató módon az ágazati esztétikák és a művészeti szaktudományok elméleti diszciplináinak, például az *irodalomesztétikának* és az *irodalomelméletnek*, a *zeneesztétikának* és a *zeneelméletnek* egymáshoz való viszonya sem.

Mindezekkel együtt a lexikon a tudatosan vallott és kitűnően érvényesített *ismeretterjesztő szándék* következtében az oktatás és az egyéni tájékozódás nélkülözhetetlen segédkönyve, s emellett indirekt módon — a következő időszak kutatási feladatait is kijelöli a szakember számára.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Poszler György

Borics Pál: Üvegfúvó

Digitized by Google

Rivalda 67—68

Nyolc magyar színmű

Nehéz erről a dráma-antológiáról írni. A kötetben szereplő darabok a címben is jelzett években az ország legjobb színházainak színpadjaira kerültek. Annak idején valamennyi napilapunk, szaklapunk közölt róluk bírálatot, elsősorban magukról a színpadi produkciók alanyául szolgáló darabokról. Így az antológiát alkotó művek többszörösen és meglehetősen széles olvasóközönség előtt *megmérettek már*, s ennek következtében azok is kimerítő információkat kaptak Darvas József, Füst Milán, Illyés Gyula és a többiek drámáiról, akik különben nem nagyon járatosak az irodalom, az új magyar dráma és a mai magyar színházművészet berkeiben.

Mindezek ellenére ilyen antológia szerkesztése és kiadása igen jelentős tett. Örvendetes, hogy a modern angol, a modern német stb. drámák kötetei után az új magyar dráma is kapott végül egy reprezentatív kötetet. Sőt, ahogy a belső címlap közléseiből kiderül, a Magvető Kiadó — Kardos György szerkesztésével — sorozat elindítására gondolt a Rivalda 67—68 közrebocsátásával. Az új magyar dráma és a mai magyar színházművészet propagálásával pedig nem állunk jól. Ez sok kedvetlenséget okozott a két „szakma", ti. az írói és színházművészeti köreiben, nem is beszélve az erkölcsi-politikai (sőt anyagi) veszteségről. A Rivalda 67—68 jól reprezentálja az új magyar drámát és a mai magyar színházművészetet, s hogy egyúttal milyen jó propagandaeszköz is, arra példa a kötet igazán szép könyvheti sikere is.

Mai körülmények is nehezítik a bírálatot. Az elmúlt hetekben, hónapokban ugyanis a magyar színházművészet (és ezen belül némiképpen a mai magyar drámairodalom is) heves bírálatok össztüzébe került. Ennek értékelésétől és főleg lezárásától még messze vagyunk. A bírálók szerint az 1968—69-es évadra a szürkeség, a középszerűség volt jellemző; többen ezért színházi—drámairodalmi válságról is beszéltek, elmarasztalták a magyar színházművészet konstrukcióját, ezért szükséges a „lapok újraosztása"; mások szerint nincs a mai magyar valóságnak adekvát drámairodalma s adekvát színházművészete sem; magyarán: *nincs izgalmas, elkötelezett drámairodalmunk.* Könnyű kitalálni, hogy a Rivalda 67—68 bírálatának különleges aktualitást ad az egész vita. Emitt vannak a kifogások, a másik oldalon pedig az elmúlt évek (az utóbbi három-négy évadról van szó, az 1968—69-es évadot megelőzőkről) eredményeiről, reménységéről szóló cikkek, tanulmányok, illetve e sikereket, szándékokat reprezentáló produkciók. S itt van, íme „érvként" ez az antológia is értékes tartalmával. Kétségtelen, hogy e néhány évvel ezelőtti drámák ilyen gyűjteménye nem cáfolhatja meg teljesen a későbbi korszak ítélkezéseit, mint ahogy nem olvasható rá az antológiára a *ma* sommázó ítélkezése sem. Az azonban bizonyos, hogy érdemes a Rivalda 67—68-at e viták szemszögéből mérlegelni.

Igaz-e, hogy nem elég izgalmas drámairodalmunk, nincs korunknak megfelelő, nyílt beszédű, elkötelezettséget sugárzó drámatermésünk? Az antológiát olvasva, úgy tűnik, hogy ez a vád az előző két-három évre vonatkoztatva kevésbé állja meg a helyét. *Füst Milán Catullus*a ugyan idestova negyven évvel ezelőtt íródott, de felfedezése s színpadra vitele a vizsgált korszakban történt, s így rendezője szándékából — ha némiképpen sikertelenül is — korunk problémáira rezonál. *Illyés Kegyence* a budapesti bemutató előtt mintegy évtizeddel született, s a színrevitel halasztásának okai ma már közismertek. Tény, hogy e mű gondolatisága — nem lehet az eszmét, a hatalmat akkor is szolgálni, amikor az már embertelen — máig ható, az 1956-os ellenforradalom sok-sok tanulsága máig figyelmeztető. *Darvas Zrínyi*je eredetileg alkalmi drámai megemlékezésnek készült, s aztán meglepően forró személyes vallomás vált belőle. Írója egy történelmi dráma állványai között fogalmazta meg a nagy tanulságot: csalódhatunk barátainkban, az eszme kivitelezőiben és megvalósításában, de nem csalódhatunk sohasem a népben amelyhez — az eszme igaz szolgálatában — mégis vissza kell tudnunk találni. *Örkény Tótékja*, illetve színrevitele azért érdekes úgyszólván egész Európában, mert a fasiszta (vagy bármely más embertelen) hatalom embert megalázó, megbénító praktikáit világítja meg a valóság groteszk ábrázolásával.

Az eddig tárgyalt négy dráma élményháttere egyrészt polgári társadalom válsá-

Digitized by Google

ga, másrészt a fasizmus, legfőképpen pedig a személyi kultusz és az 1956-os magyar ellenforradalom. Anélkül, hogy itt holmi erőltetett csoportosítást csinálnánk (hiszen egy antológia szerkesztési elve hozta össze egy csoportba ezeket a műveket), mégis érezheto, hogy miképpen *közeledik* lépésről lépésre a magyar dráma és a magyar színház *a ma prolematikájához*, s részben miképpen próbál feleletet is adni arra. Még inkább megfigyelhető mindez a kötet további négy drámájában. *Az árulóban* — *Sánta Ferenc* önadaptációjában ott viaskodik az elmúlt évtizedek, évek több filozófiai és politikai tendenciája. Hallatlanul izgalmas, hogy egyrészt az író mindezeket félelmetesen sokrétű fegyverzetben ütközteti össze, másrészt rokonszenvünket a megalkúvást nem ismerő forradalmiság felé irányítja. Bátor mű ez, igazsága borotvaélen táncol, a nézőnek-olvasónak magának is meg kell küzdenie a végső, pártos igazságért.

A sokoldalú érvelés, az eszmék, érvek, álláspontok végsőkig kiélezett összecsapásának mestere *Gyurkó László*, aki már első színpadi művével is jelentőset alkotott. *Szerelmem, Elektra* című, ebben az antológiában is szereplő drámája a nemzetközi munkásmozgalom több mai ágának, régebbi vagy újabb törekvésének parabolisztikus ábrázolása. Reálpolitika kell, hirdeti a szerző Oresztész alakjával, el kell pusztítani a régit, az öncélúan zsarnokit, de nem egy új, más alapokon épülő zsarnokság jegyében. Mind a dráma, mind pedig a színpadi produkció befejezése sejtetni engedi, hogy a valóság korántsem egyszerűsíthető le alapképletekre, az igazság megharcolása roppant bonyolult folyamat, s ráadásul ebben a bonyolult folyamatban szakadatlanul döntenünk, küzdenünk kell. *Görgey Gábor Komámasszony, hol a stukker* című drámai példázata azt kutatja, miképpen viselkednek egyes, nálunk egyre inkább eltűnőben levő társadalmi típusok, ha véletlen folytán hatalomhoz jutnak, illetve jutnának. A játék véresen komoly, 1944—45-ös, illetve 1956-os emlékeink kapcsolódnak a darabból megelevenedett Thália Színházi-béli produkcióhoz. A szélsőjobboldali söpredék magatartását illetően soha nem lehettek illúzióink, Görgey azonban nagyon szellemesen ábrázolja a levitézlett uralkodó osztályok képviselőjének, a gerinctelen kispolgárnak, a gőzösfejű intellektuellnek s a nemkülönben zavaros narodnyik-„népiesch" figurának politikai arculatát. A kecskeméti színház műhelyéből indult el az országos siker útján *Raffai Sarolta Egyszál magam* című társadalmi drámája. A realista ábrázolásmód, a hagyományosnak mondható drámai szerkesztés, a hús-vér figurákból álló jellemek rendszere mind azt célozza, azt szuggerálja, hogy jelenlegi közéletünk egyik rákfenéje a kiskirályok továbbélése, garázdálkodása; csak igaz emberséggel, összefogással, bátor kritikai szellemmel lehet ellenük harcolni.

Ezek bizony kivétel nélkül izgalmas eszmei töltésű művek voltak, bemutatásuk színházpolitikai esemény volt.

Nem lehet vitás, hogy az antológiában szereplő valamennyi mű izgalmas is, bátor is, legalábbis egy előző állapothoz képest. Más kérdés persze, hogy a legutolsó évadban egyszerűen nem tudták felülmúlni íróink és színházaink ezt a jelentékeny termést. Az antológia bírálata viszont megkönnyíti számunkra a *visszaesés okainak* feltárását, ha nem is valamennyit. Mert egy ilyen kötetben is túl sok az „aesopusi beszéd", a parabolisztikus ábrázolásmód, legalábbis így, egy csokorban sok. Nem egy esetben hiányzott a sugárzóan tiszta eszmei álláspont. A gondolkodás és az ábrázolás határai kitágultak, a kalandozás az új meghódított (vagy inkább meghódítandó?) területeken egyre merészebb, de nem mindig céltudatos, pontosabban véve, a cél gyakran bizonytalan. Gazdagságot, újszerűséget, korszerűséget tartalmaz, illetve sugároz a Rivalda 67—68, ez a gazdagság azonban a mába nyúló hiányosságokat takar, s ebben van igazuk az elmúlt hónapok vitázóinak, aggodalmaskodóinak. Fel lehet tárni mai társadalmi-politikai valóságunk soksok tendenciáját, titkát, akár az abszurd dráma egyes eszközeivel, akár a groteszk ábrázolás sziporkázó ötleteivel, paraboláival, társadalmi drámával. Csak egy a fontos: legyen biztos, pártos nézőpontja a szerzőnek (és rendezőjének), azaz legyen világos rendezőelve a drámai alkotásnak és a színpadi produkciónak. Az sem mellékes szempont, hogy ne hódoljunk örökké irodalmi divatoknak, s ne erőltessünk úton-útfélen egy bizonyos műfajt, ábrázolási módot. A spektrum ilyen szempontból sem eléggé széles az antológiában, de ez korántsem a szerkesztés hibája.

1967-nek és 68-nak ebben a kötetben összegyűjtött legjobb termése bizonyítja ugyan a színházak nagyobb vállalkozókedvét, sőt nagyrészt különböző eszközökben, lépésekben megnyilvánuló nagyvonalúságát is az új magyar dráma világrahozatalában. Az is biztos azonban, hogy e nyolc dráma közül alig kettő-három kiemelkedő formai szempontból is. Úgyszólván mindegyik tartalmaz jelentékeny eszmei gyúanyagot, ragyogó dialógusokat, de a dramaturgiai gépezet gyakran csikorog, s még a legjobbakban, a legértékesebbekben is ki-

Digitized by Google

mutathatók úgyszólván elemi dramaturgiai hibák. Ezért lankad néha a közönség figyelme a nézőtéren, s ezért nincs egészen átütő sikere a magyar drámák többségének. Könnyű lenne itt kimutatni, hogy a formai hibák az eszmei fogyatékosságokból is következnek, legfőbb aggodalmunk mégis az — s pontosan ezt bizonyította az idei évad több tendenciája is —, hogy nem eléggé felkészült műhelyek még a magyar színházak.

(Magvető Könyvkiadó, 1969.)

Bőgel József

Zoltai Dénes: A modern zene emberképe

Zoltai Dénes tanulmánykötete — amely rászolgál a Magvető sorozatának *Elvek és Utak* alcímére — ott veszi fel a gondolat fonalát, ahol a szerző nagyszabású zeneesztétika-történetének első kötete (*Ethosz és affektus.* Zeneműkiadó, 1966.) elhagyta. Amott a klasszicizmus esztétikai tetőzéséig, Hegel összefoglalásáig jutott el, új kötetének kétharmadában pedig *a polgári esztétika XIX. és XX. századi jelentős állomásait foglalja össze kritikai éllel,* s egyúttal megjelenteti — kivált a többségében vitairatokat tartalmazó harmadik részben — *a szocialista* esztétika s ezen belül is elsősorban a *zeneesztétika* választásait, lehetőségeit.

Zoltai munkásságáért nem lehet eléggé hálás a magyar muzsikus-társadalom. Más kérdés, hogy hálás-e egyáltalán. Mintha őt is sújtaná az a hamis gondolat, amelyet Ujfalussy József esztétikájának bírálatában leír: „A muzsikusnak, mondják, a szakma praktikumára, nem pedig bölcseletekre van szüksége. E jelszó jegyében egymásra talál az ókonzervatív nacionalizmus és a legeslegmodernebb avantgarde: az egyik nemzeti jellemvonássá szeretné misztifikálni a gondolkodásbeli restséget..., a másik a komponáló hangmérnököt ünnepli, a Sztravinszkij megálmodta homo fabert, aki »dolgozik, de nem filozofál«". A muzsikusoknak azonban csupán az elsők között kellene lenniük a világos elemzéseket örömmel köszöntők sorában; az általános esztétika elméleti művelői s az ágazati esztétikák elvi és gyakorlati munkásai legalább ugyanannyit hasznosíthatnak Zoltai Dénes kutatásaiból.

A tanulmánygyűjtemény — mondom — ott folytatja, ahol az Ethosz és affektusban a szerző lezárta a gondolatmenetet. Minthogy azonban *A későpolgári zenefelfogás előfutárai* és *Az Új Zene filozófiája* című összefoglaló egységek folyóiratcikkeket fűznek sorba, az olvasó a zeneesztétika újabb történetének nagyszabású és *gondolatban gazdag vázlatát,* egy újabb összefoglalásnak inkább a lehetőségét, mint a kiteljesítését kapja. E „vázlatok' is hatalmas tudásanyaggal ismertetnek meg, s a szerző minden sora sejteti, hogy a terjedelmükben rövid esszék gondolatmenetének további kifejtésére készül. Újabb összefoglalást ígér Zoltai módszere. Minden tanulmány előlegzi is egyúttal a következő írások közlendőit, s a múlt század polgári esztétikájának feldolgozása előlegzi korunk polgári felfogásainak feltárását. Zoltai *az esztétika fejlődésének kétségtelenül a kulcskérdéseit ragadja* meg, amikor például *Hanslick* formalista felfogását s nyomban utána az *orosz forradalmi demokraták* realizmus-koncepcióját ismerteti. Ha az első századunk dekadens művészetszemléletére vetíthető rá, a második nyilvánvalóan tartalmazza a későbbi zsdanovi torzítások lehetőségét is.

A XIX. század tárgyalásából szinte „kilóg" — és milyen jó, hogy így van — *Wagner A nürnbergi mesterdalnokok* című operájának analízise. Zoltai ugyanis ritkán, s kötete első harmadában szinte sohasem elemez konkrét műalkotást. Itt azonban kitűnik, hogy módszerben és szemléletben mennyit hasznosíthat a céhbeli hovatartozására büszke szakzenész (majdnem azt írtam: szakbarbár) a jelenségeket pontosan regisztráló, teljes filozófiai fegyverzettel fellépő esztéta kutatási eredményeiből. Zoltai — miközben megfejti a mű igazi, humanista jelentését —, megszabadítja Wagner egész életművét az értékeket tudatosan elfedő, tartalmakat meghamisító mítoszoktól.

Zoltai Dénes kötete elméleti munka, de a legjobb értelemben az, vagyis közvetlenül és konkrétan segíti a mai magyar zenei élet és zenei alkotómunka fejlődését, a jelenségek értelmezését. Úgy vélem, ez annak ellenére is, igaz, hogy Zoltai egyetlen Bartók után született magyar művel, egyetlen mai szerzőnkkel vagy nálunk jelentkező irányzattal sem foglalkozik. Igaz ez, bár *Bartók-értékelése* sem teljesen tisztázott és éppenséggel nem kidolgozott. Az *Új Zene filozófiája* című rész-

Digitized by Google

ben Bartók elsősorban az ilyen vagy olyan irányzat, felfogás, koncepció elleni argumentumként szerepel. Sajnálatosan hiányzik azonban e részből egy Bartókot értékelő fejezet. A vitairatokat tartalmazó szakaszban, az elmagányosodás, a szorongás zenéjével szembeállítva jegyzi meg: „A másik út a Bartóké s egyben a bontakozó szocialista zeneművészeté." (44. old.) Másutt megállapítja: „... a XX. századi magyar zenében bartóki rangú és ugyanakkor szocialista tudatosságú alkotó egyéniség még nem jelentkezett". (474. old.) A kötetet már nem érinti ugyan — s mint publikálatlan véleményre tán nem is illő hivatkozni rá —, de Zoltai Dénes újabban, egy előadásában hangot adott annak a véleményének, hogy Bartók művészetét szocialista realistának kell tekintenünk. Mindez arra mutat, hogy Bartók helyének esztétikai meghatározásán még mindig munkál a szerző.

A szocialista realizmus „irodalomközpontúságának" meghaladása címet viselő téziseiben felbecsülhetetlen szolgálatot tesz a zenének, amikor lényegében bebizonyítja — persze, nem úttörőként és maga sem először —, hogy a térbeli és az időbeli, a verbális és a nem verbális művészet nem értékében, hanem valóságábrázolásának *módszerében különbözik.* A kérdés napirenden tartása nálunk vagy 150 esztendeje egyhuzamban időszerű, hiszen amióta Széchenyi kimondotta, hogy „nyelvében él a nemzet", nem szűnt meg a művelődés egyoldalú irodalomcentrikus szerkezete, és a pedagógia sikerei ellenére sem szűnt meg társadalmunkban a zenétől való félelem, a muzsikától, amely „C-dúrban van", vagyis valami rejtelmes mesterkedés.

A dolgot némiképp leegyszerűsítve, Zoltai minden disputáját egyetlen domináns téma köré csoportosíthatjuk: *a művészet s hangsúlyosan a zene emberszabású, emberközpontú lényegét védelmezi a tudománynak,* a legmodernebb tudományos eredményeknek is dezantropomorfizáló módszerével szemben. Ezért kérdőjelezi meg a biológiai zene (a madárdal) művészetként való létezését éppúgy, mint a matematikából vagy fizikából a zenére adaptált, a zenére kényszerített koncepciókat. A zeneművészet fennmaradásának, tartalmi kifejezésének és formai zártságának döntő kérdése ez. Külföldi példák igazolják, hogy milyen tökéletesen megfosztja emberi tartalmától a hangok világát a computerrel való zeneszerzés, a matematikai kombinációk egyoldalú zenei apológiája, a „statisztikus", a „sokértelmű" a „pillanat"-forma és a ki tudja még hányféle „tudományos" elképzelés.

S itt ismét visszakapcsolhatok a mai magyar zene gyakorlatára. Amikor ugyanis Zoltai finom érzékkel különbséget tesz egy zeneszerzői technika abszolutizálása, a hozzátapadó világnézet, és ugyanazon technika elemeinek mint építőkockáknak a felhasználása, a műalkotás totalitásába való szerves beillesztése között, akkor mintha — akaratlan is — a legáltalánosabb törekvését fogalmazná meg annak, amit fiatal zeneszerzőink többsége és a középső generációhoz tartozó mesterek egy része tesz. Erre gondolhat különben Stuckenschmidt, az egyik legnevesebb nyugati kritikus is, amikor napjaink csehszlovák, lengyel és magyar zeneszerzésében véli felfedezni a zene humanista küldetésének beteljesedését. Zenénket nemzetközi fórumokon nemegyszer technikailag konzervatívnak, meghaladottnak tartják, de pozitív vagy negatív jellemzőként értékelve is észreveszik humánus küldetését, azt a küldetést, amelyet Zoltai védelmez kötetének gondolatmenetével és minden mondatával. *(Magvető Könyvkiadó, 1969.)*

Breuer János

Bod László: Önarckép szamártövissel

Digitized by Google

L. Chmaj: Utak és tévutak a XX. század pedagógiájában

A művelt olvasónak a pedagógiai irodalom iránti érdeklődése meglehetősen óvatos. Manapság ugyanis világszerte ritka a közérdekű, jó pedagógiai mű, s még ritkábban lát ilyen napvilágot a magyar könyvkiadásban. A nevelés éppen olyan általános társadalmi tevékenység ugyan, mint például a termelés, és a kulturális tevékenységek között a legkiterjedtebb, de jelentősége mégsem tudja kivívni magának a könyvek tisztességes és tisztességtelen versenyében az érdeme szerinti rangot. Ezt a már szinte „fatális" állapotot ezúttal mégis áttöri egy munka, az 1959-ben Varsóban elhúnyt *Ludwik Chmaj* lengyel professzornak az eredetiben ugyancsak 1959-ben befejezett, kivételesen nagyigényű könyve a XX. század pedagógiájáról.

A könyv — műfaja szerint — nem egyszerűen neveléstörténet. Miről szól hát, és hogyan?

Nincs száz éve annak — nagyjából a századforduló táján —, hogy a pedagógiában új áramlatok indultak meg egymással versengve vagy karöltve. A mi pedagógiai köztudatunkban néhány olyan, szűkebb vagy tágabb értelmű fogalommal kerültek be ezek, mint „aktív iskola", „munkaiskola", „reformpedagógia", „szellemtörténeti iskola". Hatásuk csak érintőleg ugyan, de általában Magyarországra is eljutott, voltak propagálóik és követőik is. Összefoglaló ismertetésükre a felszabadulás után Faragó László és Kiss Árpád tett kísérletet.[1] Keletkezésüknek és jelentőségüknek a társadalmi-történeti folyamatokkal való kapcsolatára először Krupszkaja művében találtunk marxista magyarázatot, amely magyarul csak az ötvenes években látott napvilágot.[2] Rendelkezésünkre állt még a szovjet Medinszkij neveléstörténetének magyar fordítása, amely azonban nagyon mostohán bánt korunk pedagógiai irányzataival.[3] Így hát Chmaj könyve még a tájékozottabbak számára is temérdek meglepetést tartogat.

A magyar kiadásban *mintegy 110 neves pedagógusról találunk „mini-monográfiá"*-t, azaz ismertetést, értékelést, bibliográfiát. Chmaj vállalkozását éppen az tette kockázatossá, hogy szinte szó szerint számba vette korunk pedagógusait. Hogyan tudott megbirkózni e feladattal?

Mindenekelőtt — semmi kétség efelől — eredetiben (németül, franciául, angolul, olaszul, oroszul) olvasta műveiket. Szenvedélyesen gyűjtötte az anyagot. Nehéz volna akár csak egyetlen művet is felhozni a pedagógia világirodalmából, amelynek horizontja ennyire tág, s amely bibliográfiai támpontjait tekintve ennyire sokoldalú.

Majd megpróbált rendező elvet találni, s ez semmivel sem kisebb feladat, mint a fáradhatatlan gyűjtés. Ezt az elvet *a pedagógiának a valósághoz való viszonyában* találta meg. A pedagógiai számára a valóság, egyszerre legalábbis két dolgot jelent: *a gyermeket*, és *azt a társadalmat*, amelybe a gyermek belenő. Ezért van a pedagógiai irányzatokban levő felismerések fejlődésének lényegében két történeti fázisa: az első, amely a gyermek és lélektana felé fordul, s a második, amely felismeri a gyermek körüli szociális tényezők hatását, tehát a pedagógia és a szociológia, a pedagógia és a történeti cselekvés kapcsolatát.

A helyes elvi megfontolás nyelvileg frappánsan megfogalmazott kategóriákhoz vezette Chmajt, mint például *a gyermek felől nézve:* „naturalista-liberális pedagógia", „pszicho-biológiai pedagógia", „pedagógiai pragmatizmus", „pedagógiai behaviorizmus", „terapeutikus irányzat", „pedagógiai perszonalizmus"; *a társadalom felől tekintve:* „szociológiai pedagógia", „állampolgári nevelés", „kultúrpedagógia", „nacionalista pedagógia", „az európai munkásmozgalom pedagógiai irányzatai".

Chmaj a rendezésben nagyfokú differenciáltságra törekedett, kategóriái sok szempontból bátrak, újszerűek. Mindenképpen nagy nehézségeket kellett leküzdenie, mert a pszichológiai és szociológiai megfontolások, a tanuló fejlesztésére és közösségben való tevékenykedtetésére való törekvések számtalan esetben áthatották egymást, mint például az „új nevelés", a „pedagógiai aktivizmus", a „munkaiskola", az „életközösség pedagógiája" irányzataiban.

A nagyszabású vállalkozást az is bonyolulttá tette, hogy Chmaj többnyire *kortársakról* írt, olyanokról, akik még éltek, vagy élnek. (Freud 1939-ben halt meg, Claparède 1940-ben, Linde 1943-ban, Bovet 1944-ben, Langevin 1946-ban, Bagley, Thorndike 1949-ben, Alain 1951-ben, Dewey, Montessori, Croce 1952-ben, Foerster 1956-ban,. Parkhurst 1957-ben, Watson 1958-ban, Ferrière 1960-ban, Litt 1962-ben.)

[1] *Faragó László—Kiss Árpád:* Az új nevelés kérdései. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1949. 347 old.

[2] *N. K. Krupszkaja:* Közoktatás és demokrácia. Tankönyvkiadó, 1957. 160. old.

[3] *E. N. Medinszkij:* A nevelés története. Közoktatási Kiadó, 1951. 676. old.

Digitized by Google

A vállalkozás sikerének bemutatására álljon itt egyes irányzatoknak egy-két meghatározása árnyaltságával kitűnő értékelése.

Bár szokatlan, figyelemre méltó lehet például a *„naturalista pedagógia" fogalma.* Az élet természetes fejlődésébe vetett hit és a kor liberális tendenciái hatották át ezt. Két különböző irányzata alakult ki. Az egyik olyannak fogadja el az életet, amilyen, és szemben áll a társadalmi viszonyok bármiféle megváltoztatásával; a másik irányzat kritikai, sőt forradalmi: nem bízik a fejlődés természetes erőiben és ezért a nevelés segítségével a társadalmi életnek a szolidaritás és együttműködés szellemében való átalakítására kívánja felkészíteni a gyermeket. (37—38. old.) (Egyébként ez a fogalom a legtágabb „zsák" Chmaj könyvében. Ebben találjuk meg Spencert — a pszicho-biológiai pedagógiánál —, Claparède-t — a pedagógiai pragmatizmusnál —, Thorndike-ot — a pedagógiai behaviorizmusnál —, Decroly-t, Ferrière-t, Freinet-t Cousine-t — az új nevelésnél — és így tovább.)

Egy másik helyen ugyancsak a naturalista pedagógiáról ezt olvashatjuk a *kultúrpedagógiával való szembeállításban* (s ez a rész a differenciált értékelésre való törekvést is jól szemlélteti): A XIX. század második felében kialakult természettudományos gondolkodás hatására, mintegy ennek eredményeként jött létre a naturalista pedagógia, amelynek képviselői a nevelést okozatilag determinált és törvényszerűen fejlődő folyamatnak tekintették. Egyes irányzatai nem a kellő súllyal illesztették nevelési rendszerükbe az ember személyiségének, szabadságának, spontaneitásának alakítását, s még a közösségi életben is elhanyagolható tényezőnek tekintették azt a képességét, hogy objektív értékeket tud létrehozni. A pedagógiai naturalizmusnak erre az egyoldalúságára irányították a figyelmet Wilhelm Dilthey-nek és a badeni újkantiánus iskolának a kultúrára vonatkozó vizsgálódásai. Ezek azt célozták, hogy kimutassák a kulturális élet „történelmi é'et" jellegét. A kultúrát létrehozó embert nemcsak természettudományos értelemben jellemezték természeti lénynek, hanem mindenekelőtt olyan kulturális lényként, aki részt vesz az objektív értékek létrehozásában és felhasználásában. A kultúrpedagógia szerint a nevelés feladata: felkészíteni az embert a kulturális életben való tevékeny és alkotó részvételre, bevezetni az egyénfeletti értékek világába, kifejleszteni szellemi erőit és felkelteni benne a kultúra eszményeit. A kultúrpedagógiában az oktatás lényeges és alapvető fogalom. Ez a pedagógia tendenciájában az individuális pedagógia és a szociológiai pedagógia álláspontja fölé helyezkedik. A kultúrpedagógia képviselői helyesen mutattak rá arra, hogy az ember formálása nem belső erőinek spontán fejlődésétől, hanem az objektív értékek megválasztásától és elsajátításától, az ember saját életének a kultúrtartalmak által való alakításától függ. Nem vették azonban észre a kultúra és az annak létrejöttéhez szükséges feltételek igazi jellegét. A kultúra idealista magyarázata elszakítja a kultúrát az anyagi és a társadalmi valóságtól, a természet felett létezőnek tekinti, ezért nem érti meg természetes funkcióját. Így vagy egy olyan elit nevelését szolgálja, amely idegen a társadalomtól és távol tartja magát a társadalom életétől, vagy a nemzet konkrét életével azonosítja és a fasizmus szolgálatába állítja a kultúrát. (340, 341, 342. old.)

Helyszűke miatt nem térhetünk ki Chmaj többi értékelésére. Néhány portré kétségtelenül eredetien jól sikerült, például a már többször említett *Dewey, Dilthey, Alain, Natorp, Paulsen* bemutatása.

Joggal merül fel az a kérdés is: *vannak-e elírások, pontatlanságok a műben?* Minden bizonnyal. A könyv szorosabb neveléstörténeti felhasználásában ezek elő fognak bukkanni; most csak a nagyobbakat említve: mostohán bánt Chmaj az aktív iskola plebejus szárnyával, Freinet és körének munkásságával; ma már teljesebb képünk van a munkásmozgalom pedagógiai törekvéseiről; ilyen hiányosságok késztették a magyar kiadót arra, hogy teljesebb fejezetet írasson a szovjet pedagógiáról.

Eddig nyitva maradt a kérdés: *milyen művel állunk hát szemben,* ha nem hagyományos „neveléstörténet"-tel? Chmaj a pedagógia *gondolkodó*inak munkásságát foglalta össze, megpróbálva egy orkeszter rendjébe foglalni a különböző irányzatok szólamait. S minthogy a valóságban az a kor, amelynek pedagógiáját jellemzi, disszonáns volt, Chmaj gondolatai is ezt visszhangozzák. Őt magát is méltóbb dolog a lengyel nép büszkeségeként a pedagógia nagy gondolkodóinak sorába emelni, mint egyszerűen céhbeli neveléstörténésznek tekinteni. (Ez az utóbbi sem volna kisebb érdem, de ehhez talán több pedantériára és kevesebb eredetiségre lett volna szüksége.) Nagy érdeme, hogy a két szerep közül a nehezebbet választotta. Könyvét nyugodtan minősíthetjük egy rendkívüli szorgalommal megáldott, de elsősorban mégis *bátor gondolkodó egyéni vallomásának* ko-

Digitized by Google

runk pedagógiájáról, aki mindig mértéktartó tudott maradni, a helyeslésben és az elutasításban egyaránt. Akikről művében szól, azoknak tévutakra vezető hibáit vagy éppen hibás alapállását is józan kritikával tudta illetni, s talán éppen ezért meggyőzőek sokszor csak félmondatos elmarasztalásai is.

A pedagógia jelenéről természetesen sokféleképpen lehet írni; személyekhez kapcsoltan, mint Chmaj tette, és másként, például a pedagógiába betörő új határtudományok sokfélesége szerint, a nevelés valóságos eredményeit hordozó gyakorlat és az ennek helyet adó intézmények szerint. Úgy tűnik, ma viszonylag kevesebb a pedagógiai gondolkodó, mint akár csak egy fél évszázaddal ezelőtt is volt. Jóval nagyobb azonban a hatásfokuk az intézményeknek, köztük például a pedagógiai kutatásokkal megbízott intézeteknek. Ezeket pedig inkább feladataikkal és eredményeikkel lehet bemutatni, mint kutatóik életútjával. Kétségtelen, hogy ez a soron következő egyik új lehetőség a nevelés jelenének áttekintésére.

Ezt a lehetőséget érzékelteti *Illés Lajosné* záró fejezete a *szovjet pedagógiáról*. A szerző két nehéz feladattal birkózott meg: megrajzolta olyan szovjet pedagógusok portréját, akiket alig ismerünk *(Lunacsarszkij, Blonszkij, Pinkevics, Pisztrak, Sackij)*, és tematikus áttekintélyt ad a mai szovjet pedagógia törekvéseiről, például a didaktikában, a a pszichológiában, az iskolarendszer fejlesztésében. Ezzel a megoldással nemcsak szerencsés módosított fejezetet kapott a könyv (a szerző özvegyének hozzájárulásával), hanem a jelen feltérképezésének lehetőségei is új műfaj felé mutatnak.

Amennyire nélkülözhetetlen az olyan típusú munka, amilyent Chmaj szorgalmának, a pedagógia nagyjai előtti hódolatának, szabad témakezelésének köszönhetünk, annyira kezd nélkülözhetetlenné válni egy olyan, nagyszabású szocialista pedagógiai mű is, amely a nevelés különböző komponenseinek: a művelődéspolitikának, a gyermekpszichológiának, a nevelésszociológiának, a didaktikának, a neveléselméletnek, a tantárgymódszertannak, az iskolánkívüli nevelésnek, a szabad idő pedagógiájának, a felnőttnevelésnek a korszerű kompendiumát adja, hiteles problématörténeti háttérrel. Bízzunk abban, hogy nem kell újabb negyed évszázadot várni egy ilyen mű megjelenésére.

A magyar kiadást *Szarka József* meleghangú ajánlása viszi közelebb az esetleg bizalmatlan olvasóhoz.

(Gondolat Kiadó, 1969.)

Dr. Veress Judit

Bod László: Magány

Digitized by Google

Éjszakai szél

A magyar olvasóközönség zöme akkor találkozott először *Borisz Paszternak* nevével, amikor az 1958-as Nobel-díj odaítélése körül magasra csaptak a szenvedélyek. Inkább csak kiváló műfordítóként ismertük, tudtuk róla, hogy ő ültette át orosz nyelvre a *János vitézt*, ám Paszternakot a költőt és prózaírót kevesen ismerték hazánkban.

Az eltelt évtized alatt a mesterségesen felfokozott izgalmak lecsillapultak, és az újabb kiadások nyomán kirajzolódik egy nagyszabású költői életmű.

Tény, hogy a húszas évek közepétől, a harmincas évek elejétől Paszternak kevéssé alkalmazkodott napi csoportosulásokhoz és eseményekhez, részben jogos aggályai, részben befelé koncentráló magányossága miatt látszólag kívül rekedt az élet sodrásán — ezért is próbálták egyéniségét szembefordítani a szovjet költészet egészével. Valójában — mint már eddig közzétett naplóiból, önéletrajzaiból, levelezéséből kitűnik — Paszternak világképének szerves része a harmónikus, minden egyes embernek boldogságot biztosító *jövő igenlése*, amelyhez éppúgy hozzátartozik „a népes ifjú tömeggel" való összeforrás, mint a forradalom kiterjesztése a „legkisebbre", a legegyszerűbb emberek életére. Ezt írja 1936-ban grúziai barátainak, a Tician házaspárnak: „Én nem változtam meg, és tudom: a forradalom nem az irodalmi lapocskákban, az irodalmi szervezetekben van, nem a félénkségben való versengésben, hanem a legszelídebb-ségesebb körvonalakban, a középponti figurákban. A forradalom egyelőre még csak a »legnagyobban« található meg. Ezért is nehéz: a forradalom akkor válik életté, ha a »legkisebben« is meglelhető lesz majd. És ez természetesen — így lesz." „A jövő szeretete — írja 1943-ban — számomra ugyanolyan állandó és létfontosságú, mint az asszony iránti szerelem, enélkül létezni sem tudok."

Monumentális bölcseleti problémákkal vívódva, „abszolút" megoldásokra törekedett, és közben szinte elrohantak mellette egy viharosan változó ország életének évtizedei. Leginkább a világháború idején azonosult korával: írásaival, előadásaival segítette élethalálharcot vívó népét, és büszke volt rá, hogy hosszan tartó gyakorlással már-már mesterlövész lett. A háború után azonban ismét valságba került, költészetében erősödtek a társtalanság, időtlenség motívumai, „megjobbított", etikai-filozófiai tartalmához visszatérő kereszténységről beszélt, Dosztojevszkij, Tolsztoj és Blok modorában. Az elzárkózottság és magányosság, amelyben érdemét keresték tendenciózus kritikusok, inkább tragédiája volt. Ő maga így próbálta összefoglalni „élet-elbeszélését" 1955-ben: „Huszonöt éve él és folytatódik ez az egységes, részeire nem bontható, mindent felölelő elbeszélés, amely *egyetlen* hangból áll; ez az elbeszélés időről időre rettentő, keserű, olykor isteni módon letisztult, soha nem volt írás — és ez az elbeszélés az én életem, az én titkos, visszhangtalan harcom... És mégis olyan boldogság ez, amilyen az igazi boldogság szokott lenni — komoly, mély, feneketlen és bánatos, éppen a maga határtalansága és nagysága miatt, kimerült és könnyeket ontó boldogság."

Az Európa Kiadónál most megjelent verseskötet, az *Éjszakai szél*, egy kis füzettől eltekintve az első nagyobb vállalkozás Paszternak költészetének magyar nyelvű tolmácsolására. Neves műfordítóink (a többi között *Garai Gábor, Illyés Gyula, Rab Zsuzsa, Somlyó György* és *Weöres Sándor*) fogtak össze, hogy Paszternak korántsem egyszerű, több rétegű hasonlatok és szimbólumok láncolatába kötött gondolatait visszaadja. Paszternak ellen mindig is az volt az egyik legsúlyosabb kifogás, hogy „érthetetlen" (ugyanazok támadták, akiknek számára Majakovszkij is „zavaros" volt). Való igaz: Paszternak sorai nem törnek képzeletünkbe csengve-bongva, gyorsan megjegyezhetően és gyorsan feledhetően; figyelmet, gondolkodást, beleérzést igényelnek, hogy aztán az új, teljesebb összefüggés kincsével fizessenek:

Miként tragikus vidéki színész
Shakespeare-t, fesűdtől a talpadig aznap
magammal hordva bevágtalak és
felmondtalak ott valamennyi háznak.

(Marburg. Eörsi István ford.)

Száraz, csendes idő; az ajtó
előtt négy-öt lépésnyire
áll kint a tél feszengve, attól,
hogy mégis be kell jönnie.

(Tél elején. Illyés Gyula ford.)

A kötet címe: *Éjszakai szél*, szerencsés, mert Paszternak fő motívumaira utal: költészetében előtérbe kerülnek azok az őselemek, amelyeket szokványosan ellenségesnek, zordnak, ridegnek szoktunk tartani: az éjszaka, a tél, a hó-

Digitized by Google

vihar, az eső, a haragos tenger. A természet zabolátlan, tomboló erői a költő szemléletrendszerében sokjelentésű szimbólumok: figyelmeztetik az embert a világ nyugtalanságára, tennivalókra, gondokra, arra, hogy az embernek belsőleg is egyenrangúvá kell válnia a félelmetes külső erőkkel:

A kapukban a viheder
hálót bogoz a hóesésben.
Van, aki étlen szalad el
a reggelitől: el ne késsen.

Mindannyiukkal egy vagyok,
mint aki bennük éltem egyszer,
mint a hó, én is olvadok,
homlokom felhős, mint a reggel.

Fák, otthon ülők, gyermekek,
névtelen seregetek őrzöm.
Mindannyian legyőztetek,
így adatik mindegyre győznöm.

(Virradat. Lator László ford.)

S amikor a téli, viharos látomásokat — inkább már az életmű legérettebb, összefoglaló szakaszában — felváltják a tavasz és nyár vakító, napsugaras képei, a természeti világ legapróbb eseményei is a külső és belső világ harmóniájáról tanúskodnak. És ez a megtalált összefüggés, a „határtalan és nagy, kimerült és könnyet ontó boldogság" sugallja a költő végső üzenetét, az eljövendő teljes életre felkészülő, a csillagokba magasodó ember látomását:

Elröppen egy szajkó csevegve
a vetkező nyíres felett,
súlytalan szökken az egekbe,
mint a félig-kész épület.

Röptében én az eljövendő
teljes életre látok át,
a minden ízében betellő
holnapra, mely valóra vált.
(Minden valóra vált. Garai Gábor ford.)

Nyujtózz fel, magasodj,
ahogy csak bírsz, amíg
tanyádon csillagok
nem lesznek társaid.

(Szabad ég alatt. Lator László ford.)

Az életmű mellett eltörpülnek a pillanat szülte kombinációk, amelyek mindenáron példát vagy ellenpéldát faragnának Paszternakból. A költő a helyére került értékrendünkben, a huszadik század többi nagy szovjet költője, Blok, Jeszenyin, Majakovszkij mellé, az európai költészet fő vonulatába.

(Európa Könyvkiadó, 1969.)

Bakcsi György

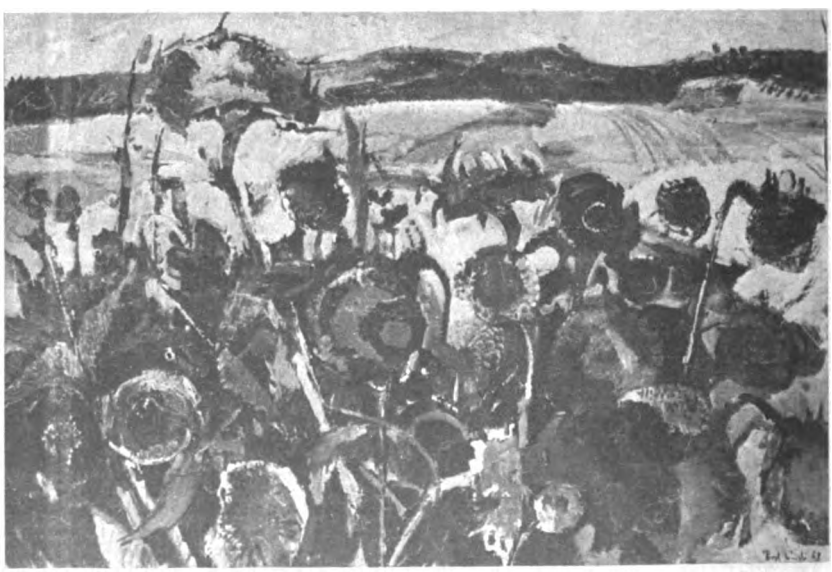

Bod László: Napraforgók

Digitized by Google

Simon István: Forró égöv alatt

Útirajzok Vietnamból, Egyiptomból és Kubából

Egy költői életmű kiteljesedésében az utazások mindig alapvető fontosságúak. Goethe számára az Itáliában vagy Ady számára a Párizsban szerzett élmények világképüket formáló erőkké váltak, enélkül költészetük nemcsak színekben és motívumokban volna szegényebb, de tartalmában és eszmeiségében is. Vagy gondoljunk arra, hogy mennyivel gazdagodott volna Petőfi élete és lírája — s így a magyar költészet egésze is — témában, hangulatban, kapcsolatban, ha megvalósulhatott volna franciaországi, nyugat-európai utazása!

Simon István utijegyzetei közül ilyen szempontból a Vietnamban születettek a legérdekesebbek, hiszen távol-keleti útjának nemcsak most, prózában állított emléket, hanem korábban egy egész verseskötettel is (*A Jangce vitorlái*, 1959.). Az első nagyobb utazás izgalma, az igazi egzotikummal való találkozás, a dunántúli tájakhoz szokott szemnek oly különös színek, formák határozzák meg a leírás hőfokát, intenzitását. Nem a józan szemlélődés, hanem az érzelmi, sőt érzéki átélés, a csodálkozás, az ámulat jellemzi. Minden megragadó, minden érdekes: az úttestre kiterített száradó rizshalmok, a különös formájú háziállatok, a földek végében domboruló sírok egyaránt. És persze, elsősorban az emberek. Mégis amikor benyomásait ráfényképezi meglévő otthoni élményeire, elsősorban a gyermekkor falusi képeire, az azonosságokat, a rokon vonásokat emeli ki; nem az egzotikusan meglepőt, hanem a közöset.

„Tizennégyezer kilométerről
repültem ide,
s íme a gond és öröm
ismerősen várt haza —
a kaktuszon ugyan nagyobb
a tüske, mint a rózsán,
de egy a céljuk s egy a Föld
melyből mindkettő kinő.
mint maga is, az idő,
az egyszerű emberek nagy
évszázada."

(*Narancsfák alatt*)

A legnagyobb, bizonyára egy életre szóló élmény: a dzsungelben, egy vietnami iskolásgyerek szájáról felhangzó Petőfi-vers. Az emberiséget „eltéphetetlen szálakkal kötik össze az igaz szavak". Ars poetica értékű hitvallás ez, humanista költőre valló.

A kötet legsikerültebb fejezete az egyiptomi beszámoló. A költő élménykereső izgalma itt szövődik össze legharmónikusabban a társadalmi-politikai változások iránti érzékenységgel. Sikerül újat mondania az egyiptomi művészetnek szinte „kulturális közhely"-számba menő emlékeiről is; ám ugyanakkor tudósít arról a számunkra meglepő közömbösségről is, amellyel az Egyiptom területén föllelhető örökbecsű, de nem arab-mohamedán emlékeket tekintik. Az itteni élmények leírásában is előbukkannak a hazai táj ízei, képei, de ezek a kapcsolatok sokkal letisztultabbak, megformáltabbak és általánosabbak, tehát költőibbek, mint amilyenekkel a vietnami útinaplóban találkoztunk. Az ottani és akkori izgatottságot, néha gyermekien naiv csodálkozást itt a figyelmesebb szemlélődés váltotta föl — erre bizonyára magyarázat az eltelt tíz év.

Az Egyiptomról szóló oldalakon bukkan fel az a gondolat, amely a kubai beszámolóban válik kizárólagossá — elsősorban az késztethette a költőt a könyv kiadására is —: a „harmadik világ" problematikája. Egyiptomban „a szocializmust nem épp a mi fejünkkel képzelik el", Kubában a nagy értelmiségi világkongresszuson „a párbeszéd majdnem lehetetlen volt" a szocialista tábor (ahogy ott állandóan nevezték: a „második világ") és a fejlődő országok küldöttei között. Megértjük ingereltségüket és lobbanékonyságukat a világméretű politikai harc taktikájának kérdéseiben, hiszen nagyon is valós gazdasági-társadalmi okai vannak, de nem fogadhatjuk el minden jelszavukat.

A költő „valami bensőt s tovább izgató szomorúsággal" vesz búcsút Kubától, amely itt egyben jelkép is: *két milliárd ember jelképe*. A könyv utolsó mondata fölhívás, amely mindannyiunkat kötelez: „a jövő sok rejtélyt tartogat, s ne várjuk legalább ezeket a rejtélyeket fölkészületlenül".

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy Simon István új könyve értékes alkotás: a leírások művészisége, ismeretközlő gazdagsága, de elsősorban a lírailag is mindig hitelesített, igaz társadalmi-politikai indulatok teszik jelentőssé.

(*Magvető Kiadó, 1969*)

Alexa Károly

Digitized by Google

Fejes Endre: Jó estét nyár, jó estét szerelem

Fejes hőse ismét ölt. Nem a sógorát a rozsdatemetőben, hanem Karácsony Nagy Zsuzsannát a Szabadság-hegyen, borotvával. Mindkét gyilkosságot a „hatalom birtokosa, esztergályos főnemes" követte el a munkások államában. Ez Fejesnél a végkifejlet.

Az írót ebben a művében is elsősorban „saját" hőse, a *deklasszált munkás* érdekli, aki nem tud élni a hatalommal, amely őérte és általa van. A sötétkék ruhás fiú, aki rokona Vonó Ignácnak és Hábetler Janinak, de a sorsát széppé halandzsázó hazudósnak is — a társadalmi ösztönösség szintjén megrekedt melós, aki kificamodott eszközökkel próbál kitörni szürke mindennapjaiból, amelynél többre vágyik. A regény hősében új, szocialista születésű generáció siklott ki a holt vágányra, képtelen értelmezni a társadalmi szemafor jelzéseit. Fejes nem hárítja el a felelősséget hősétől, de kimondatlan vádja sújtja mindazokat, akik elmulasztottak mindent megtenni e kisiklást elkerülendő.

Így jöhet létre olyan abszurd helyzet, hogy a társadalmi tudatosodásig el nem jutott munkásfiú az ösztönösen megérzett osztálysérelemért a „test test ellen" gyilkos erőszakával vesz elégtételt az osztályellenségen (mert hogy Karácsony Nagy Zsuzsanna az, afelől nem hagy kétséget a húsz adattal megkomponált, telibe találó miniatűr jellemzés). Fejes láttatja azt is, hogy hőse kusza hazudozásaiban is tiszta ember, a középosztálybeli úrilány pedig tisztaságában is hazug. Az író két morál kétszólamú egymást kizáró, egymást meg nem hallgató és meg nem értő párbeszédében érzékelteti, hogy Viktor bár etikailag magasabb rendű, mint szintén lecsúszott osztályhelyzetű ellenfele, mégis fegyvertelen és bukásra ítélt. Az osztályharc e leszállított értékű, deklasszált fokán Karácsony Nagy Zsuzsanna, a történelem által lefokozott osztály képviselője, felvértezettebb és céltudatosabb, elszántabb és könyörtelenebb. Így teljesedik be Fejes hősének tragédiája, amiért ujjai közül kiengedte mindazokat a lehetőségeket, amelyek a hatalom valóságos gyakorlójává tehették volna. Hiába nyílt ki előtte minden kapu — nem lépett egynek sem a küszöbére.

A kisregény az utóbbi időben elterjedt filmforgatókönyv-stílus jegyében fogant. A jelzésszerű jellemés környezetfestés a motivációban hiátusokat, esetlegességeket idéz elő, s ennek a következménye, hogy a művészi szükségszerűség nem hat olyan megfellebbezhetetlen kérlelhetetlenséggel a regényben. A fejesi líra azonban itt is csorbítatlan tisztasággal szólal meg (pl.: a szilvaáruslányok kara).

Hogyan lehet és kell a hatalommal élni? Mit kell tenniök a társadalom tervezőinek, hogy az emberek a társadalmi fejlődés fő sodrában teljesíthessék ki képességeiket, valósíthassák meg önmagukat? Végső soron ezt veti fel az író.

A munkásosztály helyzete, rétegződése, szerepe a marxista társadalomtudomány számára is megoldandó feladat. Fejes egy másik tudatforma eszközeivel hív a határesetet képező emberek, a társadalom szerelvényéből kizuhanók segítségére.

(Magvető Kiadó, 1969.)

Follinus Gábor

Borics Pál: Ikrek

Digitized by Google

Louis Aragon: Az omnibusz utasai

Harmadszor lát Aragon könyve napvilágot magyar nyelven; első ízben 1948-ban, majd 1958-ban jelent meg. Szimbolikusnak is felfoghatjuk azt a tényt, hogy minden új évtized, új korszak nemzedékei számára van mondanivalója, *A való világ* regényciklus e tagjának.

1942-ben, a francia történelem egyik legsúlyosabb időszakában írta meg regényét Aragon, a haladó, realista francia irodalom ma élő legnagyobb alakja. Műve nem a jelent, hanem a múltat kutatja; a francia valóság másfél évtizede jelenik meg előttünk árnyalt, sokoldalú leírásban és jellemzésben. Joggal hihetnénk, hogy a francia nagyrealizmus ezzel mindössze egy új életregényt és korrajzot teremtett Balzac és Martin du Gard után. Ám Aragon szocialista világnézete és az a korszak, amely írásra ösztönözte, többről tanúskodik. Arról, hogy *Az omnibusz utasai* nem csupán egyetlen ember, hanem egy osztály, egy társadalom oknyomozó története is, hogy a párizsi világkiállítástól az első világháború kitöréséig tartó időszak fülledt, tékozló haláltánca Franciaország meggyengülésének előképe és részben oka is.

Az az egyéniség, akihez, ha laza formában is, de az egész terjedelmes regény kötődik, Pierre Mercadier, liceumi történelemtanár. Vagyona lehetővé teszi számára, hogy tanári munkáját csupán kellemetlen kiegészítő foglalatosságnak tekintse. Feleségét, a hiú és ostoba Paulette-et csupán a pénz és a tehetetlenség tartja Pierre mellett. A tanárnak dédelgetett tudományos és írói ambíciói vannak, John Law-ról, a bankjegy feltalálójáról írt tanulmányával azonban soha sem készül el, s ez félbemaradt torzó szinte jelképe életének. Titkos szenvedélyévé válik a tőzsdei játék is, amelynek kegyetlen és esztelen természetét Zola regényeiből is jól ismerjük. Így úszik el vagyonának jelentős része a Panama-csatorna botrányával, majd más spekulációkban. Érzelmi életének megváltoztatására sem képes, szerelmei csupán kalandok maradnak. *E kispolgár életének hátterében szinte álomszerűen tűnnek fel a történelem fenyegető eseményei:* a Dreyfus-ügy, a búr háború, Agadir. Hiába szánja el magát Pierre Mercadier, hogy szakít addigi életével, hiába tűnik el meglepő és misztikus váratlansággal családja és ismerősei elől, terveit továbbra sem képes megvalósítani. A tehetetlenség, a hiábavaló menekülés, a sodródás, *a passzivitás jellemzi ezt a nemzedéket* és ezt az osztályt. Mercadier „... fölhagyott a nevetséges feladatokkal, amik osztályrészéül jutottak. A század is, meg ő maga is elkésett arról, hogy kiépítsen egy világot, melyben már helye van az eget vívó lelkesedésnek... Rájött, hogy a magányban csakúgy, mint a családi életben, egyetlen kiút van még számára: a csalás... Csalni: ez az egyén igazi morálja." A századvég és századelő általános elértéktelenedési és bizonytalansági közérzetének, az izmusokat szülő polgári válságkorszaknak a művészi megfogalmazása ez. Antihősünk, Pierre Mercadier nem képes elfogadni az elidegenült, kaotikus világ kihívását, s John Law-ról írt tanulmányának szubjektív soraiban világosan össze is foglalja *a kispolgár filozófiájának lényegét.* „Az életnek e szörnyű végállomása felé visz mindnyájunkat egy ismeretlen, rejtélyes mozgató erejű gépezet, egy óriási omnibusz, amelyre úton-útfélen katasztrófák leselkednek... Arra gondoltam, hogy az omnibusztető, sőt az egész omnibusz, jól jelképezi a földi létet..."

Gaetan Picon, a kiváló francia kritikus barokkosnak nevezi Aragon stílusát. Rámutat arra, hogy Aragon a lázadás szenvedélyét akarja megragadni; először az egyén, majd a közösség lázadását, a szürrealizmus után a való világ, a realizmus eszközeivel. Utal arra, hogy Aragon arisztokratikus kifejezésmódja, gazdag stílusa ellentétben áll az általa kifejezett kollektív érzésekkel.

Picon szerint, s a mai polgári francia kritika véleménye szerint Aragon nagy hagyományos francia író, de céljai és eszközei között drámai ellentét van. Aragon nagy szenvedéllyel akarja összekötni azt, amit a polgári kritika szerint nem lehet összekötni — a proletariátust a hazával, a szerelmet a forradalommal, a költészetet az igazsággal. *Szerintük ennek ellenére, szerintünk ezért nagy író Louis Aragon.*

(Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.)

Sz. Kundl Edit

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Szeptember

René Piquet: *A politikai változás napirenden marad*
Jacques Kahn: *Devalváció és a társadalmi regresszió tervei*
Georges Frischmann: *A dolgozók a „visszatérés" problémái előtt állnak.* (A szabadságukról visszatérő dolgozók gondjai a devalváció után.)
Georges Cogniot: *Hogyan fejlesztette tovább Lenin a tudományos szocializmust*
Paul Labérenne: *Hol tart az űrhajózás a holdraszállás után?*
Germaine Willard: *A második világháború gyökerei* (Történelmi tanulmány)
Victor Joannés: *„A Kommunista Internacionálé"* (Georges Cogniot könyvéről)
Jean Fréville: *Marcell Cachin születésének 100. évfordulója*
Jacques Denis, Jean Kanapa: *Európa mellett vagy ellen.* Részlet a szerzők most megjelenő könyvéből.

CRITICA MARXISTA

Március—április

Emilio Sereni: *A forradalom, a demokrácia és a hatalom új problémái* (A szerző az új problémákkal kapcsolatos „ideologizáló kérdésfeltevéseket" bírálja s mélyreható elméleti elemzést sürget.)
Giorgio Amendola: *Az olasz társadalom válsága és a kommunista párt* (Az OKP fejlődése a második világháború óta, s ennek problémái.)
Silvano Levrero: *Serrati vitája a livornói kongresszusig* (Az OKP létrejöttének előzményeiről)
Pierre Vilar: *Az 1936-os háború a mai Spanyolország történetében* (A Realidad 1968. évi 16. számából.)
Nicola Massimo de Feo: *Max Weber jelenléte*
Ernesto Raggioneri: *Marx és Engels életrajzai*
Nicola Badaloni: *Két klasszikus szöveg időszerűsége*
Riccardo Fiorito: *Marx Korschnál*
Luciano Gruppi: *A marxizmus és Hegel*
Giuseppe Prestipino: *Marx, Freud és Saussure*

EINHEIT

Július

A kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi értekezletének anyagai
H. Puder: *Gazdaság és ideológia*
O. Gotsche: *A szocialista német államjog tankönyve*
J. Hemmerling: *Az újítók — a modern szocialista termelés úttörői*
G. Mehnert: *A tv-drámák hozzájárulása a szocialista emberről alkotott kép kialakításához*
H. Müller: *Marx mai bírálata Nyugat-Németországban — a nyugatnémet imperializmus idológiai diverziójának része*
E. Winkelmann, W. Knöller: *Észak-Európa biztonságáért és békéjéért*
H. Spies: *Mi a baj valójában a Bundeswehrben?*
Bizalmat és felelősséget az ifjúságnak (Tények és adatok az NDK ifjúságáról.)

Augusztus

Leonyid Brezsnyev: *A kommunista mozgalom az újabb fellendülés szakaszába lépett* (A Béke és Szocializmusból.)
Wolfgang Eichorn I.: *Tudomány és szocializmus*
Herman Pöschel: *Gazdaságosság és ideológia a kutatásban és a technikában*
Heinz Matthes: *A munkás-paraszt felügyelet — a dolgozók alkotó részvétele a tervezésben és az irányításban* (Interjú)
Gerhard Pfütze: *Költségek és világszínvonalon álló kimagasló teljesítmények*
Bruno Kiesler (és mások): *A szövetkezeti demokrácia és a mezőgazdasági szövetkezeteknek szövetkezeti közösségekben való együttműködése*
Ernst Diehl: *A Kommunista Internacionálé és a német munkásmozgalom*
Rolf Dlubek: *Egy forradalmi örökség diadala és meghamisítóinak nyomorúsága* (Az eisenachi kongresszus 100. évfordulójára.)

Digitized by Google

Horst Hemberger, Karl-Heinz Schwank: *A nyugatnémet imperializmus agressziv itásának okai és megjelenési formái*
Fred Fleischer: *A nyugatnémet militarizmus mint fő veszély a Balti-tenger térségében*
Helmut Burg: *A kései kapitalizmus krónikus valutaválsága* (Háttér, összefüggések, foglamak.)

KOMMUNYISZT

11. szám

A leninizmus — zászlónk és fegyverünk
L. I. Brezsnyev: *A kommunista mozgalom az újabb fellendülés szakaszába lépett* (A Béke és Szocializmusban is megjelent.)
A béke és a népek közötti barátság politikája (A moszkvai tanácskozás dokumentumairól)
J. Kronrod: *A szocializmus gazdasági elveiről és törvényszerűségeiről*
R. Uljanovszkij: *Afrika népeinek felszabadító harca*
A. Vossz: *A pártapparátus munkájának kulturáltságáról* (Lettországi tapasztalatok)
A. Sibajev: *Az egyetemi és főiskolai hallgatók eszmei-politikai nevelése*
I. Petrjanov: *A levegő védelmének problémái és perspektívái* (A levegő szennyeződése elleni harcról)
V. Kadulin: *A tengermellék — a rendkívül gazdag lehetőségek vidéke*
Sz. Popov: *Az axiológia és burzsoá értelmezői*
Sz. Cvigun: *Harcoljunk a szocializmus ellenségeinek ideológiai diverziói ellen*

MARXISM TODAY

Július

J. Harvey: *A Fulton-féle jelentés és a bürokrácia elmélete*
A. West: *Vita Franz Kafkáról*
Ph. Goodwin: *Elavult-e a profitindíték? A költség—haszon elemzés néhány elméleti következménye és a kapitalizmus*
R. E. Press: *Marxizmus és tudomány* (Hozzászólás a vitához)

Augusztus

Nagy-Britannia Kommunista Pártja Végrehajtó Bizottságának a nemzetközi tanácskozásra vonatkozó határozata
R. Bellamy: *Ernest Mendel „Marxista gazdaságelmélet"-éről*
B. Ainley: *Peterloo, 1819. augusztus 16.*
E. Berlinguer: *Záróbeszéd az Olasz KP XII. kongresszusán*
D. R. Morrison: *Marxizmus és tudomány* (Vitacikk)
G. Bridges: *A brit ifjúság lázadása* (Vitacikk)

Szeptember

A nemzeti felszabadítási harc
Henri Alleg: *A nemzeti felszabadítási mozgalom perspektívái*
Romano Ledda: *Az úgynevezett harmadik világ elemzésének problémái*
Joe Matthews: *Fegyveres harc Dél-Afrikában*
William Pomeroy: *A fülöp-szigeti harc és tanúlságai*
Dr. V. G. Szolodovnyikov: *A fejlődés nem kapitalista útja Afrikában*
Jack Woddis: *Munkások és parasztok a felszabadítási harcban*

NOVÁ MYSL

Június

A kommunista és munkáspártok tanácskozásához
J. Klofáč—V. Tlustý: *Az ellentétek és konfliktusok szerepe a politikai rendszer funkcióiban*
J. Škaloud: *A szocializmus és a hatalom*
V. Brožík: *A szocializmus és az ember otthona*
V. Koutný: *Nemzeti bizottságok a Cseh Szocialista Köztársaságban*
V. Řiha: *Tudomány, prognosztika és a társadalmi fejlődés*
A. Ozarčuk—V. Löwit: *A párt és a távlati tervezés*
V. Pleskot: *Hogy Európában a béke, a biztonság és az együttműködés uralkodjék*
D. M. Krno: *A békemozgalom és a világszervezet*
M. Beneš: *Reális-e a két világrendszer békés egymás mellett élésének politikája?*
Z. Kodet: *Megjegyzések a szocializmus gazdasági oldalról való értelmezéséhez*
M. Sokol: *Van-e kiút a gazdasági nehézségekből?*
K. Jelínek: *A NATO és a budapesti felhívás*
M. Barvík: *A kultúra problémái vidéken*

Július

J. Hájek: *Január stratégiai feltételei és a januári politika torzulásai*
K. Poláček: *A szakszervezetek a kongresszus után*
M. Bruzek: *A kulturális politika metaforizmusai*
M. Baránik: *Az irányítási rendszer és az integráció*
M. Fischel: *A tájékozott társadalom problémájához*
P. Molnár: *Az egységes földművesszövetkezetek húsz éve*
R. Hoffman: *A népi Lengyelország alapjai*

Digitized by Google

V. Kadlec—K. Kouba—M. Koudelka: *Gazdaságunk rendezésének útjai*
J. Cvekl: *A marxista filozófia, jellege és problémái*
B. Komenda: *A társadalmi tulajdon a piaci rendszerben*
J. Zvara: *Értekezlet a nemzeti kisebbségekről*

Augusztus

S. Faltan: *A Szlovák Nemzeti Felkelés és a föderáció*
A. Cervinka: *A közös csehszlovák gazdaság*
V. Plevza: *A Szlovák Nemzeti Felkelés és a csehszlovák államiság*
S. Cambel: *A Szlovák Nemzeti Felkelés és társadalmi-gazdasági programja*
B. Truhlar: *A felkelés és az ellenállási harc a szlovák prózairodalomban*
J. Tabaček: *Csehszlovákia gazdasági kapcsolatai a KGST országaival*
F. Kropaček: *A politikai munkatárs felkészültségéről, hivatásáról és kvalifikációjáról*
M. Lonk: *A Román Szocialista Köztársaság 25 éve*
V. Dostál: *Nemcsak generációs vita* (A cseh marxista kritika és esztétika történetéhez)
J. Pinkava: *A társadalom tudományos irányítása és a kibernetika*
Nyers Rezső: *A magyar gazdasági reform* (Interjú a Rude Právo-nak)
J. Hysek: *Hogyan valósítsuk meg a műszaki haladást?*

NOVO VREME

Július

T. Zsivkov: *Egységesen - és tömörülten az imperializmus elleni harcban. A marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus zászlaja alatt* (Vezércikk)
T. Jordanov: *Az intenzív fejlődés — a szocialista iparosítás törvényszerű eredménye*
D. Kanusev: *Dramaturgia és történelem*
L. Dimitrov: *Az elméleti publicisztika új követelmények előtt*
P. V. Kopnin: *A visszatükrözés elmélete és a korszerű tudomány néhány problémája*
Sz. Genov: *A lenini elvek és normák a párt életének és tevékenységének törvényei*
Zs. Atanaszov: *A kommunista nevelés elveitől való eltérés*
Cv. Canev: *A munkásosztály helyzete és harca a fejlett kapitalista országokban*
T. Vlcsev: *A konvergencia elmélete és a korszerű társadalmi-gazdasági folyamatok*
K. Grigorov: *A kanadai kommunisták XX. kongresszusa*

Augusztus

D. Szirkov: *A Szovjetunió és a bolgár szocialista forradalom győzelme*
Zs. Kalderon: *A Bolgár Kommunista Párt politikája a nép életszínvonalának emelésére*
G. Kocsev: *A szocializmus és a lakosság jövedelmei a Bolgár Népköztársaságban*
K. Nesev: *Az új ember szellemi arculata*
Szt. Sztoimenov, N. Milev: *A szocialista forradalom és a filmművészet*
G. Petrov: *Az erkölcsi tényezők a szocializmus építésében*
V. Vicsev: *V. I. Lenin és a személyiség szociális aktivitásának problémája*
Cs. Zselezov: *Az irányítás és az információ problémái*
M. Markov: *A vezető a szocialista társadalomban és szerepe az irányításban*
Iv. Znepolszki: *A negatív zendüléstől a konformizmusig és a reménytelenségig*
Zl. Sztojanov: *A leninizmusról a filozófiában*

Szeptember

A győzedelmes nap
B. Bolgaranov: *A szeptember 9-i fegyveres felkelés — fordulópont a bolgár nép történelmében*
Zs. Zsivkov: *A társadalmi irányítás rendszerének tökéletesítése és a szocialista demokrácia fejlődése*
Iv. Mihajlov: *A proletár nemzetköziség zászlaja alatt*
Iv. Popov: *A Bolgár Népköztársaság — ipari ország*
Iv. Promov: *A bolgár falu a népi hatalom 25 éve alatt*
L. Avramov: *A Bolgár Népköztársaság külföldi gazdasági kapcsolatai és a szocialista gazdasági integráció*
Iv. Basev: *A béke és a nemzetközi együttműködés politikája*
R. Koritarova: *A munkásosztály — vezető erő a szocialista társadalom felépítésében*
Al. Obretenov: *A szocialista kultúra problémái*
A. Baleveszki: *A Bolgár Tudományos Akadémia új feladatok előtt*

Digitized by Google

NOWE DROGI

Augusztus

A Szejm ünnepi ülése a Lengyel Népköztársaság 25. évfordulója alkalmából — Wladiszlaw Gomulka beszéde

Leonyid Brezsnyev, Gustav Husak és Willy Stoph beszéde

Ryszard Frelek: *A háború, a béke és a békés együttélés néhány kérdése*

Jozef Chalasinski: *A parasztírók és a parasztság társadalmi-kulturális haladása*

Karol Michna: *Társadalmi-gazdasági változások az iparosodott vidékek mezőgazdaságában*

W. Kata, A Puzynski: *Az iskolarendszer új fejlődési tendenciái*

Juliusz Starzynski: *A lengyel képzőművészet változásai*

Tudományos ülésszak az NSZK munkásmozgalmáról és haladó erőiről

Marek Misiak: *Vita a szocialista integrációról*

Szeptember

Karol Malcuzynski: *Reflexiók 1939 szeptemberéről*

Pranciszek Ryszka: *Megjegyzések a fasizmus keletkezéséről és lényegéről*

Janusz Anuszewski: *A népi tanácsok a II. plénum irányelveinek megvalósításáért*

Roman Stachurka: *A beruházás mezőgazdaságunk intenzifikálásának alapvető tényezője*

A pártszervek és pártszervezetek tevékenységéből a KB. II. plénuma után (Vajdasági és városi párttitkárok beszámolói)

Z. Rybicki, J. Maciszewski: *A varsói egyetem és diákjai*

Wladyslaw Borusiewicz: *Az eszmei nevelő munka irányai* (a krakkói műegyetemen)

Antoni Rajkiewicz: *A tanszék — a nevelőmunka döntő láncszeme* (a varsói tervezési és statisztikai főiskoláról)

W. Danek, J. Szmyd: *A tanárképző és a diákság* (a krakkói pedagógiai főiskolán)

Ryszard Chalinski: *V. I. Lenin, a szocialista gazdaság építője*

Jan Kluczynski: *A szakképzett káderek és a gazdasági fejlődés*

WEG UND ZIEL

Szeptember

Franz Muhri: *A szocializmus valósága* (A szocializmus építésének kérdései)

Erwin Scharf: *Harminc évvel később...* (A semleges ország szerepéről Európa békéjének fenntartásában)

Fritz Glaubauf: *Az egységes iskola — demokratikus alapkövetelmény* (Az OKP közoktatási követelései)

Hans Kalt: *„Konzervatív" kommunisták?*

Max Stern: *A Kommunista Ifjúsági Szövetség történetéből*

G. M. Frank: *A biológiai problémák és a fejlődés perspektivái*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116-660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekk számlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 000 példányban.
69.3570/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO-72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Д-р Миклош АЙТАИ: Некоторые актуальные вопросы нашей политики в области науки — Д-р Тамаш СЕЧКЕ: Система пропаганды — Д-р Дердь ФЕКЕТЕ: Смена поколений в кооперативах — Дердь ЛИЧКО: Об актуальных проблемах рационализма хозяйственной деятельности — Социалистическая демократия и современная венгерская культура (Интервью с тов. Дердем АЦЕЛОМ) — *МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ:* От Дрездена до Братиславы (Товарищ Василь БИЛЯК о событиях в Чехословакии) — *ОБЗОР:* Миклош АЛЬМАШИ: Наш театр на распутьии — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Ференц ЛУКАЧ: Некоторые практические вопросы дальнейшего развития системы местных советов в городах — Йожеф ГОНДИ—Альберт МИХАЙ: Последовательная марксистская философия или активистская общественная онтология? — *КОНСУЛЬТАЦИЯ:* Дердь ФУКАС: Техницизм и технофобия.

CONTENTS

Dr. Miklós AJTAI: Some Actual Problems of the Hungarian Policy of Science — Dr. Tamás SZECSKŐ: The System of Propaganda — Dr. György FEKETE: Alternation of Generations in the Cooperatives — György LICSKÓ: On Actual Problems of the Rationalism of Economic Activities — Socialist Democracy and Contemporary Hungarian Culture (Interview with Comrade *György Aczél)* — *INTERNATIONAL REVIEW:* From Dresden to Bratislava (Comrade *Vasil Bil'ak* on the Czechoslovak Events) — *REVIEW:* Miklós Almási: The Theater at Crossroads — *EXCHANGE OF VIEWS:* Ferenc LUKÁCS: Some Practical Aspects of a Further Development of the Council System in the Town — József GONDI—Albert MIHÁLY: Consequent Marxist Philosophy or Activistic Socio-Ontology? — *CONSULATION:* György FUKÁSZ: Technicism and Technophobia

SOMMAIRE

Dr. Miklós AJTAI: Quelques questions actuelles de la politique hongroise de la sciencre — Dr. Tamás SZECSKŐ: La système de la propaganda — Dr. György FEKETE: Alternance des générations dans les coopératives — György LICSKÓ: Sur les problèmes actuelles du racionalisme de l'activité économique — La démocratie socialiste et la culture hongroise contemporaine (Interview avec le camarade *György Aczél)* — *REVUE INTERNATIONALE:* De Dresde à Bratislava (Le camarade *Vasil Bil'ak* sur les événements tchécoslovaques) — *REVUE:* Miklós ALMÁSI: Le théâtre a la croisée des chemins — *ÉCHANSE DE VUE:* Ferenc LUKÁCS: Quelques questions pratiques du dévélоppement ultérieur du système des conseils dans les villes — József GONDI—Albert MIHÁLY: Philosophie marxiste cohérente ou ontologie sociale activiste? — *CONSULTATION:* György FUKÁSZ: Technicisme et technophobie

INHALT

Dr. Miklós AJTAI: Zeitgemäße Fragen der Wissenschaftpolitik in Ungarn — Dr. Tamás SZECSKŐ: Das System der Propaganda — Dr. György FEKETE: Der Generationswechsel in den Genossenschaften — György LICSKÓ: Aktuelle Fragen des Rationalismus im Wirtschaftsleben — Sozialistische Demokratie und ungarische Kultur der Gegenwart (Gespräch mit *György Aczél)* — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU:* Von Dresden bis Bratislava (Gen. Vasil Bil'ak über die Ereignisse in der CSSR) — *RUNDSCHAU:* Miklós ALMÁSI: Theater am Scheideweg — *GEDANKENAUSTAUSCH:* Ferenc LUKÁCS: Die Fortentwicklung des Ratssystems und ihre Auswirkung auf das Kommunalwesen — József GONDI—Albert MIHÁLY: Konsequente marxistische Philosophie oder aktivische Gesellschaftsonthologie? — *KONSULTATION:* György FUKÁSZ: Technizismus und Technophobie

Digitized by Google

Borics Pál: Palántázó

Digitized by Google

Borsos Miklós: Tihanyi pásztor

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 11.
1969. NOVEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Komócsin Zoltán 3 Az egységért folyó harc kipróbált fegyvere
Vályi Péter 10 A KGST-országok együttműködésének pénzügyi és áruforgalmi kérdései
Csizmadia Ernő 18 Belterjes mezőgazdasági fejlesztés – intenzív iparosítás
Gál Róbert 29 A pályakezdő fiatalok munkássá válásának néhány kérdése
Rudas János 37 Tudomány és kultúraterjesztés

45 Negyedszázad a kulturális forradalom szolgálatában

Nemzetközi szemle

Gulyás Pál 47 A Német Demokratikus Köztársaság két évtizede
Kovács István 53 Franciaországi változások

Szemle

Harangozó Ede 59 A munkaidő-csökkentés tapasztalatai
Pilling András 66 Gazdasági szabályozás és a termelőszövetkezetek 1970–1971. évi tervei

Eszmecsere

Fodor Mihály 73 Néhány gondolat a tanácsi gazdálkodás továbbfejlesztéséről

Rezső Margit 79 Tudományos társadalomelmélet, vagy ideológikus társadalomfelfogás?

Fodor Judit 85 Objektivitás, praxis, filozófia

Konzultáció

Papp Zsolt 89 Marxizmus és filozófiai antropológia

Fórum

Dimo Vladov 99 A termelőszövetkezeti tag gazdaságának teljhatalmú szocialista gazdája
Bodnár Miklós 102 Illúziók nélkül

Könyvekről

Somogyi Sándor, Dajka Ferenc 104 Gáspár Sándor: A magyar szakszervezetek szerepe a szocializmus építésében
Ádám Antal 106 Lakos Sándor: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában

109 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

KOMOCSIN ZOLTÁN, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára

VÁLYI PÉTER pénzügyminiszter

DR. CSIZMADIA ERNŐ egyetemi tanár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi egyetem rektorhelyettese

GÁL RÓBERT, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

RUDAS JÁNOS, a Népművelési Intézet mb. osztályvezetője

GULYÁS PÁL újságíró

KOVÁCS ISTVÁN újságíró

DR. HARANGOZÓ EDE, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa

DR. PILLING ANDRÁS kandidátus, a MÉM statisztikai és gazdaságelemző központjának osztályvezetője

FODOR MIHÁLY a Szolnok megyei tanács VB elnöke

REZSŐ MARGIT egyetemi adjunktus

FODOR JUDIT kandidátus, egyetemi docens

PAPP ZSOLT, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

DIMO VLADOV professzor (Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete)

DR. BODNÁR MIKLÓS tanszékvezető egyetemi docens

SOMOGYI SÁNDOR, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető helyettese

DAJKA FERENC, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa

DR. ÁDÁM ANTAL kandidátus, egyetemi tanár

A képeket a Mágyar Művészet 1945–1969. című kiállításról (Műcsarnok) és Koncz Béla tárlatáról válogattuk.

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

KOMÓCSIN ZOLTÁN:

Az egységért folyó harc kipróbált fegyvere

Jelenleg a nemzetközi kommunista mozgalom mögött és előtt két nagy esemény áll. Ez év júniusában volt Moszkvában a kommunista és munkáspártok történelmi jelentőségű tanácskozása. A jövő év áprilisában ünneplik a világ kommunistái, minden haladó emberrel együtt, Vlagyimir Iljics Lenin születésének századik évfordulóját. Mindkét esemény új feladatokat jelöl ki a marxista—leninista elmélettel, a proletár internacionalizmussal, valamint a nemzetközi kommunista mozgalom gyakorlati harcának tapasztalataival való foglalkozásban.

Lenin elméleti és gyakorlati munkássága a legszorosabb kapcsolatban van a nemzetközi munkásosztály, a marxista forradalmi pártok egységéért és összeforrottságáért vívott harccal. Vlagyimir Iljics elméleti következtetései az imperializmusnak mint a kapitalizmus legfelsőbb fokának lényegéről, sajátosságairól, a szocialista forradalom elkerülhetetlen szükségességéről, továbbá a szocializmus építésének általános, minden országra érvényes törvényszerűségeiről ma időszerűbbek, mint valaha. Lenin a marxizmus elméletét továbbfejlesztve, gyakorlati alkalmazásával világtörténelmi jelentőségű tapasztalatokkal gazdagította a nemzetközi kommunista mozgalmat. A proletár internacionalizmus elveinek elméleti kidolgozásával és gyakorlati megvalósításával a forradalmi bátorság és eltökéltség olyan példáját mutatta fel, amely napjaink bonyolult eseményei között is élő tanulság a világ minden kommunistája számára. Lenin a nemzeti és nemzetközi egységért folytatott harcában olyan ideológiai fegyvert alkotott, amely korunk kommunista mozgalmában is megőrizte hatékonyságát. A lenini elméleti örökség és gyakorlati harci tapasztalatok tanulmányozásával és a mai viszonyokra való alkalmazásával készül legméltóbban a nemzetközi kommunista mozgalom a centenárium megünneplésére. Erre hívnak fel a moszkvai nemzetközi tanácskozás dokumentumai, amelyeket a testvérpártok közösen dolgoztak ki.

A kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozását összes eredményeivel együtt történelmi jelentőségűvé teszi az, hogy megerősítette a nemzetközi kommunista mozgalomnak a marxizmus—leninizmushoz, a proletár internacionalizmus eszméjéhez való hűségét és ezen az elvi alapon szorosabbra fűzte a testvérpártok egységét és összeforrottságát. A tanácskozás ténye önmagában véve is az internacionalista egység győzelmét jelenti. Újra bebizonyosodott, hogy a testvérpártok nézeteltérései, vitái nem akadályozhatják meg a közös erőfeszítéseket, az egység megerősítéséért és fejlesztéséért folyó harcot. Ehhez azonban az kell, hogy az internacionalizmus elvei alapján közelítsék meg a felmerülő problémákat.

A társadalmi fejlődésnek mai szakaszában a kommunista világmozgalomban kétségkívül bonyolult a helyzet, objektív és szubjektív okokból ere-

Megjelent a Pravda október 15-i számában.

Digitized by Google

dően egyaránt. Tagadhatatlan, hogy nagy különbségek vannak az egyes országok között a termelőerők, a gazdasági, társadalmi viszonyok fejlettségének színvonalában. E különbségek, az egyes országok fejlődésének sajátos feltételei befolyásolják azt, hogy egyik vagy másik testvérpárt hogyan konkretizálja a nemzetközi kommunista mozgalom fő stratégiai céljainak megvalósításáért folytatott harc feladatait és milyen taktikát követ. Ebből következik, hogy minden egyes testvérpárt önállóan dolgozza ki politikáját és határozza meg végrehajtásának módszereit. A nemzeti sajátosságok figyelembevétele a kommunista és munkáspártok számára olyan követelmény, amelyet nem lehet elhanyagolni sem, de nem szabad túlértékelni sem.

A nemzetközi kommunista mozgalom mindkét esetre szolgáltat példát. Így például a nemzeti sajátosságok figyelmen kívül hagyása Magyarországon 1956-ban az egyik fontos ok volt, amely megkönnyítette az ellenforradalmi erők fellépését. Jelenleg pedig annak tanúi vagyunk, hogy egyes országokban a nemzeti sajátosságokat felhasználják az internacionalista elvek gyengítésére és a nacionalizmus felszítására. Ezzel szemben azt kell világosan leszögezni, hogy a nemzeti sajátosságok és az internacionalista elkötelezettség egységes egészet alkotnak, nem szabad egyiket a másikkal szembeállítani. Az egyes kommunista és munkáspártok — bármilyen társadalmi rendszerű országban — helyes politikát úgy alakíthatnak ki, tömegbefolyásra akkor tehetnek szert, ha figyelembe veszik a nemzeti sajátosságokkal kapcsolatos követelményeket. Ugyanakkor egyetlen testvérpárt sem folytathat eredményes harcot a többi nélkül, elszakadva ezektől. A nemzetközi kommunista mozgalommal való egység és összeforrottság valamennyi marxista—leninista párt számára az erő és a siker legbiztosabb, semmi mással nem pótolható forrását jelenti.

Az eltérő társadalmi, gazdasági viszonyokból fakadóan jelenleg új formában, de a régi tartalommal jelentkezik az a szubjektív jellegű probléma, amely a nacionalizmus fogalomkörébe tartozik.

A felszabadult, vagy felszabadulásukért harcoló népeknek, az úgynevezett harmadik világ népeinek nacionalizmusa alapjában konstruktív jellegű. Ezek az országok, harcban az imperializmus ellen, mindinkább a szocializmushoz vonzódnak. Ennek következtében válik a nemzeti felszabadító mozgalom — az ideológiai eltérések ellenére — a nemzetközi kommunista mozgalom politikai szövetségesévé.

A harmadik világ országainak — az imperialisták bűnei miatt — súlyos gazdasági, társadalmi, kulturális elmaradottsággal kell szembenézniük. Az imperialistákkal együttműködő belső erők kihasználják ezt az elmaradottságot, hogy hatalmukat fenntartsák és megerősítsék, felhasználva a szociális demagógiát, a kommunista- és szovjetellenességet. Állandó éberséggel, elvi következetességgel, a marxista—leninista ideológiai színvonal emelésével lehet az objektív viszonyokból adódó hibákat elhárítani, a nacionalista korlátoltságot visszaszorítani, védelmezve a jogos nemzeti érdekeket.

A fejlett tőkésországokban, a szupermonopóliumok kereteiben — a tőkés kisajátítás mellett — a termelés további társadalmasítása és internacionalizálása megy végbe. Ez a folyamat azonban nem oldja fel a nemzeti ellentéteket. Sőt a monopoltőkés osztály érdekelt a nacionalizmus szításában, a nemzeti ellentétek élezésében céljainak megvalósításához.

Az imperialista országok uralkodó osztályai a kommunista pártokat a nacionalista szűkkeblűség, a Szovjetuniótól, a szocialista országoktól való elhatárolódás irányába próbálják taszítani. Az imperialisták nagy reménye-

Digitized by Google

ket táplálnak azzal kapcsolatban, hogy egyik vagy másik kommunista pártban felüti a fejét a nacionalizmus. Az osztályellenségnek nem titkolt reménye, hogy a nacionalizmus segítségével elérik, hogy egyes kommunista pártok az önelszigetelés útjára térnek. A nacionalizmustól az imperialisták a nemzetközi kommunista mozgalom egységének, összeforrottságának gyengülését remélik.

A nemzetközi kommunista mozgalom nehézségeit növeli, hogy a szocialista világrendszer fejlődése során nem szűnik meg automatikusan a nacionalizmus veszélye. A szocialista országokban a nacionalizmus főként megcsontosodott nézetek maradványa, s a szocialista rendszer fiatal kora miatt él még mindig. Másik forrása, hogy a társadalom szocialista tudatának fejlődése elmarad a jogos nemzeti büszkeséget keltő gazdasági, társadalmi, kulturális eredményektől. Akkor kezd komollyá válni a probléma, amikor a nacionalista nézetek teret nyernek a párt- és állami vezetésben, és a nacionalizmussal szemben elmarad az elvi, bátor, ha kell önkritikus fellépés, sőt az erőfeszítések a nacionalizmus igazolására irányulnak. Egyetlen szocializmust építő ország népe és pártja sem légüres térben vagy elefántcsonttoronyban él és dolgozik. Ezért az ellenséges ideológiai-politikai koncepciók hatást gyakorolhatnak bizonyos körökre. A nacionalizmus létezésének sommás elutasítása objektíve annak leplezését szolgálja. Feladata tehát minden kommunista pártnak, hogy valamennyi ellenséges ideológiai áramlattal, így mindenekelőtt a saját köreiben jelentkező nacionalista veszéllyel szemben is céltudatos harcot folytasson.

A szocialista rendszer néhány országában megtalálhatók mind a nagyhatalmi sovinizmus, mind pedig a kis országokra jellemző nacionalizmus megnyilvánulásai, amelyek különböző formában és váltakozó élességgel jelentkeznek. Ezek a jelenségek bonyolult problémát teremtettek a nemzetközi kommunista mozgalomban.

A kis országokra jellemző nacionalizmus, éppen úgy, mint a nagyhatalmi sovinizmus, mellőzi az osztályharc gondolatát és hol a kis és nagy nemzetek pozíciójából, hol a semlegesség álarcában közelíti meg e fontos problémákat. Az az „elmélet", amely a világot kis és nagy nemzetekre osztva közelíti meg a problémákat, eleve a legfontosabbról, a lényegről tereli el a figyelmet, elködösíti, hogy az alapvető különbségek nem az országok méreteiben vannak, hanem abban, hogy melyik osztály érdekeit és céljait szolgálja politikájuk. Az osztályszemlélet háttérbe szorítása, az osztályellentétek elködösítése, a „kis nemzetek" érzékenységének felgerjesztése — a nacionalizmusnak tett engedmény, amely — éppen úgy, mint a nagyhatalmi sovinizmus — objektíve az imperializmus malmára hajtja a vizet.

A proletár internacionalizmus — mindenekelőtt hűség a nemzetközi munkásosztály közös ügyeihez és érdekeihez. Ez a tartalma, lényege az internacionalizmusnak. Kommunisták részéről a politikai semlegesség a proletár internacionalizmus revideálását jelenti, engedményt a nacionalizmus irányában. Az ilyen politikában az osztályharc kérdéseinek mellőzése rejlik.

Amikor ideológiailag elhatároljuk magunkat ettől a proletár internacionalizmussal ellentétes irányzattól, megerősítjük politikai egységre való törekvésünket a következetesen antiimperialista tartalmú „el nem kötelezettségi" politikát folytató erőkkel. Az imperializmus elleni közös harcunk céljainak megvalósítását elősegítő el nem kötelezett politika pozitívumait nagyra értékeljük. Az objektív igazság alapján azonban szükséges leszögezni: a nemzetközi méretekben folyó osztályharc mai viszonyai között az imperia-

Digitized by Google

lizmus ellen fegyverrel, vagy más módon harcoló összes erők, Vietnamtól a Közel-Keletig, a legnagyobb segítséget a szocialista országok közösségétől, mindenekelőtt a Szovjetuniótól kapják.

A nacionalizmus veszélyét a nemzetközi kommunista mozgalomban szükségtelen tagadni, mert az létezik. A feladatunk az, hogy szembenézve ezzel a veszéllyel, meghatározzuk tennivalóinkat. A nacionalizmus egyetlen igazi és hatásos ellenszere — a proletár internacionalizmus. Ennek elvei alapján lehet fokozatosan feloldani az összes ellentmondásokat.

A 75 kommunista és munkáspárt a proletár internacionalizmus elvei alapján találta meg a nemzetközi tanácskozás előkészítésének, összehívásának és az azon elfogadott közös határozatok elérésének útját. Nemcsak sikerült elhárítani a számtalan akadályt, hanem olyan elveket és módszereket is sikerült meghonosítani, mint valamennyi párt önállóságának és függetlenségének tiszteletben tartása, a demokratikus elvtársi viták, a kollektivizmus, amelyek a továbbiakban is nagy jelentőségűek lesznek a testvérpártok két- és többoldalú kapcsolataiban. Ismét bebizonyosodott, hogy a proletár internacionalizmus nélkülözhetetlen fegyvere az egységért és összeforrottságért vívott harcnak.

A nemzetközi tanácskozáson megerősödött internacionalista egység értékét növeli, hogy ez nem csupán a testvérpártok zárt körére terjed ki. A 75 testvérpárt képviselői valamennyi kommunista és munkáspárt egységéért szállnak síkra. A tanácskozáson részt vett és részt nem vett pártokkal egyaránt akcióegységet akarnak. Sőt a nemzetközi tanácskozáson elfogadott okmányokban meghirdették az összes imperialistaellenes erők összefogásának szükségességét és kidolgozták az antiimperialista akcióegység politikai platformját. A nemzetközi kommunista mozgalom internacionalista egységének megerősödése nagy csapás az imperializmusra, továbbá a sorainkban fellelhető nacionalizmusra, a jobboldali revizionista és álbaloldali szektás, dogmatikus elhajlásra és szakadár törekvésekre.

A proletár internacionalizmus — mint mindig a nemzetközi kommunista mozgalom története során — ma is eszmei-politikai harcban, vitákban jut érvényre. A nemzetközi kommunista mozgalomban most olyan sajátságos helyzet van, hogy a proletár internacionalizmusra támaszkodnak a következetes elvi, marxista—leninista politikát folytató testvérpártok, de ugyanúgy, sőt néha még hangosabban rá hivatkoznak revizionisták és az álbaloldali szektás-dogmatikusok is. A jobb- vagy a „baloldali" revizionisták a proletár internacionalizmusra hivatkozva akarják álcázni politikájukat, elhajlásukat. Így próbálják igazolni ellenzéki pozíciójukat a nemzetközi kommunista mozgalommal szemben. Ilyen körülmények között fokozott jelentőséggel bír annak világos és pontos meghatározása, hogy mi a tartalma, kritériuma, próbaköve a proletár internacionalizmus fogalmának.

A gyakran felmerülő problémákban minden esetben megnyugtató módon igazodhatunk el, ha hűségesek vagyunk a marxizmus elméleti tanításához. A marxizmus—leninizmus elméleti rendszerében a legfontosabb az osztályharc elmélete és gyakorlata, a munkásosztály hatalmának megteremtéséért és megtartásáért folytatott harc. Az osztályharc elméletéhez és gyakorlatához való viszony — a proletár internacionalizmus konkrét tartalma, kritériuma. Az egyes embereket és pártokat nem kijelentéseik alapján fogadhatjuk el internacionalistáknak, hanem azon az alapon, hogy szavaik és legfőképpen tetteik összhangban állnak-e az osztályharcos szemlélettel és gyakorlattal. A proletár internacionalizmus hangoztatása az osztályharctól elszakítva, vagy

Digitized by Google

éppen szembeállítva azzal, a gyakorlatban szükségszerűen eltávolodást, szembekerülést jelent az internacionalizmussal.

A moszkvai nemzetközi tanácskozás részvevői V. I. Lenin elvi és gyakorlati útmutatását követték, amikor a fő dokumentumban leszögezték: minden egyes kommunista párt felelős tevékenységéért saját munkásosztálya és népe előtt és egyidejűleg a nemzetközi munkásosztály előtt is. A kommunista és munkáspártok nemzeti és nemzetközi felelőssége elválaszthatatlan egymástól. Kiemelték, hogy „a szocializmus védelme a kommunisták nemzetközi kötelessége". Ezek és más fontos megállapítások a világ összes kommunistáit segítik az elvi tájékozódás és magatartás kialakításában.

Az osztályharc fő frontja a mai világban a szocialista és a kapitalista világrendszer között húzódik. A két kibékíthetetlenül ellentétes világrendszer harca és a szocializmus eredményei gyakorolják a legnagyobb befolyást az egész emberiség sorsára. Ez korunk legnagyobb jelentőségű realitása. Bármilyen változás a szocialista világrendszerben, vagy az egyes szocialista országokban közvetlen kihatással van a nemzetközi munkásosztály harcára. Az eredményes fejlődés megkönnyíti és előrelendíti a nemzetközi osztályharcot, új perspektívákat ad neki. A szocialista világrendszer objektív jelentőségéből adódik, hogy a szocializmus védelme minden marxista—leninista párt, valamennyi kommunista nemzetközi kötelessége. Ez az osztályharc törvénye. E harcban, a szocializmus védelmében való részvétel a proletár internacionalizmus kritériuma, próbaköve.

A Szovjetunió kommunistáinak, népeinek félévszázados magas fokú internacionalizmusa mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy sohasem csupán a szovjet nép ügyének tekintették a szocializmus, a kommunizmus építését. Mindazt, amit tettek, a nemzetközi osztályharc érdekeivel és céljaival kötötték össze. A Szovjetunió mindig összhangba hozta politikáját, a szocializmus építésének feladatait a nemzetközi munkásosztály, a kommunista világmozgalom feladataival. A Szovjetunió kommunistái, népei mindig nagy felelősséggel viseltettek a nemzetközi munkásmozgalom iránt. A szocialista világrendszer kialakulásával kiszélesült az a front, amely a szovjet példát követve, a nemzetközi osztályharc anyagi, társadalmi, ideológiai támasza. Szélesebb alapon valósul meg a kölcsönös segítségnyújtás a nemzetközi kommunista mozgalom hatalmon levő és hatalomért harcoló pártjai között. Korunk lelkesítő realitása, hogy a szocialista országok kommunista és munkáspártjai egy világrendszer méretében valósítják meg egyidejűleg nemzeti és nemzetközi felelősségüket.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta a proletár internacionalizmus legbiztosabb kritériuma, próbaköve a Szovjetunióhoz és kommunista pártjához való viszony. Vannak, akik ezt az elvet revideálva, azt állítják, hogy az első szocialista forradalom győzelme után közvetlenül ez így volt, ma már azonban, a megváltozott világhelyzetben nem tekinthető vízválasztónak a Szovjetunióhoz való viszony. Ebben az imperialisták szovjetellenes propagandája előtti meghátrálás tükröződik. Az imperialisták óriási nyomást fejtenek ki, hogy az egyes kommunista és munkáspártok önállóságának és függetlenségének kritériumául a Szovjetunióval és kommunista pártjával szembeni ellenzékiséget fogadtassák el. Az a párt, amelyik szemben áll Moszkvával — „független", amelyik pedig szolidáris a Szovjetunióval — nem az. Ezt a szovjetellenes koncepciót összekapcsolják a „vezető pártról" és „irányító központról" szóló, ismétlődő, ósdi kommunistaellenes propagandájukkal. Jelenleg a nemzetközi kommunista mozgalomban nincsen vezető

Digitized by Google

párt és irányító központ. A kommunisták mind az imperialista osztályellenséggel, mind pedig a soraikon belül jelentkező nacionalista, szovjetellenes jelenségekkel szemben a marxista—leninista elveket és az objektív történelmi igazságot szegezik szembe.

A szovjetellenesség akár jobb-, akár „baloldali" revizionista köntösben jelentkezik is — mindenképpen az internacionalizmustól idegen jelenség. Aki eltávolodik a Szovjetuniótól, szembehelyezkedik vele, az elkerülhetetlenül szemben áll a marxizmus—leninizmussal, a kommunizmussal.

Az első dolog, amelyre a kommunisták soraiban jelentkező szovjetellenességgel kapcsolatban figyelmeztetni kell: ezen az úton haladva nincsen megállás a renegátságig, az osztályharc, forradalmi elméletünk elárulásáig. A szovjetellenesség — függetlenül az egyes emberek vagy pártok előző, bármilyen nagy érdemeitől is — óhatatlanul a barikád túlsó oldalára vezet.

A Szovjetunió helyét, szerepét, jelentőségét a mai és holnapi világban ötven év óta az objektív történelmi fejlődés határozza meg. A Szovjetunió létezése megváltoztathatatlan világtörténelmi jelentőségű tény. A Szovjetunió olyan lebírhatatlan gazdasági, társadalmi, kulturális, ideológiai és katonai erő, amely barátainak szüntelen erőforrást jelent, s amellyel ellenségei — akár akarják, akár nem — kénytelenek számolni. A Szovjetunióban testesül meg az a gazdasági és társadalmi erő, amely a megvalósult szocializmus, az épülő kommunizmus valóságát jelenti minden haladó törekvés számára az egész világon. A Szovjetunió Kommunista Pártjának hét évtizedes történelme, mai eszmei-politikai-erkölcsi ereje az egész nemzetközi kommunista mozgalom elvi-politikai és gyakorlati harcának egyedülálló, semmi mással nem pótolható forrása.

A Szovjetunió sokoldalú segítséget nyújt a szocializmus építésében más országok népeinek, biztosítva velük együtt a szocialista világrendszer erejének növekedését és megszilárdulását. A szovjet rendszer születése első percétől önzetlen internacionalista missziót teljesít. A nemzetközi kommunista mozgalom osztagai, a szocialista országok kivétel nélkül mind sokat köszönhetnek a szovjet nép anyagi, erkölcsi és véráldozatainak. Ebben rejlik a lényege annak, hogy bár a testvérpártok, a szocialista országok egyenrangúak, de nem egyforma áldozatokkal járulnak hozzá a közös erőfeszítésekhez, a nemzetközi kommunista mozgalom erejének növeléséhez. A Szovjetunió nemzetközi békepolitikája, katonai ereje az egész világ békéért harcoló emberiségének védelmét szolgálja. Óriási anyagi áldozatokat vállal magára az imperialisták által a világra kényszerített fegyverkezési versenyben. Amint a második világháborúban — viselve annak fő terhét — a Szovjetunió mentette meg az emberiséget a fasiszta világuralomtól, ugyanúgy napjainkban a Szovjetunió anyagi és katonai ereje, nemzetközi politikája, a saját biztonsága és az egész békeszerető emberiség érdekében vállalt áldozatai a legfőbb biztosítékai annak, hogy elhárítható az új világháborúnak az imperialisták részéről való kirobbantása. A Szovjetunió szerepét, helyét az elkövetkezendő évtizedekre az objektív történelmi fejlődés alakította ki és határozza meg. Mindezek következtében az internacionalizmus próbaköve minden kommunista számára — a Szovjetunióhoz való viszony.

A Szovjetunió és kommunista pártja történelmi küldetésében van a magyarázata annak, hogy az imperialistáknak, a szocializmus minden rendű és rangú ellenségeinek kommunistaellenes propagandájában a szovjetellenesség foglalja el a központi helyet. A szovjetellenes ideológiai erőfeszítésektől remélik a kommunizmus eszmei-politikai térhódításának feltartóztatását. Saját

Digitized by Google

érdekükben arra számítanak, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom egyes nemzeti osztagai és a haladó, demokratikus erők meggyengítésének, elszigetelésének, majd megsemmisítésének útja ezeknek a Szovjetuniótól való elszakításán keresztül vezet.

Abból a vitathatatlan realitásból, hogy az osztályellenség legfőbb erőfeszítései a Szovjetunió ellen irányulnak, az a logikus következtetés adódik a kommunista pártok számára, hogy állandóan erősítsék szolidaritásukat, együttműködésüket a kommunizmust építő szovjet néppel és kommunista pártjával. A Szovjetuniónak és kommunista pártjának tekintélye, az iránta való bizalom, tisztelet és megbecsülés a legnagyobb mértékben befolyásolja a nemzetközi munkásmozgalom és minden egyes testvérpárt tekintélyének, erejének növekedését. Minden kommunista és munkáspárt saját erejét, tekintélyét növeli, amikor síkra száll a Szovjetunióval való barátság mellett.

A Szovjetunióhoz és kommunista pártjához való viszonynak nagy jelentősége van a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért és összeforrottságáért folyó harcban. Ezzel kapcsolatban már huzamos ideje két törekvés figyelhető meg. A kommunista és munkáspártok döntő, nagy többsége, amely síkra száll a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért, mindenekelőtt a Szovjetunió Kommunista Pártjához fűződő kapcsolatait erősíti. És megfordítva: az egység ellenzőinek politikájában a szovjetellenesség foglalja el a központi helyet. Ennek oka kézenfekvő: a szakadár törekvések útjában a legnagyobb akadály a Szovjetunió Kommunista Pártja. Az egységért folytatott harcban is vízválasztó a Szovjetunióval való barátság. Az a párt, amely egységet akar — erősíti barátságát a Szovjetunióval: amely a szakadás útjára tért — fokozza szovjetellenességét. Az egység útja, a Szovjetunióval való barátság útja, korunk objektív követelményeivel van összhangban, a mai társadalmi fejlődés útja.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága nagy örömmel és megelégedéssel állapította meg, hogy a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozása a Szovjetunió Kommunista Pártja iránti bizalom és megbecsülés további erősödését eredményezte. Ez természetes. A Szovjetunió kommunistáinak proletár internacionalista politikája a legnagyobb mértékben járult hozzá a békéért, a demokráciáért, a függetlenségért és szabadságért, a szocializmusért küzdő erők sikereihez. A Szovjetunió Kommunista Pártja iránti bizalom és megbecsülés növekedése kifejezésre jutott a nemzetközi tanácskozáson elhangzott beszédekben. A testvérpártok közötti megerősödött kölcsönös bizalom és megértés nagy erejű forrása a nemzetközi kommunista mozgalom további harcainak.

A kommunista és munkáspártok előtt jelenleg ugyanolyan nagy feladatok vannak, mint amilyenek eddig is voltak, de minden eddiginél bonyolultabbak. A világ minden kommunistája most mégis nagyobb bizakodással tekinthet a jövő elé, mint néhány évvel ezelőtt. A valóságban beigazolódott, hogy korunk objektív fejlődése nem kedvez a szakadárságnak, a kommunista és munkáspártokban — a felmerülő nézeteltérések ellenére — erősebb az egység iránti igény és az összeforrottságra való törekvés. Az összeforrottság fejlődésével erősödött az internacionalizmus a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Mint olyan sokszor a marxizmus—leninizmus és a modern munkásmozgalom fejlődésében, újra bebizonyosodott a megdönthetetlen igazság: a proletár internacionalizmus kipróbált fegyvere az egységért és összeforrottságért folyó harcnak.

Digitized by Google

VÁLYI PÉTER:

A KGST-országok együttműködésének pénzügyi és áruforgalmi kérdései

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának ez év áprilisában tartott XXIII. rendkívüli ülésszaka igen fontos és a távlatokat meghatározó döntéseket hozott a KGST tagországai szorosabb gazdasági integrációjának megvalósításáról. Azóta széles körű munka indult meg minden országban az integráció részletes programjának kidolgozására. Az elképzelések megvitatása és kidolgozása hazánkban is nagy erővel folyik, s megkezdődött a különböző országokban készült tervezetek nemzetközi egyeztetése is. A munka tehát még kezdeti stádiumában, a vizsgálat és elemzés stádiumában van.

Ehelyütt mindenekelőtt az együttműködés pénzügyi és áruforgalmi problémáira irányítjuk a figyelmet, annál inkább, mert a pénzviszonyok, pénz- és valutaproblémák jelenleg az együttműködés kérdéseiben nem foglalják el azt a helyet, amely tényleges jelentőségüknél fogva megilletné őket; azt is mondhatnánk, hogy ez bizonyos mértékig elhanyagolt területe az együttműködésnek. Az e cikkben kifejtett gondolatok a hazánkban kialakított elképzelésekre támaszkodnak.

A gazdasági kooperáció pénzügyi feltételeinek megvitatásához talán kissé messzebbről kell elindulni, mint kívánatos. Ez azért van így, mert sokakban merül fel az a kétely: helyes-e a mai viszonyok alapján a szomszédos szocialista országok együttműködésének továbbfejlesztésében kiemelkedő jelentőséget tulajdonítani a valuta- és hitelkérdéseknek, az áruforgalom különböző feltételeinek? Nem a termelés közvetlen szabályozásában kell-e megtalálnunk az ugrópontot a kooperáció minőségileg új szakaszában? Gondolatmenetünkkel szeretnénk hozzájárulni e kétely eloszlatásához, annak a lényeges, szétválaszthatatlan kapcsolatnak az igazolásához, amely a KGST-országok mai termelési, kereskedelmi és pénzügyi tevékenységét összeköti.

A nemzetközi munkamegosztás gyors terjedése a jelenlegi időszak egyik jellemző törekvése és tendenciája. A modern technika összezsugorította a földrajzi távolságokat. Ennek ellenére a nemzetközi munkamegosztás sűrűsödési pontjai egyes földrajzi-politikai régiókban alakulnak ki. Különösen kézenfekvő ez a KGST-tagországok regionális gazdasági tömörülésére vonatkozóan, mert itt nem csupán és nem is elsősorban a földrajzi közelség, a szomszédság, hanem főként a szocializmus eszméje, továbbá az azonos gazdasági és politikai célok vezérlik a fokozódó gazdasági integrálódást.

A munkamegosztás mélyülésének fő tartalma és indoka

- a műszaki tudományos fejlődés gyorsítása nemzetközi összefogás útján,
- a termelés optimális és egyre növekvő méreteinek megvalósítása — kis és közepes országokban is — termelési együttműködés és szakosítás útján,
- nagy fogyasztópiacok létrehozása, amelyeken a szellemi és anyagi javak akadálytalanul és minden részvevő előnyére mozoghatnak.

Digitized by Google

Ezek az indokok azonban önmagukban nem bizonyítják azt a tételt, hogy a pénzügyi viszonyok korszerűsítése ma különösen időszerű. Hogy a bizonyítás ne mozogjon túlságosan elvont síkon, vizsgáljunk meg egy gyakorlati példát a gazdasági együttműködés tárgykörében. Készakarva nem az országos jelentőségű témák közül választjuk példánkat, mert a legnagyobb hatókörű kooperációs megállapodások — olyanok, mint például a magyar—szovjet alumíniumegyezmény, a villamosenergia-hálózatok összekötése, vagy a közös vasúti tehervagonpark — felsőbb szinten jönnek létre. A jövőben is az ilyen nagy kiterjedésű, országos horderejű témák és megállapodások adják majd meg az együttműködés kibontakozásának gerincét. A szorosabb gazdasági összefonódásnak azonban követelménye, hogy sok vállalat, üzem között jöjjenek létre kisebb-nagyobb kooperációk, s ilyeneket célszerűen csak az érdekelt termelői és fogyasztói egységek között lehet létrehozni.

Ez lehet bármely gépipari termék, például a motorkerékpár, amelynek előállítására — viszonylag kis sorozatban — minden KGST-ország berendezkedett. A mai helyzetnek az lehetne az előnye, hogy sokféle választékban kapható a KGST-országokban motorkerékpár és bizonyos verseny is lehetséges a jobb minőségért. (Ez az előny persze csak akkor érvényesülhetne, ha az egyes országokban minden ország termékeit árusítanák, s ha a belső termelés védelmére nem alkalmaznának fékező vagy tiltó hatású behozatali, illetve kiviteli korlátozást, sem adminisztratív, sem pénzügyi eszközökkel.) Hátránya viszont az, hogy a termék önköltsége minden országban magasabb a lehetségesnél és a kívánatosnál. Az egyszerű logika azt diktálná egyik megoldásként, hogy a különböző országokban működő vállalatok osszák meg munkájukat, olyan módon, hogy a legfontosabb alkatrészeket vagy szerkezeti egységeket más-más vállalat gyártsa közülük. Más-más alkatrészek kombinációjából többféle választék is előállítható. Így mindegyik országban növelhető a sorozatnagyság, ennek megfelelően ugrásszerűen korszerűsíthető a termelési technológia, csökkenthetők a költségek.

Milyen tényezők akadályozzák az ilyen kooperációt? A teljesség igénye nélkül megemlítek néhányat.

A KGST-országok közötti kereskedelemben érvényesülő stabil árak elve megnehezíti az olyan ármegállapodást, amely a vevőt és az eladót egyaránt részesíti a csökkenő költségekből származó előnyökben. Ilyen alapon joggal teheti fel bármelyik kooperáló a kérdést: milyen előnye lesz az importőr vállalatnak a megállapodásból?

A KGST-országok kereskedelmi gyakorlatában ma — minden ezzel ellentétes törekvés ellenére — a kétoldalú kiegyenlítettség elve érvényesül. Ez gyakorlatilag minden együttműködési elképzelés megvalósításakor azt a fogas kérdést veti fel, hogy hogyan egyenlítsék ki egymást kétoldalú szállításokkal az együttműködés részvevői. A kiegyenlítés pedig nehezen, vagy egyáltalában nem valósítható meg minden egyes esetben. Mit tegyen a termelővállalat olyankor, amikor az állami szervek azt mondják, hogy a kiegyenlítés hiánya az országos számlákon problémát okoz a kétoldalú áruforgalom egyenlegében.

Ezt még súlyosbítja az áruknak az az értékrendje, amelyet szintén a kétoldalúság hozott létre a KGST-országok között. Vannak ugyanis „kemény" áruk — azok, amelyek más viszonylatokban is könnyen értékesíthetők (konvertálhatók az országok között) — és „puha" áruk, amelyeknek értékesítési lehetősége erősen korlátozott. Ezért a kiegyenlítésnél az áruk ilyen értelemben vett értékrendje is vita tárgya.

Ellenvetés lehet az is, hogy a közös érdekeket szolgáló munkamegosztás sok esetben beruházást is szükségessé tesz, eddig pedig hiányzott az a közös mechanizmus, amelynek segítségével hitellel el lehetett volna látni a közös

Digitized by Google

érdekű beruházásokat. Az ilyen típusú akadályozó tényezők felsorolását még folytatni lehetne. A felsorolt példák azonban talán elégségesek annak bemutatásához, hogy miért nem valósul meg néhány nagyon ésszerű kooperációs javaslat.

A probléma tehát az, hogy egyrészt a mai együttműködési rendszerben nem tud kellőképpen kibontakozni a verseny, ezért is maradnak fenn gazdaságilag indokolatlan párhuzamosságok; másrészt azonban az egyes országok fogyasztói többnyire nem találnak eléggé széles áruválasztékot (a példánkban említett motorkerékpárok esetében sem), mert az országok behozatali, illetve kiviteli mechanizmusa akadályokat gördít az áruk könnyebb áramlása elé.

A jövőbeli rendszerben el kell érnünk, hogy a gyártás kooperáció útján a technológia és a gazdaságosság által indokolt nagy sorozatokban folyjon. Aligha volna azonban szükséges és nem is volna jó, ha csak egyetlen kooperációban készülnének motorkerékpárok. Az optimális fogyasztáshoz bizonyos áruválaszték szükséges, árbeli különbségekkel. A feladat tehát: kapjanak minden országban szabad utat a legkorszerűbb, legtermelékenyebben gyártott termékek.

Meggyőződésem, hogy a termelési együttműködés elmaradását nem az okozza, hogy a gazdasági vezetőknek nincsenek meg a kellő közgazdasági ismereteik, vagy hogy elutasítják a kooperáció elvét, s nem is az, hogy a külkereskedelmi tervek és megállapodások nem eléggé részletesek és nem tartalmaznak együttműködési előírásokat, hanem ez nagyrészt azokon a közgazdasági, pénzügyi és kereskedelmi körülményeken múlik, amelyeknek keretében a munkamegosztás folyik.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az akadályokat, ezek mélyén végül is a KGST-országok forgalmában szereplő pénz funkcióinak hiányossága rejlik. A merev, a költségviszonyoktól elszakadt és a kereslet-kínálattól független árak akadályozzák az értékmérő funkció működését, a bilateralizmus korlátozza a fizetési eszköz funkcióit, az áruk „keménységi fok" szerinti, torz minősítése már-már a naturális csere felé mutat, az évenkénti kiegyenlítés szükségessége, a közös felhalmozási alap hiánya a kincsképző funkció fejletlenségére utal.

A termelési kooperációhoz hasonlóan oknyomozást lehetne végezni arról: miért halad az országaink közötti közös intézmények, vállalkozások ügye is nagyon vontatottan. Az eredmény egészen hasonló lenne.

Mindebből sem szabad azonban arra következtetni, hogy kizárólag a KGST pénzügyi (monetáris) rendszerében kell keresnünk a továbbhaladás kulcspontját. Vannak más kulcspontok is, legfőképpen a tervek és a gazdaságpolitika egyeztetésének, a tudományos tervezés megjavításának, a tudományos műszaki erőfeszítések egyesítésének témakörében. A most időszerű legfontosabb változtatások zömét azonban a forgalmi szférában és a pénzügyek területén találhatjuk.

Vizsgáljuk meg, milyen követelményeket célszerű támasztanunk akkor, amikor egy szorosabb gazdasági integráció keretében a KGST-országok pénzügyi rendszerének jövőjét tervezzük. A követelmények megfogalmazásában a KGST-országok közösségének hatékonyabb és gyorsabb gazdasági fejlődését tartjuk szem előtt. Ebből kiindulva a következő követelményeket fogalmazhatjuk meg:

- Szolgálja a termelés és az egymás közötti külkereskedelem az egyes országok szükségletének teljesebb kielégítését, s különösen a műszaki fejlődést szolgáló eszközök és alkatrészek kölcsönös cseréjét és minősé-

Digitized by Google

gük javítását ösztönözze; fokozza az egyes népgazdaságok érdekeltségét a magas műszaki színvonalú és keresett cikkek kivitelében.

- Támassza alá — különösen közös érdekű beruházások finanszírozási lehetőségének megteremtésével — a struktúrát átalakító termelési ágak tervszerű fejlesztését.
- Hozza létre a termelés szakosításának, a termelési kooperációnak kedvező feltételeit, később pedig tegye lehetővé közös létesítmények, intézmények, vállalkozások létrehozását és közös érdekeltségben való működtetését.
- Erősítse a világgazdaságban a KGST-országok gazdasági és pénzügyi pozícióját, a közös kereskedelempolitikát kifelé, perspektívában pedig egyes KGST-n kívüli országoknak a KGST-vel való bizonyos kooperációját vagy részvételét.

Ezek a követelmények maximálisnak tűnhetnek, s lehet, hogy maximálisak is, ha csak egy-két évre tekintünk előre. A KGST-országok integrációját azonban hosszabb távra szóló fejlődési folyamatnak kell tekintenünk. Akármilyen hosszú és fokozatos is a fejlődés, világos, hogy nem egy intézkedéssel, hanem csak az intézkedések széles körű rendszerével, több menetben közelíthetünk ezekhez a követelményekhez. A pénzügyek, a tervezés, a külkereskedelem, az árképzés területén átgondolt és komplex teendőket kell a KGST-tagországoknak megvalósítaniuk a következő esztendőkben, amelyekben egyik legfőbb feladatuk a tanács XXIII., rendkívüli ülésszakán hozott nagy jelentőségű határozatok végrehajtása.

E követelmények teljesítéséhez a fő lépésnek azt tartjuk, hogy a KGST-országok egymás közötti kereskedelmében és fizetési forgalmában fokozatosan térjünk át a bilateralizmusról a multilaterializmusra. (A bilateralizmus lényege: kétoldalú, kölcsönösen kiegyensúlyozott külkereskedelmi szállítások, kétoldalú hitelnyújtással kombinálva; a keletkező szaldók itt más viszonylatban nem használhatók fel automatikusan. A multilateralizmus lényege az, hogy bármilyen az integrációs körön belül teljesített export és import, a bankban egy számlán írják ezt jóvá, s nincs szükség kétoldalú kiegyenlítésre. A kétoldalúan keletkező szaldók a körön belül bármely relációban automatikusan felhasználhatók. A bank az átmeneti hiányok kiegyenlítésére hitelt nyújt, ezen kívül középlejáratra is hitelez megfelelő feltételek mellett az esetleges fizetési problémák áthidalására).

A multilateralizmus előnyei általában kézenfekvők: a külkereskedelmi forgalom növelésének újabb tartalékait képes feltárni, s előnyei az előbb említett követelmények kielégítésében is megmutatkoznak. Ösztönöz a kivitelre, mert a kivitel növelését nem fékezi a kétoldalú számlák kiegyenlítettségének kötelezettsége, ösztönöz a minőség megjavítására és a műszaki fejlesztésre, mert az áruknak legalább egy részét tekintve egy-egy országban más országok vállalatai is jelentkeznek egymással versenyző eladókként, s a multilaterális elszámolás bevezetése megkönnyíti a termelési kooperáció és szakosítás kiszélesítését, mert multilaterális elszámolásnál nem merül fel az ügyletenkénti vagy országok közötti kétoldalú kiegyenlítés kérdése.

Többek között ez az oka annak, hogy a sokoldalú forgalom (a multilateralizmus) és a közös valuta transzferabilitása (a kétoldalú forgalomban keletkezett követeléseknek és tartozásoknak a KGST-országok körén belüli szabad átválthatósága) alapján képzeljük megvalósítani az integráció pénzügyi,

Digitized by Google

kereskedelmi és árrendszerének korszerűsítését. A jelenlegi helyzetnek az a furcsasága, hogy elvként már jó néhány esztendővel ezelőtt meghirdettük a multilateralizmust a KGST-ben, és hogy a KGST-országok jelenlegi közös valutáját is transzferábilisnak hívjuk. Eddig azonban nem sikerült megteremteni azokat a minimális feltételeket sem, amelyek elengedhetetlenek a ténylegesen működő multilaterializmushoz és transzferabilitáshoz. A valóságos folyamatot ugyanis, amely ezekhez vezet, nem pótolhatja semmiféle deklaráció: összefüggő és program szerint életbe léptetendő intézkedésekre van szükség. Ha röviden meg akarjuk határozni a KGST-n belüli multilateralizmusnak és a közös valuta belső transzferálhatóságának minimális feltételeit, a következő alapvető megállapításokra jutunk:

a) Rugalmasabbá kell tenni a külkereskedelmi kontingens- és szerződéskötési rendszert.

b) Úgy kell fejleszteni a külkereskedelmi árrendszert, hogy az árak rugalmasak legyenek és fejezzék ki a szocialista országok szervezett (tervszerű) piacának értékítéletét.

c) Hatékonnyá kell tenni a KGST-országok között érvényesülő hitelek rendszerét, mindenekelőtt oly módon, hogy meg kell szüntetni a hitelnyújtás mai automatikus jellegét, és ösztönző kamatrendszert kell bevezetni.

d) Be kell vezetni a kollektív valuta aranyra és szabad devizára való részleges átváltását.

Vegyük sorjába ezeket a téziseket és indokolásukat.

A KGST-országok között kétoldalúan megkötött hosszú lejáratú és éves külkereskedelmi megállapodások és a bennük rögzített kötelező árukontingensek rendkívül fontos szerepet töltenek be együttműködésünk tervszerűségének és stabilitásának biztosításában. Ezt a feladatot a jövőben is el kell látniuk. Ma azonban a szerződések és kontingensek kétoldalú jellege, részletezettsége és csaknem teljes specifikáltsága nem teszi lehetővé, hogy az áruforgalomban kibontakozzon a multilateralizmus. Ennek az az oka, hogy a kivihető, illetve behozható árualapok csaknem teljesen és címzett módon elosztódnak, mégpedig kötelezően, az áruforgalmi egyezményekben és így nem marad terület és lehetőség a kétoldalúan keletkező különbségeknek a sokoldalú forgalomban való kiegyenlítésére. Nincs tehát más kiút, mint minden relációban teljesen kiegyenlíteni a forgalmat, vagy ha ez bármilyen okból nem sikerül, automatikusan hitelt nyújtani.

Lehetséges az, hogy a stabilitás és a külkereskedelem tervszerűsége megmaradjon, sőt erősödjön, s ugyanakkor a sokoldalú alapon elszámolt forgalom részére szükséges mozgásterület is létrejöjjön. Szükséges azonban, hogy a hosszú lejáratú megállapodások a külkereskedelmi forgalomnak csak azt a részét szabályozzák, amely alapvetően befolyásolja az országok gazdaságpolitikáját. Azokat a szállításokat kell tehát több évre előre kötelezően megállapítani, amelyeknél a szükségletek és a szállítási lehetőségek előre biztonsággal meghatározhatók és amelyeknél a gazdasági kapcsolatok tervszerű fejlesztése feltétlenül meg is követeli ezt a biztonságot. Ezen a szférán kívül — amelynek kiterjedése minden egyes ország gazdasági helyzetétől is függ — fontos dolog lehetőséget teremteni ahhoz, hogy rugalmasabban és a változó szükségleteknek megfelelően kevésbé determinált formában áramoljék a külkereskedelmi áruk egy hányada és ez a hányad töltse be a sokoldalú kiegyenlítés funkcióját.

Digitized by Google

Az elmondottaknak megfelelően az áruforgalmi megállapodások a következő kontingens-formákra épülnének fel:

- Kötelező és mennyiségben megállapított árukontingensek. Ezeknél az állam kötelezettséget vállal a megállapított áru szállítására, illetve átvételére, s a több évre szóló megállapodás az árakra és egyéb feltételekre is kiterjed.

- Értékkontingensek. Ezeknek a részletezettsége és meghatározottsága alacsonyabb fokú, mint a mennyiségben is megállapított kontingenseké. A szállítás, illetve átvételi kötelezettség csak általánosságban érvényes az államra; a kötelezettség a vállalatok közötti magánjogi szerződések megkötésével válik teljessé.

- A kontingens nélküli (szabad) forgalom körébe tartoznának mindazok az áruk, amelyekre nézve az importőr és exportőr ország csak azt a kötelezettséget vállalja, hogy nem érvényesít kiviteli vagy behozatali korlátozást.

Megjegyzendő, hogy ennek a rugalmasabb szerződési és kontingens-rendszernek az elemei már a mai gyakorlatban is érvényesülnek bizonyos fokig. Érdemi változás a jövőben az lenne, hogy tudatosan szélesítenénk az értékkontingensek és a szabad kontingensek körét, s ezt a kört felhasználnánk a forgalom variálhatóbbá tételére, a multilateralizmus erősítésére.

A multilateralizmus és a transzferabilitás fokozatos létrehozásának követelménye az is, hogy reálisabb legyen a szocialista országok közötti kereskedelemben érvényesülő árak aránya, rugalmasabb legyen az árak képzésének módja. Az árak alakulását akkor nevezhetjük reálisnak, ha hatást gyakorolnak rá a világpiac árviszonyai és ezek tartós változásai. (Ez a hatás a közös valuta reális és stabil árfolyama révén érvényesülhetne.) Szerepet kell hogy játsszanak a szocialista kereskedelemben létrejövő keresleti és kínálati viszonyok, amelyek ma spontán módon jutnak érvényre az áruk „keménységi fokában" és a szocialista országok kereskedelmében gyakran érvényesülő naturális jellegű árukapcsolatokban. A jelenlegi árképzési rendszerben a keresett és hiányzó cikkek nemegyszer viszonylag alacsonyabb, a túlkínálatban levők pedig relatíve magasabb áron értékelődnek, mint a világpiacon. A reális külkereskedelmi árak ezen túlmenően tükrözik az országok nemzetközileg elismerhető ráfordításainak alakulását, a nemzeti valuták és a közös valuta árfolyamának érvényesülése révén. Ilyen módon, nem pedig konstruált sémák alapján alakulhat ki fokozatosan az a külkereskedelmi árrendszer, amely kifejezi a KGST-országok értékítéletét, és amely valóban kooperációra ösztönöz.

Az ármegállapodásokat ugyanakkor helyes szervesen összekapcsolni az árucsereforgalmi megállapodásokkal. Ez azt jelenti, hogy államközileg rögzített áruk azoknak a termékeknek legyen, amelyekre nézve kötelező mennyiségi kontingensek vannak megállapítva (de ezeknek legyen). Ebben az esetben célszerű, ha az ármegállapítás érvényességi időtartama egybeesik a szállítási kötelezettség időtartamával. A világpiaci árak tartós változása esetén azonban még az ilyen ármegállapodásokat is helyes időről időre felülvizsgálni és módosítani.

Az értékkontingensek és a szabad kontingensek szférájában az árak megállapítása a vállalatok hatáskörébe tartozna. Ez biztosítaná az árképzés rugalmasságát. Ebből a gondolatmenetből következik, hogy a közös valuta értékmérő funkciójának betöltése, árfolyamának realitása és működőképessé tétele

Digitized by Google

megkívánja, hogy fordítsunk megkülönböztetett figyelmet a külkereskedelmi árak továbbfejlesztésére.

A kifejlett integráció viszonyai között tehát a közös valuta abban különbözne a maitól, hogy fokozatosan betöltené a világpénz összes funkcióit, mindenekelőtt az értékmérő és a fizetőeszköz funkciót.

Ez utóbbi érdekében módosítások szükségesek a KGST-közösség hitelrendszerében. Olyan hitelmechanizmus kialakítását tartjuk kívánatosnak, amely hatékony eszköze a multilaterális egyensúly biztosításának és ugyanakkor megindítja azt a folyamatot, amely gazdaságilag érdekeltté teszi az országokat követeléseik felhalmozásában, ezeknek a közös bankban vagy tagországokban való tartós elhelyezésében. Ehhez az kell, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés bankja szüntesse meg az automatikus hitelezést, a jelenlegi mechanikus hitelezési gyakorlatot. Ehelyett az egyes országok kérelme alapján, előre megszabott feltételek szerint nyújtana hiteleket, a rendelkezésére álló eszközök erejéig. (A normális forgalom zavartalan lebonyolításához természetesen a jövőben is szükséges az automatikus és a külkereskedelmi forgalom méreteitől függő hitelkeret is.)

A hitelautomatizmus megszűnése azt jelentené, hogy csak közös fizetőeszköz megléte esetén lehet importálni. Az automatikus technikai hitelszférán kívül a hitel ára, a kamat, megállapodás tárgya lenne a bank és a hitelt felvevő ország, a betétes és a bank között. Ebben az esetben a kamatok nyilvánvalóan emelkednének a jelenlegihez képest, és közelednének a világon kialakult szintekhez. Ilyen módon lenne növelhető az országok érdekeltsége a hitelnyújtásban, ez pedig döntő módon hozzájárulna a sokoldalú egyensúly megteremtéséhez és dinamikus fenntartásához.

A közös valuta részleges átváltása és az átválthatóság mértékének fokozatos növelése szintén szervesen hozzátartozik az eddig ismertetett teendőkhöz. A részleges átválthatóság azt jelenti, hogy a közös valutában jelentkező tartós követelések egy része (pl. félévenként 10 százalékuk) aranyban vagy szabad devizában állna a hitelezőnek rendelkezésére, vagy hogy az adós tartozásának egy részét arannyal fizetné meg a banknak.

Az ilyen mechanizmus igen sokféle kedvező hatást keltene az egymás közötti együttműködésben. Növelné az országok érdekeltségét a követelések felhalmozásában, fokozná az export fejlesztésére irányuló törekvésüket. Az exportban bizonyos verseny alakulna ki, és nagyobb lenne a vonzóereje az olyan áruk szocialista piacon való elhelyezésének, amelyek ma itt hiánycikknek számítanak, vagy csak tőkés exportként kerülnek értékesítésre. Az átváltási kötelezettség szorossá tenné a kapcsolatot a világpiac árai és a KGST-országokban érvényesülő árak között. Mindez azzal járna, hogy a szocialista piacon szűkülne a deficites termékek köre, leértékelődnének a keresletnek nem örvendő, gazdaságtalanul előállított áruk, exportjuk fokozatosan kiszorulna, a valóban keresett és korszerű áruk kivitele pedig ösztönzést kapna. Ily módon előtérbe kerülne az egyes országok exportstruktúrájának átalakítása és az ezzel kapcsolatos beruházások megvalósítása.

A felvetett témáknak a körét itt, a Beruházási Bank létesítésénél zárhatjuk le. Ez a bank azt a célt hivatott szolgálni, hogy beruházási eszközökkel lássa el a közös érdekű nagy beruházási akciókat. Ezzel a KGST-országok gazdasági együttműködésük tervszerű alakításának újabb hatékony eszközéhez jutnának gazdasági közösségük irányítása alatt. Ennek a banknak a valóban leghatékonyabb, az összes országok gazdasági érdekeit szem előtt tartó megoldások finanszírozását kellene elvállalnia, és elősegítené a KGST-országok műszaki fejlődésének gyorsulását és az ennek során jelentkező szükségletek hatékony kielégítését.

Digitized by Google

A hatékonyabb nemzetközi pénzügyi mechanizmus ilyen módon is elősegítené a KGST-országok gazdasági kapcsolatainak szorosabbá válását, a spontán elemek kiküszöbölését, a tervszerűség fokozását.

Vizsgálódásaink körét még szélesíthetnénk. Beszélhetnénk arról, hogy milyen módon hatna a KGST-országok között ilyképpen létrehozott pénzügyi ár- és kereskedelmi rendszer az egyes országok gazdálkodására. Beszélhetnénk a nemzeti valuták szerepéről a KGST-országok integrációjában. Szólhatnánk arról, hogyan hangolják majd össze kereskedelempolitikájukat a kívülálló, harmadik országokkal szemben a KGST-országok, milyen protekcionista védelmi intézkedéseket kellene néhány éven belül kifejleszteniük, amelyek segítségével célszerűen tudják védeni gazdasági közösségüket, és ugyanakkor minden tagország számára előnyösebbé tenni a közösségen belüli gazdasági együttműködést és gazdasági kapcsolatokat a külső világgal fennálló gazdasági kapcsolatokkal szemben. Ezeknek a témáknak a feltárása, megvitatása és kidolgozása a következő időszak feladata lesz az egyes országokban és a nemzetközi tárgyalásokon.

A pénzviszonyok fejlesztése elgondolásunk szerint a tervezés fejlesztésével és koordinálásával szoros összhangban merül fel. Jelenleg azonban ez még lebecsült és elhanyagolt kérdés a szocialista nemzetközi gazdaságban. A pénzügyi és valutáris együttműködés fejlődése is tervezés útján valósul majd meg, hiszen a pénzügyi viszonyok alakítását terveznünk kell és tervezni is fogjuk. Ez nem kisebb jelentőségű terv, mint a termelési és forgalmi tervek.

Arra törekszünk, hogy a KGST-tagországok szorosabb gazdasági integrálódásának feltételei a pénzügyek területén is gyors ütemben haladjanak előre minden részvevő ország érdekében és közös egyetértésével.

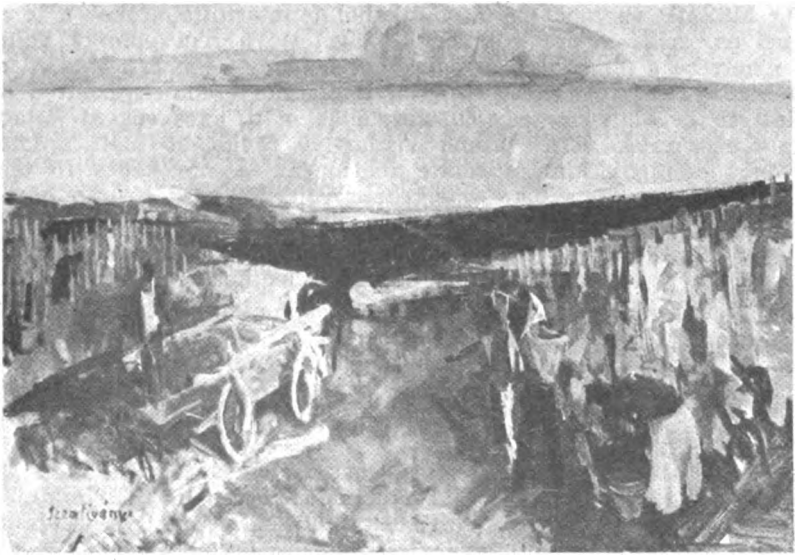

Szentiványi Lajos: Szüret

Digitized by Google

CSIZMADIA ERNŐ:

Belterjes mezőgazdasági fejlesztés — intenzív iparosítás

Pártunk központi bizottságának gazdasági kérdéseket tárgyaló ülései, a IX. kongresszus beszámolója és határozatai jól tükrözik, hogy a vezető szervek milyen szerepet szánnak gazdaságpolitikánkban a mezőgazdaságnak. „Hazánkban az ipar növekedése csak a mezőgazdaság egyidejű fejlesztésével lehetséges" — hangsúlyozza a IX. kongresszus határozata.[1] Az ipar gyorsabb fejlesztése, súlyának növelése a népgazdaság össztermelésében a jövőben is fontos célunk marad. Népgazdasági terveinket azonban *csak az ipar és a mezőgazdaság egyidejű arányos fejlesztésére* alapozhatjuk. Iparunk úgy fejlődhet kiegyensúlyozottan tovább, hogy a mezőgazdaság elegendő élelmiszert, nyersanyagot, munkaerőt és az ipar importszükségletéhez is hozzájáruló devizát ad ehhez, ez pedig csak korszerű, megfelelő ütemben előrehaladó mezőgazdaságtól várható. Mindkét alapvető népgazdasági ág kielégítő ütemű fejlődése csak *egymást kiegészítő, arányos fejlődésük alapján* valósulhat meg.

Időszerű, hogy tüzetesebben vizsgáljuk meg, jobban reflektorfénybe állítsuk ezt az irányvonalat annál is inkább, mert most folyik a következő másfél évtized gazdaságfejlesztési koncepciójának kimunkálása.

Gazdasági fejlődésünk és a mezőgazdaság

Gazdaságfejlesztésünkben tíz évvel ezelőtt gyökeres fordulat kezdődött meg. Az MSZMP az 1956 előtti politikából fenntartotta azokat a tendenciákat, amelyek reális alapra épültek, de elvetette a régi politika voluntarizmusát, s helyébe *a társadalmi és gazdasági fejlődés józan összhangját, a hazai adottságból kinduló fejlesztést* állította. E politika eredményeként a nemzeti jövedelem tíz év alatt mintegy 60 százalékkal nőtt, az évenkénti átlagos növekedés 5,7 százalék volt. Hazánk viszonylag rövid idő alatt a közepesen fejlett ipari országok közé küzdötte fel magát. A növekedés fő tényezője *az ipari termelés gyors ütemű emelkedése* volt. Népgazdaságunk növekedése azonban *ellentmondásokkal, tartós egyensúlyhiánnyal küzd.*

Hogyan illeszkedik be ebbe a képbe a *mezőgazdaság, az élelmiszergazdaság teljesítménye?* Röviden azt mondhatjuk: a legtöbb tekintetben kedvezően.

A mezőgazdaság nem növelte, hanem *csökkentette a belső és külső piacainkon támadt feszültségeket.* Árutermelésének növekedése előmozdította a lakosság élelmiszer-fogyasztásának és az élelmiszerexportnak az emelkedését. Ma — egyidőben azzal, hogy a legfontosabb élelmiszerekből egy főre számítva lényegesen többet fogyasztunk — többet is exportálunk, mint két-három évtizeddel ezelőtt.

Húsból például a harmincas évek második felében mindössze 3 millió mázsa volt a belső fogyasztás — az utóbbi években már több mint 5 millió mázsa. Ezzel egyidőben — az élőállat-kivitelt is beszámítva — húskiviteli

[1] Az MSZMP IX. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 118. old.

Digitized by Google

többletünk több mint 50 százalékkal nőtt. *Tojásból* kétszer, *cukorból* háromszor akkora a belső fogyasztás, mint húsz évvel ezelőtt volt. Emellett tojáskiviteli többletünk csaknem annyi, cukorkiviteli többletünk pedig hatszor annyi, mint két évtizeddel ezelőtt. Friss és konzervált *zöldségből és gyümölcsből* is jelentősen nőtt a lakosság fogyasztása, az export pedig megháromszorozódott.

A kép tehát elég kedvező. Ez persze nem azt jelenti, hogy az élelmiszertermelés mindenben híven követte és kielégítette a növekvő igényeket. Azt azonban jól mutatja, hogy olyan mezőgazdaságunk van, amely képes arra, hogy *az élelmiszerek túlnyomó többségéből — s éppen a legfontosabbakból — kielégítse a növekvő fogyasztási, feldolgozási és exportszükségleteket.* Az utóbbi évtizedben csak néhány cikkből (burgonyából, sertészsiradékból) volt szükség hosszabb ideig importra a belső ellátás biztosítása végett. Ha kevesebbet exportálnánk, a belső fogyasztás még lényegesen emelkedhetne a hazai termelésből. Az élelmiszerek többségéből jóval nagyobb mennyiségeket viszünk ki, mint amennyit importálunk, ezért egyenlegünk rendszerint *kiviteli többlettel* zárul. Húsból a többlet eléri a hazai termelés egyhatodát, zöldség- és gyümölcsfélékből pedig egynegyedét. 1960 óta minden évben nagy kiviteli többletünk volt cukorból; 1966-ban ez elérte a hazai termelés 42 százalékát, azóta azonban csökken. Gyümölcsforgalmunk egyenlege — az egyre növekvő déligyümölcs-behozatal ellenére is — tartósan aktív, sőt egyre javul.

Az itt jellemzett teljesítmény értékelésekor arra is utalni kell, hogy a lakosság száma állandóan gyarapodott, és ma csaknem egymillióval nagyobb népességet látunk el egy főre számítva több élelmiszerrel, mint 20—25 évvel ezelőtt. A termőterület viszont lényegesen kisebb, a mezőgazdasági dolgozók száma is fokozatosan a felére apad a réginek. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mezőgazdaságunk éppen hogy elindult a korszerű nagyüzemi gazdálkodás útján.

Akad *bírálni való* is a mezőgazdaság teljesítményében. Az azonban elvitathatatlan, hogy növekvő mértékben működött közre a belső ellátásban és az exportban; hosszabb időszakot véve, nem tetézte az egyoldalú iparosításból származó nehézségeinket, hanem csökkentette ezeket. A belső és külső piacokon tapasztalható egyensúlyzavarokat *nem a mezőgazdaság szülte és táplálja.*

A mezőgazdaság szerepe számos országban a lakosság élelmiszer-ellátásában merül ki. Az ilyen országok többsége *ipari exportból fedezi élelmiszerimportját.* Mégsem akad közöttük egyetlen egy sem, amely háttérbe szorította volna a mezőgazdaság fejlesztését. Sőt az ilyen országokban gyorsabban fejlődik a mezőgazdaság, mint az élelmiszer-exportálókban.

A mezőgazdaság az iparilag fejlett országokban *az ipar első számú belső piaca.* Az ipar még az élelmiszerimportőr országokban is maximálisan igyekszik kihasználni belső piacát, a mezőgazdaságot. Még indokoltabb ez ott, ahol *a mezőgazdaság az ipar legnagyobb piaca, s ahol a természeti adottságok is kedvezők a mezőgazdaság fejlesztéséhez.*

Hazánkban a mezőgazdaság nemcsak a lakosság ellátásában és az ipar piacaként tölt be nagy szerepet, hanem az exportban is, és az így nyert deviza révén az iparfejlesztéshez szükséges importforrások bővítésében is. Nincs olyan gazdasági törvény, hogy egyik vagy másik országnak ipara exportjával feltétlenül fedeznie kell a számára szükséges behozatalt. Gazdaságilag azonban egészen más a helyzet akkor, ha az ipar képes erre, mint akkor, ha nem képes rá. Az ipar és a mezőgazdaság szerepét, fejlesztési irányát és arányait tekintve egészen más következtetésekre kell jutnunk az egyik esetben, mint a másikban. Olyan országban, amely nyersanyagokban szegény, s ahol az iparfejlesztéshez a mezőgazdasági export révén nyerhető devizát is igénybe kell venni, *az iparfejlesztés kisebb vagy nagyobb mértékben, de a mezőgazdaság korszerűsítésétől is függ.* Pontosabban olyan mér-

Digitized by Google

tékben függ ettől, mint amilyen mértékben igénybe kell vennie fejlesztéséhez a mezőgazdasági és élelmiszer-exporttal nyerhető devizát.

Bár *a gazdasági fejlesztés fő bázisa hazánkban már az ipar*, de amíg az ipari export nem kerül annyira túlsúlyba külkereskedelmünkben, hogy iparfejlesztésünk számára közömbös lesz a mezőgazdasági export, addig — pusztán külkereskedelmi, lényegét tekintve ipari érdekből is — elengedhetetlen a mezőgazdaság korszerűsítése.

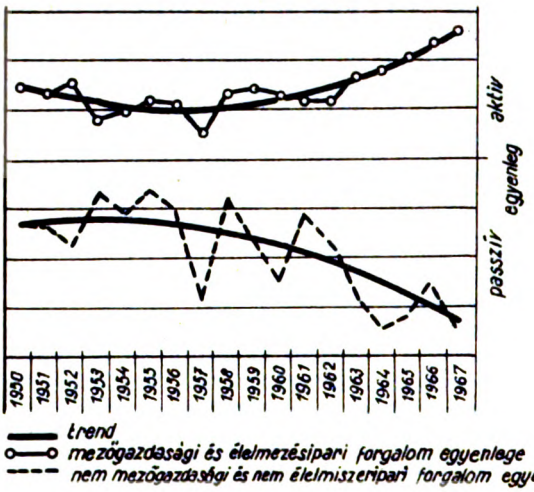

A külkereskedelmi forgalom egyenlegének alakulása 1950 és 1967 között

Az ábra még egy összefüggését szemlélteti ennek a problémának: mégpedig a *mezőgazdaságnak a tőkés fizetési mérleg egyensúlyában, s ezzel népgazdaságunk kiegyensúlyozott fejlődésében betöltött szerepét.* Tény, hogy a magyar ipar egyelőre — a gazdaságilag előrebecsülhető 10—15 évben — exportjával *nem fogja tudni még fedezni a tőkés piacokról eredő importját.* Emiatt — a hazai adottságok és az eddigi gazdasági fejlődés eredményeként kialakult körülmények között — *a mezőgazdaságnak továbbra is meghatározó szerepe lesz a tőkés fizetési mérleg egyensúlyának alakulásában.* Ezért mondhatjuk azt is, hogy a mezőgazdaságnak egyelőre meghatározó szerepe van *egész gazdaságunk* kiegyensúlyozott fejlődésében; még pontosabban *a tartós gazdasági egyensúly szilárdabb alapokra építésében.* Ez az egyensúly már ma is nagyobb mértékben függ az ipartól, de meghatározó szerepet játszik benne a mezőgazdaság is.

Sok közgazdász kifogásolja, hogy a mezőgazdaság meghatározó szerepéről beszélünk a tőkés fizetési mérleg és ezáltal népgazdaságunk egyensúlyában. A tényeket azonban kár volna letagadni. Egyelőre úgy fejlesztjük iparunkat, hogy ehhez a külkereskedelemben is növekvő mértékben igénybe vesszük a mezőgazdaság közreműködését. Gazdasági fejlődésünkben és a kiegyensúlyozott fejlesztésben *a nagyobb szerepe az iparnak van*, a mezőgazdaság szerepe lényegesen kisebb, de még nem közömbös, nem elhanyagolható, hanem meghatározó. A mezőgazdaságnak ez a szerepe az utóbbi évtizedben nem csökkent, hanem növekedett, és megalapozott előrebecslések szerint egyelőre növekszik.

Mindebből egyetlen reális következtetés adódik: hazánkban *az iparfejlesztéssel együtt továbbra is növekvő szerepe van a gazdasági fejlődésben a mezőgazdaságnak.* Gazdaságpolitikánkban a következő egy-másfél évtized-

Digitized by Google

ben csak erre alapozhatunk. Ez a felismerés jól tükröződik a IX. kongresszus és a központi bizottság határozataiban. Nem egészen mondható ez el fejlesztési terveinkről, pedig a párt irányvonalát az ötéves és tizenöt éves fejlesztési tervek vannak hivatva átültetni a gyakorlatba.

Intenzív fejlesztés a mezőgazdaságban

A *mezőgazdasági növekedést* a termelésre ható objektív feltételek három nagy csoportja befolyásolja döntően. Az egyik *a népesség nagyságának és az élelmiszerek termelése iránti igényeknek a változása a termőterülethez viszonyítva;* a második *az iparosodás foka, az ipari fejlettség;* a harmadik pedig *az éghajlat és talajminőség.* Vannak olyan országok, amelyekben e feltételek igen kedvezően esnek egybe, például alacsony népsűrűség találkozik magas színvonalú ipari fejlettséggel és kedvező éghajlati-, talajviszonyokkal. Tipikusan ilyen ország az Amerikai Egyesült Államok. Más országok igen sűrűnlakottak ugyan, de a másik két feltételcsoport is kedvező. Vannak viszont nagy népsűrűségű, de iparilag fejletlen, vagy csak közepesen fejlett országok, és köztük is nagy eltérés tapasztalható az éghajlati- és talajviszonyokban.

Ezeknek a feltételeknek a kombinációja objektíve eldönti, hogy *milyen fejlesztési utat lehet választani* valamely ország mezőgazdaságában. A *ritkán lakott,* kedvező természeti feltételekkel bíró ipari országokban viszonylag alacsonyabb hektárhozamok mellett is el lehet látni a lakosságot, sőt exportfeleslegek keletkeznek. Ezekben az országokban a mezőgazdasági fejlesztés legésszerűbb iránya a munkatermelékenység növelését előtérbe állító fejlesztés, a munkaerő-létszám erőteljes csökkentése révén. Így is elérhető akkora összhozam, amely bőven fedezi a belső és exportigényeket. Ma például az egy hektárra számítva 15—18 mázsás búzatermés világviszonylatban már alacsonynak tekinthető. Az USA-ban azonban ilyen átlagtermésekkel a lakossági igényeket jóval meghaladó búzakészletek halmozódnak fel évről évre.

Sűrűn lakott országokban az egyetlen járható út a hektárhozamok növelését előtérbe állító *intenzív fejlesztés.* Ezzel is egybekapcsolódik a munkatermelékenység növekedése, de a fejlesztés fő iránya a területegységre jutó termelésnek jelentős befektetésekkel való növelése. Itt a munkatermelékenység egyoldalú előtérbe állítása egymagában semmit sem old meg. Ha egy sűrűnlakott országban gyorsan csökken a mezőgazdasági népesség, jelentős mértékben nőhet a munka termelékenysége még akkor is, ha az össztermelés egy helyben topog. Az ilyen fejlesztési változat azonban nem nyújt több élelmiszert a lakosságnak. Ha a lakosság száma közben még növekszik is, a mezőgazdasági munka termelékenységének gyors növekedése ellenére ellátási zavarok keletkeznek.

Magyarországon a mezőgazdasági fejlesztés fő iránya csak a területegységen minél nagyobb termékmennyiséget nyújtó *intenzív fejlesztés* lehet. Ez nem zárja ki a munkatermelékenység növelését. De a fő feladat, a többtermelés, a belterjességgel szorosan egybekapcsolva sajátos módon veti fel a munkatermelékenység növelését. A legtöbb sűrűn lakott európai országban a mezőgazdasági fejlesztésnek ezt a változatát találhatjuk meg.

Az MSZMP már 1957-ben, tehát több mint egy évtizeddel ezelőtt meghirdette agrártéziseiben a mezőgazdaság belterjes fejlesztésének programját. Azóta sok tapasztalat összegyűlt, így ma még világosabban kirajzolódnak előttünk *az intenzív fejlesztés legalapvetőbb összefüggései, tennivalói.*

Mezőgazdaságunkban a kisüzemi gazdálkodásról a nagyüzemire való áttéréssel *elkezdődött* a termelés korszerű *műszaki fejlesztése.* De csak elkezdődött. Hazánkban a mezőgazdasági korszerűsítés lényege a nagyüzemek többségében ma még nem abban áll, hogy a régi nagyüzemi felszerelést és berendezést hatékonyabbal, műszaki szempontból jobbal váltsuk fel. Ilyenre

Digitized by Google

is sor kerül már — főleg az állami gazdaságokban —, a fő tennivaló azonban *a nagyüzemi gazdálkodás alapvető műszaki feltételeinek megteremtése*, tehát az alapok lerakása. A belterjes fejlesztés egyelőre a korszerű nagyüzemi gazdálkodás kiépítését szolgálja. Ez hátrányos olyan szempontból, hogy az új befektetések egy része nem eredményez többtermelést, hanem csak pótolja a termelésből kieső kisüzemi, szerfás épületeket, gépeket, berendezéseket, illetve a mezőgazdaságból eltávozó munkaerőt, a csökkenő termőterületet. Előnyös azonban azért, mert hatékonyabb eszközök felhasználását jelenti a mezőgazdaságban, s ez az árutermelés lényeges növekedésében realizálódik.

Az utóbbi évtized egyik figyelemreméltó jelensége a mezőgazdaságban az, hogy a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával és az ezt szolgáló befektetésekkel *a mezőgazdaság árutermelése lényegesen gyorsabban nőtt, mint össztermelése.* Az össztermelés évi 1—2 százalékos emelkedésével szemben az árutermelés növekedése elérte az évi 5—6 százalékot. Ennek köszönhető, hogy az élelmiszer-feldolgozás és -export rövid idő alatt megkétszereződött, és a lakosság egy főre jutó élelmiszer-fogyasztása is évről évre rendszeresen emelkedett.

A befektetések hatékonysága a nagyüzemi gazdálkodás kezdeti időszakában abból táplálkozik, hogy az igaerő felváltása gépi erővel, a kézi munka helyettesítése tárgyiasult munkával jelentősen csökkenti a mezőgazdaság saját fogyasztását. Csökken a mezőgazdasági eredetű anyagok és eszközök felhasználása — mert pótolják ezeket az ipari eredetű eszközök —, és a mezőgazdasági munkaerőnek az iparba távozásával lényegesen csökken a saját termelésű élelmiszer fogyasztása is az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben. Nem véletlen, hogy ez a hatékonyság az árutermelés növekedésében ölt testet. Ez az átalakulás azonban mindenképpen kedvező, mert a belső fogyasztás és az export növekedését eredményezi.

A korszerű nagyüzemi gazdálkodás megalapozását szolgáló intenzív fejlesztés eddig sem korlátozódott a mezőgazdasági árutermelés növekedésére *Emelkedtek a hektárhozamok is.* Ennek legkézzelfoghatóbb példája a búza és a kukorica hozamainak tíz év alatti mintegy 50 százalékos emelkedése, a cukorrépa-átlaghozamok, a területegységre jutó tojás-, tej-, hús-, zöldség- és gyümölcstermelés növekedése. A hozamok azonban belterjes fejlesztéssel még lényegesen növelhetők. *A hozamok eddigi alakulása nem áll arányban a területegységre jutó befektetések színvonalával és növekedésével.*

A belterjes fejlesztés eddigi gyakorlatában gyakran olyan technikai elemek és feltételek fejlesztése került előtérbe, amelyek nem párosultak a termelés hatékonyságának és jövedelmezőségének javulásával. Igaz, hogy a lényegesen nagyobb fajlagos hozamot képesek hozni az eddiginél. Ehhez azonban több és jobb műtrágyára, takarmányra, sőt épületekre és gépekre van szükség.

A belterjes fejlesztés rendszerint *a termelési szerkezet átalakulását* is már megtermelt termék mehet tönkre a növényvédelem elmulasztása, az állategészségügy hiányosságai, a betakarító és szállító gépek hiánya, a tároló, feldolgozó kapacitás szűkössége miatt. Ezért a jövőben a belterjes fejlesztés során *előnyben kell részesíteni azokat a befektetéseket, amelyek a már megtermelt termékek veszteségmentes felhasználását segítik.*

Még szervesebb része a belterjes fejlesztésnek *a közvetlen hozamnövekedést* szolgáló befektetések előtérbe állítása. Ezt sürgeti az is, hogy egyre szélesebb körben terjednek el azok a fajták, amelyek biológiai szempontból lényegesen nagyobb fajlagos hozamot képesek hozni az eddiginél. Ehhez azonban több és jobb műtrágyára, takarmányra, sőt épületekre és gépekre van szükség.

A belterjes fejlesztés rendszerint *a termelési szerkezet átalakulását* is előidézi. Az intenzív gazdálkodásra a területegységen nagyobb termelési értéket adó kultúrák és termékek termelésének térhódítása jellemző.

Digitized by Google

Mindezt azért érdemes hangsúlyozni, mert egyes közgazdászok *csak a nagyobb befektetésekkel járó terheket* látják az intenzív fejlesztésben. „Belterjesség = költség, költség és még több költség!" — így fogalmazzák meg álláspontjukat. A befektetés rendszerint valóban több költség — de olyan ráfordítás, amely búsásan megtérül a hozamokban. Legalábbis az ilyen befektetés ésszerű. Ha az ilyen befektetésnek a mezőgazdaságon kívüli feltételei megteremthetők — erre a következőkben még részletesen kitérünk —, akkor a korszerű mezőgazdaságban nem nehéz megtalálni az önköltségcsökkentés útját.

A tapasztalatok már ma is azt mutatják, hogy a *szakosított tömegtermelést szolgáló* beruházások, termelésbővítések lényegesen nagyobb befektetésekkel járnak ugyan, de jövedelmezőbbek is. A legkorszerűbben berendezett, iparszerűen termelő sertés- és baromfitelepek nagyobb fajlagos beruházási igényük ellenére is gyorsabb megtérülést és jövedelmezőbb gazdálkodást eredményeznek. Nagyüzemeink egy része már felismerte ezt és elindult a belterjes fejlesztés új útjain.

Mindez meghatározza *a mezőgazdasági foglalkoztatás alakulását* is. Ennek megítélésében két véglettel találkozunk. Az egyik, végletekben mozgó álláspont szerint a mezőgazdaság intenzív fejlesztésének fő célja a jövőben a munkaerő létszámának lényeges csökkentése. Ez megfelel annak az elgondolásnak, amely a belterjesség lényegét az élőmunkának tárgyiasult munkával való felváltásában látja. A másik, végletben mozgó nézet képviselői a falusi foglalkoztatás függvényeként kezelik az intenzív fejlesztést. Szerintük a falusi foglalkoztatást a mezőgazdaságnak kell megoldania, még azon az áron is, hogy ez a műszaki fejlesztés visszafogásával párosul.

Egyik véglet sem a magyar valóságból indul ki. Hazánkban a mezőgazdasági nagyüzemek csakis akkor tudják kielégíteni a növekvő belső és exportigényeket, ha korszerűsítik termelésüket. Ehhez jelentős befektetések szükségesek. *A korszerűsítés fő célja a hozamok, a termelés növelése*, nem a munkaerő felszabadítása. Ez utóbbi is törvényszerű, de csak függvénye lehet a többtermelés érdekében végzett gépesítésnek, műszaki fejlesztésnek.

A *termelés növekedését szolgáló korszerűsítés* viszont fejlesztésünk fő irányvonala. Ez a belterjesítés elsőrendű feladata. Ezt nem lehet függővé tenni a foglalkoztatástól. Ha a többtermelést szolgáló korszerűsítés azt eredményezi, hogy munkaerő szabadul fel a növénytermesztésből, kertészetből, állattenyésztésből, akkor gondoskodni kell a munkaerő új munkaterületen való foglalkoztatásáról. A felszabaduló munkaerő egy része az iparba vándorol, egy része a mezőgazdaságban talál új munkát.

Az intenzív mezőgazdaságot éppen az jellemzi, hogy tevékenységét nem korlátozza a szűk értelemben vett mezőgazdasági nyerstermékek előállítására. Termelőszövetkezeteink és állami gazdaságaink az utóbbi években egyre jobban *bővítik tevékenységüket*. A mechanizmus reformja megnyitotta ennek lehetőségeit, s a nagyüzemek többsége okosan él is ezekkel mind a maga, mind a népgazdaság javára.

A kiegészítő tevékenységből származó árbevétel a mezőgazdasági nagyüzemekben 1968-ban 60 százalékkal növekedett, de az összes árbevételnek még csak 10 százalékát tette ki. Ennek 86 százaléka a termelőszövetkezetekben, 14 százaléka pedig az állami gazdaságokban realizálódott. Főbb tevékenységi körök szerint felbontva a legnagyobb arányt (75 százalék) a termelő és szolgáltató tevékenység teszi ki; 15 százalék a termelő nagyüzemek közvetlen értékesítése és 10 százalék a mezőgazdasági termékek feldolgozása.

Az intenzív mezőgazdaságnak lényegéhez tartozik *a vállalaton belüli vertikális kooperáció fejlesztése*. A gyakorlat azt mutatja, hogy a korszerű mezőgazdaságban a specializáció fejlődése nem abban az irányban halad, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek tevékenysége szűkül a nyersanyagtermelésre Ellenkezőleg: egyre jobban kifejlődik a vállalaton belüli kooperáció, s ennek eredményeként egy gazdaság keretében folyik a nyersanyagtermelés, a fel-

Digitized by Google

dolgozás és egyéb, ipari, kereskedelmi, szolgáltató tevékenység is. *Az iparszerűség nemcsak a mezőgazdasági nyerstermékek előállításának korszerűsödéséből, nagytömegű, iparszerű termelésből áll, hanem a gazdaságok ipari tevékenységének fejlődéséből is.*

A tevékenység bővítése előnyös a mezőgazdasági nagyüzemek számára, mert több jövedelemhez juttatja őket, s dolgozóiknak nagyobb foglalkoztatást és jobb megélhetést biztosíthat. 1968-ban az állami gazdaságokban 11 ezren, a termelőszövetkezetekben 110 ezren dolgoztak a kiegészítő üzemágakban. Az itt dolgozó szövetkezeti tagok többsége e foglalkoztatás nélkül csak feleannyi munkanapot dolgozhatott volna ebben az évben, mint így. A nagyobb foglalkoztatás mind az egyén, mind a társadalom számára előnyös. A társadalom így több termékhez, több nemzeti jövedelemhez jut, a dolgozó pedig több keresethez.

A mezőgazdasági nagyüzemek termékeit sokan vásárolják szívesen. Húsipari készítményeik, boraik, szörpjeik, savanyított áruik különösen közkedveltek a fogyasztók körében. Szolgáltatásaikkal jelentősen segítik a falusi életkörülmények javítását.

A gazdaságok el tudnak végezni számos olyan *ipari munkát* is, amelynek elvégzése időszakos jellege, vagy a kis széria miatt — nagyipari üzemekben nem gazdaságos. Foglalkoztatási gondjainak megoldására az utóbbi időben egyre több termelőszövetkezet vállalja vegyipari, könnyűipari és néhol vasipari termékek előállítását. Az ilyen kooperációs bedolgozást az iparvállalatok szervezik a termelőszövetkezetek telephelyen, főleg egyszerű felszerelést kívánó, kézimunka-igényes termékek előállítására. A kooperációs bedolgozás az iparvállalatoknak is előnyös, bővíti kapacitásukat, segít munkaerőgondjaikon, lehetővé teszi költségeik csökkentését. A népgazdaságnak szintén előnyös ez, mert többtermelést, több nemzeti jövedelmet eredményez.

Termelékenység és intenzív fejlesztés

A gazdálkodás alapvető követelménye, hogy *a termelés növekedését olyan ráfordításokkal érjék el, amely a termelőeszközök és a munkaerő hatékony felhasználásával jár, növekvő jövedelmet eredményez.* Ha a jövedelem gyorsabban nő, mint az összes termelés, akkor az előállított javaknak és értéknek kisebb részét kell az anyagi költségek pótlására felhasználni, és nagyobb hányada szolgálhat a dolgozók jóléte növelésének és a további gazdasági, kulturális és egyéb fejlesztésnek alapjául. Ez felel meg legjobban a társadalmi érdekeknek, mert az ilyen gazdálkodás fokozott lehetőséget nyújt mind a fogyasztási, mind a fejlesztési igények nagyobb mértékű kielégítésére.

A magyar mezőgazdaságot az jellemzi, hogy a korszerűsítés, az élőmunkának holtmunkával való helyettesítése, a befektetések, az ipari eredetű anyagok és eszközök növekvő felhasználása *nem jár együtt az összjövedelem (a nettó termelés) számbavehető emelkedésével.*

A befektetések, a korszerűsítés, a jobb gazdálkodás, a szorgalmasabb munka eredményeként növekszik az összes termelés. A termelésben felhasznált eszközök tömege és értéke azonban jóval gyorsabban nő, mint az összes termelés. Ezért az új érték, a bruttó jövedelem egy helyben topog. Ez a gazdálkodásban azzal a következménnyel jár, hogy az előállított termékek, az összes termelés értékének egyre nagyobb hányadát kell pótlási célra felhasználni és *egyre kisebb része válik nemzeti jövedelemmé.*

Ha a termelésben lekötött alapok alacsony hatékonysága következtében egyre jobban nő a bruttó termelés anyaghányada és csökken az új érték hányada, akkor *az eleven munka termelékenysége nem nőhet a kívánatos mértékben.* Igaz, hogy az élőmunka termelékenysége a korszerűsödő mező-

Digitized by Google

A mezőgazdaság nettó termelési értékének és anyagráfordításának alakulása
(1959. évi változatlan áron)

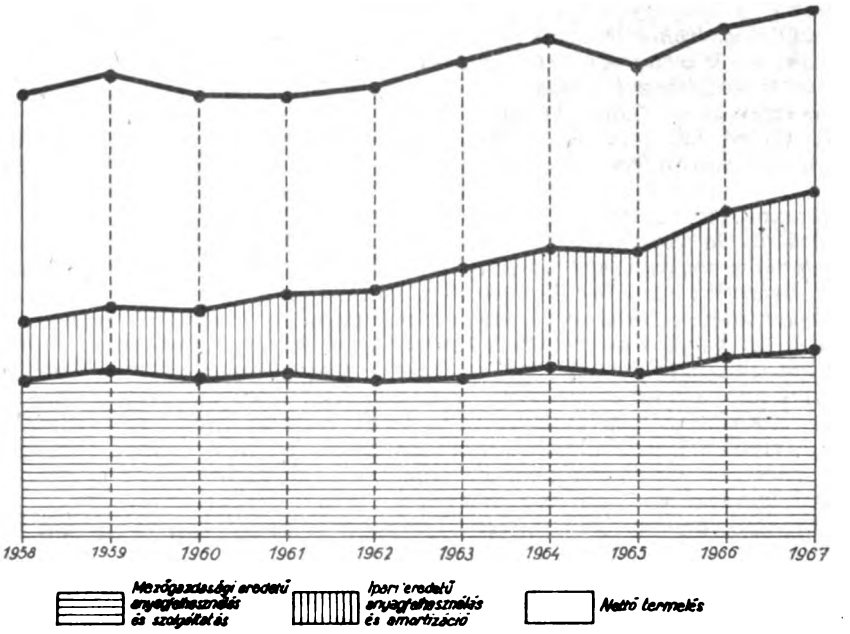

gazdaságban pusztán amiatt is nő, mert lényegesen csökken a mezőgazdasági munkaerő. Az egy mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó termelésnövekedés azonban valójában nem ad teljes képet a termelékenység alakulásáról.

Előfordulhat, hogy az egy dolgozóra jutó összes termelés lényeges emelkedést mutat. Kérdés azonban, hogy mennyi és milyen hatékonyságú tárgyiasult munkával együtt produkálja ezt a növekedést az élőmunka. Ha az élőmunkához olyan sok alacsony hatékonyságú holtmunka tapad, hogy az össztermelésen belül nem növekszik lényegesen, sőt csökken az új érték nagysága, akkor tulajdonképpen mind az össztermelés, mind az új érték összmunka-igénye nő. Ebben az esetben olyan mértékben növekszik meg a termelés ráfordítás-igényessége, amely az eleven munka termelékenységét is csökkenti, hiszen rontja a jövedelmezőséget.

Igaz, hogy társadalmi méretekben a termelés hatékonysága nő, ha a többtermelés eredményeként az élőmunka termelékenysége emelkedik. A termelés azonban *elkülönült vállalatokban*, önelszámolás alapján működő termelőegységekben folyik. Ezért az olyan munkatermelékenység, amelynek hatása csak társadalmi méretekben jelentkezik, a termelő nagyüzemekben azonban nem, keveset mond a *vállalatok* számára. Ilyen esetekben az is előállhat, hogy a munkatermelékenység növekedésének hasznát éppen azok nem élvezhetik, akiknek a munkája pedig évről évre termelékenyebb.

Jelenleg például a többtermelés *nem eredményez növekvő új értéket a mezőgazdasági nagyüzemekben.* A termelés emelkedésével jóval gyorsabban nő az ipari eredetű anyag- és eszközráfordítás. Az össztermelés emelkedésének minden forintját egyre növekvő mértékben köti le az anyag- és eszközráfordítás, egyhelyben topog az új érték. Hogyan lehet vállalkozni termelésbővítésre, az ehhez szükséges növekvő befektetésekre, a személyi jövedelem ezzel párosuló növelésére, ha az új érték nem növekszik? Sehogy sem!

Digitized by Google

Ilyen körülmények között a *saját erőforrásokra* alapozott fejlesztési kilátások a mezőgazdasági nagyüzemek jelentős részében igen körülhatároltak, szűkösek, egy részükben pedig elkerülhetetlenül romlanak. Ennek a helyzetnek a lényege ugyanis a fejlesztés szempontjából az, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek növekvő teljesítmény mellett is csak csökkenő mértékben képesek beszerezni azt, amire a belső ellátás és export által ösztönzött termelésbővítésükhöz szükség volna. Egyre többet kell értékesíteniük ahhoz, hogy beszerzésüket fedezni tudják. Más oldalról nézve, jövedelmükből aránytalanul többet köt le a termelésnöveléshez szükséges ipari eszközök beszerzése, mint amennyivel ezek felhasználásának eredményeként jövedelmük nőhet.

A munkatermelékenység növekedésének ez az útja legfeljebb *átmenetileg viselhető el*, de hosszabb időszakot véve járhatatlan. Ha az intenzív fejlesztés csak ilyen eredménnyel járhat a következő 10—15 évben, akkor *erre nem szabad berendezkednünk*. Semmi sem indokolja, hogy az intenzív agrárfejlesztés eredményei többnyire ne a mezőgazdasági nagyüzemekben realizálódjanak, és tőlük csoportosítsák át ezt a szükséges mértékben a társadalom javára, hanem mindez ipari vállalatok közbeiktatásával történjék. A mai gyakorlat, amikor ez az átszivattyúzás főleg az ipari üzemek és más állami vállalatok közbeiktatásával történik, a legkevésbé hatékony és ösztönző.

Az intenzív agrárfejlesztés ezért az olyan termelékenységet állítja előtérbe, amelynek eredményeként az élőmunka termelékenysége növekvő mértékben kompenzálni képes az új érték (a bruttó jövedelem) volumenének az anyaghányad emelkedése miatti csökkenését. Részeire bontva ez azt jelenti, hogy *jóval nagyobb hatékonyságú anyagokra és eszközökre van szükség* a mezőgazdaságban (ez a gyakorlat nyelvén jobb ipari minőséget és olcsóbb befektetést követel), továbbá *lényegesen több szorgalomra, nagyobb hozzáértésre van szükség a mezőgazdasági dolgozók és szakemberek részéről.*

Mezőgazdasági nagyüzemeink vezetői tisztában vannak azzal, hogy mindazt, ami a termelékenységet, a jövedelmeket növelheti, nem kívülről és ingyen kapják, hanem hozzáértő gazdálkodás és szorgalom eredményeként, a hozamok dinamikus emelkedésével nekik kell megteremteniük. Az utóbbi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy igyekeznek is mindent megtenni a hatékonyság fokozásáért. A legjobb szaktudás és a legnagyobb szorgalom sem tudja azonban ellensúlyozni azokat a *külső körülményeket*, amelyek a gazdaságok többségénél (és a szektorátlag alakulása erre mutat) tartósan az új érték, a jövedelem csökkenése irányában hatnak. Minél intenzívebb gazdálkodás folyik a mezőgazdasági nagyüzemekben, annál több kívülről (iparból) származó anyag és felszerelés beszerzése válik szükségessé számukra. Ezeknek egyre növekvő tömege és beszerzési árszínvonala, az eszközök minősége egyre érzékenyebben érinti a jövedelmeket, s ezen keresztül a gazdálkodást.

Az *ipari eredetű* anyagok és felszerelések *két irányban* befolyásolják a jövedelmeket: *egyrészt* a termelés emelése révén növelik, másrészt beszerzésük költségei miatt csökkentik ezeket. Hazánkban eddig a második hatás volt az erősebb. Az állami gazdaságokban még inkább kiütközik ez, mint a termelőszövetkezetekben. Korszerűsítés és csökkenő új érték — *többtermelés és kisebb jövedelem;* ez a kép lényege, és ez igen elgondolkoztató.

A mezőgazdasági nagyüzemeken belüli tennivaló mellett iparfejlesztésünk számára is figyelemre méltó mondanivalója van ennek a helyzetnek. Az egyik lényeges mondanivalója az, hogy az intenzív mezőgazdasági fejlesztéshez *egyre növekvő mértékben szükség van ipari termelőeszközökre és anyagokra.* Ezt — belföldi termelésből, vagy importból — de biztosítani kell. A másik mondanivaló az, hogy *jó minőségű ipari termelőeszközök kellenek*, a harmadik pedig az, hogy legyenek *olcsóbbak* ezek az eszközök, mint az, amit helyettesítenek.

A hagyományos módon folyó, főleg kézi munkára és igaerőre épülő mezőgazdasági termelésnek minimális az ipari kooperációs igénye. A korszerű

Digitized by Google

élelmiszertermelés azonban már igen érzékeny az ipari kapcsolatokra. A nemzetközi tapasztalatok jól mutatják, hogy *a mezőgazdaságban egyre inkább az iparból származó termelőeszközök mennyisége és minősége válik meghatározóvá.* A tapasztalatok szerint a növénytermelésben a termelési növekmény eléréséhez — a mezőgazdasági anyagfelhasználás hatékonyságának (pl. jobb vetőmag felhasználásának) a javulása mellett — növekvő mennyiségű, főleg gépipari és vegyipari termék szükséges. Régen pl. az volt az eredményes növényvédelem és gyomirtás feltétele, hogy meghatározott vetési sorrendet, vetésforgókat alakítsanak ki. A korszerű mezőgazdaságban a növényvédelem fő feltétele az ehhez szükséges vegyianyag-termelés és -ellátás megszervezése, a vetési sorrend csak ez után következik.

A műszaki fejlesztés kezdeményezője és aktív tényezője a korszerű mezőgazdaságban a *termelőeszközöket gyártó ipar.* Az élelmiszer-feldolgozás hatékonysága szintén ennek színvonalától függ. A mezőgazdaság nemcsak az ipar nyersanyagellátója, hanem az ipari anyagok és eszközök egyik nagy fogyasztója is, tehát az ipar piaca. Nem mondhatjuk, hogy hazánkban az eddigi iparfejlesztés komolyan számolt volna ezzel a piaccal. Pedig fejlett ipari termelőeszköz-gyártás nélkül nincs fejlett és korszerű élelmiszertermelés. A kis országok ipara természetesen nem vállalkozhat arra, hogy minden, a mezőgazdaság számára szükséges eszközt és anyagot gyártson. A főbbek gyártására azonban — különösen más országok mezőgazdasági piacát is bekapcsolva — bátran vállalkozhat.

A mezőgazdaság és élelmiszer-feldolgozás nemcsak mennyiségi igényeket, hanem fokozódó minőségi követelményeket is támaszt a termelőeszközgyártó iparral szemben. Alapvető követelmény, hogy az ipari eszközök és anyagok minősége, műszaki színvonala, összetétele (pl. a növényvédőszerek, takarmány-koncentrátumok összetétele) megbízható legyen. Igen fontos, hogy a gépek vezérlése, üzemeltetése, a különféle anyagok felhasználásának technológiája egyszerű, könnyen elsajátítható legyen, mert így válhat ezek alkalmazása széles körűvé, tömegessé.

A másik fontos követelmény *a termelőeszközgyártó ipar magas fokú termelékenysége.* Minden a mezőgazdaságban hasznosított ipari eredetű termelőeszköznek olcsóbbnak és hatékonyabbnak is kell lennie annál a munkaerőnél és eszköznél, amelynek a helyébe lépett. Felhasználásának tehát együtt kell járnia a hozamnövekedéssel, illetve (nyersanyag-feldolgozás esetén) több hasznosanyag nyerésével.

Nincs termelékeny mezőgazdaság korszerű ipari háttér nélkül. A korszerű ipar nagy hatékonyságú és ezért egyúttal olcsó eszközökkel látja el a mezőgazdaságot. Azokban az országokban, ahol ilyen ipar van, a mezőgazdaság lényegesen több ipari eredetű termelőeszközt használ fel, mint pl. hazánkban, de a mezőgazdaság anyagráfordításai mégsem kötnek le akkora részt a bruttó termelési értékéből, mint nálunk. Ez csak annak az eredménye lehet, hogy az ipar termelékenyebben dolgozik és nagyobb hatásfokú eszközöket gyárt.

A termelékenység és a gyártott eszközök hatásfoka szorosan egybekapcsolódó követelmény. *Ez a titka az olcsóságnak.* Valamely korszerűbb eszköz és jobb anyag ugyanis drágább is lehet az elavultnál és kevésbé hatékonynál, de ha alkalmazásával lényegesen nagyobb hozam, nagyobb gazdasági eredmény érhető el, akkor az ilyen korszerű termelőeszköz olcsóbb, még ha magasabb áron adják is, mint a régit. A magyar ipar termékeiről ma még nem mondhatjuk el ezt. Nálunk ma még fordítva van. A kevésbé hatékony eszköz egyúttal drágább is, és a mezőgazdasági jövedelmeket jelentősen terhelő, magas áron kerül forgalomba. A szocialista országok közül Magyarországon kell a legtöbb mezőgazdasági terméket cserébe adni az ipari termelőeszközökért.

A magángazdálkodás idején ezek a problémák nem jelentkeztek olyan súllyal, mint most, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás kiépítése és korsze-

Digitized by Google

rűsítése időszakában. Most ez az ellentmondás éleződik, mert a nagyüzemi gazdálkodás korszerűsítése egyre több befektetéssel, ipari eredetű termelőeszköz felhasználásával jár. A növekvő beszerzés egymagában is növeli az anyagráfordítást, ha azonban még magas beszerzési árak is növelik ezt, az eszközök felhasználása pedig nem jár együtt lényeges mezőgazdasági termelésnövekedéssel, akkor az ilyen iparfejlesztés igen drága a mezőgazdasági dolgozók, s közvetve *az egész magyar társadalom számára.*

Az intenzív mezőgazdasági és iparfejlesztésnek akkor van értelme, ha a dolgozók, a társadalom számára számottevő előnnyel jár. Lehetséges az ilyen fejlesztés, de még *meg kell keresnünk és ki kell dolgoznunk konkrét útjait-módjait.* Fontos, hogy ne hamarkodjuk el ezt, de ne is halasszuk a századfordulóra. 10—15 év alatt új irányba fordíthatjuk gazdasági szekerünk rúdját, ha következetesen előbbre haladunk az intenzív iparosítás és mezőgazdasági fejlesztés útján.

Domanovszky Endre:
Csillések

Digitized by Google

GÁL RÓBERT:

A pályakezdő fiatalok munkássá válásának néhány kérdése

Az utóbbi időben gyakran találkozunk az újságok, folyóiratok hasábjain olyan cikkekkel, amelyek a fiatal munkásnemzedék helyzetével, társadalmi szerepével foglalkoznak. Biztató jelenség, hogy egyre több szó esik erről a témáról nemcsak a munkásifjúság különböző fórumain, hanem az állami a szakszervezeti és a gazdasági vezetők körében is. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy nem véletlen jelenség ez, hanem jogos társadalmi-ifjúsági igények felismerése.

Örvendetes az is, hogy a mintegy másfél millió munkásfiatal sorsát és véleményét képviselő Országos Ifjúmunkás Parlamentben és másutt is, a munkásifjúság élet- és munkakörülményeivel összefüggő feladatok megtárgyalásakor elsősorban napjaink egyik legidőszerűbb s egyben legproblematikusabb ifjúságpolitikai kérdésére, a munkássá válás folyamatára irányult a figyelem. Ifjúsági vezetői munkám során is sokat foglalkoztatott, szinte végigkísért az a gondolat: vajon milyen erők hatására válik munkássá az üzembe belépő 17—18 éves fiatal, biztosítva van-e számára a beilleszkedés, és érvényesülés lehetősége?

A pályakezdő ifjúság számára mindig sorsdöntő és izgalmas kérdés a társadalomba (a szűkebb munkahelyre) való beilleszkedés. Bár a fiatalok munkába állása évről évre ismétlődik, mégsem tekinthető automatikus, zökkenők nélkül lezajló folyamatnak. A munkáséletet elkezdeni most is csak nagy egyéni és társadalmi felelősséggel, erőfeszítéssel lehet.

A fiatalok adaptációja a munkához, a választott szakmához, az új körülményekhez nem az üzemben, a munkába állást követően kezdődik, hanem már jóval előbb, a családban, az iskolában, amikor — jól, vagy rosszul, kényszerből, vagy önként — pályát választanak. A munkássá válást nagymértékben befolyásolja a pályakezdő ifjúságnak az előképzettség szerinti megoszlása, s ennek képe rendkívül heterogén. Vannak köztük érettségizett fiatalok, akiknek semmiféle munkahelyi tapasztalatuk nincs. Sokan a frissen szerzett szakmunkás-bizonyítvánnyal érkeznek, s mert a termelés folyamatában sajátították el szakmájukat, ismerik az üzemi légkört. Mások — elsősorban fiatal nők — csupán az általános iskola nyolc osztályát végezték el és szakképzetlenül kerülnek az üzembe. Lányoknak és fiatalasszonyoknak — különösen a nők számára új munkahelyeken — még nehezebb a munkahelyi közösségbe beilleszkedniük, mert hatnak még azok a társadalmi előítéletek, amelyek indokolatlan megkülönböztetést tesznek a szakképzettség megszerzése, az anyagi és erkölcsi elismerés, az egyenjogúság tekintetében a férfiak javára.

* A cikkben felhasználtam a KISZ Központi Bizottságának a munkásifjúság helyzetéről szóló jelentését és az ifjúmunkások körében végzendő tevékenységről szóló irányelveit, a Központi Statisztikai Hivatalnak „Az ipari munkások munka- és életkörülményei" című kiadványát, a Munkaügyi Minisztérium szakoktatási főosztálya által készített „A magyar munkásképzés fejlődése, és korszerűsítésének reformtervei" című anyagát, Balogh Istvánnak, „A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről" című tanulmányát (Kossuth Könyvkiadó, 1968), Balogh Józsefnek a Társadalomtudományi Intézetben készült, az ifjúság társadalmi sajátosságaival kapcsolatos tanulmányát, valamint a KISZ vezető szerveiben készült felméréseket, adatokat, jelentéseket.

Digitized by Google

A beilleszkedés szempontjából azok vannak a leglabilisabb helyzetben, akik az általános iskolából szinte gyermekként érkeznek, vagy akik gimnáziumi érettségit tettek. Az érettségizettek, és közöttük még a szakközépiskolát végzettek is, először valamelyik magasabb iskolatípusra pályáztak vagy pályáznak, s még nem dőlt el további tevékenységük iránya. A pályakezdők e csoportját az jellemzi, hogy átmeneti állapotnak tekinti a fizikai munkát, és az üzemben csupán ideiglenes megélhetési lehetőséget lát. Minthogy más elképzelései vannak jövőjét illetően, legtöbbször közömbös a munkahely gazdasági és politikai élete iránt, csak laza szálakkal kötődik a munkahelyi közösséghez, esetleg kívül is marad rajta.

Ismeretes, hogy a munkásélet megkezdése, az adaptáció folyamata két nagy feladatot hárít a pályakezdőre. *Az egyik:* a munkahelyen alkalmazott termelési eszközök használatához szükséges speciális szakmai (gyakorlati) ismeretek megszerzése, az üzem minőségi és termelékenységi követelményeinek teljesítése. *A másik:* a munkásosztály ideológiai és politikai tapasztalatainak fokozatos elsajátítása, a munkához való szocialista viszony kialakítása. Ez az idősebb munkásnemzedék tudatos és spontán nevelő hatásának, továbbá a társadalmi szervezeteknek, köztük az ifjúsági szövetségnek a céltudatos közvetítésével valósul meg. A munkássá válás bonyolult, ellentmondásokkal és konfliktusokkal terhes folyamatában tehát — többek között — helyesen irányított és befolyásolt pályaválasztásra, korszerűbb szakképzésre, az elvárások és a valóság ellentmondásmentesebb találkozására van szükség.

Nincs módomban az ifjú nemzedék munkássá válásának minden tényezőjét elemezni; ez meghaladja egyetlen cikk keretét. Három tényezőről szeretnék — a teljesség igénye nélkül — szót ejteni. *Az egyik:* a szakmunkásképzés kedvezőtlen anyagi-technikai és személyi feltételei, amelyek hátráltatják a szakmunkástanulóknak a munkáséletre való felkészítését. *A második:* az elvárások és a valóság néhány ellentmondása. *A harmadik:* az idősebb munkásnemzedék szerepe a beilleszkedés megkönnyítésében, vagy meghiúsulásában.

A szakképzés feltételeinek jelentős javítása *a munkásifjúság integrációjának fontos feltétele.*

A technika fejlesztésének és felhasználásának egyik fontos tényezője a szakképzettség. Ebből következik, hogy olyan szakmunkásnemzedékre van szükség, amely képes alkalmazni a technika új vívmányait, s elsajátítva az új ismereteket, készségeket és jártasságokat, viszonylag gyorsan megtanulja a modern termelőberendezések kezelését. Így a szakoktatásra is igen nagy és egyre növekvő feladatok hárulnak, nevezetesen olyan szakmunkások képzése, akik alkalmasak arra, hogy tudatos uraivá váljanak a forradalmasodó termelésnek és a korszerűsödő technikának, és az egész társadalom javára alkalmazzák ezt.

A szakmunkásképzés csak akkor felelhet meg a vele szemben támasztott követelményeknek, ha növekszik az oktató-nevelő munka színvonala, ha a fiatalok jól felszerelt iskolákban, tanműhelyekben sajátíthatják el a szakma elméleti és gyakorlati ismereteit, s ha tovább javulnak életkörülményeik is. A szakmunkásképzés szakembereinek tapasztalatai, valamint az állami és társadalmi szervek vizsgálatai azt igazolják — erről az országgyűlés szeptemberi ülésszaka is meggyőzhette a közvéleményt —, hogy a korszerű szakmunkásképzéshez feltétlenül szükséges erőteljesen javítani a szakmunkásképzés szervezeti, tartalmi és fejlesztési egységén belül az oktatás személyi és technikai feltételeit.

A szakmunkásképzés az elmúlt húsz év alatt alapjában teljesítette feladatát. A harmadik ötéves terv időszakában a szakmunkásképzés fejlesztésére fordított 900 millió forintos beruházási keret mintegy háromszorosa a megelőző ötéves tervben biztosított összegnek. Új intézetek, kollégiumok, tanműhelyek épültek és épülnek országszerte, bővülnek a felkészültebb szakmun-

Digitized by Google

kásnemzedék nevelésének keretei. A szakmaszerzés anyagi-tárgyi és személyi feltételeinek alakulása mégsem tart lépést a követelményekkel. Ezt a sommásnak tűnő véleményt, sajnos, sok gyakorlati tapasztalat támasztja alá. Lehetetlen — és nem is volna célszerű — valamennyit felsorolni. Az itt következő adatok tulajdonképpen magukért beszélnek és jelzik azokat a problémákat, amelyeknek a megoldása fontos része a szakmunkásképzést korszerűsítő reformterveknek.

Még kevés intézetben vannak korszerű szakelőadótermek, amelyekben megfelelő színvonalon szemléltetve lehetne oktatni a természettudományi és technikai tantárgyakat. Az iskolák zsúfoltak, Budapesten például az elmúlt tíz évben 20 százalékkal növekedett az egy tanteremre jutó tanulók száma, s ma eléri a 124-et. A fővárosi szakmunkásképző intézetek 53 százaléka nem iskola céljára létesített épületben működik. Egy másik, kényszerhelyzet szülte megoldás: a két műszakos oktatás. Ez mindenekelőtt azokat sújtja, akik vidékről járnak be. Ezek a fiatalok naponta órákig utaznak, késő este érnek haza és hajnalban általában nem eléggé pihenten indulnak vissza. A sok áldatlan megoldás — az „albérlet" a különböző tanácsi kezelésben levő épületekben, általános iskolai tantermekben — csak az oktatás minimális feltételeit biztosíthatja.

Köztudomású, hogy a gyakorlati képzés az iskolai, illetve üzemi tanműhelyekben a legeredményesebb. A szakmunkástanulóknak azonban országosan mindössze 10 százaléka kap iskolai, és további 20 százaléka üzemi tanműhelyi képzést. A többségnek szakmunkások mellé beosztva (sokuknak úgynevezett szórványképzésben) kell elsajátítania a szakma gyakorlati fogásait, „fortélyait". A szórványoktatás pedig már jellegénél fogva magán viseli — a képzés és a nevelés terén egyaránt — az esetlegességet, a rendszeres felügyelet és beszámoltatás hiányát.

Égető probléma, amely leginkább a munkáscsaládokból származó, eleve hátrányos helyzetű szakmunkástanulókat sújtja, a kollégiumi férőhelyek igen alacsony száma. A főváros 23 szakmunkásképző otthonában mindössze 5392 fiatal lakik; ez alig 25 százaléka a budapesti intézetekben tanuló vidékieknek. Egerben 1945 tanuló közül 795 vidékről jár be, 250—300 pedig albérletben lakik. Gyöngyösön a MüM 214-es sz. szakmunkásképző intézete csupán 172 munkásjelöltet tud elhelyezni, 831 fiatal naponta több órát utazik, 30—40 km-es körzetből. Fokozza a nehézségeket, hogy az alacsony társadalmi presztízsű szakmákban a vidéki fiataloknak e pályákra való orientálásával nem lehet kielégíteni az utánpótlást, legfeljebb javítani. Ennek azonban éppen a kollégiumi férőhelyek hiánya állít gátat.

Legalább ilyen mostoha képet mutat a szakmunkásképző intézetek szociális és kulturális célokat szolgáló helyiségekkel való ellátottsága is. Az ebédlők, a mosdók, az öltözők elavultak, csak a legkorszerűbb intézetekben található jól felszerelt klubhelyiség, könyvtár stb.

A szakmunkásképzés gyenge pontjai közül ismeretes az is, hogy bár az utóbbi évtizedben számottevően javultak a képzés személyi feltételei, az oktató-nevelő munka színvonala mégsem tudott lépést tartani a növekvő követelményekkel. A szakmunkásképző intézetek tantestületei nagyrészt a munkásosztály soraiból kiemelt, nagy szakmai gyakorlattal bíró oktatókból tevődnek össze. Ez nagyon sok pozitivummal jár, de számos pedagógiai problémát is felvet. A fővárosi szakmunkásképző intézetek nevelőinek 1967/68. évi adatai szerint például a közismereti tantárgyak oktatóinak 84 százaléka rendelkezett pedagógiai képesítéssel, de a szakoktatóknak csupán 16 százaléka. Ez az adat már maga is jelzi, hogy megoldatlan a szakmunkásképző intézetek szaktanárképzése.

A jelzett problémák kivétel nélkül *alapos vizsgálódást majd intézkedéseket sürgetnek.* Ezek közül talán a legfontosabb: megteremteni a műszaki szaktanárképzés feltételeit és speciális intézményeit. Lényegesen javíthatna a hely-

Digitized by Google

zeten, ha képzettebb, rátermettebb pedagógusoknak és műszakiaknak válna „kifizetővé" a szakmunkásképző intézetekben folytatott oktató-nevelő munka. E vonatkozásban nem várható számottevő előrelépés mindaddig, amíg nem emelkedik a szakmunkásképzésben foglalkoztatott tanárok és oktatók átlagos jövedelme. Ez a probléma természetesen nem választható el általában a pedagógusok bérezésétől.

A vállalatok, az ipari üzemek is igen sokat tehetnek a gyakorlati képzés feltételeinek és színvonalának javításáért. Legalább annyira szemléleti, mint amennyire anyagi természetű kérdés az, hogy mit, mennyit és hogyan fordítanak a munkásosztály korszerűen képzett szakmunkás-utánpótlásának oktatására és nevelésére. A szakmunkásképzést korszerűsítő reformprogram végrehajtása megkezdődött. A hiányosságok megszüntetésében az üzemeknek is döntő szerepet kell vállalniuk. Ilyen irányú befektetéseik egyébként sokszorosan megtérülnek.

Tiszteletreméltó erőfeszítéseket tesz a nehézipari és a közlekedési tárca néhány nagyüzeme, amely a minisztérium által biztosított beruházási keretből súlyos milliókat fordít a tanműhelyek ellátottságának és az oktatás színvonalának növelésére. A Dunai Kőolajipari Vállalat — a tervek szerint — 1972-re korszerű, minden igényt kielégítő tanműhelyt épít. Az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt (Várpalotán) és a Magyar Alumíniumipari Tröszt (Ajkán) meg akarja valósítani a központosított képzést. De a nehézipari tárca egyes vállalatainál is előfordul, hogy a nagy és egyébként erőteljesen fejlesztésre beállított üzemi költségvetésből éppen az e célt szolgáló beruházási összegeket törölték. Így például a Chinoin Gyógyszergyár, a Székesfehérvári Könnyűfémmű és a Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat lemondott a tanműhelyek fejlesztésének korábban tervezett programjáról.

Annyi bizonyos, hogy a munkássá válás folyamatának sokféle tényezője közül a szakmunkásképzés e kedvezőtlen körülményei erősen hátráltatják a fiataloknak a munkáséletre való felkészítését, s e körülmények mielőbbi megváltoztatása további társadalmi erőfeszítéseket követel. Ez egyben a munka társadalmi megbecsülését is növelné.

Az elvárások és a valóság

A munkatevékenység megkezdésekor a fiatalok életében egyszerre jelentkeznek a kezdés legkülönbözőbb gondjai. Ekkor válik el, hogy megegyeznek-e korábban kialakított elvárásaik a valósággal, amellyel szembekerültek.

A szociológiai kutatások a pályakezdő ifjúság elvárásai közül a munkával, az anyagi viszonyokkal, a társadalommal (a munkahellyel) szembeni várakozásukat, a szabad idő eltöltésével, a családi élettel kapcsolatos igényeiket, valamint az életstílusra vonatkozó elképzeléseiket tartja kiemelt fontosságúnak. Általános tapasztalat az, hogy az elvárások nemcsak az egyéni kívánságokat tükrözik, hanem a különböző szakmák, tevékenységi körök társadalmi értékelését, presztízsét is. Az elvárások már említett motívumai között fontos szerepük van a pálya megkezdésekor elérhető kereseti lehetőségeknek, az anyagi érvényesülés perspektíváinak, a korszerű technikával párosuló tiszta és kulturált munkakörülményeknek.

A munkába lépő fiatalok az iskolai évek után gyakran mostoha munka- és életfeltételek közé kerülnek. Az ifjúság többi rétegéhez viszonyítva — a családok nagysága és ezen belül a keresők és eltartottak kedvezőtlenebb aránya következtében — a munkásfiatalok kapják az induláshoz a legkevesebb családi segítséget, s ezért számukra alapkérdés — életfeltételeik önálló kialakítása céljából — a munka révén elérhető jövedelemszint, a kezdő bér nagysága. Különösen azért fontos ez, mert képességeik és szaktudásuk maximális kamatoztatása, illetve az ezzel járó anyagi és erkölcsi megbecsülés érzékenyen

Digitized by Google

érinti mind életszínvonalukat, mind távlati elképzeléseik megvalósításának anyagi feltételeit.

A pályakezdő ifjúmunkások helyzetének vizsgálata több vonatkozásban megerősíti azt a felfogást, hogy *irreálisnak tűnő anyagi elvárásaikat a helyes pályaválasztási tanácsadás hiánya, a korábbi ígérgetések, s különösen a beilleszkedés kezdeti nehézségei okozzák.*

A munka szerinti elosztás szocialista elvének következetes érvényesítését — az Alkotmány alapján — a Munka Törvénykönyve és számos más rendelkezés is előírja. Az is igaz, hogy az üzemi hierarchiában való előrehaladásnál, az érvényesülésnél ma már általában a végzett munka a döntő mérce, a végzett munka értéke pedig nagyrészt a felkészültségtől, a megelőző tanulástól függ. A jelenlegi gyakorlat azonban — objektív és szubjektív okokból — sokszor még elmarad az elvileg elfogadott és jogilag rögzített normáktól.

Iparunk átlagbér-gazdálkodásának korábbi hibái, valamint a termelés lassan növekvő színvonala következtében csökkentek a jövedelemarányok a szakmunkások és a szakképzetlenek között, s a szakmunkások kezdő bére meglehetősen alacsony színvonalon áll, s kifejezetten kevés szükségleteik fedezésére, anyagilag önálló életük megszervezésére. A jogos igények kielégítetlensége, az anyagi ösztönzés hibái növelik a szociális feszültséget, egyben a munkássá válás gátjaivá is válnak.

Ha a vállalatok, a gazdálkodási egységek racionálisan használják ki a korábbiaknál kedvezőbb lehetőségeiket, és ezt kollektív szerződésben rögzítik, ha felszámolják a sokszor a fiatalok rovására alkalmazott helytelen gyakorlatot, akkor a Munkaügyi Minisztériumnak az a rendelete, amelyet néhány hónappal ezelőtt hozott a fiatalok bérezéséről, kedvezően fog hatni munkabérük alakulására. Jogos az az igény, hogy a vállalatok, mérlegelve lehetőségeiket, a tanulmányi eredmény, a szorgalom, a képességek alapján differenciáltan határozzák meg a kezdők bérét. Ne a pályakezdő szakmunkások bérének alacsony szinten tartásával biztosítsák a kvalifikált, nagy gyakorlattal rendelkező szakmunkások bérének növelését. A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés első évében még valamelyest érthető volt a bérszínvonal túlzott kötöttsége, a bérek emelésére szánt összegek óvatos visszatartása, de ma már semmiképpen sem.

A csoportos bérezés előnyei és hátrányai ismertek. Sajnos eddig az ifjúmunkásokkal szemben inkább a hátrányok érvényesültek. Ameddig a fiatalok gyakorlati idejüket töltik, általában biztosított bért és alacsony kategóriájú munkát kapnak. Később pedig, amikor már képesek önálló tevékenységre, minthogy legtöbb helyen nem bíznak szakértelmükben, nem adnak nekik bonyolultabb és egyben jobban fizető munkát. Még nagyobbak anyagi gondjaik a pályakezdő fiatal szakmunkásnőknek. Ennek kettős oka van. Először: társadalmi kapcsolataik (a család, esetleg a gyermek) bizonyos vonatkozásban több terhet rónak rájuk. Másodszor: bérükön, besorolásukon, a nekik juttatott munkákon érezhető a nőkkel szemben még ma is ható előítélet minden negatívuma.

A beilleszkedés motívumai között — erre a szakmai presztízs-vizsgálatok tapasztalatai is utalnak — *egyre nagyobb orientáló szerepet kapnak az olyan tényezők, mint a technika színvonala és nagysága, a munkahelyi körülmények, a munkavégzés jellege.* Ez már az életpálya eldöntésénél is megmutatkozik és az iskola elvégzése után egyik fő determináló tényezővé válik. Több budapesti általános iskolában végzett kérdőíves felmérés szerint a 8. osztályos tanulók a következő foglalkozási ágakat helyezik az első öt helyre: orvos, mérnök, tanár, fodrász és műszerész. A továbbtanulók körében hasonló tendencia mutatható ki: igen erős a vonzása a tiszta és kulturált feltételek között végzett, a korszerű technikához kapcsolódó szakipari tevékenységnek.

A nehéz fizikai munkára való igénybevétel, pontosabban az e tevékenységeken foglalkoztatottak aránya — a technika jelenlegi általános színvonalát

Digitized by Google

alapul véve — még nagyon jelentős. Az adatok szerint az összes ipari munkásoknak mintegy 30 százaléka végez az átlagos erőkifejtésnél nehezebb fizikai munkát. (Pedig a nehéz fizikai munka fordítottan arányos a szakképzettséggel: átlagosnál nehezebb munkát a szakképzettséget nem igénylő munkakörben dolgozó munkások 48 százaléka, a szakmunkásoknak 24 százaléka, a betanított munkásoknak pedig 28 százaléka végez.) E vázlatosan jelzett problémák okainak elemzésére itt nincs mód. Tény azonban, hogy a munkakörülmények nem javultak egyenletesen a népgazdaság minden ágában, a fejlődés e tekintetben elmaradt a szükséges mértéktől. Ez semmiképpen sem vonzza a fiatalokat.

Bár a reform változásai már éreztetik pozitív hatásukat, az anyagi ösztönzés hibái, a jövedelem-aránytalanságok, a kedvezőtlen munkafeltételek még sok pályakezdő szakmunkást késztetnek munkahelyváltoztatásra. Felméréseink szerint egyes iparágakban — különösen a fővárosban — az ifjúmunkások tömegesen mennek egyik üzemből a másikba. A Láng Gépgyárban például az elmúlt öt évben végzett 564 fiatal szakmunkás közül ma csak 157 dolgozik — vagyis négy fiatalt kellett kiképezniük ahhoz, hogy egyet munkába állíthassanak. A Lenin Kohászati Művekben a kilépők nagyszámú seregéből mintegy 50 százalék a fiatal, s közülük sokan alig léptek munkaviszonyba, máris továbbállnak. Tudjuk, hogy milyen anyagi veszteségeket okoz a népgazdaságnak a munkerővándorlás nagymértékű növekedése. Mégis azt kell mondanunk: pályakezdők esetében természetes jelenség a kedvezőbb munkahelyi feltételek keresése.

A pályakezdő fiatalok vándorlása egy-egy üzemből érzékenyen regisztrálja a beilleszkedés jó feltételeinek meglétét, vagy hiányát.

A megnövekedett fluktuáció mind több helyen kényszeríti a vállalatokat arra, hogy anyagi ösztönzéssel, a munkahelyi feltételek javításával igyekezzenek megtartani a kezdőket. Kedvező jelenség, hogy számos üzem — például a Diósgyőri Gépgyár, vagy a Makói Mezőgazdasági Gépgyár — új bérezési formákat alkalmaz a pályakezdők ösztönzésére, s vállalja a fiatalok megnyeréséért hozandó intézkedéseket, ezek anyagi következményeivel együtt.

Munkásgenerációk az üzemekben

Az ifjúság mindig az elődök munkáját folytatja, ez előző nemzedék által létrehozott, már készen talált feltételek között kezdi meg tevékenységét, e feltételekhez kapcsolódik, ezek alapján és ezeket alakítva válik munkássá. A szocializmus lehetővé teszi az érdekek jobb egyeztetését, azt, hogy a nemzedékek viszonya harmónikusabb legyen, mint bármikor eddig. Nincs antagonisztikus ellentmondás az idősebb és a fiatal generáció között, alapvető érdekeik azonosak. Egyes kérdésekben azonban átmeneti, esetleg hosszabb ideig tartó nézeteltérések, ellentétek is kialakulhatnak. Ebben közrejátszik a két generáció eltérő igénye, szemléletmódja és műveltsége is.

A beilleszkedő ifjúság az épülő szocializmus viszonyai között, az osztálykülönbségek fokozatos csökkenésének időszakában nőtt fel. Napjaink fiatal nemzedéke úgy nevelődött, hogy a *társadalmi egyenlőség iránti igény jóval erősebb benne, mint az előző ifjú generációkban volt.* A fiatal szakmunkások egészen más körülmények között sajátították el szakmájukat, mint az idősebbek. Így a felnőttek egy része gyakran indokolatlannak tekinti azt az öntudatot és azokat az igényeket, amelyekkel a fiatalok fellépnek.

A fiatal munkásgeneráció jelentős része elégedetlen az idősebb nemzedék által elért tudásszinttel, szakmai ismeretekkel és eredményekkel, s éppen ez ösztönzi arra, hogy továbbfolytassa, illetve továbbfejlessze a rá hagyott eszközöket, tevékenységeket, magát a tudást. E természetes igyekezet eltúlzásának is a következménye az, hogy a fiatalok olykor türelmetlenek, kiegyensúlyozatlanok, nem elég kitartóak.

Digitized by Google

A munkásifjúságnak nem egyszerűen a felnőttek színvonalához kell felnőnie, hanem a kor, a szocialista építés követelményeihez. Maga a túlhaladás nem mechanikusan, automatikusan zajló folyamat, nem minden tekintetben úgy megy végbe, hogy az ifjúmunkások előbb elérik, majd meghaladják a felnőttek színvonalát. A korszerű szakmai és általános műveltség megszerzésében például már eleve fejlettebb szintről, jobb alapokról indulnak el, és ehhez szereznek — természetesen a felnőttek segítségével — gyakorlati tapasztalatokat.

Az Ifjúmunkás Parlament résztvevői szóvá tették, hogy idősebb munkások gyakran azt mondják: próbára kell tenni a pályakezdőket, s ha majd a legnehezebb körülmények megacélozzák őket, ha nem szöknek meg, ha tartós lesz a munkaviszonyuk, akkor a csetlő-botló 17—18 éves munkást is társukká fogadják. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos egy Láng-gépgyári felmérés. Ez arra keresett választ, hogy miért cserélik fel viszonylag könnyen az ifjú szakmunkások tanulmányaik színhelyét, a megszokott környezetet az ismeretlen körülményekkel. Az egyik fiatal esztergályos ezt írta a kérdőívre: „Jobban kellene segíteni a fiatalokat és nem mindig a legalacsonyabb kategóriájú munkákat adni nekik." Egy másik, ugyancsak esztergályos fiatal így válaszolt: „Azokat a munkákat, amelyeknek a normája szoros, a fiatalokra bízzák. Komolyabb feladatot nem adnak, pedig olyant is szeretnénk csinálni. Ha az idősebbeknél és tapasztaltabbaknál valamivel lassabban is, végül elvégezzük a feladatot. Sőt, ha némi segítséget kapnánk, még gyorsabban és eredményesebben is helyt tudnánk állni. Kezeljenek felnőttként bennünket és bízzanak bennünk, mi megmutatjuk, mit tudunk! És az első kudarc után ne szidást, fenyegetést kapjunk, hanem türelmes, jó szándékú segítséget!"

Nem arról van szó, hogy udvarolni kell a fiataloknak. Sőt, ellenkezőleg: szükségük van a bíráló szóra, hibáik nyesegetésére. De az idősebbeknek jobban oda kell figyelniük a fiatalok képességeire, gondjaira, s nem szabad letörniük ezek egészséges ambícióit, hanem támogatni kell őket abban, hogy mielőbb megtalálják munkájukban életük értelmét.

A pályakezdő fiatalok alapvetően kétoldalú kontroll alatt állnak. Egyrészt önmagukat kell megítélniük, felkészültségük színvonalát, tevékenységük eredményességét; másrészt a műhelykollektíva, az idősebb nemzedék kíséri figyelemmel — jól vagy rosszul — szakmai előrehaladásukat, helytállásukat. A frissen szerzett szakmunkás-bizonyítvánnyal érkező fiataloknak is be kell látniuk, hogy csekély szakmai gyakorlatuk folytán még nem kész szakemberek, hogy nem várhatnak különleges kedvezményeket. Fejlődésük azonban csak akkor lehetséges, ha a munkatársak, a vezetők, megértő türelemmel segítik, ösztönzik őket. Sajnos azonban a fiatalok sok helyen nem kapják meg ezt a támogatást.

Mindebből az következik, hogy a munkássá válás harmonikus folyamatának biztosításához elengedhetetlen, hogy az üzemek vezetői ismerjék a munkahelyi szubjektív tényezőket. A nézeteltérések csökkentése, a káros előítéletek és szemléletbeli hibák megszüntetése, a pályakezdő ifjúság felelősségérzetének felkeltése érdekében a feladatok konkrét meghatározására van szükség. A pályakezdő ifjúság helyzetében mindmáig ezt vették a legkevésbé figyelembe.

Több figyelmet az ifjúság alapvető, legnagyobb rétegének kutatására

Amikor néhány megjegyzés kíséretében jellemezni igyekszem a munkássá válás néhány problémáját, meg kell említenem, hogy szinte kimeríthetetlen bőségben vannak olyan szociológiai jellegű felméréseink, tapasztalataink, adataink, különböző vezető szervek anyagai, amelyek ennek az igen fontos kérdésnek egyik-másik vetületét próbálják bemutatni. A munkába lépő ifjúság beilleszkedésével foglalkozó vizsgálatok, anyagok azonban többnyire el-

Digitized by Google

szakítják egymástól a fiatal számára együttesen jelentkező tényezőket. Hol a szakmaválasztást determináló körülményekről szólnak, hol a szakmunkásképzés színvonaláról, személyi és technikai feltételeiről, máskor a munkakörülményekről, megint máskor a jövedelemarányok alakulásáról, vagy a tömegszervezetek, a közösség munkájáról. Gyakran okozott és okoz ma is problémát a munkásifjúság körében folyó vizsgálatok egyoldalúsága és valamiféle „szociológiai-központúság". Egy további probléma, hogy a statisztikai megfigyelések köre sem igen terjed ki a munkába lépő generációk vizsgálatára. Így a beilleszkedést erősebben befolyásoló egy-egy körülményről (jövedelemarányok, szociális ellátottság stb.) még nincsenek megbízható statisztikai adataink.

Ha tudományosan megalapozott véleményt akarunk alkotni a munkássá válás folyamatáról, akkor ezt *csak a felsorolt tényezők és egyéb döntő fontosságú hatások együttes ismeretében* tehetjük. Tervszerű és komplex kutatómunkára van szükség azért is, mert a beilleszkedés egyre több kérdése és problémája merül fel, amelyekre az ifjúsági szövetség is keresi a választ es a megoldást.

Bár hazánkban nincs olyan tudományos intézmény, amelynek fő profilja az ifjúságkutatás (nincs átfogó ifjúságkutatási program sem), mégis hasznos volna, ha az ergonómiai, munkapszichológiai, üzempszichológiai kutatásokban érdekelt tudományos intézetek, munkacsoportok, kutatók kiterjesztenék tevékenységüket a fiatal munkásnemzedék adaptációjának vizsgálatára is. Úgy vélem, ennek a fontossága vitathatatlan. A társadalomtudományoknak e kérdésre vonatkozó tudományos értékű megállapításai igen jó segítséget adnának mindazoknak, akik a fiatal munkásnemzedék nevelésével foglalkoznak.

Koncz Béla: Szentendre

Digitized by Google

RUDAS JÁNOS:

Tudomány és kultúraterjesztés

Aki figyelemmel kísérte a most kibontakozó gazdasági reform előzményeit, észrevehette, hogy az alapelvekről hozott döntést több éves beható tudományos munka készítette elő. Ennek során kutatóintézetek és különböző területekről e célra hosszabb-rövidebb időre függetlenített kutatók dolgozták fel és elemezték gazdasági életünk legfontosabb kérdéseit. A politikai gyakorlat ilyen jellegű tudományos megalapozása kezd napjainkban általánossá válni, s a gazdaságról lassan társadalmi életünk más területeire is átterjed. Éppen ez az erősödő tendencia teszi egyre élesebben láthatóvá azt az elmaradást, amely e tekintetben *a kultúra terjesztésével és befogadásával,* a szélesen értelmezett népműveléssel kapcsolatban megfigyelhető.

Az MSZMP Központi Bizottságának 1969 júniusi ülésén elfogadott Tudománypolitikai Irányelvek különösen aktuálissá teszik, hogy számot vessünk a tudományos kutatások helyzetével az említett területen. Ezt kísérlem meg cikkemben, megpróbálva, hogy rámutassak azokra a lehetőségekre és társadalmi szükségletekre, amelyek itt adódnak. (Mondandómat eleve elhatárolom két irányban: nem foglalkozom egyrészt az oktatásügy, az iskolapolitika nagy területével, másrészt a kulturális alkotás kérdéseivel.)

Ha a kultúra terjesztésének és befogadásának nagy valóságterületén folytatandó tudományos kutatások helyzetéről beszélünk, óhatatlanul felvetődik a kérdés: van-e szükség erre, olyan köre-e ez a társadalmi jelenségeknek, amelyben *önálló, világosan elkülöníthető, itt kutatható és feltétlenül kutatandó problematikát talál a tudomány?* Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy adott életszféra tudományos mechanizmusának szükségessége semmilyen irányelvekből nem vezethető le; ez csak a konkrét társadalmi szükségletek tartalmi elemzésével igazolható.

Ezért megpróbálok itt felvázolni néhány olyan kérdéscsoportot, problémakört, amelyre általában nem tudunk konkrét helyzetből kiinduló, tudományosan megalapozott választ adni, de amelynek alapos, rendszeres és sokoldalú kutatása szerintem nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a következő években és évtizedekben valóban szocialista módon biztosítani tudjuk az ország kulturális fejlődését, népünk művelődését.

1. TÁRSADALOM ÉS MŰVELTSÉG. A kultúra és maga a kulturáltság alapvetően társadalmi jellegű, társadalmi meghatározottságú, még akkor is, ha az egyén teszi magáévá és hordozza azt. Társadalmunk azonban nem homogén, hanem több dimenzióban rétegzett, differenciált. Az utóbbi évek kutatásai azt mutatják, hogy a *társadalom struktúrája és a műveltség szintje között* szoros összefüggés van. A KSH ezzel kapcsolatos vizsgálatai szerint a műveltségbeli különbség az alapvető társadalmi rétegeken *belül* kisebb, *közöttük* pedig nagyobb, mint az egyéb vizsgált tényezők különbsége. A műveltség rétegképző szerepe tehát igen jelentős.

Digitized by Google

Ezek a vizsgálatok persze még csak az első megközelítést jelentik. Nincsenek részletesebb adataink az egyes rétegek műveltségének szerkezetéről; nem áll rendelkezésünkre — még nagy vonalakban sem — országunknak, társadalmunk főbb csoportjainak műveltség-térképe. Ennek felvázolása pedig számottevően növelhetné kultúraterjesztésünk hatékonyságát.

A társadalmi struktúra és a műveltség viszonyával kapcsolatban nemcsak leíró jellegű vizsgálódásokra van szükségünk, hanem például a következő probléma megvilágítására is. A különböző társadalmi rétegek nyilvánvalóan érintkeznek egymással, közöttük állandó kommunikáció áll fenn. Nem tudjuk azonban, hogy *mennyit változtat* ez a kommunikáció *a benne részt vevő rétegek műveltségi állapotán.* Konkrétan szólva: egy mai magyar falu társadalmi hierarchiájában például élnek és dolgoznak párt- és tanácsi vezetők, értelmiségi expertek, tisztviselők, technikusok, szakképzett és szakképzetlen fizikai dolgozók, háztartásbeliek, diákok stb. A hierarchia melyik fokán, melyik státusban vannak még a kulturális viselkedés mintái, normái, amelyeket a többiek követnek? És kik azok, akik követik, kik azok, akik külső, a falun kívüli minták felé fordulnak, vagy — éppen ellenkezőleg — ragaszkodnak a saját rétegükön belül kialakult viselkedési formákhoz? Van-e valóban, lehet-e ma a falu vezető rétegének és értelmiségének olyan tudatformáló, népművelő szerepe, amelyet nemcsak hivatalból tűzünk ki számára, hanem amelyet a többi réteg is ténylegesen akceptál?

Az ilyen és hasonló kérdésfeltevéseknek természetesen *prognosztikai jelentőségük* is van. Ha sikerül feltárnunk a társadalmi struktúra változásainak szerepét a műveltség általános alakulásában és átformálódásában, s fordítva: a műveltség hatását a társadalmi rétegképződésre, a hierarchizálódásra, a differenciálódásra, akkor több-kevesebb valószínűséggel meg tudjuk jósolni, hogy milyen hatást tesz majd a közeljövő gazdasági és társadalmi fejlődése során minden bizonnyal változó, differenciálódó társadalmi struktúra a kulturális és tudati viszonyokra, és viszont. Ez pedig hozzásegít a további ilyen irányú stratégiai döntések alaposabb előkészítéséhez.

2. GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS KULTÚRA. A múlt évben megkezdett gazdasági reform várhatóan dinamikusabbá teszi gazdaságunkat, előrelendíti fejlődésünket. Játszhat-e ebben valamilyen szerepet a kultúra? *Jánossy Ferenc* kimutatta, hogy korunkban a gazdasági fejlődés legstabilabb tényezője a *munkaerő, az ember,* pontosabban az ő *termelési kultúrája,* amely romboló háborúkon keresztül is fenntartotta az ipari progresszió trendjét. Ha ez a tétel igaznak bizonyul, akkor némileg módosítanunk kell ezzel kapcsolatos értékrendünket és rehabilitálnunk kell a kultúra és a művelődés kérdéseinek a marxi újratermelési elmélet keretében való tárgyalását, ennek összes gyakorlati konzekvenciáival együtt. Vagyis itt is vannak olyan problémák, amelyek empirikus vizsgálódásokat és ezeken alapuló elméleti elemzéseket igényelnek.

Csak egy példát említek: a jelen pillanatban legfeljebb halvány elképzelésünk van arról, hogy *milyen szerkezettel* kell rendelkeznie *a korszerű termelési kultúrának* az egyént, a modern munkást, az új technika kezelőjét illetően. Annyit már felismertünk, hogy a szakmunkásképzésben a szűk ismereteken alapuló, elaprózott szakmásodást nagyobb szakmacsoportokra való képzéssel, az új szakmák megtanulása képességének, alapjainak kifejlesztésével kell felváltani. Felismerésünk azonban még nem ment túl a szakmunkásképzés három-négy évének határán — sem lefelé, a család, az óvoda, az általános iskola, a gyermekkori szervezetek irányában, sem felfelé, a felnőttnevelés, a népművelés irányában.

Ezen belül merül fel a *szakműveltség* és az *általános műveltség,* általánosabb szinten pedig a *„két kultúra"* viszonyának kérdése. Valóban igaz-e az — mint sokan állítják —, hogy a konzervatív humán kultúra nem elég gyorsan építi magába az új természettudományos és műszaki kultúrát? Vagy

Digitized by Google

talán inkább az az igazság, hogy egy visszafordíthatatlan objektív folyamattal állunk szemben, amely beleütközik egyes társadalmi csoportok partikuláris érdekeibe? És nem inkább az-e a fő probléma, hogy az új technika kezelőit — szakmunkásokat, technikusokat, mérnököket — olyan humán és ezen belül művészeti kultúrával (és nem csupán ismeretekkel) kell ellátni, amely képes megakadályozni, hogy egy új technokrácia hulláma árassza el társadalmunkat? Megannyi és még szaporítható kérdés, amelyre nem tudunk pusztán teoretikusan, deduktív módon válaszolni. Nem juthatunk döntésre, ha nem tudjuk, hogy milyen kultúrával, műveltségszerkezettel, értékorientációkkal, attitűdökkel stb. rendelkezik korunk magyar munkása, technikusa, mérnöke.

3. A SZABAD IDŐ. A gazdasági fejlődés egyik alapvető eredménye korunkban: a szabad idő olyan mértékű megnövekedése, amely már össztársadalmi problémává teszi eltöltésének mikéntjét. Az egyik lényeges kérdés, amelyre válaszolni kell: mi a szabadidő-tevékenységek (műélvezés, hobby, alkotás stb.) funkciója a dolgozó ember életében; kiegészítő vagy kompenzáló jellegű-e ez a munkatevékenységhez viszonyítva?

A munkások és alkalmazottak jelentős része számára ugyanis ma még nem életszükséglet, nem hivatás a munka, hanem csupán pénzkeresési forrás. (Egyes részvizsgálatoktól eltekintve, pontos adatunk erről, ennek a csoportnak az arányáról sincs.) Ily módon ők nem tudják munkaidejükben kielégíteni alapvető emberi szükségleteiket, nem tudják megtalálni önmaguk kifejezését, megvalósítását. Innen következik az a felfogás — sok szovjet szociológus van ezen az álláspontón —, hogy az önmegvalósítás, a személyiségfejlesztés áttevődik a szabad időre, itt kell nyújtanunk azt, amit tömegesen a munkában nem tudunk megoldani. A nyugati szociológusok, pszichológusok egy része is azt tartja, hogy a szabad időnek alapvetően ilyen *kompenzációs* szerepe van.

Ezzel teljesen ellentétes álláspontot képviselnek azok, akik szerint a szabad időnek csak *kiegészítő* funkciója lehet, s ha a munka *elidegenedett*, akkor a szabadidő-tevékenység is az lesz; az utóbbival nem lehet megjavítani azt, amit az előbbi során elrontottunk.

Megint csak egzakt, empirikus módszerekkel kellene megvizsgálni e két ellentétes álláspont igazságértékét, a valóságos helyzetet hazánkban; s a vizsgálatokból levont következtetések alapján alakítani a szabad idővel kapcsolatos stratégiánkat.

4. GENEZIS, MOTIVÁCIÓ. A szabadidő-tevékenységek, a kulturális viselkedés elemei elvezetnek a *„honnan?"* és *„miért?"* kérdéséhez. Melyek azok a mozgatórugók, amelyek az embert kulturális tevékenységében, a kultúra befogadásában vagy elutasításában vezérlik, és honnan erednek, mikor alakulnak ki ezek?

Van olyan (sajnos, csak szűkkörű reprezentációra épülő) adatunk, amely szerint például a pozitív munka-attitűd — vagyis a munkának élethivatásként való vállalása és a konkrét munkának ilyen igénnyel való megközelítése — szignifikáns kapcsolatot mutat a magasabb rendű szabadidő-aktivitásokkal. Azt is tudjuk, hogy mind a munkával, mind a művelődéssel szembeni igények olyan tartós attitűdök, amelyek a felnőtté válás, a társadalmi emberré levés, a szocializáció során alakulnak ki. De e kialakulás idejéről, helyéről, mechanizmusáról már igen keveset tudunk. Egyáltalán, kevés figyelmet fordítunk a *szocializáció* folyamatának konkrét feltárására; ezért aki a szakirodalomban tallóz, többet tudhat meg a zuni-indiánok vagy az amerikai nagyvároslakók gyermekeinek társadalmasodásáról, mint a mi változó és forrongó világunk e vonatkozásairól. Érthető, hogy ez az ösztönösség erősen rontja egész társadalmi nevelőmunkánk hatékonyságát, s sok tekintetben sötétben tapogatózásra kárhoztat bennünket.

Digitized by Google

Továbbmenve: kevés ismeretünk van a kulturális viselkedés *motivációs rendszeréről*. Mik azok a belső hajtóerők, drive-ok, amelyek oda hatnak, hogy az egyén olvasson vagy ne olvasson, barkácsoljon vagy lustálkodjék, sportoljon vagy szurkoljon, tanuljon vagy kártyázzon, és így tovább? Milyen módon és mértékben határozzák meg a művelődést a társadalmi méretű, a kiscsoportszerű és a személyiségbeli tényezők? Melyek azok a csak egyéni szinten megragadható faktorok, amelyek a tendenciaszerűen ható társadalmi törvények érvényesülését módosítják, sőt eltorzítják? Milyen kapcsolat van a kulturális értékek egyéni hierarchiája és az egyént körülvevő csoportok értékorientációi között, s hogyan határozza meg az értékrendszer a művelődés adott módját?

Megintcsak sok kérdést tudunk összegyűjteni, s a kérdések természetéből is látszik, hogy megválaszolásukhoz a szociológia, a szociálpszichológia, és az individuálpszichológia módszerével és szemléletével folytatandó közös vizsgálódásokra van szükség.

5. A KULTÚRATERJESZTÉS TARTALMI OLDALA. Nagyjából-egészéből megvannak azok a természettudományi, filozófiai, esztétikai stb. normáink, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy mit kellene az *adott kulturális örökségből* közvetítenünk, elsajátíttatnunk a befogadókkal. Ezeknek a normáknak azonban két nagy fogyatékosságuk van. Az egyik az, hogy társadalmilag *absztraktak*, olyan értelemben, hogy a természettudományok, a filozófia, az esztétika stb. adott standard-szintjét képviselik, és nincsenek a társadalom adott struktúrája szerint differenciálva. (Vagyis hiába tartjuk a korszerű műveltség részének például a relativitás-elméletet vagy Bartók zenéjét, ha jelentős társadalmi csoportok nem hajlandók befogadni ezeket.) A másik fogyatékosságuk: *nincsenek egymásra vonatkoztatva*. Másszóval: még nem sikerült felállítani a korszerű műveltségnek olyan átfogó *rendszerét*, amely részarányosan, összekapcsoltan, szervesen tartalmazza az egyes műveltség-elemeket.

Az utóbbi időben sok cikket, még több vitacikket olvashattunk a korszerű szocialista műveltség *tartalmáról*. A viták nagyon hasznosak, amíg fő céljuk a különböző nézetek konfrontálása, tisztázása, az érvek összeütköztetése, nyitott kérdések felvetése; amíg nem kívánják helyettesíteni az elmélyült, sokszor aprólékos kutatómunkát, a valóság tudományos analízisét. De azok az egymásnak sokszor homlokegyenest ellentmondó ex cathedra megállapítások, pusztán deduktív következtetések, deklaratív kijelentések, spekulatív elgondolások, jámbor vagy voluntarista óhajok, amelyek e viták-ban elhangzottak, azt mutatják, hogy még nagyon kevés tudományos tett van mögöttünk e területen.

A népművelésnek és a tömegkommunikációs kultúraterjesztésnek régi gondja annak meghatározása, hogy milyennek kell lennie a közvetítendő műveltség-tartalomnak. Ennek megállapítása azonban lehetetlen jelen társadalmunk műveltség-, igény- és ízlés-térképének felrajzolása nélkül, e kérdéscsoport komplex kutatása nélkül. Nyilvánvalóan egy tapodtat sem visz előre annak a deklarálása, hogy — mondjuk — a korszerű műveltségben csökkenteni kell a művészet szerepét a tudományos ismeretekéhez képest; mint ahogy az ellenkezőjének a deklarálása sem visz előbbre.

6. A KULTÚRATERJESZTÉS HATÉKONYSÁGA. A napjainkban kibontakozó gazdasági reformnak a kulturális területre való kiterjesztéséről szóló nézeteket lényegében két *szélsőséges álláspont* köré csoportosíthatjuk. Az egyik szerint a hatékonyság elvét a kulturális életben is maradéktalanul alkalmazni kell. A hatékonyság itt azonos a *gazdaságossággal*, s ennek legjobb mutatója a piacon realizált nyereségtömeg.

A másik álláspont szerint a kultúra nem áru; a kulturális tevékenység mértékéül ideológiai és tudományos jellegű *tartalmi kritériumokat* kell al-

Digitized by Google

kalmazni, s ez a társadalmi hierarchia megfelelő lépcsőfokain álló intézmények és személyek feladata.

Megítélésem szerint a problémának egyetlen megnyugtató, szélsőségektől mentes és társadalmi fejlődésünknek megfelelő megoldása van. Mégpedig az, hogy az első álláspontból megtartjuk a *hatékonyság* elvét, erre alapozva a kulturális tevékenység elbírálását, a második álláspontból pedig megtartjuk azt az elvet, hogy *a kultúra általában nem áru.* Amennyire helytelen lenne ugyanis általánossá tenni ezen a területen a gazdaságossági kritériumokat, annyira tarthatatlan ideológiai és kulturális életünknek az a jelenlegi mechanizmusa, amely a hatékonyságtól lényegében függetlenül, legtöbbször *szubjektív* (bár rendszerint objektívként feltüntetett), illetve a *hatás folyamatán kívül eső* szempontok szerint értékeli a kulturális tevékenységet. (Amikor például ismeretterjesztő könyvkiadásunk megítélésében szempont a kiadott művek száma, a megjelent és eladott könyvek példányszáma, a ráfizetés, illetve nyereség volumene, a művek szaktudományos és ideológiai értéke, valamint a kritikusok és illetékes funkcionáriusok egyéni ízlése, de nem szempont annak a hatásnak, ismeret-, készség- és tudatváltozásnak a mértéke, amelyet a szóban forgó könyvek az olvasók fejében előidéztek — vagy nem idéztek elő.)

Ám most tegyük fel a kérdést: miért nem a hatékonyság a fő kritériuma kulturális tevékenységünknek, a kultúraterjesztés eredményességének? Szerintem ennek két oka van. Az egyik *társadalmi* ok: egyes társadalmi csoportok és személyek nincsenek érdekelve a hatékonyság elvének általánosabbá tételében, s nem is tudnák megtalálni helyüket egy ilyen „új kulturális mechanizmusban", amely bizonyos fokig eddigi munkájuk gyakorlati kritikáját jelentené, s elért társadalmi státusukat veszélyeztetné. (Ez a probléma nagyon jól ismert a gazdasági reform előkészületeiből és végrehajtásából.) A másik ok — és cikkem témája miatt most erre teszem a hangsúlyt —: a kultúra terjesztésével és befogadásával kapcsolatos *tudományos kutatások elmaradottsága,* azoknak a feltételeknek a hiánya, amelyekről még szólok.

Tudniillik nagyon kevéssé ismerjük népművelésünk, politikai és kulturális propagandánk, ismeretterjesztésünk, tömegkommunikációnk hatásmechanizmusát, azaz a kultúra befogadóiban lejátszódó folyamatokat. A nem tudástól a tudáshoz vezető út pedig itt is alapos, beható, szakszerű kutatásokon át vezet. Csak a *komplex tudományos munka képes* — korántsem máról holnapra — kidolgozni egy olyan kritérium-rendszert, amely a gyakorlatban is lemérheti kultúraterjesztő tevékenységünk hatékonyságát. Véleményem szerint egész kulturális stratégiánknak kulcskérdése ez.

7. A KULTÚRATERJESZTÉS MÓDSZEREI. Ez lényegében az előző kérdéscsoport folytatása. Ha sikeresen végzünk alapkutatásokat kulturális tevékenységünk hatásának egzakt mérése céljából, akkor továbbléphetünk az alkalmazott és fejlesztési kutatások útján a kultúraterjesztés leghatékonyabb módszereinek kidolgozása terén. Nem lehet e pár sorban áttekinteni a kutatandó témák szinte végtelen sorát, ezért csak néhány példával illusztrálom a lehetőségeket.

Az egyik példa: egy folyó kutatás. Mint ismeretes, évről évre újratermelődik az általános iskolát el nem végzett dolgozók rétege. Ezzel kapcsolatban új kezdeményezés terjed: a népművelés módszereivel magánvizsga letételéhez segíteni azokat a felnőtteket, akik a dolgozók iskolájába már nem hajlandók beülni. A Népművelési Intézet most a kísérleti pszichológia és pszichodiagnosztika eszközeivel, a matematikai statisztika segítségével akar meggyőződni ennek az új felnőttoktatási módszernek a hatékonyságáról, közben feltárva a tanulók szociális motívumait is.

Digitized by Google

Egy másik példa: egy megakadt kutatás. Katz és Lazarsfeld nevéhez fűződik a tömegkommunikáció kétlépcsős elmélete, amely szerint a tömegkommunikációs közlés hatása nem közvetlenül, hanem az ún. *opinion leaderek*, a véleményirányítók személyes befolyása révén érvényesül. A MTA Szociológiai Kutató Csoportja és a Népművelési Intézet közös kutatása azt próbálta felderíteni, hogy nem alkalmazható-e ez a teória *a mai magyar faluban* egyes ismeretfajták terjedésére. Az egzakt módszerekkel szerzett eredmények egyértelműen azt bizonyították, hogy a mezőgazdasági szakismeretek vagy a szépirodalommal kapcsolatos vélemények is az adott társadalmi csoport véleményirányítói útján terjednek. A konklúzió az volt, hogy a kultúraterjesztés sokkal hatékonyabbá tehető, ha sikerül megragadni és jó irányban befolyásolni ezeket a véleményirányítókat. Itt azonban a kutatás megakadt, mert folytatásához, a lehetőségek további kikísérletezéséhez szakítani kellett volna az elmeszesedett sémákkal, ehhez azonban az irányítás megfelelő hatáskörű szintjén nem volt meg az elvi bátorság.

A harmadik példa: egy elképzelt kutatás. Az egyik legelterjedtebb tömegkommunikációs eszközt, *a sajtót* ma hazánkban milliók olvassák. Közülük elég sokan *a művészeti kritikákat is.* A szerkesztőknek és a kritikusoknak (legalábbis egy részüknek) nemes szándéka az, hogy az esztétikailag értékesre orientáljanak, neveljék az olvasók ízlését, elősegítsék a valóságos kulturális értékek befogadását. Idevágó kutatások híján nincs adatunk róla, de személyes élmények alapján hipotetikusan feltételezhetjük, hogy ez a nemes szándék sokszor a visszájára fordul, s fellép a külföldi kutatásokból jólismert „bumeráng-effektus". Érdemes lenne megvizsgálni sajtónk művészeti kritikáinak hatását, hatékonyságát, majd — támaszkodva a téma külföldön elég gazdag irodalmára — kipróbálni, kikísérletezni azokat a módszereket, amelyek nagyobb effektivitást adnak az említett nemes szándékok megvalósításának.

Eddig azt igyekeztem bizonyítani, hogy a kultúra iskolán kívüli *terjesztése* és *befogadása* területén is vannak olyan nagy horderejű, társadalmilag elsőrendű fontosságú problémakörök, amelyek tartós munkát adhatnának a hazai társadalomtudományok kutatóinak. Vázlatom természetesen nem tart igényt a kizárólagosságra, annál kevésbé, mert még számtalan olyan, főleg az alkalmazott és fejlesztési kutatásokba illő téma vár tudományos feldolgozásra, amelyet meg sem említhettem.

Befejezésül arra szeretnék röviden kitérni, hogy *hol tartunk ma* a kultúra terjesztésével és befogadásával kapcsolatos *kutatásokban*, más szóval: „szinkronban" vagyunk-e itt a tudománypolitikai irányelvekkel?

a) *Alapkutatások* — egyedi kivételektől eltekintve — lényegében nem folynak. A Magyar Tudományos Akadémia illetékes vezetői évek óta húzódoznak az alapkutatások szervezett, szisztematikus megoldásától. Itt nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy a kultúra terjesztésének és befogadásának vizsgálatához különböző tudományok (szociológia, pszichológia, közgazdaságtudomány stb.) komplex együttműködésére és együttlétezésére van szükség; ez azonban nem illik be a hagyományos akadémiai szerkezetbe és szemléletbe.

b) Az *alkalmazott* és *fejlesztési* kutatásoknak viszonylag koncentrált bázisa a Népművelési Intézet, valamint a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja. Egy-két témával találkozhatunk a Könyvtártudományi és Módszertani Központban, a Központi Statisztikai Hivatalban, a Filmtudományi Intézetben, a Szakszervezetek Elméleti Ku-

Digitized by Google

tatóintézetében, a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja Piackutató Osztályán, valamint sok helyi intézményben is (megyei pártoktatási igazgatóságok, megyei tanácsok művelődésügyi osztályai, megyei művelődési központok és könyvtárak, járási és városi kulturális irányító szervek stb.). Ezeket a kutatásokat azonban jelenleg nemhogy koordinálni, de még regisztrálni sem lehet.

A helyi (fejlesztési) kutatások kibontakoztatásának (megfelelő minőségüknek és összehangolásuknak) az volna a feltétele, hogy kialakuljon a művelődéssel kapcsolatos alkalmazott kutatások valóban hatékony, kutatókkal és anyagi eszközökkel jól ellátott *bázisintézménye.* (A fejlesztési kutatásokat nem volna helyes központilag kézbe venni, ez az illetékes helyi szervek, intézmények feladata, s egyre inkább fel is ismerik ezt.)

c) Rendezetlen a *nemzetközi tudományos munkamegosztásban való részvételünk.* A közös és összehasonlító kutatások, a személyes tapasztalatcserék különböző, rendszerint bürokratikus akadályokba ütköznek. S ami ennél még nagyobb baj: nincs megfelelő apparátus a külföldön elért tudományos eredmények figyelésére, dokumentálására, hazai viszonyokba való átültetésére, terjesztésére. Így kizárólag elvi síkon foglalkozhatunk azzal a kérdéssel: mit kutassunk magunk, és mit tanulmányozzunk külföldi forrásokból.

d) Az említett kutatóhelyek általában sok, a konkrét tényanyag feltárását célzó vizsgálat színhelyei. Ezzel együtt kialakulóban van egy viszonylag kicsiny, de a kultúra terjesztésének és befogadásának kérdéseivel szakszerűen és — szerénytelenség nélkül szólva — világszínvonalon dolgozó, igényes *kutatógárda.* A kutatások eredményei közül nem egy már publikálásra került monográfiában vagy kisebb tanulmányban. Szerzőik között megemlíthetjük — a teljesség igénye nélkül — Ferge Zsuzsa, H. Sas Judit, Losonczi Ágnes, S. Molnár Edit, Szántó Miklós, Mándi Péter, Taródi Nagy Béla, Szecskő Tamás, Durkó Mátyás nevét.

e) A tudománypolitikai irányelvek kívánatosnak tartják, hogy *alkotó jellegű kapcsolat,* segítő kölcsönhatás épüljön ki az irányító szervek és a kutatók között. Sajnos, a mi szakterületünkön ez általában kevéssé van meg. Az az évek óta tartó terméketlen huzavona, amely az illetékes vezető szervek részéről tapasztalható, oda vezetett, hogy ma társadalmi életünknek ezt a nagy területét tekinthetjük a legelmaradottabbnak a tudományos kutatásokkal való ellátottság és a feltételek biztosítottsága szempontjából.

f) A mi viszonyaink között elkerülhetetlen egyrészt a párhuzamos, szétforgácsolt kutatások megszüntetése vagy néhány centrumba tömörítése, másrészt a különböző intézmények egyidejű fejlesztése, közöttük ésszerű munkamegosztás kialakítása — mint erre az irányelvek is rámutatnak. Az itt elmondottakban adott, korántsem teljes felsorolás már önmagában is azt mutatja, hogy a kultúra terjesztésével és befogadásával kapcsolatban a *kutatási ráfordítások túl sok helyen jelentkeznek;* kívánatos volna — elsősorban az alap- és alkalmazott kutatásokban — a fokozottabb *koncentrálás,* különösen a témakoncentrálás (ami persze a terület elmaradottsága miatt nem pótolja a szükséges fejlesztési intézkedéseket).

Ugyanakkor az ésszerű munkamegosztás, a *decentralizálás* kézenfekvő módja — a fejlesztési kutatások nagy részének természetes decentralizáltsága mellett — a népművelőképzéssel foglalkozó két egyetemen (a budapesti ELTE-n és a debreceni KLTE-n) folyó kutatások arányának növelése lenne, összhangban az irányelvekben is kifejezett kívánatos tendenciával: az egyetemi kutatóhelyek szerepének növekedésével.

Digitized by Google

g) Kutatói bázisaink igen rosszul vannak ellátva eszközökkel, anyagiakkal, kutatói és segéderőkkel; alacsonyak a személyi jövedelmek és kevés lehetőség van az irányelvekben említett egészséges káderpolitika megvalósítására is.

Ez az igen rövidre fogott felsorolás és a mögötte levő, dokumentálható tények azt mutatják, hogy a kultúra terjesztését és befogadását illetően még sok tennivalónk van a tudománypolitikai irányelvek valóraváltásában. Ezt pedig nem halaszthatjuk sokáig, mert az említett problémakörök tudományos kutatásának elodázása egész társadalmunk fejlődését lassítja, és hosszú távon beláthatatlan károkat okozhat.

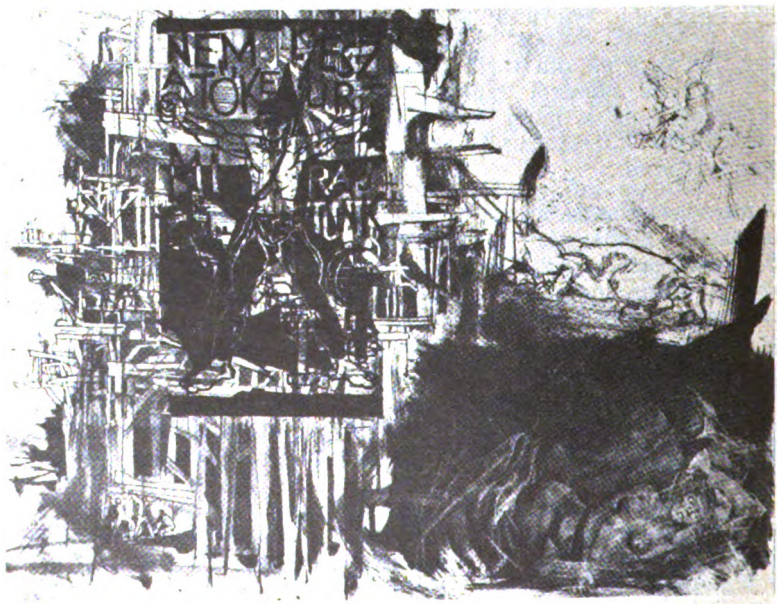

Bálványos Huba: Mementó II.

Digitized by Google

Negyedszázad a kulturális forradalom szolgálatában

Az ország sok városa és falva ezekben a napokban és hetekben felszabadulásának 25. évfordulójára emlékezik, arra a történelmi pillanatra, amikor a felszabadító szovjet csapatok megérkezésével helységről helységre beköszöntött az új élet hajnala, hogy elűzze egy lidércnyomásos történelmi éjszaka rémeit. Nyomon követjük ezekben a napokban a felszabadulás diadalmenetét, s emléktáblákkal jelöljük meg azokat a házakat, amelyekben az illegalitásból kilépett kommunisták első összejövetelüket, szervezetük alakuló gyűlését tartották. E jubileumi megemlékezések sorában most újabb évfordulós állomásnál időzünk el egy pillanatra: egy olyan intézmény negyedszázados évfordulójánál, amely megalakulása óta a szocialista kultúra szolgálatának jegyében végzi tevékenységét. Nem egy vállalkozásnak, még csak nem is egy közösségnek, egy kollektívának a negyedszázados erőfeszítéseit és eredményeit tesszük mérlegre, amikor ennek az intézménynek a huszonötödik születésnapját köszöntjük. Többről van szó: ez az évforduló *a szocialista kulturális forradalom első magyarországi lépéseit,* a marxista—leninista világnézet *hazai legális terjesztésének* kezdetét, a reakció és a fasizmus nyomása, a tőke uralma alól felszabadult *új magyar könyvkiadás* megszületését idézi fel emlékezetünkben.

1944 novemberét írták akkor. Az ország délkeleti része már felszabadult, de végig az Alföldön még ágyuk dörögtek, harckocsik lánctalpa alatt dübörgött a föld. Szegeden azonban a Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizottságának tagjaiból már november 5-én megalakult a Központi Vezetőség, amely november 7-i ülésén elhatározta, hogy könyvkiadó vállalatot létesít *Szikra Könyvkiadó* névvel.

A kiadó nevének megválasztása nem volt véletlen. A „Szikra" a nemzetközi munkásmozgalom történetében összeforrott *Lenin nevével* — az orosz bolsevikok első illegális országos újságjának címe volt —, s magában hordozza e bolsevik lap jelmondatának — „Szikrából lobban a láng" — gazdag szimbolikáját. A világtörténelem első szocialista forradalmának egész programja és perspektívája koncentrálódott ebben a mondatban, amelynek értelmét Lenin a „Mi a teendő?"-ben így bontotta ki: „Ez az újság (az országos lap) alkatrészévé válna annak az óriási kovácsfújtatónak, amely az osztályharc és a népfelháborodás szikráit általános tűzvésszé éleszti." Jogosan mondhatjuk tehát, hogy a kiadó névadói messze előre tekintettek, s egyszersmind körvonalazták a kiadó feladatait. A név megválasztása világosan utalt arra, hogy a kiadó elsőrendű feladatának tekinti *a marxista—leninista világnézet terjesztését és népszerűsítését,* az orosz bolsevikok tapasztalatainak ismertetését, a szocializmus és a kommunizmus eszméinek propagálását.

E feladat vállalása magában véve is *fordulópont* az egész magyar kultúra történetében. A ma felnövő nemzedék talán az ünnepi alkalom sugallta túlzást érez ebben a megállapításban, de akik emlékeznek még Horthy-Magyarország állapotaira, azok tudják, hogy nincs ebben semmi túlzás. Hiszen Magyarországon a felszabadulás előtt nemcsak a kommunista pártot mint szervezetet üldözték és kényszerítették illegalitásba, nemcsak a kommunistá-

Digitized by Google

kat börtönözték be, végezték ki, hanem büntetendő felforgató cselekménynek minősítették a haladó eszméknek akár élőszóban, akár sajtótermékek: újságok, könyvek útján való terjesztését is. A magyar uralkodó osztályok „önvédelme" különféle szervek egész rendszerét hozta létre, hogy *áthatolhatatlan kordonnal* zárja el a népet minden olyan gondolattól, amely kérdésessé teheti uralmukat, veszélyeztetheti kiváltságaikat, földbirtokaikat, tőkéjüket. Az ellenforradalmi rendszer mindent elkövetett, hogy a maga reakciós, haladásellenes, nacionalista és soviniszta, egyre nyíltabban fasiszta ideológiájának béklyóiban tartsa a magyar népet. A Horthy-fasizmus ideje alatt Leninnek egyetlen műve sem jelenhetett meg Magyarországon. Marxnak és Engelsnek is csupán néhány írása látott napvilágot ebben az időben. A Szovjetunióról terjesztett rágalmak tengerében szinte elveszett az a néhány róla szóló őszinte híradás, amely legálisan és főleg illegálisan eljutott a magyar néphez.

Ez a körülmény szinte parancsolóan írta elő a párt számára, hogy a felszabadulással egyidőben, azonnal megindítsa hazánkban a marxista könyvkiadást. Hozzáférhetővé kellett tennie magyar nyelven Marx, Engels és Lenin műveit, szovjet és más külföldi szerzők marxista—leninista munkáit, s meg kellett kezdenie a magyar valóság problémáinak marxista elemzését, *létre kellett hoznia a magyar marxista politikai és elméleti irodalmat.* A könyvkiadás eszközeivel is harcolnia kellett a megdöntött rendszer ideológiája ellen, s egyáltalán a marxizmussal szemben ellenséges nézetek ellen, röviden: ki kellett bontakoztatnia az ideológiai harcot, amely a felszabadulás óta fontos feladata a pártnak mind a mai napig, és az is marad. Ebben a munkában, ebben a harcban kapott megtisztelő helyet a Szikra Könyvkiadó.

E program, e célkitűzés tükrében vizsgálva a kiadó tevékenységét, olyan vezérfonalra bukkanunk, amely örvendetesen végighúzódik a kiadó egész történetén: egyik legelső kiadványa *„Lenin Vlagyimir Iljics életének és tevékenységének rövid rajza"* volt (megjelent Szegeden, 1944-ben) — ma pedig a kiadó különféle műfajú és kiállítású könyvek egész sorával készül *a Lenin-centenárium megünneplésére.* S e két határidő között a magyar nyelven kiadott Lenin-kötetek példányainak milliói sorakoznak fel, félreérthetetlenül dokumentálva azt a tényt, hogy pártunk *a marxizmus—leninizmus tanítására alapozza* egész elméleti és gyakorlati munkáját, s e tanítás szellemében neveli kádereit és az egész népet.

A kiadó tevékenysége természetesen nem merült ki ebben. Ha ma, huszonöt esztendő múltán visszatekintünk a párt kiadója, a Szikra, illetve utódja, a *Kossuth Könyvkiadó* által végzett munkára, szinte a párt negyedszázados küzdelmeinek, népünk alkotó munkájának egész panorámája elénk tárul. A Nemzeti Galéria termeiben kiállított mintegy ezer kiadványt, a kiadó huszonöt évi termésének ezt a szemelvényes, szinte csak illusztratív válogatását szemlélve nyomon követhetjük *felszabadult népünk útját* a földreformtól a termelőszövetkezetek megerősödéséig, a koalíciós harcoktól a proletárdiktatúra államának megszilárdulásáig, az ipar államosításától a szocialista gazdaság mai eredményeiig, a cselédsorstól a tsz-tagok nyugdíjáig.

A kiadó munkájában egyszersmind az is tükröződik, hogy a marxizmus—leninizmus *egyetemes érvényű, eleven, szakadatlanul fejlődő tudomány,* amely állandóan gazdagodik a gyakorlat tapasztalataival, s kiterjed a valóság minden oldalára. Ezért a marxizmus—leninizmus klasszikusainak művein kívül már a kezdettől fogva tekintélyes helyet foglalt el a kiadó munkájában *a napi és távlati politikai feladatok megoldását közvetlenül szolgáló,* különféle műfajú kiadványok széles skálája. Plakátok és folyóiratok (közöttük a Társadalmi Szemle is), pártoktatási anyagok és kongresszusi jegyzőkönyvek, filozófiai és közgazdaságtani művek, a párt és a nemzetközi munkásmozgalom történetét tárgyaló füzetek és monográfiák, hazai és külföldi haladó írók szépirodalmi alkotásai emlékeztetnek ennek az évfordulónak az alkalmá-

Digitized by Google

val arra az első pártmunkás-generációra, amelynek tagjai elsősorban a Szikra kiadványaiból szerezték meg a felelősségteljes munkájukhoz szükséges legelemibb ismereteket, ma pedig tudásukat fáradhatatlanul gyarapítva munkálkodnak szocialista társadalmunk fejlesztésén, a marxizmus—leninizmus tanításának mai valóságunkra való alkalmazásán. Persze igaz, hogy ez a generáció, amelynek tagjai gyakorlati pártmunkásként, szemináriumi előadóként és hallgatóként, napról napra forgatták a Szikra-könyveket és évről évre nyomon követték a kiadó munkáját, nemcsak az eredményekre emlékezik. A kiadó munkájában időnként különösen kiütköztek azok a hibák, amelyek az ötvenes évek első felében a párt egész tevékenységében nehézségeket támasztottak. Helytelen volna elhallgatni ezt, már csak azért is, mert az akkoriban elkövetett hibák a maguk sajátos módján neveltek és tanítottak is: tanúságaik a kiadó jelenében, az 1956 óta Kossuth nevét viselő kiadó munkájában realizálódnak és kamatoznak.

Az ellenforradalmi lázadás leverése után újjáalakult pártkiadó híven folytatta és — ma már nyugodtan mondhatjuk — továbbfejlesztette elődje pozitív hagyományait. Tevékenysége *lépést tartott az élet követelményeivel, az ideológiai munka szükségleteivel.*

A kiadó kollektívája az évforduló alkalmával gondos mérleget készített e negyedszázad tapasztalatairól, tanúságairól. E számvetés során szeretettel emlékezik meg azokról a munkatársairól, akiknek neve elválaszthatalanul összeforrott a kiadó történetével. Kegyelettel idézi fel azoknak emlékét, akik a kiadó hőskorában oroszlánrészt vállaltak az úttörésben, a szervezésben, a kiadói szakemberek nevelésében, s akiket elragadott a halál: *Seres Gézára, Czóbel Ernőre.*

Joga és kötelessége a kiadó egész kollektívájának a példák idézése és a számvetés, a társadalmunk előtt álló feladatok parancsolóan követelik is ezt. A szocializmus teljes felépítésének folyamata számtalan ideológiai — politikai, gazdasági, erkölcsi stb. — problémát vet fel, s ezeknek elméleti megoldása hatékonyan segíti fejlődésünket. A kiadó akkor teljesíti hivatását, ha nem veszti el, sőt *fokozza érzékenységét a politika és a politikai gyakorlat által felvetett problémák iránt,* ha szerzői kollektívájának orientálásával és segítésével, következetesen marxista—leninista talajon állva, szembe tud szállni mindenféle hamisítással, és hozzájárul a problémák megoldásához.

A párt kiadójának eredményekben és tapasztalatokban gazdag negyedszázados története alapján az évforduló alkalmával jogosan adunk hangot annak a meggyőződésünknek, hogy a Kossuth Könyvkiadó a következő évek hosszú során át is meg fog felelni a várakozásoknak, s méltóképpen kiveszi részét a párt által kijelölt feladatok megoldásából. Jó munkát, sok sikert kívánunk ehhez a jubiláns kiadó minden munkatársának.

Digitized by Google

A Német Demokratikus Köztársaság két évtizede

A közelmúltban ünnepeltük Európa legfiatalabb szocialista állama, a Német Demokratikus Köztársaság fennállásának huszadik évfordulóját. Két évtizeddel ezelőtt a német nép, történelmében először, valóban békeszerető, demokratikus államot teremtett, amely azt tűzte ki céljául, hogy egyszer s mindenkorra felszámolja a monopoltőke uralmának minden formáját, a fasizmust, a militarizmust, a revansizmust és a fajgyűlöletet.

A Német Demokratikus Köztársaság a német nép történelmének tragikus és figyelmeztető előzményei után alakult meg. Több, mint fél évszázad vészes, imperialista hódító politikája, s ezen a szakaszon belül 1933-tól kezdve a német történelem legsötétebb fejezete zárult le 1945 májusában, a hitleri hatalom feltétel nélküli kapitulációjával. Európa népeinek, mindenekelőtt a Szovjetunió népeinek antifasiszta, népfelszabadító küzdelme szétzúzta a fasiszta háborús gépezetet. Ez adta meg a német népnek is az országát ért legnagyobb katonai és politikai vereség után a lehetőséget arra, hogy levonva a múlt minden keserves tanulságát, olyan rendszert bontakoztasson ki és szilárdítson meg, amely biztosítani tudja a legalapvetőbbet: hogy német földről soha többé ne induljon ki háború.

Magától értetődik, hogy akkor, nyomban a második világháború után, még nagyon sok német ember nem jutott el eddig a felismerésig. Hatott még a náci ideológia fertőzése, és sokakon lett úrrá a levertség, a kilátástalanság, a bizonytalanság a jövőt illetően. Ebben a súlyos időszakban az a párt állt a társadalmi feladatok magaslatán, amely a fasiszta diktatúra alatt a legnagyobb véráldozatokat hozta Németországban: a Német Kommunista Párt. Programja a marxizmus—leninizmus eszméin, Németországnak és a német munkásmozgalomnak a századforduló óta végbement fejlődésén alapult. Mint a valóban demokratikus kibontakozás programja, megfelelt a négy nagyhatalom potsdami egyezményeinek. Köztudomású, hogy ez az egyezmény kötelezi a német népet a nácizmus és a militarizmus kiirtására, s egy békeszerető demokratikus rend alapjainak lerakására.

Németország keleti részében, a mai NDK területén, szétzúzták a fasiszta államapparátus maradványait, s kiépítették a demokratikus közigazgatási szervezetet, majd végrehajtották a földreformot. A gyökeres demokratikus átalakulás legfontosabb feltétele az volt, hogy véget vessenek a német munkásosztály végzetes megosztottságának. 1946 áprilisában, a Német Szocialista Egységpárt megalapításával marxista—leninista alapon állt helyre a munkásmozgalom egysége. Az új rend építésének egy másik feltétele is hamarosan teljesült: Németország keleti részében a nép tulajdonába vette a háborús bűnösök és náci aktivisták üzemeit.

A demokratikus átalakulást igénylő népakarat megmutatkozott Németország nyugati részében is, amelyet az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország tartott megszállva. A megvert monopoltőke urai és más reakciós erők azonban — élvezve a megszálló hatalmak mindennemű támogatását — meg tudták akadályozni, hogy ott is végbemenjenek a szovjet zónában bekövetkezett gazdasági, társadalmi változások. A nyugati

Digitized by Google

nagyhatalmak előbb meggátolták a központi német közigazgatás megszervezését, majd 1947-ben és 1948-ban létrehozták Bizóniát, illetve Trizóniát, meghiúsították a békeszerződés megkötését Németországgal, 1949 szeptemberében pedig megalakították a nyugatnémet különállamot, a Német Szövetségi Köztársaságot. Berlint is kettészakították, s Nyugat-Berlint a béke és Németország demokratikus egysége elleni „frontvárossá" tették. Erre a szakadár politikára válaszolt Németország keleti részének népe, amikor 1949. október 7-én, az NSZEP vezetésével, megalapította népi demokratikus államát, a Német Demokratikus Köztársaságot.

Két évtized telt el azóta, hatalmas erőfeszítésekkel teli, nem egyszer súlyos megpróbáltatásokkal terhes, de minden nehézség ellenére nagyszerű eredményeket hozó húsz esztendő. S hogy az NDK szocialista rendszerű, gazdaságilag erős országgá fejlődött, az nem csupán a német nép, hanem egész Európa történelmének igen nagy jelentőségű fordulata. „Különleges nehézségeket küzdöttek le a német munkásosztály legjobbjai — hangsúlyozta a huszadik évforduló berlini ünnepségén *Kádár János* —, amikor az imperialisták által népükre erőszakolt megosztottság viszonyai között létrehozták Európa szívében az első német munkás-paraszt államot, a Német Demokratikus Köztársaságot. Ezzel német földön a gyakorlatba ültették át a halhatatlan Marx és Engels tanítását. A szocialista társadalom alapjainak lerakásával folytatták az elődök, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Ernst Thälmann és nemzedékük dicsőséges harcát."

Ezt a harcot áthatotta az a tudat, amelyet *Walter Ulbricht* így fejezett ki az NSZEP Központi Bizottságának 11. plénumán, 1969 júliusában: „Kezdettől fogva tisztában voltunk azzal miután német földről két világháború indult már ki, a német nép a szovjet és más népek körében csak a békés munka teljesítményeivel, minden fasiszta és militarista ideológia legyőzésével és a humanista ideológia fejlesztésével nyerhet bizalmat." Ráhangzik erre a következő részlet *Leonyid Brezsnyev*nek az októberi, berlini ünnepségen elmondott beszédéből: „A szocializmus az Önök földjén végérvényesen diadalmaskodott. Ez az NDK népének megmásíthatatlan akarata. A szocialista vívmányoktól semmilyen eszközzel nem lehet megfosztani az NDK népét, sem katonai, sem politikai eszközökkel, sem pedig intrikák és provokációk segítségével. Az NDK húszéves fejlődésének egyik legfontosabb eredménye az új embertípusnak, a szocialista társadalmat építő ember típusának kialakítása. Ennek az embertípusnak az erkölcsi-politikai arculatára jellemző, hogy mélységesen tudatában van társadalmi kötelességének abban a küzdelemben, amely a dolgozók hatalmának megszilárdításáért, a nép javáért, a testvéri szocialista országokkal való barátság és szövetség erősítéséért, a tartós békéért folyik."

Nehéz volt az NDK útja odáig, hogy ezek a megállapítások ne csupán a német és a nemzetközi munkásmozgalom vágyait, hanem az emberiség haladó részének véleményét, meggyőződését fejezzék ki. Fokozta az NDK problémáit az a tény, hogy nyugati szomszédja az az NSZK, amelyet az USA besorolt az imperialista paktumrendszerbe. Az amerikai monopóliumok kezdettől fogva tőkeberuházásokat és hatalmas kölcsönöket bocsátottak nyugatnémet partnereik rendelkezésére. Jelentékeny előnyökhöz juttatták az NSZK monopóliumainak és bankjainak urait, különösen a termelési berendezések technikai újjáalakítása, az üzemek korszerűsítése és a munkatermelékenység növelése terén. Nyugat-Berlin is nagy gazdasági fellendülést ért el, és mindent elkövettek, hogy ez a város az NSZK úgynevezett gazdasági csodájának kirakata legyen.

Az NDK népe az NSZEP vezetésével, a Szovjetunió és a többi szocialista ország támogatásával látott hozzá a rendkívül súlyos háborús károk helyreállításához, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlesztéséhez. Önálló nehézipara megteremtésére, az alapanyagokat gyártó ipar kiépítésére törekedett, s ez természetesen nagy anyagi erőket kötött le. Programjának meg-

Digitized by Google

valósítása nemcsak erőfeszítéseket követelt, hanem áldozatokat is. A fogyasztási cikkeket termelő ipar az első években nem tudott elég gyorsan fejlődni, s ezért a személyes fogyasztás csak lassan emelkedett.

1952-ig tartott az a fejlődési szakasz, amelyben megteremtették a gyorsabb haladás feltételeit. Akkorra már újonnan létesített nagyüzemek gyarapították a termelési potenciált és erősítették a szocialista termelési viszonyokat. Emelkedett a termelés, javultak a lakosság számára annyira fontos szolgáltatások, jobb lett az ellátás. 1952 után a mezőgazdaságban is megalakultak az első szövetkezetek, 1960-ra pedig befejeződött az NDK-ban a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Így minden döntő területen a szocialista termelési viszonyok jutottak érvényre, s megszilárdult a szocialista államhatalom. Ez az erő győzedelmeskedett 1961 nyarán és őszén is, amikor a szocialista német állam biztosította határait, s ezzel Európa szívében felszámolt egy veszélygócot. Elsősorban a nyugat-berlini államhatár mentén bevezetett, szilárd renddel gátat vetett — főként gazdasági téren — a zavaró, bomlasztó kísérleteknek, amelyekkel Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin uralkodó körei operáltak.

Közvetlenül az NDK megalapítása után gúnyolódva jósolgatták nyugati körökben a fiatal munkás-paraszt állam gyors és biztos pusztulását. Ma már megszokott dolog, hogy tőkésországok nem kommunista újságjai így emlegetik az NDK sikereit: „Gazdasági csoda az Elba mentén."

Barnaszénen és kálisón kívül semmiféle ipari erőforrása nem volt indulásakor az NDK-nak, a háborús károk viszont ijesztően nagyok voltak. Az egykori Németországnak abban a részében, amelyen a szocializmust építő, új német állam létrejött, mindössze négy kioregedett kohó állt, szemben Nyugat-Németország 120 kohójával. A kőszéntermelés 95, a kokszgyártás 99 százaléka nyugatnémet területen volt. Hasonlóképpen alakult a helyzet az ipar más ágaiban is. Ehhez járult még, hogy a hajdani Németország nyugati részén — főleg a fejlett alapanyagipart összpontosító Rajna- és Ruhr-vidéken — a szakemberek, a munkások képzettsége is jóval magasabb szintű volt, mint a keleti részen.

Mindennek és még sok másféle gondnak ellenére az NDK ma az ötödik helyet foglalja el az európai államok között, s egyike a világ tíz legerősebb ipari országának. Ipari termelése 1950 óta 4,7-szeresére nőtt. Tavaly egy negyedév alatt többet produkált az NDK ipara, mint 1950-ben az egész év folyamán. Sokatmondó egybevetés az is, amely szerint a múlt év ipari termelésének értéke meghaladta azt, amit 1936-ban az akkori egész Németország elért. Európa szívében megszilárdult és felvirágoztatta gazdaságát az a szocialista állam, amely a második világháború után földrészünk egyik leghátrányosabb helyzetű országa volt.

17 milliónál nem sokkal több lakos és kereken 108 ezer négyzetkilométer: ez az NDK két alapadata. Területére nézve tehát kis ország, a kilencvenkettedik a világ-sorrendben, népességét tekintve pedig a huszonkilencedik. Az ipari országok ranglistáján azonban a kilencedik. Óriási erőfeszítések, a Német Szocialista Egységpárt irányításával végzett fegyelmezett munka gyümölcse ez az eredmény. S mindenekelőtt ebből fakad az, hogy 1950 óta három és félszeresére nőtt az NDK-ban a nemzeti jövedelem. Földünk népességének fél százaléka él ebben az országban, ahol a világ összes országaiban együttvéve elért nemzeti jövedelem 1,7 százalékát állítják elő. Az egy személyre jutó nemzeti jövedelem gyorsabban nőtt az NDK-ban mint a sokkal kedvezőbb körülmények között gazdálkodó Nyugat-Németországban, vagy Európa bármely más tőkésországában és a USA-ban. És ez a növekedés a legutóbbi években szinte kizárólag a munka termelékenységének emelkedésére vezethető vissza.

Hat évvel ezelőtt új gazdálkodási rendszert vezettek be az NDK-ban. Tudományosan felépített, szerves egységet alkotó rendszer ez, mely az egész népgazdaságra érvényes irányítási, vezetési szabályokat foglal magában. Rendel-

Digitized by Google

tetése, hogy a technikai forradalom követelményeinek megfelelően és a szocialista berendezkedés minden előnyének hasznosításával irányítsa a termelést. Új vonása, hogy legfontosabb mértékként nem a bruttó termelést, hanem a minőségi tényezőket használja. Egy mondatban így fejezik ki az 1963-ban bevezetett és azóta továbbfejlesztett rendszer uralkodó elvét: ami hasznos az üzemeknek, a népgazdaságnak, a szocialista államnak, az előnyös kell hogy legyen az egyénnek is.

A legközelebbi jövő feladatairól a tudományos, műszaki és gazdasági tennivalókról *Walter Ulbricht* a következőket mondta a Német Szocialista Egységpárt 11. plénumán: „Erőinket a vegyi és elektromos ipar dinamikus fejlesztésére és a döntő termelési ágazatok üzemeiben az automatizálás megvalósítására, mindenekelőtt a gépiparra összpontosítjuk... Ezt a célt szolgálja nagy teljesítményű kombinátok és nagyüzemi kutatóközpontok kialakítása, az eszközök és szakemberek koncentrálása."

A három leglényegesebb gazdasági, műszaki feladatot, amelyet a Szovjetunióval igen szoros kooperáció révén oldanak meg, így határozta meg: „Az első... a tervezési rendszer kidolgozása a gazdasági-matematikai modellek, modellrendszerek és az elektronikus adatfeldolgozás segítségével... A második, ... hogy fejlesszük az együttműködést és a tapasztalatcserét bizonyos minisztériumok, iparágak és kombinátok tudományos vezetése terén... A harmadik, ... hogy megteremtsük a termelési folyamatok automatizálási előkészítésének egységes rendszerét, beleértve az egységes programnyelvet is, s kifejlesszük és megtermeljük az automatizáláshoz a komplex rendszermegoldások alkalmazásának anyagi, technikai felszereléseit..." S hozzáfűzte: „E háromhoz tartozik még egy, amit szigorúan véve az első helyre kell tenni: minden dolgozó továbbképzése, függetlenül attól, hogy tudós, ipari munkás, vagy szövetkezeti paraszt. Ebben az összefüggésben hangsúlyoznunk kell az üzemek, kombinátok igazgatóinak, valamint az egyesülések vezérigazgatóinak felelősségét az üzemekben folyó továbbképzésért. Ehhez olyan oktatási programoknak kell alapul szolgálniuk, amelyek a tudomány és a technika legmagasabb világszínvonalához igazodnak."

Kimagasló eredményeket ért el az NDK mezőgazdasága is. Húsz évvel ezelőtt gabonából 21,7, burgonyából 151,4, cukorrépából pedig 248,7 mázsa volt az NDK-ban az átlagos termés hektáronként. Tavaly 33,4 mázsa gabonát, 188,1 mázsa burgonyát, s 343,8 mázsa cukorrépát takarítottak be. A húsz évvel ezelőtti 26 400 helyett most 148 000 traktoruk van. Akkor 18, tavaly már 94 százalékos volt a gabona gépi betakarítása. A burgonyánál ez az arány 7-ről 56, a cukorrépánál pedig 19-ről 94 százalékra emelkedett. A hozamok növekedése lehetővé tette, hogy néhány év óta már saját termeléséből fedezi szükségleteit az NDK húsból, tejből, tojásból és burgonyából, bár a szükségletek jóval nagyobbak, mint voltak. Gabonából az igények 76 százalékát tudják maguk kielégíteni. Most további, még nagyobb feladatokra vállalkozott az ország mezőgazdasága. Jövő évi terveiben — a távlatiakban pedig még inkább — a hozamok és a gazdaságosság további, nagyarányú növelése szerepel.

Céljaik elérése érdekében erőteljesen szakosítják a termelést és fejlesztik az üzemek közötti együttműködést. A szakosítást és a kooperációt az iparszerű mezőgazdaság kialakításának, élelmiszergazdaság korszerűsítésének alapvető és nélkülözhetetlen tényezőjeként kezelik az NDK-ban. A technika még nagyobb térhódítása mellett elsősorban erre építik merész terveiket, amelyekben egyebek között az is szerepel, hogy a következő évtizedben a szakosított gabonatermelő gazdaságok 50—60 mázsás termést érnek el hektáronként, egy tehén átlagos évi tejhozama pedig 4500—5000 liter lesz.

Az NDK a német kultúra humanista hagyományainak folytatója és az új szocialista kultúra megteremtője német földön. Elv és törekvés ez, s csatlakozik hozzá még az, hogy az NDK modern ipari állam, helyt kell állnia a

Digitized by Google

technikai forradalomban, biztosan fejlődni, előbbrejutni pedig csak akkor képes, ha a kultúrát a szó teljes értelmében fogja fel.

Hogy a szocialista német államnak milyen nagy gondja van erre, azt mutatja sok egyéb mellett az is, hogy mekkora összegeket fordít kulturális célokra. Évente 230 márka jut az NDK minden lakosára — a csecsemőket és az aggokat is beleértve — a népművelést szolgáló anyagiakból. Ehhez járul az a fejenként 145 márka, amit a művészetek és a tudományok ápolására ad az állam egy év alatt.

Az egységes szocialista oktatási rendszer alapja a tízosztályos általános iskola, amely az általános politikai és szakmai képzés összehangolásával készíti fel a tanulókat arra, hogy öntudatos és nagy képzettségű szakemberekké váljanak. A mérce magas, mert azt vallják, hogy csak így szerezhetik meg az emberek az uralmat a korszerű termelési folyamatok, a fejlett technika felett, s csak így tudnak tevékenyen, érdemlegesen részt venni a közügyekben, a társadalom, az állam életében. Ez a vezérlő elv a középiskolai és az egyetemi, főiskolai képzésben is. Túl a fiatalok képzésén, nagyarányú felnőttoktatás is folyik az NDK-ban. Az erre rendelt intézmények üzemi és falusi akadémiákban koncentrálódnak, s elsősorban a szakmai képesítést szolgálják.

„A mélypontról indultunk 1945-ben" — hangoztatják az NDK kulturális problémákkal foglalkozó szakemberei. Öntudatosan, magabiztosan beszélnek az eddig elért eredményekről, de azt sem hallgatják el, hogy sok még a tennivalójuk. A műveltség, a kultúra még nem vált az egész nép „mindennapi kenyerévé". A múltat azonban már legyőzték, s teljesen új jelenüket élik. Azt a jelent, amelyet a szocializmus szelleme hat át a tudományokban. „Unterwegs zur gebildeten Nation", úton a művelt nemzethez — így jellemzik mostani helyzetüket, húsz évvel a szocialista, a békeszerető Német Demokratikus Köztársaság megalakulása után.

„Mindazért, amit a Német Demokratikus Köztársaságban elértek és kivívtak — mondta *Leonyid Brezsnyev* — a történelmi érdem mindenekelőtt a Német Szocialista Egységpártot és Központi Bizottságát illeti. Az NSZEP egyesítette magában mindazt, ami jó és élenjáró volt az országban, össze tudta fogni a demokratikus pártokat, társadalmi szervezeteket, a lakosság legkülönbözőbb rétegeit és nemzeti frontba tömörítve őket, a béke és a szocializmus útján vezeti az egész ország népét."

A békét, a népek közötti megértést szolgálja az NDK külpolitikája is. Támogat minden olyan javaslatot, intézkedést, amely hozzájárul a világ békéjének megóvásához. Egyetért az általános és teljes leszerelésre vonatkozó tervekkel, amelyeket a Szovjetunió az ENSZ közgyűlése elé terjesztett. Már több ízben javaslatot tett az NSZK kormányának a két német állam leszerelési rendszabályaira, de Bonnban mindig süket fülekre talált.

Az NDK elsők között írta alá és ratifikálta az atomsorompó-egyezményt. Híve minden olyan egyezménynek, amely elősegíti a nemzetközi feszültségek enyhítését. Ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy az NDK megbecsült tagja lett a népek nagy családjának. Fennállása huszadik évében a világ 50 fővárosában tart fenn kereskedelmi kirendeltséget, főkonzulátust, nagykövetséget vagy más állami képviseletet. Tagja 260 nemzetközi szervezetnek, s több mint ezer nemzetközi szerződés aláírói között szerepel.

„A Német Demokratikus Köztársaság a szocialista internacionalizmus elveinek megfelelően ápolja és fejleszti sokoldalú együttműködését és barátságát a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal." Ez a megállapítás és kötelezettség — amelyet az NDK alkotmánya leszögez — meghatározó jelentőségű a szocialista német állam egész külpolitikájára nézve. Különösen szoros kapcsolat fűzi az NDK-t a Szovjetunióhoz. A barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződésen túl számos államközi megegyezés van a két ország között a gazdasági, katonai, tudományos-technikai és kulturális együttműködésről. Erős testvéri kapcsolatai vannak az NDK-nak a

Digitized by Google

többi szocialista országgal is, tagja a Varsói Szerződésnek és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának.

Külpolitikai alapelveihez tartozik a szoros együttműködés a nemzeti felszabadulásukért vagy a függetlenségük megvédéséért harcoló népekkel, országokkal. Síkra száll a gyarmati rendszer teljes felszámolásáról szóló ENSZ-nyilatkozat hiánytalan megvalósításáért, elutasítja a kolonializmus, neokolonializmus és a faji megkülönböztetés minden formáját. Nagy jelentőséget tulajdonít a felszabadult országokkal fenntartott kapcsolat sokoldalú fejlesztésének. 1969 első felében létrejött a normális diplomáciai kapcsolat az NDK és Irak, Kambodzsa, Szudán, Szíria, Dél-Jemen, a Dél-Vietnami Demokratikus Köztársaság, továbbá az EAK között.

Az NDK kormánya már húsz évvel ezelőtt azzal a nyilatkozattal fordult minden ország kormányához, hogy kívánatosnak és szükségesnek tartja a normális diplomáciai, gazdasági és egyéb kapcsolatok létrehozását mindazokkal a kormányokkal, amelyek a kölcsönös tisztelet és egyenjogúság alapján készek ilyen kapcsolatokra.

Ami a „német kérdést" illeti, az NDK azt vallja, hogy a német nemzet ma lényegében két egymástól független német állam, az NDK és az NSZK államalkotó népcsoportjából áll. A két német állam a legutóbbi két évtizedben politikailag, gazdaságilag és kulturálisan messzire távolodott egymástól. Politikájukból és abból a tényből, hogy más-más katonai és gazdasági szövetséghez tartoznak, földrajzi helyzetükből, de főként a nyugatnémet kormány békeellenes, a feszültség enyhítését gátló magatartásából adódik, hogy egymáshoz való kapcsolatuk elszakíthatatlanul összefonódott az európai biztonság problematikájával. Az úgynevezett német kérdés rendezése ma és még hosszú ideig csak a két német állam békés egymás mellett élésének alapján lehetséges, s akkor, ha az NSZK-ban felülkerekednek a revansot és revíziót, az imperialista szándékokat és terveket elutasító társadalmi erők.

A nyugatnémet kormányok eddig mindenben ennek az ellenkezőjét tették. Követelik a háború utáni határok revízióját, igényt tartanak a német nép kizárólagos képviselésére, a Bundeswehrt Nyugat-Európa legerősebb hadseregévé akarják fejleszteni, a NATO vezető parancsnoki állásait nyugatnémet tisztekkel, tábornokokkal igyekeznek betölteni. Mindezzel állandóan fenyegetik a békét.

Az NDK eddig és ezután is alkotmányában rögzített nemzeti feladatának tekinti és kötelességének tartja a két német állam közötti normális kapcsolatok létrehozását, ápolását, s az együttműködést a teljes egyenjogúság alapján. Változatlanul törekszik arra, hogy leküzdje Németország kettészakítottságát, fokozatosan megteremtse a két német állam közeledését, egészen a demokrácia és a szocializmus talaján megvalósuló egyesülésig.

„Bizonyosan előttünk áll még — mondta *Walter Ulbricht* — a nyugatnémet imperializmus és revansizmus elleni hosszú és bonnyolult harc. De a német területen levő szocializmus és kapitalizmus közötti történelmi versenyben — ehhez semmi kétség nem fér — a jövő a Német Demokratikus Köztársaságé, a szocializmusé."

Gulyás Pál

Digitized by Google

technikai forradalomban, biztosan fejlődni, előbbrejutni pedig csak akkor képes, ha a kultúrát a szó teljes értelmében fogja fel.

Hogy a szocialista német államnak milyen nagy gondja van erre, azt mutatja sok egyéb mellett az is, hogy mekkora összegeket fordít kulturális célokra. Évente 230 márka jut az NDK minden lakosára — a csecsemőket és az aggokat is beleértve — a népművelést szolgáló anyagiakból. Ehhez járul az a fejenként 145 márka, amit a művészetek és a tudományok ápolására ad az állam egy év alatt.

Az egységes szocialista oktatási rendszer alapja a tízosztályos általános iskola, amely az általános politikai és szakmai képzés összehangolásával készíti fel a tanulókat arra, hogy öntudatos és nagy képzettségű szakemberekké váljanak. A mérce magas, mert azt vallják, hogy csak így szerezhetik meg az emberek az uralmat a korszerű termelési folyamatok, a fejlett technika felett, s csak így tudnak tevékenyen, érdemlegesen részt venni a közügyekben, a társadalom, az állam életében. Ez a vezérlő elv a középiskolai és az egyetemi, főiskolai képzésben is. Túl a fiatalok képzésén, nagyarányú felnőttoktatás is folyik az NDK-ban. Az erre rendelt intézmények üzemi és falusi akadémiákban koncentrálódnak, s elsősorban a szakmai képesítést szolgálják.

„A mélypontról indultunk 1945-ben" — hangoztatják az NDK kulturális problémákkal foglalkozó szakemberei. Öntudatosan, magabiztosan beszélnek az eddig elért eredményekről, de azt sem hallgatják el, hogy sok még a tennivalójuk. A műveltség, a kultúra még nem vált az egész nép „mindennapi kenyerévé". A múltat azonban már legyőzték, s teljesen új jelenüket élik. Azt a jelent, amelyet a szocializmus szelleme hat át a tudományokban. „Unterwegs zur gebildeten Nation", úton a művelt nemzethez — így jellemzik mostani helyzetüket, húsz évvel a szocialista, a békeszerető Német Demokratikus Köztársaság megalakulása után.

„Mindazért, amit a Német Demokratikus Köztársaságban elértek és kivívtak — mondta *Leonyid Brezsnyev* — a történelmi érdem mindenekelőtt a Német Szocialista Egységpártot és Központi Bizottságát illeti. Az NSZEP egyesítette magában mindazt, ami jó és élenjáró volt az országban, össze tudta fogni a demokratikus pártokat, társadalmi szervezeteket, a lakosság legkülönbözőbb rétegeit és nemzeti frontba tömörítve őket, a béke és a szocializmus útján vezeti az egész ország népét."

A békét, a népek közötti megértést szolgálja az NDK külpolitikája is. Támogat minden olyan javaslatot, intézkedést, amely hozzájárul a világ békéjének megóvásához. Egyetért az általános és teljes leszerelésre vonatkozó tervekkel, amelyeket a Szovjetunió az ENSZ közgyűlése elé terjesztett. Már több ízben javaslatot tett az NSZK kormányának a két német állam leszerelési rendszabályaira, de Bonnban mindig süket fülekre talált.

Az NDK elsők között írta alá és ratifikálta az atomsorompó-egyezményt. Híve minden olyan egyezménynek, amely elősegíti a nemzetközi feszültségek enyhítését. Ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy az NDK megbecsült tagja lett a népek nagy családjának. Fennállása huszadik évében a világ 50 fővárosában tart fenn kereskedelmi kirendeltséget, főkonzulátust, nagykövetséget vagy más állami képviseletet. Tagja 260 nemzetközi szervezetnek, s több mint ezer nemzetközi szerződés aláírói között szerepel.

„A Német Demokratikus Köztársaság a szocialista internacionalizmus elveinek megfelelően ápolja és fejleszti sokoldalú együttműködését és barátságát a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal." Ez a megállapítás és kötelezettség — amelyet az NDK alkotmánya leszögez — meghatározó jelentőségű a szocialista német állam egész külpolitikájára nézve. Különösen szoros kapcsolat fűzi az NDK-t a Szovjetunióhoz. A barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződésen túl számos államközi megegyezés van a két ország között a gazdasági, katonai, tudományos-technikai és kulturális együttműködésről. Erős testvéri kapcsolatai vannak az NDK-nak a

Digitized by Google

többi szocialista országgal is, tagja a Varsói Szerződésnek és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának.

Külpolitikai alapelveihez tartozik a szoros együttműködés a nemzeti felszabadulásukért vagy a függetlenségük megvédéséért harcoló népekkel, országokkal. Síkra száll a gyarmati rendszer teljes felszámolásáról szóló ENSZ-nyilatkozat hiánytalan megvalósításáért, elutasítja a kolonializmus, neokolonializmus és a faji megkülönböztetés minden formáját. Nagy jelentőséget tulajdonít a felszabadult országokkal fenntartott kapcsolat sokoldalú fejlesztésének. 1969 első felében létrejött a normális diplomáciai kapcsolat az NDK és Irak, Kambodzsa, Szudán, Szíria, Dél-Jemen, a Dél-Vietnami Demokratikus Köztársaság, továbbá az EAK között.

Az NDK kormánya már húsz évvel ezelőtt azzal a nyilatkozattal fordult minden ország kormányához, hogy kívánatosnak és szükségesnek tartja a normális diplomáciai, gazdasági és egyéb kapcsolatok létrehozását mindazokkal a kormányokkal, amelyek a kölcsönös tisztelet és egyenjogúság alapján készek ilyen kapcsolatokra.

Ami a „német kérdést" illeti, az NDK azt vallja, hogy a német nemzet ma lényegében két egymástól független német állam, az NDK és az NSZK államalkotó népcsoportjából áll. A két német állam a legutóbbi két évtizedben politikailag, gazdaságilag és kulturálisan messzire távolodott egymástól. Politikájukból és abból a tényből, hogy más-más katonai és gazdasági szövetséghez tartoznak, földrajzi helyzetükből, de főként a nyugatnémet kormány békeellenes, a feszültség enyhítését gátló magatartásából adódik, hogy egymáshoz való kapcsolatuk elszakíthatatlanul összefonódott az európai biztonság problematikájával. Az úgynevezett német kérdés rendezése ma és még hosszú ideig csak a két német állam békés egymás mellett élésének alapján lehetséges, s akkor, ha az NSZK-ban felülkerekednek a revansot és revíziót, az imperialista szándékokat és terveket elutasító társadalmi erők.

A nyugatnémet kormányok eddig mindenben ennek az ellenkezőjét tették. Követelik a háború utáni határok revízióját, igényt tartanak a német nép kizárólagos képviselésére, a Bundeswehrt Nyugat-Európa legerősebb hadseregévé akarják fejleszteni, a NATO vezető parancsnoki állásait nyugatnémet tisztekkel, tábornokokkal igyekeznek betölteni. Mindezzel állandóan fenyegetik a békét.

Az NDK eddig és ezután is alkotmányában rögzített nemzeti feladatának tekinti és kötelességének tartja a két német állam közötti normális kapcsolatok létrehozását, ápolását, s az együttműködést a teljes egyenjogúság alapján. Változatlanul törekszik arra, hogy leküzdje Németország kettészakítottságát, fokozatosan megteremtse a két német állam közeledését, egészen a demokrácia és a szocializmus talaján megvalósuló egyesülésig.

„Bizonyosan előttünk áll még — mondta *Walter Ulbricht* — a nyugatnémet imperializmus és revansizmus elleni hosszú és bonnyolult harc. De a német területen levő szocializmus és kapitalizmus közötti történelmi versenyben — ehhez semmi kétség nem fér — a jövő a Német Demokratikus Köztársaságé, a szocializmusé."

Gulyás Pál

Digitized by Google

Franciaországi változások

A francia politikai élet a néhány hónapja lezajlott változások ellenére sem nyugodott meg, mert De Gaulle távozása és Pompidou elnökké választása megoldatlanul hagyta azokat a problémákat, amelyek okozói voltak a bekövetkezett eseményeknek. Az eddigi tapasztalatok szerint az elnökváltozás nem módosította alapvetően sem a francia bel-, sem a külpolitikát. Mindkét területen tapasztalható ugyan többirányú bizonytalan kísérletezés valami újra, de a régi vonal alapvető megváltoztatása nélkül.

A *„folyamatosság és nyitás"* jelszó jellemzi ezt a bizonytalankodó politikát. A „folyamatossággal" ígérik a De Gaulle-féle vonal *folytatását,* a „nyitással" viszont ennek *megváltoztatását.* A „folyamatosságot" a De Gaulle-hoz hű politikusok és nagytőkés csoportok támogatják, a „nyitást" pedig a kormánykoalíció giscardista és főleg centrista tagjai. Az ellentmondásos vonal máris feszültséget okoz a kormánykoalícióban. Az egység érdekében tompítják ezt a feszültséget, de a tőkés érdekösszeütközések miatt a kompromisszum *csak ideiglenes lehet,* s vele a kormány jelenlegi, bizonytalankodó politikája is csak átmeneti.

A francia nagytőkés csoportok közötti harc kiéleződése nem mai eredetű. E harc már De Gaulle bukásában is fontos szerepet játszott. A gaulleista táboron és az új kormánykoalíción belüli jelenlegi helyzet és az éleződő pozícióharcok jobb megértése végett érdemes egy futó pillantást vetni az elmúlt másfél év franciaországi politikai eseményeire.

Párizsban az utóbbi időben szokássá vált, hogy *a „májusi eseményektől"*, azaz az 1968 májusi nagy diáktüntetésektől és a csaknem öt héten át tartó általános sztrájktól számolják a változásokat és a bajokat. Azért van ez, mert a tavalyi májusi események sok tekintetben *tényleges fordulópontot jelentettek* a politikai, gazdasági és szociális életben. A dolgozók és az ifjúság országos méretű megmozdulásai felfedték az erősnek hitt rendszer gyengeségét, ingatagságát, de egyben a rendszert kezében tartó nagytőkének azt a határozott elszántságát is, hogy a hatalmat mindenáron megtartja. Az „események" bebizonyították azt is, hogy *csak az osztályharc fegyverével,* a dolgozók egységes fellépésével lehet engedményekre kényszeríteni a tőkéseket és kormányukat, s minden elszigetelt mozgalom elbukik, mint ezt a „szélsőbal" által tévútra vitt francia diákmozgalom helyzete bizonyította. Vagyis az „események" sok-sok tanulsággal szolgáltak.

A májusi események — furcsa módon — két fontos, de logikailag egymással szemben álló következménnyel jártak. Egyrészt a példátlan erejű sztrájk hatására a tőkések kormánya arra kényszerült, hogy *körülbelül 14 százalékos átlagos béremelést adjon.* Ehhez hasonlóra korábban nem volt példa a francia munkásmozgalom történetében. Másrészt a trockista, maoista szélső „baloldal" kártevésének segítségével a nagytőke és kormánya, ritkán tapasztalt kommunistaellenes megfélemlítési hadjárat nyomán, *választási vereséget* mért a baloldalra. A dolgozók sikeres bérkövetelési akciójának politikai gyümölcseit tehát nem a baloldal, hanem a sztárjkellenes jobboldal aratta le. A guellista képviselők — 297 mandátummal — abszolút többségre tettek szert a nemzetgyűlésben, kormánykoalíciós giscardista partnereikkel együtt pedig teljesen verhetetlennek látszottak.

A gaulleista tábor nagy győzelme, a nemzetgyűlésben szerzett abszolút többsége azonban csak egy rövid időre takarta el *a tőkés tábort feszítő éles ellentmondásokat,* amelyek többek között a tőkés gazdaság strukturális átalakulásából, a nemzeti és a nemzetközi konkurrenciaharc kiéleződéséből fakadnak.

A De Gaulle politikájával elégedetlen francia nagytőke a választási győzelem mámorában is józan maradt és lázasan kereste érdekeinek jobb érvényesítését. Egyrészt fokozta a kizsákmányolást, a spekulációs tevékeny-

Digitized by Google

séget, és kereste a gyümölcsöző kapcsolatokat a nemzetközi tőkével. Szemléletes példa ez utóbbira *a Fiat és a Citroën autógyár összefogásának* története. A Fiat—Citroën „házasságot" a francia nemzeti nagyság jegyében folytatott politika miatt erősen ellenezték az Elysée-ben. De Gaulle magához is kérette François Michelint, a Citroën gyár főrészvényesét, a Michelin gumigyárak tulajdonosát, hogy nemzeti érdekekre hivatkozva lebeszélje őt az egyesülésről, amely elnyeléssel fenyegette a Citroën gyárat. A Fiat ugyanis az autógyártásban a világranglista negyedik helyezettje, 1967-ben több mint 1,3 millió kocsit gyártott, de emellett a világ minden táján elhelyezett mintegy 150 egyéb ipari és kereskedelmi üzemeiben 150 ezer munkást foglalkoztat. A Citroën, amely a francia autógyártás második számú üzeme, 1967-ben csak félmillió kocsit gyártott, a világranglistán pedig a tizenkettedik helyet foglalta el. A Citroën üzemekben 65 ezren dolgoznak. A Citroën „nemzeti jellege" tehát ténylegesen veszélybe került a Fiattal kötendő házasság révén.

Michelint azonban kevésbé érdekelte a nemzeti nagyság, mint a profit. Különböző forrásokból származó értesülések szerint Michelin a De Gaulle-lal folytatott tanácskozáson ki is fejtette ezt, és közölte az elnökkel, hogy törődjön inkább az állam dolgával. De ha a beszélgetés nem így zajlott is le, eredménye megfelel a feltételezett társalgás lényegének: De Gaulle-nak és kormányának vétója ellenére Michelin összefogott az olasz Fiattal. Ez már azt mutatta, hogy a francia nagytőke *nyíltan szembefordul De Gaulle-lal* és a nagytőkét bizonyos fokig korlátozó kormánypolitikával. Az eset felfedte a nagytőke hatalmát és a politikai hatalom korlátait. A Fiat—Citroën összefogást már akkor úgy könyvelték el, mint De Gaulle első nagy vereségét a leváltására készülő nagytőkével szemben.

■ ■ ■

A francia és a nemzetközi nagytőke egy jelentős része évek óta mind élesebben szembekerült De Gaulle nemzeti nagyságot kergető politikájával. Ebben az összeütközésben a tábornok-elnök *mind gyakrabban kényszerült engedményekre.* Ennek volt epizódja a Fiat—Citroën-ügy, s ezt újabb engedmények és támadások követték gazdasági és politikai kérdésekben. A De Gaulle elleni nyílt támadás keretébe tartozott 1968 végén a francia és a nemzetközi tőke heves rohama a frank ellen. De Gaulle a frank leértékelésének elutasításával még visszaütött az őt támadó nagytőkére, de az *utódlás kérdésében* megindult politikai erjedést már nem tudta megállítani.

A májusi események alatt, az osztályharc hallatlanul bonyolult és kiéleződött körülményei között világosan kitűnt, hogy a monopoltőke védelmi, majd támadó csatájának igazi vezetője nem De Gaulle elnök, hanem akkori miniszterelnöke, Georges Pompidou. A monopoltőke egy csoportja ettől kezdve komolyan készült De Gaulle utódlásának biztosítására, a burzsoázia érdekeit az elnök-tábornoknál hatásosabban védelmező államfő kiválasztására.

Az akkor már 78 éves De Gaulle maga is foglalkozott az utódlás kérdésével. S ha hinni lehet az 1968 júniusi választások után Pompidouhoz írt levelének őszinteségében — s nincs okunk kételkedni ebben —, azért váltotta fel Couve de Murville-lel Pompidout a miniszterelnöki székben, hogy Pompidou, mint a „nemzet tartaléka", készen álljon még felelősebb feladat betöltésére.

Tartalékba helyezése után Pompidou igyekezett továbbra is biztosítani magának a gaulleista mozgalom vezetését. Némi akadályt jelentett, hogy az általa kialakított gyakorlat szerint a kormány és a gaulleista mozgalom szellemi vezetése a miniszterelnök kezébe összpontosult. Emiatt ellentétek támadtak közte és a miniszterelnöki székben őt követő Couve de Murville között. Kettőjük párharca a gaulleista párton belüli befolyásért a kormány és a nemzetgyűlés között támadt vitákban fejeződött ki. Az 1968 novemberi

Digitized by Google

pénzügyi válság idején például a Pompidou köré felsorakozott gaulleista képviselők nyíltan támadták Couve de Murville miniszterelnököt, s ő azzal védekezett, hogy intézkedéseit az Elysée-ben hagyták jóvá. Így a támadás egyszerre rontotta Couve de Murville és De Gaulle tekintélyét, és növelte Pompidou népszerűségét az örökösödési harcban.

Az örökösödési harc fontos mellékszereplője volt a kormánykoalíció részét alkotó köztársasági függetlenek vezére, Giscard d'Estaing, aki igyekezett minél göröngyösebbé tenni a számára fő ellenfelet jelentő Pompidou útját. Lényegében hasonló szerepet töltött be az örökösödési harcban Edgard Faure, akkori oktatásügyi miniszter is, akit a felsőoktatási reformtörvény keresztülvitelében játszott szerepe tett népszerűvé. Őt elsősorban a gaulleista táboron kívüli polgári csoportok igyekeztek népszerűsíteni, mint lehetséges elnökjelöltet.

A nyílt örökösödési harc azonban csak 1969 januárjában robbant ki, mikor a magánszemélyként Rómában tartózkodó Pompidou bejelentette, hogy *ha eljön ennek az ideje, jelölteti magát.* Közlése szenzáció erejével hatott, hiszen már kezdték hivatalosan előkészíteni Franciaországot egy népszavazásra, amelynek azonban sem a témája, sem az időpontja nem volt ismeretes akkor. Minthogy Pompidou Rómába utazása előtt tanácskozott De Gaulle elnökkel, Rómában pedig tárgyalt a pápával és a legjelentősebb olasz politikusokkal, mindenki azt gondolta, hogy De Gaulle jóváhagyásával tette nyilatkozatát, amely egyértelmű volt azzal, hogy az elnök már készül átadni a hatalmat. Ezt a hiedelmet maga az elnök volt kénytelen megcáfolni, kijelentve, hogy 1972-ig, mandátuma lejártáig az Elysée-ben kíván maradni. A cáfolat hirtelen felfedte az elnök és Pompidou közötti, illetve a körülöttük felsorakozó tőkéscsoportok közötti ellentéteket és hatalmi harcot.

■ ■ ■

Pompidou februárban Genfben a figyelmeztetés ellenére megismételte szándékát. De Gaulle erre már nem válaszolt, hanem bejelentette *a népszavazás megrendezését.* Nyilvánosan közölt szándéka szerint a népszavazással egyrészt a területi igazgatás átszervezését, másrészt a szenátus reformját akarta elérni. A jelenlegi 95 megyét 22 körzetbe akarta tömöríteni, a szenátus reformjával pedig a jelenlegi kétkamarás parlamenti rendszer olyan módosítását készítette elő, amely egyenlő lett volna a szenátus jelenlegi szerepének teljes felszámolásával.

A két bejelentett cél mellett azonban *igen lényeges és antidemokratikus jellegű politikai változások* húzódtak meg, többek között az alkotmány 25 cikkelyének módosítása vagy megváltoztatása, és három olyan alapvető törvény átalakítása, amelyek a hatalom és az uralkodás módozatainak lényeges problémáit érintették volna. A hatalom és az örökösödés kérdését tekintve egyik lényeges módosítás szerint nem a szenátus elnöke helyettesíti az elnököt ennek akadályoztatása esetén, hanem a miniszterelnök, akit viszont mindenkor az elnök nevez ki. Ezzel minden váratlan esetre biztosítva lett volna a hatalmat kezében tartó tőkéscsoport számára a hatalom alkotmányos megtartása. De Gaulle a népszavazáson egyetlen *„igen"* vagy *„nem"* válasszal akart döntést kicsikarni a területi igazgatás, a szenátus reformja és a hozzájuk csatolt, lényegében antidemokratikus jellegű döntésekben.

Márciustól a helyzet mindinkább De Gaulle népszavazási terve ellen fordult. A kormány elutasította a szakszervezetek béremelési követeléseit. A követelés jogos volt, mert az 1968-as béremelések óta az árak gyors növekedése jelentősen megnyirbálta a dolgozók vásárlóerejét. A *munkások* több helyen sztrájkot kezdtek; Bretagne-ban és Délnyugat-Franciaországban *a parasztok* teremtettek nyugtalan helyzetet. Ehhez járult a francia kispolgárság zömét, a választópolgárok tekintélyes részét kitevő *kisiparosok és kiskereskedők* sztrájkja az őket sújtó kormányintézkedések ellen.

Digitized by Google

A dolgozó társadalom elégedetlenségét és politikai szembefordulását látva, De Gaulle a szokásos fenyegetésével — „én, vagy a káosz" — megpróbálta felszítani a kispolgárok félelmét és megfordítani a népszavazás előtt a politikai hangulatot. Ijesztgetése azonban hatástalan maradt, hiszen Pompidou januári nyilatkozata óta De Gaulle „én, vagy a káosz" jelszava már nem fedte a valóságot. A tényleges kérdés ugyanis így állt: De Gaulle, vagy Pompidou? Így a „nem" szavazatok győzelme és De Gaulle önként vállalt távozása sem a burzsoáziát, sem a kispolgárságot nem rázta meg. Az egész ország *szinte egyik napról a másikra elfeledte* a nélkülözhetetlennek hitt elnököt és figyelte az új elnök megválasztásáért kezdődő politikai kombinációkat.

■ ■ ■

Megosztottsága miatt a francia baloldal mélyen lehetősége alatt szerepelt az elnökválasztási harcban. A szocialista párt a reakciós centrummal való összefogás reményében saját jelöltet állított, a „szélső balos" maóista és trockista irányzat két jelölttel jelentkezett; így a Francia Kommunista Párt is kénytelen volt saját jelöltet állítani Jacques Duclos személyében. Duclos *a munkások és a demokratikus erők tényleges jelöltjévé vált.* Ezt maguk a választópolgárok igazolták azzal, hogy a szavazataiknak több mint 21 százalékát adták Duclos-ra, míg a szocialista jelölt 5, a két szélső „baloldali" jelölt pedig összesen 4 százalékot kapott.

A francia baloldali politikai erők helyzetét nem elemezhetjük részletesen ebben az írásban; csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy a szocialista párt jobboldal felé kacsintgatása és a szélső „baloldaliak" egységbomlasztó tevékenysége ugyanazt a célt szolgálta: *a burzsoázia hatalmának konzerválását,* védelmét a kormány politikájával elégedetlen munkás és demokratikus tömegek ellen. A szocialista párt és a szélső „baloldal" tette lehetővé, hogy a nagyburzsoázia két jelöltje, Pompidou és Poher kerüljön be a döntő, második fordulóba. Poher csak 1.5 százalékkal előzte meg Duclos-t, Pompidou pedig alig 3 százalékkal kapott több szavazatot, mint amennyi a tartózkodók és érvénytelenül szavazók száma. A szavazástól való tartózkodásra és az érvénytelen szavazásra a Francia Kommunista Párt hívta fel a szavazópolgárokat.

Az FKP-nak ez a felhívása általános meglepetést keltett, mert a párt történetében ez volt az első alkalom, hogy ilyen jellegű választáson tartózkodásra hívta fel a szavazókat. A párt álláspontja a tagság körében is vitát keltett, s ezt a burzsoázia azzal a jelszóval igyekezett szítani, hogy „a Francia Kommunista Párt megvonja tagjaitól a legelemibb polgári jog gyakorlását". E „féltés" mögött természetesen az a tényleges félelem húzódott meg, hogy a nagyarányú tartózkodás miatt csak a szavazók kisebbsége választja meg az új elnököt. Ez egyébként be is következett.

A párt sajtója és propaganda-gépezete gyors felvilágosítási kampányt szervezett, hogy az FKP álláspontját megmagyarázza. „A Francia Kommunista Párt tartózkodása — írta vezércikkében az Humanité — nem a választás iránti érdektelenség, hanem nagyon is erőteljes és aktív politikai kampány a nagytőke két jelöltje közötti választás elutasítására. Álláspontunk egyenes folytatása az első forduló politikai vonalának, amellyel ugyancsak elutasítottuk a reakció jelöltjeit. A körülmények miatt csak a tartózkodással lehet biztosítani, hogy a baloldal jelen legyen a második fordulóban."

A baloldal számára egy politikai tanulságokkal teli szakasz zárult le az elnökválasztással. A legfontosabb tanulság: *az állandóan növekvő létszámú munkás- és dolgozó tömegek egységének megteremtése, baloldali egységfrontba tömörítése* a burzsoázia erősödő támadása ellen és egy valóban demokratikus, haladó szociálpolitikát folytató társadalom megteremtéséért.

Digitized by Google

Az 1969-ben lezajlott két nagy politikai erőpróba — a népszavazás és az elnökválasztás — *felkészületlenül találta* a baloldalt. Az elnökválasztás után sem javult még a helyzet, de a tanulságok ismét felrázták a baloldali tömegeket. Ez hatást gyakorolt a szocialista párti vezetőkre is, akik — miután segítettek megmenteni a burzsoázia uralmát — júniusi kongresszusukon „balra át"-ot hajtottak végre politikai irányvonalukban az egy hónappal előbb elrendelt „jobbra át"-hoz képest. François Mitterrand, a szocialisták által szétbomlasztott Baloldali Demokratikus Szocialista Szövetség volt elnöke, az elnökválasztás után bejelentette: bejárja Franciaország valamennyi megyéjét, és megpróbál létrehozni egy új baloldali pártot.

A Francia Kommunista Párt rendületlenül harcol tovább *a dolgozó tömegek és valamennyi munkás és demokratikus erő egységéért.* A Duclos-ra leadott szavazatok nagy száma jelzi, hogy a tömegek támogatják az FKP-nak, a dolgozó tömegek egyetlen következetes politikai vezetőjének törekvéseit. Az FKP soron levő jövő év első felére tervezett kongresszusa bizonyára fontos állomás lesz a francia baloldali erők küzdelmes útján.

Mint már utaltunk rá, a gaulleista—giscardista—centrista kormánykoalíció politikáját *nagy bizonytalanság jellemzi.* A bizonytalanság több ellentmondásból fakad: Franciaország gazdasági és főleg ipari ereje túlságosan gyenge — partnereihez viszonyítva — a degaulle-i nagyhatalmi politikai álmok kergetésére; az új elnök a rendszer régi miniszterelnöke, aki mindazért felelős, amit most bírálnia kellene; az új kormány részben a régi kormány minisztereiből áll, az újonnan jött centrista miniszterek pedig a régi politika módosítását akarják, vagyis a kormány együtt kénytelen alkalmazni a „folyamatosságot" és a „nyitást"; a háromszínű kormánykoalíció mögött olyan nemzetgyűlés áll, amelynek gaulleista többségét a félelem légkörében választották meg, s a parlament összetétele ma egyáltalán nem tükrözi és nem képviseli a nemzet akaratát.

■ ■ ■

A francia *külpolitikában* mindeddig *nem történtek alapvető változások.* Két jelenség azonban már észrevehető: egyrészt az, hogy a nyugati partnerekkel való ellentéteket *rugalmasabban kezelik,* másrészt az, hogy a kormány figyelme — a világ más részei rovására — *erősebben koncentrálódik Európára.* Ez utóbbi persze fakadhat a lehetőségek pontosabb felméréséből is, de lehet egyszerű súlyozási, sürgősségi kérdés is. Az viszont még nem mérhető fel, hogy a kormánykoalícióba bekerült centristák mennyire hígították fel atlanti politikájukkal a De Gaulle-féle „európai Európa" koncepcióját. Pompidou és miniszterelnöke állást foglalt a szocialista országok irányában folytatott *eddigi politika* követése mellett. Ennek gyakorlati bizonyítékaként fogható fel az október első felében Moszkvában lezajlott szovjet—francia külügyminiszteri tanácskozás és a két ország kereskedelmi, gazdasági együttműködését szabályzó úgynevezett nagybizottság ülésének eredménye. A tanácskozásokon a francia fél a korábbinál pozitívabb politikai álláspontra helyezkedett az összeurópai konferencia összehívásának kérdésében. Megegyeztek abban is, hogy az 1966 óta megnégyszereződött szovjet—francia árucsereforgalmat megkétszerezik 1970 és 1973 között. A szovjet—francia kapcsolatok további szilárdulása, bővülése és az együttműködés sokoldalú kiterjesztése kétségkívül igen jelentős szerepet tölthet be az európai problémák rendezésének előkészítésében.

Ami Pompidou és Chaban-Delmas *belpolitikáját* illeti, semmi kétség nem fér hozzá, hogy ez továbbra is *a monopóliumok szolgálatában áll.* A francia gazdaság jelenlegi strukturális átalakítása, amelyet a nemzetközi konkurrenciaharc, a termelés korszerűsítése sürgetően megkövetel, gazdaságilag elsősorban a monopóliumoknak hajt hasznot. Minthogy ez a folyamat szükségszerűen jelentős társadalmi és politikai átalakulással, a dolgozók létbi-

Digitized by Google

zonytalanságának fokozódásával is együtt jár, *kiéleződnek az osztályellentétek*, s a sztrájkharcok már jelzik ezt.

Jelenleg az osztályharc kiéleződése, a dolgozó tömegek akcióinak feléélénkülése az, ami a tőkések munkásellenes összefogása miatt késlelteti az ellentétek kirobbanását a kormánykoalíció pártjaiban. Nem véletlenül mondta Chaban-Delmas a nemzetgyűlés folyosóján: „Ha mi elveszítjük a partit, utánunk a szakszervezetek, vagy a tábornokok jönnek" — így igyekszik félelemkeltéssel is összefogni a tőkések hármas kormánykoalícióját. A tapasztalatok tanulsága szerint a különböző tőkéscsoportok összefogásában a saját haszon az összekötő cement. De tudja-e Pompidou biztosítani egyszerre mindegyik tőkéscsoportnak *a maximális profitbiztonságot* és ugyanakkor a fokozódó kizsákmányolás ellenére *csendre bírni a dolgozó tömegeket*? A kormánykoalíció, sőt a gaulleista táboron belüli „grognard"-ok, morgolódók lázongása és a sztrájkban kifejeződő szociális feszültség növekedése jelzi, hogy *mindez együtt — nem megy*. És ez a kormánypolitika bizonytalanságának legfőbb forrása.

A Pompidou közvetlen környezetét alkotó tőkéscsoport — a nemzetközi és a belső körülményeket, erőviszonyokat latolgatva — a *„kivárni és közben megerősödni"* taktikát alkalmazza. Lényegében ezt a célt szolgálja az „új társadalom" programjának meghirdetése is. Új társadalmat hirdetnek, amely a kapitalizmus és a szocializmus között helyezkedne el. Ilyen társadalom azonban nincs. Ez a program tehát kísérlet arra, hogy a megoldatlan tényleges problémákat hamis vágányra tereljék. A francia gazdasági, politikai, szociális élet által igényelt kibontakozás továbbra is várat magára.

Kovács István

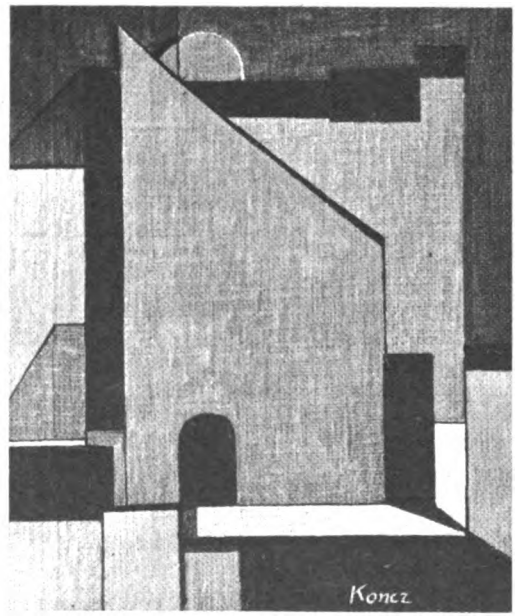

Koncz Béla:
Barna tűzfalak

Digitized by Google

A munkaidő-csökkentés tapasztalatai

Az életszínvonalat sok összetevő határozza meg, következésképpen sokféle módon növelhető. A jövedelmek növelése a fejlődés jelenlegi fokán alapvető jelentőségű, s az iránta való igény állandó. Ösztönző hatása miatt az életszínvonal emelésének is állandó jellegű tényezője ez. A társadalmi-gazdasági fejlődés meghatározott szintjén azonban az életfeltételek általános javítását célzó egyéb intézkedések iránt is növekszenek az igények. Ezek közé tartozik a munkaidő csökkentése is. A dolgozók széles köre — főként a nők és az idősebbek — mindjobban igénylik a munkaidő-csökkentést, mert a rövidebb munkaidő több szabad időt, nagyobb pihenési, szórakozási és kulturálódási lehetőségeket jelent, s így az életszínvonal-növekedésnek is egyik fokmérője.

A munkaidő-csökkentésnek fontos társadalmi hatása mellett gazdasági következményei is vannak: szükségessé teszi a termelés intenzifikálását, a szervezettség fokozását és javítását, a termelékenység növelését. Ezek teljesülése esetén gyorsítja a gazdasági fejlődést.

A helyzet az általános munkaidő-csökkentés előtt

Hazánkban a heti 48 órás munkaidő a felszabadulás után vált általánossá, s a munkaidő tartama 1949 és 1968 között nem változott lényegesen. Még a hatvanas évek közepén is a bérből és fizetésből élőknek mintegy 80 százaléka dolgozott 48 órás heti munkaidőben, mintegy 10 százalékuk 48 óránál hosszabb, 10 százalékuk pedig ennél rövidebb munkaidőben dolgozott. Az iparban az általános munkaidő-csökkentés előtti helyzet a következő volt:

Munkaidő-csökkentés az iparban
1956—1967

	A bevezetés ideje	Érintett létszám (1000 fő)
Egészségre ártalmas munkahelyen dolgozók	1956—1960	100
Textilipar (a szombat éjszakai műszak megszüntetése)	1957	70
Folytonos termelésre áttért vállalatok munkaidő-változása	1962—1964	7
Szénbányászat	1967	93
Összesen:	1956—1967	270

* Forrás: Munkaidő és munkaidő-csökkentés az iparban. 1968. KSH Időszaki Közlemények 7.

Digitized by Google

Az iparilág fejlett tőkésországokban (az Egyesült Államokban, Franciaországban, az NSZK-ban) már hosszabb ideje 40—42 órás a heti munkaidő.[1] Az elmúlt években a szocialista országok is megkezdték a munkaidő csökkentését. 1967-ig nálunk hosszabb volt az átlagos kötelező munkaidő, mint a — nálunk többnyire fejlettebb — szocialista országokban, vagy mint számos tőkésországban.

Heti törvényes munkaidő a KGST-országokban*

	1967. évi tényleges	1968—1969-re tervezett
	heti törvényes munkaidő (óra)	
Szovjetunió	41,00	41,00
NDK	43,75	43,75
Csehszlovákia	44,00	42,5
Bulgária .	46,00	46,0
Magyarország	48,00	44,00**
Románia	48,00	48,00

* Forrás: Munkaidő és munkaidő-csökkentés az iparban, 1968. KSH Időszaki Közlemények 7. 10. oldal.
** Az iparban és az építőiparban 1970-ig bevezetve.

A munkaidő csökkenése világjelenség. Ebben a tudományos technikai forradalom, a műszaki fejlődés döntő szerepet játszik, a kapitalista országokban pedig az intenzitás növekedése, a munkanélküliség és a dolgozók osztályharca is sietteti a folyamatot. A szocialista országokban a technikai-termelékenységi színvonal teremtette meg a dolgozók élet- és munkakörülményei javításának reális feltételeit. Itt a munkaidő-csökkentés a társadalmi-gazdasági fejlődés eredménye, s egyben a további fejlődésnek is eszköze.

Az általános munkaidő-csökkentés elvei

Hazánkban az MSZMP IX. kongresszusa határozta el a munkaidő csökkentését. Ezt követően állami határozatok konkretizálták, hogy 1970 végéig a vállalatok saját erejükből, vagyis belső erőforrásaikból megvalósítják

- az ipar és építőipar területén általában a heti 44 órás, a három műszakos, illetve a folyamatos (megszakítatlanul működő) üzemekben a heti 42—44 órás munkaidőt;
- minden népgazdasági ágban az egészségre ártalmas üzemekben (munkakörökben) a heti 36—42 órás munkaidőt;
- a heti 48 (havi 210) órás munkaidőt törvényesen vagy ténylegesen lényegesen meghaladó területeken pedig (elsősorban a közlekedésben és a mezőgazdaságban) a heti 48 órás, illetve az ezt megközelítő munkaidőt.

E határozatok végrehajtása során eddig mintegy 1,8 millió dolgozó részesült a munkaidő-csökkentés kedvezményében. Ezt az intézkedést joggal tekinthetjük az utóbbi évek legnagyobb szabású életszínvonal növelő intézkedésének. 1968-ban és 1969 első félévében közel 1,5 millió emberre terjedt ki a munkaidő-csökkentés, s 1969 végéig a munkaidő-csökkentésre előirányzott létszámnak 95—96 százaléka fog csökkentett munkaidőben dolgozni. A kongresszus által kitűzött célt tehát a tervezettnél rövidebb idő alatt, gyorsabb ütemben valósítjuk meg.

Mik voltak az általános munkaidő-csökkentés központi követelményei?

1. A munkaidő-csökkentést a vállalatoknak saját erejükből, belső tartalékaik felhasználásával kell megvalósítaniuk, anélkül, hogy ez csorbítsa a vállalati gazdálkodást és károsan befolyásolná a termelésnek, a termelékenységnek, az önköltség és a kapacitás kihasználásának kedvező alakulását, valamint a népgazdasági szükségletek kielégítését.

1 A Szovjetunióban 1960-tól 41 órás a heti munkaidő.

Digitized by Google

2. A rövidebb munkaidő ne okozzon zavarokat a vele kapcsolatban álló vállalatok és intézmények rendeltetésszerű működésében és a lakosság szükségleteinek kielégítésében.

3. A munkaidő-csökkentés következményeként ne csökkenjen az érintett dolgozók bére (keresete).

4. Az általános munkaidő-csökkentést fokozatosan kell bevezetni. Az iparban és az építőiparban mindenekelőtt a legnehezebb körülmények között dolgozók munkaidejét kell csökkenteni, s csak ezután a könnyebb munkaterületen dolgozókét. A vállalati központok és trösztök központjának dolgozói csak gyáregységeik, vagy gyáraik után térhetnek át a rövidebb munkaidőre.

5. A vállalati munkaidő-csökkentés vállalaton kívüli összehangolása céljából a minisztériumok, a szakszervezetek és a tanácsok véleményezik a vállalatok munkaidő-csökkentési terveit, s az összehangolás, a fokozatosság biztosítása érdekében kidolgozzák a munkaidő-csökkentés bevezetésének ütemezését.

A rövidebb munkaidő bevezetésének tapasztalatai azt mutatják, hogy a vállalatok általában a termelőeszközök jobb kihasználásával, az anyagmozgatás észszerűsítésével, a karbantartás jobb megszervezésével, munkaügyi intézkedésekkel, a veszteségidők csökkentésével, a meglevő tartalékok hasznosításával, a teljesítmények csökkentése nélkül oldották meg ezt a feladatot. A kieső munkaidőalapnak mintegy 55 százalékát műszaki fejlesztéssel és szervezési intézkedésekkel, 20 százalékát a veszteségidők csökkentésével, mintegy 20 százalékát a teljesítmény növelésével, kb. 5 százalékát pedig egyéb módon, pl. létszámátcsoportosítással, munkakörök összevonásával fedezték.

A szabadnap, a túlóra és a keresetek

A munkaidő-csökkentés legésszerűbb és a dolgozók számára legkedvezőbb formájának kialakítása a vállalatokra van bízva. Ezeknek túlnyomó többsége a kéthetenként ötnapos (szabadszombatos) munkarend bevezetését választotta. A munkaidő-csökkentésben részesült dolgozók közül a munkásoknak 81, az allkalmazottaknak 86 százaléka kéthetenként szabadszombatos. A többiek — a munkások 14, az alkalmazottak 9 százaléka — kombinált munkaidő-csökkentésben (a napi munkaidő rövidítése mellett 3—4 hetenként egy többlet-szabadnapban) részesül. A munkások és alkalmazottak elenyésző százaléka csökkentett napi munkaidőben dolgozik.

A kéthetenkénti szabadnap elterjedése érthető: ez a dolgozóknak és a vállalatoknak is egyaránt előnyös. A szabadnapokon nincs munkába járási és hazautazási idő. Ezzel az érintettek pótlólagos szabad időhöz jutnak. Különösen nagy időnyereség ez a munkahelytől távolabb lakók, főként a távolról ingázók számára. (Az állami ipar dolgozóinak mintegy 30, az állami építőiparban dolgozóknak mintegy 50 százaléka nem az állandó lakóhelyén dolgozik.) Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor leszögezhetjük, hogy a valóságos szabad idő a heti 4 órás munkaidő-csökkentésnél nagyobb mértékben növekedett.

A több szabadnap rendszere az ipari és építőipari vállalatok nagy része számára is előnyös: csökkenti a rezsiköltségeket, könnyebben megoldhatóvá teszi a karbantartást és a felújítást.

A munkaidő-csökkentés csak akkor valóságos a dolgozó számára, ha nem követi ezt mértéktelen túlórázás, ha tehát növekszik szabad idő. (A kapitalista országok nagy részében a csökkentett munkaidő magas túlórázással párosul. Így a tényleges munkaidő hosszabb, mint ahogyan a köztudatban él.) Nálunk a rövidített munkaidőt bevezető vállalatok kezdettől fogva a túlórák számának csökkentésére törekedtek. Az eredmény az, hogy a kieső munkaidőalap pótlása nem járt a túlórák növekedésével. A szocialista iparban csökkent a túlórák aránya. (Táblázatot lásd a túloldalon.)

Fontos feltétel volt, hogy a rövidebb munkaidő ellenére a keresetek változatlanok maradjanak. A vállalatoknak tehát a mintegy 8 százalékkal kisebb munkaidőre is a korábbi béreket, kereseteket kellett biztosítaniuk. Ennek a feltételnek a megvalósítása relatív béremelésnek is tekinthető. Az állami iparban 1968-ban a munkások és alkalmazottak havi átlagkeresete 2,6 százalékkal, ezen belül a munkásoké 2,5 százalékkal emelkedett az 1967. évi szinthez képest. Az építőipari vállalatok munkásainak keresete ugyanebben az időszakban 2 százalékkal növekedett. 1969 első felében a szocialista

Digitized by Google

iparban az egy foglalkoztatottra jutó bér 2,5 százalékkal — ezen belül az ipari munkásoké 3 százalékkal, az ipari alkalmazottaké 0,7 százalékkal emelkedett. Az állami építőiparban az átlagkereset 4 százalékkal emelkedett.

Egy munkásra jutó túlórák alakulása

	túlórák aránya	
	1964	1968
	1967=100	
Nehézipar	123,5	94,1
Könnyűipar	104,4	74,8
Élelmiszeripar	104,5	92,3
Szocialista ipar	116,1	89,1

Forrás: KSH Munkaidő és munkaidő-csökkentés az iparban, 1968. 40. old.

A munkaidő-csökkentés lebonyolítása az üzemi demokrácia erősítésének is fontos állomása volt. A dolgozók ezer és ezer javaslatot tettek, s felajánlásaikkal is igyekezték segíteni az önerőből történő megvalósítást. Társadalmi méretű eszmecsere bontakozott ki a vállalatok vezetői, a munkások és a beosztott alkalmazottak között. Általános véleménye a gazdasági és a társadalmi szervezeteknek, hogy a rövidített munkaidő bevezetése során a dolgozók mozgósításával olyan tartalékokat tudtak feltárni és hasznosítani, amelyeknek kiaknázására egyébként kevés lehetőség lett volna. Ez a tanulság a jövőt tekintve is fontos.

A munkaidő-csökkentésnek egészében és általánosságban kedvező tapasztalatai mellett vannak olyan gondok, amelyeknek bemutatása nélkül nem lehet reálisan értékelni a jelenlegi helyzetet. Ezek azonban nem csökkentik a munkaidő-csökkentés társadalmi-politikai jelentőségét és időszerűségét.

Már a múlt évben jelentkezett bizonyos feszültség a rövidített munkaidőben dolgozó és a 48 órás munkaidőben működő vállalatok között. Az utóbbiaktól sokan kiléptek — elsősorban nők —, és átmentek a szabadszombatos munkarenddel működő vállalatokhoz. Erre az is okot adott, hogy nem mindenütt a nehezebb munkakörülmények között dolgozók munkaidejét csökkentették. Az egy műszakos, könnyebb munkahelyeknek a rövidebb munkaidővel párosulva erős szívó hatásuk volt. Ilyen módon a munkaidő-csökkentésnek is szerepe volt az elmúlt évre jellemző nagyobb arányú munkaerő-vándorlásban.

A felügyeleti hatóságoknak jogában állt a beavatkozás, a súlyos hanyagság esetén pedig akár a korábbi munkarend visszaállítása is. Az áruszállításban és rakodásban szombatonként fennakadások voltak, bár a központi intenciók kötelező feltételként írják elő a folyamatos áruszállítást és rakodást. Azonban szankcionálásra nem volt példa. A végrehajtás tartalmi ellenőrzése sem mindenütt volt folyamatos, s ezért a felmerült zavarok, fennakadások nem mindig kerültek időben felszínre.

A munkaidő csökkentése iránt erősen növekedett a társadalmi igény. Azokra a vállalatokra is nagy társadalmi nyomás nehezedett, amelyek nem tudták megnyugtatóan biztosítani a munkaidő-csökkentés gazdasági feltételeit. Ennek a nyomásnak jelentős szerepe volt a kongresszuson elhatározottnál gyorsabb ütemű átállásban.

A termelékenység és a munkaidő-csökkentés

A rövidített munkaidőre való áttérésnél alapelvnek tekintettük, hogy a munkaidő-csökkentés ne menjen a termelékenység rovására.

A vállalati termelékenységi mutatók sem 1968-ban, sem 1969-ben nem alakultak kedvezően. Az előző években a termelés növekedésének mintegy kétharmada származott a munka termelékeny-

Digitized by Google

ségének emelkedéséből, 1968-ban pedig csak egyharmada. Az egy foglalkoztatottra jutó ipari termelés 1969 első kilenc hónapjában lényegében nem nőtt a tavalyi év azonos időszakához képest. A termelékenység nem kielégítő alakulásában több körülmény játszott közre: mérséklődött a termelés növekedésének üteme, egyes iparágakban csökkent a kapacitások kihasználása, a vállalatok felduzzasztották, illetve megtartották a foglalkoztatottak létszámát, a szabályozó eszközök sem ösztönözték kielégítően a vállalatokat arra, hogy megfelelő intézkedéseket tegyenek a termelékenység növelésére, ugyanakkor a termelési szerkezetet jobban a piac igényeihez igazították, ami néhol az egy főre jutó termelés stagnálását vonta maga után.

Reprezentatív felmérések szerint a munkaidőt csökkentő vállalatok termelési, létszám-, munkaóra-, és termelékenységi mutatói 1968-ban általában kedvezőbbek voltak, mint a munkaidőt nem csökkentő vállalatokéi. Ellentmondásos helyzetet mutat az is, hogy Budapesten volt például a legnagyobb arányú a munkaidő-csökkentés, ugyanakkor a fővárosi iparban foglalkoztatottak száma lényegében az 1967. évi szinten maradt, sőt a munkáslétszám 1,4 százalékkal csökkent. A tapasztalatok szerint a létszámnövekedés általában azokban a megyékben volt magasabbb, amelyekben a rövidített munkaidő bevezetése viszonylag kevés dolgozót érintett. E körülmények ellenére, a termelés és a termelékenység mérséklődésében a munkaidő-csökkentésnek is része volt.

A munkaidő-csökkentés egyik alapkövetelménye — mint említettük — az volt, hogy azonos feladatokat azonos létszámmal kell ellátni. A vállalatok azonban növelték a létszámot. A szocialista szektorban a foglalkoztatottak száma 1968-ban 3,1 százalékkal növekedett 1967-hez viszonyítva. Az állami és szövetkezeti iparban 1969 január—augusztus hónapokban átlagosan 3,6 százalékkal foglalkoztattak több személyt, mint 1968 azonos időszakában. Most még nehéz kiszűrni, hogy a létszámfelfutásnak milyen hányada szolgálta az objektíve szükséges termelés-bővítést és milyen a munkaidő-csökkentés zökkenőmentes bevezetését. De ez — feltételezhetően — nem maradéktalanul a termeléshez objektíven szükséges létszámnövelés volt. Tény az is, hogy a vállalatok sehol sem csökkentették a létszámot.

Ha az önerő elve a kormányhatározat szellemében érvényesül, akkor az egy órára jutó termelésnek úgy kellett volna növekednie, hogy az egy főre jutó termelés legalábbis az előző évek ütemához hasonló mértékben emelkedjen. Az ipar egészében azonban ez nem valósult meg. Mindez arra mutat, hogy a munkaidő csökkentése miatt kieső 7—8 százalékos munkaidőalapot az ipar — az egy ledolgozott munkaórára jutó termelés növelésével — éppen csak pótolni tudta. Az egy főre jutó termelés gyorsabb ütemű növelésére, a létszám hatékonyabb felhasználására azonban már nem tettek jelentősebb intézkedéseket.

A munka-termelékenység alakulásának problémái nem szűkíthetők le egy vagy két körülményre. Kétségtelen, hogy az iparban és építőiparban végrehajtott munkaidő-csökkentés megfelel társadalmi-politikai céljainknak, szükséges és időszerű intézkedés volt. Azonban fékezően hatott az egy főre jutó termelés emelkedésére.

A közlekedés és a mezőgazdaság munkaidő-csökkentéséről

A határozat értelmében az ipari és építőipari munkaidő-csökkentésen túlmenően a közlekedésben és az állami mezőgazdaságban is részleges munkaidő-csökkentést kell végrehajtani.

1968-ban a MÁV forgalmi utazószemélyzeténél az egy főre jutó havi szolgálati órák száma a vontatásban elérte a 243, a vonatkísérőknél a 220 órát. Az autóközlekedésben 1968-ban az egy főre kifizetett havi munkaórák száma 242 volt. A mozgóposta-személyzet távolléti ideje havi 210 óránál magasabb volt. A városi közlekedésben is hasonló volt a helyzet.

Talán éppen a közlekedési ágazatban van a legnagyobb erőfeszítésekre szükség a munkaidő csökkentése érdekében. A munkaerőhelyzet itt már régóta szorongató és egyre romlik. A különleges munkaidőbeosztás is (a korai kezdés, rendszertelen munkavégzés, osztott munkaidő, ünnepnapi és vasárnapi szolgálat stb.) indokolja a munkaidő csökkentését.

Digitized by Google

Az iparban és az építőiparban végrehajtott munkaidő-csökkentés tovább növeli a munkaidő-különbséget — s ezzel a feszültséget — a közlekedés és más népgazdasági ágak között. A helyi közlekedésben a forgalmi dolgozók munkaideje — a kalauz nélküli közlekedés megvalósítása folytán felszabaduló létszám segítségével — átlag havi 210 órára csökkenhet. A vasúti közlekedésben jelentős munkaszervezési és egyéb intézkedések szükségesek a munkaidő rövidítéséhez. A gépkocsivezetők helyzetét ugyancsak külön kell megvizsgálni. A gépkocsivezetők közül sokan a munkaidőnek csak egy részében végeznek tényleges munkát, munkaidejük másik jelentős része csak jelenléti idő. Ugyanakkor a közúti közlekedés (pl. az autóbusz- és tehergépkocsi-vezetők tekintetében) súlyos utánpótlási gondokkal küzd, nem annyira a bérproblémák, mint inkább a tényleges munkában eltöltött magas óraszámok miatt.

Az állami mezőgazdaságban 1949 óta heti 48 óránál magasabb az állattenyésztésben dolgozók, valamint a nyári idényben dolgozók munkaideje. Alapos szervező munkával, az idényhez jobban igazodó munkarend kialakításával, a munkaidő helyesebb beosztásával, a szervezés javításával, a kapacitások jobb kihasználásával megoldható, hogy rövidebb munkaidő mellett is el legyenek végezve a mezőgazdasági munkák. Az előkészületek biztatók, s a jövő év végére e területen is sor kerülhet munkaidő-csökkentésre.

A fogyasztás és a kereslet

Hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint a munkaidő-csökkentés nem alapvetően ugyan, de bizonyos mértékig módosítja a fogyasztás és a kereslet szerkezetét. Egy francia vizsgálat eredménye szerint[1] például a kulturális kiadások (hanglemez, könyvek, újságok, folyóiratok és televízió) sokkal gyorsabban nőnek, mint a pusztán szórakozást szolgáló kiadások (műsoros előadások, látványosságok, mozi). Az emberek többet költenek a „kikapcsolódásra", a sporteszközökre, közlekedésre és szállodára. De a fogyasztás összetételét és nagyságát a munkaidő-csökkentés után is döntően a jövedelmi viszonyok, az árszínvonal és ararányok, valamint a preferenciák határozzák meg. Kétségtelen azonban, hogy a rövidebb munkaidő növekvő szerepet játszik a fogyasztási igények alakításában.

Már az 1968-as hazai tapasztalatok is mutattak bizonyos mértékű fogyasztásváltozást. A nyári idényben az üdülő- és kirándulóhelyeken erősen megnőtt az élelmiszercikkek forgalma, s az élelmiszerüzletek szombat délutáni csúcsforgalma részben péntekre tolódott át. Nőtt a pénteki forgalom a kereskedelmi vendéglátásban, a vendéglátóiparban, a kirándulóhelyeken. Ugyanakkor csökkent az üzemi vendéglátás forgalma.

Felmérések szerint a kiskeresetűek egy része jövedelmének pótlására, a nagyobb jövedelműek pedig életmódjuk javítására törekszenek a munkaidő-csökkentés révén. Az alacsony és közepes jövedelmű családok vásárlásai a barkácsoló és kézi szerszámok, különféle anyagok, valamint a családi szórakozás biztosítását szolgáló televízió iránt támasztott igények növekedését mutatják. A nagyobb jövedelmű családok igénye gépkocsi, üzemanyag, camping-felszerelés, víkendházhoz szükséges építőanyag stb. megszerzésére irányul. A többlet-szabadidő bevezetése nyomán a jövedelem színvonala mellett területenként is eltérő a különböző rétegek vásárlási igénye. A városi munkások és alkalmazottak közül mind többen házon kívül töltik a hét végét. Falun a ház körüli tevékenység és az ehhez kapcsolódó kiadások növekednek.

Ezek kezdeti tapasztalatok, illetve részben feltételezések. A családok nagy tömege még nem alakította ki a rövidebb munkaidőhöz idomuló életrendjét. Bizonyosra vehető azonban, hogy ha a munkaidő-csökkentés általánossá válik, s minden keresőre kiterjed, akkor a fogyasztásnak az eddiginél nagyobb arányú strukturális változása követi ezt.

*

A munkaidő-csökkentés pozitív társadalmi hatásának leginkább a szabad idő ésszerű felhasználásában kell megmutatkoznia.

1 Alle Katchourine: Marketing: a társadalomlélektan kulcsa. 38. old.

Digitized by Google

A szabad idő a társadalmi-gazdasági fejlődés függvénye, s az ember sokoldalú kibontakozásának nélkülözhetetlen feltétele. „A munkaidő megtakarítása — írja Marx — egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a növelésével, amely maga, mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére."[2]

A szocializmusban — társadalmi céljainkkal összhangban — különösen fontossá válik, hogy a társadalom tagjai szabad idejüket a maguk és a társadalom számára gyümölcsözően, tehetségük minél teljesebb kibontakoztatására, kulturáltan használják fel. A fizikai és a szellemi fáradtság kipihenésén túl tágabb lehetőségek nyílnak a szórakozásra, önképzésre, olvasásra, tanulásra, sportolásra, s más hasznos tevékenységekre. Mindebben nagy s növekvő szerepük van a tömegtájékoztatási eszközöknek, a rádiónak, a televíziónak, a sajtónak.

A szabad idő kulturált, tartalmas hasznosítása egyéni és társadalmi érdek. Erről — bár furcsának tűnik — meg kell győzni az emberek egy részét. Sajnos, „szabadidő-propagandánk" is elmarad a kívánalmaktól. Több figyelmet kellene e témára fordítani nemcsak a napi sajtóban, a rádióban, a televízióban, hanem e problémák tudományos igényű vizsgálódásaiban is, amelyek egyidejűleg több tudományág számára kínálnak új, megoldásra váró feladatokat. A társadalmi szervezeteknek, főként a szakszervezeteknek, a KISZ-nek, továbbá a tudományos intézeteknek, a gazdasági vezetőknek az eddiginél több segítséget kellene nyújtaniuk ehhez.

A munkaidő-csökkentés az életszínvonal-politikai intézkedések nagy fontosságú állomása, s még nyilvánvalóan nem tekinthető befejezettnek. A népgazdaság többi ágazatában is erőteljesen igénylik a dolgozók a munkaidő-csökkentést. A gazdasági fejlődés valószínűleg már a közeljövőben megteremti ennek a lehetőségét, sőt néhány év múlva — a feltételek biztosítása után — sor kerülhet az iparban az ötnapos munkahét általános bevezetésére és további munkaidő-csökkentésre is. Az 1968—1969. évi ipari és építőipari munkaidő-csökkentés tapasztalatai jó tanulságokkal szolgálhatnak a munkaidő-csökkentéssel kapcsolatos további elképzelések kidolgozásához.

Dr. Harangozó Ede

2 „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai". Filozófiai Szemle, 1965. 3. sz. 533. old.

Szőnyi István: Krumpliszedők

Digitized by Google

Gazdasági szabályozás és a termelőszövetkezetek 1970—1971. évi tervei

A mezőgazdaságban nagy jelentősége van az előrejelzésnek, mert a termelés szerkezetének számottevő megváltoztatása az esetek jelentős részében csak több év alatt valósítható meg. Évekre előre kell tehát az üzemek fejlesztési elgondolásait ismerni ahhoz, hogy összhangba lehessen hozni őket a népgazdasági törekvésekkel. Emellett évenként is szükséges tájékozódni az üzemi elgondolásokról, mert az egy évre tervezett változás is hosszabb időre kihathat, és az utólagos korrekciók már áldozatokat követelnek.

Különösen fontos az előrejelzés a gazdaságirányítás új rendszerében, hiszen az irányító szervek a termelőüzemek termelésfejlesztési elképzeléseinek elemzése alapján képesek a társadalmi igényekhez igazítani a gazdasági szabályzó eszközöket.

Ez indokolta azt, hogy a termelőszövetkezetek 1970—1971. évi fontosabb termelési és beruházási előirányzataival foglalkozzunk. Munkánkban[1] a közös gazdaságok fejlődésének vizsgálatához — amely a tervezett változások megítéléséhez támpontul szolgálhat — az ország összes termelőszövetkezeteinek 1964—1968. évi adatait használtuk fel. A fejlesztési elképzelések összeállításához viszont csak a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek tervei szolgáltak alapul. Ebből következik, hogy a közölt tervszámok csupán az említett termelőszövetkezetek fejlesztési elképzeléseit tükrözik, s a törekvéseket kifejezik ugyan, de nem tekinthetők a népgazdasági terv részének.

A szántóföldi növények vetésterülete és a tervezett változások

A szántóföldi növénytermesztés szerkezetének tényleges és tervezett alakulását az 1964 és 1970 közötti időszakban vizsgáltuk. Célszerű lett volna — a tartós tendencia megállapítása érdekében — hosszabb időszakra is visszanyúlni, a korábbi adatok azonban a közös gazdaságok számviteli és bizonylati rendjének kezdeti hibái miatt nem nyújtanának megfelelő támpontot erre. A viszonylag nagyobb időszakot felölelő vizsgálatot azért tartjuk indokoltnak, mert így jobban megítélhetők a termelőszövetkezetek fejlesztési elképzelései.

A szántóföldi növénytermesztés szerkezetének alakulása a termelőszövetkezetekben

%

	Teljes körű adatok					Reprezentatív adatok		
	1964	1965	1966	1967	1968	1968	1969	1970
Kenyérgabona összesen	32,9	32,0	29,6	30,3	32,1	30,8	31,9	32,7
Szemestakarmányok összesen	28,4	28,6	29,1	28,4	29,8	28,8	29,7	30,0
Szálastakarmányok összesen	17,2	15,2	16,6	16,3	18,5	19,3	20,9	21,4
Szálas- és lédús takarmányok összesen	19,5	17,9	19,3	19,0	21,6	19,8	21,5	21,8
Takarmányok összesen	47,9	46,5	48,4	47,4	51,4	48,6	51,2	51,8
Hüvelyesek összesen	2,0	2,0	1,9	1,7	1,3	0,8	1,7	1,2
Ipari növények összesen	8,3	7,8	7,8	7,2	6,9	7,3	8,0	6,8
Zöldségfélék összesen	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,9	2,8	2,7
Zöldség és burgonya	5,4	5,4	5,3	5,2	4,6	4,8	4,4	4,3
Mind összesen	96,5	93,7	93,0	91,8	96,3	92,3	97,2	96,8
Egyéb szántóföldi művelés	3,5	6,3	7,0	8,2	3,7	7,7	2,8	3,2

1 Pilling András: Az 1970—1971. évi fontosabb termelési és beruházási előirányzatok a közös gazdaságok terveiben. (MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központ 6. sz. kiadványa.)

Digitized by Google

A szabad idő a társadalmi-gazdasági fejlődés függvénye, s az ember sokoldalú kibontakozásának nélkülözhetetlen feltétele. „A munkaidő megtakarítása — írja Marx — egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a növelésével, amely maga, mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére."[2]

A szocializmusban — társadalmi céljainkkal összhangban — különösen fontossá válik, hogy a társadalom tagjai szabad idejüket a maguk és a társadalom számára gyümölcsözően, tehetségük minél teljesebb kibontakoztatására, kulturáltan használják fel. A fizikai és a szellemi fáradtság kipihenésén túl tágabb lehetőségek nyílnak a szórakozásra, önképzésre, olvasásra, tanulásra, sportolásra, s más hasznos tevékenységekre. Mindebben nagy s növekvő szerepük van a tömegtájékoztatási eszközöknek, a rádiónak, a televíziónak, a sajtónak.

A szabad idő kulturált, tartalmas hasznosítása egyéni és társadalmi érdek. Erről — bár furcsának tűnik — meg kell győzni az emberek egy részét. Sajnos, „szabadidő-propagandánk" is elmarad a kívánalmaktól. Több figyelmet kellene e témára fordítani nemcsak a napi sajtóban, a rádióban, a televízióban, hanem e problémák tudományos igényű vizsgálódásaiban is, amelyek egyidejűleg több tudományág számára kínálnak új, megoldásra váró feladatokat. A társadalmi szervezeteknek, főként a szakszervezeteknek, a KISZ-nek, továbbá a tudományos intézeteknek, a gazdasági vezetőknek az eddiginél több segítséget kellene nyújtaniuk ehhez.

A munkaidő-csökkentés az életszínvonal-politikai intézkedések nagy fontosságú állomása, s még nyilvánvalóan nem tekinthető befejezettnek. A népgazdaság többi ágazatában is erőteljesen igénylik a dolgozók a munkaidő-csökkentést. A gazdasági fejlődés valószínűleg már a közeljövőben megteremti ennek a lehetőségét, sőt néhány év múlva — a feltételek biztosítása után — sor kerülhet az iparban az ötnapos munkahét általános bevezetésére és további munkaidő-csökkentésre is. Az 1968—1969. évi ipari és építőipari munkaidő-csökkentés tapasztalatai jó tanulságokkal szolgálhatnak a munkaidő-csökkentéssel kapcsolatos további elképzelések kidolgozásához.

Dr. Harangozó Ede

2 „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai". Filozófiai Szemle, 1965. 3. sz. 333. old.

Szőnyi István: Krumpliszedők

Digitized by Google

Gazdasági szabályozás és a termelőszövetkezetek 1970—1971. évi tervei

A mezőgazdaságban nagy jelentősége van az előrejelzésnek, mert a termelés szerkezetének számottevő megváltoztatása az esetek jelentős részében csak több év alatt valósítható meg. Évekre előre kell tehát az üzemek fejlesztési elgondolásait ismerni ahhoz, hogy összhangba lehessen hozni őket a népgazdasági törekvésekkel. Emellett évenként is szükséges tájékozódni az üzemi elgondolásokról, mert az egy évre tervezett változás is hosszabb időre kihathat, és az utólagos korrekciók már áldozatokat követelnek.

Különösen fontos az előrejelzés a gazdaságirányítás új rendszerében, hiszen az irányító szervek a termelőüzemek termelésfejlesztési elképzeléseinek elemzése alapján képesek a társadalmi igényekhez igazítani a gazdasági szabályzó eszközöket.

Ez indokolta azt, hogy a termelőszövetkezetek 1970—1971. évi fontosabb termelési és beruházási előirányzataival foglalkozzunk. Munkánkban[1] a közös gazdaságok fejlődésének vizsgálatához — amely a tervezett változások megítéléséhez támpontul szolgálhat — az ország összes termelőszövetkezeteinek 1964—1968. évi adatait használtuk fel. A fejlesztési elképzelések összeállításához viszont csak a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek tervei szolgáltak alapul. Ebből következik, hogy a közölt tervszámok csupán az említett termelőszövetkezetek fejlesztési elképzeléseit tükrözik, s a törekvéseket kifejezik ugyan, de nem tekinthetők a népgazdasági terv részének.

A szántóföldi növények vetésterülete és a tervezett változások

A szántóföldi növénytermesztés szerkezetének tényleges és tervezett alakulását az 1964 és 1970 közötti időszakban vizsgáltuk. Célszerű lett volna — a tartós tendencia megállapítása érdekében — hosszabb időszakra is visszanyúlni, a korábbi adatok azonban a közös gazdaságok számviteli és bizonylati rendjének kezdeti hibái miatt nem nyújtanának megfelelő támpontot erre. A viszonylag nagyobb időszakot felölelő vizsgálatot azért tartjuk indokoltnak, mert így jobban megítélhetők a termelőszövetkezetek fejlesztési elképzelései.

A szántóföldi növénytermesztés szerkezetének alakulása a termelőszövetkezetekben

%

	Teljes körű adatok					Reprezentatív adatok		
	1964	1965	1966	1967	1968	1968	1969	1970
Kenyérgabona összesen	32,9	32,0	29,6	30,3	32,1	30,8	31,9	32,7
Szemestakarmányok összesen	28,4	28,6	29,1	28,4	29,8	28,8	29,7	30,0
Szálastakarmányok összesen	17,2	15,2	16,6	16,3	18,5	19,3	20,9	21,4
Szálas- és lédús takarmányok összesen	19,5	17,9	19,3	19,0	21,6	19,8	21,5	21,8
Takarmányok összesen	47,9	46,5	48,4	47,4	51,4	48,6	51,2	51,8
Hüvelyesek összesen	2,0	2,0	1,9	1,7	1,3	0,8	1,7	1,2
Ipari növények összesen	8,3	7,8	7,8	7,2	6,9	7,3	8,0	6,8
Zöldségfélék összesen	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,9	2,8	2,7
Zöldség és burgonya	5,4	5,4	5,3	5,2	4,6	4,8	4,4	4,3
Mind összesen	96,5	93,7	93,0	91,8	96,3	92,3	97,2	96,8
Egyéb szántóföldi művelés	3,5	6,3	7,0	8,2	3,7	7,7	2,8	3,2

1 Pilling András: Az 1970—1971. évi fontosabb termelési és beruházási előirányzatok a közös gazdaságok terveiben. (MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központ 6. sz. kiadványa.)

Digitized by Google

1 Az 1964 és 1968 közötti évekre a *kenyérgabona* vetésterületi arányának kisebb visszaesése volt jellemző. Ez úgy ment végbe, hogy a mélypont 1966-ban alakult ki, és ezt követően 1967-ben minimális, majd 1968-ban kereken 1,8 százalékos növekedés következett. Ez arra utal, hogy a kenyérgabona-árak rendezése fokozta az üzemek érdekeltségét e termékek termelésében. Az üzemek az árintézkedésre a búza vetésterületi részesedésének növelésével reagáltak; ugyanakkor a rozs területe tovább csökkent. A közös gazdaságok tehát *nem egyértelműen a kenyérgabona, hanem a búzatermelés fokozásában* találták meg számításukat. Ebből következik, hogy döntésüket nemcsak az árak, hanem egyéb körülmények is befolyásolták. Ezek közé általában a következőket lehet sorolni:

Az intenzív búzafajták, elsősorban a Bezosztája I. elterjedésével kiemelkedően nőtt a búza termésátlaga. Az is közismert, hogy az összes növények közül a búzatermesztés gépesítése tekinthető a leginkább megoldottnak.

Az árrendezés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közös gazdaságok a búzatermesztés jelenlegi színvonalán számottevő üzemi tiszta jövedelmet realizáljanak 1968-ban. A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetekben 173,8 forint volt a búza tényleges önköltsége, a felvásárlási átlagáron számított tiszta jövedelem pedig 134,1 forintot tett ki mázsánként.

Érthető tehát, hogy *a közös gazdaságok a továbbiakban is a kenyérgabona vetésterületi részesedésének növelését tervezik* úgy, hogy a *búza* területi aránya gyorsabban nő, mint ahogyan a rozsé csökken. Ez azonban több *problémát* vet fel. Az ezek megoldását célzó javaslatokat csak egy külön tanulmányban lehetne ismertetni, néhány gondolatot itt is azonban szükséges megemlíteni.

Ismeretes, hogy jelenleg is raktározási gondjaink vannak, s a terület és a számításba vehető termésátlag növekedése folytán a jövőben ezek fokozódni fognak, még akkor is, ha a közös gazdaságok növelni kívánják a raktározási épületekre fordítandó beruházási összeget.

Külön megvizsgálandó az is, hogy a várható világpiaci árak mellett milyenek az esélyeink az export gazdaságosságára. Ismeretes azonban az is, hogy — a többi termékekhez viszonyítva — az üzemek kedvezőnek ítélhető önköltséggel állítják elő a búzát. A világpiaci árakból és az önköltségből kiindulva úgy ítélhető meg, hogy a búza nem tartozna azok közé a termékek közé, amelyeknek az exportja hátrányos. De ez természetesen csak feltételezés; a tényleges helyzetről csak a konkrét körülmények alapos vizsgálata adhat választ.

Az is felvetődik, hogy milyen következménnyel járhat a kenyérgabona területének csökkentése, illetve a kenyérgabona takarmányozási célra való felhasználása. Tekintettel arra, hogy a közös gazdaságok tiszta jövedelmének jelentős részét a kenyérgabona adja — a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1968. évi adatai szerint kereken 80 százalékát — mind a területnek, mind az árnak a csökkentése kedvezőtlenül hatna az üzemekre. A kenyérgabona takarmánnyá minősítése pedig vagy árcsökkentést okoz, vagy pedig a két ár közötti különbözetet költségvetésből kellene fedezni. Egyik sem látszik célravezetőnek. Ennél talán kedvezőbb megoldásnak tekinthető, ha *a világpiacon eladjuk a búzát és takarmányt veszünk.*

Az eddig említettek is arra utalnak, hogy a kenyérgabonával kapcsolatos problémák megoldása elég bonyolult dolog; ezért indokolt volna széles körű, mély vizsgálatot folytatni.

2 *A takarmánygabona* vetésterületi részesedésének alakulása eltér a kenyérgabonáétól. A kalászos takarmánygabonák és a kukorica együttes részesedése az utóbbi öt évben fokozatosan nőtt, csupán 1967-ben esett vissza bizonyos mértékben. 1964 és 1968 között e növénycsoportot — az őszi és tavaszi árpa területi arányának csökkenése mellett — a takarmánybúza részesedésének fokozódó és a kukorica területének hullámzó növekedése jellemezte. 1969-re és 1970-re is hasonló tendenciát tükröznek a közös gazdaságok tervei. A fejlesztési elgondolásokból jól érzékelhető, hogy a termelőszövetkezetek azokat a növényeket részesítik előnyben, amelyek *jól igazodnak a gazdálkodás feltételeihez.* Ezért nem meglepő, hogy a legnagyobb mértékben a *takarmánybúza* területét növelik, mert annak a gépesítése megoldott, technológiája kialakult és jól bevált, termésbiztonsága és termésátlaga tekintetében pedig kiemelkedik a takarmánygabona-növények közül. Mindezek következtében jövedelmezősége is kedvező.

Nem egészen egyértelmű, hogy miért tervezik a termelőszövetkezetek a *ku-*

Digitized by Google

korica vetésterületének növelését. A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1968. évi adatai szerint ugyanis a kukorica jövedelmezősége nemcsak a búzáé mögött marad el (amely azonosnak vehető a takarmánybúzáéval), hanem az őszi árpáénál is jóval kedvezőtlenebb. Ez jórészt a viszonylag alacsony gépesítési szint következménye. A kukoricatermelés kiterjesztése mellett szól viszont az a körülmény, hogy a szemestakarmánynövények közül ez adja a legnagyobb termésátlagot, és üzemszervezési szempontból is vannak olyan előnyei, amelyek indokolják a terület növelését. Valószínű, hogy a termelőszövetkezetek mindezeket egybevetve döntöttek a kukoricaterület növelése mellett. Feltehető, hogy a gépesítés elterjedése esetén a kukorica vetésterülete a tervezettnél jóval gyorsabb ütemben nő.

A takarmánynövények másik nagy csoportjának, a *szálas és lédús takarmánynövényeknek* a területi részesedése az elmúlt öt évben meglehetősen hullámzó volt, s csak 1968-ban nőtt számottevően. Összességében azonban a tényszámok növekvő tendenciát jeleznek. A közös gazdaságok tervei szerint a következő két évben is nő a szálas és lédús takarmánynövények területi részesedése. E növénycsoporton belül egyértelmű az évelő pillangósok területének növelésére irányuló szándék, a többi növényre vonatkozó elképzelések azonban meglehetősen eltérőek.

Mint ismeretes az elmúlt években több növény termésátlaga jelentős mértékben megnőtt, a szálas- és tömegtakarmány-növényeké viszont alig változott. A közös gazdaságok terveik összeállítása során számoltak azzal, hogy egy-két éven belül nincs kilátás a szálas- és tömegtakarmánynövények termésátlagának jelentősebb növekedésére, s így a takarmánybázis növelésében a döntő szerepe a terület növelésének lesz. Többek között ezzel magyarázható az a közös gazdaságok terveiben megnyilvánuló törekvés, amely a szálas- és tömegtakarmány-növények jelentős területi növelésére irányul.

3 A *hüvelyes növényeknek* sem a tényleges, sem a tervezett vetésterületi részesedéséből nem vonható le említésre érdemes következtetés. Mindössze annyit lehet megjegyezni, hogy a részesedés ingadozása valószínűleg a megfelelő orientálás hiányának, a termelési technológia elmaradottságának stb. következménye. E növények termesztésében csak akkor várható fejlődés, ha megoldódnak a termelésükkel kapcsolatos problémák. Jellemző, hogy a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetekben 1968-ban a borsóra mázsánként 156,3 forintot, a babra pedig 1254 forintot fizettek rá. Az említett hüvelyesek termelésében számos problémát kell megoldanunk.

4 Az *ipari növényeknek* mind a tényleges, mind a tervezett vetésterületi részesedése csökkenő tendenciájú. Különösen szembetűnő a két legnagyobb területet elfoglaló ipari növény, a *cukorrépa* és a *napraforgó* részarányának csökkenése. A cukorrépa vetésterületét a közös gazdaságok — fejlesztési elképzeléseik szerint — a jövőben is csökkenteni kívánják. Ez a törekvés egyébként — az átlagtermések növekedését feltételezve — a népgazdasági elképzeléseknek is megfelel. A napraforgó vetésterülete viszont — a tervek jelzése alapján — a következő évben minimális mértékben nő. Ez a törekvés nyilván összefügg azzal, hogy az üzemek 1968-ban (tényleges árbevétellel számolva) — a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek adatai alapján — a napraforgó esetében kereken 300 forint tiszta jövedelmet realizáltak mázsánként. A napraforgó vetésterületének kialakítását a belföldi és exportigények (világpiaci árak) erősen befolyásolták. Ezért az évenkénti vetésterület mértékét előreláthatóan felvásárlási szerződések alakítják ki véglegesen.

5 A *zöldségfélék* vetésterülete 1964 és 1968 között lényegében véve stagnált, a fejlesztési elképzelések pedig csökkentési törekvéseket jeleznek. Ez a tény önmagában is figyelemre méltó, tekintve, hogy az elmúlt évek során — a nagyobb terület mellett is — belső ellátási zavarok voltak. Nem érdektelen ezzel összefüggésben megemlíteni, hogy a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1968. évi jövedelemmutatói arról tanúskodnak, hogy a vizsgált zöldségfélék közül pozitív előjelű termékegységenkénti nettó jövedelmet csupán a zöldborsó és a sárgarépa nyújtott. Ismeretes viszont az is, hogy a zöldségfélék értékesítésében alkalmazott többféle ár miatt elég bonyolult a jövedelmezőség megítélése. A zöldségfélék termelésében — éppen a jövedelmezőség említett alakulása miatt — nem a területnövelés, hanem a termelés korszerűsítése, intenzifikálása látszik járható útnak. Csak ezzel old-

Digitized by Google

ható meg a növekvő igények megfelelő árszínvonalon való kielégítése és a termelők megfelelő anyagi érdekeltsége is.

A burgonya területének évek óta tartó csökkenése szintén komoly ellátási gondokat vet fel. Tekintettel arra, hogy a közös gazdaságok tervei alapján a jövőben további területcsökkenéssel lehet számolni, az ellátási gondok fokozódása várható. Indokolt tehát, hogy ennek a folyamatnak még idejében gátat vessünk a fajtakérdés, a növényvédelem és a betakarítás problémáinak megoldásával.

A közös gazdaságok növénytermesztés-fejlesztési törekvései *összességükben megfelelnek a népgazdasági céloknak*, s megállapítható, hogy a gazdaságirányítás új rendjében a közvetlen befolyásolás (tervlebontás) megszűnése nem idézett elő alapvető változást a termelőszövetkezetek növénytermelésének szerkezetében. A termelési biztonság megteremtése, a több évre meghirdetett ösztönzők és hosszú lejáratú szerződések rendszere a továbbiakban még jobban elősegítené a termelés és az igények összehangolását.

Az állattenyésztés alakulása

Állattenyésztésünk jelenlegi helyzete és várható alakulása ma már nemcsak a szakmai közvéleményt foglalkoztatja, hanem szinte az egész országot. Ezért nem érdektelen elemezni a termelőszövetkezeti közös gazdaságok állattenyésztését — a tényleges és tervezett létszámadatok alapján —, ahol mód van erre, országos méretűvé kiterjeszteni az elemzést.

Az állatállomány tényleges és tervezett alakulása a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban
(1964—1970)

(1968 = 100)

	1964	1965	1966	1967	1969*	1970**
Szarvasmarha	81,7	83,8	84,9	92,8	102,9	109,6
Sertés	111,9	106,2	91,9	102,6	90,7	116,6
Juh	102,8	97,2	92,6	93,7	100,6	112,5
Baromfi-törzsállomány	68,5°	66,0°	65,9°	109,9	96,9	97,1
ebből: tyúkféle	74,3°	67,5°	68,4°	105,9	100,5	103,6
Számosállat összesen	88,8	88,4	86,7	94,5	105,4	111,0

° = március 31-i összeírás adatai. (Az összehasonlító bázis szintén 1968.)
* = 1969. március 31-i adatok az előző év azonos időszakának %-ában.
** = A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek adati alapján.

A közös gazdaságok állatállományának tényleges és tervezett alakulása állatfajonként eltérő tendenciákat mutat. A tényleges és tervezett *szarvasmarhalétszám* fokozatosan növekszik. Az idősorból kiindulva az 1970-ben tervezett növekedést is természetesnek és reálisnak tekinthetjük, mert hasonló mértékű növekedés már 1966 és 1967 között is bekövetkezett. Az ország összes szarvasmarha-állománya 1968-ig fokozatosan nőtt, a múlt évben azonban — ellentétben a közös gazdaságokéval — jelentős mértékben csökkent.

A közös gazdaságok *sertéslétszáma* meglehetős ingadozást mutat. Az állomány 1964 és 1966 között jelentős mértékben csökkent, majd az ezt követő időszakban fokozatosan nőtt. 1968 után ismét csökkent, de a közös gazdaságok a fejlesztési elképzelésekben 1970-re már számottevő növelést terveznek. A prognózisok alapján megállapítható, hogy a vizsgált időszak egyik évében sem volt a közös gazdaságokban annyi sertés, mint amennyit 1970-re terveznek. A *sertéstartási kedv tehát fellendült*, s ezt alátámasztja a szemestakarmány-növények vetésterületének tervezett növelése, valamint a termésátlagok várható emelkedése.

A *juhlétszám* a vizsgált időszakban mind a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban, mind országosan ingadozó

Digitized by Google

volt. A termelőszövetkezeti és az országos adatok között csupán annyi az eltérés, hogy a legnagyobb létszám a termelőszövetkezetekben 1964-ben az összes gazdaságokban pedig 1968-ban alakult ki.

A *baromfi-törzsállomány* a közös gazdaságokban az elmúlt öt évben — kisebb hullámzásokkal — általában növekedett, az ország összes szektorában pedig ingadozásmentesen gyarapodott. 1969. március 31-én azonban — az előző év azonos időszakához viszonyítva — a baromfi-törzsállomány 3,1 százalékkal kisebb volt, ezen belül a tyúkféléké 0,5 százalékkal nagyobb. A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1970-re is kisebb létszámot terveznek, mint amilyen 1968-ban volt, a tyúkfélék számát viszont 3,6 százalékkal növelni kívánják.

A termelőszövetkezeti gazdaságok *összes számosállat-létszáma* 1964 és 1966 között csökkent, 1966-tól pedig nőtt. Jellemző, hogy 1967-től 1970-ig évenként kereken 5,5 százalékos növekedést tükröznek mind a tényszámok, mind pedig az előrejelzések. Figyelembe véve a takarmánytermelés fejlődését, ebből a szempontból 1970-re megalapozottnak ítélhető a növekedés üteme.

Összegezve megállapítható, hogy a közös gazdaságok tervei — szemben az elmúlt években egyes állatfajoknál bekövetkezett ingadozással — *egyértelmű fejlesztési törekvéseket tükröznek*, még olyan állatfajoknál is, amelyeknél a jövedelmi viszonyok nem indokolják ezt. Ezért meg kellene keresni a módját az állattartási kedv kihasználásának, annál is inkább, mert a közös gazdaságoknak állatállományuk növelésére irányuló törekvése ellenére is a szektor teljes egészében bizonyos visszaesésre lehet számolni a háztáji állomány csökkenése következtében.

A beruházások alakulása és tervezett változásai

A *beruházások* tényleges és tervezett alakulása utal arra, hogy hogyan változik a közös gazdaságokban az állóeszközöknek a termelésben való szerepe, mely területeken van a termelés fejlesztése érdekében kisebb vagy nagyobb mennyiségű beruházásra szükség és időrendben hogyan jelentkezik ez. Ezenkívül a beruházási adatok nemcsak az egyes ágazatok igényeit, hanem természetesen a beruházásokkal kapcsolatos egyéb körülményeket, a közgazdasági környezetet stb. is kifejezhetik. A beruházási előrejelzések emellett tükrözik a gazdaságpolitikai intézkedésekre való reagálást, valamint a közös gazdaságok termelési törekvéseit.

A beruházások megoszlása az összes, illetve a reprezentatív adatgyűjtésbe bevont termelőszövetkezetekben

(1964—1971)

	Az összes termelőszövetkezetben					A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetekben			
	1964	1965	1966	1967	1968	1968	1969	1970	1971
Építési beruházás	44,0	46,0	50,1	49,3	60,7	56,7	67,5	78,1	68,8
Gépbeszerzés	35,9	32,2	30,9	31,0	23,6	23,8	15,2	13,2	19,3
Egyéb beruházás	20,1	21,8	19,0	19,7	15,7	19,5	17,3	8,7	11,9

1 1964 és 1968 között jelentős mértékben megnőtt az összes beruházásokból az *építésre* fordított összeg aránya. A növekedést évenként fokozódónak lehet tekinteni, bár 1967-ben bizonyos törés következett be, ez azonban csak átmeneti jelenség volt. A közös gazdaságok előrejelzései arról tanúskodnak, hogy az *építési beruházások aránya 1970-ig tovább nő*. Az ezt követő évben jelentős mértékben *csökken* ugyan, de még így is az építési beruházások döntő túlsúlya jellemzi a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek szándékait.

A *gépbeszerzésre* fordított összeg aránya 1964 és 1970 között *csökkenő tendenciájú*. Ez bizonyos mértékig azzal

Digitized by Google

függ össze, hogy 1961 és 1964 között a közös gazdaságok nagyjából egyidőben szerezték be a nagyüzemi gépeket, eszközöket, s a jelzett időszakban elsősorban az elhasznált eszközök pótlására szorítkoztak. Emellett az sem mellékes, hogy a vizsgált időszak alatt a növénytermesztésben lényegében csak néhány növény komplex gépesítése alakult ki, a többi növények gépesítését illetően csak kisebb előrehaladás történt. Erre utal az is, hogy 1971-re növelni kívánják a gépi beruházások arányát. Ez azért is természetes, mert erre az időre már a gépek és eszközök jelentős része technikailag, de nem kis hányada erkölcsileg is elhasználódik. Mindezek mellett az is hozzájárult a közös gazdaságok döntéséhez, hogy több növény (kukorica, burgonya, cukorrépa, kertészeti növények) komplex gépesítése egyre sürgetőbbé válik. Nyilván már a következő egy-két évben is számítani lehet arra, hogy ebben a tekintetben jelentősebb lesz az előrehaladás, s így gépberuházási törekvés ezen a téren is természetesnek tekinthető.

Az *egyéb beruházások* arányának alakulását az ingadozás mellett egészében véve *csökkenő* tendencia jellemzi. Különösen nagy a visszaesés 1970-re, de az ezt követő évre jelzett növekedés is alatta marad a több éves átlagnak.

A részletesebb adatokból az is kiderül, hogy az egyes beruházási csoportokon belül (építés, gépbeszerzés, egyéb) mely területeken tervezik a közös gazdaságok az *arányok* megváltoztatását. Az előrejelzések szerint 1970-ben a beruházásokból a legmagasabb hányaddal a *szarvasmarha- és sertéstenyésztés* épületei, valamint az általános gazdasági építmények részesülnek. 1971-re — az előző évhez viszonyítva — csak minimális változást terveznek, a szarvasmarha-tenyésztési és általános gazdasági építményekben, a sertéstenyésztés épületeire fordított összeg aránya azonban a fele az előző évinek. A *juhtenyésztés* épületei fokozódó mértékben részesednek az összes beruházásból, ugyanakkor a *baromfitartás* épületei csökkenő hányadot képviselnek. Feltűnő, hogy 1971-re a közös gazdaságok jelentős mértékben növelni kívánják az egyes ágazatok *általános rendeltetésű* épületeinek és a tárolóknak a beruházási arányát, ez arra utal, hogy felismerték a kapcsolódó beruházások nagy jelentőségét.

2 A beruházások *kivitelezés* szerinti megoszlásában az építési beruházásokat vizsgáltuk meg. A közös gazdaságok előrejelzéseiben általában az a törekvés nyilvánul meg, hogy *egyre kevésbé vegyék igénybe az építőipari vállalatokat*, és minél több épületet építsenek *saját maguk*, vagy közös vállalkozásaik. E törekvést számos körülmény indokolja. Ismeretes például, hogy az építőipari vállalatok különböző okok miatt általában *nem fejezik be határidőre* a vállalt munkát, s gyakoriak a *minőségi kifogások* is. A mezőgazdaságban az építkezés egy-két hónapos késése egyéves kiesést jelent a termelésben, vagy egy egész év munkájával előállított termék károsodásmentes tárolását, feldolgozását veszélyezteti stb. Az építkezés elhúzódása nagy anyagi eszközöket köt le feleslegesen, s ez sok szempontból hátrányosan érinti a közös gazdaságokat. Érthető tehát az a törekvés, hogy egyre inkább saját brigáddal, illetve közös vállalkozásaik keretében kívánják lebonyolítani építkezéseiket.

Nagyobb rugalmasságuk, fokozottabb alkalmazkodóképességük következtében a jövőben (1970 után is) valószínűnek látszik a termelőszövetkezeti brigádok és közös vállalkozások térhódításának további növekedése. Jellemző, hogy 1969 és 1970 között az építkezésekben *csökken a termelőszövetkezeti közös vállalkozások* szerepe, a *saját vállalkozásé* pedig *nő*. Megállapítható viszont az is, hogy főleg az egyszerűbb épületek azok, amelyeknél a kivitelezés szerinti megoszlásban viszonylag nagy a saját vállalkozás, illetve a termelőszövetkezeti közös vállalkozás aránya. Ez arra utal, hogy a brigádok és közös vállalkozások még nem készültek fel megfelelően a feladatok teljes ellátására.

3 A beruházások *forrás* szerinti megoszlása rendkívül jellemzően tükrözi azt a változást, amely a közös gazdaságokban az utóbbi időszakban bekövetkezett, és jól szemlélteti a termelőszövetkezetek jövőbeni törekvéseit is.

1964-ben és 1965-ben a közös gazdaságok építési beruházásaiknak több mint kétharmad részét *hitelből* fedezték, 1969-re és 1970-re viszont az előirányzott hitel csupán 10,6, illetve 10,7 százalékot tesz ki. Az 1969-re, illetve 1970-re tervezett állami támogatás megnövekedett szerepe mellett is az építési beruházások összegéből a saját erőből való beruházás többszöröse lesz a megelőző időszakénak. Különösen jól érzékelhető ez a változás az egyes források megoszlását illetően. 1964-ben és 1965-ben a gépek vásárlását 80—90,8 százalékban

Digitized by Google

hitelből oldották meg a termelőszövetkezetek, úgy tervezik azonban, hogy 1969-ben és 1970-ben 91,1—92,1 százalékban saját erejükből fedezik ezt. Azelőtt az egyéb beruházások finanszírozásában is a hitel volt döntő súlyban és csak minimális saját erő szerepelt, az 1969. és 1970. évi tervek szerint viszont a hitelnek külön-külön is többszörösét teszi ki a saját erő, illetve az állami támogatás.

Befejezésül meg kell említeni, hogy a jelenlegi szabályozó eszközök hatékonyabban működhetnek közre a termelés befolyásolásában, irányításában, mint a korábbi kötelező tervutasítás rendszere. Az eddigiekből egyértelműen kiderül, hogy a jelenlegi ösztönzők az esetek döntő többségében hatásosnak bizonyultak, és további finomításuk még nagyobb eredmények elérését teszi lehetővé.

Dr. Pilling András

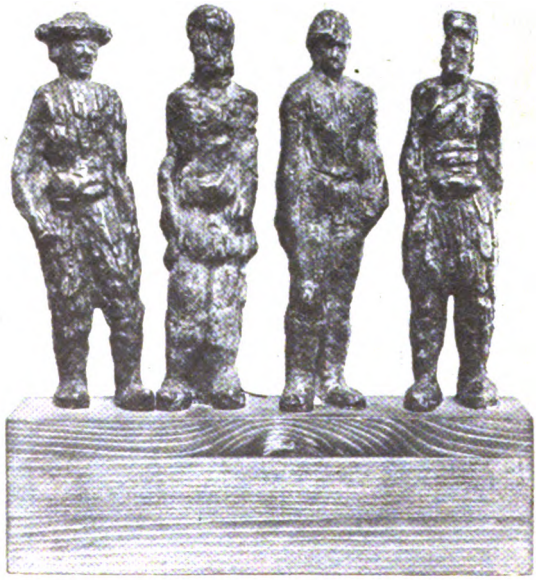

Bokros-Birman Dezső:
Dunai népek kórusa

Digitized by Google

ESZMECSERE

Néhány gondolat a tanácsi gazdaság továbbfejlesztéséről

Államrendszerünk továbbfejlesztéséről az utóbbi időben több cikk jelent meg, és szenvedélyes viták folynak. Nagy figyelemmel tanulmányoztam dr. Varga József elvtársnak „Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdéséről" című cikkét, és az ezt követő hozzászólásokat. Úgy értékelem, hogy ezek a vélemények mind a központi bizottság 1968 márciusi határozatában kitűzött célok megvalósítását kívánják elősegíteni, s a problémák felvetésével a a megoldásokra is javaslatokat tesznek. A magam részéről ugyancsak döntő láncszemnek tekintem tanácsrendszerünk fejlesztésében a testületi tevékenységet és minden olyan jogkör és feltétel biztosítását, amely elősegíti, hogy a párt és a kormány határozatainak, állásfoglalásainak megfelelően a helyi lakosság érdekeinek legmegfelelőbb döntések szülessenek.

A helyi lakosság érdekeit figyelembe véve, feltétlenül szükséges a hatósági munka további decentralizálása, hogy a dolgozók ügyeit egy helyen és gyorsan intézzék. Az államhatalmi és államigazgatási szervek megerősítése szükségessé teszi a személyi feltételek javítását, a hatáskörök decentralizálását, és nem utolsósorban azoknak a gazdasági feltételeknek a megteremtését, amelyek a helyi önkormányzat működéséhez elengedhetetlenül szükségesek.

Az 1968. január elsejével bevezetett új gazdaságirányítási rendszerben megnövekedett a tanácsok felelőssége. Ez elsősorban a költségvetési és fejlesztési alap új tervezési módszereiben mutatkozik meg, abban, hogy a korábbi éves tervkészítés helyett a középtávú tervezés kerül előtérbe. Ez növeli a tanácsok felelősségét, biztonságérzetét, és munkájuk tervszerűségét, egyúttal pedig nagyobb az ösztönző hatása is. Véleményem szerint az önkormányzat továbbfejlesztésében — amely az új gazdaságirányítási rendszer alapján további előrehaladást jelent — a következő alapkövetelmények vannak:

— a bevételi források növelésének törvényi úton való rendezése;
— a feladatok egyértelmű elhatárolása államigazgatási szintenként;
— a területfejlesztés komplex jellegének biztosítása.

Mindezek csak olyan mértékben és ütemben realizálódhatnak, ahogyan gazdasági feltételeik biztosítva lesznek.

■

A költségvetési bevételi források növelése és a helyi igények fokozatos kielégítése szempontjából szükséges, hogy a *városoknak és nagyközségeknek is legyenek tanácsi vállalataik.* A jelenlegi helyzet alapján a legcélravezetőbbnek a megyei és városi vállalatok fenntartása és tevékenységi körük bővítése látszik. Az önálló községi vállalatok létrehozása ma még sok nehézségbe ütközik, mert nincs meg a működésükhöz szükséges induló vagyon, sőt ennek előteremtéséhez is hiányzanak a megfelelő eszközök. Ezért szerintem a költségvetési üzemeket kell mind műszakilag, mind profiljuk szélesítésével fejleszteni, hogy az adott község kommunális szükségleteit kielégíthessék. A viszonylag szűk építőipari kapacitás és a helyi igények közötti összhang megteremtésére továbbra is kívánatos a költségvetési üzemek volumenének növelése, elsősorban a városokban és községekben. Szükség esetén új üzemek létesítése is indokolt.

A minisztériumi vállalatok és a tanácsi gazdaság közötti jobb összhang megteremtése érdekében célszerűnek látszik, hogy a lakossági szolgáltatással összefüggő, helyi anyagokkal dolgozó, vagy a gyártott terméket helyben is felhasználó minisztériumi vállalatok (téglagyár, húsipari vállalat stb.) tanácsi hatáskörbe kerüljenek át.

A költségvetési intézmények gazdasági decentralizálása már megkezdődött, de indokolt volna, hogy a megyei tanácsok további intézményeket adjanak át központi költségvetésükből az érdekelt vá-

Digitized by Google

rosoknak és községeknek. Indokolt az is, hogy az utak, amelyek jelenleg a KPM kezelésében vannak — a főútvonalak kivételével —, a tanácsok körébe kerüljenek. (Erre vonatkozóan egyébként már van is kormány-állásfoglalás.) Ez egyben azt is jelentené, hogy a KPM felügyelete alá tartozó megyei közúti igazgatóságok is a megyei tanács hatáskörébe jutnának. Ez megyéinkben is lehetővé tenné a jobb koordinációt és az anyagi eszközök ésszerű felhasználását.

A költségvetési szervek felújítási rendszerének további változtatása azonban véleményem szerint nem indokolt. Így az utak, a hidak, valamint az állami tulajdonban levő lakóházak vonatkozásában a felújítás jelenlegi rendszerének, tehát a keretgazdálkodásnak a fenntartását javaslom. Ezt az utak, a hidak és a lakóházak erősen leromlott műszaki állapota indokolja. Feltétlenül szükséges azonban, hogy a negyedik ötéves terv időszakára az épületekre vonatkozóan a jelenleginél magasabb amortizációs kulcsok legyenek megállapítva, azért, hogy a költségvetési szervek intézményeinél a rekonstrukciós jellegű felújítások tovább növekedhessenek. A rekonstrukciós jellegű és közérdekű munkálatok támogatása érdekében szükséges lenne megyei felújítási tartalék képzése.

A költségvetési gazdálkodás területén a tanácsok saját bevételeinek aránya az 1969. évi megyei összesített költségvetés 72 százaléka. A hiányzó 28 százalékot az állami hozzájárulás teszi ki. Az érdekeltség további fokozása annak a szükségességét is felveti, hogy a megyei szabályozásba bevont bevételi forrásokat decentralizáljuk, és ezzel együtt jelentősen csökkentsük a felsőbb tanácsi szervek által a városoknak, járásoknak és községeknek adott hozzájárulást. Felmerül olyan igény is, hogy a jelenleg központi bevételt képező forrásokból is többet adjunk a tanácsoknak, hogy ezzel erősítsük a tanácsok önkormányzati jellegét, növeljük hatáskörüket.

A már említett 72 százalékos bevételi arány jelentős szóródást takar: a járásokban ez 51, a városokban 20—54, a megyeközpontban 171 százalék (a tanácsi vállalatok, ktsz-ek és fmsz-ek központosított bevétele folytán). Ennek jelentős része felsőbb tanácsi hozzájárulás címén le kell hogy kerüljön a járásokhoz, a városokhoz.

A városok és községek önkormányzati jellegének erősítése szempontjából is igen fontos, hogy a helyi bevételek arányát növeljük és a megyei jellegű bevételeket jelentős mértékben decentralizáljuk. A bevételek decentralizálása általában lehetővé teszi a stabil, kiegyensúlyozott gazdálkodást.

A költségvetési szabályozási rendszer körének kiszélesítése terén a helyi bevételek arányának növeléséhez forrásként figyelembe lehetne venni a ktsz-ek és az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek központosított eszközlekötési járulékát. Felmerült olyan elképzelés is, hogy a megyében székhellyel rendelkező minisztériumi vállalatok illetményadóját is be kellene vonni a szabályozási rendszerbe, továbbá, hogy a jelenleg központi bevételt képező borforgalmi adó is helyi bevételi forrás legyen.

■

Indokoltnak látszik, hogy *a helyi bevétel képezze a fejlesztési alapnak mind nagyobb részét.* Jelenleg a megyei szintű tanácsok teljes fejlesztési alapjának kb. 22—23 százaléka származik helyi forrásból. Az alsóbb tanácsoknál igen nagy a szóródás, nem kis részükben a fejlesztési alap forrása kizárólag, vagy túlnyomórészt már ma is helyi bevétel.

A helyi bevételi források növelése érdekében szükséges volna megvizsgálni mindenekelőtt a kommunális adó mértékét és a fizetésre kötelezettek körét. A vizsgálatnak a kulcsok emelésére és a fizetésre kötelezettek körének bővítésére kellene irányulnia, ideértve a mezőgazdaságot is. A kommunális adó bevezetése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kétféleképpen oldható meg: a létszám (átlagos állomány) alapján vagy a munkadíj alapján (hasonlóan a vállalatoknál és a nem mezőgazdasági szövetkezeteknél bevezetett eddigi gyakorlathoz). Figyelembe véve a mezőgazdaság területén levő különböző bérezési formákat, a második megoldás volna célszerű: az alapmunkadíj, plusz a kiegészítő részesedés alapján történő (ez megfelel a vállalati béralap-kategóriának).

Felül kellene vizsgálni a vállalati koordinációs fejlesztés (hozzájárulás) képzésének lehetőségét is, ezt egyelőre az iparvállalatokra és szövetkezetekre lenne célszerű kiterjeszteni. Az új alapot a vállalatok (szövetkezetek) vagy eredményük terhére képeznék új alapként, vagy a meglevő fejlesztési alapjaik terhére, elkülönítetten. Véleményem szerint az utóbbira nagyobb lehetőség van. Ezzel hármas célt lehetne elérni. Anyagilag érdekeltté lehetne tenni a vállalatokat (szövetkezeteket) abban, hogy jobban segítsék elő a közös fejlesztéseket; lehetségessé válna — különböző tanácsi szinteken — bizonyos koordinációs megelőle-

Digitized by Google

gezési alap képzése, amelynek hiánya — a tapasztalatok szerint fő akadálya volt az ilyen jellegű tevékenységnek, végül pedig a közös beruházások előnyei révén közvetve lehetőség nyílna a fejlesztési alappal való takarékoskodásra.

A fejlesztési alap nagysága időben és településenként változó. Függ a település lélekszámának alakulásától, az iparosodás mértékétől, a történelmileg örökölt infrastrukturális ellátottság helyzetétől stb. Mindez arra utal, hogy a megyei szintű tanácsnak jelentősebb pénzeszközökkel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a helyi erőforrásokra támoszkodva csökkenthesse az alsóbb, főleg községi tanácsok ellátottságának színvonalbeli különbségeit.

Ha a ktsz-ek és az áfsz-ek központosított eszközlekötési járulékát a fejlesztési alap bevételéhez csoportosítják át, akkor ennek olyan megoldása látszik indokoltnak, hogy ez a területileg illetékes járási vagy városi tanács fejlesztési alapját növelje. Közvetlen megyei forrás képzése itt nem volna célszerű. A járási tanácsok az így kapott lehetőségen belül differenciált fejlesztést valósíthanak meg.

Végül: a megyei tanácshoz befolyó forrásokra vonatkozóan (telekhasználati díj — a tárcavállalatoké is —, telek igénybevételi díj) két megoldás lenne:

— az összes forrás a helyi tanácsokhoz folyna be;

— a források egy meghatározott része vagy köre megmaradna a helyi tanácsoknál (pl. telekhasználati díj), a többi a megyéhez folyna be, újraelosztás céljából. Ez esetben az arányok megállapítása még részletesebb vizsgálatot igényel.

■

A gazdálkodás természetesen *nemcsak a bevételi források szélesítését, a bevétel abszolút összegének növelését kívánja meg, hanem azt is, hogy ezeket ésszerűen használják fel.* Úgy gondolom, a költségvetési és fejlesztési gazdálkodásban kialakult gyakorlat és az új irányítási rendszer bevezetésével nyújtott lehetőségek módot adnak arra, hogy a helyi tanácsaink azokat a területeket fejlesszék, illetve oda fordítsák anyagi lehetőségeiket, ahol a lakosság érdekében a legszükségesebb ez.

A lazítás a költségvetés korábbi, túlzott megkötöttségén, az év végi elszámolási kötelezettség megszüntetése, az átcsoportosítási lehetőség megadása, az önálló bérgazdálkodás, a felújítási alapképzés mind megannyi új színfoltja a tanácsi gazdálkodásnak. Csupán azt tudnám még javasolni ehhez, hogy a beszerzési értékhatár meghatározásában is fel kellene oldani a ma még meglevő korlátot, hisz a „kiskapu" ma is nyitva áll. A költségvetési hitelt mint maradványt ugyanis a tanácsok átvihetik a fejlesztési alapra, és akkor ebből az összegből így is megvásárolhatók az intézmények berendezései. De indokolt ez szerintem azért is, mert a mai 8000 forintos keret — a műszaki, technikai színvonal figyelembe vételével — túl alacsonyan van meghatározva.

A tanácsi gazdálkodást ma még nagymértékben zavarja, hogy több központi intézkedés a tanácsok feladatává, kötelességévé teszi pl. a sportszervek támogatását és e támogatás mértéke helyileg sok vitára, nézeteltérésre adhat okot. Úgy gondolom, hogy az ilyen kötelezettségeket a jövőben jobban körül kellene határolni. De az utóbbi időben az is előfordul, hogy különböző szervek — a tanácsi önálló gazdálkodásra és lehetőségeire hivatkozva — saját feladataikat akarják a tanácsra átruházni, vagy többletfeladatokat kívánnak a tanáccsal megoldatni, s ez csak a tervszerűségnek és más fontos feladatok elvégzésének a rovására mehet.

A fejlesztési, tervezési feladatok területén nagymértékben megerősítené a tanácsok önkormányzati jellegét az, ha minél kevesebb megkötöttséggel készíthetnék el terveiket. Ezért szükség van a kötelező előirányzatok körének további szűkítésére. A célcsoportos feladatok meghatározásában abból az elvből kell kiindulni, hogy ezek mindenekelőtt olyan intézmények megvalósulását segítsék elő, amelyeknek a hatása még a tágabban értelmezett helyi érdekeken is túlnő. Így pl. szerintem felesleges a kötelező előírás a közművek, a középiskolák és a sütőipar fejlesztésére. Szükségesnek mutatkozik azonban a szakközépiskolákra és a kórházi ágyfejlesztésére fordítható forintkeretnek és naturális mutatóknak a kormányszintű előírása, mert e két utóbbi intézmény hatóköre túlnő a városok, sőt gyakran a megyék határain is, és csak részben szolgál helyi érdeket. A lakásigények kielégítése viszont sajátosan helyi feladat, ezért a helyi alapképzés rendszerébe kellene forrás szerint tartoznia.

■

A tanácsi gazdálkodásban az utóbbi években került előtérbe *a koordinációs tevékenység.* Megítélésem szerint a terület fejlesztésének alapvető feltétele lehet a koordináció, nemcsak a tervszerűséget, hanem a gyorsabb ütemet illetően is. Egyetértek azzal, ahogyan dr. Ádám Antal a területi koordinációt definiálja az Állam és Igazgatás, 1969. júliusi számá-

Digitized by Google

ban: „A szocialista viszonyok között alkalmazott területi koordináció az állam határain belül elhelyezkedő különböző kiterjedésű földrajzi vagy igazgatási területi egységre vonatkozó, e területeken, vagy ezeken kívül folyó összehangoló tevékenységek összességét jelenti."

Összehangoló tevékenységünknek fontos célja, hogy koordináljuk a területünkön tervezett fejlesztéseket, törekedjünk ezek közös erővel való megvalósítására. Általában tevékenyen működjünk közre minden olyan fejlesztésben, amelynek jelentős hatása van a terület gazdasági életére, ahol szükséges a területi összhang biztosítása.

A jogszabályok kifejezetten az egy településen belüli beruházások koordinációját érintik, de nem foglalkoznak a területi koordinációval, kivéve a 2045/1967. (VIII. 8.) Korm. sz. határozatot. Ez lerögzíti, hogy a megyei tanács és az alsóbb fokú tanácsok minden szinten megvitatják és jóváhagyják azokat a tervcélokat, amelyek magukban foglalják a hatáskörükbe tartozó és a lakosság közvetlen érdekeit érintő gazdasági és ellátási kérdéseket. Összehangolják ezeket a népgazdaság igényeivel és lehetőségeivel, s a területükön működő, de nem tanácsi irányítás alatt álló vállalatok és intézmények terveivel.

A területi koordinációra vonatkozóan azonban még a tanácstörvény, valamint „A tanács és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatának irányelveiről" szóló 1955. évi NET határozat van érvényben, ezek a rendelkezések pedig a régi struktúrához igazodtak.

Tapasztalataink alapján megyénkben elsősorban a területkijelölés koordinálásában sikerült eredményeket elérni. A koordináció hatékonyságát azonban akadályozta az, hogy tanácsunknak a legtöbb esetben nem voltak az adott célra anyagi eszközei. A koordinációban részt vevő felek egymáshoz való viszonyának nem kellő rendezettsége miatt nem alakultak ki azok a biztosítékok, amelyeknek alapján a tanács a gazdaságosabb telepítés érdekében hitel felvételét határozhatta volna el. A legtöbb esetben a tanácsnak nem álltak rendelkezésére olyan eszközök, amelyekkel a vállalatokat ösztönözhette volna, hogy az üzemi és lakossági érdekeket egyaránt szolgáló egészségügyi, szociális, kulturális intézmények létesítésében együttműködjenek a tanácscsal. A koordináció sikere sokban attól függött, milyen kapcsolatot tudott kiépíteni a tanács azokkal a szervekkel, amelyek nem az ő irányítása alá tartoztak.

Véleményem szerint az új rendszerű koordináció keretében igen tág lehetőségeink vannak a közvetlen és közvetett gazdasági ösztönzők felhasználására és a hatósági előírások alkalmazására. Amikor a közös beruházásokban részt vevők szerződést kötnek egymással a megállapodás hatékonyságának biztosítása érdekében, akkor szankciókat is kilátásba kell helyezni. E szankciók köre és módja a gyakorlatban még nem alakult ki. Egyelőre az látszik szükségesnek, hogy kikössék: ha a részvevők valamelyike elállna szándékától, mielőtt a kivitelezés megkezdődött, meg kell térítenie a költségeket; ha pedig a kivitelezés már megkezdődött — akkor a megállapodás szerinti hányadot köteles megtéríteni.

Az eddigi együttműködési lehetőségeket általában az jellemezte, hogy a megállapodások gazdaságos feltételek biztosítására irányultak, hogy ezzel mintegy ösztönözzék az adott terület fejlesztését. E cél érdekében szükséges a megfelelő terület kijelölése, az alapközművesítés előzetes elvégeztetése. Ez azonban 1968. január 1. előtt sok nehézségbe ütközött. Az új gazdasági mechanizmusban e tekintetben is jobbak a lehetőségek. A tanács bankhitelt vehet fel az előközművesítésre, a hitel felvételének az a feltétele, hogy a majdani beruházók vállalják, hogy az előkészített területet az utolsó hitelfolyósítástól számított három éven belül igénybe veszik, s az arányos ráfordítást megtérítik a tanácsnak. A megtérítés összegének fedeznie kell a tanács költségeit és a banknak fizetendő kamatokat. Az együttműködés e formájáról még nincsenek tapasztalataink, úgy látjuk azonban, hogy a korábbi nehézségek elhárulnak. Mégis szükségesnek látszik az olyan szankciók kialakítása, amelyek alapján a tanács teljes nyugalommal vehet fel hitelt.

Az új gazdasági mechanizmus a kommunális adó és területhasználási díj fizetése révén közvetlen pénzügyi kapcsolatot teremtett a vállalatok és a tanácsok között. A tanácsnak megvan a lehetősége arra, hogy meghatározott ideig részleges vagy teljes mentesítést adjon a kommunális adó fizetése alól annak a vállalatnak, amely a tanácsi tervekkel összhangban a lakosság közvetlen érdekeit szolgáló beruházást valósít meg, vagy hozzájárul ilyen beruházáshoz. A tanácsok tehát a közvetlen ösztönzési módokon túlmenően ilyen közvetett ösztönzéssel is befolyásolhatják a vállalatokat a terület fejlesztését érintő beruházásokban való közreműködésre. Ilyen fejlesztés lehetne pl. az orvosi rendelők, óvodák, bölcsődék

Digitized by Google

építése, víz, gáz bevezetése, csatornázás azokon a helyeken, ahol ez szükséges.

Az együttműködésnek e formájáról még nincsenek tapasztalataink. A tanács anyagi eszközeit figyelembe véve, csak a következő években várható az ilyen jellegű kapcsolatok megvalósulása. Jelenleg azt szükséges hangsúlyozni, hogy a kommunális adó részben, vagy egészben való elengedésének az a feltétele, hogy az üzemi hozzájárulás a tanács fejlesztési tervének megfelelően, a tanácsi feladatot képező beruházás megvalósítására irányuljon.

Végül megvan a lehetősége annak is, hogy a szakigazgatási szervek hatósági jogosítványuk gyakorlása útján fejtsenek ki koordinációs tevékenységet. A városfejlesztési és -rendezési tervek ugyanis az adott terület fejlesztési elgondolásaival összhangban készülnek. A szakigazgatási szerveknek a feladata az, hogy ezen tervek előírásainak érvényt szerezzenek. A beruházásokkal kapcsolatos hatósági engedélyek csak e terveknek megfelelően adhatók ki. Ezen túlmenően, az egyes szakigazgatási szervek saját szakmai előírásaik érvényesítése során (iparhatóság, kereskedelmi, közegészségügyi stb. szabályok) egyaránt kell hogy szolgálják a népgazdasági és a helyi érdekeket.

Az új gazdasági mechanizmus során végbement konstrukciós változások jelentősen módosították a kapcsolatok lehetőségeit. Az új tanácstörvényre és a hozzá kapcsolódó jogszabályokra vár az a feladat, hogy megszabják a tanácsoknak és szerveiknek az illetékességi területükre vonatkozó összefogó, koordinatív szerepét és felelősségét, majd tanácsfokozatonként meghatározzák a tanácsi testületek és egyéb tanácsi szervek területi koordinációs jogosultságát és kötelességeit.

A tanácsok gazdasági szerepének növekedése előmozdíthatja a területi koordináció kialakulását és fejlesztését. A terület gazdasági egységeinek érdekkapcsolata döntően meghatározza majd a területi koordináció hatékonyságát.

Véleményem szerint az itt jelzett elképzelések alapjaiban nem változtatnák meg a tanácsi tervezés érvényben levő egységes rendszerét és menetét, de elmélyítenék a helyi tanácsok önállóságát, felelősségét.

Fodor Mihály

Borsos Miklós:
Leányfej

Digitized by Google

Tudományos társadalomelmélet vagy ideológikus társadalomfelfogás?

A marxi elmélet kialakulása idején Marx és Engels alapvető feladatuknak tekintettek, hogy a kommunizmus utópikus (ideológikus)[1] felfogását a szocializmus és a kommunizmus elméletével váltsák fel. Az ideológikus elemek és az elmélet közti harc azonban végigkíséri a marxizmus egész történetét, mert újratermelődésének tendenciája is állandó. A marxizmus fejlődése az újjászületó namis tudati elemek állandó leküzdését jelenti.

A hamis tudat elemeinek újjászületése ugyanis több okból is elkerülhetetlen. A munkásosztály léte és történelmi helyzete *megteremti* ugyan a lehetőségét a hamis tudat leküzdésének, lévén a proletariátus az egyetlen olyan osztály, amelynek nem a hamis tudat fenntartása, hanem a leküzdése a létérdeke, de ennek csak a *lehetőségét* teremti meg. A hamis tudat elemei újjászületésének számos forrása lehet, így a munkásosztály spontán napi érdekei a hamis tudatot tisztázatlan tartalmú eszmék formájában termelik újra (igazságosság, egyenlőség stb.). Az a körülmény is a hamis tudat kialakulásának irányában hat, hogy a marxizmus elméleti tételei a köztudatba bekerülve elszakadnak kialakításuk feltételeitől, és így „dogmatizálódnak". Ezért a marxista köztudatot is állandó elméleti munkával kell korrigálni. Bizonyos dogmatizálódási tendencia tehát nem írható feltétlenül egy politikai irányvonal számlájára, de komoly problémává lesz akkor, ha egy politikai irányvonal szentesíti, erősíti ezt a tendenciát, vagy gátolja az elmélet fejlődését, mert nem az elméleti kutatás eredményeit használja fel céljai és eszközei megválasztására.

Az ideológikus tükrözés legáltalánosabb sajátossága az, hogy a valóságot egy eszmén vagy eszmerendszeren át nézi, és ezt az eszmerendszert elszakítja az azt létrehozó valóságtól. Így jön létre az ideológikus tükrözésnek az a jellegzetessége, hogy egyrészt bizonyos kérdésfeltevések egyszerűen meghaladják a hatókört (elutasít bizonyos kérdéseket, amelyek az adott ideológiai rendszerbe nem férnek be), másrészt ez az eszmerendszer alapvetően kész válaszokat is produkál kérdéseire. A marxizmus dogmatikus felfogása számos ideológikus elemet vitt be a marxizmus elméletébe. A klasszikusok meghatározott körülmények között érvényes megállapításaiból a valóságtól elszakadt eszmerendszert alakított ki; így a marxista elmélet forgalmi rendszerét dogmatikussá merevítette, mert nem újította meg, tartalmilag nem frissítette fel a valósággal való állandó összevetésben. A társadalom vizsgálata során kialakított, eredeti formájukban tudományos absztrakciókat a dogmatizmus ideológikus elemekké változtatta, mert elszakította az absztrakció alapját képező valóságtól. Ezért ideológikus a dogmatizmusnak az az eljárása, amelynek során általános társadalmi törvényekből próbálja levezetni az egyes társadalmi jelenségeket.

A társadalom-ontológiai felfogás sok szempontból helyesen bírálja a dogmatizmus ideológikus jellegét. A következőkben azonban arra szeretnék rámutatni, hogy miért és mennyiben marad ez a felfogás maga is ideológikus, és így miért és mennyiben nem lehet következetes a dogmatizmus elleni kritikája sem. (A társadalom-ontológiai felfogás számos ideológikus momentumára Szabó András György is rámutatott).

A társadalom-ontológiai felfogás fő célja a társadalmi valóságnak a maga specifikus vonásaiban való megragadása. A társadalom specifikus (ontológiai) tartalmát a dogmatizmus, mondják, azért nem tudja megragadni, mert azonosítja egymással a tásadalmat és a természetet. A társadalom ontológiai tartalma azonban *gyökeresen* más mint a természeté, s így a társadalom elméletének semmi közös vonása sincs a természetre vonatkozó elméletekkel. (Így lesz a marxizmus is csak a társadalom filozófiai elmélete, nem pedig a valóság egészére vonatkozó filozófia.) E felfogásból — Márkus Györgynél burkoltabban, Vajdánál és Heller Ágnesnél nyiltabban — a társadalom*tudomány* tagadása is következik.

A társadalom tudományos vizsgálatának lehetősége szorosan összefügg a tár-

1 Ideológiának, a társadalom ideológikus felfogásának Marx és Engels általában az olyan felfogást nevezték, amikor az emberek bizonyos eszméket, eszmerendszert tartanak cselekvésük hajtóerőinek. A mai marxista szóhasználat ideológiának nevezi a társadalomra vonatkozó eszmék rendszerét, noha ezeket az eszméket nem tartja a társadalmi mozgás végső, alapvető mozgatóinak. Cikkemben az „ideológikus" kifejezést a marxi értelemben használom, a hamis tudat eszméit jelölöm vele.

Digitized by Google

építése, víz, gáz bevezetése, csatornázás azokon a helyeken, ahol ez szükséges.

Az együttműködésnek e formájáról még nincsenek tapasztalataink. A tanács anyagi eszközeit figyelembe véve, csak a következő években várható az ilyen jellegű kapcsolatok megvalósulása. Jelenleg azt szükséges hangsúlyozni, hogy a kommunális adó részben, vagy egészben való elengedésének az a feltétele, hogy az üzemi hozzájárulás a tanács fejlesztési tervének megfelelően, a tanácsi feladatot képező beruházás megvalósítására irányuljon.

Végül megvan a lehetősége annak is, hogy a szakigazgatási szervek hatósági jogosítványuk gyakorlása útján fejtsenek ki koordinációs tevékenységet. A városfejlesztési és -rendezési tervek ugyanis az adott terület fejlesztési elgondolásaival összhangban készülnek. A szakigazgatási szerveknek a feladata az, hogy ezen tervek előírásainak érvényt szerezzenek. A beruházásokkal kapcsolatos hatósági engedélyek csak e terveknek megfelelően adhatók ki. Ezen túlmenően, az egyes szakigazgatási szervek saját szakmai előírásaik érvényesítése során (iparhatóság, kereskedelmi, közegészségügyi stb. szabályok) egyaránt kell hogy szolgálják a népgazdasági és a helyi érdekeket.

Az új gazdasági mechanizmus során végbement konstrukciós változások jelentősen módosították a kapcsolatok lehetőségeit. Az új tanácstörvényre és a hozzá kapcsolódó jogszabályokra vár az a feladat, hogy megszabják a tanácsoknak és szerveiknek az illetékességi területükre vonatkozó összefogó, koordinatív szerepét és felelősségét, majd tanácsfokozatonként meghatározzák a tanácsi testületek és egyéb tanácsi szervek területi koordinációs jogosultságát és kötelességeit.

A tanácsok gazdasági szerepének növekedése előmozdíthatja a területi koordináció kialakulását és fejlesztését. A terület gazdasági egységeinek érdekkapcsolata döntően meghatározza majd a területi koordináció hatékonyságát.

Véleményem szerint az itt jelzett elképzelések alapjaiban nem változtatnák meg a tanácsi tervezés érvényben levő egységes rendszerét és menetét, de elmélyítenék a helyi tanácsok önállóságát, felelősségét.

Fodor Mihály

Borsos Miklós:
Leányfej

Digitized by Google

Tudományos társadalomelmélet vagy ideológikus társadalomfelfogás?

A marxi elmélet kialakulása idején Marx és Engels alapvető feladatuknak tekintették, hogy a kommunizmus utopikus (ideológikus)[1] felfogását a szocializmus és a kommunizmus elméletével váltsák fel. Az ideológikus elemek és az elmélet közti harc azonban végigkíséri a marxizmus egész történetét, mert újratermelődésének tendenciája is állandó. A marxizmus fejlődése az újjászülető hamis tudati elemek állandó leküzdését jelenti.

A hamis tudat elemeinek újjászületése ugyanis több okból is elkerülhetetlen. A munkásosztály léte és történelmi helyzete *megteremti* ugyan a lehetőségét a hamis tudat leküzdésének, lévén a proletariátus az egyetlen olyan osztály, amelynek nem a hamis tudat fenntartása, hanem a leküzdése a létérdeke, de ennek csak a *lehetőségét* teremti meg. A hamis tudat elemei újjászületésének számos forrása lehet, így a munkásosztály spontán napi érdekei a hamis tudatot tisztázatlan tartalmú eszmék formájában termelik újra (igazságosság, egyenlőség stb.). Az a körülmény is a hamis tudat kialakulásának irányában hat, hogy a marxizmus elméleti tételei a köztudatba bekerülve elszakadnak kialakításuk feltételeitől, és így „dogmatizálódnak". Ezért a marxista köztudatot is állandó elméleti munkával kell korrigálni. Bizonyos dogmatizálódási tendencia tehát nem írható feltétlenül egy politikai irányvonal számlájára, de komoly problémává lesz akkor, ha egy politikai irányvonal szentesíti, erősíti ezt a tendenciát, vagy gátolja az elmélet fejlődését, mert nem az elméleti kutatás eredményeit használja fel céljai és eszközei megválasztására.

Az ideológikus tükrözés legáltalánosabb sajátossága az, hogy a valóságot egy eszmén vagy eszmerendszeren át nézi, és ezt az eszmerendszert elszakítja az azt létrehozó valóságtól. Így jön létre az ideológikus tükrözésnek az a jellegzetessége, hogy egyrészt bizonyos kérdésfeltevések egyszerűen meghaladják a hatókört (elutasít bizonyos kérdéseket, amelyek az adott ideológiai rendszerbe nem férnek be), másrészt ez az eszmerendszer alapvetően kész válaszokat is produkál kérdéseire. A marxizmus dogmatikus felfogása számos ideológikus elemet vitt be a marxizmus elméletébe. A klasszikusok meghatározott körülmények között érvényes megállapításaiból a valóságtól elszakadt eszmerendszert alakított ki; így a marxista elmélet forgalmi rendszerét dogmatikussá merevítette, mert nem újította meg, tartalmilag nem frissítette fel a valósággal való állandó összevetésben. A társadalom vizsgálata során kialakított, eredeti formájukban tudományos absztrakciókat a dogmatizmus ideológikus elemekké változtatta, mert elszakította az absztrakció alapját képező valóságtól. Ezért ideológikus a dogmatizmusnak az az eljárása, amelynek során általános társadalmi törvényekből próbálja levezetni az egyes társadalmi jelenségeket.

A társadalom-ontológiai felfogás sok szempontból helyesen bírálja a dogmatizmus ideológikus jellegét. A következőkben azonban arra szeretnék rámutatni, hogy miért és mennyiben marad ez a felfogás maga is ideológikus, és így miért és mennyiben nem lehet következetes a dogmatizmus elleni kritikája sem. (A társadalom-ontológiai felfogás számos ideológikus momentumára Szabó András György is rámutatott).

A társadalom-ontológiai felfogás fő célja a társadalmi valóságnak a maga specifikus vonásaiban való megragadása. A társadalom specifikus (ontológiai) tartalmát a dogmatizmus, mondják, azért nem tudja megragadni, mert azonosítja egymással a tásadalmat és a természetet. A társadalom ontológiai tartalma azonban *gyökeresen* más mint a természeté, s így a társadalom elméletének semmi közös vonása sincs a természetre vonatkozó elméletekkel. (Így lesz a marxizmus is csak a társadalom filozófiai elmélete, nem pedig a valóság egészére vonatkozó filozófia.) E felfogásból — Márkus Györgynél burkoltabban, Vajdánál és Heller Ágnesnél nyiltabban — a társadalom*tudomány* tagadása is következik.

A társadalom tudományos vizsgálatának lehetősége szorosan összefügg a tár-

1 Ideológiának, a társadalom ideológikus felfogásának Marx és Engels általában az olyan felfogást nevezték, amikor az emberek bizonyos eszméket, eszmerendszert tartanak cselekvésük hajtóerőinek. A mai marxista szóhasználat ideológiának nevezi a társadalomra vonatkozó eszmék rendszerét, noha ezeket az eszméket nem tartja a társadalmi mozgás végső, alapvető mozgatóinak. Cikkemben az „ideológikus" kifejezést a marxi értelemben használom, a hamis tudat eszméit jelölöm vele.

Digitized by Google

sadalomra vonatkozó fogalmak megalkotásának kérdésével. Márkus szerint a társadalomtudományok és a filozófia nem tárgyuk, hanem csak absztrakciós szintjük tekintetében különböznek egymástól, a természettudományok alapvető szemleletmódja pedig teljes mértékben eltér ettől. Kérdés azonban, hogy azok az elméleti fogalmak, amelyekkel Marx és Engels a társadalom vizsgálatában elterjedt ideológikus képzeteket fel akarta váltani, valóban teljes mértékben elütöttek-e a természettudományok fogalmi apparátusától.

A marxizmus azért jelentett fordulatot az ideológia történetében, mert az ideológiákat létfeltételeikkel együtt tette kutatás tárgyává. Az ideológiát (az eszméket) és kialakulásának körülményeit csak az ideológia meghaladásával, tudományos elmélettel lehet kutatni. Az emberek spontán módon nem elméleti fogalmakban, hanem képzetekben tudatosítják létfeltételeiket. E képzetek (az igazságosság, az igazságtalanság, a humanizmus stb.) tartalma meglehetősen bizonytalan, ezért nem alkalmasak a valóság elemzésére. Az emberek öröklik e képzeteket, s nem is veszik tudomásul, hogy az öröklött tartalmat mással helyettesítik. A társadalmi valóság feltárásának alapvető kulcsa, hogy minden társadalmi jelenséget a maga szükségszerű ideológiai megjelenési formájával együtt kell elemezni. Minden társadalmi jelenség valamilyen eszmei formában tudatosodik az emberben, s közvetlenül ezek az eszmék jelennek meg az emberi cselekvés mozgatórugóiként; ezért a társadalom vizsgálatára szükségszerűen nagy ideológiai nyomás nehezedik. Nehéz különválasztani az átélt történelmet az elgondolt történelemtől. Marx — s ez volt nagy történelmi érdeme — elsőként különböztette meg egymástól azt a folyamatot, amelyet az emberek *átélnek*, attól a formától, amelyben e folyamatot *tudatosítják*. A marxi társadalomelmélet volt az első, amely e két folyamat különbségét és összefüggését felfedte, és kimutatta *a megélt, a valóságos történelem primátusát*. Marx éppen ezért hangsúlyozta, hogy célja a társadalom természettörvényeinek feltárása, hogy egy következetes materialista monizmus alapján visszautasítsa a társadalom vizsgálata területén uralkodó ideológikus szemléletet.

Véleményem szerint Marxnak és Engelsnek Hegelhez való viszonyát is nagyban befolyásolta az, hogy Hegel átfogó rendszer megalkotására törekedett, ellentétben Feuerbachhal, aki az „antropológiára" koncentrált. Marx és Engels Feuerbach-bírálatának egyik döntő gondolata, hogy Feuerbach materializmusának metafizikus jellege miatt nem képes egységes materialista világképet adni, mert egy metafizikus természetszemléletet szükségképpen kiegészít egy ideológikus (idealista) társadalomszemlélet. A Feuerbachnál kritizált ideológikus humanizmust csak dialektikusan értelmezett monista szemlélet segítségével lehet elméletileg leküzdeni. A következetes monizmus igényéből következik, hogy Marx sem tekinthette a dialektika törvényeit pusztán az emberi társadalom törvényeinek. Erre mutat Marx számos megállapítása. „A pénz-, vagy árutulajdonos csak akkor változik valóban tőkéssé, ha a termelésre előlegezett minimális összeg a középkori maximumot messze felülmúlja. Itt is, mint a természettudományban, bebizonyosodik a Hegel Logikájában felfedezett törvény helyessége..." (A tőke 1. köt. 3. szakasz, 9. fej.) Marx tehát egészen természetes módon utal a hegeli dialektika természeti érvényességére.

Marx álláspontjának az a lényege, hogy a társadalom vizsgálatában alkalmazott fogalmak szerkezete — ha ezek *fogalmak*, és nem ideológikus *képzetek* —, alapvetően azonos a valóság egyéb területein kialakított fogalmak struktúrájával. A változó valóság egyre mélyülő megismerése csak az elméleti fogalmak az alkalmas eszközök. Szemben ugyanis az ideológikus képzetekkel — amelyek változnak ugyan, hiszen különböző korszakok vagy osztályok más tartalommal töltik meg őket, de spontán tartalomváltozásuk nem jelenti a valóság feltárásának elmélyülését — a tudományos fogalmak tartalmának szüntelen változása a valóság mélyebb megismerésének eredménye.

A társadalomtudományok fogalomrendszerének kidolgozása nem választható el abszolut módon a többi tudományos elmélet fogalmi rendszerétől. A magam részéről egyetértek Althusser-rel, aki úgy látja, hogy a marxizmus, azáltal, hogy az ideológikus történetfelfogást tudományos történetfelfogással helyettesítette, általános elméleti cezúrát is teremtett. Minden korszak — mondja Althusser — egy új elmélettípust hozott létre. Egy alapvető tudományos felfedezés — Marxnál és Engelsnél a tudomány kiterjesztése a történelem „kontinensére" — kihat az elméleti gondolkodás többi területére is. A történelemnek mint tudománynak a megalkotása egy új tudományos modellt teremtett, amely az egész elméleti gondolkodásra rányomta a bélyegét. A természetfilozófiában is

Digitized by Google

egy olyan elméleti modell, az elméleti gondolkodásnak olyan eljárása válik egyre általánosabbá — mondja Althusser —, amely szemben áll a mechanisztikus világkép ok—hatás modelljével. Egy, a korszakra jellemzo, a tudományok és az összemberi praxis elért szintjével adekvát elméleti modell a filozófiai vizsgálódásnak is lényeges tárgya, s világnezeti szempontból is releváns. A társadalomtudományok is, ha elméleti tudomány igényével lépnek fel — egy általános elmeleti modellt követnek. Ezért hangsúlyozta Marx azt, hogy a kapitalizmust analizálva alapvetően ugyanolyan analízist alkalmaz, mint a természettudományok. Ha ugyanis a társadalom és benne az eszmék tudományos vizsgálatára törekszünk, akkor olyan elméleti eljárásokat kell alkalmaznunk, amelyek *alapvonásaikban* mind a természet, mind a társadalom vizsgálatakor azonosak. Ezért egy adott társadalomelmélet nem véletlenül kapcsolódik össze mindig egy meghatározott természetelmélettel.

Érték és társadalmi lét

A társadalom-ontológiai felfogás ideológikus jellegének két fő, egymással is összefüggő mozzanatát látom. Az egyik mozzanat az általános ontológia elutasítása, a marxizmusnak a társadalom ontológiájára való redukciója, amivel együtt jár a társadalmi lét és a társadalmi tudat közti különbség elmosódása; a másik pedig — ebből következően — a társadalomtudományok olyan értelmezése, amely szerint a társadalomtudományok, mint tudományok, csak a fennálló leírására alkalmasak, a fennálló meghaladása azonban, amely a szubjektív faktor működésének az eredménye, nem lehet objektív vizsgálat tárgya.

Valójában egyetlen társadalmi problémára sem lehet világos és egyértelmű választ adni, ha nem alkalmazunk a társadalomra is olyan általános kategóriákat, mint a lét és a tudat kategóriája, ha nem különböztetjük meg egymástól a társadalmi létet és a társadalmi tudatot. Heller azonban igyekszik megkerülni ezt a kérdést, helyesebben az értéknek mint általános társadalom-ontológiai kategóriájának a középpontba állításával összemossa egymással a társadalmi lét és a társadalmi tudat szféráját. „Az érték... társadalom-ontológiai kategória, mint ilyen, objektív: nincs természeti objektivitása — csak természeti feltétele —, de van társadalmi objektivitása." (Heller Á.: Érték és történelem. 12. old.) Majd így folytatja: „Marx különben számtalanszor elemezte ezt a társadalom-ontológiai objektivitást... magánál a gazdasági érték elemzésénél, amennyiben kifejti, hogy semmiféle vegyelemzéssel ki nem mutatható, mégis messzemenően objektív; másutt... joggal írja, hogy az istenek — mint társadalmi valóságok — ténylegesen léteztek, hatottak, sőt fejlődtek." (Uo., 13. old.) Marx azonban — Hellerrel ellentétben — különbséget tett kétféle objektivitás között. A társadalmi viszonyok sem „dolgok", csak relációk, de tudatunktól függetlenül létező relációk. Az istenek bizonyos társadalmi relációk visszatükrözései, torz visszatükrözései, s bár hatnak, s ennyiben objektívek, létük és hatásuk az ember tudatához van kötve.

Heller szerint „mindazt értéknek tekintjük, ami az emberi lényeg kibontakozásának közvetlen vagy közvetett előidézője, vagy feltétele, tehát értéknek tekintjük a termelőerőket és értékfejlődésének azok kibontakozását... ez a fejlődés minden más érték kibontakozásának bázisa". Egyébként azonban „az egyes heterogén szférák létezése önmagában véve is értékjelenség" „...így pl. a termelés vagy erkölcs szférájának létrejötte értékjelenség." (Uo. 12. old.)

Abban igaza van Hellernek, hogy mind az erkölcsi, mind a gazdasági érték sajátos s nagy jelentőségű társadalom-ontológiai kategória. (Valóban nincs értékmozzanattól független társadalom.) De azzal, hogy a termelőerőket és fejlődésüket minden más érték kibontakozásának bázisaként tekintjük, nem pótoljuk a társadalmi lét és társadalmi tudat megkülönböztetését. Lehet a termelőerők fejlődését értékfejlődésnek tekinteni, az értékfejlődés egy szférájának, de ha materialisták vagyunk, akkor hozzátesszük, hogy a termelőerők vagy az áru értéke a társadalmi lét elemei (az érték — mondja Marx — társadalmi viszony), míg pl. az erkölcsi értékek e valóságos viszonyok sajátos visszatükrözései. A társadalmi lét és tudat közti különbségtétel hiánya az alapvető oka annak, hogy miért nem képes Heller a társadalmi fejlődés tényének magyarázatára. A történelmi fejlődés Heller szerint az értékek kibontakozásának a folyamata, de e folyamat tartalma, lényege nála ideológikus ködbe vész, mert e folyamatot az „emberi szubsztanciától", az „emberi szubsztancia legyőzhetetlenségéből" magyarázza. „Az emberi szubsztancia legyőzhetetlensége, az értékek fejlődése... azért a történelem lé-

Digitized by Google

nyege, mert az *történelem*, mert diszkrét volta ellenére folyamatos, s mert éppen ez a folyamatosság a társadalom szubsztanciája." (U.o., 21. old.) Heller azonban épp a kérdés lényegét nem válaszolja meg, azt, hogy miért van fejlődés a társadalomban. Mindössze megállapítja „a történelem... a társadalom szubsztanciája" (18. old.), és „a történelmet fejlődésnek, a társadalmi szubsztanciát fejlődő szubsztanciának" kell tekinteni. (15. old.)

Az emberi szubsztancia és az emberi szubsztancia fejlődése ideológikus eszméinek keletkezését, a történelemben, a társadalomban meglevő folyamatos fejlődés valóságos és egyáltalán nem titokzatos lényegét Marx és Engels a következőképpen magyarázta A német ideológiában: „A termelőerőknek, tőkéknek és társadalmi érintkezési formáknak ez az összege, amelyet mindegyik egyén és mindegyik nemzedék mint valami adottat készen talál, a reális alapja annak, amit a filozófusok »szubsztanciának« és az »ember lényegének« képzeltek el, amit istenítettek és ami ellen harcoltak... A különböző nemzedékek e készentalált életfeltételei döntik el azt is, hogy a történelemben időszakosan visszatérő forradalmi megrázkódtatás elég erős lesz-e arra vagy sem, hogy minden fennállónak a bázisát megdöntse és ha a teljes forradalmasításnak ezek az anyagi elemei — nevezetesen egyfelől a meglevő termelőerők, másfelől olyan forradalmi tömegeknek a képződése, amely nemcsak az eddigi társadalomnak egyes feltételei ellen indít forradalmat, hanem maga az eddigi »élettermelés«, az »össztevékenység« ellen, amely e társadalom bázisa volt — nincsenek meg, akkor a gyakorlati fejlődés szempontjából teljesen közömbös, hogy ennek a forradalmasodásnak az eszméjét már százszor is kimondták — mint ezt a kommunizmus története bizonyítja." (Marx—Engels Művei. 3. köt. 41. old.)

Az értékfejlődés alapja tehát valójában nem az „emberi szubsztancia", hanem az emberi praxis, s ez alapvetően a társadalmi lét szférájához tartozik. A társadalmi *lét* struktúrájának elemzése nélkül az érték és értékfejlődés problémája ideológikus marad. Lényegében erre a kérdésre mutatott rá Szabó András György is, mondván, hogy Heller Ágnes ott zárja le az osztályelemzést, ahol az igazi kérdés elkezdődik. Heller szerint ugyanis az, hogy „mi vezetheti el ezt az osztályt a forradalmi akarathoz és tevékenységhez... már nem az adott társadalom gazdasági struktúrájának, osztályviszonyainak az elemzése, hanem az értékelemzés alapján válaszolható meg." (Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 99. old.)

Társadalomtudomány és társadalmi perspektíva

Márkus a társadalom-ontológiai felfogás lényegét magyarázva ezt kérdezi: „Mennyiben egyeztethető össze a történelmi fejlődés alapvető jellegzetességeinek valamiféle kozmikus általánosságú törvényszerűségekre való visszavezetése Marx azon mindig hangsúlyozott tételére, hogy semmiféle filozófiai séma vagy recept — ... — nem adhat magyarázatota társadalmi élet valóságos történelmére." (Kortárs, 1968. 7. szám, 1114. old.) Márkus kérdésfeltevése kétségkívül jogos; más dolog azonban a kozmikus általánosságú törvényszerűségekből való levezetés és megint más dolog egy nagyon meghatározott tartalmú szükségszerűség érvényesülésének, e szükségszerűség specifikus, csak a társadalomra érvényes megvalósulásának az elismerése, amelynek elengedhetetlen momentuma az emberi cselekvés.

Vajda tovább megy, mint Márkus, amikor Heller Ágnes „Érték és történelem" című könyvének fő gondolatait interpretálva kijelenti, hogy a szükségszerű — véletlen kategória-párt nem is lehet alkalmazni a történelmi változások magyarázatában. „... nem kívánom a történelmi szükségszerűségre épülő koncepciót egy másikkal felváltani, amelyik a véletlenre épül. A kérdésfelvetést tartom hibásnak: azt a kérdésfeltevést, amelyik a történelmi összfolyamat szükségszerű vagy véletlen jellegére kérdez." (Kortárs, 1969. 8. sz. 1300. old.) Az ún. terjedelmi felfogás történelemkoncepciójával kapcsolatban a következőket írja: „E felfogás a történelmi összfolyamatban a lehetőséget azonosítja a még meg nem valósulttal, s nem látja, hogy a lehetőségek megvalósulása vagy meg nem valósulása a történelmi összfolyamatban is az emberi cselekvés függvénye... A reális lehetőség megvalósulását szükségszerűnek tekinti, a szubjektív faktort pusztán a természeti szükségszerűséggel lejátszódó folyamat végrehajtójának szerepére ítéli." (Uo., 1299. old.) Vajda, mint írja, azért tartja hibásnak azt a kérdésfeltevést, amely a történelmi összfolyamat szükségszerű, vagy véletlen jellegére kérdez, mert „amíg azon vitatkozunk, hogy az új, a haladó szükségszerűen megvalósul-e a történelemben, vagy megvalósulása csak véletlennek köszönhető, addig e szó rossz

Digitized by Google

értelmében ideológusok vagyunk, a történelemből, a történelem általunk adott értelmezéséből kívánjuk levezetni, dedukálni a jövőt." (Uo., 1300. old.)

Amennyire jogos azonban az absztrakt módon felfogott társadalmi szükségszerűség kritikája, és igaz az, hogy az absztrakt szükségszerűségre való hivatkozás valóban a tényleges problémák elfedésére szolgál, annyira helytelen, hogy a marxizmus szükségszerűség-fogalmát Vajda azonosítja ezzel az absztrakt — metafizikus szükségszerűség-felfogással.[2]

Vajda véleménye lényegében az, hogy a szükségszerűség, a törvény szolgálhatja egy adott társadalomnak *mint adottnak* az analízisét, de nem magyarázza meg annak fejlődési *lehetőségeit*, vagyis nem mutatja meg a meglevőn való túllépés útját. Vajda a törvényt metafizikus módon csak a struktúra törvényének tekinti, de nem látja, hogy az adott struktúra belső törvényei magukba rejtik a struktúra átalakításának a *lehetőségét is*. Vajda felfogása szerint a törvény csak a *meglevőt* jellemzi, a lehetőséget pedig elválasztja a szükségszerűségtől, a törvénytől és a valóságtól.

E szembeállítást Hegel igen figyelemreméltóan kritizálta. Hegel kritikáját véleményem szerint azért kell figyelembe vennünk, mert ő, idealista korlátai ellenére is, szemben állt a történelem ideológikus felfogásával, azzal, hogy a gondolkodók üres eszmékből magyarázzák a történelem menetét. A lehetőség kategóriájának a valósággal való szembeállítását és a valóság fölé való helyezését olyan eljárásnak tekintette, amely alkalmas arra, hogy ideológikus eszméket (erkölcsösség, jóakarat stb.) csempésszen be a történelem magyarázatába. Hegel a következőket írta: „A képzeletnek eleinte úgy tűnik föl, mintha a lehetőség volna a gazdagabb és átfogóbb, a valóság pedig a szegényebb és korlátoltabb megfogalmazás... Valójában azonban.., a valóság az átfogóbb, mert... a lehetőséget elvont mozzanatként magában foglalja." (Hegel: Enciklopédia. Akadémiai Kiadó, 1950. 228. old.) Azután ezt írja: „Eszes, gyakorlati embereknek nem imponál a lehetséges, éppen mert csak lehetséges, hanem a valósághoz tartják magukat, de ezen persze nem csak a közvetlenül létezőt kell érteni." (Uo., 229. old.) Hegel kétféle lehetőségről beszél: az esetlegességről és a léttel bíró lehetségesről, a feltételről. Az esetlegesség —, mint mondja — mind a természet, mind a szellem világában érvényesül, mert nem mondhatjuk, hogy minden csak így történhetett, másképp nem. De „a tudomány és közelebbről a filozófia feladata általában az, hogy megismerje az esetlegesség látszata mögött rejlő szükségszerűséget". (Uo., 232. old.) A léttel bíró lehetőség — mondja Hegel — a feltétel. Hegel a valóság megváltozása szempontjából a feltétel problémáját tartotta lényegesnek. A valóság a feltételek formájában rejti magában az újnak a csíráját — mondja. A lehetségest és a valóságot Hegel a szükségszerűségben foglalta össze. „A szükségszerűséget helyesen definiálták... mint a lehetőség és a valóság egységét" — írja. (Uo., 233. old.) Hegel ugyanis a szükségszerűséget elsősorban a valóság autonómiáját kifejező kategóriaként értelmezte. „A szükségszerűtől ... azt kívánjuk, hogy önmaga által legyen az, ami." (Uo., 234. old.) Hegelnek — véleményem szerint — messzemenően igazat kell adni. A lehetőség kategóriája a valóságtól és a szükségszerűségtől elválasztva nem áll meg a lábán. Amikor Vajda azt írja: „A marxista elmélet alapvető feladataként jelöltük meg azt, hogy keresse e lehetőség (a társadalmi viszonyok humanizálásának lehetősége) realizálásának mikéntjét...", megvalósíthatatlan feladatot tűz ki, ha a lehetőséget a szükségszerűségtől és a valóságtól *elszakítva* képzeli el.

Egy forradalmi társadalomelméletnek lényeges vonása a valóság vizsgálatának és a perspektívának szerves összekapcsolása. A társadalom-ontológiai felfogás képviselői gyakran idézik az egyik Ferner bach-tézist: „A filozófusok eddig csak különbözőképpen magyarázták a világot, most az a feladat, hogy megváltoztassuk." A tézis teljes értelmét azonban nem veszik figyelembe. E tézis értelme ugyanis egyrészt az, hogy a valóság feltárása maga is *csak a változtatás perspektívájából* lehetséges (a kapitalizmus törvényeit nem lehetett a maguk valóságában feltárni mindaddig, amíg nem rajzolódott ki a kapitalizmust felváltó új társalalom perspektívája), de e perspektíva csak azáltal kapta meg a maga valóságos körvonalait, hogy Marx a kapita-

2 Marx és Engels két problémát hangsúlyozott a társadalom vizsgálatában alkalmazott absztrakciók tekintetében. Egyrészt azt, hogy — mint Engels írta — „a valóság nem felel meg a maga fogalmának"; másrészt azt, hogy a történelmi és gazdasági elemzésben nagy jelentőségük van az ún. klasszikus formáknak, amelyekben a folyamatok leginkább megközelítik az elvont törvényt, s így világosan megmutatják az adott társadalomban a fő tendenciákat. E kettős értelemben teszi fel Lenin a kérdést: „Vannak-e a történelemnek a forradalomra vonatkozó olyan törvényei, amelyek alól nincs kivétel? A válasz ez... nem, ilyen törvények nincsenek, az ilyen törvények csak a tipikust tartják szem előtt, azt, amit Marx egyhelyütt »ideálisnak« nevezett, az átlagos, normális, tipikus kapitalizmus értelmében." (Lenin Művei, 28. köt. 241. old.)

Digitized by Google

lizmus meglevő struktúrájából fakadó tendenciákat elemezte. Vajda és Heller, amikor a tudományos elemzést a meglevő feltárására korlátozzák, s a perspektíva kiszabását a filozófia és a filozófusok feladatává teszik, valójában az elmélet és gyakorlat Marxék által bírált kettősséget alakítják át a tudomány és a filozófia kettősségévé.

A tudomány és a filozófia kettősségével, a perspektíva tudományos megvalasztásának tagadásával függ össze Márkus pártosságfelfogása is. Márkus ugyanis a következőket írja a pártosságról: „A marxista társadalomtudomány elkötelezettségének, pártosságának követelménye nyilván nem a tények valamely fennálló politikai gyakorlat vagy elvont ideálok szellemében való retusálását (azaz a társadalomtudományok tudományjellegének megszüntetését) igényli, hanem épp azt jelenti, hogy egy tudatosan elfogadott szocialista perspektíva szempontjából válasszuk és fogalmazzuk meg a vizsgálandó kérdéseket..." (Kortárs, 1968. 7. sz, 1118. old. A mondat következő részében Márkus — helyesen — azt hangsúlyozza, hogy a részletproblémák vizsgálatát és ennek „szigorúan objektív módszerekkel" megállapított eredményeit az egész társadalom összfolyamataival kell kapcsolatba hozni.) Márkusnak ez a megfogalmazása nem teszi lehetővé, hogy megkülönböztessük a marxizmust az utópikus kommunizmus elméletétől. A különbség ugyanis nem elsősorban a szocialista perspektíva, a kommunista társadalom marxi modellje és az utópikus kommunizmus között állt fenn, hanem abban, hogy az utópistákkal ellentétben Marx és Engels azt mutatta ki, hogy a kommunizmus a társadalomfejlődés szükségszerű folyamatának eredménye. A pártosságnak ez a Márkus által megfogalmazott értelmezése nem alkalmas arra, hogy a marxista filozófiaelmélet és a gyakorlati kommunista mozgalom szükségszerű egységét, összetartozását alátámassza, ami valójában a pártosság igazi értelme. A pártosság ugyanis nem egyszerűen a szocialista perspektíva vállalását jelenti (még akkor sem, ha Márkus hozzáteszi ehhez, hogy a perspektíva ezen elfogadásának tudatosnak kell lennie — hisz a tudatosság lehet ideológikus tudatosság is), hanem a perspektívának olyan megalkotására és olyan állandó újraalkotására való képességet, amely a valóságból bontja ki ezt. (A marxi pártosságnak elengedhetetlen mozzanata, hogy a célokat, a perspektívákat objektív létfeltételeikkel és ezek változásaival együtt vizsgálja.) A perspektíva állandó újraalkotásának képessége azért is lényeges, mert a dogmatizmustól csak az ment meg, ha világosan látjuk, hogy a kommunizmus mai képe más, mint száz évvel ezelőtt, a már elfogadott perspektívát, célt tehát állandóan „szigorú objektivitással" össze kell vetnünk a valósággal, s nem pedig egyszerűen elfogadnunk. Feltételezem, hogy a kommunista perspektíva elfogadását valójában Márkus is így gondolja. Véleményem szerint azonban, ha az értékek kialakítását és az értékek (perspektívák) vállalását kivonjuk a tudomány hatásköre alól, akkor e perspektíva — s erre éppen a dogmatizmus szolgáltatott példákat — ideológikus perspektívává válik.

•

Teljesen egyetértek a társadalom-ontológiai felfogás képviselőivel abban, ahogyan *elvileg* elképzelik a marxista filozófia reneszánszát, amelyre valóban mindannyian törekszünk. Márkus ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Minden, valóban egy nagy emberi-történelmi fejlődés-szakasz problémáit megválaszolni kívánó korfilozófia szembetalálja magát azzal a szükséglettel, hogy új kérdések, új társadalmi, kulturális jelenségek, ellentmondások stb. felvetődésével maga is új alakot öltsön, mégpedig nemcsak annyiban, hogy az új tapasztalatok fényében módosítja egyes elavult tételeit, hanem azáltal is, hogy a régi kérdések helyett újakat vet fel, megújítja struktúráját, az új problémák szemszögéből értelmezi és átértelmezi saját elméletrendszerét. Nemcsak az elmélet életképessége, de valóságos folytonossága is csak a teoretikus »reorientációnak« ebben a folytonos vagy időnként végbemenő folyamatában valósulhat meg" (Kortárs, 1968. 7. sz. 1121. old.). A teoretikus reorientáció igénye azonban nem jelentheti a marxizmus elméleti eredményeinek tagadását. Az ideológia szintjén könnyű az új problémák felvetése, de ezek elméleti megoldása már nehezebb. Ez utóbbira is van azonban példa mind a magyar, mind a nemzetközi marxista irodalomban. A marxizmus ilyen *elméleti* továbbfejlesztésének tartom Tőkei Ferenc munkáit, és ilyennek találom, egyes vitatható tételei ellenére, Althusser munkásságát is. A marxizmus megújulása szempontjából nem egyes tételek a lényegesek, hanem a marxizmus szelleme, lényege: következetes monizmusa, s az, hogy ennek alapján a forradalom ideológikus célkitűzését a forradalom tudományos perspektívájával váltja fel.

Rezső Margit

Digitized by Google

Objektivitás, praxis, filozófia

A „társadalom-ontológusok" vagy a praxis filozófiájának képviselői — ahogy nevezniük kellene magukat, ha nyíltabban kívánnák kifejezni álláspontjuk lényegét — élesen szembeállítják az objektivitást a praxissal, s ezen belül az objektivitás „hálóját" alkotó törvényeket a praxis eredményeképpen teremtődő szabadsággal. Ez a merev szembeállítás az alapja az un. terjedelmi irányzat „gyakorlati marxista" kritikájának, ez adja az érvek tartalmát, s ezt a Marx korai írásaiból vett érvek csak megfejelik, dekorálják, de nem alapozzák meg.

Jó előre szeretném leszögezni, hogy a „gyakorlati marxizmus" által adott kritika és maga az ú. n. társadalom-ontológiai felfogás is sok jogos szempontot tartalmaz. A marxizmus megjelenése előtti materializmus néhány egyoldalúsága ugyanis (amelyeken pedig Marx már túllépett) valóban tovább élt a „hivatalos" marxizmus nem egy képviselőjénél, még inkább interpretátoránál, terjesztőjénél. Igy kapott Marx határozott intenciói ellenére — mint erre Szabó András György már rámutatott — egyoldalú, túlzott hangsúlyt az objektivitás, az „embertől független objektív valóság" (ahogyan gyakran kifejezték), bár néha történt utalás arra is, hogy ez az objektív valóság (legalábbis a társadalom esetében) nem az embertől, hanem „csak a tudattól" független. Ebben a megfogalmazásban *valóban* elsikkad a gyakorlat, amely éppen tudatos, nem pedig a tudattól független[1] tevékenység, amelytől viszont alapvetően függ a társadalom léte (és tegyük hozzá: az ú. n. másodfajú objektív valóság léte is).

Másrészt — társadalmi vonatkozásban erre is rámutatott már a törvényről folyó vita éppen a Társadalmi Szemle hasábjain, valamint számos, e témával foglalkozó mű, köztük Szabó András György: „A törvény és az ember" című könyve — ugyancsak e klasszikus intenciók ellenére, a törvény is túlzott hangsúlyt kapott a véletlennel szemben. Dialektikus szólamok és Engels-idézetek álcája mögött ugyan, de tovább élt a filozófiai közfelfogásban a törvény és a szükségszerűség azonosítása, a véletlen és vele az alternatívák, lehetőségek, valószínűségek lebecsülése, hiszen — mint mondták — a szükségszerűség mindig utat tör a véletlenek sokaságán keresztül, s legfeljebb csak „megnyilvánul" bennük.

Ennek az egyoldalúságnak a kritikájával a legteljesebb mértékben egyet lehet érteni mindaddig, amíg a kritika át nem csap egy másik fajta egyoldalúságba, s az objektivitásnak a gyakorlat rovására történt túlhangsúlyozását fel nem váltja a gyakorlatnak az objektivitás rovására történő túlhangsúlyozásával.

A gyakorlatnak ugyanis két oldala van: anyagi és eszmei. A tárgyi tevékenység olyan anyagi mozgás, amely tudatos, és egyben olyan tudati mozgás, amely tárgyiasul. A gyakorlat folyamatában valóban egyesül az objektum és a szubjektum (amennyiben a szubjektum *alakítja*, s ezzel — új formájában — *teremti* az objektumot). Az objektum és a szubjektum viszonya nem merül azonban ki ebben a gyakorlat során létrejött egységben, hanem abban is megmutatkozik, hogy az ember a természet része is; mozgásának törvényei biológiai, morfológiai, strukturális stb. vonatkozásokban a természet törvényeihez kötődnek, s szociális tevékenysége szükségképpen ráépül a természeti adottságokra. Megmutatkozik az egység abban is, hogy az ember tevékenységének tárgyai is a természeti törvényekhez kötődnek, s abban is, hogy a tárgyi tevékenység eredményei (akár tárgyak, akár viszonyok) objektivitásként lépnek fel az újabb praxissal szemben stb.

De az objektum és szubjektum viszonya nem csak egységet jelent, hanem különbséget, szembenállást is, hiszen van olyan tudati mozgás, amely nem tárgyiasul, és van olyan anyagi mozgás, amely nem tudatos és nem is tudatosul. Figyelmen kívül hagyva egyelőre azt a kérdést, hogy létezik-e a gyakorlat és megismerés tárgyának szféráján kívüli objektivitás, itt csak arra utalok, hogy maga a gyakorlat folyamata, valamint ennek eredménye szükségképpen számos olyan vonást hordoz, amely nem tudatosult, s ezért mind a konkrét gyakorlat, mind pedig az eredményeként létrejött objektiváció gazdagabb, mint saját tudati előképe. (E vonatkozásban az ösztönös cselekvések és az elidegenült törvények korszaka „csupán" annyiban különbözik a tudatos cselekvés és a szabadság korszakától, hogy az előbbiben a gyakorlat a társadalmi mozgás felszíni jelenségeinek tudatosulását involválta, az utóbbiban pedig a lényegi összefüggésekét.)

[1] Gyakran zavart okozott még a „független" és „elsődleges" kifejezések felelőtlen összekeverése, szinonímákként való használata is.

Digitized by Google

Az objektum és szubjektum szembenállása asszimetrikus viszonyukban is megmutatkozik, amennyiben a gyakorlat (a tárgyi tevékenység) csak a tudatosság, a céltudat jelenléte által különbözik az anyag bármiféle (természeti) mozgásától. A tudat azonban csak anyagi mozgás közvetítésével képes tárgyi változást létrehozni. Így a gyakorlat közvetlen formáló ereje maga is anyagi mozgás, s mint ilyen, nem változtatja meg a tevékenység körébe vont jelenségeknek és a tevékenység produktumának elsődlegesen tárgyi-anyagi jellegét. A társadalomban is megőrződik tehát az objektivitás és szubjektivitás egységén belül az objektivitás bizonyos fajta dominanciája.

Itt kell visszatérnem arra a kérdésre, hogy létezik-e a gyakorlat és megismerés tárgyának szféráján kívüli objektivitás. E kérdés megválaszolásában nem egységes a „praxis filozófiája": a gyakorlaton kívüleső objektivitás tagadásával éppúgy találkozhatunk benne, mint azzal a felfogással, amely elismeri ilyen objektivitás létét, de kizárja azt a filozófia hatásköréből, és visszatükrözését egyedül a természettudományokra bízza. Senki sem vitatja azonban a gyakorlat tárgyának objektivitását (hiszen az objektum és szubjektum egysége éppen ezen az objektivitáson alapul), csak arra hívják fel — helyesen — a figyelmet, hogy a gyakorlat szférája most és bármikor szükségképpen részleges, történelmileg korlátozott. Csakhogy — mint ismeretes és általánosan elismert — az ember mindig új meg új területeket von be gyakorlati tevékenységének körébe. Lehetséges-e, hogy a gyakorlat tárgya csak azáltal nyer objektivitást, hogy a gyakorlat tárgyává tettük? Nyilván nem, márcsak azért sem, mert akkor a gyakorlatot nem lehetne az objektum és szubjektum *egységeként* felfogni. Vagyis azok a jelenségek, amelyekre a gyakorlat fejlettségének egy adott történelmi szakaszában nem (még nem) irányult, semmiképpen sem lehettek nem objektívek, még kevésbé lehettek nem létezők.

Mármost ez a felosztás, amelyet a társadalom-ontológiai irányzat tesz — hogy ti. a természettudomány tárgya a praxistól független létezés, a praxistól független (törvényszerű) viszonyok rendszere, a filozófia tárgya pedig maga a praxis, a praxisban keletkező objektum-szubjektum egysége — több oldalról is támadható.

Egyrészt azért, mert a filozófiának ahhoz, hogy az objektum és szubjektum egységét vizsgálhassa, magát az objektumot, a praxis tárgyát, mégpedig nemcsak reális, hanem potenciális tárgyát is vizsgálnia kell. Kétségtelen ugyan, hogy a filozofálás maga is emberi tevékenység, a filozófia, mint eszmerendszer, emberi tevékenység terméke és csak az emberi tevékenység során szerzett tapasztalatokból indulhat ki. Vagyis valóban felmerülhet a kérdés, hogy — a tevékenység szükségképpen részleges lévén — szabad-e a filozófiának bemerészkednie az emberi tevékenység körébe nem vont területekre, szabad-e állításokat megkockáztatnia, következtetéseket levonnia ilyen területekről (vagyis az anyagi világ *egészéről*). Más szóval: jogos-e az objektivitás és szubjektivitás viszonyára vonatkozó, a tárgyi tevékenység szférájában szerzett tapasztalatoknak az az elméleti extrapolációja a tevékenység körébe nem (még nem) vont területekre, amelyet a marxista filozófia — pontosabban: az a filozófia, amelyet pl. Márkus György „terjedelminek" titulál — a maga tárgyának megjelölésével, az anyag és tudat viszonyának megállapításával, a dialektika törvényeinek megfogalmazásával végez?

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az extrapoláció jogosságának tagadása az egzakt tudományos eljárás. Alaposabb megfontolás azonban azt mutatja, hogy extrapoláció nélkül maga a tudomány is megszűnik, a tényeknek (mégpedig a *megfigyelt* tényeknek) puszta regisztrálására redukálódik, holott a tudomány (minden tudomány!) éppen a tények magyarázata, a belőlük levont következtetések összessége, s mint ilyen, szükségképpen túlmutat az alapjául szolgáló tények korlátain. Így a filozófia sem létezhetne extrapoláció nélkül; még a „társadalom-ontológiára" redukált filozófia *is* extrapolációt követel, ellenkező esetben — a „megismételhetetlenül egyedi" társadalmi történések puszta regisztrálásaként — semmiben sem különbözne a rosszul felfogott történetírástól. S ez nemcsak a materialista filozófiákra igaz; minden filozófia extrapolál, latens formában még a legkonzekvensebb pozitívizmus is, ha valamilyen módon indokolni próbálja álláspontját. A filozófia tehát (mint *minden* tudomány) az ismerttől az ismeretlenbe ívelő híd, s mi sem természetesebb, mint hogy az ismeret a véghezvitt gyakorlaton alapul, és a feltáruló, ismeretlen újabb gyakorlathoz vezet. A filozófia és az egyébb tudományok különbsége e vonatkozásban az absztrakció fokában, mélységében van, amelyből az extrapolá-

Digitized by Google

ció szélessége következik. Éppen azért játszhat metodológiai szerepet a filozófia az új, a tevékenységbe eddig be nem vont (mondhatjuk talán, hogy eddig nem is létező, vagy nem is objektív?!) területek feltárásában, mert képes a legnagyobb fokú absztrakcióra, a legáltalánosabb jegyek kiemelésére, s ez *jeljogosítja* arra, hogy extrapolálja ezeket (eközben persze mindig újra meg újra meg kell küzdenie azzal a veszéllyel, hogy — a gyakorlat korlátozottsága miatt — egyetemesnek nézheti a különöst).

Másrészt azért is támadható a filozófia tárgyának előbb említett felfogása, mert nemcsak a filozófia tekinthető az emberi tevékenység termékének (s mint ilyen, szubjektívnek is). A természettudomány is vizsgálhat kizárólag a társadalmi praxis körébe vont objektumokat, maga a vizsgálat pedig kölcsönhatást — és egységet — tételez fel az objektum és a szubjektum között. Különbséget legfeljebb azon az alapon lehet tenni, hogy milyen mértékben jár a kölcsönhatás a vizsgálat tárgyának gyakorlati átalakításával, illetve, hogy milyen mértékben jelenti a vizsgálat tárgya a korábbi gyakorlati tevékenység objektivációját. De a határ itt sokkal kevésbé a természet és társadalom között húzódik, mint inkább a természet kevésbe uralt és jobban uralt területei között; hiszen a Hold túlsó felét fényképező űrhajó kutathatja, hogy milyen a Hold „a praxistól függetlenül", de például a biológia már nem teheti fel úgy a kérdést, hogy milyen az élővilág „a praxistól függetlenül".

E vonatkozásban inkább az a különbség a gyakorlat körébe vont természet és a társadalom között, hogy a természetben a gyakorlat objektivációinak tárgyi formája a legszembetűnőbb (bár sohasem kizárólagos!); a társadalomban azonban durva leegyszerűsítés volna a tárgyi objektivációkra (eszközökre, épületekre stb.) szorítkozni. De nem lehet eltekinteni attól, hogy vannak objektivációk, hogy a társadalom *nem azonos* a gyakorlattal (noha nem létezik nélküle), hanem objektivációk, tevékenységek és eszmék rendszere. A társadalmat csak akkor lehet gyakorlatként, az objektum és szubjektum differenciálatlan egységeként felfogni, ha a gyakorlatot elvont-absztrakt formában, „mint olyant" fogjuk fel, ha elfeledkezünk arról, hogy a gyakorlat reálisan nemzedékek, csoportok, egyének érzéki-konkrét tevékenysége, amely mindig más és más, s amelynek számára minden megelőző gyakorlat objektivitása dominál a felett a kétségtelen tény felett, hogy ez a megelőző gyakorlat is magábanfoglalta a szubjektumot. E megelőző gyakorlatot, annak objektivációit és az általa létrehozott eszmerendszert pedig csak a most és általunk folytatott konkrét gyakorlattól elvonatkoztatva lehet vizsgálni vagyis a társadalom minden tisztességes vizsgálatának (akár tudományosnak nevezzük akár filozófiainak) olyan valamit kell visszatükröznie, ami a pillanatnyi, konkrét, általunk és most folytatott és folytatandó praxistól függetlenül is olyan, mint amilyennek leírjuk, s csak a vizsgálat talaján lehet bármit is mondani arról, hogyan illeszkedik be, hogyan fog beilleszkedni a mi konkrét tevékenységünk a meglevő, objektív társadalmi viszonyrendszerbe. S végül is *ez az egyetlen igazán embercentrikus, gyakorlatcentrikus* (t. i. a *ma* gyakorlatára összpontosító) *világfelfogás*, nemcsak a természetre, hanem a társadalomra vonatkozóan is.

A törvény és a szabadság viszonyának értelmezése az a másik terület, amelyen a „praxis filozófája" egyoldalúságra egyoldalúsággal válaszol.

Felfogásában az objektív törvények léte, sőt „meghatározó szerepe", esetleg kizárólagos ontológiai realitása élesen áll szemben a szabadsággal, mint a törvény meghaladásával, megszüntetésével. Csakhogy ez a szembeállítás egyáltalán nem új. Legfeljebb az benne a (viszonylag) újszerű az évezredes filozófiai problémán belül, hogy itt a törvény mint a természet (és csak a természet) törvénye jelenik meg s ily módon szolgálja a természetnek a társadalommal való szembeállítását, amelyben nincs törvény (legfeljebb az elidegenülés körülményei között, ezek azonban leküzdhetők). A szabadság itt a kötöttségek hiányát jelenti,[2] azt, hogy a „... szabad társadalomban a társadalom mozgása az ember tudatos célkitűzéseinek van alávetve, s nem »objektív« törvényszerűségeknek". (Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis. Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. szám. 323. old.)

A „vagy törvény, vagy szabadság" alternatíva ismét hamis, ezúttal a törvény torz értelmezése miatt. Felállítói a mechanikus materializmus zsákutcájába tévednek, *önálló* ontológiai *léttel*, a valóságos jelenségeket *determináló* erővel ruházzák fel a természettörvényeket, kizárnak a törvényekből mindenféle alternatívát, lehetőséget, véletlent — s aztán száműzni akarják *az így felfogott* törvényeket a szabad társadalomból. Pedig a marxizmus (már Marx és Engels munkásságában, s azóta is) meghaladta ezt a

[2] Ezen mit sem változtat a független körülmények puszta létének, mint a teljesen szabad választás „arénájának" deklarálása.

Digitized by Google

mechanikus felfogást (jóllehet nyomai itt-ott napjainkig is megmaradtak). A dialektikus materializmus felfogásában semmi sincs a törvényeknek „alávetve", a törvények — és ez a természettörvényekre is vonatkozik — semmit sem determinálnak; a törvények csak közös oldalai, ismétlődő vonásai azoknak a viszonyoknak, amelyekben a determináció létrejön. Önálló léttel sem bírnak tehát, csak az egyes konkrét folyamatokban léteznek, mint ezek közös momentumai. De ezek az egyes konkrét folyamatok, éppen egyediségük következtében, mindig esetlegesek, különféle lehetőségeket, s ezzel alternatívákat hordoznak magukban jóllehet az alternatívák a mozgás különböző formáinak megfelelően — erősen különbözőek lehetnek. A törvények éppen a létezésük alapját jelentő egyedi folyamatok miatt tartalmazzák *mindig* a véletlen momentumát. De nemcsak a törvények tartalmazzák (mindig) a véletlent, a véletlenek is magukban hordozzák a törvényt. Egyedi esetlegességük véletlenné teszi őket, az egyediben rejlő általános, az egyesek közös lényege, közös meghatározottsága, indíttatása pedig törvénnyé manifesztálódik. A kettő nemhogy kizárná, de éppenséggel feltételezi egymást; elszakításuk teljesen egyértelmű volna az egyes és az általános egymástól való elszakításával, a közös vonások nélküli „egyedi" egyes pozitivizmusával és az egyesek nélküli „tiszta" általános teleológiájával.

Így kibontva a törvény és a véletlen dialektikáját, napnál világosabbá válik a „tiszta általános a természetben — megismételhetetlenül egyedi a társadalomban" alternatíva tarthatatlansága.[3]

Mármost ha éppen az egyes emberek cselekvésének, minden egyes konkrét tevékenységének egyedi esetlegességében rejlik az alternatívák létezése (vagy ha jobban tetszik úgy: az alternatívák, választási lehetőségek létezése eredményezi az egyes tevékenységek egyedi, véletlen variációit), akkor milyen alapon lehetne az alternatívák létezéséből bárhol — az adott esetben a tudatos célokat kitűző és megvalósító ember kommunista társadalmában — mindenféle közös jegy hiányára következtetni? Vajon az a társadalmi szituáció, amely az alternatívákat és a köztük való választás lehetőségét kínálja, pusztán passzív háttér-e, s maguk az alternatívák egymástól teljesen független absztrakt lehetőségek? Nyilván nem — a „háttér" a legkülönbözőbb, társadalmilag létrehozott objektív és szubjektív áttételeken keresztül (amelyeknek egyike maga a tudatosság is) aktivizálja a cselekvő embert, *determinálja* a célkitűzést és a cselekvést. Természetes, hogy éppen az alternatívák és az áttételek sokszínű kölcsönhatása miatt ezt korántsem egyértelműen teszi s az is természetes, hogy a determináns faktorok között igen előkelő helyet foglal el a szubjektum tudata (amelynek társadalmi determináltságát megintcsak nem lehet tagadni, s ahol a determináltságot megintcsak dialektikusan kell értelmezni). S maguk az alternatívák is összefüggnek: az objektív szituáció reális lehetőségei alapozzák meg a választás, a tudatos célkitűzés és a szabad cselekvés lehetőségét. Természetes tehát, hogy a szabadon választott tudatos egyedi célokban és tettekben ez az objektív általános, a közös lényeg, közös meghatározottság, objektíve közös indíttatás *is* bennük rejlik.

Való igaz, az elidegenedett társadalom „alá van vetve" az objektív törvényeknek, s a szabad társadalom fő vonása éppen az alárendeltség felszámolása. De vajon le lehet-e másként győzni a törvény uralmát — amely éppen egymást lerontó ösztönös, társadalmi indíttatását tekintve csak esetleges célkitűzések és tettek alapján áll fenn—, mint a célok és tettek megfelelő összehangolásával, a bennük rejlő közös, össztársadalmi vonások radikális megnövelésével? Lehet-e tudatos a célkitűzés és a cselekvés, ha nincs tudatában az összes többi ember célkitűzéseinek és tetteinek? Nyilván nem; a szabadon cselekvő egyes ember *feltételezi* a szabadon cselekvő *társadalmat*. A kommunizmusban a társadalom mozgása valóban az ember tudatos céljainak van alávetve, csakhogy nem az *egyes* ember tudatos céljainak, hanem annak, ami az egyesek tudatosságában, célkitűzésében, tetteiben az objektív szituáció által megalapozottan közös célra irányul, egy lényegű, azaz törvényszerű.

S az elidegenült társadalom és a szabad (kommunista) társadalom között nem az a különbség, hogy az egyikben vannak, a másikban pedig nincsenek objektív törvények, hanem az, hogy a törvény az előbbiben *spontánul keletkező általános oldala* az egyes emberek egyedi tevékenységének (ezért uralkodik e tevékenység felett), az utóbbiban azonban *tervszerűen keletkező, tudatosan kialakított általános oldala* ugyanennek a tevékenységnek (s mint ilyen, az ember uralma alatt áll).

Fodor Judit

3 Még, egyszer alá kell húznom: ahol a vulgáris marxizmus elszakította a törvénytől a véletlent, ott kiérdemelte a „társadalom-ontológia" kritikáját!

Digitized by Google

Marxizmus és filozófiai antropológia

Sok szó esik még mindig a *filozófiai antropológiáról* mind itthon, mind más szocialista országok filozófiai irodalmában, jóllehet a hatvanas évek első felétől képest a vita szenvedélyessége, a vitázók harcos-polemikus kedve vesztett lendületéből. A valamikor nagy port felvert téma körül lassan elültek az első felfedezés szülte kedélyhullámzások: akik korábban szinte megittasodtak a filozófiai antropológia — vélt vagy valóságos — marxista karrierjének megjóslásától, lassan lehiggadtak, kiközösítő ellenfelei pedig egy hallgató-várakozó álláspontra vonultak vissza.

A közelmúlt filozófiai tárgyú publikációinak jó része — akár az etika, akár az esztétika, akár a pszichológia, vagy a szociológia stb. területeit vesszük is — mint *bevett* kategóriákkal él és dolgozik az antropológiai témakör főbb terminusaival (gyakran használva magát az elnevezést is). Ami viszont az önmagában vett problematika feltárását és kifejtését illeti, szó sincs arról, hogy a marxista irodalomban valami végleges, lezárt közmegegyezés érlelődött volna ki a filozófiai antropológiát, annak tárgyát és a marxista társadalomfilozófia, a történelmi materializmus rendszerében elfoglalandó helyét illetően. Sőt éppen az ellentétes álláspontok kikristályosodásáról, ezen álláspontok igényes és gyakran nagyértékű írásokban jelentkező érdemi kifejtése nyomán a koncepciók *elhatárolódásáról* számolhatunk be.

A gyakran homlokegyenest ellenkező mondanivalójú álláspontok ellenére ez máris arra vall, hogy *van* le nem tagadhatóan *marxista* filozófiai antropológia. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a filozófiai antropológia az, amivel a filozófusok *foglalkoznak;* az e területen fellelhető meglehetősen nagy elméleti káoszt önmagában semmiképpen sem kívánjuk igazolni és idealizálni. A probléma *filozófiai jelentőségét* azonban ma már vajmi kevesen vonják kétségbe. Nem lehet azonban nem tudomásul venni, hogy az antropológiai problémakör értelmezése és jogosultsága körüli viták is a marxista filozófiában meglevő irányzatok tényét húzzák alá. A filozófiai antropológia felfogása és tudományterületi elhelyezése ugyanis — esetenként kimutathatóan — a marxista filozófia *egészének* az értelmezésével függ össze; ez utóbbi szükségképpen — így vagy úgy — meghatározza azt (és fordítva: az antropológiai kérdésfeltevés — értelmezésétől függően — számos rendszerező gondolatsorral befolyásolhatja e filozófia általános építkezésének menetét).

A jelenlegi állapot: az antropológiainak nevezhető témakör általában vett „respektálása" és bizonyos szempontokból heurisztikus értékének felismerése, meglehetős fáziseltolódással következett be. Szerepet játszott ebben Marx egyes korai írásainak, a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*nak és a *Német ideológiá*nak elkésett eredeti nyelvű megjelentetése (1932). Ismeretes ezeknek (főképp az előbbi munkának) a polgári „marxológusok" körében keltett — politikailag nem mindig rossz szándékú és támadó — visszhangja. A fiatal Marxot mint „korunk felfedezését", mint „humanistát" stb. szembeállították és kijátszották a marxizmus sztálini-ökonomista felfogásával szemben, amelynek kodifikációja éppen a harmincas évekre tehető. Jóllehet e kritika viszonylag jogosult volt (de *csak viszonylag,* hiszen egyrészt a marxizmus nem azonosítható annak sztálini felfogásával, másrészt a marxista pozíció fölénye — az embernek mint társadalmi viszonyai összességének és termékének feltárásával — még ebben a merev, leegyszerűsített felfogásban is érvényesült), az akkori válasz mégis növekvő bezárkózásból, magának *a* problematikának az elutasításából állt. Ez a hozzáállás nem volt kellően átgondolt, ahogy a polgári (egzisztencialista, perszonalista stb.) *felvetési mód* elutasítása jogos, szükséges reakciónak tekinthető.

Az ún. személyi kultusz filozófia-politikája következtében — némi megszorítással mondhatjuk — Marx társadalom-

Digitized by Google

és történelemfilozófiai öröksége *leszűkült a történelmi determinizmus elméletére.* A marxista gondolkodás történetében hosszú ideig uralkodott az *egy tényezőre,* a gazdasági viszonyokra redukálás gyakorlata. Az ökonómiai viszonyok szélsőségesen egyoldalú kezelése, a gazdasági faktornak egyetlen magyarázó elvként való értelmezése a társadalmi lét valamennyi többi szférájának — és benne a cselekvő embernek — pusztán *reflexív* szerepet engedélyezett. A marxizmusból kikerült a cselekvő-alkotó, a körülményeket tevékenységével befolyásoló, a felmerült alternatívák között döntő-választó, röviden: a *magát és történelmét teremtő* ember kérdéskomplexuma, amit par excellence antropológiai problematikának nevezünk. Az így létrejött elméletben az ember a már szinte természettörvényként, kérlelhetetlen objektivitással ható társadalmi tényezők függvénye és alárendeltje lett. Ezzel megvalósult a társadalmi tudat jelenségeinek *materializációja:* közvetlenül vagy közvetve „visszavezették", „hozzácsatolták" a gazdasági viszonyokhoz, *nem pedig ezekből bontakoztatták ki.* Az objektum és szubjektum dialektikájának figyelmen kívül hagyása, az objektivitás *holt* és paradox módon mégis „teremtő" objektivitásként kezelése oda vezetett, hogy a történelmi materializmus fétisisztikus determinációelméletté szürkült, amelyben az indivíduum pusztán „engedelmeskedik", s legfeljebb *visszahat* a viszonyok és feltételek adott rendszerére, jóllehet — egy konkrét meghatározottságon belül mozgva — éppen ő formálja ki ezeket a természeti-társadalmi valóságból, mint annak elsajátításának egyre bonyolultabb, magasabb rendű formáit.[1]

A jelzett felfogás, amelynek anti-dialektikus voltát nem kell külön kommentálni, megtörte Marx társadalomfilozófiai munkásságának egységét. A polgári „marxológia" azonban legalább így kettészakította Marxot, amikor fiatalkori munkáinak egyoldalú dicsőítésével mint moralizáló humanistát, mint a kommunizmusban eszkatologikusan hivő profétát állította a figyelem középpontjába, lebecsülve és mellőzve kései munkásságát.

Később látni fogjuk, hogy a *társadalmi indivíduum* kérdéskörének felmerülése és méltó helyének kijelölése *elválaszthatathatatlan* attól, hogy megszüntessük Marx munkásságának ellentmondásos feldarabolását „fiatal' és „kései" Marxra, vagyis elválaszthatatlan attól, hogy *újból átgondoljuk* a marxi életműnek a vázolt értelemben vett *rekonstrukcióján* felépülő társadalomfilozófiát, a történelmi materializmus elméletét. Egyfelől a dogmatikus szendergés hosszúra nyúlt állapota, a marxista filozófia szélsőséges befagyasztásának ma még nagyon is érezhető kihatásai, másfelől a polgári „Marx-szakértők" kisajátító tevékenysége egyaránt arra sarkallnak, hogy *felszámoljuk a marxi életmű egyoldalúan korlátozott értelmezését, ami döntő jelentőségű és kihatású a marxista filozófia eszmei egységének helyreállítása szempontjából.* A filozófiai antropológia kérdései ebben a megvilágításban kapják meg kivételes jelentőségüket. Marxnál ugyanis olyan választ találunk az antropológiai problematikára — nevezetesen arra, hogy mi az ember, miben rejlik a környező világhoz fűződő viszonyának lényege, hogyan rajzolhatók fel cselekvésének lehetőségei és korlátai stb. —, amely *összefüggő elmélet formájában nyomon követhető egész munkásságában.* Ez az antropológiai elmélet pedig, ha a marxi társadalomfilozófiának nem is központi része, *kulcsfontosságú más társadalomfilozófiai területek* (az etika, a történelemfilozófia, a szociológia, a szociálpszichológia, a nyelvfilozófia s — horribile dictu — az ismeretelmélet stb.) *megalapozása szempontjából.*

Mielőtt rátérnénk annak megvilágítására, hogy mi az a marxi gondolatkör, amely közvetlen implikációkat szolgáltat a filozófiai antropológia elméletéhez, utalásszerűen szeretnénk megemlíteni néhányat az antropológia terminusával dolgozó (vagy szándékosan nem dolgozó) polgári és marxista filozófiai felfogások közül.

1 Egy példa erre: Sztálin történelmi materializmusában a gazdasági-technikai fejlődésnek olyan önállósága van, amely lassítható ugyan, de végül is *feltartóztathatatlan.* Marxnál szó sincs ilyesmiről. Szerinte a termelés kiteljesedése a történelmi fejlődésnek csak *absztrakt tendenciája.* A *munkatevékenység* az, amiben bennerejlik a lehetőség, az aktiváló tendencia a termelés univerzalizációjára, ennek állandósítására. Ez azonban nem önmagában vett valami, hanem meghatározott társadalmi körülményektől függ, amelyektől korlátozva a termelés zsákutcába kerülhet. Így történt ez olyan prekapitalista formációban, mint az ázsiai: itt említhető például az is, hogy a 17. században legfejlettebb Franciaország — kézművesiparának szoros céh-megkötései miatt — lemaradt az ipari forradalom Angliája mögött. Hogy a technikai bázisnak nincs autonóm önfejlődése, az napjainkban — elég tragikusan — dramatizálódik a harmadik világban, ahol a munkaerő fejlettsége olyan alacsony szinten áll, hogy inkább társítható a múlt századi technikával, mint a maival. (E problémáról lásd Tőkei Ferenc és Jánossy Ferenc feldolgozásait.)

Digitized by Google

Ki mit ért antropológián?

Ami az antropológia filozófiai vonatkozási használatát illeti,[2] a polgári filozófia jelenkori történetében *két* alapvető (bár önmagában számos, egymásnak gyakran ellentmondó ágazatra bomló) áramlatot különböztethetünk meg. Mindkettő egy-egy téves értelmezésen alapul: jelzésükkel azt kívánjuk bemutatni, hogy milyen értelemben *nincs* a marxizmusnak filozófiai antropológiája. Az egyik áramlat, az életfilozófia, a 19. század második felében lényeges elágazása volt a polgári filozófiának. Felfogásában annak a megválaszolása, hogy mi az ember, egy olyan pozitív jegyösszességnek a felmutatását igényli, amely *minden* emberre vonatkoztatható, s amely *egyszer és mindenkorra rögzített* tulajdonsághalmazként végigkíséri az embert történelme valamennyi korszakán. Az életfilozófia egyrészt nem ágyazta be az embert egy általános lételméleti felfogásba, másrészt kizárta a történeti-szociológiai megközelítésből. Feladatának éppen azt tartotta, hogy a *nem történeti*, a társadalmi-szociológiai változásoktól függetleníthető, ezeknek határát már nem változóként jelző vonásokat (elsősorban a tudatibiopszichikai szükséglet- és érdekstruktúrákat) kutassa.

E felfogás részben továbbélt a húszas évektől *német* földön kiépülő és túlnyomórészt szellemtörténeti beállítottságú filozófiai antropológiában, amely idővel az egzisztencializmus egyik eszmei forrásává lett. Scheler, Plessner és Gehlen a polgári filozófiában immár klasszikus számba menő munkássága nálunk úgyszólván alig ismeretes. Felfogásuk közös vonásaiból — erős leegyszerűsítéssel — egyet emelnénk ki. Eszerint a filozófia antropológia az ember *lényegéről* szóló, az emberrel foglalkozó tudományokat az emberi lényeg szempontjából *genetívszintetizáló módon összefogó* tudomány. Nem szükséges külön bizonyítani, hogy a marxi interpretációtól távol áll az antropológiának ez a rendkívül kiszélesített és funkcióját a *„reaktivitásra"* a tudományok végső megállapításainak összegezésére redukáló felfogása. (Bár marxisták között is fellelhető az antropológia enciklopédikus „human science"-ként kezelésének igénye.)

Meglehetősen kiterjedt felfogás-sorozattal találkozunk az antropológia *marxista* igényű tárgymeghatározását és kifejtését illetően is. A lefolyt vitákban mindenesetre volt két olyan jól megkülönböztethető álláspont, amely *tagadólag* válaszolt a marxista filozófiai antropológia létjogosultságának kérdésére. Az első felfogás — amelyet ha kívánnánk sem igen tudnánk nevekhez kötni, nemcsak azért nem, mert eredete szerzői kollektívák anonimitásába burkolt, hanem azért is, mert következetes elméleti kifejtését egyáltalában nem vitték végig — eliminálta, vagy a jobbik esetben a történelmi materializmus perifériájára tolta azt a kérdést, hogy mi az ember. Megelégedett annak a végső soron persze döntő fontosságú marxi tézisnek a deklarálásával, hogy az ember társadalmi viszonyainak összessége, s értelmes absztrakciónak csak az *osztályegyént* tekintette, mondván, hogy nem lehet általában az „ember"-ről beszélni, hanem csak rabszolgáról vagy rabszolgatartóról, jobbágyról vagy földesúrról, bérmunkásról vagy tőkésről stb. E nézet — amelyhez számos értetlen-idegenkedő hangulati elem, politikai és tudománypszichológiai félsz tapad — feloldhatatlan abszurditásokhoz vezet. Hiszen ha tagadjuk a társadalmi individuum absztrakcióját, ha megmaradunk a kizárólag osztálysztereotípiákkal való jellemzés mellett — amely a maga határai között, a konkrét történelmi szituációtól függően, messzemenően jogosult lehet — akkor *nem tudjuk megmagyarázni a történelem folytonosságát és folyamatosságát*, s a társadalomtörténetet egymást nem folytató, hanem magánvalóságukban széthulló formációkra szabdaljuk fel.

Ismeretes, hogy ezen a ponton keresendő a sztálini történelmi materializmus-felfogás egyik fő buktatója. Amikor Sztálin megkísérelte megmagyarázni az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból a másikba való átmenetet, részben merő általánosságokat vázolt fel a termelőeszközök fejlődéséről (amely terméktöbbletet létrehozva állandósítja a mások általi kizsákmányolás lehetőségét), másrészt — kiáltó történelmietlenséggel — a dolgozóknak a munkában való részvételét illető nagyvob fokú érdekeltségét és az „előnyösebb" alkalmazását jelölte meg a rabszolga—jobbágy—bérmunkás-váltás okául. E magyarázat egyebek között abból fakad, hogy Sztálin nem volt képes túllépni a rabszolga—jobbágy—bérmunkás hármasság osztályjegyekkel tipizáló emberizmusán, jóllehet ezek a jegyek —

2 Ismeretes, hogy antropológián elsősorban azt a természettudományos diszciplínát értik, amely biológiai — morfológiai és fiziológiai — szempontok alapján írja le az embert, összehasonlítja és genetikusan összefüggésbe hozza az állatvilág meghatározott nemeivel. Ettől teljesen eltérően, az angolszász országokban és Franciaországban antropológiának nevezik az ún. primitív kultúrákat leíró és ezek fejlődése számára kultúrsémákat konstruáló tudományt (ez nagyjából megegyezik a német nyelvterületen etnológiának nevezett tudomány kutatási szférájával).

Digitized by Google

amint azt Tőkei Ferenc Marx alapján kimutatta — *csak az egyén—közösség—termelőeszköz viszonylatrendszernek mint totalitásnak mozzanataiként értelmesek*, izoláltságukban elvesztik voltaképpeni jelentésüket, *magyarázó értéküket*. Ha kiragadjuk valamelyiküket konkrét történeti-termelői totalitásából, akkor szem elől tévesztjük azt a *közösségi-termelőeszköz relációrendszert*, amely rabszolgának, jobbágynak stb. minősíti az egyes embert. Ezzel viszont a *konkrét társadalmi individuum* elveszti történeti-módszertani értelemben vett *transzcendatív* jellegét, azt, hogy társadalmi viszonylatrendszerének *más* szerveződése esetén mint társadalmi individuum magában hordozza és megteremti annak a lehetőségét, hogy *más* termelői funkciót töltsön be. Az egyes ember módszertani érvényessége így kizárólag önmagában nyugvó, empirikus lesz. Sztálin ezen úgy próbált segíteni, hogy felvette az „emberek" absztrakcióját, ez azonban semmitmondónak bizonyult. A közvetlen valóságban mindig egyes emberek, társadalmi individuumok léteznek, valamint egymással kialakított viszonylatrendszereik. A társadalmi individuum absztrakciójának negligálásából következik, hogy elvész a *nembeliség* normatív absztrakciója, ezzel értelmét veszti a történelmi *fejlődés ténye*, s nem lehet megadni a *kommunizmus* megkülönböztető specifikumát.

A vázolt felfogásban az az antropológiai kérdésfeltevéssel szembeni aggodalom él, hogy az egyén szerepét hangsúlyozva nem tagadjuk-e az osztályharc marxi elméletét. Bár aggodalmakra nem lehet teoretikusan válaszolni, leszögezhetjük: a marxista antropológiának — és csak a marxista antropológiának — egyik központi fontosságú állítása az, hogy *az osztálylényeg és az emberi lényeg kölcsönösen, elengedhetetlenül feltételezi egymást.*

A másik áramlat — itt már valóban áramlatról beszélhetünk —, amely tagadja a marxizmusban az antropológiai problematika létjogosultságát — (és ezzel szoros összefüggésben a *humanizmus* témakörét), *Louis Althusser* nevével fémjelezhető.[3] Althusser szintén abból indul ki, hogy Marx fejlődésében élesen elhatárolható két stádium. Az első egy 1845-től 48-ig tartó „filozofikus-ideologikus" periódus; a második (1848-tól) *teljes szakítás* a megelőzővel, nem ideologikus, hanem *tudományos* (értsd a gazdasági struktúra konkrét totalitását kutató) korszak. Mi a különbség a kettő között? Minden vizsgálat — írja Althusser —, amely az emberre irányul, a tudománnyal szembeállított ideológia. Az ideológia a társadalmi nézeteknek olyan rendszere, amelynek célja *az emberi cselekedetek befolyásolása; így szükségképpen praktikus-manipulatív beállítottságú*, vagyis nem töltheti be a megismerés objektív-pártatlan funkcióját. Végrehajtja ezt a tudomány, mint a törvények akaratoktól, vágyaktól, hiedelmektől, szubjektív belevetítésektől mentes tiszta leírása. Marx elmélete — Althusser véleménye szerint — nem foglalkozik az emberrel, hanem a *társadalmat* mint tagolt struktúrát, szintekre bomló totalitást vizsgálja.

Az Althusser-féle interpretáció — amely a francia és nyugatnémet baloldali értelmiség széles körében elterjedt — a társadalomtudomány és az ideológia merev szétválasztásával ugyancsak abszurditásokhoz vezet. A történelmi materializmus *nem veszítheti el ideologikus és világnézeti funkcióját*, hiszen már puszta elfogadása is egyben egy perspektívának, mégpedig *szocialista* perspektívának az értékhangsúlyos igenlését jelenti. A történelmi materializmus ideologikus funkciója abban áll, hogy kialakítson és megszilárdítson egy hitet bizonyos társadalmilag elismert és posztulált értékekben, s ez elengedhetetlen az eredményes társadalmi, társadalompolitikai *tevékenység* megszervezéséhez. A marxizmus nem lehet tisztán tényfeltáró, deskriptív elméletté, mert önmagában a valóság mégoly mély megismerése sem késztet senkit cselekvésre. Másrészt a tudomány és az ideológia különbsége nem egyszerűen az igazmondás és a „becsapás" különbsége. Ez a felfogás egymásba tol két lényegesen különböző síkot. Az eltérés *a társadalmi szerkezetben és a megismerő gondolkodásban betöltött funkciójukban rejlik*, és nem egyszerűen igazságtartalmuk függvénye. Ha az ideológia és az ideologikus tevékenység Marx számára *csak* a deformált, misztifikált tudat revelációja lett volna (mint ahogy az *is* volt), akkor nem tudnánk mit kezdeni azzal a tudománytörténeti ténnyel, hogy *a legkülönfélébb ideológiák pozitív tudományos eredmények létrejöttében játszottak inspiratív szerepet* (s hogy másfelől az ideológiák állandóan *tartalmaznak* tudományos eredményeket, amelyeknek mennyiségét és mélységét persze nem pusztán ismeretelméleti, hanem szociális kontroll is szabályozza). S hogy ez nem csupán az inadekvát ideologikus tudatra vonatkozik, azt ékesen bizonyítja, hogy Marx nemcsak — ha tetszik — fiatalkori műveit, hanem a *Kommunista Kiáltványt* is megírta *A tőke* előtt. A marxizmus társadalomtudományi hatástörténetében az

[3] Louis Althusser: Marx — az elmélet forradalma. Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

ideológia és a tudomány elválaszthatatlan egymástól, ám a marxista gondolat történetében már nemegyszer előfordult olyan szakadék, amelynek partján egyfelől a társadalmi gondolkodás és cselekvés teljes megideologizálása, másfelől a *totális dezideologizálás, a marxizmus szcientizáló értékmentességének illúziója* áll.

A marxista filozófián belül egymástól lényegesen eltérő elméletek vallják azt, hogy a marxizmusnak *van* filozófiai antropológiája. Csak megemlítjük, hogy létezik olyan felfogás, amely szerint a filozófiai antropológiának a *biológiai* tulajdonságokból következő emberi differenciák (férfi—nő, fiatal—öreg, különféle rasszok stb.) feltárásával kell foglalkoznia. Ezt a nézetet néhány szovjet filozófus vallja, Lengyelországban viszont többen képviselik azt a tárgymeghatározást, amely szerint az antropológiának a minden emberre jellemző konstans tulajdonságokat kell kutatnia. A kérdésfeltevés itt többé-kevésbé egybeesik bizonyos polgári kérdésfeltevéssel, bár *más* választ adnak arra, hogy mik ezek a tulajdonságok. Ezeknek az álláspontoknak, ha el is érnek velük bizonyos eredményeket, vajmi kevés közük van ahhoz, ahogy Marxnál megfogalmazódik a probléma.

Nagyobb figyelmet érdemel *Adam Schaff* felfogása,[4] aki — mint az „antropológiai gondolat" régi harcosa — az elsők között fejtett ki egy átgondolt, következetesen felépített antropológia-koncepciót.

Schaff írásának alapkoncepciója, hogy *a marxi életmű első szakasza genetikus eszmetörténeti kapcsolatban áll a későbbiekkel, mert ebben a stádiumban születnek meg azok a problémák, amelyek megoldásán Marx egész későbbi alkotó tevékenysége során fáradozik.*[5] A rendszer alaptengelyét alkotó tétel — írja Schaff — az emberi egyén természethez és társadalomhoz való viszonyának problémája olyan társadalmi viszonyok között, amikor az ember termékei és kapcsolatrendszerei elidegenülnek alkotóiktól, önálló létezésre tesznek szert, és maguk alá vetik az embert; vagyis a *társadalmi elidegenedés* állapotában. Ezért Marx számára nem öncél volt a politikai gazdaságtan művelése, a kapitalista kizsákmányolás titkának megfejtése, hanem *antropológiai aspektusú* feladat; a társadalmi lét anyagi szférája ugyanis nem *csak* a gazdasági kategóriák absztrakt-dologi rendje, hanem az elidegenedés szféráiban önmagát megvalósító ember világa is. Ebből következik, hogy éppen az ökonómia területe nyújtja azokat az eszközöket és viszonylatokat, amelyeknek forradalmasítása elsődlegesen teszi lehetővé az elidegenedés leküzdését. Marx gondolatvilágában az ember volt és marad a központi kérdés. Gazdaságtanához és szociológiájához, a társadalmi erők és mozgások törvényszerűségeiről szóló elméletéhez az önmagát teremtő és felszabadító ember teóriája szolgáltatja a kulcsot. Ez távolról sem azt jelenti, hogy beleestünk a fiatal Marx istenítő csodálóinak szélsőségeibe. Jóllehet a marxi vizsgálódások súlypontja az évek során más és más területekre helyeződik át, az ember szerepe és helye iránti érdeklődés — ha gyakran közvetett formákban is — *mindig megmarad* a marxi életműben és *kulcsfontosságú* ennek megértéséhez.

Egyetértünk tehát Schaff alapgondolatával, amely szerint a marxi rendszerben a kiindulópont és a cél egyaránt az egyén, s az mindig csak mint *társadalmi* egyén, mint a társadalmi és történelmi létfeltételek és viszonylatrendszerek összességébe *beleszövődött* egyén eleven és reális.

Nem mehetünk el azonban szó nélkül amellett, hogy Schaff a társadalmi individuum *filozófiai* elméletét *feloldja egy pszichologizáló személyiségelméletben*, amit számos ponton csak egy szerteburjánzó fogalom-költészet stiláris, nem teoretikus eszközeivel képes aláducolni. *Az ember mint a társadalmi viszonyok összessége nem pszichikus állapotok, nézetek, vélemények* stb. összességét jelenti. Schaff szélsőségesen individualizálja az egyedi ember koncepcióját,[6] s önmagával ellentmondásba kerülve, univerzális boldogság-receptet keres az egyedi ember

[4] Adam Schaff: *Marxizmus és egyén.* Kossuth Könyvkiadó, 1968.

[5] Ezt a felfogást a magyar, a cseh, a lengyel, a szovjet filozófusok növekvő tábora vallja magáénak. Lásd például V. A. Malinyin figyelemre méltó tanulmányát a Filoszofszkije Nauki 1968 2. számában, *Az ember mint A tőke kutatási tárgya* címmel. A szerző álláspontja, hogy *A tőke* gazdasági és szociális elemzéseinek hátterét Marx „antropológiai materializmusa", az elidegenült ember felszabadításáról vallott humanista koncepciója adja.

[6] Schaff néhány fogalmi megkülönböztetést egyáltalán nem, vagy csak igen homályosan tesz meg. Így nem határolja el egymástól az objektiváció és a tárgyiasulás fogalmait, s ez súlyos, szubjektivizáló következetlenségekhez vezethet. Hol különválasztja, hol azonosítja egymással az objektivációt és az elidegenedést, ez viszont a *történelmi determinizmus* koncepciójában okoz elégtelenségeket. A munka és a gyakorlat fogalmaival gyakran egymást jellemzi, s ez aztán oda vezet, hogy nem képes az antropológia- és elidegenedés-elméletet elhelyezni a marxi társadalomfilozófia *szélesebb összefüggésrendszerében*. Nem értünk ugyanis egyet azzal, hogy e két elmélet önmagában kiteszi a társadalmi lét materialista elméletét.

Digitized by Google

elidegenültségének feloldására, míg másfelől kiemeli privát és megismételhetetlen mivoltát. A filozófiának nem tárgya a boldogság, a félelem, a halál, s ha bizonyos esetekben befolyásolhatja is ezek individuális megoldását, nem adhat általános szabványt, halhatatlanságpótló kliséket. *Az antropológia nem boldogságelmélet,* ahogyan az individuális magatartásformák megválasztása még kommentálásában sem filozófiai illetékességű.

Marx válasza a „Mi az ember lényege?" kérdésre

A filozófiai antropológia alapfeladata valóban annak megválaszolása, hogy *mit értünk az ember lényegén,* milyen vonásokat sorolhatunk fel erről szólva, és mire vonatkoznak ezek. A válasz, amelyet kérdésünkre Marxnál kapunk, a következő jegyekben ragadható meg: *az ember természeti, munkavégző, társadalmi, tudatos, univerzális és szabad lény.* Az ember lényegének ezen alkotóelemei a *munkatevékenység* folyamatában egységes genetikus struktúrába rendeződnek.

Álljunk meg egy pillanatra ezen a ponton. Miért vetődik fel ez a kérdés Marxnál, s miért éppen így? Meghúzódik-e valamilyen tágabb, általánosabb filozófiai problematika az ember lényegére utoló kérdésfeltevés mögött? Ismeretes, hogy Marx kérdésfeltevései és válaszai abban a *polémiában* születtek, amelyet egyfelől Hegellel és az ifjúhegeliánusokkal, másfelől Feuerbachhal folytatott, s amely *a filozófia valóságos előfeltevéseinek* problematikájában összpontosul: milyen előfeltevéseket ragadjon meg a filozófia, van-e szüksége egyáltalán olyan előfeltevésekre, amelyekből kiindulva a valóság mozgásának, bonyolult komplexumainak hű, nem ideologikus feltárásához juthat el?

Hegelnél a munka az ember és a történelem teremtő eleme, a társadalmi lét „genetikus atomja". Hegel az *egyes emberek* cselekedeteit kiindulópontul tekinti a történelmi mozgás kialakulásának magyarázatában. Felfogásában azonban a munka alapvetően szellemi tevékenységnek minősül, a társadalmi individuum motivációt és mozgásirányát végső soron *absztrakt-szellemi elvektől* szabályozottaknak tekinti. Abból, hogy az egyes emberi cselekedetek összegeződéséből keletkező társadalmi eredmény mindig tartalmaz valami olyasmit, ami nem volt benne az egyes célkitűzésekben, hogy a társadalmi tevékenység szubjektuma valójában sosem képes teljes egészében áttekinteni és uralma alatt tartani a mozgásba hozott okozati kapcsolatokat, sem a termelésben, sem az erre épülő objektivációs szférákban, Hegel arra következtet, hogy a társadalmi-történelmi egy mozgás abszolút ész, a világszellem külsőleges megnyilvánulásaként megy végbe, s csak ennek vetületében érthető meg. Hegel világszelleme az elidegenedés spiritualizálása, annak a ténynek a fiktív-imaginárius feloldása, hogy a történelem bizonyos korszakaiban a fejlődés a cselekvő individuumnak „háta mögött" tör utat magának.

A hegeli idealizmus lényege az adott szempontból tehát az, hogy a vizsgált valóságot egy szellemi-metafizikai kiindulópontból vezeti le, *empirikus premisszák nélkül.* Hegel előfeltevései azonban olyan *absztrakciók,* amelyekből csak a valóságon erőszakot elkövetve lehet levezetni a konkrétat, a „profán" történelmet.

Feuerbach laicizálja és autonómmá teszi Hegel szellemi principiumok által kormányozott emberét. Hegel-kritikájában rámutat arra, hogy abszolút szellemi kezdettől nem lehet a tárgyak valóságos világáig eljutni: fogalmakból csak fogalmak jönnek létre. Feuerbach előfeltevésként valóságos, a gondolkodástól megkülönböztetett objektumokat akar megragadni, amelyeknek konkrétsága „érzékiségükben", tevékenységükben adott. Csakhogy — mutat rá Marx a *Német ideológiában* — Feuerbach az emberi tevékenységet nem fogja fel *tárgyinak* („ahol a történelmet figyelembe veszi, ott nem materialista"), másrészt nem képes az embert mint tárgyi lényt aktív *tevékenységében* megragadni („ahol materialista, ott a történelem nem szerepel nála"). Feuerbachot emberfelfogásának módszertani és társadalomelméleti korlátai oda vezetik, hogy *kiemeli az embert a történelmileg keletkezett objektivációs rendszerekből,* a *társadalmi* viszonyok komplexumából, épp azért, mert nem látja, hogy ezek *emberi tevékenység* lecsapódásai és kiindulópontjai. Így viszont az embernek csak azok a közvetlen, *természeti-biológiai viszonyai* (szerelem, barátság stb.) maradnak meg, amelyek az objektivációk *előtt* léteztek. Ebből a „lemeztelenített", izolált individuumból kívánva dedukálni a valóságot, *visszaesik az idealista módszertanba* (s ugyanakkor lemond Hegel emberfelfogásának komoly eredményeiről).

Amikor tehát az ember lényegének kérdése felmerül, a probléma egyben a filozófia előfeltevéseinek, illetve előfeltevés-nélküliségének kérdése is. Marx saját társadalom- és történelemfilozófiá-

Digitized by Google

jának előfeltevéseit elhatárolta mind az ifjúhegeliánus felfogástól (amely a társadalmi jelenségek feltárása során bizonyos szellemi-ideális sémákat posztulál elsődleges magyarázó értékkel), mind a történelmietlen és naturalista feuerbachi antropológiától (amely egy izolált individuumot előlegez). Az előfeltételek — írja Marx a jelzett két felfogásra utalva — *nem dogmák* és *nem önkényesek*, hanem valóságosak, s csak a képzeletben lehet elvonatkoztatni tőlük. Ezek pedig: a „valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik, mind azok, amelyeket készen találtak, mind azok, amelyeket saját cselekvésükkel hoztak létre" (A német ideológia. Marx—Engels Művei. 3. köt. Budapest, 1960. 23. old.). A materialista társadalomfilozófiának így *nincsenek előfeltevései* — abban az értelemben, hogy csak *az az „előfeltevése", ami van*: a cselekvő ember és életfeltételeinek bonyolultan szervezett tárgyi és viszonyhálózata. A feladat tehát: feltárni ennek az embernek mint aktív-teremtő *és* tárgyi szubjektumnak az általános jegyeit.

Marx kiindulópontja — az ember mint természeti élőlény, mint tárgyi, érzéki lény. Az ember a természet része, s ahhoz, hogy élettevékenységét nyilvánítsa, hogy létét fenntartsa és újratermelje, nélkülözhetetlenként igényli a *tárgyi szféra* szakadatlan jelenlétét és a vele való kölcsönhatást. „Egy nem tárgyi lény nem lény, képtelen-lény" — írja Marx. De az ember nemcsak természeti-tárgyi lény, nemcsak függ tehát az objektív adottságoktól, mint ezeknek szenvedő részese és alávetettje, hanem egyben *aktív, cselekvő* lény is. Csak *tevékenysége* révén biztosíthatja létezését, élő-eleven fennállását.

E jellemzés azonban még nem adja meg az ember *specifikumát*. A kérdés az, hogy milyen értelemben *sajátos* természeti lény az ember. Erre akkor deríthetünk fényt, ha tulajdonságait az *állat* adottságaival vetjük össze. Az állat hasonlóképpen tárgyi és aktivitással rendelkező lény, ám Marxnál az ember és az állat principiálisan fontos szembeállításával találkozunk, s ez az *élettevékenységek különbözőségén* alapul. Az állati tevékenység a készen talált tárgy megragadására és elfogyasztására korlátozódik. Az állat cselekvése, aktivitása így egybeesik szükségletének közvetlen kielégítésével: tevékenységének tárgyát nem különbözteti meg szükségletének tárgyától. Környezetét ezért kizárólag azoknak a tárgyaknak a szigorúan körülhatárolt világa alkotja, amelyeknek *biológiai* szükségletei kielégítése szempontjából, tehát egy *egyoldalú hasznosság* alapján van jelentésük számára. Az állat viselkedése mindig ösztönszerű. Szükségletei és az ezt kielégítő viselkedésformák — a törzsfejlődésben végbemenő módosulásoktól eltekintve — mint egyszer és mindenkorra adott mozgásterű struktúrák öröklődnek tovább, individuálisan és testileg.

A *munkának*, az ember alapvető élettevékenységének fő vonásai különös élességgel rajzolódnak ki, ha szembeállítjuk őket az itt jellemzett állati tevékenységgel. A munka mindenekelőtt *közvetett* tevékenység. Az emberi szükségletek kielégítése csak közvetítéseken keresztül mehet végbe. Egyszerűsítő példával: az ember számára még nem étel az, ami megehető. Hogy elfogyaszthatóvá tegye, szükségletei tárgyát *át kell alakítania*. Ezért eszközt iktat önmaga és a tárgy közé (eszközt, amely egy megelőző emberi tevékenység eredménye), és élő munkát fejt ki. A munka közvetett jellege folytán viszont szakadatlanul szélesedik azoknak a tárgyaknak a köre, amelyekre az emberi tevékenység irányul, s ezeknek egyre növekvő hányadát olyan tárgyak teszik, amelyek *közvetlenül* nem elégítenek ki szükségletet. A fogyasztás új típusa alakul ki így, a termelő fogyasztás. Az embernél tehát a tevékenység, a használat tárgya, valamint a szükségletkielégítés, a fogyasztás tárgya *elválik* egymástól, s az utóbbi az előbbinek egyre csökkenő részét alkotja. Az embert ezért *univerzális természeti lény*, aki lehetőségétől függően képes arra, hogy a természetnek *bármely* adottságát tevékenysége tárgyává tegye („valamennyi species mértéke szerint termeljen"), s a külső összefüggéseket mint tevékenységében érvényesülő szabályozó elveket ismerje fel és el.

Így egy oldalról *elsajátítja* azokat az összefüggéseket, amelyeknek ismeretében képessé válik rá, hogy beavatkozva a tárgyak természetébe, átalakítsa őket. Ezzel a tárgyak tulajdonságaiként, tárgyi-dologi, tehát mások által is elsajátítható alakban megjelenítve saját képességeit és ismereteit, *eltárgyiasítja* önmagát. Az ember lényegétől elválaszthatatlan az elsajátítás és a tárgyiasulás dialektikája, a kettő feltételezi egymást, biztosítja egymás érvényesülésének lehetőségét és színterét. *A munka a tárgyiasulás és elsajátítás ontológiai szintézisében a társadalmi lét alapját és a történelmi lét folyamatosságát biztosítja; másrészt magából eredeztetve az ún. magasabb rendű objektációkat (tudomány és művészet), lehetővé teszi a valóság különösen bonyolult összefüggés-rendszereinek elsajátítását.*

A munkafolyamatból tehát — folytatva az előbbi gondolatsort — állandóan kike-

Digitized by Google

rülnek olyan tárgyak, amelyeket az ember nem fogyaszt el. Így a társadalmi fejlődés során a természeti környezet egy „elemberiesített", kulturális környezetnek adja át a helyét, s ez mindig a megelőző emberi tevékenység terméke. Az embert tehát olyan világ veszi körül, amely a korábbi nemzedékek munkájának tárgyiasulása, s amely az ember számára születésétől fogva és egyedfejlődése során tárgyi formában megjelenő *elsajátítandó emberi képességek* adott fokon megvalósult összességeként létezik. Környezete szakadatlanul felkínálja az embernek azokat az objektivált képességeket, ismereteket, mozgásformákat stb., amelyeket a megelőző generációk alakítottak ki. Ezek minden individum számára rajta kívüli *tárgyi örökségként fel vannak adva*, ki vannak jelölve, ezeket *kell* elsajátítania, hogy történelmét ne kezdje mindig elölről, hanem folytathassa ott, ahol elődei abbahagyták. Jól látható e ponton, hogy a munkatevékenység *tárgyi* vezetése-rögzülése és ily módon lehetséges átörökítése (itt a történelmi determinizmus elméletének alapgondolata!) vagyis a munka tárgyi jellege az alapja a történelemnek mint olyannak, ez a biztosítéka a történelem *folytonosságának.*[7]

E ponton kell rámutatni tárgyiasulás és elidegenedés döntő különbségére. A tárgyiasulás — a mondottakból látható-an — az emberi élet alapfeltétele, alkotó eleme. Az elidegenedés a tárgyiasulásnak egy meghatározott történelmi formája, amikor a termelés tárgyi feltételei és az ezekre épülő objektivációs szintek önállósulnak a termelővel szemben, s mint uralkodó és ellenőrizhetetlen hatalmak, egy torz és egyoldalú tevékenység végzésére kényszerítik.

De mit értünk pontosan *tárgyiasuláson*? Mit jelent az, hogy a tárgyak emberi tulajdonságok megtestesítőivé lesznek? Egy tárgy nemcsak azért tárgyiasulás, mert emberi tevékenység produktuma. Arról van szó, hogy *az átalakított természeti közeg emberi szükségleteket és képességeket hordoz magában*, s ezeket a világra született individuumnak el kell sajátítania ahhoz, hogy eljusson a társadalmi élet adott fokára. Mi teszi lehetővé ezt a folyamatot? Az emberi élet reális menetében a tárgyaknak van egy *normális használata*. A tényért sok mindenre fel lehet használni, de kiváltképpen arra, hogy együnk belőle. E tárgyhoz így egy normativitás tapad, *megtesít egy tevékenységi módot* (az evést). Világos, hogy ennek elsajátítása, *megtanulása csak társadalmi* összefüggésben lehetséges, egy felnőtt generáció közvetítő és irányító munkája segítségével, hiszen olyan felhasználási mód ez, amely *nem biológiailag adott* az ember számára. Az ember nem belevetve, hanem *be van vezetve* a társadalomba — írja Leontyev. Másrészt a tárgy egy *szükségletet* testesít meg (példánkban az evést). Ha képtelen ennek kielégítésére, akkor kiesik a társadalmi élet folyamatából; társadalmi el nem ismerése mutatja, hogy a tárgy csak a fogyasztásban válik társadalmi termékké. Harmadszor és végül: a tárgyban egy meghatározott *előállítási mód ölt testet*, s ez lehetővé teszi, hogy mintává váljon a termelés további menetében. Előállításának megismétlése készséget fejleszt ki.[8]

A munkáról eddig abból a szempontból beszéltünk, hogy átalakítja a természeti tárgyakat, az objektumot. A munka azonban egyúttal a *szubjektum* átalakítását is magával hozza, az emberi képességek, a személyes gazdagság kialakításának folyamata is. Utaltunk rá az imént, hogy tevékenységével az ember a természetnek olyan összefüggéseit sajátítja el, amelyek nem törvényei biológiai természetének. Megintcsak az ember univerzalizációjáról van szó, mert a termelést nem lehet úgy felfogni, mint a már kész, befejezett szükségletek állandóan adott szinten való kielégítésének folyamatát. Marx rámutat arra, hogy a biológiai szükségletek hogyan módosulnak („humanizálódnak") a társadalom történetében, másrészt, hogy milyen *új, nem biológiai* szükségletek jönnek létre a termelés *társadalmi eszközeinek* mindig újbóli előállítására. Végül kialakulnak és elkülönült objektivációkként léteznek a szellemi (esztétikai, tudományos stb.) szükségletek komponensei is.

A munka — közvetett jellegén túlmenően — *társadalmi természetű tevékenység.* Ezt világítja meg Marxnál egyrészt az embernek mint *közösségi lény*nek a kategóriája (az ember csak közösségben, csak más emberekkel érintkezve lehet *emberré*), másrészt a *nembeli lény* ter-

7 Az itt kifejtett gondolatmenet Márkus György Marxizmus és „antropológia" c. könyvére (Akadémiai Kiadó, 1966.) támaszkodik.

8 A tárgyiasulásnál szélesebb értelemben használatos az *objektiváció* fogalma. A munkafolyamat során a munkatárgyakon kívül más, nem tárgyi termékek is létrejönnek. Így a társadalmi intézmények, a művészeti és tudományos alkotások, az ideológiai-politikai nézetrendszerek szintén objektivációk (sőt közéjük sorolandó a nyelv is és a szokás — a mindennapi élet objektivációi). Közös lényegük, hogy emberi képességek intersubjektív rögzítései, amelyek valamilyen formában közvetítve vannak az individuumok felé.

Digitized by Google

minus. Ez utóbbi annyit jelent, hogy az ember *minden* tevékenységében társadalmi. Éppen a munka teszi lehetővé, hogy *az ember elsajátíthatja, életébe bevonhatja mindazt, mindazokat a „lényegi erőket", amelyeket a megelőző és vele együttélő individuumok már létrehoztak.* Az emberi munka minden történeti formájában közösségi tevékenység. Vagy közvetlenül közösségi *együtt termelés,* mint pl. a primitív társadalmakban (s ekkor a közösség szubjektumként elkülönül az alárendelt mozzanatát alkotó egyénnel szemben, aki csak azáltal tulajdonos, hogy tagja e közösségnek), vagy — a munkamegosztás, az áru- és pénzviszonyok kialakulásával, a személyes közösségi kapcsolatok felbomlásával — a munka mint *egymás számára* termelés jelenik meg (kiteljesedett formájában a kapitalizmusban). A termelésnek ez az utóbbi formája teszi lehetővé az egyéniség, az individualitás kialakuását, vagyis az emberek csak társadalmiasodásuk lévén különülhetnek el.[9]

A kollektivitás mellett az ember társadalmiságának másik oldala a *történetiség.* A termelés eszközeit és felhasználásuk módját a megelőző emberi generációk hozták létre. Az általuk hagyományozott holt munka elsajátítása előfeltétele az élő munkának. Az ember így az előtte élt nemzedékek felhalmozott ismeretanyagát olvasztja be tevékenységébe, s így nemcsak ő függ kora adott társadalmától, hanem e társadalom egésze is függ az emberiség addig lefolyt történetétől. Az embernek tehát társadalmi-történeti meghatározottsága van, s ez alól éppúgy nem tud kibújni, ahogyan bőrét sem vetheti le. Kollektivitás és történetiség: a társadalmiság két olyan oldala, amely *csak együtt* képzelhető el, és amely az embert mint *univerzális társadalmi lényt* — ahogy Marx írja, mint *világtörténeti empirikus individuumot* — hozza létre. A történelemben előrehaladva az ember tevékenysége az individuumok mind szélesebb körétől válik függővé, s így az ember potenciálisan képes arra, hogy az *egész* emberiség által felhalmozott ismeretanyagot elsajátítsa.

Az emberi lényeg harmadik alapvető vonása, amelyet megintcsak a munkafolyamat implikál, a *tudatosság.* A tudat a tárgy készen talált formájának és kívánt alakjának összevetését jelenti. Az átalakító tevékenység szakadatlan kontrollja, *célszerű,* cél-tételező tevékenység. Az állat képtelen erre: minthogy nem fosztja meg a tárgyat közvetlen biológiai-hasznossági jelentésétől, *nem is azonosíthatja* azt, nem ragadhatja meg tényleges természetét. Az állat így közvetlenül egybeolvad érzéki tapasztalatával. Az ember túllép a közvetlen tapasztalaton, a tárgyat dologi mivoltában ragadja meg, s mint jelenlevőt, összehasonlítja az elérendő céllal: vágyai, elképzelései, kívánságai szubjektívként (más-ként) tudatosulnak benne a készen talált közeggel szemben, amelyet mint átalakítandót, *valódi mivoltában* képes visszatükrözni. A munkának és tudatosságnak itt csak jelzett marxi összefüggései nélkülözhetetlenek a marxista ismeretelmélet megalkotása során.

Antropológia és történelem

Kanyarodjunk vissza az előbb mondottakhoz. Mire vonatkozik az emberi lényeg ilyen jellemzése? Az emberi egyén *konstans* jegyeiről volna szó? Ha így lenne, akkor nem beszélhetnénk az emberi lényeg elidegenedéséről. De azt sem mondhatjuk, hogy *minden egyes* individuum vonásait sorakoztattuk fel, hiszen az alkotó munkatevékenység, a társadalmi univerzalitás stb. a vázolt antropológiai értelemben és teljességben nem jellemzi minden kor valamennyi individuumát. Akkor mire vonatkozik hát az emberi lényeg fogalma? Mire vonatkozik a szabadság és univerzalitás olyan jellemzése, hogy az ember szakadatlanul meghaladhatja, transzcendálhatja adott viszonyainak konkrétságát, hogy ellenőrzésre és uralomra tehet szert társadalmi viszonyainak mozgása felett, lehetősége nyílhat az egész emberiség „lényegi erőinek" elsajátítására?

Nem válaszolhatunk ezekre a kérdésekre akkor, ha megfeledkezünk az ember legfontosabb vonásáról, arról, hogy *történelme* van. Az előbbi jegyek az embernek nem állandó, a történelmi folyamattól független vonásai, hanem *éppen a történelem menetében* bukkannak nap-

9 A társadalmi termelés és fogyasztás szubjektumaival való mind szélesebb kapcsolatba kerülés tehát a *individualizáció* történelmi folyamata. Minden ember *egyed* (mindenkinek vannak másokétól eltérő tulajdonságai, de ez — a marxi felfogásban — legfeljebb két fülcimpa vagy ujjlenyomat különbsége), de *individiuummá* az ember a társadalom fejlődésének folyamatában lesz. A primitív stádiumok „nyájszervezetelvel" szemben — amelyekben az ember tevékenységét eleve kijelölik, és ezen nem tud változtatni —, e közösségek felbomlásával az ember mozgásteret és autonómiát harcol ki magának közössége vonatkozásában, dönt és választ, esetenként a közösség *ellenére* is. Az individualitás a lehetőségek *megvalasztásában* rejlik. *Személyiség* az az individuum, aki — rendelkezve az előbbi ismérvvel — *saját, csak rá jellemző* képességei folytán képes arra, hogy bizonyos társadalmi funkciókat teljesítsen, felismerje és meghatározza a maga helyét.

Digitized by Google

világra és bontakoznak, teljesednek ki. A történelem azonban nem a változás állandóságát jelenti, *nem olyan folyamat, amely az emberrel önmaga ellenére egyszerűen „megesik". Az emberek nem „malgré eux" (önmaguk ellenére) történeti lények, hanem maguk alkotják történelmüket, és ennek során maguk alakítják ki önmagukat.* Az embert nem jellemezhetjük akkor, ha a történelmet figyelmen kívül hagyjuk, hiszen elveszítjük az önlétrehozás, az önteremtés alapvető fontosságú tényét. A filozófiai antropológia embere ezért a *történelem* absztrakciója és a történelem *egységét* magyarázza. Kimunkálásával a történelem alapvető vonásait és törvényszerűségeit ragadjuk meg a tárgyiasulás, a társadalmiság, a tudatosság, a szabadság stb. fogalmaiban.

A történelem mozgástendenciáinak és perspektíváinak felvázolásával a filozófiai antropológia a marxi történelem- és társadalomfilozófia *legabsztraktabb síkjának* bizonyul. Itt találunk választ arra, hogy mi teszi a történelmet egységessé, iránnyal biró fejlődési folyamattá, s ennek segítségével adhatjuk meg a *haladás* marxi kritériumait.

További kérdés az, hogy a filozófiai antropológia a társadalmi egész, az *össztársadalmi viszonylat* oldaláról interpretálja a történelmet; előfeltevései tehát szisztematikus és értékhangsúlyos útjelzővé lehetnek az *elidegenedés* történelemfilozófiai elméletének, az individuális lét és az emberi lényeg elválásának kifejtése irányában. Másfelől a tárgyiasulás és elsajátítás elmélete alapot nyújt a *társadalmi ontológia* belső összefüggéseinek feltárásához. A marxista filozófiai antropológia figyelembevétele ezért elengedhetetlen a történelmi materialista társadalom- és emberkép kialakításához.

Papp Zsolt

Koncz Béla:
Önarckép

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti tag gazdaságának teljhatalmú szocialista gazdája

A termelőszövetkezeti gazdaságok a szegény- és a középparasztok önkéntességi elvén alapuló szocialista vállalatok. A sok kis magángazdaság helyén nagyüzemi kollektív mezőgazdaság létesült. A kollektív nagyüzemben mind a munka belső szervezete, mind az egyes volt kistermelő helye és szerepe az új feltételeknek megfelelően változik meg.

Mindenekelőtt megváltozik a termelőeszközök tulajdonviszonya. A volt magántulajdonos, szövetkezeti paraszttá, a kollektív gazdaság minden termelőeszközének *társtulajdonosává* és ezen az alapon *társrendelkezővé* válik. Nem veszti el tehát tulajdonát és azt a jogát, hogy rendelkezzék a termelőeszközökkel, csupán a tulajdonjog és a rendelkezési jog gyakorlásának *formája és módja* változik meg. A kistulajdonra és kistermelésre vonatkozó egyszemélyi rendelkezést a hatalmas anyagi-termelési bázis és a nagyüzemű termelést átfogó kollektív rendelkezés váltja fel. A rendelkezésnek ez a kollektivitása egyrészt *közvetlenül*, másrészt a termelőszövetkezeti tagok által megválasztott illetékes meghatalmazottak révén, *közvetve* valósul meg a gazdaságban.

A termelőszövetkezeti tagok *közgyűlése* minden szövetkezeti gazdaság legfelsőbb szerve. A közgyűlésen a termelőszövetkezeti tagok döntik el a gazdaság fejlesztésének minden alapvető kérdését, a termelés irányait és a termelőeszközök felhasználását, a termék értékesítését, a jövedelem felosztását stb. A közgyűlésen minden termelőszövetkezeti tag felszólalhat, javaslatokat és bíráló megjegyzéseket tehet, megválasztja az igazgató és az ellenőrző szerveket stb. A termelőszövetkezeti tagok közgyűlése megvitatja az évi termelési tervet, a brigádok és az állattenyésztő telepek évi termelési feladatait. Ily módon *minden termelőszövetkezeti tagnak lehetősége van rá, hogy közvetlenül részt vegyen* a területeknek az egyes kultúrák szerinti felosztásában, az agrotechnikai és zootechnikai rendelkezések meghatározásában stb. Emellett felhasználják a szakemberek segítségét és a képzettebb termelőszövetkezeti tagok tapasztalatát.

Helytelen az a vélemény, hogy a volt kistulajdonos kizárólagos hatalmú rendelkező volt kisgazdaságában. Amikor a gazdaság és a háztartás alapvető kérdéseiről dönteni kellett, feleségével, fiaival és leányaival, szüleivel megtárgyalta ezeket. *Sajátságos családi tanács* ült össze, és az okos kistulajdonos megfontolta a család többi tagja által kifejtett hasznos javaslatokat. Így a kisparaszt gazdaságában jogilag teljhatalmú tulajdonos és rendelkező volt ugyan, de gazdaságilag *egy kis kollektíva keretei között tevékenykedett.* Ez a kollektíva a *rokoni* kapcsolatok alapján alakult ki, de *nem volt meg benne minden tagnak az az egyenlő joga,* amely a szövetkezeti gazdaságban megvan. Minthogy általában a férfi volt a föld és a vagyon jogi tulajdonosa, a feleség és a család többi munkaképes tagja nem élvezte a tulajdonosok és a rendelkezők jogait a kisgazdaságban.

A termelőszövetkezeti gazdaságban *megszűnt ez az egyenlőtlenség.* Bulgáriában a termelőszövetkezeti alapszabály szerint a szövetkezet minden tagjának egyenlő jogai vannak, függetlenül attól, hogy azelőtt kistulajdonos volt-e, vagy családtag. A termelőszövetkezetnek nem csupán a volt kistulajdonosok tagjai, hanem feleségük, fiaik és lányaik is, akik a gazdaságban dolgoznak. Ezért a termelőszövetkezetben eltűnt a kistulajdonosi háztartása egyik tagjának egyszemélyes tulajdona a rendelkezése, és megjelent *a kollektíva minden tagjának kollektív tulajdona és rendelkezése,* a kollektivizmus törvényeinek megfelelő formákban. Ezzel a kollektíva egyetlen egy tagja sem függ a kollektíva másik tagjától. A sok egyéni akaratot *a kollektív akaratnak rendelték alá,* amelyet a kollektíva sok egyéni tagjának közös határozatai alakítanak ki és irányítanak.

Ami az igazgató tanács által megvalósított operatív *vezetést* illeti, ez a kol-

Digitized by Google

lektivizmus törvényeiből ered, és a legkevésbé sem sérti a szövetkezet tagjainak társtulajdonosi és társrendelkezői jogait. A termelőszövetkezeti tagok által megválasztott igazgató tanács annak a körülménynek a megszemélyesített kifejezője, hogy a gazdaságban a termelőszövetkezeti tagok *társtulajdonosok* és *társrendelkezők*. Ily módon a termelőszövetkezeti gazdaságokban gazdaságilag teljes mértékben (a gazdaság szocialista természetének megfelelő formában és módon) *megoldódott a tulajdon és a rendelkezés közötti ellentmondás*. Ha némely esetben ez az ellentmondás személyes konfliktusokat teremt, akkor ez vagy annak tulajdonítható, hogy nem eléggé értik meg a szocialista valóságot, vagy annak, hogy egyes volt magántulajdonosokba erősen begyökereztek bizonyos magántulajdonosi szokások, vagy annak, hogy sérelem érte a szövetkezeti belső demokráciát.

A nagy szövetkezeti gazdaságokban, mint minden nagyüzemi termelésben, *szükségszerű* a belső üzemen belüli munkamegosztás.. Minél jobban megszilárdul gazdaságilag egy szövetkezeti gazdaság, annál jobban elmélyül a belső munkamegosztás. Bulgáriában a termelőszövetkezeti gazdaságok igen nagy vállalatok, átlagosan mintegy 4000 hektár megművelhető földdel. Minden vállalatban vannak olyan brigádok, amelyek a gabonát, az ipari és takarmánynövényeket termesztik, más brigádok a szőlőt, a gyümölcsösöket vagy a zöldségeskerteket gondozzák, működnek állattenyésztő brigádok stb. Minden munkaképes termelőszövetkezeti tag a megfelelő brigádba van beosztva. Kétségtelen, hogy az a termelőszövetkezeti tag, aki tehenészbrigádban dolgozik, az állattenyésztő-telepen csupán néhány műveletfajtát végez, minthogy az állattenyésztő-telepen belül is munkamegosztás van. A nagy gazdaság többek között ebben is különbözik a kicsitől. A kisgazda majdnem minden munkafajtát elvégzett. Az ilyen kis gazdaságban csupán természetes munkamegosztás alakult ki, a nemek és a kor alapján. A kisgazda sem mindig maga végezte el az összes munkafajtát, de gazdaságában mindig figyelemmel kísérhette a munka összes mozzanatát. Ez a lehetőség nem abból következett, hogy ő volt a *tulajdonos*, hanem abból, hogy *gazdasága kicsi* volt. Minden termelési folyamatot szükségszerűen *szervezni és vezetni kell:* a kisparaszt tehát, mint a termelőeszközök tulajdonosa ennek a folyamatnak vezetője és szervezője is volt. Háztartása egyéb tagjainak munkáját ő vezette és szervezte. De a kis magántulajdonos nem csupán szervező volt, hanem *maga is részt vett a termelésben*. Ebben az esetben maga szervezte és vezette a maga munkáját.

Minden *nagyüzemű* termelés, amelyben sok munkaerő vesz részt, *vezetőt* és *szervezőt* igényel. A nagy kapitalista gazdaságban a szervező és a vezető a termelőeszközök tulajdonosa, vagy az általa meghatalmazott személy. Az ilyen gazdaságban a termelőeszközöktől megfosztott munkások a tulajdonos rendelkezéseinek végrehajtói, akiket a tulajdonos kizsákmányol. A kapitalista gazdasággal ellentétben a szövetkezeti gazdaságban a termelőszövetkezeti tagok nincsenek megfosztva a termelőeszközöktől. A tagok társtulajdonosok; ebben a minőségükben megfelelő szerveket felhatalmaznak arra, hogy szervezzék meg és vezessék a folyó munkát, *az alapvető kérdéseket azonban az egész kollektíva dönti el*. Ily módon juttatják érvényre tulajdonosi jogaikat. A szövetkezeti gazdaságban minden tag a *kollektíváért* dolgozik, és a kollektíva révén *saját magáért*. Általában: a nagy gazdaságban a dolgozó vagy az uráért munkálkodik, aki kizsákmányolja őt (a kapitalista gazdaságban), vagy a kollektíváért és következésképpen saját magáért dolgozik (a szocialista társulásban). A nagy szövetkezeti gazdaságban a tag *közvetlenül nem dolgozhat saját magáért*. Ez magának a gazdaságnak a jellegéből fakad. A szövetkezeti gazdaságban a saját magáért való közvetlen munka teljes ellentmondásban állna a társadalmi tulajdon és a szocialista társadalmi viszonyok jellegével. De gyakorlatilag nem is valósítható meg, mert ellentmond a szocialista gazdaság törvényszerűségeinek.

Ezért a szocialista állam és minden egyes szövetkezeti gazdaság gazdaságpolitikája arra irányul, hogy ösztönzőket teremtsen a termelőszövetkezeti tagoknak a termelésben való tevékeny részvételére, és összehangolja minden termelőszövetkezeti tagnak a társadalmi gazdasághoz való hozzájárulását, annak személyes jövedelmével. A munka szerinti elosztás törvényeivel való teljes összhang a legfontosabb feltétele annak, hogy a termelőszövetkezeti tagoknak, mint társtulajdonosoknak és mint a termelésben részt vevőknek az érdekei egybeessenek. Annak a termelőszövetkezeti tagnak, aki többel járult hozzá a gazdaság gyarapodásához, aki több, eredményesebb munkát végzett, nagyobb személyes jövedelmet kell kapnia. A jö-

Digitized by Google

vedelem társtulajdonában már nem a bevitt vagyon értéke, nem a termelőszövetkezetnek átadott föld nagysága határozza meg az egyes termelőszövetkezeti tag arányrészét. Ebben a vonatkozásban minden termelőszövetkezeti tag egyenjogú: mindegyikük társtulajdonosa az oszthatatlan termelési alapoknak. *A munka mennyisége, minősége és következésképpen eredménye határozza meg a termelőszövetkezeti tagnak mint társtulajdonosnak a helyét a jövedelemelosztásban.* Ez különbözteti meg a szocialista szövetkezetet a kapitalizmus feltételei között működő szövetkezettől. Ezért a szövetkezetben a munka helyes normázása és értékelése, a termelési folyamatok jó megszervezése, a tudományosan megalapozott mutatók szerinti anyagi és erkölcsi ösztönzés olyan lehetőségek, amelyek megszilárdítják a termelőszövetkezeti tagoknak a munkához és a szövetkezeti tulajdonhoz való szocialista viszonyát.

Nagy szerepet játszanak a termelőszövetkezeti tagok tulajdonosi érzetének kialakításában a *brigádok és munkacsapatok.* A belső szövetkezeti demokrácia fejlesztése szintén közvetlen viszonyban van ezekkel a munkaszervezeti formákkal. A bolgár szövetkezeti gazdaságokban a termelőszövetkezeti tagok nemcsak az elnököt, valamint az igazgatót és az ellenőrző tanács tagjait választják, hanem a gazdaságok többségében ők választják meg a *brigádvezetőket és a csoportvezetőket* is. Magukban a brigádokban a termelőszövetkezeti tagok kívánsága szerint egészítik ki az egyes szervezeti láncszemeket.

Minden brigád kidolgozza évi termelési feladatát, s ezt a brigádgyűlés vitatja meg. Ily módon a tervezéskor minden termelőszövetkezeti tag megismeri a brigádban folyó termelés összes kérdéseit. Az elvégzett munkáról és az elért eredményekről szóló havi és évi beszámoló a brigádgyűlésen szintén egyik formája annak, hogy a termelőszövetkezeti tagok az egész termelési folyamatot figyelemmel kísérjék. Ha tehát helyes a bérezés és az ösztönzés rendszere, a szocialista elvek szerint osztják el a gazdaság jövedelmét, s kialakult a belső szövetkezeti demokrácia és a termelőszövetkezeti tagok új életmódja, akkor a szövetkezetben nem merülnek fel ellentmondások. Ilyen feltételek között *a termelőszövetkezeti tagoknak mint társtulajdonosoknak és dolgozóknak személyes érdekei teljes mértékben egybeesnek a gazdaság kollektív érdekeivel.*

Dimo Vladov

Koncz Béla:
Ablak fényekkel

Digitized by Google

Illúziók nélkül

A Társadalmi Szemle szerkesztősége a folyóirat márciusi számában „Mezőgazdasági nagyüzem—technika—ember" címmel egy mind aktuálisabbá váló kérdésre keres feleletet. A kérdés megközelítése, s még inkább vele kapcsolatban felmerülő elméleti- gyakorlati problémák feltárása és a jelentkező ellentmondások feloldására alkalmas elvek megfogalmazása *rendkívül nehéz feladat.* Ennek tudatában vállalkozom néhány olyan gondolat és általam objektívnek ítélt összefüggés vázlatos kifejtésére, amely — ha szerény mértékben is — talán elősegíti a probléma megközelítését, esetleg a vizsgált ellentmondás reális megítélését.

A valóságos helyzet

Úgy gondolom, leghelyesebb, ha *a termelőszövetkezeti gazdálkodás valóságos helyzetéből* indulunk ki. Ezt pedig a vizsgálandó probléma szempontjából így jellemezhetjük.

1. A termelőszövetkezet nemcsak olyan termelőegység (vállalat), amely a népgazdaság és a maga szükségleteinek kielégítésére irányuló termelési és értékesítő folyamatokat tervezi, szervezi, irányítja és végrehajtja, hanem egyúttal *önkéntes társulás útján* létrejött *társadalmi-gazdasági szervezet is,* amelynek tagjai az általuk működtetett vállalat *társtulajdonosai.*

2. A termelőszövetkezetek többsége ma már *kifejezetten* nagyüzemi jellegű, mind a terület nagyságát, mind a termelés volumenét, mind pedig a koncentráltságot, az eszközellátottság mennyiségi mutatóját és színvonalát illetően.

Főként a 2. pont alattiból következik, hogy *a magas szintű irányítás és a munkamegosztás objektív szükségszerűség* a jelenlegi termelőszövetkezeti gazdálkodásban, s ez a gyakorlatban is egyre inkább tükröződik. Ennek megfelelően a vezetés és a végrehajtás határozottan és végleg *elkülönül egymástól.* Az eddigi tapasztalatok alapján nyugodtan elmondhatjuk, hogy a szövetkezetek mai gazdálkodási színvonalán *csak a vállalati szintű vezetők* (az elnök és egyéb vezető szakemberek) tudják átfogni a termelőegység egészét, termelői és gazdálkodási tevékenységének minden részfolyamatával együtt. Ezzel szemben a dolgozó tagság — ide számítva még a brigádvezetőket és a különféle területeken tevékenykedő technikai szintű dolgozókat is — csak egy-egy *termelési részfolyamatban* vesz részt, esetleg mint irányító, de az esetek többségében mint az adott részfolyamat *egyszerű végrehajtója.* Ez az elkülönültségi viszony a vezetők és végrehajtók között a műszaki-technológiai előrehaladás során még jobban erősödik.

Ez tehát a valóságos helyzet, amelylyel feltétlenül számolnunk kell. Ezért véleményem szerint helyes, ha abból indulunk ki: belátható időn belül a termelőszövetkezetek társtulajdonosai az *érvényesülő objektív tényezők miatt sem lesznek képesek teljesen áttekinteni a korszerű nagyüzemükben folyó termelést* és gazdálkodást, megismerni ennek minden részfolyamatát. Ennek hiányában *társtulajdonosi mivoltuknak sem tudnak érvényt szerezni* a termelőszövetkezeti nagyüzem fontosabb termelési és gazdálkodási kérdéseinek eldöntése, vagy legalábbis az alkotó módon való beleszólás tekintetében.

Mit lehet tenni?

Úgy látszik tehát, hogy az a tulajdonosi viszonyból eredő gazdasági magatartás, amely a kisparaszti gazdaságban magától értetődően és törvényszerűen utat tör magának — *a nagyüzemi viszonyok között nem járható út.* A tapasztalatok alapján úgy látszik, hogy ez az összefüggés általánosabb jellegű, mert a társadalmi-gazdasági formációtól függetlenül is jelentkezik. Arról az erőfeszítésről és harcról sem szabad azonban lemondanunk, amely éppen a szocialista típusú személyiség sokoldalú, arányos fejlesztésének szükségességéből ered. Arról tehát, hogy a technika és tudomány vívmányait széleskörűen alkalmazó, korszerű technológiával működő nagyüzemben, a mélyen és sokfelé tagolt munkamegosztás viszonyai között dolgozó szövetkezeti tagoknak, miközben végrehajtják a számukra előírt részfeladatokat, legyen *bizonyos mértékű áttekintésük az egész üzem* termeléséről és gazdálkodásáról. Arra kell törekednünk, hogy kialakítsuk benne az egész üzem fontosabb gazdasági kérdései iránti törődés készségét, vagyis az aktív és alkotó kollektív-tulajdonosi magatartást.

Az ebből a kettősségből eredő ellentmondásnak az abszolut mérvű feloldása belátható időn belül szerintem *irreális*

Digitized by Google

vállalkozás lenne. Az ellentmondás oldódásának előmozdítására, illetve *feszítettségének csökkentésére* azonban megítélésem szerint vannak lehetőségeink.

Így pl. az objektív körülmények annak a felismerésére ösztönzik a szövetkezeti tagságot, illetve nagyobb részét, hogy az iparszerűen termelő, modern technikát és technológiát alkalmazó nagyüzemben nem tudja átfogni a termelés és gazdálkodás egészét, következésképpen mérsékelnie kell társtulajdonosi mivoltának említett megnyilvánulásait, illetve ezek iránti igényeit, anélkül azonban, hogy közömbössé válna gazdaságának alapvetően fontos kérdéseivel szemben.

Az ilyen tudati általakulást lényeges mértékben megkönyíti az *anyagi érdekeltség* következetes és az eddiginél fokozottabb *érvényesítése.* Ha ugyanis olyan *érdekeltségi rendszert* sikerül alkalmazni, amely az egyes részfolyamatok pontos és eredményes elvégzésére ösztönöz, s emellett könnyen áttekinthető módon hozza kapcsolatba e részfeladatok jó teljesítését az egész gazdaság által elérendő összeredményekkel, akkor a részfolyamatokat végző tagok lelkesen, a társtulajdonosok érdekeltségével és törődésével teljesítik a munkamegosztás alapján rájuk háruló kötelezettségeiket.

A *képviseleti rendszer alkalmazása* is lehetőséget kínál annak a feszültségnek az enyhítésére, amely a társtulajdonosi funkció gyakorlása és a tagoknak az üzemben a technikai fejlődés által kialakított helyzete között fennáll. Az egyes munkaközösségekben — még a legkisebbekben is — rendszerint akad egy-két személy, akinek *átlagon felüli az áttekintő képessége,* s aki a munkamegosztás keretében neki kijelölt részfeladatokon kívül bizonyos mértékig az összes többi részfolyamatról is tájékozott, sőt valamennyire arra is képes, hogy áttekintse az egész gazdaság termelési és gazdálkodási tevékenységét, ennek fontosabb összefüggéseivel együtt. Ezekben a munkamegosztás szerint kialakult csoportokban az emberek lényegében azonos munkahelyen és azonos körülmények között töltik el munkaidejük túlnyomó részét, így nemcsak gyakori és jól funkcionáló munkakapcsolatok jönnek létre köztük, hanem közvetlen, általános emberi relációk is kialakulnak, jól meg is ismerik egymást. Az ilyen gazdasági és humán talajon kialakult környezetben kedvezők a feltételei annak, hogy kialakuljon és megszilárduljon a szövetkezeti tagok egymás iránti bizalma. Ennek eredményeként hajlandók és képesek lesznek kijelölni maguk közül azt a *képviselőt,* akin keresztül a tagok érvényesíthetik társtulajdonos mivoltukból fakadó jogaikat és igényeiket. Ennek *szervezeti kereteit* — a közgyűlés és vezetőség határköreivel összhangban — már könnyebben meg lehet teremteni (munkahelyi bizottságok, bizalmi csoportok, meghatalmazott képviselők stb. útján).

Mindehhez természetesen elengedhetetlen feltételként az szükséges, hogy a szövetkezeti belső demokrácia tovább érlelődjön, elmélyüljön. Ennek megvalósítása pedig — az új gazdaságirányítási rendszerben rejlő gazdasági lehetőségek teljesebb kihasználása mellett — nagymértékben attól a *tudatformálásra,* társadalmi nevelésre irányuló erőfeszítéstől függ, amelyet minden bizonnyal eltökélt szándékunk megtenni.

Dr. Bodnár Miklós

Kerényi Jenő: Bunkócska

Digitized by Google

Gáspár Sándor: A magyar szakszervezetek szerepe a szocializmus építésében

Gáspár Sándor elvtárs könyve a magyar szakszervezeti mozgalom gazdag tapasztalatait dolgozza fel. Akkor íródott meg, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt — a szakszervezetekben dolgozó párttagok közreműködésével — kidolgozta azokat az elveket, amelyek meghatározzák a magyar szakszervezetek helyét és szerepét a szocialista építés mai szakaszában. A párt által kidolgozott elvek utat nyitottak a szakszervezeti mozgalom politikai és szervezeti erejének hatékonyabb felhasználásához és jól szolgálják a párt vezető szerepének erősítését is. A munka legfőbb értéke, hogy a munkásosztály ügye iránti nagy felelősséggel alkalmazza ezeket az elveket és új elemekkel gazdagítja. A könyv szerzője ifjúkorától cselekvő részese a magyar szakszervezeti mozgalomnak. Tisztelettel adózik a hagyományoknak, de kritikusan vizsgálja őket; könyve a tapasztalatok és a távlati problémákat is jelző gondolatok ötvözete. A könyv a szakszervezeti mozgalomnak egy olyan állomását jelzi, amelyről visszatekinthetünk a múltba és előre is nézhetünk, erőt gyűjthetünk a ma és a jövő feladatainak megvalósításához.

Gáspár elvtárs foglalkozik a nemzetközi szakszervezeti mozgalom fejlődési tendenciáinak elemzésével. A tulajdonviszonyokból kiindulva párhuzamot von a mi szakszervezeteink és a kapitalista viszonyok között működő szakszervezetek között. Elemzéseiben messzemenően felhasználja a szocialista országok és különösen a Szovjetunió sok évtizede harcoló szakszervezeteinek tapasztalatait. A magyar és a szovjet szakszervezetek példáin keresztül mutatja be: hogyan szolgálják a szakszervezetek a felszabadult munkásosztály érdekeit, a szocializmus építését.

A felszabadulás után a történelem választ elé állította a népi demokratikus országok szakszervezeteit. A kibontakozással és az új út megjelölésével ezek a szakszervezetek példát mutattak azon országok szakszervezeteinek is, amelyekben hosszabb-rövidebb ideig szociáldemokrata, vagy más „munkáspártok" voltak a kormányzó pártok. E pártok tömegbázisát a szakszervezeti mozgalom adta és adja meg, mégsem tudták kivívni a munkásosztály hatalmát, a tulajdonviszonyok változatlanok maradtak. A szerző a szakszervezeti mozgalom mozgásirányát — kialakulásuktól napjainkig — a tulajdonviszonyokat, társadalmi változásokat, az emberek tudati fejlődését figyelembe véve elemzi. Elméleti következtetései gazdagítják a nemzetközi szakszervezeti mozgalom ismeretanyagát és útbaigazításul szolgálnak az egyes szakszervezetek politikai megítéléséhez. Bár alapvetően a magyar szakszervezetek tevékenységét és tapasztalatait ismerteti, egyik-másik általánosítható megállapítását, következtetését minden bizonnyal más, különösen a szocialista viszonyok között dolgozó szakszervezetek is felhasználhatják.

Meglehetősen nagy terjedelemben és elvi megalapozottsággal foglalkozik a könyv a szakszervezetek és a politikai pártok, ezen belül elsősorban a marxista-leninista pártok viszonyával. A történelmi tapasztalatokra építve — párhuzamot von a munkásosztálynak politikai pártjától való függetlenségét, valamint a párt és a szakszervezetek egyenlő szerepét hirdető nézetek képviselői között. Leleplezi a reformista irányzatú szakszervezetek félrevezető magatartását. Következetesen bizonyítja, hogy a munkásosztály érdekeiért vívott harc kapitalista körülmények között is meghatározza a forradalmi munkáspártok és az osztályharcos szakszervezetek viszonyát: „az osztályharcos szakszervezetek viszonya a forradalmi munkáspárthoz nem a függetlenség vagy semlegesség, hanem a szervezeti önállóság alapján a párt vezető szerepének tudatos elfogadása".

A szerző elemzi a magyar szakszervezetek szerepét a munkásosztály hatalmának kivívásában, majd az ezt követő újabb célok, feladatok megvalósításában A munkáshatalom kivívása után új hely-

Digitized by Google

zetbe kerültek a szakszervezetek: az uralmon levő munkásosztály és egyben az összes bérből és fizetésből élők szakszervezeteivé váltak. A szakszervezetek lehetőségei és feladatai ebben a helyzetben szélesen kibontakoznak és megsokasodnak. A szocialista építés ez időszakban elért eredményeiről elismerően ír Gáspár elvtárs. A szakszervezeti munkában bekövetkezett torzulásokat a párt vezető szerepe oldaláról vizsgálja és tanulságos következtetésekre jut. A párt vezető szerepének elvileg téves felfogásából következett az a gyakorlat, hogy a párt sokszor a végrehajtás állami, tömegszervezeti feladatait is magára vállalta. Ez nagymértékben akadályozta a szakszervezetek, a szervezett dolgozók társadalmi aktivitását, a szakszervezeti munka sokoldalú feladatainak elvégzését, és hozzájárult a párt tömegbefolyásának csökkenéséhez is.

Az MSZMP újra marxista—leninista értelmet adott a párt vezető szerepének, s egyebek között a párt és szakszervezetek viszonyában is megszüntette a torzításokat. A könyv meggyőzően bizonyítja, hogy ezeket a helyes elveket hazánk dolgozói általánosan elfogadták s gyakorlati megvalósításuk jól gyümölcsözik a társadalom javára.

A szerző túllép a párt szerepének és vezetési módszereinek statikus szemléletén. A párt szerepét és irányítási módszereit olyan folyamatként fogja fel, amelynek során az állandó jellegű hivatás a szocialista építés soron levő feladatai, követelményei szerint konkretizálódik. Kifejti, hogy ez a fejlődés nem szubjektív megítélés következménye. A párt és a szakszervezetek viszonyában, együttműködésében csak az olyan megoldás lehet jó, amely segíti a pártot a szocialista építés céljainak következetes megvalósításában.

Sokoldalúan fejtegeti Gáspár elvtárs a szakszervezetek önállóságának helyes értelmezését. Rámutat arra, hogy a párt vezető szerepe és a szakszervezetek önállóságának növelése nem mond ellent egymásnak, sőt egyik a másik nélkül nem is érvényesülhet, mert kölcsönhatásuk csak együttesen bontakozhat ki.

A kötetben jelentős szerepet kap az a gondolat, hogy a szakszervezeteknek a munkáshatalom erősítését, a dolgozók érdekeinek védelmét kell szolgálniuk. A szakszervezeti munka alapvető feladatát, sajátos tartalmát eddig is ez a kettős funkció adta meg. Egyet lehet azonban érteni a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a maga sokoldalúságával, minden gondjával és nagyszerűségével csak most bontakozik ki igazán ez a tevékenység. Arról az utóbbi években bekövetkezett változásról, folyamatról van szó, amelyet a párt a fejlődés objektív követelményeiből kiindulva, tudatosan indított el: a szakszervezetek jogkörének kibontakoztatásáról, társadalmi szerepük növeléséről. Ez már eddig is növelte a szakszervezetek politikai súlyát és jelentősen fejlesztette tartalmi tevékenységét.

Gáspár elvtárs bebizonyítja, nogy nincs igazuk azoknak a jó-, vagy rosszindulatú bírálóknak, akik kétségbe vonják azt, hogy a szakszervezeteknek szocialista viszonyok közepette is van érdekvédelmi szerepük. Elvileg helyesen világítja meg a szocialista viszonyokból fakadó sajátos szakszervezeti és érdekvédelmi feladatokat, az össztársadalmi, szakmai, egyéni érdekek képviseletének és egyeztetésének szükségességét. Az érdekek alapvető azonosságán belül rámutat a különböző érdekszférák létezésére, az érdekek esetenkénti eltérésére, sőt összeütközéseikre. Ezért a szakszervezeti érdekképviseletnek a mi viszonyaink között is megvan a létjogosultsága. Az érdekvédelmi munkának sokféle eszköze van, s minden szinten megvan a lehetőség a különböző érdekek képviseletére, össztársadalmi érdekek alapján való megoldásukra. A jogi személyként is elismert, demokratikusan választott szakszervezeti testületeknek — megnövekedett politikai és társadalmi szerepük mellett — a különböző formájú jogi eszközeik is megvannak ehhez. A szerző mélyreható elemzéssel, a termelési eszközök tulajdonából és az államhatalom jellegéből kiindulva jut el a szocialista viszonyok között működő szakszervezeti szervek jogainak bemutatásához, s párhuzamba állítja ezeket a tőkés viszonyok között működő szakszervezetek lehetőségeivel.

A könyv rámutat arra, hogy a szakszervezetek megnövelt jogköre a szocialista törvényességet, a közerkölcsöket védelmezi azokkal szemben, akik nem tartják ezeket tiszteletben. Előfordulhat, hogy az állam helyi képviselői nem tudják, vagy nem akarják érvényre juttatni a törvényeket. Nem a szakszervezeteket kell ilyenkor a vétójog gyakorlásától óvni és félteni, hanem az érintett állami vagy gazdasági vezetőket kell állandóan a szocialista törvények és rendeletek következetes betartására nevelni, s ha szükséges, rákényszeríteni erre. A szerző rámutat arra, hogy népköztársaságunk törvénye sztrájk szervezését sem tiltja, minthogy azonban „a párt politikájának megfelelően a kormánynak eleve célja a dolgozók életszínvonalának rendszeres

Digitized by Google

emelése," az érdekvédelemnek nincs szüksége olyan harci eszközre, mint a sztrájk. Más kérdés az, hogy a helyi vezetés érzéketlensége, durva hibája az elrendelt intézkedések helyi bojkottjához vezethet. A leglényegesebb következtetés ezzel kapcsolatban az, hogy társadalmi és helyi méretekben táplálni és erősíteni kell a szocialista üzemi demokratizmust. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a konfliktusok érdemben megoldódjanak. Ha ez mégsem sikerül, akkor is van lehetőség arra, hogy a szakszervezeti jogok, köztük a vétójog vagy kifogásolási jog érdemi gyakorlásával megelőzzék a helyi munkabeszüntetést.

Gáspár elvtárs könyve nagy segítség mindazok számára, akik a szakszervezeti mozgalommal kapcsolatban vannak. Nem dogmákat, megmásíthatatlan állításokat tartalmaz, hanem maga is jelzi azokat a gondokat, amelyeket a szakszervezeti mozgalom továbbfejlesztése érdekében meg kell oldanunk. A könyv jól hasznosítható ismereteket nyújt a párt, az állam és a szakszervezetek együttes és sajátos szerepének megértéséhez. Ezért a szakszervezeti tisztségviselők táborán túl hasznos olvasmányként ajánljuk a párt-, állami és gazdasági funkcionáriusoknak is.

(Táncsics Könyvkiadó, 1969.)

Somogyi Sándor—Dajka Ferenc

Lakos Sándor: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában

Több mint kétesztendős kollektív kutató és értékelő munka eredményeit foglalja össze könyvében *Lakos Sándor,* az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének igazgatója. Tanulmánya igen jelentős a szocialista államépítés szempontjából. A központi szervek már több ízben kifejtették, hogy az állami és társadalmi mechanizmus tökéletesítésére irányuló törekvéseink keretében tanácsrendszerünket is tovább kell fejlesztenünk. A szerző azt tekintette feladatának, hogy a Társadalomtudományi Intézet által szervezett, illetőleg végzett felmérés és elemzés alapján körvonalazza a magyar tanácsrendszer továbbfejlesztésének alapelveit, főbb szervezeti, hatásköri és működésrendi követelményeit. A kötet tehát a központi párt- és állami szervek irányításával folyó előkészítő munkálatok elméleti alapozását kívánja szolgálni.

A tanulmány széles körű publikálása lehetővé teszi, hogy mindazok, akik érdeklődnek a tanácsi munka iránt, értesüljenek az eddig leszűrt főbb következtetésekről és a továbbfejlesztés javasolt módozatairól. Csak helyeselni lehet, hogy a szerző — bár a felvetett problémákat elmélyülten, felelősségteljesen vizsgálja, és saját álláspontját egyértelműen fogalmazza meg, a tárgyalt kérdéseket mégsem tekinti lezártnak. Maga is megemlíti, hogy néhány problémának csak a felvetéséig juthatott el, számos területre vonatkozóan viszont több megoldási változatot dolgozott ki, egyes részkérdések feltárását pedig az intézet hamarosan megjelenő kiadványaiban ígéri, végül a tanácsrendszer továbbfejlesztésének valamennyi időszerű kérdésében kéri a szakemberek és az érdeklődők véleménynyilvánítását.

A gazdasági és politikai fejlődés hazai adottságai között a tanácsrendszer további formálásának az a meghatározó kérdése, hogy *milyen funkciókat betöltő és ennek alapján milyen jellegű* szervek legyenek a tanácsok. Az 1954-ben született és nagyrészt jelenleg is hatályos tanácstörvény a tanácsokat államhatalmi szerveknek és egyben a dolgozók legszélesebb tömegszervezeteinek minősíti. A szerző — sokoldalú történeti és logikai vizsgálódás alapján — úgy véli, hogy a tanácsok jellegének ez a meghatározása nem reális. A tanácsok valóban állami hatalmat gyakorló népképviseleti szervek, de — mint erre már mások is rámutattak — államhatalmi tevékenységet nemcsak a tanácsok, hanem egyéb típusú (államigazgatási, bírói, ügyészi stb.) szervek is végeznek. Másrészt a tanácsok munkásságában gyakran nem annyira az államhatalmi elemek, mint inkább a *szervező, igazgatási* vonások domborodnak ki.

A marxista társadalomtudományokban szinte általánosan elfogadott felfogás szerint a tömegszervezeteket elsősorban az

Digitized by Google

jellemzi, hogy önként belépő, nyilvántartott tagokból állanak és általában mozgalmi módszerekkel dolgoznak. Minthogy tanácsainkból hiányoznak ezek az ismérvek, Lakatos Sándor leszögezi, hogy „ebben az értelemben a tanácsok Magyarországon sohasem voltak tömegszervezetek".

Az államhatalmi elnevezés ellentmondásosságának feltárása, a tömegszervezeti jelleg tagadása nem jelentheti természetesen sem a tanácsok állami jellegének feladását, sem népképviseleti mivoltuk és tömegkapcsolataik csorbítását, hiszen az egész politikai mechanizmus és ezen belül a tanácsrendszer továbbfejlesztése szempontjából alapvető követelmény a szocialista államiság és a demokrácia egymással összefüggő, együttes erősítése.

A tanácsoknak és a tanácsi szerveknek a lakosság és az adott területen működő intézmények életfeltételeinek biztosítását szolgáló feladataira épül a könyvnek az az alapvető következtetése, hogy a tanácsokat *szocialista önkormányzati szervekké* kell fejlesztenünk. Ennek pedig alapvető feltétele és eszköze a tanácsok gazdasági és pénzügyi önállóságának további fokozása. A tanácsok működését mindinkább az *önfinanszírozás* elvére kell alapoznunk. E célból — időlegesen fenntartva az egyes területek különböző fejlettségi szintjének kiegyenlítését célzó központi kiegészítést — tovább kell bővíteni a tanácsok saját bevételi forrásainak körét és bevételeik összegét is. Adórendszerünk egyszerűsítésével párhuzamosan növelni és arányosítani kell a tanácsok illetékességi területén működő központi irányítású vállalatok és a szövetkezetek anyagi közreműködését az adott terület közösségi szükségleteinek kielégítésében. Pontosabban kell meghatározni a tanácsi gazdaság körét. A tanácsoknak egyik legfontosabb gazdasági és politikai feladatuk a lakosság és a helyi intézmények kommunális szükségleteinek kielégítése, ezért gazdasági és gazdaságszervezői munkájukban a *kommunális gazdálkodásnak* és a *szolgáltató* tevékenységnek kell az első helyen állnia. A tanácsi árutermelésnek pedig közelebb kell kerülnie a helyi igényekhez.

A tanácsi gazdaság jövőjével összefüggésben veti fel a szerző a *tanácsi tulajdon* kialakításának problémáját. Megfontolandónak tartja, hogy nem lenne-e célszerű a városi és a községi tulajdont a szocialista tulajdon egyik sajátos formájául elismerni. E kategória bevezetése — véleménye szerint — lehetővé tenné sok, ma még erőltetetten centralizált tevékenységének községi szintre helyezését és megszüntethetővé tenne számos felfelé irányuló felesleges adminisztrációt is.

Az önkormányzati jelleg másik követelménye, hogy a települést és lakosságát érintő hatósági ügyek túlnyomó többségét a helyi tanácsi szervek intézzék. E célból további decentralizálással bővíteni kell a tanácsi szervek, elsősorban a községi és a városi tanácsok hatáskörét, a tanácsi szervezethez kell kapcsolni több, jelenleg a tanácsapparátuson kívül álló — tűzrendészeti, igazgatásrendészeti, kereskedelmi-felügyeleti stb. — hatósági szervet és hatósági feladatot.

A gazdasági önállóság és a hatáskör bővítésével együtt a tanácsok *szervezetében és irányításuk módjában* is bizonyos változtatásokra van szükség. Célszerűnek látszik például, hogy az egyénileg választott tanácstagok mellett — tanácskozási joggal — a területen működő szervek állandó képviselői is hivatalból részt vegyenek a tanács és a vb munkájában. A szerző elképzelhetőnek tartja, hogy a nagy létszámú tanácsokban bizonyos helyettesítő jogokkal felruházott elnökséget hozzunk létre. További mérlegelést érdemel az a kérdés, hogy a vb-t az önkormányzat válassza-e, vagy mint az igazgatás vezető szervét a kormány nevezze ki, illetőleg erősítse meg. A szerző által körvonalazott törekvés szerint a vb-funkcionáriusok közül az elnök az önkormányzat megbízottja és képviselője lenne, a titkár pedig elsősorban a szakszerűség érvényesítőjeként, illetőleg a községekben a szakigazgatási apparátus vezetőjeként működne. A javaslat szerint a titkár nem választás útján, hanem meghatározatlan időre szóló önkormányzati kinevezéssel kapná megbízatását. Számos figyelmet érdemlő indítványt tartalmaz a könyv a tanácsi funkcionális és szakigazgatási szervek szervezetének és eljárásainak tökéletesítésére, valamint a hatékony *területi koordinációt* szolgáló jogosultságok, kötelezettségek és megvalósítási formák kialakítására.

A tanácsi önkormányzat *központi irányításának* követelményei között különösen nagy súlya van az irányítás egységének és elvi jellegének. Az egység érdekében azt javasolja a szerző, hogy a jövőben mellőzzük az Elnöki Tanács elkülönült irányító tevékenységét. Az önkormányzat nem igényli a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának adminisztratív irányító munkáját sem. A Minisztertanács elvi irányításának főbb tartalmi elemei közül az önkormányzati tevékenység tapasztalatainak általánosí-

Digitized by Google

tását, a működési keretek jogszabályi meghatározását, a gazdasági szabályozók és egyéb ösztönzők körültekintő igénybevételét, valamint a hatékony törvényességi felügyeletet emelhetjük ki. A szerző álláspontja szerint a felsőbb szintű önkormányzatok nem irányíthatják az alsóbb fokozatúakat. A felsőbb önkormányzat által gyakorolt irányítás ugyanis csak akkor lenne összeegyeztethető az önkormányzati koncepcióval, ha a felsőbb tanácsok alulról delegált testületek lennének. További vizsgálódásra van szükség annak eldöntéséhez, hogy milyen felügyeleti jogokat (felfüggesztés, megsemmisítés, megváltoztatás stb.) gyakorolhasson a felettes végrehajtó bizottság az alsóbb fokú tanácsok határozataival szemben. A könyv a tanácsok, valamint a párt- és tömegszervezetek viszonyának, továbbá a tanácsapparátus személyi összetételének vizsgálatával zárul.

Lakos Sándor tanulmányának főbb tézisei és az e kérdések körül máris széles mederben folyó viták meggyőzhettek arról, hogy ez a szocialista tanácsi önkormányzat kialakításának szükségességét és lehetőségeit vizsgáló könyv méltán tarthat számot az elméleti és a gyakorlati szakemberek, a tanácsi munkát végzők és az állampolgárok élénk érdeklődésére.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Dr. Adám Antal

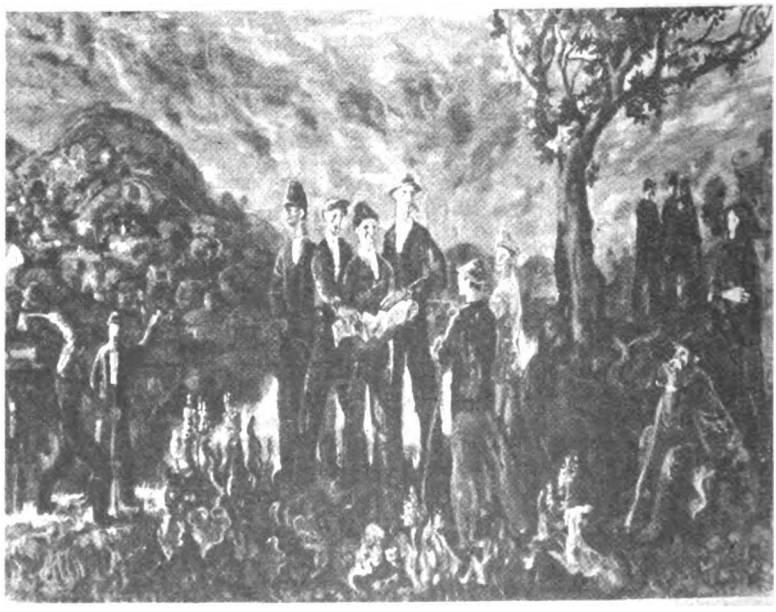

Szabó Vilgyimir: Földosztás

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

EINHEIT

Szeptember—október

Az NDK és pártunk marxista—leninista politikája

W. Ulbricht: *Előszó „A szocializmus politikai gazdaságtana és alkalmazása az NDK-ban" című műhöz*

A. Abusch: *Az új ember szellemi-erkölcsi arculata köztársaságunkban*

G. Mittag: *A szocializmus gazdasági rendszerének sikeres megvalósítása — pártunk következetes marxista—leninista politikájának kifejezője*

K. Sorgenicht: *Az NDK szocialista államhatalmának tartalma és fejlődése*

K. Tiedke: *Szövetségben a Szovjetunióval — szövetségben a jövővel*

O. Winzer: *Az NDK külpolitikájának alapelvei és hatékonysága*

W. Halbritter: *A szocializmus gazdasági rendszerének kialakítása az NDK-ban és átfogó alkalmazása 1971—1975-ben*

G. Schürer: *A szocialista tervgazdaság fejlődése az NDK-ban*

G. Weiss: *A KGST-ben megvalósított együttműködés újabb, magasabb fokáért*

G. Kleiber: *Automatizálás és adatfeldolgozás*

M. Steenbeck: *Úttörő teljesítmények a tudományban és a technikában — társadalmi feladat* (Interjú)

W. Horn, S. Vietzke: *Az NDK — a német nép valamennyi haladó ereje harcának megkoronázása*

L. Oppermann: *A közoktatás mint össztársadalmi fejlődési potenciál*

G. Neuner: *A pedagógiai tudomány fejlődésének ideológiai-elméleti problémái*

H. Sakowski: *Az író és a boldogság* (Interjú)

M. Feist: *Az ideológiai harc és az NDK nemzetközi tekintélye*

P. Markowski: *Az imperializmus jelenlegi stratégiai koncepciója és a kommunista és munkáspártok stratégiája és taktikája az antiimperialista harcban*

L. Maier: *Lenin imperializmus-elmélete és a mai állammonopolista kapitalizmus*

Az NDK népgazdaságának 20 éve (Táblázatok, grafikonok)

KOMMUNYISZT

12. szám.

A gazdasági vezető

V. Motiljev: *A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődéséről szóló lenini tanítás és a jelenkor*

M. Rozental, E. Iljenkov: *Lenin és a dialektikus logika időszerű problémái*

V. Scserbina: *A leninizmus és az irodalom dehumanizálódása elleni harc*

P. Poszpjelov: *A lenini párt trockizmus elleni harcának tanulságai*

N. Szemin: *A Szovjetunió és Csehszlovákia gazdasági együttműködése*

V. Rzsesevszkij: *A reform és a munkatermelékenység*

Hozzászólások a kolhozok minta-alapszabályáról folyó vitához

N. Szimonija: *Peking kalandor irányvonala a nemzeti felszabadító mozgalomban*

N. Poljanov: *Szövetség jövő nélkül* (Az Északatlanti Tömbről)

A tényekkel ellentétben (Bírálat „Az októberi fegyveres felkelés. A 17-es év Pétervárott" című munkáról)

A német idealizmus bíráló elemzése (Recenzió A. Sz. Bogomolov könyvéről)

13. szám.

A lenini nemzetiségi politika diadala

Tim Buck: *A leninizmus felülmúlhatatlan jelentősége*

A. Siskin: *Lenin a tudás és az erkölcsiség viszonyáról*

W. Ulbricht: *A szocialista kultúra fejlődése az NDK-ban*

Digitized by Google

Zs. Zsivkov: *Huszonöt év a szocializmus útján*
B. Popov: *A román nép életének történelmi eseménye*
D. Urbany: *A luxemburgi kommunisták élete és harca*
V. Kulis, D. Tomasevszkij: *A múlt tanulságai és a jelenkor* (A második világháború kitörésének évfordulójára)
M. Csepikov: *Az ismeretek egysége — a tudományos előrehaladás fontos tényezője*
K. Novikov: *A munkaerő-tartalékok hatékony felhasználásának problémái*
A. Drigin: *A kolhoztermelés fejlesztésének időszerű feladatai*
A Mao-csoport veszélyes irányzata (A kínai eseményekről szóló könyvek ismertetése)
Amikor hiányzik az elvi álláspont (Az „Iszkusszstvo" kiadóvállalatnál megjelent „Federico Fellini" című gyűjtemény bírálata)

LUPTA DE CLASA

Július

A párt, a nép egyetértő akarata (A X. pártkongresszus dokumentumainak megvitatásáról)
C. Popovici: *A szocialista nemzet távlata*
P. Dănică: *A párt belső demokráciájának kifejlesztése*
M. Dobrescu: *A társadalmi élet vezetésének tökéletesítése*
M. Diamandopol: *Beruházások — hatékonyság*
O. Ciulea: *A gazdasági növekedés és a munkaerő minősége*
C. Florea: *Barátság és együttműködés a szocialista országokkal — Románia külpolitikájának fő tényezője*
Véleménycserék (Párt és társadalmi szervek képviselőinek hozzászólásai)
P. Apostol: *Teremtő kezdeményezés a filozófiai kutatásban*
C. Zamfir: *A társadalomtudományok gyakorlati jelentősége*
Z. Ornea: *Filozófiai hagyomány és aktualitás*
E. Jakob: *Aktív filozófiáért*
P. Berar: *A filozófia tudományos légköre*

Augusztus

A párt X. kongresszusa — új szakasz a sokoldalúan fejlett társadalmi rendszer létrehozásában
Az RKP X. kongresszusa ideológiai és kulturális problémákkal foglalkozó szekciójának vitáiból (Küldöttek felszólalásai)
Gh. Ioniță: *RKP — az 1944 augusztusi fegyveres felkelésben résztvevő erők mozgósítója*
Gh. Badrus, C. Petre: *Az általános és a különös marxista—leninista dialektikája Románia szocialista forradalmában és építésében*
D. Voinea, L. Melinte: *A román gazdaság korszerű kialakulása*
M. Nedelea: *A munkásosztály a szocialista társadalomban*
S. Costea, N. Radu: *Az oktatás mozgósító és nevelő ereje*
V. Teodorescu: *Elmélkedés az elmúlt negyedszázad román irodalmáról*
E. Hutira, C. Moisuc: *A szocialista Románia a világgazdaságban*
E. Jakob: *Kutatás és aktualitás a filozófiában*
I. Gorgăneanu: *A törvényesség biztosítása és a törvények népszerűsítése*

Szeptember

A párt propagandája
C. Borgeanu, P. Pânzaru: *A társadalmi élet vezetésének tökéletesítése*
E. Hutira, C. Moisuc: *Nemzetközi gazdasági és műszaki-tudományos kooperáció — objektív szükségszerűség*
Gh. Bobos, I. Iuga: *Az állam — a szocialista társadalom megteremtésének eszköze*
Véleménycserék (Pártfunkcionáriusok hozzászólásai)
C. Ionescu: *Változások az aktív lakosság struktúrájában*
L. Grünberg: *Althusser: „Lenin és a filozófia" c. könyvének margójára*

MARXISM TODAY

Október

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről)
F. Nicholson: *A diákok perspektívái* (Egyetemi- és diákproblémákról, a diákok és a munkásmozgalom kapcsolatáról)
L. Althusser: *Hogyan olvassuk Marx Tőké-jét?* (Az Humanitéből átvéve)
S. Carrillo: *A spanyolországi harc* (A moszkvai értekezleten tartott beszámoló első része)
J. Bellamy: *Politika és faji problémák* (Az angliai színes bőrűek és bevándoroltak helyzete)

Digitized by Google

M. Prior: *A lázadó angol ifjúság* (Vitacikk)
B. E. Leonard: *A marxizmus és a tudomány* (Vitacikk)

NOVÁ MYSL

Szeptember

M. Pecho: *Politikánk, ennek akadályai és a kibontakozás útja*
J. Filipec, R. Richta: *A szocializmus és korunk civilizációjának ellentmondásai*
V. Dostal: *Nemcsak generációs vita* (Folytatás)
L. Riha: *Nemzetközi együttműködés a tudományban és technikában*
M. Maruska, J. Ruzicka: *A szocialista gazdasági integrációról*
P. Jacko: *A nemzeti kisebbségek fejlődéséről és helyzetéről*
W. Hofmann: *A kommunistaellenesség szociológiájához*
J. Kratochvil: *A szocialista Bulgária 25 éve*
B. Dejdar: *A nemzedékváltás mint komoly politikai probléma*
K. Bertelmann: *Néhány megjegyzés az önkormányzat elméleti értelmezéséhez*
A. Kolár: *Korunk kapitalizmusa a moszkvai tanácskozás megvilágításában*
O. Mosner: *Kezdeményező tanulmánykötet a társadalom tudományos irányításáról* (Az 1966-ban e témáról rendezett moszkvai értekezlet anyagáról)

NOWE DROGI

Október

S. Kuzinski: *A beruházási döntések kritériumai az 1971—75 években*
J. Pajestka: *A fogyasztási struktúra politikájának problémái a fejlődés jelenlegi szakaszán*
W. Obolewicz: *A műszaki fejlődés társadalmi kihatásai*
W. Gaworecki: *A szövetkezeti ipar a regionális gazdaságban*
T. Hajduczenia: *A párt tevékenységének szerepe az állami gazdaságok további fejlődésében*
S. Zawadzki: *A lakóönkormányzat fejlődésének irányai*
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren*
J. Kossak: *Leninizmus és kultúra*
K. Rye: *A termelés korszerűsítése és a fogyasztás korszerűsítése*
J. Macieja: *A távlati terv kidolgozásának néhány problémája*
W. Adamski: *A társadalmi aktivitás rangja*
S. Herbst: *A lengyel történészek X. általános kongresszusa*
Z. Kamienska: *A IV. nemzetközi pedagógus-kongresszus*
A. Golebiewski: *Az országos műszaki egyesület műszaki káderei megvalósítják a II. plénum irányelveit*
J. Szocki: *A közkönyvtárak tevékenysége és szerepe*

WEG UND ZIEL

Október

J. Kostmann: *A küzdelem az államosított szektorért*
W. Wachs: *A kommunisták szerepe* (Az Osztrák KP szerepéről és funkciójáról)
R. Rothmayer: *A német realitás* (Az NDK húsz évének méltatása)
W. Korolin: *Kiirtja-e önmagát az ipari civilizáció?* (A víz és a levegő szennyeződéséről)
M. Mazzarino: *Bumeráng-e a frank leértékelése?*
Ch. Gilmore: *Az angol imperializmus ir bűntársai* (Az észak-írországi kérdés hátteréről)
G. M. Frank (Moszkva): *A biológia: problémák és a fejlődés perspektivái* (II. rész)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003), a Posta Központi Hírlapirodájánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 100 példányban.
69.3919/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

1976 7 DA

СОДЕРЖАНИЕ

Золтан КОМОЧИН: Испытанное оружие в борьбе за единство — Петер ВАЙИ: Некоторые вопросы финансов и товарообмена в области сотрудничества между странами СЭВ — Эрнё ЧИЗМАДИЯ: Интенсификация сельского хозяйства — интенсивная индустриализация — Роберт ГАЛ: Некоторые вопросы становления кадровых рабочих из молодежи, начинающей свою трудовую деятельность — Янош РУДАШ: Распространение науки и культуры — Четверть века на службе культурной революции — Пал ГУЯШ: Два десятилетия Германской Демократической Республике — Иштван КОВАЧ: Изменения во Франции — Эде ХАРАНГОЗО: Опыт проведения сокращения рабочего дня — Андраш ПИЛЛИНГ: Регулировка хозяйственной деятельности и планы производственных кооперативов на 1970—1971 гг. — Михай ФОДОР: Размышления о дальнейшем совершенствовании хозяйственной деятельности местных советов — Маргит РЕЖЁ: Научная теория или идеологическое понимание общества? — Юдит ФОДОР: Объективность, практика, философия — Жолт ПАПП: Марксизм и философская антропология — Димо ВЛАДОВ: Кооператор — полновластный социалистический хозяин своего хозяйства.

CONTENTS

Zoltán KOMÓCSIN: Tested Weapon in the Struggle for Unity — Péter VÁLYI: Financial and Trade Problems of the Cooperation among the Comecon Countries — Ernő CSIZMADIA: Intensive Development of the Agriculture — Intensive Industrialization — Róbert GÁL: Some Questions Concerning Working Youth at the Outset of Their Profession — János RUDAS: Spread of Science and Culture — 25 Years in the Service of the Cultural Revolution — Pál GULYÁS: Two Decades of the German Democratic Republic — István KOVÁCS: Changes in France — Ede HARANGOZÓ: Experiences in Cutting the Working Hours — András PILLING: Economic Regulation and the Plans of the Cooperatives for 1970 and 1971 — Mihály FODOR: Some Thoughts About the Continued Development of Council Management — Margit REZSÓ: Scientific Theory of Society or Ideological Social Concepts? — Judit FODOR: Objektivity, Practice, Philosophy — Zsolt PAPP: Marxism and Philosophical Anthropology — Dimo VLADOV: The Cooperative Member is a Socialist Master with Full Powers

SOMMAIRE

Zoltán KOMÓCSIN: L'armé éprouvée de la lutte pour l'unité — Péter VÁLYI: Questions de la coopération des pays du COMECON dans le domaine des finances et des échanges commerciaux — Ernő CSIZMADIA: Développement intensif de l'agriculture — industrialisation intensive — Róbert GÁL: Certains aspects de la formation ouvrière des jeunes débutants — János RUDAS: La propagation de la science et de la culture — Un quart de siècle au service de la culture — Pál GULYÁS: Les deux décennies de la République Démocratique Allemande — István KOVÁCS: Changements en France — Ede HARANGOZÓ: Les leçons de la réduction de la durée du travail — András PILLING: Régulation économique et les plans des coopératives pour l'année 1970—71. Mihály FODOR: Certaines considérations sur le développement ultérieur de la gestion économique par les conseils — Margit REZSÓ: Théorie scientifique ou conception idéologique de la société? — Judit FODOR: Objectivité, praxis, philosophie — Zsolt PAPP: Marxisme et antropologie philosophique — Dimo Vladov: Le membre de la cooperative est le patron socialiste à plein droit de son exploitation.

INHALT

Zoltán KOMÓCSIN: Erprobte Waffe im Kampf um die Einheit — Péter VÁLYI: Finanzielle und handelstechnische Fragen der Zusammenarbeit der RGW-Staaten — Ernő CSIZMADIA: Entwicklung der intensiven Landwirtschaft — intensive Industrialisierung — Robert GÁL: Probleme der an Arbeit beramhetenden Arbeiter — János RUDAS: Wissenschaft und Kulturverbreitung — 25 Jahre im Dienste der Kulturrevolution — Pál GULYÁS: 20 Jahre DDR — István KOVÁCS: Der Wandel in Frankreich — Ede HARANGOZÓ: Lehren der Arbeitszeitverminderung — András PILLING: Wirtschaftliche Regelung und die Pläne der LPG für die Jahre 1970/71 — Mihály FODOR: Über die Weiterentwicklung der Ratswirtschaft — Margit REZSÓ: Wissenschaftliche Gesellschaftstheorie oder ideologische Gesellschaftsauffassung? — Judit FODOR: Objektivität, Praxis, Philosophie — Zsolt PAPP: Marxismus und philosophische Anthropologie — Dimo VLADOV: Das LPG-Mitglied als uneingeschränkter sozialistischer Eigentümer seiner Wirtschaft.

Digitized by Google

Ferenczy Noémi: Magvető

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JAN 1 6 1970
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

12

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. DECEMBER

Digitized by Google

Hincz Gyula: Olvasztárok

XXIV. ÉVFOLYAM, 12.
1969. DECEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKASPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Csatári Dániel	3	A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben
F. Szikra Katalin	13	Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének jelenlegi szakasza
Dr. Erdei Ferenc	23	Az átalakuló magyar falu
Dr. Kulcsár Kálmán	33	A politikai aktivitás társadalmi tényezői
		Nemzetközi szemle
Láncos János	47	A VII. Szakszervezeti Világkongresszus Budapesten
Hajdu János	54	Az NSZK új lehetőségek előtt
		Kritika
Rádi Péter	62	Louis Althusser Marx-interpretációja
Görgényi Ferenc	71	Értékelmélet és elméleti érték (Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" c. tanulmánykötetéről)
		Iskola és társadalom
Kelemen László	75	Gondolatok a pedagógia jövőjéről
		Szemle
Dr. Bíró Ferenc	82	A telekgazdálkodás – parcellázás Pest megyei tapasztalatai
		Eszmecsere
Dr. Zoltán Zoltán	87	Néhány gondolat a tanácsi önkormányzat értelmezéséről
G. Márkus György	91	Marxizmus és determinizmus
		Fórum
Gulyás Pál	97	A szemlélet szerepe a döntő
Galicza János	101	Napirenden: a népművelés
		Könyvekről
Blaskovits János	105	Magyar–szovjet kapcsolatok, 1945–1948
Szabó Imre	107	Lick József: Személyiség és filozófia
	109	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

CSATÁRI DÁNIEL kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa

FALUSNÉ, SZIKRA KATALIN kandidátus, egyetemi docens

DR. ERDEI FERENC akadémikus, a Hazafias Népfront főtitkára

DR. KULCSÁR KÁLMÁN, a tudományok doktora, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának igazgatója

LÁNCOS JÁNOS, a „Munka" főszerkesztője

HAJDU JÁNOS újságíró

RÁDI PÉTER egyetemi adjunktus

GÖRGÉNYI FERENC, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

KELEMEN LÁSZLÓ, a tudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

DR. BÍRÓ FERENC kandidátus, a Pest megyei pártbizottság osztályvezetője

DR. ZOLTÁN ZOLTÁN közgazdász

G. MÁRKUS GYÖRGY, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa

GULYÁS PÁL újságíró

GALICZA JÁNOS tanár, a Pedagógusok Szakszervezetének politikai munkatársa

BLASKOVITS JÁNOS, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanszékvezetője

SZABÓ IMRE egyetemi adjunktus

A képeket a Magyar Művészet 1945–1969. című kiállításról (Műcsarnok) és Dallos Ferenc tárlatáról válogattuk

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

CSATÁRI DÁNIEL:

A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben

„... Holt eszmék azok, amelyek csillogó köntösben pompáznak, de sem nem érdekesek, sem nem merészek — írta Lenin Paul Golay egyik hasonlatát alkalmazva. — Holtak, mert közszájon forognak és a hatalmas nyárspolgár-hadsereg mindennapi szellemi poggyászának részévé lettek. Azok az eszmék erősek, amelyek nyugtalanítanak és megütköztetnek, egyesekben felháborodást, haragot, ingerültséget, másokban lelkesedést keltenek."[1] Az emberiség Lenin eszméit vitathatatlanul és egyértelműen az utóbbiak közé sorolta. Ezzel elismerte: alig van az emberi gondolkozás történetének még egy olyan óriása, aki kora bonyolult s alapvető kérdéseit olyan egyetemes érvénnyel s máig is ható módon válaszolta volna meg, mint Lenin.

A lenini eszmék egyetemes érvényét, nyugtalanító s lelkesítő erejét több körülmény magyarázza. Egyrészt abban a világnézetben, amelynek alapján állt s amelyet korára alkalmazott, „nyoma sincs semmiféle »szektásságnak«, holmi begubózott, megcsontosodott tanításnak, amely az egyetemes civilizáció fejlődésének országútjától *távol* jött létre."[2] Így Lenin mindig elutasította azokat a törekvéseket, amelyek a marxizmus eszmei alapjairól való letérésben jelölték meg az új korszak bonyolult kérdéseire adandó válaszadás feltételét, de a „remek, pompás, megrészegítő jelszavak", a forradalmi frázisok szajkózását sem tartotta alkalmasnak arra, hogy az objektív körülmények számbavételét helyettesítsék.

Minthogy „a marxizmus a *valóságra* építi politikáját, nem pedig a »lehetőségre«,[3] Lenin mindig szembe mert nézni kora megfejthetetlennek látszó kérdéseivel, s a „köntörfalazó" és „hallgató" teoretikusokkal szemben, annak a felismerésnek tett eleget elméleti tevékenységében, hogy „... igen hosszú ideig fognak még a munkások »kerek válaszokat« követelni az »átkozott kérdésekre«".[4] Az eredmény mindenképpen az ő eljárását igazolta: forrongó világunk a lenini eszmék forrásaiból merít, amikor az új korszak nem kevésbé megoldhatatlannak látszó problémáira keres választ. S aligha van bonyolultabb kérdéskör, amelyben a lenini eszmék annyira időszerűek, mint a nemzeti-nemzetiségi kérdés.

A gazdag s teljes életmű ilyenfajta, ha úgy tetszik, körülhatárolt megközelítését az is indokolja, hogy a legtöbb ingerültséget és lelkesedést, elbizonytalanodást és megrendülést is a nemzeti-nemzetiségi kérdés lenini koncepciója körüli vitákban találhatjuk. Érthető, hogy akik mindig haraggal tekintettek a lenini életműre, azok a jelenlegi nemzetiségi kérdésnek a szocialista államokban is jelentkező problémáit ürügynek tekintik arra, hogy az osztályszempontok félretételét javasolják a „megoldás" kiindulópontjaként, vagy szándékosan elhallgatva a történelmi távlatokat s az objektív tényezőket, a marxizmus—leninizmus „csőd"-jéről beszélnek.

A bizonytalanság és megrendülés egyik oka az, hogy sokan nem a lenini

[1] Egy francia szocialista becsületes hangja. Lenin Művei. 21. köt. Bp., 1951. 358. old.
[2] Lenin Művei. 19. köt. Bp., 1955. 3. old.
[3] Lenin Művei. 35. köt. Bp. 1956. 247—248. old.
[4] Lenin Művei. 22. köt. Bp. 1951. 335. old.

Digitized by Google

koncepció követelményei szerint alakították ki a kérdés megoldására irányuló törekvéseiket. Ahelyett ugyanis, hogy a teljes lenini koncepció alapján felmérték volna a probléma bonyolultságát és összetettségét, s elemezték volna a sajátos történelmi fejlődést, egy-egy kiragadott s mások által kanonizált mondattöredék gyakori idézését tekintették a megoldás egyetlen követelményének. Nem az objektív okoknak egy hosszabb történeti folyamat keretében elképzelhető megoldására törekedtek tehát, hanem abban reménykedtek, hogy a tudatban jelentkező okozati jelenségek sematikus bírálatával egy-két év alatt megszüntethető a kérdés. Holott éppen Lenintől állt a legtávolabb az a felfogás, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés objektív történelmi, társadalmi, politikai, kulturális s pszichológiai okainak feltárása és a kor követelményeivel összhangban álló koncepció kidolgozása helyett, bármilyen „ráolvasás"-szerű csodaszert ajánljon. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a tudati jelenségeket történelmi, társadalmi, politikai folyamatok alakítják ki, azoknak görcsös csomópontjait valóságos ellentmondások hozzák létre. Ezért mindig azt hangsúlyozta, hogy az illúziók keltésére alkalmas üres jóslatok helyett a történelmi folyamatok és a realitások alapos, sokoldalú elemzése a leginkább célravezető elméleti tevékenység, annál is inkább, mert a fejlődés a nemzeti kérdés területén is újabb és újabb meglepetéseket tartogathat. „.... Mi nem kezeskedhetünk a nemzeti fejlődés ilyen vagy amolyan útjáért"[5] — írta —, de a történelem által kialakított helyzet s új probléma elemzése, megoldási variánsainak keresése az osztálycélok felé haladás nélkülözhetetlen elméleti követelménye.

Melyek tehát a nemzeti-nemzetiségi kérdésben kialakított lenini koncepciónak azok a fontosabb gondolati pillérei, amelyek az új útelágazásokhoz való érkezés történelmi pillanatában a leginkább alkalmasak az indulatok megszelídítésére és az elbizonytalanodás cselekvésképtelenségének feloldására?

Osztályharc és nemzeti-nemzetiségi kérdés

Annak az egységes lenini koncepciónak az alapelvei, amelyek az első szocialista állam nemzeti-nemzetiségi politikáját meghatározták, lényegében abban a vitasorozatban érlelődtek ki, amelyet Lenin a munkásmozgalomban megélénkülő nacionalista elképzelésekkel és a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek hátat fordító áramlatokkal szemben már a századfordulótól kezdve folytatott. Ez a vitasorozat része volt annak a politikai és elméleti tevékenységnek, amely a forradalmi munkásmozgalom általános stratégiai és taktikai feladatait kívánta kidolgozni az imperializmus korszakában. Köztudott, hogy az imperializmus korának általános ellentmondásai és a sajátos oroszországi viszonyok következtében (a soknemzetiségű birodalom durva nemzetiségi elnyomása egy olyan társadalmi talajon, amely már a szocialista forradalomtól is terhes volt, anélkül, hogy a polgári demokratikus átalakulás feladatait megoldotta volna), e kérdéskör a századfordulótól kezdve mindinkább a munkásmozgalom figyelmének középpontjába került.

A nemzeti-nemzetiségi elnyomás kiéleződésének körülményei között, amikor a különböző nemzetek burzsoáziájának harca a nacionalista irányzatok megélénküléséhez vezetett, a nemzetközi és az oroszországi munkásmozgalomban is jelentkeztek azok az áramlatok, amelyek az uralkodó osztályok eszmei-politikai befolyása alá kerültek.

Az uralkodó nemzetek nemzeti elnyomásának apologetikáját kifejező szociálsovinizmus, az elnyomott nemzetek szeparatista törekvéseinek hangot adó nacionalizmus megélénkülése a nemzetközi proletariátus nemzetek szerinti elkülönülésének, sőt szembeállításának a veszélyét nagyon is reális veszéllyé tette. Érthető, hogy Lenin a szociálsoviniszta nézetek mellett azokat

[5] A nemzetek önrendelkezési jogáról Lenin Művei. 20. köt. Bp. 1955. 434. old.

Digitized by Google

a felfogásokat is elutasította, amelyek óvatosságra intettek „a nagyorosz muzsik nemzeti előítéleteivel kapcsolatban", eszmei engedményeket téve neki, s ezáltal a szocializmust a nacionalizmushoz igyekeztek idomítani. A nagyorosz parasztok nacionalizmusával a proletárdemokráciának nem abban az értelemben kell számolnia, hogy engedményt tegyen neki, hanem úgy, hogy harcoljon ellene. „A marxizmus nem fér össze a nacionalizmussal — írta — még a »legigazságosabb«, »legtisztább«, legfinomabb és legcivilizáltabb nacionalizmussal sem. A marxizmus mindenfajta nacionalizmus helyébe az internacionalizmust... állítja."[6] Másrészt arra is figyelmeztetett, hogy „... az internacionalizmus nem egyértelmű az antinacionalizmussal...". Marxra és Engelsre hivatkozott, akikben „... sehol sincs még az árnyéka sem annak a törekvésnek, hogy megkerüljék a nemzeti kérdést..."[7]

Minderre az adott okot, hogy a nacionalizmus „ellenpontjaként" kialakultak a nemzetközi munkásmozgalomban olyan álláspontok is, amelyek kétségbe vonták a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel való foglalkozás jogosságát. Ezek egyrészt úgy értelmezték a gazdasági koncentráció törvényét, hogy ez automatikusan olyan politikai koncentrációt eredményez, amely a nemzeti széttagoltságot is megszünteti; másrészt a nyugat-európai kapitalista fejlődés törvényeit mechanikusan kezelve, azt állították: Európa keleti felén sem léteznek olyan objektív tényezők, amelyek a kérdéssel való szembenézést kötelességükké tennék. Ha a kapitalizmus gazdasági fejlődése, a nagy gazdasági egységek kialakulása — mondták — eleve kiiktatja a fejlődés nemzeti mozzanatait, akkor az imperializmus eleve lehetetlenné teszi az önrendelkezési jog követelését. Kerüljünk hát minden olyan átmeneti lépcsőfokot — írta a szociálsovinizmustól való megcsömörlés reakciójaként Rosa Luxemburg —, amely a szocializmus és imperializmus közötti közvetlen összecsapást elhalasztja, miként a nemzeti önállósodást is, amely soha sem lehet haladás és demokratizmus, hanem sokkal inkább a paraszti és kispolgári partikularizmus megnyilvánulása. Egyébként is azzal, hogy a szocialista mozgalom mindennemű erőszak s jogegyenlőtlenség ellen fellép, kiiktathatja programjából a nemzeti elnyomás elleni harc speciális teendőit, s így elkerüli azt a veszélyt, hogy az elnyomott nemzetek nacionalizmusának támogatójaként jelentkezzen.

A „nacionalista túlhajtások, vagy nemzeti közömbösség" hamis alternatíváját csak Lenin tudta meggyőzően és megalapozottan elutasítani. Abból indult ki, hogy az elnyomó és elnyomott nemzet pozícióbeli különbözőségeit a történelmi okok, a társadalmi tényezők, nem pedig faji vagy nemzeti tulajdonságok alakították ki és határozzák meg. Ebből következőleg a nemzeti vagy nemzetiségi elnyomás megszüntetésének is a társadalmi viszonyok, az osztályelnyomás felszámolása a feltétele, nem pedig az „örökölt", s „örökletes" tulajdonságokkal rendelkező elnyomó nemzet nemzeti tulajdonságai elleni harc zsákutcája. „... a »másfajtájúak« üldözése — írta —, az orosz paraszt, az orosz városi kispolgár, az orosz kisiparos és a zsidó, a finn, a lengyel, a grúz, az ukrán paraszt, városi kispolgár és kisiparos közötti kölcsönös bizalmatlanság szítása",[8] azok a vad előítéletek és babonák, amelyeket a nacionál-reakciósok, nacionál-liberálisok s nacionál-demokraták terjesztenek, a nemzetek s elnyomottak megosztásának irányában hatnak és nehezítik közös harci frontjuk kialakítását.

Nem kevésbé érvényes ez azokra, akik a gazdasági törvényszerűségek automatikus hatásában reménykedtek, és lemondtak a nemzeti kérdés megközelítésének és az osztályharc időszerű feladataival való összekapcsolásának teendőiről. Minthogy Lenin a kapitalizmus elleni harcot — az ökonomistákkal szemben — olyan egységes és szerteágazó tevékenységnek tekintette, amely az *összes* demokratikus követelésekre kiterjed, elképzelhetetlennek tartotta, hogy

[6] Lenin Művei. 20. köt. 19. old.
[7] Lenin Művei. 21. köt 272. old.; 25. köt. Bp., 1952. 479. old.
[8] Lenin Művei. 20. köt. 238—239. old.

Digitized by Google

ettől bármilyen demokratikus követelést is elkülönítsenek. „Képtelenség — írta — a szocialista forradalmat és a kapitalizmus ellen folyó harcot a demokrácia *egyik* kérdésével, az adott esetben a nemzeti kérdéssel *szembeállítani*",[9] mert „az önrendelkezés kérdése *összefügg* az *általános kérdéssel*, a reformokért és a demokráciáért folytatott harccal, a *politikai* oldal mellőzésének megengedhetetlenségével stb."[10] Aki tehát a nemzeti kérdést lebecsüli, az a demokráciáért való harcot sem veheti komolyan. Főként abban az Oroszországban nem, amely „... a legkispolgáribb, a legnyárspolgáribb kapitalista ország, amely csak most van a polgári forradalomnak abban a korszakában, amelynek például Angliában a XVII., Franciaországban pedig a XVIII. század és a XIX. század első fele felel meg",[11] és ahol a nemzeti elnyomás következtében megélénkülő nacionalista irányzatok harca lehetőséget nyújtott arra, hogy megfelelő osztályharcos nemzeti-nemzetiségi program híján a proletariátus tisztánlátását megzavarja. „... mindez különös nyomatékkal követeli a szociáldemokrata szervezetektől — írta 1913 júniusában a nemzeti kérdésről szóló téziseiben —, hogy Oroszország-szerte az eddiginél nagyobb figyelmet fordítsanak a nemzeti kérdésre, és hogy az elvhű internacionalizmus és valamennyi nemzet proletárjainak egysége szellemében kidolgozzák a nemzeti kérdés következetesen marxista megoldásait."[12]

Ő maga egy olyan internacionalista nemzet- s nemzetiségpolitikai koncepciót alapoz meg s alakít ki, amely a kérdést komplex módon közelítette meg, és megoldását az osztályharc általános nemzetközi és országonkénti sajátos feladataival hozta összefüggésbe.

A megalapozás megkövetelte azoknak a nemzetiségpolitikára kiható társadalmi kérdéseknek az elméleti igényű számbavételét, amelyeket a munkásmozgalom addig nem tudott egyértelműen s elfogadhatóan megvilágítani. Ilyennek számított többek között az asszimiláció s a nemzetiségi politika közötti összefüggések tisztázása.

A hamis alternatíva felállítása e kérdéskörben is több volt, mint logikailag feltételezhető veszély. Egyesek szerint nem követelheti a nemzetiségek jogegyenlőségét az, aki nem ítél el egyetemlegesen mindenfajta asszimilációs folyamatot; mások viszont úgy vélekedtek: felesleges a nemzeti egyenjogúság követelésére időt vesztegetni, hiszen mindenfajta asszimilációs folyamat magával hozza a bonyolult etnikai képletek homogénné válását.

Az asszimiláció elítélésének vagy támogatásának hamis alternatíváival szemben Lenin e folyamatot a történetiség követelményeinek megfelelően és differenciáltan közelítette meg. Véleménye szerint az asszimilációt a kapitalizmus fejlődésének két történelmi tendenciájával összefüggésben kell vizsgálni, és csak így lehet megérteni. Elismerve az első tendenciában a nemzeti élet s mozgalmak ébredésének, a nemzeti elnyomás ellen és a nemzeti államok kialakításáért folyó harcnak jogosságát, a marxistáknak — védelmezve a nemzetek és nyelvek egyenjogúságát — el kell ítélniük „az erőszakos vagy a kiváltságokra támaszkodó asszimilációt". A második tendencia viszont a nemzetek közötti különféle kapcsolatok kifejlődésével és megélénkülésével, a nemzeti válaszfalak ledöntésével, a tőke s általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány nemzetközivé válásával jár, s felerősíti a természetes asszimiláció társadalmi folyamatait. A kapitalizmusnak az a világtörténelmi tendenciája — állapította meg Lenin —, hogy ledöntse a nemzeti válaszfalakat, eltörölje a nemzeti különbségeket, asszimilálja a nemzeteket. Ez a tendencia évtizedről évtizedre erőteljesebben jelentkezik, és most egyike azoknak a hatalmas hajtóerőknek, melyek a kapitalizmust szocializmussá változtatják. Az asszimiláció történelmietlen kezelése nemcsak a fejlődés objek-

[9] A forradalmi proletariátus és a nemzetek önrendelkezési joga. Lenin Művei. 21. köt. 416. old.

[10] Lenin Művei. 23. köt. Bp., 1951. 2. old.

[11] Lenin Művei. 20. köt. 254. old.

[12] Lenin Művei. 19. köt. 243. old.

Digitized by Google

tíve érvényesülő tendenciájával való eleve reménytelen szembeállításra sarkall, hanem — ahogy Lenin kimutatja — végeredményben egyértelmű a megalázott, a társadalmi fejlődés fővonaláról kiszorított népcsoportok kasztszerű helyzetének konzerválására irányuló törekvések támogatásával is.

Ezeket a veszélyeket elkerülendő, a proletariátus nem ítélheti el azt a természetes asszimilációnak nevezhető, objektíve érvényesülő társadalmi folyamatot, amely az elnyomó és elnyomott nemzet proletariátusának kapcsolatát és szövetségét erősíti. „Már néhány évtized óta teljesen határozottan kirajzolódott, hogy a gazdasági fejlődés gyorsabb délen, vagyis Ukrajnában — írta Lenin az ukrán nacionalistákkal polemizálva —, amely tíz- és százezrével vonzza a parasztokat és a munkásokat Nagyoroszországból a tőkés nagybirtokokra, bányákba, városokba. A nagyorosz és az ukrán proletariátus »asszimilációjának« ténye — ilyen keretek között — kétségtelen. És ez a tény kétségtelenül haladó jelenség. Az ostoba, maradi, röghöz kötött, lomha nagyorosz vagy ukrán muzsikból a kapitalizmus olyan mozgékony proletárt formál, akinek az életkörülményei áttörik mind a nagyorosz, mind az ukrán sajátos, szűk nemzeti korlátokat."[13]

Vajon a természetes asszimiláció tudomásul vétele kizárja-e az elnyomott nemzetek s nemzetiségek politikai egyenlőségének elismerését és támogatását? Éppen ellenkezőleg, hiszen Lenin volt az, aki rámutatott arra, hogy az elnyomott nemzetek és nemzetiségek felszabadulásának támogatása az osztályharc időszerű teendői közé tartozik, és a nemzetek önrendelkezési jogában, vagyis a különválás, az önálló nemzeti állam kialakításában meg is jelölte a politikai felszabadulás központi feladatát. „A demokrata — állapította meg — nem lehet demokrata (a proletár demokráciáról már nem is beszélve), ha nem hirdeti rendszeresen éppen a nagyorosz tömegeknek, éppen orosz nyelven a nemzetek »önrendelkezését«, mégpedig nem »kulturális«, hanem politikai értelemben."[14] A proletariátus osztálycéljainak valóraváltása elképzelhetetlen — mondja —, „... ha nem harcolunk mindennemű nacionalizmus ellen, és nem szállunk síkra a különböző nemzetek egyenlőségéért." Ebből következően tehát az elnyomó nemzet proletariátusára — jelen esetben Oroszország munkásosztályára — a nacionalizmus elleni politikai harc területén „... kettős, vagy helyesebben kétoldalú feladat hárul: egyrészt harcolnia kell mindenféle nacionalizmus, de elsősorban a nagyorosz nacionalizmus ellen; ... másrészt pedig, éppen azért, hogy sikeresen harcolhasson valamennyi nemzet mindenféle nacionalizmusa ellen, síkra kell szállnia a proletár harc és a proletár szervezetek egységéért, azon kell lennie, hogy e szervezetek a lehető legszorosabban egyesüljenek egy nemzetközi közösségben, a nemzeti elkülönülésre irányuló burzsoá törekvések ellenére is."[15]

A nacionalizmus elleni politikai harc ilyen komplex s összetett értelmezése magából a történelmi helyzetből, az objektív valóságból következik. Lenin nem egy művében világosan megmutatja, hogy nemcsak a nagyorosz nacionalizmus különféle áramlata, hanem lengyel, zsidó, ukrán s egyéb nacionalizmus is létezik, egymással szembenállva élezik a különböző nemzetek közötti ellentéteket, s így zavarják az illető nemzetek munkásosztályainak tisztánlátását. Mindezek miatt nem az egyik vagy másik nacionalista irányzat elleni harcot, hanem az összes nacionalizmus elleni harcot tekinti a proletariátus egységes feladatának. Az összefüggő szerteágazó feladatrendszeren belül jelölte ki aztán az elnyomó és az elnyomott nemzet proletariátusának speciális, különleges feladatait, amelyeket mindenkor az egységes feladat sajátos teendői közé sorolt.

Minthogy a nemzetek politikai önrendelkezési jogának elismerése felidézte a burzsoá nacionalizmus támogatásának veszélyét, Lenin pontosan

[13] Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban. Lenin Művei. 20. köt. 16. old.
[14] A nacionalista liberalizmus és a nemzetek önrendelkezési joga. Uo. 44—45. old.
[15] A nemzetek önrendelkezési jogáról. Uo. 424. és 468. old.

Digitized by Google

meghatározta, hol húzódik az a gyakran alig észrevehető határvonal, amely a nemzeti mozgalmak történelmi jogosultságát s politikai törekvéseit elismerő internacionalista felfogást a nacionalizmustól elválasztja. „... ahhoz, hogy ez az elismerés ne váljon a nacionalizmus apológiájává — írta 1913 október—decemberében készült Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban című munkájában —, az szükséges, hogy szigorúan csak arra szorítkozzék, ami haladó ezekben a mozgalmakban, hogy ez az elismerés ne vezessen a proletár öntudatnak a burzsoá ideológia által való elhomályosítására. Haladás a tömegek felébredése a feudális álomból, haladás az a harc, amelyet a tömegek mindenfajta nemzeti elnyomás ellen, a nép szuverenitásáért, a nemzet szuverenitásáért vívnak. Ebből következik a marxistának az a *feltétlen* kötelessége, hogy a leghatározottabb és a legkövetkezetesebb demokratizmust védelmezze a nemzeti kérdés minden részletében. Ez főleg negatív feladat. Ennél tovább pedig nem mehet a proletariátus..."[16]

A nemzeti-nemzetiségi elnyomás elleni harc politikai feladatainak megfogalmazása mellett Lenin nem feledkezett meg a kulturális jogok, az anyanyelvű oktatás igényeinek felkarolásáról sem. A „kulturális autonómia" híveivel szemben folytatott polémiájában hangsúlyozta, hogy a városok kevert etnikai képlete miatt lehetetlennek tartja az oktatásügy nemzetiségek szerinti szétválasztását, de a nemzetiségi nyelvű oktatás egyenjogúságának biztosítása mellett is nagyon határozottan állást foglalt. A kötelező államnyelv kérdésében, elutasítva mind a feketeszázasok durva, mind a liberálisok finom érveit, elismerte, hogy az orosz nyelv megtanulása progresszív jelentőségű egy sereg kis és elmaradt nemzet számára, de csak abban az esetben, ha kizárják a kényszer alkalmazását és egyidejűleg biztosítják az anyanyelvű oktatás demokratikus feltételeit is.

Ezekben a vitákban érlelődött ki s nyert összefüggő és átfogó formát az az osztályharcos nemzetiségi jogegyenlőségi program, amelyet 1914 májusában „Törvénytervezet a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről" címmel fogalmazott meg.

S bár Lenin mindig napirenden tartotta a nemzetiségek kollektív jogainak védelméért vívott harc direkt céljait, azt is hangsúlyozta, hogy „... a nemzeti kisebbség jogvédelmének problémáját *csakis* úgy lehet megoldani, ha egy következetesen demokratikus, az egyenjogúság elvéből nem engedő államban az egész államra érvényes törvényt adnak ki."[17] Ilyen állam megteremtéséhez azonban csak a demokratikus átalakulás követeléseit is megvalósító szocialista forradalom győzelmével lehetett utat törni.

Szocializmus és nemzeti-nemzetiségi jogegyenlőség

Az Októberi Forradalom érlelődésének, lefolyásának, győzelmének és megszilárdulásának egész története azt igazolja, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának legfontosabb feltételét, a demokratizmust, nem a polgári demokrácia osztályerői, hanem a szocialista társadalom valósítja meg. A polgári demokratikus forradalom győzelmét követő hónapokban Lenin rámutatott arra, hogy a kormány — osztályjellegéből adódóan — a nemzetiségi kérdés megoldásának még polgári demokratikus feltételeit sem tudja megteremteni, ellenkezőleg: egyre gyakoribbak azok a hírek, amelyek a kormány és a nemzetiségek konfliktusairól tanúskodnak.

A szocialista forradalomra készülő proletariátus viszont éppen a forradalmi egység megvalósítása érdekében, mint az osztályharc időszerű követelményét, leghatározottabb feladatának tekintette az elnyomott nemzetek s nemzetiségek felszabadításának biztosítását. A különböző nemzetek proleta-

[16] Uo. 19. old.
[17] Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban Uo. 31. old.

Digitized by Google

riátusának forradalma és a nemzetek szabad egyesülésének megteremtése ugyanis elképzelhetetlen volt a nemzeti elnyomás századai során felhalmozódott bizalmatlanság feloldását célzó különválási szabadság elismerése nélkül.

A félreérthetetlen elvi álláspont és a forradalmi proletariátus ezzel összhangban levő politikai gyakorlata a nemzetiségi elnyomás változatlan fenntartására irányuló burzsoá nacionalista kísérletekkel szemben olyan differenciálódást váltott ki a nemzetiségi társadalmakban, amely a szocialista forradalom győzelmének egyik emelőjévé vált. A szocialista forradalom azután magára vállalta a nemzeti és nemzetiségi kérdés évtizedek óta elodázott polgári szintű követeléseinek megoldását és a nem orosz nemzetiségűek elnyomásának megszüntetését. Egyenjogúságukat nemcsak jogilag deklarálta, hanem — a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetésével — annak feltételeit is megteremtette.

A történelmi események részletes analízise nélkül is megállapíthatjuk, hogy Finnország, az észt, a lett s a litván tanácsköztársaság önállóságának elismerése, azoknak a szerződéseknek az érvénytelenítése, amelyeket a cár Lengyelország feloszlatásáról kötött és a népbiztosok tanácsának sok más intézkedése az évszázadokon át kialakult nemzeti bizalmatlanság feloldásához vezető út rendkívül fontos politikai lépései voltak. A nemzeti önrendelkezés és a nemzetiségi jogegyenlőség következetes végrehajtása azt is szemléletesen igazolja, hogy Lenin a szocialista forradalom győzelmét úgy tekintette, mint a kérdés rendezésének általános társadalmi feltételét. Koncepciója azonban szemben áll azoknak a felfogásával, akik úgy vélték: a szocialista társadalom általános feladatainak végrehajtása során, azzal, hogy a társadalmi elnyomás alapjait megszünteti, automatikusan megoldja majd a nemzeti-nemzetiségi kérdést is. Már 1916 júniusában világosan és egyértelműen megcáfolta a szocializmus automatikus hatásáról vallott és hirdetett illúziókat. „Mirevaló — kérdezte — ez a bölcselkedés a nemzeti elnyomás megszüntetésének *gazdasági* előfeltételeiről, amelyek már régesrégen ismeretesek és vitathatatlanok, amikor a vita a *politikai* elnyomás *egyik* formája körül, mégpedig az egyik nemzetnek egy másik nemzet államának határai között való erőszakos visszatartása körül folyik? Hiszen ez egyszerűen kísérlet arra, hogy kitérjenek a politikai kérdések elől!"[18]

Hogy a szocialista társadalom nem térhet ki a nemzeti-nemzetiségi kérdés objektíve létező politikai, kulturális s egyéb feladatainak megoldása elől, azt éppen Lenin példázta, szüntelenül keresve azokat az új lehetőségeket, amelyeket a szocialista társadalom belső adottságai tárnak fel a nemzeti jogegyenlőség biztosításához. 1922 végén Sztálinnal folytatott vitájában — aki a szovjet hatalom gyengülésétől tartva, csak a kulturális és a területi autonómia elismerésére volt hajlandó — Lenin hangsúlyozta, hogy a föderáció lehet az a forma, amely a teljes egyenjogúságot kifejezi, és szükségesnek tartotta a nemzetiségi jogok törvényszerinti biztosítását. „... s szigorúan szabályoznunk kell — írta 1922. december 31-én — a nemzeti nyelv használatát a szövetségünkhöz tartozó nemzeti köztársaságokban, és különösen gondosan kell ellenőriznünk a szabályok tiszteletben tartását. Nem kétséges, hogy a vasúti szolgálat egységének örvén, a pénzügyi egység örvén stb. nálunk, jelenlegi apparátusunk mellett, temérdek hamisítatlanul orosz jellegű visszaélést fognak majd elkövetni. E visszaélések ellen igen nagy leleményességgel kell harcolnunk, nem is szólva arról, mennyire őszintéknek kell lenniük azoknak, akik vállalkoznak erre a harcra. Részletes törvénykönyvre van szükség, amelyet valamennyire is sikeresen csakis maguk az egyes köztársaságokban élő nemzetiségek dolgozhatnak ki."[19]

A nemzetiségi jogegyenlőségnek a központi törvényekkel való biztosítása tehát felfogásában nem zárta ki, hanem ellenkezőleg, feltételezte a nem-

[18] Lenin Művei. 22. köt. Bp., 1951. 335—336. old.
[19] Lenin Művei. 36. köt. Bp., 1958. 619. old.

Digitized by Google

zetiségek aktív s öntevékeny részvételét a kérdés megoldására irányuló minden akcióban. A nemzetiségek alkotó energiáinak felszabadítása érdekében óvta Lenin a nemzetiségi vidékek kommunistáit a központi tapasztalatok mechanikus lemásolásának veszélyétől. A szovjet hatalomnak, mint a szocializmusba való átmenetnek a megőrzése és fejlesztése érdekében „... a legfontosabb — írta Lenin Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország, Dagesztán, a Hegyi Köztársaság kommunistáihoz intézett 1921. április 4-én kelt levelében —, hogy a Kaukázusontúl kommunistái megértsék helyzetüknek, köztársaságaik helyzetének az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság helyzetétől és viszonyaitól eltérő *sajátosságait*, megértsék, hogy nem szabad lemásolniok a mi taktikánkat, hanem megfontoltan, a konkrét viszonyok különbözősége szerint módosítaniok kell azt... Ne másolják le a mi taktikánkat, hanem önállóan gondolják végig sajátosságának okait, taktikánk feltételeit és eredményeit, és az 1917—21-es évek tapasztalatainak ne betűjét, hanem szellemét, értelmét, tanulságait alkalmazzák."[20]

Ha az eddigiek egyértelműen azt bizonyították, hogy Lenin véleménye szerint a proletariátus nem kerülheti ki hatalomra kerülése után sem a demokratikus-polgári forradalom elvetélt vagy elodázott követeléseinek megoldását, vagyis a szocialista társadalom nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi a nemzeti-nemzetiségi jogegyenlőség biztosítását, akkor most arra a kérdésre kell választ keresnünk: nem jelent-e a kérdés rendezésének e sajátos igénye engedményt a nacionalista törekvéseknek? Vagy ahogy a korabeli ellenkoncepció megfogalmazta: a szocialista forradalom után nem a nemzetek, hanem csakis a dolgozók önrendelkezési jogát kell biztosítani.

Hogy Lenin a nemzeti önrendelkezési jogot nem a nacionalista nemzeti egység, hanem a proletariátus és a burzsoázia közötti politikai differenciálódás tényezőjének tekintette, az éppen abból a vitából derül ki, amelyet Buharinnak a dolgozók önrendelkezési jogáról szóló koncepciójával szemben folytatott. Ismeretes, hogy Buharin, az OK(b)P 1919 márciusában megrendezett VIII. kongresszusán — abból kiindulva, hogy a nemzet: a burzsoázia és a proletariátus együttvéve — a nemzetek önrendelkezési jogával a dolgozók önrendelkezési jogának elismerését állította szembe. Lenin Buharinnal vitatkozva Finnország és Lengyelország példájára hivatkozott. Finnország önrendelkezésének elismerése után „Finnország képviselője elmondta nekem — mondotta —, hogy a finn burzsoázia körében, amely gyűlölte a nagyoroszokat, ilyen hangok hallatszanak: »kiderült, hogy a németek nagy vadállatok, az antant nagy vadállat, jöjjenek inkább a bolsevikok«. Ez óriási győzelem, amelyet a nemzeti kérdésben a finn burzsoázián arattunk. Ez a legkevésbé sem akadályoz bennünket abban, hogy harcoljunk ellene, mint osztályellenség ellen úgy, hogy megválasztjuk ehhez a megfelelő eszközöket. Az abban az országban alakult Szovjet Köztársaságnak, amelynek cárizmusa elnyomta Finnországot, azt kell mondani, hogy tiszteletben tartja a nemzetek függetlenségi jogát. A vörös finn kormánnyal, amely rövid ideig állott fenn, szerződést kötöttünk, bizonyos területi engedményeket tettünk, amelyek miatt éppen elég tisztára soviniszta ellenvetést hallottam: »Ott, úgymond, jó halgazdaságok vannak, ti pedig odaadtátok.« Ezek olyan ellenvetések, amelyekkel kapcsolatban azt mondtam: kapard meg egyik-másik kommunistát, s előtűnik a nagyorosz soviniszta!"[21] Az álradikális szólamok egyetlen kérdésben sem helyettesíthetik a valóság figyelembe vételét, hiszen a valóság megváltoztatásának az utóbbi lényeges és nélkülözhetetlen feltétele. „Mit tehetünk — folytatta Lenin — ... az olyan népek esetében, mint a kirgizek, üzbégek, tadzsikok, turkmenek, amelyek mind ez ideig mohamedán papjaik befolyása alatt állnak?... Odamehetünk-e ezekhez a népekhez, és mondhatjuk-e nekik: »Mi megdöntjük kizsákmányolóitokat?« Ezt nem tehetjük

[20] Lenin Művei. 32. köt. Bp., 1953. 338. és 340. old.
[21] Lenin Művei. 29. köt. Bp., 1953. 191. old.

Digitized by Google

meg, mert teljesen papjaik befolyása alatt állnak. Itt be kell várnunk a szóbanforgó nemzet fejlődését, a proletariátus differenciálódását a burzsoá elemektől, ami elkerülhetetlen."[22] A szigorú osztályálláspont a valóságos helyzetből indul tehát ki. „Programunknak azt kell mondania, ami van — szögezte le Lenin. — Ha egyszer a nemzetek a középkoriságtól a polgári demokrácia felé és a polgári demokráciától a proletár demokrácia felé vezető út különböző szakaszain állanak, akkor programunknak idevágó tétele abszolút helyes." Ha a nemzet megkapja az önrendelkezési jogot, ez Lenin szerint elősegíti a dolgozók önrendelkezését. Ha a szovjet kormányzat nem ismerte volna el a finn nemzetet, hanem csak a dolgozó tömegek önrendelkezési jogát, akkor ez irreális magatartás lett volna. „Azt, ami van, lehetetlen el nem ismerni: az maga kényszeríti ki az elismerést — írta. — A proletariátus és a burzsoázia elhatárolódása a különböző országokban sajátos utakon megy végbe."[23]

A doktrinérekkel folytatott vitából tehát kiderül, hogy Lenin nem a szocializmus és a nacionalizmus egyeztetésére, hanem a konkrét helyzet és a történelmi előzmények ismeretében a tudományos szocializmus eszméinek alkalmazására törekedett, s ezért tudta az osztályharc időszerű feladataival összefüggésben megjelölni a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásához vezető utat.

Az eszmei alapállás mellett nem kevésbé tanulságos a vitában s a konkrét kérdés megközelítésében alkalmazott, de egyébként is jellemző lenini módszer. Amióta ugyanis az Októberi Forradalom tisztító viharként megtörte az imperializmus világot beborító jégpáncélját, azokat, akik az élenjárók nyomdokaiba kívántak lépni, szüntelenül foglalkoztatja az a kérdés: hogyan s miként lehetnek a lenini eszmék követői?

A „titok nyitja" Lenin műveiben van. Ezért befejezésképpen foglaljuk össze, miben jelölte meg ő maga az első szocialista forradalom győzelméhez vezető eszmék alkalmazásának követelményeit.

Az Októberi Forradalom alapvető vonásainak nemzetközi érvényessége megköveteli — írta —, hogy a szovjet hatalomnak szóló üdvrivalgások helyett gyakrabban foglalkozzunk a forradalom okainak komoly elemzésével, hiszen alapvető tapasztalatait nem „vakon, szolgai módon, kritika nélkül" kell felhasználni, hanem alkalmazni kell belőle mindazt, ami „általánosan alkalmazható, átlagos érvényű, általánosan kötelező." A részletek mechanikus másolásának hibájától Lenin óva intette a nemzetközi proletariátus osztagait, mert lehetségesnek tartotta, hogy a különböző országokban „a mozgalom nem azokon az utakon fog haladni, amelyeken nálunk halad". A sajátos utakra vonatkozó elképzeléseit Lenin mindenekelőtt a nemzeti és történelmi feltételek különbözőségeinek és a forradalom egyenlőtlen fejlődésének — mint adott tényezőnek — a figyelembevételére alapította, de számításba vette a különbözőségek irányába ható fejlődés váratlan tényezőit is, előre nem látott buktatóit, nehézségeit, azokat a változásokat, amelyeket nem a proletariátus erőfeszítései idéznek elő. Ezért úgy látta, hogy a nemzetközi proletariátus forradalmi mozgalmát nem lehet felépíteni a harc taktikai szabályának sablonizálása, gépies egyenlősítése alapján. „Mindaddig — írta —, míg a népek és országok között nemzeti és állami különbségek vannak — márpedig ezek a különbségek még a proletariátus diktatúrájának világméretekben történő megvalósulása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni —, a világ kommunista munkásmozgalmának nemzetközi taktikai egysége nem a különféleség kiküszöbölését, nem a nemzeti különbségek megszüntetését (ez a mai helyzetben dőre álom), hanem a kommunizmus *alap*elveinek (a Szovjethatalomnak és a proletariátus diktatúrájának) olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a *részletekben helyesen*

[22] Uo. 166—167. old.
[23] Uo. 169. old.

Digitized by Google

módosítja, azokat a nemzeti és nemzeti-állami különbségekhez hozzáalakítja, hozzáalkalmazza."[24]

Eközben elképzelhető, hogy az objektív különbözőségek az egyes pártok állásfoglalásaiban eltérő következtetésekben jutnak majd kifejezésre, és ez a körülmény a közös taktika kidolgozásának érdekében az eszmecseréket sürgeti. Az eszmecseréket s az ezek keretében lezajló vitákat, a megközelítés különböző aspektusait és a megoldás különböző variánsainak szembesítéseit Lenin nem az eszmét valóra váltó mozgalom gyengeségének, hanem a fejlődés elkerülhetetlen s szükségszerű jelenségének tekintette.

Ma, amikor Lenin gondolatait szerte a világon kibontják az elavult közhelyek porrétegei alól, a cselekvés formáinak különbözőségeit és a közös célt elismerő viták a szándékok egységének a megteremtésére is törekednek.

A lenini eszmék alkotó alkalmazása feltétele a mai nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának is, hiszen mint bármilyen társadalmi jelenségben, amelyet az ő módszere szerint, fejlődési folyamatában vizsgálunk, abban szintén megtaláljuk „a múlt maradványait, a jelen alapjait és a jövő csíráit".[25] Akkor járunk el az ő útmutatásai szerint, ha eszméink alkotó alkalmazásával gyengítjük a múlt maradványait, erősítjük a jelen alapjait, és fejlesztjük a jövő csíráit.

[24] Lenin Művei. 31. köt. Bp., 1961. 83. old.
[25] Lenin Összes Művei. 1. köt. Bp., 1963. 165. old.

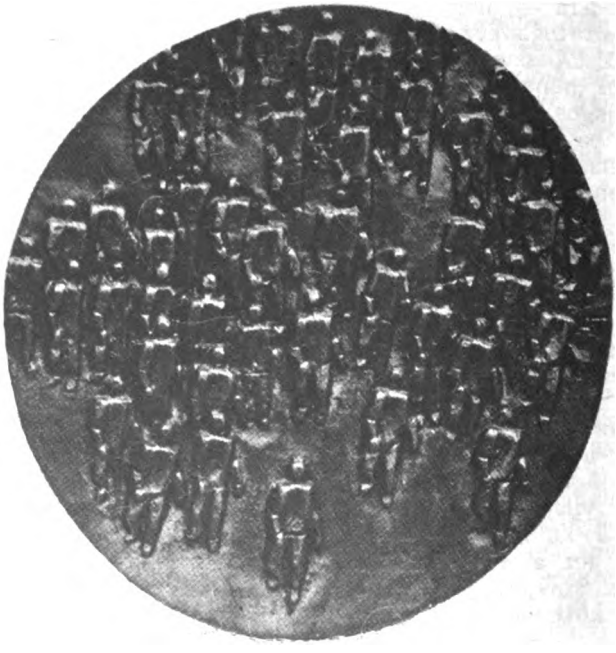

Asszonyi Tamás: Vonulók

Digitized by Google

FALUSNÉ, SZIKRA KATALIN:

Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének jelenlegi szakasza

Kereken negyed évszázada, hogy a Szovjetuniónak a fasizmus ellen vívott hősi harca eredményeképpen az általa felszabadított európai országokban, köztük hazánkban, létrejöttek a szocialista fejlődés feltételei. Hogy milyen utat futottak be, milyen eredményeket értek el és milyen nehézségekkel küzdöttek e huszonöt évben ezek az országok és a sok tekintetben új körülmények közé került Szovjetunió, arra egyetlen tanulmány aligha adhat érdemi választ. Vizsgálódásunkban csupán a KGST-hez tartozó európai országok igen sok hasonlóságot, együttmozgást mutató gazdasági fejlődése legújabb szakaszának néhány vonását igyekszünk felvázolni.

A növekedés meggyorsulása

A gazdasági növekedés üteme önmagában csak nagyon tökéletlenül jellemez egy fejlődési szakaszt, már csak azért is, mert egyetlen számmal jelzi egy teljesen heterogén és egyre heterogénebb részekből álló tömeg nagyságának változását. Ugyanazon a növekedési ütem mögött rendkívül különböző gazdasági folyamatok húzódhatnak meg. Mégis a növekedés üteméből a legcélszerűbb kiindulnunk.

A KGST keretébe tartozó európai országok (a továbbiakban rendszerint csak szocialista vagy vizsgált országokként említjük őket), gazdasági fejlődését az utóbbi években növekedésük meggyorsulása jellemzi.

A nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése
(változatlan áron, százalékban)

	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	NDK	Románia	Szovjetunió
1961—65	6,5	1,9	6,2	4,4	3,5	9,0	6,5
1966—68	9,0	8,0	7,7	7,4	5,4	8,3	7,4

Látjuk, hogy a nemzeti jövedelem növekedése 1966 és 1968 között Románia kivételével valamennyi országban gyorsabb, s általában lényegesen gyorsabb, mint a megelőző öt évben.[2] A hatvanas évek első felében bizonyos

[1] A tanulmány alapja a vizsgált hét országra (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia és a Szovjetunió) vonatkozó statisztikai adatok elemzése volt. Ezeknek az adatoknak az összegyűjtésében Pócs Ervinnek a Gazdaságkutató Intézet munkatársának, a számítások elvégzésében Fiskus Máriának és Papp Ilonának, a Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatóinak segítségére támaszkodtam.

[2] Románia gazdasági fejlődése az utolsó 18 évben, ezen belül a hatvanas években is, rendkívül gyors, Bulgáriával együtt a leggyorsabb volt valamennyi ország között. Növekedésének bizonyos — nem is nagymértékű — lassulása a hatvanas évek második felében csak saját megelőző, kiemelkedően magas növekedési ütemához viszonyítva áll fenn. Ez egyébként a közölt adatokból is kiderül. Csehszlovákiában — éppen fordítva — a hatvanas évek első felének rendkívül kedvezőtlen eredményeit követte a viszonylag magas növekedési ütem. Ez a javuló tendencia azután a 68—69-ben kibontakozott politikai válság következtében újra megszakadt, és súlyos gazdasági nehézségek léptek fel, különösen 1969-ben. Az utolsó hónapokban megindult politikai konszolidáció egyúttal ezek megoldását is célozza.

Digitized by Google

időkülönbséggel megtorpanás következett be, főként a fejlettebb szocialista országok növekedésében. Fejlődésük az időszak egészét tekintve is meglehetősen lassú volt. Az 1966 és 1968 közötti növekedés nemcsak ennél volt gyorsabb, hanem — az NDK és a Szovjetunió kivételével — az 1956—60 közötti, általában jóval kedvezőbb növekedési ütemet is megközelítette, illetve túlhaladta, és sokkal gyorsabb volt a fejlett tőkésországok ugyanezen időszakbeli növekedésénél is. (A bruttó társadalmi termék a nyugat-európai országokban 1966-ban 3,6, 1967-ben 2,8, 1968-ban pedig 4,5 százalékkal nőtt.) Figyelemre méltó, hogy 1966—68-ban sokkal kisebb volt az egyes országok növekedési üteme közötti különbség, mint a hatvanas évek első felében.

Milyen tényezők tették lehetővé a növekedésnek ezt a meggyorsulását? Kiegyensúlyozottabbá, arányosabbá vált-e egyidejűleg a fejlődés és megfelelően emelkedett-e az életszínvonal? Vagy esetleg aránytalanságok létrejötte és fokozódása, az életszínvonal stagnálása árán következett be ez, s így a növekedési ütem rövid időn belüli újabb lassulásának a veszélyét hordja magában? Mindenekelőtt ezekre a kérdésekre keresünk választ.

Az ágazati struktúrában végbemenő változások. A mezőgazdaság szerepe a gyorsulásban

A nemzeti jövedelem azonos növekedési üteme nagyon eltérő ágazati fejlődési folyamatok eredményét tükrözheti. Ezért külön-külön is szemügyre vesszük a két fő népgazdasági ágban, az iparban és a mezőgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem mozgását.

Az iparban létrehozott nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése
(százalékban, változatlan áron)*

	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	Románia	Szovjetunió
1961—65	9,0	4,0	8,9	7,7	14,0	9,0
1966—68	12,0	6,6	8,0	7,7	12,0	9,2

* Az NDK-ra vonatkozóan összehasonlítható árakon nem állnak rendelkezésünkre adatok.

A mezőgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése
(százalékban, változatlan áron)*

	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	Románia	Szovjetunió
1961—65	1,9	—5,8	2,1	—1,4	0,2	1,2
1966—68	—0,7	9,7	2,3	4,4	2,9	5,0

* Az NDK-ra vonatkozóan összehasonlítható árakon nem állnak rendelkezésünkre adatok.

Ezekből az adatokból arra a következtetésre juthatunk, hogy az összes nemzeti jövedelem növekedésének a bevezetőben említett meggyorsulása több országban, nevezetesen Lengyelországban, Magyarországon és a Szovjetunióban döntően nem az ipar fejlődésének meggyorsulásán alapult. Ennek üteme ugyanis hazánkban és a Szovjetunióban lényegében változatlan maradt, Lengyelországban pedig még lassult is. A mezőgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem növekedése ezzel szemben Bulgárián kívül minden szóban forgó országban meggyorsult, vagy ahol 1961 és 1965 között csökkent (Csehszlovákiában és hazánkban), ott most jelentős növekedés következett be.

Digitized by Google

Az iparon és mezőgazdaságon kívüli termelőágazatokra vonatkozóan (építőipar, közlekedés, hírközlés, bel- és külkereskedelem stb.) hiányosak az adatok. A meglevők azonban arra utalnak, hogy a fejlődés általában itt is jelentősen meggyorsult, mindenekelőtt az építőipari tevékenység erőteljes fokozódása következtében (Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon).

Ezek az adatok azt a véleményt támasztják alá — s ezt később is bizonyítani kívánom —, hogy a növekedésnek a hatvanas évek második felében végbement meggyorsulása nagyobb mértékben kapcsolódik a mezőgazdaság, valamint az iparon és a mezőgazdaságon kívüli termelőágazatok, semmint az ipar meggyorsult fejlődéséhez. A jelenlegi fejjlődésnek egyik jellemzője éppen ezeknek az ágaknak, elsősorban a mezőgazdaságnak a javuló eredményei. Az ipari termelés növekedésének meggyorsulását is — ahol végbement — jelentős részben a kedvezőbb mezőgazdasági eredmények mozdították elő.

A mezőgazdaság kedvező eredményei nem vezethetők vissza kizárólag időjárási okokra, sőt inkább arról tanúskodnak, hogy csökkent a mezőgazdaságnak az időjárástól való függése. Az országok többségében mind a három év (1966, 1967, 1968) eredménye jobb volt, mint bármikor a megelőző 15 évben. A hatvanas évek első felében az ipari nemzeti jövedelem évi növekedése valamennyi országban sokszorosa volt a mezőgazdaságénak. Most ez az ütemkülönbség — Bulgáriát és az NDK-t kivéve — mindenütt erősen csökkent, sőt Csehszlovákiában meg is fordult a mezőgazdaság javára.

A termelékenység növekedésének viszonyával még inkább ez a helyzet. Az országok nagyobbik felében itt is csökkent az ütemkülönbség, sőt a Szovjetunióban, az NDK-ban és Csehszlovákiában a legutóbbi három évben gyorsabban nőtt a mezőgazdasági termelékenység, mint az ipari. (Ez a tendencia a második világháború óta meglehetősen jellemző az iparilag fejlett tőkésországokra.)

A hatvanas évek első felében bekövetkezett növekedési lassulás okai között a mezőgazdasággal kapcsolatos problémák elsődleges helyet foglaltak el. A mezőgazdaság nem kielégítő fejlődése — közvetlenül, vagy pedig az importterhek miatt — korlátozta az ipar nyersanyagellátását és így az ipari termelés növekedését. Egyes országokban a pótlólagos mezőgazdasági importigények kielégítése, illetőleg mezőgazdasági export kiesése fékezte a korszerű technika és a szükséges nyersanyagok külföldről való beszerzését.

A mezőgazdasági beruházások növekedésének üteme már-már utóléri az ipariakét. A mezőgazdaság fejlesztése érdekében tett nagy erőfeszítések és különböző gazdasági intézkedések (kemizálás, felvásárlási árak emelése stb.) az utóbbi években gyümölcsöztek. Természetesen ezzel még korántsem oldódtak meg a mezőgazdaság fejlesztésének problémái, de kétségtelenül enyhültek, és ez kedvezőbb körülményeket teremtett a termelés többi ágazatának fejlődéséhez is.

A termelési eszközöket és a fogyasztási cikkeket előállító ágak növekedési ütemének közeledése

A vizsgált fejlődési szakasznak egy másik jellemzője, hogy a termelési eszközöket előállító („A") és a fogyasztási cikkeket előállító („B") szektor növekedési üteme közeledett egymáshoz. A Szovjetunióban például 1961 és 1965 között az „A" szektor növekedése még 54 százalékkal előzte meg a „B" szektort, 1966—67-ben ez a különbség már csak 17 százalékot tett ki, 1968-ban pedig — a Szovjetunió fennállása óta először — a „B" szektor növekedett gyorsabban. A fogyasztási cikkek termelésének átlagos évi növekedése 1966 és 1968 között 8,5 százalékot ért el, szemben az 1961 és 1965 közötti évi 6,4 százalékkal. Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg más országokban is.

Digitized by Google

Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a mezőgazdasági terméseredmények javulásával megjavulhatott az élelmiszer- és könnyűipar nyersanyagellátása. 1968-ban a könnyűipar növekedési üteme csaknem mindenütt meghaladta az ötéves tervben előirányzottat.

Nemcsak az „A" és a „B" szektor növekedésének viszonya módosult, hanem az „A" szektor növekedésén belül is változott a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök előállítását szolgáló termelőeszközök termelésének viszonya. Ez rendkívül fontos, mert nagyrészt meghatározza a két szektor növekedésének jövőbeli arányát. A Szovjetunióban ez az ütemkülönbség 1950 óta állandóan nőtt. Az „A" csoport számára szolgáló termelőeszközök termelésének növekedése 1951 és 1955 között 1,4-szeresét, 1956 és 1960 között 1,6-szeresét, 1961 és 1965 között pedig már 1,9-szeresét tette ki a „B" csoport fejlesztését szolgáló termelőeszközök előállítása növekedésének. A termelőeszközök termelésén belül tehát mind nagyobb lett maguknak ezeknek a termelőeszközöknek az előállítását szolgáló hányad. 1965-ben a termelőeszközök termelésének már $^4/_5$-e csupán a saját pótlási és fejlesztési szükségleteit elégítette ki.[3] Úgy tűnik, a többi országban is hasonló tendencia érvényesült. Az utolsó évek azonban ebben a vonatkozásban is változást hoztak. A termelőeszközök termelésén belül egyre nagyobb szerepet kapnak a közszükségleti cikkek termelését szolgáló ágazatok, mint például a mezőgazdasági gépgyártás (Lengyelország, NDK, Szovjetunió), a textil-, bőr- és élelmiszeripari gépek előállítása (Bulgária, Lengyelország, Szovjetunió), a személyautógyártás (Csehszlovákia, Románia, Szovjetunió) továbbá a vegyiparon belül a műtrágya- és növényvédőszer-gyártás és a szintetikus anyagok termelése a textilipar számára. Ugyanakkor az építési beruházások aránya is eltolódott valamennyire a fogyasztási cikkeket előállító ágak javára. A nyersanyagkitermelő ágazatok fejlődése viszont több országban lelassult.

Ezek összességükben kedvező jelenségek. Nemcsak azért, mert lehetővé teszik az életszínvonal gyorsabb növekedését, hanem azért is, mert az összes növekedés ütemére is kedvező hatást gyakorolnak. Minél fejlettebb egy ország gazdasága, annál nagyobb szerepe van a végső fogyasztásnak, mint a növekedés ütemét meghatározó tényezőnek. A fogyasztási cikk termelés növekedésének lemaradása a termelőeszközök termelésének növekedése mögött — azon a fejlettségi fokon, amelyen az európai szocialista országok többsége ma áll — később kedvezőtlenül befolyásolhatja az egész növekedési ütemet. Ezért ezeknek a folyamatoknak még tovább kell haladniuk. A II. osztály és főleg a „B" szektor súlya egyelőre alacsonynak tekinthető ezekben az országokban, a fogyasztási cikkek termelése növekedésének további gyorsítása látszik kívánatosnak.

A létszám és a munkatermelékenység, az állóalapok és hatékonyságuk növekedésének szerepe

A növekedés ütemének meggyorsulásában a társadalmi ráfordítások és hatékonyságuk változásának szerepe nagyon eltérő volt, mind népgazdasági szinten, mind az egyes népgazdasági ágakban. Közülük egyrészt a dolgozólétszám és az egy dolgozóra számított munkatermelékenység, másrészt a termelő állóalapok és hatékonyságuk alakulásával foglalkozunk. Súlyukat a növekedési ütem gyorsulásában — eltérően az egyes népgazdasági ágak szerepétől — számszerűsíteni is tudtuk.

A számítás módszere a következő volt: Első lépésként kiszámítottuk az egyes tényezők hozzájárulását a nemzeti jövedelem növekedéséhez mindkét

[3] M. Usztijevics: Leninszkoje ucsényle o dvuh podrazgyelényijah obsesztvennovo proizvodsztva i opit sztroityelsztva szocializma v sztranah SZEV (Voproszi Ekonomiki, 1969. 1. sz. 121. old.)

Digitized by Google

időszakban (1961—65-ben és 1966—68-ban) külön-külön, alkalmazva a növekmény felbontásának azt a logaritmusos módszerét, amely a létszám és a termelékenység-növekedés részarányának kiszámítására széles körben ismert hazánkban.

Második lépésként mindkét időszakban százalékpontra számítottuk át e hozzájárulásokat (részarányokat), és megállapítottuk minden egyes tényező így kifejezett hozzájárulásának a két időszak közötti különbségét. E különbségek összege a két időszak nemzeti jövedelme növekedésének különbségével egyenlő. Nem kellett tehát mást tenni, mint e tényezőkülönbségekből megoszlási viszonyszámot számolni, így megkaptuk az egyes tényezők részarányát a két időszak növekedésének különbségében.[4] Itt mellőzzük a számítások eredményeit tartalmazó nagy számú táblázat közlését, csak a levonható fő tanulságokat foglaljuk össze. Ezek a következők:

A hat ország közül, ahol az össz-nemzeti jövedelem növekedése 1966 és 1968 között gyorsabb volt mint a hatvanas évek első felében, csak egyetlen országban, Bulgáriában vezethető vissza ez a gyorsulás nagyobb részben a létszámnövekedés meggyorsulására, a többiben az egy dolgozóra számított termelékenység növekedésére. A hat ország közül négyben a növekedés gyorsulásának fő, vagy kizárólagos tényezője a népgazdasági termelékenység növekedésének gyorsulása volt. (Hazánkban a létszám- és a termelékenység-növekedés meggyorsulásának körülbelül azonos a súlya.) Ez annak a következménye, hogy a népgazdasági termelékenység növekedése, szemben a hatvanas évek első felének lassuló tendenciájával, az utóbbi években — Románia kivételével — valamennyi országban meggyorsult. Lengyelország kivételével mindenütt meggyorsult a foglalkoztatottak számának növekedése is, de általában a termelékenység növekedésénél kisebb mértékben.

Ha az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról vizsgáljuk a fejlődést, akkor azt látjuk, hogy a növekedés meggyorsulása — Lengyelországot kivéve — mindenütt az állóalapok hatékonyságának (a továbbiakban gyakran csak hatékonyságnak nevezzük) kedvezőbb alakulásával kapcsolatos. Az állóalapok volumenének növekedése ugyanis nem gyorsult meg, sőt lelassult.

Végeredményben a növekedés meggyorsulásának alapvető tényezője Lengyelországot kivéve mindenütt az állóalapok hatékonyságának a megelőző időszakénál kedvezőbb alakulása volt, mert a termelékenység növekedésének meggyorsulása is erre vezethető vissza. Másik meghatározó tényezőjének, a munka technikai felszereltségének (az egy dolgozóra jutó termelő állóalapoknak) a növekedése ugyanis lelassult, az állóalapok lassúbb növekedése következtében.

A hatvanas évek első felében a szóban forgó valamennyi országban romlott az állóalapok népgazdasági szintű hatékonysága. 1966 és 1968 között ez a romlás Bulgáriában lassult, az NDK-ban és a Szovjetunióban megállt, Csehszlovákiában és hazánkban pedig javulásba váltott át. A jellemző tendencia tehát a hatékonyság romlásának lassulása vagy megállása, illetve javulásba való átváltása. Az állóalap-hatékonyság növekmény rátája (a nemzeti jövedelem növekményének és az állóalap növekményének viszonya), mely nagyobb súllyal tükrözi az újonnan létrehozott alapok hatékonyságát, Románia és Lengyelország kivételével szintén a romlás mérséklődését mutatja.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a fejlődés az állóalapok hatékonyságának oldaláról intenzívebbé vált. A létszám- és termelékenység-növekedés oldaláról tekintve azonban — össz-népgazdasági viszonylatban — kissé más a helyzet. A Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Lengyelországban csökkent a létszám és megnőtt a népgazdasági termelékenység növekedésének

[4] A számítási módszer elvének részletesebb leírását lásd Falusné, Szikra Katalin: A szocialista országok közötti növekedési ütemkülönbségek néhány tényezője. (Közgazdasági Szemle, 1969. jún., 652—653. old.)

Digitized by Google

részaránya a nemzeti jövedelem növekedésében, fejlődésük tehát ebből az aspektusból is intenzívebbé vált. A többi országban azonban nem ez történt; ezekben a létszámnövekedés hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez nagyjából változatlan maradt, vagy megnőtt az előző időszakhoz képest. De a létszám és termelékenység arányának alakulása nem is annyira az egész népgazdaság, mint inkább az ipar viszonylatában kiemelkedő jelentőségű.

Ami a létszám és a termelékenység, illetve az állóalapok és hatékonyságuk növekedésének szerepét illeti az egyes fő népgazdasági ágakban, az iparban, a mezőgazdaságban és az egyéb termelő ágakban külön-külön, a hiányosan rendelkezésünkre álló adatokból a következők állapíthatók meg:

Az **ipari nemzeti jövedelem** növekedése csak Bulgáriában, Csehszlovákiában és az NDK-ban gyorsult meg számottevően. A gyorsulás fő tényezője Bulgáriában és az NDK-ban a létszám, Csehszlovákiában pedig a termelékenység növekedésének meggyorsulása volt. A termelékenység növekedése a három év egészét tekintve Lengyelországon és az NDK-n kívül minden országban gyorsabbá vált (hazánkban 1968-ban a megelőző két évhez viszonyítva erősen lelassult). Ez annál figyelemreméltóbb, mert ebben az időszakban minden országban munkaidő-csökkentés ment végbe, és így az egy dolgozóra számított termelékenység növekedése elmaradt az egy órára jutótól.

Ha az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról vizsgáljuk az ipari fejlődést, akkor Bulgáriában és Csehszlovákiában a növekedés meggyorsulása kizárólag az állóalapok hatékonysága kedvezőbb alakulásának, a hatékonyságromlás lassulásának vagy megállásának köszönhető. Ez az ipari növekedés gyorsulásának alapvető tényezője. A termelékenység-növekedés gyorsabbá válása is erre vezethető vissza. Az országok nagyobbik felében az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról tekintve az ipari fejlődés is intenzívebb lett. De eltérően az összes népgazdasági növekedéstől az iparban a létszám- és a termelékenység-növekedés viszonylatában is ez a jellemző.

A **mezőgazdasági nemzeti jövedelem** növekedése, mint arról már szóltunk, Bulgárián és az NDK-n kívül minden országban meggyorsult. Ez két országban (Romániában és hazánkban) döntő részben a létszámcsökkenés lassulására, hárombar pedig (Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában) a termelékenység-növekedés gyorsulására vezethető vissza. A mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése, a mezőgazdasági elvándorlás általában lassult a hatvanas évek első feléhez képest, és így ez a tényező is a gyorsulás irányába hatott. Az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról nézve a gyorsulás — Lengyelországot kivéve — mindenütt kizárólag vagy túlnyomórészt a hatékonyság alakulásával kapcsolatos. Ez volt a termelékenység-növekedés meggyorsulásának a kizárólagos vagy fő tényezője is. A létszám és termelékenység arányának szempontjából a létszámcsökkenés lassulása következtében általában extenzívebb lett a fejlődés. Az állóalapok oldaláról azonban — a hatékonyság romlásának lassulása, illetve javulása folytán — az intenzívebbé válás a jellemző.

A fejlődés szakaszossága a múltban

A kapott kép tehát pozitív: a növekedés gyorsulását, kedvező strukturális változásokat, hatékonyabb, intenzívebb fejlődést mutat. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a jelenlegi fejlődési szakaszt egy sok tekintetben nagyon kedvezőtlen előző fejlődési szakaszhoz viszonyítottuk. A szocialista országok eddigi fejlődésében kedvezőbb és kedvezőtlenebb, gyorsuló és lassuló, intenzívebb és extenzívebb szakaszok váltották egymást. 1953-ig, részben még a helyreállítási feladatokból fakadóan, rendkívül gyors volt a növekedés, 1954 és 1957 között lényegesen lassúbb, 1958 és 1960 között ismét gyorsabb. A hatvanas évek első felében, mint ismeretes, erősen

Digitized by Google

lelassult, azután 1964—65-től újra meggyorsult. A gyorsuló szakaszokban — a termelékenység gyorsabb növekedése, a kapacitások jobb kihasználása következtében — rendszerint intenzívebb is volt a fejlődés. A jelenlegi gyors fejlődést is egészen másképpen kellene értékelnünk, ha rövid időn belül újabb nagymértékű lassulás követné, mint akkor, ha ez tartós marad. Vizsgálódásainkat ezért erre is kiterjesztjük.

Mi okozta a növekedési ütemnek ezeket az időszakos ingadozásait? Ezeknek alapja a beruházási folyamat egyenetlensége, erős hullámzása volt. Két-három évig — általában a tervidőszak kezdetén —, rendkívül gyorsan növekedtek a beruházások, sok új építkezés indult meg, azonban később lelassult az ütem, a beruházások főként a már megkezdett objektumok befejezésére irányultak. Amikor azután ezek elkészültek és termelni kezdtek, újra meggyorsult a beruházások növekedése, s megkezdődött az új beruházási szakasz. A beruházások gyors növekedése idején a termelés növekedésének üteme gyorsuló tendenciát mutatott, lassulása idején pedig lassulót.

Mi volt az oka a beruházási folyamat egyenetlenségének, erőteljes hullámzásának? Alapvetően a beruházások erőltetett, a népgazdaság teherbíró képességét, a beruházási kapacitásokat meghaladó üteme és nem megfelelő szerkezete (nem utolsósorban a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket előállító ágazatok háttérbe szorulása). Ilyen körülmények között hamarosan kifulladt a gazdaság. A beruházások növelése beleütközött az életszínvonal emelésének célkitűzésébe, „a fogyasztási sorompóba" és a nyersanyaghiányba, a „nyersanyag-sorompóba". Az országok többségében még egy harmadik sorompó, a külkereskedelmi mérleg deficitjének erős növekedése is gátat emelt a beruházások további gyors üteme elé. A felfokozott beruházások egyre nagyobb importigényeket támasztottak, ugyanakkor csökkentették a beruházási javak exportjának lehetőségét. Lassítani kellett tehát a beruházásokat, korlátozni az importot, növelni a fogyasztást szolgáló termelés részarányát, és enyhíteni az egyéb ágazati aránytalanságokat. Ezek alapján azután lehetővé vált a beruházások újabb növelése, de egy idő múlva megint megjelent a fogyasztási, a nyersanyag, a külkereskedelmi „sorompó" stb.

A gazdasági növekedésnek a hatvanas évek első felében bekövetkezett lassulásában még egy újonnan megjelent probléma, a realizálási nehézségek is szerepet játszottak. A szocialista építés első időszakában ez ismeretlen volt; a kínálatot meghaladó kereslet gyakorlatilag minden árut felszívott. Az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan azonban megnőttek a lakosság igényei a termékek választékával és minőségével szemben, s fokozódtak a külkereskedelemnek a beruházási javakkal, főként a gépekkel szemben támasztott követelményei is. Több szocialista országban nagy eladatlan készletek halmozódtak fel. Ezért is volt különösen súlyos ez a lassulás.

Ez természetesen csak a fő vonásokat felvázoló séma; az egyes országok valóságos fejlődése ettől kisebb-nagyobb mértékben eltért. Mindenképpen hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a növekedésnek ez a szakaszossága a szocialista országokban egészen más jellegű, mint a tőkés gazdaság ciklikus fejlődése. Igaz, hogy a szocialista országokban is vannak ütemingadozások, gyorsuló és lassuló szakaszok, de egyes rendkívüli eseteket kivéve (háború, ellenforradalom stb.), nem tapasztalható a termelés abszolút csökkenése. Ezt tanúsítja a Szovjetunió több mint félévszázados és a többi európai szocialista ország negyedszázados története. (A mezőgazdaságban és egyes ágakban természetesen előfordultak abszolút visszaesések.)

A szakaszosság oka is egészen más. A növekedési ütem lassulását a szocialista országokban sohasem az összes kereslet elégtelensége, a kínálattól való elmaradása okozza. Az a realizálási probléma, amelyet a hatvanas évek első felének lassulásával kapcsolatban említettünk, nem általános kereslet hiányából, hanem a kereslet és kínálat strukturális meg nem feleléséből fakadt, abból, hogy a termelés összetétele már nem felelt meg az időközben megváltozott keresleti szerkezetnek. Az ilyenfajta ingadozások nem

Digitized by Google

szükségszerűek a szocialista gazdaság fejlődésében, nem ennek belső lényegéből következnek, hanem gazdaságpolitikai hibákból, tapasztalatlanságból, s mindenekelőtt a tervezés fogyatékosságaiból. Következésképpen legyőzhetők, vagy legalábbis lényegesen enyhíthetők.

A fejlődés egyenletesebbé válása

Elsőrendűen fontos kérdés számunkra, hogy változatlanul fennmarad-e az eddig tapasztalt szakaszos fejlődés, hogy megint egy erősen lassuló szakasz követi-e az utóbbi évek gyors fejlődését, vagy számolhatunk a fejlődés egyenletesebbé válásával. Túlságosan sok az ismeretlen tényező, a hatás és a kölcsönhatás ahhoz, hogy erre a kérdésre pontos, minden szempontból megalapozott választ adhassunk. Csak azt igyekszünk vizsgálni, hogy mennyiben állnak fenn azok a körülmények, melyeknek a növekedési ütem múltbeli hirtelen lassulását tulajdonítjuk, s esetleg milyen más tényezők hathatnak a növekedési ütem várható alakulására.

A növekedés szakaszosságát előidéző alapvető okként a beruházási folyamat egyenetlenségét, a beruházások erőltetett, a népgazdaság teherbíró képességét, beruházási kapacitásait meghaladó ütemét jelöltük meg. Kétségtelen tény, hogy a beruházási folyamatnak ez az egyenetlensége a vizsgált országokban enyhülő tendenciát mutat. A beruházások átlagos évi növekedése 1966 és 1968 között — Romániát kivéve, ahol változatlan maradt, magasabb ugyan, mint a hatvanas évek első felében volt, de lényegesen elmarad az 1958 és 1960 közötti ütemtől, nem is szólva az 1950 és 1953 közötti túlfeszített tevékenységről.

A beruházások átlagos évi növekedése (%-ban)

	1958—1960	1961—1965	1966—1968
Bulgária	33,0	8,8	16,0
Csehszlovákia	15,0	1,8	7,1
Lengyelország	11,0	7,1	8,6
Magyarország	25,0	4,6	7,7
NDK	13,0	4,7	8,6
Románia	19,0	13,0	13,0
Szovjetunió	12,0	6,2	7,7

Ezzel egyidejűleg az egyes időszakokon belül is egyenletesebbé vált a növekedés. A számítások szerint 1966 és 1968 között 1961—65-höz képest minden országban, 1958—60-hoz képest pedig hazánkon és Csehszlovákián kívül minden országban lényegesen mérséklődött a beruházások növekedésének évenkénti ingadozása. Ennek megfelelően sokkal egyenletesebbé vált a nemzeti jövedelem és ezen belül az iparban létrehozott nemzeti jövedelem növekedése is. Legkevésbé vonatkozik ez a megállapítás hazánkra: 1966 és 1968 között mind a beruházások, mind a nemzeti jövedelem növekedése nálunk mutatja a legnagyobb évenkénti ingadozást. Ez annak a következménye, hogy 1968-ban a beruházások semmit sem nőttek, a nemzeti jövedelem és az iparban létrehozott nemzeti jövedelem pedig csak kis mértékben emelkedett az előző évhez képest.

Azok a tendenciák, amelyekről tanulmányunk első részében szóltunk (a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket előállító iparágak fokozott fejlesztése) önmagukban is valószínűsítik, hogy most kevésbé fenyeget „fogyasztási sorompó", mint a megelőző felfutási időszakokban. Még jobban megerősíti ezt az a tény, hogy 1966 és 1968 között az életszínvonal növekedése általá-

Digitized by Google

ban nem lassult, hanem némileg meggyorsult a hatvanas évek első feléhez képest. (Igaz, hogy hazánkban az 1966 és 1968 közötti három év alatt összesen csak 8 százalékkal nőtt az egy keresőre jutó reálbér, az 1961 és 1965 közötti öt év alatt azonban csak 9 százalékkal, tehát még lassabban.) Több országban éppen az a probléma, hogy egyes években a bérek gyorsabban emelkedtek, mint a termelékenység.

Minthogy a beruházások növekedése ma lényegesen lassabb, kevésbé feszített, mint a megelőző felfutási szakaszokban, feltételezhető, hogy a nyersanyag-sorompó is kevésbé fenyeget, mint azelőtt. Itt azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kitermelő ágak fejlődése az utóbbi években lelassult. A nyersanyagforrásokban gazdagabb országokra, mindenekelőtt a Szovjetunióra hosszú ideig komoly terhek hárultak — és hárulnak részben ma is —, mert a rendkívül beruházásigényes, alacsony hatékonyságú kitermelő ágazatokat annak figyelembevételével fejlesztették, hogy enyhítsék a többi szocialista ország nyersanyagellátási gondjait is. Ez fékezőleg hatott saját növekedésükre. Meg kell találnunk a módját, hogy a nyersanyagot kitermelő és az azt felhasználó országok érdekeit a jelenleginél jobban, ésszerűbben, gazdaságilag megalapozottabban egyeztessük össze. Ez nyilván több megoldási lehetőség keretében képzelhető el és valósítható meg. Ilyenek lehetnek: megfelelő pénzügyi és árintézkedések, esetleg a nyersanyagot felhasználó — és időközben gazdaságilag megerősödött — többi országnak bizonyos hozzájárulása ezen ágazatok fejlesztéséhez, beruházásaihoz.

Ami a „külkereskedelmi sorompó" kérdését illeti, a KGST-ben részt vevő országoknak az utóbbi években egyik fő törekvésük külkereskedelmi helyzetük javítása volt, s ez bizonyos eredménnyel is járt. Változatlanul súlyos probléma azonban egyes országokban a fejlett tőkésországokkal folytatott árucsere kiegyensúlyozatlansága, a tőkés külkereskedelmi mérleg deficitjének növekedése. Ebből a szempontból fontos körülmény a tőkésországokba irányuló export összetétele és alakulása. A fejlett tőkésországokba a szocialista országok döntően nyersanyagokat és élelmiszereket exportálnak; az ipari készáruk, főleg a gépek aránya exportjukban alacsony, mert az általuk kínált cikkek korszerűsége és minősége nem mindig felel meg a vásárlók igényeinek, s piackutató tevékenységük sem kielégítő. Ez az arány az utóbbi években sem nőtt, sőt csökkent. A kivitel ilyen szerkezete kedvezőtlenül befolyásolja a cserearányokat, a világpiacon ugyanis a nyersanyagok és az élelmiszerek árai csökkenő, a gépek és egyéb ipari készáruk árai pedig emelkedő irányzatúak.

Ugyanakkor minden országban középpontban álló cél a kereslet és kínálat jobb összehangolása. Egyes években, különösen 1968-ban, több országban csökkentek is az eladatlan készletek, vagy legalábbis lassabban nőttek, mint azelőtt (hazánkra ez sajnos, nem vonatkozik). A készletek azonban még mindig nagyok, számos termékből viszont hiány van, nem tudják megfelelően kielégíteni a keresletet. Részben ez magyarázza a lakosság takarékbetét-állományának magas voltát.

Végeredményben — ezen problémák ellenére — elsősorban a sokkal kiegyensúlyozottabb beruházási politikára alapozva, arra következtethetünk, hogy a fejlődés szakaszosságának enyhülésével, a fejlődés egyenletesebbé válásával számolhatunk a jövőben, s nem kell tartanunk attól, hogy a jelenlegi, viszonylag gyors fejlődést ismét olyan hirtelen lassulás fogja követni, mint a hatvanas évek első felében. Az elmúlt évtizedek tapasztalatainak hasznosítása, a tervező és gazdasági irányító munka megalapozottabbá, reálisabbá válása ölt ebben testet. A gazdaságpolitikát mindinkább áthatja az a felismerés, hogy minden olyan kísérlet, amely a termelést az objektív lehetőségek keretein túl kívánná növelni, a visszájára fordul, s végül is céljával ellentétes eredményre vezet.

Természetesen ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a jövőben semmiféle ingadozás nem kísérheti a növekedést. Az ingadozásoktól mentes fejlődés —

Digitized by Google

utópia. Minden összetett, bonyolult folyamatban — és van-e bonyolultabb folyamatkomplexus, mint egy modern gazdaság fejlődése? — mindig előfordulhatnak és elő is fordulnak kisebb-nagyobb aránytalanságok, ingadozások. A közeljövőben is bekövetkezhet a fejlődés kisebb mértékű lassulása a jelzett nyersanyagellátási és külkereskedelmi nehézségek miatt, főképpen azokban az országokban, amelyeknek külföldi adósságai (tőkés viszonylatban) nagyon felduzzadtak. De megtörténhet ez azért is, mert a keresletnek és a kínálatnak a jelenleginél jobb összehangolása, a belső és a külső piac igényeihez való rugalmasabb alkalmazkodás nem oldható meg bizonyos termelési átállás, a berendezések egy részének kicserélése vagy átalakítása nélkül. Lehetséges tehát, hogy az említett okok miatt a növekedés üteme 1969 után egyes országokban valamivel lassúbb lesz, mint a vizsgált időszakban volt, de mégis gyorsabb ütem várható, mint a hatvanas évek első felében.

A fő feladat — a műszaki fejlődés meggyorsítása

A fejlődés szakaszossága kétségtelenül enyhülő irányzatú. Van azonban egy másik rendkívül fontos kérdés is: a növekedési ütem magasságának tartós irányzata. A szocialista országok növekedésének üteme nemcsak erősen ingadozó volt a múltban, hanem az ingadozások átlagaként csökkenő tendenciájú is, még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk a helyreállítási időszakot, mint rendkívüli periódust. Különösebb magyarázatot nem igényel, milyen nagy jelentősége van annak, hogy megálljon ez a tendencia, s a lehetőség szerint stabilizálódjon a növekedés üteme, mégpedig egy megfelelően magas szinten. A szocialista országoknak nem egyszerűen egyenletes, hanem gyors fejlődésre van szükségük. Csak így tölthetik be feladatukat a dolgozók jólétének növelésében, csak így állhatnak helyt a tőkés világgal folyó versenyben.

A növekedés ütemének lassuló tendenciája a hatvanas évek közepéig alapvetően az állóalapok hatékonyságának kedvezőtlen alakulására vezethető vissza. Igaz, az utóbbi években ez kedvezőbben alakult, mint a hatvanas évek első felében, de ez általában csak a hatékonyság romlásának lassulásán vagy megállásán alapult, és csak ritkábban ennek abszolút javulásán. A hatékonyság növekményrátája — mely főként az új beruházások hatékonyságát tükrözi és bizonyos fokig előrevetíti a hatékonyság várható jövőbeli alakulását — továbbra is mindenütt romló tendenciájú. Ez döntően a műszaki fejlődés ki nem elégítő ütemét fejezi ki.

Csak akkor tartható fenn a hatvanas évek második felének gyors növekedése és egyáltalán egy megfelelően magas növekedési ütem, ha a hatékonyság tekintetében gyökeres javulást sikerül elérnünk. Ez csak a műszaki fejlesztés meggyorsításával valósítható meg. A külkereskedelmi cserearányok alakulásában is csak ez hozhat komoly javulást, és végső soron a nyersanyagkérdés megoldásában is. A technikai fejlődésnek azt a szakaszát, ahol a szocialista országok ma tartanak, a gépesítés kiterjesztésének és az automatizálás megkezdésének időszakát, többé-kevésbé törvényszerűen az állóalapok hatékonyságának romlása kíséri, ez jellemezte a fejlett tőkésországokat is a második világháborút megelőzően. A hatékonyság alakulásában a szocialista országok tehát csak akkor érhetnek el alapvető fordulatot, ha saját kutatásaik gyorsított fejlesztésével és a tőkésországokban elért legértékesebb eredmények átvételével minél hamarabb túljutnak ezen a szakaszon, és ha gazdasági együttműködésük, a közöttük levő munkamegosztás magasabb fokra emelésével, a piacok fokozatos integrálásával is megteremtik ennek a feltételeit. De az is szükséges ehhez, hogy olyan irányba fejlesszék tovább a gazdaságirányítási rendszer reformját, a gazdasági szabályozókat — s mindenütt törekednek is erre —, hogy a vállalatok valóban érdekeltek legyenek a modern technika eredményeinek alkalmazásában és magas minőségi követelményeknek megfelelő, korszerű termékek kibocsátásában.

Digitized by Google

ERDEI FERENC:

Az átalakuló magyar falu

A falu a hagyományos szóhasználatban egyszerre jelent városokon kívüli települést, mezőgazdaságot és parasztságot. Mindezek évszázadokon keresztül egybe is estek, tehát indokolt és egyértelmű volt ez az összegezően jelképes elnevezés. Bár éppen hazánkban az elmúlt század során a mezőgazdaság és parasztság elég jelentékeny része a mezővárosok és a tanyák települési formái között élt, ez nem okozott különösebb zavart, mert a mezőváros is, a tanya is a falu különleges változatának fogható fel.

Napjainkban azonban olyan gyökeres átalakulás megy végbe a települési formákban is, a mezőgazdaság jellegében is, a parasztság társadalmi viszonyaiban is, hogy az egykor egységes kép szétesőben van, s új társadalmi, gazdasági és települési struktúra bontakozik ki. Egyszerre mennek végbe olyan történeti folyamatok, amelyek hovatovább értelmetlenné teszik a hagyományos falu elnevezést. Megszokásból, hagyományból továbbra is használhatjuk a szót, de legyünk tisztában vele, hogy már csak jelkép értékű — amit jelez, az lényegbevágóan megváltozott.

Az átalakulás általános jellemzői

Azok a történeti folyamatok, amelyek a falusi helyzetet gyökeresen átalakítják, nem mai keletűek, sőt nem is egyszerre bontakoztak ki, de éppen napjainkban mindegyik energikusan halad előre, s együttvéve már eddig is mélyreható változásokat idéztek elő. A következőkről van szó:

— a tulajdonviszonyok változásai,
— az ország iparosodása és a népesség foglalkozási átrétegeződése,
— a mezőgazdaság iparosodása,
— társadalmunk osztályrétegződésének átalakulása,
— az urbanizáció folyamata.
— az a nemzedékváltás, amely a hagyományos régi falusi helyzetben élt és az újban felnőtt nemzedékek között megy végbe.

Mind e folyamatok éppen mostani fejlődési fázisairól számszerűen is jellemezhető képet kapunk a most következő népszámlálás adataiból. De addig is lehetséges e jelenségek mennyiségi megközelítése, minőségüket és a folyamatok fejlődésmenetét pedig különösen jellemezhetjük, pontosabb számszerűség nélkül is.

A tulajdonviszonyok változásai között kettő volt forradalmi irányú két évtized alatt: a földreform 1945-ben és a mezőgazdaság szocialista átszervezése 1949 és 1961 között, tömeges méretekben és egyben befejezve 1960—61-ben. 1945-ben lényegében az történt, hogy a nagybirtok felosztásával az ország mezőgazdasága egészében kisüzemi jellegűvé vált, a szocialista átszervezés befejezésének pedig az lett az eredménye, hogy a termelés kereken 3000

Digitized by Google

nagygazdaság keretei között folyik, s ezek mellett milliónyi háztáji-kisegítő gazdaságban a nem jelentéktelen kiegészítő termelés.

A termelési viszonyok átalakulási folyamata még nem ért véget, de ami napjainkban folyik, az már nem olyan tektonikus méretű. Lényegében kétirányú lassúbb folyamat halad most előre. Egyik a háztáji-kisegítő kistermelés átalakulása és fokozatos csökkenése; a másik a szövetkezeti nagygazdaságokon belül a belső termelési viszonyok formálódása a vállalati gazdálkodás és a sajátos szövetkezeti tagsági-alkalmazotti munkaviszony kialakulása irányában. S van egy fontos harmadik folyamat is: a gazdaságok méretének növekedése és ezzel együtt változatos közös vállalkozási formák kialakulása szövetkezetek között is, más jellegű vállalatokkal is.

Az ország iparosodása és a népesség foglalkozási átrétegeződése 1949-től kezdve öltött nagyobb arányokat. Különösen viharos volt a változás az ötvenes évek elején, de feltartóztathatatlanul halad előre ma is, bár lényegesen lassúbb ütemben. Legjellemzőbb erre a folyamatra a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának és arányának nagyarányú csökkenése. Számuk 1949-ben volt legnagyobb: kereken 2,2 millió fő (1900-ban 1,9 és 1930-ban 2,0 millió volt), s ez a szám napjainkra 1,3—1,4 millió főre csökkent. Az arányokra pedig az a jellemző, hogy 1949-ig az összes keresők 50 százalékánál nagyobb volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya, ma pedig 28 százalék körül van. Még az is hozzátartozik e folyamat jellemzéséhez, hogy a mezőgazdaságból eltávozott népesség eleinte zömében az iparban talált új foglalkozást, később inkább a különféle szolgáltatások körében.

A mezőgazdaság iparosodása több lépcsőben lezajló folyamat. Első lépcsője a szocialista átszervezés első szakaszával esik egybe. Ekkor vonult be tömegesen mezőgazdaságunkba az erőgép, a traktor, ami viszonylag gyorsan felváltotta az igaerőt, de még nem idézte elő a mezőgazdaság iparszerűvé válását, mert sem elegendő munkagép, sem más korszerű termelési eszközök és anyagok nem társultak hozzá. A második lépcső az átszervezés befejező időszaka volt, amikor az újabb munkagépek, új berendezések és kémiai anyagok tömegesen kezdtek terjedni mezőgazdaságunkban. Még ebben a lépcsőben sem bontakozott azonban ki mezőgazdaságunk iparszerű jellege, tulajdonképpen csak egyes korszerű technikai elemek honosultak meg, s még nem váltották fel korszerű technológiai rendszerek a régieket.

Ez a minőségi változás a harmadik lépcsőben, néhány évvel az átszervezés után következett be. De még most is csak elkezdődött ez a folyamat, s nem is egyenletesen terjed. Egyes ágazatokban már előrehaladott (baromfi, búza, kukorica), másokban most kezd kibontakozni (sertés, egyes ipari és zöldségnövények, szőlő, gyümölcs), némely területen pedig nehezen indul (szarvasmarha, legelőgazdálkodás stb.). A mai helyzet más oldalról úgy is jellemezhető, hogy korunk tudományos-technikai forradalma most tör be mezőgazdaságunkba. A betörés viharos ütemű, s míg korábban az állami gazdaságok messze elöljártak e téren, ma már a szövetkezeti gazdaságok is velük egysorban modernizálódnak.

A mezőgazdaság iparosodása döntően műszaki fejlődést jelent, új, magasabb szintű termelőeszközök bevonulását a korábban elmaradott mezőgazdaságba. De nemcsak ezt: együtt jár ezzel a szaktudás magasabb szintje, a szakmunkások és mérnökök számának nagyarányú növekedése, továbbá a munkakörülmények iránti igények ipari szintre emelkedése is.

Társadalmunk osztályrétegződésének átalakulása egészében forradalmi méretű, s ez a folyamat a falu—mezőgazdaság—parasztság körében különösen drámai konfliktusokkal zajlott le. Az átalakulás első hulláma az 1945-ös földreform eredménye volt: töredékére csökkent a földtelen agrárproletariátus, és félig-meddig önálló kisparasztsággá erősödött a korábbi törpebirtokos szegényparasztság jelentékeny része. A második hullám az 1949 és 1953 közti években zajlott le, az akkori politikai viszonyok feltételei között, elvileg a

Digitized by Google

lenini hármas jelszó alkalmazásával, gyakorlatilag azonban ezen túlmenő, illetőleg ellentétes követelményekkel: a kulákkorlátozás jelszavával a nagyobb birtokú parasztság likvidálása következett be, a középparasztság megnyerése helyett pedig erős gazdasági korlátozásuk és politikai-társadalmi ellenállásuk kiváltása. A harmadik hullám a szocialista átszervezésnek megváltozott politikai feltételek között történt befejezése után, már a termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok alapján következett be. Ennek a lényege: a korábbi paraszti osztályrétegződés fokozatos elhalványulása a szövetkezetekben, s új rétegződés kialakulása a szocialista tulajdonviszonyok feltételei között.

A változás, amely két évtized alatt a falusi osztályrétegződésben bekövetkezett, óriási. A felszabadulás előtti években a parasztság 6 százaléka tartozott a nagygazdaréteghez, 25 százaléka a középparasztsághoz és 68 százaléka a szegényparasztsághoz. A földreform után kereken félmillióval csökkent a földtelen mezőgazdasági munkások száma, viszont 1,2 millióról 1,9 millióra növekedett az önállók és segítő családtagjaik száma. A szövetkezeti átszervezés befejezése után pedig ilyen rétegződés alakult ki: állami szektorban dolgozik a mezőgazdasági keresők 16 százaléka, a termelőszövetkezetekben 71 százalékuk, alacsonyabb társulás tagja és egyéni gazdálkodó 13 százalék.

Az urbanizáció előretörése a mi szocialista társadalmunkban is hasonló jelenségekkel és következményekkel jár, mint világszerte, közelebbről az európai tőkésországokban. Hazai falusi viszonyaink sajátosságai és a szocialista átszervezés történeti lezajlása mégis különös vonásokat is kialakítottak. A nálunk végbemenő urbanizálódás főbb történeti állomásai a következők voltak.

Az iparosítás viharos üteme (s egyben a kollektivizálás kezdeti körülményei) hatalmas méretű ingázást hozott létre a falusi lakóhely és a városi munkahely között. A bejárók vagy más szóval kétlakiak rendkívül nagy tömege azóta sem csökkent, s ez egyik terhes velejárója a hazai urbanizációnak.

A mezőgazdaság szocialista átszervezését annak idején úgy fogtuk fel, hogy ezzel egyidejűleg meg kell szűnniük a kiterjedt tanyai településeknek. Ennek érdekében új tanyai községeket hoztunk létre, s változatos akciókat szerveztünk a tanyák „felszámolására". Fokozatosan csökken is a tanyák száma, de korántsem olyan gyorsan, mint feltételeztük, illetőleg terveztük. A gyakorlatban kiderült, hogy a tanyák megszűnése több évtizedes folyamat.

A városok növekedése nagyarányú és gyorsuló ütemű. Úgy is, hogy a régebben meglevő városok növekednek (minél nagyobbak, annál gyorsabb ütemben), s úgy is, hogy korábban a falusias települések városiasodnak, s nagy számban városi rangot is nyertek. Mindamellett napjainkban még kisebb a városokban lakók száma hazánkban, mint a községi lakosoké. De előrelátható, hogy ez az arány a következő másfél évtized során megfordul. Ha egymás mellé állítjuk a tényszámokat 1949-től és az előrebecsléseket 1985-ig, akkor a városok lakosságának a növekedése, illetőleg a községek népességének a csökkenése az alábbiak szerint alakul (millió főben):

	városok	községek
1949	3,4	5,8
1960	4,0	6,0
1966	4,4	5,8
1970	4,6	5,7
1975	4,9	5,6
1980	5,2	5,4
1985	5,9	5,0

Erőteljesen halad, mind gyorsulóbb üteművé válik a falvak „városiasodása" is. Ebben szerepe van annak is, hogy a falusi lakosság egyre növekvő része nem a mezőgazdaságban dolgozik, s annak is, hogy a mezőgazdaságban dolgozók is a városias szintet igénylik élet- és munkakörülményeikben.

Digitized by Google

Együtt jár az urbanizálódással falvaink igazgatási-kommunális fejlesztése is. Több mint egy évtizede olyan településhálózati fejlesztési terv van érvényben, amely céltudatosan kijelöli a települések szerepkörét, és ily módon befolyásolja a különféle munkahelyek, szolgáltató intézmények és kommunális létesítmények telepítését, illetőleg fejlesztését. Ennek az is következménye, hogy a központibb fekvésű községek fejlődése gyorsabb, lakosságuk növekszik vagy kevésbé csökken, a kisebb és perifériális falvak pedig sorvadásnak indulnak. Párosul e folyamattal az a községfejlesztési politika, amely fokozatosan nagyobb községi egységek létrehozására törekszik, s mind több kisebb falut egyesít egy község igazgatási keretei között, közös, illetőleg összevont tanáccsal.

Mind e történetileg előrehaladó társadalmi folyamatok abban is összegeződnek, hogy az egymást követő nemzedékek nemcsak egymásbafolyóan követik egymást, hanem olyan értelmű **nemzedékváltás** is megy végbe falvainkban, hogy kiöregedőben van a régi falusi viszonyok közt élt idősebb generáció, és mind nagyobb arányban váltja fel őket a már új viszonyok közt felnőtt fiatalabb nemzedék.

Ez a nemzedékváltás különösen élesen jelentkezik a termelőszövetkezetekben. 1968-ban a termelőszövetkezetekben a dolgozó tagok 40 százaléka tartozott ahhoz a régi nemzedékhez, amely már felnőttként érte meg a földreformot, amely tehát — a 65 éves életkort véve határul — a nyolcvanas évek elején kiöregszik (a dolgozó tagok egy része már ma is ilyen kiöregedett). Kereken 25 százalék tartozik ahhoz az átmeneti nemzedékhez, amely ma 40 és 50 év közötti életkorú, s éppen a földreform körüli években nőtt fel; ezek kiöregedése a kilencvenes években következik be. A termelőszövetkezetekben dolgozóknak 33 százaléka olyan, aki 40 éven aluli, aki tehát már a földreform után, az átszervezés éveiben nőtt fel. Ők már jórészt a 2000. évet is munkaképes korban érik meg.

Az egymást váltó nemzedékek között összes életviszonyaikban, iskolázottságuk időtartamában és tartalmában is, következésképpen tudatvilágukban is óriási a különbség, s ez nem kevés konfliktus forrása is. E nemzedékváltás a termelőszövetkezetek gazdálkodásában kritikus munkaerő-probléma is, az egész falu társadalmában pedig társadalmi, kulturális és politikai problémák forrása.

Ilyen folyamatok haladnak előre egymás mellett mezőgazdaságunkban, illetőleg falusi-paraszti társadalmunkban. **De milyen éppen ma a történeti valóság falvainkban?**

Vannak általánosítható jellemzők, de ezek is a sokféle változatosságra, a nagyfokú differenciáltságra utalnak.

Maga a változás, az átmeneti állapot a legáltalánosabban jellemző falvainkra. Kivétel nélkül minden falu kimozdult hagyományos állapotából, még az olyan is, mint Penészlek, és az a néhány többi, ahol nincs termelőszövetkezet. Ez azt is jelenti, hogy mindegyiken rajta van múltja bélyege, s még minden vonatkozásban kiütközik, hogy régi jobbágyfalú, újabb telepesközség, tanyákból vagy majorokból lett falu, kisebb vagy nagyobb település volt-e, mi volt termelésének fő iránya, mikor kapott vasutat, és így tovább. A másik oldalon viszont mindegyiknek az átalakulásában egyik vagy másik irányú változás a jellemzőbb, s minden falu egészében az átalakulásnak éppen rá jellemző fázisában tart. Egyik helyen az ipari munkahelyre való bejárás, másik helyen a kifejlett szövetkezeti gazdálkodás, a harmadik helyen az erős háztáji gazdálkodás, a negyedik helyen az egész falu elöregedése a jellemző, s ezt a sort a végtelenségig lehetne folytatni. A lényeg mindenesetre az, hogy minden falu az átalakulás ilyen vagy olyan fázisában tart, a létét meghatározó tényezők közül kevesebb vagy több mozgásban van, s úgy is mondhatjuk: egyiknek előrehaladottabb, másiknak elmaradottabb a fejlődése.

Digitized by Google

Ez egyben azt is jelenti, hogy **még nincsenek kifejlett típusai az átalakuló falunak**, ilyenek csak most vannak kibontakozóban. S a kibontakozás folyamatát tervezni is csak bizonyos határok között lehet. Az ötvenes években különféle szakemberek kollektívája szocialista mintafaluvá tervezte Csongrád megyében Székkutast, ezt a hódmezővásárhelyi tanyákból keletkezett községet. Semmi sem lett belőle. Sőt, maga a terv megzavarta, végeredményben megakasztotta a fejlődést; olyan házhelyeket jelöltek ki, hogy oda az adott életviszonyok között nem költözött be senki. Ugyanakkor nem messze a szomszédban Fábiánsebestyén a maga spontán fejlődése útján olyan gazdálkodási és települési viszonyokat hozott létre, hogy a szocialista falu egyik érdekes és vonzó változatának fogadható el. De sok más változatban is vannak olyan falvak, amelyek egy-egy figyelemre méltó típus kibontakozásának a példái. Ahogyan az elmúlt évszázad során az etnográfusok vehették számba a hagyományosan kialakult falvak néprajzát, s rajzolhatták meg ennek a térképét, úgy most a szociológusok tárhatják fel a társadalmi állapot sokféle változatát s rajzolhatják ezt a térképre.

De minden átmenetiség és differenciáltság mellett van egy határozott és általánosan jellemző vonása falvaink mai valóságának: **a település, a mezőgazdaság és a parasztság hagyományos egységének szétválása.** A legszembetűnőbb jelzői ennek: a községek többségében napjainkban már kisebbségben vannak a mezőgazdaságban dolgozók, a mezőgazdasági termelés zömének a telephelyei kívül vannak a falvakon, viszont a mezőgazdaságban dolgozók lakóhelyei nagyon változatosan oszlanak meg városok, falvak, tanyák, majorok, s ezek egyikéhez sem sorolható lakótelepek között, s végül: a parasztság nem egyenlő a mezőgazdaságban dolgozókkal, mert mások a foglalkozási viszonyok az állami gazdaságokban, mint a termelőszövetkezetekben, s itt sem egységesek, de nem elhanyagolhatók még — a szakszövetkezeteken belül vagy rajtuk kívül — a kisüzemi gazdálkodást folytatók sem.

Úgy tűnhet, hogy mindez valami zűrzavar és dezorganizáltság jele, sőt olyan kérdés is feltehető: ennyire nem sikerült a szocialista falu kialakítása két évtized, illetőleg egy negyedszázad alatt? Szó sincs róla! Ellenkezőleg: ezek a fejlődés jelenségei, amelyek szocialista társadalmunk viszonyai között a korszerű gazdálkodásnak, az emelkedő életszínvonalnak, az emberségesebb társadalmi kapcsolatoknak, együttvéve a falu városiasodásának a megnyilvánulásai. Hogy mindez nem azok szerint a sémák szerint alakul, amelyeket korábban elgondoltunk és előirányoztunk, azért nem okolhatjuk a történeti valóságot.

Egyébként nemcsak nálunk van ez így. Világszerte az urbanizáció hasonló jelenségei figyelhetők meg. De még abban is sok a hasonlóság, ahogyan a falu-mezőgazdaság-parasztság hagyományos egysége a szocialista és a tőkésországokban egyaránt felbomlik. Közelebbről a szocialista országokban ugyanazok a falusi helyzet fő jellemzői, mint nálunk, csak még több a változat. Általános törvényszerűségek, illetőleg tendenciák ezek, s ezek alapján lehet következtetésre jutni az előrehaladó folyamatok további útjára, s ezek nyomán a falusi helyzet további alakulására is.

A termelőszövetkezeti helyzet

Termelőszövetkezeti mozgalmunk húszéves. A két évtized alatt végbement fejlődés már történeti távlatokat ad ahhoz, hogy a mai helyzetet világosabban lássuk. Akkor a termelőszövetkezet meghatározott modelljével indult a fejlődés, s a húsz évre az a jellemző, hogy az indulás nyomán messzemenő társadalmi folyamatok bontakoztak ki, s ezek sokféle módosulásokat idéztek elő az eredeti modellhez képest, mind a termelőszövetkezetek szervezeti viszonyaiban, mind a tagok helyzetében. Termelőszövetkezeteink történeti fejlődésének a lépései a következők voltak:

Digitized by Google

• A szövetkezeti átszervezés kezdeti időszakában (1949—1956) az eredeti modell adminisztratív eszközökkel és gazdaságpolitikai kényszerítő rendszabályokkal való erőltetése volt a jellemző, s ez sorozatosan krízisekhez, a munkás-paraszt szövetség megrendüléséhez és cikcakkokhoz vezetett.

• Az átszervezés befejező időszakában (1957—1961) a munkás-paraszt szövetség helyrehozása, rugalmasabb szervezési módszerek elterjedése, a befolyásolás gazdaságpolitikai eszközei, az anyagi érdekeltség és a szövetkezeti önkormányzat növekvő érvényesülése, s az üzemszervezés változatos helyi módszereinek elismerése a jellemzők; ez alapon valósult meg az átszervezés sikeres befejezése.

• A megszilárdulás időszaka (1962—1967) a termelőszövetkezetek belső viszonyai rendezésének a fázisa volt, amikor a szervezeti keretek rendeződtek (egyesülések stb.), az üzemi szervezet és üzemvezetés bevált formái általánossá váltak és megszilárdultak, s a szövetkezeti demokrácia, a gazdálkodási önállóság elvei fokozatosan érvényre jutottak. Ez egyben a szükségszerű kompromisszumok kialakulásának az időszaka is volt: a közös, háztáji, családi művelés, a munkadíjazás és munkaszervezés változatos helyi megoldásai stb.

• Az 1968-cal kezdődő időszakot a korszerű nagyüzemi gazdálkodás fázisának tekinthetjük, s ennek a jelzőkövei: a gazdaságirányítás reformja, az új szövetkezeti törvény és a termelőszövetkezeti szövetségek létrehozása; közelebbről: korszerű technológiai módszerek alkalmazása, aktívabb piaci tevékenység, a kiegészítő üzemágak bővítése, különféle társas vállalkozások, továbbá a vállalati szervezési és munkadíjazási formák elterjedése a jellemzők.

A kollektivizálás eredeti koncepciójához az „egységes szövetkezeti parasztosztály" kialakulása iránti várakozás is hozzátartozik. Ez a várakozás két vonatkozásban ma is érvényesnek tekinthető.

Az egyik: történetileg visszatekintve, az egykor osztályokra tagozódott parasztság ma már egységes osztálynak tekinthető annyiban, hogy létét nem kisebb vagy nagyobb birtoka határozza meg, hanem egységesen a szövetkezeti tulajdon és gazdálkodás, az egyes tagoknak, illetőleg családoknak a közös gazdasághoz való viszonya vagy az abban való helye.

A másik: a távolabbi jövőben, az iparszerű mezőgazdaság színvonalán elvileg egységes, gyárszerű nagyüzemi viszonyok jönnek létre a termelőszövetkezeti közös gazdaságban, csökken a háztáji gazdaságok szerepe, megszűnik a családi művelés, és az ipari vagy állami mezőgazdasági üzemekéhez hasonló munkaviszonyok jönnek létre, s tulajdonképpen csak az a különbség fog megmaradni, amely a szövetkezeti tulajdonból folyik. Természetesen igaz, hogy ez lényegbevágó; éppen ez (és csak ez) indokolja, hogy az ilyen fejlődés időszakában is megkülönböztessük a mezőgazdasági termelőszövetkezetek dolgozóit az állami vállalatok munkásaitól, mint „szövetkezeti-paraszti" osztályt.

A két történeti kilátás között azonban egy egész történeti korszak helyezkedik el, s ez éppen az, amelyben élünk. Most pedig nagyon változatosak és egyben különösen bonyolultak is a termelőszövetkezetek foglalkozási viszonyai, a munkadíjazás módjai, s ezek folytán általában a termelőszövetkezeti tagok társadalmi-gazdasági körülményei. Ezeket érdemes közelebbről megvilágítani; ezek a legjellemzőbbek a mai termelőszövetkezeti helyzetre.

A termelőszövetkezetekben foglalkoztatottak munkaviszonyai olyan sajátosak, hogy sem a korábbi egyéni gazdálkodás körülményei között kialakult helyzethez, sem a mai állami gazdasági rétegződéshez torzítás nélkül nem hasonlíthatók. Ilyen különös jelenségek ötlenek szemünkbe: más a tagok száma és más a ténylegesen dolgozóké, a tagoknak viszonylag kis része dolgozik állandó munkakörben, jelentékeny az állandó alkalmazottak száma, s a szövetkezetekben dolgozók különféle kategóriái között mások az arányok aszerint, hogy a létszám vagy a teljesített munkaidő szerint nézzük, tehát a

Digitized by Google

családi munkaerő nagyrészt részfoglalkozású. Mindez azt mutatja, hogy a termelőszövetkezetekben olyan bonyolult munkaviszonyok alakultak ki, amelyek magát az áttekintést is nagyon megnehezítik.

További bonyodalmakat okoz a többféle differenciáló tényező hatása is. Így más a foglalkoztatottság munkaidényenként, illetőleg naptári hónaponként, eltérő arányban vesznek részt a munkában a férfiak és a nők, továbbá a termelőszövetkezetek konszolidálódása után is évről évre változik a helyzet, végül nagyok a különbségek a foglalkoztatottság színvonalában az egyes termelőszövetkezetek között. Mindezt leegyszerűsíthetjük, ha a negyedik negyedévi, illetőleg év végi létszámot vesszük alapul, ha együtt számoljuk a férfiakat és a nőket, ha országos összesítésben számítjuk a termelőszövetkezetben dolgozókat, végül ha egy évben adott helyzetet veszünk alapul. Így járva el, a következő számokat kapjuk az 1967. évi állapotra vonatkozóan:[1]

— a termelőszövetkezetek összes tagjainak száma (ebből nyugdíjas és járadékos 344 000)	1 020 000
— nem nyugdíjas és nem járadékos, illetőleg nyugdíjas korhatár alatti tagok	676 500
— a foglalkoztatott tagok száma	667 300
— a 200 munkanapnál többet dolgozó szövetkezeti tagok és családtagok száma	279 000
— az évi 200 munkanapnál többet dolgozó nyugdíjkorhatár alatti tagok száma	241 000

A kereken egymillió nyilvántartott termelőszövetkezeti tagból tehát kereken egy negyedmillió a munkaképes korú és teljes munkaidőben foglalkoztatott tagok száma, s közülük csupán 20 000 a nő. Ez a törzsgárda végzi el a termelőszövetkezeti közös gazdaság munkáinak nagyobbik felét. Ki végzi el a többit? Nagyrészt a többi tagok és a családtagok, s részben az állandó és időszaki alkalmazottak. A teljesített összes munkaidő részletesebb százalékos megoszlása (szintén 1967-ben) a következő:

— nyugdíjkorhatárnál fiatalabb tagok	63,1
— idősebb tagok	11,5
— munkaviszonyban nem álló és nem szövetkezeti tag családtagok	7,4
— állandó alkalmazottak	11,5
— időszaki és alkalmi munkavállalók és munkaviszonyban álló családtagok	6,5

Így oszlik meg az elvégzett munkamennyiség. A munkában részvevők száma azonban egészen más arányokat mutat, és együttvéve meghaladja az összes szövetkezeti tagok számát. A számok azonban meglehetősen bizonytalanok, más a foglalkoztatott és más a rendelkezésre álló munkaerő száma, s a foglalkoztatottak időszakosan váltják egymást.

Mindamellett kibontakoznak azok a körvonalak, amelyek a termelőszövetkezeti népesség megoszlását, illetőleg rétegződését a mostani időszakban jellemzik. Összesen mintegy 1,2 millió főben állandósult az utóbbi években a termelőszövetkezetekben állandóan dolgozó, illetőleg tartósan rendelkezésre álló munkaerő. Ennél többen is dolgoznak a termelőszövetkezeti közös gazdaságban, de ezek az időszakosan, sőt alkalmanként dolgozó munkaerők nem számíthatók a termelőszövetkezet állományához, s egzisztenciájuk nincs a

[1] Az adatok forrása: KSH Statisztikai Időszaki Közlemények. Mezőgazdasági adatok I., 1969. 30—31. old., továbbá KSH: Gépesítés, foglalkoztatottság és személyi jövedelem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. 1969. márc., 22., 25., 37. és 40. oldalak.

Digitized by Google

szövetkezethez kötve. (Számuk azonban tekintélyes; kitesz több százezret, de aszerint változó, hogy kiket számítunk ide.)

A termelőszövetkezetekben állandóan vagy rendszeresen dolgozó, illetőleg tartósan rendelkezésre álló 1 200 000-es állomány legjellemzőbb megoszlása a jelenlegi időszakban nagyjából a következő:

— állandó munkakörben dolgozó tagok, családtagok és alkalmazottak	400 000
— rendszeresen, de nem egész éven át a közös gazdaságban dolgozó tagok és családtagok	250 000
— nyugdíjas és járulékos tagok, akik kis részben állandóan, nagyobb részben rendszeresen, illetőleg időszakosan dolgoznak a közös gazdaságban	350 000
— időszakosan, egy-egy munkaidényben dolgozó családtagok	200 000

Ezek a csoportok munkahelyek és korosztályok szerint is jellemzően különböznek egymástól. Az állandó munkakörben dolgozók között legtöbb a fiatal, s e csoporton belül vannak az értelmiségi és a szakmunkás jellegű foglalkozásúak. A rendszeresen, de nem állandóan a közös gazdaságban dolgozók csoportjában túlnyomó a már idősebb, de nyugdíjkorhatáron aluliak száma, akik főleg a növénytermelésben és ezen belül százalékos művelésben dolgoznak. Az időszaki bedolgozók részben fiatalabb családtagok, akiknek a pályája még nem dőlt el, vagy olyan idősebbek, akik nem léptek be a termelőszövetkezetbe, viszont munkaerejük határáig, illetőleg munkaalkalom szerint a termelőszövetkezetben dolgoznak.

Ez a rétegződés összefüggésben van a háztáji tevékenységgel is. Az állandó szövetkezeti dolgozók háztáji gazdaságukban dolgoznak a legkevesebbet, s ezt is a leggyorsabb ütemben csökkentik, a nem állandóan, csak rendszeresen vagy időszakosan dolgozók háztáji tevékenysége viszont erősebb, gyakran meghaladja a közösben végzett munka arányát. Mindezt úgy is ki lehet fejezni, hogy vannak, akik fő foglalkozásúak a közös gazdaságban, és vannak, akik részfoglalkozásúak.

Nemcsak a munkaviszony alakult sajátosan a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, hanem ezzel együtt és még rajta túlmenően a munkadíjazás módja is, s emiatt különösen nehéz tiszta képet alkotni a tagok személyi jövedelméről.

Az átszervezés időszakában azzal jellemeztük a termelőszövetkezeti tagok keresetét, hogy mennyi az egy munkaegységre jutó részesedés. Akkor ez jellemző mutató volt, de egyben nagyon sajátos is. Mutatta, hogy egységnyi munka elvégzéséért mennyi részesedést kapott a tag vagy családtag, tehát milyen volt a termelőszövetkezetekben a munkadíjazás színvonala, pontosabban: megkapták-e a termelőszövetkezetekben dolgozók a társadalmilag szükséges munkadíjat, vagy ennek nyereségrészesedéssel növelt, vagy a veszteségben való részesedéssel csökkentett összegét kapták meg részesedésként. Ez a mutató egyben jellemezte a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalát is. E tekintetben nagy különbség volt — és van is — a termelőszövetkezetek között, a termelőszövetkezetek többségében azonban a társadalmilag szükséges munkadíj körül alakult az egy munkaegységre jutó részesedés. Számottevő kisebb rész fizetett ezen alul is, felül is.

A munkaegységre jutó részesedés azonban csak az egységnyi munkára jutó keresetet mutatja, nem pedig azt, hogy egész évben mekkora részesedést kapnak a tagok és a családtagok. Erre vonatkozóan csak akkor nyújt tájékoztatást, ha azt is hozzátesszük, hogy ki mennyi munkaidőt dolgozik, illetőleg mennyi munkaegységet teljesít. Ezért később az egy tagra jutó évi részesedés, illetőleg az évi átlagkereset mutatója került előtérbe. Ily módon reá-

Digitized by Google

lisabban jellemezhetjük a szövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét, s ez a mutató a nagyfokú differenciálást is jobban kifejezésre juttatja.

Ma már úgy ítéljük, hogy az évi kereset, a teljesített évi munkanap és az egy munkanapra jutó kereset együttesen jellemzi híven a termelőszövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét. Ilyen módon érzékelhetővé válik a termelőszövetkezetekben dolgozók jövedelmi viszonyainak a rendkívül nagymértékű differenciálódása. Ezt mutatja be a táblázat:

A termelőszövetkezeti közös gazdaságokban foglalkoztatottak átlagos keresete és munkaideje 1966-ban

	1 foglalkoztatott létszámra jutó évi kereset (Ft)	munkanap	1 munkanapra jutó kereset (Ft)
Összes dolgozó tagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	16 465	224	73
nő	7 898	113	70
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	6 889	126	55
nő	3 585	56	63
Összes dolgozó családtagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	5 369	83	65
nő	2 976	41	72
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	3 079	48	65
nő	1 843	25	73
Összes tag és családtag együtt	9 336	133	70
Állandó munkakörben foglalkoztatott tagok	21 047	288	73
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	22 065	290	76
nő	18 744	270	69
Családtagok	17 172	264	65
Tag és családtag együtt	20 918	287	73
Nem állandó munkában foglalkoztatott tagok	6 869	104	66
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	9 534	143	67
nő	6 604	95	70
Családtagok	2 817	40	71
Tag és családtag együtt	5 363	80	67

KSH: Gépesítés, foglalkoztatottság és személyi jövedelem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, Budapest, 1969 március, 41. old.

Kiderül a számokból, hogy az évi keresetekben hét-nyolcszoros különbségek voltak a közös gazdaságban dolgozók között (2817—22 065 Ft), az egy munkanapra jutó kereset szintje azonban feltűnően kiegyenlített (63—76 Ft). A táblázat számai az 1966. évi helyzetet tükrözik, azóta a differenciáltság nem

Digitized by Google

változott, de emelkedett a munkadíjazás színvonala. Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a munkadíjazás színvonalának ilyen emelkedése együtthaladt a munka intenzitásának és hatékonyságának a fokozódásával, és ugyanezen időszakban mind a bruttó, mind a nettó termelés növekedése meghaladta a munkadíjazás szintjének emelkedését.

Végeredményben termelőszövetkezeteink mai helyzetében az a legérdekesebb és legfőbb, hogy zömük konszolidálódott, mégpedig olyan sajátos munkaszervezési, foglalkoztatási és munkadíjazási viszonyok között, amelyek nagymértékben eltérnek az induló modellétől, de egymásközt is nagyon eltérők. Ez egyben a jövőbeli fejlődés irányára is utal: csak az egységesedés irányában mozoghat előre a fejlődés, mégpedig oly módon, hogy a szövetkezetekben is a normális vállalati munkaviszonyok és munkadíjazási módok honosodnak meg. Ez már meg is kezdődött.

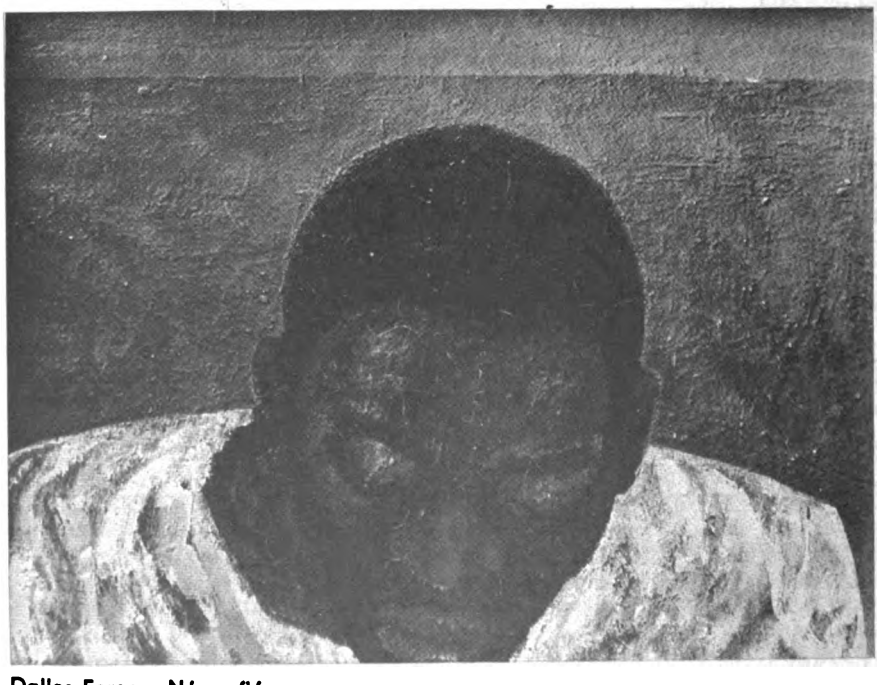

Dallos Ferenc: Néger fiú

Digitized by Google

DR. KULCSÁR KÁLMÁN:

A politikai aktivitás társadalmi tényezői

1. A politikai aktivitást, a politikai folyamatokban, a politikai döntésekben való részvételt két tényező alakítja: a részvétel *kereteit meghatározó normák* (általában jogszabályok) összessége és a részvétel *társadalmi-történeti feltételezettsége*. (Természetesen mindkét tényező a jelenségek sokaságát foglalja össze.) A politikai aktivitás alakulását tehát csak akkor érthetjük meg, ha mindkét szempontból megközelítjük a kérdést, ha nem hanyagoljuk el a társadalmi tényezők vizsgálatát sem. Most a társadalmi tényezőt, a politikai aktivitás társadalmi-történeti feltételezettségét emeljük ki, egyszerűen azért, mert eddig a figyelem elsősorban a különböző szintű döntések és e döntésekben való részvétel jogi rendezésére irányult. Bármennyire fontos is azonban ez, mégsem egyedüli tényezője a politikai aktivitás alakulásának, s ily módon a szocialista demokrácia fejlesztésének sem.

A polgári politikai berendezkedés történeti alakulása már önmagában is szépen példázza a normatív keretek és a társadalmi tényezők viszonyában az utóbbiak jelentőségét.

A klasszikus polgári politikai gondolkodók tételeire épült az a jórészt ma is általános felfogás és jogi szabályozás, amely szerint az egyén, az állampolgár, minthogy szavazattal rendelkezik, azt az embert küldi a választott testületekbe, aki ott az ő álláspontját képviseli, aki az övének megfelelő politikai nézetekkel, elképzelésekkel lépett fel a választásokon, s ha ez a parlamentben vagy más választott testületben nem ennek megfelelően tevékenykedik, akkor a következő választáson nem szavaz rá. A választott testületben vita folyik a problémákról, a vita során a legracionálisabbnak tűnő álláspontot fogadják el, s ily módon a problémák is a legkedvezőbb módon oldódnak meg. A demokratizmus biztosításához tehát nem szükséges más, mint *megfelelő jogszabályok*, amelyek az állampolgár politikai jogait szabályozzák. Nem volt ismeretlen természetesen ebben az itt leegyszerűsítetten ábrázolt koncepcióban sem a különböző intézmények, szervezetek szerepe, de ezeket az állampolgár politikai aktivitását előmozdítónak tekintették, nem pedig, vagy csak egyes vonatkozásokban az egyén politikai részvételét korlátozónak.

A marxista politikai gondolkodás kezdettől fogva felismerte ennek a klasszikus polgári demokratikus koncepciónak formális jellegét. Marx például több helyütt is kimutatta, hogy *a formális megoldások mögött osztály- és rétegérdekek polarizálódnak*, és ezek az érdekek a sokszor formális értékű jogi megoldások mögött — esetenkint ezek ellenére, máskor éppen ezek segítségével — egyes osztályok és rétegek hatalmának biztosításában fejeződnek ki. Mikor Lassalle elmondotta híres beszédét az alkotmány lényegéről, még megrázhatta ugyan a polgári politikai világot annak hangoztatásával, hogy az alkotmány tartalmát a társadalom tényleges hatalmi viszonyai szabják meg, s ezekkel szemben az alkotmány csak papír marad, de a marxista politikai elmélet számára már akkor sem volt új ez a felismerés, néhány évtized múltán pedig már a legjelentősebb polgári politikai gondolkodók is (például Max Weber) meglátták egyes tényleges politikai jelenségeket a formális demokrácia mögött. Például azt, hogy a képviseleti demokrácia és benne a külön-

Digitized by Google

böző szervezetek, pártok már nem csupán az egyén politikai részvételének „elősegítői", hogy e szervezetekben partikuláris érdekek is kifejeződnek, hogy a politikai folyamatok szerveződése a demokrácia klasszikus polgári felfogásának megfelelő politikai részvétellel *szemben* is hat.

Legújabb fejlődési stádiumában a politikai szociológia — nyilvánvalóan tükrözve a polgári társadalom politikai jelenségeinek alakulását — eljutott oda, hogy a politikai folyamatokban, döntésekben való individuális részvétel társadalmi feltételeit kutassa. Ezek a kutatások természetesen nem tárhatták fel a polgári demokratikus berendezkedés osztálykorlátait, s jobbára csak másodlagos jelenségeket elemeztek. Egyes eredményeik azonban — akarva, akaratlanul — már némely polgári szociológus számára is igazolták a marxista társadalomelmélet régi álláspontját: azt, hogy a történelem a polgári demokratikus politikai berendezkedés több, mégpedig a lényeget érintő alapfeltételezését megcáfolta, és nem kétséges, hogy a polgári demokratikus politikai berendezkedés ideálja tulajdonképpen utópia maradt. A polgári demokrácia, a politikai folyamatokban való részvétel normatív kereteit kitöltő, de sokszor ezekkel szemben ható társadalmi tényezők jelentősége világossá válik mind a polgári társadalom politikai gyakorlatában, mind — igaz, hogy a legfontosabb tényező az osztály-tényező felismerése nélkül — e gyakorlatot elemző polgári politikai szociológiában is.

Mi a társadalmi alapja ennek a polgári politikai gyakorlatban végbement folyamatnak és a burzsoá politikai elméletben megfogant felismerésnek? Nem kétséges, hogy a polgári demokratikus berendezkedés osztálytartalma jórészt már eleve formálissá tette a politikai folyamatokban való részvételt, nem egy esetben jogszabályilag is korlátozva — „széljegyzetben", ahogyan Marx mondta — az alkotmányokban olyan szépnek látszó demokráciát. A monopolkapitalista fejlődésben különösen gyorsan fejlődő indusztrializáció, ennek átalakulása tudományos-technikai forradalommá, ezzel összefüggésben a modern társadalom viszonyainak fokozódó bonyolultsága — ami egyre inkább szervezetekbe „kanalizálja" a politikai folyamatokat, s aminek következtében a politikai döntésekben is előtérbe kerül a „szak-elem" — s még jó néhány jelenség egészen világosan további korlátokat emel a politikai döntésekben való tényleges részvétel realizálódása elé, amelynek amúgy is szűk az osztálybázisa — még akkor is, ha e részvétel normatív, jogi keretei esetleg változatlanok maradtak.

A szocialista társadalom politikai berendezkedésének fejlődését alapvetően meghatározó tényezők közül itt kettőt emelnénk ki. A forradalom győzelme lehetővé tette, hogy széles osztályalapokon nyugvó demokrácia bontakozzon ki, de ez gazdaságilag fejletlen országban történt, és olyan történelmi körülmények között, amelyek nem csupán a gyors iparosítást tették parancsolóan szükségessé, hanem ezzel szinte egyidejűleg a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatását, a tudományosan vezetett szocialista társadalom feltételei sokaságának megteremtését is. Így azután — jóllehet a forradalmat megelőzően és a húszas években nem egy olyan koncepcióval találkozunk, amely a modern társadalom viszonyaira való tekintet nélkül képzelte el a szocialista társadalom politikai berendezkedését — az említett folyamatoknak megfelelően olyan állami berendezkedés jött létre, amely megfelelt a társadalom átalakításából, az új, modern, tervezetten iparosodott szocialista társadalom kialakításából fakadó igényeknek.

Az a tény tehát, hogy a gyors ipari és tudományos-technikai fejlődés a szocialista társadalom keretei között ment végbe, szükségképpen *centralizált államszervezetet követelt* (a demokratikus centralizmus kettős viszonylatából szükségképpen az utóbbi kapott hangsúlyt, jóllehet az osztályhatalom értelmében vett, tehát tartalmi demokrácia nem vált kérdésessé). S ez bizonyos fokig már eleve korlátozta nem a tartalmi, tehát nem az osztályuralmi értelemben vett demokráciát, hanem az egyéni politikai aktivitás, a politikai döntésekben való egyéni részvétel lehetőségeit. (Nem szólunk itt most arról, hogy

Digitized by Google

az ilyen méretű társadalomátalakítás politikai problémái is jórészt szakproblémákként jelentkeznek; ha tehát csak így fogalmazódnak meg, akkor csak korlátozottan megközelíthetők az átlagos állampolgárok számára.)

Azért hangsúlyozzuk ezt, mert a centralizált államszervezetnek a történeti-társadalmi viszonyok által megkövetelt kialakulását el kell választani a személyi kultusz következtében létrejött politikai jelenségekről; ez utóbbiak, bár létrejöttüket megkönnyítette az adott történeti-társadalmi helyzet, aligha tekinthetők történelmileg szükségszerűnek. (Ennek a megállapításnak nem mond ellent az, hogy e jelenségek a második világháború után létrejött szocialista társadalmakban is kialakultak, hiszen az adott történeti helyzetben ezek mint a szocialista politikai élet modelljét vették át a már a személyi kultusz által is alakított berendezkedést.) A fiatal szovjet köztársaságban a húszas évek során a pártfórumokon és a sajtóban kialakult viták azt jelzik, hogy a politikai döntések, ha centralizált keretben is, de érdemi demokratikus részvétellel születtek. A személyi kultusz politikai gyakorlata azonban már nagy szerepet játszott abban, hogy nem csupán a tömegeknek a politikai életben való részvétele vált sok tekintetben formálissá, hanem a politikai szervezetekből, s nemegyszer még vezető teestületeiből is fokozatosan kiküszöbölődött az érdemi vita és a reális döntési gyakorlat. A személyi kultusz politikai gyakorlata sok esetben az alapvető folyamatokból adódó politikai, államszervezeti jelenségekre is torzítóan hatott, s minthogy a kettő nagyjából azonos időben bontakozott ki, igen nehéz elválasztani egymástól a következményeiket. Előfordulhat például, hogy az új társadalomnak az iparosodás, a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatása alapján való építéséből fakadó politikai-szervezeti hatásokat a személyi kultusz számlájára írjuk, vagy fordítva.

A szocialista társadalom építésének történeti jelenségei, folyamatai határozzák meg tehát a politikai élet, az államszervezet normatív kereteinek *tartalmát*. A marxista politikai gondolkodás sem állhat meg tehát mai társadalmunk politikai jelenségeinek elemzésében a politikai rendszer normatív kereteinél, vagy az e keretek között végbemenő folyamatoknál — hiszen az eddigi fejlődés tanulságai arra mutatnak, hogy e keretek tartalmi „kitöltése" a szélesebb társadalmi viszonyoktól függ —, hanem azokat a társadalmi tényezőket is fel kell derítenie, amelyek a politikai folyamatokat s a bennük részt vevő emberek magatartását meghatározzák.

Ez az igény talán túlságosan is kézenfekvőnek és nyilvánvalónak tűnik ahhoz, hogy indoklásra szoruljon. Mégsem árt rámutatni arra napjainkban, amikor napirenden van a politikai rendszer, a szocialista demokratizmus továbbfejlesztése, hogy sem a problémákat, sem a változásokat *nem elegendő csupán normatív szinten elemezni vagy kialakítani*, illetőleg csak jogszabályok alkotásával és módosításával szolgálni. A szocialista politikai rendszert az osztályhatalmon alapuló, tehát tartalmi demokrácián túl normatív síkon is olyan demokratizmus jellemzi, amelyhez hasonlót polgári államokban nem találunk. A politikai folyamatokban és döntésekben való részvételek jogszabályokban megfogalmazott keretei azonban még nincsenek kihasználva, még az objektív tényezők által „megengedett" mértékben sem.

Egyrészt tehát a szocialista társadalom objektív folyamatai eleve kondicionálják a normatív keretek kialakítását, s ezen belül a politikai döntésekben való tényleges részvételt is, másrészt azonban a személyi kultusz jelenségei — amelyek az előbbi alapvető folyamathoz képest nem szükségszerűen következtek be — az objektív viszonyok adta részvételi lehetőséget is formális irányba terelték, csökkentették. Magyarán: *az adott normatív keretek között is jobban kibontakozhatott volna a szocialista demokrácia.* Ha pedig ez így van, akkor ismét csak arra a következtetésre kell jutnunk — és ez lényeges eleme a marxista politikai gondolkodásnak —, hogy *a politikai rendszert meghatározó, a politikai rendszer jelenségeit kondicionáló, az egyedi ember politikai magatartását strukturáló társadalmi tényezők és je-*

Digitized by Google

lenségek vizsgálata a politikai rendszer további alakítása szempontjából is elengedhetetlen.

Sietünk megjegyezni azonban, hogy mindez nem jelentheti a politikai rendszer normatív elemeinek elhanyagolását, nem jelentheti azt, hogy ne keressünk és találjunk olyan jogszabályokat, amelyek még jobban elősegítik, hogy a politikai folyamatok a szocialista demokratizmus kiteljesedése irányába haladjanak. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a jogi szabályozás a politikai folyamatok vonatkozásában is olyan forma, amely előre is viheti, de akadályozhatja is az új, a kívánatos elemek kibontakozását, s azt se feledjük el, hogy a jogszabály is bizonyos mértékig strukturáló tényezője az emberek politikai magatartásának.

Az imént többször is használtuk a „politikai rendszer" kifejezést. A marxista politikai irodalomban e kifejezést két értelemben szokták használni: egyrészt eléggé általános, hogy ezzel a kifejezéssel jelöljük, egy-egy alapvető társadalmi-gazdasági alakulat politikai viszonyait (így például beszélünk szocialista politikai rendszerről, tőkés politikai rendszerről stb.), másrészt politikai rendszernek nevezzük (főleg az újabb államelméleti szakirodalomban) az államforma egyik alkotó elemét: a hatalom gyakorlásának módját, az államvezetés módszereit, azoknak a szervezeteknek az összességét, amelyekben e módszerek megvalósulnak. Nem feladatunk most e két „hagyományos" értelmezés elemzése, de meg kell mondanunk, hogy mit értünk itt a „politikai rendszer" fogalmán, s miért van szükség e fogalom újabb, szociológiai értelmének bevezetésére.

Kezdjük az utóbbi kérdéssel. A „politikai rendszer" itt következő, szociológiai fogalma ugyanis — amely magában foglalja a két régebbi értelmezés egyes elemeit is — egy adott társadalom politikai jelenségeit a szó általánosabb értelmében tekinti *rendszernek*, azaz egymással funkcionálisan is összefüggő részek olyan egységének, amely környezetével — jelen esetben a társadalommal — mint *egész* van funkcionális kapcsolatban, és amelyet környezete mint egészet is meghatároz. A rendszer ilyen fogalma — amellett, hogy tényleges társadalmi jelenséget fejez ki és lehetővé teszi ennek a legmodernebb szociológiai vizsgálati módszerekkel való megközelítését — magában foglalja a politikai élet normatív kereteit, szervezeteit, az e keretek között zajló tényleges folyamatokat. Lehetőséget nyújt tehát arra, hogy például a politikai folyamatokban való részvételt, a politikai aktivitást a rá vonatkozó jogi és más (például szervezeti) szabályokon túl, társadalmi tartalmában, megvalósulásában értsük meg.

A politikai rendszer egyike a társadalomban levő objektiválódott rendszereknek. Az az egyetlen tény azonban, hogy objektiválódott rendszer — azaz emberi magatartások objektiválódott következménye, amely éppen objektiválódott jellege folytán *keretet* is ad az emberi magatartásoknak a politikai szférában — jelzi, hogy nem független a társadalomtól, hanem rendkívül sok, igazában teljesen még ki sem elemzett társadalmi tényező alakítja, illetőleg határozza meg objektiválódásának folyamatát. A politikai rendszernek a társadalom struktúrája által való meghatározottsága természetesen olyan végső meghatározottság, amely további kondicionáló lehetőséget ad az e struktúrára épült legkülönbözőbb jelenségeknek, az adott történeti-társadalmi szituációban közreható tényezőknek is. A társadalomban kialakuló politikai törekvések ugyanis különböző politikai eszméket, magatartási módokat, szerepeket és szervezeteket hoznak létre. Ezeknek tényleges megnyilvánulása a politikai tevékenység, amelyet a politika formálását kondicionáló tényezőkön kívül politikai és társadalmi eszmék, történeti hagyományok, kulturális viszonyok is formálnak. Az ily módon kialakult, egymással funkcionális kapcsolatban levő magatartások, normák, szerepek és szervezetek összességét — amelyben különböző politikai eszmék jutnak kifejezésre — nevezzük politikai rendszernek. *A politikai rendszer tehát egyrészről az állami-politikai szervezetek, a hozzájuk kapcsolódó normák és szerepek, valamint az ezeket megvalósító em-*

Digitized by Google

beri cselekvések, másrészről pedig az állami tevékenység irányítására, az államszervezet megszervezésére, tevékenységének befolyásolására irányuló törekvésekben megjelenő magatartások, szerepek és szervezetek (például pártok) összessége, funkcionálisan is összefüggő rendszere. A definícióban egymás mellett szereplő elemek természetesen nem egyforma súlyúak: a politikai szervezeteknek és az individuális politikai magatartásnak nem ugyanaz a jelentősége. Ám a politikai szervezet tevékenysége emberi magatartásokban jelenik meg, az individuális magatartások ily módon — például a szervezet normatív felépítésétől eltérően is — alakíthatják a szervezet tevékenységét.

A politikai rendszer elemeit alkotó szervezetek, normák, a politikai magatartásra vonatkozó elvárások és a mindezeket megvalósító tényleges emberi magatartások azonban csupán *egyik* aspektusát alkotják a társadalomnak. Olyan rendszert tehát, amely a társadalom által, s elsősorban a társadalom osztálytagozódása, az osztályoknak egymáshoz való viszonyában kifejezésre jutó jelenségek által meghatározottan tölti be funkcióit a társadalom számára, még akkor is, ha ennek az objektiválódott rendszernek van önmozgása is, és egyes elemeit a rendszer egésze is kondicionálja. A társadalom által való meghatározottság vagy kondicionáltság azonban történeti jellegű; egyrészt a társadalomnak történetileg kialakult sajátosságait, az adott társadalom múltbeli politikai rendszereinek hatását jelenti, másrészt — mégpedig általában jóval jelentősebben — egy-egy történeti szituációból fakadó konkrét meghatározottságát. Ha meg kívánjuk érteni egy politikai rendszer működését, sohasem tekinthetünk el ezeknek a történeti tényezőknek a vizsgálatától. Lenin számára ez mindig világos volt. Itt most csak arra a nagyon érdekes fejtegetésre utalunk, amelyben az orosz szociáldemokrácia forradalmi taktikájával összefüggésben rámutatott arra, hogy „a nyílt pártkötelékeknek és párthagyományoknak a »hiánya« egymagában is olyan sarkalatos különbség Oroszország és Németország között, amelynek minden értelmes szocialistát óvnia kellett volna a vak utánzástól". (Lenin: Mi a teendő. Lenin Művei. 5. köt. Bp. 1953. 378. old.)

E szűkre szabott tanulmány keretei között semmiképpen sem végezhetjük el a politikai rendszer működésének feltételeit és tartalmát jelentő társadalmi-történeti folyamatok feltárását, s ezzel összefüggésben a politikai aktivitás alakulását, befolyásoló tényezők konkrét elemzését, még a mi társadalmunk vonatkozásában sem. Aminek vázolására vállalkozunk, az nem több, mint kísérlet annak igazolására, amit már írásunk első mondatában jeleztünk; hogy ugyanis a politikai folyamatokban, döntésekben való tényleges állampolgári részvétel valóságát — túl a részvételre vonatkozó jogi szabályozáson — társadalmi-történeti tényezők alakítják. Ez a probléma igen nagy jelentőségű a szocialista demokratizmus kibontakoztatásával összefüggésben, két szempontból is. Látnunk kell egyrészt azt, hogy milyen lehetőségei vannak a tényleges részvételnek, másrészt azokat a társadalmi tényezőkből fakadó korlátokat is, amelyeknek figyelmen kívül hagyása illúziókat keltene a politikai döntésekben való állampolgári részvételt illetően. De még ezt a kérdést sem bonthatjuk ki teljesen, mert hiányoznak ehhez az elméletileg jó megalapozott empirikus vizsgálatok. Annyit azonban megtehetünk, hogy ilyen vizsgálatok reményében megkísérelünk felvázolni — részben a politikai szociológia irodalma, részben pedig más kérdésekre irányuló empirikus kutatások használható adatai alapján — néhány olyan problémát, amelyeknek tisztázását a marxista politikai szociológia jövőbeli teljesítményétől várhatjuk.

2

A politikai döntésekben, folyamatokban való állampolgári részvételt meghatározó, befolyásoló társadalmi tényezők olyan sokrétűek és annyira összefüggenek egymással, hogy bármelyiküknek a kiragadása önkényesnek tűnhet, már csak a sorrendiség elkerülhetetlen követelményei miatt is. Lehetetlen azonban akár csak a jelentősebb tényezők elemzése is.

Digitized by Google

Csupán egy problémát kiragadva kísérelhetjük meg az elmondott általános tételek konkretizálását. Ilyen problémaként most azt ragadjuk meg, hogy *milyen kondicionáló jelentőségük van a szocialista társadalom viszonyai között a politikai szervezeteknek a politikai folyamatokban való egyéni részvételre.*

E választásunknak két oka van. Egyrészt az a nagyon sokszor leírt, de még nem minden vonatkozásban kellően elemzett jelenség, hogy a mai társadalmi viszonyok között egyre inkább elszaporodnak a szervezetek, egyre nagyobb lesz jelentőségük, s a társadalom életének szinte minden területét átfogják. Így rendkívüli módon megnőtt a politikai rendszeren belül a szervezetek jelentősége és súlya. A politikai mozgalmak szervezetekbe való formálódása viszonylag gyorsan bekövetkezik, s a szervezeti forma erősen növeli hatékonyságukat. Éppen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatai mutatják, hogy egy létszámra kicsiny, de jól szervezett politikai párt az adott körülmények helyes felismerésével és értékelésével nagyméretű politikai mozgalom irányítására képes. Minthogy a modern társadalomban a politikai tevékenység egyre határozottabban szervezetekbe „kanalizálódik", elkerülhetetlennek tűnik, hogy az állampolgár hatékony politikai tevékenysége elsősorban politikai szervezetek útján, vagy éppen az ezek tevékenységében való részvétel során bontakozzon ki. A választás, mint a politikai részvétel egyik formája, lényegében szintén politikai szervezetekhez kapcsolódik.

A második ok, amely miatt most a szervezeteknek a politikai aktivitást befolyásoló jelentőségével foglalkozunk, alapvető kérdésfeltevésünkből ered. Az állami és társadalmi politikai szervezetek ugyanis felépítésükben maguk is részesei a politikai tevékenység normatív-jogi keretének, de egyben sajátos társadalmi jelenségek is, amelyekben a működésükre vonatkozó szabályok emberi magatartásokban realizálódnak. Éppen e szociológiai sajátosságok folytán a szervezetek jelentősen *alakíthatják a politikai aktivitásnak a jogi szabályozás adta lehetőségeit.*

A szervezetekben vagy szervezeteken keresztül kialakuló politikai aktivitásnak természetesen több formája van, s mindegyik formának megvan a maga sajátos kondicionáló ereje, hatása, amely megszabja a részvétel módját is. Bizonyos fokig más ez a hatás a *politikai pártokban*, mint az *állami politikai szervezetekben.* A mi politikai rendszerünkben a politikai aktivitás szempontjából legfontosabb szervezet — a marxista munkáspárt. Célját, felépítését, működését a szervezeti szabályzat határozza meg (tehát nem jogszabály), s általában a szocialista társadalom politikailag legaktívabb tagjai tömörülnek benne. Az állami-politikai szervezetek viszont jogszabály alapján szerveződnek és működnek, a döntésekben való egyéni részvétel — akár közvetlen, akár közvetett formában (választások) — szintén jogilag szabályozott keretek között történik, végül a tevékenykedők összetételének jellege is különbözik a párt tagságétól. A kétfajta politikai szervezet között tehát jelentős eltérések vannak, más a helyük a társadalom politikai rendszerben, mások a funkcióik a társadalom vonatkozásában. Az a tény azonban, hogy mindkét politikai szervezet önmagában is részvevője a politikai folyamatoknak, s egyben az egyéni politikai részvételnek is keretet adhat, indokolja e szempontból való vizsgálatukat.

A *politikai aktivitás* szempontjából való vizsgálatot nem véletlenül hangsúlyozzuk. Világos ugyanis, hogy például a párt szerepe, belső jelenségei stb. más vonatkozásban is megközelíthetők, esetleg lényegesebb momentumaiban is feltárhatók. Itt azonban csak egyetlen szempontból vállalkozunk a párt és más politikai szervezetek vizsgálatára, s ez — a politikai aktivitás.

A pártpolitikában való részvételnek ebből a szempontból három fő formáját különböztethetjük meg.

A pártot támogató néptömegek szavazataikkal, a döntést megelőző viták-ban való részvételükkel, kívánságaikkal, igényeikkel, kritikájukkal stb. egyrészt közvetve alakíthatják a párt politikáját, másrészt támogatásuk mérté-

Digitized by Google

kében lehetőséget adnak neki az állam vezetésére vagy az állami politika különböző fokú befolyásolására. A politikai pártok és az általuk képviselt társadalmi osztályok, rétegek közötti aktív és politikai jellegű kapcsolatnak lényeges részei tehát azok a csatornák, amelyek egyrészt továbbítják a lakosságban kialakult kívánságokat, igényeket, kritikákat, s oly módon viszik a párt kereteibe a társadalomban esetleg kialakult feszültségeket, érdekellentmondásokat, hogy ezek ott politikai megoldást találjanak, másrészt pedig alkalmasak arra, hogy megértessék a politikai párt kialakított politikáját, s ilyen módon megszerezzék neki a támogatást. A párt ugyanis nagy mobilizáló, aktivitást keltő erő, s megvannak a maga sajátos eszközei, csatornái a társadalomnak a politikai célok érdekében való aktivizálására. E csatornák formalizálódása vagy nem funkcionálása egyrészt a politikai párt elszigetelődésére, másrészt az állampolgárok apolitikus magatartásának kialakulására vagy erősödésére vezethet. Sok tekintetben kézenfekvő példa erre az MDP helyzete a személyi kultusz éveiben.

A politikai párt tevékenységében való részvétel második módja a „tagsági viszonyból" fakadó tevékenység. Ha az előbb az információs csatornák jelentőségére utaltunk, akkor itt megállapíthatjuk, hogy maguk a párttagok is a legfontosabb „információs csatornák" között szerepelhetnek, mégpedig mindkét irányban. Ennek legfőbb feltétele azonban a hatékonyság érzete. A párttag akkor válhat fontos láncszemévé a lakosságtól elinduló információs folyamatnak, csak akkor alakulhat ki benne információs szerepének tudatossága, ha tájékozódhat az általa adott információ tényleges hatásáról. E probléma másik oldala a politikai döntésekben való tagsági részvétel alakulása. E részvétel intenzitása erősen befolyásolja azt, hogy milyen hatékonyan működik a tagság a lakosság irányában „információs csatornaként". A szocialista társadalom viszonyai között azonban a tagoknak „információs csatornaként" való működése csak alárendelt aspektusa a párttagságból fakadó politikai tevékenységnek. *A lényeg ugyanis a pártnak a társadalom felé irányuló funkciójából fakad;* ily módon túlmegy egyrészt a párt szervezetében kifejtett, a szervezeti szabályzat által meghatározott keretek közti aktivitáson, másrészt e kettős irányú információs csatornaként végzett tevékenységen — bár ez az aktivitás alapja —, és elvezet a társadalomban, egyebek között a más szervezetekben kifejtett politikai aktivitáshoz. A párt vezető szerepének fokozott megvalósulása ugyanis részben a párttagoknak más hivatali, üzemi stb. szervezetekben kifejtett politikai tevékenységétől is függ.

A politikai párt tevékenységében való részvétel harmadik formája az állandó pártapparátus különböző posztjain végzett munka. Ez a munka *jellegénél fogva politikai*, itt tehát a végzett mindennapi munka és politikai aktivitás azonos. A politikai szociológia kutatói igen nagy jelentőséget tulajdonítottak és tulajdonítanak az állandósult pártapparátus kialakulásának, hiszen ezzel sajátos, a szervezeti kötelékből és a szervezet működéséből fakadó tényezők léphetnek be a politikába. Modern párt a mai társadalom viszonyai között természetesen nem lehet meg állandósult pártapparátus nélkül (ami nem jelenti természetesen azt, hogy az apparátus tagjai ne cserélődjenek is). Éppen olyan képtelenség tehát a párton belüli demokráciát a párt állandó apparátusával szemben értelmezni, mint amilyen képtelenség a szocialista demokráciát a szocialista állam szervezeteivel szemben értelmezni. Mindkét esetben a szervezetek tagsági, illetőleg társadalmi ellenőrzése kapcsolódik a demokratizálódás folyamatába, nem pedig megszüntetésük. A politikai párt döntéseiben tehát — mind a „nagypolitikát" formáló, mind a napi, „rutin"-döntésekben — fontos szerepet tölt be a „hivatásos" pártapparátus, mégpedig elsősorban a politika különböző szakterületein végzett szakjellegű (amelybe természetesen a politika mint szakismeret is beleértendő) vagy szervezőmunkájával.

A politikai szociológia irodalma az állandó pártapparátuson belül is kiemelt jelentőséget tulajdonít a vezetőknek. Ma már szinte közhely a döntés

Digitized by Google

csoportjellegét hangoztatni, minthogy a politikai élet minden szintjén érezhető a kisebb vezető csoportok szerepe a döntések végső megformálásában. Ha azonban a politikai párt tevékenységére is alkalmazzuk a szervezetek szociológiájának általánosabb tanulságait, világossá válik, hogy a vezetés hangsúlya mellett a döntés szakjellegű előkészítésének jelentőségét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Jelentős részben az apparátus szakjellegű munkája során történik meg az információk begyűjtése és értékelése, a döntési tervezet, vagy döntési variánsok kidolgozása is. Ez pedig legalábbis körvonalazza a lehetséges döntések dimenzióit, annál is inkább, mert ezen a szinten sok lehetőség van a tudomány bekapcsolására.

Mint említettük, az állami-politikai szervezetekben való politikai aktivitás társadalmi és szervezeti feltételei bizonyos fokig mások — természetesen itt is a történeti helyzettől függően. Az állami-politikai szervezetek „tagsága" részben foglalkozásszerűen dolgozó szakemberekből áll, másrészt testületi szervek tagjaiból, akik időlegesen, nem foglalkozásszerűen végzik ezt a tevékenységüket, s társadalmi, szakmai összetételük is igen heterogén. Végül: a választások is az állami politikai szervekben, munkájában, illetve döntéseiben való igen különböző szintű, de közvetett állampolgári részvételt jelentenek.

Az állami-politikai szervek közül talán a különböző szintű *testületi szervek* (a helyi tanácsoktól a parlamentig) tevékenységének a politikai jellege a leginkább kézenfekvő a köztudat számára is. Ily módon a testületi szervek tevékenységében való részvétel a politikai aktivitásnak ténylegesen egyik legelterjedtebb, jóllehet sokszor formálissá váló lehetősége. Ez a kérdés a mi társadalmi viszonyaink között azért is különös figyelmet érdemel, mert számukat tekintve sem kevés az olyan állampolgár, aki testületi szerv politikai tevékenységében részt vesz, elsősorban a helyi tanácsok szintjén. A testületi szervek tevékenysége azonban korántsem problémamentes.

Lássunk talán egy, a problémát megvilágító példát. Két évvel ezelőtt néhány községi tanács vonatkozásában megvizsgáltuk (egy tervezett nagyobb kutatás előkészítéseként) a tanácstagok aktivitásának alakulását a tanácsüléseken és a választókkal való kapcsolatukban. A vizsgálat adataiból — amelyeket az igen kis esetszám miatt távolról sem kívánunk általánosítani — körülbelül azt állapíthattuk meg, hogy a tanácsi döntésekben jelentős, szinte meghatározó szerepe van a végrehajtó-igazgatási apparátus előkészítő munkájának. Ezt mutatja például az is, hogy a megkérdezett tanácstagok 91 százaléka sohasem szavazott a vb előterjesztése ellen. A vitában való részvétel már kedvezőbb képet mutat, bár ebben a vonatkozásban is észlelhető passzivitás (a tanácstagok 37 százaléka egyetlenegyszer sem tett semmiféle indítványt a tanácsülésen, és csaknem 27 százalékuk soha nem is szólalt fel). A vita-aktivitás elsősorban a községfejlesztési és más gazdasági és kulturális ügyek vonatkozásában nyilvánul meg. Bizonyos fokú passzivitás észlelhető a másik viszonylatban, a választói igényeknek, a bejelentéseknek a tanácshoz való továbbításában is (ez a passzivitás más adatok alapján is megállapítható). A megkérdezett tanácstagoknak kb. 23 százaléka egyszer sem továbbított választói bejelentést, 34 százalékuk szóban, 71 százalékuk pedig írásban sohasem interpellált. Mármost világos, hogy például írásos interpellációt mint szokásos formát elvárni egy községi tanácstagtól, társadalmunk fejlődésének mai fokán többé-kevésbé indokolatlan optimizmus volna, és az is elképzelhető, hogy más községi tanácsok vizsgálata során ettől többé-kevésbé eltérő adatokhoz juthatnánk. Valami általános jelenséget azonban mégis jelez még ez a kísérleti vizsgálat is.

Mindenekelőtt arra mutat, hogy a testületi szervek és az igazgatási szervek viszonyában — az adott döntést tekintve — ezen a szinten is nagy az igazgatási-végrehajtó szervek jelentősége, a testületi döntés pedig sokszor csak formális, jóváhagyó jellegű. Jelzi azonban az ügyeknek azt a csoportját is, amelyben aktivitás nyilvánul meg, következésképpen a jövőben is megnyilvánulhat, ahol tehát a jogszabályi lehetőségeket is tágítani lehet, illetve

Digitized by Google

szükséges. Elsősorban ugyanis *az érdekeltség megléte, annak tudata, a kellő mértékű informáltság és a döntésben való tényleges részvételi lehetőség* kelthet politikai aktivitást. Az pedig világos, hogy például a községfejlesztésben a község lakói általánosan érdekeltek, és ezt az érdekeltségüket könnyebben ismerik fel. Ez maga is aktivitásra ösztönzi a tanácstagot, s még inkább ebbe az irányba késztethetik választói, hiszen — mint megfigyeléseink is igazolták — a választóival szorosabb kapcsolatot tartó tanácstag a tanácsülésen is aktívabb. A községfejlesztési, az egész községet érintő gazdasági vagy kulturális kérdésekben való állásfoglalás kevesebb sajátos szakismeretet kíván (ennek hiánya egyébként ismét csak gátlóan hathat a testületi döntésekben való aktív részvételre), ilyen döntéseknél tehát a tanácstag kevésbé érzi hátrányosnak helyzetét az igazgatási-végrehajtó apparátus előterjesztésében meglevő szakismerettel szemben. Hogy jelenlegi viszonyaink között még az ilyen jellegű kérdések eldöntésekor sincsenek ellenszavazatok, az több körülményre vezethető vissza. Részben a testület csoportsajátosságaival függhet össze, részben a helyi politikai mechanizmussal magyarázható. A tanácsi előterjesztéseknek a pártszervek által való előzetes jóváhagyásának, a népfronttal, esetenkint pedig felsőbb szervekkel való egyeztetésének stb. ismeretében ugyanis az individuális tanácstag még akkor is erőtlennek érezheti *egyéni* állásfoglalását, ha ez választói érdekeken alapszik. A döntésben való részvétel sokszor akkor is formális marad, ha a problémának csak a szakvonatkozásai merülnek fel, társadalmi-politikai összefüggéseit (s ami ennek tartalmát jelenti: érdek-vonatkozásait) azonban elhanyagolják.

A tanácsi szervezet átalakításának problémájáról folyó vita egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének egyik komoly lehetősége a helyi állami-politikai szervezetekben való részvétel fokozott kibontakoztatása; ez természetesen elválaszthatatlan a helyi politikai-tanácsi és más szervezetek hatáskörének fejlesztésétől. Talán következetlenségnek tűnik, ha az imént elemzett adatok birtokában is ehhez a véleményhez csatlakozunk.

Ennek több oka van. Egyrészt — minthogy a társadalom szakszerű központi irányítása éppen a modern társadalom viszonyai folytán állandóan erősödő folyamat, és minthogy a központi irányítási koncepció, ha tekintetbe veszi is a helyi lehetőségeket és érdekeket, elsősorban a társadalom általános helyzetéből, igényeiből, lehetőségeiből indul ki — állandóan nő *a helyi adottságok és igények szerepe is*. Részben mint korrekciós tényezőké, részben pedig mint azon feltételek összességéé, amelyek a központi elhatározások — esetleg éppen a helyi adottságok következtében kialakuló — diszfunkcionális következményeit kiküszöbölő döntéseket kondicionálják. A helyi adottságok, érdekek érvényesítésében a tényleges társadalmi feltételekre, igényekre épülő igazgatási-jogi keretek és szabályok kialakításának is tényleges szerepe van.

Másrészt *a közvetlen érdekeltség tudatának alakulása is* a helyi politikai szervek jelentőségének növelése, a helyi döntésekben való részvétel szélesedése irányában hat. A közvetlen érdekeltség a helyi problémákkal kapcsolatban egyrészt megvan, másrészt pedig könnyebben felismerhető (éppen úgy, mint országos szinten például az egyes szakmákkal, foglalkozásokkal kapcsolatos közvetlen érdekeltség), és a helyi döntésekről szóló információ is könnyebben eljuttatható a döntés potenciális részvevőihez. Jóllehet a helyi viszonyok vonatkozásában is egyre erősödik a döntések szakjellege, a helyi politikai testületek tagjainak jelölésében is érvényesíthető a különböző foglalkozások képviseletének elve, amely az érdek kifejezésén túl a szakszerű közrehatás révén is megalapozottabbá teheti a döntéseket. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy egy régebbi vizsgálatunk adatai szerint a helyi tanácsi szervezetek működésére vonatkozó jogszabályok ismeretének szintje az állampolgárok között általában magasabb, mint az országos államhatalmi és igazgatási szervekre vonatkozóké.)

Digitized by Google

Még igen sok problémáját említhetnénk meg a politikai életben különböző állami-politikai szervezeteken keresztül való részvételnek. Szólhatnánk például arról, hogy sokan megfeledkeznek az állami-politikai szervezetekben végzett munka politikai jellegéről. Az utolsó évszázadban erősen előtérbe került e szervezetek szakjellege, s ennek következtében az ott dolgozók tudatában sokszor fel sem merül, hogy kifejezetten szakjellegű munkájuk ellátásának puszta tényével és mikéntjével is politikai tevékenységet végeznek. Egy francia politikai szociológiai munka egyenesen az apolitizmus egyik lényeges elemének tartja azt, hogy a hatalom alkalmazottai — a politikai életen kívül állónak tartják magukat. Ezt az álláspontot — fejtegeti tovább az említett munka — csak megerősíti a technokrácia ideológiája, amely azonosítja a szervezeti, igazgatási cselekvés racionalitását a társadalmi hatékonysággal, elfeledkezve a célok racionalitásáról. Aligha kell indokolnunk, hogy az állami politikai szervek tevékenységében részvevőknek ilyenfajta apolitikus álláspontja valóban öncsalás, még tőkés viszonyok között is. A szakszerűséggel való „álcázás" semmiképpen sem szünteti meg az államhatalmi szervekben folyó tevékenység primér politikai jellegét. Annál is kevésbé, mert a politikai tevékenységben, a politikai döntésekben egyre nagyobb helyet kap a szak-elem, s ezzel párhuzamosan végbemegy a politika szakosodása is. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csökken az egyre differenciáltabbá, gazdagabbá és mélyebbé váló sajátos politikai szakismeret jelentősége.

A politikai döntésekben való részvételnek ez a formája semmi esetre sem becsülhető alá. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az állami-politikai szervezetekben dolgozók tevékenységét sem pusztán a szervezeti célok, szabályok, viszonyok kondicionálják, hanem a társadalomhoz, az egyes rétegekhez, csoportokhoz fűződő érdekeik, kapcsolataik, ambícióik is közrehatnak ebben a tevékenységben, közvetve tehát az állami politika végrehajtásában, esetleg alakításában is.

A párton, és az állami politikai szervezeteken kívül természetesen más szervezetek is végeznek politikai tevékenységet, és ezek is bekapcsolják az egyént a politikai folyamatokba. S ha nem is vállalkozhatunk sem az eddig már említett, sem más szervezetekben (ifjúsági szervezetek, szakszervezet stb.) való részvétel alaposabb elemzésére, annyit megállapíthatunk, hogy mindenütt *egyre jelentősebbé válik a politikai folyamatokban a szervezeteken keresztül való részvétel.* Az ilyesfajta részvétel közvetlen, ha egy-egy szervezet politikájának alakításában való közreműködést jelent, vagy közvetett, ha a vezetés révén a szervezetben kialakított politikának megfelelően *a szervezet egésze hat közre* az össztársadalomra vonatkozó politikai folyamatban.

Kérdés azonban, hogy növeli-e a puszta szervezeti tagság különösen a több szervezetben való tagság — nem is szólva a szervezetben betöltött vezetői funkcióról — az egyéb téren kifejtett politikai aktivitást is. Néhány vizsgálatunk adatai — pl. a népi ülnököknek a bíráskodási folyamatban való részvételével, vagy a már említett tanácstagi vizsgálattal kapcsolatosak —, mintha ezt erősítenék meg. Sőt az is megállapítható volt, hogy a szervezeti aktivitás függvényében emelkedik a politikai és jogi ismeretszint, informáltság is, ami nyilvánvalóan az aktivizálódás irányában hathat vissza a politikai életben való részvételre. Éppen ez az utóbbi jelenség teszi azonban kérdésessé az emlitett vizsgálódásokból levonható következtetéseket. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy nem annyira a több szervezeti tagság növeli a politikai aktivitást — hiszen az így könnyen válhat formálissá —, hanem a politikailag aktív emberek tagjai, sőt funkcionáriusai több szervezetnek is.

A politikai szervezetek munkájában akár állami, akár társadalmi politikai szervezetek ezek, a lakosságnak egy kisebbik része vesz részt, akik azonban — ha a szervezeti keretekben való aktivitásuk csökkent, vagy nem egyenlő szintű is — mégis a lakosság politikailag aktívabb részét alkotják. Kérdés azonban, hogy mai szocialista társadalmunk viszonyai között csak szervezeti keretek között képzelhető-e el a politikai aktivitás, vagy a politikai folyamatok szer-

Digitized by Google

veződési tendenciája mellett vannak-e más, esetleg ad hoc jellegű részvételi formák is, s kell-e számolnunk ilyenek keletkezésével. Erre a kérdésre most csak egy vonatkozásban, a választással összefüggésben felelhetünk valamennyire megalapozottan.

A lakosság legszélesebb rétegeinek klasszikus részvételi lehetősége a politikai döntésekben — a választás. Nem kétséges, hogy a *széles körű választójog valóban fontos eleme a demokratikus politikai rendszernek;* így a választások jogi szabályozásával nyújtott keretek lényeges feltételei a politikai döntésekben való részvételnek. Ám az sem kétséges, hogy a választójog gyakorlásának módját, a jogi szabályozás adta lehetőségek valóraváltását is a társadalmi tényezők sokasága határozza meg, s ezek között a társadalom strukturális viszonyain kívül, az adott történelmi helyzetnek, a politikai rendszer egésze és egyes elemei működésének is fontos szerepük van.

Az egyén választási magatartását alapvetően két tényező alakítja: egyrészt helye a társadalomban (széles értelemben véve ezt, ide értve tehát osztály- és réteghelyzetét, betöltött státuszpozícióit, családi hagyományait, képzettségét, szervezeti tagságát stb.), másrészt azok az alternatívák, amelyek között választhat. A politikai szociológia eddigi kutatásai azt bizonyítják, hogy egyik tényező sem érvényesülhet világosan, mert mindkettő vonatkozásában belép egy harmadik, mégpedig a manipulálhatóság lehetősége. Különösen világos ez az alternatívák esetében. A társadalom politikai erői ugyanis a politikai erőviszonyoknak megfelelő alternatívákat tárnak a választópolgár elé, mégpedig szükségszerűen szervezetek által kialakított alternatívákat. Minthogy a politikai folyamatok jó része — az uralom és a kormányzás szintjén pedig valamennyi — szervezetekben megy végbe, a választók elé tárt alternatívák megfoglamazása is szervezetekben történik. Ez már eleve különböző érdekek, lehetőségek egyeztetésével jár. Ennek következtében az individuális választópolgár közvetlen érintettsége esetleg eltűnhet, vagy oly távolivá válhat, hogy könnyen ez formálissá teheti a választáson való részvételét. Az is előfordul, hogy nem a tényleges alternatívák közötti választás határozza meg a választói döntést, hanem más tényezők (pl. családi vagy területi hagyományok stb.). Ugyanakkor a túl általánosan megfogalmazott, reális alternatívát nem kínáló politikai álláspontok a választásra jogosultak passzív magatartására vezethetnek. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a politikailag passzív emberek számának növekedése általában nagyobb lehetőséget ad az esetleg kisebbségben levő aktív csoportoknak arra, hogy az általuk helyesnek tartott irányban döntően befolyásolják a választási folyamatot.)

A választópolgár oldaláról kiindulva, mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a legkülönbözőbb tényezők — kezdve a családi hagyományoktól a tömegközlési eszközök befolyásáig és a társadalom általános állapotáig, az adott történeti helyzetben — gyakran abban az irányban hatnak, hogy a választópolgár nem ismeri fel társadalmi helyzetének politikai következményeit, és a maga helyének valamilyen illuzórikus értékeléséből kiindulva szavaz. Egy a választás szociológiájával foglalkozó nyugati munkában olvassuk, hogy a választópolgár a titkos szavazás folytán el van vágva a társadalomban betöltött minden szerepétől, családi, szomszédsági, szervezeti stb. kapcsolataitól, és mintegy a mindent átfogó politikai rendszer „absztrakt polgárának" szerepét teljesíti, anélkül, hogy mindennapi környezetében is vállalnia kellene a felelősséget a döntésért. Ez a felfogás az ember társadalmi helyzetének teljes félreértésén alapszik. Mert igaz ugyan, hogy a titkos szavazás anonimitása esetenkint lehetőséget ad olyan döntésre amelyért egyénileg nem kell felelősséget vállalni, de amikor a választó dönt — még olyan „absztrakt" szinten is, mint egy országos választás —, akkor döntésében társadalmi helyének, tudatának stb. következményei nyilatkoznak meg, akkor is, ha nemegyszer a tömegközlési eszközök irányítják vagy manipulálják ezt, vagy ha a társadalom általános helyzete és a választópolgár tényleges társadalmi helyzete eltér is ennek az ő tudatában jelentkező értékelésétől.

Digitized by Google

A választásokon való formális részvétel mögött meghúzódó apolitizmus természetesen ugyancsak társadalmi tényezőkre vezethető vissza. Az általános választójogon alapuló választási rendszer pl. lényegében egyenlőnek veszi az embereket, s nincs tekintettel azokra a tényezőkre, melyek döntésüket befolyásolhatják. Márpedig nyilvánvaló, hogy az emberek nem egyenlőek, mégpedig nem csupán társadalmi helyzetükből következően nem, hanem társadalmi helyzetükkel összefüggésben olyan vonatkozásokban is különböznek, amelyek — mint pl. az iskolázottság és a műveltség színvonala, azokról az alternatívákról és következményeikről való informáltságuk foka, amelyekben dönteniük kell — közvetlenül is kihatnak magatartásukra.

Az következik-e ebből, hogy az általános, egyenlő, és titkos választójogot és az erre alapuló választási rendszert el kell vetni? Semmiképpen sem. Az emberek közötti egyenlőtlenség különböző dimenziókban nyilatkozik meg, s ezeknek teljes kiküszöbölésére törekedni természetesen illúzió volna. De az egyenlőtlenség arányai már ma is csökkenthetők néhány vonatkozásban, és az iskolarendszer fejlődése, a kulturális eszközök általánosabb hozzáférhetősége, a tömegközlési eszközök tudatosabb kihasználása már önmagában is ebben az irányban hat. Számolni kell azonban azzal is, hogy teljes egyenlőség még az informáltság fokában sem érhető el. Egyrészt mindig maradnak státuszkötött információk (és itt nem lebecsülendő helyet foglalnak el a szakképzettséghez fűződő információk), másrészt az emberi érdeklődés differenciált voltából az is következik, hogy az emberek egyes csoportjai esetleg nem vesznek tudomást az információk bizonyos köréről, másokat pedig egyenesen elutasítanak. Régen ismert tétel a politikai szociológiában, hogy közömbös dolgokról, problémákról nincs vélemény. Az ilyen esetben mégis megnyilatkozó vélemény (vagyis az olyan, amelyet mesterséges módon váltunk ki, akár szavazócédulával, akár kérdőívvel) csak formális lehet.

Mindebből az következik, hogy meg kell találni a választások valódi helyét és jelentőségét a szocialista politikai rendszerben is. Ez pedig csak a közreható társadalmi tényezők elemzésével érhető el. Ezek a tényezők ugyanis másképpen érvényesülhetnek a különböző szinteken és különböző problémákkal kapcsolatosan. Feltehető például, hogy a közvetlen érintettség tudata — az informáltsággal is összegüggésben — másként nyilatkozik meg a helyi és az országos szintű választások során, másképpen az általánosság különböző fokán megfogalmazott alternatívákkal összefüggésben, másképpen a területi, a szakmai és a szervezeti választások alkalmával stb. A marxista politikai szociológia feladata itt óriási, és csak sokrétű kutatások segítségével oldható meg.

3 Tanulmányunk bevezetőjében többször is hangsúlyoztuk, hogy a politikai rendszer társadalmi-történeti környezete nem csupán a politikai rendszer kialakulásában játszik döntő szerepet, nem csupán e rendszer normatív vagy szervezeti elemeinek sajátosságait határozza meg, hanem a politikai rendszert tevékenységükben megvalósító emberek magatartását is formálja, és alakítja azt a politikai aktivitást is, amelyet a társadalom tagjainak a politikai folyamatokban, döntésekben való — a normatív szabályozástól elétérő módon is alakulható — részvétele fejez ki. Az eddigiekben megkísérltünk rámutatni a politikai folyamatokban való egyéni részvétel egyes társadalmi tényezőire, elsősorban a szervezetekben zajló folyamatokat érintve, s megemlítve néhányat a részvételt, a politikai aktivitást befolyásoló társadalmi tényezők közül. Ezek a tényezők a politikai rendszer normatív és szervezeti elemeinek kialakulásában, a politikai folyamatok kereteiben is megnyilatkoznak, de még inkább „szabadon" hatnak a normákat, a szervezeti tevékenységet stb. megvalósító mindennapi emberi tevékenységben, a politikai folyamatokban való *egyéni* részvételben. Befejezésül, mintegy az elmordottak összefoglalásaképp, megkíséreljük vázolni azokat a tényezőket, amelyekkel a politikai aktivitás reális értékelése során — túl a normatív kereteken — különösen számolni kell.

Digitized by Google

Jelenlegi politikai rendszerünk ma is változó és alakuló keretei kibontakozásának történeti-társadalmi összefüggéseivel most nem foglalkozhatunk. Alapjában véve, két folyamat határozza meg e rendszer társadalmi környezetének sajátosságait: egyrészt a szocialista társadalom építése azok között a nemzetközi viszonyok között, amelyekben élünk, másrészt az, hogy a szocialista társadalom építése a magyar társadalom történetileg is meghatározott viszonyai között megy végbe. A valóságban természetesen lehetetlen elválasztani egymástól e két legfontosabb tényezőnek a politikai magatartásra gyakorolt hatását, az elemzés során azonban mégis rákényszerülünk erre, még akkor is, ha ezúttal csak jelzésekre vállalkozhatunk.

A szocialista társadalom építésének két legfontosabb sajátossága nálunk egyrészt az, hogy a modern iparosodás és mezőgazdaság viszonyait hozta létre társadalmunkban, mégpedig a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának időszakában, másrészt az, hogy ezek a viszonyok a kizsákmányoló osztályokat felszámoló, az antagonisztikus osztályellentéteket megszüntető, új társadalmi rendszer körülményei között alakultak ki, a munkásosztály hatalmán alapuló politikai rendszer segítségével. Az első sajátosságból az következik, hogy a politikai rendszerben is azok a tényezők kapnak hangsúlyt, amelyek a modern ipari fejlődéssel és kísérőjelenségeivel (a szervezetek elszaporodásával, a gazdasági és társadalmi tervezéssel, az urbanizációval, a női munka tömegessé válásával stb.) együttjárnak. Ilyen pl. a centralizáció előretörése a szervezeti megoldásokban és a politikai koncepciók kialakításában, amellyel egyidejűleg azonban — a fejlettségi különbségeknek megfelelően — a régiók, az egyes tájegységek relatív jelentőségének is súlya van; a szakszerűség elemének fokozott jelentősége a társadalmi problémák megoldásában — ideértve a politikai problémákat is —, a politikai folyamatoknak túlnyomó részben szervezeti keretek közé kerülése, az egyéni politikai aktivitás szervezeti kereteken belül való kibontakozásának feltételei stb. A második sajátosság viszont — azon túl, és éppen azáltal, hogy alapvetően megváltoztatta a hatalmi viszonyokat — osztályalapot teremt egy szélesebb demokrácia kibontakozásának. A két sajátosság társadalmi következményei tehát bizonyos fokig *ellentétesen* alakítják a politikai részvétel társadalmi feltételeit, és ennek figyelmen kívül hagyása a gyakorlati politikai életben is felidézheti megalapozatlan törekvések és várakozások veszélyét.

A magyar társadalom történeti fejlődésének egyes sajátosságai bizonyos értelemben a politikai aktivitás alacsonyabb szintjét erősítik. Általánosan ismert — sőt talán kissé közhelyszerűen is hangzik, s ezért részletes elemzést érdemelne —, hogy hazánkban a felszabadulás előtt nem voltak meg a politikai folyamatokban való demokratikus részvétel lehetőségei még a polgári demokratikus államberendezkedés mércéjével mérve sem. A széles néptömegek politikai magatartásának alakulása ily módon alig mehetett végbe a normális aktivitás szintjén; erre még a munkásszervezetek sem adtak elegendő lehetőséget. A néptömegeknek a politikai folyamatokban való részvételét részben passzivitás jellemezte — legalábbis az országos szintű politika irányában —, részben pedig az esetről esetre szinte robbanásszerűen való megnyilvánulás. A politikai passzivitás — azon kívül, hogy az osztályuralmi viszonyok következtében a politikai folyamatokban való normális részvétel széles rétegek számára még formálisan sem volt lehetséges — történetileg is igen sok körülménnyel függött össze. Csak egyetlen példára utalunk itt, talán nem is a legfontosabbra. Nem politikai szociológus, nem is történész, hanem író, Veres Péter jegyezte meg egy közelmúltban megjelent írásában arról a parasztról, aki a kisparcellán termelte meg mindennapi kenyerét. „Az ilyen paraszt aztán keveset törődik a politikai jogokkal, szabadsággal, ha élni hagyják." A kisparcella jórészt a múlté, ez a magatartási forma azonban — amely egyébként csak részben kötődött a kisparcellán bizonyos fokig független életet élő parasztsághoz — ma is él. Ma is, holott az ember mindennapjának biztosítottsága ma sokkal több szállal kötődik egy bizonyos közösséghez, szervezethez, és az egész társadalomhoz is, sokkal inkább

Digitized by Google

kondicionált politikailag is, mint a megelőző történeti korszakokban, más termelési és társadalmi viszonyok között volt. Ma tehát ebben a relációban a politikai passzivitás, mint magatartási forma, nem kis részben egyes tevékenységek vagy magatartásuk politikai jellegének fel nem ismerésével függ össze.

Ha most arra a kérdésre kívánnánk összefoglalóan felelni, milyen módon fejleszthető a mi társadalmunkban tartalmilag a politikai aktivitás, akkor elsősorban azt kell válaszolnunk, hogy a tudatos fejlesztésnek — éppen azért, mert mind a passzivitásban, mind az aktivitásban (vannak ugyanis társadalmi jelenségek is, amelyek *kiváltják* az aktivitást) sokfajta történeti-társadalmi tényező hat közre — figyelembe kell vennie ezeket a tényezőket, s a társadalmi fejlődésből, az adott (a változó) történeti helyzetből fakadó lehetőségekre kell építenie. Szervezeti intézkedésekkel, jogszabályokkal, a tömegközlési eszközök célra irányult felhasználásával, és főleg az informáltság szintjének emelésével, természetesen általában is fokozható a politikai aktivitás, mégpedig olyan mértékben és olyan szinten, ahogyan az érdekeltség, az érintettség, ennek tudata, a közrehatás lehetőségének, hatékonyságának felismerése alakul. Ez azonban már nem csupán tudatos intézkedések eredménye, hanem a társadalom fejlődésével, a múltból maradt tendenciák elhalványulásával és újak kialakulásával is összefügg, mégpedig igen bonyolult módon, esetleg a politikai aktivitás eddig nem ismert formáit is kialakítva. Vázlatos elemzésünk végső tanulságaként azt állapíthatjuk meg, hogy fejlődésünk mai időszakában a kialakult és formálódó gazdasági-társadalmi folyamatok elsősorban a regionális és helyi politikai döntésekben való aktív közrehatás és a szervezeteken keresztül való politikai részvétel számára biztosítanak növekvő lehetőségeket.

Szabó Zoltán:
Tányértörlő nő

Digitized by Google

A VII. Szakszervezeti Világkongresszus Budapesten

Hetedszer tartott kongresszust 1945 októbere, vagyis létesítése óta a Szakszervezeti Világszövetség, ezúttal Budapesten. A tíz napig (október 17-től 26-ig) tartó eseményről részletes tájékoztatást adott a magyar napi sajtó. Ezúttal a kongresszus elemző áttekintését adjuk.

Az előzmények

A haladó szakszervezeti mozgalom a jövő év elején ünnepli Genfben a londoni ún. I. Szakszervezeti Világkonferencia 25. évfordulóját. (Erre a mostani kongresszus hozott határozatot.) 1945 október: alapító kongresszus Párizsban. Mindkettő az egység jegyében zajlott le — olyan egységben, amely sajnos sem azelőtt, sem azóta nem jellemzett egyetlen szakszervezeti világkongresszust sem. Ismeretes, hogy 1949-ben a Szakszervezeti Világszövetség, kikerülve a szakadárok halálosnak szánt csapásait, már ritkább sorok előtt volt kénytelen megtartani kongresszusát Milánóban. Azóta — négyéves időközökben — Bécs, Lipcse, Moszkva, Varsó volt kongresszusainak színhelye.

Bécs és Lipcse közé esik a magyarországi ellenforradalom, Lipcse és Moszkva között nőtt hatalmas méretűvé a „kínai kérdés", a varsói kongresszus napjaiban történt a szomorú fordulat Indonéziában. Nagy megrázkódtatást okozott mindegyik a Szakszervezeti Világszövetség helyzetében és belső életében, de a szervezet életereje legyőzött minden mérgező anyagot.

Varsó és Budapest között a Csehszlovákiában keletkezett helyzet tette próbára a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban és a Szakszervezeti Világszövetség kereteiben kialakult kapcsolatokat. Fokozódott a reakciós lárma és provokáció, divatossá vált a találgatás az SZVSZ sorsával kapcsolatban. A nemzetközi forradalmi mozgalom vitái átterjedtek természetesen a haladó vezetésű szakszervezetekre is. Már közeledett a Budapestre összehívott világkongresszus dátuma, amikor végre megkezdődött, majd erős ütemben folytatódott a konszolidáció Csehszlovákiában.

A budapesti kongresszus előtörténete természetesen nem merült ki a csehszlovák eseményekben. A nemzetközi osztályharc összes frontszakaszain folytak az összecsapások, s aktuálisak maradtak a régi feladatok.

A kongresszus keretei, napirendje, részvevői

Gensous főtitkárhelyettes beszámolója átfogóan értékelte a világhelyzetet, az osztályharc frontjait és ezeken a szakszervezetek tevékenységét, feladatait. Kiegészítő referátumot mondott az SZVSZ szudáni titkára „A fejlődésben levő országok szakszervezetei előtt álló problémákról" és az Építőipari Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség (finn) főtitkára „A szakszervezetek és a tudományos-technikai haladás" címmel. A számvizsgáló biztosok nevében

Digitized by Google

Földvári Aladár (Magyarország) számolt be. A közös zárszót is Pierre Gensous tartotta. Némileg elütött az eddigiektől az ún. vietnami nap, a kongresszus második napja, amelyen kiállítás nyílt meg, nagygyűlés zajlott le, a teremben pedig Vietnam két felének vezető szakszervezeti képviselői tartottak beszámolót, majd számos delegáció biztosította — teljes egyöntetűséggel — országa dolgozóinak szolidaritásáról, segítőkészségéről Vietnam népét. Nem ilyen szervesen beillesztve a kongresszus napirendjébe, de hasonló rokonszenv-megnyilvánulások voltak az arab nép igaz ügye iránt is.

Kik ültek a teremben? A mandátumvizsgáló bizottság végső jelentése szerint az összetétel a következő volt:

- 97 ország 461 küldötte képviselt több mint 153 millió szervezett dolgozót;
- 51 tagszervezet és 46 nem tagszervezet képviseltette magát (a legutóbbi kongresszuson még csak 41 tagszervezet és 38 nem tag);
- az 51 tagszervezet taglétszáma 134 millió, a többieké összesen 19 millió;
- Európa 23 országából 194, Amerika 22 államából 59, Ázsia és Óceáni 15 országából 55, Afrika, Közel- és Közép-Kelet 36 államából 74 küldött volt jelen.

A Szakszervezeti Világszövetség tagszervezeteinek száma 1965 (Varsó) óta 14-gyel nőtt, és ezek csaknem 1 700 000 tagot tartanak nyilván.

Mint előrelátható volt, nem jelentek meg — a meghívás ellenére — a kínai és az albán szakszervezetek küldöttei. Technikai, szervezési, legalitási problémák miatt maradtak távol három másik központ képviselői.

A kongresszus időtartama rövidebb volt az eredetileg tervezettnél, de az előirányzott és elfogadott napirend lebonyolódott. Rendzavarás, incidens nem történt; ezúttal nem volt nehéz elnökölni. A hozzászólásra jelentkezők természetesen ezúttal sem juthattak mind szóhoz, de mindenki tudomásul vette, hogy szövegét utólag a jegyzőkönyvhöz csatolják.

Az alapszabály-vita vége

Már nagyon korán, a kongresszusnak szinte legelején megtette jelentését az alapszabály-bizottság és egyhangúlag elfogadta a módosított alapszabályt a kongresszus. Az egyhangú megszavazás nagy sikernek, a belső összetartó erő fényes megnyilvánulásának könyvelhető el, csak külső szemlélő foghatja fel szürke eseménynek ezt. Több felszólaló hivatkozott e bizottságra, az egészséges kompromisszumok kialakításának e kitűnő példájára, ahol a részvevők nem sajnálták a nézetek tisztázására fordított időt és fáradságot, s minden nézet minden képviselőjének megadták a kellő tiszteletet.

Az új alapszabály tehát kompromisszumos jellegű, de sok új vonást tartalmaz. Ezeknek lényegesebbjei a következők:

- A tagszervezetek szuverenitásának nagyobb tisztelete, a véleménykülönbségek bizonyos fenntartásának joga, egyes határozatok helyi végrehajtásától való eltekintés lehetősége, törekvés az egyhangúságra, konzultációk folytatása a döntések előtt.
- Eggyel csökken a választott vezető szervek száma, és szűkebb, lényegileg csak végrehajtó hatáskört kap a Titkárság.
- A kongresszusi küldöttek számát továbbra is a taglétszám szerint állapítják meg, de a Főtanácsban minden tagszervezet egyenlő képviseletet kap: egy tagot és egy póttagot.
- A szakmai tagozatok a kezdeményezésnek és a területi akciókra való összefogásnak nagyobb lehetőségét kapják meg. (Ez nem azonos a területi szervezetek és irodák létesítésével.)

Digitized by Google

Az alapszabály-vita sok éven át és sok mindenről folyt. Az ismertetett új vonások valamennyi fontos vitakérdésben kompromisszumot jelentenek. Ezentúl több tekintettel kell lenni a tagszervezetek véleményére, így különvéleményére is, de a közös erkölcsi-politikai normarendszer és bizonyos centralizmus megmarad. A szélesebb és aktívabb Elnökség működése szükségtelenné teszi a Titkárság önálló fellépését, amelyet azelőtt gyakran bíráltak. A tagszervezetek jogainak a taglétszámuktól való teljes függetlenítése nem hajtható végre minden vonalon, de a legmagasabb szintű választott testületben (a Főtanácsban) már igen, anélkül egyébként, hogy ez problematikussá tenné a demokratikus többség elérését. Érdemes talán megemlíteni még, hogy elmúlt egy olyan veszély, amely a viták kezdetén még erősen fenyegetett: az, hogy az alapszabály bevezető része terjengőssé és szakszervezeti szerv számára túlpolitizálttá váljék. A most elfogadott bevezető a szükséges arányra csökkent és megtartotta szakszervezeti (de politizáló) hangvételét.

A kongresszuson elfogadott alapszabály azonnal eleven alkotóerővé vált, s már a helyszínen nagyban elősegítette a demokratizmus és az egység szellemének kibontakozását. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy egészséges hatása a következő években is meglesz.

Beszámolók és más dokumentumok

A Szakszervezeti Világszövetség kongresszusi és más dokumentumai mindenkor nyíltan politizálnak, a világgazdaság, a világpolitika keretei között vizsgálják a szakszervezeti tevékenységet, s elutasítják a „csak gazdasági", valamint a „tiszta szindikalista" nézőpontokat. Ez jellemzi természetesen a budapesti kongresszus dokumentumait is, de egy kissé más módon, mint egyébkor. Az SZVSZ vezető szervei a VII. világkongresszus előkészítése során különösen nagy gonddal ügyeltek arra, hogy kiemeljék a világszervezet szakszervezeti, tömegszervezeti és demokratikus jellegét, a kormányoktól és a politikai pártoktól való szervezeti függetlenségét. Nem mintha ez merő újítás volna, de akkora hangsúlyt talán még sohasem kapott, mint most. Az alapszabály is részben e világos meghatározásoknak köszönhette sikerét.

A fő beszámoló a hagyományos módon „mindent felölel". Elemzi a nemzetközi erőviszonyokat, az osztályharc kritikus pontjait, a spontán és a szervezett akciókat, a szakszervezetek céltudatos tevékenységét, a harc és az egység kilátásait, a legközelebbi és a távolabbi teendőket. Tematikus és földrajzi bontásban tájékoztat, boncolgat és minősít. Az osztály legszélesebb közös érdekeiből indul ki, és ezek determinálják állásfoglalásait. Gensous elvtárs is a hagyományoknak, vagyis a kialakult szükségleteknek megfelelően járt el beszámolójában.

E beszámolónak, a napirend első pontjának felelt meg egyébként „A szakszervezeti irányvonal és tevékenység dokumentuma" című záróhatározat. Fő fejezeteinek címe eléggé világosan megmutatja egyébként a tartalmat: I. A mai világ, amelyben a szakszervezeti mozgalom tevékenykedik; II. A szakszervezetek szerepe és tevékenysége a modern világban; III. A Szakszervezeti Világszövetség ma; IV. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom egységéért.

A fő beszámoló fejezeteihez és állásfoglalásaihoz kapcsolódott a záródokumentumok nagy többsége: a társadalombiztosításról, a teljes foglalkoztatásról és a munkanélküliségről, a szakszervezeti jogokról, a dolgozó ifjúságról, a dolgozó nőkről, a mezőgazdasági dolgozókról szóló határozatok és ún. konklúziók. A fő beszámoló minden mozgósító jelszavát viszontlátjuk a „Felhívás a világ dolgozóihoz és szakszervezeteihez" című dokumentumba tömörítve. A szociálturizmus fejlesztésére, az írástudatlanság elleni küzdelemre is a fő beszámoló alapján lehetett a leghatásosabb felhívást megfogalmazni. Ugyanott lelhető meg Lenin tanításának és tetteinek átgondolt méltatása és a

Digitized by Google

Lenin-centenáriumról való megemlékezés. Az utóbbiról is külön dokumentum született; ezt a jövő évi, Uljanovszkban tartandó ünnepi napokra szóló szovjet meghívás egészíti ki.

Zakaria elvtárs, az SZVSZ szudáni titkárának beszámolója a fejlődésben levő országok szakszervezeti mozgalmának problémáiról a fő beszámolónál részletesebben ismertette és foglalta össze az SZVSZ ismert, következetesen haladó állásfoglalásait. Nem elégedett meg természetesen a puszta megállapításokkal, hanem a különbözőben is kiemelte a közöset, a közös nevezőre hozhatót. Nem szorítkozott természetesen az elnyomottak és az igazságos ügyért harcolók iránti szolidaritás szóbeli kifejezésére. A kongresszus záródokumentumai között igen nagy számmal vannak szolidaritási határozatok, üzenetek — szám szerint 18, mégpedig: Európában — a spanyol és a görög nép iránt; Latin-Amerikában — Argentína, Brazília, Kuba, Haiti, Panama és Peru munkásosztálya, valamint a különböző országok börtöneiben sínylődő politikai foglyok iránt; Afrikában — a portugál gyarmatok, Dzsibuti és Dél-Afrika népei iránt; Ázsiában — Indonézia, Korea és Okinawa iránt; a Közel- és Közép-Keleten — Szaud-Arábia, Jemen és minden arab ország népe iránt.

Porkkala elvtárs főként azt igyekezett bizonyítani beszámolójában, hogy a műszaki-tudományos fejlődés egymagában még nem garantálja a dolgozók érdekeinek érvényesülését a kapitalista kizsákmányolókkal szemben, inkább ennek az ellenkezője a jellemző. Megállapította, hogy a műszaki-tudományos fejlődéssel mindenesetre új feltételei és követelményei születtek a szakszervezeti küzdelemnek. (A szocialista világra természetesen nem vonatkoztatta ezeket a megállapításokat.) Az SZVSZ Főtanácsának egy régebbi határozata öltött testet a beszámolóban és a hozzá kapcsolódó, „A mérnökök, szakkáderek és technikusok bizottságának konklúziói" című záródokumentumban. A részletes kidolgozás, a szakmai és a helyi alkalmazás a következő évek feladata lesz az osztályharcos beállítottságú szakszervezetekben.

A vitáról

Amire ellenségeink számítottak, az nem történt meg: nem volt a kongresszuson kibékíthetetlen, az egységet komolyan veszélyeztető vita és különösen nem következett be szakadás. Régebben — gondoljunk a szenvedélyes „kínai viták" idejére — mindig akadtak olyan delegációk, amelynek nem is álltak szóba egymással. Évek hosszú során át követték egymást a szószéken olyan szónokok, akik sem fő, sem mellékes kérdésben nem voltak hajlandók kompromisszumra, semmi sem érdekelte őket a mások véleményéből, s egyetlen szót sem engedtek megmásítani otthonról magukkal hozott szövegeikben. Budapesten ez a jelenség ismeretlen volt!

Igenis, volt vita, főként a különmegbeszéléseken, a szűkebb testületekben, a munkabizottságokban. De ha a nyilvános vita kisebb méretű és békésebb, kompromisszumokra hajló volt is, ez nem jelentette a kérdések megkerülését, vagy pláne meghamisítását. A „csehszlovák ügyről" például különféle értékelések hangzottak el, de röviden, és annak a hangsúlyozásával, hogy nem ezt tartják a fő kérdésnek, és nem is szeretnék, ha effajta nézeteltérések kerülnének a kongresszus figyelmének középpontjába. Ezt mondta el tulajdonképpen — igaz, másoknál kissé bővebben és különvéleményét jobban hangsúlyozva — Lama elvtárs, az olasz CGIL főtitkárhelyettese is. Bíráló megjegyzések hangzottak el a fő záródokumentummal szemben kubai, koreai, olasz és román részről, ez azonban csupán a szavazástól való tartózkodásig vitte el az említett delegációkat. Volt olyan arab küldött, aki keserűen bírálta a közel-keleti agresszió kérdésével szembeni értetlenséget, amely itt-ott az SZVSZ-tagszervezetek soraiban is tapasztalható. Egyik (nem az SZVSZ-hez tartozó) szakszervezet küldöttje bírálta azokat, akik kivonják ma-

Digitized by Google

gukat a szocialista országok egységes fellépéséből, akcióiból. Kritika érte az SZVSZ munkamódszereit is. A vitatásnál sokkal, de sokkal több volt azonban az elismerés, a dicséret, a kérés, a javaslat, az egyetértés, az egységtörekvés. A cselekvésre való felhívás, az akciókban való részvétel felajánlása több volt, mint az előző kongresszusokon. Így igazságos a mérleg.

Nem egy tagszervezet és küldöttség álláspontjában volt tapasztalható fejlődés a régebbihez képest:

— Az arab álláspont már említett pozitív vonásait kiegészítette még az is, hogy szinte minden felszólaló arab küldött olyan Palesztina perspektíváját festette a kongresszus elé, amelyben harmonikusan együtt élnek különböző népek és vallások.

— A kubai és más latin-amerikai szónokok egyike sem esküdött többé a fegyveres harc mindig és mindenhol egyedül üdvözítő mivoltára.

— Nem hangzottak el szitkozódások a jugoszláv szakszervezetek ellen — amelyek képviseltették magukat a kongresszuson —, senki sem próbálta Biafra pártját fogni az egységes Nigéria-felfogással szemben, nem hallatszottak szovjetellenes megnyilatkozások, nem akarta senki izolálni Afrika vagy Ázsia munkásosztályát az európaitól, a „fehértől", senki sem azonosította az amerikai imperializmust az Egyesült Államok népével.

Magas színvonalú, elvi általánosításnak szánt felszólalások hangzottak el a harc perspektíváiról, a munkásosztály szövetségeseiről. Izgalmas volt hallani, hogy a CGT közelebbinek látja a Nyugat-Európában folyó osztályharc szocialista kifejlését, mint az olasz. Nem egy afrikai szakszervezeti vezető hangosan gondolkodott arról, milyen kevéssé erős és megbízható a felszabadult országokban hatalomra került nemzeti burzsoázia, s nem kell-e, hogy az ottani munkásosztály a vártnál hamarább javasolja a maga osztálymegoldását a társadalom bajaival szemben.

Gáspár elvtársnak a magyar szakszervezetek nevében elhangzott felszólalása sem fukarkodott kritikai és tisztázó megjegyzésekben, önkritikai állásfoglalásokban, kereső-kutató gondolatokban. A kongresszus nagyra értékelte ezt a felszólalást.

Viták voltak a munkabizottságokban, részben a már említett kérdésekben, de főként a helyesebb fogalmazás szándékával. A békés és egyetértő végkifejlés azt bizonyítja, hogy ezek demokratikus kompromisszumot kívánó és elért viták voltak.

A vezető szervek megválasztása

Az alapszabály módosítása némileg leegyszerűsítette, de azért nem tette problémátlanná a végakkordot: a választást.

A Főtanács tagjait egyszerűen a jelenlevő tagszervezeti küldöttségek jelölték ki. A többi szervet már a Főtanács választotta, és csupán bejelentette az eredményt a kongresszusnak.

Az Elnökségben részt vevő tagszervezeteket a megfelelő területi képviselet és a szervezeti reprezentativitás alapján határozták meg, de az egyéneket itt is maguk az érdekelt tömegszervezetek jelölték. Egy elnökön (Pastorino, Uruguay) és három alelnökön kívül (Frachon, Franciaország — Dange, India — Shafie, Szudán) mindenki más egyszerűen elnökségi tag.

A Titkárság új létszámát és személyi összetételét hosszú tárgyalások eredményeként, de jóváhagyták, a következő elv alapján: legyen egy főtitkár (Gensous, Franciaország), legyen Európából egy szocialista országbeli (Cserednyicsenko, Szovjetunió), és egy tőkésországbeli (Stimilli, Olaszország) titkár, továbbá egy-egy titkár Ázsiából (Mahendra Sen, India), Afrikából (Zakaria, Szudán), és Latin-Amerikából (kijelölendő személy, Chile). A főtitkárhelyettesi tisztség megszűnt.

A kongresszus előtt és alatt elterjedt híresztelések szenzációvá akarták

Digitized by Google

növeszteni az elnöki és a főtitkári poszt körüli, sokáig fennállt bizonytalanságot. E tekintetben is a kongresszusnak tetsző megoldás született. De honnan eredtek a bizonytalanságok?

Először is onnan, hogy Saillant elvtárs már májusban bejelentette: egészségi állapota miatt nem kívánja újból jelöltetni magát főtitkárnak (ezt a CGT hivatalosan is bejelentette). Nyílt titok volt, hogy a francia tagszervezet — abban az esetben, ha újból franciára esik a választás — Gensous elvtársat, eddigi főtitkárhelyettest terjeszti majd be jelöltként. Így is történt.

A másik bizonytalanság, amely szinte az utolsó percig tartott, az elnöki poszt várományosa körül keletkezett, mégpedig hirtelenül, szinte csak napokkal a kongresszus előtt, Bitossi elvtársnak, az SZVSZ addigi elnökének hirtelen elhalálozása következtében. Az olasz CGIL lemondott az elnöki funkcióra tartott igényéről, más jelöltet kellett keresni. Az Elnökség hamar megtalálta a kívánt személyt Pastorino elvtársban, de ő csak a kongresszus utolsó előtti napján tudott megérkezni Budapestre. Igent mondott, de addig tér nyílott a találgatásokra.

Louis Saillant, aki 1944 óta dolgozott a francia CGT megbízásából az egységes szakszervezeti világszervezet megteremtésén; az első kongresszuson őt választották főtitkárrá, és azóta egyfolytában ő töltötte be ezt a tisztséget. Egyre több vezető és küldött ítélte most lehetelennek, hogy egyszerűen eltűnjék az SZVSZ vezetéséből; ezért a kongresszus — új funkciót teremtve — egyhangúlag tiszteletbeli elnökké választotta. Ezzel lezárult a személye körül keletkezett és sokszor mesterségesen táplált bizonytalanság. (Azóta otthon újra beválasztották a CGT elnökségébe.)

A kongresszus külső körei

Az SZVSZ meghívásának eleget tett 46 nem tagszervezet távolról sincs azonos álláspontón — sem egymással, sem az SZVSZ-szel — különböző nagy fontosságú kérdésekben, elsősorban talán világnézeti tekintetben. Eljöttek azonban ide — és csak ide — a „szabadok" meghívását legtöbbjük elutasította vagy válasz nélkül hagyta —, mert érik bennük az a felismerés, hogy a népek és a munkásosztály ellenségeivel szemben csak szervezett összefogás, egységes fellépés lehet hatásos. Eljöttek közvetlen érdekeik szolgálatában is, azzal a bizonyossággal, hogy itt szolidaritásra lelnek. Ez hozza mind közelebb a Szakszervezeti Világszövetséghez az arab szakszervezeteket, a függetlenségükért harcoló országok forradalmi szervezőit, a Távol-Kelet Vietnam miatt nyugtalankodó munkásszervezeteit, Fekete-Afrika és Latin-Amerika autonóm vagy más világszervezethez csatlakozott szakszervezeteit. De vonzza már ez az élő erő Nyugat-Európa és Észak-Amerika fejlett tőkésországaiból is a jobboldali vezetéssel elégedetlen, osztálytudatos harcosokat, vezetőket. Mindezek az erők alkották az első számú külső kört a kongresszus körül: a jövendő világméretű egység hozzánk legközelebb álló harcosai.

Egy másik külső kör: a kontinentális méretű, de legalábbis több országra kiterjedő hatáskörrel működő szakszervezeti szövetségek jelen volt képviselői.

Az Arab Szakszervezetek Szövetsége — amelyben a tagszervezetek egy része az SZVSZ-nek is tagja — soha ilyen közel nem érezte és nem mondta magát az SZVSZ által képviselt elvekhez és gyakorlathoz. Soha ilyen határozottan nem hirdetett még radikális elveket, mint most — elnöke, az egyiptomi Fawzy szájából —, miközben a még szorosabb együttműködést sürgette.

A Pánafrikai Szakszervezeti Szövetség azon két kontinentális szervezet egyike (és erősebbike), amelyeknek befolyása Afrika országainak nagy többségére kiterjed. Rég elmúlt az az idő, amikor a kommunistaellenesség mindennapos volt e szervezet szószékein, és amikor az „afrikai elszigetelődés" jelszava volt az uralkodó a világméretű összefogás és szolidaritás követelményével szemben. Budapesten Ben Szedik, a Panafrican marokkói elnöke,

Digitized by Google

osztályelveket és nemzetközi összefogást, szoros európai—afrikai munkásszolidaritást hirdetett meg, egyetértett az SZVSZ vonalával és akcióival, sürgette ez utóbbiak közös megfogalmazását és végrehajtását.

A latin-amerikai szakszervezetek összefogó irodáját keletkezése óta nagyobb eszmei közösség és szorosabb akcióegység fűzi az SZVSZ-hez, mint az előbb említett nemzetközi szervezeteket. Közvetlen befolyása azonban egyelőre sokkalta kisebb annál, amit az arab és az afrikai szakszervezetek szövetsége a magáénak mondhat. Mégis gyűlik az az erő, amely megbénítja majd az amerikai erőszak és korrupció szülöttjének, az ún. ORIT-nak a hatalmát. A külső kör dél-amerikai alkotórésze is erősítette a budapesti összefogást, és itt gyűjtött erőt a hazai összefogásra.

Milyen körnek tekintsük saját magunkat, magyarokat, akik a világkongresszus házigazdái és részben szervezői voltunk? Ha nem magunk keressük erre a kérdésre a választ, hanem vendégeinkre bízzuk megfogalmazását, akkor megállapíthatjuk, milyen nagyra értékelik a magyar szakszervezeteknek és általában a magyar környezetnek a kongresszus maximális sikere érdekében kifejtett erőfeszítéseit. Ezeket a megnyilatkozásokat udvarias elismerésnek, vagy ha úgy tetszik, egyszerűen szolgálataink objektív elismerésének vehetnénk, ha nem tudnánk, hogy több rejtőzik benne. Kötelességünket teljesítettük, ezt teljes szívvel és minden tehetségünkkel tettük, amikor összehoztunk, békítettünk, kezdeményeztünk, tisztázni segítettünk és az összefogásra lehetőségeket, egymás megismerésére alkalmakat teremtettünk. A magyarországi légkör nagyon szükséges volt és úgy tűnik, éppen megfelelt egy ilyen időben tartott, effajta világkongresszus számára.

A VII. Szakszervezeti Világkongresszus egészében — a maga belső és külső köreivel együtt — nagy sikere, előremutató tette a haladó munkásmozgalomnak, tele életrevaló és még kielemzendő, feldolgozandó tanulságokkal. Csak természetes, hogy megfelelő tanulságokat kell levonnia belőle a magyar szakszervezeti mozgalomnak is — a maga számára és nemzetközi tevékenységének hatékonyabbá válása érdekében.

Láncos János

Kiss Nagy András:
Kubikosok

Digitized by Google

Az NSZK új lehetőségek előtt

A polgári parlamentáris rendszerek választási eredményeit rendszerint követő elemzéseknél és kommentároknál lényegesen nagyobb figyelemmel követi ezúttal az egész európai közvélemény a Német Szövetségi Köztársaságban szeptember 28-án bekövetkezett és azóta mutatkozó változásokat. Az alaphelyzet közismert: húsz év megszakítás nélküli CDU—CSU uralma után a választók megnyilatkozása lehetővé tette a *szociáldemokraták és a velük koalícióra vállalkozó szabad demokraták kormányalakítását.* Az úgynevezett kis koalíció parlamenti többsége minimális, de mégis elegendőnek bizonyult a szövetségi kancellár, Willy Brandt megválasztásához és a kormányprogram elfogadtatásához. Minthogy a bonni alkotmány szerint bizalmatlansági indítvány a kormány ellen nem kezdeményezhető, a jelenlegi többség elvileg addig tart, amíg törvényalkotás közben a parlament titkos szavazással a kormány ellen nem foglal állást (ami a koalíció de facto felborulásával egyenlő), vagy a kormányzó partnerek valamelyike ki nem jelenti a koalíciós szerződés felbontását.

A választási eredményeket és az új kormány által meghirdetett programot követő megkülönböztetett figyelem annak a reális *lehetőségnek* a felismeréséből következik, hogy a szociáldemokraták — az FDP támogatásával — *érdemleges, a demokratizálódás irányában ható belpolitikai reformokat* kezdeményezhetnek és valósíthatnak meg, külpolitikailag pedig elindíthatják a szövetségi köztársaságot *a szélsőséges revansizmus, a revíziós törekvések és a hagyományos német imperialista doktrína megmerevedett pozícióiból kivezető úton.*

Hogy a várakozások lehetséges, feltételezhető határait kijelöljük, azonnal hozzá kell tennünk ehhez: mindenféle reform és irányváltozás csak az *adott, Nyugat-Németországban ma fennálló társadalmi rendszer talaján* képzelhető el. Jelenleg — és minden bizonnyal még hosszú ideig — fel sem merül egy *új demokrácia* lehetősége. Csupán annak a lehetősége született most meg, hogy a német monopoltőke egy része új utakon keresse önmaga továbbfejlesztését, stabilizálását. A monopoltőkének ez a szárnya — optimális esetben — felismerte, hogy érdekeinek szolgálatát nem a klasszikus, autoritatív belpolitikai módszerekkel kell keresnie, külpolitikájában pedig le kell mondania hagyományos imperialista céljairól.

A megfigyelők egy része ennek a fejlődésnek lehetséges távlatait úgy értelmezi, hogy összehasonlítja Brandt programját John F. Kennedy koncepciójával. Ha a hasonlat többé-kevésbé megállja a helyét, máris érthető az a *pozitív töltésű várakozás,* mely nemcsak a szocialista országok első reagálásait, hanem, bízvást leírhatjuk: Európa népeit is vezeti.

Mielőtt alaposabban szemügyre vennénk az új nyugatnémet kormány programját, fel kell oldanunk egy látszólagos ellentmondást. Optimális változásként jelöltük meg egy realistább szemléletű, de változatlanul monopoltőkés nyugatnémet rezsim kialakulását. Másfelől e változás lehetőségének politikai hordozója a szociáldemokrata párt, mely eredetét tekintve munkáspárt. Nos, nem Nyugat-Németországban történik meg először, hogy a szociáldemokrata párt a burzsoázia széles rétegeinek támogatását élvezve, tulajdonképpen *ennek az osztálynak a nevében és szolgálatában* kormányoz. Maga az SPD különben híres-hírhedt godesbergi programjában ki is mondta — még 1959-ben —, hogy szakít marxista múltjával és többé nem tekinti magát

Digitized by Google

osztálypártnak, hanem alternatív „néppártként" jelentkezik a politikai küzdőtéren a CDU—CSU blokkal szemben.

Éppen ez a belső folyamat ítélte Nyugat-Németországban oly hosszú és már-már kilátástalan ellenzékiségre a szociáldemokrata pártot. Éveken át minden parlamenti választási kampányban — szövetségi, tartományi és községi szinten egyaránt — az volt az SPD legfőbb ambíciója, hogy bizonyítsa: már nem „vörös". Ez szükségszerűen arra vezetett, hogy az SPD választási jelszavai csakúgy, mint az egyes, konkrét politikai kérdésekben tanúsított véleményei *miben sem különböztek a CDU fő vonalától.* A különbség legfeljebb az volt, hogy az SPD némi késéssel tette magáévá a konzervatív blokk politikáját. Ez az SPD nem lehetett alternatíva sem az átlagos választó, sem a tőke ama képviselői számára, akik egyébként már hosszú ideje kerestek érdekeltségeik hathatósabb kibontakoztatása végett egy, az adenaueritől lényeges vonásokban különböző politikai irányvonalat.

E hosszú folyamat közben azonban a szociáldemokrata párt *megtartotta befolyását* nagy munkás- és értelmiségi tömegek körében. Részben azért, mert ezek a tömegek hagyományosan szociáldemokrata választók voltak, részben azért — és ez főként a háború után felnőtt nemzedékre vonatkozik —, mert a CDU—CSU leplezetlenül a burzsoázia legreakciósabb szárnyának nyílt érdekképviseleti szerveként jött létre és rendezte be államát, a Német Szövetségi Köztársaságot. Az NSZK intézményesített kommunistaellenessége és a valamennyire is következetes baloldallal szemben minden eszközzel érvényesített diszkrimináció lehetetlenné tette a progresszív társadalmi erők hatékony tömörítését. Emiatt aligha van még egy olyan ország Európa tőkés rendszerben élő felében, ahol a választók oly széles tömegei mondanák: a felét sem vallom magaménak az SPD programjából, de mégis rá adom szavazatomat, mert még mindig a *kisebbik rossz,* és talán nem teljesen reménytelen.

Az FDP, melynek helyzetére később még visszatérünk, sohasem vált *igazi alternatíva* hordozójává, legkevésbé baloldali alternatíva hordozójává. Még ahhoz is túlságosan heterogén elemek gyűjtőpártja volt, hogy legalább a progresszívabb burzsoá elemek következetesen és állandóan rá építhettek volna.

Az SPD-nek először 1966-ban lett volna alkalma önálló arculatának megmutatására — természetesen immár alternatív „néppártként". A gazdasági válságtünetekkel megbirkózni képtelen Erhard-kormány hirtelen a politika sok más régiójában is láthatóvá tette a CDU—CSU elöregedett és elhasználódott szerkezetét. Olyannyira, hogy a rendszer polgári bírálói is rámutattak: lejárt az NSZK történelmének az a korszaka, mely a berendezkedés és a kibontakozás időszaka volt. E kritikusok már 1966-ban észleltek két fontos jelenséget. Az egyik az volt, hogy az imperializmus globális stratégiájában csökkent az *NSZK antikommunista rohamcsapat szerepe* (ezt természetesen nem így fejezték ki, de a bírálatok tartalma mégis ez volt). A másik észlelt jelenség gazdaságpolitikai természetű volt: felismerték, hogy a *monopolista gazdaság intenzív fejlesztése és viszonylagos stabilitásának megőrzése új módszereket követel.* Az erhardi „szociális piacgazdálkodás" parttalansága többé nem válhatott be; elérkezett a gazdaság sokkal következetesebb és programozottabb állammonopolista irányításának, a rendszeres és sokoldalú beavatkozásnak az ideje.

A kereszténydemokrata—kereszténységszocialista kurzus 1966-ban már nyíltan jelentkező válsága természetesen nem egyik napról a másikra keletkezett. Már Adenauer visszavonulásakor megmutatkozott, hogy utódai *még egymás között sem egységesek.* A hatvanas évek derekán belső válság rázta meg a CDU—CSU-t és ez nemcsak Erhard, Schröder, Strauss és a többiek személyes rivalizálásából fakadt, hanem a személyek bizonyos mértékig politikai irányvonalakat is képviseltek. Ehelyütt csak jelzésszerűen idézzük fel Schröder atlanti vonalát és a vele szemben Strauss körül kikristályosodó

Digitized by Google

német nacionalizmus erősödését. A vita már akkor akörül folyt: hogyan tovább a megváltozott világhelyzetben? A CDU azonban képtelen volt valóságos alternatívákat akár csak ki is dolgozni.

Ez a párt, mely soha rendszerbe foglalt programot nem adott választóinak, s amely mindig abból élt, hogy Adenauerre mutatott és az agg politikust a nemzet mindenki helyett gondolkodó atyjaként reklámozta, *kimozdíthatatlanul megrekedt* azokban a politikai kategóriákban, melyeket a második világháború után, a hidegháború kitörésekor részben a tengerentúlról kapott, részben maga munkált ki. Nem véletlen, hogy az adenaueri kor legnagyobb politikai bölcsességeként a „keine Experimente!" (semmi kísérletezést) jelszava maradt fenn. Mindez törvényszerűen vezette zsákutcába a Német Szövetségi Köztársaságot, és a zsákutcából már 1966-ban is csak egyféle kivezető út volt: visszalépni a revans és revízió útjáról és új úton indulni el. De akkor ez nem következett be.

A CDU—CSU természetesen továbbra is görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz. A társadalom manipulálásának eszközeit változatlanul *a legreakciósabb erők* tartották kezükben, de a gazdasági bajok nem csaptak át annyira nyílt válságjelenségekbe, hogy alulról induló tömegmozgalmak rázták volna meg a rendszert. Mégis azt kell mondanunk — és ez korántsem utólagos bölcsesség, hiszen az európai kommunista mozgalom és ezen belül kiváltképp német testvérpártjaink, az NSZEP és az NKP már akkor rámutattak —, hogy a szociáldemokrata pártnak már 1966-ban *meglett volna a lehetősége az őrségváltás kikényszerítésére.* Az SPD vezetősége azonban megijedt a kormányzás felelősségétől, és inkább belement a nagykoalíciós megoldásba, mentőövként dobva oda magát a CDU—CSU-nak. Jóllehet már a szociáldemokrata miniszterek puszta léte is bizonyította, hogy mennyire nem képes a CDU—CSU megbirkózni a felhalmozódott problémákkal, ugyanezek a szociáldemokrata miniszterek lényegében *minden fontos kérdésben alávetették magukat a CDU—CSU-nak.*

A szociáldemokrata Schiller, igaz bevitte az 1966-os nagykoalíciós kabinetbe azt a gazdaságpolitikai koncepciót, mellyel sikerült ismét bemelegíteni a konjunktúrát. Elfogadta azonban Strauss pénzügyminiszteri ellenőrző szerepét, és döntő kérdésekben — például a márka felértékelésében — eltűrte a CDU—CSU homlokegyenest ellenkező irányú politikáját. Az is igaz, hogy Brandt mint külügyminiszter gondolkodni kezdett a szövetségi köztársaság egész nemzetközi helyzetéről és ezen belül a másik német államhoz fűződő kapcsolatok valamiféle rendezésének szükségességéről, sőt a kelet-nyugati pártbeszédbe való bekapcsolódásról is. Amikor azonban tettekre került volna sor — Brandt *alávetette magát Kiesinger döntéseinek.* Ezért az NSZK nemhogy javított volna helyzetén, hanem ellenkezőleg: a szocialista közösség országaiban kezdeményezett otromba fellazítási kísérletei heves elutasító reakciókat keltettek, s jogosan, a világ más térségeiben pedig éppen a nagy koalíció idején indult meg az a lavina, mely menthetetlenül maga alá temette a szövetségi köztársaság „egyedüli képviseleti" doktrínáját.

1969 tavaszára *a nagy koalíció belső válsága* olyan nyilvánvalóvá vált, hogy a szociáldemokrata pártvezetésen belül jelentkezni kezdtek azok az erők, melyek célul tűzték ki az esedékes parlamenti választások megnyerését, a nagy koalíció felmondását, a CDU-nak a hatalomból való kiszorítását. Jellemző, hogy ez a párton belüli küzdelem tulajdonképpen *az utolsó pillanatig eldöntetlen maradt,* annyira, hogy a párt egyes vezető személyiségei (például Helmut Schmidt) még a választások éjszakáján is a nagy koalíció további fenntartása mellett kardoskodtak. Történelmileg természetesen jelentéktelen epizód, de mint jelenség, hűen tükrözi az SPD mai állapotát is az a televíziós jelenet, mely szeptember 28-án éjszaka zajlott le fél Európa szemei előtt: Wehner már a CDU-val való szakításról beszélt, nem is túlságosan válogatott szavakkal, amikor Helmut Schmidt még mindig Barzel CDU-menedzserrel jelent meg a képernyőn, hogy körmönfont taktikázással tartsa nyitva

Digitized by Google

a kiskaput a további együttműködés előtt. Tragikomikusnak tűnhet és mégis igaz: a szociáldemokrata pártvezetés a választók rájuk adott szavazatai ellenére is képes lett volna talán arra, hogy odaadja magát *a Kiesinger—Strauss-féle politika folytatásához*, ha Willy Brandtot nem fűti olyan nagy ambíció. Ő ugyanis legalább egy dologgal tökéletesen tisztában volt: vagy sikerül most elfoglalni a kancellári széket, vagy *soha többé*.

Mindezt nem azért elevenítjük fel, hogy fokozzuk a német szociáldemokráciával szemben táplált és korántsem újkeletű bizalmatlanságot, hanem azért, hogy az európai biztonságért vívott küzdelmünk közepette pontosan lássuk annak a Brand-kormánynak az értékét és korlátait, mely programjával és első politikai döntéseivel most előttünk áll.

A külföldi és a hazai napisajtó egyaránt a legtöbb teret az új bonni kormány *külpolitikai programja* kommentálásának szentelte. Ez érthető, hiszen az egész európai fejlődés egyik kulcstényezője Nyugat-Németország. Köztudott, hogy kontinensünk biztonsági problémái korántsem volnának olyan bonyolultak, ha az NSZK az elmúlt húsz évben nem egy *agresszív külpolitikai doktrína* jegyében növekedett volna a hatalmi tényezők sorába. A jövő perspektívájából közelítve meg ugyanezt: nem számolhatunk addig tartós és szilárd biztonsági rendszerrel, amíg Nyugat-Németország nem hajlandó beilleszkedni a status quo kölcsönös elismerésén és tiszteletbe tartásán nyugvó európai közösségbe.

Nagyobb terünk lévén a vizsgálódásra, ezúttal mégis a kormányprogram *gazdasági és belpolitikai részeivel* kezdjük értékelésünket. S nem csupán azért, mert a külpolitika mindig is egy ország belpolitikájának a folytatása, hanem azért is, mert — véleményünk szerint — az új bonni koalíció tartósságát vagy esetleges kudarcát elsősorban az dönti el, képes-e *stabilitást biztosítani*, képes-e az állammonopolista gazdaságirányítással *legalább részben megoldani vagy áthidalni* azokat a problémákat, melyekkel szembetalálja magát. Az SPD—FDP koalíció külpolitikai mozgásszabadsága és cselekvőképessége ugyanis — hosszú távon — ettől függ.

A gazdasági alaphelyzetet — mint ismeretes — pillanatnyilag *a konjunktúra egészségtelen túlfűtöttsége jellemzi*, s ez nemcsak a nyugatnémet gazdaságot fenyegeti belső egyensúlyának elvesztésével, hanem befolyásolja az egész tőkés gazdasági világrendszert. A szociáldemokraták már a választási kampányukban, majd a kormányalakítás után programjukban is megígérték, hogy *elejét veszik a konjunktúra további, egészségtelen túlburjánzásának*. E program megvalósításának terveit Karl Schiller és vezérkara dolgozta ki. A gazdaságügyi miniszter a Keynes-féle polgári közgazdasági iskola meggyőződéses híve, és ez teljes mértékben tükröződik programján. Minthogy az adott körülmények között intézkedései csakis kunjunktúra-fékező jellegűek lehetnek, nyilvánvaló, hogy az új kormány működésének első percétől kezdve (az első perc első intézkedése a nyugatnémet márka 8,5 százalékos felértékelése volt) szinte naponta felmerül *a bizalmi kérdés a kormány és a vezető monopóliumok között*.

Vitán felül áll, hogy Schiller reformtörekvései elsősorban *a tőke összérdekeit szolgálják*, és csak annyiban felelnek meg a dolgozó osztályok közvetlen anyagi érdekeinek is, amennyiben korunk fejlett tőkésországaiban a monopóliumok kénytelenek a „fogyasztói társadalom" kategóriáiban gondolkodni. A Schiller-féle program azonban — és természetesen minden hozzá hasonló — a tőke összérdekeinek védelme közben óhatatlanul *sért bizonyos partikuláris tőkésérdekeket*. Nyugat-Németországban a konjunktúra fékezése most elsősorban azt kívánja meg, hogy csökkenjen az export, a belföldi árak veszedelmes méretű növekedésének letörésére pedig fokozódjék a behozatal.

Digitized by Google

Kiesinger és Strauss azért állt ellen az utolsó pillanatig a márka felértékelésének, mert semmiképpen sem akart szembekerüni az exportáló iparral. Ők is tudták, hogy a stabilitás érdekében fel kell értékelni a márkát, azt is tudták, hogy ezt követően hitelpolitikai és más intézkedésekre van szükség a nyugatnémet gazdaság struktúrájának továbbfejlesztéséhez, átalakításához, de *nem vállalták* ezeknek az intézkedéseknek a kockázatát.

Az új bonni kabinet nagy erőpróbája tehát az, hogy hogyan viselkedik a partikuláris és rövid lejáratú érdekeit szívósan védő monopóliumoknak az a része, mely profitjainak csökkenésétől fél. A probléma megvilágítása érdekében emlékeztetnénk arra, hogy a nyugatnémet ipar — dinamikus fejlődése ellenére — még korántsem jutott túl a *strukturális átalakulás* bonyolult szakaszán. Ne felejtsük el, hogy a Ruhr-vidék szénbányáinak szanálása vagy a montániparok termékstruktúrájának átalakítása még megoldatlan feladat, a kormányprogram része, s hogy mennyire bonyolult, milyen válsághelyzetek hordozója, azt jól érzékeltette a Krupp-konszern néhány évvel ezelőtt bekövetkezett csődje, melynek vészterhes következményeit csak állami beavatkozással tudták elhárítani. Mint minden fejlett tőkésországban, Nyugat-Németországban is elmúltak azok az idők, amikor az „istenek tanácsában" a legnagyobb monopóliumok képviselői viszonylag könnyűszerrel közös nevezőt tudtak találni problémáik megoldására. Nem mintha nem szívesen folyamodnának ma is a régi receptekhez, a terheknek a dolgozó osztályokra való áthárításához, a kis- és közepes vállalatok tönkretételéhez, de a küzdelmet sokkal bonyolultabbá tette az, hogy a második technikai forradalom *hihetetlenül kiélezte a küzdelmet a régi és az újabb iparágakban érdekelt monopóliumok között is.*

Ezen túlmenően a nyugatnémet nemzetgazdaságban is lezárult a fejlődésnek az a háború utáni szakasza, melyben helyreállítottak és korszerűsítettek régi kapacitásokat és viszonylag könnyen találtak helyet maguknak az amúgy is ugrásszerűen kibővült világpiacon. A már megkezdődött újabb szakaszban a fejlesztésnek *sokkal intenzívebbnek* kell lennie. Nyugat-Németország már *messzemenően felhasználta* azokat a tartalékait, melyeket a század első felében gyors ütemben kiépített iparából és a második világháború után (nagyrészt politikai okokból) kapott amerikai segítségből halmozott fel. A CDU—CSU-uralom két évtizede alatt elmulasztották vagy legalábbis nagyon elhanyagolták *a tudományos alapkutatásokat, a tudományos és technikai utánpótlás kiképzését.* Korántsem véletlen, hogy például az NSZK számítógép-iparra szinte behozhatatlanul lemaradt az Egyesült Államoké, de még Angliáé és Franciaországé mögött is, vagy, hogy a második világháború után képtelen volt feltámasztani repülőgépiparát.

A német monopoltőke összérdekeit szem előtt tartó közgazdászok, a Schiller-típusú emberek tisztában vannak ezzel. Látják, hogy a szövetségi köztársaság ma Nyugat-Európa *gazdaságilag legerősebb állama,* és természetesen nem mondanak le az ebből húzható gazdasági és politikai előnyökről. De ki tudták számítani azt is, hogy gyorsan elveszíthetik ezt a pozíciót, ha továbbra is lemondanak *az államilag is irányított tőkés tervezésről.* A háború utáni nyugatnémet „gazdasági csoda" atyja, Erhard, még az 1965-ös választások idején is éppen ennek a tervezésnek a deklarált tagadásával biztosította a nagytőke provincializálódott embereit mindenféle „állami dirigizmussal" szemben.

Ha tehát ebből a perspektívából nézzük a monopoltőkés elit és a derékhad között feszülő ellentéteket, akkor pontosan érzékelhetjük, mekkora buktatók állnak a Schiller-féle reformpolitika útjában. Még bonyolítja a helyzetet az a tény, hogy a húsz évi hatalomgyakorlás megszokott kényelméből hirtelen az ellenzéki fapadokba kényszerült CDU—CSU-politikusok gárdája máris bizonyítja: semmitől sem riad vissza annak érdekében, hogy *visszaszerezze a bársonyszéket, a pozíciókat.* Ha szükségesnek és lehetséges-

Digitized by Google

nek véli a szélsőséges reakció, nyilván drasztikusan antidemokratikus kalandoktól sem riad vissza.

Az új kormány programja messzemenően tükrözi a jelzett gazdasági problémákat. A programnak ez a legmesszebbre tekintő, legösszetettebb része, és ezért tőkés viszonyok között feltétlenül progresszív. *Társadalmi reformok* dolgában azonban már korántsem ilyen egyértelmű. Tartalmaz ugyan figyelemre méltó szociálpolitikai fejezeteket. kilátásba helyez egy mélyreható oktatási reformot, de a leglényegesebb kérdésben: *a termelőeszközök fölött gyakorlandó társadalmi ellenőrzés* dolgában messze elmarad még azoktól az ígéretektől is, melyeket a szociáldemokrata vezetők a választási kampány idején tettek.

Ismeretes, hogy a szociáldemokrata párt a szakszervezetekkel együttműködve kidolgozta az úgynevezett „Mitbestimmungsrecht!" politikáját (magyarra körülbelül „beleszólási jognak" fordítható). Ennek az volna a lényege, hogy a munkavállalók képviselői is *helyet kapnának a nagyvállalatok igazgató tanácsaiban*, s *beleszólási jogot* az összes fontos döntések meghozatalába. Természetesen ez a beleszólási jog a legkevésbé sem érintené a kapitalista magántulajdon intézményét, megvalósulása mégis nagyon nagy horderejű volna, hiszen megnyitná a termelőeszközök *társadalmi ellenőrzésének* útját, és bizonyos fejlődés után a munkásosztály érdekvédelmi szervezetei nemcsak az egyes vállalatok gazdálkodásába tudnának beleszólni e fórumokon keresztül, hanem — ha korlátozott mértékben is — *az egész gazdaságpolitikát* befolyásolni tudnák.

Amikor a szociáldemokrata pártvezetőség a tárgyalóasztalhoz ült a szabad demokratákkal, hogy megkösse a koalíciós szerződést, jóformán első szóra a *magáévá tette az FDP halasztó hatályú követelését* a Mitbestimmungsrecht ügyében. Tulajdonképpen a kormányprogram már azt mutatja, hogy a munkásosztálynak ez a nagy horderejű követelése a következő néhány évben *biztosan nem valósul* meg. A dolgozó tömegeket ehelyett a *„vagyonképzés"* jelszavával próbálják kielégíteni, magyarán a „népi kapitalizmus" egyik új válfajával, mely a lényeget tekintve természetesen pontosan annyit ér, mint a világ minden tőkés társadalmában reklámozott népi részvények, beruházási kötvények és hasonló trükkök.

A társadalmi reformprogram legfigyelemreméltóbb eleme a *választójog* tervezett kiterjesztése a legfiatalabb felnőtt korosztályokra: a korhatárt a jelenlegi 21 évről 18 évre szállítja le a kormány, s ez a jelen pillanatban mintegy két és fél millió új választópolgárt jelent. Brandt és Scheel számítása kézenfekvő: mindketten abból indulnak ki, hogy a fiatalok az ő pártjaikra adnák szavazataikat, nem pedig a CDU—CSU-ra. Feltételezésük *megalapozottnak látszik*, s nemcsak a közvélemény-kutató intézetek jelzik ezt, hanem erre a következtetésre juthat mindenki, aki figyelemmel kíséri a nyugat-európai ifjúság és ezen belül a nyugatnémet fiatalok politikai orientációját.

A kis koalíció parlamenti többsége most olyan csekély, hogy nem tarthatjuk kizártnak *az általános választások kiírását 1973 előtt*, ha a kormányon levő két párt ettől parlamenti pozícióinak erősödését remélheti. A további előrenyomulás a szociáldemokratáknak is érdekük, a szabad demokratáknak azonban tulajdonképpen a létük függ attól, hogy kikerüljenek jelenlegi hullámvölgyükből. A mostani választások alkalmával ugyanis az FDP egész jobbszárnya hátat fordított a pártnak, amikor látta, hogy Walter Scheel balfelé keresi pártja politikai profilját. Az FDP utolsó reménye az, hogy a polgári családok gyermekei benne látják majd a „progresszív burzsoá" politika olyan hordozóját, amely szalonképes a villanegyedekben, és mégsem olyan reménytelenül reakciós, mint a CDU.

Digitized by Google

Nagyjában-egészében ez volna az a startpozíció, melyet programjában a szociáldemokrata és a szabaddemokrata párt megállapított. Erről az alapról kiindulva hirdették meg *külpolitikai* szándékaikat is. A legelső és a legszembeötlőbb e külpolitikai programban az, hogy *egyszerre hirdeti az eddigi külpolitika folyamatosságát és bizonyos újrakezdését.* Ez a belső ellentmondás feloldhatatlan. Pontosabban: vagy úgy oldódik fel, hogy Brandt és Scheel végül is a *kontinuitás* mellett dönt, és akkor az újrakezdés ígérete ugyanolyan félrevezető manővernek bizonyul, mint Kiesinger hírhedt „új keleti politikája" — vagy valóban új irányvonalat keresnek, és akkor szükségszerűen eljutnak majd a *diszkontinuitás* kimondásáig is.

Ez a pillanatnyi belső ellentmondás tulajdonképpen törvényszerű. Törvényszerű, mert a német burzsoázia éppen azért vállalkozott húsz évvel ezelőtt ennek az államnak az életrehívására, azért adta oda magát az Egyesült Államoknak, mert ez volt az utolsó reménye arra, hogy *visszaszerezze* mindazt, amit a második világháború kirobbantójaként és végül is veszteseként szétszórt. De ez a remény azóta szertefoszlott, annyira, hogy maga a mentor, az Egyesült Államok is lemondott „a kommunizmus visszaszorításának" doktrínájáról Európában. A német burzsoázia ennek következtében *politikai légüres térbe jutott* a revansnak és a revíziónak minden feltételezett változatra kidolgozott teóriájával és eszköztárával. Európa lassan-lassan a tárgyalások korába lép, hogy a két társadalmi rendszer egy biztonsági egyezmény keretei között *a tartós és szabályozott koegzisztencia* módozatait keresse, Nyugat-Németország viszont — a dolgok mai állása mellett — még mindig a dullesi idők anakronisztikus kategóriáiban politizál. A nagyhatalmak kibontakozó párbeszédének árnyékában a szövetségi köztársaság valami furcsa rezervátummá vált, mely olykor már saját szövetségeseit is feszélyezi. Hányszor fordult elő az utolsó években, hogy a jobboldali nyugatnémet sajtó hisztérikusan a „német érdekek kiárusításával" kezdte vádolni nemcsak Franciaországot, hanem még az Egyesült Államokat is!

Köztudomású, hogy a nyugatnémet külpolitika új irányú kibontakozásának legelső feltétele az, hogy tudomásul veszi a hajdani Német Birodalom területén a második világháború hatásaként bekövetkezett változásokat; elismeri tehát a másik német állam, *a szocialista NDK állami létét* és a *Lengyel Népköztársaság nyugati államhatárát*, mint megváltoztathatatlan európai határt. A jelenlegi kormány összes elődei kategórikusan elutasították ezt. Willy Brandt az első olyan kancellár, aki két német államról beszélt és ezzel tulajdonképpen *de facto elismerte* a Német Demokratikus Köztársaságot. Ez újrakezdés. A *de jure elismerés megtagadása* — a folyamatosság. És senki sem tud segíteni az új kormánynak e feloldhatatlan ellentmondás feloldásában. Magának kell megtennie ezt. Végig kell járnia a tények tudomásulvételének útját, mert csak ez után lehetséges az újrakezdés, a két német állam szabályozott egymás mellett élése. Ha van bizonyos *különleges jellege* e két állam egymás mellett élésének — amit különben senki sem vitat —, akkor is csak a teljes, minden további diszkriminációtól mentes elismerés *után* lehet a *két egyenjogú és szuverén partnernek* megállapítania ennek mibenlétét, s kimunkálnia az ebből adódó politikai lépéseket. Mégpedig azért, hogy a kapcsolatok „különleges jellege" *az európai biztonság és béke erősítése irányában hasson* ezen a békére és biztonságra nézve legneuralgikusabb ponton, ne pedig alibiül vagy valamiféle különleges kapaszkodóul szolgáljon azoknak, akik a „különleges kapcsolatok" jelszavával a revans és a revízió, a bekebelezés vágyát akarják átmenteni a következő évtizedekre.

Pozitívumként értékeljük az új bonni kormány programjában az NDK de facto elismerését, hasonlóképpen azt is, hogy Lengyelországgal tárgyalásokat akar kezdeni, és e tárgyalások célját — ha nem is a kormányprogramban, de a kancellár más megnyilatkozásaiban — az Odera—Neisse határ elismerésének keresésében jelöli meg. Ezzel azonban nem kerülhető meg a két német állam viszonyának teljes és végleges rendezése. A Brandt—Scheel-kormány

Digitized by Google

egyidejűleg több húron is játszik külpolitikai programjában, és lépéseket ígér olyan kérdésekben is, mint például tárgyalások kezdése a Szovjetunióval az erőszak alkalmazásáról való lemondásról. Hangoztatják azt a szándékukat is, hogy rendezni óhajtják kapcsolataikat Csehszlovákiával (bár nem mondták még ki, tudomásul veszik-e a müncheni egyezmény kezdettől való érvénytelenségét, mint a kapcsolatok normalizálásának sine qua nonját).

Ezek a programpontok mind *érdeklődést és várakozást* keltettek az európai szocialista országokban. Fenntartásokkal ugyan, de a nyugatnémet belpolitikai helyzetet is szem előtt tartva bizonyos ideig tudomásul lehet venni még azt a formulát is, hogy „a szövetségi kormány ma tudatosan lemond arról, hogy az e nyilatkozatban (értsd: a kormányprogramban) megszabott kereteken túlmenő megállapításokat tegyen, vagy olyan formulákat fogalmazzon meg, amelyek az általa szükségesnek tartott tárgyalásokat megnehezíthetnék".

Figyelmünket azonban e várakozás közben sem kerüli el az, hogy a szövetségi kormány minden homály és minden fenntartás nélkül tett *hűségnyilatkozatot a NATO-nak*, és azzal próbálja indokolni és elfogadhatóvá tenni *a Bundeswehr további kiépítését*, hogy a Bundeswehr „defenzív célokat szolgál", épp úgy, mint a NATO, melynek a nyugatnémet fegyveres erők integráns részét képezik.

A Brandt—Scheel-kormány új szellemű külpolitikai állásfoglalásainak hitelét feltétlenül növelte az atomsorompó-szerződés gyors aláírása. Egy ígéretből tett lett és ez biztató kezdet. A „kontinuitás" szelleme azonban már az első tett értékét is csökkenti, hiszen az aláírást nem követi a ratifikálás, ezt már feltételekhez köti a bonni kabinet.

Aligha lehetne nagyobb politikai hibát elkövetni, mint a még mindig dominálló reakciós társadalmi struktúra és az egymásnak ellentmondó jelenségek ellenére is azt állítani, hogy Nyugat-Németországban változatlan a helyzet. A változás csírái és a változásokat szorgalmazó milliók nagyon is feltűnően *módosítják* a politikai tájat, és az adenaueri korszak akkor is *visszavonhatatlanul a múlté*, ha letűnésével együtt még nem jelentkezett is határozott kontúrokkal a feltűnő új korszak. Európa minden égtájáról olyan impulzusok kellene hogy érjék most a nyugatnémet társadalmat, melyek segítenének világossá tenni a tendenciákat. Következetesen kellene csapásokat mérni azokra az erőkre, melyek tegnap még hatalmon voltak, ma pedig önmaguk restaurálásán dolgoznak, és bátorítani azokat az erőket, melyek bizonytalanul és következetlenül, de mégiscsak új távlatok felé tapogatóznak.

Ha a német nép és Európa többi részének ez az összefogása sikerül, akkor a jobboldal — Strausstól, a legnagyobb veszély megtestesítőjétől von Thaddenig — tartós vereséget szenved.

Hajdu János

Digitized by Google

Louis Althusser Marx-interpretációja

Újszerű és harsány szín a marxista filozófiai élet színesedő palettáján Louis Althussernek (és a vezetése alatt álló, néhány kommunista filozófiatanárt tömörítő munkacsoportnak) az elmúlt évtizedben kibontakozott munkássága, melynek tárgya: a marxista elméletnek mint elméletnek a marxista igényű kritikai elemzése. A csoport munkásságának eredménye eddig két gyűjteményes mű összesen három kötetében jelent meg. Az egyik mű, „Pour Marx" (Marxért)[1] címmel, Althusser több, viszonylag rövid tanulmányát foglalja magában, a másik a „Lire le Capital" (A tőke olvasása)[2] pedig két kötetben Althusser két nagyobb értekezését és négy munkatársának egy-egy tanulmányát.

Egy évvel ezelőtt a Kossuth Könyvkiadónál megjelent Althussernek egy tanulmánykötete[3] — a szerző válogatásában —, amely a „Pour Marx" kötet három tanulmánya mellett tartalmazza (némi rövidítéssel) a Lire le Capitalban megjelent két munkáját, és néhány olyan írást is, amelyek kötetben először e magyar kiadásban láttak napvilágot. Althussernek e tanulmányokban feltáruló elgondolásai egészükben véve eléggé radikálisan eltérnek mind a marxizmus hagyományosan elfogadott értelmezésétől, mind attól a felfogástól, amely az elmúlt másfél évtizedben erősen terjedőben van, s amely a marxizmust lényegében filozófiai antropológiának tekinti — de ugyanakkor vannak érintkezési pontjai is mind a két felfogásmóddal. Ez érthetővé teszi, hogy abban a viharban, amelyet munkássága elsősorban a francia marxisták körében keltett, a legkülönbözőbb oldalakról és gyakran homlokegyenest ellenkező értelmű bírálatok érték.

Lucien Séve például az FKP Központi Bizottságának 1966-ban tartott ideológiai vitáján[4] Althussert és a vele egy sor kérdésben homlokegyenest ellenkező álláspontot képviselő Garaudyt egyaránt a marxizmus elmúlt negyedszázados fejlődésének nihilista értékelésében, teljes megtagadásában marasztalta el; Jorge Semprun viszont Marx Grundrisséjéről írt cikkében a következőket írja: „Ha eltekintünk a korízléshez idomított nyelvezettől, Althusser tézisei Marx gondolati fejlődéséről lényegüket tekintve ugyanazok, amelyeket a bürokratikus dogmatizmus harminc éven át előírt és gyengült eszközeivel előírna még ma is."[5]

Felmerül a kérdés: vajon pusztán a kommentátorok szubjektivitásából származnak-e ezek a szélsőségesen ellentétes értékelések? Megítélésem szerint nem ebből, hanem Althusser sajátos kétfrontosságából. Miben áll e kétfrontosság sajátos jellege? A kétfrontosság szokásos gyakorlatát a mindkét irányban való elhatárolódás szándéka mellett általában óvatos megfontoltság jellemzi, a vitapartnerek *elvetett* álláspontjában meglevő viszonylagos igazságok egyidejű megkeresése. Így legjobb megnyilvánulásaiban ez a módszer egészséges szintézisre való törekvést fejez ki, máskor azonban a különböző nézetek összemosásával is együttjárhat. Althusser kétfrontossága viszont harcias szellemű, alapmotívuma az éles, gyakran túl éles és így többirányban is egyoldalúsághoz vezető elhatárolás.

E cikkben Althusser meggondolásra és vitára egyaránt ösztönző gondolatvilágának néhány olyan problémakörét kísérlem meg felvázolni, amely említett tanulmányaiban feltárul.

[1] Pour Marx. Maspéro. Párizs, 1965.

[2] Lire le Capital. I—II. Maspéro. Párizs. 1966.

[3] Marx — az elmélet forradalma. Kossuth Könyvkiadó, 1968. (Az idézetek után zárójelben szereplő oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. Az idézetekben minden kiemelés Althussertől származik.)

[4] V. ö. Ideológiáról, kultúráról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 172. old.

[5] Jorge Semprun: Politikai gazdaságtan és filozófia Marx Grundrisséjében. L'homme et la societé, 1968. 9. szám.

Digitized by Google

Hogyan kell olvasni Marxot?

Korunkat gyakran nevezik a marxizmus reneszánsza korának, és e kifejezés mindkét tagjának megvan a súlya. Kifejezi ez azt is, hogy újjászületés folyik, és azt is, hogy ennek egyik legfőbb eszköze a klasszikus forrásokhoz való visszanyúlás. A marxista filozófia vonatkozásában a klasszikus forrásokon elsősorban Marx művei értendők, bár sokan — elsősorban a baloldali, „marxizáló" egzisztencialisták, de többen a marxista igénnyel fellépő kutatók közül is — Marxnak hosszú ideig feledésbe merült és a dogmatizmus által elhanyagolt ifjúkori műveit értik rajta. Ezzel gyakran együttjár Engels és Lenin munkásságának lebecsülése és a marxi művel való szembeállítása. Nos, Althusser élesen szembefordul mind a Marx munkásságát a fiatalkori művekre súlypontozó, mind az Engels és Lenin, illetve Marx között ellentétet konstruáló szemlélettel. De az a véleménye, hogy a marxizmus klasszikus műveit is marxista módon, azaz kritikailag kell olvasni, s művében *gyakorolja* is ezt. Ez alapvetően azt az elvet jelenti nála, hogy Marx érett korszakának fő műveiből — elsősorban a Tőkéből és a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához" című műből — ki lehet és ki kell elemezni a fogalmaknak azt a struktúráját, amely Marx elméletének újdonságát és specifikumát hordozza; ezen lehet és kell lemérni akár magának Marxnak egyes megállapításait is, mert, mint írja: „Marx, bár művében valóban *produkálja* azt a különbséget, ami elválasztja őt elődeitől, nem gondolta végig a kellő világossággal — ez közös sorsa minden felfedezőnek — ennek a különbségnek a *fogalmát*." (179. old.)

E különbség fogalmának a vizsgálata és ennek alapján magának a marxi szövegnek bizonyos pontokon való bírálata az alapgondolata a magyar kiadás leghosszabb (a kötet több mint egyharmadát kitevő) részének, „A Tőke tárgya" című tanulmánynak. Célja megvalósításának módszertani alapelvét Althusser a következő szavakkal foglalja össze: „Marx szövegét nem közvetlenül kell olvasnunk, hanem *»szimptomálisan«*, hogy a beszéd folytonosságának a látszata mögött észrevegyük benne a hézagokat, a fehér foltokat és a szabatosság hiányait, azokat a helyeket, ahol Marx beszéde csupán hallgatásának magában a beszédben feltörő ki-nem-mondottja," s így a „megszakított és elnyomott beszéd mögött nem lehet nem meghallani az igazi beszéd hangtalan hangját, nem lehet nem helyreállítani ennek szövegét, hogy visszaállíthassuk a mélyen rejlő folytonosságot. Ez az, amiben Marxnál a szabatosság hiányhelyeinek pontos megállapítása voltaképpen e szabatosság felismerésével azonos: szabatossága jelöli meg számunkra gyengéit; s éppen ideiglenes hallgatása pillanatainak megjelölésével semmi egyebet nem teszünk, mint hogy visszaadjuk neki a saját szavát." (205. old.)

E metodikai elv alkalmazásának nagyra törő programja termékeny lehetőségeket ad, egyben nagy veszélyeket is rejt magában. Ez utóbbiak lényege abban foglalható össze, hogy amikor a kutató Marx nézeteinek rendszerét és alapvető szellemét kéri számon egyes megállapításain vagy e megállapítások „hiányán", akkor könnyen abba a hibába csúszhat, hogy saját véleményének, esetleg előítéletének a mércéjét alkalmazza az általa vizsgált műre. Althusser bele is csúszik ebbe a hibába, s ez bizonyos egyoldalú értelmezéshez vezeti, például a marxizmus és humanizmus viszonyát illetően.

Filozófia és történelmi materializmus

Althusser egész művén végigvonul az a felfogása, amelyet „A marxista filozófia történelmi feladata" című tanulmányában összefüggően is megfogalmaz, s amely a történelmi materializmusnak („a történelem tudományá")-nak, illetőleg a filozófiának — melyet általában a dialektikus materializmus fogalmával azonosít — tárgyára és viszonyára vonatkozik. E felfogás megintcsak élesen eltér a hagyományosan elfogadottól, amely szerint a történelmi materializmus a valóság és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek tudományaként felfogott marxista filozófiának egy speciális fejezete, s — legalábbis kifejtésében — szükségképpen elkülönül a dialektikus materializmustól, ugyanakkor azonban nem más, mint ez utóbbinak a társadalom jelenségeire való alkalmazása és konkretizálása. Eltér azonban a napjainkban elterjedt, nálunk társadalomontológiainak nevezett felfogástól is, amely szerint a filozófia egyedüli tárgya a tevékeny ember társadalmi praxisa. Az utóbbi felfogást, amely szerinte Gramscitől ered, a következőképen jellemzi Althusser: Gramsci és követői „nemcsak a dialektikus materializmus *kifejezést*, hanem egy külön rá jellemző tárgy által definiált marxista filozófia *fogalmát* is heves fenntartásokkal fogadják. Úgy vélik, hogy egy elméletileg (tárgya, elmélete, módszere szerint) önálló, tehát a történettudománytól különböző filozófia

Digitized by Google

puszta gondolata is a metafizikába vetné vissza a marxizmust, a természetfilozófia visszaállításába sodorná (aminek állítólag Engels lett volna az ösztönzője). Minthogy minden filozófia: történelem, ezért a »praxis filozófiája« mint filozófia csakis a filozófia és történelem, vagy a tudomány és történelem azonosságának filozófiája lehet." (197. old.)

Althusser szerint a történelmi materializmus nem filozófia, hanem tudomány; mégpedig a tudománynak egy egészen új „kontinense", amelyet Marx munkássága nyitott meg az emberi megismerés számára, s éppen e tudomány megalkotása a lényege a marxi elmélet specifikumának. A filozófia viszont Althusser megfogalmazása szerint az „elméleti gyakorlat elmélete", vagyis az ismeretek termelésének elmélete, az a diszciplina, „amely a tudás formáinak történetéről és e formák termelésének mechanizmusáról elmélkedik". (220. old.)

A filozófiának ez a meghatározása kétségkívül egyoldalú. Ezt Althusser is önkritikusan elismeri a magyar kiadáshoz írt előszavában: „Önmagában véve ez a meghatározás egyoldalú. A hangsúlyt kétségtelenül a filozófia egy lényeges vonatkozására helyezi: a *tudományokhoz* való viszonyára. De mellőzi a filozófia egy másik lényeges vonatkozását: szerves, benső kapcsolatát a *politikával*. Elképzeléseim gyakorlati próbájának hatására és hála annak a bírálatnak, amely aktív forradalmárok részéről ért... az »Unitá«-nak adott interjúban (1968) helyesbítettem a filozófia meghatározását: ez már nem egyoldalú."[6] (11. old.)

Althusser felfogása szerint a tudományoknak azok a forradalmai, amelyek egészen új területeket nyitnak meg az emberi megismerés számára, egy-egy egészen új filozófiának, „a racionalitás új alakjának" a létrejöttét is magukkal hozzák. Ő három ilyen alapvető tudományos forradalmat különböztet meg: az elvont matematika kialakulását az ókori Görögországban, a fizikai tudományok kifejlődését Gallileitől kezdve (ebbe — véleményem szerint helyesen — beleérti a tudományos kémiának a 18. század végén történt kialakulását is), és a történelem tudományának, azaz a marxi történelmi materializmusnak a kialakulását. Felfogása szerint e tudományos forradalmak megelőzik a megfelelő filozófiai forradalom explicit megjelenését. Az új tudományos eredmények latens módon már kezdettől fogva magukon viselik ugyan az új filozófia bizonyos jegyeit, de még a régi filozófia terminológiája és fogalmi rendszere által elfedett formában. Ebben, de csakis ebben az értelemben „Marx nemcsak a társadalmak történetének új elméletét nyújtja, hanem ugyanakkor *hallgatólagosan*, de szükségszerűen egy új »filozófiát« is... Ily módon, amikor Marx a történelemelméletben a régi egyén-emberi lényeg fogalompárt új fogalmakkal (termelőerők, termelési viszonyok stb.) helyettesíti, de facto egyben a »filozófia« új felfogását is nyújtja. A régi posztulátumokat (a szubjektum empirizmusa-idealizmusa, a lényeg empirizmusa—idealizmusa), amelyek nemcsak az idealizmusnak, hanem a Marx előtti materializmusnak is alapját alkották *a praxis* dialektikus—történelmi materializmusával helyettesíti: az az egy olyan elmélettel, melynek tárgya az *emberi gyakorlat* különböző specifikus *szintjei*, a maguk sajátos tagozódásában (gazdasági gyakorlat, politikai gyakorlat, ideológiai gyakorlat, tudományos gyakorlat) az emberi társadalom egységének specifikus tagozódásai alapján." (65—66. old.)

A marxi filozófiai fordulat hallgatólagos jellege Althusser szerint azt jelenti, hogy ellentétben a „történelem tudományával", a marxista filozófiát *még ezután kell kidolgozni*, a Marx, Engels és Lenin által lefektetett elvek alapján. Ezt a feladatot nevezi a marxista elmélet első számú stratégiai feladatának. A második számú stratégiai feladat: a történelmi materializmus további kiépítése és ennek segítségével a humán tudományok szerinte jelenleg alapvetően ideológikus tartalmának tudományos tartalommal való felváltása. (Említést érdemel, hogy Althusser szerint a humán tudományok közül eddig csupán két ágazat jutott el a tudományosság fokára: a nyelvtudomány és a pszichoanalízis; szerinte az utóbbi nem a pszichológia egyik ága, hanem külön tudomány.)

Látható, hogy Althusser a filozófia tárgyáról és jellegéről folyó vitában is olyan álláspontot foglal el, amely szemben áll mind a hagyományos, mind a társadalom-ontológiai felfogással. Az utóbbival megegyezik ugyan abban, hogy szintén élesen megkülönbözteti egymástól a tudományt és a filozófiát, de azt éppen fordított előjellel teszi: a filozófia köréből azt a diszciplínát utalja a tudományok körébe, amely a társadalom-ontológusok szerint éppen a filozófiának egyedüli per excellence tárgya. (Felfogása a magyar olvasót némileg arra a vitára emlékezteti, amely Molnár Erik „A tör-

[6] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az interjúban Althusser csupán deklarálja a filozófia e két vonatkozásának egységét, de eddig általunk ismert munkásságában még „nem termelte meg annak fogalmát".

Digitized by Google

ténelmi materializmus filozófiai alapproblémái" című könyvének tervezett második kiadása körül folyt.)[7] Nyilvánvaló, hogy Althussernek ez a felfogása autonóm álláspont, amely alapvetően különbözik a filozófia tárgyáról folyó mai vitákban szemben álló két fő álláspont mindegyikétől. E három álláspont viszonyát egy háromszöggel lehetne sémaszerűen ábrázolni, amelyben minden csúcspont egyformán oppozícióban van a másik kettő bármelyikével.

A magam részéről nem tartom indokoltnak a filozófia és a tudomány ilyen merev szétválasztást. Minden olyan tudomány, amely túljutott a tények egyszerű összegyűjtésének szakaszán, amely tehát már egyáltalán tudománynak nevezhető, immanensen hordoz magában bizonyos filozófiai elemeket. A különböző általánossági fokú és elméleti igényű szaktudományokban igen különböző lehet a filozófiai tartalomnak ez az „aránya", és van egy olyan általánossági-elméleti szint is, amelyen a konkrét szaktudományi és filozófiai jelleg egyensúlyba jut. Az ilyen általános-elméleti jellegű tudományok egyaránt sorolhatók bizonyos értelemben a filozófiához is, a szaktudományokhoz is. Véleményem szerint a történelmi materializmus éppen ilyen kettős jellegű diszciplína. Ez a felfogás kétségkívül az említett háromszög belsejében helyezhető el, de lényegét tekintve viszonylag az Althusser és korábban Molnár Erik által képviselt állásponthoz áll a legközelebb.

Bizonyos túlélezettséget leszámítva, egyet lehet érteni Althussernek azzal a megállapításával, hogy a marxista filozófia általános része (s ez az, amit ő filozófiának nevez) ma még távol van a kidolgozottságnak attól a fokától, amelyen a marxista társadalomelmélet áll, legalábbis alapfogalmaiban. (Ezen az sem változtat, hogy a dialektikus materializmus tankönyvei általában rendszerezettebbeknek tűnnek fel és kevesebb tartalmatlan, fellengzős megállapítást tartalmaznak, mint a történelmi materializmus tankönyvei.)

Althusser ismeretelméleti álláspontja

Althusser gondolatvilágának egyik legizgalmasabb, leginkább gondolatébresztő, de szintén nem egyértelmű megoldást adó része ismeretelméleti koncepciója. Ennek középpontjában az empirizmus bírálata áll. Véleménye szerint az egész Marx előtti filozófiára — az egy Spinoza kivételével — a nyílt vagy burkolt empirizmus valamilyen formája nyomta rá bélyegét. Ezt az empirizmust a következőképpen jellemzi: „Az empirista absztrakció, amely egy adott *valóságos* tárgyból kivonja a lényegét, olyan *valóságos absztrakció*, amely az alany számára a *valóságos* lényeget adja... Mit jelent ugyanis a *valóságos* absztrakció?... a lényeget a valóságos tárgyakból a *kivonás* valóságos értelmében absztrahálják... Ahogyan az arany, mielőtt kivonnák, mint meddőjétől el nem különített arany magában a meddőben létezik, ugyanúgy a valóság lényege is, mint valóságos lényeg, az őt tartalmazó *valóságban* létezik." (88. old.) Ebből következik, hogy „olyan a struktúrája, mint a meddőé, mely belsejében színarany-rögöt tartalmaz; azaz *két* valóságos lényegből áll, a tiszta és a nem tiszta lényegből, az aranyból és a meddőből, vagy ha úgy tetszik (hegeli kifejezéssel élve): a lényegesből és a lényegtelenből... Ezzel eljutottunk az első eredményhez: az ismeret (ami nem egyéb, mint a lényeges lényeg) valóságosan bennefoglaltatik a valóságosban, mint ennek egyik része, a valóságos másik részében, a lényegtelen részben." (Uo.)

A megismerésnek ezzel az empirista felfogásával szemben Althusser abból indul ki — Marxnak a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához" című művében kifejtett gondolataira támaszkodva —, hogy szigorúan meg kell különböztetni egymástól a valóságos tárgyat és a megismerés tárgyát, mely utóbbi teljesen a gondolat szférájába tartozik. Vagyis: a megismerési tevékenységnek már a kiindulópontján sem a közvetlenül adott, valóságos tárgy áll, hanem ennek valamilyen képmása, ha mégoly felületes, „ideologikus" is ez. Mert mint Althusser mondja „... akármilyen messzire megyünk is vissza a megismerés valamely ágának a történetében, soha sem »tiszta« érzéki szemlélettel vagy »képzettel« van dolgunk, hanem *mindig már* komplex nyersanyaggal, »szemléleti« vagy »képzeti« struktúrával, amely sajátos »Verbindung«-ban kapcsol össze egyidejűleg érzéki, technikai és ideológiai »elemeket«; hogy tehát a megismerés sohasem áll szemben — mint ahogyan ezt az empirizmus kétségbeesetten szeretné — valamiféle *tiszta tárggyal*, amely akkor azonos volna a *valóságos tárggyal*..." (97. old.)

A megismerés problémája tehát szerinte nem az, hogy hogyan bontja ki a megismerés a jelenségek közül a lényeget, hanem hogy „... a *megismerés fo-*

[7] Lásd Pogány Róbert: Az elméleti munkaközösség vitája Molnár Erik könyvéről. Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 4. sz.

Digitized by Google

lyamata, amely teljes egészében a gondolkodásban megy végbe, milyen mechanizmus útján termeli meg ama valóságos tárgyának megismerő birtokba vételét, amely a gondolkodáson kívül, a valóságos világban létezik?" (112. old.) Ugyanis: „Sohasem, egy pillanatra sem lépjük át az abszolút áthághatatlan határt, amely a fogalom »kifejlését«, vagy specifikációját a dolgok fejlődésétől és különösségétől elválasztja — s ennek megvan a maga hathatós oka: *e határ áthághatatlan, mert nem határa semminek, mert nem lehet határ, mert nincs olyan közös homogén tér (szellem vagy valóság) egy dolog fogalma mint elvontsága és e dolog empirikus konkrétuma számára, amely feljogosíthatna a határ fogalmának használatára."*[8] (259. old.)

Az empirista ismeretelmélet e bírálata és a megismerés problémájának Althusser által adott megfogalmazása teljesen meggyőző. Nem ilyen egyértelmű azonban az a válasz, amelyet az önmaga által megfogalmazott problémára ad. Sem az „elméleti beszéd sorrendjére" (127. old.) való hivatkozás, sem az az önmagában érdekes megállapítás, hogy „valamely tudomány elmélete, történetének meghatározott szakaszában, nem egyéb, mint a tudomány által a saját tárgyának feltett *kérdések adott típusának elméleti mátrixa"* (216. old.) nem oldja meg ugyanis megnyugtató módon a problémát. Althusser Spinozára hivatkozik, mint ismertelméleti felfogásának előfutárára. Spinoza valóban azok közé a gondolkodók közé tartozik, akiket indokolt kiemelni a filozófiatörténet múzeumi vitrinjéből és filozófiai életünk eleven részesévé tenni, mert van mondanivalója, amelyet azóta sem haladott meg a filozófia. De az adott probléma vonatkozásában a hivatkozás egyben „egy probléma helye", mely „szimptomatikus". Spinoza ugyanis — ugyanúgy, mint Althusser — azt állítja, hogy a kiterjedés móduszait (az anyagi tárgyakat) csak a kiterjedés móduszai határolhatják, a gondolkodáséit pedig csak a gondolkodáséi (vagyis a gondolatokat csak a gondolatok).

Az Althusser által adott értelemben Spinozának igaza van ebben. De akárcsak Spinoza, Althusser sem tudja megfelelően megoldani a két szféra közötti kapcsolat, közvetítés problémáját.

[8] Érdemes lenne elgondolkozni ennek a megállapításnak a filozófiai életünket egy évtizeddel ezelőtt erősen foglalkoztató és azóta sem lezárt anyag-tudat vitával való összefüggéséről.

Episztemológiai cezúra. Marx viszonya elődeihez

Althusser felfogása szerint a megismerés minden területe szükségképpen keresztülmegy fejlődése során egy tudomány előtti „ideológikus" fejlődési fokon, és bizonyos elméleti forradalommal lép át ebből fejlődésének tudományos szakaszába. Az ilyen „elméleti forradalom abban áll, hogy elveti, s *tudományos* elmélettel cseréli fel ezeket az *ideológikus* elméleteket". (279. old.) Ezt az elméleti forradalmat nevezi Althusser — Bachelard nyomán — episztemológiai cezúrának. Nem adja meg ugyan az általános kritériumait annak, hogy az ismeretek fejlődésének melyik pontján következik be ez a cezúra, de mindenesetre túlzásnak tartom azt, a már említett megállapítását, hogy ma a nyelvtudomány és a pszichoanalízis kivételével az összes humán tudományok még tudomány-előtti, azaz ideológikus állapotban vannak.

Althusser három példán vizsgálja részletesebben e cezúra problémáját: Marxnak Hegelhez, Marxnak a klasszikus politikai gazdaságtanhoz és végül, e kettővel szoros összefüggésben, Marxnak saját korai munkásságához való viszonyán.

Hegelt illetően elsősorban a hegeli dialektika „megfordításának", „fejéről a talpára állításának" kérdését elemzi. Véleménye szerint ezek a kifejezések csupán metaforák, amelyek nem fejezik ki kellően a marxizmus és a hegeli filozófia közötti különbséget, Szerinte — ellentétben az említett metafora által keltett látszattal — a dialektika marxi átalakítása „nem azt a kérdést veti fel, hogy *milyen természetűek a tárgyak*, melyekre *egy és ugyanazon módszert* alkalmaznánk (Hegelnél az Eszme világa, Marxnál pedig a valóságos világ), hanem igenis azt a kérdést: *milyen természetű a dialektika* mint olyan, azaz milyen a dialektika *specifikus struktúrája"*. (20—21. old.)

A marxi dialektika e specifikus struktúráját vizsgálja kötete egyik leginkább gondolatébresztő tanulmányában, az „ellentmondás és túldeterminációról" című-ben. A „surdétermination" kifejezés (melyet talán szerencsésebb lett volna *felüldeterminációnak* fordítani) azt fejezi ki, hogy a valóság mindig struktúrált, mégpedig olyan módon, hogy különböző szintű struktúrák épülnek egymásra. E különböző strukturális szintek mindegyikének megvan a maga viszonylag önálló szerepe az összfolyamat determinálásá-

Digitized by Google

ban (noha hatékonyságuk különböző, és így mindig megtalálható közöttük az a szint, amelynek alapvető determináló hatása van). Ezért az ellentmondás mindig összetett rendszer, amelynek különböző oldalai nem vezethetők vissza egyetlen lényegi ellentmondásra. Ezt a tételt az Októberi Forradalom győzelmének konkrét feltételeit bemutató kitűnő elemzéssel támasztja alá. Az ellentmondás hegeli fogalma viszont lényegileg mindig egyszerű; Hegel szerint a reális történelmi folyamat minden eleme egyetlen belső szellemi elv mozgására vezethető vissza.

A felüldeterminációból kiindulva vizsgálja Althusser azt az újabban nálunk is újra felvetődő kérdést, hogy véletlenek-e a történelem jelentős fordulatai. Rámutat arra, hogy ilyen fordulathoz az ellentmondások legkülönbözőbb szintjeinek kivételes jellegű összefonódása szükséges („Oroszországban a forradalmi helyzet éppen az alapvető osztályellentét *intenzív túlderminált*ságából következett" — 32. old.), s felveti azt a kérdést, hogy „vajon e kivétel, mint minden kivétel, nem világítja-e meg önnön szabályát, hogy vajon a kivétel, a szabály tudtán kívül, nem *maga a szabály-e*". (Uo.) Hiszen e történelmi kivételek csak ahhoz az elvont, hegelien egyszerű dialektikus sémához viszonyítva kivételek, amely szerint a tőke és a munka ellentmondása önmagában és szükségszerűen elvezet a társadalmi ellentmondások megoldásához.

A valóság specifikus strukturáltságának gondolatával függ össze Althussernek a történelmi időkre vonatkozó felfogása is. Az empirikus történettudomány és a hegeli történetfilozófia egyaránt a történelmi idő „egyidejűségének" a gondolatára épül. Ez azt jelenti, hogy bármely időpontban van valamiféle „jelen", amelyben a társadalmi lét legkülönbözőbb szférái egymásnak megfelelő állapotban vannak, vagy legföljebb egyes esetekben egyes szférák el vannak maradva. Valójában „a marxista *egész*nek specifikus struktúrájából arra a következtetésre juthatunk, hogy már nem lehet *ugyanabban a történelmi »időben«* elgondolni az egész különböző szintjeinek fejlődési folyamatát... minden szinthez *saját »időt«* kell hozzárendelnünk".[9] (156. old.) „Mindezen idők, történetek specifitása, más szóval viszonylagos önállósága és függetlensége az egészen belüli tagozódásuk meghatározott típusától függ, ...vagyis minden idő és minden történet *függetlenségének* módját és fokát szükségszerűen határozza meg minden egyes szintnek az egész össz-*tagozódásán* belüli *függési* módja és foka." (157. old.)

Ennek megfelelően Althusser úgy definiálja a történelmi idő fogalmát, „mint a vizsgált társadalmi totalitás specifikus létezési formáját, amelyben különböző időbeliségi struktúra-szintek interferálnak az egész struktúrájának függvényében". (164. old.) A történelmi idő e fogalmához kapcsolódóan fejti ki Althusser — elsősorban Gramscival vitatkozva — azt az álláspontját, hogy a marxizmus nem hisztoricizmus, vagyis a marxista filozófia nem redukálható a történelem elméletére. Szerinte e redukció alapja éppen a társadalom Marx által megkülönböztetett különböző strukturális szintjeinek összemosása, és így ez a történelmi idő ideológikus fogalmán nyugszik.

Marxnak Smithhez és Ricardóhoz való viszonyát illetően Althusser vitába száll azzal a vulgáris felfogással, amely szerint a marxi politikai gazdaságtannak ugyanaz a tárgya, mint a polgári politikai gazdaságtané, csupán a módszerben van különbség közöttük, mintha „egy Hegeltől importált magánvaló módszert" alkalmaztak volna „a már Ricardónál jelenlevő magánvaló tárgyra". (140. old.)

A kétféle elmélet *tárgya* közötti különbséget részletesen „A Tőke tárgya" című tanulmány VII—IX. fejezeteiben elemzi Althusser. A polgári politikai gazdaságtan tárgya Althusser szerint az empirikusan észlelhető gazdasági jelenségek homogén tere, amelyben a gazdasági tényeket az emberi szubjektumok szükségletei határozzák meg. A marxi politikai gazdaságtan tárgya viszont a valamely termelési mód struktúrájának szintjeként definiálható, és önmagában is strukturált gazdasági szféra. „Ez azt jelenti, hogy ha a termelési viszonyok struktúrája meghatározza ugyan a gazdaságit, mint olyat, a valamely meghatározott termelési módhoz tartozó termelési viszonyok fogalmának definiálásához szükségképpen a társadalom különböző szintjeiből összeálló totalitás fogalmán át és e szintek sajátos tagozódási... típusának fogalmán át jutunk el." (244. old.) E talán túlzottan is tömör tárgymeghatározást egy kitűnő elemzés előzi meg, amely aláhúzza a marxista politikai gazdaságtannak fogyasztásra, az elosztásra és a termelésre vonatkozó megállapításainak specifikus jellegét.

Mielőtt rátérnénk a cezúra-probléma harmadik vonatkozására — Marxnak saját ifjúkori műveihez való viszonyára —, szólnunk kell Althusser gondolatrend-

[9] V. ö. azzal a marxi megállapítással, hogy a múlt század első felének Németországa filozófiai kortársa volt a jelennek, anélkül, hogy történelmi kortársa lett volna.

Digitized by Google

szerének legtöbb vitát felidéző részéről, Marx „elméleti antihumanizmusának" kérdéséről. Ez a problémakör is végigvonul Althusser egész munkásságán, rendszeres kifejtése „Marxizmus és humanizmus" című tanulmányában található meg. Althusser szerint a „szocialista humanizmus" ma nagyon elterjedt fogalma két nem adekvát elemből áll: az egyik, a szocializmus fogalma, tudományos — a másik, a humanizmusé, csupán ideologikus fogalom. Marx „a tudományos történelemelmélethez csak annak az »ember«-filozófiának a gyökeres bírálata útján jutott el, amely ifjúkorában (1840—45) elméleti alapjául szolgált". (59. old.) Elméleti humanizmuson itt Althusser mindazokat a felfogásokat érti, amelyek valamilyen módon az ember metafizikus lényegéből próbálják levezetni a társadalmi jelenségeket. Szerinte Marx érett felfogása ilyen értelemben éppen *„elméleti antihumanizmusnak"* tekinthető, mert a mindenkori embert magyarázza a társadalmi viszonyok struktúrájából, nem pedig megfordítva. (A tanulmány mottója egyébként egy részlet Marxnak a Tőkéről írott egyik leveléből: „az én analitikus módszerem... nem az emberből, hanem a gazdaságilag adott társadalmi korszakból indul ki".[10])

Ugyanakkor „a marxista elméleti antihumanizmus velejárója: magának a humanizmusnak, mint *ideológiának* az elismerése és ismerete". (66. old.) Ezt a megállapítást az ideológia fogalmáról és társadalmi funkciójáról szóló, rendkívül érdekes elemzés követi. Ebben aláhúzza, hogy *„az ideológia, mint olyan... minden társadalmi totalitás szerves része...* csakis egy ideologikus világfelfogás képzelhetett el *ideológia nélküli* társadalmakat... ahol az ideológia... nyomtalanul eltűnik, hogy helyét átadja a *tudománynak."* (68. old.) Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy „egy osztály, amely egy ideológiát állít a maga *szolgálatába,* maga is alá van vetve ennek az ideológiának", amely „nemcsak arra szolgál, hogy uralkodjék a kizsákmányolt osztályon, hanem arra is, hogy saját maga *uralkodó osztállyá alakuljon...*" (71. old.)

Ilyen értelemben Althusser olyan realitásnak tekinti a humanista ideológiát, amellyel a marxista politikának számolnia kell, amelyhez való viszonyát esetenként meg kell határoznia — s ez a viszony nem szükségképpen elutasító —, de e politikának szerinte az elméleti antihumanizmuson kell nyugodnia.

[10] Marx—Engels: Levelek a Tőke I. kötetéről. 178. old.

A Tőke tárgyáról szóló tanulmányában egyébként konkrétabban, pozitívabban kifejti az elméleti antihumanizmus fogalmát, itt indokolatlan redukciónak nevezi azt a felfogást, *„amely a termelési viszonyokat* egyszerű *emberi viszonyokként kezeli".* (200. old.) Szerinte abból a megállapításból, hogy az emberek szerzői és egyben szereplői is történelmünknek, hiányzik a színjáték rendezőjének megnevezése: a történelem valódi rendezői a termelési viszonyok. „... a termelési viszonyok struktúrája meghatározza a termelés kivitelezőinek *helyét* és *funkcióit.* E kivitelezők pedig mindig csak *elfoglalói* e helyeknek, amennyiben az adott funkciók »hordozói«... Az igazi »szubjektumok« tehát (a folyamatot alkotó szubjektumok értelmében) nem ezek az elfoglalók, ... nem a »konkrét egyének«, a »valóságos emberek«, — hanem *e helyek és e funkciók definíciója és elosztása. Az igazi »szubjektumok« tehát ezek a meghatározó és ezek az elosztó elemek: a termelési viszonyok* (s a politikai és ideológiai társadalmi viszonyok). Minthogy azonban ezek »viszonyok«, ezért nem gondolhatók el *a szubjektum* kategóriájában." (247. old.)

Az előbb említett empirizmus- s a most tárgyalt humanizmus-probléma alapján osztja Althusser élesen ketté Marx munkásságát egy empirista-humanista-ideologikus szakaszra — amelyben még a klasszikus német filozófia (nem is elsősorban Hegel, hanem előbb Kant és Fichte, majd elsősorban Feuerbach) eszméi uralkodtak rajta — és az 1845-től kezdődő tudományos-marxista szakaszra.[11] Az utóbbi szakasznak azonban három további periódusra osztását javasolja, különválasztva az 1845-ben keletkezett Feuerbach-téziseket és a Német ideológiát (mint „a cezúra műveit"), majd az 1845 és 1857 között létrejött műveket (mint az „érés" műveit), és végül az 1857 után keletkezett műveket (mint az „érettség" műveit). E további periodizációt az teszi szükségessé, hogy az 1845-ben végbement alapvető elméleti fordulat „nem hozhatta létre egycsapásra, *befejezett és pozitív* formában azt az új elméleti problematikát, melyet ez mind a történelem elméletében, mind pedig a filozófia elméletében magával hozott". (82. old.) Ennek folytán például a Német ideológiában egyrészt már megtalálhatók a marxista tudományos történelemfelfogás alapvető kategóriái is, másrészt a feuerbachi antropologikus filozófia jelentős maradványai is („eleven emberi egyé-

[11] Lásd „A marxi gondolat fejlődésének főbb periódusai. Vázlat" című tanulmányt Althusser idézett művének 79. oldalán.

Digitized by Google

nek", az „elidegenedés", mely utóbbi fogalmat Althusser teljes egészében a Marx által meghaladott antropologikus filozófia kelléktárába sorol stb.).

A cezúra-problematika tulajdonképpen középponti helyet foglal el Althusser munkásságában, mert éppen annak a kutatását tűzte ki céljául, hogy mi az a forradalmian új, ami megkülönbözteti Marx elméletét a forrásául szolgált polgári elméletektől. A kérdésfeltevés reális, és Althusser eddigi munkássága legalább arról meg kell hogy győzze legszkeptikusabb olvasóját is, hogy eddig még fel sem tettük a maga valóságában ezt a fontos kérdést. Mint egész művére, erre a kérdéskörre még inkább vonatkozik az, hogy szerzőnk szellemi magatartásában van bizonyos racionalista doktrinérség, amely a kérdéseknek valamilyen túlélezésében nyilvánul meg. Különösen a humanizmusról szóló nézeteire áll ez. (Így pl. megalapozatlan az az állítása, hogy érett korszakában Marx radikálisan szakított olyan — Althusser szerint a meghaladott humanizmus kelléktárába tartozó — fogalmakkal, mint az „elidegenedés", vagy a „szabadság". Már említett cikkében Semprun joggal hivatkozik ezzel szemben a Grundrissére, melyet Althusser teljesen figyelmen kívül hagy.)

Althusser és a strukturalizmus

Althusser egész munkásságára jelentős befolyást tesz a strukturalista metodika, bár élesen elhatárolja magát a strukturaralistą filozófiától, mint a humán tudományok területén jelentkező polgári ideológiai áramlattól (312. old.) és mint a viszonyok specifikus természetét figyelembe nem vevő puszta kombinatorikától. (242. old.) A strukturalista metodika és a jelenségeknek strukturális összefüggésekben való szemlélete a már eddig ismertetett problematikában is jelentős szerepet játszott (v. ö. a felülderminációról, a történelmi idő, vagy a termelési mód fogalmáról mondottakkal).

E strukturális szemléletet Althusser a marxizmus lényegéhez tartozónak tekinti, mert Marx történelmileg létrejötteknek és történelmileg változóknak, fejlődőknek tekinti ugyan a társadalmi-gazdasági alakulatokat, de a konkrét alakulat vizsgálatában nem a genezisből indul ki, hanem az egymás mellett és egymásban létező elemek kölcsönhatásából. Többször is idézi Marxnak egy erre vonatkozó, érdekes megállapítását: „Valóban, hogyan is magyarázhatná meg a mozgásnak, az egymásutánnak, az időnek a puszta logikai formulája a társadalmi testet, amelyben minden viszony egyidejűleg létezik és egymásra támaszkodik?"[12]

Ezzel összefüggésben felveti azt a figyelemre méltó gondolatot, hogy a bonyolultan strukturált jelenségeknek, s különösen a társadalmi jelenségeknek leírásához nem elegendő többé sem a lineáris okság kategóriája, sem a leibnizi—hegeli, a „belső lényegre" hivatkozó determinációs elv. Ezért meg kell konstruálni a *struktúra általi determináció* vagy a *strukturális okság*[13] fogalmát, annak a determináció-típusnak a leírására, amelyben valamely strukturált egész determinálja egyes elemeinek és egyes részstruktúráinak sajátságait, funkcióit és visszahatásait. (A felülderminációfogalma ennek a strukturális determinációnak egy lényeges oldala, vonatkozása.) A strukturális determinációt egyebek között az jellemzi, hogy az ok és okozat viszonya nem lehet külsődleges benne, „ellenkezőleg, a struktúra immanens a maga okozataiban..." (257. old.)

E strukturális szemlélettel függ össze Althusser érdekes, de megintcsak nem problémamentes elgondolása a gyakorlat strukturáltságáról. „Le kell szögezni, hogy nincs gyakorlat általában, hanem csak *különféle gyakorlatok* vannak, amelyek nem állnak valamiféle manicheista viszonyban az elmélettel... nem úgy van, hogy egyfelől állna az elmélet, mely test és anyagiság nélküli, tiszta szellemi vízió volna, másfelől pedig a teljesen anyagi gyakorlat, mely »fogná az ekeszarvát«" (114. old.) „E különféle gyakorlatok egymásra alapozottságának és tagozódásának viszonyait oly módon ragadjuk meg fogalmilag, hogy elgondoljuk, megfogalmazzuk *függetlenségük fokát*, »viszonylagos« *önállóságuk* típusát, melyet magát is *a »végső soron meghatározó« gyakorlathoz, a gazdasági gyakorlathoz* való függésük típusa szab meg." (115. old.) Elveti tehát az egyetemes emberi praxis differenciálatlan fogalmát és ennek az elmélettel való szembeállítását. Felfogása szerint az emberi tevékenység a gazdasági, politikai, ideológiai és *elméleti* gyakorlatok strukturált együttese; az elméleti tevékenység tehát maga is az emberi gyakorlat egyik sajátos szintje. Ezzel függ össze az a felfogása, amely a filozófiát az „elméleti gyakorlat elmélete"-ként értelmezi, és ez mutatkozik meg már ismertetett ismeretelméleti felfogásában is.

[12] Marx: A filozófia nyomorúsága. Marx—Engels Művei. 4. köt. 125. old.

[13] E fogalmak ugyancsak rokonságot mutatnak Molnár Erik strukturális törvény fogalmával.

Digitized by Google

E termékeny gondolatkör megint csak doktrinér egyoldalúsággal párosul, amikor Althusser túlhangsúlyozza az elméleti gyakorlat viszonylagos függetlenségét, és így bizonyos fokig elszakítja ezt a gyakorlat többi (hagyományosan gyakorlatnak nevezett) szférájától. Több helyütt kísérletet tesz ugyan ennek az egyoldalúságnak a meghaladására, de kiinduló pozícióját nem adja fel. Rámutat például arra, milyen szerepet játszottak az elmélet fejlődésében azok a gyakorlati tapasztalatok, amelyeket Marx, mint újságíró, majd mint a forradalmi mozgalom vezetője szerzett, de hangsúlyozza, hogy „e tapasztalatok Marx elméleti gyakorlatába *a kísérletezés és elmélkedés tárgyainak formájában*, azaz *új gondolati tárgyak* formájában játszottak közre... s ezeknek a feltörése... hozzájárult annak a még ideologikus elméleti alapnak a felforgatásához, amelyen addig élt (azaz gondolkodott)". (117. old.)

Althusser szerteágazó gondolatvilágának csak rendkívül vázlatos képét adhattam itt, éppen csak felvillantva pozitívumait és problematikus vonásait. Talán sikerült azonban megmutatnom, hogy érdemes közelebbről megismerkedni ezekkel a gondolatokkal, nemcsak a filozófia, hanem az elméleti közgazdaságtan és a történelemtudomány elvi kérdései iránt érdeklődőknek is. Talán azt is sikerült érzékeltetnem, hogy a bevezetőben idézett két szélsőségesen eltérő vélemény mindegyike magából Althusser művéből is kimutathatja a maga viszonylagos jogosultságát. A magam részéről azonban mindkettejükkel szemben leginkább Michel Simonnak adnék igazat, aki az FKP már említett konferenciáján a következő mondattal kezdte Althusser nézeteinek elemzését: „Bizonyos értelemben, minél többet olvasom Althusser könyvét, annál kevésbé értek vele egyet néhány lényeges kérdésben, annál több alapot találok a vitára, de annál több ösztönzést is a kutatásra."[14]

Ródi Péter

[14] Ideológiáról, kultúráról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 186. old.

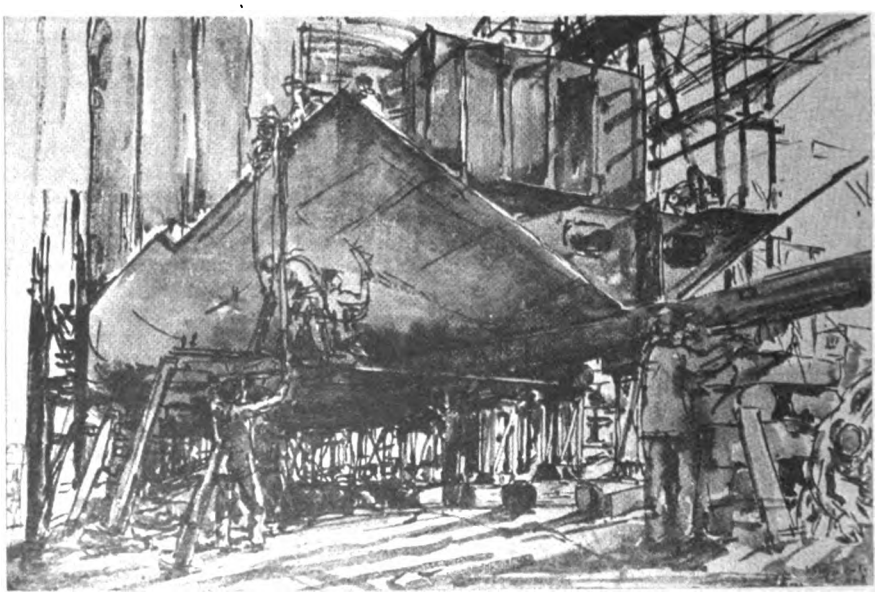

Varga Vándor Lajos: Tengerjáró hajó építése

Digitized by Google

Értékelmélet és elméleti érték

(Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" című tanulmánykötetéről)

Bármennyire elcsépelt fordulat is elmondani egy tanulmánykötet méltatásában, hogy a különböző témájú tanulmányokat azonos szemléletmód és a tárgyalt problémák bizonyos fokú összefüggése fűzi egybe, Heller Ágnes „Érték és történelem" című kötetéről (Magvető, 1969) szólva mégis ezzel a megállapítással kell kezdenem, annyira szembetűnő a benne levő esszéket jellemző koncepcionális-szemléleti egység. E tanulmánykötet egységének alapja elsősorban az értékelméleti kérdésfeltevés és a különböző történelmi korok embereszményei, erkölcsi eszményei, az emberiség öntudattörténete iránti érdeklődés. E témakörök alapján próbálom meg én is kommentálni, méltatni a kötet legfontosabb gondolatait.

Az értékelméleti problémákat felvető polgári gondolkodók kísérleteit polarizálásra törekedve és egészen sommásan két csoportra oszthatjuk: az értékek abszolút és történelemfeletti voltát valló érték-filozófiákra s az értékek eredetének, létrejöttének, hamis vagy igaz voltának kérdését zárójelbe tevő (vagy e kérdéseket egyenesen értelmetlennek nyilvánító), mindössze az értékválasztó magatartások empirikus leírására törekvő szociológiai pozitivizmusra.

Nagyrészt ezeknek a polgári értékelméleti kérdésfelvetéseknek tulajdoníthatjuk, hogy a marxista filozófia művelői hosszú ideig húzódoztak az axiológiai problémák vizsgálatától. De az is összefügg ezzel a vonakodással, hogy az etikai, személyiségelméleti s a humanizmus marxista értelmezésével kapcsolatos kérdések — amelyek nélkül az értékszubsztanciának és az értékválasztó magatartások kutatásának kérdései is megközelíthetetlenek — szintén nem kaptak elegendő figyelmet a marxista elméletben. Mikor azonban erre a tényre utalok, korántsem azt az untig hangoztatott közhelyet akarom elismételni — amelyre a privatizáló marxista „humanizmus" művelői annyiszor hivatkoznak —, hogy a marxizmus reneszánsza idején a dogmatizmus szemléletével ellentétben döntő fontosságot kell tulajdonítanunk a személyiség, a szabadság, a boldogság stb. kérdéseinek. Ez a szólam ugyanis azt a meggyőződést szuggerálhatja némelyeknek, hogy az említett problémaköröket a társadalmi lét más kérdései (termelési viszonyok, társadalmi törvények, termelési módok stb.) elemzésével, vizsgálatával szemben hanyagolták el eddig. Holott az igazság az, hogy az utóbbi kérdések megfelelő vizsgálata sem történt meg, egyszerűen azért nem, mert a két nagy kérdéskör elkülöníthetetlenül összefügg egymással. Ha ezt az összefüggést nem vesszük kellőképpen figyelembe, akkor óhatatlanul visszakanyarodunk az említett polgári axiológiák egyoldalúságaihoz, s eltávolodunk a marxista értékelméletnek attól a kiindulópontjától, amely az érték kategóriáját is a társadalmi élet totalitásából bontakoztatja ki. A dogmatizmus épp e totalitás konkrét dinamizmusának és történelmi alakváltozásainak beható vizsgálatát hanyagolta el és ezért maradhatott ki belőle — egyebek között — az érték kategóriájának vizsgálata és adekvát megragadása.

Az értékek eredetére s az értékválasztó emberi magatartásra irányuló elméleti vizsgálódásnak is (amelynek fontosságára jogosan hívják fel a figyelmet Heller Ágnes esszéi) azt kell elősegíteniük, hogy meghaladjuk az egyén és a társadalom kérdéseit az említett módon szétválasztó szemléletet; mégpedig nem úgy, hogy az objektív és szubjektív tényező dialektikájáról szóló közhelyeket új, elegáns terminusokkal interpretáljuk, hanem úgy, hogy tartalmilag új gondolatok alapján hajtunk végre korrekciókat.

Elsősorban erre a követelményre hivatkozva sürgetik az axiológiai kutatásokat a marxista értékelmélet kidolgozásának fontossága mellett érvelő teoretikusok. Ahogy Ludwig Grünberg, román szociológus megfogalmazta: az egyén és a társadalom közötti korrespondancia ontológiai bázisát nem utolsósorban az értékek eredetének, alapjának s az értékmegismerő, értékválasztó magatartásoknak a vizsgálata révén határozhatjuk meg. Ezért a tevékenységek cseréjének, kölcsönösségének törvényszerűségeit leíró „Tőké"-t rendkívüli egzaktságú axiológiának is tekinthetjük. Grünberg szerint Marx egyik legnagyobb érdeme, hogy megteremtette az axiológia filozófiai és szociológiai szempontjainak egységét; bebizonyította, hogy az egyes társadalomfilozófiai kategóriák

Digitized by Google

praktikusan fölhasználhatók egyéni magatartások, orientációk törvényszerűségeinek jellemzésénél is. (L. Grünberg: Marx et la perspective sociologique en axiologie. L'homme et la société, 1968/10.)

Heller Ágnes ettől az álláspontól némileg eltérően szól a marxizmus és axiológia kapcsolatáról (az értékek történetfilozófiai problémáival foglalkozva pl. alig szentel figyelmet az axiológia szociológiai oldalának), de ő is úgy foglal állást, hogy — bár Marx axiológiáról sohasem beszélt — egyes megállapításaiban mégis megtalálhatjuk egy szisztematikus értékelmélet alapjait is. Heller szerint az ifjú Marxnak az emberi lényegre vonatkozó nézetei alapján adhatunk választ az axiológia két legfontosabb kérdésére; arra, hogy mi az érték, s arra, hogy mi alakítja ki az értékrendet. Márkus Györgynek „Marxizmus és »antropológia«" című könyvében kifejtett gondolatai alapján Heller a következő meghatározást adja: értéknek nevezzük „mindazt, ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához".

S itt rögtön felmerül az a kérdés (amely Heller számára egyáltalán nem kérdés): mennyiben lehet a nembeli lényeg fogalma s az emberi lényeg fogalma társadalomtudományi fogalommeghatározások alapja, társadalmi viszonyok magyarázatának, elemzésének eszköze? Hogy mennyire jogos ez a kérdésfeltevés, azt egyébként akár Márkus György egyes megállapításaival is érzékeltethetjük. Márkus ugyanis egy írásában felhívja a figyelmet arra, hogy „az emberi lényeg fogalma tehát a történelemnek mint egységes fejlődésfolyamatnak legáltalánosabb filozófiai jellemzésére szolgál. *Ez a fogalom azonban e folyamatot csak a társadalmi összfejlődés oldaláról jellemzi, s nem vizsgálja az egyes individuumok s az individuumok nagyobb csoportjának, sőt összességének helyét és viszonyát ehhez a fejlődéshez.*" (Valóság, 1964. 4. sz. Kiemelések — *G. F.*)

Ha tehát az értékelmélet kidolgozása révén az egyén és közösség viszonyának bázisát akarjuk az eddiginél konkrétabban jellemezni, társadalmi viszonyok tartalmi elemzését akarjuk adni, akkor *éppen olyan problémákra kell irányítanunk a figyelmünket, amelyeket nem lehet az említett antropológiai fogalmakkal megragadni*, hiszen ezek — a marxista filozófiai antropológia gondolatát lelkesen valló szerzők szerint is — legfeljebb csak általános ideológiai orientációt adnak a tulajdonképpeni tudományos történelemszemlélethez; vagyis nem szolgálnak dedukciós alapul a társadalomtudományoknak. (Ha mégis ilyennek tekintenénk őket, akkor olyasféle „ismeretelméleti optimizmussal" kezdhetnének a világ megmagyarázásához az antropológusok, mint az a kínai bölcs, akiről a Beszélgetések és mondásokban ezt olvashatjuk: „A mester mondotta: Azt hiszem, Szi [Ci-kung], te olyan embernek tartasz, aki sokat tanult és mindent meg is jegyzett. [Ci-kung] válaszképpen így szólt: Olyannak. Vagy talán nem így van? [A mester] pedig mondotta: Nem bizony. Egyetlen dologgal hatolok át mindenen.")

A társadalmi összfejlődést jellemző fogalmak magyarázatával s ezek egymásra vonatkoztatásával tehát nem jutunk tovább az általános világnézeti elvnél; nem jutunk el odáig, hogy az individuumoknak, s nagyobb csoportjaiknak egymáshoz való viszonyait és a társadalmi összfejlődéshez való viszonyukat tartalmilag vizsgálhassuk. E viszonyok heterogén voltának konstatálásával s az összfejlődés komponenseinek kibontakozásában levő diszkrepanciákról szóló általános megállapítással is voltaképpen csak az ifjú Marx filozófiai vizsgálódásainak kiindulópontjáig jutottunk el.

Csak a „tárgyi ember" konkrét fejlődéstörténetének, az érintkezési formák alakulásának, dinamikájának vizsgálatával lehet megkeresni a tudományos választ az említett antropológiai kiindulópontból adódó kérdésekre. Heller azonban általában az antropológiai fogalomkör spekulatív bővítésének segítségével akar előbbrejutni. Minthogy egyén- és történelemszemléletének az ilyen természetű elvontság a domináns jellemzője, tanulmánykötetében — a szerző sokoldalú tájékozottsága s a témák és vizsgált korok sokfélesége ellenére is — hamar fellép a gondolati tartalom bizonyos monotóniája. Egy-egy kort vizsgálva például mindig azt veszi alapul: mennyiben segítette elő, vagy mennyiben akadályozta a kor a sokoldalúan fejlett harmonikus, nembeli létük öntudatára ébredt individuumok megjelenését. Így a „tárgyi ember" története helyett elsősorban az ember elvont öntudattörténete áll vizsgálódásaink középpontjában. Tesz ugyan említést más értékszférákról, értékfejlődésekről is, de részletező jellegű vizsgálódásaiban mindig csak az említett szempontot veszi figyelembe. Legékesszólóbban a „reprezentatív személyiségek" jelentőségéről szóló patetikus és a „történelmi sivatagokról" szóló elégikus megállapításai

Digitized by Google

bizonyítják ezt. De a nembeli öntudat virrasztóiról, a „sivatagi" korokban is fennmaradó, értékőrző, értékmentő kisközösségekről szóló megállapításait olvasva is könnyű belátnunk, hogy az értékfejlődés történelmi folyamatait milyen egyoldalúan szemléli a szerző. Általános értékelmélet helyett inkább valamiféle exkluzív erénytan körvonalai bontakoznak ki gondolataiból.

S hadd vágjak itt gyorsan elébe az esetleges félreértésnek: nem az emberi, nem öntudatként (illetve ennek részeként) felfogott ideológiatörténet fontosságát vonom itt kétségbe. Nem is azoknak az elméleti munkáknak a jelentőségét és létjogosultságát vitatom, amelyek az egy-egy történeti korban élő egyéneknek (vagy legalábbis ezek egy kiváltságos körének) öntudati gazdagságát, e gazdagság mértékét, jellegét kutatják. Nem is azt a módszert hiányolom, amelynek jegyében egyes elméletörténeti szerzők egy-egy gondolkodó, eszmeáramlat vagy eszme doxográfiájához ráadásként hozzácsapják a szóban forgó kor termelőerőinek, társadalmi viszonyainak, politikai mozgalmainak stb. vázlatos jellemzését, s ezzel, úgy vélik, eleget tettek a történeti szemlélet követelményeinek. Arra akarok azonban rámutatni, hogy egy általános értékelméletnek elmeznie kell a társadalmi gazdagságnak (javaknak, eszközöknek, viszonyoknak, képességeknek stb.) olyan felhalmozódási tendenciáit is, amelyek ideiglenesen az individuumok öntudatának, személyes gazdagságának a rovására bontakoznak ki. Hiszen — Márkus György szavaival szólva — „a társadalmi és individuális fejlődés ellentéte, a társadalom által megalkotott gazdagság és az individuum elértéktelenedésének konkrét-empirikus ellentéte alkotta Marx filozófiai vizsgálódásainak kiindulópontját". S az axiológia révén csak akkor segíthetjük elő az e problémából kiinduló vizsgálódások tudományosságát, ha a különböző értékszférák egymáshoz való viszonyát és fejlődési törvényszerűségeiket sikerül jellemeznünk. (Valószínűleg nem szükséges bizonyítanunk, hogy az egyenlőtlen fejlődésre való utalgatással sem történik érdemi előrelépés ezen a területen.)

Igaz, a morál kérdéseivel foglalkozó filozófustól nem kérhetjük, hogy ezekről a törvényszerűségekről sokoldalú elmélyült elemzést adjon. Azt azonban elvárhatjuk tőle, hogy levonja az e kérdésekben elért elméleti eredményekből folyó etikai, morálfilozófiai következtetéseket. Elvárhatjuk pl. azt, hogy nézőpontját ne azonosítsa tárgyával, azaz: a morálról ne a morál nézőpontjából szóljon, hanem a társadalmi viszonyok konkrét gazdagságának, történelmi változásainak aspektusából. Véleményem szerint nem az utóbbit, hanem az előbbit teszi Heller, mikor pl. az erkölcsöt a nembeliség öntudataként definiálja, s megállapítja, hogy az erkölcs „a nembeliség ideológiája, mely sohsem az énre, hanem a mi-re kérdez". Ezzel kapcsolatban nem veti fel Heller azokat a problémákat, amelyek abból erednek, hogy az erkölcsi tudat ezt a „mi"-t mindig ideológikusan, tehát az előtörténet fázisában mindig egy osztálynak és sohasem a nembeliség egyetemességének szempontjából látja. Egy-egy történelmi korszakban ugyanis az egyaránt társadalmi eredetű, de gazdasági kategóriák, helyzetek szerint megoszló tudatok a nembeliséget is más-más fokon és módon birtokolják, tükrözik.

A társadalmi viszonyok tartalmi vizsgálatának elkerülése az is, ha az értékek kollíziójának okaként magának az értékrendnek, vagyis ugyanannak a minőségnek a heterogenitását jelöljük meg („idem per idem" magyarázási mód). Hiszen az igazi tudományos feladat éppen annak a kérdésnek a megválaszolása lenne, hogy mennyiben tükrözi, fejezi ki és befolyásolja az értékrend heterogenitása a társadalom megosztottságának, a társadalmi tevékenységek heterogenitásának alakulását. Heller viszont csak két vonatkozásban vizsgálja az értékváltozások és az erkölcs kérdéseit: éspedig az egyén és a kisközösség viszonya, valamint az egyénnek az emberi nem egyetemességéhez való viszonya szempontjából.

Szembetűnően hiányzanak az említett szempontok Hellernek a mindennapi tudat szerkezetéről szóló tanulmányából, s általában az ún. mindennapi életre vonatkozó gondolataiból. Mint ismeretes, a mindennapi élet, a mindennapi tudat filozófiai vizsgálatának fontosságára Lukács György hívta fel marxista szempontból a figyelmet. Az Esztétikum sajátosságában elsősorban a visszatükrözés módjának különbségei alapján beszél a művészet antropomorfizáló, a tudomány dezantropomorfizáló tükrözésmódja és a mindennapi tudat tükrözésmódja közti különbségről. Heller elsősorban a partikularitás és nembeliség viszonya szempontjából vizsgálja az ún. mindennapi élet szerkezetét. Nyomatékosan utal arra, hogy a partikularitás és nembeliség néma együttélése jellemzi a mindennapi életet, de nem azt tekinti a fő kérdésnek: hogyan termeli a partiku-

Digitized by Google

laritás teleológiája jegyében cselekvő ember társadalmi viszonyait, s bennük a régi és új tendenciákat, hogyan hozza következésképp létre az értékeket is, miféle sajátos napszámosa s egyben hordozója-teremtője a nembeliségnek, milyen történelmi törvényszerűségek alapján jön létre a „nem tudják, de teszik" világa (amelyre Lukács György oly nyomatékosan hívja fel a figyelmünket), mi az „ész cselé"-nek a tárgyian adekvát marxista társadalomtudományi magyarázata. Csak a nembeliség öntudatát vizsgálja olyan szféraként, amely a mindennapi élet nembeliségét is demonstrálja. *Holott az értékeknek és az értékválasztási magatartásoknak (különösen pedig ezek motívumainak) vizsgálatával arra kellene elsősorban választ kapnunk, hogy hogyan alkotja a történelmet, hogyan alakítja és termeli az érintkezési formákat a mindennapiság partikuláris teleológiája jegyében cselekvő ember, hogy a mindennapi gyakorlat miért alapja egyben az emberiség forradalmi-kritikai gyakorlatának is.* A nembeliség ugyanis nem csak a róla való adekvát tudásban, a nembeliség öntudata révén nyilvánul meg a mindennapi életben, hanem pl. a mindennapi életben létrehozott társadalmi objektivációk révén is. Heller is utal ugyan erre, de amikor részletes tartalmi jellemzést próbál adni a mindennapi életről, akkor azt elsősorban mint a nembeliség némaságát, mint holt teret jellemzi. A nembeliséget csak mint a róla való tudásban, a nembeliség öntudatában tükröződő lényeget vizsgálja, s megállapítja: a mindennapi élet emberében ez az öntudat csak kivételes, kathartikus helyzetekben alakul ki. Ezenkívül még a művészi alkotásoknak s a morális kivételesük magaslatán álló filozófusok tanításainak megértéséből, vagyis a nembeliség professzionalistáinak megnyilatkozásaiból (mint megannyi égő csipkebokorból) szól a nembeli öntudat Hangja a mindennapi emberhez. Ezzel a szemlélettel azután a nembeli létet tükröző tudat morálja s a mindennapi élet erkölcse közötti összefüggést éppúgy nem tudja jellemezni Heller, mint ahogy arról sem tud semmit mondani, mi a morál viszonya a mindennapi cselekvésmódokat a tömeges magatartásokat reguláló elvekhez és normákhoz.

Eddigi, jobbára kritikai megjegyzéseimből bizonyára kitűnik az is, hogy milyen fontos filozófiai kérdések vetődnek fel Heller tanulmányaiban s talán még inkább: e tanulmányokkal kapcsolatban. Elsősorban ez teszi értékessé és érdekessé a tanulmánykötetben összegyűjtött irodalmi és politikai-publicisztikai tanulmányokat is. Heller ezekben az írásokban főleg arra törekszik, hogy filozófiai, morálfilozófiai gondolatait illusztrálja, példákon szemléltesse.

Helytelen volna ezt az illusztratív jelleget azért elmarasztalni, mert Heller nem végez egyben filológusi műelemzést is. Épp filozófiai-koncepcionális szempontból merül fel azonban e tanulmányokkal kapcsolatban az a kérdés: nem válik-e következetlenné Heller, mikor megfeledkezve az allegória és a szimbólum viszonyára és különbségére vonatkozó elméletről (amelyet Lukács György gondolatai nyomán ő is kifejt egyhelyütt) csak az elvont erkölcs-eszme megjelenítéseként, ábrázolásaként vizsgálja egy-egy műalkotás cselekményét? Jól megfigyelhető ez pl. Rousseau Új Héloise-éről írott terjedelmes tanulmányában, amelyben nem mint az ábrázolandó tárgyiasság önálló kibontakozását elemzi a mű cselekményét, hanem Rousseau morálfilozófiájának képeskönyvét látja benne (a regény művészi szerkezetéről szóló fejtegetések ugyanis épp olyan filozófiaiak, mint a filozófiai szerkezetet taglaló rész). Így önmagát cáfolja Heller, mikor fejtegetései végén a regény realisztikus szimbolikájáról beszél, hisz tanulmányában — szándéka ellenére ugyan — mindvégig allegóriaként interpretálta Rousseau művét.

Azonban az ilyen jellegű következetlenségek ellenére is kétségtelen, hogy az alapgondolatokat, főleg az antropológiai fogalomkör használatát s az értékeknek, valamint a morál lényegének meghatározását illetően a következetesség jellemzi ezeket a tanulmányokat. Ezért nem is tettem kísérletet e vázlatos ismertetésben arra, hogy tematikai gazdagságukat érzékeltessem, mindössze az említett néhány alapgondolatot próbáltam összefoglalni s részben megkérdőjelezni, illetve jelezni azt, hogy ez a könyv döntő fontosságú kérdésekben foglal állást (jóllehet Heller nem rendszeres értékelméletnek, vagy etikának szánta tanulmányait). Azért is igen sok figyelmet érdemel ez az esszégyűjtemény, mert szerzője a meggyőződésnek és a meggyőzni akarásnak párját ritkító hevével fejt ki, illusztrál és propagál egy bizonyos eszmekört. Ezek a tanulmányok minden olvasót gondolkodásra kell, hogy késztessenek az említett kérdésekről és minden szakmai érdeklődőt állásfoglalásra kötelezneknek.

Görgényi Ferenc

Digitized by Google

Gondolatok a pedagógia jövőjéről

A pedagógiát sokan úgy tartják számon, hogy az elsősorban múltat megőrző, konzerváló társadalmi tevékenység. A nevelésnek valóban van ilyen funkciója is (a felhalmozódott kulturális értékek átszármaztatása, az ifjú nemzedék nevelése az adott társadalom céljainak megfelelően stb.). Gyorsan változó korokban azonban a pedagógiának nem ez a múltat áthagyományozó, hanem a jövőt tekintő oldala domborodik ki. A nagy pedagógiai elmélkedők egy része éppen saját kora ellen lázadva alkotta meg egy új és jobb nevelés tervét. Gondoljunk Komenskyra vagy Apáczaira. Mások (Morus, Campanella, utópista szocialisták) korukat messze megelőzve a jövő eszményi társadalmát és pedagógiáját vázolták fel. E kiváló elmék szép tervei és a tényleges társadalmi valóság közt azonban óriási szakadék tátongott. Mivel nem számoltak a reális társadalmi feltételekkel, eszmélkből alig valami vagy semmi sem valósult meg

Napjainkban ismét hatalmas változások, a felgyorsult technikai-tudományos fejlődés tanúi lehetünk. Nem véletlen, hogy mint minden más területen, a pedagógiában is előtérbe kerültek a jövőt mérlegelő és tervezgető elképzelések. A jelen fejlődési tendenciáiból nyilván lehet következtetni a jövőre. A tudományos előrelátástól a fantasztikumig elég széles skálán mozoghat ez a jövőbe tekintés. A továbbiakban szeretném elkerülni az irreális álmodozást és a szenzációt hajszoló futurológiai fejtegetéseket. A tényleges társadalmi és tudományos feltételekből kiindulva, a társadalmi-tudományos fejlődés objektív törvényeire építve kell még „álmodnunk" is, úgy, ahogy a marxizmus klasszikusai tették, és akkor e „pedagógiai álmok" — nem válnak utópiákká. Ez a realitással való számolás nem csökkenti jövőről alkotott képünk optimista és forradalmi jellegét. Hisz a mi társadalmunk nagy forradalmi átalakulás szülötte, pedagógiánk lényege pedig maga a kulturális forradalom. Az új és jövőt építő nagy pedagógiai célok számára a kedvező társadalmi feltételek, legalábbis alapjaikban adva vannak. Bár nem lebecsülendők az előttünk álló és egyre növekvő feladatok, a jövő útjait bizalommal és lelkesedéssel fürkészhetjük. Annak ellenére is, hogy jelenleg inkább a pedagógiára nehezedő társadalmi követelések roppant súlyát érezhetjük.

Új követelmények a pedagógiával szemben

A napjainkban kibontakozó második ipari forradalom, a termelés automatizálása és a tudományos-technikai fejlődés felgyorsulása egyre több új igényt támaszt a pedagógiával szemben. Közismertek az e tárgyban megjelent, különböző szakterületek dolgozóitól, nem pedagógusoktól származó nyilatkozatok és írások. Kiváló tudósok, művészek, politikusok megnövekedett érdeklődése maga is jelzi a pedagógia *fokozódó társadalmi jelentőségét*. A nevelés és oktatás, mint mindig a nagy változások idején, ma is *közüggyé* vált. A megoldandó feladatok valóban óriásiak. Anélkül, hogy a várható társadalmi átalakulás mások által már egyébként is szakszerűbben megírt részleteit elemeznénk, csak néhány általánosan ismert új pedagógiai igényre utalunk. A gyors technikai fejlődés és a munkastruktúra várható módosulása, az egyoldalú specializálódás helyett *újra az általános képzést* állítja előtérbe. Bár ez a gondolat a pedagógia számára mindig is rokonszenves volt, tényleges megvalósítása akkor, amikor másik oldalról a fantasztikus információ-felhalmozódás (tananyag-robbanás) fenyeget, szinte megoldhatatlannak látszik. Hasonlóképpen megoldásra vár az ember szerepének tisztázása a nagy teljesítményű elektronikus számológépek világában: mely képességeit kell az embernek elsősorban kifejleszteni, hogy az

Digitized by Google

„ember—gép" rendszerben optimális teljesítményt érhessen el, és ott legyen igazán kiművelt, ahol valóban minőségi előnyben lehet a gépekkel szemben.

Továbbá: gyors tempójú, türelmetlen korunkban a képzési idő már aligha növelhető (az ifjúság-probléma egyik gyökere így is a hosszúra nyúlt felkészítési idő); ugyanakkor az átlagos életkor és a szabadidő növekedése új kulturális és pedagógiai igényeket vet fel; végül pedig — bár nem utolsósorban — a mi társadalmunk olyan kulturális forradalmat visz végbe, amely demokratikusan (a hátrányos helyzetűeket segítve) az egész dolgozó népre kiterjeszti a képzést. Ha mindezt számba vesszük, akkor az előttünk tornyosuló feladatok talán nyomasztóan nagynak látszanak. A helyzet mégsem kilátástalan.

Segítenek a társtudományok

Az alapjaiban kedvező társadalmi feltételek mellett (központi tervezés és támogatás, demokratikus iskolarendszer, szabad pályaválasztás, széles bázisú tehetségkiválasztás stb.) jelentős támogatást kaphat a pedagógia elmélete és gyakorlata a különböző tudományoktól is. A neveléstudomány egyre több kérdésben használhatja fel a már jól fejlett tudományterületek eredményeit. A nevelés célját vizsgálva a marxista személyiségelmélet és a személyiségélélektan tanításai nyújthatnak segítséget. A nevelési-oktatási folyamat tudományos elemzéséhez az irányítás tudományos elmélete, a kibernetika, valamint a neveléslélektan adhat értékes szempontokat. A tanulók megismerését a fejlődéslélektan, a pedagógiai valóság társadalmi összetevőit a szociológia, az elért pedagógiai hatás számbavételét a matematikai statisztika eredményei és módszerei révén közelítheti meg a neveléstudomány. E sort még folytathatnánk, és a pedagógiatudomány interdiszciplináris kapcsolatainak igen gazdag lehetőségeit tárhatnánk fel.

Az az örvendetes tény, hogy a pedagógiai problémák megoldásában igen sok, egyéb területen már feltárt új tudományos eredményre támaszkodhatunk (és nem kényszerülünk — mint régen — merő spekulációkra vagy a tapasztalatok egyszerű általánosítására) megnöveli a pedagógiai kérdések tudományos megoldásának és általában a pedagógia gyorsabb fejlődésének esélyeit. A neveléstudomány nehézségei azonban még így sem jelentéktelenek.

A pedagógia tudományának sajátos feladata

Bármely értékes és egzakt eredményeket kínálnak is fel a társtudományok, a neveléstudomány ezeket csupán tájékozódási pontokul használhatja fel. A maga sajátos feladatait *a pedagógiának magának kell megoldania.* Gondoljunk akár a fiziológia, akár a kibernetika törvényeire. Az idegfiziológia pl. ma már igen sokat tud a tanulásról (elég hazánkban Grastyán Endre és munkatársai kiemelkedő munkásságára utalni). Ennek az alacsonyabb szinten (állatoknál) végbemenő tanulásnak a törvényeit azonban nem lehet közvetlenül átvinni a magasabb szintű emberi tanulásra. (Elméletileg sincs még eléggé tisztázva az e szintek közti hierarchikus kapcsolat). A pedagógiának az iskolai tanulás specifikus törvényeire kell elsősorban építenie. Mégsem tanulság nélküliek a tanuláslélektani felfedezések a pedagógia számára. A programozott oktatás megalkotója, B. F. Skinner pl. e tanulási törvényekből nyerte az alapötletet. Bár a magasabb szintre való „átültetésnek" ez a módja nemcsak elméletileg, de a programozás gyakorlatában sem problémamentes, magát a tényt, az egzakt kísérleti lélektan és a pedagógiai gyakorlat találkozását mégis örömmel üdvözölhetjük. Anélkül, hogy elébe vágnék a programozott oktatásról később mondandóknak, már itt jelezhetem, hogy ezen oktatási mód igazi kibontakozását és tökéletesedését éppen a sajátos pedagógiai kutatások teszik majd lehetővé.

A neveléstudomány már azért sem veheti át megfelelő „áthasonítás" és saját kutatások nélkül más tudományok eredményeit, mert a pedagógiai tevékenység egészen sajátos jellegű. *A pedagógia céljai és módszerei közt nincs egyértelmű megfelelés,* ok—okozati kapcsolat. Nem állíthatjuk, hogy bizonyos célok elérésének megvannak a maguk egyedül üdvözítő pedagógiai eljárásai. A nevelő hatás ugyanis az emberi személyiségben, ebben a nagyon sokszínű közegben érvényesül, és e „fénytörés" (helyesebben: érték-áthasonítás) törvényeivel is számolnia kell. Bár a pszichológia már sok mindent tud az emberi személyiségről, abszolút értelemben ez mégis kevés. (Az ember, úgy tűnik, saját fejlődése és tevékenysége törvényeit fedezi fel legnehezebben és legkésőbben.) Függ a nevelő hatás eredménye attól a társadalmi közegtől is, amelyben a nevelt személy él. (Ezt a szociológia közelebbről a nevelésszocio-

Digitized by Google

lógia vizsgálja.) A pedagógiai tevékenység tehát rendkívül bonyolult áttételekkel fejti ki hatását. A neveléstudománynak, ha túl akar lépni az absztrakt pedagógiai elvek vagy receptek ismételgetésén, e bonyolult hatásrendszer törvényeit kell feltárnia.

A pedagógia jövője – forradalma

A pedagógiáról alkotott helyzetkép nem volna teljes, ha nem vennénk figyelembe azoknak a pedagógiai (és a társtudományokban folyó) felmérésekneк a tanulságait, amelyek a pedagógiai gyakorlat állapotát és színvonalát tanulmányozzák. Sajnos, e tanulságok lehangolók. A tanulóknak nincs megfelelő tudásuk, képességeik (pl. gondolkodásuk) nem eléggé fejlettek, emberi és közösségi magatartásukban sok a kívánnivaló stb. Ha a jelenlegi pedagógia a komoly energiabefektetés ellenére (tanárok és tanulók túlterheltsége) csak ennyit tud elérni, akkor hogyan tud majd eleget tenni a folyton növekvő társadalmi igényeknek, a technikai-tudományos forradalom fokozott pedagógiai követelményeinek? Bár az utóbbi időben jelentős eredményeket értünk el az iskolai oktatás tartalmi színvonalának emelésében és az iskolázás demokratikus kiszélesítése terén, jelenlegi képzési módszereinkkel mégsem tudunk igazán lépést tartani a megnövekedett társadalmi igényekkel és a felgyorsult tudományos-technikai fejlődéssel.

A neveléstudomány viszonylagos elmaradottságára az *MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei is rámutatnak és sürgetik a fejlődést*, jelezve annak lehetőségeit és feltételeit.

A pedagógia kétségtelen lemaradásának (nemcsak nálunk, de világszerte is), megvannak a maga objektív és szubjektív okai, sőt mentő- és enyhítő körülményei is. Mindezekkel részletesen most nem kívánunk foglalkozni. A növekvő társadalmi követelmények és a pedagógia tényleges eredményei közti ellentmondás azonban mindenképpen tény, és ez az ellentmondás a jövőben csak élesedhet, ha nem gyorsítjuk meg a pedagógia fejlődését.

Egyre gyakrabban hagoztatott megállapítás az, hogy a jelenlegi pedagógiai rendszer kisebb módosítása, *a „foltozás" itt nem segíthet. Gyökeres, forradalmi átalakulásra lenne szükség.* Nem véletlen azért, hogy napjainkban sokszor olvasunk a pedagógia forradalmáról. (Zankov szovjet professzor pl. a didaktika forradalmát sürgeti.)

Ez a pedagógiai forradalom — azonkívül, hogy merészen új utakat keres — nyilván csak jól megalapozott tudományos vizsgálatokra támaszkodhat. Korunkhoz nem méltók az empirikus próbálkozások, hanem csak a tudományosan igazolható változtatások. Nem tekinthetjük ezért sem forradalminak, sem tudományosnak az iskolai tantervek vagy progamok olyan kialakítását, amely egyes szakemberek egyszerű tapasztalataira, sokszor „soviniszta" alkudozásaira vagy kompromisszumaira épül. Forradalmiak és tudományosak viszont azok az iskolai kísérletek, amelyek jól átgondolt pszichológiai és didaktikai elvek alapján hadat üzennek ósdi pedagógiai dogmáknak (mint pl. Davidov, Elkonyin, Zankov kísérletei), és egzakt módon is bizonyítják az új pedagógiai eljárások eredményességét. Ez az út — tehát az *elméletileg átgondolt és kísérletileg igazolt* vizsgálódás — vezethet a pedagógia megújulásához, ha úgy tetszik: forradalmához. Bármily sok új és váratlan lehetőséget nyújt a jövő pedagógiája számára a technika forradalma (oktatógépek, audió-vizuális berendezések, pedagógiai stúdiók stb.), e lehetőségek pedagógiailag értékes és hatékony realizálásának a neveléstudomány irányításával kell történnie. Enélkül könnyen tévútakra vihetnek a látványos újítások is. (Ha pl. egy oktatógép nem megfelelő pedagógiai elvek alapján készül — felesleges játékszer csupán.)

A jövő pedagógiai gyakorlata és annak eredményessége nagymértékben az erre illetékes tudomány: a neveléstudomány fejlettségétől, a gyakorlat irányítására alkalmas elvének tudományos színvonalától és biztonságától függ. Feltételezvén természetesen a kutatók, a tanügyi szervek és a gyakorló pedagógusok tudatos és alkotó munkáját, bátor kezdeményezését is.

Felkészült és alkalmas-e a pedagógia tudománya e nehéz és felelősségteljes feladatra? Jelenlegi állapotában és fejlettségében csak kevéssé. Világszerte (és sajnos hazánkban is) elég kicsiny a kutatói bázisa, s elég szerény a társadalmi és anyagi elismertsége, támogatása is.

Az eddig elért eredmények és a társtudományokból fakadó ösztönzések alapján mégis felvázolhatók azok a főbb kutatási vezérgondolatok, amelyek majd a jövő pedagógiáját feltehetően irányítják. A szerző egy tanulmány keretében e gondolatrendszerből legfeljebb néhány reflexió felvetésére vállalkozhat. A pedagógia tudományának jövő lehetőségeit ez nyilván csak töredékesen tükrözheti.

Digitized by Google

A mindenoldalúan fejlett személyiség és a tananyag-robbanás

A marxista neveléstudománynak régi pedagógiai eszménye: a mindenoldalúan fejlett személyiség. Ez az eszmény azonban eddig — részben a társadalmi feltételek hiánya, részben az elméleti bizonytalanságok miatt — inkább csak távoli célként szerepelt a pedagógiai szakkönyvekben.

Napjainkban mintha közelebb kerültünk volna e pedagógiai eszmény igazi megértéséhez, a jövő pedig — úgy tűnik — a megvalósulást is lehetővé teszi.

Azt ma már mindenki elismeri, hogy az iskola nem képezhet mindentudó polihisztorokat. Ez nemcsak lehetetlen, de felesleges is volna. Az igazi képzettséget nem elsősorban a felhalmozott tudás mennyisége, hanem az ezt felhasználó *képességek fejlettsége* adja. Ilyen értelemben a legfőbb emberi képességek magas szintű és sokoldalú kifejlesztése már nem tűnik utopisztikusnak. Ez a tétel természetesen jó néhány pedagógiai dogmának, és főként az egész jelenlegi oktatási gyakorlatnak hadat üzen. (Bár reform-tanterveinkben e követelmények már hangsúlyozottan szerepelnek, a gyakorlati megvalósítás mégis csak lassan halad előre.) A materiális képzés primátusa, amelyet eddig vallottunk, nyilván revízióra szorul. Az egész hagyományos tananyag úgyszintén. Sok kiváló szaktudós emelte fel már szavát az iskola verbalizmusa és a lexikális tananyag túlméretezettsége ellen. Még kevés történt azonban a gyakorlatban. (Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a legtöbb tudós az általános kritikán belül ismét maximalistává válik, ha a saját szakterülete kerül terítékre.) Iskoláinkban még mindig hatalmas memoratív anyaggal birkóznak a tanárok és a tanulók, a legfőbb képességek (megfigyelőképesség, alkotó fantázia és gondolkodás) fejlesztésére azonban nincs idő és lehetőség.

A jövő e téren is gyökeres változtatásokat sürget. A már említett *általános képzettség és tájékozottság* társadalmi igényként jelentkezik. A tudományok fejlődése is az *integrálódás irányába mutat* (nem szüntetve meg természetesen a szükséges differenciálódást sem.) Ez az integrálódás bizonyos egyszerűsödést, jobb áttekintést is jelent, és megkönnyíti az alapvető iskolai tananyag összeállítását.

Az információ-felhalmozódás gyorsulása valóban „robbanással" fenyeget, de ez elsősorban a felesleges ballasztanyagot dobja majd ki a tankönyvekből (mert főként ezekben van a maximalizmus), és tiszta terepet biztosít egy lényegi tudást nyújtó, fejlesztő hatású oktatási tartalom számára. Ezt az alapvető oktatási tartalmat a jövőben nem csupán szakmai szempontok szerint kell majd összeállítani, hanem logikai-strukturális elemzés és az optimális fejlődéslélektani szintek kikísérletezése alapján is. E munkában olyan rejtett tartalékaink vannak, amelyeket még egyelőre fel sem tudunk becsülni. Gondoljunk pl. a szovjet első tagozati kísérletekre (Zankov, Davidov, Elkonyin). Megfelelő oktatási tartalommal és módszerekkel a tanyag és a gondolkodás olyan fejlettségi szintjeit (absztrakt gondolkodás) sikerült elérni, amilyenek a polgári gyermeklélektan életkori normái szerint az alsó tagozatban hosszú időn át lehetetlennek minősültek.

Az oktatási tartalmat természetesen nem ismereti anyagban kell elsősorban elképzelni, hanem *tevékenység- és feladat-rendszerekben*. Alapvető marxista tétel, hogy az emberi képességek (és az egész személyiség is) tevékenységben fejlődik („a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli lényege" — mondotta Marx). A jövő tantervei minden bizonnyal nem ismeretkörök leltárszerű felsorolását adják majd, hanem strukturálisan rendezett tevékenység- és feladatrendszereket, amelyek egyrészt az illető szakterület (lehet hogy több szaktudomány) komplex hálózatos áttekintését és ugyanakkor a megfelelő képességek optimális kifejlesztését is biztosítják. Az ismereteknek itt csak funkcionális értékük lesz. Feltételezhetően csak azokat az ismereteket, adatokat stb. fogjuk majd oktatni, amelyeket e tevékenység-rendszerben ténylegesen fel is lehet használni. Ezek nyilván a legszükségesebbek közül kerülnek ki, és külön memorizálás nélkül is rögződnek. A többi, alkalmanként szükséges lexikális ismeretet pedig a könyvek vagy a gépek tárolják. Ezeket nem kell megtanulni, csak megtalálni és tájékozódni kell tudni köztük.

Ha az oktatás tartalmát a tanulók tevékenysége, nem pedig az ismeret-bevésés alkotja, akkor a *nevelés és az oktatás kettősségét* is könnyebb lesz megszüntetni. Nevelőmunkánkban ugyanis, éppen úgy, mint az oktatásban, ma még mindig a verbalizmus dominál. A családban, az iskolában és a közéletben egyaránt erkölcsi intelmek áradatát zúdítjuk a gyermekekre és az ifjakra. Hiába mutatta ki olyan világosan Makarenko, hogy a tudati ráhatásnak ez a kizárólagos alkalmazása tömény pedagógiai idealizmus, és hogy az igazi nevelés a nö-

Digitized by Google

vendékek tevékenységének megszervezése (a tudati ráhatás csak másodlagos, erre építve lehet hatékony) — úgy tűnik, hogy e marxista pedagógiai igazság gyakorlati érvényesítése még a jövő nevelési feladata is lesz.

A jövő tudja majd következetesen érvényre juttatni az oktatás egész menetében és összes eljárásaiban azt az ismeretelméleti tételt is, hogy az igazi megismerés a tevékenységben valósul meg. Nem az ismeretközlés tehát a hatékony oktatás lényege, hanem *a tanulói tevékenység* (megismerés és cselekvés) *célszerű irányítása.* Ezt az elvet próbálják következetesen alkalmazni egyes szovjet oktatási kísérletekben (Galperin: az értelmi tevékenység szakaszos fejlesztése), és már a kezdeti eredmények is szenzációt keltők. A tevékenység- és feladatrendszerekkel való oktatás saját vizsgálataink szerint is rendkívül eredményesnek és fejlesztő hatásúnak bizonyult. A szaktudományos, logikai, fejlődéslélektani és pedagógiai szempontból egyaránt átgondolt és kikísérletezett, tehát tudományosan igazolt tevékenység-(feladat-) rendszerek kidolgozása kutató kollektívák sokéves munkájának lesz az eredménye.

Kollektív nevelés és individualizálás

A közösségi ember nevelése mint cél, a közösség mint a nevelés legfőbb közege és módszere, Makarenko zseniális elméleti és gyakorlati tevékenysége alapján általánosan elfogadottá vált a szocialista pedagógiában. A szociálpszichológia újabban statisztikusan is igazolta azt, hogy kollektív értelmi együttműködés esetén az egyének teljesítőképessége fokozódik (brain storming). Most kezdik kísérletileg bizonyítani Marx megállapításait is a kollektíva ösztönző hatásáról, és arról a sajátos „többlet-erőről", amely az igazi kooperációban létrejön.

E nyilvánvaló pszichológiai és pedagógiai igazságok ellenére az iskolai munkában még alig érvényesül az igazi kollektív tevékenység. Az oktatás elsősorban a tanár és tanulók egyéni tevékenységére épül. Az osztályoktatásban is inkább csak keret a közösség, és nem biztosít igazi kooperációt. A nevelőmunkában kevéssé építünk még a tanulói közösségekre és az önkormányzatra. Iskoláink zömében autokratikus nevelői irányítás, és a tanulók egyéni versengése dominál. A jó szándékú pedagógiai továbbképzés és a tanárok egyéni igyekezete alig tud segíteni mindezen.

Amíg nem sikerül kidolgozni (elméletben és gyakorlatban egyaránt) *a tanulók közösségi oktatásának adekvát tevékenységi formáit és eljárásait,* addig jelentős előrehaladásra nem számíthatunk. Ez a pedagógiai tevékenység és magatartás hagyományos rutinfogásain túl nyilván új felkészültséget is követel nevelőinktől. Nem elég, ha a tanár tud előadni, és jó kapcsolatot teremt a tanulókkal (ez is fontos): tudnia kell kollektív tanulást, vitát vezetni, tanulókollektívák szervezetét, tevékenységét, önkormányzatát (sokszor csak indirekt formában) irányítani, stb. A jövő pedagógiájában kellő helyet fognak majd kapni feltehetően a kooperatív oktatási és nevelési formák (csoportmunka), hisz a korszerű termelésben és tudományos tevékenységben éppen e kooperáció teszi lehetővé a gyorsabb fejlődést.

Nem lesz könnyű feladat a szükséges és hasznos kollektív nevelés elvi és gyakorlati összekapcsolása az ugyancsak nélkülözhetetlen *öntevékenységgel és individualizálással.* A tanári közlés túlsúlya és a tanulók passzív, receptív magatartása miatt a jelenlegi oktatás sem a kollektív, sem az egyéni tevékenységet nem tudja igazán mozgásba hozni. Ezért fejlesztő hatása is alig mutatkozik. Jogos az az igény, hogy a tanulók egyéni képességeit és érdeklődését optimális szinten kell érvényre juttatni és fejleszteni. A helyesen felfogott individualizálás azonban nem zárja ki a már említett kollektív tanulási tevékenységet. Megfelelő kutatásokkal itt is megtalálhatjuk majd azokat az adekvát tevékenységi formákat és módszereket, amelyek a kollektív és az individuális tanulás és munka összhangját lehetővé teszik. Egyelőre az egyoldalú nézetek ellen kell felvenni a harcot.

Modern és sokatigérő gondolatnak tűnik egyesek számára pl. a teljes individualizálás az oktatásban. Népszerűsítő pedagógiai eszmefuttatásokban és egyes polgári kutatóknál is olvashatunk arról, hogy a jövő a teljesen egyéni oktatásé; a tömegoktatás (osztályoktatás) a kapitalizmus kényszerű vívmánya, s az ideális oktatói modell a házitanító, aki egyénileg oktat. (A programozott tanulásban a program ennek a házitanítónak a szerepét tölti be). A következő részben az egyéni tanulásnak ezt a módját más szempontból még tárgyalni fogjuk, itt egyelőre csak a kollektív tanulás előnyeinek az elvetése miatt kell elmarasztalnunk ennek az idejétmúlt házitanító-modellnek a felelevenítését.

Kétségtelen, hogy a jelenlegi osztályoktatás nem alkalmas sem a kollektív, sem az individuális tevékenység érvé-

Digitized by Google

nyesítésére és fejlesztésére. Nem visszafelé kell azonban lépnünk, hanem előre. A jövő pedagógiai kutatásai és kísérletezései minden bizonnyal megtalálják majd a kollektív tanulás (osztály-, csoportoktatás) és az individualizálás összekapcsolására alkalmas optimális tevékenységi formákat és módszereket. Az eddigi pszichológiai és pedagógiai kutatások bebizonyították e szervezési formák sajátos előnyeit. A jövő pedagógiájában feltehetően helyet kapnak majd mind az osztály-, mind a csoport-, mind pedig az individuális oktatási és nevelési formák. Az arányok és az elvileg megalapozott szintézis kialakítása azonban még sok kutatómunkát és kísérletezést igényel.

Tanári vezetés, vagy gépi irányítás?

A legforradalmibb változásokat a jövő pedagógiájában talán a *kibernetika eredményeire épülő programozás és az oktatógépek alkalmazása* igéri. A kibernetika, az információ-elmélet és a matematikai logika módszereinek együttes alkalmazásával egyre inkább lehetővé válik az oktatási folyamat pontos műveleti tervezése és a racionális műveletsorok (algoritmusok) kiszámítása. A „gondolkodó"- és „tanuló automaták" pedig az emberi megismerés (gondolkodás) gépi modellálása útján e folyamatok törvényszerűségeit tárják fel és segítik egyre tökéletesebben utánozni. Úgy tűnik, hogy már a kezünkben van az oktatási folyamat szigorúan tudományos, optimálisan hatékony irányításának a kulcsa. Ha ehhez még hozzávesszük az egyéb technikai eszközök (pl. az audió-vizuális oktatás) egyre tökéletesedő rendszerét, akkor a jövő pedagógiájának lehetőségei fantasztikus arányokban megnövekednek. Egyesek víziójában már egy teljesen automatizált elektronikus számológépektől irányított és minden ízében gépesített oktatás képe jelenik meg. Bár a technikai fejlődés útjait még fantáziával is nehéz előre belátni, úgy tűnik, hogy azért továbbra is számolni kell néhány józan ténnyel. A gondolkodási folyamat algoritmizálását pl. sok matematikus elvileg sem tartja lehetségesnek minden feladatra vonatkozóan. Még nehezebb volna elképzelni a tanár irányítása és alkotó pedagógiai tevékenysége nélkül igazi emberformálást.

Kétségtelen tény azonban az, hogy e technikai eszközök révén máris ugrásszerűen emelkedett az oktatás színvonala. A programozott oktatás pl. számtalan eddig megoldatlan problémát megoldásához segített. Az írásbeli vagy gépi információ-közvetítéssel lehetővé tette *egyidőben sok tanuló önálló és aktív tanulását.* (A hagyományos szóbeli oktatásban egyszerre csak egy személy beszélhet, s így egy adott időpontban csak egy végezhet teljesen önálló tevékenységet.) A programozott oktatás — a kibernetikából átvett visszacsatolási elv alapján — minden műveleti lépés után tájékoztatja a tanulókat a felelet (megoldás) helyességéről, és ezáltal az ellenőrzés és a megerősítés eddig soha el nem ért színvonalát sikerült biztosítani az oktatásban. Az oktatógépek az ismeretek és készségek begyakorlásában és ellenőrzésében (a vizsgáztatásban) már eddig is jelentős segítséget nyújtottak.

Mindezen eredmények ellenére is a programozott oktatás és az oktatógépek alkalmazásában sok a probléma még.

A programozott oktatás klasszikus szabályai szerint a tanuló teljesen önállóan, a programtól tanul. Ennek következtében — legalábbis eddig — a programok meglehetősen alacsony szintű kérdezési módokra kényszerültek (hiányzó szók beírása, feleletválasztások). A nyomatott programok és az eddigi oktatógépek ugyanis képtelenek a szabadon adott válaszok értékelésére. Az ilyen jellegű válaszok értékelésére csak a rendkívül hajlékony gondolkodású emberi agy képes. Úgy tűnik, hogy a tanár agyának, ennek a speciálisan képzett és bizonyos téren (új helyzetek, problémák ötletes megoldásában) minőségi előnyökkel rendelkező „automatának" a huzamos kiiktatása az oktatási folyamatból szükségszerűen a programok logikai és didaktikai szintjének leszállítását hozza magával.

Lehet-e azonban ezt a forradalmian új módszert vegyíteni, „összeházasítani" a tanári vezetéssel és a kollektív tanulási munkával? A kísérletek azt mutatják, hogy lehet. A programozásnak szinte minden értékét (pontos műveleti tervezés, önálló feladatmegoldás, visszajelentés stb.) megőrizve, az időszakos tanári beavatkozást és a kollektív osztálymunkát is érvényesíthetjük. Saját kísérleteinkben pl. az előre elkészített programok egyes logikai egységeit (3—6 kérdés) a tanulók önállóan oldották meg, de az értékelés már tanári vezetéssel és osztálymunkával történt. Így nemcsak a visszajelentés teljesült, de mód nyílt magas logikai és didaktikai szintű, alkotó gondolkodást kívánó feladatok beiktatására is. Természetesen a tanári és a kibernetikai eszközökkel (program, gép) történő irányítás optimális összehangolása még sok kutatást igénylő, korántsem lezárt probléma.

Digitized by Google

E rendkívül nagy vonásokban felvázolt gondolatok csak néhány kérdést ragadnak ki a pedagógia nagyon gazdag és bonyolult problematikájából. A jövő pedagógiájában még sok más kérdés is megoldásra vár. Így pl. a gyermekek (ifjak) fejlődési igényeinek és a társadalmi-tudományos követelményeknek egybevetése, az élet és az iskola kapcsolata, a hiteles követelmény- és kritériumrendszer kidolgozása, a permanens nevelés és önnevelés programja, a szabad idő felhasználásának pedagógiai lehetőségei stb. Már a puszta felsorolás is jelzi, hogy van és a jövőben lesz még bőségesen teendője a pedagógia elméletének és gyakorlatának.

A pedagógia jövőbeli feladatai nehezek és felelősségteljesek (talán e vázlatos fejtegetések is hozzájárulnak ennek igazolásához), de nem megoldhatatlanok. A neveléstudomány elméleti kincstárában sok olyan értékes elv és felismerés hever, amelyet még csak ezután tudunk az új és fejlettebb társadalmi körülmények közt igazán és következetesen valóra váltani — nem is beszélve a társtudományoktól kapott sok új ötletről, a technikai fejlődés által felkínált új lehetőségekről és a neveléstudomány saját kutatási eredményeiről és kísérleteiről.

A jelen pedagógiai gyakorlat minden esetre *nagyfokú lemaradást* mutat, még a jelenlegi társadalmi igényekhez és a már felismert elméleti elvekhez viszonyítva is. A jövő pedagógiájától — a mi társadalmunkban a kedvező társadalmi feltételekre is építve — éppen azt várhatjuk, hogy valóra vált majd nemcsak évszázados pedagógiai álmokat és törekvéseket, de új szemléletmódjával és módszereivel a társadalmi-tudományos fejlődés növekvő igényeinek is eleget tud majd tenni, sőt részt vállal e fejlődés fokozásából és irányításából is. A pedagógiai gyakorlat ilyen felzárkózásának (sőt élre törésének) a feltétele az, hogy *a neveléstudomány az eddiginél sokkal több és magasabb szintű elméleti segítséget* nyújtson a pedagógiai gyakorlat munkásainak és irányító szerveinek. Mindez nem kis erőfeszítésre és lényeges továbbfejlődésre készteti magát a neveléstudományt is. Úgy tűnik, e feladatok megoldásában mind a neveléstudomány, mind a pedagógiai gyakorlat jelentős és hathatós társadalmi megértésre és támogatásra szorul. Egész társadalmunk érdeke az, hogy a jövő nevelése és oktatása megbízható tudományos irányítással, minél kevesebb tévedéssel és minél nagyobb eredményességgel formálódjon és fejlődjön. Ezért a pedagógia jelen és jövő sorsával való törődés mindannyiunk állampolgári és emberi kötelessége.

Dr. Kelemen László

Kmetty János: Hazafelé

Digitized by Google

A telekgazdálkodás — parcellázás Pest megyei tapasztalatai

A telekgazdálkodásról a közelmúltban megjelent rendelet, várhatóan gyorsítani fogja a nagyüzemileg nem művelhető területek felparcellázását. Ezért nem érdektelen számba venni egy olyan megye tapasztalatait, ahol az elmúlt években már jelentős mértékű és sok vitát, félreértést okozó parcellázás folyt.

A KSH kimutatása szerint Pest megyében évenként még mindig több ezer hold mezőgazdasági hasznosítású terület *parlagon marad.* Jogos a kérdés: *milyen területek ezek, kiknek a tulajdonában vannak,* s miért nem művelik meg ezeket a tulajdonosok, vagy a használók — ha egyáltalán vannak ilyenek —, a jó gazda gondosságával? A felelet az, hogy ezek többnyire olyan külterületek, amelyek nem alkalmasak mezőgazdasági nagyüzemi művelésre. Meredek domboldalak, elaprózottak, nagy részükről a víz évtizedek alatt lemosta a termőréteget. Általában néhány száz négyszögölesek, bár vannak közöttük többholdas területek is. Tulajdonosaik egy része már régen meghalt, mások a világháború után elhagyták az országot. Sokan az ötvenes években az államra ruházták át tulajdonukat. Így jelentős részük állami tartalékként, szövetkezeti használatban van. A jelenlegi ár- és költségviszonyok mellett azonban az ilyen területeken nem lehet jövedelmező nagyüzemi mezőgazdálkodást folytatni.

A további kérdés önként adódik: mi legyen e területek sorsa; maradjanak-e továbbra is parlagon, vagy vonjuk valamilyen módon ismét művelésbe őket? Mint a népgazdaság egyik fontos termőeszközét, *helytelen volna tartósan kihasználatlanul hagyni* ezeket a földeket. Országunk nincs olyan helyzetben, hogy ezt megengedhetnénk magunknak. Marad tehát a másik, a reálisabb lehetőség: *gondoskodni kell művelésük feltételeinek kialakításáról,* termelésbe vonásukról. Emellett szól az is, hogy jelentős részükön még a századfordulón is virágzó kertkultúra díszlett. A régebbi szakirodalom pl. elismerően ír a világszerte híres szentendrei szőlőkről, a dunabogdányi cseresznyéről, a Budaörs lankáin termő csonthéjasokról stb.

A megyei pártbizottság szélesebb körű vizsgálatok eredményeinek elemzése után még 1963-ban arra a következtetésre jutott, hogy valóban nincsenek meg a reális lehetőségei annak, hogy ezeken a területeken jövedelmező nagyüzemi gazdálkodás folyjon. Nemcsak azért nem, mert domborzati viszonyaik miatt korszerű gépekkel nem lehet megművelni ezeket, hanem azért sem, mert nagy részükön olyan telkesítést, terasz-építést stb. kellene előbb elvégezni, amely rendkívül magas (kb. holdanként 100—300 ezer forintos) beruházási költséggel jár, s amelynek megtérülése az egyébként is magas művelési költségek mellett 80—100 évet venne igénybe. Ezt azonban nem vállalhatják mezőgazdasági nagyüzemeink. Végül is két hasznosítási mód jöhet reálisan számításba: a viszonylag kisebb ráfordítással való *erdősítés,* vagy a *parcellázás,* kertövezetek, hétvégi pihenőhelyek, üdülőtelepek kialakítása céljából.

A kert- és üdülőövezetek

A szétszórt parcellákon *nem lehet összefüggő erdőt telepíteni,* korszerű erdőgazdálkodást kialakítani, jövedelmező fagazdálkodást megszervezni. Ez a művelési ág tehát a terület hasznosításának csak szükségmegoldása lett volna. *Így a parcellázás kínálkozott a legmegfelelőbb megoldásként,* s ehhez megvoltak a sokrétű tapasztalatok.

A nagyvárosok lakói a hétvégi pihenőnapokon — ha csak tehetik — szeretnek kikapcsolódni, egy kissé távolabb kerülni a város zajától, forgalmától, szennyezett levegőjétől. A kikapcsolódási igény szorosan összefügg az életszínvonal növekedésével, s az évek során, különösen a hetenkénti két pihenőnap általánossá válásával, szinte társadalmi szükségletté válik. Ez a szükséglet az állampolgárok személyes jövedelmétől függően — sokféleképpen találhat kielégítésre. Sok ez-

Digitized by Google

ren vadásznak, horgásznak, rendszeresen túráznak. Gyorsan növekszik azoknak a tábora, akik *szívesen végeznek szórakozás számba menő fizikai munkát*, kertészkednek, barkácsoló szenvedélyüknek hódolnak. Készek arra is, hogy személyes jövedelmükből nagyobb összegeket fordítsanak erre a célra. Szeretnének tehát olyan parcellához, telekhez, még inkább olyan hétvégi pihenőhelyhez jutni, amely *tartósan* kielégíti igényeiket.

A világvárosok többsége körül kialakultak a *pihenést szolgáló kertövezetek, üdülőövezetek*, amelyek a hét elején — közepén szinte teljesen kihalnak, de a hétvégi pihenőnapokon benépesülnek és élik sajátos életüket. Ilyen övezetek még ott is kialakulnak, ahol a táj egyhangú, de nagyon szépen kiépülnek és valóban pihenő-, sőt üdülőhellyé válnak ott, ahol a természet szépsége, változatossága harmonikusan beilleszkedik a pihenni vágyó emberek elképzeléseibe. Budapest környékét, a Duna-kanyart, a ráckevei Duna-ágat szépsége magában is arra predesztinálja, hogy mezőgazdaságilag kevéssé művelhető területeik ilyen módon legyenek hasznosítva

Telekár-emelkedés és telekspekuláció

Az ellenforradalom utáni években az anyagi érdekeltség előtérbe kerülésével az üdülésre, pihenésre alkalmas helyeken — pl. a Duna-kanyarban, a Balatonon, a Velencei-tó környékén — érezhetően megélénkült a telek iránti érdeklődés. A magántulajdonban levő és eladásra felkínált telkek száma azonban messze elmaradt az egyre növekvő kereslet mögött. Az állam tulajdonában vagy a szövetkezetek közös használatában levő területek parcellázása és értékesítése az ismert kormányrendelet megjelenéséig jogszabályi nehézségbe ütközött. Ennek következtében a *telekárak ugrásszerűen emelkedtek*. Az ellenforradalom előtti, négyszögölenkénti 6—10 forintos árak viszonylag rövid idő alatt *több mint tízszeresükre* növekedtek. Bár az ár a telek fekvésétől és közművesítettségétől függően igen széles határok között mozgott, az ármozgás tendenciáját a rendelkezésünkre álló tapasztalati adatok is jól mutatják:

Az átlagos telekárak alakulása a Duna-kanyar községeiben

Év:	Átlagos telekár □-ölenként, forintban	Index: 1957 = 100
1957	6— 20	100
1960	10— 30	153
1965	30— 60	346
1966	40—100	538
1967	60—250	1192
1968	70—350	1615
1969	80—500	2230

Jellemző, hogy a Duna-kanyar vagy a Balaton-part jobb fekvésű, közművesített részein a telekárak elérték a négyszögölenként 600—1000 forintot.

A telekárak ugrásszerű emelkedését *egyesek kihasználták* személyes jövedelmük növelésére. Némelyek az ellenforradalom előtt, vagy közvetlen utána megvásároltak 2—3 kh. földet, holdanként 25—30 ezer forintért, (ez akkor még magas vételárnak számított), s nyolc-tíz év múlva, amikor a kereslet és ezzel a telekár is megnőtt, egy részét eladták. 2 holdat kitevő 15—16 parcella forgalmi értéke (ölenkénti 300 forintos áron is) már megközelíti az 1 millió forintot, s munka nélkül, csupán egy kis „előrelátással" szert tehettek rá. Megtehették, mert a rendelet megjelenéséig ez nem esett jogszabály korlátozás alá.

Az utóbbi hónapokban olyan hírek is lábra kaptak, hogy a teleküzérkedők között vannak, akik a szervezett parcellázás során, *állami tulajdonú földeket* vásároltak kedvezményes áron. Ezek a hírek azonban *téves információn*, vagy *rosszhiszeműségen* alapulnak; kérelmének elbírálása előtt a vevőnek igazolnia kellett, hogy nincs több telke — legfeljebb egy lakása, vagy lakóháza —, s írásban kötelezniе kellett magát arra, hogy öt éven belül (tehát legalább 1973-ig) nem adja el a megvásárolt telket.

A munkások és a parcellázás

A kialakulóban levő helyzet elemzése után a Pest megyei pártbizottság kezdeményezésére megindult a parlagon hagyott, illetve a nagyüzemi gazdálkodára nem alkalmas területek tulajdonjogának

Digitized by Google

tisztázása, azzal a céllal, hogy közülük az *állami tulajdonban levők* szervezetten parcellázásra és értékesítésre kerüljenek. A számbavétel és a műszaki előkészítés hosszú időt vett igénybe, s az első években (1964—1968) az érvényben levő jogszabályok sem segítették eléggé. Sok aggály, meg nem értés is nehezítette a munkát.

Az eredeti elképzelés az volt, hogy a szervezett parcellázás során mindenekelőtt az *alacsony fizetésű, nagycsaládú, fizikai munkát végző dolgozók* vásárolhassanak. Ennek megfelelően a telekárak is úgy voltak kialakítva, hogy viszonylag kevés áldozattal lehessen telket venni. Az volt az alapelv, hogy a telekárak ne haladják meg a magánforgalomban levő telkek árainak 60—80 százalékát, s a megvételt követő években még további kedvezményt kapjanak a vásárlók, ha telkükön gyümölcs-, szőlőtelepítést stb. végeznek.

Bár tapasztalataink szerint inkább a *szellemi munkát végzők körében* nőtt a telek iránti igény, úgy véltük, hogy különböző kedvezmények a *munkások körében is* szélesebb érdeklődést keltenek. Őszintén szólva *nemcsak hétvégi pihenő jelleget*, hanem — a pedagógus-földek tapasztalataiból kiindulva — bizonyos mértékig *jövedelemkiegészítő jelleget* is szántunk a parcelláknak. Munkatársaink több nagyüzemben propagálták ezeket a lehetőségeket, s a helyi párt- és szakszervezeti bizottságokkal együtt igyekeztek szervező tevékenységet végezni az ipari üzemek dolgozói között. Ez azonban *a vártnál kisebb eredménnyel* járt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a munkások körében akkor, 1964—1965-ben, még nem vált általánossá a hétvégi pihenőhely iránti igény, s a kedvező feltételek ellenére *csak néhány munkás* kötött adás-vételi szerződést. A műszaki, adminisztratív és más értelmiségi munkakörökben dolgozók azonban, mihelyt tudomást szereztek a parcellázásról, nagy számban adták be vételi kérésüket az illetékes szervekhez.

Mi volt az oka a munkások kisebb érdeklődésének?

A szóbeli tájékoztatók, hirdetmények és más helyi hírközlő eszközök felhasználása kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a munkások *szélesebb körben megismerjék* a parcellázás lényegét, s eljussanak a vásárlási szándékig. Sokan az *utánjárástól*, az ügyintézés „kálváriájától" félnek. Pedig ha jobban ismernék ennek a módját — s a szakszervezeti bizottságok sokat tehetnének ebben — minden bizonnyal többen is jelentkeznének vásárlásra.

A kisebb érdeklődés kétségtelenül összefügg *a szerényebb keresettel*, a viszonylag alacsony fizetéssel. Mi tagadás, a telekvásárlás az első években nagy kiadással jár, még ha a vételár kedvezményes is. A befektetett munka csak lassan, évek múlva hozza meg gyümölcsét, s addig valóban szűkösen kell élni. Érthető, hogy *a munkáscsaládok túlnyomó többsége nem vállal magára* ilyen áldozatot.

A munkások között nagyon sok családnak van *lakásgondja*. Jogosan érvelnek azzal, hogy előbb megfelelő lakásra van szükségük, s csak ezután gondolhatnak — ha jövedelmük is lehetővé teszi — a szemükben egyelőre luxusszámba menő telekre, amelyen hétvégi víkendházat építhetnek. Akik közülük telket vesznek, ezt nem azért teszik, hogy hétvégi pihenőjük legyen, hanem hogy lakóházat építsenek rajta. Ezért nem is a kert- vagy üdülőövezetben vesznek telket, hanem inkább valamelyik község szélén, ahol viszonylag kevés költséggel, kalákában, néhány év alatt felépíthetik kis családi házukat.

Azt is figyelembe kell venni, hogy *a munkások nagy része* nem a város belterületén lakik, hanem *a peremkerületek földszintes családi házaiban*, mint tulajdonos, vagy mint bérlő. A *bejáró munkások* vidéken szintén kertes családi házban laknak, s legszívesebben családjuk körében töltik el a hét végét.

Végül a munkások, akik egész héten *fizikai munkát végeznek*, a hét végét szívesen töltik fizikai értelemben vett pihenéssel. Figyelemre méltó azonban, hogy közülük egyre többen hódolnak a horgászásnak, s a Duna partján vagy valamelyik szigetén szívesen építenének — sokan már építettek is — egy néhány négyszögöles telken horgásztanyát, ahol egyben a családdal együtt pihenhetnek is.

A munkásoknak nagyon elfogadható okokból származó kisebb érdeklődése azonban csak *átmeneti jellegű*, s személyes jövedelmük növekedésével, életkörülményeik változásával évről évre fokozódni fog a hétvégi telek iránti érdeklődésük.

A szentendrei parcellázás tapasztalatai

Az első *nagyobb arányú hétvégi pihenőtelek-parcellázás* a múlt évben történt, a *Duna-kanyarban*. A szentendrei „Mathiász János" termelőszövetkezet lemondott egy birkalegelőről, s ezt mint állami tartalékterületet a megyei földhivatal közvetlen segítségével a városi tanács vb

Digitized by Google

felparcellázta és értékesítette. A mintegy 340 parcellára csaknem *tízszeres* volt a vásárlási igény, a megyei és városi szervekhez beérkezett írásbeli kérés is meghaladta az 1500-at. A nagy érdeklődés miatt a város vezetői nehéz helyzetbe kerültek. Ezért — helyesen — általában az *igények beérkezésének sorrendjében* adták ki a parcellákat. (Néhány indokolt esetben kivételt tettek; előnyben részesítették például a Szocialista Hazáért érdemrend kitüntetettjeit, az értékesítendő terület volt bérlőit, a felajánló gazdaság dolgozóit.)

A telkek *vételárát* a végrehajtó bizottság állapította meg, függetlenül attól, hogy ki lesz a tulajdonos, s figyelembe vette a megyei pártbizottság 1964. évi elvi állásfoglalását.

A szentendrei parcellázásból sok hasznos *tapasztalatot* lehet leszűrni:

Az évtizedekig birkalegelőül használt területen az új tulajdonosok rövid idő alatt *kertszerű művelést* alakítottak ki.

A telekvásárlók nagy többsége *nem munkás*, hanem nagyobb fizetésű (jövedelmű) értelmiségi, műszaki, vezető beosztású.

Minthogy a telekvásárlók között alig van alacsony fizetésű munkásember, *nem indokolt fenntartani a vételár-kedvezményeket.* A szervezett parcellázásnál is célravezetőnek látszik a kialakult forgalmi árak figyelembevétele.

Az *optimálisnak tűnő teleknagyság* a kertszerű művelést folytató üdülőövezetekben 150—200, horgászás-területén, vízparton 50—60 □-öl. Ennél nagyobb parcella már nem szolgálja az eredeti célt, mert gondos művelése annyi munkát ad, hogy már nem segíti elő a pihenést, így a telek előbb-utóbb teherré válik, vagy elhanyagolják.

Az új telektulajdonosok — a várakozásnak megfelelően — sok munkát és igen *jelentős összegű beruházást*, telkesítést végeznek. Az egy kh-ra számított beruházási érték már most megközelíti a 100 ezer forintot, a kiépülés után pedig minden bizonnyal meghaladja az 1 milliót.

Ebből következik, hogy a hétvégi kert- és üdülőövezetek kialakítása *erősen igénybe veszi az érdekeltek személyes jövedelmét*, ezzel növeli a takarékoskodást, leköt vásárlóerőt.

Célszerű a parcellázással egyidejűleg elősegíteni az új parcellatulajdonosok között a pihenőtelep *infrastrukturális beruházásait intéző és kertvédelmi társulások* megalakulását. Az előbbiek a tulajdonosok erőforrásainak felhasználásával szervezetten, viszonylag rövid idő alatt megszervezhetik a villanyhálózat és az utak kiépítését, a vízellátást. Az utóbbi útján beszerezhetik a telepítéshez szükséges gyümölcsfacsemetéket, szőlőoltványokat és a parcellák kertszerű műveléséhez szükséges eszközöket.

A parcellázás kiszélesítése

A szentendrei parcellázás idején és utána — a nagy érdeklődés miatt — a Duna-kanyar és a ráckevei Duna-ág több községében is kezdeményeztük *a hétvégi pihenőhelyek, üdülőtelepek kialakítására alkalmas és mezőgazdaságilag kevéssé hasznosítható területek parcellázását.* Az időközben megjelenő (18/1968./V. 23.) MÉM-ÉVM számú rendelet nagyon megkönnyítette ezt a munkát. Az év végéig várhatóan a községi (városi) tanácsok mintegy 620—630 kh-at parcellázanak és kb. 2800—2900 telket értékesítenek. Emellett igen jelentős az a *telekforgalom* is, amelyet az OTP Pest megyei igazgatósága bonyolít le.

A megyében 1964. január 1. óta valamivel több mint 80 ezer ingatlan-adásvételi szerződést kötöttek. Ennek több mint a fele telekvásárlás volt.

Ingatlanforgalom Pest megyében

Év	Adásvételi szerződések összesen:	Az adásvételekből	
		ház	telek
1964	11 540	4 616	6 924
1965	12 293	7 538	4 755
1966	13 791	5 724	8 067
1967	13 801	7 610	6 191
1968	13 750	7 053	6 697
1969*	15 328	6 544	8 784
Összesen:	80 503	39 085	41 418

* A háromnegyed év tényleges adatai alapján számított adatok.

Digitized by Google

A megfigyelések szerint 1964—1967. években a telekforgalom szinte kizárólag *magánszemélyek* között folyt, az említett rendelet megjelenése után pedig egyre nagyobb az *állami* értékesítés aránya.

A parcellázást az említett rendeleten kívül *a helyi tanácsok anyagi érdekeltsége* is nagymértékben elősegíti és meggyorsítja. Az értékesítésből származó bevételek ugyanis kommunális célokra használhatók fel, ezért a tanácsi vezetők többsége igyekszik felkutatni az értékesíthető földeket.

A parcellázással azonban *új gondok és problémák* járnak együtt. Növekszenek a község vagy város *infrastrukturális gondjai*, a parcellázás után új igények jelentkeznek a villany- és úthálózat bővítésére, a vízellátás megszervezésére stb. Gondoskodni kell az üzlethálózat, az áruellátás, a kereskedelmi forgalom bővítéséről, a szolgáltatások fejlesztéséről, hogy *a hét végét kint töltők ellátása megfelelő legyen*. Növekszik *a tanácsok ügyfélforgalma*, hiszen a parcellázások előkészítése, a helyszínelés, az adásvételi-szerződések megkötése, az építési engedélyek kiadása stb. mind munkát ad nekik.

A jogos, vagy a jogosnak vélt aggályokkal együtt úgy ítélhető meg, hogy a telekgazdálkodás és a parcellázás *helyes irányban fejlődik*, a tényleges szükségletek kielégítését szolgálja.

További elképzelések és lehetőségek

A nagyobb arányú fejlesztés csak akkor valósítható meg, ha megvannak a *kiforrott elképzelések és fejlesztési tervek* arra, hogy *milyen célt kell megvalósítani* a parcellázással és értékesítéssel. Pest megye kedvező természeti adottságai lehetővé teszik, hogy *több irányú igényt* is kielégítsünk.

A *Duna-kanyar és a soroksári Duna-ág* legszebb helyein *üdülőtelepek* épülnek, itt a legcélszerűbb teleknagyság a 100—120 □-öl. Az üdülőtelepek telkein is folyhat kertszerű művelés, de célszerű, ha minél több telektulajdonos hódol a parképítés művészetének, s szépen díszlő virágokkal, dísznövényekkel stb. foglalkozik. Az üdülőtelepeken épülő hétvégi víkendházaknak méltóan kell reprezentálniuk a telep jellegét, s az épületeknek harmonikusan kell beilleszkedniük a környezetbe.

A kiesőbb területeken, ahol nagyobb összefüggő, nagyüzemi gazdálkodásra nem alkalmas földterület kerül parcellázásra és értékesítésre, a kertszerű művelést, a *kertövezet* kialakítását célszerű elősegíteni. Az itt kialakítható parcellanagyság az érvényes rendelet szerint 200—400 □-öl lehet. (Megjegyezzük, hogy az optimális, valóban a pihenést szolgáló teleknagyság a tapasztalatok szerint itt is csak 160—200 □-öl.) E területekre is építhető hétvégi ház vagy szerszámkamra. Az építkezést itt is előírások szabályozzák.

A soroksári Duna-ág két partján és kisebb szigetein *horgásztanyákat* célszerű építeni. Ezek nem igényelnek nagy területet, az optimális nagyság a 40—60 □-öl. A szenvedélyes horgász egyébként is inkább horgászással tölti szabad idejét, mint kertműveléssel. Így lényegesen több dolgozó építhet horgásztanyát az amúgy is szűk Duna-parton. Ez a teleknagyság alkalmas arra, hogy az esztétikailag is megfelelő horgásztanya mellett legyen néhány gyümölcsfa is, s a jó halászlé elkészítéséhez szükséges hagyma és paprika is megteremjen.

Természetes azonban, hogy a vásárlási igények tovább nőnek majd. A felhasználható állami ingatlanok területe azonban korlátozott, ezért minél előbb tisztázni kellene az elhagyott és elhanyagolt területek tulajdonjogát, s a törvényes lehetőségek keretén belül állami tulajdonba venni ezeket. Így még tovább növelhető a parcellázandó terület.

A *telekadózás* új rendje elősegíti, hogy a magántulajdonban levő telkek forgalma is megnövekedjen. Akinek a tulajdonában kettőnél több telek van, az előbb-utóbb értékesíteni fogja a többletet. A szervezett parcellázás és a magántulajdonú telkek forgalmának növekedése lehetővé teszi majd, hogy egyre többen vásároljanak igényüknek megfelelő hétvégi telket. Azokkal szemben azonban, akik a konjunktúrát kihasználva, munka nélkül, telekspekulációval, a kisemberek pénzén akarnak rövid idő alatt meggazdagodni, a törvény szigorával kell eljárni.

Dr. Biró Ferenc

Digitized by Google

Néhány gondolat a tanácsi önkormányzat értelmezéséről

Szocialista államrendszerünk, szocialista demokráciánk továbbfejlesztése szempontjából feltétlenül egy minőségileg új szakasznak kell tekintenünk a jelenlegi időszakot, amelyben a tanácsi (pontosabban: a területi) önkormányzat lehetősége és szükségessége megfogalmazódott. Hogy melyek a feltételek, amelyek az önkormányzatot lehetővé teszik, azt dr. Varga József plasztikusan kifejtette „Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése" című vitaindító cikkében. Az elméleti kérdésekben értékesen egészítette ki a vitaindítót Schmidt Péter és Halász József hozzászólása. A következőkben a tanácsi önkormányzat értelmezésében még nyitva maradt elméleti és gyakorlati kérdésekhez szeretnék néhány gondolatot fűzni.

Először talán tisztáznunk kell a gazdasági reform és a tanácsi önkormányzat összefüggését. A gazdaságirányítás reformja kétségkívül pozitívan befolyásolta a tanácsok önállóságát. Mégis úgy érzem, hogy helytelen volna pusztán a gazdasági reform társadalmi vetületének, adaptációjának tekinteni a tanácsi önkormányzat kérdését. Sokkal többről van szó; a tanácsi önkormányzat — véleményem szerint — nemcsak az államigazgatás új módszerét jelenti, hanem a szocialista népképviselet, a közvetett és közvetlen demokrácia újszerű és magasabb rendű megfogalmazását, és a társadalom fejlődésének, megváltozott struktúrájának megfelelő funkcionálását is. Ebben a vonatkozásban tehát a meghatározó szerepet nem annyira a gazdasági reform, mint társadalmunk két évtizedes szocialista fejlődése, strukturális átrétegeződése és nem utólsósorban az a felismerés játszotta, hogy ma már aligha beszélhetünk korszerű államigazgatásról az egyes területek speciális adottságainak figyelembevétele nélkül.

A magam részéről jelentős különbségeket vélek felfedezni a gazdasági reform és a tanácsi önkormányzat kiindulási elvei között is, és ez ugyancsak azt a felismerest erősíti, hogy itt nem csupán a reform társadalmi vetületéről van szó. Mint ismeretes, a gazdasági reform alapelve a vállalatok önállóságának növelése volt. Nem a teljes önállóság tehát, hanem csupán az önállóság növelése. A magyar szóhasználat és értelmezés szerint az önkormányzat feltétlenül többet jelent, mint az önállóság növelése. Az önkormányzat fogalma egy adott társadalmi berendezkedésen és államrendszeren belül olyan önálló *hatalmi* és *állami*igazgatási hatáskört fejez ki, amely nemcsak a végrehajtás, hanem a célok és a feladatok meghatározása és megvalósításuk módszerei és módozatai tekintetében is nagyfokú mérlegelési és választási lehetőséget biztosít.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a tanácsi önkormányzat megteremtését illetően a szocialista társadalom fejlődésében eddig ismeretlen, elméletileg még kellően fel nem tárt, úttörő jellegű társadalmi vállalkozás útjára lépünk. A burzsoá jellegű önkormányzatot, ennek osztálytartamát és marxista kritikáját jól ismerjük. De hogy a szocialista osztályjellegű önkormányzatnak milyen új tartalmi és szervezeti elemeit kell kialakítanunk államapparátusunk hatékony funkcionálása érdekében, azt most kell kimunkálnunk. Ebben a vonatkozásban elsősorban a marxi államelméletre, a demokratikus centralizmussal és a szocialista törvényességgel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tapasztalatainkra kell támaszkodnunk. Feltétlenül szükséges, hogy alaposan elemezzük államszervezetünk belső tagolását, demokratikus intézményeink államhatalmi és államigazgatási munkakapcsolatait, valamint a képviseleti demokrácia leghatékonyabb funkcionálási területeit a különböző államhatalmi és államigazgatási szinteken. A demokratikus centralizmus elvét nem szabad a felsőbb választott szervek vétó- vagy közvetlen beavatkozási jogára leszűkíteni az alsóbb szervek tevékenységét illetően.

A demokratikus centralizmus sokkal többet jelent annál, mint hogy a „felsőbb választott szervek határozatai kö-

Digitized by Google

telezők az alsóbb szervekre". A demokratikus centralizmus eredetileg a párt alapvető vezetési elve, amely azt a célt szolgálja, hogy a munkásosztály élcsapatának szervezeti egységét biztosítsa. A munkásosztály hatalomra kerülésével a demokratikus centralizmus a szocialista állam irányításának alapelvévé is vált, ebben a vonatkozásban azonban nincsenek elvileg tisztázva a szükségszerű módosulások. Ezért állami vonatkozásban ugyanúgy fogjuk fel a demokratikus centralizmus elvét, mint a párt vonatkozásában. Ez pedig nem teljesen helyes.

A pártban a kollektív, a demokratikus vezetés elvei főként határozatokban jutnak kifejezésre; az államon belül azonban törvényben, törvényerejű rendeletekben, miniszteri rendeletekben és utasításokban. A párthatározatok végrehajtásában, illetve megvalósításában az alsóbb pártszervezeteknek elég széles körű mozgási lehetőségük van a helyi körülményekhez való rugalmas alkalmazkodásra, hiszen ezek a határozatok nincsenek szorosan kodifikálva, inkább irányelveknek tekinthetők. A törvények, a rendeletek, az utasítások azonban precízen kodifikáltak, és ezen belül nem sok önálló döntésre, mérlegelésre adnak lehetőséget az alsóbb szerveknek.

Ezt a belső ellentmondást régebben úgy próbáltuk feloldani, hogy a gazdasági élet területén viszonylag kevés törvényt és törvényerejű rendeletet alkottunk; ezen a területen a jogi szabályozást döntően a miniszteri rendeletekre és utasításokra alapoztuk. Ezek szinte minden gazdasági ténykedésre kiterjedtek és sokszor indokolatlanul is mélyen differenciáltak, de átfogó, elvi szabályozást nem adtak. Ezzel magyarázható, hogy tudomásom szerint eddig még nem készült átfogó szocialista ipari, kereskedelmi, szövetkezeti, vagy társulási törvény. Az országgyűlést véleményem szerint indokolatlanul „tehermentesítettük" az ilyen gazdasági törvények alkotásától. Ennek hiányára különösen az új gazdasági mechanizmus tapasztalatai hívják fel a figyelmünket. Most ugyanis úgy alakulnak részvénytársaságok, vegyes vállalkozások, közkereseti társaságok, konzorciumok, hogy még nincsen rájuk vonatkozó szocialista jogi szabályozás. Ilyen törvényhozási „hézagok" mellett olyan témák is az országgyűlés szintjére „szívódnak fel", amelyek a legrosszabb esetben is csak a megyei tanácsokra tartoznak.

Teljesen egyetértek Gonda György elvtársnak azzal a megállapításával, hogy „nem leadni kellene egyes hatásköröket a tanácsokhoz, hanem az állami munka egészét áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni". Én azonban továbbvinném ezt a gondolatot. Szerintem viszonylag kevés olyan feladat van, amelyet csak felső, vagy csak alsó szinten kell megoldani. A leggyakoribb az, hogy a feladatok vertikálisan kapcsolódnak egymáshoz, és a különböző szinteken eltérő mélységű és jellegű döntések meghozatalát igénylik. Ezért feltétlenül foglalkoznunk kell a törvények, törvényerejű rendeletek, miniszteri rendeletek és utasítások hatásköri tagolásának kérdésével. A magam részéről ebben látom a lehetőséget arra, hogy a demokratikus centralizmus állami vonalon megmutatkozó belső ellentmondását feloldjuk. Ahhoz ugyanis, hogy a tanácsok önkormányzatáról a szó valódi értelmében beszélhessünk, a jogi szabályozásnál feltétlenül módot kell adnunk arra, hogy az egyes törvények, rendeletek és utasítások keretein belül tere legyen a tanácsok, elsősorban a megyei tanácsok szűkebb körű, speciális jogi szabályozásának. A miniszteri szabályozási jogkörhöz képest a tanácsi rendeletalkotás elenyészően csekély, mondhatni fiktív. Ez pedig nem helyes. A miniszterek széles körű szabályozási jogkörében elismerjük az ágazati specialitások jogosultságát, de ugyanakkor nem sokra értékeljük a területi specialitás szerepét a jogalkotásban. Teljesen egyetértek Halász József elvtársnak azon megállapításával, hogy sajátos érdekcsoportként kell elismernünk a községi, városi, járási és megyei érdekeket, és ezt az alkotmányban is kifejezésre kell juttatni.

A tanácsi önkormányzat megvalósítása egyben azt is jelenti, hogy az államigazgatási jogszabályozás eddig két fő területe, a funkcionális és az ágazati minisztériumok szabályozási jogköre mellett, teljes egyenjogúságot kell adnunk a területi jellegű jogszabályozásnak is. A felesleges párhuzamok és az ellentétes állásfoglalások kiküszöbölése céljából ez csak úgy lehetséges, hogy a törvényekben és a törvényerejű rendeletekben konkrétan meghatározzuk: mi az egyes minisztériumok és a megyei tanácsok szabályozási jogköre, s mi a helyi (városi, községi) tanácsok döntési, mérlegelési jogköre. Ebben a vonatkozásban az új munkatörvénykönyvet hozhatjuk fel példaként, amely egyes vonatkozásokban külön utal a szakminiszterek szabályozó jogkörére, valamint a vállalatoknak a kollektív szerződésben rögzítendő állásfoglalásaira. Az ilyen hatáskörileg tagolt jogszabályokban minden érdekelt és döntésre jogosult szerv megtalálja azt a mozgási szabadságot, amely a demokra-

Digitized by Google

tikus centralizmus érvényesítéséhez állami vonalon feltétlenül szükséges.

Állami életünk demokratizmusának fejlesztéséhez elengedhetetlen, hogy szélesedjék és erősödjék az országgyűlés jogszabályalkotó tevékenysége, nem kis részben olyan területeken, amelyekre eddig csak miniszteri rendeletek vagy utasítások adtak jogi szabályozást. Feltétlenül szükséges, hogy azokat a kérdéseket, amelyeknek össztársadalmi jelentőségük van és amelyeket hosszabb távon kívánunk rendezni, törvényekben vagy törvényerejű rendeletekben kodifikáljuk. Szerintem a miniszteri és tanácsi rendeletek maximális jogérvényét öt évben, a miniszteri utasításokét pedig két évben kellene megállapítani; amiben indokolt az ezen az időtartamon túl menő jogérvény, azt feltétlenül törvényben, vagy törvényerejű rendeletben kellene kodifikálni. A minisztériumok jogalkotási tevékenységét pedig nemcsak az adott funkció vagy ágazat szabályozási igényeitől kellene függővé tenni, hanem az adott minisztérium feladatkörébe tartozó törvények hatékonyabb megvalósítása érdekében kellene felhasználni. A miniszteri rendeletek és utasítások tehát ne törvénypótló, hanem az adott törvények hatékonyabb megvalósítását elősegítő szerepet töltsenek be.

Véleményem szerint feltétlenül tisztázni kell a megyei tanácsok apparátusának és vezetőinek az államszervezetben betöltött szerepét. A tanácsi önkormányzat jelentőségét figyelembe véve a megyei tanácselnöki tisztet a miniszteri státusszal egyenrangúnak kellene tekinteni. A megyék a területükre vonatkozó tanácsi rendeleteket, amelyek a területükön levő összes szervekre kötelező erejűek lennének, megyei közlönyökben publikálnák. Indokoltnak látszik, hogy a jogszabályozásban és a kormányzati munkában is nagyobb szerepet adjunk az államigazgatás területi sajátosságainak. Intézményesíteni kellene a megyei tanácselnökök alkalmankénti értekezletét, és ebből egy olyan állandó tanácsadó és véleményező szervet létrehozni — a Gazdasági Bizottsághoz hasonlóan —, amely a minisztertanács elé kerülő előterjesztéseket területi szempontból véleményezné és amely törvény-előterjesztési joggal is fel van ruházva. Ezt a szervezetet Önkormányzati Tanácsnak lehetne nevezni.

Varga elvtárs és néhány hozzászóló annak a véleményének ad kifejezést, hogy a tanácsoknál „horizontális viszonylatban nem lesz szükség alapvető szervezeti változásra; a tanácsra és a végrehajtó bizottságra, továbbá a szakigazgatási szervekre is szükség lesz". Ezzel a megállapítással nem teljesen értek egyet. Véleményem szerint a tanácsi önkormányzat elvével és gyakorlatával egyaránt összeegyezhetetlen a „végrehajtó bizottság" elnevezés. Ez az elnevezés eddig sem volt valami szerencsés. A „végrehajtásnak" rossz csengése van a magyar szóhasználatban. Különben is: minek nevezzünk végrehajtó bizottságnak egy olyan testületet, amelynek eddig sem kizárólag a végrehajtás volt a feladata, a jövőben pedig még kevésbé lesz az?

A jövőben ennek a vezető testületnek az lesz a feladata, hogy a párt és a kormány politikájának s a fennálló törvényeknek és törvényerejű rendeleteknek megfelelően kialakítsa a helyi politikát, kidolgozza a területfejlesztési és gazdálkodási koncepciókat, előkészítse a tanácsi rendeleteket stb. Ez az a testület, amelyen belül a szó valódi értelmében tanácskozni, vitatkozni kell. Tanácson ugyanis a magyar szóhasználat inkább egy kisebb, mint nagyobb létszámú testületet ért. A „minisztertanács" elnevezés analógiájára tehát helyesebb lenne a jelenlegi VB-testületet megyei, városi, vagy községi tanácsnak nevezni. A szó jelképes értelmében ugyanis annak kell az adott terület helyi „kormányát", operatív vezetését megtestesítenie. A nagyobb plénumot megyei, városi képviselőtestületnek kellene elnevezni, mert tulajdonképpen ez töltené be a népképviselet szerepét. Ennek a testületnek a feladata lenne az operatív vezető testület munkájának véleményezése, különböző ügyekben való felhatalmazása, tagjainak kinevezése, vagy felmentése, a döntések és a tanácsi rendeletek meghozatala a helyi államhatalom nevében. A helyi népképviseleti testület a döntéseket nem annyira határozatok, mint inkább tanácsi rendeletek formájában hozná. Indokoltnak látszik, hogy a tanácsi költségvetés elveit és az évi költségvetéseket is rendelet formájában fogadják el.

A megyei népképviseleti testületeket mentesíteni kellene olyan ma még kötelező, de egyébként fiktív témáktól, mint pl. a „beszámoló a megye termelőszövetkezeteinek gazdálkodásáról". Az ilyen kérdésben ugyanis szerintem, a szövetkezeti önállóságot figyelembe véve, a megye nem illetékes.

A szakigazgatási szervezetet a magam részéről csak ott tartom indokoltnak, ahol nincsen funkcionálisan elkülönült, ágazati apparátus (pl. a községi tanácsokban). Ha a szakosztályok vezetői szakemberek — s a megyei és városi tanácsokban ezt meg kell követelni —, akkor ezen a szinten nem látom indo-

Digitized by Google

koltnak a szakigazgatási szervek felállítását. Persze — mint Lukács Ferenc elvtárs javasolja — elképzelhető egyes szakosztályok összevonása. Ezzel kapcsolatban azonban nem látom indokoltnak úgynevezett „hatósági osztályok" felállítását sem. A területileg illetékes szerveket — a fegyveres testületek kivételével — feltétlenül a tanácsok fennhatósága alá kell rendelni. De nem úgy, hogy beolvasztjuk őket, hanem úgy, hogy a tanácsok mellé rendeljük és felügyeletüket a tanácsokra bízzuk.

Az önkormányzat problémakörében nagy jelentősége van az önkormányzat gazdasági alapjai megteremtésének. Nem értek egyet Lukács Ferenc elvtárssal abban, hogy „az önállóságot nálunk nem a fejlesztésre fordítható összegek alacsony volta gátolja". Önálló gazdasági alap nélkül a tanácsi önkormányzat pusztán írott malaszt marad a legelvszerűbb jogi rendezés mellett is. Varga elvtárs helyesen fogja meg ézt a kérdést, amikor arra utal, hogy nem volna-e célszerű tanácsi irányítás alá helyezni az építőipar egy részét, a húsipart stb.". Véleményem szerint is vissza kellene adni a területileg illetékes városi vagy nagyközségi tanácsok kezelésébe a csupán egy telephellyel rendelkező és nagyrészt helyi igényeket kielégítő üzemeket (így a húsipart, a tejipart, a sütőipart, a helyi közlekedést, a kiskereskedelmet, a vendéglátóipart, az építőipart, a városellátó állami gazdaságokat), úgy, ahogy az a múltban volt. Ha ezek az üzemek több helységben működnek, akkor továbbra is megmaradhatnak megyei tulajdonban. A megyei tanácsok azonban a dolgozók létszáma után járó nyereséget térítsék meg a városi és nagyközségi tanácsoknak.

A magam részéről nem értek egyet Gonda elvtársnak azon javaslatával, hogy a tanácsi költségvetés önfinanszírozását elsősorban a jelenleginél lényegesen magasabb kommunális adóból kellene biztosítani. Ez csak az iparilag fejlett területeken lenne előnyös; sok olyan város és nagyközség azonban, amelyben kevés az ipar, de mint járási székhelynek nagy tájszervező ereje van, aligha tudná ily módon növelni bevételeit. A városok és nagyközségek elsősorban a lokális üzemek tulajdonjogának, illetve nyereségének megszervezésével, a kereskedelmi forgalmi adó egy részének (felének) visszatérítésével és különféle pótadók bevezetésével növelhetik bevételeiket. Feltétlenül szükséges, hogy a forgalmi adónak, ennek a speciálisan helyi adónemnek egy részét visszatérítsük a városoknak és nagyközségeknek. Intézményeik nagy részét ugyanis (rendelőintézet, szülőotthon, kórház, középiskolák és egyéb kulturális intézmények, hivatalok) az a lakosság veszi igénybe, amely a kereskedelmi, piaci vonzás révén egyébként is rendszeresen látogatja a helységet. Meg kell továbbá adni a városi és nagyközségi tanácsoknak azt a jogot is, hogy egyes speciális esetekben (vízés levegőszennyezés, bűz- és zajártalom, útrongálás esetén) megfelelő pótadót vessenek ki a vétkes vállalatokra. Megfontolandó az is, hogy a vízvezeték- és csatornaépítéshez, a járda- és útépítéshez eddig a lakosságtól igényelt társadalmi segítséget pótadóként vessék ki, s ez társadalmi munkával megváltható legyen. Mérlegelni kellene azt is, hogy a városok a megyétől vagy az állami költségvetéstől kapjanak-e normaszerű költségtérítést a közigazgatási határukon túli területeik egészségügyi, szociális és kulturális ellátásával kapcsolatos kiadásaikra.

Egyre nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a városok és nagyközségek saját gazdasági vállalkozásainak is, elsősorban költségvetési üzemeiknek. A tanácsok gazdálkodásának nem annyira a költségvetési keretek teljes kimerítése, mint inkább a rendelkezésükre álló gazdasági eszközök célszerű hovafordítása és hatékony felhasználása lesz a mércéje. A tanácsi gazdálkodás észszerű megjavítása, a ráfordítások hatékonyságának következetesebb elemzése is sok rejtett tartalék feltárását teszi lehetővé. Ebben a vonatkozásban a tanácsok még nagyon sokat tanulhatnak a vállalatok tapasztalataiból. Ezért is szükség lenne úgynevezett „városgazdák" beállítására, vagy gazdasági szakértők alkalmazására.

A tanácsokat nem helyes egyértelműen a társadalom fogyasztási szektorába sorolni. Dinamizmusukat nagymértékben megnövelheti saját gazdasági forrásaik gyarapodása. A tanácsi önkormányzat akkor éri el legjobban kitűzött célját, ha növekszik a tanácsi vezetés operativitása, rugalmassága, és a múlté lesz a „könyökvédős" hivatalnoki szemlélet. Nem törvényszerű, hogy a tanácsi apparátus „kerekei" lassabban forogjanak, mint a vállalatoké vagy a szövetkezeteké. Merem remélni, hogy az önkormányzat ebben a vonatkozásban is új helyzetet teremt.

Dr. Zoltán Zoltán

Digitized by Google

Marxizmus és determinizmus

„Általában megfigyelhetjük, hogy a nagyrészt »tiszta« értelmiségiekből álló irányzatok törekedtek összekombinálni a gyakorlat filozófiáját idealisztikus tendenciákkal, az ortodoxia képviselői viszont olyan értelmiségiek, akik kifejezettebben a gyakorlati tevékenységnek szentelték magukat, s így nagyobb mértékben kapcsolódtak (többé vagy kevésbé külsődleges kötelékekkel) a nagy népi tömegekhez (ami egyébként nagy többségüket nem akadályozta meg abban, hogy nem kis történelmi és politikai jelentőségű bukfenceket hajtsanak végre)."

Antonio Gramsci

A marxista filozófia elhatárolása mind a nem marxista ideológiáktól, mind a szövegmagyarázó filológiától, két követelményt támaszt. Egyrészt kötöttségünket és elkötelezettségünket kell ismernünk azon világnézet iránt, amelyet klasszikusaink alakítottak ki, másrészt ezt a puszta hagyománynál többet jelentő örökséget nem lezárt rendszerként, hanem élő mozgalomként kell értelmeznünk, a változó valósággal és bővülő ismereteinkkel konfrontálva továbbfejlesztenünk. Filozófiai vitáinkban nem kellően érvényesül ez a két követelmény. Sokan hivatkoznak Marxra, s saját felfogásukat magyarázzák bele, mások még a formális hivatkozást is mellőzve, önkényesen marxinak deklarálnak a marxizmustól távol eső koncepciókat. Az egyes szélsőséges, polemizáló álláspontokhoz sajátos nyelv, sajátos terminológia tartozik. Mindez fokozza egymás meg nem értését, eltávolít bennünket a marxi szövegek *inherens* mondanivalójától.

Hozzászólásomban a vita több részvevője által eléggé magától értetődően alkalmazott, de véleményem szerint fogalmilag kellően le nem tisztított központi filozófiai kategóriák kérdését vetném fel, középpontba a társadalmi-gazdasági determinizmus problematikáját állítva.

Realitások és lehetőségcentrizmus

Ha Vajda Mihálynak a *Kortárs* 1969. 8. számában publikált *„A »lehetőség« könyve"* című vitahozzászólásnak szánt cikkét összevetjük korábbi megnyilatkozásaival, a marxista filozófia tárgyának, feladatának sajátos indeterminista értelmezése tárul elénk. Vajda Mihály olyan praxisból indul ki, amelynek a természet — mint puszta objektum — csupán előfeltétele; a természetből kinőtt, de attól lényegében különböző társadalmiság törvényszerűségei az emberi tevékenység függvényei. A társadalmi valóság „adottnak" tekintése szerinte fetisizálás, a filozófia centrális kategóriája a lehetőség, a valósággossal szemben álló lehetséges.

Vajda Mihály fő hibája a lehetőség interpretációjában szerintem az, hogy kiemeli a valósághoz való kötöttségéből. Ez a kötődés pedig kétszeres: a lehetőség mint olyan, csak az adott realitás talaján és csak a jövő realitásához viszonyítva létezhet, még akkor is, ha nem realizálódik. A lehetőség és a valóság ugyanazon dolognak, jelenségnek más-más helyzetkoordináták szerinti meghatározásai. A lehetőségcentrikus filozófia a lét helyett az ideológikus formákból indul ki.

A lehetőség kategóriájáról Lukács György így ír: „A munka lényegéhez tartozik, hogy a dolgozók szemében *az anyag tulajdonságai* az általuk tételezett célra vonatkozóan *lehetőségekként tűnnek fel.* Plótinosz (mint idealista filozófus — *G. M. Gy.*) *ezt a mindenkor konkrét és meghatározott lehetőséget* absztrakttá és abszolúttá általánosítja, és szembeállítja a munkában való szellemi részvétellel, amely ebben az összefüggésben — szinte absztrakt módon általánosítva — aktuálisnak tűnik a potenciálissal szemben." (Lukács György: Az esztétikum sajátossága. Rövidített kiadás. Magvető, 1969., 63. o. Kiemelések tőlem — *G. M. Gy.*) A lehetőség tehát a szükségszerűség és véletlen dialektikus egységét képező anyagi vagy társadalmi létstruktúra egyes meghatározottságainak kiemelése bizonyos teleologikus tételezések realizálása szempontjából.

Vajda Mihály — Heller Ágnes nyomán — a történelmet egymásra épülő

Digitized by Google

lehetőségek sorának tekinti, melyekre vonatkoztatva a „szükségszerű" és a „véletlen" kategóriák értelmüket vesztik. Ezzel szemben Marx félreérthetetlenül leszögezi, hogy történelemfelfogásában centrális kategóriának a szükségszerűség és véletlen dialektikus egységét tartja: *„Ez a felfogás szükségszerű fejlődésként jelenik meg.* De jogosultsága van a véletlennek" (Marx—Engels Művei. 13. köt. 175. old.) Az absztrakt „lehetőségcentrizmus" összeegyeztethetetlen a valóságos, a levésként felfogott *létet* középpontba állító marxi gondolatrendszerrel. A *levés*, a történetiség központi kategóriaként való elfogadása kizárja, hogy a filozófiát a társadalmi ontológia szférájára korlátozzuk. Ha — mint Vajda Mihály állítja — a lehetőség a filozófia központi kategóriája, és a természet nem a filozófia terrénuma, ugyanakkor a *társadalmiságnak*, a praxisnak mint magasabb rendű mozgásformának a *lehetősége* már a szerves *természetben* benne rejlik, akkor mivel foglalkozzék a természet vizsgálatát a filozófiából kizáró lehetőségcentrikus filozófia?

A társadalmi lét ontológiájára szorítkozó filozófia éppen a totális totalitás, az ontológia szempontjából elhibázott. A Lukács György koncepciója szerinti marxista ontológiai megközelítés azt követeli, hogy a létezőt a létformák minél teljesebb komplexitásában tárjuk fel. A komplex létező *heterogén* kauzálsorok egymásmellettiségét, éppígylétét jelenti. Nincs olyan társadalmi jelenség, folyamat, amelybe nem társadalmi oksági sorok is bele ne játszanának. A társadalmisággal megjelenő tudatos teleologikus tételezések is — amelyek összegződésükben ugyancsak kauzalitást eredményeznek — csupán egy kauzálisan determinált világban képzelhetők el. „Az ember a termelés során csak úgy járhat el, mint maga a természet, vagyis csak az anyagok formáit változtathatja. Sőt mi több, magának a formálásnak e munkájában is folytonosan természeti erők támogatják." (Marx—Engels Művei. 23. köt. 48—49. old.) A praxis objektivitásnak, a teleológiának objektív kauzalitásokhoz, végső soron a természet éppígylétéhez kötöttsége ellentmond az egységes „történeti" ontológiától elszakított önálló társadalmi ontológia létjogosultságának.

Milyen gyakorlati következtetésekre jut Vajda Mihály, miután a lehetőséget az emberi cselekvés függvényének, „nem valóságnak" deklarálja? A modern technika egyrészt, a társadalmi viszonyok humanizálása a szocializmusban másrészt, számára csak lehetőség, nem valóság. (Megjegyezném, hogy a „humanizálás" kategória az adott kontextusban túlságosan elvontnak tűnik, helyénvaló lenne konkrétabban a néptömegek létérdekeit szolgáló szocialista demokráciáról beszélni.) Vajda Mihály nézetével szemben úgy vélem, hogy az olyan társadalom, amelyben a szocialista demokrácia mint humanizált társadalmi viszony semmilyen formában sem realizálódott, az — contradictio in subjecto — szocialista társadalom sem lehet. A demokratizálódás — folyamat, mégpedig a szocializmusban teljesen le nem záródó folyamat, amely átmeneti formákat, fokozatokat tételez és visszaeséseket sem zár ki, de semmi esetre sem csak absztrakt lehetőség.

Ugyanilyen problematikus a modern technika puszta lehetőségként való interpretációja is. Marx szerint a modern technikát realizáló kapitalizmus hozza magával a munkásosztály reális — s nem csak formális — alávetettségét. A modern technikában társadalmilag csak lehetőséget, „semmiképp sem valóságot" látni annyit jelent, mint értetlenül állni egyfelől a gazdasági folyamatokat összetőkés szinten megszervezni kénytelen, manipuláló, tékozló és militarizálódó neokapitalizmus válsága előtt, másfelől a gazdasági rendszerüket reformáló szocialista társadalmak aktuális problémái, a nemzetközi integrációs intézmények és törekvések realitása előtt.

Természetadta jelleg, elidegenülés, kommunizmus

Licskó György úgy látja (Társadalmi Szemle, 1969. 5. szám), hogy Marxnál az emberiség előtörténete együtt jár a természetadta jellegnek az elidegenülés során még erősödő uralmával, az emberiség igazi történetében pedig az elidegenülés felszámolása a természetadta jellegtől szabadít meg. A kommunizmusban totálisan kifejlődik a lét társadalmi formája, amelynek determinánsai már nem természettörvény-jellegűek. Az „előtörténet" és „igazi" történet e metafizikusan merev szembeállításával Licskó György végeredményben a „természetadta" társadalmakban uralkodó *determinizmust* konfrontálja a kommunista formációval. Ez a szemlélet mind a kapitalizmus, mind a kommunizmus lényegi vonásait eltorzítja.

Marx szerint — ellentmondásos módon ugyan — de már a kapitalizmus is ta-

Digitized by Google

gadja a természetadta jelleg korszakát: „Mindazokban a formákban, amelyekben a földtulajdon uralkodik, a természeti vonatkozás még uralkodó. Azokban, amelyekben a tőke uralkodik, a társadalmilag, történelmileg megalkotott elem az uralkodó." (Marx—Engels Művei. 13. köt. 172. old.)

A társadalmi viszonyok *megjelenési formájukban* az elidegenedés viszonyai között *dologi viszonyoknak tűnnek*, mert a természetadta jelleget a kapitalizmus megszüntetve-megőrizve tagadta, a természetre és társadalomra egyaránt vonatkozó dialektika törvénye szerint, az azonosság és nem-azonosság azonosságának térvénye szerint.

A *társadalmiság* mint a kapitalizmus dinamikusan domináns lényegi vonása alapozza meg, hogy korunkat, a termelés fokozódó társadalmasodásának korszakát a szocializmusba vezető átmenet periódusának tekinthetjük. A *kommunizmus* az ember nembeli lényegének olyan kiteljesedése, amelyben *a társadalmasult ember mint természeti lény kerül* — s ez merül feledésbe Licskó Györgynél — *adekvát viszonyba a természettel.* Így érthető meg a fiatal Marx megfogalmazása, hogy a kommunizmus „kiteljesedett naturalizmus". A „természeti korlátok visszaszorítása" és a „kiteljesedett naturalizmus" azonos lényeget fejez ki: a természeti és társadalmi létformák ontológiai dialektikáját.

Szükségletek

A bizonyos szubjektív determinizmust képviselő Nemes László (Társadalmi Szemle, 1969. 9. szám. 107—111. old.) gondolatmenetére, módszerére általában a metafizikusan leegyszerűsített szembeállítások (pl. szükségszerű és véletlen, objektum és szubjektum antidialektikus elválasztása) jellemzők. Itt csupán az *ultima ratio*ként felfogott önérdek (szükségletek) és az osztályok feletti racionalitás elméleteit kísérlem meg bírálni.

Nemes László a gazdasági tevékenység törvényszerűségeinek meghatározásánál a biológiai-pszichológiai motiváltságú önérdekből indul ki: az emberi tevékenység azáltal determinálódik, hogy a szükségletekhez, ezek optimális kielégítéséhez igazodik. Valójában az ember és állat közötti különbség sikkad el, az a körülmény, hogy — amint ezt Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban megfogalmazta — az állat fiziológiai szükségleteinek uralma alatt termel, az ember azonban ezektől szabadon termel, sőt termelése annál emberibb, minél szabadabb e szükségletektől.

A szükségletek problematikáját Szabó András György Nemes Lászlónál sokkal árnyaltabban tárgyalja ugyan, rámutat a szükségletek társadalmi jellegére is, mégis egyoldalúnak, a termelés és szükségletek dialektikájának csak egy külsőleges mozzanatát kiemelőnek érzem azokat a definícióit, melyek szerint az egyén *„mindig célként tudatosuló szükségletének kényszere alatt cselekszik"* (Társadalmi Szemle, 1969. 3. szám, 102. old.), s e szükségletek „a kommunizmus és a megelőző formációk emberének tevékenységét egyaránt »törvényként« határozzák meg". (Társadalmi Szemle, 1969. 4. szám, 77. old.)

Ha a szükségletek valódi helyét és szerepét a termelés és szükséglet marxi dialektikája alapján próbáljuk meghatározni, Nemes László és Szabó András György megállapításaitól eltérő eredményre jutunk.

„A kiindulópont természetesen a természeti meghatározottság; szubjektíve és objektíve" — definiálja Marx saját metodikáját. (Marx—Engels Művei. 13. köt. 175. old.) Ez az elv még a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban úgy konkretizálódott, hogy sem a természet szubjektíve, sem objektíve nincs adekvát módon adva az ember számára. Éppen ez az inadekvátság alapozza a munkára a társadalmi fejlődést, hiszen az ember fiziológiai szükségletei révén a számára inadekvát módon adott külső, objektív természettől függ, s alkata, fizikai felépítése, azaz szubjektíve inadekvát természete teszik lehetetlenné a közvetlen, az állati alkalmazkodást. Az embert éppen *legkevésbé emberi* vonásai, fiziológiai szükségletei kényszerítették a *legemberibb* tevékenységre, a munkára. A munka mint eszköz egyre bővülő mozgásteret teremtett — az embert társadalmi lénnyé téve. Az ember megindult azon az úton, hogy úrrá legyen a külvilág felett, s ezzel együtt „saját tevékenysége" (társadalmi léte) is „tudata és akarata tárgyává" váljék.

A munkából mint eszközből munka mint öncél lesz. Ahogy már a legprimitívebb létfenntartó munka végzése is magában hordja az öncélúság, az önmegvalósítás csíráját, úgy a legfejlettebb társadalomban, a legmagasabb szintű munkatevékenység sem lesz teljesen ment az eszköz-jellegűségtől.

Amikor az emberek még csak (adott) „szükségletek kielégítésére szolgáló eszközöket" állítottak elő — olvashatjuk a *Német ideológiá*ban —, ez csak előfel-

Digitized by Google

tétele volt történelmüknek. Az ember *társadalmi léte azzal kezdődik*, hogy kivonja magát a szükségletek uralma alól, *maga teremt szükségleteket*. „A második tett, hogy maga a kielégített első szükséglet, a kielégítés cselekvése és a kielégítésnek már megszerzett szerszáma új szükségletekhez vezet — és új szükségleteknek ez a megteremtése az első történelmi tett." (Marx—Engels Művei. 3. köt. 29. old. V. ö.: 67. old.)

A *Grundrisse* bevezetésének fejtegetéseiből is kitűnik, hogy a termelés—szükséglet kategóriapárban az előbbi a meghatározó, az utóbbi a meghatározott: „A termelés nemcsak anyagot szolgáltat a szükségletnek, hanem szükségletet is az anyagnak." (Marx—Engels Művei, 13. köt. 159. old.) A termelés „az általa először tárgyként tételezett termékeket létrehozza mint szükségletet a fogyasztóban. Megtermeli ennélfogva a fogyasztóban a fogyasztás tárgyát, a fogyasztás módját, a fogyasztás törekvését. Ugyanígy a fogyasztás megtermeli a termelő *hajlamát*, azáltal, hogy mint célt-meghatározó szükséglet ösztökéli őt." (Uo.) (Nyilvánvaló, hogy az „ösztökélés" nem kényszert, nem determinációt jelent.) „Egy szubjektumnál termelés és fogyasztás egy aktus mozzanataiként jelennek meg. Itt csak a legfontosabb van kiemelve, az, hogy ha a termelést és fogyasztást egy szubjektum vagy egyes egyének tevékenységeinek tekintjük, akkor mindenesetre mint egy folyamat mozzanatai jelennek meg, melyben a termelés a valóságos kiindulópont, és ezért egyben az átfogó mozzanat. A fogyasztás mint szükség, mint szükséglet, maga is a termelő tevékenység belső mozzanata." (I. m., 161. old.)

Racionalitás

Nemes László értelmezésében a társadalmi jellegtől elvonatkoztatva tárgyalt szükségletek — önérdekek — az ugyancsak osztály- és társadalomfeletti racionalitás elvének révén elégülnek ki, a társadalmi lét konkrét formáit a racionalitás szubjektív (!) törvénye határozza meg.

A szerző megállapítja, hogy az „emberek adott feltételek között általában azonosan (hasonlóan) cselekszenek". Ha eltekintünk a megfogalmazás határozatlanságától (ha az „emberek" azonosan cselekszenek, akkor nem mondható róluk, hogy hasonlóan cselekszenek, ha pedig hasonlóan járnak el, akkor ez nem azonosság, s — tudományos problémáról lévén szó — ez utóbbi esetben az is kifejtendő lenne, miben áll a hasonlóság, illetve milyen vonatkozásban van mégis különbözőség), akkor is nyilvánvaló, hogy a konkretizálatlan általános egyén szintjén, vagyis a felszínen vagyunk. A továbbiakban még a felszín leírása is egyoldalúnak bizonyul, minthogy Nemes László csupán a racionális uniformizáltságot emeli ki, holott legalább ilyen fontos volna a divergálások és a nem tudatosodó „irracionális" mozzanatok említése is.

A tőkés termelési mód esetében a korábbi formációkhoz viszonyítva valóban lényegesen nagyobb a mindennapokban a statisztikai egyformaság. Következik ez a termelés, a gazdaság és a társadalmiság (Gemeinwesen) kapitalista viszonyok közötti jellegéből, a társadalom természetadta jellegének felfüggesztettségéből. Nemes László akaratlanul is a tőkés viszonyokat vetíti ki általános emberi viszonyokként, s végső konklúziójában a mennyiséget fetisizáló profitelvűséget a „racionális cselekvés elvének" álöltözetében a társadalom örök törvényeként tünteti fel.

Az elvont racionalitás hamis-tudati elvének *reális alapja* az, hogy az embereket szoros *kötelékek* fűzik a *meglevőhöz*, az adott viszonyokhoz. Amennyire társadalmasodott ez a valóság, olyan mértékben társadalmiak maguk a kötelékek is. A forradalmi gyakorlat a meglevő minőség megváltoztatását jelenti. Osztálytársadalmakban a társadalmilag értelmezett racionalitás csak viszonylagos és parciális lehet. A termelés modernizálásakor a tőkésnek az értéktermelés optimalizálása a racionális, a szocializmus perspektívájában viszont a munkafolyamat emberhez legméltóbb feltételeinek megteremtése az „ésszerű", vagyis az, ami a tőkésnek irracionális. A racionalitás osztályjellege kiviláglik a *Tőke* következő passzusából is: „John Stuart Mill »*A politikai gazdaságtan alapelvei*«-ben ezt mondja: »Kérdéses, vajon az összes eddigi mechanikai találmányok megkönnyítették-e a napi fáradságát bármely emberi lénynek«. Ilyesmi azonban semmiképpen nem is célja a tőkés módon alkalmazott gépi berendezésnek. Mint a munka termelőereje minden más fejlődésének, ennek is árukat kell olcsóbbítania és a munkanapnak azt a részét, amelyre a munkásnak önmaga számára van szüksége, megrövidítenie, hogy a munkanap másik részét, amelyet a munkás ingyen ad a tőkésnek, meghosszabbítsa. A gépi berendezés eszköz értéktöbblet termelé-

Digitized by Google

sére. (Marx—Engels Művei, 23. köt. 346. old.)

A „racionális cselekvés elve" azok közé az ideológiák közé sorolható, amelyek a partikularitás szintjére süllyesztve a tudati objektivációt — Lukács György szavaival élve — „mindig a konkrét aktualitáshoz idomulnak, az aktuális küzdelem megvívásának szándékoltan különböző változatai szerint vannak felfegyverezve", s akadályozzák azt, hogy a mindenkori konkrét aktualitáson túlra lássunk, hogy az adott minőség új minőséggel való felcserélését tűzhessük ki célul.

Termelőerők

Gondi József és Mihály Albert a Társadalmi Szemle 10. számában megjelent hozzászólásukban igen határozottan követelik, hogy „a távolodó marxistákat... elvi kíméletlenséggel kell megállítani és visszatéríteni a következetes marxizmus álláspontjára". Nos, ha e „le marxisme c'est nous" ízű deklaráció után „elvi kíméletlenséggel" vizsgálnánk meg a szóban forgó tanulmányt, félő, hogy éppen szerzőit kellene visszatéríteni a marxi szövegekkel való fair és következetes bánásmód álláspontjára...

Amikor Gondi József és Mihály Albert „iszonyú tárgyi hatalomnak" nevezik a termelőerőket általában, a *Grundrisse*re hivatkoznak. Ha a megfelelő helyet elolvassuk, nyilvánvalóvá válik, hogy ott nem a modern termelőerőkről mint olyanokról van szó, hanem a munka *tőkés viszonyok közötti* objektív feltételeiről. „A hangsúly nem azon van, hogy ez az iszonyú tárgyi hatalom... *tárgyiasult*, hanem azon, hogy *elidegenültté*, külsővé-idegenné, elidegenítetté vált, hogy nem a munkáshoz, hanem a megszemélyesített termelési feltételekhez, azaz a tőkéhez tartozik." (Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. szám, 534. old.) Hasonlóképpen, mikor a szerzők Marxra hivatkozva munkaanyagnak, munkaeszköznek és munkaerőnek definiálják a termelőerő elemeit, Marx expressis verbis *a tőke* materiális létezése szerinti megjelenési formáiról beszél. (i. m. 522. old.) Egyértelmű az is, hogy az, amit Gondi és Mihály abszolutizál, Marx értelmezésében átmeneti: az elidegenedésnek ez a folyamata „pusztán egy meghatározott történelmi kiindulópontról vagy bázisról szükségszerűség a termelőerők fejlődése számára, de semmiképpen sem *abszolút* szükségszerűsége a termelésnek". (i. m. 534. old.)

Gondi József és Mihály Albert ugyanúgy oldja fel az általános jelleget a történelmi konkrétságban a munka és a termelési mód dialektikájának értelmezése során, ahogy abszolutizálta az átmenetit. Úgy interpretálják Marxot, mintha nála „a munkát a termelőerők és termelési viszonyok" határoznák meg. Ez annyit jelent, hogy a munkát a termelési mód, a konkrét társadalmi formáció határozza meg. Hogy egyeztethető össze ez azzal az alapvető marxi definícióval, mely szerint a munka az ember minden társadalmi formától független létfeltétele? Marx valódi tézise az, hogy a munka teszi emberré az embert, teremti meg a társadalmat, *a munka végzésének miként je determinálja végső soron a társadalmi formációkat.*

A termelőerőket dologi jellegűnek deklaráló szerzők álláspontjukat azzal vélik alátámasztani, hogy *a gazdagságnak és termelőerőnek a Grundrisse*ben található marxi *azonosítására* hivatkoznak. Ha idéznék is Marxot, nyilvánvalóvá válna, hogy Marx minden szava őket cáfolja. A valódi *gazdagság*, a gazdagság elidegenült formájával ellentétben, kifejezetten nem dologi kategória. „Hiszen a valódi gazdagság valamennyi egyén kifejlődött termelőereje. Akkor semmiképpen sem a munkaidő, hanem a rendelkezésre álló idő a gazdagság mértéke." (Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. szám, 531. old.) „A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a növelésével, amely maga mint a legnagyobb termelőerő, megint visszahat a munka termelőerejére. Ez a közvetlen termelési folyamat álláspontjáról *állótőke* termelésének tekinthető; lévén ez az állótőke maga az ember." (I. m. 533. old.) Ugyanitt Marx a termelőerőt „egy egyéni hajlammal" azonosítja.

Amikor azt állítjuk, hogy a termelőerőkkel azonosított gazdagság marxi kategóriája mögött az emberi nem önmegvalósítása lehetőségének kifejezése rejlik (ezt a gondolatot a későbbiekben még Marx szavaival is alátámasztjuk), eljutottunk oda, hogy megkíséreljünk rámutatni, milyen úton képzeljük el a tulajdonképpen felvetett probléma, a gazdasági-társadalmi determinizmus mibenlétének megközelítését.

A determinizmus immanenciája

Ahogy Tőkei Ferenc munkái is kirajzolják előttünk, a marxizmus ember- és társadalomfelfogásának központi kategóriája az ontológiai totalitásként értelmezett termelési mód, melynek tartalma az együttműködés megfelelő formájában in-

Digitized by Google

korporált emberi termelőképesség mindenkori foka. A termelőképesség *kvantitatíve* időre vezethető vissza, s *minden társadalom újratermelési folyamatát objektíve a társadalom rendelkezésére álló idő szabályoza. Kvalitatíve* a termelőképesség mindig egy konkrét tevékenységi mód, amely az adott társadalom munkaerő-struktúrájában mint érintkezési viszonyban manifesztálódik. A *gazdasági fejlődés,* mint ezt Jánossy Ferenc „A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok" című könyvében plasztikusan demonstrálta, kétszeresen is — új termelőeszközök előállításának képességét és az új technikához való alkalmazkodási készségét tekintve — *kötődik a specifikus inerciát magával hordozó munkaerő-struktúra, a konkrét tevékenységi mód kvalitatív változásaihoz.*

E kvantitatív és kvalitatív törvényszerű összefüggések *a termelési mód s ezen keresztül egyáltalán a gazdasági formációk és a társadalmi létstruktúra immanens determináltságaként* foghatók fel.

Vajda Mihály és Heller Ágnes az embert egyoldalúan mint a szabadság letéteményesét állítják középpontba. Az ellenkező véglet képviselői, így Gondi József és Mihály Albert, a társadalmi szükségszerűséget nem emberi, társadalmon kívüli tényezőkből vezetik le, a társadalmi meghatározottságot a természeti meghatározottságban oldják fel. A történelem vonatkozásában Vajda Mihály csak a szabadságot ismeri el immanensnek, a szükségszerűséget irrelevánsnak tartja, Gondi József és Mihály Albert viszont a társadalmi szférán kívüli eredetű, tehát transzcendens történelmi determinizmust tulajdonít a marxizmusnak. Mindkét álláspont bázisa a társadalmi létstruktúra dialektikusan egymáshoz kapcsolódó komponenseinek metafizikus szétbontása.

A társadalmi praxisnak mint szubjektum és objektum egységének az alapja mind a szabadság, mind a determinizmus immanens volta. Az egyedi teleológiai tételezések (ahogy Lukács György kimutatta) kauzalitásokra épülnek, s eredőjükben — mint össztársadalmi folyamat — új kauzalitásként állnak össze. *Az ember* — mint egyén és mint a társadalmi viszonyok összessége — *egyaránt hordozója a szükségszerűségnek is, a szabadságnak is.* Az emberi szabadság immanenciája a társadalomban immanens determináltságra épül. A társadalmi létnek a szubjektív tényező aktív szerepét is inkorporáló determináltsága tehát nem társadalmon kívüli dologi tényezőkből adódik, hanem éppen a gazdaság és a társadalom öntörvényein keresztül érvényesül.

A szabadság, mint forradalmi praxis, az ember alkotóképességeinek abszolút kiművelését jelenti, a predesztináció minden fetisének elvetését. A társadalmi-gazdasági determinizmus viszont azt fejezi ki, hogy ez a szabadság, az alternatívák közötti választás lehetősége csak a megelőző fejlődés alapján, s az egyén és a társadalom totalitásainak öntörvényein belül valósulhat meg. Ez a mondanivaló olvasható ki a gazdagságnak, mint az emberi nem önmegvalósításának marxi definíciójából is: „Valójában azonban, ha a korlátolt polgári formát lehámozzuk, mi egyéb a gazdagság, mint az egyének szükségleteinek, képességeinek, élvezeteinek, termelőerőinek stb. az egyetemes cserében létrehozott egyetemessége? mint a természeti erők — mind az úgynevezett természet, mind az ember saját természete erői — fölötti emberi uralom teljes kifejlődése? mint az ember alkotóképességeinek abszolút kiművelése, aminek nincs más előfeltétele, mint a megelőző történelmi fejlődés, amely a fejlődésnek ezt a totalitását, azaz minden emberi erőnek, mint olyannak, *előre adott* mértékkel fel nem mérhető fejlődését öncéllá teszi? mint amikor az ember nem valamilyen meghatározottságban termeli magát újra, hanem a saját totalitását termeli? nem arra törekszik, hogy olyan valami maradjon, ami lett (Gewordnes), hanem a levés abszolút mozgásában van?" (Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Szikra, 1953. 22 old.)

G. Márkus György

Asszonyi Tamás: Jó szél

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem – technika – ember

A szemlélet szerepe a döntő

Tanulságos hozzászólások ismeretében könnyebb is, nehezebb is felelni arra a kérdésre, amelyet a Társadalmi Szemle márciusi számában közölt felhívás egy helyen így fogalmazott meg: a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben „meglehet-e akadályozni azt — s ha igen, milyen módszerek alkalmazásával, milyen elvek érvényesítésével —, hogy az egyre nagyobbodó üzemméret és az egyre bonyolultabbá váló üzemi szervezet, az egyre több gép és ipari eredetű eszköz ne tegye másodlagossá az egyént, az embert". Könnyebb válaszolni azért, mert sok jó gondolat ad hozzá segítséget, s nehezebb, mert javarészt elmondták már az érdemlegeset. S ami még maradt, azt fejtegetni is többnyire háládatlan véleménynyilvánítás, hiszen ittott szembekerül mások nézeteivel.

Mindenekelőtt azzal a mostanában gyakran emlegetett, bár szerintem mondvacsinált kettősséggel, hogy „a tsz-tagok egyrészt tulajdonosok, másrészt dolgozók". Mintha a paraszti kétlelkűség örökkévaló volna. Mintha az volna a kép, hogy a középparaszt ingadozott egyéni gazda korában, s most a szocialistának elismert szövetkezetben is folytatja: egyrészt tulajdonos, másrészt dolgozó. Pedig hát a mi tsz-eink munkaképes tagjai sem jogilag, sem gyakorlatilag nem lehettek és nem is lehetnek olyan tulajdonosok, akik nem dolgoznak. Kezdettől fogva együtt jár ez a kettő: a tag tulajdonosi és dolgozó mivolta; kizsákmányoló tagsági viszony sohasem volt lehetséges szocialista szövetkezeti mozgalmunkban. Minek hát kettéválasztani az egységeset, mire jó ez a szembeállítás? S figyelembe véve a magyar termelőszövetkezeti mozgalom első évtizedének kátyús útját, nem az-e a legfontosabb, hogy szilárdítsuk, ne pedig ezzel is bizonytalanítsuk a tagokban a mindig hangoztatott, de hosszú időn át nem tapasztalt tulajdonosi tudatot?

Lehet, hogy ez a kurtára fogott észrevétel látszólag nem függ össze a Társadalmi Szemle alapkérdésével. Valójában belevág, hiszen arról van szó a vitaindítóban, hogy a „nagyüzemi munkaszervezetbe beosztott, egyre több korszerű eszközt használó szövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék, és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átfogva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait". Csakugyan ez a lényeg. Ez egyébként nem csupán a tsz-ek, hanem — behelyettesítve a helyettesítendőket — egész társadalmunk egészséges, szocialista fejlődésének központi kérdése, s életünk és gazdaságunk más területein semmivel sem kevésbé fontos, sőt esetenként még égetőbb probléma, mint a tsz-ekben.

De maradjunk a termelőszövetkezeteknél. Velük kapcsolatban nem lehet kielégítő az a logika, amely szerint jogszabályaink értelmében „a döntés joga végső soron a kollektíváé, a tag pedig a kollektíva tagja", nem kell tehát félni attól, hogy a tulajdonosi jogok nem érvényesülhetnek. Ha ennyivel elintézhető volna a dolog, akkor miért támadtak súlyos válságok többször is? S miért jutunk olykor meghökkentő eredményekre még ma is, ha szembesítjük a valóságot ezzel a logikával? Hiszen az írott és jogszabályokkal szentesített elvek sohasem nyilvánítottak ki mást, mint amit az idézett megnyugtatás tartalmaz.

Olvashattunk olyan megfogalmazást is, amely szerint „egy ideig még az ember szerepe meghatározó a tsz-ekben a technika és az ember viszonyában". S mi lesz azután a bizonyos „egy idő" után? Megfordul a helyzet, és akkor majd a technika szerepe lesz meghatározó? Ez egyébként egyértelmű lenne azzal, hogy a szerkesztőség kérdésére nemleges a válasz.

Lényegileg tagadják a kedvező megoldás lehetőségét azok is, akik szerint „a vezetés és a végrehajtás határozottan és végleg elkülönül egymástól". Ez a nézet azt vallja, hogy „belátható időn belül a termelőszövetkezetek társtulajdonosai az érvényesülő objektív tényezők miatt sem

Digitized by Google

lesznek képesek teljesen áttekinteni a korszerű nagyüzemekben folyó termelést és gazdálkodást". A következtetés végül is az, hogy irreális vállalkozás lenne a jelentkező és a jövőben erősödő ellentmondások megszüntetése, legfeljebb a feszítettség csökkentésére törekedhetünk, főként az anyagi érdekeltség következetes és az eddigieknél fokozottabb érvényesítésével, s a képviseleti rendszer alkalmazásával. Ennek a felfogásnak a hívei arra intenek, hogy illúziók nélkül közelítsük meg és kezeljük a problémát. A boncolgatásnak valóban csak illúziók nélkül van értelme. Mégpedig nemcsak a mát és a holnapot, hanem a tegnapot vizsgálva is kötelességünk szembenézni minden ténnyel.

Ha ebből indulunk ki, akkor elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a vitaindítóban kifejtett kérdés nem mai keletű. Nem most, a technika szélesebb körű térhódítása idején bukkant fel első ízben az a probléma, hogy miképpen élhet és dolgozhat szövetkezetében, annak gazdájaként a tsz-tag. Megvolt ez a kérdés már több mint húsz évvel ezelőtt is, amikor a legelső traktorok indultak útnak Túrkevére, a jelképnek szánt Vörös Csillag Termelőszövetkezetbe. Nem szorul bizonyításra, hogy abban az időben még igazán nem volt tényező a mezőgazdaságban a fejlett technika, a kemizálás, a nagyüzemi méret és a többi, azóta megerősödött és ma a vizsgálódások reflektorfényébe állított elem.

Immár történelminek nevezhető okai vannak annak, hogy a magyar termelőszövetkezetekben nem bontakozhatott ki eléggé a tagok komolyan értelmezett gazdaszerepe. Ezek az okok közismertek, felsorolásuk felesleges volna. Elégedjünk meg annyival, hogy most kell pótolnunk, amit annak idején nem sikerült megvalósítanunk, s egyidejűleg alapvető feladatunk vigyázni arra, hogy a technikai fejlődés és más tényezők ne siklassák ki, ne gyengítsék ezt a törekvésünket.

Ami különben a tsz-ek mai technikai ellátottságát illeti, az még korántsem olyan mértékű, hogy belőle származtathatnánk szóban forgó gondjainkat. Persze, hogy van szerepe, s a jövőben ez növekszik, de a döntő, a meghatározó mégis a szemlélet, amely politikánkat, a társadalmi és a gazdasági élet irányítását áthatja. Az a szemlélet, amelyet az irányítás szelleme és a mindennapi élet gyakorlati tapasztalatai formálnak, a termelőszövetkezeti tagok, családok százezreiben. Így volt ez mindig, így van ma, s nincs okunk kételkedni abban, hogy ezután is így lesz.

Ebből kiindulva, s törekedve a vitaindítóban lelkünkre kötött rövidségre, szinte távirati stílusban a következőket ítélem legfontosabbaknak:

1 Minden vonatkozásban és minden érdekelt körben következetesen érvényesítenünk kell korszerűsített szövetkezetpolitikánk elveit. Ma ott tartunk, hogy meglehetősen vastag az a „vizet át nem eresztő réteg", amelyen az említett helyes elvek még nem hatoltak át, s amely miatt a párt- és az állami vezetés szándéka nem találkozhatott összhangban a termelőszövetkezeti tagság vele megegyező törekvéseivel, felfogásával. Különösen a termelőszövetkezetek nem átmeneti, hanem tartós társadalmi és gazdasági hivatása, fontossága, a szövetkezeti tulajdon szocialista voltának elismerése és komolyan vétele, a szövetkezetek önállósága, s az állami vállalatokkal való egyenjogúsága az, aminek ebből a szempontból kiemelkedő jelentősége van.

1 Az állam és a szövetkezetek viszonyának elvi tisztázásán is túl vagyunk. Közismert példák sokasága tanúskodik azonban arról, hogy a gyakorlat ebben a tekintetben sem igazodott még kellőképpen a helyes elvekhez.

3 Rendkívül sok függ attól, hogy milyen a szövetkezeti vezetők és tagok viszonya. Elfogadhatónak csak azt a felfogást tarthatjuk, amely szerint bármilyen beosztása van is a szövetkezeti vezetőnek, a rábízott hatáskör annak a hatalomnak egy része, amely a tagok összességéé. Ebből következik, hogy a vezető mindenekelőtt azoknak tartozik teljes felelősséggel intézkedéseiért és cselekedeteiért, akik jogaik egy részét rá ruházták. Bármekkora is a technikai fejlettség, ez az elv nem szenvedhet csorbát.

4 Az üzemi méretek évről évre növekszenek. Élnek és sajnos, terjednek olyan téves hiedelmek, amelyek szerint minél nagyobbak ezek a méretek, annál jobb. Nem csupán társadalmi, hanem közgazdasági megfontolások és alapos következtetések híján is sokan azon fáradoznak, hogy tovább növeljék az üzemek méreteit. Ilyen módon mindenféle technika nélkül is oda lehet jutni, hogy a szövetkezeti tagok nem lesznek képesek figyelemmel kísérni, mi folyik az övéknek mondott gazdaságban. Ha pedig arra gondolunk, hogy valamilyen csoda folytán hirtelen el lehetne látni a

Digitized by Google

magyar mezőgazdaságot, a termelőszövetkezeteket a ma létező, legfejlettebb technikával és minden egyéb eszközzel, amely jelenlegi ismereteink szerint a lehető legkorszerűbbé tehetné a gazdálkodást, akkor a technika megszállottjai akár úgy is irányíthatnák a gazdaságot, hogy találkozniuk sem kellene a tagokkal, az emberekkel.

5 Minél fejlettebb a technika, annál nagyobb a vele bánó emberek felelőssége, szerepük a termelésben, a gazdálkodásban. Nem helytálló tehát az a tétel, amely szerint a technika korszerűsödésével arányosan csökken a tsztagok szerepe. Amíg kapával irtja valaki a gyomot, addig munkájának kisebb a hatása, mint amikor vegyszerezi a kukoricatáblát.

6 A tulajdonosnak sokat kell tudnia. Egyéni gazda korában a parasztember, a gazda mindenről tudott, ami a birtokán történt, akkor is, ha nem maga végzett minden munkát. Mostani és jövőbeni körülményeink között ez a követelmény még nagyobb súllyal esik latba. Hogy megfelelhessünk neki, ahhoz szakmailag képzettebbé és általános értelemben is műveltebbé kell tennünk a termelőszövetkezeti tagokat, — jóval nagyobb igyekezettel és gyorsabban, mint ahogyan eddig igyekeztünk ezen.

7 Akik annak idején alapító tagok voltak, vagy 10—15—20 évvel ezelőtt beléptek a termelőszövetkezetekbe, azoknak a helyét fokozatosan mások, fiatalok foglalják el. Ifjú nemzedékekből tevődik majd ki a termelőszövetkezeti tagság, olyan emberekből, akik sohasem próbálták a kisparaszti gazdálkodást, akiknek sohasem voltak földtulajdonosi kötöttségeik. A mai helyzet ebből a szempontból átmeneti jellegű, tarka képet mutat. Annak az ideje azonban már elérkezett, hogy a jövőről töprengve ne a régi, lassan idejét múló és gyakran túlhangsúlyozott tényezőkből induljunk ki: a maradiságból, a paraszti magánakvalóságból, a kisüzemi szemléletből, az anyagi helyzetet és a műveltséget egyaránt jellemző elmaradottságból stb. Ha ezt tennénk, akkor akaratlanul is magunk nehezítenénk meg magunknak a tisztánlátást és a helyes következtetések levonását.

Végül: meggyőződésem, hogy a szerkesztőség vitaindítójában feltett kérdésre egyértelmű „igen"-nel felelhetünk. Hogy milyen elvek érvényesítésével és milyen módszerek alkalmazásával lehet elérni a célt — azt, hogy az ember a tsz-ekben se szolgája, hanem ura legyen az eszközöknek, a szervezeti formáknak —, arra ez a hozzászólás nem adhatott teljes körű, mindenre kiterjedő feleletet. Szándékom is az volt csupán, hogy érzékeltessem azt, amit a leglényegesebbnek tartok.

A traktor nem tudja, hol szánt. Mindegy neki, hogy tőkés, földesúri birtok, vagy szocialista mezőgazdasági nagyüzem földjén dolgoznak-e vele. A műtrágya, a növényvédőszer, a sokféle technikai berendezés, felszerelés sem tudja, hol használják fel. A növény sem, hogy hol termelik, az állat sem, hogy hol tartják, nevelik. Ha értenek hozzá, ha jól bánnak vele, akkor ezt meghálálja a gép is, a növény is, az állat is — ha nem, akkor nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, sem a kapitalistáknál, sem nálunk. Többet vagy kevesebbet sem csupán amiatt produkál, mert ilyen vagy olyan társadalmi rendszerű ország mezőgazdaságában van.

Nekünk tudnunk kell, hogy hol alkalmazzuk a tudomány, a technika vívmányait, hol törekszünk jobb termelési, tenyésztési eredményekre, jövedelmezőbb gazdálkodásra. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy bár csakugyan sokat haladtunk a legutóbbi években, még messze vagyunk a csúcstól. Ami nagyüzemi gazdálkodásunkat illeti, annak korszerűsége, fejlettsége sem élvonalbeli. Van azonban valami, amivel jelenlegi termelési színvonalunkon is értékesebbé tehetjük azt, amit a gépek, a jó vetőmagvak, állatfajták segítségével elérünk. Van egy kincset érő pluszunk, amely megkülönböztet bennünket a nem szocialista rendszerű országoktól, s már most is fölébük emel.

Ezt a többletet az adja, hogy mi nemcsak földet, a gépet, a terményeket, a hús tonnáit, a tej, a bor hektoliterjeit nézzük és látjuk. A mi gondolkodásunkban, szemléletünkben és kezünkben mindez eszköz arra, hogy könnyebbé, tartalmasabbá tegyük életünket. Nem kevesekét, nem egy kiváltságos rétegét, hanem mindenkiét, aki tudását, erejét, szorgalmát, fegyelmezett munkáját adja ezért a célért. S úgy, annyira, ahogyan és amennyire adja. Alaptörvényünk, vezérlő elvünk ez, akkor is, ha itt-ott még sérelem éri.

Mi nem válhatunk a dolgok rabjaivá, hanem uraikként kell élnünk, dolgoznunk. Ha nem erre törekednénk, ha nem így alakítanánk jövőnket, mi különböztet meg bennünket azoktól, akiknek a technika, csak a technika, meg a haszon a legfontosabb, minden áron? Oda lenne a mi féltett többletünk, s helyét olyan

Digitized by Google

közeg foglalná el, amelyből nem táplálkozhat a nekünk tetsző emberség, mert hiányzik belőle az arra alkalmas elem.

Mindezt kötelességünk tudni, látni. Mindannyiunknak. S minél nagyobb hatáskörű beosztásban dolgozik valaki, annál világosabban. Ha pedig ráadásul műszaki, technikai felkészültségű ember, akkor különösen úgy kell tudnia ezt, hogy másoknak is rányíthassa erre a szemét.

Ezért vallom meggyőződéssel, hogy a szemlélet szerepe a döntő. S ha a szemlélet megfelelő, akkor a legcélravezetőbb módszereket is ki lehet dolgozni, meg lehet honosítani.

Gulyás Pál

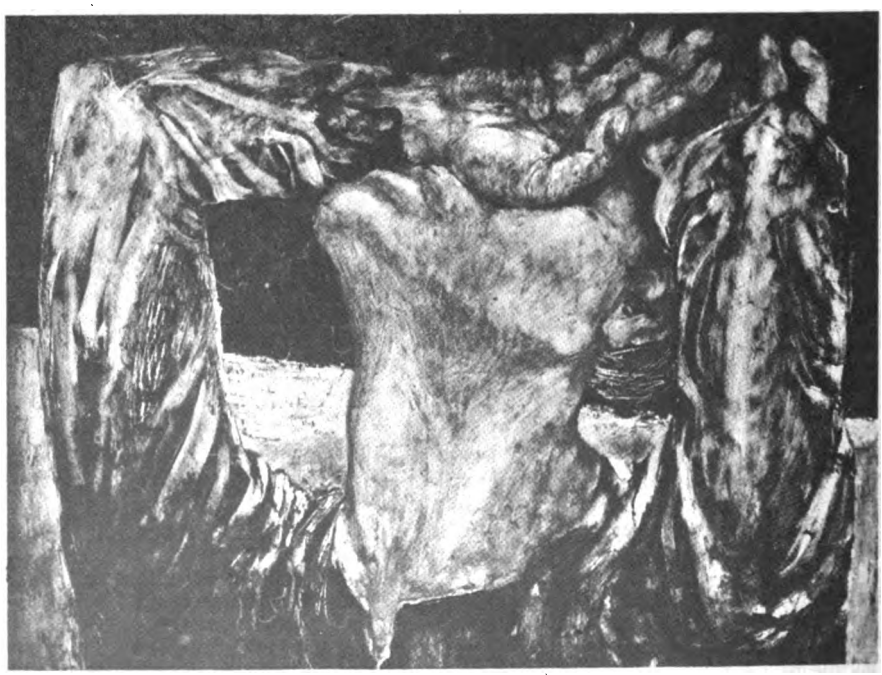

Dallos Ferenc: Vietnamban

Digitized by Google

Napirenden: a nevelésügy

„Cselekvéseket csak cselekvés útján lehet elsajátítani."

(Comenius)

Megmutatni és bizonyítani, hogy fontos, sorsdöntő a pedagógia és a pedagógusok helyzete — talán ebben lehetne sommásan megfogalmazni, hogy mit várhatunk a *V. nevelésügyi kongresszustól*. A kongresszus tézisei mozgalmat indítottak, s felhívták a közvélemény figyelmét a nevelésre. Mindenki hozzászólhat: napilapok, folyóiratok egyre többet foglalkoznak a pedagógia ügyével. A cél az, hogy valós problémákat tárjunk fel, a nevelés igazi nehézségeit, lépjünk ki a pedagógia tudományának absztrakt bűvköréből, lássuk, értékeljük a mindennapok gyakorlatát. Mert igaz, hogy előttünk és körülöttünk zajlik a tudományos-technikai forradalom, nálunk is bekövetkezik, s egyre több kézi-fizikai munkát vált fel a szellemi, de itt és ma még nem vagyunk eléggé felkészülve a gyorsuló élet kisebb változásaira. Oktatási reformokkal küzdünk, sémákat készítünk, s a gyakorlat naponta kérdőjelekkel lép elő. Minden jó ötletet, okos véleményt meg kell hallgatnunk, de mérlegelve: ért-e mindenki a pedagógiához? A nevelésről szóló vélekedéseknek — divat ez! — van-e kellő alapjuk? Párosul-e a beleszólás igénye hozzáértéssel?

A konkrét nevelési folyamathoz nem kapcsolódhat az absztrakciónak a pedagógiai tankönyvekben észlelhető foka, hisz a pedagógia tárgyai emberek, a mai világban élő, érző különböző társadalmi kapcsolatokban megnyilvánuló emberek. A pedagógiai elmélet és gyakorlat különválása a szinte dogmatizált elvekkel és az esetleges gyakorlattal szemben védekezésre, házi szabályok gyártására inspirálja a pedagógiával szükségszerűen kapcsolatba kerülő közvéleményt. Pedig a nevelés közügy, s csak széles társadalmi hatások eredőjeként értelmezhető; a társadalom sokrétű hatásmechanizmusa a kulcsa a jövő nemzedékek nevelésének. A pedagógus társadalmi helye, erkölcsi és anyagi megbecsülése, felkészítése, felkészülése, tevékenységének területe és a pedagógiai intézmények kitüntetett helyet foglalnak el ebben a nagy mechanizmusban. A pedagógia gyűjtőlencseként szolgál, fókuszában társadalmi helyzetünk esszenciája, a lét és tudat, a társadalmi-gazdasági alakulat jelenik meg, s a nevelőmunka a tanítványok fejlődésében, az új nemzedékben méretik meg. Bennük magunkat látjuk. De az általában vett társadalmi hatások mögött a vizsgáló, az alakítani akaró és alakító elme a különböző tényezők sajátosságait, problémáit keresi és találja, hiszen a pedagógia, a nevelés emberekben, pedagógusokban, tanítványokban, szülőkben nyilvánul meg.

A nevelés ügye közügy. A kongresszus alkalom arra, hogy odafigyeljünk, hogy helyét, szerepét újra felmérjük, ismét és ismét értékeljük, megvizsgáljuk magunkat, környezetünket, az országot: mit tettünk, eleget-e, jól-e, s mit kell tennünk? Ez a vizsgálat folyamat, s az alkalom: az V. nevelésügyi kongresszus. Nem véletlen, hogy emblémáján az 1968—70 évszám van, s biztos — minthogy a problémák 1968 előttről valók —, hogy 1970-ben sem zárul le minden, amikor a küldöttek hazamennek.

Újítsunk, kísérletezzünk!

Ritka az olyan olvasmány, amely nem csihol ötleteket, mikor a leírt sorok az olvasó várakozásaival találkoznak. A kongresszus tézisei is életre kelthetnek rejtett, lappangó gondolatokat. Persze, hogy a tézisektől sem, de még magától a kongresszustól sem követelheti meg senki, hogy minden szóban vagy írásban megfogalmazott ötletet feldolgozzon. Válogatni kell. A lényeg: lépjen előre a pedagógia, a gyakorlat. Olyan elméleti anyagot válasszunk ki, mely előrevisz. S a választás alapja a mai pedagógiai valóság legyen.

A pedagógia dialektikus tudomány, s alapja a pedagógiai jelenség, a pedagógiai tény (Makarenko). „A pedagógia holnapja nem a dolgozószobák csendjében s nem az átlagos színvonalon dolgozó nevelőintézmények tömegében készül, hanem azokban a kísérleti gócokban, ahol a legkedvezőbb objektív és szubjektív feltételek együttes hatása révén megfoganhat az új gondolat és tett, s ahol semmiféle előre kialakított bürok-

Digitized by Google

ratikus kötöttség nem vet gátat a kísérletezés lehetőségének." (Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, 1966. 40. old.)

Pedagógiánk, nevelés-oktatásügyünk állandó változásban, *megújulásban* van. Az élet igénye s a régi oktatási rendszer is napról napra új és új problémákat vet fel, a pedagógus bevehetetlen várakkal találja magát szemben. Bevehetetlenek — a rendszeresített fegyverzettel. S ha valaki más eszközt is használ? Őket bátorítani kellene! Több évszázados múltra visszatekintő oktatási rendszerünk és a vallott, hirdetett *makarenkói* nevelési rendszer nehezen fér meg egymással. A zárt iskola- és osztálykeretbe szorított oktatás nem tűri meg a társadalmi gyakorlatból kinőtt, oda mindig vissza-visszatérni akaró szocialista pedagógiát, mely mindúntalan szét akarja feszíteni-törni az iskolafal tojáshéját. Mert ma gyakori tapasztalat, hogy a gyerekek az iskolában is az „iskolán kívül" érzik jól magukat (pl. kirándulásokon), s az iskola ellen lázadnak. Szemetelnek, fegyelmezetlenek, ablakot törnek. Nem vigyáznak iskolájukra, s mondjuk meg bátran: ez azt is jelenti, hogy nem szeretik. Még jó, ha az iskola falai közt marad oktalan, de érthető lázadásuk, s nem tágul tovább (galerik, rongálások utcákon, vonaton, buszon, köztereken stb.).

Elő kell készíteni, körvonalazni kell az új *nevelési* rendszert és a nevelés jobb körülményeit, s benne ki kell jelölni az oktatás helyét és arányait.

Apollinaire a kerék felfedezőjében a szürrealizmus ősét látta. A középkor diffúz-oktatása után Comenius iskolarendszere olyan ugrás volt, mint a járást gyorsító kerék. Csak akkor lehetünk méltók a mai rendszer atyjához, ha „szürrealisták" tudunk lenni, ki tudunk lépni a ma formáiból. S nagyon reálisan kell felmérnünk a ma minden konfliktusát, a ma és a jövő társadalmának igényeit, erre kell szabnunk a rendszert. Lássuk, alkalmazzuk a tartalom és forma egységét, elméletünk a tapasztalatból, a gyakorlatból induljon ki, a jövendő gyakorlatot tűzve ki célul.

Demokratizmust, de nem egyenlősdit

Az oktatás demokratizálása, a demokratizmus értelmezése sokszor valamiféle egyenlőség-elvvel esik egybe. Ez a pedagógia, a nevelési folyamat mindkét oldalán jelentkezik. Demokráciánk jelenti a beleszólás jogát, a kritika jogát. De mindkettőnek feltétele a kellő *hozzáértés*. Ebben azonban nem merülhet ki a demokrácia. Lényege a tett, lényege a teljesítmény. Szólni és tenni — csak így van értelme a demokratizmusnak. A jogi egyenlőség, a lehetőség szerint egyenlő feltételek biztosítása nem zárja ki a *megméretést*. Mérjünk mindenhol a végzett munka alapján — ez a jutalmazás, az értékelés alfája és omegája. A gyerekeket osztályozzuk: hogyan tanulta meg a matematikát vagy a földrajzot, milyen szorgalmas, milyen a magatartása. A tantárgyakban a mértéket a tantervi követelmények adják. Nyilvánvaló, hogy ezek kialakításakor főként az átlagot vesszük figyelembe. De mi lesz az iskolapadokban kínlódó *gyengékkel és kiválókkal*? A kisegítő iskolákon kívül talán csak a gyermekvédelmi intézmények törődnek az elmaradókkal, az anyagot követni nem tudókkal. Régmúlt idők történelmét tanulják sokan, akik az olvasással bajlódnak, idegen nyelvet tanulnak a magyar nyelvvel még barátkozók, egyenletekkel vesződnek, akik az alapműveletekben sem otthonosak. A másik véglet: messzire szárnyaló fantáziát, kiemelkedő tudást béklyózunk könnyen szerezhető jelesekkel az iskolapadhoz, napi négy-öt-hat órán keresztül. Az előbbiek állandó kudarcokat átélve, az utóbbiak a könnyű sikerhez szokva válnak rosszakká — viselkedésükben, magatartásukban látványosan, vagy jellemükben sokáig rejtetten.

A demokratikus iskolának — az általánosságon kívül — céljául kell kitűznie, hogy képességei kibontakoztatásában mindenkit a legmagasabb szintre emel. Ma azonban egységes tanterv, egységes követelmények vonatkoznak az iskolákra, a milliónyi tanulóra, de a képzésben nagy különbségek vannak. Az iskolák, a követelmények spontán módon, nem legálisan *differenciálódnak*. A kérdés az: hogy tegyük ezt irányítottan hasznossá és legálissá? Jelenleg ennek az ellentmondásnak a hátrányai a gyerekeken csattannak. A társadalmi viszonyoknak, a pedagógia szférájának konkrét szociológiai elemzése során fel kell tárni az uralkodó tendenciákat, ennek alapján tervezhetjük — rövidebb-hosszabb távon — a pedagógia jövőjét. A differenciálást, a megfelelő motivációk kialakítását bizonyára a gyengékre méretezett törzsanyag és a hozzá kapcsolódó sokoldalú művelődési lehetőségek jól szervezett, irányított, nagy önállóságot lehetővé tevő rendszerének kidolgozásával érhetjük el. Sok új formával, a tananyag merész átszervezésével, bátran kísérletezve, az igényeket újra és újra ér

Digitized by Google

tékelve, a gyerekek és a szülők önállóságát bekapcsolva juthatunk előre.

S *a magatartás értékelése*? Ad-e az iskolai élet elegendő támpontot rá? Vagy a szerény kötöttségekhez alkalmazkodó tanuló — bármi zajlik is benne — már példás, vagy legalábbis jó? Az iskolai falakon túlmutató esetlegesen szervezett társadalmi gyakorlat, az élettel való laza, gyenge kapcsolat, a szerteágazó érdeklődés kielégítésének hiánya — mind-mind valami új, valami más nevelési rendszer után kiált. Mert ez azt is jelenti, hogy a környezet számtalan hatása nem válhat szervezett hatásrendszerré, nem megy át a pedagógia tisztító rétegein, nem válik irányított, tervszerű egységgé. Ma kevesebb a tudatos pedagógiai hatás, mint a véletlenszerű. Ez pedig óhatatlanul dezorientál, a meglevő pozitív törekvéseket is lerontja. A pedagógiának szolgálatába kell állítania minden pozitív és negatív hatást, ami a fiatalokat éri.

A pedagógusok erkölcsi és anyagi megbecsülése

Iskolarendszerünk sok tekintetben még ma is absztrakt, sematikus. Absztrakt, mert elvonatkoztat a pedagógia különös tartalmától, attól, hogy a pedagógusok egyéniségükön átszűrve közvetítik a társadalom általános igényeit a felnövekvő nemzedék tömegéhez. Sematikus azért, mert csak nehézkesen, korlátozottan tudja megközelíteni a gyerekek, a fiatalok sokoldalú érdeklődését, hajlamait, az adottságok óriási skáláját. Ezért sikkad el sok kiváló tanuló, ezért vesztünk el sok gyengébb képességű becsületes gyereket, ezért van nehéz dolgunk a passzív, közömbös középszerrel. Az ezeken a korlátokon áttörni akaró jelentős pedagógus-egyéniség sincs könnyű helyzetben. Sok bürokratikus korlát s kevés megbecsülés köti meg. A pedagógusok érzékenyek. Nagy szükségük van *elismerésre*, elismerő kritikára. A társadalom erkölcsi és anyagi megbecsülésének hiánya az oka annak, hogy a maradandó pedagógiát, jó gyerekközösségeket létrehozni tudó, jelentős egyéniségek vagy nem mennek erre a pályára, vagy előbb-utóbb otthagyják, mert máshol nagyobb anyagi és erkölcsi elismerésben részesülnek.

Hogyan tudunk kilépni ebből a bűvös körből? Érdemelnek-e a pedagógusok több bért, ha olyan energiával dolgoznak, amilyennel ma (mert másra is kell tartalékolniuk: a „mellékesre"), s dolgoznak-e többet ennyiért?

A megoldás *a teljesítmény szerinti* bérezés lenne. Igaz, már ma is van erre lehetőség jutalmazások, rendkívüli feljebbsorolások alkalmával. De az alapelv a régi: a munkában eltöltött évek szerint emelkedik a pedagógusok jövedelme, nem is sokáig és lassan. És sok helyen a jutalmazás gyakorlata is az egyenlősdi.

A pedagógiai gyakorlat alapos elemzésével egy olyan bérrendszert kellene kialakítani, mely körültekintően figyelembe veszi a pedagógus-munka főbb mutatóit. Ezt az igazgatók és a szakfelügyelők megfelelő felkészítésével lehetne érvényre juttatni. Nagyobb anyagi lehetőségek, következetes értékelés, a gyakorlat tudományos elemzése — így segíthetjük a megoldást.

Utánpótlás

Emelni kell a pedagóguspálya presztízsét, jobb, reális státusáért kell harcolni. A pedagógus munkájának valós értékelése sokban hozzájárulhatna ehhez. De mindent megteszünk-e az utánpótlás neveléséért? Mi kell ahhoz, hogy ma valaki pedagógus-diplomát szerezzen? Érettségizni kell, s jelentkezni a megfelelő felsőoktatási intézménybe. El kell érni (egy intellektuális vizsgán) bizonyos pontszámot, s felveszik. S a végző legjobbak közül kevesen lesznek valóban pedagógusok, csak a többiek, kétségtelenül a kevésbé jók. *A kiválasztás alapja az intellektuális képességek egy része*, főleg a tárgyi tudás — a munka értékelésében a fő, a döntő szempont a ledolgozott évek száma. Helyes, ha a jövendő tanárait intellektuális szűrőn átbocsátva választják ki. De ez nem elég. A tanítóképző intézetekben bizonyos készséget vizsgálnak (hallás, kézügyesség), de sehol sem nézik a *nevelésre való képességet. Lehet-e vizsgálni ezt?* Ha a felvételre jelentkezők csoportjait (5—10 fiatalt) néhány napra elvinnénk úttörővagy KISZ-táborba, s szabadon engednénk ott őket, sok mindent megláthatnánk. Ki az, aki nem talál a gyermekekkel közös szót? Ki az, aki jól, s ki, aki rosszul fejleszti kapcsolatait a fiatalabbakkal: s ki az, aki magának él? Az értékelés és válogatás széles lehetőségeire bukkannánk, a felvétel megalapozottabbá válna, rátermett fiatalok lépnének a pedagógusképző intézményekbe. De gondoljuk tovább: szinte minden felsőoktatási intézmény előírja hallgatói-

Digitized by Google

nak a kötelező üzemi gyakorlatot. A legtöbb tapasztalatot követelő területen, a nevelésre képzésben szánalmasan *kevés a gyakorlat*. A pedagógusképzésben a tanév jobb szervezésével, iskolákban s nevelőotthonokban, szünet idején a nyári táborokban évente hosszabb, több gyakorlatot kellene biztosítani — és megkövetelni. A jobb felkészültség, a gyakorlatiasabb szemlélet, a végzésig kialakuló jártasságok és készségek igényesebb pedagógus-utánpótlást eredményeznének.

Társadalmi szinten pedagógiai kultúránk nagyon elmaradott. Még a pedagógusok sem érdekeltek abban, hogy tapasztalataikat feldolgozzák, új ismereteket szerezzenek — s erre sem idejük, sem energiájuk nincsen. Az igényt a pedagógiai ismeretterjesztés iránti nagy érdeklődés mutatja. Fel kell értékelnünk a nevelést, s alkalmat kell találni az iskolákban és más, kötetlen népművelési formákban arra, hogy *minél szélesebb körben ismerjék és becsüljék a pedagógiát*. S ami még fontosabb: igényesen neveljünk a családban, a munkahelyen, az utcán s nem utolsó sorban az iskolákban. Mindennek az a feltétele, hogy pedagógiánk alapelveit, tételeit gyakorlat-közelben fogalmazzuk meg, s tegyük felhasználhatóvá a hétköznapokban. Ezen az alapon készülhetnének jó kézikönyvek, cikkek és tankönyvek. Az iskola és a pedagógusok társadalmi kapcsolatait szélesebb, rendszeresebb alapokra kell helyezni. A pedagógus-szakszervezet és a Magyar Pedagógiai Társaság — a kongresszus kezdeményezői, a fő szervezők — az iskolán túlmutató sajátos funkciójukkal, a nevelés ügyében feltétlenül szükséges széles társadalmi összefogásra figyelmeztetnek. S a megvalósulás első lépése: tizenegy szerv hirdette meg a kongresszust.

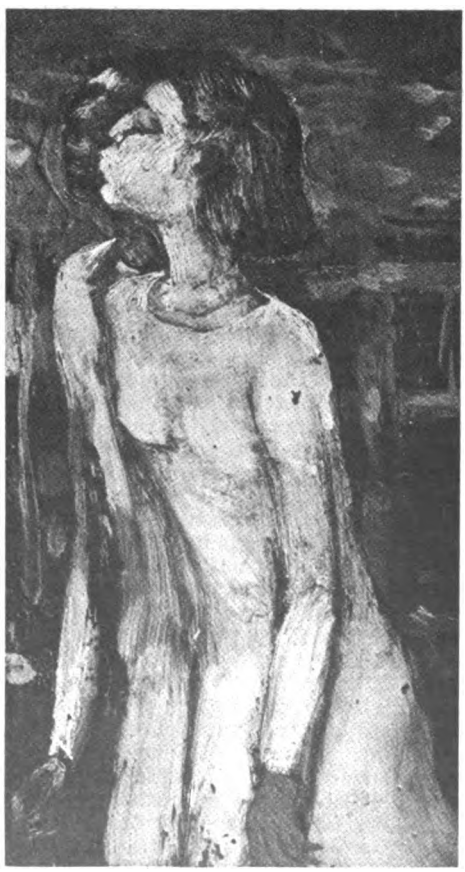

Dallos Ferenc: Ketten

Jó dolog a nevelésügyi kongresszus. Az emberek figyelmét a pedagógia felé irányítja, várakozást, igényt ébreszt. Hivatását akkor teljesítheti, ha megmutatja a tudomány, az elmélet magaslatait az alant haladóknak is, s ha reájuk tekintve a nevelés mindennapi gyakorlatára figyel. Ennek minden feltétele biztosítva van: a téziseket vitára bocsátották, szólhat aki akar, aki tud. A következő lépés a hasznos javaslatok felhasználása, egy korszerű, a társadalom változásait, igényeit mindenkor rugalmasan követni tudó nevelési-oktatási rendszer körvonalainak kialakítása. Olyan rendszerre van szükség, amely a gyerekek különböző hajlamait tudja kibontakoztatni, mely a mainál differenciáltabb foglalkozást nyújt a különböző képességűeknek, mely jobban hasznosítja az öntevékenységet a tanulásban, a közösségi életben, mely mindehhez megfelelő társadalmi tapasztalatokat ad, felkészít az életre. Hogy lányaink és fiaink, kilépve az iskolából ne csak sovány látványosságból és elbeszélésekből ismerjék a termelőmunkát s ne borzadjanak el — hiszen nem látták, hogy mi vár rájuk —, hanem *eddigi életük folytatása legyen a termelőmunka és a tanulás.*

Mindez csak az iskola és a társadalom kölcsönhatásának eredménye lehet. Az üzemek segítsék az iskolákat (tanulók a termelésben, anyagi támogatás stb.) s az iskolák sajátos eszközeikkel az üzemeket (népművelés). Csak széles társadalmi összefogással, nagy hozzáértéssel újulhat meg nevelésügyünk.

Galicza János

Digitized by Google

Magyar—szovjet kapcsolatok, 1945—1948

Fontos ünnepi kiadvány jelent meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában a szovjet—magyar kapcsolatokról: dokumentumkötet, amelynek anyagát neves történészek, külpolitikai szakemberek, politikusok állították össze. Az anyag egy része ismert, a dokumentumok többsége azonban most került először nyilvánosságra. Az új és régi dokumentumok együtt szinte önmagukban bizonyítanak. Igazolják, hogy *a Szovjetunió nemcsak országunk felszabadításában, hanem az újjáépítésben, a népi demokratikus forradalom végigvitelében is döntő szerepet játszott.*

A legmegkapóbbak azok a dokumentumok, amelyek emlékeket idéznek fel a korszakot átélő olvasóban. Emléket a fáradhatatlan szovjet városparancsnokokról, akiknek oly nagy szerepük volt az élet beindításában, a szovjet katonák műszaki segítségéről a hadicélokat szolgáló üzemek termelésének életre keltésében, a hídászokról, akik annyit fáradoztak a hidak, a vasutak helyreállításában, az utainkat, folyóinkat, földjeinket gyakran életük kockáztatásával aknátlanító szovjet tűzszerészekről, a szovjet kormány harcáról a magyar demokrácia nemzetközi elismeréséért. A sort lehetne még folytatni, de talán ennyi is elég.

S vannak persze más emlékek is. Magyarország területe egy fél esztendőn át hadszíntér volt. A harcoló hadsereg szükségleteinek kielégítése súlyos terhet rótt a német fasiszták és a Szálasi-kormány által kifosztott, a háború következtében katasztrofális állapotba került országra. 1947 végéig elhúzódott a hadifoglyok hazaszállítása, s így családok tízezrei voltak kereső nélkül. Nagy teherként nehezedett az országra a jóvátétel is, különösen az első években, bár így is csupán egy töredékét térítettük meg annak a kárnak, amelyet a magyar fasizmus okozott a Szovjetuniónak. De miért vált Magyarország hadszíntérré, miért kerültek magyar katonák tízezrei hadifogságba, s miért kellett jóvátételt fizetnünk? Elegendő e kérdéseket feltennünk és máris összeomlanak a szovjetellenes hangulatkeltésnek a valóságos problémákat, nehézségeket tendenciózusan beállító, hamis érvei. Hisz Kállay miniszterelnök maga hangoztatta, hogy „vérben, katonában, búzában, munkában" minden áldozatot meg kell hozni a háború oltárán a német szövetségesek számára.

S a szovjetellenes hangulatkeltés ellen is segítséget nyújt az összeállítás. A kötet — egyebek között — gazdagon dokumentálja a szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok jelentőségét ebben az időben. Rónai Sándor, a magyar kormány baloldali szociáldemokrata kereskedelmi minisztere, az 1947. július 15-én kötött szerződést méltatva, joggal állapította meg: *„A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok jelentőségéről beszélni annyi, mint a magyar gazdasági élet problémáiról beszélni."* (218. old.) A Szovjetuniónak 1945. augusztus 27-én hazánkkal kötött kereskedelmi egyezményét követően ugyanis gyors ütemben érkezett a szovjet vasérc, a koksz, a gyapot és egyéb nyersanyag, amelyek nélkül iparunk termelése nem indulhatott volna meg. Ez az egyezmény olyan időpontban született, amikor hazánkat még sok ország ellenséges államnak, Németország utolsó csatlósának tekintette. A Szovjetunió e kezdeményező lépése elősegítette azt, hogy a szomszéd országokkal is kereskedelmi és fizetési egyezményeket köthettünk.

1946 májusában, júniusában és júliusában tetőfokára hágott az infláció, rettenetes szenvedéseket okozva népünknek, mindenekelőtt a bérből és fizetésből élő lakosságnak. A Szovjetunió a pénzügyi stabilizáció elősegítésére az említett kereskedelmi szerződés keretében májusban nyolc, júniusban kilenc, júliusban pedig tíz millió dollárral több árut szállított nekünk, mint amennyit mi szállítottunk a Szovjetuniónak. Ezzel egyidőben a szovjet kormány lehetővé tette, hogy Magyarország hat helyett nyolc évig fizesse a jóvátételt, majd később elengedte a még hátralevő jóvátétel felét.

Az 1947-ben kötött egyezménynek el-

Digitized by Google

sőrendű jelentősége volt az akkoriban induló hároméves terv teljesítésében. A terv első évében vasércből szükségletünk 40 százalékát, kokszból 40, ferrokrómból 80—82, ferrowolframból 70—72, gyapotból 54, nikkelből, benzolból és sóból 100 százalékát fedezte a Szovjetunióból származó behozatal. Ezenkívül rezet, ónt, horganyt, szódát, talpfát, repülőgép-benzint stb. kaptunk a Szovjetunióból.

Az Egyesült Államok a sok milliárd értékű nyugatra hurcolt magyar vagyon egy részét a mai napig is visszatartja, síránkozása tehát a béketárgyalásokon a magyar jóvátétel miatt (amely szerinte a *fő oka* volt az ország nehéz gazdasági helyzetének) — közönséges demagógia volt. E sajnálkozás mögött az a nem is túlságosan titkolt szándék húzódott meg, hogy szembeállítsa a magyar népet a Szovjetunióval.

A könyvben közölt dokumentumok a hozzájuk fűzött tömör és pontos jegyzetek segítségével szinte önmagukért beszélnek. Mégsem lehet helyeselni, hogy a könyvhöz nem készült a problémákat alaposan elemző terjedelmesebb előszó. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a mai olvasók egy része már nehezen éli bele magát a háború utáni helyzetbe, így félreérthet és valóságos jelentésükkel ellentétesen értékelhet egyes eseményeket, tényeket. Hazánk mai státusában például nem biztos, hogy a fiatalok megértik a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerepét, helyét, funkcióját. Nem lehetünk biztosak abban, megértik-e azt a mai szemmel paradoxnak tűnő tényt, hogy a SZEB elnökének kellett megbírálnia a magyar közellátási minisztert (a volt csendőrezredest), amiért a lehetőségekhez képest sem gondoskodott Észak-Magyarország ipari városainak élelmiszerellátásáról. Vagy hogyan értse meg egy mai fiatal azt: mit jelentett Salgótarján számára az a négy tehergépkocsi, amelyet a szovjet csapatoktól kapott. Hisz ma egy közepes termelőszövetkezetnek is van ennyi, vagy ennél több tehergépkocsija.

*

Egy dokumentumkötet rendszerint nem könnyű, szórakoztató olvasmány; ez a kötet sem az. De aki el tud mélyülni benne, az mégis sokat meríthet belőle. Bepillanthat egy izgalmas korszak eseményeibe, és mélyebben megismerheti a magyar—szovjet kapcsolatok, sőt ezen túlmenően, a szocialista világon belüli kapcsolatok néhány fontos összefüggését.

Blaskovits János

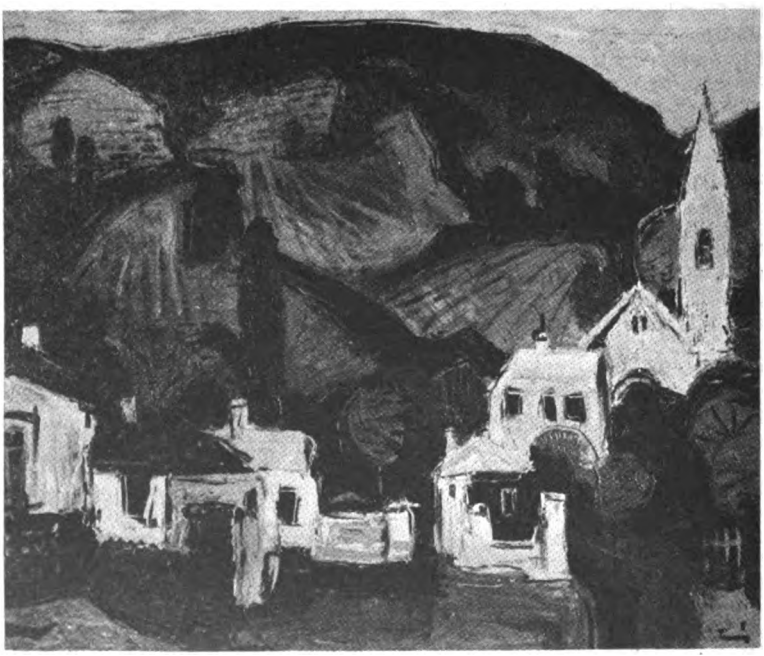

Tamás Ervin: Tokaj

Digitized by Google

Lick József: Személyiség és filozófia

Az utóbbi időben az ember problémája a marxista filozófusok érdeklődésének előterébe került; ez lemérhető azon is, hogy egyre bővül az ezzel foglalkozó tanulmányok és könyvek jegyzéke. Közéjük tartozik Lick József most megjelent műve is. Szerzője korábban megjelent tanulmányaiban is e tárgykörben folytatott vizsgálódásokat, s most részletesen fejti ki álláspontját a kérdés egyik lényeges vonatkozásáról, a személyiségelméletről.

Könyve bevezetőjében Lick József hangsúlyozza, hogy nem kíván új koncepciót alkotni, hanem „a marxista filozófia néhány idevágó kategóriáját interpretálja a személyiségelmélet oldaláról". Fő feladatának a marxista álláspont pozitív kifejtését tekinti, ezért — mint utalá — művében szándékosan mellőzi az egyéb nézetek bírálatát, a polémiát. Az ebből adódó egyoldalúság ellensúlyozására és az egyértelműség kedvéért egyrészt felhívja az olvasó figyelmét a különböző álláspontokat kifejtő művekre, másrészt röviden vázolja saját álláspontját a leglényegesebb kérdésekben.

Lick József szerint a marxizmus emberkoncepciójának kimunkálásához nem indokolt az antropológiai megközelítés — sem az antropologizálás, sem pedig külön diszciplina, filozófiai antropológia kidolgozása. Az antropologizálást azért tartja károsnak, mert ez „elkerülhetetlenül a tudománnyal való szembeforduláshoz vezet", elveti a filozófia tudományosságát. A külön antropológiai diszciplina pedig szükségtelen, mert a történelmi materializmus, „a társadalom tudományos elmélete egyben az ember tudományos elmélete is". Ebből következik a szerzőnek az az álláspontja, hogy a személyiségelmélet a marxista emberkoncepciónak, azaz a történelmi materializmusnak az egyik oldala, aspektusa, az egyén síkján való kifejtése. Ez a magyarázata annak, hogy Lick József nem új elmélet megalkotását tekinti feladatának, hanem a marxista filozófia kategóriáinak témája szempontjából való interpretálását. Emellett hangsúlyozza, hogy a végső megoldáshoz más tudományok közreműködése is szükséges; a személyiségelmélet csak különböző tudományok eredményeinek szintézise lehet.

Nem célunk a könyv tartalmának részletes ismertetése; ezzel kapcsolatban csak rövid jelzésre szorítkozunk. Lick József két problémát állít vizsgálódásainak középpontjába: a tevékenységet és a társadalmiságot. E két fogalom jelenti számára a kérdés tanulmányozásának leglényegesebb elvi alapját; csak belőlük kiindulva lehet feltárni a személyiség fogalmának tudományos tartalmát. A tevékenységgel kapcsolatban elemzi az objektum-szubjektum viszonyt; ebben az objektum a meghatározó oldal, a szubjektum tevékenysége — mindenekelőtt a munka — pedig a közvetítő tényező. Részletesen tárgyalja a tevékenység struktúráját, megragadva az e struktúra „vonalán" elhelyezkedő kategóriákat, mint csomópontokat (a „belső" tevékenység: szükséglet, érdek, cél; a kivitelezés: eszköz; eredmény). Ezzel kapcsolatban tér ki a személyiség aktivitására is, figyelmét az alkotó tevékenységre összpontosítva.

A társadalmiság oldaláról közelítve meg a kérdést, elemzi a társadalom és az egyén viszonyát, az egyén társadalmi meghatározottságát. Először arra a kérdésre keresi a választ, hogy általános-e a társadalom az egyénhez képest. Így jut el ahhoz az általa e vonatkozásban centrális jelentőségűnek tartott megállapításhoz, hogy az „egyén, a közösség, a társadalom különböző minőségek, amelyek egymással nem az egyes—különös—általános viszonyában vannak *mint reális létezők*, hanem a rész és egyész viszonyában". Bírálja ezzel kapcsolatban J. Davidov és A. Schaff felfogását, akiknél az egyén a konkrétum, a társadalom pedig puszta absztrakció, s így „érthetetlenné válik az a tétel, hogy az egyén társadalmi lény".

Ezt követően a rész és egész („ezek a kategóriák rendkívül fontosak, mert általános filozófiai síkon leginkább ezek segítségével ragadható meg az egyén és a társadalom viszonya"), a viszony és viszonyulás problémáját vizsgálja. Bevezeti az individuális társadalmi viszony fogalmát, és hangsúlyozza e fogalom jelentőségét a személyiségelméletben. Ez lényegében abban áll, hogy az „individuális társadalmi viszonyok határozzák meg *közvetlenül* a személyiség társadalmi tartalmát", ezek közvetítésével alakul ki az egyén személyisége.

A könyv harmadik, utolsó fejezetében a személyiség kategóriáját elemzi a szerző. Érinti a személyiség kialakulásának problémáját, s részletesen foglalkozik a

Digitized by Google

személyiség struktúrájának kérdésével. A személyiség szociális struktúrájának vázát a személyi lét és személyi (egyéni) tudat viszonya alkotja. Különös figyelmet szentel itt az öntudat és a szerep fogalmának.

E vázlatos áttekintésből is kitűnik, hogy Lick József könyve fontos és aktuális kérdéseket vizsgál. A mű nem személyiségelmélet a szó szigorú értelmében — szerzője sem annak szánta —, hanem filozófiai alapvetés kíván lenni a további kutatásokhoz. A téma megközelítésének sajátos módja lehetővé teszi ezt, ennyiben tehát jogosult ez az eljárás. A fontos kategóriák felkutatása, logikai rendjük és belső összefüggéseik feltárása, tartalmuk kibontása mindenképpen szükséges és hasznos vállalkozás, mely elősegíti a kérdések megoldását. Ezt bizonyítja a könyv második fejezete; így pl. a rész és egész kategóriáinak, mint a társadalom és egyén viszonyát adekvátan tükröző kategóriáknak a bevezetése, a társadalmi viszony itt található elemzése, az individuális társadalmi viszony problematikájának vizsgálata.

Ennek a módszernek, eljárásnak azonban megvannak a határai, és ez Lick József művében is érzékelhető. Ezzel függ össze a könyv fejtegetéseinek bizonyos egyoldalúsága, túlzottan absztrakt jellege. Pusztán filozófiai kategóriáknak döntően logikai elemzésével nem lehet eljutni egyes jelenségek lényegének konkrét, sokoldalú megismeréséhez; ehhez magát a dolgot kell vizsgálni. Jól tudja ezt a szerző is, s ez egyértelműen kitűnik a könyv zárósoraiból, amelyekben a kutatás további feladatait vázolja. Művében azonban ez a módszer dominál. Ezt az egyoldalúságot fokozza azzal, hogy néhány kategória vonatkozásában tartalmi elemzéseit nem konkretizálja a lehetséges mértékben, hanem beéri azzal, hogy önmagában ugyan helyes és lényeges, de itt csak kiindulópontul alkalmas meghatározottságokat rögzít. (Például a szükséglet, az eredmény és következmény esetében.) Más helyeken pedig azt látjuk — s ez meglehetősen zavaró —, hogy a kategóriák elemzéséről minden közvetítés nélkül átsiklik egyes konkrét jelenségek vizsgálatára. Ilyenkor gondolatmenete megtörik, elemzése mellékösvényen halad; magát a lényeges problémát nem oldja meg kielégítően, ehelyett olyan kevésbé fontos és érdekes összefüggések vizsgálatára vállalkozik, amelyek csak példaként szerepelhetnének könyvében (ilyen az eszközről, az alkotó tevékenységről szóló rész).

Bár a szerző mellőzi könyvében a polémiát, egyértelmű, határozott állásfoglalását megtaláljuk benne. Lick József világosan, érthetően, kifogástalan fogalmazásban közli mondanivalóját. Külön elismerést érdemel a könyv gondos szerkesztése.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969)

Szabó Imre

Dallos Ferenc: Értekezlet

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Október

F. Billoux: *A Francia Kommunista Párt konstruktív javaslatai* (A központi bizottság határozatai és a jelenlegi helyzet)

A. M. Filippi-Codaccioni: *Az iskolaév kezdete — folytonosság és... a bajok súlyosbodása*

G. Molina: *A diákok harca* (Mérleg és távlatok)

P. Fuchsmann: *Az idealisztikus Szent Családtól a mai baloldaliaskodókig*

H. Fiszbin: *A kommunisták párizsi tevékenységének néhány sajátossága*

Ho Si Minh elnök végrendelete

A Francia KP nyilatkozata Ho Si Minh halála után

Ch. Fourniau: *Ho Si Minh — a példakép*

L. Figuères: *Ho Si Minh, a forradalom és Vietnam*

J. Denis: *Az NDK, a béke és a szocializmus sikereinek záloga*

J. Couland: *Líbia — újabb erősítés*

EINHEIT

November

W. Ulbricht: *A szocialista kultúra fejlődése az NDK-ban*

H. Nick: *A komplex szocialista automatizálás problémái*

L. Eichert, G. Schneider: *Gazdasági számvetés szocialista gyakorlatunkban — a lenini eszmék megvalósítása*

H. Drewitz, K. Herrmann: *A Szovjetunió mint tudományos hatalom* (A tudományos-műszaki csúcsteljesítményekhez vezető utak)

T. Hahn, G. Kaderschafka: *A közösség és a személyiség szocialista fejlődése*

H. Hoffmann: *Lenin katonai öröksége és az NDK honvédelme*

W. Dorst: *Ifjúságunk új, pozitív tulajdonságai — pedagógiai szempontból*

K. Weidner: *Az élet igenlése és az egyéniség szuverenitása* (A festészet és a grafika az NDK 20. esztendejében)

H. Hesselbarth: *A diákok előretörése a kapitalista világban*

Hans-Georg Hofmann: *Nacionalizmus és konvergencia-elmélet a nyugatnémet pedagógiában*

H. Fruck: *A nem kapitalista fejlődés útja és a földkérdés a Mongol Népköztársaságban* (Egy olvasó levele)

W. Kalweit: *Gazdasági törvények a szocializmus társadalmi rendszerében*

KOMMUNYISZT

14. szám

A kommunista magasrendű hivatása

T. Uszubalijev: *A leninizmus — a népek barátságának és testvériségének gazdag forrása*

I. Bah, A. Rezsnyikov: *A marxizmus—leninizmus a forradalmi taktika tudományos alapjairól*

L. Szlepov, I. Jugyin: *A párt a társadalom politikai rendszerében*

Sz. Manyakin: *A párt gondoskodása a falusi káderekről*

Sz. Hejnman: *A tudományos-műszaki forradalom és a Szovjetunió gazdaságában végbemenő strukturális változások*

G. Mittag: *A szocialista gazdasági rendszer létrehozása az NDK-ban*

C. Litefoot: *Az amerikai négerek felszabadító harca*

K. Bachmann: *A Német Kommunista Párt az esseni kongresszus után*

V. Sapko: *A szovjet állam és jog történetét feldolgozó munka*

V. Ivanov: *Egy irodalmi enciklopédia módszertani útvesztői*

15. szám

Október zászlaja alatt

M. Szuszlov: *A leninizmus és a világ forradalmi átalakítása*

Digitized by Google

P. Rogyionov: *A politikai és a szervező munka egysége — a pártvezetés sikerének alapja*
I. Poljakov: *A pártbizottságok és az értelmiség*
A. Jefimov: *Az iparágközi mérleg és a tervezés kérdései*
V. Muragyeli: *A művész és a haza*
V. Arhipenko: *Munkásegyetemek*
H. Axen: *A szocialista Németország magabiztos előrehaladása*
B. Sabad: *A militarizmus és az agresszió ideológiája*
V. Altuhov: *Marx „Tőké"-je és a jelenkor*
G. Obicskin, J. Szokolov: *Jacques Duclos emlékezései*
V. Kuzmjenko: *A lenini eszmék fénye*
T. Pavlov: *A marxista—leninista filozófia és a strukturális elemzés*

LUPTA DE CLASA

Október

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom — új történelmi korszak kezdete
V. Trofin: *Az RKP vezető szerepének növekedése és a társadalmi élet vezetésének tökéletesítése*
M. Manescu: *A nemzetgazdaság aktuális és perspektivikus problémái*
L. Rautu: *Aktuális problémák a káderek képzésének területén és az oktatás tökéletesítése*
A. Baranga: *Az aktualitás kérdésének margójára*
J. Florea: *Herbert Marcuse* (Az egydimenziójú ember túlszárnyalása)

MARXISM TODAY

November

J. Cohen: *A proletariátus diktatúrája, ahogy Marx, Engels és Lenin látta*
A leértékelt font sterling első éve (Nagy-Britannia Kommunista Pártja gazdasági bizottságának jelentése)
R. Rao: *Politikai távlatok Indiában*
Marxizmus és tudomány (Sam Lilley és Eric Chapman hozzászólása a vitához)

NOVÁ MYSL

Október

V. Gerloch: *Harcban a jobboldali opportunizmus ellen*
L. Hrzal: *A demokratikus szocializmus és a párt vezető szerepe*
V. Cermák: *Gazdaságunk időszerű problémái*
N. Zlocha, J. Musil, J. Marek: *A szocialista vállalat értelmezése*
J. Toman: *Gazdaságunk terve és konszolidációja* (Interjú)
F. Hronsky, E. Magdolen: *Az életszínvonal — a gazdasági problémák központi kérdése*
P. D. Nikolic: *Az „ipari társadalom" és a szocializmus gazdasági oldala*
M. Turek: *Pártinformáció a járásban*
K. Vas: *Adalékok ahhoz, hogy milyen üldözésnek volt kitéve a forradalmi mozgalom az 1920 decemberi általános sztrájk alatt és után*
V. Dostál: *Nemcsak generációs vita* (Befejező rész)
M. Kontra: *A kultúra gazdaságának és szervezetének modellje Csehszlovákiában* (Margójegyzetek)
A. Krouzil: *Az NDK 20 éve*
J. Krylová: *Az európai béke oszthatatlan*
A. M. Huska: *A vállalkozói szféra fejlődése*

NOVO VREME

Október

N. Popov: *A gazdasági törvények felhasználása a szocialista gazdaság fejlesztésében*
N. Csakorov: *A pedagógiai tudomány és korunk követelményei*
K. Kolev: *Az anyagi és a szellemi serkentők — a szocializmus életbevágó szükségessége*
Iv. Dimov: *A kereslet és a kínálat törvénye a szocializmusban*
L. Dramaliev: *A szocialista forradalom erkölcsi változásai*
M. Szemkov: *Út a második világháború felé*
V. Scserbina: *A szocialista művészet humanizmusa*
D. Georgiev: *Az új típusú sajtóra vonatkozó lenini tan*
V. Rimalov: *Változások a kapitalista világgazdaság struktúrájában*
K. Ivanov: *A pártszervezetek kezdeményezőkészsége és öntevékenysége*
E. Karanfilov: *A bolgár irodalom panorámája*
Zl. Sztojanov: *A személyiség a szociológia hatókörében*
D. Gordev: *A tudomány és a társadalomirányítás*
E. Malhaszjan: *Elragadtatott elbeszélés a Közel-Kelet országaiban tett utazásról*

Digitized by Google

NOWE DROGI

November

Z. Kaczmarek: *A tudományos kutatómunka nagyobb hatékonyságának feltételei*
K. Bajan: *A mezőgazdaságtudomány és a gyakorlati szükségletek*
K. Rusinek: *Hazafiság és szocializmus — az eszmei integráció fő oszlopai* (A Szabadság és Demokrácia Harcosainak Szövetsége IV. kongresszusa után)
B. Rick: *A bérek differenciálása*
T. Pluzanski: *A keresztény filozófia jelenkori irányzatai és tendenciái*
D. Sokolow: *A jelenkori monopolkapitalizmus az imperializmus lenini elméletének fényében*
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren* (Az elmúlt hónap eseményeinek szemléje)
M. F. Rakowski: *Választások után a Német Szövetségi Köztársaságban*
M. Misiak: *Termelékenység, korszerűség és gazdasági mechanizmus* (A II. plénumon hozott határozatok megvalósításának problémáiból)
A közgazdászok megvalósítják a LEMP KB. II. plénumának határozatait (A Lengyel Közgazdász Társaság tevékenységéről)
Kulturális események szemléje

WEG UND ZIEL

November

A nemzeti-tanácsi választások elé
H. Kalt: *Az Osztrák KP ideológiai problémáihoz* (Az OKP KB 6. plenáris ülése elé terjesztett beszámolóból)
Jenő Kostmann: *Fordulat Nyugat-Németországban* (A Bundestag-választásokról)
D. P. Thiessen: *Felelősségteljes előretekintés* (Interjú a jövő gazdaságának és társadalmának problémáiról)
„A demokrácia reformja?" (Vitacikk)
H. Zaslawski: *Mennyire osztrák a könyvkiadásunk?*
M. Stern: *„Erratikus tömb" a párt szervezeti szabályzata és a pártfegyelem?* (Vita F. Marekkel)
Dr. G. Mirski: *Változások a harmadik világban*
G. Fuchs: *Atom- és sugárveszély*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 300 példányban.
69.4139 2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Даниел ЧАТАРИ: Национальный вопрос и вопрос национальностей в работах В. И. Ленина — Каталин СИКРА: Современный этап экономического развития европейских социалистических стран — Д-р Ференц ЭРДЕИ: Изменяющая венгерская деревня — Д-р Калман КУЛЧАР: Общественные факторы политической активности — *МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ:* Янош ЛАНЦОШ: Седьмой Всемирный конгресс профсоюзов в Будапеште — Янош ХАЙДУ: ФРГ перед новыми возможностями — *КРИТИКА:* Петер РАДИ: Интерпретация Маркса у Льюи Альтюсер — Ференц ГЕРГЕНИ: Теория ценностей и теоретическая ценность (Размышления по поводу сборника очерков Агнеша Хеллера «Ценность и история») — *ШКОЛА И ОБЩЕСТВО:* Ласло КЕЛЕМЕН: Размышления о будущем педагогики — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Д-р Золтан ЗОЛТАН: Некоторые мысли в связи с пониманием самоуправления в местных советах — Дьёрдь Г. МАРКУШ: Марксизм и детерминизм

CONTENTS

Dániel CSATÁRI: The Problem of Nation and Nationalities in Lenin's Works — Katalin F. SZIKRA: The Present Stage in the Economic Development of the European Socialist Countries — Dr. Ferenc ERDEI: The Hungarian Village in Transition — Dr. Kálmán KULCSÁR: Social Factors of Political Activity — *INTERNATIONAL REVIEW:* János LÁNCOS: The Seventh Trade Union World Congress in Budapest — János HAJDU: New Opportunities for the German Federal Republic — *CRITICISM:* Péter RÁDI: The Interpretation of Marx by L. Althusser — Ferenc GÖRGÉNYI: Theory of Value and Theoretical Value (Reflections on the volume of studies „Value and History" by Ágnes Heller) *SCHOOL AND SOCIETY:* László KELEMEN: Some Ideas Albout the Future of Pedagogy — *EXCHANGE OF VIEWS:* Dr. Zoltán ZOLTÁN: Ideas About the Meaning of the Local Government of the Couneils — György G. MÁRKUS: Marxism and Determinism

SOMMAIRE

Dániel CSATÁRI: La question de la nation et des minorités nationales dans les ouvrages de Lénine — Katalin F. SZIKRA: La phase actuelle de l'évolution économique des pays socialistes d'Europe — Le dr. Ferenc ERDEI: Changemenst dans la vie du village hongrois — Le dr. Kálmán KULCSÁR: Les facteurs sociaux de l'activité politique — *REVUE INTERNATIONALE:* János LÁNCOS: Le VIIe Congrès de la Fédération Syndicale Mondiale à Budapest — János HAJDU: La RFA devant de nouvelles possibilités — *CRITIQUE:* Péter RÁDI: Marx-interpretation de Louis Althusser — Ferenc GÖRGÉNYI: Théorie de la valeur et la valeur théorique (Idées à propos du volume d'études intitulé „Valeur et l'Histoire" d'Ágnes Heller) — *SCOLARITÊ ET LA SOCIÉTÊ:* László KELEMEN: Pensées sur le futur de la pédagogie — *ÊCHANGE DE VUES:* Le dr. Zoltán ZOLTÁN: Quelques idées à propos de l'interprétation de l'autonomie des conseils — György G. MÁRKUS: Marxisme et déterminisme

INHALT

Dániel CSATÁRI: Nationale und Nationalitätenfrage in den Werken Lenins — Katalin F. SZIKRA: Das gegenwärtige Stadium der ökonomischen Entwicklung in den europäischen sozialistischen Staaten — Dr. Ferenc ERDEI: Das ungarische Dorf im Umbruch — Dr. Kálmán KULCSÁR: Gesellschaftliche Faktoren der politischen Aktivität — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU:* János LÁNCOS: Der VII. Gewerkschaftsweltkongreß in Budapest — János HAJDU: Die Bundesrepublik Deutschland vor neuen Möglichtkeiten — *KRITIK:* Péter RÁDI: Louis Althussers Marx-Interpretation — Ferenc GÖRGÉNYI: Werttheorie und theoretischer Wert (Gedanken zu dem Studienband „Wert und Geschichte" von Ágnes Heller) — *SCHULE UND GESELLSCHAFT:* László KELEMEN: Die Zukunft der Pädagogik — *GEDANKENAUSTAUSCH:* Dr. Zoltán ZOLTÁN: Über die Deutung der Autonomie der Räte — György G. MÁRKUS: Marxismus und Determinismus

Digitized by Google

642-2976

Dallos Ferenc: Apa

Digitized by Google

6.— forint

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOMJEGYZÉK
az 1969. (XXIV.) évfolyamról

(A Társadalmi Szemle 1970 januári számának melléklete)

Digitized by Google

CIKKEK	Szám	Oldal
A kommunista és munkáspártok nemzetközi értekezletének fő dokumentuma	7—8	5
Közlemény a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáról	7—8	3
Történelmi jelentőségű esemény (Az MSZMP KB június 26-i üléséről szóló közleményből)	7—8	30
Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei	7—8	47
A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára	3	3
Az új év küszöbén (KOMÓCSIN ZOLTÁN, BISZKU BÉLA, NÉMETH KÁROLY, FRANK FERENC, HAVASI FERENC, SZABÓ ISTVÁN, KESERŰ JÁNOSNÉ, TRAUTMANN REZSŐ, PÁL LÉNÁRD, TÖKEI FERENC, SIMON ISTVÁN, SZABÓ ISTVÁN, SOMOGYI JÓZSEF elvtársak válasza)	1	3
Negyedszázad a kulturális forradalom szolgálatában	11	45
Nyilatkozatok a Magyar Tanácsköztársaságról és hagyományainak felhasználásáról (MÓD ALADÁR, HÉVESI GYULA, LUKÁCS GYÖRGY, ANDICS ERZSÉBET, KIS HUGÓ, PACH ZS. PÁL)	3	11
HO SI MIHN	10	40
SZIRMAI ISTVÁN	10	32
ACZÉL GYÖRGY: Tudománypolitikánk irányelveiről (Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén)	7—8	32
A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra (Interjú Aczél György elvtárssal)	10	33
AJTAI MIKLÓS: A magyar tudománypolitika néhány időszerű kérdése	10	3
DR. BURGER KÁLMÁNNÉ: A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás	9	29
CSALOG JUDIT: Gondolatok a tekintélyről	4	29
CSAPÓ LÁSZLÓ: A gazdasági szabályozók természetéről	21	1
CSATÁRI DÁNIEL: A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben	12	3
CSATÁRI DÁNIEL: Osztály és nemzet 1918—1919-ben	2	9
CSENDES BÉLA: Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban	7—8	83
DR. CSIZMADIA ERNŐ: Belterjes mezőgazdasági fejlesztés — intenzív iparosítás	11	18
DR. DIMÉNY IMRE: Egy év mérlege a mezőgazdaságban	3	34
DR. ERDEI FERENC: Az átalakuló magyar falu	12	23
DR. FEKETE GYÖRGY: Nemzedékváltás a szövetkezetekben	10	17
FRISS ISTVÁN: Gondolatok népgazdaságunk hosszú távú tervezéséről	9	15
GÁL RÓBERT: A pályakezdő fiatalok munkássá válásának néhány kérdése	11	29
HÁY LÁSZLÓ: A nemzetközi kapcsolatok változásának gazdasági háttere	1	29
HAJDÚ TIBOR: Forradalom barikádok nélkül	3	26
HOÓS JÁNOS: Népgazdaságunk energiastruktúrájának távlati fejlődése	4	3
JÓZSEF FARKAS: Az alkotó értelmiség és a Tanácsköztársaság	4	21
KÁDÁR JÁNOS: Megvannak a nyugodt munka feltételei	7—8	71
KISS JENŐ: Napirenden a népművelés	9	41
KOMÓCSIN ZOLTÁN: Az egységért folyó harc kipróbált fegyvere	11	3
DR. KULCSÁR KÁLMÁN: A politikai aktivitás társadalmi tényezői	12	33
DR. KULCSÁR KÁLMÁN: A szociológia társadalmi funkciója és a politika	3	43
LICSKÓ GYÖRGY: A gazdasági élettevékenység racionalizmusának aktuális problémáiról	10	23
MARX GYÖRGY: A műveltség dinamikája	3	53
MIKLÓS PÁL: Szakszerűtlen jegyzetek a tárgy- és környezetkultúráról	2	24
NEMES DEZSŐ: Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet	9	3
PATAKI FERENC: Vitáinkról	6	28

Digitized by Google

	Szám	Oldal
PINTÉR ISTVÁN: A KISZ irányelvei a munkásifjúságról	1	40
RUDAS JÁNOS: Tudomány és kultúraterjesztés	11	37
DR. SZAMEL LAJOS: Felelősségi rendszerünk hatékonyságáról	4	12
DR. SZECSKÓ TAMÁS: A propaganda rendszere	10	3
F. SZIKRA KATALIN: Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének jelenlegi szakasza	12	13
DR. TÁR IMRE: A termelőszövetkezeti elnök helyzetéről	2	18
DR. VÁGI FERENC: A paraszti jövedelmek és a közös gazdaság	5	26
VÁLYI PÉTER: A KGST-országok együttműködésének pénzügyi és áruforgalmi kérdései	11	10
DR. VARGA GYÖRGY: A „problematikus" vállalatokról	7—8	74
DR. VARGA JÓZSEF: Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése	5	3
VÁRKONYI PÉTER: A legyőzhetetlen internacionalizmus	2	3
VINCZE IMRE: A társadalmi ráfordítások és a fogyasztói árak	6	3
DR. ZALA JÚLIA: A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése és a beruházások	5	14
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR: Paraszti jövedelmek, paraszti életszínvonal	6	12

NEMZETKÖZI SZEMLE

BARACS DÉNES: Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa	3	62
BILÁK VASIL: Drezdától Bratislaváig	10	41
FÁBIÁN FERENC: Vietnam, 1969	4	34
GULYÁS PÁL: A Német Demokratikus Köztársaság két évtizede	11	47
HAJDÚ JÁNOS: Az NSZK új lehetőségek előtt	12	54
HELTAI ANDRÁS: Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa	2	33
KANYÓ ANDRÁS: A Közel-Kelet — két év háború és béke között	6	39
KOVÁCS ISTVÁN: Franciaországi változások	11	53
LÁNCOS JÁNOS: A VII. Szakszervezeti Világkongresszus Budapesten	12	47
PÁLFY JÓZSEF: A budapesti felhívás	5	34
PINCZÉSI PÁL: Meghalt-e a Hallstein-doktrína?	7—8	92
PIRITYI SÁNDOR: Szovjet flotta a Földközi-tengeren	1	47
POLGÁR DÉNES: Kommunista pártkongresszus Nyugat-Németországban	5	46
POLONYI PÉTER: A kínai—szovjet határincidensről	5	41

SZEMLE

ALMÁSI MIKLÓS: A színház válaszúton	10	53
Az egyetemi demokrácia és tanulmányi fegyelem kérdései (Interjúk)	9	51
BÁLINT JÓZSEF: A lakásépítés és elosztás irányelveinek párt- és tanácsi vitáiról	6	47
DR. BÍRÓ FERENC: A telekgazdálkodás — parcellázás Pest megyei tapasztalatai	12	82
BREUER JÁNOS: Egyenletesen fejlődő hangversenyéletünk	5	55
BUZÁSI JÁNOS: Kérdések és válaszok a XX. kerületi textilüzemek szocialista brigádjairól	5	52
FOGARAS LAJOS: Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?	2	39
DR. HARANGOZÓ EDE: A munkaidő-csökkentés tapasztalatai	11	59
ILLÉS TIBOR: A mezőgazdasági gépjavítás mai problémái	4	48
KATONA ÉVA: Pályakezdés — itt és ma (Interjú)	4	53
KOVÁCS JUDIT: A nők körülményeinek alakulása munkahelyen és otthon	6	52
DR. K. NAGY SÁNDOR: A termelőszövetkezetek belső ellenőrzése	9	62
DR. PILLING ANDRÁS: Gazdasági szabályozás és a termelőszövetkezetek 1970—71. évi tervei	11	66
DR. PIRITYI OTTÓ: A vállalati eszközgazdálkodásról	3	70
SÓLYOM JÓZSEF: A IX. kongresszus útján (Tanácskozott a Budapesti Pártbizottság)	4	43
DR. SOÓS GÁBOR: A földtörvény végrehajtásáról	3	75

Digitized by Google

	Szám	Oldal
DR. SZABADY EGON: A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai hatása	7—8	99
DR. SZAKÁCS ÖDÖN: A bűnözésről őszintén, higgadtan	1	62
KULTURÁLIS ÉLETUNKBŐL		
GONDOS ERNŐ: Kutatások az olvasói ízlés világában	4	59
KRITIKA		
CSETRI LAJOS: Lukács György: Művészet és társadalom	6	59
GÖRGÉNYI FERENC: Értékelmélet és elméleti érték (Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" c. tanulmánykötetéről)	12	71
KOVÁCS KÁLMÁN: A Kritika hatodik évfolyamáról	9	67
RÁDI PÉTER: Louis Althusser Marx-interpretációja	12	62
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR: Szubjektív megjegyzés egy objektív folyamat megítéléséről	1	52
ISKOLA ÉS TÁRSADALOM		
DR. KELEMEN LÁSZLÓ: Gondolatok a pedagógia jövőjéről	12	75
ESZMECSERE		
A művészet irányításáról		
ALMÁSI MIKLÓS: Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?	2	39
BREUER JÁNOS: Zárszó előtt...	6	98
KERES EMIL: A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek	4	71
KÖPECZI BÉLA: A művészetpolitika és mechanizmusa	4	68
RANÓDY LÁSZLÓ: Heurisztika és pozitív ösztönzés	3	87
DR. ÚJVÁRI BÉLA: A polgári szemlélet térnyerése?	3	90
VITÁNYI IVÁN: A módszerekről kellett volna vitatkoznunk	5	59
Irányítás — módszerek — valóság (Vitazáró)	9	73
A szociológiáról		
BÉLLEY LÁSZLÓ: Immanens elmélet — transzcendens kritikák...?	6	77
ERDEI MIHÁLYNÉ: A társadalom önismeretének kérdéséhez	6	72
GÖRGÉNYI FERENC: Eltérő álláspontok vagy egészségtelen polarizáció?	7—8	128
H. B.: Egy homályos cikkről	1	75
JENEI GYÖRGY, KNOPP ANDRÁS: A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról	2	61
KISS ARTHUR: A bürokrácia és a társadalom	9	92
MÁRKUS MÁRIA, HEGEDÜS ANDRÁS: Egy „homályos cikk" védelmében	2	76
VAJDA MIHÁLY: Legyen-e kritikai a szociológia?	2	70
A marxista filozófiáról		
FODOR JUDIT: Objektivitás, praxis, filozófia	11	85
GONDI JÓZSEF, MIHÁLY ALBERT: Következetes marxista filozófia vagy aktivista társadalom-ontológia?	10	64
HERÉDI ISTVÁN: Az aktuális társadalmi praxis meghatározottságának kérdéséhez	9	101
LICSKÓ GYÖRGY: A természetadta jelleg szerepe a marxi filozófiában	6	69
G. MÁRKUS GYÖRGY: Marxizmus és determinizmus	12	91
NEMES LÁSZLÓ: A társadalom-ontológiai felfogás vitájához — közgazdasági oldalról	9	107
RÁDI PÉTER: Megjegyzések az irányzatok vitájához és vitáink jellegéhez	5	63
REZSŐ MARGIT: Tudományos társadalomelmélet vagy ideologikus társadalomfelfogás?	11	79

Digitized by Google

	Szám	Oldal
SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY: Mit jelent a filozófia a „gyakorlati" materialista" számára?	3	93
	4	73
SZIGETI JÓZSEF: Vitáinkhoz	7—8	118
A fejlődő országokról		
ÉLIÁS BÉLA: Fejlődő országok — jelen és jövő	1	69
KALMÁR GYÖRGY: Nagyon sok világ	2	47
RÉDEI JENŐ: A fejlődő országok gazdasági problémái	3	80
DR. SZITA JÁNOS: A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás	5	83
A „harmadik világ" gazdasági problémái (Az „Economie et Politique" c. folyóiratból)	6	86
HÁY LÁSZLÓ: A fejlődő országok jelene és jövője (Vitazáró)	7—8	106
A tanácsok szerepéről		
DR. VARGA JÓZSEF: Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése	5	3
FODOR MIHÁLY: Néhány gondolat a tanácsi gazdálkodás továbbfejlesztéséről	11	73
GONDA GYÖRGY: A tanácsok szerepének növeléséről	6	65
HALASZ JÓZSEF: A tanácsi képviselet tartalma és a helyi érdekek képviselete	9	84
LUKÁCS FERENC: A tanácsi rendszer továbbfejlesztésének néhány gyakorlati kérdése a városokban	10	60
DR. SCHMIDT PÉTER: A tanácsok mint képviseleti szervek	7—8	111
DR. ZOLTÁN ZOLTÁN: Néhány gondolat a tanácsi önkormányzat értelmezéséről	12	87
FÓRUM		
BAKOS FERENC: Generatív grammatika és strukturalizmus	1	84
BALI ZOLTÁN: A jövő a mában	5	90
BERNDT KORNÉL: Az élet sürgeti (Postánkból)	10	90
BÓDIS LÁSZLÓ: Gépjavító vagy bontó? (Postánkból)	10	89
BODNÁR MIKLÓS: Illúziók nélkül	11	102
BREUER JÁNOS: Zárszó előtt...	6	98
DR. FÜLEI SZÁNTÓ ZOLTÁN: Még egyszer a bűnözésről	3	106
FÜLEKI JÓZSEF: Sorsdöntő órák (Ajánlás egy filmhez)	1	78
GALICZA JÁNOS: Napirenden: a népművelés	12	101
GULYÁS PÁL: A szemlélet szerepe a döntő	12	97
DR. GÖNCZI IVÁN: Ember és technika a szocialista mezőgazdaságban	4	88
HEGEDÜS ISTVÁN: A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának „kettős" helyzetéről	10	84
KOVÁCS IMRE: A bizalom fékjei	5	93
MÁRKUS MÁRIA, HEGEDÜS ANDRÁS: Egy „homályos cikk" védelmében	2	76
Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember	3	103
NAGY LÁSZLÓ: Legyen-e rulírozó hitel (Postánkból)	1	86
RASZLER MIHÁLY: Az emberen múlik	4	95
SIMKA ISTVÁN: Megvannak a lehetőségek	7—8	144
STOIĆ-IMAMOVIĆ EDITA: A marxizmus klasszikusainak útmutatásaira is figyeljünk	10	81
SÜMEGI JÁNOS: Gazdája-e a tag a termelőszövetkezetnek?	4	86
SZABÓ LÁSZLÓ: Feloldható-e a szövetkezeti gazdálkodás ellentmondása?	6	94
TESZKÓ SÁNDOR: Az információtól függ	6	96
VLADOV DIMO: A termelőszövetkezeti tag gazdaságának teljhatalmú szocialista gazdája	11	99
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR: Régi érdemek, új igények és követelmények (Válasz egy levélre)	3	104

Digitized by Google

	Szám	Oldal
KONZULTÁCIÓ		
FUKÁSZ GYÖRGY: Technicizmus és technofóbia — — — —	10	73
PAPP ZSOLT: Marxizmus és filozófiai antropológia — — — —	11	89
MEGJEGYZÉSEK		
H. B.: Egy homályos cikkről — — — — — — — — — —	1	75
FÜLEKI JÓZSEF: Plusz egy? — — — — — — — — — —	2	74
SZUHAY-HAVAS ERVIN: Piramisok és papírhajók — — — —	9	112
TÁJÉKOZÓDÁS		
A „harmadik világ" gazdasági problémái (Az „Economie et Politique" c. folyóiratból) — — — — — — — — — —	6	86
HEGEDÜS ZSUZSA: D. Riesman: A magányos tömeg — — —	6	81
LUKÁCS JÓZSEF: Társadalmi struktúra és vallási szabályozás (Megjegyzések J. Levada könyvéhez) — — — — — —	7—8	136
KÖNYVEKRŐL		
AJTMATOV, CSINGIZ: A versenyló halála (Szalai Anna) — —	1	97
A kisember dicsérete — Szülj nekem három fiút c. elbeszélés-kötetről (Bakcsi György) — — — — — — — — — —	7—8	151
ALMÁSI MIKLÓS: A drámafejlődés útjai (Kolosi Tamás) — —	7—8	153
A magyar internacionalisták történeti emlékműve (Dolmányos István) — — — — — — — — — — — —	4	98
AMENDOLA G.: Az olasz munkásosztály és a forradalom (Baracs Dénes — — — — — — — — — — — — — —	6	103
APRÓ ANTAL: Magyarország és a KGST (Dr. Nyilas József) —	5	100
ARAGON, LOUIS: Az omnibusz utasai (Sz. Kundl Edit) — — —	10	107
A strukturalizmus vonzásában (Hajdú Ráfis) — — — — —	6	106
A XX. század külföldi írói (Vasy Géza) — — — — — —	6	108
BERTHA BULCSU: A nyár utolsó napja (Borbély Sándor) — —	1	96
Beszélgetések a szovjet gazdasági reformról (I. r.) — — —	6	102
BETLEN OSZKÁR: Párizs, Madrid, Bécs (Harsányi Iván) — —	2	83
BURCHETT, WILFRED: Miért győz Vietnam? (Agárdi Péter) — —	3	114
CHMAJ, L.: Utak és tévutak a XX. sz. pedagógiájában (Veress Judit) — — — — — — — — — — — — —	10	100
CSATÁRI DÁNIEL: Forgószélben (Sipos Péter) — — — — —	6	100
Esztétikai Kislexikon (Poszler György) — — — — — —	10	94
Éjszakai szél (Bakcsi György) — — — — — — — — —	10	103
FEJES ENDRE: Jó estét nyár, jó estét szerelem (Follinus Gábor)	10	106
FÖLDEÁK JÁNOS: Hetedik hétköznap (Hajdú Ráfis) — — —	9	122
FÖLDES MIHÁLY: A parancs (Szalai Anna) — — — — — —	9	123
FRISS ISTVÁN: Gazdasági törvények, tervezés, irányítás (Augustinovics Mária) — — — — — — — — — — — —	1	88
GASPÁR SÁNDOR: A magyar szakszervezetek szerepe a szocializmus építésében (Somogyi Sándor—Dajka Ferenc) — — —	11	104
GAZDAG MIKLÓS, MEITNER TAMÁS: A vezetés emberi tényezői (Pál László) — — — — — — — — — — — — —	10	92
Gazdasági mechanizmusunk reformja — a tervgazdálkodás hatékonyabbá tételének szolgálatában (Nyers Rezső: Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja c. könyve kapcsán (Apró Éva) — — — — — — — — — —	2	77
GYERGYAI ALBERT: A Nyugat árnyékában (Vasy Géza) — —	4	109
HAJDÚ TIBOR: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom (Dr. Mérei Gyula) — — — — — — — —	1	91
HETÉS TIBOR: A magyarországi forradalmak krónikája. 1918—1919. (Gábor Sándorné) — — — — — — — — — —	7—8	147
JANKOVICH FERENC: Idők szálltán (Agárdi Péter) — — —	1	95
JÓKAI ANNA: 4447 (Szmodits Anikó) — — — — — — — —	7—8	156
KASSÁK LAJOS: Üljük körül az asztalt (Vasy Géza) — — —	2	96
KODOLÁNYI JÁNOS: Új ég, új föld (Sz. Kundl Edit) — — —	3	115

Digitized by Google

	Szám	Oldal
KON, J. SZ.: Az Én a társadalomban (Szabó Imre) — — — —	5	107
KOSA ZOLTÁN: A XX. század építészete (Vasy Endre) — — —	1	99
LAKOS SÁNDOR: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában (Ádám Antal) — — — — —	11	106
Legyőzhetetlen erő (A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve) (Dr. Szakács Kálmán) — — — —	5	98
LICK JÓZSEF: Személyiség és filozófia (Szabó Imre) — — —	12	107
LUNACSARSZKIJ: Válogatott esztétikai munkák (Urbán Nagy Rozália) — — — — — — — — — — — —	2	93
Márciusi Nap (Agárdi Péter) — — — — — — — — — —	9	120
Magyar—szovjet kapcsolatok, 1945—1948 (Blaskovits János) —	12	105
NEMES GYÖRGY: Tettenérés (Szalai Anna) — — — — —	2	98
OGNYEV, NYIKOLAJ: Kosztya Rjabcev naplója (Agárdi Péter) —	2	99
PINTÉR ISTVÁN: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért, 1941. június—1944. március (Balázs György) — —	5	103
RATKÓ JÓZSEF: Fegyvertelenül (Vasy Géza) — — — — —	1	94
REMETE LÁSZLÓ: Rengj csak föld! (Komjáti Irén) — — — —	1	89
Rivalda 67—68 (Bögel József) — — — — — — — —	10	96
Russel filozófiai önéletrajza (Bence György) — — — — —	3	108
RUZSA IMRE: A matematika és filozófia határán (Hársing László)	5	105
SIMON ISTVÁN: Forró égöv alatt (Alexa Károly) — — — —	10	105
SZABÓ PÁL: Minden kör bezárul (Szabó B. István) — — —	4	108
SZCZEPAŃSKI: A szociológia alapjai (Bánlaky Pál) — — — —	4	105
F. SZIKRA KATALIN: Létszám, termelékenység, gazdasági növekedés (Benedeczki János) — — — — — — — —	8	119
Szép versek 1968 (Vasy Géza) — — — — — — — —	9	124
Tallózás pedagógiai könyvkiadásunk termésében (Veress Judit) —	2	87
TEODOREANU: Utak (Sz. Kundi Edit) — — — — — — —	1	98
TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Életem regényei (Sz. Kundi Edit) —	2	97
TILKOVSZKY LÓRÁNT: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (Blaskovits János) — — — — — — — — —	2	85
TIMÁR MÁTYÁS: Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon (Dr. Simai Mihály) — — — — — —	4	100
TÖKEI FERENC: Antikvitás és feudalizmus (Veres András) — —	9	115
VAJDA MIHÁLY: Zárójelbe tett tudomány (Rezső Margit) — —	3	110
VERES PÉTER: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke" (Szabó B. István)	7— 8	155
Világnézetünk alapjai — Kísérleti tankönyv a középiskolák IV. osztálya számára (Galicza János) — — — — — —	4	102
WIATR, J.: „Az ideológia alkonya?" (Józsa György) — — —	7— 8	149
ZOLTAI DÉNES: A modern zene emberképe (Breuer János) —	10	98

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

1:100; 2:100; 3:117; 4:111; 5:110; 6:110; 7—8:157; 9:125, 10:108; 11:109; 12:109

KÉPEK

ACZÉL ILONA 6:III.
ANDREJEV, N. A. 7—8—73
ASSZONYI TAMÁS 12:12, 12:96
A 133 nap eseményeiből (Műmelléklet) 3
BÁLVÁNYOS HUBA 11:44
BARCZI PÁL 4:42
BARNA MIKLÓS 4:11
BECK O. FÜLÖP 3:74
BOD LÁSZLÓ 10:16, 10:22, 10:39, 10:52, 10:63, 10:88, 10:93, 10:99, 10:102, 10:104
BOKROS-BIRMAN DEZSŐ 11:73
BORSOS MIKLÓS 4:58, 11:II., 11:78
BORICS PAL 10:II., 9:III., 10:59, 10:72, 10:95, 10:106

Digitized by Google

BORTNYIK SÁNDOR 3:I., 3:III., 5:II., 5:III., 5:13, 5:25, 5:40, 5:62, 5:82, 5:89, 6:II.
CIGÁNY DEZSŐ 2:73
CZINKE FERENC 7—8:II., 7—8:4, 7—8:46, 7—8:98, 7—8:110, 7—8:117, 7—8:146
CSEBOTAREV, K. K. 7—8:III., 7—8:91, 7—8:105, 9:II.
CSISZTU MIHÁLY 3:92
CSOHÁNY KÁLMÁN 4:97
DALLOS FERENC 12:32, 12:100, 12:104, 12:108
DOMANOVSZKY ENDRE 11:28
DURAY TIBOR 6:99
EBEMAN, M. V. 7—8:29
ÉK SÁNDOR 4:72
FERENCZY BÉNI 2:17
FERENCZY NOÉMI 11:III.
FÜRTÖS GYÖRGY 9:66, 9:118
GÁCS GÁBOR 3:113
HARASZTI PÁL 9:40
HINCZ GYULA 3:107
IMRE ISTVÁN 4:28
IVÁN SZILÁRD 1:98
KÁRA MIHÁLY 2:94
KELLE SÁNDOR 9:72
KERÉNYI JENŐ 11:103
KISS ISTVÁN 3:33
KISS NAGY ANDRÁS 12:53
KMETTY JÁNOS 6:68, 12:81
KOLBE MIHÁLY 9:61
KONCZ BÉLA 11:36, 11:59, 11:98, 11:101
KONDOR LAJOS 3:52
KORNYEKOV, SZ. T. 7—8:143
KORDA VINCE 1:28
ZS. KOVÁCS DIANA 9:111
MÁCSAI ISTVÁN 6:64
MARTYN FERENC 9:114
MEDGYESSY FERENC 4:52
NAGY BALOGH JÁNOS 1:46, 1:74, 1:87, 2:46, 2:82
NOVOTNY EMIL 6:38
ORBÁN DEZSŐ 2:69
OROSZ JÁNOS 4:47
PÁSZTOR GÁBOR 4:33
PÁTZAY PÁL 2:55
PÓR BERTALAN 1:68, 2:86
RÁSZLER KÁROLY 1:II., 2:III., 3:68, 4:II.
RIDOVICS LÁSZLÓ 6:107
SCHEIBER HUGÓ 2:102
SEGESDY GYÖRGY 3:89
SIMON BÉLA 9:III., 9:50
SIMON JÁNOS 1:61
SOLTRA ELEMÉR 9:100
SOMOGYI ÁRPÁD 2:II.
STETTNER BÉLA 3:79, 4:85
SZABÓ VLAGYIMIR 11:108
SZABÓ ZOLTÁN 1:III., 12:46
SZENTIVÁNYI LAJOS 11:17
SZIGETI ISTVÁN 1:85
SZÖNYI ISTVÁN 11:66
SZURCSIK JÁNOS 6:46
TAMÁS ERVIN 12:106
TIHANYI LAJOS 2:99
UITZ BÉLA 4:III.
VARGA VÁNDOR LAJOS 12:70
ZALA TIBOR 3:II.
ZSILLE GYÖZŐ 4:107

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICALS

RETURN TO ⟶ CIRCULATION DEPARTMENT
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.
LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.
RENEWALS: CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

SEP 26 1990
AUTO DISC JUL 0 6 1990

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
FORM NO. DD6, 60m, 1/83 BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

PERIODICALS

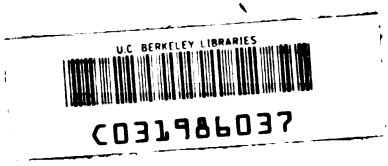

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google